

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>



TURKISH STUDIES

International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

PROF. DR. MEHMET AYDIN ARMAĞANI

EDITOR

Doç. Dr. Mehmet Dursun ERDEM

2. CİLT



OSMANLI KÜLTÜR MERKEZLERİNDEN VARDAR YENİCESİ VE TEZKİRELERE GÖRE VARDAR YENİCESİ ŞAİRLERİ*

Ramazan EKİNCİ**

ÖZET

Osmanlı kültür tarihinde, Balkan coğrafyasındaki Üsküp, Filibe, Manastır, Prizren, Selânik, Belgrad, Vardar Yenicesi gibi şehirlerin önemi çok büyüktür. XIV. asır sonlarına doğru Osmanlı hâkimiyetine girmeye başlayan bu şehirlere, Anadolu'dan getirilen Türkmenler yerleştirilmiş ve böylece Balkanlar'ın Türkleşmesi hedeflenmiştir. Çoğu akıncı beyi olan bu şehirlerin yöneticileri, imâr ve iskân faaliyetlerine hız vermiş, buralara câmi, han, hamam, imârethane vb. sosyal kurumların yanı sıra mektep, medrese, külliye gibi kültürel kurumlar inşa etmişlerdir. Bu merkezlerde yetişen âlim, şair, nâsir ve mutasavvıflar klâsik Türk edebiyatı ve kültürünün en kıymetli simâları arasında yer almaktadır.

Çalışmamızın esasını teşkil eden şehir, bugün Yunanistan sınırları içinde kalan; Usûlî, Hayâlî ve Hayretî gibi klâsik Türk şiirinin önemli şairlerinin yetiştiği Vardar Yenicesi'dir. Bu yazıda, Vardar Yenicesi'nin Osmanlı hâkimiyetine geçtiği XIV. asırdan, şehrin elden çıktığı Balkan Savaşları'na kadarki zaman zarfında yetiştirdiği şairler ele alınacaktır. Anadolu sahasında yazılmış ilk tezkireler olan Sehî ve Garibî tezkirelerinden başlanılarak, XX. asır biyografik kaynaklarından *Osmanlı Müellifleri* ve *Tuhfe-i Nâilî*'ye kadar yirmi bir farklı eser taranmış ve Vardar Yenicesi'nden olduğu bildirilen yirmi bir şair tespit edilmiştir. Tezkirelerden hareketle 'Abdûlganî-i Vardârî, 'Aşkî, Âgehî, Beyâzî, Derûnî, Garibî, Günâhî, Hâfız Mahmûd Efendi, Hayâlî, Hayretî, Mehmed, Râzî Mahmûd, Râzî Yûsuf, Rûhî, Selmân / İlâhî, Sıdkî, Sırrî, Şânî, Tâbî, Usûlî ve Yûsuf Sineçâk hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Vardar Yenicesi, Tezkireler, Şairler, Biyografi

ONE OF THE OTTOMAN CULTURAL CENTERS VARDAR YENİCESİ AND VARDAR YENİCESİ POETS ACCORDING TO TEZKİRES

ABSTRACT

In the cultural history of the Ottoman, cities in the Balkan geography, such as Skopje, Plovdiv, Monastery, Prizren, Thessaloniki,

*Bu makale, 10-12 Mayıs 2012 tarihlerinde Manisa'da düzenlenen *III. Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu*'nda, aynı adla sunulmuş tebliğin gözden geçirilmiş ve çeşitli ilâvelerle bulunulmuş hâlidir.

** ArG. Gör. Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: ramazanekinci@hotmail.com

Belgrade and Vardar Yenicesi have great importance. The Turkmens, brought from Anatolia, were placed into these cities, which were under the Ottoman rule towards the end of XIX. Century, so Balkans had been targeted to turkify. The managers of these cities, who were mostly the raider lords, had accelerated the development and housing activities, had built cultural institutions such as schools, madrasas, complexes, besides social institutions such as mosques, caravanserais, baths, charities in these areas. The scholars, poets, Nasirs and Sufis grown in these centers are among the most precious faces of the classical Turkish literature and culture .

The city that formed the basis of this study is Vardar Yenicesi, within the borders of Greece today, where the major poets, such as Usûlî, Hayâlî ve Hayretî, of the classical Turkish poetry, had grown. In this paper, the poets grown in the Vardar Yenicesi will be handled, from the occurrence of Ottoman rule in the city in XIV. Century till the Balkan Wars in which the city lost its freedom. Starting with first tezkires which were written in the Anatolian area, which are Sehî and Garibî Tezkires, up to *Osmanlı Müellifleri* from XX. centuries biographic sources and *Tuhfe-i Nâilî*, twenty one different works were examined. Twenty one poets were determined. It is said that these poets come from Vardar Yenicesi. Beginning with Tezkires informations will be given information about ‘Abdûlganî-i Vardârî, ‘Aşkî, Âgehî, Beyâzî, Derûnî, Garibî, Günâhî, Hâfız Mahmûd Efendi, Hayâlî, Hayretî, Mehmed, Râzî Mahmûd, Râzî Yûsuf, Rûhî, Selmân / İlâhî, Sıdkî, Sırrî, Şânî, Tâbî, Usûlî and Yûsuf Sineçâk.

Key Words: The Balkans, Vardar Yenicesi, Tezkires, Poets, Biography.

Giriş

Yenice-i Vardar

Bugün Yunanistan sınırlarında kalan ve Çindiki ismi Giannitsa olan Vardar Yenicesi, Osmanlı döneminde Selânik vilayetine bağlı, Selânik-Vardar mecrasının batısında bulunan bir kasabaydı. Gehrîn Rumca adı Yenitza’dır. (Çiciciyan ve Andreasyan, 1973-1974: 51)

Yenice isminde birkaç tane daha Çehir bulunduğundan (Zağra Yenicesi, Edirne Yenicesi, Kızılağaç Yenicesi) çalışmamıza esas alınan Yenice’ye, diğerlerinden ayırmak maksadıyla Vardar Yenicesi denilmiştir. (Evliyâ Çelebi, 2003: 76-80; ğ. Sâmi, 1996: 4803; Tuğlacı, 1985: 407) Vardar Yenicesi ismi, Çehir yakınlarında bulunan Vardar çayı dolayısıyla verilmiştir. Osmanlı resmî kayıtlarına göre Selânik livasına bağlı sekiz kadılıktan biri ve Selânik’e yarım menzil mesafede olan Yenice’de çarşı, cami, imârethane, medrese ve hamamlar vardır.

Yenice-i Vardar’ın Fethi

XIV. asrın başlarında kurulan ve küçük bir beylikten, dünya siyasî tarihini değiştirecek kadar büyük ve kudretli bir yer edinen Osmanlı Devleti, ilk fetihlerine Batı Anadolu’da başlamıştır. Mücadeleye giriştiği güçler, dönemin Türk beylikleri ve Bizans tekfurları idi. Osmanlıları, özellikle Bursa Çehrîn fethinden sonra hâkimiyet alanını Batı’ya doğru genişletmeye başladı.

Orhan Gâzî’nin vefatının ardından tahta çıkan Sultan I. Murat, Rumeli ve Balkanların fethine yöneldi. Evrenos Bey ve Hacı Ç Beyi komutasındaki kuvvetler Keğân’dan Dimetoka’ya

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

kadar olan yerleri ele geçirdiler. Sazlıdere zaferi ile Edirne ve Filibe, Osmanlı sınırlarına dâhil edildi. (1363/4) Sırp Sındığı zaferiyle Osmanlılar, Balkanlardaki fetihlerine hız verdiler.

Karesioğulları emirlerinden olup 1342’de Osmanlıların hizmetine geçen Evrenos Bey ise Batı Trakya’nın fethine görevlendirilmiştir. Verilen emir üzerine Gümölcine üzerine harekete geçen Evrenos Bey, Gümölcine ve Yenice-i Vardar’ı fethederek Osmanlı topraklarına kattı. (1385’ten önce) (Uzunçarçılı, Tarihsiz: 162-186; Öztuna, 1982: 289-291)

Evrenosoğulları¹ tarafından alınmasından sonra, yoğun bir şekilde Türk iskânına sahne olan Yenice-i Vardar, XV. asırdan itibaren önemli bir sanat ve kültür merkezi olarak varlığını devam ettirmiştir. şehrin imarına önem veren Evrenosoğulları, kurdukları vakıflar vasıtasıyla birçok han, hamam, medrese, cami, külliye vb. yaptırmıştır.

Rumeli’deki Kültür Merkezleri Arasında Vardar Yenicesi’nin Yeri

Kültürel gelişmeler, siyasî gelişmeleri belli mesafelerden takip eder. Bir şehir, siyasî anlamda ne kadar gelişse, bir müddet sonra orada, aynı oranda kültürel gelişme de tabîî bir sonuç olarak kendini gösterir. Osmanlı toplumuna, içte bu pencereden bakıldığında ilk kültürel kurumların Çanakkale ve Bursa’da temellendiklerini, buna bağlı olarak da ilk edebî ürünlerin yine bu şehirlerden çıktığı görülmektedir. Rumeli’deki fetihlerle beraber büyük ölçüde Balkanlar’da mekân tutan siyasî yapı, bu kez oralarda kültürün gelişip serpilmesine vesile olmuştur. İstanbul fethedilinceye kadar Osmanlı Devleti’nin önemli kültür merkezleri Bursa, Edirne,² Gelibolu, Serez, Vardar Yenicesi, Üsküp,³ Manastır,⁴ Filibe,⁵ Selânik, Belgrad, Prizren ve Priştine⁶ gibi Rumeli coğrafyasında yer alan şehirlerdi. (Gen, 2009: 50)

guarâ tezkirelerinde doğum yerleri bildirilen 1553 Şar den, 157 tanesi Balkan coğrafyasındaki şehirlerde doğmuştur. (Gen, 1997: 70) Osmanlı coğrafyasının genişliği göz önünde bulundurulduğunda bu sayının azımsanmayacak bir yekûn tuttuğu daha iyi anlaşılabilecektir. Rumeli’deki sanat ve kültür merkezlerinden Edirne ve Gelibolu’yu hariç tutarsak, Manastır, Filibe, Saraybosna’dan sonra en fazla Şar yetiştiren şehir, Vardar Yenicesi’dir. Bu şehirler arasında Vardar Yenicesi’ni diğerlerinden ayıran yönü ise çok büyük bir şehir merkezi olmaması, önemli ticaret yollarından uzakta bulunması, medrese sayısının az olması ve herhangi bir vezirle sancağı olmamasına rağmen klâsik Türk edebiyatının ön sıralarda sayılan üç Şairi (Usûlî, Hayretî, Hayâlî) başta olmak üzere, yirmi bir Şair yetiştirmesidir. Balkan coğrafyasında yetiştiren Şair sayısının yaklaşık %15’i Vardar Yenicesi’dir.

¹ Evrenosoğulları hanedanı hk. ayrıntılı bilgi için bkz. Şamil Hakkı Uzunçarçılı “Evrenos” MEB *İslâm Ansiklopedisi*, Eskişehir 1997, C. 4, s.414-418;

Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005, C. 2, s.655-656;

Fahamettin Bağcı, “Evrenosoğulları”, *DİA*, İstanbul 1995, C. 11, s. 539-541;

Yasemin Umur, *Reconstructing Yenice-i Vardar: Patronage of the Evrenosoğlu Family*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008;

Heath W. Lorry - Şamil Erünsal, *Yenice-i Vardar’lı Evrenos Hanedanı: Notlar ve Belgeler*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

² Edirneli Şairler için bkz. Rıdvan Canım, *Edirne Şairleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.

³ Üsküplü Şairler için bkz. Mustafa Şa, “Kültür Tarihinde Üsküp ve Üsküplü Divan şairleri” *Varayım Gideyim Urumeli’ne*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009 s.79-88.

⁴ Manastırlı Şairler için bkz. Mustafa Şa, “Edebiyat Tarihinde Manastır”, *Varayım Gideyim Urumeli’ne*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009 s.95-101; Tuncay Bülbül, “Bir Kültür Merkezi Olarak Manastır ve Manastır Doğumlu Divan şairleri”, *Turkish Studies Volume 3/4 Summer 2008*, s. 454-471.

⁵ Filibeli Şairler için bkz. Filiz Kılıç, “Kültür Tarihinde Filibe ve Filibeli Divan şairleri”, *Hacı Bektaş Velî Dergisi*, Yıl: 2007, Sayı: 43.

⁶ Priştinelik Şairler için bkz. Mustafa Şa, “Edebiyat Tarihi Açısından Priştine ve Bu şehir Doğumlu Divan şairleri”, *Varayım Gideyim Urumeli’ne*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009 s. 89-94.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Vardar Yenicesi, Türk kültür tarihinde kendisi hakkında Çehrengiz yazılan müstesna birkaç Çehre arasında yer almaktadır. Usûlî'nin ve Za'fî'nin kaleme aldıkları Vardar Yenicesi Çehrengizleri,⁷ Çehrin güzellerini ve güzelliklerini anlatmaktadır.

XVI. asır tezkire yazarlarından Âşk Çelebi (1520-1572), Vardar Yenicesi'nin nasıl bir kültür merkezi olduğunu vurgulamak amacıyla Çınları söylemiştir:

“Rivâyet olunur ki Prezrin’de oğlan togsa adından mukaddem mahlas korlar. Yenice’de toğan oğlan, etmege papa diyecek vakt Fârsî söyler. PiriÇine’de oğlan togsa dividi bilinde togar, dirler. Binâen ,alâ zâlik Prezrin Çâir menba,ı ve Yenice Fârsî ocağı ve PiriÇine kâtib yatagıdır.” (Âşk Çelebi, 2010: 904)

Âşk Çelebi'nin çağdaş olan Kınalızade Hasan Çelebi, tezkiresinde Yenicali Çarilerden bahsederken, sözü önce Yenice'ye getirmiştir; Çehrin tabii güzelliklerinin yanı sıra, nasıl bir ilim, irfan merkezi ve Çar ocağı olduğu üzerinde durmuştur:

Vardar Yenicesi, güzel söz söyleyen belâgat sahibi Çarilerin kaynağıdır. Kevser’e benzeyen suyu, anber saçan havasıyla cennetteki gül bahçelerini andıran ve “altından nehirler akan cennetler” ayet-i celîlesine örnek teşkil eden bir Çehirdir. Hüner sahibi âlimlerin kaynağı ve merkezi, söz ustalığını Çar edinmiş Çarilerin ocağı bir Çehirdir. Kemal ehli kiÇilerin merkezi, belîğ söz söylemede usta olan Çarilerin toplandığı Çehirdir. Vardar Yenicesi, suyu ve havasının letafetiyle yüce cennete benzeyen, temiz ve güzel alanlarıyla yeryüzü bahçelerini kışkandırıp bağlarının güzelliğiyle Çem bağlarını, perde arkasına saklanmaya mecbur bırakan bir yerdir. Çınsana ferahlık veren Vardar Yenicesi’nin bahçeleri yanında, Sebâ ülkesinin gül bahçeleri utancından yere girerler. Burası, dilberlerin dudakları gibi eÇ benzeri bulunmayacak kadar güzel bir yer, zarif kiÇilerin menbaı, Çarilerin toplandığı, övülmeye lâyık bir yerdir. Vardar Yenicesi, en büyük Çarilerin madeni; Çirinin, belâgatın ocağı ve “altından nehirler akan cennetler”e benzeyen bir Çehirdir. Marifet erbâbının kaynağı, latife söylemekte usta olanların madeni, belîğ Çir söyleyenlerin merkezidir. (Beyzâdeoğlu, 2001: 53-54)

Seyâhatnâme adlı on ciltlik eseriyle Türk edebiyatına ve kültürüne eÇiz bir eser armağan eden Evliyâ Çelebi'nin yolu, Vardar Yenicesi'ne de uğramıştır. Çehri ayrıntılı bir Çekilde tasvir eden Evliyâ Çelebi, burada bir tane medrese olduğunu bildirdikten sonra, söz konusu medrese hakkında kendine has üslûbuyla Çınları söylemiştir:

“Bir âdem her ne kadar ahmak hebennak-ı sa,le-bi’l-humakâ olsa bu dersşâhede bir kere *bismillahi* dese elbette bir yılda tefsîr-i Çerîf istihrâc etmeğe liyâkat hâsıl eder, zîrâ geyh Çâhî hazretlerinin nazargâhıdır.” (Evliyâ Çelebi, 2003: 77)

Bu bilgiler ışığında, Çehrin Fars kültürü açısından, bir başka ifadeyle edebiyat bakımından önemli merkezi olduğunu anlamaktayız. Bu küçük Rumeli kasabasının Fârisî ocağı haline gelmesi, hüner sahibi âlimlerin kaynağı ve merkezi, söz ustalığını Çar edinmiş Çarilerin ocağı olması hususundaki âmilleri kaynaklar bize Çı doğrultuda göstermektedir:

XVI. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin vurucu gücü akıncılar, Rumeli fetihlerinde en önemli vazifeyi ifa etmekteydiler. Bu akıncı aileleri, zamanla Çstanbul'daki merkezi kendilerine model alarak taÇada kendi konumlarına uygun baÇkentler kuruyorlardı. Serdengeçti akıncılar yanında, özellikle onları gazaya teÇvik edecek, gaziliğın ve Çehitliğın faziletlerini nakledecek,

⁷ Bkz. Mustafa Çen, “Usûlî'nin Yenice Çehrengizi”, *Mehmet Kaplan İçin, Türk Kültürünü AraÇtırma Enstitüsü Yayınları*: 75, Ankara 1988, s. 131-148;

Bilal Çakıcı, “Za’fî'nin Vardar Yenicesi Çehrengizi”, *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi AraÇtırmaları (JTS/TUBA)*, Harvard: Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University 2008, 32/I, s. 169-193.

moral verecek kiğilere ihtiyaç vardı. Medreselerde yetiğniğ, iğn daha çok zahiri tarafıyla ilgili âlimlerin bu vazifeyi yerine getirmesi mümkün değildi. Bu iğj ancak kığn kığaklarda, baharla birlikte akıncılarla beraber coğup tağın yarı meczup, ermiğ Ğairler yerine getirebilirlerdi. Ğe Yenicali Ğairlerin çoğu da bu özellikleri tağmaktaydı. güphesiz bu fitrata sahip Ğairlerin, kültür erlerinin yetiğnesinde vahdet-i vücüd düğüncesini Anadolu'ya getirenlerden biri olan Ğeyh Abdullâh-ı Ğâhî'nin (ö. 1491) rolü çok mühimdir. Akıncı beylerinden Evrenosoğlu Ahmed Bey'in sözünü ettiğimiz fonksiyonları yerine getirmek üzere ısrarla Ğstanbul'dan Yenice'ye getirttiği Ğeyh Ğâhî, bu Ğairde yağayan aydınları tesiri altına alıp hepsine ortak özellikler kazandıran bir merkez Ğâsiyet olmuğtur. Samimi ve derinliği olan bir ruh, hep yükseklerde gezen ve kayıt tanımayan bir aldırılmaz tavır, bu kiğilerin ortak özelliğiydi. Ğehirdeki Ğairleri de kuğaan, onları hür bir derviğ duyarlılığı içinde yağatan atmosferin kaynağını bu tasavvufi hava sağlıyordu. Bu havayla Yenice, XVI. yüzyıl sonuna kadar çoğu Osmanlı Devleti'nin asırlar boyu tanınmış Ğairlerini yetiğtiren önemli bir belde olmuğ,akıncılığın fonksiyonunu yitirmesiyle beraber beslenme noktaları tıkanan Ğair, kültür merkezi olma özelliğini kaybetmiğtur. (Ğen, 1997: 54)

Vardar Yenicesi'nin fethinden, Ğhrin elden çıktığı 1912 Balkan Savağarı'na kadar burada doğduğı tezkirelerde bildirilen yirmi bir Ğair tespit edilmiğtur. XVIII. asır tezkirelerinden Sâlim Tezkiresi'ni hariç tutarsak, bu dönem ve bundan sonraki asırlarda kaleme alınan tezkirelerde Vardar Yenicali olduğu bildirilen Ğare rastlamadık. (XIX. ve XX. asır biyografik kaynaklarından *Sicill-i Osmânî*, *Osmanlı Müellifleri*, ve *Tuhfe-i Nâilî* gibi eserler ise tezkirelerde, biyografilerine yer verilen Ğairlerin hakkında kısaca bilgi verir nitelikte olduklarından, bunlar tespitlerimizin dışında tutulmuğtur.) Tezkirelerde Vardar Yenicali olduğu bildirilen Ğairler „Abdülğanî-i Vardârî, „Ağf, Âğehî, Beyâzî, Derûnî, Garîbî, Günâhî, Hâfız Mahmûd Efendi, Hayâlî, Hayretî, Mehmed, Râzî Mahmûd, Râzî Yûsuf, Rûhî, Selmân / Ğâhî, Sıdkî, Sırrî, Ğânî, Tâbî, Usûlî ve Yûsuf Sîneçâk'tir.

1) ‘Abdülğanî-i Vardârî (ö. H. 1108 / M. 1696-1697)

ğeyh-zâde Mehmed Efendi'nin torunlarındanır. Ğeyhülislâm Yahya Efendi'den mülâzım olduktan sonra H. 1063 (1652-1653) yılında Pirinççi Medresesi'ne müderris olarak tayin edildi. H. 1064'te (1653-1654) Lutfî Bey Medresesi'ne, H. 1067'de (1656-1657) Üsküdar Vâlî-i „Atik Medresesi'ne görevlendirildi. Pirinççi Sinan, Merdümüyye, Niğancı Pağayı „Atik, Fethiyye Sinan Pağâ Mehmed Ağa, Dâvûd Pağâ Alî Pağâ-yı Cedîd medreselerinde müderris olarak çalıştı. Hicrî 1108 (1696-1697) yılında vefat etti. Bu beyit onun Ğirlerinden birinin matlaıdır:

Âteğî „ağ ile sûzân olalı kalbim benim
Döndü fânûs-ı hayâle Ğüyyîâ cismim benim

Kaynaklar: SAL: 95-96; TN: 2709; TGDĞ: 8.

2) ‘Ağkî

Vardar Yenicesi'ndendir. Kâtip olan Ğairin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu beyit Ğirlerinden bir örnektir:

Gerçi kûyun terk idüp hacc itmege kıldum yarak
Lîk oldum Ka,be'den her günde bir menzil ırak

Kaynaklar: KF:404; TN: 2876.

3) Âğehî (ö. H. 985 / M. 1577-1578)

ğairler çimenliği ve zarifler madeni olan Vardar Yenicesi'ndendir. Asıl adı Mansur olan Âğehî, “Hâce Kaynı” adıyla bilinen Mehmed Çelebi'den mülâzım olmuğ,müderrislik ve kadılık görevlerini ifâ etmiğtur. Ğair, aklî ve naklî ilimlerde mahir olmasının yanı sıra güzel Ğirlere ve

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

rağbet edilen söyleyişlere sahiptir. Bir gemici güzeline gönlünü kaptıran Âgehî, aÇkını gemicilik terimleriyle tertip edilmiş bir kaside kaleme alarak anlatmıştr. Bütün tezkireciler bu kasideden övgüyle söz etmişlerdir:

Çekdürüp firkatanı gözden ırag oldun sen
Bahr-i fûrkatde niçe furtunalar çekdüm ben

Dûd-ı âhum direk oldu bu zemîn keÇîdür
Bir yeni yelken olupdur ana gerdûn-ı kühen

Kaynaklar: L: 293; A: 98-99; AÇ: 351-352; HÇ: 137; B: 19; GA: 293; R: 35; KF:147; ğM: 222; OM: III/4; TN: 187; TGDŞ: 13.

4) Beyâzî (ö. H. 1024-1036 / M. 1615-1616 / 1626-1627)

Ğmi Mehmed Çelebi'dir. Vardar Yenicesi'nden olan Çâr, müderristir. ğiir ve inÇâla memleketinin meÇurları arasında yer alır. Ölüm tarihi hakkında kaynaklarda muhtelif bilgiler mevcuttur. Hicrî 1024/1036'da Vardar Yenicesi'nde vefat eden Beyâzî'nin Çirlerine bu beyit örnektir:

„Arz eyle metâ,,-ı dili dil-dâre düÇse
Yirine düÇ ol yüzi gül-zâre düÇse

Kaynaklar: RI: 76; TN: 440.

5) Derûnî

Vardar Yenicesi'nden kalemiye sınıfına mensup olan Derûnî, devrinin seçkinleri ve Çârleri arasında yer alır. Tezkire yazarlarından Hasan Çelebi, Çâr hakkında olumsuz değerlendirmelerde bulunurken Ahdî, ÂÇk Çelebi ve Esrâr Dede olumlu görüşer dile getirmişlerdir. Hasan Çelebi'ye göre, kâtiplere lâzım olan irfan ve olgunluktan uzak Derûnî, muhasebede ve haram mal kazanmada ustadır; bir Farsça beyti dahi baÇkılarının yardımıyla yazmışken Farsça sözlük kaleme almaya cüret etmişve Kemâl PaÇazâde'nin *Hakâik ve Dakâik*'ını reddetme gafletinde bulunmuştr.

Diğer tezkire müelliflerine göre derviş meÇrepli ve temiz mezhepli bir kişidir. Yusuf Sineçâk'ın hizmetinde bulunmuştr. Gece gündüz nazımla uğraÇan, Farsçayı Fârisiler gibi bilen Çirin, güzel Çirleri vardır. ğu beyit Çirlerinden bir örnektir:

Sâkiyâ öpme rakîbün ayagın eyle Çkest
Âdem oldur ki sıya kasd ile Çetân ayagın

Kaynaklar: A: 152; AÇ: 516; HÇ: 301; R: 100; ED: 201-202; TN: 1143; TGDŞ: 98.

6) Garîbî (ö. H. 954 / M. 1547-1548)

Söz ustalığını Çâr edinmiş Çârlerin ocağı, hüner sahibi âlimlerin kaynağı olan Vardar Yenicesi'ndendir. Ğmi Mehmed olan Garîbî, Mevlevî Çârlimizdendir. Yusuf Sineçâk'ın müridlerindendir. Hayatı boyunca birçok yere seyahat eden Çâr, Hicrî 954 tarihinde Çtanbul'da ölmüştr. Tezkire yazarlarının övgüyle söz ettiği Çârin latîf Çirleri vardır. ÂÇk Çelebi'ye göre, ömrü biraz daha uzun olsaydı birçok eser telif edebilir, okuyanların gönlüne hasret yarısı açacak Çirler kaleme alabilirdi. Bu beyit Çirlerinden bir örnektir:

Bâzâr-ı gamda eÇki güher-bâra kim bakar
Sarraf-ı dîde bir kurı dükkân açar kapar

Kaynaklar: L: 409-410; A: 241-242; AÇ: 1633-1634; HÇ: 132-133; KF:436; R: 117; TN: 3072; 158.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

7) Günâhî

Mahlası Günâhî olan Ğarin adı, Hasan'dır. Yusuf Sineçâk'ın en yakın öğrencilerinden olan Ğar, Mevlevî tarikatına mensuptur. Hayretî âmâ olduktan sonra, Günâhî onun hizmetiyle ilgilenmiştir. Hayatı boyunca belli bir yerde ikamet etmeyip pek çok Ğare seyahat eden Günâhî, Hicaz'a da gitmiştir. Konya, Selânik, Tırhala gibi Ğairlerde kalmıştır. Selânik'teki Farsça müderrislerinin önde gelenlerinden olmuştur. Ğirlerinin çoğunluğunu tasavvufî unsurlar ihtiva eden nasihatnâme niteliğindeki söyleyişler olmaktadır. Özellikle kaside, kıt, a ve mesnevi nazım Ğaliyle yazdığı Ğirleri, Ğiriyet yönünden dikkat çekicidir. Tezkirelere göre kırktan fazla kasidesi bulunan Ğarin, gazelleri de ince mânâlı, lafızları ve edâsı da nâzik ve pâktir. Bu beyit Ğirlerinden bir örnektir:

„İç ehli hatt-ı ,ârız-ı zîbâdan aglamaz
Pervâne dūd-ı Ğem,-i dil-ârâdan aglamaz

Kaynaklar: A: 259; AÇ: 722-724; HÇ: 221-222; B: 166; GA: 265; R: 203; KF: 478-479; TN: 3620.

8) Hâfız Mahmûd Efendi (ö. H. 1045 / M. 1635-1636)

Vardar Yenicesi'nden yetiĞen fazıllardan olup Kur'ân ayetlerinin kolaylıkla bulunabilmesi için yazdığı *Tertîb-i Zibâ* adındaki eseri meĞhurdur. Hicrî 1045 yılında memleketinde vefat etmiştir. Bu beyit Ğirlerinden bir örnektir:

Degül arz u semâ vü ĞĞ cihetdür⁸ Hazret-i Mevlâ
Kadîmî zâtına olmaz mahal-i hâdis olan eĞâ

Kaynaklar: OM: I/277; TN: 707.

9) Hayâlî (ö. H. 964 / M. 1556-1557)

Hayâlî, Vardar Yeniceî Ğairlerden olup özellikle ÂĞk Çelebi kendisine tezkiresinde önemli bir yer ayırmış ve onu taltif eden pek çok ifade kullanmıştır: “Rûmilinün sühân-ârâsı, hevâyı istignânun hümâsı, Kâf-ı ,âlem-i ıtlâkun ,Ankâsı, bî-tekayyüdlük kûynun gedâsı, Ğem-levendlik gürûhunun pâdĞâsı meĞhûr Hayâlî Beg'dür.” (ÂĞk Çelebi, 2010: 1541)

Ğemi Mehmed olup lakabı, Bekâr Memî'dir. Usûlî ve Hayretî gibi hemĞairlerinin de musahibi ve çağdaĞ olan Hayâlî, Rumeli Ğairlerinin üstadı kabul edilmektedir.

Gençliğinde medresede *Gülistân* ve *Bostân* gibi eserleri okumuştur. Bunları okurken henüz yolun başında olmakla birlikte yavaş yavaş bir edebî ve manevî derinlik de kazanmaya başlamıştır. Bu sıralarda Kalenderiyân ve Hayderiyân büyüklerinden Baba Ali Mest-i Acemî, Yenice'ye uğramıştır. Hayâlî bu zatın etrafındakilerin etkisi altında kalmış; onlarla birlikte Ğstanbul'a gelmiştir.

Ğstanbul'a geldiklerinde halk arasında son derece itibarlı zâtlardan olan Sarı Gürz, Ğstanbul kadısı idi. Hayâlî'yi, Baba Ali'nin yanında gördüğünde, “böyle temiz yüzlü bir oğlanın, böyle birisinin yanında durması makbûl ve meĞû değildir” diyerek onu Baba Ali'nin yanından alıp devrin muhtesibi Uzun Alî'nin yanına vermiştir. Hayâlî, bu zatın yanındayken ilim tahsiliyle meĞgûl olmuştur.

Kısa zamanda Ğir söylemeye başlayan Ğair, sevgilinin güzelliklerini tasvir hususunda benzerine rastlanmayacak değerinde gazeller söylemiştir. Geceleri sabahlara kadar yazıp temizce çektiği Ğirleri kısa zamanda halk arasında yayılmış ve Ğöhret bulmuştur.

⁸ Bu kelimenin mânâ gereğince “cihetde” olması lâzım geldiği, eserde sehven böyle yazıldığı düşünülmektedir.

Ğkender Çelebi vesilesiyle saraya tanıtılan Hayâlî, kısa zamanda burada da tanınarak beğenilmiştir. Önce ulûfe verilen Ğare daha sonra tımar ve zeâmet bağlanmıştır. Her gazel ve kasidesi için kendisine ihsanlarda bulunulmuş; böylece yüz binden ziyade zeâmete sahip olmuştur. Onun bu başarısı kimilerince Ğkender Çelebi, kimilerince de Ğbrahim PaĞanın terbiyesine bağlanmıştır. Oysa aslında onu bu derecede başarılı kılan kendi yeteneği, istidadı ve bununla birlikte hüner sahiplerinin değerbilir oluşuydu.

Kendisine pek çok zeâmetler ve ihsanlar sunulan Hayâlî, yaratılış itibarıyla dünya nimetlerine kayıtsız bir Ğardır. Bütün mal, mülk ve servete karşılâkasız bir tabiatı vardır.

Tezkire yazarları, Hayâlî'nin Ğarlık kudretinden övgüyle bahsederler. Onun söz söylemedeki kuvveti ve Ğir sanatındaki üstatlığı insanlık âlemince malumdur ve tasdik edilmiştir. Ğiir ilmindeki bilgisi, *ilm-i ayne'l-yakîn* mesabesinde idi.

Hayâlî, devrinde pek çok Ğarin hayal dahi edemeyeceği incelikleri Ğirinde ustaca kullanmış bir sanatkârdır. Bu sebeple olsa gerek ki devrindeki pek çok Ğar arasından cihan padişahı Sultan Süleyman, ona ayrı bir değer vermiş; onu özel bir mevkide tutmuş ve kendisine fazlaca lütuf ve ihsanda bulunmuştur.

ÂĞk Çelebi, küçük yaştarda Hayâlî ile tanışmış; uzun yıllar onunla aynı meclislerde yer almıştır. Bununla birlikte Hayâlî'nin hiçbir incitici hareketine şahit olmadığını ifade eder.

Hayâlî Bey'in güzel huylarının birisi de hezl ve hicve düĞkün bir mizacının olmamasıdır. Kimse hakkında kötü söylemez ve kimseyi incitmezdi. TaĞıcalı Yahya'nın sataĞmalarına karş sessiz kalmayı tercih etmiştir.

Ben Hayâlî Rûm'da bir rind-i dürd-âĞam iken
Câm-ı fâĞfûrî içer hâkân-ı Türkistân bana

Ğüp der-pûst Mecnûn'ı geçürmüş Leylâ yanından
Vefâ âyîni öğren gönül Leylâ Çebânından

Fenâ ehline ta,n itme geçüp ,ucb ile yanından
Bu deĞ-i vahdet-âbâdun sakın Ğî-i jiyânından

Didiler kim hazân eyyâmı geldi vakt-i ,Ğetdür
Bahârından ne buldum ki bulam anun hazânundan

H. 964 (M. 1556/1557) senesinde Edirne'de vefat eden ve Haydar-hâne hazîresinde medfûn olan Ğarin ölümüne, dönemin birçok Ğari tarih düĞümüştür. Bunlardan örnek olarak ikisini anmakla yetineceğiz:

(Günâhî) „Âlem-i hissdan Hayâlî gitdi âh
(ArĞ) Sözi dilde Hayâlî gözde kaldı

Kaynaklar: S:126; L: 254-255; A: 137-138; AÇ: 1541-1569; HÇ: 290-296; B: 63-64; GA: 212-214; KF: 286-291; R: 95-99; OM: II/160-161; TN: 1087; TGDŞ: 196.

10) Hayretî (ö. H. 941 / M. 1534-1535)

Rumeli'nin Ğarlar ve zarifler yatağı olan Vardar Yenicesi'ndendir. Yusuf Sineçâk'ın kardeĞidir. Tımar sahibi Ğarlerden olan Hayretî, sade dilli, temiz kalpli, lâubalî bir edaya sahip abdal-meĞep biridir. Anadolu Ğarleri içinde belâgatının yüksekliğiyle, olgunluğuyla bilinen Hayretî, divan sahibidir ve akranlarından üst derecede bir Ğardır. Ğiirleri sade, akıcı ve

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

güzel bir edaya sahiptir. İbrahim Paçaya sunduğu kaside meçhurdur. gair hayatı boyunca gözü, gönlü tok Çâkilde yaçamıç ve müstağni bir ömür sürmüçür.

Ne Süleymâna esîrüz ne Selîmün kulıyuz
Kimse bilmez bizi bir Çâ-ı kerîmün kulıyuz

matla,lı gazelinden dolayı paça cüzî bir tımar vermiç;Hayretî böyle tımar olmaz diyerek teklifi geri çevirmiç;Yahyalı beylerine ve Mihâloğullarına hizmet etmiçür.

Hayretî hayatının son demlerinde görme yetisini kaybetmiç ve ömrünün geri kalanını a,mâ olarak sürdürmüçür. şu beyti a,mâ olduktan sonra söylemiçür:

Hayretî kör bengi bir abdâl-ı yek-rengüm bugün
Göz yumup ag u karasından cihânun fârigüm

Tezkirelerde kendisinden övgüyle bahsedilen Çâr, H. 941 senesinde memleketi Vardar Yenicesi'nde vefat etmiçür. şu beyitler Çirlerinden örnektir:

Mey-i nâbun nice olmayalum ölümlisi biz
Bir iki gün bu fenâ evde anun dirisiyüz

Bundan artık dahı vuslat nice olur ,âlemde
Bir gök altındayuz ol mâh ile dâyim ikimüz

Zevk ü safâ didükleri derd-i belâ mı ki
Mihr ü vefâ didükleri cevri ü cefâ mı ki

Vuslat didügi ,âçkına dil-berün ,aceb
ğol göz uciyla eyledügi merhabâ mı ki

Kaynaklar: S: 126-127; L: 240-241; A: 129-130; AÇ: 639-643; HÇ: 259-262; GA: 208-209; KF: 276-277; TGDŞ: 200.

11) Mehmed (ö. H. 1055 / 1057/ M. 1645-1646 / 1647-1648)

Çimiye sınıfına mensup olan Çârin ismi, geyh-zâde Mehmed Efendi'dir. Gâzi Evrenos-zâde olarak da tanınan Çâr, Selânik mevleviyetinde bulunmuçür. Hayatı hakkında fazla malûmat yoktur. Belâgat mülkünde, melahat atının hızlı binicilerinden olan Çâr, zamanının güzel yüzlü fâzıllarından ve orta yaçlı Çârlerin benzersizlerindendir. Çim, olgunluk ile süslü; Çir ve inçaille donanmıç olan geyh-zâde Mehmed Efendi Farsça ve Türkçe güzel Çirlere, rağbet edilen söyleyiçere sahiptir. şu beyit Çirlerinden bir örnektir:

Nedür bu resm-i dil-ârâ nedür nu nakçı nigâr
Ki tarh itdi çemen-zâra nakçibend-i bahâr

Kaynaklar: KF: 494; R: 213-214; RI: 133; M: 56; OM: II/49; TN: 3815; TGDŞ: 282.

12) Râzî

Adı Mahmûd Çelebi'dir. Vardar Yenicesi'nden geyh Çâhî'nin akrabasıdır. Arapça bilgileri tahsil ettikten sonra kitabet, inçâ hüsn-i hat ve imlâya yönelmiçür. Mehmed Paçânın yanında sır kâtipliği ve tezkirecilik yapmıçür. Ayrıca niçâcılık görevinde de bulunmuçür. giirde güzel dikkati, edebî sanatları kullanma becerisi ve temiz bir edâyla oluçurduğı muhayyilesinin mânâları öylesine ileri derecededir ki, fesatlık çıkarmak istese birçok kimsenin Çir yazmaktan vazgeçmesine sebep olurdu. Kaynaklarda, Çârin Çirlerinden örnek sunulmamıçür.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Kaynaklar: AÇ: 1343; TN: 1268; TGDŞ: 372.

13) Râzî (ö. H. 1027/ M. 1617-1618)

Ğmi, Vardârî Yusuf Efendi'dir. Ğmiye sınıfına mensup Ğarlerdendir. Ğstanbul'da vefat etmiğtir. Hayatı hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Ğu beyit Ğirlerinden bir örnektir:

Niçün ey meh-likâ „uĖĖk-ı zâra rahm itmezün
Hele mey-hânedan geçdük Vefâ'ya bârî gitmezün

Kaynaklar: KF: 306; R: 155; BEL: 110; R: 108; TN: 1262; TGDŞ: 373.

14) Rûhî

Vardar Yenicesi'nde doğan Ğar, geyh Ğâhî'nin akrabalarındandır. Mehmed Pağânın tezkirecisi ve sır kâtibi olmuğtur. Hayatı hakkında fazla bilgiye ulağamadığımız Ğar III. Murad devri (1574-1595) ortalarında vefat etmiğtir. Kaynaklarda Ğarin Ğirlerinden örnek sunulmamığtır.

Kaynaklar: SO: 1399; TN: 1572.

15) Selmân / İlâhî (ö. H. 972 / M. 1564-1565)

Ğim ve irfan erbabıyla süslenmiğ, Ğem bağının tavırlarına benzeyen ünlü Ğir Vardar Yenicesi'ndendir. Ğmi Selman olan Ğarin, mahlası Ğâhî'dir. geyh-zâde olan Ğar, ceddi gibi (baba ve dedesi) gibi müderristir. Gece gündüz çalığarak birçok ilim tedris etmiÇ; Fars ve Nevâyî dilini (Çağatayca) öğrenmiÇtir. Ğâilminde maharet sahibi, muamma çözme ve muamma söylemede döneminin en Ğhretlileri arasında yer almığtır. Zamanının taze söz söyleyen Ğarleri içinde yer alır. Kelimeleri tıpkı sevgilinin dudağı gibi ferahlatıcı olmakla Ğirlerini okuyanlar sevinçli ve neÇeli olurlar. Hoğsohbet, rind ve lâubâlî meğrep olduğundan dolayı âğkâne Ğir söylemekten geri kalmamığtır. Kasidelerindeki üslûbu ile kendine has bir yer edinmiğtir. Bazı tezkire yazarları (Ahdî ve Hasan Çelebi) Ğari, iki farklı kiğ olarak değerlendirmiğler ve eserlerinde hem Selmân hem de Ğâhî Ėklinde iki ayrı madde bağ yapmıÇlardır. Ğu beyitler Ğirlerinden örnektir:

„AyĖ u iğet mevsimidir geldi eyyâm-ı bahâr
Zâhidâ bana namâzı anma anun vakti var

Sırrımı fâğyledi ol nokta nokta hâller
Kumda oynasın begüm Ėmden girü remmâller

Kaynaklar: A: 174; A: 106; HÇ: 139; HÇ: 394; B: 90; GA: 294; KF: 351; R: 129; TN: 197/1847; TGDŞ: 226/435.

16) Sıdkî

Vardar Yenicesi'ndendir. Ėi bir eğitimin ardından kadı olmuğtur. Halk içindeki Ėöhretinin sebebi, ismi değil, mahlası gösterilmesine rağmen ÂĞk Çelebi, hiç kimseden “bu Ğir onundur” diye duymadığını, hiçbir mecmuada gazel yahut beyitlerine rastlamadığını ifade eder ve Ėu bÿti Ğirlerinden nümûne olarak sunar:

Nedür tâk-ı sipihri kim kemendin „arĖaatmıĖdur
Ėular kim yâr iĖĖin Sıdkiyâ bir pâre yasdanmığ

Kaynaklar: AÇ: 1289; TGDŞ: 445.

17) Sırrî (ö. H. 990/ M. 1582-1583)

Can veren havası, Hz. Ėa gibi ölüleri diriltiren letafet sahası Vardar Yenicesi'ndendir. Ėmi, Ėa'dır. Merhum Ėah Efendi'den mülâzım olmuğtur. Trabzon'da kadılık yapmığtır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Döneminin Çarleri Bâkî, Rûhî, Rumûzî ve Gelibolulu Âlî ile aynı meclislerde bulunmuştur. Çimlerin sırlarına vâkıf olan Çarın Farsça hakkındaki malûmatı meçhurdur. Ayrıca Çarler ve zarifler arasındaki hoşsohbetinin, Çarinden üstün olduğu söylense de Çarleri güzel, söyleyişleri süslü ve akıcıdır. Şu beyit Çarlerinden bir örnektir:

Ne hâlüm anmaga kudret ne sabra tâkat var
Efendi hâl mükedder ziyâde hayret var

Kaynaklar: L: 308; A: 174; HÇ: 386; B: 88; GA: 308-309; KF: 347, R: 123; TN: 1743; TGDŞ: 445.

18) Şânî

Vardar Yenicesi'nden olan gânî, Çar Garibî'nin kız kardeşinin oğludur. Şmi, Yakup'tur. Çi bir öğrenim görmüş müderris olmuştur. Mizacı, Çire ve taze mazmunlar bulmaya müsaittir. Tezkire yazarları, gânî hakkında iyi temennilerde bulunmuş; genç denilebilecek bir yaşı vefat etmese, onun kıymetli ve meçhur bir Çar olabileceği hususunda görüş beyan etmişlerdir. Şu beyit Çarlerinden bir örnektir:

Bâg-ı ruhunda ol sanemün hatt-ı müşk bâr
Sahn-ı Ğemde tâze açılmış benef Çezâr

Kaynaklar: A: 191; HÇ: 416; KF: 355; R: 134; TGDŞ: 467.

19) Tâbî (ö. H. 960 / M. 1552-1553)

Vardar Yenicesi'ndendir. Tâbî, Molla Hudâvendigâr'ın dergâhında uzun süre kalmıştır. Fakirler içinde dervîlikle meçhur olmuş, pâk meçep ve lâubalî mezhep biridir. Birçok kez Arap memleketlerine seyahat etmiş, kendi hâline münasip düğün Çarleri güzeldir ve rağbet görmüştür. Şu beyitler onun Çarlerine örnektir:

Sâye-ve Çbir serve her kim bende-i üftâdedür
Kâr u bârından cihânun farîğ u âzâdedür

Gerçi Husrev sevdi Ğirîn'i iri Çd vaslına
Yolına rûhın revân itdi nazar-Ferhâd'edür

Kaynaklar: A: 117; TN: 492; TGDŞ: 493.

20) Usûlî

Vardar Yenicesi'nden olan Çar, bir sipâhî-zâde olup bilgin bir zâttır. Tezkire yazarı Garibî, Usûlî'nin adını Dervî ÇAli, Ayvansarâyî ise Abdullah olarak bildirir. (Ayvansarâyî: 1985; 160) Babasından çok fazla mal, mülk kalmasına rağmen bunları Hak yolunda harcayarak uzlet tercih etmiştir. Çim tahsili esnasında, geyh Çbrahim GülÇâf'nin nâmını duymuş ve onun müritlerinden olmak maksadıyla Mısır'a gitmiştir. Hatta bu yolculuk esnasında Çugazeli yazdığı rivayet edilir:

Dilde hayliden hayâl-i zülf-i dilber var imi Ç
Cânum içinde yatur bin baÇu ejder var imi Ç

Eyâ dirîgâ hîçe satdum kıymetini bilmedüm
Âb u hâkümde benüm bir pâk gevher var imi Ç

Olmadan levh u kalem dahı hat-ı ma,,Çükile
Levh-i dilde yazılı dîvân u defter var imi Ç

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Secdeler eylen gelün abdâllar kim bunda bir
Tekye-i hakda tırâğolmuğ kalender var imiğ

Yakdı gönlüm âteğ öyle cihân mülkin dilâ
Neylesin dîvâne ki gönlinde ahker var imiğ

Zâl-i dünyâya gönül virme Usûlî var iriğ
Gülçâî dirler velâyet içre bir er var imiğ

ğeyh Gülçâî'ye vardığında, onun terbiyesi altına girmiştir. ğeyhinin nezdinde makbûl ve muteber bir mürit olmuştur. Defalarca çile çıkardığı, yine kaynakların verdiği bilgilerdendir. Müritliği zamanında da pek çok Ğir yazmıştır ki bunlar benzersiz güzellikte manzumelerdir. Gelibolulu Âlî de bunlardan bir tanesini tahmis etmiştir. Bütün Ğirleri son derece ince, güzel ve itibarlı olduğunu belirtmiştir.

Ömrünün son demlerinde yeniden memleketine dönerek burada yaşamıştır. ğirlerinin çoğu, tasavvufî özellikler taşımakta ve aldığı terbiyenin yansıması niteliğindedir.

Latîfî, Usûlî'nin eğitimi ve meĞbebi dolayısıyla Ğirlerinin mutasavvîfâne olduğunu, üslûbunun Seyyid Nesîmî tarzına yakın olduğunu söylemektedir. Mânâ cihetinden ise Makâlî'nin *Câvidân-nâme* ve Fazlullâh Na'î'nin *Makâlât*'ına benzerliğini vurgulamaktadır.

Kaynaklar: G: 88; L: 175-177; A: 92-93; AÇ: 344-348; HÇ: 135; B: 18; GA: 193; KF: 147; R: 35; OM: II/76; TN: 170; TGDŞ: 510.

21) Yûsuf Sîneçâk (ö. H. 954 / M. 1547-1548)

Ma,rifet ehlinin kaynağı, ince ve nükteli söz söyleyenlerin madeni olan Vardar Yenicesi'ndendir. Hayretî'nin biraderidir. Adı Yusuf, lakabı Sîneçâk'tır. Ğim yolundan vazgeçerek kanâat makamına münzevî olduktan sonra Mısır'a gidip ğeyh Ğrâhim Gülçâî'ye intisap etmiştir. Daha sonra Mevlevî tarikatına girmiştir ve Mevlevîliğin muteber dedelerinden birisi olmuştur.

Farsça'yı iyi bilen Ğâr, *Mesnevî*'den seçtiği beyitlerle ve *Rebâb-nâme*'den beğendiği beyitleri ihtiva eden bir eser olan *Cezire-i Mesnevî*'yi kaleme almıştır. Müretteb divanı olmayan Ğârın Ğirleri, Mevlevî derviĞlerin defterlerinde, Ğir meraklılarının mecmualarında bulunmaktadır. Bu beytler Ğirlerine örnektir:

Biz tâc-rübâ-yı ser-i Ğâhân-ı cihânuz
Biz hâk-i kefi pâ-yı gedâyân-ı zemânuz

Erbâb-ı mahabbet bizi Yûsuf bilür ammâ
Ashâb-ı hased gözine ey dost Sinânuz

Ehl-i derd olmayan anlar mı safâsın elemün
Bana sor lezzetini ben bilirüm derd ü gamun

Kaynaklar: A:312; AÇ: 685-689; HÇ: 450-451; B: 244; GA: 209; KF: 639; R: 273-274; ED: 524-530; VA: 44-45; OM: I/80; TN: 4793; TGDŞ: 538.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

SONUÇ

	Şair	Yaşadığı Asır ⁹	Mesleği/Sınıfı
1	„Abdülġânî-i Vardârî	XVII. Yüzyıl	Müderris
2	„Aġk	XVII. Yüzyıl	Kâtip
3	Âgehî	XVI. Yüzyıl	Müderris/Kadı
4	Beyâzî	XVII. Yüzyıl	Müderris
5	Derûnî	XVI. Yüzyıl	Kalemiye
6	Garîbî	XVI. Yüzyıl	-
7	Günâhî	XVI. Yüzyıl	Müderris
8	Hâfız Mahmûd	XVII. Yüzyıl	Ėmiye
9	Hayâlî	XVI. Yüzyıl	-
10	Hayretî	XVI. Yüzyıl	Sipahi
11	Mehmed	XVII. Yüzyıl	Ėmiye
12	Râzî Mahmûd	XVI. Yüzyıl	Kâtip/Niğancı
13	Râzî Yûsuf	XVII. Yüzyıl	Ėmiye
14	Rûhî	XVI. Yüzyıl	Kâtip
15	Selmân / Ėhî	XVI. Yüzyıl	Müderris
16	Sıdkî	XVI. Yüzyıl	Kadı
17	Sırrî	XVI. Yüzyıl	Kadı
18	ġânî	XVI. Yüzyıl	Müderris
19	Tâbî	XVI. Yüzyıl	-
20	Usûlî	XVI. Yüzyıl	-
21	Yûsuf SîneÇâk	XVI. Yüzyıl	-

Yazımızda, tezkirelerde Vardar Yenicesi’nden olduğu bildirilen Ėairlerin tespitine ve söz konusu biyografik kaynaklardan hareketle bu edebî Ėahsiyetlerin kısaca hayat hikâyelerine yer verilmeye ĖalıĖılmıĖtır. Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere bu Ėairlerin on beğ XVI. asırda, altısı da XVII. yüzyılda yağamığtır.

XVI. yüzyıl, Osmanlı Devleti için bütün sahalarda olduğu gibi edebiyatta da en parlak zaman dilimidir. Bunun tezahürü, Vardar Yenicesi’nde de görölmektedir. Osmanlı hâkimiyetine XIV. asrın son Ėeyreğinde katılan bu küçük Balkan Ėeri, özellikle XV. yüzyılın sonlarından itibaren Rumeli’deki Osmanlı kültür ve sanat merkezlerinden biri haline gelmeye bağamığtır. XVI. yüzyılda 15, XVII. yüzyılda 6 Ėar yetiğen Vardar Yenicesi’nde takip eden asırlarda Ėar yetiğip

⁹ Ölüm tarihi bildirilmeyen Ėairler için, Ėairin biyografisinin yer aldığı ilk tezkirenin yazıldığı asır dikkate alınmığtır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

yetiÇmediği hususunda tezkirelerde herhangi bir malûmat yoktur. Sadece iki asırda bu kadar Çâr yetiÇiren bir Çârın, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Çâr yetiÇtrememesi izahı zor bir durumdur. Bu veriden yola çıkarak Vardar Yenicesi'nin kültür ve sanat merkezi olma özelliğini XVIII. asırdan itibaren yitirmeye baÇadığı söylenebilir. güphesiz bunda, Çârın idarecisi konumundaki Evrenosoğulları'nın akıncı olması ve akıncılığın tıpkı diğer Osmanlı kurumları gibi XVII. asrın sonlarından itibaren güç kaybetmeye baÇaması mühim faktörlerdendir.

Vardar Yeniceli Çârlerin mesleklerine göz atıldığında 6'sının müderris, 3'ünün kâtip, 3'ünün kadı, 1'inin sipahi, 3'ü ilmiye, 1'i de kalemiye sınıfına mensup memur olduğunu görülmektedir. 5 Çârın ise mesleği tespit edilememiÇtir. Bu dağılıma dikkat edildiğinde Çârlerin tamamına yakınının iyi bir eğitimden geçtiği sonucuna varılabilir. Zira Osmanlı toplumunda fertler, söz konusu mesleklere sahip olmak için belli Çartları yerine getirmek zorundadır.

Yaklaşık beÇbuçuk asır Osmanlı hâkimiyetinde kalan ve yirmi bir Çâr yetiÇiren Vardar Yenicesi, Türk kültür ve edebiyatına önemli katkıları olan bir Çâirdir. Özellikle bu Çârlerin bir kısmının Çöhetî asırlar boyu sürerek günümüze dek gelmiÇtir. Sadece Usûlî, Hayretî ve Hayâlî Bey üzerine hazırlanan lisans, yüksek lisans ve doktora tezlerinin sayısı göz önünde bulundurulduğunda tespitimizin doğruluğunun ispat etmeye yetecektir.

KISALTMALAR

A: Ahdî Tezkiresi: *Gülşen-i Şu'arâ*

AÇ: ÂÇk Çelebi Tezkiresi: *Meşâ'irü 'ş-Şu'arâ*

B: Beyânî Tezkiresi: *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*

BEL: Belîğ Tezkiresi: *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*

EA: Es,ad Efendi: *Şâhidü'l-Müverrihîn*

ED: Esrâr Dede Tezkiresi: *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*

G: Garîbî Tezkiresi: *Tezkire-i Mecâlis-i Şu'arâ-yı Rûm*

GA: Gelibolulu „Âlî: *Künhü'l-Ahbâr*

HÇ: Hasan Çelebi Tezkiresi: *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*

KF: Kafzâde Fâ'îzî: *Zübdetü'l-Eş'âr*

L: Latîfî Tezkiresi: *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*

M: Mucîb Tezkiresi: *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*

OM: *Osmanlı Müellifleri*

R: Riyâzî Tezkiresi: *Riyâzü 'ş-Şu'arâ*

RI: Rıza Tezkiresi: *Tezkire-i Rızâ*

S: Sehî Beg Tezkiresi: *Heşt Behişt*

SAL: Sâlim Tezkiresi: *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*

SO: *Sicill-i Osmânî*

TGDİS: *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

TN: *Tuhfe-i Nailî*¹⁰

VA: *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*

KAYNAKÇA

- Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ* (haz. Süleyman Solmaz) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-83501/ahdi---gulsen-i-suara.html>
- ÂĞk Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, (haz. Filiz Kılıç), Ėstanbul AraÇtırmaları Enstitüsü Yayınları, Ėstanbul 2010.
- BAĞAR, Fahamettin. "Evrenosoğulları", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, Ėstanbul 1995.
- Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, (haz. Ėbrahim Kutluk), TTK Yayınları. Ankara 1997.
- Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, (haz. Aysun Sungurhan) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-83502/beyani---tezkiretus-suara.html>
- BEYZADEOĞLU, Süreyya Ali, "Hasan Çelebi Tezkiresindeki Ėairlerin Ėehirlere Göre Tasnifi ve Ėehir Tasvirleri", *İlmî Arağtırmalar*, S. 11, Ėstanbul 2011.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri I-III*, Ėstanbul 1333-1342.
- BÜLBÜL, Tuncay, "Bir Kültür Merkezi Olarak Manastır ve Manastır Doğumlu Divan Ėairleri", *Turkish Studies Volume 3/4 Summer 2008*, s. 457-471.
- CANIM, Rıdvan, *Edirne Şairleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.
- ÇAKICI, Bilal, "Za'îf'in Vardar Yenicesi Ėehrengizi", *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi AraÇtırmaları (JTS/TUBA)*, Harvard: Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University 2008.
- Edirneli Sehî, *Tezkire-i Sehî*, Matba,a-i Âmidî, Ėstanbul 1325.
- Es,ad Mehmed Efendi, *Şâhidü'l-müverrihîn* (haz. Rıza OĞrağ) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-83605/esad-mehmed-efendi---sahidul-muverrihin.html>
- Esrar Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, (haz. Ėhan Genç), AKMB Yayınları, Ankara 2000.
- Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (haz. Yücel Dağlı vd.) 8. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, Ėstanbul 2003.
- Garîbî, *Tezkire-i Mecâlis-i Şu'arâ-yı Rûm*, (haz. Ėrâfil Babacan), Vizyon Yayınevi, Ankara 2010.
- Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî* (haz. Ramazan Ekinci) Tibyan Yayıncılık, Ėmir 2012.
- Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmua-i Tevârih* (haz. Fahri Ç. Derin-Vahid Çabuk) Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ėstanbul 1985.
- İNCCİYAN, P.L. - ANDREASYAN H.D., "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güney Doğu Avrupa AraÇtırmaları Dergisi* Sayı 2-3, Ėstanbul 1973-1974.

¹⁰ *Tuhfe-i Nailî* adlı eserden verilen dipnotlardaki sayılar, sayfa numarası değil, eserdeki edebî Ėahsiyetlerin kaçınıcı sırada olduğunu göstermektedir.

- PEKTEN, Haluk, vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- ŞEN, Mustafa, “Edebiyat Tarihi Açısından Priştine ve Bu şehir Doğumlu Divan şairleri”, *Varayım Gideyim Urumeli’ne*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009
- ŞEN, Mustafa, “Edebiyat Tarihinde Manastır”, *Varayım Gideyim Urumeli’ne*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009.
- ŞEN, Mustafa, “Kültür Tarihimizde Üsküp ve Üsküplü Divan şairleri”, *Varayım Gideyim Urumeli’ne*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009.
- ŞEN, Mustafa, “Osmanlı Kültür Coğrafyasına Bakış”, *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- ŞEN, Mustafa, “Osmanlılarda şehir ve Kültür”, *Varayım Gideyim Urumeli’ne*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009.
- ŞEN, Mustafa, “Usûlî’nin Yenice şehrengizi”, *Mehmet Kaplan İçin*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 75, Ankara 1988.
- ŞEN, Mustafa, *Kühü’l Ahbâr’ın Tezkire Kısmı*, AKMB Yayınları, Ankara 1994.
- Şmâil Belîğ, *Nuhbetü’l-Âsâr Li-Zeyl-i Zübdeti’l-Eş’âr*, (haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu), AKMB Yayınları, Ankara 1999.
- Kafzâde Fâ’izî, *Zübdetü’l-Eş’âr*, (haz. Bekir Kayabaşı), Gönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Malatya 1997.
- KILIÇ, Filiz, “Kültür Tarihimizde Filibe ve Filibeli Divan şairleri”, *Hacı Bektaş Velî Dergisi*, Yıl: 2007, Sayı: 43.
- Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, (haz. İbrahim Kutluk), TTK Yayınları, Ankara 1989.
- Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ* (haz. Aysun Sungurhan) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-83504/kinalizade-hasan-celebi---tezkiretus-suara.html>
- Latîfî, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ* (haz. Rıdvan Canım), AKMB Yayınları, Ankara 2000.
- Lorry, Heath W. – Erünsal, Şmail, *Yenice-i Vardar’lı Evrenos Hanedanı: Notlar ve Belgeler*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî I-VI*, (haz. Seyit Ali Kahraman-Nuri Akbayer), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Mucîb, *Tezkire-i Mucîb*, (haz. Kudret Altun), AKMB Yayınları, Ankara 1997.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1982.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar*, C. II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005.
- Riyâzî, *Riyâzü’ş-Şu’arâ*, (haz. Namık Açıkgöz), Ankara Üniversitesi, DTCF, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1982.
- Sâlim Efendi, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ* (haz. Adnan Şice) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-83606/salim-efendi---tezkiretus-suara.html>

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- ğemseddin Sâmî, *Kâmusu'l-A'lâm I-VI*, (tıpkıbasım), Kağar Neşriyat, Ankara, 1996.
- TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985.
- TUMAN, Mehmet Nâil, *Tuhfe-i Nâilî I-II*, (tıpkıbasım haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı), Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001.
- UMUR, Yasemin, *Reconstructing Yenice-i Vardar: Patronage of the Evrenosoğlu Family*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.
- UZUNÇARĞILI, Şmail Hakkı, “Evrenos”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, Eskişehir 1997.
- UZUNÇARĞILI, Şmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, TTK Yay, Tarihsiz.
- Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ, *Tezkire-i Rızâ*, (haz. Gencay Zavotçu)
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-83506/zehr-i-mrzade-seyyid-mehmed-riza---tezkire-i-riza.html>



DİVANU LÜGATİ'T-TÜRK'TE YER ALAN MİMARİ TERİMLER ÜZERİNE*

*Mehmet EKİZ***

ÖZET

Türk Milletinin gerek tarihini, gerek kültürünü, gerek sanatını, gerekse medeniyetini konu edinen çalışmalarda özellikle de batı kaynaklı olanlarında bu millettten genellikle göçebe bir kültürün sahibi olarak bahsedilir. Bu söylenenlerin bir kısmı doğru olmakla beraber önemli bir bölümü de hatalarla doludur. Bazıları bilgi eksikliğinden, bazıları yetersiz araştırmaların sonucu olarak, bazıları ise belki bir ön kabulün sonucunda yapılarak yayınlanmış çalışmalardır. Biz bu yanlışlıkların giderilmesine katkı sağlayacak çalışmaların Türklerin yerleşik hayata geçtikten sonra ki medeniyetini ve kültürünü anlatan eserlerden faydalanılması yolu ile elde edilebileceğini ve anlaşılacağını bu konuda yapılacak olan çalışmaların çoğalması sonucu bu alandaki hataların ve eksikliklerin bir nebze dahi olsa giderilebileceğini düşünüyoruz. Türk Mimarisinin XI. Yüzyıl Türk Dünyasında ki durumunun anlaşılabilmesi hususunda bize rehberlik edebilecek eserlerden biriside Kaşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan ve Türkçenin bilinen en eski sözlüğü olarak kabul edilen Divanu Lügati't-Türktür. Üzerinde yaşadıkları Dünya'yı, vatan olarak benimsedikleri coğrafyayı ve kullandıkları mekânı algılama biçimlerinin yanı sıra yerleşik hayata geçen Türklerin mimarlık anlayışı ile birlikte mimariyi algılama biçimlerini ve bunların Türk kültür dairesinde ki yerini ve önemini kavramak açısından önemli olduğunu düşündüğümüz bu eser çalışmamıza temel teşkil etmiştir. Türkün algılamasında ürettiğine ya da yaptığına ad verme geleneği vatan edindiği topraklarda inşa ettiği yeni yurtluk mekânlar Türk mimari ve sanat anlayışının önemli göstergeleri olmuştur. İnşa edilen bu mekânlarda tabi olarak yeni mimari adlandırmaları da Türk onomastiğinin ulaştığı seviyeyi de göstermesi açısından son derece önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: XI. Yüzyılda Türk Mimarisi, DLT, Türk Mimari Terimleri, Kaşgarlı Mahmud.

* Bu çalışma 2008 yılında Ankara'da yapılan VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayında bildiri olarak sunulmuş ancak yayınlanmamıştır. Söz konusu çalışma bir daha gözden geçirilerek genişletilmiş ve eklemeler yapılarak yeniden hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, El-mek: mekiz38@yahoo.com

ABOUT ARCHITECTURAL CONCEPTS IN DİVANU LÜGATİ'T-TÜRK

ABSTRACT

In those works focused on Turkish history, culture, arts, civilization and so on, especially the western Works, it has been mentioned about Turks as an inheritor of nomadic culture. While some of these might be true, most of them contain errors. Some of these works are results of lack of knowledge and inadequate research while others are results of prejudice. We think that the right works helping the mistakes in previous studies will be done via benefitting from the studies explaining the cultures of Turks right after the settled life and via increasing the number of these studies. One of the studies guiding us in understanding the XI century's Turkic architecture is the Divanu Lügati't-Türk written by Kaşgarlı Mahmud. This is one of the known oldest dictionary in Turkish. Work of Mahmud that is decisive in understanding the Turkish culture, their architectural view especial after settled life and their social and geographic habitus will be essential source of our focus. Turk's naming tradition of their imagined products and their real products and their habitats turned to be major indicator of Turk's architecture and art perspectives. Furthermore, the new architectural onomastic practices of Turks in these spaces are decisive in order to highlight the level of onomastic among Turks.

Key Words: Turks' Architecture During XI. Century, DLT, Turkic Architectural Concepts, Kaşgarlı Mahmud.

Türk Milleti; tarihi bir derinliğe sahip olan, yaşadığı geniş coğrafya ve temas ettiği milletlerle girdiği ilişkilerinde etkisiyle kendinde olan değerleri daha da geliştirmek suretiyle nev-i şahsına münhasır bir medeniyet yaratmayı başarmış ender milletlerden birisidir.

Her ne kadar yarı göçebe bir hayat tarzına sahip olduğu iddia edilse de Türkler, yerleşik hayatın gerektirdiği unsurları da içinde barındıran bir medeniyetin de sahibidirler.

Türklerin ekonomik sistemlerinin bir gereği olarak yürüttükleri atlı göçebe yaşam tarzı, çok geniş bir coğrafyada yaşadıkları için ve sahip oldukları bu coğrafyanın kendilerine sunduğu mevsimlik göçebelikti. Mevsimine göre sürülerin otlak yerlerinin ve konaklarının, takip ettikleri yolların, kuralları ve sürelerinin olduğu bir göçebe yaşam tarzıydı. Mevsimlerin akışıyla uyumlu ve tabiatıyla çevreye saygılı bir niteliğe sahipti. Tabiatı sövmeyen onu zorlamayan otlakları tabiri caizse soluklanmaya bırakan bir sistemle yürütülen bir göçebelikti.

Yerleşik hayatın olmazsa olmaz şartlarından birisi şehir kültürü, şehir kültürünün aslı unsurlarından birisi de mimarîdir. Ansiklopedik bir sözlük olan Divanu Lûgat-it-Türk, kültür tarihimiz ve Türk dili tarihi için önemli bir kaynak olmasının yanı sıra Türk şehirciliği ve mimarîsi hakkında da ipuçları vermektedir. Yaşanan mekân olarak ev ve çevresi, askerî yapılar, dinî yapılar, su yapıları, hamamlar, ticarî yapılar, anıt mezarlar ve bunlar hakkında kullanılan kelimeler Türk mimarîsinin bilinen ilk terimleri sayılabilirler. Bu kelimeler aynı zamanda eserin yazıldığı dönemdeki Türk mimarî anlayışının günümüze yansımalarıdır.

Divanu Lügati't-Türk'te tespit edebildiğimiz mimarlık ve şehircilik terimlerini; mimarlık terimleri, yapı malzemesi, şehircilik, konut, çadır ve benzeri yapılar, mimarî ile ilgili eylemler,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

mimarlıkta kullanılan aletler, su ve bağ-bahçe yapıları, mezar yapıları, hayvancılıkla ilgili yapılar, dinî yapılar, askerî yapılar ile bazı meslekî yapılarla, ilgili kelimeler olmak üzere on üç başlık altında topladık.

Bu kelimelerin önemli bir kısmı doğrudan mimarî ile ilgiliyken bir kısmı da dolaylı olarak bu alana girmektedir ve tasnifi şu şekildedir. Mimarî ile ilgili terimlerin listesi Atalay 1991:IV ciltten alıntı yapılarak listelenmiştir.

I. Mimarî Terimler

Alın: cephe, alın (DLT:19).

Bezek: nakış (DLT:86).

Buçgak: aç, bucak (DLT: 110)

Buçgak: kutur, (çap) (DLT: 110).

Bulunğ: köşe, zaviye, aç (DLT: 116).

Çığ: bir Türk arşını (DLT: 145).

Çi: bir uzunluk ölçüsü (DLT: 145).

İrük: duvar ve benzeri şeylerdeki gedik (DLT: 236).

Mançu: sanat sahibine verilen ücret (DLT: 406).

Orun: mekân, yer (DLT: 442).

Tanğ: eski zamanlardan kalmış olan yapı (DLT: 570).

Tegre: çevre, daire (DLT: 594).

Törtgöl: dörtgen, dört köşeli (DLT: 646).

Türk: bir cismin boyu, uzunluğu (DLT: 656).

Turklamak: ölçmek (DLT: 656).

Turplamak: örneğini yapmak, ölçümlemek (DLT: 657).

Uzluk: sanat (DLT: 705).

Üçgil: üçgen, üç köşeli (DLT: 707).

Yığaç: 1. ağaç. 2. fersah eski bir yer ölçüsü (DLT: 780).

Mimarî terimler arasında, bir ifadeyi karşılayacak birden fazla terim olması ve özel anlamlar ifade eden kelimelerin bulunması toplumun mimarî seviyesi açısından önemlidir. Çığ, türk, turklamak gibi kelimeler mimari unsurların rast gele yapılmadığının mutlaka ölçü birimi kullanıldığının en açık ispatıdır. Ayrıca “yığaç” kelimesinin fersah anlamına gelen bir ölçü birimi olarak kullanılması da buna bir karine teşkil etmektedir. Örneğini yapmak ve ölçümlemek anlamına gelen “turplamak” kelimesi ise Türklerin bir bina ya da nesneyi oluşturmaya başlamadan önce onun bir örneğini yaptığının ve günümüz modern anlayışına yakın sayılabilecek bir anlayışla hareket ettiklerinin ifadesi olsa gerektir.

II. Yapı Malzemesi ile İlgili Kelimeler

Ajmuk: ak şap (DLT: 14).

Arumdhun: boya (DLT: 39).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Balık: çamur, (DLT: 65).

Bodug: renk boya (DLT: 98).

Çüvüt: boya (DLT: 164).

Kum: kum (DLT: 377).

Kerpiç: kerpiç, tuğla (DLT: 304).

Kirşen: üstübeç (boyacılıkta kullanılan beyaz kurşun karbonatı), yüze sürülen düzgün (DLT: 333).

Obu: üstübeç (DLT: 421).

Oçaklık titik: ocak yapmaya uygun özel çamur ve benzeri olan her nesne (DLT: 422).

Pışığ kerpiç: pişmiş kerpiç, tuğla, kiremit (<Yağma Dilinde) (DLT: 474).

Sazınçı taşı: alçı taşı (DLT: 502).

Sıgızığ: iki şeyi birleştiren kenet (DLT: 514).

Sırıçga: sırça (DLT: 517).

Taş: taş (DLT: 582).

Temür: demir (DLT: 598).

Titik: çamur (DLT: 627).

Tuç: tunç (DLT: 649).

Ürnğek: kireç (DLT: 715).

Üşeng taş: düz taş (DLT: 826).

Yüşeng taş: düz taş (DLT: 826).

Eserde geçen kelimelerden anlaşıldığına göre Türkler; taş, kum ve çamur gibi doğal yapı malzemeleri yanında tuğla, kerpiç, kireç, şap ve boya gibi yarı mamul ya da mamul malzemeyi de kullanmışlardır. Yani bir yapının ihtiyacına uygun malzemeyi gerektiği durumlarda imal etmişlerdir. Mesela taş olmayan yerde “**kerpiç**” ya da “**pışığ kerpiç**” (tuğla, kiremit) üretilmiş, doğal bir kaya olan kireç taşı yakılarak “**ürnğek** (kireç)” elde edilmiş ve kullanılmıştır.

III. Şehircilik ile İlgili Kelimeler

Ast: sokak (<Çiğilce) (DLT: 41).

Balık: şehir, kale (DLT: 65).

Kend: şehir, kale; gelişmiş şehirler için “**Semizkend**” ifadesi kullanılmakta hatta acemlerin bunu değiştirerek “**Samarkand**” şeklini kullandıkları ifade edilmektedir (DLT: 300) Semiz sözcüğü Türkçede mamur anlamına gelir.

Ordu: hakanın oturduğu şehir (DLT: 440).

Uluş: köy (<Çiğilce); şehir (<Arguca) (DLT: 692).

Sayısal açıdan bakıldığında çok fazla kelime bulunmamasına rağmen – ki bu kelimelerin DLT ile sınırlı olduğu göz önüne alınmalı- şehir ve şehircilik terimlerini ifade eden kelimeler yerleşik hayatın, eserin yazıldığı dönemden daha eskiye gittiğinin bir göstergesidir. Eserde şehrin bir birimi olan köy kelimesinin yer alması şehrin diğer unsurlarının, yine bu birimlerin en küçüğü

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

olan sokağın tanımlanmış olması, cadde ve meydan gibi birimleri ifade eden kelimelerin de olması gerektiğini düşündürmektedir.

IV. Konut ile İlgili Kelimeler

Arkuk: iki duvar veya iki direk arasına çapraz olarak konulan ağaç, aykırı (DLT: 35).

Bagna: merdiven basamağı (DLT: 61).

Beçküm: evin sofası (DLT: 77).

Buzluk: buzluk, içerisine buz konularak yaz için saklanan yer (DLT: 121).

Çumuşluk: aptesane, ayakyolu (DLT: 161).

Ef: ev (DLT: 170).

Egme: evin kemeri (DLT: 172).

Eşik: eşik (DLT: 198).

Eşiklik yıgaç: eşik yapmak için hazırlanan ağaç (DLT: 198).

Ew: ev (DLT: 170).

Ew okı: çatıya uzatılan direk (DLT: 429).

Ewşük: evin merteği, direği (DLT: 208).

Kapuğ: kapı (DLT: 264).

Kapuğ sedhrek: parmaklıklı kapı (DLT: 264).

Karşı: hakan sarayı, köşk (DLT: 273).

Keregü: kışlık ev, çadır (DLT: 302).

Kiritliğ kapu: kilitli kapı (DLT: 332).

Kötü: dam (DLT: 368).

Muyanlık: yollarda yolcuların su içmeleri için yapılan hayrat (DLT: 416).

Oçak: ocak (DLT: 422).

Örtmen: dam, satıh (DLT: 465).

Serü: evlerde üzerine eşya konulan raf (DLT: 507).

Sunı: evin kırışleri (DLT: 541).

Şın: taht, sedir (DLT: 557).

Tam: duvar, dam, kale (DLT: 566).

Tam ulı: duvar temeli (DLT: 566).

Tapçan: taht, sedir (DLT: 573).

Tarığlığ: anbar (DLT: 578).

Tarus: evin çatısı (DLT: 581).

Taruslamak: çatı yapmak (DLT: 581).

Tayak: dayangaç, dayak (DLT: 589).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Tiregü: direk (DLT: 624).

Tirek: direk (DLT: 625).

Tör: evin en önemli yeri, sediri (DLT: 645).

Töre: evin en önemli yeri, sediri (DLT: 646).

Tünglük: evdeki pencere, ocak, baca gibi delikler (DLT: 671).

Tünğşü: şamdan (DLT: 671).

Tünlük: pencere (DLT: 672).

Tüş (lük): yolculukta dinlenilecek yer (DLT: 676).

Ul: temel (DLT: 688).

Uyug: kemer (DLT: 705).

Uyugluğ: kemerli (DLT: 705).

Uyugluğ ew: kemerli ev (DLT: 705).

Üv, öw: ev (DLT: 719).

Yula: kandil (DLT: 810).

Yüdrük: yüklük, üzerine eşya ve elbise konulan şey, dolap, masa vb (DLT: 820).

Konut terminolojisi bakımından çok zengin bir muhtevaya sahip olan eserde, konut ve bölümlerine ilişkin çok sayıda kelime tespit edilmiştir. Konut başlığı altında hem resmî hem de sivil mimarîyi içeren kelimeler verilmiştir.

Hakanın oturduğu saray ya da köşk anlamına gelen “**karşı**” kelimesinin yanı sıra halkın ikamet ettiği “**ew**”, “**ef**”, “**öw**” kelimeleri bunu açık bir şekilde göstermektedir. Evin bölümlerini ifade eden kelimelerden aptesane anlamındaki “**çumuşluk**”, yüklük anlamındaki “**yüdrük**” ve raf anlamındaki “**serü**” kelimeleri konut mimarîsinde çadırdan sonra ne denli bir gelişme sağlandığının, evin sadece barınılacak bir mekân olmadığını, aynı zamanda günlük hayatın ihtiyaçlarına cevap verecek bir yaşam mekânı olduğunun da göstergeleridir.

Yine yolcu ve yolculukla ilgili terimlerin yer aldığı bu bölümde Türklerin bu filin gerektirdiği duruma nasıl yaklaştıklarını gösteren güzellikte ifadeler yer almaktadır. Yollarda yolcuların su içmeleri için yapılan hayrat anlamındaki “**muyanlık**” bu ifadelerden biridir.

Mimarî gelişmenin bir başka önemli ifadesi olan “**uyug**” kelimesi kemer anlamındadır. Kemerin kullanılması, örtü sisteminin ağırlığının birden fazla bölüme dağıtıldığında taşıyıcı elemanların daha verimli kullanılabileceğinin hesabını yapılabildiklerini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca mekânın parçalanmasına da nispeten engel olan bir yapı elemanı olması açısından önemli bir mimarî parça olmasının yanı sıra bu düşüncenin gelişmesini göstermesi bakımından da önemli bir unsurdur.

V. Çadır ve Benzeri Yapılarla İlgili Kelimeler

Alaçı: alaçık, çadır (DLT: 18).

Arığ: çadır örtüsü (<Barsganca) (DLT: 32).

Çaçır: çadır (DLT: 129).

Çaşır: çadır (DLT: 129).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Çadır: çadır (DLT: 129).

Çığ: göçebelerin sele sazı-çığ otu- ile yaptıkları çadır örtüsü (DLT: 144).

Keregü: çadır, kışlık ev (DLT: 302).

Kurvi çuvaç: hana ait yuvarlak çadır (DLT: 386).

Otağ: otağ (DLT: 444).

Sırık: çadır direği, sırık (DLT: 519).

Çadır ile ilgili kelime sayısının azlığı yine DLT: ile sınırlı olmakla birlikte toplumun artık yerleşik hayata iyice adapte olduğuna bir karine teşkil edebilir. Burada da halkın ve hanın oturduğu çadır isimlerinin ayrıştırılması dikkat çekmektedir.

VI. Mimarî ile İlgili Eylemleri İfade Eden Kelimeler

Başa-: kertik yapmak, kertiklemek, ağaçlar birbirine dayalı olarak konmak (DLT: 73).

Bahklan-: çamurlanmak, bir yerde kale yapılmak (DLT: 65).

Beze-: nakışlamak (DLT: 86).

Büg-: set çekilmek (DLT: 122).

Çapıl-: ince, iyi, yumuşak çamurla sıvamak (DLT: 135).

Çaptur-: çamurla sıvatmak (DLT: 136).

Esrile-: nakışlamak, süslemek (DLT: 196).

Kaşla-: kaş, germeç yapmak (DLT: 277).

Kazı-: kazma, eşmek, kazımak, deşmek (DLT: 287).

Ökme toprak: yığma toprak (DLT: 454).

Suwal-: çamur vb (DLT:). sıvanmak (DLT: 544).

Tiremek: direk veya dayak dikmek (DLT: 624).

Törpi-: yontmak, törpülemek (DLT: 646).

Türtmek: sıvamak (DLT: 675).

Ükeklemek: burç yapmak (DLT: 711).

Yülelmek: direk dikilmek (DLT: 824).

Mimarî eylemleri ifade eden kelimelerin içinde en dikkat çekici olanı süslemek nakışlamak anlamındaki “**bezemek**” kelimesidir. Mimarî eser inşa etmenin yanı sıra onları göze hoş gelecek şekilde bezemek suretiyle işleyerek sanat yönüne ağırlık verilen binalar vasıtasıyla “güzellik” anlayışının bu şekilde de ifade edildiği açıkça anlaşılabilmektedir.

VII. Mimarî ile İlgili Aletleri İfade Eden Kelimeler

Bıçgu: bıçkı (DLT: 88).

Baldu: balta (DLT: 65)

Çekük: çekiç (DLT: 140).

Çığrı: çıkırık (DLT: 146).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Çigne: mala (DLT: 151).

Çij: demir çivi (DLT: 151).

Ér: delik açmak için kullanılan aygıt, delgiç (DLT: 187).

Kerki: dülger keseri (DLT: 304).

Ketmen: yeri kazmak için kullanılan aygıt (DLT: 307).

Kirit: anahtar, kilit (DLT: 332).

Koyma: herhangi bir madenden döküm yapılarak meydana getirilmiş çekiç vb. aletler (DLT: 864).

Salı: sıva aygıtı, mala (DLT: 485).

Tapçan: ağaç ve taş yontacak aygıt (DLT: 573).

Törpig: törpü, keser (DLT: 646).

Törpigü: ağaç yontacak keser (DLT: 646).

Mimarlıkta önemli bir aşama kaydeden Türklerin bu alanda kullanılan aletlerin yapımında gelişme göstermeleri de kaçınılmazdır. Mala anlamında kullanılan birden fazla kelime olması, taş, ağaç yontmak için kullanılan aletlerin yanı sıra dülgerler için farklı bir keserin varlığı ve kullanılması ile aletin farklı bir adla anılması bunun ifadesi olmalıdır.

VIII. Su ve Bağ-Bahçe Yapıları ile İlgili Kelimeler

Adaklık: üzüm çardaklarına ayak yapılacak ağaç (DLT: 5).

Alış: su ağzı, suyun havuzdan döküldüğü ağızlar (DLT: 20).

Arık: ırmak, ark, kanal, kaş (DLT: 32).

Atız: iki dere arasındaki su geçecek set, etiz (DLT: 49).

Badıç: asma çardağı (DLT: 58).

Badhiç: asma çardağı (DLT: 58).

Büg-: set çekilmek (DLT: 122).

Çat: kuyu (DLT: 137).

Çit: kamıştan veya dikenden yapılmış duvar veya hüğ, çardak (DLT: 154).

Kalıma: yüksek çardak, güneşlik (DLT: 255).

Kaşla-: kaş, germeç yapmak (DLT: 277).

Keçik: köprü, geçit (DLT: 290).

Kır: su bendi, germeç (DLT: 317).

Koguş: su oluğu, oluk, değirmen oluğu (DLT: 339).

Köprüğ: köprü (DLT: 362).

Kuduğ: kuyu (DLT: 373).

Kudhuğ: kuyu (DLT: 374).

Muyanlık: yollarda yolcuların su içmeleri için yapılan hayrat (DLT: 416).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Oluk: oluk, yalak, hendek (DLT: 438).

Satma: kulübe, bağda ağaç üzerine yapılan çardak (DLT: 498).

Suwlağ: yalak, hayvan sulanan yer (DLT: 546).

Su ile ilgili yapı adları, özellikle köprü, geçit gibi kelimeler, bu alandaki gelişmenin bariz örnekleridir. Bağ ve bahçe ile ilgili kelimeler de yine yerleşik hayata geçildiğini gösteren önemli sözcüklerdir.

IX. Mezar Yapısı ile İlgili Kelimeler

Kara orun: mezar, sin (DLT: 267).

Sın: mezar (DLT: 515).

Sınlağ: mezarlık (DLT: 515).

Suburgan: maşatlık (DLT: 537).

Tuplu: mezar (DLT: 648).

Yerçü: mezar, sin (DLT: 775).

Dinî ya da kültürel değişim yaşayan toplumların en zor ve en son terk ettikleri hatta bazılarını terk edemedikleri âdetleri ölü gömme geleneğine ait olanlardır. Türkler İslam kültür dairesinden önceki geleneklerinin bir kısmını bu dini kabul ettikten sonra da sürdürmüşlerdir. Mezar yapılarına verdikleri isimlerin çeşitliliği bu konunun Türkler açısından önemine işaret etmektedir.

X. Hayvancılıkla İlgili Yapı Adlarını İçeren Kelimeler

Aran: ahır, at tavalası (DLT: 31).

Ekdi: sığır, koyun gibi hayvanların kesildiği yer, mezbaha (DLT: 173).

Kası: hayvanlara ağaçtan yapılan ağıl (DLT: 275).

Otluk: yemlik, ahır (DLT: 444).

Suwlağ: hayvan sulanan yer (DLT: 546).

Hayvancılıkla ilgili yapılara ve bunların bölümlerine ait isimlerin varlığı Türk idrak semantiğinin ve onomastiğinin ulaştığı merhaleyi vurgulamaktadır.

XI. Dinî Yapılara İlişkin Kelimeler

Bedhez burxan: heykel (DLT: 78).

Furxan ewi: put evi, puthane (DLT: 210).

Suyran: minare ve buna benzer şeyler gibi uzun olan her nesne (DLT: 547).

Tümse: minber (<Arguca) (DLT: 670).

Eserde dinî yapıların isimleri az sayıda yer almakla birlikte toplumun hangi dinlerle ilişkili olduğu konusunda bilgi edinilmesini sağlamaktadır.

XII. Askerî Yapılara İlişkin Kelimeler

Balık: kale, şehir (Uygurca) (DLT: 65).

Kapga: kale kapısı, büyük kapı (DLT: 263).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Kargu: dağ tepelerine minare biçiminde yapılan yapı; düşman geldiğinde herkesin hazır bulunması için üzerinde ateş yakılır (DLT: 269).

Karguy: dağ doruklarına düşmanı ihbar için yapılan kale (DLT: 269).

Kend: kale, şehir (DLT: 300).

Tam: kale, duvar, dam (DLT: 566).

Turag: sığınak (DLT: 655).

Ükek: şehrin etrafında savaş için hazırlanmış olan burç (DLT: 711).

Ükekliğ tam: üzerinde burçlar bulunan kale (DLT: 711).

Askerî yapıların toplumların hayatındaki önemi ve ordugâhların Türk toplumu açısından değeri DLT den bariz olarak anlaşılmaktadır. Göçebe bir toplum oldukları iddialarına karşın Türklerin gözetleme kulesi ve kaleler yaparak tipik yerleşik toplum karakteri gösterdiklerini kullanılan terimlerden anlamak mümkündür.

XIII. Bazı Meslekî Yapı Adlarını İçeren Kelimeler

Ekdi: mezbaha, sığır, koyun gibi hayvanların kesildiği yer (DLT: 173).

Koguş: değirmen oluğu, su oluğu, oluk (DLT: 339).

Kötrüm: üzerinde oturuşan kerevet, dükkân, seki (DLT: 368).

Sekü: dükkân, seki (DLT: 504).

Tegirme: değirmen taşı (DLT: 594).

Tegirmen: değirmen, değirmen taşı (DLT: 594).

Temürlük: demir eritilen ve süzülen yer (DLT: 598).

DLT de yer alan bazı meslekî yapı adları Türk milletinin uğraş verdiği birtakım alanları ve bunların yürütüldüğü binaların adlarını bilmemiz bakımından önemlidir.

Türk Milleti tarih sahnesine çıktığı ilk günden günümüze, yaşadığı coğrafyada her zaman etkili olmuştur. Bu etki hemen her alanda kendini hissettirmiştir. Mimarî alanında birçok yeniliğe imza atan Türklerin kendi adlarıyla anılan örneğin “Türk üçgeni” gibi mimari elemanlar ürettikleri bilinen bir gerçektir. Türkler hakkında yazılan batılı ya da yerli hemen her eserde öncelikle göçebeliğimize vurgu yapılarak bazı kasıtlı ifadelerle bu milletin medeniyet adına çok az şey ürettiği hatta üretmekten daha çok taklit ettiği yolunda iddialar ortaya atılmıştır. Ancak, Divanu Lügati’t-Türk’te yer alan ve bir Türk ölçü birimini ifade eden “Çığ”, örneğini yapmak anlamındaki “**Turplamak**”, sanat manasına gelen “**Uzluk**” ve sanat sahibine verilen ücreti ifade eden “**Mançu**”, sofa anlamındaki “**Beçküm**”, evin önem verilen bir bölümünü ifade eden “**Tör**”, pencere manasına gelen “**Tünlük**”, şamdanı ifade eden “**Tüngşü**” ve “**Yula**”, kilit anlamındaki “**Kirit**”, minare anlamına gelen “**Suyran**”, burçlara sahip kale anlamındaki “**Ükekliğ tam**” kelimeleri bunun böyle olmadığını delili olsa gerektir.

KAYNAKLAR

Kaşgarlı Mahmud, Divanu Lügati’t-Türk (Çev. Besim Atalay), İndeks C. IV, TDK, Ankara 1999.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



TÜRKÇE SÖZLÜKTEKİ AKRABALIK ADLARININ TASNİFİ*

*Selim EMİROĞLU***

ÖZET

Türkçe, akrabalık bildiren sözcükler bakımından dünyanın en zengin dillerinden biridir. Türkçede akrabalık ilişkilerini ifade eden pek çok sözcük bulunurken başka dillerde bir sözcükle birden fazla akrabalık isminin karşılandığı görülür. Bu durum, Türkçenin zenginliği kadar Türk kültüründe yakın ilişkilere verilen önemi de göstermektedir. Türk toplumu, gelişmiş ve güçlü akrabalık ilişkilerinin olduğu bir toplumdur. Bu ilişkiler sayesinde dayanışma, hoşgörü, beraberlik ve sorunların paylaşımı hedeflenir. Akrabalık bağı, kan hısımlığı dışında evlilik, evlat edinme ve diğer ilişki biçimleriyle genişletilir. Türkçede akrabalık adları ile ilgili pek çok yayın ve araştırma bulunmaktadır. Bu yayınlara eksikliğini tespit ettiğimiz bir çalışmayla, Güncel Türkçe Sözlüğü tarayarak ve bir tasnif sunarak katkı sağlamak istedik. Bu çalışmada, Türk Dil Kurumunun 2012 yılında geliştirip zenginleştirerek kitap biçimiyle 11. basımını yaptığı Türkçe Sözlüğüyle ağ ortamındaki Güncel Türkçe Sözlüğü birlikte incelenmiştir. Tarama modelinin uygulandığı çalışmada bulunan isimler sınıflandırılarak çeşitli alt başlıklarla ortaya konulmuştur. Sözlükte 150 kadar akrabalık ismi bulunmuştur. Bu sözcükler; eş anlamlılık, yaşa bağlı büyüklük-küçüklük, cinsiyet, akrabaların birbirine yakınlık dereceleri, öz-üvey olma durumu, kültürel yakınlaşma ve geleneklere göre, kadına ve erkeğe göre, baba, anne ve kardeşler tarafından oluşmasına göre, medeni duruma göre, birden fazla akrabalık adını karşılama durumuna göre, çokluk ve teklik anlamıyla kullanımına göre, yapısına göre ve Türkçe, yabancı, karışık olma durumuna göre sınıflandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Sözlük, Akrabalık İsimleri, Akrabalık Dereceleri.

CLASSIFICATION OF RELATIVES' NAMES IN TURKISH DICTIONARIES

ABSTRACT

Turkish is one of the richest languages on the world for the number of relatives' names it has. While there exist many words which denote relatives in Turkish, one word may express several relatives' names in other languages. This shows both the richness of Turkish and the importance given to relatives' relations. Turkish society has advanced and powerful relatives's relations. Through these

* Bu makale, 12-14 Eylül 2012 tarihlerinde VarGöva Üniversitesi garkiyat Fakültesinin düzenlediği "II. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu BaGai ve Zaaflarıyla ÇağdaGTürkoloji"de sunulan bildiri temel alınarak oluGturulmuGtur.

** Yrd. Doç. Dr., Mevlana Üniversitesi, Türkçe Eğitimi, El-mek: selimemiroglu@hotmail.com

relationships, solidarity, tolerance, cooperation and sharing of problems are targeted. Relatives's relations are extended through marriage, adoption and other forms of relationship than blood relationship. There have been many publications and researches on relatives' names in Turkish. We want to contribute to these publications having a look at and classifying the vocabulary from the Modern Turkish Dictionary. In this work the Turkish Dictionary which was published as the 11th printing by Turkish Language Institution in 2012 and the Modern Turkish Dictionary are investigated. A particular dictionary searching model has been used and names have been classified. We can find approximately 150 relatives' names. These are classified as related to synonyms of relatives' names, related to being elder, younger, related to sex, related to closeness of relation, related to oneself and foster parents, related to cultural closeness and traditions, related to men and women, related to the formation by father, mother and sibling, related to marital status, related to one word may express several relatives' names, related to using with plural and singular meanings, related to structure of the relatives' names, related to Turkish, foreign language and mixed language.

Key Words: Turkish dictionary, relatives' names, degrees of relation.

Giriş

Söz varlığı üzerine yapılan çalışmalar söz konusu dilin olduğu kadar o dili konuşan insanların özellikleri hakkında da önemli ipuçları ortaya koyar. Bir dilin yalnızca söz varlığının incelenmesiyle, o dili konuşan ulusun yaşı, o toplumdaki kültür hareketleri ve bağla uluslarla ilişkileri hakkında büyük ölçüde bilgi edinilebileceği (Aksan, 1998: 139) dilbilimcilerin ortak görüşüdür Söz varlığı çalışmaları içerisinde akrabalık adlarının özel bir yeri vardır çünkü akrabalık adları bir anlamda dilin mirası olup yaşamasını ve geleceğe uzanmasını sağlar. Soydan bunu Göye belirtir:

Temel sözvarlığı içinde önemli bir grup da insanın en yakın çevresi olan aile topluluğunu oluşturan bireyler arasındaki akrabalık bağlarını tanımlayan terimlerdir. Bu terimler, bireyin aile içindeki konumunu ve mensubu olduğu topluluktaki statüsünü belirtirler. Bu tür terimleri incelemekle bir ölçüde o dilin kalıt ya da temel sözcüklerinin hangi dillerden oluştuğunu, hangi kültürlerin bu oluşuma etki ettiğini görme olanağı sağlanmıştır (Soydan, 2003: 43-56).

Türkçe Sözlük'te akraba; 1. huk. Kan bağıyla birbirine bağlı olan kimseler. 2. Oluşma yönünden aynı kaynağa dayanan Göyler. 3. mec. Biri, diğerinin doğurduğu sonuç veya olgular olarak belirtilir. Akraba sözü Arapçadan ödünçleme olup "yakınlar" anlamındadır. Aslında bu sözcük karib (yakın) sözcüğünün çoğulu olup aslı akraba'dır. Ancak Türkçede tekil bir anlamda kullanılmış ve akraba olarak yaygınlaşmıştır.

Akrabalık genel olarak ikiye ayrılır; kan akrabalığı ve kayın akrabalığı. İlk akla gelen ise kan akrabalığıdır. Hukukta akrabalık için hısımlık kelimesi kullanılır. Türk Medeni Kanunu'nun 17. maddesinde kan hısımlığının iki türlü olduğu belirtilir: "Biri diğerinden gelen kişiler arasında üstsoy-altsoy hısımlığı; biri diğerinden gelmeyip de, ortak bir kökten gelen kişiler arasında yansoy hısımlığı vardır." Gögili maddeye dair Göye bir açıklama yapılmıştır: Hısımlık biri nesepten (kan hısımlığı) öteki ise sebepten (evlenme dolayısıyla) meydana gelen (sıhri) hısımlıktır (gener, 1998:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

108). Öncelikle kan hısımlığı ele alındığında kan hısımlığının kendi içinde ikiye ayrıldığı anlaşılar: Üst soy-alt soy kan hısımlığı ve yansoy kan hısımlığı. Kan hısımlığı kapsamında, biri diğerinden doğmuş olmak *gati*yla oluşa akrabalık içindeki kişiler (anne ile kızı, dede ile torunu, torunun çocuğu vb.) üstsoy-altsoy kan hısımlığına örnektir. Öte yandan kan bağının ortak bir atada birleştiği kişiler (kardeş kardeş çocukları, teyze, dayı vb.) yansoy kan hısımlığına örnektir.

Aynı Kanunun “Kayın Hısımlığı” başlıklı 18. maddesinde ise; “Eğerden biri ile diğer eğin kan hısımları, aynı tür ve dereceden kayın hısımları olur.” “Kayın hısımlığı, kendisini meydana getiren evliliğin sona ermesiyle ortadan kalkmaz.” hükümlerine yer verilmiştir.

Akrabalık, bireyleri, kan bağı, evlilik ya da evlat edinme yoluyla birbirine bağlayan bir ilişkidir. Akrabalık ilişkilerinde, tanım gereği evlilik ve aile söz konusu olsa da, akrabalık kavramı bu kurumlardan çok daha geniş kapsamlıdır.

Kişinin kan bağı ile oluşa akrabalığı elinde değilken sıhri hısımlık denilen akrabalık tercihinin bağıdır. Evlenme yoluyla gerçekleşen bu akrabalık kişinin inisiyatifinde olup kiğ bir anlamda seçtiği kimselerle yakınlık kurar. Kan akrabalığı ise kişinin elinde olmadan belirlenen statüler ve bu statülerden beklenen rollerdir. Tutar bunu şöyle belirtir:

Tüm toplumlarda bebekler, bir statünün diğer statüye göre belirlendiği bir ilişkiler ağına dünyaya gelirler. Etiketlenen bu statüler sonucunda akrabalık terminolojisi tekkül eder. Baba, anne, amca, dayı, kardeş gibi akrabalık terimleri söz konusu statüleri nitelendirmek üzere kullanılır. Böylelikle dünyaya gelen her bireyin diğer bireye göre konumu tespit edilmiş olur ve bu konuma bağlı olarak rol icra etmesi beklenir. (Tutar, 2007: 155-170)

Yakınlık ve akrabalık ilişkilerine geçmişten beri önem veren Türkler, İslamiyet’le tanıştıktan sonra İslam’ın akrabayla ilişkiyi önemseyen, akrabayı gözetmek gerektiğini vurgulayan kabulleri çerçevesinde akrabalık ilişkilerini genişletip geliştirmişlerdir. Kuran’da akrabalık ilişkilerinden söz edilmiş ve hadislerde akraba ziyaretleri (sılayırahim) nin önemi belirtilmiştir. İslam dininin akrabaya verdiği önem Türk toplumunda yansımaları bulmuş ve güçlü akrabalık ilişkileri oluşturulmuştur.

Toplumsal hayatta insanlar birbirine amca, kardeş, dayı, teyze, abla, abi gibi hitaplarla seslenir. Bunun sosyal ve psikolojik yönü kadar kültürel bir yönü de bulunur. Türk kültüründe büyüklere adlarıyla hitap etmemek ve adları hanım, bey gibi bir unvanla veya amca, teyze gibi bir akrabalık adıyla kullanmak, gelenektir (Karahana, 2009: 17-24).

Bu çalışmanın amacı Türkçedeki akrabalık adlarını tasnif etmektir. Yapılan literatür taramasında Tuncer Gülensoy’un hazırlamış olduğu “Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar”¹ adlı eserinde akrabaların birbirlerine göre durumlarının, soyağacı biçiminde ortaya konulduğu görülmüştür. Yong Song Li’nin “Türk Dillerinde Akrabalık Adları”² başlıklı çalışması tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki kan yoluyla ve evlilik yoluyla akrabalık bildiren terimlerin sözlük ve makalelerden tespit edilip bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Mehmet Ziya Binler’in hazırladığı “Türk Dünyası Aile ve Akrabalık Terimleri Sözlüğü”nde³ Türk lehçe ve ağızlarında yer alan 6850 kelime ve terim bulunur. M. Adil Özer’in hazırlamış olduğu “Türk Halk Biliminde Düşün-Evlilik-Akrabalık Terimleri Sözlüğü”⁴ adlı kitap ise halk bilimine ait çeşitli kaynak, yıllık, kitap ve dergilerin taranması ve pek çok kişiyle görüşülmesi sonucu aile ve akrabalık ile ilgili 1400

¹ Tuncer Gülensoy, Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1973–1974, s. 283-318.

² Yong Song Li, Türk Dillerinde Akrabalık Adları, Simurg Yayınları, İstanbul 1999.

³ Selenga Yayınları, İstanbul, 2006.

⁴ Ziya Gökalp Derneği Yayınları, Aslımlar Matbaası, Ankara 1981.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

kadar terimin yer aldığı bir çalışmadır. Sözü edilen son iki çalışmada geçen terimlerin aile, evlenme, kız isteme, akrabalık törenleri, akrabalık adları ve nikâh gibi geniş bir konu çeşitliliği barındırdığını belirtmek gerekir.

Türkçe, deyimleri ve atasözlerindeki zenginlik ve çeşitliliği kadar akrabalık adları, renk adları, yemek adları, organ adları vs. adlar bakımından da zengin bir dildir. Bunlar içinde akrabalık adlarının özel bir yeri vardır. Bu durumu açıklarken Türk toplumunun yaygın, kültürüne ve toplumsal dinamiklerine bakmak gerekir. Türkçede akrabalık adlarının fazla oluşu, toplumsal ve kültürel yaşamın Türkçeye yansımaları gösterir. Sonuç olarak bu terimler, toplum ve birey arasındaki ilişkiyi düzenleyici bir araçtır (Crystal, 2007: 80-81).

Türkçe akrabalık adları bakımından birçok dile göre daha fazla sözvarlığına sahiptir. Başka dillerin tersine dilimizde akrabalık ilişkilerinden birçoğu (baldız, görümce, bacanak, elti gibi) ayrı kavramlar halindedir (Aksan, 1998: C.I, 66) Ancak Torun kelimesini kız ve erkek torun olarak detaylandıracak kadar zengin akrabalık adlarına sahip diller de (örn. Urdu dili) bulunmaktadır (Soydan, 2003: 43-56).

Tarihî seyir içerisinde akrabalık terimlerini Orhun Abidelerinden başlayarak takip etmek mümkündür. Gömeç, çalışmasında Köktürk belgelerinde *kang*, *ög*, *ini*, *eçü* gibi günümüzde kullanılan akrabalık adlarının kökeni olan sözcükleri tespit etmiştir (Gömeç, 2001: 1-6). Aynı yazar bir başka makalesinde (Gömeç, 2001: 10-19) ise DLT'deki akrabalık sözcüklerini belirlemiştir. Türkçenin ilk sözlüğü olan DLT'de 60 kadar akrabalık isminin bulunduğunu belirtir. Her yönüyle Türk dilinin yapıtlarından biri olan DLT akrabalık adları bakımından zengin bir kaynaktır. Caferoğlu, Kağırlı Mahmud'un eserini içerdiği akrabalık adları yönüyle ve Türk hukukuna olan katkısı bakımından şu şekilde belirtir:

Kağırlı Mahmud'un Türkçeye olan bu katkısı günümüze ulaşan bir etki bırakmıştır. Bu suretle büyük Türk filoloğu aile örgütlenmesi ve aile hukuku için kendisince gerekli gördüğü akraba adlarını da sözlüğüne almış, Türk hukuku tarihi için büyük bir hizmete ve araştırmalara yol açmıştır. Böylelikle Türk aile ocağı da aydınlanmış ve ıskandırılmıştır (Caferoğlu, 1972: 22-26).

DLT'den günümüze Türkçe, akrabalık adları yönüyle zenginliğini ve kendine özgü yapısını korumuştur. Sahip olduğu pek çok akrabalık terimi ile diğer diller karşısında üstün bir yer tutmuştur. Bunu örneklerle açıklamak mümkündür:

Örneğin Almancada bir tek Schwagerin sözcüğüyle, İngilizcede sister-in-law, Fransızcada belle-soeur'le dile getirilen dört ayrı ilişki Türkçede baldız, elti, görümce, yenge gibi dört ayrı kavramla anlatılır. Aynı biçimde, Türkçedeki kayın birader (kayın), enişte ve bacanak, bu üç dilde birer sözcükle karşlanır: Almancada Schwager, İngilizcede brother-in-law, Fransızcada beau-frere. Ayrıca, yukarıda geçen Schuuaagerin'in, bu Schvoager sözcüğünün diğsi olduğu da gözden uzak tutulmamalıdır. Bugün Türkiye Türkçesinde kullanılan bu gibi kavramların sayısının kırktan fazla olduğunu ve bunlardan büyük bir bölümünün Türkçe kökenli bulunduğunu görürüz (Aksan, 1999: 61).

Yöntem

Bu çalışmada yöntem olarak tarama modeli kullanılmıştır. Türk Dil Kurumunun Güncel Türkçe Sözlük'ü hem kitap olarak hem de ağ ortamında taranmış olup elde edilen bulgular tasnif edilmiş, çetli yorum, öneri ve değerlendirmelere ulaşılmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Bulgular ve Yorumlar

Çalışmada meydana çıkan tasnif genel hatlarıyla aşağıdaki şekilde olup tespit edilen 150 kadar sözcük bu tasnif doğrultusunda değerlendirilmiştir:

1. EĞ Anlamlılık Bakımından Akrabalık Adları
2. Yaş Bağlı Büyüklük-Küçüklük Bakımından Akrabalık Adları
3. Cinsiyet Bakımından Akrabalık Adları
4. Akrabaların Birbirine Yakınlık Dereceleri Bakımından Akrabalık Adları
 4. 1. Kan Hısımlığı
 4. 1. 1. Birinci Derece Akrabalık
 4. 1. 2. İkinci Derece Akrabalık
 4. 1. 3. Üçüncü Derece Akrabalık
 4. 1. 4. Dördüncü Derece Akrabalık
 4. 2. Kayın Hısımlığı
 4. 2. 1. Birinci Derece Akrabalık
 4. 2. 2. İkinci Derece Akrabalık
 4. 2. 3. Üçüncü Derece Akrabalık
 4. 2. 4. Dördüncü Derece Akrabalık
5. Öz-Üvey Olma Durumuna Göre Akrabalık Adları
6. Kültürel Yakınlık ve Geleneklere Göre Akrabalık Adları
7. Kadına ve Erkeğe Göre Akrabalık Adları
8. Baba, Anne ve Kardeş Tarafından Oluşmasına Göre Akrabalık Adları
9. Medeni Duruma Göre Akrabalık Adları
10. Birden Fazla Akrabalık Durumunu Karşılamasına Göre Akrabalık Adları
11. Çokluk ve Teklik Anlamıyla Kullanımına Göre Akrabalık Adları
12. Yapı Bakımından Akrabalık Adları
13. Türkçe, Yabancı ve Karışık Olma Durumuna Göre Akrabalık Adları

Yapılan taramada Güncel Türkçe Sözlük'te akrabalık adı olarak pek çok sözcük bulunmuştur. Ancak bunlardan akrabalık adı olarak kullanılan ve sevgi ifade eden söyleyişler (cicianne, kayınço vb.), argo ifadeler (ihtiyar, moruk, kocakarı vb.) ses değişimine uğramış biçimler (ana, karındağ nene vb.), özellikle karı, koca ve çocuk için kullanılan çeşitli yakınlıklar (herif, elkızı, yavru vb.), aile içi iletişimde saygı bildiren kalıplar (efendi, ağababa, ata vb.) akrabalık adı olarak kullanılan cinsiyeti belirten sözcükler (bayan, bey, er vb.), modern kullanımlar (partner) ve henüz evlilik yoluyla bir akrabalığa dönüşmeyen ifadeler (sözlü, niçanlı, yavuklu vb.) tasnife dâhil edilmemiştir.

Çalışmanın sonunda bir sözlük yer almaktadır. Bu sözlükte tarama sonucu tespit edilen ve akrabalık adı bildiren tüm sözcükler (tasnifte yer almayanlar da dâhil) bulunmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

1. Eş Anlamlılık Bakımından Akrabalık Adları

Tespit edilen akrabalık adları eş anlamlılık bakımından aşağıda sıralanmıştır. En çok bilinen ve kullanılan akrabalık adına, eş anlamlılarını temsilen başta yer verilmiştir. Parantez içindeyse ilgili akrabalık adının sözlükteki eş anlamlıları belirtilmiştir.

Abla

Abi (Ağa, Ağabey, Ede, Efe)

Baba (Peder)

Amca Kızı (Böle, Emmi Kızı, Kuzin, Yeğen)

Amca Oğlu (Amcazade, Böle, Emmi Oğlu, Kuzen, Yeğen)

Amca (Emmi)

Analık (Üvey Anne)

Anne (Valide)

Anneanne (Ebe)

Babaanne

Bacanak

Baldız

Besleme (Besleme Kız, Beslemelik, Beslek)

Büyükanne (Kadinnine, Nine)

Çocuk (Bala, Çağa, Etfal, Evlat, Kerime, Kız, Kızan, Mahdum, Oğul, Oğlan, Sabi, Sübyan, Tıfıl, Uçak, Velet)

Damat (Güveyi, Ç Güveyisi)

Dayı

Dayı Kızı (Böle, Kuzin, Yeğen)

Dayı Oğlu (Dayı Zade, Böle, Kuzen, Yeğen)

Dede (Büyükbaba, Büyükpeder)

Dünür

Ebeveyn

Elti

EniÇe

Evlatlık (Oğulluk)

Görümce

Hala Kızı (Böle, Kuzin, Yeğen)

Hala Oğlu (Böle, Halazade, Kuzen, Yeğen)

Hala (Bibi)

Haminne

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

HemGıezade (Yeğen)
 KardeG(Ahi, Birader, DadaG)
 Karı (Avrat, Ayal, EĞ,Ehil, Gelin, Refika, Hanım, Harem, Hatun, Zevce)
 Kayın (Ğai, Kayınbirader)
 Kayınbaba (Babalık, Kayınpeder, Kaynata)
 Kayınvalide (Hanımanne, Kaynana)
 Kız KardeG(Bacı, HemGıre, ğvester)
 Kirve
 Koca (Ağa, Ehil, EĞ, Refik, Zevç)
 Kuma (Ortak)
 Sağdıç
 Süt Baba
 Süt KardeG
 Süt Kız
 Süt Oğul
 Sütanne, Sütine
 Teyze
 Teyzezade (Böle, Kuzen, Yeğen)
 Torun (Ahfat, Döl DöG, Oğul UĞak)
 Üvey Baba (Babalık)
 Üvey KardeG(Taygeldi)
 Yenge (Bula, Gelin Abla)

Türkçe, akrabalık adlarının sadece sayıca fazlalığı olarak değil, eÇanamlıları bakımından da zengin bir dildir. Türkçe kökenli veya yabancı dillerden dilimize geçmiÇakrabalık durumunu karÇılayan birçok eÇanamlı sözcük bulunur.

2. Yaşa Bağlı Büyüklük-Küçüklük Bakımından Akrabalık Adları

Bazı akrabalık adları yaÇolarak büyüklük-küçüklük anlamı verir. Bu sözcükler Çamlardır:

Büyüklük: *Abi (Ağa, Ede, Efe, Ağabey), Abla, Anneanne (Ebe), Babaanne, Büyükanne (Nine, Kadınnine), Dede (Büyükbaba, Büyükpeder), Haminne (anneannenin annesi), Kayınbaba (Kayınpeder, Kaynata), Kayınvalide (Kaynana, Hanımanne).*

Küçüklük: *Çocuk (Kız, Kızan, Bala, Çağa, Mahdum, Oğlan, Etfal, Sabi, Sübyan, Tifil, Uşak, Velet) ve Torun (Oğul Uşak, Ahfat, Döl Döş) ile Kız Kardeş (Bacı, Hemşire, Şvester).*

Sözlükte madde baÇıolarak erkek kardeÇin olmayıp kız kardeÇin bulunduğu görülür. Bu durum, halk arasında kardeÇdenilince önce erkeğin anlaÇılmasından kaynaklanır. KardeÇkelimesi tek baÇna kullanıldığında ise yaÇ olarak büyüklük-küçüklük ya da cinsiyet durumu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012

belirtmemektedir. Kiğ, kendisinden büyük veya küçük (abla, abi) kardeğerini yeri geldiğinde sadece kardeğ olarak belirtebilir.

Diğer akrabalık adlarında yağa bağlı bir anlam çıkarmak mümkün olmamaktadır. Örneğin dayı sözcüğü ele alındığında, dayı olacak bireyin yağını belirlemek mümkün değildir. Bir kimsenin birden fazla dayısı varsa bunları küçük dayı, ortanca dayı, büyük dayı biçiminde ya da isimleriyle birlikte kullanarak (Ahmet Dayı, OĞuz Dayı vs.) ifade etmesi gerekir.

3. Cinsiyet Bakımından Akrabalık Adları

Cinsiyet bakımından akrabalık adlarını kadın, erkek ve nötr (yansız) biçiminde ayırmak gerekir. Sözlükte geöen ve cinsiyet olarak kadını belirten akrabalık adları Ėunlardır:

Kadın: *Abla, Amca Kızı (Emmi Kızı, Kuzin) Analık (Üvey Anne), Anne (Valide), Anneanne (Ebe), Babaanne, Baldız, Besleme (Besleme Kız, Beslemelik, Beslek), Büyükanne (Nine, Kadınnine), Dayı Kızı (Kuzin), Elti, Görümce, Hala (Bibi), Hala Kızı (Kuzin), Haminne, Karı (Avrat, Gelin, Refika, Hanım, Harem, Hatun, Zevce, Ayal), Kayınvalide (Kaynana, Hanımanne), Kerime (Kız), Kız Kardeğ (Bacı, Hemşire, Şvester), Kuma (Ortak), Süt Kız, Sütanne (Sütnine), Teyze, Yenge (Bula, Gelin Abla).*

Sözlükte geöen ve cinsiyet olarak erkeği belirten akrabalık adları Ėunlardır:

Erkek: *Abi (AĞa, Ede, Efe, AĞabey, Birader, Dadaş), Ahfat, Amca (Emmi), Amca OĞlu (Amcazade, Emmi OĞlu, Kuzen), Baba (Peder), Babalık (Üvey Baba), Bacanak, Dayı OĞlu (Dayı Zade, Kuzen), Dede (Büyükbaba, Büyükpeder), Enişte, Hala OĞlu (Halazade, Kuzen), Kayın (Kayınbirader, İni), Kayınbaba (Kayınpeder, Kaynata), Koca (AĞa, Refik, Zevç, Damat, Güveyi, İç Güveyisi), Kızan, Mahdum, OĞlan, OĞul, Süt Baba, Süt OĞul, Teyzezade.*

OĞul ve zade sözcüklerinin özellikle geömiğ dönemlerde cinsiyet ayrımı belirtmeden, hem kız hem de erkek çocuk için kullanıldığı düğünülrse *teyzezade* her iki akrabalık adını da karĖılar ancak sözlük anlamı bakımından teyzezadenin günümüzde *teyze oğlu* kullanımı yani erkek cinsiyetini belirttiği anlaşılmaktadır. Çünkü *hala oğlu, hala kızı; amca oğlu, amca kızı* gibi 4. Derece akrabaları birbirinden ayırmak ve akrabalık iliğkisinin adını koymak için oğlu ve kızı sözcüklerinden yararlanılır. Oysa sözlükte *teyze oğlu ve teyze kızı* bulunmamaktadır.

Sözlükte geöen ve cinsiyet olarak nötr (yansız) olan yani cinsiyet olarak belli bir netlik tağımayan akrabalık adları Ėunlardır:

Nötr (Yansız): *Böle, Çocuk (Bala, Çağa, Etfal, Velet, Sabi, Sübyan, Tıfıl, Uşak, Evlat), Eş (Ehil), Evlatlık (OĞulluk), Hemşirezade, Kardeş (Ahi), Kirve, Sağdıç, Süt Kardeşi, Torun (Döl Döş, OĞul Uşak), Üvey Kardeş (Taygeldi), Yeğen.*

Kirve sözcüğünü nötr (yansız) olarak ele almak doğru olacaktır. Sözlükte de cinsiyet ayrımı belirtilmeden açıklanmıÇtır. Ancak toplumdaki genel kabul kirvenin erkek olacağı yönündedir. Yani çocuğu sünnet sırasında kucağında tutan kiğibir ailenin erkek üyesi olmalıdır. Kirve olan kiğinin varsa eğ de akrabalık iliğkileri bakımından kirve olarak adlandırılabilir. Dolayısıyla kirvelik geleneği ile kurulan bir iliğkide asıl rolü oynayan erkeke de kadın da eğ sebebiyle bu sıfatı alabilir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

4. Akrabaların Birbirine Yakınlık Dereceleri Bakımından Akrabalık Adları

4. 1. Kan Hısımlığı

4. 1. 1. Birinci Derece Akrabalık

Birinci derece kan akrabalığını çekirdek ailede görmek mümkündür. Anne, baba ve çocuk(lar) biçiminde. Türk toplumunda daha çok çekirdek aile tipi görülür. Birleık aile tipi denilen birden fazla çekirdek ailenin bir arada yaşadığı ailelere sık rastlanmaz.

Kan hısımlığı hukukta da belirtildiği gibi doğum sayısı ile belli olur. Kiğnin yakınlarının kaçınıcı derece akraba oldukları doğum sayısı ile anlaşılır. Birinci derece akrabalık hukukta belirtildiği gibi biri diğerinden gelen kişiler arasında oluşan üstsoy-altsoy biçimindeki bir hısımlıktır.

Erkek veya kadın bir kiğnin birinci derece kan hısımları, ebeveyni (anne ve baba) ile çocuklarıdır. Türkçe sözlükte kiğnin birinci derece kan hısımları olarak geçen sözcükler şunlardır: *Anne (Valide), Baba (Peder), Ebeveyn, Çocuk (Bala, Çağa, Etfal, Evlat, Kerime, Kız, Kızan, Mahdum, Oğul, Oğlan, Sabi, Sübyan, Tifil, Uşak, Velet).*

4. 1. 2. İkinci Derece Akrabalık

Sözlükte geçen ve bir kimsenin ikinci derece kan hısımları sayılabilecek isimler şunlardır: *Kardeş (Kız Kardeş, Şvester, Hemşire, Abla, Abi, Ağa, Ağabey, Efe, Ahi, Bacı, Birader, Ede, Dadaş), Dede (Büyükbaba, Büyükpeder), Torun (Ahfat, Döl Dös), Anneanne (Ebe), Büyükanne (Kadinnine, Nine), Babaanne.*

Yukarıda belirtilen akrabalık adları doğum sayısına bağlı olarak ikinci derece kan hısımlığı içerisinde yer alır. Örneğin bunlardan kardeş, kiğnin kendisinin anne babası ile arasındaki doğum münasebeti bir doğum ve kardeşinin de benzer şekilde yaşadığı doğum da ikinci bir doğum sayıldığından, yani kiğnin kendisinden kardeşine uzanan iki çizgi bulunmasından dolayı ikinci derece sayılır. Ancak kardeş hukuki tabirle yansoy bir kan hısımlığıdır. Oysa kiğnin dedesi ile arasında, ikinci derece akrabalık bulunur ve kardeşinden farklı olarak üst soy-alt soy biçiminde gerçekleşen bir kan hısımlığı vardır. Bu yönüyle ikinci derece kan hısımları da kendi içinde üst soy-alt soy kan hısımlığı ve yansoy kan hısımlığı olarak ikiye ayrılır.

Büyükanne ile *büyükbaba* hem *anne* hem de *babanın* anne ve babası olarak bir karışıklığa sebep olmaktadır. Yine eğer anlamlıları olan *dede* ve *nine* sözcükleri de hangi aile büyüğünü karıştığı yönüyle net değildir. Örneğin bir çocuk hem annesinin hem de babasının babasına *dede* diyebilir. Dedeleri ayırmak için ancak Ahmet Dede, Ekrem Dede şeklinde daha belirgin ifadeler kullanmalıdır. Benzer durum, hem babasının hem de annesinin annesine *nine* ya da *büyükanne* olarak seslendiğinde de görülür. Bu noktada *büyükbaba* ve *büyükannenin* hangi akrabayı belirttiği tam olarak anlaşılamamaktadır. Ancak Türkçede babanın annesi ile annenin annesini birbirinden ayırmak için *babaanne* ile *anneanne* ifadeleri kullanılır.

4. 1. 3. Üçüncü Derece Akrabalık

Sözlükte geçen ve bir kimsenin üçüncü derece kan hısımları sayılabilecek isimler şunlardır: *Amca (Emmi), Teyze, Hala (Bibi), Dayı, Haminne, Yeğen (Kardeşçocuğu anlamıyla), Hemşirezade (Kız kardeşin çocuğu).*

4. 1. 4. Dördüncü Derece Akrabalık

Sözlükte geçen ve bir kimsenin dördüncü derece kan hısımları sayılabilecek isimler şunlardır: *Amca Kızı (Böle, Emmi Kızı, Kuzin, Yeğen), Amca Oğlu (Amcazade, Emmi Oğlu, Böle, Kuzen, Yeğen), Dayı Kızı (Böle, Kuzin, Yeğen), Dayı Oğlu (Dayı Zade, Böle, Kuzen, Yeğen), Hala*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Kızı (Böle, Kuzin, Yeğen), Hala Oğlu (Halazade, Böle, Kuzen, Yeğen), Teyzezade (Kuzen, Böle, Yeğen).

Böle ve *yeğen* sözcükleri, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin amca, dayı, teyze ve hala çocukları için kullanılan Türkçe akrabalık adlarıdır. Ayrıca yabancı dillerden dilimize geçmiş kız yeğen için *kuzin*, erkek yeğen için *kuzen* kullanımı vardır. *Kuzen* ve *kuzin* sözcükleri tıpkı Türkçedeki *böle* ve *yeğen* gibi kardeş çocukları arasındaki akrabalığı belirtmek için kullanılmaktadır. Ancak *kuzen* erkek yeğen, *kuzin* kız yeğen demektir. Oysa Türkçede sözcük grubu biçiminde amca kızı, amca oğlu, dayı kızı, dayı oğlu, hala kızı ve hala oğlu gibi akrabalık adları ile sözü edilen bu akrabalıklar netleştirilmiştir. Dolayısıyla yabancı sözcük kullanımı özentisine kapılmadan dilimizdeki mevcut söz varlığı ile ve net bir şekilde akrabalık ilişkilerini isimlendirmek mümkündür.

Belli bir dereceden sonraki akrabalara uzak akraba denir. Halk dilinde bu akrabalıklar zincirleme isim tamlaması biçiminde, uzun bir şekilde belirtilir. Örneğin “babamın dayısının oğlunun karısı”. Bu türden genişleyen akrabalıkları tanımlamak güçlenmektedir. Akrabalık bağları belli bir merkezden bağatılır. Ancak bu merkezde bağayan akrabalık halka halka genişler ve genişledikçe de zayıflar (Buran, 2000:173-178).

4. 2. Kayın Hısımlığı

Akrabalık, hısımlık anlamına da gelir ve hukukta evlilik yoluyla meydana gelen bu hısımlığa sıhrî hısımlık, dünür hısımlığı veya kayın hısımlığı denir. Bu nedenle eğer arasındaki ilişki de bir akrabalık sayılır. Kayın hısımlığı da tıpkı kan hısımlığı gibi derecelendirilir.

Kan bağı olan akrabalarımızın gerçekleştirdikleri evliliklerle oluşan yeni yakınlıklar, hısımlık kapsamında değerlendirilir. Örneğin kardeşimiz kan bağı yoluyla akrabamızdır fakat kardeşimizin eği (yenge) bizim için hısım olur.

4. 2. 1. Birinci Derece Akrabalık

Sözlükte geçen ve bir kimsenin birinci derece kayın hısımları sayılabilecek isimler şunlardır: *Kayınbaba, (Kayınpeder, Kaynata), Kayınvalide (Kaynana, Hanımanne).*

Kiğinin birinci derece kayın hısımları, tıpkı kan hısımlarında olduğu gibidir. Bu kapsamda kiğinin eğinin bağattığı bir akrabalık ve yakınlık söz konusudur. EĞ,aileyi oluşturan ve tüm bu akrabalık ilişkilerini bağatan birey olarak merkeze alındığında eğin anne ve babası kiğinin birinci dereceden kayın hısımları olur.

4. 2. 2. İkinci Derece Akrabalık

Sözlükte geçen ve bir kimsenin ikinci derece kayın hısımları sayılabilecek isimler şunlardır: *Baldız, Görümce, Kayın (Kayınbirader, İni).*

Bu kapsamda yer alan akrabalık adları, eğin kardeşlerinin ikinci derece bir hısımlık oluşturduğunu göstermektedir.

4. 2. 3. Üçüncü Derece Akrabalık

Sözlükte geçen ve bir kimsenin üçüncü derece kayın hısımları sayılabilecek isimler şunlardır: *Bacanak, Elti, Enişte, Yenge (Bula, Gelin Abla).*

Kız kardeşlerin kocalarının (bacanak) ya da erkek kardeşlerin karılarının (elti) birbirlerine göre akrabalık durumları aynı kapsamda değerlendirildiğinde bunlar üçüncü derece bir hısımlık içinde belirtilebilir. Birbirine bakan bu akrabalık ilişkisinde yabancıları, kardeşer aracılığıyla yaklaşan bir ilişki ağı bulunmaktadır.

KardeÇkarısı anlamında kullanılan *yengeyi* de üçüncü derece kayın hısımlığı içerisinde ele almak doğru olabilir. Ancak Çunuda belirtmek gerekir. KiÇnin kardeÇnin eÇ olarak *yenge*, o kiÇye göre üçüncü bir derece uzaklıktadır. KardeÇin eÇikullanımıyla kiÇye göre üçüncü derece bir kayın akrabalığı oluÇtırur. Oysa *yenge* olan kiÇnin cephesinden bakıldığında, *yengeye* göre, eÇnin kardeÇ, görümce veya kayın olur ki bu da ikinci derece bir kayın akrabalığıdır. Aynı durum kız kardeÇin kocası olan *enişte* için de geçerlidir. Bu iliÇk biçimleri akrabaların birbirlerine göre durumlarının aynı derecelerle belirtilemeyeceğini de göstermektedir.

4. 2. 4. Dördüncü Derece Akrabalık

Sözlükte geçen ve bir kimsenin dördüncü derece kayın hısımları sayılabilecek isimler Çunardır: *Dünür*

Dünür, eÇerin baba ve analarının birbirlerine göre durumudur. Bu nedenle kaynana ve kayınbabalar arasındaki bir akrabalık biçimi olduğundan dördüncü derece gibi uzak bir kayın hısımlığı kapsamına almak uygun olur.

5. Öz-Üvey Olma Durumuna Göre Akrabalık Adları

Kan akrabalığı ve kayın akrabalığı dıÇında, yapılan ikinci evliliklerle veya evlat edinme yoluyla meydana gelen akrabalıklar da bulunmaktadır. Sözlükte bu kapsamda geçen akrabalık isimlerini ÇuÇilde belirtebiliriz:

Baba-- Üvey Baba (Babalık)

Öz Kardeş-- Üvey Kardeş (Taygeldi)

Çocuk—Üvey Çocuk

Evlat--Evlatlık (Oğulluk, Besleme)

Anne--Analık (Üvey Anne)

Taygeldi, sözlükte ikinci kez evlenen kadının beraberinde getirdiğı çocuk veya çocuklar olarak açıklanmıÇtır. Bu açıklama taygeldinin üvey çocuk veya çocuklar olduğu anlamını taÇmaktadır. Balaman’a göre taygeldi, çocuklu dul bir erkekle çocuklu dul bir kadının çocuklarının ve kendilerinin evlenmeleriyle ortaya çıkan evlilik olaylarıdır (Balaman, 2002: 45). Bu durumda dul ve çocuklu erkekle dul ve çocuklu bir bayanın evlenmesi sonucu oluÇan bir evlilik söz konusudur ve bu evlilikte sözlükte açıklanandan farklı olarak sadece kadının beraberinde getirdiğı çocuklar değil, erkeğin sahip olduğu çocuklar da aynı çatı altında toplanabilir. Balaman, buradaki tay sözcüğünün *denk* anlamında kullanıldığını ve bir anlamda denkliğin sağlandığını açıklar.

6. Kültürel Yakınlaşma ve Geleneklere Göre Akrabalık Adları

Türk kültüründe yakın iliÇkilere büyük önem verilir. Akrabalık iliÇkileri çok geliÇmiÇtir. YardımlaÇma, dayanıÇma ve paylaÇım amacıyla yakın iliÇkiler canlı tutulmaya çalıÇılır. Kan bağı veya evlilikle geniÇleyen akrabalık iliÇkileri dıÇında kültürel yakınlaÇma ve geleneklerin etkisiyle de yabancılarla akrabalıklar oluÇturulur. Bazen kurulan bu akrabalıklar kan bağı ile Çekillenen iliÇkiler kadar yakın ve samimi olabilir. Sözlükte bu tür akrabalık iliÇkileri kapsamında Çı sözcükler görülür: *Kirve, Kuma (Ortak), Sağdıç, Sütanne (Sütnine), Süt Baba, Süt Kardeşi, Süt Kız, Süt Oğul*.

Kirvelik, dini cephesi bulunan bir akrabalık türüdür. Bu gelenek, akrabalık iliÇkilerini geniÇletmek yanında ekonomik anlamda varlıklı iliÇkiler kurmak, paylaÇım ve yardımlaÇma imkânları oluÇturmak düÇüncesiyle yaÇatılmaktadır.

“Aynı erkekle evli olan kadınların birbirine göre adı, ortak” anlamına gelen kuma, gelenekler çerçevesinde meydana gelen bir akrabalık iliÇkisidir. Eskiden yaygın olarak görülen bu

gelenek, Türk Medeni Kanunu'nun resmi nikâhlı olarak tek bir eGemüsaade etmesiyle günümüzde sadece dini nikâh kıyılarak oluşturulan bir akrabalık ilişkisi olarak varlığını sürdürmektedir. Bir anlamda evliliğe ortak olma demek olan kumalık, zaruri haller (hastalık gibi) dışında toplum tarafından onay görmemektir.

Kumanın Türk toplumunda bir gelenek olarak bulunup bulunmadığı üzerinde tartışmalar yer alır. Gökalp, Türkçülüğün Esasları'nda eski Türklerde kumanın bulunduğunu fakat kumaların asıl eGer kadar itibarının olmadığını belirtmiştir:

Eski Türklerde, eG (karı) yalnız bir tane olmayabilirdi. Emperyalizm devirlerinde hakanların ve beylerin, bu gerçek eGen baÇka kuma adıyla baÇla illere mensup odalıkları da bulunabilirdi. Fakat bu kumalar, gerçek eG niteliğinde değildiler. Türk töresi, bunları, resmen eGtanımazdı (Gökalp, 2011: 77).

Gülensoy ise (1973–1974, 283-318) kuma sözcüğünün Türkçede olmadığını, sonradan Türkçeye yerleÇiğini belirtir:

Kuma sözü eski Türkçede kullanılmamaktadır. Bu kelime Türklerin Ğlamiyet'le karÇlaÇmalarından ve Ğlam Ğriatine göre çok karılı bir hayata girmelerinden sonra Moğolca kuma “konkubine” dan Türkçeye yerleÇmiÇ olmalıdır.

Gelenekler çerçevesinde yaÇatılan bir baÇla akrabalık türü de sütanneliktir. Bu yakınlıÇma beraberinde sütannenin akrabalarının (sütbaba ve sütkardeÇer) akraba sayılmasını gerektirir. Çocuğun, annesi dışında sütünü emdiği kadın onun sütannesi sayılır. Sütannelik genellikle zaruri haller (öz annenin sütünün kesilmesi, hastalık vb.) sonucu meydana gelir. Toplum adeta sütannelikle, çocuğun gelişme döneminde sorumluluk, yardımlıÇma ve paylaÇımı esas alan bir ortaklık geliÇtirir. Bu ilişki daha sonra tıpkı kan ve evlilik yoluyla oluşturulan bir akrabalık gibi varlığını devam ettirir.

7. Kadına ve Erkeğe Göre Akrabalık Adları

Akrabalık adlarından bazıları sadece erkek veya kadına göre açıklanabilir. Bu adlar aÇağda sıralanmıştır:

Erkeğe göre akrabalıklar: *Bacanak, Baldız, Karı, Kirve.*

Kadına göre akrabalıklar: *Elti, Görümce, Koca, Kuma.*

Diğer akrabalık adlarında kişinin kadın veya erkek oluÇunagöre akrabalıkları açıklamak mümkün görünmemektedir. Örneğin *dayı, kayın, kaynana* gibi sözcükler hem erkek hem de kadın için aynı biçimde akrabalıkları karÇlamaktadır.

8. Baba, Anne ve Kardeşler Tarafından Oluşmasına Göre Akrabalık Adları

Akrabalıkların bazılarının baba, anne veya kardeÇer tarafından oluÇurulduğıu anlaÇılmaktadır. Bu kapsamdaki akrabalık adları Çunlardır:

Baba tarafından oluşan akrabalıklar: *Amca (Emmi), Amca Kızı (Emmi Kızı, Böle, Kuzin, Yeğen), Amca Oğlu (Emmi Oğlu, Amcazade, Böle, Kuzen, Yeğen), Babaanne, Hala (Bibi), Hala Kızı (Böle, Kuzin, Yeğen), Hala Oğlu (Halazade, Böle, Kuzen, Yeğen), Yenge (Bula).*

Anne tarafından oluşan akrabalıklar: *Anne, Anneanne (Ebe), Dayı, Dayı Kızı (Böle, Kuzin), Dayı Oğlu (Dayı Zade, Böle Kuzen, Yeğen), Haminne, Teyze, Teyzezade (Böle, Kuzen, Yeğen), Yenge (Bula).*

Kardeşler tarafından oluşan akrabalıklar: *Enişte, Hemşirezade, Süt Kardeşi, Üvey Kardeş, Yeğen, Yenge.*

9. Medeni Duruma Göre Akrabalık Adları

Akrabalık adlarından bazılarının medeni durum bakımından evli olma, çocuğu olma, evlenmiş olma anlamı taşıdığı görülür. Aşağıda verilen akrabalık adları buna örnektir. Geri kalanlar ise ya bekâr yani evli olmama durumunu belirtir ya da medeni durum itibarıyla herhangi bir netlik taşımaz.

Analık (Üvey Anne), Anne (Valide), Anneanne (Ebe), Baba (Peder), Babaanne, Babalık (Üvey Baba), Büyükanne (Kadınnine, Nine), Dede (Büyükbaba, Büyükpeder), Dünür, Ebeveyn, Elti, Enişte, Haminne, Karı (Avrat, Eş, Ehil, Gelin, Refika, Hanım, Harem, Hatun, Zevce, Ayal), Kayınbaba (Kayınpeder, Kaynata), Kayınvalide (Kaynana, Hanımanne), Koca (Ağa, Ehil, Eş, Refik, Zevç, Damat, Güveyi, İç Güveyisi), Kuma (Ortak), Sağdıç, Süt Baba, Sütanne (Sütnine), Yenge (Bula, Gelin Abla).

Sağdıç sözcüğünün medeni durum bakımından evli olduğu anlaşılanlar grubuna dâhil edilmesi, toplumda sağdıçların evlilik tecrübesine sahip olanlardan seçilmiş olmasıyla açıklanabilir.

10. Birden Fazla Akrabalık Durumunu Karşılayan Akrabalık Adları

Bazı akraba adları birden fazla akrabalık durumunu karşılamaktadır. Bunlar aşağıda sıralanmıştır. Örneğin *yeğen* denilince kardeşçocuğu da akla gelebilir, teyze çocuğu da. Örneğin *enişte* kelimesi teyzenin, halanın, kız kardeşin ve hatta baldızın kocasını tarif etmek için de kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu tür akrabalık adları daha geniş bir kullanıma sahiptir.

Bazılarında ise cinsiyetin belirsiz oluşu nedeniyle söz konusu akrabalık adı birden fazla akrabalık durumunu karşılamaktadır. Örneğin *dünür* sözcüğünde, dünürün akrabalığı düzeyinde, eğerin annelerinin mi babalarının mı kastedildiği anlaşılamamaktadır.

Genişbir kullanıma sahip olan ve birden fazla akrabalık durumunu karşılayan adların karışmasını önlemek ve bunları birbirinden ayırt etmek için akrabalık bildiren kelimenin önüne kişi adı getirilebilir (Asuman Yenge, Mahmut Enişte, Yasin Dede gibi), küçük ve büyük sözcükleri getirilebilir (küçük yeğenim, büyük yengem gibi) veya akrabalık adından sonra isim getirilebilir (torunum Semra, sağdıçım Cengiz gibi).

Sözlükte geçen ve birden fazla akrabalık durumu belirten sözcükler şunlardır: *Babalık, Böle, Büyükanne (Kadınnine, Nine), Dede (Büyükbaba, Büyükpeder), Enişte, Kayınvalide (Kaynana, Hanımanne), Kuzen, Kuzin, Yeğen, Yenge (Bula, Gelin Abla).*

Dünür, Evlatlık (Oğulluk), Kardeş, Kirve, Oğul Uşak, Sağdıç, Süt Kardeşi, Torun, Uşak, Üvey Kardeş (Taygeldi), Velet.

11. Çokluk ve Teklik Anlamıyla Kullanımına Göre Akrabalık Adları

Çokluk anlamı ile kullanım: Yabancı dillerden çokluk anlamıyla dilimize giren veya Türkçede bulunan bazı akrabalık adları, çokluk eki almadığı halde birden fazla aile üyesi ve akrabayı belirtir. Bu sözcüklerden *Ahfat* (Erkek torunlar), *Ebeveyn* (Anne ve baba), *Etfal* (Çocuklar) ve *Sübyan* sözcükleri dilimize girdiği biçimde çokluk anlamını korumuş ve bu biçimde kullanılmıştır. *Döl Döş* (Çocuklar ve torunlar, soy sop) *Kızan* (3. Çoluk çocuk) *Oğul Uşak* (Çocuklar ve torunlar) ve *Taygeldi* (İkinci kez evlenen kadının beraberinde getirdiği çocuk veya çocuklar) sözcükleri ise Türkçe kökenli sözcükler olup çokluk eki almadıkları halde yerine göre çokluk bildiren akrabalık adlarıdır. *Döl döş* ve *oğul uşak* sözcüklerindeki ikileme yapısının çokluk eki almadan çokluk ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Teklik anlamı ile kullanım: Çokluk anlamı ile kullanılan akrabalık adlarının tersine *evlat* (Bir kimsenin oğlu veya kızı, çocuk) teklik anlamı ile kullanılır. Çokluk anlamı ifade etmesi gerekirken *evlat* sözcüğünün bugün için teklik kullanımı yaygındır.

12. Yapı Bakımından Akrabalık Adları

Türkçe kökenli akrabalık adları yapı bakımından basit, türemiş ve birleşik olarak aşağıda sıralanmıştır:

Basit: *Abla, Abi (Ede, Efe), Anne, Baba, Bacanak, Baldız, Bacı, Bibi, Böle, Bula, Çocuk (Bala, Çağa, Oğul, Uşak), Dadaş, Dayı, Dede, Ebe, Elti, Karı (Avrat, Gelin, Hanım, Hatun), Kayın (İni), Kız, Koca (Güveyi), Nine, Teyze, Yeğen, Yenge, Torun, Dünür, Kirve, Kuma (Ortak).*

Türemiş: *Analık, Babalık, Besleme, Evlatlık, Görümce, Kardeş, Kızan, Oğlan, Oğulluk, Sağdıç.*

Birleşik: Büyükleri ve giderek uzaklaşan akrabaları ifade etmek için daha çok birleşik sözcüklerin kullanıldığı görülür. Bu kapsamda sözlükte geçen ve birleşik ya da ayrı yazılan akrabalık adları şunlardır: *Ağabey, Amca Kızı, Amca Oğlu (Amcazade), Anneanne, Babaanne, Büyükanne, Büyükbaba (Büyükpeder), Dayı Kızı, Dayı Oğlu (Dayı Zade), Döl Döş, Emmi Kızı, Emmi Oğlu, Gelin Abla, Haminne, Hanımanne, Hala Kızı, Hala Oğlu, İç Güveyisi, Kayınbaba (Kayınpeder, Kaynata), Kayınbirader, Kayınvalide (Kadınnine, Kaynana), Kız Kardeş, Oğul Uşak, Öz Kardeş, Sütanne (Sütnine), Süt Baba, Süt Kardeşi, Süt Kız, Süt Oğul, Teyzede, Üvey Anne, Üvey Baba, Üvey Kardeş (Taygeldi).*

Yabancı kökenli sözcükler yapısal anlamda basit sayılır. Sözlükte yer alan yabancı kökenli akrabalık adları şunlardır:

Yabancı: *Ahfat (A), Ahi (A), Amca (A), Amcazade (A+F), Avrat (A), Ayal (A), Birader (F), Damat (F), Ebeveyn (A), Emmi (A), Enişte (F), Etfal (A), Evlat (A), Hala (A), Halazade (A+F), Harem (A), Hemşire (F), Hemşirezade (F), Kerime (A), Kuzin (Fr), Kuzen (Fr), Mahdum (A), Peder (F), Refik (A), Refika (A), Sabi (A), Sübyan (A), Şvester (Alm), Tifil (A), Valide (A), Velet (A), Zevç (A), Zevce (A).*

13. Türkçe, Yabancı ve Karışık Olma Durumuna Göre Akrabalık Adları

Türkçe: Türkçede yer alan akrabalık adlarının pek çoğu Türkçe kökenlidir. Sözlükte tespit edilen ve Türkçe kökenli olan akrabalık adları şunlardır:

Abla, Abi, Ağabey, Amca Kızı, Amca Oğlu, Analık, Anne, Anneanne, Baba, Babaanne, Babalık, Bacı, Bacanak, Bala, Baldız, Besleme, Bibi, Böle, Bula, Büyükanne, Büyükbaba, Çağa, Dayı, Dayı Kızı, Dayı Oğlu, Dede, Döl Döş, Dünür, Ebe, Ede, Dadaş, Efe, Elti, Evlatlık, Gelin, Gelin Abla, Görümce, Güveyi, Haminne, Hatun, İç Güveyisi, İni, Kadınnine, Kardeş, Karı, Kayın, Kayınbaba, Kayınpeder, Kaynana, Kaynata, Kirve, Kuma, Kız, Kızan, Kız Kardeş, Koca, Nine, Oğlan, Oğul, Oğul Uşak, Oğulluk, Ortak, Öz Kardeş, Sağdıç, Sütanne, Süt Baba, Süt Kardeşi, Süt Kız, Süt Oğul, Taygeldi, Teyze, Torun, Uşak, Yeğen, Yenge, Üvey Anne, Üvey Baba, Üvey Kardeş.

Yabancı: Sözlükte Türkçe kökenli olanlar dışında yabancı adlar ile Türkçe ve yabancı karışık akrabalık adları da bulunmaktadır. Çalışmada akrabalık adlarının etimolojik bilgisine değinilmemiştir. Sadece Türkçe sözlükte yabancı dillere ait oldukları açıklananlar, sözlükte olduğu

gibi belirtilmiştir. Bu konuda geçmişte akrabalık adlarının kökenine ait çalışmalar bulunmakta olup⁵ bu çalışmaların zenginleştirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Sözlükte geçen ve yabancı olduğu belirtilen akrabalık adları parantez içinde hangi dilden alındığı (A: Arapça, Al: Almanca, F: Farsça, Fr: Fransızca) açıklanarak aşağıda sıralanmıştır:

Ahfat (A), Ahi (A), Amca (A), Amcazade (A+F), Avrat (A), Ayal (A), Birader (F), Damat (F), Ebeveyn (A), Emmi (A), Enişte (F), Etfal (A), Evlat (A), Hala (A), Halazade (A+F), Harem (A), Hemşire (F), Hemşirezade (F), Kerime (A), Kuzin (Fr), Kuzen (Fr), Mahdum (A), Peder (F), Refik (A), Refika (A), Sabi (A), Sübyan (A), Şvester (Al), Tıfil (A), Valide (A), Velet (A), Zevç (A), Zevce (A).

Türkçe akrabalık adları bakımından kendine yeten bir dildir. Ancak Türkçe bir sözcüğün bazen yabancı dildeki bir sözcükle veya iyelik eki almışçeğitli kullanımlarla ifade edildiği görülür. Buna sebep olan bir yaklaşım söz konusudur. Bunların bir tür örtmece olduğu da belirtilmektedir:

Bütün bunların dışında daha ziyade akrabalık belirten bazı kelimeleri bir başka kelimeyle ifade etme eğilimi de vardır. Baba yerine peder, anne yerine valide, kardeğ yerine birader, eğm yerine bizim hatun/bizimki, kocam yerine bizim herif vs. Bu kelimelerin bazılarının yabancı bir dilden (Farsça) alındığı görülür. Kültürel ve psikolojik anlamda bir kaçma, kaçınma, mahremiyet vb. durumlar ifade eden bu tür kullanımlar, daha derince araştırılması gereken bir örtmece türüdür (Demirci 2008: 29).

Karışık: Sözlükteki bazı akrabalık adlarının Türkçe ile bir başka dilden alınan sözcüğün oluşturduğu birleşik sözcükler olduğu görülür. Bu sözcükler şunlardır:

Büyükpeder (T+F), Dayızade (T+F), Emmi Kızı (A+T), Emmi Oğlu (A+T), Hala Kızı (A+T), Hala Oğlu (A+T), Kayınbirader (T+F), Kayınvalide (T+A), Teyzezade (T+F).

Sonuç

Akrabalık adları bir dilin özgünlüğünü, zenginliğini, büyüklüğünü, tarihî tecrübelerini, geleneklerini ve kültürünü ortaya koyan önemli bir ölçüttür. Türklerde hem kan yoluyla hem de toplumsal ilişkiler nedeniyle akrabalık adları görülür. Türk toplumunda akrabalığa büyük önem verildiğinden kan yoluyla veya evlilik yoluyla kurulan akrabalıklar dışında oluşturulan yakınlık ve akrabalıklarla da akrabalık kavramı genişletilmiştir. Böyle bir yaklaşımla dayanışma, sosyallik, yakınlık ve ihtiyaçların karşılanması hedeflenmiştir.

Türk toplumu kolektif bir yapıya sahiptir. Bundan dolayı akrabalık ilişkileri gelişmiştir. Sorunların çözülmesinde, yardımlaşma ve dayanışmada akrabalar birbirlerine destek çıkarlar. Türk atasözleri ve deyimlerinde et tınaktan ayrılmaz misali akrabalığın vazgeçilmezliği belirtilir. Teyzenin ana yarısı, amcanın baba yarısı sayıldığı bir toplumda akrabalık ilişkilerinde sorunlar yaşanrsa da bu birlikteliğin kalıcılığı ortaya konulur.

Çalışmada Türkçe sözlükteki akrabalık adları çeğitli ölçütler doğrultusunda sınıflandırılmıştır. Sözlükte akrabalık adları kapsamında seğı ifadeleri, argo kullanımlar, ses değışimine uğramışbiçimler, çeğitli yakıştırmalar, sayğı bildiren kalıp ifadeler, cinsiyeti belirten sözcükler, modern kullanımlar ve akrabalığa dönüşen ifadeler hariç tutulduğunda, eğ anlamlıları ile birlikte 150 kadar akrabalık adının yer aldığı tespit edilmiştir. Söz konusu akrabalık adlarının özelliklerinden hareketle oluşturulan tasnif göz önünde bulundurulduğunda bir akrabalık

⁵ Talat Tekin, Amca ve Teyze Kelimeleri Hakkında, Türk Dili Arağıtımları Yıllığı-Belleten, Tdk Yayınları, Ankara 1960, 283-294; Ahmet Buran, Gakgo / Gakgoğkelimesinin Kökeni ve Anlamı, Türk Dili, (578), ğubat 2000, 173-178; Abdulkadir Ğan, Güvey, Türkiyat Mecmuası X; Makaleler ve Ğılemeler, 1968), Ankara, 335-340.

adının; (örneğin teyze) akrabalık derecesinden, medeni durumuna; cinsiyetinden kökenine kadar taşıdığı özellikler üzerinde fikir edinmek mümkündür.

Yapılan taramada Güncel Türkçe Sözlükte akrabalık adlarından *teyze oğlu* ve *teyze kızı* sözcüklerinin bulunmadığı görülmüştür. Sözlüğe bunların eklenmesi gerekir. Çünkü sözlükte *hala kızı* ve *hala oğlu*, *dayı kızı* ve *dayı oğlu*, *amca kızı* ve *amca oğlu* varken *teyze kızı* ve *teyze oğlu* sözcüklerinin bulunmaması bir eksiklik olarak dikkat çekmektedir. *Teyzezade* sözcüğü ise teyze oğlu için kullanılmıştır. Ancak bu sözcük, hem köken olarak karışık bir yapı (T+F) taşıdığı hem de Çuan için sıkça kullanılmadığı için teyze oğlunun yerini tutmamaktadır. Buna benzer bir başka durum da *mahdum* sözcüğüdür. Arapça kökenli olan ve erkek evlat anlamına gelen bu sözcük de sıkça kullanılmamaktadır. *Mahdum* sözcüğünün diğil biçimi olan *mahdume* sözcüğü ise sözlükte yer almamaktadır. Bu durum, geçmişten beri gelen kullanım sıklığı ile bağlantılı olabilir.

Üvey olma durumu ve evlat edinme, evlilik ilişkisi dışında akrabalık oluşturan yakınlaşma biçimleridir. Sözlükte ayrımı belirtmek bakımından üvey anne ve üvey baba yer alır ancak öz anne ve öz baba biçiminde üvey olmayan akrabalık ilişkisi belirtilmez. Baba ve anne sözcükleri akrabalık derecesinin birinci derece ve öz olduğunu ifade etmeye yeterlidir. Ancak sözlükte *öz kardeş* yer alır. İkinci derece akrabalık olan kardeşğin öz veya üvey oluşuna açıklık kazanması bakımından sözlükte *öz kardeş* ve üvey kardeş sözcüklerinin bulunması uygundur.

Sözlükte *zevç*, *zevce*, *valide* gibi standart Türkçede sıklıkla kullanılmayan bazı sözcüklerin “eskimiş” ifadesiyle; *dünür*, *bula*, *taygeldi* gibi sözcüklerin de “halk ağzında”ki kullanımlar olarak belirtildiği görülmektedir. Sözlüğün taşıdığı isimle güncel oluşu, bu bakımdan isabetlidir. Dilin canlılığını göz önünde bulundurarak kullanımdan düşen veya eskiyen sözcüklerle; ağızlardan standart Türkçeye giren sözcükleri bir şekilde belirtmek gerekir.

Çalışmada toplumun kullandığı fakat aradaki farkı bilmediği bazı kullanımlara da açıklık getirildi. Örneğin *büyükanne* için kullanılan *nine* kelimesi ile *anneanne* için kullanılan *ebe* kelimesi aynı anlamdaymış gibi değerlendirilir. Oysa *ebe*, annenin annesi demek olup, babanın annesi anlamıyla kullanımı hatalıdır. Sözlükte bu farka değinilmediği dikkat çekmektedir. *Ebe* doğum yapan kadın anlamıyla ve çocuk oyunlarında cezalı olan kimse için de kullanılır. Doğum yapan kadınla *anneanne* için *ebe* sözcüğünün ortak bir biçimde kullanılması belki bunların zamanla bir ayrışması da olabilir. Geçmişte yaşanan şartlar ve sağlık imkânları düşünüldüğünde doğum için aile büyüğü olarak güngörmüş, tecrübeli olan büyüklerin yaptığı anlaşılır. Buradan hareketle *ebe* sözcüğünün sonradan bir meslek adı olduğu düşünülebilir. *Ebe* dışında bir başka sözcük de *hamin*dir. *Haminne*, Türkçe sözlükte anlam olarak *yağı* ve *saygı* duyulan kadın olarak geçiyor. Oysa *haminnenin* edebi eserlerde ve halk söyleyişindeki kullanımına bakıldığında *anneannenin* annesi olduğu anlaşılıyor. Yani ailenin en büyüğü olup 4. kuşakı temsil eder.

Akrabalık adlarının tespiti sadece dil bakımından değil ayrıca tıpta genetik hastalıklar, sosyolojide akraba evlilikleri ve hukukta özellikle miras hukukunda önem teşkil etmektedir.

Günümüzde akrabalık kavramına yüklenen anlam biyolojik bir yapıdan çok psikolojik bir yapı kazanmıştır. Gençlerin kan kardeşi (kanka) dedikleri dostları ile her türlü sırlarını paylaşımları görülür. İnternet yazılarına bakıldığında gençler, ağırlıklı olarak, akrabadan dost olabileceğine pek ihtimal vermediklerini, daha çok yakın ilişki kurdukları arkadaş ve akranlarını dost sayabileceklerini belirtmektedirler. Bunun yanında özellikle büyük şehirlerde akrabalık bağlarının giderek zayıfladığı görülmektedir. Ziyaretler, sosyal dayanışma, yardımlaşma bakımından akrabalık kurumu yağıtılmalıdır. Sosyal dayanışma en çok akrabalar arasında görülür. Bir toplumda akrabalık bağları ne kadar sağlam olursa o toplum o kadar sağlam ve güçlü olur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan. (1998). Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim. 1. Cilt, Ankara: TDK Yayınları.
- AKSAN, Doğan. (1999). Türkçenin Gücü. 6. Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- BALAMAN, Ali Rıza. (2002). Evlilik Akrabalık Türleri. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BÖNLER, Mehmet Ziya. (2006). Türk Dünyası Aile ve Akrabalık Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Selenga Yayınları.
- BURAN, Ahmet (2000). Gakgo / Gakgo Kelimesinin Kökeni ve Anlamı. Türk Dili (578). Şubat, s.173-178.
- CAFEROĞLU, Ahmet. (1972). “Kaçgarlı Mahmut'a Göre Akraba Adları”, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi. Ekim, C: XXVII. S: 253. s. 22-26.
- CRYSTAL, David, (2007), Dillerin Katli. Çev. Gökhan Cansız. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- DEMİRÇİ Kerim. (2008). Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine. Millî Folklor. S.77, s. 21-35.
- GÖKALP, Ziya. (2011). Türkçülüğün Esasları, 11. Basım. İstanbul: Gökalp Yayınevi.
- GÖMEÇ, Saadettin. (2001). Köktürkçe Belgelerdeki Bazı Akrabalık İsimleri. Türk Dünyası Tarih Dergisi. S.173, s. 1-6.
- GÖMEÇ, Saadettin. (2001). Divanü Lugat-it Türk’de Akrabalık Bildiren Terimler, Türk Kültürü, 39/464 s. 10-19.
- GÜLENSOY, Tuncer. (1973-1974). Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, s.283-318.
- <http://tdkterim.gov.tr/bts/>
- http://www.tdk.org.tr/index.php?option=com_gts&view=gts
- İNAN, Abdulkadir. (1968). Güvey. Türkiyat Mecmuası X; Makaleler ve İncelemeler. Ankara. 335-340.
- LI, Yong Song. (1999). Türk Dillerinde Akrabalık Adları. İstanbul: Simurg Yayınları.
- KARAHAN, Leyla. (2009). Türkçede Dinî Anlamlı Bazı Kiş Adlarını Ekle Değiştirme Geleneği. Dil Araştırmaları, Sayı 4, Bahar, 17-24.
- ÖZER, M. Adil. (1981). Türk Halk Biliminde Düğün-Evlilik-Akrabalık Terimleri Sözlüğü. Ankara: Ziya Gökalp Derneği Yayınları, Aslımlar Matbaası.
- SOYDAN, Celal. (2003). Urdu Dilinde Akrabalık Terimleri ve Müslüman Hint Toplumunda Aile Yapısı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi. S. 43, 43-56.
- ŞENER, Esat. (1998). Türk Medeni Kanunu. 3. Baskı. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- TEKİN, Talat. (1960). Amca ve Teyze Kelimeleri Hakkında. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara: TDK Yayınları. s. 283-294.
- TUTAR, Hüseyin. (2007). Kırgızlarda Akrabalık Terminolojisi ve Akrabalık İsimleri. Hacettepe Ün. Türkiyat Arç. Enst. Dergisi, S. 6, Bahar, 155-170.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

GÜNCEL SÖZLÜKTEKİ AKRABALIK ADLARI

Aba: (I) isim halk ağzında 1. isim Abla 2. Anne
 Abi: Büyük erkek kardeĞ ağa, aka, ede, efe
 Abla: Bir kimsenin kendisinden büyük olan kız kardeĞ
 Adam: 9. EĞ, laca
 Ağa: 3. Ağabey, 6. Koca
 Ağababa: Dede, ata
 Ağabey: Büyük erkek kardeĞ ağa, aka, ede, efe
 Ahfat: Erkek torunlar
 Ahi: kardeĞ
 Ahretlik: 3. Besleme kız, beslek
 Aka: 1. Baba. 2. Ağabey, büyük kardeĞ
 Amca kızı: isim Amcanın kızı, emmi kızı
 Amca oğlu: isim Amcanın oğlu, emmi oğlu
 Amca: Babanın erkek kardeĞ, baba yarısı, emmi
 Amcazade: Amcanın oğlu
 Ana yarısı: Teyze
 Ana: Anne
 Analık: 5. Üvey ana
 Anne: Çocuğu olan kadın, ana, valide
 Anneanne Annenin annesi
 Ata: 1. Baba 2. Dedelerden ve büyükbabalardan her biri 3. Kiğinin geçmiğeti yağamığ olan büyükleri (Daha çok baba anlamıyla)
 Avrat: 1. Kadın 2. Karı, eĞ
 Ayal: Karı, eĞ
 Ayvaz: Koca, erkek, eĞ
 Baba yarısı: isim Amca
 Baba: 1. isim Çocuğu olan erkek, peder
 Babaanne: isim Babanın annesi
 Babalık: 2. Üvey baba 3. Kaynata
 Babalık: 2. üvey baba, 3. Kaynata
 Bacanak: 1. isim EĞeri kardeĞ olan erkeklerin birbirine göre durumu
 Bacı: 1. isim Kız kardeĞ
 Bala: 1. isim Yavru, çocuk
 Baldız: isim Erkeğe göre eĞnin kız kardeĞ
 Bayan: 3. EĞ, ları
 Besleme: 2. Evlatlık olarak alınarak ev iğerinde çalığtırılan kız, besleme kız, beslemelik, beslek
 Besleme kız: Besleme
 Beslek: Besleme, hizmetçi, ahretlik

Beslemelik: Besleme
 Bey: 3. EĞ, laca
 Bibi halk ağzında isim Hala
 Birader: 1. isim Erkek kardeĞ
 Böle: isim halk ağzında 1. isim Teyze kızı 2. Amca, dayı, hala çocuğu
 Bula: (isim halk ağzında isim Yenge, amca veya dayı karısı)
 Büyükanne: isim (büyü'kana) halk ağzında isim Büyükanne
 Büyükanne: isim (büyü'kanne) isim Nine
 Büyükbaba: isim (büyü'kbaba) isim Dede
 Büyükpeder: isim (büyü'kpeder) isim Büyükbaba, dede
 Cet: isim Arapça cedd isim Dede, büyükbaba, ata
 Cicianne: 2. Üvey anne
 Çağa: Çocuk, bebek
 Çocuk: 1. isim Küçük yağaki erkek veya kız
 Dadağ: 1. isim Erkek kardeĞ
 Damat: Farsça 2. Bir kızın ailesinden olan büyüklere göre kızın kocası, güveyi
 Dayı kızı: Dayının kızı
 Dayı oğlu: isim Dayının oğlu, dayızade
 Dayı zade: isim Dayı oğlu
 Dayı: 1. isim Annenin erkek kardeĞ
 Dede: 1. isim Torunu olan erkek, büyükbaba, büyükpeder
 Döl döğ isim Çocuklar ve torunlar, soy sop
 Dünür: isim EĞerin baba ve analarının birbirlerine göre durumu
 Ebe: 2. Büyükanne, nine
 Ebeveyn: Arapça Anne ve baba
 Ecdat: Geçmiğeki büyükler, atalar
 Ede: Ağabey
 Efe: 2. Ağabey
 Efendi: 3. Koca
 Efendibaba: Bazı ailelerde çocukların babaları, gelinlerin kayınpederleri için kullandıkları saygı sözü
 Ehil: 3. Karı kocadan her biri, eĞ"Bu adam ehliyle iyi geçinmiyor."
 Elkızı 1. isim Gelin 2. Kadın, eĞ
 Elti: Kadına göre kocasının erkek kardeğinin eğgerinden her biri
 Emmi kızı: Amca kızı
 Emmi oğlu: Amca oğlu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012

Emmi: halk ağzında Arapça Amca
 EniÇe: Farsça isim Bir kimsenin kız kardeğnin veya kadın hısımlarından birinin kocası
 Er: 5. Koca
 Erkek: 3. Koca
 EĞ:2. Karı kocadan her biri, hayat arkadaşı refik, refika
 Etfal: Çocuklar
 Evlat: 1. isim Bir kimsenin oğlu veya kızı, çocuk
 Evlatlık: 2. Küçük yaÇa eve alınıp yetiÇirilen kimse 3. hukuk Birinin yasayla evlat olma hakkı tanıdığı kimse
 Familya: 3. Karı, eÇ
 Furu: 2. hukuk Çocuklar, torunlar
 Gelin abla: isim halk ağzında Yenge
 Gelin: 1. isim Evlenmek için hazırlanmış, süslenmiş kız veya yeni evlenmiş kadın 2. Aileye evlenme yoluyla girmiş olan kadın
 Görümce: Kadına göre kocasının kız kardeğ
 Güveyi: Damat
 Hala kızı: Halanın kızı
 Hala oğlu: Halanın oğlu veya çocuğı, halazade
 Hala: Babanın kız kardeğ, bibi
 Halazade: Halanın oğlu
 Haminne: isim YaÇı ve saygı duyulan kadın anneannenin annesidir.
 Hanım: 2. Kadın, eÇ
 Hanımanne: Kaynana
 Haramzade: piç
 Harem: 3. Karı, eÇ
 Hatun: 3. EĞ, zevce
 Helalzade: Nikâhlı bir ana ve babadan doğmuş kimse
 HemÇire: 2. Kız kardeğ bacı
 HemÇirezade: Kız kardeğnin çocuğı
 Herif: 3. Evin erkeğı
 Horanta: Aile halkı
 Ç güveyisi: EĞnin ailesinin evinde oturan damat, iç güveyi
 Çıtiyar: 4. isim Baba veya anne
 Çi: Kayın, kayınbirader
 Kadinnine: 1. isim Büyükanne
 Kan kardeğ (isim Birbirlerinin kanını emerek veya yalayıp ant içmek yoluyla kardeşolanlardan her biri, ant kardeğ)

Kardeğ 1. isim Aynı anne babadan doğmuş veya anne babalarından biri aynı olan çocukların birbirine göre adı
 Karı: 1. isim Bir erkeğın evlenmiş olduğu kadın, eÇ refika, zevce
 Karındağ kardeğ
 Kayın: Kadın veya kocaya göre birbirlerinin erkek kardeğ, kayınbirader
 Kayınbaba: kaynata
 Kayınbirader: kayın
 Kayınpeder: kaynata
 Kayınvalide: kaynana
 Kaynana: isim Kocaya veya kadına göre birbirlerinin annesi, kayınvalide, hanımanne
 Kaynata: isim Kocaya veya kadına göre birbirlerinin babası, kayınbaba, kayınpeder, babalık
 Kerime: Kız evlat
 Kız kardeğ isim Bir kimsenin bayan kardeğ
 Kız: Diğçocuk
 Kızan: halk ağzında 1. isim Erkek çocuk 3. Çoluk çocuk
 Kız Kızan: Çoluk çocuk, ev halkı.
 Kirve: isim Sünnet olan çocuğın bütün masraflarını üstlendikten sonra sünnet sırasında çocuğı kucasına alarak elini, kolunu tutan ve bütün hayatı boyunca çocuk üzerinde babasına yakın hak taÇıyan kimse
 Koca: 1. isim Bir kadının evlenmiş olduğu erkek, eÇ zevç
 Kocakarı: 1.yaÇı kadın, 2. Argoda anne
 Kuma: isim Aynı erkekle evli olan kadınların birbirine göre adı, ortak
 Kuzen: F. Teyze, dayı, hala veya amcanın erkek çocuğı, erkek yeğen, böle.
 Kuzin: F. Teyze, dayı, hala veya amcanın kız çocuğı, kız yeğen, böle.
 Mahdum: isim Erkek evlat, oğul
 Moruk: 1. isim Gençlere göre yaÇı anne, baba
 Nene: Nine
 Nine: 1. isim Torunu olan kadın, büyükanne, nene
 Oğlan: 1. isim Erkek çocuk
 Oğul uÇa: isim Çocuklar ve torunlar
 Oğul: 1. isim Erkek evlat
 Oğulluk: 2. Üvey oğul

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012

Ortak: 3. Kuma
 Öz kardeş isim Ana babaları bir olan kardeşlerden her biri
 Partner: 1. isim EĞ
 Peder: 1. isim Baba
 Refik: 2. EĞ, koca, zevç
 Refika: isim EĞ, karı
 Sabi: Küçük çocuk
 Sağdıç: isim Düğünde gelin veya damada kılavuzluk eden kimse
 Sübyan: Çocuklar
 Süt baba: süt baba isim Sütannenin kocası
 Süt kardeş: isim Aynı kadından süt emmiğ, kardeşolmayan çocukların her biri
 Süt kız: isim Bir kadının kendi çocuğu değilken emzirdiği ve kocasıyla birlikte evlat olarak benimsediği kız çocuk
 Süt oğul: isim Bir kadının kendi çocuğu değilken emzirdiği ve kocasının da evlat olarak benimsediği erkek çocuk
 Sütanne: isim Bir çocuğun, annesi dışında sütünü emmiğ olduğu kadın, sütana, sütnine
 Sütnine: isim Sütanne
 İğvester: 1. isim Hemşire 2. Kız kardeş

Taygeldi: isim İkinci kez evlenen kadının beraberinde getirdiği çocuk veya çocuklar
 Teyze: 1. isim Annenin kız kardeşi, ana yarı
 Teyzezade: T+F isim Teyzenin oğlu
 Tıfıl: Küçük çocuk
 Torun: 1. isim Bir kimseye göre çocuğunun çocuğu
 Usul: 2. hukuk Bir kimsenin ana, baba, dede ve nineleri
 Uçak: 1. isim Çocuk
 Üvey anne: 1. isim Öz olmayan anne, analık, üvey ana, cicianne
 Üvey baba: 1. isim Öz olmayan baba, babalık
 Üvey kardeş isim Anaları veya babaları ayrı olan kardeşlerden her biri
 Valide: isim Anne
 Velet: 1. isim Oğul, çocuk
 Yavru: 2. Çocuk, evlat
 Yeğen: 1. isim Birine göre, kardeş amca, hala, dayı veya teyzenin çocuğu
 Yenge: 1. isim Bir kimsenin kardeşinin, dayısının veya amcasının karısı
 Zade: 1. isim Oğul, evlat
 Zevce: A. isim Karı
 Zevç: A. koca

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012



TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMENİ ADAYLARININ ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNE YÖNELİK YETERLİLİK ALGILARI VE TUTUMLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

*Cem ERDEM**

ÖZET

Meslek kavramı özellikle uzmanlaşmanın önemli olduğu iş kollarında sosyokültürel ve ekonomik olarak yeri yadsınamayacak bir ihtisas alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda her meslek kolu kendine özgü unsurları bünyesinde bulundurmakta ve çalışanlarını da bu unsurlara uyum sağlamaya zorlamaktadır. Toplumun her aşamada yapılandırılması ve bireylere belli değerlerin aktarılmasında öğretmenlik mesleğinin önemli bir yeri olduğu açıktır. Öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutumları ve mesleki yeterlilik algılarına yönelik tespitler, öğretmen yetiştirme programının da değerlendirilebilmesine imkân vermesi bakımından önemlidir. Bu çalışmada, Türk dili ve edebiyatı öğretmeni adaylarının mesleki yeterlilik algıları ve öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları incelenmiştir. Araştırma, genel tarama modelinin bir türü olan ilişkisel tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmadaki veriler, beşli likert tipinde 22 maddeden oluşan anket aracılığıyla toplanmıştır. Araştırma, 2011-2012 eğitim öğretim yılında güz döneminde Gazi Üniversitesi Türk dili ve edebiyatı öğretmenliği bölümü dördüncü sınıf öğrencileri ve tezsiz yüksek lisans programında öğrenim görmekte olan 137'si kız (%80,6), 33'ü (%19,4) erkek olmak üzere toplam 170 öğrenciden alınan verilerden yararlanılarak oluşturulmuştur. Anket aracılığıyla toplanan veriler istatistikî olarak bağımsız örneklem t testi ve tek faktörlü varyans analizi (Anova) ile anlaşılmış ve sonuçlar tablolastırılmıştır. Sonuç olarak öğretmen adaylarının mesleğe ilgi duydukları, öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının yüksek olduğu belirlenmiş bununla birlikte özel alan bilgisi ve meslek bilgisi konularında kendilerini yetersiz hissettikleri tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının pedagojik becerileri ve özel alan bilgisi bakımından yetkinleşebilmelerine imkan sağlayacak derslerin artırılmasının, mesleki yeterlilik algılarını olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat Öğretimi, Öğretmen Eğitimi, Tutum, Mesleki Yeterlilik Algısı.

* Okutman, Adam Mickiewicz Üniversitesi Doğu Araştırmaları Türkoloji Bölümü/Polonya, El-mek: cemerdem@gmail.com

QUALIFICATION PERCEPTION OF THE TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE EDUCATION TEACHER CANDIDATES AND ATTITUDES TO TEACHING OCCUPATION

ABSTRACT

The concept of occupation turns up as an undeniable field in terms of socio-cultural and economical aspects especially in sectors in which specializing is important. In this respect every sector involves distinctive components and obliges its workers to adapt these conditions. The importance of teaching job may be said in configuration of society in every stage and transferring some values to the individuals. Attitudes to the job of teacher candidates and professional competence sences are important in teacher training in sense of fixing and evaluating the accusations. In this survey Turkish language and literature course teacher candidates' professional competence perceptions and their attitudes to the job have been searched. The survey has been carried out with relational scanning which is a type of general scanning. In these kinds of models, needed datas are collected from individuals and object that are defined as the target group of survey towards the aims by using different tools. Datas in survey have been collected by means of a questionnaire composed of 22 question matters quinary likert type. The survey has been composed of datas which are obtained from 4th grade Turkish language and literature teaching department students of Gazi University in 2011-2012 education year's autumn term and 170 non-thesis MA students 137 of whom are female (%80,6), 33 of whom are male (%19,4). In this survey, Cronbach-Alfa Formula has been used so as to identify the reliability of the results of measurements and Cronbach-Alfa value has been calculated as ,75. Datas collected through the questionnaire have been explained and the results are tabulated with a statistically independent sample test and single factor analysis of variance (Anova). In the study, prospective teachers are defined in adequate, especially in terms of the field knowledge. Perception of educational sciences courses are not sufficient in terms of quality and quantity emerges as a remarkable finding. As a result, the teacher candidates' interests to the profession, attitudes towards the teaching profession is high, however, it has been identified that they are insufficient in terms of special field knowledge and vocational knowledge. A meaningful difference was identified in teacher candidates' attitude points and the perception level of vocational competence in only sex and mother profession variables. The fact that the courses are raised that enables teacher candidates' development in terms of pedagogic skills and special field knowledge is thought to affect their vocational competence perceptions positively.

Key Words: Literature Teaching, Teacher Education, Attitude, Perception of Vocational Qualifications.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012*

Giriş

Meslek kavramı özellikle uzmanlaşmanın önemli olduğu işkollarında sosyokültürel ve ekonomik olarak yeri yadsınamayacak bir ihtisas alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Meslek, "geçim için tutulan yol" (Develioğlu, 2001: 627); "belirli düzeyde beceri, teorik bilgi, eğitim ve diploma gerektiren, niteliği toplumdan topluma değişmekle beraber yüksek statü, prestij ve gelir kazandıran iş" (Demir ve Acar, 2002: 282); "belirli faaliyet alanları etrafında yoğunlaşmış ve biçimlenmiş insani ilişkiler bütünü" (Kemerlioğlu, 1973: 29); "insanlara yararlı mal ve hizmet üretmek ve karşılığında para kazanmak için yapılan iş, belli bir eğitimle kazanılan sistemli bilgi ve becerilere dayalı, kuralları toplumca belirlenmiş etkinlikler bütünü" (Kuzgun, 2000: 3) olarak tanımlanmaktadır.

Meslekler, belirli ihtisas alanları olarak uzmanlaşmanın sağlandığı iş kollarıdır. Bu bağlamda her meslek kolu kendine özgü unsurları bünyesinde bulundurmakta ve çalışmalarını da bu unsurlara uyum sağlamaya zorlamaktadır. Bu nedenledir ki "birey, mesleği üzerinden anlam üretir; bireyin mesleğini algılama ve değerlendirme biçimi; bireyin duyduğu düşünüş özelliklerini, tutumlarını, vaziyet alışını ve genel olarak eylem altyapısının biçimlenişini etkiler" (Çhan, 2008: 315). Toplumun her aşamada yapılandırılması ve bireylere belli değerlerin aktarılmasında öğretmenlik mesleğinin önemli bir yeri olduğu ifade edilebilir. "Yetiştirilecek yeni kuşağın nitelikleri büyük ölçüde kendilerini yetiştiren öğretmenlerin niteliğine bağlı olacaktır" (Yılman 2006: 294). Bu nedenle iyi öğretmenler yetiştirmek toplumun geleceğini oluşturacak yetkin bireyler yetiştirmenin de temel öncüllerinden biridir.

Öğretmen bir milletin ruh ve karakter hamuruna şekil ve biçim veren üretici bir insandır. Öylesine üreticidir ki, bütün bir toplum öğretmenin eseridir denilebilir. İşte bu yüzden, yarının büyük Türkiye'sinin bütün sorumluluğunu üzerinde taşıyacak olan, çağdaş toplumlar arasında kendi kökeni içinde, ulusal değerlerini yaşatmasını, geliştirmesini bilen öğretmeni yetiştirmek, hiç gündemden düşmeyen bir konu olmuştur (Büyükkaragöz, vd. 1998: 1).

Açıkgöz'e göre (2002: 16) öğretmen, "öğrencinin gelişimini sağlayacak yaşıtları seçerek ve uygulayarak öğrenciye yardımcı olan kişidir." Bu nedenle mesleki yetkinlik, bireylerin eğitimden amaçlar doğrultusunda, etkili ve kalıcı bir biçimde faydalanabilmesi açısından gereklidir. "Eğitim söze değil eyleme dayandığından öğretmenin başarılı ve etkili olabilmesi, her şeyden önce sahip olduğu kişisel ve mesleki değerlere bağlıdır" (Yılman 2006: 322). Bu mesleki ve kişisel değerlerin öğretmen adaylarına aktarımındaki başarı, uzmanlık isteyen bir alan olan öğretmenlik mesleğinin başarısını doğrudan etkileyecek bir öneme sahiptir. Bu nedenle öğretmen yetiştirme süreci arzu edilen toplumu yeniden yapılandırma çalışmalarının önemli bir adımıdır.

Günümüzde öğretmenlik mesleği, "eğitim sektörü ile ilgili olan sosyal, kültürel, ekonomik, bilimsel ve teknolojik boyutlara sahip, alanda özel uzmanlık bilgi ve becerisini temel alan akademik çalışma ve mesleki formasyonu gerektiren, profesyonel statüde uğraş alanı" (Hacıoğlu ve Alkan, 1997; akt. Övet, 2006: 23) olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 43. maddesinde öğretmenlik mesleği, "devletin eğitim, öğretim ve bununla ilgili yönetim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas mesleği" olarak tanımlanmaktadır. Özellikle insan odaklı bir uzmanlık alanı olması, öğretmenlik mesleğini diğer ihtisas alanlarına göre daha dikkatli gözden geçirilmesi gereken bir süreç haline getirmektedir. Çünkü "insanlarla ilişkiler yönünden öğretmenlik, diğer bazı mesleklerden farklı olarak geniş bir insan kesimiyle ilişki ve etkileşim içinde yerine getirilen bir meslektir" (Çelikten vd, 2005: 213). Bu uzmanlık alanında tek boyutlu bir yapının olmaması değişen şartlar ve sosyokültürel yapıların da göz önünde bulundurulmasını zorunlu kılmaktadır. Öğretmenler, içinde bulundukları eğitim ortamlarında, programlarla belirlenen amaçları en etkili bir biçimde aktarmakla sorumlu

kimselerdir. Bu nedenle öğretmen yetiştirme ve eğitimi üzerinde hassasiyetle durulması bir süreçtir. "Bir öğretim programının başarısı, verimliliği: ne kadar gerçekçi, uygulanabilir iğvsel; mükemmel olursa olsun; onu yürütenlerin, uygulayanların yeteneği, bilgisi ve deneyimi ile doğrudan bağlantılıdır" (Yılman 2006: 331, Büyükkaragöz vd., 1998: 16).

Sünbül, (2001: 227-235) eğitim ve öğretimde hedefler ne kadar iyi belirlenirse belirlensin, dersin içeriği ne kadar iğvsel seçilip düzenlenirse düzenlensin, o hedefler ve kavrayışlara sahip öğretmenler elinde yürütülmedikçe, eğitimden beklenen sonucun almanın olanaklı olmadığını ifade etmektedir. "Her iğv, meslek ve sanat sahibi, onun gerektirdiği temel ve zorunlu becerileri kazanabildiği ve taşıdığı ölçüde o iğv meslek ve sanatı temsil edebilir, onun üyesi sayılır" (Yılman 2006: 308). "Mesleki bir alan olarak öğretmenlikte, genel kültür, özel alan bilgisi yanında birtakım pedagojik bilgi ve becerilerin bulunması gerekmektedir" (Demirel, 1999: 192). Bu çok boyutlu yapı her öğretmenin eğitim ortamlarını düzenleyebilmesini mümkün kılacak önemli bilgi alanlarını oluşturmaktadır. Özellikle pedagojik bilgi ve beceriler öğrencinin bilgiyi gerçek anlamda özümsemesinde önemlidir. "Öğretmenlik gerçek anlamda ruhsal bir olgunluk ve tamlık isteyen, çok karmaşık sorunlarla yüklü bir meslek olup biteviye gelişim ve değişim çocuk ve gençlerle uğraşmak ve dahası onlara faydalı olabilmek için her şeyden önce sağlıklı bir ruh yapısıyla mümkün olabilir" (Yılman 2006: 212). Öğretmen adaylarının eğitimi sürecinde aktif bir öğretimin gerçekleştirilmesi için psikolojik yapılarının da iyi tahlil edilmesi gerekmektedir. Öğretmenin donanımlı bir biçimde yetiştirilmesi, öğretim faaliyetlerinin kalitesini etkileyen önemli basamaklarından biridir. Yılman (2006: 294)'ın da ifade ettiği gibi "hiçbir eğitim modeli, modeli iğvetecek personelin kalitesi üzerinde bir hizmet üretemez." Bu bakış açısıyla eğitim modelinin etkili ve vazgeçilmez unsuru "öğretmen"dir. Öğrencilerin gelişim basamaklarını ve sorunlarını tanımadan yalnızca ders anlatmaya dayanan öğretimin, eğitim açısından bir değeri yoktur (Temizkan, 2008: 464). Farkındalığı yüksek, çevresini rahatça analiz edebilen ve öğrenciler için en uygun eğitim ortamlarını hazırlayabilen öğretmen iyi bir model örneği teşkil etmektedir. Bununla birlikte alan bilgisinin pedagojik bir bakış açısıyla yoğunlaşması kesinlikle göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. "Öğretmenin niteliği eğitimin, eğitimin niteliği toplumun niteliğinin yükseltilmesinde temel öğelerdir. Bu varsayıma göre "öğretmenin niteliği, nitelikli eğitim için temel oluşturmaktadır" (Ataünal, 2003: 13). "Öğretmen olacak kimselerin sadece kuramsal bilgiler edinmesi bir takım beceriler edinmesi yetmez. Tutum ve tavırlarıyla, topyekün davranışlarıyla öğrencilerine örnek ve model olması gerekir ve beklenir" (Yılman 2006: 322) Öğretmen adaylarının tutum düzeylerinin tespiti öğretmen yetiştirme sürecinde önemli bir dönüttür.

Bununla birlikte "öğretmenlik mesleğinin bilginin alıcıya ulaştırılma sürecindeki etkinlikleri yanında belirli ahlaki değerleri de aktarma iğvvi göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle okullarda öğrenim gören öğretmen adaylarının meslekle ilgili değer ve tutum kazanmaları, en az alan ve mesleki bilgi edinimi kadar gereklidir, eğitimin etkili olabilmesi amaçların en üst düzeyde gerçekleştirilebilmesi temelde sistemi iğvtip uygulayacak olan öğretmenlerin niteliğine bağlıdır" (Çeliköz 2004: 335; giğvnan, 1999: 1).

Öğretmen yetiştirme sürecinde karşılaşılan sıkıntılar öğretmen adaylarında mesleki yeterlilik ve tutum düzeyi olarak belirmektedir. "Öğretmen adaylarının öncelikle öğretmenlik mesleği ile duygusal açıdan bütünleşmelerinin, inançları, tutumları, değerleri ve düşünceleriyle geleceği yaşamalarının, bir öğretmenin göstereceği, göstermesi zorunlu olan davranışları daha okul sıralarında aksiyon haline getirmelerinin önemi büyüktür" (Yılman 2006: 167). Mesleğin gereklerine uyum sağlayabilme ve güdülenme düzeyinin istenen seviyede tutulabilmesi öğretmen adaylarının tutumlarının tespiti ve gerekli önlemlerin alınmasıyla mümkün olabilir.

Çeliköz ve Çetin (2004: 137)'e göre "öğretmen adayları mesleklerine yönelik olumlu tutumlara sahip olarak yetiştirilebilirlerse, öğretmen olduklarında; görevlerini eksiksiz yerine

getirirler, öğrencilere karşı daha olumlu davranırlar sergilerler, araştırmacı olurlar, yaratıcı düşünür ve yenilikleri öğrenme ortamına kolayca aktarırlar." Olumlu tutumları el-yüz hareketlerine yansır ve öğrencileri daha kolay motive ederler, öğrencilere içten ve samimi davranırlar, katı kuralcı olmazlar, zamanlarını etkili kullanırlar, kısacası mesleklerini severek yaparlar, zevk alırlar ve dolayısıyla öğretmenin görev, sorumluluk ve rollerini daha iyi bir şekilde üstlenebilirler.

"Öğretmen adaylarının alan bilgisi yanında onunla aynı oranda, mesleki tavır, tutum ve anlayış kazanmaları, öğrenme ve öğretme kuram ve yöntemlerini bilmeleri, uygulayabilmeleri mesleğin hakkıyla yapılabilmesi için mutlak gereklidir." (Yılman, 2006: 41). Üstüner (2006: 114) öğretmen yetiştirme uygulamalarımızda gerekse öğretmenlik mesleğinin çalışma koşullarında sürekli değişiklikler olduğunu ifade etmekte ve öğretmenlik mesleğinin ele alınıp incelenmesinde örgütsel davranış açısından bakılabilmesi için mesleğe yönelik tutumun ölçülebilmesinin önemli olduğunu ifade etmektedir. Öğretmen adaylarının mesleki yeterlilik algıları ile tutum düzeyleri arasında pozitif bir korelasyon vardır. Çetinkaya (2007: 52) çalışmasında tutum düzeyleri yüksek bireylerin mesleki yeterlilik algılarının da yüksek olduğu tespit etmiştir. Ayrıca alanının temel konularına hâkim olamayan, alanının bakış açısını kazanamamış, sahasındaki temel konuları ve ilişkileri yakalayamayan öğretmenlerin mesleklerinde başarılı olmaları oldukça zor olduğu ifade edilmektedir (Çetinkaya 2007: 14). Tutumları yüksek olan öğretmenlerin mesleğin gereklerini iyi şekilde icra edeceği düşünülebilir. "Öğretmen adaylarının iyi birer eğitimci olarak eğitilebilmeleri için de eğitimleri sırasında pek çok bilgi beceri tutum ve değer kazanmış olmaları gerekmektedir" (Okçabol, 2005: 206). Tutum düzeylerinin tespiti herhangi bir nedenle karşılaşılan problemler için kısa sürede önlem alma çabasını da beraberinde getirecektir. Bilgi beceri tutum ve değer kazanmış kazanımıyla birlikte mesleki yeterliliklerinin de öğretim faaliyetlerinin amaçlarına cevap verecek biçimde yapılandırılması gerekmektedir. Bu çalışmada edebiyat öğretmeni adaylarının tutum düzeyleri ve mesleki yeterlilik algıları, çeşitli değişkenlerle incelemeye alınmıştır.

Yöntem

Bu bölümde çalışmanın amacı, araştırma modeli, çalışma grubu ve özellikleri, verilerin toplanması, analizi ve sınırlılıklara yer verilmiştir.

Amaç

Bu çalışmanın amacı; 2011-2012 eğitim öğretim yılında güz döneminde Gazi Üniversitesi'nde öğrenim görmekte olan Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ve mesleki yeterlilik algılarını tespit etmektir.

Araştırma Modeli

2011-2012 eğitim öğretim yılında Gazi Üniversitesi'nde öğrenim görmekte olan Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ve mesleki yeterlilik algılarını tespit etmeye yönelik bu çalışma tarama modelinde desenlenmiştir. Bu tür modellerde, ihtiyaç duyulan veriler, araştırmanın hedef kitlesi olarak tanımlanan çalışma evrenindeki birey ya da objelerden çeşitli araçlar kullanılarak toplanır. Bu tür bir düzenlemede, aralarında ilişki aranacak değişkenler ayrı ayrı sembolleştirilir. Soruna ilişkin mevcut durum, var olduğu şekilde, herhangi bir müdahale olmaksızın betimlenmeye çalışılır (Karasar, 1999: 79-81)

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Gazi Üniversitesi Türk dili ve edebiyatı öğretmenliği bölümünde okumakta olan dördüncü sınıf öğrencileri ve tezsiz yüksek lisans programı kapsamında öğrenim görmekte olan öğrenciler olmaktadır. Bu öğrencilerden 170 öğrenci araştırmanın örneklem grubunu oluşturmaktadır.

Turkish Studies

Tablo 1: Çalışma Grubuna İlişkin Bilgiler

Cinsiyet	N	%	Toplam
Kız	137	80,6	80,6
Erkek	33	19,4	100

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak mesleki yeterlilik algısı ve tutum düzeylerini belirlemek amacıyla oluşturulmuş bir anket kullanılmıştır. Türk dili ve edebiyatı öğretmenliği bölümü dördüncü sınıf öğrencileri ve tezsiz yüksek lisans öğrencilerinin öğretmenlik mesleği ile ilgili tutumlarını belirlemek amacıyla hazırlanan anket için Temizkan'ın (2008), geliştirdiği ölçek sorularından da yararlanılarak, çalışmanın amaçlarına uygun 61 maddeden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuş ve bu soru seçkisi içinden uzman görüşleri alınarak 34 soruluk bir anket formu oluşturulmuştur. Anket formunun güvenilirlik çalışması için 35 öğrenci üzerinde ön uygulama yapılmıştır. Ön uygulama sonrası değerlendirmede araştırmaya esas olacak 17 'si olumlu 5'i olumsuz soru köklü 22 maddelik bir anket formu oluşturulmuştur. Bir ölçümün güvenilirliği çeşitli yöntemlerle hesaplanmakla birlikte, yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biri de "iç tutarlılık" yöntemidir. Bu çalışmada ölçüm sonuçlarının güvenilirliğinin tespitinde Cronbach-Alfa formülü kullanılmış ve Cronbach-Alfa değerinin .75 olduğu hesaplanmıştır. "Cronbach-Alfa değeri, -1 ile 1 arasında değişen bir kat sayıdır ve bu sayı 1'e yaklaştıkça ölçüm sonuçları güvenilirliğinin yüksek olduğu düşünülmektedir. Güvenirlikle ilgili çalışmalarda 0.65 ve üstündeki katsayıların yeterli olduğu ileri sürülmektedir" (Cronbach, 1990 akt. Ünlü vd. 2008: 27)

Verilerin Toplanması

Veri toplama aracı olarak hazırlanan anket formu beşli likert tipinde hazırlanmıştır. Ankette yer alan seçenekler "Kesinlikle Katılıyorum", "Katılıyorum", "Kararsızım", "Katılmıyorum", "Kesinlikle Katılmıyorum" şeklinde sıralanmaktadır. Öğrencilerden duygu ve düşüncelerini en iyi yansıttığını düşündükleri seçeneği işaretlemeleri istenmiştir. Olumlu soru maddelerinde 1 "kesinlikle katılmıyorum", 2 "katılmıyorum", 3 "kararsızım", 4 "katılıyorum", 5 "kesinlikle katılıyorum" olarak alınmıştır. Olumsuz soru maddelerinde 1 "kesinlikle katılıyorum", 2 "katılıyorum", 3 "kararsızım", 4 "katılmıyorum", 5 "kesinlikle katılmıyorum" olarak alınmıştır. Alınan veriler istatistiki olarak bağımsız örneklem t testi ve tek faktörlü varyans analizi (Anova) ile anlamlandırılmış ve sonuçlar tablolandırılmıştır. T testi ve anova içim basamaklarında "Scheffe" değerlemesi ölçüt alınmıştır.

Sınırlılıklar

Araştırma 2011-2012 eğitim öğretim yılında yapılmış ve 170 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir.

Bulgular ve Yorumlar

Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarının mesleki yeterlilik algıları ve tutumlarının belirlenmesine yönelik anket iki bölümden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanlarla ilgili demografik bilgilerin bulunduğu birinci bölümde; cinsiyet, baba ve anne öğrenim durumları, baba ve anne meslekleri, coğrafi bölgeler ve ailenin ortalama gelir düzeyi yer almaktadır. İkinci bölümde ise tutum düzeyleri ve mesleki yeterlilik algılarını tespit etmeye yönelik sorular yer almaktadır. Demografik değişkenlerin her birine ait bulgu ve yorumlar aşağıda verilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Demografik Bilgiler Bölümüne İlişkin Değişkenlerle İlgili Bulgular

Tablo 1. Cinsiyet değişkenine İlişkin T-Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	sd	T	P
Kız	137	45,23	7,76	168	3,27	,001*
Erkek	33	50,24	8,34			

(F= 0,497; p<.05; η^2 = .06)

Yapılan analizde cinsiyet değişkenine ilişkin olarak manidar bir fark tespit edilmiştir. Cinsiyet değişkenine ilişkin fark; ortalama ve standart sapma değerleri ölçüt alınarak incelendiğinde, kızların ve erkeklerin ortalamaları arasında kızlar lehine manidar bir fark görülmektedir. Bu fark kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre mesleki yeterlilik algısı ve tutumlarında daha yüksek puanlara sahip olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, cinsiyet bağımsız değişkeninin etki büyüklüğünü belirlemek için eta kare (η^2) değerine bakılmıştır. "Cohen (1988) d'nin yorumu için belli kesme noktaları belirlemiştir: Etki büyüklükleri d= .02'de "küçük", d= .05'te "orta" ve d= .08 olduğunda ise "büyük" olarak gruplanmıştır" (Erkuç 2005 akt. Çapri 2008: 41). Cinsiyet değişkeni açısından elde edilen eta kare değeri (η^2 = .06) göz önünde bulundurulduğunda, cinsiyet değişkeninin öğretmen adaylarının mesleki yeterlik algıları ve tutumları üzerinde "orta" düzeyde bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Cinsiyet değişkeni açısından öğretmen adaylarının mesleki yeterlik inançlarının kız öğretmen adayları lehine anlamlı düzeyde farklılaştığı bulgusu, Çakır, Erkuç ve Kılıç (2004); Çeker, Deniz ve Görgen (2005); Çetinkaya (2007)'nin araştırma bulgularıyla paralellik göstermektedir. Ancak, Saraç (2002), Çapri ve Çelikkaleli (2008), Savran ve Çakıroğlu (2001), Zengin (2003), Eriç ve Çelikköz (2003), Çakır (2005), Çakır, Kan ve Sünbül (2006), Akbağ ve Çelikkaleli (2006)'nin bulgularıyla farklılık göstermektedir.

Tablo 2. Bölge Değişkenine İlişkin Anova Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P	Manidar Fark
Gruplar Arası	155,45	5	31,09			
Gruplar İçi	9518,83	164	58,04	,536	,548	-
Toplam	9674,288	169				

(F= 0,536; p>.05; η^2 = .015)

Öğretmen adaylarının bölgelere göre dağılımında mesleki yeterlilik algısı ve tutum değerleri noktasında manidar bir fark bulunamamıştır. Ayrıca, bölge değişkeni açısından elde edilen eta kare değeri (η^2 = .023) göz önünde bulundurulduğunda, bölge değişkeninin öğretmen adaylarının öğretmenliğe ilişkin tutumları üzerinde 'küçük' düzeyde bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Gazi Üniversitesinde Türk dili ve edebiyatı öğretmenliği alanında öğrenim gören öğrencilerin büyük bir bölümünün Ç. Anadolu bölgesi, en az öğrencinin ise Ege bölgesinden olduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 1. Bölgelere İlişkin Ortalama, Standart Sapma, En Düşük ve En Yüksek Puanlar

Bölgeler	F	$\bar{X}$	S	En Düşük Puanlar	En Yüksek Puanlar
Ç Anadolu	66	3.75	.33	3.08	4.42
Marmara	25	3.77	.28	3.08	4.67
Ege	11	3.60	.26	3.29	4.25
Akdeniz	19	3.70	.32	3.13	4.21
Karadeniz	31	3.65	.30	3.13	4.17
Doğu Anadolu	18	3.75	.43	2.96	4.38
Toplam	170	3.72	.33	2.96	4.67

Çizelge 1. dikkate alındığında Marmara bölgesinden gelen öğrencilerin diğer bölgelere nispetle daha yüksek tutum puanlarına sahip olduğu görülmektedir. Bu bölgeyi , Ç Anadolu ve Doğu Anadolu'dan gelen öğrenciler takip etmektedir. Bununla birlikte Ege Bölgesi en düğütutum puanlarına sahip bölge olarak karÇımıza çıkmaktadır.

Tablo 3. Yaş Değişkenine İlişkin Anova Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P	Manidar Fark
Gruplar Arası	360,388	4	90,09			
Gruplar İçi	9313,901	165	56,44	1,59	,178	-
Toplam	9674,288	169				

(F= 1,59; p>0.05; η^2 = .041)

Öğretmen adaylarının yaÇ faktörüne ilişkin mesleki yeterlilik ve tutum düzeyleri noktasında manidar bir fark bulunamamıştır. Ayrıca, yaÇdeğişleni açısından elde edilen eta kare değeri (η^2 = .041) göz önünde bulundurulduğunda, yaÇ değışleninin öğretmen adaylarının öğretmenliğe ilişkin tutumları üzerinde "küçük" düzeyde bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Çizelge 2. Öğretmen Adaylarının Yaş Faktörüne İlişkin Ortalama, Standart Sapma, En Düşük ve En Yüksek Puanlar

YaÇ Grupları	F	$\bar{X}$	SS	En Düşük Puanlar	En Yüksek Puanlar
20-22	108	3,75	,30	3,08	4,42
23-25	51	3,67	,36	2,96	4,67
26-28	5	3,54	,28	3,25	3,96
29 ve üstü	6	3,80	,37	3,42	4,42
Toplam	170	3,72	,33	2,96	4,67

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Çizelge 2'de öğretmen adaylarının yaşı faktörüne ilişkin ortalama, standart sapma, en düşük ve en yüksek puanlar verilmiştir.

Tablo 4. Baba Öğrenim Durumuna İlişkin Anova Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P	Manidar Fark
Gruplar Arası	319,54	6	53,25			
Gruplar İçi	9354,74	163	57,39	,928	,476	-
Toplam	9674,28	169				

(F= .929; p>0.05; η^2 = .035)

Öğretmen adaylarının baba öğrenim durumuna ilişkin mesleki yeterlilik ve tutum düzeyleri noktasında manidar bir fark bulunamamıştır. Çizelge 3'e göre öğretmen adaylarının %40'ının baba öğrenim durumu "ilkokul mezunu" olarak tespit edilmiştir. Baba öğrenim durumu değişkeni açısından elde edilen eta kare değeri (η^2 = .035) göz önünde bulundurulduğunda, bu değişkeninin öğretmen adaylarının mesleki yeterlilik algısı ve öğretmenliğe ilişkin tutumları üzerinde "küçük" düzeyde etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Çizelge 3: Öğretmen Adaylarının Baba Öğrenim Durumuna İlişkin Ortalama, Standart Sapma, En Düşük ve En Yüksek Puanlar

Baba Öğrenim durumu	F	$\bar{X}$	S	En Düşük	En Yüksek
İlkokul	68	3,70	,35	3,08	4,67
Ortaokul	45	3,80	,28	3,25	4,38
Lise	18	3,68	,36	2,96	4,33
Üniversite	35	3,70	,33	3,08	4,29
Lisansüstü	4	3,59	,25	3,42	3,96
Toplam	170	3,72	,33	2,96	4,67

Çizelge 3'te öğretmen adaylarının baba öğrenim durumuna ilişkin ortalama, standart sapma, en düşük ve en yüksek puanlar verilmiştir.

Tablo 5. Baba Mesleğine İlişkin Anova Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P	Manidar Fark
Gruplar Arası	232,09	6	38,68			
Gruplar İçi	9442,19	163	57,92	,668	,676	-
Toplam	9674,28	169				

(F= .668; p>0.05; η^2 = .021)

Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarının baba mesleği değişkenine ilişkin mesleki yeterlilik ve tutum düzeyleri noktasında manidar bir fark bulunamamıştır. Baba mesleği değişkeni

açısından elde edilen eta kare değeri ($\eta^2 = .021$) göz önünde bulundurulduğunda ise, baba mesleği değişiminin öğretmen adaylarının öğretmenliğe ilişkin mesleki yeterlilik algıları ve tutumları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Ayrıca dikkate değer bir bulgu olarak Çizelge 4'e göre Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarının %53,5'i baba mesleğine ilişkin maddeyi "memur ve emekli" olarak içermemiştir. Balcı (1991:121); avukat doktor, iğdamı vb. mesleklerdeki aileler çocuklarını bulundukları sınıfın altına inme riski taşıyan öğretmenlik mesleğine yönlendirmediklerini ifade etmektedir. Yukarıdaki veriler Balcı'nın görüşlerini destekler niteliktedir.

Çizelge 4: Öğretmen Adaylarının Anne Mesleğine İlişkin Ortalama, Standart Sapma, En Düşük ve En Yüksek Puanlar

Baba Mesleği	F	$\bar{X}$	S	En Düşük Puanlar	En Yüksek Puanlar
Öğretim Elemanı/ Öğretmen	10	3,65	,35	2,96	4,13
Memur	35	3,74	,30	3,25	4,29
Emekli	56	3,70	,32	3,08	4,42
Çi	26	3,75	,33	3,13	4,42
Çiftçi	13	3,74	,35	3,21	4,38
Esnaf/ Tüccar	20	3,79	,39	3,08	4,67
Serbest Meslek	10	3,63	,25	3,08	3,96
Toplam	170	3,72	,33	2,96	4,67

Çizelge 4'te öğretmen adaylarının anne mesleğine ilişkin ortalama, standart sapma, en düşük ve en yüksek puanlar verilmiştir.

Tablo 6. Anne Öğrenim Durumuna İlişkin Anova Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P	Manidar Fark
Gruplar Arası	146,051	4	36,513			
Gruplar İçi	9528,23	165	57,747	,632	,640	-
Toplam	9674,28	169				

(F= .632; p>0.05; $\eta^2 = .020$)

Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarının anne öğrenim durumu faktörüne ilişkin mesleki yeterlilik ve tutum düzeyleri noktasında manidar bir fark bulunamamıştır. Çizelge 4'e göre öğretmen adaylarının %55,8'i anne öğrenim durumunun "ilkokul mezunu" %18,8'inin ise herhangi bir öğrenim görmediği tespit edilmiştir. Anne öğrenim durumuna ilişkin olarak öğrenim görmemiş ve ilkokul mezunu olanlar toplam içerisinde %74,7'ye denk gelmektedir. Saraç'ın (2002: 100) yaptığı çalışmada bu duruma benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Saraç'ın çalışmasında öğretmen adayları annelerinin %28,9'unun öğrenim görmemiş olduğu ve %50,5'inin ise ilkokul mezunu olduğu tespit edilmiştir. Bu sayısal veriler ışığında anne öğrenimi değerlendirildiğinde Saraç'ın tespitlerine benzer bir dağılımın devam ettiği söylenebilir. Ayrıca anne öğrenim durumu değişiminin öğretmen adaylarının öğretmenliğe ilişkin mesleki yeterlilik algıları ve tutumları üzerinde "küçük" düzeyde bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Çizelge 5: Öğretmen Adaylarının Anne Öğrenim Durumu Faktörüne İlişkin Ortalama, Standart Sapma, En Düşük ve En Yüksek Puanlar

Anne Öğrenim Durumu	F	$\bar{X}$	S	En Düşük Puanlar	En Yüksek Puanlar
Öğrenim görmemiş	32	3,69	,37	2,96	4,42
İlkokul	95	3,73	,33	3,08	4,67
Ortaokul	11	3,84	,26	3,58	4,17
Lise	21	3,67	,31	3,08	4,17
Lisans	11	3,75	,29	3,42	4,25
Toplam	170	3,72	,33	2,96	4,67

Çizelge 5'te öğretmen adaylarının anne öğrenim durumu faktörüne ilişkin ortalama, standart sapma, en düşük ve en yüksek puanlar verilmiştir.

Tablo 7. Anne Mesleğine İlişkin Anova Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P	Manidar Fark
Gruplar Arası	723,15	5	143,815			
Gruplar İçi	8951,131	164	56,605	2,634	,026	5-6
Toplam	9674,288	169				

(F= 2,634; p<0.05; η^2 = .067)

Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarının anne mesleği faktörüne ilişkin mesleki yeterlilik ve tutum düzeyleri noktasında manidar bir fark bulunmuştur ($p<0.05$). Çizelge 4'e göre öğretmen adaylarının %80,58'i anne mesleğine ilişkin maddeyi "ev hanımı" olarak içermemiştir. Anne meslek kolunun "esnaf/tüccar" olan öğretmen adaylarının "içer" olanlara göre mesleki yeterlilik ve tutum puanlarında manidar bir fark tespit edilmiştir. Anne mesleği değişkeni açısından elde edilen eta kare değeri (η^2 = .067) göz önünde bulundurulduğunda ise, anne mesleği değişkeninin öğretmen adaylarının öğretmenliğe ilişkin mesleki yeterlilik algıları ve tutumları üzerinde "orta" düzeyde bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Çizelge 6: Öğretmen Adaylarının Anne Mesleğine İlişkin Ortalama, Standart Sapma, En Düşük ve En Yüksek Puanlar

Anne Mesleği	F	$\bar{X}$	S	En Düşük Puanlar	En Yüksek Puanlar
Ev Hanımı (1)	137	3,73	,33	3,08	4,67
Öğretim Elemanı/ Öğretmen (2)	13	3,62	,32	2,96	4,13
Memur (3)	5	3,84	,25	3,46	4,04
Emekli (4)	4	3,79	,34	3,46	4,25
Çi (5)	7	3,42	,17	3,25	3,63
Esnaf/ Tüccar (6)	4	3,97	,29	3,75	4,42
Toplam	170	3,72	,33	2,96	4,67

Çizelge 6'da öğretmen adaylarının anne mesleğine ilişkin ortalama, standart sapma, en düşük ve en yüksek puanlar verilmiştir.

Tablo 8. Aylık Ortalama Gelire İlişkin Anova Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P	Manidar Fark
Gruplar Arası	194,17	6	32,36			
Gruplar İçi	9480,10	163	58,16	,556	,764	-
Toplam	9674,28	169				

(F= .556; p>0.05; η^2 = .019)

Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarının ailelerinin ortalama gelire ilişkin faktörüne ilişkin mesleki yeterlilik ve tutum düzeyleri noktasında manidar bir fark bulunamamıştır. Ortalama gelir değişimini açısından elde edilen eta kare değeri (η^2 = .019) göz önünde bulundurulduğunda ise, ortalama gelir değişiminin öğretmen adaylarının öğretmenliğe ilişkin mesleki yeterlilik algıları ve tutumları üzerinde "düşük" düzeyde bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Çizelge 7: Öğretmen Adaylarının Aylık Ortalama Gelir Faktörüne İlişkin Ortalama, Standart Sapma, En Düşük ve En Yüksek Puanlar

Ortalama Gelir (TL)	F	$\bar{X}$	S	En düşük puanlar	En yüksek puanlar
500-1000	46	3,73	,36	3,13	4,67
1001- 1500	58	3,74	,30	2,96	4,38
1501-2000	31	3,72	,33	3,08	4,38
2001-2500	14	3,75	,34	3,21	4,38
2501-3000	12	3,70	,33	3,08	4,17
3001- üstü	9	3,60	,32	3,25	3,92
Toplam	170	3,72	,33	2,96	4,67

Çizelge 7'de öğretmen adaylarının aylık ortalama gelir faktörüne ilişkin ortalama, standart sapma, en düşük ve en yüksek puanlar verilmiştir. Ülkelerin çoğunda öğretmenlerin orta ve alt gelir gruplarının ailelerinden geldiği belirlenmiştir (Tezcan,1996; akt. Saracoğlu 2002 :100). Çizelge 7'de yer alan veriler doğrultusunda düşük gelirli ailelerde yetişen bireylerin öğretmen olmayı tercih etme eğiliminde olduğu ifade edebilir.

Anket Sorularına İlişkin Bulgular

"Türk dili ve edebiyatı öğretmenliğiyle ilgili her şey ilgimi çeker." maddesinde öğretmen adaylarının %1.2'si kesinlikle katılmıyorum, %6.5'i katılmıyorum, %4.7'si kararsızım, %52.4 katılıyorum, %35.3 tamamen katılıyorum cevabını vermiştir. Madde ortalaması $\bar{X}$ =4.14 olarak saptanmıştır. Buna göre öğrencilerin %87.7 gibi büyük bir bölümü Türk dili ve edebiyatı ile ilgili her şeyin ilgilerini çektiğini düşünmektedir. Bu durum öğrencilerin meslekleriyle ilgili bilgi ve materyallere yüksek düzeyde bir tutum geliştirdikleri anlamında değerlendirilebilir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

“Boğ zamanlarımda Türk dili ve edebiyatı öğretmenliğiyle ilgili çalışmalar yapmaktan hoşlanırım.” maddesinde öğretmen adaylarının yüzde %0.6’sı kesinlikle katılmıyorum, %11.8’i katılmıyorum, %18.2’si kararsızım, %50.0’ı katılıyorum, %19.4’ü tamamen katılıyorum cevabını vermiştir. Madde ortalaması $\bar{X}=3.76$ olarak saptanmıştır. Öğrenciler verdikleri yanıtlarda boğ zamanlarında Türk dili ve edebiyatı öğretmenliği ile ilgili olarak %69.4 oranında çalışmalar yapmaktan hoşlandıklarını belirtmektedirler. Öğretmenlik mesleğinin bütün alanları ve özellikle de Türk dili ve edebiyatı öğretmenliği, bu mesleği yapanların kendilerini sürekli olarak yenilemelerini ve geliştirmelerini gerektiren bir bilgi koludur. Öğretmen adayları için boğ zamanlarda mesleğe ilişkin yapılan çalışmalar alan bilgisi ve formasyon düzeyini geliştirmek açısından gereklidir.

“Topluma karışılan sorumluluğumu Türk dili ve edebiyatı öğretmeni olarak daha iyi yerine getirebilirim.” maddesinde öğretmen adaylarının %0.6’sı katılmıyorum, %8.2’si kararsızım, %49.4’ü katılıyorum, %41.8’i tamamen katılıyorum cevabını vermiştir. Madde ortalaması $\bar{X}=4.32$ olarak saptanmıştır. Mesleki anlamdaki tatmin duygusunun bireysel fayda yanında toplumsal bir yansıması da olacağı yadsınamaz bir gerçektir. %91.2’lik bir oranla bu maddeye yönelik olumlu bir eğiliminin oluşması Türk dili ve edebiyatı öğretmeni adaylarının mesleki yeterlilik ve tutum düzeylerinin yüksek olduğu ifadesini destekler niteliktedir.

“Benim için en uygun mesleğin Türk dili ve edebiyatı öğretmenliği olduğuna inanıyorum.” maddesinde öğretmen adaylarının %0.6’sı kesinlikle katılmıyorum, %7.6’sı katılmıyorum, %18.6’sı kararsızım, %27.6 katılıyorum, %45.3 tamamen katılıyorum cevabını vermiştir. Madde ortalaması $\bar{X}=4.09$ olarak saptanmıştır. Çeliköz ve Çetin (2004:137)’in de söylediği gibi öğretmen adayları mesleklerine yönelik olumlu tutumlara sahip olarak yetiştirilebilirlerse, öğretmen olduklarında; görevlerini eksiksiz yerine getirirler, öğrencilere karış daha olumlu davranışlar sergilerler, araştırmacı olurlar, yaratıcı düşünceler ve yenilikleri öğrenme ortamına kolayca aktarırlar. Olumlu tutumları el-yüz hareketlerine yansır ve öğrencileri daha kolay motive ederler, öğrencilere içten ve samimi davranırlar, katı kuralcı olmazlar, zamanlarını etkili kullanırlar, kısacası mesleklerini severek yaparlar, zevk alırlar ve dolayısıyla öğretmenin görev, sorumluluk ve rollerini daha iyi bir şekilde üstlenebilirler. Öğretmen adaylarının %72.9’u edebiyat öğretmenliğinin kendileri için en uygun meslek olduğunu düşünmektedir.

“Türk dili ve edebiyatı öğretmenliği zevk alarak yapılabilecek bir meslektir.” maddesinde öğretmen adaylarının %5.3’ü kararsızım, %42.4’ü katılıyorum, %52.4’ü tamamen katılıyorum cevabını vermiştir. Madde ortalaması $\bar{X}=4.47$ olarak saptanmıştır. Küçükahmet (2003: 68)’in de belirttiği gibi " tutumlar, öğretmenlerin öğrencileri etkileyen en önemli kişilik özelliklerinden birisidir ve özellikle mesleğe, öğrenciye ve okul çalışmalarına yönelik tutumlar, öğrencilerin öğrenmesine ve kişiliğine geniş ölçüde etki etmektedir." Bu maddeye yönelik olarak örneklem grubu içerisinde “kesinlikle katılmıyorum” ve “katılmıyorum” seçenekleri öğrenciler tarafından tercihlenmemiştir. Bununla birlikte öğretmen adaylarının %94.8’i öğretmenliğin zevk alınacak bir ders olduğunu düşünmektedirler.

“Türk dili ve edebiyatı öğretmenliğinin manevi doyumu diğer mesleklerle göre daha yüksektir.” maddesinde öğretmen adaylarının %3.5’i katılmıyorum, %12.9’u kararsızım, %51.2’si katılıyorum, %32.4’ü tamamen katılıyorum cevabını vermiştir. Madde ortalaması $\bar{X}=4.12$ olarak saptanmıştır. Öğretmen adaylarının %83.6’sı mesleğin manevi doyumunun diğer mesleklerle göre daha yüksek olduğunu ifade etmiş, olumlu bir tutum geliştirmiştir.

“Ne kadar zor şartlarda olursa olsun Türk dili ve edebiyatı öğretmeni olacağımı düşünmekten mutlu oluyorum.” maddesinde öğretmen adaylarının %1.8’i kesinlikle katılmıyorum, %5.9’u katılmıyorum, %15.3’ü kararsızım, %40.0’ı katılıyorum, %37.1’i tamamen katılıyorum

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

cevabını vermiştir. Madde ortalaması $\bar{X}=4.05$ olarak tespit edilmiştir. Öğretmenlik mesleğine bağlılığı ifade eden bu maddeye Türk dili ve edebiyatı öğretmeni adaylarının %7.7'si olumsuz bir tutumla yaklaşırken %77.1'i olumlu bir tutum geliştirmiştir. Bununla birlikte diğer tutum düzeyine ilişkin sorular göz önünde bulundurulduğunda en düşük puan bu maddeye ilişkindir.

“Türk dili ve edebiyatı öğretmenliği özveri gerektiren, sorumluluk isteyen, zor ve bir meslektir.” maddesinde öğretmen adaylarının %0.0'ı kesinlikle katılmıyorum, %2.4'ü katılmıyorum, %0.0'ı kararsızım, %46.5'i katılıyorum, %51.2'i'ni tamamen katılıyorum cevabını vermiştir. Türk dili ve edebiyatı öğretmeni adaylarının %2.4'ü katılmıyorum seçeneğini iğnetlerken %97.7'si bu maddeye yönelik olarak katılmıyorum seçeneğini iğnetlemiştir. Madde ortalaması $\bar{X}=4.46$ olarak saptanmıştır. “Türk dili ve edebiyatı öğretmenliği zevk alarak yapılabilecek bir meslektir.” maddesine (%94.8) verilen cevaplarla örtünmekte ve tutarlılık sağlamaktadır. Tutumlar hem sosyal algılarımızı hem de davranışlarımızı etkiler (Kağıtçıbaşı 1999:102). Çalışma gurubunda yer alan öğretmen adaylarının yüksek bir oranla mesleğin gereklerini algıladığı ifade edilebilir. Bu algılama, mesleki hazır bulunuşluk düzeyini de göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

“Öğrencileri hayata hazırlamada Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerine çok büyük görevler düğmektedir.” maddesinde öğretmen adaylarının %3.5'i kararsızım, %34.7'si katılıyorum, %61.8'i tamamen katılıyorum cevabını vermiştir. Madde ortalaması $\bar{X}=4.58$ olarak belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının %96.5'i öğrencilerin hayata hazırlanmasında alan derslerinin önemli olduğunu ifade etmektedirler. Toplumsal açıdan Türk dili ve edebiyatı öğretmenliği mesleğine yönelik bu algı düzeyi, öğretmenlik mesleğini icra eden öğretmenlerin mesleklerinin öneminin farkında olması ve daha fazla dikkat ve sorumluluk duygusuyla hareket etme çabasını da beraberinde getirecektir.

“Türk dili ve edebiyatı derslerinin öncelikli amacı öğrencilere estetik bir duyarlılık kazandırmaktır.” maddesinde öğretmen adaylarının %3.5'i kararsızım, %34.7'i katılıyorum, %61.8'i tamamen katılıyorum cevabını vermiştir. Madde ortalaması $\bar{X}=4.14$ olarak saptanmıştır. Türk dili ve edebiyatı öğretmeni adaylarının %3.5'i olumsuz bir tutumla yaklaşırken %95.5'i olumlu bir tutum geliştirmiştir. Öğretmen adaylarının bu maddeye ilişkin olumsuz görüş belirtmedikleri tespit edilmiştir. “Türk dili ve edebiyatı dersi öğrencilerde istendik davranışların gerçekleştirilmesini amaçlayan bir ders olduğunu düşünüyorum” maddesine ilişkin olumsuz görüşün varlığı “kararsız” seçeneğini iğnetleyen öğretmen adaylarının daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Bu bulgular edebiyat öğretmenliğine davranış bir yaklaşımla yaklaşmadığı düğnesini de beraberinde getirmektedir. Yapılandırmacı yaklaşımla çekillendirilen Türk edebiyatı dersi /dil ve anlatım dersi ders müfredatı/programında (2005: 1) bu derslerin estetik duyarlılık kazandırma amacına vurgu yapılmış ve "edebiyat eğitimi; estetik zevkin gelişmesi, kültürel değerleri somut olarak ifadesi ve yorumlanması, sürdürülen hayatın farklı bir dikkat ve duyarlılıkla dile getirilmesi bakımlarından son derece önemli olduğu" ifade edilmiştir.

Türk dili ve edebiyatı öğretmenliğinin öğrencilere sevgi, doğruluk vb. erdemleri öğretebilmek için iyi bir meslek olduğunu düşünüyorum.” maddesinde öğretmen adaylarının %0.0'i kesinlikle katılmıyorum, %0.6'sı katılmıyorum, %2.9'u kararsızım, %45.9'u katılıyorum, %50.6'sı tamamen katılıyorum cevabını vermiştir. Madde ortalaması $\bar{X}=4.46$ olarak tespit edilmiştir. Türk dili ve edebiyatı öğretmeni adaylarının %0.6'sı olumsuz bir tutumla yaklaşırken %96.4'ü olumlu bir tutum geliştirmiştir. Üstüner (2006)'ın de ifade ettiği gibi öğretmenin derse bağlılığı ile öğrencinin derse bağlılığı arasında olumlu yönde bir ilişki gözlenmiştir. Öğretmenin öğrencilerden olumlu beklentiler içinde olması onların davranışlarını etkilemektedir. Bu maddeye

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

öğretmen adayları tarafından verilen olumlu tutum değeri dikkate değerdir. Öğretmen adaylarının %96.4'ü bu maddedeki değerleri benimsediklerini ortaya koymaktadırlar.

Türk dili ve edebiyatı dersinin öğrencilerde istendik davranışların gerçekleştirilmesini amaçlayan bir ders olduğunu düşünüyorum.” maddesinde öğretmen adaylarının %0.6'sı kesinlikle katılmıyorum, %1.8'i katılmıyorum, %9.4'ü kararsızım, %58.8'i katılıyorum, %29.4'ü tamamen katılıyorum cevabını vermiştir. Türk dili ve edebiyatı öğretmeni adaylarının %2.4'ü olumsuz bir tutumla yaklaşırken %88.2'si olumlu bir tutum geliştirmiştir. Madde ortalaması $\bar{X}=4.15$ olarak saptanmıştır. Öğretmen adayları tarafından 'dil ve anlatım' ve 'edebiyat öğretimi' derslerine ilişkin olarak estetik ($\bar{X}=4.14$) veya davranışçı ($\bar{X}=4.15$) bir yaklaşım geliştirilmesi noktasında ayırt edici bir duruş ortaya konulmamıştır.

“Dil bilgisi dersleri içeriğine ilişkin gramer bilgilerimin yeterli olduğunu düşünmüyorum.” maddesinde öğretmen adaylarının %8.2'si kesinlikle katılmıyorum, %27.1'i katılmıyorum, %14.7'si kararsızım, %34.7'si katılıyorum, %15.3'ü tamamen katılıyorum cevabını vermiştir. Madde ortalaması $\bar{X}=3.22$ olarak saptanmıştır. Türk dili ve edebiyatı öğretmeni adayları dil ve anlatım dersi içeriğine ilişkin olarak sorulmuş bu soruya %50.0'ı oranında olumlu görüş belirtmiştir. Yani bilgi düzeyi olarak kendilerini hazır hissedenenler çalışmaları gurubunun yarısı düzeyindedir. Bu oranın aday öğretmenler bakımından yeterli bir seviye olmadığı açıktır. Öğretmen adaylarının alan bilgisi derslerinden özellikle gramer bilgisi konusunda kendilerini yeterli hissetmeleri, özellikle yazma, konuşma ve anadili etkinlikleri gibi önemli alanlarda da yetersizliklerin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Genel olarak ortalama puanların yüksek olmasına rağmen bu maddeye verilen cevaplarda soru ortalamasının oldukça düşük olduğu gözlenmektedir.

“Dil ve anlatım dersi ile ilgili (göstergebilim, dilbilim anlambilim, kompozisyon) bilgi düzeyim yeterlidir.” maddesinde öğretmen adaylarının %3.5'i kesinlikle katılmıyorum, %7.1'i katılmıyorum, %28.2'si kararsızım, %47.1'i katılıyorum, %14.1'i tamamen katılıyorum cevabını vermiştir. Madde ortalaması $\bar{X}=3.61$ olarak belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının %61.2'si bu maddeye ilişkin olumlu bir görüş belirtmiştir. Bu maddeyle “Dil bilgisi dersleri içeriğine ilişkin gramer bilgilerimin yeterli olduğunu düşünmüyorum.” maddesine verilen yeterlilik algısı değerleri karşılaştırıldığında dil ve anlatım dersleri için öğrencilerin metodolojik olarak kendilerini yeteri kadar hazır hissetmedikleri söylenebilir. Genel anlamda alan bilgisine yönelik olarak hazırlanmış bu sorularda diğer maddelerdeki tutum değerlerine ulaşamadığı açık bir şekilde görülmektedir. Bununla birlikte Saraç, (2002: 230) yaptığı çalışmada da Türk dili ve edebiyatı öğretmeni adaylarının kendilerini akademik başarı yönünden yeterli hissetmedikleri tespit edilmiştir. Bu sonuç alan bilgisi dersleri içim eğitim programının ve ortamının gözden geçirilmesi gerekli kılmalıdır.

Sürekli okumayı ve araştırmayı gerektirdiği için Türk dili ve edebiyatı öğretmenliğinden hoşlanmıyorum.” maddesinde öğretmen adaylarının %41.8'i kesinlikle katılmıyorum, %40.6'sı katılmıyorum, %8.2'si kararsızım, %7.6'sı katılıyorum, %1.8'i tamamen katılıyorum cevabını vermiştir. Madde ortalaması $\bar{X}=4.13$ olarak saptanmıştır. Türk dili ve edebiyatı öğretmeni adaylarının %82.4'ü bu maddeye olumsuz bir tutum belirterek madde kökünü olumsuzlandırmıştır. Bu sonuç Türk dili ve edebiyatı öğretmenliği ile ilgili diğer maddelerle tutarlılık göstermekte, öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutumlarının yüksek olduğu düşüncesini pekiştiren bir özelliktir.

Kendimi Türk dili ve edebiyatı öğretmeni adayı olarak alan bilgisi dersleri açısından yetersiz görüyorum.” maddesinde öğretmen adaylarının %1.2'si kesinlikle katılmıyorum, %16.6'sı katılmıyorum, %25.9'u kararsızım, %38.2'si katılıyorum, %18.2'si tamamen katılıyorum cevabını

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

vermiştir. Madde ortalaması $\bar{X}=3.56$ olarak tespit edilmiştir. Öğretmen adayları %56.4'ü oranında kendilerini yetersiz gördüklerini; %17.8'i yeterli gördüklerini belirtmiştir. Yine bu maddeye verilen cevaplarda da "gramer bilgisi" ve "göstergebilim, kompozisyon" bilgi alanlarında olduğu gibi kendilerini yetersiz gördüklerini ifade etmiştir. Özellikle bu madde için "kararsızım" (%25.9) seçeneğini seçen adayların da yüksek sayıda olduğunu görmekteyiz.

Türk dili ve edebiyatı öğretmenliği bölümlerindeki öğretmenlik meslek bilgisi derslerinin nitelik ve nicelik bakımından yetersiz olduğunu düşünüyorum." maddesinde öğretmen adaylarının %7.6'sı kesinlikle katılmıyorum, %34.1'i katılmıyorum, %27.6'sı kararsızım, %22.4'ü katılıyorum, %8.2'si tamamen katılıyorum cevabını vermiştir. Madde ortalaması $\bar{X}=2.89$ olarak saptanmıştır. Bu madde dağılımında da bir ortalama dağılım görülmektedir. Meslek bilgisi derslerinin nitelik ve nicelik bakımından yetersiz olduğunu düşünenlerin oranı %30.6 iken yeterli olduğunu düşünenler %41.7'dir. Yine bu madde içinde "kararsızım" (%34.1) seçeneğini seçenlerin sayısının oransal olarak yoğunlukta olduğunu söyleyebiliriz. Benzer bir çalışmada Saraç (2002: 112) Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarının %68.8' inin eğitim derslerini önemli gördüğünü ifade etmiştir. Bu veriler dikkate alındığında edebiyat öğretmeni adaylarının istenen düzeyde meslek bilgisi derslerinden yararlanamadığı algısının oluştuğu söylenebilir. Bu durum yüksek tutum puanlarına sahip öğrencilerin bu derslerden beklenen verimi sağlayamadığını göstermektedir.

Özel öğretim yöntemleri derslerinde öğrendiklerimizin, öğretmenlik hayatımızı kolaylaştıracağına inanıyorum." maddesinde öğretmen adaylarının %6.5'i kesinlikle katılmıyorum, %3.5'i katılmıyorum, %10.6'sı kararsızım, %61.2'si katılıyorum, %18.2'si tamamen katılıyorum cevabını vermiştir. Madde ortalaması $\bar{X}=3.81$ olarak belirlenmiştir. Bu dersin öğretmenlik hayatımızı kolaylaştıracağına ilişkin olumlu tutum geliştiren öğrencilerin %79.4 oranındayken, olumsuz düşünceye sahip olanların oranı ise %10.0'dır. Bu tutum değerlerinden hareketle "Özel Öğretim Yöntemleri" dersinin öğretmenlik mesleği açısından önemli bir ders olduğunu düşünen öğretmen adayların mesleki yeterlilik ve tutum değerlerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu sonuç mesleki anlamda yeterliliklerini geliştirmek isteyen bir öğretmen aday gurubunun varlığını da ifade etmektedir. Bu bağlamda özel öğretim yöntemleri dersine yönelik olumlu tutumun ankette yer alan mesleğe bağlılık ve mesleği sevmeye ilgili olabilecek tüm sorularla tutarlılık içerisinde olduğu ifade edilebilir.

Türk dili ve edebiyatı öğretmenliği öğretim teknolojilerinden en üst düzeyde yararlanmayı gerektirir." maddesinde öğretmen adaylarının %1.2'si kesinlikle katılmıyorum, %17.1'i katılmıyorum, %21.8'i kararsızım, %45.3'ü katılıyorum, %14.7'si tamamen katılıyorum cevabını vermiştir. Madde ortalaması $\bar{X}=3.55$ olarak saptanmıştır. Öğretmen adaylarının %60.0'ı oranında teknolojik imkanlardan en üst düzeyde yararlanmanın gerekliliğini ifade ederken; %18.3'ü bu madde için olumsuz bir tutum değeri ortaya koymuştur. Bu madde için "Kararsızım" (%21.8) seçeneğini seçenlerin oranının da yüksek olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda öğretmen adayları teknolojinin kullanılmasının ya da kullanılmamasının alana herhangi bir katkı sağlayıp sağlamayacağı noktasında çekimser kalmıştır. Oysa son dönemdeki gelişmelerle birlikte "dil becerilerinin teknolojik gelişmelerin desteğiyle ve uygun bir öğretim ortamıyla geliştirilmesi, uygun öğretim ortamının, değişik araç ve gereçlerden faydalanarak öğrencileri etkilemesi ve/veya uyarması gerektiği ifade olunmaktadır" (Demir ve Erdem, 2008). Bu bağlamda bilişim teknolojilerini üst düzeyde kullanabilme, öğretmen adayları için göz ardı edilemez bir beceri alanı olarak görülmelidir.

Türk dili ve edebiyatı öğretiminde kullanılacak yöntem bilgisi konusunda kendimi yetersiz buluyorum." maddesinde öğretmen adaylarının %1.2'si kesinlikle katılmıyorum, %25.9'u katılmıyorum, %25.9'u kararsızım, %35.3'ü katılıyorum, %11.8'i tamamen katılıyorum cevabını

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

vermiştir. Öğretmen adaylarının derslerde kullanacakları yöntemle ilgili bilgi düzeylerine ilişkin olarak %27.1 oranında yeterli düzeyde bilgi sahibi olduklarını belirtmişlerdir. Madde ortalaması $\bar{X}=3.31$ olarak belirlenmiştir. %47.1 oranında ise yöntem noktasında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını ifade etmişlerdir. Örneklem gurubunun neredeyse yarısına denk gelen bu değer (%47.1), öğrencilerin yöntem bilgisi noktasında kendilerini yetersiz olarak bulduklarını göstermektedir. Bununla birlikte kararsızım seçeneğini içerenlerde yüksek bir oranda (%25.9) olduğu ortaya çıkmaktadır. Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarının %73.0'ı yöntem bilgisi noktasında kendisini yetersiz veya kararsız olarak nitelendirmektedir. Bu maddedeki tutarlılık düzeyi “Özel öğretim yöntemleri derslerinde öğrendiklerimizin, öğretmenlik hayatımızı kolaylaştıracağına inanıyorum” (%79.4) sorusu ile tutarlılık göstermektedir.

Türk dili ve edebiyatı öğretmeni adayı olarak mesleki formasyon açısından kendimi yeterli buluyorum.” maddesinde öğretmen adaylarının %1.2'si kesinlikle katılmıyorum, %16.5'i katılmıyorum, %32.4'ü kararsızım, %37.6'sı katılıyorum, %12.4'ü tamamen katılıyorum cevabını vermiştir. Madde ortalaması $\bar{X}=3.44$ olarak saptanmıştır. Öğretmen adaylarının mesleki formasyon açısından yüzde %50.0'ı olumlu; %17.7'si ise olumsuz bir tutumla yaklaşmıştır. Öğretmen adaylarının mesleki formasyon açısından “Kararsızım” seçeneğini içerenlerin oranı da (%32.4) yüksek olduğu tespit edilmiştir.

“Maddi yönü iyileştirilirse Türk dili ve edebiyatı öğretmenliğini daha büyük zevkle yaparım.” maddesinde öğretmen adaylarının %8.8'i kesinlikle katılmıyorum, %19.4'ü katılmıyorum, %10.0'ı kararsızım, %34.7'si katılıyorum, %27.1'i tamamen katılıyorum cevabını vermiştir. Madde ortalaması $\bar{X}=3.52$ olarak tespit edilmiştir. Maddi imkanları iyileştirmenin öğretmenlik mesleğinin icrası üzerinde etkisinin olumlu olacağını ifade edenlerin oranı %61.8'i, herhangi bir etkisi olmayacağını düşünenlerin oranı ise %28.2'dir. Maddi imkânların iyileştirilmesinin öğretmenleri olumlu bir yönde motive edeceği söylenebilir.

Sonuçlar ve Öneriler

Türk dili ve edebiyatı öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını tespit etmek amacıyla yapılan bu araştırmadan elde edilen sonuçlar şöyle özetlenebilir:

Öğrencilerin, öğretmenlik mesleğine ilgi duyma konusunda genel olarak olumlu tutumlar geliştirdikleri tespit edilmiştir. Buna göre öğrencilerin %87,70'i ($\bar{X}=4.14$) öğretmenlik mesleğiyle ilgili her şeyin ilgilerini çektiğini; %69,40'ı ($\bar{X}=3.76$) boş zamanlarında meslekle ilgili etkinliklerde bulunmaktan hoşlandığını; %82,40'ı ($\bar{X}=3.56$) araştırmayı gerektirdiği için öğretmenlik mesleğini sevdiğini düşünmektedir.

Öğrencilerin, öğretmenlik mesleğine bağlılık ve mesleklerini sevmeye konusunda olumlu tutumlara sahip oldukları tespit edilmiştir. Öğrenciler, %77.1'i oranında ($\bar{X}=4.05$), zor şartlarda da olsa öğretmenlik yapmaktan mutlu olacaklarını; %72.9'u oranında ($\bar{X}=4.09$), kendileri için en uygun mesleğin Türk dili ve edebiyatı öğretmenliği olduğunu; %94.8 oranında ($\bar{X}=4.47$), öğretmenliğin zevk alınacak bir ders olduğunu; %83,6'sı oranında ($\bar{X}=4.12$), öğretmenlik mesleğinin manevi doyumunun daha yüksek olduğunu; %96,4'ü oranında ($\bar{X}=4.46$) sevgi, dostluk, barış gibi erdemlerin öğrencilere öğretilmesinde Türk dili ve edebiyatı öğretmenliğinin diğer öğretmenliklere göre daha iyi olduğunu; %94.8'i oranında ($\bar{X}=4.46$) özveri gerektiren, sorumluluk isteyen, zor ve bir meslek olduğunu ifade etmişlerdir.

Turkish Studies

Öğrenciler toplum ve birey hayatı açısından Türk dili ve edebiyatı öğretmenliğinin gerekli olduğuna inanmaktadırlar. Buna göre öğrencilerin %91.2'si ($\bar{X}=4.32$) Türk dili ve edebiyatı öğretmeni olarak topluma karıştı sorumluluklarını daha iyi yerine getirebileceğini; %96.5'i ($\bar{X}=4.58$) de öğrencileri hayata hazırlamakta Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerine büyük görevler düştüğünü ifade etmiştir. Bununla birlikte öğretmen adaylarının %95.5'i ($\bar{X}=4.14$) Türk dili ve edebiyatı öğretmenliğinin öncelikli amacının estetik değer kazandırmak olduğunu; %88.2'sinin ($\bar{X}=4.15$) ise istedik davranışları göstermesi gereken bir ders olduğunu vurgulamıştır.

Öğrencilerin, mesleki yeterlilik düzeyleri hakkında dikkat çekici bulgular ortaya çıkmıştır. Buna göre öğrenciler %35.3'ü oranında ($\bar{X}=3.61$) gramer bilgisi açısından; %10.6'sı oranında ($\bar{X}=4.13$) göstergebilim, dilbilim anlambilim, kompozisyon açısından; %56.4'ü ($\bar{X}=3.56$) genel alan bilgisi açısından; %30.6 oranında ($\bar{X}=3.31$) yöntem ve teknikleri kullanma becerisi açısından; %17.7'si ($\bar{X}=3.44$) formasyon açısından kendilerini yetersiz hissetmektedirler. Ayrıca bu maddelere verilen yanıtlarda "Kararsızım" seçeneğinin diğer maddelere oranla daha fazla tercih edildiği tespit edilmiştir; bu bağlamda öğretmen adaylarının bu alanlardaki yeterliliklerinin öz güven oluşturacak düzeyde olmadığı ifade edilebilir.

Öğrenciler ayrıca %79.4'ü ($\bar{X}=3.81$) özel öğretim yöntemleri derslerinde öğrendiklerinin, öğretmenlik yeteneklerini kolaylaştıracağını; %41.7'si ($\bar{X}=2.89$) öğretmenlik meslek bilgisi derslerinin nitelik ve nicelik bakımından yetersiz olduğunu; %61.8'i ($\bar{X}=3.52$) maddi yönü iyileştirilirse Türk dili ve edebiyatı öğretmenliğini daha büyük zevkle yapacaklarını belirtmiştir.

Öneriler

Erkek öğrencilerin mesleğe yönelik olumlu tutumları kız öğrencilerden daha düşüktür. Bu durumun sebeplerinin araştırılması erkek öğrencilerin de tutumlarının yükseltilmesine yönelik önlemler alınması gerekmektedir.

Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarının yöntem bilgisi bakımından kendilerini geliştirebilmelerine fırsat verecek dersler artırılmalıdır. Öğretmenliğin beceri gerektiren özel uzmanlık alanı olduğu unutulmamalı ve özellikle uygulama basamağındaki meslek bilgisi dersleri daha nitelikli bir biçimde yürütülmelidir.

Soru sorma tekniklerini kullanabilme, sözel dil ve beden dilini kullanabilme, öğrencileri ilgi ile dinleyebilme, açıklama ve yönergelerde bulunabilme gibi etkinlik alanlarının öğretmen adaylarına eksiksiz bir biçimde aktarılabilmesini sağlayacak beceri derslerini yeniden yapılandırmak, Türk dili ve edebiyatı gibi kültür aktarımının ve anadili etkinliklerinin üst düzeyde kullanıldığı bir alan için ayrıca bir önem arz etmektedir.

Alan bilgisi derslerinin yeniden gözden geçirilmesi ve yapılandırılması öğretmen adaylarının öz yeterlilik algılarının ve tutumlarının olumlu yönde değişmesine katkıda bulunacaktır.

Uygulamalı meslek bilgisi derslerinde farklı türde okullarda çalışmalar yapılmalı ve öğretmen adaylarının, hazırlanacak seviyesi farklı düzeyde olan öğrencilere karşı geliştireceği tutumlar hakkında bilgiler verilmelidir. Bu sayede öğretmen adayları göreve başladıkları okullarda karşılaştıkları problemlere karşı daha etkili çözümler getirebileceklerdir.

Okul deneyimi ve öğretmenlik uygulaması derslerinde öğretmen adaylarının alan bilgisi uzmanlarının yanında eğitim bilimleri uzmanlarıncı da takip edilmesi, öğretmen adaylarının teorik bilgilerini mesleki beceri biçime dönüştürmesi bakımından olumlu etkiler ortaya koyacaktır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Araştırmada elde edilen sonuçlar öğretmen yetiştirme programının uygulanmasında daha titiz davranmanın, öğretmen adaylarının eğitim ihtiyaçlarını önceden tespit etmenin, biçimlendirici ve yetiştirici değerlendirmenin sık sık yapılmasının gerekli olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, Kamile, **Aktif Öğrenme**, Ğmir: Eğitim Dünyası Yayınları, 2002.
- AKBAĞ, Ahmet ve ÇELĖKKALELĖ Öner, "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Fen Öğretimi Özyeterlik Ğançlarının Cinsiyet, Öğrenim Türü ve Üniversitelerine Göre Ğncelenmesi," **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2, (1), 2006, s. 98-110.
- AKÇAY, Hüsamet, TÜYSÜZ, Cengiz ve FEYZĖĖĖLU, Burak, "Bilgisayar Destekli Fen Bilgisi Öğretiminin Öğrenci Bağırısına ve Tutumuna Etkisine Bir Örnek: Mol Kavramı ve Avogadro Sayısı," **The Turkish Online Journal of Educational Technology, TOJET**, 2(2), 9, 2003, s. 57-66.
- AKPINAR, Yılmaz, "Eğitim Teknolojisiyle Ėgili Öğrenmeyi Etkileyebilecek Bazı Etmenlere KarĖı Öğretmen Yaklaşımları," **The Turkish Online Journal of Educational Technology, TOJET**, 3(3),15, 2004, s. 124-134.
- ATAÜNAL, Aydoğan. "**Niçin ve Nasıl Bir Öğretmen?**" Milli Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.
- BALCI, EserĖül. "Öğretmenlerin Sosyal Statü ve Ödüllendirilmesi," **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 6, 1991, s. 121-128.
- BÜYÜKKARAGÖZ, Savağ MUSTA, Muammer, YILMAZ, Hasan ve PĖLTEN, Önder, **Öğretmenlik Mesleğine Giriş (Eğitimin Temelleri)**, Mikro Yayınları Konya, 1998.
- ÇAKIR, Özler, "Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Ėngilizce Öğretmenliği Lisans Programı ve Eğitim Fakülteleri Ėngilizce Öğretmenliği Lisans Programı Öğrencilerinin Mesleğe Yönelik Tutumları ve Mesleki Yeterlik Algıları," **İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 6, (9), 2005, s. 27-42.
- ÇAKIR, Özler, ERKUÇ, Adnan ve KILIÇ, Figen, "**Mersin Üniversitesi 1999-2000 Yılı Öğretmenlik Meslek Bilgisi Programının (ÖMBP) Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi**," Mersin Üniversitesi Araştırma Fonu Saymanlığı EF (ÖÇ) 2000-1 Nolu Araştırma Projesi, 2000.
- ÇAKIR, Özler, KAN, Adnan ve SÜNBÜL, Önder, "Öğretmenlik Meslek Bilgisi Ve Tezsiz Yüksek Lisans Programlarının Tutum Ve Özyeterlik Açısından Değerlendirilmesi," **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2, (1), 2006 s. 36-47.
- ÇAPRĖ Burhan ve ÇELĖKKALELĖ Öner, "Öğretmen Adaylarının Öğretmenliğe Ėlişkin Tutum ve Mesleki Yeterlik Ğançlarının Cinsiyet, Program ve Fakültelerine Göre Ğncelenmesi," **İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 9 (15), 2008, s. 33-53.
- ÇELĖKÖZ, Nadir ve ÇETĖN, Filiz. "Anadolu Öğretmen Lisesi Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarını Etkileyen Etmenler," **Milli Eğitim Dergisi**, (162), 2004.
- ÇELĖKÖZ, Nadir. **Öğretmenlik Mesleğine Giriş**. M. Özdemir (Ed.) Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.

- ÇELİKTEN, Mustafa ve CAN, Niyazi "Yönetici, Öğretmen ve Veli Gözüyle İdeal Öğretmen," **Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 15, 2003, s. 253-267.
- ÇELİKTEN, Mustafa, İĞANAL, Mustafa ve YENİ Yeliz, "Öğretmenlik Mesleği ve Özellikleri," **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. 19: 2, 2005, s. 207-237.
- ÇETİNKAYA, Ramazan, **Türkçe Öğretmeni Adaylarının Yeterlilik Algıları ve Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları**. Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Konya, 2007.
- DEMİR, Ömer ve ACAR, Mustafa, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yayınları, İstanbul, 2002.
- DEMİR, Tazegül ve ERDEM, Cem, **Çocuk Edebiyatı Ürünlerinin Türkçe Eğitiminde Animasyonlarla Öğretimi**, 3. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu'nda sunulmuş bildirisi, (5-7 Ekim 2011). Ankara Üniversitesi.
- DEMİREL, Özcan, **Planlamadan Değerlendirmeye Öğretme Sanatı**, PegemA, Ankara, 1999.
- DEVELLİĞOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Yayınları, Ankara, 2001.
- ERGEN, Yavuz., ÇELİKÖZ, Nadir. (2003). Öğretmen adaylarının genel öğretmenlik davranışları açısından kendilerine yönelik yeterlilik algıları. **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, 1, (4): 427-439.
- ESKİCUMALI, Ahmet, "Eğitim Öğretim ve Öğretmenlik Mesleği. Y. Özden (Ed), **Öğretmenlik Mesleğine Giriş**," PegemA Yayıncılık, Ankara, 2002.
- GÖKÇE, Erten. "The Role Of The Teacher In Development Of Educational Programs," World Conference on Teacher Education: 9 Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1995.
- GÖMLEKSİZ, Mehmet Nuri, "Geleceğin Öğretmenlerinin Kitap Okumaya Çıkmak Görüşlerinin Değerlendirilmesi," **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**.. 3(7): 64-73, 2004.
- HACIOĞLU, Fatma ve ALKAN, Cevat, **Öğretmenlik Uygulamaları**.. Alkım Yayınları, Ankara, 1997.
- KAGITCIBAĞI, Çiğdem, **Yeni İnsan ve İnsanlar, Sosyal Psikolojiye Giriş**, Evrim Yayınevi, İstanbul, 1999.
- KARASAR, Niyazi, **Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar, İlkeler, Teknikler**, Nobel Yayın Dağıtım, 8. Basım, Ankara, 1998.
- KUZGUN, Yıldız, **Meslek Danışmanlığı**. Nobel Yayıncılık, Ankara, 2000,
- KÜÇÜKAHMET, Leyla, **Öğretmen Yetiştiren Kurum Öğretmenlerinin Tutumları**. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.
- KÜÇÜKAHMET, Leyla, **Öğretimi Planlama ve Değerlendirme**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003.
- Milli Eğitim Bakanlığı. **Türk edebiyatı dersi /dil ve anlatım dersi ders müfredatı/programı**, Devlet Kitapları Müdürlüğü, Ankara, 2005.
- ÖVET, Onur, **Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğini Tercih Etmelerinde Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesi**. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yedi Tepe Üniversitesi, İstanbul, 2006.

- PEHLİVAN, Kevser Baykara, "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları ve Okul Tutumları Arasındaki Fark," **Eğitim Araştırmaları Dergisi**, 14, 2004. s. 1-14.
- SARAÇ, Cemal, **Türk Dili Ve Edebiyatı / Türkçe Öğretmeni Adaylarının Yeterlilikleri ve Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları**, Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2002.
- SAVRAN, Ayşe ÇAKIROĞLU, Jale, Preservice Biology Teachers' Perceived Efficacy Beliefs In Teaching Biology. **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 21, 2001. s. 105-112.
- SÜNBÜL, Ali Murat, "**Bir Meslek Olarak Öğretmenlik. Öğretmenlik Mesleğine Giriş**," Ed. Ö. Demirel-Z. Kaya, Pegem Yayıncılık, Ankara, 2001.
- ŞEKER, Hasan; DENİZ, Sabahattin ve GÖRGEN, Özet, "Tezsiz Yüksek Lisans Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Yeterlilikleri Üzerine Değerlendirmeleri," **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi**, 42, 2005, s. 237-253.
- ŞİMAN, Mehmet, **Öğretmenliğe Giriş**. 2. Baskı, PegemA Yayıncılık, 1999, Ankara.
- TEMİZKAN, Mehmet, "Türkçe Öğretmeni Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları Üzerine Bir Araştırma," **Eğitim Bilimleri Dergisi**, 6 (3), 2008 s. 461-486.
- TURAN, Filiz, "**2005 Dil Anlatım Dersi Kapsamı İle Genel ve Özel Hedeflerin Değerlendirilmesi ve Öğretmen Tutumları**," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2008.
- ÜNLÜ, Hüseyin, SÜNBÜL, Ali Murat ve AYDOS, Latif, "Beden Eğitimi Öğretmenleri Yeterlilik Ölçeği Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması," **Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)**, 9, (2), 2008, s. 23-33.
- ÜSTÜNER, Mehmet, "Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması," **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi**, 45, 2006, s. 109-127.
- YILMAN, Mustafa, **Türkiye'de Öğretmen Eğitiminin Temelleri**, Nobel Yayıncılık. Ankara, 2006.
- ZENGİN, Umut, **İlköğretim Öğretmenlerinin Özyeterlilik Alguları ve Sınıf İçi İletişim Örüntüleri**. D.E.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2003.



TEMETTUAT DEFTERİNE GÖRE MUT'UN SOSYO-EKONOMİK VE DEMOGRAFİK YAPISI (1844-1845)

*Ahmet GEÇER**

ÖZET

Osmanlı Devletinin özel ve genel alanda yapılan sosyo-ekonomik tarihi araştırmalarında, defter koleksiyonları önemli bir yere sahiptir. Tapu Tahrir defterleri, Mühimme defterleri, Temettuat defterleri, bu defter koleksiyonlarının en önemlilerindendir. Çalışmamızda, Konya vilayetine bağlı, İçel sancağının, Mut kazasına ait temettuat defteri incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaca yönelik olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivinden, 10498 defter numaralı Mut'a ait, toplam 154 sayfa temettuat defteri önce transkripsiyon edilip tablolar oluşturulmuştur. Temettuat defterinde olduğu gibi, köyler ayrı ayrı alınarak oluşturulan bu tablolar Microsoft Excel programında hazırlandığından ve uzun listeler halinde olduğundan burada verilememiştir. Tablolama işleminden elde edilen veriler; İdari Yapı, Nüfus, İsimler, Nüfusun Ekonomik Faaliyet Kolları ve Sosyal Durumu, Virgi-yi Mahsusa, Tarımsal Üretim Yapısı, Arazi Çeşitleri, Hayvan Çeşitleri ve Vergilendirilmeleri, Elde Edilen Gelirlerin Dağılımı ara başlıkları altında değerlendirilerek, araştırmamızın konusu olan Mut kazasının sosyo-ekonomik ve demografik yapısına dair bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Defterdeki veriler değerlendirilirken, defterde olmayan ancak kolay anlaşılması için zaman zaman, Vergilendirme Bölümü, Kazançlar Bölümü gibi ifadeler kullanılmıştır. Bu bölümler defterdeki tasnife göre yapılmıştır. Mut Temettuat defterinde, her hane reisinin ismi, mesleği, her bir hanenin tarımsal üretimden sağladığı kazanç ve bu kazanç üzerinden ödediği aşar vergisi, bu verginin tarımsal faaliyetlere dağılımı, işlenen toprak miktarı, tarımsal işletme büyüklüklerinin yanında sosyo-ekonomik tarihe ışık tutacak önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerle birlikte dönemin diğer kaynakları göz önüne alındığında Mut'un sosyo-ekonomik yapısı tam anlamıyla ortaya konulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mersin, Mut, Temettuat, Sosyo-Ekonomik Yapı.

SOCIO-ECONOMIC AND DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF MUT ACCORDING TO TEMETTUAT DEFTER (1844-1845)

ABSTRACT

The registry book collections (defter collections) take an important place in the private and common researches of socio-economic history of the Ottoman Empire. Tapu Tahrir Defterleri (Land Registry books), Muhimme defterleri (Private registries), Temettuat defterleri (Profits and

* Okt. Niğde Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve Gökölüp Tarihi Bölümü, El-mek: ahmet_gecer@hotmail.com

earnings registries) are the most important defter collections of these. In this study, Temmettuat defteri of Mut town, which used to be in Mersin banner, within the province of Konya have been studied. For this purpose, 154 page – Temmettuat defter, which was numbered as 10498 from The Prime Ministry Ottoman Archives, have been transcribed and tables have been created from the datas. The tables have been prepared by handling the villages separately the same as in Temmettuat defter on the Microsoft Excel Programme but it hasn't been given here since it is in long lists. The data obtained from tabulation process, administrative structure, population, names, branches of economic activity and the social status of the population, Virgi-yi mahsusa (private tax), agricultural production structure, land types, animal types and taxation, distribution of income have been evaluated under the sub-headings and the socio-economic and demographic structure of Mut town have been given in the study. While evaluating the defter some expressions such as Department of Taxation and Department of Earnings for the sections, which were not mentioned in the defter, have to be used time to time. These sections are classified according to the defter. Temmettuat defter of Mut contains a lot of important information which highlight the socio-economic history as well as the distribution of tax, the amount of treated soil, agricultural activities, tithe, occupations, incomes, the names of each head of household. Along with the information given in this study and the other sources of the period considered, the socio-economic structure of Mut will be literally put forward.

Key Words: Mersin, Mut, Temmettuat, Socio-Economic Structure.

Giriş

1. Konu ve Kaynaklar

“Temettu” kelime anlamı olarak: Kazanma, kâr etme, kâr, fayda, menfaat anlamlarına gelmektedir.¹ “Temettu”nun çoğulu “temmettuat” ise kârlar, kazançlar anlamındadır. Yine “Temmettuat”ın anlamı Ferit Devellioğlu’nun lügatinde kârlar, faydalar, kazançlar olarak yer almaktadır.²

Temmettuat defterleri, Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’tan sonra, fertlerin iktisadî imkânlarını tespit etmek suretiyle, kiçnin ekonomik gücüne göre alınacak verginin belirlenmesi amacıyla yönelik olarak, *Emlâk ve Arazi ve Hayvanat ve Temettuât* sayımları sonucu oluşmuş, bulunduğu dönem içerisinde ait olduğu bölgeye ilişkin, bölgenin sosyo-ekonomik yapısına dair önemli istatistikî verileri kapsayan kayıtlardır.³ XV. ve XVI. yüzyıllarda tutulmuş olan tahrir defterlerinden çok daha mükemmel ve teferruatlı bilgiler içerir.⁴

Temmettuat defterlerinde; her hane reisinin ismi, mesleği, her hanenin tarımsal üretimden sağladığı kazanç ve bu kazanç üzerinden ödediği açar vergisi, bu verginin tarımsal faaliyetlere

¹ gemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Gılam Matbaası, Dersaadet 1317, s.437.

² Ferit Devellioğlu, *Osmanlı Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, 13. baskı, Ankara 1996, s.1073.

³ Said Öztürk, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri BİLECİK*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1996, s.15.

⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadî Tarihi Kaynaklarından Temettu Defterleri”, *Belleten*, LIX/225, Ağustos 1995, s.412.

dağılımı, iÇenen toprak miktarı, tarımsal iÇetme büyüklükleri⁵ ve daha birçok, sosyo-ekonomik tarihe iÇık tutacak önemli bilgiler bulunmaktadır.

Temettuat defterleri 1988'de kataloglanarak, araÇırmacıların hizmetine sunulmuÇtır. Dokuz katalog içinde 17747 defter bulunmaktadır. Bu defterlerin büyük bir kısmı Hicri 1261 (1845) tarihinde yapılan sayımlara ait olup, çok az sayıda da olsa 1256'da (1840-1841) yapılan sayımlar mevcuttur.⁶

Diğer temettuat defterlerinde olduğu gibi, konumuz olan Çel sancağı, Mut kazasının temettuat defterinde de sosyal ve ekonomik açıdan mükemmel sayılabilecek bilgiler bulunmaktadır. Hicri 1260-1261 yıllarında tarım, hayvancılık, ekonomik faaliyetler, yer isimleri, Çalı isimleri, yetiÇtirilen ürünler, meslekler, vergiler ve diğer önemli bilgilerle, Mut Temettuat Defteri o dönemde Mut'un sosyo-ekonomik yapısını incelemek açısından çok önemli bir kaynaktır.

AraÇırmada bir takım sorunlarla karÇılaÇılmıÇtır. Bunlardan biri defterin bazı yerlerindeki toplama iÇemlerinde yapılan yanlışlıklardır. Toplama iÇemlerinde yapılan bu yanlışlıklar bazen küçük, bazen büyük meblağlar tutmaktadır. Değerlendirmeler, her kısım açıklanırken toplama iÇemleri düzeltilerek yapılmıÇtır.

ÇalıÇmada, defterde geçen terimlerin içeriğine değinilmeden, direk Mut'ta uygulanan Çalı alınmıÇtır. Meselâ vergilendirme bölümünde, AÇa vergisinin ne olduğu, tarihi geliÇmi anlatılmadan direk AÇa'nın Mut'ta uygulanıÇÇalı anlatılmıÇtır. Konunun daha iyi anlaÇılması için tablo ve grafiklere yer verilmiÇtır. Bu amaca yönelik olarak, 7 tablo, 18 grafik kullanılmıÇtır.

Bu çalıÇmanın ana kaynak ve amacı Mut Temettuat Defteri olmakla birlikte, konuyu daha iyi anlatabilmek için az da olsa telif eserlerden yararlanılmıÇtır.

2. Mut'un Tarihine Kısa Bir Bakış

Mut'un kuruluğuile ilgili bir belge yoktur.⁷ Ancak bugün Mut'un bulunduğu coğrafyada ilk yerleÇmin Hititler zamanında olduğu düğünülmekte, o zamanki adının ise "Yenika" yahut "Yenikant" olduğu ileri sürülmektedir.⁸

M.S. 500 yıllarında Mut'un bulunduğu İzorya bölgesi, isyan dolayısıyla Bizanslılar tarafından tahrip edilmiÇ,yerli halk toplanıp Trakya'ya sürülmüÇtür. Böylelikle 150-200 yıl İzorya boğı kalmıÇtır.⁹

Milâdî 800 yılından sonra Türk oymakları İzorya'ya gelip yerleÇmeye baÇamıÇlardır. Sırasıyla Abbasoğulları, Büyük SelÇuklu Devleti, Türkiye SelÇuklu Devleti İzorya'ya Türkler'in yerleÇmesini teÇvik ve himaye etmiÇlerdir.¹⁰

Türkler, M. S. 833 yılından itibaren, Çimdiki Mersin ve Çukurova'nın boğıtopraklarına gelip, yurt tutmaya ve yerleÇmeye baÇadılar. 1071'den sonra da Türkler'e Anadolu'nun kapısı açılmıÇoldu. 1189 yılında Avrupa'dan gelen 3. Haçlı ordusu Konya-Karaman-Mut yolunu takip ederek Kilikya'ya ulaÇmak istemiÇ,ancak Türkiye SelÇuklu Sultanı 2. Kılıçaslan'ın saldırısından kaçarken, Alman Çmparatoru Frederik Barbarossa, Silifke civarında Göksu'dan geçmeye çalıÇırken boğulmuÇtır.¹¹

⁵ İevket İÇık "Tarihsel Coğrafya Açısından Temettuat Defterlerinin Değerlendirilmesi ve AÇağı Akçay Havzası Örneği", *Ege Coğrafya Dergisi*, Ekim 1999, s.242.

⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 395-396.

⁷ Ali DemirtaÇ, *İÇel İli İncelemeleri*, Akçay Yayınları, Ankara 1995, s.204.

⁸ Mustafa Necati Çıplak, *İÇel Tarihi*, DoğuÇ Matbaası, Ankara 1968, s.381.

⁹ NeÇriAtlay, *Mut Tarihi*, Mut Belediyesi Kültür Yayınları, Karaman 1976, s.9.

¹⁰ *A.g.e.*, s.9.

¹¹ *A.g.e.*, s.15.

1219 yılında Konya’da, Selçuklu tahtına oturan Alâaddin Keykubad, Selçuklu yurdunu imara giriırken, Anadolu’nun geniÇ sahillerini de korumak ve buralarda tersane kurmak gerektiğine inanmaktaydı. 1221 yılında Selçuklu Sultanı Alâaddin Keykubad *İzorya*’yı fethetmiÇve hızla bölgeyi imara giriÇmiÇtir. *İzorya* bundan sonra “TaÇık Kilikya” diye anılır. Sultan Alâaddin Keykubad, Karaman-Mut-Silifke yolunu, Sertavul hanlarını, Yapıntı ve Çimdi yıkılmıÇolan Mut köprülerini yaptırmıÇ,¹² ayrıca Mut yakınında Kavga kalesini inÇaettirmiÇtir.¹³

1236 yılında Sultan Alâaddin Keykubad’ın ölümü ile Mut’u Ermeniler istila etmiÇ,aynı sene Karamanlılar, Nurettin Sofi komutasında Mut’u geri almıÇardır.¹⁴

Karamanlılar Mut ve Silifke yolunu kullanarak Ermenilerin eline geçmiÇolan Kilikya’yı tekrar Türk hâkimiyeti altına almıÇardır. Böylece Ermeni Krallığı toprakları (Kilikya) her geçen gün Türkmenlerle dolmaya baÇamıÇtır.¹⁵

Karaman Bey’in 1261 veya daha sonra vefatı üzerine Selçuklu komutanı Bedrüddin Hotenî, Ermenek-Mut dolaylarını almak istemiÇ, ancak Karamanoğlu Mehmet Beyle girdiği mücadeleden yenik ayrılmıÇtır. 1277’de Moğollarla Mut’ta çarpıÇan Mehmet Bey, yapılan savaÇa Çhit olur.¹⁶ Mut, Osmanlı topraklarına katılincaya kadar Karamanoğulları beyliğinin idaresinde kalmıÇtır.¹⁷

Osmanlı padiÇahı Yıldırım Bayezid 1397 yılında Bursa’da kuvvetlerini topladıktan sonra Karamanoğulları beyliğinin üzerine yürüdü, Konya’da yapılan mücadelede Karamanoğulları yenildi ve Karamanoğulları beyi Alaüddin Bey katledildi. Bunun üzerine Karamanoğullarına ait Çehirlerden, Toros dağının kuzeyindeki Çehirler (Konya, Larende, Niğde, Develi, Karahisar), Osmanlılar’a geçmiÇ ve Toros’un güneyindeki Karamanoğullarına ait Çehir ve kaleler (Mut, Ermenek, TaÇeli ve Çel), Karamanoğulları ailesinin diğerkolundan gelen beyler elinde kalmıÇtır.¹⁸

1475’te Karamanoğulları’nın bütün Çehir ve kaleleri, Osmanlıların eline geçmiÇtır.¹⁹

1476 yılında Mut, Osmanlı padiÇahı, Fatih Sultan Mehmet tarafından yapılan. vilayet düzenine göre kurulan, Karaman vilâyetinin Çel sancağı beylikleri içindeydi.²⁰ Ancak Karamanoğlu ailesinin son ferdi olan Karamanoğlu Mustafa Bey’in Mısır’da tâun hastalığından vefatına kadar Mut Karamanoğullarının nüfuz bölgesi olmuÇtır.²¹

Osmanlı padiÇahı ikinci Bayezid zamanında yapılan yeni bir vilâyet düzenine göre Silifke, Ermenek, Mut, Gülnar kazalarından ibaret bir Çel livası kurularak, yine Karaman vilâyetine bağlandı. Çel Sancağı’nın merkezi Ermenek kasabası idi. Bu düzene göre vilâyetler valilerle, sancaklar sancak beyleri ile kazalarsa kaza müdürleri ile idare edilecekti. 1571’de Kıbrıs adası Osmanlı Devleti tarafından fethedilince Kıbrıs vilâyeti kuruldu ve Çel sancağı Kıbrıs vilâyetine bağlandı.²²

¹² A.g.e., s.19.

¹³ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğazici Yayınları, İstanbul 1993, s.346

¹⁴ NeÇriAtlay, a.g.e., s.19-21.

¹⁵ Osman Turan, a.g.e., s.512.

¹⁶ Çmail Hakkı UzunçarÇılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s.3,4,6,7.

¹⁷ Doğan Atlay, *Karamanoğulları Beyliği Döneminde Mut’ta Bazı Siyasi Olaylar*, Mut Belediyesi Kültür Yayınları, Mut 2001, s.53.

¹⁸ Çmail Hakkı UzunçarÇılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, I. Cilt, 6. Baskı, Ankara 1994, s.296-297.

¹⁹ Çmail Hakkı UzunçarÇılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s.35.

²⁰ NeÇriAtlay, a.g.e., s.43

²¹ Çmail Hakkı UzunçarÇılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s.34-36.

²² NeÇriAtlay, a.g.e., s.44.

Özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarında görülen Celâli isyanları, tımarın ve düzenin bozulması, Mut'ta da kendini göstermiş, dirlik ve düzen bozulmuş, halk zulüm görmüştür.²³

1840 yılında Mısırlı Mehmet Ali Paşa'ya sırasında Kıbrıs vilâyeti düzeni kaldırılarak, Kıbrıs adası müstakil sancak haline getirilmiş, bunun üzerine Çel sancağı kazalarıyla birlikte Konya vilâyetine bağlanmıştır. Karaman vilâyeti adı kaldırılarak, yerine Konya vilâyeti denmiştir.²⁴

Çel sancağı, dolayısıyla Mut kazası 1868 yılında Adana vilâyetine bağlanır. 16 şubat 1914 tarihinde, Çel sancağı müstakil mutasarrıflık haline getirilerek Adana vilâyetinden ayrılır. 20 Nisan 1923 tarihinde mutasarrıflıklarla idare edilen sancak düzeni kaldırıldığından, Çel sancağı da Çel vilâyeti oldu.²⁵ Mut, halen Mersin ilinin 13 ilçesinden birisidir.

Mut'un Sosyo-Ekonomik Durumu (1844-1845)

1. İdari Yapı

Mut, 1844-45 yıllarında Konya eyaletinin Çel sancağına bağlı, 21 karyeden (köy) meydana gelen bir kazadır. Karyelerinin çoğu günümüze kadar gelmekle birlikte, bazılarının isimleri değişmiş, bazıları Mut'a bağlı mahalle haline gelmiş, biri tamamen ortadan kalkmış, biri de Silifke'ye bağlanmıştır.

Kale, Karatiken, Çeğli, geyh, Çaltılı, Selamlı, Balabanlı, Hacıhüseyinli, Mirahor, Oyladın, Fakırca, Gençali, Kargıcak, Karabelalı, Masara, Kocac, Perakende, Çivi, Eleksi, Güme, Navdalı karyelerinden; Karatiken karyesi Karadiken, Çeğli karyesi Elbeyli, Balabanlı karyesi Barabanlı, Hacıhüseyinli karyesi Palantepe, Karabelalı karyesi Esençay, Masara karyesi Yıldızköy, Perakende karyesi Topluca, Eleksi karyesi Balı, Navdalı karyesi Elmapınar olarak isimleri değişmiş; Kocac karyesi ortadan kalkmış; Kale karyesi Mut'un Kale mahallesi, geyh karyesi de Mut'un Meydan mahallesi adını almıştır. O dönemde Mut'a bağlı Kargıcak karyesi ise Çmdi Silifke'ye bağlı bulunmaktadır. Diğer karyeler ismi değişmeden günümüze kadar gelmiştir.

Karyelerin Günümüzdeki Durumları

Önceki İsimleri	Günümüzdeki Değişmeyenler	Günümüzdeki İsimleri	Ortadan Kalkanlar	Mahalle Haline Gelenler	Silifke'ye Bağlananlar
Kale	-	-	-	Kale	-
Karatiken	-	Karadiken	-	-	-
Çeğli	-	Elbeyli	-	-	-
geyh	-	-	-	Meydan	-
Çaltılı	Çaltılı	-	-	-	-
Selamlı	Selamlı	-	-	-	-
Balabanlı	-	Barabanlı	-	-	-
Hacıhüseyinli	-	Palantepe	-	-	-
Mirahor	Mirahor	-	-	-	-
Oyladın	-	Kurtuluğ	-	-	-
Fakırca	Fakırca	-	-	-	-
Gençali	Gençali	-	-	-	-

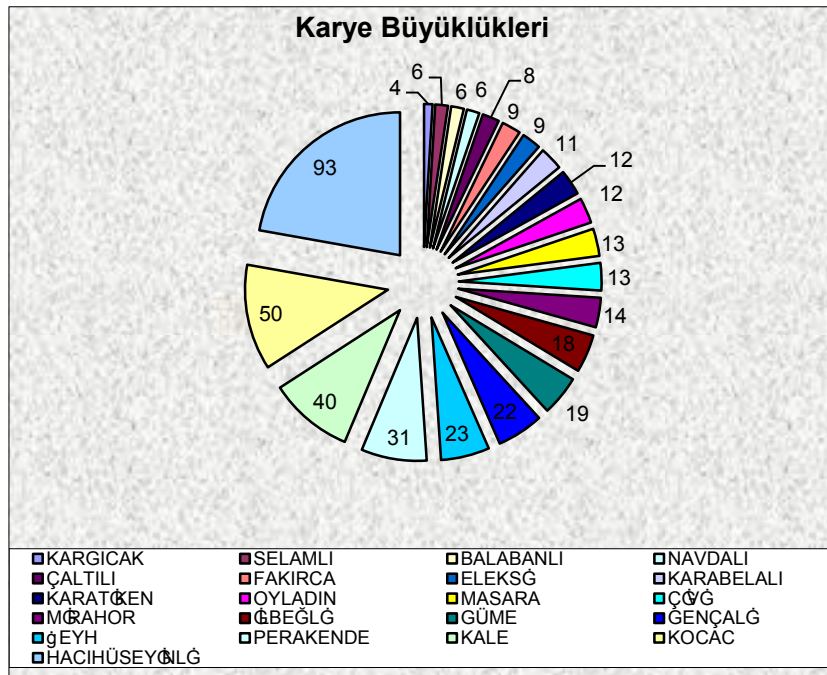
²³ Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâli İsyânları**, Barış Yayinevi, Ankara 1999, s.231.

²⁴ Neçri Atlay, **a.g.e.**, s.44.

²⁵ Neçri Atlay, **a.g.e.**, s.46.

Kargıcak	-	-	-	-	Kargıcak
Karabelalı	-	Esençay	-	-	-
Masara	-	Yıldızköy	-	-	-
Kocac	-	-	Kocac	-	-
Perakende	-	Topluca	-	-	-
Çivi	Çivi	-	-	-	-
Eleksi	-	Ballı	-	-	-
Güme	Güme	-	-	-	-
Navdalı	-	Elmapınar	-	-	-

Karyeler, hane sayısına göre sınıflandırıldığında en küçük karye Kargıcak, en büyük karye ise Hacıhüseyinli karyesi olduğu görülür.



Mut'un kaza merkezinden bahsetmek eldeki verilere göre mümkün gözükmemektedir. Öyle anlaşıyor ki Mut; 21 karyeden meydana gelmekte ve bir kaza merkezi bulunmamaktadır. Mut kalesinin civarında kurulan ve ilçe merkezi denilebilecek bir konum arz eden Gımdiki Kale Mahallesi, o zamanki Kale karyesi olduğuna göre, hem günümüzdeki Mut'un merkezi, hem de Mut Kalesi'nin çevresine verdiği önem itibarıyla, o zamanda da Kale Karyesi Mut'un merkezi konumunda olmalı. Kaza müdürü (Müdür-i Kaza) İbrahim Bey oğlu Mehmet Bey'in geyh karyesinde oturması, Mut'un belli bir merkezinin olmadığı kanaatini destekler niteliktedir. Temettuât Defteri'nin başlığı niteliğindeki bölümde, defterin hangi eyalet, hangi sancak, hangi kazaya ait olduğunu gösteren ve defterin içeriğinin yazıldığı kısımda, sadece "Kale Karyesi Sekenelerinden" ibaresinin yer alması, Kale karyesinin merkezi konumda olduğu fikrini arttırmakla beraber, Mut'un bir kaza merkezinin olmadığı ve 21 karyenin toplamından meydana geldiği görüşünü desteklemektedir.

1.1. Karye İsimlerinin Değerlendirilmesi

Karyeler, kurulduğu yerin coğrafi özelliklerine göre isimler aldığı gibi, o karyede yaşıyan Yörük ağıretinin ismini de alabilmektedir. Bunların yanında karyelerin farklı köklerde isimler aldığı da görülmektedir. İsmi hakkında çeşitli bulgulara ulaşılacak karyeler incelediğinde, bu isimlerin hemen hemen tamamının Türkçe olduğu görülmektedir.

Kale; Mut kalesi çevresinde kurulmuş olan Kale karyesinin, ismini Mut kalesinden aldığı anlaşılmaktadır.

Karatiken; hakkında herhangi bir bulguya ulaşmamakla birlikte, bu ismin de Türkçe olduğu ve ismini bu yörede yetişen bir çalı çeşidinden aldığı düşünülebilir.

İlbeğli; ismini hâlâ bölgede yaşıyan İlbeğli Yörüklerinden aldığı düşünülebilir.

Çaltılı; bu karyenin de ismini, bölgede yetişen dikenli bir çalı çeşidinden almış olduğu düşünülebilir.

Balabanlı; ismini hâlâ bölgede yaşıyan Balabanlı Yörüklerinden almış olduğu düşünülebilir.

Hacıhüseyinli; ismini Hacıhüseyinli Yörüklerinden aldığı anlaşılabılır.

Mirahor; Mirahor'un kelime anlamından (Sultanın ahırında çalışanların beyi yani Sultanın ahır beyi) yola çıkılırsa, bu ismin bu anlamla bağlantılı olduğu anlaşılabılır. Zira halen Mut'ta yaşıyan Doğan Atlay Bey'in elinde bulunan bir Osmanlıca vesikada, Türkiye Selçuklu Sultanlarından birinin ahır beyi olan Süleyman Paşanın çiftliğinin, Mirahor karyesinin bulunduğu yerde olması nedeniyle, karyenin bu ismi aldığı düşünülebilir.

Fakırca; bölgede yaşıyan Fakırca Yörükleriyle ilgili olmalıdır.

Gençali; ismi hakkında herhangi bir bulguya ulaşmamakla beraber, manası göz önüne alındığında, Ali isminin başına Genç sıfatının getirilmesi ile meydana geldiği anlaşıyor. Bu karyenin ismini burada yaşıyan bir Gâhistan mı, yoksa bu Gâhıs etrafında anlatılan bir hikâye kahramanından mı aldığı bilinmemektedir.

Kargıcak; bu karye ismi de kuvvetle muhtemeldir ki ismini Kargı'dan almıştır.

Masara; üzüm ve susam gibi ürünlerin sıkıldığı yer anlamındadır. Ancak karyenin ismini buradan alıp almadığı konusunda herhangi bir şey söylemek zordur.

Kocac; bugün ortadan kalkmış olan bu karye, ismini halen özellikle Konya'da, Silifke'de, Gülnar'da ve bu çevrede yaşıyan, Kocacılar Yörüklerinden almış olduğu anlaşılmaktadır.

Eleksi; kurulduğu yerin coğrafi özelliği itibarıyla, bakıldığı zaman eleği andırır şekilde bir boğazda kurulması ve her tarafından su çıkması, karyenin ismini coğrafi özelliğinden aldığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Güme; bu karye Karamanoğulları beyliği döneminden bu yana ismini Güme olarak günümüze kadar devam ettirmiştir. Ancak ismini nereden aldığı konusunda herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

2. Nüfus

Temettuat defterlerinden nüfusla ilgili kesin sonuçlara ulaşmak mümkün olmamakla birlikte, bu defterlerden bir takım çıkarımlar yapılarak bir sonuca gidilebilir. Bu çıkarımlar, defterlerde bulunan hane sayılarının belli bir katsayı ile çarpılması sonucu elde edilir. Bunun için

de ulaşılan sonuçlar kesinlik arz etmez, katsayıya göre değişir. Mesela toplam 500 haneli bir yerleşim yerinde, hane katsayısı ortalama 4 olarak alınırsa, yerleşim yerinin nüfusu 2000 çıkar, katsayı ortalaması 5 olarak alınırsa, bu defada yerleşim yerinin nüfusu 2500 olur.

Toplam 419 haneden meydana gelen Mut kazasının hane sayısını, her hanede ortalama 5 kişinin yaşadığını varsayarak 5 ile çarparsak, 1844-45 yıllarında Mut'un nüfusunun 2095 olduğunu söyleyebiliriz. Ancak yukarda da söylediğimiz gibi bu kesin bir rakam değildir, ortalama bir rakamdır. Mut'ta yaşayan insanların büyük çoğunluğunun hatta tamamının, Yörük olduğu ve bunların, o dönemde Türk göçebe hayatını devam ettirdiklerini göz önüne alırsak, nüfusla ilgili kesin bir yargıya varmanın zor olduğu daha iyi anlaşılır.

3. İsimler

Defterde hane sayılarının yanında, her hanenin reisinin ismi de verilmektedir. Bu veriler bize isimler üzerinde de birtakım yorumlar yapma imkânı veriyor.

İsimler genelde, Ahmet, Mehmet, Ali, Hasan, Hüseyin, Mustafa gibi, Türklerin Müslüman olmasıyla birlikte dilimize giren isimlerden oluşmaktadır. Bununla beraber Abdullah, Abdulgani, Abdulkadir, Abdulfettah, Abdülkerim gibi isimlerin yanında, çok az da olsa Türkçe isimler bulunmaktadır. Mesela Mirahor karyesi 11. hanede Günbatan, yine aynı karyenin 14. hanesinde Gökbattal, Kocac karyesi 19. hanede Çungur, aynı karyenin 46. hanesinde Kurt, Perakende karyesi 20. Hanede ise Türkmen gibi birkaç Türkçe isim mevcuttur. Bu isimlerin lakap olma ihtimali de yüksektir. Mehmet ismini de Türkçe isim olarak kabul edersek, Defterde geçen Türkçe isimler Mehmet, Durmuş ve yukarda sıralandığı gibi birkaç Türkçe isminden ibarettir.

Karyelerde yaşayanlar arasında %5-%10 oranında Türkçe isim kullanılmasına karşın, lakaplarda ise Türkçe kelime ve isimler bu orana göre daha çok kullanılmıştır. Kayıtlardaki lakapların bazılarını saymak mümkündür: Kara, uzun, topal, sarı, bacaksız, köse vs. Sözelimi Güme karyesi 18. hanede, Topal Köse oğlu Ali, aynı karye 15. hanede, Kara Hasan oğlu İbrahim buna örnek olarak verilebilir. Lakaplarla ilgili söylenebilecek bir diğer husus ise, millet isimlerinin kullanılması ile ilgilidir. Macar, Rumlu, Boğnak, Arap gibi millet isimleri, isimlerin başına getirilerek lakap olarak kullanılmıştır. Buna örnek olarak Eleksi karyesi 4. hanede, Boğnak oğlu Ali, Perakende karyesi 1. hanede, Macar Ali oğlu Hasan isimleri söylenebilir. Lakaplarda en çok kullanılan sıfat, deli kelimesidir. Deli Hasan, Deli Mustafa, Deli Ahmet gibi.

İsimlerde dikkati çeken ve sıkça görülen bir diğer özellik, babanın kendi ismini oğluna vermesidir. Bu konuda oldukça fazla örnek verebiliriz. 15 kadar baba kendi ismini oğluna vermiştir. Mesela Kocac karyesi 8. hane, Hızır oğlu Hızır, Fakırca karyesi 9. hane, Hüseyin oğlu Hüseyin, Selamlı karyesi 1. hane Arap Ömer oğlu Ömer. Bunun yanında hem ismi hem lakabı aynı olan baba oğul da vardır. Çaltılı karyesi 4. hane, Kara Ali oğlu Kara Ali buna örnek olarak verilebilir. Ki kiğinin de iki oğluna aynı ismi verdiğini görüyoruz. Kale karyesi 9. hanede, Rumlu Hasanın oğlu Osman'ın ismi aynı zamanda 10. hanede de geçmektedir ve kayıtlardan anlaşıldığı üzere bunlar farklı kişilerdir. Bu durumda da kardeş oldukları ve isimlerinin aynı olduğu anlaşılmaktadır. Yine Hacıhüseyinli karyesi 10-11. hanelerde de aynı durum söz konusudur, baba Mehmet iki oğluna da Mahmut ismini vermiştir.

4. Nüfusun Faaliyet Kolları

Defterde her hane reisinin mesleğinin verilmesi, nüfusun faaliyet kolları hakkında bir takım bilgiler vermektedir. Bu bilgiler, yörede yaşayan insanların o dönemdeki faaliyetlerinin türlerini, en çok hangi faaliyetin yapıldığını ve bunun gibi temel bilgileri içerir.

Mut'ta toplam 8 faaliyetten söz etmek mümkün olmakla beraber, bunun yanında defterde meslek olarak yazılmayan, ancak olduğunu kabul edebileceğimiz, küçük çaplı birkaç faaliyet kolu

da olabilir. Bazı hane reislerinin toplam kazançları kısmında, “Zuhuratındân” adı altında gelirleri olması, aynı zamanda geyh karyesinde değirmen olmasına rağmen, meslekler bölümünde değirmen sahibi kişilerin, diğer mesleklerinin yanında değirmencilikten söz edilmemesi, bu görüşü destekleyici bilgilerdir.

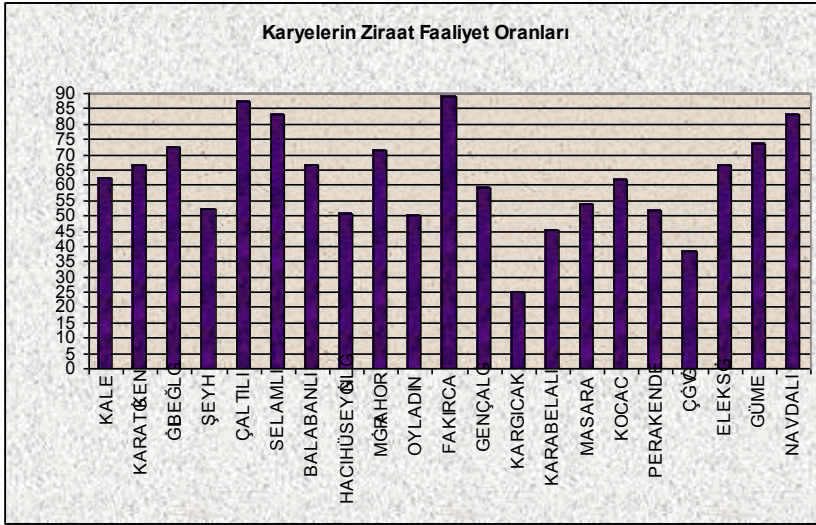
Bu bölümde nüfusun faaliyet kolları tespit edilebileceği gibi, bunun yanında insanların sosyal durumları hakkında da birtakım bilgilere ulaşabiliriz. Mesleklerin dışında, illet (çaresi olmayan hastalık), firar, yetim, fukara gibi insanların durumları da, bu bölümde belirtilmiştir.

Toplam kazançlar bölümünde, bazı hane reislerinin iki faaliyet kolunda oldukları görülür, ancak bu bölümde bir kişi dışında (Hacıhüseyinli karyesi 11. hane) ikinci meslekten bahsedilmemiştir.

4.1. Faaliyet Kollarının Çeşitleri

Faaliyet kollarını ve adı geçen karyelerde yaşayan bireylerin sosyal hayat içerisindeki rollerini ve çalıştıkları alanlarını bildiren özellikleri ele alırken defterdeki iş ve meslek kollarına dair yapılan tasnife sadık kalınmıştır. Bu tasnife göre iş ve meslek kollarını şu şekilde ele almak ve sıralamak mümkündür:

Ziraatçılık: Temettuat Defterinde toplam 248 hanenin faaliyet kolunun ziraat olduğu görülmektedir. Yani nüfusun %59,2'si ziraatçılık yapmaktadır. Bu rakam bize en çok yapılan işin tarım faaliyetleri olduğunu göstermektedir. Mesleği sadece ziraat olarak geçen, ancak hayvancılık da yapan kişilerin oranı oldukça yüksektir. Ziraatçılık yapan 248 kişiden 95'i, aynı zamanda resm-i ağnam da (hayvancılıktan alınan vergi) vermektedir. Yani tarımla uğraşanların %38,3'ü aynı zamanda hayvancılık da yapmaktadır.



Hizmetkârlık: Toplam 88 hizmetkârın, kimin ya da kimlerin hizmetinde olduklarına dair herhangi bir kayıt bulunmamakla birlikte, bunların 248 ziraat erbabının işi yapan tarım işi olduğu da düşünülebilir. Bunun dışında, bunlardan bir kısmının sadece birinin hizmetinde olduğu, bir kısmının serbest yevmiye ile çalıştığı tarım işleri olduğu görüşü de ileri sürülebilir. Hizmetkârlar, tek faaliyet kolunda çalışmakla birlikte, çok az da olsa kendi hayvanı bulunan hizmetkârlar da mevcuttur. Bununla beraber başka meslekten olup, hizmetkârlık yapanlar vardır. Mesela Kocac karyesi 41. hanedeki Hanifi oğlu Hüseyin gibi.

Çobanlık: Kayıtlardan da anlaşıldığına göre, hayvancılık yapan kişilere de çoban denilmektedir. Mesela, Hacıhüseyinli karyesi 14. hanedeki deli Hasan oğlu Mehmet'in, çobanlıktan hiç kazancı olmamasına rağmen, hem sahip olduğu hayvan sayısı, hem de resm-i ağnam vermesi bu fikri desteklemektedir. Bu çobanların tamamının hayvancılık yaptığını düşünmek yanlış olur, çünkü kayıtlarda hiç hayvanı olmamasına ve resm-i ağnam vermemesine rağmen, mesleği çoban olarak geçen ve çobanlıktan geliri olan kişiler de mevcuttur. Buna örnek olarak, aynı karyede 39. hanede yaşayan Abdurrahman oğlu Hasan'ı verebiliriz. Defter kayıtlarında toplam 139 hane, resm-i ağnam vermiştir. Bu en az 139 hanenin hayvancılık yaptığını göstermektedir. Buna göre kazada hayvancılık yapanların oranları %33,2'dir.

Amelelik: Hizmetkârları tarım alanında çalışan kişiler olarak düşünbileceğimizi söylemiştik. Ameleleri de tarım alanında çalışan kişiler olarak düşünmekle beraber, bunun dışında da her işi yapan kişiler olarak düşünebiliriz. Bunlar hizmetkâr ve amele diye farklı gruplarda adlandırıldıklarına göre, mutlaka farklı iş ve meslek alanlarında faaliyet göstermektedirler. Amelelerin bir kişinin hizmetinde bulunmadıklarını, serbest çalışıklarını söyleyebiliriz. Çünkü toplam 10 ameleden 3'ü tarla kiralayıp gelir sağlamaktadır.

Deşdivanlık [Daştubân]: Kır bekçisi, köy veya bağ koruyucusu. Deşdivanlar, tarım faaliyetlerinin ve tarım faaliyetleri çeşitliliğinin çok olduğu karyelerde bulunmaktadır. Toplam 5 deşdivandan 2'si, Hacıhüseyinli karyesindedir. Hacıhüseyinli karyesinin tarım faaliyetlerine bakıldığında, tarım arazisinin oldukça geniş olduğu görülür. Bunun dışında geyh, Oyladın, Kocac karyelerinde de deşdivan bulunmaktadır. Bu karyelerde de tarım alanlarının geniş olmasıyla birlikte, dikkat çeken bir diğer konu bu karyelerin üçünün de aynı zamanda bahçe arazisinin bulunmasıdır.

İmamlık: Kayıtlarda toplam 5 imam mevcuttur. 4 karyede bulunan bu imamların adının neden sadece bu karyelerde geçtiği, veya varsa diğer karyelerdeki imamların adının neden geçmediği, ya da diğer karyelerde imam olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak mesleklerin yazıldığı bölüme, iki mesleğin aynı anda yazılmadığını göz önüne alırsak, yeteri kadar olmasa da bu konuyla ilgili bir fikir yürütebiliriz. Bu durumda, erbab-ı ziraattan veya başka bir meslekten olan bir kişi aynı zamanda karyenin imamlığını da yapıyor olabilir. Toplam 4 haneli Kargıcak karyesinde 2 imam olması dikkat çekicidir. Ayrıca kayıtlardan bunların baba oğul oldukları da anlaşılmaktadır.

Ziraatçılık ve Çobanlık: Mesleklerin yazıldığı bölümde, sadece bir mesleğin veya bir özelliğin verildiğini görmekteyiz. Ancak bir yerde bu sınıflandırmaya uyulmadığı görülmektedir. Hacıhüseyinli karyesi 11. hane, Mehmet oğlu Mahmut'un kaydında, hem ziraat erbabı, hem de çoban olduğu yazmaktadır. Bu özelliğe başka hiçbir kayıta rastlanmaz.

Kiracılık: Bu faaliyet kolu ile ilgili 2 kayıt bulunmaktadır. Ancak bunların neyi kiraladığı veya neyin kiracısı oldukları hakkında herhangi bir kayıt ve fikir yürütmeyi sağlayacak bir ipucu bulunmamaktadır. Ayrıca Kocac karyesi 15. hanede kayıtlı, Osman oğlu Mustafa'nın yaptığı kiracılıktan geliri bulunmakta, Karabelalı karyesi 1. hanede kayıtlı Mustafa oğlu gahin Ali'nin bu meslekten geliri bulunmamaktadır.

Devecilik: Sadece 1 kayıt bulunmaktadır. Karabelalı karyesi 5. hanedeki bu şahsın mesleğinin deveci olmasına rağmen, hiç devesinin olmaması dikkat çekici bir durumdur. Buradan Guyardıya varılabilir, kuvvetle muhtemeldir ki bu kişi, bağlarının devesine bakmakta veya yük taşımakta ve bundan dolayı da kazanç elde etmektedir.

Kaza müdürü ve müftüsü: geyh karyesinde kayıtlı bulunan kaza müdürü ve müftüsünün, sadece bu alanlarda faaliyet göstermediklerini kayıtlardan anlıyoruz. Aslında müdürlük ve müftülük bir faaliyet kolu sayılabileceği gibi, aynı zamanda hane reisinin özelliğinin

bildirilmesidir. Her ikisinin de resm-i ağnam vermesi, ziraata dair kayıtlarının bulunması ve hatta kaza müdürünün bir değirmende pay sahibi olması, bunların birçok faaliyeti birden yürüttüklerini göstermektedir.

Fırar: Bu şekilde 10 tane kayıt mevcuttur. Bunların bir kısmında firarının nereye gittiği yazılmakta, bir kısmında ise sadece firar ettiği belirtilmektedir. Firarilerin neden dolayı kaçtıkları hakkında bir bilgi yoktur. Bu firarilerin haneleriyle beraber mi yoksa yalnız kendilerinin mi kaçtığını da bilmiyoruz. Eğer bunlar aileleri olmadan yalnız kendileri kaçmışlarsa, bundan hane reislerinin olmadığı hanelerden vergi alınmıyor sonucu çıkarılabilir. Kayıttan sonra ölenin ailesinden ve yetim olanlardan, vergi alınmaması ve kazançlarına dair bir kaydın olmaması, bu görüşü destekler niteliktedir.

Fukara: Fakırca, Gençali ve Güme karyelerinde bulunan bu kişiler, kayıtlarda “hiçbir şey olmayıp Çunun bunun ianesiyle geçinmekte olduğu” şeklinde kaydedilmektedir.

Kayıttan sonra Ölen: Kale karyesi 17. hanede kayıtlı küçük Hasan oğlu Hüseyin, kayıttan sonra ölmüştür. Buradan temettuat defterlerinin nasıl yazıldığına dair bir sonuç çıkarabiliriz. Demek ki önce haneler, haneler tespit edilip defterlere kaydediliyor, daha sonra da bunların verdiği vergiler, malları ve kazançları yazılıyor.

İllete müptela: İllete müptela; yani çaresi olmayan hastalığa yakalanmış olanlar. Kayıтта “İllete müptela olduğundan vergiden muaf” şeklinde kayıtlıdır. Buradan, bu kişinin malının, kazancının olup olmamasından dolayı değil, çaresi olmayan hastalığa yakalandığından dolayı vergiden muaf tutulduğu anlaşılmaktadır.

Sıbyan: geyh karyesi 5. hanede kayıtlı bulunmaktadır. Bir hane bölümüne tek başına sıbyan olarak yazıldığına göre öyle anlaşıyor ki bu, annesi babası olmayan bir çocuktur. Vergi vermesinden ve tarım faaliyetlerinde bulunmasından bunun küçük bir çocuk olmadığı yorumunu yapabiliriz. Aynı zamanda bu kişinin bekâr olduğunda düşünülebilir, çünkü evli olsa bir ailesi ve bundan dolayı hane reisi olacak, bu şekilde nitelendirilmeyecektir.

Hariciyeden: Hacıhüseyinli karyesi 20. hanede kayıtlı, Ömer oğlu Molla Mehmet’in karye dışından olduğu anlaşılmaktadır. Hiç arazisinin olmadığı da göz önüne alınırsa bu kişinin, bu karyeye yeni geldiği veya burada gelip geçici olduğu düşünülebilir.

Faaliyet Kolları Tablosu

	Ziraat	Hizmt.	Çoban	Amele	Değ. d.	Ğnam	Zir+Çob	Kıracı	Deveci	Muhtu	Müdür	Fırar	Fukara	Ölmüş	İllet	Yetim	Sıbyan	Hariciy.
KALE	25	12										1		1		1		
KARATÖKEN	8	4																
ÖBEĞLİ	13	4				1												
GEYH	12	5		2	1					1	1						1	
ÇALTILI	7			1														
SELAMLI	5	1																
BALABANLI	4	2																
H.HÜSEYİNLİ	47	17	22	2	2		1								1			1
MÖRAHOR	10			3		1												
OYLADIN	6	3	2		1													
FAKIRCA	8												1					
GENÇALİ	13	8											1					
KARGICAK	1					2						1						

Turkish Studies

KARABELALI	5	2	1					1	1			1					
MASARA	7	5										1					
KOCAC	31	11	3		1			1				3					
PERAKENDE	16	3	11			1											
ÇÖĞ	5	6		1								1					
ELEKSİ	6	2		1													
GÜME	14	3										1	1				
NAVDALI	5											1					
MUT	248	88	39	10	5	5	1	2	1	1	1	10	3	1	1	1	1

Mut, iç Anadolu'yu Akdeniz kıyılarına bağlayan önemli bir geçit üzerinde kurulmasından dolayı, stratejik bir öneme sahiptir. Sertavul geçidinin yaklaşık 40 Km güneyinde kurulmuş bulunan Mut'un, bu geçitten dolayı farklı faaliyet kollarına sahip olması gerekir diye düşünülebilir. Kayıtlarda han, dükkân ve konaklamaya dair diğer içtımelerin olmaması dikkat çekicidir. Bu durumda, bu güzergah az kullanılmakta, çok bir öneme sahip bulunmamaktadır, ya da bu içtımeler Mut'un dışındaki yerlerde kurulmuştur.

5. Vergi-yi Mahsusa

Kayıtlarda, "Sene-yi sabıkta vergi-yi mahsusadan bir senede vermiş olduğu" şeklinde geçen bu vergi, muaf tutulanlar hariç her haneden alınmıştır. Her hanenin ne kadar özel vergi verdiği bu bölümde yazılmıştır. Ancak bu verginin neye göre, hangi kıstaslar göz önüne alınarak, hanede yaşayan insanların sayısına, kazançlarına, mesleklerine, ya da mal varlıklarına göre mi alındığını bilemiyoruz. Çıkarılan oranların bir birini teyit etmemesi de aklımıza, acaba bu vergilerde bir keyfiyet mi söz konusu olduğu sorusunu getirmektedir.

Hiç vergi vermediği için burada yazılmayanlar da vardır. Bunlar, fukara, yetim, illete müptela, firar etmiş olanlar ve kayıttan sonra ölen bir kişidir. Bunların yanında, Çivi karyesi 6. hanede kayıtlı Nuri oğlu Osman, askerde olduğundan dolayı vergi kaydı bulunmamaktadır. Bu durum kayıtlarda şöyle geçmektedir; "Hizmetkârlık ile melûf olduğu askeri hanede olduğu vergi-yi mahsusadan akçe vermediği". geyh karyesi 17. hanede kayıtlı, mesleği amele olan Abdullah oğlu Topal Oğlu Osman'ın, kayıtlarda açıklandığı üzere, bir Çeyi ve temettuatı olmadığından dolayı, vergi-yi mahsusa kaydı bulunmamaktadır. Bu Çanistan, bir Çeyi ve temettuatı olmadığından dolayı vergi alınmadığını göz önüne alırsak, buradan vergi-yi mahsusanın mal ve kazançlardan alındığı görüşünü çıkarabiliriz. Yine bu verginin, yukarıda bahsedildiği gibi hanede yaşayan insanların sayılarına ve kişilerin mesleklerine göre alınmadığını anlayabiliriz. Özel vergilerin belli bir oranda olmasa dahi kazançlara göre kesildiği görülmektedir. şahısların meslekleri ne olursa olsun, kazançları az ise özel vergisinin de az, kazançları fazlaysa özel vergisinin de fazla olduğu görülmektedir.

Kayıtlarda karımıza çıkan amele ve hizmetkârlardaki düşük vergi oranları, bunların meslekleri ile ilgili değil de kazançları ile ilgili olsa gerek. Özel verginin mal ve kazançlara göre alındığını kabul etsek dahi, alınan vergilerde kayıtlarda da görüleceği üzere, yine bir keyfilik söz konusudur. Aynı mesleği yapan, bunun yanında kazançları da aynı olan farklı kişilerden farklı oranlarda vergi alındığı kayıtlarda mevcuttur. Hacıhüseyinli karyesi 29. hanede kayıtlı hizmetkârlık yapan Mustafa Oğlu Göğel Mustafa, 350 kuruçuk kazanç sağlamış ve 35 kuruç özel vergi vermiştir. Aynı karyede 41. hanede kayıtlı aynı meslekten Abdullah oğlu topal Mehmet aynı kazancı sağlamasına karşın 55 kuruçvergi vermiştir. Kocac karyesi 6. hanede kayıtlı Yazdırıcı Ali aynı meslekten olmasına ve aynı kazancı sağlamasına rağmen, 65 kuruçvergi vermiştir. Bununla beraber, aynı vergiyi verip de farklı kazançları olanlar da vardır. Mesela, Güme karyesi 4. hanede kayıtlı, erbabı ziraattan Deli Halil Oğlu Arap Ali 100 kuruçvergi vermiş, kazancı 1160 kuruç, aynı

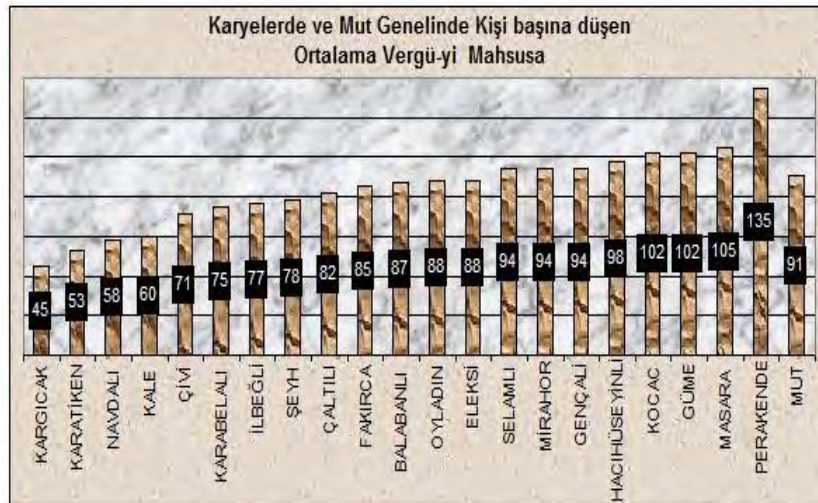
karye ve aynı meslekten 7. hanede kayıtlı Veli'nin oğlu Ali 100 kuruş vergi vermesine karşın kazancı 740 kuruştur. Bunun gibi mutlak sonuçlara bakıldığında, vergilendirmede bir adaletsizlik yapıldığı düşüncesi hâsıl olmaktadır. Aynı meslekten ve aynı kazançta sahip insanların aynı vergileri verebildiklerini de görüyoruz. Hizmetkâr ve amelelerden alınan vergiler kazançta göre nispeten orantılı gözükmeyle beraber zirai faaliyette bulunanlarda bu orantıdan bahsetmek mümkün gözükmemektedir.

Kaza müdürünün, Mut genelinde üçüncü en yüksek kazançta (2719 kuruş) sahip olmasına rağmen, bu kazançta göre cüzi bir vergi vermesi (120 kuruş) isminden en azından hatırı sayılır bir kişiliği olduğu anlaşılan, Kale karyesi 1. hanede kayıtlı, Rahim Ağazade Mehmet ağanın, hiçbir vergi ve diğer kazanç kayıtlarının olmaması, bunun yanında gelirleri yüksek bazı kişilerin, diğer kişilere oranla vergi-yi mahsusa miktarının az olması, akla yine bir usulsüzlük ve adaletsizlik yapılmış olma ihtimalini getirmektedir. Defter kayıtlarından bu verginin en çok 320, en az 15 kuruş olarak alındığını görüyoruz. Defterde Mut genelinin vergi-yi mahsusa toplamı 38063,5 kuruş olarak yazılmıştır. Ancak, her karyenin sonunda verilen vergi-yi mahsusa yekûnunu topladığımızda 37729 kuruş çıkmaktadır. Her hanenin verdiği vergi-yi mahsusa tek tek topladığımızda ise 37945 kuruş çıkıyor. Yani deftere 128,5 kuruş fazla yazılmıştır. Bu rakamlara göre doğru toplamla (37945 kuruş) defterde kayıtlı toplam (38063,5 kuruş) arasında %0,3 oranında bir hata yapılmıştır. Oyladin karyesinin yekûnu hiç yazılmamış, bunun yanında toplam 9 karyenin yekûnunun verilmesi sırasında da yanlışlık yapılmıştır. Yekûnlar 6 karyede eksik, 3 karyede de fazla yazılmıştır.

Vergi-yi Mahsusa Yekûnları Yanlış Olan Karyeler

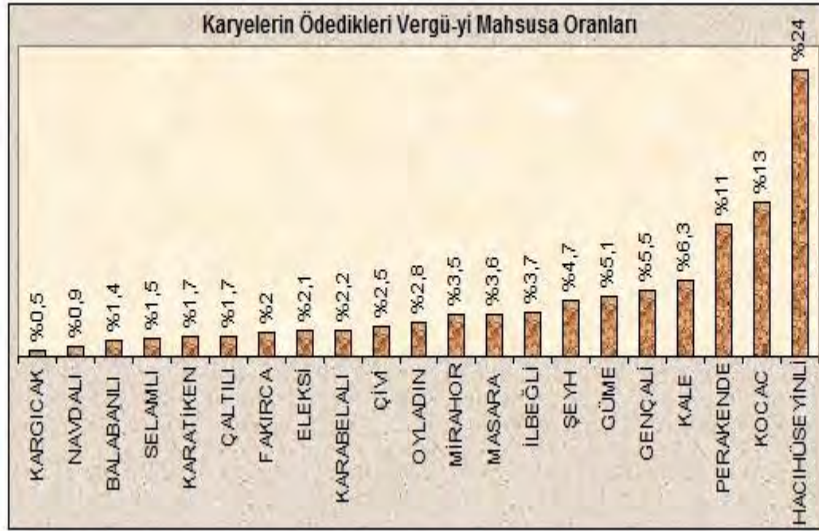
	Kale	Karatiken	Şeyh	Balabanlı	H.hüseyinli	Fakırca	Gençali	Masara	Kocac
Defterdeki Yekûn	2315	585	1765	524	8772	1060	2066	1350	5100
Doğru Toplam	2400	640	1785	520	9133	765	2071	1360	5079
Yanlışlık	-85	-55	-20	4	-361	295	-5	-10	21

Her karyenin vergi-yi mahsusa toplamını hane sayısına böldüğümüzde, hane başına düşen ortalama vergi miktarını buluruz. Bu durumda karşımıza karyeler arasında dengesiz bir dağılım çıkmaktadır. Bazı karyelerde hane başına düşen vergi miktarı çok az, bazılarında ise buna oranla çok fazladır. Perakende karyesinde hane başına düşen ortalama 135 kuruş vergi oranı, Kargıcak karyesinde ortalama 45 kuruşa düşmektedir. Vergi-yi mahsusa toplamını, toplam hane sayısına böldüğümüzde de Mut genelinin ortalama verdiği vergiyi buluruz. Mut genelinde kişi başına düşen ortalama vergi 91 kuruştur.



Turkish Studies

Mut genelinde toplanan vergi-yi mahsusa toplamının, karyelere göre dağılımına baktığımızda, en çok vergi veren karyenin Hacıhüseyinli, en az vergi veren karyenin de Kargıcak olduğunu görüyoruz. Mut'ta toplanan toplam özel verginin %24'ünü Hacıhüseyinli, %0,5'ini de Kargıcak karyesi vermiştir. Bu payda karyelerin büyüklük ve küçüklüklerinin etkisi olduğu muhakkaktır. Karyelerin büyüklüğüne baktığımızda en fazla vergi veren Hacıhüseyinli karyesinin en büyük, en az vergi veren Kargıcak karyesinin de en küçük karye olduğunu görebiliriz.



6. Tarımsal Üretim Yapısı ve Vergilendirme

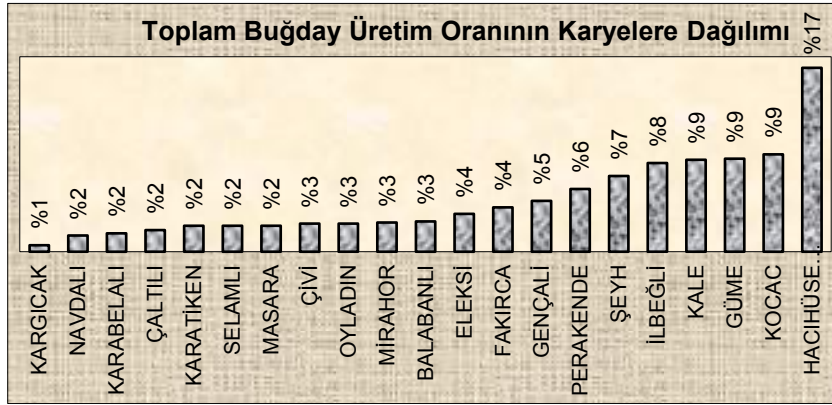
Yukarıda nüfusun faaliyet kolları bölümünde, en çok yapılan faaliyetin tarım olduğunu belirtmiştik. Defter kayıtlarından, Mut'ta toplam 8 çeğ ürünün yetiştirildiğini görüyoruz. Bunun yanında çok az da olsa üzüm bağı ve bahçe kayıtlarına rastlamaktayız. Ürün çeğlerinin ölçümünde farklı ölçü birimleri kullanılmıştır. Ayrıca her üründen farklı oranlarda vergi alınmaktadır.

6.1. Yetiştirilen Ürün Çeğitleri ve Miktarları

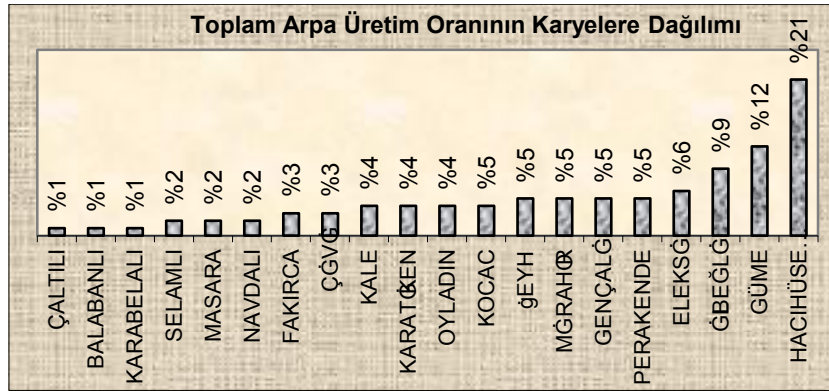
Mut'ta buğday, arpa, pamuk, pirinç, susam, tütün, mısır, çavdar olmak üzere toplam 8 çeğ farklı ürün yetiştirilmektedir. Bunların yanında meyve ve üzüm yetiştirildiğini de kayıtlardan öğreniyoruz. Bu ürünlerin bazıları, hemen hemen her karyede yetiştirilmekte olup, bazı ürünler ise sadece belirli karyelerde yetiştirilmektedir. Ayrıca bu ürünlerin bazıları çok daha fazla yetiştirildiği halde, bazılarının çok az yetiştirildiğini görmekteyiz. Elde edilen ürünün 1/10'u, AĞA vergisi olarak devlete verildiğine göre, defterde kayıtlı ürün miktarını 10 ile çarparsak, elde edilen toplam ürün miktarını buluruz. Bu yolla ayrı ayrı her ürünün, her hanede, her karyede ve Mut genelinde yetiştirilen miktarlarına ulaşabiliriz.

Buğday: Defter kayıtlarında “hınta” olarak geçen buğday, karyelerin tamamında yetiştirilmektedir. Kayıtlarda buğdayın ölçü birimi “kile” olarak geçmekte ve bu ölçü birimi, bazı bölgelerimizde halk arasında hala kullanılmaktadır. Mesela Çukurova bölgemizde, Hatay/Erzin yöresinde “kilek, külek” adıyla, Mersin yöresinde adı değişikliğe uğramadan “kile” adıyla hala kullanılmaktadır. Kile bir hacim ölçü birimi olmakla birlikte, o zaman kullanılan bir kilenin tam olarak çindi kaç kg. gelebileceği hakkında kesin bir yorum yapamıyoruz. Ancak Mut'a gittiğimizde, günümüzde Mut'un birçok köyünde kilenin hâlâ kullanıldığını öğrendik, bunun yanında aynı yörede bulunan Ermenek, Gülnar gibi yerlerde de kile, halk arasında hâlâ kullanılmaktadır. Mut, Ermenek, Gülnar'da kullanılan bir kile yaklaşık 64-65 kg. gelmektedir,

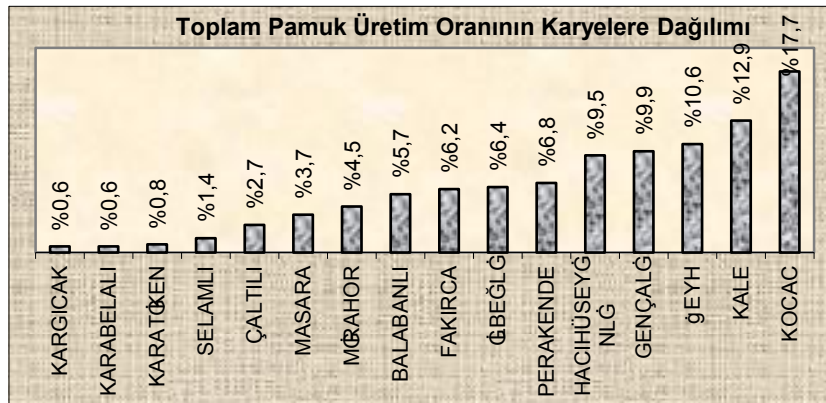
ancak Mersin yöresinde 1 kile 320-325 kg., Erzin yöresinde kullanılan bir kile ise 32-33 kg. gelmektedir. Aslında 1 kilenin belirlenmesinde birim aynı olmakla beraber oran değişmektedir. Osmaniye, Dörtöl, Erzin yöresinde 2 havayî buğdaya 1 kile, Mut, Ermenek, Gülnar yöresinde 4 havayî buğdaya 1 kile, Mersin yöresinde 20 havayî buğdaya 1 kile denilmektedir. Bu oranlar büyük ihtimalle geçmişte kullanılan oranlardır. Görüldüğü gibi bir kile, bir yörede aynı orandır. Mehmet Zeki Pakalın'ın Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri adlı eserinde (MEB yayınları. 2. cilt, 2. baskı, syf. 281, İstanbul, 1971) iki tür kileden bahsedilmektedir. Bunlardan birisi, genelde balkanlarda kullanılan ibrail kilesi, yaklaşık 100 kg. diğeri ise, Anadolu da kullanılan İstanbul kilesi, yaklaşık 25 kg. dır. Yukarıdaki veriler ve eserdeki farklılık dikkate alındığında, 1 kilenin bu eserde yazıldığı gibi 2 farklı oranda olmadığına, Anadolu'nun ve bütün Osmanlı coğrafyasının değişik bölgelerinde farklı ölçü birimlerine karşılık geldiği sonucuna ulaşılabilir. Buğdayda kullanılan ölçü birimi olarak çok az da olsa "kutu" ölçü biriminin kullanıldığı da olmuştur. Kutu, kilenin 1/8 oranında olan hacim ölçüsü birimidir. Bu oranın doğruluğu defter kayıtlarından anlaşılmaktadır. 1 kile buğdaya 18 kuruş vergi verilmektedir 4 kutuya 9 kuruş vergi verildiğine göre, 8 kutuya 18 kuruş vergi verilir, bu da demek oluyor ki 8 kutu 1 kileye eşittir. Ürün miktarlarının toplamlarından anlaşıldığına göre, gerek karyelerde, gerekse Mut genelinde en fazla üretilen ürün Buğdaydır. Mut'ta toplam 4935 kile 720 kutu, kutuyu kile cinsine çevirdiğimizde ise toplam 5025 kile buğday yetiştirildiğini görüyoruz. Üretilen toplam buğday miktarı karyeler arasında düzenli bir şekilde dağılmamaktadır.



Arpa: Kayıtlarda "Ç'ir" olarak geçen arpa, buğdaydan sonra en çok yetiştirilen üründür. Arpada da buğdayda olduğu gibi, kile ve kutu ölçü birimleri kullanılmıştır. Kutu ölçü biriminin arpada daha çok kullanılması, arpanın buğdaydan daha az yetiştirildiğini göstermektedir. Kutunun, kilenin 1/8'i olduğundan yola çıktığımızda, yani rakamları kile cinsine çevirdiğimizde, toplam miktarlardan arpanın buğdaya oranla daha az yetiştirildiğini görürüz. Mut genelinde 2205 kile 2610 kutu, kutuyu kile cinsine çevirirsek, toplam 2531,25 kile arpa ürettiğini görmekteyiz. Bu rakamlardan arpanın buğdaya oranla %50,4 daha az yetiştirildiğini görüyoruz. Arpa da buğday gibi karyeler arasında farklı oranlarda üretilmekle birlikte, Kargıcak karyesinde hiç üretilmemektedir.



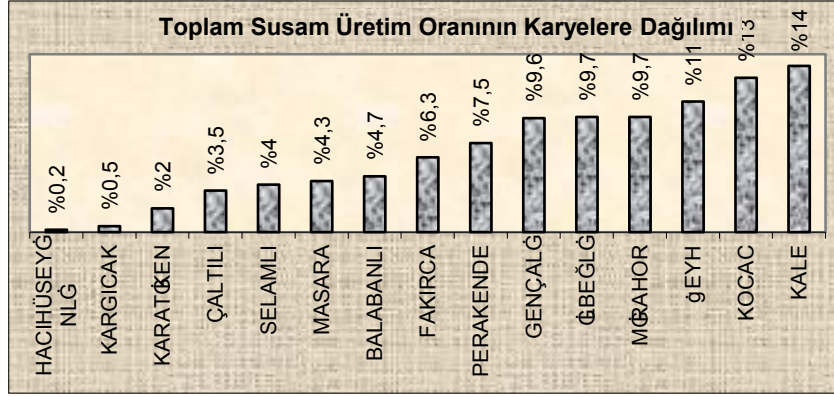
Pamuk: Defter kayıtlarında “penbe” olarak geçmektedir. Ölçü birimi, ağırlık ölçüsü birimi olan kıyyedir. 1 kıyye, 1 okka yani yaklaşık 1283 gr.’dır.²⁶ Kazançlar bölümünde, Penbe tarlası adı altında, bir yıllık kazancın dışında, pamuk tarlasının dönümünün de verilmesi bizi, o dönemde birim alandan elde edilen pamuk miktarına götürebilir. Yalnız bu hesaplamayı yaparken çok dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu hesaplamayı, elde edilen toplam pamuk miktarını toplam pamuk tarlası alanına bölerek bulabiliriz, ancak kazanç getiren her pamuk tarlasının dönümü yazılmadığı için, bu sağlıklı bir sonuç vermeyebilir. Yapmamız gereken her karyeden tarla dönümleri yazılmış haneleri değerlendirmektir. Örnek olarak 5 farklı karyeyi ele aldık. Dönümleri yazılı hanelerin ölçü olarak verdiği miktarları 10 ile çarparak, bir yılda elde edilen toplam ürün miktarını bulduk. Sonra bu ürün miktarını toplam tarla dönümüne bölerek, 1 dönüm pamuk tarlasından kaç kıyye pamuk elde edildiğini çıkardık. Hane hane yaptığımız bu işlem sonucunda elde ettiğimiz sonuçlardan, önce her karyenin aritmetik ortalamasını, daha sonra karye sonuçlarından, genel yargı diyebileceğimiz 5 karyenin ortalamasını bulduk. Masara karyesinde 1 dönüm pamuk tarlasından 12,4 kıyye pamuk alınmıştır. Fakırca karyesinde 1 dönümden 14,5 kıyye, İbeğli karyesinde 1 dönümden 15,7 kıyye, Kocac karyesinde 1 dönümden 15,8 kıyye, Balabanlı karyesinde 1 dönümden 20 kıyye pamuk alınmıştır. Bu karyelerin ortalamasını aldığımızda, 1 dönüm pamuk tarlasından 15,6 kıyye pamuk alındığı ortaya çıkmaktadır. Mut’ta, toplam 7060 kıyye pamuk üretiminin yapıldığını kayıtlardan çıkarabiliriz. Bunun yanında, Oyladin, Çivi, Eleksi, Güme, Navdalı karyeleri dışındaki diğer karyelerde, pamuk üretiminin yapıldığını kayıtlarda görmekteyiz.



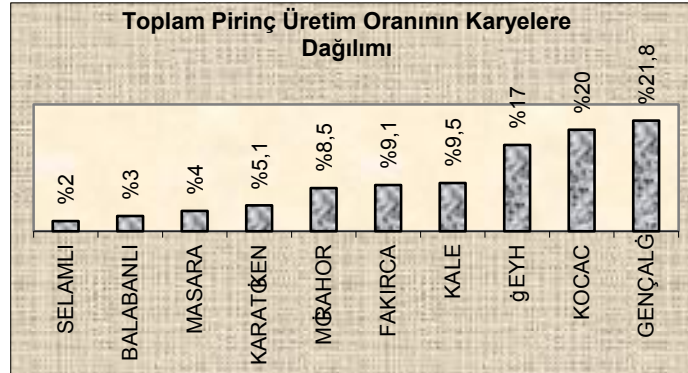
Susam: Simsim, sisam ve susam olarak üç farklı isimle kayıtlarda yer almaktadır. Susamın ölçü birimi buğday ve arpanın ölçü birimleriyle aynıdır. Elde edilen miktar buğday ve arpaya oranla çok az olmasına karşın, 15 karyede üretiminin yapıldığını görüyoruz. Yalnız,

²⁶ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 13 baskı, Aydın Kitabevi, Ankara 1995, s.1118.

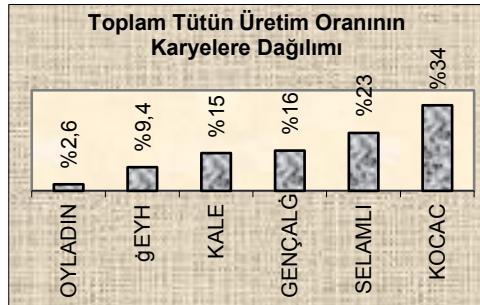
susamın üretim miktarı az olduğu için, vergilendirmede ölçü birimi olarak kutu kullanılmıştır. Sadece bir yerde Masara karyesi 8. hanede ölçün miktarını belirtmek için kile kullanılmıştır. Mut genelinde, toplam 4010 kutu yani 501,25 kile susam üretimi yapılmıştır. Bu miktar, toplam arpa üretiminin %19,8'i, toplam buğday üretiminin %10'u kadardır. Karyelerde, diğer ürünlerde olduğu gibi, susam üretiminde de farklı oranlar karşımıza çıkmaktadır.



Pirinç: Defter kayıtlarında pirinç olarak geçmektedir. Kullanılan ölçü birimi kıyyedir. Buğday, arpa ve susamda olduğu gibi hacimle ölçülebileceği halde, hacim ölçülerine oranla daha az miktar tutan kıyye ile ölçülmesi, pirincin üretim miktarının bu ürünlere oranla ne kadar az olduğunu göstermektedir. Mut genelinde, üretilen pirinç miktarının 4950 kıyye olup, toplam 10 karyede üretildiğini görmekteyiz.



Tütün: Kayıtlarda “duhan”, birkaç yerde de tütün olarak geçmektedir. Ölçü birimi kıyyedir. Mut genelinde 1170 kıyye tütün üretilmiş olup, toplam 6 karyede üretimi yapılmıştır.



Mısır: Kayıtlarda “darı” olarak geçmektedir. Üretimi çok az yapılmakla birlikte, ölçü birimi olarak kile kullanılmıştır. Mut'ta mısır üretiminin fazla yapılmadığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bunun tabii sonucu olarak da mısırın ölçü biriminin kile olduğu görülmektedir.

Turkish Studies

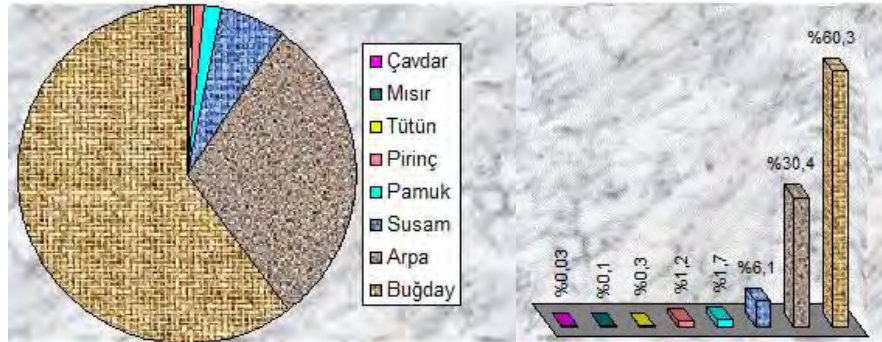
Mut genelinde sadece Selamlı karyesinde 6 kile, Gençali karyesinde 2 kile olmak üzere toplam 8 kile mısır üretilmiştir.

Çavdar: Kayıtlarda yine çavdar olarak geçmekte ve kullanılan ölçü birimi diğer ürünlerin çoğunda olduğu gibi kiledir. Çavdar en az yetiştirilen üründür. Fakırca karyesinde 2 kile, Hacıhüseyinli karyesinde 2 kutu olmak üzere, Mut genelinde toplam 2,25 kile çavdar üretimi yapılmıştır.

Meyvecilik ve Bağcılık: Kazançların yazıldığı bölümde, bazı karyelerde bahçe ve üzüm bağı kaydına rastlamaktayız. Bölgede yetiştirilen ürünler bu faaliyetlerden gelir sağladıklarına göre, Mut'ta az da olsa meyvecilik ve bağcılık yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bölgede yetiştirilen tarım ürünlerini toplu olarak kg. cinsinden değerlendirdiğimizde şu sonuca varabiliriz: Buna göre 321600 kg. buğday, 162000 kg. arpa, 32080 kg. susam, 9037 kg. pamuk, 6336 kg. pirinç, 1498 kg. tütün, 512 kg. mısır ve 256 kg. çavdar üretimi yapılmıştır. Üretilen meyve ve üzüm miktarları hakkında kayıtlarda herhangi bir bilgiye rastlanmadığı için, bunlar değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Mut'ta Yetiştirilen Ürün Çeşitlerinin Üretim Oranları



6.2. Ürün Çeşitlerinin Fiyatları ve Vergilendirilmesi

Her ürünün fiyatını ve o ürün için ödenen toplam vergiyi defter kayıtlarından çıkarabiliriz. Bunun yanında, ürün fiyatlarını ve her ürün için ödenen toplam ögü birbirinin arasında kıyaslayabilir, her üründen yılda ne kadar kazanç sağlandığını bulabiliriz.

6.2.1. Ürün Çeşitlerinin Fiyatları

Ürün fiyatlarını, vergilendirme bölümünden çıkarabiliriz. Bu bölümde, her hanenin her ürün için ödediği ögü miktarlarının yanında bedelinin de verilmesi ürün fiyatlarını belirleyebilmemizi sağlar. Bu yolla her ürünün fiyatını ayrı ayrı belirleyebiliriz. Mut genelinde her üründen elde edilen toplam geliri, toplam ödenen ürün miktarına böldüğümüzde, her ürünün kile, kutu, kıyye cinsinden fiyatına ulaşmamız gerekir. Ancak bu yolu takip ettiğimizde karımıza çok az da olsa bir hata oranı çıkar. Mesela bu uygulamayı buğday için yaparsak, bir kile buğdayı 17,84 kuruğolarak hesaplarız, hâlbuki 1 kile buğdayın 18 kuruğ olduğu, hanelerin buğday ögü kayıtlarına bakıldığında ortaya çıkmaktadır. Yekûnu değerlendirdiğimizde ortaya çıkan bu yanlışlık, buğdayın kile başına düğün vergisi yazılırken, yaklaşık 10 hanede ödenen ögü bedelinin yanlış yazılmasından veya ürün miktarının hiç yazılmamasından kaynaklanmaktadır. Mesela Kocac karyesi 6. hanede kayıtlı Süleyman oğlu Mehmet'in, buğday için ödediği ögü yazılırken sadece bedeli yazılmış, ürünün miktarı ise belirtilmemiştir.

Bu tür yanlışlıklara diğer ürünlerde de rastlamaktayız. En çok yanlışlık buğdayda görülmekte, daha sonra bu oran, ürünlerin üretim miktarına göre gittikçe düşmektedir. Bundan

dolayı fiyat tespitinde en güvenilir yol, hane kayıtlarının değerlendirilmesidir. Ürünlerin, kendi ölçü birimlerinden fiyatını bulabileceğimiz gibi, kg. cinsinden fiyatlarını da bulabiliriz.

Ürünlerin Kile, Kıyye ve kg. Cinsinden Fiyatları

Arpa	1 kile	12 kuruğ	1 kg.	0,19 kuruğ
Mısır	1 kile	12 kuruğ	1 kg.	0,19 kuruğ
Çavdar	1 kile	17,5 kuruğ	1 kg.	0,27 kuruğ
Buğday	1 kile	18 kuruğ	1 kg.	0,28 kuruğ
Susam	1 kile	40 kuruğ	1 kg.	0,63 kuruğ
Pirinç	1 kıyye	1 kuruğ	1 kg.	0,78 kuruğ
Tütün	1 kıyye	3 kuruğ	1 kg.	2,34 kuruğ
Pamuk	1 kıyye	5 kuruğ	1 kg.	3,91 kuruğ

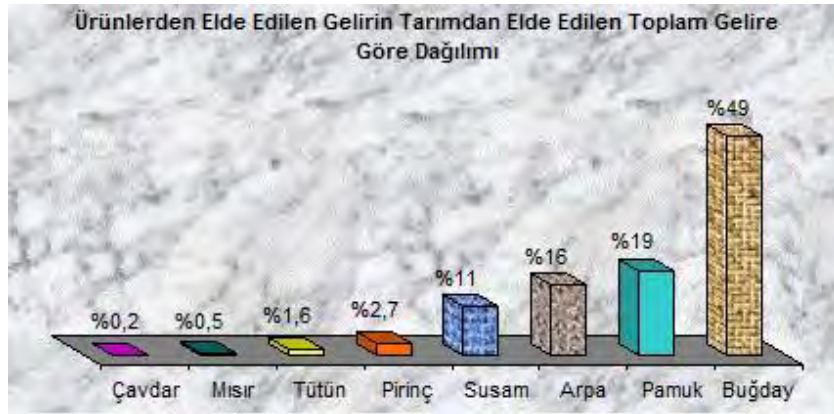
Tabloda da görüldüğü üzere en pahalı ürün pamuktur. En ucuz ürün ise arpadır.

Defter kayıtlarından her üründen yılda toplam ne kadar kazanç sağlandığını da çıkarabiliyoruz.

Ürünlerden Sağlanan Yıllık Kazançlar. (Kuruş)

Buğday	Pamuk	Arpa	Susam	Pirinç	Tütün	Mısır	Çavdar
89660	35405	30020	20320	5050	2885	960	385

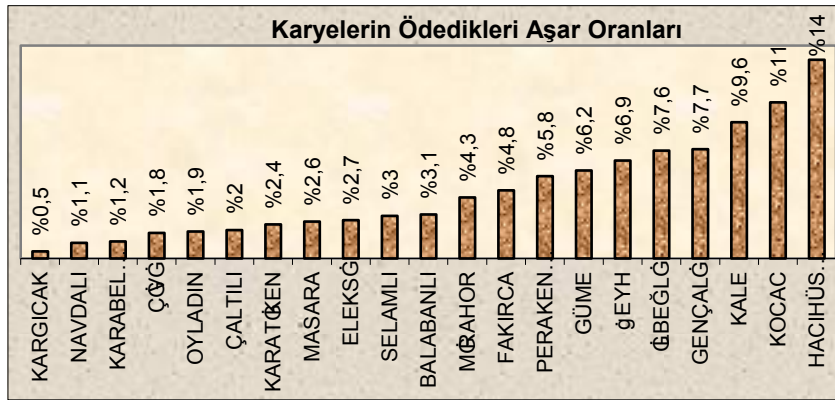
Bu tablodan da anlaşılacağı üzere, ürünler arasında en çok gelir getireni buğdaydır. Pamuk, arpa ve susamdan daha az üretilmesine rağmen, bu ürünlerden daha çok gelir getirmiştir. Diğer ürünlerde ise elde edilen kazanç, ürünlerin üretim miktarıyla doğru orantılıdır.



6.2.2. Ürünlerin Vergilendirilmesi

Vergilendirme bölümünde her ürün için ödenen miktar ve fiyat verilmiştir. Bunların toplamından, her ürünün toplam üretim miktarını ve elde edilen toplam geliri ortaya koymaya çalıştık. Bu bölümde, her ürün için ayrı ayrı yazılan vergi bedelleri, daha sonra toplanarak “Ağar-ı Seneviye” (senelik vergi) verilmiştir. Buradan her ürün için ödenen toplam vergi miktarını bulabileceğimiz gibi, Mut genelinde bir yılda ödenen ağar miktarına ulaşabiliriz. Ürünler arasındaki ağar oranı, ağarın elde edilen gelirin 1/10’u olmasından dolayı, “Ürünlerden Elde Edilen Gelirin Tarımdan Elde Edilen Toplam Gelire Göre Dağılımı” grafiğindeki gibidir. Her ürün için ödenen

toplam vergi miktarlarında “Ürünlerden Sağlanan Yıllık Kazançlar” tablosundaki rakamların 1/10’u kadarıdır. Aslında defter kayıtlarında geçen, 1260 yılındaki tarım kazançlarının toplamı, toplam aÇar miktarının 10 katı olması gerekmektedir. Ancak arada 385,5 kuruÇ gibi bir fark vardır. Masara karyesi 6. hanede kayıtlı Süleyman oğlu Mehmet’in, her ürünün vergisinin ayrı ayrı yazıldığı bölümde, 44 kuruÇ vergi verdiği yazılmasına rağmen, yekûnun yazıldığı bölümde, aÇar toplamı yazılmamıştır. geyh karyesi 4. hanede kayıtlı kaza müdürü İbrahim Bey oğlu Mehmet Bey’in, her ürün için ayrı ayrı yazılan bedellerin toplamı 181 kuruÇ olması gerekirken, deftere 81 kuruÇ olarak yazılmıştır. Bunun gibi 4-5 örnek daha verebiliriz. Aradaki bu küçük fark, defter yazılırken bunun gibi yapılan toplama yanlışlarından olsa gerektir. Hanelerin ödediği aÇar miktarını tek tek topladığımızda, bir yılda ödenen toplam aÇar miktarına ulaşırız. Buna göre Mut genelinde bir yılda 18468,5 kuruÇ aÇar toplanmıştır. Yine buradan her karyenin ödediği aÇar miktarlarını da bulabileceğimiz gibi, toplam aÇarın karyelere göre dağılımına da ulaşabiliriz. AÇar, malı olan Müslümanların mallarından alınan, 1/10 oranında vergi olduğuna göre, bu oranlamadan karyelerin zenginlik durumunu yorumlayabiliriz.



YetiÇirilen ürün çeÇitleri ve miktarları kısmında bahsettiğimiz gibi, üretimi yapıldığını düşündüğümüz meyve ve bağ ürünlerine vergilendirme bölümünde rastlamıyoruz. Kayıtlarda, diğer ürünlerden alınan vergiler, miktarları ve fiyatlarıyla birlikte geçmesine rağmen, meyve ve üzüm için bu durum söz konusu değildir. Mesela, kazançlar bölümünde yazılmış olan pamuk tarlasından, 1260 yılında elde edilen gelirin, 1/10’u pamuk öÇü olarak vergilendirme bölümünde yazılıdır. Buna karÇın kazançlar bölümünde kayıtları olmasına ve çiftçilerin bundan gelir sağlamalarına rağmen, vergilendirme bölümünde meyve ve bağ kaydına rastlanmaması, meyve ve bağdan öÇür alınmadığını ortaya koymaktadır.

7. Arazi ÇeÇitleri

Hanelerin gelirlerinin yazıldığı bölümde, gelirlerin yanında gelir getiren arazi çeÇidinin isminin ve miktarının da verilmesi, bizi toplam tarım arazisine, tarım alanlarının kullanım Çekline göre dağılımına, arazinin iÇetme biçimi gibi verilerine götürebilir. Ancak arazi miktarları yazılırken titiz davranılmadığını, defter kayıtlarından anlıyoruz. Karyelerin ayrı ayrı arazi miktarı toplamına, bunların toplamından da Mut genelinin toplam tarım alanına ulaşmamız gerekirken, kazanç sağlanan her arazinin miktarının verilmemesinden dolayı böyle bir sonuca ulaşamıyoruz.

7.1. Tarım Alanlarının Kullanım Şekline Göre Dağılımı

Deftere, tarım alanlarının 5 farklı Çekilde ekili ve dikili araziler olarak kaydedildiği görülmektedir. Bu tarım alanları deftere, “mezru tarla”, “ıcar eylediği tarla”, “penbe tarlası”, “duhan tarlası”, “kürüm-ı asma”, “bahçe” başlıkları altında kaydedilmiştir.

Mezru Tarla: Ekili-dikili alanlara denildiğini anlamaktayız. Ancak burada hangi tarım ürününün yetiştirildiği yazmamaktadır. Defter kayıtlarından burada buğday, arpa gibi ürünler yetiştirildiğini çıkarabiliriz. Her tarlanın birim alanından, az da olsa farklı gelirler sağlandığı karye defter tablolarında görülmektedir. Buradan da anlaşılabileceği üzere, yılda 1 dönümden Çu kadar kazanç sağlanmaktadır denemez. Tarım alanlarından elde edilen toplam gelirlere baktığımızda, en çok gelirin mezru tarlalardan alındığı görülmektedir. Tarım ürünlerinden elde edilen gelirin toplam gelire dağılımında, en çok gelirin hangi ürünün getirdiğine bakıldığında, bu durum daha iyi anlaşılabilecektir. Mut genelinde 1260 yılında 104422,5 kuruğ, 1261 yılında 68073 kuruğ olmak üzere toplam 171210,5 kuruğ elde edildiğini görüyoruz. 1260 yılı ile 1261 yılı toplandığında, burada yazılı toplamdan 1285 kuruğ eksik olduğu görülecektir. Yekûndaki bu yanlışlık yine defter yazılırken toplama işlemindeki yanlışlıktan kaynaklanmaktadır.

İcar Eylediği Tarla: Bu kayıttan, kendi tarlasını başkalarına kiralayanların olduğunu anlıyoruz. Kiralanan tarlaya, “mezru tarla”da olduğu gibi, kayıtlarda görülen pamuğun dışındaki diğer ürünlerin ekildiğini söyleyebiliriz. Kayıtlardan, kiralanan tarlalardan elde edilen gelire baktığımızda, bu faaliyetin oldukça fazla yapıldığını görürüz. İcar edilen tarlalardan Mut genelinde, 1260 yılında 46698 kuruğ 1261 yılında 30025 kuruğ olmak üzere toplam 76623 kuruğ gelir sağlanmıştır. İki yılın toplamlarından, defterde yazılı olan miktar ile bizim toplama işlemimizden çıkan 100 kuruğluk fark, yine defter yazılırken yapılan yanlış toplama işleminden olsa gerektir.

Penbe Tarlası: Pamuk arazisinin yazıldığı bu bölüm, pamuk arazi miktarını belirlemenin dışında, veri yorumunda en güvenilir bölümdür. Bu durum, bakıldığı zaman gerek karye defter tablolarında, gerekse karye toplamalarının yer aldığı Mut genel tablosundan da anlaşılabilmektedir. 1260 (1844) yılında toplam 33950 kuruğ, 1261 (1845) yılında da toplam 22596 kuruğ olmak üzere toplam 56096 kuruğ gelir sağlanmıştır. Defter kayıtlarında toplamada 450 kuruğ yanlışlık yapılmış, kayıtlara 450 kuruğ eksik yazılmıştır.

Duhan Tarlası: Tütün arazisini belirtmek için yazılmıştır, ancak bazı karyelerde tütün yetiştirilmesine rağmen, karye kayıtlarının kazançlar bölümünde duhan tarlasına rastlanmamaktadır. Buradan, bütün tütün tarlalarının bu bölümde yazılmadığını anlayabiliriz. Mesela Selamlı karyesinde 270 kıyve tütün yetiştirilmesine rağmen, hiçbir hanenin tütün tarlası yazılmamıştır. Bu örnekleri çoğaltabiliriz. Sadece Oyladın karyesinde “Duhan Tarlası” kaydına rastlıyoruz. Bundan dolayı tütün tarlalarından elde edilen gelir olarak, buradan kesin bir rakam veremeyiz. Ancak tütünden elde edilen gelir, tütün tarlasından sağlanacağına göre, tütünden elde edilen geliri, (2885 kuruğ) duhan tarlasından elde edilen gelir olarak sayabiliriz.

Kürüm-ı Asma: 1 dönüm Kale karyesinde, 1 dönümde Oyladın karyesinde olmak üzere toplam 2 dönüm üzüm bağı kaydı bulunmaktadır. Bu 2 dönüm üzüm bağından 1260 (1844) yılında 170 kuruğ, 1261 (1845) yılında da 105 kuruğ olmak üzere toplam 275 kuruğ gelir sağlanmıştır. Oyladın karyesinde 1260 (1844) yılında 1 dönüm üzüm bağının, 120 kuruğ gelir getirdiği görülmektedir. Aynı karyede, aynı yılda 1 dönüm mezru tarla, ortalama 53 kuruğ gelir getirdiğine göre, Oyladın karyesinde bağcılığın son derece kazançlı olduğu yorumu yapılabilir. Ancak bu durum Kale karyesi için söz konusu değildir. Çünkü Kale karyesinde 1 dönüm Mezru tarla ile 1 dönüm üzüm bağı ağırlığı yukarı aynı geliri getirmektedir.

Bahçe: Bazı karyelerde karımıza çıkan bahçe kayıtlarından, bu karyelerde meyvecilik yapıldığını anlamaktayız. Özellikle Oyladın karyesinde 12 haneden 11'inin bahçesinin olması, Oyladın karyesinde yoğun bir şekilde meyvecilik yapıldığını göstermektedir. Başta Oyladın, Gençali, geyh, Kocac, Kargıcak karyelerinde bahçe kayıtlarına rastlamaktayız. Buradan hareketle, günümüzde Mut'ta yoğun bir şekilde yapılan meyveciliğin temellerinin o dönemde atıldığını söyleyebiliriz. Mut genelinde bahçe arazisinden 1260 (1844) yılında 1015 kuruğ, 1261 (1845) yılında 745 kuruğ olmak üzere toplam 1760 kuruğ gelir elde edilmiştir.

Gayr-i Mezru Tarla: Ekili olmayan tarla **Çeklinde** anladığımız bu arazi **çeğdine** fazla rastlamamakla birlikte, bunların nadasa bırakılan arazi mi yoksa artık ekimi yapılmayan arazi mi olduğunu bilmiyoruz. Ancak bir arazinin üst üste 2 yıl nadasa bırakılmayacağını göz önüne alırsak, bu arazi **çeğdini**, atıl durumda olan araziler olarak yorumlayabiliriz. Kayıtlarda sadece dönümü yazmakla birlikte, ekili olmadığı için gelir kaydı yoktur. Kayıtlara göre Mut genelinde, toplam 7 dönüm “Gayr-i Mezru” arazi bulunmaktadır.

1260-1261 (1844-1845) yıllarında elde edilen gelirleri karşıladığımızda, iki yılın gelir toplamalarında, bütün ürünlerde görülen bir fark vardır. Bütün arazi **çeğilerinden** 1260 yılında, 1261 yılından daha çok gelir sağlanmış. Bu verilerin yanında, o günün **Çatlarında** tarımın büyük ölçüde iklime ve doğa olaylarına bağlı olduğunu da göz önüne alırsak, 1261 yılında kısmî bir kuraklığın hüküm sürmüğü olması muhtemeldir.

Bağ, bahçe ve gayr-i mezru araziler hariç diğer tarım arazilerinden, 1260 yılında elde edilen gelir toplamının 1/10'unun, defterde kayıtlı **Ağar** vergilerinin Mut'tan toplanan vergilerin yekûnuna **eğit** olması gerekir. Bu oranlamaya baktığımızda, 300-400 kuruşluk bir fark ile hesabın hemen hemen tuttuğunu görüyoruz, bu farkın da defter kayıtlarında yapılan yanlış toplama **iğemlerinden** kaynaklandığı düşünülebilir.

7.2. Tarım Arazilerinin İşletme Biçimleri

Tarım arazi **çeğitlerinde** de **iğret** edildiği gibi, arazi **iğetme** biçimini sadece icar etme **Çeklinde** görebiliyoruz. Bu gün köylerimizde görülen, ortak, yarıya vb. gibi arazi **iğetme** biçimine defter kayıtlarında rastlamadık. Sadece Kocac karyesi 15. hanede kayıtlı Osman oğlu Mustafa'nın, kiracılıktan gelir elde etmesi bize, farklı bir arazi **iğetme** biçimini çağrıştırmakla birlikte, kayıtlarda bu konuyla ilgili elle tutulur bir bilgi bulunmamaktadır. **Çetme** biçimi olarak bir diğer ayrımı da tarla, bahçe, bağ **Çeklinde** yapabileceğimiz gibi, bağ ve bahçe arazilerinin tarla arazilerine göre son derece küçük olmasından dolayı böyle bir uygulama yapmaya gerek kalmamıştır.

8. Hayvan Çeşitleri ve Vergilendirilmesi

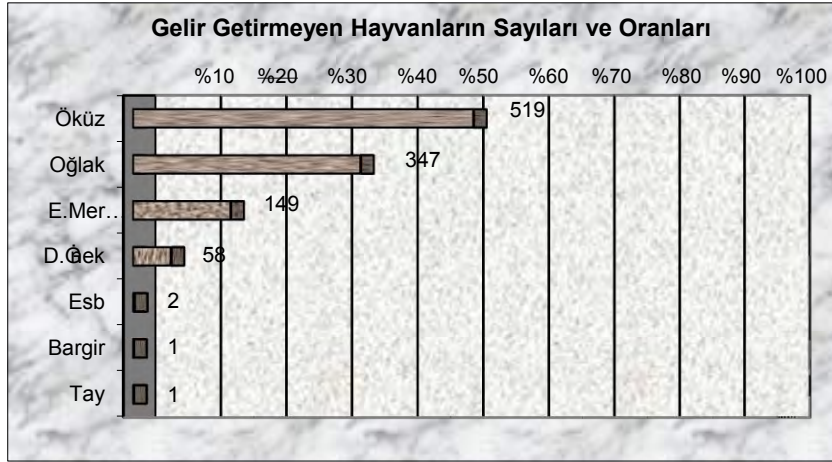
Mut genelinde inek, keçi, koyun, deve, öküz, **eğek**, at olmak üzere toplam 7 **çeğit** hayvan türüne rastlanmaktadır. Bu hayvan türleri kendi aralarında da sınıflara ayrılmaktadır. 7 **çeğit** hayvan türü sınıflandırılarak, 21 farklı isimle deftere kaydedilmiştir. Bundan başka, Perakende karyesi 12. hanede kayıtlı Sarı Ali oğlu Mehmet'in kaydında, dölsüz ağnam **Çeklinde** bir kayda rastladık. Getirdiği gelir itibarıyla diğer hayvanlara benzemeyen bu kayıttan, yavrusu olmayan **değik** hayvanların bir araya getirilerek yazıldığı yorumunu çıkarabiliriz. Sınıflandırmaya tabii tutulan hayvan türlerinden bazıları, getirdikleri gelirlerle beraber miktarları, bazıları da gelir getirmediği **düğün** olarak sadece miktarları deftere kaydedilmiştir. Gelir getiren hayvanlardan bazıları vergilendirilmiş, bir kısmı da vergi dışı bırakılmıştır. Bu kayıtlardan hayvan **çeğitlerinin** toplam sayıları, getirdikleri gelirler, vergilendirilmeleri, gibi verilere ulaşabiliriz.

Hayvan **çeğitlerinin** sayılarının da deftere yazılması, bizi en çok beslenen hayvan ve bu hayvanların birbirine oranına ulaşacağı gibi, hayvancılıkta en çok hangi hayvan türünün beslendiği verilerine de götürecektir. Az da olsa, bazı kayıtlarda hayvanlardan sağlanan gelir yazılmakla beraber, gelir sağlanan hayvanların sayısı verilmemiştir. Bu durumu daha çok kısarak ve deve türlerinde görmekteyiz. **Öbeğli**, Mirahor, Kale karyelerinin defter tablolarına bakıldığında, bu durum daha iyi anlaşılacaktır. Sayıları yazılmayan hayvan **çeğitlerine**, gelirlerine göre yaklaşık bir sayı vererek, hayvan **çeğitlerinin** dağılımına ulaşabilir, hayvan **çeğitleri** arasında daha sağlıklı bir oranlamaya gidilebilir. Buna göre kısarak toplamına 13, deve toplamına da 6 eklersek, Mut genelinde toplam 10463 adet hayvan olduğu ortaya çıkar. Buna göre 7411 adet keçi yaklaşık %70-75 oranla en çok beslenen hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır.



8.1. Gelir Getirmeyen Hayvan Çeşitleri

Gelir getirmeyen, yani kayıtlarda “Hâsılât-ı Seneviye”si yazılmayan farklı türden 7 sınıf hayvanın sayıları verilmiştir. Öküz, dölsüz inek, erkek merkep, oğlak, beygir (yük taşımakta, tarım işlerinde, dağcılıkta kullanılan at), tay, esb (binek atı) olarak kayıtlarda karşımıza çıkan bu hayvanların, bazılarından dolayı da olsa mutlaka gelir sağlanmaktadır. Ancak bunların bazılarının ihtiyaç olarak düşünüldüğü için gelir kaydı bulunmadığı, bazılarının da gerçekten hiç gelir getirmediği düşünülebilir. Gelir kaydı olmayan hayvanlar arasında, gerek karyelerde, gerekse Mut genelinde sayısını en fazla olarak gördüğümüz hayvan öküzdür. Öküzün dolayı da olsa bir gelir getirdiği muhakkaktır. Kanaatimizce gerek bu dolayı gelirin kesin olarak tespit edilememesi, gerekse devrin şartlarında öküzün ihtiyaç olarak düşünülmesinden dolayı, öküzün gelir kaydı bulunmamaktadır. Erkek merkep, beygir, esb için de bu şekilde düşünülebilir. Buzağılamayan inek olarak anladığımız dölsüz inek, oğlak ve tayın hiçbir şekilde gelir getirmediği ortadadır. Bu hayvanların sayılarının kayıtlarda verilmesinden dolayı bunların toplam sayılarını, toplamların karyelere göre dağılımını ve toplam sayılarının birbiri arasındaki oranı bulabiliriz.



8.2. Gelir Getiren Hayvan Çeşitleri

Defterde 15 farklı sınıfa ayrılmış bu hayvanların çoğu, aynı cins hayvanlardır. Getirdikleri gelirin yanında sayıları verilmekle birlikte, yukarıda bahsedildiği gibi çok az da olsa sadece gelirlerinin yazılı olup sayılarının verilmediği kayıtlarda mevcuttur.

Gelirlerine bakıldığında aynı tür hayvanların farklı gelirler getirdiğini görmekteyiz. Hayvanlardan elde edilen gelirin sağlıklı durumda olanların, süt ve süt ürünlerinden, diğerlerinin

gücünden, yününden, yavrusunun satılmasından elde edildiğini tahmin edebiliriz. Yaklaşık aynı geliri getirmelerine rağmen, hayvan türlerinin yazılmasında çok dikkatli davranılmış ve aynı tür hayvanlar, erkek, dişi, döller, dölsüz gibi sınıflara ayrılmıştır. Bu sınıflamanın yapılmasında neden bu kadar titiz davranıldığını bilmiyoruz. At, ecek, deve, devede olduğu gibi iki, üç hatta dört farklı sınıfa ayrılan hayvan türleri vardır. Akla, bunların vergilendirilmelerinden dolayı mı, bu kadar sınıfa ayrılmıştır sorusu gelmekle birlikte, bahsettiğimiz hayvan türlerinin vergileri olmadığını göz önüne alırsak, olsa olsa bunlar, hem yörede hayvancılığın yoğun bir şekilde yapılmasından, hem de temettuât defterlerinin amacına binaen böyle yazılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Aynı tür hayvanların farklı gelirler getirdiğini söylemiştik, zaten bu durum karyelerin kayıtlarına bakıldığında da hemen anlaşılmaktadır. Ancak bunlar yine de bir ortalama gelir etrafında birleşirler. Mesela bir deve ortalama yılda 45-60 kuruş gelir getirirken, bir merkep 15-25 kuruş gelir getirmektedir.

Gelir Getiren Hayvanların Ortalama Gelirleri (Kuruş)

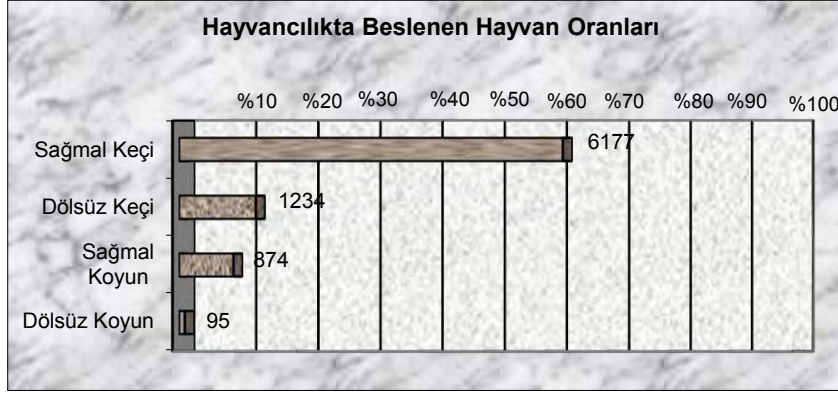
0,5-1	Dölsüz Keçi	Dölsüz Koyun		
4-5	Sağmal Keçi	Sağmal Koyun	Dölsüz	
15-25	Sağmal Erkek	Dölsüz Kısırak	Döller Merkep	Muhalif
25-30	Döller Deve	Kısırak	Döller Kısırak	
45-60	Dişi Deve	Erkek Deve	Deve	

Bu gelirler ortalama olmakla birlikte, aynı tür ve aynı sınıf hayvanların, bu ortalama gelirlerden çok düşük veya çok yüksek gelir getirdikleri de olmuştur. Mesela bir erkek deve bazen 30-35 kuruş gelir getirdiği görülmekle beraber, yine bir erkek devenin 180 kuruş gelir getirdiği de görülmektedir.

8.3. Hayvan Çeşitlerinin Vergilendirilmesi

Kazançlar bölümünde, gelir getiren her hayvan türünün ayrı ayrı yazılmasına rağmen, “Resm-i Ağnam” olarak sadece döller, dölsüz koyun ve keçiden vergi alınmıştır. Bazı kayıtlarda, istisnaî olsa da koyun ve keçiden vergi alınmadığı görülmektedir. Mesela Güme karyesinde vergi verecek kadar hayvana sahip olmalarına rağmen, birçok haneden Resm-i Ağnam alınmamıştır. Buna rağmen, Hacıhüseyinli karyesi 80. hanede kayıtlı, Gani oğlu Mustafa’nın 200 adet ineğinden vergi alındığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Öyle anlaşıyor ki bu Çahıstan alınan vergi, hayvan sayısı ile ilgilidir. Sadece koyun ve keçiden alınan Resm-i Ağnam, hayvan sayısına göre alınan bir vergidir. Her 10 hayvandan 1 kuruş alındığını defter kayıtlarından anlamaktayız. Bu oranlar genelde aynı olmakla beraber, defter kayıtlarında yapılan yazım yanlışlarından olsa gerek, bazı kayıtlarda farklı olduğu da görülmektedir.

Dört sınıf hayvandan alınan vergileri ayırıp birbiriyle oranlayacak olursak, hayvancılıkta en çok hangi hayvanın yetiştirildiğini buluruz. Buna göre sağmal keçi diğer hayvanlara oranla daha çok yetiştirilmektedir.



Yukarıda bahsettiğimiz verileri değerlendirerek, karyelerin ödedikleri Resm-i Ağnam vergilerine göre ayıracak olursak, Mut genelinde karyeler arasında hayvancılığın en çok hangi karyede yapıldığını bulabiliriz. Resm-i Ağnam ödeyen haneleri hayvancılık yapan haneler olarak değerlendiriyoruz, ancak hayvancılıktan gelir sağlayan haneler sadece bu kadar değildir. Karye defter tablolarına bakıldığında, hayvancılık yapanların Resm-i Ağnam ödeyenlerle sınırlandırılmayacağı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda devrin Çatları da göz önüne alındığında, her hayvanı olana da hayvancılık yapıyor diyemeyeceğimiz için, hayvancılık yapanları tespitinde Resm-i Ağnam ödeyenleri kıstas olarak alabiliriz. Bu değerlendirmeler ışığında Güme karyesinde yoğun bir şekilde hayvancılık yapıldığı defter kayıtlarından da anlaşılmaktadır. Ancak birçok hanenin resm-i ağnamları yazılmamıştır.



9. Elde Edilen Gelirlerin Dağılımı

Defter kayıtlarından toplam 9 faaliyetten gelir elde edildiğini çıkardık. Defter kayıtlarında, elde edilen gelirin hangi faaliyetten elde edildiği, gelirin yanına yazılmıştır. Bu da bize, elde edilen gelirleri tasnif etme imkânı vermektedir.

Hiç şüphesiz en çok kazanç sağlanan faaliyet ziraattır. Aslında 9 faaliyet kolundan gelir sağlanmakla birlikte, devecilik ve kiracılıktan sadece birer hane gelir elde etmiştir. Bunun yanında imamlıktan, deqdivanlıktan da diğer faaliyet kollarına göre oldukça az kişinin gelir elde ettiğini görmekteyiz. Yukarıda nüfusun faaliyet kolları bölümünde de belirtildiği gibi, çobanlıktan elde edilen gelirlerin çoğu, hayvancılıktan elde edilen gelirlerdir. Hayvancılıktan elde edilen gelirin, sadece bununla sınırlı olmadığını da belirtmiştik. Hayvancılıktan elde edilen geliri, bu bölümden tam olarak çıkarmasak da bunu, elde edilen bütün gelirlerin yazıldığı kazançlar bölümünden ortaya koyabiliriz. Tarım arazilerinden elde edilen gelirler toplamını ve hayvanlardan elde edilen gelirler toplamını, ayrı ayrı topladığımızda bu sonuca ulaşırız. Defterde hayvanlardan elde edilen

gelirin ayrılmadan, ziraattan elde edilen gelirle birlikte kayıtlı olması, bu bölümde böyle bir çıkarım yapmamızı engellemektedir.

Hizmetkârlıktan ve amelelikten küçümsenmeyecek oranda gelir sağlandığını görmekteyiz. Elde edilen kazanç az olsa dahi, hizmetkâr ve amele sayısının oldukça fazla olması dikkat çekmektedir.

Elde edilen gelirin yanında “Zuhuratından” kelimesinin yazılı olduğu yerlerde, bu geliri hesapta olmayan, planlanarak yapılmış bir faaliyetten elde edilmeyen veya o kişinin mesleğinin dışında bir faaliyetten elde ettiği, bir gelir olarak anlayabiliriz. Her karyede olmamakla beraber imamlıktan kazanç elde edenler de, defter kayıtlarında mevcuttur.

Değdivanlıktan gelir sağlayanların kır bekçiliği, köy veya bağ koruyuculuğu görevlerinden gelir elde ettikleri anlaşılmaktadır.

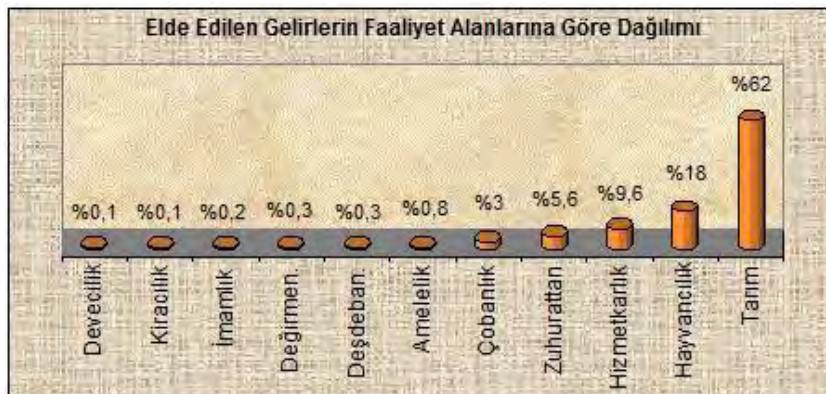
Hizmetkârlık, amelelik, imamlık, değdivanlık, çobanlıktan elde edilen gelirler, ortalama sabit olmakla birlikte, doğal olarak ziraat ve hayvancılıktan elde edilen gelirler, haneden haneye değişmektedir. Ziraat ve hayvancılığın dışında, bütün faaliyet kollarının bir yılda ortalama 250-300 kuruş gelir sağladıklarını görmekteyiz.

Gerek toplama içemlerinde olsun, gerekse bilgilerin yazımı ile ilgili olsun bu bölümde de bazı hatalara rastlıyoruz. Defterde kayıtlı olan bir yıllık toplam gelir 274659,5 kuruştur. Ancak Mut genelinde, 491 hanenin kazançlarının toplamını tek tek topladığımızda, kazanç yekûnu 297481 kuruş çıkmaktadır. Aradaki 22821,5 kuruşluk farkın, defter yazılırken toplama içemlerinde yapılan yanlışlıktan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Hanelerin tek tek kazançlarını topladığımızda -ki en kesin sonuç budur- Mut'un bir yıllık gelirinin 297599 kuruş olduğunu görürüz. Yaptığımız bu son içemden de anlaşılabileceği üzere, hanelerin kazançları toplanırken de yanlışlık yapılmıştır. Bizim, Mut'ta bir yılda elde edilen gelir olarak 297599 kuruş kabul etmemiz gerekmektedir.

Elde Edilen Gelirin Dağılımı (Kuruş)

Ziraat	Hizmetkârlık	Zuhurat	Çobanlık	Amelelik	Değdivanlık	Çınamlık	Kıracılık	Devecilik
238452	28963	16801	8959	2350	975	500	350	250

Bu dağılım, defter kayıtlarında yer alan hane toplamlarından çıkarılmıştır. Defter kayıtlarında hane toplamları tarım ve hayvancılık gelirleri diye ayrılmadığı için, görüldüğü gibi hayvancılıktan elde edilen gelirler, ziraattan elde edilen gelirlerin içinde verilmiştir. Hanelerin tarım alanlarından elde ettikleri gelirler toplamını ve hayvancılıktan elde ettikleri gelirler toplamını, ayrı ayrı topladığımızda, ziraattan ve hayvancılıktan elde edilen gelirler ortaya çıkacaktır. Buna göre toplam gelirin 53393,5 kuruşu hayvancılıktan, 186285,5 kuruş tarımdan elde edilmiştir.



Turkish Studies

Buradan anlaçıldığı gibi Mut'ta ekonomik hayat tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Üretim sektörü diyebileceğimiz bu alandan, toplam gelirin %80'i sağlanmaktadır. Hizmet sektörüne ise, zuhuratından kısmı da dahil edilirse %20'lik bir pay düğmektedir. Çeğitli bağıklar altında belirtmeye çalıştığımız sosyal hayata bakıldığında bu oranın çok doğal olduğıu anlağılacaktır.

Sonuç

Çeğitli bağıklar altında incelemeye çalıştığımız Mut, 1844-45 yıllarında Konya Eyaleti'nin Çel Sancağı'na bağılı, 21 karyeden meydana gelen bir kazadır. Karyelerinin çoğıu günümüze kadar gelmekle birlikte, bazılarının isimleri değığniğ, bazıları Mut'a bağılı mahalle haline gelmiğ, bir tamamen ortadan kalkmığ, bir diğeri de Silifke'ye bağlanmığtır.

İncelemeye esas olan dönemde Mut kazası, toplam 419 haneden meydana gelmektedir. Her hanede ortalama 5 kiğinin yaşadığını varsayarak hane sayısını 5 ile çarparsak, 1844-45 yıllarında Mut'un nüfusunun 2095 olduğunu söyleyebiliriz.

Mut'ta toplam 8 faaliyetten söz etmek mümkün olmakla beraber, bunun yanında defterde meslek olarak yazılmayan, ancak bizim, olduğunu kabul edebileceğimiz, küçük çaplı birkaç faaliyet kolu da vardır.

Defter kayıtlarında, "Sene-yi sabıkta vergi-yi mahsusadan bir senede vermiğ olduğı" şeklinde geçen, özel vergi diyebileceğimiz, bir vergi alındığı görölmektedir. Bu vergi, muaf tutulanlar hariç her haneden alınmığtır. Ancak bu verginin neye göre, hangi kıstaslar göz önüne alınarak, hanede yaşayan insanların sayısına, kazançlarına, mesleklerine, ya da mal varlıklarına göre mi alındığını bilmiyoruz. Çıkarılan oranların birbirini teyit etmemesi de aklımıza, acaba bu vergilerde bir keyfiyet mi söz konusu olmuğtır sorusunu getirmektedir.

Özel verginin mal ve kazançlara göre alındığını kabul etsek dahi, alınan vergilerde kayıtlarda da göröleceğı üzere, yine de bir keyfilik vardır. Aynı mesleğı yapan, bunun yanında kazançları da aynı olan farklı kiğilerden farklı oranlarda vergi alındığı kayıtlarda mevcuttur. Bununla beraber, aynı vergiyi verip de farklı kazançları olanlar da vardır. Bunun gibi mutlak sonuçlar bize, vergilendirmede adaletsizlik yapıldığı düğünmesini çağrığtırmaktadır.

Kaza müdürünün, Mut genelinde üçüncü en yüksek kazanca (2719 kuruğ) sahip olmasına rağmen, bu kazanca göre cüzî bir vergi vermesi (120 kuruğ) isminden en azından hatırı sayılır bir kiğıolduğıu anlağılan, Kale karyesi 1. hanede kayıtlı, Rahim ağazade Mehmet Ağanın, hiçbir vergi ve diğerkazanç kayıtlarının olmaması, bunun yanında gelirleri yüksek bazı kiğilerin, diğerkişlere oranla vergi-yi mahsusa miktarının az olması, akla yine usulsüzlük ve adaletsizlik gibi Güphleri getirmektedir.

Defter kayıtlarından bu verginin en çok 320, en az 15 kuruğolarak alındığını görüyoruz. Defterde Mut genelinin vergi-yi mahsusa toplamı 38063,5 kuruğolarak yazılmığtır. Ancak, her karyenin sonunda verilen vergi-yi mahsusa yekûnunu topladığımızda 37729 kuruğ çıkmaktadır. Her hanenin verdiği vergi-yi mahsusayı tek tek topladığımızda ise 37945 kuruğ çıkıyor ki en doğru toplam budur. Yani deftere 128,5 kuruğfazla yazılmığtır.

Defter kayıtlarından, Mut'ta buğday, arpa, pamuk, pirinç, susam, tütün, mısır, çavdar olmak üzere toplam 8 çeğı ürünün yetiğtirildiğini görüyoruz. Bunun yanında çok az da olsa üzüm bağı ve bahçe kayıtlarına rastlamaktayız. Bu ürünlerin bazıları, hemen hemen her karyede yetiğtirilmekte olup, bazı ürünler ise sadece belirli karyelerde yetiğtirilmektedir. Ürün çeğıtlerinin ölçümünde farklı ölçü birimleri kullanılmığtır. Ayrıca her üründen farklı oranlarda vergi alındığı anlağılmığtır.

Her ürün için ödenen toplam vergi miktarları, toplam gelirin 1/10'u kadarıdır. Aslında defter kayıtlarında geçen, 1260 (1844) yılındaki tarım kazançlarının toplamı, toplam AĞA miktarının 10 katı olması gerekmektedir. Ancak arada 385,5 kuruğ gibi bir fark vardır. Bu fark yazımda ve toplamalarda yapılan yanlışlıklardan kaynaklanmaktadır. Hanelerin ödediği AĞA miktarını tek tek topladığımızda, bir yılda ödenen toplam AĞA miktarına ulaşırız. Buna göre Mut genelinde bir yılda 18468,5 kuruğ AĞA vergisi toplanmıştır.

Üretiminin yapıldığını düşündüğümüz meyve ve bağ ürünlerine, vergilendirme bölümünde rastlamıyoruz. Kayıtlarda, diğer ürünlerden alınan vergiler, miktarları ve fiyatlarıyla birlikte geçmesine rağmen, meyve ve üzüm için bu durum söz konusu değildir. Mesela, kazançlar bölümünde yazılmış olan pamuk tarlasından, 1260 (1844) yılında elde edilen gelirin, 1/10'u pamuk öçü olarak vergilendirme bölümünde yazılıdır. Buna karşın kazançlar bölümünde kayıtları olmasına ve kişilerin bundan gelir sağlamalarına rağmen, vergilendirme bölümünde meyve ve bağ kaydına rastlanmaması, meyve ve bağdan öçür alınmadığını ortaya koymaktadır.

Deftere, tarım alanlarının beğ farklı şekilde kaydedildiğini gördük. Bu tarım alanları deftere, "mezru tarla, icar eylediği tarla, penbe tarlası, duhan tarlası, kürüm-ı asma, bahçe" isimleriyle kaydedilmiştir.

1260-1261 (1844-1845) yıllarında elde edilen gelirleri karşıladığımızda, iki yılın gelir toplamalarında, bütün ürünlerde görülen bir fark vardır. Bütün arazi ölçülerinden 1260 yılında, 1261 yılından daha çok gelir sağlanmıştır. Bu verilerin yanında, o günün şartlarında tarımın büyük ölçüde iklime ve doğa olaylarına bağlı olduğunu da göz önüne alırsak, 1261 yılında kısmî bir kuraklık yaşandığı düşünülebilir.

Mut genelinde inek, keçi, koyun, deve, öküz, egek, at olmak üzere toplam 7 çeşit hayvan türüne rastlanmaktadır. Bu hayvan türleri kendi aralarında da sınıflara ayrılmaktadır. 7 çeşit hayvan türü sınıflandırılarak, 21 farklı isimle deftere kaydedilmiştir. Mut'ta toplam 10463 adet hayvan olduğu ortaya çıkmaktadır. 7411 adet keçi, yaklaşık %70-75 beslenme oranıyla en çok beslenen hayvandır.

"Resm-i Ağnam" (hayvanlardan alınan vergi) olarak sadece döllü, dölsüz koyun ve keçiden vergi alınmıştır. Bazı kayıtlarda, istisnâ olsa da koyun ve keçiden vergi alınmadığı görülmektedir. Bununla beraber Gani oğlu Mustafa'nın 200 adet ineğinden de vergi alındığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Öyle anlaşıyor ki bu Ahıstan alınan vergi, hayvan sayısı ile ilgilidir. Sadece koyun ve keçiden alınan Resm-i Ağnam, hayvan sayısına göre alınan bir vergidir. Her 10 hayvandan 1 kuruğ alındığını defter kayıtlarından anlamaktayız.

Defter kayıtlarından toplam 9 faaliyetten gelir elde edildiği ortaya çıkmaktadır. Hiç Güphsız en çok kazanç sağlanan faaliyet ziraattır.

Mut genelinde, 491 hanenin kazançları tek tek toplandığında, kazanç yekûnu 297481 kuruğ çıkmaktadır. Defterde ise 274659,5 kuruğ yazmaktadır. Aradaki 22821,5 kuruğluk fark, defter yazılırken toplama işlemlerinde yapılan yanlışlıktan kaynaklanmaktadır. Hanelerin tek tek kazançları toplandığında -ki en kesin sonuç budur- Mut'un bir yıllık gelirinin 297599 kuruğ olduğu görülür.

Mut'ta ekonomik hayat tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Üretim sektörü diyebileceğimiz bu alandan, toplam gelirin %80'i sağlanmaktadır. Hizmet sektörüne ise, zuhuratından kısmı da dahil edilirse %20'lik bir pay düşmektedir. Çeşitli başlıklar altında belirtilmeye çalışılan sosyal hayata bakıldığında bu oranın çok doğal olduğu anlaşılabacaktır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Vesikaları

BAĞBAKANLIK OSMANLI ARĞVĞ Temettuat Defteri, No; 10498.

2. Kaynak Eserler

AKDAĞ Mustafa, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celalî İsyânları**, BarışYayınevi, Ankara 1999.

ATLAY Doğan, **Karamanoğulları Beyliği Döneminde Mut'ta Bazı Siyasi Olaylar**, Mut Belediyesi Kültür Yayınları, Mut 2001.

ATLAY NeÇi, **Mut Tarihi**, Mut Belediyesi Kültür Yayınları, Karaman 1976.

ÇIPLAK Mustafa Necati, **İçel Tarihi**, Doğuğ Matbaası, Ankara 1968.

DEMİRTAĞ Ali, **İçel İli İncelemeleri**, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.

DEVELLİOĞLU Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yayınları, 13. baskı, Ankara 1996.

İĞİK Ėevket, "Tarihsel Coğrafya Açısından Temettuat Defterlerinin Değerlendirilmesi ve AĖĖı Akçay Havzası Örneği", **Ege Coğrafya Dergisi**, (Ekim 1999), s.239-280.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S., "Osmanlı Sosyal ve İktisâdi Tarihi Kaynaklarından Temettuat Defterleri", **Belleten**, LIX/225 (AĞustos 1995), s.393-418.

ÖZTÜRK Said, **Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri BİLECİK**, Kitabevi Yayınları, Ėstanbul, 1996.

PAKALIN, Mehmet Zeki 1971 **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II**, Milli EĞitim Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ėstanbul

SAMĖĖemsettin, **Kâmûs-u Türki**, Ėkdam Matbaası, Dersaadet 1317.

TURAN Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Boğazici Yayınları, Ėstanbul 1993.

UZUNÇARĖILI Ėmail Hakkı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

UZUNÇARĖILI Ėmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, I. Cilt, 6. Baskı, Ankara 1994.



OSMANLI'DAN CUMHURİYETE GEÇİŞTE YAHUDİLERİN TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NE UYUM SÜRECİ: (MOİZ KOHEN ÖRNEĞİ)

*Şarika GEDİKLİ BERBER**

ÖZET

Yahudilerin Anadolu'daki Türklerle ilk temasları Osmanlı'nın Bursa'yı almalarıyla başlamıştır. Böylece Anadolu'daki Yahudiler, 13. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'ne dahil olmuşlardır. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'ne 14. yüzyıl itibarıyla Avrupa'dan Yahudi göçleri başlamış; Yahudilerin bu göçleri yaşadıkları bölgelerdeki zulümden kurtulmak için 15. yüzyıl boyunca da devam etmiştir. Bu süreçte Yahudiler genellikle Osmanlı Devleti'ne adaptasyon sorunu yaşamamışlardır. Osmanlı'nın millet sistemi içerisinde kendilerine yeni bir cemaat tanımı bulan ve yasal düzenlemelerle karşılanan Yahudiler, dinlerini, dillerini, gelenek ve göreneklerini yüzyıllar boyunca rahatça yaşamışlardır. Osmanlı son yüzyıllarında bütün dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik akımının olumsuz etkileriyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Milliyetçilik akımı özellikle Balkanlardan başlayarak tüm İmparatorluğu etkisi altına almıştır. Bu yüzyıllarda milletleşme sürecini tamamlayan azınlıklar, yavaş yavaş ayaklanarak bağımsızlıklarını elde etmeye başlamışlardır. Osmanlı'nın son yüzyılında bile diğer gayrimüslimlerin aksine Yahudiler, Rum ve Ermeni toplumları gibi devlet aleyhine ayaklanmamışlardır. Bunun yanısıra birçok Yahudi Milli Mücadele boyunca ve yeni devletin kurulma aşamasında devlete başkaldırmamış, isyan etmemişlerdir. Bu süreçte yeni bir Türk devletinin kuruluşu; Yahudilerin ve Yahudi entelektüellerin zihinlerinde; yeni devlete nasıl adapte olacakları, nasıl yaşayacakları sorusunu getirmişti. Bu soruyu en gerçekçi şekilde formüle eden Yahudilerden birisi, belki de en iyisi, Moiz Kohen'dir. Kohen, yeni kurulacak Türk Devleti'nde bir Yahudi nasıl var olabilir ve nasıl yer alır sorusunu akılcı bir şekilde formüle edebilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Moiz Kohen, Yahudi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı Devleti, Adaptasyon.

FROM the OTTOMAN EMPIRE to the TURKISH REPUBLIC, ADAPTATION PERIOD OF the JEWS to the TURKISH REPUBLIC (MOIZ KOHEN EXAMPLE)

ABSTRACT

The contact between the Jewish community and the Turkish people in Anatolia has started when the Ottomans conquered Bursa. By this way, the Jews in Anatolia were included in the Ottoman State by the 13th century. Moreover, beginning from the 14th century, Jews had

* Öğrt. Gör. Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, El-mek: sarika@gazi.edu.tr

started to migrate to the Ottoman State from Europe; aiming to escape from the violence in their homeland, these migrations had continued throughout the 15th century. In these periods, the Jews had generally no difficulty in adapting to the Ottoman State. The Jews, who confronted with new legal system and who found new community definition in the nation system of the Ottomans, had comfortably lived for centuries preserving their religion, language, traditions and customs. In the last centuries, the Ottoman State had to deal with the negative effects of the nationalism that affected the whole world. A stream of nationalism, from the Balkans in particular affected the whole empire. In this centuries, many minorities that completed a process of nationalism started to revolt against the Ottoman State step by step. Unlike non-muslims like Rum and Armenian communities, they did not revolt against the State, even in the last century. Additionally, many Jews did not rise against the newly established state during the National Struggle. In this process of the establishment of the new Turkish state, how the Jews would adapt and live within the new state was questioned by Jewish intellectuals. It was Moiz Kohen who proposed one of the best formulations for this question, may be the best. Kohen could rationally formulate how a Jew could exist and take place in the Turkish state.

Key Words: Moiz Kohen, Jewish, Turkish Republic, Ottoman Empire, Adaptation.

Giriş

Yahudi kelimesi, hem bir milleti hem de bir dini ifade eder¹. Yahudilik, vahye dayalı dinlerden biridir. Dinler tarihi nokta-i nazarından Yahudilik, ilahi kaynaklı dinlerden ilkidir. Bu din, tek Tanrılı inancı ihtiva etmesi, vahye dayanan bir kitaba sahip olması ve Peygamberleri bulunmasıyla milli dinlerden, tek ırka tahsis edilmesi ile de ilahi dinlerden ayrı bir özellik taşır². Osmanlı Devleti'nin sınırları genişledikçe, farklı din ve mezhebe mensup insanlar, bu devletin sınırları içine girmiştir. Bu durum Yahudiler için de söz konusudur. Osmanlı Devleti, ilk defa bir cemaat teşkil edecek sayıda Yahudi ile Bursa'da karşılaşmış ve onlara orada bir sinagog kurma izni vermiştir. Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne dahil olmaları ise iki şekilde cereyan etmiştir. Yahudi cemaati, ya devletin sınırların genişlemesiyle devlete dahil olmuşlar ya da dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Yahudiler, yaşadıkları zulümden kaçarak Osmanlı Devleti'nin himayesi altına girmişlerdir. Ancak bu göçler fazla yoğun olmamıştır. Esas göç, 1492'de, İspanya'dan ve 1496'da da Portekiz'den Yahudileri sürme kararı alındıktan sonra başlamıştır³. Yahudilerin Osmanlı Devleti'ni sığınacak ve yaşanacak bir vatan olarak görme temayülü elbette ki tesadüf değildir. Osmanlı'nın sosyal ve siyasi örgüsü içerisinde her ferdin özgür bir yaşam sürebilmesi ve devletin sınırları içerisinde yaşayan diğer dindarlarının yaşam kalitesi, zulme maruz kalan Yahudilerin yeni adreslerinin Osmanlı coğrafyası olmasının önemli bir saikidir⁴.

Nitekim Yahudiler zaman içerisinde dahil oldukları Osmanlı Devleti'ne adaptasyon sorunu yaşamamıştır. Osmanlı'nın "millet sistemi"⁵ içerisinde kendilerine yeni bir tanım bulan

¹ Ahmet Hikmet Eroğlu, **Osmanlı Devleti'nde Yahudiler, (19. Yüzyılın Sonuna Kadar)**, Alperen Yayınları, Alperen Basım Yayım, Birinci Baskı, Ankara 2000, s.V.

² Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara 1993, s. 176.

³ EROĞLU, a.g.e., s. 25.

⁴ EROĞLU, a.g.e., s. 54-62.

⁵ Osmanlı Devleti, hakimiyeti altında yaşayan toplulukları, din ya da mezhep esasına göre ayırarak yönetmiştir. Buna "Millet Sistemi" denir. Osmanlı Devleti'nde millet kavramı ile anlatılmak istenen, din birliği olan topluluğa verilen

ve yasal düzenlemelerle devlet yapısındaki konumları belirlenen Yahudi cemaati, dinlerini, dillerini, gelenek ve göreneklerini yüzyıllar boyunca rahatça yaşama imkanı bulmuştur. Hatta 19. yüzyıla kadar Yahudiler, Osmanlı'nın sadık teb'ası olarak adlandırılmışlardır⁶. Osmanlı'nın son yüzyılları ise devlet içerisindeki çok uluslu yapıyı korumak için uğraş verdiği yüzyıllardır. Özellikle Osmanlı'nın son yüzyılı, ayrılıkçı milliyetçi akımların baş gösterdiği ve bağımsızlık kazandığı bir yüzyıl olarak bilinir. Bu yüzyılda diğer azınlıkların aksine genel itibarıyla Yahudiler, kendilerine verilen haklardan tatmin olmuş, yaşamlarını dini bir grup olarak sürdürmüşlerdir⁷.

Buna rağmen, Teokratik sosyalizmi bir din haline getirmeyi amaçları için uygun gören Siyonist Yahudiler, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir Yahudi devleti kurmayı amaçlamışlardır. Siyonist ideolojiye göre, Tanrı tarafından İsrailoğullarına Kutsal Kitap'ta vaat edilen ve geçmişte Yahudi bir Kral tarafından yönetilmiş olduğu iddia edilen toprakların İsrail Devleti'ne ait olması gerekmektedir⁸. 1880 yılında Avrupa'da ortaya çıkan ve 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasını sağlayan bir güç olarak dünya siyasetine geçen Siyonist Yahudiler, Osmanlı Devleti'nden müstakil bir devlet koparmak amacıyla hareket etmişlerdir. Nitekim Osmanlı'nın tüm çabalarına rağmen, Osmanlı Devleti'nde ayrılıkçı Siyonist Yahudiler, İsrail Devleti'nin çekirdeğini oluşturacak Yahudi kolonileri kurabilmişlerdir⁹.

Osmanlı Devleti'nin yıkılışa sahne olan I. Dünya Savaşı sırasında ise Osmanlı Yahudilerin Türklere ve yeni kurulan Türk devletine bakışı ise çok fazla değişikliğe uğramayacaktır. I. Dünya Savaşı sonrasında başlayan Milli Mücadele Hareketinde Türklerle beraber ortak siyaseti benimseyen ve yeni kurulacak Türk devletini destekleyen Yahudilerin sayısı oldukça fazladır¹⁰. Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne ve bunu takiben ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne dahil olma isteklerinin altında yatan sebep; yaşama, var olma arzularından başka bir şey değildir. Yahudiler, Osmanlı coğrafyasına bu arzularını gerçekleştireceklerini öngörerek gelmişlerdir. Nitekim zaman onları haklı çıkarmıştır. Yahudiler, Osmanlı Devleti'nin millet sistemi içerisinde kendilerine ait bir yaşam alanı nasıl oluşturmuşlarsa; yeni kurulan Türk Devleti'ne de aynı niyetle bakmışlardır. Birçok Yahudinin Milli Mücadele boyunca ve yeni devletin kurulma aşamasında devleti kuran kadroya bağlılıklarının nedeni de bu olsa gerektir.

Osmanlı Devleti'nde aktif olarak siyasette, sanatta, ticaretle ve ekonomide yer alan Yahudilerin sayısı çok fazladır. Yahudiler, bulundukları her coğrafyada asimile olmadan yaşam

isimdir. Dine dayalı olan millet sisteminden etnik köken ifade eden millet sistemine ise Mevârit döneminde geçilmiştir. Bkz.: Bilâl Eryılmaz, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul 1990, s.17.

⁶ Yaron Ben-Naeh, **Sultanlar Diyarında Yahudiler 17. Yüzyılda Osmanlı Yahudileri**, (Çev.: Nita Özkatalan), GOA Basım Yayın ve Tanıtım Hizmetleri Sanayi Limited şirketi İstanbul 2009, s. 143.; Gülnihal Bozkurt, "Osmanlı Yahudi İlişkilerine Genel Bir Bakış", **Belleten**, Cilt LVII, Sayı: 219'dan Ayrıbasım, Ağustos 1993, s. 543-544.; "Osmanlı Devleti için yönetimi altındaki halkların hangi dinden, hangi ulustan olduğu önemsizdi yeter ki sadık olsunlar, yani devlete mu'iti olsunlar..." Bkz.: Çetin Yetkin, **Türkiye'de Devlet Yaşamında Yahudiler**, Afa Yayıncılık, İstanbul 1992, 34.

⁷ Gülnihal Bozkurt, **Azınlıklar İmtiyazları, Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş, Azınlık İmtiyazları**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s.189.

⁸ Hatice P. Erdemir, Halil Erdemir, "Kudüs'te Yahudi İsyanı ve Yahudiler", **History Studies, International Journal of History**, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s.130- 131.

⁹ Mim Kemal Öke, **Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)**, Üçdal Neşriyat, Doğu Matbaası, İstanbul 1982, s. 4, 108, 93.

¹⁰ Kuşkusuz bu söylediklerimiz bir genelleme niteliğinde değildir. Yoksa hem birey hem grup bazında Yahudiler arasında tam tersi davranışları içinde bulunanlar olmuştur. Nitekim Mütareke yıllarında, bazı Yahudiler, Rum ve Ermeniler ile birlikte davranmışlardır. Bkz.: YETKİN a.g.e., s. 67.; Selahattin Salıçık **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri Tarihi ve Etniki Eterya**, İstanbul 1968, s. 25.; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt 1, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s.125.

formülünü ortaya koyma becerisine sahiptirler. Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş evresinde ise Yahudilerin ortaya koyduğu politik tavır oldukça rasyoneldir: Cumhuriyeti asla karışlarına almamış olan Yahudiler, yeni kurulacak devlette kendilerine ait bir form yakalama gayreti içerisindeydiler. Bunu en gerçekçi formüle eden düğünlerden biri, hiç şüphesiz Moiz Kohen¹¹'dir. Hayatı boyunca kendi dindarlığının bile eleştirisine maruz kalsa da; yeni kurulacak Türk Devleti'nde bir Yahudi nasıl var olabilir ve nasıl yer alır sorusunu akılcı bir şekilde formüle edebilmiştir.

Örneklerimizin yıkıldığı ve milli devletlerin kurulduğu 20. yüzyılda Osmanlı'nın ardından Türkler, yeni bir devleti kurma başarısı göstermiştir. Bu devletin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ise herkesin milli kimliklere ayrıldığı bu yenedünyada ırkçılığı reddeden ve herkesi Türk vatandaş kavramı altında toplayan bir yapı benimseyecektir. Öyle ki yeni kurulacak olan milli devletin temelini kültür birlikteliği olduğunu vurgulayarak, bu sınırlarda yaşayan herkesin eşit haklar içerisinde yaşama hakkını Cumhuriyetin vatandaşlık söylemi çerçevesinde tüm dünyaya ilân etmiştir. Bu yüzden ki, Yahudiler Osmanlı coğrafyasında kendilerine bahsedilen hakları, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde de Türk vatandaşlığı ilkesi sayesinde kaybetmemiştir.

Osmanlı Devleti'nde Yahudilerin Statüsüne Kısa Bir Bakış

Osmanlı Devleti'ndeki Yahudiler genel olarak iki grupta incelenebilir. Bunlardan birincisi Rabbani Yahudilerdir. Rabbani Yahudileri, Yahudi bilginlerin Tora yorumlarından oluşan Talmud'u kabul ederler. Osmanlı Yahudilerinin ikinci grubu da sayı bakımından Rabbani Yahudilerine göre çok az yekûn tutan Karâî'lerdir. Bu grup Tora yorumlarından oluşan Rabbani geleneği reddederler. Talmud'u; geçerliliği olmayan, Hahamların şahsi yorumlarından oluşan bir kitap olarak görürler. Tora'yı dini bakımdan tek geçerli belge ve Yahudiliğin temeli sayarlar. Rabbani Yahudiler, Osmanlı Yahudilerinin büyük çoğunluğunu oluşturmaktaydı. Bunlar menşelerine, dil ve geleneklerine göre dört gruba ayrılıyorlardı. Bu gruplar Romaniot (Romalılar), Eşkenazlar, Sefaradlar ve Musta'ribeler idi. Roma dönemi boyunca varlıklarını devam ettiren Yahudiler, "Romaniot" (Romalılar) olarak adlandırılıyorlardı. Romaniot, günlük hayatlarında Grekçe konuşuyorlar, Grek kültürünü devam ettiriyorlardı. Talmudik geleneği devam ettiren Rabbânî Yahudilerin bir grubunu da "Eşkenazlar" oluşturmaktaydı. Çoğunlukla Almanca konuşulan bölgelerden göç eden ve Yahudi kaynaklarda "Eşkenaz" tabir edilen Yahudiler, yaşadıkları ülkelerde diğer insanlardan tecrid edildikleri ve fakir bırakıldıkları için Hristiyanlarla her türlü ilişkiyi kesmeyi dini bir iğare olarak görüyorlardı. Osmanlı Devleti'nde Rabbani Yahudilerin en önemli ve sayıca en kalabalık grubunu "Sefaradlar" oluşturmaktaydı. 15. yüzyıla kadar İspanya ve Portekiz'de büyük zulümlere maruz kalan ve sonunda kovulan Sefaradlar, diğer Yahudi gruplara göre daha kültürlü insanlardı. İspanyol ve Portekiz kültürünün tesiriyle Yahudi dinine ait pratikleri oldukça değiştirmişlerdi. Bunlar, özellikle Müslümanların hakimiyetinde iken, Endülüs'te sosyal hayata önemli ölçüde iştirak etmişlerdi. Bu sebeple, Osmanlı Devleti'ne gelir gelmez, özellikle hizmet sektöründe kendilerini hissettirmişlerdi. Osmanlı Devleti'nde bu gruplardan ayrı olarak "Dönmeler" adıyla bilinen Sabetay Sevi'nin önderliğini yaptığı Yahudi kökenli bir cemaat daha vardı. 17. yüzyılda zuhur eden Dönmeler, varlığını günümüze kadar devam ettirmişti. Bu cemaat mensupları, Müslüman olma gözükseler de eski dinlerinin birtakım kurallarına bağlı kalmışlardır. Ayrıca Dönmeler, ortaya çıktıkları dönemde, Osmanlı Yahudilerinin sosyal hayatını derinden etkilemişlerdir. Daha sonra da dinî sahada Yahudilerden bilgi ve eğitim konusunda yardım görmüşlerdir¹².

¹¹ Moiz Kohen'in müstear ismi Munis Tekin Alp'tir. Bu makalede müstear ismi yerine gerçek isminin kullanılması tercih edilmiştir.

¹² EROĞLU, a.g.e., s. 80-83.; 1648'de Mesihliğini ilân eden Sevi, Yahudi din adamlarından tepki görsen de 1666'da tekrar Mesihliğini ilân etmiş, aynı tutuklanarak Edirne'ye getirilmiş Dizan huzurunda sorgulanmış, Mesihliği hususunda kendisinden mucize göstermesi istenince, kendisinin Sevi Mesih olmadığını sadece Hahambaşlı olduğunu söylemiştir. IV.

Osmanlı Devleti'nin sınırları genişledikçe, farklı din ve mezhebe mensup insanlar, bu devletin sınırları içine girmeye başladılar. Bu durum Yahudiler için de söz konusudur. 13. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti, ilk defa bir cemaat teşkil edecek sayıda Yahudi ile Bursa'da karşılaşmış ve onlara orada bir havra kurma izni vermiştir. Osmanlı Devleti'ne sığınan ilk Yahudi göçmenleri ise, II. Murat zamanında, 1394'te Fransa Kralı VI. Charles tarafından kovulan Yahudilerdir¹³. Bu göçmenleri, Orta Avrupa Yahudileri izlemiştir. Edirne fethedilince Edirne ve çevresindeki yerleşim bölgelerinde bulunan Yahudiler de Türklerin himayesine sığınmak için Edirne'ye göç etmişlerdir. 1453'te Türklerin İstanbul'u fethetmesi ile buradaki Yahudiler de Türklerin hakimiyetine girmiştir. Bu dönemden itibaren, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde zulüm altında yaşayan Yahudilerin bir kısmı, Osmanlı Devleti'ne göç etmeye başlamıştır. Yahudilerin esas göçü ise 1492'de İspanya'dan ve 1496'da Portekiz'den Yahudileri sürme kararı alındıktan sonra başlamıştır. Yahudilerin İspanya'dan sürülmeleri hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Sürgün fermanında, sürgünün gerekçesi olarak, Yahudilerin Katolik dinini Yahudileştirmek istemeleri gösterilmiştir. Bunu önlemek için Yahudilerin bir mahallede toplandığı, bundan netice alamayınca Engizisyon Mahkemelerinin kurulup Yahudilerin mahkemelerde yargılandıkları, bu da fayda vermeyince; din adamları, çövalyeler, bilim adamları ve ülkenin ileri gelenleri toplanarak, uzun tartışmalardan sonra Yahudilerin sürülmesine karar verilmiştir. 1492'de İspanya'dan sürülen Yahudilerin bir kısmı, bir süre Portekiz'de kalma şansını elde etmişler de İspanya'nın kralı Portekiz kralı Manuel'e kızını vermesi karşılığında ülkesinden Yahudileri ve Müslümanları sürmesini istemiştir, Manuel de teklifi kabul etmiş ve Yahudiler göçe zorlanmıştır. Bu tarihten itibaren Avrupa Yahudileri, kitleler halinde Osmanlı Devleti'ne göç etmeye başlamıştır. Öyle ki Osmanlı Devleti uzun yıllar zulüm ve işlenmeye maruz kalan Yahudiler için, sığınma adası olmuştur¹⁴.

Yahudiler zamanla dâhil oldukları Osmanlı coğrafyasına sosyal hayatta da uyum göstermekte gecikmemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin sınırları dahilindeki Yahudilere muamelesi ve onlarla ilgili Osmanlı Devleti'nin daha önceki dönemlerindeki zımmilerle ilgili örnek ve uygulamalara dayanan örfi ve şer'î hukuka dayanmaktaydı. Bu yasal düzenleme Yahudi cemaatlerinin devlet içinde belirli, bilinen koşullar altında varlıklarını sürdürmelerini sağlıyor, yasal konumlarını düzenliyordu¹⁵. Yahudi bireyinin, hayatının merkezi ailesi ve cemaati olmasına karşılık Osmanlı toplumunun değişik bileşenleriyle günlük temasları vardı. Yahudiler Osmanlı Devleti'nde yasal konumlarının güvende olduğundan da emindiler¹⁶. Osmanlı hanedanının istikrarı bu konuda çok olumlu bir etkendi. Yahudi toplumu Sultana güveniyor ve İranice kaynaklarda Sultan hep "yarum hodo" (majesteleri ulu olsun) deyiimiyle beraber anılıyordu. Devletin değişik kentlerinde yayımlanan İranice kitapların başlık sayfası tahtta olan sultanın adı ve başlığı için temennileri içerirdi. Çoğu batılı bilimadamlarına göre sadık teb'a olan Yahudiler, devleti iç ve dış düşmanlara karşı verdiği mücadelelerle desteklemişler, Hristiyanlar 19. yüzyıla kadar Yahudileri Osmanlıların destekçileri ve müttefikleri olarak anmışlardır¹⁷.

Mehmet bu cevabıyla yetinmemiş, ondan Müslüman olmasını istemiştir; o da sözde Müslüman olarak Mehmet ismini almıştır Bkz.: Hayati Beçirli "Türkiye'de Sabetaycılık", **Türk Yurdu**, Ekim 2004, s. 12-13.

¹³ Nitekim Hahambaşı Şak Sarafati, Ortaçağ Katolik Avrupasında zulüm gören Yahudileri "haçın gölgesinden hilâlin gölgesine" çağırması Bkz.: Stanford J. Shaw, "Christian Anti-Semitism in the Ottoman Empire", **Belleten**, Cilt LIV, Sayı 211, Ankara 1991, s. 1097 vd.

¹⁴ EROĞLU, a.g.e., s. 25, 52, 65, 67.; BOZKURT, a.g.m., s. 541-541.; Bayram Kodaman, "Yahudilerin Filistine Yerleştirilmeleriyle İlgili Olarak II. Abdülhamid'e 1879'da Sunulan Lâyiha", **Belleten**, Cilt LVII, Sayı 219, s. 565.

¹⁵ NAEH, a.g.e., s. 330-333.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: BOZKURT, a.g.m., s. 542-543.; BOZKURT, a.g.e., s. 20-21.

¹⁷ NAEH, a.g.e., s. 143.

Yahudilerin Osmanlı çevrelerine entegrasyonu, onların Osmanlı kent kıyafetlerinin çoğu benimsemelerinden de anlaşılabilir. Yahudilerin giydikleri kıyafetlerinin Müslümanları andırması Avrupalıların da dikkatini çekmiş ve bu konuyu yazılarında belirtmiştir¹⁸. Örneğin 18. yüzyıla ait kaynaklar, İstanbul'daki Yahudilerin yeşil serpuşar ve Müslümanlarınki gibi ayakkabılar giydiklerini belirtmektedir¹⁹. Aslında Osmanlı Devleti'nde Zimmîler giyim kuşan yönünden bazı kurallara tabi tutulmuşlardır. Zimmîlerin Müslümanlara benzer kıyafet giymeleri yasak olduğu gibi, Müslümanlarında onlar gibi giyinmeleri yasaktı. Ancak Osmanlı Devleti'nde hâkim unsur Müslümanlar olduğu için, zimmîlerin giyim kuşanlarına çok da karışmamış; çoğu zaman gayrimüslimler Müslümanlarınkiye benzer kıyafetler giyinmişler, hatta bu husus zaman zaman kadı ve subaşılarına şikâyet edilmiştir²⁰.

Osmanlı Yahudileri

Osmanlı Devleti'nde Yahudiler, dini inanışlarını, yaşam tarzlarını, gelenek ve göreneklerini, ailevi değerlerini korumayı bilmişler, içinde bulundukları toplumda kendileri olarak var olmak için her daim yeni stratejiler belirleyebilmişlerdir²¹. Bu Yahudilerin kendi kimliklerini korumak için geliştirdikleri bir tavidir. Bu tavır sayesinde ki Yahudiler asırlar boyu yok olmaktan kendilerini korumuşlar, ticaret başta olmak üzere bir çok mesleği icra ederek, toplumda aktif olarak var olabilmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde Yahudiler, ticaretin her dalında faaliyet göstermişler, özellikle mütezimlik, sarraflık, doktorluk ve simsarlık gibi mesleklerde etkin olmuşlar, Romaniot Yahudileri, devletin bir çok iskele ve gümrüğünü iltizaman almışlardır. 1578-1633 yılları arasında bir çok Yahudi, Atina'da Mısır'da Dubrovnik'te Bursa'da, İstanbul'da, Karasi'de, Diyarbakır'da, Vidin'de, Selanik'te, Niğbolu'da, Halep'te hemen hemen ülkenin her yerinde mütezimlik işine girmişlerdir. Yahudilerden bizzat mütezimlik yapanlar olduğu gibi, Müslüman mütezimlerin hizmetinde çalışanlar da vardır. Yahudiler, bankacılığın geliştiği 14. ve 15. yüzyıllarda, para naklinin zor olması sebebiyle İstanbul, Bursa, Şam, Halep gibi büyük ticaret merkezlerinde bir bankanın kolları gibi çalışma sistem kurmuşlardır. Bu sistem sayesinde para, İstanbul'daki Yahudilere yatırılıyor, Şam'daki Yahudiden alınabiliyordu. Yahudiler ise bu işten yüzde alıyorlardı. Yahudiler, iç ticarete oldukları gibi dış ticarete de aktifler²².

19. yüzyıl, milli devletlerin kurulduğu ve Osmanlı Devleti'nden büyük kopuşların yaşandığı bir yüzyıldır. Buna rağmen Tanzimat sonrasında diğer gayrimüslim gruplarla Yahudileri ayıran en önemli fark; çoğu gayrimüslim grubun milliyetçilik bilinciyle devletten ayrılma mücadelesine girmelerine karşılık, Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmaları ve 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan siyonizmi de desteklememeleridir²³. Osmanlı Yahudileri, diğer gayrimüslim cemaatlerden farklı olarak, kendilerine tanınan geniş hürriyet ve imtiyazlardan memnun olmuş ve bunlardan sessizce yararlanmışlardır. Diğer topluluklar Avrupa Devletlerince bağımsız birer ulus olma yolunda desteklenirken, Yahudiler dinsel bir grup olarak yaşamayı sürdürmüşlerdir. Tanzimat sonrası reformlar, zimmet statüsünün kaldırılması ve müslüman

¹⁸ NAEH, a.g.e., s. 54.; Osmanlı'da Yahudilerin kullandıkları kıyafetler için bkz.: **Osmanlı'da Yahudi Kıyafetleri**, (Proje Koordinatörü, Tilda Levi), (Editör, Azize ethem), Ofset Yapımevi, (baskı yılı yok), s. 1, vd.

¹⁹ Nitekim Tanzimat Fermanı sonrasında Yahudilerin ulusal bağımlı olan fesi giymeleri serbest bırakıldı. Yusuf Besalel, **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 1999, s.44, 45.

²⁰ "Bu tarz yapılan şikâyetlerin birinde, Manisa'daki Yahudi ve Hristiyanların Müslümanlar gibi ak tülbende sarınıp dolaşmaları, Müslümanlardan ayırt edilememesine yol açtığı gerekçesiyle, Divan-ı Hümayun Hristiyanların ve Yahudilerin ak tülbend sarınmasının yasak olduğunu teyid etmiştir. Bu bilgi Yahudilerin Osmanlı'da Müslümanlara benzer kıyafetler giyindiklerine de bir delildir." Bkz.: EROĞLU, a.g.e., s. 12-13.; BOZKURT, a.g.e., s. 19-20.

²¹ Esther BENBASSA-Aron RODRIGUE, **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi**, (Çev.: AyGeATASOY), Gletişim Yayınları İstanbul 2001, s.247.

²² Benzer bilgi için bkz.: EROĞLU, a.g.e., s. 168-177.

²³ BOZKURT, a.g.m., s. 543.; Rifat N. Bali, **Devletin Yahudileri ve Öteki Yahudi**, 3. Baskı, Gletişim Yayınları İstanbul 2004, s.22-23.

gayrimüslim cemaatler bu yeniliklerden memnun kalmamış, kendilerine tanınan ayrıcalıkları kaybetmeye tepki göstermiştir²⁴.

Bu yüzyılda, devlet içerisindeki Yahudilerin bir kısmı radikal Musevilğin, kimileri liberal Yahudiliğin, kimileri siyonizmin kimileri ise Moiz Kohen gibi dinlerinden ayrılmadan, tercih ettikleri bir ulusun milli davasını gütmeye gönül vermiştir²⁵.

Nitekim Milli Mücadele sırasında pek çok Yahudi'nin Milli Mücadele lehine faaliyetlerde bulunduğu görülmüştür. Buna güzel bir örnek olarak Kılıç Ali'nin oğlu Altemur Kılıç'ın; devrin önde gelen Yahudilerinden biri olan Samuel Çisel hakkında söyledikleri örnek gösterilebilir: “*Bana rahmetli babamdan kalan bir Merkez memuru Samuel Efendi hatırası vardır. Musevi asıllı Samuel Efendi, Milli Mücadele'den hemen önceki dönemde, Beyoğlu'nda kanun zabiti yani inzibat subayı olarak görev yapmış olan rahmetli babamla birlikte çalışmıştı. Babam, bana bu zatın kahramanlığını, Milli Mücadele esnasında işgal kuvvetlerine karşı Anadolu'ya silah ve cephane ve adam kaçırmada çok büyük hizmetleri olduğunu anlatırdı...*”²⁶ Nitekim Samuel Çisel, otuz beş yıl boyunca Türk Polis Teşkilatı'nda görev yapmış olup, Mahmut veket Paşa'nın katillerini yakalayıp etkisiz hale getirme başarısı göstermiştir²⁷. İstanbul Mercan'da köselecilik yapan Nesim Danon, gizlice Milli Hükümete silah ve cephane sevkiyatına yardımcı olmuş; Haliç'e yakın yerleşim yerlerinden Anadolu'ya gizliden gizliye mühimmat sevkiyatına katılmıştır²⁸.

Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Nitekim Haham Şmail ha-Cohen'ın liderliğinde Tire Yahudileri, kendilerine büyük baskı yapan yerli Yunan komutanlarına rağmen, Tire çevresinde Yunanlara karşı operasyon düzenleyen Türk milli kuvvetleri ile yakın ilişki kurmuşlardır. Ödemiş'te Haham Isaac Franco, Yunan askeri yetkililerinden gelen, işgalci Yunan ordularının karşılanması talebini geri çevirmiştir. Yahudilerin bu ve benzeri tutumları karşısında Yunanlar, Türk milli ordusunun 1922'de Anadolu'yu tekrar ele geçirmesi esnasında Yahudi ve Müslümanların bir kısmını tartaklayıp öldürmüş, birçok Yahudi dükkanını ve evini yağmalayarak ateşe vermiş ve yüzlerce Yahudi'yi, kırsal alana sürgün edilerek ölüme terk etmiştir. Yine Yunan ordusu, savaşın sonlarına doğru panik halinde geri çekilirken İzmir, Manisa ve Bergama'daki Yahudi ve Müslüman mahallelerini ateşe vererek, havraları, din okulları, hastaneleri, evleri ve işyerlerini harabeye çevirmiş; yüzlerce insanı öldürmüş ve geri kalan Hristiyan nüfusu göç etmeye zorlamıştır. Türklerin İzmir'i tekrar alarak Türkiye Cumhuriyeti'ne dahil etmesinden sonra birçok Yahudi'nin buraya geri dönmesine rağmen, savaş sonrası İzmir, Yahudi nüfusu eski sayının yarısına dahi ulaşmamıştır²⁹. 1908'de İzmir'de Yahudi nüfusu, 35 bin iken³⁰; Türkiye'de 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre 13.648.270 olarak belirlenen genel nüfus içinde Yahudi nüfus; 81 bin 392'di. Bunun 46 bini İstanbul'da, 16 bin 501'i İzmir'de, 5 bin 172'si Edirne'de, bin 861'i Bursa'da yaşamaktaydı³¹.

Savaş, Sürgün Yılları ve Umut: Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler

Tarihin belki de en zengin ama bir o kadar da en çok sıkıntı çeken milleti olarak kabul edebileceğimiz Yahudilerin tarihi, özünde bir sürgün tarihidir. Gerek Mısır, Afrika, Şpanya,

²⁴ BOZKURT, a.g.m., s. 544.

²⁵ BALI, a.g.e., s.22-23.

²⁶ BALI, a.g.e., s.45-46.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Davit Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908*, (Çev.: Ş. Türet, R. Erdem, F. Erdem), İstanbul 1979, s.13.

²⁸ BESALEL, a.g.e., s.54.

²⁹ Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, Kapı Yayınları İstanbul 2008, s.385, 386, 387.

³⁰ Ali Güven, *Osmanlı Devleti'nde Azınlıklar*, Turan yayıncılık, İstanbul 1976, s. 126.

³¹ YETKİN a.g.e., s. 43-57.; BESALEL, a.g.e., s. 90-91.

Avrupa ve gerek Balkanlarda yaşıdıkları olaylar ve maruz kaldıkları sürgünler, onları kimi Osmanlıya, kimi de bir başka diyara sığınmak zorunda bırakmış. Nitekim Yahudilerin nüfus hareketlilikleri özellikle Osmanlı'nın Balkanlarda ağır yenilgiler yaşadığı 19. yüzyılda daha da belirginleşmiştir. Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazandığı 93 Harbi sürecinde, bölgede Yahudiler, Rus ve Bulgar askerlerden kaynaklanan ve ciddi boyutlara varan antisemit saldırılar yaşamıştır. Yahudi mahallelerinin çoğunda yangınlar çıkmış, kaçan çeşitli cemaatler İstanbul'a doğru göçmüştür. 1879'da geri döndüklerinde her şey sıfırdan başlamak zorunda kalmıştır. Keza Yunan ordusunun Selanik'e girişinde de antisemit olaylar yaşanmış³² 1917'de Selanik'te çıkan büyük yangında Yahudilerin ve Müslümanların yaşadığı yerler dahil kentin büyük ölçüde tahrip olmasına sebep olmuştur³³.

Selanik'in Osmanlı Devleti'nin yönetiminden çıkması er veya geç, Yahudilerin de tasviyesini beraberinde getirmiştir. Oysa Yahudiler yüzyıllar boyu, Türklerin hâkimiyetinde olmalarına rağmen, Selanik'te kendilerini evlerinde hissedebilmiştir. Yahudiler İspanya'dan Osmanlı Devleti'ne geldikleri andan itibaren, başka şehirlerde yaşanan dindarının aksine, Selanik'te getto yaşamının ne anlama geldiğini hiçbir zaman bilmeyecek kadar hür yaşamışlardır. Buna rağmen onların bu özgür hayatları Osmanlı Devleti'nin dağılmasından sonra tamamen değişmiştir. Nitekim 1920 tarihli Sevr Projesi'nde Yahudilere cemaat hayatlarını düzenlemede ayrıcalıklar tanınmasına rağmen; Yunanistan'da 1920'li yıllarda alınan bir dizi önlemlerle bu ayrıcalıklar kesintiye uğramış ve törpülenmeye başlanmıştır. Nitekim Yunanistan'da Yahudiler, 1920 yılında ticaret kayıtlarını istedikleri dilde tutma hakkını yitirmiştir. Ardından 1924 yılında Pazar günü, din farkı gözetmeksizin ülkenin tüm vatandaşları için zorunlu tatil günü olarak ilân edilmiştir. Bu uygulama, özellikle Selanik'te yaşayan Yahudi tüccarlarının ticari faaliyetlerine sekte vurmuştur. Çünkü Yahudi tüccarlar yalnızca Cumartesi günü dükkân kapamaya alışmış. Yerel ve uluslar arası düzeydeki itirazlara rağmen bu kanun değiştirilmez. Bu yüzden birçok Yahudi, özellikle küçük dükkân sahipleri, iki gün üst üste çalışmamayı ekonomik olarak kaldıramayacaklarını düşündüklerinden, sırf mali olarak ayakta kalabilmek adına, dini vecibelerini yerine getirmemeye başladılar. Yine 1924 yılında, belli bir vergi karşılığında Yahudileri askerlik hizmetinden muaf tutan uygulama, yirmi bir yaşına gelmiş Yahudiler için askıya alınır³⁴.

Aslında Yahudiler, 19.yy'dan itibaren dünyanın çeşitli yerlerine göç etmeye başladılar. Jön Türk İhtilâli'nden sonra birçok Yahudi, Amerika, Fransa, İtalya ve İspanya, Fas'a; Balkan Savaşı'ndan sonra da Bulgaristan'dan Anadolu olmak üzere diğer Osmanlı topraklarına iç göçler başladı³⁵.

I. Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'da yeni bir Türk devleti kurulmuştur. Her ne kadar savaş sonrası yeni kurulan Türk hükümetinin azınlıklara karşı bilinçli bir yıldırma politikasının olduğunu, Türkiye'de halkların eğiliminden bahsetmenin mümkün olmadığını düşünen Yahudi yazarlar olmasına rağmen³⁶ yeni kurulan Türk Devleti'ni, tıpkı Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi vatan olarak görmek isteyen Yahudilerin sayısı hiç de az değildir. Nitekim Yahudiler Osmanlı Devleti yıllarında vatan olarak kabul ettikleri ve hür olarak bir yaşam sürdükleri bu coğrafyadan kopmak niyetinde değillerdir. Osmanlı Devleti'nin dağılmasının ardından yeni kurulan Türk Devleti'ne adaptasyonda Yahudilerin uzun süreli bir sıkıntı çekmemiş oldukları görülür. Zira

³² BENBASSA- RODRIGUE, a.g.e., s.247.

³³ Alexandra Yerolympos, "Yangının Rolü", *Selanik 1850- 1918, Dünya Şehirleri Dizisi 2*, (Yay. Haz.: Gilles Veinstein), İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 275-286.; BENBASSA- RODRIGUE, a.g.e., (2001 baskısı), s. 234-235.

³⁴ BENBASSA- RODRIGUE, a.g.e., s.237-238.

³⁵ BENBASSA- RODRIGUE, a.g.e., (2001 baskısı), s.380-381.

³⁶ 1900'li yıllarda Türkiye'deki Yahudileri ve davranış modellerini inceleyen Benbassa ve Rodrigue araştırmaları için bkz.: BENBASSA- RODRIGUE, a.g.e., s.245.

Yahudiler yeni devlete adaptasyonda belli bir arayış içindedirler ve bunu formüle eden yine dönemin önemli simalarından başlıca bir Yahudidir: Moiz Kohen.

Kohen, hayat hikâyesini: “1883 tarihinde Serez’de doğdum. Babamın adı İshak’tır. Tahsilimi Selanik’te Aliyans ve bilahare Hukuk mekteplerinde yaptım. Fikriyat sahasında 1906 senesinde Selanik’te Yeni Asır gazetesinde muharrirlikle başladım. O tarihten Selanik’in sükutuna yani 1912 tarihine kadar yine Selanik’te: 1) İktisadi ve İçtimai mevzular üzerine muhtelif eserler neşrettim. 2) Tamim-i Lisanı Osmani Cemiyetini tesis ve reisliğini deruhte etmekle daha o zamandan beri milli birliği elde etmeye çalıştım. 3) Meclis-i Umumiye Vilayet Encümeni, Vilayet Azası ve umumi katibi sıfatı ile umumi hayatın bütün safhalarında faaliyette bulundum. 4) Ziya Gökalp’in ilham ve irşad ile resmi makamların direktiflerini takip ederek hars ve kültür sahalarında mühim vazifeler deruhte ve bu cümleden olarak milli intibahın ilk hamlesi olan Türkçülük, Yeni Hayat ve Yeni Lisan cereyanlarına büyük bir gayretle iştirak ettim.”³⁷ sözleriyle özetler.

Kohen, tahsil çağında Selânik’e gelir. Burada hem Alliance Israélite Universelle³⁸ hem de Haham okuluna devam eder. Kohen yüksek okulu ise Selânik ve İstanbul Hukuk mekteplerinde tamamlar³⁹. Moiz Kohen, yayın hayatına 1905’te sonradan Yeni Asır ismini alacak olan Asır’daki yazılarıyla başlar. Kohen, Asır gazetesinde beş yıl boyunca yazar ve yazı işleri müdürü olarak görev alır. Asır, Selânik’te kurulan ilk Türkçe gazete olup; Kosova, Manastır, Yanya hatta Bosna ve Girit’te önemli bir abone kitlesine sahiptir. Asır gazetesi, Kohen’e geniş bir entelektüel zümre sağlamıştır. Nitekim Kohen, Asır’da çalıştığı yıllarda Mithat gükrü, Musluhittin Adil, Ömer Naci, Manyasızade Refik, Cemal Canbulat gibi isimlerle tanışma şansına sahip olmuştur. Bu ise Kohen’e, Selanik’te bir sene sonra resmen kurulup, önce Osmanlı Hürriyet, sonra da İttihat ve Terakki adı altında Osmanlı Devleti’nin kaderini değiştirecek cemiyetin belli başlı taraftarlarıyla beraber olma şansı vermiştir⁴⁰. Bu dönemde benimsediği Osmanlıcılık fikri, Balkan Savaşı’nın acı sonuçlarından ve Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşanan değişik milletlerin istiklâl arzuları nedeniyle pek uzun ömürlü olmamıştır⁴¹. Aslında Siyonizm de Kohen için bir seçenektir ama Kohen 1908’in Osmanlıcılık ideallerini Siyonist hedeflere tercih etmiştir ve Yahudilerin Türkçe konuşmasında ısrarcıdır. Bu amaçla “Tamim-i Lisân-i Osmanî Cemiyeti”ni kurar. Sair İttihatçıların da rağbet ettiği Mason localarının toplantılarına katılır ve 1909 yılı Aralık ayında Hamburg’da toplanan 9. Siyonist Kongresi’nde Osmanlıcılığı Fransızca olarak “Osmanlı İmparatorluğu’na Göç” başlığı altında yapmış olduğu konuşma içerdiği temel görüşler nedeniyle tuhaf karışır. Zira Kohen, Hamburg’da bir Yahudi milliyetçisinden çok Osmanlı vatanseveri gibi konuşmuş, Osmanlılık ideolojisini çokıyla savunmuştur. Kohen’e göre, dünyanın başka yerlerinde ezilen Yahudilerin Osmanlı topraklarına göçü, Osmanlı çıkarlarına da, en az Yahudi çıkarlarına da hizmet edeceği ölçüde yaramalıdır⁴².

³⁷ J. M. Landau, **Tekinalp Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)**, (Çev.: Burhan Parmaksızoglu), Gletiginyayinlari, İstanbul 1996, s.369.

³⁸ “Evrensel Yahudi Birliği. 1860 yılında Paris’te kurulan bu teşkilat, Fransız Devrimi’nin fikirleriyle beslenmiş Fransa Yahudileri tarafından, baskı altında bulunan Yahudileri aydınlanma devrine ulaştırmak amacıyla kuruldu. Yakın Doğu’da Müslüman ülkelerde yaşayan Yahudi cemaati, mensuplarına bir zanaat öğretmek ve kültür eğitimi vermek için bu ülkelerde Fransızca eğitim veren okullar açtı.” Bkz.: Rifat N. Bali, **Musa’nın Evlatları, Türkiye’nin Yurttaşları**, 3. Baskı, Gletiginyayinlari, İstanbul 2003, s. 451.

³⁹ LANDAU, a.g.e., s. 13-15.

⁴⁰ Liz Behmoaras, **Bir Kimlik Arayışının Hikayesi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005, s.15-16, 19-22.

⁴¹ Nurettin Gemici, “Bir Germanofil Olarak Moiz Kohen’in veya Kendi İsimlendirmesiyle Tekin Alp’in Alman Hayranlığı,” **Turkish Studies**, Volume: 4/8, Fall 2009, s. 1255.

⁴² Jacob M. Landau, “Tekin Alp: Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Devrinde Bir Aydın”, **IX. Türk Tarih Kongresi**, Cilt 2, TTK Basımevi, Ankara 1981, s. 1132.

Ayrıca Selanik delegesi olarak gittiği Kongre’de, Filistin’de bir Musevi devleti kurma fikrini kabullenmez. Aksine Yahudi göçmenlerin Osmanlı Devleti’nin çeşitli bölgelerine yerleşmek oraları güçlendirmesini tercih ettiğini her defasında dile getirir. Buna rağmen Siyonist hareketin, Yahudilerin Anadolu yerine Filistin’e göçünü desteklemesi, Kohen’in kısa sürede bu akımdan kopmasına neden olur⁴³. Yahudilerin Filistin’e göçünü Moiz Kohen gibi Haham Haim Nahum da benzer görüşleri dile getirerek istememiştir. Nitekim 1916-1917 yıllarında Alman Dışişleri Bakanı olan Arthur Zimmermann, Berlin’deki güçlü Yahudi lobisinin etkisiyle Babil’de bir Yahudi devletinin kurulmasına dair planlar geliştirerek, doğuda Alman varlığı yerleştirmek istemiğencak Haim Nahum ve Osmanlı Yahudilerinin çoğu kendilerine zararlı olabileceği düşüncesiyle bu plana katılmamıştır⁴⁴.

Benzer şekilde İstanbul ve Paris’teki Yunan ve Ermeni cemaati liderleri, Türkleri İstanbul’dan ve Anadolu’nun büyük bir kısmından atmak için Çıla kuvvetlerine baskı yaparlarken, Osmanlı topraklarında kurulan bağımsız Hristiyan devletlerinin baskısına maruz kalan Yahudi liderler Çıla kuvvetlerinin istediği doğrutuda davranmayı ve onların himayeleri altında girmeyi reddetmiştir⁴⁵. Nedeni ise açıktır. Diğer cemaatlerin aksine milliyetçilik girdabına sürüklenmeyen, Batılı devletlerin kıyırtmalarına kulak tıkayan, bir anlamda fırtınanın geçmesini beklerken kabuğuna çekilen tek cemaat⁴⁶ Yahudilerdir. Nitekim Yahudiler, I. Dünya Savaşı çıkınca Çıhat ve Terakki’nin seferberlik çağrısına uyar ve askerlik görevine katılıp Osmanlı saflarında savaşmıştır⁴⁷.

1909 yılındaki 9. Siyonist Kongresi’nden sonra Kohen yayım hayatına devam eder. Kohen’in, Mercure de France’da, Paul Risal müstearıyla kaleme aldığı uzun makale İstanbul’da Türk Yurdu Cemiyeti’nin “Türklerin Faidesine Çalışır” logosuyla çıkan Türk Yurdu dergisinde Türkçeye tercüme edilerek yayımlanır Moiz Kohen’in bu makalesi, Türk Yurdu’nun 21. 28. sayılarında toplam 8 sayıda yayımlanmıştır. Selânik’in Yunanlıların eline düşmesinden kısa bir süre önce Selânik’te yazılmışolan makalede, yazarın Avrupa akımları hakkındaki genişbilgisi ve milliyetçi görüşleri yansımaktadır. Makalede Kohen, Türklerin içinde bulundukları olumsuz durumu anlatır. Kohen, Osmanlı’da Türklerin kurucu sınıf olmasına rağmen ticarete, ilimde ve sanatta gayrimüslimlere nazaran geri kalışlarının nedenlerini inceler ve istibdat idaresinin Türklerin devlet içindeki durumunu daha kötü vaziyete soktuğunu anlatarak, 1908 Çıtilâli’nin Türklerin bir bağıkaldırısı olduğunu ve bunu tüm dünyanın takdirle karşıladığını ifade eder⁴⁸. Makalenin bir sonraki tefrikasında ise devamla, Osmanlılık fikrinin iflasının, fikrin sürdürülememesinin

⁴³ BEHMOARAS, a.g.e., s.15-16.

⁴⁴ Çetin Yetkin, **Türkiye’nin Devlet Yaşamında Yahudiler**, 2. Baskı, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul 1996, s.179.

⁴⁵ Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler**, Kapı Yayınları İstanbul 2008, s.383-384. “Görünür ki, 20. yy’ın ortalarında bile Avrupa’da bazı Yahudilerin de benzer görüşlere içerisinde olduklarını görüyoruz. Nitekim Avrupa’da pek çok Yahudi, kendilerini yağılıkları coğrafyadan ayırmak isteyen tüm siyasi görüşlere tepki göstermiş;bu minvalde Siyonistlerin kendilerine müdahale etmesine çoğu zaman karşı çıkmışlardır. Nitekim 1948-54 yılları arasında İsraıl başbakanı olan Ben Gurion 1962’de Danimarka’yı ziyaret edip, bu ülkedeki Yahudileri İsraıl’e göçe teşvik etmeye başlınca, Danimarka Yahudi Gençlik Birliği Başkanı Gurion’un karşısına dikilerek şöyle demiştir: “Biz Danimarkalılar, burada; Danimarka’da yaşadığımız hayattan daha mutlu bir hayat yaşayacağımız başka bir yer istemiyoruz. Bizler Danimarka halkının asli bir parçasıyız. Biz, önce Danimarkalı, sonra Yahudiyiz”. Bu sözü, Danimarka Hahambaşının Çığıkilde destelediği görülür: “Mevkisi ne kadar yüksek olursa olsun, nereden gelirse gelsin, hiçbir fert yıllardan beri Danimarkalı kardeşleriyle yan yana, mutlu bir şekilde yaşayan Yahudiler”i zerrece değıştirme hakkına sahip değildir.” Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmet Susa, **Tarihte Araplar ve Yahudiler**, (Çev.: D.Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2005, s.486-487.

⁴⁶ Nora geni, **Çayınza Kaç Tane Kuru Üzüm İstersiniz?İstanbul 1914-1923**, (Yay. Haz.: Stefanos Yerasimos), (Çev.: Cüneyt Akalın), 2. baskı, Gletişin Yayınları, İstanbul 1997, s. 162.

⁴⁷ Yusuf Besalel, **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, Gözlem Gazetecilik ve Basın Yayın, İstanbul 1999, s. 53.

⁴⁸ RİSAL, **Türkler Bir Ruh-i Milli Arıyorlar**”, **Türk Yurdu**, Yıl 1, Sayı 21, (23 Ağustos 1328- 5 Eylül 1912), (Editör, Murat gefkatli), 1 Cilt (1-2), 1911-1912, Tutibay Yayınları, Saray Matbaacılık, Ankara 1999, Yıl 1, Sayı 21, s. 350-353.

nedenlerini inceler. Osmanlılık fikrinin bundan sonra ölü bir fikir olduğunu vurgulayan Kohen, selameti başka tarafta aramanın lazım geldiğini; "...din neden sağlam bir râbîta-i millîye olmasın?.." sözüyle de bunun din olabileceğini⁴⁹ bununla beraber Avrupa'nın ilmini, gayretini, teçebbüs ve faaliyetini, fıkri-i amelisinin muhakkak alınmasının gerekliliğini vurgular⁵⁰. Aslında çözüm diğer milletlerin yaptığı gibi gizlidir. O da Türklerin Türkçülük etrafında Türk vatanseverliği ile örülü bir ideolojide birleşmektir. Nitekim Türkler, son zamanlarda Türk milliyetçiliği ve Türkçülükte ancak kendilerini ifade edebileceklerinin farkında olmuşlardır⁵¹.

Moiz Kohen bu esnada Genç Kalemler çevresiyle iletişim halindedir ve Mercure de France'da Türkçülüğü tanıtan bir makale yazması için Ziya Gökalp'ı onu teçvik etmiştir. Kohen'in „aziz üstadım!“ dediği Ziya Gökalp'ten etkilendiği aşkârdır. Nitekim Ziya Gökalp'ın Türkçe müstear isimler koyma furcasında Moiz Kohen'e ikinci adını vermesi, ikili arasındaki samimiyeti göstermesi açısından önemlidir. Selânik'in Balkan Harbi'nde Yunanlıların eline geçmesi üzerine Kohen, önce Viyana'ya gider ardından ailesiyle birlikte İstanbul'a taşınır. İstanbul'a yerleştikten sonra Kohen, Türk Yurdu, İlam Mecmuası, Yeni Mecmua gibi dergilerde makaleler yayımlar. Dönemin Maarif Nazırı gükrü Bey, 1912 yılında Darülfünun'u ilmen kuvvetlendirmek isteyen Ziya Gökalp'ın telkin ve teçvikleriyle Almanya'dan hocalar getirir ve ilm-i mâli hocalığına atanan Dr. Fleck'in muavinliğini, Almanca bilmesinden dolayı Kohen yürütür⁵². Birinci Dünya Savaşı yıllarında İktisat Derneği'nin yayın organı olan ve kısmen devletçe finanse edilen haftalık ekonomi dergisi olan İktisat Mecmuası, onun müdürlüğünce çıkarılır. Kohen'in I. Dünya Savaşı yıllarındaki meşguliyeti; İktisat Mecmuası editörlüğü, Darülfünun Hukuk Fakültesi'ndeki müderris muavinliği ve ticaret yapmaktan ibarettir. Mütareke imzalandıktan sonra üniversitedeki görevine İhtihatçı olduğu gerekçesiyle son verilir⁵³. Tekin Alp, mütareke döneminde İstanbul'da kalmış olmakla birlikte politik ve başka amaçlara dönük faaliyetlerden uzak kalarak dikkat çekici herhangi bir yapılanmanın da içinde görülmemiştir. Bu tedbiri, onun kötü tecrübeler yaşamasını da engellemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında İstanbul'da kalmayı tercih eden Kohen, bu süreç içerisinde sadece ticari hayatını devam ettirmiştir⁵⁴.

Mütareke sonrasında ise bambaşka bir dünya ve Türkiye vardır ve çoğu İhtihatçı gibi Kohen, fikri anlamda Osmanlılıktan Türkçülüğe kaymıştır. Nitekim 1928 tarihli kitabının başlığı "Türkleştirme"dir. O esnada „Herman Spierer Tütün girketi'nin temsilciliğini yapan Kohen, Türkleştirme adlı eserinde Türkiye'de yaşayan Yahudilerin Türkleştirilmelerini savunur ve bu amaçla „Musa'nın On Emri'nden ilhamla bir program ortaya koyar. Kitabın yayın tarihi ilginçtir. Zira 1928 yılı başında Darülfünun Hukuk Fakültesi ve Türk Ocakları'nın başlattıkları "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyası Yahudileri huzursuz etmiş, basında gayri Müslimlerin sadakatlerine dair polemikler başlamıştır. Kohen'in "Türkleştirme" ve aynı yıl basılan Avram Garanti'nin "Türkler ve Yahudiler" adlı kitaplarının ardı ardına yayımlanması bu tartışmalara bir cevap niteliğindedir. Kitap siyaset ve basından değişik tepkiler almış ve aldığı tepkilere binaen Kohen; ne Gâ'ya ne de Musa'ya memnun edemedi şeklinde yorumlanmıştır⁵⁵.

⁴⁹ RGSAL, "Türkler Bir Ruh-i Milli Arıyorlar", *Türk Yurdu*, Yıl 1, Sayı 21, (23 Ağustos 1328- 5 Eylül 1912), (Editör, Murat Şekfatli), 1 Cilt (1-2), 1911-1912, Tutibay Yayınları, Saray Matbaacılık, Ankara 1999, Yıl 1, Sayı 21, s. 365-367.

⁵⁰ RGSAL, "Türkler Bir Ruh-i Milli Arıyorlar", *Türk Yurdu*, Yıl 2, Sayı 25, (18 Teşrin Evvel 1328-31 Ekim 1912), (Editör, Murat Şekfatli), 2. Cilt (3-4), 1912-1913, Tutibay Yayınları, Saray Matbaacılık, Ankara 1999, s. 21-23.

⁵¹ RGSAL, "Türkler Bir Ruh-i Milli Arıyorlar", *Türk Yurdu*, Yıl 1, Sayı 21, (Editör, Murat Şekfatli), 1. Cilt (1-2), 1911-1912, Tutibay Yayınları, Saray Matbaacılık, Ankara 1999, s. 350-353, 365-367, 384-385.

⁵² Mehmed Özden, "Atatürk Döneminde Kemalist Metinler; A'râfîta Bir Kemalizm: Tekin Alp ve Kemalizm (1936)", *Bilgi*, Sayı: 34, Yaz, 2005, s. 46, 75.

⁵³ LANDAU, a.g.e., s. 374.

⁵⁴ GEMGÇİ, a.g.m., s. 1257.

⁵⁵ ÖZDEN, a.g.m., s. 50.

Moiz Kohen 1928'de Nissim Matsliah, Dr. Samuel Abrevaya adlı iki Yahudi ve Yunus Nadi'nin de içinde bulunduğu Yahudi olmayan birkaç kişi ile birlikte Türk dilini iletirmek amacıyla Türk Hars Birliği adlı bir dernek kurmuştur. 1934'te aynı amaçla Kohen, Hanri Soriano ve Marsel Franko ile birlikte Türk Kültür Cemiyeti'ni kuracaktır⁵⁶. Kohen, 1936'da "Kemalizm" adlı kitabını tamamlar ve Selânik'ten tanıdığı Yunus Nâdi'nin sahibi olduğu Cumhuriyet matbaasında bastırır⁵⁷. 1930'ların bir bölümünde bir Çek firması olan Skoda'nın bir alt kuruluşu Omnipol'un Türkiye ile olan ilişkilerini yürüten Kohen, II. Dünya Savaşı yıllarında gayrimüslimlerden alınan Varlık vergisi mağduru olmasında rağmen rejime olan bağlılığını sürdürmüştür⁵⁸. 1944 yılında ise Türk Ruhu kitabını yayımladı. Kemalizm'de Kahrolsun Çeriat adlı bir başlıklı yazı bulunmasına rağmen; Türk Ruhu adlı eserinde Türklerin İslâm dini sayesinde atalar ruhunu koruyabildiklerinden bahsetti⁵⁹. Türk Ruhu, Kohen'in yayımladığı son kitap olmasına rağmen ölümüne kadar birçok yazıyı kaleme almaya devam etmiştir.

Moiz Kohen'de Türklük Düşüncesi ve Turan Tahayyülü

I. Dünya Savaşı öncesinde yaşıyan Osmanlı aydınlarında Osmancılık fikrinin ardında yatan en büyük hedef, hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nin varlığını korunması ve devam ettirme arzusudur. Daha sonra yaşanan pek çok olumsuz olay, başta Çitihat ve Terakki Partisi içinde olmak üzere gerek aydınlar gerekse halk arasında yatan bu düşünceye rağmen değişti. Sonunda Çitihat ve Terakki Partisi, gerek Osmancılık düşüncesine gerek İslamcılık düşüncesine karşı cephe almış ve Komitecilik (Particilik) fikrinde takılı kalmıştır. Bu yeni anlayışta parti içinde fazla rağbet bulmamış, yerini Türkçülüğe bırakmıştır. Partinin genel merkezinde bir ideolog olarak yer alan başta Ziya Gökalp ve Enver Paşa'nın ve ileri gelenlerin Türkçülük (Pan Türkismus) fikrini benimsemiştir. Bu yeni yaklaşım partinin geneli tarafından kabul görmüş, her kesimden olumlu tepkiler alması Tekin Alp'in dikkatinden kaçmamıştır. Bu yeni durumu değerlendiren Tekin Alp, ırk olarak Türk olmamasına rağmen Türkçülük düşüncesine sarılmış ve daha önce savuna geldiği Osmancılık düşüncesini bırakmıştır⁶⁰. O bu süreci şöyle açıklar: "10 Temmuz siyasi inkılabından sonra Türk aydını için bir emekleme devresi başladı. Bir süre Osmancılık hedefi, yani Türkiye'de yaşayan değişik ulusların birleştirilmesi ham hayali arkasından koşullar ve nihayet iki yıl önce Komitecilik (Particilik) düşüncesine karar kıldılar."⁶¹

Çinçtir ki Kohen, kendini adadığı Türkçülük davasında Türk ırkının kim ve ne olduğunu izah edip, Pan-Turanist politikalarında Türk coğrafyasının da sınırları hakkında: "Milli ruh bakımından Türk telakki edilen kavimler, yalnız Ural-Altay yüksek yaylalarında içtimai, fikri, dini ve iktisadi bakımdan binlerce yıl müşterek bir hayat yaşadıkları tarih muhtelif devirlerinde, muhtelif isimlerle civar bölgelere taşıp atalar yadigarı kültürlerini ve geleneklerini, az çok muhafaza edenlerdir..."⁶² şeklinde bilgi verirken Türk milli ruhunun sayesinde Türklerin özünü kaybetmemiş ve tarihten silinmemiş olduğunu altını çizerek; bu ruhun tüm Orta Asya'yı kapsayan Büyük Türk coğrafyasının mayası ya da hamuru olduğunu düşünmüştür.

Kohen, Büyük Türkiye kavramının ilk ve tek savunucusu olmamasına rağmen, Osmanlı Devleti'nde ve hatta dışarıda bu özelliği ile ünlenmiştir. Kohen, Türkçülük konusunda ses getiren eserlerini Ankara'ya gedikten sonra yayımlayacaktır. O yıllarda İstanbul'un bazı seçkin çevreleri

⁵⁶ LANDAU, a.g.e., s.20.

⁵⁷ ÖZDEN, a.g.m., s. 50-51.

⁵⁸ "Varlık vergisinden Tekin Alp'de kurtulamamış ve Fenerbahçe'deki yalısı ve eğerleri haraç mezar satılmıştır." Ayrıntılı bilgi için bkz.: Rifat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni*, İstanbul 2000, s. 464.

⁵⁹ Tekin Alp, *Türk Ruhu*, Remzi Kitabevi, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1944, s. 5-8.

⁶⁰ GEMGİCİ, a.g.m., s. 1255-1256.

⁶¹ Tekin Alp, "Alman Müteallimlerinin Yaşayışı", *Bilgi Mecmuası*, İstanbul 1329/1914, Yıl:1, Sayı 3, s. 311-323.

⁶² Tekin Alp, *Türk Ruhu*, s.7.

„Turan“ı, antik bir coğrafi terim olmaktan ileri götürüyordu. Kohen'in Ankara'ya gelişiğinden itibaren bu görüşü yeni bir açılım kattığı görülür. Nitekim yeni kitabına; Türklüğü çeşitli eski imparatorluklara dayandığı, Türklerin ilk devletlerinin yıkılmasığolmasına rağmen nasıl hayatta kaldıklarını anlattığı oldukça ayrıntılı bir araştırmayla bağlamıştır. Kohen kitabında; Türklerin ortak köken, tarih, dil, gelenek, görenek, toplumsal kurumlar, edebiyat ve duygulara sahip olduğunu ifade ederken, Metternich'in tanımına rağmen, İtalya'nın yalnız coğrafi bir konum olmaması gibi, Turan kavramının da tarihsel bir kavramdan ibaret olmadığını anlatmıştır. Kohen, Turan'ı gerçekleştirmek için, Gökalt'ınine paralel ancak aynı olmayan, bir asgari, bir de azami plan içeren bir kavram oluşturmuştur. Birincisi, ikincisine ulaşmak için ilk adımdı ve İstanbul'dan Baykal Gölü'ne; Kazan'dan Moğolistan'a kadar uzanan bölgeyi içeriyordu. Böylece ikincisine göre ulaşması kolay olan „Küçük Turan“ı kurmanın mümkün olduğuna inanıyordu. „Büyük Turan“ın kurulacağı ikinci aşama ise; Japonya sınırından Skandinavya dağlarına; Kuzey Kutup Okyanusu'ndan Tibet Platosu'na kadar uzanan bölgeyi içine alıyordu. Hedeflenen bu topraklar ancak „Yeni Cengizlik“ adı altında, İtalya ve Almanya'nın yaptığı gibi Osmanlıların önderliğinde, ulusal bir uyanışa bütün Türklerin beraber katıldığı, bilim ve kılıcın kullanıldığı kutsal bir savaşla elde edilecekti. Üzerinde yaşayan seyrek nüfusa rağmen bu topraklar „Altın Irka“ yani 70 milyon Türk'e aitti. İstanbul bu „Altın Yurdun“ başkenti olacak ve Yeni Turan, Anadolu'nun on katı büyüklüğünde bir alana yayılacaktı⁶³. Görüldüğü üzere Kohen, bu davayı savunurken sık sık Gökalt'ın tasavvur ettiği Turan fikrini tekrar eder. Zaten kendisi de yazılarında Gökalt'ın yolundan gittiğini ifade etmekten çekinmemiştir.

Moiz Kohen'in Türkçülük ve Türk Dili Üzerine Görüşleri

19. yüzyılın sonlarında Türkçülük davası konusunda Kohen gibi çalışmaları olan birçok Yahudi bilim adamı görmek mümkündür. Nitekim Moiz Kohen'den önce Leon Cahun adında bir Fransız Yahudi, Avrupa'ya medeniyeti getiren ırkın Turan ırkı olduğu teorisini ortaya atmıştır⁶⁴. güphesiz Türkçülük akımının gelişmesine bir temel oluşturanların başında Arthur Lumney Davids gelir. Davids, 1832'de yayınlanan ve „The Grammar of the Turkish Language“⁶⁵ (Türk Dili Grameri) adlı kitabında eski Türk dilleri üzerinde durarak, Osmanlı öncesi Türklerle dikkat çekmiştir⁶⁶. Yine Leon Cahun (1841-1900) Türkçülük akımında ve Turancılık düşüncesinde temellerin oluşması incelenirken adı anılması gereken bir başka Türkolog olarak tarihe geçmiştir. Cahun, eserlerinde Avrupa'ya uygarlığı getirenlerin gerçekte Türkler olduğunu savunarak Türklerin çok köklü ve eski bir ırk olduğunu belirterek; Turan, Turani kavramlarını yapıtlarında açıklamıştır. Gök Sancak, Asya Tarihine Giriş Türkler ve Moğollar, Fransa'da Ari Dillerden Önce Var Olan Lehçenin Turani Kökeni, Yeniçeri Hasan gibi eserler, Cahun'un Türkçülüğe katkısının boyutlarını belirtmeye yetecek olan eserlerinden sadece birkaçıdır⁶⁷.

Ayrıca Macar Yahudisi, İngiliz ajanı Arminius Vambery (1832- 1913) de, Türkler ve Moğollar arasındaki ırk ve dil bağlarına işaret ederek; hali hazırda var olan teorilere dayanıp, Türkleri; Çinliler, Macarlar, Estonyalılar ve diğer bazı toplulukları Turan kavimleri olarak adlandırmıştır⁶⁸. Osmanlı Devleti ve Asya'da uzun süre kalan ve II. Abdülhamid'in dostluğunu

⁶³ Tekin Alp, **Türk Ruhu**, s. 209-229.

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Davit Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908**, (Çev.: ğ. Türet, R. Erdem, F. Erdem), İstanbul 1979, s.13.

⁶⁵ Arthur Lumley Davids, **A grammar of the Turkish language : with a preliminary discourse on the language and literature of the Turkish Nations**, London 1832, s. 1, vd.

⁶⁶ „Nitekim Davids, kitabını II. Mahmut'a ithaf etmiştir“ Bkz.: YETKİN a.g.e., s.227.

⁶⁷ YETKİN a.g.e., s.228-229.

⁶⁸ „Vambery, Orta Asya'da yaptığı seyahatleri Türkçe olarak 1879 yılında „Bir Sahte Dervişin Asya-i Vusta'da Seyahati“ adlı kitapta toplamıştır. Bkz.: KUSHNER, a.g.e., s. 13.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

kazanan Vambéry ise: “Bir Anglo-Sakson, bir İslav, bir Latin milleti mevcut olduğu gibi bir Turan kavmiyeti ve medeniyeti vardır ve o cemiyetin bayraktarı Türklerdir... Türkler âtisi birçok kavimlerden daha emindir.” gibi yazılarla Türk aydınlarının gururunu okuyuyordu.⁶⁹ Cahun’un Türklerin askeri ruhlarını, cesaretlerini, itaatkârlıklarını, dürüstlüklerini öven satırların benzerine, Moiz’in ileride yazacağı birçok eserde rastlamak mümkündür.⁷⁰

Cahun gibi Moiz Kohen de Türkçülüğü sistematize eden diğer bir düşünürdür. Moiz Kohen, Türkçeleştirme için öngördüğü temel ilkeleri sayarken, Tevrat’tan esinlenmiş ve bu ilkelerin tümünü, “On Emir” olarak adlandırmıştır. En başta belki de kendine yönelttiği, bu emirler Göye sıralanıyordu: “Bakın, benim düşüncem şudur ki; biz kovulduğumuz Sefarad (İspanya) ülkesinden alıp beraberimizde bu topraklara getirdiğimiz ve sırtımızda bir kambur gibi taşıdığımız şu İbrani harflerle yazılan, içinde Rumca, İtalyanca, Türkçe ve Fransızca kelimeler de bulunan tuhaf, fosilleşmiş dili artık unutmamız! Tanzimatla bize vatandaşlık hakları verildi. Kim bilir belki çok yakın bir zamanda daha da mühim haklar verilecek... Bunları mutlaka kullanmalıyız, ama kullanmak için hakiki vatandaş olduğumuzu da ispatlamamız lazım gelecek!” “Benim teklifim şöyle, muhterem beyefendiler; İsimlerimizi Türkçeleştirelim, dualarımızı Türkçe okuyalım, evde oturdukları için bu güzel dilin bir tek kelimesini dahi bilmeyen refikalarımıza, analarımıza, dua kitaplarından başkaldırmaya vakit bulamayan babalarımıza, hahamlarımıza, velhasıl cemaatteki herkese Türkçe öğretilim”⁷¹ sözleri bu konudaki cesaretini ve samimiyetini ifade eder.

Kohen’in bu radikal fikirlerini Yahudi cemaatindeki bir kısım gençler, yenilikten yana olanlar, hepsini değilse de onun çoğu emirlerini desteklediler. Duaların Türkçe okunması da onlara mantıklı geliyordu. Dindarlar ise duaların, kutsal gördükleri dil İbranice yerine Türkçe okunacağı düşüncesiyle öfkeleniyorlardı. Çünkü geleneğine sıkı bağlı olan bir Yahudi için bu istekler ziyadesiyle radikal idi. Kendisi ise yapılan bu tür eleştirilere şükilde cevap vermişti: “Evamir-i Aşere’nin üçüncü maddesi yanlış anlaşılmıştır. Ben, dualarını ,kısmen” Türkçe oku demiştim. Zira Tevrat ve Eski Ahit’ten alınan dualar sadece İbrani dilinde okunmalıdır. Bunu elbette biliyorum. Fakat Pesah’ta ve daha başka bayramlarda söylenen ilahiler vardır ki, bunlar diğer ülkelerde o ülkenin dilinde okunur. Biz ise bunları, İspanyolca söyleriz. Benim teklifim şudur ki; bu ilahiler, İspanyolca yerine Türkçe okunsun. Hepsi bundan ibaret...”⁷² Ona göre bu emirlerin ilk beş maddesi, Türk Devleti lehinde; ikinci beş maddesi ise, Yahudi cemaati lehinde gibi görünse de, özünde laik karakterli bir cemiyetin oluşuruma sürecinde yadırganacak emirler değillerdi.

Kohen’in Türk İnkılâbı Yorumu: Kemalizm

Kohen’in Kemalist görüşleri, kendisinin bizzat kaleme aldığı “Kemalizm” adlı kitabında formüle edilmiştir. Kohen’in bu konudaki görüşleri yalnızca kitap ile sınırlı değil, dergi ve gazetelerde de aynı konuyu defalarca içermiştir. Kohen, Osmanlı’nın yıkılışına yeni Türk Devleti’nin kuruluşuna bizzat tanıklık eden ve hadiseleri birebir yaşayan bir gözlemcidir. Kemalizm adlı eser, aslında Kohen’in Türk İnkılâbı’nın siyasi ve sosyo-kültürel açıdan irdeleyişi ve yorumlanmasıdır. Kohen’e göre Türkiye’nin değişim vizyonunu geçmişte özellikle Meclisîyet dönemindeki entelektüel zihinde ve İhtilâlcılıkta aramak gerekir. Zira Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni kuran kadro, Osmanlı entelektüel birikiminden beslenen genç ve dinamik nesildir. Bu minvalde Kohen, Kemalizm adlı kitabında Türkün milletleşme süreci içinde geçirdiği değişimi tarih perspektifinden aktarır. Türk İnkılâbı’nın nasıl ve ne amaçla yapıldığını okuyucuya aktarır. Atatürk ilke ve inkılâplarının çözümlemesini yaptığı eserde Kohen, Kurtuluş Savaşı’nı ve devrimleri bir bütün olarak ele alarak, bunların Atatürk ile olan özdeşliğini açıklama girişiminde

⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ercan Yavuz, “Müşterek Vambéry”, *Türk Yurdu*, Yıl 3, Sayı 4. s. 52.

⁷⁰ Tekin Alp, *Türk Ruhu*, s. 1-6, 20-25, 30-36..

⁷¹ TEKGÖNALP, *Türkçeleştirme*, s. 65-66.

⁷² BEHMOARAS, a.g.e., s.176.

bulunmuş ve o dönem Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilkelerini kuramsal bir plana yerleştirerek açıklamaya çalışmıştır⁷³.

Eserinde Milli Mücadele'nin Türk milletinin namüsait şartlarda gerçekleştirme başarısı gösterdiği bir ihtilal ve inkılâp hareketi olduğunun altını çizer. Ayrıca Türk modernleşmesinden bahsederken, milli ve manevi unsurların göz ardı edilmediğine de dikkat çekerek; “*Garpta; ilmin ve fennin terakkileri, manevi terakkilerle daima at başı beraber gitmez. Ahlaki ve manevi kıymetlerin inkişafı, her zaman, ilmi ve fenni kalkınma seviyesinde bulunmaz. Mesela modern medeniyetin öncüsü olan mutlakîyetçi bazı memleketlerde devlet otoritesinin tatbiki şekli eski hakanların, halkçı otorite zihniyetine uymaz. Buna mukabil, bir takım garp memleketlerindeki demokrasi hürriyetlerinin bazı görünüşleri, taşkın serbestlik, anarşi, oligarşi ve aynı neviden daha başka içtimai tefessüh unsurlarıyla karışacak derecede tereddidi alametleri gösterir. Bu unsurlar, Türk ve ata ruhunun derin surette meşbu bulunduğu türe ve yasanın feragat ve itaat zihniyetiyle telif edilemez. Kemalizm önderleri, bu vaziyeti baştan beri mükemmel surette gördüler; onun içindir ki garbın siyasi ve içtimai müesseselerini aynen almaktan, daha doğrusu taklitten içtinap etmişlerdir. Garp,ten sırf modern medeniyet ve terakki zihniyeti iktibas edilmek istenildi. Siyasi ve kültürel müesseselere gelince, bunlar, dirilen Türk milli kültürüne intibak ettirildi*”⁷⁴ derken Türk İnkılâbı'nın nev-i Çâşına münhasır, karma, pragmatist ve realist olduğunu; “*...Kemalist inkılap hiçbir zaman din aleyhtarı bir hareket olmamıştır. Bu hareket sırf hakiki dini sözde dinden ayırmış ve Türk cemiyetini, din perdesi altında araya sokulan inançlardan, terakkilerden ve zihniyetlerden kurtarmıştır. Onun yegâne gayesi sofî, dini totalitercilik yerine milli totaliterciliği koymaktır. Kemalizm'in hiçbir mümessili, hiçbir vakit din aleyhinde düşmanca bir kelime kat'iyen söylemiş değildir. Yalnız, taassup, cehalet fikirleri, düşman olarak ilân edilmiştir...*”⁷⁵ ifadeleriyle de inkılâbın din karşı bir hareket olmadığını ifade etmiştir.

Ona göre Kemalizm; “*... hiç kuşkusuz, bir diriliş ve yenileşme eylemidir. Fakat on iki yıllık bir dönem içinde, Türkiye'de olan büyük değişiklikleri, ihtilal “revolution” deyimiyle tanımlamak daha doğru olur...*”⁷⁶. Türk İnkılâbı'nın nihai hedefi ise medenileşme olabilir ancak. Medeniyet denildiğinde ise Batı'dan başlanacak bir yol ve tercih yoktur. Nitekim Türkün Batılılaşma serüveni Türkiye Cumhuriyeti ile değil, bilakis Osmanlı'nın son dönem aydını ile başlanmıştır, Tanzimat ve Meclisiyet ile taçlandırılmış ve tekamülünü Kemalist Türkiye ile gerçekleştirmiştir. Bu yüzden Türk inkılâbının nihai hedefi, Türkün gerikalmışlık öyküsünü garp kültürü ile değiştirme çabasından ibarettir⁷⁷.

Batılılaşma yolunda Çeriat ise çöl hayatından ilham alınarak yapılan kanunlardır sadece⁷⁸. Artık Türk milleti Allah yerine Tanrı'yı; farklı bir ekonomiyi, farklı bir giyimi, yaşamı, kültürü ve dili tercih etmiştir⁷⁹. Zira bütün dünyanın milletleşme süreci içine girdiği bir dönemde yeni kurulan Türk devletinin var olabilmesini Atatürk, millileşmenin ne kadar elzem olduğunun farkındadır⁸⁰. Nitekim Atatürk, yeni devlet modelini millileşme, medenileşme ve sekülerizm üçgeniyle formüle etmiştir.

⁷³Tekinalp, **Kemalizm**, (Günümüz Türkçesine Çeviren: Prof. Dr. Çetin Yetkin) Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1998, s.16.

⁷⁴TEKGİNALP, **Türk Ruhu**, s.277.

⁷⁵TEKGİNALP, **a.g.e.**, s.269.

⁷⁶TEKGİNALP, **a.g.e.**, s.32.

⁷⁷TEKGİNALP, **a.g.e.**, s. 181.

⁷⁸TEKGİNALP, **a.g.e.**, s.99.

⁷⁹TEKGİNALP, **a.g.e.**, s.32.

⁸⁰TEKGİNALP, **a.g.e.**, s.97.

Kuğusuz Tekin Alp'in demokrasi, devletçilik⁸¹, iğveren-iğç ilişkisi gibi bazı konularda bugün için yadırgatıcı görüşleri olduğu da söylenmelidir. Alp'in bazı görüş ve yorumları tartışmaya ne denli açık olsa da, Kemalizm kitabı 1936 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin ideolojisini ortaya koyması bakımından belgesel bir değer taşımaktadır⁸².

Kohen, yeni Türk devletinin değişim ve farklılaşma serüvenine dışarıdan değil de içinden bakabilmeyi başarabilmiş bir kişidir. O, bu geçişarifesinde sıkıntı yaşamadan yeniyi kolaylıkla adapte olabilmiş, teorik sıkıntılar yaşamamıştır. Gökalp'ten etkilendiğini doğrulamakla beraber, Gökalp'in İslamlaşma teorisinin yeni zamana uygun olmadığını farkedecek ve zamana uygun yeni formüller bulacak kadar uyanık bir bilinçtir. Yeni Türkiye'nin batılılaşma figürü çok daha baskındır ve Türk inkılabının bu yönünden övgüyle bahseder. Nitekim Kohen'in Kemalizm'inde üst metin batıcılıktır, Türkçülük ona eklenmiş tali bir söylemdir.⁸³ Bu yüzden Ziya Gökalp'in söylemini geçersiz ve yetersiz bulur⁸⁴.

Yeni Kurulan Türk Devleti'nde Milli Kimlik Tanımlaması Kapsamında Yahudiler

Bilindiği gibi Osmanlı, çok dinli ve farklı ırklara sahip olan halkını millet sistemi içerisinde Müslim ve gayrimüslim olarak sınıflandıran bir devlettir. Osmanlı Devleti, heterojen bir yapıya sahip olmasına rağmen, devletin sınırları içinde, çok ırklı ve çok kültürlü toplum, 19. yüzyıla kadar refah içinde yaşamaya devam etmiştir. Fakat son dönemlerde devletin içindeki durağanlık ve Fransız İhtilali'nin dünyaya yaydığı milliyetçilik ve hürriyet fikirleri, 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin idaresi altında yaşayan yabancı soydan ve dinden milletlerin istiklallerini elde etmek gayesini ortaya çıkarmıştır⁸⁵. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı, kendi bünyesindeki yabancı unsurların dışarıdan destekli ayrılma isteklerini önlemeyle ve çökmekte olan devleti kurtarma çabalarıyla geçmiştir⁸⁷.

Buna rağmen 19. ve 20. yüzyıl, imparatorlukların mirasının ulus devletlere aktarıldığı çağlardır. "Ulus" kavramını; üniter bir yönetimi olan ve sınırları belirlenmiş bir bölge içerisinde var olan bir ortaklık olarak tanımlayan Giddens'e göre, ulus ve ulusçuluk modern devletin en belirgin özelliği olup ulus olmadan ulusçuluk oluşmaz⁸⁸. Seton-Watson'a göre ise, bir ulusun üyeleri dayanışma duygusu ile ortak bir kültür ve ulusal bilinçle birbirlerine bağlı olduklarını hissetmelidirler. Herhangi bir topluluktaki önemli sayıdaki kişikendilerinin ulus oluşturdıklarını varsayıyor ya da böyle olduklarını düşünerek hareket ediyorsa ulus oluşmaktadır⁸⁹. Vatandaşlık

⁸¹ "ğurasını derhal ilave edelim ki, ferdiyetçilik dediğimiz tehlike, modern Türk cemiyetinde gözden kaçmıydeğildir. Evvelce de söylediğimiz gibi, milletin manevi terbiyesine öteden beri büyük bir ehemmiyet veren Şirket-i Milliye, sık sık söylediği nutuklarda; milleti muhtelif şakillerde tesanüde (birliğe), camianın (toplumun) faydası ve müteşkilatı hakkında feragata teşvik eder. Türk mütefekkirleriyle Türk muharrirleri de bu vadide, milli şerh örnek tutmakta kusur etmiyorlar ve her fırsattan istifade ederek milleti, ferdiyetçilik tehlikesine karşı uyanık durmağa davet ediyorlar". Bkz.: TEKGALP, *Türk Ruhu*, s.280

⁸² TEKGALP, *Kemalizm*, s.16-17.

⁸³ ÖZDEN, *a.g.m.*, s.53.

⁸⁴ TEKGALP, *Kemalizm*, s.5-6.

⁸⁵ Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1994, s. 12.

⁸⁶ Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Ankara 1977, s. 13. vd.

⁸⁷ "Devletin dağılmasını önleme adına yapılan ve 19. yüzyılda modernleşme hareketleri adını alan tüm değişimler, bütün alanla yayılarak batılı fikirlerin Osmanlı Devleti'ne girişi artması, basının gelişmesi vb. sebeplerle devletin içinde muhalefet eden Namık Kemal, Ziya Paşa gibi aydınlar 1865'te Yeni Osmanlılar olarak bilinen ve devletin kurtuluşunu Mebuslar Meclisine Hristiyan ve Musevi halkın temsilcilerinin de katılımı ile mümkün olacağı Müslümanlarla aralarındaki ayrımın giderilebileceği ve bir Osmanlı milletinin oluşabileceği fikrindeydiler." Ayrıntılı bilgi için bkz.: Şerif Mardin, *"Tanzimat ve Aydınlar"*, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 50-51.

⁸⁸ Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, (Çeviren, Cumhur Atay), Devin Yayınevi, İstanbul 2005, s. 159.

⁸⁹ Hüseyin Kalaycı, *"Etnisite ve Ulus Karşılaştırması"*, *Doğu Batı*, Yıl 11, Sayı 44, Şubat-Mart-Nisan 2008, s. 98.

olgusu ise toprak sınırları belli olan ve bu sınırlar dahilinde me⁹⁰ru yetkilerini kullanan modern ulus devletle birlikte ortaya çıkmıştır⁹⁰. Vatandaşlık, insanların farklılıklarının ve maddi şartlarının ötesinde, onurluluk açısından e⁹¹ğt oldukları ve gerek hukuki gerek siyasi anlamda e⁹¹ğt muamele görmek durumunda oldukları fikrine dayanmaktadır⁹¹.

Türklerde, Batı'nın Rönesans, Reform ve Aydınlanma Çağı gibi üç önemli devrimsel süreçler sonucu gerçekleştirildiği ulus devlet ve vatandaşlık in⁹²şası ancak Cumhuriyet ile 20. yüzyılın ilk yarısında yeni bir ulus in⁹²şası çabalarıyla mümkün olmuştur. Zira Atatürk, Osmanlı millet teorisine veya çok kültürlü ümmetçi bir yapılaşmaya artık dönülemeyeceği gerçeğinin farkındadır. Tarihin bu döneminde Cumhuriyet, Türklük ⁹³çenisiyesi altında Yahudiler dahil tüm unsurların birlikteliğini temsil eden bir ulus devlet sürecini gerçekleştirecektir⁹².

Atatürk, yeni bir millet kurmak için gerekli olan kurucu kültürü veya asli unsuru: “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir...”⁹³ sözleriyle veciz bir şekilde özetlemiştir; böylece „Türk Milleti” tanımı hayata geçirilmiştir. Bu ifadede, devleti kuran ve burada yaşamaya istek ve iradesi gösteren herkes milletin asli unsuru sayılmıştır⁹⁴. Atatürk bu durumu başka bir biçimde şu şekilde ifade etmiştir: “Vanlı, Diyarbakırlı, Erzurumlu, Trakyalı, Makedonyalı, hep bir milletin evlatları, hep bir cevherin damarlarıdır...”⁹⁵. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti ırk ve ırkçılık temelinde kurulmamıştır, kültür anlayışı üzerine kurulmuştur. Nitekim Anayasa’nın 88. Maddesinde; “Türkiye ahalisine din ve ırk farklı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur. Türkiye’de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye’de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye’de doğup da memleket dahilinde ikamet ve sinni rüşte vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık Kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türk’tür. Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izaa edilir” denilmektedir⁹⁶. Görüldüğü gibi burada devlete hukuki olarak bağlı olan vatandaşların tamamına Türk sıfat ve kimliği kazandırılmıştır; devlete hukuki olarak bağlı olanlar, soy, ırk vurgusu yapılmaksızın Türk kimliğinde birleştirilmiştir. Yine Atatürk’ün; “Türk milletinin idaresinde ve korunmasında milli birlik, milli duygu ve milli kültür en yüksekte değer verdiğimiz idealdir” sözleriyle de milleti oluşturan vatandaşların ortak paydasının⁹⁷ aynı duyguyu, düğünceyi ve kültürü paylaşarak olduğunu vurgulamıştır.

Atatürk, yeni kurulan devletin içindeki tüm farklılıklarıyla beraber millet olarak var olma adına, devletin varlığını sürdürebilmesi için temel şartın milli ⁹⁸uurve bütünlük olma lüzumunu bilmekteydi. Nitekim millet; tarihi ve sosyolojik bakımdan belli bir aşamaya gelmiş, belirli

⁹⁰ Haldun Gölalp, **Vatandaşlık ve Etnik Çatışma Ulus-Devletin Sorgulanması**, (Çev.: Ebru Kılıç), İstanbul 2007, Metis Yayınları, s. 11-12.

⁹¹ Dominique Schnapper, **Yurttaşlık Cemaati Modern Ulus Fikrine Dair**, (Çev: Özlem Okur), Kesit Yayınları, İstanbul 1995, s. 9-10.

⁹² Orhan Türkdoğan, “Biz kimiz? Türk Toplumunda Kültürel Kimlik”, **Türkiz**, Eylül Ekim 2010, Yıl 1, Sayı 5, s. 11.

⁹³ Mustafa Kemal Atatürk, **Medeni Bilgiler**, Örgün Yayınları, 2003, s. 154. ; Moiz Kohen, aynı düğünceyi; “Şu halde ırk ve din ortaklığı, yeni Türkiye gözünde artık ulusal ortaklık değildir. Aynı ulustan olmak için aynı ırktan ve aynı dilden olmak değil, aynı dili konuşmak, aynı kültüre ve aynı ideale sahip olmak koşuldur.” ve “ulusal azınlık konusuna gelince, Kemalist Türkiye bu ilkeyi hiçbir zaman kabul etmemiştir.” sözleriyle ifade etmiştir.” Bkz.: TEKGNA.P, **Kemalizm**, s.289.

⁹⁴ “Nitekim Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte devlet, Yahudi aleyhtarı tavırlara kesin tavır koyacaktır. Yahudileri küçük düğünücü resimleri bulunan kartpostalların satışları men edilerek toplattırılması ve yurda sokulmasının yasak edilmesi”ne dair arşivbelgesi metni için bkz.: **B.C.A.**, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 66.53..7., Dosya: 86-226, Sayı: 48632.

⁹⁵ Kadri Kemal Kop, **Atatürk Diyarbakır’da**, İstanbul 1938, s. 4.

⁹⁶ Necmi Yüzbaşıoğlu, **Anayasa Hukukunun Temel Metinleri**, Beta Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2006, s. 27.

⁹⁷ Utkan Kocatürk, **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, 3. Basım, Ankara 1984, s. 173.

nitelikleri ve özellikleri olan bir topluluk olarak tanımlanır ve milli bütünlük için gerekli olan en önemli husus kültür ortaklığıdır⁹⁸.

Sonuç olarak Atatürk'ün: “*Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir*” sözüyle Türk milleti, kendini oluşturan tüm faktörlerle artık “öteki” konumundan, sosyolojik bir gerçekliğe dönüştürülmüştür. Bu bir anlamda tarihsel kimliğine dönük, kendini kendinde bulma restorasyonudur. Batı’nın Rönesans, Reform ve Aydınlanma Çağı gibi üç önemli devrimsel süreçler sonucu gerçekleştirdiği ulus devlet inşası, Cumhuriyet ile ancak 20.yy’ın ilk yarısında yeni bir kimlik kazanabilme yoluna girmiştir⁹⁹. Yahudiler ise kendi varlıklarını, bu yeni devlete Moiz Kohen gibi teorisyen ve düşünürlerin katkılarıyla, devleti kuran kadroyla aynı söylem ve eylemleri kabul ederek korumuş ve kabul ettirme başarısı göstermişlerdir. Kuşkusuz Moiz Kohen, gerek Osmanlı Devleti’nin son devrinde ve gerekse de Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk devirlerinde izlediği Türkçü-Turancı politikalarla adından çok söz ettirmiş bir simadır. Yeni rejime bağlılığı ve Kemalist doktrine katkıları inkâr edilemez birer gerçektir. Kendisi hakkında lehte ve alehte bir sürü söylem geliştirilmişse de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde nasıl bir Yahudi modeli yer alabilir, var olabilir, yayılabilir sorusunun cevabını realist, pragmatik ve özgün bir biçimde cevap verebilmiş, böylece bu coğrafyada yaşayan Yahudilere bir rol modeli olmayı başarabilmiştir. Nitekim Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze Yahudilerin bu ülkedeki yaşam tarzları, standartları, özgürlükleri ve siyasetteki yadsınamaz rolleri buna en güzel örnektir.

Bir kuram ve davranış olarak ırkçılık Osmanlı Devleti’nde hiçbir zaman kabul edilmemiştir. 16. yüzyılda takibe uğrayan İspanyol Yahudileri Osmanlı Devletine sığınmış ve o tarihten beri, İspanyada konutlukları dili muhafaza ederek Türkiye’de huzur içinde yaşamışlardır. Cumhuriyet devrinde de aynı politika devam etmiştir. Atatürk ırkçılıkla birlikte Turancılığı da reddetmiştir. Sonraları İtalya’da faşistler ve Almanya’da Naziler kuvvetlenip etkileri Türkiye’de duyulmaya başlayınca da rejimin ırk sorunları hakkındaki görüşlerinde hiçbir değişiklik olmamıştır. 1934’te Kırklareli’ndeki cereyan eden bir küçük olay bunu göstermektedir. Almanya’da bir süre bulunmuş olan biri, Yahudileri bu çarşından kovmaya teşebbüs etmiştir. Atatürk bunun üzerine İçişleri Bakanı gürkür Kaya’yı olayı incelemesi için bu bölgeye göndermiştir. Belediye Başkanı, Emniyet Müdürü, Ticaret Odası Bakanı tevkif edildi ve hükümetin bu gibi Yahudi alehtarı davranışları onaylamadığını, Yahudi aleyhtarlığına girişlere karşı şiddetle harekete geçileceğini belirten resmi bir açıklama yapıldı. Daha sonra Nazi Almanya’sından kaçan birçok Yahudi profesör Türkiye tarafından kabul edildi. Öyle ki II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’nin bu müsamahası ve Avrupa’dan Türkiye’ye gelen mültecilere hükümetin iyi muamelesi Filistin Yahudi Azınlığının hükümetimize teşekkür ile de resmilecektir. Aslında bu dönemde ırkçıların bilhassa saldırdıkları hedeflerden biri de sonradan Müslümanlığı kabul etmiş olan Yahudilerdi. “Dönme” denilen bu kişiler Türk halkıyla kaynaşmış olmalarına rağmen hala bazen bir nevi ayrı kalmak duygusuna sahiptiler ki ırkçılar da bu duyguyu istismar ediyorlardı¹⁰⁰.

Sonuç

Avrupa’nın çeşitli yerlerinden sürülen Yahudiler, 15.yüzyılın ortalarından itibaren topluluklar halinde Osmanlı Devleti’ne göç etmişlerdir. Osmanlı Devleti’nden hüsnü kabul gören Yahudiler, ilk zamanlar, Devlet içinde her sahada aktif faaliyet içinde olmuşlardır. Özellikle Yahudi cemaati Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar, Avrupa’nın değişik yerlerinden gelen dindarları ve ırkdaşları ile sürekli bir gelişme içinde olmuşlardır. Kanuni döneminde ise Yahudiler,

⁹⁸ Cemalettin Taşkıran, “*Milli Bütünlük ve Kimlik Tartışmaları*”, **Türkiz**, Eylül Ekim 2010, Yıl 1, Sayı 5, s.80-86.

⁹⁹ TÜRKDOĞAN, a.g.m., s. 10.

¹⁰⁰ B.C.A., Fon Kodu: 30..18.1.2, Dosya: 242-129, Yer No: 34.16..., Sayı: 13984.; B.C.A., Dosya: 438A44, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 266.793..45 : Tarih: 30/5/1944.; Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaç Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010, s. 346-347.

cemaat olarak önemli bir konum elde etmiştir. Zamanla Osmanlı Devleti'ne kalabalık topluluklar halinde gelen Yahudiler, burada yaşayan Yahudi cemaatinin yeniden şekillenmesine yardımcı olmuştur.

Bilindiği gibi Yahudiler, kapalı bir cemaat olgusuna sahiptirler. Yüzyıllar boyu yaşadıkları coğrafyada toplumla uyumlu olup, asimile olmadan kendi hayat tarzlarını kurma becerisine sahip olabilmıştır. Osmanlı Devleti'ne dahil olmalarından sonra ise Osmanlının „Millet Sistemi“ içerisinde yüzyıllar boyu hür ve yüksek kalitede bir hayat tarzı sürdürebilmiştir. Osmanlının her alanında Yahudileri aktif olarak görebilmek mümkündür ve bu devletin Yahudilere sağladığı yasal düzenekten ileri gelmektedir.

Osmanlı'nın son yüzyıllarında bütün dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik akımının olumsuz etkileriyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Milliyetçilik akımı özellikle Balkanlardan başlayarak tüm İmparatorluğu etkisi altına almıştır. Bu yüzyılda yavaş yavaş milletleşme sürecini tamamlayan azınlıklar, ayaklanarak bağımsızlıklarını elde etmeye başlamıştır. Yahudiler ise 19. yüzyıla kadar devletin teb'ası olarak yaşamışlar, Milli Mücadele süresinde ve sonrasında Anadolu'da kurulan devlet aleyhine ayaklanmamıştır. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşadıkları atmosferi ve yüzyıllar boyunca edindikleri hakları, yeni kurulan Türk Devleti'nde de sürdürme niyetinde olan Yahudilerin bu devlete adaptasyonlarının nasıl olacağını en akılcı bir biçimde ortaya koyan Yahudi ise Çüplü Moiz Kohen'dir. Kohen'in „Türk Yahudiliği“ teoremi ile Türk Devleti'nin vatandaş, millet, milli bütünlük ve beraberlik ilkeleri paralellik arzeder. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Devleti ırkçılık esas alınarak kurulmuş bir devlet değildir. Bizzat Atatürk'ün kendisi hayatı boyunca ırkçılık söylem ve eylemlerini karşısında durmuştur. Türkiye Devleti'ni kuran herkesin Türk kabul edilmesi, Türk vatandaşlığı hakkının her kesime ulaşmasını sağlamıştır. Bu kimlikle herkes eşit olarak yaşamaya hakkına sahip olmuş; Yahudiler de yeni devlete adaptasyonlarını verilen bu haklarla kolayca sağlayabilmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

B.C.A., Fon Kodu: 30..18.1.2, Dosya: 86-226, Yer No: 66.53..7., Sayı: 48632.

B.C.A., Fon Kodu: 30..10.0.0, Dosya: 438A44 , Yer No: 266.793..45.

B.C.A., Fon Kodu: 30..18.1.2, Dosya: 242-129, Yer No: 34.16..., Sayı: 13984.

Telif ve Tetkik Eserler:

Afet Çın, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara 1977.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Medeni Bilgiler**, Örgün Yayınları, 2003.

BALÇ Rıfat N., **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni**, İstanbul 2000.

BALÇ Rıfat N., **Devletin Yahudileri ve Öteki Yahudi**, 3. Baskı, Çetiğın Yayınları İstanbul 2004.

BEHMOARAS, Liz, **Bir Kimlik Arayışının Hikayesi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005.

BENBASSA, Esther; RODRIGUE, Aron, **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi**, (Çev.; Ayşe Atasoy), Çetiğın Yayınları, İstanbul 2001.

- BEN-NAEH, Yaron, **Sultanlar Diyarında Yahudiler 17. Yüzyılda Osmanlı Yahudileri**, (Çev., Nita Özkatalan), GOA Basım Yayın ve Tanıtım Hizmetleri Sanayi Limited şirketi İstanbul 2009.
- BESALEL, Yusuf, **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.ğ., İstanbul 1999.
- BESALEL, Yusuf, **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, Gözlem Gazetecilik ve Basın Yayın, İstanbul 2004.
- BEGÖRLÜĞHayati, “*Türkiye’de Sabetaycılık*”, **Türk Yurdu**, Ekim 2004..
- BOZKURT Gülnihal, “*Osmanlı Yahudi İlişkilerine Genel Bir Bakış*”, **Belleten**, Cilt LVII, Sayı: 219’dan Ayrıbasım, Ağustos 1993.
- BOZKURT, Gülnihal **Azınlıklar İmtiyazları, Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş, Azınlık İmtiyazları**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.
- DAVIDS,Arthur Lumley, **A grammar of the Turkish language: with a preliminary discourse on the language and literature of the Turkish Nations**, London, 1832.
- ERDEMİR Hatice P.; ERDEMİR Halil, “*Kudüs’te Yahudi İsyanı ve Yahudiler*”, **History Studies, International Journal of History**, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010.
- EROĞLU, Ahmet Hikmet, **Osmanlı Devleti’nde Yahudiler, (19. Yüzyılın Sonuna Kadar)**, Alperen Yayınları,Alperen Basım Yayım, Birinci Baskı, Ankara 2000.
- ERYILMAZ, Bilâl, **Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul 1990.
- GEMİCİ, Nurettin, “*Bir Germanofil Olarak Moiz Kohen’in veya Kendi İsimlendirmesiyle Tekin Alp’in Alman Hayranlığı*,” **Turkish Studies**, Volume: 4/8, Fall 2009.
- GIDDENS, Anthony, **Ulus Devlet ve Şiddet**, (Çeviren, Cumhur Atay), Devin Yayınevi, İstanbul 2005.
- GÖRGÜN, Kemal, **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)**, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1994.
- GÜLALP, Haldun, **Vatandaşlık ve Tenik Çatışma Ulus-Devletin Sorgulanması**, (Çev.: Ebru Kılıç), Metis Yayınları, İstanbul 2007.
- KALAYCI, Hüseyin, “*Etnisite ve Ulus Karşılaştırması*”, **Doğu Batı**, Yıl 11, Sayı 44, gubat-Mart-Nisan 2008.
- KARPAT, Kemal **Türk Demokrasi Tarihi**, TimaçYayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010.
- KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, 3. Basım, Turhan Kitabevi, Ankara 1984.
- KODAMAN, Bayram, “*Yahudilerin Filistine Yerleştirilmeleriyle İlgili Olarak II. Abdhamid’e 1879’da Sunulan Lâyiha*”, **Belleten**, Cilt LVII, Sayı 219.
- KOP, Kadri Kemal, **Atatürk Diyarbakır’da ve “O’nun” Hatıraları**, İstanbul 1938.
- KUSHNER, David, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908**, (Çev.: ğ. Türet, R. Erdem, F. Erdem), İstanbul 1979.
- LANDAU, Jacob M., **Tekinalp**,(Çev.: Burhan Parmaksızoğlu, vd.), Çetiğm Yayınları, İstanbul 1996.

- LANDAU, Jacob M., *Tekin Alp: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Devrinde Bir Aydın*, IX. Türk Tarih Kongresi, Cilt 2, TTK Basımevi, Ankara 1981.
- MARDIN, gerif, *"Tanzimat ve Aydınlar"*, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 1, Çetiğm Yayınları, İstanbul 1985.
- Osmanlı'da Yahudi Kıyafetleri**, (Proje Koordinatörü, Tilda Levi), (Editör, Azize Ethem), Ofset Yapımevi, (baskı yılı yok).
- ÖKE, Mim Kemal, **Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)**, Üçdal Neçiyat, Doğuç Matbaası, İstanbul 1982.
- ÖZDEN, Mehmed *"Atatürk Döneminde Kemalist Metinler; A"ıfta Bir Kemalizm: Tekin Alp ve Kemalizm (1936)"*, **Bilig**, Sayı: 34, Yaz, 2005.
- Pau Risal, *Türkler Bir Ruh-i Milli Arıyorlar*, **Türk Yurdu**, Yıl 1, Sayı 21, (23 Ağustos 1328- 5 Eylül 1912), (Editör, Murat gefkatli), 1 Cilt (1-2), 1911-1912, Tutibay Yayınları, Saray Matbaacılık, Ankara 1999, Yıl 1, Sayı 21.
- RÇSAL, *Türkler Bir Ruh-i Milli Arıyorlar*, **Türk Yurdu**, Yıl 1, Sayı 21, (23 Ağustos 1328- 5 Eylül 1912), (Editör, Murat gefkatli), 1 Cilt (1-2), 1911-1912, Tutibay Yayınları, Saray Matbaacılık, Ankara 1999, Yıl 1, Sayı 21.
- RÇSAL, *"Türkler Bir Ruh-i Milli Arıyorlar"*, **Türk Yurdu**, Yıl 2, Sayı 25, (18 Teğm-i Evvel 1328-31 Ekim 1912), (Editör, Murat gefkatli), 2. Cilt (3-4), 1912-1913, Tutibay Yayınları, Saray Matbaacılık, Ankara 1999.
- RÇSAL, *"Türkler Bir Ruh-i Milli Arıyorlar"*, **Türk Yurdu**, Yıl 1, Sayı 21, (Editör, Murat gefkatli), 1. Cilt (1-2), 1911-1912, Tutibay Yayınları, Saray Matbaacılık, Ankara 1999.
- SALIğIK, Selahattin, **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri Tarihi ve Etniki Eterya**, İstanbul 1968.
- SCHNAPPER, Dominique, **Yurttaşlık Cemaati Modern Ulus Fikrine Dair**, (Çev: Özlem Okur), Kesit Yayınları, İstanbul 1995.
- SHAW, Stanford J., *"Chiristian Anti Semitism in the Ottoman Empire"*, **Belleten**, Cilt LIV, Sayı 211, Ankara 1991.
- SHAW, Stanford J., **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.
- SUSA, Ahmet, **Tarihte Araplar ve Yahudiler**, (Çev.: D. Ahsen BATUR), Selenge Yayınları, İstanbul 2005.
- ğENI, Nora, **Çayınıza Kaç Tane Kuru Üzüm İstersiniz? İstanbul 1914-1923**, (Yay. Haz.: Stefanos Yerasimos), (Çev.: Cüneyt Akalın), 2. Baskı, Çetiğm Yayınları, İstanbul 1997.
- TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt 1, MEB Yayınları, İstanbul 1991.
- TAğKIRAN, Cemalettin, *"Milli Bütünlük ve Kimlik Tartışmaları"*, **Türkiz**, Eylül Ekim 2010, Yıl 1, Sayı 5.
- TEKÇN ALP, **Türkleştirme**, İstanbul 1928.
- TEKÇN ALP, *"Alman Müteallimlerinin Yaşayışı"*, **Bilgi Mecmuası**, İstanbul 1329/1914, Yıl:1, Sayı 3.

-
- TEKİN ALP, **Türk Ruhu**, Remzi Kitabevi, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1944.
- TEKİN ALP, **Kemalizm**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1998.
- TÜMER, Günay; KÜÇÜK, Abdurrahman, **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara 1993.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, “Biz kimiz? Türk Toplumunda Kültürel Kimlik”, **Türkiz**, Eylül Ekim 2010, Yıl 1, Sayı 5.
- YAVUZ, Ercan, “Müsteşrik Vambery”, **Türk Yurdu**, Yıl 3, Sayı 4.
- YETKİN, Çetin, **Türkiye’de Devlet Yaşamında Yahudiler**, Afa Yayıncılık, İstanbul 1992.
- YETKİN, Çetin, **Türkiye’nin Devlet Yaşamında Yahudiler**, 2.Baskı, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayınları, İstanbul 1996.
- YÜZBAĞIOĞLU, Necmi, **Anayasa Hukukunun Temel Metinleri**, Beta Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2006.



AZERBAIJAN TÜRKÇESİ İLE DOĞU ANADOLU AĞIZLARINDAKİ ORTAKLIKLAR ÜZERİNE

*Engin GÖKÇÜR**

ÖZET

11. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan Abbasi Devleti'nin başkenti Bağdat'a kadar olan bölgede konuşulan Oğuz Türkçesine Batı Türkçesi denilmektedir. Bu dönem zamanla iki kola ayrılmıştır. Bunlardan biri Azerbaycan ve Doğu Anadolu sahasını içine alan Doğu Oğuz kolu, diğeri Osmanlı sahasını içine alan Batı Oğuz koludur. Azerbaycan ve Doğu Anadolu sahasının içinde bulunduğu Doğu Oğuz kolu ile Osmanlı sahasının içinde bulunduğu Batı Oğuz kolu 16. yüzyıla kadar "Batı Türkçesi" adı altında tek yazı dili ile temsil edilmişlerdir. Azerbaycan topraklarının 15. yüzyılda Karakoyunlu ve Akkoyunluların; 16. yüzyılda da Safevî Devleti'nin egemenliğine girmesiyle Azerbaycan ve Osmanlı yazı dilleri 16. yüzyılda birbirinden ayrılmıştır. Bu nedenle Batı Türkçesi, aralarındaki bazı ses ve şekil bilgisine yönelik farklılıklarla 16. yüzyıldan günümüze iki yazı dili hâlinde ulaşır. Doğu Anadolu ağızları ise 16. yüzyıldan günümüze kadar Batı Oğuz kolu içinde bulunmasına rağmen ses ve şekil bilgisi açısından Doğu Oğuz kolunun özelliklerini günümüze değin bünyesinde taşımıştır.

Doğu Anadolu illerinin dil ürünleri üzerine yapılan çalışmalarda bölge ağızlarının genelde Azerbaycan Türkçesinin etki alanı içinde olduğu görülür. Dolayısıyla bu makalede Doğu Anadolu Bölgesindeki illerin (Erzurum, Elazığ, Erzincan, Kars, Iğdır, Ardahan, Muş, Bitlis ve Van) ağız çalışmaları incelenmiş; bu çalışmaların ses ve şekil bilgisi açısından Azerbaycan Türkçesiyle benzerlik taşıyan unsurları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Ağızlar, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi.

ON THE COMMON TRAITS OF THE AZERBAIJAN TURKISH AND THE EASTERN ANATOLIA DIALECTS

ABSTRACT

We call Oghuz Turkish spoken from Central Asia to Baghdad, the capital of the Abbasid Empire, since 11th century, as the Western Turkic. This period is divided into two branches in time. One of them is the Eastern Oghuz branch covering Eastern Anatolia and Azerbaijani and the other one is the Western Oghuz branch covering Ottoman field. The Eastern Oghuz branch covering Eastern Anatolia and Azerbaijani, and the Western Oghuz branch covering Ottoman field are represented

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: engingokcurl@gmail.com

by a single written language named as “Western Turkish” till 16th Century. Azerbaijan and the Ottoman writing languages separated from each other in the 16th century as a result of the fact that the Azerbaijan territory was dominated by Karakoyunlu and Akkoyunlu in the 15th Century and Safavid Empire in the 16th century. For that reason, Western Turkic reaches the present day from the 16th century with two writing languages including some phonetic and morphologic differences. Although the East Anatolian dialects have been in the Western Oghuz branch, they still have the traits of the Eastern Oghuz branch in terms of phonetics and morphology.

In studies of language products in the provinces of Eastern Anatolia it is seen that the dialects of the region are in the domain of Azerbaijan Turkish. So in this article, the studies of the dialects of the Eastern Anatolia Region (Erzurum, Elazığ, Erzincan, Kars, Iğdır, Ardahan, Muş, Bitlis ve Van) are examined; and the phonetic and morphological similarities of this studies with Azerbaijani Turkic are identified.

Key Words: Turkey Turkish, Azerbaijani Turkish, Dialects, Phonetic, Morphological.

Oğuz Türklerinin 11. yüzyıldan itibaren Orta Asya’dan batıya doğru uzanan göçleri neticesinde Sirderya, Maverâünnehir, Harezmi ve Horasan bölgelerinden Abbasi Devleti’nin başkenti Bağdat’a kadar uzanan bölgede Oğuz Türkçesinin nüfuz alanı genişlemiştir. Bu dönemde Oğuzların göçleri ile birlikte günümüz Azerbaycan topraklarının bulunduğu bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşma süreci hızlanmıştır. Bölge Moğol istilalarından sonra Çingizlilerin; 14. yüzyılda ise Karakoyunlular ve Akkoyunluların egemenliklerine girmiştir. Azerbaycan toprakları 15. ve 16. yüzyıllarda ise Safevi devletinin egemenliğine girmiştir. 17. yüzyılda Kaçar Hanedanı’nın kuruluşu sırasında bölgede bağımsız hanlıklar belirmiştir. 1804–1813 Rus-Çin Savaşı’nın ardından 1813 yılında bu hanlıkların büyük bir kısmı Rusya Çarlığına hâkimiyetine girmiştir. 18 Şubat 1828’de Ruslarla Kaçar Hanedanı arasında Türkmençay Antlaşması imzalanmıştır; antlaşma gereğince Aras nehrinin kuzeyinde kalan Azerbaycan toprakları Ruslara bırakılmıştır.

28 Mayıs 1918’de de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulmuştur; ancak 1920’de Sosyalist Sovyet Cumhuriyetler Birliği’ne katılmıştır. Azerbaycan, 30 Ağustos 1991’de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin çöküşüyle bağımsızlığını yeniden ilan etmiştir. [Akpınar 1994, s. 35]

Batı Türkçesi 13. yüzyıldan 15. yüzyıl sonlarına kadar Azerbaycan, Anadolu, Irak, Suriye ve Balkanlarda tek yazı diliyle temsil edilir. [Ercilasun 2007b, s. 429-430].

Azerbaycan topraklarının 15. yüzyılda Karakoyunlu ve Akkoyunluların; 16. yüzyılda da Safevî Devleti’nin egemenliğine girmesiyle Azerbaycan ve Osmanlı yazı dilleri 16. yüzyılda birbirinden ayrılır. Bu nedenle Batı Türkçesi, aralarındaki çok küçük farklılıklarla 16. yüzyıldan günümüze iki yazı dili hâlinde ulaşır. 20. yüzyılda bunlara Türkmen ve Gagavuz yazı dilleri de eklenir [Ercilasun 2007b, s. 429].

Doğu Anadolu illerinin dil ürünleri üzerine yapılan çalışmalarda bölge ağızlarının genelde Azerbaycan Türkçesinin etki alanı içinde olduğu görülür. Özellikle Erzurum’un Yukarı Aras, Yukarı Karasu, Tortum ve Gıyır ağızlarında, Erzincan’ın merkez, Tercan ve Çayırli ağızlarında, Ağrı, Kars, Ardahan ve Iğdır illerinin Azeri ve Terekeme ağızlarında, Van’ın Küresinli

ve Erciğ ağızlarında, Bitlis'in Ahlat ve Adilcevaz ağızlarında bu etki çok belirgin bir şekilde görülür.

Bu makalede Doğu Anadolu Bölgesindeki illerin (Erzurum, Elazığ, Erzincan, Kars, Iğdır, Ardahan, Muğ Bitlis ve Van) ağız çalışmaları incelenmiştir. Azerbaycan Türkçesinin dil hususiyetleri bu alanda yapılan çalışmaların dil incelemelerinden ve Azerbaycan Türkçesi ile yazılan edebî metinlerden derlenmiştir. Bu kapsamda Doğu Anadolu ağızlarının Azerbaycan Türkçesiyle benzerlik taşıyan unsurları iki başlık altında incelenmiştir:

1. Ses Bilgisi Ortaklıkları
2. Çekil Bilgisi Ortaklıkları

1. SES BİLGİSİ ORTAKLIKLARI

1.1. Ünlüler

1.1.1. e Ünlüsü:

Türkçenin tarihî dönemlerine ait edebî metinlerde bazen kapalı e (è) bazen de i ünlüsü ile gösterilen sözcüklerin ilk hecelerindeki kapalı e (è) ünlüleri Azerbaycan Türkçesinde yaygın bir şekilde eski çekilleriyle kullanılır:

el “halk, mülk, ülke”, *et-* “etmek fiilinden emir”, *er* “erken” [Gemalmaz 2010b, s. 433].

Kimle ülfet *edir*, duz-çörek *yeyir* [Nadir 2001, s. 32]?

Özün *demedin* ki bizim *ellerde* [Akpınar 1988, s. 83].

ele ki göz yumdum *gece* uçardım [Hazri 1976, s. 90].

Menim *elim* “halkım” benim dilim gözeldir [Vahabzade 1979, s. 55].

etmeyin ona heç aret *kemişlerdeki* kimi [Tebrizi 2003, s. 107].

Sözcüklerin ilk hecelerindeki kapalı e (è) ünlüleri Doğu Anadolu Ağızlarında da yaygın bir şekilde eski çekilleriyle kullanılır: **Erzurum:** el “el”, er “er”, et- “et-”, de- “de-”, ye- “ye-”, yer “yer” [Gemalmaz 1995a, s. 76]; **Elazığ:** get-, ye-, de-, ver-, et-, beğ eğ el [Buran 1997a, s. 22]; **Kars, Iğdır, Ardahan:** (Azeri ve Terekeme ağızlarında daha yaygın görülür): éde, dedí, étme, déyir, yérde, élçi [Ercilasun 2002a, s. 52]; **Van, Bitlis:** et- “et-” < [OT. èt-], de- „de-“ < [ET. ti-; DLT. ti-, tè-], ver- „ver-“ < [ET. ber-, bir-; OT. bèr-], ye- “ye-” < [ET. yi-, yä-; DLT. yeyse-], beğ “beğ” < [ET., OT. biğ, beğ;Uyg. bèğ] [Gökçür 2012, s. 37]

1.1.2. Ünlü Uyumu:

Türkiye Türkçesinde kalınlık-incelik uyumu dışında kalan alınma sözcüklerin Azerbaycan Türkçesinde ünlü benzeşimleri neticesinde uyuma bağlandığı görülür: avare > avara, badem > badam, cevap > cavab, ezan > azan, helal > halal, kale > ğala, selam > salam [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 179].

Ürek ganınızla, *amalınızla* [Hazri 1976, s. 20].

Sönüp getmiş *mehebbete* [Hazri 1976, s. 41].

Dostun sağugluğu *düşmençiliktir* [Hazri 1976, s. 22].

Nifret *mükeddesdi* [Tebrizi 2003, s. 22].

Doğu Anadolu ağızlarında da kalınlık-incelik uyumu dışında kalan alınma sözcüklerin ünlü benzeşimleri neticesinde ünlü uyumlarına bağlandığı görülür: **Elazığ:** tana, atağ, barabar,

eele “acele”, mekemeye “mahkemeye”, masala “mesela” [Buran 1997a, s. 32, 43]; **Erzurum:** (genkaya-Olur Türkmen ağızlarında): amanat “emanet”, ğ asavat “kasvet”, ğ ayfa “kahve”, ħ abar “haber”, mayana “muayene” [Gemalmaz 1995a, s. 99-100, 104-105]; **Erzincan:** adet “adet”, manavra “manevra”, ataĠ “ateĠ”, hayrat “hayret”, satan “zaten” [Saġır 1995, s. 34]; **Kars, Ardahan, Iġdır:** cahal, ğ uluba, satan, ataĠ saġabı < sahibi [Ercilasun 2002a, s. 67]; **Van, Bitlis:** ħ abar “haber”, baĥ a “bahçe”, sevgiyeT „sevkiyat“ < Ar. sevġ iyy t, menfeet „menfaat“ < Ar. menfā at [Gönen 2003, s. 30].

1.1.3. Ünlü Deġişimleri

1.1.3.1. Kalın Ünlülerin İncelmesi

1.1.3.1.1. ı > i Deġiřimi:

Azerbaycan Türkçesinde sözcüklerin ilk hecelerinde ı ünlüsü bulunmaz. Türkiye Türkçesinde sözcüklerin ilk hecelerindeki ı ünlüleri Azerbaycan Türkçesinde i ünlüsüne dönüġür: ıĠk > iĠġ, ılık > ilġ, ıssız > issız, ıslak > ıslaġ, ıslık > ıslıġ, çıban > ıban gibi [Kartallıoġlu ve Yıldırım 2007, s. 179]; iĠġ “ıĠk”, isin- “ısın-”, isti “ısı”, itġ “ırk”, il “yıl”, ınar “ınar” [Gemalmaz 2010b, s. 439].

Ancak *iřiġ* saçan isti günele [Akpınar 1988, s. 83].

İřiġ da zulmet de göz içindedir [Vahabzade 1979, s. 131].

Dünen nefesiyle seni *isiden* [Vahabzade 1979, s. 105].

İl kēdi [Hazri 1976, s. 35].

İlġ nefesiyle “Bahar” gelende [Nadir 2001, s. 233].

Doġu Anadolu ağızlarında da sözcüklerin ilk hecelerindeki ı ünlülerinin i ünlüsüne dönüġüğü görülür: **Erzurum:** ilice “ılıca”, Ġre “Ġra”, itir / itir “ıtır”, issin- “ısın-”, issiz “issiz”, ilit- “ılt-” [Gemalmaz 1995a, s. 99]; **Elazıġ:** ıpcıplaġ, ħ ayıp, [Buran 1997a, s. 43]; **Erzincan:** diĠai, sicah, sirt “sirt”, isidürük “ısıtırız”, islan- “ıslan-”, [Saġır 1995, s. 51]; **Kars, Ardahan, Iġdır:** ırmaĥ, isletdim, ılpaġ, issız, iĠ landi, ilnen < yıl ile [Ercilasun 2002a, s. 84]; **Muş:** lan “yılan”, gidin “yiġidin” [Özmen 2007, s. 50]; **Van, Bitlis:** iĠ, ilan, piaġ i, ıĥ artıdılar, ılpaĥ [Gönen 2003, s. 28]; iĠ „ıĠk“, ırak „ırak“, ispanaĥ „spanak“, diĠai „dıĠai“, ilitirdik „ıltırdık“ [Gökçür 2012, s.40].

1.1.3.2. Dar Ünlülerin Genişlemesi

1.1.3.2.1. i > e Deġiřimi:

Geniġetici bir etkiye sahip ħ, ġ ünsüzlerinin ve Arapçadan alınma ayın (ع) sesinin de etkisiyle Türkiye Türkçesinde düz-dar-ince “i” ünlüsü ile gösterilen sözcükler Azerbaycan Türkçesinde düz-yarı dar-yarı kalın bir ünlü olan kapalı e (ē) ünlüsü ile gösterilir:

Ġdi özünün hekime *ēhtiyacı* vardı. (*ēhtiyac* “ihtiyaç” < Ar. ħ tiyāc) [Kartallıoġlu ve Yıldırım 2007, s. 216].

ē’dam cezasını beyenmeyenler (*ē’dam* “ıdam” < Ar. ĩ dām [Akpınar 1988, s. 170].

Beni baġıĠama *hēyanet* etsem. (*hēyanet* “hıyanet” < Ar. ħ iyānet) [Vahabzade 1979, s. 71].

Dosta hōrmet *ēhtiram* da lazımdır. ēhtiram “ihtiram” < Ar. ħ tir m [Nadir 2001, s. 61].

ētiraf ētmek ona oġ asan. ētiraf “itiraf” < Ar. i ‘tir f [Ferzeliyeva 2004, s. 195].

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Arapçadan alınma ayın (ع) sesinin ve h, ğ ünsüzlerinin etkisiyle Türkiye Türkçesinde düz-dar-ince “i” ünlüsü ile gösterilen sözcüklerin ilk heceleri Doğu Anadolu ağızlarında düz-yarı dar-yarı kalın bir ünlü olan kapalı e (è) ünlüsü ile gösterilir: **Erzurum:** étig at “itikat” < Ar. i tıġ âd, ètimat “itimat” < Ar. i timâd, èlan “ilan”, < Ar. i lân, èlm “ilm” < Ar. ‘ ilm. [Gemalmaz 1995a, s. 114]; **Erzincan:** èhdıyaĥ “ihtiyaĥ” < Ar. ih tiy c , ètiraz < Ar. i ‘tiraz, èhsan < Ar. ih san, èhdimal < Ar. ih timal [Saĥır 1995, s. 97]; **Van, Bitlis:** hécab „hicap” < Ar. hic b, èhsan „ihsan” < Ar. ih s n, èhdıyaĥ „ihtiyaĥ” < Ar. ih tiy c , cèhèz „çeyiz” < Ar. cih z , mèrac „miraĥ” < Ar. mi ‘raĥ, èdam „ıdam” < Ar. ‘ d m [Gökçür 2012, s. 111].

1.2. ÜNSÜZLER

1.2.1. Ünsüz Uyumu:

Azerbaycan Türkçesinde ötünsüz ünsüzlerle biten sözcük kök ve gövdelerine eklerin genellikle ötümlü ünsüzlü Ğkilleri getirilir: *Atdır, atdan, gelmişdi, yokdur* [Buran ve Alkaya, 2007, s. 81].

O *vahtdan* burda mı iğyirsen [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 221]?

İşden neĥe ĥı sını [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 217]?

Men *bakdım* gözlerim èle doldu ki [Hazri 1976, s. 112].

Yapışdı eynime èle bil köynek [Hazri 1976, s. 92].

Könlüm bu *torpakdan* ayrı deyildir [Hazri 1976, s. 77].

Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Doğu Anadolu ağızlarının birçoğunda ötünsüz ünsüzle biten sözcüklere eklerin çoğunlukla ötümlü Ğkilleri getirilir: **Erzurum:** atmiğda yağde, çobannığ de, Ėı isdan, alarağ den [Gemalmaz 1995a, s. 284-285]; **Elazığ:** süTden, Ė arıpden, geğdükTen [Buran ve OĞrağ2003, s. 120]; **Kars, Ardahan, IĞdır:** bağ dım, çekdi, yapıdım, vaĖ ıtda, Sarıgamiğde [Ercilasun 2002a, s. 108]; **Van, Bitlis:** tarèhden, çölmehden, atdan, üğı dan [Gönen 2003, s. 86].

1.2.2. Ünsüz Değişimleri

1.2.2.1. Ünsüz Ötümlüleşmesi

1.2.2.1.1. ĥ- > Ė- Değişimi:

Türkiye Türkçesinde kalın ünlülü sözcük bağarındaki k ünsüzleri Azerbaycan Türkçesinde art damak Ė (Ė) ünsüzüne dönüğmüştür: TT. kara > AT. Ė ara, TT. kadın > AT. Ė adın, TT. kuzu > AT. Ė uzu, TT. koyun > AT. Ė oyun, TT. kız > AT. Ė ız [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 180]

Gara, galın, gardaş, gız [Buran-Alkaya 2007, s. 81].

Bir yanım *Ėarlı Ėış* biri bahardır [Akpınar 1988, s. 82].

Çay çaya *Ėavuşmaz* sular dağmaya [Vahabzade 1979, s.119].

AĞa eğ dediniz *Ėaraya Ėara/* Cellad *Ėılmcına* meydan dı uyup / Siz teslim oldunuz hilal *Ėaşlara* [Hazri 1976, s. 20].

Kalın ünlülü sözcük bağarındaki k ünsüzleri Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Doğu Anadolu ağızlarında da art damak Ė (Ė) ünsüzüne dönüğmüştür: **Elazığ:** Ė r i, Ėılıĥ [Buran 1997a, s. 52]; **Erzurum:** Ė ab “kap”, Ė ız “kız”, Ė ismet “kısmet”, Ė oyun “koyun”, Ė uruğ “kuruğ”, Ė enepe, “kanepe” [Gemalmaz 1995a, s. 163-164]; **Erzincan:** Ė awrul-, Ė oğ oca, Ė oy-, Ė at, Ė abığ [Saĥır 1995, s. 84]; **Kars, Ardahan, IĞdır:** Ė ıymet, Ė umağ Ė ağ dık, Ė artal, Ė açdiler, [Ercilasun

2002a, s. 106]; **Van, Bitlis:** ğ arğ a „karga“, ğ ati „katı“, ğ ııh „kırk“, ğ omĞ „komĞu“, ğ anaT „kanat“, [Gökçür 2012, s. 130]; **Ağrı:** ğ al- “kal-“, ğ ardaĞ “kardeĞ”, ğ arĞ “karĞı”, ğ ıtlıh “kıtlık”, ğ onuĞna “konuĞna”, ğ oıh i “korku” [Efendioğlu 2009, s. 835].

1.2.2.1.2. -k- > -y- Değişimi:

Azerbaycan Türkçesinde ince ünlülü sözcüklerin bünyesindeki katı-patlamalı son ses konumundaki k ünsüzleri, ünlü ile baĞayan bir ekten sonra ötümlüleĞerek y ünsüzüne dönüĞür: direye “direĞe”, çiçeyi “çiçeĞi”, yemeye “yemeĞe”, meleye “meleĞe”, küreye “küreĞe”. [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 181].

Direk-direye, çiçek-**çiçeyi** [Buran-Alkaya 2007, s. 81].

Menin **üreyim** ağrıyır [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 219].

Ördeyin halvet edip gölde perilerle çimende [Akpınar 1988, s. 68].

Könlüm bu torpakdan ayrı **deyildir** [Hazri 1976, s. 77].

h atire geldikçe **çekeceyik** kem [Ferzeliyeva 2004, s. 189].

Kars, Ardahan, Iğdır Van ve Bitlis illerinin Azeri ve Terekeme ağızlarında ince ünlülü sözcüklerin son ses konumundaki katı patlamalı k ünsüzleri, ünlü ile baĞayan bir ekten sonra ötümlüleĞerek y ünsüzüne dönüĞür: **Kars, Ardahan, Iğdır:** (Iğdır’ın bazı köylerinde özellikle Tuzluca Azerilerinde görülür): erideciyiyh [Ercilasun 2002a, s. 118]; **Van, Bitlis:** gömleye „gömleĞe“, deĞiĞyi „deĞiĞĞi“, yemeyini „yemeĞini“, göye „göĞe“, özelliği „özelliĞi“, érkeyin „erkeĞin“ [Gökçür 2012, s. 152].

1.2.2.1.3. p- > b- Değişimi:

Türkiye Türkçesinde ötümsüzleĞen Eski Türkçe ve Orta Türkçedeki bazı söz baĞ b ünsüzleri Azerbaycan Türkçesinde korunmuĞtur: **biş-, barmağ, bars, bahalı, but** “put, heykel”, **bekmez** [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 183].

Azerbaycan Türkçesinde olduĞu gibi Doğu Anadolu ağızlarında da bazı söz baĞ b ünsüzleri korunmuĞtur: **Erzurum:** barmağ “parmak < [ET. barmak], beyhmez “pekmez” <[ET. bekmez], biĞ “piĞ” < [biĞ] [Gemalmaz 1995a, s. 167]; **Elazığ:** barmağı “parmağı” [Buran 1997a, s. 52]; **Erzincan:** büĞüldür-, barmağ [Sağır 1995, s. 84]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** biĞimmediler, barmağı [Ercilasun 2002a, s. 109]; **Van, Bitlis:** barmak, biĞi- [Sarica 2003, s. 77], biĞ „piĞ“, behmez „pekmez“, barmağ „parmak“ [Gökçür 2012, s. 134-135].

1.2.2.1.4. t > d Değişimi:

Sözcük Başında

Eski Türkçe ve Orta Türkçede sözcük baĞındaki t ünsüzleri bilindiĞi gibi Batı Türkçesinde ötümlüleĞerek d ünsüzüne dönüĞümüĞtür. Batı Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinin son dönemlerine kadar ötümlü olarak kullanılan bu ünsüzler, Osmanlıcanın sonlarında tekrar ötümsüzleĞiniĞir. Batı Türkçesinin doğu kolunu teĞkil eden Azerbaycan Türkçesinde ötümlüleĞen t ünsüzleri tekrar ötümsüzleĞenemiĞ; d’li Ğekilleriyle kullanılmaya devam etmiĞir: AT. daĞ > TT. taĞ AT. dovĞan > TT. tavĞan, AT. duz > TT. tuz, AT. dara- > TT. tara-, AT. daĞ > TT. taĞ, AT. dad > TT. tat [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 181].

BaĞmı **dutsa** dağ ara buludlar [Akpınar 1988, s. 82].

Ne **daşdan** ses çıh ır, ne ğ ardaĞdan [Akpınar 1988, s. 82].

Çeynerem gemirrem, **dartıp** açaram [Akpınar 1988, s. 83].

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Duz yèyip duzğ abın sındıranlar var [Akpınar 1988, s. 84].

Ona her **dad** vèresen, yüz o mügabil dad alarsan [Akpınar 1988, s. 68].

Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Doğu Anadolu ağızlarında da Batı Türkçesinin bağında ötümlüleşen t ünsüzleri d'li Gökleriyle kullanılmaya devam etmiştir: **Erzurum**: daban “taban”, dabança “tabanca”, dad “tat”, dara- “tara-”, dart- “tart-”, dağ “tağ” [Gemalmaz 1995a, s. 167]; **Elazığ**: dağ, dağyah, dararsın [Buran 1997a, s. 52]; **Kars, Ardahan, Iğdır**: dutdu, dabança, duz, darah, dağ, dırnağ [Ercilasun 2002a, s. 108]; **Erzincan**: dartduğ, depe, dad, dağdan [Sağır 1995, s. 84]; **Muş**: dağarnan “tağarla”, darta “tarta” [Özmen 2007, s. 52]; **Van, Bitlis**: dad, tat, davğ, tavğ, dağ, tağ, dart- ,tart-“, duz, tuz, daban, taban” [Gökçür 2012, s. 137].

Sözcük Sonunda

Türkiye Türkçesinde sözcük sonlarında birkaç istisna dışında ötümlü ünsüz pek bulunmaz. Azerbaycan Türkçesinde alıntı sözcüklerin bünyesindeki son ses konumundaki ötümlü d ünsüzleri korunmuştur: **derd** “dert”, **megsed** “maksat”, **kend** “kent” [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 181].

megsed, kend [Buran-Alkaya 2007, s. 81].

Size kimden deyim, **kendliden** [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, S. 228].

Merd iken namerde rehm eylemiğk. [Akpınar 1988, s. 83].

Doğu Anadolu ağızlarından Kars, Ardahan, Iğdır, Bitlis ve Van illeri üzerine yapılan çalışmalarda alıntı sözcüklerin sonlarındaki ötümlü d ünsüzlerin korunduğu görülür: **Kars, Ardahan, Iğdır**: Memmed, Muhammed, Mehemed [Ercilasun 2002a, s. 107-108]; **Van, Bitlis**: berbad, ,berbat” < Far. berb d, çeğd çeğt” < Far. çeğden, icad, ,icat” < Ar. c d, murad, ,murat” < Ar. mur d, [Gökçür 2012, s. 138].

1.2.2.2. Ünsüz Ötümsüzleşmesi ya da (Ötümsüz Ünsüzlerin Korunması)

1.2.2.2.1. g- > k- Değişimi:

Eski Türkçe dönemine ait eserlerde ince ünlü sözcük bağlarındaki bazı k ünsüzleri Türkiye Türkçesinde ötümlüleşen g ünsüzüne dönüşen Azerbaycan Türkçesinde eski Gökleriyle korunarak kullanıldıkları görülür: **keç-, kimi “gibi”, köç, köç-, köks “göğüs”, kölge, gönül** [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 180]; **kêç-** “geç-”, **kimi** “gibi”, **kölge** “gölge”, **köç-** “göç-”, **könül** “gönül” [Gemalmaz 2010b, s. 451]

Bu minvalla iller **kêçdi** [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 225].

Çeri **kirdi** [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 219].

Hisarın dalında **könül** verdim [Akpınar 1988, s. 82].

Hayal **kölgesinde** daldalandınız [Hazri 1976, s. 20].

Köksündeki yangı neden [Nadir 2001, s. 67]?

Doğu Anadolu ağızlarında da Eski Türkçe dönemine ait söz bağ k ünsüzlerinin eski Gökleriyle kullanıldıkları görülür: **Erzurum**: kibi/kimi, köğ (göç), köçür- “göçür”-, köğüz, “göğüs”, kölge “gölge” [Gemalmaz 1995a, s. 174]; **Elazığ**: kölgaya, kimin (gibi), kimi, kömlák [Buran ve Oğrağ 2003, s.84]; **Erzincan**: kibi, kömleg, kölge, köç [Sağır 1995, s. 89]; **Kars, Iğdır, Ardahan**: keçip, kün, kimi “gibi”, kölge, kördü [Ercilasun 2002a, s. 109-110]; **Bitlis/Adilcevaz**: kölgelendi, kibin, köçer [Öztürk 2001, s. 20]; **Van, Bitlis**: kölge, “gölge” < [ET.

köligü, OT. kölik kölike], köçür- „göçür-“ < [ET., OT. köçür-], köynek „gömlek“ < [ET., OT. köñlek], keçe „gece“ < [ET. kicä], kibi „gibi“ < [OT. kipi] [Gökçür 2012, s. 142].

1.2.2.2.2. d- > t- Değişimi:

Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemindeki sözcük bağındaki t ünsüzleri Batı Türkçesinde ötümlüleçerek d ünsüzüne dönüşmüştür. Bu değişim Batı Türkçesinin doğu kolunu teşkil eden Azerbaycan Türkçesinde etkili olmamış; Eski Türkçedeki söz bağı t ünsüzlerinin bir kısmı korunmuştur: tik- “dik-”, tiken “diken”, tök- “dök-”, tüğ “düg”, toğ un- “dokun-” [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 181].

Dè göre bu hı alçanı *toğumağ* için sene ne lazımdır [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 226]?

Tökülün tökülün yol verin kêçim [Akpınar 1988, s. 83].

DöğüGüp ğn *tökmüşük* [Vahabzade 1979, s. 71].

Sızlayıb ağlayıb gözyağ *töküb* [Nadir 2001, s. 125].

Tikib kırmaya meyli var yaman [Ferzeliyeva 2004, s. 195].

Doğu Anadolu ağızlarında da Eski Türkçedeki söz bağı t ünsüzlerinin bir kısmı korunmuştur. **Erzurum:** tiyh- “dik-” < [ET. tik-], tikan “diken” < [ET. tiken], toğ u- “doku-” < [ET. tok ı-], toğ un- “dokun-” < [ET. tok ın-], töyh- “dök-” < [ET. tök-] [Gemalmaz 1995a, s. 175]; **Elazığ:** töküli “dökülüyor”, toğ ardım “dokurdum”, tiken “diken”, tikiğ “dikiğ” [Buran 1997a, s. 53]; **Erzincan:** toğ u- tikme [Sağır 1995, s. 89,427]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** tüği, tiyhdi “dikti”, töyhdü, tiğj tiken, tök r [Ercilasun 2002a, s. 110]; **Van, Bitlis:** tik- „dik-“ < [ET., OT. tik-], tiken „diken“ < [ET. tiken], tök- „dök-“ < [OT. tök-], toğ un- „dokun-“ < [OT. tokın-], tiğ „diğ“ < [OT. tığ, ti:ğ] [Gökçür 2012, s. 140-141].

1.2.2.3. Ünsüzlerin Süreklileşmesi

1.2.2.3.1. Ünsüz Sızıcılığı

1.2.2.3.1.1. -k- / -ğ- > -h- / -ğ- Değişimi:

Azerbaycan Türkçesinde Türkçe ve alıntı sözcüklerin iç ve son ses konumundaki katı - patlamalı art damak k (ğ) ünsüzleri sızıcı h ünsüzüne dönüşür TT. yakın > AT. yağ ın, TT. korkmak > AT. ğ oğ mağ, TT. akğ an > AT. ağ ğ an TT. oku- > AT. oğ u-, TT. dokun- > AT. toğ un- [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 181].

Bir daha *arhasına bahmadan* ğ apıdan *çıldı* [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 217].

Çoğ *vaht* bağmızı atıp yattardğ [Akpınar 1988, s. 89].

Semaver ğ aynardı, buğ *ğalhardı* [Akpınar 1988, s. 89].

Doğu Anadolu Ağızlarında da iç ve son ses konumundaki katı-patlamalı k ünsüzleri sızıcılaçarak h ünsüzüne dönüşmüştür. **Erzurum:** piçah “bıçak”, bonduruh “boyunduruk”, hağ “hak”, ğ ağ - “kalk-”, oğ “ok” [Gemalmaz 1995a, s. 180]; **Elazığ:** oğ uyular “okuyorlar”, ğ azanursah “kazanırsak”, ğ ulah “kulak”, toğ mah “tokmak”, yoğ “yok” [Buran 1997a, s. 53]; **Erzincan:** doğ san, ağ a, bağ dim, çah -, yağ ma- [Sağır 1995, s. 95]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** ağ ğ, ağ ıl, ağ a, ğ arannı, rızah [Ercilasun 2002a, s. 111]; **Muş:** k oğ layam “koklayayım”, yanğ “yanık”, yoğ tur “yoktur”, ağ ade “arkada” [Özmen 2007, s. 52]; **Van, Bitlis:** ağ adağ, arkadaş, oğ u- „oku-“, yağ ın „yakın“, ağ ıl „akıl“, ğ açah „kaçak“ [Gökçür 2012, s. 150].

1.2.2.3.2. Ünsüz Akıcılaşması

1.2.2.3.2.1. b- > m- Değişimi:

Azerbaycan Türkçesinde söz bağı b ünsüzleri m ünsüzüne dönüşür: men “ben”, min “bin”, muna “buna”, moynuz “boynuz” [Buran-Alkaya 2007, s. 81].

Menim üreyimde en büyük arzum [Akpınar 1988, s. 226].

Hoşbə tın ilki *menem* [Hazri 1976, s. 21].

“Her söze *min* nakış var” demişiniz [Hazri 1976, s. 11].

Min ezab çekdiniz siz yaşıyırken [Hazri 1976, s. 20].

Kars, Iğdır, Ardahan, Ağrı Muğve Van illerinin Terekeme ve Azeri ağızlarında söz bağı b ünsüzleri m ünsüzüne dönüşür **Ağrı** (Ağrı Terekeme (Karapapak) ve Ağrı Azeri ağızlarında): men, min, benim, mana, meni, mende, menden” [Efendioğlu 2009, s. 832]; **Kars, Ardahan, Iğdır** (Kars Azerileri ve Terekemeleri ağızlarında): mindirdi, minmeginen, min milyon, mana [Ercilasun 2002a, s. 116]; **Muş**: men “ben”, mana “bana” [Özmen 2007, s. 53]; **Van, Bitlis**: men „ben“, min- „bin-“, mahana „bahane“, mahane „bahane“, muncu „boncuk“ [Gökçür 2012, s. 151].

1.2.2.4. İnce Ünsüzlerin Kalınlaşması

Türkiye Türkçede kalın ünlülü alıntı sözcüklerin yapısındaki ince l sesleri Azerbaycan Türkçesinde art damaklı telaffuz edilir:

Çini görürem *kâmalımla* men [Vahabzade 1979, s. 167].

Arzuyla ucalan / Bir *hayalamsa* / Zirveler fetheden bir kartalamsa [Hazri 1976, s. 26].

Çıdi sevenlerin yazık *halına* / Vurulur birinin gül *camalına* [Nadir 2001, s. 36].

Yol açıb *heyalımda* laleli yollar, dağlar [Tebrizi 2003, s. 17]

Hakim kesilibler *istiklalımıza* [Tebrizi 2003, s. 174]

Doğu Anadolu illerinden Erzurum, Kars, Iğdır, Ardahan, Van ve Bitlis ağızları üzerine yapılan çalışmalarda kalın ünlülü alıntı sözcüklerin bünyesindeki ince l ünsüzlerinin art damaklı telaffuz edildiği görülür: **Erzurum**: mecalsız “mecâlsiz”, halsız “hâlsiz”, duğuluni “duhûlünü”, ehalıdıllar “ahâlidirler”, alının “Alinin” [Gemalmaz 1995a, s. 105]; **Kars, Ardahan, Iğdır**: ħ ayal, lala < lâle, hala < ħ âle, halsız, pulan < plân, halalzada [Ercilasun 2002a, s. 125]; **Van, Bitlis**: usılıımız „usulümüz“, emsalım „emsalim“, hallar „hâller“, normaldık „normaldik“, halda „hâlde“, celallar „celaller“, ħ elaldır „helaldır“, petrolun „petrolün“ [Gökçür 2012, s. 162].

1.2.3. Ünsüz Aykırılışması

1.2.3.1. r > l Aykırılışması:

Boğumlanma noktaları birbirinin aynı olan r ünsüzlerinden birinin farklılaşması ile oluşan aykırılışma hadisesi Azerbaycan Türkçesinde görülen diğer bir ses değişikliğidir:

Saralır gêt ğ ede çöl, çemen, çayır [Vahabzade 1979, s. 121].

Saçımın ağığından ganın hêç *ğaralması*n [Vahabzade 1979, s. 117].

Nêçe yol gül açıp, çiçek *saralıp* [Hazri 1976, s. 93].

Günde yandın *karaldın* [Nadir 2001, s. 143].

Solub ħ ızılığüller *saralıb* ağaçların yarpağ ları [Tebrizi 2003, s. 28].

r > 1 aykırılma Doğu Anadolu ağızlarında da görülen belli bağı ses değışiklikleri arasında yer alır: **Erzurum:** ğ aral- “karar-”, ğ eral “karar”, ğ ultar- “kurtar-”, üüzgar “rüzgâr”, zeral “zarar” [Gemalmaz 1995a, s. 193]; **Erzincan:** ğ ultar- “kurtar-”, soralsan “sorarsan”, oturul “oturur”, tekral “tekrar”, durul “durur” [Sağır 1995, s. 101]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** zereli “zararı” [Ercilasun 2002a, s. 306], ğ araltı “karartı” [Ercilasun 2002a, s. 167]; **Van, Bitlis:** tekral “tekrar”, moral- “morar-”, Kâral “karar”, Kornele “korner”, saral- “sarar-” [Gökçür 2012, s. 169].

1.2.4. Ünsüz İkizleşmesi:

Türkiye Türkçesinde birkaç istisna sözcük dışında ikiz ünsüz yoktur. Var olan örneklerdeki ikizleşmeler değışik ses olayları neticesinde oluşmuştur. Azerbaycan Türkçesinde bazı sözcüklerdeki ünsüzlerin ikizleştiği görülür. Sözcüklerdeki ünsüz ikizleşmelerinin bir kısmında anlamı kuvvetlendirmek, söze güç katmak amacıyla yapılan vurgulamaların; diğer kısmında ise kısalan birincil uzun ünlülerin etkisi söz konusudur. Talat Tekin “Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler” adlı çalışmasında Türkçe sözcüklerdeki ünsüz ikizleşmelerinde sözcüklerin ilk hecelerinde kaybolan ünlü uzunluklarının sebep olduğunu belirtir ve ikki “iki”, yetti “yedi”, sakık al “sakal”, tokkuz “dokuz”, yavvağ “yavağ” gibi sözcükleri örnek olarak verir. [Tekin 1995, s. 148-153]:

doğğ uz “dokuz”, sağğ ız “sakız”, sekkiz “sekiz”, toppuz “topuz”, yeddi “yedi” [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 182].

...hele sen bu *yeddi* yağı balaca uğa bağı [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 219].

Gelinse yatırdı *dokguza* gader [Vahabzade 1979, s. 206].

Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Doğu Anadolu ağızlarında da değışik amaçlarla oluşan ünsüz ikizleşmeleri oldukça fazladır: **Erzurum:** doğğ uz “dokuz”, sağğ al “sakal”, sağğ ız “sakız”, seggiz “sekiz”, yeddi “yedi”, [Gemalmaz 1995a, s. 216-217]; **Elazığ:** yeddi “yedi”, güççük “küçük”, zoppa “sopa” [Buran 1997a, s. 55]; **Erzincan:** küççük, yeddi, ikki, sekgiz, doğğ uz [Sağır 1995, s. 120-121] **Kars, Ardahan, Iğdır:** sağğ al, figğ ara, doğğ uz, sağğ at [Ercilasun 2002a, s. 132]; **Ağrı:** yeddi “yedi”, seggiz “sekiz”, doğğ uz “dokuz”, eğğ e “esek”, sağğ al “sakal” [Efendioğlu 2009, s. 828]; **Van, Bitlis:** sakık ız “sakız”, dokk uz “dokuz”, eğğ e “esek”, sekkiz “sekiz”, yeddi “yedi” [Gökçür 2012, s. 169]

1.2.5. Ünsüz Düşmesi:

Azerbaycan Türkçesinde dar ünlüyle başlayan sözcüklerde ön ses konumundaki y ünsüzleri genellikle düğ: TT. yıl AT. il, TT. yıldırım AT. ıldırım, TT. yılan AT. ilan, TT. yıldız A T. ulduz, TT. yüce A T. uca [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, S. 182].

Bu minvalla *iller* keçdi [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 225].

Üzlerin tez silecekler [Akpınar 1988, s. 68].

Buzdan soğug olar *ılanın* ganı [Vahabzade 1979, 143].

Uzak ufuktaki soyuk *ulduzlar* [Hazri 1976, s. 46].

Niyeğ ayıklar *üzmür* sularımnda [Tebrizi 2003, s. 32].

Doğu Anadolu ağızlarında da dar ünlüyle başlayan sözcüklerde ön ses konumundaki y ünsüzleri genellikle düğ: **Elazığ:** utardız (yutardınız), üzük, üregimden, il n [Buran ve Oğrağ 2003, s. 104]; **Erzurum:** ilan “yılan”, ıldırım “yıldırım”, igit “yiğit”, üreyh “yürek”, üz “yüz” [Gemalmaz 1995a, s. 198]; **Erzincan:** igit, üregim, üzük, üz, ükü “yükü” [Sağır 1995, s. 104], **Kars, Ardahan, Iğdır:** üz, ilan, il “yıl”, uca, üzüyh [Ercilasun 2002a, s. 135]; **Ağrı:** igit “yiğit”, ilan “yılan”, ürek “yürek”, ud- “yut-”, ıldırım “yıldırım” [Efendioğlu 2009, s. 828]; **Van, Bitlis:**

üze, uvaya, ühledik, üzüge, igitler [Gönen 2003, s. 64]; ildiz „yıldız“, igid „yiğit“, üri- „yürü-“, ök „yük“, ilan „yılan“, üsKel- „yüksele-“ [Gökçür 2012, s. 171].

1.2.6. Göçüşme:

Türkiye Türkçesine oranla Azerbaycan Türkçesinde göçüşme örnekleri oldukça fazladır: yarpağ „yaprak“, arvad „avrat“, körpü „köprü“, torpağ „toprak“ [Buran ve Alkaya 2007, s. 81].

Kökleri bir yerde bir *torpağdadır* [Vahabzade 1979, s. 144]?

Yarpağı tüz solar tek ağacın da [Vahabzade 1979, s. 119].

O biri yalancı *ireli* atıldı [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 225].

Orda gam çekene gam *eskik* değil [Vahabzade 1979, s. 194].

Ana baÇadüÇü bu *terpenişden* [Vahabzade 1979, s. 205].

Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Doğu Anadolu ağızlarında da göçüşme örnekleri oldukça fazladır: **Erzurum:** çarpaÇı „çapraÇık“, körpi „köprü“, torpağ „toprak“, gürbe „gübre“, arğı „ağrı“, çilpağ „çıplak“ [Gemalmaz 1995a, s. 206-207]; **Elazığ:** arğıdı mı „ağrıdı mı“, torpağ „toprak“, melmeket „memleket“, alniyan „anlayan“ [Buran 1997a, s. 57]; **Erzincan:** gürbe, dorğu, mehrum „merhum“, ağı aba „akraba“, havla „helva“ [Sağır 1995, s. 114-115]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** kirpit, torpağ, irbet, derbeÇmeyh, irgenme, [Ercilasun 2002a, s. 141]; **Muş:** surfa „sofra“, çölmek „çömlek“, melmeket „memleket“ [Özmen 2007, s. 54]; **Van, Bitlis:** sorfa „sofra“, dorğı „doğru“, ağı i „ağrı“, üsgeK „yüksek“, üsKel- „yüksele-“ [Gökçür 2012, s. 189-190]. **Ağrı:** örgen- „öğren-“, yarpağ „yaprak“, ireli „ileri“, torpağ „toprak“, körpi „köprü“, Arğı „Ağrı“ [Efendioğlu 2009, s. 829].

1.3. Vurgu

Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak cümlede soru anlamı bazen cümlelerin son sözcüğünün vurgulu telaffuz edilmesiyle de sağlanabilmektedir:

Béle de analğ olar [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 218]?

Senin de üreyin ağrıyır [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 220]?

Ehtiyacın yodı dur [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 219]?

Doğu Anadolu ağızlarının karakteristik özelliklerinden biri de soru anlamının cümledeki son sözcüğün vurgulu telaffuz edilmesiyle sağlanmasıdır: **Ağrı:** atmırsan? „atmıyor musun?“, mezun olacalı san? „mezun olacak mısınız?“, gédırsen? „gidiyor musun?“, görmürsen? „görmüyor musun“, yapıdız? „yaptınız mı“ [Efendioğlu 2009, s. 831]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** sen ğ açalı lığ yaparsan? [Ercilasun 2002a, s. 320], bu ölmüÇğ ızımı görürsen? [Ercilasun 2002a, s. 310]; **Van, Bitlis:** sen vanın içersinde k alısan?, eze, k adının memelerini keddiler?, hacı yemegleri çölmegde yapıdız? baÇka bi Çey diyebilırsız? [Gökçür 2012, s. 197]?

2. ŞEKİL BİLGİSİ ORTAKLIKLARI

2.1. İsimler

2.1.1 İsim Yapım Ekleri

2.1.1.1. İsimden İsim Yapan Ekler

2.1.1.1.1. +ÇI, +ÇU

Türkiye Türkçesinde iÇve meslek isimleri teÇkil eden “+ÇI, +ÇU” isimden isim yapım ekinin ünlü ve ünsüz uyumlarına bağılı olarak sekiz Çekli vardır. Azerbaycan Türkçesinde ise ek ünsüz uyumu dıÇında kalmıÇ çoğunlukla ötümsüz ünsüzlü Çekilleriyle kullanılmaktadır: *arıcı* “arıcı”, *pambığcı* “pamuk yetiÇiren çiftçi”, *mêşeçi* “ormancı”, *ğoyunçu* “koyun yetiÇiren kiÇ”, *bağcı* “bahçıvan”, üzümçü “bağcı”, [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 185]; *arşınçı*, *aletçi*, *atomçu*, *tütüncü*, *idhalaatçı* [Bıray 1999, s. 16]; *kolhozçu*, *arabaçı* [Buran ve Alkaya 2007, s. 96]; *ovçu* “avcı”, *südçü* “sütçü”, *dilçi* “dilci”, *alverçi* “tacir” [Gemalmaz 2010b, s. 457].

Ne *demirçi* ne kâha [Vahabzade 1979, 102]

Dostun sağıugluğu *düşmençilikdir* [Hazri 1976, s. 22]

Gemide oturub *gemiçi* ile savaÇar [Ercilasun 1976a, s. 131]

Kâmil *ovçu* ölmeyince usanmaz [Ercilasun 1976a, s. 78]

Çimden isim türeten “+ÇI, +ÇU” eki Doğu Anadolu ağızlarının birçoğunda ünsüz uyumuna bağlanmamıÇtır: **Erzurum:** (Çoruhboyu ağızlarında): elçi, ğ abalçılığ “götürü, iÇçilik”, meyvaçılığ “meyvecilik”, sındı ceçi “kırıkçı” [Gemalmaz 1995a, s. 232]; **Elazığ:** düğünçi “düşüncü”, damırçıda “demircide”, novatçı “nöbetçi”, zurnaçi “zurnacı” [Buran 1997a, s.58]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** (Özellikle Kars Azerileri ve Terekemeleri ağızlarında ünsüz uyumu dıÇındadır): yolçu, biÇinçi, ğuzuçu, yalançi, demirçi, davaçi [Ercilasun 2002a, s. 110]; **Ağrı:** yolçi “yolcu”, bağmançi “bağbancı”, demirçi “demirci”, yalançi “yalancı”, tükançi “dükkançi” [Efendioğlu 2009, s. 829]; **Van, Bitlis:** davulçi „davulcu“, damçi „damcı“, k atırçi „katırcı“, yalançi „yalancı“ [Gökçür 2012, s. 198].

2.1.2. İsim Çekim Ekleri

2.1.2.1. Yükleme Hâli Eki:

Azerbaycan Türkçesinde ünlü ile biten sözcüklerde belirtme hâli eki için “+nI, +nU” Çekilleri kullanılır: almanı “elmayı”, sürücünü “sürücüyü”, Elini “Ali’yi”, atanı “atayı” [Buran ve Alkaya 2007, s. 84]

Lampanı yandırdı, *almanı* yedi, gülü aldı, *hekayeni* okıudu [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 195].

Gizlini gizledip nihân demeyek [Akpınar 1988, s. 141].

Bala *ananı* ötdü [Vahabzade 1979, s. 93].

Hanı bu *ma’nanı* vëren san’atkâr [Vahabzade 1979, s. 90]?

Çekerem *perdeni* seher çağında [Hazri 1976, s. 67].

Azerbaycan Türkçesinin özelliklerinin korunduğı Kars, Iğdır, Ardahan ve Van illerinin dil ürünleri üzerine yapılan çalıÇmalarda Kars Azerileri ve Terekemeleri ağızları ile Van Küresinli ağızında ünlü ile biten sözcüklerde yükleme hali için +nI, +nU Çekillerinin kullanıldığı görülür:

Kars, Ardahan, Iğdır: (Kars Azerileri ve terekemeleri ağızlarında): ğ apını, masanı [Ercilasun 2002a, s. 153]; **Van:** imdini, esKini „ġimdiyi, eskiyi“, buğdanı „buğdayı“, gülperini „Gülperi“yi“, tōh lunu „tōkluyu“, rampanı „rampayı“, köylünü „köylüyü“, [Gökçür 2012, s. 226].

2.2. Fiiller

2.2.1. Fiil Yapım Ekleri

2.2.2. Fiil Çekim Ekleri

2.2.2.1. Şahıs Ekleri

2.2.2.1.1. Teklik 1.ve 2. Şahıs Ekleri:

Türkçede Ğahıs zamiri menÇeli teklik 1. ve 2. Ğahıs ekleri Batı Türkçesinde Osmanlıcanın sonlarına kadar düz-ğeniÇünlülü kullanılmış, Osmanlıcanın sonlarında ve Türkiye Türkçesinde dar vokalli bir görünüm kazanmıştır. Azerbaycan Türkçesinde ise düz-ğeniÇünlülü Çekiller korunmuş, günümüze kadar ulaşmıştır:

Üreyim alıġp alov *saçaram* [Akpınar 1988, s. 83].

Buynuzumda ot *getirmişem* [Vahabzade 1979, s.110].

Bir de *görürsen* ki deyiġp zaman [Hazri 1976, s. 49].

Kovmuşam derdi, ġemi [Hazri 1976, s. 21].

Ağ buludun *olaram* [Hazri 1976, s. 21].

Doğu Anadolu illerinin özellikle Azeri ve Terekeme ağızlarında Ğahıs zamiri menÇeli teklik 1. ve 2. Ğahıs ekleri düz-ğeniÇünlülü kullanılır: **Erzurum:** (Yukarı Karasu, Yukarı Aras, Tortum ve ġpir ağızlarında): alıram, baÇaram, gelirem, gelmiÇen, diyeceyhsen [Gemalmaz 1995a, s. 349-368]; **Erzincan** (Tercan, Çayırli ağızlarında): görirem, bağlamıÇan, dutmıÇan, yazmıÇan, alacaġ san [Sağır 1995, s. 164-185]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** yaġ ırsan, vèrirem, getirirem, ġ omursan, piÇirirem [Ercilasun 2002a, s. 304]; **Ağrı:** (Ağrı Terekeme ağızı ve Ağrı Azeri ağızlarında): yapıram “yapıyorum”, soraram “sorarım”, atmıram “atmıyorum”, uğraÇram “uğraÇyorum”, hatırlıram “hatırlıyorum” [Efendioğlu 2009, s. 829-830]; **Van, Bitlis:** düÇmiÇen „düÇnüÇüm“ gelmiÇen „gelmiÇen“, gidirsen „gidiyorsun“, giyecem „giyeceğim“, vèrecekse „vereceksin“ [Gökçür 2012, s. 264-284].

2.2.2.1.2. Çokluk 1.Şahıs Eki:

Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak çokluk 1. Ğahıs eki için “-Ik, -Uk” Çekilleri kullanılır:

Ana, veten diye biz göz *açmışık* / *Vèrmışık* bu aġla üreyimizi [Hazri 1976, s. 129].

Gelirik, gèdirik hoÇarzularla [Hazri 1976, s. 62].

Kèçerik ümidle / Yol aç aça / *Gözlerik* en nurlu / Sabahımızı [Hazri 1976, s. 33].

Yaman *kiçilmişik, cılızlaşmışık* [Ferzeliyeva 2004, s. 229].

Doğu Anadolu ağızlarında da çokluk 1. Ğahıs eki için +(y)Ik, +Uk Çekilleri kullanılır. **Erzurum:** geliriġh, göririġh, diyiriġh [Gemalmaz 1995a, s. 354]; **Elazığ:** istemik “istemiyoruz”, istirik “istiyoruz”, yuġ lamıÇı “uyuklamıÇız”, [Buran 1997a, s. 64-66]; **Erzincan:** aliriġ atiriġ, baġ ıyık, olmiÇük almiÇük [Sağır 1995, s. 164-180]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** dinnerik, giderik, ġonuÇırıġ [Ercilasun 2002a, s. 188]; vereceyik, dutacayık [Ercilasun 2002a, s. 167]; **Van, Bitlis:**

gelmiÇk „gelmiÇz“, yemiÇk „yemiÇz“, çekirik „çekiyoruz“, ezirik „eziyoruz“, görerik „görürüz“ [Gökçür 2012, s. 265-280].

2.2.2.2. Fiillerin Basit Zaman Çekimleri

2.2.2.2.1. Bildirme Kipleri

2.2.2.2.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi:

Azerbaycan Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi öğrenilen geçmiş zaman çekimi için “-mİÇ,-mUÇ” Çekimleri kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde bu Çekimin dışında öğrenilen geçmiş zaman çekimi için kullanılan diğer bir Çekil “-İp, -Up, -İb, -Ub”lu zarf-fiil ekleridir. Bu ekler teklik ve çokluk ikinci ve üçüncü şahıslarda kullanılır. Teklik ve çokluk 1. Şahıs çekimleri kullanılmamaktadır: alıbsan, yazıbsan, alıb, yazıb, oluyub, alıbsınız, içiyibsiniz, yazıb(dır)lar, alıb(dır)lar [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, S. 207].

Bilirdi ki dedesi Çan *olmayıb*, o, özgeden *olub* [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, S. 222].

Çıdı olan *olup*, geçenler *geçip* [Akpınar 1988, s. 84].

Düzünü deyek ki *atıplar* bizi [Vahabzade 1979, s. 225].

Sanaram dünyanı mene *vəripler* [Hazri 1976, s. 66].

göhreti *düşmeyip* ağıza, dile [Hazri 1976, s. 43].

Van, Bitlis, Kars, Iğdır, Ardahan ve Ağrı illerinin dil ürünleri üzerine yapılan çalışmalarda özellikle bölgedeki Azeri ve Terekeme ağızlarında öğrenilen geçmiş zaman çekimi için –mİÇ,-mUÇ’lu Çekimlerin yanında “-İp, -Up, -İb, -Ub” Çekimleri de kullanılır. Leyla Karahan bu ekin kuzeyde Kars Azerileri ve Terekemeleri ağızlarında güneyde ise Bulanık, Ahlat, Adilcevaz ve Van ağızlarında kullanıldığını ve ekin Ahlat’a kadar kullanım alanının olduğunu belirtir [Karahan 1996, s. 73]: **Ağrı** (Ağrı Azerileri ve Terekemeleri ağızlarında): alıp “almıÇ”, devrilip “devrilmİÇ”, düÇüp “düÇmİÇ”, gelibsen “gelmiÇşn”, gedihsiniz “gitmiÇşniz” [Efendioğlu 2009, s. 833]; **Kars, Ardahan, Iğdır**: gelibsen, deyibsen [Ercilasun 2002a, s. 311], alıpsan, boÇalıpsan [Ercilasun 2002a, s. 270]; **Van, Bitlis**: alıbsan, k atıbsan „almıÇşn, katmıÇşn“, durub „durmuÇ“, salıb „salmıÇ“, dalıbsız „dalmıÇşnız“ [Gökçür 2012, s. 267-269].

2.2.2.2.1.2. Şimdiki Zaman Çekimi:

Ölçünlü Türkçede Şimdiki zaman eki için kullanılan “-yor” Çekli aslında Eski Türkçedeki yorı- (yürü-) eyleminin geniş zaman (-r) eki almıÇ biçimidir. Bugün Orta ve Batı Anadolu ağızlarında Şimdiki zaman çekimlerinde kullanılmakta olan “-yorı /-yor / -yo / -yu” gibi varyantlar yorı-r eyleminin ekleÇmİÇ Çekimleridir. Azerbaycan Türkçesinde Eski Türkçede Şimdiki zaman ve geniş zamanı karÇılamak için kullanılan “-r,-İr,-Ar”lı Çekimlerden dar ünlülü Çekimler Şimdiki zaman için; geniş ünlülü Çekimler ise geniş zaman karÇılığı olarak gelecek zaman için kullanılır [Türk 1996, s. 291-340]:

Sizin haranız *ağrıyır*, ay bacı [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 219]?

Türklere hiç *deymir* eziyyetleri [Akpınar 1988, s. 170].

Bu nece dünyadır, *anlamıram* men [Vahabzade 1979, s. 105].

Bilmirik akÇandır yoÇ sa seherdir [Hazri 1976, s. 108].

Bes, mende kainat nece *yaşayır* [Hazri 1976, s. 97]?

Doğu Anadolu ağızlarında da özellikle Azeri ve Terekeme ağızlarında Şimdiki zaman çekiminde dar ünlülü -(y)İr, -(y)Ur Çekimleri kullanılır: **Erzurum**: alıram, baÇırem, gelirsən, diyir,

geliller [Gemalmaz 1995a, s. 353-358]; **Elazığ** (Ağın ağızında): getirir “getiriyor”, gèdir “gidiyor”, alır “alıyor”, düğr “düğiyor”, bağır “bakıyor” [Buran 1997a, s.65]; **Erzincan** (Tercan, Çayırli ağızlarında): alırem, oğırem, bağırsen, diyir, alırır [Sağır 1995, s. 164-170]; **Kars, Ardahan, Iğdır**: (Kars Yerli ve Azerileri ağızlarında): durır, gónuğrsin, görir, içirem, durursan, görür [Ercilasun 2002a, s. 150]; **Ağrı**: gelir “geliyor”, çalığr “çalıyor”, içirler “içiyorlar”, tağırılar “takıyorlar”, yapirik “yapıyoruz” [Efendioğlu 2009, s. 830]; **Van, Bitlis**: gidirem „gidiyorum“, bilmirem „bilmiyorum“, söyliyirem „söylüyorum“, annıram „anııyorum“, gidirsen „gidiyorsun“ [Gökçür 2012, s. 270-273]

2.2.2.2.1.3. Geniş Zaman Çekimi:

Azerbaycan Türkçesinde geniş zaman ekleri, ünlü ile biten fiillere ünsüzlü Çekiliyle gelirken ünsüzle biten fiillere ise çoğunlukla düz-genişünlülü Çekilleriyle getirilir [Türk 1996, s. 311-312].

O da bize her an *lazım olabiler* [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 221].

Sanaram aÇınla uçan kuÇan men [Hazri 1976, s. 35].

Sizin de Çallığa da *gelerem* özüm [Hazri 1976, s. 13].

PeriÇan *dillener* mısralarımda [Hazri 1976, s. 12].

Belke de bütün dünya sene *dost olar* [Ferzeliyeva 2004, s. 190].

Van, Bitlis, Kars, Iğdır, Ardahan ve Ağrı illerinin özellikle Azeri ve Terekeme ağızlarında geniş zaman eki için düz-genişünlülü geniş zaman ekleri kullanılır: **Ağrı** (Azeri ve Ağrı Terekeme ağızlarında geniş zaman eki daima -ar, -er Çekilinde): gelerem “gelirim”, görersen “görürsün”, vurar “vurur” [Efendioğlu 2009, s. 833]; **Kars, Ardahan, Iğdır**: (Kars Azeri ve Terekemeleri ağızlarında daima genişünlülü): badiyaram, görersen, durar [Ercilasun 2002a, s. 150]; **Van, Bitlis**: bilersen „bilirsin“, gelersen „gelirsin“, öersen „örürsün“ gerekere „gerekir“, gelir „gelir“ [Gökçür 2012, s. 276-279].

2.2.2.2.1.4. Geniş Zamanın Olumsuz Çekimi:

Bilindiği gibi ölçünlü Türkçede geniş zamanın olumsuz çekiminde kip eki düğmüğür. Düğmüğür kip ekinin fonksiyonunu olumsuzluk eki üstlenmiştir. Azerbaycan Türkçesinde geniş zamanın olumsuz teklik 1. Çekim çekimlerinde kip ekinin düğmediği görülür:

Bununla *oynamaram* [Vahabzade 1979, s. 115].

gairi kimseye *değişmerem* men [Vahabzade 1979, s. 17].

Rahat gündüzlere *deyişmerem* men [Hazri 1976, s. 109].

Yakın *gelmerem* [Hazri 1976, s. 27].

koymaram Gıevan“da ırmenistan“da / *Unutmaram* düğmenin bu tecavüzünü [Tebrizi 2003, s. 22].

Kars, Ardahan, Iğdır ve Van illerinin özellikle Azeri ve Terekeme ağızlarında geniş zamanın olumsuz çekiminde kip ekinin ünsüzünün düğmediği görülür: **Kars, Ardahan, Iğdır**: ganiğnarır [Ercilasun 2002a, s. 326], **Van, Bitlis**: gèTmerem „gitmem“, bülmerem „bilmem“, vërmerem „vermem“, almaram „almam“, vurmerem „vurmam“ [Gökçür 2012, s. 277].

2.2.2.2.2. Tasarlama Kipleri

2.2.2.2.2.1. İstek Kipi Teklik ve Çokluk 1. Şahıs Çekimi:

Batı Türkçesinin bağında iğlevini kaybedip kullanımdan düÇen teklik ve çokluk 1. Ėahıs istek eki “-a, -e” Türkiye Türkçesinde kullanılmazken Azerbaycan Türkçesinde hâlâ asıl iğleviyle kullanılmaya devam etmektedir: alam, iğeyem, gelem, Ėı uyam, alağ, iğeyek, gelek, Ėı uyağ [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 209].

Ezizleyib ellerinden *öpem* onun [Nadir 2001, s. 169].

Ėtedim mehebbet *gösterem* ona [Tebrizi 2003, s. 182].

Servinazın arzusu budur ki men *gehremen olam* [Ėıker 1997, s. 124].

Süzülek, yığılağ, göl olağ, daşığ [Akpınar 1988, s. 84].

Bu düzelme seslere / Esrin sesi mi *diyek* [Vahabzade 1979, s. 70]?

Batı Türkçesinin bağında iğlevini kaybedip kullanımdan düÇen teklik ve çokluk 1. Ėahıs istek eki “-a, -e” Doğu Anadolu ağızlarında da asıl iğleviyle kullanılmaya devam etmektedir. Doğu Anadolu ağızlarında çokluk 1. Ėahıs istek çekiminde Ėahıs ekinin ünsüzü kalın ünlülü sözcüklerde çoğunlukla sızığılağır: **Erzurum**: alağ, geleyh/gelek^h, göreyh/görek^h alam, gelem [Gemalmaz 1995a, s. 366-368]; **Elazığ**: yığığ “yıkalmı”, gelam/ gelem, gelah [Buran 1997a, s.67]; **“Erzincan** (Tercan, Ėayırılı ve Refahiye ağızlarında uyum dıÇındadır): düğak, Ėötürak, inak, gidağ, binağ. Erzincan merkez ve Kemah ağızlarında ünlü uyumlarına bağlanmığır: gidek, ölek, alağ, ĖıĖıĖ [Sağır 1995, s. 186-187] **Kars, Ardahan, IĞdır**: gidek [Ercilasun 2002a, s. 326], ĖonuĖıĖ, cevap vèreh [Ercilasun 2002a, s. 265], söyliyem [Ercilasun 2002a, s. 325], götüreh, diyem [Ercilasun 2002a, s. 205]; **Muş**: sağı layam “saklayayım”, bağıyeh “bağıyalım”, ĖavuĖıĖ “kavuşalım”, edek “edelim”, [Özmen 2007, s. 70]; **Van, Bitlis**: diyem „diyeyim“, götürem „götüreyim“, evlenem „evleneyim“, ögeK, diyeK „övelim, diyelim“, görüğak „görüğelim“ [Gökçür 2012, s. 293-295].

2.2.2.2.2.2. Gereklilik Kipi Çekimi:

Türkiye Türkçesinde gereklik kipi için kullanılan “-malı, -meli” Ėekilleri Batı Türkçesinin bağında ortaya çıkmığır. Eski Türkçede bu kipi ifade etmek için “...kergek” sözcüğü kullanılırdı. Batı Türkçesinin bağından günümüze kadar gelen süreç içerisinde yaygınlık kazanan “-malı, -meli” Ėekilleri günümüzde Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerinde aktif bir Ėekilde kullanılır. Diğer Türk Ėvellerinde ise gereklik kipi fiillerin mastar Ėekillerine gerek, lazım sözcüklerinin getirilmesi ile yapılır. Azerbaycan Türkçesinde gereklik kipi için kullanılan “-malı, -meli” eklerinin dığında kullanılan diğer bir Ėekil ise “gerek + fiil kök veya gövdesi + Ėahıslara göre çekimlenmiğ istek eki” yapısıdır: gerek gelem, gerek gelesen, gerek gele, gerek gelek, gerek gelesiniz, gerek geleler [Buran-Alkaya 2007, s. 91].

Gerek ağzın tèz *sulana* / Özgelerin meyvesine [Vahabzade 1979, s. 74].

èle ömrüm boyu *gerek ağılayam* [Vahabzade 1979, s. 194].

Bu tostun üstünde *gerek* sen/ Ana mahnısı *çalasan* sen [Vahabzade 1979, s. 212].

Gerek oynamasın Ėay kırağında [Hazri 1976, s. 67].

Bunun Ė arĖsını *alag* biz *gerek* [Vahabzade 1979, s. 17].

Gerek biz *Ėecikmeyek* [Nadir 2001, s. 130].

Azerbaycan Türkçesinin özelliklerinin iyi korunduğu Van Küresinli ağzında da gereklik kipi için “gerek + fiil kök veya gövdesi + Ėahıslara göre çekimlenmiğ istek eki” yapısı kullanılır:

Van: onnare biraz gerek bayanner iyi davrane “Bayanlar onlara iyi davranmalı” (Van Küresinli 5-113, 114), gerek boyemeye “boyamamalı” (Van Küresinli 5-62) [Gökçür 2012, s. 297].

2.2.2.3. Fiillerin Birleşik Zaman Çekimleri

2.2.2.3.1. Şart Birleşik Zaman Çekimi:

Azerbaycan Türkçesinde fiillerin birleşik zaman çekimlerinde *Çalış* ekleri basit zamanlı kip eki ile birleşik zamanlı kip eki arasında kullanılabilmektedir:

Eğer *h* esteliyi te^hyin etmekde çetinlik *çekirsense* sene kömek edebilerem [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 219].

Sen önümde *donursansa* [Vahabzade 1979, s. 155].

Meni *salırsansa* boğ yere elden [Nadir 2001, s. 192].

Deyebilmirsense eyer düzünü [Nadir 2001, s. 192].

Erzurum, Kars, Ardahan, Iğdır Van ve Bitlis ağızlarında da *Çalış* ekleri basit zamanlı kip eki ile *Çat* birleşik zaman eki arasında yer alabilmektedir: **Erzurum:** alırsamsa “alıyorsam”, alacah samsa “alacaksam”, alırsamsa “alırsam”, almaliyisamsa “almalıysam” [Gemalmaz 1995a, s. 374]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** vèersenizse [Ercilasun 2002a, s. 308]; **Van, Bitlis:** sağladımsa, dedimse „sağladıysam, dediysem“, diyirsense „diyorsan“, sorisansa „soruyorsan“, k ılmemiÇense „kılmamıÇan“, tutarsinsa „tutarsan“ [Gökçür 2012, s. 303-304].

2.2.3. Yardımcı Fiiller

2.2.3.1. İsimlere Gelen Yardımcı Fiiller

2.2.3.2. Fiillere Gelen Yardımcı Fiiller

2.2.3.2.1. Yeterlik Fiilinin Olumsuz Çekimi:

Türkçede bilindiği gibi yeterlik fiili Eski Türkçede u- “muktedir olmak” yardımcı fiili ile yapıldı. bile u-, bile uma- gibi. Sonradan yeterlik olumlu çekimler için bil- yardımcı fiili kullanılmıÇ, yeterlik olumsuz çekimlerde eski Çekil kullanılmaya devam etmiÇtir. Olumsuz yeterlik –uma fiili Batı Türkçesinin baÇangıcında ekleÇmiÇ Osmanlıcada ise düz-geniÇünlölü –ama-, -eme- Çekilleri oluÇmuÇtur [Ergin 1993a, s. 366]. Azerbaycan Türkçesinde ise yeterlik fiilinin olumsuzunda yine bil- fiilinin olumsuzu kullanılır:

Körpe ürekleri *işidebilmez* [Vahabzade 1979, s. 94].

Hèçkes *çekebilmez* ömrü boyunca [Hazri 1976, s. 20].

Anlayabilmirem ne vahı tdan beri [Vahabzade 1979, s. 28].

Deyebilmirsense eyer düzünü [Nadir 2001, s. 192].

Buna göre de *girebilmezsen* devletÇ ullağuna [Tebrizi 2003, s. 114].

Azerbaycan Türkçesinin özelliklerinin görüldüğü Erzurum, Ağrı, Kars, Ardahan, Iğdır ve Bitlis ağızlarında yeterlik fiilinin olumsuzunda yine “-bil” yardımcı fiili kullanılmaktadır: **Ağrı** (Ağrı Azeri ağızı ile Ağrı Terekeme ağızlarında): tapabilmedi “bulamadı”, gidebilmenem “gidemem”, yiyebilmerem “yiyemem”, alabilmerem “alamam”, bulabilmezsen “bulamazsın” [Efendioğlu 2009, s. 834]; **Erzurum:** alabülmedim [Gemalmaz 1995a, s. 375]; **Kars, Ardahan, Iğdır** (Kars Azerileri ve Terekemeleri ağızlarında): bulabilmedih [Ercilasun 2002a, s. 307], deyebilirim [Ercilasun 2002a, s. 325], oluyabilmeyeceh en, tapabilmirdi [Ercilasun 2002a, s. 307].

314], bulabilmedi [Ercilasun 2002a, s. 264]; **Bitlis** becarebilmezsense “beceremezsen”, görebilmi “göremiyor”, gelebilmezdi “gelemezdi” [Gökçür 2012, s. 312]

2.2.3.2.2. Yeterlik Fiilinin Olumsuz çekimi:

Azerbaycan Türkçesinde yeterlik fiilinin olumsuz çekiminde olumsuzluk ekinin ünsüzü ikizleGr. Muharrem Ergin yeterlik fiilinin olumsuzunda kullanılan “-ama-, -eme-” Gökçür’ünün ünlülerinin kendisinden önceki ünlüyle birleşmesi neticesinde ilk zamanlar uzun ünlülü kullanıldığını sonraları bu ünlülerin kısaldığını belirtir. Bu nedenle yeterlik fiilindeki ünsüzün ikizleşmesini bu uzunluğun kışalmasına bağlamaktadır [Ergin 1981, s. 115]:

Mülkedar **dözemmez** yad bakışına [Nadir 2001, s. 115].

Gedemmirem yasak oldu [Nadir 2001, s. 140].

Bilmiremķ erb ne isteyir? / Mennen **alammur**.” [Tebrizi 2003, s. 200].

Torpaķ larımın düğnen elinde ķ almasına **dözemmirem** [Tebrizi 2003, s. 204].

Doğu Anadolu ağızlarından özellikle Van Küresinli ağızı ile Kars, Ardahan, Iğdır ağızlarının Azeri ve Terekeme ağızlarında yeterlik fiilinin olumsuzunda ikizleşmenin olduğu görülür: **Van**: iyemedim, topliyemmersen, yiyemmezde, ğ eçemmirem, duramadım, bulemmeriğ [Gökçür 2012, s. 312]; **Kars, Ardahan, Iğdır**: gelemmez, vuremmedi, vurammēr [Ercilasun 2002a, s. 132].

2.2.4. Ek fiil

Türkçede bildirme iÇevini yürüten baÇıca iki ek fiil olmuÇtır. “er-” ek fiili bugün Türkiye Türkçesinde tarihî geliÇimini tamamlamıÇ,teklik ve çokluk 1. ve 2. Çahıslarda bildirme görevi üstlenmiÇtir. “tur-” eylemi de Türkiye Türkçesinde artık teklik ve çokluk 3. Çahıslarda bildirme görevi üstlenen bir ek fiile dönüşmüÇtür.

2.2.4.1. Ek Fiilin Geniş Zaman Teklik 1. ve 2. Şahıs Çekimleri:

Azerbaycan Türkçesinde ek fiilin teklik 1. ve 2. Çahıs çekimlerinde Çahıs eklerinin ünlüleri Türkiye Türkçesinde olduğu gibi daralmamıÇ,Batı Türkçesinin baÇındaki düz-genİÇünlülü Gökçür’ünü muhafaza etmiÇtir [Timurtaş2005, s. 110]:

Men de **tekem** [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 216].

Sensen halğ eliye bu göğü yeri [Vahabzade 1979, s.88].

Arzusana, emelsen, şirin dileksen [Akpınar 1988, s. 226].

Dereyem, / Tepeyem /Ateşem, suyam [Hazri 1976, s. 94].

Min Ğır yazanın biri de **menem** [Hazri 1976, s. 76].

Anasız bir **uşağsan** [Vahabzade 1979, s. 41].

Doğu Anadolu ağızlarında da özellikle Erzurum’un Yukarı Aras, Yukarı Karasu, Tortum ve Ğpir ağızlarında, Erzincan’ın merkez, Tercan, ve Çayırli ağızlarında, Kars, Ardahan, Iğdır, Bitlis ve Van ağızlarında ek fiilin genişzaman teklik 1. ve 2. Çahıs çekiminde düz-genİÇünlülü +(y)am, +(y)em; +san, +sen Gökçür’ü kullanılır: **Erzurum**: (Yukarı Karasu, Yukarı Aras, Tortum ve Ğpir ağızlarının Norgâh grubunda): ğ ardaÇam, benem, sensen, ağasan, bacısan. [Gemalmaz 1995a, s. 313-316]; **Erzincan**: (Erzincan merkez, Tercan ve Çayırli ağızlarında) eiyem, ağ rabayam, irazıyam, eiyisen, ağ rabasan [Sağır 1995, s. 154]; **Kars, Ardahan, Iğdır**: böyügem,

muğ tarısan, nêrelisen, sürmeliyem [Ercilasun 2002a, s. 306]; **Van, Bitlis:** tekem „tekim“, gencem „gencim“, evliyem „evliyim“, yaŋdasan „yaŋdasın“, adamsan „adamsın“ [Gökçür 2012, s. 305-306]

2.2.4.2. Ek Fiilin Geniş Zaman Çokluk 1. Şahıs Çekimi:

Azerbaycan Türkçesinde ek fiilin geniş zaman çokluk 1. Şahıs çekiminde **Çahıs** eki Türkiye Türkçesinden farklı olarak +(y)Ik, +Uk **Çekilindedir**:

Gül kimi yeniden açılan **bizik** [Vahabzade 1979, s. 122].

Bizik bu dünyada seninle **Çerik** [Hazri 1976, s. 167].

Biz ki bir **yerdeyik** gözle kaŋkimi [Hazri 1976, s. 129].

Biz ki birbirinden / Ayrı **deyilik** [Hazri 1976, s. 34].

Dünen **varıŋ** / Bugün **varıŋ** [Vahabzade 1979, s. 42].

Doğu Anadolu ağızlarında da ek fiilin geniş zaman çokluk 1. Şahıs çekiminde +(y)Ik, +Uk **Çekimleri** kullanılır. Ekin ünsüzü ince ünlülü sözcüklerde korunurken kalın ünlülü sözcüklerde sızıcılaŋr: **Erzurum:** ğ ardaŋ, biziŋ, köwliyiŋ, köleyiŋ, aŋayŋ [Gemalmaz 1995a, s. 315]; **Erzincan:** éyiyik, aŋ rabayŋ, irazıyŋ [Sağır 1995, s. 155]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** neferig [Ercilasun 2002a, s. 316]; **Van, Bitlis:** küsük „küsz“, türkük „Türküz“, bizik „biziz“, ana-ŋ ız kimiyik „ana-kız gibiyiz“, toŋ ŋ „tokuz“ [Gökçür 2012, s. 307].

2.2.4.3. Ek Fiilin Görülen ve Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi:

Türkiye Türkçesinde tamamen ekleŋp kaybolan ek fiilin ünlüsünün Azerbaycan Türkçesinde düŋneđiđi, görülen geçmiŋ zaman ve öğrenilen geçmiŋ zaman çekimlerinde düz-dar ünlülü **Çekliyle** kullanıldığı görülür:

ŋahın arvadı éle bil **parçası idi** [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 225].

Danıŋnaŋ **yaşaŋ imiŋ**, yaŋaŋ [Akpınar 1988, s. 88].

Men idim bezeği toy düŋünlerin [Vahabzade 1979, s. 221].

Ana bilmedi ki **bu imiŋ** sonu [Vahabzade 1979, s. 207].

Kiçik **damla idim** / Kür çayında men [Hazri 1976, s. 86].

Azerbaycan Türkçesinin özelliklerinin korunduğu bazı Doğu Anadolu ağızlarında da ek fiilin ünlüsünün düŋneđiđi düz-dar ünlülü **Çekliyle** kullanıldığı görülür: **Erzurum:** ğ ardaŋdim, ğ ulidim, ğ ardaŋdi, ğ ulidi, gülidi, aŋayidi, [Gemalmaz 1995a, s. 320-324]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** beŋ imiŋ [Ercilasun 2002a, s. 306], varımıŋ, yoŋumuŋ, zengin imiŋ [Ercilasun 2002a, s. 308], asker idim [Ercilasun 2002a, s. 205]; **Van:** (Van Küresinli ağızında) levazım idim, onbaŋ idim, genc idim, ben idim [Gökçür 2012, s. 308]

2.3. Zamirler

2.3.1. Şahıs Zamirleri:

Azerbaycan Türkçesinde ünlüsü süreklileŋen teklik 1. Şahıs zamiri “men” **Çeklinde** kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde **Çahıs** zamirlerinin teklik 1. ve 2. Şahıs yönelme çekiminde mene, sene **Çekimleri** kullanılır:

Hêç **mene** salam da vêrmirler [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 219].

Men **sene** ne yazım, Samed [Akpınar 1988, s. 88]?

Mene uzagdan bahır [BVğ, s. 69].

Her Gır ele bil / **Mene** kardaçdır [Hazri 1976, s. 77].

Yağdı k ıymadı **sene** o zaman [Nadir 2001, s. 126].

Muğ ağzı ile Van Küresinli ağzında teklik 1. ve 2. Gıis zamirlerinin yönelme hali çekimlerinde Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi “mene, bene, sene” Gıilleri kullanılır: **Muş:** sene “sana”, bene “bana”, [Özmen 2007, s. 58-59]; **Van, Kars, Van:** bene, mene, sene [Gökçür 2012, s. 243].

2.3.2. Soru Zamirleri:

Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak hara „nere“ sözcüğü ve çekimli Gıilleri soru zamiri olarak kullanılır:

Bes, men **hara** ğ edirem?, Meni **harada** gözleyirler [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 219]?

Balanı tek göyüp **hara** gëtdin sen? / Nêce yoh olurmuĝbir anda insan?/ ele bil dünyada heç yoh imiĝen [Vahabzade 1979, s. 104].

Men **hardan** bileydım ölüm gabaĝı (Ölümünden önce) [Hazri 1976, s. 111].

Aynı sözcüğün çekimli Gıilleri Doĝu Anadolu ağızlarında özellikle Azeri ve Terekeme ağızlarında da kullanılır: **Kars, Ardahan, İğdır:** beçara naĝ ırçı **hardan** mollalıĝ elesin? [Ercilasun 2002a, s. 314]; **Van, Bitlis:** **hardasan** sen „neredesin sen“, **hardan** geliler „nereden geliyorlar“? [Gökçür 2012, s. 239-248].

2.3.3. Dönüşlülük Zamiri:

Azerbaycan Türkçesinde dönüĝlülük zamiri için öz ” sözcüğü kullanılır:

Ğıdi **özünün** hekime ehtiyacı vardı [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 216].

-**Özüm** sene göstereceyem [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 222].

Men **özüm** min defa ağlamasaydım [Hazri 1976, s. 80].

Onların **öz** ömrü, **öz** yaĝ vardır [Hazri 1976, s. 43].

Ağrı, Kars, İğdır, Ardahan, Van ve Bitlis ağızlarında dönüĝlülük zamiri için “öz” sözcüğü kullanılır. Bu sözcüğün kullanımı bölgedeki Azeri ve Terekeme ağızlarında daha yoĝundur: Ağrı (Azeri ve Ağrı Terekeme (Karapapak) ağızlarında): özüm, özün, özü, özümüz, özünüz, özleri, öz özüne [Efendioĝlu 2009, s. 832]; **Kars, Ardahan, İğdır:** elmanın bir üzünü özün yê [Ercilasun 2002a, s. 308], sen öz vezifenden men de öz vezifemden [Ercilasun 2002a, s. 306], özü özüne avradına dedi ki...[Ercilasun 2002a, s. 316]; **Van, Bitlis:** özüm, özümü, özüne, özi, özümüz, özümüze, özümüzle, özüz [Gökçür 2012, s. 245-246].

2.4. Fiilimsiler

2.4.1. Sıfat-fiiller

2.4.1.1. “-An” Sıfat-fiil Eki:

“-An” sıfat-fiil eki ölçünlü Türkçede genellikle geniĝzaman ve daha çok Ğımdiki zamanı içine alan bir geniĝ zaman kavramı taĝır. [Banguoĝlu 2007, s. 425]. Bu ek Azerbaycan

Türkçesinde söz konusu fonksiyonunun yanında –DİK / -DUK eki yerine de kullanılır. Bu ek -DİK / -DUK sıfat-fiil eklerinden farklı olarak iyelik ekleriyle kullanılmamaktadır [Üstüner 2000, s. 52].

Guğar dile gelir, ana nefesi / Bala nefesine *tohun* zaman [Vahabzade 1979, s.89].

Yayda göy üzünden od *yağan* zaman / Sen *kêçen* yollara kölgeler salardım [Hazri 1976, s. 118].

Derin derelerde / Sêl *daşan* gündür. / Kar eridikçe / Damlalar deryaya *karışan* gündür [Hazri 1976, s. 46].

Göler üzüyünün kağ sayılsın / Sen *doğulan* gün [Hazri 1976, s. 14].

“-An” sıfat-fiil eki Doğu Anadolu ağzlarında da çoğu zaman geniş zaman oluşturma fonksiyonunun dışında “-dık, -dığında” ekleriyle özdeğkullanılır: **Kars, Ardahan, Iğdır:** getdi bir tene ilan vuran g arıyı getdi. “Gitti, yılan ısırıldığı bir kadın getirdi.” [Ercilasun 2002a, s. 310], gonağa çöreh geti diyende bir it yatan leğenni doldurdular, getidiler. “Konağa çörek getir dendğinde bir itin yattığı leğeni doldurdular, getirdiler” [Ercilasun 2002a, s. 312]; **Elazığ:** yüzyıl su ağı sa oyamaz bir gün gam oyan yeri, yarıma daldalanam soyunup çimen yerde [Üstüner 2000, s. 63]; **Erzurum:** padişahın oğlu buna mi çuruldi, gölde gurbağıya wurulan kimi? [Üstüner 2000, s. 63]; **Van, Bitlis:** niğani oğlan gelen meheli k ız açardı (...geldiği vakit) (Ahlat 14-40), t êğdügün yar eylenen saraya (...eğlendiği saraya)(Van Yerli 1-39, 40), diğ çığ aran vah it h asda ilidi (...çıkarıldığı vakit) (Ahlat 2-84), [Gökçür 2012, s. 317].

2.4.2. Zarf-fiiller

2.4.2.1. “AndA” Zarf-fiil Eki:

“-AndA” eki Azerbaycan Türkçesinde yaygın bir şekilde kullanılan bir zarf-fiil ekidir. Eklendiği yan yargı konumundaki yargı ile cümlemin asıl yargısının aynı zamanda gerçekleştiğini belirtir:

Ölende azadlığ dēyib çhidler [Nadir 2001, s. 125].

Gül-çiçekden *bezenende* ne gelinler kimi nazın [Akpınar 1988, s. 68].

O kēçip canından ömre *ğıyanda* [Vahabzade 1979, s. 19].

Ürek *gülmeyende* Ğır de gülmür [Hazri 1976, s. 77].

Bes niye susuruk *görüşende* biz [Hazri 1976, s. 31].

Bu ek Doğu Anadolu ağzlarının birçoğunda Azerbaycan Türkçesinde kullanıldığı “-IncA,” zarf-fiil ekiyle özdeğfonksiyonda kullanılır: **Erzurum:** alanda sene de vērirem “Aldığım zaman sana da veririm”, görende söylersen. “Görünce söyleyiver” [Gemalmaz 1995a, s. 342]; **Erzincan:** atanda, ğ urtaranda, bağ anda [Sağır 1995, s. 161]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** bēle diyende haramı bağı ğ açlı. yēnende ylı ıldı molların ayağına [Ercilasun 2002a, s. 316], gelib bunun Ğerin altınnan geçende bağıadı sazına tırın tırın demeğe [Ercilasun 2002a, s. 309], ğ ız bağı anda atın üsdüne ēle yuvarlandı tepesi üsdüne [Ercilasun 2002a, s. 310]; **Muş:** gelende, edende, ğ avuğanda, diyende, alende [Özmen 2007, s. 63]; **Van, Bitlis:** diğçığ adanda hedig biğirdiler (Erciğ6-32), pēyniri torbaya boğadanda pēyniri önce tōkirih (Van Küresinli 5-131), onnere hirslenende diyirem (Van Küresinli 5-162), eli k ırında iğdegiderdik k ırh çiya (Adilcevaz 23-95) [Gökçür 2012, s. 320].

SONUÇ

Azerbaycan ve Doğu Anadolu sahasında konuşulan Türkçe 11. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Batı Türkçesinin Doğu Oğuz Kolu içinde yer almıştır. 16. yüzyıldan itibaren Azerbaycan

topraklarının Safevi Devleti'nin egemenliği altına girmesiyle Batı Türkçesinin Doğu ve Batı Oğuz kolları 21. yüzyıla kadar uzanan süreçte iki farklı yazı dili oluşturmak suretiyle ikiye ayrılmıştır. Doğu Anadolu ağızları 16. yüzyıldan sonraki süreçte her ne kadar Batı Türkçesinin Batı Oğuz kolu içerisinde yer alsa da ses ve Çekil bilgisi açısından Azerbaycan Türkçesiyle olan ortak diyalektolojik bağını sürdürmüştür. Öyleki bugün Azerbaycan Türkçesinin karakteristik özelliklerini taşıyan birçok ses ve Çekil bilgisine dair unsur bölge ağızlarında özellikle Azeri ve Terekeme ağızlarında canlı bir Çekilde kullanılmaktadır. Örneğin sözcük bağarındaki b ünsüzlerinin m ünsüzüne dönüşmesi, ötümsüz ünsüzle biten sözcüklere ötümlü ünsüzlü eklerin getirilmesi, alıntı sözcüklerin sonlarındaki ötümlü ünsüzlerin korunması, sözcük sonlarındaki katı patlamalı k ünsüzlerinin ünlüyle bağayan bir ekten sonra ötümlüleÇerek y ünsüzüne dönüşmesi, sözcük bağarındaki bazı k, t, b ünsüzlerinin korunması gibi ses bilgisine yönelik unsurlar Doğu Anadolu ağızları ile Azerbaycan Türkçesi arasındaki en belirgin ortaklıkların bağında gelir. Ayrıca Azerbaycan Türkçesi ile Doğu Anadolu ağızlarında ortaklık taşıyan Çekil bilgisine ilişkin unsurların da oldukça yoğun olduğu görülür. Örneğin ünlü ile biten sözcüklerde yükleme hâli eki için +nI, +nU Çekillerinin kullanılması, -Ip, Up/ -Ib, Ub zarf-fiil eklerinin öğrenilen geçmiş zaman çekiminde kullanılması, düz-geçmiş ünlülü Çais ve bildirme eklerinin kullanılması, Çimdiki zaman çekiminde dar ünlülü “-Ir, Ur” eklerinin kullanılması, geçmiş zaman çekiminde düz-geçmiş ünlülü –ar, –er Çekillerinin kullanılması gibi unsurlar Çekil bilgisine yönelik ortaklıkların bağında gelir.

Yaptığımız tespitler neticesinde Azerbaycan Türkçesiyle Doğu Anadolu ağızlarındaki birtakım ortaklıkların Doğu Anadolu bölgesindeki sınır illeriyle sınırlı kaldığını; bu özelliklerin bölgenin iç taraflarına gidildikçe ortadan kaybolduğu görülür. Özellikle sözcük bağarındaki b ünsüzlerinin m ünsüzüne dönüşmesi, teklik 1. ve 2. Çais zamirlerinin yönelme çekimlerinde “mene, bene sene” Çekillerinin kullanılması, yükleme hâli eki için +nI, +nU Çekillerinin kullanılması, -Ip, Up/ -Ib, Ub zarf-fiil eklerinin öğrenilen geçmiş zaman çekiminde kullanılması, yeterlik fiilinin olumsuz çekiminde olumsuzluk ekinin ünsüzünün ikizleşmesi, geçmiş zaman çekiminde sadece düz-geçmiş ünlülü eklerin kullanılması, geçmiş zamanın olumsuz çekimlerinde geçmiş zaman ekinin ünsüzünün kullanılması gibi hususlar Kars, Ardahan, Iğdır, Bitlis ve Van illerinde; bu illerin de özellikle Azeri ve Terekeme ağızlarında kullanılmaktadır.

Bu çalışmada tespit edilen hususların Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinin ve ağızlarının dil özelliklerini belirten dil atlaslarının hazırlanması aşamasında yardımcı olacağını düşünüyoruz. Çerleyen süreçte Kuzey Azerbaycan, Çan (Azerbaycan), Irak Türkmen ve Doğu Anadolu ağızları üzerine oluşturulacak dil atlaslarında Batı Türkçesinin Doğu Oğuz kolunu teşkil eden ağızların ortak hususiyetleri daha kapsamlı bir Çekilde ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA

- AKPINAR, Yavuz, **Azeri Edebiyatı Araştırmaları**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994.
- AKPINAR, Yavuz, **Çağdaş Türk Şiveleri Azeri Türkçesi ve Edebiyatı Metinleri**, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Ders Notları, İzmir 1988.
- BANGUOĞLU Tahsin, **Türkçenin Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- BAĞDAĞ, Cahit, “Türkiye Türkçesinde Asli Uzunluk Belirtileri”, *Turkish Studies*, Bahar, S. 2, s. 89-101.
- BÖRAY, Himmet, **Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

- BURAN, Ahmet, **Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996, XVII+ 326.
- BURAN, Ahmet, **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, XIV + 209 s.
- BURAN, Ahmet-ALKAYA, Ercan, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Akçağ Yayınları, (5.baskı) Ankara, XVI + 466 s.
- BURAN, Ahmet-OĞRAĞ, ğerife, **Elazığ İli Ağızları**, Elazığ Valiliği Yayınları, Elazığ 2003.
- EFENDİOĞLU, Süleyman, “Ağrı İli Ağızları”, Turkish Studies, Sayı 4/3, Bahar 2009.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, **Kars İli Ağızları**, Ses Bilgisi, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (Editör), **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- ERCİLASUN Ahmet Bican, **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, **Bugünkü Türk Alfabeleri 1-2**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976.
- ERGÖN, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yayınları, 20. baskı, İstanbul 1993.
- ERGÖN, Muharrem, **Azeri Türkçesi**, Ebru Yayınları, İstanbul 1981.
- FERZELİYEVA, Vahid Zaman Efruz, **Dostluk Telleri**, Bakı 2004.
- GABAĞ, Annamari von, **Eski Türkçenin Grameri**, (Çeviren: Mehmet AKALIN), Türk Dil Kurumu, Ankara 1988, s. 258.
- GEMALMAZ, Efrasiyap, **Erzurum İli Ağızları, 1–2–3**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- GEMALMAZ, Efrasiyap, **Türkçenin Derin Yapısı**, Belen Yayıncılık, Ankara 2010.
- GÖNEN, Mehmet Emin, **Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları**, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Doç. Dr. Sadettin Özçelik) Diyarbakır 2003.
- GÜLENSOY, Tuncer, **Köken Bilgisi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- HAZRĞNabi, **Seçilmiş Şiirler**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1976
- İLKER, AyÇe **Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- KARAAĞAÇ, Günay, **Türkçenin Dil Bilgisi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.
- KARAHAN, Leyla, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- KARTALLIOĞLU Yavuz-YILDIRIM Hüseyim, Azerbaycan Türkçesi, **Türk Lehçeleri Grameri** (Editör: Ahmet Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- NADİR, Mülkedar, **Mene Kürsü Getirin**, Bakı 2001.
- ÖZEK, Fatih, “Doğu Grubu Ağızlarında ğimdiki Zaman Eki”; VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı’nda sunulan bildiri, 20-25 Ekim 2008, Ankara 2008.

- ÖZTÜRK, Çifan, **Adilcevaz Ağzı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Yar. Doç. Dr. Veyisi Sevinçli), Van 2001.
- SAĞIR, Mukim, **Erzincan ve Yöresi Ağzları**, İnceleme, Metinler, Sözlük, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.
- SARICA, Bedri, "Van Ağzının Oluşumu ve Bazı Özellikleri", *Çiğir Araştırmalar*, S. 15, s. 71-90, Van 2003.
- TEBRİZÇİ, Kulamrza Sabri, **Kürbet Harayı**, Bakı 2003.
- TEKİN, Talat, **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**, Simurg Yayıncılık, Ankara 1995.
- TÖMURTAĞ, Faruk Kadri, **Eski Türkiye Türkçesi**, Ankara 2005
- Türk Dil Kurumu, **İmla Kılavuzu**, 26. Baskı, Ankara 2009.
- Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, 10. Baskı, Ankara 2009.
- TÜRK Vahit, Türkçede gündelik zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten ([1999] 1996, s. 291-340.).
- ÜSTÜNER, Ahat, **Anadolu Ağzlarında Sıfat-Fiil Ekleri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.
- VAHABZADE, Bahtiyar, **Şiirler**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1979.
- ZÜLFÜKAR, Hamza, "Van Gölü Çevresi Ağzlarının Özellikleri", Ömer Asım Aksoy Armağanı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1978, s. 297-317.



KAZAKİSTAN SOVYET CUMHURİYETİ ÖRNEĞİNDE EDEBİYAT EĞİTİMİ VE İDEOLOJİ

*Bahadır GÜCÜYETER**

*İsa YILMAZ***

ÖZET

İdeolojik yönetimlerin toplumun düşünce yapısını istedikleri yönde değiştirmek için kullandıkları araçların başında eğitim sistemleri ve edebî yapılanmalar gelmektedir.

Eğitim sistemleri toplumu yönetenlerin doğrudan müdahale alanında bulunan ve toplumu istedikleri şekilde yönlendirebilecekleri en önemli araçtır. Toplumun gideceği yöne karar verenler belirledikleri yön doğrultusunda toplumdaki bireylerin düşünce yapısını tayin etmek için eğitim sistemlerini kurgularlar. Bu kurgu okullarda okutulacak dersler, kullanılacak kitaplar, yararlanılacak kaynaklar gibi pek çok unsuru içerisinde barındırmaktadır.

Edebî yapılanmaların kurgulanması ise biraz daha zor ve karmaşık bir süreci ihtiva etmektedir. Bu kurgunun hayata geçirilmesi için ya mevcut edebiyatçıların düşünce yapısının ideolojik sistemin istediği şekle dönüştürülmesi ya da bu sistemi benimseyen bir edebiyatçı grubunun teşvik edilerek yetiştirilmesi gerekmektedir.

Sovyetler Birliği döneminde edebî yapılanmanın kurgulanması için bahsedilen bu yöntemlerin her ikisi de kullanılmıştır. Birtakım yazarlar ve şairler desteklenirken belli bir grup ise dışlanarak ötekileştirilmiş, hatta ortadan kaldırılmıştır. Yeni kurulan bu yapılanmanın içerisinde sistemin dışına çıkan veya sisteme muhalefet eden herhangi bir unsur varlığını devam ettirememiştir. Edebî üretimi bu şekilde kurgulayan ideolojik yönetim, yeniden üretimi sağlamak için edebiyat eğitimi de yeni kurulan bu edebiyat çerçevesinde kurgulamıştır.

Kazakistan Sovyet Cumhuriyeti'nde uzunca bir süre okutulan lise 10. sınıf Kazak Sovyet Âdebiyeti ders kitabını bu kurgusal planlama perspektifinden ele alan çalışmamız, Sovyetler Birliği yönetimi tarafından edebiyat eğitiminin ne şekilde ideolojik bir hâle getirildiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Edebiyat Eğitimi, İdeolojik Edebiyat Eğitimi, Kazak Edebiyatı Eğitimi

* Yrd. Doç. Dr., Ahmet Yesevî Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, El-mek: bahadircucuyeter@gmail.com

** Arç.Gör., Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, El-mek: isayilmaz@atauni.edu.tr

EDUCATION OF LITERATURE AND IDEOLOGY - CASE OF THE SOVIET REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ABSTRACT

Education systems and literary structuring are the most important tools used by ideological governances in order to change the genius of the community.

Education systems are the most important tools that are within the interference limits of the community managers by which they can direct the community as they prefer. The decision makers of the community direction; fictionalize the education systems in order to determine the genius of individuals in the community towards the direction they previously determined. This fiction includes many elements such as lessons to be lectured in schools, books to be used, sources to be taken advantage of.

The fictionalizing of literary structuring is a more difficult and complex process. In order to realize this fiction; converting the genius of current men of letters to the form desired by the ideological system or growing a group of men of letters who already adopted this system is necessary.

In Soviet Union period, both of the above mentioned methods were used for fictionalizing the literary structuring. While some authors and poets were supported, the others were externalized and marginalized, or even annihilated. Within this new established structuring, no elements that are out of the system or oppose the system could survive. Ideological governance that fictionalized the literary production this way fictionalized the literature education based on this new established literature in order to restart production.

Our study which focuses on a tenth grade school book named Kazak Sovyet Ādebiyeti, which was read for a long time in Kazakhstan Soviet Republic, from the fictional planning perspective, shows in which extent the literature education was made ideological by Soviet Union governance.

Key Words: Education, Literature Education, Ideological Literature Education, Kazakh Literature Education

Giriş

İnsanoğlunu diğer canlılardan ayıran özelliklerden biri geçmişi, hâl ve geleceği aynı anda tasavvur edebilmesidir. Hatta öyle ki, geçmişi binlerce yıl öncesine kadar uzanabilir, hâl içinde bulunan zamanın ve mekânın ötesine geçebilir, gelecek ise hayallerle farklı boyutlarda tasarlanabilir. Ancak insanoğlu bu yeteneği doğuştan bir içgüdü şeklinde getirmez. Bu yetenek oldukça karmaşık bir öğrenme süreci sonunda şekillenir ve olgunlaşır.

İnsanoğlunun bilgi, davranış ve tutumlarını kalıcı ve izli bir şekilde oluşturan, değiştiren ve geliştiren —öğrenme— sürecinin bir sonucu olarak bireyde istendik davranış değişikliklerinin meydana getirilmesi süreci şeklinde tanımlanan —eğitim— ve öğrenmenin kılavuzlanması olarak tanımlanan —öğretim— kavramları zuhur etmiştir. Öğrenmenin artçı olarak olduğu bu kavramların

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

tanımları incelendiğinde öğrenen varlıkta meydana gelecek bilgi, davranış ve tutum değişikliklerinin istendik yönde bir kılavuzun yönlendirmesi marifetiyle gerçekleştirilmesi esasına dayandığı görülecektir. Değişikliklerin istendik yönde ve bir kılavuz gözetiminde gerçekleştirilmesi öğrenmenin sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir olgu olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir. Toplumsal gereksinimleri gidermek için de eğitim ve öğretimi formal hâle getirecek kurumlara ihtiyaç duyulmuş, bunun neticesinde çeşitli seviyelerde okullar kurulmuştur.

Illich, okulların dört temel işlevi yerine getirmek üzere ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Bu dört temel işlev: Çocukların himaye edilmesi, insanların mesleki rollere göre dağıtılması, baskın değerlerin öğrenilmesi ve toplumsal bakımdan onaylanmış beceri bilgisinin edinilmesidir (Giddens 2000, 443). Okulların, dolayısıyla da eğitim kurumlarının, gördüğü bu işlevler toplumun –üst yapı olarak devletin- politikalarıyla da doğru orantılıdır. Helvétius'e göre de –"İnsanlar benliklerini asıl olarak dışarıya gelen etkilerle kazanırlar dolayısıyla dışarı ile bağıntı, ilişki önemlidir ve bu bağıntı insanın insanlaşmasında en önemli rolü oynar." Örneğin bir insandaki ahlaki düzeyi ve düğünne kudretini oluşturan eğitim sistemidir ve bu sistemi de saptayan ve uygulamaya koyan, gözetleyen devletin politikasıdır (Mardin 1976, 10; aktaran Kazancı 2006, 67).

Burada devletin politikası olarak ifade edilen husus, her ne kadar kabul edilmese de, aslında hâkim ideolojidir.¹ Eğitimin tanımındaki –istendik davranış değişikliği" ifadesi eğitimle ideolojinin nasıl iç içe geçtiğinin göstergesidir. Çünkü her bir sistem kendi ideolojisi için gerekli olan istendik davranışları ve bunların standartlarını belirlemekte ve ilk iş olarak eğitim sistemini bu doğrultuda kurgulamaktadır.

Bu bağlamda bir ideolojin var olması ve varlığını devam ettirebilmesi için öncelikli olarak toplumsal yaşamda anlam, gösterge ve değerler üretmesi aynı zamanda üretim koşullarını da yeniden üretmesi gerekir. Marx'ın dediği gibi, bir toplumsal formasyonun üretimde bulunurken üretim koşullarını da yeniden üretmediğinde yaşamını bir yıl dahi sürdüremeyeceğini bir çocuk bile bilir. Üretimin vazgeçilmez koşulları üretim koşullarının yeniden üretimidir. Bu yeniden üretim –basit– (ancak önceki üretim koşullarını yeniden üreterek) ya da –geniştirilmiş– (önceki üretim koşullarını genişleterek) olabilir (Althusser 2006, 46). Anlam, gösterge ve değerlerin üretim ve yeniden üretim koşullarının hazırlanması için çeşitli ideolojik aygıtlar bulunmaktadır. Louis Althusser (2006, 63) ideolojik aygıtları –Dinsel, Öğrenimsel, Aile, Hukuki, Siyasal, Sendikal, Haberleşme ve Kültürel" başlıkları altında sekiz gruba ayırmıştır. Bu aygıtlardan Öğrenimsel ideolojik aygıt ile okulları içine alan eğitim sistemi; Kültürel ideolojik aygıt ile edebiyatı içerisine alan sanat, spor gibi faaliyetler; Haberleşme aygıtı ile de kitle iletişim araçları kastedilmiştir.

Althusser (2006, 75) devamında: –"Büyük ideolojik aygıtın her biri aynı hedefe yönelir. Bunların her biri belirlenen tek hedefe kendine özgü yollardan katkıda bulunur: Siyasal aygıt bireyleri devletin siyasal ideolojisine uydurur. Haber aygıtı, tüm yurttaşları basın, radyo, televizyon ile günlük milliyetçilik, Çövenizm, liberalizm, ahlakçılık vb. dozlarıyla besler. Kültürel aygıt da aynı işi yapar. Devletin egemen ideolojik aygıtı ise okuldur. Bu aygıt tüm toplumsal sınıfların çocuklarını anaokulundan başlayarak yeni ya da eski yöntemlerle, yıllar boyunca, egemen ideolojiyle kaplanmış becerileri ya da sadece katıksız egemen ideolojiyi çocukların kafasına yerleştirir." diyerek durumu özetler.

¹ İdeoloji bugüne kadar tanımlanmaya çalışılan ancak kesin bir sonuca bağlanamayan bir kavramdır. Bu bağlamda Terry Eagleton (2005, 18-19) on altı farklı tanım yaparak bu durumu ortaya koymaya çalışmıştır. Eagleton "Bu tanımlamalardan birçoğuna göre, hiç kimse kendi düşünüş biçiminin ideolojik olduğunu söylemeyecektir; tıpkı hiç kimsenin kendisine şişko patates dememesi gibi. Bu anlamda ideoloji, pis kokan nefes gibi yalnızca başkalarında bulunan bir şeydir" diyerek ideolojinin toplum tarafından nasıl algılandığını açıklamıştır.

Gerald L. Gutek (2001, 171) ideolojiyi bugün yaşıyan, geçmişi anlatan ve geleceğe iğret eden bir grubun benimsediği düşünceler bütünü olarak tanımlamıştır ve bu tanım şu unsurları içermektedir:

1) Bir ideoloji tarihi yorumlayarak belli bir zaman ve yerde ortaya çıkan bir gruba belirli bir yön verir,

2) İdeoloji grubun içindeki sosyal, ekonomik, siyasal ve eğitimsel şartlarını tanımlar,

3) Geçmişin yorumu sosyal değişim kavramını ortaya çıkarır ki bu da geçmiş doğrulayabilecek ve gelecekte ortaya çıkması olası olayların öngörülmesini sağlar,

4) İdeoloji genel politikasını gelecekte uygulanacak proje olarak ortaya koyar ki bu politika gereksinim, duyulan amaçlara veya hedeflere ulaşmaya yöneliktir; bu yolla ideoloji, programlı veya eylem merkezli bir olgu haline gelir. Bir grubun hedeflerini anlamanın yolu ideolojisinin siyasal veya eğitimsel eylemlerine bakmaktır.

Gutek'in de belirttiği gibi ideolojinin yansıdığı en temel nokta eğitim sistemleridir. Çünkü eğitim sistemleri hâkim ideolojin devamlılığının sağlanması için en uygun ortamları sunmaktadır. Önceden planlanan ve sürekli kontrol altında tutulan bir süreç içerisinde ideolojik hâkimiyetin tesis edilmesi ve korunması oldukça kolay bir hâl almaktadır.

İdeolojik hâkimiyetin tesis edilmesi ve korunması sürecinde planlayıcı konumundakiler için eğitim/öğretim sisteminin içeriğini belirlemek öncelikli amaç olarak görünmektedir. Eğitim/öğretimde içeriğin belirlenmesi ise sınıflarda okutulacak derslerin tespit edilmesi ile başlamaktadır. Bu dersler içerisinde konuları gereği "ideoloji"nin en kolay aktarılıp içenebileceği dersler hiç şüphesiz edebiyat ve tarih dersleridir. Tarih dersleri ile genel olarak bireyin ve toplumun geçmiş algısı şekillendirilir. Milan Kundera (2003, 220), *"Bir halkı ortadan kaldırmak için, belleğini yok etmekle işe başlanır. Kitaplarını, kültürlerini, tarihlerini yok ederler. Bir başkası onlara başka kitaplar yazar, başka kültür verir, bir başka tarih uydurur. Ve böylece halk, yavaş yavaş ne olduğunu, daha önce ne olmuş olduğunu unutmaya başlar. Çevresindeki dünya da onu daha çabuk unuttur."* derken tam da bu duruma iğret eder².

Edebiyat dersleri ise bireyin ve toplumun hem geçmiş algısını hem de gelecek kaygısını şekillendirebilecek en önemli vasıtalarından biridir. Bu noktada edebiyatın iki yönlü olarak ele alınması gerekmektedir. Bunların ilki ideolojinin ihtiyaç duyduğu anlam, gösterge ve değerleri üreten bir edebiyatın ve edebiyatçılar zümresinin oluşturulması ikincisi de üretilen bu anlam, gösterge ve değerlerin aktarımının yani yeniden üretiminin yapılmasını sağlayacak edebiyat eğitiminin verileceği ortamın hazırlanmasıdır. —Nasıl bir edebiyat eğitimi? sorusunun yanıtının, toplumun nereye gitmesinin istendiğiyle doğrudan ilgili olduğu yadsınamaz. Nasıl biçimlendirilmeli toplumun genç kuşaklarının kültür ve akıl yürütme dizgesi? Temelde siyasi yönelimle derinlemesine bağlantılı bu konu (gevki 2009, 265).

Edebiyat, kullandığı malzemenin kendine sağladığı avantajdan da istifade ederek ideolojinin ihtiyaç duyduğu anlam, gösterge ve değerleri rahatlıkla üretebilmektedir. Bu noktada yapılması gereken, edebiyatçıları bu üretim sürecinin bir parçası hâline getirmektir. Zaman içinde kurucu ideolojinin yine ideolojik olan yansıması kendine uygun düşünce alt yapıyı kuracak, yeni ideolojik süreç onunla birlikte olacaktır (Kazancı 2006, 76). İdeolojinin fikrî yapısı için gerekli olan alt yapıyı edebiyat kuracak, hatta kurmakla kalmayıp onu sürekli besleyecektir. Ancak bu

² Toplumun algısına yön vermek için çeşitli bilim dallarının kurgulanması ile ilgili olarak bk. KAFKASYALI, Muhammet Savaş, "Orta Asya'dan Bakarak Küreselleşmeyi Yeniden Düşünmek", *Türkoloji*, Sayı 5(55), Eylül-Ekim 2011, s. 81-92.

sürecin iktisadileşmesi için öncelikli olarak sistemin dışına çıkmayan/çıkamayan bir edebiyatçıların zümresi meydana getirilmelidir. Ancak sürecin tamamlanabilmesi için edebiyatçıların zümresinin meydana getirdiği edebiyatı öğretmek gereklidir. Bu noktada devreye giren ise okullar olmaktadır.

Yeni Düzen-Yeni Edebiyat

XVIII. yüzyılın ortasından itibaren Orta Asya'da oluşan Rus hâkimiyeti, Ekim 1917'de meydana gelen Bolşevik Devrimi ile birlikte biçim değiştirmiştir. Önceki dönemde hâkim olan Rus Çarlığı'nın yerine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ikame edilmiştir. Devrimle birlikte oluşturulan bu yeni düzenin geniş kitlelere benimsetilmesi için de yoğun bir çaba içerisinde girilmiştir. Sovyet liderleri için tek hareket verici güç Sovyet ideolojisiydi. Sovyet ideolojisi insanı doğum masasında bekler, doğumuyla beraber kucağına alır, yaşamı süresince yanından ayrılmaz, toplum içindeki hareketini, dinlenmesini, eğlencesini, dostlarını, aile ilişkilerini, aşkını ve hatta hastalığını ve suçlarını belirler ve en sonunda da mezara kadar götürür, teslim eder (Ağayev 2006, 24). Bu kadar belirleyici bir hâlde bulunan ideolojiyi yaymak ve kurulan yeni sistemi iktisadileştirmek için de öncelikli olarak emekçi halkın hakkını arayan, onun yaşamı yücelten Proleter edebiyatın kurulması amaçlanmıştır. Sovyetler Birliği ideolojisinin resmî edebiyatı da denilebilecek, Toplumcu gerçekçi olarak da adlandırılan, Proleter edebiyat böyle bir süreç içerisinde kurulmuştur.

Paul Valéry —Heseler, yazarın yanı sıra pek çok şeyin eseridir.” sözleriyle edebî eserin sadece yazara ait olmadığını eserin oluşturulması aşamasında pek çok unsurun etkisinin bulunduğunu belirtmiştir. Valéry'nin belirttiği, esere etki eden “pek çok şey” Sovyet döneminde en üst düzeye ulaşmıştır. Çünkü yazarlar çok büyük ölçüde kendi düşüncelerini değil; kendi yerlerine düşünenleri yazmak zorunda kalmışlardır. Bu dönemde edebiyat tamamıyla ideolojinin önemli bir parçası hâline gelmiştir. Kazak yazar Ağabek Sığayev (1993, 9) o dönemdeki durumu —*Zaman içerisinde ne kadar zor şartlarda olduğumuzu hiç düşünmedik. Şuurumuzu yetmiş yıl boyu zehirleyen Sovyet ideolojisinin güçlü olduğunu düşündük ve Sovyet ideolojisi insanoğlunun nurlu geleceğidir deyip arzularımızı bastırdık. Ne yazık ki bu dönemde edebiyatçı ziyalılar ideolojinin dalkavuşuna, el uşağına döndürüldüler.*” sözleriyle özetlemiştir.

Bu hususla bağlantılı olarak Komünist ideolojinin kurucusu Karl Marks, Smith'in ruhban sınıfı ile ilgili —*böyle insanların çalışmasının ürünlerinin bir kısmıyla geçinen, üretken olmayan emekçiler*” tanımını aktarır ve onları hukukçular, hekimler, edebiyatçılarla aynı kefeye koyar. Marks şöyle yazmaktadır: Bütün bu ünlü ve geçmişioğan meslekler, ekonomik açıdan, burjuvazinin ve aylak zenginlerin hizmetindeki uşaklar ve dalkavuklar sürüsüyle aynı değerdedir (Swingewood 1998, 102-103). Burada ifade edilen üretken olmayan emekçiler konumundaki edebiyatçıların görevinin sınırları da aslında belirlenmiştir. Üretken olmayan emekçilerin, bu cümleden edebiyatçıların, uşaklıktan ve dalkavukluktan kurtulmalarının tek yolu emeği ve emekçileri övmektir. Ancak burada asıl ifade edilmesi gereken zenginlerin uşaklığı ve dalkavukluğundan kurtulan edebiyatçıların, Sığayev'in deyişiyle ideolojinin dalkavuşuna, el uşağına dönüştürülmesidir.

Vladimir İlyiç Lenin daha 1905 yılında edebiyatın partinin amaçlarına nasıl hizmet edeceğini —*Partici Kurumlar ve Partici Edebiyat*” makalesinde belirtmiştir (Karatayev vd. 1971, 3). Sonraki dönemde edebiyatın partinin amaçları doğrultusunda gerçekleştirilmesi sadece söylemde kalmamış, bu düşünceler komite kararları ile hayata geçirilmiştir. Bu konu ile ilgili olarak Komünist Partisi Merkezî Komitesi 18 Haziran 1925 tarihinde —*Partinin Edebî Eser Alanındaki Siyaseti*”ni yayımlamıştır. Merkezî Komite, çiftçi yazarların gelişimine yardımcı olunmasını, onlara yol arkadaşlığı yapılmasını, bu çabı ve yazarların doğru yolda gitmelerinin hatırlatılmasını, komünizm fikrinin mümkün olduğu kadar çabuk bir şekilde yayılmasına imkân oluşturulmasını ve onların devrime karşı düşüncelerden temizlenmesinin amaçladığını beyan etmiştir (Awezov vd. 1958, 22).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Aynı komite 23 Nisan 1932 tarihinde —Edebi Eser Organizasyonlarının Yeniden Kurulması” ile ilgili bir karar da almıştır. Merkezî komite bu kararıyla da Sovyet edebiyatının tarihinde yeni bir devir açılıp bu edebiyatın geliştirilmesinin amaçlandığını belirtmiştir (Äwezov vd. 1958, 37).

Sovyet İdeolojisi Gölgesinde Edebiyat Eğitimi

Yeni edebiyatı bu şekilde kurmaya başlayan ve bu düşünceleri benimseyen edebiyatçıları bünyesine alan Sovyet ideolojisi tasarladığı projenin ikinci aşamasına geçmiştir. İkinci aşamadaki faaliyet, kurulan yeni edebiyatın öğretilmesidir. Bu öğretim faaliyetlerinin en önemli ayağını ise ders kitaplarının hazırlanması teşkil etmektedir. Çünkü ders kitapları politik iktidarlar açısından önemli bir toplumsallaştırıcı araçtır. Her yıl milyonlarca öğrenciye zorunlu olarak okutulan ders kitapları, hem temel bir meşrulaştırıcı (legitimeter) hem de toplumsal ilişkileri yeniden üretici (reproduction) bir özelliğe sahiptir (Çal 1996, 13).

Çalışmamızın temelini teşkil eden Kazak Sovyet Edebiyatı ders kitabı 1958 yılında Almatı’da Kazak Memleketтік Okuw Pedagogika Baspası (Kazak Devlet Eğitim-Öğretim Matbaası) tarafından yayımlanmıştır. Orta mekteplerin (lise) 10. sınıfları için hazırlanan bu kitabın yazarları M. Bazarbayev, T. Beysov ve B. Saxarbayev’dir.

Ders kitabındaki ideolojik yaklaşımı görmek için kitabın sadece içindekiler kısmına bakılması yeterlidir. Zira 208 sayfadan müteşkil kitabın ilk 19 sayfasında, başka bir ifadeyle %10’unda, sosyalist medeniyetin geliştirilmesi yolları, edebiyatın Komünist Partisi’nin ilkelerine ve yöneticilerinin görüşlerine hizmet etmesinin gerekliliği anlatılmıştır. Kitabın giriş bölümü Komünist Partisi’nin yayın organından farksız bir durumdadır. Hatta girişteki bölümlerden biri —Sovyet Edebiyatının Partiyahlılığı (Sovyet Edebiyatının Partililiği)” (Bazarbayev vd. 1958, 5) başlığını taşımaktadır. Kitabın ikinci bölümünü teşkil eden 20-40. sayfaları arasında ise Proleter edebiyatın kurucusu Maksim Gorki’nin hayatı ve eserleri, çocukluk ve gençlik çağlarından başlanarak, tafsilatlı bir biçimde incelenmiştir. Ders kitabının adı her ne kadar Kazak Sovyet Edebiyeti olsa da ilk 40 sayfada Kazak edebiyatı üzerine herhangi bir bilgi yoktur.

İdeolojinin İlk Yansıması: Sansür

İdeolojik edebiyat eğitiminin belirgin özelliklerinin bağında sansür gelir. Çünkü ideolojiye, özellikle de Sovyet ideolojisine göre esas olan kendi adamlarıdır, gerisi ise hiçtir. İdeoloji bir grubu —seçkin” veya —elit tabaka” olarak takdim eder. Buna karşılık bir başka grubu da —gناه keçisi”, —kumar oğlanı” olarak gösterir. İdeoloji, ilkelerine uyan, bunları savunan yayan kişileri kahraman, yıkılacak düzenin temsilcilerini —dğnan”, —hin” olarak ilan eder (Dâver 1993, 277). Sovyet ideolojisi için de durum çok farklı olmamıştır.

1917’de meydana gelen devrimin ardından birileri sürekli olarak dğnan gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Bu sürecin sonunda Türkistan’da birçok aydın katledilmiştir.³ Bu aydınların katledilerek cisimlerinin ortadan kaldırılmasıyla yetinilmemiştir, isimleri de zihinlerden kazınmaya çalışılmıştır. Özbek edebiyatının önemli temsilcilerinden Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan’ın bağına gelenler bu durumu açıklar mahiyettedir. Azat ğerafidinov’un ifadesiyle —Çolpan öldürüldükten sonra da hâkim ideoloji ondan korkmaya devam etti. Çolpan’ın adı edebiyat tarihinden silinmiş, kütüphanelerdeki kitapları toplatılmış, dergilerde yayınlanmış şiirleri ve resimleri karalanmıştır.” (Açık 2005, 5).

³ Bolşevik Devrimi sonrasında Stalin döneminde karşıdevrimcilik suçlamalarıyla katledilen aydınlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Buran, Kurulan Türkoloji, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2007.

Aslında Sovyetler Birliği yönetimindeki bütün Türk topluluklarında benzer uygulamalar yapılmıştır. Kazak edebiyatı temsilcilerinden bir grup da tabir yerindeyse linç edilmiştir. Sosyalist ideolojinin kendine düşman gördüğü Ahmet Baytursinov, Mirjakıb Duwlatov, Magjan Jumabayev, gäkerim Kudayberdiulı gibi isimler sadece edebiyat ders kitaplarından değil edebiyat tarihlerinden de kazınmıştır. Bu çalıışma dolayısıyla tekrar incelediğimiz Sovyet döneminde yazılan edebiyat tarihlerinin içinde sadece 1971 yılında yayımlanan Kazak Sovyet Edebiyatı isimli kitapta bu şairlerin isimleri —Büyük edebiyatçıları (Magjan Jumabayev, Jusipbek Aymawıto, Mirjakıb Duwlatov vb.) Azamat Savaş yıllarında Sovyet'e ziyan getiren düşmence yazdı. Devrimden sonra onlar geçmişteki eskiyi övdüler. Ayrıca onlar edebiyatın gündelik eserlerinde Kazak Sovyet edebiyatçılarının değerini düşümeye, halk nezdinde değersizleştirmeye ve böylece zarar vermemeye çalışılar.” (Karataev vd. 1971, 12) ifadeleriyle küçük düşücü şekilde geçmiştir.⁴ Yeri gelmişken şunu da ifade etmek gerekir ki Sovyet ideolojisi yeri geldiğinde kendi evlatlarını yok etme konusunda da hiç tereddüt göstermemiştir. Kazak literatürüne —Soyettik Ädebiyet (Sovyetçi Edebiyat)” (Karataev vd. 1971, 15) tabirini kazandıran Saken Seyfullin ve Kazak toplumu arasında sosyalist fikirlerin yayılması için yoğun çaba gösteren Beyimbet Maylin gibi sanatçılar da zaman içerisinde Sovyet ideolojisi ile ters düşükleri için öldürülmüştür.

İdeolojik eğitim süreci içerisinde iğelen sansürün ilk aşaması bu şekilde ötekiyi ortadan kaldırmakla tezahür ederken ikinci aşaması da ideolojiye bağlı yazarların sadece amaca hizmet eden eserlerinin alınması şeklinde ortaya çıkmaktadır. İncelediğimiz ders kitabına alınan metinler bu bakımdan dikkat çekicidir. Şa Bayzakov'un Lenin'in ölümü üzerine yazdığı şirden ders kitabına alınan şu bölüm bir şarin o dönemde ders kitabında yer alabilmesi için nelerden bahsetmesi gerektiğine işaret etmektedir:

Ленин өлді, -пікірі оның өлген жоқ,	<i>Lenin öldü, -fikri onun ölmedi,</i>
Ленин өлді, — жолын ешкім жеңген жоқ,	<i>Lenin öldü, - yolunu hiç kimse yenmedi</i>
Ленин — бұл кіл коммунистер жүрегі,	<i>Lenin -bütün komünistlerin yüreği</i>
Жүрек оны өлді деп те сенген жоқ !	<i>Yürek ona öldü der de inanan yok</i>

(Bazarbayev vd. 1958, 50)

Modern edebiyat ürünlerinde durum böyle iken halk edebiyatında da durum farklı değildir. Kazak kültüründe ve edebiyatında önemli yer tutan âşık/ozan edebiyatından ders kitabına sadece Nurpeyis Bayğanın ve Jambıl Jabayev alınmıştır (Bazarbayev vd. 1958, 62). Bu iki ismin ortak özelliği Lenin için medhiye yazmış olmalarıdır. Jambıl Jabayev ilk günden başlayarak Bolşevik devrimini övmüş, Çarlık rejimine karşı çıkmış, Lenin için yazdığı şirle de Kazak Sovyet edebiyatındaki yerini sağlamlaştırmıştır.

Айшығ ы адамзаттың ұлы Ленин,	<i>Yeniayı insanoğlunun ulu Lenin</i>
Еңбек еткен халықтын күні Ленин.	<i>Emekçi halkın güneşi Lenin</i>
Жүрегімнің түбінде жүлдіз едің,	<i>Yüreğimin derinliğinde yıldız idin</i>
Мәңгілік тақтым енді сені Ленин.	<i>Ölümsüzleştirdim şimdi seni Lenin</i>

(Bazarbayev vd. 1958, 101)

⁴ Kazak edebiyatının belli bir dönemi üzerindeki bu inkâr politikalarının neticesinde yazılan edebiyat tarihlerinde kasıtlı bilgi yanlışları bulunmaktadır. Bu durumun en bariz örnekleri ise ilk eserlerin tespiti noktasında yaşılmaktadır. Sovyet döneminde yazılan Kazak edebiyatı tarihlerinde Kazak edebiyatındaki ilk roman örneği Mirjakıb Duwlatov'un Bakıtsız Jamal (Bahtsız Cemile) olmasına rağmen Kazak edebiyatındaki ilk romanın Sipendiyar Köbeyev'in —Kalı Mal (Bağlık Parası)” isimli eseri olduğu ifade edilmiştir.

Ders kitaplarında yer verilen sanatçılar ve eserler ile takip edilen bu sansürün kapsamı incelendiğinde Sovyet ideolojisinin çöküşü gidiğinin merhaleleri de tespit edilebilmektedir. İncelemeye konu olan ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dünyanın iki süper gücünden biri olduğu dönemde yazılan ders kitabı, zaman içerisinde değışine uğramıştır. Önce yayın tarihi tespit edilemeyen⁵ Kazak Sovyet Edebiyatı ders kitabından Maksim Gorki çıkarılmış, onun yerine önceki dönemde ismi ders kitabında zikredilmeyen Saken Seyfullin'in eserleri yer almıştır. 1989'da yayımlanan ders kitabında ise önceki dönemlerde Sovyet ideolojisinin düşmanı olarak görülen ve gösterilen Ahmet Baytursinov, Magjan Jumabayev ve Jusipbek Aymawıto'v'a diğer bütün edebiyatçılardan önce yer verilmiştir (Âdibayev vd. 1989, 33-55). Burada dikkat çeken en önemli husus ise XX. yüzyılın başındaki Kazak edebiyatının en önemli temsilcilerinden olan, 1911'de yazdığı —*Öz Kazak (Uyan Kazak)*” isimli şiir kitabıyla büyük ses getiren, Kazak edebiyatındaki ilk roman olan —*Bıksız Jamal*”ı yazan, Kazak edebiyatında tiyatro eleğirisi türünde ilk eserleri veren Mirjakıb Duwlatov —Sovyet ideolojisini çok korkutmuş olacak ki— bu kitapta da yer bulamamıştır. Bu önemli edebiyatçı ders kitaplarındaki hak ettiği yeri ancak 1991 yılında Kazakistan bağımsızlığa kavuştuktan sonra alabilmiştir.

İdeolojinin Gözdesi ve Büyük Kardeş: Rus

1917 yılında Rus Çarlığına karşı giriğilen devrim hareketinde Çarlık idaresindeki halklara özgürlük verilmesi temel söylem olmuştur ancak daha sonraki dönemde eylemlerle söylemler arasındaki tutarsızlıklar gün yüzüne çıkmıştır. Bu tutarsızlıklar Ders kitabına da yansımıştır. Kitapta genel olarak Sovyet edebiyatının çok uluslu bir edebiyat olduğu vurgusu yapılmasına rağmen Rus edebiyatının diğer bütün ulusların edebiyatlarının oluşumundaki temel unsur olduğu sürekli olarak dile getirilmiştir. (Bazarbayev vd. 1958, 3) Bu, Sovyet ideolojisinin temel hareket noktalarından birini teşkil etmiştir. Ders kitaplarında Rus edebiyatından bahsedilirken sürekli olarak —*Ulusal Edebiyeti (Büyük Rus Edebiyatı)*” şeklinde yüceltici sıfatlar kullanılmış ve Rus edebiyatının köklü bir geçmişe sahip olduğu vurgulanmıştır. Buna karşılık olarak diğer topluluklarda gerçek edebiyatın ancak 1917 devriminden sonra başladığı her fırsatta belirtilmiştir. Ders kitabının giriş bölümünde Kazak edebiyatının ancak Rus edebiyatı sayesinde kendini bağlayan zincirlerden kurtulabildiği ifade edilmiştir. Görünürde sahnelenen oyun, gerçekte başla bir oyunun parçası idi ve bu oyunda başrol oyuncularları Çarlar ne olursa olsun Ruslar olacaktı. Çünkü senarist yani iktidar, sosyalizmin Rus kültürü ve Rus dili etrafında şekilleneceğini düşünüyordu ya da en baştan oyunun finalini öyle planlamıştı (Karabulut 2009, 68).

Rus edebiyatının diğer edebiyatlar üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmek için 1917'de meydana gelen Bolşevik devriminden hemen bir yıl sonra 1918 yılında hükümet, devlet matbaalarının kurulması yönünde bir kanunu kabul etti. Bu kanunda bütün dünya üzerindeki ilk sosyalist devletin kurulmasında Rus klasik edebiyatının çok önemli etkisi olduğu belirtilip, büyük Rus edebî klasiklerinin çoğaltılıp düşük fiyatla satılması iğikarlarıldı (Bazarbayev vd. 1958, 3). Alınan bu kararın neticesinde meydana gelen durumu Mirjakıb Duwlatov Enbekçi Kazak gazetesinin 11 Ocak 1923 tarihli 60. sayısında —*Madiyar*” adıyla yazdığı —*Başpözümlerimiz Ne Küyde? (Matbaacılığımız Ne Durumda?)*” makalesinde gözler önüne sermiştir: —*Şimdi geçen 1922 yılında devlet matbaası Kazak için ne yaptı, Rus için ne yaptı onu söyleyip göstereyim. 1922 yılında Kazakça basılan kitap sayısı üç yüz otuz altı bin ve bunların hepsi de kitap değil. Buna karşılık Rusça basılan kitap sayısı ise bir milyon altı yüz otuz beş bindir. Bu hesaptan biz ne görürüz? Bizim gördüğümüz Kazakça basılan kitaplar Rusça kitapların ancak beşte biri kadardır.*” Mirjakıb Duwlatov'un verdiği bu rakamlar çok uluslu Sovyetler Birliği'nin hâkim ideolojisinin gözdesi diğer milletlerin büyük kardeş Rus imajının açık bir göstergesidir.

⁵ Türkistan'daki bir sahaftan temin edilen bu kitabın künye bilgilerinin yer aldığı sayfaları koparılmış olduğundan yayım tarihi ve yazarları tespit edilememiştir.

Ders kitabında hâkim ideoloji nazarında Rusların ayrıcalıklı konumunu gösteren bir ifade de şu şekilde: „Äbu Sersenbayev, —Büyük Rus” halkına ithafen yazdığı —Kırdostım (Gelsene Dostum)” şeklinde şöyle söylüyordu:

Сенің халқ ың	<i>Senin halkın</i>
Дүниеге Ленинді берді.	<i>Dünyaya Lenin'i verdi.</i>
Я, Ленинді	<i>Ya, Lenin'i</i>
Адамзаттын данасын!	<i>İnsanoğlunun dehasını</i>
Әлемге Ленинді берген	<i>Äleme Lenin'i veren</i>
Нә ып сү ймессін	<i>Ne kılıp sevmesin</i>
Мейірімді орыс анасын!	<i>Merhametli Rus anasını</i> (Bazarbayev vd. 1958, 73)

güç sanatı göz önüne alındığında vasatın altında değerlendirilebilecek bir metnin ders kitabına alınması da ancak ideolojinin edebiyat eğitimi doğrudan müdahalesiyle açıklanabilir.

Sonuç

Genelde eğitim ve özelde edebiyat eğitimi her zaman için ideolojilerin tahakküm kurma gayretinde oldukları alanlardır. Bu, ideolojinin devamlılığı için gerekli bir durumdur. Ancak Sovyet ideolojisi bütün ötekileri reddetmesi ve yok etmeye çalışması bakımından ideolojik eğitim ve ideolojik edebiyatın sınırlarını fazlasıyla aşmıştır.

Sovyet ideolojisinin hâkim olduğu 1917 yılından başlayarak 1991 yılına kadar devam eden bu süreç, bünyesinde bulunan halklara- özellikle de Türk halklarına- çok ciddi zararlar vermiştir. 1938'de Stalin'in emriyle gerçekleştirilen aydınlar katliamı neticesinde bu halkların tabiri caizse gözünün içi söndürülmüştür.

Sovyet ideolojisi edebiyata ve edebiyat eğitimine, sınırları belirlenmiş bir alanın dışına çıkarmama, sansür ve toplum içerisinde bir kesimi üstün görme konularında müdahale etmiştir. Devrimi ve devrimciyi övmeyenin burjuva dalkavukluğu ve karşı devrimcilikle suçlandığı; ideolojiye hizmet etmeyenlerin cisimlerinin, isimlerinin hatta resimlerinin bile yok edildiği, bütün bunlardan kurtulan şair(!) yazarların ideoloji haricindeki eserlerinin görmezden gelindiği böylesi bir ortamda sanatın ve edebiyatın anlamı da kalmamıştır.

Bütün halklara karşı mesafede olduğu algısını oluşturmaya ve yerleştirmeye çalışan Sovyet ideolojisi, yaptığı uygulamalar ve aldığı kararlarla Rus dilini diğer halkların dilinden ve Rus halkını da diğer halklardan her zaman üstün gördüğünü hissettirmiştir. Bu durum incelenen ders kitabında da açıkça görülmüştür.

Bu çalışmada Orta Asya'daki Türk devlet ve toplulukları üzerine çalışarak araştırmacılara yapılabilecek en önemli öneri kaynak kullanımı noktasında dikkatli olmaları gerektiğidir. Zira Sovyetler döneminde yazılan eserlerde -ideolojik baskılar ve endişelerle yazılmalarından dolayı- eksiklik ve yanlışlıklara tesadüf edilmektedir. Bu sahada çalışırken elde edilen bilgilerin farklı zamanlarda farklı kişiler tarafından yazılan kaynaklardan kontrol edilmesi yapılacak çalışmaların selameti bakımından da önemlidir.

KAYNAKÇA

- AÇIK Fatma (2005). —“Ötken Künler”, —“Kece ve Kündüz”, —“Kıtlug Kan” Romanlarında Tema” **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 5/1, s. 1-12.
- ÄDİBAYEV Hasen, BAZARBAYEV M., KABDULOV Z., NURGALİYEV R. (1989). **Kazak Sovyet Ädebiyeti**, Almatı: Mektep Baspası
- AĞAYEV Elnur (2006). —“Sovyet İdeolojisi Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi: Azerbaycan Örneği”, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ALTHUSSER Louis (2003). **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları** (Çev. Alp Timurtekin), İletişim, İstanbul
- ÄĞİRBİK Sığayev (1993). **Jarnama Aldındağı Oy**, Almatı: Ana Tili Baspası.
- ÄWEZOV Muhtar, Mukanov, S., Bazarbayev vd. (1958). **Kazak Sovyet Ädebiyeti Tarihinin Öçerki**, Almatı: Kazak SSR İlim Akademisi Dil ile Edebiyat Enstitüsü.
- BAZARBAYEV M., Beysov, T., Saxarbayev, B. (1958). **Kazak Sovyet Ädebiyeti**, Almatı: Kazaktıñ Memlekettik Okuw-Pedagogika Baspası.
- DÂVER Bülent (1993). **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- DUWLATOV Mirjakıb (1923). —“Bazı sözümüz Ne Küyde” **Enbekşi Kazak**, 11 Ocak 1923, No: 60.
- EAGLETON Terry (2005). **İdeoloji**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GIDDENS Anthony (2000). **Sosyoloji**, (Çeviren: Hüseyin Özel) Ankara: Ayraç Yayınları.
- GUTEK Gerald L. (2001). **Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar** (Çeviren: Nesrin Kale), İstanbul: Ütopya Yayınları.
- ÖNAL Kemal (1996). **Eğitimde İdeolojik Boyut**, Doruk Yayıncılık: Ankara
- KAFKASYALI, Muhammet Savaş (2011). —“Orta Asya’dan Bakarak Küreselleşmeyi Yeniden Düşünmek”, **Türkoloji**, Sayı 5(55), Eylül-Ekim 2011, s. 81-92.
- KARABULUT Ferhat (2009). —“Küdar ve Meçhul Çırma Mücadelesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil ve Eğitim Politikaları”, **Bilig**, 50, 65-96.
- KARATAYEV Muhamedjan, Nurtazin, T., Kıyrabayev, S. (1971). **Kazak Sovyet Ädebiyeti**, Almatı: Mektep Baspası
- KAZANCI Metin, (2006). —“Althusser: İdeoloji ve İdeoloji ile İlgili Son Söz”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 24, s.67-93.
- KUNDERA Milan, (2003). **Gülüşün ve Unutuşun Kitabı** (Çeviren: Erhan Bener), İstanbul: Can Yayınları.
- MARDİN Şerif (1976). **İdeoloji**, Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- SWINGEWOOD Alan (1998). **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi** (Çeviren: Osman Akınhay), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- ŞEVKİ Abdullah (2009). **Edebiyat ve Yorum**, Ankara: Havuz Yayınları.



TÜRKİYE'DEKİ İL VE İLÇE AĞIZLARI ÜZERİNE YAPILAN LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALARLA İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME

*Metin GÜLER**

ÖZET

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yaklaşık 150 yıldır araştırma ve inceleme yapılmaktadır. 1940'tan günümüze yerli araştırmacıların ilgisini çeken bu çalışmalar, akademik seviyede son 40 yılda daha da hız kazanmıştır. İl ve ilçe ağızlarıyla ilgili Türkiye üniversitelerinde lisansüstü seviyede birçok çalışma yapılmıştır. Özellikle metin derlemesi esasına dayanan bu araştırmalar ülkemizde başladığı günden bugüne hız kesmeden ve artarak devam etmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye sınırları içindeki il ve ilçe ağızlarının lisansüstü seviyede tamamlanma durumu ele alınmıştır. Bunu yaparken Türkiye Türkçesi ağızları üzerine çalışacak olan araştırmacılara daha somut veriler sunmak amaçlanmıştır. Bu amaçla, hangi il ve ilçelerle ilgili lisansüstü seviyede ağız çalışması yapıldığı hangileriyle ilgili yapılmadığı sıralanmış, sonrasında hangi ilin kaç ilçesinin ağız çalışmasının tamamlandığı tablolar halinde verilmiştir. Son olarak Prof. Dr. Leyla Karahan'ın Anadolu Ağızları sınıflandırmasına göre ağız çalışmalarının tamamlanma durumu tablolastırılmıştır. Ekim 2012'ye kadar üniversitelerimizde yapılan lisansüstü çalışmaları sınıflandırdığımız bu çalışmanın verileri Prof. Dr. Tuncer Gülensoy ve Doç. Dr. Ercan Alkaya tarafından hazırlanan Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası ile YÖK Ulusal Tez Merkezi tez tarama sayfasından alınmıştır.

Değerlendirme sonucunda Türkiye sınırları içerisinde bulunan yerleşim yerleri (il- ilçe) üzerine birçok ağız araştırması yapılmasına rağmen 19 ilimizle ilgili ülkemizde herhangi bir ağız çalışmasının yapılmadığı görülmüştür. Ülke sınırlarımız içerisinde bulunan 852 ilçeden ise 135'inin ağız araştırmasının tamamlandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, ağız, ağız araştırmaları, yüksek lisans tezi, doktora tezi

AN ASSESSMENT ON GRADUATE STUDIES CARRIED OUT IN TURKEY ON PROVINCIAL AS WELL AS DISTRICT DIALECTS

ABSTRACT

Research and analysis work over the Turkey Turkish dialects has been conducted for about 150 years. Having attracted the local researchers since 1940, these studies have increasingly gained momentum in academic level for the last 40 years. Accordingly, a

* Okt. Mustafa Kemal Üniversitesi, Gökenderun Meslek Yüksekokulu, El-mek: metin.guler52@gmail.com

number of studies in academic level related to provincial and district dialects have been conducted in universities in Turkey. These studies particularly based on collecting texts have been increasingly carried out unintermittently since they were started in our country.

Discussed in this study, is the status of completion of the provincial and the district dialects in academic level in Turkey. Aimed herewith is to provide concrete data for those who are interested in studying Turkey Turkish dialects. To this end, a list is included to determine any provinces and districts for which dialects were studied on graduate level and or vice versa. Also included are tables showing the districts and provinces where such studies have been completed. Finally, the completed dialect studies were tabulated according to the Anatolia dialects classification by Professor Leyla Karahan. Data fort his study listing the graduate studies in over universities upto October 2012, were taken from the Bibliography of Turkey Turkish Dialects by Professor Tuncer Gülensoy and Associate Professor Ercan Alkaya, in addition to the thesis search page of The National Thesis Center of the Council for Higher Education (YOK).

It was found out at the end of the assesment that no studies have been made on dialects of nineteen provinces despite the fact that there have been a number of such studies on the dialects of a good many dwellings including cities and towns within the borders. Accordingly, it was determined that dialect studies for 135 out of 852 towns in Turkey have been completed.

Key Words: Turkey Turkish, dialects, dialect studies, Master's thesis, PhD thesis.

Giriş

Ağız, Türkçe Sözlük'te 'Aynı dil içinde ses, Çekil, söz dizimi ve anlamca farklılıklar gösterebilen, belli yerleÇim bölgelerine veya sınıflara özgü olan konuÇma dili' olarak tanımlanmıştır.¹ Bir yazı dili alanı içinde bulunan türlü konuÇma biçimleri olarak da tanımlanan ağızlar, aynı dilin konuÇıldığı çeÇitli yörelerde farklı ses ve biçim özelliği göstermektedir.

Bu çalıÇmada Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan yerleÇim yerlerinin (il, ilçe) ağız araÇırmalarının lisansüstü seviyede tamamlanma durumu değerlendirilmiştir. Konu ile ilgili Türkiye'de akademik çalıÇmalar (yüksek lisans, doktora ve diğer) esas alınmıştır.

Türk dili araÇırmalarının önemli bir bölümünü Çüpleşiz ağız araÇırmaları olmaktadır. Bu alanda oldukça mesafe alındığı muhakkaktır. Hiç Çüpleşiz ağız çalıÇmaları, tarihi metinlere göre çok daha fazla yeni malzeme sunmaktadır. Bu bakımdan, iÇenmemiÇbir ağız, dil araÇırmalarına mutlaka yeni katkılar sağlayacaktır.²

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan çalıÇmaların baÇangıcının 1867 yılına kadar gittiği bilinmektedir.³ Maksimov'un bu tarihte Hüdevendigâr ve Karamanlı ağızları üzerine yaptığı

¹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5017e02de7c9c1.48347428 (EriÇim tarihi: 31. 07. 2012)

² A. Bican ERCİLASUN, *Türk Dili Araştırmalarının Bugünkü Durumu ve Sorunlar*, <http://turkiyat.gazi.edu.tr/posts/view/title/gazi-turkiyat-guz-2009-sayi-5-33576> s: 145- 146

³ Zeynep Korkmaz, (2005), *Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar*, Türk Dili Üzerine AraÇtımlar II, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, s: 199- 200

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

çalışmadan 1940 yılına kadar geçen dönemde Türkiye Türkçesi ağızları çoğunlukla yabancı araştırmacılar tarafından incelenmiştir. 1940’lı yıllarda Ahmet Caferoğlu ile birlikte Türkiye’de yerli araştırmacılar dönemi başlar. Korkmaz, Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan çalışmalarını yabancı araştırmacılar dönemi ve yerli araştırmacılar dönemi olmak üzere iki kısma ayırır.⁴

Ülkemizde, Türkiye Türkçesi ağızları üzerine ilk doktora çalışması Zeynep Korkmaz’a ait olan Güney-Batı Anadolu Ağızları (Sesbilgisi) adlı eserdir. Eser, 1950 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesinde doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yüksek lisans ve doktora seviyesindeki araştırmaların yoğunlaşması 1970’li yıllara rastlar. Ağız araştırmalarının ülkemizde hız kazanmasından günümüze kadar geçen yaklaşık 40 yıldır yüksek lisans ve doktora seviyesinde çalışmasına rağmen Türkiye’nin bütün il ve ilçelerinin ağız çalışmaları henüz tamamlanamamıştır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Türkiye’de ağız araştırmaları üzerine yapılmış lisansüstü tezleri tespit ederek hangi iller ve ilçelerin ağız araştırmalarının yapıldığı, hangi il ve ilçeler üzerinde akademik seviyede ağız araştırması yapılmadığını ortaya koymak ve böylece konu üzerinde çalışmak isteyen araştırmacılara somut veriler sunabilmektir. Bu inceleme sonucunda Türkiye ağızları üzerine yapılan lisansüstü çalışmaların yeterlilik durumu daha somut bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Bu genel amacı gerçekleştirmek için, değerlendirmemizde şunlara cevaplar aranmaya çalışılmıştır:

1. Hangi iller üzerinde lisansüstü seviyede ağız araştırması yapılmıştır?
2. Hangi ilçeler üzerinde lisansüstü seviyede ağız araştırması yapılmıştır?
3. Hangi il ve ilçeler üzerinde bilim adamları tarafından akademik çalışma yapılmıştır. (yüksek lisans, doktora hariç)
4. Prof. Dr. Leyla Karahan’ın Anadolu ağızları sınıflandırmasına göre 3 ağız bölgesindeki yerleşim yerleri ağızlarının lisansüstü seviyede tamamlanma durumu nedir?

Yöntem

Çalışmada öncelikle Prof. Dr. Tuncer Gülensoy ve Doç. Dr. Ercan Alkaya tarafından hazırlanmış olan Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası adlı eser taranmış, bu eserde yer almayan veya eser hazırlandıktan sonra yapılan lisansüstü tezler, YÖK Ulusal Tez Merkezi tez tarama sayfasında kayıtlı çalışmalardan hareketle bulunmaya çalışılmıştır.

Çalışmada il ve ilçe ağızlarını temel alarak Türkiye’de Ekim 2012’ye kadar hazırlanan ve YÖK Ulusal Tez Merkezi’ne kayıtlı lisansüstü tezler esas alınmıştır.

Tasnif şu şekilde yapılmıştır:

1. Doktora çalışmasına konu olan iller
2. Yüksek lisans çalışmasına konu olan iller
3. Hem yüksek lisans hem doktora çalışmasına konu olan iller
4. Doktora çalışmasına konu olan ilçeler

⁴ Korkmaz, *age*, s: 199- 200

5. Yüksek lisans çalışmasına konu olan ilçeler
6. Hem yüksek lisans hem doktora çalışmasına konu olan ilçeler
7. Üzerinde herhangi bir bilimsel çalışma yapılmayan iller
8. Üzerinde herhangi bir bilimsel çalışma yapılmayan ilçe sayıları

Çalışmada amaç, ülkemiz sınırları içerisindeki il ve ilçe ağzlarının tamamlanmasına hizmet etmek olduğu için herhangi bir yerleşim yerinde meskûn Türk boy veya oymağın ağız incelenmesine yer veren lisansüstü çalışmalar dikkate alınmamıştır. Böylece o yöre ağız çalışması tamamlanmamış olarak değerlendirilmiştir. (örn: Gemlik Yöresindeki Bulgar Göçmen Ağzları; Polatlı, Kerç ve Çongar Tatar Ağzları; Bergama Merkez Çe ve Köylerinde Yağayan Yörüklerin Ağız İncelemesi; Silifke ve Mut'taki Sarıkeçili ve Bahçeyörüklerin Ağız; MuğBulanık Çevresi Karapapak Ağız... gibi.)

Çalışmada ayrıca belde ve köy ağzları üzerine yapılan lisansüstü çalışmalar tasnif dışı bırakılmıştır. (örn: Çmit'in Tağköprü, Ova ve Balören Ağzları; Niğde Çmeli Kasabası Ağız; Artvin Çi Yusufeli Çesi Uğhumköyü ağız... vs.)

Çalışma Çiçeri Bakanlığının 2012 verilerine göre 80 il merkezi (Çtanbul hariç) ve 852 ilçe merkezi esas alınarak yapılmıştır.

Bulgular

Araştırmanın 'Hangi iller üzerinde lisansüstü çalışma (yüksek lisans, doktora ve diğer) yapılmıştır?' şeklinde ifade edilen birinci sorusuna ilişkin bulgular şu şekildedir:

Tablo 1. Üzerinde Lisansüstü Seviyede Çalışma Yapılan İller (Sadece il merkezini veya il merkeziyle birlikte yöresi ağzlarını esas alan çalışmalar kullanılmıştır.):

İL ADI	DOKTORA	YÜKSEK LİSANS	DiĞER
ADANA	X		
ADİYAMAN		X (3 adet)	
AFYON			X (Merkez)
AĞRI			
AMASYA		X	X
ANKARA	X		
ANTALYA			X
ARTVİN	X		
AYDIN	X (Merkez)		
BALIKESİR	X		
BİLECİK	X		
BİNGÖL		X	
BİTLİS			
BOLU			
BURDUR			
BURSA			
ÇANAKKALE			
ÇANKIRI	X		
ÇORUM			
DENİZLİ	X		

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

DİYARBAKIR	X		
EDİRNE	X		
ELAZIĞ		X	X
ERZİNCAN	X	X	
ERZURUM	X		
ESKİŞEHİR		X	
GAZİANTEP		X	
GİRİSUN			X
GÜMÜŞHANE			X
HAKKARİ			
HATAY			X
ISPARTA			X (Merkez)
MERSİN			X
İZMİR			
KARS	X		
KASTAMONU		X (Merkez)	
KAYSERİ	X (Merkez)		
KIRKLARELİ		X (Merkez)	
KIRŞEHİR	X		
KOCAELİ			
KONYA			
KÜTAHYA			X
MALATYA	X		
MANİSA		X (Merkez)	
KAHRAMANMARAŞ		X (2 adet)	X
MARDİN			
MUĞLA			X
MUĞ		X (Merkez)	
NEVŞEHİR			X
NİĞDE		X	
ORDU			X
RİZİ	X		
SAKARYA	X		
SAMSUN			
SİĞİR			
SİNOP			
SİVAS		X (Merkez)	X
TEKİRDAĞ		X (Merkez)	
TOKAT			X
TRABZON		X (2 adet)	
TUNCELİ			X
ĞANLIURFA			X (Merkez)
UĞAK			X

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012*

VAN	X	X (Merkez)	X
YOZGAT		X	
ZONGULDAK	X		
AKSARAY	X		
BAYBURT			X
KARAMAN	X	X	
KIRIKKALE			
BATMAN			
ĞIRNAK			
BARTIN	X		
ARDAHAN	X		
İĞDIR	X	X	
YALOVA			
KARABÜK	X		X
KİLİS		X (Merkez)	
OSMANİYE	X		
DÜZCE		X	

Buna göre;

80 il merkezinden (İstanbul dahil edilmemiştir) 27'si üzerinde doktora çalışması yapılmıştır.

Üzerinde doktora çalışması yapılan iller şunlardır: Adana, Ankara, Artvin, Aydın, Aksaray, Ardahan, Balıkesir, Bartın, Bilecik, Çankırı, Diyarbakır, Denizli, Edirne, Erzincan, Erzurum, Iğdır, Karabük, Karaman, Kars, Kayseri, Kırşehir, Malatya, Osmaniye, Rize, Sakarya, Van ve Zonguldak.⁵

Hazırlanan doktora tezlerinden ikisi, üzerinde çalışılan ilin sadece il merkezinin (Aydın ve Kayseri) ağız araştırmasına dayanmaktadır. Diğer doktora çalışmaları ili ve yöresi ağızlarıyla ilgilidir.

Yüksek lisans çalışmasına konu olan iller:

Üzerinde yüksek lisans çalışması yapılan il sayısı da 22'dir: Adıyaman, Amasya, Bingöl, Düzce, Elazığ, Erzincan, Eskişehir, Gaziantep, Iğdır, Kahramanmaraş, Karaman, Kastamonu, Kilis, Kırklareli, Manisa, Muğla, Niğde, Sivas, Tekirdağ, Trabzon, Van ve Yozgat.

Yapılan incelemede bazı iller üzerinde birden fazla yüksek lisans çalışması yapıldığı görülmüştür: Adıyaman (3 yüksek lisans, Adıyaman ve yöresi 2, Adıyaman merkez ve bazı ilçeleri 1) Kahramanmaraş merkez ağız (2 yüksek lisans), Trabzon, (1 Trabzon ve yöresi, 1 Trabzon merkez ağız)

⁵ Sonradan il olan Ardahan (1992), Bartın (1991), Bayburt (1989), Iğdır (1992) ve Karabük (1995), illeri ile ilgili çalışmalar daha önce bağlı bulundukları illerle ilgili yapılan doktora tezlerinde bulunmaktadır. Bkz: Ardahan ve Iğdır için (Ahmet Bican ERCİLASUN (1971), Kars Gılgılları (Ses Bilgisi), Atatürk Üniversitesi Doktora Tezi (Dan: Prof. Dr. Selahattin Olcay); (2002) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara); Bartın ve Karabük için (M. Emin EREN (1991), Zonguldak Gılgılları (Ses ve şekil Bilgisi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun). EREN M. Emin (1997), Zonguldak- Bartın- Karabük Gılgılları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.; Bayburt için (Turgut ACAR (1982), Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağılları, Atatürk Üniversitesi Doçentlik tezi).

bu illerimizle ilgili de doçentlik tezi veya bilim adamlarımızca bilimsel ağız çalışması yapılmıştır: Afyon, Amasya, Antalya, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Elazığ, Hatay, Isparta, Kahramanmaraş, Karabük, Kütahya, Mersin, Muğla, Nevşehir, Ordu, Rize, Sivas, Şanlıurfa, Tokat, Tunceli, Uşak, Van.

Bilim adamlarımızca 23 il üzerine yapılan ağız araştırmalarından (doçentlik çalışması ve diğer) 3 ü sadece il merkezinin ağız araştırmasına (Afyon, Isparta, Şanlıurfa) dayanırken 20 çalışma ili ve yöresi ağızını kapsamaktadır.

Üzerinde Türkiye’de bilimsel ağız çalışması yapılmayan (lisansüstü seviyede) iller ise: Ağrı, Batman, Bitlis, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çorum, Hakkari, Gümüşhane, Kırıkkale, Kocaeli, Konya, Mardin, Samsun, Siirt, Sinop, Şırnak, ve Yalova olarak tespit edilmiştir.⁶

Buna göre;

Tablo 2. Üzerinde Lisansüstü Seviyede Çalışma Yapılan- Yapılmayan İllerin Genel Toplamı (Sadece İl Merkezini veya İl Merkeziyle Birlikte Yöresi Ağızlarını Esas Alan Çalışmalar):

İl Sayısı	Doktora Çalışması Yapılanlar	Y. Lisans Çalışması Yapılanlar	Bilimsel Ağız Çalışması Yapılanlar	Üzerinde Lisansüstü Çalışma Yapılmayanlar
80	27	22	23	19

Not: Tabloya İstanbul dahil edilmemiştir. Toplam sayının il sayısından fazla çıkmasının sebebi bazı iller üzerinde birden fazla farklı akademik çalışma yapılmasıdır.

Araştırmamızın ‘Hangi ilçeler üzerinde lisansüstü çalışma (yüksek lisans, doktora ve diğer) yapılmıştır?’ şeklinde ifade edilen ikinci sorusuna ilişkin bulgular şu şekildedir:

Tablo 2: Üzerinde Lisansüstü Seviyede Çalışma Yapılan İlçeler (Sadece ilçe merkezini veya ilçe merkeziyle beraber belde ve köy ağızlarını esas alan çalışmalar kullanılmıştır.)

İL ADI	İLÇE SAYISI	TAMAMLANAN	TAMAMLAN-MAYAN	AĞIZ ÇALIŞMASI YAPILAN İLÇELER
ADANA	15	2	13	Saimbeyli Yüreğir
ADİYAMAN	8	3	5	Gerger Kahta Samsat
AFYON	17	15	2	Bağcı Bayat Bolvadin Çay Çobanlar Dazkırı Dinar

⁶ Belirtilen illerden bazıları üzerine ağız çalışmaları vardır. Ancak ilin merkez ağızına veya ilin tamamının ağız araştırmasına dayanmayan çalışmalar burada tasnif dışı bırakılmıştır. Bu illerle ilgili üniversitemizde herhangi bir ağız araştırması yapılmadığı düşünülmelidir.

				Emirdağ Evciler Çasaniye Çcehisar Sinanpaça Sultandağı ğuhut Sandıklı
AĞRI	7	0	7	
AMASYA	6	1	5	Suluova
ANKARA	25	3	22	Bala Beypazarı Evren
ANTALYA	19	3	16	Elmalı Korkuteli Serik
ARTVİN	7	2	5	Ardanuç ğavça
AYDIN	16	0	16	
BALIKESİR	18	3	15	Bigadiç Gönen Kepsut
BİLECİK	7	1	6	Söğüt
BİNGÖL	7	1	6	Karlıova
BİTLİS	6	1	5	Adilcevaz
BOLU	8	1	7	Seben
BURDUR	10	0	10	
BURSA	17	0	17	
ÇANAKKALE	11	1	10	Biga
ÇANKIRI	11	4	7	Eldivan Ilgaz ğabanözü Yapraklı
ÇORUM	13	1	12	Ğkilip
DENİZLİ	18	7	11	Acıpayam Babadağ Çameli Güney Kale Serinhisar Tavas
DİYARBAKIR	17	3	14	Bismil Çermik Çüngüş
EDİRNE	8	1	7	Havsa
ELAZIĞ	10	5	5	Ağın Arıcak Baskil

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

				Keban Sivrice
ERZÖNCAN	8	0	8	
ERZURUM	20	0	20	
ESKİŞEHİR	14	4	10	Alpu Çifteler Mihalıççık Sarıcakaya
GAZİANTEP	9	1	8	Oğuzeli
GÖRESUN	15	0	15	
GÜMÜŞHANE	5	2	3	Kelkit Torul
HAKKARİ	3	0	3	
HATAY	11	3	8	Belen Dört Yol Hassa
ISPARTA	12	4	8	Atabey Eğirdir Senirkent Uluborlu
MERİN	13	0	13	
ÖZMİR	30	0	30	
KARS	7	2	5	Arpaçay Kağızman
KASTAMONU	19	0	19	
KAYSERİ	16	6	10	Akkışla Bünyan Develi Felahiye Talas Yeşilhisar
KIRKLARELİ	7	2	5	Babaeski Pınarhisar
KIRŞEHİR	6	2	4	Çiçekdağı Kaman
KOCAELİ	12	0	12	
KONYA	31	0	31	
KÜTAHYA	12	8	4	Altıntaş Aslanapa Domaniç Emet Gediz Pazarlar Simav Tavşanlı
MALATYA	13	3	10	Akçadağ Darende

Turkish Studies

				Doğançhir
MANİSA	15	3	12	Alaçhir Salihli Sarıgöl
KAHRAMAN MARAŞ	9	0	9	
MARDİN	9	0	9	
MUĞLA	11	4	7	Dalaman Fethiye Kavaklıdere Ula
MUĞ	5	0	5	
NEVŞEHİR	7	2	5	Avanos Ürgüp
NIĞDE	5	1	4	Çamardı
ORDU	18	1	17	Aybastı
RİZE	11	1	10	Hemşin
SAKARYA	16	3	13	Ferizli Kaynarca Söğütlu
SAMSUN	17	1	16	Asarcık
SİĞIR	6	0	6	
SİNOP	8	0	8	
SİVAS	16	4	12	Divriği Gemerek garkıÇa Yıldızeli
TEKİRDAĞ	8	1	7	Saray
TOKAT	11	1	10	Reçadiye
TRABZON	17	0	17	
TUNCELİ	7	3	4	ÇemiGözek Hozat Pertek
ĞANLIURFA	10	1	9	Siverek
UĞAK	5	2	3	Banaz Sivaslı
VAN	11	0	11	
YOZGAT	13	6	7	Boğazlıyan Çandır Çayıralan KadıGöri Sorgun Yerköy
ZONGULDAK	5	0	5	
AKSARAY	6	0	6	
BAYBURT	2	0	2	
KARAMAN	5	3	2	Ayrancı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

				Bağayla Sarıveliler
KIRIKKALE	8	1	7	Karakeçili
BATMAN	5	0	5	
ĞIRNAK	6	0	6	
BARTIN	3	0	3	
ARDAHAN	5	0	5	
İĞDIR	3	0	3	
YALOVA	5	0	5	
KARABÜK	5	1	4	Eskipazar
KÜÇÜK	3	0	3	
OSMANİYE	6	1	5	Kadirli
DÜZCE	7	0	7	

Bu veriler ışığında:

Ülkemizde 80 il merkezine bağlı 852 ilçeden 135’i ile ilgili lisansüstü seviyede bilimsel ağız çalışması yapılmıştır. İlçe ağızlarıyla ilgili metin derlemesi esasına dayalı 3 doktora, 133 yüksek lisans çalışması yapılmıştır. 7 ilçeyle ilgili de akademisyenlerimiz tarafından hazırlanan derleme çalışması bulunmaktadır. 717 ilçemiz üzerinde, ilçe merkezini veya ilçenin bütününü kapsayan, lisansüstü seviyede herhangi bir ağız çalışması yapılmamıştır.

Bazı ilçelerimizle ilgili birden fazla yüksek lisans çalışması yapılmıştır: Akçadağ (Malatya), Bayat (Afyon) 2 adet, Dinar (Afyon) 2 adet, Develi (Kayseri) 2 adet, Eğirdir (Isparta) 2 adet, Hemşin (Rize) 2 adet, gühüt (Afyon) 3 adet, Sandıklı (Afyon) 2 adet, Kadirli (Osmaniye) 2 adet.

Yapılan inceleme sonucunda Güllüce üzerinde doktora ağız çalışması yapıldığı tespit edilmiştir: Sarıgöl (Manisa), Aybastı (Ordu). 1 çalışmada bir ilimizin birkaç ilçesinin ağız incelemesine dayanmaktadır. (Denizli ili Çameli, Kale, Serinhisar, Tavas ilçeleri). Bu ilçemizle ilgili de akademisyenlerimizce ağız araştırması yapılmıştır: Alpu (Eskişehir), Ağın (Elazığ), Arpaçay (Kars), Baskil (Elazığ), Belen (Hatay), Keban (Elazığ), Mihalicçık (Eskişehir), Siverek (Ganlurfa), Yüreğir (Adana).

İlçeleri üzerinde en fazla lisansüstü çalışma yapılan il Afyonkarahisar olarak tespit edilmiştir. Afyonkarahisar’ın 17 ilçesinden 15’i üzerinde lisansüstü seviyede ağız araştırması yapılmıştır.

Tespitlere göre ağızdaki illerin hiçbir ilçesiyle ilgili sadece o ilçe ağızını esas alan lisansüstü düzeyde ağız çalışması yapılmamıştır (Belirli bir boyu esas alan ağız çalışmaları hariç):

Ağrı, Aksaray, Ardahan, Aydın, Bartın, Bayburt, Batman, Burdur, Bursa, Düzce, Erzincan, Erzurum, Giresun, Hakkari, Mersin, Iğdır, Çimri, Kahramanmaraş, Kastamonu, Kilis, Kocaeli, Konya, Mardin, Muğla, Sirt, Sinop, ırnak, Trabzon, Van, Zonguldak, Yalova.⁷

⁷ Burada belirtilen Aksaray, Ardahan, Bartın, Bayburt, Düzce, Erzincan, Erzurum, Giresun, Iğdır, Kahramanmaraş, Trabzon, Van ve Zonguldak illeriyle ilgili yapılan ağız çalışmaları ili ve yöresi ağızlarını kapsamaktadır.

Çalışmanın, Leylâ Karahan'ın Anadolu ağızları sınıflandırmasına göre ağız bölgelerindeki yerleşim yerlerinin lisansüstü seviyede tamamlanma oranı nedir? şeklindeki üçüncü sorusuna ait veriler şu şekildedir:

Bilindiği gibi Leylâ Karahan Anadolu ağızlarını Doğu, Kuzeydoğu ve Batı grubu olmak üzere 3 ana ağız grubuna ayırmaktadır.

Doğu grubu ağızlarında 21 il merkezi 158 ilçe

Kuzeydoğu grubu ağızlarında 2 il merkezi 31 ilçe

Batı grubu ağızlarında 54 il merkezi ve 641 ilçe bulunmaktadır.

Tablo 1 ve Tablo 2. verilerinden hareketle Prof. Dr. Leylâ Karahan'ın Anadolu ağızları sınıflandırmasına göre il ve ilçelerin ağız araştırmalarının tamamlanma durumu şu şekilde tablolandırılmıştır:

Tablo 3a. Karahan'ın Sınıflandırmasına Göre Doğu Grubu Ağızları Bölgesi Ağız Çalışmasının Tamamlanma Durumu

Yapılan Çalışmalar	İl (21)	İlçe (158)
Doktora	7	-
Yüksek lisans	6	19
Diğer	5	2
Çalışılmayan	5	139

Tablo 3b. Karahan'ın Sınıflandırmasına Göre Kuzeydoğu Grubu Bölgesi Ağız Çalışmasının Tamamlanma Durumu

Yapılan Çalışmalar	İl (2)	İlçe (31)
Doktora	2	-
Yüksek lisans	1	1
Diğer		
Çalışılmayan	-	30

Tablo 3c. Karahan'ın Sınıflandırmasına Göre Batı Grubu Bölgesi Ağız Çalışmasının Tamamlanma Durumu

Yapılan Çalışmalar	İl (54)	İlçe (641)
Doktora	17	7
Yüksek lisans	13	100
Diğer	17	3
Çalışılmayan	13	537

Not: Bazı verilerde sonuçların il- ilçe toplamından farklı çıkmasının sebebi aynı yerleşim yeriyle ilgili farklı türde birden fazla akademik çalışma yapılmış olmasındandır.

Sonuç ve Öneriler

Çalışma sonucunda ülkemizdeki yerleşim yerleri üzerine (il- ilçe) metin derlemesi esasına dayalı ve yörenin bütününe kapsayan 24 doktora tezi ve 133 yüksek lisans tezi hazırlandığı tespit edilmiştir. Yapılan doktora çalışmalarından 21'i il, 2'si bir ilçe ağızıyla, 1'i ise bir ilimizin birkaç ilçesinin ağız araştırmasıyla ilgilidir. 7 ilçemizle ilgili de bilim adamlarımız tarafından ağız çalışması (doçentlik çalışması ve diğer) yapılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde hâlâ incelenmemiş, üzerinde bilimsel çalışma yapılmamış ağız bölgeleri olduğu bilinmektedir. Günümüzde kitle iletişim araçlarının hayatımıza daha da girmesiyle ağız özelliklerinin giderek kaybolduğu gerçeğinden hareketle henüz bilimsel yöntemlerle hiçbir çalışma yapılmayan ağız bölgeleri üzerinde çalışılması gerekmektedir.

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan ağız çalışmaları azımsanmayacak kadar çok olmasına karşın boşluklar ve eksikler vardır.

Ülkemizdeki bütün il ve ilçeler bilimsel anlamda (ses, şekil bilgisi) ağız araştırmalarına tabi tutulduktan sonra tümevarım yöntemiyle Anadolu ağızlarının bir bütün olarak ele alınması daha doğru sonuçlar verecektir.

Bir yerleşim yerinin ağız çalışmasının tamamlanması o yerin dil tarihinin aydınlatılmasında önemli bir yere sahiptir.

Türkiye’nin bütün ağız bölgelerinin (köy, ilçe, il) incelenip söz varlığının ortaya konması neticesinde özellikle Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığı da tam olarak ortaya konulacaktır. Ağız çalışmalarının yanında söz varlığına dayalı çalışmaların artırılması gerekmektedir.

Son zamanlarda Türkiye Türkçesi ağız atlaslarının hazırlanmasının önündeki sorunlar üzerinde duran bilim adamlarımızın da değindiği gibi, ağız çalışmalarında il veya ilçe sınırlarının esas alınması bazı sorunları beraberinde getirse de Türkiye Türkçesinin eksiksiz bir ağız atlasının oluşturulabilmesi için Anadolu ve Rumeli ağız çalışmalarının tamamlanması şarttır.

Türkiye Türkçesinin tam ve kapsamlı bir grameriyle söz varlığının ortaya çıkarılabilmesi bütün yörelerimizin ağız çalışmalarının tamamlanmasıyla mümkün olacaktır.

Türkiye Türkçesinin tam ve kapsamlı bir dil atlasının oluşturulması da ağız çalışmalarının tamamlanmasına bağlıdır.

Yapılan ağız çalışmalarının hepsinin yayımlanması konuya eğilmek isteyen uzmanların faydalanmaları için büyük önem taşımaktadır.

Türkiye Türkçesi ağızlarının tamamının ele alınması ağızlarla Oğuz boyları arasındaki ilişkiyi daha iyi ortaya koyması açısından da önemlidir.

DEĞERLENDİRİMDE ESAS ALINAN LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALAR

ADANA: YILDIRIM Faruk (1999), **Çukurova Ağızları, Adana ve Osmaniye Üçleri**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi (Dan: Doç. Dr. Mehmet Özmen); YILDIRIM, Faruk (2006) **Adana ve Osmaniye Üçleri Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.)

Saimbeyli: CENGİZ Murat (1998), **Saimbeyli (Adana) Ağızları (İnceltme, Metinler, Sözlük)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, Elazığ (Dan: Doç. Dr. Ahmet Buran).

Yüreğir: YILDIRIM Faruk (2001), **Yüreğir Ağızları**, Yüreğir Halk Kültürü Araştırmaları, Yüreğir Halk Eğitim Merkezi Yayınları, Adana.

ADIYAMAN: ERDEM Mehmet Dursun, DEMEZ Ali (2011), **Adıyaman ve Yöresi Ağızları**, Turkish Studies Yayınları, Erzincan.

NAKİBOĞLU Sadi H. (1991), **Adıyaman ve Yöresi Ağızları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Ümit Tokatlı); **NAKİBOĞLU** Sadi H. (2001), **Adıyaman ve Yöresi Ağızları**, Niğde Üniversitesi Yayınları, Niğde.

GÜNAY Esra Gülin (2008), **Adıyaman- Merkez, Kahta, Gerger, Samsat Yöresi Ağızları (İnceltme, Metin, Sözlük)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, (Dan: Yrd. Doç. Dr. Nadir Çihan).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012*

- Gerger:** GÜNAY Esra Gülin (2008), **Adıyaman- Merkez, Kahta, Gerger, Samsat Yöresi Ağzı (Ğncleme, Metin, Sözlük)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, (Dan: Yrd. Doç. Dr. Nadir Çhan).
- GÜNAY Esra Gülin (2008), **Adıyaman- Merkez, Kahta, Gerger, Samsat Yöresi Ağzı (Ğncleme, Metin, Sözlük)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, (Dan: Yrd. Doç. Dr. Nadir Çhan).
- Kahta:** GÜNAY Esra Gülin (2008), **Adıyaman- Merkez, Kahta, Gerger, Samsat Yöresi Ağzı (Ğncleme, Metin, Sözlük)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, (Dan: Yrd. Doç. Dr. Nadir Çhan).
- Samsat:** GÜNAY Esra Gülin (2008), **Adıyaman- Merkez, Kahta, Gerger, Samsat Yöresi Ağzı (Ğncleme, Metin, Sözlük)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, (Dan: Yrd. Doç. Dr. Nadir Çhan).
- AFYON:** BOZ Erdoğan (2006), **Afyonkarahisar Merkez Ağzı**, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara.
- BaÇmakçı:** DÖNAR Talat (2006), **BaÇmakçı ve Dazkırı Ağzıları**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Erdoğan Boz).
- Bayat:** ĞAHÇN Eda (2000), **Bayat Merkez Ağzı (Dil Ğncelemesi, Metin, Sözlük)**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Erdoğan Boz).
- ZEYBEK** Fatih Süleyman (2008), **Bayat Köyleri Ağzı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Erdoğan Boz).
- Bolvadin:** SOLMAZ Erhan (2007), **Bolvadin, Çay ve Çobanlar Ağzı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Erdoğan Boz).
- Çay:** SOLMAZ Erhan (2007), **Bolvadin, Çay ve Çobanlar Ağzı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Erdoğan Boz).
- Çobanlar:** SOLMAZ Erhan (2007), **Bolvadin, Çay ve Çobanlar Ağzı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Erdoğan Boz).
- Dazkırı:** DÖNAR Talat (2006), **BaÇmakçı ve Dazkırı Ağzıları**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Erdoğan Boz).
- Dinar:** KAYALAR Ğadiye (2003), **Dinar Yöresi ve Ağzıları (Ğncleme, Metin, Sözlük)**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd.Doç. Dr. Çağrı Özdarendeli).
- UYSAL** Bilal (2007), **Dinar ve Evciler Yöresi Ağzı**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Erdoğan Boz).
- Emirdağ:** ÖRNEKKOL Fatih (2006), **Emirdağ Ağzı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Erdoğan Boz).
- Evciler:** UYSAL Bilal (2007), **Dinar ve Evciler Yöresi Ağzı**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Erdoğan Boz).
- Ğhsançe:** YILMAZ Mehmet (2006), **Ğcehisar ve Ğhsaniye Ağzı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Erdoğan Boz).
- Ğcehisar:** YILMAZ Mehmet (2006), **Ğcehisar ve Ğhsaniye Ağzı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Erdoğan Boz).

- SinanpaÇa** ZEYBEK Harun, (2007), **SinanpaÇa Ağzı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Erdoğan Boz).
- Sultandağı:** gENYĞİT Yavuz (2006), **Sultandağı Ağzı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Erdoğan Boz).
- Sandıklı:** ÖZKAN İbrahim (2000), **Sandıklı Ağzı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Erdoğan Boz).
- ÇAKIR** genay (1995) **Afyon Çinin ğuhut- Sandıklı Ççeleri ve Sülümenli Beldesi Ağzının Ses ve ğekil Bilgisi Bakımından Ğncetlenmesi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi.
- ğuhut:** ÇAKIR genay (1995) **Afyon Çinin ğuhut- Sandıklı Ççeleri ve Sülümenli Beldesi Ağzının Ses ve ğekil Bilgisi Bakımından Ğncetlenmesi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi.
- ELEREN Yüksel (1997) **ğuhut Ağzı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Gürer Gülsevin).
- ERDOĞAN Ferhat (2007) **ğuhut ve Yöresi Ağzı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Erdoğan Boz).
- AMASYA:** SÇLAHğOR Ebru (2011) **Amasya Merkez Ağzı**, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi, (Dan: Doç. Dr. Mehmet Dursun Erdem).
- ERDEM Mehmet Dursun, SÇLAHğOR Ebru (2011) **Amasya ve Yöresi Ağzıları I- II- III**, Turkish Studies Yayınları, Erzincan.
- Suluova:** PEKACAR Tevfik (2003) **Suluova Ağzıları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Mustafa ArgunÇa).
- ANKARA:** AKÇA Hakan (2009), **Ankara Ğl Ağzıları (Ğnceteme, Metinler, Dizin)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Prof. Dr. Çetin Pekacar).
- Bala:** KAYA Fatih (2004) **Bala Ççesi Ağzı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun)
- Beypazarı:** YILDIRIM Mehmet (2007), **Ankara Beypazarı Ççesi Ağzı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel).
- Evren:** BALYEMEZ Sedat (2004), **Ankara Evren Ççesi Ağzı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Çetin Pekacar).
- ANTALYA:** Erdem, Mehmet Dursun, Ramazan Bölük (2011) **Antalya ve Yöresi Ağzıları**, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Elmalı:** KULLE Esra (2010), **Antalya- Elmalı ve Yöresi Ağzıları**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi.
- Korkuteli:** ATMACA Emine (2005), **Korkuteli ve Yöresi Ağzıları**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Çetin Pekacar)
- Serik:** BÖLÜK Ramazan (2011) **Serik (Antalya) Ağzı**, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans (Dan: Doç. Dr. Mehmet Dursun Erdem)
- ARTVĞN:ACAR** Turgut (1972), **Artvin ve Yöresi Ağzıları**, Atatürk Üniversitesi Doktora tezi.

- Ardanuç:** ÖZKAN İbrahim Etem (1994), **Ardanuç ve Yöresi Ağızları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Metin Karaörs).
- ğavÇat** POLAT Fadime (2000), **ğavÇat ve Yöresi Ağızları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Metin Karaörs).
- AYDIN:** KARASAKALOĞLU Nuri (2005), **Aydın Merkez Ağzı**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Ali Kafkasyalı)
- BALIKESİR** MUTLU Hüseyin Kahraman (2008), **Balıkesir Çi Ağızları (Çıneleme- Metinler- Sözlük)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Prof. Dr. Leyla Karahan).
- Bigadiç:** BÜLBÜL Gülfıye (2007), **Balıkesir Bigadiç Ağzı**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Durgut).
- Gönen:** BALCI Naci (2000), **Gönen ve Köyleri Ağızlarının Ses ve ğekil Özellikleri**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Cevdet ğanlı).
- Kepsut:** DEMİRAY Erdiñ (2003) **Kepsut Çıesi ve Yöresi Ağızları**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Sadi H. Nakiboğlu).
- BĞLICİK:** ÖZDEN Muharrem (2009), **Bilecik Çi Ağzı Çınelemesi**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Çağrı Özdarendeli).
- Söğüt:** ÖZDEN Muharrem (2000), **Bilecik Çi Söğüt Çıesi ve Köyleri Ağzı AraÇırtması**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Emin Kalay).
- BĞNÖL:** KÜÇÜKER Paki (1988), **Bingöl Merkez Çıe ve Köyleri Ağızları (Çıneleme- Metinler- Sözlük)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Tuncer Gülensoy).
- Karlıova:** ÖZER Osman (1990), **Karlıova ve Yöresi Ağızları (Çıneleme- Metinler- Sözlük)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Zafer Öner).
- BĞTİĞS Adilcevaz:** ÖZTÜRK Ğıfan (2001), **Adilcevaz Ağzı (Çıneleme- Metinler- Sözlük)**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Veysi Sevinçli).
- BOLU- Seben:** KILINÇ Gülay (2009), **Bolu Çi Seben Çıesi Ağzı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Çetin Pekacar).
- ÇANAKKALE- Biga:** KÖBAR Osman (1998), **Biga Yöresi Ağızları**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Vahit Türk).
- ÇANKIRI:** AYDOĞDU Özkan (2011), **Çankırı Çi ve Yöresi Ağızları**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Prof. Dr. Ahmet Buran).
- Eldivan:** ÇCANOĞLU Çknur Bayrak (2007), **Eldivan Çıesi (Çankırı) Ağzı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun).
- İlgaz:** YAĞCI Öyas (1986), **Devrez Vadisi Ağzı Ses ve ğekil Bilgisi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun).

- ğabanözü:** KELEğ Ğıfan (1986), **ğabanözü Yöresi Ağzı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Ahmet Bican Ercilasun).
- Yapraklı:** KÖREMĖT Mehmet (1986), **Yapraklı Ğıtesi (Çankırı) Ağzı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Ahmet Bican Ercilasun).
- ÇORUM -Ğkilip:** ABAZ AyGe(2004), **Çorum- Ğkilip ve Yöresi Ağızları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Suzan S. Tokatlı).
- DENĞZİĞ:**TOK Turgut (2002), **Denizli Ğı Güney ve Güneybatı Bölgesi Ağızları**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Prof. Dr. H. Ömer Karpuz).
- Acıpayam:** DERĖN Ğmail (1985), **Acıpayam ve Çameli (Denizli) Ğıleri Ağızları(Ğneleme- Metin- Sözlük)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Kiremit).
- TOK Turgut (2002), **Denizli Ğı Güney ve Güneybatı Bölgesi Ağızları**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Prof. Dr. H. Ömer Karpuz).
- Babadağ:** KANAÇ IĞlay (2010), **Denizli’nin Babadağ Ğıtesi Ağzı**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Ceyhun Vedat Uygur).
- Çameli:** TOK Turgut (2002), **Denizli Ğı Güney ve Güneybatı Bölgesi Ağızları**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Prof. Dr. H. Ömer Karpuz).
- DERĖN Ğmail (1985), **Acıpayam ve Çameli (Denizli) Ğıleri Ağızları(Ğneleme- Metin- Sözlük)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Kiremit).
- Güney:** MANAV Aslı (2006), **Denizli’nin Güney Ğıtesi Ağzı**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi.
- Kale:** TOK Turgut (2002), **Denizli Ğı Güney ve Güneybatı Bölgesi Ağızları**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Prof. Dr. H. Ömer Karpuz).
- Serinhisar:** TOK Turgut (2002), **Denizli Ğı Güney ve Güneybatı Bölgesi Ağızları**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Prof. Dr. H. Ömer Karpuz).
- Tavas:** TOK Turgut (2002), **Denizli Ğı Güney ve Güneybatı Bölgesi Ağızları**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Prof. Dr. H. Ömer Karpuz).
- DĞYARBAKIR:** ERTEN S. Münür (1991), **Diyarbakır Ağzı (Ğneleme- Metinler- Ğndek)** Ğstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Prof. Dr. Kemal Eraslan); (1994) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bismil:** SÖKMEN Ğmail (2011), **Bismil Türkmen Ağzı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun).
- Çermik:** BOZ Erdoğan (1993), **Diyarbakır ÇüngüĞ ve Çermik Yöresi Ağızları**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Sadettin Özçelik); ÖZÇELĖK S., BOZ E. (2001), **Diyarbakır ÇüngüĞ ve Çermik Yöresi Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÇüngüĞ:** BOZ Erdoğan (1993), **Diyarbakır ÇüngüĞ ve Çermik Yöresi Ağızları**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Sadettin Özçelik); ÖZÇELĖK S., BOZ E. (2001), **Diyarbakır ÇüngüĞ ve Çermik Yöresi Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- EDİRNE:** KALAY Emin (1992), **Edirne Çi Ağzları (Çnleme- Metin)**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu); (1998) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Havsa:** KALAY Emin (1990), **Edirne Çi Havsa Çesi ve Köyleri Ağzları (Çneleme- Metin)**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu).
- ELAZIĞ:** OğraÇgerife (2000), **Elazığ Çi Ağzları**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Ahmet Buran); BURAN A., OĞRAĞ ğ. (2003), **Elazığ Çi Ağzları**, Elazığ Valiliği Yayınları, Elazığ.
- GÜLENSOY Tuncer, BURAN Ahmet (1994), **Elazığ Yöresi Ağzlarından Derlemeler**, Boğaziçi Çmi AraÇırmalar Serisi, Ankara.
- BURAN Ahmet, ÇEHAN Nadir (2008), **Elazığ Yöresi Söz Varlığı**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ağın:** BURAN Ahmet (1997), **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağzları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Arıcak:** ğAğTIM Zafer (2003), **Arıcak (Elazığ) ve Yöresi Ağzları**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Ahat Üstüner).
- Baskil:** BURAN Ahmet (1997), **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağzları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Keban:** BURAN Ahmet (1997), **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağzları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sivrice:** KAYMAZ Muhammet (1996), **Sivrice Yöresi Ağzları (Çneleme- Metin- Sözlük)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi.
- ERZİNCAN:** SAĞIR Mukim (1987), **Erzincan ve Yöresi Ağzları (Çneleme- Metinler- Sözlük)** Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Prof. Dr. Efrasyap Gemalmaz) ; (1995) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÜSTÜN Mehmet Cihat (2008), **Erzincan Merkez Ağzının Sesbilgisi ve Sözvarlığı**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Nesrin Güllüdağ)
- ERZURUM:** GEMALMAZ Efrasyap (1973) **Erzurum Çi Ağzları (Çnleme- Metinler- Sözlük ve Dizinler)** Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Prof. Dr. Selahattin Olcay) ; (1995) Türk Dil Kurumu Yayınları (3 cilt), Ankara.
- ESKİÇEHİR:** PÇLANCI Hülya (1991), **EskiÇehir ve Yöresi Ağzları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Tuncer Gülensoy).
- Alpu:** ÇERÇCanan (2009), **EskiÇehir Çi Alpu Çesi Merkez Ağzları (Metinler- Çneleme- Dilbilgisi- AyrıÇmlı Dizin)**, Ürün Yayınları, Ankara.
- Çifteler:** YORULMAZ Merve (2010), **Çifteler Ağzının Çnlenmesi ve Türkçenin ZenginleÇmesine Katkıları**, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. ğerif Ali Bozkaplan).
- Mihalıççık:** ÇERÇCanan (2008), **EskiÇehir Çi Mihalıççık Çesi ve Yöresi Ağzları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Sarıcakaya:** BAĞCI Hasan (1997), **Sarıcakaya Ağzı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Gürer Gülsevin).
- GAZİANTEP:** SARIYILDIZ Mehmet (2005), **Gaziantep Çi Ağzları**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Sadi H. Nakiboğlu).
- Oğuzeli:** KÖK Abdullah (1995), **Oğuzeli ve Yöresi Ağzları (Ğneleme- Metinler- Sözlük)**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Muzaffer Akkuç).
- GİRESUN:** DEMİR Necati, AYDOĞDU Özkan (2009), **Giresun Çi ve Yöresi Ağzları**, Giresun Valiliği Yayınları, Giresun.
- GÜMÜŞHANE:** ACAR Turgut (1982), **Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağzları**, Atatürk Üniversitesi Doçentlik tezi.
- Kelkit:** AKÇAM Murat (1999) **Torul ve Kelkit Yöresi Ağzları**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Leyla Karahan).
- Torul:** AKÇAM Murat (1999) **Torul ve Kelkit Yöresi Ağzları**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans (Dan: Doç. Dr. Leyla Karahan).
- HATAY:** ÖZTÜRK Jale (2009) **Hatay Ağzı (Ğneleme- Metin- Sözlük)**, Karahan Kitabevi, Adana.
- Belen:** SÖN Nesrin (2010), **Hatay Belen Ağzı (Ğneleme- Metin- Sözlük)**, Serhat Matbaacılık, Malatya.
- Dörtiyol:** YAZICI Serdar (2006), **Dörtiyol Ağzı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Bedri Sarıca).
- Hassa:** HAĞMGAHMET (2001), **Hassa Ağzı Ğnelemesi (Ğneleme- Metinler- Sözlük)**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Ekrem Arıkoğlu).
- ISPARTA:** YILDIZ Osman (2002), **Isparta Merkez Ağzı (Ğneleme- Metinler- Sözlük)**, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- Atabey:** YAYLAĞAN Nilay (2010), **Isparta’nın Eğirdir, Senirkent ve Atabey Çöçlerinin Ağzı Özelliklerinin Tespiti ve Türkçe Eğitimi Bakımından Önemi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. gerif Ali Bozkaplan).
- Eğirdir:** YAYLAĞAN Nilay (2010), **Isparta’nın Eğirdir, Senirkent ve Atabey Çöçlerinin Ağzı Özelliklerinin Tespiti ve Türkçe Eğitimi Bakımından Önemi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. gerif Ali Bozkaplan).
- Senirkent:** YAYLAĞAN Nilay (2010), **Isparta’nın Eğirdir, Senirkent ve Atabey Çöçlerinin Ağzı Özelliklerinin Tespiti ve Türkçe Eğitimi Bakımından Önemi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. gerif Ali Bozkaplan).
- Uluborlu:** GÜLBAHAR Burcu (2010), **Uluborlu Ağzı (Ğneleme- Metinler- Sözlük)**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Osman Yıldız).

- MERSİN** TOR Gülseren (2004), **Mersin Ağız Sözlüğü**, İstanbul.
- KARS**: ERCİLAŞUN Ahmet Bican (1971), **Kars Çi Ağızları (Ses Bilgisi)**, Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi (Dan: Prof. Dr. Selahattin Olcay) ;(2002) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Arpaçay**: OLCAY Selahattin, ERCİLAŞUN Ahmet Bican, ASLAN Ensar (1988), **Arpaçay Köylerinden Derlemeler**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kağızman**: SEBİNGİ Makbule (2010), **Kağızman Yerli Ağız (Çinceleme- Metinler- Sözlük)**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Nesrin Güllüdağ).
- KASTAMONU**: ACAR Ergün (2008), **Kastamonu Merkez Ççe ve Köyleri Ağız**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Levent Doğan).
- KAYSERİ** BAYRAKTAR Fatma Sibel (2000), **Kayseri Merkez Ççe Ağız (Metin- Gramer- Sözlük)**, Trakya Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Prof. Dr. Hidayet Kemal Bayatlı).
- Akkıç**: ELGÜN Abdullah (1993), **Akkıç ve Yöresi Ağızları: Dil- Folklor- Etnik Unsurlar**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Ümit Tokatlı).
- Bünyan**: DOĞAN İbrahim (1991), **Bünyan ve Yöresi Ağızları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Tuncer Gülensoy).
- Develi**: ÜNAL Kamile Güner (1987), **Develi Ağız**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun).
- Felahiye**: ÇAĞIRAN Önder (1989), **Felahiye Ağız Üzerine Bir Çnceleme**, Çönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi.
- Talas**: KORKMAZLAR Alaaddin (1991), **Talas ve Yöresi Ağızları (Çnceleme- Metinler- Sözlük)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Tuncer Gülensoy).
- Yeşilhisar**: EKİNCİ Mustafa (1993), **Yeşilhisar ve Yöresi Ağızları (Giriş Çnceleme- Metin- Sözlük)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Metin Karaörs).
- KIRKLARELİ**: İĞANLI Cevdet (1990), **Kırklareli Çi ve Merkez Ççe ve Köyleri Ağızları (Çnceleme- Metin)**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu).
- Babaeski**: HÜNERLİ Bülent (2006), **Kırklareli Babaeski Merkez Ççesi ve Köyleri Ağız Çncelemesi**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Rıfat Gürgendereli).
- Pınarhisar**: DEMİRAY Gizem (2008), **Kırklareli Pınarhisar Merkez Ççesi ve Köyleri Ağız Çncelemesi**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi.
- KIRĞEHİR**: GÜNGEN Ahmet (1994) **Kırğehir ve Yöresi Ağızları (Çnceleme- Metinler- Sözlük)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Prof. Dr. Tuncer Gülensoy) ;(2000) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Çiçekdağı:** (YILDIRIM) Karaman Sevgi (1997), **Çiçekdağı ve Yöresi Ağzıları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Nevzat Özkan).
- Kaman:** TEKÖN Feridun (1994), **Kaman ve Yöresi Ağzıları (Giriş Öneleme- Metin- Sözlük)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Metin Karaörs).
- KÜTAHYA:** GÜLENSOY Tuncer (1988), **Kütahya ve Yöresi Ağzıları (Öneleme- Metinler ve Sözlük)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Altıntaş AYDIN Neşe** (2008), **Kütahya AltıntaşYöresi Ağızı (Öneleme- Metinler- Sözlük)**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Bilal Aktan).
- Aslanapa:** YAVAĞ Özcan (2009), **Kütahya Aslanapa Yöresi Ağızı (Öneleme- Metinler- Sözlük)**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Bilal Aktan).
- Domaniç:** BEKAR Beytullah (2011), **Kütahya Domaniç Ağızı**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Bilal Aktan).
- Emet:** ÖZTÜRK Dilek (2008), **Kütahya Emet Yöresi Ağızı (Öneleme- Metinler- Sözlük)**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Bilal Aktan).
- Gediz:** BÖBER Seçil (2010), **Kütahya Gediz ve Yöresi Ağızı**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Bilal Aktan).
- Pazarlar:** YUMURTACI Ali (2012), **Kütahya Pazarlar Ağızı**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Bilal Aktan).
- Simav:** DÖNÇAY Mehmet Ali (2009), **Kütahya Simav Ağızı**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Bilal Aktan).
- Tavşanlı:** TAYGİ Mustafa (2007), **Tavşanlı ve Yöresi Ağız Önelemeleri**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Bilal Aktan).
- MALATYA:** GÜLSEREN Cemil (1997), **Malatya Çi Ağzıları (Öneleme- Metinler- Sözlük)**, Çönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Zeki Kaymaz).; (2000) Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akçadağ:** BAĞDAĞ Cahit (1992), **Akçadağ Yöresi Ağzıları (Öneleme- Metinler- Sözdizimi)**, Çönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Zeki Kaymaz).
- SÖNAN** Ahmet Turan (1992), **Akçadağ, Doğançbir ve Darende Ağzıları (Fonetik ve Morfolojik Öneleme)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. M. Naci Okur).
- Darende:** SÖNAN Ahmet Turan (1992), **Akçadağ, Doğançbir ve Darende Ağzıları (Fonetik ve Morfolojik Öneleme)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. M. Naci Okur).

- DoğanÇehir:** SÖNAN Ahmet Turan (1992), **Akçadağ, DoğanÇehir ve Darende Ağızları (Fonetik ve Morfolojik İnceleme)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. M. Naci Okur).
- MANGSA AKYOL** Senem (2006), **Manisa Merkez Kuzey- Batı Köyleri Ağızları**, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. AyÇeÇker).
- AlaÇehir:** ERATALAY Sevdâ (2007), **AlaÇehir ve Yöresi Ağızları**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Bedri Sarıca).
- Salihli:** OYAR Ahmet (1998), **Salihli Çeşesi ve Köyleri Ağızlarından Derlemeler (İnceleme-Metin- Sözlük)**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Cevdet İganlı).
- Sarıgöl:** DEMİR İmdat (2012), **Sarıgöl ve Yöresi Ağızları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Prof. Dr. Nevzat Özkan).
- KAHRAMANMARAĞ:** KÖRK Esra (2011), **Kahramanmarağ Merkez Ççe Ağzı (Ses Bilgisi, Metinler)**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Mehmet Dursun Erdem).
- ERDEM Mehmet Dursun, KÖRK Esra (2011), **Kahramanmarağ ve Yöresi Ağızları**, KahramanmarağValiliğı yayınları, Kahramanmarağ
- KILIÇ Mine (2001), **Kahraman Marağ Merkez Ağzı**, KahramanmarağSütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Nasrullah Özsoy).
- MUĞLA:** AKAR Ali (2004), **Muğla Ağızları**, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla.
- Dalaman:** KARADAĞ Sibel (2001), **Dalaman Ağzı (Derleme- İnceleme- Metin)**, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Ali Akar).
- Fethiye:** ERSOY Necan Asım (2001), **Fethiye Ağzı (Metin- Derleme ve İnceleme)**, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Ali Akar).
- Kavaklıdere:** GEDİKLİ Mehmed (1999), **Kavaklıdere ve Yöresi Ağzı**, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Namık Açıkgöz).
- Ula:** KIRLI Ali (1994), **Ula ve Yöresi Ağızları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Ümit Tokatlı).
- MUğ:** ÖZMEN geyma (2007), **Muğ Merkez Ağzı (İnceleme- Metin- Sözlük)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Nadir Çhan).
- NEVŞEHİR:** KORKMAZ Zeynep (1994) **NevÇehir ve Yöresi Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Avanos:** YEĞİLOZ Zafer (1995), **NevÇehir Çl Ürgüp ve Avanos Yöresi Ağızları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Mustafa ArgunÇhan).
- Ürgüp:** YEĞİLOZ Zafer (1995), **NevÇehir Çl Ürgüp ve Avanos Yöresi Ağızları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Mustafa ArgunÇhan).
- NİĞDE:** BÜYÜKAKKAğ Ahmet (1996), **Niğde ve Yöresi Ağızları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Nevzat Özkan).

- Çamardı:** ANIK Figen (1999), **Çamardı Ağızı**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi.
- ORDU:** DEMİR Necati (2001), **Ordu Gİ ve Yöresi Ağızları (Gİneleme- Metinler- Sözlük)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aybastı:** AYDIN Mehmet (1992), **Aybastı Ağızı (Gİneleme- Metin- Sözlük)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu); (2002) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- RİZE:** GÜNAY Turgut, **Rize Gİ Ağızları**, Atatürk Üniversitesi Doktora tezi.; (2003) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hemşin:** KUYUMCU Osman (2006), **Türkçenin Hemşin Ağızı**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (Dan: Doç. Dr. Mesut İen).
- PEHLİVAN Serkan (2002), **Rize Gİ Hemşin Ağızı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Fatma Özkan).
- SAKARYA:** ÖÇALAN Muharrem (2004), **Sakarya Gİ Ağızları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Prof. Dr. Nevzat Özkan).
- Ferizli:** KÜÇÜKASLAN Cihat (2005), **Sakarya Gİ Ferizli ve Söğütli Çöçeleri Ağızı**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Zikri Turan).
- Kaynarca:** TEKDAL İmail (2001), **Sakarya Gİ Kaynarca Çöçesi Ağızı** Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Doç. Dr. Zikri Turan).
- Söğütli:** KÜÇÜKASLAN Cihat (2005), **Sakarya Gİ Ferizli ve Söğütli Çöçeleri Ağızı**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Zikri Turan).
- SAMSUN- Asarcık:** ERDEM Mehmet Dursun (2001), **Asarcık Ağızı**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Mehmet Aydın).
- SİVAS:** DEMİR Necati, İEN Ülker (2006), **Sivas Gİ ve Yöresi Ağızları**, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara.
- DOĞAN İaban (2001) **Sivas Merkez Çöç ve Köçleri Ağızı (GiriÇ Gİneleme- Metinler)**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Yrd. Doç. Dr. Paki Küçüker).
- Divriği:** YELOK Veli SavaÇ(1999), **Divriği Merkez Çöç (Sivas) Ağızı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Prof. Dr. Leyla Karahan).
- Gemerek:** TOKATLI Suzan Suzi (1991), **Gemerek ve Yöresi Ağızları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Tuncer Gülensoy).
- İarkıÇa:** TAİ Pınar (2006), **İarkıÇa ve Yöresi Ağızları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Yrd. Doç. Dr. Suzan S. Tokatlı).
- Yıldızeli:** ÇER Elif (2010), **Sivas ili Yıldızeli ilçesi ağızı: (Gİneleme-Metinler-Sözlük)**, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Doç. Dr. Ahmet GünÇen).
- TEKİRDAĞ:** Tosun İker (2004), **Tekirdağ Merkez Çöç ve Köçleri Ağızı**, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Yrd. Doç. Dr. Levent Doğan).

- Saray:** DURMAZER Ayhan (1996), **Tekirdağ Ğl Saray Ğşesi Köyleri Ağz Derlemeleri (Ğncleme-Metinler-Sözlük)**, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Yrd. Doç. Dr. Cevdet Ğanlı).
- TOKAT:** DEMĞR Necati (2006), **Tokat Ği ve Yöresi Ağzları**, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara.
- ReĞadiye:** ÜNAL Ergül (2010), **ReĞadiye ve Yöresi Ağzları (GiriĞ Ğncleme- Metin- Sözlük)**, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Yrd. Doç. Dr. Murat Ceritoğlu).
- TRABZON:** ÇOLAKOĞLU Bülent Kahraman (2003), **Trabzon Ağzı**, NiĞde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Sadi H. Nakiboğlu).
- DEMĞR Necati (2006), **Trabzon ve Yöresi Ağzları**, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara.
- ÖRÜNDÜ Fuat (2001), **Trabzon ve Yöresi Ağzları**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Bilgehan Atsız Gökdağ).
- TUNCELĞ:** GÜLENSOY Tuncer, BURAN Ahmet (1992), **Tunceli Yöresi Ağzlarından Derlemeler**, Boğaziçi Ğmi AraĞırmalar Serisi, Ankara.
- ÇemiĞgzek:** TOSUN Ğbrahim (1996), **ÇemiĞgzek, Pertek ve Hozat Yöresi Ağzları**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi.
- Hozat:** TOSUN Ğbrahim (1996), **ÇemiĞgzek, Pertek ve Hozat Yöresi Ağzları**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi.
- Pertek:** TOSUN Ğbrahim (1996), **ÇemiĞgzek, Pertek ve Hozat Yöresi Ağzları**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi.
- ĞANLIURFA:** ÖZÇELĞK Sadettin (1997) **Urfa Merkez Ağzı**, TDK Yayınları, Ankara.
- Siverek:** ÖZÇELĞK Sadettin, BOZ Erdoğan (2010), **Siverek Ağzı**, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara.
- UĞAK:** GÜLSEVĞN Gürer (2002), **UĞakĞl Ağzları (Dil Özellikleri- Metinler- Sözlük)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Banaz:** DÜLGER Ersan (2007), **Banaz Ğşesi Ağzı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Prof. Dr. Fatma Özkan).
- Sivaslı:** AKÇAY Halit (1998), **Sivaslı Ağzı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Gürer Gülsevin).
- VAN:** GÖKÇUR Engin (2006), **Van ve Merkez Köyleri Ağzları**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Zafer Önlr).
- GÖNEN Mehmet Emin (2003), **Van Gölü Kuzey Havzası Ağzları**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Doç. Dr. Sadettin Özçelik).
- SARICA Bedri (1999), **Van Ağzı**, Van ValiliĞi Yayınları, Van.
- YOZGAT:** KILIÇER Ğmail (1998), **Yozgat ve Yöresi Ağzları (2 cilt)**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Paki Küçüker).
- Boğazlıyan:** SARIYILDIZ Nurettin (1996), **Boğazlıyan ve Yöresi Ağzları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Nevzat Özkan).
- Çandır:** ĞLASLAN Ümit (2006), **Yozgat- Çandır Ağzı (Ğncleme- Metinler- Sözlük)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Ümit Tokatlı).

- Çayıralan:** KORKMAZYĞİT Ahmet (2010), **Çayıralan ve Yöresi Ağızları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Mustafa Argunçan).
- KadıĞhri:** DEMİREZEN Ünal (1995), **Yozgat Ği KadıĞhri ve Yöresi Türkmen Ağızları (Ğnceleme- Metinler- Sözlük)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Ümit Tokatlı).
- Sorgun:** UMUT Adem (2006), **Yozgat Sorgun Ğçesi Ağzı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Ğmet Cemiloğlu).
- Yerköy:** ACET Fatih (2003), **Yerköy ve Yöresi Ağızları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Prof. Dr. Nevzat Özkan).
- ZONGULDAK:** EREN M. Emin (1991), **Zonguldak Ği Ağızları (Ses ve Ğekil Bilgisi)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun).
- EREN M. Emin (1997), **Zonguldak- Bartın- Karabük Ğleri Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKSARAY:** DOĞAN Muhammet (2012), **Aksaray ve Yöresi Ağızları (Ğnceleme- Metinler- Sözlük)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Prof. Dr. Nevzat Özkan).
- ARDAHAN:** ERCİLASUN Ahmet Bican (1971), **Kars Ği Ağızları (Ses Bilgisi)**, Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi (Dan: Prof. Dr. Selahattin Olcay) ;(2002) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BAYBURT:** ACAR Turgut (1982), **GümüĞhaneve Yöresi Halk Ağızları**, Atatürk Üniversitesi Doçentlik tezi.
- KARAMAN:** KORAĞ Hikmet (1992), **Karaman ve Yöresi Ağızları (Ğnceleme- Metin- Sözlük)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Prof. Dr. Tuncer Gülensoy).
- UYSAL Ğris Nebi (2009), **Karaman Ği Ağızları ve Anadolu Ağızları Arasındaki Yeri**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Prof. Dr. H. Ömer Karpuz).
- Ayrancı:** YILDIRIM Ünal (2007), **Ayrancı (Karaman) Yöresi Ağızları, (Ğnceleme- Metinler- Sözlük)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Ahat Üstüner).
- BaĞyayla:** TÜREDĞKerim (2002) **Karaman Ği Sarıveliler ve BaĞyayla Ğçeleri Ağzı**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Zikri Turan).
- Sarıveliler:** TÜREDĞKerim (2002) **Karaman Ği Sarıveliler ve BaĞyayla Ğçeleri Ağzı**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Doç. Dr. Zikri Turan).
- KIRIKKALE-Karakeçili:** YAVUZ Serdar (2003), **Karakeçili Ağzı (Kırıkkale) Ğnceleme- Metinler- Sözlük**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Nadir Ğhan).
- BARTIN:** EREN M. Emin (1991), **Zonguldak Ği Ağızları (Ses ve Ğekil Bilgisi)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun).

- EREN M. Emin (1997), **Zonguldak- Bartın- Karabük Ğleri Ağzları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- IĞDIR:** ERCİLASUN Ahmet Bican (1971), **Kars Ği Ağzları (Ses Bilgisi)**, Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi (Dan: Prof. Dr. Selahattin Olcay); (2002) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KURTBEYOĞLU Ruhat Sultan (2011), **Iğdır ve Nahcivan Ağzının KarĞılaĞırılması**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Mustafa genel).
- KARABÜK:** ERDEM, Mehmet Dursun, DAĞDELEN Güner (2012) **Karabük ve Yöresi Ağzları**, Karabük Valiliği Yayınları, Karabük.
- EREN M. Emin (1991), **Zonguldak Ği Ağzları (Ses ve Ğekil Bilgisi)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi (Dan: Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun).
- EREN M. Emin (1997), **Zonguldak- Bartın- Karabük Ğleri Ağzları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Eskipazar:** DAĞDELEN Güner (2011) **Eskipazar Ağzı**, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans (Dan: Doç. Dr. Mehmet Dursun Erdem).
- KĞLĞSGÜL** Rıza (1993), **Kilis Merkez ve Köyleri Ağzı**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Doç. Dr. Ğükrü Haluk Akalın).
- OSMANĞE:** YILDIRIM Faruk (1999), **Çukurova Ağzları**, Adana ve Osmaniye Ğleri, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, Adana. (Dan: Doç. Dr. Mehmet Özmen); (YILDIRIM, Faruk (2006) **Adana ve Osmaniye Ğleri Ağzları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Kadirli:** BALIKÇI Birgül (1996), **Kadirli (Adana) Ağzı**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi.
- DOBUR Battal (2002), **Kadirli Ağzı**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Kazım Karabörk).
- DÜZCE:** ÇOBAN Sıtkı (2005), **Düzce Ği ve Yöresi Ağzları (GiriĞ Ğncleme- Metinler- Dizin)**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (Dan: Yrd. Doç. Dr. Paki Küçüker).

KAYNAKÇA

- BURAN Ahmet, **Türkiye Türkçesi Ağız Atlasının Önündeki Sorunlar**, http://www.diyalektolog.com/Makaleler/1016429230_15-20.pdf (erişim tarihi 31. 07. 2012)
- BOZ Erdoğan, **Ağız Atlasları ve (Haritaları) Hazırlama Yöntemleri ve Türkçedeki Örnekleri**, http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1198372872_Turkish_Studies_Volume_3.3_Spring_2008_p.152-165.pdf (erişim tarihi 31. 07. 2012)
- ERCİLASUN A. Bican, **Türk Dili Araştırmalarının Bugünkü Durumu ve Sorunlar**, <http://turkiyat.gazi.edu.tr/posts/view/title/gazi-turkiyat-guz-2009-sayi-5-33576> s: 145- 158
- GÜLENSOY T., ALKAYA E, (2010), **Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası**, Ankara, Akçağ Yayınları
- KORKMAZ Zeynep, (2005), **Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar**, Türk Dili Üzerine Araştırmalar II, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, s: 199- 221
- KARAHAN Leylâ, (2011). **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, Ankara 2011
- <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5017e02de7c9c1.48347428
- <http://tez2.yok.gov.tr/>



NASRETTİN HOCA VE TILL EULENSPIEGEL ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

*Hacer GÜLŞEN**

ÖZET

Karşılaştırma yöntemi, şahıslar veya nesneler arasındaki benzerlikleri, etkileşimleri ve farklılıkları ortaya koyan, günlük hayat içinde sıkça kullanılan önemli bir yöntemdir. Bu yöntemle gerçekleştirilen edebiyat incelemesine, Karşılaştırmalı Edebiyat adı verilir. Makalede Nasrettin Hoca ve Till Eulenspiegel Karşılaştırmalı Edebiyat yöntemiyle incelenmiştir. Bilindiği gibi Nasrettin Hoca ve Till Eulenspiegel Türk ve Alman toplumlarının yetiştirdiği önemli mizah ustalarıdır. Her iki mizah ustası da yaşadıkları toprağın kültürel duyarlılığını, hazır cevaplılığını, fıkralarına yansıtmışlardır. Her ikisinin de gerçekten yaşayıp yaşamadığına ilişkin farklı görüşler vardır. Yaşadıklarına inananlar kadar onları hayali bir kahraman olarak görenler de az değildir. Nasrettin Hoca, Anadolu'dan dünyaya yayılmış bir sevgi, barış ve anlayışın sembolü olmuştur. Farklı coğrafyalarda farklı isimlerle adlandırılmıştır. Nasrettin Hoca ve Till Eulenspiegel sadece yaşadığı ülkenin sınırları içinde sevilmemiş, başka coğrafyalarda da tanınmış ve sevilmişlerdir. Bu halk kahramanlarının her ikisi de toplumları için bir öğretici konumundadır. Nasrettin Hoca, Anadolu insanının bakış açısını, duyarlılığını, inancını ve değerler sistemini temsil ederken, Till Eulenspiegel ise içinden çıktığı ve temsilcisi olduğu Alman toplumunun bakış açısını, duyarlılığını, inanç ve değerler sistemini temsil eder. Onları, milliyetten evrensel olana giden yolda birleştiren mizah, tüm dünya insanlarını da birleştirecek önemli bir sanattır. Sadece yaşarken değil ölümlerinden sonra da güldürmeye ve düşündürmeye devam eden bu halk kahramanları, günümüzde yeni ve güzel eserlerin de kaynağını oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nasrettin Hoca, Till Eulenspiegel, Mizah

A COMPERATIVE RESEARCH ON NASREDDIN HODJA AND TILL EULENSPIEGEL

ABSTRACT

The comparison method is an important method that sets forth the similarities and differences between the people and the objects and is used frequently within the Daily life. The literature study carried out by using this method is called Comparative Literature. This article covers a comparative research on Nasreddin Hodja and Till Eulenspiegel. As is known to all, Nasreddin Hodja and Till Eulenspiegel are the humour masters brought up by Turkish and German

* Yrd. Doç. Dr. İstanbul Kültür Üniversitesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, E-mail: h.gulsen@iku.edu.tr

community, respectively. Both humor masters reflected the cultural sensitivity and wittiness of the country they are living on in their jokes. There are different interpretations on whether they really existed or not. There are quite a number of people who think them as fictional characters and some who think they really lived. Nasreddin Hodja has been a symbol of love, peace and understanding that extended to the whole world from Anatolia. They were called with different names in different geographical areas. Nasreddin Hodja and Till Eulenspiegel were not only loved by the people of the country they belonged to but acknowledged and loved in other geographies as well. These folk heroes have been a kind of instructors for their communities. While Nasreddin Hodja has represented the point of view, sensitivity, values system and the belief of the Anatolian people, Till Eulenspiegel has represented the point of view, sensitivity, values system and the belief of the German Community he belonged to and represented. Humor that joined them on the way that moves from nationalism to universalism is a paramount art that will join all the world people on the same way. These folk heroes that continue to make people smile and think even after their death are forming the resources of the new and nice works.

Key Words: Nasreddin Hodja, Till Eulenspiegel, Humor

“Prof. Dr. Muhan Bali’nin aziz hatırasına”

Giriş

Her toplumun büyük kahramanları vardır. Bazıları halkın ortak düşünce ve inançını, sevgi ve anlayışını yansıtır. Asırların süzgecinden geçer, bugüne kadar gelir. Bu makale Nasrettin Hoca ve Till Eulenspiegel hakkında yapılmış Karşılaştırmalı bir incelemeyi ihtiva eder. Bilindiği gibi Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi yöntemi olarak ulusal veya uluslararası önemi bulunan eserleri ya da yazarları, benzeyen ya da benzemeyen özelliklerine bağlı olarak incelemeyi amaçlar: “Edebiyat eserlerini inceleyen, araştıran edebiyat biliminin bir dalı, „Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi“dir. Görevi, içtihat, farklı dillerde yazılmış her tür eseri konu düşünce ya da biçim bakımından incelemek, ortak, benzer ve farklı yanlarını tespit etmek, nedenleri üzerine yorumlar getirmektir.”¹ Gürsel Aytaç’a göre: “Birden fazla eseri ya da yazarı incelemek, her şeyden önce eleştirel mesafe ve nesnellik sağlar. Karşılaştırmalı rastgele iki eser üzerinde yapılmaz, söz konusu eserlerin (Çalışmalar da olabilir) “karşılaştırılabilir” özellik göstermesi istenir. Bu özellik ise konuda, motifte, anlatım tekniğinde benzerlik, etkilenme vb. ilişkiler varsa ya da var gibi geliyorsa mevcuttur.”² Bugüne kadar Nasrettin Hoca ve Till Eulenspiegel hakkında yazılmış sayısız kitap ve inceleme mevcuttur. Ancak onları bir arada ele alan, inceleyen çalışmalar çok azdır. Makalede, milli özellikler göstermelerine rağmen evrenselliğe ulaşan bu halk kahramanlarının ortak ve ayrılan bazı noktaları aydınlatılmaya çalışılacaktır. Böylece onları evrensel şahsiyetler haline koyan vasıfları da anlamak mümkün olacaktır.

¹ Gürsel Aytaç, Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi, İstanbul, 2003, s.7

² Age., s.105

1. Nasrettin Hoca (1208-1284):



Resim: 1- Nasrettin Hoca

Nasrettin Hoca, Türk kültür hayatında önemli bir isimdir. O sadece bir mizah ustası değil, aynı zamanda büyük bir filozof ve bir halk bilgesidir. Nasrettin Hoca, dünden bugüne kadar ulaştığımız fıkralarıyla ve fıkralarından meydana getirilmiş “Parayı veren düdüğü çalar”, “Bindiği dalı kesmek”, “Dostlar alıverince görsün”, “Yorgan gitti kavga bitti” gibi deyişlerle de sevilen bir isimdir. O, biraz Anadolu’lu, biraz dünya vatandaşıdır. Bunun ispatını birçok kültür tarafından benzer kahramanlara modellik etmiş olmasında aramalıdır: “Nasreddin Hoca’nın adı çok geniş bir yayılma alanına sahiptir; Türkistan’dan Macaristan’a, Güney Sibiry’a’dan Kuzey Afrika’ya, Osmanlı egemenliğinin uzandığı bütün bölgelere onun fıkraları ulaşmış, fıkraların yayılmasında en önemli rolü başta İstanbul olmak üzere Osmanlı kültür merkezleri oynamıştır. Nasreddin geleneği, sözlü edebiyattan olduğu gibi, çeşitli dil ve kültür kökenli yazılı kaynaklardan da büyük ölçüde beslenmiştir.”³ Nasrettin Hoca’nın yaşadığını ileri sürenlerin yanında yaşamadığını düşünenler de vardır. Bu araştırmacılara göre Arapların Cuha’sı Hoca Gökline dönüştürülmüştür.⁴ M. René Basset, Nasrettin Hoca fıkralarını Arap fıkra kahramanı Cuha’ya bağlamıştır. Azerbaycanlı M.A. Sultanov ve M.H. Tahmasip, Nasrettin Hoca’nın aslında ünlü bilgin Nasirettin Tusi (201- 1274) olduğu görüşündedirler.⁵

1.1 Hayatı:

Her milletin kültürel yaşamında ortak bir duygunun ve anlayışın sembolü olmuş kahramanlar vardır. Onlardan bir şey çıkaramazsınız ama her gün yeni bir şeyler ekler, onları çoğaltırsınız. Nasrettin Hoca da böyle bir özelliğe sahiptir: “Nasrettin Hoca, Sivrihisar yöresinde 1208 yıllarında doğmuştur. Babası Hortu köyü imamı olan Abdullah Efendi, annesi aynı köyden Sıdika Hatun’dur. Nasreddin Hoca ilk derslerini babasından almıştır. Daha sonra Sivrihisar Müftüsü Hasan Efendi’nin „Mecmua-yı Maârif“ adlı tamamlanmamış eserinden hocanın Mutasavvıf Seyyid Muhammed Hayrânî’nin talebesi olduğunu ve hocasının Akşehir’e göçmesi dolayısıyla onun da Akşehir’e eğitim için gittiğini öğrenmekteyiz.”⁶

³ Pertev Naili, Boratav, Nasrettin Hoca Çeşitlenmelerinde Türklük Etkenleri Üzerine, Nasrettin Hoca, Ankara, 1996

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., M. Acaroğlu, “Nasrettin Hoca’nın ikiz kardeşi, bunlar arasındaki benzerlikler ve ayrılıklar”, I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri, 15-17 Mayıs 1989, Ankara 1990: Kültür Bakanlığı, s. 1-21.

⁵ Ayrıntılı Bilgi için bkz., Alpay Kabacalı, Çeşitli Yönleriyle Nasrettin Hoca, Tarihi Kişiliği, Fıkraları, Özgür Yay., İstanbul 1991, s. 219, Pertev Naili Boratav, Nasrettin Hoca, İstanbul 1995

⁶ C. İbrahim Hakkı Konyalı, Akşehir, İstanbul 1945, s. 731-732

Vefatından sonra Akşehir'in doğusunda yer alan bir mezarlığa defnedilen Nasreddin Hoca için çok sonraları bir türbe yapılmıştır. Yüzyıllar boyunca harap bir halde kalan bu türbe, Akşehir ileri gelenlerince onarılmıştır. Resim 2'de de görüleceği gibi sütunlu mezar taçının her tarafı açıktır. Yalnız önde kocaman bir kilit mevcuttur. 1906'da Konya Valisi Faik Bey tarafından bugünkü haline getirilen yapı üzerinde dört satırlık bir de kitabe yer alır. Nasreddin Hoca'nın mezar taçında yer alan 386 tarihi tersten okunduğunda 683 yılının miladi ölüm tarihi olan 1284 senesini göstermektedir.



Resim: 2 - Nasrettin Hoca'nın mezarı

1.2 Başka Nasrettin Hocalar:

Nasrettin Hoca, milliyetten geçen evrensel bir yoldur. Nasrettin Hoca'nın bağışının sırrı da bu evrenselliğe gizlidir. Mehmet Fuat Köprülü, Hoca'yı Karagözü bir tarafa bırakırsak – edebiyatımızın beynelmilel dünyaca tanınmış yegâne siması olarak görür.⁷ Nasrettin Hoca'ya Uygurlar Nesirdin Efendi, Azeriler Molla Nasreddin, Özbekler Nesriddin Afandi, Tacikler Efendi, Türkmenler Ependi, Tatarlar Nasreddin Oca, Gagavuzlar Nastradin, Kazaklar Koca Nasreddin demektedir.⁸ “Karaçay Halk Edebiyatı”nı oluşturan türler içinde *Nasra Hoca'nı Haparıları* adını verdikleri Nasreddin Hoca fıkraları da geniş bir yer tutmaktadır. Bu fıkraların bütün Türk dünyasında yaygın olan Nasreddin Hoca fıkraları ile paralellik gösterdiği görülmektedir. Ancak kimi fıkralarda göze çarpan yerel motifler ve tipler, bazı eski Karaçay hikâyelerinin zamanla Nasreddin Hoca fıkrasına dönüştüğünü belgelemektedir. Nasreddin Hoca Karaçay – Malkarlılardan başka, diğer Kafkas halklarının folklorlarında da yer edinmiştir. Sözgelimi Çeçenlerde Nasreddin Hoca “Molla Nesart” adını almıştır. Gürcü folklorunda da Nasreddin Hoca'nın ikizi bir karakter olan zeki, kurnaz ve tedbirli Tsagen yer alır.⁹ Kafkasların doğusunda, Dağıstanlı Kumuk Türklerinde Nasreddin Hoca'nın adı “Hoca”, çoğunlukla “Molla Nasreddin” ve değişik Kumuk Çövelerinde “Nasridin” olarak geçer.¹⁰ Kırgızlar, Nasrettin Hoca'ya Apendi ve Koco Nasır adını verirler. “Nasreddin Hoca fıkraları, batı dillerine de çevrilmiş ve bu dillerde Hoca hakkında mühim neşriyat yapılmıştır. Bunlar arasında Pierre Mille'in *Nasreddin et son epouse* adlı kitabı, Edmonde Saussey'in *La Litterature Populaire Turque* adlı eserindeki Nasreddin Hoca bölümü, Jean Paul Carnier'in *Nasreddin Hoca et ses Histoires Turques* adlı eserleri zikretmek yerinde olur.¹¹

Bir Fransız folklorcusu olan Edmond Saussey, Türk halk edebiyatı üzerinde de çalışmış bir araştırmacıdır. O, Hoca'nın hayatını fıkralarından çıkacak şahsiyeti üzerine oluşturur.

⁷ Bkz., Mehmet Fuat Köprülü, *Manzum Nasrettin Hoca Fıkraları*, (haz. Dr. Ata Çatıkkaç), İstanbul 1980

⁸ Grâin Ünver Nasrattınoğlu, “Yirmi Üç Molla Nasrettin”, *Nasrettin Hoca'ya Armağan*, Oğlak Yay., 1966

⁹ M. Acaroğlu, (1990), “Nasrettin Hoca'nın ikiz kardeşleri, bunlar arasındaki benzerlikler ve ayrılıklar”. *I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri. 15-17 Mayıs 1989, Ankara.*-Ankara: Kültür Bakanlığı: 1-21.ss.

¹⁰ Hasan Orazayev, (1996), “Kumuklarda Molla Nasreddin”. *V. Milletlerarası Türk*

Halk Kültürü Kongresi, Nasreddin Hoca Seksiyonu Bildirileri.-Ankara: Kültür Bakanlığı: 176-180.ss. Ayrıca Bkz., Kafkaslarda Nasrettin Hoca, “Sovyet Gözlemleri Açısından Karaçay Folklorundaki Nasra Hoca Fıkralarının Sosyo-Kültürel Tahlili”, Doç. Dr. Ufuk Tavkul - *I. Uluslararası Akşehir Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri.*-Akşehir, 2005, 284 -

290.ss.

¹¹ Nasrettin Hoca, Vikipedi, Özgür Ansiklopedi (30.07.2012)

Fıkralardan birçoğu, batı milletlerinin halk hikâyelerinde de görülen temalara dayanır. Bu fikrini örneklerle destekleyen Saussey, sonunda "Nasrettin Hoca'yı biçmek için kullanılan kumağ diğer memleketlerin halk kahramanı tiplerini yaratmak için kullanılan kumağ aynıdır."¹² der. Saussey, bu konuda haklıdır. Nasrettin Hoca, yalnızca Türkî cumhuriyetlerde değil İtalya'nın Sicilya adasında da "Giufà" adlı halk kahramanına esin kaynağı olmuştur: "İtalyan Folklorunda maskaralıkları anlatılan Giufà veya Giuca sözlü geleneğin kaydetmiş olduğu bir karakterdir. Yaşadığı yer çoğunlukla güney İtalya ve Sicilya adası olmasına rağmen özellikleri Akdeniz kültürünün halk karakterlerine benzer. İslam egemenliği sırasında Sicilya adasında bir Türk halk karakteri olan Nasrettin Hoca'nın hikâyelerinden yola çıkılarak kültürel normları örneklendirmek için dönüştürülmüş bir karakterdir."¹³ Ahlaki bir mesaj veren Giufa, güldürürken düşündürür. Sicilya'da özellikle çocukların çok sevdiği bir kahramandır. Sakar berber, Giufa, eĞive eÇek, Giufa ve iki soyguncu vb. anlatılan fıkralardan bazılarıdır. Bu fıkralar, Nasrettin Hoca'dan etkiler taşır. Pek çok kahramanı etkilemiş olan Nasrettin Hoca'nın Alman kültürünün yetiştirdiği Till Eulenspiegel üzerinde de tesiri vardır.

2. Till Eulenspiegel



(Resim: 3 - Baykuş ve Ayna - Strasburg 1515 baskısı - Till Eulenspiegel'i tanımlayan iki sembol)

Almanya'da 1250'den 1600'e kadarki dönemde, Alman Çarhlerinde gittikçe artan bir ticari büyüme ve zenginlik göze çarpar. Yeni bir ekonomik - sosyal sınıf olan Orta-sınıf ortaya çıkar. Orta-sınıf kültürel liderliği ele geçirir. Bu dönemde edebiyatta Bahçıvan Wernherin *Meier Helmbrecht* 'i (yaklaşık 1250-1280) gibi destanlar, Çövalyeliğin düşüğüün anlatır. Pratik dersleri öğretmek için fabllar önem kazanır. Ayrıca satirik destan *Tilki Reynard* (1487), Sebastian Brant'in ahlaki ve satirik Çiri *Aptallar Gemisi* (1494), ve komik hikâyeleriyle Till Eulenspiegel'i de görürüz (1500).¹⁴ Peki Till Eulenspiegel kimdir? O, bataklığa düşüğünde, kendisini saçından tutup çıkartacak kadar espirili bir insandır. Till Eulenspiegel, yokuğın çıkarken güler, yokuğın inerken de ağlar. Çünkü çıkığa iniğ iniğe ise çıkığ düğünür. O, elinde tuttuğu aynasında sivrilikleri, zayıflıkları, bağırsızlıkları insanlara gösterir. Bunu insanları güldürerek yapar. Till Eulenspiegel'i bir baykuğve bir ayna simgeler. Baykuğ, görüğün, bilgeliğin simgesidir. Baykuğaynı zamanda bir

¹² Edmond Saussey, *La Litterature Populaire Turque*, Çeviren: Çihan Bağöz, Türk Halk Edebiyatı, 1952

¹³ Vikipedi, Giufà Maddesi, Özgür Ansiklopedi (Gtalınca) (30.07.2012)

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., http://tr.wikipedia.org/wiki/Alman_edebiyatı (30.07.2012)

hayat felsefesinin de simgesidir. Ayna ise görünenin aldatıcı olabileceğini, asıl görünenin ardındaki görünmeyeni yani asıl olanı aramamız gerektiğini iğnetmektedir.

2.1 Hayatı:

Till Eulenspiegel Almanya'nın Brunswick (Braunschweig) yakınındaki küçük bir köyde 1300 yılında dünyaya gelir. Alman mizah edebiyatının önde gelen isimleri arasında yer almıştır. Yaklaşık 50 yıl kadar yaşayıp 1350 yılında Mölln veya Lüneburg'da ölür. Till Eulenspiegel, maddi olarak fakir biri olmakla birlikte zekâ ve espiri açısından oldukça zengindir. Pek çok yeri dolağır. Bu yerler Roma, özellikle kuzey Almanya ve İtalya gibi yerlerdir. Fynes Moryson, *Yol* (1591) adlı seyahat türündeki eserinde on altıncı yüzyılda, Eulenspiegel'in öldüğü söylenen Lübeck ile Mölln yakınında ona atfedilen bir mezar taşına rastlar. Bu mezar taşının üzerindeki tarih 1350 yılıdır. Tabut dikey olarak gömülüdür. 19. yüzyılın başlarından itibaren, birçok Alman bilim adamı Eulenspiegel'in varlığını ortaya koymak için tarihsel kanıtlar bulmaya çalışır. Alman Tarih profesörü Bernd Ulrich Hucker bunlardan biridir. 1980 yılında yaptığı bir çalışmada tapu kütüğünde Till Eulenspiegel'in 1339 yılında Brunswick'te hapsedildiğinden de bahseder.¹⁵



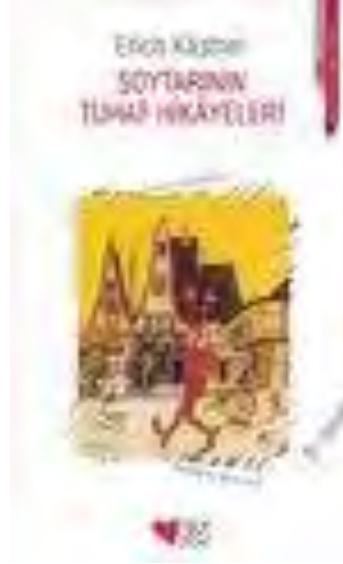
Resim: 4 - Eulenspiegel 'in mezar taşı Mölln

Öyküleri parça parça el yazması halinde 1510 yılında Honegger tarafından bulunur. 1975 yılında Paul Ulrich Hucker tarafından 1510-1511 baskısının neredeyse tam bir el yazması elde edilir. Hikayelerin on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl sürümleri pastan arındırılarak çocuklar için uygun hale getirilmiştir, birçok olumsuzlukları temizlenmiştir. Eulenspiegel'in Almanya'da iki müzesi vardır. Biri küçük kasabasında bulunan Schöppenstedt'e yakın doğum yeri olan Aşağı Saksonya Eyaleti içinde. Diğer öldüğü kentte Mölln Schleswig -Holstein'dedir. Aynı zamanda Richard Strauss 1894-1895 yılında, senfonik bir eser yazar, Op. 28. *Eulenspiegels lustige Streiche*, 1945-1950 arası savaş sonrası Almanya'da *Eulenspiegel* adlı bir mizah dergisi yayımlanır. Eulenspiegel'in hikâyeleri İngilizce, Hollandaca (1520), Fransızca (1532) ve Latinceye (1558) çevrilir. Almanya'da 1974 yılında çevrilmiştir, Rainer Simon'un yönetmenliğini yaptığı bir Till Eulenspiegel komedi filmi de vardır.¹⁶ Son olarak dilimizde, Can Yayınevi tarafından basılan Erich Kastner'in "*Soytarının Tuhaf Hikâyeleri*" adlı bir çocuk kitabında Till Eulenspiegel ele alınmıştır. Erich Kastner (1899-1974) çocuklar için de yazan, çağımızın en büyük gülmece yazarlarından biridir. Till Eulenspiegel'in hikayelerinde Till'in doğumu, çocukluğu, evden ayrılığı, Götterden Götter gezmesi önce Almanya'yı, daha sonra da Avrupa'daki başka kentleri gezmesi

¹⁵ <http://wikipedia.org/wiki/till-eulenspiegel> – Almanca (30.07.2012)

¹⁶ Bkz., <http://www.sinemalar.com/film/122604/till-eulenspiegel> (30.07.2012)

anlatılmaktadır. Eulenspiegel'in hikayeleri hastalanarak ölmesi ile sona erer. Till Eulenspiegel, gittiği tüm kentlerde bir Çekilde kasaba halkını kandırır, laf ebeliği ile hancıları kazıklar, kendisini çok zeki zannedenleri aptal durumuna düşürür, ölüm döğünde iken bile rahat durmaz:



Resim: 5– Soytarının Tuhaf Hikayeleri Kapak Resmi

“Soytarı sirkten kaçır mı hiç? Till Eulenspiegel, kimseye haber vermeden sirkten ayrılır ve yollara düşer. Ülkeyi dolaırken uğradığı her kasabada baçkalarını komik duruma düşümekten zevk alan soytarının maceraları hiç bitmez.” *Soytarının Tuhaf Hikayeleri* adlı eserin içindekiler bölümünde yazar, Till'i okurlarına Çusözlerle tanıtır: “Günümüzden 600 yıl önce, Orta Çağ'da, Almanya'yı karıÇkarıÇdolaÇan, gittiği her yerde, hemÇarilerini öfkeden mosmor eden bir sirk soytarısı yaÇadı. Bu soytarının adı Till Eulenspiegel'di. Tuhafliklarının dıÇında yapabildiği tek iş, p üzerinde dans etmektir. Çısanları güldürmekten hiç hoÇanmadığı için sirklerde veya panayırarda gösteri yapmak istemiyordu; en büyük zevki, baçkalarını komik duruma düşümektir.”¹⁷ Almanya'da ayak basmadık bir yer bırakmayan Till Eulenspiegel, gittiği her yerde bilmediği birçok mesleğe el atmıÇtır. Yapmadığı işyok gibidir. Yazar tarafından bütün zamanların hem en büyük, hem de en tuhaf soytarısı olarak tanımlanan Till'in hikayeleri çoktur. Bu hikayelerin sadece 12 tanesini anlatan yazar, Till'in ilk hikayesinin vaftiz edildiği gün yaÇadığını belirtir: “Anlatılan ve kitaplara konu olan Till Eulenspiegel hikâyeleri öyle çoktur ki hepsini size anlatmaya kalksaydım bu kitabı yerinden kaldıramaz, bir yerden bir yere taÇyamazdınız. O nedenle sizlere Eulenspiegel'in tuhaf hikayelerinden sadece on ikisini anlatacağım.”¹⁸ Görüldüğü gibi Alman toplumu için Till Eulenspiegel, bugün de önemli kültürel bir değerdir.

3.Nasrettin Hoca ve Till Eulenspiegel

Fıkralarında ince bir espri anlayıÇ ile olayları değerlendiren ve toplumsal çarpıklıkları kendine has üslubu ile eleÇiren Nasreddin Hoca, Türk mizah tarihinde özel bir yere sahiptir. Nasreddin Hoca Anadolu insanına gülmeyi öğretmiÇ,büyük bir düşünürve büyük bir filozoftur.

¹⁷ Erich Kastner, *Soytarının Tuhaf Hikayeleri*, Çev., Süheyla Kaya, Can Yay., İstanbul 2012

¹⁸ Age., s.10

Nasrettin Hoca fıkralarında, insan ilişkilerini ele alır. Toplumsal mesajlar verir. Güldürürken düğündürür, düğündürürken güldürür ve öğretir. Çünkü o, aynı zamanda bir hocadır. Till Eulenspiegel ise Nasrettin Hoca'dan yaklaşık 100 yıl sonra yaşar. O da Alman edebiyatında önemli bir isimdir. Kendi kültürünün değerleriyle donanmıştır. Nasrettin Hoca'ya benzer. Dünya mizah tarihinde önemli yerleri olan bu iki isim, dünya insanlarına, tüm acılara rağmen gülmeyi öğretmiştir: "Her iki karakterde de zeki gözlemler, din, ahlak ve toplumsal değerler arasında doğrudan bir eleştiriyi birleştirir. Bu iki kahraman da gülümsemenin zaman ve mekânla sınırlı olmadığını bize gösteriyorlar."¹⁹

Till de tıpkı Nasrettin Hoca gibi ilahi bir durum yaşadıkdan sonra mizahi bir ustalık kazanır. Bu durum bir bakıma dua vasıtasıyla gerçekleşir. Till, üç kez vaftiz edilir. Bu durum üzerine Papaz Çınarı söyler: "Umarım çocukla ilgili her şey yolunda gider! Üç kez vaftiz edilmeye hiçbir çocuk dayanamaz. Her şeyin fazlası zarar."²⁰ Nasrettin Hoca'nın mizahi yeteneğini kazanması Eflatun Cem Güney'in *Nasrettin Hoca Fıkraları* adlı eserinde şu şekilde anlatılır: "Bizim Nasreddin Hoca'nın bir hocası, o hocaların da bir kınalı kuzusu varmış. Mollaları dersin karda gezip, izini belli etmez soyundanmış. Hepsisi de tilki mi tilki; çoğunun kurudan bir kulağı eksikmiş. Bir gün allem etmiş, kallem etmiş, kuzucuğun kanına girmiş. Hocaları bunları sıra dayasına çekip bu işe kimin parmağı olduğunu sorup soruşturmaya başlamış. Biri, "ben kulağından tutup getirdim!" demiş. Öbürü, "ben de yatırıp ayaklarını bağladım!" demiş. Öteki, "ben de bismillah deyip kestim kuzucuğu" demiş. Beriki, "ben yüzüm yüzüm derisini yüzdüm!" demiş. Hâsılı, kim ne yaptıysa bülbül gibi söylemiş ve lâkin yüreğinin başı öyle bir yanmış, öyle bir yanıdığı ki, "dilerim Allah'tan, kim ne yaptıysa, yaptığına uğrasın... Sen gözden, kulaktan olasın... Sen elden ayaktan düşsin... Senin boynun cellat sanına gelsin... Senin de derin yüzüm yüzüm yüzülsün..." diye beddua ettikten geri döner:

"Bre molla, sen ne halt ettin?" diye sormuş. Molla Nasrettin de:

"Ben de başçılarındaki durup bunların haline güldüm!" deyince, hocası:

"Öyle ise, kıyamete kadar senin de haline gülsünler!" demiş. Her dua yerini bulmaz ama, yerin, göğün kapılarının açık olduğu bir zamana rastlamış olacak ki, bu dua yerini bulmuş...²¹

"Nasreddin Hoca gülmecelerinde dile gelen, onun kişiliğinde, halkın duygularını yansıtan başka bir özellik de eğgin yeridir. Hoca eğginden ayrı düğünülemez, onun tahtı, bineği olan eğik gerçekte bir yergi ve alay öğesidir. Anadolu insanının yarattığı gülmece ürünlerinde atın yeri yoktur denilebilir. Eğik, acıya, sıkıntıya, dayığa, açlığa katlanmanın en yaygın simgesidir. Soyluların, sarayların çevresinde üretilmiş gülmecelerde eğik bulunmaz, oysa at geniş bir yer tutar.²² Nasreddin Hoca genellikle eğgine ters binmiş bir şekilde canlandırılır. Prof. Dr. Saim Sakaoğlu bir konuşmasında Çınarı söylüyor: "Almanlar"ın Nasreddin Hocası sayılan Eulenspiegel de bizim Akşehirli Nasreddin Hoca gibi eğgine ters binmesiyle tanınıyor. Eulenspiegel hikayelerinde Hoca gibi çift anlama sahip söz oyunları, sözde alçakgönüllü kentlilere ve soylulara karşı eleştiriler yöneltir. Köylüleri soylular karşısında galip gösteren hikayeleri vardır ve Alman mizahının önemli bir kilometre taşı olan Eulenspiegel, halk arasında, Türkiye'deki Nasreddin Hoca gibi çok yaygın ve meşhurdur."²³ Eulenspiegel ile Nasreddin Hoca arasındaki bu sembol benzerliğinin neden kaynaklandığının tam olarak bilinmediğini belirten Sakaoğlu, mizahçıların hazırcevaplıkları ve espri yeteneklerinin yanı sıra eğge ters binmek gibi topluma garip gelen davranışlarıyla da tanındıklarına dikkati çeker. Eulenspiegel'in ve Nasrettin Hoca'nın eğge okuma öğretme

¹⁹ Bkz., Ernst Seibert, Nasrettin Hoca ve Till Eulenspiegel, Filoloji ve kültürel çalışmalar tezi, 21 Nisan 2009, s.106

²⁰ Erich Kastner, Soytarının Tuhaf Hikayeleri, Çev., Süheyla Kaya, Can Yay., İstanbul 2012, s.11, 13

²¹ Eflatun Cem Güney, Nasrettin Hoca Fıkraları, İstanbul 1995, s.123-126

²² <http://www.kultur.gov.tr/TR/belge/1-14771/nasreddin-hocanin-hayati.html>

²³ <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/162731.asp> (30.07.2012)

hikayeleri vardır. Eulenspiegel'in hikayesi şöyledir: Her Çaydan anlayan Eulenspiegel'in kendilerini tuzağa düşürmesinden çekinen üniversite rektörü ve öğrenciler öyle bir Çay bulurlar ki Till'in bunun üstesinden gelemeyeceğine inanırlar. Bir eÇek satın alıp onu Till'in yanına getirirler. EÇeÇ okuma yazma öğretip öğretemeyeceğini sorarlar. Till, olumlu bir yanıt verir. Yalnız bu zaman alacaktır. Tahminen 20 yıl. Rektör bu süreyi kabul eder. Ders için beÇyüz gümüÇpara da alır. Eulenspiegel hayvanı ahıra götürüp yemliğe ilk sayfalarına yulaf serpiÇirdiği kalın, eski bir kitap koyar. EÇekyulafı bulmak için sayfaları çevirir. Yulaf bitince de anırmaya baÇar. Bir hafta sonra rektöre kendisini ve öğrencisi eÇeÇi ziyaret etmesini ister. Çünkü öğrencisi eÇek Çindiden birkaç harf öğrenmiÇtir. Öğrenciler ve rektör hana gelirler. Yemliğe bir kitap koyan Eulenspiegel, bir günden beri aç olan eÇeÇi de getirir. Zavallı eÇek kitabın sayfalarını yulaf bulabilirim umuduyla çevirir. Yulafı bulamaz ve Ai diye baÇırır. Eulenspiegel, A ve Çyi öğrenen eÇeÇe, O ve A'yı da öğreteceğini söyleyince olanlar olur. Rektör öfke ile kalp krizi geçirir. Till de eÇeÇi ahırdan kovar. Aynı gün kentten ayrılır. Nasrettin Hoca'nın hikayesi de Çı Çekildedir: "Hoca bir gün Timur ile sohbet ediyormuÇ. Söz Hoca'nın eÇeÇine gelmiÇ. Nasrettin Hoca:

- Ben, eÇeÇime okuma öğretirim, demiÇ. Timur, pek inanmamıÇama doğrusu merak da etmiÇ:

- Hoca, demiÇ, a sana bir kese altın. Öğret bakalım eÇeÇine okumayı!

Hoca, bu iÇiÇin üç yıl süre istemiÇ. AnlaÇmıÇlar. Bu iddiayı duyanlar:

- Aman Hocam, ne yaptın? DemiÇler, öğretemezsen Timur seni öldürür.

Hoca, umursamaz bir tavırla:

- Adam sen de, demiÇ. Üç yıla kadar ya Timur ölür ya eÇek, ya da ben ölürüm...²⁴

"Kimi zaman fıkralarda Hoca kendini komik duruma düşür. Nasrettin Hoca, yalnızca insanların ve toplumun dönüÇümüyle ilgilenmiÇimizahi bir halk bilgisi olarak karÇımıza çıkmakta ve iktidar algısını kendi merkezinde konumlandırmaktadır."²⁵ Nasrettin Hoca fıkralarında iktidar karÇısında, güler yüzlülüğün, cesaretin, temkinli olmanın neler yapabileceğini gösteren güzel bir örnektir. Eulenspiegel ise gezdiği yerlerde otoriteyi simgeleyen pek çok kiÇyi kızdırır. Alman soylusu Anhalt dıÇında Lüneburg Dükü tarafından da kovulur. Dükün bölgesinden geçmek zorunda kaldığında da aklına bir fikir gelir. Bir at, bir yük arabası satın alır. Yük arabasına toprak yükleterek bütün bedenini toprağın içine oturtur. Dükün bir daha topraklarından geçmesi halinde asılacağını söylemesi üzerine bu çareyi akıl etmiÇtir. Dük onu görünce arabadan inmesini söyler. Eulenspiegel "Çı an kendi topraklarımda oturuyorum. Bu toprağı bir köylüden tamamen yasal yollardan satın aldım. Önce toprak köylüye aitti. ğimdi ise benim oldu. Ama toprak kesinlikle sizin değıl" deyince Dük öfke ile "toprağının da, senin de canınız cehenneme, dolandırıcı herif" diye baÇırır. "Eğer bir daha buralara gelersen seni atın ve arabarla birlikte asarım" der. Till Eulenspiegel'in otorite üzerinde iÇe böyle olumsuz bir etkisi var.

"Nasrettin Hoca, yaÇama bilgilerini aktarırken kendisini değıÇık kimliklerle gösterir: Hoca, bağlamına uygun olarak kadıdır, hocadır, satıcıdır, kocadır, yöneticilerin sohbetçisidir, borçludur, babadır, komÇudur, konuktur, davacıdır, haksızlığa uğramıÇbiridir, hırsızlığa yeltenen bir insandır, yalancıdır, palavracıdır, oduncudur, avcıdır, davacı vekilidir, rüÇet vericidir, atıÇnacıdır... Bu da özelde Anadolu'nun, genelde bütün dünyanın insan haritasını verir bize."²⁶

²⁴ Yusuf Çotuksöken, Nasrettin Hoca Fıkraları "Çıeleme – Derleme", Çstabul 1996, s.132

²⁵ Pertev Naili, Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969

²⁶ Yusuf Çotuksöken, Nasrettin Hoca Fıkraları "Çıeleme – Derleme", Çstabul 1996, s.117-122

Eulenspiegel de gezip gördüğü birçok yerde farklı iÇerle uğraÇır, farklı meslek dallarını dener.

Eulenspiegel gün gelir hastaları iyileÇirir, borazancı olur, eÇe okuma öğretir, terzileri aydınlatır vb. Bugün Nasrettin Hoca'yı ve Till Eulenspiegel'i bir arada ele alan bazı çalıÇnalar rastlanmaktadır. Ancak bu çalıÇnalar oldukça yetersizdir. 2004 yılında Almanya'nın baÇkenti Berlin'de Nasrettin Hoca'nın tanınmıÇ fıkralarından seçmeler Almanca olarak "Molla Nasrudin" adıyla Dieter Göbel tarafından bir araya getirilir. Toplantıda, saz eÇiğinde anlatılan Nasrettin Hoca fıkraları Türk ve Alman dinleyicilere keyifli dakikalar yaÇtır. Programdan sonra konuÇın Göbel, Nasreddin Hoca kiÇliğinin çeÇtli isimler altında Fas'tan Hindistan'a kadar tanındığını, toplantının amacının da Nasrettin Hoca'yı Almanlara daha iyi tanıtmak olduğunu söyler. Almanların da Nasrettin Hoca tiplemesinde Till Eulenspiegel'e sahip olduklarını ve bu kiÇnin de Nasrettin Hoca'yla aynı dönemde yaÇadığına iÇaet eden Göbel, "Almanlar bu CD'yi dinledikten sonra Türklerle ortak noktaları olduğunu anlayacaklardır. Bu da insanları bir araya getirecek ve birbirleriyle kaynaÇıracaktır. Bu projemle dünyayı deÇiÇirmek deÇil, insanların ortak yönlerini ortaya çıkarmak istiyorum" der.²⁷ Gerçekten de dünya barıÇına hala hizmet eden bu halk kahramanları, insanları mizah yoluyla birleÇirmekte, güldürürken de düÇündürmektedir. Bir diğerkalıÇna da 2009 yılında yapılan bir tez çalıÇnasıdır.²⁸

Bir seyahat Çirketi de Eulenspiegel'in Çhri Mölln'ü görmek isteyenlere "sizi biraz kandırabilir miyiz?" baÇığı altında bir çağrı yapmıÇtır. Bu turistik çağrı dikkat çekici öğeler taÇırmaktadır: "Bir adam Nasreddin Hoca'ya gelir ve eÇeğini ödünÇ almak ister, Hoca der ki: vereyim ama eÇek burada deÇil ki. O sırada eÇek damda anırmaya baÇar, adam hocaya neden yalan söylüyorsun? EÇek iÇe evde ya! Der. Bunun üzerine Hoca: Ne olmuÇyani, sen bana mı yoksa eÇe mi inanıyorsun? Diye sorar. Nasreddin Hoca Türkler için neyse, Till Eulenspiegel de Almanlar için o dur: Derin anlamlı fıkralar, komik hikayeler ve gülmeceler ile halka ayna tutmuÇardır. Mölln'de Till Eulenspiegel'in izlerini takip ederken Türkiye'nin de akıllı delisine rastlayacaksınız." KeÇif Turunun programı da Çı Çkildedir:

- Mölln size Till Eulenspiegel- usulü hoÇ ıldiniz diyor- sürprizlerle karÇılaÇın!
- Eulenspiegel müzesinde bu Mölln'lü, herkesle Çakayla birlikte alay eden ünlüyü tanıyacaksınız
- Eulenspiegel'in izlerinde bu Çirin ve küçücük Çhri dolaÇın – daracık sokaklardan geçip Nicolai kilisesine ve manzara kulesine gidin
- Fortuna (Romalıların tarih ilahesi) Eulenspiegel - ÇeÇmesinde sesleniyor: Eğer Till Eulenspiegel'in baÇparmağını ve ayağını ovalarsanız, çeÇne sizin bütün dileklerinizi yerine getirir. – böyle söylenir, aslı var mı yok mu bilinmez... Belki gerçekten Çansınız vardır bugün, onun için size bir rubbelfixlos hediye ediyoruz
- Öğleden sonra sizi MS Till gemisi ile kanalda romantik bir geziye davet ediyoruz
- AkÇam yemeğinde nefis bir alabalık menüsü, Lauenburg gölleri yöresinden bir balık spesyalitesi ve arkasından tatlı olarak Nasreddin Hoca'yı da anmak amacıyla 1001 geceyi hatırlatan tatlılar

²⁷ <http://www.milliyet.com.tr/2004/09/22/son/sondun22.html> (30.07.2012)

²⁸ Bkz.,Ernst, Seibert Nasrettin Hoca ve Till Eulenspiegel, Filoloji ve kültürel çalıÇnalar tezi, 21 Nisan 2009

- Çılgın seyahatinizin anısı olarak size “Nasreddin Hoca, Türkiye’nin Till Eulenspiegel’i” adlı kitabı hediye edeceğiz.²⁹

Sonuç

Her toplumun yetiştirdiği halk kahramanları vardır. Onlar içinden çıktıkları toplumun zekâ ve bilgisini, hazır cevaplığını simgelerler. Yaşıyor yaşımadıklarına ilişkin Güpheler belki de ortak bir duyuru ve anlayışın sembolü olmalarından kaynaklanabilir. Mizahi açıdan olayları ele almaları sevilme nedenlerinden biridir. Toplumun eğitmeni, dini ve kültürel açıdan merkezi olan bu halk kahramanlarının mezarları bile espirilidir. Till Eulenspiegel’in mezarı dikinedir. Nasrettin Hoca’nın mezarının kapısında ise kocaman bir kilit vardır. Her ikisi de olağanüstü bir olaydan sonra bazı vasıflar kazanmışlardır. Eğe ya da ata binişeri, giyim kuşanları bile çevrelerinde bulunan insanlardan farklı renkler taşıyor. Her ikisi de kıyafet açısından ilgi çekici ve sevimlidir. Her ikisi için de çok ayrı bir önem taşıyor. Yalnız Till Eulenspiegel, Nasrettin Hoca gibi insanların üzerinde olumlu bir etki bırakmaz. O, insanları güldürmekle birlikte biraz da komik düğmenin peşindedir. Kurnazdır, beceriklidir. Her defasında hızla olay mahalini terkeder. Yanlış anlamaya dayalı güldürü hem Nasrettin Hoca’da, hem de Till Eulenspiegel’de mevcuttur. Her ikisi de olağanüstü bir olaydan sonra bazı vasıflar kazanmışlardır. Her iki kahraman da özellikle günümüzde çocuklara yönelik eğitici yayınların başkahramanı olarak görev yapmaktadır. Ancak bir gerçek vardır ki, senfonilere filmlere konu olan, iki müzesi bulunan Till Eulenspiegel’e karşılık Nasrettin Hoca günümüzde daha az hatırlanmaktadır. Bunun nedeni belki de elimizde olan değerlerin kıymetini bilememekten, onlardan hammadde olarak yararlanamamaktan kaynaklanabilir. Nasrettin Hoca, bir Anadolu bilgesidir. Öğretmendir, felsefecidir. Tasavvuf ehlidir. Bu özellikleriyle Nasrettin Hoca, gerçekten de milli ve evrenseldir. Ancak Till Eulenspiegel de bir o kadar taşıdığı özelliklerle milli, evrensel ve değerlidir. Doğru olan bu güçlü ortak yanları ortaya çıkarmak, özellikle onları birbirinden ayıran ve birleştiren unsurları belirlemektir.

Nasrettin Hoca ve Till Eulenspiegel hakkında yapılan bazı değerlendirmeler vardır. Bunlardan biri: “Çok sayıda anekdotları olan Eulenspiegel kadar popüler bu bilge din adamı, Alman mevkidaşını az da olsa anımsatmaktadır.”³⁰ Bir diğer değerlendirme de: “Nasrettin Hoca, bir zamanların Atinasında asillere hizmet veren esir Manisalı Ezop’u ya da Büyük İskender’e çekil güneşinden diyecek kadar cüretli, elinde fener gündüzleri köşeye bucak adam arayan Sinoplu Diyojen değildir. Arapların kelli- felli Cuhası, Bulgarların Çılgın Peteri, Nasrettin Hoca’nın eline su dökemez. Almanların maskaralıklarına katıla katıla güldükleri Till Eulenspiegel bir saray soytarısı, bir sirk palyosudur. Nasrettin Hoca’nın fıkralarını yorumlarsanız Ahmet Yesevi gibi, Mevlana gibi ağırlığı olan ciddi bir halk filozofudur. İngilizlerin pek övündüğü koca göbekli papaz Pfaffe Amis’le Nasrettin Hoca bir araya gelemaz. İtalyanların Scaramuccia’sı da enteresan bir tip ve komedi ustası, hatta Molière’in bu kişiden ilham alarak komedilerini yazdığını söyleyenler var. Ama Nasrettin Hoca’nın espri gücüyle boy ölçücek güçte değil. İspanyol yazar Servantes’in yarattığı Don Kişot, Nasrettin Hoca’nın yanında çok yavan kalır.”³¹ Doğru olan Nasrettin Hoca’yı ve Till Eulenspiegel’i taşıdıkları milli ve evrensel değerlerle zengin bir kaynak olarak görebilmek ve onlardan yeni, orijinal eserlerin oluşumunda yararlanılabilecek birer malzeme olarak da faydalanabilmektir. Dünya barışına mizah yoluyla hizmet eden bu isimler hakkında yapılacak araştırmalar geleceğe de ışık tutacaktır.

²⁹ Till Eulenspiegel Nasreddin Hoca ile karşılaştırıyor - <http://www.sh>

geheimnis.de/index.php?option=com_staticxt&staticfile=index.php?option=com_staticxt&Itemid=608&id=30&kat=moel
ln (30.07.2012)

³⁰ <http://www.dasbiber.at/node/1078> (30.07.2012)

³¹ Mehmet Önder, Nasrettin Hoca Gerçeği, Nasrettin Hoca’ya Armağan, Oğlak Yay., İstanbul 1996, s.269

KAYNAKÇA

- ACAROĞLU, M. (1990), “Nasrettin Hoca’nın ikiz kardeĞeri, bunlar arasındaki benzerlikler ve ayrılıklar”, *I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri, 15-17 Mayıs 1989, Ankara-Ankara: Kùltür Bakanlığı*
- BORATAV, Pertev Naili, *Nasrettin Hoca Çeşitlenmelerinde Tùrlù Etkenler Üzerine, Nasrettin Hoca*, Ankara,1996 (30.07.2012)
- BORATAV, Pertev Naili, *Az Gittik Uz Gittik*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969
- BORATAV, Pertev Naili, *Nasrettin Hoca*, Ğstanbul 1995
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf, *Nasrettin Hoca Fıkraları “ Ğnceleme – Derleme”*, Ğstanbul 1996
- KABACALI, Alpay, *Çeşitli Yönleriyle Nasrettin Hoca, Tarihi Kişiliğı, Fıkraları*, Özgür Yay., Ğstanbul 1991
- KASTNER, Erich, *Soytarının Tuhaf Hikayeleri*,Çev., Süheyla Kaya, Can Yay., Ğstanbul 2012
- KONYALI, Ğbrahim Hakkı, *Akşehir*, Ğstanbul 1945
- <http://www.kultur.gov.tr/TR/belge/1-14771/nasreddin-hocanın-hayati.html> (30.07.2012)
- NASRATTINOĞLU, Ğıfan Ünver, “Yirmi Üç Molla Nasrettin”, *Nasrettin Hoca’ya Armağan*, Oğlak Yay.,1966
- ORAZAYEV, Hasan (1996), “Kumuklarda Molla Nasreddin”. *V. Milletlerarası Türk Halk Kùltürù Kongresi, Nasreddin Hoca Seksiyonu Bildirileri*.-Ankara: Kùltür Bakanlığı: 176-180.ss. Tavkul, Ufuk, *Kafkaslarda Nasrettin Hoca, “Sovyet Ğeolojisi Açısından Karaçay Folklorundaki Nasra Hoca Fıkralarının Sosyo-Kùltürel Tahlili”*, - *I. Uluslararası Akşehir Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*.-AkĞehir, 2005
- ÖNDER, Mehmet, *Nasrettin Hoca Gerçeğı, Nasrettin Hoca’ya Armağan*,Oğlak Yay., Ğstanbul 1996
- ÖZÇELİK, Mustafa, “Anadolu’nun Gülen Yüzü Nasrettin Hoca”, *Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 43, Temmuz 2012
- SAUSSEY, Edmond, *La Litterature Populaire Turque*, Çeviren: Ğhan BaĞöz, Türk Halk Edebiyatı, 1952
- SEĞERT, Ernst, *Nasrettin Hoca ve Till Eulenspiegel*, Filoloji ve kùltürel çalıĞmalar tezi, 21 Nisan 2009
- Till Eulenspiegel Nasreddin Hoca ile karĞılaĞyor - http://www.sh-geheimnis.de/index.php?option=com_staticxt&staticfile=index.php?option=com_staticxt&Itemid=608&id=30&kat=moelln(30.07.2012)
- <http://www.sinemalar.com/film/122604/till-eulenspiegel> (30.07.2012)
- <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/162731.asp> (30.07.2012)
- <http://www.dasbiber.at/node/1078> (30.07.2012)
- Giufa Maddesi, Vikipedi, Özgür Ansiklopedi (30.07.2012)
- Nasrettin Hoca,<http://tr.wikipedia.org/wiki> (30.07.2012)
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Alman_edebiyati (30.07.2012)
- <http://www.milliyet.com.tr/2004/09/22/son/sondun22.html> (30.07.2012)



REASONS BEHIND NON-MUSLIMS' ALLEGIANCE TO THE OTTOMAN STATE

*Ramazan GÜNAY**

ABSTRACT

From the year of establishment on, the Ottoman Empire carried out a policy of enlargement towards the west where non-Muslim inhabited. As it set out with the idea of "Gaza" (holy war), the Ottoman Empire first annexed the west of Anatolia and later the central regions of Europe and the Balkans. The Ottoman State did not interfere with the established rules, traditions and beliefs of people who were old residents in the new conquered lands. It gave large freedoms to people in conquered lands and preferred to make a harmony with them and classified the citizens under its rule according to their religion/sect. It is not sensible to claim that just military power led non-Muslims, who lived under the Ottoman rule for about five/six centuries, to live under the rule of another state for so long. Within the frame of the rights of Dhimmies and national system, religious, juridical, economic and social rights granted to non-Muslims help us understand the reason why non-Muslims were loyal to the Ottoman State for so long.

In this article, the causes of faith of non-Muslims to the Ottoman State have been assessed and this assessment has been made based on the sources of that period. These documents from Ottoman Archives, which have not been used yet, belong to Ottoman period from 16th to 19th century. These documents have been selected from *Şer'iye Sicilleri* (the Qadi's archives/Shari'a local court records) and *Ahkâm-Şikâyet Defterleri* (Register of Verdicts-Complaint) called records of Divan-ı Hümayun (Council of State).

Key Words: Ottoman State, Dhimmi, Millet System, Non-Muslim.

GAYRİMÜSLİMLERİN OSMANLI DEVLETİ'NE BAĞLILIK NEDENLERİ

ÖZET

Osmanlı Devleti, kuruluş yıllarından itibaren gayrimüslimlerin meskun olduğu Batı'ya doğru genişleme siyaseti izlemiştir. Gaza düşüncesiyle hareket ettiğinden dolayı da öncelikle Anadolu'nun batısı, daha sonra Balkanlar ve Avrupa'nın içlerine kadar olan bölgeyi hakimiyeti altına almıştır. Osmanlı Devleti, yeni ele geçirdiği yerlerde bulunan o yörenin eski sakinlerinin yerleşik birçok kural, gelenek ve inançlarına karışmamıştır. Osmanlılar, fethettiği coğrafyalarda bulunan insanlara geniş hürriyetler tanımış, halkla kaynaşma yolunu tercih etmiş ve hakimiyeti altında bulunan bütün vatandaşlarını mensup oldukları din/mezhebe göre sınıflandırmıştır. Yaklaşık olarak beş/altı

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, El-mek: ragun1@hotmail.com

asır Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında yaşamış olan gayrimüslimlerin, bu kadar uzun bir süre başka bir devletin hakimiyeti altında kalmalarını sadece askeri bir güç ile izah etmek doğru olmayacaktır. Zimmi hukuku ve millet sistemi çerçevesinde gayrimüslimlere tanınan dini, hukuki, iktisadi ve sosyal alanlardaki haklar, gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti'ne bu kadar uzun süre bağlılıklarını izah etmede bize yardımcı olacaktır.

Bu makalede gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti'ne bağlılık nedenleri değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme o dönemin kaynakları esas alınarak yapılmıştır. Bu kaynaklar, Osmanlı dönemine ait olan ve 16-19. yüzyıllar arasında tutulan Osmanlı arşivlerinden alınan değişik belgeler kullanılmıştır. Bunlar, o dönemin hayatını yansıtan *Şer'iyye Sicilleri* adı verilen ve yerel mahkemelerde tutulan kayıtlar ile *Ahkâm-Şikâyet Defterleri* adı verilen ve merkez karar organı olan Divan-ı Hümayun'da tutulan kayıtlar arasından seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Zimmi, Millet Sistemi, Gayrimüslim.

Introduction

In a time that a dominant element regarded the foreigners as enemies and do not give them even their basic rights, the idea system which has been represented by the Ottomans has given a lot of rights¹ in different areas to its own citizens of different religious background. The founder and dominate element was Muslims in the Ottoman State.² Speaking of justice and (equality) there was a just application on the name of rights and duties despite the fact that Muslims were majority element in the Ottomans, ruled by Islam Law.

Ottoman Statesmen had tried to behave fairly to their citizens and in a case of grievance they tried to correct it. This condition has been a barrier to a lot of negativities in the late years of the state.

The tolerance of the Ottoman State toward its citizens of different cultures, beliefs, sects etc. has been evaluated under its own systems like that of Zimmet (Dhimme) Treaty, Millet System, freedom of economy, education, law systems, fair in justice, human rights and tolerance to its people.

Zimmet (Dhimme) Treaty

Islamic law, which has been performed by the Ottomans, has characterized persons by their citizenship. Besides, religions of persons were also an important factor in their classification. This classification is important because of the procedure which was performed by the state to citizens.³ According to Islamic law, people who are not Muslim but just believe in God live under

¹ Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler* (Translation by Bahadır Sina Şener), İmge Publication, İstanbul 1996, p 18.

² 'The Ottomans considered all Muslim groups as one community, and therefore placed all of them in one category under the heading of either Muslim', Musa Şaşmaz, "Analysis of the Population Table of the Census of Salonica of 1903-4", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Issue 5, Ankara 1994, p 350.

³ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, Vol. III, Nesil Publication, İstanbul 1991, p 248; Fatma Acun, "A Portrait of Ottoman City", *The Muslim World*, Vol. 92, Issue 3/4, Fall 2002, p 270.

the domination of Muslims were named as "zimmi-dhimmi".⁴ In fact, these people are believer of the religion of Prophet Ibrahim.⁵

Ottomans have always named "people of the book"⁶ who live within their own borders as dhimmi.⁷ Non-Muslims sometimes have been referred to as 'People of the Book', 'Ra'aya', 'Taife', 'Jemâ'at', 'Gebrân' or 'Dhimmi' too.⁸ Although getting dhimmi status belonged to people of books, in later periods, this status has been given to other people too.

Dhimmis who accepted the sovereignty of Muslims and made debit agreement had continued to live in the Islam community.⁹ If a dhimmi had gone out of borders and fought against Muslims, had not accepted the laws and courts of the state, denied giving tax, taken a Muslim out of his religion, helped to Muslims' enemies, killed a Muslim intentionally, insulted to Islam and its sacred values,¹⁰ then the debit agreement would have been broken off.

The main principle is to have tolerance towards non-Muslims. As dhimmi law applied to people of the Book (Arabic: ehl el-Kitâb) needs, dhimmi rules of an area before conquest continue to be valid after conquest.

Millet System

The Ottomans did not invent the pattern in which religion and nationality are inseparably intertwined, but it has been drawn upon the pattern of the region and intensified it.¹¹ The Ottoman State has made religious motifs at foreground on treatment to its citizens depending on the general feelings and idea of the Middle Ages. Therefore, the Ottomans have accepted each community of people with different religions and sects as "millet".¹² The system applied for this purpose has been

⁴ Claude Cahen, "Zimme", *İslam Ansiklopedisi*, Vol. XIII, İstanbul 1986, p 566; Gülnihal Bozkurt, "İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Vol. 3, Issue 1-4, İzmir 1987, p117.

⁵ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2006, p 21.

⁶ The term of People of the Book is used to indicate non-Muslim adherents to faiths who have a book of prayer. The three faiths that are mentioned in the Qur'an as people of the Book are Judaism, Sabianism and Christianity. However, many Muslim rulers and scholars have included other religions such as Hinduism and Zoroastrianism as well.

⁷ Diyarbakır Şer'iye Sicili (The Qadi's archives/Shari'a court records of Diyarbakır, hereafter referred to D.Ş.S.) No. 590, September 1817, p 4; "Non-Moslems, under sufferance, may continue to exist if they are not idolaters but communities of the peoples of the Book, that is to say, Christians and Jews. They may be allowed to profess their faith and to organize their family affairs according to their own customs; but the theory has it that they stay on their lands only on lease, paying tribute for themselves and for their lands to the Moslem state. Their status is called the status of Dhimmis", Werner J. Cahnman, "Religion and Nationality", *The American Journal of Sociology*, Vol. 49, No. 6, May, 1944, p 525.

⁸ Kamel S. Abu Jaber, "The Millet System in the Nineteenth-Century Ottoman Empire", *The Muslim World*, July 1967, Vol. 57, Issue 3, p 213; Maurus Reinkowski, *Ottoman 'Multiculturalism': The Example of the Confessional System in Lebanon*, Beirut 1999, p 3.

⁹ See for wide knowledge about condition of non-Muslims under the control of Islam, Arthur Stanley Tritton, *The Caliphs And Their Non-Muslim Subjects: A Critical Study of the Covenant of 'Umar*, Oxford University Press, 1930; Bozkurt, *ibid*, p 120.

¹⁰ Hüseyin G. Yurdaydın, "İslam Devletlerinde Müslüman Olmayanların Durumu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Vol. XXVII, Ankara 1985, p 100.

¹¹ Cahnman, *ibid*, p 526.

¹² Roderic H. Davison, *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, Isis Press, 1999, p 410; "The distinction of being member of any race was not accepted as a distinctive feature to determine a nation. Armenians who spoke the same language were recognized as Armenian, Armenian Catholic and later Armenian Protestant nations according to their belonging to churches which they were a member of. Assyrians were recognized as two separate groups according to their sects as "Syrian Catholic and Syrian Jacobites". However, Bulgarians and Greeks were considered as same groups", Mardin Şer'iye Sicili (the Qadi's archives/Shari'a court records of Mardin, hereafter referred to M.Ş.S.) No. 242, p 28 (February, 1844); Ortaylı, *ibid*, p 173.

Turkish Studies

named as “*millet system*”¹³ by people of later times. The so-called millet system provided a special status to non-Muslims and each community was transformed into an organized structure in itself.

Istanbul, as a large commercial center, was well known not only by the west communities like Genoese, Venetians and Catalans, but also by the east communities like Armenians, Arabs, Turks, Georgians and Jews. For this reason, people of different religions and ethnicities were living there.¹⁴ After the conquest of Istanbul, Sultan Mehmet II made systematic organizations of non-Muslims there. He gave an autonomous status to Jews and to Christian communities, to Armenians and to the Greeks, both of which made the state defined as religious.¹⁵ This situation has led to the emergence of the millet system-generally speaking.

In the Ottoman State, the division of society into groups according to religious lines has resulted for each individual or community to bind to a nation.¹⁶ The essence of the millet system is understood with the actions of Mehmed II who freed some churches and gave freedom to all religious members for their worships and traditions.¹⁷ After the conquest of Istanbul, Mehmed II confirmed the Gennadios Scholarias that were approved by the Orthodox people and religious representatives for the Greek patriarchate.¹⁸ In addition, he eliminated the independence of the Bulgarian and Serbian churches and attached them to the patriarch. Serb, Romanian, Bulgarian, Albanian and Orthodox Arabs have been added to the created Orthodox nation.¹⁹ Armenian Patriarchate was founded in 1461,²⁰ and the Ottoman era became brighter for Istanbul Armenians by comparison Byzantine period. Thus, unity was provided between Orthodox Christians and Armenian Patriarchate and also this unity was established here as a new application.

One of the other three religious groups Jews were recognized as millet also during the reign of Mehmed the Conqueror.²¹ A religious leadership institution had been created to the Jews headed by Chief Rabbi (Hahambashi). But it can be inferred that the Chief Rabbi (Hahambashi) had no wide domain because of paucity of Jew population. The Jew population increased when the Ottoman State saved Jews from the massacres of Spain and brought them to their territory.²²

¹³ “It is commonly supposed that the *millet system* was the framework within which the Ottoman state ruled its non-Muslim subjects. This view is based on the assumption that the Ottoman government usually dealt with zimmi-dhimmis of all denominations as members of a community, not as individuals”, Benjamin Braude, “Foundation Myths of the Millet System,” in **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, Vol. 1, eds. Benjamin Braude and Bernard Lewis (Publisher: Homes & Meier, New York 1982, p 69; Cahnman, *ibid*, p 525.

¹⁴ Robert Mantran, “Foreign Merchants and the Minorities in Istanbul during the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, **Christian and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, eds. Benjamin Braude and Bernard Lewis (Publisher: Homes & Meier, New York 1982), Vol. I, New York 1982, p 127.

¹⁵ Hagop Barsoumian, “The Dual Role of the Armenian Amira Class Within the Ottoman Government and the Armenian Millet (1750-1850)”, **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, Vol. 1, eds. Benjamin Braude and Bernard Lewis (Publisher: Homes & Meier, New York 1982, p 171.

¹⁶ Yonca Anzerlioğlu, “The Revolts of Nestorian Christians Against the Ottoman Empire and the Republic of Turkey”, **The Muslim World**, Vol. 100, Issue 1, January 2010, p 46.

¹⁷ Ahmet Akgündüz, **Bilinmeyen Osmanlı**, OSAM Publication, İstanbul 2000, p 359.

¹⁸ Bruce Masters, **Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism**, Cambridge University Press, 2001, p 99-100; Hikmet Özdemir, “Azınlıklar İçin Bir Osmanlı-Türk Klasığı: 1453 İstanbul Sözleşmesi”, (ed. Güler Eren), **Osmanlı: Toplum**, Vol. 4, Yeni Türkiye Publication, Ankara 1999, p 224.

¹⁹ Richard Clogg, “The Greek Millet in the Ottoman Empire”, **Christian and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, eds. Benjamin Braude and Bernard Lewis (Publisher: Homes & Meier, New York 1982), Vol. I, New York 1982, p 185.

²⁰ Kevork B. Bardakjian “The Rise of the Armenian Patriarchate of Constantinople”, **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, Vol. 1, eds. Benjamin Braude and Bernard Lewis (Publisher: Homes & Meier), New York 1982, p 89.

²¹ Şaşmaz, *ibid*, p 352.

²² Mark A. Epstein, “The Leadership of the Ottoman Jews in the Fifteenth and Sixteenth Centuries” **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, Vol. 1, eds. Benjamin Braude and Bernard Lewis (Publisher: Homes & Meier, New York 1982), pp 101-102; Joseph R. Hacker, “Ottoman Policy Toward The Jews and

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Ottoman rulers had not left its non-Muslim citizens scattered living on its domain lands and did not accept each of them as collocutor. Instead, they chose to control them by appointing a person as their leadership from their religion and sects. Non-Muslims usually established relations with ruling class by their leaders, and nation leaders were responsible for nations' behaviors, tax and other obligations against the sultans and their officers. Therefore, opposition or disrespecting to religious leader was considered to be made against the state.²³

The Causes of Faith of Non-Muslims to the Ottoman State

As a frontier principality of Selcukids, established to West of Anatolia by Selcukids, Ottoman Principality developed rapidly in a short period of time unlike other principalities founded in Anatolia. This development was mostly towards the west where non-Muslims settled. When analyzing the factors of developing and ruling Ottomans there for centuries, it is clear that the treatment of Ottomans to the non-Muslims who live within its frontiers is highly effective.²⁴

Fairly Treatment

Ottomans have always given freedoms in broad manners to people in conquered places that had different troubles until that day, choice to mix with people by giving an end to the unfair treatments made against them.²⁵ Despite some negative developments that occurred over time, Ottoman Statesmen, without distinction of religion of their citizens, have tried to embarrass all individuals against injustices.

The protection of non-Muslims against both inside and outside dangers has been considered to be a task of the state based on the Dhimme agreement. Therefore, the Ottomans have protected their non-Muslim citizens same as the Muslim citizens from the beginning of the state. In the case of any injustice, their matters have been investigated, and people who have persecuted them, if found guilty, would be punished regardless of their authorities,²⁶ or belonging to whatever religion and ethnicity.²⁷ It is known that the Ottoman rulers had positive approach towards non-

Jewish Attitudes Toward The Ottomans During the Fifteenth Century” **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, Vol. I, eds. Benjamin Braude and Bernard Lewis (Publisher: Homes & Meier), New York 1982, pp 117-118.

²³ Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Vol. I, Cambridge University Press, New York 1997, pp 151-153.

²⁴ “Osman Bey, who is considered as the founder of the Ottoman State, was staying in Iznik during a fair that was held there. An argument broke out between the soldiers of coterminous Isfendiyyar and local non-Muslim people who came to the bazaar to do shopping. The soldiers had beaten the people who were at the bazaar and taken their belongings forcibly from them in order to sell. While the soldiers were leaving, the oppressed non-Muslim people complained the situation to the Osman Bey and wanted justice from him. Osman Bey evaluated these complaints and brought the soldiers in front of court to execute them. After the trial, the soldiers were found guilty, the belongings of non-Muslims were taken from them and they were punished. The protection of Osman Bey for non-Muslims against Muslims affected those non-Muslim people who were distressed by the oppression of Byzantium. Wherever these persons went, they talked about this situation and the event became widespread. In a short period of time, the event spread among the people around Bursa.”, Abdüllatif Suphi Paşa, **Umur-ı Devlet Hakkında Sultan Abdülaziz'e Takdim Edilen Layiha**, İstanbul, 1281 (1864-1865), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No: 839, p 2-3.

²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Vol. I, Türk Tarih Kurumu Publication, Ankara 1983, p 182.

²⁶ “A non-Muslim named David claimed that his belongings had been taken by Diyarbakir chamberlain forcibly and for that reason, he wanted his belongings back. In order to investigate the event and prevent any injustice, a decree by Sultan was sent to the governor of Amid.”, Başbakanlık Osmanlı Arşivi [Ottoman Archive of Prime Ministry]; (Ottoman Archive of Prime Ministry, hereafter referred to as BOA), Bab-ı Asaî Divan-ı Hümayun Sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterler, Defter (the Bab-ı Asaî Registers of Imperial Council, Judgements of Diyarbakır Registers, Register, hereafter referred to DVNS.AHK.DB.d.) 8, p 67-68 (Nisan 1810).

²⁷ “A decree by Sultan was sent to the Mushir of Diyarbakir province and to the governor of Çermik so as to investigate an event and prevent injustice following claims that a Muslim named Ali in Çüngüş, a county of Diyarbakır, had unfairly taken money from non-Muslims.”, BOA, DVNS.AHK.DB.d. 8, p 67-68 (February, 1843).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Muslims within the framework of neighborhood relations.²⁸ Non-Muslims expressed their satisfaction for rulers who had no discriminatory treatment.²⁹

As a result of fair treatment of Ottomans to the non-Muslims from the time of establishment, non-Muslims have felt themselves secure. As a result of this peaceful feeling, non-Muslims have not looked for an alternative power to the Ottomans.

Freedom of Religious Beliefs

The Ottoman State was ruled by Islamic law. Therefore, there is a need to look at the Qur'an -the Holy Book of Muslim- which is the main stream of Islamic law, and the Ottomans approaches were based on it. Qur'an introduces itself as the confirmer of former holy books and introduces Prophet Mohammed (Arabic: Muhammed) as a follower of former prophets. Islam has aimed to bring forward common-points of believers of other religions, stating that all people are coming from the same mother and father. It has moved from a minimum point of joint. While introducing its doctrines, indirectly critical to the believers of other beliefs on some issues, Qur'an has not developed a hostile manner, has not chosen insulting and provocative treatment.³⁰

The Ottoman State has not even touched on many rules of newly conquered place's inhabitants and has never forced them to change their beliefs or religions. The Ottoman Empire was tolerant of other religions, in accordance with Islamic law and tradition, and its Christian and Jews subjects lived, on the whole, in peace and security.³¹ Taking the "tolerance" as a principle, Ottoman has shown an utmost care so that each nation could continue to live with their religions, traditions and laws.

The Ottoman State has released the Greeks, Armenians and Jews to establish their own religious, administrative, judicial and educational institutions like schools, courts, orphanages, hospitals etc. and let them regulate those institutions within the framework of their religious, languages and traditions.³² However, they were asked to give taxes, comply with the law and the general order.

Each leader chosen by congregation, given charter by the state and appointed by the sultan was on the top of each congregation accepted as a nation. The religious leader's authority was said in these charters which not changed for centuries.³³ The leaders of congregations were appointed for lifetime and were not discharged unless committing a serious crime.³⁴

²⁸ "The founder of the Ottoman State gave his commodities to non-Muslims of Birecik as custody when he went to plateaus with his tribe. When he returned back, he gave them gifts such as oil, cheese and rugs. There was a consistent friendship between Osman Bey and his father Ertuğrul Bey with their non-Muslim neighbours and they had confidence in one another. Osman Bey would go to the weddings of non-Muslims and gave them gifts regardless of their being non-Muslim", Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1990, p 24.

²⁹ It is seen that there were a lot of non-Muslims who sent letters to the governments of the Ottomans about their officers stating that they were pleased with them and expected them to continue their service., M.Ş.S. No. 259, Document 461 (March 3, 1599).

³⁰ Qur'ân, el-En'âm 6: 92; el-A'râf, 7: 189; Âl-i İmrân, 3: 64.

³¹ Moshe Ma'oz, *The Meeting of Civilizations: Muslim, Christian and Jewish*, 2008, p 7.

³² Stanford Shaw, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Vol. 4, İletişim Publication, İstanbul 1985, p 1003; Cevdet Küçük, "Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Vol. 4, İletişim Publication, İstanbul 1985, p 1007-24.

³³ "Every individual of the Catholic community in Diyarbekir province had to obey the Bishop of that area in every single thing regarding religious ceremonies. He was also the only authorized person of Catholic clergy of that area and he was the only authorized person on the marriage and divorce among dhimmis. Moreover, no one could interfere in whatever the Bishop did within his scope of authority regarding his religious ceremonies or any other things." BOA, DVNS.AHK.DB.d. 6, p 86 (May-Jun 1831).

³⁴ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, Türk Tarih Kurumu Publication, Ankara 1989, p 29.

The state does not intervene into internal affairs of non-Muslims and those kinds of issues were left to the religious leaders.³⁵ According to these regulations, issues like religious ceremonies and other religious jobs, selecting the lower level of clergy, income and expenses of temples, education of children, baptism and funeral ceremonies, marriage, divorce, inheritance of members of the community were under the authority of supreme leaders. Although the authority of punishment was the state, religious leaders and community councils had also the right to trial and punish people of community and clergy.

Religious leaders were responsible for all works of their communities against the state; they were mediator and representative between the state and their community.³⁶ The state addressed the religious leader for the issues related to non-Muslim citizens. As the same the citizens were transmitting their problems by their leaders.³⁷

The Ottomans have reminded that both administrators and people of the congregation had to respect to these religious leaders and made statesmen to be careful about this issue. Although both Orthodox and Armenian patriarch and Jewish chief rabbi recognized and supported by the state they were not far away from the control of the state. They had to have the approval of the sultan when they appointed the lower level officials.

Every community has been organized in the smaller parts like districts and villages in a certain hierarchy.³⁸ In the districts where non-Muslims live, priests and religious persons have been counted as representative of the Qadi, administrative and civil related jobs. In addition, religious leaders have kept the records of the population, such as birth and death records.³⁹

The Ottoman State left dhimmis free to protect and state their own beliefs, and never gave permission to any oppression to force them to become Muslim.⁴⁰ The Ottomans have observed the basic principles of freedom of religion and conscience in general. The borders of freedom of religion and conscience had been clearly drawn by Mehmed II in treaty (ahidname) given to dhimmis after the conquest of Istanbul.⁴¹ The worships approved by the state had immunity, and their organizational and managerial issues were given to congregations.

No Restrictions on Social Rights

Provided that registry to the authorized agencies of state, non-Muslims could establish foundations and leave them to the next generations. No one could interfere with these foundations. The manner of saving foundation was going on according to the conditions of person who donated and founded the foundation, and these conditions were under the protection of law. No one could intervene with the issues of these foundations or claim right on these foundations.⁴²

Orphans or unaccompanied children and inherits were not unprotected in the Ottoman society. Guardianship system had an important role to protect the rights of orphans and

³⁵ Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Vol. 15, Issue I, 2006, p 271.

³⁶ "Religious leader maintained that his community was treated unfairly and asked for justice.", BOA, DVNS.AHK.DB.d. 5, p 336 (March, 1810); BOA, DVNS.AHK.DB.d. 8, p 146-147 (Jun, 1848); BOA, DVNS.AHK.DB.d. 8, p 67 (October, 1843).

³⁷ BOA, DVNS.AHK.DB.d. 7, ps 41-42 (July, 1836).

³⁸ "A decree was sent by the Ottoman Sultan Abdülmecid I to the governor of Amid demanding that a clergyman be appointed to the Qibil village of Amid and he conduct religious rituals and ceremonies without being interfered in his affairs.", BOA, DVNS.AHK.DB.d. 8, p 77 (April, 1844).

³⁹ Bozkurt, *ibid*, p 31.

⁴⁰ M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 1999, p 148.

⁴¹ Özdemir, *ibid*, p 227.

⁴² Ebussuud, *Fetâva*, Süleymaniye Library, İsmihân Sultan, No: 223, p 101 a.

embarrassed a lot of distress. This system was applied both for Muslims and non-Muslims. The Ottoman State has protected the orphans of non-Muslims until they come to the age they could use their estates and has not left them unprotected. In accordance with that aim, custodians had been appointed.⁴³

Custodian is the person who has the right to save properties in case the owner of properties had no competence of saving properties. Appointment of custodian was not made haphazardly. First of all, before death, one could make a choice for custodian of anyone for his children. If there is no choice of father before death, then the right of appointing custodian was passing to Qadi, and custodian was responsible for his duty against Qadi. Being relative of the orphan was the cause of selection. For this reason, the priority was given to the first degree relatives of child like mother, older brothers, uncle, aunt etc.⁴⁴

The goods of small children were given to custodian as deposit. For this reason, person who was appointed as custodian had to be careful when saving the goods of orphans. In the case of damaging goods of orphans by custodian, damages were compensated from custodian by the courts. Custodians had to protect and save goods of orphans for them until orphans became adults. When the orphans came to adult age, then they had the right to save their own goods. When the orphans reached the adult age, and could get the awareness of good and bad, then the custodian had to give them their properties completely which was under his protection and saving. On delivery time, it was preferable to be in the presence of the witnesses in order to be indubitable.⁴⁵

When non-Muslims died, their properties were left to their heirs. There was not any obstacle to leave them all their properties like their homes, shops, fields, vineyards and gardens etc. Proceedings on the question of inheritance were issues that non-Muslims could have solutions for themselves and they were free on that issue. Although it was so in theory, there were differences in practice due to various reasons. It is seen that there are a lot of matters coming to sharia courts related to inheritance of non-Muslims. In order to prevent from later problems, like disagreement on inheritance, it is seen that using sharia courts as a notary has also been transmission to sharia courts.⁴⁶

No Interventions to Law System

The Islamic Law applied by the Ottomans has adopted freedom of religion as a principle. Accordingly, it has allowed to make arrangements appropriate to beliefs of individuals in the cases related to religion.⁴⁷ For this reason, the Ottoman State had a pluralist law composition as

⁴³ "A dhimmi named Ebelhad was appointed as executor in order to protect the rights of little orphans of Sefer, son of Murad; Abdulkirim, Murad and Bakincan.", M.Ş.S. No. 252, p 55 (October 21, 1746).

⁴⁴ "Properties of Dahod, son of Sado, was given to his uncle Ilo, son of Yosef and his aunt Ili, daughter of Toma as charge." M.Ş.S. No. 242, p 123 (February 18, 1844).

⁴⁵ "Abdulfal, son of Ilya was appointed by the court as an executor to orphans called Hamis and Mine upon their dhimmi father Abdunnur's death, son of Abdi, in Deyr-i Ilya in a village of Mardin province. Abdulfal collected the money the orphans' father from various people and places and he used the money to make an investigation so that it would not lose its value and it would provide alimony for the orphans. He gave, in the presence of witnesses, four gold coins that he earned in return of this service to the wife of decedent Abdunnur, Ehliye, daughter of Halef, to be used as alimony of her orphans", M.Ş.S. No. 259, Document 1108 (December, 1599); "A non-Muslim woman named Mine, daughter of Abdunnur, from Deyr-i Ilya village of Mardin province, stated that a non-Muslim named Abdulfal, son of Ilya was appointed as her executor by the court and she testified before the court that since she reached puberty, her share from her father's legacy was delivered to her.", M.Ş.S. No. 259, Document 1006 (December, 1599).

⁴⁶ "It was recorded by the court that the legacy of decedent Ilo, son of Ilhad, would be descent to his two little daughters and to his wife Marta, daughter of Hanna, and to his brothers Tanil and İşua, sons of Ilhad.", M.Ş.S. No. 252, p 189 (March 19, 1748).

⁴⁷ Hayreddin Karaman, *ibid*, p 179.

conclusion of application that includes formal state law and minorities' law together.⁴⁸ The application of non-Muslims' their own law to cases out of criminal cases is a good example of pluralistic law.⁴⁹ Beside sharia law, other celestial religion laws have also been implemented⁵⁰, and this is a natural result of freedom of religions adopted by Islamic Law.

The Ottomans granted the communities a certain amount of autonomy by allowing them to retain their own laws in their internal affairs, under the general jurisdiction of their recognized ecclesiastical authorities, invested with powers over their adherents and responsible to the ruling power.⁵¹

Ottoman law is not only consisted of Islamic Law rules. Besides, the amount of mind rules not contrary to the essence of religion is very high. The application of these rules to all people of country may mean as an insistence of Islam to non-Muslims. This condition is contrary to the freedom of belief principle of Islam.⁵² For this cause, in a state ruled by Islamic law, non-Muslims were bound to their religious leaders, that is, they were bound to their nations' rules in the cases between individuals, religious matters and their own private laws.⁵³ They were free to have solutions to their problems like inheritance, guardianship, power of attorney, child custody, marriage, divorce, alimony and establish foundations into their own courts and according their own beliefs. Provisions given by religious leaders or community courts were executed and enforced by the state. State law enforcement was helpful to community leaders in this issue.

Spiritual leaders of non-Muslim communities had no rights to deal with criminal crimes because these crimes considered to have been committed against entire society. For this reason, extortion, theft, killing and other criminal crimes had to be handled in sharia courts and punishment was according to Islamic Law.⁵⁴ There was disagreement between Islamic lawyers when non-Muslims took a matter which had to be handled in their own courts to sharia court as to what would happen. Most of the Muslim Lawyers thought that when non-Muslims took their matters to sharia courts, then they had to be handled according to sharia law. When a Muslim was a side of a case, valid law was Islamic Law.

On the cases of non-Muslims belonging to different religions or sects, if leaders had no solution between themselves with referee, then sharia court was considered superior court.⁵⁵ The Ottoman State had basically accepted the individuality of laws as principle. However, the sharia law rules have been applied as superior law system in cases related to society.

Non-Muslims were considered the main element of Ottoman State within the borders of dhimmi contract. Therefore, if dhimmis were exposed to any injustice, Ottomans' administrative

⁴⁸ Will Seymour Monroe, *Turkey and The Turks: The Lands, The Peoples, and The Institutions of The Ottoman Empire*, London 1907, p 139; Mehmet Salih Kumaş, **Çok Hukuklu Sistem ve İslâm Hukukundaki Yeri**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Unpublished Ph.D. Dissertation, Bursa 2007, p 125.

⁴⁹ Masaji Chiba, "Other Phases of Legal Pluralism in the Contemporary World", *Ratio Juris*, Vol. 11, No. 3, September 1998, pp 232-3.

⁵⁰ Will Kymlicka, **Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights**, New York 1995, p 156.

⁵¹ Aryeh Shmuelevitz, **The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and the Sixteenth Centuries: Administrative, Economic, Legal and Social Relations as Reflected in the Response** (Leiden: E. J. Brill), Netherlands 1984, p 16.

⁵² Fahrettin Atar, **İslam Adliye Teşkilatı**, Diyanet İşleri Başkanlığı Publication., Ankara 1979, p 148.

⁵³ Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumları**, Turhan Bookshope Publication, Ankara 2001, p 203-6.

⁵⁴ "Bayram, son of Isa, from Tarin village caused the death of a dhimmi named Dilenci from Şamrah village of Mardin province and the case was heard at the ecclesiastical court. (November 18, 1598)", M.Ş.S. No. 259, Document 1231.

⁵⁵ Bozkurt, *ibid*, p 23-4.

and judicial authorities were handling problems and investigating the matters by taking complaints into account in order to protect them.⁵⁶

Although some acts have been recognized as crime according to sharia law like drinking,⁵⁷ pig feed or selling alcohol in pubs of non-Muslims districts, since not prohibited by their religions, these actions were free for them under some certain conditions.

The law system applied by the Ottoman State accepted the equality of Muslims and non-Muslims before law as a principle. Ottomans have given the right to non-Muslims to apply their own religion or sects' rules in cases occurring between them, and this also has made non-Muslims more faithful to the Ottoman State.

Justice in Tax Collection

Dhimmi were exempt from military duty in conquered regions, they were taxed according to Islamic Law and the state had to protect them. In response, the state had taken a tax named "jizya" from non-Muslims⁵⁸ which was not a heavy burden for them. Jizya had a variation of increase or decrease according to their incomes. When compared to their previously paid taxes to governments they were attached to, this was very acceptable one.

Jizya amount was changing according to years, regions and incomes. The state had divided non-Muslims into three classes as upper, middle and lower level according to their incomes.⁵⁹ The state could collect tax easier from non-Muslims who were divided into three parts⁶⁰ according to their incomes. Although the tax collection time was clear in the Ottoman State, the time of tax collection was determined according to income levels. Accordingly, it is seen that, in a decree published,⁶¹ people of high income levels should pay taxes in one month, median income levels in two months and the lower income levels in three months.

Upon looking at taxpayer population of non-Muslims, it is seen that the individuals of median level income were larger than high income levels and lower income levels.⁶² This condition is an indicator that there was no inequity between income levels of society.

Officials who had collected jizya said people not to behave unfairly to non-Muslims and careful about that issue, and when taking jizya, they should certainly give an jizya bill in order to

⁵⁶ "A dhimmi person from Mardin, David, son of Nahid, claimed that his shop was used without his permission and an investigation was conducted by the tax assessor of Mardin Ali Ağa. The shop was opened and goods inside has were checked and recorded.", M.Ş.S. No. 252, p 64 (January 26, 1747).

⁵⁷ It was free for non-Muslims to drink alcohol at their homes. But they were prohibited from drinking out or going out drunk. "A few dhimmis from Mardin were arrested by the court clerk of Mardin ,Osman Bey, were taken before the Qadi after they drunk at their homes and were caught as drunk in the street about midnight.", M.Ş.S. No. 259, Document 1230 (October 20, 1598).

⁵⁸ See for wide knowledge about jizya, Halil İnalcık "Cizye", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Vol. VIII, İstanbul 1993, pp 45-48.

⁵⁹ "The Ottomans classified non-Muslims according to their incomes and accepted people whose income was less than two hundred dirhams as low-income group, people whose income was between two hundred to twelve thousand dirhams as middle-income group and people whose income was over twelve thousand dirhams as high-income group and taxed people based on these criteria.", Ebussuud, *ibid*, p 100; M.Ş.S. No. 252, p 124 (1746) and p 157-158 (November, 1747).

⁶⁰ "Non-Muslims with low-income would pay 12, the ones with middle-income 24 and the ones with high-income 48 dirhams as tax payment ", Ebussuud, *ibid*, p 100.

⁶¹ M.Ş.S. No. 242, p 109 (November 18, 1843).

⁶² "It is seen in a document under date of 18 November 1747 that the number of low-income group was 230, the number of high-income group was 520 and the number of middle-income group was 1560", M.Ş.S. No. 252, p 157-158 (November 18, 1747).

prevent further confusions later.⁶³ Women, children, elders, slaves, patients and religious officials were exempt from this tax.⁶⁴

Before conquest of the Ottomans, non-Muslims of Balkans were under the heavy tax burden of feudal system. Therefore, non-Muslims had a better life under Ottoman domination than previous governments on financial issues. Paying jizya instead of military duty was a pleasing condition for them. All these are reasons of faith of non-Muslims to the state.

Economic Freedom

There was not any restriction to non-Muslims live under Ottoman government to perform economic activities. They had different economic activities as men and women. In this issue, there are a lot of records in the Ottoman archive texts.

Not only in personal economic activities but also when establishing a company and having economic activities, there was not any barrier for non-Muslims. Non-Muslims could have an association with each other⁶⁵ or with a Muslim.⁶⁶ Besides having a partnership, non-Muslims and Muslims could make a union based on one's capital and other's labor.⁶⁷ In the same way, non-Muslims could buy or sell properties among themselves,⁶⁸ they could sell properties to Muslims⁶⁹ or buy from them;⁷⁰ they could also transfer some portion of their properties to another one.⁷¹

Instead of conducting himself a commercial treatment, they could have economic activity by appointing a deputy. These deputies could be Muslim or non-Muslim, which was not a problem. Even in some cases, a Muslim and a non-Muslim could be appointed together as deputy.⁷²

It appears that Muslims and non-Muslims have always helped each other in economic relations. A good example of this situation was bail. There are a lot of records in different sources in the Ottoman Archives that non-Muslims had bail system among themselves or with a Muslim person.⁷³ There was not any restriction about this issue in Islamic Law.

⁶³ M.Ş.S. No. 242, p 88-90 (December, 1842).

⁶⁴ Erol Özbilgen, *Bütün Yönleriyle Osmanlı*, 2nd Press, İstanbul 2004, p 664.

⁶⁵ "A non-Muslim woman named Meryem, daughter of Ibrahim, had a partnership with his brother Eyub, of Ibrahim, for 80 pennies.", M.Ş.S. No. 252, p 121 (December 16, 1746).

⁶⁶ "A dhimmi named Son of Eristo from Mardin and a Muslim named Derbas, son of Ahmed, were shareholders of the ownership of a mill.", M.Ş.S. No. 252, p 125 (December 31, 1746).

⁶⁷ "what is more, a Muslim named Hacı Ahmed, son of Molla Mehmed, from Hasankeyf, paid 110 pennies to a dhimmi named Tomacan from Mardin, son of Marok, as a result of their partnership.", M.Ş.S. No. 259, Document 1164 (February 3, 1600).

⁶⁸ "A dhimmi named Seydi, daughter of Yosef, sold her property in Sevindik district of Mardin province to a dhimmi named Toma, son of Ebelhad.", M.Ş.S. No. 252, p 157 (April 14, 1747).

⁶⁹ "A dhimmi named Yakup, son of Abdulvahid, sold his house in Zerraka district of Mardin province to a Muslim named Molla Sheik Musa, son of Hacı Abdurrahim", M.Ş.S. No. 252, p 126 (January 16, 1747).

⁷⁰ "Tanil, son of Aslan, bought a house which was located in Bimaristan distric of Mardin province from two Muslim partners Mahmut, son of Mehmet and Ismail, son of Ali Beşe.", M.Ş.S. No. 252, p 141 (March 9, 1747).

⁷¹ "It is seen that a dhimmi named Maksi Ilo from Mardin, son of Tedaris, transferred half of his share of his home which was located in Sevindik district of Mardin province to his uncle's Christian daughter Seydi, daughter of Yosef, who was also a resident of Mardin.", M.Ş.S. No. 252, p 151 (March 19, 1747).

⁷² "Osman, son of Dai, who was the guarantor of a dhimmi named Yudri, daughter of Nami, sold his property located in Başedna district.", M.Ş.S. No. 252, p 1 (December 1727); "Guarantors of dhimmis named Marta and Elmas, daughters of Yagob were a muslim named Seyyid Çelebi, son of Halil, and non-Muslims Hanna and Ilyas, son of Yagob, ...", M.Ş.S. No. 252, p 133 (February 20, 1747).

⁷³ There are a lot of documents from different sources about this issue; "A non-Muslim named Çelebioğlu and a Muslim named Hacı Mehmet were guarantors of each other.", BOA, DVNS.AHK.DB.d. 8, p 104 (January, 1845); "A dhimmi named Sado, son of Aslo, , took 800 penny on debt from a Muslim named Derviş Bey who, son of Ateşbeyzade and a Muslim named Seyyid Mehmet Kemal Efendi, a resident of Mardin, was guarantor for this debt. Aslo paid 300 pennies of his 800 pennis debt but did not pay the rest of his debt, 500 pennies. 500 pennies were paid by Seyyid Mehmet, who

Non-Muslims could have any kind of debt relations among themselves. Although they had no obligation to take the disagreements of these issues to sharia courts, they had such a right.⁷⁴ According to Islamic Law, apart from banned crops, they could debt from Muslims or give them debt.⁷⁵ They could pay debts with cash or by exchanging their properties.⁷⁶

If the non-Muslim lender dies before charging debt, the debt charged by heirs.⁷⁷ In the same way, if the borrower died before paying, the debt in response to heritage was charged from heirs.⁷⁸ There was an obligation to taking those disagreements that may arise between non-Muslims and Muslims to sharia court. Non-Muslims were free to use and save properties like alcohol and pig meat; however they had restrictions for this matter when they had debt relations with Muslims.⁷⁹ They could not make an agreement with Muslims related to these matters. In fact, these restrictions were much more for Muslims than non-Muslims.

Pledging enabled commercial relations to become sounder. In this way, the payment to creditor had been guaranteed with a valuable substance like money or property. Because, the person that owed as a result of this relationship could sell the given money or property and have his credits.⁸⁰ It appears that pledging treatment was possible not only among non-Muslims themselves but also between non-Muslims and Muslims.⁸¹

Grant⁸² was also possible for non-Muslims⁸³ which can be defined as being possession of a property made voluntarily for treating, gaining good deeds or answering any purpose.

was the guarantor of the debt.”, M.Ş.S. No. 242, p 148 (February 12, 1844); “A dhimmi named Makdesi Şemir from Mardin, son of Makdesi Ataya, took 400 pennies on debt from a dhimmi named Simyon from Mardin, son of Abdulmesih, when he was at Halep. When they come back to Mardin, Makdesi Ataya paid some of his debt and said that he would also pay the rest of his debt., M.Ş.S. No. 259, Document 25 (July 23, 1598); As he did not pay his debt in time, Simyon appealed to the court and two sons of the debtor Simyon were guarantors for the rest of his debt to be paid in four years in installment.”, M.Ş.S. No. 259, Document 132 (September 26, 1598).

⁷⁴ Suraiya Faruqi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, İstanbul-1998, p 116; “A dhimmi named Hakem, son of Hidaye, stated that he lent money to Habib, son of Huzum and Huzum acknowledged it. The case was heard before ecclesiastical court court.”, M.Ş.S. No. 259, Document 13 (September 9, 1598).

⁷⁵ A Muslim named Emir Hac, son of Molla Mehmed testified before the court and state he got back 15 gold coins he had lent to a dhimmi named Isaaccan, son of Ibrahim. M.Ş.S. No. 259, Document 44.

⁷⁶ “A dhimmi named Makdesi Ataya from Mardin, sold ¼ of his land for 200 gold coins to Abdulmesih, son of Simyon in return for the debt he took from him and exchanged this money with the debt.”, M.Ş.S. No. 259, Document 25 (July 23, 1598).

⁷⁷ “A goldsmith dhimmi named Osef, claimed in his letter that he had lent 1.365 penny to a Muslim named Hafiz Abdullah, a citizen of Amid. However, Hafiz Abdullah died and he could not get his money back from him. So, he demanded his money from Hafiz Hasan, son of Hafiz Abdullah. As a reply this letter, a decree was sent to the deputy of Amid during the reign of Mahmud II.”, BOA, DVNS.AHK.DB.d. 6, p 18 (October, 1815).

⁷⁸ “Dhimmi named Oseb, Istefan and Nufuhi claimed that their father Migirdic, a goldsmith, had lent 5.150 pennies to a Muslim named Abdullah, but before getting back his money, their father had died and they wanted this money back. So, Ottoman Sultan Mahmut II sent a decree to the governor of Diyarbekir province and the deputy of Amid town to investigate the event and if it was as they claimed, a debt relief must be done.”, BOA, DVNS.AHK.DB.d. 6, p 6 (Jun, 1814).

⁷⁹ Bozkurt, *ibid*, p 16.

⁸⁰ “A dhimmi named Edi, son of Simon, took three gold coins on debt from non-Muslim Hizma, Marok’s daughter. In return for this debt, he gave some money and a pair of golden earrings to Hizma as pledge. But these golden earrings were lost and the value of earrings was deducted from the debt. It was recorded by the court that, both sides declared that they had an agreement on this issue and they had receivables and payables between each other.”, M.Ş.S. 295, Document 1110 (January 1, 1600).

⁸¹ “In Mardin, a dhimmi named Ilya, son of Hanna, took 200 pennies on debt from a Muslim named Zekeriya, son of Halil, to be paid 31 days, but even if it was time of payment, Hanna did not pay back her debt. Hanna gave three gold coins and some dirhams to a man named Yusuf Efendi as pledge for paying back her debt.”, M.Ş.S. No. 242, p 122 (February 16, 1844).

⁸² Abdulkadir Şener, **İslam Hukukunda Hibe** (Associate Professorship Dissertation), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Publication No. 162, Ankara 1984, p 22.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

There was not any obstacle to non-Muslims in basic relations among themselves or with Muslims for power of attorney, surety, setting up a company, transferring of shares, shopping, taking or giving the debt, pledging instead of debt and grant. Non-Muslims could have activities in all areas of economic life and they were so rich that they could give debt to the state in later times and they did not see the Ottoman State as other. This richness of non-Muslims was highly effective in gaining their independences in the late years of Ottoman.

Freedom for Education

The Ottoman State had only educated people it needed for institutions like palace, government, military, religion, law and science; therefore, it did not deal with other areas of education as much. It had left the administration and meeting of their necessities to the foundations or local people. The state left both Muslims and non-Muslims free to establish educational institutions and define their own educational curricula.

Non-Muslims living in the Ottoman lands could give education on their history, culture and religion beliefs to their children within their frameworks.⁸⁴ Non-Muslims' education institutions were self-contained and they educated in their own languages.⁸⁵ Non-Muslims' educational institutions had autonomous status and they continued their educational activities out of state control until recently.

The Ottoman State has always accepted education as a part of religious and sect privileges, giving permission to non-Muslims to build their own temples; hence, they built and administered their schools by their communities' organizations. Each community had its church, synagogue and similar temples within each school bound to them. Therefore, every church had a good service as a real education institution under the supervision and control of its spiritual leader.⁸⁶

Conclusion

Non-Muslims who accepted the dominance of Muslims continued to live under certain conditions in the Islamic society. In this way, their lives and goods were under the assurance of the Islamic state.

In the Ottoman State, people from different races and religions were living and they were classified according to their religions or sects. Each group was accepted as a nation, and a leader among them was appointed to them. This person represented the state to his community and his community to the state.

The Ottomans have not touched on the beliefs and traditions of people of different religions and sects. Dhimmi named Non-Muslim referred to as Dhimmi had wide freedom social life area. There was no difference between them and Muslims in inheritance, power of attorney, tutelage and bailing.

The Ottoman State had pluralistic legal structure, and beside sharia law, it has accepted laws of other celestial religions' believers named as people of book. Even though the state was ruled with Islamic Law, dhimmis were free for their private law like marriage, divorce, inheritance.

⁸³ "A non-Muslim named Frenkol, son of Ebelhad, donated his house in Zerraka district in Mardin to a non-Muslim named Sefer, son of Abdo.", M.Ş.S. No.242, p 129 (February 8, 1747).

⁸⁴ M. Akif Aydın, "Eski Hukukumuzda Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyeti", **İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İstanbul 1996, p 233.

⁸⁵ Bozkurt, ibid, p 157.

⁸⁶ Eryılmaz, ibid, p 166.

Therefore, dhimmis could have solutions to these kinds of cases at their own courts and again according to their own beliefs.

Dhimmis were free from military duty and they had no restrictions to have associations, share transfer, taking-giving debt, grant etc. In response, they had to pay a tax named as jizya. The amounts of tax they should pay were adjusted according to their incomes.

Non-Muslim citizens of Ottoman had the right to educate their children within the framework of their history, culture and religious beliefs. They were establishing educational institutions for that aim, and they had their own curriculum.

Living under the Ottoman rule for nearly five centuries, non-Muslims continued their existence owing to dhimmi law and millet system which had given them wide rights. Because dhimmis had not felt themselves marginalized, they adopted the state for centuries. They had accepted to live under the Ottoman rule until the late of 18th century when they rebelled against the Ottoman State with encouragements of western states and effects of nationalism.

Non-Muslims have always been isolated by previous administrations, and they found the Ottoman system fairer. For this reason, even though it was not the same as theirs and did not belong to them, they had found this system offered them by the Ottomans more acceptable.

It is clear that there are two elements to make non-Muslims living within the Ottoman State's borders faith to the state. The first one is that the state was powerful and the other is due to the judicial system applied in different areas such as social, economic and religious. It may be thought that the system offered by the Ottomans was not only based on military power but also maybe on the social and economic system applied by the state. In this system, the state has regarded non-Muslims as a main part of the state. When taking them under its rule, they took their values also under its protection and assurance. Therefore, the state did not marginalize foreign elements, making them a main element of the state; thus, the duration of faith of foreign elements seems to have extended.

REFERENCES
Archival Sources

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Asaî Divan-ı Hümayun Sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri, Defter (DVNS.AHK.DB.d.) 5.

BOA, DVNS.AHK.DB.d. 6.

BOA, DVNS.AHK.DB.d. 7.

BOA, DVNS.AHK.DB.d. 8.

Diyarbakır Şer'îye Sicili (D.Ş.S.) No. 590.

Mardin Şer'îye Sicili (M.Ş.S.) No. 242.

M.Ş.S. No. 252.

M.Ş.S. No. 259.

Abdüllatif Suphi Paşa, **Umur-ı Devlet Hakkında Sultan Abdülaziz'e Takdim Edilen Layiha**, İstanbul Üniversitesi Library, İstanbul 1281 (1864-1865), No: 839.

Ebussuud, **Fetâva**, Süleymaniye Library, İsmihân Sultan, No: 223.

Research Sources

ACUN Fatma, "A Portrait of Ottoman City", **The Muslim World**, Vol. 92, Issue 3/4, Fall 2002, pp 255-286.

AKGÜNDÜZ Ahmet, **Bilinmeyen Osmanlı**, OSAM Publication, İstanbul 2000.

ANZERLİOĞLU Yonca, "The Revolts of Nestorian Christians Against the Ottoman Empire and the Republic of Turkey", **The Muslim World**, Vol. 100, Issue 1, January 2010, pp 45-59.

ATAR Fahrettin, **İslam Adliye Teşkilatı**, Diyanet İşleri Başkanlığı Publication, Ankara 1979.

AYDIN M. Akif, "Eski Hukukumuzda Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyeti", **İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İstanbul 1996, pp 229-236.

AYDIN M. Akif, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul 1999.

BARDAKÇIAN Kevork B. "The Rise of the Armenian Patriarchate of Constantinople", **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, Vol. 1, eds. Benjamin Braude and Bernard Lewis (Publisher: Homes & Meier), New York 1982, pp 89-100.

BARSOUMIAN Hagop, "The Dual Role of the Armenian Amira Class Within the Ottoman Government and the Armenian Millet (1750-1850)", **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, Vol. 1, eds. Benjamin Braude and Bernard Lewis, Publisher: Homes & Meier, New York 1982, pp 171-184.

ERYILMAZ Bilal, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, İstanbul 1990.

BOZKURT Gülnihal, "İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Vol. 3, Issue 1-4, İzmir 1987, pp 115-155.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- BOZKURT Gülnihal, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu**, Türk Tarih Kurumu Publication, Ankara 1989.
- BRAUDE Benjamin, "Foundation Myths of the Millet System, " **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, Vol. 1, eds. Benjamin Braude and Bernard Lewis, Publisher: Homes & Meier, New York 1982, pp 69-88.
- CAHEN Claude, "Zimme", **İslam Ansiklopedisi**, Vol. XIII, İstanbul 1986, pp 566-571.
- CAHNMAN Werner J., "Religion and Nationality", *The American Journal of Sociology*, Vol. 49, No. 6, 1944, pp 524-529.
- CHİBA Masaji, "Other Phases of Legal Pluralism in the Contemporary World", **Ratio Juris**, Vol. 11, No. 3, September 1998, pp 228-245.
- CLOGG Richard, "The Greek Millet in the Ottoman Empire", **Christian and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, eds. Benjamin Braude and Bernard Lewis (Publisher: Homes & Meier, New York 1982), Vol. I, New York 1982, pp 185-208.
- DAVISON Roderic H., **Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms**, Isis Press, İstanbul-1999.
- EPSTEİN Mark A., "The Leadership of the Ottoman Jews in the Fifteenth and Sixteenth Centuries" **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, Vol. 1, eds. Benjamin Braude and Bernard Lewis (Publisher: Homes & Meier), New York 1982, pp 101-116.
- ERCAN Yavuz, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumları**, Turhan Bookshope Publication, Ankara 2001.
- FAROQHİ Suraiya, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, İstanbul 1998.
- HACKER Joseph R., "Ottoman Policy Toward The Jews and Jewish Attitudes Toward The Ottomans During the Fifteenth Century" **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, Vol. I, eds. Benjamin Braude and Bernard Lewis (Publisher: Homes & Meier), New York 1982, pp 117-126.
- İNALCIK Halil "Cizye", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Vol. V, İstanbul 1993, pp 45-48.
- ABU JABER Kamel S., "The Millet System in the Nineteenth-Century Ottoman Empire", **The Muslim World**, Vol. 57, Issue 3, July 1967, pp 212-223.
- KARAMAN Hayreddin, **Mukayeseli İslam Hukuku**, Vol. III, Nesil Publication, İstanbul 1991.
- KARATAŞ Ali İhsan, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Vol. 15, Issue I, 2006, pp 267-284.
- KUMAŞ Mehmet Salih, **Çok Hukuklu Sistem ve İslâm Hukukundaki Yeri**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Unpublished Ph.D. Dissertation, Bursa 2007.
- KÜÇÜK Cevdet, "Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Vol. 4, İstanbul 1985, pp 1007-1024.
- KYMLİCKA Will, **Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights**, New York 1995.

- LEWIS Bernard, **İslam Dünyasında Yahudiler** (Translation by Bahadır Sina Şener), İmge Publication, İstanbul 1996.
- MA'UZ Moshe, **The Meeting of Civilizations: Muslim, Christian and Jewish**, Sussex Academic Press, 2008.
- MANTRAN Robert, "Foreign Merchants and the Minorities in Istanbul during the Sixteenth and Seventeenth Centuries", **Christian and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, eds. Benjamin Braude and Bernard Lewis (Publisher: Homes & Meier, New York 1982), Vol. I, New York 1982, pp 127-138.
- MASTERS Bruce, **Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism**, Cambridge University Press 2001.
- MONROE Will Seymour, **Turkey and The Turks: The Lands, The Peoples, and The Institutions of The Ottoman Empire**, London 1907.
- ORTAYLI İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul 2006.
- ÖZBİLGİN Erol, **Bütün Yönleriyle Osmanlı**, 2nd Press, İstanbul 2004.
- ÖZDEMİR Hikmet, "Azınlıklar İçin Bir Osmanlı-Türk Klasığı: 1453 İstanbul Sözleşmesi", (ed. Güler Eren), **Osmanlı: Toplum**, Vol. 4, Yeni Türkiye Publication, Ankara 1999, pp 223-228.
- QUR'ÂN, el-En'am 6; el-A'râf, 7; Âl-i İmrân, 3.
- REINKOWSKI Maurus, **Ottoman 'Multiculturalism'?: The Example of the Confessional System in Lebanon**, Beirut 1999.
- SHAW Stanford, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Vol. 4, İletişim Publication, İstanbul 1985, 1002-1006.
- SHAW Stanford, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, Vol. I, Cambridge University Press, New York 1997.
- SHMUELEVITZ Aryeh, **The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and the Sixteenth Centuries: Administrative, Economic, Legal and Social Relations as Reflected in the Response**, (Leiden: Brill), Netherlands 1984.
- ŞAŞMAZ Musa, "Analysis of the Population Table of the Census of Salonica of 1903-4", **OTAM**, Issue 5, Ankara 1994, pp 349-377.
- ŞENER Abdulkadir, **İslam Hukukunda Hibe**, Associate Professorship Dissertation, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Publication No. 162, Ankara 1984.
- TRITTON Arthur Stanley, **The Caliphs And Their Non-Muslim Subjects: A Critical Study of the Covenant of 'Umar**, Oxford University Press, 1930.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Vol. I, Türk Tarih Kurumu Publication, Ankara 1983.
- YURDAYDIN Hüseyin Gazi, "İslam Devletlerinde Müslüman Olmayanların Durumu", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Vol. XXVII, Ankara 1985, pp 98-110.



METİNLERARASILIK BAĞLAMINDA TAHSİN YÜCEL'İN 'YALAN' ADLI ROMANI

*Ayşe Eda GÜNDOĞDU**

ÖZET

Temelini Postmodernizm ve Yapısökümcülük'ten alan Metinlerarasılık, başta Kristeva olmak üzere Barthes, Riffaterre, Genette gibi birçok dilbilim ve göstergebilimcinin geliştirdiği bir metin çözümleme yöntemidir. Söz konusu yöntemle göre her metin, kendinden önce üretilmiş metinlerle doğal bir bağ kurmaktadır; bu doğrultuda bir metnin okuyucusu kadar anlamı vardır ve her okuma, okuyanın bilgi birikimine ve okuma sürecine bağlı olarak değişebilmektedir. Bu çalışmanın amacı Tahsin Yücel'in 'Yalan' adlı romanını metinlerarası ilişkiler bağlamında değerlendirmektir. Söz konusu değerlendirme alıntı-gönderge ve anırtırma öğeleri üzerinden yapılmıştır.

Çalışmada 'Yalan' romanında metinlerarası öğelerden alıntı-gönderge yöntemleri ile anırtırma yönteminin sıklıkla kullanıldığı, söz konusu kullanımların metni çeşitli açılardan güçlendirdiği; metinlerarası öğelerin kahramanın özellikleri hakkında okuru bilgilendirme, karakterlerin ruhsal dönüşüm süreçlerine katkıda bulunma, olay örgüsüne katkı sağlama gibi işlevlerde kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu öğeler, romanın çoksesliliğini güçlendirmekle birlikte okurdan geniş bir entelektüel bilgi istemektedir.

Romanda alıntı-gönderge öğeleri doğrultusunda oluşturulan metinlerarası ilişkilere bakıldığında Çağdaş Türk Edebiyatı ve Dünya Edebiyatı yazar ve eserleri aracılığıyla gerçekleştirilen metinlerarasılık görünümlerinin yanı sıra müzik, resim, felsefe, dilbilim gibi alanlara yönelik yapılan metinlerarasılık görünümleri yer almaktadır. Öte yandan romana anırtırma öğeleri açısından bakıldığında yazarın önceki kitaplarına ve dünya edebiyatından iki romana yönelik izlek ve karakter özellikleri bağlamında yaptığı metinlerarasılık görünümlerine rastlanılmıştır. Bu bağlamda, inceleme konusu roman metinlerarasılık açısından çoksesli bir anlatı olma özelliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Postmodernizm, Yapısökümcülük, Metinlerarasılık, Yalan, Tahsin Yücel.

TAHSİN YÜCEL'S YALAN IN TERMS OF INTERTEXTUALITY

ABSTRACT

Intertextuality is the basis of Postmodernism and Deconstructionism and it is a text analysis method which developed such a linguists and semiotician like Kristeva, Barthes, Riffaterre, Genette. According to Intertextuality, each text connects a spontaneous relation and, in this

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, El-mek: aedagundogdu@gmail.com

context each text has meaning to its reader depends on reader's knowledge and process of reading. The aim of this study is to evaluate the Intertextuality concept in historical process and to analyze Tahsin Yücel's novel, *Yalan*, as part of Intertextuality. The evaluation carried on from the point of citation-reference and allusion.

In the study, the researcher discovered that the intertextual units which citation-reference and allusion uses typically in the *Yalan* and the point of question usages strengthens to this novel from various aspects. These intertextual units' intended uses basically for informing the reader about the characters' features and contributing the characters' physiologic conversion process and contributing to the plot. In this context these units strengthens the novels polyphonic features and also demands intellectual knowledge from the reader.

In the novel, the author uses not only contemporary Turkish literature and world literature's authors but also using citation - reference and allusion methods about *music*, *paint*, *philosophy*, *linguistics* fields. On the other hand, when the novel analyzed in terms of allusion units, the researcher observed that the author uses both his former novels and two novels from world literature in terms of theme and characters' features. In this context, the novel has characteristic of being polyphonic narration about Intertextuality.

Key Words: Postmodernism, Deconstruction, Intertextuality, *Yalan*, Tahsin Yücel.

Giriş

Dilbilimde „inceleme konusu olan düzlemdeki sözceler bütünü“ (Vardar, 2002) olarak tanımlanan metinler, farklı açılardan inceleme konusu olabilmekte ve söz konusu metinlerle ilgili değişik okuma, çözümleme ya da inceleme biçimleri geliştirilebilmektedir. Bu doğrultuda, bir metin inceleme süreci, kullanılan yöntem ve incelemenin amacı doğrultusunda geliştirilmektedir (Günay, 2007). Metin inceleme yöntemlerinden biri olan metinlerarası çözümleme yöntemi, her metnin kendinden önce üretilmiş diğer metinlerle bağlantılı olabileceğini savlamaktadır. Metin inceleme/çözümlemelerinde metinlerarasılığın öne çıkarılmasıyla çizgisel, bir bütünlük sunan, tümüyle yazarın bir ürünü gibi görünen klasik yazı düğünesi derinden derine değinerek metinlere yeni bir görüngüde yaklaşır. Artık metinlerarası bir görüngüde tanımlanan metin bir alıntılar mozaigi, son derece farklı, ayrışık unsurların bir araya geldiği bir uzam olarak tanımlanır (Aktulum, 2000).

Metinlerarası çözümleme yönteminin arka planında yatan iki önemli akım Postmodernizm ve Yapısökümcülük'tür. Yirminci yüzyılın her türlü sanat ve kültür alanında belirleyici olan, toplumsal eğilimi demokratikleştirmeyi, diğer bir deyişle çoğulculuğu amaçlayan Postmodern akım, çok farklı alanlara kendi çeşitlilikleriyle hep birlikte, yan yana var olma hakkı tanımaktadır. Postmodern akımın yaygınlaşmasında teknolojik gelişmelerin uzaklık kavramına olan etkisi önem taşımaktadır. Söz konusu akımın temelinde yatan *çoğulculuk ilkesi* bu anlamda çağın teknolojisinin bir sonucudur. Postmodernizmin ortaya koyduğu değişimleri yazınsal alana etkisi açısından olumlu değerlendiren Hage, çoksesliliği, çok okunurluğu, günceliği, uygarlığı akımın önde gelen özellikleri olarak görmektedir (Aytaç, 2009). Bu bağlamda, çoksesliliği öne çıkaran Postmodernist okuma, herkesin kabul ettiği genel-geçer kuralları sorgulamakta; yazılanı, bilineni, okunanı yeni bir okumayla, „bütün“ değil parça, birliktelikler değil farklılıkların öne çıkarılmasıyla yeniden yorumlamaktadır (Uçan, 2009).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Postmodernizmin metin kavramını yeniden gözden geçirmeye ve metinlerarası incelemeye önemli katkıları vardır. Temelde, her okumada aynı metnin başka başka bildiğini savunan metinlerarası düşünce, Postmodernizmin çoğulculuk düşüncesiyle paralellik göstermektedir. Bunun yanı sıra Postmodernizm metni *kendi içerisinde tamamlanmış bir bütün* olmaktan öteye taşımakta ve yazarın/okurun daha önceki okuma deneyimlerini aktarabileceği bir mozaik haline getirmektedir. Bu bağlamda Guyau estetik nitelik kavramını, „insanın bir sanat yapıtının dile getirdiği duygularda kendi duygularını bulması“ olarak tanımlarken (Horkheimer, 2005) yaptığı kişiselleştirmeyi, Postmodernistler de okuma üzerine yapmaktadır. Her okumanın bireysel olduğu ve gösterilenin insandan insana değişebileceği fikri Guyau ile ortak özellikler taşımaktadır. Bu anlamda, Postmodern söylemi, geleneksel söylemden ayıran en temel özellik onun metinlerarasına yani farklı alanlara açılabilir olma özelliğidir (Aktulum, 2000).

Metinlerarasılığın diğer bir dayanak noktası da Yapısökümcü yöntemdir. Söz konusu yöntem, metin inceleme yönteminden çok bir okuma önerisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Derrida'nın okumaları, hep bir sorgulamadır. Okuyucu, Derrida'dan eleştirel bir okuma yöntemini; yazarın kutsal bir varlık olmadığını, yanlışlar yapabileceğini, duygusal hareket edebileceğini öğrenebilir (Uçan, 2009). Derrida, gösteren ile gösterilen arasında tek bir bağlantı olmadığını, çünkü bir gösterenin anlamının diğer bütün gösterenlere bağlı olduğunu belirterek yapısalcı görüşten ayrılır ve metinlerin anlamının, metinde olmayanla, söylenmeyenle de ilişkili olduğunu ifade eder. Bunu kanıtlamak içinse metni, yapısökme yöntemi ile derinlemesine inceler ve önemsiz sayılan ayrıntılara eğilerek bunların, metnin kendi mantığını sarstığını, yadsıdığını belirtir (Moran, 2011).

Kuramsal Arka Alan

„Metinlerarası İlişkiler“ kavramını Rus kuramcı Mihail Baktin'in Söyleşimcilik kuramından yola çıkılarak ortaya konmuştur. Metinlerarası ilişkilerde sözce iki metin arasında alışılder nesnesidir. Bu ilişkide sözce aynı kalır sözcelem değişir. Alıntılanan sözce *göstereni* bakımından değişmez, ama uğradığı yer değişikliğinden dolayı *gösterileni* değişikliğe uğratar. Bir sözcenin bir metinden öteki metne yer değiştirmesi iki metin arasında köprü kurar, bağ kurar. Baktin bu bağa *söyleşim* der (Gümüç, 2006). Söyleşimcilik, genel olarak bir sözcenin bir başka sözceyle etkileşim halinde olmaksızın varolamayacağını belirtir. Baktin'e göre, söz iki yönlü bir edimdir. Sözü belirleyen hem kimin sözü olduğu, hem de kimin için söylendiğidir. Söz, tamamen *konuşan* ile dinleyen, gönderen ile gönderilen arasındaki karşılıklı ilişkinin ürünüdür. Her bir söz, „birisi“ni „öteki“yle bağıntılı olarak anlatır. Yani bir söz, gönderen ile gönderilenin, *konuşucu* ile dinleyicinin paylaşımları bir alandır (Rızvanoğlu, 2006). Bu doğrultuda, Bakhtin'in Söyleşimcilik ilkesi, metnin içinde söylemsel bir çeşitlilik olduğu, yapıtın başka yapıtlarla olduğu kadar, tarihsel ve toplumsal olgularla da sürekli bir alışverişinde olduğu düşüncesine dayanır. Ona göre her sözce, sözceyi derinden derine belirleyen toplumsal ve tarihsel bir bağlamda köklenmiştir. Bu anlamda Baktin artsüremli bir bakış açısını benimser. İster güncel, ister sözdizimsel, ister bilimsel olsun hiçbir söylem, „önceden söylenmiş“, „bilinen“e, „ortak düşünce“ye yönelmeden edemez. Onun için söylemin söyleşimci yönelimi her söyleme özgü bir olgudur (Aktulum 2000).

Öte yandan, „Metinlerarasılık“ kavramını ilk kez Kristeva kullanır ve ona göre her metnin kendisinden önce yazılmış metin ya da metinlerle az ya da çok etkileşimi vardır; bu nedenle metni metinlerarası düşünmek gerekmektedir (Günay, 2007). Kristeva'ya göre bir metin, üretkenliği simgeler; yalnızca bitmiş bir çalışmanın ürüne değil ama metnin üreticisiyle okurun buluştuğu bir üretimin oluşma alanıdır. Bu doğrultuda, Kristeva her metinde başka metinlerin bulunduğunu kabul eder (Rifat, 2005a). Kristeva göstergebilimin klasik sözbilimin (klasik retorik) modern terimlere aktarılması değil, *gösteren üstünde çalışmanın çözümlenmesi* olarak tanımlar. Söz konusu çözümleme, *metin* kavramının yerine oturtulmasıyla bağlar ve her özel metindeki anlam belirten

içerikleri ortaya çıkarmayı amaçlar. Bu bağlamda, metin incelemesinin göstergeçözümün yetki alanına girdiğini söylemek anlamlı kılıgıların incelenmesini „gösterge“ içine sıkıktırmak değil, metni ayrıktırmak ve onun *içerisinde* yeni bir *dışarı* açmaktır. Göstergeçözüm, metnin bir göstergeler dizgesi sunduğunu unutmaksızın, bir dizge içerisinde bir başka *sahne* açar: Yapının ekranının gizlendiği sahnedir bu (Rifat, 2005b). Metniçi ilişkilerin incelenmesi, romanın hazırlanışyla ortaya çıkan düzen,/düzensizliği, tutarlılığı/tutarsızlığı görmeyi, romanın içeyişsesini duymayı sağlayacaktır (Rifat, 2007).

Kristeva metni, çok geniş anlamda, kültüre dayalı „genel text“ olarak tanımlar. Postmodernizm ve Yapıbozuculuğun odak kavramı olan metinlerarasılık bu anlamda kültürel bakımdan kodlanmıgerçekliğin durumu açısından engelleyici yineleme gibi görünmekle birlikte kıktırtıcı bir farklılık özelliği taşımaktadır (Aytaç, 2009). Kristeva, metinden ve metinlerarasılık tanımından her türlü insan izini silerek, onu yalnızca bir dil olgusu çerçevesinde tanımlar. Kristeva’da öznelerarasılık kavramının yerini metinlerarasılık alır. Bu noktada Kristeva, Baktin’den tümüyle ayrılır. Çünkü Baktin için söylem, yarı yarıya bağlasının söylemidir. Bu yaklaşım tümüyle eşsüremlili bir yaklaşımdır ve incelediği nesneyi, nesnenin kendi tarihinden yalıtık bir biçimde ele alır. Bu anlamda Kristeva ve Barthes’ın öne sürdüğü düğünelerle, onlara kaynaklı eden düğüneler arasında bir çelişki bulunmaktadır. Bakhtin’in söylemçiliği, Kristeva ve Barthes’ın aksine kendi inceleme nesnesini artsüremlili bir yaklaşımla ve toplumsal bir boyutta ele alır. Bu bakımdan Baktin’in yapmak istediği insan üretimi olan her şeyi bir metin olarak ele almak ve söz konusu metin üzerinden insanı anlamaya çalışmaktır (Rızvanoğlu, 2006).

Öte yandan, Riffaterre metinlerarasılık kavramını „bir metin parçasının okunmasıyla ilgili olarak bellekte olan, gönderimde bulunulan metinlerin tamamıdır“ ifadesiyle tanımlar. Hatta bu bakımdan Metinlerarasılık kavramı, yalnızca yazılı metinle ilgili bir durum değil; edebiyat başka tür anlatım biçimlerinin (resim, müzik, heykel) yansıması da olabilir (Günay, 2007). Barthes (2005) ise metni temellendiren şeyin, kapalı hesaplanabilecek bir iç yapı olmadığını ama metnin başka metinlere, başka kodlara, başka göstergelere açılma noktası olduğunu ve metni yapan şey metinlerarası ilişkiler olduğunu belirtir. Bu doğrultuda Barthes’e göre metin kendi içerisinde kapalı bir bütün değildir, metinlerarası düzlemde kendinden önceki metinler doğrultusunda ele alınabilmektedir. Bununla birlikte Barthes „sizin ürettiğiniz şeyi ne okuyabilirim, ne de yazabilirim, ama onu bir ateşgibi, bir uyuşturucu ilaç gibi, gizemli bir düzen bozma gibi alımlarım“ ifadesi ile Yapıbozumculuk’a göndermede bulunmaktadır (Barthes, 2006).

Konu İle İlgili Araştırmalar

Konu ile ilgili literatür taraması yapıldığında, metinlerarası inceleme yönteminin, özellikle son on yılda, araştırmacıların sıkça başvurduğu bir yöntem olduğu görülmektedir. Konu ile ilgili çeşitli alanlarda çalışmalar yapılmıştır. Çalışmaların büyük bir kısmı araştırma nesnesini sözlü ve yazılı kültür ürünlerinin kendi içerisinde çözümlemesinden ya da birbirleri ile olan etkileşiminden seçmektedir. *Dede Korkut Anlatmalarında Metinlerarası Söylem* (Uyanık, 2009); *Ağrıdaki Efsanesinden Sözlü Edebiyata ‘Metinlerarası’ Bir Yolculuk* (Kurtuluç, 2009); *Mollanepes’in Zöhre Tahir Hikâyesinin Metinlerarası Bağlamda Yeniden Yazımı* (Gökçimen, 2010); *Toplumcu-Gerçekçilik Bağlamında Nazım Hikmet’in ‘Ferhat ile Şirin’ Oyununa Metinlerarası Bir Bakış* (Bektaş, 2009); *Modern İnsanın ‘Ölümü Öldürme’ Çabası: Uzun İnce Bir Yol* (Çetin, 2009); „*Kolsuz Hanım’ Üzerine Yazılı Kültür ve Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Bir Çalışma* (Korkmaz, 2009); *Sultan Süleyman’dan Süleyman Efendiye İki Şiirin Metinlerarası İlişki Bağlamında Değerlendirilmesi* (Özcan, 2004) gibi çalışmalar metinlerarası sözlü ve yazılı kültür incelemelerine örnek verilebilir.

Metinlerarasılık, bağanışta farklı metinler arasındaki alışveriş-içerik ve yöntemlerini ifade ederken, metin dışında da bulunan sanatsal biçimler arasındaki alışveriş-içerikleri belirtmek

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

için göstergelerarasılık anlamıyla kullanılır olmuştur. Bir sanat yapıtının başka bir sanat yapıtındaki somut varlığı ya da sanat eserinin izlerinin başka bir eserde görülmesi olarak algılanan göstergelerarasılık kavramı farklı sanatlar arasındaki alışveriş işlem ve yöntemleri olarak değerlendirilmektedir (Aktulum, 2011). Bu doğrultuda, *Cennetten Çok Uzakta: Metinlerarası Bir Yolculuk* (Akbulut, 2005) adlı çalışmada „Cennetten Çok Uzakta (Far From Heaven)“ adlı filmi Sirk’in Cennetin İçin Verdiği Her şey (All That Heaven Allows) ile Fassbinder’in Korku Ruhunu Yer Bitirir (Fear Eats The Soul) adlı filmlerle olan ilişkisini metinlerarası öğeler bağlamında değerlendirmektedir. İncelenen çalışmalarda da görüldüğü gibi metinlerarası çözümleme yöntemi birçok alanda işlevsel olup, çeşitli disiplinleri içerisinde barındırmaktadır. Yazın araştırmaları, film çözümlemeleri gibi birçok alan, metinlerarası çözümlemenin araştırma nesnesi olmaktadır.

1. Tahsin Yücel'in 'Yalan' Adlı Romanındaki Metinlerarası İlişkiler

Genette, Palimpsestes (1982) adlı yapıtında metinlerarası dönüşüm ve öykünme ilişkilerini sınıflandırırken, bir metnin daha önce gerçekleştirilmiş olan bir yapıta dayanabileceğini ve buradan kalkarak da tarihsel bir gelenek içinde yer alabileceğini belirtir ve bu açıklamaya karşılık olarak ötemetinsellik kavramını kullanır. Ötemetinselliği, bir metni başka metinlerle, bilinçli ya da bilinçsiz olarak ilişkiye sokan her şey; yani yazınsallığın en üst düzeyde yer alan evrensel özelliği olarak tanımlar ve *arametinsellik*, *yanmetinsellik*, *üstmetinsellik*, *ilerimetinsellik* ve *önmetinsellik* olmak üzere beş çeşidi ötemetinsellik ilişkisi belirler. (Rifat, 2005a). Ötemetinsellik görünümlerinin bir ögesi olan metinlerarasılık, okuru ön plana çıkaran, onu aktif kılan ve anlam üretmeye zorlayan bir ilişkidir. Metinlerarası öğelerin sıklıkla kullanıldığı bir metinde, yazar öncel bir metinle bir ilişki kurmaktadır. Bu ilişki açık bir ilişki olduğunda, yani göstergeler ve onların göndermeleri birebir örtüştüğünde okuma süreci kesintiye uğramamaktadır. Ancak metinde kapalı ya da örtük kurulan ilişki, metinlerarası yöntemlerden biri aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu ilişki bir anlamda bilinçli olarak alımlayıcıya sezdirilmekte ve alımlayıcı, donanımı çerçevesinde anlam üretmeye zorlanmaktadır (Ekiz, 2007).

Aktulum (2000), Genette’nin metinlerarasılık tanımından yola çıkarak „ortakbirliktelik ilişkisi“ne dayanan metinlerarası ilişkiler ve „türev ilişkisi“ne dayanan metinlerarası ilişkiler olmak üzere iki tip metinlerarası ilişki belirler. Alıntı ve gönderge, anıdırma ortakbirliktelik ilişkisine dayanan; yansılama (parodi), alaycı dönüşüm ve öykünme ise türev ilişkisine dayanan ve açık metinlerarası ilişkiler olarak sınıflandırılabilir. İnceleme konusu kitap, ortakbirliktelik ilişkileri çerçevesinde incelenmiştir. Bu doğrultuda alıntı, bir metinden yapılan, klâsik anlamda alıntıdır. Alıntı yapılan metin, yazarın ve eserin adı verilerek, tırnak içerisinde italik olarak yazılmaktadır. Gönderge ise bir metinde, sanatçı ya da yapıtın içeriğine doğrudan değinmeden yalnızca adını kullanarak gerçekleştirilen metinlerarası ilişki türüdür. Son olarak, ağızma, bir eserin bir parçasının, ya da çok nadir olarak bütünün, yazar ve eser adı belirtilmeden olduğu gibi alınmasıdır (Aktulum, 2000; Kıran ve Kıran, 2000). Bu çalışmada metinlerarası görünümlerden alıntı ve gönderge yoluyla oluşturulan görünümler ile anıdırma yoluyla oluşturulan görünümler konu edilmiştir.

1.1. Alıntı ve Gönderge Yoluyla Oluşturulan Metinlerarası Görünümler

Metinlerarası ilişkinin en somut karşımıza çıkan biçimi „alıntı ve gönderge“dir. Alıntı, bilinçli ve istemli bir biçimde metne dâhil edilen, bir başka metne ait olan kesittir. Bir anlatıda alıntı ayraçlar, italik yazı vb. kullanımlarla belirtilmelidir (Aktulum, 2000).

1.1.1. Alıntı Yoluyla Oluşturulan Metinlerarası Görünümler

Alıntı öğeleri, bir metnin kendinden önce üretilmiş bir başka metnin parçaları üzerinde herhangi bir işlem (düzeltme, biçim değiştirme vb.) yapmadan okura sunulmaktadır. Bir metnin başka metinlere gönderme yapması ya da oradaki bir kurguyu, karakteri ya da çatıyı yeniden üretmek model alması, metne teknik olarak bir zenginleştirme etkisi getirir (Akyıldız, 2010: 716).

Söz konusu etkiyi Yalan romanında da görmek mümkündür. Özellikle karakterlerin biçimlenme aşaması ve söylem üretme sürecinde metinlerarası öğelerden sıklıkla faydalanılmıştır. Halk müziği dinleyen Sivaslı Cemile, düşüncelerini Antik Yunan filozoflarının öğretileri ışığında yorumlayan Yusuf Aksu, konuşmalarında Voltaire'e değinen Prof. Dr. Osman Nuri Balcı bunun en önemli göstergelerindendir.

İnceleme konusu romanda Baudlere'in „Budala“ adlı romanından yapılan alıntı öğelerine sıklıkla yer verilmektedir. Söz konusu alıntıların temel işlevi, romanın başkışısı olan Yusuf Aksu'nun kendi içinde bulunduğu durumla Prens Muşkin'in içinde bulunduğu durumun karşılaştırılması üzerine kuruludur. Bu doğrultuda yazar, Yusuf Aksu'nun özeleştiri sürecinde Budala'dan yapılan alıntılardan faydalanır:

‘Siz gülüyorsunuz, oysa ben... Bu öykü beni öylesine sarstı ki bu beş dakikanın düşlerini gördüm. Bir çocuğa kesinlikle her şey söylenebilir, kesinlikle her şey; büyüklerin çocukları ne kadar kötü tanıdıklarını görmek her zaman sarsmıştır beni... Çocuklara yalan söylemenin utanç verici olduğunu, gizlemek için ne yapılırsa yapılsın, her şeyi önceden bildiklerini söylüyorum hepsine (Yücel, 2007: 535).’

Yukarıdaki ifadeler geçmişini bir kez daha gözden geçirmek için Yusuf Aksu'yu tetiklemektedir. Aksu, Budala'da yazılanları okudukça daha önce yüzleşmediği yalanları ile yüzleşmek için çok genç yaşta kaybettiği Yunus Aksu'nun odasına yönelir:

‘Ona öyle geliyordu ki bu beş dakikada öyle çok yaşam yaşayacaktı ki şimdilik ölümü düşünmeye hiç gerek yoktu. Daha yaşanacak çok zamanım var, bu üç sokak geçilecek daha, sonra şu sokak, sonra sağ yanında bir fırın bulunan sokak... Fırına gelinceye kadar çok zamanımız var daha!’

Budala romanından alıntılanan bu tümceler, Aksu'nun ölüme adım adım yaklaşmasına neden olur. Ölüm onun için tam anlamıyla bir umutsuzluk değil, arkadaş Yunus'a verilmiş bir sözün son ritüelleri olacaktır. Budala'nın, Yalan romanın temelini oluşturan öğelerden biri olan Yunus Aksu'nun kuramının yanlışlığını kanıtladığını şu sözlerle belirtir:

‘Bu romandaki insanlar da, Dostoyevski'nin kendisi de çok doğal konuşuyorlar, tıpkı bizim Cemile hanım gibi. Ne söyleseler içlerinden, yüreklerinden geliyor, yalan söyledikleri zaman bile. O zaman, anlıyorsun ki insanın eli, kolu, yüreği, beyni ne kadar doğalsa, dili de o kadar doğal.’

Öte yandan, Budala'yla Yalan ilişkisi, metinlerarası birlik ve yazın sürekliliği için didaktik bir örnek olarak görülebilir. Her iki roman kahramanına da oldukça yüklü birer kalıt kalmıştır, her ikisi de çocuksudur, yalansız bir dünya özlemindedirler, ikisi de karlılıkla ilişkide bir cinsel doyumdan, eşcinsel üstünlük çabasından ayrı şeylerin ardındadırlar¹. Bu anlamda söz konusu iki roman yalnızca alıntılama ile değil aynı zamanda anılatma yoluyla da metinlerarası bir bağ içerisindedir.

Romanda alıntı öğeleri yalnızca Budala romanına yönelik değildir. Bunun yanı sıra ‘*Ses ailes de geant le'empêchent de marcher.*’² söylemleriyle batı şiirinin öne çıkan şairlerinden Rimbaud'un ünlü şiiri Benediction'un son dizesi alıntılanmıştır. Söz konusu şiir Yusuf Aksu'nun kişiliğini betimlemek üzere, romanın ikincil karakterlerinden Prof. Dr. Osman Nuri Balcı'nın söyleminde kullanılmıştır. Karakter betimlemesi açısından Yunus Emre'nin şiiri de romanda alıntı konusu olan bir başka öğedir. Söz konusu şiir Yusuf Aksu'nun annesi Refika Hanım'la özdeşleşen bir hayat felsefesi olarak ele alınır:

¹ <http://www.alperakcam.com/deneme/haney.pdf>. (E.T: 05.02.2012).

² „Dev kanatları engel olmaktan yürümesine.“

'Yusuf'un Yunus'la tanışması temelde annesine dayanır: Şöyle böyle, üç dönem boyunca, birden alıp beşin sonuna dek götürdüğü öğrencileri gibi Yusuf Aksu da Yunus'un kimilerine göre bir, kimine göre iki dizesiyle birlikte düşünmüştür onu: *İlim ilim bilmektir / İlim kendin bilmektir.*'

Öte yandan romanda türküler kırsal kültürü temsil eden Erkek Cemile aracılığıyla Yusuf Aksu'nun duygu durumunu değiştirmek amaçlı alıntılanmaktadır. Türküleri dinlemeden önce bütün yaşamını ansiklopedilerden öğrenen Yusuf Aksu, halk kültürünün yoğurduğu türkülerle öğrenmenin, duyulanmanın başka türlü bir doğası olduğunu fark etmektedir:

„Yıkılası karlı dağın ardına /Yürür gider bir gözleri sürmeli', 'Yar yüzüne yüz yıl baksam az gelir/ Kadrini bilmezsin eline düştüm/Eğil dağlar benim sılam görünsün'; 'Bu ayda olmazsa gelecek ayda/On bir ayın birisinde gidelim'; 'Ağaçlar yuva dolu, kuş kadar olamadım'; 'Sına mene, sına mene, sına yar, sına yar'; 'Künde yüz yol sene... '.

Son olarak, romanda Türk sanat müziği yapıtlarından Tab'i Mustafa Efendi'nin 'Mecliste çalındı yine tambur ile neyler/Aşık-ı biçarelerin gönlünü eyler/Daire semai tutarak ney neye söyler ne der/Dümdereleladir natenedir natenedir ney' Çakısı alıntılama biçimiyle yer almaktadır.

1.1.2.Gönderge Yoluyla Oluşturulan Metinlerarası Görünümler

Gönderge, metin içerisinde yapıtın bağığını ya da yazarın adını anarak yapılan metinlerarası bir durumdur. Yapıtın bağlamına göre göndergeye de belirli bir anlam yüklenir (Aktulum, 2000). Söz konusu anlam, gönderme yapılan metnin ya da yazarın belirli ve öne çıkan bir özelliği ile ilgili olabilir ve üretilen metnin içerisine bağlama uyum sağlayacak biçimde yerleştirilir. İncelenen romanda, gönderge yoluyla oluşturulan metinlerarası görünümlerin çok yoğun olarak karımıza çıkması, romanın anlam evreninin genişliği hakkında yorum yapmamızı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra gönderme yoluyla oluşturulan metinlerarası görünümler okurun bilgi düzeyinin yüksek olmasını gerektirmektedir. Söz konusu öğeler sıklıkla, kahramanların bilgi evrenlerini yansıtmak amaçlı kullanıldığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Romandaki gönderme yoluyla yapılan metinlerarasılık görünümleri *dilbilim*, *batı yazını* gibi yazınsal alanların yanı sıra *sanat müziği*, *felsefe*, *mitoloji* gibi diğer sanat ve bilim dallarıyla da oluşturulmaktadır. Romanda anlatımı güçlendirmek, karakterleri belirginleştirmek ve izleği daha da anlaşılır boyutta tutmak amaçlı söz konusu kullanımlara yer verilmiştir. Bu bağlamda, dilbilim alanında *İşlevsel Genel Dilbilim*, *Genel Dilbilim Dersleri* kitaplarına; *Andre Martinet*, *Ferdinand de Saussure* ve *Berke Vardar* gibi dilbilimcilerle gönderme yoluyla metinlerarasılık kurulmuştur. Söz konusu isimler ve yapıtlar, izleği biçimlendiren insanların okuduğu ya da sözünü ettiği adlar olarak karımıza çıkmaktadır.

İnceleme konusu romanda batı çiri kendini çokbilmiş bir bilim insanı olan Prof. Dr. Osman Nuri Balcı'nın söylemlerinde yer almaktadır. Bu söylemleriyle yazar batı çirini karakterin entelektüel üstünlük kurma çabasını göstermek için kullanmaktadır.

'...Yusuf Aksu'yu özellikle bu sorun ilgilendiriyor, Valery'yi yalnız insan anlığının işleyişi ilgilendirdiği gibi.', 'Valery'yi ne sağa koyabilirsin, ne sola; Rimbaud'u da öyle.'

Öte yandan, incelenen romanda *Nietzsche*, *Mevlana*, *Platon*, *Voltaire*, *Sokrates*, *Rousseau* gibi düşünürlerle ve *Devlet*, *Zerdüşt* adlı kitaplara yer verilmiştir. Aktulum (2008), felsefi unsurların, ister bir kavram, ister bir anıçtırma ya da bir filozofun ismine yalın bir gönderme söz konusu olsun; kültürel bir gönderim işlevi, biçimsel işlevi ve kuramsal bilgi verme işleviyle metin içerisinde yer aldığını belirtmektedir. Bir başka felsefi gönderge olarak Yusuf Aksu, Rousseau'nun „Yalnız Gezenin Düğemleri“ adlı kitabının içeriğine yönelik gözlemlerini ifade eder:

„Sık sık da Yalnız Gezenin Düğemleri“ni yeniden gözden geçirerek ilişkilerinin eğretiliğine, yaşamının yalanlığına ıçık tutup çıkıçyolunu gösterecek tek bir sözcük, bir tümce, bir

sayfa aradı, ama öyle görünüyordu ki Rousseau'nun durumu daha kötüydü: Gırtlığına kadar yalana batmıştı, yalanı bağılatmaktan, daha da kötüsü, hoş göstermekten başka bir amacı yoktu sanki... (Yücel, 2007: 381)".

Romanda gönderim yoluyla yapılan metinlerarasılık görünümlerinde ansiklopedi özel adları da önemli bir yer tutmaktadır. *İlkokul Ansiklopedisi, Hayat Ansiklopedisi, Encyclopaedia Britannica, The Encyclopaedia Americana, Diderot Encyclopedie ou Dictionnaire raissonne des arts et des metiers, Grand Larousse Encyclopedique, Der Grosse Brockhaus* gibi birçok ansiklopedi yer almaktadır. Söz konusu gönderimler Yusuf karakterinin biçimlenme sürecinin temel dinamiklerini gösterme açısından önem taşımaktadır.

Romanda kullanılan diğer göndergesel öğeler ise mitolojik öğeler bağlamında *Parmenides, Herakleitos, Zenon, Leukippos, Proust, Combray*; resim alanında *Mona Lisa ve Ayvazovski*; müzik alanında *Itri, Yesari Aşım, Münür Nurettin*'dir. Söz konusu gönderimlerin büyük oranda, romandaki karakterlerin aydınlatılması, kültürel evrenlerinin ortaya konması amaçlı kullanılmaktadır.

1.2. Anıştırma Yoluyla Oluşturulan Metinlerarası Görünümler

Metinlerarasılığın bir bağla biçimi olan anıştırma, anıştırılan metin ile (yani gönderge metin, ancak kapalı bir gönderge), anıştırma yapan metin arasında bir „söylem“i gerektirir. Varlığını dışarıdan bildirecek, belirtecek bir dışı bildiri dizgesi olmayan anıştırmada söylenmesi gereken şey, açıkça belirtilmeden ima edilir. Bu doğrultuda anıştırma alıntıdan ayrı olarak bir düğünceyi ifade eder (Aktulum, 2000). İnceleme konusu kitapta yer alan anıştırma öğelerini iki ana grupta incelemek mümkündür. Bunlardan ilki yazarın kendi kitaplarına yönelik gerçekleştirildiği anıştırmalar, ikincisi ise yazarın diğer kitaplara yönelik gerçekleştirildiği anıştırmalardır. Yazarın kendi kitaplarına yönelik gerçekleştirildiği anıştırmalardan en ön plana çıkana romanlarında sıklıkla kullanılan temalardan biri olan „yabancılaşma izleği“dir. Bilgeç (2006) söz konusu izleğin Yaban romanlarının öncesinde Mutfak Çıkmazı, Peygamberin Son Beğ Günü, Vatandaş ve Büyük Söylencesinde de izlendiğini belirtmekte, bu bağlamda Mutfak Çıkmazı'nda *İlyas*, Peygamberin Son Beğ Günü'nde *Rahmi Sönmez*, Vatandaşta *Şaban Baş*, Büyük Söylencesi'nde *Cumali* ve Yalan'da *Yusuf Aksu*'nun yabancılaşma sorunu yer aldığının altını çizmektedir. Söz konusu kitaplar aynı izleği paylaşma açısından, yazarın kendi kitapları içerisinde metinlerarası ilişkiler ağı oluşturmaktadır. Yazarın diğer kitaplara yönelik yaptığı anıştırmalar bağlamında ise Yücel'in sözleri ele alınabilir.

"Pascal Quignard'ın Tous les matins du monde (Dünyanın Tüm Sabahları) adlı romanını okumuştum. Çok yalın bir dille, ama bir şiir gibi kurulmuş, kısa bir romandır. Herkesin kendisine ulaşmaya, yapıtlarını dinlemeye, ustalığının gizlerini öğrenmeye çalıştığı dahi bir müzisyeni anlatır. Ancak, XVII. yüzyıl Fransa'sının bu ünlü sanatçısı, Sainte Colombe, hep kendi köşesinde kalmayı yeğler, güneş kral XIV. Louis'nin çağrısını bile geri çevirir. Bu romanı okumayı bitirir bitirmez, belki de daha bitirmeden, yetenek açısından Sainte Colombe'un tam tersi bir nitelik taşıyan, ama tıpkı onun gibi çevresince bir dahi olarak değerlendirilip el üstünde tutulan bir kişinin romanını yazmanın daha ilginç olacağını düşünmeye başladım. Dünyanın Tüm Sabahları'nı 1992 başlarında okumuştum, demek ki Yalan'la on yıl uğraşmışım. Ama bu on yıl içinde, hep Yalan'la uğraşmadım. Bu arada, Büyük Söylencesi'ni, Komşular'ı yazdım, birkaç çeviri yaptım, birkaç da deneme kitabı yayımladım; örneğin Salaklık Üstüne Deneme Yalan'dan önce yayımladı, ama gerçekte Yalan'ın küçük kardeşidir (Kavukçu, 2002)."

Bu doğrultuda, yazarın Quignard'ın kitabından düğünsel anlamda etkilendiğini söylemek mümkündür. Öte yandan, Yalan'da, Bahtin'in „gerçeğin en ince ayrıntısıyla serimlendiği yer“ diye tanımladığı, Rabelais romanının da önemli öğesi olmuştğın sofraları, sofrada oturanların birer

ideolog gibi düşünce yürütmelerinde bulunmaları söz konusudur (Akçam, 2007). Gerçekten de Yalan adlı romanda yemek sofraları, karakter analizi ve düşünce alışverişiyle o dönemin filozof ya da bilim insanı sayılabilecek kişilerin eleştirilmesi bağlamında son derece büyük bir öneme sahiptir. Romanda, Yusuf Aksu'nun akşam yemeklerine katılmayı çevresindeki „entelektüel“ kesim, önemli ve saygın bir davranış olarak algılamakta ve yorumlamaktadır.

Öte yandan, Gustave Flaubert'in *Bouvard et Pecuchet* romanı ile inceleme konusu roman, yazarın diğer kitaplara yönelik gerçekleştirdiği anırtma öğeleri kapsamında değerlendirilebilir. *Bouvard et Pecuchet* romanının kahramanları olan Bouvard ile Pecuchet'in taklit yeteneği ile Yunus Aksu'nun Yusuf Aksu'nun sözcelerini kendi sözceleriyimigibi sunması ve ezber yeteneği her iki romanın kurgusu çerçevesinde birbirine paralel özellikler göstermektedir. Öte yandan, Bouvard ve Pecuchet'in dünya bilgilerini kitaplar aracılığıyla edinmesi ve Yunus Aksu ile Yusuf Aksu'nun öğrenme araçlarının ansiklopediler olması da her iki romanda benzerlik taşıyan öğelerdendir. Her iki romandaki bu benzerlik de metinlerarasılık açısından değerlendirilebilir. Son olarak, her iki romanda da dönemin bilim insanlarına, felsefe ile uğraşan bireylerine ve sanatçılara yönelik eleştiriler taşıması da anırtma olarak kabul edilebilecek bir özelliktir.

Sonuç

İnceleme konusu romanda, metinlerarasılık görünümünden alıntı-gönderge ve anırtma yoluyla gerçekleştirilen metinlerarasılık görünümü ve bunların kullanım çeşitliliği ele alınmıştır. Bu doğrultuda, romanda alıntı yoluyla oluşturulan metinlerarasılık görünümüne bakıldığında batı yazını, halk yazını, Türk sanat müziği yapıtları karışımıza çıkmaktadır. Batı yazınına yönelik oluşturulan alıntı öğelerinin büyük bir bölümü Baudlere'in „Budala“ adlı romanından alıntılanmıştır. Söz konusu romandan yapılan alıntılar, inceleme konusu romanın başkahramanı olan Yusuf Aksu'nun psikolojik durumunu sezdirme açısından büyük önem taşımaktadır. Batı yazını çerçevesinde ele alınabilecek bir başka alıntı da Rimbaud'un ünlü şiiri Benediction'un son dizeleridir. „Dev kanatları engel olmakta yürümesine“ dizeleri Yusuf Aksu'nun karakteri ve davranışlarının kökenini aydınlatmak amaçlı kullanılmaktadır. Romanda halk yazınından yapılan alıntılar ise kırsal kültürü temsil eden Erkek Cemile aracılığıyla Yusuf Aksu'nun psikolojik durumunun değişimini sağlamakta, Aksu'nun bakış açısının değişimiyle birlikte, romanın olay örgüsünü düzenleme işlevine sahiptir. Romanda Türk sanat müziği yapıtlarından Tab'i Mustafa Efendi'nin bir şarkısı da alıntılanmıştır. Söz konusu şarkı, okura, Yusuf Aksu'nun annesinin kişisel zevklerine yönelik bilgiler vermektedir.

Romanda gönderge öğeleri doğrultusunda oluşturulan metinlerarası ilişkilerle bakıldığında romanın anlam evreninin geniş olduğu bir kez daha görülmektedir. Romanda dilbilim alanında „Genel Dilbilim“, „Genel Dilbilim Dersleri“ kitaplarına; „Andre Martinet“, „Ferdinand de Saussure“ ve „Berke Vardar“ gibi dilbilimcilere; batı yazını alanında Valery ve Rimbaud'a; felsefe alanında Nietzsche, Mevlana, Platon, Voltaire, Sokrates, Rousseau gibi düşünürlerle ve Devlet, Zerdüş, Yalnız Gezenin Düşeri adlı kitaplara; ansiklopedi adları alanında *İlkokul Ansiklopedisi*, *Hayat Ansiklopedisi*, *Encyclopaedia Britannica*, *The Encyclopaedia Americana*, *Diderot Encyclopedie ou Dictionnaire raissonne des arts et des metiers*, *Grand Larousse Encyclopedique*, *Der Grosse Brockhaus* ansiklopedilerine; mitolojik öğeler bağlamında *Parmenides*, *Herakleitos*, *Zenon*, *Leukippos*, *Proust*, *Combray*; resim alanında *Mona Lisa* ve *Ayvazovski*'ye; müzik alanında *İtri*, *Yesari Asım*, *Münür Nurettin* özel adlarına yer verilmiştir. Söz konusu gönderge öğeleri, sıklıkla karakterlerin söylemlerinde yer almakta ve okurun romandaki karakterleri çözümleme sürecinde yardımcı olmaktadır. Öte yandan kişilerarası ilişkilerin ve buna bağlı olarak olay örgüsünün düzenlenmesi açısından da gönderge öğeleri büyük önem taşımaktadır.

Romanda anırtma yoluyla yapılan metinlerarasılık görünümü ise iki farklı düzlemde gözlemlenmiştir. Bunlardan ilki yazarın incelenen romanın yayımlanmasından önceki kitaplarına

izlek ve karakter özellikleri bağlamında yaptığı metinlerarasılık görünümüdür. Romanda sunulan Yusuf Aksu'nun yabancılaşması, yazarın önceki kitaplarından Mutfak Çıkmazı, Peygamberin Son Beğünü, Vatandaş ve Bıyık Söylencesi'nde de yer almaktadır. Öte yandan yazarın kendine ait olmayan romanlara yaptığı anıçtırmalar da vardır. Fluabert'in Bouvard et Pecuchet romanına, Rabelais romanlarındaki yemek ve sohbet masalarına, Pascal Quignard'ın *Tous les matins du monde* (Dünyanın Tüm Sabahları) adlı romanına yönelik anıçtırmalar yer almaktadır. Söz konusu anıçtırmalar büyük ölçüde karakter çizimleri açısından paralellik göstermektedir.

Sonuç olarak, metnin temelini oluşturan etkenin „yazarın değışik alanlarla dizgelerden yapmış olduğu seçme“ (Göktürk, 2001) olduğu gerçeği bağlamında, incelenen romandaki metinlerarası öğeler kahramanın özellikleri hakkında okuru bilgilendirme, karakterlerin ruhsal dönüşüm süreçlerine katkıda bulunma, olay örgüsüne katkı sağlama gibi iğlevlerde kullanılmaktadır. Söz konusu öğeler, romanın çöksesliliğini güçlendirmekle birlikte okurdan geniğ bir entelektüel bilgi istemektedir.

KAYNAKÇA

- AKBULUT Hasan (2005). „Cennetten Çok Uzakta: Metinlerarası Bir Yolculuk“, **Selçuk İletişim Dergisi**, 4,1,s. 42-57.
- AKTULUM Kubilay (2000). **Metinlerarası İlişkiler**, Ankara: Öteki Yayınevi.
- AKTULUM Kubilay (2008). „Metinlerarasılık Bağlamında Yazın ve Felsefe İğışisi“, (**flsf**) **Dergisi**, sayı:5, Sayfa: 125-167.
- AKTULUM Kubilay (2011). **Metinlerarasılık/Göstergelerarasılık**, Ankara: Kanguru Yayınları.
- AKYILDIZ Hülya B. (2010). „Tanpınar'ın Romanlarında Metinlerarası İğışikler“. **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/3**.
- AYTAÇ Gürsel (2009). **Genel Edebiyat Bilimi**, İstanbul: Say Yayınları.
- BARTHES Roland (2005), **Göstergebilimsel Serüven**, İstanbul: YKY
- BARTHES Roland (2006), **Roland Barthes**, İstanbul: YKY.
- BEKTAğ Nuh (2009). „Toplumcu-Gerçekçilik Bağlamında Nazım Hikmet'in "Ferhat ile giren" Oyununa Metinlerarası Bir Bakığ“, **Millî Folklor**, Yıl 21, Sayı 83.
- BİLGEÇ Pınar (2006). *Tahsin Yücel Üzerine Bir İnceleme (İnsan-Eser)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Programı, Manisa.
- ÇETİN Burcu (2009). „Modern İnsanın "Ölümü Öldürme" Çabası: Uzun İğice Bir Yol“, **Millî Folklor**, Yıl 21, Sayı 83.
- DOSTOYEVSKI Fyodor (1996) **Budala**, İstanbul: Cem Yayınevi.
- EKİZ Tevfik (2007). „Alımlama Estetiği mi Metinlerarasılık mı?“, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**. 47, 2. Sf: 119-127.
- GÖKÇÖMEN Ahmet. (2010). „Mollanepes'in Zöhre Tahir Hikayesinin Metinlerarası Bağlamda Yeniden Yazımı“, **Journal of Qafqaz University**, 29 (1).
- GÖKTÜRK Akçit (2001) **Okuma Uğraşı**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- GÜMÜĞ Ezgi Oya (2006). *Tuncer Cücenoglu'nun Oyunlarına Genel Bir Bakış ve Oyunlarında Metinlerarası İzler*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- GÜNAY Doğan (2007). **Metin Bilgisi**. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- HORKHEIMER Max (2005) **Geleneksel ve Eleştirel Kuram** (Çev. Mustafa Tüzel). İstanbul: YKY.
- KAVUKÇU Cemil (18 Mayıs 2002). "Yalanla Ortılığı Kasıp Kavuran Yazar: Tahsin Yücel", **Cumhuriyet Kitap**.
- KIRAN Zeynel ve KIRAN, Ayşe E. (2000). **Yazınsal Okuma Süreçleri**. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- KORKMAZ Nurseli Gamze (2009). „Kolsuz Hanım Üzerine Yazılı Kültür ve Metinlerarası Çiğlikler Bağlamında Bir Çalışma“, **Millî Folklor**, Yıl 21, Sayı 83.
- KURTULUĞ Meriç (2009). „Ağırdaki Efsanesinden Sözlü Edebiyata “Metinlerarası” Bir Yolculuk“, **Millî Folklor**, Yıl 21, Sayı 83.
- MORAN Berna (2011) **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İstanbul: Çetivm Yayınları.
- ÖZCAN Tarık (2004). „Sultan Süleyman“dan Süleyman Efendiye Çiğlinin Metinlerarası Çiğlik Bağlamında Değerlendirilmesi“, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 129-138.
- RIZVANOĞLU Eren (2006). *Söyleşimcilik, Metinlerarasılık: Bakhtin, Kristeva, Barthes*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Ankara.
- RUFAT Mehmet (2005a). **XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları (1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler)**. İstanbul: YKY
- RUFAT Mehmet (2005b). **XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları (2.Temel Metinler)**. İstanbul: YKY
- RUFAT Mehmet (2007). **Metnin Sesi**. İstanbul: Türkiye Ç Bankası Kültür Yayınları.
- UÇAN Hilmi (2009). „Modernizm/Postmodernizm ve J.Derridanın Yapısökümcü Okuma ve Anlamlandırma Önerisi“, **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 4/8.
- UYANIK Seda (2009). „Dede Korkut Anlatmalarında Metinlerarası Söylem“, **Millî Folklor**, Yıl 21, Sayı 83.
- VARDAR Berke (2002). **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- YÜCEL Tahsin (2007). **Yalan**, İstanbul: Can Yayınları.
- Erişim:** <http://www.alperakcam.com/deneme/haney.pdf> (E.T.: 05. 02. 2012)



REŞADİYE YÖRESİNDE YAS GELENEĞİ

*Samettin GÜNDÜZ**

ÖZET

Bu makale Reşadiye yöresinde yas geleneğinin anlam ve uygulamalarının ortaya çıkarmış olduğu sözlü kültürün incelenmesine yönelik bir çalışmadır. Reşadiye yöresinde yaşlılarla birebir görüşme ve gözlem yapılarak, sözlü olarak yaşatılan yas geleneği ile ilgili dizelerin yazılı belge haline getirilmesi amacıyla saha çalışması yapılmıştır. 65-75 yaş aralığında beş katılımcı ile yapılan yüz yüze görüşmelerle toplanan veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırma bulgularına göre askerlik, gurbet ve ölüm olaylarına ilişkin ağıt söyleme ritüelinin canlı bir şekilde devam ettiği görülmektedir.

Kültür, 'toplumun yaşam tarzı olarak tanımlanmaktadır.' Böyle bir tanımlama her toplumun kendine özgü kültürü olduğunu ifade etmektedir. Görülüyor ki her yönüyle kültür toplumları birbirinden ayıran temel faktörlerden birisidir. Kültürün hem değişimci hem de gelenekçi olması doğasında vardır. Cemaatçi veya cemiyetçi toplumlarda genellikle kültürün değişimci kimliğini yazılı kültür, gelenekçi kimliğini ise sözlü kültür oluşturmaktadır. Gelenekselci toplumlarda gelişmiş toplumlara göre yazılı kültürden sözlü kültür daha etkilidir. Sözlü kültürün etkin olduğu gelenekçi toplumlarda değişime karşı gelenekçi refleks daha güçlüdür. Toplumlardaki gelenekçi yapı ne kadar güçlü olursa olsun değişimin etkisi ve sözlü kültürün kayıt altına alınmaması dolayısıyla kültürün yapısında büyük kayıplar yaşanmaktadır. Sözlü kültürdeki kayıpları dünyadaki teknolojik ve iktisadi gelişmelerin daha da hızlandığı tüm yönleriyle görülmektedir. Hem bu eksenlerdeki gelişmeler hem de kültürlerin etkin ve beklenmedik ortamlarda karşılaşmaları ve kültürlerin birbirlerine etki etme çabaları sözlü kültürü yazılı kültüre göre daha derinden olumsuz etkilemektedir. Yani gelenekçi kültür böyle bir etkileşime kendisini hazırlayamadığı için yapısından çok şey kaybetmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yas, Ölüm, Ayrılık, Gurbet

THE MOURNING TRADITION IN REŞADİYE REGION

ABSTRACT

This article focused on oral culture which the meaning and rituals of mourning traditions brought about. By one on one interviews and observations, the fieldwork has been done in order to put the verses, which is maintained orally, in writing. The datum collected participants whom ages varying between 65-75 by one on one interviews were analyzed by content analysis. In the light of the research the elegizing

* Yrd. Doç. Dr. Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi/Türkistan, El-mek: samettin_tr@hotmail.com

rituals on recruitment, absence from home and death has been continuing livingly.

Culture defined as way of life. Such definition means that every society has its own culture. As it is seen the culture separate societies from each other with all respect. Culture is naturally both changes and traditional. In communitarian societies the changing side of culture is written culture and the traditional one is oral culture. The oral culture is more effective in traditional societies than developed societies. In The traditional societies the reflex against change is more powerful. How powerful the traditionalist structure in societies, the effect of oral culture and the fact that oral culture hasn't been written there has been great damages in Culture. As it is clearly seen the technological and economic developments fasten the loss in oral culture. Both active and unpredictable environments and cultural developments in this axis and cultures encounter each other's efforts to influence profoundly negative impact on oral than written culture. So the traditional culture not prepare itself such an interaction loses a lot.

Key Words: mourning, death, separation, absence from home.

Giriş

Kültür, „toplumun yaşam tarzı olarak tanımlanmaktadır.”Böyle bir tanımlama her toplumun kendine özgü kültürü olduğunu ifade etmektedir. Görülüyor ki her yönüyle kültür toplumları birbirinden ayıran temel faktörlerden birisidir. Kültürün hem değişimci hem de gelenekçi olması doğasında vardır. Cemaatçi veya cemiyetçi toplumlarda genellikle kültürün değişimci kimliğini yazılı kültür, gelenekçi kimliğini ise sözlü kültür oluşturmaktadır. Gelenekselci toplumlarda gelişmiş toplumlara göre yazılı kültürden sözlü kültür daha etkilidir. Sözlü kültürün etkin olduğu gelenekçi toplumlarda değişime karşı gelenekçi refleks daha güçlüdür. Toplumlardaki gelenekçi yapı ne kadar güçlü olursa olsun değişimin etkisi ve sözlü kültürün kayıt altına alınmaması dolayısıyla kültürün yapısında büyük kayıplar yaşanmaktadır. Sözlü kültürdeki kayıpları dünyadaki teknolojik ve iktisadi gelişmelerin daha da hızlandığı tüm yönleriyle görülmektedir. Hem bu eksenlerdeki gelişmeler hem de kültürlerin etkin ve beklenmedik ortamlarda karşılaşmaları ve kültürlerin birbirlerine etki etme çabaları sözlü kültürü yazılı kültüre göre daha derinden olumsuz etkilemektedir. Yani gelenekçi kültür böyle bir etkileşime kendisini hazırlayamadığı için yapısından çok şey kaybetmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde sözlü tarih ve sözlü edebiyatını ortaya çıkaran sözlü kültürün Türk kültürü içinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Buna rağmen sözlü kültür çalışmaları ülkemizde ciddi olarak ele alınmadığı gibi çalışılmasına yönelik gerekli destek verilmemiştir. Bu alandaki çalışmaların etkin ve yeterli olmayışından dolayı sözlü kültürün yazılı belge haline getirme çalışmalarındaki eksiklik sözlü kültürün unutulup gitmesine sebep olmaktadır. Bu olumsuzluğu gidermek için gelecek dönemlerde sözlü kültürün yazılı hale getirilmesine yönelik çalışmaların desteklenmesi ve ciddiye alınması gerekir. Verilecek destekle sözlü kültür çalışmalarının etkinliği sayesinde kültürün zenginleşmesine ve sözlü kültürün en az kayıpla kuşaktan kuşağa aktarılmasına yazılı belge haline getirilmesine katkı sağlayacaktır.

Geleneksel toplumların aksine gelişmiş toplumlarda sözlü kültür çalışmaları yapılarak sözlü kültürün yazılı belge haline getirilmesiyle yazılı kültürün zenginleşmesine katkı sağlamaktadır. Bu gelişmişliğin göstergesi olduğu kadar sözlü kültürün yok olmasını veya fakirleşmesini ortadan kaldıran durumu da ifade etmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Sözlü kültürümüzde etkili olan ölüm ve gurbetin, yaslarla ifade edilmesi ölümün, ayrılığın, gurbetin (gelin olma, asker olmanın) zorluklarının dile getirilmesi açısından önemlidir. İnsan ve toplumlar üzerinde etkili olan ölümün Türk kültüründe daha etkin olduğu yas geleneğinden anlaşılmaktadır. Türk kültüründe yas geleneğinin etkinliğini Reşadiye yöresinde de yaşatıldığı anlaşılmaktadır. Ölüm, gelin ve asker yaslarının Türk kültüründe yöreden yöreye farklılıklarından öte benzerlikleriyle öne çıkmaktadır. Göçle ortaya çıkmış gurbet yasının Reşadiye yöresinde farklılıkları dikkat çekmektedir.

Reşadiye yöresinde sanayileşmenin ve verimli arazilerin olmayışı, artan nüfusla birlikte insanları göçe zorlamıştır. Yöre insanın kimseye muhtaç olmadan hayatını devam ettirme çabası büyükşehirler ve ardından yurt dışına işçi olarak gitmesi geleneksel kültür içerisinde gurbet yasını çok yönlü oluşmasına katkı sağlamıştır. Türkiye’de ilk iç göç hareketi ve beraberinde yurt dışına göçün başlaması gurbetin süreli olmaktan çok süresiz duruma gelmesi, gurbetin derin olarak yaşanması yasların etkin ve çok yönlü olarak söylenmesini ortaya çıkarmıştır.

Türk kültüründe sıra, gurbet, hasret ve ayrılık gibi sözcükler yaygın olarak kullanılmaktadır. Reşadiye yöresinde de ayrılıkla ilgili sözlü olarak ifade edilen türkülerin, şiirlerin, mektupların, roman ve hikâyelerin konularını oluşturduğu söylenebilir.

Yas Kavramı

Türkçe’de kelime olarak yas, “ölüm ya da bir felaketten doğan acı ve bu olayı belirten davranışlar; duyulan acı ve üzüntüyü kimi davranışlarla belli etmek” (Türkçe Sözlük, 1983:1287) biçiminde kullanılmaktadır. Banarlı, Orta Asya dilinde yas, “Yuğ Törenleri” ile ilgili “yığlamak”, ağlamak ve “yığlagur”, ağlayıcı sözlerinden kaynaklandığını, Türkler arasında birinin yasını tutmanın çok eski bir gelenek olduğunu” (Banarlı, 1971:44-45) ifade etmektedir.

“Yas sadece başkalarının ölümünden veya ayrılmasında yaşanmaz. İnsanın kendi içinde yaşanan kayıp ve terk etmeler durumunda da görülebilir” (Çevik-Ceyhun, 2004:3). “Yas normal olarak tıbbi ya da psikiyatrik bir bozukluk olmaktan çok acı verici bir duruma karşı verilen bir tepkidir” (Çevik-Ceyhun, 2004:3). Yas, sadece ölümle yaşanmayıp, insanın kendi içinde her hangi bir kayıp, ayrılık ve gurbet için de yaşanmaktadır.

Örnek’e göre; “Yas, toplum tarafından bizim için önemli olarak tanımlanmış insanların ve yakınlarımızdan birinin kaybıyla duyulan acı ve üzüntüyü, toplumsal kalıplar içerisinde ifade etme” (Örnek, 1977:222) olarak tanımlanmaktadır. Her toplumda farklı şekillerde uygulanan “yas” geleneğinin, ölüm ve ölüm korkusunu evrenselleşmesine sebep oluşturduğu söylenebilir. Bu korkunun psikolojik bir korku haline gelmesi duygusal bir bütünlüğü ortaya çıkarmıştır. Her toplum kendi kültürel değerlerinin ortaya çıkarmış olduğu yas geleneğini devam ettirme çabaları doğal olarak görülmelidir.

Yas Türleri

İnsanoğlunun çevresinde olup biten olaylardan etkilendiği bilinmektedir. Onu derinden etkileyen olayların başında ölüm gelmektedir. İnsanlar ölüm karşısında duygu ve hislerini şiirlerle dile getirmişlerdir. Ölüm sonrası ölenin insanların arkasından söyledikleri dizelerin yas olarak adlandırıldığı görülmektedir. Bugün bu kelime “yas” kelimesiyle karşılanmaktadır. Türklerde ilk defa Orhon abidelerinde “yog” “yastutmak” ve “yogci” “yas tutan” kişi şeklindedir.

Bazı araştırmacılar “yas” kelimesinin “Arapça keder anlamına gelen “yes” ten geldiğini belirtmektedirler. Eski Türkçede “yog” teriminin matem anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Yas, Türk halk kültürünü oluşturan ve Anadolu’da yaygın olarak fonksiyonunu sürdüren önemli adet ve geleneklerimizden birisidir. Toplumsal farklılıklar karşısında, yas olgusunun iki

yönü vardır. Bunlardan birincisi “yas tutma”, ikincisi “yas etme” dir. “yas tutma” olgunun pratik ve adet yönünü, “yas etme” ise olay karşısında duyulan acı ve bunalımı kapsamaktadır. Anlamlı sözlerle yakınmaları dile getirerek dramatik olarak yaşatmaktadır.

Gurbet Yası

Gurbetle ilgi söylenen dizeler Türk kültüründe yoğundur. „Çalının arkası gurbettir.“ ifadesi gurbeti güçlü bir şekilde temsil etmektedir. Gurbet yasını gelin ve askerlik yası olarak açıklaması yapılmıştır. Gurbet yası içersinde her ikisinin dışında kısa veya uzun gurbete gidenler için söylenen yaslar da bulunmaktadır. Ailesinden belli bir süre ayrı kalanlar için söylenmektedir. Genellikle çalışma alanının yaşadığı çevrede olmayışı gurbet yasını etkin kılmaktadır.

Gelin Yası

Her kızın hayalinde „eli kınalı başı duvaklı“ gelin olma vardır. Herkesin hayalinde olmasına rağmen herkese nasip olmaz. O açıdan kına yası kızın hem gelin olmanın mutluluğunu hem de baba evinden ayrılmanın üzüntüsünü yaşamaktadır. Duyguların karışık olduğu o kadar da duygusallığın hakim olduğu geceyi temsil eder.

Türk kültüründe kına gecesinde geline kına yakılır, dualar edilir ve ilahiler söylenir. Kına gecesinin yapıldığı yörenin oyunları ve türküleri söylendikten sonra gelinle veda edilerek herkes evine gider. Böylece kına gecesi bitmiş olur ama kına yası gelinin oğlan evine yerleşinceye kadar devam etmektedir.

Asker Yası

Türk asker doğar asker ölür“ ifadesi askerliğin Türk kültüründe ne kadar kutsal olduğunu göstermektedir. Askere giden gençlerin ailesinden yakınlarından ve arkadaşlarından uzak kalmanın burukluğunu yaşarken aynı zamanda vatani kurumunun, vatan borcu ödemenin ne kadar kutsal olduğunun mutluluğunu yaşamaktadır. Her askere giden dualar ve şöleni andıran davul zurna ile gönderilmektedir. Her aile asker gönderirken ve evlatlarının askerden geri dönmesine kadar zaman içinde yas geleneği söylenen ağıtlarla ifade edilmektedir. Askere olana söylenen ağıtlar ayrı kalmanın hasretinden asla üzüntüden dolayı söylenmez.

Ölüm Yası

İnsanoğlunun ölüm karşısında veya canlı-cansız bir varlığını kaybetme, korku, telaş ve heyecan anındaki üzüntülerini feryatlarını, isyanlarını ve talihsizliklerini düzenli düzensiz söz ve ezgilerle ifade eden türkölere Batı Türkçesi’nde umumiyetle “ağıt” adı verilir. Ağıt söyleyen için “ağıtçı” sözü yaygınlaşmış ve “ağıt yakmak” deyiimi türemiştir.(Elçin,1981:287)

“Ölen kişinin kaybı artık geri dönülemez bir gerçektir. Bu gerçeğin acısı ölen kişinin değerlerinin benimsenmesi ve yaşantılarının anılar olarak hatırlanmasıyla azaltılmaya çalışılır.”(Çevik-Ceyhun,2004:4)

Amaç

Toplumsal olgu açısından ele alınan yas geleneğinin araştırmacılar tarafından yeterince incelenmemesi sözlü kültürü zayıflatmaktadır. Kültürde hızlı gelişme ve değişmelere karşın sosyo-kültürel yapımızda yas âdeti ve geleneklerinin günümüze kadar ulaşması, sözlü kültürün fazla bozulmadan davranış ve uygulama biçimi olarak işlevlerini devam ettirmesi araştırmanın amaçlarını oluşturmaktadır. Bu amaç çerçevesinde şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Reşadiye yöresindeki “yas” geleneğini, toplumsal olgu olarak değerlendirmek.

2. Ayrılık, gurbet, evlenme ölüm ve diğer toplumsal olaylar karşısında yöre insanının düşünce, duyuş ve davranışlarının, temelinde bulunan değer yargılarını, insanın kendisini algılama biçimi, varlık ve yokluğunu ortaya koymak.

3. Reşadiye ve yöresinde, bugüne kadar derlenip yorumlanmamış “yas etme” ile ilgili verileri, kaynak kişilerden doğrudan toplamak, yas türlerini belgeleyerek yok olmalarını önlemek, gelecek kuşaklara, kültürel miras olarak nakledilmesini sağlamak ve bilim dünyasına sunmaktır.

Önem

Günümüz dünyasında yaşanan bilgi ve teknolojik gelişmelere rağmen sözlü kültürün etkin olarak yaşanmasını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, Türk kültüründe sözlü olarak devam ettirilen yas geleneğinin sistematik biçimde yazılı hale getirilememesi kültürel açıdan olumsuzlukları ve eksiklikleri beraberinde getirmektedir. Yas geleneği Reşadiye yöresinde de sözlü kültür olarak devam ettirilmektedir. Yas geleneğinin Reşadiye yöresindeki eksikliği gidermek için sözlü ifade edilen yas geleneğinin yazılı hale getirilmesi, kaybolmaya yüz tutmuş olan sözlü kültürün kayıt altına alınması açısından bu çalışma önemlidir.

YÖNTEM

Genel anlamda bilimsel araştırma, mekânsal anlamda da “alan çalışması yönteminin” ilkelerine uygun olarak “diyalektik” bir yaklaşımla bu çalışma yapılmıştır. Başka bir ifade ile yas olgusu, kendi doğal koşullarında sistemli ve planlı bir biçimde gözlenmiştir.

Bu tür çalışmalarda kaynak kişi bulmak, onları buna inandırmak, özellikle de kadınlarla görüşmek, çok zor uğraşmayı gerektirmektedir. Reşadiye yöresi ile olan yakın ilişkilerimiz bu imkânın oluşmasına katkı sağlamıştır. Kaynak kişilerin yaşamlarındaki olayların yeniden canlandırılması, yaşatılması ve onları üzmesine karşın “yas” la ilgili dizelerin toplandığını, derlenen yasların tümüne, bu makalede yer vermemiz mümkün olmadığından, ancak temsili nitelikte olanlar üzerinde durulmuştur. Ayrıca, yas türleri öz anlatım, yerel söyleyiş biçimleri ve kullanılan sözcükler bozulmadan, düzeltilmeden olduğu gibi yazıya geçirilmiştir.

Katılımcılar

Çalışmada veri kaynağını 65-75 yaş aralığında yer alan, Reşadiye yöresinde doğup büyümüş, hepsi kadın olan beş katılımcı oluşturmuştur. Katılımcıların isimleri gizli tutulmuş olup kodlanan isimleri ve yaşları aşağıda sunulmuştur:

E. Y1. (75)

A. B. (67)

A. Y. (75)

E. Y2. (50)

F. G. (68)

Veri Toplama Süreci ve Analizi

Araştırma verileri araştırmacı tarafından bire bir oturumlarla yürütülen açık uçlu görüşmelerle elde edilmiştir. Görüşme sürecinde katılımcılara Reşadiye yöresinde yas geleneği ile ilgili şu sorular sorulmuştur.

1. Yörenizde ölüm olayı karşısında yas amaçlı neler yapılmaktadır.
2. Yörenizde gurbet yaşamına yönelik yas amaçlı neler yapılmaktadır.
3. Yörenizde gelin gönderirken yas tutuluyor mu? Tutuluyorsa neler yapılıyor? .

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Görüşme süreci araştırmacı tarafından not tutma yöntemiyle kayıt altına alınmıştır. Toplanan veriler daha sonra gruplanarak ortak temalara ulaşılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Araştırma alanı içersinde “yas” edilen olayların başında ölüm, ayrılık (gurbet), gelin (kına yakma), askere gitme ve doğal olaylar gelmektedir. Bu nedenle, Reşadiye ve yöresinde söylenen yasları, Ayrılık (gurbet), gelin (kına), ölüm yasları olarak üç grupta toplanarak, aslına uygun şekilde anlatılmaktadır.

Kına yası

Türk kültürünün örneklerinin canlı olarak yaşadığı Reşadiye ve yöresinde kına gecesi, evlenme ile ilgili yaygın olan geleneklerimizden birisini oluşturmaktadır. Kına gecesinde söylenen dizelere ve yaslara Reşadiye yöresinde “kına yası” denmektedir

Reşadiye yöresinde kına gecesi düğünün üçüncü günü (Cumartesi ya da Çarşamba) dür (E.Y1.,).”Oğlan evine gelen davetliler tamamlandıktan sonra, oğlan ve kız tarafları karşılıklı olarak birbirlerine “düğünün kutlu olsun” demeye giderler. Bu iş bittikten sonra, oğlan evinden bir grup kadın, kız evine kına yakmaya gider. Nasıl erkekler düğün edip, eğlenirlerse, kız evinde de kadınlar arasında benzeri eğlenceler yapılır. Bütün köyün kadınları, kızları düğün yerine toplanır. Orada oynanır, eğlenilir, takılar takılır.

Kına bir tasta veya bir tabakta yoğrulur. Bu kınanın içine bir miktar bozuk para atılır. Bu paraları almak için bir erkek çocuğu kına avuçlatılır. Çocuğun avuçladığı paralar gelinin yazmasına düğümleir. Bu para daha sonra gelin tarafından damada verilecektir. Orada bulunanlardan isteyenler kına yakınırlar. En son geline kına yakılır. Kına yakıldıktan sonra ağlatma âdeti vardır, önce arasından başlayarak, diğer yakınları onu takip ederler.”(Demirkol ve arkadaşları;1998:261)

Kına yası gece yarısına kadar devam eder, bu saatten sonra kına gecesindeki kalabalık dağılır. Kına yasının bitiminden itibaren gelinin yakın akrabaları, arkadaşları ve kınacı o gece gelinle birlikte kalarak gelin alma zamanına (ertesi güne) kadar gelinin yalnızlığını gidermeye çalışırlar.

Gelin (kına) yası, kına gecesi gelinin eline, ayağına ve saçlarına kına yakılması ile başlayıp, gelinin baba evinden ayrılıp gelin gideceği eve yani evleneceği kişinin (oğlanın) evine yerleşinceye kadar yapılan törenlerin bitimine kadar devam eder.

Kına gecesinde geline kına yakıldıktan sonra sırasıyla, gelin ana, varsa kız kardeşi, hala-teyze ve yenge ile sarılarak gelinin söylemiş olduğu yaslar

Gel anam ağlayalım

Karalar bağlayalım

Yanuk yürek üstüne

Soğuk su bağlayalım

Elimde kınam yakuk

Ağlarım yanuk yanuk

Anamı size bıraktım

Eli dizine dayanuk

Yayla yüzü yazular

Gönlüm sizi arzular

Ne deyip te ağlayım

Böyleymiş yazular

Düğünün son günü gelin evinden çıkarılmadan önce, ana-babasına, kardeşlerine ve akrabalarına sarılarak söylemiş olduğu yaslar şöyledir.

Sıgaranın ucuyum

Ucu değil bucuyum

Ver elini öpeyim

Ben gidiyom yolcuyum

Gidiyom öte yüze

Doyamıyom size

Ömür boyu çalıştım

Hatıra kalsın size

Kapıya geçi geldi

Saymadım gaçı geldi

Ayrılmak sanıyodum

Ayrılık göçü geldi.

Ayrılıklar oldu mu

Bahçede gül soldu mu

Yolcu oldum gidiyom

Saatlerim doldu mu

Gelin kaynana evine geldiğinde, kaynana ile karşılıklı söylemiş olduğu yaslar şöyledir.

Dar sokakta yolum yok

Ayrılacak halim yok

İltme beni yakandan

Sarılacak dalım yok.

Ben buranın nesine geldim

Bülbüller öttü sesine geldim

Gaynanan yalnız dediler

Goşdum da işine geldim

Pancar diksem sararu

Ataş yaksam gararu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Ne kadar murad alsam

Yüreklerim yaralu.

Sıra sıra hayatlar

Yoka yoka kağıtlar

Öksüz kız gelin olmuş

Ağlasın muhanetler.

Reşadiye ve yöresinde geçmişten günümüze kadar söylenen ayrılık yaslarından seçilen örnekler şöyledir;

Bir elmayı dört dildim

Yere düştü de sildim

Ağam gadirlerini

Ayru düşünce bildim

Terekteki siniler

El değmeden iniler

Gurbetdeki yarimin

Sol kulağı çınılar

O yaylanın düzünden

Bir su içtim gözünden

Böyle dertlü ağlarum

Hasretliğin yüzünden

Yayla yüzü yeşilden

Ben ayrıldım eşimden

Bi kolayını bulsam

Gideceğim peşinden

Deniz üstü yol oldu.

Yaz gidelü yıl oldu

Yardan gelen mektuplar

Domurcuklu gül oldu.

Tüfeğim kolda kaldı

Mendilim dalda kaldı

Ne zorumuş askerlik

Benim yar nerde kaldı.

Gab değil kolay döğül

Çektiğim halay döğül

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Bi gelseniz askere
Yapması kolay döğöl
İlengerde aşım var.
Ne de garip başım var
Hasretlik kolay değöl.
Askerde gardaşım var.

Ayağında potinin
Bağımı olacağım
Sen askerlik yaparken
Ben burada solacağım
Kuşlar yuva yapıya
Ancabın dibine
Asker eğitime çıkmış
Sabahın soğuşuna

Asker oldum gidiyom
Erzurum alayına
Ağlatmam seni yarım
Bakarım kolayına
Candarmanın çavuşu
Tele vuru savuşu
Sil gözünün yaşını
Ayrılanlar gavuşu

Askerliğim dört sene
Açılmışım örtsene
Ben askere gidiyom
Gözlerinden döksene
Yaylaya giden atlu
Ne gayretlü gayretlü
Askere giden oğlan
Ağlasın dertlü dertlü

Yavrum yavrum yanları
Yandı çifte mumları
Yavruma yakıştı mı
Devletin urbaları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Ölüm yası

Reşadiye yöresinde en yaygın olan yas türüdür. Ölüm, insan hayatının son bulduğu, yeni bir hayatın başladığını ifade eden, insanı ağlatan acı ve yalnızlığa sürükleyen, çaresizliğin ve hayatın sonsuz olmadığının yaşandığı sosyal bir olgudur.

Reşadiye yöresinde ölen insan ister dostu isterse düşmanı olsun herkes bu yasa katılır, katılmayanlar ayıplanır.

Ölü defnedildikten sonra her aileden büyükler baş sağlığına cenaze sahiplerine ve yakınlarına giderek acılarını hafifletmeye, paylaşmaya ve onları teselli etmeye çalışırlar. Ölümün Allah'ın emri olduğunu hatırlatarak ölüm acısını paylaştığını Başınız sağ olsun, Ölüm Allah'ın emri, Kepeği Gitmiş, Ölüme çare olmaz, Toprağı bol olsun, Allah rahmet etsin, Ölüm girmeyen ev olmaz, Eceli bugün bu saatmiş ve Ölenle ölünmez gibi dua ve temenni niteliğinde sözler ifade edilmektedir.

Cenaze sahibinin acılarını paylaşmak için yakın akraba ve komşuları onları teskin etmek, normal hayatın akışı içerisinde ihtiyaçların giderilmesi için, hem cenaze sahibinin günlük işlerini hem de başsağlığı için gelen misafirlere hizmet ederler. Bu yardımlaşma duygusu dini olmanın yanında Türk kültüründe psikolojik ve sosyolojik olarak birlikte yaşamının paylaşmanın ve yardımlaşmanın getirmiş olduğu sorumluluk duygusudur. Komşu ve yakınlarının acıları paylaşmasıyla hayatın normal akışına dönmesi, hala cenaze sahiplerini tatmin etmemektedir. İlk Cuma günü mevlidi şerif ve hatim okutulması, kırkıncı gününün dolması ile hatim, mevlit ve ruhu için yemek yapılmaktadır. Bu manevi duygunun geleneksel hale gelmiş olması insanlar üzerinde etkinliğini her geçen gün artırmaktadır. Yakınlarından birisini kaybeden, bu tür sorumlulukları yerine getirmediginde aile ve çevresi tarafından ayıplanmaktadır..

Reşadiye yöresinde ölen insanların yaş durumu veya bulunduğu mevkiye göre yas tutma süresi de değişir. Eğer, ölen insan yeni evlenmiş, yahut askerlik çağına gelmiş, ya da askerde ise kısaca gençse acısının yankısı türkülere yansır ve daha da uzun sürer. Ağıtlar düzülür; uzun süre bu acı olay, ağızdan ağza yaşar gider. Ta ki, yeni ve daha büyük bir acı ile karşılaşınca kadar.

Özellikle kadınlar ağıt yakma olayında daha önde gelirler. Ağıtlar ya ölünün geride kalan anne, baba, eş ve çocuklarının ağzından ya da ölünün kendi ağzından söylenmiş havası verilerek daha da acıklı hale getirilir.

Ağıtlar cenazeden sonra ağıt yakıcılar tarafından yakılacağı gibi, cenaze sahipleri tarafından özellikle kadınlar tarafından irticalen de söylenebilir. Deyişlerle, cenaze tarafında ağlanılır. O arada cenazeye katılan tüm insanların gözleri nemlidir, hıçkırıklar gittikçe yükselir. Cenaze sahiplerinin dışındakiler de olaya kendi başlarına gelmişcesine içlenirler. Belki de Türk insanının en büyük özelliklerinden biri budur. (Demirkol ve arkadaşları; 1998:272)

Reşadiye ve yöresinde ölümle birlikte söylenen yaslar şöyledir;

Dünya fener imiş

Boyuna yanar imiş

Şahanın yuvasına

Baykuşlar gonar imiş

Soğuk sular bardakta

Gözlüyom çardakta

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Helbet dertlü ağlarım
Babam gara toprakta
Anahtarın bağı
Yel atar yaprağını
Gurbet elde ötenin
Kim atar toprağını
Ayrılık geldi başıma
Felek zehir kattı aşıma
Garip diye yazın
Artık mezar taşıma
Vurundun iğneleri
Terk ettin dünyaları
Senin için yapılmış
Tokat hastaneleri
Arabam gayışlandı
Yüreğim alışlandı
Babam acı sözlerin
İçerime daşlandı
Ağlamalar ağlarım
Ayruluklar üstüne
Babam gözyaşım döktüm
Mezarının üstüne
Kara menekşe bitti
Çalının diplerinde
Çöktü acı ayruluk
Dertlü yaz aylarında.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Reşadiye ve yöresinde “yas” geleneğine, doğal koşullarda ve bilimsel bir anlayış içerisinde ele alınarak birkaç yönden değerlendirme yapılabilir.

Yas geleneği bütün toplumlarda vardır. Türk toplumunda sözlü bir şekilde devam edip gitmektedir. Folklorik araştırmaların yeterli düzeyde olmaması bu zengin kültürün hızla ölmesine sebep olmaktadır.

İnsan hayatında ölüm, evlenme ve ayrılık gibi geçiş dönemlerini etkilemektedir. Nesilden nesile kültürel kalıp olarak geçmiş olan yaslar, belki de bir daha görüşme imkanı olmayan kadın

kaynak kişilerden derlenmiştir. Okuma-yazma bilmeyen yaşları oldukça ilerlemiş olmasına rağmen belleklerinde saklamış oldukları duygusal ve düşünsel yas gelenekleri belgelenmiş durumdadır.

Yasların, yaşanan olaylar karşısında, duyulan insani tepkilerin birer belirtisi ve anlatımı olarak algılanmaktadır. Toplumsal amaç ve fonksiyonları açısından üzerinde durulduğunda, nesiller arası sosyal ilişkileri düzenleyen, bireysel ve kolektif davranışları belirleyen, insanlar arası birliktelik ve dayanışma bilincini oluşturan, sözlü kültürel ürünler olduğu görülecektir.

Reşadiye yöresinde örneklenen yas dizeleri, yöre halkının sosyal düzenini, sistemini, değer yargılarını ve dil özelliklerini betimlemektedir.

Özet olarak belirtmek gerekirse, Reşadiye yöresinde “yas etme” yaşanan toplumsal olayın, kederli ailede yaratmış olduğu acıyı paylaşmak, ruhsal bunalımın giderilmeye çalışılmasına ve grubun bilinçli ve duygusal amaçlarına yöneliktir. Diğer yönden toplumsal bir görevin, örf ve adetlere uygun olarak yerine getirilmesi, geçen olayın anlamlı sözler ve ezgili dizelerle anlatılmasıdır. Türk kültürü içersinde farklı yas adetlerinin olması, kültürümüzün zenginliğini göstermektedir. Bu zenginliklerin ortaya çıkartılabilmesi için, sözlü olarak devam ettirilmeye çalışılan yas geleneğinin yazılı belge haline getirilmesi önemlidir. Kültürel yapımızda devam ettirilen yas geleneğinin sadece yakınma, dövünme ve kederden dolayı duyulan bir acıdan ibaret olmadığı, yakın akraba ve komşularının acı ve kederlerinin paylaşıldığı bir sosyal süreç olarak görülebilir.

KAYNAKÇA

- BANARLI, Nihat Sami (1971) **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEB Yay. İst.
- ELÇİN, Şükrü, (1981) **Halk Edebiyatına Giriş**, Kültür Bakanlığı Yay.Ank.
- ÇEVİK, Abdulkadir-CEYHUN, Birsen, (2004).**Toplumsal Yas.Polis Dergisi**, Ocak-Şubat-Mart-2004. Yıl.10.Sayı:39.Ankara
- ÖRNEK, S. Veyis: (1977) **Anadolu Folklorunda Ölüm**, A.Ü.Dil ve Tarih-Coğ.Fak.Yay.Ankara.
- TÜRKÇE SÖZLÜK**: (1983).**Türk Dil Kurumu Yayınları**,505-2, Ankara
- DEMİRKOL, Dursun ve arkadaşları (1998)**Dünden Bugüne Reşadiye**



TÜRKÇE ÖĞRETMENLERİNİN KAVRATMA GÜÇLÜKLERİ

*Nail GÜNEY**

*Talat AYTAN***

*Abdulvahap ÖZER****

ÖZET

Türkçe eğitimi; dinleme, okuma, konuşma, yazma temel dil becerileri ve dil bilgisi öğrenme alanının geliştirilmesini hedeflemektedir. Her bir alandaki hedeflerin kazandırılmasına yönelik olarak öğrenci, konu, eğitim ortamı gibi değişkenlerin durumuna göre farklı yöntem ve teknikler kullanılır. Bu araştırmanın amacı, ilköğretim ikinci kademedeki görev yapan öğretmenlerin öğretmekte güçlük çektiği konuları ve bu konuların öğretiminde kullanılan yöntem ve teknikleri ortaya koymaktır. Araştırma tarama modelindedir. Araştırmada veri toplama aracı olarak nitel araştırma yöntemlerinden görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu; Trabzon, Ordu, Samsun ve İstanbul illerinde SBS puan ortalaması başarılı, orta ve başarısız olarak nitelendirilen okullarda görev yapan maksimum çeşitlilik örneklemesine göre belirlenmiş 9 Türkçe öğretmeni oluşturmaktadır. Verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre öğretmenlerin en sık başvurdukları yöntem metafordur. SBS puanı düşük okullarda metafor daha fazla kullanılmıştır. Metaforların yarısından fazlası altıncı sınıf düzeyinde kullanılmıştır. Bu veri, öğrencilerin soyut işlemler dönemine geçmesiyle ilişkilendirilebilir. Günlük hayattan örnekler verme, ön bilgileri harekete geçirme, dramatizasyon ve soru çözümü ise kullanılan diğer yöntem ve tekniklerdir. Araştırmanın farklı sonuçlarından biri, programda ağırlıklı olarak yapı bilgisi ve fiilimsilerle ilgili etkinlik önerilerinin olmasına karşın öğretmenlerin güçlük çektiği konularla ilgili etkinlik önerilerinin olmamasıdır. Araştırmanın bir diğer önemli sonuçlarından biri, sekizinci sınıflarda soru çözümüyle konunun kavratılmaya çalışılmasıdır. Bu veri, SBS'nin Türkçe dersinin amacına ulaşmasını engelleyici etkisine gönderme yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe eğitimi, Türkçe öğretmeni, konu, yöntem ve teknik.

* Yrd. Doç. Dr. Canik Bağarı Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: nail_guney@hotmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: taytan@yildiz.edu.tr

*** Canik Bağarı Üniversitesi Genel Sekreteri, El-mek: ozer@basari.edu.tr

COMPREHENSION DIFFICULTIES FOR TURKISH TEACHERS

ABSTRACT

Turkish education aims listening, reading, speaking, writing, main language skills and developing grammar learning field. In order to gain all the aims in each field, different methods and techniques are used in accordance with the factors such as student, subject education environment. The aim of this research is to find out the subjects which the teachers at secondary school find difficult to teach and also to find out the methods and techniques which are applied to teach these subjects. The research is a survey in form. As data gathering means in the research, interview form approach as qualitative research method is used. The study group of the research consists of 9 Turkish teachers, determined up to maximum diversity exemplification, who teach at schools classified as successful, moderate and unsuccessful according to SBS point averages in Trabzon, Ordu, Samsun and İstanbul. Depictive analysis method is used for the analysis of the data. According to the results of the study, the method teachers mostly apply is the metaphor. In the school with low SBS points, metaphor is highly applied. More than half of the metaphors have been used in the sixth grade. This data can be associated with the passing to the abstract operations period of the students. Exemplification from daily life, prompting what is already known, dramatization and questions and answers are the other methods and techniques applied. One of the different results of the research is that although there are mainly activities suggestions about structure knowledge and gerund and infinitives, there are not any activity suggestions about the subjects that teachers have difficulty with. One of the most important results of the study for the eighth grade students is to try to conceive the topic by problem solving. This data refers to the blocking effect of SBS on succeeding the purpose of Turkish course.

Key Words: Turkish education, teacher of Turkish, subject, method and technique.

Giriş

Dil, çok yönlü, gelişen “anlam” ve “biçim” öğelerinden oluşan bir dizgedir. (Karadüz, 2004: 15) Çocuk, anne karnındayken dille tanışmaya başlar. Çünkü çocuk anne karnındayken duyma yeteneğine sahiptir. Duymanın başlanmasıyla dil kazanımı da başlamış olur. (Erdem, 2007: 7)

Birey, doğuştan itibaren anne-babasından, ailesinden ve çevresinden edindiği dili etkin olarak kullanır. Bu onun ana dilidir. Ailesinin ve çevresinin niteliklerine göre kiçiden kiçiyeye farklılık gösteren ana dili kullanım becerisi, eğitim-öğretim süreciyle belirli bir plan dâhilinde ilerleyecektir. Bu yönüyle ana dili eğitimi ve öğretimi, “yakın ve uzak çevrede kendiliğinden öğrenme sürecinin daha düzenli, daha etkin ve daha güncel olması için gelişmelere doğrudan müdahale etmek ve duruma uygun etkinlikler düzenlemek” olarak değerlendirilebilir. (Demir ve Yapıcı, 2007: 181) Ana dili öğretiminin temel amacı bir “dil ve zevk terbiyesi”, yani dilimizi “iyi” kullanıp anlama, güzellikleri kavrayıp, güzellikler yaratma alışkanlığı kazandırmasıdır. (Binyazar, 1983: 60)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Ana dili eğitiminde en önemli görevi Güçsüz Türkçe dersleri üstlenmektedir. Çocuğun birikimini düzenli hale getiren, ihtiyaç duyacağı ana dili becerilerini sunan; soran, sorgulayan, araştıran, inceleyen ve eleştirel düşünme gücünü geliştiren bir kişilik oluşturma çabası içindeki Türkçe dersi, bireyin gelişiminde aktif rol oynayacaktır. Özdemir (1983) ana dili derslerinin amaçlarını şöyle ifade etmiştir:

- Okuduğunu, eksiksizce, yazarın iletisini yitme uğratmadan anlayabilme.
- Düşüncelerini, duygu, izlenim ve tasarılarını belirli bir amaç doğrultusunda yazıya dökme.
- Değişik konularda yapılan konuşmaları dinleyip ileti ve bilgi yitimine yol açmadan eksiksizce, doğru bir biçimde algılayabilme.
- Düşünce, duygu, tasanın ve izlenimlerini güzel, doğru, etkili bir biçimde söze dönüştürme. (Özdemir, 1983: 26)

21. yüzyılda hedeflenen eğitim ile geleneksel eğitim karşılaştırıldığında ortaya çıkan en önemli ayrımın “bilgi odaklılık”la karşılaştık “bilim odaklılık” olduğu görülür (Börekçi, 2009: 425). Bu anlayış öğrenciyi merkeze alan, bilgiyi zihinde yapılandıran, öğrenmeleri anlamlandıran, üst zihinsel becerileri ön planda tutan, okulun ve Türkçe dersinin sosyal yönüne vurgu yapan bir yapıdadır. Modern eğitimde sıkça vurgulanan öğrenmeyi öğrenmeden maksat, öğrenciye bilgi aktarma yerine öğrencide bilgi oluşturmaktır (Özbay, 2002: 537). Türkçe dersleri öğrenci için sadece okulla sınırlı ve bilgi aktaran bir ders olmaktan ziyade temel becerilerin kazandırıldığı, onu hayata hazırlayan, çocuğun toplumla bütünleşmesine yardımcı, sosyal ilişkilerini düzenleyen, demokrasi kültürünü içselleştirmeye ve okuma alışkanlığını edinmiş bireyler yetiştirmeyi hedef alan içerikte olmalıdır.

Türkçe dersi kişiyi yaşamı boyunca gereksinim duyacağı tüm bilgi ve becerileri etkin olarak kullanmada yeterli kılmalıdır. İlköğretimden sonra öğrenim hayatına devam etmeyecek öğrenciler düşünülürken ilköğretim kurumlarının özellikle Türkçe derslerinin ne denli büyük bir sorumluluğu olduğu anlaşılmaktadır. Bireyin hayatı boyunca kullanacağı dil becerileri ilköğretim çağında kazanılmaktadır. Binyazar, Türkçe derslerinin sosyal yanına vurgu yapmış ve Türkçe eğitiminin asıl hedefinin “çocuğu sorunlar karşısında güçlü kılmak” olduğunu ifade etmiştir (Binyazar, 1983: 64).

Türkçe, bir bilgi dersi değil, bir ifade ve beceri dersi. Öğrencilerin zihin ve ruh gelişiminde, temel becerilerin kazanımında Türkçe eğitiminin rolü, hiçbir dersle ölçülemeyecek kadar büyüktür (MEB, 2002: 10). Türkçe dersi, öğrencilere bilgi aktarımı yapmaktan öte dinleme/izleme, konuşma, okuma, yazma öğrenme alanlarında ihtiyaç duydukları becerilerin gelişimini, ana dili bilincinin oluşturmaya; yaratıcı, eleştirel ve doğru düşünme yetisini kazandırmayı amaçlamaktadır. Çerçini doğrudan hayatın içinden ve öğrencilerin yaşamından alan Türkçe dersleri 1949 Ortaokul Türkçe programında vurgulandığı gibi bir sanat dersi gibi işlenmelidir. Sanat etkinlikleri nasıl tüm katılımcıları cezbediyorsa Türkçe dersleri de öğrencilerde aynı duyguları oluşturabilmeleridir. Bu hisleri öğrencilerde oluşturma yolu, Türkçeyle ilgili becerilerin zevkli bir öğrenme ortamında kazanılmasıyla gerçekleştirilir (MEB, 2006: 2).

Türkçe eğitimi ayrıca fonksiyonel okuryazar, aktif dinleyici, duygu ve düşüncelerini sözlü veya yazılı şekilde eksiksiz aktarabilen; okumayı, dinlemeyi, konuşmayı ve yazmayı iletişim aracı olmanın ötesinde bir beceri olarak kullanabilen bireyler yetiştirmelidir.

Türkçe öğretmenlerinden öncelikle öğrencilerinde bir dil bilinci oluşturmaları, onlara dil konusunda olumlu tutum ve davranışlar kazandırmaları, okuma alışkanlığı ile düşünme ve

düşüncülerini yazılı ve/veya sözlü olarak ifade edebilme becerisi kazandırmaları beklenmektedir (Börekçi, 2009: 419).

“Nasıl bir Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni?” sorusuna karşılık “dil hakkında düşünebilen, dilin önemini ve işlevini kavrayabilen, dil ile ilgili bilgilerini beceriye; becerilerini de yaşam biçimi olarak davranışadönüştürmüş olan, dil bilgisi ve bilinci sayesinde düşüncelerini doğru bir Türkçe ile yazılı ve sözlü olarak etkin bir biçimde anlatabilen, okuduğu yazınsal ve düşünsel metni anlayabilen, dil olgusunu bir değer olarak benimseyen, -kelimenin en geniş anlamıyla- bir Türkçeci olabilen ...” gibi nitelikler ifade edilebilir (Börekçi, 2009: 422).

Türkçe öğretiminin ilkeleri şöyle sıralanabilir:

- Dil doğal bir ortamda öğretilmelidir.
- Değişik dil çalışmaları arasında sıkı bir ilişki kurulmalıdır.
- Türkçe dersleriyle başka dersler arasında ilişki kurulmalıdır.
- Türkçe dersleri bilgi vermekten çok beceri kazandıran bir ders olmalıdır.
- Türkçe dersinde çocuğun dili hareket noktası olmalıdır.
- Türkçe dersinde çevre özelliklerini göz önünde bulundurmak gerekir.
- Türkçe derslerinde öğrencilerin özel yetenekleri de göz önünde bulundurulmalıdır.
- Türkçe dersinde verilecek ödevler öğrencileri bezdirmemeli ve onları yaratıcı olmaya yönlendirilmelidir.
- Dil becerileri kazandırılırken öğrencinin dil gelişim düzeyi göz önünde bulundurulmalıdır.
- Girişim özellikler gösteren dil becerilerinin geliştirilmesinde bütünsellik anlayışı hayata geçirilmelidir.
- Dil bilgisi çalışmaları, dil becerilerinin geliştirilmesine yönelik etkinliklerle bütünleştirilmelidir.
- Türkçe öğretiminde çoklu ortama dayalı bir süreç işletilmeli; bunun için de çeşitli ders araç ve gereçleri sürecin ayrılmaz ögesi olmalıdır.
- Türkçe öğretiminde çağdaş öğretim yaklaşımları, yöntem ve tekniklerinden yararlanılmalıdır (Öz, 2003; Ünal, 2006: 2).

Ana dili öğretiminin temel amacı; anlama gücünün geliştirilmesi, anlatım beceri ve alışkanlığının kazandırılması, dinleme ve okuma alışkanlığı ve zevkinin oluşturulması, kişisel aktif ve pasif söz varlığının zenginleştirilmesi, temel dil bilgisi kurallarının öğretilmesi ve dil bilinci ile sevgisinin oluşturulmasıdır (Kavcar, Oğuzkan ve Sever, 1995; Demir, 2007: 182).

Türkçe öğretimi dinleme, okuma, konuşma ve yazma becerileri ile dil bilgisi öğrenme alanının geliştirilmesini hedeflemektedir. Bu hedef 2006 Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda “Öğrencilerin kazanımlar ve etkinlikler yoluyla dinleme/ izleme, konuşma, okuma, yazma becerilerini geliştirmeleri, dilimizin imkân zenginliklerinin farkına vararak Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanmaları hedeflenmektedir. Böylece öğrenciler, dil sevgisi ve bilinci kazanarak öğrenme sürecinde daha verimli olacak, kendilerini hayata ve geleceğe hazırlayacak birikimi edineceklerdir.” şeklinde ifadesini bulmaktadır” (MEB, 2006: 3).

Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda dinleme becerisiyle ilgili dört amaç 42 kazanım, konuşma becerisiyle ilgili beş amaç 42 kazanım, okuma becerisiyle ilgili beş amaç 52 kazanım, yazma becerisiyle ilgili altı amaç 42 kazanım ve dil bilgisi öğrenme alanıyla ilgili on amaç ve 53 kazanım bulunmaktadır. Öğretmenlere bu amaç ve kazanımları öğrenciye kazandırma adına aşağıdaki yöntem ve teknikler önerilmektedir:

Tablo 1

Dinleme/ İzleme Becerisi
Katılımlı Dinleme
Katılımsız Dinleme/ İzleme
Not Alarak Dinleme/ İzleme
Kendini Konuşmanın Yerine Koyarak Dinleme/ İzleme (Empati Kurma)
Yaratıcı Dinleme/ İzleme
Seçici Dinleme/ İzleme
Eleştirel Dinleme/ İzleme

Tablo 2

Konuşma Becerisi
Konuşma Etme
Eleştirel Konuşma
Katılımlı Konuşma
Tartışma
Kendisini Karşıdakinin Yerine Koyarak Konuşma (Empati Kurma)
Güdümlü Konuşma
Kelime ve Kavram Havuzundan Seçerek Konuşma
Serbest Konuşma
Yaratıcı Konuşma
Hafızada Tutma Tekniği

Tablo 3

Okuma Becerisi
Sessiz Okuma
Sesli Okuma
Göz Atarak Okuma
Özetleyerek Okuma
Not Alarak Okuma
Özetleyerek Okuma Yöntemi
Tahmin Ederek Okuma
Soru Sorarak Okuma
Söz Korusu
Okuma Tiyatrosu
Ezberleme
Metinlerle Çiğlendirme
Tartışarak Okuma
Eleştirel Okuma

Turkish Studies

Tablo 4

Yazma Becerisi
Not Alma
Özet Çıkarma
Boşluk Doldurma
Kelime ve Kavram Havuzundan Seçerek Yazma
Serbest Yazma
Kontrollü Yazma
Güdümlü Yazma
Yaratıcı Yazma
Metin Tamamlama
Tahminde Bulunma
Bir Metni Kendi Kelimeleriyle Yeniden Oluşturma
Bir Metinden Hareketle Yeni Bir Metin Oluşturma
Duyulardan Hareketle Yazma
Grup Olarak Yazma
Eleştirel Yazma

Öğretim Programı'nın etkinlikler bölümünde dil bilgisi etkinliklerine yer verilirken yöntem ve teknikler bahsinde bu alana yönelik herhangi bir yöntem ve teknik önerisinin bulunmadığı dikkati çekmektedir. Programdaki dilbilgisi etkinlikleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Dil Bilgisi Etkinlikleri

Tablo 5

Ad	Konu
Ne Haldeyim	Tamlama ve Hal ekleri
Tamamlama	Çim Tamlaması
Dönüştürme	Zamir-Sıfat
Nereye	Sıfat-Zarf
Çiçekçi	Kelimenin yapı özellikleri
Kelime Bankası	Kelimenin yapı özellikleri
Gruplandırma	Kelimenin yapı özellikleri
Birleşik Fiiller	Fiillerin yapı özellikleri
Biz Bir Cümleyiz	Cümlenin Öğeleri
Doğru mu Yanlış mı?	Fiilimsiler
Tamamla ve Birleştir	Fiilimsiler
Dolaylı Anlat	Fiilimsiler
Benim Görevim	Fiilimsiler
Beni Fark Et	Fiilimsiler
Birleştir	Fiilimsiler
Değiştir	Fiilimsiler

Turkish Studies

Yöntem

Araştırma modeli

Araştırma tarama modelindedir. İlk öğretim ikinci kademedeki görev yapan öğretmenlerin öğretmekte güçlük çektikleri konuları ortaya koymaya yöneliktir.

Çalışma grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Trabzon, Ordu, Samsun ve İstanbul illerinde SBS puan ortalaması başarılı, orta ve başarısız olarak nitelendirilen okullarda görev yapan maksimum çeşitlilik örneklemesine göre belirlenmiş 9 Türkçe öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışma grubunun belirlenmesinde dikkat edilmesi gereken husus, araştırmacının farklılık alanlarını doğru tespit edip hangisinin kendisi için önemli olduğuna karar vermesidir. Öğrenciler arasında sosyal, ekonomik, kültürel açıdan farklılıklar vardır. Bu değişkenlerden hangisinin araştırmacının önceliği olduğunun bilinmesi çok önemlidir. Bu araştırmada öncelikli değişken okul başarısıdır. Okul başarısını belirlemede ölçüt olarak SBS puanları alınmıştır. Bu amaçla dört farklı ilde okulların SBS puan ortalamasına göre sıralamaları dikkate alınmış; başarılı, orta ve başarısız okullarda görev yapan öğretmenler çalışma grubuna dâhil edilmiştir.

Tablo 6: Çalışma grubundaki öğretmenlerin ve okullarının illere ve başarılarına göre dağılımı

	Başarılı	Orta	Başarısız
Trabzon	X	X	
Ordu	X	X	X
Samsun	X		X
İstanbul		X	X
	3	3	3

Veri toplama aracının geliştirilmesi

Araştırmada veri toplama aracı olarak nitel araştırma yöntemlerinden görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu yaklaşık, araştırmacıya konu etrafında ayrıntılı bilgi toplama fırsatı tanır. Araştırmacı gerekli gördüğünde, ek sorular üretebilir. Görüşme, kalıp bir uygulama değildir. Araştırmacının vereceği yön doğrultusunda ilerleyebilir.

Görüşme formu uygulamasında ilk olarak elde edilecek konu hakkında alan yazını araştırması yapılmıştır. Araştırmacıların bu alanın hem uygulama hem de akademik kısmında yer alması bu aşamada araştırmacılara büyük kolaylık sunmuştur. Görüşme soruları, iki araştırmacının ortak görüşüyle oluşturulmuştur. Hazırlanan taslak form, üç alan uzmanına sunulmuş; onların fikirleri doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılarak görüşme formunun soruları hazırlanmıştır. Form, çalışma grubu dışındaki bir öğretmenle görüşme yapılarak test edilmiştir.

Verilerin toplanması ve analizi

Çalışma grubundaki öğretmenlerle görüşmeler planlanmış ve farklı zamanlarda görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme esnasında veriler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Ayrıca görüşmecisi, notlar olarak araştırma verilerine katkıda bulunmuştur.

Verilerin analizinde betimsel analiz kullanılmıştır. İlk olarak betimsel analiz için çerçeve oluşturulmuştur. Ses kayıt cihazı ile depolanan bilgiler, bilgisayara aktarılmış, elde edilen veriler, tematik çerçeveye göre incelenmiştir. Görüşme esnasında tematik çerçevenin dışındaki bir veri ile karşılaşıldığında yeni bir kod olarak eklenmiştir. Daha sonra araştırmanın bulguları tanımlanmış ve yorumlanmıştır.

Çalışmada iç geçerlilik, dış geçerlilik, iç güvenilirlik ve dış güvenilirliği sağlamak amacıyla bir dizi çalışma yürütülmüştür. Görüşmeyi gerçekleştiren araştırmacıların, hem öğretmenlik hem de akademisyenlik tecrübeleri vardır. Elde edilen verilerin geçerliliği artırılmaya çalışılmıştır. Araştırmacılar, elde ettikleri verileri birbiriyle karşılaştırmış, yorumlamış ve sorgulamıştır. Görüşmeler tamamlandıktan sonra araştırma dâhilindeki Türkçe öğretmenleriyle teyit toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıda araştırmacıların elde ettiği verilerin sonuçları, öğretmenlere sunulmuştur. Bu görüşmede katılımcı öğretmenler, sonuçları değerlendirmiş ve çeşitli önerilerde ve teyitlerde bulunmuşlardır [Güvenirlik (İç geçerlik)].

Araştırmacılar, elde ettikleri verileri mümkün olduğunca doğrudan okuyucuya sunmuşlardır. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Çeşitliliği sağlamak amacıyla Ordu, Samsun, Trabzon ve İstanbul illerinde SBS puan ortalamasına göre başarılı, orta ve başarısız olarak değerlendirilen 9 farklı okuldan 9 Türkçe öğretmeni çalışmaya grubu olarak belirlenmiştir [Aktarılabirlik (Dış geçerlik)].

Elde edilen veriler, okuyucuya alıntılar şeklinde doğrudan sunulmuştur. Araştırma, üç araştırmacı tarafından yürütülmüş ve uzlaşan sonuçların raporda yansıtılmıştır. Süreç, veri toplama aracı, araştırmacının konumu ifade edilmiştir [Tutarlık (İç güvenilirlik)].

Sonuçlar araştırmacılar tarafından ham verilerle karşılaştırılmış ve değerlendirme yapılmıştır [Teyit edilebilirlik (Dış güvenilirlik)].

Bulgular ve Yorumlar

1. “6. sınıflarda öğretmekte zorluk çektiğiniz konular nelerdir?” sorusunun çözümüne ilişkin bulgular ve yorumlar

Görüşme yapılan öğretmenlerden OB sözcük yapısını, HG ve NG sıfatları, DB ve DÇ sözcük türleri, NU sözcük türlerini ve tamlamaları, ET sözcükte yapıyı ve ses bilgisindeki sertleşme ve yumuşama konularını, SB ise sözcük yapısını ve tamlamaları anlatmakta güçlük çektiğini ifade etmiştir. TK ise bu sınıf düzeyinde öğretimde bir sorun yaşamadığını belirtmiştir.

O.B. 6. sınıflarda sözcükte yapıyı anlatmakta güçlük çektiğini dile getirmiş bunun nedenini “Çünkü yaşı seviyeleri itibarıyla soyut bir konuyu anlamada zorluk çekiyorlar.” şeklinde ifade etmiştir. DB ise sözcük türlerini kavratmakta zorluk yaşadığını söylemiştir. Buna sebep olarak ise alt yapı eksikliğini göstermiş; düşüncelerini “5. sınıftan geldikleri için sözcük türü bilgileri zayıf altıncı sınıfların. Sadece değinilmiş, alt yapı eksikliği var.” şeklinde aktarmıştır. HG ise “Sıfat konusunu içerken problem yaşıyorum.” ifadesiyle görüşlerini dile getirmiştir. DB ve NU sözcük türlerinde zorluk çektiğini ifade etmiştir. 2006 programında ilköğretim 6. sınıfta dil bilgisi alanında kazandırılmak istenen dil bilgisi konuları isim, zamir, sıfat, edat, bağlaç, ünlemdir (MEB, 2006: 42). NU ve DB’ye sözcük türleri arasından hangisini kastettiklerini anlamaya yönelik sorular yöneltilmiştir. Her iki görüşmeci de özeldir sıfatlarda zorlandıklarını aktarmıştır. Görüşülen öğretmenlerin “6. Sınıflarda öğretmekte zorluk çektiğiniz konular nelerdir?” verdiği cevapların gösterimi aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Turkish Studies

Tablo 7: Görüşülen öğretmenlerin 6. sınıf öğrencilerine öğretmekte zorluk çektikleri konular

		Yapı	Sözcük Türleri	Tamlamalar	Ses Bilgisi
SBS Puan Ortalaması Olarak Bağırlı Okullarda Görev Yapan Öğretmenler	OB	X			
	HG		X		
	TK				
SBS Puan Ortalaması Olarak Orta Düzey Okullarda Görev Yapan Öğretmenler	DB		X		
	DÇ		X		
	Ng		X		
SBS Puan Ortalaması Olarak Bağırsız Okullarda Görev Yapan Öğretmenler	ET	X			X
	SB	X		X	
	NU		X	X	

Okulların SBS puan ortalamaları ile o okulda görev yapan öğretmenlerin öğretmekte güçlük çektiği konuya vurgu sayısı arasında doğru orantı vardır. SBS puan ortalaması düşük okullarda görev yapan öğretmenler iki kez, orta düzey okullarda görev yapan öğretmenler üç kez, puan ortalaması okullarda görev yapan öğretmenler ise 6 kez gönderme yapmıştır. Öğretmenlerin dikkat çektiği konular yapı, sözcük türleri, tamlamalar ve ses bilgisidir. Sözcük türleri tüm gruplarda ortaya çıkan temel sorun olarak dikkat çekmektedir. SBS puan ortalaması orta düzey olan okullardaki öğretmenlerin tamamı bu alana işaret etmiştir. Bu kişilerden HG ve Ng özellikle sıfatlar konusunu ifade etmiştir. Bu konunun öğretilmesinde güçlük yaşanmasının sebebi; kavratmaktan, içselleştirmekten ziyade türlerin ezberletilmesine dayanan öğretim olabilir. Ezberci eğitim Örgöçlü'nün (2002) vurguladığı üzere öğrencilerin düşünme yetisine zarar vermekte, yaratıcılıklarına ket vurmaktadır. Dil yaratıcılık gerektiren bir alandır. Öğrenci edindiği bilgileri kendi yaşamına uyarlayabilmeli, dönüştürebilmeli ve özgün içerikler oluşturabilmelidir. Bu nedenle dil eğitiminde ezber yerine uygulanabilir ve kabullenilebilir dil etkinlikleri yer almalıdır. Öğrenci, ana dilin incelikleriyle yaparak yaşıyarak tanımlanmalıdır (Karadüz, 2006: 15).

2. “7. Sınıflarda öğretmekte zorluk çektiğiniz konular nelerdir?” sorusunun çözümüne ilişkin bulgular ve yorumlar

Görüşme yapılan öğretmenlerden TK ve SB kipleri, OB ve DB zarfları, ET paragrafta anlamı, DÇ ve NU ise ek-fiili öğretmekte güçlük çektiğini ifade etmiştir. HG, Ng ise 7. sınıflar düzeyinde öğretimde zorluk çekmediğini belirtmiştir. 9 yıllık öğretmenlik tecrübesine sahip S.B. kipler konusunun öğretiminde zorluk yaşadığını ifade etmiştir. Güçlük çektiği alanı ise “7.sınıfta kip ekleri konusu zor anlaşıyor. Eklerin işlevini sezemeyen öğrenciler ezber yoluna gidiyor ve eki alakasız bir yerde görüp kip eki diye altını çiziyorlar. Örneğin:”Gül”e sordu” cümlesinde gül-e kelimesindeki e harfini istek kipi olarak belirtiyorlar. Fiili bulmaları ve onun kattığı anlama dikkat etmeleri gerektiğini ne kadar belirtsek de bu yeterli olmuyor.” şeklinde açıklamıştır. SB, ana dili ve dil bilgisi öğretimindeki önemli bir eksikliğe vurgu yapmıştır. Ezbere ve Çekle dayalı öğretim, öznesi çocuklar olan eğitim sisteminin kimyasal yapısıyla uyumsuzdur. Çi doldurulmamış ve özü kavranamamışana dili eğitimi; Türkçe eğitiminin hedeflerine çok uzaktır. Bu nedenle yapı ve anlam ayrılmaz bir bütün olarak ele alınmalıdır. Demir ve Yapıcı (2007) ana dili öğretiminde yapılan bu yanlışığa vurgu yapmıştır. Güneş(Güneş 2007: 262–265) ise dil bilgisi öğretiminin amacını; dil becerilerinin, iletişimin, anlamının, etkileşimin, içselliğin, kavramların ve zihinsel becerilerin geliştirilmesi olarak ele almıştır. Bu yaklaşımda dil bilgisi alanı amaç değil araç olarak görülmektedir. Demir ve Yapıcı’nın (2007), yukarıda dile getirdiği ana dili öğretimindeki yanlışık da budur. Dil bilgisi kuralları ezberletilmi, Çevi, kullanım alanları ve önemi dikkate alınmamıştır.

4 yıllık öğretmenlik tecrübesine sahip DB 7. sınıflar düzeyinde zarfları öğretmekte güçlük çektiğini söylemiştir. Sözcük türü, araştırmanın 6. sınıflar kısmında en sık karşılaşılan sorundur. Fakat çalışmada grubundaki öğretmenler, 7. sınıflarda konuyu özelleştirmiştir. OB ve DB bu konuda zorlandığını aktarmıştır. DB, “7’de zarfları kavratmakta güçlük çekiyorum. Zarfları diğer sözcük türleriyle karıştırıyorlar. Diğerlerini kavramadıkları için zarfı anlamıyorlar.” ifadesiyle Türkçe eğitiminin sarmal ve bütünlükçü yapısına gönderme yapmıştır. Türkçe eğitimindeki öğrenme alanları ve dil bilgisi alanı birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Her bir alan diğerinin tamamlayıcısı ve ayrılmazdır. Sözcük bilgisinin öğretiminde dikkat edilmesi gereken husus, kelimelerin birbirleriyle ilişkileri ve anlamlarıdır. Hiçbir sözcük türü, yalnız başına ele alınmamalıdır. Sözcük bilgisi, anlatımda ve anlamada önemli etkiye sahiptir. Sözcük bilgisi, olmadan hiçbir şey ifade edilemez (aktaran: McCarten, 2007: 20)

6 yıllık öğretmenlik tecrübesine sahip NU ek-fiil, 3 yıl tecrübeye sahip ET ise anlamda sorun yaşadığını aktarmıştır. Çalışmada grubundaki öğretmenlerin 7. sınıflar düzeyinde öğretmekte zorluk yaşadığı konuların toplu gösterimi şu şekildedir:

Tablo 8: Görüşülen öğretmenlerin 7. sınıf öğrencilerine öğretmekte zorluk çektikleri konular

Puan	Ortalama Olarak Başarılı Okullarda Çalışan Öğretmen		Kip	Zarflar	Anlam	Ek-fiil
			OB	X		
			HG			

Turkish Studies

	TK	X			
SBS Puan Ortalaması Olarak Orta Düzey Okullarda Görev Yapan Öğretmenler	DB		X		
	DÇ				X
	Ng				
SBS Puan Ortalaması Olarak Bağımsız Okullar da Görev Yapan Öğretmenler	ET			X	
	SB	X			
	NU				X

3. “8. sınıflarda öğretmekte zorluk çektiğiniz konular nelerdir?” sorusunun çözümüne ilişkin bulgular ve yorumlar

Görüşülen öğretmenlerin sekizinci sınıf düzeyinde öğretmekte en çok zorlandığı konular; çatı, anlatım bozukluğu, fiilimsi ve anlamdır. Bu yönüyle bu araştırma, Erdem (2008) ve Calp (2001)'in araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Erdem (2008), öğretmenlerin öğretmekte ve öğrencilerin öğrenmekte güçlük çektiği dil bilgisi konularını zorluk derecesine göre fiil çatıları, fiilimsiler ve birleşik cümleler olarak sıralamaktadır. Calp (2001) ise araştırmasını öğrenciler üzerinden yürütmüştür. Öğrencilerin öğrenmekte güçlük çektiği konular fiilimsiler, yapılarına göre cümleler, büyük ünlü uyumu ve fiil çatılarıdır. Üç çalışmanın ortak öğeleri fiil çatısı ve fiilimsilerdir.

Değişen yıllara rağmen (2001, 2008, 2012) fiilimsi ve fiillerde çatı konularının öğretilmekte veya öğrenilme güçlük çekilen alanlar arasına girmesi, öğretmenlerin kullandığı yöntem ve tekniklerle açıklanabilir. Yaman (2006) kavram haritalarıyla ve Güney (2011) ise aktif öğrenme yöntemiyle başarıya ulaşmıştır. Her iki araştırmacı özgün ders içerikleri oluşturmuş, dersi ve konuyu öğrencinin beğenisini çekebilecek forma sokmuştur. Örneğin Güney (2011), isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerini hatırlatmaya yönelik ekleri cümle haline getirerek tümce yöntemi kullanılmıştır. Tümce yöntemi, (Deryakulu, 2006: 6) kavranılacak bilgileri içeren tümce oluşturmaktır. Sıfat-fiil ekleri “anası mezar dikecekmiç”, zarf-fiil ekleri “Kenyalı asiye maden dağında ince ip arakladıkça”, isim-fiil ekleri ise “mayıçmak” şeklinde kodlanmıştır (Güney, 2011).

Sekizinci sınıf seviyesinde öğretmenlerin öğretmekte zorlandığı diğer konular anlatım bozukluğu ve parçada anlamdır. Türkçe eğitimi, öğrenme alanları ve dil bilgisi alanıyla ayrılmaz bir bütündür. Her bir bölüm diğerinin tümleyicisidir. Dilin bir bütün olarak öğretilmesi gramer adını verdiğimiz kuralların tam ve doğru bir şekilde verilmesine bağlıdır (Öztürk, 2004: 687). Bu nedenle anlatım bozukluğu ve dinleme ve okuma öğrenme alanlarıyla eleştirilmemelidir.

OB, HG, DB ve ET fiilde çatı konusunu anlatmakta zorlandıklarını belirtmiştir. Dört yıllık öğretmenlik tecrübesine sahip HG, görüşlerini “Geçmiş ve geçmiş fiilleri anlatırken bölgede

„Seni bakarım, beni güldü” gibi kullanımlar hâkim olduğu için adı geçen fiillerin geçiş olduğunu kavratmakta güçlük çektim.” ifadesiyle dile getirmiştir. Yerel konuşma bozuklukları hem çatı konusunun öğretimini hem de ölçünlü Türkçenin kavratılmasını engellemektedir. Üç yıllık deneyime sahip ET ise “Fiilde çatı konusunda zorluk çekiyorum. Öğrenciye soyut geliyor bu konular.” cümleleriyle konunun soyutluktan dolayı zorlaştığını iddia etmektedir.

DÇ, SB ve Ng fiilimsi konusunda zorlandıklarını aktarmıştır. DÇ düşüncelerini “Sıkıntı veren konu fiilimsilerdir. Öğrenciler bunları tür olarak nereye koyacağını bilemiyor. Şim mi diyecek fiil mi diyecek? Soruları muğlâkta kalıyor. Fiilimsilerin eklerini karıştırıyor. Doğrusu biz de ne yapacağımızı bazen bilemiyoruz.” şeklinde dile getirmiştir. DÇ, fiilimsi eklerini kavratmakta zorlanmaktadır. Fiilimsileri ekler üzerinden kavratma yoluna gittiği görülmektedir.

Dil bilgisi alanı, kurallar yığını değildir. Dilin mantık ve anlam boyutunu gösteren dil kurallarıdır. Öğrenme alanlarının düzenleyicisi, onlara içersellik veren bölümdür. Bu nedenle ezbere dayalı dil bilgisi eğitimi, ana dili öğretiminde hedeften uzaklaşmasına sebep olur. Kuralları ezberletmek yerine anlam, içev ve çekil üzerinden hareket edilmelidir. Dil bilgisi öğretimi bağımsız değil diğer öğrenme alanlarıyla iç içe gerçekleştirilmelidir. DÇ’nin bahsettiği „muğlâk” ibaresi, öğrencinin zihninde karışıklığın bulamama olarak değerlendirilebilir. Sadece ekleri ezberleyen öğrenci, ekin içevini, anlamını, cümleye ve kelimeye kattığı değeri fark edemeyebilir.

OB, HG, DB ve NU anlatım bozukluğu konusunda zorlandıklarını belirtmiştir. OB, anlatım bozukluğunun nedenini HG gibi günlük hayattaki yanlış kullanımlar olarak tanımlamıştır. DB ise “Geçmiş dil bilgisi konularının eksikliği anlatım bozukluğunun kavranmasını güçleştiriyor.” diyerek dil bilgisi öğretiminin sarmal yapısını işaret etmektedir.

TK, Ng ve NU anlam konusunda; Ng ve SB ise cümlelerin öğelerini öğretmede sekizinci sınıf düzeyinde zorluk yaşadığını ifade etmiştir. Yüce ve diğerlerinin (2004), sekizinci sınıf düzeyinde yaptıkları çalışmada cümlelerin öğeleri, öğretmenlerin programda önem verme derecesine göre üçüncü sırada yer almaktadır. Çalışma grubundaki öğretmenlerden sadece ET, yapı bilgisi alanında zorlandığını aktarmıştır.

Çalışma grubundaki öğretmenlerin 8. sınıflar düzeyinde öğretmekte zorluk yaşadığı konuların toplu gösterimi şu şekildedir:

Tablo 9: Görülen öğretmenlerin 8. sınıf öğrencilerine öğretmekte zorluk çektikleri konular

		Fiilde Çatı	Anlatım Bozukluğu	Anlam	Cümlelerin Öğeleri	Yapı Bilgisi	Fiilimsi
SBS Puan Ortalaması Olarak Bağımlı Okullarda Görev Yapan Öğretmenler	OB	X	X				
	HG	X	X				
	TK			X			
SBS Puan Ortalaması Olarak Orta Düzey Okullarda Görev Yapan Öğretmenler	DB	X	X				

Turkish Studies

	DÇ						X
	Nğ			X	X		X
SBS Puan Ortalaması Olarak Bağımsız Okullar da Görev Yapan Öğretmenler	ET	X		X		X	
	SB				X		X
	NU		X				

4. “Öğretmekte güçlük çekilen konuların öğretiminde kullandığınız yöntem ve teknikler nelerdir?” sorusunun çözümüne ilişkin bulgular ve yorumlar

a. 6. Sınıf düzeyinde öğretmekte güçlük çekilen konuların öğretiminde kullandığınız yöntem ve teknikler nelerdir?

Öğretmenlerin zorlandıkları konularda kullandıkları yöntem ve teknikler sınıflar düzeyinde ayrı ayrı ele alınacaktır. Çalışma grubundaki öğretmenlerin öğretimde zorlandıkları konular; yapı bilgisi, sözcük türleri, tamlamalar ve ses bilgisidir. Çalışma grubundaki öğretmenler, bu konuların öğretiminde somutlaştırma, metafor, günlük hayattan örnekler ve benzetmelerden faydalanmıştır. Çalışma grubundaki öğretmenlerin en sık başvurduğu yöntem metaforlardır. Metaforlar, karmaşık fikirlerin daha kolay anlaşılmasını sağlayan zihinsel haritalardır. Tamamen farklı fikirleri sağ beyinde sentezlerler, eşleştirirler ve karşılaştırırlar. Bunu yaparken sol beynin doğrusal içevlerinin göz ardı ettiği ardıcık (sıralı) düşünme olasılıklarını da kullanırlar (Heidorn, 2001, 1). Altıncı sınıf düzeyinde metaforların ağırlıklı olarak yer alması, öğrencilerin zihinsel gelişim süreciyle açıklanabilir. Altıncı sınıf öğrencisi, soyut içimler dönemine yeni adım atmıştır. Soyut kavramları ve konuları öğrenmekte zorlanabilir. Bu aşamada metaforların kullanımı, konunun öğrenci seviyesine indirgenmesinde ve somutlaştırılmasında etkili bir araç olacaktır. SBS puan ortalaması düşük ve orta düzey okullardaki Türkçe öğretmenleri, metaforlara daha sık başvurmuştur. Bu farklılık, öğrenci bağımsı ile gelişim süreçleri arasındaki doğru orantıyı içerebilir.

Çalışma grubundaki öğretmenlerin altıncı sınıflarda öğretmekte zorlandıkları konuların öğretiminde kullandıkları yöntem ve teknikler şunlardır:

Tablo 10: Görüşülen öğretmenlerin 6. sınıf öğrencilerine öğretmekte zorluk çektikleri konularda kullandıkları yöntem ve teknikler

		Metafor	Günlük hayattan örnekler
SBS Puan Ortalaması Olarak Bağımlı Okullarda Görev Yapan Öğretmenler	OB	X	
	HG		X
	TK		
SBS Puan Ortalaması Olarak Orta Düzey Okullarda Görev Yapan Öğretmenler	DB		X
	DÇ	X	
	Ng	X	
SBS Puan Ortalaması Olarak Bağımsız Okullarda Görev Yapan Öğretmenler	ET	X	
	SB	X	
	NU		X

Metaforları eğitim sürecine dâhil eden ET, yapı bilgisinde yöntemden faydalanmıştır. Kök, ek ve gövde kavramları ağaç aracılığıyla kavratılmaya çalışılmıştır. ET, bağlantı noktasını “Kök ağacı toprağa bağlar. Gövde ek alır. Ağacın dallarını eklere benzetiyorum. Meyve verenler yapım eki, vermeyenler çekim eki oluyor.” şeklinde aktarmıştır. Yine ses bilgisi konusundaki ünsüz sertleşmesi ve sert ünsüzlerin yumuşamasının konusunda da metaforlara başvurmuştur. Benzetim sürecinin ortak noktaları “Gündemdeki dizilerin karakterlerinden faydalanırım. Örneğin yumuşak huylu bir oyuncu Ramiz Dayının yanına gider ve ona özenerek set davranmaya başlar gibi.” şeklinde dile getirmiştir.

SBS puan ortalaması düşük bir okulda görev yapan SB de metaforları kullandığını belirtmiştir. Fakat ET gibi derinlemesine bilgi vermemiştir. “Anlaşılması için dilbilgisinin soyutluğundan kurtarmaya benzetme yoluyla somut örnekler vermeye çalışıyorum” sözleriyle genel olarak düşüncelerini söylemiştir.

Günlük hayattan örnekler çalışma grubundaki Türkçe öğretmenlerinin kullandığı diğer tekniktir. Günlük hayattan örnekler verme ve karışık bulma, konuyu öğrencinin dünyasına sokabilme çabasıdır. Dil, hayatın her noktasında var olan varlıktır. Bu nedenle dil eğitimi, hayat tabanlı gerçekleştirilmelidir. HG, sözcük türlerinin öğretiminde nasıl bir yol izlediğini “Günlük hayattan örnekler vererek sorunu ağızma çalışıyorum.” sözleriyle ifade etmiştir.

b. 7. sınıf düzeyinde öğretmekte güçlük çekilen konuların öğretiminde kullandığınız yöntem ve teknikler nelerdir?

Metaforların kullanım yoğunluğu yedinci sınıflarda devam etmemektedir. Yedinci sınıf düzeyinde öğretiminde zorluk çekilen konuların öğretiminde sadece bir öğretmen metaforlardan yararlanmıştır. Yedinci sınıflarda kullanılan yöntem ve tekniklerde çeşitlilik vardır. Yaparak yaşıyarak öğrenme, dramatizasyon, günlük hayattan örnekler, ön bilgilerin harekete geçirme ve metafor bu sınıf düzeyinde kullanılan yöntem ve tekniklerdir. Bu yaş grubu öğrencileri, tümevarım ve tümden gelim yollarını kullanarak farklı düşünceler geliştirebilir. Karşılaştıkları sorunlara mantıklı çözüm önerileri geliştirebilir. Yöntem ve teknik sayısındaki çokluk, çocukların zihinsel özellikleriyle açıklanabilir.

OB ve DB dil öğretiminde sarmal yapıyı içselleştirmektedir. Yapılandırmacı anlayışa uygun olarak konuların birbiriyle mantık ilişkilerinin önemini vurgulamıştır. OB “Filler konusu iyice sindirildikten sonra zarfları anlatıyorum.” diyerek dil bilgisi öğretimindeki piramit yapıya gönderme yapmıştır. DB de zarflar konusunun tam anlamıyla kavranabilmesinin fiillerle çok yakın ilişkili olduğunu aktarmıştır.

TK ve NU ise canlandırmalarla fiil konusunu öğretmektedir. TK, kip konusunu izlediği yolu “Bunu günlük hayattan örnekler vererek kısa canlandırmalar yaparak çözmeye çalışıyorum.” şeklinde tarif etmiştir. Canlandırmalar, öğrencilerin tüm beceri alanlarını harekete geçiren etkili yöntemlerdir. Öğrenciye sorumluluk, paylaşım, iş birliği gibi temel becerileri kazandırır. EK ise ek-fiil konusunda özgün canlandırma senaryosu oluşturmuştur. Fiil ile ek-fiil arasındaki farkı ve ortak noktaları “Gimler yüklem olamaz. Fiil olamayan isimler yalvarır; en azından cümle içinde sadece yüklem olayım der. Bunu da ek-fiil kabul eder.” şeklinde öykülemiştir.

TK ve NÇ, gündelik hayattan örnekler vererek konuyu somutlaştırmıştır, ET ise “Çöf” metaforundan hareketle paragraf konusunu ele almıştır. Öğretim sürecini “Yazarı çöföre benzetiyorum, sanki bir aile yolculuk yapıyor gibi anlatıyorum. Ana ve yardımcı düşüncelerini bulduruyorum.” şeklinde tanımlamıştır. Metafor günlük dilde, düşüncede ve eylemlerde önemli bir yer tutar, eleştirel düşünmenin öğretiminde metaforlara sıkça başvurulur. (Doğanay ve Ünal, 2006: 255). ET metaforların eğitimdeki yerinin farkına varmış, onları eğitim-öğretim sürecinde etkin bir araç olarak kullanmıştır.

Yedinci sınıf seviyesinde ders içi süreçte özgün yöntemlerden biri SB tarafından geliştirilen, yaparak yaşayarak öğrenmeyi temele alan projelerdir. Eğitim açısından projeler; öğrencilerin ilgisini çeken, eğitim açısından önemli olan ve öğrencilerin etkinliklerle uğraşması ile meydana gelen yoğun deneyimler olarak ifade edilebilir (Fleming, 2000: 1). SB, eklerin öğretilmesinde öğrencilerle aktif olarak çalıştığını belirtmiştir.

Yedinci sınıflar düzeyinde çalışma grubundaki öğretmenlerin öğretmekte zorluk çektikleri konularda kullandıkları yöntem ve tekniklerin toplu gösterimi aşağıdaki gibidir:

Tablo 11: Görüşülen öğretmenlerin 7. sınıf öğrencilerine öğretmekte zorluk çektikleri konularda kullandıkları yöntem ve teknikler

		Yaparak ya Çağarak öğrenme	Dramatizasyon	Günlük hayattan örnekler	Ön bilgileri harekete geçirme	Metafor
SBS Puan Ortalaması Olarak Bağımlı Okullarda Görev Yapan Öğretmenler	OB				X	
	HG					
	TK		X	X		
SBS Puan Ortalaması Olarak Orta Düzey Okullarda Görev Yapan Öğretmenler	DB				X	
	DÇ			X		
	Ng					
SBS Puan Ortalaması Olarak Bağımsız Okullarda Görev Yapan Öğretmenler	ET					X
	SB	X				
	NU		X			

c. 8. sınıf düzeyinde öğretmekte güçlük çekilen konuların öğretiminde kullandığınız yöntem ve teknikler nelerdir

Öğretmenlerin öğretiminde zorluk çektiği konularda kullandıkları yöntem ve tekniklerin sayısı, sınıf seviyelerine paralel olarak artmaktadır. Altıncı sınıflarda iki, yedinci sınıflarda beş farklı yöntem veya teknik kullanılırken sekizinci sınıflarda bu sayı yediye çıkmıştır. Kademeli artış, öğrencilerin bilişsel gelişimiyle ilişkilendirilebilir.

Öğretmenlerin bu seviyede en çok tercih ettikleri; bütünlükçü anlayış, ön bilgileri harekete geçirme, günlük hayattan örnekler, metafor, soru çözümü, yaparak ya çağarak öğrenmedir. OB ve DB, yapılandırmacı anlayışın konular üzerindeki etkisini dile getirmiştir. Çatı konusuyla ilgili olarak OB nesne ve özne kavramlarına; DB ise cümlelerin öğelerine değinmiştir. Ayrıca OB anlatım bozukluğunun anlatımında “Geçmiş dil bilgisi konularının eksikliği anlatım bozukluğunun kavranmasını güçleştiriyor.” diyerek dil bilgisi konularının birbirine etkisi üzerinde durmuştur.

Dil bilgisi alanı, diğer öğrenme alanlarından kopuk değildir. Dil bilgisi, diğer öğrenme alanlarını organize eden ve etkili kullanımını sağlayan ana ögedir. Bu nedenle diğer öğrenme alanlarından ayrı şekilde ele alınmamalıdır. TK, DÇ ve ET Türkçe öğretiminin bu özelliğini benimsemiş, öğrenme sürecini buna uygun olarak düzenlemiştir. ET, öğrencilerin kendi oluşturduğu metinlerden hareket ettiğini ifade etmiştir. Ders içi süreçlerini “Cümlelerde bozukluğun öğrenci tarafından bulunmasını sağlıyorum. Yerel gazete ve televizyonları takip ettirdim. Günlük konuşma metni yazdırdım. Böylece öğrenciler doğru bildiklerindeki anlatım bozukluklarını bulmuş oluyor.” şeklinde tanımlamıştır. Öğrencilerin kendi oluşturdukları metinler üzerinden konuların öğretiminin etkililiği Güney (2011) ve Aytan’ın (2011) çalışmalarında ortaya konulmuştur.

SB, proje çalışmalarıyla öğretimdeki engelleri aşmayı amaçlamaktadır. Öğretmekte zorlandığı anlatım bozukluğunda yaptığı çalışmaları “Anlatım bozuklukları toplumda sıkça yapıldığı için, tabela yazıları, uyarı yazıları veya gazete haberleri gibi günlük hayattan örnekler sınıfa getirip eğlenceli bir sunumla anlatınca işim biraz daha kolaylaşıyor. Fakat diğer iki konu daha soyut kalıyor. Onları da afiş hazırlatarak ve bol örnekle anlatmaya çalışıyorum.” şeklinde ifade etmiştir.

DB ve NU, konuların kavranmasında soru çözümüne yönelmektedir. Öğretmenlerin bu alana iten temel gerekçe SBS’lerdir. Öğrencilerin hangi ortaöğretim kurumuna devam edeceği konusunda kilit nokta olan sınav, Türkçe eğitiminin önünde büyük bir engeldir. Güven, (2011: 125-126) İlköğretim II. Kademe görev yapan Türkçe öğretmenler, seviye belirleme sınavı kaygısından programa adapte olamadıklarını ifade etmiştir. Öğretmenlerin, Türkçe programının hedeflerinden kopuk hareket etmesinin nedeni sınav kaygısı ve baskısıdır. Öğrenmelerin yerine doğru soru sayısına önem veren eğitim sistemi, dersin hedefine ulaşmasına engel olmaktadır.

Diğer sınıflarda açıklanan günlük olaylardan örnekler verme ve metaforlar sekizinci sınıf düzeyinde de öğretmenler tarafından kullanılmıştır.

Sekizinci sınıflar düzeyinde çalışma grubundaki öğretmenlerin öğretmekte zorluk çektikleri konularda kullandıkları yöntem ve tekniklerin toplu gösterimi şu şekildedir:

Tablo 12: Görülen öğretmenlerin 8. sınıf öğrencilerine öğretmekte zorluk çektikleri konularda kullandıkları yöntem ve teknikler

		Ön bilgileri harekete geçirme	Günlük hayattan örnekler	Bütünlüğü anlayış	Metafor	Soru çözümü	Yaparak yaşıtarak öğrenme
SBS Puan Ortalaması Olarak Başarılı Okullarda Görev Yapan Öğretmenler	OB	X					
	HG		X				
	TK			X			

SBS Puan Ortalaması Olarak Görev Yapan Öğretmenler	DB	X				X	
	DÇ			X	X		
	Ng						
SBS Puan Ortalaması Olarak Bağımsız Okullarda Görev Yapan Öğretmenler	ET			X	X		
	SB						X
	NU					X	

6, 7 ve 8. Sınıflarda çalışan grubundaki öğretmenlerin öğretiminde zorlandıkları konuların öğretiminde tercih ettiği yöntem ve tekniklerin toplu gösterimi ise şu şekildedir:

Tablo 13: Görülen öğretmenlerin 6, 7, 8. sınıflarda öğretmekte zorluk çektikleri konularda kullandıkları yöntem ve teknikler

		Metafor	Günlük Hayattan Örnekler	Ön Bilgileri Harekete Geçirme	Dramatizasyon	Yaparak Yağarak Öğrenme	Bütünlükçü Anlayış	Soru Çözümü
SBS Puan Ortalaması Olarak Bağımsız Okullarda Görev Yapan Öğretmenler	OB	1	1	2				
	HG		1					
	TK		1		1		1	
SBS Puan Ortalaması Olarak Orta Düzey Okullarda Görev Yapan Öğretmenler	DB		1	2				1
	DÇ	2	1				1	
	Ng	1						

SBS Puan Ortalaması Olarak Bağırsız Okullar da Görev Yapan Öğretmenler	ET	3					1	
	SB	1				2		
	NU		1		1			1
		8	6	4	2	2	3	2

Sonuç ve Öneriler

SBS puan ortalaması düşük, orta ve üst okullarda görev yapan Türkçe öğretmenleriyle görüşmeler içeren bu çalışmada, öğretmenlerin en sık başvurduğu yöntem metaforlardır. Metafor, anlamak istediğimiz nesneyi veya olguyu, başka bir anlam alanına ait olan kavramlar ağına bağlayarak, yeniden kavramlaştırmamızı, değişik yönlerden görmemizi ve daha önceden gözden kaçan bazı durumları aydınlatabilmemizi sağlar (Taylor, 1984, 103). Ayrıca öğrencilere soyut gelen ve zihinlerinde oluşturmakta güçlük çektiği alanlarda konunun somutlaştırılmasına yardımcı olur. İki nesne veya kavramı birbirine bağlayan dilsel bir araç olan metafor, bir bağlantı alanından diğerine bir geçiştir veya karşılaştırma yapmak üzere iki değişik fikir veya kavramın bağlantılandığı sembolik bir dil yapısı olarak kabul edilmektedir. (Palmquist, 2001, 1). Bu dil yapısı, iki varlık arasında belirli noktalardan kurulan ortaklıktır. Metaforların kullanım sıklığı, SBS puan ortalamasıyla ters orantılıdır. SBS puanı düşük okullarda daha fazla metafor kullanılmıştır. Bu sayısal bağlantı, metaforların düşük seviyedeki öğrencilerin anlamalarına daha fazla katkı yaptığı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca metaforların yarısından fazlası altıncı sınıf düzeyinde kullanılmıştır. Bu veri, öğrencilerin soyut içimler dönemine geçmesiyle ilişkilendirilebilir.

Günlük hayattan örnekler verme, öğretmenlerin tüm sınıflar düzeyinde kullandığı bir yöntemdir. Kullanım sayısı, sınıf seviyesinin artışına göre azalmaktadır. Bu değişim, soyut içimler dönemi kazanımlarının edinilmesiyle ilişkilendirilebilir. Soyutlukları ve dilin mantık bağlantılarını daha net anlayan çocuk, somutlaştırma ve karşılık bulma gereğini daha az hissedecektir.

Ön bilgileri harekete geçirme, yedinci ve sekizinci sınıfın düzeyinde tercih edilen bir yöntemdir. Öğretmenler tarafından özellikle dil bilgisi konularında öne çıkmıştır. Zarf konusunun öğretimi için fiillerin; sıfat ve zarf konusunu öğretimi için isimlerin öğretimi bir önkoşuldur. Öğretmenler bu dengeye dikkat çekerek ana dili öğretimindeki kademeli yapıyı içselleştirmişlerdir.

Araştırmanın önemli sonuçlarından biri sekizinci sınıflarda soru çözümüyle konunun kavranılmaya çalışılmasıdır. Bu çalışmada, SBS'nin eğitime yansıyan olumsuz etkilerinden biridir. SBS, öğrencileri ve öğretmenleri, öğrenme alanlarındaki hedeflerden uzaklaşarak sadece doğru cevap sayısına odaklanmaktadır. Bu yaklaşım ise Türkçe eğitiminin önündeki en büyük engellerden biridir.

Araştırmanın farklı sonuçlarından biri, programda ağırlıklı olarak yapı bilgisi ve filimsilerle ilgili etkinlik önerilerinin olmasına karşın öğretmenlerin güçlük çektiği konularla ilgili etkinlik önerilerinin olmamasıdır.

Türkçe öğretimi, temel dil becerileri ve dil bilgisi öğrenme alanıyla ayrılmaz bir bütündür. Öğretim sürecinde iç içe hareket edilmelidir. Bu çalışmada üç öğretmen Türkçe eğitiminin bütünlükçü yapısına uygun olarak ders içediğini belirtmişlerdir. Bu anlayışın önemi

öğretmenlere kavratılmalıdır. Ayrıca MEB; üretilen etkinlik örneklerinin sergilendiği, yöntem ve tekniklerin tartışıldığı, internet üzerinden hizmet veren bir forum oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

- AYATAN, T. (2011), Aktif Öğrenme Tekniklerinin Dinleme Becerisi Üzerindeki Etkileri, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- BÖNYAZAR, A. (1983). Anadili öğretiminde yazınsal alanlara açılım, Türk dili dil ve edebiyat dergisi, dil öğretimi özel sayısı, temmuz-ağustos, c: XLVII s: 379-380,
- BÖREKÇİ M. (2009). Türk Dili Edebiyatı ve Türkçe Öğretmenlerinin Yetiştirilmesi Sürecinde Dilbilim ve Türkçe Öğretimi, Turkish Studies, Volume 4/3, Spring 2009
- CALP, M. (2001). İlköğretim Okulları İkinci Kademe Öğrencilerinin Dil Bilgisi Becerileri Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- DEMİR, C. ve YAPICI, M. (2007). Ana Dili Olarak Türkçenin Öğretimi ve Sorunları, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt IX, Sayı: 2, Aralık.
- DERYAKULU, D. (2006). Sözel Bilgilerin Öğretimi. (Editör: Ali Şimşek). Çerik Türlerine Dayalı Öğretim. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 1-26.
- DOĞANAY, A, ÜNAL, F. (2006). Eleştirel Düşünmenin Öğretimi. (Editör: Ali Şimşek). Çerik Türlerine Dayalı Öğretim. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 209-264.
- ERDEM, G (2007). İlköğretim İkinci Kademe Dil Bilgisi Öğretiminin Sorunları Üzerine Bir Araştırma, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- ERDEM, G (2008). Öğretmen Görüşüne Göre Dil Bilgisi Konularının Öğretilme Güçlükleri, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, Kış, Glt: 6, Sayı: 1, 85-105.
- ERDOĞAN, T; GÖK, B. (2011). Comparison Of Turkey, Finland And Ireland Native Language Teaching Programs, Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 29, 1-19.
- FLEMING, D. S. (2000). A Teacher's Guide to Project-Based Learning. Washington: Office of Educational Research and Improvement. www.eric.ed.gov (Eric Number ED469734).
- GÖÇER, A. (2007). Bir Öğrenme Alanı Olarak Anlama Eğitimi ve Türkçe Öğretimindeki Yeri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Say: 23 Yıl: cilt:2
- GÜNEŞ, F. (2007). Türkçe Öğretimi ve Zihinsel Yapılandırma, Ankara: Nobel Yayın-Dağıtım.
- GÜNEY, N. (2011). İlköğretim II. Kademe Filimsilerin Öğretiminde Aktif Öğrenmenin Başarı, Tutum ve Kalıcılığa Etkisi, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- GÜVEN, A. Z. (2011). İlköğretim II. Kademe Türkçe Dersi Öğretim Programına Göre Öğretmen Görüşleri, Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 29, 121-132.
- HEIDORN, K. C. (2001). Expanding The Mind – The Metaphor, <http://members.shaw.ca/keithheidorn/lqarticles/metaphor.htm>
- ÖĞRÖĞLU, Z. (2002). Düşünmeyi Öğrenme ve Öğretmenin Temelleri. İstanbul: Papirüs Yayınevi.

- KARADÜZ, A. (2004). Çift Eklemlili Dil Olgusu, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 25, 15-26.
- KARADÜZ, A. (2006). İlköğretim Türkçe Dil Bilgisi Kitaplarının Öğreticilik Kavramı Bağlamında Eleştirisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 21, cilt: 2, 13-31.
- KAVCAR, C., OĞUZKAN, F. ve SEVER, S. (1995). Türkçe Öğretim, Ankara: Engin Yayınları,
- MCCARTEN, J. (2007). TEaching Vocabulary Lessons From The Corpus Lessons For The Classroom. Cambridge Univesity Press.
- MEB. (2002). İlköğretim Okulları Türkçe Eğitim Programı Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- MEB (2006) İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı (6- 8. Sınıflar), Devlet Kitapları Müdürlüğü Basım Evi ANKARA.
- ÖZ, M. F. (2003). Uygulamalı Türkçe Öğretimi, Ankara: Anı Yayıncılık.
- ÖZBAY, M. (2002). İlköğretim Okulları Türkçe Ders Kitaplarındaki Anlama Sorularının Öğrencilerin Düşünme Becerilerine Katkısı. Türk Dili Dergisi, S: 609. Ankara: TDK Yayınları.
- ÖZDEMİR, E. (1983). Ana Dili Olarak Türkçe Öğretimi. Türk Dili, Dil Öğretimi Özel Sayısı, S: 379-380.
- ÖZTÜRK, E. (2004). Cümle, Kelime Grupları ve Kelime Öğretimi, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, C: LXXXVIII Sayı: 635, Kasım.
- PALMQUIST, R. A. (2001). "Cognitive Style and Users" Metaphors for the Web: An Exploratory Study", Journal of Academic Librarianship, Vol: 27, Issue: 1.
- ŞİMŞEK, T., TOPAL, Y., MADEN, S., ŞAHİN, A. (2010). İlköğretim II. Kademe Türkçe Dersinde Zarf (Belirteç) Konusunun Drama Yöntemi Kullanılarak Öğretimi, Millî Eğitim, Sayı: 186, 106-120.
- TAYLOR, W. (1984). Metaphors of Education, Heineman Educational Books Ltd, London.
- YAMAN, H. (2006). İlköğretim İkinci Kademe Dil Bilgisi Derslerinde Kavram Haritası Tekniğinin Öğrenci Başarısına ve Hatırlamaya Etkisi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- YÜCEL, C., BATUR, Z. ve AKAR, C. (2004). Sekizinci Sınıf Türkçe Programındaki Dil Bilgisi Hedeflerine Giden Öğretmen Görüşleri, AKÜ, Cilt VI, Sayı: 2, 39-50.
- ÜNALAN, Ş. (2006). Türkçe Öğretimi, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.



“YOLDA CAFERİ” OLMANIN SOSYOLOJİK ANLAMI: ALEVİLİK CAFERİLİK İLİŞKİSİ

*Özcan GÜNGÖR**

ÖZET

Alevilik, senkretik yapısı gereği tarihsel süreçte yaşadığı bölge, kültür ve gelenekler itibarıyla ortaya çıkmış ve Aleviliğin günümüzdeki yapısı bu coğrafya ve gelenekten elbette etkilenmiştir; bunun yanında kültürel bagajında saklı tuttuğu inançları yeni bir sentezle Türklerin İslâmlaşma sürecinden itibaren kendisine uyarlayarak varlığını devam ettirmektedir. Aleviliğin tarihte etkilendiği dinsel gruplardan biri de Câferilik'tir. Ancak Anadolu Alevilerinin kendilerine özgü bir inanç yapılanmaları vardır. Bu yapılanma Şiilikle de Sünnilikle de farklılaşan nitelikler içerir. Bu nitelikler, tarihsel ve sosyal koşulların sonucu olarak yüzyıllara yayılan bir zaman sürecinde oluşmuştur. Bu sürecin ayrıntılarına bakıldığında Alevilik Caferilik ilişkisine dair pek çok bakış açısı bulunmaktadır. Biz çalışmamızda sosyolojik çalışmalardan, Aleviliğe ilişkin temel yazılı kaynaklardan ve bu konuda fikir üreten yazarların düşüncelerinden hareketle bunları kısaca a) Geleneksel batını Alevilik, b) Şehirli/laik Alevilik, c) Hanefi Bektaşî/Alevilik, d) Karmacı Alevilik, e) Caferi Alevilik, f) Redci Alevilik olarak sıraladık. Aleviliğin Caferilikle ilişkisine dair bu bakış açıları içinden Caferiliği tasavvuf yolu olarak benimseyenler, karmacı bir anlayışı savunanlar ve Hanefi-Maturidi çizgiyi baskın görenler Alevilerin Aleviliğin niteliğine dair gelecek tartışmalarda ciddi rol alacakları sonucunu çıkarabiliriz. Diğer sınıfların Alevilik içinde varlıkları devam edecek olsa da marjinal olarak kalacakları düşünülmektedir. Sonuç olarak Alevilerin 'Mezhebim Caferî,' ya da 'Caferî mezhebindenim' gibi ifadeleri bilgi ve amelden ziyade daha çok 'Yolda Câferî olmak' diye nitelenebilir.

Anahtar Kelimeler: Hanefi Alevi/Bektaşîlik, karmacı Alevilik, Tasavvufi Alevilik, Caferi Alevilik, redci Alevilik, laikci Alevilik

SOCIOLOGICAL MEANING OF BEING “JAAFARI ON THE PATH” RELATIONSHIP BETWEEN ALAWISM AND JAAFARISM

ABSTRACT

The existence of Alevism maintains new adopting and synthesis approaches since the beginning of Turkish Islamization process. Since Alevism is a syncretic religious group, it is influenced by the territory (living area) in the historical process, culture, tradition and the beliefs of the cultural luggage. Alevism is affected by the Jaafarism which is one of the religious groups in the Islamic history. Anatolian Alevis have

* Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, Erzurum/Türkiye, 25240 El-mek: ogungor@atauni.edu.tr, ozcangungor@yahoo.com

specific belief structures in their own roots. This embodiment includes the differentiating features with Shiism and also Sunnism. These qualities evolved as a result of the historical and social conditions over an extensive period of time. When we look at the details of this process, there are several different points of view regarding the relationship between Alevism and Jaafarism. In our study, we have discovered six different perspectives from sources of sociological studies, historical documents and ideas from certain Alevi writers regarding the relationships between Alevism and Jaafarism. We will discuss the topic in our paper from these points; a) traditional Sufi (mystical) Alevism, b) urban/secularist Alevism, c) Hanafi Bektashism/Alevism, d) syncretic Alevism, e) Jaafari Alevism and f) objector Alevism. We determined that traditional Sufi (mystical) Alevi path, Hanafi Alevi line and syncretic Alevism will take on a serious role in the discussions of the nature of Alevism in the future from these perspectives on the relationship between Alevism and Jaafarism. Although other considerations will continue to arise within Alevism, they will remain marginal.

Key Words: Hanafi Alevism/Bektashism, syncretic Alevism, sufi (mystical) Alevism, Jaafari Alevism, objector Alevism, secularist Alevism.

GİRİŞ

Alevilik ve Caferilik ilişkisi bir anlamda Aleviliğin neliğine ilişkin bir sorgulamadır. Bu sorgulamanın sonunda Alevilik, ayrı bir din olmaktan felsefi bir bakışa oradan bir yaşam biçimine ve nihayet İslami bir forma kadar çeşitlenen pozisyonların birbirinden önemli ölçüde uzaklaşmasına sebep olan referans çeşitliliği ile karşı karşıyadır. Yine bu soruya verilen yanıtlar öyle geniş bir spektrumdadır ki bazen aynı kimlikten bahsedildiğini düşünmeyi bile zorlaştırır. Çeşitli bu geniş alanda cevaplardan biri olma ihtimali ve taraftarı olan Alevilik “Caferilik”tir yanıtı da kendisine yer bulmakta ve sonuca ilişkin ki, grup, yapı ve duruşlara göre değişik ama birbirinden tamamen farklı cevaplar ortaya çıkmaktadır.

Aleviler heterojen bir topluluk olduğuna göre kendi kaynaklarına göre onları tanımlamak bu konuda izlenmesi gereken en doğru yol olacaktır. Bu kaynakları sosyolojik kaynaklar ve tarihsel kaynaklar olarak ayırt etmek gerekir. Aleviler kendilerini yazılı kaynaklarda, sosyolojik çalışmalarda ve günümüz yazarlarının düşüncelerinde nasıl tanımlıyorlar? Bu sorunun cevabı, Alevi kavramının aydınlatılmasında birinci derecede önemlidir. Aleviliğin kültürel/tarihsel kaynakları sayılabilecek malzeme; menakıpnameler yahut vilayetnameler, Makalat, deyiş ve nefesler, çeşitli versiyonlarıyla Buyruklar ve benzerleri olmak üzere dört grupta verilebilir. Sosyolojik kaynaklar özellikle anlamacı yaklaşım bağlamında günümüzde konuyla ilgili fikir ortaya koyan Alevi Dedeler, Babalar ve bazen nitel bazen de nicel olarak Alevi yerleşimlerinde yapılan sosyolojik çalışmalardır.

Bu makale Alevilik ile Caferiliğin ilişkisini itikadi veya fıkhi açılarından değerlendirmekten ziyade Alevi/Bektaş gruplarının sosyo-antropolojik, tarihsel ve bilhassa sosyolojik özellikleri ile ilgili literatür taramasından ve nitel verilerden oluşmaktadır. Literatür çalışması araştırmanın konusunu oluşturan Alevilik ve Caferilik, Alevi-Bektaş Türk topluluklarının kültürel kaynaklarında Caferiliğe atıflar, yapılan sosyolojik çalışmalarda gerek kimlik olarak sahiplenilmesi gerekse de bu mensubiyetin arka planına dair çıkan sonuçlar ve kimi Alevi yazarların Alevilik-Caferilik ilişkisine dair farklı yaklaşımları ve bunlarla ilişkili kavramları kuramsal boyutlarla tartışmaktan ibarettir. Diğer bir ifadeyle bu makalede Alevilik/Caferilik ilişkisinin itikadi, ameli ve adap/erkana ilişkin karşılaştırılması veya gruplandırılan fikirlerin derin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

tahlilleri ele alınmayacak, bu “durum”u eldeki kaynaklar ölçüsünde “anlama”ya ve “tipolojikleştirmeye” çalışılacaktır.

Bu tartışma ve yaklaşımları biraz daha genel olarak isimlendirirsek temel olarak a- Geleneksel Batını Alevilik: Caferiliği tasavvuf olarak benimseyenler, b) geyirli/laik bir Alevilik: Sembolik Laik(çi) Alevilik, c) Hanefi Bektaş/Alevilik: Alevilikte Hanefi-Maturidi Ekol’un ağırlığını savunanlar, d) Karmacı Alevilik: Türk kültürü baskın, Caferilik bir etken, e) Caferi Alevilik: Caferi Renkli “Yeni” Bir Alevilik, f) Redci Alevilik: Aleviliği tamamen İslam dışı görüp Caferiliği de reddedenler olarak sınıflandırmak mümkün görünmektedir. Bu kategorizelemeyi kesin bir ayırım diye sunmak oldukça güçtür. Çünkü bazen geleneksel Batını Alevilik yorumu içinde Laikçi Alevilik izlerini bazen de Türk kültürünü baskın gören anlayışın yaklaşımını bulabilmekteyiz. Bu sınıflamada yapılmaya çalışılan nüanslardan yola çıkarak farklılıkları ortaya koymaya çalışmaktır.

Biliyoruz ki Aleviliğin ne olduğuna ilişkin tartışmalarda bir çok cevaplar üretilmektedir. Bütün bu cevapların içerisinde mutlaka Aleviliğin özellikle ilişkisi de yer almakta olup bu kimi zaman vurgulu, kimi zaman esnek, kimi zaman olumlu, kimi zaman da olumsuz bir şekilde dile getirilmektedir. Bu çalışmada bu manada Alevilik-Caferilik ilişkisini mümkün mertebe temel kaynaklardan, konuya ilişkin Alevi önderlerinin fikirlerinden, yazınlardan ve sosyolojik çalışmalardan hareketle tahlil etme, farklılıkları ve bakışaçılarını anlamaya çalışma ve Aleviliğin niteliğine ilişkin bir konuda durumu anlatır kılma amacını gütmektedir. Bu amacın gerçekleştirilmesi durumunda Aleviliğin niteliğine ilişkin bir konuda daha ayrıntılı, somut ve betimleyici olarak değişik bakışaçıları ortaya konmuştacağından ve Alevilik Caferilik ilişkisine dair yaklaşımların temel dinamikleri de sorgulanacak olmasından dolayı çalışma önemli olacaktır. Bu çalışmada Caferilik, itikadı manada İslam Ağırlığı, fıkhi bakımdan da İslamın bir kolu olan Caferi fıkıh okulu manasında kullanılmaktadır. Alevilik ise Bektaşilik ve “Kızılbaşlık” farklılaşması da göz önüne alınarak bir çatı kavram olarak kullanılmaktadır.

1-İlişkinin Tarihi Arka Planı

Bütün sosyal olgu ve kurumlarda olduğu gibi, dinsel olguların da sosyal çevre ile etkileşim içinde olduğu ve yaşanan sosyal ve dinsel akış sürecinde dinin sosyal bir içerikle şekillendiği bilinen sosyolojik bir gerçektir. Türklerin Müslümanlaşma dönemleri ile yaşamış oldukları kargaşalı ve yoğunluklu sosyal ve zihinsel süreçler aynı dönemlere rastlamaktadır. Türklerin sosyal ve kültürel dünyaları ile birlikte yaşamış oldukları yoğun farklı kültür karşılaşmaları ile etkileşimleri de dinsel algılarını ve dinsel dünya oluşturmalarını derinden etkilemiştir. Türk toplulukların sahip oldukları eski dini gelenek ve inançlarla beraber yeni girilen dine karşı dinsel ve kültürel öğeler, yaşanan siyasal ve sosyal süreçler içerisinde zamanla sembollerin ve fenomenlerin eskiden yeni dine taşıyarak yer değiştirmesiyle yeni dinsel formlara dönüşümünü görmüştür. (Gürsoy-Kılıç, 2009) Ülkemizde her zaman gündemde olan, tartışılan ve tarafları farklı pozisyonlara göre ayıran Alevilik anlayışının bu olgu ve tarihsel süreç sonunda oluşan sosyolojik gerçeklikler bağlamında anlaşılabilirliği ise ortadadır.

Toplumsal bir örgütlenme ve bir dini grup olarak Alevilik/Bektaşilik tarihsel süreç içerisinde çeşitli karşılaşmalar ve iç içe girişer sonucunda değişimlere ve dönüşümlere uğramıştır. Bu yüzden Alevilik-Bektaşiliğin her hangi bir konudaki öğretisi veya yapısını incelerken tam bir bütünlük içinde değerlendirmek pek mümkün görünmemektedir. (Gündoğdu, 2003: 17-18) Özellikle Türklerin inanç açısından tarihsel ve sosyolojik olarak kurumsallaşmasının en yoğun yaşandığı dönemde Türkler arasında yer bulan bu dini, tasavvufi ve kültürel hareketin çeşitli unsurları içinde barındırmaması düşünülemez.

Yâğın tarihi, siyasi, coğrafi ve dinsel etkileşimlerden ötürü bazı çalışmalarda görüldüğü üzere (Üzüm, 2003; Teber, 2008) Sünnilik ve gâilik Aleviliğe etki eden iki dinsel anlayış olarak kabul edilebilir. Ancak Türk Aleviliğinde hangisinin daha etkin olduğunu belirlemek pek mümkün gözükmemektedir. Bir başka deyişle Sünnilik ve gâilik, Bektaşilik'te olduğu gibi daha çok bir anaform tarzı bir tarikat özelliği veya Kızılbaşlık'ta görüldüğü üzere halk dini şeklinde beliren Aleviliğin sosyo-kültürel, dinsel veya siyasi niteliğinin anlaşılmasında önemli iki temel dini referans çerçevesini göstermektedir. (Gürsoy-Kılıç, 2009: 50 vd) Anadolu'daki Alevilerin hepsini herhangi bir mezhebe bağlı göstermek oldukça güçtür. Çünkü *"Alevilik-Bektaşilik, üst üste bindiren, dalga boyları birbirine geçmiş bir süreçler topluluğu olarak günümüze gelmiştir;"* (Yıldız, 2004: 324) Alevilerin ilâhiye girdikleri sosyal ve dini hareket ve grupların tarihinin başlangıç ve bitiş noktalarını tespit etmek çok kolay değildir. Bunlar nev'i sahsına münhasır gruplardır. Alevi/Bektaşiler kimi sembollerini Caferîlikten, itikadi konuları Maturidîlikten veya Eşarîlikten, kimi fıkhi hususları Hanefîlikten bazı konularda ise Batnîlikten etkilendikleri gibi, İslâm'dan önceki bazı örf ve adetlerini de dini bir kisveye büründürerek devam ettirmektedirler. (Ekinci, 2002: 226-229)

Anadolu Aleviliğinin her ne kadar bazı farklı ritüelleri olsa da gâi – imamî – Caferî geleneğiyle bazen örtüşen çoğu zaman da ayrışan bir ilâhî içinde olduğunu ifade edebiliriz. Alevilik-Bektaşilik, kökleri tarihi bir gerçeklik olarak, Türklerin İslâmîyeti tanımaya başladıkları dönemlere kadar uzanan belli siyâsî, tarihi, coğrafi, toplumsal, iktisâdî ve kültürel şartların tedricen oluştuğu bir İslâmî inanç ve kültür olgusu olarak karşımıza çıkmaktadır. (Fırlıklı, 2006: 253) Bilindiği gibi Kerbela olayından sonra Emevîler ile siyasi mücadeleyi kaybeden Hz. Hüseyin taraftarları birçok tarafa dağılarak din tebliği ve Ehli Beyt propagandasına yönelmişlerdir. İslâm taraftarlarında ve Türklerin yaşadığı bölgelerde de yürütülen propaganda faaliyetleri Türkler arasında Hz. Ali ve Ehli Beyt sevgisinin derinden yer edinmesinde etkili olmuştur. (Gürsoy-Kılıç, 2009: 57 vd) Esasen İslâm dini göçebe Türk topluluklarında aynı zamanda eski din ve inanışlarla bir arada yoğrularak kabul edilmiştir. (Eröz, 1990: 203)

Selçukluların ortaya çıkmasından önce başlıyarak İslâm aleminde hızla hakim olan sufi hareketlerde hatta Sünnilik adı altında bile bazı gâi eğilimler yaygınlık kazanmış ve bunun bazı etkileri Anadolu coğrafyasında görülse de (Babinger, 1996: 13'den akt. Üçer, 2010: 123) Anadolu'da halk ve yöneticiler tarafından sistemli bir şekilde gâiliğin hiçbir zaman hakim bir sosyal etki oluşturmadığı bilinmektedir. (Köprülü, 46-55; Ocak, 146-147; Cahen, 305-319; Üçer, 2010: 123) Örneğin 16. Yüzyıla kadar Anadolu'da birbirine benzeyen bir sürü dini grup varken, özel olarak Alevilik adlı bir gruptan bahsetmek mümkün görünmemektedir.¹ Safevî hanedanının ortaya çıkışıyla bu gruplar içinde birbirinden farklı eğilimler de ortaya çıkmıştır ve Aleviliğe gâi aşkın yapıldığı dönem de tam bu dönemdir, Alevilik hukuki ve fıkıh yönelimli içeriğini bu dönemde kazanmaya başlamıştır. Ancak açıkça 16. Yüzyıl öncesi Alevilikte gâilik inancının izlerine dair elimizde bir kanıt yoktur. Önceki dönem nefeslerinde gerek teberra'ya ilâhî anlatımlar gerekse Oniki İmam gibi temalara rastlamak mümkün değildir. (Çamuroğlu, 2003: 102)

Anadolu'da kendi halk dindarlığını yansıtan geniş Türkmen kitleler üzerinde, özellikle XV. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Safevîlik marifetiyle gâi düşüncelerin Anadolu'ya sızdığını ve etkili olmaya başladığını söyleyebiliriz. Safevî hareketi hem *"Kızılbaş"* isminin ortaya çıktığı dönem olması açısından, hem de Türkmenlerin kendilerine has dini anlayışlarına gâi karakterli unsurların karıştığı dönem olması açısından Türk Aleviliğinin Caferîlikle olan ilişkisi açısından son

¹Pir Sultan Abdal'ın bir deyişinde *"Hüseyniyem Aleviyem"*, Kul Himmet'in *"Meşrebi Hüseyni ismi Alevi"* ifadelerinden hareketle Alevilik tanımlanmasının daha öncede kullanıldığı dile getirilse de bu kullanımın genel olarak bu dini grubu yansıması çok daha sonraları olmuştur.

derece önemlidir. Esasen Türk Aleviliğindeki gii motifler Safeviler eliyle biraz da tamamlanmamış şekilde görülmektedir. (Eröz, 1990: 248; Üzümlü, 2000: 8-9)

Türklerin İslam’a girmelerine vesile olan Ehl’i Beyt’in öğretilerinin de etkisiyle Hz. Ali’ye ve Kerbela Çehitlerine karşı duydukları derin saygı, duygusal özdeşleşim ve zulme uğrayanın yanında yer alma tutumları Safevi propagandacılar için çok cazip bir sosyal ve duygusal zemin oluşturmuştur. Bu zihni tutum ve propaganda Oniki İmam’a saygı, Tevella ve Teberra gibi anlayışların Türkler arasında güçlü bir şekilde yer almasını sağlamıştır. (Sarıkaya, 2003: 102) Öte yandan Hz. Ali’ye saygı, Ehl’i Beyt’e sevgi, hatta Kerbela Çehitleri için gözyaşı gibi hususların tümüyle gii ile özdeşleştirilmeleri doğru bir yaklaşım değildir. Zira bu kavram ve kişilerin gii ile teması öncesinde Türk halk ve tasavvuf edebiyatında yıllardır fark etmeksizin içindiğini Yunus Emre dahil bir çok Türk büyüğünde görmek mümkündür. (Gündoğdu, 2007: 262)

Ğah İmail’in stratejik bir dönüşünden sonra giiğin hamisi ve yayıcısı olarak ortaya çıkmasıyla (Üzümlü, 2007: 37) Türkmenler üzerinde etkinliği de artmıştır. Bununla birlikte bütün dini ve siyasi faaliyetlere rağmen ğah İmail Anadolu’daki Türk boylarını giiileştirmeyi başaramamıştır. (Kutlu, 2006: 56, 57) Yavuz Sultan Selim’e karşı kaybedilen savaş sonrası ğah İmail ile ilişkileri kesilen Anadolu Kızılbaş Türkmenleri, İman’da kendini tamamlayan gii fıkıh kurallarından ve insan kaynağından da uzak kalmıştır. Osmanlı devletiyle olan siyasi problemlerin dini alana taşınmasıyla medrese kültürüne de kapılarını kapamıştır ve Cumhuriyet dönemine kadar, 14.yy. ortalarından beri bağlı bulundukları geleneksel tasavvufi yapıyı adeta bir “kültür dolabı” içinde tutarak belleklerini daima sözlü gelenekle yenilemiştir.

Safeviler döneminde Türklerin giileştirilmesi genellikle dedeler ve onların da üzerinde bulunan kimi davetçiler eliyle olmaktadır. Ancak Safevî’lerin Yavuz Sultan Selim’e yenilmeleriyle son bulan siyasi faaliyet ve emelleri sonucu Anadolu Aleviliği kendisine dinsel manada rehberlik eden kaynaktan yoksun kalmıştır. Bunun yerine Dedeler’in irfânı devam etmiş, o da çoğu zaman sözlü geleneğe dayandığı için zaman zaman Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’e aşırı bir inanca dönüşmüş ve Alevilerin de bu sevginin din olarak yeterliliğine hükmetmesine yol açmıştır. (Türkdoğan, 2006: 396)

Günümüzde İman’a çoğunlukla sıcak bakmayan Aleviler söz konusu tarih olunca ve Yavuz Sultan Selim Han’la ğah İmail arasındaki mücadele dile getirilince konuyu farklı değerlendirebilmektedirler. Aleviler tarihsel kabullerin ve aidiyetlerin sonucu bu mücadelede Yavuz Sultan Selim’in pek çok Aleviyi haksız yere öldürdüğünü dile getirmekte ve bu davada ğah İmail yanlısı bir tutumu ima etmektedirler. (Güngör, 2007: 209) Bu siyasal aidiyetin dinsel alana tahvil edilmesi ise de İman’ın içini kabartmaktadır. Ancak İman’ın bulunduğu günün aksine bu siyasal aidiyet hiçbir zaman dinsel bir bütünleşmeye dönmececek görünümündedir.

2-Alevilerin Kimlik Olarak Alevilik Caferilik Kabulleri

Yapılan alan çalışmalarıyla ülkemizdeki Alevilerin kendi kimliklerini ifade ederken, İman giiğine nispet ederek konumlandırma tutumları, düşünceler olarak görülmektedir. (Uçar, 2004: 153-4; Taçgın, 1997: 206) Örneğin yapılan bir çalışmada Alevilerin ancak %10 civarındaki kısmı gii, Caferi, ğia olarak kendilerini tanımlamaktadırlar. (Aktaş, 1999: 461)

Bunun yanında Sünni öğrencilerin, (Duman, 2011: 110) ve Alevi insanların katılımlarıyla yürütülen bilimsel bir araştırmada Aleviliğin Caferilikle bir şekilde ilişki içinde olduğu ve bu ilişkinin inanç, ibadet boyutu ayırt edilemezse de sosyolojik olarak dil, imge ve sembollerde yer aldığı görülmektedir.

Karacık yöresi Alevileri temelli yapılan araştırmada yer alan katılımcıların % 32,4’ü İman’da öncelikli olarak kendi kimlikleri ve durumlarını ifade ederken “Türk ve Müslüman”

tutumunu benimsediklerini görmekteyiz. Buna karşın, % 24,3'ü kendini kimliksel olarak tanımlarken "Müslüman-Alevî", % 23,6'sı "Müslüman-Hanefi-Bektâşî/Alevî", % 9,4 "Müslüman-Caferî", % 6,5'i "Müslüman-Bektâşî" ve % 3,9'u ise "sadece Alevîyim" tutumunu benimsedikleri görülmektedir. (Güngör, 2007: 108)

Diğer yandan, "Alevîlik-Bektâşîliğin Şân giiliğiyle yakından bir ilişkisi" olmadığı tutumu konusunda Karaçalı Alevilerin % 28,8'i tamamen katılmakta, % 36,9 katılmakta, % 17,8 kararsız, % 15,9 katılmamakta, % 3'de hiç katılmamaktadır. Tabloya kimlik anlayış açısından genel olarak baktığımızda, "Türkiye'deki Alevîlik-Bektâşîliğin Şân giiliğiyle yakından bir iliğksinin olmadığı" tutumunun kabul oranı % 65,4'dur. Bu duruma göre, "Türkiye'deki Alevîlik-Bektâşîliğin Şân giiliğiyle iliğksinin olmadığı" kabul edilmesi tutumu yüksek görünmektedir. Ancak kararsızların oranının yüksek olması da anlamlı bir sonuç olarak karşımızdadır. (Güngör, 2007: 279)

3-Konuya Sosyolojik Yaklaşımlar

A-Geleneksel Batını Alevilik: Caferiliği Tasavvuf olarak Benimseyenler

Alevilik/Bektaşîlik bir çok ortak sembol ve isme rağmen kendisini tam olarak Caferî olarak konumlandırmaz. O daha çok Caferiliğin Batını yanını geliştirir ve Caferiliğin Batını yanının temsilcisi olur, yoksa zahiri olarak Caferilikle iliğksi çoğu zaman sadece sembollerden oluşmaktadır.

Şade edildiği üzere Türkmen Alevîler bilhassa ilk dönemlerde giî öğretmenlerle özellikle Batını-Şmaili propagandistlerle karışlaşmış ve bunlardan bilhassa Safevîler devrinde etkilenmiştir. Ancak Alevîliğin tarihsel kaynaklarına bakıldığında giiliğe ait tevhid, adl, nübüvvet, imamet ve mead biçiminde sıralanan inânc esaslarına dair atıflara rastlanılmaz. (Üzüm, 2007: 127) Aksine 16. asırdan itibaren bugünkü formunu kazanan Alevî-Bektaşî yapılanması dini hiyerarşisi (mürşid, pir, rehber, talip yahut can vs); terminolojisi (mürşitlik, müritlik, insan'ı kamil, vilayet, Şariat-tarikat-marifet-hakikat, adap-erkan vs), temel ritüelleri (musahiplik erkanı veya ikrar cemi, görgü, sorgu cemleri) cemlerdeki hizmetler (mürşitlik veya pirlilik, rehberlik, zakirlik gibi), (Üzüm, 2003: 128), dinsel kurumlar (dedelik (ocak kültürü), musahiplik, düğünlük), toplumsal algılar gibi (mut'a nikahı, imamın masunluğu, mehdi) ana boyutlarıyla tasavvufî bir özellik sergilemekte olup bugün hangi Alevî-Bektaşîye sorulsa kimlik olarak bu çerçevede bir Alevilik kabul ettiği görülecektir. (Türkdoğan, 2006; Güngör, 2007)

Türk Alevîliğinin en önemli yazılı kaynaklarından olan, hatta bazı yazarlar tarafından Alevî ilmihi anlamı yüklenen (Zelyut, 1991: 27) *Buyruklara* bakıldığında, tağdığı giî/Caferî semboller bakımından çok zengin olmasına rağmen, yüzeysel nitelikli iliğkleri aşıp, Caferîlikteki temel inanç ve ibadet anlayışlarıyla uyum arz eden bir mahiyet tağmadığı görülmektedir. (Üzüm, 2003: 142-146) Ancak bu eserlerde çok açık bir Şekilde tasavvuf yoluna ait, talip-sufî iliğksi, yol ve erkana giriş esasları, talipte olması gereken nitelikler, taliplerin birbirlerine karışdavranışları, talibin mürşidine ve rehberine karış edepi, talip ve mürebbî iliğksi, mürebbiliğin görevleri ayrıntılı bir Şekilde anlatılmaktadır. (Kaplan, 2010: 161-202) Yine *Buyruklarda* Caferîliğin sufi etkiyle görülmesi olarak örneğin, giî mezhebi bağığ altında giî mezhebinin Muhammed ile Ali'nin dört kapı kırk makam ve on yedi erkandaki birlikleri üzerine kurulu olduğunu söyleyerek iŞebaŞar. Ardından diğer buyruklarda farklı yerlerde anlatılan "Muhammed ile Ali'nin nurlarının yaratılması", "lahmuke lahmi anlayış", ikisinin bir gömlekten bağığöstermeler olarak devam eden yaklaşımlar tasavvufî etkiyi gösteren kavramlardır. (Buyruk, 2006: 171-172)

Bazı yaklaşımlarda Şnam-ı Caferî Sadık'ın mezhep sahibi olmadığını, onun makamının daha büyük olduğunu ifade edenlere de rastlanmaktadır. Buna göre Caferî Sadık bir mezhep kurmamıştır, bu düğünceden hareketle siyasi tartışmalardan ve nüfuz çarpışmalarından uzak

durmak isteyen gruplar Ğan etkisinden uzak durarak, Caferi Sadık’ı da layık olduğu Velayat makamının zirvesini vermektedir. (Eğri, 2002: 180)

Alevi-Bektaşlığın yazılı kaynaklarından Erkannamelerde yer yer rastlanan Ğii motifler, Ğii akidelerin doğrudan yansıdığı metinler olmayıp, kendi içinde düzenliliği ve sistematığı bulunmayan dolaylı aktarımlardan oluşmaktadır. Hatta bazen deĞik itikati ve fıkhi mezheplere ait görüşlere senkretik bir Ğilde rastlanmaktadır. (Teber, 2008: 122)

Niyazi Öktem Alevilik tanımında tasavvufi etkiyi nazara vermektedir. O’na göre; özgürlükçü ve laikliğe uygun bir mahiyet arz eden Alevilik, sosyo-tarihi arka planı mahfuz geliĞmeler neticesinde Anadolu’da yeĞren ve büyüyen bir Ğlâm yorumudur. Bu yorumun içerisinde teolojik Caferi inanç sistemi yanında, gerek Anadolu’daki gerek Orta Asya ve gerekse Maveraünnehir bölgelerinde eski inançların kültürel izleri vardır. Anadolu Aleviliği Ğlâm dininin Anadolu yorumu olarak Ehli Beytçi’dir, On İki Ğnamcıdır. Bu onu Ğan Ğia’sıyla aynı teolojik konum içerisine koyar. Bu nedenledir ki Caferi’dir. Ğnam Cafer Sadık’ın buyruklarına uyar. Ancak Ğan Ğia’sından farklı olarak Anadolu Aleviliği tasavvufi yanı ağır basan, manevi özelliği öne çıkan bir Tanrı-doğa iç içeliğinden yanadır. (Öktem, 1999: 260)

Ğan Ğiiliği ile Anadolu Aleviliği arasındaki fark sorulan Tuncelili Dede “İran, Şii’dir, On İki İmam’a bağlıdır, Hz. Ali’nin sevgisini taşır, Hz. Peygamber’i peygamber olarak görür ve onlara gerçek bir bağlılıkları vardır. Yalnız bizimle onların arasındaki deĞişiklik şu: Biz ibadetlerimizi cem evinde yaparız. Onlar camide yaparlar. İbadetlerini şeriat hükümlerine göre Arapça yaparlar. Fakat biz Türkçe deyiş, düvâzde okuyoruz, dualarımız Türkçedir. Gülbanklarımız Türkçedir. Tabii farklılıklar var. Cemde Hatayî’den, Nesimî’den, Viranî’den, Fuzûlî’den, Kul Himmî’ten okuruz”² (Tuğrul, 2006: 223) diyerek dile getirmekte ve farklılıkların Türk Alevilerine özgü tasavvufi renk taşıdığını ortaya koymaktadır.

Tokat yöresinde Aleviler ve Alevi dedeleri mezhep olarak Caferiliği kabul ettiklerini dile getirmektedirler. Genel olarak Aleviliğin mezhepler üstü olduğunu ancak ille de bir mezhebe bağlılık söz konusu edilecekse Peygamber evlatlarından olan Cafer’i Sadık’ı takip ettiklerini ifade ettikleri görülmüştür. Ancak bu takibin bilgisel (fikihsal) açıdan deĞil daha çok erkan ve yolda olduğu da ifade edilmektedir. (Üçer, 2010: 54-55)

Alevi yazar Lütü Kaleli Aleviliğin Ğiilikle ilişkisi bağlamında, kendilerine atfedilen Caferi mezhebine mensubiyeti kabul etmeyip, Aleviliği daha çok tasavvuf yolu olarak gördüğünü ifade etmektedir. (Üzüm, 2003: 129)

KaraĞar yöresinde gerçekleştirilen alan araştırmasında Bektaş büyüklerinden Doğan Halife Baba (27.11.2006) Alevilik/Bektaşlıği değerlendirirken;

“...Alevi-Bektaş Eline, diline ve beline sahip olan, kendisine yapılmasını istemediği bir Ğyi baĞlasına yapmayan; büyüğünü sayan, küçüğünü seven, anaya, babaya ve komĞusına saygılı ve itaatkar olan, konuĞu Hakk bilip saygıda ve ağırlamada kusur etmeyen; kadını erkeğe eĞt gören; 72 milleti bir görüp Yaradan’dan ötürü seven; Allah’ın Ademde (insanda) sır olup mekân tuttuğuna ve Ademde tecelli ettiğine inanan; her türlü iyiliğin Tanrıdan geldiğine ve her türlü kötü fiilin insanın nefsi nedeniyle insandan olduğuna inanıp iman eden; alçak gönüllü olmayı kendisine düstur edinmiĞ, baĞka kiĞileri kendinden üstün sayan kiĞidir...” (Güngör, 2007: 109) tanımlamasını yaparken Caferiliği hiç zikretmeyip daha çok tasavvuf karakterli ahlaki ilkelere dikkat çekmesi genel kanıyı desteklemektedir.

² Benzer anlayış ve inanç farklı cümlelerle Aydın’ın (2009: 39) Yozgat Alevileri üzerine yürüttüğü çalışmada Dede tarafından dile getirilmiştir.

Elazığ Sün Köy’de Erdentuğ (1959: 41-45’’den Nakil, Keskin, 2004: 92) tarafından yürütülen araştırmada köydeki sosyal hayat ve düzen anlatılırken “*dedeler, İmam Cafer’in kurmuş olduğu bu tarikatın kanunu olan kitabına göre suçlulara ceza verirler*” ibaresi bulunmaktadır. Buna göre kısmen erken bir tarihte yürütülen bu çalışmada Caferilik bir tarikat olarak görülmekte ve aidiyette bunun üzerinden tanımlanmaktadır.

Caferiliği daha çok sufi formda görüp benimseyen kimselerin örgütlenme açısından en zayıf olan grup olduğunu dile getirmek gerekir. Bunun yanında bir çok yerel ve belde Alevi örgütlenmelerini bu anlayışa örnek göstermek mümkündür: Hacı Bektaş Veli Eğitim ve Kültür Vakfı, Semah Kültür Vakfı ve Ehl-i Beyt Genç Eğitim ve Kültür Vakfı bu grupta anılabilir. (Üzüm, 2000: 46-7, 51)

B-Şehirli Alevilik: Sembolik/Laikçi Bir Alevilik

Anadolu’da özellikle şehirli bazı Aleviler, Aleviliğin giilik ile bağlantısı olduğu söylemini şiddetle reddederek, Şariata bağlılığı çerçevesinde giiliğin Sünniliğe daha yakın olduğunu belirtirler. Bu durumda daha çok siyasi ve dini içerik onları Şan türü bir giilikten uzaklaştırmaktadır. Rahatça ifade edilebilir ki bu gruba giren insanların çoğunluğu Şlamcı hareketlere karşı ve sosyal demokrat çizgide siyasi politikaları desteklemektedirler.

Bu anlayışa olan insanlar, Aleviliği, folklorik özelliklerle desteklenen “laik bir inanç” olarak tanımlamaktadırlar. Geleneksel Aleviliği “batıl inançlardan” kurtarmak onların en büyük amaçları arasındadır. Bu çevreler Aleviliği, büyük oranda dinsel bağlamların dışında yer alan etnik-siyasi bir varlık olarak tanımlama eğilimindedirler. (Çamuroğlu, 2003: 99-100)

Anadolu Aleviliğinin bu formunun ortaya çıkması bilhassa 1980 sonrası gelişmelerde görülmektedir, çünkü bu dönemde “yeniden” Alevi kimliklerini farkedenden aktörlerin ve şehirli hareketin kendi içinde evrildiğini ve değiştiğini söylemek mümkündür. Etkisi azalmakla birlikte kısmen devam eden “dede”lik kurumu artık yerini yeni kentli ve okumuş seküler aydınlara bırakırken, Şan Şlam Devrimi ve dolayısıyla Caferilikle olan ilişkilerini “Mollalar Şan’a” siyasal propagandası ile tipleştirmiştir. (Taştan, 2004: 244) Bu aydınlara Aleviliği daha çok “aydın”, “özgürlük sembolü”, “halkçı” ve “demokrat” olarak tanımladıkları ve Şan türü Caferiliği ise siyasal sistemin de etkisiyle tamamen “kızılbaşlaştırdıkları” görülmektedir.

Caferiliğin bu prototip yargılarla sembolleştirme sonucu özellikle yeni yetiğ ve kimliklerini keşfetmeye başlayan Alevi gençler ilk önce siyasal olarak Alevi literatürünü öğrenmeye başlamıştır. Negatif imgelemelerden dolayı da Aleviliği Şan veya onun resmi mezhebi olan Caferilikle yan yana bile getirmemekteler ve hatta Türkiye adına söylenen “muhafazakarlaşma” söylemini Şanlaşma olarak yorumlayarak Alevilik ile Caferilik arasındaki her türlü ilişkiyi inkar etmektedirler. (Tol, 2009: 214)

Zelyut’u bu grupta değerlendirmek mümkündür. O’na göre, bugün Türkiye’deki Aleviler özüne uygun bir şekilde varlığını devam ettirmiş olup, Şan giiliğinin, Sünniliğe benzediğini ve Aleviliğin giilikten farklı olduğunu savunmaktadır. (Zelyut, 1993: 5, 115)

Bu söylemin geleneksel dille anlatımını Malatya Alevi büyüklerinden Ebuzer Yücel’de görüyoruz. O’na göre; Şanlılar her ne kadar gi olsalar da Anadolu Aleviliğiyle bağdaşan hiçbir yanları mevcut değildir. Anadolu’ya göç eden Aleviler Emevi-Abbasi baskılardan kurtulurken, onlar bu baskılar sonucu inançları da onlara benzemiştir. Bu yüzden onlar katı Şariatçı iken Anadolu Aleviliği daha farklıdır. (Türkdoğan, 2006: 495)

Mustafa Güvenç dede, namaz ibadetinin Alevilik’teki temellendirmesini yaparken “Şlam’ın farzı 10’dur: 1.Namaz 2.Oruç 3.Hac 4.Zekat 5.Humus 6.Cihat 7.Tevella 8.Teberra 9.Emr-i bilmaruf 10. Nehy-i anilmünker. Bunlara inanan Müslüman neden namaz kılmazın?”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

diyerek Caferi fikhını öncelerken, Ğan’a dair tutumunda ise “Ğan’daki ğii Ğlam adı altındaki Acem Ğövenizmini ve yönetim biçimini onaylamıyoruz. Bunu Kur’an dıĞı akıl, mantık ve bilimden uzak ve çağdıĞıbuluyoruz. Ğasanın yaratılıĞına, çağın gereklerine uymayan bu olguyu tasvip etmiyoruz” diyerek Caferi mezhebinin temel ilkelerini onaylarken Ğan’da uygulanmakta olan Caferi Fikhı ve onun meĞu otoritesi olan devleti kabul etmediklerini ağır bir dille eleĞirerek dile getirmektedir. (ArslanoĞlu, 1999: 46, 57)

KaraĞar yöresi büyüklerinden Çakır Baba (11.28.2006): “..biz mezhep olarak Hanefi, yol olarak da Caferi mezhebindeniz, ancak Hanefi mezhebinden olduĞumuzu da fazlaca dile getirmeyiz, bunun bir çok sebebi var biliyorsunuz, fakat bizim yolda Caferi olmamız demek Ğan’ın resmi mezhebi olan Caferilik anlamına gelmez, biz laik bir ülke olduĞumuz için Ğan’la bir çok noktadan farklılaĞınız...” ifadesiyle kendi konumunu ifade ederken (Güngör, 2007: 109) laikliğe ve Ğan’ın siyasal kimliğine vurgu yapmaktadır.

Caferilikle AleviliĞi bir çok noktadan birleĞtirmek mümkün olmasa da KaraĞarlı DoĞan Halife Baba’nın (05.01.2007) dikkat çektiĞi konu önemli görölmektedir: “...bizim Ğan Ğiileriyle çok az bir ortak noktamız var, ancak, “niçin dört hak mezhep var” diye diĞerlerine sapıklıktır deniliyor, dört caizse beĞe caizdir, üstelik ĞiliĞin temelini atanlar, hepsi de peygamber soyundan gelen insanlar ve dört hak mezhep ortada yokken Müslümanlar neye tabii idiler, o zaman Ğilik-Alevilik Hz. Ali ve onun içtihatları vardı...”³ demek suretiyle ortak deĞerlere de atıf yapmakta ancak bunun yanında “...onlar kara taassuba girmiĞer ve bizimle yakın bir iliĞikleri de yoktur, evliyalari bilmezler, bizim kabul ettiĞimiz Cafer’i Sadık Buyruk’larını da kabul etmezler, ibâdetleri de farklıdır ancak; Ehli beyt sevgisi üzerinde, Oniki Ğnam’a baĞlılık üzerinden birleĞiriz...” Demekte ve ortaklıklara dikkat çekerken, Ğan’ın modern anlamda “kara taassup” bir din anlayıĞında olduĞunu da dile getirmektedir. (Güngör, 2007: 279)

DiĞer yandan, orta yaĞ üniversite mezunu ve memur KaraĞar yöresi Alevisi “...biz hiçbir dönemde Ğan’a özenmedik, bizim AleviliĞimiz Türklere özgüdür. Hatta bir çok Türk Alevilerinin de ayrılırız, ancak Ğan’ın bizim üzerimizde planları olduĞunu da biliyoruz, Üniversite de okurken, bizi bir yere davet etmiĞerdi, gittiĞim yerin Caferilere ait bir mekan olduĞunu anlayınca, kalkmak istedim, bir süre sonra zaten “Molla” diye birisi içeri girdi, konuĞmaları Alevilikten ziyade Ğan ajanlığı ve devrimlerin ihracı gibiydi, bir ara Türkiye Cumhuriyeti aleyhine olabilecek kelimeler sarf edince, tepki koydum ve sizin davanız Alevilik deĞil “Ğia Propagandası” bizi devletimizle kötü yapmak istiyorsunuz, dedim ve orayı terk ettim” demekte iken lise mezunu, orta üst yaĞbir ev hanımı da: “...bir zamanlar bizim muhabbetlerimize gelmek istemiĞerdi, bir gün de geldiler, Baba’dan söz aldılar ama konuĞuklarını oradaki kimse tasvip etmiyordu, dayanamadım ve lütfen bizim sizden alacaĞımız bir feyiz yok, ya susun, ya da burayı terk edin ki, Baba’mızdan nefes alalım, tabii biz onları kabul etmeyiz hatta matemlerini bile doĞru görmüyoruz, insan kendine iĞlence ederek matem yapamaz, bu doĞru deĞil...” demekte ve Ğan’ın bölge Alevilerine dikkat çekerken AleviliĞi de kendine özgü yanlarıyla ifadelendirmektedir.

Bu grupta kabul edebileceĞimiz Alevilerin genel kanılarından biri de Ğan Ğiasını tarikat basamaĞına geçemeyiĞerinden ötürü reddetmeleridir. (Türkdoğan, 2006: 415, 436) Bu reddin altında yatan ana saikin sufi yönelimli Anadolu AleviliĞinin Ğekilci CaferiliĞi kabul etmemesi yatmaktadır denebilir.

Albayrak’ın da dikkat çektiĞi gibi Ahundlar için Caferiler dıĞındaki deĞerlendirmelerde, “onların İran’dan eğitim alıp Türkiye’ye gelerek görev yapmalarının doĞru bulunmadıĞı, hatta

³ Geçen yüzyılın başlarında Mısır’ın kabul ettiĞi aile hukukunun kaynaklarından birisi Caferî fikhıdır. Mecelle ile başlayan Hanefî mezhebinin dışındakilerine de açılma yaklaşımı Mısır’da aile müdevvenesi ve hukukuyla birlikte CaferiliĞe de taşarak meyvasını vermiştir. (Özcan, 2007)

bazen onların İran lehine düşünceler ortaya koyduklarının dile getirilmesi” gibi iddialar Caferileri rahatsız etse de bazı insanlarda böyle bir tutum gözlenmektedir. Bu yüzden Caferiler, Din Adamlarının Türkiye’de yetiştirilmesini talep etmektedirler. (Albayrak, 2006: 84)

Karacaahmet Sultan Dergahı çevreleri Aleviliğin İslam’ın özü olduğunu dile getirdikleri gibi laiklik ve insan haklarını hizmetlerinin merkezine alarak demokratik yapıyı savunmaktadırlar. Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı ve çevresi her ne kadar son günlerde söylemlerini ironik bir tarzda dile getirse (Yıldız, 2012) de temel olarak Alevileri laik cumhuriyetin sigortası şeklinde konumlandırmaktadırlar. CEM Vakfı her ne kadar geleneksel batını sufi yorumlarını içine alan bir yapıda kendini konumlandırırsa da, adından anlaşılacağı üzere demokratik, laik ve Cumhuriyet değerlerini Alevilik değerleriyle örtüştürür tarzda yorumladığı görülmektedir. (Üzüm, 2000: 35, 46, 50)

C- Sünni Bektaşî/Alevilik: Alevilikte Hanefî-Maturidî Ekol’un Ağırlığını Savunanlar

Bu kategoriye dahil edilebilecek olanlar için Aleviliğin, daha çok Türk tarihi ve Hanefî/Maturidî çizgisiyle daha fazla iç içe olduğunu söyleyebiliriz. Tarihte yağan kimi kırılmalar, çatılmalar ve toplumsal/tarihi travmalar Türkler arasında sosyal mesafeyi açmıştır. Çünkü Sünnî çoğunluk (büyük toplum) Alevî-Bektaşî sektizmini (küçük toplum) denetim altına almıştır. Büyük toplum karşısında güçsüz ve zayıf düğün küçük toplum daha fazla yara almamak, kimliklerini yitirmemek nedeniyle içe dönüş süreci başlatmış, adeta gizli cemaatler haline dönüşmüştür. Büyük toplumun itmesi, merkez olarak çevreye çöphesi yaklaşması, otokton felsefenin onarımına gitmeyişi sosyal çözüm yollarını aramaması, köklerden ayrılan her türlü sapmayı çözümlemeyi entegreleme dönüşmesi ile Alevî olgusu dışlanmıştır. (Türkdoğan, 2006: 631)

Aleviler için temel eser durumunda olan Buyruklar, Fütüvvetnameler, Makalat tarzı eserler, Vilayetnameler, Menakıbnameler vb. ana karakteri tasavvufi ve menkıbevi nitelikli eserlerde her ne kadar imamların masumiyeti, tevelli ve teberi vb. fikirlere yer verilse de bunların sistematik bir tarzda değil ya da genellikle şiirlerin ameli alanda benimsedikleri Caferilik’le bir paralellik arzetmediği anlaşılmaktadır. İman esasları ve temel inançlar konusunda farklı mezhebi unsurların varlığı ile birlikte tarihsel süreçte hem Anadolu öncesi hem de Anadolu’da özellikle ilk dönemlerde, Hanefî kültür çevresinden etkilenmeleri sebebiyle daha çok Maturidî-Hanefî unsurların ağırlıkta olduğu bilinmektedir. (Üzüm, 2003: 132-150; Üçer, 2010: 55; Yeşilyurt, 2003: 13-30; Sarıkaya, 2002: 78-79)

Buyruk’ta “*Oruç, namaz, hac, zekat, kelime-i şahadet... Muhammed-Ali’nin buyruğudur*” denilerek yaygın İslami anlayışta islamın beş şartı olarak sayılan esaslar dile getirilmiştir. Oysa Caferî anlayışa göre Kelime-i şahadetin yerine Vilayet veya İmamet sayılması gerekir. Görüldüğü gibi Sünnî çerçevede İslam’ın şartları sayılmıştır. Yine dört kapı kırk makamda ibadetler sayılırken namaz, oruç, hac, zekat dile getirilmiştir *Caferilikte olan Humus yazılmamıştır*. (Buyruk, 2006: 126; Üzüm, 2003: 144)

Makalat’ta genel İslami telakkilere uygun olarak “*amentü esasları*” veya “*iman esasları*” olarak da ifade edilen altı esası kabul edilmekte ve bunları Şiîyatın ilk makamı olarak değerlendirmektedir. Bu Bektaşîlikte Maturidî etkiyi göstermektedir. (Kutlu, 2003: 54)

Aleviliğin yazılı kaynaklarından sayılan *Erkannamelerde* İslam hukukunun dört temel kaynağı olarak kabul edilen Kur’an, Sünnet, İma ve Kıyas “Edille-i Erbaa” başlığı altında sıralanmaktadır. Aynı şekilde bu eserlerde dört Sünnî fıkıh mezhebinin imamlarına atıfta bulunulması, bu eserlerde itikadi mezhep olarak da Ehl’i Sünnet ve’l-Cema’at’ın fıkhi mezhep olarak da Hanefiliğin seçilmiş olduğunu görmekteyiz. (Teber, 2008: 124) *Erkannamelerde* geçen

kabir sorgusunda sorulacak sorulara verilen cevaplardan birinin “*amelde mezhebim İmam’ı A’zam’dır*” cevabının verilmesi Ca’feriliğin Bektaşılıkta yeri konusunda fikir verebilmektedir. (Teber, 2008: 157)

Yine Makalat bağlamında değerlendirildiğinde Hacı Bektaş Veli’nin görüşlerinin temel olarak Sünni anlayışın, özel olarak da Maturidiliğin ve Hanefiliğin izlerini taşıdığını söyleyebiliriz. (Teber, 2008: 123) Diğer yandan Buyruk, taşıdığı güi/Caferî semboller bakımından çok zengin olmasına rağmen, yüzeysel nitelikli ilişkileri ağıp, Caferilikteki temel inanç ve ibadet anlayışlarıyla uyum arz eden bir mahiyet taşımadığından doğrudan Caferi fikhını esas alan bir kitap olarak kabul edilemez görünmektedir. (Üzüm, 2003: 142-146; Onat, 2003: 122)

Anadolu’da Sünni halk arasında yaygın olan gece yatağa yattıktan sonra okunan duanın aynen Erkannamede yer aldığı görülmektedir. “*Yattım sağıma, döndüm soluma, sığındım Sübhanıma, göğsümde imanıma, Kur’an rehberim, dört yanım Yasin, üstüm Tebareke, kalbimde Amme, Kalkarsam Allah, Kalkmazsam amentu billah, Kul huvellahu ahad, Allahu’s-samed, lem yelid ve lem yuled velam yekun lehu kufuven ahad. Vela havle vela kuvvete illa billahi’l-aliyyi’il-azim.*” (Teber, 2008: 124)

Alevilikte sembolik olarak ortak şahsiyet ve terimlerin dışında herhangi bir güi inancına veya uygulamasına rastlamak mümkün değildir. Diğer taraftan Bektaşılık, Şi’an giasından uzak, Anadolu’ya özgü, Ehl-i Beyt sevgisini esas alan bir tarikat olmasaydı, Osmanlı Devleti asırlarca askeri teçkilatının manevi terbiyesini Bektaşî tekkelerine verir miydi? Bu bir defa Osmanlı kurmay aklına aykırı bir durum olurdu, eğer Bektaşîler Asırlarca Osmanlı Devletiyle askeri, siyasi ve dini alanda rekabet eden Şi’an’ın dini anlayışına uygun olsalardı, hiçbir Osmanlı sultanı Bektaşîliğe ilgi duymaz ve onu yüceltici bağışlarda bulun(a)mazdı. (Eğri, 2002: 181) Örneğin yolun büyüklerinden Osmanlı’nın son dönemi ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında Bektaşî tarikatının postniçnliğini yapmış olan Cemaledin Çelebi’nin güiliği reddeden Şu ifadeleri ilginçtir “*Anadolu’nun bazı bölgelerine batıl fikir serpmiş olan Şah İsmail-i Safevi’nin Şiilik namına tesis ettiği Safevi ruhunu kuvvetlendirdiği sırada, Çelebilerin ona dahilmiş ve Safeviliği kabul etmiş gibi gösterilmesi büyük bir iftiradır. Aslı ve mesnedi yoktur. Bu gibi iftiraları, Çelebiler’den biri ve Anadolu’da bir fert olarak reddederim.*” O’na göre Alevi/Bektaşîlerin mezhebi, “*Geçmiş ve şu anda mevcut olan Çelebiler, Ehl-i Sünnet ve’l Cemaat mezhebine ve Hazreti Pir Efendimizin gittiği tarik-i müstakime tabi olmuşlar, aynı yolu takip etmişlerdir.*” (Eğri, 2002: 180/1)

Bektaşılıkta ki inanç esaslarının temeline bakan Korkmaz, bu temeli sonuç olarak Hacı Bektaş Veli öğretisinde yer alan mezhebi unsurlar ona izafe edilen eserlere dayanıldığı sürece, Maturidilik ve bölgede yaygın olan öteki Şi’âm kültürünün mirası ile ilişkilendirilebilir. Çoğunluğu Bektaşîlikle ilişkilendirilebilecek olan ve Hacı Bektaş’ın eserlerinde yerini bulan kadim Türk kültürü de belirleyici bir niteliğe sahiptir. Özellikle “*Hacı Bektaş’ın eserlerinde yer alan örnekler bu iddiayı kanıtlayacak nitelikte, tasavvufî yapısı itibarıyla Yeseviliğin devamı olduğuna işaret etmekte ve Caferilik ya da Şiiliğin devamı olduğunu ifade etmeye izin vermemektedir.*” (Korkmaz, 2011: 130) yargısıyla bitirmektedir.

Sezgin de Aleviliği Caferilik içinde görmez. O’na göre Mezhep olarak bir âdet hüviyetinde olan Alevîler, Caferi mezhebindeniz deseler bile bu, Iğdır, Kars ve Kars’ın bir iki ilçesi ile Azerbaycan’dan gelen göçmenler için söz konusudur. Ayrıca bu kabul tutumunun bilgisel boyutunun son derece zayıf olduğu görülmektedir. (Tol, 2009: 121) Bunlar dışındaki Alevîler ise Şi’an giası veya Arap usûlü güi olmadığı gibi Caferi de değiller bir çok pratik dinsel uygulamayla bilakis Hanefi-Maturidi çizgi içindedirler. (Sezgin, 1990: 115-119) Nitekim uygulamada da bu yazılı kaynaklarda anlatılan hususa paralel olarak daha çok Hanefi içtihatlarla uyulduğu görülmektedir. Sözgelimi, abdestte ayakları yıkama, namazda elleri bağlama, secdede mühür

kullanmama, iftar ve sahur vakitlerini ayarlama vb. konularda Aleviler Hanefi içtihatlarına göre amel etmektedirler. Yine örneğin Tokat Alevilerinin gusül, abdest, cenaze gibi konularda Hanefi içtihatlarına uygun hareket ettikleri görüldüğü gibi dedeler de bunu dile getirmektedirler. (Sezgin, 2002: 44, 116-117; Üzümlü, 2003: 149)

Bu durumda yazılı kaynaklarda İmam Cafer'in fikhî görüşlerine yer vermeden "Mezhebim Caferidir", "İmam Cafer Mezhebine uyarız", "Mezhebim sorarsan derler Caferi" gibi ifadeleri ile ikrar, nikah, telkin gibi uygulama ve dualarda Aleviler tarafından dile getirilen "mezhepte Caferi" oldukları hususunun itikadi-siyasi ve fikhî bir mezhebin ifadesi olarak algılanamayacağı açıktır. Böyle bir kullanım içi boşaltılmış ve lafzi, daha doğrusu sembolik bir mahiyet arz etmektedir. (Üzümlü, 2003: 138-139, 143-144, 150; Kutlu, 2003: 51; Üçer, 2010: 56; Yeğiyurt, 2003: 16) Öyleyse sosyolojik açıdan "mezhepte Caferi" olma konusu fikhî bir yaklaşımdan ziyade "tarikat önderliği" ve "yol kuruculuğu" anlamında bir kabule işaret etmektedir. Nitekim Alevilerin dile getirdiği gibi "Şeriatı İmam-ı Azam mezhebinden; tarikatta Caferi mezhebinden" oldukları yönündeki bir yaklaşım bunu teyit etmektedir. (Sezgin, 2002: 116; Üçer, 2010: 57)

Sosyolojik olarak Abdal Musa Tekkesi'nde bulunan kitapların Hanefi fikhına dair kitaplar olması, Aleviliğin fikhî yönüne dair çarpıcı bir sonuç olarak karşımıza çıkmakta olup Cebbar Kulu Kitabı'ndaki "İmamımız İmam'ı Azam ruhu için" ibaresi de oldukça ilgi çekicidir. (Kutlu, 2003: 45) Kalmışki günümüzde de Abdal Musa Tekkesi Alevilikte çok önemli bir yere sahip olmakla birlikte adına özel Cem ayini icra edilmektedir.⁴

Anadolu Alevîleriyle, İran'daki giilerin gerek İmam Cafer'i Sadık'a gerekse diğer büyüklere yükledikleri mana farklıdır. Bu bağlamda Karaçarlı Yörük Baba: "...bizim inandığımız ve uyguladığımız Hükar'ın Aleviliği gi Aleviliği değil, yol Aleviliğidir, yoksa mezhep olarak değil, bizim mezhebimiz bütün Türklerin mezhebi olan Hanefiliktir. Ancak bir çok Alevî, Hanefi olduğunu da bilmez, biraz da Sünnîler Hanefiyiz dedikleri için. İmam Caferileri Hazreti Ali'nin mirasını daha çok siyasi alanla ilgili görür ve değerlendirirler, halbuki biz Hz. Ali'nin büyüklüğünü sadece siyasetle sınırlarsak eksiltilmiş oluruz, bizim için zaten onun velayet yönü daha ağır basar...." (Güngör, 2007: 109) demektedir ve temeldeki farklılığı dikkate vermektedir.

Yine yöre önderlerinden Yörük Baba da "...biz amelde Hanefî, itikatta Maturidi, yolda da Caferi'yiz, bizim bildiğimiz, Buyrukta okuduğumuz İmam Cafer ile İran'daki İmam Cafer aynı kişi olmasına rağmen, bizim bakışımızla onların bakışları arasında farklar var.." demek suretiyle bu ayrılığı doğrular ifadeleri kullanması tutumların bütünlüğünü göstermektedir. (Güngör, 2007: 281)

Karaçar yöresi Alevileri içinde yapılan görüşmelerde ve gözlemlerde; çoğunluk ibâdetlerini Hanefî Mezhebine göre yapmakta oldukları ama bunun Hanefilik olduğunu ya bilmemekte ya da ifadeden kaçınmakta oldukları, kendilerine mezhep sorulunca bazen Caferi bazen de Hanefî'yiz dedikleri görülmüştür. Genç Erenler Dergisi çevresi de Aleviliklerinden vazgeçmeden Hanefî-Maturide çizgide faaliyet yürütmektedir.

D-Karmacı Alevilik: Türk Kültürü Baskın, Caferilik Bir Etken

Alevilik, bağangıçta Yesevîlik, Vefailik, Kalenderilik ve Haydarilik gibi sufi kalıplar içinde gelişenmiş X-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'ya taşındığında buradaki bazı eski kültürlerden etkilenmiş bilahare Hurufîlik, müteaddit zamanlarda bir dereceye kadar Batınlık ile yüz yüze gelmiş Safevîlik hareketi ile beraber yüzeysel biçimde On İki İmam giiliği ile tanışıp ondan bazı

⁴ Abdal Musa Vilayetnamesinde Caferilik, Şiilik, Ehl'i Beyt, Caferi Sadık, Oniki İmam gibi hususlarla ilgili hiçbir kayıt yoktur. (Üzümlü, 2003: 135)

telakkiler olarak „karma“ bir yapıya sahip olmuştur. (Üzüm, 2006: 6-8) Hakikaten inanç, ibadet ve kültürel hayatla kıyaslandığında Caferilikle Alevilik arasında kısmi benzerliklerin yanında derin farklılıklar olduğu görülmektedir. (Tol, 2009: 20) Hatai'nin Divan, Dehname ve Nasihatname'si tarandığında, O'nun Caferiliğe mensubiyeti sözde kalmakta, gerçekte ise Caferiliğin inanç esasları ve fıkhi arka planına dair hemen hemen hiçbir ipucunun bulunmadığı görülmektedir. Yine Pir Sultan Abdal'ın Gırlarında da tıpkı ğah Ğmail'de olduğu gibi, görünüşte Caferi ve ğii etkiler varken, temel ğii ve Caferi inançları veya ibadet kalıplarına ilişkin hemen hemen hiçbir ipucuna rastlamak mümkün görünmemektedir. (Üzüm, 2003: 138-139)

Iréné Mélikoff (1993: 33); “Türkiye’de Alevî adı verilen olgu, cemaat dışı bir din biçimi olarak (Heteredoks) Türkiye’deki Şiilik ve Şiî öğeler taşıyan örf dışı bir İslâmlık diye tanımlanabilir” demektedir. Bu tanıma göre Aleviliğin içinde Caferi etki mevcuttur ancak bu asla Aleviliği Caferilik Ğkline anlamaya yeterli değildir.

Fığlalı Aleviliği tarif ederken daha çok eski Türk kültür ve inancına atıf yapmaktadır. O’na göre Alevilik; Türkmen kültürü ile BektâĞ kültür ve edebiyatının ağır bastığı ve iç içe girdiği bir Ğlâmi inançbiçimidir. Köken itibarıyla Türklerin Ğlâmiyeti tanımaya başladıkları dönemlere kadar uzanan belli tarihi, sosyal ve ekonomik olayların etkisinde gelişen bir Ğlâmi inanç biçimi ve kültür olgusudur. Bu olgu Horasan ve Maverâünnehir dolaylarından Anadolu’ya göç eden Türkmen beyliklerinin daha önceki Türk inançbiçimleri ile örf ve adetlerinin kabul ettikleri yeni din ile beraber bu dinin hüviyetine büründürülmeye çalışılması neticesinde ortaya çıkmışve Ğlâm öncesi kültür öğelerinin Ğlâm içerisinde eritilerek günümüze kadar yaĞatılmış hâidir. (Fığlalı, 1994: 9-15)

MeĞhur tarihçi Ocak’ı da bu sınıfa koymak yerinde olacaktır, O’na göre; Alevilik bir “Türk Müslümanlığı” olmasına karĞın bu ulusal din anlamında değil fakat tarihsel ve sosyolojik anlamda “Türkiye Müslümanlığı’nın tarihsel ve aktüel boyutunu teşkil eden bir yorumu olarak nitelmesi Alevilikteki Türk kültür ve inanç değerlerine dikkati çekmektedir. (Ocak, 1999: 154-156) O’na göre bazı ortak noktalardan hareketle Aleviliği ğiilikle irtibatlandırmak ise son derece yanlış bir ilmi tutum olmaktadır. (Ocak, 1998: 62)

Merhum Bedri Noyan’a göre de Alevilik yine aynı formda anlam bulmaktadır. O, Aleviliği Hz. Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Ali’yi beraber seven, Hz. Muhammed ile Hz. Alinin Allah’ın nurundan yaratıldığına inanan, On İki Ğnam’a bağlı, Caferi mezhepli bir inançtır diye tanımlamaktadır. O’na göre “Anadolu Aleviliği” sadece eski Bâtınî inançların sürüp gitmesi olmayıp, Hacı BektâĞ Velî vasıtasıyla Yesevî, Haydarî, Ahilik gibi Türk Tasavvuf kurumları ile Vahdet-i Vücûd yanında eski Türk geleneklerinin de karışımından meydana gelen, Türk göreneği, Türk halk ğiri , Türk halk sazı ile yaĞayan bir Müslüman topluluğunun adıdır. (Noyan, 1985: 10-11)

Türkdoğan (2006) yaptığı genişçaplı Alevi Kimliği isimli çalışmasında benzer sonuçlara ulaşmaktadır. O, Aleviliği kendini Ahmet Yesevî ve Hacı BektâĞ Velî’ye bağlı “Horasan Erenleri” olarak hisseden ve “Türklüğü ile gurur duyan” insanların oluşturduğu, Sünniliğin dışında bir cemaat yapılanması olarak tanımlamaktadır. Türkdoğan, Aleviliğin “Evrensel hümanist İslâm düşüncesinin Yesevîlik adı altında sembolleşmesi neticesinde oluştuğunu belirtmektedir. Türkdoğan, Alevî- Bektâşiliğin “İslâm ve Türklükten ayrı bir olgu” olmadığını savunurken Anadolu Aleviliğini Şii bir İslamlık değil daha çok Safevî propagandasıyla süfileştirilmiş bir din anlayışı olarak görmektedir”. (Türkdoğan, 2006: 403, 636, 660, 680)

Çamuroğlu (2000: 53-57) da Aleviliği bir sentez olarak görmektedir. “Anadolu Aleviliği, Anadolu’da oluşmuş bir Sentezdir.” Bu sentezde Uzakdoğu dinleri, ğamanizm, Antik Anadolu inançları, Hristiyanlık, Musevilik ve Ğüphsîz Ğlâmiyet’in birçok unsuru iç içe geçmişve bir potada kaynamıştır. Dolayısıyla bu yaklaşımla Çamuroğlu Caferiliği de Alevilik içinde

etkenlerden biri olarak görebilmektedir. Bunun yanında O'na göre; ğah Ğmail'in minarelerden "Ali'nin Allah'ın velisi olduğuna şehadet ederim" eklemesiyle ezan okutmasıyla birlikte, ğah Ğmail son Erdebil sufisi olurken ilk Ğna AĞri hükümdarı olmuğ ve Caferiliğin Anadolu Aleviliğiyle arasındaki farkı Ğlam fikhına dayalı olarak açılmığtır. Onun için Alevilik ile Ėiilik arasındaki zıtlıkların gerek ibadetlere yaklağmada, gerek Ğnam'ın konumunda ve gerekse de Mehdi inancında görmek mümkündür. (Çamuroğlu, 1992: 58-64) Bağka bir ifadeyle ğah Ğmail zamanındaki ĖiiliĖin Anadolu Aleviliğiyle organik bağı bulunurken, bu bağın Anadolu'daki tekkeler ve tekkelerdeki tasavvufi eğitim olduğu iddia edilmektedir. Ancak Safevi devletinde ĖiiliĖin resmi devlet mezhebi olmasından sonra tutuculuk ve fikhın tasavvufa galip geldiği iddia edilmektedir. (Ėener, 1990: 75-104)

Öz de Kızılbağık'ı tarif ederken ortak değer ve sembollerden dolayı, onun doğal olarak Ėii ve Batını inançlarla benzerlikleri ve köken ortaklıklarını kabul etmektedir. (Öz, 1996: 128) Yine O'na göre Alevilik ve Ėiilik, ortak yanlarından olan halifelik sorunuyla ortaya çıkmıÇ veya bu konuda aynı bakığaçısını paylağmaktadırlar. Bunun yanında Alevilik duysusal açıdan Ali yanlılığı iken, Ėiilik siyasal açıdan Ali taraftarlığının adıdır. Ėiilikte bir çok sembol siyasal nitelik kazanmığken, Alevilik için daha çok sevgi temelli geliğmeler söz konusudur. (Öz, 1996: 180)

Günümüzde Hacı Bektağı Veli Dergahı, NevĖehir'e bağlı Hacı Bektaği'de müze olarak faaliyet gösterse de Çelebiler kolunun postniğinin (Veliyettin Ulusoy) ilçede oturması hem de bağa anma törenleri vesilesiyle olmak üzere önemli fonksiyonlar icra etmektedir. Ėahkulu Sultan Dergahı ve çevresini de bu grupta değerlendirebiliriz.

E-Caferi Alevilik: Caferi Renkli "Yeni" Bir Alevilik

Bektağiğe ve Anadolu Aleviliği'ne Ėiddetle karĖ çıkan ve Hacı BektağVeli'yi (Çaldıran ve Otlukbeli'nde Ğan'a karĖzafer kazanan Yeniçeri ocağı, Bektaği tekkelerine bağlı olduğu için) Osmanlı Devleti'nin taraftarı olmasından dolayı eleÇiren Caferiler, Alevi vatandaşlarımızı Caferileğirme propagandasını etkin bir Ėekilde yürütmektedirler. Bir kimlik arayığı içerisinde olan Alevi toplumunda bu gruplar kendince taraftarlar toplamaktadır. (EĞri, 2002: 169) Ğan'ın kökü eskilere dayanan Türk rekabeti ve ĖiiliĖi bu konuda etkin bir Ėekilde kullanması, meselenin sadece dini değil siyasi ve stratejik yönlerinin de olduğunu akla getirmektedir.

Alevilerin tarikata dair temel kabulleri arasında yer alan motiflerden ve kimi söylemlerden Caferiler hoğlanmaktadırlar. Bununla birlikte dindar olan Caferilerin büyük bir bölümü Alevilerin bazı batını inançlarından ve dinden uzak yağantılarından dolayı onların Caferilik içerisinde yer alamayacağını düğünürken, bazıları da aslında Alevilerin de Caferi olduğunu, fakat dini önderleri olmadığı için dinden uzaklağıklarını savunarak, onların kazanılması gerektiğini düğünmektedirler. (Üzüm, 2000: 122) Yine onlara göre Aleviler, On Ėki Ğnam anlayığının Aleviler arasında çok cılız yer edindiğini, okuma yazma oranının çok düÇük olduğu bir dönemde insanların biraz bilge olan kiğileri kutsallağdıklarını, ancak bu kiğilerin de Ğlam dığı fikirleri yaydıklarını ileri sürerler. Ğlamiyet'i Osmanlı ve daha sonra Cumhuriyet Sünnilerini yardımıyla öğrenmiğler, bu yüzden On Ėki Ğnam kaynaklı anlayığAnadolu'ya tam hakim olamamığ ve böylece de Aleviler kendi asıllarından kopmuğlardır. (Türkdoğan, 2006: 406-7; Bilici, 2003: 72-3) Burada ikili bir tavır söz konusudur, din adamları strateji gereği ortak vurgular kullanırken, halk daha çok Alevileri dinden uzak insanlar olarak görmektedirler. Genellikle de dini önderlerin yokluğu "Alevileri Caferilikten uzaklağırmığ" düğüncesine sık sık rastlanmaktadır. Bunun yanında kız alıp vermede Caferilerin Alevilerden bir takım çekinceleri olduğu da görölmektedir. (Türkdoğan, 2006: 407; Yeler, 2006: 26) Diğer taraftan fikhı ve sosyolojik bağlamda değerlendirildiğinde dindar Caferiler, Sünni dindarları kendilerine Alevilerden daha yakın bulabilmektedirler. (Balcioğlu, 2003: 212)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

giiler temas halinde oldukları Aleviler’e “ehl-i beyt’i seviyor, Oniki İmam’ın isimlerini biliyorsunuz ama onların yaşadığı gibi yaşamıyorsunuz. Bunun sebebi siz değil sizi bu noktaya getiren kimselerdir. Fakat siz artık bunu aşmalı, inançlarınızı öz kaynaklara göre değerlendirmeli ve yolunuzu bulmalısınız” anlayışıyla gitmiştirdir. Dikkat edilirse bu yaklaşımda Humeyni ismi veya Şan Caferiliğini akla getiren bir yaklaşma rastlanılmamaktadır. Çünkü Humeyni’nin oluşturduğu menfi imaj Caferileri onun yerine daha çok ortak noktalardan hareketle mesajı götürme yoluna sevkettiği görülmektedir. Yapılan bu propagandaların bazı yerlerde etkili olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle Çorum Ehl-i Beyt Cami çevresi bunlardan sayılabilir. Gerçi Kartal Töpselvi cami de böyle bir düşüncenin sonucu olarak kurulmuştu, bağlaşımda bazı sempatanlar bulunmuş da sonraları Alevilerin bu çevrelere itibar etmeyerek kendi “yol”larını sürdürdükleri görülmektedir. (Üzüm, 2000: 122-123)

Türkiye’de Çorum’da Ehl’i Beyt Camii, İstanbul’da Zeynebiye Camii Şan türü giiliğın Türkiye’deki temsilcileri görünümündedirler. Bunlar Oniki İmam ve Şan giiliğının takipçisi olduklarını söyleyerek, Bektâşlığı tamamen reddedip, Aleviliğı ise Oniki İmam şia’sına bağlamaktadırlar. Bu anlamda Şam Şiatının kurallarının Aleviler tarafından da aynen uygulanması gerektiğini dile getiren bu gruplar, daha çok olanı değil olması gerektiğini düşündükleri Aleviliğı dile getirmektedirler. Ancak bilinmeli ki Zeynebiye cami zaten ülkemizdeki Caferi vatandaş tarafından kurulmuş ve devam ettirilmektedir.

Aleviliğı, giilik olarak yorumlayan ve Caferi fikhını esas alan bir hareket olarak Ehl-i Beyt Camii Çevresi, Çorum’da Alevî nüfusun yoğunlukta olduğu Milönü mahallesinde teşkilatlanmıştır. Bu grupta Şan Şlam devriminin etkisi ve katkısı bariz bir şekilde görülebilmektedir. Aleviliğı giilik olarak benimseyen hareketin liderine göre; Allah tarafından konan ve zamana ve mekana göre değişen Alevilik ilkeleri her zaman aynı olacağı için Anadolu Aleviliğinden de bahsedilemez. (Tağın, 2004) Yine bu düşünceye göre, Alevilikle Bektâşlık birbirinden oldukça farklıdır. Zira Aleviler birtakım dini ritüelleri yerine getirirken, Bektâşlar beynamaz, oruç tutmaz, hacca gitmez, zekat vermez bir grup, yani dini aşamayan bir kesimdir.⁵ Alevî düşüncesinin merkezine Oniki İmam giiliğini alan Ehl-i Beyt Camii Çevresi, bunu yaşıntısına da aktarmış olup, camide tamamen Caferi anlayışa göre ibadet etmektedirler. Diğer çevredeki giî temelli Alevî düşüncesine sahip Alevilerle irtibatı olmasına karşın bu oluşumun etkili değildir. (Üzüm, 2000: 57-59)

Şan tarihten gelen şia’nın koruyucusu ve yayıcısı misyonunu devam ettirmek istemektedir. Ancak Türkiye’deki Caferilerin Türk halkının kendilerini Alevi zannetmesinden de kaçayetçi oldukları görülmektedir. Onlara göre de aradaki (ehli beyte muhabbet) bazı benzerliklere rağmen, Alevilikle Caferilik birbirinden bir çok ibadet ve inançlar açısından farklıdır. (Demirci, 2006: 55) Ancak bu tutuma rağmen son zamanlarda artan bir propaganda yapıldığı da görülmektedir bu manada yaşı, dinî bilgisi ve yaşıntısı görünür olan Karaçarlı emekli bir kişı: “...beni davet ettiler yerlerine gittim, çok sağlam ibâdetleri var, hatta devlete asla yük olmuyorlar, yani Câmileri kendileri yapıyor, hocalarını da kendileri yetiştiriyor, maaşlarını veriyor, devletten hocalığı kabul etmiyorlar, arabiyetleri kuvvetli hocaları var, sadece zorunlu hallerde namazları üç vakitte cem ettiklerini söylüyorlar, üstelik bizim kulaktan dolma bilgilerimizin aslını ve Arapçasını da biliyorlar, adamlar bana çok iyi göründü, hatta birkaç tane komşumu götürmek istedimse de köylülerimiz buna pek iltifat etmediler...” demektedir. kendisinde kısmi bir sempatinin oluştuğu da anlaşılmaktadır. Ancak Hacı Bektâş Velî hakkında ne düşündüklerini sorduğumuzda ise: “...onunla ilgili hiçbir şey söylemiyorlar, yani ben özellikle sormadığım için bilmiyorum, ancak

⁵ Gölpınarlı’ya göre Alevilik ne bir tarikat ne de bir mezheptir. Aleviliğın İmâmiyye ile hiçbir ilişkisi olmayıp, İmâmiyye mensupları Alevileri Müslüman olarak kabul etmezler. (Gölpınarlı, 1985: 143-144)

bazı Alevilerin cem yapıyoruz diye putperestlik içinde olduklarını falan söylediler...” demektedir. (Güngör, 2007: 281)

Son dönemlerde Caferileşenleri Taşkın (2004: 244) Şan-Şlam devriminin Anadolu’daki bir etkisi olarak yorumlamaktadır. O’na göre “*İran İslam İnkılabı bütün dünyada etki uyandırdığı gibi Anadolu Alevilerini de etkiledi. İran İslam Devriminin Anadolu Alevileri üzerindeki etkisi iki boyutlu olarak görüldü. Çorum ve çevresi merkez olmak üzere Anadolu Alevilerinin bir kısmı İran devriminden etkilenerek kendilerini yeniden tanımladılar ve bir kısmı da bu devrim nedeniyle Şiiliğe-Caferiliğe sempati ile bakmaya başladılar. Diğer taraftan bazıları da, İran İslam Devrimini reddederek Caferilikle (Caferi Fıkhi vb.) Anadolu Alevileri arasında hiçbir ilişkinin olmadığını söylediler.*” Doğrusu bu etkileşimin sadece Anadolu Alevilerine has olmadığını söylemek gerekir, hatta bazı Sünniler bile bu süreçte Caferiliğe sempatiyle bakar hale gelmişlerdir. Keçiören’deki Caferiler üzerine yaptığı çalışmada Albayrak, Onları üç tipe ayırmıştır; a) doğumdan caferi, b) Alevilikten Caferileşenler ve c) Sünnilikten Caferileşenler diye ve Alevilikten Caferileşenlerin⁶ grubun önemli bir çoğunluğunu oluşturduğunu dile getirmektedir. (Albayrak, 2006: 81)

F-Redci Alevilik: Aleviliği Tamamen İslam Dışı Görüp Caferiliği de Reddedenler

Bu grubu teşkil eden insanların Alevi grupları içerisinde tabanı olmadığı görülmekle birlikte, yeni bir “yol” yaratma düğünesiyle kendi ideolojik duruşlarını Alevilik boyasına katmak istedikleri anlaşılmaktadır. Toplumsal taban ve kabulleri olmasa da paradigmatik okuma adına onları kategorize etmek ve Aleviliğin kimliğini ortaya koymada farklılığın farkına varılması adına faydalı olacağı ümidiyle burada değerlendirmeye alınacaklardır.

Aleviliğin bir “*Kürt dini*” olduğunu savunan Bender (1991: 78-79) Alevilik kelimesinin Ali ile bağlantısı olmayıp kelimenin, Kürtçe “alav” kökündengeldiğini iddia etmektedir. Ona göre Alevilik; Zerdüştiliğin bir uzantısı ve Kürt uygarlığının bir ürünüdür. 12 Şnam giliği’nden tamamen uzak olan Alevilik, Ehl-i Beyt inancıyla da hiçbir ilgisi olmayan, büyük Kürt düğünü Zerdüştün kurduğu Zerdüşt dininin, Alevilik perdesi altında süregelen şeklidir. Buna göre Alevilik başka dinlerden etkilenmekle birlikte esasen Zerdüştlük esas unsuru teşkil etmektedir.

Birdoğan’ı da aynı kategoride değerlendirmek mümkün görünmektedir. O’na göre Alevilik bir tarikat değil bağı bağına özgün bir inanç ve yaşam biçimi, hatta müstakil bir dindir. Birdoğan’a göre (1990: 301) Alevilik Şlâm’dan etkilenmeyip, esasında Anadolu’daki Türklerin ve Kürtlerin yaşadıkları Orta Asya, Şan ve Mezopotamya gibi bölgelerde, tanıdıkları kimi din ve geleneklerin günümüze aktarılması, karmaşık ve süzölmüş bir kalıntıdır. gamanlık, Zerdüştlük, Veda Dini, Budizm, Brahmanizm, Manihaizm ve Hristiyanlık dinleri ile arasında önemli benzerlikler bulunan Alevilik, Şlâm’ın içeriği ile bağlantısı olmayan dünyasal bir inançtır.

Kaygusuz’u da bu grupta zikretmek yerinde olacaktır. O’na göre de Alevilik; Hz. Ali, Hacı Bektâşî Velî ve diğer mutasavvıfların görüşlerinin aksine; gerçekte yaşamla bütünleşmiş “madde”nin dini ve maddeye ilişkin bir inanç sistemi olup, felsefi materyalizm üzerinde yükselmiştir. Kaygusuz’a göre Yunus Emre, Nesîmî ve Hatâî gibi ozanlar materyalist bir düğüneye sahiptirler ve Alevî ozanların deyiş ve nefesleri, materyalizme yapılan göndermelerle doludur. (Kaygusuz, 1996: 1, 12, 27, 28)

Yine Bozkurt’un (1990: 12) Alevilik nedir? sorusuna verdiği cevap şu şekildedir. “*Alevilik, Anadolu’da toplumsal olayların ortaya çıkardığı Orta Asya’dan Ön Asya’ya değin birçok dinin izini taşıyan, bir Anadolu inançlar yumağıdır. İslamlık onun üzerine çekilmiş bir örtüden öteye gidememiştir.*” O’na göre Alevilikle Caferilik arasındaki ilişki Ali ve Ehl-i Beyt’e bağlılıktan

⁶ Taşkın’a göre Alevilikten Caferileşenlere karşı (Çorum Ehl-i Beyt Cami çevresi) Alevilerin tutumu kendilerine zamanında yapılan Kızılbaşlık muamelesinin aynısını yapmak olmuştur. (Taşkın, 2004)

bağca bir mana ifade etmemektedir. Örneğin giilikte Aleviliğin ibadet biçimi olan "cem" bulunmaz, yol kardeşliği ilkesi yoktur, Oniki İmam orucu bulunmaz.

Bu düşünmenin toplumsal kurumsallaşmalarına Gazi Mahallesi Cem Evi ve çevresini ve Pir Sultan Abdal Derneklerini ve Pir Sultan Abdal Canlar Derneğini örnek verebiliriz. Gazi cemevinde görünen ve görünmeyen bir yönetim yapılaşması kendisini hissettirmektedir. Görünmeyen yönetimin daha etkin olduğu ve bu yapının da ideolojik sosyalist/Marksist bir yapılanmada olduğunu görmekteyiz. Pir Sultan dernekleri içinde Kürtçü, Sosyalist ve aşırı sol fraksiyonların tamamının renklerini bulmak mümkün görünmektedir. (Üzüm, 2000: 39, 43)

Sonuç

Bugün Aleviliğin niteliğine ilişkin tartışılarda sadece bir görüşün net bir şekilde kabul edilmesi pek mümkün görünmemektedir. Aleviliği kim tanımlarsa tanımlasın, bu tanımın bir tarafında mutlaka Sünnilik, giilik ve eski Türk kültürünün izlerini görmek durumundadır. Bunun yanında temel referansları İslami gelenekten oluşan bu hareketin sosyolojik tahlilinde hangi mezhebi geleneğin daha baskın olduğunu söylemek de pek mümkün görünmemektedir. Süregiden tartışmalar bunu ispat etmektedir. Bunun yanında Sünnilik ve giilik Aleviliğin sosyo-kültürel, dinsel ve siyasal niteliğinin anlaşılmasında iki temel dini referans çerçevesini sunmaktadır. Bu çalışmada bizim referans çizgimizi ise Aleviliğin temel kaynakları, konuya ilişkin bilimsel çalışmalar ve bazı Alevi yazarların Aleviliğin Caferilikle ilişkisine dair ifade ettikleri fikirler olmaktadır.

Türklerin Anadolu'ya göçleriyle yoğun islamlaşma süreçleri birbirine oldukça yakın süreçleri ifade eder. Bu yüzden Anadolu'ya göç etmiş Türkmenlerin kitabi bir müslümanlığından ziyade daha halk islamı (volk İslam) bir dindarlığı olduğunu söyleyebiliriz. Bu sosyolojik süreç kendi içinde zamanla farklılaşmaları getirmiş, bilhassa siyasi rekabetten doğan ihtilaflar daha sonra dini alana çekilip mücadelede dinin meşrulaştırıcı araç olarak belirmesi sonucu farklılaşmalar kendi içinde bütünlüklere götürmüştür. Bu bağlamda Yavuz Sultan Selim ve gâh İmail arasındaki siyasi mücadele Anadolu'da günümüze kadar etkisini devam ettiren siyasi alandan dini alana tahvil edilen bir rekabetin adı olmuştur. Dolayısıyla bu kültürel havzada yaşanan bütün müslümanların birbirlerinden etkilenmemeleri doğal sayılmalıdır, özellikle daha geç dönemlerde farklılaşmaların yaşandığı Türkler arasında benzerlikler hiç tartışıcı değildir.

Biz çalışmamızda Alevilik-Caferilik ilişkisine dair beş temel yaklaşıma tespit ettik. Bu temel yaklaşımların argümanlarını kendi içinde değerlendirmeye tabi tuttuk. Buna göre:

a) Özellikle kırsal bölge Alevileri batını (geleneksel Alevi çevreler) olarak kendilerini Caferiliğe nispet etmektedirler. Ancak gerek ameli uygulamalarında gerekse teorik sorularda bu ilişkinin romantik veya duygusal bir Caferiliğin ötesine gitmediği rahatlıkla anlaşılmaktadır.

b) Bunun yanında geleneksel Alevi kabulleri taşımakla birlikte çirleçen Aleviler için Alevi inanç ve semboller daha ziyade laik bir çerçevede anlam bulmaktadır. Bu yüzden İman ve İman'a ilişkin çağrılar onların kabullerinde pek yer etmemektedir. Bu grubun Caferilikle ilişkisini sembolik olarak bile adlandırmak güçtür. Her sosyal ortamda dile getirilen “mollalar İman'a” sloganı da bu gruba aittir.

c) Tarihte Türkler arasında toplumsal travmalar tam bir bütünlük sağlamaya engel olmuştur da birlikte yaşamadan gelen ortak değer ve uygulamaların çokluğu da dikkat çekmektedir. Zira aynı kültür ve inanç coğrafyasında yüzyıllarca yan yana yaşayan Sünni ve Alevilerin birbirinden etkilenmemeleri mümkün değildir. Nihayet yapılan çalışmalarda Alevi kaynaklarında Caferi etkiden ziyade Sünni/Hanefi etkinin varlığı daha dikkat çekicidir. Günlük yaşamda Alevi uygulamalara bakınca yine Hanefi etki dikkat çekmektedir. Öte yandan Türkiye'deki

Alevi/Bektaşlıların Hanefi/Maturidi çizgideki uygulamaları sosyolojik çalışmalarında açıkça görülmektedir. Bu grubu temsil eden Alevi kitleler azınlıkta görülse de zamanla Aleviliğin kendi içindeki teolojik yapılaşması tarihen bu grubu haklı çıkarır gibi görünmektedir.

d) Alevilik/Caferilik ilişkisini temelde bir “senkretik” yapı içinde görenlerin günümüzde ağırlıklı olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre Alevilik, Caferilikten bazı sembol ve terimleri alarak kullanılmaktadır. Ancak bu terimlerin içeriğini doldururken veya tarihsel olarak anlamlandırırken klasik Caferi anlayışın yerine kendi kültürel değerlerinden hareketle bunu yapmaktadır. Dolayısıyla Alevilik içinde Caferiliği, etkenler içinde bir etki olarak ifade etmek yerinde olacaktır.

e) Değişik sebeplere bağlı olarak ülkemizde Alevilerin içinde Caferileşen gruplara rastlamak mümkündür. Toplumsal tabanları oldukça kısıtlı görünen bu grubun tarihsel olarak teoloji üretiminde sıkıntılar yaşayacağı bellidir. Çünkü Bektaşlık üzerinden geleneksel Aleviliği yok sayan, Şîa türü giilik üzerinden Alevilik üretmeye çalışın veya Türk Aleviliğini dışlayan bu hareketin Türk Alevileri tabanında yer bulması oldukça güç görünmektedir.

f) Türkiye’nin yaşadığı son dönem siyasi olaylar Türk aydınının dine ve özellikle Aleviliğe dönüşünü sonuçu verdiği gibi, önceki sosyal birikimlerini -çoğunlukla Marksist/Sosyalist-Alevi inancında görmek isteyen/kurgulayan aydın türünü ortaya çıkarmıştır. Geleneksel Alevilikte yerini bulamayan, kaynaklar itibarıyla zayıf bir kaç atfın dışında teolojik destekten yoksun bu grubun değişik amaçlarla Alevilikte değil Caferiliği Şîa’dan gelen etkileri hemen hemen yok sayma eğilimi gösterdikleri bilinmektedir. Toplumsal tabanları oldukça az olan bu grubun Aleviliğe ilişkin üretimi ise oldukça fazla görünmektedir.

Bütün bu yaklaşımlardan hareketle genel hatları itibarıyla Alevilikle Caferilik arasında ortaklığın Hz. Ali’ye derin bağlılık ve O’nun ilk imam/halife kabul edilmesi, Ehl-i Beyt ve On İki Şîa’na derin muhabbet, ilk üç halifeye iyi bir gözle bakılmaması, Kerbela matemi, tevella ve teberrâ, adalet, Mehdi anlayışı ve takiyye gibi daha çok inanca ilişkin unsurların söylem ve simgeleştirilmesinde olduğu görüldüğü gibi uygulama, adap ve erkana ilişkin bir ilişki ve birliktelikten söz etmek mümkün görünmemektedir. Bunun sonucu olarak Türk Alevi/Bektaşlılarının etkisi altında kaldıkları Caferi unsurların, siyasi, itikadi ve fıkhi Caferilikten ziyade mistik, tasavvufî ve semboller üzerinden üretilen duygusal bir Caferilik olduğu söylenebilir. Alevilerden ibadetleri yerine getirenlerin uygulamaları merkeze alındığında Caferiliğin etkilerinin Hanefiliğe göre çok daha yüzeysel olduğu da kolaylıkla fark edilebilmektedir. Alevilerin “Mezhebim Caferî,” ya da “Caferî mezhebindenim” gibi ifadeleri sözde ve gerçekliğin yanında Caferiliği daha çok “yol”da rehber görmekten ibarettir.

Çalışmada da görüldüğü gibi bugün sosyolojik olarak Aleviliğin Caferilikle ilişkisinde her ne kadar bir kısım Aleviler değişik sebeplerden dolayı kendilerini yeniden kimliklendirip Caferi Mezhebi mensubu olarak (Şîa türü giilik) tanımlasalar da, bir kısım ortak sembol, simge ve fenomenlere rağmen Alevilikte Caferi etkinin teolojik, felsefî ve sosyolojik alt yapısını bulmak/kurmak mümkün görünmemektedir. Diğer taraftan günümüz Aleviliğinde bazı benzerliklere rağmen Hanefi-Maturidi çizginin etkin ve gelecekte de baskın olacağını öngörmek de oldukça zordur. Anlaşılan Alevilerin kendi tanımları içerisinde sorun değerlendirilince “yol”da Caferi, bazı uygulamalarda “Hanefî”, siyasal hayata ilişkin tutumlarında “sosyal demokrat” ve Caferilikle paylaşımları ortak değer ve kıymetleri “Velayet” penceresinden yorumladıkları anlaşılmaktadır. Ancak bütün bu tanımlar içinde “süreğin bin bir” olmasının gereği olarak ayrı bir din olmaktan felsefî bir bakışla Türk kültürünün Şîa formlarıyla üretilmesinden, karma bir yaşam biçimine ve nihayet Şîa bir forma kadar çeşitlenen pozisyonların devam etmesi de farklılıkları içinde barındıran senkretik bir yapı olarak varlığını koruyacağı muhtemel görünmektedir.

KAYNAKÇA

- AKTAĞ, Ali.(2009) “Kent Ortamında Alevîlerin Kendilerini Tanımlama Biçimleri Ve Çanç Ritüellerini Uygulama Sıklıklarının Sosyolojik Açından Değerlendirilmesi”, **I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Velî Sempozyumu Bildirileri**, Ankara
- AKTAY, Yasin. (2007) “Sosyo-Kültürel ve Politik Yönleriyle Alevilik Üzerine Notlar”, **Milel ve Nihal**, 4/1, ss.57-76.
- ALBAYRAK, Ali (2006). **Caferilerde Dini ve Sosyal Hayat (Ankara Keçiören Örneği)**, Ankara: A.Ü.S.B.E (Basılmamış Doktora Tezi).
- ARSLANOĞLU, İbrahim.(1999) “Dede Mustafa Güvenç Üe Söyleş”, **Hacı Bektaş Araştırma Dergisi**, 9, ss.41-64
- AYDIN, Âdem. (2009) **Akdağmadeni Yöresi Ardıçalanı ve Bozhüyük Köylerinde Alevilik**, Erzurum: AÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BALCIOĞLU, Rıza. (2003) “Alevilik Üzerine Bir Değerlendirme”, **Hacı Bektaş Veli Dergisi**, 28, ss.211-214
- BENDER, Cemâl (1991) **Kürt Uygarlığında Alevîlik**, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- BİLİCİ, Faruk. (2003) “Alevi-Bektaş Çahiyatının Günümüz Türkiye’sindeki Çelvi”, **Alevi Kimliği Çinde**, Ed. T.Olsson, E. Özdalga, C.Raudvere, Çev., B.Kurt Torun, Hayati Torun, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- BİRDOĞAN, Nejat. (1990) **Anadolu’nun Gizli Kültürü Alevîlik**, Hamburg: Hamburg Alevi Kültür Merkezi.
- BOZKURT, Fuat. (1990) **Alevîliğin Toplumsal Boyutları**, İstanbul: Yön Yayınları.
- BOZKURT, Fuat. (2000) **Çağdaşlaşma Sürecinde Alevilik**, İstanbul.
- BUYRUK, Der. Fuat Bozkurt, İstanbul: Kapı Yayınları. 2006.
- CAHEN, Claude, (1982)“Osmanlı’dan Önce Anadolu’da giilik Problemi”, çev. Sabri Hizmetli, **A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, V. ss.305-319
- ÇAMUROĞLU, Reha. (1992) **Günümüz Aleviliğinin Sorunları**, İstanbul: Ant Yayınları.
- ÇAMUROĞLU, Reha. (2003) “Türkiye’de Alevi Uyanığı” **Alevi Kimliği Çinde**, Ed. T.Olsson, E. Özdalga, C.Raudvere, Çev., B.Kurt Torun, Hayati Torun, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- ÇAMUROĞLU, Reha. (2000) **Değişen Koşullarda Alevîlik**, İstanbul: Doğan Kitap.
- DEMİRÇİ, Filiz. (2006) **Caferilerin Dini Örf ve Adetleri**, Kayseri: EÜSBE (Basılmamış YL Tezi).
- DUMAN, Asiye. (2011) “Kavram ve Kavramlaştırma Açısından Alevilik ve Bektaşlık”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 60, ss. 105-112.
- EĞRİ, Osman, (2002) “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri ve Alevilik”, **Hacı Bektaş Veli Dergisi**, 22, ss.165-200.
- EKİNCİ, Mustafa. (2002) **Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı**, İstanbul: Beyan Yayınları.
- ERDENTUĞ, Nermin. (1959) **Sün Köyünün Etnolojik Tahlili**, Ankara: AÜDTCF Yay.

- ERÖZ, Mehmet, (1990) **Türkiye’de Alevilik-Bektaşilik**, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- FIGLALI, E. Ruhi. (1994) **Türkiye’de Alevîlik-Bektâşîlik**, İstanbul: Selçuk Yayınları.
- FIGLALI, E. Ruhi. (2006) “Türkiye’de Alevilik-Bektaşlık’ten”, **Hacı Bektaş Veli Dergisi**, 40, ss.253-263
- GÖLPINARLI, Abdulkaki. (1985) **Yüz Soruda Tasavvuf**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- GÜMÜĞOĞLU, Hasan. (2011) “Ehl-i Sünnet, ğia Ve Vehhabilik Arasındaki Ğanç Farklılıklarının Sosyal BarıĒ AĒısından DeĒerlendirilmesi”, **Hikmet Yurdu**, 4/4 (8), ss.147 – 172
- GÜMÜĞOĞLU, Hasan. (2008) **İslam Mezhepleri Tarihi**, İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- GÜNDOĞDU, Cengiz. (2003) “Hacı Bektaş Paradigmasını Tanıma ve Tanımlama Problemi Üzerine”, **EKEV Akademi Dergisi**, 7 (16), ss.17-34
- GÜNDOĞDU, Cengiz. (2007) **Hacı Bektaş-ı Veli, Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım**, Ankara: Aktif Yayınları.
- GÜNGÖR, Özcan. (2007) **Araftaki Kimlik: Alevilik-Bektaşilik**, Ankara: Akasya Yayınları.
- GÜRSOY, Ēahin-KILIÇ, Recep.(2009) **Türkiye AleviliĒi: Sosyo-Kültürel Dinsel Yapı Çözümlemesi**, Ankara: Nobel Yayın.
- KAPLAN, DoĒan. (2010) **Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik**, Ankara: TDV Yayınları.
- KAYGUSUZ, Ēmail.(1996) **GörmediĒim Tanrı’ya Tapmam**, İstanbul: Alev Yayınları.
- KESKİN, Y. Mustafa. (2004) **DeĒişim Sürecinde Kırsal Kesim AleviliĒi (ElazıĒ Sünköy ÖrneĒi)**, Ankara: Avrasya Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, (1996) “Anadolu’da Ēlamiyet”, **Anadolu’da İslamiyet**, Haz. Mehmet Kanar, İstanbul: Ēısan Yayınları.
- KORKMAZ, Sıddık, (2011) “Hacı Bektaş Veli Öğretisinde Ēikadi Unsurların MenĒi”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 59, ss.119-134
- KUTLU, Sönmez. (2003) “AleviliĒin Dini Statüsü”, **Ēlamiyat**, 6/3, ss.31-54
- KUTLU, Sönmez. (2006) **Alevilik-Bektaşilik Yazıları, AleviliĒin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- MELĒKOFF, Ēéné.(1993) **Uyur idik Uyardılar: Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları**, Trc. Turan Alptekin, İstanbul: Cem Yayın.
- NOYAN, Bedri. (1985) **Bektâşîlik Alevîlik Nedir?**, Ankara: DoĒuĒMatbaacılık.
- OCAK, A. YaĒar. (1996) **Babailer İsyamı, AleviliĒin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu’da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü**, İstanbul: Dergah Yayınları.
- OCAK, A. YaĒar. (1998) “AleviliĒe Nasıl Bakmalı?”, **Köprü Dergisi**, 62, ss.58-73
- OCAK, A. YaĒar. (1999) **Türkler, Türkiye ve İslam: Yaklaşım, Yöntem ve Yorum. Denemeleri**, İstanbul: ĒetiĒm Yayınları.
- ÖKTEM, Niyazi.(1999) “Anadolu’da Alevî DüĒüncesinin OluĒumu ve GeliĒimi”, Ankara: **I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Sempozyumu Bildirileri**, ss. 251-262
- ONAT, Hasan. (2003) “KızılbaĒık FarklılaĒması Üzerine”, **İslamiyat**, 6/3, ss.111-126
- ÖZ, Baki. (1996) **Alevilik Nedir ?**, İstanbul: Der Yayınları.

- ÖZTÜRK, Yağar Nuri. (1994) “Hacı Bektaşın Düğünce Dünyası”, **Hacı Bektaş Veli Dergisi**, 1, ss.22-28
- SARIKAYA, Saffet. (2003) “Alevilik ve Bektaşlığın Ahilikle Çiğksi”, **İslamiyat**, 6/3, ss.93-110
- SARIKAYA, Saffet. (2002) **XIII - XVI. Asırlardaki Anadolu’da Fütüvvetnamelere Göre Dini İnanç Motifleri**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ğENER, Cemal (1990) **Alevilik Olayı Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Tarihçesi**, İstanbul: Ant Yayınları.
- SEZGİN, Abdulkadir. (1990) **Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik**, İstanbul: Sezgin Neşriyat.
- SEZGİN, Abdulkadir. (2002) **Sosyolojik Açıdan Alevilik-Bektaşilik**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- SOYYER, Yılmaz. (2005) **19. Yüzyılda Bektaşilik**, İzmir: Akademi Kitabevi.
- TAGÇİN, Ahmet. (2004) “1980 Sonrası Alevilerin Farklı Bir Görüntüsü: Alevi Caferiler ve AÇua Dergisi”, **Dini Araştırmalar**, 18/6, ss.241-248
- TEBER, Ömer F. (2008) **Bektaşî Erkannamelerinde Mezhebi Unsurlar**, Ankara: Aktif Yayınevi.
- TOL, Uğrağ Ulağ (2009) **The Sustainability Crisis of Alevis**, Ankara: METU (Basılmamış Doktora Tezi).
- TUĞRUL, Talip. (2006) **Tunceli Aleviliğinde İnanç ve İbadet (Sarı Saltuk Ocağı Örneği)**, İstanbul: MÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- TÜRKDOĞAN, Orhan. (2006) **Alevî Bektaşî Kimliği**, İstanbul: TimaşYayınları.
- UÇAR, Ramazan. (2004) **Günümüzde Alevilik-Bektaşilik Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Abdal Musa Tekkesi Örneği)**, Ankara: Ankara ÜSBE (Basılmamış Doktora Tezi).
- ÜÇER, Cenksu. (2010) **Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- ÜZÜM, Çyas. (2000) **Günümüz Aleviliği**, İstanbul: TDV ŞAM Yayınları.
- ÜZÜM, Çyas. (2003) “Alevilerin Caferi Mezhebine Mensubiyetinin Arka Planı Alevilik Caferilik Çiğksi veya Çiğksizliği”, **İslamiyat**, 6/03, ss.127-150
- ÜZÜM, Çyas. (2007) **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik**, İstanbul: TDV ŞAM Yayınları.
- YELER, Abdulkadir (2006) **Türk Toplumunda Caferiler (İstanbul Halkalı Örneği)**, İstanbul: MÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- YEĞİLYURT, Temel (2003) “Alevi-Bektaşlığın İnanç Boyutu”, **İslamiyat**, 6/3, ss.13-30
- YILDIZ, Harun. (2004) “Anadolu Aleviliğinin Yazılı Kaynaklarına Bakış”, **Hacı Bektaş Veli Dergisi**, 30, ss.323-359
- YILDIZ, genay, (2012), “Ercan Geçmez’le Röportaj”, **Akşam Gazetesi**, <http://www.aksam.com.tr/aleviler-artik-kendilerini-bu-cumhuriyetin-sigortasi-gormuyor--97744h.html>, 12.02.2012
- ZELYUT, Rıza. (1991) **Öz Kaynaklarına Göre Alevilik**, İstanbul: Anadolu Kültür Yayınları.
- ZELYUT, Rıza (1993) **Aleviler Ne Yapmalı: Şehirlerdeki Alevilerin Sorunları ve Çözümleri**, İstanbul: Yön Yayıncılık.



İLKÖĞRETİM İKİNCİ KADEME TÜRKÇE DERSİ OKUMA ETKİNLİKLERİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR*

*Mesut GÜN***

ÖZET

Ülkemizde, 2004 yılından sonra geleneksel eğitim yaklaşımları terk edilerek yeni ilköğretim programları hazırlanmıştır. Türkiye’de bu kapsamda kullanılan yeni programlardan birisi de yapılandırmacı eğitim yaklaşımından esinlenerek hazırlanan İlköğretim Türkçe Dersi (6-8. Sınıflar) Öğretim Programı’dır. Yeni programın hedeflediği, okuduğunu yeniden yapılandıran, eleştirel ve yaratıcı düşünen, güncel sorunlara çözümler üretebilen bireyler yetiştirilebilmesi için okuma etkinliklerinin yeni programının hedefleriyle örtüşmesi gerektiği söylenebilir.

Araştırmada Türkçe öğretmenlerinin okuma derslerinde uyguladıkları etkinliklerle ilgili sorunlar belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın ana amacı okuma etkinliklerinin yeni programın okuma hedefleriyle uyuşmayan yönlerinin neler olduğunu öğretmen görüşlerine göre belirlemektir.

Araştırma verilerine ulaşabilmek için ilköğretim ikinci kademe Türkçe dersi okuma etkinlikleriyle ilgili 140 Türkçe öğretmeninden anket yoluyla toplanan nicel veriler SPSS- Windows 11,5 paket programıyla araştırmanın alt amaçları doğrultusunda istatistiksel olarak analiz edilmiştir. Ayrıca 15 Türkçe öğretmeniyle Öğretmen Görüşme Formu kullanılarak görüşme yapılmış ve sonuçlar içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Araştırma sonunda Türkçe öğretmenlerinin ilköğretim ikinci kademe Türkçe dersi okuma etkinliklerinin uygulanmasında birçok sorunla karşılaştıkları belirlenmiştir. Bu sorunlar; etkinliklerin öğrencilerin ilgisini çekmemesi, etkinliklerin öğrencileri aktif duruma getirmemesi, etkinliklerin uygulanması için verilen sürenin yetersizliği, etkinliklerin öğrencilerin eleştirel ve yaratıcı düşünme güçlerine yeterli katkı sağlamaması, etkinliklerin öğrencilerin okuma alışkanlığı edinmelerine yeterince uygun olmaması, etkinliklerin öğrencilerin dil, iletişim, öğrenme ve anlama becerilerine yeterince uygun olmaması şeklinde sıralanabilir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Dersi Öğretim Programı, okuma eğitimi, okuma etkinlikleri, öğretmen görüşleri

* Bu makale Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalında tamamlanan “Yapılandırmacı Eğitim Modeliyle İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Dersi Okuma Becerilerinin Kazandırılmasında Karşılaşılan Sorunlar” adlı doktora tezinin verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Dr., Bağıcıretmen, MEB, El-mek: mesutgun07@gmail.com

THE DIFFICULTIES THAT ARE FACED WHILE THE APPLICATION OF READING ACTIVITIES IN TURKISH LESSONS FOR SECONDARY SCHOOLS

ABSTRACT

In our country, after the year 2004, new primary school curriculums were prepared abandoning traditional educational approaches. One of the new programs that are used in this context, Turkey inspired by constructivist approach to education Elementary Turkish Course (6-8 Classes) Training Programme. As the new curriculum aims to raise students who reconstruct what they read, who have critical and creative thinking, who can produce solutions to daily issues, we can say that the reading activities which are used in Turkish lessons in secondary schools have to be in harmony with the new curriculum's reading objectives.

In the research, Turkish teachers' problems with reading lessons applied research activities were determined. The main objective of the research activities of reading, reading the new program based on the objectives of the incompatible aspects of the teachers' opinions to determine what is going on.

To be able to reach the research data, the quantitative data which was collected by a survey including 140 Turkish teachers about their opinions on the reading activities in the course books was analyzed according to the sub-purposes of the research by SPSS Windows 11.5. Additionally, 15 teachers were interviewed using an interview form and the results were evaluated with the content analysis method.

At the end of research primary school teachers in Turkish Turkish lessons were facing many problems in the implementation of reading activities. These problems can be listed to be; activities to engage students withdraws, fails to activate students in activities, lack of time allowed for the implementation of activities, activities that contribute to the students' critical and creative thinking does not provide enough power, activities are not suitable enough students to acquire the habit of reading, activities, students' language, communication, learning and comprehension skills are not suitable enough. It can be said that the reading activities in the course books in order to remove the problems which were determined in this research will help new Turkish curriculum reach its goals.

Key Words: Turkish Language Teaching Program, reading education, reading activities, teacher opinions.

Giriş

Bilginin günümüzde çok hızlı üretilip yayıldığı bilinen bir gerçektir. Büyük bir hızla değişim ve gelişmelerin yaşandığı dünyamızda son yıllarda eğitim alanında birçok gelişme yaşanmaktadır. Böyle bir ortamda eskiden olduğu gibi kendisine öğretileni sadece ezberleyip onu tekrar eden bir eğitim anlayışının kalıcı olmasını beklemek doğru görülmemelidir. Günümüzde özellikle teknolojik ve bilimsel anlamda gelişmelerini sağlamış Avrupa olmak üzere birçok

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

yabancı ülkede artık bilgiyi ezberleyen bireyler yerine bilgiyi kullanan, bilgi üzerine düşünme, bilginin doğruluğunu araştırma, günümüz sorunlarına çözüm yolları geliştiren bireyler yetiştirmek adeta bir zorunluluk haline gelmiştir. Günümüzde geleneksel anlayış olarak da adlandırılan ve bilim çevrelerinde ezberci anlayış olarak nitelendirilen davranışçı eğitim anlayışıyla yetiştirilen bireyler, bilimsel ve teknolojik gelişmelere uyum sağlayamamalarının yanında toplum ve ülke kalkınmalarına da faydalı olamamaktadırlar. Bunu fark eden ülkeler eğitim yaklaşım ve uygulamalarını sorgulamaya başlayarak incelemelerde bulunmuş, günümüzün hızlı değişim şartlarına ayak uydurabilecek bireylerin yetiştirilebilmesi için yeni eğitim modellerini uygulamaya koymuştur.

Ülkemizde de 2004 yılından sonra geleneksel eğitim yaklaşımları terk edilerek yeni ilköğretim programları hazırlanmıştır. Yeni ilköğretim programlarında yapılandırıcı yaklaşım merkeze alınarak çoklu zekâ, öğrenci merkezli öğrenme, beyin temelli öğrenme, bireysel farklılıklara duyarlılık, sarmal ve tematik yaklaşım, beceri yaklaşımı gibi çeşitli yaklaşım ve modellerden yararlanılmıştır. Öğrencilerde geliştirilecek temel beceriler olarak Türkçeyi doğru, etkili ve güzel kullanma, eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, iletişim, problem çözme, araştırma, bilgi teknolojilerini kullanma, girişimcilik, karar verme, kişisel ve sosyal değerlere önem verme gibi temelde okuma becerileri sıralanmış ve bu becerilerin etkinlik çalışmalarlarıyla öğrencilere kavratılması hedeflenmiştir.

Problem Durumu

Günümüze değin yeni Türkçe Öğretim Programı'na yönelik birçok araştırma bulunmasına rağmen, ilköğretim ikinci kademe Türkçe dersi okuma etkinliklerinde karşılaşılan sorunlarla ilgili çalışma yapılmadığı belirlenmiştir. Ülkemizde son yıllarda uygulanan yeni Türkçe Öğretim Programı'nın okuma etkinliklerinde Türkçe öğretmenlerinin karşılaştıkları sorunları belirlemek araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır.

Araştırmanın Problem Cümlesi

İlköğretim ikinci kademe Türkçe dersi ile hedeflenen okuma becerilerine yönelik etkinliklerde öğretmenlerin karşılaştıkları sorunlar nelerdir?

Alt Problemler

1. Türkçe öğretmenlerinin Türkçe Öğretim Programı'daki etkinliklerin öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarına uygunluğu konusundaki görüşleri nelerdir?
2. İlköğretim ikinci kademe Türkçe dersi okuma becerilerinin kazandırılmasına yönelik etkinliklerin yeterliliğiyle ilgili Türkçe öğretmenlerinin görüşleri nelerdir?
3. İlköğretim ikinci kademe Türkçe dersi okuma becerilerinin kazandırılmasına yönelik etkinliklerde Türkçe öğretmenlerinin karşılaştığı sorunlar nelerdir?

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, ilköğretim ikinci kademe Türkçe dersi okuma becerilerine yönelik etkinliklerde karşılaşılan sorunları belirleyerek analiz etmektir.

Sorunların belirlenerek analiz edilebilmesi için Türkçe öğretmenlerine ilköğretim ikinci kademe Türkçe Programı'nda yer alan okuma etkinliklerinde karşılaştıkları sorunlara ilişkin anket uygulanmıştır. Bunun yanında anket sorularına paralel hazırlanmış Öğretmen Görüşme Formu aracılığıyla 15 Türkçe öğretmeniyle görüşme yapılmıştır. Görüşme sonuçlarıyla ankette belirlenen sorunların asıl nedenlerinin neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen verilerden hareketle konuyla ilgili çözüm önerileri sunulmuştur.

Turkish Studies

Araştırmanın Sayıtları

1. Çalışma sırasında uygulanan ölçeklere öğretmenlerin içtenlikle cevap verdikleri
2. Araştırma sırasında elde edilen bilgilerin ilköğretim ikinci kademe Türkçe dersi okuma becerilerine yönelik etkinliklerde karılaılan sorunların belirlenip analiz edilmesine katkı sağladığı
3. İlköğretim ikinci kademe Türkçe dersi okuma becerilerine yönelik etkinliklerde karılaılan sorunların belirlenip analiz edilmesinde ön yargıdan uzak nesnel bir yaklaşımın benimsenmesi

Araştırmanın Sınırlılıkları

1. Araştırma ilköğretim Türkçe Dersi Programı'nda (6-8. Sınıflar) hedeflenen okuma beceri ve kazanımlarıyla sınırlıdır.
2. Araştırma ilköğretim ikinci kademe Türkçe dersleriyle sınırlıdır.
3. Araştırma ilköğretim ikinci kademe görevli Türkçe öğretmenleri ile sınırlıdır.
4. Araştırma MEB'e bağlı devlet okullarıyla sınırlı tutulmuştur.

Türkçe Eğitim ve Öğretiminin Okuma Hedeflerinin Gerçekleştirilmesi

Türkçe öğretiminde temel hedeflerin neler olduğunu bu programın uygulanmasını gerekli ve faydalı bulan MEB'in Türkçe Öğretim Programı'nda (6-8. Sınıflar) net olarak karımıza çıkmaktadır.

MEB Türkçe Öğretim Programı'nda okuma becerisi şu şekilde tanımlanmıştır:

"Ses organları ve göz yoluyla algılanan işaret ve sembollerin beyin tarafından yorumlanarak değerlendirilmesi ve anlamlandırılması sürecidir. Okuma becerisi, öğrencinin farklı kaynaklara ulaşarak yeni bilgi, olay, durum ve deneyimlerle karşılaşmasını sağlar. Dolayısıyla bu beceri; öğrenme, araştırma, yorumlama, tartışma ve eleştirel düşünmeyi sağlayan bir süreci de içine alır" (MEB, 2006: 6).

MEB, bilgi toplumunda eleştirel ve yaratıcı düşünebilen, iletişim kurabilen, girişimci, bilgi teknolojilerini kullanabilen, karşılaştığı problemlere alternatif çözümler üretebilen, araştırmacı, karar verme gücüne sahip, kişisel ve sosyal değerlere önem veren, estetik zevke sahip, milli, manevi ve evrensel değerlere duyarlı bireylere ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Bu nedenle de 2005 yılından itibaren yeni bir programın uygulamaya konulduğu ifade edilmektedir.

Öğrenciler kendilerine sunulan bilgileri olduğu gibi alan bireyler olarak değil, kendi yorumlarını ortaya koyarak öğrenme sürecine etkin katılan, bilgiyi zihninde önceki bilgileriyle bütünleştirerek yapılandıran, bilgi üretebilen ve kapasitesini sonuna kadar geliştiren aktif öğrenciler olarak kabul edilmiştir. Bunun sağlanabilmesi için de, öğrencilerin derse etkin olarak katılmasının sağlanması yani etkinlik temelli bir eğitim gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Öğrencilerin edindikleri bilgileri önceki bilgileri ile bütünleştirerek yeniden inçatmeleri, grup çalışmalarına katılma isteği duymaları, sınıf içi tartışmalara katılmaları ve yaratıcı fikirler üretmeleri, farklı araştırma yöntem-tekniklerini kullanmaları ve disiplinler arası bir bakış kazanmaları amaçlanmaktadır (MEB, 2006: 6).

Dünyamızdaki hızlı gelişim ve değişim; okuma, okuduğunu anlama ve değerlendirme ile ilgili bilgi ve değer yargılarında da değişimlere neden olmuştur. Yeni Türkçe Öğretim Programı'nda da üzerinde önemle durulan okuma ile ilgili bilim insanlarının tanım ve görüşlerinden bazıları şunlardır:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Göz yoluyla algılanan işaret ve sembollerin beyin tarafından değerlendirilmesi ve anlamlandırılması süreci (Özbay, 2007: 4)

Okuduğunu anlamada, okunan kelimenin anlamını bilmek yeterli değildir. Kelimenin anlamını bilmenin yanı sıra anlama, kavrama, zihinde yapılandırma, aralarında ilişki kurma ve değerlendirme yapmak da gereklidir (Güneş 2000: 59).

Okuyucu bir metni okuduğunda metinde geçen düşünceyle ön bilgilerini bütünleştirir. Metinde geçen kelimelerin anlamlarından hareketle cümlelerin anlamlarına, cümlelerden paragrafların anlamına ve paragraflardan da konunun anlamına ulaşır. Okuduğunu anlama, okuyucunun ön bilgileri ile metinlerden öğrendiklerini karşılaştırıp, sentez ederek yeni bir düşünceye ulaşmasıdır (Akyol, 2005: 2).

Okuma, bireysel bir etkinlik olmaktan çok toplumla ilgilidir. Bireyler topluma uyabilmek için okurlar. Okuma toplumun uygarlaşması olmasına da bağlıdır. Uygar toplumlarda okumak ilerlemenin bir gereği olarak ele alınırken, gelişmemiş toplumlarda okumayan bir kuşak tehlikesi söz konusudur (Demirel, 2002: 78).

Okuma: Bireyin, yazarın iletisini algılama ve ona tepki vermesini içeren zihinsel ya da bilişsel süreç (Keçik ve Uzun, 2002:127).

Bu tanım ve değerlendirmelerin MEB'in yeni Türkçe Programı'ndaki tanım ve okuma hedefleriyle büyük oranda örtüşümlü söylenebilir.

İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Dersi Okuma Becerilerinin Etkinliklerle Kavratılması

İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda ilköğretim ikinci kademe öğrencilerine kazandırılmaya çalışılan okuma becerileri şunlardır:

- Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanma
- Yaratıcı düşünme
- Eleştirel düşünme
- Problem çözme
- Karar verme

Sıralanan okuma becerilerinin öğrenciyi aktif hale getirecek şekilde düzenlenmesi gerektiğine yeni Türkçe Öğretim Programı'nda da belirtilmektedir:

“Öğrencilerin birbirleriyle ve öğretmenleriyle karşılıklı etkileşim içinde olmaları ve etkinliklerin her aşamasında katılımcı olarak yer almaları programın uygulanması açısından önemlidir. Yapılan etkinliğin veya benzerinin öğrenciler tarafından planlanıp uygulanması gerekmektedir” (MEB, 2006: 8).

İlköğretim ikinci kademe Türkçe dersleriyle ilgili etkinliklerin okul içi etkinlikler ve okul dışı etkinlikler olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Bununla birlikte etkinlik örneklerinin çoğunun sınıf ve okul içi etkinliklere dayandığı programdan anlaşılmaktadır.

Eğitimle ilgili geleneksel yaklaşımların terk edilmesinin ve daha nitelikli bireyler yetiştirme hedeflerinin okuma becerilerinin etkinlik temelli çalışmalarla öğrencilere kavratılmaya çalışılmasında etkili olduğu söylenebilir:

Günümüzde eğitime geleneksel anlamların dışında farklı anlamlar yüklenmektedir. Eğitim sadece okuma, yazma ve matematik gibi temel alanlarda öğretim yapmanın ötesinde bir

Turkish Studies

anlam kazanmıŒtır (Çağlar, 2001: 81). Eğitime yeni ve alıŒılmıŒm dıŒında anlamların yüklendiğı günümüz toplumunun bireylerinin, eleŒirel düŒünöbilen, yaratıcı niteliklerine sahip ve problem çözüme yeteneğı geliŒmiŒolması beklenmektedir. Bu durum, giderek, daha karmaŒık hale gelmiŒ, iŒlevsel olarak farklılaŒmıŒ ve çeŒilenmiŒ insan iliŒkilerine uyum sağılayabilecek, kendilerini geliŒirebilecek ve kendi geleceklerini kendilerinin oluŒturabileceğı bir insan tipi yetiŒtirmeyi daha gerekli hale getirmiŒtır. Bütün bunların sağılanması, öğırenme sürecinin etkili bir biçimde yürütölmesine bağılıdır. Etkili biçimde bir öğırenme süreci ise iŒlevsel bir okur kitlesi yaratmaya bağılıdır. Œevsel bir okur kitlesi yaratmanın amacı, ülkenin insan gücünü aydınlatmak ve bağımsız, bağıdik, üretici ve ürettiğinin hakkını isteyen bir toplum yaratmaktır (Sarıhan, 2003: 31).

Böyle bir toplum oluŒturulabilmesi için okuyucuların eskiden olduğı gibi okuduklarını ezberlemeye çalıŒma alıŒlanlığından kurtulmaları gerekir. Bunun sağılanabilmesinin ise öğırencilerin okuma ve anlama becerilerinin geliŒirilmesine yönelik hazırlanan okuma etkinliklerin sağılıklı uygulanmasına bağılı olduğı söylenebilir.

Yöntem

Bu bölümde, araŒırmanın modeli, evren ve örnekleme ile örneklemin seçim Œekli üzerinde durulmuŒtur. Verileri toplamak amacıyla kullanılan ölçme araçları tanıtılmıŒ,söz konusu araçların nasıl geliŒirildiğı ve verilerin nasıl elde edildiğı üzerinde durulmuŒtur. Son bölümde ise elde edilen verilerin analizi üzerinde durulmuŒtur.

AraŒırmanın Modeli

AraŒırma ilköğıretim ikinci kademe Türkçe dersi okuma metinlerinde karŒılaŒılan sorunları öğıretmen görüŒleri doğırultusunda değıerlendirmek amacıyla yapılan tarama modelinde betimsel bir çalıŒmadır. Tarama modelleri geçmiŒte ya da halen var olan bir durumu olduğı Œekliyle betimlemeyi amaçlayan araŒırma yaklaŒımıdır. (Karasar, 2005: 77). Bu tür araŒırmalarda bir durumu etkilemeden olduğı Œekliyle betimlemenin esas olduğı söylenebilir.

AraŒırmanın amacı, Türkçe dersi okuma metinlerinde karŒılaŒılan sorunlarla ilgili öğıretmen görüŒlerini olduğı gibi betimlemek, herhangi bir değıirme yapmadan var olan Œekliyle ortaya koymak olduğıundan tarama modeli seçilmiŒtır.

AraŒırmanın amacına ulaŒmak ve araŒırma sorularını çözüme kavuŒturmak için tarama modeli türlerinden de genel tarama modeli seçilmiŒtır. Genel tarama modelleri çok sayıda elemandan oluŒan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örnekleme üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir (Karasar, 2005: 79). İlköğıretim ikinci kademe Türkçe derslerinde kullanılan etkinlikleri en iyi bilenlerin Türkçe öğıretmenleri olduğı söylenebilir. Bununla birlikte Türkçe öğıretmenlerinin tamamına ulaŒmak mümkün olmadığından evren hakkında genel bir bilgiye sahip olabilmek için evrenden yansız seçilen bir grup öğıretmenin düŒüncesi değıerlendirilmiŒtır. AraŒırma bu yönüyle, nicel araŒırma desenlerinden tarama modelinde betimsel bir çalıŒmadır. AraŒırma konusunu derinlemesine ve çok boyutlu bir Œekilde incelemek içinse daha az sayıda öğıretmenle görüŒme yapılarak da veri toplandığı için araŒırma bu yönüyle de nitel bir çalıŒmadır. Nitel araŒırma, gözlem, görüŒme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğıal ortamda, gerçekçi ve bütüncöl bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiğı araŒırmadır (Yıldırım ve ğimŒık, 2005: 39).

Nicel ve nitel bir arada kullanılması hem araŒırmayla ilgili daha ayrıntılı verilere ulaŒmayı hem de bulguların birbirini tamamlamasını sağılamaya yöneliktir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Adana ili merkez ilçesi (Seyhan) ilköğretim okullarında görevli olan Türkçe öğretmenleri oluşturmaktadır. Araştırmada veriler, nicel ve nitel veri toplama yöntemleriyle gerçekleştirildiğinden örneklem seçimi iki aşamada oluşturulmuştur.

Nicel Veriler İçin Oluşturulan Örneklem

Nicel verilerin elde edildiği örneklem için, olasılığa dayalı küme örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Küme örnekleminin de “oransız” seçili tercih edilmiştir. Çalışma evreni, içinde çeşitli elemanları olan benzer amaçlı kümelerden oluştuğundan bu yöntemin seçildiği söylenebilir. Evrendeki bütün kümelerin tek tek eşit seçilme şansına sahip oldukları durumda yapılan örnekleme küme örnekleme denir (Karasar, 2005: 114).

Örneklemin sayısı kadar küme yansız bir şekilde, yansız numaralar tablosu kullanılarak seçilmiştir. Yani yansız küme örnekleme yoluyla 116 okuldan 50 okul belirlenmiştir. Bu ilköğretim okullarındaki Türkçe öğretmenlerini bulup seçme işlemi yapılmıştır. Bu kapsamda da 140 Türkçe öğretmeninden anket yoluyla veri toplanmıştır.

Nitel Veriler İçin Seçilen Çalışma Grubu

Araştırmada nitel veri toplama tekniklerinden görüşme kullanılarak 15 öğretmenle araştırma konusuyla ilgili detaylı bilgi toplanmıştır. Örneklem içinden görüşme yapılan öğretmenlerin seçiminde ise kolay ulaşılabılır durum örnekleme kullanılırken; öğretmenlerin görüşme yapmayı kabul etmeye istekli olup olmamaları da göz önünde bulundurulmuştur.

Kolay ulaşılabılır durum örneklemesinin kullanıldığı araştırmalarda araştırmacı yakın olan ve erişilmesi kolay olan bir durumu seçer. Kolay ulaşılabılır durum örnekleme yöntemi araştırmaya hız ve pratiklik kazandırır (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın genel amacına yönelik alan yazın taraması yapılmış, uzman görüşleri de alınarak ölçekler geliştirilmiştir. Öğretmen Görüşme Formu anket sorularını destekleyecek şekilde ve uzman görüşleri alınarak geliştirilmiştir. Daha sonra geliştirilen anket ve görüşme formunun pilot uygulaması yapılmış, alınan dönütler doğrultusunda ölçme araçlarının dil geçerliği sağlanarak ölçme araçlarına son şekli verilmiş, belirlenen örneklem doğrultusunda veriler toplanmıştır. Elde edilen nicel veriler betimsel istatistik teknikleri (frekans ve yüzde) kullanılarak, nitel veriler ise içerik analizi yapılarak incelenmiştir. Araştırma konusuyla ilgili verilerin analizi sonucu elde edilen bulgular yazılmıştır. Araştırma verilerinin analiziyle ulaşılan sonuçlar ve bu sonuçlara yönelik önerilerin yazılmasıyla araştırma süreci tamamlanmıştır.

Araştırmada veriler, araştırmanın amacına ve alt amaçlarına uygun olarak daha önce de belirtilen süreç dikkate alınarak ve uzman görüşleriyle geliştirilen Öğretmen Görüşme Formu kullanılarak toplanmıştır.

Verilerin Toplanması

Bu bölümde, ilköğretim okullarının 6, 7 ve 8. sınıflarında Türkçe derslerini yürüten 140 Türkçe öğretmenine anket uygulanması ve 15 öğretmenle de görüşme yapılması yoluyla gerçekleştirilen veri toplama süreci yer almaktadır.

Verilerin Çözümlemesi

Nicel Verilerin Çözümlemesi

Anketlerin uygulanması sonucunda elde edilen nicel veriler SPSS- Windows 11,5 paket programıyla araştırmamızın alt amaçları doğrultusunda istatistiksel olarak analiz edilmiştir.

Araştırmanın alt amaçları mevcut durumun belirlenmesine yönelik betimsel nitelikte sorular olduğundan nicel verilerin analizinde betimsel istatistik tekniklerinden frekans ve yüzde hesaplaması kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar ise tablolarla sunularak verilerin çözümlemesi yapılmıştır.

Nitel Verilerin Çözümlemesi

Öğretmenlerle yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen nitel verilerin incelenmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, toplanan verilerin derinlemesine analiz edilmesini gerektirir ve önceden belirgin olmayan temaların ve boyutların ortaya çıkarılmasına olanak tanır (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 223).

Öğretmenlerin açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar bilgisayar ortamına aktararak yazılı metin haline getirilmiştir. Her bir soruya değişik kişilerin verdiği cevapları içeren veriler birkaç kez okunarak olası kodlarla ilgili notlar alınmıştır. Kodlar oluşturulmasında alan yazın, araştırma soruları ve görüşme soruları göz önünde bulundurulmuştur. Öğretmenlerin kullandığı önemli ifadeler de kod oluşturulmasında dikkate alınmıştır. Araştırmanın amaçları doğrultusunda aynı anlama gelen cümlelerin tek biçimde kodlanmasına özen gösterilmiştir.

Görüşme notlarından yola çıkarak elde edilen kodlar bir araya getirilerek ortak yönleri bulunmuş, sonra kodlamaları altında toplayacak ana temalar belirlenmiştir. Bu ana temaların belirlenmesinde öğretmenlerin görüşleri ve araştırma soruları etkili olmuştur. Yapılan kodlamalar ve ortaya çıkan temaların sunumunda konunun daha rahat anlaşılabilmesi amacıyla da tablolardan yararlanılmıştır.

Görüşme verileri raporlaştırılırken var olan durum tanımlanmasına öncelik verilmiştir. Görüşme yapılan kişilerin bakışaçılarını daha iyi yansıtmak ve var olan durumu okuyucunun daha iyi kavramasını sağlamak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilmiştir.

Öğretmenlerin görüşerinden alıntı yapılırken „Ö“ harfi ve öğretmenlere verilen numaralar (Örneğin Ö1) alıntıların sonuna eklenmesine özen gösterilmiştir.

Etkinliklere İlişkin Bulgular

Bu bölümde yeni Türkçe Programı'nda yer alan öğretmen kılavuz kitabındaki etkinliklerin öğrencilerin ilgisini çekecek nitelikte olup olmaması, etkinliklerin öğrencileri ne ölçüde aktif hale getirdiği, okuma becerileri etkinliklerinin nasıl uygulanacağını hizmet içi eğitim kurslarında öğretmenlere kavratılmasıyla ilgili öğretmenlerin görüşlerini içeren bulgular tablolar halinde sunulmuştur. Bunların yanında öğretmenlerin okuma becerileri etkinliklerini öğrencilere açıklarken zorluk yaşıma oranları, etkinliklerin uygulanması için verilen sürenin yeterliliği, ilköğretim ikinci kademe okuma etkinliklerinin öğrencilerin iletişim ve etkileşimine uygunluğu, etkinliklerin öğrencilerin eleştirel ve yaratıcı düşünme güçlerine katkısı, okuma etkinliklerinin öğrencilere okuma sevgi ve alışkanlığı kazandırması ve okuma etkinliklerinin öğrencilerin dil, iletişim, öğrenme ve anlama becerilerine uygunluğuyla ilgili Türkçe öğretmenlerinin görüşlerine ait bulgular tablolar halinde yer almaktadır.

Tablo 1. Öğretmenlerin Programdaki Etkinliklerin Öğrencilerin İlgisini Çekmesiyle İlgili Görüşlerinin Dağılımı

Etkinliklerin öğrencilerin ilgisini çekmesi	f	%
Hiç		
Çok az	17	12.1
Biraz	66	47.1
Çoğunlukla	51	36.4
Tamamen	6	4.3
Toplam	140	100

Tablo 1'e göre öğretmenlerin % 47,1'i programdaki etkinlikleri öğrencilerin ilgisini biraz çektiğini, % 12,1'i çok az çektiğini belirtmektedir. Öğretmenlerin % 36,4'ü çoğunlukla etkinliklerin öğrencilerin ilgisini çektiğini, % 4,3'ü ise tamamen çektiğini belirtmektedir. Sonuçlara göre öğretmenlerin çoğunluğunun programdaki etkinliklerin öğrencilerin ilgisini yeterli derecede çekmediğini düşündükleri ya da kararsız kaldıkları söylenebilir.

Türkçe öğretmenlerinin programdaki etkinliklerin öğrencileri ne ölçüde aktif duruma getirdiğiyle ilgili görüşleri Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Öğretmenlerin Programdaki Etkinliklerin Öğrencileri Ne Ölçüde Aktif Duruma Getirdiğiyle İlgili Görüşleri

Etkinliklerin öğrencileri aktif duruma getirmesi	f	%
Hiç	2	1.4
Çok az	24	17.1
Biraz	57	40.7
Çoğunlukla	55	39.3
Tamamen	2	1.4
Toplam	140	100

Tablo 2'ye göre öğretmenlerin % 40,7'si programdaki etkinliklerin öğrencileri derste biraz aktif duruma getirdiğini, % 17'si çok az, % 1,4'ü ise hiç aktif duruma getirmediğini belirtmektedir. Öğretmenlerin % 39,3'ü çoğunlukla, % 1,4'ü ise tamamen programdaki etkinliklerin öğrencileri derste aktif duruma getirdiğini düşünmektedir. Bu sonucun da öğretmenlerin konuyla ilgili kararsız kaldıklarını ve ne yapacaklarını tam olarak bilemediklerini gösterdiği söylenebilir.

Türkçe öğretmenlerinin okuma becerileri etkinliklerinin nasıl uygulanacağını hizmet içi eğitim kurslarında kendilerine kavrıtılmasıyla ilgili görüşlerinin dağılımı Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Öğretmenlerin Okuma Becerileri Etkinliklerinin Nasıl Uygulanacağını Hizmet İçi Eğitim Kurslarında Kendilerine Kavrıtılmasıyla İlgili Görüşlerinin Dağılımı

Okuma etkinliklerinin nasıl uygulanacağını kurslarda öğretmenlerce kavranma seviyesi	f	%
Hiç	32	22.9
Çok az	51	36.4
Biraz	38	27.1
Çoğunlukla	15	10.7

Tamamen	4	2.9
Toplam	140	100

Tablo 3'e göre öğretmenlerin % 36,4'ü okuma becerileri etkinliklerinin hizmet içi eğitim kurslarıyla kendilerine çok az kavratıldığını, % 22,9'u ise hiç kavratılmadığını belirtmektedir. Öğretmenlerin % 27,1'lik ikinci çoğunluğu ise biraz; % 10,7'si çoğunlukla, % 2,9'u ise tamamen kavratıldığını düşünmektedir. Sonuçların net olarak yapılandırmacı eğitim modeliyle ilköğretim ikinci kademe okuma alanı becerileriyle ilgili etkinliklerin nasıl uygulanacağını öğretmenlere yeterince kavratılmadığını gösterdiği söylenebilir. Ayrıca bu sonuç, daha önceki tablolarda karımıza çıkan öğretmenlerin etkinliklerle ilgili kararsız kalma ya da ne yapacaklarını tam olarak bilememe sorununun ana sebeplerinden biri olarak gösterilebilir.

Türkçe öğretmenlerinin okuma becerileri etkinliklerini öğrencilere açıklarken zorluk yaşama oranlarıyla ilgili görüşlerinin dağılımı Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Öğretmenlerin Okuma Becerileri Etkinliklerini Öğrencilere Açıklarken Zorluk Yaşama Oranlarıyla İlgili Görüşlerinin Dağılımı

Öğretmenlerin okuma becerilerini açıklarken zorluk yaşama oranları	f	%
Hiç	30	21.4
Nadiren	48	34.3
Bazen	47	33.6
Sık sık	14	10.0
Her zaman	1	0.7
Toplam	140	100

Tablo 4'e göre öğretmenlerinin % 34,3'ü okuma beceriyle ilgili etkinliklerin nasıl gerçekleştirileceğini öğrencilere açıklama konusunda nadiren zorluk yaşadıklarını, 33,6'sı bazen, % 21,4'ü ise hiç sorun yaşamadıklarını belirtmektedir. Öğretmenlerin % 10'u konuyla ilgili sık sık, % 0,7'si ise her zaman sorun yaşadıklarını düşünmektedir. Sonuçların öğretmenlerin okuma becerileri etkinliklerini öğrencilere açıklama konusunda ciddi bir sorunla karşılaşmadıklarını gösterdiği söylenebilir.

Türkçe öğretmenlerinin okuma becerileri etkinliklerin uygulanması için verilen sürenin yeterliğiyle ilgili görüşlerinin dağılımı Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Öğretmenlerin Etkinliklerin Uygulanması İçin Verilen Sürenin Yeterliğiyle İlgili Görüşlerinin Dağılımı

Sürenin etkinlikleri gerçekleştirmeye uygunluğu	f	%
Hiç	22	15.7
Çok az	41	29.3
Biraz	35	25.0
Çoğunlukla	36	25.7
Tamamen	6	4.3
Toplam	140	100

Tablo 5'e göre öğretmenlerin % 29,3'ü etkinliklerin uygulanması için programda önerilen süreyi çok az yeterli, 25'i biraz, % 15,7'si ise hiç yeterli görmediklerini belirtmektedir. Öğretmenlerin % 25,7'si çoğunlukla, % 4,3'ü ise etkinliklerin uygulanması için programda önerilen süreyi tamamen uygun bulmaktadır. Sonuçlardan öğretmenlerin büyük çoğunluğunun etkinlikler için önerilen süreyi yeterli görmedikleri anlaşılmaktadır. Bu sonuçlara göre etkinlikleri uygulamak için önerilen sürenin yeniden gözden geçirilip düzenlenmesinde yarar bulunmaktadır.

Türkçe öğretmenlerinin ilköğretim ikinci kademe okuma becerileri etkinliklerinin öğrencilerin iletişim ve etkileşimine uygunluğuyla ilgili görüşlerinin dağılımı Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Öğretmenlerin İlköğretim İkinci Kademe Okuma Etkinliklerinin Öğrencilerin İletişim ve Etkileşimine Uygunluğuyla İlgili Görüşlerinin Dağılımı

Etkinliklerin öğrencilerin etkileşimine uygun olması	f	%
Hiç	1	0.7
Çok az	33	23.6
Biraz	59	42.1
Çoğunlukla	44	31.4
Tamamen	3	2.1
Toplam	140	100

Tablo 6'ya göre öğretmenlerin % 42,1'i ilköğretim ikinci kademe okuma etkinliklerinin öğrencilerin iletişim ve etkileşimine biraz uygun, % 23,6'sı çok az uygun olduğunu, % 0,7'si ise hiç uygun olmadığını belirtmektedir. Öğretmenlerin % 31,4'ü çoğunlukla, % 2,1'i ise tamamen uygun görmektedir. Sonuçlara göre konuyla ilgili olarak öğretmenlerin kararsız oldukları söylenebilir.

Türkçe öğretmenlerinin okuma becerileri etkinliklerin öğrencilerin eleştirel ve yaratıcı düşünme güçlerine katkısıyla ilgili görüşlerinin dağılımı Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Öğretmenlerin Etkinliklerin Öğrencilerin Eleştirel ve Yaratıcı Düşünme Güçlerine Katkısıyla İlgili Görüşlerinin Dağılımı

Etkinliklerin öğrencilerin eleştirel ve yaratıcı düşünme güçlerine katkı sağlaması	f	%
Hiç	6	4.3
Çok az	25	17.9
Biraz	60	42.9
Çoğunlukla	45	32.1
Tamamen	4	2.9
Toplam	140	100

Tablo 7'ye göre öğretmenlerin % 42,9'u okuma etkinliklerinin öğrencilerin eleştirel ve yaratıcı düşünme güçlerine biraz uygun olduğunu, % 17,9'u çok az uygun olduğunu, % 4,3'ü ise hiç uygun olmadığını düşünmektedir. Öğretmenlerin % 32,1'i çoğunlukla, % 2,9'u ise tamamen uygun bulmaktadır. Bu sonuç Türkçe öğretmenlerinin okuma etkinliklerini, eleştirel ve yaratıcı düşünme gücünü geliştirme konusunda yetersiz buldukları şeklinde değerlendirilebilir.

Türkçe öğretmenlerinin okuma becerileri etkinliklerinin öğrencilere okuma sevgi ve alışkanlığı kazandırmasıyla ilgili görüşlerinin dağılımı Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Öğretmenlerin Okuma Etkinliklerinin Öğrencilere Okuma Sevgi ve Alışkanlığı Kazandırmasıyla İlgili Görüşlerinin Dağılımı

Etkinliklerin öğrencilere okuma sevgi ve alışkanlığı kazandırması	f	%
Hiç	8	5.7
Çok az	33	23.6
Biraz	62	44.3
Çoğunlukla	36	25.7
Tamamen	1	0.7
Toplam	140	100

Tablo 8’e göre öğretmenlerin % 44,3’ü etkinliklerin öğrencilere biraz okuma sevgi ve alışkanlığı kazandırdığını, % 23,6’sı çok az kazandırdığını, % 5,7’si ise hiç kazandırmadığını belirtmektedir. Öğretmenlerin % 25,7’si çoğunlukla, % 0,7’si ise tamamen kazandırdığını düşünmektedir. Sonuçların öğretmenlerin okuma etkinliklerinin öğrencilere okuma sevgi ve alışkanlığı kazandırma konusunda kararsız kaldıklarını gösterdiği söylenebilir.

Türkçe öğretmenlerinin programdaki okuma becerileri etkinliklerin öğrencilerin dil, iletişim, öğrenme ve anlama becerilerine uygunluğuyla ilgili görüşlerinin dağılımı Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Öğretmenlerin Programdaki Okuma Etkinliklerinin Öğrencilerin Dil, İletişim, Öğrenme ve Anlama Becerilerine Uygunluğuyla İlgili Görüşlerinin Dağılımı

Etkinliklerin öğrencilerin dil, iletişim, öğrenme ve anlama becerilerine uygunluğu	f	%
Hiç	1	0.7
Çok az	19	13.6
Biraz	69	49.3
Çoğunlukla	48	34.3
Tamamen	3	2.1
Toplam	140	100

Tablo 9’a göre öğretmenlerin % 49,3’ü programdaki okuma etkinliklerinin öğrencilerin dil, iletişim, öğrenme ve anlama becerilerine biraz uygun; % 13,6’sı çok az uygun olduğunu, % 0,7’si ise hiç uygun olmadığını belirtmektedir. Öğretmenlerin % 34,3’ü çoğunlukla, % 2,1’i ise tamamen uygun olduğunu düşünmektedir. Sonuçların diğerleri gibi öğretmenlerin kararsızlığını net olarak ortaya çıkardığı söylenebilir.

Bu bölümdeki tablolardan Türkçe öğretmenlerinin aslında gerek etkinlikler, gerek etkinliklerin uygulama biçimi, gerek etkinliklerin öğrencilerin ilgisini çekmesi, gerekse etkinliklerin öğrencilere okuma sevgi ve alışkanlığı kazandırma konularında çoğunlukla kararsız kaldıkları ya da etkinliklerin yetersiz olduğunu düşündükleri sonucuna ulaşmaktadır. Bu sonuçlara göre öğretmenlerin etkinlikleri öğrencilere kavrattırırken birçok sorunla karşılaşmaları söylenebilir.

Nitel Verilerin Analizi Sonucunda Ulaşılan Bulgular

Bu bağlamda araştırmacı tarafından uzman görüşleriyle geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formundaki açık uçlu altı soru bağlamında toplanan sorulara 15 Türkçe öğretmenin verdiği cevaplara ve bu cevaplara ilişkin yüzde ve frekans değerlerine yer verilmiştir. Bununla birlikte, öğretmenlerin bir soruya verdikleri yanıt içerisinde yer alan birden fazla görüşe karşın kapsamında değerlendirilmiştir.

Görüşme Yapılan Öğretmenlerin Okuma Etkinlikleriyle İlgili Görüşlerine İlişkin Bulgular

Görüşme yapılan Türkçe öğretmenlerinin ilköğretim ikinci kademe Türkçe dersi okuma etkinlikleriyle ilgili düşüncelerinin dağılımı Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. “İlköğretim okullarında uygulanan yapılandırmacı eğitim modelinin etkinlikleriyle ilgili düşünceleriniz nelerdir?” Açık Uçlu Sorusuna İlgili Öğretmen Görüşlerinin Dağılımı *

Kodlar		Öğretmen İfadeleri	f	%
Olumlu Düşünceler	Etkinlikler	“Etkinlikler aracılığıyla öğrenciler, yaparak yaşıyarak bilgileri zihinlerine kazınıyor olurlar.” (Ö4) “Etkinlikler aracılığıyla öğrenciler, sürekli aktif. Böylelikle öğrenciler eleştirel düşünmeyi öğreniyorlar.” (Ö5) “Çeşitli etkinlikler (giir, drama vb.) öğrenciyi aktif kılmakta.” (Ö6, Ö7)	4	26.6
Olumsuz Düşünceler	Etkinlikler	“Artık etkinlik temelli Türkçe dersleri işliyoruz. Yalnız bu etkinlikler, öğrencilerin tek başlarına yapabilecekleri etkinlikler değil.” (Ö2, Ö13) “Ders kitabındaki birçok etkinliğin öğrencilerin seviyelerine uygun olmadığını düşünüyorum.” (Ö1, Ö3) “Öğrenciler her zaman aynı kalıp etkinlikler yapmaktan sıkılıyor.” (Ö8, Ö13, Ö14) “Öğrenciler etkinlikleri nasıl yapacaklarını bilmiyorlar. Öğretmenler de yetersiz kalmakta.” (Ö9, Ö14, Ö15) “Etkinlikleri yapmaya ya da metinleri okumaya yeterli zaman ayıramıyorum.” (Ö1) “Hangi etkinliğe ne kadar zaman ayıracağımızı bilmiyoruz. Programla ilgili olumsuz düşüncelere sahibim.” (Ö2, Ö11)	10	66.6

“İlköğretim okullarında uygulanan yapılandırmacı eğitim modelinin etkinlikleriyle ilgili düşünceleriniz nelerdir?” açık uçlu sorusuna öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu olumsuz görüş bildirmiştir.

Görüşme yapılan öğretmenlerin % 66'lık çoğunluğunun etkinliklerle ilgili olumsuz görüş bildirdikleri tablodan görülmektedir. Görüşme yapılan öğretmenler etkinliklerle ilgili 11 ifadeleri kullanmışlardır:

“Ders kitabındaki birçok etkinliğin öğrencilerin seviyelerine uygun olmadığını düşünüyorum.” (Ö3)

* Bir öğretmen birden fazla görüş bildirdiği için tablodaki yüzdelere, toplam yüzdelere denk gelmemektedir.

“Öğrenciler her zaman aynı kalıp etkinlikler yapmaktan sıkılıyor.” (Ö8)

“Etkinliklerin uygulandığı metinler öğrencilerin ilgi ve seviyesine uygun değil bence. Örneğin 6. sınıflarda okutulan Çocuk Kitaplığında Sabah Tartışması adlı metni hem okutur hem de etkinliklerini uygulatırken öğrencilerin çok zorlandıklarını görüyorum.” (Ö1)

“Öğrenciler etkinlikleri nasıl yapacaklarını bilmiyorlar. Öğretmenler de yetersiz kalmakta.” (Ö14)

“Etkinlikleri yapmaya ya da metinleri okumaya yeterli zaman ayıramıyorum.” (Ö1)

“Hangi etkinliğe ne kadar zaman ayıracağımızı bilmiyoruz. Programla ilgili olumsuz düşüncelere sahibim.” (Ö11)

“Kitaplardaki etkinlik örneklerini öğrencilerin okuma becerilerine uygun bulmuyorum. Bu nedenle de kendimiz etkinlik geliştirmek zorunda kalıyoruz. Birçok etkinliğin öğrenci seviyesinin üzerinde olduğunu düşünüyorum.” (Ö13)

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Nicel araştırma sonuçlarına göre (Tablo 4) öğretmenlerinin % 34,3’ü okuma beceriyle ilgili etkinliklerin nasıl gerçekleştirileceğini öğrencilere açıklama konusunda nadiren zorluk yaşadıklarını, 33,6’sı bazen, % 21,4’ü ise hiç sorun yaşamadıklarını belirtmektedir. Sonuçların öğretmenlerin okuma becerileri etkinliklerini öğrencilere açıklama konusunda ciddi bir sorunla karşılaşmadıklarını gösterdiği söylenebilir. Buna karşın öğretmen görüşüne sonuçlarının bu sonuçlarla çeliştiği dikkat çekmektedir.

Nicel verilere göre (Tablo 1) öğretmenlerin % 47,1’i programdaki etkinliklerin öğrencilerin ilgisini biraz çektiğini, % 12,1’i çok az çektiğini belirtmektedir. Bu sonuçlara göre öğretmenlerin programdaki etkinliklerin öğrencilerin ilgisini yeterli derecede çekmediğini, programdaki etkinliklerin öğrencileri derste yeterince aktif duruma getirmediğini düşündükleri sonucuna ulaşmışlardır. Bu sonuçlarla öğretmen görüşüne sonuçlarının aynı doğrultuda olduğu görülmektedir; çünkü görüşüne yapılan Türkçe öğretmenlerinin birçoğu öğrencilerin her zaman aynı etkinlikleri yapmaktan sıkıldıklarını ve etkinliklerin öğrencilerin okuma becerilerini geliştirmeye uygun olmadığını belirtmişlerdir. Konuyla ilgili bir araştırmada (Özatalay, 2007) ders kitaplarında öğrencilere kazandırılması hedeflenen becerilerle ilgili yeterli ifade ve etkinlik çalışmalarının, yapılan yönlendirmelerin yetersiz olduğu belirtilmiştir. Bir diğer araştırmada (Arslan, 2008) Türkçe öğretmenlerinin etkinlikleri içerken çeşitli açılardan, çoğunlukla, yapılandırmacı bir öğrenme ortamı oluşturamadıkları ortaya çıkmıştır. Bu sonuçların araştırma sonuçlarıyla örtüşüğü görülmektedir.

Araştırmada anketle elde edilen verilere göre (Tablo 3) öğretmenlerin % 36,4’ü okuma becerileri etkinliklerinin hizmet içi eğitim kurslarıyla kendilerine çok az kavratıldığını, % 22,9’u ise hiç kavratılmadığını belirtmektedir. Bu sonuçlara göre öğretmenlere daha önce verilen hizmet içi eğitim kursları yetersiz kalmaktadır.

Öğretmenlerin (Tablo 4) % 34,3’ü okuma beceriyle ilgili etkinliklerin nasıl gerçekleştirileceğini öğrencilere açıklama konusunda nadiren zorluk yaşadıklarını, 33,6’sı bazen, % 21,4’ü ise hiç sorun yaşamadıklarını belirtmektedir. Sonuçların öğretmenlerin okuma becerileri etkinliklerini öğrencilere açıklama konusunda ciddi bir sorunla karşılaşmadıklarını gösterdiği söylenebilir.

Nicel verilere göre (Tablo 5) öğretmenlerin % 29,3’ü etkinliklerin uygulanması için programda önerilen süreyi çok az yeterli, 25’i biraz, % 15,7’si ise hiç yeterli görmediklerini belirtmektedir. Bu sonuçlara göre öğretmenlerin % 70’inin etkinlikler için önerilen süreyi yeterli

görmedikleri sonucuna ulaşmaktadır. Bu veriler öğretmen görüşüne sonuçlarıyla da örtüşmektedir. Görüşüne yapılan Türkçe öğretmenlerinin çoğunluğunun en çok kaygıya oldukları konulardan birisi programdaki sürenin etkinlikleri sağlıklı bir şekilde içermeye yeterli olmamasıdır. Okuma etkinlikleri için verilen sürenin yeterliliğiyle ilgili araştırmalardan birinde (Elvan, 2007) öğrencilerin algılama düzeylerinin farklı olması nedeniyle etkinliklerin, her türlü çocuğun yapabileceği ortalama zamana göre ayarlanarak metinlere yerleştirilmesinin önem arz ettiği belirtilmiştir. Bir diğer araştırmada (Öztürk, 2008) öğretmenlerin zamanın yetersiz olması ve var olan etkinlikleri yeterli ya da fazla bulmaları nedeniyle başka etkinlik geliştirmediklerini ifade ettikleri belirtilmiştir. Bu sonuçlarla, araştırma sonuçlarının benzer olduğu görülmektedir.

Araştırmada anketle elde edilen sonuçlara göre (Tablo 7) öğretmenlerin % 42,9'u okuma etkinliklerinin öğrencilerin eleştirel ve yaratıcı düşünme güçlerine biraz uygun olduğunu, % 17,9'u çok az uygun olduğunu, % 4,3'u ise hiç uygun olmadığını düşünmektedir. Bu sonuca göre öğretmenlerin % 65'i okuma etkinliklerini, öğrencinin eleştirel ve yaratıcı düşünme gücünü geliştirme konusunda yetersiz bulmaktadır. Okuma etkinliklerinin öğrencilerin okuma becerilerini geliştirmeyle ilgili araştırmalardan birinde (Dağ, 2007) öğrenme alanına yönelik etkinlikler incelendiğinde de bu etkinliklerin bir önceki program doğrultusunda hazırlanan etkinliklerden derin yapıları gereği çok farklı olmadıkları, sadece etkinliklerin verilişi ve ders sırasında içeriğinin daha dizgeli hale getirildiği ancak bütün etkinlikler büyük ölçekli olarak incelendiği zaman etkinliklerin tek düze olduğu, öğrencinin okumayı öğrenme ve okuduğunu anlama süreçlerinin tam olarak betimlenmediği, bunun sonucunda da söz konusu etkinliklerin bire bir olarak öğrencinin okuma becerisini geliştirmeye yönelik olmadığını görüldüğü dile getirilmiştir. Bir diğer araştırmada ise (Çaylar, 2008) "Çalışma/Etkinlik Kitapları"nda yer alan alıştırmaların daha çok öğretmen merkezli etkinlikler olduğu, ayrıca öğrencinin yaratıcılığında ziyade boşluk doldurma etkinliğine yönelik yapısı bulunduğu görüldüğü belirtilmektedir. Bu araştırma sonuçlarıyla anket sonuçları arasında paralellik bulunduğu söylenebilir.

Nicel verilere göre (Tablo 9) öğretmenlerin % 49,3'u programdaki okuma etkinliklerinin öğrencilerin dil, iletişim, öğrenme ve anlama becerilerine biraz uygun; % 13,6'sı çok az uygun olduğunu, % 0,7'si ise hiç uygun olmadığını belirtmektedir. Öğretmenlerin % 34,3'u çoğunlukla, % 2,1'i ise tamamen uygun olduğunu düşünmektedir. Sonuçların öğretmenlerin kararsızlığını ortaya koyduğu söylenebilir. Okuma etkinliklerinin öğrencilerin dil, iletişim öğrenme ve anlama becerilerine uygunluğuyula ilgili araştırmalardan birinde (Doğu, 2010) etkinliklerin öğrencilerin zihinsel, sosyal becerilerini geliştirme, öğrencilerin öğrendiklerini yeni durumlara aktarmasına yardımcı olma, kazanımları gerçekleştirecek nitelikte olma, özgün ve yaratıcı olma, kalıcı öğrenmeyi sağlama, ön bilgileri harekete geçirme, ara disiplinlere yer verme, pekiştirme, dönüt ve düzeltmelere yer verme, içtiselsel ve kolay uygulanabilme özelliklerinde „Kararsız“ kaldıkları sonucuna ulaşıldığı belirtilmektedir. Bu sonucun anket sonuçlarıyla büyük oranda örtüşüğü görülmektedir.

Araştırmada anketle ulaşılan verilere göre (Tablo 8) öğretmenlerin % 44,3'u etkinliklerin öğrencilere biraz okuma sevgi ve alışkanlığı kazandırdığını, % 23,6'sı çok az kazandırdığını, % 5,7'si ise hiç kazandırmadığını belirtmektedir. Öğretmenlerin % 25,7'si çoğunlukla, % 0,7'si ise tamamen kazandırdığını düşünmektedir. Okuma etkinliklerinin öğrencilere okuma sevgi ve alışkanlığı kazandırmasıyla ilgili araştırmalardan birinde (Durukan, 2008) programdaki okuma becerisine ait hedeflerin temelindeki unsurlardan biri olan okuma alışkanlığı kazanma bakımından kitaplar ele alındığında; okuma alışkanlığının kazanılması yönünde gerek çalışma kitaplarında gerekse kılavuz kitaplarda yeterli uygulama yer almadığı ve etkinliklerin çalışma kitaplarında yer almama nedeni olarak kazanımların kitap üzerinde etkinliğe dönüştürülebilirliğinin zorluğu neden olarak sıralanmıştır. Sonuçların okuma etkinliklerinin öğrencilere okuma sevgi ve alışkanlığı kazandırma konusunda öğretmenlerin neden kararsız kaldığını gösterdiği söylenebilir. Ayrıca bu

Turkish Studies

sonuçların da öğretmen görüşüne sonuçlarıyla örtüşüğü görülmektedir. Görüşüne yapılan bazı Türkçe öğretmenleri öğrencilerin okuma metinlerini sıkıcı bulduklarını, uzun ve anlaşılması metinlere yer verildiğini, öğrencilerin ilgisini daha çok çeken metinlere yer verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu sonuçlara göre okuma metinleri dikkatle incelenip öğrencilerin ilgisini çekecek ve okuma becerilerini geliştirecek şekilde yeniden hazırlanmalıdır.

Öneriler

1. Öğrencilerin okuma becerilerini geliştirmeye yönelik etkinliklerin öğrenci ilgisini daha çok çekecek şekilde düzenlenmesi sağlanmalıdır.
2. Konuyla ilgili olarak öğretmen görüşleri dikkate alınarak öğrencilerin daha çok zevk duyabilecekleri, gündemle ilgili metinlerin sayı ve kalitesi artırılmalıdır. Bunu sağlamak için bilimsel araştırmalarla öğrenci görüşlerine başvurulmasında birçok yarar bulunduğu belirtilebilir.
3. Etkinliklerin öğrencileri sıkmayacak niteliğe ve öğretmenlerin programda kendilerine önerilen süreye uyum sağlamasına yönelik çalışmalar gerçekleştirilmelidir.
4. Okuma etkinliklerinin öğrencilerin iletişim kurma ve grupla çalışma becerilerini olumlu etkileyecek şekilde düzenlenmesine özen gösterilmelidir.
5. Etkinliklerin öğrencilere okuma sevgi ve alışkanlığı kazandıracak şekilde düzenlenmesine yönelik çalışmalara ağırlık verilmelidir.
6. Etkinlikler öğrencilerin eleştirel ve yaratıcı düşünme güçlerini geliştirmelerine olanak sağlayacak şekilde düzenlenmelidir.
7. Türkçe öğretmenlerine etkinlikleri, hangi yöntemle gerçekleştirmeleri gerektiği konusunda uygulamalı hizmet içi eğitim çalışmaları konunun uzmanları aracılığıyla gerçekleştirilmelidir.
8. Öğrencilerin okuma becerilerini geliştirmeye yönelik daha farklı ve öğrenci seviyesine uygun yeni etkinlikler geliştirmeleri konularında Türkçe öğretmenleri cesaretlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- AKYOL H. (2005), **Türkçe İlkokuma Yazma Öğretimi**, Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- ÇAĞLAR A. (2001). “21. Yüzyılda Okulun Değişen Rolü ve Yeni Eğilimlere İlişkin İyimser Bazı Öngörüler,” 21. Yüzyılda Eğitim ve Türk Eğitim Sistemi, Sedar Eğitim Araştırma Yayıncılık, İstanbul.
- DAĞ, Ö. (2007). **İlköğretim Türkçe Dersi Programlarına (1981–2005) Eğitimsel Dilbilim Açısından Eleştirel Bir Bakış**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dilbilim Anabilim Dalı, Ankara.
- DEMİREL Ö. (2002). **Türkçe ve Sınıf Öğretmenleri İçin Türkçe Öğretimi**, Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- DOĞU, Y. (2010). **İlköğretim Altıncı Sınıf Türkçe Dersi Öğrenci Çalışma Kitabındaki Etkinliklerin Uygulanabilirliğinin Öğretmen Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Türkçe Öğretmenliği Bilim Dalı, Konya.
- DURUKAN, E. (2008). **Türkçe Dersi Öğretim Programının (6–8. Sınıflar) Hedef ve Kazanımları Doğrultusunda 7. Sınıf Türkçe Dersi Öğrenci Çalışma ve Öğretmen**

- Kılavuz Kitaplarının Değerlendirilmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Trabzon.
- ELVAN, Z. (2007). **Türkçe (1–5. Sınıflar) Ders Programının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi**, Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Bölümü, Sınıf Öğretmenliği Ana Bilim Dalı, Ankara.
- GÜNEĞ F. (2000). **Okuma Yazma Öğretimi ve Beyin Teknolojisi**, Ankara: Ocak Yayınları
- KARASAR N. (2005). **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- KEÇÖK G ve UZUN L. (2002). **Sözlü ve Yazılı Anlatım**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- MEB, (2006). **İlköğretim Türkçe Dersi (6–7–8. Sınıflar) Öğretim Programı**, MEB Yayınları, Ankara.
- ÖZATALAY, H. (2007). **İlköğretim 1. Kademe Türkçe Öğretim Programında Öğrencilere Kazandırılması Hedeflenen Temel Becerilerin Ders Kitaplarında Kullanılmasına İlişkin Durum Çalışması**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sınıf Öğretmenliği Bilim Dalı, İstanbul.
- ÖZBAY M. (2007). **Türkçe Özel Öğretim Yöntemleri II**, Öncü Kitap, Ankara.
- ÖZTÜRK-KARAKOÇ, B. (2008). **İlköğretim 6. Sınıf Türkçe Dersi Öğretim Programı Okuma Alanının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Ana Bilim Dalı, Adana.
- SARİHAN Z. (2003). **Öğrencilere Kitap Okutmak İçin Masrafsız Bir Proje: Okullarda Her Ay Bir Kitap**, Yağadıkça Eğitim. Ekim-Aralık
- YILDIRIM A. ve GÖMGEK H. (2005). **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayıncılık, Ankara.



1714-1715 YILLARI ARASINDA KONYA'DAKİ MAHALLELERİN KONUT YAYILIMLARININ 45 NUMARALI ŞERİYE SİCİL DEFTERİNDEKİ MENZİL SATIŞ BELGELERİ IŞIĞINDA ÇÖZÜMLEMESİ

*Hicran Hanım HALAÇ**

ÖZET

Tarihsel araştırmalar genellikle, geçmiş dönemlerin gündelik hayat yapıları ile ilgilenmek yerine, tarihsel dönüşüm eşiği olarak nitelenen bazı olayları incelemeyi tercih etmiştir. Çünkü tarihsel süreçte iz bırakıcı diye etiketlenecek durumları aydınlatarak verilere nispeten daha rahat ulaşılabilir. Ancak konu geçmişin kentlerindeki mahalleleri oluşturan konut dağılımları olunca birincil kaynakların kullanıldığı spesifik çalışmalar yok denecek kadar azdır. Genelde hukuk tarihi ve sosyo-ekonomik tarih yazımında kullanılan XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar yalnız adli değil, aynı zamanda idarî ve beledi fonksiyonlar da yüklenmiş şeriye sicilleri, Osmanlı tarihinin sosyal, siyasi, idarî, iktisadî ve kültürel pek çok bakımdan bilinmeyen yönlerini aydınlatarak veya eksik kalan yönlerini tamamlayacak mahiyette kaynaklardır. Şeriye sicilleri gibi genelde hukuk tarihi ve sosyo-ekonomik tarih yazımında kullanılan bir kaynak grubunun içerisinden ki metinlerden tespit edilen bir kısım küçük noktasal mimari verileri gün ışığına çıkararak nokta bulutlarına dönüştürmeyi hedeflemektedir.

Bu araştırma makalesinde, Türklerin Anadolu ile buluştuğu andan itibaren önemini gün geçtikçe arttıran Konya'nın, 1714-1715 yılları arasındaki iki yıllık periyod içinde, 45 Numaralı Konya Şeriye Sicil Defterlerindeki menzil satış belgelerindeki konutlara ait verilerin çözümlemeci tipolojiyi kullanarak, birincil kaynaktan elde edilen somut veriler ışığında yapılan çözümlemeler yardımıyla Konya'nın konutlarından mahallelerine yolculuk yapıp gizemli kalanları ortaya çıkarmaya çalışarak kent restitüsyonu çalışmalarında kullanılabilirliğinin fark ettirilmeye çalışılmıştır. Bu makale, aynı zamanda mimarlık tarihçileri, restorasyon uzmanları ve tarihçilerin bir araya geldiklerinde ortaya çıkabilecek sentezlerin de küçük bir başka örneğini daha ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Konya; Şeriye Sicili; mahalle; konut; kent restitüsyonu

* Öğr. Gör. Dr., Anadolu Üniversitesi, Müh. Mim. Fak. Mimarlık Bölümü, El-mek: hhhalac@anadolu.edu.tr

**THE SOLUTION IN THE LIGHT OF DOCUMENTATION SELL
HOUSES THAT IS IN 45 NUMBERED SERIYE REGISTRY
NOTEBOOK OF EXPANSION OF THE HOUSES OF DISTRICTS
OF KONYA BETWEEN THE YEARS OF 1714 AND 1715**

ABSTRACT

Historical researches generally prefer to examine some of the events described as landmark of the historical variations instead of dealing with the daily life of past periods. The reason is that it can comparatively easy to reach the enlightening data which labeled as traces on historical process. However, when the topic is about the distribution of houses made up districts in the cities of past, there are almost none specific studies which are used as a primary resource. In general the used writing of last quarter of XIX in the history of jurisprudence and sosyo economic history are not only juridical, in the same time the registry is loaded by administrative and municipal functions. The ottoman history will illuminate the unknown directions in the social, political, administrative, economical aspect or will fulfill the remaining directions in the registry. In general in the used writing the history of jurisprudence and sosyo-economic history, registries are aimed to rotate the Point Clouds subtracting the Parameter of Architecture to the light of the day.

In this research article, is introduced the importance of Konya that has been increasing since Turks and Anatolia met. In the two annual period between 1714 and 1715, is tried to recognize the usability of city restitution works and discover the mysterious remaining by traveling to districts of Konya with the help of done solution in the light of relative parameter acquired by primitive recourses using analyzer typology related to houses that are in the documentation houses sales Konya number 45 Seriyeye Registry Notebook. In this article, is brought up to appear the sample of synthesis in order to come together the historians of architecture and the specialist of restitution.

Key Words: Konya; Seriyeye Registry; district; house; city restitution

1. Giriş

Şeriyeye sicilleri¹ gibi genelde hukuk tarihi ve sosyo-ekonomik tarih yazımında kullanılan XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar yalnız adlî değil, aynı zamanda idarî ve beledî fonksiyonlar da yüklenmiş şeriyeye sicilleri, Osmanlı tarihinin sosyal, siyasi, idarî, iktisadî ve kültürel pek çok bakımdan bilinmeyen yönlerini aydınlatacak veya eksik kalan yönlerini tamamlayacak mahiyette kaynaklardır. Şeriyeye mahkemelerinde Kadılar tarafından tutulmuş² kayıtların içerisinde tespit

¹ Sicil kelimesi sözlükte okumak, kaydetmek, karar vermek anlamındadır. Terim olarak insanlar arasındaki bütün hukukî olayları, kadılarının verdikleri kararların suretleri, hüccetler gibi çeşitli kayıtların yapıldığı defterlere Şer'iyeye Sicilleri, Kadı Defterleri, Zapt-ı Vakâyi Sicilleri veya Sicillât denilmektedir. Ahmet AKGÜNDÜZ, "İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyeye Mahkemeleri ve Şer'iyeye Sicilleri" Türkler, C.X., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.57.

² Kadı ilam ve hüccetlerin bir nüshasını hak sahiplerine vereceğinden hukukî bir gereklilik olarak evrak üzerinde sahtekârlık yapılmasını önlemek veya tespit edebilmek için evrakların aslına uygun kayıtların sicillerinin tutulması ve

edilen satış belgeleri esas alınarak menzil satış belgelerindeki konutlara ait verilerin çözümlemeci tipolojii kullanarak, birincil kaynaktan elde edilen somut veriler ışığında yapılan çözümlemeler yardımıyla Konya'nın menzillerinden mahallelerine yolculuk yapıp gizemli kalanları ortaya çıkarmaya çalışarak kent restitüsyonu çalışmalarında kullanılabilirliğinin fark ettirilmeye çalışıldığı bu makalede, aynı zamanda mimarlık tarihçileri, restorasyon uzmanları ve tarihçilerin bir araya geldiklerinde ortaya çıkabilecek sentezlerin de küçük bir örneğini ortaya koymaktır.

Bu araştırma makalesinde yöntem olarak; hukuki bir gereklilik olarak tutulan belgelerden, transkripsiyon ile başlayan serüven, latin alfabesine çevrilmiş Osmanlıca sicil belgelerinin içindeki metinlerin küçük noktasal verilerini gün ışığına çıkararak nokta bulutlarına dönüştürmeyi hedeflemektedir. Çalışma alanımız olan kent restitüsyonu ve mimarlık tarihi alanıyla ilgili olan bilgileri derleyip çizelgeler halinde tasnifleyerek çözümlemeler ve değerlendirmeler gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu tür çalışma multi disiplinler çalışma performansı ile çözümlenecek türden araştırmalar gerektirir. Belgelerden tespit edilen buluntular tek başına çok önem arz etmeyecek gibi dururken, belli bir dönem aralığında elde edilen bilgiler gruplamalara, tipoloji çalışmalarına hatta kendini kent restitüsyonuna kadar taşıyabilir. Tek sicil defterinden farklı veri gruplarına ulaşılabilen ve bu bilgiler eşliğinde yeni çözümlemeler elde edilebilmektedir. Bir defterden elde edilecek veri çeşitlerinin fazlalığından dolayı bu araştırma makalesinde sadece menzillerin mahallere yayılımı değerlendirilirken sonraki zaman dilimlerinde yeni verilerle bu sicil defterinin başka çözümlemeleri yapılmaya çalışılacaktır. Tek defter üzerinden açılımları yapmadaki hedef; aynı veri grubundan keşfedileceklerin farkındalığını yaratmaktır.

1714-1715 yılları arasındaki iki yıllık zaman dilimi hakkında bilgiler veren 45 Nolu Konya Şeriye Sicilinden³(makalenin devamında 45 NKŞS olarak ifade edilecektir) elde edilen menzil satış belgelerinde tespit edilen bilgiler ışığında ilk araştırma makalesinde 18. yüzyıl başında Konya'da bulunan menzillerin yol ağlarıyla ilişkilerine ve kat sayılarına göre konut tipolojisi tespit edilmeye çalışılmıştır⁴. Sicillerden elde edilen bilgilerden neler elde edilebildiğine dikkat çekebilmek adına aynı sicilden tespit edilenler üzerinden değerlendirmeler farklı açılarından paylaşılacaktır.

Şehrin en küçük yapı taşları olan konut ve sokak sistemlerinin ve çeşitli faaliyetlerin (idari, iktisadi, sosyal ve kültürel işlevler) gerçekleştirildiği yaşayan en küçük idari birimi olan mahalle ile ilgili çok çeşitli tanımlamalar ve farklı alanlardan incelemeler yapılmıştır. Türk-İslam şehirlerinde olduğu gibi kurulduğu günden itibaren İç Kale çevresinden başlayarak genişlemeye başlayan Konya Şehri de fizikî ve içtimai yapının vazgeçilmez parçaları olan mahallelere taksim edilmiştir⁵. Farklı bir bakış açısıyla bu araştırma makalesinde, Osmanlı sosyal hayatının mikro anlamda bir örneğini teşkil eden mahallenin, 18. yüzyıl başı Konya'sındaki durumunu tespit edebilmek için, belge çözümlemelerinden elde edilen bu mahallelerde yaşayan halkın dinsel kökeni, ünvanları mahallelerdeki menzil satışlarının sayısı ile büyüklük kavramının irdelenmesi adına menzil yayılım ortalamaları üzerinden değerlendirme yapabilmek için yine 45 NKŞS ana kaynak olarak seçilmiş ve somut bilgilere ulaşılmıştır.

muhafazası çok önemli olduğu için Osmanlılarda da şer'i mahkemelerde yazılan tüm belgeler aslına uygun olarak sicil defterlerine kaydedilmiştir. AKGÜNDÜZ, a.g.m., s. 59.

³ İzzet Sak, Cemal Çetin, **45 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (1126-1127 / 1714-1715)(transkripsiyon ve Dizin)**, Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları:28, Konya 2008.

⁴ Hicran Hanım Halaç, **45 Numaralı Konya Şeriye Sicil Defterindeki Menzil Satışları Işığında Yol Ağları Ve Kat Sayısına Göre Konut Tipolojisi (1714-1715)**, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/3, Summer 2012, p. 1437-1448, ANKARA-TURKEY Doi Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3662>

⁵ Hüseyin Muşmal, **1640-1650 Yılları Arasında Konya'da Sosyal ve Ekonomik Hayata Dair Bazı Tespitler**, <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s20/musmal.pdf?ref=BenimShopum.com>

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

1. Mahallelere Göre Menzil Dağılımları

45 NKŞS Defterinde tespit edilen 108 menzil satış belgesinden, Konya merkezindeki 66 mahallede yer alan menzillere ait bilgi elde edilmiştir (bkz tablo 1 ve 2). Mahallelerin büyüklüklerini tahmin edebilmek için satış belgelerindeki menzillerin mahallelere yayılımlarını tespit ederek bir değerlendirme yapıldığında, menzillerin yayılım ortalaması; 45 NKŞS defterindeki satış belgelerinden tespit edilmiş 108 menzilin, 45 NKŞS Defterindeki Menzil satış belgesinde tespit edilen 66 mahallere oranı menzillerin yayılım ortalaması olarak kabul edilmiştir. 45 NKŞS Defterindeki Menzil yayılım ortalaması $108/66=1,63$ olarak hesaplandığında, 2 mülk tespit edilen mahalle ortalama büyüklükte bir mahalle olarak kabul edilebilir.

Sadece tek menzil bilgisi elde ettiğimiz %34,25'lik oran ile 37⁶ mahalleyi yayılım ortalamasının altında kaldığı için küçük mahalle olarak düşünülebiliriz. Bu mahallelerden ikisi⁷ hem gayrimüslim hem Müslüman nüfusa dair bilgiler tespit edebildiğimiz mahallelerdir. İki menzil bilgisi elde ettiğimiz % 17,59'luk oran ile 19⁸ mahalleyi orta büyüklükte mahalleler olarak değerlendirebiliriz. Orta büyüklükteki mahallelerden beşi⁹ hem gayrimüslim hem Müslüman nüfusa dair bilgiler tespit edebildiğimiz mahallelerdir. Üç menzil bilgisi elde ettiğimiz % 6,48'lik oran ile yedi¹⁰ mahalleyi ve dört menzil bilgisi elde ettiğimiz % 2,78'lik oran ile üç¹¹ mahalleyi büyük mahalleler olarak değerlendirebiliriz (bkz tablo 1 ve 2). Büyük mahallelerden dördü¹² hem gayrimüslim hem Müslüman nüfusa dair bilgiler tespit edebildiğimiz mahallelerdir. Bu durum gayrimüslim ve Müslüman nüfusun büyük mahallerde birlikte yaşamayı tercih ettiklerine işaret etmektedir. Her iki grubunda büyük mahallenin oluşmasına katkısı olmakla birlikte büyük mahalle olduğu içinde tercih ediliyor olabilir.

Tablo 1. 45 NKŞS Defterindeki menzil satış belgelerinden tespit edilen menzillerin mahalle dağılımları-1

MAHALLELER	Dinsel köken bilgisi	Yayılım ortalaması değerlendirmesi	Toplam menzil sayısı	En düşük değer	En yüksek değer	Ortalama değer
Abdulaziz	Karma	Üstünde	3	12	207	118
Abdümü'min	Müslüman	Altında	1	26	26	26
Affan	Müslüman	Altında	1	22	22	22
Ahmed Fakih	Müslüman	Ortalama	2	28	153	90,3
Akbaş	Müslüman	Altında	1	25	25	25
Aklan	Müslüman+Gayrimüslim	Üstünde	4	24	40	33
Aksinle	Müslüman	Üstünde	3	17	35	26
Alemşah	Müslüman	Altında	1	70	70	70
Arablar	Müslüman	Altında	1	15	15	15
Ayedar	Müslüman+Gayrimüslim	Ortalama	2	40	55	47,5
Bab-ı Aksaray	Müslüman	Altında	1	48	48	48

⁶ Abdümü'min, Affan, Akbaş, Alemşah, Arablar, Bab-ı Aksaray, Bağ-ı Evliya, Bınarı, Civar, Çavuş, Çıralı Mescid, Dolabucu, el- Hac Cemal, Galabe, Göktas, Hacı Cemal, Hacı Eymir, Hoca Habib, Hoca Hasan, İbn Tuti, Kurb Borda, Kurb-ı Cedid Borda, Muhtar, Mu'in, Nehr-i Kafır, Piripaşa, Pürçüklü, Sahip Ata, Sarı Yakup, Seb'ahan, Seydiveri, Sungur, Şemseddin Tebrizi, Şeyh Aliman, Topraklık, Turşucu ve Zincirlikuyu Mahalleleri

⁷ Çıralı Mescid ve Topraklık Mahalleleri

⁸ Ahmed Fakih, Ayedar, Biremani, Bordabaşı, Devle, Eflatun, Eymir, İbn Salih, Kalandarhane, Karaarslan, Kemal Garip, Öylebanladı, Sadırlar, Sakahane, Sarı Hasan, Şerefşirin, Şeyh Osman Rumi, Türbe-i Celaliye ve Ulurmak Mahalleleri

⁹ Ayedar, Biremani, Eflatun, İbn Salih ve Şeyh Osman Rumi Mahalleleri

¹⁰ Abdulaziz, Aksinle, Hoşhan, İçkal'a, Kurb-ı Cedid, Sinanperakendesi ve Yenice Mahalleleri

¹¹ Aklan, Kal'acık, Şems-i Tebrizi Mahalleleri

¹² Abdulaziz, İçkal'a, Aklan, Kal'acık Mahalleleri

Bağ-ı Evliya	Müslüman	Altında	1	24	24	24
Bınarı	Müslüman	Altında	1	34	34	34
Biremani	Müslüman+Gayrimüslim	Ortalama	2	40	110	75
Bordabaşı	Müslüman	Ortalama	2	50	60	55
Civar	Müslüman	Altında	1	1002	1002	1002
Çavuş	Müslüman	Altında	1	65	65	65
Çıralı Mescid	Müslüman+Gayrimüslim	Altında	1	28	28	28
Devle	Müslüman	Ortalama	1	40	44	42
Dolabucu	Müslüman	Altında	1	105	105	105
Eflatun	Müslüman+Gayrimüslim	Ortalama	2	20	50	35
el- Hac Cemal	Müslüman	Altında	1	28	28	28
Eymir	Müslüman	Ortalama	2	30	44	37
Galabe	Müslüman	Altında	1	15	15	15
Göktaş	Müslüman	Altında	1	40	40	40
Hacı Cemal	Müslüman	Altında	1	40	40	40
Hacı Eymir	Müslüman	Altında	1	25	25	25
Hoca Habib	Müslüman	Altında	1	80	80	80
Hoca Hasan	Müslüman	Altında	1	10	10	10
Hoşhan	Müslüman	Üstünde	3	15	25	19
İbn Salih	Müslüman+Gayrimüslim	Ortalama	2	26	85	55,5
İbn Tuti	Müslüman	Altında	1	47	47	47
İçkal'a	Müslüman+Gayrimüslim	Üstünde	3	26	90	48
Kal'acık	Müslüman+Gayrimüslim	Üstünde	4	21,5	270	87,4

Tablo 2. 45 NKŞS Defterindeki menzil satış belgelerinden tespit edilen menzillerin mahalle dağılımları-2

MAHALLE	Dinsel köken bilgisi	Yayılım ortalaması değerlendirmesi	Toplam menzil sayısı	En düşük değer	En yüksek değer	Ortalama değer
Kalanderhane	Müslüman	Ortalama	2	20	60	40
Karaarslan	Müslüman	Ortalama	2	35	120	77,5
Kemal Garip	Müslüman	Ortalama	2			
Kurb Borda	Müslüman	Altında	1	42	42	42
Kurb-ı Cedid	Müslüman	Üstünde	3	30	170	96,7
Kurb-ı Cedid Borda	Müslüman	Altında	1	9	9	9
Muhtar	Müslüman	Altında	1	20	20	20
Mu'in	Müslüman	Altında	1			
Nehr-i Kafir	Müslüman	Altında	1	25	25	25
Öylebanladı	Müslüman	Ortalama	2	30	43	36,5
Piripaşa	Müslüman	Altında	1	150	150	150
Pürçüklü	Müslüman	Altında	1	40	40	40
Sadırlar	Müslüman	Ortalama	2	30	38	34
Sahip Ata	Müslüman	Altında	1	36	36	36
Sakahane	Müslüman	Ortalama	2	43,5	140	91,8
Sarı Hasan	Müslüman	Ortalama	2	43	185	114
Sarı Yakup	Müslüman	Altında	1	150	150	150
Seb'ahan	Müslüman	Altında	1	40	40	40
Seydiveri	Müslüman	Altında	1	13	13	13

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Sinanperakendesı	Müslüman	Üstünde	3	46	75	58,3
Sungur	Müslüman	Altında	1	49	49	49
Şemseddin Tebrizi	Müslüman	Altında	1	240	240	240
Şems-i Tebrizi	Müslüman	Üstünde	4	95	270	168
Şerefşirin	Müslüman	Ortalama	2	60	150	105
Şeyh Aliman	Müslüman	Altında	1	45	45	45
Şeyh Osman Rumi	Müslüman+Gayrimüslim	Ortalama	2	62	300	181
Topraklık	Müslüman+Gayrimüslim	Altında	1	55	55	55
Turşucu	Müslüman	Altında	1	50	50	50
Türbe-i Celaliye	Müslüman	Ortalama	2	25	42	33,5
Ulurmak	Müslüman	Ortalama	2	20	100	60
Yenice	Müslüman	Üstünde	3	31	50	43,7
Zincirlikuyu	Müslüman	Altında	1	20	20	20

2.1. Sosyal ve Dini Açıdan mahallelere göre Menzil Dağılımları

2.1.1. Dinsel Kökene Göre mahallelerdeki menzil Dağılımları

Mahallenin Dinsel kökenine dair tespitimiz, 45 NKŞS Defterindeki Menzil satış belgelerindeki tanımlamalar doğrultusunda alıcı, satıcı ve komşulara dair verilerden elde edilen bilgiler doğrultusunda yapılabilmektedir.

Tablo. 3. 45 NKŞS Defterindeki menzil satış belgelerinde tespit edilen menzillerin satıcı ve alıcının dinsel köken bilgileri

SATICI	ALICI	MENZİL SAYISI	%	MAHALLE SAYISI
Müslüman	Müslüman	97	89,81	64 ¹³
Müslüman	Gayrimüslim	5	4,63	5 ¹⁴
Gayrimüslim	Müslüman	3	2,78	2 ¹⁵
Gayrimüslim	Gayrimüslim	3	2,78	3 ¹⁶
TOPLAM MENZİL		108		

Satış belgelerindeki %89,81'luk oran ile 97 menzilin tespit edildiği 64 mahallede alıcı ve satıcının da Müslüman, %2,78'lik oran ile 3 menzilin bulunduğu 3 mahallede her ikisinin de gayrimüslim olduğu tespit edilirken, %4,63'lik oran ile 5 menzilin tespit edildiği 5 mahallede Müslümanlardan gayrimüslimlere ve %2,78'lik oran ile 3 menzilin bulunduğu 2 mahallede gayrimüslimlerden Müslümanlara satılmış olduğuna rastlanmaktadır. (bkz Tablo 3) Bu menzillerin bulunduğu mahallelerde satıcının yerleşik düzende olması ve alıcının yerleşik düzene geçmeye çalışması mahalledeki nüfusun dinsel kökenine dair bilgiler elde etmemize yardımcı olmaktadır. Mahallede herhangi bir menzil için satıcı, alıcı veya komşu bilgilerinden gayrimüslim bilgisi elde edildiği zaman o mahallenin hem gayrimüslim hem Müslüman nüfusun yaşadığı bir mahalle olma özelliğini ortaya koymaktadır. Tablo 3'de Müslümandan Müslümana yapılan satışların rastlandığı mahallelerin tamamı sadece Müslümanların yaşadığı mahalle olarak

¹³ Abdulaziz, Abdulmü'min, Affan, Ahmed Fakih, Akbaş, Aklan, Aksinle, Alemşah, Arablar, Ayedar, Bab-ı Aksaray, Bağ-ı Evliya, Bınarı, Biremani, Bordabaşı, Civar, Çavuş, Devle, Dolabucu, Eflatun, el- Hac Cemal, Eymir, Galabe, Gökteş, Hacı Cemal, Hacı Eymir, Hoca Habib, Hoca Hasan, Hoşhan, İbn Salih, İbn Tuti, İçkal'a, Kal'acık, Kalanderhane, Karaarslan, Kemal Garip, Kurb Borda, Kurb-ı Cedid, Kurb-ı Cedid Borda, Muhtar, Mu'in, Nehr-i Kafir, Öylebanladı, Piripaşa, Pürçüklü, Sadırlar, Sahip Ata, Sakahane, Sarı Hasan, Sarı Yakup, Seb'ahan, Seydiveri, Sinanperakendesı, Sungur, Şemseddin Tebrizi, Şems-i Tebrizi, Şerefşirin, Şeyh Aliman, Topraklık, Turşucu, Türbe-i Celaliye, Ulurmak, Yenice ve Zincirlikuyu Mahalleleri

¹⁴ Aklan, Biremani, Çıralı Mescid, İbn Salih ve Şeyh Osman Rumi Mahalleleri

¹⁵ Abdulaziz ve İçkal'a Mahalleleri

¹⁶ Aynedar, Eflatun ve Şeyh Osman Rumi Mahalleleri

nitelendirilemez. Çünkü komşulardan veya bir başka menzil satış belgesinden karma nüfusun yaşadığı mahalle kimliğine büründüğü anlaşılmaktadır.

45 NKŞS defterindeki menzil satış belgelerinde satıcı ve alıcının dışında komşuların dinsel kökenine dair yapılan araştırmalarımızda; alıcı, satıcı ve komşuların da Müslüman olduğu %82,40'lık oran ile 89 menzilin tespit edildiği 58 mahalle, satıcının Müslüman, alıcı ve komşulardan gayrimüslimlerin olduğunu tespit ettiğimiz %4,63'lük oran ile 5 menzilin tespit edildiği 5 mahalle, alıcının Müslüman, satıcı ve komşulardan gayrimüslimlerin olduğunu tespit ettiğimiz %2,78'lik oran ile 3 menzilin tespit edildiği 2 mahalle, alıcı, satıcı ve komşularında gayrimüslim olduğu %2,78'lik oran ile 3 menzilin tespit edildiği 3 mahalle olduğu tespit edilmiştir. (bkz. Tablo 4).

Tablo 4. 45 NKŞS Defterindeki menzil satış belgelerinden tespit edilen menzillerin satıcı, alıcı ve komşunun dinsel köken bilgileri

SATICI	ALICI	KOMŞU	MENZİL SAYISI	%	MAHALLE SAYISI
Müslüman	Müslüman	Müslüman	89	82,40	58 ¹⁷
Müslüman	Müslüman	Gayrimüslim	8	7,41	7 ¹⁸
Müslüman	Gayrimüslim	Müslüman	0	0	0
Müslüman	Gayrimüslim	Gayrimüslim	5	4,63	5 ¹⁹
Gayrimüslim	Müslüman	Müslüman	0	0	0
Gayrimüslim	Müslüman	Gayrimüslim	3	2,78	2 ²⁰
Gayrimüslim	Gayrimüslim	Müslüman	0	0	0
Gayrimüslim	Gayrimüslim	Gayrimüslim	3	2,78	3 ²¹
TOPLAM MENZİL			108		

Aynı şekilde, bu araştırma makalesi çerçevesinde yapılan incelemeler sonucunda hangi mahallede sadece Müslümanların, hangisinde hem Müslüman hem gayrimüslimlerin olduğuna ait bilgi elde edilebilir. 1640-1650 yılları arasını kapsayan Hüseyin Muşmal'ın yaptığı araştırmada XVII. yüzyılın ortalarında şehirde yaşayan Müslüman nüfusu % 89,5'lik oran ile yaklaşık 19.000, Hristiyan nüfusun ise % 10,5'lik oran ile yaklaşık 2000 olduğunu ve Gayrimüslimlerin sadece %12,5'lik oran ile 250'sinin, İç Kale Mahallesi'nde ikamet ettiği kalan nüfusun ise Konya'nın diğer mahallelerine dağıldığını fakat inceleme döneminde İç Kale Mahallesi'nde sadece Hristiyanların yaşamadığı, aynı zamanda burada Hristiyan nüfus kadar Müslüman nüfusun da ikamet ettiğini tespit ettiğinden bahseder²². Bu tespit araştırma makalemiz kapsamındaki kısa zaman aralığındaki bilgiler ışığında yapılan tespitlerin değerlendirilmesi sonucunda sadece gayrimüslimlerin yaşadığı mahalleye rastlanmadığı bilgisini desteklemektedir.

¹⁷ Abdulaziz, Abdulmü'min, Affan, Ahmed Fakih, Akbaş, Aklan, Aksinle, Alemşah, Arablar, Bab-ı Aksaray, Bağ-ı Evliya, Bınarı, Bordabaşı, Civar, Çavuş, Devle, Dolabucu, el- Hac Cemal, Eymir, Galabe, Göktaş, Hacı Cemal, Hacı Eymir, Hoca Habib, Hoca Hasan, Hoşhan, İbn Salih, İbn Tuti, Kal'acık, Kalenderhane, Karaarslan, Kemal Garip, Kurb Borda, Kurb-ı Cedid, Kurb-ı Cedid Borda, Muhtar, Mu'in, Nehr-i Kafir, Öylebanladı, Piripaşa, Pürçüklü, Sadırlar, Sahip Ata, Sakahane, Sarı Hasan, Sarı Yakup, Seb'ahan, Seydiveri, Sinanperakendes, Sungur, Şemseddin Tebrizi, Şems-i Tebrizi, Şerefşirin, Şeyh Aliman, Turşucu, Türbe-i Celaliye, Uluırmak, Yenice, Zincirlikuyu Mahalleleri

¹⁸ Aklan, Ayedar, Biremani, Eflatun, İçkal'a, Kal'acık, Topraklık Mahalleleri

¹⁹ Aklan, Biremani, Çıralı Mescid, İbn Salih, Şeyh Osman Rumi Mahalleleri

²⁰ İçkal'a, Abdulaziz Mahalleleri

²¹ Aynedar, Eflatun, Şeyh Osman Rumi Mahalleleri

²² Hüseyin Muşmal age

2.1.1.1. Sadece Müslümanlara ait menzil bilgisi tespit edilen mahalleler

45 NKŞS Defterindeki satış belgelerinden Konya merkezindeki 108 menzil bilgisi tespit edilen 66 mahalleden %83,33'lük oran ile 55 mahallede sadece Müslümanlara ait menzil bilgileri tespit edilmiştir.

Mahallelere göre menzillerin yayılım ortalaması kabulü doğrultusunda verileri değerlendirdiğimizde sadece Müslümanların yaşadığını düşündüğümüz Kurb-ı Cedid, Şems-i Tebrizi, Sinanperakendesi, mahalleler yayılım ortalamasına göre büyük mahalleler kategorisinde, Bordabaşı, Devle, Eymir, Kalanderhane, Karaarslan, Kemal Garip, Öylebanladı, Sadırlar, Sakahane, Sarı Hasan, Şerefşirin, Türbe-i Celaliye, Uluırmak, Mahallelerinin, yayılım ortalamasına göre orta büyüklükte bir mahalle olduğu, Şeyh Aliman, Şemseddin Tebrizi Turşucu, Zincirlikuyu Mahallelerinin ise yayılım ortalamasına göre küçük mahalleler olduğu düşünülebilir. (Bknz.Tablo 1 ve 2)

Müslümanların menzil sahibi olduğunu tespit ettiğimiz mahallelerdeki değeri tespit edilen 82 menzil türü mülkten 104-1 numaralı belgede 4,5 kuruşluk Kemal Garip mahallesindeki menzilin en düşük değerli ve 233-3 numaralı belgedeki 1002 kuruşluk Civar mahallesindeki menziline en yüksek değerli menzil olduğu tespit edilmiştir. Unvanlı kişilere ait değeri tespit edilen 82 menzilin kırılmış²³ aritmetik ortalama değeri 56,87 kuruştur. Bu durumda 82 menzilin 26²⁴'sının değerinin %31,71'lik oran ile ortalamanın üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu grubun ortalaması menzillerin genel kırılmış²⁵ aritmetik ortalamasının²⁶ biraz üzerindedir.

2.1.1.2. Hem Müslüman hem Gayrimüslimlere ait menzil bilgisi tespit edilen mahalleler

45 NKŞS Defterindeki satış belgelerinden Konya merkezindeki menzil bilgisi tespit edilen 66 mahalleden %16'67'lik oran ile on birinde hem Müslümanlara hem gayri Müslümlere ait menzil bilgileri tespit edilmiştir.

Mahallelere göre Mülklerin yayılım ortalaması kabulü doğrultusunda verileri değerlendirdiğimizde Abdulaziz, Akalan, İçkal'a, Kal'acık Mahallelerinin, yayılım ortalamasına göre büyük mahalleler olduğu, Ayedar, Biremani, Eflatun, İbni Salih, Şeyh Osman Rumi Mahallelerinin, yayılım ortalamasına göre orta büyüklükte bir mahalle olduğu Çıralı Mescid ve Topraklık Mahallelerinin de yayılım ortalamasına göre küçük mahalleler olduğu düşünülebilir. (Bknz.Tablo 1 ve 2))

Abdulaziz mahallesindeki bir satış belgesinde hem satıcısı hem de komşuları arasında gayrimüslimlerin olduğunu tespit etmemize rağmen iki satış belgesinden elde edilen tüm bilgiler Müslümanlara aittir. Sadece bir belgedeki gayrimüslimlere dair elde edilmiş bilgiler doğrultusunda Abdulaziz mahallesinin her iki dinsel kökenden insanların yaşadığı bir mahalle olduğuna işaret eder. Aynı şekilde Aklan mahallesinde de bazı belgelerde tamamen Müslüman nüfus bilgisi elde etmemize rağmen diğer belgelerden gayri Müslimlere ait bilgilerde tespit edilmektedir. Bu sebepten bu mahalleyi de her iki dinsel kökenden nüfusun bulunduğu mahalleler kategorisine almaktayız.

Hem Müslümanların hem gayrimüslimlerin menzil sahibi olduğunu tespit ettiğimiz mahallelerdeki değeri tespit edilen 23 menzil türü mülkten 144-2 numaralı belgede 12 kuruşluk

²³ %5 kırma hesabına göre en düşük ve en yüksek değerli dörder menzilin değeri ortalama dahil edilmemiştir.

²⁴ 45 NKŞS Defterinde 24-1, 212-2, 32-3, 193-5, 14-3, 70-1, 182-3, 121-2, 135-4, 252-3, 251-2, 170-5, 62_2, 197-4, 241-3, 165-2, 21-1, 219-3, 47-2, 71-4, 220-2, 256-2, 29-3, 243-1, 149-1 ve 233-3 numaralı belgeler

²⁵ %5 kırma hesabına göre en düşük ve en yüksek değerli beşer menzilin değeri ortalama dahil edilmemiştir.

²⁶ Menzillerin kırılmış aritmetik ortalama değeri 56,45 kuruş.

Abdulaziz mahallesindeki menzilin en düşük değerli ve 209-2 numaralı belgedeki 300 kuruşluk Şeyh Osman Rumi Mahallesindeki menziline en yüksek değerli menzil olduğu tespit edilmiştir. Unvanlı kişilere ait değeri tespit edilen 23 menzilin kırpılmış²⁷ aritmetik ortalama değeri 54,98 kuruştur. Bu durumda 23 menzilin 8²⁸'inin değerinin %34,78'lik oran ile ortalamanın üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu grubun ortalaması menzillerin genel kırpılmış²⁹ aritmetik ortalamasının³⁰ altındadır.

2.1.2. Unvanlara Göre Mahallelerdeki Menzil Dağılımları,

Unvanlar, genellikle belli bir eğitim veya hizmet sürecinden sonra kazanılmaktadır. Osmanlı döneminde lakap ve unvanların resmî kayıtlarda yazılmasında oldukça titiz davranıldığı söylenebilir. Bu noktadan hareketle lakap ve unvanlara bakarak toplum içinde bireylerin sosyal statüleri, meslekleri, hangi işle uğraştıkları, hangi zümreye mensup oldukları vb. özellikleri tespit edilebilmektedir.

45 NKŞS defterinde menzil satış belgelerinde, menzilleri satan kişilerin unvanlarına bakıldığında; 10 farklı unvana rastlanmaktadır. İsimleri ile birlikte unvan kullanılmayan sadece baba isimleri ile birlikte tanımlanan %67,59'lik oran ile 73 belge sahibi tespit edilirken, menzillerin 35'i %32,40'lık oran ile unvanlı kişilere aittir (bkz. Tablo5 ve 6). Kendi isimleri ve baba adları ile birlikte “şerife”, “el-hac derviş”, “es-seyyid el-hac” ve “es-seyyid ... çelebi” unvanları kullanılan %2,85'lik oran ile yalnız birer menzil sahibi “bey”, “efendi”, “çelebi” ve “molla” unvanlarına %5,72'lik oran ile iki menzil sahibine tespit edilirken, “el-hac” ve “es-seyyid” unvanları kullanılan %14,29'lik oran ile beşer menzil sahibi, ve “beşe” unvanı kullanılan %37,14'lik oran ile on üç menzil sahibine rastlanır.

45 NKŞS defterinde menzil satış belgelerinde, menzilleri alan kişilerin unvanlarına bakıldığında; 11 farklı unvana rastlanmaktadır (bkz. Tablo5 ve 6). İsimleri ile birlikte unvan kullanılmayan sadece baba isimleri ile birlikte tanımlanan %55,56'lik oran ile 60 belge sahibi tespit edilirken, menzillerin 48'i %44,44'lik oran ile unvanlı kişilere aittir. Kendi isimleri ve baba adları ile birlikte, “Ağa”, “derviş”, “es-seyyid ... efendi” ve “şeyh...efendi” unvanları kullanılan %2,08'lik oran ile yalnız birer menzil sahibi “bey” ve “şerife” unvanlarına %4,17'lik oran ile iki menzil sahibine tespit edilirken, “molla” unvanı kullanılan %8,33'lik oran ile dört menzil sahibi, “es-seyyid” unvanı kullanılan %10,42'lik oran ile beş menzil sahibi, “çelebi” unvanı kullanılan %12,50'lik oran ile altı menzil sahibi, “beşe” unvanına %20,83'lik oran ile on menzil sahibi, “el-hac” unvanına %29,17'lik oran ile on dört menzil sahibine de rastlanır.

²⁷ %5 kırpma hesabına göre en düşük ve en yüksek değerli birer menzilin değeri ortalamaya dahil edilmemiştir.

²⁸ 45 NKŞS Defterinde 191-5, 28-1, 244-1, 168-3, 227-2, 178-3, 196-3 ve 209-2 numaralı belgeler

²⁹ %5 kırpma hesabına göre en düşük ve en yüksek değerli beşer menzilin değeri ortalamaya dahil edilmemiştir.

³⁰ Menzillerin kırpılmış aritmetik ortalama değeri 56,45 kuruş.

Tablo 5. 45 NKŞS Defterindeki menzil satış belgelerinden tespit edilen menzillerin unvanlı alıcılara göre mahalle dağılımları-1

MAHALLELER	Toplam menzil sayısı	Unvanlıların aldığı menzil sayısı	Ağa	Bey	Beşe	Çelebi	Derviş	Efendi	El-Hac	Es-seyyid	Es-seyyid... Efendi	Molla	Şerife	Şeyh...Efendi
Abdulaziz	3	3		1+					1-	1+				
Ahmed Fakih	2	2							2					
Akbaş	1	1			1									
Aklan	4	2					1					1		
Aksinle	3	1								1				
Alemşah	1	1				1								
Bab-ı Aksaray	1	1				1								
Bınarı	1	1							1					
Bordabaşı	2	1			1									
Civar	1	1							1+					
Dolabucu	1	1										1+		
Eymir	2	1							1					
Göktaş	1	1				1-								
Hacı Cemal	1	1			1									
Hacı Eymir	1	1									1			
Hoşhan	3	1								1-				
İbn Salih	2	1				1								
İçkal'a	3	2			1				1					
Kal'acık	4	1										1		
Kalanderhane	2	2							1				1+	
Karaarslan	2	1												1
Kemal Garip	2	1			1-									
Kurb-ı Cedid	3	2			1				1					
Kurb-ı Cedid Borda	1	1			1									
Öylebanladı	2	1			1									
Sadırlar	2	1								1				
Sakahane	2	1			1									
Sarı Hasan	2	2				1			1					
Sarı Yakup	1	1							1					
Seb'ahan	1	1							1					
Sinanperakendesi	3	1	1											
Şemseddin Tebrizi	1	1			1+									
Şems-i Tebrizi	4	4				1+		1	2					
Turşucu	1	1											1-	
Uluırmak	2	1		1-										
Yenice	3	1								1				
Zincirlikuyu	1	1										1-		
TOPLAM MENZİL	72	48	1	2	10	6	1	1	14	5	1	4	2	1

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Tablo 6. 45 NKŞS Defterindeki menzil satış belgelerinden tespit edilen menzillerin unvanlı alıcılara göre mahalle dağılımları-2

UNVANLAR	Ağa	Bey	Beşe	Çelebi	Derviş	Efendi	El-Hac	Es-seyyid	Es-seyyid... Efendi	Molla	Şerife	Şeyh...Efendi
EN DÜŞÜK FİYAT	46	100	4,5	40	32	270	12	25	25	20	50	35
EN YÜKSEK FİYAT		207	240	100			1002	134		105	60	
ORTALAMA FİYAT; sadece tek menzil fiyatı tespit edilen mahallelerde o fiyat ortalama fiyat olarak da kabul edilmiştir. Diğerlerinde aritmetik ortalama hesaplanmıştır.	46	153,5	66,45	67,6	32	270	159,11	55	25	42,63	55	35
Not: unvanlar ile mahallelerin kesişimindeki menzil sayılarının yanında belirtilen +: ilgili unvandaki en yüksek fiyatlısının bulunduğu mahalleyi -: ilgili unvandaki en düşük fiyatlısının bulunduğu mahalleyi belirtmektedir.												

Sadece tek menzil bilgisi elde ettiğimiz %60,42'lik oran ile 29³¹ mahallede yer alan menziller unvan sahibi kişiler tarafından satın alınmıştır. Bu mahallelerden 14³²'ü hem unvanlılar hem unvansızlar tarafından tercih edilmiştir. İki menzil bilgisi elde ettiğimiz %12,5'luk oran ile 6³³ mahalle unvan sahibi kişiler tarafından satın alınmıştır. Bu mahallelerden 3³⁴'ü hem unvanlılar hem unvansızlar tarafından tercih edilmiştir. Büyük mahalle kategorisinde değerlendirdiğimiz üç menzil bilgisi elde ettiğimiz % 2,08'lik oran ile Abdulaziz mahallesinde satılan üç menzil ve dört menzil bilgisi elde ettiğimiz % 2,08'lik oran ile Şems-i Tebrizi mahallesinde satılan dört menzilde unvan sahibi kişiler tarafından satın alınmıştır.

Unvanlı kişilerin satın aldığı değeri tespit edilen 46 menzil türü mülkten 104-1 numaralı belgede 4,5 kuruşluk beşe unvanlı kişinin satın aldığı Kemal Garip mahallesindeki menzilin en düşük değerli ve 233-3 numaralı belgedeki 1002 kuruşluk alıcısının satıcısının el-hac unvanlı Civar mahallesindeki menziline en yüksek değerli menzil olduğu tespit edilmiştir. Unvanlı kişilere ait değeri tespit edilen 46 menzilin kırılmış³⁵ aritmetik ortalama değeri 75.24 kuruştur. Bu durumda 46 menzilin 18³⁶'inin değerinin %47,7'lik oran ile ortalamanın üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu grubun ortalaması menzillerin genel kırılmış³⁷ aritmetik ortalamasının³⁸ üzerindedir.

³¹ Akbaş, Aksinle, Alemşah, Bab-ı Aksaray, Bınarı, Bordabaşı, Civar, Dolabucu, Eymir, Göktaş, Hacı Cemal, Hacı Eymir, Hoşhan, İbn Salih, Kal'acık, Karaarslan, Kemal Garip, Kurb-ı Cedid Borda, Öylebanladı, Sadırlar, Sakahane, Sarı Yakup, Seb'ahan, Sinanperakendesi, Şemseddin Tebrizi, Turşucu, Ulurmak, Yenice, Zincirlikuyu

³² Aksinle, Bordabaşı, Eymir, Hoşhan, İbn Salih, Kal'acık, Karaarslan, Kemal Garip, Öylebanladı, Sadırlar, Sakahane, Sinanperakendesi, Ulurma ve Yenice mahalleleri

³³ Ahmed Fakih, Aklan, İçkal'a, Kalanderhane, Kurb-ı Cedid, Sarı Hasan,

³⁴ Aklan, İçkal'a, Kurb-ı Cedid

³⁵ %5 kırma hesabına göre en düşük ve en yüksek değerli ikişer menzilin değeri ortalamaya dahil edilmemiştir.

³⁶ 45 NKŞS Defterinde 197-4 ve 243-1 numaralı belgeler

³⁷ %5 kırma hesabına göre en düşük ve en yüksek değerli beşer menzilin değeri ortalamaya dahil edilmemiştir.

³⁸ Menzillerin kırılmış aritmetik ortalama değeri 56,45 kuruş.

Unvansız kişilerin satın aldığı değeri tespit edilen 59 menzil türü mülkten 223-4 numaralı belgede 10 kuruşluk Hoca Hasan Mahallesiindeki satıcısının bey alıcısı unvan sahibi olmayan menzilin en düşük değerli ve 209-2 numaralı belgedeki 300 kuruşluk Şeyh Osman Rumi mahallesiindeki alıcısının ve satıcısının da gayrimüslim olduğu menziline en yüksek değerli menzil olduğu tespit edilmiştir. Unvansız kişilere ait değeri tespit edilen 59 menzilin kırpılmış³⁹ aritmetik ortalama değeri 43.22 kuruştur. Bu durumda 59 menzilin 23⁴⁰’ünün değerinin %38,98’lik oran ile ortalamanın üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu grubun ortalaması menzillerin genel kırpılmış⁴¹ aritmetik ortalamasının⁴² altındadır.

45 NKŞS defterindeki menzilleri unvana göre kendi içinde yapılan ortalama hesaplarına göre unvanlı kişilerin menzillerinin ortalama değeri unvansız kişilerin menzillerinin ortalama değerinden yüksektir.

3. Sonuç

Bu çalışmada, özgün belge niteliği taşıyan en güvenilir kaynaklardan 45 No.lu Konya Şerîye Sicil defterine dayanılarak 18. yüzyıl başındaki (1714-1715) iki yıllık kısa süreçte Konya’nın satış belgelerinde yer alan menzillerin bilgilerinin derlenerek tasniflenmesi ile çözümler yapılmıştır. Menzillerin mahallelere yayılımları, menzil verilerinden satıcı alıcı ve komşu bilgileri kullanılarak mahallelerin dinsel kökenlerinin ve unvanlarının tespit edilerek satış değerleri ile karşılaştırılması yapılarak çıkarımlar elde edilmeye çalışılmıştır.

İncelenen dört farklı döneme ait Kütahya şerîye sicilleri araştırmasından⁴³ edindiğimiz deneyimlere göre diğer İslâm toplumlarında olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de Gayrimüslimlerin Müslümanlardan ayrı olarak ikamet ettikleri mahalleler olduğu anlaşılmaktadır⁴⁴. Fakat Konya’da araştırma makalemiz kapsamındaki kısa zaman aralığındaki bilgiler ışığında yapılan tespitlerin değerlendirilmesi sonucunda sadece gayrimüslimlerin yaşadığı mahalleye rastlanmamıştır. Gerek İslâm hukukunda, gerekse Osmanlı yönetimi gayrimüslimlerle Müslümanların yan yana yaşamalarını engelleyen bir hüküm olmadığı gibi, mülk edinmelerinde de hiçbir kısıt konmadığı bilinmektedir. Bu anlamda dini ve etnik açıdan birbirlerinden farklı olan bu insanlar aynı ortamlarda yaşamaktan çekinmemişler. Alıcı satıcı ve komşu bilgilerinden, zamanla Müslüman mahallerine gayrimüslimler, gayrimüslim mahallesinde de Müslümanların konut sahibi oldukları tespit edilebilmiştir. Mahalle yayılım ortalamalarına göre daha fazla konut tespit ettiğimiz, büyük mahalle olarak belirttiğimiz mahallelerde, gayrimüslim ve Müslümanların büyük mahallenin avantajlarından faydalanmak için birlikte yaşamayı tercih ettiği düşünülebilir.

Bu makalenin temellendiği 45 NKŞS defterindeki sicil belgelerinden elde edilen bilgiler ışığında Unvanlı kişilerin satın aldığı değeri tespit edilen 46 menzilin kırpılmış aritmetik ortalama değeri, Unvansız kişilerin satın aldığı değeri tespit edilen 59 menzil aritmetik ortalamasından yüksek olması unvanlı kişilerin unvansızlardan daha kıymetli menzillere sahip olduğunu düşündür. Fakat defterin en düşük değerli menzil satışının 4,5 kuruşla beşe unvanlı kişinin satın aldığı Kemal Garip mahallesiindeki menzilin olması ve unvanlı kişilerin satın aldığı değeri tespit edilen 46 menzil türü mülkten 25’inin, unvanlı kişilerin sattığı değeri tespit edilen 35 menzilden 16’sının bu

³⁹ %5 kırpma hesabına göre en düşük ve en yüksek değerli üçer menzilin değeri ortalamaya dahil edilmemiştir.

⁴⁰ 45 NKŞS Defterinde 197-4 ve 243-1 numaralı belgeler

⁴¹ %5 kırpma hesabına göre en düşük ve en yüksek değerli beşer menzilin değeri ortalamaya dahil edilmemiştir.

⁴² Menzillerin kırpılmış aritmetik ortalama değeri 56,45 kuruş.

⁴³ Hicran Hanım Halaç, *Kütahya Şerîye Sicil Defterlerine Göre Domestik Kültür, Barınma Koşulları ve Ev İç Mekam Bileşenleri (1695- 1902)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2010

⁴⁴ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, İstanbul 1998

defterdeki menzil satış değerlerinin genel kırpılmış⁴⁵ aritmetik ortalamasının⁴⁶ altında olması genel olarak unvanlı kişilerin pahalı menziller alıp satmadıklarını da ifade eder. Bunların yanı sıra, gayrimüslimlerin sadece babalarının ismiyle anılmaktadır.

Bu çalışma ile hedeflenen; belli dönemi kapsayan, şeriye sicilleri gibi genelde hukuk tarihi ve sosyo-ekonomik tarih yazımında kullanılan bir kaynak grubunun içerisinden tespit edilen bir kısım mimari verilerden tespit edebildiklerimize göre elde edilenler kullanılıp farkındalık yaratarak bunun daha çok dönem üzerinde uygulanmasına ve o dönemlere ait kent restitüsyonlarının oluşmasını sağlamak adına tarihçilere, mimarlara, restorasyon uzmanlarına, mimarlık tarihçilerine, kent sosyologlarına ve ilgi duyan diğer bilim dallarının yan yana geldiklerinde ortaya çıkabilecek sentezlerin de küçük bir örneğini oluşturarak, ortak çalışmalar için bir açık davet çıkarmaktır.

KAYNAKÇA

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, "İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki:Şer'îye Mahkemeleri ve Şer'îye Sicilleri "Türkler, C.X.,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002,s.57.
- FAROQHİ, Suraiya, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, İstanbul, 1998
- HALAÇ, Hicran Hanım, **Kütahya Şeriye Sicil Defterlerine Göre Domestik Kültür, Barınma Koşulları ve Ev İç Mekanı Bileşenleri (1695- 1902)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir, 2010
- HALAÇ, Hicran Hanım, **45 Numaralı Konya Şeriye Sicil Defterindeki Menzil Satışları Işığında Yol Ağları Ve Kat Sayısına Göre Konut Tipolojisi (1714-1715)**, **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3, Summer 2012, p. 1437-1448, ANKARA-TURKEY Doi Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3662>
- MUŞMAL, Hüseyin, **1640-1650 Yılları Arasında Konya'da Sosyal ve Ekonomik Hayata Dair Bazı Tespitler**, <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s20/musmal.pdf?ref=BenimShopum.com>
- SAK, İzzet - ÇETİN Cemal, **45 Numaralı Konya Şer'îye Sicili (1126-1127 / 1714-1715)(transkripsiyon ve Dizin)**, Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları:28, Konya 2008.

⁴⁵ %5 kırpma hesabına göre en düşük ve en yüksek değerli beşer menzilin değeri ortalamaya dahil edilmemiştir.

⁴⁶ Menzillerin kırpılmış aritmetik ortalama değeri 56,45 kuruş.



ABDÜLHAK ŞİNASİ HİSAR'IN TAHKİYELİ ESERLERİNDE “TÜR” MESELESİ

Özgür İLDEŞ*

ÖZET

Abdülhak Şinasi Hisar, gerek eserlerinde ele aldığı temalar gerekse bu temaları işleyiş biçimi yönüyle edebiyat dünyamızda nevi şahsına münhasır bir yer elde etmeyi başarabilmiş yazarlarımızdandır. O, bu özellikleriyle kendi döneminin hâkim olan toplumsal gerçekçi edebiyat anlayışının dışında bir çizgi takip ederek eserlerini vücuda getirmiştir. 1888 yılında, Tanzimat döneminde dünyaya gelen Hisar, tahkiyeli eserlerini bir hayli ileri bir yaşta, 54 yaşında (1941 yılında), kaleme almaya başlamıştır. Yaşadığı yıllardaki mutsuzluğunu çocukluk ve ilk gençlik yıllarında yaşadığı huzur dolu günleri yâd ederek telafi etmeye çalışan Hisar, tahkiyeli eserlerinin kurgusunu da o günlerdeki hayatına dayandırır. Hisar'ın tahkiyeli eserlerini vücuda getirirken başvurduğu bu yöneliş, onun eserlerinin türlerinin belirlenmesi problemini de beraberinde getirir. Hisar'ın kaleme aldığı *Fahim Bey ve Biz* (1941), *Çamlıca'daki Eniştemiz* (1944) ve *Ali Nizami Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği* (1952) adlı tahkiyeli eserleri, her ne kadar eleştirmenler tarafından roman olarak kabul edilse de, bu üç eserin isminin altında “hikâye” sözcüğü yer almaktadır. Ne var ki, eserleri okuduğumuzda, Hisar'ın aslında bu eserlerin olay örgüsünü geniş ölçüde “hatıra”larına dayanarak kurguladığını görmekteyiz. Bu makalenin yapısına baktığımızda, makalede önce Hisar'ın tahkiye anlayışı ele alınmaktadır. Daha sonra Hisar'ın söz konusu üç tahkiyeli eseri incelenerek, bu eserlerin “hatıra” türüne yakınlığını gösteren ifadeler dikkatlere sunulmakta ve bunlara dayanarak eserlerin türleri sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Abdülhak Şinasi Hisar, roman, hatıra, tür

“GENRE” PROBLEM IN ABDÜLHAK ŞİNASİ HİSAR'S FICTIVE WORKS

ABSTRACT

Abdülhak Şinasi Hisar is one of the sui generis authors of the Turkish literature in terms of both the themes he dealt with in his works as well as the way he treated these themes. Hisar, having original qualities, differed from the dominant social realistic literary understanding of his time and created his works in his own way. Hisar, who was born in the Tanzimat (Re-organisation) Period in 1888, began to write his fictive works at a fairly advanced age of 54 (1941). Hisar tried to resolve his unhappiness in life by mentioning the old good days

* Dr. MEB, ğerafettin Tombuloğlu Lisesi, El-mek: ildesozyur@gmail.com

of his childhood and teenage years, and created his fictive works by reference to those happy days. Hisar's tendency to refer to his past while writing his fictive works brings with itself the problem of "literary genre" in his works. Hisar's fictive works *Fahim Bey ve Biz* (1941), *Çamlıca'daki Eniştemiz* (1944) and *Ali Nizami Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği* (1952) are considered to be novel by critics, yet under the name of these three works we see the word "story". Actually when we read his works, we clearly see that Hisar essentially based the plots of his works' to his "memories". As to the structure of the article; firstly, Hisar's understanding of fiction is mentioned, and then Hisar's above-mentioned three fictive works are analyzed in terms of the expressions in those works that display resemblance to the genre of "memory", and finally the genre of the works are discussed.

Key Words: Abdülhak Şinasi Hisar, novel, memory, genre

Giriş

Türk romanı, Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemlerinde esas itibarıyla İstanbul hayatını konu edindikten sonra Cumhuriyet'le birlikte Anadolu'ya yönelmeye başlamıştır. Bu dönemde yazarlarımız, realist bir tavırla Anadolu coğrafyasını ve insanını gözlemleyerek sanatçı duyarlılığıyla millî mücadele sonrası ortaya çıkan sorunlara çözümler getirmeye çalışmışlardır. II. Dünya Savaşı, beraberinde getirdiği kaygılarla 1940'lı yılların başından itibaren edebiyatımıza dâhil olur. Bu yıllarda romancılarımız toplumsal sorunları, II. Abdülhamit ve I. Dünya Savaşı yıllarına dayanan tarihî süreç içerisinde ele alırlar. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki gözleme dayalı gerçekçilik, 1940'lı yıllardan sonra özellikle Köy Enstitüleri'nde yetişen yazarlarla birlikte toplumsal gerçekçiliğe dönüşmeye başlamıştır. Köy hayatını merkeze alan "köy edebiyatı" özellikle 1950'li yıllarda Türk romanında ağırlıklı bir yer işgal etmeye başlamıştır. Abdülhak şinasi Hisar (1888–1963)¹, bu dönemde farklı tarzda kaleme aldığı tahkiyeli eserleriyle, döneminin hâkim edebiyat anlayışının dışına çıkarak kendine has üslûbuyla yeni bir tarz tahkiyeli eserlerin temsilcisi olmuştur.

Bu makalede, Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında kendine has tarzıyla önemli bir yer edinen Abdülhak şinasi Hisar'ın tahkiyeli eserleri olan *Fahim Bey ve Biz* (1941) *Çamlıca'daki Eniştemiz* (1944) ve *Ali Nizami Bey'in Alafrangalığı ve Şeyhliği* (1952) adlı eserlerinin "tür" sorunu ele alınmaktadır. Hisar'ın tahkiyeli eserlerinin konusunu, çocukluğunu ve ilk gençlik yıllarını geçirdiği İstanbul hayatından alması, eserlerine bir "hatıra" üslûbu katmıştır. Bu durumda adı geçen eserlerin türünün, "roman-hikâye-hatıra" arasında gidip gelen bir "anlatı" olduğu meselesi ortaya çıkmaktadır. Edebiyat ve edebî metinlerle ilgili kimi kaynaklarda, daha önce Hisar'ın tahkiyeli eserlerinin "tür"ü konusunda bir belirsizliğin olduğuna değinen çalışmalar mevcut olmakla birlikte; makalemiz, bu meseleyi eserler üzerinde örnekleriyle açıklamaya çalışmaktadır. Çalışmamız, bu konuya mütevazı bir katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Makalenin birinci bölümünde Hisar'ın farklı tarz ve üslûbuyla yaşadığı dönemin hâkim edebiyat anlayışı içerisindeki yerine kısaca değinilmektedir. Aynı bölümde Hisar'ın eserlerinin tür problemini de beraberinde getiren, tahkiyeli eserlere karşı farklı bakış açısı üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde, yazarın söz konusu üç tahkiyeli eserindeki "tür" meselesi, eserlerden bizzat örneklerle yer verilmesi suretiyle başlıklar halinde incelenmektedir. Sonuç bölümünde de eserlerin incelemesine dayanarak eserlerin "tür"leri hakkında bir hükme varılmaktadır.

¹ Kaynaklar, Abdülhak şinasi Hisar'ın doğum yılı konusunda bir mutabakata varamamaktadırlar. Çoğunlukla 1888 yılına işaret etmekle birlikte 1887 ve 1883 yıllarını Hisar'ın doğum yılı kabul eden kaynaklar da vardır.

1. Abdülhak Şinasi Hisar'ın, Döneminin Edebiyat Dünyasındaki Yeri ve Tahkiyeli Eserlere Bakış Açısı

Abdülhak Şinasi Hisar; çocukluğu Servet-i Fünun, gençliği ise Meşrutiyet yıllarında geçmiştir ve tahkiyeli eserlerini ileri yıllarında kaleme almıştır bir yazarımızdır. İlk tahkiyeli eseri *Fahim Bey ve Biz*, kendisi 53 yaşındayken 1941 yılında yayımlanır.² Ardından *Çamlıca'daki Eniştemiz* (1944) ve *Ali Nizami Bey'in Alafrangalığı ve Şeyhliği* (1952) adlı eserleri yayımlanır.³ Hisar, bu eserlerine çocukluk döneminin hayatını aksettirmiştir. Söz konusu eserlerin Şinasi kadrosuna baktığımızda, yazarın çocukluğunun geçtiği XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başındaki, yani Osmanlı Devleti'nin bitiş yıllarındaki kişiler karşımıza çıkar.

Murat Belge, *Fahim Bey ve Biz* üzerine kaleme aldığı bir girişinde, romanın toplumsal olanıdan ziyade bireysel'e yöneldiğini belirterek Hisar'ın son derece bireyci bir yazar olduğunu altını çizdikten sonra; "Hisar bu tema'sını, insanların birbirlerini anlayamayacağı düşüncesini romanda sık sık tekrarlayarak, bugünkü bunalım edebiyatının ılımlı -ve felsefi olmayan- bir bağcısını yapıyor." (Belge 1998, 357) şeklinde önemli bir hükme varmaktadır. Hisar'ın özellikle 1960'lı yıllarda Türk romanının önemli bir damarını oluşturan ve bireysel bunalımı merkeze alan varoluşçu romanın iptidai bir numunesini ortaya koymasının üzerinde durulması gerekmektedir. Her şeyden önce Hisar, tahkiyeli eserlerinde yaşadığı dönemin insanını değil, hatıralarında kalan geçmiş zamanı ve o zamanın insanını anlatmıştır. Özellikle hayatının son zamanlarında yalnızlık ve nisbeten maddi sıkıntılar çekmiştir. Bu durum; yalnızca doğup büyümek, özel hocalardan ders alarak yetinmek, Galatasaray Sultanisi'nde okumak gibi çocukluğunun temel hususiyetleri bakımından Servet-i Fünun nesline ait bir hayat süren Hisar'ı çocukluk ve ilk gençlik çağlarının bu rüya âlemine, „mazi“ye, sevk eder. Mazi, Hisar için kaybolmuş bir cennettir. *Boğaziçi Mehtapları*'nda mazinin hayatında ne derece önemli bir yer tuttuğunu o, Göbe ifade eder:

"Mazi hepimiz için Âdem'in kovulduğunu hatırladığı Cennet'tir. Annelerimizin yüzleri ve muhabbetleriyle yoğrulmuş; çocukluğumuzun sevinçleri ve emelleriyle örülmüş bu mazi, ömrümüze ikide bir ahenklerini salan bu musiki, ruhumuza eski kuvvetlerinin yeni bir hamlesiyle esince duyduğumuz bahtiyarlık içinde anlarız ki mazinin sükûtu ve sesleri de, hüznü ve zevkleri ile günlümüzde hâlin gürültülerine ve hislerine her zaman galip gelecektir.

Herkesin dünyayı daha yeni gördüğü bu gençlik zamanlarını sevmesi ve mazinin böyle herkese hoş görünmesi mukadderdir. (...)" (Hisar 1942, 293)

Hisar, tahkiyeli eserlerinde ruh dünyasında çok özel bir yer tutan kişilerin hayatını anlatmıştır. Gımlerinden de anlaşılacağı üzere (Fahim Bey, Çamlıca'daki Eniştemiz, Ali Nizami Bey) portre biçiminde kaleme aldığı tahkiyeli eserleri esasında hatıra olarak yazdığını bizzat belirtir. "Bütün yazdıklarım hatıradır. Hatıralarımı yazarken roman aklıma gelmiyor. Samimi hatıralarımı, „hikâye“ adı ile ifade daha kolay geliyor. Roman, herkes tarafından bütün nüansları ile anlaşılmalıydı belki roman diyebilirdim." (Uysal 1961, 13)

Hisar, tahkiyeli eserlerinin merkez kişilerinin esas itibarıyla bizzat kendisinden bir parça ve çevresindeki kişiler olduğunu da Gücümlelerle zikretmektedir: "... Ben de Fahim Bey, Ali Nizami Bey ve hatta Çamlıca'daki Eniştemiz için de „benim“ diyebilirim... fakat bunlar hayatımda görmüş olduğum adamlardır. Bunları hikâye şeklinde anlatırken, isimlerini, hatta hayatlarının bazı kısımlarını, hatta yaşadıkları mahalleleri istediğim şekilde değiştirmiştir. Ben hikâye yazdım, tarihi hatıra yazmadım. Oksinin arasında büyük fark vardır." (Uysal 1961, 13)

² Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler* adlı eserinde, Hisar'ın yazı hayatına çok geç başlamasının onu hatıralarında kalmaya zorunlu kıldığını belirtir. Ahmet Hamdi TANPINAR, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul: 1995, Dergâh Yayınları, s. 122.

³ Yazıda her üç romanın da ilk baskıları esas alınmıştır.

Hisar'ın tahkiyeli eserleri, bilhassa kendisinin roman sanatı üzerine fikirleri bağlamında sürekli tartışılmalıdır. Her şeyden önce tahkiyeli eserlerine kendisinin bizzat „hikâye“ demesi⁴ ve bunların hatıralarından evrilerek yazılmış olması, onların roman-hatıra-hikâye arasında değerlendirilmesine yol açan bir tür sorununu beraberinde getirmesine neden olmuştur. Hisar, Kléber Hedens'in *Paradoxe sur le Roman* isimli ve dilimize Yağar Nabi tarafından 1961'de *Roman Sanatı* olarak tercüme edilen eserinin “Önsöz”üne yazdığı “Romana Dair Bazı Hakikatler” adlı yazısında, edebî eserlerin türlere ayrılmasının lüzumsuzluğunu şu sözlerle ifade eder:

“Halbuki edebî nevilerin tariflerine lüzumundan fazla kıymet vermemek lâzım geldiği, zira bunların çok kere müptedilere anlatılacak şeyleri kolaylaştırmak için kullanılan sathi birtakım kalıpları olduğu, yoksa, edebî nevilerin asıllarına eren bir inkişaf vardılar mı, kendi kabukları içine çekilmek yerine, birbirinin içine geçtikleri, binaenaleyh, çok kere indî kalan bu kaidelere riayet etmeğe fazla ehemmiyet vermenin mahzurlu olduğu kolayca kabul edilecek hakikatlerdendir.”⁵ (Haedens 1961, 4)

Aynı yazının devamında Hisar, romanın belirli bir kaide altına alınamayacağını şu cümlelerle zikretmektedir:

“Birçok karilerle edebiyatta büyük münekkitlerden sayılmıyan ve kendileri sanatkâr olmiyan birçok edebiyat münekkitleri ve hocaları „roman“ kelimesine de sırf kendilerine göre verdikleri mânâlar ve romana kendi bağlarına çizmek istedikleri kaideler yüzünden bu nazik edebiyat meselesinin mâruz bulunduğu zorlukları arttırarak zihinleri karıştırıp duruyorlar. Hepsisi de romanı kendi beğendiği bir formül içinde hapsedmek istiyor. Onu tarif edenlerden kimi kupkuru ve mutlaka muhavereli olmak şartıyla, baş, ortası ve sonu olan muayyen bir vak'ânın hikâyesi diyor, kimi ise „sosyal meseleler“i, „ma'î vicdan“ı, „gayri me'şur“u ve daha bilmem hangi korkulukları karıştırarak âdeta bir ilim ve fen eserini kasteden bir izaha kalkıyor. Fakat, romanın evvela bir sanat ve edebiyat meselesi ve eseri oluşunu ve olması iktiza edeceğini söylemek bu tefrit ve ifratçılardan hiçbirinin aklına gelmiyor.

Halbuki asıl ibda kabiliyeti olan sanatkârların hepsi de mutlaka kısmen yeni bir roman formülü bulur ve tatbik ederler. Her yiğidin bir yoğurt yeyiği olduğu gibi, her romancının da bir roman yazıdığı vardır. Bütün ormanlarda birbirine eğer ne ki dal, ne iki yaprak bulunmadığı gibi, bütün edebiyatta da tamamen aynı iki romancıya, tamamen eğer ki romana rastlanamaz.” (Haedens 1961, 6-7)

Görüldüğü gibi Hisar, sanatkârın bir ibda'ı (yaratma) olan her romanın beraberinde kendi kaidesini getireceğini söyleyerek romanı yekpare bir kurallar sistemine göre değerlendirmenin yanlış olacağını vurgulamaktadır. Bununla birlikte Hisar, romanın bir ilim ve fen kitabı gibi sosyal meseleleri ve ma'î vicdanı ele almasının gerekmediğini, ayrıca vakaya da ağırlıklı olarak yer verilmesinin önemli olmadığını belirtir.

Hisar'ın kendisinin bile tahkiyeli eserlerini, roman-hikâye-hatıra arasında gidip gelen bir belirsizlik içinde değerlendirmesi, aslında onun bu konuyu bir mesele olarak görmediğini ortaya çıkarmaktadır. Diğer taraftan, pek çok eleştirmen, Hisar'ın tahkiyeli eserlerini türü meselesine

⁴ Abdülhak şinasi Hisar'ın her üçü de Hilmi Kitabevi'nden yayımlanan *Fahim Bey ve Biz* (1941), *Çamlıca'daki Eniştemiz* (1944) ve *Ali Nizami Bey'in Alafrangalığı ve Şeyhliği* (1952) romanlarının ilk baskılarının hepsinin kapağında, roman isimlerinin altında „hikâye“ kelimesi yazmaktadır. Ayrıca Hisar, Sermet Sami Uysal'ın 1961 yılında kendisi üzerine yazdığı *Abdülhak Şinasi Hisar* adlı biyografi kitabı dolayısıyla gönderdiği mektupta; “Hayat olayları ve insan düşünceleri ile yuğurulmuş üç kitabı, roman sayılır. Ancak bu roman kelimesine, zaman ile, öyle bir takım mânâlar ve iddialar sinmiştir ki, bu yoldaki yazılarıma „hikâye“ demeyi daha kolay ve tabii buluyorum. Edebiyattan biraz nasibi olan herkes bunların birer roman olduğunu anlar.” sözleriyle eserlerinin roman addedileceğini; fakat kendisinin “hikâye” kabul edeceğini ifade etmektedir.

⁵ Alıntılarda metnin özgün yazımı gözetilecektir.

değirmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Fahim Bey ve Biz* dolayısıyla kaleme aldığı yazısında, eserin tasnifi konusundaki sıkıntısını Gücümleyle zikreder: "Fahim Bey ve biz'i okuduğum zaman ilk duyduğum Gü, -muharririn sanatı hakkında beslediğim devamlı takdir ve sevgi, tabî müstesna- bu kitabı tasnif etmekteki güçlüğü Gü oldu. Ona Güphesiz ki, roman diyemezdik. Hattâ bildiğimiz Gükline bir hikâye bile değildi; bununla beraber bu kitabı metodla yapılmıGbir röportaj veya anket addetmek, büyük fârika ve zenginliğini âdeta inkâr etmek olacaktı." (Tanpınar 1995, 408). Buna benzer Güilde, Nihat Sami Banarlı da *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde, Hisar'ın tahkiyeli eserlerinin türü konusunda *Fahim Bey ve Biz* hakkında Gühükme varmaktadır: "Roman sahasında ilk Gühretini Fahim Bey ve biz isimli eseriyle temin eden Abdülhak şinasi Hisar, kendisinin hikâye adını verdiği bu eserde – bize göre- hikâyeden çok, roman vasfı taGyan bir çerçeve içinde, (...)" (Banarlı 2001, 1261)

Hisar'ın tahkiyelerinde vaka ve çatıGnadan ziyade, durumun dikkatlere sunularak bir portre oluGurma gayreti hissedilmektedir. O, bu tavrıyla romanda vakanın önemsizliğini vurgulayarak edebiyat geleneğimize de atıfta bulunmuGve romanda üslubun ön planda olmasını savunmuGtur. "Bir romanın en büyük meziyeti „roman"a benzememesi ve bir roman olduğunu hatıra getirmemesi olacaktır. Bizim eski zevkimiz daha klasikti. Karagöz ve ortaoyununda „vaka" diye mühim bir Gü yoktu. Eserin asıl zarafetleri sade bir macera üzerinde sanatkârın tulûat ile yaptığı iGmelerdi. Millî ananemiz bize zorla aGlanmak istenen bu macera merakına üstündür." (Hisar 1943, 6)

gimdi, Hisar'ın üç tahkiyeli eserinin hatıra türüne ne derece yaklaGığını eserleri inceleyerek gösterelim.

2. Abdülhak Şinasi Hisar'ın Tahkiyeli Eserleri

2.1. Fahim Bey ve Biz

Hisar'ın 1941 yılında yayımlanan ilk tahkiyeli eseri *Fahim Bey ve Biz*, arzu ettiği baGarıya ulaGmayıp bunu hayalinde gerçekleGirmenin hazzını yaGyan Fahim Bey'in portresi niteliğindedir. Fahim Bey'in hayal âleminde sürdürmek istediğı bir hayat etrafında kurgulanan roman, Hisar'ın hikâye dediğı ve fakat hatırasını aktardığı bir eserdir. Cevdet Kudret, yazarın bu tavrıyla Türk romanında yeni bir çıkır açıldığını Gücümlelerle zikreder: "PeGin olarak haber verelim ki; Gimdiye kadar alıGığımız roman çeGkinden tamamen ayrı bir teknik, görüGve tahassüsle yazılmıGolan bu çok muvaffakiyetli eserle, Türk edebiyatında roman nev'i yeni bir merhaleye ulaGmıG bulunmaktadır." (Kudret 15 Ekim 1941; aktaran Uysal 1961, 120) Fahim Bey'in hayalleri vardır; fakat bunları gerçekleGirebilecek durumda değildir. Bir muamma yumağına dönüGm Fahim Bey, etrafındaki „biz" tarafından farklı Gükllerde değerlendirilir.

Fahim Bey, Bursa eGrafından birisinin oğludur. Galatasaray Sultanisi'ni bitirir. Bâbiâli'de maaGsz çalışır. Babasının gönlünü hoGtutmak için bütün odaları boGperdesiz ve eGyasız bir konak kiralar. Burada bütün gün keman çalar. Bir gün Londra Büyükelçiliğı'ne üçüncü kâtip olur. Güni fazla önemseydiğı (!) için ömür boyu giyip eskitemeyeceğı kadar elbise sipariG verir. Kendisini damat etmek isteyen itibarlı aileleri reddedip orta hâlli bir ailenin kızı olan Saffet Hanım'la evlenir. 1908'den sonra memleketteki "teGebbüs-i Gâsi" modası gereğı hariciyedeki görevinden ayrılarak Bursa Ovası'nda pamuk yetiGirmeyi planlar. Bunun için sermaye sahibi arar; fakat imtiyazı olmadığı için sermaye sahipleri bunun bir hayalden ibaret olduğu hükmüne vararak vazgeçerler. Fahim Bey, artık hep bu hayalin peGinden koGm. Bir gün hayalinin gerçek olması ihtimaliyle Grket yönetimine hazırlıklı olmak için Galata'da Arslan Han'ında bir yazıhane kiralar ve burada bir Grket varmıGgibi düzenli olarak buraya gelir gider. Hayalî Grket adına hayalî alıGveriGer yapar, dosyalar tutar, defterler doldurur, mektuplar yazar. Yıllar böyle geçer ve Fahim Bey, hayalinin gerçek olması için ümidini bir rüyaya bağlar. Rüyayı çevresindekiler hayra yorar(!) Yazıhanenin kirasını

ödeyemeyen Fahim Bey, taçınmak zorunda kalır ve yazıhanedeki bütün hayalî içeri bir dostu tarafından öğrenilir, etrafındaki „biz“ grubu Fahim Bey’in delirmiğ ödüğüne hükmeder.

Klasik tarzda çatıların iç içe girdiği olay örgüsüne dayalı bir kurgusu olmayan eser, merkez kiğiFahim Bey’in karısıyla geçen hayatının anlatıcı, anlatıcının babası ve „biz“ diye ifade edilen çevre tarafından nasıl algılandığı üzerine kurulmuştur. Fahim Bey, hayatı o kadar „iç“te yağı ki dıGayansıttıkları kendisi hakkında belirgin bir fikir sahibi olunmasına mâni olur; zira eserdeki „biz“ topluluğuna mensup herkes onu farklı farklı yorumlar. O kadar ki anlatıcı konumundaki Hisar’ın bile onun hakkındaki düğünceleri zamana bağlı olarak değışir. Fahim Bey, Hisar’ın babasının okul ve gençlik arkadağıdır (Hisar 1941, 12). Anlatıcı, önce babasından dinledikleri, daha sonra da babasının tanığırtması neticesinde kendi gözlemleriyle Fahim Bey’i anlatır. Yakup Kadri, hatıralarında; „Fahim Bey’i, romanda çalarsaat meraklısı olarak gösterilen hanımıyla birlikte tanıımığım. Bu, Fatin Bey adında sanırım, vaktinden önce emekliye ayrılmığıbir memurdu.” (Karaosmanoğlu 1969, 304) diye ifade eder.

Fahim Bey’in II. Meğutiyet’in ilanından sonra doğan „teğebbüs-i ğahsî” modasından yararlanarak hariciyedeki ğinden ayrılıp Bursa Ovası’nda pamuk „zeriyyatı” ğne teğebbüs etmesinin anlatıldığı bölümde Hisar; „Ben de, altın madenleri keğfetmek ister gibi, temsil ettiğı sermayeye yüksek kârlı ğğır arıyan bir Fransız ğğadamının yanında çalığıyordum.” (Hisar 1941, 82) sözleriyle kendi ğahsî hayatından da kısa bir kesit sunmuğıtur.

Eserde, kimi bölümlerin ilk cümlelerinde eserin anlatımını hatıra türüne yaklağıran ğı cümledeki gibi belirgin bazı ifade tarzları vardır: „Bu, her ğğın ciddiye alındığı, biraz bilgi ile bir hayli malûmatlı geçinildiğı ve biraz malûmatfüruğğun da insana muhitinde bir âlim ğğoheti temin ettiğı zamanlardı.” (Hisar 1941, 72).

Yine aynı tarzda eserde hatıra üslubu sezdirenen ve eserin anlatıldığı dönemin sosyo-ekonomik özelliklerine dair bilgilerin dikkate sunulduğu ğı cümlelere de rastlarız: „Bu, meğutiyetin ikinci ilâniyle bağıamığıbir „teğebbüsü ğahsî” modasının devam ettiğı, o vakte kadar devlet kapısına bağlanıp bir maağı geçinmeyi dileyen bir çoklarının bu havaya uydukları ve artık refahlarını devlet kapılarının haricinde aramıya heves ettikleri zamanlardı.” (Hisar 1941, 82) Dönemin sosyal hayatının bir yönünü ifade eden ğı cümleler de âdetâ bir hatıra metniyle karğı kariya olduğumuz izlenimi vermektedir: „Bu, gece yatısı misafirliklerinin âdet olduğu, akğamları evlerimize dönünce hiç beklemediğimiz misafirlerin gelmiğolduklarını öğrendiğimiz ve evimizin havasını biraz kendilerine göre tâdil edilmiğbulduğumuz zamanlardı.” (Hisar 1941, 94) „Bu, daima güneğ teveccüh eden bir saatin kullanıldığı, onun battığı anın tam on iki sayıldığı ve akğam ezanı bağıadı mı saatlerin on ikiye ayar edildiğı zamanlardı.” (Hisar 1941, 41)

Zamanın değışiminin Fahim Bey ve anlatıcı üzerinde çok önemli bir yer tuttuğı eserde, aynı kalıp cümlelerle âdetâ hatıra türüne has birtakım ifadeler gözler önüne serilmektedir. Hisar, eserin sonlarına doğru, sanki Fahim Bey’te alâkasını koparır ve zamanın değışimi üzerine uzun uzadıya düğüncelerini sıralar.

2.2. Çamlıca’daki Eniştemiz

Hisar, 1944’te kaleme aldığı *Çamlıca’daki Eniştemiz* adlı eserinde yine eserin isminin atıfta bulunduğu üzere halasının kocası olan ve ailede „deli eniğ” diye tanınan Hacı Vamık Bey’in portresini dikkatlere sunmaktadır. Hacı Vamık Bey’in hayatının pek çok tarafı anlatıcının hatıralarına dayanarak epizotlar hâlinde nakledilmektedir. Son dönem Osmanlı aristokrasisine mensup bir ailenin hayatını anlatan eserin olay örgüsü, merkez kiğiHacı Vamık Bey’in ailesindeki ve iletiğm hâlinde olduğu diğerk kiğlerle iliğksinin anlatıcının perspektifine göre düzenlenmesine dayanmaktadır. XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın bağıarındaki ğstanbul ve Çamlıca hayatının bütün renkleri içerisinde anlatılan Hacı Vamık Bey’in macerası, kısaca ğı ğkilde geliğı:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Hacı Vamık Bey, defterdarlık, mutasarrıflık ve valilik görevlerinde bulunmuş bir Osmanlı bürokratıdır. Karısı, kızı ve köğün hizmetkârlarıyla birlikte Çamlıca'da kökte yaşamaktadır. "Deli eniçe", aceleci, dağınık, kıskanç, narsist, gereksiz eşyalar biriktiren, mübalağacı, Güpçeci, hayal içinde, ağı heyecanlı, çocuk ruhlu, hurafelere dayalı bir dinî inancı olan ve ayrıca, poker oynarken kalkıp namaz kılmak gibi „garip huyları“ olan bir adamdır. Çok güzel yemekler yapar; hayata bağlı, keyifli, ama dengesiz, karısıyla iyi geçinemeyen, çocuk ruhlu biridir. Tam bir garklı olan deli eniçe Arabistan taraflarındaki memurluklarında rüçet ve halka zulüm gibi suçlardan azledilir; ama babası Hacı Râkım Efendi'nin „Yıldız“ nezdindeki imtiyazı sayesinde tekrar görev alır. Saray ve çevresine dair sürekli korkular yazar. Babasının sağlığında bir mirasyedidir. II. Meçutiyet'in ilanıyla Basra Valiliği'ndeki memuriyetinden azledilir. Dengesizliklerine ve aça kaçamaklarına dayanamayan karısı kendisini terk eder. Kökte hizmetkârlarla yalnız yaşamaya başlayan deli eniçe için artık farklı ve zor bir hayat yazar. Son yıllarında cinselliğe düğünlülüğü artan deli eniçe, değışik vesilelerle kökte kadınlar, kızlar getirir. Yıllar geçtikçe deli eniçe yalnızlaşır ve kökü satıp İstanbul'da oturmak ister. Koca kökte tek başına kalan deli eniçe hastalanır ve ölür.

Klasik tarzda olay zincirlerinin yer almadığı eserde anlatıcı, yine Abdülhak şinasi Hisar'dır. Eserde "deli eniçe"nin portresi sunulmakla birlikte, söz konusu devrin bütün bir hayatı olanca canlılığıyla dikkatlere sunulur. Hisar, çocukluğunun Çamlıca semtini, bütün bir tabiatı ve yantısıyla ele alır. "Deli eniçe"nin ve ailesinin diğer kişilerinin anlattıklarını "deli eniçe"nin yantısı üzerinden hatırasını oluşturan kesitler biçiminde anlatır.

Fahim Bey'e göre aileden biri olan Hacı Vamık Bey -"deli eniçe"- yaşamı ortak anların fazlalığına paralel olarak daha tafsilatlı ve duygu dolu anlatılır. Eserdeki kahramanlarını bizzat hayatında yer eden kişilerden seçen Hisar'ın kahramanları, başla bir eserde de karımıza çıkabilmektedir. Bu da bizi, eserlerine konu olan şahısların itibarı şahıslardan ziyade gerçek oldukları sonucuna götürmektedir. Mesela Fahim Bey'i Hacı Vamık Bey'le tanışk buluruz: "Peynir gelince tanıdığımız bir Fahim Bey budalası alafranga peynir yiyeceğim diye kokmuş peynirleri yiyedursun..." Benzer şekilde, romanın ilerleyen sayfalarında Fahim Bey'in kendisini „rüçet almakla itham ettiğini“ söylediğini ve ölüm döğünde anlatıcıya „Fahim Bey'i hiç sevmediğini“ söylediğini görmekteyiz. (Hisar 1944, 108). Eserin kimi yerlerinde Hisar, kişisel hayatına dönerek "deli eniçe"sinin kendisi üzerindeki tesirinden bahseder. "Çe deli eniçemiz de bana bunlardan biri olmuştu. Bu sözleriyle bana hayatımın sayılı nimetlerinden birini vermiş oldu. Öyle ki bu deliğnen adama karşı hayattaki borcumun ve minnettarlığımızın büyüklüğünü duyuyorum. Çünkü bu bilgin değil, bilgic, ağırbaşı değil hoppa ve şir dostu değil düğmanı olan adam, bana, sözleriyle, Galatasaray'daki hocalarımdan ve kitaplarını okuduğum muharrirlerden daha büyük bir istifade temin etmiş oldu." (Hisar 1944, 245).

Hisar, eseri vücuda getirme sürecinden ve "deli eniçe"sinin uykusuzluğundan bahsederken romanda anlattıklarının aslında „hatıra“ olduğunu Gücümlelerle açıkça zikretmektedir: "Ben de, mademki uyuyamıyorum, bu hatıralarımı yazmak için yarını neden bekleyeyim ve niçin bu satırları şimdiden yazmıyayım? Çe, eniçemizin âdetine uyarak, ben de lambamı yakıyor ve onun hatırladığım bu huyunu tesbit etmek için de, bu satırları, düğündüğüm gibi, şimdi yazıyorum!" (Hisar 1944, 138).

Turgut Uyar da *Forum* dergisinin 1 Mart 1957 tarihli sayısında, *Çamlıca'daki Eniştemiz*'in türünün roman ya da hikâye olmadığını belirtir; fakat ne olduğunu da söylemeyerek Gü değerlendirmede bulunur: "Ağış yukarı *Fahim Bey ve Biz* dğındaki bütün yazdıkları onun, artık özlemine çektiği dünyayı anlatmasına birer bahanedir. Belki Abdülhak şinasi Hisar'ın suçu yalnız bu kadarcıktır. O dünyanın özlemine çekmek. Bu kadar, *Çamlıca'daki Eniştemiz* bahanedir. Kitap ne romandır ne de hikâye. Öyle bir kitaptır." (Uyar 1 Mart 1957; aktaran Uysal 1961, 120)

Esere hatıra üslûbu katan bir diğer unsur da özellikle “o zamanlarda...” diye bağayan ve geğmiğzamanın bir hususiyetini gözler önüne seren cümlelerdir. “O zamanlar daha atlar, arabalar devriydi.” (Hisar 1944, 77).

2.3. Ali Nizami Bey’in Alafrangalığı ve Şeyhliği

Hisar’ın son tahkiyeli eseri *Ali Nizami Bey’in Alafrangalığı ve Şeyhliği* (1952), özellikle Ali Nizami Bey’in etrafındaki hanımlara ait birtakım rivayetlere dayanarak ve eserin anlatıcısının kendisinin Ėahit olduğu birtakım tecrübeler etrafında Ali Nizami Bey’in biyografisinin kaleme alındığı bir eserdir. Eser; adına atfen, Ali Nizami Bey’in birbirine tamamen zıt Ėıkilde yağadığı önce alafrangalık ve sonra „Ėeyhlik“ dönemlerine ait rivayetlerin kronolojik olarak anlatılmasıyla eserin merkez kişisinin zıtlıklarını vurgulamak için kurulmuş bir olay örgüsüne sahiptir. Bu eserde de klasik romanın olay örgüsüne has çatığımlarla karĖılaĖınamaktayız. Ali Nizami Bey’in portresinin dikkatlere sunulduğu eserde anlatılanlar kısaca Ėöyledir:

Hisar’ın babasının “Ėimdilik Ėansı pek yerinde olan Ėımarık bir mirasyedi” ve “insolent bir züppe” diye tabir ettiği ve gösteriğmeraklısı, mürif, hoppa, ağrı derecede alafranga bir hayat süren Ali Nizami Bey, etrafına duyarsız, parayla alâkası zayıf, etrafını önemsemeyen “genç, güzel ve sıhhatli” olanı sevmesiyle zevkine göre yağayan birisidir. Kumara düğkündür. Resim meraklısıdır. Evinde meğhur ressamın resimleri vardır. Alafranga müziğe düğkündür ve köğüne Profesör Lange’nin orkestra takımını, meğhur piyanist Profesör Hegyei’yi bile getirerek müzik ziyafeti verdimiğtir. Elde ettiklerinin keyfini duymak yerine, elde edemediklerine hayıflanmaktadır. Doyumsuzdur. Babasının servetiyle alafranga bir hayat süren Ali Nizami Bey, babası ölünce ondan ayrı yağayan kardeğyle mirası bölüğür, kendi payını harcar, yüksek faizli borĖlara girer ve bütün servetini tüketerek „apopleksi“ olur, hastalanır. Bu dramatik değiğim sonucunda Ėamlıca’nın Karacaahmet Mezarlığı’na bakan bir sırtında „camları kırık, bacası yıkık“ bir ev tutmuş ve burada güya bir tekke, bir Bektağîtekkesi açmış vaziyette kendini Bektağîbabası olarak görür. Ėamlıca’da „hanıkah“ dediği bu tekkenin tek müridi Ėimdilik Lala Hüseyin AĞa’dır ve anlatıcının deyimiyle “Don Kiğ ve Ėanso PanĖa” gibi yağırlar. Hisar’ı da bu „hanıkah“a davet eder. Muhakeme yeteneğini kaybeder, gittiği yerden dönemez ve misafirliğe gittiği evlerde hırsızlık bile yapar. Ailesindeki herkes kendisine sırt çevirir. Hisar, bir gün kendisini orada ziyaret eder. Artık o „huzur“a kavuşmuş Ėır. Anlatıcı, onun son hâlini Ėöyle tasvir eder: “Ali Nizami Bey, vaktiyle, maddî bir bolluk içindeyken, yoksulluğunu ĖektiĖi nice nimetlere, asıl Ėimdi, her Ėeyden maddeten mahrum kaldığı bu zamanlarda konmuş; bütün o eski servet ve ihtiğamını kaybetmiş olan bu adam, vaktiyle bin zahmetle kovaladığı, aradığı fakat bir türlü bulamadığı, elde edemediği sükûna, rahata ve saadete asıl Ėimdi kavuşmuş Ėı.” (Hisar 1952, 94). Ali Nizami Bey, dengesini daha da kaybeder, tımarhaneye kapatılır, hapsedilir ve nihayet ölür.

Eserde, anlatıcı konumundaki Hisar’ın, „Ali Nizami Bey’in paraya karĖıkayıtsızlığı“, „hizmetĖisi Mari’nin üzerindeki değerli Ėeyleri her gün ağırması“, „Ali Nizami Bey’in annesine dair hatıraları“, „yağadığı zamanın kibrit kutularıyla ilgili hatıraları“, „Hisar’ın babasının Ali Nizami Bey ile ilgili hatıraları“, Ali Nizami Bey’in „kumarbazlığı ve o dönemde yaygınlaşan kumar hayatı“, „resimleri ve bir resmi üzerine düğümleri“, „Ėiçek merakı üzerine hatıraları“, „kuğara, bilhassa tavus kuğuna olan merakıyla ilgili hatıraları“, „avcılığıyla ilgili hatıraları“, „at, araba, koğummerakı üzerine hatıraları“, „kadın ve macera merakına dair hatıraları“, „komĖuluk iliğkileri ve yalıdaki mâğıkuna gidip gelmeleri üzerine macerası“ gibi neredeyse bağıklar halinde, Ali Nizami Bey’in değiğik yönleri üzerine hatıraları anlatılmaktadır.

Ali Nizami Bey, Hisar’ın annesinin uzaktan büyük halası olan Hatice Hanım’ın (HatĖanımefendi) oğludur. Yakup Kadri de Ali Nizami Bey’in itibarî birisi olmadığını vurgulamak için; “Bir vakitler Sütlüce Bektağ dergâhında rast gelip tanıdığım Ėhami Bey adında bir adamdır.” (Karaosmanoğlu 1969, 304) der. Hisar, çocukken onun hakkındaki bilgileri evdeki hanımların

anlattıklarından edinmiştîr. Eserde, Ali Nizami Bey'in „hikâye"lerinin arasına Hisar'ın kişisel hayatı da serpiştirilmiştir. Yazar, önceki tahkiyeli eserlerinde olduğu gibi, daha ilk cümleden itibaren esere tam bir hatıra üslûbuyla başlar. Ali Nizami Bey'in köğküne gelinceye kadar köğkün bulunduğu Nizam Caddesi (Büyükada), Hisar'ın bizzat çocukluğunun geçtiğı mekânlardan birisi olarak biraz da özlemle yâd edilen bir edayla çok canlı bir tablo titizliğiyle dikkatlere sunulmaktadır:

“Benim çocukluğumda İstanbul'un zaten nisbeten serbest yerlerinden biri olan Büyükada'nın Nizam Caddesi de ğk ve en alafranga semti sayılırdı. Bu yol üstünde, sahiplerinin isimleri o devirde ağızlardan düğniyen ve gazetelerden eksik olmıyan yerli ve yabancı birçok zenginlerin küçük, büyük bahçeler içinde ve birbirinden daha süslü, daha gösteriğ köğkleri sıralanırdı. Öyle ki, bunların önünden geçerken cadde sanki gittikçe hem daha nazlı, hem daha rahat bir kıvama erişirdi.” (Hisar 1952, 7)

Hisar, eserde anlattıklarının bir hatıra olduğunun altını çizercesine çocukluğunda, Ali Nizami Bey'in hafızasında kalmığbiri olduğunu yıllar sonra; “... bir servet ve asalet züppesi olarak Ğöhret kazanmığolan Kont Boni de Castellane'in gördüğüm resimlerine benzediğine de dikkat etmiğim.” (Hisar 1952, 67) diyerek belirtir. Ali Nizami Bey'in alafrangalığının anlatıldığı ilk bölümün sonunda Hisar, eserin anlatıcılığından sıyrılarak kendi kişisel hayatına döner ve bu ilk bölümde anlattıklarını çocukluk yıllarının “sathî malumatları ve gülünç teferruatları olarak niteler. Galatasaray Sultanisi'ne girdikten sonra artık Büyükada'da Ali Nizami Bey'in Nizam Caddesindeki köğkünü unuttur gibi olduğunu, O'nun çocukluk zamanında kalarak o dönemle birlikte geçtiğini, Galatasaray Sultanisi'ne O'nun iki oğlunun devam ettiğini; fakat imkân varken babalarıyla ilgili O'ndan hiç haber almadığını belirtir. Ali Nizami Bey'in tam zıt yönde bir değışimle „Ğöğhlik" döneminin kendi kişisel hayatının Galatasaray Sultanisi'ndeki yıllarına tekabül ettiğini ise Ğucümlerle dile getirmektedir: “O vakitler, (...) gece yatılı bulunduğum Galatasaray Mektebinden çıkmığolduğum bir hafta tatili günü, Köprü üstünde, bölümlü bir Bektağitacı ve siyah bir cübbe giyen kısa boylu, pembe yüzlü, iri gözlü birisinin Ali Nizami Beye pek benzediğini -aman Yarabbi! Gözlerime inanamıyordum- Ali Nizami Bey'in kendisi olduğunu görünce duyduğum hayreti tasavvur edebilirsiniz!” (Hisar 1952, 74)

Yine bu eserde de hatıra üslûbu ifade eden ve “o zamanlarda...” diye başayan cümlelere sıkça rastlarız: “O zamanlarda kumar iptilasıyla tanınmığnice insanlar bulunurdu” (Hisar 1952, 22), “O zamanlarda, yemekten sonraları, hepimiz arasına, akide Ğkerleri gibi mümkün mertebe tatlı sözler söylenmesi âdetti.” (Hisar 1952, 79)

3. Sonuç

Abdülhak şinasi Hisar'ın tahkiyeli eserleri üzerine yaptığımız inceleme sonucunda, gerek kendisinin romana bakığaçısından kaynaklanmak üzere gerekse eserlerinde ele aldığı konular ve üslûbu dolayısıyla tahkiyeli eserlerinin “tür”ü konusunda bir belirsizliğin olduğu gerçeğı ortaya çıkmaktadır. Hisar'ın, adı geçen eserleriyle, döneminin roman tarzı ve zevkinin dığında bir edebi anlayığ tercih ettiğı genel bir kabuldür. O, eserlerini hayal dünyasından ziyade hatıralarına dayandırmığtır. Çocukluğunda yoğun bir Ğkilde içinde yaşadığı sözlü kültürün çokça etkisinde kalan Hisar, üç eserini de bir hatıra türü tarzında kaleme almığtır. Tahkiyeli eserde klasik vaka zincirini önemseyen yazar, geçmiğte hayatında yer alan kişilerin portrelerini merkeze alarak eserlerini kurgulamığtır. Hisar için asıl önemli olan, romanı diğer türlerden ayırarak modern anlamda farklı bir tür hâline getiren teknik özellikler değil, onu „edebî" kılan ve ona âdeta bir Ğir hüviyeti veren sözcük seçimi, ahenk gibi üslûba dayalı unsurlar bakımından yetkinliğidir. Hisar, bunu Ğucümleriyle ifade etmektedir: “Romanda esas vaka değil, şahıs, muhit, cemiyet, hayat, his ve fikirdir. Vaka bunları duyurmağa yarıyan diğer bir vasıtaadır.” (Hisar 5 Eylül 1943, 6). Bu noktada, Hisar'ın eserlerinde tür kavramını önemsemediğı çıkarılabilir. Hisar'ın adı geçen

eserlerinin türü ne olursa olsun, bu durum onun dönemine farklı bir roman anlayışı getirdiği ve günümüzde „anlatı“ olarak ifade edilen türün daha o dönemden çok nadide ve nev’î şahsına münhasır örneklerini verdiği gerçeğini ortadan kaldırmaz.

KAYNAKÇA

- BANARLI, Nihat Sami, (2001). **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara: MEB Yayınları.
- BELGE, Murat (1998). **Edebiyat Üstüne Yazılar**, İstanbul: Çetivim Yayınları.
- HAEDENS, Kléber (1961). **Roman Sanatı**, Çev.: Yağar Nabi, İstanbul: Varlık Yayınları.
- HİSAR, Abdülhak şinasi (1941). **Fahim Bey ve Biz**, İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- HİSAR, Abdülhak şinasi (1942). **Boğaziçi Mehtapları**, İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- HİSAR, Abdülhak şinasi (1943). “Edebiyatta Roman”, **Ulus**, 5 Eylül 1943.
- HİSAR, Abdülhak şinasi (1944). **Çamlıcadaki Eniştemiz**, İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- HİSAR, Abdülhak şinasi (1952). **Ali Nizami Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği**, İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri (1969). **Gençlik ve Edebiyat Hatıraları**, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1995). **Edebiyat Üzerine Makaleler**, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- UYSAL, Sermet Sami (1961). **Abdülhak Şinasi Hisar**, İstanbul: Sermet Matbaası.



YENİNİN İÇİNDE ESKİ: TANZİMAT DÖNEMİ ROMANLARINA DİVAN ŞİİRİNİN YANSIMASI

*Nilüfer İLHAN**

ÖZET

Osmanlı devletinin yeni bir medeniyet dairesi olan Batı medeniyetinin üstünlüğünü kabul ettiği dönem olarak bilinen Tanzimat; siyasi, sosyal ve edebî sahada köklü değişikliklerin yaşanmasında bir miladı oluşturur. Dönemin aydınları da yeni medeniyetin değerlerini toplum yaşamında uygulamaya çalışırken genellikle ya bir düalist tavır ya da bir hesaplaşmayla bu işe girişmişlerdir. Edebî sahada ise, hesaplaşmanın Divan şiirinden başladığını ve bu şiiri eleştirerek yeni bir edebî anlayışın ortaya konulduğunu söylemek mümkündür. Divan şiirinin sosyal meseleleri anlatmaktan uzak durduğu, dilinin mübalağalı ve anlatımının da soyut olduğu ileri sürülerek, yeni yaşam tarzına bu şiirin cevap veremeyeceği çeşitli türlerin yardımıyla gösterilmeye çalışılmıştır. Tanzimat'la birlikte Batı'dan yapılan çevirilerle toplum hayatında varlığını gösteren ve yeni yaşam tarzının tercümanı şeklinde düşülen romanda da söz konusu eleştiriler somutlaştırılmış; yeninin içinde Divan şiirinin nasıl algılandığı ortaya konulmuştur. Başta Namık Kemal olmak üzere, diğer Tanzimat sanatkarları da romanlarında Divan edebiyatı türlerinden mesnevi, kaside ve gazelle ortaklık kurmakla birlikte, bu türlerde olmayan yeni anlatım tekniklerini de uygulamışlardır. Bu şekilde Divan şiiri, hem bir geleneğin parçası, hem de geleneğe eleştirel bir şekilde bakan zihinlerin ürünleri olarak yeninin içinde yer almıştır.

Bu çalışmada, sade bir dille toplum gerçeklerini anlatmaktan yana olan Tanzimat sanatkarlarının Divan şiiriyle ilgili görüşlerine yer verildikten sonra, romanlarda bu görüşlerin ne şekilde yansıdığına cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, roman, Divan şiiri, eleştiri.

THE PAST IN THE NEW: REFLECTION OF THE DIVAN POETRY TO THE TANZİMAT PERIOD NOVELS

ABSTRACT

Tanzimat, known as the period in which the Otoman Empire acknowledged the superiority of the West civilization which is a new civilization circle, constitutes a milestone in the occurrence of radical changes in political, social and literal field. The intellectuals of the period, while trying to implement the values of the new civilization in

* Yrd. Doç. Dr. Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: nilufer_-ilhan@hotmail.com

public life, started this task with either a dualist attitude or a confrontation in general. It is possible to say that the confrontation in literal field began with Divan poetry and new literal conception was put forward by criticizing this poetry. It was suggested, with the help of varios genres, that Divan poetry with its exaggerated narration, pompous language and cautious standing towards telling social issues would not be able to respond to the new life style. This criticism was embodied in novel which showed its presence in public life through translations from the West with Tanzimat and which was thought as the interpreter of the new life style; how Divan poetry was perceived in the new was shown. Namık Kemal being the prominent, other Tanzimat artists not only formed partnerships with such Divan literature genres as mesnevi, eulogy and ode but they also applied new narrative techniques which were absent in these genres. By this way Divan poetry had a place in the new both as a part of a tradition and as products of critical minds towards the tradition.

In this work, after the views of Tanzimat artists about Divan poetry who supported narrating society's truths in a plain language were revealed, answer was seeked to how these views were reflected in novels.

Key Words: Tanzimat, novel, Divan poetry, criticism.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin yüzyıllardır mücadele içerisinde bulunduğu Batı medeniyetinin 19.yy'da bilim ve teknikte göstermiş olduğu üstünlüğü kabul ettikten sonra, bu üstünlüğü takip etmek ve toplum yapısında da bir reforma gitmek için ilan ettiği Tanzimat, siyasî, sosyal ve edebî yaşamda köklü değişikliklerin yaşandığı bir miladın adıdır. Bu dönemde Osmanlı Devleti, birçok alanda geri kaldığını ve geciktiğini anlayarak, aradaki mesafeyi kapatmak için hızlı bir şekilde Batılılaşma sürecine adım atmıştır.¹ Böylece bir Doğu medeniyeti olan Osmanlı, yönünü Batı medeniyetine çevirmekle, yeni bir medeniyet dairesine girdiğini bütün dünyaya duyurmuş olur. Öncelikli olarak reformlar, askerî sahada yoğunlaşmış; ordunun yeniden yapılanması ve güçlenmesi için birtakım önlemler alınmıştır. Batı'yla temaslar arttıkça, askerî sahada görülen yenilikler ve değişiklikler ekonomik, sosyal ve kültürel hayata da sirayet ederek zihniyet değişiminin gerçekleşmesine yol açmıştır. Bu zihniyet değişimi beraberinde, “*asırlarca alışılmış olan Doğulu değer hükümlerini, hayata ve dünyaya bakış tarzını bırakıp onların Batı dünyasındaki karşılıklarını alarak benimseme[yi] gerek[li] kılmuştur*” (Akyüz 1995, 8).

Siyasî ve sosyal alanda görülen reformlar, Tanzimat'ın ilanından yirmi yıl kadar sonra (1859) edebî sahaya da yansyarak, Batılılaşma sürecinde en son düşen kale olan edebiyatı da tesiri altına almıştır. Edebiyatın bu düşüşe direnmesinde, çok köklü bir şiir geleneğinin şüphesiz etkisi olmuştur. Ancak Divan şiiri, 18.yy'da Şeyh Galip'le çıkılabilecek en son noktaya kadar çıkmış, sonrasında bir gerileme ve ardından da bir tıkanmanın kısılcı altına girmiştir. Her ne kadar, 19.yy'da Divan şiiri geleneğine bağlı olan ve birtakım yenilikler peşinde koşan Encümen-i Şuârâ adı verilen şairlerin yapmaya çalıştığı uğraşlar da, bir kısır döngü içerisinde olan Divan şiirine yeni bir çıkış yolu açamamıştır.

¹ Doğu toplumlarının Batı karşısındaki gecikmişliği ve bu gecikmişliğin oluşturduğu travma için bkz, Daryush Shayegan (2010), *Yaralı Bilinç/ Geleneksel Topumlarda Kültürel Şizofren*, İstanbul: Metis Yayınları.

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte, Batı'daki bilim ve tekniği öğrenmesi için Avrupa'ya gönderilen gençlerin oradaki edebiyatı tanınması ve ardından da bu edebiyata ait çeviriler yapmasıyla Divan şiiri, yeni bir zihniyetin ürünü olan eserlerle karşı karşıya gelir. Bu yeni şiirin yerleşmesi ve tutunması için de, Divan şiirine karşı şiddetli bir hücum başlar. Çünkü, Tanzimat yazarları, yeninin kurulması için "baba" metinler olarak kabul edilen Divan şiirini öldürmek zorunda kendilerini hissederek. Harold Bloom, *Etkilenme Endişesi* adlı kitabında, her şairin büyüyelemek için babasını yadsımak, giderek onu öldürmek zorunda olduğundan bahseder. Ona göre edebiyat tarihi, Freud'un oedipus kompleksini haklı çıkaran metinlerle doludur (2008, 91). Tanzimat edebiyatına da bu bağlamda bakılacak olursa, yazarlar başlangıçta toplumun ahlâk, felsefe ve din anlayışına karşı yöneltmedikleri eleştirilerini, Divan şiirine karşı yönelterek babalarla oğulların çatışmasına yol açmışlardır. Ahmet Hamdi Tanpınar, bu eleştirilerde Divan şiirinin hayal dünyasının ve mücerret dilinin çıkış noktası olduğunu şu sözlerle ifade eder: "*Eski şiirin, Tanzimat'tan sonra üzerinde en fazla durulan ve tenkit edilen tarafı, şüphesiz ki, hayâl dünyasıdır. Şiirimizde birdenbire bir bütün halinde görülen ve o kadar zevk değişikliğine rağmen asırlarca devam eden bu hazır hayallerin, değişmez sembolü ve çok renkli hususi bir dil yarattığı muhakkaktır. Fakat daha dikkate değer tarafı mücerret dille muayyen bir güzelliğin muayyen bir şekilde övülmesi, hatta muayyen bir aşk tarzını bize vermesidir*" (1988, 5). Bu noktada Divan şiirinin karşısına, yepyeni fikirlerle çıkan ve bu fikirlerin yerleşmesini sağlayan kişi olarak ilk önce İbrahim Şinasi görünür. Şinasi'nin, 1859'da çevirdiği Fransız klasik ve romantiklerinden etkiler taşıyan *Tercüme-i Manzume* adlı tercüme eseri, gerek dil gerek şekil bakımından Divan şiirinden çok farklı bir edebî eğilimi göz önüne getirir. Aynı zamanda, Şinasi'nin Mustafa Reşit Paşa'ya sunduğu dört kasidesi de adı kaside olmakla birlikte, klasik kasidelerden hacim ve muhteva bakımında ayrılır. "*Hatta söz konusu kasidelerden birinde [Şinasi'nin] neredeyse bütün kıyas unsurlarını Kur'an, İslâm dini, Hz. Peygamber ve onun sünnetine ya da getirdikleri üzerinde kurması eski kültür ve onun unsurlarıyla bir "hesaplaşma" kokusunun hissedilmesine yol açmıştır*" (Kolcu 2011, 75). Şinasi'nin 1862 yılında yayımlanan *Müntehabât-ı Eş'âr*'ı, dönemi için hem yeniliğin öncüsü şiirleri içinde barındıran bir kitap, hem de ilerde yeni neslin edebî zevkini yönlendiren bir kitap olma unvanına sahiptir. "*Hakikatte bu küçük kitap, asıl mânâsında insanın değişmesini müjdelir*" (Tanpınar 1988, 198). İşte Şinasi'nin gerek dil hususunda yaptığı sadeleşme, gerek şiirin muhtevasında akıl, kanun, medeniyet, demokrasi, adalet gibi kavramlarla yaptığı hamle, Tanzimat şiirinin nasıl bir zemin üzerine inşa edildiğini göstermiş ve bu yenilik de Tanzimat şiiriyle Divan şiirini karşı karşıya getirmiştir. Ancak, kısa bir süreç içinde Divan şiiri kaidelerinin atılamaması ve yeni edebiyata ait dil, şekil ve muhteva özelliklerinin Divan şiirinden etkiler taşımaya devam etmesi, her sahada olduğu gibi edebiyatta da bir düalizm yaratmıştır. Örneğin Batılılaşma süreciyle birlikte gelen roman türünde mesnevilerin, gazellerin ve kasidelerin birçok özelliğini görmek bu düalizmin açık bir örneğini teşkil etmektedir. Nitekim Tanzimat dönemi romanlarında, Divan şiiri kendine çeşitli şekillerde yer bulmuştur. Yazarlar, makaleleriyle ve şiirleriyle Divan şiirine karşı yönelttiği eleştirileri ya da Divan şiirinin kendilerinde oluşturduğu algıyı roman türü içerisinde de yer vererek bir şekilde düşüncelerini somutlamış olurlar. Şemseddin Sami'nin, Ahmet Mithat Efendi'nin, Namık Kemal'in, Nâbizâde Nâzım'ın ve Rezaizâde Mahmut Ekrem'in yazdığı romanlarda, Divan şiirinin nasıl ele alındığına geçmeden önce, bu sanatkarların Divan şiiriyle ilgili düşüncelerine bakmak gerekir.

Şiire Encümen-i Şuârâ grubu içerisinde şiire başlayarak Divan şiirinin zevk ve estetiğini edinen ancak sonrasında Şinasi'nin *Münâcât*'ını okuyarak poetikasını değiştiren Namık Kemal, yeni şiirin kurulmasında Divan şiirine en yoğun eleştirilerde bulunan kalem olmuştur. Hatta denebilir ki, Tanzimat edebiyatında bir tenkid fikrinin doğmasını sağlayan kişi olarak karşımıza Namık Kemal çıkar. Değişen hayata karşı, Divan şiirinin bir karşılık veremeyeceğini düşünerek, hayat ve hakikate uygun (edebiyat-ı sahîha) bir edebiyat peşinde olmasıyla, Divan şiirinin dilini, hayal sistemini, edebî sanatlarını kıyasıya eleştirmiştir. 1866 yılında yazdığı *Lisân-i Osmânî'nin*

Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazât-ı Şâmildir makalesiyle hücumla tuttuğu Divan şiirini; *Tahrib-i Harabat, Takib, Celâl Mukaddimesi, Bahar-ı Dâniş Mukaddimesi, Talim-i Edebiyat Üzerine Bir Risâle...* gibi eserleriyle devam ettirmiştir.² Nitekim Divan şiirinde bulunan benzetmeleri karikatürize ettiği, *Celâl Mukaddimesi* 1945 yılında Abdülbaki Gölpınarlı'nın yazacağı *Divan Edebiyatı Beyanındadır* adlı "polemik risalesinin" de öncüsü olarak görünür. Mukaddime, Divan şiirinde kullanılan mübalağalı benzetmeleri, "*Divanlarımızdan biri mütâlaa olunurken insan;... boyu serviden uzun, beli kıldan ince, ağzı zerreden ufak, kılıç kaşlı, kargı kirpikli, geyik gözlü, yılan saçlı ma'sûkalarla mâl-â-mâl göreceğinden kendini devler, gulyâbâniler âleminde zanneder*" (Yetiş 1996, 345) sözleriyle dile getirerek eleştirel bir yaklaşımını ortaya koymuştur. Bununla birlikte Namık Kemal, şiirinde muhteva dışında Divan şiiri geleneğinden çok da ayrılmamış; ancak yeni insan tipinin kurulması için söz konusu eserleriyle Divan şiirini şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Öyle ki Tanpınar, Namık Kemal'in Divan şiirine karşı yaptığı eleştirilerdeki tutumunu oldukça abartılı bularak, aslında onun Divan şiirinden kopmadığını ve Batı şiirini de anlamadığını ifade eder. "*Dil, şiir anlayışı, tasavvufi ve hikemî mazmunlara olan iptilâsı, velhâsıl bütün zevki onu eskiye bağlıyordu. Hemen denebilir ki, Avrupalı şiirle hiç temas etmemiş ve onu anlamamıştı. Bununla beraber, her fırsatta eskiye hücum etti. Tahrib-i Harabât ve Takib'de bu hücumu haksızlığa kadar götürdü. Bazı tenkit eserlerinde bunu da geçti, âdetâ yırtıcı oldu. Ve bütün bunları, her hamlesinin asıl kendine doğru olduğunu bile bile yapıyordu. Tahrib-i Harabât'ı okurken, daima gözümün önüne turnaklarını etine geçirmiş bir adam gelir. Zayıf bulduğunu bildiği bir noktada, kendi kendisini yemenin verdiği lezzet, baştan aşağı bu eserleri doldurur*" (Tanpınar 2000, 218).

Edebiyatın misyonunu, topluma hizmet etmek ve hakikate uygun olmak şeklinde açıklayan Ahmet Mithat Efendi, Divan edebiyatını makaleleriyle eleştirmiştir. O, Divan şiirinin dilini ağır, muhtevasını da sosyal hayattan kopuk olarak değerlendirdiği için hem eğiten, hem de eğlendiren bir edebiyattan yana olmuştur. Böylece, geniş okur kitlesine hitap etme düşüncesi, onun Divan şiirine karşı olumsuz bakmasına ve eleştirmesine yol açmıştır. Bu eleştirileri, bilhassa sanatı, sanat hizmetine veren ve Tanzimat'tan beri uğraşılan sadeleşme çabalarını bir kenara iterek ağıdalı bir dili tercih eden ve tekrar Divan şiirini diriltmekle itham edilen Servet-i Fünûn edebiyatına karşı yoğunlaştırmıştır.

Daha çok dille ilgili çalışmalara imza atan Şemseddin Sami, dilde sadeleşme işine ağırlık vermekle, Divan şiirinin diline karşı eleştirilerini yöneltmiştir. Ona göre "*ilk defa Avrupa lisanları tarzında şiir söyleyen Hâmid'dir. Naci'nin kuvvetli kalemiyle kısa bir müddet parlayan eski şiir ise, sönmeye mahkûmdur ve nitekim sönmüştür*" (Ercilasun 1998, 68). Şemseddin Sami, lügat çalışmalarına ağırlık vermekle de yeni edebiyat dilinin söz dağarını ortaya koymuş ve edebiyatta dilin ehemmiyetine dikkat çekmiştir. *Şiir ve Edebiyattaki Teceddüd-i Âhirimiz* başlıklı makalesinde, Batı edebiyatını okuyan bir kişinin Divan şiirinin mazmunlarını ve hayal dünyasını gerçeğe aykırı bulacağını söylemesiyle, bu edebiyatın hayal dünyasına karşı olumsuz bir bakış açısı geliştirmiştir (Ercilasun 1998, 68).

Edebiyatı gayenin gerçeği ortaya koymak olduğunu vurgulayan Nâbizâde Nâzım, yazdığı eserlerinde realizm ve onun bir üst basamağı olan natüralizmin yerleşmesi için gösterdiği çabayla Divan şiirine karşı duruşunu belirlemiş olur. Nâbizâde Nâzım, yazılan eserlerin insanda hakikat duygusu uyandırması için "*şahısların kendi fikirleri ve kendi lisanlarıyla konuşturulmasını*" (Ercilasun 1998, 58) savunarak, Divan şiirinde olmayan şive taklidine edebiyatta yer vermiştir. Böylece, sanat endişesi taşıyan yahut da sosyal hayatın canlılığını yansıtmaktan uzak olan Divan şiirinin özelde de mesnevilerin, yazarın şive taklidine, gerçekçi

² Namık Kemal'in Divan şiiriyle ilgili eleştirileri için bkz. Kaya Bilgegil (1972), *Harâbât Karşısında Namık Kemal*, İstanbul: İrfan Yayınevi.

tasvirlerle ve aynı zamanda *Zehra* romanında olduğu gibi psikolojiye ehemmiyet vermesiyle eksik olan yönü işaret edilmiştir. Nâbizâde Nâzım, gerçekçi bir edebiyat anlayışını sadece roman/ hikâye için yazdığı düzyazılarıyla değil, aynı zamanda şiir ve şair için yazdığı yazılarıyla da göstermiş bir yazardır.

Namık Kemal'in çabalarıyla yeni edebiyatın oluşmasında ve yeni edebiyat anlayışı doğrultusunda ürünler veren gençlerin yetişmesinde büyük katkısı olan Recaizâde Mahmut Ekrem ise, Divan şiirini çeşitli yazılarında eleştirmiştir. Öyle ki Ekrem'in Divan şiirine bakışı Muallim Naci'yle aralarında eski-yeni kavgasının oluşmasına –daha çok şahsî meselelerden kaynaklanmakla birlikte- zemin hazırlamış ve Divan şiirine karşı yönelttiği eleştiriler de yeni şiirin estetiğinin kurulmasında öncü bir rolü üstlenmiştir. O, kafiye'nin gözle değil de, kulakla da işlevinin olabileceğini dile getirmesiyle, Divan şiirinde otorite olarak kabul gören göze dayalı kafiye anlayışının yıkılmasını sağlamıştır. Aynı zamanda şiiri, şiir yapan unsurların vezin ve kafiye olamayacağını ifade etmesiyle ve güzel olan her şeyin şiirin konusunu olabileceğini söylemesiyle Divan şiirini hangi noktalarda eleştirdiğini ortaya koymuştur. “*Böylece [yeni] şiir, söze ait bir hususiyet olmaktan çık[ar], insana ait bir hâle [dönüşür]*” (Tanpınar 1988, 275). *Talim-i Edebiyat*, *Takriz*, *Takdir-i Elhân* ve *Zemzeme III* kitapları, bu yeni şiirin teorik alt yapısını oluşturan ve Batılılaşma sürecinde yeni şiirin geldiği noktayı gösteren kitaplar olmuşlardır.

Yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz Tanzimat sanatkarlarının Divan şiirine karşı yaptığı eleştirileri Erdoğan Erbay, Tanzimat ve Servet-i Fünûn neslinin Divan edebiyatına bakışı üzerine hazırladığı oldukça kapsamlı kitabı *Eskiler ve Yeniler*'de şöyle özetler: “*Divan şiirinin en fazla tenkide tabi tutulan tarafı hayâl dünyasıdır. Onlara göre, eski şiirin gerçekte hiç ilgisi yoktur. Divan şiirinde işlenen konular, hiçbir devirde beşerî his, hayâl ve düşünceleri yansıtmamıştır. Divan şiiri, asırlar boyunca kendisine şekil veren toplumun meselelerine yabancı kalmıştır. Divan şiiri, hiçbir zaman ve şartta bozulmayarak sıkı kurallara bağlanmıştır. Şair, kendisinden önce hazırlanmış mazmun ve motifleri kullanmak mecburiyetindedir. Divan şiirinin karakteri, başlangıcından bitişine kadar aynı olmuştur. Divan şairleri; şiiri, sanat olmaktan çıkarıp, devlet ricalinden caize koparmak için bir vasıta hâline getirmişlerdir. Divan şiiri, her dönemde, dinî karakterli bir edebiyat olmanın dar kalıplarını kıramamıştır* (1997, 7).

Kısacası Divan şiirine karşı bir reaksiyon olarak doğan Tanzimat edebiyatı, başlangıçta tercümelerle ve sonrasında da şair ve yazarların kendi eserleriyle bu şiirin karşısında yer aldığını ortaya koymuştur. Tanzimat sanatkarları, makale ve şiirlerinde Divan şiiriyle ilgili olumsuz fikirlerini, düşüncelerin somut ve ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı tür olan romana da taşıyarak, okurun yeni edebî zevkinin şekillenmesinde hamilik görevini üstlenmişlerdir.

Romana Yansıyan Gelenek: Yeninin İçinde Eski yahut Divan Şiiri

Tanzimat döneminde, Batı edebiyatından gelen en önemli türlerden biri olarak kuşkusuz roman karşımıza çıkar. Osmanlı toplumunda her ne kadar gerek hacmiyle, gerek anlatım tekniğiyle roman ve hikâyenin karşılığı olarak mesnevi düşünülse de, sonuçta mesnevi şiir karakteri taşıyan bir tür olarak kendini belirginleştirir (Okay 1990, 15). Bu nedenle, mesnevinin romandaki gibi insan psikolojini ve hayatın gerçeğini vermediğini düşünen Tanzimat sanatçısı, romana da bu eksikliği gidermek için meyleder. Nitekim Namık Kemal, “*romandan maksad güzêrân etmemişse bile güzêrânı imkân dâhilinde olan vak'ayı ahlâk ve adâd ve hissiyât ve ihtimâlâta müte'allik her türlü tafsilâtıyla beraber tasvîr etmektir*” (Yetiş 1996, 349) sözleriyle roman ve gerçeklik ilişkisine vurgu yapar. Yazarlar romanla, Tanzimat döneminde değişen insanı ve hayatı göz önüne getirmek, okuru da bu hayata hazırlamak gibi bir misyona sahip olmakla “baba görevini” üstlenirler. Edebiyatta da zevk ve estetiğin değiştiğini ve yeni edebiyatın nasıl olması gerektiğini, roman türü içerisinde göz önüne getirirler. Ancak, kimi zaman da Divan şiirinin zevk ve estetiğinden kurtulamadıklarını romanın içerisinde Divan şiiri türlerine ve hayal sistemine yer vermekle

göstermişlerdir. Bu çalışmanın amacı da Tanzimat dönemi romanlarında Divan şiirinin ne şekilde romanlara yansındığını tespit etmektir. Makalede romanlar, yayımlandığı tarihe göre incelenerek (yazar bütünlüğü açısından Namık Kemal'in romanları arka arka yer almıştır) kronolojik bir sıra takip edilecektir.

Türk edebiyatının ilk telif romanı olan Şemseddin Sami'nin 1872 yılında yayımlanan *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*'ı, adından başlamak üzere (Leyla vü Mecnun, Hüsn ü Aşk gibi) Divan şiirinde işlenen motifleri yansıtan bir roman olarak karşımıza çıkar. Roman, kalemde çalışan Talat adlı gencin Fitnat'a olan aşkını ve sonrasında da kavuşamamalarını konu edinmektedir. Mesnevilerde hayli görülen aşk temasını yazar, bu ilk telif romanda sosyal problemleri de göz ardı etmeyerek işlemesiyle reel hayatı metne taşıdığını göstermiştir. Romanda esaret, görücü usulüyle yapılan evlilik, kız çocuklarının okuma haklarının elinden alınması ve boşanmada kadının güvencesinin olmaması gibi kadına yönelik sorunların irdelenmesi mesneviden kopuşun bir göstergesi olarak kendini belirginleştirir. Ancak muhteva görülen bu ayrılık romanda mesnevilerde olduğu gibi, olayı özetleyen ve olayla ilgili ipucunu veren *Feth-i Kelâm, Hasbihal, Keyfiyet-i İzdivac...* gibi başlıklara yer verilmesiyle geleneğin yeninin içinde yer aldığını göz önüne getirir.

Roman, Aksaray'da oturan Talatların evinin (odanın) tasviriyle başlar. Bu tasvir, mekân ve insan arasındaki ilişkiye dikkat çektiği gibi, mekân tasviriyle hikâyeye başlamayan mesnevilerden ayrılan noktaya da işaret etmektedir. Evde Talat'ın annesi Saliha Hanım'la dadısı Ayşe Kadın, kadınla ilgili çeşitli meselelerden konuşurlar. Bu meselelerden biri de, kız çocuklarının okuldan alınıp eve kapatılmasıdır. Çocukluğunu hatırlayan Saliha Hanım, okulda Talat'ın babası Rifat Bey'le tanışmasını ve ona âşık olmasını anlatır. Romandaki okulda tanışma ve ardından da okuldan ayrılma motifi, Leyla ile Mecnun mesnevisiyle ortaklık kurmaktadır. Söz konusu mesnevide de, Leyla ile Kays (Mecnun) okulda tanışır, birbirlerine âşık olurlar ve bu aşkın duyulmasından sonra Leyla okuldan ayrılmak zorunda kalır. Saliha Hanım'ın okulda ayrılması ise, Osmanlı toplum yapısında kız çocuklarının on-on bir yaşına geldiği zaman gidebilecekleri başka bir okulun olmamasından kaynaklanmıştır. Okuldan ayrılan Saliha Hanım, Rifat Bey'le görüşmeye devam eder ve altı yıl sonra da onunla evlenir. Vuslatın pek görülmediği şark hikâyelerinde yazar, bu çifti mutluluğa kavuşturursa da, Talat ile Fitnat'ın aşkında kavuşmak yerine ölümü seçmesiyle Leyla ile Mecnun mesnevisinin sonucuyla benzerlik göstermiştir.

Bir aşk çocuğu olarak dünyaya gelen Talat, on sekiz on dokuz yaşlarında “*nazik ve latif bir çocuk olup daima yüzü gül[en] ve tabiatında kibir ve hased gibi ahlak-ı zemîme bulunmadığından*” (Şemseddin Sami 1990, 22) çalıştığı “kalem”de herkes tarafından sevilen bir gençtir. Bir gün Hacı Baba'nın dükkânından tütün alırken, dükkânın üstündeki cumbadan Fitnat'ı görür ve ona âşık olur. Talat'ın âşık olduktan sonra baş ağrısına tutulması, dalgınlık göstermesi ve içine kapanması gibi özellikler, Divan şiirinde âşığın gösterdiği tavır ve davranışları hatırlatmaktadır. Aynı zamanda aşkın bir hastalığa yakalanır gibi yaşanması da yine Divan şiirindeki aşk algısıyla örtüşmektedir. Aşk bu kadar yücelten yazar, maşûku da bu perspektifle ele alarak, onu (Fitnat) tasvir edişinde gazellerdeki sevgili tipini aratmayacak bir anlatıma başvurur. Tütüncü Hacı Baba'nın üvey kızı olan Fitnat Hanım “*cismi narin, boyu orta, gözleri, kaşları simsiyah, örme saçları arkasında beline dek uzanmış, rengi süt gibi bembeyaz, burnu gayetle düzgün, hokka gibi ufak ağzı, lâl gibi iki dudak ve inci gibi bembeyaz ve ufak dişler ile tezyin olunmuş. Velhasıl hüsn-i mücessem denmeğe şayan on beş yaşında bir kız idi. Fitnat Hanım, gayetle halim olup hiddet ve gazabın ne olduğunu hiç bilmez idi. Nezaket ve letafet ona mahsus şeyler. Pek az söyler. Sesi gayet ince ve güzel. Hiçbir vakit kahrkaha ile gülmeyip ancak, tabiatın icabında olan inci gibi dişlerini gösterecek kadar bazen tebessüm eder idi*” (Şemseddin Sami, 1990: 27). Kusursuz bir güzellikte olan Fitnat, “*hakikatte divan edebiyatının tasvir ettiği bir güzeldir. Onun ortalıkta dolaşmasına Divan şiirinde olduğu gibi asla izin verilmez*” (Kolcu 2009,

82). Bundan dolayı yazar, Fitnat'ı roman boyunca evde yaşamaya mahkûm ederek, onu devrin gezen ve alenî bir şekilde aşk yaşayan diğer kadınlarından farklı bir düzleme taşımıştır. Aşkına sadık kalan ve başkasının olmayan Fitnat, iffetini muhafaza etmek için kendini bıçaklamakla da, Divan şiirinde yüceltilen sevgililerde olduğu gibi kendi konumuna hâle getirmemiştir. Ancak, bu romanla birlikte sevgilinin tasvir edilişinde Divan şiiri mazmunları etkisini sürdürse bile, aşkın ilahî değil de beşerî bir boyutta ele alınmasıyla Divan şiirindeki aşk algısının değiştiğini söylemek mümkündür.

Ahmet Mithat Efendi'nin yanlış Batılılaşmayı eleştirdiği, Doğu-Batı karşıtlığını iki tip üzerinden ortaya koyduğu ve 1875 yılında yayımladığı *Felâatun Bey'le Rakım Efendi* adlı romanında Divan şiiri (Hâfız), Doğu kültürünün önemli bir unsuru olarak yer almasıyla farklı bir düzlemde karşımıza çıkmaktadır. Makalelerinde Divan şiirinin dili ve muhtevasına karşı eleştiriler yönelten Ahmet Mithat Efendi, bu romanda başkahraman Rakım Efendi aracılığıyla, Divan şiirine Batı şiiri karşısında olumlu bir anlam yüklemektedir. Çünkü, Tanzimat'ın diğer romanlarında kahramanların Batı kültürüne ait kitaplar okuyarak Doğu'dan Batı'ya doğru sürüklenmelerinin tersine, burada Batı'dan Doğu'ya doğru bir etkileneşimin olduğu görülür (Gürbilek 2007, 38). Nitekim yazar, Doğu ve Batı değerini/kültürünü karşılaştırmak ve Doğu'nun üstünlüğünü göstermek teziyle yazdığı bu romanda, her fırsatta eleştirdiği cariyelik kurumuna da –ki *Esaret* adlı da cariyeliği yerdiği bir hikâye yazmıştır -sempatik bir bakış açısı getirmiştir.

Romanda Doğu değerlerine sahip çıkan ve doğru Batılılaşmayı temsil eden Rakım Efendi, her yönden yazarın sözcülüğünü yapan bir ahlâka sahip (Tanpınar 1988, 458) kişi olarak görünür. Rakım Efendi, İstanbul'un Salıpazarı taraflarında orta halli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir ve önce babasını ardından da annesini kaybetmesiyle hayata tek başına atılır. Kendi kendini yetiştiren Rakım Efendi, Arapça aldığı derslerin yanı sıra, Fars edebiyatının da ünlü şairlerinden şiirler ezberleyerek, kültürel açıdan bir donanıma sahip olur. Geçimini sağlamak için her işe el atar; yazarlık ve çevirmenlik yanında özel dersler de vererek kimseye muhtaç olmadan yaşamını devam ettirir. Bu özel derslerden birini de, İngiliz Ziklas ailesinin kızlarına verdiği Osmanlıca ve Divan şiiri dersleri oluşturmaktadır. Burada yazar, Divan şiirini (Hâfız), Doğu'nun yahut genel bir manada İslâm medeniyetinin bir parçası olarak kabul eder ve bu şiirin estetik olarak insanları etkileme gücüne değinir. Rakım Efendi, Hâfız'ın şiirlerini okutur ve kızlar da hayran olduğu bu şiirleri ezberlemeye başlarlar. Romanı Doğu ve Batı karşıtlığı üzerine kurgulayan yazar, İngiliz kızlarının ağızından İngiliz ve Fransız şiirinin insanı etkilemediğini, Fars şiirinin ise ahengiyle insanı nasıl büyülediğini söz konusu eder. Nitekim Rakım Efendi, kızların anlamadıkları Farsçayla Hâfız'a ait “şeker çiğner gibi çiğneyerek” Farsça bir gazel okur. Kızlar ise, bu gazel karşısında “henüz mânasını anlamadıkları hâlde, yalnız telâffuzda olan ve şekerlere de benzemeyen halâvete hayran ol[urlar]” (Ahmet Mithat Efendi 2009, 80). Hâfız'ın şiirini okumayı sürdüren kızlarda “havass-ı âşikane” yani aşkla yücelme belirtileri görülmeye başlanır. Buradan, Batı şiirinin insanda bir kıpırtı uyandırmadığı, Doğu şiirinin ise insanda coşku sağanağı oluşturduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Kızlar, Hâfız okudukça eski alışkanlıkları olan tiyatro ve balo gibi eğlenceli yerlere gitmekten zevk almamaya başlarlar ve günlerini şiir okuyarak geçirirler. Öyle ki büyük kız Can, Rakım Efendi'ye âşık olur ve ümitsiz aşkını da Hâfız'a ait ezberlediği beyitlerle ifade etmeye çalışır. Burada yazar aşkın; tabiat, sanat ve felsefeyle beslendiği zaman derinleştiğine ve zenginleştiğine Doğu şiiriyle (Kaplan 2006, 109) işaret etmektedir.

Aşkı yoğun bir şekilde yaşayan Can, sonunda verem olur ve hasta yatağında dahi Hâfız şiirleri okumaya devam eder. Can'ın bu hâle gelmesini Hâfız'ın güçlü şiirlerine bağlayan Rakım Efendi, “*Farisî okumak da ona mahsustu. Ah, işte onu bu hâllere koyan hoca Hâfız Divanı değil midir? Ben bu dereceye kadar tesiri olacağını hesap edememiştim. En yanık beyitleri ne kadar bir sûz-ı derun ile dinler ve alırdı. Meğer kendisini zehirlemek içinmiş*” (Ahmet Mithat Efendi 2009, 177) sözleriyle, bu şiirlerin lirizminden ve kişiyi nasıl âşık ettiğinden bahsetmekle “hayalât-ı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

şairenin” insanları ne duruma getirdiğine dikkat çekmektedir. Sonuç olarak yazar, Doğu’nun hem aşkıta, hem de şiirde Batı’dan çok üstün olduğu tezini de ortaya koyarak, mübalağalı anlatımı olduğu ileri sürülerek, Tanzimat sanatçılarının eleştirilerine maruz kalan Fars şiirinin bu yönüne romanda olumlu bir anlam yüklemiş olduğu söylenebilir. Ve yine denebilir ki roman, Doğu ve Batı medeniyetinin yaşam tarzı ve kültürünü karşılaştırmak üzerine kurgulanmasaydı, Fars şiiri tam da Ahmet Mithat Efendi’nin eleştirdiği yerde kendini belirginleştirmişti.

Batılı anlamda ilk roman olarak kabul edilen ve 1876 yılında yazılan Namık Kemal’in *İntibah*’ı, Tanzimat’ın diğer romanlarına göre yazarın hem Divan şiirinin etkisinden kurtulamadığını, hem de Divan şiiriyle bir hesaplaşmaya giriştiğini yoğun olarak gösterdiği bir romandır. Jale Parla’nın da belirttiği gibi “*eskiye başkaldırı, belki de en kolay ve kökten bir biçimde, edebiyat geleneği içinde yapılır, dahası bu başkaldırı geleneğinin sürdürülmesindeki dinamiği de oluşturur*” (2009, 57). Roman, Ali Bey adlı hayata ait bir tecrübesi olmayan bir gencin babasını kaybettikten sonra süflü lezzetlere dalmasını, ardından da kendisini ve ailesini mahvedişini anlatmaktadır. Bu anlatımda yazarın birkaç yerde psikolojik tahlillere girişmesi ve başkahraman Ali Bey’i düz değil de değişken bir karakter olarak kurgulaması romanın yeniliğini açığa çıkaran unsurları şeklinde belirlemek mümkündür. “*İntibah, gelenekten kopmayı amaçlayan bir girişim olarak da bir edebî polemikğin bütün gerilimini kendisinde somutlar*” (Evin 2004: 92). Ailelerin çocuklarını hayata hazırlayamama yahut da yanlış terbiye vermesini eleştirmek için yazılan roman, epigram olarak 22 beytin kullanılmasıyla 22 bölümden oluşmaktadır. Yazar, romana ilkbaharın güzelliğini anlatan bir beyitle başlayarak, bir estetik miras olan kasidelerdeki bahar methiyeleriyle bir yakınlık kurduğunu ortaya koyar. Bu beytin aşağıda bir şerhini yaparak, baharın güzelliği ve bu güzelliği oluşturan unsurlara yer verir. Çimen, gül, bülbül ve lale baharın müjdecisi olan bu unsurların başında gelmektedir. Yazar burada, Divan şiirinde sıklıkla kullanılan söz konusu unsurları klasik bir anlam çerçevesinde yorumladıktan sonra, asıl kendisinin verdiği manayla Divan şiirinin hayal dünyasına karşı duruşunu göstermiş olur. Örneğin yazar, “*Doğu hayalciliğine çok alışkanlığımdan mıdır nedir; gülden bahsettikçe daima bülbülü hatırlarım. Gerçi hemen bütün divan şairlerimizin iddialarının aksine, bülbülün güle âşık olmadığını bilirim*” (Namık Kemal, 12) sözleriyle Divan şiirindeki “gül ile bülbül” mazmununu eleştirerek yeni bir bakış açısı getirir. Namık Kemal, Divan şiirinde “gül” denilince mutlaka “bülbül”ün hatırlanması gerektiğini değişmeyen veya yeniliğe kapalı bir sanat anlayışından doğduğunu dile getirir. O ise, “bülbül”ün acı acı ötüşünü “gül”le ilişkilendirmeyerek, bu ötüşü “bülbül”ün hürriyetinin elinden alınışına bağlamakla, makale ve şiirlerinde vurguladığı hürriyet temasına, bu sefer de roman türü içerisinde yer vererek, hayatın argümanlarından beslenen bir edebiyat anlayışını göz önüne serer.³

Divan şiirindeki “gül ile bülbül” mazmununu eleştiren yazar, Divan şairlerinin tabiatıta en küçük unsuru bile bir benzetmeyle anlatmasına da olumsuz bakar. Namık Kemal, bu bakışında nesnenin ve anlatılmak istenen düşüncenin amacından çıkarak veya çarpıtılarak değişimine dikkati çeker. Ancak yazar, yaptığı bahar tasvirinde benzetme yapmadan doğrudan varlığı göz önüne getirmekle birlikte, Divan şiirindeki klişe benzetmelere de başvurarak yeni ve eskinin varlığa bakışı arasında gidip geldiğini ortaya koyar. Güzin Dino, Namık Kemal’in bu ilk bölümde Divan şiirine ait imgelere yer vermesini, gerçekçi bir edebiyat anlayışının nasıl olduğunu göstermek için bu şiirin hayal dünyasına bir atıfta bulunmakla ve yeni edebiyatın da varlığı ne şekilde algıladığını ortaya koymak için yeni imgeler yahut da yeni bir üslûp peşinde olmakla açıklar: “*Namık Kemal’in betimlemesindeki ilginç nokta, Divan şiirinden bilerek topladığı bütün motifleri gerçek anlamlarıyla işleme çabasıdır. Onun gözünde artık amaç, sözcük oyunları yapmak ya da bir*

³ *Gül ile Bülbül* mazmunu bu dönemde sadece Namık Kemal’le değil, gerçekçi bir edebiyat anlayışını savunan diğer Tanzimat sanatçıları tarafından da ele alınarak bir eleştiriye tabi tutulur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Erbay (1997), *Eskiler ve Yeniler/ Tanzimat ve Servet-i Fünûn Neslinin Divan Edebiyatına Bakışı*, Erzurum: Akademik Araştırmalar.

duyguyu, düşünceyi doğa motiflerini kullanarak simgesel kavramlarla belirtmek değildir; aksine, bu motifleri kendi özellikleriyle, ussal, gözün görebileceği (görsel) somut bir düzeyde belirtmektir. Geleneksel şiirsel üslûbunun biçimsel niteliğini sarsarak imgelerin, kavramların ve geleneksel deyimlerin dural niteliğini yıkarak, ön-gerçekçilik diye niteleyebileceğimiz ve dış dünya kavramını usta anlayıp şiirsel terimlerle açıklamayı öngören bir üslûp reformuna girişmiştir” (2008, 171). Namık Kemal, her ne kadar gözle varlığı tasvir etmeye çalışsa da, tabiat güzellikleri karşısında gözün, kendisini hayale teslim ettiğini ve bu güzelliğin de şair olan kişinin muhayyilesini kışkırttığını itiraf eder.

Baharın methiyesinden sonra ikinci bölümde, Çamlıca’nın güzelliğini anlatmak için Nedim’e ait bir beyte başvurarak, romanın vak’asına geçmeyen Namık Kemal, kasidelerdeki nesib bölümüne benzer bir tasviri sürdürmeye devam eder. Ahmet Ö. Evin, Çamlıca’nın subjektif bir şekilde betimlendiği bu bölümü, kasidelerin girizgâh bölümüyle ilişkilendirerek, yazarın anlatacağı hikâyeye bu tarzda yavaş yavaş bir giriş yaptığını ileri sürer. “İlkbaharın özelliklerinin tasviri, bir kasideye başlamak açısından çok tutulan bir konu” (Evin, 2004: 89) olduğundan Namık Kemal de bu geleneği sürdürmektedir. Robert P. Finn, burada Namık Kemal’in İstanbul’u şiirinin merkezine yerleştiren Nedim’i hatırlamasını, yazarın da İstanbul’dan kurtulamadığıyla ve “kendini çağdaş bir kişi olarak görmesine karşın, aydın saraylı geleneğinin ve değerlerinin bir sürdürücüsü” (1984, 52) şeklinde tanımlamasıyla Divan şairi konumuna getirmektedir. Güzin Dino ise, Nedim’in beytinin seçilmesini, Namık Kemal’in Nedim gibi etrafındaki güzelliği gören ve gösteren bir meyline bağladığı gibi “*Lâle Devri’nin büyük şairindeki Epikürcü doğa duygusunu ussallaştırmayı bir ödev bilmiştir*” (2008, 163) sözüyle Nedim’in hazırlığının Namık Kemal’de gerçekçi bir bakış açısıyla ele alındığına dikkati çekmektedir. Ancak Güzin Dino’nun bu yorumunun aksine yazar bu bölümde, Çamlıca’yı tasvir ederken ilk bölümdeki gibi, Divan şiirinin hayal dünyasına ironik yaklaşan bir tutumunu geride bırakıp, bu güzelliğin kendisinde uyandırdığı duyguları mübalağalı bir anlatımla göz önüne getirir. Bu tasvir, Çamlıca’yı realist bir üslûpla dile getiren Recaizâde Mahmut Ekrem’in *Araba Sevdası* romanındaki Çamlıca’yı tasvir eden üslûptan, hem romantizme hem de Divan şiirine yaklaşmakla ayrılmıştır.

Üçüncü bölümden itibaren romanın kahramanları ve vak’ası hakkında bilgi vermeye başlayan Namık Kemal, numaralandırmadığı bölüm başlarına koyduğu ilgili beyitlerle, bölümlerde anlatılacak olayları ve karakterlerin özelliklerini özetlemiş olur. Tabiat tasvirleriyle Divan şiirinden kopmadığını gösteren yazar, romandaki kadın kahramanların anlatımında bu etkiyi sürdürmektedir. Ali Bey’in Çamlıca’da günlerce yolunu beklediği hafif meşrep kadın Mehpeyker’in tasvirinde, Divan şiirindeki sevgili figürünü görmek mümkündür. Mehpeyker, “*boyu bosu düzgün, siyahımsı samur saçlı, incerek düz kaşlı, noktalı yeşil gözülü, siyah uzun kirpikli, hafif sarı üzerine, dalgalı koyu al yanaklı, irice çekme burunlu, ufacık ağızlı, şehvet ifade eden bir âfet*”tir (Namık Kemal, 38). Yazar, Ali Bey’in bu âfetle geçireceği ilk gece için, dışarı çıktığı zaman bütün güzelliğiyle dikkatini çeken ayı, geceyi ve Mehpeyker’in köşkünü Divan şairlerinde olduğu gibi yoğun bir benzetme kullanarak betimler. Bu benzetmelerin farkında olan, güzelin de ancak mübalağa yapılmadan anlatılamayacağına inanan Namık Kemal, köşkü betimlerken kullandığı “[b]inanın ortasına rastlayan büyük pencere, nurlu bir kadın göğsüne, bunun iki yanında dışarıya çıkıntı teşkil eden iki küçük pencere de iki tomurcuk memeye benzetilse, hayal biraz Acemvarî olmakla pek aşırı mübalâğalı sayılmaz” (82) sözleriyle hayale başvurarak yaptığı benzetmeyi gösterir. Böylece varlığı, kendi gerçeğinin dışına çıkararak muhayyilesinin hizmetine verir ki bu da romanın başında hayal dünyasını eleştirdiği Divan şiiriyle onu aynı düzleme getirir. Ali Bey’in gönlünü kaptırdığı Mehpeyker’le geçirdiği ilk geceyi yazar, işret âlemlerinin argümanı olan şiir, şarkı ve içkiyle renklendirir. İkisi de içtikçe, şiirler okumaya ve birbirlerini neşelendirmeye başlarlar. Bu fasıl, iki âşğın bahçeye çıkmalarıyla ve tabiatı da muaşakalarına dâhil etmeleriyle nihayete erer. Bütün bu unsurlar da, Divan şiiri (gazel) üzerine *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı* adlı kapsamlı kitabında,

Walter G. Andrews'ın "Gazelin Ekolojisi" başlığında tasvir ettiği meclisin birçok özelliğini taşımaktadır. "Meclis, yiyip içmek, hoş sohbetler etmek, şarkılar ve şiirler söyleyip dinlemek için toplanır. Meclisin alışıldık öğeleri arasında meyler, seçme yiyecekler (meze, nukul), sâki, sevgili, müzisyenler, arkadaşlar, mumlar, baharatlar ve kokular bulunur. Meclis için en iyi mekân, bahar mevsiminde, mehtabın aydınlattığı bir göğün altında, bir bahçedir" (2009, 178).

Ali Bey'in annesi tarafından Mehpeyker'i unutmaması için satın aldığı cariye Dilâşûb da Divan şiirinde tasvir edilen sevgili tipiyle benzerlik gösterir. Yazar, Dilâşûb'u tasvir ederken saçlarını sırmaya, yüzünün rengini zambak goncasına, dudaklarını gül yaprağına ve dişini inciye benzetmekle, Divan şiirindeki sevgili imajının anlatımındaki üslûbun tesirini üzerinden atamadığını ortaya koyar. Dilâşûb gerek fiziksel, gerek ruhsal özelliğiyle idealize edilen bir kadını temsil eder. Yazar, Mehpeyker'e de Divan şiiri güzellerinin birçok vasfını yüklemekle birlikte, Mehpeyker'i onlardan hafif meşrep olmasıyla yani bedeniyle kendisini arzulatan bir kadın olmasıyla ayırmaktadır. Mehpeyker, aslında değişen hayatın olumsuz kadın figürü olmasıyla eleştirilmiş, Dilâşûb ise klasiği devam ettiren olumlu kadın figürü olmasıyla yüceltilmiştir. Dilâşûb da tıpkı Fitnat gibi, sevdiği adamdan ayrılrsa bile iffetini korumayı başarmış ve sevdiği adam için canını feda ederek Namık Kemal'in kadınlar için uygun gördüğü model olarak okura sunulmuştur.

Namık Kemal'in *İntibah*'tan dört yıl sonra yazdığı tarihî bir biyografi olan (1880) *Cezmi*'nin konusu ise, III. Mehmet zamanında vuku bulan (16.yy) ve Osmanlı-İran devletleri arasında yaşanan mezhep kavgasına dayanmaktadır. Yazarın İslam ittihamı fikrini ortaya koymak amaçlı yazdığı romanının kahramanları da, bu ideolojiye uygun olarak kurgulanmıştır. Aynı zamanda yazar, edebî anlayışını da Cezmi ve Âdil Giray adlı kahramanlar aracılığıyla ortaya koyarak; şairi, şiiri ve Divan şiirini yorumlamada daha çok kendi zihniyetini göz önüne getirmiştir. Tanpınar'ın deyişiyle eski şiiri yermek değil de, tarihî bir vak'anın içinde ideolojisini aktarmak için yazılan romanda (406-407, 1988) yine de yazarın şair ve şiir bahsinde bir şekilde Divan şiirine karşı olan eleştirel duruşu dikkati çekmektedir. Romanın kahramanlarından biri olan Cezmi, tımarı İstanbul civarında bulunan bir sipahinin oğludur. Asker ve şair olan Cezmi, "erkekçe tavırları, hoş sohbetleri ve şakacılığı sayesinde, o zamanın hem en seçkin hem askerlerinden, hem de kudretli şairlerinden birçoğu ile birer birer tanış[ır]" (Namık Kemal, 41). Yazar, Cezmi'nin Divan şairlerinden Nev'i'yi beğendiğini söylerken, Nev'i'yi döneminden çıkartıp Ziya Paşa'nın *Harâbât*'ında yer aldığından ve Nef'i ve Şeyh Galib'in de onun şiirini yerdiğinden bahsetmekle romanı 16.yy'ın dışına götürür. Cezmi, kalemini sadece aşk şiiri yazmakla kullanan ve sosyal meseleleri anlatmaktan uzak duran dönemindeki şairlerinden savaş gibi sosyal içerikli bir temayı şiirine taşımakla ayrılır.

Cezmi, iştret âlemlerine de katılır ve orada alınan bir kararla Fuzulî'nin bir kasidesine nazire yazar. Bu nazireyi, dönemin ünlü şairi Nev'i, Fuzulî'ninkinden daha başarılı bulmasının ardından padişaha kasideyi gösterip Cezmi'ye bir ihsanda bulunulmasını sağlar. Ancak, padişah tarafından bir övgüye mazhar olmak, Cezmi için çok da önemli değildir. Cezmi, sarayın kendisine sunduğu caizeler peşinde değil, mezhep kavgasıyla İslam birliğini tehlikeye atan İranlılarla savaşmanın peşindedir. Bu tavır da Namık Kemal'in *Hürriyet Kasidesi*'nde tasvir ettiği saraydan ihsan beklemeyen ve halkın sorunlarıyla ilgilenen yeni insan/ yeni şair tipiyle benzerlik kurmaktadır. İran-Osmanlı savaşına katılan Cezmi, birçok başarı elde eder ve o hiçbir zaman bir zafiyet göstermeyerek yazarın sözcülüğünü yapan bir kahraman olarak çizilir. Kısacası romanda Cezmi, Divan şairi olarak değil de, epik bir ruh taşıyan ve sosyal meselelerle ilgilenen bir Namık Kemal olarak kendini belirginleştirir.

Romanın bir diğer karakteri olan Kırım Hanlarından Âdil Giray da birçok bakımdan Cezmi'nin karakterine benzeyen ancak aşk hususunda ayrılık gösteren bir şair-askerdir. Burada şair üzerinde duran Namık Kemal, Âdil Giray'ın nasıl bir şair olduğunu yahut da kendisinin şairlikten

ne anladığını yaptığı tanımla ortaya koyarak, Divan şairine benzemeyen farklı bir şair portresi çizmektedir: “Şair nedir?... kendi kendini bile idare edemezken, dünyayı zayıf kollarıyla sürükleye sürükleye başka bir feyiz noktasına, başka bir olgunluk merkezine götürmeye çalışır. Bunca didinmeler içinde gücü, kuvveti kesilince de, ya kafeste siyah perdeler içinde mahpus bülbüllerin nağmesi kadar hüznü veyahut dünyamızdan teneffüse yeter hava bulunamayacak derecede yükselip sonra aşağıya doğru hiddetle süzülen şahinlerin haykırışı kadar acı feryatlara başlar. İşte asıl şiir o feryatlar ve asıl şair de o karakterde, o yaradılıştaki insandır. Yoksa beş on kelimeyi aruz veya hece kalıplarına uydurmaya, yine birkaç kelimeyi birbirine kafiye yapmaya muktedir olan değil” (Namık Kemal, 20-21). Bu tanımda, Namık Kemal’in şairi şiir yazarı biri olarak değil, toplumun öncüsü ve sözcüsü olan bir aksiyon adamı olarak değerlendirmesi dikkati çeker. Nitekim Âdil Giray, Perihan’a yazdığı terakib-i bend’te yükselerek başarılar elde eden insanın kâinata hükmedeceğini belirterek, insan olmanın başlıca gayesini açıklar. Romanda Âdil Giray’ın macerası, esir düştüğü İran sarayında kendisine âşık olan Perihan ve Şehriyar adlı kadınlar arasında yaşadığı entrikalı aşk hikâyesiyle belirginleşir. İki kadın arasında kalan şair Âdil Giray, ideolojisinin ön gördüğü Perihan’a âşık olur ve bu aşk “beşeri ihtiraslardan tamamıyla uzak, platonik bir sevişmedir” (Namık Kemal, 142). Öyle ki şehvetten uzak bu aşk, Leyla ile Mecnun mesnevisinde yaşanan aşkın okura hatırlatılmasıyla, bir meşruiyet kazanır. “Leylâ ile Mecnun’un aşkına benzeyen böyle bir ulvi bir aşkı tasvire kalkışmak, bir goncayı nefesle açmaya çalışıp da soldurmak gibi bir şey olacağından, iki masum âşıkın ilk sevdâ buluşmalarını sevgili okurlarımızın hayaline bırakıyoruz” (Namık Kemal, 142). Âdil Giray kendisini her yönden tamamlayan Perihan’ı seçerek, aşkı şehvete indirgeyen Şehriyar’dan uzak durmuştur. Yazar, her iki romanda da aşkın özellikle şehvet olmadığını ve aşkın tenle kirletilemeyeceği üzerinde durarak, yukarıda izah ettiği Divan şiirinin aşk anlayışına yaklaşıp; ancak kadını özellikle Perihan’da görüldüğü gibi aktif bir şekilde sunmasıyla da, Divan şiirinde sosyal meselelerden uzak duran sevgili imajı yerine yeni bir sevgili imajı oluşturmuştur.

Kıskançlık teması üzerine odaklanan Nâbizâde Nâzım’ın 1890 yılında yazdığı ancak ölümünden sonra 1894 yılında yayımlanan *Zehra* romanı, *İntibah* ve *Araba Sevdası* romanlarında olduğu gibi tabiat tasviriyle başlamasıyla, kasidelerin nesib kısmıyla bir yakınlık kurmuştur. “Boğaziçi bir tabiat harikası kadar güzeldir desek güzelliğini tam olarak anlatmış olmayız” (2007, 7) sözüyle yazar, Boğaziçi’nin mevsimine göre nasıl değiştiği, doğal güzelliği ve etrafında bulunan semtlerin genel özelliği hakkında bilgi vermekle, tabiat güzelliğini anlatmak için yazılan kasidelerin etkisini üzerinden atamadığını ortaya koymaktadır. Nâbizâde Nâzım, eğlencenin ve sefanın hayli yoğun olduğu Boğaziçi’nde, şarkılar ve şiirlerin eksik olmadığını belirttikten sonra, Namık Kemal’in *İntibah*’ta yaptığı gibi yirmi bir beyitlik bir bahariye eklemesiyle tasvirini sürdürmeye çalışır. Romanda Boğaziçi’nin güzelliğine değinilmesi, tabiatın aşk üzerindeki tesirini ve aşkın da tabiatla tamamlandığını göstermek için olduğu söylenilebilir. Yazarın Divan şiirine gönderme yaptığı bir diğer husus da, romanın başkahramanlarından Zehra’nın evine hizmetini görmek için getirilen Sırrı Cemal adlı cariyeye ait tasvirde görülmektedir. Sırrı Cemal de tıpkı Fitnat gibi kusursuz bir güzel olarak çizilmesiyle, Divan şiiri güzelleriyle örtüşmektedir. “Beli ince, göğsü geniş, omuzları geniş, gerdanı uzunca, çehresi beyaz, kaşları, kirpikleri, saçları kuru kara. Rengi pembemsi, beyaz elleri ayakları, ağzı ufak, hareketleri hoş, gamzeleri gönle hoş gelen kısacası ender bulunan bir güzeldi” (Nâbizâde Nâzım 2007, 32).

Sırrı Cemal’in bu kadar güzel olması, kıskançlığı artık bir hastalığa dönüşen Zehra için bir endişeye ve korkuya yol açar. Çünkü, eşi Suphi’yle Sırrı Cemal arasında duygusal bir yakınlığın olabileceği hissine kapılır. Bundan dolayı, yakışıklı eşi Suphi’yle “güzellik timsali” Sırrı Cemal’in birlikte olduğunu ve kendisini aldattıklarını zihninde sık sık kurgular. Onları Divan şiirinde birbirine aşklarını ilan eden âşıklar gibi hayal eder ve Divan edebiyatının ünlü mesnevilerinden Şeyh Galib’in *Hüsn ü Aşk*’ındaki gibi bir aşk yaşadıklarını “*Hüsn ile Aşk’ın bedenleri aşağıda*

birbirine kavuşmuşken ruhları da başlarının üstünde şarkı söyleyerek konuşmaktaydı” (Nâbizâde Nâzım 2007, 34) sözleriyle zihninden geçirir. Nâbizâde Nâzım’ın bu romanda Divan şiiri unsurlarına yer vermesi, yazarın tabiat ve sevgili tasvirinde alışkanlığından kurtulamadığını ancak psikolojik tahliller yapması da mesneviden romana geçtiğini göstermektedir.

Recaizâde Mahmut Ekrem’in 1886 yılında yazdığı ancak 1896 yılında yayımladığı *Araba Sevdası* adlı romanını, gerçekçi bir bakış açısıyla kaleme alınan ve bu bağlamda da mesneviyle bağını koparan bir metin olarak değerlendirmek mümkündür. Bunu da, yazarın romanın ilk bölümünde yaptığı Çamlıca’nın realist tasvirinde ve Berna Moran’ın anlatım tekniği olarak Türkçe romanda bir ilke işaret ettiği iç çözümleme, iç monolog ve bilinç akımı tekniğinde olduğu söylenebilir (1995, 62). Aynı zamanda, yazarın Bihruz Bey’e dışarıdan değil de, onun dünyasıyla bütünleşen bir bakış açısıyla içerden yansıtması da geleneksel anlatılarda olmayan bir teknik olarak karşımıza çıkmaktadır. Romanda Divan şiiri algısına yer verilmesi, başkarakter Bihruz Bey’in Doğu ve Batı dünyasına ait metinler arasında kaybolması sonucu fikirlerinin ironize edilerek verilmesiyle görülmektedir. Bu ironide, Bihruz Bey’in alafranga züppe tipini temsil eden bir kişi olarak, ne ait olduğu toplumun dili ve edebiyatını, ne de Batı toplumununkini bilmesinin etkisi söz konusudur. Metinler içinde kaybolan ve bir çıkış yolu bulamayan Bihruz Bey’i Jale Parla “*kişiliğini gerçekler ya da yaşantısı değil sözcükler belirler. Bihruz Bey bir kişi değil, yalan yanlış bir metinler bohçası, anlamsız dizgeler listesidir*” (2009, 35) ifadesiyle aslında Doğu ve Batı arasında kalan, okuduğunu ve yazdığını tam olarak anlamayan Tanzimat aydınının trajikomik durumuna benzetmektedir.

Bir paşa torunu olan Bihruz Bey, babasının mesleği gereği Anadolu’nun çeşitli yerlerini dolaşır ve bu süre içerisinde iyi bir eğitim alamadığı için ne Arapça ve Farsçasını, ne de Fransızcasını ilerletir. Hayata ait hiçbir tecrübesi olmayan Bihruz Bey, babasını kaybettikten sonra, büyük bir mirasa konar. Bu mirası, Batılılaşmayı şık giyinmek ve eğlence yerlerinde gezmek şeklinde algılamasıyla tüketmeye başlar. Bu bağlamda yazarın, Divan şiirine olan bakışını da Bihruz Bey’in sıklıkla gittiği Çamlıca gezintilerinde Periveş adlı bir kadınla karşılaşması ve ona âşık olmasıyla gösterdiği dikkati çeker. Periveş de “*Divan şiiri içinde sevgili[nin] daima dinsel, toplumsal ya da edebî bağlamda otorite konumuna*” (Başlı 2010: 379) paralel olarak Divan şiiri güzellileriyle birçok benzerlik göstermektedir. Örneğin, Periveş ilk görüşte kendisine âşık olunan bir kadın ve aynı zamanda Bihruz’a karşı olan mesafeli duruşu ve tegafülüyle de Divan şiirindeki sevgili tipini çağrıştırmaktadır. Ancak, onlardan sarı saçlı ve *İntibah* romanındaki Mehpeyker gibi hafif meşrep oluşuyla da ayrılmaktadır. Aynı zamanda romanda Divan şiirindeki aşk anlayışının büyük bir sapmaya yahut da kırılmaya uğradığı durumun ise “*hem arabanın hem de Periveş’in yerleştirildiği sevgili konumunda görülen çoğalma ile ortaya çıktığı görülmektedir. Divan şiiri aşk anlatısının tersine, “sevgili”yi ikiye bölerek çoğaltan Araba Sevdası, bu anlatının geleneksel tasavvufî yaklaşım içinde Tanrı’yi imleyen tekil arzu nesnesi yerine iki farklı nesneyi geçirerek bu yaklaşımda önemli bir kırılmanın yaratılmış olduğunu ortaya koymaktadır*” (Başlı 2010: 379).

Bihruz Bey’in Divan şiirinde tasarlanan aşk algısını bir değişimin ve bölünmüşlüğü sınırına getirmesi Divan ve Fransız şiirini algılama biçiminde de kendini belirginleştirir. Daha çok Fransız şairlerine ait şiirler okuyan bu şekilde kendine romantik bir kimlik inşa eden Bihruz Bey, Periveş’e âşık olmasıyla birlikte, Divan ve Fransız şiirine ait eğilimini göz önüne getirir. Gündelik hayatında yarım yamalak konuştuğu Fransızcasıyla bu dili önemseydiğini, Divan şairlerine ait bir dize yahut da bir şiiri ezberlediğini göstermemesiyle de Divan şiiriyle olan mesafesini ortaya koymuştur. Aslında onun iki kültüre ait vukufiyetinin olmadığı Periveş’e yazdığı bir mektupla açığa çıkar. Mektubunu önce Fransızca şiirlerle süsleyen sonrasında beğenmeyip Türkçe yazmak isteyen Bihruz Bey, birkaç kaynak karıştırdıktan sonra “*Türklerde adam gibi bir şair gelmemiş ki*” (Recaizâde Mahmut Ekrem, 63) cümlesiyle, Divan şiirinde kendisini saran ve duygularına tercüman olan bir şairin bulunmadığını vurgular. Vasıf’ı ise sokağın diliyle şiirlerini yazmasından

dolayı bir şair olarak değil, tiyatro yazarı Moliere benzeterek küçümser. Bihruz Bey'in bu yorumunda onun kendi müktesebatının etkisi değil, Alafranga beylerin Divan şiiri hakkında söylediği sözlerin etkisi vardır. Bu şekilde Divan şiiri, gerek dili gerek hayal sistemi bağlamında yeni şiiri savunan gençler tarafından bir karşılaştırmaya ve ardından da bir eleştiriye tabi tutularak değişen zihniyet içerisinde konumlandırılır. Bu konumlandırmada Divan şiirini bozmak ve ona yeni anlamlar yüklemek de otorite olarak görülen Divan şiirinin gençler tarafından nasıl algılandığını açığa çıkarmaktadır. Nitekim, Divan karıştırmaktan vaz geçmeyen ve Vasıf'ın şiirini de Fransız şiiri ekseninde değerlendiren Bihruz Bey'in bu divanda, "şansonet" özelliği taşıdığını düşünmesi ve okunmaya değer bulması da bunu kanıtlar niteliktedir.

Vasıf'ın divanından kasaid ve gazeliyat okur; ancak manalarını çözemediği yahut da "semiotik bağlamda tam bir skandal" olacak çıkarımlarla, metinler arasında gezinir ve sonuçta şiirlerin anlamsız ve dilinin de ağır olduğu kanaatini çıkarmakla Divan şiirinin estetik dünyasına ne kadar uzak olduğunu göz önüne getirir. Sıra şarkılar kısmına gelince, sade dilinden dolayı daha anlaşılır bulduğu şarkıları beğenir. Burada, yazarın Bihruz Bey bağlamında Divan şiirinin ağıdalı diline karşı bir eleştiride bulunduğunu ve özellikle Vasıf'ı merkeze koyarak sade dili gündeme getirdiğini söylemek mümkündür. Öyle ki, kendisinin hece vezniyle yazdığı ve romantik duyguların tercümanı şeklinde düşündüğü şarkıları, bunun bir örneğini göstermektedir (Parlatır 1995: 112). Divandan "Bir siyahçerde civandır" dizesiyle başlayan bu şarkıyı kur'a ile çeker ve siyahçerde sözcüğüne sarı anlamını vererek, Periveş için uygun bir dize olduğunu düşünmeye başlar. Şarkıdaki kimi sözcükleri de Fransızca telaffuz ederek şiire Batılı bir hava yükler ki bu da Bihruz Bey'in yaşadığı bir düalizmin ve bir tereddütün göstergesi olarak karşımıza çıkar. Bihruz Bey, sevgiliyi betimlediğini düşündüğü şarkıyı mektubuna yazdıktan sonra Periveş'e verir ve bu ikili dille yazılan şiirinin onda uyandıracığı cevabı beklemeye başlar. Aylarca sadece bu mektuptan gelecek cevabı bekleyen Bihruz Bey'in psikolojisinin romanda ayrıntılı ve gerçekçi bir şekilde anlatılmasını Namık Kemal'in *İntibah*'ta yapmaya çalıştığı ancak Recaîzade Mahmut Ekrem tarafından geliştirilmesinin bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Periveş'ten bir cevap gelmemesi üzerine yazdığı şiirin Periveş'i üzdüğünü düşünen Bihruz Bey, kalemdeki arkadaşlarına şarkıyı göstererek anlamının çözülmesini ister. Yazarın burada, kalemde çalışan "okumuş" insanların bile, bir Divan şiirini anlamlandırmaya çalışırken karşılaştıkları güçlüğü karikatürize etmesi dikkati çeker. Bir kıtalık bir şiiri anlamlandırmak için kalemdekiler çeşitli sözlükleri karıştırmak ve sözcüklerin üzerinde kafa yormak için işe koyulurlar. Bu durum da, Ziya Paşa'nın *Şiir ve İnşa* (1868) adlı makalesinde eleştirdiği Divan şiirinin yazılma ve anlamının çözülme aşamasında çekilen zorluğu hatırlatmaktadır. Sonunda kalemdeki kişilerden birinin "siyahçerde"nin manasını "esmer yüzlü" ve şarkının da bir erkeğe yazılmasını açıklamasıyla birlikte şiirin anlamı çözülmüş olur ve bu durum da Bihruz Bey'de büyük bir hayal kırıklığı yaşatır.

SONUÇ

Tanzimat'la birlikte Batı medeniyetiyle tanışan Osmanlı devletinde, siyasal, sosyal ve kültürel sahada birçok değişiklik yaşanmıştır. Edebî sahada görülen değişiklik ise, öncelikli olarak yeni türlerin kabulüyle, sonrasında Divan şiirinin hedef gösterilerek yeni şekil ve muhtevaya uygun şiirlerin yazılmasıyla kendini hissettirmiştir. Bu süreçte, Divan şiirinin zamanını tamamladığını ve değişen hayatın ihtiyaçlarına cevap veremediğini başta Namık Kemal olmak üzere, diğer Tanzimat yazarları da ileri sürerek Divan şiirinin dilini ağır, hayal dünyasını mübalağalı ve sosyal hayattan da kopuk olduğunu ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, roman gibi yeni türlerin içerisinde Divan şiiri kimi kez şekil, kimi kez de hayal dünyasıyla varlığını devam ettirerek toplumun diğer kesimlerinde olduğu gibi edebî sahada da bir düalizmin oluşmasına yol açmıştır.

İlk telif roman olarak edebiyat tarihinde yerini alan *Taaşuk-Talat ve Fitnat*'ta, Divan şiiri özelde ise mesnevi, romanın isminden başlamak üzere; bölümlere ayrılmasında, sevgili tipinin

tasvir edilişinde ve olay örgüsünün benzerliğinde etkisini göstermiştir. Aynı şekilde *İntibah* ve *Zehra* romanlarının giriş kısmı da, kasidelerde baharı tasvir eden nesib kısmıyla bir yakınlık kurarak geleneğin roman içerisinde tezahürü olarak görünmüştür. *Felâatun Bey'le Rakım Efendi* romanında Divan şiiri (gazel), yazarın romanını Doğu ve Batı karşıtlığı üzerine kurgulamasından dolayı yüceltilmiş; ancak, mübalağalı anlatımı ve hayal dünyasının yoğunluğu nedeniyle de ironik bir bakış açısıyla ele alınmıştır. *Araba Sevdası*'nda ise, Batılılaşmayı yanlış anlayan bir tip sayesinde Divan şiiri küçümsenmiş; aynı zamanda bu şiir, dilinin ağır olması ve anlaşılmasında çekilen güçlük sebebiyle eleştirilmiştir. Ayrıca romanda, Divan şiirindeki ilahî aşkın yerine araba ve kadın gibi varlıkların merkezî konuma getirilmesi de Divan şiirindeki aşk algısında bir kırılmanın olduğunu göstermiştir. Söz konusu diğer Tanzimat romanlarında da, bu algının değiştiğini ve yeni zihniyetin/insanın aşkı algılamasında kendini belirginleştirdiğini belirtmek gerekir.

Divan şiirini yoğun bir şekilde eleştiren, hem de gelenekten izler taşıyan roman olarak *İntibah*'ı söylemek mümkündür. Namık Kemal romanın başında, Divan şiirinin hayal dünyasını ve dilini eleştirerek gerçekçi bir edebiyattan yana olduğunu göstermiştir. Romanın birkaç yerinde uygulamaya çalıştığı psikolojik tahliller ise, onun yeni roman anlayışını ve mesneviden ne şekilde ayrıldığını göstermesi bakımından önemli anlatım tekniğini oluşturmuştur. Ancak sevgili, bahar ve işret tasvirlerinde Divan şiirinden çok da kopmadığını, eski ve yeni arasında gidip geldiğini ortaya koymuştur. *İntibah* kadar olmasa bile *Cezmi* romanında da Namık Kemal, şiir ve şair bahsinde söyledikleriyle gelenekten ayrılmış; ancak, kadın ve aşk betimlemesinde Divan şiiriyle benzerlik kurmuştur. Sonuç olarak Divan şiiri, Tanzimat dönemi romanlarında yazarların makale ve şiirlerinde savundukları eleştirel fikirleri tekrar etmekle ve herhangi bir eleştirel tutum içerisinde olmadan sahip oldukları geleneği yeninin içerisinde özellikle tabiat ve sevgili tasvirinde göstermekle yer almıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Mithat Efendi (2009). **Felâatun Bey'le Rakım Efendi**, (yay. haz: Tacettin Şimşek), Ankara: Akçağ Yayınları.
- AKYÜZ, Kenan (1995). **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923**, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- ANDREWS, Walter G. (2009). **Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BAŞLI, Şeyda (2010), **Osmanlı Romanının İmkânları Üzerine/ İlk Romanlarda Çok Katmanlı Anlatı Yapısı**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BİLGEGİL, Kaya (1972), **Harâbât Karşısında Namık Kemal**, İstanbul: İrfan Yayınevi.
- BLOOM, Harold (2008). **Etkilenme Endişesi**, İstanbul: Metis Yayınları.
- DİNO, Güzin (2008). **Türk Romanının Doğuşu**, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- ERBAY, Erdoğan (1997). **Eskiler ve Yeniler, Tanzimat ve Servet-i Fünûn Neslinin Divan Edebiyatına Bakışı**, Erzurum: Akademik Araştırmalar.
- ERCİLASUN, Bilge (1998). **Servet-i Fünûn'da Edebî Tenkit**, İstanbul: MEB Yayınları.
- EVİN, Ahmet Ö. (2004), **Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi**, (çev.Osman Akınhay), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- FİNN, Robert P. (1984). **Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)**, (Türkçesi: Tomris Uyar), İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- GÜRBİLEK, Nurdan (2007). “Erkek Yazar, Kadın Okur”, **Kör Ayna, Kayıp Şark**, İstanbul: Metis Yayınları.
- KAPLAN, Mehmet (2006). **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 2**, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KOLCU, Ali İhsan (2009). **Tanzimat Edebiyatı II Hikâye ve Roman**, Erzurum: Salkım Söğüt Yayınları.
- KOLCU, Ali İhsan (2011). **Tanzimat Edebiyatı I Şiir**, Erzurum: Salkım Söğüt Yayınları.
- MORAN, Berna (1995), **Türk Romanına Eleştirel Bakış I**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nâbizâde Nâzım (2007). **Zehra**, İstanbul: Beyaz Balina Yayınları.
- Namık Kemal (tarihsiz). **İntibah**, (yay. haz.: Seyit Kemal Karaalioğlu), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Namık Kemal (tarihsiz). **Cezmi**, (yay.haz.: Seyit Kemal Karaalioğlu), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- OKAY, Orhan (1990). **Tanzimat Edebiyatı/ Yeni Türk Edebiyatı Ders Notları**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- OKAY, Orhan (2005). **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- PARLA, Jale (2009). **Babalar ve Oğullar/ Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- PARLATIR, İsmail (1995), **Recaîzade Mahmut Ekrem/ Hayatı-Eserleri-Sanatı**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Recaizâde Mahmut Ekrem (tarihsiz). **Araba Sevdası**, (yay.haz.: Seyit Kemal Karaalioğlu), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- SHAYEGAN, Daryush (2010). **Yaralı Bilinç/ Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofren**, İstanbul: Metis Yayınları.
- Şemseddin Sami (1990). **Taaşuk-ı Talat ve Fitnat**, (yay.haz.: Dr.Mehmet Emin Ağar), İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1988). **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2000). **Edebiyat Üzerine Makaleler**, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- YETİŞ, Kazım (1996). **Nâmık Kemal’in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları**, İstanbul: Alfa Yayınları.



TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE EDATLAR ÜZERİNE BİR BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ

*Birol İPEK**

ÖZET

Türkiye Türkçesinde çeşitli konularda birçok bibliyografya çalışması yapılmıştır. Bu çalışma, Türkiye Türkçesinde edatlarla ilgili yapılmış bibliyografyaları içermektedir. Edatlar tek başlarına anlamları olmayan diğer kelimelerle birlikte kullanıldıklarında bir anlam ifade eden kelimelerdir. Edatlar Türkçede kullanılan sekiz kelime türünden biridir. Türkçe kelimelerin içinde edatlar, yardımcı kelimeler sınıfı içinde yer alır. Yardımcı kelime olmaları nedeniyle edatlar, geniş bir kullanım alanına sahiptir. Edatların kökeni, görevleri, kullanım alanları ile ilgili şimdiye kadar birçok çalışma yapılmıştır. Fakat edatlar konusunda bir bibliyografya çalışması şimdiye kadar yapılmamıştır. Edatlarla ilgili yapılmış çalışmalar, ulaşılabildiği ölçüde, bir araya getirilerek, edatlar bibliyografyası oluşturulmuştur. Bibliyografya seçilirken daha çok edatlar konusunu direkt işleyen çalışmalara yer verilmiştir.

Bibliyografya denemesi çalışması edatlarla ilgili süreli yayınlarda çıkmış makaleleri, kongre, kurultay ve sempozyum bildirilerini, yüksek lisans ve doktora çalışmaları ile kitap hüviyetindeki çalışmaları içermektedir. Bu çalışma, Eski Türkçeden günümüze kadar edatlar konusunu işleyen yayınları içermektedir. Konunun bütünlüğü açısından, Çağdaş Türk lehçeleri ve Türkiye Türkçesi ağızlarında edat konusunu işleyen çalışmalara da yer verilmiştir. Edat konusu üzerinde araştırma yapmak isteyen bilim adamları ve araştırmacıların daha çabuk edatlar bibliyografyasına ulaşmaları için böyle bir çalışma amaçlanmıştır. Çalışmalar yazarların soyadlarına göre sıralanmıştır. Makale ve bildiri isimleri tırnak işareti "...", içinde verilmiştir, eser isimleri ise italik olarak yazılmıştır. Bu çalışma, Edatlar Bibliyografyası, Taranan Kaynaklar ve Kısaltmalar bölümlerinden oluşmaktadır. Çalışmada toplam 114 bibliyografyaya yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dil, Gramer, Edat, Bibliyografya Çalışması

A BIBLIOGRAPHY STUDY ABOUT PARTICLES IN TURKEY TURKISH

ABSTRACT

Many bibliographies on various topics was conducted in Turkey Turkish. This study was conducted on Turkey Turkish prepositions include bibliographies. Particles are the words making a sense when used together with other words with no meaning on their own. Particles

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Fen-Ed. Fak Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: bipek@firat.edu.tr

are one of the eight types of words being used in Turkish. Particles within Turkish words rank as auxiliary word class. Because they are auxiliary words, they have a wide usage area. Several studies have been carried out in respect to the roots, functions and usage area of particles. However, no bibliography study on particles has been done so far. We have created a particles bibliography by gathering, to some extend we can reach, the studies carried out on particles. When choosing bibliography studies have included working more directly to the subject of particles.

Bibliography attempt study contains articles published in periodicals, statements of congress, convention and symposium, master and doctoral studies, and books related to particles. This study contains publications discussing the subject of particles from old Turkish to the present day. With regard to integrity of the subject, it was also given place to study discussing particles in Contemporary Turkish Dialects and Turkey's Turkish Dialects. We aimed at such study to provide more convenient access to particles bibliography for scientists and researchers who want to do research on particles. Studies ordered by the authors last name. Articles and papers names in quotation marks "...", are given in the track of the names are written in italics. In this study, Bibliography, particles scanned resources and constraints sections. The study included a total of 114 given in the bibliography.

Key Words: Language, Grammar, Particle, Bibliography Study.

Türkiye Türkçesinde kullanılan sekiz kelime türünden biri edattır. Edatlar, tek başına anlamları olmayan, cümle içinde veya diğer kelimelerle kullanıldıklarında bir anlam kazanan yardımcı kelimelerdir. Bu yönleriyle edatlar, kullanıldıkları yer göre kelimeler arasında ilgi kuran, ifademizin tam ve eksiksiz anlaşılmasına yardımcı olan, anlam ve anlatım güçlerini zenginleştiren yardımcı kelimelerdir. Yardımcı kelime olmaları nedeniyle edatlar, geniş bir kullanım alanına sahiptir. Edatların kökeni yapısı, kullanım yerleri ve cümle içinde üstlendikleri görevler itibarıyla farklılıklar gösterir (Korkmaz, 2003: 1052). Bu tür konuları anlatan, konusu edat olan derli toplu bir bibliyografya çalışması Türkiye kadar yapılmamıştır. Bu eksikliği gidermek, bu konu ile ilgili çalışmaları toplu halde vermek amacıyla böyle bir çalışmanın yapılması uygun görülmüştür.

Bu çalışma edatlarla ilgili Türkiye kadar yayımlanmış makale, sempozyum, kongre ve kurultay bildirileri, yüksek lisans ve doktora çalışmaları konu ile ilgili yayımlanmış kitaplar tespit edilerek hazırlanmıştır. Çalışmaya Türkiye Türkçesi Ağızları ve Çağdaş Türk Lehçeleri üzerine yapılmış çalışmalar da dâhil edilmiştir. Edat konusu ile ilgili bütün çalışmalar, ulaşılabildiği ölçüde, bir araya getirilerek toplu halde verilmiştir. Ancak her bibliyografya çalışmasında olduğu gibi bu çalışmada da bazı eksikliklerin bulunabileceği de bir gerçektir. Bu bibliyografya sayesinde araştırmacıların edatlarla ilgili kaynaklara daha hızlı bir şekilde ulaşabileceklerini düşünürüz.

Çalışmalar yazarların soyadlarına göre sıralanmıştır. Makale ve bildiri isimleri tırnak içi "..." şeklinde verilmiştir, eser isimleri ise italik olarak yazılmıştır. Kısaltmalar TDK Yazım Kılavuzuna göre yapılmıştır. Bu çalışma, Türkiye Türkçesinde Edatlar Bibliyografyası, Taranan Kaynaklar ve Kısaltmalar bölümlerinden oluşmaktadır. Çalışmada toplam 114 bibliyografyaya yer verilmiştir.

Türkiye Türkçesinde Edatlarla ilgili tespit edilebilen çalışmalar şu şekilde sıralanmıştır:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- ACARLAR Kevser, “Mi Ekinin Türlü Kullanımları” *Türk Dili*, C. XXII, S. 277, (1970), s. 358–363.
- AÇIK Nilgün, “Özbek Türkçesinde Edatlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.104. (1996), s.181–195.
- ADAMOVCİC Milan, “Da / De Geçinin Kaynağı”, (Almancadan Çev.: Aziz Merhan) *Türk Dil*, S. 650 gubat (2006), s. 175-181.
- AKKUĞ Muzaffer, “a / e Seslenme Edatının Görevleri Üzerine Bir Araştırma”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildiriler I*, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları Ankara 2004, s. 109-118.
- ALKAYA Ercan, “Karay Türkçesinde Edatlar”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 8, (Aralık 2005), s. 66-98.
- ALKAYA, Ercan, *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar*, Manas Yayıncılık, Elazığ 2007.
- ALKAYA Ercan, “Eski Türkçede –qıña Ekinin Türk Lehçelerinde Ve Türkiye Türkçesi Ağzlarındaki Kullanımı Üzerine”, *Turkish Studies*, Volume 3 / 4, S.10, (2008), s. 77-101.
- ALKAYIĞ Fatih, “Adıyaman Ağzında Kullanılan İki Enklitik Edatı: ke, o”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:4, Sayı, 6, (2011), 1-10.
- ATAY Ayten, “Eski Türkçede ma / me Edatının Anadolu Ağzlarındaki Kalıntısı”, *Türk Dili*, S., 610, (Ekim 2002), s. 826-828.
- AYDIN Mehmet, “da / de Edatı ile İlgili Yayınlanmış Bir Yazı Üzerine”, *Türk Dili*, Sayı. 574, (Ekim 1999), s. 881-884
- BALCI Tahir, “Edat Bağlamında Sözcük Türlerine Yeni Bir Yaklaşım”, *Dil Dergisi*, S. 122 (Ekim-Aralık 2003), s. 7-17.
- BARUTÇU-ÖZÖNDER Sema, “Türkçede Edat Kavramı” *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı I* (22-23 Ekim 1993), TDK Yayınları, Ankara 1995, s.73-74.
- BARUTÇU-ÖZÖNDER Sema, “Türkçede Enklitik Edatlar Üzerine: çİ / çÜ”, *Kök Araştırmalar Dergisi*, C. III S. 2, (Güz 2001), s. 75-86
- BARUTÇU-ÖZÖNDER Sema, “Kazak Türkçesinde Sınırlandırma Görevli Dil Birlikleri Üzerine: gana, qana, tek, -aq”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 4, (Aralık, 2008), s. 48-83.
- BAGDAĞ Cahit, “Türkmen Türkçesinde +(İ)k (İntensivum) Eki ve Kullanılışı”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 8 (Güz 1999), TDK Yayınları, Ankara, s. 492-496
- BEGEN Tuna, (2002), *Türkmen Türkçesinde Edatlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- BÖRAY Nergis (2009), “Kazak Türkçesinde Modal Sözcükler”, (Kelimenin Dokuzuncu Türü mü?). *Turkish Studies*, Volume 4/3, S. 11. (2009), s. 338-361.
- BOLULU Osman, “Soru Mi’si Mi, Soru Eki Mi?”, *Çağdaş Türk Dili Dergisi*, Sayı.112, (Haziran 1997), s.11-12.
- BURAN Ahmet, “Türkçede Kelimelerin Ekleme ve Eklerin Kökeni”, *3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 1996*, TDK Yayınları, Ankara 1999, s. 207-214.

- CESUR Hasan Hüseyin, “Edat Tümleci”, *Karaman Dil-Kültür ve Sanat Dergisi*, TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 103-113.
- CERİTOĞLU Murat, “Kırgız Türkçesindeki Edatların Yanağıkları Sözlerin Durumlarına Göre Sınıflandırılması ve Çeşitlikleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 143, İstanbul 2003, s.169-188.
- CÖN Ali, “Hayır Kelimesi ve Türkçede Kullanılışı Üzerine”, *Türk Dili*, Sayı 582, (Temmuz 2000), s. 39-49.
- COĞKUN Volkan, “Özbek Türkçesinde Edatlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.104, (Ekim 1996), s.181-195.
- ÇAĞATAY Saadet, “Kazan Lehçesinde Bazı Tekitler” *Nemeth Armağanı*, TTK Basımevi, Ankara 1962, s.103-110.
- ÇAĞATAY Saadet, “Kazan Lehçesinde ÇNDĞ”, *Jean Deny Armağanı*, TDK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996, s. 71-75.
- ÇAĞATAY Saadet, “Tuba Ağzında Çyık”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XV, İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul 1969. s.171-174.
- ÇAĞATAY Saadet, “Türkçede ki>erki”, *TDAY-Belleten*, Ankara 1988, s. 245-250.
- ÇAĞATAY Saadet, “Ne, kanı ve erne Pekiçirme Edatları Üzerine”, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, DTCF Yayınları, Ankara 1978, s. 282-286.
- ÇELİK Mehmet, “da”nın Çeşitlikleri”, *Dilbilim Araştırmaları*, Simurg Yayınları, Ankara 1999, s. 25-32.
- DAĞDEMİR Muharrem, “Ne Mene(m) Neme Ne(m) Bir Sözdür?” *Türk Dili*, S. 672, (Aralık 2007). s. 846-856.
- DEMİRAY Kemal, “Edatlar Üzerine”, *Türk Dili*, C.XVIII., S.199, (Nisan 1968), s.13-15.
- DEMİRAY Kemal, “Edat Tümleçleri Konusundan Doğan Düğünçeler”, *Türk Dili*, C. XVII, (Ekim 1967), S. 193, s.16-18.
- DEMİRBILEK Salih, “Tegi Edatı ve Türleri”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Volume 1 / 2, Winter 2008, s.94-100. (http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi2/sayi2pdf/demirbilek_salih.pdf. (ET: 21. 10. 2012)
- DÖZDAROĞLU Hikmet, “Edat Tümleçleri Üzerine”, *Türk Dili*, XVII, Sayı, 197, Ankara 1968, s. 579-582.
- DOĞAN Levent, “Uygur Türkçesi”nde çu, ğ u ve ze Edatları”, *Turkish Studies*, Volume 7/1 Winter 2012, s. 889-902.
- EFENDİOĞLU Süleyman, “Edatların Sınıflandırılması”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yayınları, Ankara 1999, s. 419-534.
- EFENDİOĞLU Süleyman, “Cümle Mençeli Edatlar, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı, 31, Erzurum 2006, s.193-207.
- ELÖVE Ali Ulvi, “da / de Üzerine Bazı Düğünçeler”, *Türk Dili*, C. VII. 1958, s. 454-457.
- ERCİLASUN Ahmet Bican, “La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiçirme Enklitiği” Teorisi”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Avrasya Yazarlar Birliği Yayını, Sayı: 2, Bahar 2008, s. 35-56.

- ERDAL Marcel, "Clitics in Turkish", Ç: Göksel, Aslı-Celia Kerslake (ed.), *Studies on Turkish and Turkic Languages. Proceedings of the 9th Çternational Conference on Turkish Linguistics*, Okfort, 41-48, Wiesbaden: Harrassowitz 2000.
- ERGÖNENÇ, Dilek, "Nogay Türkçesinde Kip PekiÇiricisi Tağı / Tağa", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Bildiriler I*, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 963-974.
- ERSOY Habibe Yazıcı, "BaÇkurt Türkçesindeki -GAn, ti / -A, ti Yapısı Üzerine" *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, 20-26 Eylül 2004, TDK Yayınları, Ankara 2004.
- FERAH Aysel, "DüÇünce ve Bilgi Yapılarının OluÇumunu Açısından Zarf ve Edatlar, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Bildiriler I*, 20-26 Eylül 2004, TDK Yayınları, Ankara 2004, 1159-1196.
- GENCAN Tahir Nejat, "Edat Tümleçleri", *Türk Dili*, XVI, Sayı,192, Ankara 1967, s. 907-911.
- GENCAN Tahir Nejat, "Edatlar ve Edat Tümleçleri", *Türk Dil*, XVII, Sayı,198, Ankara 1968, s. 680-684.
- HACIEMÇNOĞLU Necmettin, *Türk Dilinde Edatlar*, MEB Yayınları, Çtanbul 1971.
- HACIEMÇNOĞLU Necmettin, "da / de Edatı Üzerine", Çtanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *TDED*, Sayı 16, Çtanbul 1968, 81-100.
- ÇLKER AyÇe "Manisa Merkez Köylerinde Davrı/Davırı Edatı", *Turkish Studies*, Volume 4/3, Spring 2008, s. 1281-1300.
- ÇNSEL Nuran (1998), *Özbek Türkçesinde Zamirler, Sıfatlar, Zarflar ve Edatlar*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YayınlanmamıÇ Yüksek Lisans Tezi, Niğde.
- ÇPEK Birol, "Dîvânü Lügâti't-Türk'te Sözcük Türü Olarak Edatlar", *Uluslararası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu*, Rize Üniversitesi, 17-19 Ekim, Rize 2008.
- ÇPEK Birol, "Divânü Lugâti't-Türk'te Geçen Enklitik Edatları", *Turkish Studies*, Volume 4/3, Spring 2009, s.1-14.
- ÇPEK Birol (2009), *Türkçede Pekiştirme Edatları*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YayınlanmamıÇ Doktora Tezi, Elazığ.
- ÇPEK Birol, "Divânü Lügâti't-Türk'te BaÇa Kullanılan Kuvvetlendirme Edatları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 20, S. 1. 2010, s. 185-202.
- ÇPEK Birol, "Kırgız Türkçesinde Go Edatı", *8. Uluslar Arası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Çktisat ve GiriÇmcilik Üniversitesi Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (11-13 Haziran 2010), Calal-abad / Kırgızistan 2010.
- KARA Funda, "Edat ve Zarf Üzerine Bazı DüÇüneler", *Turkish Studies*, Volume 4/3, Spring, (2009), s.1281-1300.
http://www.turkishstudies.net/Makaleler/502669274_kara_funda1284.pdf. (ET: 22. 10. 2012)
- KARAAĞAÇ Günay, "Edat Üzerine DüÇüneler", *Gazi Türkiyat*, Güz 2009, S. 5, s. 157-169.
http://www.turkiyat.gazi.edu.tr/arsiv/sayi05/Gazi_Turkiyat_Sayi_5_0157_0169_Karaaga_c.pdf (ET: 22. 10. 2012.)
- KARAHAN Leyla, "Sonra, önce" Kelimelerinin Edat Kategorisi Çindeki Durumu", *Dil Araştırmaları*, S.1, Ankara 2007, s. 539-548.

- KASAPOĞLU-Çengel, Hülya, “Kırgız Lehçesindeki „Eken“ Üzerine”, 3. *Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996*, TDK Yayınları, Ankara 1999, s. 641-651.
- KAĞGARLI Sultan Mahmut, “Uygur Türkçesinde La Edatı Üzerine”, 5. *Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı II*, 20-26 Eylül 2004, TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 1731-1736.
- KOCASAVAĞ Yıldız, “Çağatay Metinlerinde Görülen La Hakkında”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 142, gubat 2003, s. 183-188
- KORKMAZ Zeynep, “Türkçede ok /ök pekiştirme (intensivum) edatı üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, TDK Yayınları, Ankara 1995, s. 98-109.
- KORKMAZ Zeynep (1995), “uçun-üçün-için vb. Edatlarının Yapısı Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt TDK Yayınları, Ankara s. 94-97.
- KORKMAZ Zeynep, “Türkiye Türkçesinin ki Bağlama ve güphe Edatı Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt TDK Yayınları, Ankara 1995, s. 620-624.
- KORKMAZ Zeynep, “Türkiye Türkçesinde Edat”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yayınları 1999, Ankara. 419-420.
- KORKMAZ Zeynep, “Türkçede Edat Konusu ve Gramerlerimizde Bu Konu ile İlgili Sınıflandırma Sorunu”, *Hasan Eren Armağanı*, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 226-236.
- KORKMAZ Zeynep, “Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1 Ankara 1995, s. 85-90.
- KORKMAZ Zeynep, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, TDK Yayınları, Ankara 1994.
- KUZNETSOV Petro Ç. “Türkiye Türkçesinin Morfo-Etimolojisine Dair”, *Belleten 1995*, TDK Yayınları, Ankara 1997, s.193-262
- KÜÇÜK Sabahattin, “Türkçede güphe Bildiren “ki” Edatı Üzerine”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 1, 1998, s.139-146.
- LĞYong Song, *Türk Dillerinde Sontakılar*, Kebikeç Yayınları, İstanbul 2004.
- MOLGAJDAROV Kasiyet, “Türk Dilinde Edat Kaynaklı Bir Ek”, (Aktaran: Mehmet Yasin KAYA), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı, 2007, 24, s. 75-81.
- NAKİPOĞLU Sadi H (2005), “Kırgız Türkçesinde Ekleme+day Edatı Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.156 Mayıs-Haziran. s. 181-184.
- NALBANT Bilge Özkan, “Moğolca-Türkçe Bir Enklitik (Ek-Edat) magat>mAt”, *International Journal of Central Asian Studies*, Tashkent, Uzbekistan, Volume 11, 2007, -1. s. 37-51.
- NALBANT Mehmet Vefa, Türkçe Enklitik Edatı “LA”, 5. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 2157-2173.
- ORUÇ Birsal (1994), *Oğuz Grubunda Edatlar*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- ORUÇ Birsal, “Türkiye Türkçesinde Kullanılan Çekim Edatları Üzerine Görüş Farklılıklarından Kaynaklanan Problemler”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yayınları, Ankara 1999, s. 421-430.
- ÖNER Mustafa, “Türkçede Edatlı Çim Çekimi”, *Türk Dili*, S. 565, Ocak 1999, s.10-18.

- ÖNER Mustafa, "Türkçede Çekim Edatlarının "Karşılaştırma" ve "Sınırlandırma" Bağlantıları, *VIII. MATK*, (8-12 Kasım, İstanbul 1999) da sunulan bildiri. 1-8
- ÖNER Mustafa, "Türkçede -lğ> -lı Ekli Niteleme Sözlerinin Edatlaşması", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 2239-2252.
- ÖNER Mustafa, "Edatların Karşılaştırma ve Sınırlandırma Bağlantıları", *TDAY-Belleten 1999 / I-II*, Ankara 2003, s.147-157.
- ÖZÇELİK Sadettin, "Türkiye Türkçesinde Cümle Bağ Edatlarının Anlam Fonksiyonları Üzerine", *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, (24-29 Eylül 2000), TDK Yayınları, Ankara 2007, s.1329-1336.
- ÖZCAN Aynur, "Özbek ve Türkiye Türkçesinde Olasılık- Tahmin Bildiren Modal Sözler, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, 20-26 Eylül 2004, TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 2253-2264.
- ÖZGÜR Semih BERKÖL (2003), *Türkmen Türkçesindeki Edatlarla Türkiye Türkçesindeki Edatların Karşılaştırmalı İncelemesi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- ÖZKAN Mustafa, "Eski Türkiye Türkçesinde ki / kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine", *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, (24-29 Eylül 2000), TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 1405-1416.
- ÖZMEN Mehmet, "Türkçede Değil Kelimesi ve Anlamları," *TDAY-Belleten*, 1995, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 315-368.
- ÖZMEN Mehmet (1987), "Da / De Bağlama ve Kuvvetlendirme Edatının Türeyişi, *Selçuk Üniversitesi Fen-Ed. Fak. Dergisi*, S. 4, 1987, s.73-79.
- ÖZTÜRK Rıdvan, "Özbek Türkçesinde Gına Morfemi", *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, (24-29 Eylül 2000), TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 1439-1450.
- PUL Mehmet (2002), *Türkiye Türkçesinde Edat*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- SARAÇ Deniz (1995), *Türkiye Türkçesinde Çekim Edatları ve Çekim Edatı Olarak Kullanılan İsimler*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- SAVRAN Hülya, "Kırım Tatar Türkçesinde Belirsizlik Çade Eden Kelimeler Üzerine", *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri II*, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 2649-2654.
- ğAHÖN Erdal, "Tatar Türkçesinde uk/ük Kuvvetlendirme Edatı", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 18. Haziran 2009, s. 1-12.
- ğAHÖN Hatice, "Evet ve Hayır Kelimeleri Üzerine", *Türk Dili*, S. 593, Mayıs 2001, s. 528-535.
- ğÇERBAK A., M., "Türkçe Morfoloji Tarihini İnceleme Meselesine Dair", *TDAY- Belleten 1989*, TDK Yayınları, Ankara 1994, s. 317-321.
- ğÇERBAK A. M (1992), "Türkçe Son Çekim Edatları, Tümler ve Çekim Eklerinin Kelime Yapısında Bulunduğu Yere Dair", *Türk Kültürünü Araştırmaları Dergisi*, (Prof. Dr. Muharrem Ergin'e Armağan, Yıl, XXVIII/1-2, 1990, Ankara 1992, s. 235-239.

- ğÇERBAK A., M., “Tarih Bakımından Türkçe Kelimelerin çekil Yapısı”, *TDAY-Belleten* 1994, TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 123-130.
- ğERĞÖĞLU Yasin, “Kırgız Türkçesi Ağzlarındaki “da” Edatı Üzerine”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (Prof. Dr. Fahrettin Kırzioğlu’na Armağan), TÜDAV Yayınları, S.143, Mart-Nisan 2003, s.165-167.
- TAHSİN Sonay Hasan, “Tanzimat Döneminde Edatlar”, *Kirkuk University Journal- Humanity Studies* Volume:7 No:1, 2012,s.117.<http://www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=51640>, (ET: 22. 10. 2012).
- TEKİN ginası, “Türkçede -ma olumsuzluk eki ile -dık+ eki nereden geliyor?”, *Tarih ve Toplum*, C.13, S. 74, gubat1990, s. 14-17.
- TEKİN Talat, “daha Zarfı ve da / de Edatı Hakkında”, *Türk Dili*, C. VII. S. 83, 1958, s. 560-562.
- TEKİN Talat, “da / de Bağlayıcısının Türeyişi”, *Türk Dili*, C. VII. S. 78, 1958, s. 276-277.
- TEKİN Talat, “Olumsuzluk eki -ma /- me’nin Etimolojisi”, *Makaleler* (Yay.: Emine Yılmaz-Nurettin Demir), Ankara 2003, s. 247-252
- TEMİR Ahmet, “Uygurca Ançulayu ve Altay Dillerindeki Ança Sözü Hakkında”, *TDAY-Belleten*, Seri III, Sayı 6-7, İstanbul 1946, s. 569-589.
- TEMİR Ahmet, “Uygurca yme sözü hakkında”, *TDAY Belleten* Seri III, S.12- 13, (Aralık, 1948) s. 33-40.
- TÖKEN Kâmil, *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar Bağlaçlar Ünlemler ve Zarf-Füller*, TDK Yayınları, Ankara 2004.
- TOKATLI Suzan, “Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde “Ki”, “Kim” Bağlama Edatı ve Çgi Zamirlerinin Zaman ve Kip Eklerine Yüklendiği Görevler”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 6, Sayı: 1, 2005, s. 133-148
- TOPARLI Recep, “Son Çekim Edatları”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, (26 Mart 1994), TDK Yayınları, Ankara 1999, s. 432-434.
- TÜRKMEMETOĞULLARI AyGe(2001), *Cüsipbek Aymawıtulı’nın Akbilek Romanındaki Edatlar*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ÜSTÜNER Ahat, *Türkçede Pekiştirme*, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 2003.
- ÜSTÜNER Ahat, “Türkiye Türkçesi Ağzlarında ok / ök edatı”, *II. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı*, 21–23 Mayıs 2009, Kafkas Üniversitesi – Kars 2009.
- YAMAN Ertuğrul, *Özbek Türkçesinde Edatlar*, (Kaynakları, Ses ve çekil Özellikleri), Gazi Kitabevi, Ankara 2005.
- YAMAN Ertuğrul, “Özbek Türkçesinde Edatlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.104, Ekim 1996, s.181-194
- YAMAN Ertuğrul, “Özbek Türkçesinde Edatların Yapıları ve Kullanımları”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 3155-3162.
- YAMAN Ertuğrul, “Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde “mi” Soru Ekinin Kullanılışı”, *Türk Dili*, S. 526, Ekim 1995, s.1113-1120

ZAL Ünal (1999), *Kırgız Türkçesinde Edatlar*, (-Cengiz Aytmatov'un "Cemile" Romanındaki Edatlar Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma-) Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.

Taranan Kaynaklar

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Çağdaş Türk Dili Dergisi.

Dil Dergisi.

Dilbilim Araştırmaları.

Dil Araştırmaları.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi.

Karaman Dil-Kültür ve Sanat Dergisi

Kök Araştırmaları Dergisi.

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi.

Turkish Studies. (<http://www.turkishstudies.net/Anasayfa.aspx>. 23. 10. 2012.

Türk Dili.

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi.

TDAY-Belleten

Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı I, (22-23 Ekim 1993), TDK Yayınları, Ankara, 1995.

Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı II, (26 Mart 1994- 17 Nisan 1998), TDK Yayınları, Ankara, 1999.

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi.

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi.

Türk Kültürünü Araştırmaları Dergisi.

Türkiyat Mecmuası.

Türkoloji Dergisi.

Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı I, II.

3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri

IV. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, II.

V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, II

Jean Deny Armağanı.

Nemet Armağanı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Hasan Eren Armağanı.

Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler.

Çukurova Üniversitesi Türkoloji AraÇırmaları Merkezi, Çukurova
Üniversitesi, <http://turkoloji.cu.edu.tr/> (ET: 21. 10. 2012).

KORKMAZ Zeynep, Türkiye Türkçesi Grameri (ğekil Bilgisi) TDK Yayını, Ankara 2003.

Kısaltmalar

C. : Cilt

Çev. : Çeviren.

ET : EriÇim Tarihi.

MATK : Milletler Arası Türkoloji Kongresi.

S. : Sayı.

s. : Sayfa.

TDAY : Türk Dili AraÇırmaları Yıllığı.

TÜDAV: Türk Dünyası AraÇırmaları Vakfı.

TTK : Türk Tarih Kurumu.

Yay. : Yayınlayan.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



19. YÜZYIL TÜRKİSTAN ŞAİR VE TARİHÇİLERİNDEN MÛNİS'İN AVAZ INAK'A MERSİYESİ

Hayrullah KAHYA*

ÖZET

Meşhur kişilerin ölümlerinden sonra onların iyiliklerini, ölümlerinden duyulan acıları manzum olarak belli bir makamla ifade eden acıklı metinlere İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatı'nda *sagu*, Türk Halk Edebiyatı'nda *ağıt*, Divan Edebiyatı'nda ise *mersiye* denir. Türk edebiyatında ağıtın önemli bir yeri vardır. Orhun yazıtlarından itibaren rastlanan bu çeşit manzumeler daha çok beylerin, şehzadelerin, devlet adamlarının ve padişahların ölümü dolayısıyla yazılmıştır.

Çağatay Türkçesinin klâsik öncesi ve bilhassa klâsik dönemi üzerinde birçok çalışma yapılmasına rağmen bu edebiyatın son dönemi hakkında yapılan çalışmalar oldukça azdır. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri dönem ile ilgili bilgi ve belgelerin uzun yıllar Sovyet Rusya hâkimiyeti altında olmasından dolayı bunlara ulaşmanın zor olmasıdır. Sovyet Rusya'nın yıkılmasından sonra bu alandaki çalışmalar hız kazanmıştır.

Bu çalışma 19. yüzyılın ünlü Özbek şair ve tarihçilerinden Mûnis Harezmi'nin (1778-1829) Hive beyi Avaz Inak'ın (1791-1804) ölümü üzerine yazmış olduğu bir mersiyesi üzerinedir. Avaz Inak, Muhammed Emin Inak'ın oğludur.

Çalışmada öncelikle Mûnis'in, daha sonra Mûnis'in yazmış olduğu *Firdevsü'l-ikbal* adlı esere göre Avaz Inak'ın hayatı hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra Mûnis'in Avaz Inak'ın ölümü üzerine yazmış olduğu bir mersiyesi ele alınmıştır. *Firdevsü'l-ikbal*'in İstanbul nüshasından alınmış olan bu mersiye, 19. yüzyıl Çağataycası ile yazılmıştır. Söz konusu manzume terakib-i bent tarzındadır ve dokuz bentten meydana gelmektedir. Çalışmanın sonuna bu manzumenin söz varlığı eklenmiştir. Sonuç bölümünde de metnin en çok dikkati çeken dil özelliklerine vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mûnis Harezmi, Avaz Inak, *Firdevsü'l-ikbal*, Mersiye, Çağatayca

* Yrd. Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: hayrullahkahya@hotmail.com

FUNERAL SONG (MERSİYE) THAT WAS WRITTEN BY MUNIS WHO TURKESTAN POETRY AND HISTORIAN IN THE 19TH CENTURY FOR AVAZ INAK

ABSTRACT

The pathetic texts specifically express kindness and sorrows because of deaths of famous people after their death as written in verse. This texts called *sagu* in Before Islamism Turkish Literature, *ağıt* in Turkish Public Literature, *mersiye* in Divan Literature. Funeral songs are important in Turkish literature. This sort of verses which are seen from Orhun inscriptions on which have been written caused by death of masters, princesses, statesmen and sultans.

Despite availability of many works on the pre-classical period, especially the classical period of Chagatai Turkish, studies about the last period of it are remarkably insufficient. The most important reason for this is that it had been hard to obtain the documents and information about the period given that the whole region was under the sovereignty of the Soviet Russia. In the post-Soviet period works on this period increased rapidly.

This study concerns funeral song (mersiye) that was written by Munis Harezmi (1778-1829) who was a famous Uzbek poet and historian in the 19th century in consequence death of Avaz Inak (1791-1804) who was Khiva's master. Avaz Inak is son's Muhammad Amin Inak.

In study, it has been given the knowledges about firstly biography of Munis and then biography of Avaz Inak according to a handwritten manuscript that called *Firdaws al-iqbal* which was written by Munis. Lastly we have been dealt with funeral song (mersiye) that was written by Munis Harezmi due to death of Avaz Inak. This poetry has been written with the 19th century Chagatay Turkish which has been received from manuscript copy of Istanbul of *Firdaws al-iqbal*. Mentioned poetry is style of *terkib-i bend* and it has nine *bent*. Besides we were added vocabulary of the poem at end of the study. In the conclusion section the most remarkable linguistic features of the text are highlighted.

Key Words: Mûnis Harezmî, Avaz Inak, Firdaws al-iqbal, Mersiye, Chagatay Turkish.

0. Giriş

Meşhur kişilerin ölümlerinden sonra onların iyiliklerini, ölümünden duyulan acıları manzum olarak belli bir makamla ifade eden acıklı metinlere İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatı'nda *sagu*, Türk Halk Edebiyatı'nda *ağıt*, Divan Edebiyatı'nda ise *mersiye* denir. Türk edebiyatında *ağıt*'ın önemli bir yeri vardır. Orhun yazıtlarından itibaren rastlanan bu çeşit manzumeler daha çok beylerin, şehzadelerin, devlet adamlarının ve padişahların ölümü dolayısıyla yazılmıştır. Bu çalışma 19. yüzyılın ünlü Özbek şair ve tarihçilerinden Mûnis Harezmî'nin (1778-1829) Avaz Inak'ın (1791-1804) ölümü üzerine yazmış olduğu bir *mersiyesi* üzerinedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Bu çalışmada öncelikle Münis'in ve Avaz Inak'ın hayatları hakkında kısa bir bilgi verilecektir.

1. Münis Harezmi (1778-1829)

Çağatay edebiyatının son dönem meşhur tarihçi ve şairlerinden olan Münis hakkında bilgiler daha çok kendi eserlerinden elde edilmektedir¹. Asıl adı *Şîr Muhammed*, mahlası *Mûnis*'tir². Harezmi yakınlarındaki *Kıyat* köyünde dünyaya geldiği için³ *Mûnis Harezmi* olarak da bilinir. Özbekler'in *Yüz* adlı bir kabilesine mensuptur. Ailesinin aristokrat bir aile olduğu anlaşılmaktadır. Ataları devlet hizmetinde bulunmuş üst düzey memurlardandır⁴.

Çocukluğunda özel eğitim almış ve daha sonra kendisini geliştirmiştir⁵. Hocaları ve eğitimi hakkında kesin bilgiler yoksa da yazdıklarından Arapça ve Farsça yanında iyi derecede medrese ilimlerini bildiği anlaşılmaktadır. Kendisi şiir ve tarihe meraklı olduğunu açıkça ifade etmektedir (FĠ4b/12 vd.).

Hive'de mirab⁶ iken ölen (1800) babasının yerine kardeşi Muhammed Niyaz getirilmiştir. Ancak Muhammed Niyaz dönemin hanı El Tüzer Han'la (1804-1806) ters düşmüş ve ona başkaldırmıştır. Bunun üzerine El Tüzer Han, kardeşinin yerine Münis'i mirab olarak tayin etmiştir. Münis, El Tüzer Han ve onun kardeşi Muhammed Rahim Bahadır Han (1806-1825) zamanlarında yaşamış ve mirablık görevinin yanında hanın seferlerine de iştirak etmiştir. Bu seferlerin birinde orduda baş gösteren salgın bir hastalığa yakalanmış ve bu hastalıktan kurtulamayarak 1829'da ölmüştür (Bregel 1988: 7). Görevini ise yeğeni ve talebesi Âgehî (1809-1874) devralmıştır.

Mûnis'in *Firdevsü'l-ikbal*⁷ adlı Hive hanlarının tarihini anlattığı bir tarih kitabı, *Mûnisü'l-uşşak* adlı bir divanı vardır. Ayrıca Mirhand'ın Farsça *Ravzatu's-safa* adlı tarih kitabının bir kısmını Çağatay Türkçesine çevirmiştir (Eckmann 1963: 123). Ayrıca Cumahoca, Münis'in ilk divanının ikinci diziminin en sonuna *Sevad-ı Talim* adlı bir manzume eklediğini, Harezmi'nin su yolları hakkında *Arneler* adlı bir kitap yazdığını, soyu hakkında *Dibaçe* adlı başka bir eserinin daha olduğunu kaydetmektedir (Cumahoca 2006: 429).

2. Avaz Inak

Firdevsü'l-ikbal'e göre Avaz Inak'ın hayatı hakkındaki bilgiler şöyle özetlenebilir:

¹ Bu çalışmada *Firdevsü'l-ikbal*'in İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi no: T 82'deki nüshası kullanılmıştır. Çalışmada verilen varak ve satır numaraları bu nüshaya göredir. Köprülü bu nüshanın Agehi tarafından yazılmış olduğunu öne sürmektedir (Köprülü 1988: 321).

² Yazar kendisini *Firdevsü'l-ikbal*'de *Şîr Muhammedü'l-mulaḳḳab bi'l-Mûnis* şeklinde takdim etmektedir (4b/4).

³ Münis, doğum tarihini *Firdevsü'l-ikbal*'de şöyle belirtir: *Ve İt yılı âftâb-ı 'âlam-tâb Haml burcına tahvîl kılgında nav-roz küni panc-şanba şubhıda fakîrîniñ vîlâdatı vuḳû' tapıp durur* (82a/12-13). Bu tarih miladi 19 Mart 1778'dir (İnan 1933:17).

⁴ Yazar *Firdevsü'l-ikbal*'de kendi Çeeresini Çuḳıilde vermektedir: *'Avaz Mîr-âb ibn Şîr Muḳammad Mîr-âb ibn Êşim Bîy Mîr-âb ibn Ḥasan Ḳulı Atalık ibn Oraḳ Muḳammad Bekevül ibn Davlat Bîy ibn Gerây Bîy ibn Muḳammad Cân Şüfî Bîy-i Yüz* (156a/9-11).

⁵ Eckmann, Münis'in eğitimi Hive'de medrese eğitimi gördüğünü ifade etmektedir (Eckmann 1963: 123).

⁶ Mirablık Orta Asya'daki devletlerde ülkenin tarım ve su işlerinden sorumlu üst düzey bir memuriyettir.

⁷ Münis'in ömrü eseri bitirmeye yetmemiş, eserin 1812 yılı olaylarından sonraki bölümü Agehi tarafından tamamlanmıştır. Eserin İstanbul nüshası üzerinde doktora tezleri yapılmıştır. Bk. Hayrullah Kahya, *Mûnis ve Âgehî Firdevsü'l-ikbâl* (vr. 1b-156b) (*Giriş, İnceleme, Metin, Dizin*), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010; Sevdâ Kaman, *Firdevsü'l-ikbâl Giriş-Transkripsiyonlu Metin-İnceleme* (156b-336a)-*Dizin*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012; R. Şenay Şişman, *Firdevsü'l-İkbâl: Giriş, Transkripsiyonlu Metin* (vr. 336a-523a), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012.

Harezm Türk tarihini önemli şahsiyetlerinden Muhammed Emin Inak⁸ vezir olmasına rağmen 1770'li yıllarda hanlar üzerinde oldukça etkili bir devlet adamıdır. Hanların hal' edilmesi ve yerine hangi hanın getirileceğine karar verecek kadar söz sahibidir. 1791 yılında ölünce yerini oğlu Avaz Inak⁹ almıştır.

Avaz Bey Inak, babasının ölümünden sonra öncelikle Yomut¹⁰ ve Çavdurların¹¹ isyanını bastırmıştır. Onun döneminde tarafından vezirlik makamına yükseltelen Abdurrahman Mehter¹² gurura kapılmış kendi başına hareket etmeye ve halka baskı yapmaya başlamıştır. Bunun üzerine Avaz Bey Inak tarafından öldürülmüştür.

Avaz Bey Inak zamanında Hoca Murad ve Töre Murad Sufi¹³, Konrat¹⁴ ta sufilik perdesi altında halkı kendilerine bağlamışlar ve kendi başlarına hareket etmeye başlamışlardır. Avaz Inak, Hassa Kuş Begi¹⁵ ni bunların üzerine gönderince ikiyüzlülüklerinden sahte bir barış imzalamış, hana karışır herhangi kötü bir niyetlerinin olmadığını ifade etmişlerdir. Ancak Hassa Kuş Begi gider gitmez kalelerini güçlendirmek için çalışmalara başlamışlardır. Avaz Inak bunun üzerine onların bir ordu göndermiştir. Sufiler, yine ikiyüzlü davranmış ve savaş istemediklerini belirtmişlerdir. Ancak Töre Murad Sufi bir süre sonra bir baskınla Hoca Eli¹⁶ ni ele geçirmiştir. Ancak Hassa Kuş Begi ile yapılan savaşta Töre Murad Sufi kaçıp kaleye sığınmak zorunda kalmıştır. Bundan sonra yedi yıl sürecek bir savaş atmosferine girilmiştir.

Bu dönemde Horasan ve Hindistan ülkesinin padişahı Temür gah'ın oğlu gehzade Mahmud ile kardeşi gah Zaman arasında taht kavgası yüzünden savaş olmaktadır. Bu anlaşmazlıkta Avaz Inak gehzade Mahmud tarafını tutmuş ve ona yardım etmiştir.

Öte yandan Mankit¹⁷ hâkimi ile ters düşen Oraz Ali Supak¹⁸, Töre Murad Sufi'yi Mankit'a çağırmıştır. Bunun üzerine Avaz Inak, adamlarından gah Niyaz Atalık¹⁹ ve Beg Pulad Atalık²⁰ ı onların üzerine göndermiştir. gah Niyaz Atalık'ın hatası yüzünden Avaz Inak'ın askerleri yenilmiş ve barış yapmak zorunda kalmıştır. Bu olaydan bir süre sonra Töre Murad Sufi, Aral²¹ askerleri ile gelip Mankit'a yerleşmiştir. Avaz Inak'ın askerleri de onu kuşama altına almıştır. Bu muhasaradan iyice daralan Töre Murad, kardeşi Hoca Murad'a denizden gemiler göndermesini, aksi takdirde burada öleceklerini söyleyen bir haber göndermiştir. Bu sırada Hocam Berdi Kuş Begi²² nin oğlu Baba Beg²³ ülke içinde karışıklıkla çıkarmaya devam etmektedirler. Baba Beg ise

⁸ Eş Muhammed Biy'in oğludur. Temür Gazi Han'ın ölümünden sonra Niyaz Pervançı'yı öldürünce hanlık üzerindeki hakimiyeti iyice artmıştır.

⁹ Avaz Inak'a Avaz Bey Inak da denmektedir.

¹⁰ Ersarı, Teke ve Sarıklarla birlikte Horasan Salurlarını oluşturan Türkmen kavimlerinden biridir.

¹¹ Yirmi dört Oğuz boyundan biridir.

¹² Pehlivan Kulı Bay Toksavul'un oğludur.

¹³ Hoca Murad ve Töre Murad kardeşler. Babaları Muhammed Nazar'dır. Avaz Inak'ın babası Muhammed Emin Inak onların zekatlarını alınca isyan etmiş, Harezm'den kaçıp Konrat'a gelmişlerdir. Kendilerini orada sufi olarak tanıtmış ve böylece etraflarına adam toplamışlardır.

¹⁴ Cengiz Han zamanındaki Moğol kabilelerinin en önemlilerinden biri ve bunların yaşıları bölgeye verilen addır.

¹⁵ Elçi Beg'in oğludur. Avaz Inak'ın babası Muhammed Emin Inak zamanında kuş begi makamına getirilmiştir.

¹⁶ Hocaların veya seyyidlerin çok bulunduğundan bu adla anılan Hive yakınlarındaki bir yer adıdır.

¹⁷ Amuderya deltasında bir yer adı ve burada yaşayan kavmin adıdır.

¹⁸ Mankit'ın ileri gelenlerindendir. Avaz Inak onu görevinden alınca o da Töre Murad Sufilerle yakınlaşmış ve onların Mankit'ı ele geçirmelerini sağlamıştır.

¹⁹ Begi Can Inak'ın torunlarından. Muhammed Emin'in yakınlarından olduğu için Avaz Inak ona atalık makamı vermiştir. gah Niyaz Beg de denmektedir.

²⁰ Veyis Bay'ın oğludur. Muhammed Emin Inak'ın yakınlarından. Uygur boyuna mensuptur.

²¹ Bugünkü Kazakistan ve Özbekistan arasındaki büyük ve geniş bir göl ve bu gölün bulunduğu bölgenin adıdır.

²² Daha önce Muhammed Emin Inak'ın yakınlarından iken daha sonra ona başkaldırmıştır. Bu yüzden Muhammed Emin Inak tarafından öldürülmüştür.

²³ Babasının Muhammed Emin Inak tarafından öldürülmesi üzerine isyan etmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Konrat'a gelip Töre Murad Sufi ile dost olmuştur. Töre Murad, Mankıt'a giderken onu da gizlice Kat'a²⁴ göndermiştir. O da Kat'ta gâh Niyaz Beg gibi akrabaları ile anlaşıp Kat'ı ele geçirmiştir. Bunun üzerine Avaz Inak, oğlu El Tüzer Muhammed Bahadır Han'ı²⁵ Kat üstüne göndermiştir. Gama daha El Tüzer gelmeden Kat düğünden kurtulmuştur. Avaz Inak, bunun üzerine El Tüzer'i Mankıt üstüne göndermiştir. Bunun üzerine zaten zor durumda olan Töre Murad Sufi af dilemek zorunda kalmıştır. El Tüzer, Mankıt'a girince Töre Murad gemilerle Aral'a, Oraz Ali de sürgüne gönderilmiştir.

Avaz Bey Inak elli üç yaşında sarılık hastalığına yakalanmış birkaç ay sonra da ölmüştür (1804). Yerini oğlu El Tüzer Inak almıştır. El Tüzer Inak, bir süre sonra V. Ebülğazi²⁶'yi hanlıktan azletmiş ve yerine han olarak oturmuştur²⁷ (1805). Ancak kısa bir süre sonra kendisi de öldürülmüştür (1806). V. Ebülğazi tekrar han yapılmış ise de yeniden azledilerek yerine Avaz Bey Inak'ın diğer oğlu Muhammed Rahim Bahadır Han geçmiştir (1806). Böylece Cengiz soyu Hârezm hâkimiyetini resmen kaybetmiştir²⁸.

Avaz Inak tahta oturduğunda kırk yaşındadır. On iki yıl on bir ay hüküm sürmüştür. Münis onun âlimlere ve sanatçılara çok önem verdiğini, adaletli biri olduğunu, sohbetinde faydasız konulara yer vermediğini, aksine faydalı kitaplar, şiirler ve latifeler okuttuğunu, samimi bir dindar olduğunu, zamanında halkın refah ve huzur içinde yaşadığını vs. belirtmektedir.

3. Münis'in Avaz Inak'a Mersiyesi

Avaz Inak'ın ölümü üzerine Münis, onun için Farsça bir *tarih* ve Türkçe bir *mersiye* kaleme almıştır. Bu mersiye dokuz bentten oluşmuş bir terakib-i bent²⁹'tir. Bu şiir, aruzun *feilâtün* (*fâilâtün*) *feilâtün* (*fâilâtün*) *feilâtün* (*fâilâtün*) *feilün* (*fa'lün*) veznindedir.

Birinci bentte feleğe seslenen Şair onun herkese, özellikle de mutlu ve iyi kışlere kötülükler yaptığını, acı bir zehir içirdiğini ifade eder. Rahat insanların varlığından rahatsız olduğunu söyler. İkinci bentte de insanlara feleğe yaklaşımlarını, ona iyi bir gözle dahi bakmamalarını tavsiye eder. Çünkü ona yakın olan herkes Avaz Inak gibi sitem, zulüm ve nifak içinde kalacaktır, der. Üçüncü bentte ise Şair Avaz Inak'ın övgüsüne geçer. Onun çok güçlü bir hükümdar olduğunu, buna rağmen kimsenin ondan kötü bir söz işlemediğini ifade eder. Burada ayrıca çok cömert olduğunu da belirtir. Dördüncü bentte bu kadar iyi bir hükümdarın, yazık ki, hastalandığını ve hekimlerin derdine çare bulamadıklarını, bundan dolayı zamanla gül gibi sararıp solduğunu belirtir. Beşinci bentte onun ölümünün herkesi üzdüğünü, özellikle de görüşme salonuna gelen beylerin hükümdarı orada göremeyince kara giyip gözlerinden yaş yerine kan akıttıklarını anlatır. Altıncı bentte de Avaz Inak'ın ölümünden duyulan acıları anlatmaya devam eder. Gökyüzündeki yıldızların ve ayın sisler içinde bulunması, dağlanmış gibi görülen lalelerin sebebi gibi olaylar Avaz Inak'ın ölümüne üzülen halkın acısıdır, onların çektikleri ahların sonucudur. Bu

²⁴ Amuderya'nın doğusunda bulunan ve Harezm'in en eski yerleşim birimlerinden birinin adıdır.

²⁵ Avaz Inak'ın oğludur. Babasından sonra inak olmuştur. Hanlığını ilan ettiyse de bu uzun sürmemiştir. Kısa bir süre sonra öldürülmüştür. *Firdevsü'l-ikbal*'in yazımını emreden kişidir.

²⁶ Avaz Inak zamanında Hive hanıdır.

²⁷ El Tüzer'in tahta geçişini bir hâdisedir. Çünkü o zamana kadar Harezmîliler Cengiz soyundan olmayan hiç kimseyi han olarak tanımamaktadırlar ve böyle bir durum Harezm'deki Türk boyları tarafından bile uğursuzluk olarak kabul edilmektedir. Ancak El Tüzer, dedesi Muhammed Emin Inak'ın Temir Gazi'yi öldürüp yönetimi ele geçirmesinden sonra ilk kez kendinden önceki hanı tahttan indirmiş ve han olarak tahta oturmuştur. El Tüzer, hükümdarlığı döneminde ülkede tam bir diktatörlük kurmuştur (Togan 1977: 255).

²⁸ Münis, daha önceki tarih kitaplarında Cengiz soyundan Harezm'de padişahlık süren hanların Arap Han'ın oğlu Ebülğazi Han'a kadar olan döneminin anlatıldığını, bu dönemden yazarın yaşadığı çağa kadar olan dönemi ise ilk defa kendisinin kaleme aldığını ifade etmektedir (Fâil 56a/11-17).

²⁹ Terakib-i bent farklı kafiyelelere sahip birkaç bentten meydana gelen ve bentlerinin sonunda aynı kafiyeyle birer beyte sahip olan Divan edebiyatı türüdür.

acılar o kadar büyüktür ki insanlar ve cinler kendilerinden geçmiÇler, gözlerinden akan yaÇar derya olmuÇtır. Yedinci bentte ise Çar dostlara seslenir. *Kamı* “hani” redifli bu bentte Avaz Inak’ın yapmışolduğu iyilikler zikredilerek onun Çindi toprak altında olduğu söylenmiÇve Çar bu suretle hem kendisinin hem de dostlarının acılarını ifade etmeye çalıÇmıÇtır. Sekizinci bentte Çar, Avaz Inak’ın sekiz oğlu olduğunu belirtir. Bunların her birinin de uzun ömürler ve saltanatlar sürmelerini, birçok zafer kazanmalarını diler. Son bentte yine dostlara seslenen Çar onlara dünyanın, mal mülk ve makamların geçici olduğunu; bu yüzden de onlara gönül bağlamamak gerektiğini tavsiye eder. Onlardan Hak zikri ile meÇgul olmalarını ister. Sonunda da kendisine dua etmelerini rica eder.

AĞaıda Münis’in bu mersiyesi yer almaktadır:

“Terkib-band

Ey felek munça nédür eylemek ızhâr-ı sıtam
 Uruban her nefas él bağrığa yüz naştar-ı ğam
 Yağşılarga yetip anvâ‘-ı huzn kahrıñdın
 Kim yaman³⁰ érse alar rağmığa kıldıñ hırram
 Kimni kim kördiñ içer ‘ışrat ayağı bile şahd
 Ol ayağ içre ézip bérdiñ aña zahr-ı alam
 Sarv-řadlarĐa kılıp ğaml balâlar bârın
 Çarımaya kıldıñ öziñ yañlıĐ alar şaddın ğam
 şâd bolduñ çara řayĐu bile kim çekse fiğân
 ĞamĐa batduñ kişi kim içse kıızıl may bir dam
 Râĥatı tapsa ĥayât içre birev luĐfıñ ile
 Çahrıñ étti anı âvâra-ı şağrâ-yı ‘adam
 Yağdurup ahl-ı vafâ başığa âfat taşın
 Köp cafâ birle vafâ rasmını urduñ bar-ham
 Kéçe érmes ki ulus âhı otınıñ dūdı
 Kündüz érmes ki ol ot řu‘ lası barç-âlūdı

Band-ı şânisi Bu Durur Kim

Dahr mekkâresi kim anda vafâyı yokdur
 Aña él şa’nıda tanķıř-ı cafâyı yokdur
 Kim ki ‘âķıl ése avlâ durur andın kaçmak
 Anıñ âmîzışıdın özge balâyı yokdur
 řurfa kim ança kılıp élni farîbî maftūn
 şâhlik istemegen anda gedâyı yokdur
 Bî-navâ ĥalknı nâ-kâm kıılır kör ki aña

³⁰ Metinde (پان) Gıdındedir.

Hâric-âhenglik ü özge navâyî yokdur
 Yüzi bir közgü érür yahşı nazâr kılsañ aña
 Rengidin tîradur âşâr-ı şafâyî yokdur
 Sabzalarını kurutur zulm hazânıdın lîk
 Yana andın aşar-ı naşv'-numâyî yokdur
 Kim hayât ahlı ése kıldı mamât içre zalîl
 Yetmegen zulmı bu 'âlam ara câyî yokdur
 Kör ki şâh-an-şah-ı H(v)ârazm 'Avaż Bég 'Inağ
 Körmeyin qaldı mu andın sıtam u zulm u nıfâğ

Band-ı Şâhşı Bu Durur Kim

Taht u davlat üze farmân-dih-ı davrân érdi
 Belki ıqbâl sarırıda Sulaymân érdi
 Fayzlar yağduruban abr-ı bahâr keremi
 Huşk şahrâ-yı cahân tûrfa gülistân érdi
 Rûm ile Çinnı tutup dabdaba-ı haşamat ile
 Hudamâsıdın anıñ kayşar u hâkân érdi
 Mülk-i Islâmıñ taşhîr kılıp sar-tâ-sar
 Dîn aña badrağa-ı leşker-i imân érdi
 Fużalâ marcı'ı érdi eşigi şâm u şabâh
 Éligi fâtıh-ı kufl-ı durr-ı ihsân érdi
 Yetmeyin kimseğa anıñ qavlıdın âzârı
 Aña bu martabada hılm farāvân érdi
 Keff-i bazlıdın édi baħr cabını üze çîn
 Tîşa-ı cûdıdın âzarda Badaşşân érdi
 Her né kim yahşılığ érdi ol édi mürtekibi
 Öyle kim érdi yamanlığ fannınıñ muctanıbı

Band-ı Râbı'sı Bu Durur Kim

Âh kim za'f aña mustavlî olup boldı nızâr
 Ranc-ı hârı bile gül dék teni her sarı figâr
 Sargarıp rengi kıyaş dék valî artıp tenige
 Sâya-ı zarra u kün partavı tüşgeç âzâr
 Dardığa çâra tapa almay étip 'âcızlıq
 Boldı bısyâr Masîhâ dék atıbbâ nâ-çâr
 Sürtülüp çaşma-ı hayvân suyu tuttı âhır

Turkish Studies

Naf³¹ yetkürmegenidin zulumât içre qarâr³¹
 Munça ‘âcızlık ile Teñriğa şükr eylerde
 Mû-ba-mû til édi ü şabrda hem köh-i vaqâr
 ‘Umr câminı töküp içti şarâb-ı rahmat
 Cavhar-ı cânnı bérıp aldı matâ‘-ı dîdâr
 Köterip köñlini dunyâ çamanı sayrının
 Eyledi gülşen ‘ağabı sarı mayl āhır-ı kâr
 Rûhı bolsun may-ı vaşl şamadıdın sar-mast
 Teni marqad ara havrâ kuçağığa payvast

Band-ı Hâmısı Bu Durur Kim

Ol kuyaş mağrîb-ı favt³² içre nihân boldı dırîğ
 Żulmat-ı şâm-ı ‘azâ élge ‘ıyân boldı dırîğ
 Taht-ı davlat édi ārām-gahı şubh u masâ
 Meskeni kabrğaça taht-ı ravân boldı dırîğ
 Tutuban qarş ile ayvân-ı muzahhab terkin
 Tûda-ı hâk ara cısmığa mekân boldı dırîğ
 Kéliben körnüşığa körmeyin andın aşarî
 Umarâ közleridin aqğanı qan boldı dırîğ
 Dād-h(v)āh ahlı kélip tapmayın ornıda anı
 İşleri nāla u faryād u figān boldı dırîğ
 Qozğaban ahl-ı ‘azâ şorışı aşup balā
 Élge şahrâ-yı kıyāmat bu cahān boldı dırîğ
 Sogī andūhını şarh étgeli sürdüm qalamım
 Çékti ün, keydi qara, eşk-faşān boldı dırîğ
 Boldı abvāb-ı tarab her sarı muhkem [afsūs]
 Açılıp él yüzığa rahna-ı mātām afsūs

Band-ı Sādısı Bu Durur Kim

Mātām içre yaqıp kögni köñüller āhı
 Ot küli içre nihân ancum u mıhr u māhı
 Fırqatıdın tüşüben ‘ālam ara şorışlar
 Ins u cān birbiriniñ bolmadılar āgāhı
 Közler eşki bile daryālar aqıp ‘ālam ara

³¹ Metinde قاران Qarān'dir.

³² Metinde قوت Qut'dir.

Māhdın gurqa kılıp yer küresin tā māhı
 Nālalar birle köñüller şarar-afşānılg étip
 Boldı bir tıra tütün yeti felek ħar-gāhı
 Dāğlıg lālalar érmes ki bağırlar qanı
 Saçılıpdur boluban pāraları hem-rāhı
 Hem saçıp sogıde başıga ‘adūsı tofrağ
 Hem urup köksige taş hıcrıda davlat-ħ(v)āhı
 Āh kim ölgeli yetti fuqarā qan yığlap
 Kim körüpdür bu sıfat ħādışa-ı cān-gāhı
 Örtedi ħalknı Dārā-yı zamān vāvaylā
 Yıqtı ‘ālamnı kılıp terk-i cahān vāvaylā

Band-ı Sābı‘ısı Bu Durur Kim

Aytıñ aħbāb ki ol mīr-ı cahāndār qanı
 Qahr éter furşatıda şā‘ıka kirdār qanı
 Yüzi ħalk ülfetige muṭṭalı‘-ı anvār olğan
 Köñli Ĥağ ħažratıda mağzan-ı asrār qanı
 Umarā her birige³³ özge rı‘āyatlar étip
 Fuqarā ħālídın āgāh u ħabar-dār qanı
 Kirdi tofrağ ara u kıldı cahānnı tıra
 Vah ki ol mıhr kibi çaşma-ı anvār qanı
 Gerçi āşār[ı] memālik ara qaldı bısyār
 Līk özi şahşıdın ay vāy ki āşār qanı
 Bas ki külfet taşı yağdı felek-i zālımdın
 Bolmağan mātamıda sīnesi efkār qanı
 Mümkün olğay ki kıyāmat küni körgeyler anı
 Munda mıñnat-zadalar ħaylıga dīdār qanı
 Bir barıpdur ki yana kélmegi imkān érmes
 Kimse andın ħabarı tapmağı āsān érmes

Band-ı Şāmını Bu Durur Kim

Eger ol kıldı fanā marḥalası sarı ħırām
 Tutsun avlādı baķā masnadı üzre ārām
 Eger ol kıldı sékiz ravzada kāmin ħāşıl

³³ Metinde (بويويك) Gökündedir.

Sékkiz oğlu yeti ıqlīm üze sürsünler kām
 Her biri başığa dıhīm-ı sa‘ ādat keysün
 Her biri eylesün evreng-i calālatnı maḳām
 Kılıp asbāb-ı ma‘ ıṣat ıarab ayvānıda cam‘
 Her biri sāḳı-ı ıḳbāl élidin içsün cām
 ‘ Izzat u kām-ravālīg tapıp aḥbābları
 H(v)ār a‘ dāların étsün felek nā-farcām
 Hışm ıanını sabıl isteseler tığları
 Tutmasun maṭlabığa yetmegüçe rāh-ı nıyām
 Çékseler her sarı leşker zafar olsun hem-rāh
 Tutsalar her ıaçan ārām-ı nařaṭ olsun rām
 Çarḥ-ı vālādın ötüp ıadr bile pāyaları
 Kétmesün ahl-ı cahān başlarıdın sāyaları

Band-ı Tāsı‘ı Bu Durur Kim

Dostlar dahr mużıḳını nışıman ıılmañ
 Bir buzuk ḥucradur ol ḥucranı mesken ıılmañ
 Bel rabāṭıdur anı oğrılar étmıř manzıl
 Kārvān yañlığ ötüñ andın u ma‘man ıılmañ
 Cāh bir şam‘ durur andın olur tıra köñül
 Közni eylep nażar ol řam‘ ğa rořan ıılmañ
 Dahr ra‘ nālarığa şıfta bolmañ zīnhār
 Öziñizni bu şanamlarğa Barahman ıılmañ
 Bolmañız ‘ umr-ı şarar fuřatıñızğa mağrūr
 Cānnı payvasta cafā otığa külḥan ıılmañ
 Bolmañız her zah-sarālık bile maşğül-ı kelām
 Tilni Hāḳ zıkrini aytur çağı elken ıılmañ
 Dost ‘ ıřḳı bile cān ıaşırını ābād eyleñ
 Cuz anıñ naşşı bile anı muzayyan ıılmañ
 Kılğa siz tā kim nışıman-ı ḥaram vaḥdat ara
 Tilegey siz dağı Mūnısnı hem ol ḥalvat ara” (153a-14/155b-9).

4. Sözlük

A - Ā

- ābād** Far. Bayındır, mamur.
abr Far. Bulut.
abvāb Ar. Kapılar.
‘ācızlık Acizlik, yetersizlik.
açıl- Açılmak.
a‘dā Ar. Düşmanlar
‘adam Ar. Yokluk.
‘adū Ar. Düşman.
āfat Ar. Afet, bela.
afsūs Far. Eyvahlar olsun, çok yazık, yazık.
āgāh Far. Bilgili.
āh Far. Feryat etme, ilenme.
aḥbāb Ar. Dostlar.
āḥır Ar. Son, en son.
ahl Ar. Bir toplulugun halkından olanlar, oraya mensup olanlar.
‘aḳab Ar. Arka.
‘āḳıl Ar. Akıllı.
aḳ- Akmak.
alam Ar. Acı, üzüntü, elem.
‘ālam Ar. Evren, dünya, âlem.
alar Onlar
al- Almak.
āmīzış Far. _mtizaç, uyusma.
aña Ona
ancum Ar. Yıldızlar.
ança O kadar, onca.
anda Onda, orada.
andın Ondan, oradan.
andūh Far. Keder.
anı Onu.
anıñ Onun.

Turkish Studies

- anvāʿ** Ar. Çesitler, nevilер.
- anvār** Ar. Işıklar, nurlar.
- ara** İçinde, +da/+de.
- ārām** Far. Dinlenme; yerleşme.
- ārām-gah** Far. Dinlenme yeri.
- art-** Artmak.
- āsān** Far. Kolay.
- aşar** Ar. İz, eser.
- aşarī** Far. Bir eser, bir iz.
- asbāb** Ar. Sebepler.
- asrār** Ar. Sırlar, gizler.
- aş-** Aşmak, geçmek
- aṭibbā** Ar. Doktorlar.
- āvāra** Far. Avare, aylak.
- ʿAvaż Bég ʿInak** k.a. Avaz Inak.
- avlā** Ar. En iyi, en uygun.
- avlād** Ar. Çocuklar.
- ay vāy** Hayret, saskınlık bildiren bir ünlem.
- ayağ** bk. ayak
- ayağ** Kadeh. Krş. ayağ.
- ayt-** Söylemek, demek.
- ayvān** Far. Eyvan, saray.
- ʿazā** Ar. Üzüntü duymak, matem.
- āzār** Far. İncinme.
- āzarda** Far. İncinmiş, gücenmiş.
- āzārī** Far. Bir azar, bir incinme, bir kırgınlık.

B

- Badahşān** y.a. Hindistan ve Horasan arasında büyük koyunlarıyla meşhur bir şehir.
- badrağa** Far. Kılavuz, önder.
- bağır** Göğüs, bağır.
- bahār** Far. Bahar, ilkbahar.
- baħr** Ar. Deniz.
- baķā** Ar. Kalıcılık, sonsuzluk.
- balā** Ar. Felaket, musibet.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

balāyī Far. Bir felaket, bir musibet.

band Far. Şiirin her bir bölümü, bent.

Barahman Hint tanrısıdır.

bar-ham Far. Birlikte, beraber.

bar-ham ur- Alt üst etmek.

bār Far. Yük.

bar- Varmak, gitmek.

barḡ-ālūd Far. Yıldırımlı.

bas Far. “Yeter, yetişir” anlamındaki bu kelime metinde bağlama edatı olarak kullanılmıştır.

baş Bas, kafa.

baẓl Ar. Bol, bol bol vermek.

bel Ar. Aksine, tam tersi.

belki Ar. Umulur, ihtimal, belki.

bér- Vermek.

bısyār Far. Fazla, çok.

bile İle.

bī-navā Far. Zavallı, çaresiz, muhtaç.

bir Bir.

birbiri İki veya daha fazla şey yahut kimse, biribiri, biri öteki, yek diğeri.

birev Her bir, her biri.

birle İle.

bol- Olmak. Krş. ol-

bu Bu.

buzuk Bozuk.

C

cabīn Far. Alın, yüz.

cafā Ar. Üzme, eziyet etme.

cafāyī Far. Bir eziyet.

cāh Far. Makam.

cahān Far. Dünya, âlem.

cahāndār Far. Büyük hükümdar.

calālat Ar. Ar. Ululuk, büyüklük, yücelik.

cām Far. Kadeh.

Turkish Studies

- cam**‘ Ar. Toplanma, cem olma.
cān Far. Can, ruh.
cān-gāh Far. Can azaltıcı.
cavhar Ar. Öz.
cāyī Far. Bir yer.
cısm Ar. Vücut, beden.
cūd Ar. Cömertlik.
cuz Far. Başka, ayrı, dışında. (Ön çekim edatı olarak kullanılır.)

Ç

- çağ** Çağ, zaman.
çaman Far. Çimenlik, çayırılık, yeşillik.
çāra Far. Çare, deva.
çarḥ Far. Felek, dünya.
çaşma Far. Çesme, pınar.
çaşma-ı hayvān Far. Hayat suyu, ab-ı hayat.
çék- Çekmek.
çīn Far. Buruşukluk, kırıksıklık.
Çīn y.a. Doğu Asya’da bulunan bölge, Çin.

D

- dabdaba** Ar. Gösteriş.
dād-ḥ(v)āh Far. Davacı, adalet isteyen.
dağı Dahi, bile.
dāğlığ Yaralı, isaretli, daglanmış, daglı.
dahr Ar. Dünya; devir, zaman.
dam Far. Zaman, an.
Dārā Far. Eski İran hükümdarlarından Keykubat’ın adı.
dard Far. Dert, acı, elem.
daryā Far. Deniz.
davlat Ar. Devlet.
davlat-ḥ(v)āh Far. İyilik isteyen, uğur isteyen, dost.
davrān Ar. Zaman, çağ, dönem.
dék Gibi, benzer.
dihīm Far. Taç.
dırığ Far. Eyvah, yazık!

Turkish Studies

ḍidār Far. Görüşme.

ḍīn Ar. Din.

dost Far. Dost.

ḍūd Far. Duman.

ḍunyā Ar. Dünya, evren.

ḍur (< Ar. durr) İnci, inci tanesi.

ḍur- Yardımcı fiil.

E - É

é- Bk. ér-

efkār Ar. Fikirler, düşünceler. Mec. Üzüntü, endişe, kaygı.

eger Far. Eğer.

él I El, kol. Krş. élig

él II Halk, ulus, millet.

élig El, kol. Krş. él.

elken Ar. Dilinde tutukluk olan, kekeme, peltek.

ér- Yardımcı fiil. (imek fiili.) krş. é-

éşig Eşik, kapı.

eşk Far. Gözyaşı.

eşk-faşān Far. Çok ağlayan, gözyaşı dökten.

ét- Etmek.

evreng Far. Taht.

ey Ey! (Seslenme edatı).

eyle- Eylemek, yapmak.

éz- Ezmek.

F

fanā Ar. Yokluk, geçicilik.

fan Ar. Bilim, teknik.

farāvān Far. Bol, çok.

farībī Far. Yanıltıcı bir şekilde, yalancı bir şekilde.

farmān-dıh Far. Hükmü geçen, verdiği emri dinlenen.

faryād Far. Bağırma, çığlık, feryat.

fātıh Ar. Fetheden; açan.

favt Ar. Ölüm.

fayz Ar. Bereket, bolluk, feyz.

Turkish Studies

felek Ar. Talih, kader, felek.

figān Ar. feryat etme, ah çekme.

fırkat Ar. Ayrılık.

figār Far. Yara, yaralı, incinmiş.

fuḵarā Ar. Fakirler.

furşat Ar. An, zaman.

fuzalā Ar. Fazilet sahibi olanlar.

G - Ğ

ğam (< Ar. ğamm) Keder, üzüntü.

ğamğa bat- Üzüntüye düşmek, çok üzölmek.

gedāyī Far. Bir dinleci, bir fakir.

gerçi Far. ... ise de, her ne kadar, ... olsa da.

ğurḵa Ar. Çok nemli, neme doymuş yer.

göl Far. Gül.

gölüstān Far. Gül bahçesi.

gölşen Far. Gül bahçesi.

H - Ĥ - Ħ

ḥ(v)ār Far. Hor, hakir.

Ḥ(v)ārāzm y.a. Şimdiki Özbekistan ve Türkmenistan devletlerinin birleştiğı bölgede Amu Derya boyunca uzanan bölgedir.

ḥabar Ar. Haber.

ḥabar-dār Far. Haberli.

ḥādīṣa Ar. Hadise, olay.

Ḥaḵ (< Ar. Ḥaḵḵ) Hak, Allah, ilah.

ḥāk Far. Toprak.

ḥākān Hakan.

ḥāl Ar. Hâl, durum.

ḥalk Ar. Halk.

ḥalvat Ar. Tenha, kimsesiz

ḥam Far. Eğik, bükölmüş.

ḥāmūs Ar. Beşinci.

ḥaml Ar. Taşıma, yükleme.

ḥar-gāh Far. Otağ.

ḥār Far. Diken.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- haram** Ar. İbadet yeri.
hāric-āhenglik Uyumsuzluk.
hāşıl Ar. Ortaya çıkan, var olan.
haşm Ar. Hasım, düşman.
haşamat Ar. Görkem, haşmet.
havrā Ar. Çok beyaz, beyaz gözlü (kadın).
hayāt Ar. Hayat.
hayl Ar. Zümre, grup.
hazān Ar. Hazan.
hazrat Ar. Hazret. (Saygı sözü).
hem Far. Da/de, dahi, ve.
hem-rāh Far. Yoldaş, yol arkadaşı.
her Far. Her.
her biri Her biri.
hıcr Ar. Ayrılık.
hılm Ar. Yumuşak huyluluk.
hıram Far. Nazlı yürüyüş.
hucra Ar. Odacık, küçük ev.
hudamā Ar. Hizmetçiler.
huşk Far. Kuru.
huzn Ar. Hüzün, üzüntü.

I

- ihsān** Ar. Karşılıksız verme.
ıkbāl Ar. Talih, mutluluk.
ıklīm Ar. Ülke, yer.
ıns Ar. İnsan.
İslām Ar. İslam.
‘ışk Ar. Aşk.
‘ısrat Ar. İçki.
‘ıyān Ar. Açık, belli.
ızhār Ar. Gösterme, ortaya çıkarma.
‘ızzat Ar. Değer, yücelik.

İ

İç- İçmek.

İçre İçine, içinde.

İle İle, birlikte.

İmān Ar. İman.

İmkān Ar. İmkan.

İste- İstemek.

İş İş.

K - K

Ḳabr Ar. Kabir, mezar.

Ḳaçan Ne zaman?

Ḳaç- Kaçmak, uzaklaşmak.

Ḳad (< Ar. ḳadd) Boy.

Ḳadr Ar. Değer, şeref, derece.

Ḳahr Ar. Yok etme.

Ḳalam Ar. Kalem.

Ḳal- Kalmak.

kām Far. Arzu, istek, dilek.

kām-ravāliḡ Mutluluk, saadet.

Ḳan Kan.

Ḳanı Hani, nerede?

kār Far. İş, durum.

Ḳara Kara, siyah.

Ḳarār Ar. Değişmez hâle gelmek, karar.

Ḳarı- Yaşlanmak.

kārvān Far. Kervan.

Ḳaşr Ar. Köşk, saray.

Ḳavl Ar. Söz, kavi.

Ḳayḡu Kaygı, endişe, üzüntü.

Ḳayşar Ar. Eski Roma ve Bizans imparatorlarının lakabı.

kéç- Geçmek.

kef (< Ar. keff) Aya, avuç.

kelām Ar. Kelam, söz.

Turkish Studies

- kél-** Gelmek.
kerem Ar. Kerem, cömertlik.
két- Gitmek, uzaklaşmak.
key- Giymek.
kıl- Kılmak; yapmak.
kıyāmat Ar. Kıyamet.
kızıl Parlak kırmızı renk, kızıl.
ki Ki (edat). Krş. Kim.
kibi Gibi (edat).
kim Ki (edat). Krş. Ki.
kim Kimse, kim.
kimse Kimse.
kirdār Far. Aynı işle uğraşan.
kir- Girmek.
kişi Kişi.
kozğa- Harekete geçmek. (Olumsuz durumlar için kullanılır.)
kög Gök, sema.
köh Far. Dağ.
köküs Göğüs, bağır.
köñül Gönül, kalp.
köp Çok.
kör- Görmek.
körnüş Kabul salonu, görüşme odası.
köter- Kaldırmak, götürmek.
közü Ayna.
köz Göz.
kuçak Kucak.
kufl Ar. Kilit, kilitleme.
kurut- Kurutmak.
kuyaş Güneş.
külfet Ar. Zahmet, külfet.
külhan Far. Hamam ocağı, külhan.
kül Kül.
kün Gün; güneş.

kündüz Gündüz.

L

lāla Far. Lale, lale çiçeği.

leşker Far. Asker, ordu.

lık Far. Ama, ancak, fakat.

luṭf Ar. Lütuf, ihsan, iyilik.

M

maftūn Ar. Tutkun, meftun.

mağrib Ar. Batı.

mağrūr Ar. Gururlu, kibirli.

māh Far. Ay.

maḥzan Ar. Değerli şeyleri koyacak yer.

maḳām Ar. Yer, kat, huzur.

mamāt Ar. Ölüm.

manzıl Ar. Konak, ev, gidilecek yer.

ma‘īṣat Ar. Geçim, dirlik.

ma‘man Ar. Sağlam, güvenilir, emin yer; menzil.

marcı‘ Ar. Başvuru yeri.

marḥala Ar. Konak, menzil.

markad Ar. Mezar.

martaba Ar. Derece, mertebe.

masā Ar. Akşam, akşam vakti.

Masīḥā k.a. Hz. İsa’nın elini sürdüğünde hastaların derhal iyileşmesi dolayısıyla kendisine isim olarak verilmiştir.

masnad Ar. Makam.

maşgūl Ar. Meşgul.

mātam Ar. Yas, matem.

maṭlab Ar. İstek.

may Far. Sarap, içki.

mayl Ar. Meyl, eğilim.

mekān Ar. Mekan, yer.

mekkāre Ar. Hileci, aldatıcı.

memālik Ar. Ülkeler, topraklar.

mesken Ar. Konut, ev, yer.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

mıhnat-zada Far. Sıkıntıya ugramış, sıkıntılı.

mıhr Far. Güneş.

mîr Ar. Emir, bey.

mu Soru eki.

mû-ba-mû Far. Sayısız.

muctanīb Ar. Çekinen, uzak duran.

muḥkem Ar. Sağlam, sağlamlaştırılmış.

munça Bu kadar, bunca.

munda Burada, bunda.

Mūnis k.a. Munis Harezmi (1778-1829).

mustavī Ar. İstila etme, ele geçirme.

muṭṭalı Ar. Haberli, iç yüzünü bilen.

muzahhab Ar. Yaldızlanmış, altın sürülmüş.

muzayyan Ar. Süslü, ziynetli.

muẓīk Ar. Dar yer, kabir.

mülk Ar. Mülk.

mümkin Ar. Mümkün.

mürtekīb Ar. İrtikap eden, yapan.

N

nā-çār Far. Çaresiz.

nā-farcām Far. Asılsız, faydasız.

nafas Ar. Nefes.

naḥ Ar. Fayda, yarar.

nā-kām Far. Muradına eremeyen, talihsiz.

naḳṣ Ar. Nakış, desen.

nāla Ar. İnilti.

naṣāṭ Ar. Sevinç.

naṣtar Ar. Ameliyat bıçağı.

naṣv 'numāyī Far. Büyüme ve gelişme ile ilgili.

navāyī Far. Bir güzel sada, bir nağme.

naẓar Ar. Göz atmak, bakmak.

né Ne.

nıfāk Ar. İkiyüzlülük.

nıhān Far. Gizli.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

nıṣīman Far. Oturacak yer, yuva, ev.

nıyām Far. Kılıf, kın.

nızār Ar. Zayıflama.

O

oğul Oğul.

oğrı Hırsız, haydut.

ol O.

ol- Olmak. Krş. Bol-.

orun Makam, yer.

ot Ateş.

Ö

öl- Ölmek.

örte- Yakmak.

öt- Geçmek.

öyle Öyle.

özge Başka, diğer.

öz Kendi.

U

‘umr Ar. Ömür, yaşayış.

P

pāra Far. Parça.

partav Far. Işık.

pāya Far. Rütbe, derece.

payvast Far. Ulaşma, kavuşma.

payvasta Far. Her zaman.

R

rabāṭ Far. Bir han, bir konak.

rābı‘ Ar. Dördüncü.

rağm Ar. Bir seyden hoşlanmama, hakaret.

rāḥat Ar. Rahat.

rāh Far. Yol.

rahmat Ar. Rahmet.

raḥna Ar. Gedik, yarık.

rām Far. İtaat eden, boyun eğen.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- ra'nā** Ar. Güzel, hoş.
ranc Far. Sıkıntı, zahmet, meşakkat.
rasm Ar. Usül, âdet.
ravān Far. Giden, gidici.
ravza Ar. Bahçe, cennet bahçesi.
reng Far. Renk.
ri'āyat Ar. İyi karşılamak, hürmet etmek.
roşan Far. Parlak, açık, belli.
rūh Ar. Ruh, can.
Rūm y.a. Küçük Asya, Anadolu.

S - Ş - Ş

- şabāh** Ar. Sabah.
sābi' Ar. Yedinci.
sabīl Ar. Su dağıtılan yer.
şabr Ar. Sabır, tahammül.
sabza Far. Yeşillik, çimen.
saç- Saçmak, dağıtmak.
saçıl- Saçılmak, dağılmak.
sādīs Ar. Altıncı.
şafāyī Far. Rahatlık, sefahlık.
şahrā Ar. Sahra, çöl, kır.
sākī Ar. İçki sunan, saki.
şālīs Ar. Üçüncü.
şamad Ar. Pek yüksek.
şāmın Ar. Sekizinci.
şanam Mec. Çok güzel.
şānī Ar. İkinci.
sa'ādat Ar. Saadet, mutluluk.
şā'ika Ar. Yıldırım.
sarğar- Sararmak.
sarı Doğru, yönünde, karşı (edat).
sarīr Ar. Taht.
sar-mast Far. Baş dönmüş, kendinden geçmiş.
sar-tā-sar Far. Baştan başa.

Turkish Studies

- sarv-ḳad** Far. Servi boylu.
sāya Mec. Himaye, yardım, koruma.
sayr Ar. Ar. Seyir; gezi, yürüme; izleme.
sékiz Sekiz. Krş. sékkiz.
sékkiz Bk. sékiz.
şifat Ar. Sifat, özellik.
sıtam Far. Zulüm, haksızlık.
sīne Far. Göğüs, sadır, kalp.
sogī Far. Kederli, dertli.
şubḥ Ar. Sabah.
Sulaymān k.a. Hz. Davud'un oğludur. Kendisi de peygamberdir.
su Su.
sür- Sürmek.
sürtül- Sürtmek işini yapmak.

Ş

- şād** Far. Mutlu, sevinçli.
şāh-an-şah Far. Şahlar şahı.
şahd Ar. Bal.
şāhlık Padişahlık, hükümdarlık.
şahş Ar. Şahıs, kişi.
şām Far. Akşam
şam' Ar. Mum.
şa'n Ar. İş, tavır, hadise.
şarāb Ar. Şarap.
şarar Ar. Kıvılcım.
şarar-afşānlık Kıvılcım saçma durumu.
şarḥ Ar. Açıklama, açma.
şifta Far. Hayran, meftun.
şorış Far. Karışıklık, kargaşalık.
şu'la Ar. Alev, şule.
şükr Ar. Şükür, minnet.

T - Ṭ

- tā** Far. Kadar, dek (edat).
taht Far. Saltanat koltuğu, taht.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012

- tanķış** Ar. Azaltma, eksiltme.
tap- Bulmak.
tapa al- Bulabilmek.
tarab Ar. Şenlik, neşelenme.
tashīr Ar. Ele geçirme.
tāsı' Ar. Dokuzuncu.
taş Taş.
ten Far. Vücut, beden, ten.
Teñri Tanrı, ilah.
terk Ar. Terk.
terķib-band Far. Divan edebiyatı nazım biçimi.
tīg Far. Kılıç.
til Dil, lisan.
tile- Dilemek, istemek.
tīra Far. Karanlık, koyu.
tīşa Far. Savaşta kullanılan başı sivri ve keskin balta.
tofraķ Toprak.
tök- Dökmek.
tūda Far. Yığın, küme.
tūrfa Ar. Yepyeni, görülmemiş şey.
tut- Tutmak.
tüş- Düşmek.
tütün Duman.

U

- u** Far. Ve. Krş. ü.
ulus Moğ. Kavim, kabile, millet.
umarā Ar. Emirler, beyler.
ur- Vurmak.

Ü

- ü** Far. Ve. Krş. u.
ūlfet Ar. Dostluk.
ün Ses.
ūze Üzerinde, içinde. Krş. üzre.
üzre Üzerinde, içinde. Krş. üze.

Turkish Studies

V

vafā Ar. Sözünde durma, vefa.

vafāyī Far. Bir vefa.

vah Acıma, yakınma, esef bildiren ses taklidi bir ünlem.

vaḥdat Ar. Birlik.

vaḥār Ar. Ağırbaşlılık.

vālā Far. Yüksek, yüce.

valī Ar. Ama, fakat.

vaşl Ar. Kavuşma, vuslat.

vāvaylā Ar. Yazık, eyvahlar olsun!

Y

yağ- Yağmak.

yaḥşī Güzel, iyi, hoş.

yaḥşılığ İyilik, güzellik.

yak- Yakmak.

yaman Kötü.

yamanlıg Kötülük.

yana Yine, tekrar, ikinci defa, bir defa daha.

yañlıg Gibi, benzer.

yer küresi Dünya.

yeti Yedi.

yet- Yetmek, ulaşmak.

yıgla- Ağlamak.

yık- Yıkma.

yok Yok.

yüz I Yüz (sayı).

yüz II Yüz, çehre.

Z - Ž - Ẓ - Ẕ

ẓa' f Ar. Zayıflık, zaaf.

ẓafar Ar. Zafer, muvaffak olma.

zah-sarālīk Kötü sözlülük, uygunsuz konuşma durumu.

ẓalīm Ar. Zulmeden, zalim.

ẓalīl Ar. Düşkün, zavallı.

Turkish Studies

zamân Ar. Zaman, süre, çağ.

zarra Ar. Zerre, en küçük parça.

zîkr Ar. Anma, zikir.

zînhâr Far. Sakın, aman.

zulm Ar. Zulüm, haksızlık.

zulmat Ar. Karanlık.

zulumât Ar. Karanlıklar.

Sonuç

19. yüzyıl Hive Hanlığının meşhur tarihçilerinden Mûnis Harezmî, devrini idrak ettiği Avaz Bey Inak'ın ölümü üzerine kaleme aldığı bir mersiye *Firdevsü'l-ikbâl* adlı Hive hanlarının tarihini anlattığı muazzam eserinde yer vermiştir. Mersiye, yazan ve yazılan kişi açısından önemlidir. *Firdevsü'l-ikbâl*'de yazarlık kudretini gördüğümüz Mûnis'in eser içinde geçen manzumelerinden de şairlik kudreti meydana çıkmaktadır. Mûnis'in şairlik kudretini, her şairde olduğu gibi, en çok divanındaki şiirleri ortaya koymaktadır. Ancak şairin divanı dışındaki şiirlerinin divanındaki şiirlerle birlikte değerlendirilmesi onun bu yönü hakkında yapılan çalışmaların daha doğru olmasına katkı sağlamaktadır.

Mûnis, bu şiirinde Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalar ile birlikte Türkçe kelime ve tamlamaları bir bütünlük içinde kullanmaktadır. Onun bu konuda başarılı bir şair olduğu söylenebilir.

Çalışmaya konu olan mersiye, bize Çağatay Türkçesinin son döneminin dili ve edebiyat anlayışı hakkında bilgi vermesi bakımından da önemlidir. Metinde *çékse* kelimesinde görüldüğü gibi Batı Türkçesinin bir özelliği olarak şart ekinin {-sA} çeklinde geçmesi; *tutuban*, *uruban*, *yağduruban* kelimelerinde görüldüğü üzere {-p} zarf-fiil ekinin yaygın olarak {-UbAn} şeklinde kullanılması; *ağğan*, *batduñ*, *körüpdür*, *saçılıpdur* kelimelerinde rastlandığı gibi ünsüz benzeşmesine aykırı kullanımların görülmesi; *bolmañız*, *kıлмаñ* kelimelerindeki gibi emir ikinci çokluk şahıs ekinin {-ñ} ve {-ñIz} şeklinde kullanılması; *él* "el, kol" kelimesinin yanında kelimenin Eski Türkçede olduğu gibi *élig* şeklinin de geçmesi; Arapça-Farsça kökenli olmadığı hâlde *kimseğa*, *körnüşığa*, *Ténriğa* ve *yüzığa* kelimelerinde görüldüğü üzere ince sıradan ünlülü bir ekin gelmesi gerekirken incelik-kalınlık uyuma aykırı olarak bu kelimelere kalın sıradan ünlülü eklerin getirilmesi; görülen geçmiş zaman ekinin *batduñ*, *kılduñ* kelimelerindeki gibi düzlük-yuvarlaklık uyumunun karasızlık göstermesi; *birle*, *bol-* kelimelerinin yanı sıra Batı Türkçesindeki gibi bu kelimelerin *ile* ve *ol-* şekillerinin de kullanılması gibi özellikler ilk bakışta dikkati çeken dil özelliklerindendir.

5. KAYNAKLAR

- AKALIN, MEHMET: *Tarihi Türk Şiveleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 1988.
- BREGEL, YURI: *Şir Muhammed Mirab al-mutahallas bi'l-Mûnis ve Muhammed Riza Mirab al-mutahallas bi'l-Âgehî, Firdevsü'l-ikbâl, H(v)ârezm Tarihi*, E. J. Brill, Leiden, 1988.
- BREGEL, YURI: *Shir Muhammad Mirab Munis and Muhammad Riza Mirab Agahi, Firdaws Al-iqbâl (History of Khorezm)*, Brill, Leiden-Boston-Köln 1999.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- CLAUSON, SIR GERARD: *Sanglax, A Persian Guide to the Turkish Language, by Muhammed Mahdi Xan, Facsimile Text, with an Introduction and Indices*, London 1960.
- CLAUSON, SIR GERARD: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.
- COURTEILLE, A. P.: *Dictionnaire Turk-Oriental*, Amsterdam 1972.
- CUMAHOCA, N. A. "Munis, ğermuhammed (1778-1859)", *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, c. VI, s. 429, 2006.
- DEVELLİOĞLU, FERİT: *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara 1970.
- Divanü Lugati't-Türk Dizini*, TDK, Ankara 1972.
- ECKMANN, JANOS: *Çağatayca El Kitabı*, Akçağ yay., İstanbul 2003.
- ECKMANN, JANOS: "Küçük Çağatay Grameri", *TDAY Belleten*, s.27-58, Ankara 1959.
- ECKMANN, JANOS: "Çağatay Edebiyatının Son Devri", *TDAY Belleten*, s. 121-156, Ankara 1963.
- ERCİLASUN, AHMET BÖCAN, vd.: *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı yay., 2 c., Ankara 1992.
- ERGÖN, MUHARREM: *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi yay., İstanbul 1983.
- FİĞ MÜNİŞ HAREZMİ ve MUHAMMED RIZA MİRAB AGEHİ *Firdevsü'l-ıkbâl*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no: T 82
- GABAĞN, A. VON: *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, TDK, Ankara 1988.
- [ÖNAN], ABDÜLKADİR: "XIX-uncu Asır Türkistan şair ve tarihçilerinden Şir Mehmet Munis 1778-1829", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, c. 2, S. 13, s. 17-20, İstanbul 1933.
- KAHYA, HAYRULLAH: *Mûnis ve Âgehi Firdevsü'l-ıkbâl (vr. 1b-156b) (Giriş, İnceleme, Metin, Dizin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.
- KAMAN, SEVDA: *Firdevsü'l-ıkbâl Giriş-Transkripsiyonlu Metin-İnceleme (156b-336a)-Dizin*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- Khiva*, Uzbekistan Publishers, Taşkent 1994.
- KÖPRÜLÜ, MEHMET FUAD: "Çağatay Edebiyatı", *ÇA*, c.3, s. 270-323, MEB yay., İstanbul 1988.
- Özbek Tilining İzahlı Lugati*: (Kollektiv), Özbekistan SSR Fenler Akademiyası A. C. Puşkin Namidagi Til ve Edebiyat İnstitüsü, 2 c., Moskva 1981.
- REDHOUSE, J. W.: *Turkis and English Lexicon*, Çağrı yay., İstanbul 1978.
- STEINGASS, F.: *Persian-English Dictionary*, London 1930.
- ĞEYH SÜLEYMAN EFENDİĞİBUHARİ *Lugat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmanî*, İstanbul 1298.
- ŞİŞMAN, R. ŞENAY: *Firdevsü'l-ıkbâl: Giriş, Transkripsiyonlu Metin (vr. 336a-523a)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

-
- gÜKUN, ZÖYA: *Farsça-Türkçe Lugat, Gencinei Güftar-Ferhengi Ziya*, 3 c., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1996.
- TOGAN, ZEKİ VELİDİĞİ "Hârizm", *İA*, c. 5/1, s. 240-257, 1977.
- TOPALOĞLU, AHMET ve ÖLHAN AYVERDİĞİ *Kubbealtı Lugati Türkçe Sözlük*, Kubbealtı yay., İstanbul 2007.
- YAMAN, E., MAHMUD, N.: *Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu*, Ankara 1998.



TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ ALINTI SÖZCÜKLERDE GÖRÜLEN SES OLAYLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

*Veysel İbrahim KARACA**

ÖZET

Bir toplumun diğer toplumlarla herhangi bir ilişki kurmadan yaşaması mümkün değildir. Dünyadan izole olmuş ilkel toplumlar dışındaki her toplum birbiriyle etkileşimde bulunmak zorundadır. Siyasi, ticari, kültürel ve sosyal ilişkilerle birbirini tanıyan toplumların dillerinin de belli bir ölçüde birbirini etkilemesi kaçınılmazdır.

Üst kültürden alt kültüre, üretenden tüketene doğru bir yol izleyen bu etkileşim alıntı sözcükler yoluyla sözcük alış verişine olanak sağlamaktadır. İletişim ve çağdaşlığın bir getirisi olan bu alıntı sözcükler her dilde az ya da çok bulunmaktadır.

Türkçe tarihi süreç içerisinde birçok dil ile çeşitli etkileşimlere girmiş bir dildir. Sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel olarak birbiriyle etkileşim hâlinde olan milletlerin dillerinde olduğu gibi Türkçede de ilk yazılı metinlerinden bu yana farklı oranlarda alıntı sözcükler bulunmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki alıntı sözcüklerde görülen ses olaylarının incelediği bu çalışma, Türk Dil Kurumu tarafından 2005 yılında yayınlanan Türkçe Sözlük'ün 10. baskısı baz alınarak yapılmış eş zamanlı bir çalışmadır. Çalışmamızın kapsamını oluşturan doğu dillerine ait alıntılar; Arapça, Çince, Ermenice, Farsça, Gürcüce, Hintçe, İbranice, Japonca, Korece, Malezyaca, Moğolca, Rusça, Soğdça ve Tibetçe kökenli olan toplam 8.991 sözcüktür. Söz konusu alıntı sözcüklerin kaynak dilleri Türkçe Sözlük'te verilen dil kısaltmaları esas alınarak belirlenmiştir. Coğrafi olarak doğu dilleri ile sınırlı olan çalışmamız, tüm alıntı sözcüklerin %58.63'ü üzerinde yapılan bir incelemedir.

Anahtar Kelimeler: Alıntı Sözcükler, Türkiye Türkçesi, Ses Olayları

AN ANALYSIS ON PHONETIC OCCURRENCES WHICH OF LOANED WORDS IN TURKEY TURKISH

ABSTRACT

A society can not live without making contact with other communities. Every community must interact with each other except the non-primitive societies which have been isolated from the world. It

* ArG.Gör. Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: vkaraca@gmail.com

is inevitable for languages of communities that have cultural, commercial and social connection not to effect one another.

This interaction, taken place from upper culture to sub-culture, producer to consumer, provides the exchange of words through the loaned words. These loaned words as outcomes of communication and modernity, exist more or less in every languages.

Turkish is a language have an interaction with various languages through its history. As in every language, socially, economically, diplomatically and culturally had an interaction, in Turkish also, there are loaned words from the first written texts to today.

In this study, we undertake phonetic occurrences of loaned words in Turkish. This study is an synchronic work, based on 10th edition of *Türkçe Sözlük* (Turkish Dictionary) published by *Türk Dil Kurumu* (The Institution of Turkish Language). The total loaned words which are belonged to east languages (Arabic, Chinese, Ermenian, Iranian, Georgian, Indian, Hebrew, Japanese, Malaysian, Mongolian, Russian, Sudgish, Tibetan) and compose the scope of the study, is 8.991. The determination of source of the loaned words are done based on the information in *Türkçe Sözlük*. Our study, limited geographically on eastern languages, is an analyze on %58.63 of total loaned words.

Key Words: Turkish education, listening skills, curriculum.

Giriş

Tarihin bağıncısıyla birlikte insanlığın en büyük ihtiyacı iletişim olagelmıştır. Doğası itibarıyla bütün insanlar birbirleriyle etkileşime girmiştir; birbirleriyle kurdukları bu bağlar neticesinde toplumları oluşturmuştur. Günay Karaağaç'ın ifadesiyle, toplum hayatı, değişik yer ve zamanlara ait insanların birbirlerine kendi bilgilerini ve ürünlerini sunmalarından ibaret bir döngüdür (Karaağaç, 2009: 137). İletişimin en temel unsuru olan dil ise tüm bu süreci oluşturan ve sistemli hâle sürdüren canlı bir varlıktır.

İnsanların ve toplumların birbirleriyle olan bu etkileşimi en çok vasıta görevi üstlenen dili etkilemiştir. Çünkü dil dış dünyanın içselleştirilip dünsel bir kimliğe sürdürmenin yegâne aracıdır. Kavramlara ve nesnelere ad olan sözcükler, anlam ya da şekil değiştirerek dilden dile, kültürden kültüre geçiyapırlar. Bir dile başka bir dilden geçen bu tür sözcüklere alıntı sözcükler denilmektedir.

Alıntı sözcükler alınma şekillerine göre ikiye ayrılırlar. Bunlardan birincisi; temelinde öğrenme ve bilgilenme yatan *bilgi alıntıları*'dır (Karaağaç, 2009: 137). Bu tür alıntılar toplumsal etkileşim sonucunda öğrenilen yeni kavramlarla birlikte kaynak dilden alıcı dile geçen alıntılardır. Yabancı olduğu yeni bir nesne, durum ya da kavram alıcı dilde, kaynak dildeki şekliyle ya da alıcı dilin ses ve şekil özelliklerine göre değişik yer bulur.

İkinci tür alıntı sözcüklere ise *özentil alıntılar* denilmektedir (Karaağaç, 2009:137). Bu tür alıntılar herhangi bir ihtiyaç ya da öğrenme-bilgilenme temeline dayanmayan, moda ya da özentil yönü ile dil dış konular yoluyla alıcı dile geçen sözcüklerdir. Bilgi alıntılarından farklı olarak bu tür sözcükler, genellikle ses ve şekil değişikliğine uğramadan kaynak dildeki şekilleriyle kullanılırlar. Bilgi alıntılarında göre kalıcılık özellikleri daha dükölan bu tür alıntılarda çokluğu alıcı dil açısından tehlike arz etmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Alıntı sözcükler her dilde az ya da çok bulunmaktadır. Bu sözcüklerin azlığı ya da çokluğu söz konusu dillerin diğer dillerle olan ilişkilerine bağlıdır. Öyle ki, başka toplumlarla herhangi bir iletişim kurmayıp aynı zamanda bünyesinde başka dillere ait öğeler barındıran bir dilden bahsetmek mümkün değildir. Bu etkileşim kimi zaman alıcı dili bütünüyle yabancılaştırabilecek kadar artabilmekte ve kaynak dil açısından son derece tehlikeli olabilmektedir (Aksan, 2004: 29).

Tarihî sürece bakıldığında Türk milleti çok geniş bir coğrafyaya yayılmış, siyasi ve kültürel olarak birçok toplum ve kültürle temas halinde olmuştur. Bu nedenle Türk dilinde Köktürk döneminden bu yana farklı oranlarda yabancı öğelere rastlamak mümkündür. Türkçede rastlanan bu alıntılar, Türk milletinin tarihi içerisinde geniş coğrafyalarda ve uzun devirler boyunca yöneticilik yaptıkları ve Türkçenin üst katman dili olarak kabul edilmesinden dolayı daha çok bilgi alıntılarını içinde olmuştur. Türk dilinde var olan özentî alıntılarının büyük bir kısmı yalnızca din kaynağına dayanmaktadır. Budizm, Manihaizm ve Gâmiyet birçok özentî alıntısının Türkçeye girmesine yol açmıştır (Karaağaç, 2009: 138).

Türkçeye yabancı öğelerin girişi sebeplerini genel olarak şu şekilde sıralamak mümkündür: Sosyal hayattaki köklü değişiklikler; din ve medeniyet dairesi değişiklikleri, tercüme faaliyetleri, alfabe değişiklikleri, geri kalmıklık, dil bilinci eksikliği, yabancı dille eğitim, çok coğrafya değiştirmek (Buran, 2008: 165).

Yukarıda sıraladığımız tüm bu sebeplerden ötürü Türkçeye tarih boyunca birçok alıntı sözcük girmiştir. Türk adının ilk kez geçtiği ve Türkçenin yazılı ilk metni olan Orhun yazıtlarının dili olan Köktürkçe, alıntı sözcükler bakımından Türk dilinin en saf hâli sayılabilir. Yazıtlardaki alıntı sözcük oranı % 1 dolayındadır (Aksan, 1977: 345). Uygurlar dönemine gelindiğinde ise bu oran % 2 ile % 12 arasındadır (Aksan, 1977: 345). Alıntı sözcüklerdeki bu değişim Çuphşiz atlı-göçebe kültürün yerleşik hayata geçmesi ve Manihaizm ve Budizm inançlarının benimsenmesinin etkisidir.

Yusuf Has Hacıp tarafından 1069 yılında yazılan *Kutadgu Bilig* adlı esere bakıldığında alıntı sözcüklerin oranı % 1.9 dolayındadır (Aksan, 1977: 345). Bu eserden 2 yüzyıl sonra Yürekli Edip Ahmed bin Mahmud tarafından yazılan *Atebetü'l-Hakayık*'ta yabancı öğelerin oranı büyük bir yükselişte % 20'ye hatta bazı yerlerde % 26'ya kadar çıkmaktadır (Aksan, 1977: 345).

XIII. ve XIV. yüzyıla gelindiğinde Eski Anadolu Türkçesine ait yazınsal metinlere rastlanılmaktadır. Bu eserlerde alıntı sözcüklerin oranı düştüğü kadar yüksek değildir. Eserlere bakıldığında; Sultan Vele'din *İbtidaname*'sinde % 13, *Yunus Emre Divanı*'nda % 13, Aşk Pağânın *Garibname*'sinde % 20 dolayındadır. Alıntı sözcüklerin yalnız dinsel konuların anlatıldığı bölümlerde arttığı gözlenen *Dede Korkut Kitabı*'na bakıldığında alıntı sözcüklerin oranının ortalama % 5.9 civarında olduğu görülmektedir (Aksan, 1977: 345).

Alıntı sözcüklerin oranı Divan edebiyatı ve Tanzimat'la birlikte zirve noktasına ulaşmıştır. Divan edebiyatının önemli temsilcilerinde alıntı sözcük oranı ortalama olarak; Baki'de % 65, Nef'i'de % 60, Nâbî'de % 54'tür (Aksan, 1977: 346). Yine Tanzimat dönemi yazarlarında alıntı sözcük oranları; Namık Kemal'de % 62, gemeseddin Sami'de % 64, Ahmed Mithat'da % 57, Ziya Gökalp'te % 57'dir (Aksan, 1977: 346). Divan edebiyatı ürünlerinde çok fazlaca görülen Arapça ve Farsça etkisi Tanzimat döneminde nispeten azalmış fakat bu dillerin yerini batı kökenli sözcükler almıştır (Buran, 2008: 165).

Görüldüğü üzere alıntı sözcükler Türkçenin yazılı ilk metinlerinden bu yana değişken oranlarda göze çarpmaktadır. Köktürk döneminden Tanzimat dönemine kadar devamlı bir yükseliş gösteren bu oranlar Dil Devrimi'ne kadar varlığını korumuştur. Dil Devrimi'nden itibaren ise yine

varlığını sürdürmüştü fakat nispeten bir azalma gözlenmiştir. Bu dönemde daha çok türetme faaliyetleriyle söz konusu yabancılaşmanın önü alınmaya çalışılmıştır.

Söz konusu yabancı öğeler daha önceden belirttiğimiz gibi diğer toplumlarla ilişkî hâlinde bulunan bütün modern dillerde Guya da bu oranda bulunmaktadır. Bu sözcükler diller açısından bazı hallerde, bazen yok olmalarına dahi yol açabilecek, tehlikeler arz etmektedir. Diller için yabancı öğelerin ne zaman ve niçin tehlike yaratabileceği daha çok aşağıdaki durumlar söz konusu olduğunda gerçekleştirilmektedir¹:

Alıntı sözcüklerin oranı alıcı dilin kendi unsurlarından fazla duruma gelmiş ya da yaklaşmış ise alıcı dil büyük bir tehlike altındadır. Alıntı sözcükler mutlaka belli bir oranın altında kalmalıdır. Aksi halde alıcı dil karma dil konumuna gelecek ve hatta zamanla yok olacaktır.

Bir dilin özgünlüğü söz varlığıyla ilgili olduğu kadar dilbilgisi unsurlarının özgünlüğüyle de alakalıdır. Diller için alıntı sözcüklerin sayısının çokluğundan daha fazla dikkat edilmesi gereken alınan gramer unsurlarıdır. Bilindiği gibi sözcükler zamanla unutulup yerine başka sözcükler kullanılabilir. Fakat gramer unsurları alıcı dillere yerleşip kalıcı olabilmektedirler. Sözcüklerin çekiminde ya da tamlama oluştururken kendi dil özellikleri yerine yabancı unsurları kullanan diller baskıya ve özgünlüklerini kaybetme tehlikesi altındadırlar. Türkçede de özellikle Arapça ve Farsçanın etkisiyle benzer terkipler, çekimler ve ek yapıları oluşturulmuş ve bunların bazıları halen kullanımdadır. Sayıca sınırlı olan bu unsurlar çoğalırsa Türk dili açısından tehlike doğacaktır.

Gramer tercümeleri, bir diğer adıyla kavram tercümeleri, dillerin en uç ve en görünmez alıntılarıdır. Başka bir dilin mantığı ile bazen alıntı sözcüklerle bazen de yerli sözcüklerle kurulan ifadeler fark edilebilirlik açısından oldukça gizlidir. Görünüşe göre alıcı dilden olan sözcükler yabancı bir dilin kuralları ya da mantığıyla bir araya gelerek cümleler ya da kavramlar oluşturabilirler. Bu kavramlar ne kadar yerli görünse de yabancıdır ve alıcı dilin mantığına ters düşmektedir. Bu tür alıntıların çokluğu ya da sık kullanımı alıcı diller açısından dikkat edilmesi gereken önemli bir sorundur. Bu tür alıntılara örnek olarak; *çay almak*, *duş almak*, *durak yapmak* gibi birleşik fiiller gösterilebilir.

Yabancı dillerden alınan öğeler bazen yalnızca belirli bir alana ait olup yalnızca o alanla alakalı kelimelerin kullanımıyla sınırlı kalabilirler. Bu tür alıntılar daha çok bilgi alıntıları şeklinde gerçekleştirilen terimler ya da özel ifadelerdir. Bu tür alıntılar yalnızca belli bir çevrede sınırlandırıldığı için çok fazla sorun teşkil etmezler. Buna karşın kullanımı yaygınlaşan ve alıcı dildeki benzer ya da aynı anlama gelen sözcükleri unutturacak şekilde sıklaşan alıntı sözcükler alıcı dillerin geleceği açısından tehlike arz etmektedir.

Temel söz varlığı bir dildeki insanla alakalı olan ve insanın maddi ve manevi dil dünyasını oluşturan kavramlar bütünü olarak tanımlanabilir. Bu kavramın içine sayılar, akrabalık adları, renk adları, temel eylemler ve manevi kültürün içerisinde olan gelenek ve görenekle ilgili sözcükler girmektedir. Çekirdek sözler de denilen ve herhangi bir dilin ana dil olup olmadığının göstergesi olan temel söz varlığına ait sözcüklerin yabancılaşması; söz konusu dilin yabancılaşması anlamına gelmektedir. Bu nedenle bu tür sözcüklerin yabancılaşması diller için büyük tehlike arz eder.

Dünyada dil aileleri sınıflandırılırken yapı ve köken bakımından birbirlerinden ayrılır ve gruplara bölünürler. Bu gruplar benzerlik temeline dayalı olarak oluşturulmuştur. Aynı kökenden

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Buran, Ahmet. (2008). "Yabancı Diller Karşısında Türkçe" **Makaleler**. (Ed. M. Dursun Erdem) (Yay. Haz. Ercan Alkaya, Süleyman Kaan Yalçın, Murat gengül) Ankara: Turkish Studies Publication, Series V. s.165-169.

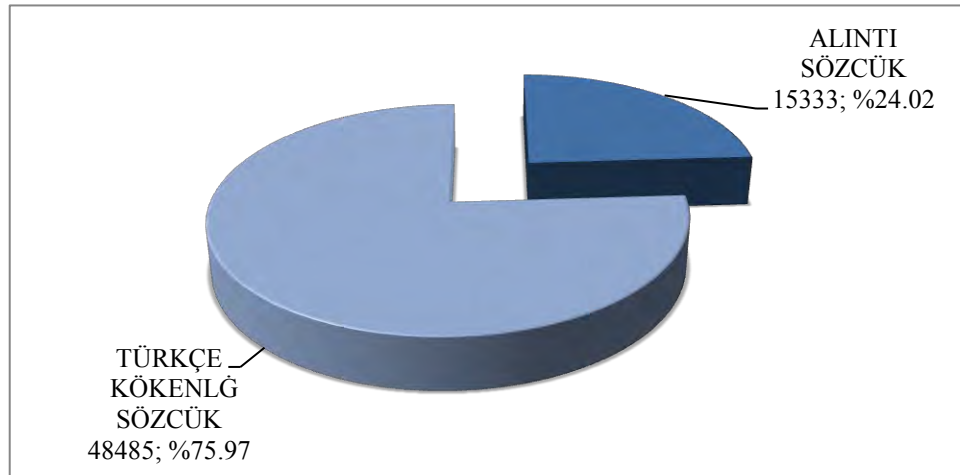
gelen ya da yapı ve dil ailesi bakımından birbirinden farklı olmayan dillerin birbirleriyle kelime alış-verişini mantığına ters düşmediği için fazla yadırganmazlar ve tehlike oluşturmazlar. Hatta bazen alınan sözcüklerin yabancılığı dahi fark edilemez durumdadır. Yapı ve köken bakımından apayrı özellik taşıyan dillerden yapılan alıntılar hemen fark edilir ve çoğu zaman alıcı dilin ses ve şekil özelliklerine uymazlar. Yapılan bu tür alıntılar alıcı dillerin mantığına ve özelliklerine uymadıkları için yadırganır ve dillerin ayırıcı özelliklerini gün geçtikçe yok ederler. Bu tür alıntılar bu yüzden tehlikelidir.

Çalışmamızın asıl konusu olan Türkiye Türkçesindeki alıntı sözcükler ve bu sözcüklerdeki ses olaylarına değinecek olursak şunlar söylenilebilir:

1. Türkiye Türkçesinde Alıntı Sözcükler

Çağdaş Türkiye Türkçesinde de Türkçenin her döneminde olduğu gibi belli oranda alıntı sözcüklere rastlanmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde Türkçenin hangi dillerden sözcük aldığı ve bu sözcüklerin sayısı değerlendirilmeye çalışılacaktır. Söz konusu sözcükler TDK tarafından 2005 yılında hazırlanan Türkçe Sözlük'ün 10. baskısı arayıcılığıyla belirlenmiş ve Türkçe Sözlük'te verilen dil kısaltmaları temel alınmıştır.

Türkiye Türkçesinde bulunan alıntı sözcüklerin toplamı 15.333 adettir. Bu sayı Türkçe sözlüğün toplam söz varlığı olan 63.818 sayısına oranlandığında, alıntı sözcüklerin yüzdelik oranı yaklaşık % 24'e tekabül etmektedir. Bu oran grafik üzerinde şu şekilde gösterilebilir:

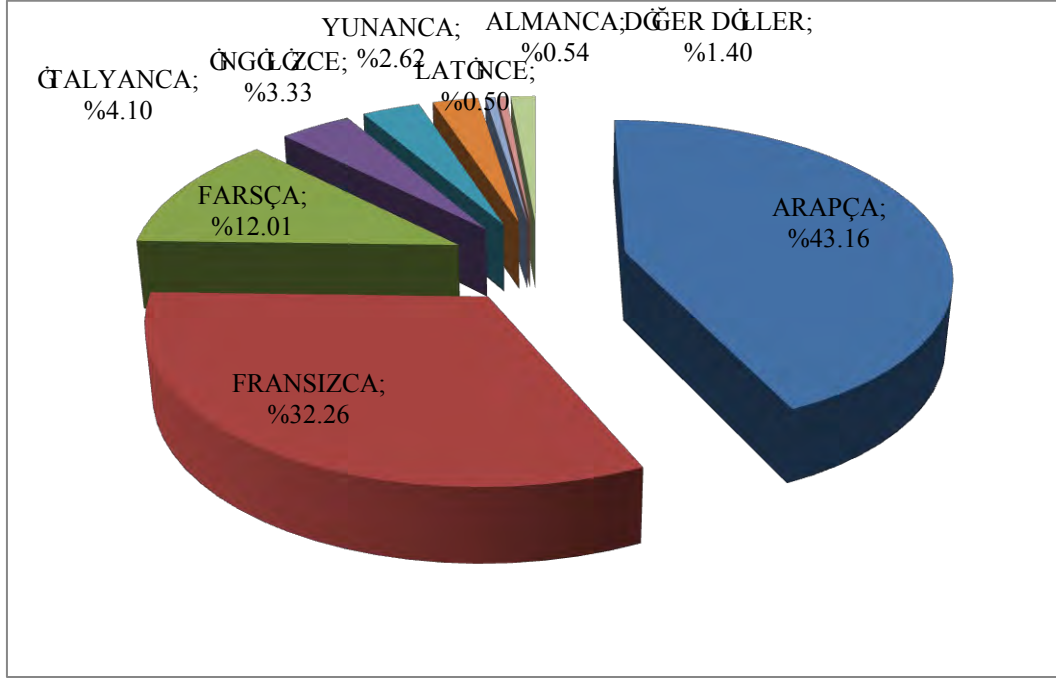


Grafik 1: Türkçe Sözlük'te Alıntı Sözcük - Türkçe Sözcük Oranı

Alıntı sözcükler içerisinde kaynak dillerin sayısal durumuna bakıldığında daha önce de belirttiğimiz gibi en büyük oranı Arapça teşkil eder. Toplam 15.333 sözcüğün 6619 adeti Arapça kökenlidir. Daha sonra sırasıyla Fransızca (4947), Farsça (1843), İtalyanca (630), İngilizce (512), Yunanca (403), Almanca (84), Latince (78), Rusça (41), İspanyolca (34), Ermenice (23), Slavca (19), Macarca (14), Rumca (13), Moğolca (12), Bulgarca (9), Japonca (8), İranice (7), Çince (5), Malezyaca (4), Portekizce (4), Norveççe (2), Hintçe (2), Tibetçe (2), Sanskritçe (2), Brezilya Yerel Dilleri (2), Fince (2), Gürcüce (1), Korece (1), Soğdça (1), Afrika Yerel Dilleri (1), Amerika Yerel Dilleri (1), Arnavutça (1), Eskimo Dili (1), Kızıl Derili Dilleri (1), Keltçe (1), Lehçe (1), Malayaca (1), Maldivce (1) alıntı sözcük bulunmaktadır.

Alıntı sözcüklerin dillere göre dağılımını göstereceğimiz grafikte, grafiğin okunabilirliği açısından, alıntı sözcük sayısı 50'den fazla olan dilleri kendi adları altında, 50'den az olanları ise

“Diğer Diller” başlığı altında gruplandıracağız. Ayrıca söz konusu dillerin kapsadığı yüzdelik dilimler de grafikte gösterilecektir.



Grafik 2: Kökenlerine Göre Alıntı Sözcükler

Çalışmamızın kapsamını oluşturan doğu dillerine ait alıntılar; Arapça, Çince, Ermenice, Farsça, Gürcüce, Hintçe, İranice, Japonca, Korece, Malezyaca, Moğolca, Rusça, Soğdça ve Tibetçe kökenli olan toplam 8.991 sözcüktür. Coğrafi olarak doğu dilleri ile sınırlı olan çalışmamız, tüm alıntı sözcüklerin %58.63'ü üzerinde yapılan bir incelemedir. Bu sözcüklerden 8.569 tanesi en az bir ses olayına maruz kalarak Türkçeye geçerken, 422 tanesi herhangi bir ses değişikliğine uğramadan kaynak dildeki durumuyla Türkçeye girmiştir.

2. ALINTI SÖZCÜKLERDE GÖRÜLEN SES OLAYLARI

Bu bölümde ayrı başlıklar altında alıntı kelimelerin uğradığı ünlü ve ünsüz olayları ile herhangi bir ses değişikliği yaşamadan Türkçeye geçen alıntı sözcükler incelenmeye çalışılacaktır.

2. 1. ÜNLÜ OLAYLARI

2. 1. 1. ARTDAMAKSİLLAĞMA

Belirli ünsüzlerin artdamaksillaştırma etkilerine bağlı olarak veya kelime içinden gelen başka nedenlerle ön damaksıl ünlülerin art damaksıl sıraya geçmesi olayıdır (Korkmaz, 2007: 137). Artdamaksillaştırma artlık-önlük uyumu bulunmayan kelimelerde gerçekleşen bir ses olayıdır (Coşkun, 2008: 54). Türkçeye geçen yabancı sözcükler Türkçeleştirilirken sözcüklerde bulunan art ünlüler ön ünlüleri kendilerine benzetirler. Bu sayede Türkçe sözcüklerde bulunması gereken artlık-önlük uyumu sağlanmış olur.

Türk dilinde yaygın bir şekilde görülen bu ses olayının yukarıda belirtilen sebepleri dışında bir başka sebebi de birincil uzun ünlülerin kısalarırken bıraktıkları artdamaksillaştırıcı etkidir (Yalçın, 2010: 2404). Çerisinde art damak ünlüsü ya da artdamaksillaştırıcı etkisi olan ünsüz bulundurmeyen sözcüklerde rastlanan bu ses olayı ancak uzun ünlülerin bıraktığı bir seslik iz olarak değerlendirilebilir. Birincil uzun ünlülerden kaynaklandığı düşünülen artdamaksillaştırma/yarı

artdamaksillağma olayına, Türkçenin tarihî dönemlerinde, çağdaş lehçelerinde ve bu lehçelerin bazı ağızlarında dağınık bir şekilde rastlamak mümkündür (Yalçın, 2010: 2414). Fakat bu olayın Türkiye Türkçesi yazı dilinde örneği görülmemekle birlikte Türkiye Türkçesi ağızlarında birçok örneği bulunmaktadır. Örneğin, AT. keklik > kâklik (keklik); AT. buçek > bocik (böcek) (Yalçın, 2010: 2350).

Artdamaksillağma ses olayı, incelenen alıntı sözcükler içerisinde 480 örnekte karşımıza çıkmaktadır. Bu sayı %5.33'lük bir orana tekabül eder. Bu sözcükler şu şekilde örneklendirilebilir:

e > a:

Söz başı: Far. *emrūd* > TT. *armut*; Far. *erş* > TT. *arış*; **Söz içi:** Ar. *adem* > TT. *adam*; Moğ. *kerey* > TT. *giray*; Ar. *hirmen* > TT. *harman*; **Söz sonu:** Far. *cmve* > TT. *civa*; Ar. *ħalfe* > TT. *halfa*; Far. *terħāne* > TT. *tarhana*.

i > ı:

Söz başı: Ar. *iskāf* > TT. *ıskat*; Ar. *izrār* > TT. *ızzar*; Ar. *iṭṭilā* > TT. *ıttıla*; **Söz içi:** Far. *rmḥtim* > TT. *rıhtım*; Ar. *mutaşarrıf* > TT. *mutasarrıf*; Ar. *gāşib* > TT. *gasıp*; **Söz Sonu:** Far. *ḳayşm* > TT. *kayısı*; Ar. *‘arāḳm* > TT. *rakı*; Ar. *sa‘term* > TT. *soytarı*.

ü > u:

Söz başı:

Ar. *ne‘üzubillah* > TT. *neuzubillah*

2. 1. 2. ÖNDAMAKSILLAĞMA

Öndamaksillağma, bazı ünsüzlerin etkisiyle kelimeye türlü hecelerde kalın sırada bulunan ünlülerin ince sıraya geçmesi (Korkmaz, 2007: 228) olayı olarak tanımlanmaktadır. Bu ses olayı genellikle benzeşme sonucunda ve öndamaksillağırıcı etkiye sahip olan; /y/, /ç/, /ğ/, /t/ vb. ünsüzlerin etkisiyle meydana gelmektedir. Türk dilinde yaygın bir şekilde görülen bu ses olayının, ilk veya ikinci hecede bulunan öndamaksıl ünlülerin benzeşirici özelliklerinin ve öndamaksillağırıcı etkiye sahip ünsüzlerin etkisi dışında birçok nedeni bulunmaktadır. Bu nedenlerden biri birincil uzun ünlülerin kısalmışken bıraktıkları öndamaksillağırıcı etkidir. Bilindiği gibi Ana Türkçede varlığı tasarlanan birincil uzun ünlüler bugün Türkiye Türkçesinde kısalmış ve bu kısalma da bazı seslik izler bırakarak gerçekleşmiştir. Öndamaksillağma da bu seslik izlerden biridir.

Öndamaksillağma olayının nedenleri ile ilgili öne sürülen görüşlerden biri de en az çaba yasasıdır. G. X. Kudaşev, fizik yasalarına göre ses değişimlerini ele aldığı çalışmasında, Tatar Türkçesindeki bütün ses olaylarının en önemli sebebinin “en az çaba yasası” olduğunu söyleyerek, öndamaksillağma olayının sebebini de bu yasaya dayandırmaktadır. Kudaşev’e göre yapılan fonetik deneyleri sonucunda, ön damaksıl ünlüler, art damaksıl ünlülere göre söz sonunda üç-beş kat, söz içinde de iki kat daha az çabayla söylenmektedir (Alkaya, 2008a: 111). Kudaşev’in Tatar Türkçesi için yaptığı bu tespit Türkiye Türkçesi için de geçerlidir.

/a/ > /e/, /ı/ > /i/, /u/ > /ü/ ve /o/ > /ö/ biçiminde gerçekleşen öndamaksillağma olayı alıntı sözcüklerde 1086 adet görülmektedir ve incelemeye alınan alıntı sözcükler içerisinde yüzde %12.07 gibi bir orana tekabül eder.

Alıntı sözcüklerde görülen öndamaksillağma olayı şu şekilde örneklendirilebilir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

a > e:

Söz BaGı Ar. *aḳalliyyet*> TT. *ekalliyyet*; Ar. *ammā*> TT. *emme*; **Söz Ğġ** Soğd. *kanth*> TT. *kent*; Far. *tenbākū*> TT. *tömbeki*; Ar. *şadr*> TT. *sedir*; **Söz Sonu:** Ar. *tancara*> TT. *tencere*; Far. *pmş+tahte*> TT. *peştahta*; Ar. *ḳal'a*> TT. *kale*

ı > i:

Söz Ğġ: Ar. *sū'+istı'māl*> TT. *suistimal*

o > ö:

Söz Ğġ: Far. *kohne*> TT. *köhne*; Far. *merzengoş*> TT. *mercanköşk*; Far. *kofter*> TT. *köfter*

u > ü:

Söz BaGı Ar. *ucret*> TT. *ücret*; Ar. *unsiyyet*> TT. *ünsiyet*; Far. *ummd*> TT. *ümit*; **Söz Ğġ:** Ar. *turāb* > TT. *türap*; Ar. *subḥānallah*> TT. *süphanallah*; Far. *āşufte*> TT. *aşüfte*; **Söz Sonu:** Ar. *āmentü*> TT. *amentü*; Far. *şeş+dū*> TT. *şeşüdü*; Far. *se-bā-du*> TT. *sebayüdü*

2. 1. 3. ÜNLÜ DARALMASI

Yanlarında geniŞ ünlüleri daraltma etkisi yapan bazı ünsüzlerin etkisi altında geniŞ ünlülerin /a/ > /ı/, /o/ > /u/, /e/ > /i/, /ö/ > /ü/ biçimindeki daralma olayıdır (Korkmaz, 2007: 226).

Ünlülerin daralmasını sağlayan /y/ ünsüzüdür. Çünkü /y/ ünsüzünün oluşumyeri, frekans yönüyle /i/ ünlüsünün oluşum yerine çok yakındır. Bu özelliğinden /y/ ünsüzüne yarı ünlü de denir. Ünlü daralmasında, kelimedeki dar bir ünlü veya daraltıcı etkiye sahip bir ünsüz, kelimedeki geniŞ ünlüyü kendine benzetir (Coğkun, 2008: 48).

Alıntı sözcüklerin 86'sında görülen bu ses olayı yaklaşık % 0.95'lik bir oran teşkil etmektedir. Ünlü daralmasına uğrayan sözcüklere şu şekilde örnek verebiliriz:

a > ı:

Söz Ğġ: Ar. *mancanmḳ*> TT. *mancınık*; Ar. *zaḳḳūm*> TT. *zıkkım*; Ar. *minṭaḳa*> TT. *mıntıka*

a > i:

Söz Ğġ: Ar. *cihāz*> TT. *çeyiz*; Far. *cilānger*> TT. *çilingir*; Ar. *devāt*> TT. *divit*

e > ı:

Söz Ğġ: Ar. *ceḥūd*> TT. *çifit*; Far. *çāder*> TT. *çadır*; Far. *çerāğ*> TT. *çıra*

e > i:

Söz BaGı Far. *encmr*> TT. *incir*; Far. *ebrişim*> TT. *ibrişim*; Ar. + Far. *emmr+ āḥūr*> TT. *imrahor*; **Söz Ğġ:** Ar. *semmd*> TT. *simit*; Far. *termd*> TT. *tirit*; Ar. *kemmūn*> TT. *kimyon*; **Söz Sonu:** T. + Far. *baba+ yāne*> TT. *babayani*.

o > u:

Söz Ğġ: Far. *ḥorde*> TT. *hurda*; Ar. *cugrāfiya*> TT. *coğrafya*; Far. *pūşm* > TT. *poşu*

o > ü:

Söz Ğġ: Ar. *gofte*> TT. *güfte*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

2. 1. 4. ÜNLÜ GENİĞİEMESİ

Kelime içindeki dar sıradan /ı/, /i/, /u/, /ü/ ünlülerinin çeğili nedenlerle boğumlanma özellikleri bakımından /a/, /e/, /o/, /ö/ ünlülerine dönüşmesi olayıdır (Korkmaz, 2007: 227). Geniçleme olayı Türkiye Türkçesinde nadiren görülen bir olaydır. Yazı diline oranla ağızlarda daha yaygındır. Ünlülerin genişlemesi esnasında, damak ile dil arasındaki mesafe, dar ünlülerin oluşum mesafesine oranla daha fazla olur (Coğkan, 2008: 50).

İncelenen alıntı sözcüklerde 192 adet ünlü genişlemesi örneğine rastlanmaktadır. Bu sayı % 2.13'lük bir orana tekabül eder. Söz konusu sözcüklere örnek olarak Çınar gösterilebilir:

i > a:

Söz Gç: Ar. *hımāre* > TT. *hamarat*

i > a:

Söz Gç: Ar. *mihmāz* > TT. *mahmuz*; Far. *vişāk* > TT. *vaşak*; Ar. *ğirbāl* > TT. *kalbur*

i > e:

Söz Gç: Far. *rmçāl* > TT. *reçel*; Far. *mihterān* > TT. *mehteran*; Ar. *vidā* > TT. *veda*; **Söz Sonu:** Ar. *telāşm* > TT. *telaşe*; Far. *kāşki* > TT. *keşke*; Far. *sılm* > TT. *sille*

u > a:

Söz BaÇa: Ar. *'uṣfūr* > TT. *aspur*; **Söz Gç:** TT. + Far. *boru* + -zen > TT. *borazan*; Ar. *ḥayzurān* > TT. *hezaren*

u > e:

Söz Gç: Far. *çār+çūbe* > TT. *çerçeve*; Far. *puştṁāl* > TT. *peştamal*; Far. *sirkengubmn* > TT. *sirkengebin*

u > o:

Söz Gç: Far. *būrāni* > TT. *borani*; Ar. *ḥurṭūm* > TT. *hortum*; Ar. *zuḳāk* > TT. *sokak*

u > ö:

Söz Gç: Far. *kūfte* > TT. *köfte*; Far. *pūstekm* > TT. *pösteği*; Ar. *'umr* + *billah* > TT. *Ömrübillah*

ü > ö:

Söz Gç: Ar. *şuhter* > TT. *şöhret*; Far. *nān+kür* > TT. *nankör*

2. 1. 5. ÜNLÜ DÜZLEĞMESİ

Çeğitli fonetik etkenlerle ve genellikle dilimize geçmiçyabancı sözlerde, ilk hecedeki yuvarlak sıradan bir ünlünün düz sıraya geçmesi olayına ünlü düzleğmesi denir (Korkmaz, 2007: 227).

Ünlü düzleğmesinde ikinci hecede görülen düzleğmeler, birinci hecedeki düzleğmelerin devamı niteliğindeki değıçmelerdir (Korkmaz, 2007: 227). Yabancı kökenli kimi sözcüklerde /f/ ünsüzünden sonra gelen /o/ ve /u/ ünlüleri düzleğerek /ı/ ünlüsüne geliçir (Eker, 2006: 303). Ayrıca yazı dilinde düzleğmeden varlığını sürdüren bazı sesler ağızlarda ünlü düzleğmesine uğramaktadırlar.

Alıntı sözcüklerde ünlü düzleşmesi olayına 74 kez rastlanılmaktadır ve bu sayı % 0.82'lik bir dilimi temsil eder. Bu sözcükler şu şekilde örneklendirilebilir:

o > a:

Söz Göçü: Öbr. *hohma* > TT. *haham*; Öbr. + Far. *hohma*+*hāne* > TT. *hahamhane*

u > a:

Söz Göçü: Ar. *fulān* > TT. *falan*; Ar. *mūrabiṭ* > TT. *marabut*

u > e:

Söz Göçü: Ar. *tevekkul* > TT. *tevekkeli*; Far. *zenbürek* > TT. *zemberek*

u > i:

Söz içi: Ar. *fustuḵ* > TT. *fıstık*; Far. *mūsmḵār* > TT. *mıskal*; Far. *zaḵḵūm* > TT. *zıkkım*; **Söz Sonu:** Far. *māzū* > TT. *mazı*; Far. *bāzū* > TT. *Pazı*

u > i:

Söz Başı: Ar. *ubne* > TT. *ibne*; **Söz Göçü:** Ar. *bellūṭ* > TT. *pelit*; Ar. *zeytūn* > TT. *zeytin*; Far. *merdumek* > TT. *mercimek*; **Söz Sonu:** Far. *şeft-ālū* > TT. *şeftali*; Far. *zerd-ālū* > TT. *zerdali*; Far. *terāzū* > TT. *terazi*

ü > i:

Söz Göçü: Far. *alüṣa* > TT. *alıç*

ü > i:

Söz Göçü: Ar. *cemāzīyü'l-āḥir* > TT. *cemaziyelahir*; Ar. *cemāzīyü'l-evvel* > TT. *cemziyelevvel*; Far. *gürmz-gāh* > TT. *girisgāh*

2. 1. 6. ÜNLÜ YUVARLAKLAŞMASI

Kelimede ön ses ve iç ses durumundaki düz ünlülerin çeşitli fonetik etkenlerle yuvarlak sıraya geçmelerine ünlü yuvarlaklaşması denir (Korkmaz, 2007: 230). Yuvarlaklaşma genellikle benzeşme ya da /b/, /f/, /p/ ve /v/ ünsüzlerinin etkisi sonucu ortaya çıkan bir ses olayıdır.

Ünlü yuvarlaklaşması olayı incelenen alıntı sözcüklerde 65 adet görülmektedir; bu da % 0.72'lik bir orana tekabül eder.

Bu ses olayı ile ilgili olarak şu örnekler gösterilebilir:

ā, a > o:

Söz Göçü: Ar. *faḍla* > TT. *fodla*; Far. *ḥāce* > TT. *hoca*; Ar. *sa'term* > TT. *soytarı*

ā, a > ö:

Söz Göçü: Far. *gāvmış* > TT. *kömüş*

a > u:

Söz Göçü: Ar. *maslūk* > TT. *musluk*; Ar. *maḥabbet* > TT. *muhabbet*; Far. *erḡavān* > TT. *erguvan*

e > o:

Söz Gç: Ar. *mevlā*> TT. *molla*; Ar. *debbūs*> TT. *topuz*; Far. *nev-berān*> TT. *nobran*

e > ö:

Söz Gç: Ar. *nevet*> TT. *nöbet*; Ar. *tevbe*> TT. *tövbe*; Far. *cevān-merd*> TT. *cömert*

e > u:

Söz Gç: Ar. + Far. *na'l+ber*> TT. *nalbur*; Far. *revğan*> TT. *rugan*

e > ü:

Söz Gç: Ar. *tercemān*> TT. *tercüman*; Far. *tevānā*> TT. *tüvana*; Ar. *zerāfe*> TT. *zürafa*

m, i > u:

Söz Gç: Far. *hevme*> TT. *havuç*; Moğ. *ķabirģa*> TT. *kaburga*; Ar. *ķammr*> TT. *hamur*

i > ü:

Söz Gç: Far. *cunbiş*> TT. *cümbüş*; Far. *gūgird*> TT. *kükürt*; Ar. *şibyān*> TT. *sübyan*

2. 1. 7. ÜNLÜ DÜĞMESİ

Türlü ses etkileri altında kelimelerin iç ve son seslerinde bulunan bazı ünlülerin düğmesi olayına “ünlü düğmesi” denir (Korkmaz, 2007: 227).

Ünlü düğmesi Türkçede söz başında, söz içinde ve söz sonunda gerçekleşen bir ses olayıdır. Türkçenin genel yapısı göz önüne alındığında söz başındaki ünlü düğmelerinin açık hece durumunda olmasından kaynaklandığı görülmektedir. Türkçe için düzensiz ses değişimi olarak kabul edilen söz başında ünlü düğmesi olayı, dilin kullanımından kaynaklanmakta ve lehçe ve ağızlara göre farklı sözlerde karşımıza çıkmaktadır (Türk, 2003: 223). Söz başında ünlü düğmesi Türkçede daha çok akıcı ve sızıcı ünsüzlerin önündeki vurgusuz dar ünlülerde gerçekleşmektedir. Geniş ünlü taşıyan sözcüklerdeki düğme ise, çoğunlukla bu ünlülerin darlaşması sonucunda olmaktadır (Türk, 2003: 228). Söz içinde ise ünlülerin (genellikle dar ünlülerin) iyelik ya da isim çekim eklerini almaları durumunda vurgunun isim çekim veya iyelik ekli heceye kayması sonucunda bu sözcüklerin iç hecesinde kalan dar ünlüler vurgusuz orta hece konumuna düğmeleri için düğmeler. Ayrıca sözcük birleşimleri sırasında da düğme örneklerine rastlanır. Özellikle konuşma dilinde nadiren geniş ünlü de düğebilir (gazete > gazte > gaste). Orta hece düğmesi, Türkçenin en yaygın ses olaylarından biridir. Söz sonundaki ünlü düğmeleri ise genellikle yarı ünlü sayılan ve diğer ünlülere oranla biraz zayıf olan /ı/ ünlüsünde görülmektedir.

İncelenen sözcüklerde ünlü düğmesi olayına 69 kez rastlanılmaktadır; yüzde olarak ise % 0.76 oranına tekabül eder. Ünlü düğmesi olayın şu şekilde örneklendirilebilir:

a > ø:

Söz Gç: Ar. *lā-alā+ta ʿymn*> TT. *lalettayin*; Far. *rāziyyāne*> TT. *rezene*; Kor. *taekvando*> TT. *tekvando*; **Söz Sonu:** Çr. *hohma*> TT. *haham*; Far. *alüça*> TT. *alıç*; Ar. *iştihā*> TT. *iştah*

e > ø:

Söz Gç: Ar. *mā fīm hi şey'*> TT. *mafiş*; Ar. *za'ferān*> TT. *safran*; Far. *dār-bezmn*> TT. *tirabzan*; **Söz Sonu:** Ar. *rukşe*> TT. *rüküş*; Far. *lāşe*> TT. *leş*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

i > ø:

Söz BaÇ: Ar. *izār*> TT. *car*; Ar. *istiftāḥ*> TT. *siftah*; Ar. *izār*> TT. *zar*; **Söz Ğ:** Ar. *helme*> TT. *helme*; Far. *peşmān*> TT. *pişman*; Çin. *denilo*> TT. *denyo*; **Söz Sonu:** Jap. *samurai*> TT. *samuray*; Ar. *telāşm* > TT. *telaş*; Ar. *suleymān* > TT. *sülümen*

ı > ø:

Söz Ğ: Ar. *ḫlīsım*> TT. *tılsım*

u > ø:

Söz Ğ: Far. *ked+ḫudā*> TT. *kahya*; Ar. *zumurrud*> TT. *zümrüt*; Far. *pālūde*> TT. *pelte*

2. 1. 8. ÜNLÜ TÜREMESİ

Ses özelliklerine veya birbirleri ile birleşme Çatlarına bağlı bazı nedenlerle kelimenin ön, iç ve sonuna ünlü getirilmesi olayına “ünlü türemesi” denir (Korkmaz, 2007: 229).

Sözcüğün özgün biçiminde bulunmayan bir ünlünün sonradan çeşitli seslik nedenlerle ortaya çıkmasıdır. Özellikle alıntı sözcüklerde görülen bir ses olayıdır. Türkçe, yabancı sözcüklerin önemli bir bölümünü bu yolla kendi ses dizgesine uyarlar (Eker, 2006: 301).

Türkçenin genel yapısı göz önüne alındığında ünlü türemelerinin söz başında genellikle alıntı sözcüklerin Türkçenin yapısına uymayan ünsüzlerle (özellikle r ve l ünsüzleriyle) başlamasından kaynaklandığı görülmektedir. Ayrıca yine Türkçenin yapısıyla ilgili bir başka sebep de Türkçede ünsüz çiftlerinin söz başında bulunmamasıdır. Bu yüzden çift ünsüzle başlayan alıntı sözcüklerde söz başında ünlü türemesi görülmektedir.

Söz içinde ve söz sonunda da genellikle ünsüz çiftlerinden kaynaklanan türemelere rastlanmaktadır. Alıntı sözcüklerdeki ünsüz çiftleri arasında görülen bu durum Türkçe sözcüklerde yer alabilecek olan ünsüz çiftleri arasında da görülür (*Türk > Törük, börk > börük*).

Ünlü Türemesi, incelenen alıntı sözcükler içerisinde 603 örnekte karşımıza çıkmaktadır. Bu sayı yaklaşık % 6.70’lik bir orana tekabül eder. Bu sözcükler şu şekilde örneklendirilebilir:

ø > a:

Söz Ğ: Ar. *farziyye*> TT. *faraziye*; Ar. *na’t*> TT. *naat*; Far. *puştmāl*> TT. *peştamal*; **Söz Sonu:** Far. *birāzbān* > TT. *pirazvana*

ø > e:

Söz BaÇı Far. *rişte*> TT. *erişte*; **Söz Ği:** Far. *pārseng*> TT. *peleseng*; Far. *pejvend*> TT. *pezevenk*; Far. *kebl*> TT. *kevel*; **Söz Sonu:** Ar. *zincefr*> TT. *zincifre*

ø > ı:

Söz Ğ: Far. *erş*> TT. *arış*; Ar. *aşl*> TT. *asıl*; Ar. *fatḫ*> TT. *Fıtık*

ø > i:

Söz Ğ: Ar. *baḥr*> TT. *bahir*; Ar. *zeyl*> TT. *zeyil*; Far. *şehir*> TT. *şehir*; **Söz Sonu:** Ar. > TT. *servi*; Ar. *ḫaleb*> TT. *muhallebi*; Ar. *gayr*> TT. *gayri*

ø > o:

Söz BaÇı Far. *rūsp* > TT. *orospu*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

ø > u:

Söz Gç: Far. *tuḥm* > TT. *tohum*; Ar. *fır‘avn* > TT. *fıravun*; Far. *āsmān* > TT. *asuman*

ø > ü:

Söz Gç: Ar. *şukr* > TT. *şükür*; Far. *muhr* > TT. *mühür*; Ar. *fuls* > TT. *fülüs*

2. 1. 9. ÜNLÜ KISALMASI

Boğumlanma süresi normal bir ünlünün süresinden daha uzun olan yahut normal uzunluktaki iki ünlünün boğumlanma süresini içine alan ünlüler olarak tanımlanan (Korkmaz, 2007: 221) uzun ünlülerin normal uzunluktaki ünlülere kısalması olayıdır. Bu ses olayının nedenlerinden biri dilde hâkim olan en az çaba yasası olabilir; çünkü uzun ünlülerin boğumlanma süresi normal ünlülerin iki katı olduğundan söyleyiş esnasında boğumlanma süresinin aza indirgenmesi konuşma hızını artıracaktır. Türk dilinin fonetik temayülleri arasında görülen bu ses olayı Türkiye Türkçesinde de görülmektedir.

AT. *āç* > TT. *aç*; AT. *hāçig* > TT. *acı*; AT. *kuk* > TT. *gök*; AT. *kuz* > TT. *köz*; AT. *tū* > TT. *tüy*; AT. *sūt* > TT. *süt*; AT. *kūn* > TT. *gün* (Tekin, 1995: 171-172-183-184-185).

Türk dilinin fonetik temayülleri arasında görülen uzun ünlülerin kısalması olayı; normal süredeki ünlülerin daha kısa sürede boğumlanan ünlülere dönüşmesiyle de görülmektedir. Bu kısalma olayı daha çok /ı/, /i/ (/u/, /ü/) gibi az sesli, dayanıksız dar ünlülerde kendini göstermektedir (Korkmaz, 2007: 228). Özellikle Çuvaş Tatar ve Baştürk Türkçelerinde görülen bu olay, alıntı sözcüklerin Türkçenin ses yapısına uydurulması yönünde çokça kullanılmaktadır.

İncelenen alıntı sözcüklerde bu ses olayına 6177 kez rastlanılmakta ve bu sayı % 68.70 oranına tekabül etmektedir. Ünlü kısalmasına örnek olarak Çu sözcükler gösterilebilir:

ā > a:

Söz BaGı Ar. *ābidevm* > TT. *abidevi*; Far. *āheng* > TT. *ahenk*; Ar. *āḥiẓe* > TT. *ahize*; **Söz Gç:** Ar. *mumārese* > TT. *mümarese*; Far. *terāne* > TT. *terane*; Ar. *zarāfet* > TT. *zarafet*; **Söz Sonu:** Ar. *zurefā* > TT. *zürefa*; Far. *zmrā* > TT. *zira*; Ar. *zebellā* > TT. *zebella*

m > i:

Söz BaGı Ar. *māfā* > TT. *ifa*; Ar. *māẓā* > TT. *ikaz*; Ar. *māḥm* > TT. *iham*; **Söz Gç:** Ar. + Far. *ma‘nm* + *-dār* > TT. *manidar*; Ar. *hezmm* > TT. *hezimet*; Far. *dmvār* > TT. *duvar*; **Söz Sonu:** Ar. *dmvānm* > TT. *divani*; Ar. *ecnebm* > TT. *ecnebi*; Ar. *ferdm* > TT. *ferdi*

ō > o:

Söz Gç: Far. *ḥōd-kām* > TT. *hodkām*; Far. *ḥōrende* > TT. *horanta*; Far. *ḥōd-be-ḥōd* > TT. *hodbeghot*

ū > u:

Söz Gç: Far. *efsūn* > TT. *afsun*; Ar. *cumhūr* > TT. *cumhur*; Ar. *culūs* > TT. *cülüs*; **Söz Sonu:** Far. *ārzū* > TT. *arzu*; Ar. + Far. *‘anber+bū* > TT. *amberbu*; Far. *āhū* > TT. *ahu*

2. 2. ÜNSÜZ OLAYLARI

2. 2. 1. ÜNSÜZ AYKIRILAĞMASI

Bir kelimedeki yan yana veya birbirine yakın duran ve boğumlanma nitelikleri bakımından birbirinin tıpkısı veya benzeri olan iki ünsüzden birinin, kendi boğumlanma noktasını ötekenden ayırarak başka bir ünsüze dönüşmesi olayına denir. Bu olay daha çok /r/ ve /n/ akıcı seslerinin

tekrarını önleme çabası doğmuştur. Yazı dilinde seyrek, ağızlarda daha sık rastlanır (Korkmaz, 2007: 42). Ses uyuşmazlığını önleme çabası bu ses olayının ortaya çıkma sebebi sayılabilir.

Aykırılaşma olayı alıntı sözcüklerde 2 adet görülmektedir ve bu sayı yüzde % 0.02'lik bir orana tekabül eder.

Aykırılaşma olayı aşağıdaki şekilde örneklendirilebilir:

t > k:

Söz Gç: Ar. 'atṭār' > TT. aktar; Ar. 'atṭāriyye' > TT. aktariye

2. 2. 2. ÜNSÜZ BENZEĞMESİ

Kelime içindeki bir sesin, boğumlanma noktası veya niteliği bakımından yan yana veya aralıklı duran başka bir sese benzer veya eşduruma getirilmesi olayına denir. Benzeşme, yan yana bulunan sesler arasında olabildiği gibi, komşuseler arasında da görülür. Niteliği bakımından *yarı benzeşme*, *tam benzeşme*, *yakın benzeşme*, *uzak benzeşme*, *ilerleyici benzeşme* ve *gerileyici benzeşme* türlerine ayrılır (Korkmaz, 2007: 41).

Hem ünlülerde hem de ünsüzlerde görülen bu ses olayı Türkçenin en çok görülen ses olaylarından biridir. Türkçenin temel kanunlarından olan artlık-önlük uyumu ve dudak uyumları birer benzeşme örneğidir. Daha çok konuşma dilinde görülmekle birlikte; konuşma dilindeki birçok benzeşme yazıda gösterilmemektedir.

Ünsüz benzeşmesi incelenen alıntı sözcüklerde 37 adet görülmektedir. İncelenen bütün sözcüklere oranlandığında % 0.41 sayısı karşımıza çıkmaktadır.

Ünsüz benzeşmesine uğrayan sözcükler örneklenecek olursa:

mm > mb:

Söz Gç: Ar. *muşamma* > TT. *muşamba*

mm > my:

Söz Gç: Ar. *kemmūn* > TT. *kimyon*; Ar. *kemmūni* > TT. *kimyoni*

nb > mb:

Söz Gç: Ar. *tenbīh* > TT. *tembih*; Far. *zenbūrek* > TT. *zemberek*; Far. *çenber* > TT. *çember*

np > mp:

Söz Gç: Far. *sunpāre* > TT. *zımpara*

2. 2. 3. ÖTÜMLÜLEĞME (TONLULAĞMA)

Ünsüzlerin boğumlanması sırasında, ciğerlerden gelen havaya ses tellerinin titreşerek ton vermesi ve tonsuz ünsüzlere tonluluk niteliği kazandırmasıdır (Korkmaz, 2007: 215). Bu ses olayına genellikle ünsüzlerin iki ünlü arasında kalması veya uzun ünlülerin kısalması sürecinde rastlanmaktadır. Ötümlüleğme olayının temelinde tonsuz ünsüzlerin çıkarılma zorluğunun azaltılması yatmaktadır. Kısacası çıkarılması zor seslerin çıkarılması kolay olan tonlu seslere tercih edilmesidir.

Türkiye Türkçesinde de uzun ünlülerin kısalması ve ünsüz uyumunun gerçekleştirilmesi için getirilen bazı eklerden dolayı tonlulaşma olayına rastlanır. Örneğin: AT. *āç* > *acıkmak*, AT. *k±çe* > *gece*, *ağaç+ı* > *ağacı*, *ipek-i* > *ipeği*, *dilek-i* > *dileği*, *yatak-ım*; > *yatağım*, *konuk-um* > *konuğu*.

Türkiye Türkçesinde Türkçe sözcüklerde görülen bu ses olayı yabancı kökenli bazı sözcüklerde görülmemektedir (*hukuk* > *hukuki*).

Yapılan inceleme sonucunda alıntı sözcüklerde 44 adet ötümlülük olayına rastlanmıştır. İncelemeye alınan alıntı sözcükler arasında % 0.48'lik bir oranı teşkil etmektedir.

Ötümlülük olayı aşağıdaki gibi örneklendirilebilir:

ç > c:

Söz BaGı Far. *çehār* > TT. *cihar*; Far. *çüb* > TT. *cop*; **Söz Ğ** Far. *gonçe* > TT. *gonca*; Far. *şes+çehār* > TT. *şesçihar*

k > g:

Söz BaGı Ar. *kāfir* > TT. *gavur*; Far. *kārm* > TT. *geriz*; Moğ. *kerey* > TT. *giray*; **Söz Ğ** Far. + Ar. *kār+keff* > TT. *gergef*

k > g:

Söz Ğ Ar. *manḳal* > TT. *Mangal*

p > b:

Söz BaGı Ar. *baydaḳ* > TT. *paytak*; **Söz Ğ** Far. *taḥte-pūş* > TT. *tahtaboş*; Far. *pā-pūş* > TT. *pabuç*; T. + Ar. *çalap+-m* > TT. *çelebi*

s > z:

Söz BaGı Far. *sarbār* > TT. *zelber*; Far. *surnāy* > TT. *zurna*; Ar. *sa'ter* > TT. *zahter*; **Söz Ğ** Far. *ḥarās* > TT. *hızar*; Far. *pāsbān* > TT. *pazbant*; Far. *dest-gāh* > TT. *tezgah*; **Söz Sonu:** Ar. *cāmūs* > TT. *camız*; Far. *ḥorūs* > TT. *horoz*; Ar. *debbūs* > TT. *topuz*

t > d:

Söz BaGı Far. *tagār* > TT. *dağar*; Far. *tūt* > TT. *dut*; **Söz Ğ** Ar. *kaṭmfe* > TT. *kadife*; Ar. *kaṭā'if* > TT. *kadayıf*; Far. *çār+ṭāḳ* > TT. *çardak*; **Söz Sonu:** Ar. *sucūt* > TT. *sücut*

2. 2. 4. ÖTÜMSÜZLEĞME (TONSUZLAĞMA)

Ses tellerinin ciğerlerden gelen havayı titreştirmemesi ve ton vermemesi; ünsüzlerin boğumlanma sırasında titreşimlerini kaybederek tonsuzluk niteliği kazanması olayına denilmektedir (Korkmaz, 2007: 215). Kısacası tonlu ünsüzlerin tonsuz sıraya geçmesi olayıdır.

Ötümlülük olayının tam tersi istikamette gelişen bu ses olayı incelediğimiz alıntı sözcüklerde 839 adet görülmektedir; bu sayı ise % 9.33'lük bir orana tekabül etmektedir.

Ötümsüzleşme olayına örnek olarak aşağıdaki sözcükler gösterilebilir:

b > p:

Söz BaGı Ar. *babaḡā* > TT. *papağan*; Far. *birinc* > TT. *pirinç*; Far. *bes* > TT. *pes*; **Söz Ğ** Ar. *mubtezel* > TT. *müptezel*; Far. *kelebçe* > TT. *kelepçe*; Ar. *ḥirbān* > TT. *hırpani*; **Söz Sonu:** Ar. *mcāb* > TT. *icap*; Ar. *'akreb* > TT. *akrep*; Ar. *ḥaṭmb* > TT. *Hatip*

c > ç:

Söz BaGı Far. *cilānger* > TT. *çilingir*; Far. *cuvāl-düz* > TT. *çuvaldız*; Ar. *ceḥūd* > TT. *çifit*; **Söz Ğ** Ar. *echel* > TT. *eçhel*; Ar. *ḥancer* > TT. *hançer*; Ar. *muctehid* > TT. *müçtehit*; **Söz Sonu:** Ar. *izdivāc* > TT. *izdivaç*; Ar. *zevc* > TT. *zevç*; Far. *şadrenc* > TT. *satranç*

d > t:

Söz BaÇı: Far. *dāne* > TT. *tane*; Far. *derzm* > TT. *terzi*; Ar. *durrāc* > TT. *turaç*; **Söz Ğı:** Ar. *abdāl* > TT. *aptal*; Far. *hōrende* > TT. *horanta*; Ar. *idhāl* > TT. *ithal*; **Söz Sonu:** Far. *merd* > TT. *mert*; Ar. *meşhūd* > TT. *meşhut*; Ar. *zerāvend* > TT. *zeravent*

g > k:

Söz BaÇı: Far. *gāvmıš* > TT. *kömiş*; Far. *gūgird* > TT. *kükürt*; Far. *gustāh* > TT. *küstah*; **Söz Ğı:** Far. *şāgird* > TT. *şakirt*; Far. *pmş-gmr* > TT. *peşkir*; Far. *segbān* > TT. *sekbān*; **Söz Sonu:** Far. *nārdeng* > TT. *nardenk*; Far. *āheng* > TT. *ahenk*; Far. *freng* > TT. *frenk*

ğ > k:

Söz BaÇı: Ar. *ğalebe* > TT. *kalaba*; Far. *ğūze* > TT. *koza*; Ar. *ğayb* > TT. *kayıp*; **Söz Ğı:** Far. *çerāğ+pā* > TT. *çırakma*; **Söz Sonu:** Ar. *şamğ* > TT. *zamk*; Ar. *debbāğ* > TT. *tabak*; Far. *çerāğ* > TT. *çırak*

z > s:

Söz BaÇı: Ar. *zuḳāk* > TT. *sokak*; **Söz Ğı:** Ar. *izḫrāb* > TT. *ıstırap*; Ar. *izḫrār* > TT. *ıstırar*; Far. *mārbān* > TT. *marşıvan*; **Söz Sonu:** Far. *pmh-süz* > TT. *Pesüs*

2. 2. 5. ÜNSÜZ DÜĞMESİ

Sözcük içinde (bir ünsüzden önce), sözcük sonunda veya kaynaÇma olayı ile iç seste /r/, /n/, /l/, /f/ gibi akıcı ve sızıcı ünsüzler ile /y/, /g/, /ğ/, /k/, /h/ gibi ünlüleşme ve sızıcılaÇarak erime özelliği taÇyan ünsüzlerin kaybolması olayıdır (Korkmaz, 2007: 231).

TürkÇede ünsüz düğmesi, bazı ünsüzlerin (/y/, /v/, /h/, /ğ/) yarım ünsüz niteliğinde olmasından ve zamanla da ünlü seslere dönüşmesinden, çeğitli ses olaylarından, TürkÇede baÇı veya sonda bulunamayışlarından, TürkÇenin çift ünsüzü kabullenmeyiÇinden ve bazen de sözcüklerin birleşmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca; Türkiye TürkÇesinde, söz içinde hece baÇı hece sonu ve sözcük sonunda bulunan /g/'lerin düğmesi, diğer Oğuz grubu Türk lehÇelerinde olduğu gibi fonetik bir temayüldür. Çhan (2007) da ünsüz düğmelerinin nedenini üç madde ile göstermektedir:

1. TürkÇenin aslı sesi olmayan ünsüzlerin düğülmesi (Alınma sözcüklerin dilin bünyesine uydurulması esnasında görülür).
2. TürkÇenin aslı seslerinin lehÇelerin oluşumsürecinde toplumsal tercihe bağlı olarak düğülmesi.
3. Sesin özelliğine bağlı olarak oluşa düğmeler. Örneğin, akıcı ünsüz /r/'nin telaffuz zorluğu, /y/'nin yarı ünlü değerinde olması gibi durumlar.

TürkÇenin tarihî seyri doğrultusunda bu ve benzeri Çekilde gerÇekleşen ünsüz düğmesi ile ilgili Çörnekleri gösterebiliriz:

Söz BaÇında: *bol-* (ET.) > *ol-*, *yip* > *ip* (Gabain, 2003: 311).

Söz Çinde: *ilgerü* (ET.) > *ileri*, *seyl* (Ar.) > *sel*, *keltür-* (ET.) > *getir-*

Söz Sonunda: *sarığ* (ET.) > *sarı*, *suv* (ET.) > *su*, *kapug* (ET.) > *kapi*

Ünsüz düğmesi görülen sözcüklerin bir bölümü ölçünlü TürkÇenin malı olmuÇtur; bir bölümü ise yalnız konuÇma dilinde yer almaktadır:

direkt > [*direk*], *çiftçi* > [*çifçi*], *astbaşkan* > [*asbaşkan*] (Eker, 2006: 307).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Çalışmada incelenen alıntı sözcüklerde toplam 1455 adet ünsüz dönüşü olayına rastlanmıştır. Bu sayı %16.18'lik bir orana tekabül eder.

Alıntı sözcüklerde görülen ünsüz dönüşü olayı ile ilgili örnekler verilebilir:

ayın (ڤ)>ø

Söz Bağı Ar. 'imāret> TT. imaret; Ar. 'azm> TT. aziz; Ar. 'avām> TT. avam; **Söz Ğ:** Ar. a 'rāz> TT. âraz; Ar. a 'rāf> TT. araf; Ar. bi'l-'aks> TT. bilakis; **Söz Sonu:** Ar. bāyi> TT. bayi; Ar. cāmi> TT. cami; Ar. huşū> TT. huşu

b >ø:

Söz Ğ: Far. panbuḡ> TT. pamuk; **Söz Sonu:** Ar. zāt+cenb> TT. satlıcan

c >ø:

Söz Ğ: Far. penc+şenbe> TT. perşembe

d >ø:

Söz Ğ: Far. murdber> TT. mürver; Far. bed-ter> TT. beter; Ar + Far. cild+bend> TT. ciltent; **Söz Sonu:** Far. ustād> TT. usta; Far. kuncud> TT. küncü

g >ø:

Söz Ğ: Far. postgāl> TT. postal; **Söz Sonu:** Far. hezār+reng> TT. hezaren

ğ >ø:

Söz Ğ: Far. revḡānm > TT. revani; **Söz Sonu:** Far. çerāḡ> TT. çıra; Ar. istifrāḡ> TT. istifra

h >ø:

Söz Ğ: Ğr. hebhrāh> TT. havra; Far. pmh-sūz> TT. pesüs; Far. şeh̄r> TT. şar; **Söz Sonu:** Ğr. kabballah> TT. kabala; Soğd. kanth> TT. kent; Far. pāy-gāh> TT. peyke

ḥ >ø:

Söz Bağı Ar. ḥabb+lezi> TT. abdülleziz; **Söz Ğ:** Ar. ḥaḥṭ> TT. kıt; **Söz Sonu:** Ar. terāvmḥ> TT. teravi

ḥ >ø:

Söz Ğ: Ar. + Far. şun 'm+ +taḥte> TT. sunta

hemze >ø:

Söz Ğ: Ar. 'aḡā'id> TT. akait; Ar. ḥamā'il> TT. hamail; Ar. ibtidā'm > TT. iptidai; **Söz Sonu:** Ar. imzā> TT. imza; Ar. i'tinā> TT. itina; Ar. kmmyā> TT. kimya

k >ø:

Söz Ğ: Far. bend-keşe> TT. menteşe; **Söz Sonu:** Far. mmve+ḥušk> TT. meyvehoş; Ar. misk> TT. mis; Far. keşk> TT. keş

l >ø:

Söz Ğ: Çin. denilo> TT. denyo; Ar. ḥulḡūm> TT. lokum; Ar. + Far. na'l+ber> TT. Nabur

n >ø:

Söz Ğ: Ar. *bādincān*> TT. *patlıcan*; Far. *tufeng*> TT. *tüfek*; Ar. *fitne*> TT. *fit*

r >ø:

Söz Ğ: Far. *ber+ḥurdār*> TT. *berhudar*; Far. *kār-gmr*> TT. *kâgir*; **Söz Sonu:** Far. *ḥiyār+çenber*> TT. *hıyarşembe*; Ar. *zemhermr*> TT. *zemheri*

s >ø:

Söz Sonu: Ar. *ins*> TT. *in*

t >ø:

Söz Ğ: Ar. *ḥaybet*> TT. *haybe*; Ar. *istiftāḥ*> TT. *siftah*; Far. *dest-gāh*> TT. *tezgāh*; **Söz Sonu:** Far. *yād+dest*> TT. *lades*; Ar. *siyāset*> TT. *siyasa*; Far. *çep+rāst*> TT. *çapraz*

v >ø:

Söz BaÇı Ar. *vuḳiyye*> TT. *okka*; **Söz Ğ:** Far. *gevderm ++ḥāne*> TT. *güderihane*; Far. *gāvmṣ*> TT. *kömüş*; Ar. *nevet*> TT. *nöbet*; **Söz Sonu:** Ar. *afv*> TT. *af*

v >ø:

Söz Ğ: Ar. *keyle*> TT. *kile*; Ar. *seyl*> TT. *sel*; Ar. *temymz*> TT. *temiz*; **Söz Sonu:** Far. *surnāy*> TT. *zurna*

z >ø:

Söz Sonu: Far. *zūr-bāz*> TT. *zorba*

2. 2. 6. ÜNSÜZ TÜREMESİ

Kelime ön, iç ve son seslerinde, kelimenin aslında olmayan bir ünsüzün türemesi olayına denir (Korkmaz, 2007: 231). Ünsüz türemesi; sözcüklerde akıcılığı ve kelimelerin dile tutunmasını sağlamak için gerçekleştirilen bir ses olayıdır (Coşkun, 2008: 98). Özellikle yabancı kökenli sözcükler Türkçeleştirilirken ünsüz türemesine başvurulur. Yabancı sözcüklerde ve çekim sonucunda boşluk (hiatus) meydana gelen Türkçe sözcüklerde; söz konusu boşluğu ortadan kaldırmak için ünsüz türemesi meydana gelmektedir.

Konuyla ilgili olarak 1955 yılında yazdığı makalede János Eckmann; “*Umumiyetle konsonant türemesinin başlıca sebebi olarak, boğumlanma hareketleri arasındaki senkronizmin bozulması kabul edilir*” (Eckmann, 1955: 22) diyerek ünsüz türemesinin en önemli sebebini göstermiştir. Yine uzun ünlülerin kısalması ünsüz türemesine neden olan seslik etkenlerdendir.

Ünsüz türemesi olayı incelenen sözcüklerde 108 adet görülmekte ve bu sayı %1.20’ye tekabül etmektedir.

Ünsüz türemesi olayına örnek olarak Çu sözcükler gösterilebilir:

ø > ğ:

Söz Ğ: Ar. ‘*ala’im+semā*> TT. *eleğimsağma*

ø > h:

Söz BaÇı: Far. *āveng*> TT. *hevenk*; Ar. ‘*unnāb*> TT. *hünnap*; Ar. ‘*aybe*> TT. *heybe*; **Söz Ğ:** Far. *se-pā*> TT. *sehpa*; Ar. ‘*sa’riyye*> TT. *şehriye*; Ar. *sa’ter*> TT. *zahter*; **Söz Sonu:** Ar. ‘*tama*> TT. *tamah*; Far. *firişte*> TT. *firiştah*; Ar. *metā*> TT. *matah*

ø> k:

Söz Göçü: Far. *penc*> TT. *pençik*; **Söz Sonu:** Ar. *mibla*> TT. *mablak*; Ar. *belesān*> TT. *pelesenk*; Ar. *u‘cūbe*> TT. *ucubik*

ø> l:

Söz Göçü: Ar. *fī+vāḳī*> TT. *filvaki*; Ar. *huve+bāḳm*> TT. *hüvelbaki*; Ar. *bāḳincān*> TT. *patlıcan*

ø> m:

Söz Başı: Ar. *ḥaleb*> TT. *muhallebi*; **Söz Göçü:** Ar. *ṭabl+-bāz*> TT. *Davlumbaz*

ø> n:

Söz Göçü: Ar. *miḥekk*> TT. *mihenk*; **Söz Sonu:** Ar. *babaḡā*> TT. *papaḡan*

ø> r:

Söz Göçü: Ar. *semt+re’s*> TT. *semtürreis*; **Söz Sonu:** Far. *kehrubā*> TT. *kehribar*

ø> s:

Söz Göçü: Ar. *dā’sīla*> TT. *daüssıla*

ø> Ş

Söz Göçü: Ar. *dār+şifā*> TT. *darüşşifa*

ø> t:

Söz Göçü: Far. *rāsuḡt*> TT. *rastık*; **Söz Sonu:** Ar. *ḥimāre*> TT. *hamarat*; Far. *pāsbān*> TT. *pazvant*; Ar. *şevke*> TT. *şevket*

ø> y:

Söz Göçü: Far. *penmr*> TT. *peynir*; Far. *mmve*> TT. *meyve*; Ar. *fā’ide*> TT. *fayda*; **Söz Sonu:** Jap. *samurai*> TT. *samuray*

2. 2. 7. ÜNSÜZ TEKLEĞMESİ

Ünsüz tekleğmesi; yalnız Çaldeli Arapça alıntı sözcüklerde, kelimelerin iç ses ünsüzlerindeki aslî ikizliğin tekleğme yoluyla kaybolması olayına denmektedir (Korkmaz, 2007: 231). Fakat ünsüz tekleğmesi; yalnızca Arapça alıntı sözcüklerde değil başlıca yabancı kökenli sözcüklerde de görülen bir ses olayıdır. Bu ses olayının meydana gelmesinin temel sebebi; Türkçenin yapısına aykırılık arz eden ünsüz ikizleğmesinin ortadan kaldırılmasıdır.

Özgün Çaldeli’nde ikiz ünsüz bulunduran bazı Arapça kelimeler bilindiği gibi Türkçeye geçerken ünsüz tekleğmesi olayına uğrarlar. Yalın hâldeyken tek ünsüzle yazılıp konuşulan bu sözcükler, ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında özgün Çaldeli’ndeki ikiz ünsüzler tekrar ortaya çıkarlar.

fen+in > *fennin*, *had+i* > *haddi*, *hak+ı* > *hakkı*, *hâl+et-* > *hâllet-* vb.

Ünsüz tekleğmesi olayı incelenen alıntı sözcükler içerisinde 683 kez görülmüştür ve bu sayı % 7.59’luk bir oran teşkil etmektedir.

Söz konusu ünsüz olayına Çaldeli’de örnek verilebilir:

bb > b:

Söz Ğ: Ğr. *kabbalah*> TT. *kabala*; Ar. *debbāğ*> TT. *tabak*; Ğr. *kibbutz*> TT. *kibutz*; **Söz Sonu:** Ar. *ḥabb*> TT. *hap*; Ar. *rabb*> TT. *rab*; Ar. *munṣabb*> TT. *munsap*

cc > c:

Söz Ğ: Ar. *ta'accub*> TT. *taacüp*; **Söz Sonu:** Ar. *ḥacc*> TT. *hac*; Ar. *ḥācc*> TT. *hacı*

dd > d:

Söz Ğ: Far. *yād+dest*> TT. *lades*; Ar. *ṣedd+arabān*> TT. *ṣedaraban*; **Söz Sonu:** Ar. *ḥadd*> TT. *had*; Ar. *ṣedd*> TT. *šet*; Ar. *zidd*> TT. *zıt*

ff > f:

Söz Ğ: Ar. *keffāret*> TT. *kefare*; Ar. *keffe*> TT. *kefe*; Ar. *ṣuffe*> TT. *sofa*; **Söz Sonu:** Ar. *ṣaff*> TT. *saf*; Ar. *leff*> TT. *lef*; Ar. *reff*> TT. *raf*

ḥḥ > ḥ:

Söz Ğ: Ar. *ṣaḥḥāf*> TT. *sahaf*; **Söz Sonu:** Ar. *eṣaḥḥ*> TT. *essah*; Ar. *ṣaḥḥ*> TT. *sah*

ḥḥ > ḥ:

Söz Sonu: Ar. *faḥḥ*> TT. *fah*

kk > k:

Söz Ğ: Far. *lekke*> TT. *leke*; Ar. *senā+mekkm* > TT. *sinameki*; **Söz Sonu:** Ar. *fekk*> TT. *fek*; Ar. *ḥakk*> TT. *hak*; Ar. *ṣekk*> TT. *šek*

ḳḳ > k:

Söz Ğ: Ar. *baḳḳam*> TT. *bakam*; Ar. *darabuḳḳa*> TT. *darbuka*; Ar. *saḳḳā*> TT. *saka*; **Söz Sonu:** Ar. *ḥaḳḳ*> TT. *hak*; Ar. *muḥiḳḳ*> TT. *muhik*; Ar. *ṣiḳḳ*> TT. *şık*

ll > l:

Söz Ğ: Ar. *cevvāliyyet*> TT. *cevvaliyet*; Ar. *selle*> TT. *sele*; Ar. *tillms*> TT. *telis*; **Söz Sonu:** Ar. *kull*> TT. *kül*; Ar. *muḥtell*> TT. *muhtel*; Ar. *mustaḳill*> TT. *müstakil*

mm > m:

Söz Ğ: Ar. *ḥammāl*> TT. *hamal*; Ar. *kemmiyet*> TT. *kemiyet*; Ar. *mesāmmē*> TT. *mesame*; **Söz Sonu:** Ar. *ehemm*> TT. *ehem*; Ar. *ḡamm*> TT. *gam*; Ar. *muhimm*> *mühim*

nn > n:

Söz Ğ: Ar. *ḳinnāre*> TT. *kinare*; Ar. *ḥinnā*> TT. *kına*; **Söz Sonu:** Ar. *cinn*> TT. *cin*; Ar. *fenn*> TT. *fen*; Ar. *ledunn*> TT. *ledün*

pp > p:

Söz Ğ: Ar. + Far. *ṣabb+ḥāne*> TT. *ṣaphane*; Ar. *debbūs*> TT. *topuz*; **Söz Sonu:** Ar. *musteḥabb*> TT. *müstehap*; Ar. *ḥibb*> TT. *tıp*; Ar. *ṣabb*> TT. *şap*

rr > r:

Söz Ğ: Ar. *ferrāş*> TT. *faraş*; Ar. *serrāc*> TT. *saraç*; Ar. *zumurrud*> TT. *zümrüt*; **Söz Sonu:** Ar. *muşirr*> TT. *musır*; Ar. *ḥarr*> TT. *har*; Ar. *sirr*> TT. *sır*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

ss > s:

Söz Gç: Ar. *kaşşāb* > TT. *kasap*; Ar. + Far. *hāşşe+gitar* > TT. *haseki*; Ar. + Far. *miķaşş+-dār* > TT. *makasdar*; **Söz Sonu:** Ar. *hāşş* > TT. *has*; Ar. *mumāss* > TT. *mümas*; Ar. *taķāşş* > TT. *takas*

tt > t:

Söz Gç: Far. *kettān* > TT. *keten*; **Söz Sonu:** Ar. *munḥaṭṭ* > TT. *münhat*; Ar. *musta'idd* > TT. *müstait*; Ar. *mustebidd* > TT. *müstebit*

vv > v:

Söz Gç: Ar. *ḳavvās* > TT. *kavas*; Ar. *ḳavvād* > TT. *kavat*; Ar. *mevvāl* > TT. *maval*

yy > y:

Söz Gç: Ar. *teslmmiyyet* > TT. *teslimiyet*; Ar. *şlḥḥiyye* > TT. *sıhhiye*; Ar. *cāhiliyye* > TT. *cahiliye*

zz > z:

Söz Gç: Ar. *ḳazzāz* > TT. *kazaz*; Ar. *rezze* > TT. *raze*; **Söz Sonu:** Ar. *bezz* > TT. *bez*; Ar. *filizz* > TT. *filiz*; Ar. *ḥazz* > TT. *haz*

2. 2. 8. ÜNSÜZ GİĞZLEĞMESĞ

Ğ seste iki ünlü arasında bulunan ve vurguyu üzerinde bulunduran ikinci hece bağındaki ünsüzlerin, açık ve zayıf boğumlanmalı ilk hece ünlülerinin etkisi altında, kendi hece sınırlarını açacak bir yeğinlikle boğumlanmaları sonucunda, söz konusu ünsüzdeki tekrarlanma olayıdır. Bu olay sonunda açık heceler zayıflıktan kurtulmakta ve birer kapalı heceye dönüşmektedir (Korkmaz, 2007: 231). Talat Tekin'e göre ünsüz ikizleşmesini aslî veya ikincil uzun ünlünün varlığı ile izah etmek mümkündür; çünkü açık hecedeki uzun ünlünün çekici tesiri ile müteakip hecenin bağındaki ünsüz ikizleşir. İkizleşme ile ilk hece kapalı hâle gelir ve uzun ünlü kısılır. Başka bir deyişle ikizleşme bir çeğit karğılama (telâfi) uzamasıdır. Yani kaybolan ünlü uzunluğunun yerini ünsüz uzamasının almasıdır (Tekin, 1995: 225). Ayrıca bu durum daha çok sözcüğe pekiştirme veya vurgu özelliği kazandırmak istendiğinde ortaya çıkmaktadır. Türkçede sesle yapılan pekiştirmelere bağlı olarak ortaya çıkan ses olaylarının en çok görülen ve yaygın olanlarından biri ünsüz ikizleşmeleridir (Üstüner, 2003: 52).

Ünsüz ikizleşmesi incelenen sözcükler arasında 18 kez görülmektedir ve bu sayı % 0.20'lik bir orana tekabül eder.

Ünsüz ikizleşmesi olayına örnek olarak şu sözcükler gösterilebilir:

c > cc:

Söz Gç: Ar. *fuc'eten* > TT. *fücceten*; Ar. *zucāciyye* > TT. *züccaciye*

ķ > kk:

Söz Gç: Ar. *vuķiyye* > TT. *okka*; Ar. *tāķiye* > TT. *takke*

l > ll:

Söz Gç: Far. *smlm* > TT. *sille*; Ar. *mevlā* > TT. *molla*; Ar. *ḥaleb* > TT. *muhallebi*

n > nn:

Söz Gç: Ar. *nısf+nehār* > TT. *nıfsınnehar*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

r > rr:

Söz Ğ: Ar. *kerāke* > TT. *kerrake*

s > ss:

Söz Ğ: Ar. *'ala+ṣabāḥ* > TT. *alessabah*

ğ > ğğ:

Söz Ğ: Ar. *taḥte+ṣu'ūr* > TT. *tahteşsuur*

t > tt:

Söz Ğ: Ar. *lā-alā+ta'ymn* > TT. *lalettayin*; Ar. *ma,a+te'essuf* > TT. *maatteessüf*

z > zz:

Söz Ğ: Ar. *cuzām* > TT. *cüzzam*; Ar. *huzām* > TT. *hüzzam*; Far. *tmz+āb* > TT. *kezzap*

2. 2. 9. SÜREKLİLEME

Bir bölüm ünsüzün oluşması esnasında, hava için bir geçit bulunmaktadır. Bu geçit dar ise sızıcı sürekli ünsüzler, genişise akıcı sürekli ünsüzler olur (Eker, 2006: 274). Süreklileme olayı; süreksiz ünsüzlerin sürekli ünsüzlere dönüşmesidir. Süreklileme ya sızıcılaşma ya da akıcılaşma şeklinde gerçekleşen bir ses olayıdır.

Sızıcılaşma olayı; patlayıcı nitelikteki ünsüzlerin çeşitli nedenlerle, ağız kanalının çeşitli yerlerinde oluşan bir daralma sonunda sürtünerek veya sızarak çıkarılan sızıcı ünsüzlere dönüşmesidir (Korkmaz, 2007: 193). (*bar-* > *var-*, *ber-* > *ver-*, *bar* > *var*, *kalpak+ı* > *kalpağı* vb.)

Akıcılaşma ise; /b/, /g/, /k/ gibi patlayıcı ünsüzlerden biri ile /h/ gırtlak ünsüzünün; /r/, /l/, /m/, /n/, /y/ gibi bol sesli akıcı ünsüzlerden birine dönüşmesi olayıdır (Korkmaz, 2007: 14). (*adak* > *ayak*, *adıl-* > *ayrıl-*, *beg* > *bey* vb.)

İncelenen alıntı sözcükler içerisinde süreklileme olayına 119 sözcükte rastlanmıştır. Bu sayı ise % 1.32'lik bir orana tekabül etmektedir.

Alıntı sözcüklerde görülen süreklileme olayına örnek olarak şu sözcükler gösterilebilir:

b > f:

Söz Ba: Far. *bār+ḥāne* > TT. *farhane*; **Söz Ğ:** Ar. *maṭbaḥ* > TT. *mutfak*; Ar. *zencebml* > TT. *zencefil*; **Söz Sonu:** Far. *ṣāder+ṣeb* > TT. *çarşaf*; Far. *çirk+āb* > TT. *çirkef*; Far. *mūytāb* > TT. *mutaf*

b > m:

Söz Ba: Far. *bahāne* > TT. *mahana*; Ar. *bend-keşe* > TT. *menteşe*; Ar. *bekere* > TT. *makara*; **Söz Ğ:** Far. *segbān* > TT. *seğmen*

b > n:

Söz Ğ: Ar. *sibāk+siyāk* > TT. *sinakusiyak*

b > r:

Söz Ğ: Far. + Ar. *sebze+-vāt* > TT. *zerzevat*

b > v:

Söz Ğ: Ar. *hebhrāh* > TT. *havra*; Ar. *ṭabl* > TT. *davul*; Far. *nerdubān* > TT. *merdiven*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

ç > Ğ:

Söz Ğç: Far. *ḥiyār+çenber*> TT. *hıyarşembe*

d > n:

Söz Ğç: Far. *pād+zehr*> TT. *panzehir*

d > y:

Söz Ğç: Far. *ked+ḥudā*> TT. *kâhya*

d > z:

Söz Ğç: Ar. *ḥidmet*> TT. *hizmet*; Ar. + Far. *ḥidmet+-kār*> TT. *hizmetkâr*

ḍ > z:

Söz Ğç: Ar. *ḳāḍm*+ ‘*asker*’> TT. *kazasker*

g > ğ:

Söz Ğç: Far. *ciger*> TT. *ciğer*; Far. *eger*> TT. *eğer*; Far. *legen*> TT. *leğen*

g > h:

Söz Ğç: Far. *rmg*> TT. *rıh*; Far. *rmg-dān*> TT. *rıhdan*

g > y:

Söz Ğç: Far. *legleg*> TT. *leylek*

ğ > ğ

Söz Ğç: Ar. *mağrib*> TT. *mağrip*; Ar. *iğbirār*> TT. *iğbirar*; Far. *yağmā*> TT. *yağma*; Söz Sonu: Ar. *tebelluğ*> TT. *tebellüğ*; Ar. *teblmğ*> TT. *tebliğ*; Far. *tmğ*> TT. *tığ*

ğ > h:

Söz Ğç: Far. *bāğ-çe*> TT. *bahçe*; Far. *bāğçevān*> TT. *bahçıvan*

k > ğ:

Söz Ğç: Far. *ikdiş*> TT. *iğdiş*; T. + Ar. *varsak+-m* > TT. *varsagı*

k > y:

Söz Ğç: Ar. *tekye*> TT. *tekke*

ķ > v:

Söz Ğç: Ar. *şāķūl*> TT. *şavul*

p > f:

Söz BaGı Far. *pmrūze*> TT. *firuze*

p > m:

Söz Ğç: Far. *çerāğ+pā*> TT. *çırakma*

p > v:

Söz Ğç: Ar. *kispet*> TT. *kisvet*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

t > y:

Söz Ğ: Ar. *temettuz* > TT. *temeyyüz*

2. 2. 10. SÜREKSİZLEME

Süreksizleşme, süreklileşme ses olayının tersi istikametinde gerçekleşen, sürekli ünsüzlerin süreksiz ünsüzlere dönüşmesi olayı olarak tanımlanabilir. Söz konusu ses olayı alıntı sözcükler içerisinde 56 örnekte karşımıza çıkmaktadır. İncelemeye alınan sözcüklerin % 0.62'sinde söz konusu ses olayına rastlanmıştır.

Süreksizleşme olayına örnek olarak şu sözcükler gösterilebilir:

đ > d:

Söz Ba: Ar. *darabān* > TT. *daraban*; Ar. *darbe* > TT. *darbe*; Ar. *dalālet* > TT. *dalalet*;
Söz Ğ: Ar. *arđiyye* > TT. *ardiye*

f > k:

Söz Ğ: Far. *benefşe* > TT. *menekşe*

ğ > g:

Söz Ğ: Far. *āğūş* > TT. *aguş*

ğ > k:

Söz Ğ: Far. *şagāl* > TT. *çakal*

h > b:

Söz Ğ: Ar. *cumhūr cemā'at* > TT. *cümbür cemaat*

h > k:

Söz Ba: Ar. *ḥinnā'* > TT. *kına*

h > t:

Söz Sonu: Ar. *mesḥ* > TT. *mest*

h > k:

Söz Ba: Far. *ḥarbūz* > TT. *karpuz*; Far. *ḥumbere* > TT. *kumbara*; Ar. *ḥalṃfe* > TT. *kalfa*;
Söz Ğ: Ar. *çarḥ* + *+++felek* > TT. *çarkıfelek*; Ar. *maḥara* > TT. *maskara*; Ar. *muḥa* > TT. *muska*;
Söz Sonu: Far. *çarḥ* > TT. *çark*; Ar. *maḥaḥ* > TT. *mutfak*; Far. *zirnmḥ* > TT. *zırnık*

n > d:

Söz Ğ: Ar. *tennūr* > TT. *tandır*; Ar. + Far. *tennūr+nāme* > TT. *tandırname*

s > ç:

Söz Ba: Far. *seltūk* > TT. *çeltik*; Far. *sirmş* > TT. *çiriş*

ş > t:

Söz Ğ: Ar. *mişkab* > TT. *matkap*; **Söz Sonu:** Ar. *muḥanneş* > TT. *muhanet*

Ğ > ç:

Söz BaGı Far. *şūrbā*> TT. *çorba*; Far. *şirmş*> TT. *çiriş*; Far. *şagāl*> TT. *çakal*; **Söz Sonu:** Rus. *borş*> TT. *borç*; Far. *pā-pūş*> TT. *pabuç*; Far. *sumterāş*> TT. *suntıraç*

ţ > d:

Söz BaGı Ar. + Far. *ţabl+ -bāz*> TT. *davlumbaz*; Ar. *ţabl*> TT. *davul*

z > c:

Söz Ğç: Far. *merzengoş*> TT. *mercanköşk*

z > d:

Söz Ğç: Far. *bezistān*> TT. *bedesten*; Ar. *ķuraza*> TT. *kurada*

ẓ > t:

Söz Sonu: Far. *kāģiẓ*> TT. *kağıt*; Ar. *mişķaẓ*> TT. *masat*

ẓ > d:

Söz Ğç: Ar. *efzal*> TT. *efdal*; Ar. *ħiẓr+ilyās*> TT. *hıdırellez*

2. 2. 11. SÜREKLİ GÜNSÜZLER ARASI DEĞİŞİMİ

Çeşitli dilsel sebeplere dayalı olarak sürekli ünsüzlerin birbirlerine değişimi Göklinde gerçekleşen bir ses olayıdır. Sürekli ünsüzler arası değişim, incelenen alıntı sözcükler arasında 2527 kez karşımıza çıkmaktadır. Bu sayı %28.10'lık bir orana tekabül etmektedir.

Sürekliler arası değişim olayına örnek olarak Çusözcükler gösterilebilir:

f > v:

Söz Ğç: Ar. *kāfir*> TT. *gavur*; Ar. *ķaffāf*> TT. *kavaf*; Far. *kef-gmr*> TT. *kevgir*

h > n:

Söz Ğç: Ar. *şahrnc*> TT. *sarnıç*

h > y:

Söz Ğç: Ar. *cihāz*> TT. *çeyiz*; Far. *māh+ tāb*> TT. *maytap*

ħ > h:

Söz BaGı Ar. *ħacet*> TT. *hacet*; Ar. *ħabmb*> TT. *habip*; Ar. *ħadmş*> TT. *hadis*; **Söz Ğç:** Ar. *baħs*> TT. *bahis*; Ar. *aşķāb*> TT. *ashap*; Ar. *iħdāş*> TT. *ihdas*; **Söz Sonu:** Ar. *işlāħ*> TT. *ıslah*; Ar. *cenāħ*> TT. *cenah*; Ar. *cerrāħ*> TT. *cerrah*

ħ > l:

Söz Ğç: Ar. *ħulķūm*> TT. *lokum*

ħ > y:

Söz Ğç: Ar. *şahmfe*> TT. *sayfa*

ħ > f:

Söz Ğç: Ar. *ceħūd*> TT. *çiftit*; Far. *sūħte*> TT. *softa*

h > h:

Söz BaG: Far. *ḥāb*> TT. *hab*; Ar. *ḥademe*> TT. *hademe*; Ar. *ḥaber*> TT. *haber*; **Söz G:** Ar. *feḥāmet*> TT. *fehamet*; Far. *ḥūḥa*> TT. *çuha*; Far. *gevdern* ++*ḥāne*> TT. *güderihane*; **Söz Sonu:** Far. *ferāḥ*> TT. *ferah*; Ar. *fesḥ*> TT. *fesih*; Ar. *infisāḥ*> TT. *infisah*

j > z:

Söz G: Far. *pejvend*> TT. *pezevenk*

k > ğ:

Söz G: Ar. *‘aḳmde*> TT. *ağda*

l > r:

Söz Sonu: Ar. *‘iyāl*> TT. *ayar*

m > n:

Söz G: Far. *sumterās*> TT. *suntıraç*

n > l:

Söz BaGı Ar. *nebbūt*> TT. *lobut*

n > m:

Söz BaGı Far. *nerdubān*> TT. *merdiven*; Ar. *nusḥa*> TT. *muska*; **Söz G:** Far. *hengām*> TT. *hemgam*; Far. *zen+bāre*> TT. *zampara*; **Söz Sonu:** Ar. *tehācun*> TT. *tehaciim*

n > r:

Söz G: Far. *penc+şenbe*> TT. *perşembe*

r > l:

Söz G: Far. *pārseng*> TT. *pelesenk*; Far. *ter-bend*> TT. *tülbent*; Far. *sarbār*> TT. *zelber*; **Söz Sonu:** Far. *kenger*> TT. *kengel*; Far. *mūsmḳār*> TT. *miskal*

r > y:

Söz G: Far. *bār+gm̄r*> TT. *beygir*

s > G:

Söz G: Far. *ḥār-sū*> TT. *çarşı*; T. + Ar. *varsak*+ -m> TT. *varsığı*; **Söz Sonu:**

Far. *pes*> TT. *peş*

s > z:

Söz Sonu: Far. *kerefs*> TT. *kereviz*; Far. *ḳurnās*> TT. *kurnaz*

ş > s:

Söz BaG: Ar. *ṣābūn*> TT. *sabun*; Ar. *ṣabr*> TT. *sabır*; Ar. *ṣaḥmfe*> TT. *sayfa*; **Söz G:** Ar. *naṣmḥa*> TT. *nasihat*; Ar. *muṣādeme*> TT. *müsademe*; Ar. *mutaṣarrif*> TT. *mutasarrıf*; **Söz Sonu:** Ar. *muḥliş*> TT. *muhlis*; Ar. *muḥaṣṣaş*> TT. *muhassas*; Ar. *muḥteriş*> TT. *muhteris*

ş > G:

Söz G: Ar. *ḥāvşmr*> TT. *çavşır*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

ş > z:

Söz BaGı Ar. *şamğ*> TT. *zamk*; Ar. *şinā‘at*> TT. *zanaat*; Ar. *şinā‘at+-kār*> TT. *zanaatkār*

ş > s:

Söz Ğç Ar. *āşār*> TT. *asar*; Ar. *hayşiyet*> TT. *haysiyet*; Ar. *istişmār*> TT. *istismar*; **Söz Sonu** Ar. *muşelleş*> TT. *müselles*; Ar. *teşlīmş*> TT. *teslis*

Ğ > s:

Söz Ğç Ar. *mişhaz*> TT. *masat*

v > f:

Söz Ğç Ar. *şafvet*> TT. *saffet*; Far. *turvende*> TT. *turfanda*

v > l:

Söz Sonu Far. *zerde+çāv*> TT. *zerdeçal*

y > r:

Söz Ğç Far. *cāme-şūy+hāne*> TT. *çamaşırhane*; **Söz Sonu** Far. *cāme-şūy*> TT. *çamaşır*; Far. *ten-şūy*> TT. *tenesir*

z > s:

Söz BaGı Ar. *za‘ferān*> TT. *safran*; **Söz Ğç** Far. + Ar. *ez+kullābm* > TT. *esküllabi*

ž > z:

Söz BaGı Ar. *ža‘fiyyet*> TT. *zafiyyet*; Ar. *ža‘mf*> TT. *zayıf*; Ar. *žimnen*> TT. *zimnen*; **Söz Ğç** Ar. *beyžm*> TT. *beyzi*; Ar. *farazā*> TT. *faraza*; Ar. *farziyye*> TT. *faraziye*; **Söz Sonu** Ar. *ağrāž*> TT. *ağraz*; Ar. *aḥž+ḳabž*> TT. *ahzükabz*

ž > s:

Söz BaGı Ar. *žāt+cenb*> TT. *sathican*

ž > z:

Söz BaGı Ar. *želm*> TT. *zelil*; Ar. *žihn*> TT. *zihin*; Ar. *žimmet*> TT. *zimmet*; **Söz Ğç** Ar. *āḥiže*> TT. *ahize*; Far. *gužešte*> TT. *güzeşte*; Ar. *maḥžūr*> TT. *mahzur*; **Söz Sonu** Ar. *infāž*> TT. *infaz*; Ar. *me‘ḥaž*> TT. *mehaz*; Ar. *menfež*> TT. *menfez*

ž > z:

Söz BaGı Ar. *žahm*> TT. *zahir*; Ar. *žarḡf*> TT. *zarif*; Ar. *žulm*> TT. *zulüm*; **Söz Çi**:

Ar. *‘azamet*> TT. *azamet*; Ar. *ḥafazanallah*> TT. *hafazanallah*; Ar. *intizām*> TT. *intizam*; **Söz Sonu**: Ar. *ḥāfiž*> TT. *hafız*; Ar. *mḳāž*> TT. *ikaz*; Ar. *lafž*> TT. *lafız*

2. 2. 12. SÜREKSİZ ÜNSÜZLER ARASI DEĞİŞİME

Çeçtli dilsel sebeplere dayalı olarak süreksiz ünsüzlerin birbirlerine değışini Ğçlinde gerçekteçn bir ses olayıdır. Süreksiz ünsüzler arası değışime, incelenen alıntı sözcükler arasında 1495 kez karçımıza çıkmaktadır. Bu sayı %16.62’lik bir orana tekabül etmektedir.

Süreksizler arası değışime olayına örnek olarak Ğu sözcükler gösterilebilir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

b > d:

Söz Ğ: Ar. *ḥabb+lezi*> TT. *abdülleziz*

d > c:

Söz Ğ: Far. *merdumek*> TT. *mercimek*

d > k:

Söz Sonu: Far. *pejvend*> TT. *pezevenk*

ḍ > d:

Söz Ğ: Ar. *faḍla*> TT. *fodla*; Ar. *maḍrūb*> TT. *madrup*; Ar. *mu‘ḍil*> TT. *mudil*

ḍ > t:

Söz Ğ: Ar. *ḍmḵ+nefes*> TT. *tıknefes*

ğ > g:

Söz BaĞı Ar. *ğabāvet*> TT. *gabavet*; Ar. *ğāfil*> TT. *gafil*; Ar. *ğaleyān*> TT. *galeyan*; **Söz Ğ:** Far. *ergāvān*> TT. *erguvan*; Far. *fiğān*> TT. *figan*; Moğ. *ḫabirğa*> TT. *kaburga*; **Söz Sonu:** Ar. *ferāğ*> T.T. *ferağ*; Ar. *sm+murg*> TT. *simurg*

ḵ > k:

Söz BaĞı Ar. *ḵābiliyyet*> TT. *kabiliyet*; Moğ. *ḫabirğa*> TT. *kaburga*; Ar. *ḵadmm*> TT. *kadım*; **Söz Ğ:** Ar. *‘aḵā’id*> TT. *akait*; Ar. *bāḵḵāl*> TT. *bakkal*; Ar. *darabuḵḵa*> TT. *darbuka*; **Söz Sonu:** Far. *ḵār+ḵāḵ*> TT. *ḵardak*; Ar. *daḵmḵ*> TT. *dakik*; Ar. *garḵ*> TT. *gark*

ṭ > d:

Söz BaĞı Far. *ṭūṭm*> TT. *dudu*; **Söz Ğ:** Far. *ṭūṭm*> TT. *dudu*

ṭ > t:

Söz BaĞı Ar. *ṭabābet*> TT. *tababet*; Ar. *ṭābi’*> TT. *tabi*; Ar. *ṭaḥmn*> TT. *tahin*; **Söz Ğ:** Ar. *‘aṭālet*> TT. *atalet*; Ar. *aṭlas*> TT. *atlas*; Ar. *baṣn*> TT. *batın*; **Söz Sonu:** Ar. *aḥlāṭ*> TT. *ahlat*; Ar. *basmṭ*> TT. *basit*; Ar. *faḵaṭ*> TT. *fakat*

z > c:

Söz Ğ: Ar. *izār*> TT. *car*

2. 2. 13. GÖÇÜĞME

Kelime içindeki komÇu veya uzak seslerin yer deĞiğirmesi olayına denilmektedir. Ünsüzlerin birbiri ile karĞılaĞmasından doğan telâffuz zorluklarını giderme amacına dayanan bu olay, daha çok /r/ ve /l/ akıcı ünsüzlerinin ve /p/ patlayıcı ünsüzünün en az ikisinin bulunduğu sözcüklerde görülür. Söz içinde birbirini izleyen sesler arasındaki yer deĞiğirmeye *yakın göçüşme*, birbirinden uzakta kalan seslerin yer deĞiğirmesine ise, *uzak göçüşme* adı verilir (Korkmaz, 2007: 107; Eker, 2006: 308).

İncelenen alıntı sözcüklerde 10 adet göçüĞme örneğine rastlanmıĞtır. Bu sayı incelemeye alınan alıntı sözcüklerin % 0.11’ine tekabül etmektedir.

GöçüĞme olayı ile ilgili aĞğıdaki sözcükler örnek gösterilebilir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

ah > ha:

Söz Sonu:Far. *cūlāh*> TT. *çulha*

mr > rm:

Söz Ğ: Far. + Ar. *emrūd*+*-m*> TT. *armudi*; Far. + Ar. *emrūd*+*-iyye*> TT. *armudiye*; Far. *emrud*> TT. *armut*

nm > mn:

Söz Ğ: Far. *nmmten*> TT. *mintan*

ry > yr:

Söz Ğ: Far. *çār+yek*> TT. *çeyrek*

rz > zr:

Söz Ğ: Far. *harās*> TT. *hızar*

Ğ> iĞ:

Söz BaĞı Far. *şikenbe*> TT. *işkembe*; Far. *şikence*> TT. *işkence*

tr > rt:

Söz Ğ: Far. *şuhter*> TT. *şöhret*

2. 3. DEĞİĞİĞM UĞRAMAYAN SÖZCÜKLER

Çalışmada incelenen 8991 sözcükten 422'si herhangi bir ses değişimine uğramadan Türkçenin söz varlığı içerisinde yer almaktadır. Kaynak dildeki ses özelliklerini muhafaza ederek Türkçeye giren bu sözcükler özellikle Rusça, Moğolca, Tibetçe, Ermenice ve Japoncadan alınan sözcüklerdir. Ünlü ve ünsüz olaylarına uğrayarak Türkçeye giren sözcüklerde de olduğu gibi değişim olmayan sözcüklerde de Arapça ve Farsça öğeler çoğunluktadır. Fakat bu çoğunluk yalnızca bu dillerden alınan sözcük sayısı ile alakalıdır. Türkçeye en az değişiklik ile geçen sözcükler Rusçaya ait alıntılardır.

Türkiye Türkçesine herhangi bir ses değişikliğine uğramadan geçen sözcükler % 4.69'luk bir oran teşkil etmektedir. Söz konusu alıntılara örnek olarak şu sözcükler gösterilebilir:

Rus. *razmol*> TT. *razmol*; Erm. *topik*> TT. *topik*; Hint. *peçiç*> TT. *peçiç*

3. SONUÇ

Türkiye Türkçesindeki alıntı sözcüklerin ses bilgisi bakımından incelendiği bu çalışmada Türkçenin tarihî gelişimi ve Türkiye Türkçesi, ses kavramının tanımı ve Türkiye Türkçesinin ses bilimsel özellikleri, alıntı sözcük kavramı ve Türkiye Türkçesinde var olan alıntı sözcüklerin nitelikleri incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışma boyunca yapılan incelemeler sonucunda elde edilen bulgularla ilgili sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Türkiye Türkçesi temeli Batı Türkçesine dayanan ve 12. yüzyılın ikinci yarısı ile 13. yüzyılın ilk yarısında oluşmaya başlayan ve 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de metinlerini günümüze kadar takip edebildiğimiz ve özünü Oğuz lehçesinin teşkil ettiği bir dönemdir.

Türkçenin en verimli olarak kullanıldığı bu yazı dili, Türkiye, Irak, Suriye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Batı Trakya, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova'da yaşayan Türklerle

Avrupa'ya, Arap ülkelerine, Amerika ve Avustralya'ya göç eden Türkler tarafından konulmaktadır.

Konuğduğu alan bakımından büyük bir öneme sahip olan Türkiye Türkçesinin bünyesinde çeşitli dillerden öğeler bulundurması yadsınamaz bir gerçektir. Kültürel ve sosyal açıdan etkileşime açık olan Türk milleti tarih boyunca bu özelliğini çeşitli alanlarda ortaya koymuştur. Bu etkileşim kendini Türkiye Türkçesinde de çok açık bir şekilde göstermektedir.

2. Türk Dil Kurumu'nun 2005 yılında hazırlamış olduğu Türkçe Sözlük'ün 10. baskısının temel alındığı bu çalışmada, Türkçe Sözlük'te bulunan toplam 63.818 sözcüğün 15.333 âdetini alıntı sözcüklerin oluşturduğu görülmüştür. Bu sayının ise Türkçe Sözlük'te bulunan sözcüklerin yaklaşık % 24'üne tekabül ettiği tespit edilmiştir.

3. İncelenen 15.333 sözcüğün Arapça (6619), Fransızca (4947), Farsça (1843), Çalyanca (630), İngilizce (512), Yunanca (403), Almanca (84), Latince (78), Rusça (41), İspanyolca (34), Ermenice (23), Slavca (19), Macarca (14), Rumca (13), Moğolca (12), Bulgarca (9), Japonca (8), Öranice (7), Çince (5), Malezyaca (4), Portekizce (4), Norveççe (2), Hintçe (2), Tibetçe (2), Sanskritçe (2), Brezilya Yerel Dilleri (2), Fince (2), Gürcüce (1), Korece (1), Soğdça (1), Afrika Yerel Dilleri (1), Amerika Yerel Dilleri (1), Arnavutça (1), Eskimo Dili (1), Kızıl Derili Dilleri (1) Keltçe (1), Lehçe (1), Malayaca (1) ve Maldivece (1) dillerinden yapılan alıntılar olduğu görülmüştür.

4. Yukarıda sıralanan dillerden yapılan alıntılar Türk diline sosyal hayattaki köklü değişiklikler, din ve medeniyet dairesi değişiklikleri, tercüme faaliyetleri, alfabe değişiklikleri, geri kalmıçlık, dil bilinci eksikliği, yabancı dille eğitim ve çok coğrafya değişirme gibi nedenlerle girmiştir.

5. Çalışmanın kapsamını oluşturan doğu dilleri Arapça, Çince, Ermenice, Farsça, Gürcüce, Hintçe, Öranice, Japonca, Korece, Malezyaca, Moğolca, Rusça, Soğdça ve Tibetçe dillerinden ibarettir. Söz konusu diller Türkçe Sözlük içerisinde 8.991 madde baş sözcük ile temsil edilmekte ve bu sayı da tüm alıntı sözcüklerin yaklaşık % 58.63'ünü teşkil etmektedir.

6. Tespit edilen sözcükler üzerinde yapılan incelemeye göre, alıntı sözcükler Türkçenin ses yapısına uydurulurken, artdamaksıllaştırma, öndamaksıllaştırma, ünlü daralması, ünlü genişmesi, ünlü düzleşmesi, ünlü yuvarlaklaştırması, ünlü düşmesi, ünlü türemesi ve ünlü kısalması olaylarından ibaret olan ünlü olaylarına; ünsüz aykırılaştırması, ünsüz benzeşmesi, ötümlüleştirme, ötümsüzleştirme, ünsüz düşmesi, ünsüz türemesi, ünsüz tekleşmesi, ünsüz ikizleşmesi, süreklileştirme, süreksizleştirme, sürekli ünsüzler arası değişim, süreksiz ünsüzler arası değişim ve göçümleme olaylarından ibaret ünsüz olaylarına maruz kalmıştır.

7. Alıntı sözcüklerin Türkçenin ses yapısına uydurulmasında kullanılan ses olaylarına bakıldığında ünlü olaylarında en büyük oranın 6177 örnek ve % 68.70 oranıyla ünlü kısalmasında; ünsüz olaylarında ise 2.528 örnek ve % 28.10 oranıyla sürekli ünsüzler arasında değişim olayında olduğu tespit edilmiştir.

8. Ünlü kısalması olayının alıntı sözcüklerin Türkçenin ses yapısına uydurulmasında bu denli etkin oluşu Türkçenin uzun ünlülere olan tepkisini bir kez daha kanıtlar özellik taşımaktadır. İncelemeye alınan 8.991 sözcüğün 6.177 gibi çok büyük bir kısmı bünyelerinde bulunan uzun ünlülerini kaybederek Türkiye Türkçesinde yer bulmuştur. Bu kısalma sonucu diğer ses olaylarının da etkilendiği söylenebilir. Çünkü bilindiği gibi uzun ünlüler kısalırken sözcükte çeşitli seslik izler bırakmaktadır. Bu seslik izler ünlü ve ünsüz ikizleşmesi, tonlulaştırma, artdamaksıllaştırma, öndamaksıllaştırma, ünlü ve ünsüz türemeleri ve genişlemedir. Söz konusu ses olaylarına uğrayan

sözcüklerin büyük bir çoğunluğunda uzun ünlü varlığından söz etmek mümkündür (Far. *lāf-zen*> TT. *lafazan*; Ar. ‘*aks+şadā*> TT. *aksiseda*).

9. Ünlü kısalması olayından sonra sırasıyla 2.528 örnek ve %28.10 oranıyla sürekli ünsüzler arası değişim, 1495 örnek ve % 16.62 oranıyla süreksizler arası değişim, 1.455 örnek ve % 16.18 oranıyla ünsüz düşmesi, 1086 örnek ve % 12.07 oranıyla ünlü öndamaksillaştırması, 839 örnek ve % 9.33 oranıyla ötümsüzleştirme, 683 örnek ve % 7.59 oranıyla ünsüz tekleştirme, 603 örnek ve % 6.70 oranıyla ünlü türemesi, 480 örnek ve % 5.33 oranıyla ünlü artdamasillaştırması, 192 örnek ve % 2.13 oranıyla ünlü genişlemesi, 119 örnek ve % 1.32 oranıyla süreklileştirme, 108 örnek ve % 1.20 oranıyla ünsüz türemesi, 86 örnek ve % 0.95 oranıyla ünlü daralması, 74 örnek ve % 0.82 oranıyla ünlü düzleştirme, 69 örnek ve % 0.76 oranıyla ünlü düşmesi, 65 örnek ve % 0.72 oranıyla ünlü yuvarlaklaştırması, 56 örnek ve % 0.62 oranıyla süreksizleştirme, 44 örnek ve % 0.48 oranıyla ötümlüleştirme, 37 örnek ve % 0.41 oranıyla ünsüz benzeştirme, 10 örnek ve % 0.11 oranıyla göçüştürme ve 2 örnek ve % 0.02 oranıyla ünsüz aykırılaştırması gelmektedir.

10. İncelediğimiz 8.991 sözcüğün 422’si ise herhangi bir ses değişimine uğramadan Türkçeye girmiştir. Söz konusu sözcükler % 4.69’luk bir orana tekabül etmektedir.

11. Yapılan inceleme sonucunda Türkiye Türkçesinin aldığı sözcükleri büyük oranda kendi ses ve şekil özelliklerine göre değiştirdiği tespit edilmiştir. Bu durum Türkçesin yapısının sağlamlığının ve kalıcılığının bir göstergesidir.

Sonuç olarak TDK.’nın 2005 yılında yayınladığı Türkçe Sözlük’ün 10. baskısında bulunan 63.818 sözcük arasından belirlenen toplam 15.333 alıntı sözcüğün coğrafi olarak Doğu dilleri arasında saydığımız 8.991’i ses bilimsel bir incelemeye tabi tutulmuştur. İncelememizde alıntı sözcüklerin Türkçenin ses yapısına uydurulurken en aktif ses olayının ünlü kısalması, en pasif ses olayının da ünsüz aykırılaştırması olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan. (1977). “Köktürkçeden Bugüne, Türkçede Ödünçlemeler Üzerinde Bir Sözcük İstatistiği Araştırması” **Türk Dili**, No.303. s. 344-347. Ankara.
- AKSAN, Doğan. (2004). Türkçenin Söz Varlığı. Ankara. Engin Yayınevi.
- ALKAYA, Ercan. (2008). **Sibirya Tatar Türkçesi**. Ankara. Turkish Studies Publication.
- BURAN, Ahmet. (2008). “Yabancı Diller Karşısında Türkçe” **Makaleler**. (Ed. M. Dursun Erdem) (Yay. Haz. Ercan Alkaya, Süleyman Kaan Yalçın, Murat İngöl) Ankara: Turkish Studies Publication, Series V. s.165-169.
- COĞKUN, Volkan. (2008). **Türkçenin Ses Bilgisi**. İstanbul. IQ Yayınları.
- ECKMANN, János. (1955) **Türkçede D,T ve N Seslerinin Türemesi**, TDAY Belleten 1955. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EKER, Süer. (2006). **Çağdaş Türk Dili**. Ankara. Grafiker Yayınları.
- GABAĞN, A. Von. (2003). **Eski Türkçenin Grameri**. (çev. Mehmet Akalın). Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İLHAN, Nadir. (2007). “Türk Dilinde Ünsüz Düşmesi, Nedenleri, Türleri” **Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu**’nda sunulan bildiri. 25–27 Nisan. Erzurum Atatürk Üniversitesi.
- KARAAĞAÇ, Günay (2009). **Dil, Tarih ve İnsan** İstanbul. Kesit Yayınları.

-
- KORKMAZ, Zeynep. (2007). **Gramer Terimleri Sözlüğü**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, Talat. (1995). **Türk Dilinde Birincil Uzun Ünlüler**. Ankara. Simurg Yayınları.
- TÜRK DİL KURUMU. (2005). **Türkçe Sözlük**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRK DİL KURUMU. (2008). **Yazım Kılavuzu**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRK, Vahit. (2003). “Türkçede Ön Seste Ünlü Düşmesi (Aphaeresis-Aphesis) Örnekleri” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten** C: I-II, S: 44, s. 223-233.
- ÜSTÜNER, Ahat. (2003). **Türkçede Pekiştirme**. Elazığ. Fırat Üniversitesi Yayınları.
- YALÇIN, Süleyman Kaan. (2010). “Türkçede Artdamaksılama Olayının Birincil Uzun Ünlülerle İlgisi Üzerine Bir Değerlendirme.” **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8 Fall 2009 (Prof. Dr. Ahmet Buran Armağanı)**. s. 2340-2357.



TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE EMİR KİP(LİK)İ ÜZERİNE

*Fevzi KARADEMİR**

ÖZET

Türkçe gramer çalışmalarında emir kip(lik)i ile istek kip(lik)i bağımsız iki ayrı kip(lik) olarak değerlendirilmekte, ancak birçok çalışmada, konuyu açıklamak üzere verilen örnekler, söz konusu kip(lik)lerin işaretledikleri kavramsal alanların ayrımını ortaya koyacak nitelikte olmamaktadır.

Emir kip(lik)inin işaretleyicileriyle ilgili bilgiler, kaynaktan kaynağa farklılık göstermekte, kimi kaynakta, *emir, hiçbir biçim birim kullanılmadan sağlanır* denirken, kimisinde ikinci tekil kişi hariç, diğer kişilerde, emir ve kişiyi birlikte işaretlediği bildirilen biçim birimler sıralanmaktadır. Yine, bazı kaynaklarda, kişinin kendi kendine emir veremeyeceği, dolayısıyla birinci kişi emir çekiminin olmadığı bildirilirken, bazılarında bu görüşün aksi savunulmaktadır. Sayılan tutarsızlıklar/çelişkiler, yaklaşım farklılıklarından kaynaklanan karmaşa, konunun öğretimini büyük ölçüde güçleştirmektedir.

Bu çalışmada, emir kip(lik)inin öğretimini güçleştiren söz konusu sorunlara açıklık getirilerek, sorunların çözümüne katkı sunmak amaçlanmıştır. Bu amaçla öncelikle *kip, kiplik, görünüş, emir, istek* kavramları üzerinde durulmuş, daha sonra Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine uzanan çizgide istek kipinden bağımsız bir *emir kipinin* var olup olmadığı, bu kipin varlığına dayanak gösterilen örnekler üzerinden sorgulanmıştır. Ulaşılan verilerden şu sonuç çıkarılmıştır:

Emir, hiyerarşik bir ilişki düzeninde gerçekleşen özellikli bir istek türüdür. Konuşanın eylemin işlenmesiyle/işlenmemesiyle ilgili tutumunu yansıtan bir *kiptir*. Bu kipliğin biçim bilgisel, sözlüksel, söz dizimsel ve bürünsel türlü işaretleyicileri vardır. Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine uzanan çizgide birincil işlevi *emir* bildirmek olan ve altı kişiye göre çekimi bulunan standart bir *kip* mevcut değildir. Gramer çalışmalarında *emir kipi* olarak sunulan *-AyIm, -Allm; -Ø, -Xn(Xz); -sXn, -sXnlAr* biçim dizisi bir *isteme kipi*dir. Emir bildirme, bu dizinin birinci tekil kişi çekimi hariç, diğer kişi çekimlerinin çok sayıdaki işlevlerinden sadece biridir.

Anahtar Kelimeler: kip, kiplik, emir, istek.

* Yrd. Doç. Dr., Türk Dili Eğitimi, El-mek: fkarademir@gantep.edu.tr

ON THE IMPERATIVE MOOD/MODALITY IN TURKISH

ABSTRACT

In the studies on Turkish grammar, the imperative mood/modality and the optative mood/modality are treated as two separate moods/modalities; however, in several studies examples given to explain this topic fail to highlight the distinction between the conceptual areas which are marked by the moods in question.

Information on markers of the optative mood/modality differ from one resource to another; in some resources, it is suggested that *imperative is expressed without using any morphemes*, while in others the morphemes which are thought to mark the imperative and the person together for all persons except for the second person singular are listed. Moreover, in some studies it is advocated that the person cannot give imperatives to himself/herself, thus there is no conjugation of the first person singular, but in other studies this idea is opposed. These inconsistencies/discrepancies and the complexity stemming from the differences in approaches hamper teaching of this subject to a great extent. In the present study, it was aimed to highlight the problems hampering teaching of the optative mood/modality and thus contributing to the solutions of the said problems. To this end, first of all the concepts of *mood, modality, aspect, imperative* and *optative* were examined, and then whether there was a distinctive imperative mood different from the optative mood in the period from Old Turkish to Modern Turkish was investigated over the samples supporting the existence of such a mood. The following result was concluded from the data that were gathered:

Imperative is a kind of featured desire which is achieved in an order of hierarchical relationships. It is a mood which reflects the speaker's attitude toward the carrying out the action or not carrying out it. This mood has morphological, lexical, syntactic and prosodic markers. In the period from Old Turkish to Modern Turkish, a standard mood the primary function of which was to express imperatives and which had conjugations of six persons did not exist. In fact, the structure, *-AyIm, -AlIm; -Ø, -Xn(Xz); -sXn, -sXnlAr*, which was proposed as the imperative mood in studies of grammar is an optative mood. Expressing imperatives is only one of many functions of this structure in conjugations of different persons, except for the first person singular.

Key Words: mood, modality, imperative, optative.

Giriş

Dil, insan hayatının canlı aynasıdır. İnsan, insan gözünün ulaşılabildiği, akıl ve duygularının uzanabildiği her şeyi içine alır, yansıtır. Çindeki somut-soyut varlıkların çoğalmasıyla genişler, azalmasıyla daralır. Hayatla beraber değişir ve dönüşür. Dışarıdan bir müdahale olmadığı sürece bütün bu değişim ve dönüşümler, dilin kendi doğasına göre, bir düzen içerisinde gerçekleşir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Dünyada binlerce¹ dil bulunmaktadır. Bu dillerin, yukarıda sayılan ortak özelliklerinin yanı sıra, onları özgün kılan özellikleri/kuralları vardır. İnsanlar, maddi ve manevi değerlerinin taşıyıcısı olan, onları birbirleri ile bütünleştirerek millet haline getiren dillerinin sistemini tanımak ve tanıtmak isterler. Dillerinin sistemini çözerek bu sistemin bilgisini üretirler. Ürettikleri bilgi ile dillerinin gramerini oluşturup bilimini yaparlar. Bunun için türlü terimlendirme ve sınıflandırmalara giderler.

Ancak, sestən cümleye, biçimden anlama çok değişken olan dil sistemine yönelik üretilen terimler ve yapılan tasnifler, dille birlikte değişmediği için zaman içinde önemli ölçüde anlamsızlaşır. Buna, karışıklık geldiği kavramı/konuyu yeterince yansıtamadığı için daha başka sakat doğan² terim ve tasnifler de eklenince, zamanla bir terim-tasnif sorununun yaşanması kaçınılmaz olur.

Bugün, Türkiye Türkçesi dil bilgisinin üretim ve öğretiminde de ses bilgisinden cümle bilgisine, biçim bilgisinden anlam bilgisine, bir terim ve tasnif sorunun yaşandığı bilinen bir gerçektir. Bu sorunlar, sadece ana dili Türkçe olanları değil, Türkçeyi öğrenmek isteyen yabancıları da doğrudan etkilemektedir. Söz konusu sorunların çözüme kavuşturulması, Türkçe dil bilgisinin daha sağlıklı üretimi, ana dili ve yabancı dil olarak öğretimi açısından önem arz etmektedir.

Öte, Türkçe gramerinin çözüm bekleyen başka sorunlarından birini, *emir kip(lik)i*³ oluşturmaktadır. Zira;

1. Emir ile istek ayrı kip(lik)ler olarak değerlendirilmekte, ancak birçok çalışmada, konuyu açıklamak üzere verilen örnekler, söz konusu kip(lik)lerin içerdikleri kavramsal alanların ayrımını ortaya koyacak nitelikte olmamaktadır.

2. Emir kip(lik)inin içerdikleri ile ilgili bilgiler, kaynaktan kaynağa farklılık göstermekte, kimi kaynakta, *emir, hiçbir biçim birim kullanılmadan sağlanır* denirken, kimi

¹ Dünyada üç bin ile altı bin arasında farklı dil olduğu sanılmaktadır (Eker, 2006: 59).

² Bugün Türkçe dil bilgisi ile ilgili terim ve tasnif sorunun yaşanmasında, başka dillerin gramerlerini takliden ortaya çıkan, dolayısıyla daha başkasakat doğan terim ve tasniflerin rolü büyüktür. Bu durum, Türkçenin ve Türkçe gramerinin gelişim seyriyle doğrudan ilintilidir. Korkmaz'ın konuya ışık tutan açıklaması, özetle şöyledir: Türkçenin yapı ve işlevi esas alan gramer çalışmaları geç ortaya çıkmıştır. Başlangıçta, Osmanlı Devletinin sosyal-siyasal özelliklerinin bir sonucu olarak Türkçe-Arapça ve Farsçanın karışımı bir dil oluşmuş (Dil Gölubüne kadar *Lisân-ı Osmanî*, 1900'tü yıllarda aynı zamanda *Osmanlı Lisânı* olarak anılan bu dil, günümüzde yaygın olarak Osmanlıca/Osmanlı Türkçesi şeklinde adlandırılmaktadır.), dolayısıyla gramer yazarlığı Arapça ve Farsça temelinde sarf ve nahivlerle yol almıştır. Medrese dilinin Arapça olması çok sayıda Arapça gramerin yazılmasına yol açmış, 16-19. yüzyıllar arasında Bergamalı Kadri'nin *Müeyyessiretü'l Ulûm* (Yazım tarihi: M. 1530)'u ile Batılılar tarafından yazılmış gramer-sözlük arası bazı denemeler dışında Türkçenin (*Türkçe* adı ilk defa 1876 yılındaki Kanun-ı Esasî'de kayıt altına alınmıştır. bk. Koç, 2006: 6) yapısı ile ilgili ciddi bir çalışma ortaya konmamıştır. Tanzimat'la birlikte dilde millileşme düşünceleri belirlemeye başlanmış, 1851'de *Encümen-i Dâniş*'in kurulması ile Türkçe gramerlerin yazılması kararlaştırılmıştır. Bunun ilk ciddi meyvesi de Ahmet Cevdet Paşaiile Fuat Paşanın yazmış oldukları ve 1851'de yayımlanan *Kavâid-i Osmâniyye* adlı eser olmuştur. Bu tarihten sonra, doğrudan Türkiye Türkçesini esas alan gramer eserleri gittikçe çoğalmış, ancak bu eserlerde de yine Arap (başlangıçta) ya da Batı gramerleri (1908'den sonra) örnek alınmıştır. Dil Gölubünden sonra taklide dayanan Türkçenin kendi yapı ve işlevi esas alan gramerlerin oluşturulması düşüncesi benimsenmiş, bu yolda ciddi adımlar atılmıştır. Bununla birlikte ilk gramerlerde Jean Deny'nin 1921 yılında Paris'te yayımladığı ve Ali Ulvi Elöve'nin 1941 yılında Türkçeye çevirdiği *Grammaire de la Langue Turque* (Osmanlı Türkçesi Grameri) adlı eserin etkileri olmuştur (Korkmaz, 2002: 42 vd.; Ayrıca bk. Koç, 2006: 60).

Bugün Türkçenin kendi yapı ve işlevi esas alan çok sayıda çalışma mevcuttur ve bu çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Ancak genel itibariyle yeni çalışmalarda, bir önceki çalışmalara benzer göbölönler kullanıldığından Türkçe gramer çalışmalarının büsbütün taklitten arınıp özgünleştiğini söylemek henüz güçtür.

³ Çalışmada, *kip* ve *kiplik*, farklı kavramlar olarak değerlendirilmiş (Bu konudaki ayrım için bk. 1.1. *Kip* ve *Kiplik* başlığı), yerine göre *kip*, yerine göre *kiplik* terimi, yerine göre de her iki terimi kapsayacak *kip(lik)* (=kip ve kiplik) biçimi kullanılmıştır.

kaynakta, ikinci tekil kiÇihariç, diğeri kiÇilerde, emir ve kiÇyi birlikte iÇætlediği bildirilen biçim birimler sıralanmaktadır⁴.

3. Bazı kaynaklarda, kiÇinin kendi kendine emir veremeyeceği, dolayısıyla birinci kiÇ emir çekiminin olmadığı bildirilirken bazı çalışmalarda bu görüşün aksi savunulmaktadır⁵.

4. Emir ve/veya istek eki olarak sunulan -AyIm/-Allm eklerinin biçimsel çözümü farklı Çekillerde yapılmakta, kimi kaynaklar, bu ekleri -A-yIm/-A-llm Çeklinde ayırırken; kimileri, bu ayrımın tarihsel açıdan yanlış olduğunu belirterek, ekin, bütün olarak -AyIm/-Allm Çeklinde verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır⁶.

5. Konunun ilk ve ortaöğretim kademelerindeki öğretim biçimi ile yükseköğretimdeki öğretim biçimi farklılık arz etmekte, ilk ve orta öğretimde, konu, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu tarafından belirlenen kaynaklara bağlı olarak standart bir görüşle iÇenirken, yükseköğretimde (Türkçe, edebiyat, dil bilim bölümlerinde), tek bir kaynağa ve standart bir görüşle bağlı olarak ders iÇeme zorunluğu olmadığı için, öğretim elemanının esas aldığı kaynağa göre, konunun verilüşbiçimi değıÇmektedir. Dolayısıyla yükseköğretime kadar emir kipinin birinci kiÇ çekiminin olmadığını öğreneğelen bir öğrenci, yükseköğretimde bunun yanlış olduğu iddiası ile karşılaşılabilmektedir.

Sayılan tutarsızlıklar/çeliğkiler, yaklaşık farklılıklarından kaynaklanan karmaşı, konunun öğretimini büyük ölçüde güçleğirmektedir.

Bu çalışmada, *emir kip(lik)*inin öğretimini güçleğiren söz konusu sorunlara açıklık getirilerek, sorunların çözümüne katkı sunmak amaçlanmıştır. Bu amaçla;

1. Kipsel/kiplik değeri olarak emir kavramı, emir-istek ilgisi üzerinde durulmuğ,
2. Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine, konunun ilgili kaynaklardaki iÇeniğbiçimine dikkat çekilmiğ, emir kip(lik)ini tanıklamak ve/veya varlığını kanıtlamak için verilen örnekler, anlamları açısından değıerlendirilmiğ,
3. Emir ve/veya istek eki olarak sunulan iÇætleyicilerin biçimsel çözümü ve birincil iÇetvleri ile ilgili tartışmalara açıklık getirilmeye çalışılmış,
4. Türkiye Türkçesinde emir kip(lik)inin yeri konusunda görüşler sunulmuğtur.

1. Kipsel/kiplik değeri olarak emir kavramı ve emir-istek ilgisi

Türkçe dil bilgisi çalışmalarda, *emir* kavramı, *kipsel/kiplik* bir değeri olarak ele alınmakta ve *tasarlama* (dilek, dileme, isteme, uyarı) *kipleri* içinde, *emir kipi* bağışında iÇenmektedir. *Emir* kavramına geçmeden önce, kaplamı olduğu *kip* ve *kiplik* kavramları üzerinde durulması, çalışmaya konu olan sorunların açıklığa kavuşması açısından önem arz etmektedir.

1.1. Kip ve kiplik

Gerek Batı gerekse Türkiye'deki dil bilim/dil bilgisi çalışmalarda, *kip* ve *kiplik* terimlerinin kavramsal sınırı konusunda tam bir uzlaşma sağlanamamıştır. Geleneksel dil bilgisi ile dil bilimin konuya bakışfarklı olabildiği gibi, bu disiplinlere mensup araştırmacılardan her birinin

⁴ Örnek olarak kırÇ. Adalı, 1979: 47; Dizdaroğlu, 1963: 19 ile Ergin, 1985: 305; Korkmaz, 2003a: 670 vd.

⁵ Korkmaz (2002: 58)'ın gramerimizin çözüm bekleyen bağışasorunları arasında saydığı bu konu için, örnek olarak kırÇ. Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 183 ile Vural- Böler, 2011: 250.

⁶ Örnek olarak kırÇ. Koç, 1996: 313 ile Demir-Yılmaz, 2005: 193.

bakımda farklı olabilmektedir⁷. Bundan olacak ki Oymak (2004: 9), *kipi*, “Kavranamayan Dilsel Kavram” olarak nitelendirmiştir.

Burada konuyla ilgili tartışmalara fazlaca girilmeden *kip* ve *kiplik* terimleriyle ilgili bazı tespitler sunulacak, daha sonra bu tespitler değerlendirilerek söz konusu terimlerin kavram sınırları belirlenmeye çalışılacaktır.

Kip:

“Eylemler, zaman ve anlam özelliklerine göre türlü eklerle değişik biçimlere girer. Bu **biçimlerin her birine kip**⁸ denir. Türkçede dokuz eylem kipi vardır: *Di’li geçmiş zaman kipi*, *miş’li geçmiş zaman kipi*...” (Gencan, 1979: 275).

“... **Kip** kök veya gövde durumundaki fiilin bildirdiği hareketin, oluş ve kılışın, konuşan, dinleyen ve kendisinden söz edilen açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimidir. ... Fiiller, şekil, zaman ve şahsa bağlı bir yargıya dönüşebilmek için belirli anlatım kalıplarına girerler. İşte bu anlatım kalıplarına **kip**, bu kavramı karşılayan eklerle de kip ekleri diyoruz. ... **Fiildeki kip**, kendi varlığını ancak zaman ekleri ile ortaya koyabilmektedir. Buna göre **kip**, **şekil + zaman kavramlarının birleşimidir**. Türkiye Türkçesinde başlıca iki anlatım kalıbı yani kip vardır. Bunlar: I. Bildirme kipleri, II. Tasarlama kipleridir. Ancak mastar olmaktan çıkarak bir yargıya dönüşmüş olan fiiller, ister istemez, zaman ve şahıs eklerine bağlandıklarından, fiillerin bu ekleri almış çekimli biçimlerinde bildirme kiplerinde beş, tasarlama kiplerinde dört olmak üzere **toplam dokuz anlatım kalıbı, yani kip** ortaya çıkar. Görülen geçmiş zaman kipi, duyulan geçmiş zaman kipi... (Korkmaz, 2003a: 569 vd.).

“**Kip**, fiilin gösterdiği sürecin (vetire, proces) hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulamdır. ... Zamanla hatta kılışla⁹ karıştırılmış kip terimlerine rastlamaktayız: Şimdiki zaman kipi, gelecek zaman kipi. **Zaman kipi şeklindeki terimler yanlıştır. Kipin zamanla hiç ilgisi yoktur. Kip yalnız ruh durumunu, zaman da sadece zamanı, vakti anlatır**. Buna göre kipin belli bir morfeme, eke bağlı bulunması zorunluğu düşünülemez. Kip, çeşitli eklerle de yapılabilir, önemli olanı ruh durumunun herhangi bir anlatım kalıbına girerek belirtilmesidir. Kimi ruh durumları, genel olarak belli eklerle anlatılır, fakat bu ruh durumu ile ek uyum ve uyuşması zorunlu olamaz. ... Kiplerin sayısına gelince bu sayı ne beştir ne de ondur, **ruh durumlarının sayısınca kip vardır**” (Dilaçar, 1971: 106 vd.).

“Dilde iç ve dış etmenlerin karşılıklı etkileşimini en iyi gösteren öğelerden birisi kiptir. Kip ya da kipleme niteliği konusunda değişik görüşler vardır. Kipin, A. Dilaçar’ın deyimiyle, **fiilin gösterdiği sürecin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek**

⁷ Bu tespit için bk. Dilaçar, 1971: 107; Kocaman, 1983: 81; Delice, 2002: 201 vd.; Korkmaz, 2003a: 577 vd.; Sebzecioğlu, 2004: 19 vd.; Aslan Demir, 2007: 11 vd.; Sarıçiyil, 2008: 35; Benzer, 2008: 69, 179; Erk Emeksiz, 2008: 59; Kerimoğlu, 2011: 18.

⁸ Alıntı metinlerdeki koyulaştırmalar tarafımızdan yapılmıştır.

⁹ Dilaçar’ın iğret ettiği *kılış* terimi, Türkçe dil bilgisi kitaplarında yeni yeni yaygınlık kazanmaya başlamıştır ve bu terimle ilgili olarak genellikle benzer açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamalardan birkaçı şöyledir: “*Kılış*, *kip*’in anlattığı öznel (indi) düşünceyle karışmadan, fiil sürecinin, yani eylemin ve oluşun nesnel (afaki) olarak nasıl geliştiğini, yapıldığını, tarzını anlatan bir gramatikal ulam olur” (Dilaçar, 1971: 107). “Her „eylem“, kendiliğinden bir „kılış“a yani „eylem tarzı“na sahiptir. Fiil tabanının bu özelliği, o dile hâkim olanlar tarafından ortaklaşa bilinir” (Uğurlu, 2003: 128). “Fiil kök ve gövdelerinin, dil mantığı ve zamanla olan bağlantısı açısından gösterdiği özelliştir” (Korkmaz, 2003a: 534). “*Kılış*, fiil tabanının eylemsel içeriğinin belirlediği görünüş özelliğidir” (Aslan Demir, 2007: 34). “*Kılış*, fiil tabanındaki olayın gerçekleşme tarzı itibarıyla zaman çizgisinde belli noktalara vurgu yapması veya yapmamasıdır. Daha kısa söyleyişle *kılış*, bir fiilin iç zamanıdır” (Karadoğan, 2009: 7).

istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulam, betimleme, istek, dilek, zorunluluk gibi olguları belirleyen bir gramer ulamı olduğu kabul edilebilir. ... Kiplerin yalnızca -sa, -meli, -a, -ebil gibi eklerle sınırlanması olaya tümüyle yapısal bir açıdan bakmak anlamına gelir; oysa dilsel olayların bütünlüğü salt yapısal bir yaklaşımla sağlanamaz. Dilin öncelikle toplumsal bir olgu olması ve değişik işlevleri bulunması kip ulamının daha geniş bir çerçeveden, tümcelerüstü birimler açısından ele alınmasını gerektirmektedir. Bu bakımdan Türkçede kip ulamının anlaşılması dil birimlerinin edimsel değerlerinin, kullanıldıkları bağlamın, öznel ve nesnel bakış açılarının göz önüne alınmasını gerektirir. Öte yandan tüm dillerde olduğu gibi Türkçede de eklerle kip ulamı arasında bire bir eşleşme olmadığı kabul edilmelidir; çünkü kipleri belirleyen ekler kimi zaman paralinguistik etmenler yüzünden, kimi zaman da bağlamın ortaya çıkardığı koşullar nedeniyle birkaç işlevi birden yüklenmektedirler (Kocaman, 1983: 81-85; Benzer görüŖer için bk. Oymak, 2004: 2).

*“Kip (Alm. modus; Fr. mode; İng. mood, mode). Eylemin belirttiğı oluş karşısında konuşucunun tutumunu, bir başka deyişle, salt bildirmeye mi yetindiğini, yoksa bir yorumda mı bulunduğunu, istek, dilek, koşul, gereklik, buyrum mu anlattığını gösteren **eylem biçimlerinin özelliğı**. Zaman terimi gibi kip terimi de gerçekte salt bir nitelik taşımaz. Bir kip birden çok kipsel değer anlatabilir. Kimi durumlarda sözdizimsel zorunluluklara bağılı olarak kipsel değer ortadan kalkabilir. Türkçeye ilişkin betimlemelerde **kip kavramı zaman kavramıyla çoğı kez karışır, kip yerine tarz terimini kullanıp zaman yerine kipi kullananlara bile rastlanır**. Pekçok sınıflandırma varsa da, genellikle bildirme kipleri (belirli geçmiş, belirsiz geçmiş, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman) ve isteme kipleri (istek, dilek-koşul, gereklik ve buyrum) birbirinden ayırt edilir” (Vardar vd. 1998: 141).*

“Kipler; emir, istek, gereklik-zorunluluk, koşul vb. anlamların ifadesini sağlayan, biçimsel açıdan gramatikalleşmiş, morfolojik kategorilerdir ve fiil çekim paradigmalarıyla ifade edilir” (Aslan Demir 2007: 7).

*“Kip, fiil cümlelerinde yüklem olan sözcük veya sözcük öbeklerinin zaman, şekil, sürerlilik, bitmişlik, pişmanlık, gerçekleşmemişlik, planlama, küçümseme ve rivayet etme gibi değişik anlamları belli bir kişi düzlemine yaslayarak aktarmak için oluşturulmuş **kalıp yapılarıdır**” (Delice, 2012: 5).*

*“Fiile eklenen ve genel olarak zaman bildiren ekler, konuşucu ve dinleyici arasında sağlıklı bir iletişimde üç tane bilgi kanalını kullanır. Bu üç kanal iletişimin doğru ve anlaşılır olmasını sağlar. Bu kanallardan ilki **zaman**, ikincisi **görünüş** olurken üçüncüsünü de **kip** oluşturur. Türkçede kipler hakkındaki bilgiler oldukça karmaşık bir biçimde yer almaktadır. Birbirine benzer ya da birbirinin zıddı tanımlar ile kip görevindeki eklerin zaman ekleri biçiminde adlandırılmaları, kavramın dil bilgisi ya da ders kitaplarında anlaşılmasını engellemiştir” (Benzer, 2008: 181).*

“Agop Dilaçar’dan itibaren verdiğimiz tanımlarda ilk göze çarpan şey, net ve sınırları belli olan bir kip tanımının yapılmamış olmasıdır. Geleneksel dilbilgisinin kip anlayışından farklı olan bu tanımların temelini şu iki nokta oluşturur: Kip tümcedeki konuşucunun ruhsal durumunu ve iş, olay, durum karşısındaki tutumunu yansıtır. Geleneksel dilbilgisinde söylendiğı gibi sınırlı sayıda değil, insanın ruhsal durumları kadar kip vardır” (Sebzecioğlu, 2004: 19-20).

Kiplik:

*“**Kiplik önerme boyutunda yalnızca yüklemi değil tüm tümceyi kapsayan ve bakış açısı yansıtan anlamsal bir ulamdır** ve bu nedenle tek bir dilbilgisel yapıya indirgenemez. **Kip ise bu anlamsal ulamın dilbilgiselleşmiş biçimidir**. Bu ayrım kavramsal zaman (time) ve dilbilgisel zaman (tense) ayrımına benzer. Zaman ve kiplik, kavramsal yapılara; dilbilgisel zaman ve kip, dilbilgisel yapılara karşılık gelir. Tıpkı zaman gibi kiplik de kip dışında diğer dilsel araçlarla*

işaretlenebilir. Belirteçler, eylemler, sıfatlar, adlar ve söylem birimleri bu işlevle kullanılabilir” (Erk Emeksiz, 2008: 57).

“**Kiplik konuşur ve konuştukları ilişkisine dayanan „söz edimi” tartışmalarını da barındıran bir kavramdır. ... Kipliğin birbiriyle her zaman uyuşmayan tanımlarına rastlamak olasıdır. Kiplik semantik bir alanın doğurduğu hemen bütün sınıflandırma sorunlarına sahiptir. Biçimlerin çok anlamlılığı, anlamın değişimlere açık olması, sınır koymanın güçlüğü gibi pek çok etken kiplik sınıflandırmalarını farklılaştırmıştır**” (Kerimoğlu, 2011: 5, 108).

“Kip bir ifadenin kabul edilen veya düşünülen şeklini belirler. Buna göre kipler ifade türleridir denilebilir. Kiplik ise, fiil tarafından belirlenen bir olayın veya eylemin nasıl oluştuğunu veya nasıl düşünüldüğünü ifade eder. ... Kiplik daha çok diyalog süreci içerisinde ortaya çıktığından dolayı dildeki karşılıklı etkileşimleri de açık bir şekilde gösterir. Çünkü konuşmacı, bir olay veya durum karşısında kendi öznel bakış açısını, düşünce ve duygusunu, niyet ya da arzusunu kiplik sayesinde ifade eder” (Karabağ, 2000: 275).

“Kiplik (Alm. modalität, Fr. modalité, İng. modality). 1. Konuşucuyla dinleyici arasındaki bildirişimin türüne göre tümcenin içerdiği yapının özelliği. Olumlu ya da olumsuz bildirme tümcesi, olumlu ya da olumsuz soru tümcesi, olumlu ya da olumsuz buyrum ya da dilek tümcesi, dolaylı ya da dolaysız anlatım çerçevesinde başlıca kiplikleri oluşturur. 2. Bir başka anlambirimi belirleyen dilbilgisel anlambirim.. ... (Vardar vd. 1998: 141).

“Türkçede kip (mood) ve kiplik (modality) arasında bir ayırım yapılmamıştır. İki farklı kullanım da yalnızca kip olarak adlandırılmıştır. ... Türkçede ekler aracılığıyla hem kip hem de kiplik anlatımları gerçekleştirilmektedir. Kip kavramı konuşucu için atanmış bir değerdir. Türkçedeki emir, istek, dilek-şart, gereklilik kipleri için konuşucu, atanmış belli dil biçimlerini kullanmak mecburiyetindedir. Kiplik kullanımı için ise konuşucu atanmışları değil, seçilmiş biçimleri kullanır. Seçim konuşucuya aittir. Sınır ise kipteki gibi dört kullanım ile sınırlı değildir. Her ne kadar sınırsız olmasa da konuşucu Türkçede zaman eki olarak bilinen eklerden birini seçerek; ihtimal, belirsizlik, belirlilik, küçümseme, kesinlik, tahmin, sonradan farkına varma, şaşırma, övünme, söylenti, şüphe, alışkanlık, niyet, söz verme anlamlarını dinleyiciye vermek için kullanabilir” (Benzer, 2008: 181 vd.).

“Kiplik [modality] anlambilimle, kip [mood] ise biçimbilgisiyle ilgili bir kavramdır. ... Kiplik, bireyin tutumlarının ve bilgisinin statüsünün konuşmasına nasıl yansıdığını incelemektedir. Konuşmanın aktardığı bilginin gerçeklik değerine dair yargısını gösteren tahmin, çıkarım, varsayım; görsel, işitsel delil, söylenti, genel bilgi, birinci el kişisel tecrübe vb. konuşmalarına ve gerçekleştirilme potansiyeline yönelik beklentilerini gösteren zorunluluk, gönüllülük, istek vb. anlam kategorilerinin ifadesini sağlar (Palmer, 2001’den akt. Aslan Demir, 2007: 8).

Yukarıdaki açıklamalardan, kip ile kiplik arasında net bir ayırım yapılamadığı, bir kavram kargaşasının olduğu açıktır. Bu durum Sarıçiyil’in *İstek ve Emir Kiplerinin Öğretimi* adlı yüksek lisans tezinde kendini iyice gösterir. Sarıçiyil, çalışmasının temel kavramlarını açıklarken Tanımlar başlığında kiplik terimini şöyle verir:

“**Kiplik:** „Kip, eylemlerin zaman, kişi ve anlam özelliklerine göre eklerle biçimlenen dilbilgisi kategorisidir” (Eker, 2005: 375). „Zaman (ve varsa tarz) eki ile uzatılmış bir fiilin, tekli ve çoklu kişi ekleri almasıyla bir kip (temps) meydana gelir” (Banguoğlu, 2004: 441). „Eylemler, zaman ve anlam özelliklerine göre türlü eklerle değişik biçimlere girer. Bu biçimlerin her birine kip denir” (Gencan, 2001: 304)” (Sarıçiyil, 2008: 6).

Görüldüğü üzere, açıklanan terim, kiplik; ancak verilen tanımlar kipe aittir. Diğer yandan araştırmacı, çalışmasının ilerleyen kısmında, “Kip ve kiplik” başlığında bir başlık açar ve Çütespitte

bulunur: “Türkçeye geleneksel dilbilgisi kuram ve ilkelerine göre yaklaşan dilcilerin görüşlerini incelediğimiz zaman, kipliğin çoğunlukla, zaman olgusuyla birlikte değerlendirildiği görülmektedir” (Sarıçiyil, 2008: 35).

Geleneksel dil bilgisi çalışmaları yaygın olarak *kip* terimi kullanılmakta, *kiplik* terimine neredeyse hiç rastlanmamaktadır. Dolayısıyla Sarıçiyil’in bu tespiti *kiplik*le değil, *kipl*e ilgili olmalıdır. Zira benzer tespiti, Dilaçar, *kipin* geleneksel dil bilgisindeki iğeniğiyle ilgili yapmış ve şöyle demiştir: “Zamanla hatta kılınıyla karıştırılmış *kip* terimlerine rastlamaktayız: Şimdiki zaman *kipi*, gelecek zaman *kipi*. **Zaman *kipi* şeklindeki terimler yanlıştır. Kipin zamanla hiç ilgisi yoktur. Kip yalnız ruh durumunu, zaman da sadece zamanı, vakti anlatır**” (Dilaçar, 1971: 106 vd.). “*Kip*’in ,zaman’ları olabilir, fakat ,zaman *kip*’i olamaz” (Dilaçar, 1974: 166).

Sonuç olarak bütün bu açıklamalarda üç bakış açısının öne çıktığı görülmektedir:

A –Kip, eylem çekim kalıbıdır. Anlam yüklerine özgü çeşitli eylem çekim kalıpları vardır. Bu kalıpların bir kısmı bildirme; bir kısmı tasarlama iğevlidir. Bildirme iğevli kalıplarda zaman; tasarlama iğevli kalıplarda dilek-istek manası baskındır. Alt iğevlerine göre, beğ zaman dördü tasarlama olmak üzere Türkçede toplam dokuz eylem çekim kalıbı bulunmakta ve bu kalıplar, birbirinin iğevinde kullanılabilmektedir.

(Bu bakış açısı, genel olarak *kiplik* terimini kullanmamakta, *kiplik*le ifade edilen manaları da yine *kip* terimi kapsamında değerlendirmektedir.)

B –Kip, eylem çekim kalıbı değildir. Fiilin gösterdiği sürecin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal **ulam** veya **eylem biçimlerinin özelliğidir**. Sınırlı sayıda değil, ruh durumları sayısınca *kip* vardır. *Kipler*, cümleler üstü birimler açısından değerlendirilmeli, anlaşılmaları için, dil birimlerinin edimsel değerleri, kullanıldıkları bağlam, öznel ve nesnel bakış açıları göz önüne alınmalıdır.

C – Kiplik daha çok anlamsal, *kip* ise daha çok biçimseldir. Dolayısıyla, bu açıklamalar (B’nin açıklamaları) *kipl*e değil *kiplik*le iğret etmektedir. Zira, yalnızca eylemi/yüklemi değil, tüm tümceyi kapsayan ve bakış açısı yansıtan anlamsal **ulam** *kipliktir*. *Kiplik* konuları ve konuları ilişkisine dayanan *söz edimi* tartışmalarını da barındıran bir kavramdır. Konu, bir olay veya durum karşısında öznel bakış açısını, düşünce ve duygusunu, niyet ya da arzusunu *kiplik* sayesinde ifade eder.

Değerlendirme:

1. Kip, Türkçede dil bilgisinde, Batı dillerindeki Latince modus (Alm. modus; Fr. mode; İng. mood, mode) terimine karşılık olarak *şekil*, *biçim*, *kalıp* anlamında kullanılmaktadır (Korkmaz, 2003a: 567; Vardar vd. 1998: 141). Ancak, ölçünlü Türkçenin genel söz varlığı içinde bu anlamıyla *kip* sözcüğüne rastlanmamaktadır. *Büyük Türkçe Sözlük*’ün *kip* sözcüğüne verdiği karşılıklar, bunu göstermektedir: “a. db. 1. Fiillerde belirli bir zamanla birlikte konuşanın, dinleyenin ve hakkında konuşulunun, teklik veya çokluk olarak belirtilmiş biçimi, sıyga. 2. fel. Değişebilen, geçici nitelik, san karşıtı: Bir maddenin biçimi bir kiptir, ağırlığı ise sanlarından biridir. 3. sf. hlk. Uygun, tıpatıp gelen.¹⁰ 4. sf. hlk. Sağlam, dayanıklı. 5. esk. Örnek, kalıp (http://tdkterim.gov.tr/bts, erişim: 01.07.2012).

¹⁰ Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü’ndeki diğer karşılıklar şunlardır: Şık, zarif, biçimli, güzel, yakışıklı (*Kip delikanlı*); tutumlu, kullanışlı; içi dolu bir çeşit yumuşak sazdan örülmüş hasır; bitişik, yan (*Şöyle kipiye gel*); dar, sıkı (*Ayakkabı kip geldi*); ölçülü, boşluksuz, kalıp gibi oturan (*kip dutmak: bitişik ve sınıksız tutmak*), (*kiplendirmek: sıkıştırmak*) (http://tdkterim.gov.tr/bts, erişim 01.07.2012).

Görüldüğü üzere, *kipin*, birinci anlamı gramatikal, ikinci anlamı felsefî, üçüncü ve dördüncü anlamı diyalektolojiktir. Beşinci anlamı ise eskimiştir. Sözcüğün ölçünlü Türkçedeki eylem/adeylem türevi *kiplene(k)* de yine ya terim olarak ya da ağızlarda kullanılmaktadır¹¹. Dolayısıyla *kip* terimi, ölçünlü Türkçe konusunu için *kalıp*, *biçim* kavramını sezdirecek özellikte değildir. Bu yönüyle alıntı bir sözden farksızdır. Çıktığı kavram gösteren-gösterilen ilişkisinde anlaşılamamakta, sadece tanımı yapılabilmektedir. *Kipin* rahat bir şekilde kavranamaması¹² ve “Kavranamayan Dilsel Kavram” olarak nitelendirilmesi, büyük ölçüde, manasını gösterecek saydamlıkta/canlılıkta olmayışına yorumlanmalıdır¹³. Oysa *kip* yerine *eylem/fil çekim kalıbı* gibi bir terimin kullanımı, gösteren gösterilen ilişkisinin açıklığı açısından daha isabetli olabilirdi.

2. Fiillerin devingen, akıllan tabiatları, onların bir kalıba dökülmeden birer dil bilgisel birim olarak kullanımlarını olanaksız kılmaktadır. Dolayısıyla ya master halinde yahut zaman, tarz, kişi ve sayı anlamı taşıyan biçimbirimlerle bir kalıba dökülerek kullanılırlar (Karademir, 2009: 1345). Fiilleri biçimsel olarak ikmal ederek kullanım sahasına çıkaran bu çekim kalıpları, geleneksel dil bilgisinde genel olarak *kip* terimiyle karışır. Bizce *kipin* bu anlamda kullanımı, onun yukarıda sunulan temel anlamı (kalıp)¹⁴ ile uygunluk arz etmektedir.

3. Dilaçar’ın “*Kip, fiilin gösterdiği sürecin (vetire, proces) hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulamdır*”¹⁵. Kiplerin sayısına gelince bu sayı ne beşir ne de ondur, *ruh durumlarının sayısınca kip vardır*” (1971: 106 vd.) çalışmadaki yaygınlık kazanan görüşüne göre, eylemden cümle üstü birimlere değil, eksiltili, eksiltisiz, bütün anlatım birimleri, ruh durumlarını yansıtabildikleri için, birer *kiptir*. Ancak, böyle bir kabulü, *kip=kalıp* (*kip, eşittir kalıp*) düğmesi ile bağdaştırmak güç görünmektedir. Zira bu durumda, değiken bütün ifade biçimlerini, kalıp (anlatım kalıbı) saymak gerekecektir.

4. Basit, birleşik, katmerli biçimler, bunların olumlu, olumsuz ve olumsuz soru biçimleri, tasvir eylemli yapıları, kişiye göre çekimleri vs. göz önüne alındığında, geleneksel dil bilgisi kitaplarında belirtilen *kip* sayısının (Bu sayı dokuz olarak tespit edilmiştir.) artacağı açıktır. Ancak, Türkçedeki *kipler*, Dilaçar’ın söylediği kadar sayısız da değildir.

Geleneksel dil bilgisinde sayılan kalıplardan bazı örnekler, aşağıda koyu harflerle gösterilmiştir:

- gel-**dim**, gel-**dim mi?**; gel-**medim**, gel-**medim mi?**
- gel-**mişim**, gel-**miş miyim?**; gel-**memişim**, gel-**memiş miyim?**
- gel-**eceğim**, gel-**ecek miyim?**; gel-**meyeceğim**, gel-**meyecek miyim?**
- gel-**(i)yorum**, gel-**(i)yor muyum?**; gel-**miyorum**, gel-**miyor muyum?**
- gel-**irim**, gel-**ir miyim?**; gel-**mem**, gel-**mem mi?**/gel-**mez miyim?**

¹¹ *Kiplene(k)*: İng. modulation (Bilgisayar Terimleri Karşılıklar Kılavuzu); korumak, saklamak, daraltmak (Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü) (<http://tdkterim.gov.tr/bts>, erişim: 01.07.2012).

¹² Oymak, yaptığı araştırmada, yedi yüz elli öğrenciden (beş yüzü üniversite, iki yüz ellisi lise öğrencisi) hiçbirinin *kipin* tanımını yapamadığını tespit etmiştir (bk. 2004: 1-18).

¹³ Bu sorunun, dil bilgisinin birçok terimi için geçerli olduğu hatırlanmalıdır. Lisans düzeyine gelmiş öğrenciler, bir dil birimine niye *zarf*, ötekine niye *özne* veya *dolaylı tümleç* dediklerini söz konusu terimlerin gösteren gösterilen ilişkisinden değil, bu terimler için yapılan tanımlardan anlamaya çalışmaktadır.

¹⁴ *Kip* sözcüğü, *Divanü Lûgat-it-Türk*’te şöyle geçmektedir: “*kip: kalıp. Herhangi bir şeyin kalıbı, kerpiç kipi=kerpiç kalıbı; benzer, öğür. Oğuzca. „Bu erniñ kipi” denir ki, „bu adam onun gibidir, onun öğürüdür” demektir*” (Atalay, 1999: III: 119).

¹⁵ *Gramatikal ulam*, birbirine benzer ve birbirleriyle uyumlu dil bilgilik anlamları bildiren biçimler topluluğudur (Ahanov, 2008: 331; Ayrıca bk. Dilaçar, 1971: 93).

dığında bir iÇevde de kullanılabilir. Bu bakımdan *kiplik*, *çekimle/kip*le somutlaşan, ancak dil içi ve dil dışı bağlamsal unsurlarla manasını bulan bir olgu olarak değerlendirilebilir²¹.

b. Dilde biçimler sınırlı, anlamlar/kavramlar sınırsızdır. *Kip* biçimsel, *kiplik* kavramsal olduğu için *kip* sayısı sınırlı; *kiplik* sayısı sınırsızdır. Dolayısıyla, Dilaçar'ın, "Kip sayısı, ne beğir ne de ondur, ruh durumlarının sayısınca kip vardır" (1971: 106 vd.) sözü *kip* değil, *kiplik* için olmalıdır.

c. *Kip* ile *kipliki* ayıran özelliklerinden biri de kiÇikategorisi ile ilgilidir. *Kipte* eylemin özne veya nesnesi konumundaki altı kiÇi (ben, sen, o; biz, siz, onlar) varken; *kiplikte* bu kiÇilerin özne veya nesne²² olarak odağında bulunduğu eylemleri tasarlayan/bildiren bir kiÇiön planıdır. *Konuşan* olarak nitelenen bu kiÇi gerçekte her birisi ayrı bir *ben* olan kiÇileri kendi konumuna göre adlandırarak bir kiÇi kategorisi oluşturur ve kendisi dâhil, bu gramatikal altı kiÇinin eylemleri iliklerini, eylemin gerçekteşme(me) tarzını/zamanını belirler/bildirir:

Ben geleceğim, Sen geleceksin, O gelecek;

Biz geleceğiz, Siz geleceksiniz, Onlar gelecekler.

Bu örneklerde gelecek zaman kipinin altı kiÇiye göre çekimi görünmektedir. Ancak bu çekimi yapan konuÇandır (ben) ve konuÇan, Çayet tek ağızdan bir söyleme söz konusu değilse, her zaman tekildir. Bu durum sadece bildirme kip(lik)lerinde değil, dilek-tasarlama kip(lik)lerinde de söz konusudur:

Ben de geleyim, sen de gel, o da gelsin;

Haydi, biz de gidelim, siz de gelin, onlar da gelsin.

Bu örneklerde de yine altı kiÇi bulunmakla birlikte, (Çayet bizle imlenen kiÇiler, bir ağızdan ifade etmemiş), bütün istekler, konuÇan/ben tarafından dillendirilmektedir. Dolayısıyla burada söz konusu olan; ben, sen, o, biz, siz, onların ayrı ayrı gerçekteşirmek istediği bir gelme eylemi değil, benin, kendisi dâhil, tüm kiÇiler için dillendirdiği gelme eylemini gerçekteşirme isteğidir.

8. *Kip* ve/veya *kiplik*le karıştırılan *görünüş (aspekt)* terimine gelince; bu konuda da çok sayıda farklı yaklaşım vardır.²³ Bu yaklaşımların önemli bir kısmı öğretilbilirlik/öğrenilebilirlik açısından soyut/sorunlu görünmektedir. Bizce Dilaçar'ın Çu tespitleri, konuyu açıklayıcı niteliktedir:

²¹ Bu ifadelerimiz, yüklemi yüzey yapıda olan söz dizileri içindir. Yüklemi yüzey yapıda olmayan eksilteli ifadelerde, ÇeÇitli sözlüksel ve/veya bürünsel birimlerle türlü kipliklerin sağlanması da mümkündür. Aslan Demir'in Çusözleri söz konusu durumu açıklayıcı niteliktedir: "Kipliğin, kiplerden başka, gramatikal statüleri birbirinden farklı, sözlüksel, sözdizimsel söyleme dayalı veya bürünsel işaretleyicileri de bulunabilir. Aynı cümle içinde, bu işaretleyicilerden birkaçı, birbirini dışlamadan kullanılabilir." (Aslan Demir 2007: 10).

²² Edilgen çatılı fiillerde kiÇieki, eylemi gerçekteşiren özneyi değil, eylemden etkilenen/eyleme konu olan varlığı gösterir: *Bütün koltuklar kaldırıldı.* (Kaldıran kim/ne değil, kaldırılan ne? Bütün koltuklar).

²³ Tıpkı *kip/kiplik* konusunda olduğu gibi, *görünüş* konusunda da ne Türk ne de yabancı araÇıtmacılar arasında bir terim ve tanım birliği sağlanabilmiştir (Bu tespit için bk. Benzer 105; Dilaçar, 159 vd.; Uğurlu, 2003: 125). Holısky (1981) *görünüş* adlandırmasının, hemen hemen onu kullanan dil bilimciler kadar farklı anlamları olduğunu belirtmiştir (Yang, 1995: 8'den akt. Benzer, 2008: 105). Uğurlu'nun bu konudaki tespiti dikkate değerdir. Uğurlu'ya göre, *aspekte* karÇılık olarak *görünüş* terimini kullanmak doğru değildir. Çünkü *aspekt* kelimesinin anlamında, çekimli fiilin ifade ettiği olayın kendi kendine bir görünmesi değil, bilakis konuÇanın onu nasıl gördüğü vardır; bir baÇla deyiÇle, iÇiyapan, olay değil, ona bakan insandır. Nitekim *aspekt* kelimesi de Latince *aspektus*<*ad-spektus*<*specto* "bakmak, görmek" fiilinden türetilmiştir (Uğurlu, 2003: 125). Bizce Uğurlu'nun yaklaşımı doğrudur. Terimin bu Çekilde yaygınlaştırılması, konunun öğretimi/öğrenimi açısından önemlidir. Ancak bu konuda henüz bir uzlaşma olmadığı için bu çalışmada *görünüş* teriminin kullanımına devam edilmiştir.

“Görünüş, fiil çekiminde, konuşanın, çekim kalıplarının kabul edilen anlamlandırma sınırlarının dışına çıkarak kullanışı, bu çekime fiil mastarında da bulunmayan özel bir renk vermesidir. Yani, görünüş bir çeşit şekil-anlam ve anlam-şekil karşıtlığıdır. ... Çekime uğramış fiilin taşıdığı kavramda süreç bakımından konuşanın özel bir başkalaşım yapmasıdır. Nesnel değil, öznel; mastarda değil, çekim şekillerinde bulunan bir iç anlamdır; fiil mastarının verdiği anlam türlülüğü ile deyimlerin taşıdığı özel anlamlar buna girmez” (Dilaçar, 1974: 161; Korkmaz da hemen hemen aynı sözlerle konuyu açıklamıştır. bk. Korkmaz, 2003a: 576 vd).

Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, görünüş, konuşanın, çekimli eylemdeki zamanı ve iğretleyicilerini kullanım keyfiyetidir. Başka bir deyişle eylemin zamanına öznel bakışıdır²⁴. Kiplikle bir karışılma yapılacak olursa, kiplik, konuşanın, eylemin gerçekleşme(me) tarzı; görünüş ise, süreci/zamanı ile ilgili tutumunu yansıtır. Bu açıdan bakıldığında, kiplik ve görünüş ayrımı yerine, tasarlama/tarz kipi-zaman kipi karışılığına paralel olarak, tasarlama/tarz kipliği-zaman kipliği (görünüştü yerine) karışıklığını yansıtan bir terimlendirmeyi de öğretilbilirlik/öğrenilebilirlik kolaylığı açısından tartışmaya değer görmekteyiz.

Yukarıda değinilen kip, kiplik, görünüş terimlerinin ayrımı, örneklerle şöyle gösterilebilir:

1. *Şu an yazı yazıyorum.*

a. Kip: gimdiki zaman kipi. (-yorum kipinin/kalıbının uzlaşmsal iğlevi, konuşma anında gerçekleşmekte olan eylemin zamanını iğretlemektir.)

b. Kiplik: Bildirme. (Konuşan, konuşmakta olduğu anda yazma eylemini gerçekleşmekte olduğunu bildirmektedir. Kipliğin daha özel bir anlamda yorumlanmasını sağlayacak bir iğretleyici bulunmadığı için, bağlamdan sadece konuşanın bildirme niyeti anlaşılmalıdır.)

c. Görünüştübakış: -yorum kipinin/kalıbının uzlaşmsal iğlevi, konuşma anında gerçekleşmekte olan eylemin zamanını (gimdiki zamanı) iğretlemektir. Konuşanın iğretlediği zaman ile kipi uzlaşmsal iğlevi örtüşmektedir.

2. *Sen dur, şimdi geliyorum!* (Kardeşni dövmek neymiş, göstereceğim sana!)

a. Kip: gimdiki zaman kipi. (-yorum kipinin/kalıbının uzlaşmsal iğlevi, gimdiki zamanı bildirmektedir.)

b. Kiplik: Kızgınlığın/tehdidin bildirimi (Konuşan, muhatabına kızdığını, çok yakın zaman içinde onu cezalandıracağını bildirmektedir.)

c. Görünüştübakış: Konuşanın iğretlediği zaman ile kipi uzlaşmsal iğlevinin tam olarak örtüşüp örtüşmediği kesin olarak bilinmemektedir. Konuşan, konuşma gelme eylemini gerçekleştiriyor olabileceği gibi, konuşma anından hemen sonra da gerçekleştirebilir²⁵. gayet ikinci durum söz konusu ise, konuşan, gimdiki zaman kipini, nüanslı bir şekilde, çok yakın gelecek zaman anlamında kullanmış demektir. Bunun tam olarak bilinmesi için bağlamda zamanın sınırını belirleyici başka iğretleyicilerin de bulunması veya bizim konuşma anına girmememiz gerekir.

3. *(Beni kızdırdın), hemen burayı terk ediyorsun!*

²⁴ Bu söylediklerimiz, görünüşün/bakışın geleneksel dil bilgisindeki zaman kaymaları adlandırmasına denk düğün tanımına göredir. Ancak görünüşü daha farklı tanımlayan, onu zaman kaymalarıyla bir tutmanın yanlışlığına dikkat çeken görüşlerin varlığını da hatırlatmak durumundayız (Bu konudaki görüş farklılıkları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Benzer, 2008: 104 vd. Korkmaz, 2003a: 576 vd.; Dilaçar, 1974: 159-171).

²⁵ Konuşan, geliyor sözünü gerçekten gelme eylemini gerçekleştirmeniyetiyle değil, sırf caydırma/tehdit amaçlı söylemiğde olabilir.

a. Kip: gimdiki zaman kipi. (-*yorum* kipinin/kalıbının uzlaşmsal iÇevi, Gimdiki zamanı bildirmektedir.)

b. Kiplik: Emredici edayla kovduğunu bildirme/gitmesini emretme (Hemen burayı terk et!)

c. GörünüÇbakıÇ KonuÇının iÇetlediği zaman ile *kipin* uzlaşmsal iÇevi örtüÇmektedir. Zira konuÇına anında terk etme eylemi gerÇekleÇmektedir. KonuÇının odaklandığı zaman noktası, Gimdiki zaman sınırına çok yakın bir gelecek zamandır. Muhatabın eylemi gerÇekleÇirip gerÇekleÇirmeyeceği ise bilinmemektedir.

Buraya kadar söylenenler, *emir kip(lik)i* teriminin *kip(lik)* bileÇini anlamak içindi. gimdi *emir kavramı* ve *emir-istek ilgisi* üzerinde durulacaktır.

1.2. Emir kavramı ve emir-istek ilgisi

Türk Dil Kurumu'nun Büyük TürkÇe Sözlük'ü *emir* sözcüğüne Çu karÇlıkları vermektedir: “*Ar. emr. a. 1. Buyruk, komut, talimat, ferman. 2. İstek: „İkide birde dönüp benden bir emrim olup olmadığını soruyordu.” Y. K. Karaosmanoğlu. 3. bit. b. Orta Anadolu'da şarap yapımı için üretilen, orta kalın kabuklu, beyaz renkli, kısa ve karışık budanan bir tür üzüm*” (<http://tdkterim.gov.tr/bts>; eriÇim: 12.07.2012).

Büyük TürkÇe Sözlük'e göre, *buyruk, komut, talimat, ferman; emir* sözcüğünün TürkÇede ilk akla gelen anlamlarıdır. Çkinci anlam olarak verilen *istek* de, sözün bağlamı göz önüne alındığında, konuÇına göre yine *emir* manasındadır. Üçüncü anlam ise konumuzun dıÇındadır. *Emrin*, ağızlarda konumuzla ilgisi olmayan baÇka karÇlıkları da bulunmaktadır (bk. <http://tdkterim.gov.tr/bts>, eriÇim: 12.07.2012).

Emir ve kendisine karÇlık olarak verilen *buyruk, komut, talimat, ferman* sözleri Çu ortak özellikleri çağrıÇtırmaktadır:

1. Bu sözler, kesin olarak, biri; *emir, komut, talimat* veren, *ferman* buyuran; diğeri bunları dinleyen/alan olmak üzere iki ayrı kiÇinin iliÇkisine iÇret etmektedir. Alıcısı (Alıcı çoğul da olabilir.) olmayan bir *emir, buyruk, komut, talimat, ferman* düÇünülemez. Çkinci bir kiÇiyokken, kiÇinin amirane bir edayla sesli olarak kendi kendine emir(ler) vermesi ise, psikolojik dengesizliklere yorumlanır.

2. Bir sözün *emir, buyruk, komut, talimat, ferman* olarak algılanması, büyük ölçüde hatibin (vericinin/göndericinin) konumuna bağlıdır. Konum itibariyle *emretme, buyurma, komut verme, talimat verme, ferman etme/buyurma* yetkinliğine sahip olmayan kiÇilerin emirvâri (buyurucu) sözleri, gerÇek *emir* niteliği taÇmadığı için, *emredersin(iz), emrin(iz) olur Çıkilde* alaysamalı (ironik) ifadelerle karÇlanır.

3. *Emir, buyruk, komut, talimat, ferman* sözleri hatibinki kadar muhatabın da konumuna iÇret eder. Zira *emre* muhatap olan, bu nitelikteki sözleri yadırgamayacak, aksine, gereğini görev bilecek yaÇve/veya konumda olmalıdır.

4. *Emir* sözü, (aynı Çıkilde *buyruk, komut, talimat, ferman* sözleri) keskin bir ifade tarzını ve muhatap açısından bir zorunluluğu ifade eder. *Emir demiri keser* sözü bu manayı bildirir. *Emri* yerine getirmeme durumu ise cezai bir muameleyi hatırlatır.

5. *Emretmek, buyurmak, komut vermek, talimat vermek, ferman etmek/buyurmak* eylemlerinden *buyurmak*, kullanım alanı açısından diğelerine göre farklılık gösterir. Sayılan eylemler, genel olarak hiyerarÇk/üst-ast iliÇkisinde gerÇekleÇirken, *buyurmak* her zaman resmiyet ifade eden hiyerarÇk bir iliÇk düzeninde gerÇekleÇmez. Zira *buyurun* sözü, yaÇ konumu ne olursa

olsun, *bir şey mi istediniz, isteğinizi söyleyiniz, geçin oturun* manasında sıkça kullanılan bir günlük iletiÇim ifadesidir. Büyük Türkçe Sözlük de *buyurmak* eyleminin emir bildirmeyen kimi kullanımlarını Göye belirtmektedir: “Söylemek, demek, düşüncesini bildirmek: *Bir şey mi buyurdunuz? „Çok doğru buyuruyorsunuz.“* -F. R. Atay. 3. (-e) *Gelmek, gitmek, geçmek, girmek: „Salona buyurmaz mısınız?“* -M. C. Kuntay. 4. (-i) *Almak: „Buyurunuz kahvenizi!“* -M. E. Yurdakul. 5. (yar) *Etmek, eylemek: „Size karşı derin hürmeti vardı, lütuf buyurur sorarsanız yalnızlığını hissetmez.“* -R. H. Karay.” (bk. <http://tdkterim.gov.tr/bts>, eriÇim: 12.07.2012).

Büyük Türkçe Sözlük, *istek* sözcüğü ve onun eylem biçimine ise Çu karÇılıkları vermektedir:

“İstek: a. 1. *Bir şeye duyulan eğilim, arzu, şevk: „Yanıma yaklaşan gölge, o eski şarkıyı gerçek bir istekle tekrarlıyordu.“* -Ç. Altan. 2. *Yerine getirilmesi başkasından istenilen şey, talep: Bu adamın istekleri bitmiyor.* 3. db. *İstek ve niyet kavramı veren isteme kipi: Göreyim, göresin, göre.* 4. ruh b. *Belirli bir gereksinimi karşılayacağı düşünülen nesne veya duruma karşı duyulan özlem, arzu.”*

“İstemek: (-i) 1. *İstek duymak, arzulamak: „İçeri girmekten korkarak bahçedeki demir kanepeye oturmak istedi.“* -P. Safa. 2. (-den, -i) *Bir şeyin kendisine verilmesini veya yapılmasını söylemek, dilemek: „Bir gün benden okumak için kitap istedi“* -F. R. Atay. 3. *Görmek istediğini bildirmek: Sizi isteyen kimdi?* 4. *Gerek olmak: Yurdun ilerlemesi için çok çalışmak ister.* 5. *Evlenmek dileğinde bulunmak: Komşunun kızını istemişler”* (<http://tdkterim.gov.tr/bts>, eriÇim: 14.07.2012).

İstek/istemek sözcükleri için verilen bu anlamlarla *emir/emretmek* için verilenler karÇılaÇırıldığında Çınlar söylenebilir:

İstek, *yerine getirilmesi başkasından istenilen şey, talep* (bk. *istekin* ikinci anlamı) olduğuna göre, *emir* de bir istek türüdür. Zira *emirde* de bir kiÇ, muhatabından bir Çöi yapmasını/yerine getirmesini istemektedir. Ancak *emirdeki* resmiyet sezdirenen hiyerarÇk iliÇk düzeni, keskin ifade tarzı, muhatap açısından mesajın gereğini yapma zorunluluğu gibi özellikler, her *istekte* yoktur. Bu bakımdan düÇünüldüğünde, *her emir bir istektir, ancak her istek emir değildir*, denebilir.

Aslan Demir, *emrin* bu özellikli durumunu Göye belirtir: “*Emir, buyurucudan eyleyiciye belirli bir dayatma ile yönelen; içeriği, harekete geçirici-yönlendirici olan; yüksek dereceli isteme bildiren bir anlam birimdir. Bu yönüyle emrin, isteme skalasının en üst aralığındaki anlam birim olduğu söylenebilir*” (2007: 7).

Emir, her yönüyle özellikli bir istek türü olduğundan günlük iletiÇimde kullanım alanı *isteke* göre daha dardır. Herkes *Benim bir isteğim var* diyebilir, ancak *Benim bir emrim var* diyemez. *Ali Bey istedi* ile *Ali Bey emretti* cümlelerinin muhatap üzerindeki etkisi farklıdır. HiÇ Güphsüz bu durumun psikolojik ve sosyo-kültürel yönleri vardır. Psikolojik olarak insan, emirvâri değıl, nazikâne isteklerden hoşlanır. Buyurucu edayla söyleneni tepkiyle karÇılarken nezaketle söyleneni hoşlukla yerine getirir.

Türk toplumunun iletiÇim adabı da bu yönde Çıkıllanmıştır, günlük konuÇınalar çeÇili sosyo-kültürel ölçüler içinde gerçekleşir. Hatiple muhatapın konumu elverse dahi, resmi komuta zincirinin kesin olarak iÇemediğı iliÇk düzeylerinde buyurucu eda hoşkarÇılanmaz. Bu durum ebeveyn-çocuk iliÇkisinden amir-memur iliÇksine değın hemen her iliÇk düzeyinde gözlenir. Dolayısıyla, günlük iletiÇimde emir manası sezdirici ifadelerden çoğunlukla kaçınılır, istekler, muhatapın kabul edebileceğı bir ton ve edayla dillendirilir. Öyle ki, *Bak* yerine *Bakınız*, *Biraz yana kay* yerine *Biraz yana kayınız* denilerek tekil muhatapın saygı/nezaket manasıyla çoğullanması bile

muhatapı hoşnut etmez. Bunun için, *Bakar mısınız?/Bakabilir misiniz? Biraz yana kayar mısınız/Biraz yana kayabilir misiniz* şeklinde, muhatapın eylemi gerçekleştirip gerçekleştirilmeme noktasında özgür olduğunu kendisine sezdiren türlü ifade yollarına başvurulur.

2. Emir kip(lik)inin kaynaklarda işlenişi

KiGiye göre emir eki/kipi olarak sunulan birimler, tarih içinde bazı morfonemik değişiklikler geçirdiği ve Türkiye Türkçesinde emir kip(lik)i büyük ölçüde art zamanlı olarak iGendiği için, öncelikle konunun tarihi dönem gramerlerindeki ele alınıG biçimine kısaca değinilecek, daha sonra çağdaGramerlerdeki iGeniG biçimi ele alınacaktır.

2.1. Tarihi dönem gramerlerinde²⁶

Türk dili; tarih içinde doğudan batıya, kuzeyden güneye çok farklı sahalara dal budak salınıG, çeGili kültürlerle etkileGim halinde geliGmini sürdürmüGür. Türkçenin geliGmini sürdürdüğü ve zaman içinde sınırlarını açığı sahalardan biri de Anadolu'dur. Anadolu'ya gelen Oğuz Türkleri, lehçelerine dayalı bir yazı dili oluGurmuGardır²⁷. Bu yazı dilinin geliGim safhaları; *Eski Türkçe* (Çık yazılı kaynakları sunan Köktürk ve Uygur Türkçeleri: 6.-11. yüzyıllar arası dönem), *Eski Oğuzca* (Eski Anadolu Türkçesi/Eski Türkiye Türkçesi: 13 ile 15. yüzyıllar arasındaki dönem); *Osmanlı Türkçesi* (16 ile 20. yüzyıllar arasındaki dönem) ve *Türkiye Türkçesi* (Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu'ya baGayıp devam eden dönem) şeklinde sıralanır (Özkan, 2000: 39; Ercilasun, 2004: 433 vd.; Özyetgin, 2006: 1-27). Bu sıralamaya göre *Eski Türkçe*, *Eski Oğuzca* ve *Osmanlı Türkçesi*, *Türkiye Türkçesi*nin tarihi dönemleridir.

Anılan tarihi dönemlere yönelik dil çalışmaları, istisnai yaklaşımlar hariç (bk. Gülsevin, 1997: 105 vd. ; 1999: 1-13) genel olarak emir kip(lik)i ayrı bir kategori olarak değerlendirilmiG, ancak emir kipinin kiGiye göre çekiminde farklı yaklaşımlar sergilenmiGür. Kimi kaynaklar, konuyu iGerken, birinci tekil ve çoğul kiGi emir çekimlerine yer vermiG²⁸, kimileri vermemiGür²⁹.

*Türkiye Türkçesi*nin bu farklı dönemlerine ık tutan kaynakların, emir iGretleyicisi olarak belirledikleri biçim birimler ve emir kipi için verdikleri örnekler, genel olarak aGıdaki gibidir:

²⁶ Türkiye Türkçesi gramerini art zamanlı olarak iGleyen eserler de bu kategoride değerlendirilmiGür.

²⁷ Anadolu Selçukluları'nda XII. Yüzyıl sonlarına kadar ilim ve edebiyat dili olarak Arapça ve Farsçanın kullanılması, çeGiti savaGlar, Moğollar ve Haçlı seferlerinin tahrip edici akınları sonucunda birçok kütüphanenin yakılıp yıkılması gibi nedenler, Oğuzcanın geliGpedebi bir dil hüviyeti kazanmasını geciktirmiGür (Özkan, 2000: 39).

²⁸ bk. Gabain, 2000: 79; Sertkaya, 1988: 140; Bergamalı Kadri, 2002: 21 vd.; Özkan, 2000: 143; Ercilasun, 2004: 188; 281; Caferoğlu, 2000: 142; Kartallıoğlu, 2011: 281 vd., 336 vd., 451 vd., 488 vd.; Karaağaç, 2012: 370.

²⁹ bk. Mehmet Sadık, 2006: 33; Süleyman Hüsnü PaGı 2006: 29 vd.; Mithat Sadullah, 2004: 165; Tekin, 2003b: 179; gahin, 2003: 62; Türk vd. 2011: 23.

	Tekil Kişiler	Örnek Kullanımlar	Çoğul Kişiler	Örnek Kullanımlar
Eski Türkçe (Gabain, 2000: 79; Caferoğlu, 2000: 142; Ercilasun, 2004: 188; 281; Karaağaç, 2012: 370; Sertkaya, 1988: 140)	-AylIn; -Ayn; -yIn ³⁰ ; ağzında nadiren -AyAn; -yAn	bol-ayın (olayım); aya-yın (hürmet edeyim); olur-ayn (oturayım)	-AlIm; n ağzında -AlAm; -Ilm ³¹	KabıÇalım (kavuçalım); süle-lim (asker sevk edelim)
	Ø; -gIl; -kIl	ay (söyle); ur-ğıl (vur)	-(X)η ³² ; -(X)ηlar ³³	olur-uη (oturun); k atğ lan-ıηlar (gayret ediniz); yançal-aηlar (eziliniz)
	-zU; -zUn; -çUn; -sUn	alkın-zun (azalsın); bol-çun (olsun)	-zUnlAr ³⁴ ; -sUnlAr	tog-zunlar (doğsunlar)
Eski Oğuzca/Eski Anadolu Türkçesi/Eski Türkiye Türkçesi (Timurtaş, 1994: 129; Özkan, 2000: 143; Kartallıoğlu, 2011: 281 vd., 336 vd., 451 vd., 488 vd.)	-AylIn; -Aylm	vir-eyin (vereyim); getir-eyim (getireyim)	-AlUm	iÇidelüm (iÇiçelim); var-alum (varalım)
	Ø; -gIl	dön; al-gıl (al)	-(U)η; -(U)ηUz	di-η (deyin); bil-ü-ηüz (biliniz)
	-sUn	çık-sun (çıksın); gel-sün (gelsin)	-sUnlAr	di-sünler (desinler); kesme-sünler (kesmesinler)
Osmanlı Türkçesi ³⁵ (Bergamalı Kadri, 2002: 18 vd.; Kartallıoğlu, 2011: 281 vd., 336 vd., 451 vd., 488 vd.)	-AylIn; -Aylm	gör-eyin (göreym); var-ayım	-AlUm; -AlIm	gözle-y-elüm (gözleyelim); var-alım
	Ø; -gIl	bil; gel-gil	-(U)η ³⁶ ; -(U)ηUz; -(X)η; -(X)ηXz	geçün (geçin); geliñ; tutuñuz
	-sUn; -sXn	geçme-sün (geçmesin); sev-sin	-sUnlAr; -sXnlAr	sev-sinler; gör-sünler

Tablo 1: Tarihi dönem gramerlerinde *emir kipinin* verilişi.

³⁰ “Ünlü ile biten fiil tabanlarından sonra” (Gabain, 2000: 79).

³¹ “Ünlü ile biten fiil tabanlarından sonra” (Gabain, 2000: 79).

³² “Bu şekil tek kişi için nezaket ifadesi olarak kullanılır” (Gabain, 2000: 79).

³³ “Bu şekil nezaket şekli olarak değil sadece çokluk olarak kullanılır” (Gabain, 2000: 79).

³⁴ Üçüncü kişi *-lAr*’ın kullanımı, Uyurca dönemine rastlar (bk. Ercilasun, 2004: 281).

³⁵ Osmanlı Türkçesinin ilk asırları (16-19. yüzyıllar arası) Eski Anadolu Türkçesiyle; son asırları (19. 20. yüzyıllar arası) bugünkü Türkiye Türkçesiyle aynıdır. (bk. Ercilasun, 2004: 461 vd.) Emir çekiminde kullanılan iÇetleyicilerin fonolojik özellikleri de bu şekilde seyretnmektedir. Dönemin başlarında, Eski Oğuzcada olduğu gibi, yuvarlak ünlülü olan ekler, zaman içinde dudak uyumuna girmiştir. Tabloda eklerin hem dönemin başındaki hem de sonundaki biçimleri verilmiştir.

³⁶ Dönemin başlarında kullanımına devam edilen damak /n/’si (η) de, 17. yüzyılda ortadan kalkmaya başlamıştır. Yazımda gösterilse de 18. yüzyıl ortalarında İstanbul Türkçesinde artık damak /n/’si (η), yoktur (bk. Ercilasun, 2004: 461 vd.).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Değerlendirme:

Kavramlar/anlamlar, dilde çeşitli biçim bilimsel, söz dizimsel ve bürünsel birimlerle iğnetlenir/somutlanır. *Emir*, hatip-muhatap ilişkisinde var olan edimsel bir kavramdır. *Emir* kavramının iğnetleyici birimleri, biçim bilimsel olduğu kadar, sözlüksel, söz dizimsel ve belki daha çok da bürünseldir. Ancak gramerlerde, bu kavram, genellikle biçim bilimsel düzlemde, ek düzeyindeki birimler üzerinden iğnetmiştir. Bu yaklaşım tarzı, kavramsal zemini olmayan yapay bir emir kip(lik)i bilgisini netice vermiş, yer yer çelişkili durumlara neden olmuştur.

Caferoğlu'nun *Fiil Tasrif Ekleri*³⁷ başlığında verdiği Çubulgiler söz konusu durumların tipik örneğidir:

“Temenni eki

a) -zu, -mazun: yarlıkazu; bolmazun; kalmazun.

İstek 1. Şahıs (voluntatif)

a) -ayın, -eyin: konayın; iteyin.

(...)³⁸.

Emir

Teklik: 1. Şahıs: -ayın, -eyin: konayın, iteyin.

2. Şahıs: -gil: işidgil.

3. Şahıs: -zun, -zün: bolmazun.

Çokluk 1. Şahıs: alım:

2. -η: işidiη, biliη” (Caferoğlu, 2000: 142).

Ortada anlam ayırtılarını gösterecek bir bağlam olmadığına göre, burada hem *temenni* ve *istek* hem de *emir* başlığında verilen aynı biçim birimlerin kavramsal değerleri nasıl teçhis edilecektir?

Yani; *konayın*, *iteyin* ifadeleri, neye göre *istek*, neye göre *emir* olarak verilmiştir? Veya *bolmazun* ifadesi neye göre *temenni*, neye göre *emir* olarak değerlendirilmiştir? Bunları tespit etmek güçtür.

Diğer kaynakların konuyu iğneyi de genel olarak benzer şekilde kıldedir. Verilen örnekler tek tek incelendiğinde emir kipi olarak sunulan örneklerden çok azının emir manası taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Türkçede emir kip(lik)inin varlığı, Türkçenin ilk yazılı kaynakları sayılan Köktürk Yazıtlarına dayandırıldığına göre, örnek olarak bu yazıtlardaki emir anlamlı söz bağamları incelenecektir. Değerlendirme, ganlı (2000)'nın, “Göktürk Yazıtlarında Emir Kipinin Kullanılığ geçilleri, Cümlelerdeki Durumları ve Anlam Yükleri” adlı çalışmasındaki tespitleri üzerine yapılacaktır.

Araştırmacı, üç büyük yazıtta, emir kipinin kullanıldığı 57 cümle tespit ettiğini ve bunların kiplere göre dağılımının şöyle olduğunu belirtmiştir: 1.t.k.:13, 1.ç.k.: 8; 2.t.k.: 9, 2.ç.k.: 12; 3.t.k.: 15, 3.ç.k.: - .

Tekin'in *Orhon Yazıtları* adlı eseri tarafımızdan başan sona tekrar taranmış, ganlı'nın bağlamdaki sıralarını gözetmeksizin karışık olarak verdiği cümleler, bağamlarına göre yeniden

³⁷ bk. “Göktürkçenin Ana Dil Bünyesi” başlığı, s. 137 vd.

³⁸ Araştırmacı, bu arada gelecek zaman ve şart çekimlerini örneklendirmiştir.

sıralanıp tek tek incelenmiştir. Bu arada cümlelere verilen kimi karışıklıkların eksik veya yanlış olduğu tespit edilmiştir, bu karışıklıklar Tekin (2003)'ün çalışmasına göre tamamlanarak/düzeltilerek verilmiştir.

Emir kipinin birinci tekil kiçikçikimi³⁹ olarak tespit edilen örnekler:

1. ... *türük budunug ölür-eyin urugsırat-ayın tir ermiş* ... “Türk halkını öldü

reyim, neslini yok edeyim, der imiş.” (KT, D-10). 2. *budunug igid-eyin tiyin* ... “halkı besleyeyim diye ...” (KT, D-28). 3. *sogdak budun it-eyin tiyin* ... “Soğd halkını düzene sokayım diye ...” (KT, D-39). 4. ... *tögültün yazı kon-ayın tiser türük budun ölsikig* “... Tögültün yaylasına konayım desen, Türk halkı, mutlak öleceksin!” (BK, K-5). 5. ... *türük budunug ölür-eyin urugsırat-ayın tir ermiş* ... “Türk halkını öldüreyim, neslini yok edeyim, der imiş.” (BK, D-9). 6. *budunug igid-eyin tiyin* ... “halkı besleyeyim diye ...” (BK, D-23). 7. ... *idma-yın tiyin süledim* “... göndermeyeyim diye asker sevk ettim.” (BK, D-34). 8. *igid-eyin tiyin sakıntım* ... “Besleyeyim diye düşündüm ...” (BK, D-35). 9. *anı anyıt-ayın tip süledim*. “Onu korkutayım diye asker sevk ettim.” (BK, D-41). 10. *kagan mu kıl-ayın tidim*. “Kağan mı yapayım dedim.” (T, B-5). 11. ... *ben*⁴⁰ *yırında yan teg-eyin* ... *tir men* “... biz (de) kuzey tarafından hücum edelim ... derim” (T, G-5). 12. ... *kaganım ben ebgerü tüş-eyin tidi*. “... kağanım ben eve doğru ineyim dedi” (T, K-6). 13. ... *anı yoglat-ayın tidi*. “... onun cenaze törenini yaptırayım dedi.” (T, K-7). 14. ... *ben sana ne ay-ayın tidi*. “Ben sana (daha) ne söyleyeyim dedi.” (T, K-8).

Değerlendirme:

14. cümle hariç, diğer bütün cümlelerde -*AyIm*, niyet/istek manası taşımakta; konuÇan; 1, 5, 12 ve 13. cümlelerde üçüncü kiçinin; 4'te ikinci kiçinin; geri kalan cümlelerde ise kendi (1. kiç) niyetini (*tiyin*le birlikte amacını)/isteğini rivayet/hikâye etmekte/bildirmektedir. 14. cümlede ise, Kağan, çeğitli istek, emir ve tavsiyelerini muhatabına sıraladıktan sonra, “Ben sana (daha) ne söyleyeyim ...” diyerek söyleyecek başka şey kalmadığını, bundan sonra gereğini yapmanın muhataba düşüğünü bildirmekte, konuÇan da, *dedi* sözüyle kağanın bu istek, emir ve tavsiyelerini hikâye etmektedir. Dolayısıyla bu cümlelerin hiçbirinde -*AyIm*'la sağlanmış bir emir manası bulunmamakta, kiçinin kendi kendisine emir verdiğini söylemek hiçbir şekilde mümkün görünmemektedir.

Emir kipinin birinci çoğul kiçikçikimi⁴¹ olarak tespit edilen örnekler:

1. *türük sir budun yirinte idi yorımazun usar idi yok kıl-alım tir men* “Türk Sir halkı, ülkesinde asla gelişmesin, mümkünse tümüyle yok edelim, derim.” (T, G-4). 2. *Ol üç kagan ögleşip* “altun yış üze *kabış-alım*” *timiş* “Bu üç kağan birbirine akıl danışıp „Altay dağları üzerinde buluşalım!” demişler.” (T, D-3). 3. *Ança ögleşmiş: öñre türük kagangaru süle-lim timiş* “Şöyle akıl danışmışlar: Doğu Türk kağanına doğru asker sevk edelim demişler.” (T, D-3). 4. *üçegün kabışip süle-lim, idi yok kıl-alım timiş*. “Üçümüz birleşip ordu sevk edelim, (onları) tümüyle yok edelim! demişler” (T, D-4).⁴² 5. *Öñdün kagangaru sü yori-lım timiş* “... Doğu kağanına karşı sefer edelim demiş.” (T, K-5). 6. *yarış yazıda tiril-elim timiş* “Yarış yaylasında toplanalım demiş” (T, K-9). 7. ... *sü yori-lım tideçi. unamañ* “Asker yürütelim diyecektir. Kabul etmeyin!” (T, K-11). 8. *ol sabıg eşidip begler kopun yan-alım arıg ubutı yig tidi* “O sözü işitip beyler hep birlikte dönelim, temiz, edebi üstün dedi.” (T2, B-1). 9. *az tiyin ne basın-alım teg-elim tidim* “Az diye ne zayıf görelim, hücum edelim, dedim” (T2, B-4).

³⁹ Ünsüzlerden sonra: -*ayın/-eyin*; ünlülerden sonra: -*yın/-yin*.

⁴⁰ KonuÇan, halkı adına konuÇığı için *beni* *biz* yerine kullanmıştır.

⁴¹ Ünsüzlerden sonra: -*alım/-elim*; ünlülerden sonra: -*lım/-lim*.

⁴² ganlı'nın çevirisi şöyledir: “Her üçü de *kabışip*, asker sevk edelim, *sahibi* yok edelim demiş.” (2000: 242).

Değerlendirme:

1. cümlede, konuĞan; (Tonyukuk), Dokuz Oğuz kağanının, Çin ve Kıtay yönetimlerine yönelik birlikte hareket etme, Türkleri yok kılma teklifini/tavsiyesini hikâye etmiĞtır. 2, 3 ve 4.de, üç kağanın bir eylemi birlikte yapma isteklerini birbirlerine bildirmelerini rivayet etmiĞtır. 5, 6 ve 7.de, kağanların ikinci kiĞleri isteklendirmelerini (onlara yönelik emirlerini) rivayet etmiĞtır. 8.de, beylerin bir ağızdan dönme eylemini gerçekleştirme isteğini dillendirmelerini rivayet etmiĞtır ve 9.da, beylere bildirmiĞ olduğu kendi tavsiyesini/isteğini hikâye etmiĞtır.

Görüldüğü üzere sunulan örneklerde, -Allm/-llm iĞætleyicileri genel olarak *istek, teklif, tavsiye, isteklendirme* gibi manalar bildirmektedir. İsteklendirme bildiren örneklerde aynı zamanda ikinci kiĞlere yönelik bir emir manası da sezilmektedir. Bu durum, sözü söyleyenle eylemi yap(may)acak olanın ayrı kiĞlerden oluştuğu iliĞli düzenlerinde daha çok kendini göstermektedir (*Bu talimatnameyi uygulayın* yerine *Bu talimatnameyi uygulayalım* gibi.). Böyle bir iliĞli düzeninde söylenmiş sözlerde, -Allm/-llm, -Xñ/-ñ iĞevinde kullanılmış (*yok kıl-alım=yo kıl-ıñ*), yani konuĞan, -Allm/-llm’la ikinci kiĞlere emir vermiş demektir. Bununla birlikte -Allm/-llm, asıl iĞevi itibariyle konuĞanı da içine aldığı (birinci kiĞyi gösterdiği) için -Xñ/-ñ’in yansıttığı hiyerarşik iliĞli düzenini, keskin ifade tarzını tam olarak yansıtamamaktadır. Dolayısıyla buradaki örneklerden yola çıkarak -Allm/-llm iĞætleyicilerinin birincil iĞevlerinin emir bildirmek olduğunu, birinci çoğul kiĞnin (*bizin*) bu iĞætleyicilerle kendi kendine emir verdiğini (Böyle bir iddia mantıklı de değildir.) söylemek mümkün görünmemektedir.

Emir kipinin ikinci tekil kiĞ çekimi olarak tespit edilen örnekler:

1. *sabımın tüketi eşid-gil* “Sözlerimi bitinceye kadar işit.” (KT, G-1). 2. *bu sabımın edgüti eşid, katıgdı tuyla* “Bu sözümü iyice işit (ve)sıkıca dinle” (KT, G-2). 3. *türük budun ertin, ökün.* “(Ey) Türk halkı, (kötü huyundan) vazgeç (ve) nâdim ol!” (KT, D-23). 4. *sabımın tüketi eşid* “Sözümü baştan sona işit.” (BK, K-1). 5. *türük oguz begleri budun eşid* “(Ey) Türk, Oğuz beyleri (ve), halkı işit!” (BK, D-18). 6. *birye karluk budun tapa süle tip tudun yamtariğ ittım* “Güneyde Karluk halkına doğru sefer et diye Tudum Yamtar’i gönderdim” (BK, D-40). 7. *içikdük üçün teñri, öl* “timiş erinç “(Türk halkı yeniden) bağımlı olduğu için Tanrı, öl” demiş olmalı. (T, B-3). 8. ... *aygıl*⁴³ *tidi. Ayıgması ben ertim.* “Sözcüm ol dedi, sözcüsü ben idim.” (T, B-5). 9. *atlat tedim* “(Beylere), askerleri atlara bindirin dedim.” (T, K-1). 10. *buñadıp kağan yelü kör timiş.* “Sıkılıp kağan sürün atları demiş” (T, K-2). 11. *bilge tonyukukka, baña aydı. bu süg ilt tidi.* “Bilge Tonyukuk’a, bana söyledi: bu orduyu sevk et, dedi” (T, K-8). 12. *kıymıg köñlünçe ay, ben saña ne ayayın tidi.* “Suç işleyenlerin cezalarını gönlünce ver. Ben sana (daha) ne diyeyim dedi.” (T, K-8). 13. *yelme kargu edgüti ur-gıl basıtma timiş* “Atlı devriyeleri ve gözetleme kulelerini iyice yerleştir, baskına uğratma demiş.” (T, K-10).

Değerlendirme:

Emir kipi olarak sunulan örneklerde kiĞi sayı, tarz vs. ifade edecek bir çekim kalıbı bulunmamaktadır. Sadece üç örnekte eylem tabanını bütünleyen -gll biçim biriminin kullanıldığı gözlenmektedir. Bu çekim unsurunun da aslında bir emir veya kiĞieki olmadığı, isteği/emri pekiğtrici bir biçim birim (ek/edat) olduğu ve bu biçim birimin sadece ikinci kiĞde değil üçüncü kiĞde de (*bolsunğıl* örneğindeki gibi) anlamı kuvvetlendirmek amacıyla kullanıldığı bilinmektedir (bk. Sertkaya, 1988: 135-142).

Cümlelerin anlamsal ayırtılarına gelince, 1’den 5’e kadar olan cümlelerde konuĞanın amirane uyarıları söz konusudur. 7. cümlede, konuĞan, yorumsal olarak, Tanrı’nın, vermiş olması muhtemel cezaî emrini bildirmiĞtır. 6 ve 9.da, kendi emirlerini hikâye etmiĞtır. 8 ve 11.de,

⁴³ Bu cümle ğanlı’nın çalışmasında yer almamaktadır.

kendisine yönelik emir niteliğindeki istekleri hikâye etmiştir. 10 ve 13.de, kağanın askerlerine vermiş olduğu emri rivayet etmiştir. 12.de kağanın kendisine verdiği izni (...cezalarını gönlünce ver) hikâye etmiştir.

Bu bilgiler, *fiil tabanı* ve *fiil tabanı+gII* biçiminin emir tarzında bir isteğin bildirimine elverişli olduğunu açıkça ortaya koymakta, izin cümlesini saymazsak (12. cümle), ifadelerde, kiplik olarak hepsi aynı tonda olmasa da, doğrudan bir emir/uyarı (*bu sabımın edgüti eşid, katıgdı tıyła*) veya emrin/uyarının hikâyesi/rivayeti (*Bu süg ilt tidi/yelme kargu edgüti ur-gıl, basıtma tımış.*) kendini göstermektedir.

Emir kipinin ikinci çoğul kiğicekimi olarak tespit edilen örnekler:

1. *türük begler budun bunu eşid-iş* “(Ey) Türk beyleri, halkı bunu işitin.” (KT, G-10). 2. *neş neş sabım erser bengü taşka urtum, añar körü bil-iş* “(Söyleyecek) her ne sözüm var ise (bu) ebedî taşâ hâkkettim. Ona bakarak (bu sözleri) öğrenin.” (KT, G-11). 3. *on ok oğlınğa, tatinga tegi bunu körü bil-iş* “On ok oğullarına (ve) yabancılarına kadar (hepiniz) bunları görüp öğrenin.” (KT, G-12). 4. *ança erig yirte bengü taş tokıtdım, bitidim anı körüp ança bil-iş* “Öylece ulaşılan yerde ebedî taş hâkkettirdim, yazdırtım, onu görüp öylece bilin” (KT, G-13). 5. *türük oguz begleri, budun eşid-iş* “Türk oğuz beyleri, halkı işitin” (KT, D-22). 6. *neş neş sabım erser bengü taşka urtum, añar körü bil-iş* “(Söyleyecek) her ne sözüm var ise (bu) ebedî taşâ hâkkettim. Ona bakarak (bu sözleri) öğrenin.” (BK, K-8). 7. *on ok oğlınğa, tatinga tegi bunu körü bil-iş* “On ok oğullarına (ve) yabancılarına kadar (hepiniz) bunları görüp öğrenin.” (BK, K-15). 8. *bunu körüp ança bil-iş* “Bunu görün (ve)öylece öğrenin” (BK, K-15). 9. *türük begler budun ança sakın-iş*, *ança bil-iş* “Türk beyleri ve halkı, şöylece düşünün (ve) bilin:” (BK, D-33). 10. *sü bar-iş tidi* “Ordu, siz gidin dedi” (T, K-7). 11. *altun yışda olur-uş tidi* “Altay dağlarında oturun dedi” (T, K-7). 12. *olur-uş tiyin tımış* “Oturun diye söylemiş. (T, K-10). 13. *apa tarkangara içre sab idmiş: bilge tonyukuk anyıg ol, üz ol. sü yorılım tedeçi. unama-ş* “Apa Tarkan’a (ise) mesaj göndermiş: Bilge Tonyukuk, aksi mizaçlıdır, öfkeli. Orduyu sevk edelim diyecektir. Kabul etmeyin!” (T, K-11).

Değerlendirme:

Çadeler incelendiğinde, ilk dokuz madde ile 13. maddede, konuğa, içe dönük eylemlerle (iğt-, bil-, sakın-, kabul etme- ...) doğrudan emir yollu uyarılarda/öğütlerde bulunmuştur. 10, 11 ve 12. maddelerde ise üçüncü kiğinin vermiş olduğu emirleri hikâye/rivayet etmiştir.

İkinci çoğul kiği emir çekimi olarak sunulan bu ifadelerde emre özgü bir ek bulunmamakta, emir manası, bağlamın yansıttığı üst (kağan/komutan)-ast (halk-/ordu) ilişkisindeki buyurucu edadan anlaşılmaktadır.

İkinci tekil kiğicekiminde bulunmayan -Xş/-ş’in iğtvine gelince; ikinci tekil veya çoğul kiğye yönelik aynı emirler doğrudan fiil tabanı üzerinden verilebildiğine göre (*Türük oguz begleri, budun eşid!* örneğinde olduğu gibi.)⁴⁴ fiil tabanlarına gelen bu biçim birimlerin de birincil iğt olarak emir değil kiğive sayı bildirdiği anlaşılmaktadır.

Emir kipinin üçüncü tekil kiğicekimi olarak tespit edilen örnekler:

1. *türük budun yok bolma-zun tiyin ...* “Türk halkı yok olmasın diye ...” (KT, D-11). 2. *(türük budun) budun bol-çun tiyin* “(Türk halkı) millet olsun diye” (KT, D-11). 3. *eçümüz apamız tutmuş yir sub idisiz kalma-zun tiyin* “Atamızın, babamızın zapt ettiği topraklar, sular sahipsiz kalmasın diye” (KT, D-19). 4. *kögmen yir sub idisiz kalma-zun tiyin* “Kögmen ülkesi sahipsiz kalmasın diye” (KT, D-20). 5. *türük budun atı küsi yok bolma-zun tiyin* “Türk halkının adı sanı yok olmasın diye ” (KT, D-25). 6. *türük budun atı küsi yok bolma-zun tiyin* “Türk halkının adı,

⁴⁴ Ayrıca bk. 2. tekil kiğiemir çekiminin diğer örnekleri.

sanı yok olmasın diye” (KT, D-25). 7. *kañımız eçmiz kazganmış budun atı küsi yok bolma-zun tiyin* “Babamızın, amcamızın kazanmış oldukları halkın adı, sanı yok olmasın diye” (KT, D-26). 8. *anta kisre teñri yarlıka-zu*⁴⁵ kutum bar üçün, ülügüm bar üçün ... “Ondan sonra Tanrı lütfettiği için, saadetim ve nasibim olduğu için” (KT, D-29). 9. *türük budun yok bolma-zun tiyin* ... “Türk halkı yok olmasın diye ...” (BK, D-10). 10. *(türük budun) budun bol-çun tiyin* “(Türk halkı) millet olsun diye” (BK, D-10). 11. *eçümüz apamız tutmuş yir sub idisiz kalma-zun tiyin* “Atamızın, babamızın tuttuğu topraklar, sular sahipsiz kalmasın diye” (BK, D-16). 12. *kögmen yir sub idisiz kalma-zun tiyin* “Kögmen ülkesi sahipsiz kalmasın diye” (BK, D-17). 13. *türük budun atı küsi yok bolma-zun tiyin* “Türk halkının adı, şöhreti yok olmasın diye” (BK, D-20). 14. *türk budun atı küsi yok bolma-zun tiyin* “Türk halkının adı, sanı yok olmasın diye” (BK, D-21). 15. *kañımız eçmiz kazganmış budun atı küsi yok bolma-zun tiyin* “Babamızın, amcamızın kazanmış oldukları halkın adı, sanı yok olmasın diye” (BK, D-22). 16. *türük sir budun yirinte idi yorıma-zun usar idi yok kılalım tir men* “Türk Sir halkı ülkesinde asla gelişmesin, mümkünse yok edelim derim.” (T, G-4). 17. *sü başı inel kağan, tarduş şad bar-zun tidi*. “Kumandan (olarak) İnel Kağan ile Tarduşların şadı görev yapsınlar dedi.” (T, K-7). 18. *teñri yarlıka-zu* bu türük budun ara yarıklık yağış yeltürmedim ... “Tanrı lütfettiği için bu Türk halkı içinde zırhlı düşmanların akınına imkân vermedim.” (T2, D-3).

Değerlendirme:

8, 16, 17 ve 18. maddeler hariç, diğer bütün maddelerde -zun eki tiyinle birlikte amaç, niyet bildirmektedir. 8 ve 18. maddelerde bir dua (esirgesin) veya neden (esirgediği için); 16. maddede niyet/istek ve 17. maddede ise dolaylı bir emir söz konusudur. Sunulan örneklerden sadece birinde dolaylı bir emir manası bulunduğu göre, bu örneklerle bakarak -zun/-zu, -çun’u emre özgü ekler saymak, doğru bir yaklaşım olarak görünmemektedir.

İncelenen çalışmanın bağında, yazar, üç büyük yazıttaki *emir kipini* ele aldığını, metinlerde *emir kipinin* kullanıldığı 57 cümle tespit ettiğini bildirmiş, bu kiplerin kiçilere göre dağılımını şöyle belirtmiştir: 1.t.k.:13, 1.ç.k.: 8; 2.t.k.: 9, 2.ç.k.: 12; 3.t.k.: 15, 3.ç.k.: - .

Tekin (2003)’in çalışması esas alınarak yazarın emir çekimi olarak kabul ettiği yapılar tekrar taranmış ve iğlevlerine göre değerlendirilmiştir.

Çıkan sonuçlar şöyledir:

a. Sıralı cümleler ve farklı metinlerdeki aynı eylemler de ayrı ayrı sayıldığında⁴⁶ şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

1.t.k.:16, 1.ç.k.: 11; 2.t.k.: 15, 2.ç.k.: 14; 3.t.k.: 18, 3.ç.k.: - .

Toplam: 74.

b. Birinci tekil kiçi emir kipi olarak sunulan örneklerin hemen hepsinde -*AyIn/-yIn* iğvletleyicileri, niyet/istek bildirmektedir. Dolayısıyla bu örneklerdeki iğvlevlerine bakarak söz konusu biçimlere *emir eki/kipi* demek mümkün görünmemektedir.

c. Birinci çoğul kiçiemir kipi olarak sunulan örneklerde -*Allm/-llm* iğvletleyicileri; genel olarak *istek, teklif, tavsiye, isteklendirme* gibi manalar bildirmektedir. İsteklendirme bildiren üç

⁴⁵ Tekin, *teñri yarlıka-zu* ifadelerini *Tanrı esirgesin* şeklinde çevirmiştir (bk. 2003a: 47) ve dua bildiren bu tür sözleri ganlı (2000)’nın yaptığı gibi, *buyurma (emir) kipi* bağında değerlendirmiştir (bk. 2003b: 179). Tekin’in -*AyIn/-Allm*’lı çekimleri emir kipi saymaması, *ben ebgerü tüşeyin* “Ben karargâha ineyim”; *altun yış üze kabışalım* “Altay dağları üzerinde buluşalım” şeklindeki ifadeleri gönüllülük kipi bağında değerlendirmesi, toptancı yaklaşımlara nispeten isabetli bir yaklaşım olmakla birlikte; -*sUn/-zU/-zUn*’lu bütün çekimleri *buyurma (emir) kipi* sayması ve dua bildiren *teñri yarlıkazu* “Tanrı lütfetsin!”; *ağılnta yılın bolzun, özün uzun bolzun* “Ağılında atların olsun, ömrün uzun olsun” gibi ifadeleri *buyurma (emir) kipi* bağında değerlendirmesi, bizce doğru bir yaklaşım olmamıştır.

⁴⁶ ... *körüp ança bil-iş* gibi ifadelerdeki uyarı/emir anlamlı *körüp* zarf-fiili sayılmamıştır.

örnekte (5, 6 ve 7. maddeler) aynı zamanda ikinci kiğilere yönelik bir emir manası da sezilmektedir. Ancak bu, birinci çoğul kiğinin *-Allm/-llm* 'la kendine emir verdiği anlamına değil, *-Allm/-llm* 'in *-Xn/-n* iğeviyle kullanıldığı veya konuğının, birlikte bir eylemi gerçekleştirmek için ikinci kiğilere yönelik olarak emir yollu isteklendirmede bulunduğu anlamına gelmektedir.

d. İkinci tekil kiğiemir kipi olarak sunulan örneklerde, fiil tabanına eklenmiş kiği sayısı, tarz vs. ifade eden bir çekim kalıbı bulunmamaktadır. Bununla birlikte, biri hariç, tespit edilen ifadelerin bağlamlarından genel olarak bir *emir veya emir yollu uyarı/öğüt kipliğinin* varlığı anlaşılmaktadır.

e. İkinci çoğul kiği emir çekimi olarak verilen örneklerde de birincil iğev olarak emir bildiren, emre özgü bir biçim birime rastlanmamaktadır. Fiil tabanlarına gelen *-In/-n* biçim birimi birincil iğev olarak emir değil, kiğive sayı bildirmektedir. Ancak bununla birlikte, tespit edilen ifadelerin bağlamlarından, bir *emir veya emir yollu uyarı/öğüt kipliğinin* varlığı anlaşılmaktadır.

f. Üçüncü tekil kiğiemir kipi olarak sunulan örneklerden sadece birinde dolaylı bir *emir* manası bulunmaktadır. Diğer bütün örneklerde *niyet, amaç, dua* gibi manalar öne çıkmaktadır.

g. Değerlendirmelerden çıkan verilere göre 74 çekimli eylemden çeşitli tonlarda emir bildiren/sezdiren örnek sayısı 34'tür. 34 örnekten 1'i üçüncü tekil kiği 3'ü birinci çoğul kiği 14'ü ikinci tekil kiğive yine 14'ü ikinci çoğul kiğicekimindedir. Birinci çoğul kiğicekimi ile sağlanan emir/emir yollu isteklendirme de yine ikinci kiğiveya kiğilere yöneliktir. Üçüncü tekil kiği çekimi ile sağlanan emir ise dolaylı bir emirdir. Bütün bu veriler; *emir*deki resmiyet sezdiren hiyerarşik iliğli düzenini, keskin ifade tarzını, muhatap açısından mesajın gereğini yapma zorunluluğunu tam olarak yansıtan çekim biçiminin ikinci kiği çekimleri olduğunu, yazıtlardaki emir kipliğinin de bu çekim biçimi ile sağlandığını ortaya koymaktadır. Ancak, emir manasının ikinci kiğicekimlerinde daha fazla öne çıkması, bu çekimin tabiatından çok, konuğının gerçekleştirdiği hiyerarşik iliğli düzeninden kaynaklanmaktadır. Zira askeri özelliği ağır basan bu metinlerde konuğaların rütbeli kiğilerden oluşması (kağan, vezir), bu ifadelerin emir olma niteliğini artırmıştır. Faraza benzer sözleri sıradan bir adam veya küçük bir çocuk söylemiş olsaydı ya da incelenen metin bir dua metni olsaydı, ikinci kiğicekimindeki eylemlerin kip(lik)leri herhalde burada olduğu gibi, rahatlıkla emir olarak değerlendirilemeyecekti. Bu bilgiler ortada iken *-Ayl/-yl*; *-Allm/-llm*; *-gIl/-kIl*; *-(X)η/- (X)ηlar*; *-zU/-zUn*; *-sUn çUn*; *zUnlar -sUnlar*⁴⁷ eklerini bir bütün olarak emre özgü biçimler dizisi saymak doğru bir yaklaşım olarak görünmemektedir.

Durum, Eski Oğuzcada da aynı şekilde. Gülsevin, bu gerçekten yola çıkarak "*Eski Türkiye Türkçesinde İstek Kipi Üzerine*" adlı çalışmasında şunları kaydetmektedir:

"Bugün „Dilek-İstek Kipleri" başlığı altında verilegelen „Emir", „İstek", „Dilek-Şart" ve „Gerekliklik" kiplerini, ETTk."de⁴⁸, fonksiyonları itibarı ile ayrı ayrı müstakil şekillerde gösterebilmek oldukça güçtür. Bu kiplerin hepsinde „bir şeyin yapılmasının, ben tarafından **istenmesi**" vardır. ETTk."de, tek bir şekil, hemen hemen bütün tür ve derecelerde istek bildirebilmektedir. Yani aynı ek hem dilek-istek, hem emir, hem tavsiye yolu ile gerekliklik, hem temenni vs. göstermek için kullanılmıştır. Bu fonksiyon çoklukları, günümüz Türkçesine gelindikçe belirli eklerde yoğunlaşmış ve koyulaşmıştır. TTK."de⁴⁹ 'nispeten' emir (veya istek) için ayrı ek, gerekliklik için ayrı ekten bahsedilebilir. Ancak, ETTk."de her kip için ayrı ayrı ekler göstermek mümkün değildir. Bu yüzden, gramerlerimizde „Dilek-İstek Kipleri" başlığı altında „Emir", „İstek", „Dilek-Şart" ve „Gerekliklik" diye ayrı ayrı verilegelen şekilleri, ETTk."de „İstek Kipi" adı altında

⁴⁷ Eski Türkçede emir kipi için bk. Sertkaya, 1988: 140; ğanlı, 2000: 238; Gabain, 2000: 79; Ercilasun, 2004: 188; 281; Karaağaç, 2012: 370.

⁴⁸ ETTk.: Eski Türkiye Türkçesi (Eski Oğuzaca/Eski Anadolu Türkçesi).

⁴⁹ TTK.: Türkiye Türkçesi.

birleştirip incelemeye çalıştık. İlk bakışta, buna, 'bir kip için birden çok şekil bulunmamalıydı' diye itiraz edilebilir. Ancak, sadece „Gelecek Zaman“ için, „-(y)A; -(y)AsI; -(y)IsAr; -(y)AcAK; -dAçI; -sA gerek“ olmak üzere beş ayrı ek kullanıldığı düşünülürse, vermeye çalıştığımız yeni tasnif makul karşılanabilir, kanısındayız” (1999: 3).

Gülsevin, bu düğüneden hareketle, araÇırmacıların önemli bir kısmı tarafından emir kipi olarak sunulan ekleri istek kip(ler)i içinde sayar ve tespit ettiği iGevlerini Göye sıralar:

1.t.k.: -AyIn; -AyIm:

a. Dilek-istek bildirir: varayın ben de bugday işleyeyin / anda yaylayup anda kışlayayın (Harname.91). **b. Tavsiyede gereklilik bildirir (özellikle ne soru kelimesi ile birlikte kullanılınca):** aydur yâ baba ne kıluyum (Behc.1,112). **c. Tercih bildirir:** Senüñ etünğden ogul yiyeyin mi yohsa sası dinlü kâfirünğ döşegine gireyin mi agah kazanuñ nâmûsını sıdurayın mı (DKor.D.53,4-5).

1.ç.k.: -AlUm:

a. Dilek-istek bildirir: Kanatlanup uçalum külli hevesden geçelüm / 'ayn-ı selvândan içelüm kuds-i mübârekdedür (EMŞer.377). **b. „-mAk için ...“ anlamında maksat bildirir („ki“ ile bağlanan veya bağlanması gereken birleşik cümlelerde):** yâ mûsâ bize tañrıyı 'ayân göster biz saña inanalum (MC.36b.13).

2.t.k.:

-gIl:

a. Dilek-istek bildirir: aytdum iy pertev-i hak dutgıl elüm / hod ne el var ne ayak dutgıl yolum (Aş.Paş.Grb.175,11). **b. Emir bildirir:** beg eyitdi eyitgıl (MC.33a.12). **c. Duâ yoluyla istek bildirir:** ... eydür bu kuluñı kılduğı günâhlardan arıtgıl pâk eyle dir ve kaçan namâza tursa ol mescid dahı hâl dilile du'â kılur eydür ilâhî bu kulunuñ sinini nûrlandurgıl (MC.69a.4-9). **d. Tavsiye bildirir:** imdi gel ,akluñı der gendüzünğ / fıkır idüben bakgıl gözünğ (Aş.Paş. Grb.17,6). **e. Tavsiye yolu ile gereklilik bildirir:** eger nâm ister iseñ âhiretde / yidürgıl hak yolına dünyâda nân (Çrh. 15)

Ø:

a. Dilek-istek bildirir: kerem göster ki sultân-ı keremsin / kadem kıl rence kim kademsin (Hus.Şir.2935). **b. Emir bildirir:** bir sâlih kişi bir câriye satun aldı meger ol câriye zâhidlerdendi efendisi eyitdi iy câriye bu gün yun arın (MC.58a.3). **c. Duâ yolu ile istek bildirir:** bizümle cümle imân ehline hem / rahmet eyle bu dilde kalmasun gam (EMŞer.332). **d. Tavsiye bildirir:** imdi gel ,akluñı der gendüzünğ / fıkır idüben bakgıl gözünğ (Aş.Paş.Grb.17,6). **e. Tavsiye yolu ile gereklilik bildirir:** sini aldar bu dünyâ bihaber sen / sözüm işit öğüdüm dut top elden (Çrh.24).

2.ç.k.: -(U)ğ; -(U)ğUz⁵⁰

a. Dilek-istek bildirir: halvâ geldi ortaya oturdılar / cuhûd eyder işidünğ gönül ne diler (Aş.Paş.Hik.18). **b. Emir bildirir:** iy firişeler kullarumuñ bu ni'metlerine ve sa'âdetlerine nazar eylenğ dahı dünyâdaki hâlûhe bakuñ (MC.96a.9-10). **c. Yalvarma yolu ile istek bildirir:** biz karanu sîn içinde yalnız garîb miskîn dermânde ve ,âciz kalmışuz bizi esirgenüz ve bizüm mâllarumuzdan hayr u ihsân ve sadak virmek elimüzden gelmez bârî bizi hayr du'âyıla añuñuz dirler (MC.77b.9-11). **d. Tavsiye bildirir:** iy yârenler bu demünğ kadrünğ bilünğ / günde yüz biñ gez haka şükürin kuluñ (Aş.Paş.Vsf.32). **e. Tavsiye yolu ile gereklilik bildirir:** tañrıdan utanuñuz kim ölüm ihen yakındur

⁵⁰ “Aslında -(U)ğ eki 2. çokluk kişiyi göstermek için yeterlidir. Ayrıca -(U)ğUz şeklinde genişletilmesi, saygı ve incelik ifadesi kazandırmak için olmalıdır. Bu yüzden, -(U)ğUz kullanılışında, emir fonksiyonu beklenemez”. (Gülsevin 1999: 9).

(MC.98b.12). **f. Serbestlik verildiğini bildirir:** iy mü'minler *yîñüz* kim halk toyduğı vaktın siz aç olurduğuz (MC. 76a.).

3.t.k.: -sUn

a. Dilek-istek bildirir: yine biti yazdı atasına biz bu işi bitürinçe atam sü dirsün bagdâza *salsun* (Behc.108). **b. Temenni bildirir:** bırakdılar yûsufı derin kuyu / kesdiler urganını *ölsün* diyü (ŞH. Yus.7,12). **c. tavsiye yolu ile gereklilik bildirir:** dilerse ki dükeli halkdan güçlü ve kuvvetlü ola hak te'âlâya tevekkül *kılsun* didi (MC.98a.11).

3.ç.k.: -sUnlAr

a. Emir bildirir: hak te'âlâ eyitdi bu dört ayı oruc *dutsunlar* (MC.54a.13). **b. Dilek-istek bildirir:** şeyh eyitdi iy şâh buyur bir legençe getürüp suyla *toldursunlar* (KVz.9a.4). **c. Tavsiye yolu ile gereklilik bildirir:** yâ mûsâ öğütle kullarum bir iş *işlesünler* kim ben anları uçmaga givürem (Metin15,3). **d. Müsaade-icâzet bildirir:** üçer gün tahta geçüp pâdişâhlık *eylesünler* hüküm hükümât ellerinde olsun ne dilerse *eylesünler* (KVz.21a.5)⁵¹ (Gülsevin 1999: 4-10; 1997: 105-114).

Gülsevin'in *Eski Türkiye Türkçesinde İstek Kipi Üzerine* adlı bildirisi ve bu bildiriye kaynaklık eden *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler* adlı eserindeki bu bilgilere göre:

1. Kimi araÇırmacılar tarafından Eski Oğuzcanın emir kipleri (emre özgü çekim kalıpları) olarak gösterilen -*AyIn*, -*AyIm*; -*AlUm*; -*gIl*; -(U)*η*; -(U)*ηUz*; -*sUn*; -*sUnlAr* ekleri çeÇtli istek türleri bildiren istek ekleri/kipleridir.

2. Birinci tekil (-*AyIn*, -*AyIm*) ve çoğul (-*AlUm*) kiÇieklerinin, *dilek-istek*, *tavsiye*, *tercih*, *maksat* bildirme gibi iÇevleri tespit edilmiÇtr. Bu eklerin *emir* bildirdiğine dair bir tespitle bulunulmamıÇtr.

3. Emir bildirdiğı tespit edilen çekimler, ikinci ve üçüncü kiÇikler ile ilgilidir. Tespit edilen örneklerde, aÇağıda görüldüğü üzere, emrin gerektirdiğı hiyerarÇık iliÇik düzeni, muhatap açısından mesajın gereğini yapma zorunluluğı gibi manalar, mevcuttur:

bir sâlih kişi bir câriye satun aldı meger ol câriye zâhidlerdendi efendisi eyitdi iy câriye bu gün yun arın (MC.58a.3).

iy firişteler kullarumıñ bu ni'metlerine ve sa'âdetlerine nazar eyleñ dahı dünyâdaki hâlîhe bakuñ (MC.96a.9-10).

hak te'âlâ eyitdi bu dört ayı oruc dutsunlar (MC.54a.13).

Sonuç:

Bütün bu veriler; gerek Eski Türkçe, gerekse Eski Oğuzcada (Eski Anadolu Türkçesinde) her kiÇye göre çekimi bulunan ve birincil iÇevi *emir* bildirmek olan standart bir kipin bulunmadığını, dolayısıyla biçimsel ve iÇevsel açıdan her biri ayrı bir özellik arz eden -*AyIn*; -*yIn*; -*AlIm*; Ø, -*gIl*, -*kIl*; -(X)*η*; -(X)*ηlar*; -*zU*/-*zUn*, -*sUn* *çUn*; *zUnlAr* -*sUnlAr* biçim birimlerini bir bütün olarak emir kipi dizisi (emre özgü çekim kalıpları) saymanın doğru bir yaklaşım olamayacağını ortaya koymaktadır. Eski Oğuzcanın devamı sayılan Osmanlı Türkçesinde de durum aynıdır. Bazı fonolojik değiklikler dıÇında, emir kipi ile ilgili olarak dönemler arasında konunun özünü ilgilendiren bir farklılık tespit edilmemiÇtr.

⁵¹ Örneklerdeki kısaltmaların karÇıkları ÇalıÇmada Çöyle verilmiÇtir: *Aş.Paş.Grb.*: *Aşık Paşa*, *Garib-name*; *Aş.Paş.Hik.*: *Aşık Paşa Hikaye*; *Behc.*: *Behcetü'l-hada'ik fi Mev'izetü'l-hala'ik*; *Çrh.*: *Ahmet Fakih*, *Çarhname*; *DKor.D.*: *Dede Korkut Hikâyeleri*, *Dresten nüshası*; *EMŞer.*: *Ahmet Fakih*, *Evsafı Mesacidi's-Serife*; *Hus.Şir.*: *Husrev ü Şirin*; *KVz.*: *Kırk Vezir Hikâyeleri*; *MC.*: *Ahmed-i Dâ'i*, *Miftâhu'l-Cenne*; *ŞH. Yus.*: *Şeyyad Hamza*, *Yusufu Zeliha* (Gülsevin, 1999: 13).

2.2. Türkiye Türkçesi gramerlerinde

Cumhuriyet'ten önce aydınlar arasında yaygınlaşan dilde millileşme/sadeleşme düşüncesi, Cumhuriyet'te birlikte devlet politikası halini almış, devletin, bütün toplum kesimlerince rahatlıkla anlaşılabilen, terkipsiz,⁵² arı bir yazı dili oluşturma politikası, Türkiye Türkçesini netice vermiştir. Tarihi,⁵³ coğrafi sınırları⁵⁴ ve adlandırılması⁵⁵ konusunda farklı görüş ve tutumlar bulunsada, İstanbul ağzı⁵⁶ temelinde şekillenen Türkiye Türkçesi, genel olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içinde konuşulan yazı dilini karşılamak üzere kullanılmaktadır.

Türkçenin tarihi dönem gramerlerinde olduğu gibi, Türkiye Türkçesine yönelik gramer çalışmalarında da, emir kipi, yaygın olarak ayrı bir kategori olarak değerlendirilmiştir. Bu bölümde gramerlerin emir kipi⁵⁷ için yaptıkları tanımlardan örnekler sunulacak, emir kipinin kişiye göre çekimi konusundaki yaklaşımlar farkları gösterilecektir:

Emir kipi için yapılmış tanım örnekleri

Türkçede, tanımın tamlığı, efradını cami, ağyarını mani kalıp sözüyle ifade edilir. Tanımlar, bir kavramın ne olduğunu bildirdiği kadar ne olmadığını ve/veya olmayacağını da sezdirir. Dolayısıyla araştırmacıların emir kipi için yaptıkları tanımlar, neyi emir kabul edip etmediklerini belirlemek, konuyla ilgili tespitlerini anlamak açısından önemlidir. Bu amaçla, aşağıda, eski ve yeni yayınlardan emir kipi için yapılmış tanım örnekleri sunulmuştur:

“Eylemin yapılmasını bildirir” (Dizdaroğlu, 1963: 18). “Eylemin yapılmasını buyurmak için kullanılır” (Gencan, 1979: 293). “Eylemin yapılmasını dileyen ve emreden bir kiptir” (Koç, 1996: 316). “Eylemin yapılmasını buyurur. Buyurma olduğu için kendisinde tam bir hitap biçimi vardır” (Ediskun, 1999: 185). “Fiilin içerdiği anlamı, sosyal statü veya değişik ilgiler dolayısıyla başka bir kişiye buyurma kipidir. Bu kipte fiil, başkasının emri dolayısıyla gerçekleşmektedir” (Delice, 2002: 206). “Emir kipi yapılması gereken işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden bir gramer kalıbıdır” (Korkmaz, 2003a: 665). “Tasarlanan fiilin biraz daha çok ve belki de sert olarak istendiğini, dilendiğini ifade eden bir şekildir” (Özçelik-Erten, 2011: 149). “Tasarlanan hareketin yapılmasını emir şeklinde ifade eden gramer kalıbıdır” (Vural-Böler, 2011: 250). “Eylemi emir/istek tarzında bildirir” (Boz, 2012: 67). “Emir çekimi yalnızca şekil bildirir ve tasarlanan hareketin emir şeklinde olduğunu ifade eder” (Karaağaç, 2012: 370).

Bu tanımlardan çıkarılacak sonuca göre, emir kipi, statüsü uygun bir kişinin, başka bir kişiden bir eylemin yapılmasını kesin/sert biçimde istediğini bildiren bir gramer kalıbıdır. Emirde tam bir hitap hali vardır, sözün emir niteliği taşımasında isteme biçimi ve sosyal statü önemlidir.

⁵² Bu terkiplerden kasıt, Arapça ve Farsça kuruluşları terkipleridir.

⁵³ Örneğin, Timurtay Türkiye Türkçesi terimini, başlıca eski sıfatını koyarak, Eski Oğuzca ve Osmanlı Türkçesini içine alan daha uzun bir tarihi süreç için kullanmıştır (2000: 3).

⁵⁴ Türkiye Türkçesi, sadece ölçünlü Türkçeden ibaret değildir. Zira Türkiye’de ölçünlü Türkçenin dayandığı İstanbul ağzının yanı sıra çok sayıda ağız konuşulmaktadır (bk. Karahan, 1996: 1 vd.) ve bu ağzların alanı, konuyla ilgili çalışmalarda Türkiye Türkçesi terimindeki Türkiye sözünün kavramsal değerini aşarak Gökde, Irak, Suriye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Batı Trakya, Bulgaristan ve Makedonya’yı da içine alacak şekilde genişletilmektedir. Yine, Avrupa ülkeleri başta olmak üzere dünyanın çeşitli ülkelerine Türkiye’den göç eden/giden Türklerin de Türkiye Türkçesini kullandıklarına dikkat çekilmektedir (bk. Korkmaz vd., 2001: 83).

⁵⁵ Özünde Osmanlıcanın devamı, ancak söz varlığından söz dizimine değin çeşitli yönlerden daha özgün olan Türkiye Türkçesi; Çağdaş Türkiye Türkçesi, Modern Türkiye Türkçesi, Günümüz/Bugünkü Türkiye Türkçesi, Yeni Türkçe gibi adlarla da anılmaktadır.

⁵⁶ Bugün, İstanbul’da, bir değil, birden çok ağzın varlığı söz konusudur. Zira, Türkiye’nin hemen her yerinden, hatta dışardan göç alan ve nüfusu milyonları aşan İstanbul için bugün tek bir ağızdan söz etmek güçtür.

⁵⁷ Geleneksel dil bilgisi çalışmalarında kip-kiplik ayrımı yapılmamış, kip terimi kiplik manasını da verecek şekilde kullanılmıştır.

Bir eylemin yapılması emredildiği gibi, yapılmaması da emredilebilir. Ancak örnek tanımlarda eylemin yapılmamasını emretme yönü yer almamıştır.

Emir kipinin kişiye göre çekimi konusundaki yaklaşım farkları

Emir kipinin kişiye göre çekiminde farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Kimi araştırmacılar, kişinin kendi kendisine emir veremeyeceği düşüncesinden hareketle, açıklama ve örneklendirmelerinde birinci tekil ve çoğul kişi iğatleyicilerine yer vermezken, kimileri, emir kipinde her şahsın ayrı bir ekle gösterildiğini belirterek, bu ekleri çekimli fiiller üzerinden örneklendirmiştir.

Araştırmacıların birinci tekil ve çoğul kişiemir çekimi konusundaki yaklaşım farkı aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Araştırmacılar	Kişie göre emir çekimi		
Banguoğlu, 2000: 473; Bilgin, 2006: 169; Dizdaroğlu, 1963: 19; Ediskun, 1999: 186; Eker, 2006: 378; Hengirmen, 1998: 225; Gencan, 1979: 293; Keskin, 2004: 58; Koç, 1996: 316; Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 183.	1.t.k.	-	-
	2.t.k.	-Ø	gel
	3.t.k.	-sXn	gel-sin
	1.ç.k.	-	-
	2.ç.k.	-Xn(Xz)	gel-in(iz)
	3.ç.k.	-sXnlAr	gel-sinler
	1.t.k.	-	-
	2.t.k.	-Ø, -Xn(X)z ⁵⁸	gel/ gelin/ geliniz
	3.t.k.	-sXn	gel-sin
Aslan Demir, 2007: 172.	1.ç.k.	-Allm ⁵⁹	gel-elim
	2.ç.k.	-Xn(Xz)	gel-in(iz)
	3.ç.k.	-sXnlAr	gel-sinler
	1.t.k.	-Aylm	gel-eyim
	2.t.k.	-Ø	gel
	3.t.k.	-sXn	gel-sin
	1.ç.k.	-Allm	gel-elim
	2.ç.k.	-Xn(Xz)	gel-in(iz)
	3.ç.k.	-sXnlAr	gel-sinler
Boz, 2012: 67 ⁶⁰ ; Demir-Yılmaz, 2005: 193; Ergin, 1985: 305; Karaağaç, 2012: 370; Korkmaz, 2003a: 670 vd.; Özçelik-Erten, 2012: 149; Vural-Böler, 2011: 250.	1.t.k.	-Aylm	gel-eyim
	2.t.k.	-Ø	gel
	3.t.k.	-sXn	gel-sin
	1.ç.k.	-Allm	gel-elim
	2.ç.k.	-Xn(Xz)	gel-in(iz)
	3.ç.k.	-sXnlAr	gel-sinler
	1.t.k.	-Aylm	gel-eyim
	2.t.k.	-Ø	gel
	3.t.k.	-sXn	gel-sin

Tablo 2: Türkiye Türkçesi ile ilgili çalışmalarda emir kipinin verilişi.

Bu tablonun iğat ettiği 1. Kişi kendi kendine emir veremez, birinci tekil ve çoğul kişi emir kipi/çekimi yoktur, 2. Kişi kendi kendine emir verebilir, birinci tekil ve çoğul kişi emir kipi/çekimi vardır şeklinde iki farklı yaklaşıma zemin teşkil eden açıklamalar şöyledir:

Kişi kendi kendine emir veremez, birinci tekil ve çoğul kişi emir kipi/çekimi yoktur:

“Buyuru eydilen, veya sözü geçene eydenin nazarî olarak kesin eğilimini duyuran bir kip olduğu için 1. kişiye yönelmesi mantıki sayılmaz. 1. kişiye dönük en kesin eğilim kipi olarak gereklilik kipi kullanılır. (çalışmalyım, çalışmalyız). Bununla birlikte kendimizi 2. kişi yaparak buyuruyu kendimize çevirebiliriz. „Silkin ve sakın ol! Dedim avare gönlüme”” (Banguoğlu, 2000: 473). “İnsan kendi kendine emir veremeyeceği için, emir kipinin birinci tekil ve çoğul şahısları da yoktur” (Dizdaroğlu, 1963: 19). “Bugün emir kipinin birinci tekil ve çoğul kişilerini göremiyoruz (Ediskun, 1999: 186). “Söz söyleyen kendisine buyuramaz; onun için bu kipi birinci kişisi yoktur. Ancak 3. kişi yerine geçip kendine, gönlüne eytenler görülür” (Gencan, 1979: 293). “Şahs ekleri

⁵⁸ Sen yerine sizin kullanıldığı resmi bağlamlarda.

⁵⁹ Kimi özel durumlarda, ikinci kişieya kişieye yönelik emirlerde.

⁶⁰ Boz, emir yerine emir/istek terimini kullanır.

dışında herhangi bir eki yoktur. Kendi kendimize emredemeyeceğimizden birinci tekil ve çoğul şahısların çekimi yoktur” (Keskin, 2004: 58). “Türkçede bu kip, birinci tekil ve çoğul kişiler için kullanılmaz” (Koç, 1996: 316). “Asıl emir kipi teklik ve çokluk ikinci şahıstır. Teklik ikinci şahıs fiilin yalın köküdür. Bazen çeşitli güçlendirici parçacıklar katılabilir. Çokluk 2. şahsa 2. şahıs ekleri -ıız, -ğız, -nar eklenir. Oğuz dillerinde ise -ıız/-ıiz ekinin kısalması sonucunda oluşan -ın/-in eki kullanılır” (Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 183). “Emir kipinin birinci tekil ve çoğul şahısları kullanılmaz. Ancak bazı dilcilere göre istek kipinin 1. tekil ve çoğul şahıs ekleri (-Ayım, -Allım) emir için kullanılır” (Topaloğlu, 1989: 65).

Konu, ilköğretim, ortaöğretim ve yabancılara Türkçe öğretimi kaynaklarında da benzer şekilde verilmektedir. Örneğin, *İlköğretim Türkçe 7 Öğretmen Kılavuz Kitabı*’nda, öğretmenlere, konuyu şöyle içermeleri tavsiye edilmiştir: “Bu etkinlikten sonra öğrencilerinize dilek kiplerinin gereklilik, istek, şart ve emir olarak ayrıldığını; gereklilik kipinin „meli”; istek kipinin „-e”; şart kipinin „-se” eki aldığını; **emir kipinin ek almadığını, bu kipin birinci teklik ve birinci çokluk çekimlerinin olmadığını, bu kipte kişi eklerinin kip eki işlevini gördüğünü söyleyiniz**”⁶¹ (Komisyon, 2010: 104)⁶².

Kişi kendi kendine emir verebilir, birinci tekil ve çoğul kişi emir kipi/çekimi vardır:

“Emir çekiminde kullanılan biçimbirimler, hem tarz hem de sayı ve kişi ulamını bildirirler. Her kişi için ayrı bir ek vardır. Ayrıca, emir kipinin 1. teklik ve çokluk kişileri istek kipi ile biçim olarak aynıdır. Bundan dolayı kipin adının emir/istek kipi olarak kullanımı yaygınlık kazanmaktadır” (Boz, 2012: 67). “Anlamsal açıdan bakıldığında, kişilerin kendilerine emir vermelerinin mantıklı olmadığından hareketle bugün emir çekiminde birinci kişiler yok sayılmakta ise de, tarihsel gelişimi dikkate alarak emir kipinin eş zamanlı çekimi şöyle gösterilebilir: 1. kişi: - (y)Ayım, -(y)Allım ...” (Demir-Yılmaz, 2005: 193). “Görülüyor ki Türkçede bütün şahıslar için emir eki vardır. Böyle olduğu halde birinci şahıs kendi kendine emredemez şeklinde yanlış bir düşünce ile öteden beri emir birinci şahısların mevcut olmadığı ileri sürülür. Yabancı gramerlerin tesiri ile yerleştiği anlaşılan bu kanaat tamamiyle yanlıştır. Yabancı dillerde emir birinci şahıslar olmayabilir. Fakat Türkçede böyle bir durum yoktur. ... Kısacası birinci şahıslar da kendi kendisine emredebilir ve bunu karşılamak üzere Türkçede emir birinci şahıs ekleri vardır. Bu ekler aynı zamanda istek şekli için de kullanılırlar” (Ergin, 1985: 307 vd.). “Emir çekiminde kişilerin ayrı ayrı ekleri vardır. ... Emir ekleri vurgu yönünden diğer şekil ve zaman eklerinden farklıdır. Olumlu eylemlerde, bazen vurgulu bazen vurgusuzdur. Teklik ve çokluk birinci kişi emir çekiminde vurgu emir ekleri üzerinde, ikinci teklik ve çokluk kişide ise, çekimi yapılan eylem üzerindedir. Bu özellik, birinci ve üçüncü kişide emrin istek anlamına kaymasına neden olmaktadır” (Karaağaç, 2012: 370). “Bize göre kipin birinci şahıs teklik ve çokluk (hatta üçüncü şahıs) çekiminin varlığını kabul etmeme görüşünde birleşenler, iki noktada yanlışlardır: Birincisi, emir kipinin tarihi devirlerdeki görevini dikkate almadan, ondaki isteğe yönelen eğilimi yalnız Türkiye Türkçesindeki gelişme sürecine bağlamalarıdır. İkincisi de yalnız şekil üzerinde durarak, ekin Türkiye Türkçesindeki kullanılış biçimlerini, dilin malzemesine dayanarak derinlemesine incelememiş olmalarıdır. ... Ekin birinci şahıslarda emir işlevi ile kullanılmadığı biçimindeki yanlış görüş, bizce Arap gramerinin etkisine bağlanmalıdır. ... Bu konuda yapılan bir araştırma⁶³ ve metinlere dayanan dikkatli bir inceleme; insanın kendi kendine emredebileceğini ve emir kipinin yalnız şekil olarak değil işlev bakımından da birinci şahıs çekimlerinin var olduğunu göstermektedir”

⁶¹ Koyulaştırma tarafımızdan yapılmıştır.

⁶² Ayrıca bk. YGGTÜğür Kemal (2007). *Dil ve Anlatım Yardımcı Kitabı 10. Sınıf* (Yeni programa ve MEB ders kitaplarına uygun olarak hazırlanmış öğretmen ve öğrenci kılavuzu), Kılavuz 2006 Yayınları, İstanbul. s. 130; ERDAL Kadir vd. (2010). *Ortaöğretim Dil ve Anlatım 10. Ders Kitabı*, Zambak Yayınları, İstanbul. s. 126.; TÖMER (2011). *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Öğretmen Kitabı 1*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, s. 74-75.

⁶³ Araştırmacı, Ercilasun (1994)“ın “Türkçede Emir ve Gstek Kipi Üzerine” adlı çalışmasını kastetmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

(Korkmaz, 2003a: 670 vd.). “Emir çekimi, Türkçede, Eski Türkçeden bu yana her kişi için ayrı olmak kaydıyla kullanılmıştır. Bu çekim günümüze pek az değişikliğe uğrayarak gelmiştir. Emir çekimi için çekimli dillerdeki emir şekillerine bakarak Türkçe hakkında karar vermek son derece yanlış olur. Ayrıca, „Kişi kendine emredemez” gibi bir görüşle birinci kişi emir eklerinin olmadığını söylemek de yanlıştır. Emir çekimi başlangıçtan beri kullanılagelen en sağlam çekim şekillerinden birisidir. Emir ekleri, her kişi için farklı şekillerden meydana gelmektedir” (Özçelik-Erten, 2012: 149). “Emir kipinde fiil kök veya gövdesine getirilen kip eki aynı zamanda şahsı da karşılamaktadır. Bundan dolayı her şahıs için ayrı bir emir eki vardır” (Vural-Böler, 2011: 250).

Bu düğünde olanlardan biri de Ercilasun’dur. Ercilasun, *Türkçede Emir ve İstek Kipi* adlı çalışmasında, gramer çalışmalarındaki bu iki farklı yaklaşıma tartışma ve sonuç vermiştir:

Gramer kavramları adlandırılırken hem şekil hem işlev dikkate alınmalı, hangi işlev ağır basıyorsa kavram ona göre adlandırılmalıdır. -AyIm, -Allm eklerinin gereklilik (Nereden bileyim), hayret (Adamı karşımda görmeyeyim mi), iyi olacağına dair işaret ve tahmin (Gideyim bari), geniş zaman (bakalım ve size bildirelim), yalvarma (kurban olayım) gibi çok sayıda işlevleri olmakla birlikte, asıl ve baskın işlevleri emir bildirmedir. Dolayısıyla geleyim, gelelim şekilleri istek kipine değil, emir kipine ait sayılmalıdır (bk. 1994: 3-9).

Yukarıda sunulan iki görüşün birinci kişi emir kipi/çekimi konusunda vurguladıkları noktalar kısaca şöyle özetlenebilir:

KiGikendi kendine emir veremez, birinci tekil ve çoğul kiGiemiir kipi/çekimi yoktur:

Emir, sözü söyleyenin dışında sözün geçtiği ikinci bir kişi ister. Bir kişinin hem hatip/amir hem de muhatap/memur konumunda olması mantıken mümkün olmadığı için 1. kiG emir kipinin varlığını kabul etmek doğru değildir. gayet 1. kiGye yönelik emir derecesinde bir istek olacaksa, bu, en iyi, gereklilik kipiyle olur. Bununla birlikte kiGikendini ikinci kiGi yerine koyarak kendisine (teorik olarak) emir verebilir.

KiGikendi kendine emir verebilir, birinci tekil ve çoğul kiGiemiir kipi/çekimi vardır:

Türkçede kiG kendi kendine emir veremez düğunesi yanlıştır. Bu düğüne yabancı gramerlerin etkisiyle oluşmuştur. Emir çekiminde kiGlerin ayrı ayrı ekleri vardır. Bu ekler hem sayı hem, hem tarz hem de kiG anlamı taşır. Emir kipi/çekimi konusunda karar verirken emir eklerinin tarihi gelişimi ve işlevleri göz ardı edilmemelidir. -AyIm/-Allm eklerinin günümüzde istek de bildirdiği doğrudur ancak asıl işlevleri emir bildirmektir.

Bir yaklaşım farkı da emir ve/veya istek kipi olarak sunulan -AyIm/-Allm, eklerinin, biçimsel ayrımı konusunda yaşanmaktadır. Kimi araştırmacılar, birinci kişiler için kullanılan -AyIm ve -Allm eklerini -A-(y)Im/-A-yIm ve -A-Ilm şeklinde parçalara ayırmıştır (bk. Ediskun, 1999: 183; Koç, 1996: 313. Boz, 2012: 65⁶⁴); kimileri, böyle bir ayrımın tarihsel açıdan yanlış olduğunu bildirmiştir. Çıkarılan tarihsel gerekçe ise şöyle açıklanmıştır: İstek çekiminde kullanılan kiG ekleri aslında -m (gel-e-m), -sIn (gel-e-sin), -Ø (gel-e); -vUz (gel-e-vüz), -sIz (gel-e-siz), -lAr (gel-e-ler) şeklinde iken, yani birinci tekil kiGde 2. tip; diğer kiGlerde 1. tip şahıs ekleri kullanılıyorken süreç içerisinde birinci kiGiekleri kullanımdan düşerek yerlerini gerçekte emir ekleri olan -AyIm ve -Allm eklerine bırakmıştır. -AyIm, -Allm istek çekiminin asli ekleri değil, emir çekiminden ödünçlediği eklerdir. Diğer emir ekleri gibi kiG ve kip manasını birlikte ifade ettiklerinden, bu ekleri parçalara ayırmak doğru değildir (Konuyla ilgili benzer görüşler için bk. Ergin, 1985: 311; Ercilasun, 1994: 8; Korkmaz, 2003a: 571; Özçelik-Erten, 2011: 149; Demir-Yılmaz, 2005: 193).

⁶⁴ Boz, -AyIm ekini A-y-ım (uyan-a-y-ım) şeklinde ayırmıştır, ancak çözümlemesi sorunludur diyerek -Allm ekini ayırmamıştır (uyan-alım).

Ayrıca, *-Xn(Xz)* ve *-sXn/-sXnAr*'ın birincil iğlevlerinin tarz mı (emir, istek), kiği mi bildirmek olduğu konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Örneğin Adalı (1979: 47), “*Buyrum hiçbir biçimbirimini kullanılmayıyla sağlanır*” derken⁶⁵, birçok araştırmacı, *-Xn(Xz)* ve *-sXn/-sXnAr*’ların hem emir hem de kiği birlikte iğlettiğini bildirmektedir (Örnek olarak bk. Ergin, 1985: 304; Korkmaz, 2003a: 665; Özçelik –Erten, 2011: 142). Aydın ise, kiği kategorisinde uyum dıği kalan⁶⁶ *-sXn* ekinin kiği değil kip eki olduğu görüşündedir (2007: 160 vd.).

Değerlendirme:

Türkiye Türkçesi gramerlerinde, genel olarak tasarlama kipleri içinde bir emir kipinin varlığının kabul edildiği, tartışmaların daha çok birinci kiğilerin iğlevi, biçimsel ayrımı noktasında gerçekleştiği görülmektedir. Ancak, tarihi dönem gramerlerinde olduğu gibi, Türkiye Türkçesi gramerlerinde de emir kip(lik)ini tanımlamak ve/veya varlığını kanıtlamak üzere verilen örnekler incelendiğinde, bu örneklerden çok azının gerçekte emir bildirdiği, dolayısıyla aslında Eski Türkçeden günümüze değin istek kipinden bağımsız, bütün kiğilere göre çekimlenen ve birincil iğlev olarak her zaman emir bildirdiği belirlenen bir kipin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu görüşümüzü kanıtlamak üzere emir kavramı taşıdığı iddia edilen örnekler incelenecektir.

İncelemeye Ercilasun’un birinci kiğilerin kendi kendilerine emir verebileceğini ortaya koymak üzere yazdığı “Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine” adlı çalışmasındaki örneklerden başlanacaktır.

“İnsanın kendi kendine emredemeyeceği doğru değildir” diyen Ercilasun, görüşünü şu örneklerle ispatlamaya çalışır:

“Ahmet dedim kendi kendime, **kalk**⁶⁷ ve **çalış**.”

„Meğer yalanı bu imiş! Ne saçma bir yalan... Hiç inanılacak gibi değil, **taktın** yüzüne gülücüğünü kızım, haydi İlay ... Dizlerinin titremesi olur mu şimdi, yalandır söylediği, iyi biliyorsun, doğru **otur**, dik **otur**, gülümse İlay. Parmaklarını sıkı sıkı **kilit**le birbirine, **sık**, daha kuvvetle **sık**!”

“Sonra bana ağır gelen bir şey varsa, o da Frenklerin routine dedikleri şeydi. Her gün aynı saatte işe **git**! Yolda belirli dükkânlardan sigara, kibrit **al**! Üsküdar’dan belirli vapura **bin**! Köprüde tramvayı **bekle**! Tramvayı boş bulursan **bin**!” (1994: 3 vd.).

Araştırmacı, bu örneklerden sonra Guyargıya varır: “İnsanın kendisini ikinci şahıs yerine koyarak, kendisine hitap ederek, emir kipinin üzerinde hiç tereddüt bulunmayan teklik ikinci şahısla kendisine emrettiğini gösteren yukarıdaki örnekler, insanın pek âlâ kendisine emredebileceğini açıkça ortaya koymaktadır” (1994: 4).

Bize göre, Korkmaz (2003: 669 vd.)’ın da aynı gerekçeyle aktardığı bu örneklerin üçüncüsünde birinci kiğinin kendisine emir verdiğini söylemek güçtür. Zira, emir kipinde gizli bir gelecek zaman anlamı vardır, bitmiş eylemin değil yapılacak eylemin emri olur. Bu örnekte, romanın kahramanı, geçmişte ardı sıra gerçekleştirdiği eylemleri bildirmektedir: “...işe **giderdim** → işe **git**!; ... sigara, kibrit **alurdum** → sigara, kibrit **al**!; ...vapura **binerdim** → ... vapura **bin**!; ... tramvayı **beklerdim** → ... tramvayı **bekle**!; ... bulursam **binerdim**! → bulursan **bin**!”. Konuşan, kip ve kiğideğiştirerek, eylemleri, geçmişte süreklilik (bildirme kipi) birinci kiği formu yerine, istek (emir) ikinci kiği formunda sunmuştur. Bu işlem, konuşanın kendisine veya ikinci kiğie emir vermesi olarak değil, konuşanın, yaşıdıklarını muhatabına yaşıtma, benzer eylemleri

⁶⁵ Ayrıca bk. Benzer, 2008: 87.

⁶⁶ *-sXn* eki, Türkçede *sen* adının temsilcisi iken istek-emir çekiminde 3. iğçekiminde kullanılmaktadır.

⁶⁷ Alıntı metinlerdeki koyulaştırmalar tarafımızdan yapılmıştır.

gerçekleştirmesi halinde, benzer durumları yaşıyacağını sezdirme niyeti/çabası olarak yorumlanmalıdır.

Söz konusu durum, Çu örnekte de görülmektedir. Konuşan, aynı düşünceyle, kiği değiştirerek gerçekleştirmiş olduğu eylemleri ikinci kiğ çekimiyle sunmaktadır:

“... Uyandığımda vaktin epey geçtiğini anladım. Hemen kanepeden fırlayıp yemek yapmaya koyuldum. Soğanları **doğru**, eti küçük küçük **kes**, tatlının kremasını **hazırla** derken zaman çabucak geçti” (Yeni Hitit Yabancılar Çin Türkçe Çalıışma Kitabı II. s. 15).

Ök iki örnekte ise durum farklıdır. Üçüncü örnekte başka bir kiğye bir durumu hikâye etme söz konusu iken ilk iki örnekte kiğnin kendi kendisiyle konuşması söz konusudur. Konuşan/konuşanın iç sesi, konuşma bir dizi eylemi gerçekleştirmesini telkin etmektedir. Benzer durum Pala’dan aldığımız Çu örnekte de görülmektedir:

“Oradan ayrılmadan bir karar verdim. Nefsimin azgınlıklarına, dünya nimetlerinin süsüne ve ziynetine aldanmamak üzere kendimle bir akit yaptım. Nefsime **tembihledim**; “Şu cihan mülkünün Kaf’tan Kaf’a tuttun, bütün cihan malını bir zar ile üttün **tut**. Süleyman tahtına oturup, cinlere ve devlere hükmettin, Firavun’un ve Nuşirevan’ın zenginliklerine sahip oldun **tut**. Üstüne bir de Karun’un hazinelerini ekledin, ağzında bir lokma olan şu dünyayı dahi yuttun **tut**. Ömür bir ok, zaman bir yay, bir el o yayı germiş, sen o yayı attın **tut**. Aldığın her nefes, keseden akmakta olan bir kum tanesi, kese ortalanmış ve sen keseyi tükettin **tut**” (Pala, 2011: 118).

Bu tür anlatımlarda, konuşan, benini ikinci kiğ olarak konumlandırarak onunla konuşmaktadır. Dolayısıyla teorik olarak biri konuşan, diğeri dinleyen iki kiğisöz konusu olup fiiller, biçimsel olduğu gibi kavramsal olarak da ikinci kiğ çekimindedir. Bununla birlikte emirde bulunan „Çt olmayan güç iliğksi” (bk. Aslan Demir, 2007: 35), kiğ ve kendisi arasında bulunmadığından bu ifadeleri de gerçek emir saymak mümkün görünmemektedir.

Ercilasun’a göre -AyIm ve -Allm eklerinin; *gereklik (Nereden bileyim)*, *hayret (Adamı karşımda görmeyeyim mi)*, *iyi olacağına dair işaret ve tahmin (Gideyim bari)*, *geniş zaman (bakalım ve size bildirelim)*, *yalvarma (kurban olayım)* gibi çok sayıda iğevleri olmakla birlikte, bu eklerin asıl iğevi, emir bildirmektir ve bu iğevleri, bir kısmına iğat edilen diğ iğevlerinin önüne geçmektedir.

Araştırmacıya göre, Çu örneklerdeki -AyIm ve -Allm ekli Çkillerin emir iğevinde olduğuna Çiphe yoktur; çünkü kendilerinden önce veya sonra emrin ikinci veya üçüncü Çası gelmektedir. *Söyle, anlat, bırak, dinsin Çkilleri*, emir kipinde olduğuna göre onlardan sonra gelen *göreyim, bakalım, gideyim Çkilleri* de emir kipindedir:

1. haydi **çalışalım**, 2. haydi **gidelim**, 3. söyle de **göreyim**-söyle de **görelim**; 4. haydi anlat **bakayım**-haydi anlat **bakalım**; 5. bırak, **gideyim**-bırakın, **gidelim**; 6. ben **ağlamayayım** da kimler ağlasın-biz **ağlamayalım** da kimler ağlasın; 7. **söyleyeyim** de öğren değil mi- **söyleyelim** de öğrenin değil mi; 8. bunu **yapayım**, deme- sakın **kalkalım** demeyin; 9. öl de, **öleyim**; öl de, **ölelim**; 10. ne sen sor, ne ben **söyleyeyim**- ne siz sorun, ne biz **söyleyelim**; 11. yağmur dinsin de **gideyim**-yağmur dinsin de **gidelim**; 12. sana **vereyim**, hediye olsun; 13. dur **bakalım**; 14. **bırakalım** gitsinler; 15. durun, biraz **bekleyelim**; 16. kalkın, **çalışalım**; 17. kendi işimizi kendimiz **yapalım**, başkası yapmasın⁶⁸ (1994: 6-7).

Ercilasun’un -AyIm/-Allm eklerinin emir iğevinde kullanıldığını belirtmek üzere sunduğu örnekler bunlardan ibarettir. Bu örneklerde, birinci tekil veya çoğul kiğnin kendi kendisine emir

⁶⁸ Örneklerin numaralandırılması ve -AyIm/-Allm’lı sözcüklerin koyulaştırılması tarafımızdan yapılmıştır.

verip vermediği yeniden değerlendirilmelidir. Biz, söz konusu örneklerde sırasıyla Çumanaların öne çıktığını düşünmekteyiz:

1. *Haydi çalışalım:* Bu cümlede, konuÇan, muhataplarıyla birlikte çalışmak istemekte, muhataplarını *haydi* ünlemiyle çalışmaya teÇvik etmektedir. Cümle, birden fazla kiÇitarafından bir ağızdan söylenmemiÇe, konuÇan tek kiÇidir. KonuÇanın statüsüne göre, bu isteklendirme ifadesini ikinci kiÇilere yönelik bir emir olarak değerlendirmek de mümkündür. Ancak, *bizi* oluÇıran kiÇilerin, kendi benlerini ikinci kiÇi yerine konumlandırarak emir verme durumu bulunmadığına göre, birinci çoğul kiÇinin kendi kendisine emir verdiğini söylemek mümkün görünmemektedir. 2. *Haydi gidelim:* Bu örnek, birinci örnekle benzerdir. KonuÇan, gitmek istemekte ve beraberindekileri/muhatablarını gitmeye teÇvik etmektedir. 3. *Söyle de göreyim/görelim;* 4. *Haydi anlat bakayım-Haydi anlat bakalım:* Bu iki örnekte, konuÇan, muhatabından söz konusu Çey söylemesini/anlatmasını istemekte; 3. cümlede bir tehdit; 4. cümlede bir teÇvik manası sezilmektedir. Göreyim/görelim, bakayım/bakalım sözleri, birinci kiÇilerin (benin/bizin) kendi kendilerine yönelik görme, bakma eylemlerini gerçekleştirme emri olarak değil, konuÇanın muhatabına yönelik hakimane edasını sezdirici sözler olarak değerlendirilmelidir. 5. *Brak, gideyim-bırakın, gidelim:* Bu örneklerde ne ikinci kiÇye, ne de birinci tekil veya çoğul kiÇilerin kendilerine yönelik bir emrinin olduğu söylenebilir. Cümleden, konuÇanın gitmek istediği ancak muhatap tarafından engellendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, burada bir emir değil, yalvarma dercesine bir istek manası öne çıkmaktadır. 6. *Ben ağlamayayım da kimler ağlasın-Biz ağlamayalım da kimler ağlasın:* Bu örneklerde birinci tekil veya çoğul kiÇi kendisine ağlama(ma)yı emretmemekte, tersine durumunun/durumlarının ağlamayı gerekli kıldığını bildirmektedir. 7. *Söyleyeyim de öğren değil mi- Söyleyelim de öğrenin değil mi:* Bu örnekte konuÇan, muhatabına/muhatablarına söz konusu Çey söylemek istemediğini bildirmektedir (?). 8. *Bunu yapayım, deme- Sakın kalkalım demeyin:* Bu örnekte birinci tekil veya çoğul kiÇinin kendi kendine yönelik bir emri değil, birinci kiÇiden ikinci tekil veya çoğul kiÇye yönelik kuvvetli bir istek-emir söz konusudur. KonuÇan, muhatap(lar)ın söz konusu eylemleri gerçekleÇirmesini istememektedir. 9. *Öl de, öleyim; Öl de, ölelim:* Cümlede birinci tekil veya çoğul kiÇinin kendine yönelik bir emri bulunmamaktadır. KonuÇan, muhatabın emir vermesi, istemesi halinde ölmeye hazır olduğunu/olduklarını bildirmektedir. 10. *Ne sen sor, ne ben söyleyeyim- Ne siz sorun, ne biz söyleyelim:* KonuÇan, söz konusu durumun sorulmasını ve konuyla ilgili konuÇan'ı istemediğini/istemediklerini bildirmektedir. Dolayısıyla birinci tekil veya çoğul kiÇinin kendisine söyleme eylemini emrettiğini düşünmek güçtür. 11. *Yağmur dinsic de gideyim- Yağmur dinsic de gidelim:* KonuÇan, yağmur dinince gideceğini/gideceklerini/gitme niyetinde olduğunu/olduklarını bildirmektedir. Burada birinci tekil veya çoğul kiÇinin, ne kendi kendisine ne de üçüncü kiÇye (yağmura) yönelik bir emri söz konusudur. 12. *Sana vereyim, hediye olsun:* KonuÇan söz konusu Çey hediye olarak muhatabına vermek istediğini bildirmektedir. 13. *Dur bakalım:* KonuÇan, muhatabına durmayı emretmektedir. Bakalım sözü için bk. 4. cümle. 14. *Birakalım gitsinler:* KonuÇan, muhataplarına/yanındakilere, gitmelerini engelledikleri kiÇilerin/varlıkların bırakılması yönündeki isteğini/emrini bildirmektedir. 15. *Durun, biraz bekleyelim:* KonuÇan, muhataplarıyla birlikte durup beklemeyi istemekte ve bu isteğini muhataplarına bildirmektedir. 16. *Kalkın, çalışalım:* KonuÇan, muhataplarıyla birlikte çalışmaya baÇamak istemektedir. Bu isteğini muhataplarına bildirmektedir. Hatibin konumuna göre bu ifade bir teÇvik olarak değerlendirilebileceği gibi bir emir olarak da değerlendirilebilir. 17. *Kendi işimizi kendimiz yapalım, başkası yapmasın:* KonuÇan, kiÇinin kendi işini kendisinin yapması gerektiği inancındadır. Bu inancını, tavsiye biçiminde muhataplarıyla paylaÇmaktadır.

Türkiylmaz da birinci tekil ve çoğul kiÇilerin kendi kendilerine emir verebileceklerini düşünün araÇırmacılarıdır. *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri* adlı eserinde konuyla ilgili

tartışmalara dikkat çeken Türkyılmaz, *Emir Kiplerinin İşlevleri* başlığının Emir alt başlığında birinci kiğiemir kipi olarak şu beğörneği⁶⁹ gösterir:

“..., anlat **bakayım** (ÇB, 103); ... *Himm de bakayım* ... (ÜBK, 70), ... artık akıllan **bakalım**, öğren... (ÇB, 93) ... ismini söyleyin **bakayım** (ÇB, 26), Arap – Bir daha böyle şeyler **duymayayım**. (AKOO, 98)” (Türkyılmaz, 1999: 22-24).

Görüldüğü üzere sunulan beğörnekten dördü, ikinci kiğye yönelik emir veya istekten sonra kullanılan *bakayım/bakalım* ifadelerinden oluşmaktadır.

Geride de benzer örneklerle karışlaşılağından burada *bakayım/bakalım* sözleri üzerinde kısaca durulacaktır. Konuğna dilinde, sıklıkla kullanıldığı gözlenen *bakayım*, özellikle de *bakalım* sözü; *bir eylemin/durumun sonunu bekleme* (Bakalım sınıfı geçecek mi? Gitsin bakalım, ne yapacak?), *isteklendirme* (Özlettin kendini, gel bakayım/bakalım, yanıma otur.), *kontrolün kendinde olduğunu gösterme/emrini pekiştirme* (Dur bakayım/bakalım! Nereye gidiyorsun? Bir adım daha atarsan vururum!) gibi burada sayamayacağımız çeğili iğlevlerde kullanılmaktadır. Bu tür kullanımlarda *bak-*; temel anlamı *nazarı bir şey üzerine çevirme* olan eylem (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>) kimliğiyle değil, bağlama göre türlü anlamlar ifade eden bir edat kimliğiyle kullanılmaktadır. Dolayısıyla yukarıdaki örneklerde Çayet bir emir varsa o da, konuğndan ikinci kiğyedir. Sunulan örneklerde, konuğnın, hem *anlat*, de, *akıllan*, söyleyin çekimli eylemleriyle ikinci kiğye; hem de *bakayım/bakalım* sözleriyle kendi kendine emir verdiğini iddia etmek doğru bir yaklaşım değildir. Bu örneklerde söz konusu ifadeler, konuğnın hakimane edasını yansıttıcı, ikinci kiğyi teçvik edici, ikinci kiğye yönelik emri pekiğtrici edat⁷⁰ iğlevindedir.

Araçtırmacının emir kipinin emir bildirme iğlevine örnek gösterdiği “*Arap – Bir daha böyle şeyler duymayayım*. (AKOO, 98)” cümlesine gelince; bu cümledeki mesaj; *Ey nefsim, bir daha böyle şeyleri duyma* Çeklinde değil, ancak *Ey muhatap, bir daha böyle şeyleri söyleme* Çeklinde okunabilir. Dolayısıyla bu örnekte de birinci kiğnin kendi kendisine yönelik emri bulunmamaktadır.

Birinci tekil ve çoğul kiğilerin kendi kendilerine emir verebileceklerini düğünlerden biri de Korkmaz’dır. Birinci kiğieklerinin emir iğleviyle kullanılmadığı düğünçesinin Arap grameri kaynaklı olduğunu belirten Korkmaz, bu düğünçesine, Türkyılmaz’ın da eserinde yer verdiği (bk. Türkyılmaz, 1999: 17) Bergamalı Kadri’nin şu sözlerini dayanak gösterir:

“Eger su’âl iderlerse yâ bileyin dimege ne dursin ki mütekellim vahdehdür, ve dahı bilelüm dimege ne dursin ki mütekellim ma’al-ğayrdur, anun birle ki müstakbelden degüllerdür; zira müstakbel ihbârîdür, bular inşâ’ilerdür, pes lâzım oldu emrden ola. Cevâp virüp dirüz ki bular emr-i hazırda tağdır olunurlar. Su’âl iderlerse ki lâzım gelür, bir şey” hem âmîr hem me’mûr ola. Cevâp virüp dirüz ki *hağğâ* ki emr bu arada kendü ma’nâsına degüldür, belki emr bu arada mücerred irâdeden isti’âre olunmuşdur ki bir kiği bileyin dise bu sözden muradı bilmek murâdumdur dimekdür, ne ân ki iy nefsum saña buyururan ki fülân kaziyeyi bilesin demek ola. Pes kütüb-i „Arabiyyede emrüh nehyüh ma’lûmlarından mütekellimler gelmez demekden murâd budur.”⁷¹

⁶⁹ Örneklerdeki kısaltmalar tarafımızdan yapılmıştır.

⁷⁰ Balcı (2003: 12), emir istek bildiren ifadelerden sonra gelen bu tür sözleri, *özsözcükler*; Demir Aslan (2007: 53) ise *yarı gramatikal-görevli öğeler* olarak değerlendirir.

⁷¹ Bize göre, Bergamalı Kadri’nin bu sözleri, birinci kiğikendi kendisine emir verebilir iddiasını ispat edecek bir nitelik taşımamaktadır. Zira, yazar, “*bir kiği bileyin dise bu sözden muradı bilmek murâdumdur dimekdür*” sözleriyle *bileyin* sözünün *bilmek istiyorum* manasında olduğunu başğta kabul etmektedir. Bunun, içe dönük bir buyurma olduğu Çeklindeki yorumu ise ağıyarını mani bir özellikle değildir. Zira o zaman “*Keşke yarın ben de geziye gitsen*” cümlesindeki isteği de,

Arçırmacı, bu düğünden hareketle Türkiye Türkçesindeki birinci kiğiemir çekimlerini Göyle örneklendirir:

“Haydi **anlatayım**. **Bırakın açıklayayım**. **Kalkın gidelim** ve beğendiğimiz yere **oturalım**. **Dur bakalım!** Nereye gidecek bu (K. Tahir, DA, 349).

-Hadi **bakalım** yiğitler savaş çorbasıdır bu **görelim** nasıl yumulursunuz. (K. Tahir, DA, 357)” (2003: 667 vd).

Korkmaz’a göre bu cümlelerde “-AyIm, -Allm ekleri ile karşılaşmış birinci şahıs emir ifadesi vardır. Bu nedenle emir kipinin birinci şahıs teklik ve çokluk çekimlerinin bulunmadığı görüşüne katılmak mümkün değildir” (2003: 667 vd).

Korkmaz’ın sunduğu örnekler, emir bildirip bildirmeme özellikleri açısından Ercilasun ve Türkyılmaz’ın sunduğu örneklerden farksızdır. -AyIm ve -Allm ile çekimlenmiş sözlerin mesajları kısaca Göyle yorumlanabilir: **Haydi anlatayım**: KonuĞan, söz konusu Göyi anlatmaya razı olduğunu, anlatmak istediğini bildirmektedir. **Bırakın açıklayayım**: KonuĞan, söz konusu Göyi açıklama ve buna engel olunmama isteğini bildirmektedir. **Kalkın gidelim** ve **beğendiğimiz yere oturalım**: KonuĞan, gitmek ve beğendiği yere oturmak istemektedir. Ancak bu eylemi beraberindekilerle birlikte yapmak istemekte ve bu isteğini muhataplarına bildirmektedir. Yani birinci çoğul kiğinin (bizin) kendi kendine yönelik bir emri değil, birinci tekil kiğinin (benin) beraberindekilere yönelik bir isteği, yerine göre bir emri söz konusudur. **Dur bakalım!** Nereye gidecek bu: KonuĞan, üçüncü kiğinin nereye gideceğini merak etmektedir. Sonucu görmek için birlikte beklemeyi, emirvâri biçimde muhatapına⁷² bildirmektedir. Dolayısıyla birinci çoğul kiğinin (bizin) kendi kendisine bakmayı emrettiğini söylemek mümkün görünmemektedir.

-Hadi **bakalım** yiğitler savaş çorbasıdır bu **görelim** nasıl yumulursunuz: Bu örnekteki bakalım, görelim sözleri teÇvik amaçlı söylenmiş sözlerdir. Özellikle bakalım, teÇvik edatı iÇevinde olup cümleden çıkarıldığında cümlelerin anlamında önemli bir ölçüde bir daralma da olamamaktadır. Korkmaz’ın, çalışmasının ileriki satırlarında birinci kiğiemir kipine örnek olarak verdiği Çü cümlelerde de **bakalım** sözü yine benzer iÇevdedir. KonuĞanın hakimane edasını yansıtmakta, ikinci kiğiyi teÇvik edici, ikinci kiğiyeye yönelik emri pekiÇtrici iÇev görmektedir: “... Kezban aptalı kolundan tuttu oturduğu yere getirdi. – Çök **bakayım!** (Ö. Seyfettin, BL, 149), ... –Gel **bakayım**, ne oldu parmağına? ... (M. Ş. Esenal, EOY, 122), Ban anlat **bakayım** şimdi; ... (M.A. Ersoy, S, 399), ... Hadi **bakalım** afiyet olsun. (S. Çokum, AB, 145), – Höst! Dur **bakalım!** (K. Tahir DA, 349)” (Korkmaz, 2003a: 671).

Sonuç olarak; buraya kadar incelenen örneklerden **Haydi çalışalım**; **Haydi gidelim**; **Bırakalım** gitsinler; **Durun**, biraz **bekleyelim**; **Kalkın**, **çalışalım**; **Kendi işimizi kendimiz yapalım**; **Kalkın gidelim** ve **beğendiğimiz yere oturalım** gibi cümlelerdeki -Allm’lı çekimlerde⁷³, -AyIm’lı çekimlerden farklı olarak bir hatip muhatap iliÇkisi söz konusu olduğundan, konuĞanın muhatapları (ikinci kiğileri) isteklendirmesinden, onlara yönelik tavsiyesinden, yerine göre nazikane veya resmi emrinden söz etmek mümkündür. Ancak, bununla birlikte üç araÇırmacı (Ercilasun, Türkyılmaz, Korkmaz) tarafından sunulan -Ayım ve -Alım’lı örneklerden hiçbirisi, emrin gerektirdiği hiyerarÇık bir iliÇk düzenini, normal istek(ler)den daha keskin olması gereken ifade tarzını tam olarak yansıtmamakta, *benin* ve *bizin* kendi kendisine emir verdiğini mantıki ölçüler çerçevesinde ortaya koyamamaktadır.

“Ey nefsim, ben sana buyuruyorum ki yarın geziye git” Çkisinde yorumlamak ve gitsem eylemini, birinci kiğiemir kipinde çekimlenmişÇfarz etmek gerekir.

⁷² Bu örnekte, bir muhatap olmadan konuĞanın kendi kendine konuÇnuÇ olması da mümkündür.

⁷³ -Allm’ın ikinci kiğiveya kiğiyeye yönelik emir vermede kullanımı için ayrıca bk. Aslan Demir: 2007: 36; Bayraktar, 2012: 5.

İkinci ve üçüncü kiGiemiir kipi çekimi için verilmiş örneklere gelince; bu çekimdeki örneklerden de ancak az bir kısmının doğrudan emir bildirdiği, yapılan iGev adlandırmalarından açıkça anlaşılmaktadır.

Örneğin, “Anlam kayması olayına en çok buyruk kipinde rastlanır” diyen Dizdaroğlu (1976) “Buyruk Tümcelerinin Anlam Özellikleri” başlığında emir cümlelerinin Çu anlam ayırtılarına dikkat çeker:⁷⁴ “1. **Saygı, kibarlık, rica (Geliniz...)**, 2. **Dilek, istek (Ey vuslat! O âşıkları râm et! ...)**, 3. **Yalvarma, yakarma (... Allah aşkıyçin bu sözleri bitir)**, 4. **Alay, küçümseme, yeme (Allah sizlere akıllar fikirler versin; Anlat sen benim külahıma ...)**, 5. **Önemsemezlik (Ne derdin varsa gör)**, 6. **Üzüntü, başa kakma (Benden selam eylen şu nazlı yâre; Her beni gördükçe güllüp durmasın ...)** 8. **İlenme (Bir şey istemem, Allah belanı versin)**, 9. **Korkutma (Ben onun ağzının payını vereyim de o da görsün)**, 10. **Paylama, azarlama (Sus, yumurcak, sus da dinle!)**, 11. **Usanç, bıkkınlık (Allah aşkına bırak! ...)**, 12. **Öğüt uyarma (Gençlikte para kazan, kocalıkta kur kazan)**, 13. **Yetersizlik, güçsüzlük (Bizden bir yardım bekleme)**, 14. **Meydan okuma (Kendine güveniyorsan bir köşeye saklanma!)**, 15. **Açıklama, aydınlatma, dikkat çekme (Gelin de bayramı Fatih’te seyredin ...; bakınız neler oldu)**, 16. **Acıma, şefkat (Bakin şu zavallı askerler !... Sokak ortasında ...)**⁷⁵ (328 vd.).

Benzer tespitler, Korkmaz tarafından da yapılır: “Öteki kiplerde olduğu gibi emir kipinde de, kipi dildeki kullanılış farklarının verdiği anlam ve işlev kaymaları dolayısıyla, **istek, gereklilik, açıklama, uyarı yönlendirme, dua, yemin, yakarış, kargış, şaşkınlık, hayret, yeterlik, sitem, kabullenme, teslimiyet** gibi çeşitli görevler tespit edilebilmektedir”. Korkmaz’ın doğrudan emir bildirmediğini tespit ettiği örneklerden birkaçı şöyledir: Beni **bağışlayın**, Allah yolunu **açık etsin**, Kolay **gelsin**, Bereket **versin** akıllandı...Aşk **olsun** Yusuf Ağabey!, **Olsun!** Yükleri indiririz aşağıya, Gelir neredeyse **meraklanmayın**, Az **kalsın** ,parasız” diyecekti ... (2003: 672 vd.).

Bu konudaki kapsamlı çalışmalardan biri de Sarıçobanoğlu ve HiGnanoğlu’na aittir, “Buyrum tümceleri Türkçede pek çok işlevi yerine getirir.” diyen Sarıçobanoğlu ve HiGnanoğlu, “Türkçedeki Buyrum Tümcelerinin Edim Bilimi Üzerine” adlı çalışmaları emir cümlelerinin Çu iGevlerini belirlemiştir:⁷⁶ “(I) **Komut** „Ateş!“, (II) **Rica** „Lütfen tuzu uzatın!“, (III) **İyi Dilekte Bulunma** „Geçmiş olsun!“, (IV) **Tavsiye** „İlaçlarını düzenli olarak al!“, (V) **Uyarı** „Dikkatli ol!“, (VI) **Teklif** „Haydi yüzmeye gidelim!“⁷⁷, (VII) **İkram** „Bir dilim kek al!“, (VIII) **Davet** „Gel ve bizimle öğle yemeği ye!“, (IX) **Yalvarma** „İmdat!“, (X) **Talimat** „Sola dön!“, (XI) **Beddua** „Allah kahretsin!“, (XII) **Tehdit** „Kıpırdama yoksa vururum!“, (XIII) **İzin A:** „Pencereyi açabilir miyim?“ B: „Aç.“ (XIV) **Yasaklama** „Çimden uzak durunuz!“, (XV) **Söz verme** „Ödevini bitir, sana çikolata alayım.“ (XVI) **İnanmazlık** „Üniversite sınavını kazanabildiğini söyleme!“” (2004: 35).

Sarıçobanoğlu ve HiGnanoğlu, tespit ettikleri bu cümleleri, *İşlevleri Buyurucu Güce Sahip Buyrum Tümceleri* ve *Buyurucu Güce Sahip Olmayan Buyrum Tümceleri* olmak üzere ikiye ayırarak, Komut/Emir ile Rica bildiren cümleleri *Buyurucu Güce Sahip Buyrum Tümceleri* başlığında, diğerlerini *Buyurucu Gücüne Sahip Olmayan Emir Tümceleri* başlığında vermiştir (2004: 37 vd.).

Türkyılmaz, *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri* adlı çalışmasında, emir kipinin, emir bildirme dışında, içinde yukarıda sayılan iGevlerin de olduğu otuzdan fazla iGevini saymıştır. Türkyılmaz’ın diğer araştırmacılarındakilerden farklı olarak dikkat çektiği iGevlerden birkaçı şöyledir: “**Kendi kendine telkin** (Gönül ne yatarsın gafletten **uyan**), **teselli** (Üzülme, dedi ... Gömdük onu, duasını

⁷⁴ Alıntılardaki koyulaştırmalar ve kimi örneklerdeki kısaltmalar tarafımızdan yapılmıştır.

⁷⁵ Araştırmacı, bu tespitlerden sonra, “Buyruk tümcelerinin başka anlam özellikleri de vardır. Bunlar, tümcenin genel havasından anlaşılabilir” notunu düşmüştür.

⁷⁶ Kimi örnekler tarafımızdan kısaltılmıştır.

⁷⁷ Bu örnek, birinci kiGiçekiminde olduğu halde, alıntının düzenini bozmamak için metinden çıkarılmamıştır.

yaptık), **amaç** (... *Solmasın diye* ...), **şart** (*Sen öl de ölelim*), **gelecek zaman** (*Akşam olsun*, nöbetçi doktor *dolaşsın* ... *O söyler.*), **görülen geçmiş zaman** (*Aklı almıyordu*, *Hıristo köye kadar gelsin de onunla yârenlik etmesin.* ...)” (Türkyılmaz, 1999: 19 vd.)⁷⁸.

Doğan, “Buyurmayan Buyrum Tümceleri” başlıklı yazısında, *buyrum tümcelerinin öğüt/akıl verme* (A: *Araba Çalışmıyor. B: Aküye bak.*), *izin verme* (A: *Sigara içebilir miyim? B: İç.*), *tehdit* (Bir de sağ ayağıma bas.), *iyi dilekte bulunma*⁷⁹ (Bir an önce ayağa kalk.), *tersinleme* (Atom silahlarına „Evet” de. Komik çocukların olsun.) gibi işlevlerini sıralar (1997: 249-256).

Bayraktar’ın Gsözleri de iddia edilen emir kipinin işlevleri konusunda dikkat çekici bir tespittir: “Emir kipi çekiminin ise emir belirtmekten daha sıklıkla dilek, temenni, dua ve beddualar belirtmek suretiyle kalıplaşmış sözlerde kullanıldığı görülmektedir” (2012: 12).

Bu bilgiler, emir bildiriminin, -Ø, In(ınız) ve -sIn(lAr) biçimlerinin çok sayıdaki işlevlerinden sadece birini oluşturduğunu göstermektedir. Sayılan işlevlerden farklı olarak doğrudan emir bildirdiği kabul edilen örnekler incelendiğinde, bunlardan bir kısmının da gerçekten emir bildirip bildirmediği yine tartışmaya açık özelliktedir.

Bütün bu veriler, aşağıdaki yorumları haklı çıkarmaktadır:

“Türkologların emir kipi dedikleri biçim, semantik ve yapı bakımından çeşitli şekillerin karışmasından ibaret olup, **yapayca** yaratılmış bir şeydir.” (Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 183).

“Belki de sorun buyrum tümceleri adı altında kullanılan dilsel ifadelerde değil de bu kavramların adlandırılmasında yatmaktadır. Buyrum tümceleri pekçok farklı işlev yanında doğal olarak buyurmak amacıyla da kullanılmaktadır. Ama buyurmanın dışında bu denli çok işlevi üstlenebilen yapıların ortak adının „emir” olmasa kavramın suçu olmasa gerek”. (Doğan, 1997: 249-256).

Bugün, birçok gramer eserinde sadece bir sözcük üzerinden yapılan emir kipi çekimlerinin yapay olduğu, bu yapaylığın, aslında bu kipin varlığını kabul eden ve bütün kiplere göre çekimini yapan araştırmacılar tarafından da kabul edildiği, araştırmacıların, bazı örnekleri aşağıya alınmış lendi açıklamalarından anlaşılmaktadır:

“Birinci şahıs eki sönük kalmıştır. Hatta anlam bakımından lüzumsuz bile sayılabilir. İşlek olan şekilleri daha fazla ikinci ve üçüncü şahıslara ait olmuştur” (Caferoğlu, 1971: 1-2).

“Her şahıs için ayrı asıldan gelen ekler kullanılmıştır. ... Bugün emir sıgasının 1. şahıs şekilleri -AyIm ve -Alım istek birinci şahıs eki olarak kullanılmaktadır. İstek ile emir arasında bugün olduğu gibi dün de bir mana yakınlığı vardır. Arada büyük fark yoktur. Her iki sığa, hemen hemen aynı mahiyeti kazanmıştır” (Timurtaş, 1994:129).

“Bu kipin şahıslar için kendine özgü tek bir eki yoktur, her şahıs için ayrı ayrı şekiller yapan ekleri vardır. Bu yönden bu kipi yapan ekler, aynı zaman şahsı da bildirirler.

Emir kipi bugün birinci şahıslar için kullanılmaktadır. Fakat istek kipinde de açıkladığımız gibi bu kipin birinci şahsı tekil ve çoğul olarak istek kipiyle birleşmiş gibidir. Esasen emir kipi bugün kullanışta bilhassa yazı dilinde istek kipinin yerini almaktadır. Çünkü insanın kendi kendine emir veremeyeceği düşüncesi bunu doğrular. **Ne var ki aynı şeyi üçüncü şahıs için de düşünmek mümkündür. İnsan, kendinden uzaktaki için de emir veremez.** Emir kiplerinin 1. ve 3. şahsı istek kipiyle birleşme eğilimindedir. Yani istekle emir karışımı yeni bir şekil çıkmaktadır.

⁷⁸ Emir kipinin çok işlevliliği ve kalıp sözlerdeki kullanımı için ayrıca bk. Sarıçiyil, 2008: 61 vd.

⁷⁹ Doğan’ın iğnet ettiği *iyi dilekte bulunma* işlevi, bu çekimin günlük iletişim dilinde belki de en çok öne çıkan işlevlerindendir: *Güle güle gidin, Hoşça kalın, Esen kalın, Hayırlısıyla gelin, Sağolun...*

Bu yeni durumla birlikte emir kipinin kullanılış alanına çıkması şöyledir: dura-ayım, dur, dur-sun; dur-alım, dur-un, (dur-unuz), dur-sunlar ...” (Özdemir, 1967: 190).

Bu alıntılara göre; bütün kiçlere göre çekimlenen standart bir emir eki yoktur, birinci tekil ve çoğul kiççekimleri istek bildirmektedir, üçüncü kiçiemir manası da tartışmalıdır. Aslında genel olarak emir kavramı ile istek kavramı da iç içe geçmiştir.

İkinci tekil kiç çekimi de eksiz olduğuna göre, bu açıklamalardan sonra, istek kipinden ayrı olarak altı kiçye göre yapılmış bir emir çekimi, yapay olmaz mı? Veya söz konusu açıklamaları yapıp sonra da altı kiçye göre çekimlenmiş bir emir kipi sunma, çelişkili bir yaklaşım sayılmaz mı? Bize göre, herhangi bir bağlama dayanmayan söz konusu çekimler yapaydır, açıklamalarla uygulamalar çelişmektedir. Konunun öğretimini/öğrenimini önemli ölçüde güçleştiren bu yaklaşımlar sorgulanmalıdır.

Öteden beri, bütün kiçlere göre çekimlenmiş bağımsız bir emir kipi çekimi sunma gayreti, sadece emir kipini değil istek kipini de tartışmalı hale getirmiştir. Zira bu yaklaşım, ayrı bir istek çekimi sunma zorunluluğunu doğurmuş, böylece *gel-eyim, gel-e-sin, gel-e, gel-elim, gel-siniz, gel-e-ler* şeklinde ikinci ve üçüncü kiççekimleri ölçünlü dilde hemen hiç kullanılmayan, bir bakıma emir kipi çekimi gibi yapay bir istek kipi çekiminin ders kitaplarında yer almasına neden olmuştur.

Bu duruma dikkat çeken Gülsevin, *-AyIm* ve *-AlIm* eklerinin emir mi, istek mi bildirdiği konusundan önce, istek çekiminin ikinci ve üçüncü kiç çekimlerinin tartışılması gerektiğini bildirmiştir. Gülsevin’e göre *-A-sIn/-A-sInIz, -A/-AlAr* ekleri, istek içevi ile ölçünlü Türkçede yaygın olarak kullanılmadığı halde, bu yapıların dil bilgisi kitaplarının istek bahsinde bulundurulması doğru değildir. İstek ve emir içevleri birbiriyle iç içedir. Bu kavramların içinde *temenni, rica, dua, yalvarma, tavsiye, dilek, müsaade-izin* içevleri de vardır. Bir morfemin bunlardan hangisini ifade ettiğini, cümledeki diğer yapılar belirlemektedir. Bütün bu içevlerde ortak yön, hepsinde de birinci kiçnin başka bir kiçten bir şey istemesinin bulunmasıdır. Yani, ortak kavram, derecesine göre, *istektir*.

Gülsevin, bu görüşleri doğrultusunda, *İstek Kipi (istek, dilek, temenni, rica, yalvarma, dua, emir vs.)* başlığında beş tip çekim belirlemiştir, birçok gramer kitabında emir kipi çekimi olarak sunulan *otur-ayım, otur-Ø/(otur-un), otur-sun; otur-alım, otur-un/(otur-unuz), otur-sunlar* şeklindeki çekimi yaygın ölçünlü Türkiye Türkçesinin birinci tip istek çekimi olarak sunmuştur (Gülsevin, 2008: 1-9).

Emir-istek kiplerinin yabancılara öğretimini konu alan Sarıçiyil de, emir-istek karmaşasını ele almış, ancak Gülsevin’den farklı bir yaklaşım sergilemiştir. “*Anlamsal olarak emir yapısı, isteği içerir*” (s. 53) diyen Sarıçiyil, karmaşanın çözümü ve söz konusu kiplerin sağlıklı öğretimi için şunları önermiştir: İstek kipinin 1. kiç emir kipinse 2. ve 3. kiççekimleri öğretilmelidir. İstek kipinin 2. ve 3. kiç çekimlerine ancak kalıplaştırılmış yapılarda karıştılabileceği, bunların yerine emir kipinin istek anlamında kullanılabileceği belirtilmelidir. Yine, emir kipinin 1. kiççekimlerinin, kiç kendine emir veremeyeceği için, bulunmadığı; emir kipi ikinci kiççekiminin soru biçiminin kullanılmadığı bilgisi verilmelidir⁸⁰.

Sarıçiyil’in, bu görüşleri doğrultusunda yabancılara Türkçe öğretiminde emir ve istek çekimlerinin öğretimi için sunduğu tablo şöyledir:

⁸⁰ Sarıçiyil’in emir ve istek kipinin öğretimi ile ilgili önerdikleri, *TÖMER*’in, Türkçenin yabancılara öğretiminde yaygın olarak kullanılan *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı 1* (s.57) ve *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Öğretmen Kitabı 1* (s. 74-75)’deki bilgilerle aynıdır. Ancak *TÖMER* kitabında, istek kipinin çekim tablosunda bütün kiçlere yer verilirken (bak-a-yım, bak-a-sın, bak-a; bak-a-lım, bak-a-sınız, bak-a-lar), Sarıçiyil, tablosunda ikinci ve üçüncü kiçlere yer vermemiştir.

	Emir	Ğstık
1.t.k.	-	gel-e-y-im
2.t.k.	Gel	-
3.t.k.	gel-sin	-
1.ç.k.	-	gel-e-y-im
2.ç.k.	gel-in	-
3.ç.k.	gel-sinler	-

(Sarıçiyil, 2008: 101).

Ulağımız veriler, Sarıçiyil'in değil, Gülsevin'in görüşlerini desteklemektedir. Zira anlamsal olarak, emir, isteği değil, istek, emri kapsamaktadır. Bağıla bir ifadeyle, konu, emir kipinin istek bildirme iÇevinde kullanımı değil, istek/isteme kipinin yine bir istek türü olan emir bildirme iÇevinde de kullanımıdır. Dolayısıyla biri emir, diğeri istek olmak üzere ikisinin de kiÇileri eksik, bağımsız iki ayrı kip sunma çabası, mantıklı görünmemektedir.

Bu bölümün bağında, emir ve/veya istek eki olarak sunulan *-AyIm/-Allm*, biçimlerinin ayrımı ve *-Xn(Xz)*, *-sXn/-sXnlar* eklerinin birinci iÇevleri konusuna da görüşayrılığının yaÇandığı belirtilmiştir. Etimolojik ayrıntılara fazla girilmeden bu konuda Çınlar söylenebilir:

1. TürkÇede istek iÇaretleyicisi *-A'*dır. Bize göre, *-AyIm/-Allm* eklerinde de istek manasının *-yIm/-lIm* parçalarıyla değil, *-A'*yla sağılandığı açıkça hissedilmektedir.⁸¹ Dolayısıyla birinci tekil kiÇyi *-(y)Im*, birinci çoğul kiÇyi *-lIm* temsil etmektedir. Gerçi, bu eklerde, tarz ve kiÇi eklerinin önemli ölçüde imtizaç ettiğı söylenebilir. Ancak, TürkÇedeki bütün diğeri kiÇieklerinden farklı olarak, sadece bu iki ekte ayrıma gitmemek, konunun öğretimi açısından sorunlu görünmektedir. Bizce konu, eÇzamanlı bakıÇa değıerlendirilmelidir. Bu açıdan değıerlendirildiğinde *-AyIm/-Allm* eklerini *-A-(y)Im/-A-lIm* Çeklinde ayırmada bir sorun görünmemektedir. Böyle bir çözümlemeye *-lIm* ekinin *bizi* temsil etmesi garipsenebilir. Ancak, biçimden iÇeve, dil birimlerindeki art zamanlı türlü değıİmlerin varlığı göz ardı edilememeli, *-k'*nin *biz'*i (gel-di-k) temsil etmesi garipsenmediğı gibi, *-lIm*'ın temsil etmesi de garipsenmemelidir. Kaldı ki, eski TürkÇede ünlü ile biten eylemlerden sonra ekin bu Çekilde geldiğı görölmektedir: *sü yori-lım* (Orduyu sevk edelim, Tonyukuk-Kuzey: 11); *süle-lım*⁸² (Asker sevk edelim, Tonyukuk-Doğı: 3,4) (bk. Tekin, 2003a: 90; 86).

2. İkinci tekil kiÇide tarz ve kiÇi iÇaretleyicisi bulunmamakta, mesaj, eylem tabanı üzerinden iletilmektedir. Mesajın tarzı ve kime yönelik olduğı bağlamdan anlaşılmaktadır. Bazen sayğı/nezaket/resmîyet ifadesi olarak birinci kiÇ çekiminde kiÇyi temsilen *-Xn(Xz)* eki de kullanılmaktadır (*Sen çık yerine Siz çık- ın/ınız gibi*).

İkinci çoğul kiÇide de tarz iÇaretleyicisi bulunmamakta, ancak kiÇi *-Xn* ekiyle belirtilmektedir. Yerine göre nezaket/resmîyet ifadesi olarak *-Xn* eki, *-XnXz* biçiminde geniÇetilmektedir. Gerek ikinci tekil kiÇi için ikinci çoğul kiÇitemsilcisi *-Xn*'in kullanımı, gerekse *-Xn*'in, *-XnXz* biçiminde geniÇetilmesi, ifadeye nezaket/resmîyet gibi manalar kattığından bu iki kullanımın kiplik değıeri öne çıkmaktadır.

Üçüncü kiÇi konusu ise karmaÇık bir durum arz etmektedir. *-sXn*; diğeri bütün eylem/ekeylem çekimlerinde ikinci kiÇinin (*senin*) temsilcisi durumunda iken [gel-ir-sin, gel-(i)yor-sun, gel-ecek-sin, gel-meli-sin, gel-e-sin; hasta-sın, hasta-i-miÇsin] emir kipi olarak bilinen

⁸¹ TağılaÇ, Batılı Türkologların çeÇitli görüşlerini sıraladıktan sonra, *-AyIm* ekini *<Gay + men* (gelecek zaman eki + teklik birinci kiÇiekinin kaynaÇması); *-Allm* ekini ise *<*(g)a(y)+(e)le+m(iz) > alım* (gelecek zaman eki+ele edatı + kiÇi adlı) Çeklinde açıklar (2012: 3-7).

⁸² Ergin, bu çekimlerde tarz ekinin olmayıÇını Çöyle açıklar: "Çokluk birinci şahıs emir eki Eski TürkÇede de bugünkü gibi *-alım*, *elim* şeklinde idi. Vokalle biten fiiller gelince bazen ilk vokali kök vokali ile kaynaşırdı" (1985: 306).

çekimde üçüncü kiGi temsil ediyor görünmektedir. Oysa diğer bütün eylem çekimlerinde üçüncü kiGi sıfır biçimle gösterilmekte, kiGi ve sayı manasını zaman/tarz ekleri yüklenmiş bulunmaktadır: *gel-miş-Ø, gel-di-Ø, gel-i-yor-Ø, gel-ecek-Ø, gel-ir-Ø, gel-meli-Ø, gel-se-Ø, gel-e-Ø, öğretmen-i-di-Ø, öğretmen-i-miş-Ø, öğretmen-Ø/öğretmen-dir-Ø, öğretmen-i-se-Ø*.

Konunun öğretimini güçleştiren bu sıra dışı durum, ekin mahiyetini/içerisini tartışılabilir hale getirmiş, bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Başlıca bir çalışmanın konusu olacak bu tartışmalara girilmeden kısaca şunlar söylenebilir:

-Dik sıfat fiil ekinin etkisiyle ortaya çıktığı noktasında yaygın bir görüş bulunan (bk. Ergin, 1985: 287; Korkmaz, 2003a: 572) *-k* (gel-di-k) ile aslında çokluk iGretleyicisi olan ancak kiGi adlı eksildiği için (o+lar⁸³-*lar*) kiGi manasını da yüklenmiş bulunan *-lar*'ın durumu istisna tutulursa, diğer kiGi eklerinin hemen hepsinde kiGi zamirlerinden bir iz bulmak mümkündür⁸⁴. Ancak *-sXn*'in nasıl teGköl ettiği ve üçüncü kiGi adlı nasıl temsil ettiği konusunda üzerinde ittifak edilmiş açık/aydınlatıcı bir bilgi bulunmamaktadır. (Bu konudaki farklı görüşler için bk. Taşbaşı 2012: 7).

Aydın (2007), ekin Türkiye Türkçesindeki durumunu tartışmış ve kiGi değil kip eki olarak değerlendirilmesi gerektiği noktasında görüş bildirmiştir. *-sXn*'in kesin olarak kiGiye özgü bir ek olduğunu ortaya koyan ve eG zamanlı verilerle öğretimini sağlayabilen bir bilgi elde bulunmadığına göre, onun diğer kiplerdeki üçüncü kiGi çekimlerine paralel olarak (*gel-ir-Ø, gel-meli-Ø, gel-se-Ø ...*) *gel-sin-Ø* Gk'inde verilip diğer ekler gibi anlam yükünde kiGi ve sayıyı da taşıdığına belirtilmesi, konunun öğretilirliği/öğrenilebilirliği bakımından bizce de daha uygun bir yaklaşım olarak görülmektedir. Bu durumda üçüncü çoğul kiGi'nin veriliGide *gel-miş-ler, gel-meli-ler* çekimlerinde olduğu gibi *gel-sin+ler* Gk'inde olacaktır.

Tartışma ve Sonuç

Türkçe gramer çalışmaları emir konusunun içindiği başlıca bölümler; *kişi ekleri, fiil çekimleri (zaman ve kip konusu)* bölümleridir. Bu bölümlerde *kip-kiplik* ayrımı yapılmamış, *kip* kavramı; *kiplik* de kapsayacak Gk'ilde genellikle biçim bilgisel düzlemde, ek düzeyindeki birimler üzerinden içlenmiştir. Verilen örneklerde, çoğu zaman, bağlamın bildirdiği mana dikkate alınmamış, emir kip(lik)i için, emir iGretleyicisi olduğu kabul edilen biçim birimlerin varlığı yeterli görülmüştür. Emir söz dizimsel bir olgu olarak içendiği anlamlarına göre cümle çeşitleri bölümlerinde de yine çok defa biçim bilgisellik aGlamamış, anlamsal/kavramsal nüanslar yeterince belirlenememiştir. Böylece emir bildirmediği halde *emir kip(lik)i* olarak sunulan sayısız örnek dil bilgisi kitaplarında yer almıştır. Ayrıca konunun öğretiminde, farklı yaklaşımlar sergilenmiş, bir kaynağın emir dediğini, başka bir kaynak istek veya daha başka bir kavramla karGlamıştır.

Eski Türkçeden beri istek kipinden bağımsız bir emir kipinin var olduğu düşünülmesinin peGnen kabulü; konunun öğretimini/öğrenimini güçleştiren çeliGkili yaklaşımları özüne inerek

⁸³ Türkçede üçüncü çoğul kiGi adlı; *olar, anlar* ve *onlar* biçimlerine rastlanmaktadır. Ergin bu durumu Gyle izah etmektedir: “ „Buzamir“ Eski Türkçede *olar* şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinde de önce *olar* idi, sonra da *anlar* şekli de ortaya çıkmıştır. Eski Anadolu Türkçesinden sonra *olar* şekli yerini tamamiyle *anlar*’a bırakmış, Osmanlıca’nın sonlarına kadar *anlar* şekli kullanılmış, Osmanlıca’nın sonlarında zamir nihayet bugünkü *onlar* şekline girmiştir” (Ergin, 1985: 267).

⁸⁴ Araştırmacıların kiGieklerini iyelik kökenli kişi ekleri, zamir kökenli kişi ekleri, emir ekleri veya emir kökenli kişi ekleri Gk'indeki ayrımlarına karşın Buran, “Şahıs ekleri, zamir kökenlidir. Yani zamirlerden ekleşmişlerdir. Ekleşen bazı kelimelerin aslı şekilleri kaybolurken, zamirler, şahıs eklerini doğurmuş fakat kendileri aslı şekilleri ile kullanımda kalmışlardır” sözleriyle kiGi eklerinin genel olarak zamirlerden ekleniğini bildirmiştir (1999: 209). Karaağaç da geleneksel adlandırmaya bağlı kalmak, kargaGaya yol açmamak için ekleri üç sınıfa ayırdığını, aslında kiGieklerinin her türünün ve iyelik eklerinin zamir kaynaklı olduğunu ifade etmiştir (2012: 355-357; Ayrıca bk. Tekin, 1980: 10-17; Taşbaşı 2012: 10; Kocasavaşı 2004: 52).

sorgulamayı geciktirmiş, **artıklar** daha çok birinci kişilerin kendilerine emir verip veremeyeceği, çekimde kullanılan eklerin birincil işlevlerinin ne olduğu gibi noktalarda yoğunlaşmıştır.

Bu çalışmada, öncelikle *kip*, *kiplik*, *görünüş(bakış)*, *emir* ve *istek* kavramlarının sınırları belirlenmeye çalışılmış, daha sonra, Eski Türkçeden beri, istek kipinden bağımsız bir emir kipinin var olup olmadığı; bu kipi varlığına dayanak gösterilen örnekler üzerinden sorgulanmış, ulaşılan verilerden çıkarılan sonuçlar aşağıda sıralanmıştır:

1. Kip, kiplik, görünüş(bakış) terimlerinin kavramsal sınırları ile ilgili yapılan tespitler sırasıyla şöyledir:

Kip: Fiillerin devingen tabiatları, onların bir kalıba dökülmeden birer dil bilgisel birim olarak kullanılmalarını olanaksız kılmaktadır. Dolayısıyla ya mastar halinde yahut zaman, tarz, kişi ve sayı anlamı taşıyan biçimbirimlerle bir kalıba dökülerek kullanılırlar. Fiilleri biçimsel olarak ikmal ederek kullanım sahasına çıkaran bu çekim kalıplarına *kip* denir. Kiplerden kimilerinin zaman, kimilerinin tarz işlevleri baskındır. Bu işlevler uzlağımsaldır, örneğin, her Türkçe konuşan, *-ecek(im)*, *-meli(yim)* kiplerinden birincisinin zaman, ikincisinin gereklilik bildirdiğini az çok anlar.

Kiplik: Kipin, eylemin işlenme(me) tarzı, konuşanın niyeti/tutumu ile ilgili taşıdığı manadır. Özü itibarıyla çekimdeki biçimbirimlerle kodlanır, ancak çekim, tek başına onu vermeye yetmez. Zira belirteçler, ünlemler, konuşma dilindeki durak, vurgu ve tonlamalar, jest ve mimikler, konuşma ortamı, konuşanın konumu gibi mesajın niteliğini etkileyen etkenler, çekimli bir fiildeki biçimsel ifadeyi derin yapıda tamamen değiştirebilir. Böylece, *kip*, uzlağımsal işlevinin büsbütün dışında bir işlevde de kullanılabilir. Bu bakımdan *kiplik*, *çekimle/kipl* somutlaşan, ancak dil içi ve dil dışı bağlamsal unsurlarla manasını bulan bir olgu olarak kendini gösterir.

Kip ile kiplik çeşitli yönlerden karşılaştırılırsa şuyargılara varılır:

Biçim-anlam ayrımı noktasından bakılırsa, *kip* daha çok biçimsel; *kiplik* daha çok anlamsaldır. Dilde biçimler sınırlı, anlamlar/kavramlar sınırsız olduğu için, *kip* sayısı sınırlı; *kiplik* sayısı sınırsızdır.

Kişî kategorisi açısından değerlendirilirse, *kipte* gramatikal altı kişi *kiplikte* bütün kişileri kendi konumuna göre adlandıran, kendisi dâhil, bu gramatikal altı kişinin eylemlerle ilişkilerini belirleyen tek bir kişi(konuşan) vardır.

Dil-söz ayrımı⁸⁵ noktasında düşünülürse, *kip* daha çok *dilin*; *kiplik* daha çok *sözün* ürünüdür.

Dil disiplinlerinin odaklandığı konular açısından karşılaştırılırsa, *kip* daha çok *dil bilgisel*, *kiplik* daha çok *edim bilimseldir*.

Görünüş (bakış): Kiplikle karşılaştırılan *görünüş (bakış)*, konuşanın, çekimli eylemdeki zamanı ve işleyicilerini kullanım keyfiyetidir. Başka bir deyişle eylemin zamanına öznel bakışıdır. Kiplikle bir karşılaştırma yapılacak olursa, *kiplik*, konuşanın, eylemin gerçekleşme(me) tarzı; *görünüş* ise, süreci/zamanı ile ilgili tutumunu yansıtır. Bu açıdan bakıldığında, *kiplik* ve *görünüş* ayrımı yerine, *tasarlama/tarz kipi-zaman kipi* karşıtlığına paralel olarak, *tasarlama/tarz kipliği-zaman kipliği* (görünüştübakış yerine) karşıtlığını yansıtan bir terimlendirme, öğretilebilirlik/öğrenilebilirlik kolaylığı açısından tartışmaya değerdir.

2. Emretmek ile istemek; emir ile istek ilgisi konusunda yapılan tespitler şöyledir:

Emretmek ile **istemek** veya **emir** ile **istek** bağımsız kavramlar değildir. **Emretmek**, bir eylemin yapılmasını keskin bir ifade tarzıyla başkasından **istemektir**. Dolayısıyla, **emir**, özellikli bir

⁸⁵ Dil-söz ayrımı için bk. Saussure, 1998: 43 vd.

istek türüdür. *Emri* özellikli kılan, hiyerarşik bir iliği düzeninde var olması, keskin bir ifade tarzına sahip olması, muhataba mesajın gereğini yapma zorunluluğunu hissettirmesidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde her *emir*, *istektir*, ancak her *istek*, *emir* değildir yargısına varılır.

Emir, her yönüyle özellikli bir istek türü olduğundan günlük iletişimde kullanım alanı *isteke* göre daha dardır. Herkes *Benim bir isteğim var* diyebilir, ancak *Benim bir emrim var* diyemez. Psikolojik olarak, insan, emirvâri değil, nazikâne isteklerden hoşlanır. Buyurucu edayla söyleneni tepkiyle karşılarırken nezaketle söyleneni hoşlukla yerine getirir. Türk toplumunun iletişim adabı da bu yönde şekillenmiştir. Günlük iletişimde emir manası sezdirici ifadelerden çoğunlukla kaçınılır, istekler, muhatabın kabul edebileceği bir ton ve edayla dillendirilmeye çalışılır.

İnsan kavramının çağrışım alanında bulunan *emir kavramı*; yağı/konumu emir vermeye uygun Çuulu bir emredicinin ve yağı/konumu emir almaya uygun Çuulu bir emir alıcının varlığını gerekli kılar. Yağı ve konum itibarıyla *emretme*, yetkinliğine sahip olmayan kişilerin emirvâri (buyurucu) sözleri, gerçek *emir* niteliği taşımadığı için, alaysamalı (ironik) ifadelerle karşılanır. Dolayısıyla bir çocuğun yalvarmalı bir sesle *Anne! Gel!* deydiği bir kulun *Allah'im! Beni bu dertten kurtar!* Çeklindeki yalvarığı veya bir kişinin *Gel de akşam biraz muhabbet edelim. Siz de buyrun, gelin.* biçiminde dostunu davet ettiği emir sayılamaz.

Gerçek bir emir manasının varlığı için muhatabın Çur düzeyi, kabil-i hitap olması da önemlidir. Çuurdan büsbütün yoksun kavramlara/varlıklara yönelik gerçek bir emirden söz edilemez. Bu nedenle, *Açılın dağlar! Dağın bulutlar! Doğ ey güneş!* Çeklindeki Çirsel ifadeler, ancak duygu değeri yüksek temenniler olarak değerlendirilebilir. *Bizim ülkemize de huzur gelsin; Hele bir çiçekler açsın, o zaman gör buraları; Yağmur dinsin, hava açılın gideriz; Elbiseler kurusun toplanız...* Çeklindeki ifadelerde, sadece biçime bakıp, konuÇandan, *huzur* kavramına; çiçeklere, yağmura, havaya, elbiselere yönelik dolaylı bir emrin olduğunu söylemek ise büsbütün yanlış bir değerlendirme olur. Zira söz konusu kavramlar, emre muhatap olacak mahiyette olmadığı gibi sözün bağlamı da bir emir manası vermemektedir.

Diğer varlıklara nispeten insanlarla iletişimleri daha güçlü olan hayvanlar için de benzer durum söz konusudur. Zira hayvanlar, ÇeÇitli iletileri almakla birlikte dil göstergelerini (sözcükleri) Çözecek bilinÇe değillerdir. Dolayısıyla *Git, şu hayvanlara söyle oradan gitsinler/orayı terk etsinler* yerine *Git, şu hayvanları uzaklaştır/kov* denir. Hayvanlar için sözün anlamı ve eylemin Çekim biçimi değil, komut vericinin ses ve hareketi önemli olduğuna göre, hayvanlara yönelik *Gel, kuçukuçu/pisipisi; Pist, pist! Hadi git buradan!* Çeklindeki çağırma ve kovma sözleri emir olarak değerlendirilemez⁸⁶.

Bir sözde emir kavramının var olup olmadığını, varsa, kime yönelik olduğunu teÇniste derin yapı göz ardı edilmemelidir. Örneğin; *Defol! Gözüm görmesin seni!* cümlesinde sadece Çekime bakıp *Gözüm görmesin* ifadesinde üçüncü kiÇye (göze) yönelik bir dolaylı emrin olduğunu söylemek, sözün asıl mesajıyla bağdaÇmayacaktır. *Gözüm görmesin seni; Seni kesinlikle görmek istemiyorum* manasında bir kalıp ifadedir. *Göz*, kabil-i hitap olmadığından, göze yönelik bir emir, mantıken mümkün de değildir.

Yine, *Çuvallar hemen insin* ifadesinde, yüzey yapıdan hareketle çuvallara yönelik dolaylı bir emrin olduğu söylenemez. Zira, konuÇan, *Çuvalları hemen indirin veya indirsinler* Çeklinde söylemesi gereken sözü, *Çuvallar hemen insin* Çeklinde, eylemin çatı ve kiÇisinde tasarrufa giderek kestirmeden söylemiştir. Dolayısıyla burada emir, dolaylı olarak *çuvala* değil, doğrudan ikinci kiÇlere yöneliktir.

⁸⁶ Öz Özcan (2012), hayvanlara yönelik bu tür ifadeleri *emir-seslenme ünlemleri* olarak değerlendirir.

3. Ulaçılan veriler, *emrin* hatip-muhatap iliğisinde var olan edimsel bir kavram olduğunu ortaya koymaktadır. *Emir* kavramının iğretleyici birimleri, biçim bilimsel olduğu kadar, sözlüksel, söz dizimsel ve belki daha çok da bürünseldir. Ancak gramerlerde, bu kavram, genellikle biçim bilimsel düzlemde, ek düzeyindeki birimler üzerinden iğenmiştir. Bu yaklaşım tarzı, kavramsal zemini olmayan yapay bir emir kip(lik)i bilgisini netice vermiştir. Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine uzanan çizgide emir kipinin varlığına dayanak olarak gösterilen örnekler incelenmiştir. Tespitler yapılmıştır:

a. Birinci tekil kiğiemir kipi olarak sunulan *-AyIn*, *-yIn>-AyIm*’lı örneklerde bir emir manasına rastlanmamıştır. İncelenen örneklerde, genel olarak bir *istek/niyet* manası ön plandadır. Hal böyleyken *-AyIm*’ın birincil iğevinin bağıngıçtan beri emir bildirmek olduğunu, *istek* bildirme iğevini sonradan kazandığını iddia etmek, ekin kullanım seyriyle bağdamamaktadır.

Gerçek bir emir manası, birden fazla gerçek kiğinin varlığını gerekli kıldığından, kiğinin gerçekte hem emreden birinci kiğ hem de emre muhatap olan ikinci kiğ konumunda olması mantiken de mümkün görünmemektedir. Zira alıcısı olmayan bir *emir*, düşünülemez. İkinci bir kiğ yokken, kiğnin amirane bir edayla sesli olarak kendi kendine emir(ler) vermesi ise, psikolojik dengesizliklere yorumlanır. Kiğnin kendi kendisine emir verdiğine kanıt olarak gösterilen “*Ahmet dedim kendi kendime, kalk ve çalış.*” Geklindeki ifadeler, kiğnin kendine yönelik telkinleridir. Daha çok yalnızken ve genellikle iç konuşma Geklinde gerçekleşen bu tür telkinleri, gerçek emir saymak, emrin temel anlamıyla örtünemektedir. Kiğnin kendisini ikinci kiğ yerine konumlandırarak yaptığı bu tür telkinler, emir kabul edilse bile bunlar, *-AyIm*’ın emir iğretleyicisi olduğuna kanıt gösterilemez. Zira, örnek olarak verilen bu tür söz dizimsel yapılarda *-AyIm*’lı bir kullanım yer almamakta, örnek eylemler birinci kiğyle değil, ikinci kiğyle çekimlenmiş bulunmaktadır.

b. Birinci çoğul kiğiemir kipi olarak sunulan *-Allm*’lı örneklerde genel olarak *istek, niyet/plan, isteklendirme* gibi manalar öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, incelenen örneklerle bakarak *-Allm*’ın birincil iğevinin emir bildirmek olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Gerçi, *-Allm*, hatip-muhatap iliğisini iğretlediği için, emir manası taşıma potansiyeline sahip özelliktedir. Konumu emretmeye uygun bir konuşan, *-Alım*’la, bir eylemi birlikte gerçekleştirmek isteğini muhataplarına amirane ifade edebilir: *Arkadaşlar! Vakit geçirmeden hemen dönelim!* İkinci kiğ veya kiğlere resmi/mesafeli bir edayla bir eylemi gerçekleştirmelerini söyleyebilir: *Dosyaları getirelim.* Ancak genel olarak *-Allm*’la sağlanan emrin keskinliği/etki gücü (ğayet dizim içi ve/veya dizim dışı birimlerle pekiştirilmemiştir), sıfır biçimle veya *-Xn*’la sağlanandan daha düşük düzeydedir. Hatta konuşanla eylemi gerçekleştirecek olanın farklı kiğlerden oluştuğu ifadelerde *-Alım*, çok defa doğrudan/keskin emri yumuşama iğevi görmektedir: *Geriye yaslan/Geriye yaslanın yerine Geriye yaslanalım. Sessiz ol/Sessiz olun yerine Sessiz olalım. Burayı boşalt/Burayı boşaltın yerine Burayı boşaltalım alım* gibi.

c. İkinci tekil ve çoğul kiğiemir kipi olarak sunulan örneklerde, çeğtli manaların yanı sıra emir manası da bulunmaktadır. Bu çekimler, yüz yüze bir muhatabiyeti ifade ettiği için emir bildirmeye en elverişli çekimler olarak görünmektedir.

d. Üçüncü tekil ve çoğul kiğiemir kipi olarak sunulan örneklerde, çeğtli manaların yanı sıra emir manası da bulunmaktadır. Ancak eylemin çekimi, yüz yüze bir ortamda gerçekleşmediği ve dolayısıyla muhatap, emir kavramının en önemli iğretleri olan bürünsel birimlerin etkisinden uzak olduğu için, bu örneklerde doğrudan değil, aktarmalı/dolaylı bir emir bulunmaktadır.

e. Gerek tarihi ve çağdaş Türkçede emir kipinin iğevleri konusunda yapılmış sınıflandırmalardan, gerekse tarafımızdan yapılan değerlendirmelerden çıkan veriler; gerçek manada emir bildirme iğevinin, emir kipleri oldukları iddia edilen ikinci ve üçüncü kiğ biçimlerinin birinci iğevini değil, onlarca iğevlerinden sadece birini oluşturduğunu ortaya

koymaktadır. Bu tespate göre, $-\emptyset$, $Xn(Xz)$ ve $-sXn(lAr)$ biçimlerinin asli iÇevlerinin emir bildirmek olduğunu söylemek, mümkün görünmemektedir. $-AyIm'$ 'la bir emir manası sağlanamadığına ve $-Allm'$ 'in da asıl iÇevi emir bildirmek olmadığına göre, biçimsel ve iÇevsel açıdan her biri ayrı bir özellik arz eden $-AyIm$, $-Allm$; $-\emptyset$, $-Xn(Xz)$; $-sXn$, $-sXnlAr$ biçim birimlerini bir bütün olarak emir kipi/kipleri (emre özgü çekim kalıpları) saymak doğru bir yaklaşım değildir. Birincil iÇevi emir bildirmek olmayan birimlere emir kipi deyip, daha sonra onlarca farklı iÇevlerini sıralamak, “*Buyurmayan Buyrum Tümceleri*” (bk. Doğan, 1997) gibi baÇıklar kullanmak konuyla ilgili çeliÇkili yaklaşımları gözler önüne sermektedir.

f. Bütün bu verilere göre; Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine uzanan çizgide her kiÇye göre çekimi bulunan ve istekten bağımsız olarak birincil iÇevi emir bildirmek olan standart bir emir kipi bulunmamaktadır. Emir kipi olarak sunulan $-AyIm$, $-Allm$; $-\emptyset$, $-Xn(Xz)$; $-sXn$, $-sXnlAr$ biçimlerinin birincil iÇevi çeÇitli tonlarda istek bildirmektir. Bu biçim dizisinin bildirdiği istek, konuÇanın niyetine/tutumuna ve bağlamdaki diğer unsurlara göre *dilek*, *temenni*, *rica*, *öğüt*, *yalvarma*, *dua*, *beddua*, *izin* gibi burada sayamayacağımız çeÇitlilikte nüanslı kiplikler olarak kendini göstermektedir. Özellikle bir istek türü olan *emir*, söz konusu bu biçim dizisinin birinci tekil çekimi dışındaki çekimlerinde gözlenen bir kipliktir. Ancak, emir bildirmenin biricik vasıtaları $-Allm$; $-\emptyset$, $-Xn$; $-sXn$, $-sXnlAr$ dizisindeki biçimler değildir. HiyerarÇk bir iliÇk düzeninde; $-yor$, $-(A/X)r$, $-mAz$, $-mAlI$, $-sAnA$ ve $-AcAk'$ la çekimlenmiÇbir eylemle (Bu konuda geniÇbilgi ve örnekler için bk. Aslan Demir, 2007: 38 vd.) veya herhangi bir jest ve mimikle de emir verilebilir. (Örneğin bir âmir, bir el iÇreti ile muhataplarını susturabilir, bir baÇiÇreti ile yürütebilir vs.). Bununla birlikte, doğrudan emrin en iÇek vasıtalarının emredici ve emir alıcı iliÇkisini en canlı biçimde resmeden ikinci kiÇçekimleri olduğu söylenebilir.

4. Bugün Türkiye Türkçesi gramerlerinde *emir kipi*, *dilek kipi*, *istek kipi*, *gereklik kipi* baÇıklarında altı kiÇye göre verilen biçim dizilerinin hepsinde konuÇanın çeÇitli tonlardaki istemi vardır. Küçük bir dizimsel veya bürünsel iÇemle bu isteme biçimlerini birbirine dönüÇürmek mümkündür. Bu denli yakın kavramları bağımsız kategoriler olarak konumlandırma çabası, çok defa çeliÇkili yaklaşımlara yol açmakta, konunun öğretimini/öğrenimini zorlaÇırmaktadır. *Emir*, *dilek*, *istek*, *gereklik* kavramlarının hepsi nüanslı isteme biçimleri olduğuna göre bağımsız birer kip olarak verilen söz konusu biçim dizilerinin tek baÇıkta toplanması öğrenme/öğretme kolaylığı açısından önemlidir.

Öneriler:

Bütün bu veriler doğrultusunda konunun öğretimini/öğreniminin sağlıklı yapılabilmesi için Çunlar önerilebilir:

1. Konuyla ilgili kavram karmaÇasını ortadan kaldırmak için öncelikle *kip-kiplik* ayrımı yapılmalı, *emir-istek* ilgisi açıklanmalıdır.

2. Belli iliÇk düzeylerinde gerçekleştirilen özellikli bir istek/isteme biçimi/türü olan *emrin*, konuÇanın tutumunu yansıtan bir *kiplik* olduğu kavratılmalı. Türkçede birincil iÇevi *emir* bildirmek olan ve altı kiÇye göre çekimi bulunan standart bir *emir kipinin* mevcut olmadığı; emir kipliğinin sözlüksel, biçim bilgisel, söz dizimsel çeÇitli iÇetleyicilerinin bulunduğu; bürünsel birimlerin, vücut dilinin emir kipliğinin oluşumunda önemli iÇevler gördüğü belirtilmelidir.

3. Türkçe gramerlerinde modern Türkçenin asıl istek kipi olarak sunulan $-AyIm$, $-A-sIn$, $-A$; $-Allm$, $-A-sInIz$, $-A-lAr$ biçim dizisindeki ikinci ve üçüncü kiÇçekimlerinin yazı dilinde nadiren kullanıldığı, istek kipinden bağımsız olarak *emir kipi* adıyla verilen $-AyIm$, $-Allm$; $-\emptyset$, $-Xn(Xz)$; $-sXn$, $-sXnlAr$ biçim dizisinin emir kipi değil, modern Türkiye Türkçesinin isteme(me) kiplerinden biri olduğu kabul edilmelidir.

Bu arada söz konusu kipin ikinci kiÇ çekimlerinin emir niteliğindeki isteklerin bildirimine en elverişli biçimler olduğuna, birinci çoğul kiÇ çekimi ve üçüncü tekil ve çoğul kiÇ çekimleri ile de çeÇtli tonlarda emirler verilebileceğine dikkat çekilmelidir.

4. *Emir, dilek, istek, gereklilik* kavramlarının hepsi nüanslı isteme(me) biçimleri olduğuna göre bağımsız birer kip olarak ayrı baÇıklarda verilen söz konusu biçim dizileri, aÇğıdaki tabloda olduğu gibi tek baÇıkta verilmelidir:

Türkçede İsteme(me) Kipleri				
KiÇiler	I. Tip (Birincil iÇlev istek)	II. Tip (Birincil iÇlev istek) ⁸⁷	III. Tip (Birincil iÇlev: dilek/temenni)	VI. Tip (Birincil iÇlev gereklilik)
1.t.	gel-e-yim	gel-e-m	(keÇle) gel-se-m	gel-meli-y-im
2.t.	gel; gel-in/gel-iniz	gel-e-sin; gel-e-siniz	(keÇle) gel-se-n; gel-se-niz	gel-meli-sin; gel-meli-siniz ⁸⁸
3.t.	gel-sin	gel-e	(keÇle) gel-se	gel-meli
1.ç.	gel-e-lim	gel-e-k	(keÇle) gel-se-k	gel-meli-y-iz
2.ç.	gel-in(iz) ⁸⁹	gel-e-siniz	(keÇle) gel-se-niz	gel-meli-siniz
3.ç.	gel-sin-ler	gel-e-ler	(keÇle) gel-se-ler	gel-meli-ler

Tablo 3: Türkiye Türkçesinde isteme(me) kipleri

5. Bu kiplerin birleÇk çekimleri, tasvir fiilli yapıları, olumsuz ve soru biçimleri vb. göz önüne alınarak yukarıdaki tablo zenginleştirilmelidir (Bu konuda ayrıca bk. Gülsevin, 2008).

6. Birinci tip isteme(me) kipindeki *-AyIm* ve *-Allm* biçimlerinin parçalara ayıramayacağı düÇüneden vazgeçilmeli, diğere zaman ve tarz kiplerindeki zaman/tarz eki-kiÇieki çözümüne paralel olarak söz konusu ekler *-A-yIm*, *-A-llm* Çeklinde çözümlenmelidir. KiÇ ekleri gösterilirken Türkçedeki bütün diğere kiplere paralel olarak (gel-e-Ø, gel-se-Ø, gel-meli-Ø, gel-miÇØ ...) bu kipteki üçüncü kiÇide sıfır biçimle gösterilmeli (gel-sin-Ø), ancak diğere kiplerde olduğu gibi burada da kiÇ ve sayı manasının son ekte (-sXn) içkin olduğu belirtilmelidir.

KAYNAKÇA

- ADALI Oya (1979). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AHANOV Kaken (2008). *Dil Biliminin Esasları* (Aktaran: Murat CERÇİOĞLU), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ALPTEKİN A. Zeki (2005). *Türki Dillerin Güneybatı Grubunda İstek ve Gereklilik Anlatan Fiil Kipleri*, GaziosmanpaÇa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- ASLAN DEMİR Sema (2007). *Türkiye Türkçesinde İsteme Anlam Birimi: Dilbilgisel ve Toplum Dilbilimsel Bir İnceleme*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.

⁸⁷ Bu tipin birinci kiÇi çekimlerinin ağızlarda kaldığı, ikinci ve üçüncü kiÇi çekimlerinin ise yazı dilinde nadiren görüldüğü belirtilmelidir.

⁸⁸ Çoğul kullanımlarla; resmiyet göstermek, nezaket bildirmek gibi nedenlerle *sen* yerine *siz* adının kullanıldığı durumlarda karÇıklanmaktadır.

⁸⁹ *Biz* dilinin öne çıktığı üsluplarda ikinci tekil veya çoğul kiÇi çekimlerinin *-Ø/-Xn(Xz)* yerine *-Allm*’la da yapılabildiği [yap/yapın(iz) yerine yapalım gibi.] yukarıda açıklanmıştır

- ASLAN Sema (2005). "Türkiye Türkçesinde Sezdirmeye Dayalı Rica Stratejileri", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1: 114-126.
- ASLAN Sema (2007). "Ėtek Kipliği, Gerçeklik ve Gerçekleğirilebilirlik", *VII. Uluslararası Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu*, 2-5 Mayıs 2007, Konya.
- ATALAY Besim (1999). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AY Özgür (2004). "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekimlerinde Kullanılan Ėahıs Ekleri Üzerine", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, 20-26 Eylül 2004, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 319-342.
- AYDIN Özgür (2007). "Türkçede Üçüncü Kiğ Buyrum Yapıları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafiya Fakültesi Dergisi*, 47: 151-163.
- BALCI Tahir (2003). "„Edat“ Bağlamında Sözcük Türlerine Yeni Bir Yaklaşım", *TÖMER Dil Dergisi*, 122: 7-16.
- BANGUOĞLU Tahsin (2000). *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BAYRAKTAR Nesrin (2012). "Türkçede Emir ve Rica Bildiren Kullanımlar Üzerine", *Uluslararası Yaşayan Türkçe Bilgi Şöleni*, 30 Mayıs-1 Haziran 2012, Ėstanbul (Yayımlanmamış bildirisi).
- BENZER Ahmet (2008). *Fiilde Zaman, Görünüş, Kip ve Kiplik*, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Türkçe Öğretmenliği Bölümü Doktora Tezi, Ėstanbul.
- BÖLĞÖN Muhittin (2006). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, Anı Yayınları, Ankara.
- BOZ Erdoğan (2012). *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi (Tasnif Denemesi)*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- BURAN Ahmet (1999). "Türkçede Kelimelerin Ekleğmesi ve Eklerin Kökeni", *3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 207-214.
- CAFEROĞLU Ahmet (1971). "Türkçemizdeki -ğ ıl ve -gil Emir Eki", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971*, s. 1-10.
- CAFEROĞLU Ahmet (2000). *Türk Dili Tarihi*, Alfa Yayınları, Ėstanbul.
- DELĞE H. Ėbrahim (2000). "Türk Dilinde Ėlevsel Ek Tasnifi Denemesi", *Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 24: 221-235.
- DELĞE H. Ėbrahim (2002). "Yüklem Olarak Türkçede Fiil", *Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 2: 185-212.
- DELĞE H. Ėbrahim (2012). "Türkçede Fiil Çekimlerine Yeni Bir Bakış", *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, 24-28 Eylül 2012, Ankara (Yayımlanmamış bildirisi).
- DEMİR Nurettin, ASLAN Sema (2010). "Sıklık Kopyası Örneği Olarak Ėtek Eki -(y)A", *Turkish Studies*, 5/4: 276-290.
- DEMİR Nurettin, YILMAZ Emine (2005). *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- DENY Jean (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* (Çeviren: Ali Ulvi ELÖVE), Ėstanbul Maarif Matbaası, Ėstanbul.

- DİLAÇAR Agop (1971). "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971*, s. 83-145.
- DİLAÇAR Agop (1974). "Türk Fiilinde „KılmıÇla „GörünüÇ“ve Dilbilgisi Kitaplarımız", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 159-171.
- DİZDAROĞLU Hikmet (1963). *Türkçede Fiiller*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DİZDAROĞLU Hikmet (1976). *Tümce Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DOĞAN Gürkan (1997). "Buyurmayan Buyrum Tümceleri", *VII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*, Ankara, s. 249-256.
- EDİSKUN Haydar (1999). *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- EKER Süer (2006). *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- ERCİLASUN A. Bican (1994). "Türkçe'de Emir ve Çtek Kipi Üzerine", *Türk Dili*, 505: 3-9.
- ERCİLASUN A. Bican (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERDAL Kadir vd. (2010). *Ortaöğretim Dil ve Anlatım 10, Ders Kitabı* (Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu tarafından ders kitabı olarak kabul edilmiştir.), Zambak Yayınları, İstanbul.
- ERGÖN Muharrem (1985). *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ERK EMEKSİZ Zeynep (2008). "Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller", *Dil Dergisi*, 141: 55-66.
- GABAIN A. Von (2000). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GENCAN Tahir Nejat (1979). *Dilbilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÖTZ Manfred (2005). "Dilbilgisel Ulamların Çevreleri Üzerine Bir Deneme", *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, Kanyılmaz Matbaası, Çmir, s. 303-310.
- GÜLENSOY Tuncer-FİDAN Mustafa (2004). *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri* (Yazarı: Mithat Sadullah), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN Gürer (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN Gürer (1999). "Eski Türkiye Türkçesinde Çtek Kipi Üzerine", *TDK-Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Osmanlı Türkçesi Öncesi: Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı*, İstanbul. s. 1-13.
- GÜLSEVİN Gürer (2000). "Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde BirleÇk Yapılar Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1997*, s. 215-224.
- GÜLSEVİN Gürer (2008). "Türkiye Türkçesinde Çtek Kipi Üzerine", *III. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*, Bilkent Üniversitesi, Girne-KKTC. s. 1-9.
- HATİBOĞLU Vecihe (1981). *Türkçenin Ekleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- HENGÖRMEN Mehmet (1998). *Türkçe Temel Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, Ankara.
- KARAAĞAÇ Günay (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

- KARABABA Z. Canan-SALTIK Olcay (2012). “Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Buyrum ve Ğtek Kipinin Görünümü ve Ğevleri”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/3: 180-189.
- KARABACAK Esra (2002). *Müeyessiretü'l-Ulûm* (Yazarı: Bergamalı Kadri), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARABAĞ Ğnran (2000). “Türkçede Kip ve Kiplik Olgusu”, *Türk Dili*, 585: 275-278.
- KARADEMİR Fevzi (2009). “-mA Olumsuzluk Biçimbiriminin „Kip“le Ğgisi ve Olumsuz Fiil Çekimlerinin Adlandırılması Sorunu”, *Turkish Studies*, 4/3: 1343-1374.
- KARADOĞAN Ahmet (2009). *Türkiye Türkçesinde Kılınış*, Divan Kitap Yayınları, Ankara.
- KARAHAN Leyla (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARAHAN Leyla (1998). “Birleğk Kipli Fiillerde Çokluk Eki -lar‘ın Yeri”, *Türk Dili*, 563: 381-387.
- KARTALLIOĞLU Yavuz (2011). *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KERİMOĞLU Caner (2011). *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*, Dinozor Kitabevi, Ğmir.
- KESKİN Rağt (2004). *Türkçe Dil Bilgisi ve Kompozisyon Bilgileri*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- KOCAMAN Ahmet (1983). “Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüğer”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1980 - 1981*, s. 81-85.
- KOCASAVAĞ Yıldız (2004). *Türkçede Şahıs Zamirleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KOÇ Nurettin (1996). *Yeni Dilbilgisi*, Ğkılâp Yayınları, Ğstanbul.
- KOÇ Rağt (2006). *Tanzimat‘tan Cumhuriyet‘e Türkçenin Öğretimindeki Gelişmeler ve Aşamalar*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı Doktora Tezi, Van.
- KOMŞUYON (2010). *İlköğretim Türkçe 7 Öğretmen Kılavuz Kitabı*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Özgün Matbaacılık, Ankara.
- KORKMAZ Zeynep (1989). “Eski Anadolu Türkçesindeki -van/-ven, -vuz/-vüz Kiğive Bildirme Eklerinin Anadolu Ağızlarındaki Kalıntıları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1964*, s. 43-65.
- KORKMAZ Zeynep (1993). “Dilimizin Dünkü ve Bu Günlü Sorunları ve Çözüm Yolları”, *Türk Dili*, 500: 155-180.
- KORKMAZ Zeynep (2002). “Türkiye Türkçesindeki Gramer Çalışmaları ve Çalışmaların Günümüzdeki Durumu”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 41-60.
- KORKMAZ Zeynep (2003a). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ Zeynep (2003b). *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ Zeynep vd. (2001). *Yüksek Öğretim Öğrencileri İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, Yargı Yayınları, Ankara.

- MEHMET SADIK (2006). *Üss-i Lisân-ı Türkî*, (Yayıma hazırlayanlar: Recep Toparlı - Ali İlgin), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- MĠTHAT SADULLAH (2004). *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri* (Yayıma hazırlayanlar: Tuncer Gülensoy-Mustafa Fidan), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- OYMAK Rıfat (2004). "Türkçe Öğretiminde -Dilbilgisel- Bir Biçimbirim/Ulam Olan „Kip“ Kavramının Biçimdizimdeki Ğevi Ğe Kavrama Düzeyi ve Geleneksel Dilbilgisi EleĞirisi", *III. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*, (6-9 Temmuz), Ğönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya.
- ÖNER Mustafa (2004). "Yarlık Sözü Hakkında", *TİKA I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*, (31 Mayıs-4 Haziran 2004, Simferepol/Kırım-Ukrayna. s. 1-5.
- ÖZ ÖZCAN Aynur (2012). "Özbek Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde Emir-Seslenme Ünlemleri", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2: 106-118
- ÖZÇELĖK Sadettin-ERTEN Münir (2011). *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Diyarbakır.
- ÖZDEMİR Emin (1968). "Türkçede Fiillerin ÇekimleniĞne Toplu Bir BakıĞ", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1967*, s. 177-203.
- ÖZKAN Mustafa (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, Ğstanbul.
- ÖZYETĖİN Melek (2006). "Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı", (Conference) *Chinese Academy of Social Science, Sino-Foreign Relationship Department of Institute of History*, Beijing (CHINA) (23 January 2006). www.eurasianhistory.com.
- PALA Ğkender (2011). *Od*, Kapı Yayınları, Ğstanbul.
- SAGLIK Ğaban (2011). "1. 2. 3. Ğahıs Anlatım Ğnkânları", *Hece Öykü Dergisi (Dosya: Öyküde Bakış Açısı)*, 47: 71-82.
- SARIÇAY Ğ Fatmahan (2008). *İstek ve Emir Kiplerinin Öğretimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ğmir.
- SARIÇOBANOĞLU Arif- HĖMANOĖLU Murat (2004). "Türkçedeki Buyrum Cümlelerinin Edimbilimi Üzerine", *Dil Dergisi*, 123: 31-48.
- SAUSSURE Ferdinand (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*, (Çeviren: Berke VARDAR), Multilingual Yayınları, Ğstanbul.
- SEBZECĖĖĖLU Turgay (2004). "Türkçede Kip Kategorisi ve -yor Biçimbiriminin Kipsel Değeri", *Dil Dergisi*, 124: 18-33.
- SEREBRENNĖKOV B. A.-GADĖEVA N. Z. (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri* (Çevirenler: Tefik HACIYEV-Mustafa ÖNER), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- SERTKAYA Osman Fikri (1988). "Bolsurğ ıl Tep Tediler", *Uluslararası Türk Dili Kongresi (26 Eylül-3 Ekim 1988)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara. s. 135-142.
- SÜLEYMAN HÜSNÜ PAĞA (2006). *İlm-İ Sarf-ı Türkî* (Yayıma hazırlayanlar: Recep Toparlı-Dilek Yücel), Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara.
- ĖAHĖN Hatice (2005). "Türkçede Zaman Belirleyicileri ile Kip ve Zaman Eklerinin Uyumu", *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, Kanyılmaz Matbaası, Ğmir, s. 649-654.

- ĞAHÖN Hatice (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ĞANLI Cevdet (2000). “Göktürk Yazıtlarında Emir Kipinin Kullanılığ ekileri, Cümlelerdeki Durumları ve Anlam Yükleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1997*, s. 237-244.
- TAĞBAĞ Erhan (2012). “Eski Türkçede Kiğ Ekleri”, *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, 24-28 Eylül 2012, Ankara (Yayınlanmamış bildirisi).
- TEKÖN Talat (1980). “3. Kiğ Ėelik Eki Üzerine”, *Ankara Dilbilim Çevresi Genel Dilbilim Dergisi*, 7-8: 10-17.
- TEKÖN Talat (2003a). *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TEKÖN Talat (2003b). *Orhon Türkçesi Grameri*, Kitap Matbaası, Ėstanbul.
- TÖMURTAĞ Faruk K. (1994). *Eski Türkiye Türkçesi, XV. Yüzyıl, Gramer-Metin-Sözlük*, Enderun Kitabevi, Ėstanbul.
- TÖMURTAĞ Faruk K. (2000). *Osmanlı Türkçesi Metinleri II*, Alfa Yayınları, Ėstanbul.
- TOPALOĞLU Ahmet (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, Ėstanbul.
- TÖMER (2010). *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Çalışma Kitabı II*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- TÖMER (2011). *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı I/Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Öğretmen Kitabı I*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- TÜRK Vahit vd. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Dersleri*, Kesit Yayınları, Ėstanbul.
- TÜRKYILMAZ Fatma (1999). *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- UĞURLU Mustafa (2003). “Türkiye Türkçesinde „Bakığ“(„Aspektotempora“)", *Türkbilig*, 5: 124-133.
- UZUN Nadir E. (2000). *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, Multilingual Yayınları, Ėstanbul.
- ÜSTÜNOVA Kerime (2004). “Dilek Kiplerinde Zaman Kavramı”, *Türk Dili*, 635: 678-686.
- VARDAR Berke (2001). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Multilingual Yayınları, Ėstanbul.
- VARDAR Berke vd. (1998). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Kitabevi, Ėstanbul.
- VURAL Hanifi-BÖLER Tuncay (2011). *Ses ve Şekil Bilgisi*, Kesit Yayınları, Ėstanbul.
- YAMAN Ertuğrul (1999). *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- YĞÖT U. Kemal (2007). *Dil ve Anlatım Yardımcı Kitabı 10. Sınıf* (Yeni programa ve MEB ders kitaplarına uygun olarak hazırlanmış öğretmen ve öğrenci kılavuzu), Kılavuz 2006 Yayınları, Ėstanbul.
- ZÜLFÖKAR Hamza (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- http://www.sil.org/linguistics/glossary_fe/glossary.asp?entryid=5100
- <http://tdkterim.gov.tr/bts/>



BAFRA GÖÇMEN TÜRK AĞIZLARI VE BAZI ÖZELLİKLERİ*

*İlknur KARAGÖZ***

ÖZET

Anadolu'nun çeşitli yörelerine değişik zamanlarda Balkanlardan gelen göç dalgaları ağız coğrafyasını etkilemiş ve yerli ağızların arasında birtakım ağız adacıklarının meydana gelmesine sebep olmuştur. Türkiye Türkçesi ağızları incelenirken bunların da göz önünde bulundurulması gerekir. Bu ağız adacıklarının coğrafi olarak hangi bölgelerde görüldüğü, fonetik, morfolojik ve söz varlığı özelliklerinin neler olduğu tespit edilmelidir. Ayrıca göçmen ağızlarının yerel ağızları nasıl etkilediği veya yerel ağızlardan nasıl etkilendikleri hususu da araştırılmayı bekleyen konulardandır.

Balkan göçmenlerinin yerleştirildiği illerden biri de Samsun'dur. Çünkü hem mübadele sözleşmesi kapsamında hem de bu sözleşme dışında göç edenlerin önemli bir kısmı geçimlerini tarım ve hayvancılıkla sağlayan insanlardır. Özellikle Bafra ilçesi, bu insanların alışık oldukları hayat tarzını sürdürebilecekleri verimli arazilere sahip yerlerden biridir. Bu sebeple Samsun'a gelenlerin çoğu buraya yerleşmek istemişlerdir.

Bafra'ya yerleşen Balkan göçmenleri arasında; hem mübadele öncesi buraya göç eden şark mültecileri, Kafkas, Kırım ve Arnavut göçmenleri, hem mübadele kapsamında Yunanistan'dan gelenler, hem de mübadele sonrasında Bulgaristan'dan gelen göçmenler yer alır.

Mübadiller; Bafra'nın Aktekke, Asar, Bakırpınarı, Cırıklar (Tütüncüler), Darboğaz, Çelikler, Çetirlik, Derbent, Develi, Domuzağılı, Duhaçlı, Eldavut, Evrenuşağı, Gökçesu, Hızırilyas (Hıdırellez), İkiztepe, Kapıkaya, Kaydalapa, Kostantinuşağı (Yeniköy), Kuzalan, Selemelik ve Sürmeli köylerine yerleştirilmiştir.

Bulgaristan'dan gelen göçmenler ise Bafra'nın Muamlı (Altınay), Hotmeşe, Ağcaalan, Büyükyeraltı ve Küçükyeraltı, Sarıköy, Gelemağrı, Domuzağılı, Martıkale, Dedeli, Kapıkaya, Selemelik, Kaydalapa, Bakırpınarı, Lengerli, Suğlaş, Gökçeaba köylerine yerleştirilmişlerdir.

Bu yazıda Samsun'un Bafra ilçesinde ikamet eden farklı etnik gruplara mensup göçmenler ayrı tutularak (Arnavut, Pomak, Çerkez, Gürcü vb) yalnız Türk kökenli Balkan göçmenlerinin genel ağız özelliklerine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi ağızları, Bafra göçmen Türk ağızları, mübadil ağızı.

* Bu yazı, 27-29 Ekim 2011 tarihinde Edirne'de düzenlenen IV. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı'nda sunulan bildirinin makaleye dönüştürülmüş biçimidir.

** Yrd. Doç. Dr., OMU, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Böl., El-mek: ikaragoz@omu.edu.tr

THE DIALECT OF TURKISH IMMIGRANTS WHO MIGRATED TO THE BALKANS IN BAFRA AND SOME OF THE CHARACTERISTICS OF THEIR DIALECT

ABSTRACT

The migration waves which happened different times, from the Balkans to the various parts of the Anatolia, has affected dialect geography and gave rise to some dialect islands among the local dialects. This event should be considered in the studies of Turkey Turkish dialects. That should be stated which region they appeared geographically and what are the phonetic, and morphologic characteristics of this dialect islands. How dialects of immigrants affected local dialects or vice versa are the topics which waits to be researched.

One of the cities that Balkan immigrants were located is Samsun. Because these immigrants were earning their life from agriculture and livestock the found these lands fertile and suitable to settle.

The immigrants who settled in Bafra consist of both Eastern immigrants, Caucasian, Crimean and Albanian both immigrants who came from Greece in accordance with the Population Exchange and immigrants migrated from Bulgaria after the population exchange.

The exchanged were settled in following villages of Bafra: Aktekke, Asar, Bakırpınarı, Cırıklar (Tütüncüler), Darboğaz, Çelikler, Çetirlik, Derbent, Develi, Domızağılı, Duhaçlı, Eldavut, Evrenkuşağı, Gökçesu, Hızırilyas (Hıdırellez), İkiztepe, Kapıkaya, Kaydalapa, Kostantınuşağı (Yeniköy), Kuzulan, Selemelik, and Sürmeli.

Immigrants migrated from Bulgaria were settled in following villages of Bafra: Muamlı (Altınay), Hotmeşe, Ağcaalan, Büyükyeraltı and Küçükyeraltı, Sarıköy, gelemağrı, Domuzağılı, Martıkale, Dedeli, Kapıkaya, Selemelik, Kaydalapa, Bakırpınarı, Lengerli, Suğlaş, Gökçe ağaç.

In this study, it is going to mention general dialect characteristics of immigrants who originated in the Balkan Turks except for immigrants descended from other ethnic groups (Albanian, Pomaks, Circassian, Georgian etc.)

Key Words: Turkey Turkish dialects, Turkish immigrants' dialects in Bafra, dialects of exchanged population.

0. Giriş

Anadolu'nun çeşitli yörelerine değişik zamanlarda Balkanlardan, Kafkasya'dan ve Asya'dan gelen göç dalgaları ağız coğrafyasını etkilemiş ve yerli ağızların arasında birtakım ağız adacıklarının meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu ağızların, yerleşme tarihinden itibaren, dil – coğrafya ilişkisinin sonucu olarak yerli ağızların etkisiyle bir değişim sürecine girmeleri tabiidir. Göçmen ağızlarının coğrafya üzerindeki dağılımı, özellikleri yerli ağızlarla ilişkileri hakkında bazı çalışmalar yapılmış da bunların sayısı fazla değildir. (Karahan 1999:25-26). Çe bu sebeple göçmen ağızları meselesi, ağız araştırmacılarını meşgul etmeye devam etmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Göçmen ağızları çerçevesinde ele alınması ve incelenmesi gereken yörelerden biri de Samsun'dur. Samsun'un Baфра ilçesi, son döneme kadar, verimli ovaları sebebiyle, hem iç hem de dış göç alan ilçelerdendi. Nitekim göç öncesinde geçimlerini tarım ve hayvancılıkla sağlayan Balkan göçmenlerinin de tercih ettiği yerlerin başında Baфра gelmiştir. Böylece Samsun/Baфра yerel ağızlarının yanında farklı ağız adacıkları ortaya çıkmıştır.

Baфра ilçesinin nüfus yapısı göçmenler açısından çeşitlilik gösterir. Ülke sınırları dışından gerçekleşen göçler neticesinde buraya iskân edilen göçmenler kendi aralarında göçe sınıflandırılabilir:

1. Mübadele öncesinde Baфра ve köylerine göç eden “gark mültecileri, Kafkas, Kırım ve Arnavut göçmenleri” (Çek 2000:86),
2. 1923'ten sonra Mübadele sözleşmesi çerçevesinde Yunanistan'dan göç edip buraya yerleşen Türkler,
3. 1923-1933, 1934-1935 ve 1950-1951 yıllarında Bulgaristan'dan göç ederek Baфра ve köylerine yerleşen Türkler ve Müslüman Pomaklar. (Duman 2010:50-56)

Baфра'da yaşayan Arnavutlar, Pomaklar, Çerkezler ve Gürcüler Türkçeyi yerleştirildikleri sosyal çevreden öğrenmişlerdir. Bu unsurlar ana dillerini kısmen unutsalar da, iki dillilik özelliklerini devam ettirmektedirler. Özellikle Arnavut ve Pomak göçmenlerin, kazanılmış dilleri durumundaki, Türkçe kullanımlarında hançere farklılıkları oldukça dikkat çekicidir.

Bu makalede, Balkan göçmenleri arasında anadili Türkçe olmayan Kafkas, Kırım ve Arnavut göçmenler ile Pomaklar ayrı tutularak, bilhassa, Balkanlardan göç edip Samsun'un Baфра ilçesine yerleşen ve bugün hayatlarını burada devam ettiren Türk göçmenlerin ağız özellikleri üzerinde durulacaktır. Makaleye kaynaklık eden veriler, *Samsun Göçmen Türk Ağızlarının Derlenip İncelenmesi*¹ adlı proje kapsamında Baфра'nın köylerinde yapılan derlemelere dayanmaktadır.

Proje kapsamında mübadil köylerinden Asar, Kapıkaya, Yeniköy (Kostanuç), Selemelik, Akteke, Kızıltepe, Sarıkaya, Sarıköy, Derbent, Tütüncüler (Cırıklar), Hıdırellez, Eldavut ve Yağmurca'da; Bulgaristan göçmenlerinin yerleştirildiği köylerden de geyhören, Altınay (Muamlı) ve Doğanca'da derlemeler yapılmıştır.

Derlemeler ve defterleri henüz tamamlanamadığından bu çalışmada bir sınıflandırma ve karşılaştırma yapmak yerine, Baфра'ya göç eden Balkan Türklerinin ağızlarında görülen ilgi çekici özelliklerden bazılarına değinilecektir.

1. Baфра'ya Yerleşen Balkan Türklerine İlişkin Adlandırmalar

Baфра'ya yerleşen Balkan Türkleri için *göçmen*, *muhacir* ve *mübadil* adlandırmaları kullanılır. Ancak bunlar adlandıranlar ve adlandırılanlar açısından farklı biçimlerde algılanır.

Göçmen sözcüğü Türkçe Sözlük'te “Kendi ülkesinden ayrılarak yerleşmek için başka ülkeye giden (kimse, aile veya topluluk)” biçiminde anımlandırılmıştır. Göçmen yerine Arapça *muhacir* sözcüğü de kullanılır. *Mübadil* ise Türkçe Sözlük'te “1. Başkasının yerine getirilmiş, mübadele edilmiş. 2. Lozan Antlaşması'na göre, İstanbul dışında oturan Rumlarla değiştirilmek üzere Batı Trakya dışındaki Yunanistan'dan getirilen Türkler.” biçiminde kayıtlıdır. Tarih kaynaklarında ise, 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan sözleşme ve protokol gereğince, haklarının karşılıklı olarak korunması esasına dayanarak, “İstanbul ve Batı

¹ Bu proje Ondokuz Mayıs Üniversitesi (BAP) tarafından desteklenmektedir.

Trakya hariç Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Türklerin" zorunlu olarak göç ettirilmesi olayına mübadele, bu vesileyle Türkiye'ye gelenlere de mübadil denmektedir. (Çek 2000:30)

Göçmenler arasında mübadil statüsü, sözcüğün anlamına farklı bir boyut kazandırmıştır. Çünkü Bafra'da hem mübadele kapsamında hem de mübadele dışında buraya gelip yerleşenler bulunmaktadır. Yerli halk için geldikleri yer ve gelişimimleri ne olursa olsun dışarıdan gelen herkes göçmen veya muhacirdir. Fakat, bilhassa mübadeleyle gelenler kendilerine göçmen ya da muhacir denmesini istemezler. Onlar, içeride olanın dışarıdan geleni dışama, ötekileştirme gayretlerinin tezahürü olarak gördükleri bu sözcük yerine, haklarının korunduğu anlamını çağrıştıran, mübadil sözcüğüyle anılmayı tercih ederler. Mübadele kapsamında Bafra'dan göç eden Rumların bıraktığı mülk ve araziler Yunanistan'da bıraktıklarının karşılığı olarak kendilerine tahsis edilmiştir. Yerli halk bırakılan mülk ve arazilerin kendilerine kalma ihtimalini ortadan kaldıran soydaşlarına karşı bağımsızlıkta hiç de dostane bir tavır takınmamıştır. Dolayısıyla, yokluk ve kıtlık zamanlarında yeni yokluk ve sıkıntıların doğmasına sebep oldukları düşüncesi yerli halk ile aynı soydan gelen mübadil veya diğer muhacirler arasında görünmez duvarlar inşa etmiştir.

2. Mübadillerin ve Diğer Göçmenlerin Geldiği Yerler ve Bafra'da Yerleştirildiği Köyler

Bafra'ya yerleşen mübadiller, Yunanistan'ın "Kavala, Drama, Sarıçaban, Praviçe kaza ve limanlarına tâbi köylerde" (Çek 2000: 26) yaşıyorlar Balkanlarda homojen yapıli devletlerin kurulması sürecinde, mübadele sözleşmesi gereğince 1924'ten sonra Türkiye'ye gelmeye başlamışlardır. Gelenlerin 7797'si Bafra Kazasına sevk edilmiştir. (Çek 2000:88). Bunların 6279'u mübadildir ve Bafra'nın Akteke, Asar, Bakırpınarı, Cırıklar (Tütüncüler), Darboğaz, Çelikler, Çetirlik, Derbent, Develi, Domuzağılı, Duhaçlı, Eldavut, Evrenuç, Gökçesu, Hızırilyas (Hıdırellez), Kızıtepe, Kapıkaya, Kaydalapa, Kostantınuç (Yeniköy), Kuzalan, Selemelik ve Sürmeli köylerine yerleştirilmiştir. (bk. Çek 2010:174-182)

Bulgaristan göçmenleri hakkında tarih kaynaklarında şubilgilere rastlanmaktadır: 1929 yılında Bafra'nın Muamlı (Altınay) Köyü'ne 50 hanelik bir topluluk yerleştirildi. 1934-1935 yıllarında 156 hane Darboğaz, Hotmeç, Ağcaalan, Büyükyeraltı ve Küçükyeraltı köylerine, 1951 yılında ise vilayet dahilinde iskân edilmeyi bekleyen 2363 göçmenin bir kısmı Bafra'nın Gazi Paşa ve Çaklı mahalleleri ile Harız, Sarıköy, Gelemağrı, Domuzağılı, Martıkale, Dedeli, Kapıkaya, Selemelik, Kaydalapa, Bakırpınarı, Lengerli, Suğlaç, Gökçeagaç gibi köylerine yerleştirilmiştir. (Duman 2010:50 vd.)

Bulgaristan göçmenlerinin geldikleri yerler hakkında kesin kayıtlar yoktur. Ayrıca köylere yerleştirilenlerle ilgili kayıtlarda Pomak – Türk ayrımı da yapılmamıştır. Derleme sırasında kaynak kişilerden edinilen bilgiye göre Büyükyeraltı, Küçükyeraltı ve Ağcaalan'a yerleştirilenlerin tamamı, Dedeli, Asar, Selemelik ve Sürmeli köylerine yerleştirilenlerin ise bir kısmı Pomaktır. Bu köyler, nüfus bakımından, yerli halk ve mübadillerin de bulunduğu karma köylerdir. Türk kökenli Bulgaristan göçmenlerine; Muamlı (Altınay), geyhören ve Doğanca köylerinde rastlanmıştır. Doğanca'da yerleşen Hoca köyünden, geyhören'dekiler Osmanpazarı Kazasına bağlı Sarsıplı Köyünden, Muamlı'dakiler ise Omurtag bölgesindeki Köpekköy'den geldiklerini söylemektedirler.

3. Bafra'da Yaşayan Göçmen Türk Ağzlarının Bazı Özellikleri

Derleme yapılan kaynak kişiler atalarının Osmanlı Devleti zamanında bilhassa Konya-Karaman civarından Balkanlara göç ettirilen Türkler olduğunu söylediler de bu konuda kesin bir bilgi yoktur. Askerî ve siyasî gerekçelerle Osmanlı döneminde Anadolu'dan Balkanlara ilk Türk nüfus nakli 1350'li yıllarda, Sultan Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa'nın Gelibolu'ya görevlendirilmesinden sonra gerçekleşmiştir. (Çaba 2002:157-159). Fakat kaynaklar, Balkanlara çok

daha eski tarihlerde gelip yerleşen Türklerden de bahsetmektedir. IV. yüzyılda Alanlar ve Hunlar, VI. yüzyılda Avğalar, VII. yüzyılda Çil (Volga) nehri boylarında yaşayan Bulgar Türklerinin bir kısmı, XI. yüzyılda Uzlar yahut Guz veya Oğuzlar daha sonra da Kumanlar ve Peçenekler bu coğrafyaya yerleşmiştir. (Kalay 1998:5)

Bu makale çerçevesinde, resmî olarak 1924 yılı ve sonrasında Balkanlardan Anadolu'ya zorunlu olarak göç etmek durumunda kalan ve bugün hayatlarını Baфра ve köylerinde devam ettiren göçmen Türklerin ağızlarına ilişkin bazı hususlara değinilecektir.

Baфра ve köylerinde yaşayan göçmen Türk ağızlarını, mübadil göçmen ağızları ve Bulgaristan göçmenleri ağızları biçiminde ayırmak gerekir.

Mübadil göçmen ağızlarında görülen bazı özellikler:

1. Mübadil göçmen ağzının en dikkat çekici ses özelliği, ön ses ve iç seste /h/ sesinin düşmesidir. Bazı sözcüklerin, yerel ağızların veya standart dilin etkisiyle olsa gerek, hem /h/'li hem de /h/'siz biçimleri birlikte kullanılmaktadır: heP eP, āne hāne, amur hamur vb.
2. /h/'siz bazı alıntı sözcüklerin /h/ öntüremesiyle telaffuz edildiği görülür; elbet helbet.
3. Bazı köylerde uğarı oğarı, se k, ırak sözcükleri kullanılırken bazı köylerde veya mahallelerde bu sözcüklerin yukarı, yüğsek, yırak biçimleri tercih edilmektedir.
4. Ç ve son seslerde r, n, l seslerinin düşüğü görülür: kaçtı (<kalk-), nası (<ne+asıl), içi (için), r a (sonra) vb.
5. Batı grubu Anadolu ağızlarında korunagelen damak n'sine (ñ) (bk. Korkmaz 2010: 95) rastlanır: yanıña, geziyoruña vb.
6. Edirne ağızlarında görülen ç>c, k>ğ, k>g, p>b, s>z, Ğj ve t>d tonlulaşmaları yaygındır. (bk. Kalay 1998:42-43): iç, çocuğ, dengleğirmiğır, annadırdılar,
7. Baфра yerli ağızlarında da olduğu gibi dudak uyumu tam yerleşmemiştir. Bazı eklerin uyum dığı kullanımlarına rastlanır; -Dir- ettirgenlik eki (alığduru alıştırır),-ma- olumsuzluk eki (durmeyo durmuyor) vb.
8. ğimdiki zaman çekimi için -y, -ya/-ye, -yı/-yi, -yo, -yu biçimleri nöbetle kullanılmaktadır. Bu çeşliliğe yerel ağızların da katkısı olduğu söylenebilir. Ayrıca standart dilin etkisiyle -yor biçimine de rastlanır: yapıy, yapıya, geliye, yapıyı, geliyo, dolduruyu, alıyor vb.
9. Geniş zaman çekiminde bazı köylerde -(I)r, -Ar biçimleri bazılarında ise -ı ve -ā biçimi kullanılır. Bu biçimlerin içseste r'leri düşme eğiliminin sonucu olarak ortaya çıktığı, bağlantı ünlüsünün ekin içevini üstüne aldığı ve düşüğü izi olarak uzun ünlüye döndüğü söylenebilir; gel Ğ, yapamığ, bull a vb.
10. Olumsuz fiilin geçmiş zaman sıfat-fiil biçimi, -mığ/miğ yerine -(y)ik biçim birimi (düzülmeyikti) ile yapılır. Bu biçime Türkmen ve Yörük ağızlarında da rastlanır. (bk. Demir 2009)
11. -ka/-ke zarf-fiili (Karahana 1996:216-219) yaygındır. Ayrıca genişletilmiş, -kan/ken, -han, -kana/-kene biçimleri de kullanılır. Bunların dışında bazı köylerde kaydı/-keydi, -kaydın/-keydin (<-ka i-di(n))² biçimlerine de rastlanmıştır: yaparkaydı, gelirkeydin vb. Bu genişletilmiş biçimler geçmiş zamanda gerçekleşen fiillerin zarfı olarak kullanılmaktadır: sakaydın gelirdi (Sağ iken gelirdi.)

² Bu zarf-fiil biçimleriyle ilgili olarak bk. (Karagöz 2012a; 2012b)

12. -ınca zarf-fiilinin, -ınca/-ince, -ıncı/-inci, -unca/-ünce, -uncı/-üncü biçimleri yanında **-kaydı/-keydi** zarf-fiiline benzeyen **-ıncaydı/-inceydi** biçiminde genişletilmiş olanlar da kullanılmaktadır: yapıncaydı, gelinceydi vb.

13. Nadiren -a/-e yönelme biçimbirimi yerine -ı/-i yükleme biçimbiriminin kullanıldığı görülür.

14. keyim (< ked-), övey (< ög), beyüklerimiz (<bedü-) sözcüklerinde fonemik; sarılığ (<sar-(ı)l-(ı)ğ), tutuluğ, niçanlığ ekiligi, düzümlük sözcüklerinde de morfem düzeyinde (-lığ/-lig > -lı/-li) eskicil unsurlarla karşılaştılır.

15. Sözcük düzeyinde **görá** (g y ā) ve **çünkülüm** (çünkü) örnekleri de ilgi çekicidir. Çünkülüm'de kuvvetlendirme işlevli -lüm() parçasına Edirne ağzında **sankilim** sözcüğünde de rastlanır (Mansuroğlu 1988:184).

16. Rumeli ağızlarının sınıflandırılmasında ölçüt olarak kullanılan önseste b->p- değişimiyle ilgili olarak, bazı köylerde, pin- (<bin-) fiiline; ön hecede -ö->-ü- değişimiyle ilgili olarak da d - (döv-) ve düçek (döçek), sözcüklerine rastlanmıştır.

17. Anadolu ve Rumeli ağızlarındaki Kıpçakça unsurlardan biri olduğu ileri sürülen -g->-v- değişimini örnekleyen sözcükler de kullanılmaktadır: yavurdum (<yoğur-), sıvınmıç (<sıgın-). (krğ. Gülsün 2009: 256)

Öte yandan soudum (<soğu-) soğan (<soğan), taıık (<tağık < tağağı) sözcüklerinde ğ sesi kaybolmuştur. Bu, Bulgaristan Türk ağızlarının Doğu grubu özelliklerinden biridir. (Hazai 1998:206)

Bulgaristan göçmenlerinin ağızlarında görülen bazı özellikler:

1. Ön veya iç seste /h/ sesinin düşmesi yaygın değildir. /h/'li ve /h/'siz biçimler birlikte kullanılır, ancak yerel ağız veya standart dilin etkisiyle olsa gerek /h/'li biçimler daha sık kullanılır: afta hafta, helva, haçlıyesun (haçlıyorsun) vb.

ayran sözcüğünün /h/'li (hayran, hayrancı) telaffuz edilmesi de ilgi çekicidir, hayva (ayva) ve helbet (elbet) sözcükleri de hem yerliler hem de göçmenler tarafından kullanılmaktadır. (bk. Kalay 1998: 58)

2. s>z, ğ>ç ve k>ğ tonlulaşmaları görülür: asaz (<esas), ğuyun (koy-) vb.

3. k>ğ değişimini örnekleyen sözcüklerle karşılaştılır: yapağan (yaparken), çıhıyırı (çıkıyor) vb.

4. Ç seste r, y ve g ünsüzlerinin düşüğü görülür: tāla (tarla), mājılık (muhacirlik), v d i (verdi), s ledim (söyle-), _ ğ vb.

5. Ön seste b>p değişimi görülür: pindirdi (bin-).

6. Ç seste -ğ->-v- değişimi: yuvuracan (<yoğur-)

7. Bir iki sözcükte kapalı e sesi görülür: yèdirsene, nè, nèden, yèdik, èkiz.

8. Ön ve iç seste o>u / ö>ü değişimine rastlanır: undan sura (ondan sonra); l e, b le, Ç le (bazen yerel ağız ya da mübadil ağzının tesiriyle l e, b le; s ledim vb.), r ettik (öğret-) vb.

9. Ünlüyle biten kelimelerden sonra ilgi eki -yın/-yin biçimindedir: Edirneyin, Duvancayın. (bk. Kalay 1998: 65) Teklik I. ve II. Çais zamirlerine ise -em, -en biçiminde getirilir: beem (benim), seen (senin).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

10. –ken zarf-fiil ekinin –ke, –kane biçimlerinin yanında –kan/–ken, –han biçimlerine de rastlanır: ordahan, Bafradahan, bekl k en vb.

11. Akrabalık adları yapan –gil eki – ılır; ğaynatam

12. Dinler (Makedonya) ağzında da görülen (Eckmann 1988:193)–dıĝı zaman, ve –ınca/-ince zarf-fiillerine paralel –dınıyan/-diniyen ve bunun damak n'li biçimlerine –dıñıyan/-diñıyen rastlanır: geldiñıyen, vādınıyan, ğoydumuyan vb. (H. Dallı , V. G. Guzev'in bu eki –dik sıfat-fiil eki ve ile(n) edatı birleşmesi olarak gördüğüne işaret eder. (1991:135))

13. Dudak uyumu, uyum dıĝı bazı durumlarda işemesine raĝmen tam olarak yerleşmemiştir: buradaki, alıvar- (aliver-), karıvar- (karıver-) fakat giyivarrız (ver- tasvir fiilinin yalnız kalın ünlü biçimi), hanı (hani), zattan (zäten), havla (helva), kıamyannan (kıamyon), biraz (biraz), Ğıbe (Ğ be) vb.

14. ğimdiki zaman çekiminde –ya/–ye, –yo; –i (<-y); gidiyalla, kuyuyesun (koy-), haşameyoz, demeim (demiıyorum), –yoru biçimi yanında görülen –yarı/-yaru (Ğmıyaru, alamıyaru, diyarı) biçimi yerel ağız etkisiyle ortaya çıkmış olabilir. Bu son biçime Doĝanca'da rastlanmıştır. ğeyhören göçmenleri ise çekeysin, biliydi, ayırıyala, haşısın, kuyuyarı örneklerinde görüldüğü üzere –ey, –ya ve –yarı biçimlerini kullanırlar.

15. Teklik I. Ğııs eki –ım yerine bazen –n kullanılır; yazdırıcān (yazdıracaĝım), ğoycān. Aynı biçim i- fiilinin ğeniĝ zamanında da görölür: desdurliyin vb.

16. Aslı uzun ünlü sözcöklere rastlanır: ādları, āç- vb.

Sonuç

Türkiye Türkçesi ağızları sınıflandırmasında Batı Grubu Ağızlarının V. Alt Grubunda yer alan Samsun'un (Karahana 1996) Baфра ilçesi ve köylerinde yaptığımız derlemeler sonucunda ulaştığımız verilere göre, burada iki ana göçmen ağzından bahsedilebilir:

1. Mübadil göçmen ağızları,
2. Bulgaristan Türk göçmenlerinin ağızları.

Her iki ağız grubunun da kendi içinde alt grupları olduğu Ğüplesizdir. Ancak bu alt grupların tespiti bu derlemelerin ve deĝrelerinin tamamlanıp ayrıntılı bir biçimde incelenmesiyle mümkün olabilecektir.

Németh, Bulgaristan Türk Ağızlarını Doĝu ve Batı olmak üzere iki gruba ayırmıştır (bk. 1983: 113-167). Bu sınıflandırmaya göre Baфра'daki Bulgaristan Türk göçmenlerinin bir kısmı Doĝu grubunun bir kısmı da Batı grubunun temsilcisidirler. Hazai Doĝu ağızlarının, "ses sistemlerinin esas göz önünde bulundurulursa", Yeni Türkçeye, Batı ağızlarının ise Eski Osmanlıcaya bağlanabileceğine işaret eder. (1988:205). Buna dayanarak mübadil göçmen ağızlarının ise daha çok Bulgaristan Türk ağızlarının Doĝu grubuna yakın olduğu söylenebilir.

Göçmen ağızları üzerinde, Baфра yerli ağızlarının etkisinin sınırlı olduğu görölmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri göçmenlerin, boĝatılan Rum köylerine ya da yeni kurulan köylere yerleştirilmiş olmasıdır. Karma köy sayısı çok azdır. Öte yandan karma köylerdeki yerli halk da Rumların boĝattığı arazilerin kendilerine miras kalması ihtimalini ortadan kaldıran göçmenleri baĝanğıta pek de dostane karşılamamıştır, rivayetlere göre, boĝatılan mülkleri tahrip etmiştir. Bu yüzden göçmen halk, uzun zaman kendi içinde kapalı bir hayat yaşamıştır, bunun sonucu olarak da ağızlarını büyük ölçüde koruyabilmiştir. Ağız etkileşimini saĝlayan sosyal olaylardan biri olan kız alıp vermeyi de, sırf bu sebeple, yakın zamana kadar, yalnız kendi içlerinde gerçekleşirmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Yerel ağızlarla ilişkiler konusunda kesin hükümlere varmamızı zorlaştıran hususlardan bir başkası da yerel ağızlara ilişkin çalışmaların henüz tamamlanamamış olmasıdır.³

I. Kuşak göçmen sayısı özellikle mübadillerde çok azdır. II. Kuşak tam III. kuşak ise kişisel şartları (eğitim durumu, yaşadığı yerin merkezle bağlantısı vb.) çerçevesinde ağız özelliklerini korumaktadırlar. Son dönemde göçmen halkın eğitim düzeyinin yükselmesi yanında teknolojik imkânların (haberleşme ve ulaşım) artması ve şehir merkezine yakınlık gibi sebeplerle standart dilin etkisi bu ağızlarda daha çok görülmektedir.

Bütün Türkiye Türkçesi ağızlarında olduğu gibi buradaki göçmen ağızlarında da Eski Anadolu Türkçesi ve Eski Türkçe ile bağlarını tanımlayan eskicil unsurlarla karşılaşılır.

Bafra göçmen ağızlarının diğer Anadolu ağızlarıyla ilişkileri de gün ışığına çıkarılmayı bekleyen hususlardandır. Zira bu ağızların daha eski temsilcileri arasında, Balkan coğrafyasına Osmanlı Devleti zamanında Anadolu'nun çeşitli yerlerinden göç eden Türk boyları da vardı. Bu konuda tarih kaynaklarında ilk zamanlar Gelibolu ve çevresine yerleştirilen Türkmenlerin daha ziyade Karesi bölgesinden olduğu, Fetihlerle alınan yeni topraklara Orta Anadolu'dan ve Batı Anadolu'daki Saruhan, Aydın, Menteşegibi sahil beyliklerinden çok sayıda Türkmen'in Rumeli'ye yerleştirildiği (Gübağ 2002: 157-159) bilgisi yer almaktadır. Göçmen ağızları meselesi aydınlatıldığında bu bilgiler de kesinleşebilecektir.

KAYNAKÇA

- AYDIN, Mehmet (2002), *Aybastı Ağızı* (İnceleme – Metin – Sözlük), TDK Yay., Ankara.
- AYDIN, Mehmet (2011), “Ağız Araştırmalarında Çeşitli Göç Sorunu: Samsun Örneği”, Samsun Sempozyumu (13 – 16 Ekim 2011).
- BURAN, Ahmet (2011), “Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1 Winter, s. 40-55.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1989), “Adadolu ve Rumeli Değişimleri Ünlü Değişimleri”, *TDAY-Belleten* 1964, Ankara, s.1-33.
- DALLI, Hüseyin (1991), *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar*, TDK. Yay, Ankara.
- DEMİR, Nurettin (2009), “Ağız Dokümantasyonu Niçin Gereklidir”, *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri* (25-30 Mart 2008 ganiurfa), Ankara, s.183-191.
- DUMAN, Önder (2010), *Rumeli'den Samsun'a Göç*, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun.
- ECKMANN, J. (1988), “Dinler (Makedonya) Türk Ağızı”, *TDAY-Belleten* 1960, s.189-204.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1999), “Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon Çeşitleri”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni* (9 Mayıs 1997), Ankara, s. 43-48.
- GÜLENSOY, Tuncer (1987), “Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme”, *TDAY-Belleten* 1984, Ankara, s.87-147.

³Mehmet Dursun Erdem Samsun Ağızlarına ilişkin geniş kapsamlı bir derleme çalışması yapmış ancak henüz yayımlayamamıştır.

- GÜLSEVİN, Gürer (2009), “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kıpçakça Denilen Unsurlar Üzerine 1: (G>V Değişmesi), *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri* (25-30 Mart 2008 gânlıurfa), Ankara, s.251-258.
- GÜLSEVİN, Gürer (2005), “Ağız Araştırmalarında Yaygınlaşmış Yanlışlar 3: „üzüm/yüzüm“; ölük/höllük“ Türeme mi, Düşme mi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/ Journal of Turkish World Studies*, C. V, S. 2, s. 207-213, Gâmir.
- HAZAI, G. (1988), “Rumeli Ağızlarının Tarihi Üzerine”, *TDAY-Belleten 1960*, s.205-211.
- İNBAĞI, Mehmet (2002), “Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti ve Gâkan Siyaseti”, *Türkler*, Editörler: H. C. Güzel – Prof. Dr. Kemal Çiçek – Prof. Dr. Salim Koca, Yeni Türkiye Yay. Ankara, C.9, s. 154-164.
- PEK, Nedim (1999), *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri*, TTK Yay., Ankara.
- PEK, Nedim (2000), *Mübadele ve Samsun*, TTK Yay. Ankara.
- PEK, Nedim (2010), *Selanik’ten Samsun’a Mübadiller*, Samsun BüyükŞehir Belediyesi Kùltür Yay. , Samsun.
- KALAY, Emin (1998). *Edirne İli Ağızları*, Ankara.
- KARAGÖZ, Çknur (2011), “Bafra ve Köylerinde Göçmen Ağızı”, *Samsun Sempozyumu (13 – 16 Ekim 2011)*.
- KARAGÖZ, Çknur (2012a). “Bafra’daki Drama Göçmenleri Ağızında Yağayan Zarf-Fiiller”, *Leylâ Karahan Armağanı*, Akçağ Yay. (Yayınlanacaktır.)
- KARAGÖZ, Çknur (2012b). “Türkiye Türkçesi Ağızlarında i- Fiilinin Görülen Geçmiş Zaman Teklik III. gâhıs Çekiminde Kip ve Zaman Ekinden Sonra Gelen n Birimi ve Gâvi”, 7. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı (24-28 Eylül 2012)*, Ankara.
- KARAHAN, Leylâ (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK Yay. Ankara.
- KARAHAN, Leylâ (1999), “Ağız Araştırmaları Alanında Yapılması Gerekenler”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni* (9 Mayıs 1997), Ankara, s.24-28.
- KORKMAZ, Zeynep (1989), “Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı ve Gâlişki Sorunu”, *TDAY-Belleten 1971*, s.21-32.
- KORKMAZ, Zeynep (2010), “Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Dayandığı Temeller”, *TDAY-Belleten 2007/1*, Ankara, s.87-110.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1988), “Edirne Ağızında Yapı, Anlam, Deyim ve Söz Dizimi Özellikleri”, *TDAY-Belleten 1960*, Ankara, s.181-187.
- NEMETH, Gyula (1983), “Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine”, *TDAY-Belleten 1980-1981*, Ankara, s. 113-167.



SIİRT HALK KÜLTÜRÜNÜN ŞİFA DAĞITICILARI: KUTSAL SULAR

*Rezan KARAKAŞ**

ÖZET

Maddi ve manevi kirlerden temizleyen, arındıran su, mitik devirlerde olduğu gibi günümüz Siirt toplumunda da halkın muhtelif ihtiyaçlarının tedarik edilmesinde, şifa, bereket, çocuk sahibi olma gibi birçok amaçla kullanılmaktadır. Yörede kutsal bilinen suların büyük bir kısmı yatır veya türbe yakınlarında yer almakta; bir şeyhe yahut din büyüğüne yönelik anlatılarla kutsiyet kazanmaktadır. “Yeşil su” adı verilen şifalı suyla ilgili anlatı, bir din âlimi olan İsmail Fakirullah’ın dinî kişiliği etrafında şekillenirken, Şeyh Arap Ziyareti’nde yararlanılan su ise “şeyh”lik mertebesindeki bir zatla anılmaktadır. “Tuzlu su” anlatısında ise suya kutsallık kazandıran bir kadın evliyadan bahsedilmektedir.

Şeyhü’l Hazin, Şeyh Halef, Şeyhü’s Sibre, Şeyhü’l Horani, Şeyh Cerrah, Şeyh Termo ve Şeyh Münkedir türbelerindeki kuyuların suları, gerek içilerek gerekse banyo yapılarak, çeşitli hastalıkların tedavi edilmesinde kullanılmaktadır. Türbe veya camide bulunan kuyu suyu ile yıkanma ritüeli, ilk kozmik eylemin tekrarından başka bir şey değildir. Bu sularla banyo yapmak veya o sulara temas etmek, onları içmek insanoğlunun suyla buluşmasını sağlayacak ve insanoğlu adeta yeniden doğacak veya doğuracaktır. Siirt halk kültüründe tespit ettiğimiz “su”ya dayalı ritüeller, İslamî bir kisveye bürünmüş ve eren kültürle birleşerek işlevselliğini sürdürmüştür.

Birçok mitolojik sistemde evrenin yaratılışında başrolü üstlenen, doğuşun ve yaşamın simgesi olan su, Siirt yöresi halk kültüründe başta çocuk sahibi olmak ve hastalıklardan kurtulmak olmak üzere hemen her derdin devası olarak görülmekte, yukarıda adı geçen türbeler, şifa arayıcıların uğrak yeri olmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kutsal su, inanış, Siirt halk kültürü, ritüel, mitoloji.

HEALING DISTRIBUTORS OF SIİRT FOLK CULTURE: HOLY WATERS

ABSTRACT

The holy water which purifies from material and moral filths is used for many purposes such as supplying various necessities of public, cure, fruitfulness and having a child in Siirt’s present society as like ages of myth. In district, the huge part of water known as “holly” is

* Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi Eğitim Fak. Türkçe Bölümü, El-mek: rezankarakas@hotmail.com

near the tombs and graves and this water have holiness because of various stories about Sheiks and religious men. For instance; a narrative related to herbal water, known as “Green water” is shaping around the religious character of İsmail Fakirullah; the other hand, the water benefit from Sheik Arab Tomb, is about a person having the degree of Sheik. As another example; “The salty water”’s story is about a woman saint made acquire the holiness to water.

The well holes being the tombs of Şeyhü’l Hazin, Şeyh Halef, Şeyhü’s Sibre, Şeyhü’l Horani, Şeyh Cerrah, Şeyh Termo and Şeyh Münkedir are benefited for curing different illnesses both drinking and bathing. Bathing ritual with the water of holes in tombs or graves is not more than the first cosmic repeat. Bathing this water or touching, drinking will arrange the meetings of human being and water so people will rebirth. The rituals about “water” we state in Siirt culture, came into existence with the Islamic perception and continued their function with “the Eren culture”.

In many mythological system, “the water” being the symbol of birth and life and having the leader part of universe are seen as the cure for almost every problem especially to have a child and to get rid of diseases. So, this tombs and graves continue to being “haunted places” for cure searchers.

Key Words: Holy water, belief, Siirt folk culture, ritual, mythology.

Giriş

Evreni oluşturan dört ana unsurdan biri olan su, Türk dilinde farklı devirlerde “sub”, “suv”, “sug” ve “su” şeklinde yazılmıştır; Orhun Kitabeleri, Dede Korkut Hikâyeleri ve Kutadgu Bilig’de çeşitli manalarda ve çoğunlukla mukaddes bir varlık olarak tasvir edilmiştir.

“Tarihin ilk çağlarından bu yana, ister Hatti, ister Hitit ya da Luvi olsun Anadolu tanrılarının başında bir tanrı çifti vardır; kaynağını dağdan alan ve boğa figürüyle temsil edilen bir fırtına tanrısı ile akarsuyun (kaynak ya da ırmak) simgesi olan bir bereket tanrıçası birbirlerini dölleyebilirler. Yüksek yerlerin (dağ, tepe) tanrısıyla, bir kaynak veya su tanrıçası, kaya çeperlerine yapılan resimlerde sıklıkla görülen bir motiftir” (Bonney 1981: 885, 886).

“Kimi ilkelde su, doğrudan doğruya bir tanrı, kimi ilkelde de arıtıcı bir tapım aracıdır. Suyun tanrılık niteliği, gelişim mitolojilerde de süregelmiştir. Pek çok dinsel ve büyüsel işlemler, hemen bütün topluluklarda, suyla yapılmıştır. Örneğin vaftiz bunun Hristiyan dininde süregelen en yeni örneğidir” (Hançerlioğlu 2010: 471). “Vaftiz adayı mitik suya yani ölümün denizine hem dalar hem de ondan kaçır” (Bonney 1981: 239). “Kutsal suyu aramak için başta Yoshino Dağı olmak üzere çeşitli dağlara geziler düzenleyen Japonlar, kutsal dağın yakınında bulunan suların gerçek dünya ile öteki dünya arasında bir sınır oluşturduğuna inanırlar” (Bonney 1981: 148).

“Türk yaratılış mitinde kozmos, sudan türemiştir; başlıca bir deyişle yaratılışın başlangıcı nüvesi sudur. Bütün canlılar sudan yaratılmıştır. O halde su, yaratılışın temel noktası olduğundan mitolojik açıdan önemli bir konum üstlenmiştir” (Bayat 2007: 248). “Altay yaratılış miti ile Lebed Tatarlarının Dünya’nın yaratılış miti, her yerin suyla kaplı olduğuna ve henüz hiçbir şeyin olmadığına vurgu yapılarak başlar” (Seyyidoğlu 2002: 39, 49).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Yakut Türklerinin Er Sogotoh destanında bir ağacın kökünden çıkan hayat suyundan söz edilir. “Ağacın tam kökünde, görülürdü bir kaynak/Hayat suyu bu idi, akar giderdi ap ak” (Ögel 2003: 98). Bu hayat suyu, okla kalbinden vurulan destan kahramanına yeniden can verecek ve onu eskisine nazaran dokuz kat daha güçlü kılacaktır.

Fatih Kiriçoğlu, “Er-Soğotox Destanının Kurgusu” adlı çalışmasında destanda geçen olay zincirini ve kahramanların birbirleriyle ve olağanüstü varlıklarla olan ilişkilerini irdlemiştir. Bu destanda kutsal su, anlatıya ivme kazandırır. Destanda su, ölüyü diriltmek ve parçalanmış vücudu iyileştirmek için kullanılır: Kutsal suyun destandaki ilk görünümü şöyledir: “Kömüs Kırıktay, babasının mezarına giderek Aan Alaxsın Xotun’dan aldığı ölümsüzlük suyunu onun baldırlarına döker ve böylece Er-Soğotox, canlanır. Su unsurunun destandaki olay kurgusuna katkılarında biri de destan kahramanını tedavi etmesidir. Kahramanın rahatsızlığı ve iyileşmesi destanda şöyle anlatılır: Er-Soğotox, sabah uyandığında etlerinin lime lime olup vücudunun yarısının yok olduğunu görür. Anlar ki, abaahılar kılık değiştirip onu kandırmışlar ve seviştiği de abaahıların baş Uot Çolboday imiş ve kendisinden hamile kalmış. Er-Soğotox, kutsal suyu vücuduna sürerek iyileşir...” (http://turkoloji.cu.edu.tr/makale_sistem/tum_list.php?t=tum&psearch=Fatih%20Kiri%FE%E7io%F0lu).

Bazı Altay efsanelerinde hayat suyunun göğün on ikinci katına kadar yükselen Dünya Dağı’nın üzerinde, bir Kayın ağacının altındaki çukurda yer aldığı anlatılır. “Minusinski dolaylarında derlenen bu efsanenin hayat suyu ile ilgili bölümü şöyledir:

Büyük bir dağ yükselir, on iki gök katından
Dağda bir kayın vardı, yaprakları altından,
Kayının altındaysa, küçük bir çukur vardı,
Bir karı ile değil, o kadar yüzlek dardı.
Bu çukur hep doluydu, kutsal hayat suyuyla
Çen ölmez olurdu, ebedî bir duyuyula” (Ögel 2003: 107).

Bir Bağırt efsanesine göre “Semrük adı verilen iki bağırt bir kuşvarmış. Bir bağırt, kiğı bağırt gibi imiş ve kiğı dilince konuşmuş. Ölümsüzlük, yani „mengülük suyu“nu içtiği için ölmezmiş” (Ögel 2002: 330). Bütün bu efsanelerde su, insanoğlunun ölümsüzlük arayışlarında bir kaynak ve çare hükmündedir. Bir bağırt deyince su; insanoğluna, tanrı yahut yarı tanrı kabul edilen varlıklara ölümsüzlüğü sağlayabilecek yegâne güçtür.

Türkler, Selenge ırmağını, Mısırlılar Nil nehrini, Hintliler ise Ganj nehrini kutsal sayar ve çeşitli dinî törenleri, bu nehirler aracılığıyla gerçekleştirirler. “Denizleri, gölleri, ırmakları, kaynakları, çeşmeleri ve yağmuru da içine alan su kültüründe; su, kimi zaman kendisine ibadet edilen bir obje, kimi zaman da kült aracıdır. Çok sayıdaki dinsel ve büyüsel pratiklerde, âdet ve inanmalarda su, önemli bir araç olarak görülmektedir” (Örnek 1971: 104). Buryatların sırta erme törenlerinde Çaman adayı, usta Çaman tarafından suyla kutsanır. Bunun için “Baba-Çaman ile „oğulları” diye adlandırılan dokuz genç, üç pınardan su getirirler ve bu pınarların ruhlarına *tarasun* saçısı kırlarlar. Dönüşte genç kayın fidanları kökünden sökölüp eve getirilir. Su kaynatılır ve arıtmak üzere kazana yabani kekik, ardıç ve akçam kabuğu atılır; bir tekenin kulağından kesilmiş bir tutam kıl da ilave edilir. Ardından hayvan kesilir ve kanından da kazana birkaç damla akıtılır. „Baba-Çaman”, kayın ağacından yapılmış bir tür süpürgeyi kazana batırdıktan sonra bununla adayın çıplak sırtına dokunur” (Eliade 2009: 145).

“Bütün potansiyel güçleri, kendinde toplayan su, (hayat suyu), yağmanın simgesidir. Tohumlar açısından zengin olan su, toprağı, hayvanları ve kadınları döller” (Eliade 2009: 197).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

“Baçkurt halkı arasında anlatılan bir efsaneye göre, sular saltanatının padişahı olan gülgen’in kızı Nerkez Ural’ın oğlu Yayak, ne kadar yağarsa hiç yağmıyor ve yakıklılığundan da bir şey kaybetmiyor. İçten yaratılan bu varlık, sudan çıktığı an bir parça ete dönüşeceğini ve öleceğini biliyor. Çünkü onun yeri sular âlemidir. Çan’ı göre, sular da yağayan varlıklar, yeryüzündekilerden farklı olarak yağmaz, hastalanmaz ve çirkinleşmezler. Suda yağadıkları için ölümden uzaktırlar” (Beydili 2005: 503).

Kuzey Türklerinde “koca evine gelen geline kocanın evine ait akarsular ile kaynaklar gösterilirdi. Koca kütüğüne geçmiçolan gelinler, sulara çeşitli saçılar yaparak saygıda bulunurdu. Baçkurt Türklerinde gelin sulara para atardı” (Ögel 2002: 316, 331). “Altaylı Türkler de bazı av hayvanlarını avlamazlar. Özellikle ormanda bulunan Çfa sularının (arjan saygı) etrafında dolağan hayvanların avlanması yasaktır. Bu hayvanlar arjan iyesine aittir ve kutsal olarak bilinir” (Bayat 2007: 205). “Altay Tatarları, Abakan nehri prensinin (han) yağmur dağıtıcısı olduğunu söylerler” (Bonney 1981: 1021). “Su birikintisi, (Türkçede Köl Çkin) Kaçarlı için, hükümdarların sahip oldukları varsayılan büyük zekânın simgesidir” (Bonney 1981: 1021).

“Karagaç Türkleri su iyesine, „sug ezi“, Yakut Türkleri „U Çite“ veya „Ukula Tayan“, Buryatlar ise „Uhun Ecen“ adını verirler” (Kalafat 1999: 50, 51, 52). “Nogaylar ise su iyesine „Çyas“ derler” (Beydili 2005: 505). “Kimak ülkesinde Menkûr denen dağda bulunan sudan bir ordu içse bile bu suda bir azalma olmaz. Bu gözün yanında bir taçüzerinde de secde eden bir adamın ayaklarının parmaklarıyla beraber avuçlarının ve dizlerinin izi vardır. Oğuz Türkleri, bunları görünce secde ederler” (Çoruhlu 2006: 33, 34).

Dede Korkut kahramanları, arı sudan abdest alarak savaça girerler. Salur Kazan’ın evinin yağmalandığı boyda Salur Kazan, düçmanlar tarafından kaçırılan ailesinin yerini suyla haberleşerek öğrenmeye çalışır ve bunun karşılığında baçını su için kurban etmeye hazır olduğunu dile getirir. Manas Destanı’nda Yakup Han, karısı Çırçır’ın çocuk doğuramayacağını nedenini, kutlu pınarlar altında gecelememesine bağlar. Doğu Anadolu efsanelerinde “sudan çıkan at” motifi yaygındır. Urfâ’da bulunan ve “Balıklı Göl” adı verilen suda yağayan balıklar kesinlikle avlanmaz ve yenmezler.

“Baçkurt Türklerinin Ural Batır destanında ölümsüzlük suyunu bulan kahraman Ural, bir ihtiyarın sözüyle suyu içmekten vazgeçer ve dağlara serper. Bu sayede otlar, ağaçlar yeçerir” (Çobanoğlu 2003: 165). Köroğlu destanında Köroğlu, “babasının gözlerinin açılmasını sağlayacağına inandığı „sahirli üç köpüğü“ getirmek için Aras nehrine gider; ancak köpükleri kendisi içir ve ölümsüzlük, yiğitlik ve saz Çarlığı kudret ve yeteneği kazanır” (Aslan 2008: 64).

Uzun yolculuğa çıkanların arkasından su dökülmesi, her ne kadar halk arasında “yolcunun su gibi gidip rahat gelmesi”, temennisi olarak görülse de bu ritüel, suyun yolculuğa çıkacak kişinin hamisi olabileceği manasına da gelebilir. Kiç su ile birlikte yola çıkacak ve onun gücünden destek alacaktır.

Anadolu’nun hemen her yerinde bulunan ve Çfalı olduğuna inanılan muhtelif yeraltı ve yer üstü suları, çeşitli bedensel ve ruhsal hastalıkların tedavi edilmesi amacıyla ziyaret edilir: Uykusu olmayan çocuğun tedavisi için Kızılırmak’ın suyundan yararlanılır. Bunun için “üç cuma Kızılırmak’tan su getirilir, Kur’an’la tartılır. Çocuk, bu su ile yıkandıktan sonra su, ırmağa dökülür. Bu iş yapılırken hiç konuşulmaz” (Örnek 1979: 268). “Çanakkale’de çocuğu olmayan kadınlar, içerisinde su kuyusu bulunan caminin suyundan içerlerse çocuklarının olacağına inanırlar. Trabzon’da çocuğu olmayanlar, olsun diye Hıdırellez’de denize girerler” (Kalafat 1996: 5). “Elazığ’da Yurtbaç Mahallesi’nde bulunan „acı su“ Çfa niyetine içilir ve orada bulunan çamur, bilhassa cilt rahatsızlıkları için vücuda sürülür” (K11).

Kur'an-ı Kerim'de "bir damla su" ifadesine vurgu yapılarak insanın yaratılışı anlatılır: "Gerçek Çukı, biz insanı katıÇk bir nutfeden (erkek ve kadının dölünden) yarattık, onu imtihan edelim diye, kendisini iÇtir ve görür kıldık" (Çasan suresi: 2). "O, (döl yatağına) akıtılan meninin içinden bir nutfе (sperm) değıl miydi? Sonra bu, alaka (aÇılanmıÇyumurta) olmuÇ,derken Allah onu (insan biçiminde) yaratıp ÇkillendirmiÇti (Kıyamet Suresi: 37, 38).

Halk kültüründe suyun kutsallığı "su içene yılan bile karıÇmaz" sözü ile yaÇatılır. Diyarbakır'da çeÇtli dileklerin yazıldığı kâğıtların Dicle Nehri'ne atılması, bir ırmağın bir kıyısından diğеr kıyısına geçme eyleminin büyü, muska, nazar gibi çeÇtli kötülükleri engelleyeceğine inanılması, ayrıca yeni gelinin koca evine girerken kırdığı testinin içinde Çker ve paraya ek olarak su bulundurulması gibi pratikler, suya verilen kutsiyet ile iliÇkilidir. Yörede ayrıca birçok su kaynağı (haram su, yel pınarı), büyüsel yollu sağaltma yöntemlerinde birinci derecede önemli role sahiptir.

"Çocuğı olmayan kadınlar, Diyarbakır'ın Çermik ilçesinde bulunan hamamda yedi kez banyo yapar ve suyun kaynak yerinde otururlarsa çocuklarının olacağına inanırlar. Çermik hamamına gelip bu iÇemleri yaptıktan sonra çocuk sahibi olduğunu söyleyen birçok kadın vardır. Bu durum, halk arasında "bunun üstüne hamile kaldı" Çeklinde ifade edilir" (K8).

"Mezopotamya'nın taÇ oymalarında su ve balığın doğurganlık" (Eliade 2009: 197) simgesi olması, su kültünün mitolojik ayak izlerinden birini temsil eder. "Kazak, Kırgız ve Azerbaycan Türklerinde de kısır kadınlar, sudan çocuk isterler" (Bayat 2007: 249). Çngiltere'nin "Cornwall bölgesinde hasta çocuklar, üç kez Saint-Mandron kuyusuna sokulurlar. Fransa'da Çfalı çeÇnelerin ve nehirlerin sayısı oldukça fazladır" (Eliade 2009: 201). "Oxford'da „Child's Well" adlı kısır kadınları iyileÇirmesiyle ünlü bir çeÇme vardır" (Eliade 2009: 200). "Suyun kutsallığı inancına hemen hemen bütün Nusayri türbelerinde de rastlanmaktadır. Çoğı Nusayri türbesinde özellikle cuma sabahları makamın dibindeki döÇmeden su çıktığına iliÇkin çok sayıda olay anlatılmaktadır" (Türk 2009: 111).

Türk halk kültüründe zemzem suyu, kutsallığını muhafaza ederken bir taraftan çeÇtli ziyaret yerlerinden getirilen sular, Çeyh vb. dinî kiÇiler tarafından okunmuÇsular, içinde mürekkepli kalemle yazılmış muskaların bekletildiğı sular vs. mukaddes olarak telakki edilmekte; doğum, evlenme ve ölüm gibi geçiÇ dönemlerinde ve gündelik yaÇamda kutsal bir varlık olarak yer almaktadır.

"Kozmogoni simgesi ve tüm tohumların taÇıyıcısı olan su, büyüsel bir maddedir ve her derde devadır; iyileÇtirir, gençleÇirir ve yaÇamı sonsuz kılar" (Eliade 2009: 200). Gündelik yaÇamda su, maddi kirlerden temizlenmenin manevi kirlerden arınmanın sembolüdür. Çlamiyet'te gusül ve beÇ vakit namaz dolayısıyla alınan abdestte, suyun temizlenme ve arınma amaçlı kullanımları söz konusudur. Su, ateÇ söndürür. AteÇin tüm olumsuzluklarını ortadan kaldıran en büyük güç sudur. Su, dirilik verir, insanoğlunun yaÇamı için vazgeçilmezdir. Arındırıcı özelliğıyle su, her türlü bedensel ve ruhsal hastalıklardan kurtulmayı sağlar. Genel olarak Anadolu halk kültüründe mezarlık ziyaretlerinde mezara su dökülür. Bu ritüel, mitik su simgeselliğinin bir neticesidir.

Doğı, ilkel insanın ve daha da ötesi çağdaÇinsanın nazarında ölümsüzdür; oysaki insan, çoğı zaman, çocuklukta, yaÇılıkta veya hastalıkta acizdir. KiÇoğılu; tarih boyunca tüm bu zayıf yönlerini, kutsal kabul ettiğı, gücüne inandığı doğı varlıklarıyla gidermeye çalıÇmıÇtır. Bu doğı varlıklarından biri de mitolojik sistemlerin birçoğunda, evrenin yaratılıÇında da asıl unsur olan, "su"dur.

Bu makalede, Siirt halk kültüründe Çfa dağıtan "kutsal sular"ın tespiti ve tahlili yapılacaktır.

Yeşil Su

“Yeşil su”, Siirt’in Aydınlar (Tillo) ilçesinde bulunmaktadır. Ğmail Fakirullah’ın menkıbevî yağıyla iliğlendirilen “yeşil su”, Ğmail Fakirullah türbesinden uzak bir yerde bulunur. “Yeşil Ğfa kuyusu” adı da verilen ve bir kuyudan oluğın suya, ilçenin ara sokaklarından gidilerek varılır.

“Yeşil su”ya dair yörede anlatılan efsane Ğöyledir: Ğmail Fakirullah Hazretleri, bir gece taziyye giderken on üç metrelik bir susuz kuyuya düğ. O, bu kuyuda üç gün kalır. Bu arada hanımı, onu merak eder ve diğer evliyalara durumu bildirir. Evliyalar da onu aramaya çıkarlar. Kuyunun olduğu bölgeye geldiklerinde orada büyük bir nurun saçılmışı olduğunu görürler. Fakirullah Hazretleri’nin aç olduğunu düğüncek ona yemek ikram ederler. Ancak Fakirullah Hazretleri, aç olmadığını söyleyerek bütün ikramları reddeder. Evliyalar, Fakirullah Hazretlerini kuyudan çıkarırlar; bu sırada kuyu, suyla dolar. Ğmail Fakirullah, evliyalarla geri dönmez ve orada kendisi için bir yer yaptırır; sekiz yıl boyunca kuru üzümle beslenir, ibadet eder. Günümüzde Fakirullah Hazretlerinin içine düğüğüne inanılan kuyudaki su, kutsal kabul edilmekte, “yeşil su” diye anılmakta ve her derde deva olduğu söylenmektedir.

Çocuk sahibi olamayan kadınlar, Tillo ilçesinde bulunan “yeşil su” adı verilen bu kuyunun suyuyla yıkanır ve aynı zamanda bu sudan içerler. Bu sayede çocuk sahibi olacaklarına inanırlar (K1).

Anlatıda yer alan suyun “yeşil” olarak nitelenmesi, yeşil rengin dinî bir sembol olmasıyla ilgilidir. Kutadgu Bilig’de geçen “Sulu çimenler gibi bilgiler yararlıdır/Nereye ayak vursalar (depse), oradan bir su çıkar” (Ögel 2002: 341). sözü halk kültüründe yağıyan evliya anlatmalarında görülen evliya-su arasındaki iliğnin çok güzel bir hulasasıdır. Siirt yöresinde Fakirullah Hazretleri ile özdeğendirilen “yeşil su”yu da bu bağlamda değerlendirmek ve onu, din büyüklerinin kerametlerine bağlı olarak doğan “kutsal su” olarak görmek gerekir.

Ğlamî inanığın cennet, yemyeşil bir yer olarak tasavvur edilir. Rüyada görülen yeşil renk hayra yorumlanır. “Yağ” kökünden türeyen yeşil sözü; tazeliğ, canlılığı ve yeniden doğuğın simgeleri. Bu bağlamda yeşil suyun her derdin devası, bilhassa kısır kadınların umudu olması sebepsiz değildir.

Şahmeran Efsanesi ve Su

ğahmeran efsanesi, muhtelif bölgelerde farklı varyantlar halinde karğıımıza çıkar. Siirt’te yağıyan efsane, diğer bölgelerdeki efsanelerden farklıdır. Siirt Ğahmeran efsanesinde olaylar, “kutsal su ve Ğahmeran” ekseninde cereyan eder.

Bu efsane Ğöyledir: Söylentilere göre balık, yılan ve insan vücutlarının birleğminden oluğın Ğahmeran, kimilerine göre bir canavar kimilerine göre ise “yılanların kraliçesi” olarak bilinir. Ğahmeran, Siirt bağlarının bulunduğu yerde, yüksek bir mağarada bulunur. Bu canavarı bulmak için mağaraya giren insanlardan hiçbirini geri dönmemiğ. Bunun nedeni mağaranın altında ve üstünde bulunan kuyuların oraya giren insanları yutmasıdır.

Mağaranın içinde diz boyu derinlikte soğuk bir su birikintisi bulunur. Ğıfalı olduğu ve birçok hastalığa iyi geldiğ söylenen bu su, bir zamanlar modern tıp imkânlarından yoksun olan halkın Ğfa bulmak için gittiğ mekânlardan biriyimiğ. Günümüzde mağaranın ağzına kilit vurulmuğ. Bağlarına gitmek isteyen bağ sahipleri, farklı güzergâhlar kullanır ve mağaranın yakınından geçmek istemezler. Fakat mağara ve içindeki su birikintisi insanları cezbetmeye devam etmektedir.

Burada gahmeran efsanesinin oluşumuna kaynaklık eden varlığın “su” olduğu dikkatlerden kaçmaz. Her türlü derde deva olduğu düşünülür; ancak insanoğlunun bir türlü ulaşamadığı su, olağanüstü bir varlık olan gahmeran engeline takılır ve insanlar bir türlü o sudan nasiplenemezler. Yani bu su, yöredeki diğer su kaynakları gibi insanoğluna şifa dağıtamamaktadır.

Yılan ve Su

Yörede anlatılan bir diğer efsanede kutsal su, mitik bir varlık olan yılan unsuruyla kesişir: “Sağlıklı bir yılan, su bulmaya çalışırken aynı zamanda hasta bir yılanı da sırtında taşımaktadır. Küçük bir su birikintisi gören yılan, hasta yılanı o sudan içirir. Bu olayı gören büyük bir zat (geyh Muhammed Kasım) suyun olduğu yeri eliyle açar ve şifa bulmak isteyenlerin buraya gelebileceğini söyler. Bu olaydan sonra her cuma günü, bir yılanın suya girerek şifasını bıraktığına inanılır” (K2).

Tuzlu Su

“Siirt’e bağlı Yokuşbaşı köyü yakınlarında küçük bir göl bulunur. Suyu tuzlu olduğu için buraya “tuzlu su” adı verilmektedir. Su civarındaki toprağı da tuzlu olan bu ziyarette bir kadın evliyanın yattığına inanılır. Vücutlarında ağrı hisseden, özellikle de romatizma hastaları, bu ziyarete gelerek banyo yaparlar. Ancak erkek hastalar, ziyarette yattığına inanılan kadın evliyadan ötürü, banyo yapmaz; sadece suyu ağrıyan yerlerine dökerler. Bu ziyarete, haftanın her günü gidilebilir. Hastalıklarından kurtulan kişiler, adak olarak “tuz”, “soğan” ve “ekmek” dağıtırlar, bunun dışında herhangi bir adak adamazlar” (K6, K7).

Bu suyun neden şifalı olduğunu açıklayan efsane ise şöyledir: “Bir çoban, “tuzlu su” (tuzlu toprak) denilen bir bölgede hayvanlarını otlatırken sakat bir yılanın bu suya girdiğini ve düzelmiş olarak çıktığını görür. O, tanık olduğu bu olayı köylülere anlatır. Köylüler, romatizma hastası bir kadını suya sokarlar ve kadının iyileşmesine şahit olurlar” (K7).

Ziyaret sonrası dağıtılan tuz, ekmek ve soğan; bir tür kansız kurban, yani saçıdır. Bilhassa tuz ve ekmeğin halk kültüründe mukaddes olmaları, soğanın ise cinlerden koruyucu olması ise dikkate değerdir. Bu saçılar, doğrudan suya değil, su ve türbe civarında yaşayan insanlara dağıtılır. Mitolojik devirlerde kült kabul edilen varlıklar (su, dağ, ateş ağacı vb.) için doğrudan kanlı veya kansız kurbanlar sunulmuştur. Günümüzde ise bu kurbanlar, şifalı bir çehreye bürünerek hayır amaçlı dağıtılan kurbanlara dönüşmüştür. “Hayvan kurbanı” dışında dağıtılan yiyecekler ise o türbeye mahsus bir ritüel olarak varlığını korumuştur.

Küçük Çeşme

Çocuğu olmayan kadın, cuma günü yanına arpa alarak Aydınlar ilçesinde bulunan bu çeşmeye gider. Arpayı çeşmenin kenarına bırakır, çeşme suyuyla banyo yapar ve dua eder. Şifanın göre o çeşmenin kutsal bir taşı vardır. Eğer tay gelip bırakılan arpayı yerse dilekler kabul olur. Kadınlar, ertesi gün çeşmeye gidip bakarlar. Arpanın yeşillenmesi; tayın arpanın yanına geldiğine, bir miktar arpayı yediğine ve dileğin kabul olacağına işaret sayılır (K13).

Şire Kuyusu

Aydınlar (Tillo) ilçesinde yer alan kuyu suyunun kızamık, suçiçeği (çire) gibi hastalıklara iyi geldiğine inanılır. Şire Kuyusu’na giden hasta kişi, kuyu için bir mum adar, hiç konuşmadan kuyudan su çeker ve bu suyu üzerine döker. Hasta, iyileştiği takdirde, adadığı mumu cuma gecesi kuyunun bir köşesinde yakar (K13).

Otlı Su

“Siirt’in Pervari ilçesinin Okçular köyünde “otlu su” adında bir su bulunmaktadır. Rivayetlere göre, eski zamanlarda kanser hastalığına yakalanan bir kadın, derdine derman bulamaz; bu yüzden dağlara çıkıp rastladığı otlardan yer ve bu sayede iyileşir. Sağlığına kavuşan kadın,

Turkish Studies

topladığı otları, büyük bir su bidonunun içinde ezer ve çeşitli dualar okur. Elde ettiği suyu hasta insanlara dağıtır. Yörede suyun hiç bitmediğine, her cuma akşamı kullanıldığı miktar kadar tekrar eklendiğine ve bu suyu içen hastaların iyileşeceğine inanılır” (K1).

Şeyh Arap Ziyareti ve Su

“Kurtalan’a bağlı Görgöze köyünde bulunan geyh Arap ziyareti, bir çeşneden ibarettir. Suyu yeşimsi renkte olan bu ziyaretin sarılık hastalığına iyi geldiğine inanılır. Özellikle çarçamba veya perçembe günleri gidilen ziyarette yapılan pratikler, oldukça çarpıcıdır: Önce kulaklar, jilet yardımıyla kanatılır, yaraya tuz basılır ve pamuk konur; daha sonra geyh Arap ziyaretine gidilerek burada bulunan toprak, çamur haline getirilir ve vücuda sürülür, arkasından „ziyaret suyu“ ile yıkanılır. Bu eylemin vücudu hastalıklardan arındıracağına ve sarılık hastalığını tedavi edeceğine inanılır. Ziyaretçilerin yıkanma ihtiyaçlarını daha rahat sağlamaları için geyh Arap ziyareti çeşnesinin yakınında iki oda yapılmıştır” (K5).

“Pervari ilçesinin Okçular köyünde „ekşisu“ adında bir su bulunmaktadır. Siirt halkı, bu suyla toprağı karıştırarak elde ettiği çamuru, ağrıyan yerlerine sürerek şfa umar” (K1).

Yukarıdaki iki uygulamada toprağın suyla buluşturularak çamur haline getirilmesi ve bu çamurla şfa umulması, bize ilk insanın yaratılış hikâyesini hatırlatmaktadır. Bu ritüeller ile insanoğlu, bilinçsiz de olsa, adeta ilk yaratılışta adeta bir yeniden doğuş arzusunu dile getirmektedir.

Diğer Su Kaynakları

“geyh Halef türbesindeki kuyu suyunun sıtma hastalığını tedavi edeceğine ve konuşma güçlüğü çeken çocukların konuşmasını kolaylaştıracağına inanılır” (Taşınar 2006: 109). geyh Termo’nun kuyu suyu, sarılık hastalığının tedavisinde kullanılır. Ancak kuyunun ağzı kapatılmıştır.

“Eruh’a bağlı Bozatl köyünde bulunan bir ziyaret, oldukça ilginç bir uygulamayla dikkati çeker. Özellikle beli ağrıyan hastalar, bu ziyarete gelerek dereden aldıkları suyu orada bulunan bir kazanda kaynatırlar. Elde ettikleri sıcak suyu, ziyaret bölgesindeki bir kulübenin içinde betondan yapılmış küvet görünümündeki havuzun içine boşaltırlar. Bu suyun içine uzanan ve üzerine battaniye örtülen hasta kişi, bir buçuk iki saat, bu şekilde uyur. Ziyaret sonrası kurban kesmek bir zorunluluktur” (K10).

Bu ritüelde ana tema, hasta bedeninin suyla temasının sağlanmasıdır. Bir diğer önemli husus ise, hastanın birkaç saat ziyaret yerindeki suyun içinde uyumasının sağlanmasıdır¹

geyhü’s Sibre, geyhü’l Horani, geyh Cerrah ve geyh Münkedir türbelerinde bulunan kuyuların suları, gerek içilerek gerekse suyundan banyo yapılarak çeşitli hastalıkların tedavi edilmesinde kullanılır. Cami, türbe, yatır vb. dinî mekânlarda yer alan kuyu sularından şfa bulmak amacıyla yararlanma olayına, Anadolu’nun farklı bölgelerinde de rastlanır: “Zara’da kismetlerinin açılmasını isteyen genç kızlar, Ütükürdü bölgesindeki „Bahtiyazı Kuyusu“na gider, bu kuyunun suyundan içerler ve içerken de „bahtım açılsın“ diye üç defa tekrarlarlar” (Kalafat 1999: 51).

Göz rahatsızlığı yaşıyanlar girvan yolundaki bir mağaraya gidip orada horoz keserler. Akan horoz kanı sayesinde, kayanın içinde daha önce damlamayan bir su damlar. Hasta, gözünü o damlaya tutup şfa diler.

¹ Siirt yöresindeki türbe ziyaretlerinde “uyuma” ritüeline sıklıkla rastlanır. Bu fenomen, kutsal ağaç altında uyuma, suyun içinde uyuma, türbe içinde uyuma, iki mezar arasında uyuma vb. şekillerde tezahür eder.

Bu uygulama, halk kültüründe yaşıyan çeşitli ihtiyaçlar ve dilekler için “kan akıtılması” geleneğiyle ilişkilidir. Kız, göz rahatsızlığından kurtulmak için kan akıtacak, yani horoz kesecek; akan kan, suya dönüşecek; böylece umulan tedavi gerçekleştirilecektir.

Yörede, cuma günleri, Hesta kaplıcası suyunun yedi renge büründüğü ve bu suya “bismillah” diyerek girenlerin suyun sıcaklığını hissetmedikleri inanışın bulunur.

Siirt yöresinde bazı türbeler ve onlara ait sular, kısır kadınların uğrak yeridir. Genel olarak bu türbelerde yapılan uygulamalar benzerlik gösterir. Kısır kadın, türbelere giderek dua eder ve oradaki suyla banyo yapar:

Siirt’in Doluharman (Fiskin) köyündeki geyh Ali Fiskini türbesine çocuğu olmayan kadın gider, bir testiye su doldurup oraya bırakır; testideki su eksildiği takdirde kalan suyu üzerine döker. Bu ritüeli yerine getiren kadın, hamile kalacağına inanır (K12).

geyhü’l Hazin türbesine götürülen kısır kadın, üzerindeki kıyafetler çıkarılıp olarak ağacın altında bekletilir. Ağaca küçük bir çocuk çıkarılır ve bu ağacın üzerinden dökülen suyun kısır kadının tenine değmesi sağlanır (K2). Bu ritüelde mitik suyla kutsal ağaç simgeselliğinin kaynağı birleşimi ve doğurganlık yetisinin artırılması amaçlanmaktadır.

“Aydınlar ilçesine bağlı Kızbağlar (Tom) köyünde bulunan Seyit geyh Muhammet El Tomani Hazretlerinin türbesinde bulunan ve gövdesi kaplan görünümünde olan ağacın üzerinden dökülen suyla, kadının hamile kalacağına inanılır” (K9).

Hamile kalamayan kadınlar, Camiül Fuhar’a, yedi cuma üst üste gider ve oradaki havuza girerler. Havuza giremeyenler ise oradan getirilen su ile yıkanır. Yörede bu suyun kısırılığı gidereceğine inanılmaktadır.

“ğirvan ilçesinde, hamile kalmak isteyen kadınlar, için ehli olduğuna inanılan yaşı bir kadının evine giderler. Yaşı kadın, onları soyar ve üzerlerine su döker. Böylelikle kısır kadınların hamile kalacağına inanılır. Bahsedilen kadın, Çuan ilçede ikamet etmediği için bu uygulamayı yapamamaktadır” (K3).

Kısırılığın tedavi edilmesi için yapılan uygulamalardan biri de Gudur: “Doğum yaparken ölmüş bir kadının mezarı ziyaret edilir, oradan alınan bir avuç toprak, suyla karıştırılır ve üç cuma üçer defa bu su, dualar eşliğinde kısır kadının üzerine dökülür” (Taşınar 2006: 75).

Kurtalan ilçesinin Beykent köyünde, geyh Abdülkadir türbesinde bulunan toprak ve su ile kadının hamile kalabileceğine inanılır. Kadınlar, türbedeki toprağı eve getirir vücutlarına sürerler, türbenin suyu ile de yıkanır (K4). “Siirt’te kısır kadına dualar eşliğinde bir bardak yağmur suyu içirilerek de” (Taşınar 2006: 75) kısırılık tedavi edilir.

“Su hayat verici bir başlangıç olarak mitolojik düğünde ana rahminin bir sembolüdür. Çünkü çocuk dünyaya gelmeden önce (ceninin gelişim sürecinde) su ile çevrelenmiş gibidir. Bu olay eski düğünde içilen sudan çocuk olabileceği inancının temelini oluşturur” (Beydili 2005: 502). Kimi yörelerde çocuk göbek bağının ve eğin suya atılması da suyun doğurganlık sembolü olmasıyla ilintili bir uygulamadır. “Genç gelinler, Amuderya ırmağının bir sahilinden diğer sahiline geçer, böylece su iyelerinin yardımı sayesinde çocuk sahibi olacaklarına inanırlardı” (Beydili 2005: 502). “Kadim Kareyalılar, Mordovlar, Estonyalılar, Çeremisler ve başka Fin Ugor halklarında, kadınların çocuk doğurmak için dua ettikleri bir „Su Ana“ vardır” (Eliade 2009: 199). Tatar Türklerinde “hamile kalmak isteyen kadınlar, çeşne suyuyla yıkanır; ilk çocuğunu doğuran kadınlar da bebeği ilk yıkadıklarında çeşne suyu ile yıkamaya çalışırlar” (Çetin 2007: 23).

Siirt’te Anadolu’nun birçok yöresinde olduğu gibi bebeğin ve annenin kırkının çıkarılması pratiğinde de suyun önemli bir fonksiyon üstlendiği görülür. Doğumu kolaylaştırmak

için, kadının sıcak su dolu bir tencereye oturtulması, ona zemzem suyu veya kocasının ayakkabısından su verilmesi, kutsal su unsuruna dayalı mitolojik karakterli ritüellerin yöredeki tezahürleridir.

Cennet'te bulunduğu inanılan Kevser'den, hacılar tarafından kutsal topraklardan getirilen ve özel bir ritüel eğiğinde içilmesi gereken Zemzem'e, kırklama suyuna, bir damla suya varıncaya kadar Anadolu'nun hemen her karıştoprağında suya dair bir efsane, inanış ve ritüel mevcuttur. Bütün bunlar, genel olarak Anadolu coğrafyasında, özel olarak da Siirt yöresinde farklı dinî ve mitolojik düğünelerin de etkisiyle çok katmanlı bir su kültüne iğret etmektedir.

Siirt yöresinde görülen türbe veya camide bulunan kuyu suyu ile yıkanma ritüeli, ilk kozmik eylemin tekrarını anımsatır. Su, bu noktada *kozmetik bir doğurganlık merkezi* olarak algılanmaktadır. Mitik düzlemde var oluş, yaratıcılığı ve ölümsüzlüğü simgeleyen su, insanoğlu tarafından tekrar edilen ritüeller sayesinde kutsiyetini muhafaza etmiştir. Eliade, "Suya batma, ilk biçime geri dönüşü, yeniden yaratılışı doğumu simgeler; çünkü suya batma, biçimlerin biçimlerini kaybediğidir ve var oluş öncesindeki ayrığnamış olanla yeniden bütünleşmektedir; sudan çıkış, biçimin ilk kez dışa vurulduğu yaradılış eyleminin tekrarıdır. Suyu temas etmek her zaman yenilenmeyi temsil eder; çünkü eriyip giden daha sonra yeniden doğacaktır; çünkü suya batış yaşamın ve yaratıcılığın potansiyelini çoğaltır ve geliştirir" (Eliade 2009: 196) der. Bütün bunlar, Siirt halk kültüründe çocuk sahibi olmak, her türlü hastalıklara şifa bulmak maksadıyla kutsal sayılan sulardan neden banyo yapılması gerektiğini de açıklar. Yukarıda adı geçen türbelerin suları banyo yapmak, onları içmek, insanoğlunun suyla buluşmasını sağlayacak ve insanoğlu adeta yeniden doğacak veya doğuracaktır.

Bedenin suyla temas anı, suya dokunuş, bağıngiç noktasına dönüşün sembolik görünümüdür.² Bağıngiç ise, var oluşun en güzel anı ve hastalıkların, kötülüklerin olmadığı saflık simgesidir. Siirt halk kültüründe var olan kısır kadının suyla temas etmesi, yani suyla banyo yapması ritüelinin temelinde suyun arındırma, eskiyi yenileme, bozuk olana yeniden şekil verme gücü vardır. Su, kısır kadının bedeninde veya ruhunda var olan hastalığı, kötülüğü alacak, kadını yeniden ökillendirecek, arındıracak; bu sayede kadın, doğurma yetisini kazanacaktır.³ "Her tür biçimi parçaladığı, her geçmişi sildiği için suyun arındırma, yeniden oluşturma ve yeniden doğurma özelliği vardır; çünkü suya batan her şey ölür, suya batan kişi, tıpkı günahsız bir çocuk gibidir, geçmişi yoktur, yeni bir yaşama başlayabilir, yeni bir aydınlığın eğinde" (Eliade 2009: 202).

Geleneksel kültürde suyla ilgili ritüellerin çoğu, şlamî bir çehrede gerçekleştirilir, ancak bu pratiklerin çoğu, şlamîyet öncesi geleneksel uygulamalardan ilham almaktadır. Hayatın bağıngicından sonuna, yani doğumdan ölüme uzanan yolculukta suyun insan yaşamında sıra dışı bir iğevinin olduğu görülür. Su; çocuk sahibi olmak için yapılan büyüsöl davranışlardan, ölmek üzere olan kişiye, şayanın vereceği suyu içmemesi için, verilen suya kadar, insanoğlunun bir anlamda hamisi olmuştur.

"Suyun arınma ve yıkanma ritüelinin amacı yaratılışın meydana geldiği zamanı, yani *il illo tempore*'yi canlandırmaktır; dünyanın ya da „yeni insanın“ doğumunun simgesel tekrarlarıdır.

² Eliade, "en basit hiérophanie"de bile „ebedî bir bağıngiç; zaman-dışı bir ana tekrar geri dönme, tarihi silme ve dünyayı yeniden yaratma teması kendini gösterir." der. (Eliade 2006: 13). Burada hiérophanie, herhangi bir varlıkta kutsalın kendini dışa vurması, anlamına gelir. Bu bağlamda Siirt halk kültüründe geçmişi tecrübelerle dayalı olarak anlatılan öykülerle büyüyen ve anlamı derinleşen kutsal suya dayalı ritüelleri, birer hiérophanie olarak algılamak mümkündür.

³ "Suyun içine batarak yenilenme inancı, eski dönemde, tanrı heykellerinin neden suya batırıldığını da açıklamaktadır. Kutsal banyo töreni, büyük bereket ve tarım tanrıçaları tapımında da sık sık uygulanırdı. Tanrıçanın güçleri böylece yeniden bir araya gelmekte; iyi bir hasat ve bereketli bir ürün sağlanmaktadır" (Eliade 2009: 202).

Dinsel bir amaçla suya her dokunuş kozmik ritmin temel iki döngüsünü temsil eder: Suyla yeniden bütünleşme ve yaratılış”(Eliade 2009: 217).

Tecrübeler çoğaldıkça kutsalın alanı da genişler. Kulaktan kulağa dolağan hikâyelerle zenginleşen ve güçlenen mit, kabul gören dinî inanışlarla sentezlenerek yeni bir boyut kazanır ve tasvip edilebilir bir çehreye bürünür. Kutsal, modern tıp imkânlarından yoksun kalanların ümit kapısıdır. Kutsalı kutsallaştıran öyküyü dinlemek heyecan verir. Bu duygu, insanoğlunun bilinçaltında suya dair çeşitli mitik düğünelerin yelpazelenmesini olası kılar: İnsanoğlu ölümlü, doğa ise ölümsüzdür. Evrenin yaratılışından bu yana su, hep vardı ve o da tıpkı diğer doğa unsurları gibi ölümsüzdür. Suyu yaklaştırmak, temas etmek, kişiyi ölümsüz kılmaz; ama hastalıklardan, sıkıntılardan kurtarabilir. Su, kendi enerjisi ile kendini doğurup yenilediği gibi kişinin de yenilenmesini, arınmasını ve bereketlenmesini sağlayabilir.

Sonuç

Siirt halk kültüründe yaşıyan su ile ilgili inanış ve efsanelerin mitolojik karakterli olduğu görülür. Su; hayat bahşeden, çocuk sahibi olmayı sağlayan, her türlü derde deva bir yaşam kaynağı, adeta ab-ı hayat olarak algılanır. Yörede kutsal bilinen suların büyük bir kısmı yatır veya türbe yakınlarında yer almakta ve bir çeşme yahut din büyüğüne yönelik anlatılarla kutsiyet kazanmaktadır. “Yeşil Su” adı verilen şifalı suyla ilgili anlatı, bir din âlimi olan Şmail Fakirullah’ın dinî kişiliği etrafında şekillenirken, geyh Arap Ziyareti esnasında yararlanılan su ise “Çeyh”lik mertebesindeki bir zatla birlikte anılmaktadır. “Tuzlu Su” anlatısında ise suya kutsallık kazandıran bir kadın evliyadan bahsedilmektedir. Mitik su, geyhü’l Hazin türbesinde “ağaç” kültürüyle, geyh Arap ziyaretinde ise toprak unsurunun eklenmesiyle “yer” kültürüyle birleşirken “Küçük Çeşme” ile ilgili inanış ise “sudan çıkan at” motifiyle bağdaşır.

“Yeşil su”, “tuzlu su” ve “otlu su” anlatılarında suların nasıl kutsallaştığı hikâye edilir. Bu anlatılar birer mittir. Halk, bu sularda şifa ararken, suyun ilk kez şifalı olduğu ana, yani mitik zamana yolculuk yapar. “Evliyanın günlerce mahsur kaldığı kuyudan hiçbir şey olmaması gibi çıkması”, “sakat bir yılanın suya girdikten sonra düzelmesi”, “kansersiz hastanın iyileşmesi” gibi sıra dışılıklar, insan düğünesinde haleler oluşturur. Bütün bunlar, kutsalın içine dâhil olabilmenin ve iyileşmenin temennisidir. “Miti bilen onun menşini de biliyor demektir. Böylece menşini bilinen şey kontrol altına alınmış ve arzu edildiği kadar o şeyi çoğaltmak imkânı da elde edilmiştir” (Seyyidoğlu 2002: 22). “Yeşil su”, “tuzlu su” ve “otlu su” anlatılarında geçen suların kökenleri bilinmekte; bu sular, her derdin devası olarak kullanılmakta yani sayısız ve sonsuz olarak çoğaltılmaktadır.

Genel olarak bir kutsalın etrafında bulunan diğer varlıklar da kutsal telakki edilir. Bir yerde kutsal olan bir sudan söz edilirken o suyun çevresindeki toprak, ağaç, dağ, tepe ve hatta o bölgede yaşıyan insanlar da mukaddes olarak algılanır. Bütün bunlar, çeşitli dinî inanışların ve kültürlerin iç içe geçtiğini ve bilhassa doğa iyelerinin bütüncül bir yapı gösterdiğini kanıtlar.

Maddi ve manevi kirlere temizleyen, arındıran su, mitik devirlerde olduğu gibi günümüz Siirt kültüründe de muhtelif ihtiyaçların tedarik edilmesinde, şifa, bereket, çocuk sahibi olma gibi birçok amaçla kullanılmaktadır. Suyun farklı ritüeller eşiğinde ve diğer doğa kültürleriyle yan yana veya bütünleşik kullanımı ise halkın din anlayışında meydana gelen değişikliklerle ilintilidir.

Siirt halk kültüründe tespit ettiğimiz “su”ya dayalı ritüeller, Şlamî çehreye bürünmüş ve eren kültürüyle birleşerek içselliğini devam ettirmiştir. “Su kültürü” ile ilgili ritüeller, günümüz Siirt halk kültüründe yaşatılmakta, muhtelif türbelerde bulunan sular, şifa arayıcıların uğrak yeri olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- ASLAN, E. (2008). *Türk Halk Edebiyatı*, Maya Akademi Yayınları, Ankara.
- BAYAT, F. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi 2*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- BEYDÖĞÜC. (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap Yayınları, Ankara.
- BONNEFOY, Y. (1981). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- ÇETİN, Ç., Z. (2007). “Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklarla İlgili Mitler ve İnanışlar (İyeler ve Yaratıklar)”, Bilig, Güz, S.: 43, s.: 1-32.
- ÇORUHLU, Y. (2006). *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- ELÇADE, M. (2009). *Dinler Tarihine Giriş*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- HANÇERLİOĞLU, O. (2010). *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KALAFAT, Y. (1999). *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- KALAFAT, Y. (1996). *İslamiyet ve Türk Halk İnançları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KUR’AN-I KERİM VE AÇIKLAMALI MEALİ (1993). Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- ÖGEL, B. (2002). *Türk Mitolojisi*, II. Cilt, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara.
- ÖGEL, B. (2003). *Türk Mitolojisi*, I. Cilt, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara.
- ÖRNEK, S., V. (1971). *İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- ÖRNEK, S., V. (1979). *Geleneksel Kültürümüzde Çocuk*, Türkiye İÇİ Bankası Yayınları, Ankara.
- SEYİDOĞLU, B. (2002). *Mitoloji Üzerine Araştırmalar, Metinler ve Tahliller*, Dergâh Yayınları, Ankara.
- TAĞPINAR, G. (2006). *Siirt İli ve Çevresi Yaygın Halk İnanışları*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- TÜRK, H. (2009). *Kültürlerin Bin Yıllık Hoşgörüsü, Evliyalar Diyarı Hatay*, Karahan Kitabevi, Adana.
- http://turkoloji.cu.edu.tr/makale_sistem/tum_list.php?t=tum&psearch=Fatih%20Kiri%FE%E7io%F0lu).

Kaynak Kişiler:

- K1: Kumru Kıyas, 1954 doğumlu, okuryazarlığı yok, Siirt.
- K2: Gamze Baçar, 1994 doğumlu, üniversite öğrencisi, Siirt.
- K3: Zeynep Güran, 1988 doğumlu, üniversite öğrencisi, Siirt/Kurtalan.
- K4: Nurcan Varol, 1990 doğumlu, üniversite öğrencisi, Siirt/Kurtalan.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

-
- K5: Veysi Karatağ 1966 doğumlu, ilkokul mezunu, Siirt/Kurtalan.
K6: Perihan Demir, 1987 doğumlu, üniversite öğrencisi, Siirt/Merkez.
K7: Fadile Demir, 1958 doğumlu, okuryazar değil, Siirt/Merkez-Yokuğbğlar Köyü.
K8: Kudret Yıldırım, 1935 doğumlu, okuryazarlığı yok, ev hanımı, Diyarbakır.
K9: Elif Korkmaz, 1992 doğumlu, üniversite öğrencisi, Siirt.
K10: Güler Yılmaz, 1972 doğumlu, okuryazar değil, Siirt/ Eruh-Bozatl Köyü.
K11: Fadime Yalınkılıç, 1981 doğumlu, araÇırma görevlisi, Elazığ.
K12: Emine Ekin, 1960 doğumlu, okuryazar değil, ev hanımı, Siirt-Doluharman Köyü.
K13. Ğmet Türkan, 1950 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, Siirt/Aydınlar.



SIRALI CÜMLE ÜZERİNE BİR İNCELEME

*Serdal KARA**

ÖZET

Türk dili üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında dilbilimcilerin cümle tanımlamalarının hemen hemen aynı olduğu, ancak birbirine çeşitli şekillerde bağlanan birden fazla bağımsız cümlenin tanımlaması ya da sınıflandırması konusunda ayrılığa düştüğü görülmektedir. Bu durumun temel nedeni bazı dilbilimcilerin konuyu biçimsel, bazılarının ise anlamsal yönden ele almasıdır.

Sıralı cümlelerle ilgili çalışmalar incelendiğinde bu cümle türünün farklı başlıklar altında ele alındığı ve konu ile ilgili farklı tanımlar yapıldığı görülmektedir. Bu tanımlara bakıldığında sıralı cümlelerin sadece virgül ya da noktalı virgülle ayrılan bir cümle türü mü; yoksa bağlaçlarla bağlanan cümlelerin de mi bu cümle türüne dahil edilmesi gerektiği konusunda farklı yaklaşımlar olduğu tespit edilmektedir. Ayrıca öge ortaklığının da sıralı cümle için belirleyici bir unsur olup olmayacağı konusunda da farklı görüşler yer almaktadır. Bu bakış açılarına bağlı olarak bu cümle türü ile ilgili çeşitli şekillerde sınıflandırma yapılmaktadır. Bu tür sınıflandırmaların yanı sıra, sıralı cümleleri oluşturan bağımsız cümleler arasındaki anlamsal ilişkiye dayalı sınıflandırmalar da bulunmaktadır.

Bir cümlenin yapı yönünden sınıflandırılıp sınıflandırılmayacağı da tartışılan konular arasında yer almaktadır. Bu nedenle sıralı cümlelerin yapı yönünden mi, yoksa bağlanış şekillerine göre mi ele alması gerektiği üzerine farklı bakış açılarının geliştiği görülmektedir.

Biz de çalışmamızın amacına uygun olarak, bu cümle türü ile ilgili başlıca yaklaşımları verdikten sonra ortak bir sonuç elde edip sıralı cümleleri sınıflandırmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Cümle yapısı, sıralı cümle, bağlı cümle

A STUDY ON THE COORDINATE SENTENCE

ABSTRACT

Looking at studies on Turkish Language, it is understood that linguists' "sentence" descriptions are almost the same, however they think differently on the issue of description or classification of more than one independent sentences which are attached each other in different ways. The main reason of this is that while some linguists focus on form of the issue, others focus on semantic.

* ArG.Gör. Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, El-mek: serdalkaraa@hotmail.com

When one analyses studies about coordinate sentences one can see that this type of sentence is dealt with under various headings and that different definitions are given for it. When one looks at these definitions one can determine different approaches: are coordinate sentences just a type of sentence that is subdivided through comma or semicolon, or must it be included in the sentences that linked through conjunctions? Besides there exist different opinions concerning whether or not the sharing of an element is a feature that defines a coordinate sentence. Depending on what point of view one takes one arrives at different results at concerning this type of sentence and one classifies it in different ways. In addition to these classification, there is a classification based on semantic relations between independent sentences constituting coordinate sentences.

Whether or not a sentence can be classified on the basis of its structure is a widely debated topic. For this reason one can see that different points of view have developed concerning whether coordinate sentences should be considered according to their structure or according to the types of conjunction.

After having presented the main approaches concerning this type of sentence this article will attempt to arrive at a synthesis and to classify coordinate sentences in a considered manner.

Key Words: Sentence structure, coordinate sentence, conjunctive sentence

Giriş

Duygu, düşünce, hareket ve olayların bir yargı bütünlüğünde dile getirilmesi olan cümle, yargı sayısına ve bağlanıç biçimlerine göre çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırma yapılırken dilbilimciler cümle yapısını, anlam veya şekil yönüyle değerlendirmekte ya da şeklin yanı sıra anlamı da sınıflandırmada esas almaktadır. Bu durum dilbilimciler arasında yargı ve yapı kavramı anlayışında farklı yaklaşımların oluşmasına neden olmaktadır. Buna bağlı olarak bazı dilbilimciler cümleyi basit, birleşik, sıralı, iç, girişlik cümle şeklinde sınıflandırırken, bazıları cümle yapısına ara söz ve kesik cümleyi de dahil etmektedir. Bunların yanı sıra girişlik ve iç cümlelerin birleşik cümle içinde mi, yoksa ayrı birer cümle türü mü oldukları da tartışılan konular arasındadır.

Cümle yapısı ile ilgili tartışılan konulardan biri de sıralı cümlelerle ilgilidir. Bazı dilbilimciler sıralı cümle konusuna hiç değinmezken, bazıları da bu cümle yapısına yer vermekte, ancak birbirinden farklı sınıflandırma yapmaktadır. Bu sınıflandırmalara bakıldığında sıralı cümleler birleşik cümlelerin bir türü olarak yer aldığı gibi, bundan bağımsız bir tür olarak da yer almaktadır. Ayrıca bağlı ve sıralı cümlelerin birlikte ele alındığı sınıflandırmaların yanı sıra, bunların ayrı bir tür olarak ele alındığı sınıflandırmalar da bulunmaktadır. Bunun temel nedenlerinden biri bu tür cümlelerin bağlanıç şekillerine göre farklı şekillerde değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır.

Sıralı Cümle ile İlgili Başlıca Yaklaşımlar

Muharrem Ergin, “ Türk Dilbilgisi” adlı eserinde sıralı cümleye değinmeyerek yapıları bakımından cümleleri basit ve birleşik cümle diye ikiye ayırmaktadır.¹

¹ Muharrem Ergin, **Türk Dilbilgisi**, Bayrak Basım, İstanbul, 1997, s.404

Hikmet Dizdaroğlu sıralı cümleyi “BağlanıÇarına Göre Tümce Türleri” başlığı altında ele almakta ve ÇuÇıkilde tanımlamaktadır: “Bağımsız kuruluÇa birden çok yargılı anlatımdan oluşa tümceye sıralı tümce denir.”² Daha sonra sıralı cümlelerin basit ya da birleÇk cümlelerin art arda sıralanmasıyla meydana geldiğini, bu cümle yapıları olmadıkça sıralı cümlelerin kurulamayacağını; bu yüzden de sıralı cümlelerin yapı ilkesine göre değil, diziliÇ ve bağlanıÇ ilkesine dayandığını belirtmektedir. Bu açıklamalar sonrası Dizdaroğlu sıralı cümleyi dört grupta ele alır: Bağımlı, bağımsız, açılmalı ve karma sıralı cümle.³

Nurettin Koç yapılarına göre cümleleri kurallı, devrik ve kesik cümle diye üçe ayırmakta; kurallı cümlelerin özne + tümleç + yüklem yapısına bağlı olarak biçim yönünden farklılık gösterdiğini ve sıralı cümlelerin de bu biçim içinde yer aldığını dile getirmektedir.⁴ Bu açıklamalar sonrası Koç, “Anlam yakınlığı nedeniyle birbirine bağlanmıÇ tümcelere sıralı tümce denir.”⁵ tanımlamasını yaparak sıralı cümleyi bağımlı ve bağımsız sıralı cümle diye iki grupta inceler.⁶

Vecihe Hatipoğlu cümle türlerinin sınıflandırmasında çekimli eylemlerin yani yargıların sayısı ve çeÇdinin etken olduğunu, bu nedenle de cümlelerin yapıları incelenirken yargıların sayısı, anlamı ve türlerinin de ele alınması gerektiğini belirterek cümleleri yapı, yargı ve yüklem bakımından üç bölümde incelemekte; sıralı cümleleri “Yapı Bakımından Cümle Türleri” başlığı altında ele almaktadır.⁷ Daha sonra Hatipoğlu sıralı cümleyi, “Anlam yakınlığı ile bağlanmıÇ tümceler” Çıkilinde tanımlayarak Nurettin Koç’ta olduğu gibi bağımlı ve bağımsız sıralı cümle diye iki grupta inceler.⁸

Koç⁹ ve Hatipoğlu¹⁰ bağımlı ve bağımsız sıralı cümleleri tanımlarken, ögelerin ortak olup olmaması durumunu esas almıÇardır. Ancak Dizdaroğlu ögeleri esas almamakta virgül ya da noktalı virgül ile bağlananlara bağımsız¹¹, bağlaçlarla bağlananlara da bağımlı sıralı cümle¹² demektedir.

M. Kaya Bilgegil “Türkçe Dilbilgisi” adlı eserinde cümleleri ögelerinin diziliÇine, yüklemlerine, anlamlarına ve yapılarına göre sınıflandırmaktadır.¹³ Yapılarına göre cümle çeÇkilerini basit ve bileÇk cümle diye iki temel gruba ayırmakta, sıralı ve bağlı cümleleri bileÇk cümle içinde değerlendirmektedir. Bilgegil, “Birden ziyade yüklemi bulunan cümlelere „bileÇk“ cümle denir.” tanımlamasını yaptıktan sonra yan cümlesi fiilimsilere dayalı olan cümle örnekleri vermekte ve fiilimsileri yüklem olarak değerlendirmektedir. Sıralı cümleleri ise, “Aynı unsur veya anlam ilgisinin ortak veya farklı görevle birden ziyade cümlede ardarada yer alması¹⁴” olarak tanımlamakta; aralarındaki ilginin bağlaç ya da bağlaç görevindeki fiilimsilerle sağlandığı sıralı cümleleri bağlı cümle olarak değerlendirmektedir.¹⁵

Tahir Nejat Gencan sıralı cümleleri “Bağımsız Önerme” başlığı altında inceleyerek, “BaÇıl baÇna bir tümce olduğu halde bir bağlaç ile ya da virgül, noktalı virgül gibi bir imle bir

² Hikmet Dizdaroğlu, **Tümce Bilgisi**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1976, s.223

³ A.g.e., s.223

⁴ Nurettin Koç, **Yeni Dilbilgisi**, Çıkılap Yay., Çstabul, 1996, s.530

⁵ A.g.e., s.540

⁶ A.g.e., s. 540-543

⁷ Vecihe Hatipoğlu, **Türkçenin Sözdizimi**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1972, s.143-144

⁸ A.g.e., s.154-155

⁹ Nurettin Koç, a.g.e., s. 541-543

¹⁰ Vecihe Hatipoğlu, a.g.e., s. 154-156

¹¹ Hikmet Dizdaroğlu, a.g.e., s.223

¹² A.g.e., s.233

¹³ M. Kaya Bilgegil, **Türkçe Dilbilgisi**, Güzel Çstabul Matbaası, Ankara, 1963, s. 51-97

¹⁴ A.g.e., s. 88

¹⁵ A.g.e., s. 90

tümceye bağlananlara bağımsız önerme denir.¹⁶ Çıkılde tanımlamaktadır. Daha sonra bunu sıra ve bağlı önermeler diye iki grupta ele almaktadır.¹⁷ Gencan, biçimce veya anlamca birbirine bağlı olan cümleleri “Bağlı Cümle” olarak değerlendirirken; biçimce de, anlamca da birbirine bağlı olmayan, aralarına virgül ya da noktalı virgül konulan cümleleri “Sıra Önermeler” adı altında değerlendirmektedir.¹⁸

Tahsin Banguoğlu cümleyi basit ve birleşik olmak üzere iki grupta ele almaktadır. Sıralı cümlelere birleşik cümle içinde yer veren Banguoğlu, birleşik cümleyi anlam ve Çıkıl açısından incelemektedir. Anlam açısından “yan yana birleşik cümle” adı altında sıralı cümleleri değerlendirirken, bu tür cümlelerde ikincil cümlelerin yan cümle olduğunu belirtmektedir. Daha sonra Çıkıl açısından değerlendiren Banguoğlu, “tümleme birleşik cümle” başlığı altında sıralı cümlelere yer vermektedir. Bu tür cümlelerde ikincil cümlelerin dış cümle olduğunu ve bu dış cümlelerin bağcümlelerin üyelerinden biri olamayacağını, ancak anlamca bir yan cümle ya da alt cümle olabileceğini belirtmektedir.¹⁹ Tümleme birleşik cümleyi çeşitli alt başlıklara ayıran Banguoğlu, sıralı cümlelere “Bağlam Cümlesi” alt başlığı altında yer vermekte ve Çıkılde tanımlamaktadır: “Çeşitli anlam ilişkileri olan iki yargının bir bağlamla birleşerek meydana getirdikleri cümlelere bağlam cümlesi denir.”²⁰

Sıralı cümleleri birleşik cümlelerin bir alt başlığı olarak “Türkiye Türkçesi” adlı eserinde ele alan Fuat Bozkurt, sıralı cümleyi noktalama işaretleri ile birbirinden ayrılan bağımsız cümleler olarak değerlendirmekte, bağlaçlarla ayrılan cümleleri de bağlı cümleler başlığı altında incelemektedir.²¹

Rasim gimÇık ise “Örneklerle Türkçe Sözdizimi” adlı eserinde sıralı cümleyi Çıkılde tanımlar: “Bağı bağına yargı bildirir nitelikteki tümcelerin bağlanıp sıralanmasıyla oluşan yargılı anlatıma sıralı tümce denir.”²² Bu tanım sonrası sıralı cümleleri bağımlı, bağımsız ve karma olmak üzere üç grupta inceler. gimÇık bağımsız cümleleri açıklarken Koç ve Hatipoğlu’ndan farklı olarak, bağımsız sıralı cümlelerin gizli özne ve açık özne gibi öğelerinin ortak olabileceğini belirtir.²³

Muhittin Bilgin “Anlamdan Anlatıma Türkçemiz” adlı eserinde cümle yapısını basit ve bileşik olmak üzere iki grupta ele almakta, sıralı cümleleri ise bileşik cümle içinde değerlendirmektedir.²⁴ Çalışmasında sıralı cümleyi, “Biçim ve anlam ya da yalnızca anlam bakımından birbirine bağlı tümcelerden oluşan tümceye sıralı tümce denir.” tanımlamasını yaptıktan sonra sıralı cümleleri ögesel ve anlamsal bağlantı yönünden iki grupta ele almaktadır. Ögesel bağlantı yönünden öğelerinin ortak olup olmama durumlarına göre sıralı cümleleri, bağımlı ve bağımsız olmak üzere iki grupta incelemektedir. Ancak Dizdaroğlu’nun sıralı cümlelerin bir türü olarak değerlendirdiği açıklamalı sıralı cümleleri bağımsız sıralı cümle içinde değerlendirmektedir. Anlamsal bağlantı yönünden ise sıralı cümleleri on grupta ele almaktadır.²⁵

Neç Atabay, Sevgi Özel ve Ayfer Çam birlikte hazırladıkları “Türkiye Türkçesinin Sözdizimi” adlı eserde yapılarına göre cümleleri yargı sayısına ve öğelerinin diziliş açısından iki

¹⁶ Tahir Nejat Gencan, **Dilbilgisi**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2001, s.147

¹⁷ A.g.e., s. 147

¹⁸ A.g.e., s. 147-151

¹⁹ Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, Türk Dil Kurumu Yay., 6. Baskı, Ankara, 2000, s. 547-548

²⁰ A.g.e., s. 554

²¹ Fuat Bozkurt, **Türkiye Türkçesi**, Cem, 1. Baskı, İstanbul, 1995, s. 330-333

²² Rasim gimÇık, **Örneklerle Türkçe Sözdizimi**, Kuzey Gazetecilik Matbaacılık ve Ambalaj San. A.Ş., 1. Basım, Trabzon, 1987, s.292

²³ A.g.e., s. 292-295

²⁴ Muhittin Bilgin, **Anlamdan Anlatıma Türkçemiz**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002, s. 526-527

²⁵ A.g.e., s. 534-539

gruba ayırmakta, sıralı cümleleri yargı sayısına göre tümceler başlığı altında incelemektedir.²⁶ Daha sonra sıralı cümleyi, “ Türkçede bir anlatım içinde anlam ilgileri nedeniyle birbirlerine türlü biçimlerde bağlanan tümcelere sıralı tümceler denir.” şeklinde tanımlayarak ögelerinin ortak olup olmaması yönünden bağımlı ve bağımsız sıralı cümle diye iki ayırmaktadır.²⁷

Ata Çatıkkağ “Örnekli ve Uygulamalı Türk Dili Kılavuzu” adlı çalışmasında sıralı cümleyi “Kuruluşlarına Göre Cümleler” başlığı altında “Geniş Cümleler”in bir türü olarak değerlendirmektedir.²⁸ Çatıkkağ değerlendirmesinde sıralı cümleyi kendi içinde herhangi bir gruba ayırmadan şu şekilde tanımlamaktadır: “ Birbirinden ayrı bölümler ihtiva eden bir veya birden fazla cümlelerin muhtelif mana münasebetiyle bağlanmasından meydana gelen mürekkep cümlelere tertipli (sıra) cümle denir.”²⁹

Söz dizimi üzerine çeşitli çalışmaları bulunan Leyla Karahan ise “Türkçede Söz Dizimi” adlı eserinin ilk baskılarında cümle yapısını basit, birleşik, bağlı ve sıralı cümle olmak üzere dört grupta ele almakta, bağlaçlarla birbirine bağlanan cümleleri bağlı, virgül ya da noktalı virgül ile birbirinden ayrılan cümleleri ise sıralı cümle içinde değerlendirmektedir.³⁰ Daha sonra aynı adla çıkardığı eserinde cümleleri yapı bakımından sınıflandırmamakta, sıralı ve bağlı cümleleri “ Cümlelerin Bağlanma şekilleri” başlığı altında vermekte ve bunu da dört grupta ele almaktadır: bağlanma edatlarıyla bağlanan cümleler, ortak cümle ögeleriyle bağlanan cümleler, ortak kip/ şahıs ekleriyle bağlanan cümleler, anlam ilişkisiyle bağlanan cümleler.³¹

Leyla Karahan “Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine” adlı çalışmasında ise; cümle ile cümleler topluluğu arasında yapı bakımından bir sınıflandırmanın olamayacağını, çünkü niceliklerinin farklı olduğunu belirtmekte; ayrıca birden fazla cümleden oluşan cümleler topluluğunda bağlantıya gramatikal unsurlar destek veriyorsa bunların da “ cümlelerin bağlantı şekilleri” ile sınıflandırmasının söz konusu olabileceğini dile getirmekte ve şu örnekleri vermektedir: “Ayşe çok çalıştı ve sınıfını geçti.”, “Ayşe öyle çalıştı ki sınıfını geçti.”, “ Ayşe çalışmış ve sınıfını geçmişti.” Ancak “Ayşe çalıştı, sınıfını geçti.” cümlesinde anlam bağlantısını destekleyen gramatikal bir unsur olmadığı için bu örneğin söz dizimin değil, metin dil bilimin konusu olabileceğini belirtmektedir.³² Yalnız bu son örnek biçiminde olan cümleleri “Türkçede Söz Dizimi” adlı çalışmasının son baskılarında “ortak cümle ögeleriyle bağlanan cümleler” başlığı altında ele almaktadır.³³

K. Mehmet Gece “ Türkiye Türkçesinde Bağlı Cümle” başlığı altındaki çalışmasında basit ve birleşik cümle dışındaki cümle yapılarının sadece “bağlı cümle” terimiyle karıştırılmasının yeterli olacağını belirtmektedir. Daha sonra bağlı cümle için; birleşik cümleyi oluşturan cümleler arasında biri diğerine öge olma dışındaki ilişkilerin bağlı cümleyi oluşturacağını, çünkü bağlı cümlelerde biri diğerine öge olma ilişkisinin değil, bağlanma ilişkisinin olduğunu belirtmektedir. Gece düşüncesini örneklerle açıkladıktan sonra bağlı cümleyi meydana getiren cümleler arasında “Çekil ve anlam ilişkisi” şeklinde iki ilişkinin olduğunu belirtmektedir.³⁴

²⁶ Neşe Atabay- Sevgi Özel- Ayfer Çam, **Türkiye Türkçesinin Sözdizimi**, Papatya Yayıncılık, 2. Basım, Kasım, 2003, s. 91

²⁷ A.g.e., s. 108-110

²⁸ Ata Çatıkkağ, **Örnekli ve Uygulamalı Türk Dili Kılavuzu**, Alfa Yay., 3. Baskı, Nisan, 2001, s. 220-229

²⁹ A.g.e., s. 228

³⁰ Leyla Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, Akçağ Yay., 6. Baskı, Ankara, 1999, s. 61-66

³¹ Leyla Karahan, a.g.e., Akçağ Yay., 10. Baskı, Ankara, 2006, s. 85-95

³² Leyla Karahan, Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine, **Türk Dili**, S. 583, Ankara, Temmuz 2000, s. 16-23

³³ Leyla Karahan, a.g.e., Akçağ Yay., 10. Baskı, Ankara, 2006, s. 91-92

³⁴ K. Mehmet Gece, Türkiye Türkçesinde Bağlı Cümle, **Türk Dili**, S. 562, Ankara, Ekim 1998, s. 332-339

Sıralı cümleler ile ilgili bir diğer çalışma da Mahmut Fidancı'nın "Sıralı Cümle" başlığı altındaki makalesidir. Fidancı bu çalışmada yapısı yönünden cümleler incelenirken Çıkıl yapısının göz önünde tutulmasının daha tutarlı bir yol olacağını belirtmekte ve sıralı cümle için Çu tanımlamayı yapmaktadır: "En az iki basit yalın cümlelerin bir anlam bağlantısıyla ard arda sıralanmasından meydana gelen cümledir." Bu tanım sonrası sıralı cümleleri anlam bağlantısı ve öğeleri bakımından iki grupta ele almaktadır. Öğeleri bakımından sıralı cümleleri bağımlı, bağımsız, açıklamalı sıralı cümle diye üç gruba ayırmakta ve bunlara karma sıralı cümlelerin de eklenebileceğini belirtmektedir. Anlam bağlantısı bakımından ise Banguoğlu'nun tasnifine bağlı kalmaktadır.³⁵

Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli'nin birlikte hazırladıkları "Türkiye Türkçesi Söz Dizimi" adlı eserde yapılarına göre cümleler; basit birleşik, sıralı, bağlı, ara sözlü(cümleli) ve eksiltili cümle olarak gruplandırılmaktadır.³⁶ Sıralı ve bağlı cümlelerin birbirinden ayrı iki grup olarak değerlendirildiği bu tasnifte, sıralı cümle arka arkaya sıralanmış cümlelerin bir anlam ilişkisi içinde birbirlerine sıralama bağlacı, virgül ya da noktalı virgülle bağlanması ile oluşmuş cümleler olarak belirtilmektedir. Daha sonra sıralı cümle bağımlı ve bağımsız olmak üzere iki gruba ayrılmakta ve bu ayrımın temeli öge ortaklığına dayandırılmaktadır. Eserde cümle bağlaçları ile birbirine bağlanan cümleler için ise bağlı cümle tanımlaması yapılmaktadır.³⁷

Görüldüğü üzere dilbilimciler sıralı cümle anlayışında farklı yaklaşımlar göstermiş, bu nedenle de farklı tanım ve sınıflandırma yapmışlardır. Bu yaklaşımlara bakıldığında;

1. Bir cümlelerin yapı yönüyle incelenip incelenemeyeceği üzerine farklı yaklaşımlar görülmektedir.
2. Sıralı cümlelerin cümle yapısı içinde bir tür olup olmayacağı konusunda hemfikir değildirler.
3. Sıralı cümlelerin yapı ilkesiyle mi, yoksa diziliş ve bağlanış ilkesine göre mi ele alınması gerektiği üzerine farklı bakış açıları yer almaktadır.
4. Sıralı cümleler sınıflandırılırken öge ortaklığı mı, yoksa virgül, noktalı virgül ve bağlaçların mı esas alınması gerektiği üzerine birlik yoktur.
5. Sıralı cümlelerin birleşik cümle içinde mi, yoksa bundan ayrı bir tür olarak mı ele alınması gerektiği üzerine farklı yaklaşımlar görülmektedir.
6. Bağlı ve sıralı cümlelerin iki ayrı cümle çeşidi mi, yoksa tek başlık altında ele alınması gereken bir cümle çeşidi mi olduğu konusu da uzlaşamayan konular arasında yer almaktadır.

Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere sıralı cümle konusunda birbirinden farklı görüş ve yargılar yer almaktadır. Biz de bu farklı görüşlerden hareketle sıralı cümle ile ilgili ortak bir sonuca varmaya çalışacağız.

Bazen insan zihninde üretilen düşünceler, ifade edilmek istenen duygular ya da hareketler tek bir cümle ile dile getirilememekte; bu nedenle de anlamca birbirine bağlı çeşitli cümleler bir arada verilmektedir. Bunlar gerek çeşitli gramatikal unsurlar, gerekse de farklı öğelerle birbirine bağlanmaktadır. Bu yapı içinde yer alan sıralı cümleleri, bağlanış çeşitlerine ya da anlamsal ilişkisine göre ayrı ayrı adlandırmak konunun anlaşılmasını güçleştirdiği gibi, karmaşık hale de getirmektedir. Bu nedenle bu tür cümle yapılarını anlam bağlantısı ve öge ortaklığı yönünden sınıflandırmak daha doğru bir yöntem olarak görünmektedir.

³⁵ Mahmut Fidancı, Sıralı Cümle, *Türk Dili*, S. 534, Ankara, Haziran 1996, s. 1315-1324

³⁶ Mustafa Özkan – Veysi Sevinçli, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2009, s.171-195

³⁷ A.g.e, s.183-193

SONUÇ

Bütün bu tanım ve açıklamalar sonrası sıralı cümleyi **ÇuÇu**kilde tanımlayabiliriz: Tek bağna yargı bildiren cümlelerin bir anlam bütünlüğü içinde virgül, noktalı virgül gibi bir imle ya da bir bağlaçla birbirine bağlanarak sıralanmasından oluşun cümleye sıralı cümle denir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere sıralı cümle en az iki cümleden oluşur Mesela; “*Birden yıllar öncesine dönüyor, bir ilkbahar sonunda tırmandığımız o dağı hatırlıyorum.*”³⁸

Sıralı cümlede yer alan cümleler yapıca basit, birleşik, girişlik ya da iç cümle **Çu**klinde olabilir. Örneğin, yukarıda verilen sıralı cümlelerin birinci cümlesi basit, sonra gelen cümlesi ise girişlik cümledir.

Aşağıda verilen sıralı cümlelerin ise birinci cümlesi iç cümle iken, ikinci cümlesi girişlik cümle **Çu**klindedir.

“*İyiyim” diyor, sonra yüzüne bakmadan, „sen kötü görünüyorsun” diye bitiriyorum*”³⁹.”

Sıralı cümleleri oluşuran cümleler arasında bazen öge, bazen de kip veya **Çu**his eki ortaklığı görülmektedir. Aşağıdaki cümleler bu durumu örneklendirmektedir:

“*Recep Efendi ağılıyor, bir yandan da, „Artık büyüdün,” diye garip bir mırıltıyı fısıldıyordu kulağıma*”⁴⁰.”

“*Tekrar yola koyulduğumda, üvey babamın sesi küçük şişenin içinde boğulmuş, kaybolmuştu*”⁴¹.”

Sıralı cümleleri, anlam bakımından belirgin bir anlam bağlantısı bulunup bulunmadığına ve öğelerinin ortak olup olmamasına göre bağımlı ve bağımsız sıralı cümle diye iki grupta inceleyebiliriz.

Bağımlı ve bağımsız sıralı cümlelerin birlikte kullanıldığı üç ya da daha fazla cümleden oluşun sıralı cümleleri ise, karma sıralı cümle diye üçüncü bir grup olarak ele alabiliriz.

1. Bağımlı Sıralı Cümle

En az iki cümleden meydana gelen, anlamca birbirine bağlı, öğeleri ortak olan sıralı cümle türüdür. Kip veya **Çu**his eki ortaklığı da görülebilen bu cümle türü virgül, noktalı virgül ya da bağlaçla birbirine bağlanarak çeşitli cümle türlerinden oluşabilmektedir:

“*Boğaz’a inen saydamlık mercek gibiydi; karşı kıyıları büyütmüş, iyice yakınlaştırmıştı*”⁴².”

“*Şimdi o yüz yoktu, tabii vicdan da*”⁴³.”

“*Bu aptalca soruyu ne yineleyebildim, ne de cevaplayabildim*”⁴⁴.”

“*Tekrar yola koyulduğumda, üvey babamın sesi küçük şişenin içinde boğulmuş, kaybolmuştu*”⁴⁵.”

³⁸ Mehmet Eroğlu, **İssızlığın Ortası**, Everest Yay., 5. Baskı, İstanbul, Kasım 2000, s.45, sat. 19

³⁹ A.g.e., s.93, sat.4

⁴⁰ A.g.e., s.45, sat.2

⁴¹ Mehmet Eroğlu, **Yüz: 1981**, Everest Yay., 4. Baskı, İstanbul, Ekim 2000, s.362, sat. 1

⁴² A.g.e., s.137, sat. 26

⁴³ A.g.e.,s.141, sat. 19

⁴⁴ A.g.e., s. 117, sat.23

⁴⁵ A.g.e., s.362, sat. 1

2. Bağımsız Sıralı Cümle

Ögeleri ortak olmayan, ancak anlam yakınlığı bulunan bu tür cümleler, bağımlı sıralı cümleler gibi değişik cümle türlerinin art arda sıralanmasından oluşabilmektedir. gerkilce birbirine bağlı olmayan bu cümle türü virgül, noktalı virgül veya bağlaçlarla birbirine bağlanmaktadır:

“ Konuşmanın sonu geldi, içkiye ne gerek var.”⁴⁶”

“ Yüzüne bakıyorum, bıyığı eski anlamını kazanıyor yeniden.”⁴⁷”

“ Seni ona anlatmalıydım, demek geçiyor içimden, ama susuyorum.”⁴⁸”

“ Sesi uzaktı, bir an benimle değil, Ayla’yla konuştuğunu düşündüm.”⁴⁹”

3. Karma Sıralı Cümle

Bağımlı ve bağımsız sıralı cümlelerin birlikte kullanıldığı bu tür cümlelerde ikiden fazla cümle bulunur.⁵⁰

“ Dışarıda hava buz gibiydi, ama ben ter iç,indeydim, soğuğu sırtımdaki ter soğuyunca fark ettim.”⁵¹”

“ Aşk ölümü yaratabilir, ama ölüm aşkı yaratamaz, ancak sona erdirir.”⁵²”

“ „Düşündüğünüz gibi değil,” diyerek kalmaya çalışıyorum, sesim çıkmıyor, sanki ciğerlerimdeyken kayboldu.”⁵³”

“ Kalkıp yürümeliyim, ama kaslarım soğumuş, emirlere boyun eğmiyor.”⁵⁴”

Bazı sıralı cümleler iki nokta iÇaeti ile birbirinden ayrılır. Bu tür cümlelerde sonraki cümle ilk cümlelerin açıklayıcısı ya da ilk cümledeki yargıdan hareketle oluşa düÇüne veya hissin ifadesi niteliğindedir. Çe bu tür cümleler açıklamalı sıralı cümle olarak adlandırılabilir⁵⁵:

“ Dekor tamam: Ölümü çağrıştıran soluk bir sisin içinde, kurban yatıyor.”⁵⁶”

“ Toplantıyı terk ederken de şimdi baktığı gibi bakıyordu Zafer’e: Hiçbir zaman almaya kalkışmayacağım bir öcün habercisi olan bakışlar.”⁵⁷”

“ Telesekreterde iki mesaj vardı: İlki Nazan’dandı.”⁵⁸”

“ Hedefteki yöneltilmiş oka benziyordu: Uzak ama öldürücü: Birden Tanrı’ya inancın şeytanı da kapsadığını fark ettim.”⁵⁹”

⁴⁶ Mehmet Eroğlu, *İssizliğin Ortası*, s.44, sat. 23

⁴⁷ A.g.e., s.44, sat. 25

⁴⁸ A.g.e., s. 48, sat. 19

⁴⁹ Mehmet Eroğlu, *Yüz: 1981*, s.324, sat.33

⁵⁰ Bkz. Rasim ğimÇek, a.g.e., s. 300

- Hikmet Dizdaroğlu, a.g.e., s. 243

⁵¹ A.g.e., s.287, sat. 26

⁵² A.g.e., s. 130, sat. 11

⁵³ Mehmet Eroğlu, *İssizliğin Ortası*, s.107, sat. 11

⁵⁴ A.g.e., s. 109, sat. 10

⁵⁵ Bkz. Hikmet Dizdaroğlu, a.g.e., s. 240

⁵⁶ A.g.e., s. 107, sat. 7

⁵⁷ A.g.e., s. 179, sat. 26

⁵⁸ Mehmet Eroğlu, *Yüz: 1981*, s.36, sat. 20

⁵⁹ A.g.e., s. 175, sat. 18

KAYNAKÇA

- ATABAY Neşe, ÖZEL Sevgi ve ÇAM Ayfer, **Türkiye Türkçesinin Sözdizimi**, Papatya Yayıncılık, 2. Basım, Kasım, 2003
- BANGUOĞLU Tahsin, **Türkçenin Grameri**, Türk Dil Kurumu Yay., 6. Baskı, Ankara, 2000
- BÜLGECİ M. Kaya, **Türkçe Dilbilgisi**, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1963
- BÜLGİN Muhittin, **Anlamdan Anlatıma Türkçemiz**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002
- BOZKURT Fuat, **Türkiye Türkçesi**, Cem Yay., 1. Baskı, İstanbul, 1995
- ÇATIKKAĞ Ata, **Örnekli ve Uygulamalı Türk Dili Kılavuzu**, Alfa Yay., 3. Baskı, Nisan, 2001
- DÖZDAROĞLU Hikmet, **Tümce Bilgisi**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1976
- ERGİN Muharrem, **Türk Dilbilgisi**, Bayrak Basım, İstanbul, 1997
- EROĞLU Mehmet, **İssızlığın Ortası**, Everest Yay., 5. Baskı, İstanbul, Kasım 2000
- EROĞLU Mehmet, **Yüz: 1981**, Everest Yay., 4. Baskı, İstanbul, Ekim 2000
- FÖDANCI Mahmut, Sıralı Cümle, **Türk Dili**, S. 534, Ankara, Haziran 1996, s. 1315-1324
- GECE K. Mehmet, Türkiye Türkçesinde Bağlı Cümle, **Türk Dili**, S. 562, Ankara, Ekim 1998, s.332-339
- GENCAN Tahir Nejat, **Dilbilgisi**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2001
- HATİPOĞLU Vecihe, **Türkçenin Sözdizimi**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1972
- KARAHAN Leyla, **Türkçede Söz Dizimi**, Akçağ Yay., 6. Baskı, Ankara, 1999
- KARAHAN Leyla, **Türkçede Söz Dizimi**, Akçağ Yay., 10. Baskı, Ankara, 2006
- KARAHAN Leyla, Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine, **Türk Dili**, S. 583, Ankara, Temmuz 2000, s. 16-23
- KOÇ Nurettin, **Yeni Dilbilgisi**, Akıl Yay., İstanbul, 1996
- ÖZKAN Mustafa ve SEVİNÇLİĞ Veysi, **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2009
- ŞİMŞEK Rasim, **Örneklerle Türkçe Sözdizimi**, Kuzey Gazetecilik Matbaacılık ve Ambalaj San. A.Ş., 1. Basım, Trabzon, 1987



MEKTUP ROMAN TEKNIĞİ VE TÜRK ROMANINDAN İKİ ÖRNEK: MEKTUP AŞKLARI VE KEDİ MEKTUPLARI

*Evren KARATAŞ**

ÖZET

Mektup türü, teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan yeni iletişim seçenekleri karşısında gücünü koruyamayıp gözden düşmüş olsa da bu türün edebiyat geleneğinde dikkate değer bir birikim oluşturduğu görülür. İletişim kuramcıları, geniş anlamda sadece yazılı metinlerin değil, iletişim amaçlı her ürünün aslında birer mektup olduğunu belirtmektedirler. Buna göre ilkel ya da gelişmiş her sanat ürünü de aslında bir mektuptur. Çünkü bu ürünlerin de birer vericisi, alıcısı ve kendilerine özgü birer iletişim dilleri vardır. Örneğin bir halı üzerindeki renklerin ve desenlerin kullanımıyla pekâlâ hem dönemindeki hem de yüzyıllar sonraki muhatabına bir şeyler anlatabilmektedir. Dar anlamda ise yazılı birer iletişim nesnesi olan mektuplar roman türü içerisinde elverişli bir araca dönüşür. Romanlarda mektuplar ya yeri geldikçe başvurulanan bir entrika unsuru olmuş ya da romanın tamamı art arda sıralanan mektuplardan oluşmuştur. Bu çalışmanın örneklemini oluşturan Kedi Mektupları birinci tipteki mektup roman tekniğine, Mektup Aşkları ise ikinci tipteki mektup roman tekniğine uygundur. Mektup türü mahrem ve kişisel olması, içten ve doğal bir anlatım gerektirmesi, birinci tekil kişi ağzından yazılması, çeşitli haberleri ve sırları taşıması, mektuplaşmalarda birden çok anlatıcının metne dahil olmasıyla çoğulcu bir bakış açısının yakalanabilmesi gibi özellikleriyle kurgusal ve hacimli bir tür olan roman için elverişli bir anlatım zemini oluşturmaktadır. Örnekleme oluşturan romanlar üzerinde de mektup türünün bu özellikleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde mektup türünün tarihçesi üzerinde durulmuş, daha sonra Türk ve dünya edebiyatında mektup ve mektup roman türlerinin gelişimi açıklanmıştır. Mektup roman türünün özelliklerinin açıklanmasının ardından mektup roman tekniğinin neden özellikle kadın yazarlar tarafından kullanıldığı konusunda kısa saptamalarda bulunulmuştur. Çalışma Kedi Mektupları ve Mektup Aşkları romanlarının mektup tekniği açısından değerlendirilmesiyle sonuçlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: mektup, mektup roman, Kedi Mektupları, Mektup Aşkları

* Yrd. Doç.Dr.,Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: evren.karatas@deu.edu.tr

THE LETTER NOVEL TECHNIQUE AND TWO EXAMPLES OF TURKISH NOVEL

ABSTRACT

Although the letter type has fallen from grace since it has lost its importance against the new communication options appeared as a result of technological developments, it is seen that this type has formed a remarkable experience in literature tradition. The communication theorists indicate that, in a broad meaning, not only the written texts are letters, a product which has the aim of communication is a letter indeed. Accordingly, whether it is primitive or improved, every art type is a letter actually just because these products have also a sender, a receiver and typical communication language. For example, it is very much possible to tell something by using colours or patterns on a carpet to its drawee who belongs to its period or centuries later. According to a strict sense, as being written communication objects, the letters are turned into efficient tools in a novel. The letters in novels are sometimes used as the elements of a plot which are referenced when they are needed, or sometimes the complete novel itself consists of letters listed consecutively. The “Kedi Mektupları” which forms one of the sample of this study conforms the novel tehcnique of the first type, while the other sample “Mektup Aşkları” conforms the novel technique of the second type. Since having the properties of being confidential and subjective, requiring sincerely and natural expression, being written by the first singular person mouth, conveying a variety of news and secrets, and giving a pluralist point of view because more than one tellers involved in the text, letters form an appropriate ground for a novel which is a fictional and volumed type of literature. These properties of letter type told above are studied in the samples used in this study. At the beginning of the study, a brief history of letter type is emphasized, then the development of letter and letter type novel in both Turkish and world literature is explained. After giving an explanation about the properties of letter type, short findings about why especially the female writers use the letter type are stated. The study is ended with the evaluation of the novels of “Kedi Mektupları” and “Mektup Aşkları” about the letter technique.

Key Words: Letter, Letter Novel, Kedi Mektupları, Mektup Aşkları.

1. Giriş:

Bir iletiğin aracı olarak mektubun tarihi, insanlık tarihi ile paralel yürümüdür. Yazının bulunmasından bu yana insanlar ve ülkeler birbirlerine haberleşmek, bilgi ve duygularını paylaşmak ya da sorunlara çözüm aramak için mektup yazmışlardır. 17. yüzyılda bir moda olarak ortaya çıkan mektup roman asıl gelişimini 18. yüzyılda gerçekleştirmiştir. Zamanla mektup sadece fizikî uzaklıktaki insanları değil, psikolojik ve sosyal mesafeler nedeniyle uzakta olan insanları da birbirine ulaştıran bir araç olmuştur (Dereli 2010, 1. Andı 2005, 13. Babacan 2006, 216). Tuncel de mektupların bağıngıçta gazetelerin yerini tuttuğunu belirterek insanların haberleşmek için mektup yazdıklarını aktarmıştır (1974, 9). Mektupların derin okumasında kahramanların söyleyemediği birçok duyguya da rastlanır. Mektup yazan kişinin duygu dünyası, kişisel gelişimi, dönemin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

toplumsal ve siyasî yapısı mektuplar aracılığıyla rahatça ortaya konulabilir. Kimi zaman bir kahramanın geçirdiği dönüştürme mektupların zamandizinsel okunuşu rahatlıkla ortaya konulabilir.

Mektuplar için ilk dönemlerde kil tabletler ve papirüs kullanılmış, ortaçağda ise bu malzemelerin yerini “tirşe” adı verilen bir madde almıştır. İnsanlık belleğindeki en eski mektup örnekleri olarak Firavun Mektupları ile Hitit Hattuşaş bölgesinde bulunan Kral Mektupları gösterilmektedir. Bu mektupların ortak özelliği diplomatik oluşlarıdır (Tanrıtanır 2010,14. Kaplan 1999,3. Donbay 2011, 84). 14 yüzyılda kâğıdın bulunmasıyla mektup türü giderek gelişmiş, okuryazar sayısının artmasıyla mektup türü hem nitelik hem de nicelik açısından gelişme göstermiştir (Göktürk 1974, 513). İlk dönem mektupları özel olmaktan daha ziyade politik, edebî, felsefî ve sosyal pek çok konunun tartışıldığı ya da çözümlendiği daha genel ve resmi mektuplardır. Firavun Mektupları, Democritus ve Cicero’nun mektupları bu türden mektuplardır. Eski Yunan döneminde iletişim amaçlı mektupların yanı sıra düzmece (bir kişi tarafından yazılmış gibi gösterilen mektuplar) ile düşsel (geçmişte yaşamış ya da yaşamamış kişilerin yaşamlarını konu alan, yaptıkları işleri ve başarılarını anlatan) mektuplar da yazılmıştır. Lukionos’un Tanrı Kronos’a yazdığı mektuplar bu türdendir (Varınlıoğlu 1974,379. Donbay 2011, 85).

İslâm dünyasında mektuplar özel oldukları kadar eğitici özellik de taşırlar. İmam Rabbani’nin, Gazali’nin ve Mevlânâ’nın mektupları tasavvufî ve eğitici yönleri bakımından önemlidirler. Eski Yunan kültüründe Cicero’nun mektupları, Horatius’un “Mektuplar” ve Ovidius’un Karadeniz’den Mektuplar adlı eserleri ile Seneca’nın mektupları önemlidir. Ayrıca Latin Edebiyatında mektup hiciv türünden sonraki en gelişmiş tür olarak tanımlanmaktadır (Andı 2005, 13. Kefeli 2002, 9-12. Binyazar 1979, 6. Varınlıoğlu 1974, 392-393. Kaplan 1999, 4). İlk edebî mektup olarak ise Londra kalesinde tutsak olarak bulunan Thomas More’un kızı Margaret’e bir kömür parçasıyla yazdığı mektup gösterilmektedir (Kefeli 2002, 13). Tanrıtanır ise mektubun bir edebî tür olarak kabul edilmesinin kökeninin Yeni Ahit’te Paul’e yazılan mektuplara dayandığını belirtmektedir (2010, 19).

Mektup türünün asıl gelişim gösterdiği evre 18. yüzyıldır. Bu dönemde özellikle İngiltere’de mektup türü altın devrini yaşar. Bu yükselişin nedenleri olarak Latin edebiyatının yeniden canlandırılmaya çalışılması, bireyselliğin öne çıkması ve romantizmin hızla etkinleşmesi sayılabilir. Ayrıca 18 yüzyıldaki saray yaşamının sosyal hayatı canlandırması da mektup türünü geliştirir. Bu dönemde salonlardaki dedikodular, sosyal ve bireysel haberler uzaktaki tanıdıklara/yakınlara ulaştırılmaya çalışılmıştır (Tuncel 1974, 9-10. Kefeli 2002, 10). Günümüzde ise mektupları içeriklerine göre özel mektuplar, iş mektupları, edebî mektuplar, resmi mektuplar ve açık mektuplar olarak sınıflandırmak mümkündür (Kaplan 1999, 2).

1.1. Dünya Edebiyatında Mektup Türünün Gelişimi:

Mektup romanının ilk örneği olarak 1699 yılında yazılan Portekiz Mektupları gösterilmektedir. Ancak bu eserin gerçek mektupların bir toplamı mı, yoksa roman biçiminde tasarlanmış mektuplar mı olduğu hâlâ tartışılan bir konudur. 1721’de Montesquieu’nun yazmış olduğu İran Mektupları, mektup tekniğinin daha ileri düzeyde kullanıldığı bir eser olması bakımından önem taşır. Ancak her iki eserin de birer roman olarak kabul edilip edilemeyeceği konusunda bir uzlaşmaya varılamamıştır. 1740 yılında Samuel Richardson’un yazdığı Pamela ve Clarissa Harlow adlı eserler de öncü mektup romanlardır. Aynı zamanda Pamela ya da Erdemin Ödüllendirilmesi İngiliz edebiyatında hem ilk psikolojik romanın hem de duygusal romanın başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Kefeli 2002).

Fransız edebiyatında en önemli mektup yazarı Mme de Sévigné'dir. Evlenip yanından ayrılan kızına yazdığı bu mektuplarda hem Sévigné'nin annelik kimliğine hem de derin gözlemlerine rastlamak mümkündür. Voltaire sayıları yirmi bini aşan mektuplarında Fransız tarihi ve sosyal yaşamına dair önemli ayrıntılara yer verir. Flaubert, Stendhal, Proust, Didero, ve Mallarmée Fransız edebiyatında bu türün en güzel örneklerini veren kişiler arasındadır (Tuncel 1974, 11. Kaplan 1999, 5. Tuncel 1974, 415-416. Kefeli 2002, 14-15). Balzac'ın 1840'ta yazdığı İki Yeni Gelinin Hatıraları ile Vadideki Zambak mektup romanının en gelişmiş örneklerindendir. (Kefeli 2002, 42-45). Bu dönemde yine J.J. Rousseau'nun Nouvella Héloïse'si de mektup roman biçiminde düzenlenmiştir.

Alman edebiyatında mektup türü 18. yüzyılda en üst noktaya ulaşır. İlk dönem mektupları din adamlarının mektuplaşmaları biçimindedir. Bu mektuplara mistik bir atmosfer hâkimdir. Lessing'in Edebiyat Mektupları ile Herder'in Hümanizm Mektupları Alman edebiyatında türün en yetkin eserleri olarak kabul görmektedir. Goethe'nin Genç Werther' in Acıları adlı romanı içerdiği mektuplar açısından sadece Alman edebiyatında değil, dünya edebiyatında da seçkin bir yere sahiptir. Schiller de Alman edebiyatının önemli mektup yazarları arasındadır (Tuncel 1974, 12. Tuncel 1974, 452. Kefeli 2002, 17).

AkGöktürk İngiliz edebiyatının mektup türü açısından 18. yüzyılda altın çağını yaşadığını ve bunda da Latince'nin izlerinden ve anlatım biçimlerinden uzaklaşma ile bireyin önem kazanmasının etkili olduğunu belirtir. Bu dönemde Jonathan Swift'in çocuksu bir dille yazdığı ve çocuk edebiyatı açısından da önemli olan çalıGması Journal to Stella ile Lady Montegu'nün Turkish Letters adlı eseri dikkate değerdir. Ayrıca Emily, Charlotte ve Anne Brontë kardeşerin mektuplaşmaları kadın edebiyatı açısından da ayrı bir önem taşımaktadır. 19 yüzyılda hem İngiltere hem de dünya genelinde mektup sayısının arttığı gözlenir. 19 yüzyılda göç hareketleri, okuma-yazma oranının artması, ulaşım imkânlarının gelişmesi, mektup zarfının ve pulunun kullanılmaya başlanması postacılık hizmetlerinin gelişmesini sağlamıştır (Tanrıtanır 2010,14-15. Göktürk 1974, 514-515).

Amerikan edebiyatında mektup türünün gelişimi de 18. yüzyılda en üst seviyededir. Mektup diğer bölgelerde olduğu gibi burada da toplumsal ve siyasal sorunların çözülmesinde kullanılmıştır. Ancak daha sonra mektup bireysel bir yönelim kazanır. Wolda Emerson, Edgar Allan Poe, Mark Twain, Henry James, Ezra Pound Amerikan edebiyatının önemli mektup yazarları arasındadır (Göktürk 1974, 565-566. Kefeli 2002, 17).

Rus edebiyatında mektup, Avrupa edebiyatı ile karşılaştırıldığında daha geç gelişmiş bir türdür. Engin Altay da Rus Edebiyatı'nda mektup türünün batı edebiyatına göre daha az gelişmiş olduğunu belirtmiştir (1974, 579). Bu alanda Puşkin, Gorki ve Lermantof'un mektupları anılmaya değerdir. Tolstoy'un mektupları ise edebî, felsefî ve toplumsal bir içeriğe sahip oluşu ve dönemine ait derin eleştiriler barındırması açısından disiplinler arası bir değer taşımaktadır. Dostoyevski'nin İnsancıklar adlı romanı da Rus edebiyatında mektup roman türünün önemli örneklerinden biridir (Kefeli 2002, 17).

1.2. Türk Edebiyatında Mektup Türünün Gelişimi:

Türk edebiyatında önemli mektup örneklerine divan edebiyatı içerisinde rastlanmakta ve rehber olarak daha çok Arap mektup geleneğinin takip edildiği görülmektedir. Arap edebiyatında ise mektup yazma geleneği oldukça eskidir. Hz. Muhammed'in İslamiyet'i yaygınlaştırmak için çeşitli toplulukların liderlerine davet mektupları yazdığı bilinmektedir (Kaplan 1999, 5). Türk edebiyatında ilk mektup örneklerine "münşeât" kitaplarında rastlanmaktadır. Tanzimat dönemine kadar geçen süreçte mektup türü "inşâ" adı verilen nesir sahasının bir parçası olarak kabul edilmiştir. Kendi dönemi içerisinde "inşâ" alanı bir sanat kolu olarak değil bir bilim dalı olarak

kabul görmüştür. Bu dönemde önemli kişilerin resmî ve özel mektupları “münşeât” adı verilen kitaplarda bir araya getirilirdi. İnşâ alanında başarılı olabilmek için hem tecrübe hem de yetenek sahibi olmak gerektiği fikri kabul görmüştür. Başlangıçta sadece yazma niyetini anlatan mektup türü İran üslûbuyla karşılaşmasından sonra giderek gösterişli bir anlatıma bürünmüş, geniş selâm ve dua bölümleriyle giderek uzamıştır. Elbette ki bu arada kişiyi mektup yazmaya yönelten asıl niyet de yavaş yavaş ortadan kaybolmuş, amaç sadece süslü ve ağır metinler yazmak olmuştur. 15. yüzyıla gelindiğinde mektup yazmak amaç olmaktan çıkmış, mektup güzel sözler söylemenin bir aracı hâline gelmiştir (Kaplan 1999, 6. Gökyay 1974, 17. Kefeli 2002, 19).

Tanzimat’a kadar geçen süreç boyunca Türk mektup geleneğinin bu karakterde sürdüğü gözlenir. Ancak bu dönem boyunca bu genel karakterin dışında yazılmış istisnâ mektup örneklerine de rastlamak mümkündür. Bunlardan en bilineni Fuzulî’nin evkâftan kendisine bağlanan maaşın bir türlü ödenmemesi üzerine Nişancı Celâlzade Mustafa Çelebi’ye yazdığı Şikâyetnâme’dir. Bu mektup çağına göre yalın sayılabilecek bir üslûba sahiptir (Gökyay 1974, 18-19. Kefeli 2002, 19. Donbay 2011, 87). Yalın üslûbuyla ön plâna çıkan bir başka mektup ise Zaîfî’nin 16. yüzyılda Rüstem Paşa’ya yazdığı ve çektiği geçim sıkıntısını içten bir dille anlattığı mektuptur. Yine aynı dönem içerisinde Kanî’nin iğneli ve nükteli mektup dili de dikkat çeker. Gökyay, Kanî’nin bu yönüyle mektup geleneğine “yeni bir hava, yeni bir rûzgâr” getirdiğinden söz eder (Gökyay 1974, 20). Bu dönemde yazılan bir diğer mektup biçimi ise hüner göstermek için biçimsel denemelerin yapıldığı mektup türüdür. “Noktasız harflerle belli bir konunun, tersane, dilbilgisi, müzik terimleriyle kuş, meyve, çiçek adlarıyla; müstezatlı ifadelerle baştan sona aynı harfin ayağına bağlı secilerle ve benzeri hüner göstermek için yazılmış mektup sayısı az değildir” (Gökyay 1974, 20).

Mektup geçmiğ dönemlerde arıza, kaime, Çulka, nâme, tezkire, varak-pâre,, uhuvvetnâme, muhabbetnâme, kağıt gibi adlarla da anılmıştır. Ancak mektubun adı asıl yazana ve yazan kişiye göre değişiklik göstermektedir. Örneğin arıza ve Çıkka alt kademedeki bir kimsenin üst kademedeki bir kimseye yazdığı mektupken, uhuvvetnâme ve muhabbetnâme kardeşlik ve sevgi duygularıyla birbirlerine bağlı kimselerin yazdıkları mektuplardır. Varak-pâre alçakgönüllük ifadesi taşıyan, “kağıt” çok geniş anlamda halk arasındaki tüm mektuplaşmalar için kullanılan bir adlandırmadır. Nâme ise açık mektuplarına verilen isimdir (Kefeli 2002, 19). Divan edebiyatı geleneği içerisinde mektuplar konularına göre arzıhal, tebriknâme, tehiyenâme, taziyenâme, cevapnâme, teşekkür, takriz, davetnâme, niyaznâme, tezkire ve müzekkere gibi adlarla da anılmışlardır. Ayrıca bu dönemde manzum mektuplara da büyük önem verildiği bilinmektedir (Kefeli 2002, 21). Yine Divan edebiyatı geleneği dairesinde bir mektupta bulunması gereken temel bölümler şunlardır: hû, beduh, elkap, dîbace, asıl konu, dua, selâm ve imza. Halk geleneği içerisinde ise asker ve açık mektuplarının önemli bir yeri vardır (Binyazar 1979, 4. Gökyay 1974, 20-21. Kefeli 2002, 21).

Tanzimat döneminde hem batıdan aktarılan yeni türlerden biri hem de İstanbul dışına gönderilen aydınların ve yöneticilerin önemli iletişim yollarından biri olarak mektup türü gelişme göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nda 1840 yılında ilk postane hizmete açılmasına karşın yabancıların çok daha önceki yıllarda kendi içlerinde bir posta hizmeti kurdukları da bilinmektedir (Kaplan 2000, 7). Bu dönemde Muallim Naci’nin Mektuplarım, Ahmet Mithat Efendi ile Sakız adasında sürgünde bulunduğu yıllardaki mektuplaşmalarını içeren Muhaberat ve Muhaverat ile İntikad adlı çalışmaları mektup türü açısından önemlidir. (Demiray 1974, 88-89. Kaplan 1999, 8). Namık Kemal 1867 yılında yazdığı “Ramazan Mektubu” ile mektubu geniş bir okur kitlesinin ilgisini çekecek bir yazı hâline getirmiştir. Abdülhâk Hamid Tarhan’ın mektupları ise edebî açıdan değerlidir (Kefeli 2002, 25. Demiray 1974, 89). Bu dönemde ayrıca Şinasi’nin Paris’ten annesine yazdığı mektupları da anmak gerekir (Kaplan 1999, 8). Binyazar ise dönemin özellikleri, yaşanan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012*

düşünsel değişim ve aydınların toplumu eğitime işlevleri nedeniyle mektupların içerik açısından zenginleştiğini belirtir (1979, 5-6).

Mektup Türk edebiyatı alanına giren yeni türlerle daha da zenginleşmiştir. Mektuplar eleştiri, deneme, makale, fıkra gibi birçok türü içinde barındırmış ve yazarların birbirlerine eserleri konusundaki görüşlerini aktarmalarına aracılık etmiştir. Nazım Hikmet-Kemal Tahir, Ziya Osman Saba-Cahit Sıtkı Tarancı, Azra Erhat-Halikarnas Balıkcısı, Tezer Özlü-Leyla Erbil mektuplaşmaları bu duruma örnek gösterilebilir. Bu yazışmalar artık sadece birer mektup hükmünde değil, Türk edebiyatı tarihinin önemli kaynaklarından biri olarak da değer taşımaktadır (Binyazar 1979, 5-6). Batılı anlamdaki Türk Edebiyatı'nın ilk yıllarında ise Ziya Paşa ile Namık Kemal arasında geçen tartışmaların Tahrib-i Harabat, Takib, Namık Kemal'in kaleme aldığı İrfan Paşa'ya Mektup, Ziya Paşa'nın Veraset Mektupları, Recaizade Mahmut Ekrem'in Menemenlizâde Mehmet Tahir'in Elhan adlı eseri üzerine yazdığı eleştirileri içeren Takdir-i Elhan ve Mes Prisons Muahazenâmesi, Ali Canip Yöntem ile Cenap Şahabettin arasında süregelen edebî çatışmaları içeren Millî Edebiyat Meselesi ve Cenap Bey'le Münakaşalarım, Muallim Naci Şeyh Vasfi arasındaki tartışmaları içeren ve on iki mektuptan oluşan Şöyle Böyle ile Muallim Naci-Beşir Fuat tartışmalarını içeren İntikad başlıklı eserlerde dönemin edebî tartışma geleneğinin seyrini izlemek mümkündür. Ayrıca Muallim Naci'nin Yazmış Bulundum adlı çalışması da mektup biçimindeki edebî tenkit örneklerinden biri olması açısından burada anılmaya değerdir. (Kaplan 1999, 9. Çakır 2005, 400- 403- 404). Ayrıca Nurullah Ataç'ın Okuruma Mektuplar adlı çalışmasının da edebî tartışma mahiyeti taşımasa da deneme edebiyatı alanında önemli bir çalışma olduğunu belirtmek gerekir (Demiray 1974, 93). Bu örneklerin arasına dünya edebiyatından Descartes'in, Gogol'ün, Schiller'in mektuplarını da eklemek mümkündür (Tuncel 1974, 11)

1.2.1. Türk Edebiyatında Mektup Roman:

Türk romanında bir anlatım tekniği olarak mektubun kullanıldığı ilk eser Ahmet Mithat Efendi'nin 1870 yılında yayımladığı romanı Felsefe-i Zenan'dır (Kefeli 2002, 54, Dereli 2010, 23). Yalnız ilk Türk romanı olarak kabul edilen Taaşuk-ı Talat ve Fitnat ile Cezmi'de de mektup türünden eserlerin kurgusunu desteklemek için yararlanıldığı görülür (Çakır 2005, 247-251). Bunun ardından yine Ahmet Mithat Efendi'nin yazarlık yolunda desteklediği Fatma Aliye Hanım'ın 1898 yılında basılan eseri Levayih-i Hayat, beş kadının mektuplaşmalarından oluşmuş bir romandır. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Fatma Aliye Hanım'ın eseriyle aynı yılda basılan Mutallâka (1898) adlı romanında da mektup tekniği kullanılmıştır. Daha sonra Hüseyin Rahmi Gürpınar mektup tekniğini Sevda Peşinde (Bir Muadele-i Sevda-1899) romanında bir kez daha denemiştir. Emine Seniye Hanım'ın Bîkes (1898), Nigar Hanım'ın Safâhat-i Kalb (1899), Halide Edip Adıvar'ın Handan, Halide Nusret Zorlutuna'nın Sisli Geceler (1922) ve Beyaz Selvi (1945), Reşat Nuri Güntekin'in Bir Kadın Düşmanı (1927), Güzide Sabri Aygün'ün Hicran Gecesi (1930), Şükûfe Nihal Başar'ın Çöl Güneşi (1933), Burhan Cahit Morkaya'nın Nişanlılar (1937), Cengiz Dağcı'nın Anneme Mektuplar (1988), Leyla Erbil'in Mektup Aşkları (1988) ve Oya Baydar'ın Kedi Mektupları (1992) Türk romanında mektup tekniğinin kullanıldığı başlıca romanlardır (Dereli 2010, vii. Kefeli 2002, 53-102). Enis Batur, daha yakın dönemlerde ise Tanpınar'ın Mahur Beste'de, Oğuz Atay'ın Tutunamayanlar'da, Leyla Erbil'in ise Hallaç ve Gece'de mektup anlatım biçimini doğurgan biçimde kullandıklarını ve bu yolla eserlerini zenginleştirdiklerini belirtir. Ferit Edgü ise "O" adlı romanının "Ayığında Yazılan Bir Mektup" başlıklı bölümünde bu teknikten yararlanmıştr (Batur 1989, 3-4).

Hikâye alanında ise Tanzimat döneminden başlanarak çeşitli örnekler ortaya konmuştur. Roman alanında olduğu gibi mektup hikâye alanında da öncülüğü Ahmet Mithat Efendi yapmıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin Çi Hanım Arasında Muhavere, Bafra Yankı'nın Hengame-i Çirâk, A. Nâzım'ın Muhâbere, Abidin Paçazade Rasih'in Üç Mektup, Halid Ziya Uçaklıgil'in Vâlîde

Mektupları-Bir Valide Tarafından, Unutulmuş Mektup, Eski Mektup, Üç Mektup; Safveti Ziya'nın Hanım Mektupları (5 bölüm) ve Kadın Mektubu; Mehmet Rauf'un Teadül, Bir Mevsimin Hikâyesi, Mehtapta, Son Mektup, Son Teselli Bir Kadın Mektubu, Çatikam; Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun Çiçekler, Renkler, Saçlar, Çiçi Mektup; Faik Ali'nin Zahir ve Zahir'in Çiçinci Mektubundan adlı çalışmaları önemlidir (Çakır 2005, 277-315. Kefeli 2002, 103-166). Yine Ömer Seyfeddin'in Bahar ve Kelebekler, Tarih Ezeli Bir Tekerrürdür, Aşk ve Ayak Parmakları, Sivrisinek, Memlekete Mektup, Bir Vasiyetname, Lokanta Esrarı adlı öyküleri mektup tekniğinin kullanıldığı çalışmalardandır. Yine aynı şekilde Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Kadınlık ve Kadınlarımız, Bir Serencam, Millî Savaş Hikâyeleri, Bir Ölünün Mektupları ile Halide Edip Adıvar'ın Çınsız Mektuplar başlıklı öykülerinde de mektup tekniğine başvurulmuştur (Kaplan 1999, 9. Donbay 2011, 98. Kefeli 2002, 103-166). Mektup tekniğini kullanan bir diğer yazar ise Reşat Nuri Güntekin olmuştur. Güntekin, Sönmüş Yıldızlar, Bir Damla Gözyaşı, Yalan, Bir Hâyâl Kırıklığı, Kumandanın göförlü adlı öykülerinde mektup tekniğinin imkânlarından yararlanmıştı (Dereli 2010, 23-48-73. Tekin 2002, 228. Karaca 2004, 26. Kaya 2006, 253. Kefeli 2002, 11. Kaplan 1999, 9). Memduh gevket Esendal'ın Bir Kadının Mektubu, Sait Faik Abasıyanık'ın Sevgilime Mektuplar: Çınsızlığın Haline Doğru, Haldun Taner'in geytan Tüyü ve Made in U.S.A.; Oğuz Atay'ın Bir Mektup, Ne Evet Ne Hayır ve Babama Mektup; İsmi Aral'ın Mehmet Kaptan, Ayşe Kilimci'nin Çınsız Hep Yeni ve Çiçek Gelinlik adlı öykü çalışmalarında mektup tekniğinden yararlanıldığı görülür (Kefeli 2002, 103-166).

Kefeli, Türk edebiyatında mektup-roman ve mektup biçiminde düzenlenmiş hikâyelerde başlıca iki tema örgüsünün işlendiğini belirtir:

“1. Sosyal tenkit: Toplumdaki çeşitli sorunların “samimi ve aracısız” bir ifade aracı olan mektup ile dile getirilmesi.

2. Kadın ile ilgili temalar: Aşk kavramı ve değişik tanımları, kadın erkek ilişkileri, toplumda kadın, evlilik, evlilikte uyumsuzluk, ihanet, kendini anlatma-açıklama ihtiyacı” (2002, 169).

Kefeli, ayrıca Türk edebiyatında mektup romanlarda ve mektup tekniği ile yazılmış hikâyelerde mektubun bir anlatım tekniği olarak üstlendiği görevleri iletişim-dışa açılma aracı- iç monolog, gerçeğin farklı görünümünü ortaya koyan bir araç, eğitici araç biçiminde sıralamıştır (2002, 169).

2. Mektup Roman Türünün Özellikleri:

Geni açıdan konuya bakıldığında aslında ilkel ya da gelişmiş düzeyde her sanatsal üretim bir metindir, bir mektuptur. Çünkü her metin okuruna/muhatabına ulaşmak üzere yazılmıştır. Bu açıdan her kitabı, yazılı her ürünü mektup olarak görmek de mümkündür. Ataç'ın Okuruma Mektuplar adlı çalışmasının Giriş bölümünde bu durum şöyle açıklanmaktadır: “ Bir kere her yazı mektuptur. şiir, hikâye olsun, deneme, eleştiri olsun, hepsi birer mektuptur. Bunu söylerken mektup sözünün Arapça'da yazılmış demek olduğunu düşünüp cinasa özendiğimi sanmayın, cinastan büsbütün kaçınmam ama şimdi sırası değil. Her yazı bir mektup olduğu gibi her resim, her ezgi, her yapı da birer mektuptur. Düşünen, duyan bir kimseden, düşünen, duyan başka kimselere haber, selâm iletecek bir mektup. Birçok kimselere yahut bir tek kimseye beğenilmeyen bir eser, gönderilen bir kimsenin eline geçmemiş bir mektuptur. Onu da anlayacak, sevecek bir kimse elbette vardır, ancak ikisi birbirleriyle karşılaşmamıştır” (Ataç 2007, 9). Tanrıtanır ise türün yaygınlaşma nedenlerini şöyle açıklamaktadır: “Mektup tarzı romanlar, okuryazarlık oranının zirvede olduğu bir dönemde edebiyata girdi ve bu romanlar okuryazar halkın sıradan deneyimleri

betimleyen yapıtlara duyduğu gereksinimi karıştırdı. Aynı zamanda hızla değişen toplumda ahlaki rehberlik görevini üstlendi” (2010, 21-22).

Ancak mektup türünün de kendine özgü bir yapısı ve nitelikleri vardır. Mektubun en temel özelliği, kişisel ve mahrem olmasıdır. Mektuplar genellikle iki kişi arasındaki sırların, duygu ve düşüncelerin aktarıldığı metinlerdir. Aslında mektupların roman içerisinde çoğu kez bir entrika unsuru ve çözümleyici bir şifre gibi işlev görmesinde bu özellik yatmaktadır. Sırlar çoğu kez bir mektup yoluyla ifşâ edilmektedir. Zaten mektubun tarihi ile bireyselleşme tarihi arasında da sıkı bağ vardır. Bu kişisel ve mahremiyet mektubu aynı zamanda içten, doğal ve yalın bir anlatıma da sürükler. Gerçi bunun tam tersi, meramını anlatmaktan daha çok üslup kaygısıyla kaleme alınmış mektuplara rastlamak da mümkündür (Tekin 2002, 224. Kara 2006, 248). Mektuplar gerçeğe dayalı, kurmaca olmayan ürünlerdir. Kara da mektubun artçıl yani yaşanmışlıklar üzerine yazılan bir tür olduğunu belirtir. Bu nedenle mektup yapısı gereği romanı durağanlaştırmakta ve yavaşlatmaktadır. Çünkü mektuplarda olaylardan çok durumlar ele alınmaktadır (Kara 2006, 253). Ancak bir süre sonra mektubun sağladığı çoğulcu bakış ile bu durağanlığın kırılması da mümkündür.

Mektup romanın bünyesine dahil olduğunda roman yazarına çeşitli olanaklar tanır. Öncelikle roman olay ağırlıklı olmaktan çıkar ve durum ağırlıklı bir yapı kazanır. Bunun dışında roman anonim yapıdan uzaklaşarak birey odaklı hâle gelir. Zira mektuplar birinci tekil kişi ağzından nakledilen metinlerdir. Ayrıca mektuplar kahramanların duygu dünyalarını bir aracı kullanmaksızın doğrudan anlatmalarını kolaylaştırır. Bu yönüyle de mektuplar romana canlılık kazandırır. Birden çok kahramanın ağzından yazılan mektuplar farklı bakış açılarının ve anlatıcıların metne dâhil edilmesini sağlar. Böylece roman hareketlilik kazanır. Bu çoğul bakış açısı okur açısından da yararlıdır. Okur bir olayın farklı kahramanlar ağzından anlatılan değişik boyutlarını görebilir (Tekin 2002, 225-226).

Mektup-romanın bir diğer özelliği ise artık romancının anlatıcı konumundan çıkmasıdır. Romancı susar, kahramanları konuşur. “Romancı artık bir kompozitör görevini üstlenmiştir. Artık bir anlatıcı ve yazar olmayan romancı eserinin efendisidir. Onun elinde adeta bir mektup oyunu vardır” (Kefeli 2002, 35)¹. Mektubun bir başka önemli özelliği ise sınırlayıcı etkilerden uzak, özgür bir tür olmasıdır. Böylece mektupta yazar istediği konuyu ele almakta ve onu istediği biçimle anlatmakta serbesttir (Binyazar 1979, 3). Batur’a göre de mektup türü yazar ile anlatıcı arasındaki ilişkiye çok anlamlılık kazandıran ve onlara anlatıda birçok imkân sunan bir anlatım yoludur (Batur 1989, 2).

Mektup türü hatıra, günlük, otobiyografi gibi türlerle bağlantı içerisinde. Zaten Güzide Sabri Aygün, Fatma Aliye Hanım gibi yazarlar Ölmüş Bir Kadının Evrak-ı Metrukesi, Levayih-i Hayat gibi romanlarında mektubun yanı sıra günlük ve anı defterlerinden de yararlanmışlardır. Ancak mektubun bu türlerden önemli bir farkı vardır. Mektuplar her ne kadar birinci tekil şahıs ağzından anlatıma sahipse de her zaman bir başka muhataba yazılırlar. Mektup her zaman bir başkasının okuması için yazılmıştır. Ancak günlük, hatıra defteri gibi türleri ise çoğu zaman yazan kişi kendisi için yazar. Bu yazıların bir muhatabı yoktur ya da muhatap yine yazanın kendisidir. Günlükte, anıda yazan kendini orta koyar, mektupta ise kendini ortaya koyma amacı olsa bile bu istek muhataba bildirilmek zorundadır (Dereli 2010, 9). Mert de iki örnek üzerinden konuya açıklık getirmektedir. Tanpınar’ın Antalyalı Bir Genç Kıza Mektup’unun gerçek bir muhatabı olup olmadığı tartışmalıdır. Nurullah Ataç ise Okuruma Mektuplar adlı kitabını okurlarına, ancak her

¹ Kefeli mektup romanın iki biçimi olduğundan söz eder: 1. Mektup-romanda tek seslilik, 2. Mektup-romanda çok seslilik. Bu türde birden çok bakışı olduğundan roman kurgusu daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Özellikle mektuplar kronolojik bir sıra ile verilmemişse durum biraz daha karmaşık olabilir (Kefeli 2002, 35).

birine ayrı ayrı yazdığını belirtir. Kısacası ister gerçek, ister hayalî ne olursa olsun her mektubun bir muhatabı olmak zorundadır (Mert 2006, 133. Ataç 2007, 10).

Mektuplar ve günlükler zaman zaman birbirlerine çok yakın iki tür gibi algılanabilmektedir. Bir metnin mektup mu yoksa günlük mü olduğu konusunda çelişkiye düşülebilir. Bu türlerin “en birleştirici özellikleri yayımlanmak üzere yazılmamış olmalarıdır. Dolayısıyla en samimi duyguları, hatta ferdi itirafları içlerinde taşırlar. Bu üç türden yine de en kontrollü olanı kuşkusuz mektuplardır. Çünkü mektuplar diğerlerine göre daha fazla bir başkasının hiç olmazsa ikinci kişinin önüne çıkma ihtimaline sahiptirler. Buna rağmen vazgeçilmez özellikleri, şahsi izlenim ve birikimlerdir. Aslında açıkça modern anlatının yapı taşlarından biri olarak kullanılan ‘iç monolog’un insan hayatındaki en tabii hâlidir” (Argunşah 2006, 225).

Bazı romanlarda mektuplar bir hayalet ya da sadece bir posta kutusuna yazılmaktadır. “Bu noktada mektup-roman gizlenmiş bir günlüktür artık. Sadece görünüşte mektup-roman olan tür yavaş yavaş zayıflayarak, başka türlerle birleşerek bir değişim geçirir. Ortaya çıkan yeni model üzerinde kurulan eserler arasında ise Mme de Charrière, Mme de Krudener ve Mme de Souza’nın romanları Senancour’un Oberman adlı eseri Nodier’in Adèle ve Foscolo’nun *Ultime Lettere* di Jacobo Ortis isimli eserleri ilk akla gelenlerdir” (Kefeli 2002, 34).

Janet Gurkin Altman *Epistolarity: Approaches to a Form* adlı çalışmasında, mektup-romanın biçim özelliklerini altı temel başlık altında toplar. Mektup-romanın özelliklerinden ilki, mektubun “arabulucu” olma özelliğidir. Bu özelliğe göre, mektup iki kişi arasındaki mesafeyi kapatır ya da bu kişilerin aralarına mesafe koyar. Mektup, duruma göre bir “köprü” gibi mektup yazarlarını buluşturur ya da bir “duvar” gibi mektup yazarları arasındaki engelleri gösterir. Böylece kavuşmaya işaret edebildiği gibi ayrılıkların, iletişimsizliklerin de yansıtıldığı alanlar olabilir. İkinci özellik ise sevgililer ya da sırdaşlar arasında yazılmasıdır. Bu durumda mektup ya bir sırdaş/sevgiliye yazılan kişilerin iç dünyalarının tüm şeffaflığıyla yansıtıldığı bir ayna ya da gerçek duyguların saklandığı bir maske hatta bir silah olarak kullanılabilir. Üçüncü özellik ise mektubun şimdi odaklı olmasıdır. Ancak burada da bir zıtlık bulunur. Mektup yazarı sürekli olarak şimdide yazsa da yakın geçmişte ne yaptığını ya da yakın gelecekte ne yapacağını anlatır. Dolayısıyla, aslında geçmişle gelecek arasında gidip gelir. Dördüncü özellik, mektupların kapanışlıdır. Bu özellik, mektup-romanın iki şekilde bitebileceğini gösterir. Bunlardan ilki, mektupların yazılmasının bir anlamı kalmadığı bir olayın gerçekleşmesidir. Örneğin, mektup yazarlarından biri ölebilir ya da sevgililerden biri gittiği yerden geri döner. Diğer yandan, mektuplar esrarengiz bir biçimde ve aniden kesilebilir. Böylece mektup-roman açık uçlu bir sonla biter. Böyle mektup romanlarda önemli olan hikâyenin sonu değil, mektupların içeriğidir. Beşinci özellik ise mektup-romanda bütünlüktür. Mektup, mektup-romanın hem bir parçasıdır hem de mektup-romanın bütünüdür. Şöyle ki, mektup-romanda mektup, anlatının hem bağımsız bir parçası gibi durur hem de ayrılmaz bir parçasıdır. Böylece mektupların sıralanışı ve bir arada bulunmasının bir anlamı olması gibi bu mektupların ayrı ayrı da anlamları bulunur. Dolayısıyla, mektubun bu yapısı, onu parçalı kıldığı gibi, zıtlıklardan oluşan bir anlatıya uygun hâle getirir. Diğer yandan, parçaların tutarlı bir bütün oluşturmaya da imkân verir. Altıncı ve son özellik ise anlatıcı ve muhatabın konumudur. Mektup-romanda yazma ve okuma eylemleri bir arada ya da art arda ilerler. Bazen bir mektubun içinde önceki mektuptan parçalar aktarılır, bazen de anlatıcı ve muhatap peş peşe birbirlerine cevaplar yazarlar. Bu anlamda mektup, özel ve kamusal olanı içinde barındırır. Mektup, temelde mahremiyet ve samimiyet içerir. Ancak bu samimiyet dolu duygu ve düşünceler başka biri için başka birine, diğer bir deyişle bir muhataba yazılır. Aynı zamanda mektup-roman basıldığında ya da herhangi bir şekilde bir başkasının eline geçtiğinde mektuplar, muhatabının dışında bir okur kitlesine sahip olur. Böylece mektupta özel olanla kamusal olan iç içe geçer.

Bu özelliklerden anlatıcı ile muhatabın konumu, mektup-romanı diğer birinci tekil şahıs anlatılardan ayıran temel özelliktir. Üstelik mektup-romanın olay örgüsünün neredeyse tamamının mektuplarla sağlanması, dolayısıyla yazarın anlatıcı konumu taşımaması, üçüncü tekil şahıs anlatıcının ise ya hiç bulunmaması ya da mektup-yazarları üzerinde bir otoriteye sahip olmaması mektup-romanda mektup yazarlarının anlatıcı görevi üstlenmesine yol açar (Altman 1982, Aktaran: Dereli 2010, 3-5).

Adnan Binyazar mektup türünü sınıflamadaki güçlükten şöyle söz eder: “Dünya yazınlarında mektup türü ilginç özellikler gösteriyor. Mektup, gereksinmeye göre, bilimin, felsefenin, eleştirinin, denemenin, yerini tutuyor. Uluslararası nota niteliğinde, protesto üslûbunda mektuplar da var. Bu yönleriyle, kişilerarası iletişim sağladığı sanılan bu tür, gerçekte bir tür karmaşası olarak çıkıyor karşımıza” (1979, 3). Mektupların tahkiyeli metinlerde yer alma biçimlerine göre de çeşitli teknik sınıflamalar yapmak mümkündür. Örneğin, Ömer Çakır (2005) doktora tezinde “Hikâye ve Romanda Mektup Anlatım Tekniği” başlığı altında şöyle bir sınıflamaya yer vermiştir:

“a. Tek Seslilik veya Çok Seslilik Açısından: Tek Sesli Mektup Hikâye veya Roman, Çok Sesli Mektup Hikâye Roman.

b. Mektubun Hikâye veya Romandaki Yeri Hakkında: Tamamı Mektuplardan Oluşan Mektup Hikâye veya Roman, Mektubun Kurguda Belirleyici Bir Rol Oynadığı Mektup Hikâye veya Roman.

c. Mektubun İşlevi Açısından Mektup Hikâye veya Roman: Gerçeği Değiştiren Mektup, Gerçeğin Değişimini Anlatan Mektup, Gerçeği Aktaran Mektup.

ç. Yazarın Konumu Açısından Mektup Anlatım Tekniği: Müellifin İstinsah Ettiği Mektup, Müellifin Bizzat Kaleme Aldığını Belirttiği Mektup, Yazarın Tanıttığı Mektup, Yazarın Bulduğu Mektup, Müellifin Yayımladığı Mektup.

d. Yazarın Cinsiyeti Açısından Mektup Hikâye veya Roman: 1. Müellifin Cinsiyeti Açısından 2. Mektup Yazanın (Kahramanın) Cinsiyeti Açısından: a. Kadın Mektupları, b. Erkek Mektupları.

3. Mektup Roman-Kadın Yazar İlişkisi:

Mektubun en temel özellikleri mahrem bir iletişimi taşıması, ki çoğunlukla mektuplar bir kişiden diğerine yazılırlar, samimi ve kişisel olmasıdır. Mektubun bu özellikleri kadınların ve kadın yazarların onu bir iletişim ve anlatım aracı olarak sıkça kullanmalarına vesile olmuştur. Zira kadının toplumdaki alanı da oldukça mahremdir. Bu alanda var olmaya çalışan kadın, çoğu zaman kişisel dünyasını samimi bir dille ve mektup aracılığıyla dış dünyaya açmıştır. Mektup kadın yazarların dünyasında bir uzantı olarak edebî çalışmalarında da yer almıştır. Argunçan bu durumu kadının ister yazar isterse başka bir meslekte olsun temelde mahrem alana konuların kaldırılmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Argunçan’a göre yıllar boyunca mahrem bir dünyanın elemanı olan kadın, yazarken de kendini gizlemek zorunda hissetmekte ve kurguda buna olanak tanıyan mektup, hatıra defteri, günlük gibi gizli materyallerden sıkça yararlanmaktadır (2006, 226). Bu kadın yazar için bir tür sığınma durumudur. Mektup türü samimiyeti nedeniyle kadınca ve kadına özgü anlatım yollarından biridir (Kaya 2006, 253. Kefeli 2002, 46-47).

Yine Argunçan, kadınların çoğu kez mektupları bir haberi iletme için ve cevaplanılmasını bekleyerek yazmadıklarını, mektup yazmanın kadın için bir nev’î terapi olduğunu, kadınların zaman zaman sadece yazmak için, kendilerine bir pencere açmak için yazdıklarını belirtir: “Bir anlamda ‘iç konuşma’ başka bir söyleyişle kadının kendine, içinde geleneksel kadından doğan boğuğa yazdığı bir mektuptur bu” (Argunçan 2006, 227). Dereli de

benzer bir noktaya değinerek kadın yazarların bu türü tercih etmelerini birinci tekil Çanıs ağzından anlatım imkânına kavuşmalarına bağlayarak benzer bir tespitte bulunur: “Mektup romanın kadınlar açısından en önemli özelliği, kadınlara hem ana karakter hem de anlatıcı olarak yer verilmesidir. Böylece, bu türün kadınlar tarafından tercih edilmesinin ardında baÇangıçta türün öznel olması, duygusallığa yatkın olması ve ev, aile gibi gündelik hayatın kapalı kalmıÇ kısımlarının anlatılabilmesi yatar” (Dereli 2010, 11-13).

Kefeli de Türk edebiyatında mektubun bir anlatı tekniği olarak kullanıldığı eserlerde kadın yazar ağırlığının daha fazla olduğunu belirtir. Özellikle batı ile karşılaştırıldığında bu durum daha net ortaya çıkmaktadır. “Batı edebiyatındaki gelişmesi kıyaslandığında, Türk roman hassasiyeti ile geliştirilen ve kadın yazarlarımız tarafından daha sık kullanılan bir türdür. Oysa batı edebiyatında bu teknik ile yazılmış zirve eserler Jacobo Orhis, Richardson, Laclos, Balzac gibi erkek yazarlar tarafından kaleme alınmıştır” (Kefeli 2002, 46). Ancak Kefeli, mektup romanın değilse bile mektup türünün gelişimine kadın yazarların da katkıda bulunduklarını belirtir. Lady Montegu, Madame de Sévigné, Katherine Mansfield’in mektupları kadın dilinin özelliklerini içeren önemli örnekler arasındadır. (Tuncel 1974, 12. Kefeli 2002. 10). Kadın yazarların sadece mektup roman yazmak için değil, teorik konulardaki görüşlerini paylaşmak için de bu türe başvurdukları görülür. Amerikan Edebiyatı’ndan Sarah Grimke, Cinsiyetlerin Eşitliği Üzerine Mektuplar ve Kadının Durumu başlıklı kitabında doğuştan eşit olan kadın ve erkeğin toplumsal kabuller sisteminde nasıl farklı konumlandırıldığını ve bunun nedenlerini sorgular. Bu durum Sarah ve Angelina Grimke kardeşlerin birbirlerine ve kadın hareketi adına başkalarına yazdıkları mektuplarında da sürer. Bu mektuplaşmalar Amerika’da kadın hakları mücadelesinin önemli belgeleri arasında kabul görmüşlerdir (Tanrıtanır 2010, 88-92).

Tanrıtanır da kadınların mektup türüne ilgisini “daha gerçekçi olmak için”, “daha itirafçı olmak için”, “yazar kimliğini açıkça kullanmak için”, “dil açısından rahatlık sağladığı için” madde başlıkları altında değerlendirmiştir. Ayrıca Tanrıtanır kadınların duygusallık, mektup türünün samimiyeti, yargılanma, utanma, korku olmadan bir şeyleri anlatabilme fırsatı bulmalarından, iletişim ihtiyacından ve mektubu bir güç sembolü olarak görmelerinden dolayı bu türün sadık kullanıcılarından olduklarını belirtmiştir (2010: 121-133).

Mektup türünün kullanıldığı ilk romanlardan biri de Güzide Sabri’nin “Ölmüş Bir Kadının Evrak-ı Metrukesi”dir. Roman bir kadının mektuplarının ve günlüklerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Argunşah bu durumu yazarın kimliğini saklama isteğine ve isminin bu alanda duyulmasını yasaklayan eşine karşı paravan bir anlatımı seçmesine bağlamaktadır (Karaca, 2004: 10-27, 123-124. Argunşah 2006, 224).

Ayrıca Şahika Karaca Güzide Sabri’nin Ölmüş Bir Kadının Evrak-ı Metrukesi ile yine mektup tekniğinin kullanıldığı Genç Werther’in Acıları romanları arasında bağlantı olduğunu belirterek ilginç bir noktaya temas etmiştir. Karaca her iki roman arasında olaylar ve kurgusal yapı arasındaki bağlantıları belirttikten sonra iki roman arasında “açıkça bir metinlerarası bağlantıdan söz etmek mümkündür”, diyerek bu durumun şaşırtıcı olmadığını, zaten yazarın da bu etkilenmeyi kabul ettiğini aktarmıştır (Karaca 2004, 28-30). Güzide Sabri Aygün yazdığı tüm romanlarda mektup tekniğinden yararlanmıştır. Aygün’ün romanlarında mektupların olayların gelişiminde ve çözümünde anahtar bir görev üstlendiği ve entrika noktalarının çoğu kez mektuplar aracılığıyla oluşturulduğu görülür. Aygün ilk romanı Münevver (1899)’den başlayarak, Ölmüş Bir Kadının Evrak-ı Metrukesi (1905), Yaban Gülü (1920), Nedret (1922), Hüsrân (1928), Hicran Gecesi (1937), Necla (1941) ve Mazinin Sesi (1944) adlı eserlerinde mektubun olanaklarından yararlanmışır (Karaca 2004, 135,151,167,178,194,205).

Fatma Aliye Hanım'ın yarım kalan romanı *Levayih-i Hayat* da (1898) beş kadının mektuplaşmalarından oluşmaktadır. Romanın temel konusu evlilik kurumudur. İki evli, iki bekâr kadının gözünden "Mutlu evlilik var mıdır?" sorusu cevaplanmaya çalışılmaktadır. Romanın arka plânında ise Türk kadının kamusal alana çıkışı ele alınmaktadır. (Dereli 2010, 24-25). Fatma Aliye'nin de romanında mektup tekniğini seçmesi tesadüf olmasa gerektir. (Argunşah 2006, 225). Bir başka mektup türünün kullanıldığı eser ise Şükufe Nihal'in *Çöl Güneşi* adlı romanıdır. Bu kez mektuplaşmalar iki kadın arasındadır (Argunşah 2006, 227). Bu eserde de yine evlilik sorunlarının iki kadının dertleşmeleri, itirafları bağlamında ele alındığı görülür (Dereli 2010, 70). Halide Edip Adıvar'ın *Handan* romanı ise yine evlilik ve aşk konusu etrafında şekillenen bir romandır. Ancak bu kez mektuplaşmaların tarafı olarak erkek kahramanlara da yer verildiği görülür (Dereli 2010, 47).

Mektup roman türünde yazan kadın yazarlar elbette bu isimlerle sınırlı değildir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Halide Nusret Zorlutuna'nın da *Sisli Geceler* (1925) ve Beyaz Selvi (1945) adlı romanlarında mektuba yer verdiği görülür. Ancak anılan her iki romanda kullanılan mektuplar konunun gelişiminde kullanılan birer araçtır. Bu nedenle her iki çalışmayı da mektup-roman olarak değerlendirmek mümkün değildir. Yine Emine Semiye Hanım'ın *Bikes* (1897-1898) adlı romanında da mektuba yer verildiği ancak çalışmanın bir mektup roman bütünlüğünde olmadığı bilinmektedir (Dereli 2010, viii). Çakır ise kadın edebiyatının oluşumunda mektup roman biçimindeki tercüme romanların dilimize aktarılmasının doğrudan etkisi olduğunu belirtir (Çakır 2005, 247). Çakır'a göre Ali Kemal'in Marcel Prévost'tan "Kadın Mektupları" adıyla çevirdiği eser dönemin kadın yazarları üzerinde oldukça etkili olmuştur: " Söz konusu eserin açtığı çığırdan gidilerek yazılan telif "kadın mektupları/mektup hikâyeler, mektup romanlar" birbirini izleyecektir. Safvet-i Ziya'nın *Kadın Mektupları*, Emine Semiye'nin *Bikes*'i, Nigâr Binti Osman'ın *Safhat-i Kalb*'i, Fatma Aliye'nin *Levayah-ı Hayat*'ı bunlardan sadece birkaçıdır" (2005, 255).

4. Türk Edebiyatından İki Mektup Roman Örneği:

4.1. Mektup Aşkları-Leyla Erbil:

Leyla Erbil'in ilk basımı 1988 yılında yapılan *Mektup Aşkları* adlı romanı 87 adet mektubun bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur². Mektupların hepsi romanın ana kahramanı olan Jale'ye yazılmışlardır. Bu mektupların 34'ünü Ahmet, 16'sını İhsan, 14'ünü Zeki, 14'ünü Ferhunde, 13'ünü Sacide, 5'ini Reha, 2'sini Jale ve 1'ini de Zeki'nin babası Abdullah Bey göndermiştir. Mektupların dağılımı ve mektup anlatıcıları aşağıdaki tabloda şöyle gösterilmiştir:

² Ersan Özen, "Leyla Erbil'in Eserleri Üzerinde İnceleme" bağılıklı yüksek lisans tezinde eserdeki mektup sayısının 86 olduğunu belirtmekte ve dağılımı şu şekilde vermektedir: "Bu mektupların 31 tanesi Ahmet'ten Jale'ye, 12 tanesi Sacide'den Jale'ye, 12 tanesi Ferhunde'den Jale'ye, 12 tanesi İhsan'dan Jale'ye, 11 tanesi Zeki'den Jale'ye, 1 tanesi Zeki'nin babasından Jale'ye, 2 tanesi Jale'den Sacide'ye (Özen 2006, 30-31). Kefeli ise Anlatım Tekniği Olarak Mektup adlı çalışmasında toplam mektup sayısını 87 olarak belirtmiştir (2002, 101).

Gönderilen Mektup Sayısı	Mektubu Gönderen Kişi	Ahmet	İhsan	Zeki	Ferhunde	Sacide	Reha	Jale	Abdullah Bey	Toplam
34	16	14	14	13	5	2	1	87		

1. Tablo: Mektup Aşkaları romanında mektupların mektup anlatıcılarına göre dağılımı

Romandaki mektuplar yazan kişilere göre değişik farklı yazı karakterleri ile yazılmıştır. Örneğin Ahmet'ten gelen mektuplar daktilo ile yazılmıştır. Mektuplarda tarihler bulunmaması birlikte, mektupların kronolojik sıraya göre dizildikleri görülmektedir. Mektupta birden çok mektup anlatıcısı bulunmasına karşın her mektubun kendi içinde monofonik yani tek sesli bir özellik taşıdığı görülür. Çünkü muhatabın- ki Mektup Aşkaları romanında muhatabın Jale olduğu görülmektedir- cevaben yazdığı mektuplara romanda yer verilmemiştir. Ancak bazı mektupların içindeki ifadelerden mektubun Jale'nin yazdığı mektuba karşılık vermek için düzenlendiği belirtilmiştir. Ahmet'ten Jale'ye yazılan üçüncü mektup, Ferhunde'den Jale'ye yazılan dördüncü mektup, Ahmet'ten Jale'ye yazılan yedinci mektup, Ahmet'ten Jale'ye yazılan on ikinci mektup, Ferhunde'den Jale'ye yazılan otuz üçüncü mektup, Ferhunde'den Jale'ye yazılan elli altıncı mektupta bu mektupların Jale'nin mektubuna cevaben yazıldığı belirtilmektedir. Eserin sonunda Jale'nin de Sacide'ye yazdığı iki mektuba yer verilmektedir. Bu durum mektupların muhatabı olan Jale'nin de duygularına yer verilmesi yoluyla okurun metni anlamlandırmasını kolaylaştırmaktadır.

Romandaki mektuplar içerisinde Zeki'ye ait olanlar, diğerlerinden hem biçim hem de içerik açısından ayrılmaktadırlar. Zeki'nin mektupları felsefi bir söylem taşıyan ve şiirsel bir dille kaleme alınmış mektuplardandır. Mektuplarda Zeki sürekli olarak yaşamın anlamını sorgulamakta ve her mektubun sonunda varoluşsal aforizmalara yer vermektedir. Zeki'nin mektuplarında yaşamın düşünsel ağırlığı ve ölümü arzulan sıkça dile getirilmiştir. (39. mektup, Erbil 2010, 101-103) Örneğin, “Okullar bir tımarhane, ev bir cehennemdir.”, “Tanrı İnsanın Riyasıdır”, “İnsan Tanrının Riyasıdır.”, “Riya İnsanın Tanrısıdır.”, “Riya Tanrının İnsanıdır.”, “Tek Tanrı vardır, o da ölümdür.” gibi aforizmalarda Zeki'nin depresif ruh hâlini aşama aşama izlemek mümkündür. Biçimsel açıdan ise Zeki'nin mektuplarının büyük harflerle ve şiir formunda yazıldığı görülür. Örneğin Zeki Jale'ye yazdığı on birinci mektubunu “Tek Tanrı vardır, o da ölümdür” dizesinin yedi kez tekrarıyla, on ikinci mektubunu ise “Tanrıyı Ölerek Öldürebilirsin” dizesinin yedi kez tekrarıyla oluşturduğu şiirsel bir metin biçiminde yazmıştır (Erbil 2010, 136). Zeki'nin 1. (sıralamada 14. mektup – Erbil 2010, 35), 2. (sıralamada 20. mektup - Erbil 2010, 49) ve 5. (sıralamada 40. mektup - Erbil 2010, 101) mektupları mektubun biçimsel özelliklerini taşımakta, diğer mektupları ise daha çok şiir formuna yaklaşmaktadır. Zeki'nin 7. (sıralamada 43. mektup – Erbil 2010, 110) mektubundan itibaren tek dizelik metinler hâlinde mektuplar yazdığı görülmektedir.

Abdullah Efendi'nin “Teccal” hitabıyla başlayan tek mektubunda dinî bir söylem dili kullandığı görülür. Abdullah Efendi, oğlu Zeki'nin mutsuzluğunun ve hastalığının sorumlusu olarak gördüğü Jale'yi oğlundan uzakta tutmak istemekte ve Jale'nin İslâmiyet'in esaslarına uygun yaşamadığını dile getirmektedir. Abdullah Efendi mektubunda “Hakka değil taptığın/evhama dayandın/eğer yandın ise/sârih hakkın idi ki yandın” dizelerine yer vermiş ve “Müslümanlık ilahi

Turkish Studies

bir imtiyazdır.” ile “İlahi hikmet bilinmezdir.” cümlesini üçer kez yineleyerek Jale’ye dinî iletiler sunmaya çalışmıştır (Erbil 2010, 88-89).

Jale’ye en çok mektup gönderen kiŞi askerlik görevi nedeniyle Ğmir’de bulunan Ahmet olmuğtır. Ahmet’in mektup sayısı çok olmasına karĖın mektuplarında sürekli aynı içeriği tekrarladığı görölür. Buna göre Ahmet mektuplarında Jale’dan uzakta olmanın üzüntüsünü, ona duyduğu büyük açkı, Jale’nin kendisine karĖı olan duygularından emin olamamasını ve Ğmir’deki gündelik yaÇamını dile getirmektedir. Bu mektuplarda dikkat çeken bir bağla yön ise Ahmet’in müzik sevgisidir. Bu nedenle Ahmet mektuplarında bir piyanosunun bulunmamasından duyduğu üzüntüyü de dile getirmektedir. Aynı zamanda bu mektuplarda Jale’ye daha önceden yapılmığ olan evlilik teklifinin birkaç kez yinelendiğı görölür. Nihayet Ahmet elli sekizinci mektupta (Erbil 2010, 137-138) Jale’nin evlenme teklifini kabul etmesinden duyduğu mutluluğı anlatmaktadır. Ahmet’in mektupları daktilo yazısı ile kaleme alınmıÇ ve tarihsiz olarak muhatabına ulağırılmığtır. Ahmet bazı mektuplarını ise “Dilsiz Mee” rumuzuyla imzalamığtır (16., 28., 34., 37. ve 41. mektup). Mektuplarda zaman zaman toplumsal olaylara ve Jale’nin siyasal düğüncelerine yönelik göndermelere de yer verilmektedir: “Sen istediğın kadar inkâr et, dünyadan ve insanlardan çok Ėı bekliyorsun. Bu düzen biz istedik diye değığmez ki sevgili kızım, öyle olsa ne kolay olurdu devrimler!...” (Erbil 2010, 21)

İhsan tarafından Jale’ye on altı mektup yazılmıştır. İhsan Jale’nin annesiyle birlikte yolculuk ettiğı geminin kaptanıdır. Bu mektuplarda genel olarak İhsan’ın Jale’ye duyduğu sevgiden ve bağılıktan söz edilmektedir. İlk mektuplarda İhsan Jale’den görüşme talebinde bulunmakta, bu görüşmeler sonucunda ise Jale’ye evlilik teklif etmektedir (18. mektup – Erbil 2010, 45-46). 25. mektuptan itibaren İhsan’ın Jale’yle olan iletişiminin koptuğı görölür (Erbil 2010, 62). Bundan sonraki mektupta İhsan Jale’den haber alamadığı için endişelendiğini belirtmektedir. (29. mektup – Erbil 2010, 70). İhsan’dan Jale’ye yazılan son mektupta ise İhsan ile Jale’nin ayrıldıkları haber verilmekte ve İhsan’ın Jale’ye olan kırgınlığı ve ayrılıklarının nedenini belirleme çabaları aktarılmaktadır (32. mektup – Erbil 2010, 75-78). İhsan mektuplarında geleneksel bir söylem dili kullanmaktadır. Zaten son mektuptaki ifadelerden ayrılık nedeni olarak Jale ile İhsan arasındaki siyasî düğünce ayrılıklarının ve hayata bakış açılarındaki farklılıkların etkili olduğı belirtilmektedir: “Dünyanın adaletli bir biçimde idare edilmesine kadar aşkıımızı bekletmek mi gerekecekti? Siyaset bin kere değışebilir biz yaşarken; bakarsın yarın bu iki düşman dost olur, o zaman bize yazık olmaz mı Jalem?” (Erbil 2010, 77).

Reha’nın mektupları da aşk içeriklidir. Reha’nın mektupları Jale’nin evliliğinin ardından kaleme alınmışlardır. Bu mektuplarda Reha’nın kendisi, Jale ve yaşıamı konusundaki çözümlemeleri yer almaktadır. Mektupların genelinde olduğı gibi Reha’nın mektuplarında da içerisinde bulunulan ortamların samimiyetsizliğinden, verimsizliğinden ve amaçsızlığından duyulan rahatsızlıklar dile getirilmektedir. Ferhunde ve Zeki’nin mektuplarında olduğı gibi Reha’nın mektuplarının da edebî açıdan güçlü olduğı görölür. Mektuplarda Reha, Jale ile ayrılık nedenlerini sorgulamakta ve en güçlü neden olarak ortak arkadaşlarını görmektedir.

Ahmet, İhsan ve Zeki’nin Jale’ye yazdıkları mektupların aşk mektubu karakteri taşıdığı görölür. Her üç kişı de mektuplarında Jale’ye duydukları derin sevgiden ve ona olan bağılıklarından söz ederler. Bu grup mektuplar arasında Zeki’nin mektuplarının hem içerik hem de biçim açısından farklı olduğı görölür. Zeki mektuplarında sık sık Jale ile geçirdiğı güzel günlerden söz etmekte ve diğerklerinden farklı olarak Jale ile dost kalmak istediğinden bahsetmektedir. Ayrıca Zeki’nin mektuplarında diğerk iki kişinin mektuplarından farklı olarak çeşitli toplumsal eleştirilere rastlamak da mümkündür (30. Mektup – Erbil 2010, 71-72).

Ferhunde’nin mektupları daha hüznölü ve depresif bir ruh hâliyle kaleme alınmışlardır. Bu mektupların ana meselelerini gündelik olaylar, yaşıam ve insanlar konusundaki dertleşmeler

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

oluşturur. Mektuplarda Ferhunde'nin sürekli olarak talihinden şikâyet ettiği görülür. Özellikle ikili ilişkilerinde yaşadığı güven sorunları onu aşk konusunda da karamsar bir yaklaşıma itmiştir. Ancak Ferhunde'nin mektuplarında dönemin güncel olayları hakkındaki yorumlara ve toplumsal endişelere de sıkça rastlanmaktadır. Atlantik Paketi'nin imzalanması, Şah Rıza Pehlevi suikastı gibi önemli politik gelişmeler hakkında mektuplarda değerlendirmeler mevcuttur. Bunun yanı sıra Ferhunde'nin edebiyata ve özellikle de şiire olan merakı mektuplara yansımış ve mektuplarda sıkça Cenap Şahabettin ve Ahmet Haşim'in mısralarına yer verilmiştir. Seçilen dizeler Ferhunde'nin karamsarlığı ile paralellik göstermektedir. Ferhunde'nin mektuplarında sıkça Sacide'ye yönelik eleştirilerde bulunduğu, onu yüzeysel olmakla ve arkadaşlıklarına ihanet etmekle suçladığı görülür. Ferhunde ve Jale arasındaki, mektuplaşmalar daha ziyade Sacide'nin davranışlarının eleştirisi ve ona ait havadislerin yorumlanması biçimindedir.

Sacide'nin mektuplarında sürekli değişen ruh hâlinin izlerini görmek mümkündür. Sacide bu durumu mektubunda şu şekilde anlatmaktadır: "Galiba benim kadar çabuk değişen ve sürekli elde edemediği şeylerin peşinde koşan, her an birbirinin zıddı olan ve sonunda kendini tanıyamaz olan bir insan dünyada mevcut değildir" (Erbil 2010, 38). Mektuplarda sık sık çevresindeki erkeklerden, daha iyi yaşam koşullarına ulaşma isteğinden ve dedikodulardan bahseder. Sacide'nin mektuplarından bugünkü arayış çabalarının ve kararsızlığının temelinde zor geçen çocukluk günlerinin etkisi olduğu anlaşılır. Bu durum onu toplumsal eşitlik/ eşitsizlik konusunda daha duyarlı hâle getirmiştir. Bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Yaradılıştan eşit olmayan bir durum var ortada; yasalar, ahlâk, anane neyi değiştirebilir ki!" (Erbil 2010, 142)

Eserde son olarak Jale'nin Sacide'ye yazdığı iki tarihsiz mektuba yer verilmiştir. Jale mektuplarında mutlu evliliğinin birkaç ay içinde nasıl yıkıldığını, Ahmet'in ihanetini ve kendisinin de ona ihanet ettiğini anlatmaktadır. Mektuplarda kısaca temiz bir aşkın olmadığı varsa da mektuplarda kaldığı anlatılmaktadır (Erbil 2010, 223). Jale aşk evliliğinin son hâlini şöyle aktarmaktadır: "Şu mektupların elime geçtiği günden bu yana, her an bir duyguyu ağır, kokuşmuş bir yoğunlukla kapkara katı bir dumanı solurcasına solumaktayım Sacideciğim; bu güneşli salonun orta yerinde kalkması gereken bir cenaze var ya da hızla şişen giderek bütün odayı, evi kaplamakta olan koca bir pıhtı" (Erbil 2010, 228). Jale sadece mektup aşklarının masum ve samimi olduğunu belirtmektedir. Jale bu durumda çözüm yolu olarak sevgisiz yaşamın bir seçenek olup olamayacağını da sorgular: "Nedir asıl sorun diye düşünüyorum. Asıl sorun? Asıl sorun tek başına ayakta durabilmekte, yalnızlığı öğrenebilmekte mi? Asıl sorun sevgisiz yaşayabilmekte mi? Sevgisiz kalıp direnmeyi, sevgisiz kalıp gene de boyun eğmemeyi dilenmemeyi öğrenmekte mi? Asıl öğrenmemiz gereken şey sevgisiz bir yaşam düzeni mi?" (Erbil 2010, 221). Jale hem romanın hem de kendisinin sonuncu mektubunda bir ülkede ahlâklı insan yetişmeden değişimin gerçekleşmeyeceğini vurgular (Erbil 2010, 226). Kefeli Mektup Aşkları'ndaki mektupların işlevini şöyle açıklar: "Son iki mektup dışında hepsi Jale'ye yazılan mektuplar onun değişik cephelerden görünüşünü, arkadaşlarıyla sürekli olarak paylaştığı düşünceleri gösterir. İkili ilişkilerden çok yorum, söylenti ve dedikodulara dayanır. Bu tavır gençliğin içinde bulunduğu baskılı ortamı okuyucuya iletmede başarılıdır. Romanda ilgi alanları açıkça belirtilmeyen bu gençler bir bakıma üniversite gençliğinin temsilcileridir (2002, 97).

4.2. Kedi Mektupları - Oya Baydar:

Oya Baydar'ın ilk basımı 1992 yılında yapılmış olan Kedi Mektupları adlı romanı siyasî nedenlerden dolayı yurt dışına göç etmiş bir grup aydının hikâyesini anlatır. 1970 sonrası Avrupa'nın değişik ülkelerine dağılan bu insanların ortak özellikleri kedi sahibi oluşlarıdır. Bu nedenle olay dairesine yine kedi sahibi olan ve siyasal görüşleri nedeniyle sorunlar yaşamış ve Türkiye'de yaşayan bir grup insan daha katılır. Eser kedilerin sahiplerinin içinde bulundukları

depresif ruh hâline neden olan sırları bulmak üzere işbirliği yapmalarını ele almaktadır. Bu sayede eserin 1970 sürecindeki iç karışıklardan hareket ederek daha evrensel sorunlara odaklandığı görülür. Bu bir avuç entelektüel, geçmişe dönerek demokrasi, insan hakları, özgürlük gibi kavramlar adına yaptıkları hataları sorgulamaya başlarlar. Böylece eser siyasal bir söylemden ziyade varoluşsal problemlerin çözülmesine çalışıldığı daha evrensel bir mesaja doğru evrilir. Bu hesaplaşma süreci sonucunda bu bir avuç insandan kimi ortaya çıkan sonuca dayanamayarak suçluluk duygusuna yenilir ve intihar eder, kimi memleketi hakkındaki umutlarının peşine düşerek geri dönüş kararı alır, kimi yaşamını aynen sürdürmeye çalışır, kimileri ise daha büyük adımlar atarak çocuk sahibi olmak gibi geleceği de kapsayan kararlar verir. Kısacası hesaplaşma her cephede birbirine zıt sonuçlar ortaya çıkarır.

Eserde bu çatışmalar mektuplar sayesinde okura aktarılır. Kediler, sahiplerinin iç dünyalarını güçlü içgüdüleriyle çözümlenmekte ve onların ortak sırlarını çözebilmek için diğer kedilere koku mektupları aracılığıyla bilgi aktarmaktadırlar. Bu aktarım sırasında kedilerin de bir tür iç hesaplaşma yaşadıkları, geçmişteki aşklarını, korkularını kendi cephelerinden aktardıkları görülür. Bu nedenle eserde mektupların iki temel işleve sahip olduğu, kedilerin hem sahiplerinin hem de kendilerinin geçmişlerine ve şimdilerine ayna tutarak bir tür hesaplaşma zemini oluşturdukları anlaşılr. Oya Baydar eserinde mektup anlatıcı olarak neden insanları değil de kedileri seçtiğini şöyle açıklamaktadır: “Yaşamın anlamının yaşamın kendisinden ibaret olduğu hayvanlar dünyasıyla, bununla yetinemeyen, yaşamın anlamını onun içine koydukları inanç, ülkü ve değerlerle ölçen insanların bakışlarını karşılaştırmaya çalıştım” (Andaç, 59, Aktaran: Erol 2009, 80).

Eserde Nina adlı kedinin olayların merkezinde olduğu görülür³. Mektuplaşma sürecini Nina başlatmasa da tecrübesi gereği bilgilerin çözümlenmesinde ve iletişimin sağlanmasında etkili kahraman da odur. Zaten eserdeki toplam on altı mektubun dördünü Nina göndermiş ve böylelikle eserde en çok mektup gönderen kahraman olmuştur. Eserdeki mektup sayıları ve mektuplaşma ağı şu şekildedir:

Mektup Gönderen Kişi	Kirli	Parsifal	Cicim	Kismet	Safnaz	Gece	Arthur	Yoldaç	Nina	Toplam
Gönderilen Mektup Sayısı	1	1	1	1	1	2	2	3	4	16

2. Tablo: Kedi Mektupları romanında mektupların mektup anlatıcılarına göre dağılımı

³ Oya Baydar, Melek Ulagay ile yaptığı söyleşilerde Almanya’da siyasi mülteci olarak yaşadıkları yıllarda Nina adlı bir kedileri olduğunu ve daha sonra yazacağı Kedi mektupları adlı romanında Nina’yı başkahraman olarak kurguladığını belirtir (Baydar, Ulagay, 2011, 370-371). Zaten bu eser Berlin Duvarı’nın yıkılmasıyla birlikte gerçeklerle yüzleşen aydınlatın durumunu anlatmaktadır. Bu açıdan eserin otobiyografik özellikler içerdiğini de belirtmek gerekir.

Mektupların Kimden Kime Gönderildiği	Artur Yoldağ	Yoldağ Artur	Nina Artur	Nina Gece	Nina Kirli	Nina Kismet	Gece Artur	Gece Kirli	Cicim Gece	Kirli Nina	Parsifal Nina	Kismet Nina	Safnaz Nina	Toplam
Mektup Sayısı	2	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	16

3. Tablo: Kedi Mektupları romanındaki mektuplaşma ağı.

Eserde kahramanların kendileriyle ve dönemle hesaplaşmaları kedi mektupları aracılığıyla iletişim ağına aktarılır. Bu okurun da kahramanlardan haber alması için yegane yoldur. Örneğin Yoldağın sahibi ülkesinde öldürülen oğlunun bu yola sürüklenmesindeki asıl nedenin kendisi olduğunu belirtir: “KATİL BENİM! Bunları büyük harflerle, eğri büğrü bir yazıyla yazmış; altını hırsla bir kaçkaç kez çizmiş. Sonra „NEDEN, NEDEN bütün bunlar? ben NEDEN buralardayım, NEDEN buralarda çürüyorum? O NEDEN öldü? Milyonlar NEDEN öldü? Bu kitaplar, bu yazılar, insanlığın yüzyılı? Bunca ölü, bunca acı, iğence, bunca insan hayatı, hepsi bir HİÇ için miydi?” (Baydar 2010, 70).

Bu hesaplaşmalar sırasında Yoldağın sahibi geçmişteki mücadelenin anlamsızlığından ve ülkeden kaçmanın yanlışlığından da söz eder: “Kaçağıma on yıl önce iğencede ya da çocuk gibi vurularak ölseydim, anlamlı, hatta mutlu olacaktı hayatım. Bir Göl uğruna dövülmüş ve o uğurda ölmüş olmanın mutluluğu... şimdi sadece yıkılan kâbeler, yerlerde sürünen bayraklar, parçalanmış heykeller, kararan kentler var. Uğruna dövülecek, ölünecek hiçbir şey kalmadı. Bütün bunların geçeceğini, haklı olduğumuzu, bir gün yepyeni bir dünyanın kurulacağını; bu dünyanın, binlerce yıllık köhnemi, sömürü düzeninin beylerine, papazlarına kalmayacağını; insanı ezen, küçülten, duygularını, düşüncelerini, yüreğini, yaratıcılığını, dumura uğratan bu dünya düzeninin değişmesi gerektiğini ve de mutlaka değişeceğini söyleyecek ne gücümüz, ne cesaretimiz, ne de sesimiz var” (Baydar 2010, 71).

Dönüş ve dönüş bulacakları ve bulamayacakları konusunda ise Nina'nın sahibi endişelidir. Bu durum Göle aktarılır: “En acısı ülke boyu mezarlığa dönüşüyor olmamız. (...) Geride bıraktıklarımızın kimisi gerçekten ölüp gittiler. Ya mektuplardan ya gazetelerin ölüm ilanlarından öğrendik öldüklerini. Kimileri o kadar değiştiler, o kadar bakağağlar ki, onlar da öldüler gibi geliyor bana. Sözünü ettiğiniz maddi sorunlar, iğgüç, pahalılık, kentlerin yağmaz oluğufalan korkutmuyor beni. Korktuğum şey, döneceğimiz yerin „hiçbir yer“ olması” (Baydar 2010, 83-84).

Gece'nin sahibi ise tam tersine vatanına döneceği için umutludur ve bu durumu şöyle dile getirir: “Uzun, çok uzun bir perde arasıydı. Neredeyse on yıllık bir ‘intermezzo’. Seyirciler az kaldı sıkılıp terk edeceklerdi bu oyunu. Ama bak, perde yeniden açılıyor. Yeni bir bölüm başlıyor. Artık ne yeni bir oyuna, ne de provaya gücüm var. Hayatı, geldiği gibi, sırf yaşamak için yaşayacağım artık. Yağmurun ıslağını, güneşin sıcaklığını, otların kokusunu, denizin tuzunu duyarak, başka hiçbir şey beklemeden ve istemeden tıpkı senin gibi” (Baydar 2010, 197).

Gece'nin sahibi verdikleri siyasal mücadelenin ne için yaradığını sorgulamakta, ancak tam bir sonuca ulaşmamaktadır: “Aslında cellat mıyız, kurban mıyız, bilmiyorum. Günahkâr mıyız, aziz miyiz, bilmiyorum. (...). Elli yaşımdayım ve bugüne kadar ki tüm hayatım yanlışlardan bir

hiç oldu. Hiçbiriniz anlatmayın bana artık, aslında ne kadar haklı ne kadar doğru olduğumuzu” (Baydar 2010, 36).

Nina’nın sahibesi bu hesaplaşma sürecinde daha temel bir durumu, insan-yaşam arasındaki varoluşsal bağı sorgular: “Bence insanın trajedisi ‘Nereden geliyorum? Nereye gidiyorum? Hayatın anlamı nedir? Sorularını sorabilen tek yaratık olması. Soruyu hem soruyor hem de mutlak bir yanıt bulamayacağını biliyor. En azından bizler biliyoruz mutlak ve doğru yanıtın olmadığını. Eskiden yanıtı bulduğumuzu sanırdık, daha mutluyduk bu yüzden” (Baydar 2010, 115).

Kedi Mektuplar’ında kedilerin sahiplerinin duygu ve düşünce dünyalarını birer gözlemci olarak aktarmaları mektup roman tekniği açısından daha dolaylı bir anlatımı ortaya koyar. Kahramanların doğrudan kendilerinin anlatıcı olarak konumlandırılmayıp mektup anlatıcısı olarak kedilerin kullanılması yani ikinci bir anlatıcının iletişime atanması, anlatıma boyutluluk kazandırmaktadır. İçgüdüleri güçlü kediler sadece durumu aktarmamakta bu durumun nedenlerini de kendilerince ortaya koymaktadırlar.

5.Sonuç:

Çalışmada Türk ve dünya edebiyatında mektup romanın hem bir anlatım tekniği olarak geçirdiği aşamalar hem de bu teknikle ortaya konulan yazılı ürünler hakkında bütüncül/panoramik bir çerçeve ortaya koymak amaçlanmıştır.

Kedi Mektupları ve Mektup Aşkları romanları birden çok mektup anlatıcısına sahip oldukları için çok sesli mektup romanlardır. Bu durum Çakır’ın da belirttiği gibi romanları tekdüzelikten kurtarmaktadır (2005, 370). Ayrıca her iki mektup romanda hem kadın hem de erkek mektup anlatıcılarının olması eserlerin farklı bakış açılarına sahip olmasına ve böylece eserlerin boyutlanmasına ve zenginleşmesine olanak tanımıştır. Her iki mektup romanda da mektup anlatıcıları yazardan bağımsız oldukları için eserde yazarın varlığını unutturarak kurguyu sağlamlaştırmışlardır. Mektup Aşkları romanı tamamı mektuplardan oluşan mektup roman tekniğine, Kedi Mektupları ise kurgunun gerektirdiği noktalarda mektuplara yer veren mektup roman türüne örnek teşkil etmektedir. Mektup Aşkları romanında Jale’nin aşk ve evlilik hayatının gelişimi mektuplarla okuyucuya iletilmektedir. Bu nedenle Mektup Aşkları romanındaki mektupların daha çok bir gerçeğin gelişimini gösteren mektuplar tarzında yazıldıkları görülür. Kedi Mektupları’nda ise mektupların daha çok bir grup insanın sırlarının keşfedilmesi ve iç hesaplaşmalarının açıklanması amacına hizmet ettiğinden bir gerçeği açıklayıcı biçimdeki mektup türünde yazıldıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca her iki romanın da yazarının kadın olması Türk ve dünya romanında kadın ve mektup roman arasında daha önceden belirlenen ilişkiyi de güçlendirmektedir. Kefeli Türk edebiyatında mektup roman türünde başlıca iki tema örüntüsünün ele alındığını belirtmiştir. Bunlar sosyal tenkit ve kadınla ilgili sorunlardır (aşk, evlilik, ihanet...) (bkz.10.sf.). Kedi Mektupları ve Mektup Aşkları romanları bu sınıflamaya göre değerlendirildiğinde Mektup Aşkları romanının döneme ait çeşitli siyasal ve sosyal eleştiriler barındırmakla birlikte ağırlıklı olarak Jale’nin aşk ve evlilik sorunlarını ele aldığından ikinci tema grubuna dahil edilmesi uygundur. Ancak Kedi Mektupları romanı için belirgin bir sınıflama yapmak daha zordur. Zira eserde merkezde olan kahramanlar sadece kadınlar değildir. Eserde yoğun biçimde Berlin Duvarı’nın yıkılmasının oluşturduğu travmayla kahramanların hem bireysel yaşamlarını hem de dünya ve Türkiye düzenini eleştirel bir çözümlemeyle değerlendirdikleri görülür. Bu açıdan eser birinci tema grubuna dâhil edilmekle birlikte eserin toplumsal boyutu kadar bireysel boyutunun da etkili olduğu konusunda sonuca bir şerh koymak uygun olacaktır.

Türk edebiyatında mektup kaynakçası konusunda Ömer Çakır’ın hazırlamış olduğu doktora tezi Cumhuriyet dönemine kadar geçen süreçte Türk mektup edebiyatı külliyyatını türlere

göre oldukça doyurucu bilgilerle gözler önüne sermektedir. Emel Kefeli'nin çalışması da bir anlatım tekniği olarak Türk edebiyatında mektup külliyatını değerlendirmesi bakımından elimizdeki en önemli kaynaktır. Ali Donbay'ın Ender dergisinde yayımlanan Edebiyatımızdaki Mektup Türü Üzerine İlgili Bazı Çalışmalar adlı makalesi de geniş bir kaynakça bilgisi içermektedir. Ancak özellikle Cumhuriyet sonrası mektup edebiyatı külliyatının Çakır'ın çalışmasında olduğu gibi geniş bir pencereden ele alınması hem çelişkili bilgileri ortadan kaldıracak hem de son dönem mektup genel başlıklı tüm çalışmaları tanımamızı sağlayacaktır. Çünkü çeşitli kaynaklarda birbirleriyle uyumayan bilgilere ya da mektup türüyle hiç ilgisi olmamasına karşın sırf adında "mektup" ibaresi taşıdığı için mektup türü kapsamında değerlendirilen çalışmalara da rastlanmaktadır. Bu nedenle özellikle Cumhuriyet sonrası mektup külliyatının 2000'li yılları da içerisine alacak biçimde mektup - roman, mektup - deneme, mektup - gezi yazısı... gibi alt türlere ayrılarak incelenmesi alana büyük katkı sağlayacaktır.

6. KAYNAKÇA

- ALTAY Engin (1974). "Rus Yazınında Mektup". **Türk Dili Dergisi Mektup Özel Sayısı**. S. 274. 579s. Ankara: Öncü Basımevi.
- ATAÇ Nurullah (2007). Okuruma Mektuplar/Prospero ile Caliban. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ANDI M. Fatih (2005). "Yazısı Silinmiş Kağıdı Sarı, Aramızdan Çekilen Dost: Mektup". **Türk Edebiyatı Dergisi**. Ağustos 2005.S. 382.s.12-14.İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- ARGUNGAH Hülya (2006). "Kadın Olarak Yazmanın Bağında Mektuplar". **Hece Dergisi Mektup Özel Sayısı**. S.114-115-116. s.222-229. Ankara: Hece Yayınları.
- BABACAN Mahmut (2006). "Mektuplardan Oluşan İlk Roman: Handan ve Mektup Aşkları". **Hece Dergisi Mektup Özel Sayısı**. S.114-115-116. s. 216-221. Ankara: Hece Yayınları.
- BATUR Enis (1989). "Mektup Hattı". **Oluşum Dergisi, Mektup Özel Sayısı**. S. 55/97. s. 2-6. Ankara: Kartal Matbaası.
- BAYDAR Oya (2010). **Kedi Mektupları**. İstanbul: Can Yayınları.
- BAYDAR Oya, ULAGAY Melek (2011). **Bir Dönem İki Kadın/ Birbirimizin Aynasında**. İstanbul: Can Yayınları.
- BÖNYAZAR Adnan (1979). "Mektup: Yazarların İçinç Yanlarını, Yaşamalarını, Yaratma ve Bunalmalarını Yansıtan Bir yazın Türü". **Milliyet Sanat Dergisi Mektup Özel Sayısı**. S.312. s. 3-6.
- ÇAKIR Ömer (2005). "**Türk Edebiyatında Mektup**". Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi. Ankara.
- DEMİRAY Kemal (1974). "Tanzimattan Günümüze Değin Mektup". **Türk Dili Dergisi Mektup Özel Sayısı**. S. 274. 88-96.s.
- DERELİBihter (2010). **Mektup- Roman ve Kadın Yazarlar: Fatma Aliye, Halide Edip Adıvar ve Şükufe Nihal Başar**. Boğaziçi Üniversitesi. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- DONBAY, Ali (2011). "Edebiyatımızda "Mektup" Türü Üzerine İlgili Bazı Çalışmalar". **Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**. 61.S. 83-102.s. Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERBİL Leyla (2010). **Mektup Aşkları**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- EROL Çiğdem (2009). **“Oya Baydar’ın Eserlerinin Roman Unsurları ve Anlatım Teknikleri Bakımından İncelenmesi”**. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir.
- GÖKTÜRK Akçı (1974). “İngiliz Yazınında Mektup”. **Türk Dili Dergisi Mektup Özel Sayısı**. S. 274. 513-516.s. Ankara: Öncü Basımevi.
- GÖKTÜRK Akçı (1974). “Amerikan Yazınında Mektup”. **Türk Dili Dergisi Mektup Özel Sayısı**. S. 274. 565-566.s. Ankara: Öncü Basımevi.
- GÖKYAY Orhan gâik (1974). “Tanzimat Dönemine Değın Mektup”. **Türk Dili Dergisi Mektup Özel Sayısı**. S. 274. s.17-23. Ankara: Öncü Basımevi.
- KAPLAN Erdiñç (1999). **Bir Edebî Tür Olarak Mektup ve Türk Edebiyatındaki Yeri**. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin.
- KARA Esra (2006). “„Niğalıya Mektuplar“, „Vadideki Zambak“, „Genç Werther“ın Acıları” Ekseninde ğir-Roman-Mektup Ğiğkisi”. **Hece Dergisi Mektup Özel Sayısı**. S.114-115-116. s. 248-255. Ankara: Hece Yayınları.
- KARACA ğahika (2004). **Güzide Sabri Ayğün’ün Hayatı, Sanatı ve Türk Edebiyatındaki Yeri Üzerine Bir İnceleme-Araştırma**. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri.
- KEFELĖemel (2002). **Anlatım Tekniğı Olarak Mektup**. Ğstanbul: Kitabevi Yayınları.
- MERT Necati (2006). “Mektup Nerede Biter? Edebiyat Nerede Bağar?” **Hece Dergisi Mektup Özel Sayısı**. S.114-115-116. s. 129-125. Ankara: Hece Yayınları.
- ÖZEN Ersan (2006). **Leyla Erbil’in Eserleri Üzerinde Bir İnceleme**. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale.
- TANRITANIR, Bülent Cersis (2010). **H.W. Foster, S. ve A. Weld Grimke ile A. Walker’da Mektupla Anlatım Tekniğı**. Ğstanbul: Babil Yayınları.
- TEKİN, Mehmet (2002). **Roman Sanatı/Romanın Unsurları-1**. Ğstanbul: Ötüken Neğriyat.
- TUNCEL Bedrettin (1974). “Mektup Türüne Giriğ”. **Türk Dili Dergisi Mektup Özel Sayısı**. S. 274. s. 9-14. Ankara: Öncü Basımevi.
- VARINLIOĞLU Güngör (1974). “Roma Yazınında Mektup”. **Türk Dili Dergisi Mektup Özel Sayısı**. S.274. s. 392. Ankara: Öncü Basımevi.



SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ İNSAN HAKLARI EĞİTİMİNE YÖNELİK TUTUMLARI

*Kadir KARATEKİN**

*Zihni MEREY***

*Ö.Faruk SÖNMEZ****

*Zafer KUŞ*****

ÖZET

İnsan hakları eğitimi çok küçük yaştan itibaren bireylere verilmesi gereken bir eğitimidir. Çünkü bu yaşlarda verilecek insan hakları eğitimiyle bireylerin insan haklarına yönelik tutum ve davranışlarının kalıcı olması sağlanacaktı. İlköğretim düzeyinde insan hakları eğitime yer veren derslerin başında sosyal bilgiler dersi gelmektedir. Sosyal bilgiler dersi, öğrencilerin demokratik değerleri benimsemiş, insan haklarına saygılı, katılımcı ve etkin vatandaşlar olarak yetişmesini amaçlamaktadır. Bu nedenle bu dersi gelecekte verecek olan sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik olumlu tutumlara sahip olması gerekmektedir. Bu çalışma sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik tutumlarını farklı değişkenler açısından belirlemeyi amaçlamaktadır. Tarama modelinde yürütülmüş araştırmada Karaman-Kepenekçi (1999) tarafından geliştirilen “İnsan Hakları Eğitimi Tutum Ölçeği”, kullanılmıştır. Bu ölçek 2011-2012 eğitim öğretim yılında 6 farklı üniversitenin eğitim fakültelerinin sosyal bilgiler öğretmenliği bölümünün 1., 2., 3. ve 4. sınıflarında öğrenim gören 866 öğretmen adayına uygulanmıştır. Uygulama sonucunda bayan öğretmen adaylarının erkek öğretmen adaylarına; branşını isteyerek ve severek seçen öğretmen adaylarının branşını isteyerek ve severek seçmeyen öğretmen adaylarına ve insan hakları ile ilgili konuları arkadaşları, aile bireyleri ve öğretim elemanları ile çok sık tartışan öğretmen adaylarının hiçbir zaman tartışmayan öğretmen adaylarına göre insan hakları eğitime yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu görülmüştür. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik tutumlarının ise yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler, öğretmen adayı, insan hakları eğitimi, tutum.

* Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, El-mek: kadirkaratekin@gmail.com

** Dr.,Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, El-mek: zihnimerey@hotmail.com,

*** Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, El-mek: sonmez.omerfaruk@gmail.com

**** Dr., Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi, El-mek: zaferkus@gmail.com

SOCIAL STUDIES CANDIDATE TEACHERS' ATTITUDES TOWARDS HUMAN RIGHTS EDUCATION

ABSTRACT

Human rights education is the type of education that should be provided to individuals beginning from very young ages since, with such early human rights education, attitudes and behaviors of individuals toward human rights will be permanent. Social studies classes are the ones that include human rights education in the first place on elementary school level. Social studies class is aimed to raise students as participatory and active citizens who have adopted the democratic values and the respect for human rights. Therefore, pre-service social studies teachers to teach this class in future should have positive attitudes towards human rights education. The purpose of this study was to investigate the attitudes of social studies candidate teachers toward human rights education on different variables. This study is a descriptive research with survey model. "The Human Rights Education Attitude Scale" developed by Karaman-Kepenekçi (1999) was applied to 866 pre-service social studies teachers -1st to 4th years studying at Faculty of Education in six different universities throughout Turkey during 2010-2011 academic year. This study showed that female pre-service teachers had more favorable attitudes towards human rights education than male pre-service teachers; those pre-service teachers who willingly and lovingly picked teaching as their profession approached human rights education more favorably than those who did not; and those pre-service teachers who discuss human rights-related topics with their friends, family, and faculty members had more positive attitudes towards human rights education than those who do not. In addition, pre-service social studies teachers have been found to maintain high levels of attitudes towards human rights education

Key Words: Turkish education, listening skills, curriculum.

GİRİŞ

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de insan hakları ihlalleri yoğun bir şekilde görülmektedir. Bu insanoğlunun insan hakları konusunda kat etmesi gereken daha uzun bir yol olduğunu göstermektedir. Aslında insanoğlu bu yola çok uzun bir zaman önce çıkmıştır. Bu yolda azımsanmayacak mesafeler de kat etti. Ancak buna rağmen dünyanın birçok yerinde insanların yaşam hakkı, düşünce ve ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü gibi en temel hakları ihlal edilmeye devam etti. Bu ihlaller karşısında insan haklarının korunmasına yönelik ulusal ve uluslararası düzeyde büyük çabalar sarf edildi. Bu çabaların ortak sonucu ise insan haklarının dünyada eğitim yoluyla korunabileceği düşüncesidir. Çünkü insanı doğru yola götürecek olan akıl ve bilgidir (Ergün, 1993). Bu nedenle kişilere insan haklarına ilişkin bilinç ve duyarlılıklar ancak eğitim yoluyla kazandırılabilir (Doğan, 2007). Tüm insanların bu dünyada huzur ve barış içinde yaşamaları insan haklarının korunmasına; insan haklarının korunması da eğitime bağlı ise bu durumda insan hakları eğitiminin kendisi bir insan hakkı olarak ortaya çıkmaktadır (Gülmez, 1994). Karaman- Kepenekçi (1999) eğitimcilerin insan hakları alanında eğitim almasının nedenini kişide bağlanımlarına karşısaygı duygusunu geliştirmek, haklarını öğretmek ve bu hakları koruma yollarını göstermek şeklinde ifade etmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

İnsan hakları eğitimi; insan haklarının evrensel bir kültür olarak inşaa edilmesini amaçlayan eğitim, öğretim ve bilgilendirme faaliyetleridir. İnsan hakları eğitimi sadece insan hakları ve insan haklarını koruma mekanizmaları hakkında bilgi vermek değil, aynı zamanda günlük hayatta insan haklarının hayata geçmesi, savunulması ve yaygınlaştırılmasına yönelik ihtiyaç duyulan becerilerin kazanılmasıdır (UNESCO, 2006). Karaman-Kepenekçi (2008) ise insan hakları eğitimi kişilerin sahip oldukları haklarını bilme, kullanma, koruma ve geliştirme bilinci ile aynı haklara başkalarının da sahip olduğu gerçeğinden hareketle, diğer kişilerin haklarına saygı duyma sorumluluğunu geliştirmek amacı ile verilen eğitim olarak tanımlamaktadır. İnsan Hakları Eğitime Başlangıç Çin El Kitabında; insan hakları eğitiminin kişilerin insan haklarını kavramalarını ve içselleştirmelerini sağlamaya yönelik olduğu ifade edilmektedir.

Bu tanımlarda da görüldüğü gibi insan hakları eğitimi sadece bilişsel süreçleri değil tutum, davranış ve bir takım becerileri de içermektedir. Okul öncesinden başlayıp yükseköğretimin sonuna kadar bu boyutları ile verilemeyen bir insan hakları eğitimi amacına ulaşamayacaktır. Nitekim ülkemizde olduğu gibi dünyada da kişilerin eğitim sistemi içinde uzun bir süre kalmalarına rağmen hem kendi haklarını koruyamamaları hem de başkalarının haklarını ihlal etmeleri verilen insan hakları eğitiminin istenilen düzeyde olmadığını göstermektedir. Oktay ve Unutkan (2007) ülkemizde yürütülen insan hakları eğitiminin Avrupa ülkelerinde yapılan çalışmalarla örtüşüğünü ama yeterli olmadığını ifade etmektedirler. Yine Üste, (2009) ilköğretim 5. sınıf öğrencileri ile yaptığı bir çalışmada öğrencilerin okullarında tam anlamıyla kendilerini güvende hissetmedikleri, eğitim ilkesinin istenilen düzeyde olmadığı, fikirlerini özgürce ifade edemedikleri, yeterince hoşgörü ve uzlaşma ortamı göremedikleri, öğrenciler arasında barışçıl çözümlerin kolay sağlanamadığı, öğretmenlerin her zaman sevecen olmadığı ve okul içerisinde katılımcılığı sağlayamadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Okullarımızda demokratik bir atmosferin oluşmasını ve öğrencilerimizin de haklarını bilen ve kullanan aynı zamanda da başkalarının haklarına saygı duyan birer vatandaş olmasını istiyorsak öncelikle onları yetiştirecek olan öğretmenlerin demokratik ve insan haklarına saygı duyan vatandaş olması gerekmektedir. İlköğretimde insan hakları eğitiminin öncelikle verildiği derslerin başında sosyal bilgiler dersi gelmektedir. Bu nedenle bu dersi gelecekte verecek olan sosyal bilgiler öğretmen adaylarının demokratik ve insan haklarına saygı duyan vatandaş olarak yetiştirilmesi ayrı bir önem arz etmektedir. Bu noktada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik tutumlarını belirlemek; onların insan hakları eğitimi öğrencilerine ne derece istekli verebilecekleri hakkında genel bir yargıya varabilmemiz açısından faydalı olacaktır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik tutumlarını çeşitli değişkenler açısından incelemek ve insan hakları eğitime yönelik tutum düzeylerini belirlemektir.

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları ve verilerin analizi üzerinde durulmuştur.

Araştırma Modeli

Bu çalışmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama (survey) çalışması bir grubun belirli özelliklerini belirlemek için verilerin toplanmasını amaçlayan çalışmalardır (Büyüköztürk ve diğerleri, 2009). Karasar'a (1999) göre tarama modelleri geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan çalışma yaklaşımlarıdır.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, 2011-2012 eğitim öğretim yılında 6 farklı üniversitenin sosyal bilgiler öğretmenliği bölümünün 1., 2., 3. ve 4. sınıflarında öğrenim gören 866 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Maksimum çeşitlilik örnekleme yönteminin kullanıldığı bu çalışmada farklı sosyo-ekonomik özelliklere sahip bölgelerdeki üniversiteler çalışma grubu olarak seçilmiştir. Bunun nedeni araştırma sonuçlarının Türkiye'ye genellenebilirliğini sağlamak, problemin daha geniş bir çerçevede betimlemesini yapmak ve evren değerleri hakkında önemli ve güçlü ipuçları elde etmektir (Büyüköztürk ve diğerleri; 2009).

Çalışma grubunun üniversitelere göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 1: Çalışma Grubunun Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	f	%
Kastamonu Üniversitesi	175	20,2
Celal Bayar Üniversitesi	159	18,4
Gazi Osman Paşa Üniversitesi	157	18,1
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	154	17,8
Atatürk Üniversitesi	130	15
İstanbul Üniversitesi	91	10,5
Toplam	866	100,0

Tablo 1' de görüldüğü gibi üniversiteler içinde en çok sosyal bilgiler öğretmen adayı % 20,2'lik (175) oranla Kastamonu Üniversitesi iken en az öğretmen adayı % 10,5'lik (91) oranla İstanbul Üniversitesi'dir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak Karaman-Kepenekçi (1999) tarafından geliştirilen “İnsan Hakları Eğitimi Tutum Ölçeği” (İHTÖ) izin alınarak kullanılmıştır. Ölçme aracının orijinali toplam 23 maddeden oluşmakta olup, ilk 18 madde insan hakları alanında eğitime ilişkin tutumlardan oluşan birinci faktörü; son 5 madde ise eğitim ortamında insan haklarına saygıyı sağlamaya yönelik tutumlardan oluşan ikinci faktörü oluşturmaktadır. Ölçeğin orijinal haline bazı değişimler eklenerek Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesinde 120 öğrenci ile pilot bir uygulama yapılmıştır. Uygulama sonuçlarından elde edilen veriler üzerinde madde analizi yapılmış, madde analizi sonrasında Cronbach Alpha iç güvenirlik katsayısı .830 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Analizi

Veri toplama aracındaki maddeler likert tipinde olup “tamamen katılıyorum”dan “hiç katılmıyorum” a doğru sıralanmış, bu sıralamaya göre 1’den 5’e kadar değer verilerek puanlanmıştır. Ölçekte yer alan “olumsuz ifadeler, SPSS programında “recode” yapılarak ters döndürme işleminden sonra, toplam puanlar hesaplanmıştır. Toplam puanların bağımsız değişkenlerden cinsiyete göre, branşı severek seçme ve insan hakları eğitimi dersi alma değişkenine göre farklılık

Turkish Studies

gösterip göstermediğini hesaplamak için t testi (Independent Sample t Test), sınıf düzeyi ve insan hakları konularını tartışma sıklığı değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için tek yönlü varyans analizi (Anova) ve son olarak insan hakları ile ilgili konuları tartışma sıklığı ile ÇHETÖ'den alınan puan arasındaki ilişkiye bakmak için de basit korelasyon (corelation) analizi yapılmıştır. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik tutum düzeyini belirlemek amacıyla 5 kategori belirlenmiştir. Bunlar:

1.....	1,80 arası çok düşük
1,81.....	2,60 arası düşük
2,61.....	3,40 arası orta
3,41.....	4,20 arası yüksek
4,21.....	5,00 arası çok yüksek düzey olarak tespit

edilmiştir.

BULGULAR ve YORUM

1. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının İnsan Hakları Eğitimi Tutum Ölçeğinden Almış Oldukları Puanların Cinsiyete Göre Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ÇHETÖ puanlarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için ilişkisiz örneklem için t testi yapılmıştır.

Tablo 2: Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının ÇHETÖ Puanlarının Cinsiyete Göre Farklılığı İçin t- Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Bayan	449	90,73	12,28	864	2,919	,004
Erkek	417	88,09	14,21			

Analiz sonuçlarına göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik tutumları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermiştir [$t_{(864)} = 2,919$; $p < 0,05$]. Bayan öğretmen adaylarının ÇHE tutum puanı ortalaması ($\bar{X} = 90,73$) iken erkek öğretmen adaylarının ÇHE tutum puanı ortalaması ($\bar{X} = 88,09$)'dur. Bu bulguya göre bayan öğretmen adaylarının erkek öğretmen adaylarına göre insan hakları eğitime yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu söylenebilir.

2. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının İnsan Hakları Eğitimi Tutum Ölçeğinden Almış Oldukları Puanların Sınıf Düzeyine Göre Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum

Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının ÇHETÖ puanlarının üniversitede öğrenim gördükleri sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 3: Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının ÇHETÖ Puanlarının Sınıf Düzeyine Göre Farklılığı İçin Tek Yönlü Varyans Analizi

Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	P
Gruplar arası	1323,862	3	441,287	2,507	,058
Gruplar içi	151757,667	862	176,053		
Toplam	153081,529	865			

Analiz sonuçlarına göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik tutumları sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir [F (3-862)= 2,507; p>0,05]. Bu bulguya göre, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik tutumlarının sınıf düzeyine göre değişmediği söylenebilir.

Tablo 4: Sınıf Düzeyi Değişkenine Göre Betimsel Veriler

Sınıf Düzeyi	N	$\bar{X}$	S
1	215	90,56	12,61
2	228	88,07	14,22
3	222	88,51	13,12
4	201	90,92	12,98

3. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının İnsan Hakları Eğitimi Tutum Ölçeğinden Almış Oldukları Puanların Üniversitede İnsan Hakları Eğitimi Dersi Alma Durumuna Göre Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum

Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının ÇHETÖ puanlarının üniversitede insan hakları eğitimi dersi alma durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için ilişkisiz örneklem için t testi yapılmıştır.

Tablo 5: Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının ÇHE Tutum Ölçeği Puanlarının ÇHE Dersi Alma Durumuna Göre Farklılığı İçin t- Testi Sonuçları

İHE dersi aldınız mı?	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Evet	437	89,74	13,85	864	,624	,533
Hayır	429	89,18	12,72			

Analiz sonuçlarına göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik tutumları ÇHE dersi alma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir [$t_{(864)} = ,624$; $p > 0,05$]. Bu bulguya göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik tutumları ÇHE dersi alma durumuna göre değişmediği söylenebilir.

4. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının İnsan Hakları Eğitimi Tutum Ölçeğinden Almış Oldukları Puanların Öğretmenlik Branşını Severek Seçme Durumuna Göre Farklılığına İlişkin Bulgular

Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının ÇHETÖ puanlarının öğretmenlik branşını severek seçme durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için ilişkisiz örneklem için t testi yapılmıştır.

Tablo 6: Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının ÇHE Tutum Ölçeği Puanlarının Öğretmenlik Branşını Severek Seçme Değişkenine Göre Farklılığı İçin t- Testi Sonuçları

Branşınızı severek mi seçtiniz?	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Evet	544	90,41	13,65	864	-2,749	,006
Hayır	322	87,85	13,02			

Analiz sonuçlarına göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik tutumları öğretmenlik branşını severek seçme değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermiştir [$t_{(864)} = -2,749$; $p < 0,05$]. Sosyal bilgiler branşını severek seçen öğretmen adaylarının ÇHE tutum puanı ortalaması ($\bar{X} = 90,41$) iken sosyal bilgiler branşını sevmeyerek seçen öğretmen adaylarının ÇHE tutum puanı ortalaması ($\bar{X} = 87,85$)'dir. Bu bulguya göre sosyal bilgiler branşını severek seçen öğretmen adaylarının sevmeyerek seçen öğretmen adaylarına göre insan hakları eğitime yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu söylenebilir.

5. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının İnsan Hakları Eğitimi Tutum Ölçeğinden Almış Oldukları Puanların İnsan Hakları İle İlgili Konuları Tartışma Durumuna Göre Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum

Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının ÇHETÖ puanlarının insan hakları ile ilgili konuları arkadaş, aile bireyleri ve öğretim elemanları ile tartışma durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 7: Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının ÇHETÖ Puanlarının İnsan Hakları ile İlgili Konuları (Arkadaş, Aile Bireyleri ve Öğretim Elemanları) ile Tartışma Durumuna Göre Farklılığı İçin Tek Yönlü Varyans Analizi

Tartışma Kaynağı	Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	p	Fark Schfee
Arkadaş	Gruplar arası	4910,876	2	2455,438	14,301	,000	1-2
	Gruplar içi	148710,653	863	171,693			1-3
	Toplam	153081,529	865				
Aile Bireyleri	Gruplar arası	1830,844	2	915,422	5,223	,006	1-3
	Gruplar içi	151250,685	863	175,262			
	Toplam	153081,529	865				
Öğretim Elemanları	Gruplar arası	1117,745	2	588,873	3,346	,036	1-3
	Gruplar içi	151903,784	863	176,018			
	Toplam	153081,529	865				

Analiz sonuçlarına göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik tutumları, insan hakları ile ilgili konuları arkadaşları ile tartışma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermiştir [F₍₂₋₈₆₃₎= 14,301; p<0,05]. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Scheffe testi yapılmıştır. Buna göre; insan hakları konularını arkadaşları ile hiçbir zaman tartışmayan öğretmen adaylarının ÇHETÖ puanları ortalaması ($\bar{X}$ =86,62) ile bazen tartışan öğretmen adaylarının ÇHETÖ puanları ortalaması ($\bar{X}$ =90,30) ve her zaman tartışan öğretmen adaylarının ÇHETÖ puanları ortalaması ($\bar{X}$ =92,72) arasında bazen ve her zaman tartışan öğretmen adayları lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu bulguya göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları ile ilgili konuları arkadaşları ile tartışma sıklığı arttıkça insan hakları eğitime yönelik tutumlarının da olumlu bir şekilde arttığı söylenebilir.

Analiz sonuçlarına göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik tutumları, insan hakları ile ilgili konuları aile bireyleri ile tartışma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermiştir [F₍₂₋₈₆₃₎= 5,223; p<0,05]. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Scheffe testi yapılmıştır. Buna göre; insan hakları konularını aile bireyleri ile hiçbir zaman tartışmayan öğretmen adaylarının ÇHETÖ puanları ortalaması ($\bar{X}$ =88,16) ile her zaman tartışan öğretmen adaylarının ÇHETÖ puanları ortalaması ($\bar{X}$ =91,79) arasında her zaman tartışan öğretmen adayları lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu bulguya göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları ile ilgili konuları aile bireyleri ile tartışma sıklığı arttıkça insan hakları eğitime yönelik tutumlarının da olumlu bir şekilde arttığı söylenebilir.

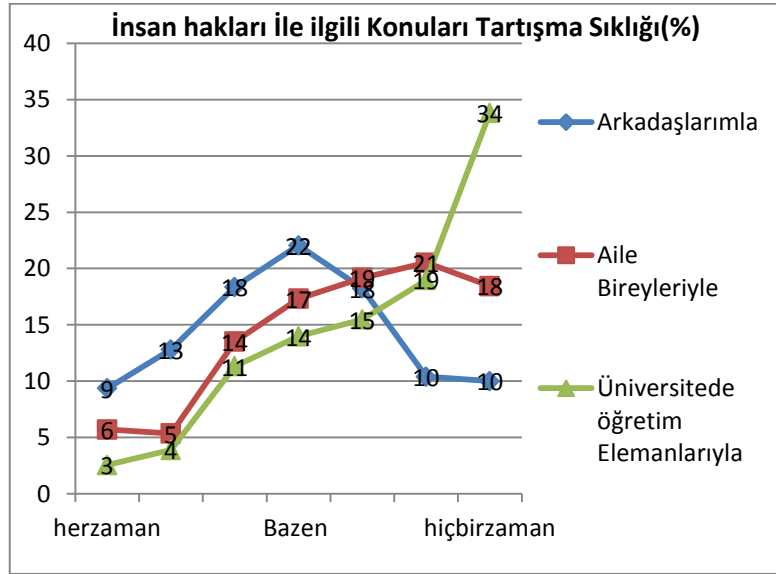
Analiz sonuçlarına göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik tutumları, insan hakları ile ilgili konuları öğretim elemanları ile tartışma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermiştir [F₍₂₋₈₆₃₎= 3,346; p<0,05]. Farklılığın hangi gruplar arasında

olduğunu belirlemek amacıyla Scheffe testi yapılmıştır. Buna göre; insan hakları konularını öğretim elemanları ile hiçbir zaman tartışmayan öğretmen adaylarının ÇİTÖ puanları ortalaması ($\bar{X}=88,45$) ile her zaman tartışan öğretmen adaylarının ÇİTÖ puanları ortalaması ($\bar{X}=92,24$) arasında her zaman tartışan öğretmen adayları lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu bulguya göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları ile ilgili konuları öğretim elemanları ile tartışma sıklığı arttıkça insan hakları eğitime yönelik tutumlarının da olumlu bir şekilde arttığı söylenebilir.

Tablo 8: İnsan Hakları ile İlgili Konuları Tartışma Sıklığı Değişkenine Göre Betimsel Veriler

Gruplar	Grup	Tartışma Sıklığı	N	$\bar{X}$	S
Arkadaş	1	Hiçbir zaman tartışmam	324	86,62	12,97
	2	Bazen tartışırım	350	90,30	12,14
	3	Her zaman tartışırım	192	92,72	14,89
Aile Bireyleri	1	Hiçbir zaman tartışmam	320	88,16	13,17
	2	Bazen tartışırım	316	89,09	12,91
	3	Her zaman tartışırım	230	91,79	13,75
Öğretim Elemanları	1	Hiçbir zaman tartışmam	440	88,45	13,50
	2	Bazen tartışırım	353	90,15	12,98
	3	Her zaman tartışırım	73	92,24	13,16

Grafik 1: Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Türkiye ve Dünyadaki İnsan Hakları ile İlgili Konuları Tartışma Sıklığı



Grafik 1'de görüldüğü üzere öğrenciler Türkiye ve dünyadaki insan hakları ile ilgili konuları öğretmen adaylarının büyük bir kısmı arkadaşları ve aile bireyleri ile bazen tartışmalarını ifade ederken yine öğretmen adaylarının büyük bir kısmı üniversitede öğretim elemanları ile hiçbir zaman tartışmadıklarını ifade etmiştir.

6. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının İnsan Hakları ile İlgili Konuları Tartışma Sıklığı ile İnsan Hakları Eğitime Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular ve Yorum

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ülkemizdeki ve dünyadaki insan hakları ile ilgili konuları tartışma sıklığı ile insan hakları eğitime yönelik tutumları arasında ilişkinin olup olmadığını belirlemek için basit korelasyon yapılmıştır. Analiz sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 9: Öğretmen Adaylarının İnsan Hakları ile İlgili Konuları Tartışma Sıklığı ile İnsan Hakları Eğitime Yönelik Tutumları Arasındaki İlişki

	Arkadaşlarıyla Tartışma	Aile Bireyleri ile Tartışma	Öğretim Elemanları ile Tartışma
r	,361(**)	,326(**)	,305(**)
p	,000	,000	,002
n	866	866	866

**p<.01

Tablo 9 incelendiğinde sosyal bilgiler öğretmen adaylarının İnsan hakları ile ilgili konuları tartışma sıklığı ile insan hakları eğitime yönelik tutumları arasında düşük düzeyde bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının insan hakları ile ilgili konuları arkadaşları ile ($r=.361$; $p<.01$), aile bireyleri ile ($r=.326$; $p<.01$) ve üniversitede öğretim elemanları ile ($r=.305$; $p<.01$) tartışmaları insan hakları eğitime yönelik tutumları pozitif yönde etkilemektedir.

Tablo 10: Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının İnsan Hakları Eğitime Yönelik Tutum Düzeyleri

İHE Tutum Düzeyi	Çok Düşük	Düşük	Orta	Yüksek	Çok Yüksek	X	S
Aralık	1- 1,80	1,81- 2,60	2,61- 3,40	3,41- 4,20	4,21- 5,00		
f	1	10	162	428	265	4,09	,734
%	0,1	1,2	18,7	49,4	30,6		

Tablo 10' da görüldüğü gibi 1-1,80 puan aralığına giren öğretmen adaylarının oranı % 0,1 (1); 1,81-2,60 puan aralığına giren öğretmen adaylarının oranı % 1,2 (10), 2,61-3,40 puan aralığına giren öğretmen adaylarının oranı % 18,7 (162), 3,41-4,20 puan aralığına giren öğretmen adaylarının oranı % 49,4 (428) ve 4,21-5,00 puan aralığına giren öğretmen adaylarının oranı ise %

30,6 (265)'dir. Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutum ölçeğinden aldıkları puanların ortalaması ise ($\bar{x}=4,09$) bulunmuştur. Bu değere bakıldığında sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumlarının yüksek olduğu söylenebilir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumlarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'nin 6 farklı üniversitesinde eğitim gören 866 sosyal bilgiler öğretmen adayına "İnsan Hakları Eğitimi Tutum Ölçeği" uygulanmıştır. Uygulama sonucunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre bayan öğretmen adaylarının erkek öğretmen adaylarına göre insan hakları eğitimine yönelik tutumları daha olumludur. Bu sonucun sebepleri arasında toplumsal cinsiyet ayrımcılığının mağduru olan kadınların haklarını öğrenebileceği ve bu konuda tartışabileceği derslerin yanında insan hakları eğitimi dersinin gelmesi gösterilebilir. Çünkü kadınların toplumsal cinsiyet eşitliğine kavuştuğu alanlardan birisi eğitimidir. Kadın, kavuştuğu eğitim hakkı ile toplumsal cinsiyet eşitliğinde büyük mesafeler kat ettiğinden dolayı kadınlar için eğitimin özellikle de kendi haklarını öğrenebildiği insan hakları eğitimi dersinin önemi erkeklerle nazaran daha ön planda olabilir. Çarıkçı ve Er (2010) yaptıkları araştırmada kadın öğretmen adaylarının ÇHETÖ puanlarını erkek öğretmen adaylarına göre daha yüksek bulmalarına rağmen bu puanlar arasında anlamlı bir farklılık bulamamıştır. Bu sonucun aksine Gündoğdu (2011) ise araştırmasında kadın ve erkek öğretmen adayları ÇHETÖ puanları arasında kadın öğretmen adayları lehine anlamlı bir farklılık bulmuştur. Ayrıca insan hakları kavramları ile ilgili olarak yapılan değişik çalışmalarda da kız öğrencilerinin erkek öğrencilere göre insan hakları kavramlarına karşı tutumlarının daha iyi olduğu tespit edilmiştir (Atkeson ve Rapoport, 2003; Hess ve Torney, 2005; Müller, 2002; Sotelo, 1999; Verba, Schlozman ve Brady, 1995; akt: Tibbitts ve Kirchslager, 2010).

Araştırmanın bir diğer sonucu ise sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumlarının sınıf düzeyi değişimine göre değişmesidir. Bu farklı açılardan yorumlanabilecek bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırmanın sonucu, Karaman - Kepenekçi (1999)'nin yaptığı araştırmada öğretmenlerin meslekteki kıdemlerinin insan hakları eğitimine yönelik tutumları üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucu, Çarıkçı ve Er (2010)'in yaptığı araştırmada yaşı öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumlar üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucu ve Kağıtçıbaşı (2010)'nın "tutumların çok erken yaşlarda edinildiği ve bu nedenle erken yaşlarda öğrenilen tutumların, önemli yaşantı ve olaylar olmadığı taktirde oldukça durağan olduğu ve kolay kolay değişmediği" görüşündeki tespitleri ile açıklanabilir. Ancak burada Kağıtçıbaşı önemli yaşantılar ve olaylar sonucu tutumların değişebileceğini ifade etmektedir. O zaman öğretmen adaylarının üniversitede geçirdikleri eğitim-öğretim sürecinin onların insan hakları eğitimine yönelik tutumları üzerinde pozitif bir etki sağlamaması bu üniversitelerdeki eğitim-öğretim süreçlerinin insan hakları eğitimi açısından etkisiz olduğu sonucunu akla getirmektedir. Nitekim bu araştırmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumlarının ÇHE dersi alma durumuna göre değişmesi sonucu da bunu desteklemektedir.

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumlarının nedenlerini tespit etmek amacıyla onlara "Öğrenim gördüğünüz branş severek mi seçtiniz? " sorusu sorulmuştur. Bu soruya evet diye cevap veren öğretmen adaylarının ÇHETÖ puanları hayır diye cevap veren öğretmen adaylarının ÇHETÖ puanlarından anlamlı bir farklılık oluşuracak

Çokilide yüksek çıkmıştır. İlköğretimde insan hakları eğitiminin verildiği en önemli ders sosyal bilgiler dersidir. Bu önemi sosyal bilgiler dersinin 2. genel amacında da görmekteyiz. "Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak, vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, ulusal bilince sahip bir vatandaş olarak yetişir" (MEB, 2005). Sosyal bilgiler branşını severek ve isteyerek seçen öğretmen adaylarının bu derse ve dolayısıyla bu dersin amaçlarına yönelik tutumları, bu branş sevmeyerek ve istemeyerek seçen öğretmen adaylarından daha olumlu olacaktır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre Türkiye ve dünyadaki insan hakları ile ilgili konuları çok sık tartışan öğretmen adaylarının HETÖ puanlarının hiçbir zaman tartışmayan öğretmen adaylarına göre anlamlı bir farklılık oluşturacak şekilde yüksek çıkmıştır. İnsan hakları yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde hayatın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Yakın çevremizde, ülkemizde ve dünyada yaşanan olaylar bizleri ve özellikle insan hakları eğitimi öğrencilerine ilköğretim düzeyinde verecek olan sosyal bilgiler öğretmen adaylarını yakından ilgilendirmektedir. Bu açıdan bakıldığında kendisini yakından ilgilendiren insan hakları ile ilgili olayları arkadaşları, aile bireyleri ve öğretim elemanları ile daha sık tartışan ve daha çok ilgi duyan öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik tutumları daha az tartışan ve daha az ilgi duyan öğretmen adaylarına göre daha olumlu olacaktır. Nitekim araştırma bulgularında da görüldüğü gibi sosyal bilgiler öğretmen adaylarının arkadaşları, aile bireyleri ve öğretim elemanları ile tartışma sıklığı arttıkça insan hakları eğitime yönelik tutumları da artmaktadır.

Araştırmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının büyük bir kısmının arkadaşları ve aile bireyleri ile insan hakları ile ilgili konuları bazen tartıştıkları; öğretim elemanları ile ise hiç tartışmadıkları sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları konularına olan ilgilerinin, bilgilerinin az olmasına, derslerde bu konuları konuşmaktan çekinmelerine bağlanabilir.

Araştırma bulgularından sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik tutumlarının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Karaman-Kepenekçi (1999) ve Çarıkçı ve Er (2010)'ın araştırmaları ile paralellik göstermektedir. Tutumların, ortaya çıkacak olan davranış etkilediği varsayılmaktadır (Arkonaç, 2005). Bu varsayımdan hareketle insan hakları eğitime yönelik tutumları yüksek olan sosyal bilgiler öğretmen adaylarından okul ortamında insan hakları açısından olumlu davranışlar sergilemesi beklenebilir. Ancak davranış etkileyen birçok faktörün olabileceği de unutulmamalıdır. Nitekim araştırmalar, Türkiye'de öğretmen tutumlarının ağırlıklı olarak otoriter olduğunu ve bu eğilimin zaman içinde daha da arttığını göstermektedir (Gürçinçik ve Göregenli, 2004). Bir takım araştırmalarda öğretmenlerin demokratik davranışlarında eksikliklerin olduğunu ortaya çıkarmıştır (Gözütok, 1995; ğahin, 1995; Atasoy 1997). Demircioğlu, Mutluer ve Demircioğlu (2011)'nın yaptıkları araştırmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının demokratik öğretmen olmak için yeterince eğitim almadıklarını ifade etmeleri bu eksikliğin bir sebebi olarak gösterilebilir. Araştırma sonuçlarında da görüldüğü gibi her ne kadar öğretmen adaylarının insan haklarına yönelik tutumları yüksek olsa da çalışma hayatına başladıklarında demokratik olmayan davranışlar sergiledikleri görülmektedir.

Öneriler

- Bu araştırma, sonuçlarıyla sosyal bilgiler öğretmen adaylarının üniversitedeki eğitim-öğretim süreçlerinin ve üniversitede almış oldukları HETÖ dersinin onların insan hakları eğitiminin gerekliliğine dair tutumlarını arttırmada bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Oysa ki 2457 sayılı yüksek öğretim kanunu 4 maddesinde yüksek öğretimin amaçları arasında "Öğrencilerini hür ve bilimsel düşünce gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı vatandaşlar olarak yetiştirmek" yer almaktadır (YÖK, 2012). Bu misyonu taşıyan üniversitelerin, öğrencilerine insan hakları eğitime yönelik tutumlarını geliştirecek bir eğitim-

öğretim ortamı sunmaları faydalı olacaktır. Hem dünyada hem de Türkiye'de demokrasi ve insan hakları eğitiminde daha çok bilgi boyutu üzerinde durulmuştur; tutum, beceri ve uygulama boyutu ihmal edilmemiştir (Kuş vd., 2011). Oysa ki demokrasi ve insan hakları eğitimi salt bilgi ile kazanılması güç olan birtakım değerler sistemini içinde barındırmaktadır. Bunun için üniversitelerin öğrencilerine sadece bilişsel düzeyde değil tutum, davranış ve beceri boyutunda da bir takım eğitim yaşıntıları sağlaması ve ÇHE derslerinin de bu çerçevede içlenmesi gerekmektedir.

- Tutum duyuşsal bir eğilimdir. Bireylerin bir objeye yönelik olumlu tutumları öncelikle o objeye karşıduydukları ilgi ve sevgiden ileri gelmektedir. Bu nedenle sosyal bilgiler öğretmen adaylarının da insan hakları eğitiminin gerekliliğine dair inançlarının yüksek olabilmesi için öncelikle kendi branşını sevmesi ve ilgi duyması gerekmektedir. Bunun için üniversiteye yerleşen sosyal bilgiler öğretmen adaylarına kendi branşlarını benimseyecek ve sevdirecek okul içi ve okul dışı etkinliklerin yapılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

- Üniversitelerde öğretim elemanlarının Türkiye'de ve dünyadaki insan hakları ile ilgili konuları derslerine bilimsel bir yaklaşımla taşımalarının, bu konuda öğrencilerinin görüşlerini almaları ve tartışmalarının sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumlarını arttırmada etkili olacağı düşünülmektedir. Aynı şekilde sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları ile ilgili konuları düzenlenecek panel ve seminer gibi etkinliklerde akranları ile tartışmaları onların insan hakları eğitimine yönelik tutumlarını ve demokratik katılımlarını daha da güçlendirecektir.

- Bu araştırmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumlarının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak öğretmen adaylarının öğretmen olduktan sonra bu tutumları sınıflarına taşıyamadıkları literatürdeki araştırma sonuçlarından görülmektedir. Bu farklılaşmanın ve sapmanın sebeplerinin araştırılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

ARKONAÇ, Sibel Ayça. (2005). **Sosyal Psikoloji**, İstanbul: Alfa Yayınları.

ATASOY, Ali (1997). **İlköğretim İkinci Kademedeki Demokrasi Eğitimi ve İlköğretim İkinci Kademe Öğretmen ve Öğrencilerin Demokratik Tutum ile Davranışlarının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ATKESON, Lonna R. ve RAPOPORT, Ronald. B (2003). **The More Things Change The More They Stay The Same: Examining Differences In Political Communication, 1952-2000**. *Public Opinion Quarterly*, 67(4): 495-521.

BÜYÜKÖZTÜRK, gener, ÇAKMAK Ebru Kılıç, AKGÜN, Özcan Erkan, KARADENİZ, girin ve DEMİREL, Funda (2009). **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Pegem Akademi.

ÇARIKÇI, Seda ve ER, Kemal Oğuz (2010). Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi'nde Öğrenim Gören Öğretmen Adaylarının İnsan Hakları Eğitimine Yönelik Tutumları, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 13 Sayı 24 Aralık 2010 ss.54- 69.

DEMİRCİOĞLU, Gmail Hakkı, MUTLUER Celal ve DEMİRCİOĞLU, Ebru (2011). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Demokratik Öğretmen Nitelikleri Hakkındaki Görüşleri, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt: 19, No: 2, ss.577-586.

- DOĞAN, Ğmail (2007). **Modern Toplumda Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları**, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- ERGÜN, Mustafa (1993). **İnsan ve Eğitimi (Mevlana Üzerine Bir Deneme)**, Ankara: Ocak Yayınları.
- GÖZÜTOK, Dilek (1995). **Öğretmenlerin Demokratik Tutumları**. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- GÜLMEZ, Mesut (1994). **İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi: Uluslararası Belgeler ve Türkiye**, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu ve Amme Ğlaresi Enstitüsü. Yayın No: 256.
- GÜNDOĞDU, Kerim (2011). Türkiye'de Öğretmen Adaylarının İnsan Hakları Eğitime Yönelik Tutumları, **Eğitim ve Bilim**, 36 (162), 182-195.
- GÜRĞÖMEK, I ve GÖREGENLĞM. (2004). Öğretmen Adayları ve Öğretmenlerde Demokratik Tutumlar, Değerler ve Demokrasiye ĞiĞlin Ğançlar, **Uluslararası Demokrasi Eğitimi Sempozyumu**, 20-21 Mayıs, Çanakkale.
- HESS, Robert D. ve TORNEY, Judith V. (2005). **Development of Political Attitudes in Children**. Edison, NJ: Aldine Transaction.
- Ğk Adım - İnsan Hakları Eğitime BaĞangıç Ğin El Kitabı. <http://www.amnesty.org.tr/ai/system/files/insanhaklariicinilka dim.pdf>, EriĞm Tarihi: 10. 04. 2012.
- KAĞITÇIBAĞI, ĞiĞdem (2010). **Günümüzde İnsan ve İnsanlar**, Ğstanbul: Evrim Yayınevi.
- KARASAR, Niyazi (1999). **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Ankara: Nobel Yayınları.
- KARAMAN - KEPENEKĞYasemin (1999). Eğitimcilerin İnsan Haklarına Yönelik Tutumları, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/127/882.pdf>. EriĞm Tarihi: 12.04.2012.
- KARAMAN – KEPENEKĞYasemin (2008). **Eğitimciler İçin İnsan Hakları ve Vatandaşlık**, Ankara: Ekinoks Yayınları.
- KUĞ Zafer, SÖNMEZ, Ömer Faruk ve KARATEKİN, Kadir (2011). *Okulda Yaşam Biçimi Olarak Demokrasi Eğitimi. X. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu*, (5-7 Mayıs). Sivas (Sözlü Bildiri).
- Milli Eğitim Bakanlığı (2005). **İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi 6-7. Sınıflar Öğretim Programı ve Kılavuzu**, Ankara: MEB Yayınları.
- MÜLLER, Lars (2002). Human Rights Education at School and in Postsecondary Institutions. Occasional Paper #6, Working Group on Human Rights, University of Trier. Trier, Germany: *Arbeitsgemeinschaft Menschenrechte*. Unpublished English language translation.
- OKTAY Ayla ve UNUTKAN POLAT Özgül. (2007). İnsan Hakları Eğitimi KarĞılaĞtırılmalı Bir Değerlendirme, **Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 15 (1), 1-17.
- SOTELO, M. J. (1999). "Gender Differences in Political Tolerance Among Adolescents." **Journal of Gender Studies**, 8(2): 211-217.
- ĞAHĞN Aycan Çiçek. (1995). **İlköğretim Okullarında Yönetimin Demokrasi ve Otokrasi Boyutları Arasındaki Yeri**. (YayınlanmamıĞ Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

-
- TÖBBÜTS, Fellisa ve KÖRCHSLAEGER Peter G. (2010). Perspectives of Research on Human Rights Education). **Journal of Human Rights Education** 2(1).
- UNESCO (2006). Plan of Action World Programme for Human Rights Education, <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001478/147853e.pdf>, Erişim Tarihi: 09. Nisan. 2012.
- ÜSTE R Bahar (2007). İnsan Hakları Eğitimi ve Öğretimdeki Önemi, **Ege Akademik Bakış**, 7 (1), 295-310.
- YÜKSEK ÖĞRETİM KANUNU, <http://www.yok.gov.tr/content/view/544/230/>. Erişim Tarihi: 14 Nisan 2012.
- VERBA, Sidney, LEHMAN SCHLOZMAN, Kay ve BRADY, Henry. E (1995). **Voice and Equality: Civic Voluntarism in America Politics**. Cambridge, MA: Harvard University Press.



GÜNÜMÜZ DÜNYA SORUNLARINA YÖNELİK TUTUM ÖLÇEĞİ GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Gökçe KILIÇOĞLU*

Ufuk KARAKUŞ**

Talip ÖZTÜRK***

ÖZET

Günümüzde dünyamızı ve yaşadığımız çevremizi etkileyen çok çeşitli sorunlar son yıllarda giderek artış göstermekte ve ülkeler bu konunun önemini ve ciddiyetini zamanla daha çokanlamaktadır. Mevcut sorunlar, insanı ve çevreyi olumsuz etkileyerek ülke sınırlarını aşan, bütün dünyayı ilgilendiren sorunlar haline gelmekte ve insan hayatını, bir çok yönüyle tehdit etmektedir. Bu çalışma, eğitim fakültesinde çeşitli branşlarda eğitim gören öğrencilerin algılarından yararlanarak, günümüz dünya sorunlarına karşı bir tutum ölçeği geliştirmek için yapılmıştır. Çalışma grubunu 2011-2012 bahar yarıyılında Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi'nin farklı bölümlerinde 4. sınıfta öğrenim gören toplam 477 öğrencinden oluşturmaktadır. 4. sınıfların seçilme nedeni, bu öğrencilerin günümüz dünya sorunları hakkında bilgilerinin daha fazla olacağı düşüncesidir. Ölçeğin geliştirilme sürecinde ilk önce alanyazın taraması yapılmış ve uzman görüşlerden de yararlanılarak 45 maddelik madde havuzu oluşturulmuştur. Oluşturulan maddelerin karşısına, beşli likert dereceli seçenekler yerleştirilmiştir. Bu seçenekler; "(1) kesinlikle katılmıyorum", "(2) katılmıyorum", "(3) kararsızım", "(4) katılıyorum" ve "(5) kesinlikle katılıyorum" şeklinde düzenlenmiş ve puanlanmıştır. Ölçeğin geçerliğini belirlemek üzere; açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi, madde ayırt edicilik güçleri hesaplanmıştır. Ölçeğin güvenirliğini belirlemek üzere ise iç tutarlılık düzeyi hesaplanmıştır. Bu işlemler sonucunda ölçekte kalan toplam 24 maddenin, üç faktör altında toplandığı görülmüştür. Son hali ile 24 maddelik ölçeğin KMO değerinin 0,936; Bartlett Testi değerlerinin $\chi^2=4721,614$; $sd=276$; $p<0,001$ olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak günümüz dünya sorunlarına yönelik tutum ölçeğinin, bireylerin bu konudaki düşüncelerini belirlemeye yönelik geçerli ve güvenilir bir araç olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Dünya sorunları, Coğrafya Eğitimi, Tutum, Ölçek Geliştirme.

* Öğr. Gör. Dr., Gazi Ün., Eğitim Fak, Öğretim Böl. Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, El-mek: gokcekilicoglu@gmail.com

** Yrd. Doç.Dr., Gazi Ün., Eğitim Fakültesi., Öğretim Böl. Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, El-mek: ukarakus@gazi.edu.tr

*** ArG. Gör. Dr., Balıkesir Ün., Necatibey Eğitim Fakültesi., Öğretim Böl. Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, El-mek: ozturk_talip@hotmail.com

VALIDITY AND RELIABILITY STUDY OF AN ATTITUDE SCALE INTENDED FOR CONTEMPORARY WORLD ISSUES

ABSTRACT

Today's various problems that affect our environment and our world has increased steadily in recent years and the seriousness and importance of this issue is seen by countries more in time. Existing problems, which effect people and the environment in a negative way, exceeds the limits of the countries and the problems threaten the whole world and human life in many ways. In this study, it was aimed to develop an attitude scale towards the today's world problems' by the help of perceptions of students who are studying in various fields of education faculty. The working group consists of a total of 477 undergraduate senior students who are studying in 4 different departments of Gazi University, Gazi Faculty of Education during the 2011-2012 spring semester. The reason for choosing senior students is the idea that these students will be more informed about the problems of today's world. In early stages of development of the scale, literature review and expert opinions was conducted before the item pool of 45 items was created. These items were matched to five-degree Likert-grade options. These options are arranged in the form of: "(1) strongly disagree", "(2) disagree", "(3) not certain", "(4) agree" and "(5) strongly agree" and then scored. In order to determine the validity of the scale, exploratory and confirmatory factor analyses were done and item discrimination scores were calculated. In order to determine the level of internal consistency, reliability of the scale was calculated. As a result of these processes, the remaining scale, a total of 24 items, were grouped under three factors. In final form 24-itemed scale KMO was calculated as 0.936; Bartlett test was calculated as $\chi^2 = 4721.614$, df was calculated as = 276, and p value is determined as $p < 0.001$. As a result, it can be said that the scale of attitude towards the problems of today's world in order to determine their thoughts on this subject to be a valid and reliable measurement tool.

Key Words: World Issues, Geograpy Education, Attitudes, Scale Development,

1. Giriş

Günümüzde dünyamızı ve yaşadığımız çevremizi etkileyen çok çeşitli sorunlar son yıllarda giderek artı göstermekte ve ülkeler bu konunun önemini ve ciddiyetini zamanla daha çok ön plana çıkarmaktadır. Mevcut sorunlar, insanı ve çevreyi olumsuz etkileyerek ülke sınırlarını aşan, bütün dünyayı ilgilendiren sorunlar haline gelmekte ve insan hayatını, bir çok yönüyle tehdit etmektedir. Özellikle 20. yüzyılın son dönemlerinden başlayarak gittikçe etkisini arttıran çeşitli iklim değişiklikleri, dünya ortalama ısısının artması, buzulların erimesi, fırtınalar, doğal afetler ve doğal bitki örtüsün değişim göstermesi gibi bir çok konuda tüm dünya ülkelerinin birlikte hareket etme zorunluluğu, küresel çapta ülkelerin beraber hareket etmesini gerektirmiştir. İnsanın yaşadığı ortamı her yönüyle tehdit eden bu sorunlar uluslararası düzeyde değerlendirilmiştir (Baykal ve Baykal, 2008: 2).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Dünya nüfusu 2012 yılı itibari ile 7 milyarı geçmiştir. (www.prb.org). Bu nüfus artışına bağlı olarak insanların talepleri ve çeşitli ihtiyaçları da aynı şekilde her geçen gün artmakta ve doğal olarak insan kaynaklı çeşitli sorunlar ortaya çıkmaktadır. Günümüz dünya sorunları çok geniş bir perspektiften dünyada yaşayan insanların hepsini ortak olarak ilgilendiren sorunların tamamını kapsamına almakta, dolayısıyla çok geniş bir çalışma alanı ortaya çıkarmaktadır.

Dünyamızın karşı karşıya bulunduğu bu gibi sorunların küresel karakteri insanlığın en büyük ortak endişesidir. 20. yüzyılda ortaya çıkan ve 21. yüzyıla devam eden temel sorunlar küresel ölçekte birçok kişinin ve bilim adamının dikkatlerini uluslararası çevre antlaşmalarına vermesini sağlamıştır (Sonnenfeld & Mol, 2002: Akt: Baykal ve Baykal, 2008).

Diğer yandan dünya sorunları konusunda yapılan araştırmalar (McNamara, 1983; Vincet, 2002; De Mesquita, 2005; Epstein, 2005; Pimentel, 2006; Hardin, 2009; FAO, 2010; FAO, 2011) yayınlar ve gözlemler incelendiğinde üzerinde çalışılan ve sorun olarak tespit edilen bu sorunları belirli başlıklar altında toplamak mümkündür (Gülbüz ve Kızıoğlu, 2011). Bu sorunlar belirli bir öncelik sırasını yansıtmaksızın aşağıdaki gibi bir listeyi oluşturmaktadır:

Günümüz dünya sorunları aşağıdaki gibi maddeleştirilebilir (www.arlingtoninstitute.org):

1. Kirlilik –hava, su, toprak
2. Doğal kaynakların azalması ve tükenmesi
3. Dengesiz nüfus artışı
4. Maddi kaynakların dengesiz dağılışı
5. Uluslararası örgütlerin devletler üzerinde gücü
6. Nükleer silahlar
7. Soykırım
8. Irkçılık
9. Üçüncü dünya ülkelerinin artan istekleri
10. Terörizm

Yukarıda görüldüğü gibi bu sorunlar, birbirinden ayrı görülseler de birbiriyle ilişkili, birbirini kapsayan özellikler göstermektedir. Araştırmacılar da sınıflandırma yaparken hem fikir olmadıklarından çok çeşitli sınıflandırmalar ortaya çıkmıştır. Dünyanın en önemli sorunları nelerdir? Bu soruya verilecek olan cevabın belki de dört alt başlık altında gruplandırılarak verilmesi gerekir.

Birinci grup, dünyanın çevresel ve ekolojik sorunları ile ilgilidir. Bunun içerisinde ekolojik yıkım, kaynak sıkıntısı, atmosferik değişim (örneğin küresel ısınma). Bu alanın içerisinde nüfus artışı da yer alabilir. Çünkü bu sorunlarının temelinde yer almakla birlikte bu sorun sosyal ve siyasi sorunlar başlığı altında da yer alabilir.

İkinci grup sosyal, ekonomik ve siyasi sorunlar olarak ele alınabilir. Bu sorunlar bütün insanoğlunun tek bir bütün olarak hareket etmesini teşvik etmeye yöneliktir. Burada yaşadığımız dünyada maalesef sömür, komplo, dolandırıcılık, sahtekarlık gibi sorunlar yaşanmaktadır. Ayrıca dünyamız terörizm, çatışma ve bölünme gibi sorunlarla da karşı karşıya gelmektedir.

Üçüncü grupta da günümüzün dünümsel sorunları yer alır. Bunlar içerisinde laiklik sorunu, bilimsel rasyonalizmin yükselişine yönelik dinin tepkisi gibi...

Dördüncü ve son kategori de düşünce dünyasıyla ilgili sorunlar yer almaktadır. Bu sorunlar günümüzde bilim adamları filozoflar ve din adamlarının düşüncelerini meşgul eden sorunlardır. Ancak, dünyadaki bazı somut sorunların arkasında bazı düşünce ve fikirlerin olduğunu kabul etmek durumundayız (www.iawwai.com/ProblemsOfThisWorld.htm).

Günümüz dünya sorunları kapsamında; dünyamız ve geleceği, beşeri çevre, nüfus, yerleşme, ekonomik çevre, tarım ve hayvancılık, ormancılık ve balıkçılık, madenler ve enerji kaynakları, sanayi faaliyetleri, iletişim, ulaşım, turizm ve ticaret gibi konular yer almaktadır (Özey, 2001).

Okulöncesi eğitimden başlayarak ilköğretim ve lise eğitim programlarında dünya sorunlarına yönelik bir ders olmamakla birlikte, çevre hakkında bilgilendirme, duyarlılık geliştirme konuları diğer derslerin programları içine yer almıştır (www.socialstudies.pppst.com/current-world-problems.html).

İlköğretim ve ortaöğretim kurumları, çevre sorunları konusunda öğretim için yasal bir sorumluluk taşır. Oysa yüksek öğretimde belirlenmiş temel içerik ve dersler yoktur. Eğitim Fakültelerinde okutulan öğretim programları incelendiğinde, az sayıda anabilim dalında çevre içerikli derslerin okutulduğu görülmektedir. Bu anabilim dalları Fen Bilgisi Eğitimi, Sosyal Bilgiler Eğitimi, Sınıf Öğretmenliği, Biyoloji Eğitimi ve Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalları'dır. Okutulan dersler ise Çevre Bilimi, Çevre Sorunları, Çevre Eğitimi ve Günümüz Dünya Sorunları gibi birkaç dersten öteye gitmemektedir (Alım, 2007).

Buradan hareketle bahsedilen bu konunun eğitime entegrasyonu ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır. Günümüz dünya sorunlarının çözümünde eğitimin büyük rol oynayacağı düşünüldüğünde, özellikle ilköğretim sosyal bilgiler dersi kapsamında bu eğitimin verilmesi önemli görülmektedir. Bu bağlamda "Günümüz Dünya Sorunları" başlığı altında ilköğretim sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programında da 3 kredilik ders olarak okutulmaktadır. Öğretmen adaylarının günümüz dünya sorunlarına ilişkin tutumlarının belirlenmesi de hem okutulan derslerin etkililiği hem de toplumun öncüleri olarak öğretmenlerimizin bu sorunlara ilişkin bakışaçıklarının ortaya konması açısından önem arz etmektedir. Günümüz dünya sorunları hakkında bireylerin tutumlarını belirlemek amacıyla yapılan bu ölçek çalışması alında ilk olması açısından ve bundan sonra bu konuda yapılacak çalışmalara yardımcı olması bakımından önemlidir.

2. Yöntem

2.1. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu; Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nin farklı bölümlerinde öğrenim gören 477 öğrenci, 2. uygulama için ise 4. sınıflardan 215 öğrenci oluşturmaktadır. Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri, İlköğretim Matematik ve Okul Öncesi Öğretmenliği bölümleri, 4. sınıf düzeyinde öğrencileri olmadığından 2. uygulamaya dahil edilememiştir. 2. Uygulama ile toplanan veriler üzerinde yalnızca doğrulayıcı faktör analizleri gerçekleştirilmiştir. Çalışma gruplarının bölüme ve cinsiyete göre dağılımı Tablo 1'de özetlenmiştir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Tablo 1:Çalışma grubunun bölüm ve cinsiyete göre dağılımı

Öğretmen Adaylarının Bölümleri	I. Uygulama		
	E	K	Toplam
1,00	4	36	40
2,00	11	32	43
3,00	9	28	37
4,00	10	40	50
5,00	11	39	50
6,00	23	26	49
7,00	9	26	35
8,00	18	32	50
9,00	12	33	45
10,00	16	14	30
11,00	21	27	48
Total	144	333	477

2.2. Ölçeğin Geliştirilme Süreci

Ölçeğin geliştirilmesi sürecinde ilk olarak alanyazın taraması yapılmıştır (Özey, 2001; Yazıcı ve Arıbağ 2011; Alım, 2007; Doğanay, 1994; Aktağ 2006; Schneider, 1989). Alanyazından edinilen bilgiler ve alan uzmanlarının katkısı ile 50 maddelik bir havuz oluşturulmuştur. Oluşturulan maddelerin karşısına, öğretmen adaylarının, maddelerde ifade edilen görüşe katılma düzeyini belirlemek üzere beş dereceli seçenekler yerleştirilmiştir. Bu seçenekler; “(1) kesinlikle katılmıyorum”, (2) “katılmıyorum”, (3) “kararsızım”, (4) “katılıyorum” ve (5) “kesinlikle katılıyorum” şeklinde düzenlenmiş ve puanlanmıştır. Taslak biçimde oluşturulan maddeler; içerik, ifade, anlatım, imla ve noktalama hataları yönünden alan uzmanlarına incelenmiştir. Yapılan eleştiriler doğrultusunda 5 madde ölçekten çıkarılmış, gerekli düzeltmeler yapılarak 45 maddelik taslak ölçek oluşturulmuştur.

Taslak ölçek, çalışma grubuna, fakülte ders programı çerçevesinde derse giren öğretim elemanlarından yardım alınarak bir ders saati içerisinde uygulanmıştır. Toplanan veriler, istatistiksel yollardan ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizlerini yapmak üzere SPSS 15.00 ve Lisrel 8.7 programlarına yüklenmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

İstatistiksel analizler çerçevesinde ölçekle toplanan veriler üzerinde, ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek üzere öncelikle KMO ve Bartlett test analizleri yapılarak faktör analizi yapıp yapılmayacağı belirlenmiştir. Elde edilen değerlerden yola çıkılarak veriler üzerinde açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır; ölçeğin faktörlere ayrılma durumu temel bileşenler analizi ile belirlenmiştir; Varimax dik döndürme tekniği kullanılarak da faktör yükleri incelenmiştir. Faktör analizi, bir ölçekteki maddelerin daha az sayıda faktöre ayrılıp ayrılmadığını ortaya çıkarmak amacıyla kullanılmaktadır (Balcı, 2009). Diğer taraftan faktör analizinde kullanılan Temel Bileşenler Analizi sonucunda, faktör yükleri 0,30'un altında olan maddelerin ve iki faktördeki yükleri arasından en az 0,100 fark olmayan, bir başka ifade ile yükü iki faktöre dağıtılan maddelerin atılması gerekmektedir (Büyüköztürk, 2002). Nitekim ölçekte yer alan maddelerin faktör yüklerinin 0,30'dan yüksek olması, genel varyansın ise en az %40'ının açıklanması, davranışbilimleri açısından yeterli görülmektedir (Kline, 1994; Scherer at al., 1988). Faktör analizi sonuçlarını değerlendirmede temel ölçüt faktör yükleridir (Balcı, 2009; Gorsuch, 1983). Faktör yüklerinin yüksek olması, değişkenin söz konusu faktör altında yer alabileceğinin bir göstergesi olarak görülür (Büyüköztürk, 2002). Buna ek olarak özellikle çok faktörlü desenler açısından ortak faktör varyansının hesaplanmasının önemli olduğu ifade edilmekte ve faktör analizi sonucunda faktörlerin her bir değişken üzerinde yol açtıkları ortak varyans olarak tanımlanmaktadır (Çokluk vd, 2010). Ortak faktör varyansının 0,20'den düşük olması halinde, bu maddenin ölçekten çıkarılması gerektiğine dönük görüşler bulunmaktadır (Gencan, 2005).

Açımlayıcı faktör analizi ile elde edilen ölçek formundan elde edilen veriler üzerinde doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi gözlenen ile gözlenemeyen değişkenler arasındaki bağıntıların birer hipotez olarak ele alınıp test edilmesi ilkesine dayanır. Doğrulayıcı faktör analizinde en çok olabilirlik (maximum likelihood) tekniği kullanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen ölçek modelinde gözlenen değerlerin $\chi^2/d < 3$; $0 < RMSEA < 0.05$; $0 \leq S-RMR \leq 0.05$; $0.97 \leq NNFI \leq 1$; $0.97 \leq CFI \leq 1$; $0.95 \leq GFI \leq 1$; $0.95 \leq AGFI \leq 1$ ve $0.95 \leq IFI \leq 1$ aralıklarında olması mükemmel uyumu, $\chi^2/d < 5$; $0.06 \leq RMSEA < 0.08$; $0.06 \leq S-RMR \leq 0.08$; $0.90 \leq NNFI \leq 0.96$; $0.90 \leq CFI \leq 0.96$; $0.90 \leq GFI \leq 0.96$; $0.90 \leq AGFI \leq 0.96$ ve $0.90 \leq IFI \leq 0.96$ aralıklarında olması kabul edilebilir uyumu göstermektedir (Kline, 1994; Sümer, 2000; gimsek, 2007).

Faktör analizi sonucunda kalan 24 maddenin madde ayırt edicilik güçleri madde-toplam korelasyonları Pearson's r testi ile test edilerek ölçeğin geçerlik özelliği belirlenmiştir. Her bir maddeden elde edilen puan ile maddenin ait olduğu faktörden elde edilen puan arasında korelasyonun bulunması, ölçeğin her bir maddesinin, faktörün genel amacına hizmet etme düzeyinin anlaşılması açısından bir ölçüt olarak kullanılmaktadır (Balcı, 2009). Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek üzere ise iç tutarlılık katsayıları hesaplanmıştır. İç tutarlılık düzeyinin belirlenmesinde Cronbach alfa güvenirlik katsayısı, iki eş yarı arasındaki korelasyon değeri kullanılmıştır. Güvenirlik katsayısının 0.70 ve üzerinde olması, ölçeğin güvenirliğinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2002; Gorsuch, 1983). Güvenirlik katsayısı 1,00'a yaklaştıkça yükselir, 0,00'a yaklaştıkça düşmektedir (Gorsuch, 1983).

3. Bulgular

Ölçeğin geçerlik ve güvenirlik analizleri çerçevesinde yapılan içtimler ve bulgular aşağıda sunulmuştur.

Ölçeğin Geçerliğine İlişkin Bulgular

Günümüz dünya sorunlarına yönelik tutum ölçeğinin geçerliğini belirleme çerçevesinde yapı geçerliği ve madde-toplam korelasyonları incelenmiştir ve bulgular aşağıda sunulmuştur:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

3.1.1. Yapı Geçerliği

Açımlayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular: ÖMYÖÖ'nin yapı geçerliğini test etmek üzere veriler üzerinde ilk olarak Kaiser-Meyer-Okin (KMO) ve Bartlett test analizleri yapılmıştır. KMO= 0,912; Bartlett testi değeri ise $\chi^2=7724,158$; sd=435 (p=0,000) olarak belirlenmiştir. Bu değerler çerçevesinde, 45 maddelik ölçek üzerinde faktör analizi yapılabileceği anlaşılmıştır.

İlk aşamada, ölçeğin tek boyutlu olup olmadığını belirlemek üzere temel bileşenler analizi yapılmıştır. Temel bileşenler analizi, faktörleştirme tekniği olarak çok sık kullanılan bir tekniktir (Büyüköztürk, 2002). Daha sonra temel bileşenlere göre Varimax dik döndürme tekniği kullanılmıştır. Bu doğrultuda madde yükü 0,30'un altında olan 21 madde ölçekten çıkarıldıktan sonra geriye kalan maddeler üzerinde tekrar faktör analizi yapılmıştır. Atılan maddelerden dolayı kapsam geçerliliğinin bozulmamasını sağlamaya dönük olarak elde edilen madde havuzu tekrar iki alan uzmanına incelenmiştir. Alan uzmanlarının, bu 21 maddenin atılması olmasının kapsam geçerliliğini etkilemediği yönündeki görüşlerinden dolayı diğer analizlere geçilebilmiştir.

Bu işlemler sonucunda ölçekte kalan toplam 24 maddenin, üç faktör altında toplandığı görülmüştür. Son hali ile 24 maddelik ölçeğin KMO değerinin 0,936; Bartlett Testi değerlerinin $\chi^2=4721,614$; sd=276; p<0,001 olduğu belirlenmiştir.

Ölçekte kalan 24 maddenin rotasyona tabi tutulmaksızın (unrotated) faktör yüklerinin 0,471 ile 0,712 arasında olduğu; buna karşılık varimax dik döndürme tekniği sonrasında rotasyona tabi tutulmuş haliyle bu yüklerin 0,426 ile 0,788 arasında olduğu görülmüştür. Diğer taraftan ölçek kapsamına alınan maddelerin ve faktörlerin toplam varyansın % 50,026'sının açıkladığı belirlenmiştir. Bilindiği üzere faktör yüklerinin 0,30'un altında olmaması ve davranış bilimleri açısından açıklanan varyans miktarının %40 olması yeterli görülmektedir (Büyüköztürk, 2002; Eroğlu, 2008). Faktörlerdeki maddelerin içerikleri incelenerek faktör adları verilmiştir.

"Kaygı" adının verildiği faktör altında 9 madde; "Çözüm İsteği-duyarlılık adının verildiği faktör altında 9 madde; "Çözüm Aktif Katılım" adının verildiği faktör altında ise 6 madde toplanmıştır.

Bu durum, özdeğerlere göre çizilen yamaç birikinti grafiğinde (Grafik 1) de görülmektedir. Grafik 1'de, ilk üç faktörde yüksek ivmeli düşüşün olduğu; bu nedenle varyansa bu üç faktörün önemli katkısının bulunduğu; buna karşılık diğer faktörlerdeki düşüşün yatay bir hal almaya başladığı, başka bir ifade ile varyansa katkılarının birbirine yakın olduğu anlamına gelmektedir (Büyüköztürk, 2002; Eroğlu, 2008).

Tablo 2: Ölçeğin Faktörlere Göre Yapılan Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler			Ortak Varyanslar	Ortak Faktör Varyansı	F1	F2	F3
Kaygı	M1	Afrikadaki aç insanların durumuna üzülüyorum.	,589	0,589	,734		
	M2	Dünyada kız çocuklarının şiddet görüyor olması beni üzüyor.	,511	0,511	,698		
	M3	Dünyada açlık çeken insanların artmasından dolayı endişeleniyorum.	,462	0,462	,698		

	M4	Çöpten topladıkları yiyeceklerle karınlarını doyuran insanların durumuna üzülüyorum.	,567	0,567	,688		
	M5	Ormanların azalması beni endişelendiriyor.	,586	0,586	,668		
	M6	Dünyada yağışın kıtlık sorunu için bir çözüm yapmak isterim.	,429	0,429	,604		
	M7	Çeme sularının kirleniyor olmasından dolayı kendimi kötü hissediyorum.	,583	0,583	,594		
	M8	Terörün bütün insanlığın sorunu olduğuna inanıyorum.	,503	0,503	,563		
	M9	Dünyayı ilgilendiren sorunlarda ülkelerin birlikteliğinin olamamasının üzücü bir durum olduğuna inanıyorum.	,377	0,377	,468		
Duyarlılık	M10	Dünyadaki problemlerin ağırlıkla büyümesinin sorunları daha da çözülemez hale getirdiğine inanıyorum.	,475	0,475		,662	
	M11	Karbon içerikli yakıtların kullanılması beni rahatsız ediyor.	,514	0,514		,640	
	M12	Doğal çevrenin kirlenmesinden dolayı hastalıkların artacağına inanıyorum.	,597	0,597		,626	
	M13	Tıbbi atıkların bir şekilde bertaraf edilmesi beni mutlu eder.	,427	0,427		,601	
	M14	Çevre sorunlarının engellenebilmesi için ağır cezai yaptırımlar konulmasını isterim.	,420	0,420		,580	
	M15	Toprak kirliliğinin gelecekte gıda sıkıntısına yol açacağına inanıyorum.	,462	0,462		,566	
	M16	Dünyadaki açlık sorunun, ülkeler arasındaki kaynak paylaşımının adaletsiz olmasından dolayı olduğunu düşünüyorum.	,457	0,457		,566	
	M17	Küreselleşmenin insanlık açısından tehdit olduğuna inanıyorum.	,365	0,365		,530	
	M18	Dünya nüfusunun belli ülke ve bölgelerde ağırlıkla toplanmasının bir sorun olduğuna inanıyorum.	,332	0,332		,426	
	M19	Alternatif enerji kaynaklarına geçilmesi için bir sivil toplum kuruluşuna üye olmak isterim.	,659	0,659			,788
Çözüm Katılım	M20	Çevremdeki toplumsal sorunlarla ilgili sivil toplum kuruluşlarında görev almak isterim.	,668	0,668			,765
	M21	Hava kirliliğinin engellenmesi için çalışma yürüten sivil toplum kuruluşlarında görev almak isterim.	,622	0,622			,731

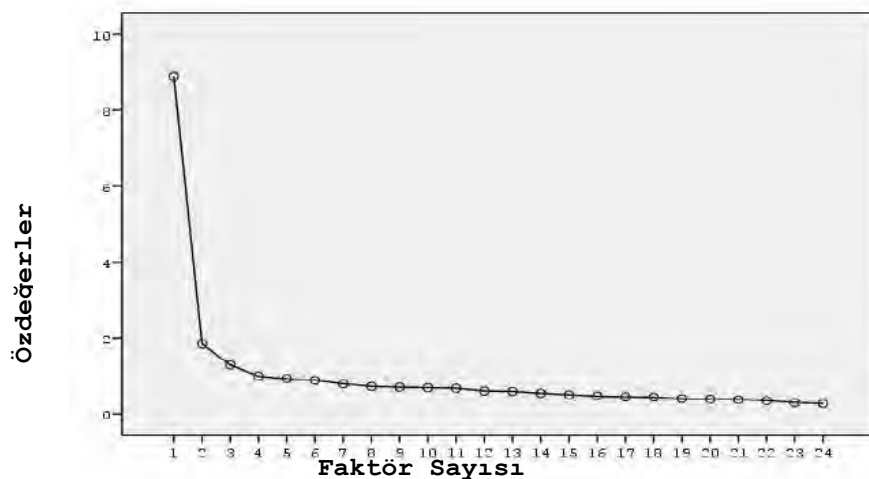
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

	M2 2	Günümüz dünya sorunları konusunda düzenlenecek toplantı, seminer ve konferans gibi etkinliklere katılmaya özen gösteririm.	,480	0,480			,642
	M2 3	Dünya sorunlarıyla ilgili yetkili bir konumda olmak isterim.	,476	0,476			,514
	M2 4	Dünyada din ve mezhep çatışmalarının önlenmesi çalışmalarına katılmak isterim.	,446	0,446			,490
Özdeğer					4,824	3,985	3,197
Açıklanan Varyans					20,102	16,605	13,319

Yapılan bu işlemler sonucunda, ölçekte kalan toplam 24 maddenin faktörlere göre madde yükleri ile faktörlerin özdeğerleri ve varyansı açıklama miktarlarına ilişkin bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2’de görüldüğü gibi ölçeğin “Kaygı” faktörü 9 maddeyi içermektedir ve faktör yükleri 0,468 ile 0,734 arasında değişmektedir. Bu faktörün genel ölçek içerisindeki öz değeri 4,824; genel varyansa sağladığı katkı miktarı ise %20,102’dir. “Duyarlılık” faktörü 9 maddeyi içermektedir. Maddelerin faktör yükleri 0,426 ile 0,662 arasındadır. Faktörün genel ölçek içerisindeki öz değeri 3,985; genel varyansa sağladığı katkı miktarı ise %16,605’dir. “Çözüm Katılım Gteği” faktörü 6 maddeyi içermektedir. Maddelerin faktör yükleri ise 0,490 ile 0,788 arasında değişmektedir. Çözüm Katılım Gteği faktörünün genel ölçek içerisindeki öz değeri 3,197; genel varyansa sağladığı katkı miktarı ise %13,319’dur. Buna ek olarak ortak faktör varyansının 0,20’den düşük olduğu madde bulunmamaktadır.



Şekil 1: Yamaç Birikinti Grafiği (Faktörlere Göre Özdeğerler)

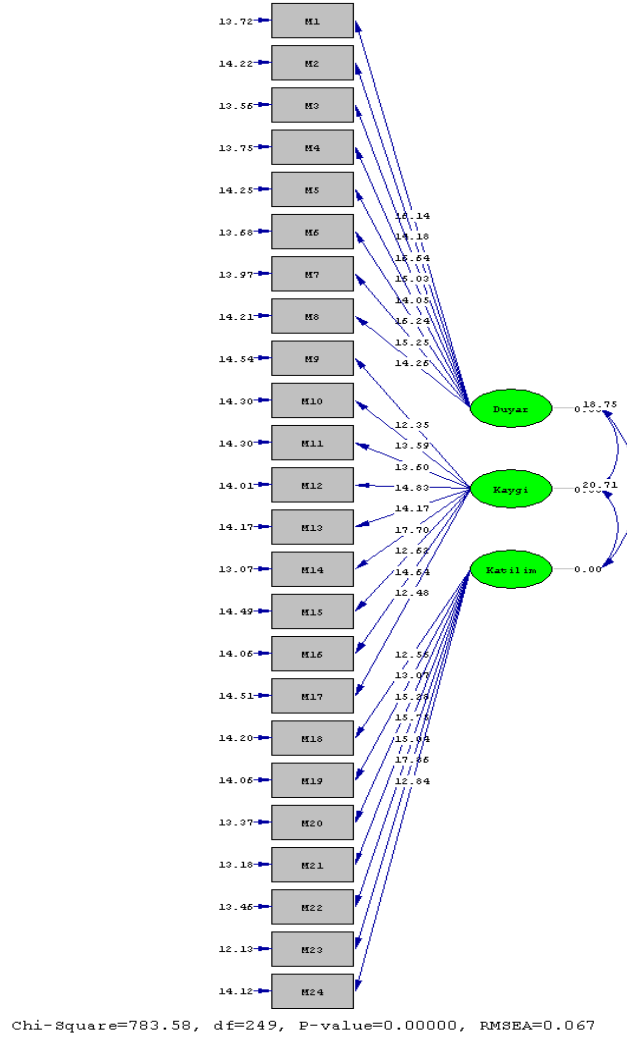
Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular: Açımlayıcı faktör analizi sonucunda 3 faktörden oluştuğu tespit edilen ölçeğin faktör yapılarının doğrulanması için 477 öğrenciden toplanan veriler üzerinde doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır.

Hiçbir sınırlama yapılmadan en çok olabilirlik (maximum likelihood) tekniği kullanılarak yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda uyum iyiliği değerleri [χ^2 (sd=249, N=477)= 3,14,

$p < .000$, RMSEA= 0.067, S-RMR= 0.060, GFI= 0.88, AGFI= 0.85, CFI= 0.88, NNFI= 0.87,] olarak bulunmuştur. Buna göre X^2 / sd oranı $783.58 / 249 = 3.14$ olarak belirlenmiştir. Büyük örneklerde X^2 / sd oranının 3'ün altında olması mükemmel, 5'in altında olması orta düzeyde uyuma denk gelmektedir (Çokluk vd. 2010). Bu değer orta düzeyde uyum olduğunu göstermektedir. RMSEA incelendiğinde. 067 düzeyinde bir uyum indeksi elde edildiği görülmektedir. RMSEA'nın .05'ten küçük olması mükemmel ve .08'den küçük olması iyi uyuma işaret ederken .10'dan küçük olması ise zayıf uyuma işaret eder (Çokluk vd. 2010). Uyum indeksinin (RMSEA=.067) iyi düzeyde olduğu ifade edilebilir. RMR ve standardize edilmiş RMR'ın .05'in altında olması mükemmel uyuma .08'in altında olması iyi uyuma .10'un altında olması zayıf uyuma karşılık gelmektedir. Bu çerçevede standardize edilmiş RMR'ın Standardized RMR = 0.060 iyi bir uyuma sahip olduğu ifade edilebilir. NNFI ve CFI indekslerinin. 95'in üzerinde olması mükemmel uyuma, .90'ın üzerinde olması ise iyi uyuma karşılık gelmektedir. Bu çerçevede yapılan analiz sonucunda NNFI'nın Non-Normed Fit Index (NNFI) = 0.87 zayıf uyuma, CFI'nın Comparative Fit Index (CFI) = 0.88 zayıf uyuma sahip olduğu görülmektedir. GFI VE AGFI indekslerinin. 95'in üzerinde olması mükemmel, .90'ın üzerinde olması iyi uyuma karşılık gelir. Veriler bu iki değer zayıf uyum gösterdiğini ortaya koymaktadır. Elde edilen bu model, veriler tarafından faktörlerin doğrulandığını ortaya koymaktadır. Ölçeğin faktöriyel modeli ve faktör-madde ilişkisine dair t değerleri şekil 2'de verilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



Şekil 2: Ölçeğin faktöriyel modeli ve faktör-madde ilişkisine dair t değerleri

3.1.2. Madde Ayırt Ediciliği

Bu bölümde madde toplam korelasyonu yöntemine göre faktörlerdeki her bir maddeden elde edilen puanlar ile faktörlerden elde edilen puanlar arasındaki korelasyonlar hesaplanarak madde ayırt edicilik düzeyleri, bir başka ifadeyle her bir maddenin genel amaca hizmet edebilirlik düzeyi test edilmiştir. Her bir madde için elde edilen madde-faktör korelasyon değerleri Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4: Madde-Faktör Puanları Korelasyon Analizi

F1 (Kaygı)		F2 (Kullanım)		F3 (Görsel Tasarım)	
M. No	r	M. No	r	M. No	r
M1	,475	M10	,330	M19	,463
M2	,544	M11	,421	M20	,526
M3	,589	M12	,555	M21	,441
M4	,537	M13	,373	M22	,354
M5	,421	M14	,354	M23	,462
M6	,520	M15	,411	M24	,361
M7	,457	M16	,419		
M8	,421	M17	,353		
M9	,379	M18	,325		

N=477; **=p<,001

Tablo 4’de görüldüğü gibi madde test korelasyon katsayıları birinci faktör için 0,379 ile 0,589; ikinci faktör için ,330 ile ,555; üçüncü faktör için ise ,354 ile ,526 arasında değişmektedir. Her bir madde, faktörün geneli ile anlamlı ve pozitif ilişki içerisinde (p<0,000). Bu katsayılar her bir maddenin geçerlik katsayısı olup ölçeğin bütünü ile tutarlılığını; bir başka ifade ile ölçeğin genel amacına hizmet edebilme düzeyini ifade etmektedir (Carminesi & Zeller, 1982). Aynı amaçla her bir madde ile o madde puanının çıkarılarak hesaplanan faktörün toplam puanı arasındaki düzeltilmiş korelasyonlar da hesaplanmıştır ve Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5: Madde-Faktör Puanları Düzeltilmiş Korelasyon Analizi

F1 (Kaygı)		F2 (Kullanım)		F3 (Görsel Tasarım)	
M. No	r	M. No	r	M. No	r
M1	,561	M10	,490	M19	,484
M2	,645	M11	,576	M20	,551

Turkish Studies

M3	,645	M12	,666	M21	,483
M4	,626	M13	,515	M22	,442
M5	,567	M14	,535	M23	,593
M6	,615	M15	,587	M24	,537
M7	,581	M16	,570		
M8	,572	M17	,494		
M9	,556	M18	,515		

N=477; **=p<, 001

Tablo 5’de görüldüğü gibi ölçekteki her bir maddenin ait olduğu faktör ile arasındaki düzeltilmiş korelasyon katsayıları birinci faktör için ,556 ile ,645, ikinci faktör için 0,490 ile 0,666 ve üçüncü faktör için ise 0,442 ile 0,593 arasında değişmektedir. Bilindiği üzere düzeltilmiş korelasyon katsayılarının 0,20’den yüksel olması bir maddenin, ilgili faktörün amacına anlamlı düzeyde hizmet edebildiği anlamına gelmektedir (Tavşancıl, 2010).

3.1. Ölçeğin Güvenirliğine İlişkin Bulgular

Ölçeğin güvenirliliğini hesaplamak üzere veriler üzerinde iç tutarlılık ve kararlılık analizleri yapılmıştır. Yapılan içmeler ve bulgular aşağıda sunulmuştur:

3.1.1. İç Tutarlılık Düzeyi

Ölçeğin faktörlere göre ve bütün olarak güvenirlilik analizi; Cronbach alpha güvenirlilik katsayısı, iki eÇyırı arasındaki korelasyon değeri kullanılarak hesaplanmıştır. Her bir faktöre ve ölçeğin geneline ilişkin güvenirlilik analizi değerleri Tablo 6’da özetlenmiştir:

Tablo 6: Ölçeğin Geneli ve Faktörlerine İlişkin Güvenirlilik Analizi Sonuçları

Faktörler	Madde Sayısı	İki EÇ Yırı Korelasyonları	Cronbach Alpha
Kaygı	9	,779	,878
Duyarlılık	9	,751	,840
Çözüm İsteği	6	,649	,817
Toplam	24	,763	,925

Tablo 6’da görüldüğü üzere 3 alt faktör ve toplam 24 maddeden oluşan ölçeğin iki eÇyırı korelasyonları ,763; Cronbach alpha güvenirlilik katsayısı ise ,925 olarak belirlenmiştir. Diğer taraftan faktörlere ilişkin eÇyırı korelasyonlarının ,649 ile ,779; Cronbach alpha değerlerinin ise 0,817 ile 0,878 arasında değerler aldığı görülmektedir.

4. Sonuç

Bu çalışmada öğretmen adaylarının günümüz dünya sorunlarına yönelik algılarını belirlemek amacıyla bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçek beğdereceli likert tipi bir ölçek olup üç faktör altında toplanabilen 24 maddeden oluşmaktadır. Faktörlerde yer alan maddelerin her biri; kesinlikle katılmıyorum (1), katılmıyorum (2), kararsızım (3), katılıyorum (4), kesinlikle katılıyorum (5) şeklinde ölçeklendirilmiştir. Ölçeğin geçerliği iki farklı yöntemle incelenmiştir. Bunlar (1) faktör analizi, (2) ayırt edicilik özellikleri aracılığıyla geçerliğin test edilmesi yöntemleridir.

Açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre; ölçek üç faktörden oluşmaktadır. Faktörlerdeki maddelerin faktör yükleri, faktörlerin özdeğerleri ve açıklanan varyans oranları göz önüne alındığında ölçeğin, yapı geçerliğine sahip bir ölçek olduğu söylenebilir.

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda 3 faktörden oluştuğu tespit edilen ölçeğin faktör yapılarının doğrulanması doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçek modelinin gözlenen değerleri, verinin uyum gösterdiğini, bir bağla ifade ile elde edilen bu modelin veri tarafından doğrulandığını ortaya koymaktadır.

Ölçekte yer alan maddelerin her birinin, ait olduğu faktör ile ölçülmeye çalışılan özellikleri ne düzeyde ölçebildiğini belirlemek üzere veriler üzerinde madde faktör korelasyonları hesaplanmıştır. Elde edilen değerlere göre ölçekte yer alan her bir maddenin ve her bir faktörün, ölçeğin geneli ile ölçülmek istenen özelliği ölçebilme amacına anlamlı düzeyde hizmet ettiği ve her bir maddenin istenilen düzeyde ayırt edici olduğu söylenebilir.

Ölçeğin ölçüt (benzer ölçekler ya da hâlihazır) geçerliliğini saptamak amacıyla, ilgili alanyazın taraması yapılmış; içerik ve amaç yönüyle benzer bir ölçek bulunamadığından benzer ölçekler geçerliliği hesaplanamamıştır.

Ölçeğin iç tutarlılık katsayıları; iki eğyari korelasyonları ve Cronbach Alpha güvenilirlik formülü kullanılarak hesaplanmıştır. Hesaplanan bu değerler çerçevesinde ölçeğin güvenilir ölçümler yapabildiği söylenebilir.

Sonuç olarak günümüz dünya sorunlarına yönelik tutum ölçeğinin, öğretmen adaylarının günümüz dünya sorunlarına yönelik tutumlarının belirlenmesinde kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- AKTAĞ, E. (2006): *Küreselleşme, Yoksulluk ve Genetiği Değiştirilmiş Tarım Ürünleri*. Published in: VII. National Congress of Agricultural Economics, University of Akdeniz , Vol. 2, pp. 614-620.
- ALIM, M., “Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarına İlgileri”, **III. Sosyal Bilimler Kongresi**, Çukurova Üniversitesi, 18-20 Haziran 2007, Adana 2007.
- BALCI, A., **Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, Teknik ve İlkeler**, PegemA Yayınevi, Ankara 2009.
- BAYKAL H. ve BAYKAL. T., “Küreselleşen Dünyada Çevre Sorunları”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S: 9 (2008), s.2-17
- BÜYÜKÖZTÜRK, g., **Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı**, PegemA Yayınevi, Ankara 2002.

- CARMINES, E. G, ZELLER, R. A., **Reliability and validity assessment**, Sage Publications Inc, Beverly Hills 1982.
- ÇOKLUK, Ö., İKERÇİÖĞLU, G. Ve BÜYÜKÖZTÜRK, İ., **Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: Spss ve Lisrel Uygulamaları**, PegemA Yayınevi, Ankara 2010.
- DE MESQUITA, E. B., **The Quality of Terror**, American Journal of Political Science, **49(3)**, (2005), 515-530.
- DOĞANAY, H., **Türkiye Beşeri Ve Ekonomik Coğrafyası**, Gazi Büro Kitapevi, Ankara 1994.
- EPSTEIN, K. K., The Whitening of the American Teaching Force: A Problem of Recruitment or a Problem of Racism?, **Social Justice**, 32(3), (2005), 89-102.
- EROĞLU, A., “Faktör Analizi”, (Ed. İ. Kalaycı), **Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri**, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2008, s. 321-331.
- FAO, **FAO on Hunger**, Food and Agriculture Organization of The United Nations, Rome. 2010.
- FAO. **The State Of Food Insecurity in The World**. Food and Agriculture Organization of The United Nations, Rome. 2011.
- GORSUCH, R. L., **Factor Analysis**, Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, 1983.
- GÜRBÜZ, H. ve KİĞİOĞLU, M. “Güncel Çevre Sorunları” (Ed. Hakkı Yazıcı, Kenan Arıbaşı), **Günümüz Dünya Sorunları**, PegemA Yayınevi, Ankara. 2011, s.153-189.
- HARDIN, G., The Tragedy of the Commons, **Journal of Natural Resources Policy Research**, 1(3), (2009), 243-253.
- KLINE, P., **An Easy Guide to Factor Analysis**, Routledge, London and New York, 1994.
- McNAMARA, R. S., The military role of nuclear weapons: Perceptions and misperceptions, **Survival: Global Politics and Strategy**, 25(6), 1983, 261-271.
- ÖZEY, R., **Günümüz Dünya Sorunları**, Aktif Yayıncılık, İstanbul 2001.
- PIMENTEL, D., Soil Erosion: A Food and Environmental Threat. **Environment, Development and Sustainability**, 8 (2006), 119-137.
- SCHERER, R. F., WIEBE F. A., LUTHER, D.C. and ADAMS, J. S., “Dimensionality of Coping: Factor Stability Using the Ways of Coping Questionnaire”, **Psychological Reports** 62(3), (1988), 763-770. Pub Med PMID: 3406294.
- SCHNEIDER, S. H., “The Greenhouse Effect: Science And Policy”, **Science**, 243: (1989), s:771-81.
- SÜMER, N. “Yapısal Eşitlik Modelleri: Temel Kavramlar Ve Örnek Uygulamalar”, **Türk Psikoloji Yazıları**. S. 3(6), (2000). s. 49-74.
- İENCAN, H., **Sosyal Ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik**, Seçkin Yayınları, Ankara 2005.
- İMGİK, Ö. F., **Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş**, Ekinoks Yayınevi, Ankara 2007.
- TAVĞANCIL, E., **Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi**, Nobel Yayınevi, Ankara 2010.
- URL: <http://www.arlingtoninstitute.org/wbp>
- URL: <http://www.iawwai.com/ProblemsOfThisWorld.htm>

URL: <http://www.prb.org/>

URL: <http://socialstudies.pppst.com/current-world-problems.html>

VINCENT, C., Influence of climate change over the 20th Century on four French glacier mass balances, **Journal Of Geophysical Research**, Vol. 107 (2002), 4375, Doi:10.1029/2001jd000832

YAZICI, H. ve ARIBAĞ, K., **Günümüz Dünya Sorunları**, PegemA Yayınevi, Ankara. 2011.



İLKÖĞRETİM TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDAKİ GÖRSEL ÖGELERE ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNDEN HAREKETLE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

*Abdulkadir KIRBAŞ**

*Salih ORHAN***

*Yakup TOPAL****

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Milli Eğitim Bakanlığının hazırladığı 2011-2012 eğitim- öğretim yılında işlenen/okutulan 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan görsel unsurların (resim, fotoğraf, karikatür vb.) Türkçe öğretmenlerinin görüşleri doğrultusunda, Türkçe ders kitaplarının eleştirel bir bakış açısıyla incelenmesidir. Araştırmanın çalışma grubunu, Erzurum ili Palandöken ilçesinde 35 ilköğretim okulunda görev yapan 92 Türkçe öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri öğretmen görüşlerini belirlemeye yönelik 13 maddelik olan tamamen katılıyorum, katılıyorum, kararsızım, katılmıyorum, hiç katılmıyorum şeklinde öğretmen görüşlerini içeren 5'li Likert derecelendirme tipindeki Türkçe Ders Kitaplarındaki Görsel Unsurlarla İlgili Öğretmen Görüşleri Ölçeği (Uzuner, Aktaş ve Albayrak, 2010: 729) araştırmaya katılan Türkçe öğretmenleri ve Türkçe eğitimcilerinin görüşleri alınarak araştırmacı/ lar tarafından geliştirilmiş ve 18 maddeye çıkarılmıştır. Geliştirilen ölçeğin kapsam geçerliliği, anlaşılabilirlik ve güvenilirliği sağlanmıştır. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı Alpha 0.84 olarak belirlenmiştir. Öğretmen görüşlerini belirlemede madde bazında frekans (n) ve yüzde (%) kullanılmıştır. Sonuç olarak Türkçe öğretmenleri 9., 10., 12., 13., 15. sorulara tamamen katılıyorum; sadece 17. soruya katılıyorum; 1., 4., ve 7. sorulara kararsızım; 16. soruya katılmıyorum, 5., 11. ve 14. sorulara hiç katılmıyorum şeklinde cevap verdikleri; 18. soruya tamamen katılıyorum ve katılıyorum; 2., 3. ve 8. sorulara da kararsızım ve katılmıyorum şeklinde ağırlıklı olarak cevap verdikleri tespit edilmiştir. Araştırmanın sonucundan hareketle 8. Sınıf Türkçe ders kitabında yer alan görsel materyallerin konuşma ve yazma becerilerini geliştirmede yetersiz kaldığı fakat konuların açıklanması ve konularla bütünlüğü açısından yeterli olduğu sonucu çıkarılabilir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe ders kitabı, Türkçe öğretmen görüşleri, görsel öğeler.

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: kadir_smk@hotmail.com

** Dr., Öğretmen MEB, El-mek: salihorhan2009@hotmail.com

*** Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: yakuptopal@hotmail.com

TEACHERS VIEWS MOVING VISUAL ELEMENTS IN ELEMENTARY TURKISH A CRITICAL LOOK AT TEXTBOOKS

ABSTRACT

The aim of this study, prepared by the Ministry of National Education in the academic year 2011-2012 are processed/taught 8 Turkish text books in the class of visual elements (pictures, photographs, cartoons, etc..) Turkish views of teachers, by addressing a critical examination of Turkish text books. The study group, 35 primary schools serving the town of Erzurum province Palandoken Turkish teacheris 92. I completely agree with the views of teachers to determine the 13-item data of the study, agree, undecided, disagree, strongly disagree-shaped 5-point Likert-type rating scale Turkish Textbooks Teacher's opinions about the visual elements (Uzuner, Aktas, Albayrak, 2010:729) were collected. Turkish teachers and Turkish educators in the research of this scale, in consultation with the researcher/s and 18 substance was developed by. The validity of the scale developed in the scope, understandability, and reliability is provided. The reliability coefficient alpha of the scale is determined as 0.84. The views of teachers in determining the matter on the basis of frequency (n) and percentage (%) was used. As a result, Turkish teachers, 9th, 10th, 12th, 13th, 15th I completely agree with the questions, only 17 agree with the question; 1, 4, and 7 I am undecided questions; 16 Question, disagree, 5, 11 and 14 to have responded to the questions in the form of strongly disagree, 18 I completely agree with the question, and I agree, 2, 3 and 8 I am undecided, and disagree with their answers to questions about the form have been identified. The results of the research action 8th Class of visual materials in Turkish text books are insufficient to develop speaking and writing skills, but enough to be concluded that the issues in terms of disclosure and integrity issues.

Key Words: Turkish textbooks, Turkish teachers' views, visual elements.

1. Giriş

Öğrencilerde kalıcı izli davranış değişikliği meydana getirme süreci olarak tanımlanan eğitim, bir eğitim kurumu olarak okullarda planlı ve programlı olarak yapılmaktadır. Öğrencilerde meydana getirilmek istenen davranış değişiklikleri eğitim programları vasıtasıyla verilmektedir. Dolayısıyla eğitimin amacına ulaşabilmesi ve iyi birer öğrenci yetiştirebilmesi için hazırlanacak eğitim programları büyük bir öneme sahiptir. “Bir eğitim programının dört ögesi vardır: hedef, içerik, öğretme ve öğrenme süreci, değerlendirme. Eğitim programının başarılı olabilmesi bu dört öğenin de birbiri ile uyum içinde olmasına, hiçbirinin ihmal edilmemesine bağlıdır.” (Taç, 2007: 519) Bu öğelerden içerik, programda öğrencilere verilmek istenen şeyleri ifade etmektedir. Programlarda amaçla dair etkinlikler öğrenciler için öğrencilerin seviyeleri de dikkate alınarak düzenlenir. “İçerik, olguların ve olayların, ezberlenmek üzere ansiklopedik anlamda bir araya getirilmesi değil, tersine amaçla etkinliklerinin etkin bir çabayla öğrenci için sınıflandırılmasıdır. Böyle bir sınıflandırmada içeriğin; öğrencinin gelişim ve öğrenme düzeyine uygunluğu, bilimsel doğruluğu ve mantıksal düzeni önem taşır.” (Varış, 1991; Kaya, 2005: 81)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Eğitim programının hedefe varmasında kullanılan araç-gereçlerin büyük bir önemi bulunmaktadır. Bu araç-gereçlerin bağında ise gerek öğretmen gerekse öğrenci için vazgeçilmez bir önem arz eden ders kitapları gelmektedir. Ders kitapları, programlardaki belirlenen hedefleri öğretmeyi amaçlayan ve öğrenciler tarafından en fazla kullanılan araçlardır. “Çinde bulunduğumuz bilgi çağında kitap, bireyin doğrudan iletici kurduğu en önemli bilgi ve kültür aracıdır. Kitap, çocuğun gelişiminde ve eğitiminde önemli rol oynar. Eğitim-öğretim sürecinde öğretmen ve öğrencilerin en çok kullandıkları araçların bağında gelen ders kitapları, öğretimin amaçlarına ulaşmasında da büyük öneme sahiptir. Öğrencilere kitap sevgisi ve okuma alışkanlığı ancak içerik ve tasarım açısından nitelikli kitaplarla kazandırılabilir.”(Uzuner vd, 2010: 722)

Ders kitaplarıyla ilgili olarak (Demirel ve Kiroğlu, 2005: 9)’da: “Ders kitabı, bir eğitim programında yer alan hedef, içerik, öğretme öğrenme süreci ile ölçme değerlendirme boyutlarına uygun olarak hazırlanmış ve öğrenme amaçlı kullanılan basılı bir öğretim materyalidir.”diyerek programın uygulanması ve amacına ulaşmasında ders kitaplarının önemini vurgulamaktadırlar.

Ders kitaplarına yönelik Güneşin (2002:5) tanımı “Ders kitabı; öğretim programları doğrultusunda hazırlanan, belirli düzeydeki öğrenciler için yazılan ve öğrenim amacı ile kullanılan, öğrenmeyi ve anımsamayı kolaylaştıran, kolaydan zora uzanan, sistemli ilerleme ve gelişme sunan teknik bir kitap.” şeklindedir.

Ders kitaplarının bir diğer yönü ise derste kullanılacak veya kullanılabilecek yöntem ve tekniklere uygun olmasıdır. Dolayısıyla ders kitapları hazırlanırken öğrencilerin ilgi, istek ve seviyelerini de dikkate alan teknik ve yöntemler ışığında hazırlanmasına dikkat edilmelidir. “Bir kitabın ders kitabı olarak nitelendirilmesi, ilgili dersin programıyla örtüştüğü anlamına gelmektedir. Dolayısıyla programın hedef ve davranışlarının gerektirdiği strateji, yöntem ve teknikleri uygulamaya uygun bir araç demektir. Bu açıdan bakıldığında, ders kitabı birçok aracın içini yerine getirme durumunda olan bir araçtır.” (Kılıç ve Seven, 2003: 19)

Ders kitapları, öğretmenlerin ders programını en etkili şekilde ve düzenli olarak uygulamalarına yardımcı olma, öğrencilerin ise dersi daha sistematik olarak içmelerine fırsat vermek amacıyla hazırlanır. “Ders kitaplarının kullanılmasının birinci nedeni, programa uygun olarak hazırlanan bir organizasyondan oluşmasıdır. Ders kitapları Millî Eğitimin eğitim programına uygun olarak hazırlanmıştır. İkinci neden, bir öğretim materyali olarak kitabın kullanılmasıdır. Birçok öğretmenin bir ders kitabı seçmesinin ve kullanmasının üçüncü nedeni rahatlığıdır. Takiplendirmesi, ödevlendirmesi vs. kolaydır. Başka bir neden de öğrenci değerlendirmesinin amaçlanmasıdır. Çünkü bir ders kitabı bilginin özünü sağlar ve merkezi bilgi toplanmasını sağlar.” (Nelson, 1992: 152; Yanpar, 2005: 113-114)

Eğitim-öğretim sürecinde oldukça önemli bir yere sahip olan ders kitaplarında bulunması gereken bazı özellikler Taç (2007: 519) şöyle açıklamaktadır:

- 1- Ders kitapları Millî Eğitim Bakanlığı ve Talim Terbiye kurulunca onaylı olması.
- 2- Türk milli eğitiminin genel amaçları doğrultusunda hazırlanmalıdır.
- 3- Eğitimdeki gelişmeler dikkate alınarak en uygun teknik ve yöntemler ışığında hazırlanmalı ve bu teknik ve yöntemlerin en verimli olarak uygulanabilirliğini sağlayacak nitelikte olmalıdır.
- 4- Eğitim programı doğrultusunda hazırlanmalı.
- 5- Görsel düzen, tasarım, fiziksel yapı, içerik, dil ve anlatım gibi özellikler göz önünde bulundurulmalıdır.

6- Ders kitaplarında kullanılacak metinler ve görsel unsurlar öğrencilerin seviyeleri dikkate alınarak seçilmelidir.

Bütün bunlar yapılırken yani ders kitapları hazırlanırken dikkat edilecek bekli de en önemli hususlardan biri de bu kitaptan hareketle ders programını uygulayacak olan öğretmenlerin fikirlerinin alınması ve uygulama esnasında karşılaşılan aksaklıkların giderilmesinde öğretmenlerden destek alınmasıdır.

Ders kitapları öğrenciler için birinci dereceden kaynaklık teşkil ettiği için öğrencilerin ilgisini çekecek ve onları konuya adapte edecek niteliklere sahip olması da gerekli bir özelliktir. Burada öğrenciler için önemli bir uyarıcı olarak kitapta kullanılan uyarıcılar karşımıza çıkmaktadır ki bunların da en önemli olanı görsel unsurlardır. Bunlar, konuları açıklayıcı ve konuların daha kolay anlaşılmasını sağlayan resim, grafik, Çizim, fotoğraf, plan, harita gibi öğretime yardımcı unsurlardır. “Planlı eğitim uygulamalarında kullanılan ders kitapları; açıklayıcı, yönlendirici, tamamlayıcı resim, grafik, Çizim gibi öğretim materyallerine yer vererek öğrenme-öğretme sürecini daha canlı, ilgi çekici ve aktif hâle getirebilir.” (Küçükahmet 2001: 20) Görsellerle ilgili olarak Gökçüoğlu (1991: 23)’te “Ders kitaplarındaki görsel düzeni oluşturan öğe olan resimleme, anlamı anlaşılır yapmak olan (illüstrasyon) kelimesi, Latince „Iustrare“ kökünden gelir. Bir metnin veya konunun içinde yer alan görsel varlıklara verilen isimdir. Asıl amacı bir fikri daha etkili ve verimli açıklamak, aydınlatmaktır. Bir görsel (illüstrasyon)in başarısı veya başarısızlığı onun bildiriği iletilmesine bağlıdır.” diyerek görsellerin fikri açıklamadaki etkisini ön plana çıkarmıştır.

Öğrencilerin görsellerden istenilen düzeyde yararlanmalarını sağlamak için seçilecek görsellerin temaya uygun olması ve kitapta en uygun yere konulmasını sağlamak gerekmektedir. “Resimlerin yerleştirilmesinde görünümün yanı sıra eğitcilik ve öğreticilik vasfına da önem verilir. Baskıların açık, net, estetik ve anlaşılır olması sağlanır. Türkçe dersinin vazgeçilmez araçlarından olan resimlemeler, öğrenme- öğretme sürecinin etkililiğini artıracak materyallerdendir. Öğrencinin dikkatini istenen noktaya toplamak, ön bilgileri hatırlatmak, merak uyandırmak, onların neden-sonuç ilişkilerini, benzerlikleri, farklılıkları somut olarak görmelerini, uzamı algılayabilmelerini sağlamak gibi çeşitli amaçlar için kullanılırken; derslere canlılık kazandırmaya ve öğrenciyi aktif olarak öğrenme-öğretme sürecine katmaya da etki eder”. (Uzuner ve diğerleri, 2010:722).

Özbay (2006: 186)’da, dil becerilerinin geliştirilmesinde görme duyusunun önemli bir yeri olduğunu ve Türkçe öğretmenin gerek ders gerekse ders dışı faaliyetlerinde öğrencilerin görme duyularına hitap eden materyalleri de kullanmaları gerektiğini vurgular.

Görsel unsurlar öğrencilerin dersi daha iyi anlamalarına ve öğrendiklerinin daha kalıcı olmasına büyük bir katkı sunmaktadır. Çünkü ders içerisinde öğrencilerin duyu organlarına ne derece fazla hitap edilirse anlatılanlar o kadar etkili olabilmektedir. Özellikle görsel zekâsı gelişmiş öğrencilerin başarısında vazgeçilmez bir yere sahip olan görsellerin ders kitabında kullanımı, temel dil becerilerinin gereğince geliştirilebilmesinde son derece önemlidir. Çünkü “görsel-uzaysal zekâyâ sahip insanlar, yer, zaman, renk, çizgi, Çizim, biçim ve desen gibi olgulara ve bu olgular arasındaki ilişkilere karşı hassas ve duyarlıdırlar. Dolayısıyla, görsel-uzaysal zekâsı güçlü olan kişiler, varlıkları, olayları veya olguları görselleştirerek ya da resimlerle, çizgilerle ve renklerle çalışarak en iyi öğrenirler.”(Saban 2005: 9)

Öğrencilerin bilgi edinmelerinde okuma ve dinleme eylemi kadar görsel bir unsur kullanma da önemlidir. Zira bazı öğrencilerin okuyarak ya da dinleyerek kavrayamadıkları bir metni, o metnin ana fikrini anlatan bir görsel unsur kavrayabilir veya kavramasında yardımcı bir unsur olarak kullanılabilir. “Öğrenciler, dinleme ve okumada olduğu kadar gözleyerek de bilgiler ve düşünceler edinirler. Görsellerle zihinsel görüntüler oluşturmak ve bazı olayları zihinde

canlandırmak daha kolaydır. Bu nedenle öğrencilere çeşitli görsellere bakma, incelenme ve okuma fırsatı verilmesi büyük önem taşımaktadır.”(Güneş2007: 249)

Etkili bir iletişimin gerçekleşebilmesi bu yolların kullanımındaki niteliğiyle doğru orantılıdır. Bu nedenle Türkçe eğitiminde bu becerilerin geliştirilmesinde kullanılacak yöntemlerin büyük bir önem arz ettiği aşkardır. “*Ana dili öğretiminde kalıcılığı sağlayan en önemli unsur, öğretim sırasında bireyin ilgi ve dikkatini öğrenilen konuya çekmedir. Öğretim sırasında bireye çok uyarıcı bir ortam sunulduğunda, öğrenilen bilginin kalıcılık süresi uzatılmış olmaktadır. Özellikle ilköğretim dönemindeki çocukların ilgi ve dikkat çekici ortamlarda öğretim görmeleri, onların ana dili öğretimi konusunda da daha başarılı olmalarını sağlayabilir. Ana dili öğretiminde sadece didaktik yaklaşımların kullanılması beraberinde birçok sıkıntıyı getirebilir. Bireyin yaşamı boyunca dil kurallarına ilişkin bazı sıkıntılar yaşamaması bunun göstergelerinden biridir. Bu durum, dil öğretiminin sadece kuru bilgilerle verilmesine bağlanmaktadır. Ana dili öğretimi, ders kitaplarında yer alan metinler yoluyla yapılmaktadır. Bu metinler ise üstünde, sağında, solunda ya da altında çeşitli görseller verilerek kavratılmaya çalışılmaktadır.*” (Batur,2010:7)

Bu görüntüsel göstergeler, sadece okuduğunu anlamada değil, ana dilinin diğer etkinlik alanlarında da kullanılabilir. Öğrencilere yazma çalışması yaptırılacak konu ile ilgili konunun farklı yönlerini dile getiren resimlerin seçilmesi de yine öğrencilerin yaratıcı yazma yeteneklerinin geliştirilebilmesinde büyük öneme sahiptir. “*Günlük yaşamda sembol, logo, resim, fotoğraf ve simgeler yazılı metinlere göre daha fazla dikkat çekmekte ve bu nedenle hemen hemen her alanda bunlardan yararlanılmaya çalışılmaktadır. Özellikle kitle iletişim araçlarında görselliğin yazıya göre ön planda olması bunun bir işaretidir.*” (Yengin 1996, 8).

Öğrencilere resimler vasıtasıyla yazı yazdırmanın belki de en önemli katkısı öğrencilerde yazma hevesini geliştirici etkiye sahip olmasıdır. Burada dikkat edilmesi gereken hususların başında seçilecek resimlerin niteliği gelmektedir. Zira seçilen resmin öğrencilerin ilgi, istek ve seviyelerine uygun olması gerekmektedir. Çe bu noktada daha önceden de belirtildiği gibi ders kitapları ve bu ders kitaplarındaki kullanılan görseller, görsellerin temaya ve öğrenci seviyesine ve öğrencinin beklentilerine uygunluğu son derece önemlidir. Bunun sağlanması esnasında öğretmenlerin ve görsel uzmanlarının fikirlerinin alınması da son derece önemlidir. Çünkü eğitim-öğretim faaliyetlerinde birinci derecede etkin olan ve öğrencileri her yönüyle en iyi tanıyan öğretmenlerdir. Uygulama safhasında hangi görsellerin öğrencilerin becerileri üzerinde daha etkili olduklarına yönelik gözlemci ve uygulayıcı konumundaki öğretmenlerin fikirleri hem kullanılacak görseli hem de niteliğini belirlemede birer unsur olduğu unutulmamalıdır.

Ders kitaplarının değerlendirilmesi konusuna bakıldığında iki boyut üzerinde yapıldığı görülmektedir. Bu boyutlardan biri kitapların içerik analizi, diğeri ise kitapların görsel öğeler açısından değerlendirilmesidir. Yukarıda detaylı olarak görsellerin genel anlamda eğitim-öğretimde özelde ise Türkçenin öğrenme alanlarındaki önemi üzerinde duruldu. Bu önemden dolayı Türkçe ders kitaplarının görselliğinin öğretmen görüşlerinden hareketle eleştirel bir bakış açısıyla incelenmesi büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü yapılan araştırmalar incelendiğinde ders kitaplarının içeriği ile ilgili değerlendirmelere sıkça rastlandığı hâlde, görsel öğeler açısından değerlendirilmesi konusuna gereken önemin verilmediği görülmektedir. Bu araştırmada ders kitaplarındaki görsel unsurların eleştirel bir bakışla incelenmesi eksikliğin görülmelerinden hareketle yapılmıştır.

1.2.Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, 2011–2012 eğitim-öğretim yılında kullanılan MEB tarafından hazırlanmış 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan görsel unsurların (resim, fotoğraf, karikatür

vb.) Türkçe öğretmenlerinin görüşlerini alarak eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmesidir. Bu inceleme sonucunda ders kitaplarındaki görsel unsurlarla ilgili öğretmen görüşleri değerlendirilerek kitaba ve kitapta kullanılan görsel unsurlara yönelik önerilerde bulunulması amaçlanmaktadır.

Problem Cümlesi: Yapılan bu çalışmayla aşağıdaki problemlere cevap aranmıştır.

1. 2005 Türkçe Öğretim Programına göre MEB’in hazırladığı 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan görsel öğeleri (resim, fotoğraf, karikatür vb.) Türkçe öğretmenleri ne derece yeterli bulmaktadır?

2. 2005 Türkçe Öğretim Programına göre MEB’in hazırladığı 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan görsel öğeler (resim, fotoğraf, karikatür vb.) hakkında Türkçe öğretmenlerinin görüşleri nelerdir?

1.3. Sayıtlar

1. Araştırmaya katılan bütün Türkçe öğretmenleri veri toplama aracında yer alan soruları doğru cevaplamıştır.

1.4. Sınırlılıklar

1. Araştırma, 2011–2012 eğitim-öğretim yılında ilköğretim okullarında okutulan MEB tarafından hazırlanmış 8.sınıf Türkçe ders kitapları ile sınırlıdır.

2. Araştırma, 2011–2012 öğretim yılında Erzurum ili Palandöken ilçesindeki Türkçe öğretmenleriyle sınırlıdır.

2.Yöntem

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada tarama listesi, görüşme vb. araçlardan yararlanarak var olan bir durumu en son özelliğiyle saptama amacını güden ve bireylerin birtakım eğilimlerini ortaya çıkarmaya, karışıklıklar yapmaya, sanılamaya yarayan bir araştırma yolu survey yöntemi kullanılmıştır. “Bu yöntem, objelerin, varlıkların kurumların, grupların ve çeşitli alanların “ne” olduğunu betimlemeye, açıklamaya çalışır. Betimleme araştırmaları, mevcut olayların daha önceki olay ve koşullarla ilişkilerini de dikkate alarak durumlar arasındaki etkileşimi açıklamayı hedef alır. Bu yöntemle dayanan araştırmalarla, “Durum nedir? Neredeyiz? gibi sorulara, mevcut zaman kesiti içinde olduğu düşünülen verilere dayanılarak cevap bulmak istenir. Genellikle bir survey yöntemi olan betimleme yöntemi, grupla ilgili, genişliğine (Cross-Sectional) bir çalışmadır. Bu tür araştırmalar, çok sayıda obje ya da denek üzerinde ve belirli bir zaman kesiti içinde yapılmaktadır.” (Kaptan, 1998: 59)

2.2. Araştırmanın Örneklemi

Erzurum ili Palandöken ilçesindeki ilköğretim okullarında görev yapan Türkçe öğretmenleri araştırmanın evrenini oluşturmaktadır.

2.3. Araştırmanın Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, Erzurum ili Palandöken ilçesindeki 40 merkezinde bulunan rastgele seçilen 35 ilköğretim okulundan 92 Türkçe öğretmeni oluşturmuştur.

2.4. Verilerin Toplanması

Survey yöntemiyle yapılan bu araştırmada veri toplama aracı olarak 5’li Likert derecelendirme tipindeki Türkçe Ders Kitaplarındaki Görsel Unsurlarla İlgili Öğretmen Görüşleri Ölçeği kullanılmıştır. Problem cümlesini aydınlatmak amacıyla araştırma yapılacak olan ilköğretim

okulları belirlenmiş ve daha sonra araştırmaya katılacak olan 92 Türkçe öğretmeniyle yüz yüze görüşmüştür. Konu hakkında Türkçe öğretmenleri bilgilendirilmiştir. Araştırmaya başlamadan önce konu hakkında ilgili alan taraması yapılmış, yapılan benzer çalışmalar incelenmiştir.

Araştırmanın verileri, öğretmen görüşlerini belirlemeye yönelik 13 maddelik katılıyorum, tamamen katılıyorum, kısmen katılıyorum, kararsızım, katılmıyorum, hiç katılmıyorum şeklindeki 5'li likert derecelendirme tipindeki Türkçe Ders Kitaplarındaki Görsel Unsurlarla İlgili Öğretmen Görüşleri Ölçeği (Uzuner, Aktağ Albayrak, 2010: 729) araştırmaya katılan Türkçe öğretmenlerinin ve Türkçe eğitimcilerinin görüşleri alınarak araştırmacılar tarafından geliştirilmiş ve 18 maddeye çıkarılmıştır. Geliştirilen yeni ölçeğin kapsam geçerliliği, anlaşılabilirlik ve güvenilirliğinin sağlanması için Erzurum ili Yakutiye ilçesinde 25 ilköğretim okulunda görev yapan 55 Türkçe öğretmene ön uygulama yapılmış, ölçeğin Alpha güvenilirlik katsayısı 0.84 olarak belirlenmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Çalışmanın sonucunda elde edilen veriler analizinde SPSS 10,0 paket programı kullanılmıştır. Öğretmen görüşlerini belirlemede madde bazında frekans (n-sayı) ve yüzde (%) kullanılmıştır.

3. Bulgular ve Yorum

Tablo 1. Maddelerle İlgili Betimleyici İstatistikî Tablo

Maddeler	Sayı(n)	Tercih Edilen Ölçek Puanı		Aritmetik Ortalama(X)	Standart Sapma
S-1.	92	1,00	4,00	2,8261	,70491
S-2.	92	1,00	4,00	2,5761	,72980
S-3.	92	1,00	5,00	2,5435	,81757
S-4.	92	1,00	4,00	2,8587	,65602
S-5.	92	1,00	4,00	1,7065	,89612
S-6.	92	1,00	4,00	2,5652	,71567
S-7.	92	1,00	5,00	2,8587	,71991
S-8.	92	1,00	5,00	2,6413	,77858
S-9.	92	2,00	5,00	4,2391	,91831
S-10.	92	2,00	5,00	4,0870	,90968
S-11.	92	1,00	3,00	1,1739	,45954
S-12.	92	2,00	5,00	4,2717	,83998
S-13.	92	2,00	5,00	4,3696	,87351
S-14.	92	1,00	2,00	1,0978	,29871
S-15.	92	2,00	5,00	4,3478	,86995
S-16.	92	1,00	4,00	2,5652	,71567
S-17.	92	2,00	5,00	4,0761	,75932
S-18.	92	1,00	5,00	3,7391	1,11798

Türkçe ders kitaplarındaki görsel unsurlara ilişkin öğretmen görüşleri incelendiğinde kitaplar ve kitapların düzenlenmesiyle ilgili olarak en olumlu cevap verilen; “Ders kitaplarında yazma çalışmalarında görsellere yer verilmelidir. (X=4,3696)”, “Görseller metinleri okumaya öğrencide istek uyandırıcı etkiye sahiptir. (X=4,3478)”, “Konuğna çalışmalarında görsellere yer verilmelidir. (X=4,2717)”, “Ders kitabında öğrencileri yanlış bilgilendirecek ve öğrencilere

olumsuz örnek olacak görsellere yer verilmemiştir. (X=4,2391)”, “Görseller öğrencilerin konuğa becerilerini geliştirmede etkilidir. (X=4,0870) ve “Görseller metinleri okumaya öğrencide istek uyandırıcı etkiye sahiptir. (X=4,0761) maddeleri olmuştur. Öğretmen tarafından en yetersiz görülenler ise; “Görseller öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmeye yöneliktir. (X=1,0978)”, “Görseller öğrencilerin yazma becerilerini geliştirmede etkilidir.(X=1,1739)” ve “Görseller öğrencileri konuya güdeleyici niteliktedir. (X=1,7065)” maddeleri olmuştur.

Ölçeğimizde yer alan “Görseller öğrenciler tarafından anlaşılır niteliktedir.(X=2,6413)”, “Görseller bulunduğu metnin içeriğine uygundur.(X=2,5761)”, “Metinlerde yer alan görseller konuyu özetler.(X=2,5652)”, “Görseller konunun daha iyi açıklanmasına/anlaşılmasına yardımcı olacak niteliktedir.(X=2,5435)” maddeleri yetersiz görülmüştür. “Görseller öğrencinin ilgisini çekecek niteliktedir.(X=2,8587)”, “Görseller metinde verilen bilgileri destekler niteliktedir.(X=2,8587)”, “Ders kitabında yer alan görseller öğrencilerin yağı seviyesine uygundur.(X=8261)” maddeleri ise kısmen yetersiz bulunmuştur.

Tablo. 2 Türkçe Ders Kitaplarındaki Görsel Unsurlarla ilgili Öğretmen Görüşlerine İlişkin Bulgular

Türkçe Ders Kitaplarındaki Görsel Unsurlarla İlgili Öğretmen Görüşlerine İlişkin Sorular	Tamamen Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Hiç Katılmıyorum	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
1. Ders kitabında yer alan görseller öğrencilerin yağı seviyesine uygundur.	-	-	11	12,0	59	64,1	17	18,5	5	5,4
2. Görseller bulunduğu metnin içeriğine uygundur.	-	-	9	9,8	39	42,4	40	43,5	4	4,3
3. Görseller konunun daha iyi açıklanmasına/anlaşılmasına yardımcı olacak niteliktedir.	-	-	9	9,8	36	39,1	39	42,4	7	7,6
4. Görseller öğrencinin ilgisini çekecek niteliktedir.	-	-	11	12,0	60	65,2	18	19,6	3	3,3
5. Görseller öğrencileri konuya güdeleyici niteliktedir.	-	-	5	5,4	12	13,0	26	28,3	49	53,3
6. Metinlerde yer alan görseller konuyu özetler.	-	-	9	9,8	37	40,2	43	46,7	3	3,3
7. Görseller metinde verilen bilgileri destekler niteliktedir.	1	1,1	11	12,0	58	63,0	18	19,6	4	4,3
8. Görseller öğrenciler tarafından anlaşılır niteliktedir.	2	2,2	8	8,7	40	43,5	39	42,4	3	3,3
9. Ders kitabında öğrencileri yanlış bilgilendirecek ve öğrencilere olumsuz örnek olacak görsellere yer verilmemiştir.	47	51,1	25	27,2	15	16,3	5	5,4	-	-
10. Görseller öğrencilerin konuğa becerilerini geliştirmede etkilidir.	38	41,3	28	30,4	22	23,9	4	4,3	-	-
11. Ders kitabındaki konuğa etkinliklerinde görsellere					3	3,3	10	10,9	79	85,9

Turkish Studies

yer verilmiştir.										
12. Türkçe ders kitabındaki konuşma etkinliklerinde görsellere yer verilmelidir.	45	48,9	30	32,6	14	15,2	3	3,3		
13. Görseller yazma becerilerini geliştirmede etkilidir	54	58,7	22	23,9	12	13,0	4	4,3	-	-
14. Türkçe ders kitabındaki yazma etkinliklerinde görsellere yer verilmiştir.	-	-	-	-	-	-	9	9,8	83	90,2
15. Türkçe ders kitabındaki yazma etkinliklerinde görsellere yer verilmelidir.	52	56,5	24	26,1	12	13,0	4	4,3		
16. Görseller öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmeye yöneliktir.	-	-	9	9,8	37	40,2	43	46,7	3	3,3
17. Görseller öğrencide okuma isteği uyandırmaktadır.	27	29,3	48	52,2	14	15,2	3	3,3		
18- Ders kitaplarında resimler dışında karikatür, grafik gibi görsel öğelere de yer verilmiştir	28	30,4	28	30,4	24	26,1	8	8,7	4	4,3

MEB tarafından hazırlanan ilköğretim 8. sınıf Türkçe ders kitabının görsel unsurlar ile ilgili öğretmen görüşleri incelendiğinde araştırmaya katılan Türkçe öğretmenlerinin soru 9 (Ders kitabında öğrencileri yanlış bilgilendirecek ve öğrencilere olumsuz örnek olacak görsellere yer verilmemiştir.) soru 10(Görseller öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmede etkilidir.) soru 12(Türkçe ders kitabındaki konuşma etkinliklerinde görsellere yer verilmelidir.) soru 13 (Görseller yazma becerilerini geliştirmede etkilidir.) soru 15 (Türkçe ders kitabındaki yazma etkinliklerinde görsellere yer verilmelidir.) tamamen katılıyorum şeklinde; sadece 17. soruya (Görseller öğrencide okuma isteği uyandırmaktadır.) katılıyorum şeklinde; soru 1(Ders kitabında yer alan görseller öğrencilerin yaş seviyesine uygundur.) soru 4 (Görseller öğrencinin ilgisini çekecek niteliktedir.) ve soru 7'ye (Görseller metinde verilen bilgileri destekler niteliktedir.) kararsızım şeklinde; soru 16(Görseller öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmeye yöneliktir.) katılmıyorum şeklinde; soru 5 (Görseller öğrencileri konuya güdeleyici niteliktedir.) soru 11(Ders kitabındaki konuşma etkinliklerinde görsellere yer verilmiştir.) soru 14(Türkçe ders kitabındaki yazma etkinliklerinde görsellere yer verilmiştir.) hiç katılmıyorum şeklinde cevap verdikleri tespit edilmiştir. Soru 18'e (Ders kitaplarında resimler dışında karikatür, grafik gibi görsel öğelere de yer verilmiştir.) tamamen katılıyorum ve katılıyorum; soru 2. (Görseller bulunduğu metnin içeriğine uygundur.) Soru 3. (Görseller konun daha iyi açıklanmasına/anlaşılmasına yardımcı olacak niteliktedir.) soru 8. (Görseller öğrenciler tarafından anlaşılır niteliktedir.) kararsızım ve katılmıyorum şeklinde ağırlıklı olarak cevap verdikleri tespit edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Ders kitaplarında kullanılan materyallerin etkililiğini belirleyen etkenlerden biri de hitap ettiği duyu organlarıdır. Çünkü eğitimin hangi kademesinde olursa olsun bir materyal ne kadar çok duyu organına hitap ederse amaca daha çabuk ve etkin ulaşır. Görsel öğelerin hem soyut hem de soyut düşünme açmasında ama özellikle de somut düşünme açmasında öğrencilerin düşünme, anlama ve anlatma becerilerini geliştirici bir yönünün olduğu bilinmektedir. Bu amaç

doğrultusunda yapılan çalışmanın sonucunda Türkçe 8. sınıf ders kitabında 9. (Ders kitabında öğrencileri yanlış bilgilendirecek ve öğrencilere olumsuz örnek olacak görsellere yer verilmemiştir.), 10. (Görseller öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmede etkilidir.), 12. (Türkçe ders kitabındaki konuşma etkinliklerinde görsellere yer verilmelidir.), 13. (Görseller yazma becerilerini geliştirmede etkilidir.), 15. (Türkçe ders kitabındaki yazma etkinliklerinde görsellere yer verilmelidir.) 17. (Ders kitaplarında resimler dışında karikatür, grafik gibi görsel öğelere de yer verilmemiştir.) maddeler araştırmaya katılan Türkçe öğretmenleri tarafından olumlu bulunmuştur.

1.madde (Ders kitabında yer alan görseller öğrencilerin yaş seviyesine uygundur.), 4. (Görseller öğrencinin ilgisini çekecek niteliktedir.), ve 7. (Görseller metinde verilen bilgileri destekler niteliktedir.) 16. (Görseller öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmeye yöneliktir.) 5. (Görseller öğrencileri konuya güdeleyici niteliktedir.), 11. (Ders kitabındaki konuşma etkinliklerinde görsellere yer verilmemiştir.), 14. (Türkçe ders kitabındaki yazma etkinliklerinde görsellere yer verilmemiştir.), 2. (Görseller bulunduğu metnin içeriğine uygundur.), 3. (Görseller konun daha iyi açıklanmasına/anlaşılmasına yardımcı olacak niteliktedir.) ve 8. (Görseller öğrenciler tarafından anlaşılır niteliktedir.) sorulara olumsuz cevap verdikleri görülmüştür. Araştırmada elde edilen bulgularda olumsuz görüşlerin oranının yüzde olarak yüksek olması dikkat çekicidir.

Araştırmada elde edilen sonuçlar (Uzuner, Aktaç Albayrak, 2010), (Özay, Hasenekoğlu, 2007) (Genç, 2004), (Delice, Aydın, Kardeş 2009) tarafından yapılan araştırmaların sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Öneriler

Araştırmanın sonuçlarından hareketle olarak şu öneriler sunulabilir:

1. Görsel öğeler konuşma ve yazma becerilerini geliştirmede çok etkili olduğu sonucuna rağmen (S.10: %38 ve S.14:%54) Türkçe ders kitabında yer alan konuşma ve yazma çalışmalarında görsel öğelere yer verilmemiştir. Konuşma ve yazma becerilerinin geliştirilmesinde görsel öğelere yer verilebilir.

2. Türkçe ders kitaplarındaki görsel öğelerin öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmede yeterli olmadığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda Türkçe ders kitabındaki görsel öğelerin yeni Türkçe Ders Programında yer alan temel becerilerden olan yaratıcı düşünme/düşünmebilme becerilerini geliştirmeye yönelik olarak yeniden tasarlanmalıdır.

3. Yapılan bu çalışma sadece 8.sınıf ders kitabıyla sınırlıdır. Araştırmacılar benzer çalışmayı ilköğretim ikinci kademedeki diğer sınıflara da yapılabilir.

4. Türkçe ders kitabı hazırlanırken görsel öğelerin kullanımına yönelik olarak Türkçe öğretmenlerinin de görüşleri alınmalıdır.

5. Bu araştırmada Türkçe ders kitabındaki görseller öğretmen görüşleri dikkate alınarak incelenmiştir, yapılacak diğer bir çalışmayla ilgili konuda öğrencilerin görüşleri de alınabilir.

KAYNAKÇA

BATUR, Z. (2010). *Ana Dili Öğretiminde Gösterge Biliminin Yeri: Ana Dili Ders Kitaplarındaki Sözel Metinlerle Görsel Metinleri Bütünselliğinin Analizi*. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/4 Fall 2010

- DELİCE, A., Aydın, E. ve KARDEĞ, D.(2009).*Öğretmen Adayı Gözüyle Matematik Ders Kitaplarında Görsel Öğelerin Kullanımı*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi Yıl: 8 Sayı: 16 Güz 2009/2, s.75–92.
- DEMİREL, Ö. ve KIROĞLU, K. (2005). *Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- GENÇ, A.(2004). *Geçmişten Günümüze Yerel Almanca Ders Kitaplarında Görsel Düzen*. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 27 : [2004] 106–115.
- GIKONV, J. (1991). *Graphic Illüstration in Black and White*, Design Press, Newyork
- GÜNEĞ, F. (2002).*Ders Kitaplarının İncelenmesi*. Ankara: Ocak Yayınları.
- GÜNEĞ, F.(2007). *Türkçe Öğretimi ve Zihinsel Yapılandırma*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- KAPTAN, S. (1998). *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*. Ankara: Teknik Web Ofset Tesisleri.
- KAYA, Z. (2005).*Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- KILIÇ, A. ve SEVEN, S. (2003).*Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- KÜÇÜKAHMET, L.(2001). *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- NELSON, Murry R (1992).*Children and Social Studies*. Harcount Brace Jovanovich Collage Publishers.
- ÖZAY, E. ve HASANEKOĞLU, G (2007). *Lise-3 Biyoloji Ders Kitaplarındaki Görsel Sunumda Gözlemlenen Bazı Sorunlar*. Türk Fen Eğitim Dergisi. sYıl 4, Sayı 1, Mayıs 2007 ss80–91.
- ÖZBAY, M.(2006). *Özel Öğretim Yöntemleri I*. Ankara: Öncü Kitap Yayın.
- SABAN, A.(2005). *Çoklu Zeka Teorisi ve Eğitim*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- TAĞ, A.M.(2007).*Yeni Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarına İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Belirlenmesi*. Selcuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. S.17, ss.519-532
- UZUNER, S., AKTAĞ, E ve ALBAYRAK, L.(2010).*Türkçe 6, 7 ve 8. Sınıf Ders Kitaplarının Görseller (İllüstrasyonlar) Açısından Değerlendirilmesi*. TÜBAR-XXVII-/2010-Bahar, ss.721-733
- VARIĞ, F. (1991).”*Program Geliştirmeye Sistematiik Yaklaşım*” *Eğitim Bilimlerinde Çağdaş Gelişmeler*. (Ed: Ayhan Hakan).Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 144.
- YANPAR, T. (2005).*Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- YENGİN, H. (1996). *Medyanın Dili*. İstanbul: Der Yayınları.



ÖĞRETMENLERİN AKADEMİK ERTELEME DAVRANIŞI İLE TEKNOLOJİ KULLANIM DURUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

*Gonca KIZILKAYA CUMAOĞLU**

*Yelkin DİKER COŞKUN***

ÖZET

Öğretmenlerin mesleki gelişimlerini etkileyen pek çok etmen bulunmaktadır. Bu etmenlerden teknoloji kullanımı ve akademik erteleme davranışı bu araştırmanın konusudur. Bu araştırmanın amacı öğretmenlerin akademik erteleme ve teknoloji kullanım düzeylerinin belirlenmesi ve akademik erteleme davranışı ile teknoloji kullanımı arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Betimsel çalışma olan bu araştırma, tarama (survey) modeli ile İstanbul ilinde bulunan iki okulda çalışan 115 kişilik bir öğretmen grubu üzerinde yürütülmüştür. Araştırmanın verileri Aitken (1982) tarafından geliştirilen, Balkıs (2006) tarafından Türkçe'ye uyarlaması yapılan Erteleme Eğilimi Ölçeği ($\alpha = .89$) ve 12 sorudan oluşan Teknoloji kullanım Anketi ile toplanmıştır. Araştırmanın verilerinin analizinde SPSS 16.0 programı kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde Pearson Korelasyon Katsayısı, değişkenler arasındaki farklılığı belirlemede t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Öğretmenlerin anket maddelerine verdikleri yanıtları belirlemede aritmetik ortalama ve standart sapma kullanılmıştır. Araştırma bulguları öğretmenlerin akademik erteleme eğilimlerinin orta düzeyde ($\bar{X}=52,63$) olduğu, öğretmenlerin akademik erteleme düzeylerinin cinsiyet, bölüm ve ders yükü değişkenlerine göre istatistiksel olarak farklılaşmadığı, buna karşılık gündemi takip etme düzeylerine göre farklılaştığını ($p<0,05$) göstermektedir. Öğretmenlerin teknoloji kullanımları ile erteleme davranışlarının ilişkisi incelendiğinde bilgisayarla gösterilen video kullanımını bilen öğretmenlerin bilmeyenlere göre daha yüksek akademik erteleme puanına sahip oldukları belirlenmiştir. Aynı şekilde öğrencilerine bilgisayar ve internet gerektiren ödev veren öğretmenlerin daha seyrek verenler ve vermeyenlere oranla daha yüksek erteleme puanına sahip oldukları bulunmuştur ($p<0,05$).

Anahtar Kelimeler: Mesleki gelişim, akademik erteleme, teknoloji, öğretmen.

* Yrd. Doç. Dr., Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, E-posta: gonca.kizilkaya@yeditepe.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr. Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, E-posta: ydiker@yeditepe.edu.tr

THE RELATIONSHIP BETWEEN ACADEMIC PROCRASTINATION AND TECHNOLOGY USAGE OF TEACHERS

ABSTRACT

There are a lot of factors that affect the professional development of teachers. The academic procrastination and technology is the subject of this research. The purpose of this research is identifying the technology usage and academic procrastination levels and investigating the relationship of technology usage and academic procrastination. This descriptive study is conducted with teachers (115) of two schools in Istanbul by survey method. Data are collected with two tools for the study. One is procrastination scale which is developed by Aitken (1982) and adapted to Turkish by Balkis (2006) and the other is technology questionnaire (12 questions). SPSS 16.0 programmer was used in analyzing the data. Pearson correlational analysis was used to identifying the relationship of variables and t test, ANOVA was used in identifying the significant difference between the variables. Determining the answers of teachers on questionnaire items mean and standard deviation are used. The academic procrastination levels of teachers was found in middle level ($\bar{X}$ =52,63) and there is no significant difference was found between gender, branch, course load and academic procrastination while their procrastination level was differentiate respect to following agenda ($p < 0,05$). It is found that teachers which know how to use computer based videos in the class have higher procrastination scores from the others. Also teachers score which assigning to students web and computer related homework and use computer based video in class were significantly higher from others ($p < 0,05$).

Key Words: Professional development, academic procrastination, teacher, technology.

Giriş

Teknoloji ve beraberinde oluşan yeni gündelik hayat insanı çok boyutlu biçimde etkilemekte ve değiştirmektedir. Geçmiş yirmi-otuz yıl ile son on yıl kıyaslandığında bile bireyin her yönüyle teknolojik değişimden etkilendiği ve bireysel özelliklerin bu değişime göre şekillendiği görülmektedir. Bu özelliklerden birisi de zaman yönetimi becerisi ile birlikte daha çok üzerinde düşünölmeye başlanılan erteleme özelliğidir. Erteleme bir işin daha sonraki zamana bırakılmasıdır (TDK, 2011). Bu anlamıyla hemen her iş için erteleme olasılığı bulunmaktadır. Ancak insanların günlük yaşamlarında geciktirdiği her durum erteleme kapsamında düşünölmeyebilir. Bazı erteleme durumları bireyin tutum ve davranışları sonucu oluşmakta bazıları ise bireyin kendisinden bağımsız olarak gerçekleşmektedir. Bu nedenle erteleme olgusu incelenirken bireyin hangi konuda, durumda ve duygularla harekete geçtiği analiz edilerek ortaya konmalıdır. Eerde (2003) erteleme kavramının kültüre göre değişkenlik gösterdiğini, bir kültürde herhangi bir konuda yapılan ertelemenin hoş karşılanmayacağı başka bir kültürde ise tam tersi bir durumun söz konusu olabileceğine dikkat çekmektedir. Bu nedenle erteleme ile ilgili araştırmalarda araştırma yapılan kültüre göre erteleme kavramının tanımlanmasının yapılmasına gerek duyulabileceğini belirtmektedir. Erteleme bir işi ya da görevin başlanmasını ya da tamamlanmasını amaçlı biçimde

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

geciktirmektir (Solomon, Rothblum, 1984; Brownlow, Reasinger, 2003). Alan yazını incelendiğinde bu karmaşık olgunun; 1- *Genel erteleme*, 2- *Akademik erteleme*, 3- *Karar vermeyi erteleme*, 4- *Nevrotik erteleme*, 5- *Takıntılı ya da işlevsel olmayan erteleme* olmak üzere beş farklı türü olduğu görülmektedir (Balkıs ve diğerleri, 2006). Bu çalışmanın konusunu da oluşturan akademik erteleme ise akademik alanda önemli ve tarihli bir aktivitenin geciktirilmesi eğilimi olarak tanımlanmaktadır (e.g. Ferrari, 2001). Araştırmalar akademik ertelemenin akademik başarı, kişilik tipi, motivasyon, bilişsel yetenek, özyeterlik ve benlik saygısı gibi değişkenlerle ilişkili olduğunu göstermektedir (Eerde, 2003, s.1404). Alan yazın incelendiğinde akademik erteleme ile ilgili çalışmaların büyük çoğunluğunun öğrencilerin okulda ya da üniversitedeki davranışlarıyla ilişkisi üzerinedir. Görüldüğü üzere akademik erteleme ile ilgili yapılmış araştırmaların büyük çoğunluğu üniversite öğrencileri üzerinde yürütülmüştür.

Öğretmenlerin öğrenme-öğretme sürecinde hem bilişsel hem de duyuşsal olarak öğrencilere rehberlik eden bir role sahip olduğu bilinmektedir. Öğrenme-öğretme sürecinde karşılaşılan ertelemelerin sadece öğrenci değil öğretmen tarafından da gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir. Bu durumda öğretmenlerin hangi nedenlerle, hangi konuları ya da görevleri ne şekilde erteleme eğiliminde olduklarının ortaya çıkarılması, akademik erteleme konusunda varolan durumlarının çok boyutlu olarak incelenmesi ve ortaya konulması gerekmektedir. Özellikle son yıllarda çalışma yaşamına katıldıktan sonra diğer pek çok meslek çalışanı gibi öğretmenlerin de kariyerlerinde sürekli ilerleme, kendini geliştirme hedeflerinin olduğu görülmektedir. Yaşam boyu öğrenme olgusu önem kazandıkça mesleğinde kendini güncelleme, yenilikleri izleme, akademik çalışmalara katılma giderek daha fazla artan bir önemle öğretmenlerin mesleki gerekliliklerinden sayılmaktadır. Günlük yaşam problemlerinin yol açtığı erteleme davranışlarının yanı sıra, mesleğinde kariyer planlaması yapamama, zaman yönetiminde eksiklik (Zimbardo, Boyd 1999, Ferrari, Morales, 2007) ya da başarısızlık korkusu, mükemmeliyetçilik ve kişinin özdenetim inançları ile ilgili olabilen erteleme kişilerin yaşamını üzerinde önemli etkiler bırakmaktadır (Howell, Watson, Powell, Buro, 2006: 1521). Benzer nedenlerle öğretmenlerin de mesleki ve kişisel gelişimleri ile ilgili akademik çalışmalara katılımları etkilenebilmekte ve erteleme ya da vazgeçme ile sonuçlanmaktadır. Öğretmenlerin mesleki gelişimleri ile ilgili yaşadıkları ertelemeleri gelecek zaman algıları da şekillendirmektedir. Gelecek zaman algısı bireyin kariyer seçimini de etkilemektedir. Daha fazla gelecek yönelimli, yani geleceğini düşünen ve ona göre hedefler belirleyen bireyler, kariyer hedeflerine ulaşmak için daha fazla çaba sarf etmektedirler (Tsuzuki, 2004, Avcı, 2008: 12). Ayrıca yaş arttıkça uzaklığı bir yıldan fazla olan hedeflerin sayısında da düşme meydana gelmektedir (Fingermen, Perlmutter, 2001, 105 Avcı, 2008: 12). Son yıllarda öğretmenlerin kariyer planlamalarındaki bir diğer önemli bir diğer değişken ise teknolojidir. Sürekli güncellenen teknolojinin tüm sosyal ve toplumsal alanlarla birlikte eğitim alanına da yayılması kaçınılmaz bir durumdur. Öğretmenler gerek öğrenci özelliklerinin gerektirdiği değişimler gerekse eğitim sisteminin getirdiği değişimler nedeniyle teknoloji kullanımında belli yeterliklere sahiptir. Teknoloji kullanımı eğitimde öğretmen, öğrenci ve öğrenme süreçlerinin etkililiği açısından pek çok olumlu etkiye sahiptir. Bununla beraber teknoloji kullanma becerisinin öğretmenlerin diğer özelliklerini ne şekilde etkilediği de incelenmelidir. Bu araştırmanın odak noktası bir kişisel özellik olarak kabul edilen akademik ertelemenin teknoloji kullanımı ile ilişkisinin ortaya konmasıdır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı öğretmenlerin akademik erteleme düzeylerinin ve teknoloji kullanım özelliklerinin belirlenmesi ve akademik erteleme davranışı ile teknoloji kullanımı arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1. Öğretmenlerin akademik erteleme düzeyleri nedir?
2. Öğretmenlerin akademik erteleme düzeyleri cinsiyet, gelir, dil, branş, gündeme karşı ilgi ve ders yüküne göre farklılaşmakta mıdır?
3. Öğretmenlerin teknoloji kullanım durumları ve ilgili özellikleri nedir?
4. Öğretmenlerin akademik erteleme davranışı ile teknoloji kullanımı arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Yöntem

Betimsel çalışma olan bu araştırma, tarama (survey) modeli ile gerçekleştirilmiştir. Tarama modeli, geçmişte veya halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 2006: 77). Literatür taraması ile araştırma kuramsal temele dayalı olarak ortaya konulmuş, tarama yöntemi ile de var olan durumun betimlenmesine çalışılmıştır.

Katılımcılar

Araştırma İstanbul ilinde bulunan iki okulda çalışan 115 kişilik bir öğretmen grubu üzerinde yürütülmüştür. Araştırmaya katılanların % 60,5'i bayan, % 39,5'i erkek öğretmenlerden oluşmaktadır. Öğretmenlerin % 42,1'i 1 yaş, % 40,4'ü 2, % 17,5'i 3 yaş aralığındadır. Öğretmenlerin branşlara göre dağılımı ise, İngilizce (N=9), Fen ve Teknoloji (N=11), Matematik (N=12), Sosyal Bilgiler (N=30), Sınıf öğretmeni (N=28), Teknoloji ve Tasarım (N=15), Resim-Müzik-Beden Eğitimi (N= 10).

Veri Toplama Araçları

Erteleme Eğilimi Ölçeği

Aitken (1982) tarafından, öğrencilerin akademik görevleri erteleme eğilimlerini ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek tek boyutlu toplam 19 maddeden oluşan 5'li derecelmeli likert tipi bir ölçektir. Bireylerden kendilerini her madde için 1 ile 5 puan aralığında derecelendirmeleri istenmektedir. Yüksek puanlar bireylerin erteleme eğilimine sahip olduklarını göstermektedir. Ölçek Balkıs (2006) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçeğin iç tutarlık katsayısı $\alpha = .89$, test-tekrar test güvenirliği için yapılan analizlerde Pearson korelasyon katsayısı $r = .87$, $p < .001$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek için faktör analizi yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, faktör yüklerinin % 38.38'ini oluşturan 6.14 özdeğerli bir faktör üzerinde toplandığı görülmüştür. Böylece Aitken'in Erteleme Eğilimi Ölçeğinin öğrencilerin akademik erteleme eğilimini belirlemede geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olarak kullanılabileceği rapor edilmiştir (Balkıs, 2006).

Teknoloji Kullanım Anketi

Araştırmacılar tarafından geliştirilen anket ile öğretmenlerin; interneti kullanım amaçları, sınıfta veya idari işlerde bilgisayar ve ilgili teknolojileri kullanım sıklıkları, öğretim teknolojilerine yakınlık düzeyleri, bilgi sahibi olmak istedikleri öğretim teknolojileri, sınıfta teknoloji kullanımına verdikleri önem ve öğrencilere internet ve bilgisayar gerektiren ödev verme sıklıklarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda ankette toplam 12 soru bulunmaktadır.

Turkish Studies

İstatistiksel Analiz

Araştırmanın verilerinin analizinde SPSS programı kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde Pearson Korelasyon Katsayısı, değişkenler arasındaki farklılığı belirlemede t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Öğretmenlerin anket maddelerine verdikleri yanıtları belirlemede aritmetik ortalama ve standart sapma kullanılmıştır. Öğretmenlerin akademik erteleme davranışları ile teknoloji kullanımları arasındaki değişkenliğin incelenmesinde tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

1. Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın bu alt problemi “öğretmenlerin akademik erteleme düzeyleri nedir?” biçiminde yapılandırılmıştır. Buna göre öğretmenlerin akademik erteleme düzeylerine ilişkin bulgular tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Akademik Ertelemeye İlişkin Bulgular

	N	Min.	Max.	$\bar{X}$	ss
Akademik Erteleme Puanı	115	26,00	74,00	52,63	5,85

Tablo 1 incelendiğinde öğretmenlerin akademik erteleme eğilimlerinin orta düzeyde ($\bar{X}$ =52,63) olduğu söylenebilir. Bu durum öğretmenlerde akademik erteleme davranışının çok belirgin bir eğilim olmamakla birlikte öğretmenlerde gözlemlendiğini göstermektedir. Mesleki özellik olarak öğretmenler akademik çalışma, zaman yönetimi ve amaç odaklı çalışma gibi kişisel gelişim sürecini doğrudan etkileyen konularda farkındalık sahibidir. Bu durum öğretmenlerin orta düzeyde akademik erteleme davranışına sahip olmasını açıklayabilir. Öğretmenlik mesleğini seçen bireylerin de kişilik özelliği olarak planlı, hedef yönelimli ve gelişime açık olması beklenmektedir. Bu yönüyle mesleki ve kişilik özellikleri ile akademik erteleme davranışı arasında ilişkilendirme yapılabilir. Araştırmalar erteleme davranışının kişiliği yansıttığını ortaya koymaktadır (Arvey, Rotundo, Johnson ve McGue, 2003, Schouwenburg, 2004, akt. Steel, 2007). Burka ve Yuen (1982) erteleme eğiliminin tembellik, disiplinsizlik ya da organize olamama gibi kişilik kusurları ile ilişkili olduğunu belirtmektedir (akt. LaForge, 2005). Steel (2007) ise dışa dönük bireylerin erteleme davranışını daha sık gösterdiğini ifade etmektedir. Dışa dönük bireylerin sosyal, iyimser, enerjik olmalarının yanı sıra dürtüsel biçimde kendi isteklerine ve eğilimlerine göre hareket etme eğiliminde oldukları bilinmektedir. Bu nedenle dışa dönük bireylerin kendileri tarafından istenmeyen durumlar karşısında erteleme davranışını göstermesi beklenmedik bir durum olarak görülmemektedir.

2. Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın bu alt problemi “Öğretmenlerin akademik erteleme düzeyleri cinsiyet, gelir, dil, branş, gündeme karşı ilgi ve ders yüküne göre farklılaşmakta mıdır?” biçiminde yapılandırılmıştır. Alt probleme ilişkin bulgular Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Öğretmenlere Ait Çeşitli Değişkenler Açısından Akademik Erteleme Puanlarına İlişkin Bulgular

	Değişkenler	N	$\bar{X}$	Ss	t/F
Cinsiyet	Kadın	69	52,54	6,50	0,17
	Erkek	45	52,85	4,53	
Bölüm	İngilizce	9	48,37	3,85	0,36
	Fen ve Teknoloji	11	53,44	2,78	
	Matematik	12	52,41	6,57	
	Sosyal Bilgiler	30	52,40	4,32	
	Sınıf öğretmeni	28	53,18	8,71	
	Teknoloji	15	54,60	3,29	
	Resim-Müzik-Beden Eğitimi	10	52,00	4,03	
Gündemi Takip Etme	Düşük	2	56,00	0,00	0,00*
	Orta	9	45,77	10,18	
	Yüksek	43	52,00	5,25	
	Çok Yüksek	55	54,10	4,46	
Ders yükü	6-10 saat	22	53,31	4,36	0,15
	11-15 saat	19	50,42	5,38	
	15-20 saat	19	51,52	5,99	
	21 ve üzeri	50	53,64	6,25	

Tablo 2 incelendiğinde öğretmenlerin akademik erteleme düzeylerinin cinsiyet, bölüm ve ders yükü değişkenlerine göre istatistiksel olarak farklılaşmadığı, buna karşılık gündemi takip etme düzeylerine göre farklılaştığı ($p < 0,05$) anlaşılmaktadır. Bu durum öğretmenlerin gündelik yaşama ilişkin kendi yaşamını doğrudan etkilemeyen ancak içinde yaşadığı toplum, dünya ile ilgili güncel konulardaki farkındalığının erteleme davranışları ile ilişkili olabileceğini göstermektedir.

3. Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın 3. alt problemi “Öğretmenlerin teknoloji kullanım düzeyi nasıldır?” şeklinde ifade edilmiştir. Bu alt problem teknoloji anketinde yer alan soruların her biri için ayrı sorulara bölünerek incelenmiştir.

3.a) Öğretmenlerin sınıf içinde bilgisayar kullanım durumları nedir?

Öğretmenlerin sınıf içinde bilgisayar kullanımları toplamda % 78,7 ile oldukça yüksek bir orandadır. Ayrıca Tablo 3 incelendiğinde kadın öğretmenlerin sınıfta bilgisayarı daha çok kullandıkları görülmektedir.

Tablo 3: Sınıfta Bilgisayar Kullanımı

		Evet		Hayır		Toplam
		N	%	N	%	N
Sınıfta bilgisayar kullanımı	Kadın	65	83,3	13	16,7	78
	Erkek	30	69,8	13	30,2	43
Toplam		95	78,7	26	21,3	121

Turkish Studies

3.b. Öğretmenlerin teknoloji kullanma sıklık düzeyleri nedir?

Tablo 4’te görüldüğü gibi öğretmenler % 65 oranla bilgisayarı okul ile ilgili işlerde her gün kullanmaktalar. Ancak öğretim teknolojisi olarak sınıfta kullanım oranı % 52 ile daha düşüktür. Öğrencilerine her gün bilgisayar ve internet gerektiren ödev verdiğini söyleyen öğretmenlerin oranı ise % 27’dir.

Tablo 4: Öğretmenlerin Teknoloji Kullanma Sıklıkları

Anket Maddesi	Her Gün		Haftada Birkaç Kez		Haftada Bir		Ayda Bir		Dönemde Bir		Hiç	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bilgisayarı okul ile ilgili işlerde hangi sıklıkta kullanırsınız?	82	65,6	23	18,4	10	8,0	3	2,4	2	1,6	5	4,0
Sınıfınızda projeksiyonu (barkovizyon) ne sıklıkta kullanırsınız?	65	52,0	31	24,8	9	7,2	5	4,0	2	1,6	13	10,4
Öğrencilerinize bilgisayar kullanımı gerektiren ödev verme sıklığınız nedir?	34	27,2	17	13,6	34	27,2	10	8,0	15	12,0	15	12,0
Öğrencilerinize internet kullanımı gerektiren ödev verme sıklığınız nedir?	34	27,2	16	12,8	34	27,2	14	11,2	14	11,2	13	10,4

4. Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın 4. Alt problemi öğretmenlerin akademik erteleme davranışı öğretim teknolojilerine dönük bilgi, kullanım derecesi ve biçimlerine göre farklılaşmakta mıdır?” şeklinde ifade edilmiştir.

4.a. Öğretmenlerin akademik ertelemeleri ile öğretim teknolojilerine yakınlık düzeyleri arasında bir ilişki var mıdır?

Bu araştırma probleminin incelenmesinde anket sorularından biri olan öğretim teknolojilerine yakınlık düzeyinin belirlendiği soru ele alınmıştır. Soruda; Akıllı tahta, bilgisayar ve projeksiyon, öğrenme Yönetim Sistemleri (Moodle, Blackboard, webct vb), sınıfta internet erişimi ve kullanımı, elektronik posta listeleri, sohbet (Chat) araçları, bilgisayarla gösterilen videolar, bilgisayar tabanlı konferans, web tabanlı dersler, bloglar, podcastler, resim düzenleme programları, video düzenleme programları, eğitsel yazılımlar olmak üzere 16 farklı öğretim teknolojisi verilmiştir. Öğretmenlerden bu teknolojilere “Hiç duymadım, yalnızca ismini duydum, kullanma olanağım var ancak öğrenmeye ihtiyacım var, kullanıyorum ancak yeterince iyi değilim, iyi derecede kullanabiliyorum” olarak belirlenen 5 düzeyde yanıt vermeleri istenmiştir. Her madde için tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Veri analizi sonucu Akıllı tahta, bilgisayar ve projeksiyon, öğrenme Yönetim Sistemleri (Moodle, Blackboard, webct vb), sınıfta internet erişimi ve kullanımı, elektronik posta listeleri, sohbet (Chat) araçları, , bilgisayar tabanlı konferans, web tabanlı dersler, bloglar, podcastler, resim düzenleme programları, video düzenleme programları ve

eğitsel yazılımlarla akademik erteleme davranışı arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Ancak bilgisayarla gösterilen videolar ile akademik erteleme arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu farkın hangi yönde gerçekleştiğini bulmak için çoklu karşılaştırma testlerinden Tukey testi yapılmıştır. Çoklu karşılaştırma sonucunda bilgisayarla gösterilen videoları hiç duymadım diyenlerle kullanıyorum ancak yeterince iyi değilim diyenler ve iyi derecede kullanıyorum diyenler arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Buna göre iyi derecede kullananlar ve kullanıyorum ancak yeterince iyi değilim diyenlerin hiç duymayanlara göre akademik erteleme puanlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5: Bilgisayarla Gösterilen Videolar ile Akademik Erteleme Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları (ANOVA)

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar arası	644.782	4	161.195	4.366	.003
Grup içi	4283.218	116	36.924		
Toplam	4928.000	120			

Tablo 6: Bilgisayarla Gösterilen Videolar ile Akademik Erteleme Çoklu Karşılaştırma Sonuçları (Tukey HSD)

Gruplar		Ortalama Fark	Standart Hata	p
Hiç duymadım	Yalnızca ismini duydum	-13.50000	5.26243	.084
	Kullanma olanağım var ancak öğrenmeye ihtiyacım var	-8.66667	4.96147	.410
	Kullanıyorum ancak yeterince iyi değilim	-13.76471*	4.54248	.025
	İyi derecede kullanabiliyorum	-14.95652*	4.34321	.007

4.b. Öğretmenlerin internet ve bilgisayar gerektiren ödev verme sıklığı ile akademik ertelemeleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Bu araştırma sorusunun incelenmesinde tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Analiz sonucunda öğrencilerine bilgisayar gerektiren ödev verme sıklığı hergün olan öğretmenlerin haftada bir, dönemde bir veya hiç vermeyen öğretmenlere göre daha yüksek erteleme puanına sahip oldukları belirlenmiştir. Aynı şekilde öğrencilerine hergün internet kullanımı gerektiren ödev veren öğretmenlerin haftada bir ve dönemde bir ödev veren öğretmenlere göre daha yüksek akademik erteleme puanı olduğu gözlenmiştir.

Tablo 7: Bilgisayar Kullanımı Gerektiren Ödev Verme Sıklığı ile Akademik Erteleme Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları (ANOVA)

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar arası	827.479	5	165.496	4.641	.001
Grup içi	4100.521	115	35.657		
Toplam	4928.000	120			

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Tablo 8: Bilgisayar Kullanımı Gerektiren Ödev Verme Sıklığı ile Akademik Erteleme Çoklu Karşılaştırma Sonuçları (Tukey HSD)

Gruplar		Ortalama Fark	Standart Hata	p
Hergün	Haftada birkaç kez	4.52941	1.77375	.118
	Haftada bir	5.69260*	1.48288	.003
	Ayda bir	4.06536	2.23843	.460
	Dönemde bir	7.04314*	1.85090	.003
	Hiç	5.84314*	1.85090	.024

Tablo 9: İnternet Kullanımı Gerektiren Ödev Verme Sıklığı ile Akademik Erteleme Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları (ANOVA)

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar arası	1028.071	5	205.614		
Grup içi	3899.929	115	33.912	6.063	.000
Toplam	4928.000	120			

Tablo 10: İnternet Kullanımı Gerektiren Ödev Verme Sıklığı ile Akademik Erteleme Çoklu Karşılaştırma Sonuçları (Tukey HSD)

Gruplar		Ortalama Fark	Standart Hata	p
Hergün	Haftada birkaç kez	4.30147	1.76549	.153
	Haftada bir	5.62808*	1.44616	.002
	Ayda bir	3.86878	1.89897	.328
	Dönemde bir	9.31933*	1.84925	.000
	Hiç	4.56109	1.89897	.164

Tartışma

Araştırma sonuçları öğretmenlerin akademik erteleme düzeylerinin ortalama değere ($\bar{X}$ =52,63) yakın olduğunu göstermektedir. Bu durum öğretmenlerin diğer iş/meslek alanlarından çok fazla farklılık göstermediğini işaret etmektedir (Ferrari ve Morales, 2007). Ancak öğretmenlerin akademik erteleme özelliklerinin diğer iş/meslek alanlarında çalışan bireylerden olumlu yönde farklılaşmasının sağlanması gerekmektedir. Öğretmenler gerek okul gerekse okul dışı alanlarda öğretici kimlikleri ile topluma örnek teşkil eden, örtük biçimde rehberlik görevi de yüklenen kişiler olarak hem zaman yönetimi hem de planlı çalışma konularında diğer mesleklerdeki kişilerden daha fazla etki alanına sahiptir. Benzer biçimde öğretmenlerin kariyer geliştirme süreçleri de günümüzde neredeyse tüm eğitim sistemlerini etkileyen yaşam boyu öğrenme felsefesi doğrultusunda şekillenmelidir. Öğretmenlerin kendilerini geliştirmeleri gereken, eksikliğini giderme ihtiyacı duydukları herhangi bir konuya ilişkin diğer bireylere göre daha planlı bir kariyer geliştirme süreci içinde olmaları gerekmektedir.

Araştırmanın bir diğer sonucu öğretmenlerin akademik erteleme düzeylerinin cinsiyet, bölüm ve ders yükü değişkenlerine göre istatistiksel olarak farklılaşmadığı, buna karşılık gündemi takip etme düzeylerine göre farklılaştığı ($p < 0,05$) yönündedir. Öğretmenlik mesleği diğer meslek alanlarına göre düşünüldüğünde değişen dünyayı, günceli takip etme, bu güncel konularla ilgili

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

öğrencilerine rehberlik etme gibi özellikleri de barındırmaktadır. Öğretmenlerin ekonomik, siyasi ya da sosyal gündemi takip ediyor olması arzu edilen bir durumdur. Ancak bu durum öğretmenlerin kendi mesleki gelişimlerine olumsuz yönde etki etmemelidir. Bu durum bir anlamda öğretmenlerin kariyer gelişimine ilişkin inançları ile ilişkili olabilir. Howell ve Buro (2009) da yaptıkları araştırma sonucunda akademik erteleme ile öz düzenlemeye ilişkin inançları arasında negatif yönde ilişki bulmuşlardır. Öğretmenlerin kariyer gelişimine ilişkin olumlu tutum içerisinde olması ve yaşam boyu öğrenmeyi benimsemeleri gerekmektedir.

Her ne kadar alan yazında akademik erteleme ve teknoloji kullanımı anlamında web tabanlı dersler ve uzaktan eğitim ile ilgili çok sayıda çalışma bulunsa da (Humprey ve Harbin, 2010) doğrudan öğretmenlerin teknoloji kullanımı ve akademik ertelemeleri arasındaki ilişkiyi inceleyen hiçbir araştırmaya rastlanmamaktadır. Bu çalışmanın bulgularına göre özellikle bilgisayar ve internet gerektiren ödev veren öğretmenlerin akademik erteleme davranışında bulunduğu ayrıca sınıflarında bilgisayarla gösterilen videoları sıklıkla kullanan öğretmenlerin daha yüksek akademik erteleme davranışı gösterdikleri belirlenmiştir. Bu bulgular teknoloji kullanımının erteleme davranışına neden olduğunu ileri süren araştırmalarla tutarlık göstermektedir.

Ferrari (2010), teknolojinin akademik ertelemeye neden olduğunu ve bunun önüne geçmek için birtakım önlemler alınabileceğini ileri sürmüştür. Teknoloji kullanımının öğrenmeyi olumlu yönde desteklemesine rağmen akademik ertelemeye neden olması öğretmenlerin teknoloji kullanımı açısından bir takım stratejiler belirlemesi gerekliliğini de ortaya çıkarmaktadır.

Araştırma sonuçlarını başka bir açıdan incelendiğinde, teknoloji kullanımının akademik ertelemeye mi neden olduğunu yoksa akademik erteleme davranışı gösteren öğretmenlerin mi teknolojiyi kullanmayı tercih ettiklerinin incelenmesi gerektiğini göze çarpmaktadır. Bu konuyla ilgili yürütülecek çalışmalarda, bu iki değişkenden hangisinin bir birini etkilediği veya etkileşimlerinin nasıl gerçekleştiğini ortaya koyacak ayrıntılı araştırmalar planlanabilir.

KAYNAKÇA

- AVCI, Süleyman. (2008). **Öğretmen Adaylarının Gelecek Zaman Arzularını Erteleme Konusundaki İsteklilikleri, Algılanan Araçsalıkları, Sosyo-Ekonomik düzeyleri ve Akademik Başarı Arasındaki Açıklayıcı ve Yordayıcı İlişkiler Örüntüsü**. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi sosyal bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- EERDE, Wendelien Van (2003). "A Meta-Analytically Derived Nomological Network Of Procrastination", **Personality and Individual Differences**, (35), 1401–1418.
- BALKIS, Murat - DURU, Erdinç – BULUŞ, Mustafa - DURU, Sibel (2006). "Üniversite Öğrencilerinde Akademik Ertelme Eğiliminin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi" **Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 7(2), 59-75
- FERRARİ, Joseph. R. (2001). "Procrastination As Self-Regulation Failure Of Performance: Effects Of Cognitive Load, Selfawareness, And Time Limits On „Working Best Under Pressure”, **European Journal of Personality**, (15), 391–406.
- FERRARİ, Joseph.R., MORALES Juan Francisco Diaz (2007). "Procrastination: Different Time Orientations Reflect Different Motives", **Journal of Research in Personality**, S: 4(3), 707-714
- FERRARİ, Joseph R. (2010). How To Stop Procrastinating
<http://www.forbes.com/2010/12/16/stop-procrastinating-efficiency-leadership-careers-organization.html>

- KARASAR, Niyazi (2006). **Bilimsel Araştırma Yöntemi**. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara,
- LAFORGE, Mary C. (2005). “Applying Explanatory Style to Academic Procrastination” <http://www.abe.sju.edu/proc2005/laforge.pdf> (ET: 10.01.2012).
- HUSMAN, Jenefer, SHELL, Duane, (2008) “Beliefs And Perceptions About The Future: A Measurement Of Future Time Perspective”, **Journal of Learning and Individual Differences**, (18), 166–175
- HOWELL, Andrew J., WATSON, David C., POWELL, Russell A. ve BURO, Karen, (2006), “Academic Procrastination: The Pattern And Correlates Of Behavioural Postponement”, **Personality and Individual Differences**, (40), 1519–1530.
- HOWELL, Andrew J., BURO, Karen, (2009), “Implicit Beliefs, Achievement Goals, And Procrastination: A Mediation Analysis” **Learning and Individual Differences**, (19), 151–154.
- HUMPREY, Patricia and HARBIN, James, 2010, “An Exploratory Study Of The Effect Of Rewards And Deadlines On Academic Procrastination In Web-Based Classes”, **Academy of Educational Leadership Journal**, 14(4), 91-98.
- SOLOMON, Laura J. and ROTHBLUM, Esther D, (1984), “Academic Procrastination: Frequency And Cognitive-Behavioral Correlates.” **Journal of Counseling Psychology**, 31(4), 503-509.
- TDK (2012) Türk Dil Kurumu Elektronik Sözlük. <http://www.tdk.gov.tr/>
- ZMBARDO, Philip G. and BOYD, John N, (1999) “Putting Time In Perspective: A Valid, Reliable Individual-Differences Metric”, **Journal of Personality and Social Psychology**, (77), 1271–88



MESNEVÎ ŞÂRİHİ ŞEM'Î ŞEM'ULLAH'IN ŞERH YÖNTEMİ İLE WALTER G. ANDREWS'UN SÖZDİZİMSEL METİN YORUMLAMA YÖNTEMİ ARASINDAKİ BENZERLİK*

*Turgut KOÇOĞLU***

ÖZET

Geçmişten günümüze, izaha ihtiyaç duyulan eserler o eserleri başkalarından daha iyi anladığını düşünen insanlar tarafından açıklanmış ve yorumlanmıştır. İslam edebiyatında Kur'an ve hadisleri anlama gayretleriyle başlayan metin yorumlama faaliyetleri zamanla edebi eserlere de taşınmıştır. Türklerin İslamiyet'i kabûlüyle birlikte Arapça ve Farsça'dan, başta dinî eserler olmak üzere pek çok eser Türkçeye tercüme edilip yorumlanmıştır. Bu faaliyetler zamanla metinler şerhi sistemini ortaya çıkarmıştır. Türk edebiyatında edebî metinler 20. yüzyıla kadar geleneksel şerh diye adlandırılan ve temelde kelime izahına dayanan şerh yöntemi ile yorumlanmıştır. Ancak bu yüzyıldan sonra modern denilebilecek farklı yorumlama yöntemleriyle de edebî metinleri anlama ve anlatma çabaları devam etmiştir. Her yöntem söz konusu metinlerin farklı bir boyutunu dikkate almış ve metni öylece yorumlamıştır.

Son zamanlarda Osmanlı şiirini farklı bir bakış açısıyla yorumlayan Andrews, Türkçenin kendine özgü sözdizim özelliği kullanılarak bir cümledeki anlamın belli kelimelerde/öğelerde vurgulanıp yoğunlaşabileceğini ifade eder. Andrews'e göre Divan şiiri, günlük konuşma Türkçesi gibi hatta ondan daha fazla sözdizimsel serbestliğe ve rahatlığa sahiptir. Bu sayede metinde anlam belirsizliği oluşmakta, bu da şiirin anlam alanını genişletmekte ve farklı yorum ve anlamlara kapı aralamaktadır.

Andrews, Osmanlı şiiri incelemelerinde geçmişten günümüze metinlerin sözdizimsel özelliğinin dikkate alınmadığını ve bu tarzda metin yorumlama çalışmalarının yapılmadığını söylemektedir. Ancak 16. asrın önemli şârihlerinden Şem'î Şem'ullah'ın, Şerh-i Mesnevî'sinde Andrews'un bahsettiği sözdizimsel metin yorumlama yöntemine benzer bir metotla metinlere yaklaştığı dikkat çekmiştir. Bu yazıda Andrews ve Şem'î Şem'ullah'ın şerh yöntemlerindeki sözdizimsel yorumlama incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şerh, sözdizimsel metin yorumu, Şem'î Şem'ullah, Walter G. Andrews

* Bu yazı, 9-10 Ekim 2010 tarihinde Manisa'da düzenlenen "Uluslararası Hz. Mevlânâ ve Tasavvuf Kültürü Sempozyumu"nda sunulan "Şârih Şem'î Şem'ullah'ın Şerh Yönteminin Günümüzdeki Yansıması: Walter G. Andrews ve Sözdizimsel Şerh Metodu" başlıklı tebliğin genişletilmiş hâlidir.

** Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: kocogluturgut@gmail.com

SIMILARITY BETWEEN COMMENTATOR ŞEM'İ ŞEM'ULLAH'S METHOD OF INTERPRETATION FOR MESNEVÎ AND WALTER G. ANDREWS'S SYNTACTICAL TEXT INTERPRETATION

ABSTRACT

From the past to present texts, needed to explain, have been interpreted by people who think that they have better understanding than the others. Islamic literature, in order to understand the basics of texts beginning with the Koran and the hadith also interpretation activities affect literary works. After acceptance of Islam, particularly religious works and the other many works were translated and were interpreted from Persian and Arabic to Turkish. In time, these activities have caused to appear annotation system. In Turkish literature, literary texts were interpreted with traditional annotation system until the twentieth century. On the other hand after this century different methods can be considered a modern interpretation, literary texts continued efforts understanding and expressing. Each method has considered these texts in terms of different perspectives and it has interpreted.

In recent times, Andrews who has interpreted Ottoman poem with a different point of view emphasized that using a unique feature of Turkish syntax, the meaning of a sentence refers to both stress and intensity. According to Andrews, Divan poetry has the syntactic freedom and comfort like colloquial Turkish. Thanks to this flexibility, in the text occurs ambiguity. Therefore, it supplies multiple meanings, different interpretation and understanding.

From past to present, Andrews says that texts are not taken into account syntactic features and nobody makes efforts to interpret the texts in such a way. However Şem'i Şem'ullah who, is one of the major poets of the sixteenth century, used a method close the mentioned method of Andrews. In this article are examined that syntactic methods point of view of Şem'i Şem'ullah and Andrews.

Key Words: interpretation, syntactical text interpretation, Şem'i Şem'ullah, Walter G. Andrews

Giriş

Şerhin ve metin şerhinin ne olduğuna, nasıl yapıldığına, çeşitlerine ve şerh edilen eserlerin tasniflerine dair birçok yazı mevcuttur.¹ Ancak burada kısaca değinmek gerekirse "şerh" lüğatte

¹ Bu yazılardan bazıları şunlardır: 1. Carra de Vaux, "Şerh", İslam Ansiklopedisi, Cilt 11, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979.; 2. Ali Nihad Tarlan, "Metinler Şerhine Dair", Edebiyat Meseleleri, İstanbul 1981.; 3. Tunca Kortantamer, "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi", Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Sayı 8, 1994.; 4. Muhammet Nur Doğan, "Metin Şerhi Üzerine", Yedi İklim Dergisi, Sayı 63, Haziran 1995.; 5. Emine Yeniterzi, "Metin Şerhi İle İlgili Görüşler", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 5, 1999.; 6. Mine Mengi, "Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine", Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yayınevi, Ankara 2000.; 7. Azmi Bilgin, "Eski Türk Edebiyatında Şerh", 1. Kayseri ve Yöresi Kültür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (12-13 Nisan 2001) Bildiriler, Cilt 1, Kayseri 2001.; 8. M. A. Yekta Saraç, "Şerhler",

"açmak, yarmak, açıp genişletmek" anlamlarına gelmektedir. Terim anlamı olarak da metin şerhi için : "Bir metnin sırlarını, ince dikkatler gerektiren ifade ve nüktelerini açıklamak ve yorumlamak" (Vaux, 1979: 429) Bir metnin daha iyi anlaşılсын diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması" (Kortantamer, 1994: 1) "Edebî metinleri açıklama ve böylece metnin anlaşılmasını kolaylaştırma çalışmaları" (Mengi, 2000: 73) gibi tanımlar yapılmıştır. Bu birkaç tanımdan hareketle denilebilir ki metin şerhinin esasında, metinleri açıklamak, yorumlamak daha anlaşılır kılmak ve metinlerdeki ince nokta ve nükteleri ortaya çıkarmak vardır.

Metin şerhi çalışmalarının temelinde Kur'an'ı anlama ve yorumlama çalışmaları yer almaktadır. Metin şerhi "İslam kültür dünyasında varlığının bütün karakteristik çizgilerini tıpkı filoloji, belagat, tarih, biyografi ve benzeri birçok dal gibi Kur'an'ı ve onun i'câzını daha iyi anlamaya yönelik araştırmalara borçludur." (Kortantamer, 1994: 2) Söz konusu bu araştırmalarda uygulanan yöntem ve tekniklerin zamanla başka metinleri anlamak ve yorumlamak için de kullanıldığı ve böylece şerh sisteminin oluşmaya başladığı bilinmektedir. "Bilhassa filologlar, müfessirler, kelimacılar ve filozoflar bu alanda büyük çalışmalar yapmışlardır. Bu alanlarda elde edilen bilgi ve tecrübe sanat ve şiir alanına aktarılmış, orada eserlerin açıklanmasında uygulanmıştır. Hitabet ve kitabetin ortaya çıkardığı edeb literatürü, şairlerin faaliyeti, şiir tartışmaları, eleştiri, daha fasih ve belîğ ifadenin araştırılması hep birlikte klasik metin şerhinin esasını oluşturan bilgilerin tespitinde, kristalleşmesinde önemli roller oynamışlardır." (Kortantamer, 1994: 2)

8. asrın ikinci yarısından itibaren İslam'a dahil olan Türkler, İslam medeniyetine âit dînî,ilmî, edebî, felsefî eserlerle tanışmışlar ve zamanla bu medeniyet dahilinde önemli eserler de kaleme almışlardır. Türk edebiyatında ilk dönemlerde daha ziyade kırk hadisler, Mesnevî-yi Şerîf ve Bostan ve Gülistan gibi İslam medeniyeti için ciddi önem arz eden eserler şerh edilmiştir. Sonrasında Türk edebiyatında, yavaş yavaş sistemleşmeye başlayan ve geleneksel bir yapı kazanan şerh geleneği dairesinde manzum-mensur, Arapça-Farsça-Türkçe, dînî-edebî-fennî çok sayıda ve türde eser şerh edilmiştir.²

20. yüzyıla kadar Türk edebiyatında metinler geleneksel/klâsik şerh metodu ile açıklanıyor, yorumlanıyordu. 20. yüzyıldan sonra da bazı ilim adamlarınca kullanılan geleneksel şerh metodu, esasında kelime anlamına dayanan; metni, parçalarından hareket ederek tümevarım yöntemiyle ele alan bir metot idi. "Bu tip şerhlerde öncelikle metin verilir. Sonra kelimeler ve kavramlar çok zaman dil bilgisi ağırlıklı olarak şerhine göre uzun veya kısa bir şekilde açıklanır. Onlarda saklı olan anlam dünyası ortaya çıkarılmaya çalışılır. Daha önce bu konuda ileri sürülmüş

Türk Edebiyatı Tarihi, Cilt 2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006.; 9. Atabey Kılıç, "Dağılan İncileri Toplamak: Bir Şerh Tasnifi Denemesi", Klasik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler, Turkish Studies Publication, Ankara 2007.; 10. Hakan Yekbaş; "Metin Şerhi Geleneği Çerçevesinde Şarihlerin Divan Şiirine Yaklaşımları", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 23, Bahar 2008.

²Türk edebiyatında şerh edilen eserlerin tasnifi için bkz: Atabey Kılıç, "Dağılan İncileri Toplamak: Bir Şerh Tasnifi Denemesi", Klasik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler, Turkish Studies Publication, Ankara 2007." ; İsmail Güleç; "Dağılmış İncileri Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı", Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/6 (Prof. Dr. Cem Dilcin Adına - Şerh/Annotation), Fall 2009.

fikirler varsa, onlar zikredilir, tercihlerde bulunulur. Telmihler dünyası açıklanır." (Kortantamer, 1994: 2-3) Geleneksel metot; metnin anlam dünyasına, metindeki iletiye kısacası müellifin murad ettiği manaya/manalara odaklanır.

Cumhuriyet'ten sonra geleneksel şerh metodunun yanında modern denilebilecek, Batı kaynaklı metin yorumlama ve inceleme yöntemleri de kullanılmaya başlandı. Çünkü "Biz 20. yy.'ın insanlarıyız. Dilimizin yeni çağrışımları, yeni tatları var; yeni tarzlarımız, yeni duygularımız var. Eskilerin inandığı her şeye aynen inanmamız mümkün değil. Kaf dağına gittik, hayallerimizde Rüstem'in yerini Rambo aldı" (Kortantamer, 1994: 8) diye düşünen Kortantamer'in³ "Gül Kasidesi"ne yaptığı şerh, onun geleneği bilen ve bunu modernle birleştirmeye çalışan bir tutum sergilediğini gösterir. Fuzûlî'nin bir gazelinin yapısal yöntemle inceleyen Cem Dilçin, "Fuzûlî'nin Bir Gazeli'nin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi"⁴ adlı yazısında, yazı başlığından da anlaşılacağı üzere şerh ve yapısal incelemeyi farklı düşünür. Bu yazısında Dilçin, gazeli geleneksel yöntemle şerh ettikten sonra; gazelin kafiyesini, veznini, veznindeki med ve imâleleri, mısralardaki sesleri, seslerin ünlü veya ünsüz olduklarını, sayılarını, ayrıca gazeldeki isim cümlelerini fiil cümlelerini ve kelimelerin türlerini inceler, sonra bütün bunları tasnif eder ve tablo hâline getirip bu verilerle şiiri anlam bakımından inceler. Cem Dilçin'in bu çalışmasından sonra pek çok araştırmacı klâsik Türk edebiyatı metinlerini, yapısalcılık, stilistik, ontolojik ve gösterge bilim metotlarını kullanarak incelemeye ve açıklamaya çalışmıştır.⁵

1. Walter G. Andrews'un Sözdizimsel Metin İnceleme Yöntemi

Andrews, "Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı" adlı kitabının "Konuşma Tarzı: Şiirsel Sözdizim" başlıklı bölümüne : "Sözdizimsel özelliklerin analizi ve yorumlanması, Osmanlı şiiri incelemelerinin geçmişte bir parçası olmamıştır." (Andrews, 2000: 33) şeklinde biraz iddialı denilebilecek bir cümleyle başlar ve yaklaşık 20 sayfalık bu bölümde özetle ifade edilecek olursa, Divan şiirinin sözdizimsel özelliklerini açıklar; bu özelliklerin, metnin anlamlandırılması, yorumlanması ve söylemin tespit edilmesinde önemli bir etken olduğunu izah ve ispata çalışır.

Andrews'e göre, "sözdizim veya cümlelerin öğelerinin dizilişi kendi başına anlamlıdır. Bu da örneğin, aşağıdaki cümleler arasında önemli bir fark var demektir.

(1) Mary'ye bütün paramı bırakacağım (2) Bütün paramı Mary'ye bırakacağım. (3) Bırakacağım bütün paramı Mary'ye. Gayet açık ki ikinci cümlede parayı alacak kişiye *özel bir*

³ Tunca Kortantamer; "Gül Kasidesi", Eski Türk Edebiyatı Makaleler, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.

⁴ Cem Dilçin; "Fuzûlî'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi", Türkoloji Dergisi, Cilt 9, 1991, s. 43-98.

⁵ Dursun Ali Tökel, "Ontolojik Analiz Metodu ve Bu Metodun Baki'nin Bir Gazeli'ne Uygulanışı", Yedi İklim, Sayı 74, Mayıs 1996, s. 53-59; Osman Horata, "Necati Bey'den Baki'ye Döne Döne", Bilig, Sayı 7, 1998, s. 44-66; Dursun Ali Tökel, "Bir Gazel Anlambilimle Nasıl Anlaşılır", Dergah, Sayı150, Ağustos 2002, s. 10-11, 23; Turan Alptekin, "Yunus Şiirlerinin Stilistik ve Yapısal Çözümleme Denemesi İçin Bir Prolegomen", Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları, Sayı 24; Agah Sırrı Levend Hatıra Sayısı I), 2000, s. 9-56; Hülya Çevirme, "Yunus Emre'nin Bir Şiirinin Göstergibilim Açısından İncelenmesi", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 17 (Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz Özel Sayısı), 2000, s. 75-80; Yasemin Ertek Morkoç, "Hafız-ı Şirazi'nin Bir Gazelinin Yapısal Yönden İnceleme Denemesi", Dergah Dergisi, Cilt 16, Sayı 190, Aralık 2005, s. 17-20; Ali Fuat Bilkan, Osmanlı Şiirine Modern Yaklaşımlar, L&M Yayınları, İstanbul 2006; İlhan Genç, "Klasik Türk Edebiyatı Metinlerini Anlamada Modern Yaklaşımlar", Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 2/4 (Tunca Kortantamer Özel Sayısı II), Fall 2007, s. 393-404.

vurgu yapılmaktadır, üçüncü cümle ise şiir dışında herhangi bir bağlamda çok acayip görünecektir." (Andrews, 2000: 35) Andrews'in burada belirttiği gibi Türkçede özel bir vurgu, sözdizimi değişikliğiyle "belirtmek istenen, önem verilen unsurun üzerine" (Korkmaz, 1995: 86) çekilebilir.

Günlük konuşma dilinin önemli özelliklerinden biri olan sözdizimsel serbestlik ve bu yolla yapılan anlam vurgusu Divan şiirinin de sahip olduğu bir özelliktir. Divan şiiri "modern konuşma dilinde gözlemlenen bütün sözdizimsel serbestliklere imkân tanımaktadır. Ayrıca cümlelerin öğelerinin dizilişinde, GKT'nin (günlük konuşma Türkçesi) kurallarında kısıtlamalar getiren bazı yer değiştirmelere, DŞ'nin (Divan şiiri) kuralları izin verir." (Andrews, 2000: 37) Divan şiirinde bir cümlecğin ögesi bu sözdizimsel serbestlik sayesinde başka bir cümlecğin ögesi konumuna geçebilir. Bu durum da Divan şiirinin sözdizimsel belirsizlikler üretmesine imkân sağlar. Bu yüzden "divan şiirinin özel sözdizimi, söylemin tespit edilmesini sağlayan önemli bir işarettir. Sözdizim, bir sözcenin 'şiirsel' olduğunu göstererek, sözcenin öğelerinin belli şekilde yorumlanmasının gerektiğine de işaret eder." (Andrews, 2000: 40)

Andrews, kısaca özetlemeye çalıştığımız hipotezlerini Nâbî'nin bir gazelinde uygulamaya çalışır. Aşağıda bu uygulamadan aldığımız beyit, onun, Divan şiirinin sözdizimsel özelliğinden hareketle metnin nasıl yorumlamalara imkân sağladığını görmek açısından iyi bir örnek oluşturmaktadır:

"2. a. *Açıldığın / haber verir / ağyara / gül gibi*

F. İ.+F. İ. İ.+E.

b. *Dâim / bize / nesîm-i sebûk-pâ / gelür gider*

Zarf Zam İ.T. F+F

İlk mısra (2.a), dilin olağan sözdiziminden esaslı bir sapmaya ve bundan doğan büyük belirsizlik potansiyeline çok iyi bir örnektir. 2.a'nın temel bildirme kipindeki biçimi şöyle olabilirdi:

Ağyara	gül gibi	açıldığını	haber verir
İ	Zarf+Ed.	F	(İ.+F.)
		(yan cümlecik)	(ana cümle)

2.a'nın temel biçimi gerçekten buysa (diğer olasılıklar aşağıda belirtilmiştir), o zaman yan cümlecğin öğeleri ana cümlecğin fiilinin sağına konmuştur ve bu konumda ana cümlelerin öğelerinden ayırt edilemezler; ayrıca ikinci mısradaki (2.b) ana cümlelerin öğelerinden de ayırt edilmeleri güçtür. Dahası, Türkçede yan cümleciklerin yapısı yan cümlecik fiilinin (fiilimsinin), ana cümlelerin fiilinin nesnesi olmasını gerektirir. Dolayısıyla söz konusu fiilimsinin *açıldığın* şeklinde değil de *açıldığını + ı* (-i halinde) olması beklenir sonuç olarak 2.a'nın aşağıdaki yorumlarının hepsinin veya herhangi birinin geçerli olması sözdizimsel açıdan mümkündür:

1. 'Senin açılman başkalarına gül gibi haber verir.' ('açıldığın' yalın halde düşünülürse).

2. 'Senin başkalarına açıldığını gül gibi haber verir.' ('gül gibi', ana cümlelerin parçası sayılırsa).
3. 'Gül gibi senin açıldığını başkalarına haber verir.' (hem 'gül gibi' hem de 'ağyara' ana cümlelerin parçası sayılırsa).
4. 'Senin gül gibi açıldığını başkalarına haber verir.' (Datif nesne/tümleç ana cümlelerin parçası olarak okunursa).
5. Beyit bir de hem 'gül gibi' hem de 'ağyara' yan cümleciklerin parçası sayılarak okunabilir. (Andrews: 2000, 42-43)

Bu örnekten hareketle Andrews, mısra 2.a'nın kesin bir sözdizimsel yorumunun olmayacağını belirtir ama "açılmak" ve "haber vermek" filleri mısra başına alınarak vurgunun bu kelimelerde odaklandığını ifade eder. Böyle olmasının sebebini de şiirin bir gazel olması ve fillerin mısra başına alınarak duygusallığın ön plana çıkarılmasına bağlar.

Anladığımız kadarıyla özetleyecek olursak Andrews'e göre Türkçede cümlelerin sözdizimi anlamı etkilemekte ve anlamdaki vurguyu değiştirebilmektedir. Divan şiiri de kendine özgü, günlük konuşma dilinin imkânlarını bile aşan serbestlikte ve rahatlıkta bir sözdizimsel özelliğe sahiptir. Bu özellik, Divan şiirine bir belirsizlik ve bu belirsizlikten doğan bir anlam genişliği sağlamaktadır. İşte bu anlam genişliği içerisinde söylemin tespit edilmesi ve metnin anlamlandırılmasında odak/vurgulu öğelerin belirlenmesi çok önemlidir. Çünkü bu öğelerin/kelimelerin dizilişi şiirin anlamına önemli ölçüde etki etmektedir.

2. Şem'i Şem'ullah'ın Şerh Yönteminde "Sözdizim"

Bu yazıda asıl üzerinde durulacak nokta, 16. Asrın önemli şârihlerinden Şem'i Şem'ullah'ın⁶ metnin sözdizimsel yönünü de dikkate alarak yaptığı şerh ve yorumlamalar ve bunun Andrews'in hipotezlerine benziyor olmasıdır. Andrews'in "Söz dizimsel özelliklerin analizi ve yorumlanması, Osmanlı şiiri incelemelerinin geçmişte bir parçası olmamıştır..." (Andrews, 2000: 33) ifadesinin aksine, Osmanlı döneminin önemli metin yorumcularından/ şârihlerinden olan ve pek çok Farsça esere Türkçe tercüme ve şerh yazan Şem'i Şem'ullah Efendi, Şerh-i Mesnevî'sinde bazı beyitleri yorumlarken dizelerin sözdizimsel çeşitliliğini nazara vermiş, bunun anlam üzerindeki etkisinden bahsetmiştir. Andrews, her ne kadar Divan şiiri üzerinden bazı hipotez ve sonuçlara varmışsa, Şem'i Efendi de *Osmanlı şiiri* döneminin metin yorumlayıcısı/şârihi idi.

Şem'i Şem'ullah, Mesnevî'yi, geleneksel şerh diye adlandırılan ve uygulamada öncelikle kelimelerin lügat, terim, mecaz ve metin anlamları üzerinde yoğunlaşan, yeri geldikçe gramer bilgileri vererek metni yorumlama yoluna giden ve bu şekilde müellifin murad ettiği manaya ulaşmaya çalışan yöntemle şerh etmiştir. Ancak Şem'i Şem'ullah bazı beyitlerin yorumlanması sırasında, -yukarıda Andrews'in kitabından özetlemeye çalıştığımız- *metnin sözdizimsel* özelliğini de hesaba katmıştır.

⁶ Şem'i Şem'ullah'ın hayatı için bkz: İsmail Ünver; "Şem'i Şem'ullah", Türk Dili, C.XLIX (yıl:34) sayı:397(Ocak-1985), Ankara, s. 38-43;Şeyda Öztürk, Şem'i Efendi ve Mesnevi Şerhi, TDV, İstanbul 2011.

Şem’î Efendi’nin, şiirin sözdizimsel yönünü nazara alarak metni nasıl yorumladığı ve şârihin bu durumun ne derece bilincinde olduğu örneklerle daha iyi anlaşılacaktır:

“Kür geşt eztû neyâbîd ü vuķûf

kör oldu o senden vuķûf bulmadı ya’nî kâmil iken senüñ mekr ü telbîsünden haberdâr olmayup ‘aqlı kör oldu bu hem vechdür senden kör oldu o Fir‘avn vuķûf bulmadı ya’nî senüñ hîle vü mekrüñ sebebi ile ‘aqlı fehm ü idrâkden zebûn qalup aña haķķ u bâtıldan vuķûf u intibâh olmadı [neyâbîdneyâft ma’nâsinadur]” (Koçoğlu: 2009, 969)

Şârih bu dizenin tercüme ve yorumunda iki farklı cümle dizimi kullanmıştır. Aslında mısraın Farsça metnindeki cümle dizimi ilk tercüme ile tam örtüşmektedir diyebiliriz:

1. kör oldu o senden vuķûf bulmadı :

Farsça metnin cümle dizimiyle örtüşen ilk tercümede yüklemi başa alan şârih bu durumda anlamın nerede odaklaştığını devamında şöyle izah etmiştir: “ya’nî kâmil iken senüñ mekr ü telbîsünden haberdâr olmayup ‘aqlı **kör oldu**” Şem’î bu izahıyla vurgunun ve anlamın “kör olmak” eyleminde odaklandığını izah etmektedir ki Türkçede eğer yüklem cümle başına getirilirse vurgu ve odak yüklemde olur.

2. senden kör oldu o Fir‘avn vuķûf bulmadı

Tercümenin ikinci cümle diziminde şârih, “**senden**” tümlecini yüklemden (**kör oldu**) hemen önce getirerek anlam ve vurguyu tümleçte yoğunlaştırmış ve devamında bu durumu şöyle izah etmiştir: “ya’nî **senüñ** hîle vü mekrüñ sebebi ile ‘aqlı fehm ü idrâkden zebûn qalup aña haķķ u bâtıldan vuķûf u intibâh olmadı” yani söz konusu durum **senden** kaynaklandı.

“Berser-i mâ dest-i rahmet mînihâd

Hâzret-i Haķ rahmet elini bizüm başımız üzere qodı bu hem vechdür Hâzret-i Haķ bizüm başımız üzere rahmet elini qodı” (Koçoğlu: 2009, 956)

1. Hâzret-i Haķ rahmet elini bizüm başımız üzere qodı

Şârih, ilk tercümede **tümleci** yüklemden hemen önce getirerek anlamı bu öge üzerinde üzerinde yoğunlaştırmıştır.

2. Hâzret-i Haķ bizüm başımız üzere rahmet elini qodı

Dizenin, sözdizimi ikinci tercümede Farsça metnin söz dizimiyle birebir örtüşmektedir ve bu sözdiziminde **nesne** fiilden önce getirilerek vurgulanmıştır.

“Düzdiñ peygamberet mîrâş mând

düzdlük saña peygamberden mi mîrâş qaldı bu hem vechdür saña peygamberden mîrâşdüzdlük mi qaldı Hâzret-i Rasûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem hod düzd degül idi pes eger sen şerîf olayıduñ düzdlük eylemezidüñ...” (Koçoğlu: 2009, 825)

1. *düzdlik saña peygamberden mi mîrâş kaldı*

İlk tercümenin sözdizimi Farsça metnin sözdizimiyle aynıdır ve **tümleç** fiilden önce getirilerek vurgulanmıştır. Zaten yorumda da tümleç ön plana çıkmaktadır

2. *saña peygamberden mîrâş düzdlük mi kaldı*

Mısraın ikinci tercümesinin sözdiziminde öğelerin yerinde değişiklik yapılmıştır. Şârih, ilk tercüme ve yorumda özne görevindeki **düzdlük** kelimesini yüklemden hemen önce getirerek vurguyu **düztlükte** yani özneye üzerine alır. Şârih, devamında yaptığı yorumda cümle sözdiziminin metnin anlamlandırılmasında ne kadar etkili ve önemli olduğunu açıkça belirtir. *Ḥazret-i Rasûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem ḥod düzd degül idi pes eger sen şerîf olayıduñ düzdlük eylemezidüñ...*”metnin tercümesinin ikinci sözdiziminin ardından gelen bu yorumda şârih dizenin sözdiziminde vurguyu üzerine alan **düzdlük** kelimesini özellikle ön plana çıkarır: "Peygamber **düz**d değildi, sen şerefli bir insan olsaydın **düzdlük** yapmazdın."

“Tübetü gende büved hemçün piyâz

şoğan gibi kat kat murdâr koğmışdur bu hem vechdür kat kat olan şoğan gibi murdâr koğmışdur ya’nî ehli mecâzuñ cemî’-i ‘ameli nâma’kıldür”(Koçoğlu: 2009, 1031)

1. *şoğan gibi kat kat murdâr koğmışdur*

Şârih, bu çevirisinde **kat kat** kelimesini "murdar kokmak" fiilinden önce getirilerek kelimeyi zarf olarak kullanmıştır. "kat kat" burada "murdar kokma"nın fazlalığını derecelendirmiştir.

2. *kat kat olan şoğan gibi murdâr koğmışdur*

İkinci sözdiziminde ise “**kat kat**”, “şoğan” kelimesinden önce getirilerek bu kelimenin sıfatı görevinde kullanılmış, şoğanın "kat kat"olduğunu belirtmiştir. Şârih şiirin bu söz dizimsel serbestliğinin farkında olarak şiirin anlam ve yorum zenginliğini nazara vermiştir.

“Allah Allâh in cefâ bâmâ mekûn

Allâh Allâh bu cefâyı bize eyleme bu hem ma’nâdur bize bu cefâyı eyleme Allâh Allâh ḥavf eyle Allâh’dan ḥavf eyle Allâh’dan ve Allâh için Allâh için ma’nâsınadur” (Dağlar: 2009, 385)

1. *Allâh Allâh bu cefâyı bize eyleme*

2. *bize bu cefâyı eyleme Allâh Allâh*

Şem’î Şem’ullah bu dizenin ilk tercümesinde “Allah Allah” ünlemini cümle başına, ikinci tercümesinde de sonuna getirmiştir. Söz dizimsel olarak bu farklılığın oluşturduğu anlam ve yorum çeşitliliğini de şöyle izah etmiştir: “ḥavf eyle Allâh’dan ḥavf eyle Allâh’dan ve Allâh için Allâh için ma’nâsınadur” yani eğer “Allah Allah” ünlemi cümle başında kullanılırsa bu ikileme cümleye “Allah’tan kork” anlamı katmaktadır: "Allah'tan kork ! Bu cefayı bize eyleme" "Allâh

Allâh" ünlemieğer cümleinin sonunda kullanılırsa “Allah için” manasına gelmektedir. "Bize bu cefâyı eyleme Allah için!" Bu durumun farkında olan Şem’î Dede, cümleinin iki farklı söz dizimsel şeklinin olabileceğine ve bunun da anlamı ve yorumu nasıl etkileyeceğine işaret etmiştir.

“Mer zebânâ müşterî gûşdan nîst

zîrâ zebâna müşterî gûşdan gayrı degüldür bu hem vechdür zîrâ zebâna gûşdan gayrı müşterî yokdur zîrâ kelimâtı sem’den gayrı bir uzv hiss ü idrâk eylemez pes mütekellimüñ sözini fehm itmege münâsebet lâzımdur zübde-yi kelâm havâşş kelimâtınuñ esrâr u haķıķatını yine havâşş fehm eyler dimekdür”(Dağlar: 2009, 224)

1. *zîrâ zebâna müşterî gûşdan gayrı degüldür*

Bu cümle dizilişinde, “gûş” kelimesi isim cümlesinin yüklemi olarak vurguyu ve anlam yoğunluğunu üzerine almaktadır ve şârih “zîrâ kelimâtı **sem’**den gayrı bir uzv hiss ü idrâk eylemez” açıklamasıyla vurgunun “gûş” kelimesinde olduğunu belirtir ve mısrai bu doğrultuda yorumlar.

2. *zîrâ zebâna gûşdan gayrı müşterî yokdur*

Metni bu söz dizimiyle de şerh eden Şem’î Dede, manayı “**müşterî**” kelimesinde yoğunlaştırmakta ve bunu şöyle izah etmektedir: “*havâşş kelimâtınuñ esrâr u haķıķatını yine havâşş fehm eyler dimekdür*”Yani burada “**müşterî**” kelimesi vurguludur ve şârih bu kelimedenden muradın ne olduğunu yorumlamaktadır.

“Âdemî derħabs-dünyâ z’ân büved

âdemî dünyānuñ ħabsinde ol sebebden olur bu hem vechdür âdemî ol sebebden dünyānuñ ħabsinde olur ya’nî dünyâ zindânında maħbûs olmağa sebep oldur”(Koçoğlu: 2009, 300)

1. *âdemî dünyānuñ ħabsinde ol sebebden olur*

Tercümenin bu sözdizimi Farsça metnin sözdizimiyle aynıdır. Burada vurgu zarf tümlecindedir (**ol sebebden**).

2. *âdemî ol sebebden dünyānuñ ħabsinde olur*

İkinci tercümenin sözdiziminde ise dolaylı tümlece (**dünyānuñ ħabsinde**) dikkat çekilmektedir.

Sonuç

Örnekleri çoğaltmak mümkün ancak bu kadardan murad hasıl olsa gerek. Neticede diyebiliriz ki Andrews, Divan şiirinin sözdizimi/cümle dizimi yönünden serbest ve geniş bir özelliğe sahip olduğu, bunun da anlam ve yorum üzerinde önemli bir etkisinin bulunduğu fikrini ortaya koymuş ve örneklerle bu hipotezini açıklamaya çalışmıştır. Ancak Andrews,Divan şiirinin sözdizimsel özelliği üzerine ne daha önce ne de günümüzde bir inceleme ve çalışma yapılmadığını da yazısının başında belirtmiştir.Her ne kadar Divan şiiri metni olmayıp Farsça bir metin olsa da Mesnevî’nin tercüme ve yorumunda Türkçe düşünen ve Türkçe yazan Şem’î Şem’ullah, şiirin

sözdizimsel özelliğinin onun anlamına etki edeceğinin yorumlama sırasında buna dikkat edildiğinde metnin anlamının değişeceğini ve genişleyeceğini fark etmiş ve bazı beyitleri yorumlarken metnin sözdizimsel yönüne özellikledikkat edip yorumunu buna göre yapmıştır.

Şem’î, Divan şiiri yorumlamamış ama Divan şiirinin de beslendiği kaynaklardan biri olan Mesnevî’yi şerh etmiştir. Neticede Mesnevî de şiirdir ve onun bazı beyitlerinin yorumlanmasında Şem’î **sözdizimine** kanaatimizce dikkat etmiştir. Cümle diziminin metnin anlamına etki ettiğinin farkında olmuş ve yorumlama sırasında bu etkiyi göz önünde bulundurmıştır. O zaman şunu diyebiliriz ki Osmanlı döneminde -şimdilik inceleyebildiğimiz kadarıyla- bir şârih, metin yorumlamasında şiirin sözdizimsel özelliğinin ve kelime vurgusunun anlam ve yorum üzerindeki tesirini fark etmiş ve bu doğrultuda yorumlamalarda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- ANDREWS, Walter G (2000). şiirin Sesi, Toplumun ğarkısı, Ğstanbul: ĞetiĞm Yayınları.
- AKAT, Dâvut (1999). ğem’î, ğerh-i Baharistan (giriĞmetin), Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- BAĞTÜRK, Orhan (1997). Sürurî’nin Mesnevi ğerhi (Tanıtım-Ğndeks-Tenkitli Metin), Bursa: Selçuk Üniversitesi.
- CEYLAN, Ömür (2000). Tasavvufî ğiir ğerhleri, Ğstanbul: Kitabevi Yayınları.
- DAĞLAR, Abdulkadir (2009). ğem’î ğem’ullah ğerh-i Mesnevî (I. Cilt) (Ğceleme-Tenkitli Metin-Sözlük), (Doktora Tezi) Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- DÜNDAR, Seyhan (1998). ğem’î ğem’ullah’ın ğerh-i Gülistân’ı, Ğmir: Ege Üniversitesi.
- KOÇOĞLU, Turgut (2009). ğem’î ğem’ullah ğerh-i Mesnevî (II. Cilt) (Ğceleme-Tenkitli Metin-Sözlük), (Doktora Tezi) Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- KORKMAZ, Zeynep (1995). Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri, Ankara: Yüksek Öğretim Kurulu Matbaası.
- KÜLTÜRAL, Zuhâl (2009). Türkiye Türkçesi Cümle Bilgisi, Ğstanbul: Simurg Yayınları.
- MENGĞMine (2000). Divan ğiiri Yazıları, Ankara: Akçağ.
- ÖZTÜRK, ğeyda (2001). ğem’î Efendi ve Mesnevî ğerhi, Ğstanbul: TDV.



OKUMA YAZMA ÖĞRETİMİ YÖNTEMLERİ VE “SES TEMELLİ CÜMLE YÖNTEMİ” UYGULAMASI

*Raşit KOÇ**

ÖZET

Okumak, insanoğlunun yazıyı icadından beri var olan bir etkinliktir. Bilgi edinmek ve zevk almak için yapılan bu iş günümüzde daha da önemli bir hâl almıştır. Günümüz bilgi çağında her alandaki yenilikleri ve değişiklikleri takip edebilmek için hızlı ve anlayarak okumak oldukça önemlidir. Bu sebeple en iyi ve en kısa sürede okumayı öğrenmede ve bu işi zevkli bir alışkanlığa dönüştürmede okuma ve yazma öğretiminde nasıl bir yol izleneceği de önem kazanmaktadır.

Ülkemizde dünyadaki gelişmelere paralel olarak okuma yazma öğretiminde kullanılan yöntemler de zaman içerisinde değişmiştir. Okuma yazma öğretiminde uzun süre harf yöntemi kullanılmıştır. Harf yöntemini sırasıyla ses yöntemi, hece yöntemi kelime ve cümle yöntemi izlemiştir.

Davranışçı kuram merkeze alınarak hazırlanmış olan eski Türkçe programı öğrencileri ezbere sevk ettiği, etkili ve kalıcı bir okuma alışkanlığı kazandırmada yeterli olmadığı için eleştirilere muhatap olmuştur. Zaman zaman revizyon geçiren eski program 2005 yılında yerini yeni programa bırakmıştır.

Temel felsefesini yapılandırmacı yaklaşımın oluşturduğu yeni Türkçe programında okuma yazma öğretim yöntemi olarak ses temelli cümle yöntemi benimsenmiştir. Bu yöntemle beraber dik temel harflerle yapılan yazı öğretimi yerine bitişik eğik yazı kullanılmaya başlanmıştır.

Bu çalışmada, okuma yazma öğretiminde günümüze kadar kullanılan yöntemler ve bu yöntemlerin faydalı ve sakıncalı yönleri belirtildikten sonra yeni hazırlanan Türkçe programında yer alan ses temelli cümle yöntemiyle ilgili düşüncelere yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Okuma yazma, metod, öğretim, ses temelli cümle yöntemi, program.

* Yrd. Doç. Dr. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: rasitkoc@yyu.edu.tr

THE METHODS OF TEACHING READING AND WRITING IN TURKISH: PRACTICE THE PHONETIC BASED METHOD

ABSTRACT

Reading has been one of the prominent educational activities since the invention of writing. In the present time reading become more important if the reading activity is done for pleasure or to get the right information. It is also important to read quickly and comprehend the main idea. For these reasons learning "how to read and write" well in Turkish by following the appropriate steps in teaching "how to read and write" is very important.

The methods of literacy teaching have developed very much over time in Turkey like all over the world. In Turkey, usage of letter method was used for a long time. After the letter method, phonetic method, syllabic method, vokable method, and sentence method were employed to train literacy.

Old Turkish teaching curriculum which reflects behaviorist teaching theory was criticized for several reasons. These reasons are that the old curriculum motivated students to memorize, and was not effective for lasting literacy habits on students. After several small changes on the curriculum, a new literacy teaching curriculum was adopted in 2005.

The foundation of the new curriculum is the constructive theory. After adapting the constructivist teaching theory, literacy teaching curriculum became phonetic based sentence method. With this new method, the writing style was also changed. At this time hand writing was reintroduced.

So this study firstly explains the methods used in the teaching of reading and writing activities and their advantages and disadvantages. The study secondly reveals the views about the teaching of reading and writing using phonetic based sentence method.

Key Words: literacy, method, teaching, phonetic based sentence method, curriculum.

Giriş

Okuma ve yazma her çağda ve kültürde üzerinde durulan önemli bir konu olmuştur. Özellikle bilgi ve iletişim çağı olarak nitelenen günümüzde toplumların gelişmişlik düzeylerinin göstergelerinden biri de okur-yazar oranları ve kişi başına düşen kitap, gazete, dergi sayısı gibi değerlerdir.

Öte yandan okuma yazma öğretimi etkili bir ana dili öğretiminin de önemli unsurlarından biridir. Dilin temel becerileri arasında olan anlama (okuduğunu, dinlediğini, görüp/izlediğini anlama), anlatım (yazılı ve sözlü anlatım) becerilerinin gelişmesinde de okuma ve yazma alışkanlığı oldukça önemlidir. Bu becerilere ulaşmada okuma yazma öğretiminde kullanılan yöntem ya da yöntemlerin de etkisi vardır. Bireyin hayatı boyunca kullanacağı okuma ve yazma becerisi ilk sınıflardan başlayarak sonraki öğrenme süreçlerinde de belirleyici bir faktör olacaktır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

O halde sorulması gereken soru Çuolmalıdır: Hangi yönteme göre ve nasıl okuma yazma öğretmeliyiz ki insanlara okuma yazmayı sevdirelim? Bu soru geçmişte ve günümüzde değişik Çaillerde cevap bulmuş ve zaman içerisinde değişik yöntemler kullanılarak okuma ve yazma öğretilmiştir.

Okuma yazma öğretiminin bilinen tarihine baktığımız zaman ülkemizdeki uygulamaların dünyadaki gelişmelere paralel bir seyir takip ettiği görülür. Dünyada 100’den fazla okuma yazma öğretim yöntemi bulunmaktadır. Bunlar üç ana grupta toplanmaktadır. Okuma yazma öğretiminde geçmişten beri kullanılan yöntemler Çunardır:

Sentez Yöntemler

1- Harf (Alfabe, Bireşim) Yöntemi: Ülkemizde ve dünyada uzun süre okuma yazma öğretiminde kullanılmış halen de Kur’an öğretiminde kullanılan bir metottur. Bu yönteme göre okuma öğrenmek için önce alfabadeki harfleri öğrenmek gerekir. Önce sesli harfler öğretilir sonra sesli harflerle sessiz harfler çatılarak okunur. Öğrenci, alfabe sırasına göre önce büyük ve küçük harfleri öğrenir, sonra “**ab, eb, ib, ib...**” diye heceler. Sonra da üç, dört, beçharfli kelimeleri heceleyip okur (Gray 1964, 89; aktaran Gülyüz 1997, 1).

Harf yöntemine yapılan başlıca itiraz Çudur Harflerin adını öğrenmek kelimenin doğru söylenmesini için yeterli değildir. Bu yöntemdeki sıkıcı, pratik faydası olmayan alıçtırmaların yaptırılması, çocukta okumaya karşı bir isteksizlik uyandırmaktadır. Ayrıca, öğrencilerin, harfleri sık tekrarlaması, harflerin doğru olarak kullanılmasını da engellemektedir (Öz, 1998).

2- Ses (Fonetik) Yöntemi: Bu yöntem, seslerin adlarını vererek değil, sesi tanıtarak işe başlanmaktadır. Harfin sesi verilirken sadece “sss” diye ses çıkarılır. Harfin önüne “e” sesi getirilmez. Daha sonra bilinen ünlüler arkasına eklenerek heceler ve sözcükler oluşturulur. Harf yöntemine göre daha mantıklı olan bu yöntem, günümüzde birçok ülke tarafından kullanılmaktadır (Gray 1964, 89; aktaran Gülyüz 1997, 2). Bu yönteme yapılan eleştiri ise bu yöntem de sözcük üzerinde fazla durmakta ve anlamayı engellemektedir. Diğer bir sorun da bu yöntemin her dile uygun olmayıdır. Fonetik olmayan, yazıldığı gibi okunmayıp okunduğu gibi yazılmayan dillerde uygulanması zordur. Ses yöntemi ile öğrencilerin okuma ve yazmayı kısa sürede öğrenecekleri varsayımına rağmen, sonraki dönemlerde doğru, hızlı ve anlamlı okuma ve yazmalarına, okuduklarını anlamalarına engel olan bir yöntem olduğundan fonksiyonel değildir (Calp 2009, 69).

Ses metodunda; anlamlı bir kelime ve onun sesi birleştirilir: Çnek=Ç Kedi=K, Deve=D, Öküz=Ö, Tavuk=T... gibi. Anlamlı bir kelime veya bu kelimenin resmi ile sesi ve harf birbirine bağlanır (Ferah 2001, 81).

Ses yöntemi, bir basamak olarak cümle öğretimi içinde kullanılmaktadır. Ancak çalışmaları öğrencilerin okuyup yazdığı sözcükler üzerinde yapılmaktadır. Bu döneme gelinceye kadar öğrenciler verilen cümleler içerisinde harflerin seslerini sezmekte ve bu dönemde yapılan kısa bir çalışmayla harflerin sesleri pekiştirilmektedir.

Cemaloğlu ses yönteminin sakıncalarını Çöyle belirtmektedir:

1. Fonetik olmayan dillerde etkili olarak işe koçulmamaktadır.
2. Öğrenciler sessiz harflerin telaffuzunda araya başla sesler de sokmakta bu durum da kelimelerin telaffuzunu zorlaştırmaktadır.
3. Harflerin sesi üzerinde aşırı derecede yoğunlağıdığı için öğrenci okuduğu metni hızlı okuyamamakta ve yazamamaktadır.
4. Öğrenciler her harfin sesini çıkartarak okuma ve yazma öğrendikleri için sessiz okuma becerisini kolay kolay kazanamamaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

5. Ses yöntemiyle okuma ve yazma öğrenen öğrenciler, cümle oluşturmakta zorlanmaktadır (Cemaloğlu, 2000, s. 63-64).

3- Hece Yöntemi: Okuma yazma öğretiminde temel unsur olarak heceyi dikkate alan bir yöntemdir. Bu yöntemde önce heceler öğrencilere tanıtılır. Hecelerden sözcük, sözcüklerden cümleler yapılarak öğrencilere okuma yazma öğretilir. Yöntem, İspanyolca, Portekizce ve bazı Afrika yerli dilleri için daha uygundur (Cemaloğlu 2000, 76).

Bu yöntemle ilgili eleştiriler ise başlangıçta öğrenciye heceler kelime ve cümle içinde öğretilmeyecek olursa, öğrenciye ağır bir hafıza gayreti yüklenir. Öğrencilere yaptırılan hece tekrarları ilginin dağılmasına ve heceleyerek yavaş okumaya yol açmaktadır. Dolayısıyla da anlayarak okuma gerçekleştirilmektedir.

Analiz Yöntemleri

1- Sözcük Yöntemi: Okuma yazma çalışmalarına öğrenci için hazırlanan anlamlı sözcükler öğretilerek başlanır. Öğrenciler öğretilen sözcükleri cümle içinde kullanırlar. Bu yöntemin kurucusu olarak çocuklar için ilk resimli kitabın yazarı Comenius kabul edilir. Sözcük düşünce ve hafıza için temel birimdir. Öğrencilerin dikkati metin üzerine çekilerek, okudukları metinler üzerinde düşünmeye, zevk ve ilgiyle okumaya alınırlar. Bu yöntemi Jakobet, Horace Mann ve Decroli savunmuştur (Güleryüz, 1997, 4).

Sözcük yöntemi okuma yazma öğretiminde önemli bir aşama olmuştur. Çözümleme mantığına dayanır. Cümle yöntemi içerisinde bir devre olarak kullanılan bu yöntem, anlamlı bir dil birliği olan cümle çözümleme yöntemine geçiş sağlamıştır.

Yöntemin sakıncaları olarak şunlar söylenebilir:

1. Sürekli yapılan tekrarlar öğrencilerin okuma ve yazma öğretiminden soğumasına neden olmaktadır.
2. Sözcük üzerinde ağır derecede yoğunlaşma cümlelerin anlaşılmasını engellemektedir.
3. Öğrenciler hızlı ve anlamlı okuma sağlayamamaktadırlar.
4. Öğrenciler sözcükleri “kök” halinde öğrendikleri için sözcüklere getirilen ekleri öğrenmede zorluk çekmektedir (Cemaloğlu 2000, 79).

2- Cümle Yöntemi: Çözümleme yöntemi, daha önceki okuma yazma öğretim yöntemlerinin ileri aşamalarından birisidir. Cümle anlamı olan ve yargı bildiren dil birimidir. Onun için okuma yazma öğretimine bu yöntemle başlanması pek çok eğitimci tarafından tavsiye edilmiştir. Ülkemizde 1936 ve 1948 ilkokul programlarında çözümleme yöntemine geçiş kesinleşmiştir. 1948 ve 1968 ilkokul programlarında “ilk okuma ve yazmaya öğrencilerin anlayabileceği kısa cümlelerle başlanmalıdır. Zamanla bu cümleler kelimelere, kelimeler hecelere bölünmelidir.” ifadesiyle okuma yazma öğretiminde çözümleme yönteminin uygulanacağı belirtilmiştir.

Okuma yazma öğretiminde çözümleme yönteminin kullanılmasının dayanakları şunlardır:

1. Okuma esnasında göz harfleri teker teker değil de, sözcükleri genel bakışla hatta satırın büyükçe bir kısmını bir anda kavrar. Öğrenciye cümle vererek okuma yazma öğretimi çalışması yapmak gözün doğal-fizyolojik yapısına uygun düşmektedir.
2. Araştırmalar, harf ve ses yöntemiyle okuma yazma öğrenenlerin daha ağır okuduklarını, sözcüğü ön plana çıkardıkları için metin bütünlüğündeki anlamı yakalamada zorlandıklarını ortaya koymuştur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

3. Çocuğun nesneleri toptan algılama özelliği vardır. Ayrıntılara hemen inemez. Verilen cümlelerin anlamı daha kolay kavranmaktadır.
4. Okuma yazma öğretimine anlamlı cümlelerle başlamak, cümle içindeki sözcüklerle yeni cümle ve tutarlı metinler düzenlemek, öğrencilerin anlama ve anlatmasına katkıda bulunacak ve dil gelişimine uygun düşecek bir çalışmadır.
5. Okuma yazma çalışmalarına anlamlı cümlelerle başlamak, öğrenciye eğitsel yaklaşımlar düzenlemek unutmayı azaltır.
6. Çözümleme birleşim yöntemi, öğretim ilkelerine ve öğrencilerin dil becerilerine uygun bir yöntemdir.
7. Çözümleme birleşim yöntemiyle ilkokuma yazma öğretiminde elde edilecek kök ve eklerle Türkçenin yapısına uygun yeni sözcükler üretilebilir (Güleryüz 1997, 12).

Cümle yöntemine yapılan eleştirilerden en önemlisi bu yöntemin uzun zaman aldığıdır. Bu sebeple öğretmenlerin çoğu cümle yönteminin aşamalarını biraz hızlandırarak okuma yazma süresini kısaltmaya çalışırlar.

3- Öykü Yöntemi: Cümle yönteminin daha geniş bir uygulamasıdır. Çocukların seviyesine uygun bir öyküyle işe başlanmakta ve daha sonra öyküyü oluşturan cümleler çözümlenerek kelimeler, heceler ve sesler kavratılmaktadır. Bu yöntemde anlamlı bir metinle işe başlamak öğrencilerin metnin içindeki olayları sezmeye ve bunlar arasındaki ilişkiyi kavramasını sağladığı için okuma ve yazmanın daha çekici olmasını sağlamaktadır. Bu yöntemde önemli olan metin seçimidir. Öğrencilerin ilgilerine ve meraklarına uygun metni seçip okumak, dinletmek ve çocuklara yazdırıp okuttuktan sonra çözümleme işlemine geçmek gerekir.

Cemaloğlu, yöntemin faydaları ve sakıncalarını şöyle sıralamaktadır:

Yöntemin Faydaları:

1. Okuma göz sıçramasına uygun olarak çok hızlı gerçekleştirilmektedir.
2. Öğrencilerin okuduklarını anlama ve yazılı, sözlü anlatım becerilerini geliştirmektedir.
3. Okudukları metindeki vurgu ve tonlamaları yaparak anlamlı okuma düzeyleri artmaktadır.

Yöntemin Sakıncaları:

1. Yeterli düzeyde araç ve gereç bulunmadığında etkililiği düşmektedir.
2. Seviyeye uygun öykü bulma güçlüğü bulunmaktadır.
3. Okuma ve yazma eğitimi uzun zaman almaktadır.
4. Okuma ve yazma öğretecek öğretmenlerin bilgi ve beceri düzeyi yöntemin başarısında etkili olmaktadır.
5. Kalabalık sınıflarda etki düzeyi düşmektedir (Cemaloğlu 2000, 71).

Karma yöntemler

Karma yöntemler ise analiz ve sentez yöntemlerinin karıştırılmasından oluşan yöntemlerdir. Bu yöntemler: **Karışık, seçkin (eklektik) ve bilinçlendirme** yöntemleri olmak üzere üç alt grupta toplanmaktadır. **Karışık yöntemler**, harf-fonetik, fonetik-hece, cümle-harf, kelime-

hikâye-cümle gibi analiz ve sentez yöntemlerinin harmanlanmasından oluşan çok sayıda yöntemi içermektedir.

Ülkemizde okuma yazma öğretiminde cümle yönteminin kullanıldığı dönemlerde cümle yöntemi uzun zaman aldığı için öğretmenler çoğunlukla kelime, hece ve harf devrelerini kısa tutarak cümle yöntemini hızlandırıyorlardı. Böylelikle cümle yönteminin hızlandırılmasıyla **karma yöntem** adıyla anılan bir yöntem oluştu.

Bu yöntemle kısa zamanda okuma-yazma öğretmek hedeflenmiştir. Cümle yöntemine benzetmekle beraber kısa zaman içerisinde öğrenciye sözcük, hece, ses çalışmaları yaptırıldığı için çözümleme yönteminin mantığından uzaktır. Bu yöntemde kısa sürede çözümleme faaliyetlerine başlandığı için daha ziyade yetiçklere okuma yazma öğretmede kullanılan bir yöntem olarak görülmektedir.

İlköğretim Programında Okuma Yazma Öğretimi ile İlgili Açıklamalar

2005 yılına kadar uygulanan ilköğretim programında ilk okuma yazma öğretimi ile ilgili izlenecek yol şu şekilde ifade edilmektedir:

“İlkokuma ve yazmaya öğrencilerin anlayabileceği kısa cümlelerle başlamalıdır. Zamanla bu cümleler kelimelere, kelimeler hecelere bölünmelidir. Daha sonra heceler içindeki harflerin sesleri sezdirilmeye çalışılmalıdır. Bu çözümlemeler sonunda elde edilen kelime, hece ve sezilen harflerle yeni cümle ve kelimeler kurulmalıdır. Cümlelerin, kelimelerin ve hecelerin bölünmesini kolaylaştırmak için öğretmen aynı kelimeleri içine alan cümlelerden, içinde aynı heceler bulunan kelimelerden yararlanmalıdır. Üzerinde durulan cümle ve kelimeleri öyküler, masallar, tekerlemeler içinde kullanırmaya önem vermeli ve ilk okuma ve yazma konularının öğrencilerin dikkatini çekecek nitelikte olması sağlanmalıdır.” (Vural 2000, 48).

“İlkokuma ve yazmaya başlarken programın çizdiği yazı esaslarına uygun olarak büyük ve küçük harfler birlikte öğretilmelidir. Harflerin biçimlerine ve yazılış yönlerine satırda kapladıkları yerlere, büyük harflerin küçük harflerle ilişkilerine, oranlarına gerektikçe öğrencilerin dikkatleri çekilmelidir. Özellikle harflerin doğru ve örneklerle uygun yazılması sağlanmalıdır.”

şimdiye kadar uygulanmakta olan programın okuma yazma öğretimi ve yazı öğretimiyle ilgili açıklamalarını verdikten sonra şindi de 2004-2005 eğitim yılında pilot uygulaması yapılan ve 2005-2006 eğitim yılından itibaren tamamen kullanılmaya başlanan yeni programın okuma yazma öğretimi ve yazı öğretimi ile ilgili açıklamalarına bakalım:

“Bu programda ilk okuma yazma öğretiminde **Ses Temelli Cümle Yöntemi**’nin uygulanması benimsenmiştir. Ses temelli cümle yönteminde, ilkokuma yazma öğretimine seslerle başlanmaktadır. Anlamli bütün oluşturacak birkaç ses verildikten sonra seslerden hecelere, kelimelere ve cümlelere ulaşılmaktadır. İlkokuma yazma öğretimi, kısa sürede cümlelere ulaşarak şekilde düzenlenmektedir.

İlkokuma yazma öğretimi boyunca okuma ve yazma birlikte sürdürülmektedir. Okunan her öge yazılmakta; yazılanlar da okunmaktadır. Yazı öğretiminde, öğrencilerin gelişimine uygun olan bitişik eğik yazı harfleri kullanılmaktadır.

Bu yöntemin özellikleri, ilkeleri, aşamaları ve bitişik eğik yazıya ilişkin bilgiler aşağıda verilmektedir:

Ses Temelli Cümle Yönteminin özellikleri şöyle sıralanabilir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- Ses Temelli Cümle Yönteminde ilkokuma yazma öğretimi, dinleme, konuÇma becerilerinden kopuk sadece okuma-yazma becerilerini geliğirme olarak değil Türkçe öğretiminin beğöğrenme alanı ile birlikte yürütölmektedir.
- İlkokuma yazma öğretime seslerle bağlanması, seslerin birleğtirilmesi ile anlamlı heceler, kelimeler oluğturulması ve cümlelere ulaÇması öğrencinin bilgileri yapılandırmasını kolaylağtırmaktadır. Bu yönüyle Ses Temelli Cümle Yöntemi, yapılandırıcı öğrenme yaklağımına uygun bir yöntemdir.
- Türkçede her harf bir sesi karĖladığından bu yöntem Türkçenin ses yapısına uygundur.
- Bu yöntem öğrencilerin duyduğu ve çıkardığı seslerin bilincine varmasını sağlamaktadır. Böylece öğrencilerin dil geliğimine (doğru telâffuz, akıcılık, sesleri ayırt etme vb.) katkıda bulunmaktadır.
- Öğrencilerin bütün sesleri öğrenmesi, yazma sürecinde kelimeleri doğru yazmalarını sağlamaktadır.
- Öğrenci yazı ile konuÇma arasındaki benzerlikleri görmekte, yazının harflerin birleğtirilmesiyle; konuğmanın ise seslerin birleğmesiyle yapıldığını anlamaktadır.
- Öğrencilerin sözlü dilden yazılı dile geçmesini kolaylağtırmaktadır.
- Bu yöntem ilkokuma yazmayı öğrenme sürecinde öğrencilerin bireysel, zihinsel ve sosyal geliğimlerine katkı sağlamaktadır” (MEB 2005, 254).

Bu programda dilimizde kullanılan seslerin karĖılığı olan harfler altı grupta toplanmış ve seslerin alfabe-deki sıraya göre değil de bu sıraya göre ele alınması belirtilmiğtir. Bu ses grupları Ėunlardır:

1. Grup: e, l, a, t	E, L, A, T
2. Grup: i, n, o, r, m	I, N, O, R, M
3. Grup: u, k, ı, y, s, d	U, K, I, Y, S, D
4. Grup: ö, b, ü, ş, z, ç	Ö, B, Ü, Ş, Z, Ç
5. Grup: g, c, p, h	G, C, P, H
6. Grup: ğ, v, f, j	Ğ, V, F, J

Bu harflerin sesleri kavratıldıktan sonra bu harflerle yapılacak kelimeler ve o kelimelere ait Ėokıllara yer verilmiÇtir. Program hece tablosunun kesinlikle kullanılmayacağını belirttiği için hece ve ses kaynağırması yaparak hemen kelime örneklerine yer vermiğtir.

Problem

Bu çalışmanın problemini, sınıf öğretmenlerinin okuma yazma öğretimi yöntemleri hakkındaki görüşleri oluğtırmaktadır. Bu temel probleme bağlı olarak ağğıdaki alt problemlere cevap aranacaktır.

Alt Problemler

1. Ses temelli cümle yöntemi ve bitişik eğik yazı öğretimi hakkında öğretmelerin düğünce-leri nelerdir?

2. Öğretmenlerin okuma yazma öğretiminde yöntem seçimi ile ilgili görüşleri nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın alt problemlerinin analizinde verilerin toplanması için Van il merkezinde 4 ilköğretim okulundaki 18 sınıf öğretmeniyle görüşülerek okuma-yazma öğretim metodu hakkındaki görüşleri değerlendirilmiştir, problem ve alt problemlerin cevapları bulunmaya çalışılmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın bu bölümünde elde edilen bulgulara yer verilmiştir ve bu bulgular doğrultusunda yorumlar yapılmıştır.

Tablo 1’de öğretmenlerle yapılan görüşme sırasında sorulan sorular ve bu sorulara öğretmenlerin verdiği cevapların dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 1

		Hiç	Çok az	Biraz	Oldukça	Tamamen	Toplam
İlkokul Türkçe programı hakkında ne kadar bilgi sahibisiniz?	f	-	-	5	11	2	18
	%	-	-	28	61	11	100
Ses temelli cümle yöntemi hakkında ne kadar bilgi sahibisiniz?	f	-	-	3	13	2	18
	%	-	-	17	72	11	100
Okuma yazma öğretiminde yöntem ne kadar önemlidir?	f	-	-	1	9	8	18
	%	-	-	6	50	44	100
Bitiçık eğik yazı öğretiminde ne kadar yeterlisiniz?	f	-	-	4	12	2	18
	%	-	-	22	67	11	100

Birinci soruya verilen cevaplarda öğretmenlerin ilkökullerinde programı hakkında genelde bilgi sahibi oldukları görülse de istenen seviyede değildir. Çünkü öğretmenlerden sadece % 11’i kendini tamamen yeterli görmesine rağmen % 28 oranda bir bölümün biraz yeterli olduğunu düşünmesi, öğretmenlerin ilkökullerinde programı hakkında istenen düzeyde bilgi sahibi olmadıklarını göstermektedir.

İkinci soruda öğretmenlere ses temelli cümle yöntemi hakkında ne kadar bilgi sahibi oldukları sorulmuş ve verdikleri cevaplar değerlendirilmiştir. Buna göre; öğretmenlerin % 11’i okuma-yazma yöntemi hakkında tamamen bilgi sahibiyken % 17’si biraz bilgi sahibi olduklarını belirtmiştir.

Üçüncü soruda öğretmenlere okuma yazma öğretiminde yöntemin önemi sorulmuş ve öğretmenlerin %6’sı yöntemin biraz önemli olduğunu belirtirken %44’ü tamamen, % 50’si de oldukça önemli olduğunu belirtmiştir. Bundan da okuma-yazma öğretiminde hangi yöntemin uygulandığının önemli olduğu ve bu sebeple en etkili yöntemin seçilmesi gerektiği sonucuna varıyoruz.

Öğretmenlere yöneltilen eğik yazı öğretimindeki yeterlilikleriyle ilgili soruya ise öğretmenlerin % 11’i kendisini tamamen yeterli gördüğü cevabını verirken % 67’lik bir çoğunluk oldukça yeterli oldukları cevabını vermiştir. Fakat % 22’lik bir grup öğretmen ise eğik yazı öğretiminde kendilerini yeterli görmemektedir.

Yaptığımız gözlemlere dayanarak belirtelim ki maalesef ilkökullerinde birinci sınıfta okuma yazma öğretildikten sonra bitiçık eğik yazıya devamlılıkta ciddi bir aksama vardır. Öğrenciler çoğu kez bitiçık eğik yazı yerine dik temel harflerle yazmayı tercih etmektedir. Bazı öğretmenler de bitiçık eğik yazıda ısrarcı olmak yerine öğrencilere “istediğiniz gibi yazın” şeklinde serbestlik tanımaktadırlar.

Okuma yazma öğretimin kesintisiz sekiz yıl olduğu dönemde dördüncü sınıftan itibaren sınıf öğretmenlerinin yerine bazı derslere branş öğretmenlerinin giriyor olması ve bu öğretmenlerinin bitişik eğik yazıyı teçvik etmede istenen seviyede olmayışları, öğrencilere istediği gibi yazma rahatlığı getirirken 4+4+4 sistemiyle beşinci sınıftan itibaren bütün öğrencilerin derslerine branş öğretmenlerinin girecek olması bitişik eğik yazı uygulamasının ortaokuldan itibaren terk edilmesine neden olacaktır. Bu da bitişik eğik yazı uygulamasına geçilirken düşünülün herkesin estetik ve okunaklı bir yazıya sahip olması amacına ulaşamayacağı anlamına gelmektedir.

Okullarda yaptığımız görüşmelerde öğretmenlere çeşitli konularda “evet-hayır” şeklinde cevaplayabilecekleri sorular sorulmuş ve öğretmenlerin bu sorulara verdikleri cevaplar tablo 2’de yorumlanmıştır.

Tablo 2

		Evet	Hayır	Toplam
Ses temelli okuma-yazma öğretiminden harf yöntemini mi anlıyorsunuz?	f	3	15	18
	%	17	83	100
Okuma-yazma öğretiminde cümle çözümleme yöntemi yetersiz miydi?	f	3	15	18
	%	17	83	100
Okuma-yazma öğretiminde yöntem seçiminin öğretmenlere bırakılmasını ister misiniz?	f	11	7	18
	%	61	39	100
Sınıflardaki öğrenci sayısının çokluğu okuma yazma öğretimi faaliyetlerini olumsuz etkiliyor mu?	f	17	1	18
	%	94	6	100

Bu bölümde tablo 2’den hareketle öğretmen görüşleri değerlendirilecektir.

Araştırmadan önce görüşüğümüz bazı öğretmenlerin ses temelli yöntemden harf yöntemini anladıklarını gördük. Bu durumdan hareketle araştırmaya konu olan okullarındaki öğretmenlere, ses temelli yöntemden harf yöntemini anlayıp anlamadıkları sorulmuştur. Bu soruya öğretmenlerin % 83’ü hayır cevabı vererek ses yöntemiyle harf yönteminin aynı şey olmadığını belirtmişlerdir. Ancak öğretmenlerin % 17’lik bir bölümü ses temelli cümle yöntemiyle harf yöntemini bir görmektedir. Bu da yöntemin uygulanışını olumsuz etkileyecek bir yanılgıdır.

Bu bölümün ikinci sorusu ülkemizde uzun süre okuma yazma öğretiminde kullanılan cümle çözümleme yönteminin okuma yazma öğretiminde yetersiz olup olmadığıyla ilgilidir. Öğretmenlerin % 83’ü okuma-yazma öğretiminde cümle yönteminin yeterli olduğunu belirtirken % 17’si cümle yönteminin yetersiz olduğunu görüşündedirler.

Öğretmenlere sorulan bir diğer soru ise okuma yazma öğretiminde yöntem seçiminin öğretmenlerin tercihinin bırakılıp bırakılmaması ile ilgilidir. Bu soruda öğretmenlerin % 61’i yöntem seçiminin öğretmenlere bırakılması yönünde cevap vermişlerdir. Öğretmenlerin % 39’u ise uygulanacak yöntem ya da yöntemlerin öğretmenlerin tercihinin bırakılmasını istememiştir.

Bu soruya hayır cevabı veren öğretmenlere yöntem seçiminin kendilerine bırakılmasını neden istemediklerini sorduğumuzda, okuma yazma öğretiminde oluşacak muhtemel bir başarısızlığın faturasının kendilerine çıkarılacağından çekindikleri için böyle bir sorumluluğu almak istemediklerini ifade etmişlerdir.

Ses temelli cümle yöntemi konusunda dilindeki sesleri kavratarak okuma-yazma öğretme esasına dayanan bir yöntem olduğu için bu seslerin çok iyi verilmesi ve öğrenciler tarafından tam olarak kavranması gerekmektedir. Bu sebeple sınıf ortamları kalabalık olmamalıdır. Bu düşünceden hareketle öğretmenlere “sınıf mevcutları okuma yazma öğretimi faaliyetlerini olumsuz etkiliyor

mu?" sorusunu yönelttik. Bu soruya öğretmenlerin % 94'ü *evet* cevabı vererek sınıflardaki öğrenci mevcutlarının çok kalabalık olduğunu ve bu durumun okuma yazma öğretimi sürecini olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir.

Öğretmenlerin sadece % 6'lık bir bölümü sınıf mevcutlarının kalabalık olmasının engel oluşturmadığı görüşündedir.

Sonuç ve Öneriler

Yapılan araştırma sonucunda görülmüştür ki okuma yazma öğretiminde başarıya ulaşmak için seçilen yöntem ve onun başarıyla uygulanabilmesi oldukça önemlidir. Cümle yönteminden ses temelli cümle yöntemine geçilmesiyle okuma yazma öğretimindeki bazı sorunlar devam etmektedir.

Sonuç olarak öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda elde edilen veriler şunlardır:

1. Ses temelli cümle yönteminde okuma hızı cümle yöntemine göre daha düşüktür.
2. Öğrenciler sese ağırlık verdikleri için anlayarak okuma gerçekleştirememektedir.
3. Öğrenciler yazılı anlatımda anlamlı cümleler kuramamaktadır.
4. Eğik yazı uygulaması benimsenmiştir. Fakat bitişik eğik yazı uygulaması branş öğretmenleri tarafından yeterince önemsenmemektedir.

Öneriler

1. Branş öğretmenleri bitişik eğik yazı konusunda daha duyarlı davranmalı ve bitişik eğik yazı yazmadaki eksikliklerini tamamlayarak kendilerini geliştirmelidirler.
2. Çevre şartları ve öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeyine uygun olarak okuma yazma öğretiminde hangi yöntem veya yöntemlerin uygulanacağı öğretmenlere bırakılmalıdır.

Yöntem ne olursa olsun okuma yazma öğretimi genelde uzmanlık ve beceri isteyen bir iştir. Öğretmenlerin çoğu 1.sınıfları okutmakta isteksizdirler. Bu nedenle okuma yazma öğretiminde daha başarılı ve istekli öğretmenlerden oluşan 1.sınıf öğretmenliği uygulamasına geçilmelidir.

KAYNAKÇA

- CALP, Mehrali (2009). **İlkokuma Yazma Öğretimi**, Ankara: Nobel yayın dağıtım.
- CEMALOĞLU, Necati (2000). **İlkokuma Yazma Öğretimi**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- FERAH, Aysel (2001). **Her Yönüyle Türkçe İlkokuma-Yazma**, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- GÜLERYÜZ, Hasan (1997). **Programlanmış İlkokuma Yazma Öğretimi**, Ankara: Pegem Yayınları.
- MEB (2005). **İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu**, Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basım Evi.
- ÖZ, Fevzi (1998). **Uygulamalı Okuma Yazma Öğretimi**, Ankara: Anı Yayıncılık.
- VURAL, Mehmet (2000). **İlköğretim Okulu Programı**, Erzurum: Yakutiye Yayıncılık.



OSMANLI SEFERLERİNDE ORGANİZASYON VE LOJİSTİK

Uğur KURTARAN*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin temel dinamiklerinden birisi olan ve sayıları bazı dönemlerde yüz binleri geçen ordusunun sefer öncesinde ne şekilde organize edildiğini ve ihtiyaçlarının nasıl karşılandığını anlamak, devletin kuruluş ve yükselişindeki temel sebeplerin yanı sıra, yıkılışının sebeplerinin de daha iyi anlaşılması bakımından oldukça önemlidir. Çünkü tarih boyunca kurulmuş olan diğer devletler gibi Osmanlı Devleti'nin de siyasi tarihi ve gelişimi askeri operasyonlarına bağlı olarak şekillenmiştir. Askeri operasyonlarının başarılı olması ise sefer öncesi uygulanan lojistik faaliyetleri, yapılan hazırlıklar ve organizasyonlarına bağlıdır. Nitekim Osmanlı Devleti herhangi bir savaşa karar verdiğinde yurt içindeki idari ve lojistik teşkilâtın daha etkin bir düzeye çıkarılması için önemli hazırlıklar yapmıştır. Günümüzde lojistik olarak isimlendirilen bu sefer öncesi hazırlıklar ve uygulanan stratejiler Osmanlı Devleti'nde yapılan seferlerin başarılı olmasını sağlamıştır. Bu noktada devletin büyümesinde ve sınırlarının genişlemesinde seferler öncesinde uygulanan bu hazırlıkların büyük bir etkisi vardır. Yani Osmanlı Devleti'ne tarih boyunca savaşları kazandıran ya da kaybettiren temel unsur çağdaşı diğer devletlerden çok daha iyi uyguladığı savaş öncesi hazırlıklar ve organizasyonlardır. Bu hazırlıkların Osmanlı Devleti tarafından nasıl ve şekilde uygulandığı bilmek Osmanlı seferlerine olan bakış açımızı genişleterek Osmanlı zaferlerinin altında yatan temel sebepleri daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Bu çalışma bu hedef ve amaçlar doğrultusunda hazırlanmıştır. Çalışmada Osmanlıların savaş öncesi ve savaş sırasındaki hazırlıklarını ne şekilde yaptığını ortaya koymak ve bu konudaki mevcut bilgi ve birikimlere yeni kaynakların ışığında farklı bir bakış açısı kazandırmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Sefer, Hazırlık, Lojistik, Ordu.

THE ORGANIZATION AND LOGISTICS OF THE OTTOMAN FLIGHTS

ABSTRACT

Understanding how the army, one of Ottoman Empire's main dynamics and whose number reached over hundreds of thousands on occasions, was organized and how its needs were taken care of is not only important in better understanding the founding and the rising of the state but also important in better understanding the reasons for its downfall. Because just like other states founded throughout history,

* Yrd. Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: www.uktrn@hotmail.com

the political history and development of the Ottoman State has been shaped in connection to its military operations. The success of the military operations is dependent on logistics activities, the preparations and organizations before the military campaign. Indeed, when the Ottoman State decided to go in to war, it has made important preparations in elevating the administrative and logistical organization in the country to a more effective level. These preparations before military campaigns and strategies implemented called today as logistics have led to the success of the military campaigns carried out in the Ottoman State. At this point, the preparations implemented before the campaigns play a big role in the growth of the state and expansion of the boundaries of the empire. So the key element that won or lost the wars for the Ottoman State throughout history was the far better pre-war preparations and organizations they applied much more successfully than their contemporaries. Knowing how and in what ways these preparations were implemented in the Ottoman State will broaden our perspective and help us better understand the underlying causes in Ottoman victories. This study has been prepared in accordance with these goals and objectives. In this study, it is intended to put forth how the Ottomans did their preparations before and during the war and to give a different perspective to the current knowledge and experience in the light of new resources.

Key Words: Ottoman, Military Campaign, Preparation, Logistics, Army.

Dünya tarihi içerisinde kültür ve harp sanatı açısından dikkat edilecek önemli devletlerden birisi olan Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren savaş hâlinde olması nedeniyle harp yeteneğini arttırarak, idarî yapısına askerî bir özellik kazandırmıştır. Özellikle idarî ve malî kurumlarını sürekli olarak savaş ihtiyaçlarının karşılanması için teşkilâtlandıran Osmanlı Devleti, sefer organizasyonlarının başarılı bir şekilde yürütülmesini sağlamıştır (Ertaç, 1999: 950). Nitekim XIII. yüzyılda Moğol baskısıyla Anadolu'ya göç eden Türkmen beylikleri arasında yer alan Osmanlıların yerleşiklikleri Bizans sınırında kısa bir süre içerisinde önemli bir siyasî ve askerî güç hâline gelmelerinde onların “savaş birlikleri” şeklinde teşkilatlanmalarının etkisi büyüktür (Emecen, 2008: 277).

Tarih sahnesine çıkmasından itibaren sürekli savaş, gaza ve cihad politikası ile hareket eden Osmanlı Devleti, asırlar boyunca elde ettiği birikim sayesinde içişleri ve dışişleri konularında bir hayli tecrübe kazanmıştır (Çelbir, 2002: 151; Çelbir, 2006: 12-13).

Nitekim askerî operasyonların başarıya ulaşmalarında muharip güçlerin teknik donanımı, talim ve disiplinlerinin yanı sıra sefer öncesi yapılan hazırlıkların da etkisi vardır. Özellikle, günümüze göre nakil ve haberleşme araçlarının çok daha ilkel ve tamamen insan ve hayvan gücüne dayalı olarak yürütüldüğü dönemlerde bu tür savaş öncesi hazırlıklar daha da önem kazanmıştır (Çelbir, 2002: 151). Bu noktada tarih boyunca gücünü ordusundan ve bu ordunun savaşta sergilediği performanstan alan Osmanlı Devleti, varlığının ve gücünün sürekliliğini sağlayabilmek için yapacağı savaşta ordusunu seferlere en iyi şekilde hazırlamıştır (Yüksel, 2009: 1).

Bu çerçevede Osmanlı Devleti sınırlarındaki devletlerle yaptığı savaş sırasında, ordusunun sınır bölgelerinde ve düşman topraklarındaki askerî faaliyetlerini başarılı bir şekilde yürütebilmek için, gerekli silah, cephane, erzak, yem ve malî kaynakların temini ve ihtiyaç duyulan bölgelere hızlı bir şekilde ulaşılması konusuna son derece önem vermiştir. Günümüzde lojistik

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

olarak adlandırılan, sefer öncesi ve sefer sırasında yürütülen bu tür faaliyetlere Osmanlı literatüründe *iaçe*, *ikmal* denilmektedir (Çelbir, 1996: 5).

Osmanlı Devleti bir sefere karar verdiğinde öncelikle o bölgedeki lojistik ve stratejik imkânlarını devreye sokmuştur. Herhangi bir savaş hâlinde ordunun tüm hazırlıklarını tamamlayarak savaş bölgesine ulaşmasının ortalama altı aylık bir sürede gerçekleşmesi, geniş topraklara sahip Osmanlı Devleti için büyük bir sorun teşkil etmektedir. Bu durumun bilincinde olan Osmanlı yönetimi ordunun savaş alanına ulaşmasına kadar geçen sürede düşmanın muhtemel saldırılarına karşı bazı tedbirler almıştır. Bu çerçevede sefer öncesinde sınırlardaki kalelerin tamir ve bakımlarının yapılması, istihkâmların güçlendirilmesi, sınıra yakın güvenli bölgelere mühimmat ve erzak depolanması bu tür hazırlıklar arasında yer almaktadır (Yıldırım, 2002: 141).

Osmanlı Devleti'nin küçük bir beylikten büyük bir cihan imparatorluğu hâline nasıl geldiğini anlamak için onun askerî yapısını ayrıntılı bir şekilde incelemek gerekmektedir. Bu çalışmada bu amaç ve istekler doğrultusunda hazırlanmıştır. Osmanlı askerî tarihi ile ilgili günümüze kadar pek çok yerli ve yabancı araştırmacı tarafından değişik çalışmalar kaleme alınmıştır. Özellikle XVII. yüzyıldaki sefer organizasyonları ve lojistiği üzerine Roads Murphey, Caroline Finkel, Gabor Agoston, Ömer Çelbir, Ersin Gülsoy, Mehmet Çaba ve Meryam Kaçan'ın çalışmaları bulunmaktadır. Yine Mehmet Yağar Ertaç ve Hakan Yıldız'ın XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin lojistik faaliyetleri ve organizasyonlarına yönelik doktora çalışmaları bulunmaktadır. Osmanlı harp tarihi ile ilgili bu çalışmalarda belirli bir dönem ve konu üzerinde yoğunlaşmış ve herhangi bir Osmanlı seferi sırasında ve öncesinde ortaya çıkan lojistik faaliyetleri ve hazırlıklar üzerinde durulmuştur. Biz bu çalışmamızda ise "Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik" adı altında bir genelleme yaparak, Osmanlı Devleti'nin doğuda ve batıda yaptığı seferlerde ordunun seferlere nasıl hazırlandığını ve sefer esnasındaki organizasyon ve lojistik faaliyetlerini bir bütün halinde incelemeye aldık.

Böylesine geniş ve kapsamlı bir konunun bir makaleye sığdırılmasının bir hayli güç olduğunu bilincindeyiz. Çalışmamızda bu alanda yapılan diğer çalışmaların yeniden yorumlanması ve farklı dönemlere ait arşiv vesikalarının kullanılması suretiyle Osmanlı sefer lojistiği üzerine yeni ve farklı bir bakış açısı kazandırılmak istenmiştir.

Araştırmamızda genel olarak askerî tarih için olduğu kadar iktisadî tarih açısından da son derece önemli olan, Osmanlı ordularının sefer öncesi ve sefer sırasındaki lojistik faaliyetleri ve sefer organizasyonları üç başlık hâlinde incelemeye alınmıştır;

1. Ordu iaçesinin temin edilmesi
2. Savaş için gerekli malî kaynağın bulunması.
3. Askerî organizasyon ve seferberlik

1. Ordu İaşesinin Temin Edilmesi

1.1. İaşenin Toplanması

Osmanlı Devleti herhangi bir sefere karar verdiği zaman karışıklığı en büyük problem, seferin devlet maliyesine yüklediği ağır maliyetin hafifletilmesi için hazine temininin yanı sıra, asker için erzak ve ordunun ağırlıklarını taşıyan hayvanlar için yem hazırlanması olmuştur (Murphey, 2007: 108-109; Çelbir, 1996: 11; Ertaç 1999: 592). Osmanlılar tarafından ordunun iaçesi, normal sivil ve zirai yaşamda en az müdahale göz önüne alınarak, dikkatli bir şekilde organize edilmiştir. Buna göre Osmanlı ordusu seferler esnasında taşıyabildiği kadar malzemeyi yanında getiriyor, yanında getiremediği malzemeyi ise, yerel kaynaklardan zor kullanmadan karşıyordu. Yine bunun için askerlerin sivil tahıl stoklarını yağmalamasına izin vermeyen devlet,

savaş bölgelerine en yakın vilâyetlerin halkı ile önceden ayarlanmış düzenli mübayaalar¹ (Develioğlu, 2001: 700) yoluyla iâçeyi temin ediyordu² (Murphey, 2007: 89-104).

Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nde iâçenin temini için tarih boyunca değişik yollar ve usullere müracaat edilmiştir. Fakat bunlardan özellikle iki tanesi çok sık kullanılmıştır. Birincisi; iâçe daha çok merkezî hazinenin masraflarını düşürmek amacıyla savaş kıtlık vs. gibi olağanüstü durumlarda divanın aldığı kararla çıkarılan “Avâız-ı Divaniye”³ (Ortaylı, 2007: 124-134; Halaçoğlu, 1999: 65-66) mükellefiyeti ile yürütülmüştür (BOA. MAD. nr. 18408; Ertağ, 1999: 592; Murphey, 2007: 109). İkinci yöntem ise, ziraî mahsullerin üretim ve dağıtımını takip edebilmek amacıyla oluşturulan devlet mekanizmasıdır (Sevinç, 2010: 189).

Osmanlı belgelerinde avâız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye diye geçen bu vergiler çok yönlü ve oldukça çeşitlidir. Askerin geçeceği yollar boyunca tesis edilen menzillere belirlenen çeşit ve miktarda zahire satmak, ordunun ihtiyacı olan harp malzemesini ve arpa, saman gibi ihtiyaç maddelerini tedarik etmek ve nakletmek, gerekirse amele, araba, hayvan bulmak, kürekçi, azap, cerahor, kavas isimleri altında orduya yardımcı sınıflar temin etmek, hisar yapmak ve avâız akçesi ya da avâız bedeli akçe ile seferin masraflarına iştirak etmek avâız vergilerinin bağçılarındandır (Barkan, 1997: 14). Buna göre sefer durumunda ordu iâçesi için gerekli maddelerin temini avâız mükellefiyeti dâhilinde geliştirilen nüzül⁴ (Ertağ 1999: 592; Halaçoğlu, 1999: 661-66; Güçer, 1964: 69) sürsat⁵ (Sertoğlu, 1986: 222; Güçer, 1964: 93) ve iştirak⁶ (Güçer, 1946: 115; Çöblir, 1996: 29) yöntemleri ile karşılanmıştır⁷ (Çöblir, 2002: 151; Yıldız, 2002: 53).

1.1.1.Nüzül

Askerî-malî bir terim olarak menzillerde askerlerin iâçesi için hazırlanan erzak anlamındaki nüzulün tahsilinde avâızhaneleri⁸ (Sahillioğlu, 1991: 108) esas alınarak, bölgenin

¹ Satın alma anlamına gelir.

² Örneğin, 29. Z. 1129 (4 Aralık 1717) tarihli vuku bulan sefer için gerekli zahire mübayaası defteri için bkz: BOA. MAD. nr. 3522.

³ Avâız veya Avâız-ı Divaniye; Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilânına kadar, olağanüstü durumlarda ve özellikle savaş masraflarını karşılamak üzere, divanın kararı ve hükümdarın emriyle halkın doğrudan doğruya devlete vermeye mecbur tutulduğu her türlü hizmet, eçya ve para şeklindeki tekâlife verilen isimdir, Avâız ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Halil Sahillioğlu, “Avâız”, *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 108-109; Ömre Lütfi Barkan, “Avâız”, *İA*, C. II, İstanbul 1997, s. 286-333; Ayrıca avâız ve uygulanması ile ilgili güncel bir kaynak için bkz: Jülide Akyüz Orat, “Avâız Vergisi Üzerine Bir Çalışma: 18. Yüzyıl Bağlamında Ankara Uygulamaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 22, Yaz 2012, s. 219-232.

⁴ Lügati olarak inme, konma manalarını ifade eden nüzül kelimesi, askerî ve malî ıstılah olarak, cins ve miktarı önceden tespit edilmiş zahirenin ordunun geçeceği menzillere götürülerek hazırlanması anlamına gelmektedir. Olağanüstü zamanlarda, özellikle savaş zamanında alınan nüzül, ordunun ihtiyacı olan mal ve hizmet taleplerinin karşılanması için ihdas edilen avâız vergisinin XVI. yüzyılda artık nakit olarak tahsil edilen bir vergiye dönüşmesi neticesinde ortaya çıkmıştır.

⁵ Kelime olarak belirli miktardaki erzakın tayin edilen yere sürülmesi, nakledilmesi anlamına gelen Avâız-ı divaniye mükellefiyetlerinden birisi olan sürsatın Osmanlı malî literatüründeki anlamı, hareket hâlinde bulunan orduların yol boyunca iâçesini sağlamak üzere devletçe halktan alınan un, ekmek, arpa, koyun, yağ, bal, odun ve saman gibi maddelerin ordunun geçeceği belirli güzergâhlarda yeterli miktarda bulundurulması yükümlülüğüdür.

⁶ Götürüldüğü yerdeki tahsis olan icap ve kabulün şartlarına uygun olarak geçerli fiyat üzerinden zahirenin bedeli ödenmek suretiyle yapılan satın alımlardır. Bu yolla ordunun geçeceği mevkiilerdeki askerî ambarlara zahire depolanarak, ordunun gidiş gelişinde sıkıntı çekmesi engellenmektedir.

⁷ Avâız ve Nüzül ile ilgili makalesinde Mc. Gowan, Osmanlı Devleti'nde avâız-ı divaniden avâız, tekâlif-i örfiyeden ise nüzül ve sürsatın uygulandığını ifade eder, Mc. Gowan, “Osmanlı Avâız- Nüzül Teşkilatı”, *VII. Türk Tarih Kongresi*, II, Ankara 1981, s. 1327-1330.

⁸ Osmanlı Devleti'nde avâız-ı divaniyenin tahsilinde uygulanan bir yöntem olan avâızhane, gerçek bir hane değil, itibari bir vergi hanesi olup, vergi verebilecek durumda olan hanelere verilen isimdir, Mustafa Nuri Türkmen, “Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Halkın Üzerindeki Olağanüstü Vergi Yüku”, *Nüsha*, S. 9, 2003, s. 193-202; Bu konuyla ilgili yapılan çalışmalar için bkz: Jülide Akyüz Orat, “Avâız Vergisi Üzerine Bir Çalışma: 18. Yüzyıl Bağlamında Ankara Uygulamaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 22, Yaz 2012, s. 219-232; Rıfat

zenginlik, fakirlik durumuna, Çöhr, köy ya da kasaba oluşuna göre miktarı belirlenmektedir. Baçangıçta aynı ve bedenî olarak alınan avâriz vergisinin zamanla nakdî vergiye dönüşmesi ile un ve arpadan aynı olarak toplanan nüzül vergisi ortaya çıkmıştır. Genellikle un ve arpa şeklinde aynı olarak tahsil edilen nüzül sefer bölgesine uzak bölgelerden nakit olarak alınmıştır (BOA. Cevdet Askeriye, nr. 570/ 23961; Çöblir, 2002: 151). Nüzül için gerekli zahirenin toplanması, çuvalanarak menzillere taşınıp, Ordu Emîni'ne ya da mirî zahire ambarlarına teslim edilmesi genellikle kadıların vazifesidir (Çöblir, 2002: 151).

1.1.2. Sürsat

Ordunun iaşesinin temini için müracaat edilen ikinci yöntem, XVI. yüzyıl sonlarında avâriz ve nüzülün nakde dönüşmesi sonucunda ortaya çıkan sürsat vergisidir. Sürsatta da nüzülden olduğu gibi miktar ve türü önceden belirlenmiş olan malzemeler, kendilerine emr olunan menzil ve konaklara kadılar aracılığıyla gönderilmiştir (BOA. Cevdet-Maliye, nr. 751/ 30615). Sürsat uygulaması nüzül kadar eski ve askerî maksatlarla halka yüklenmiş olmasına rağmen, nüzülden farklıdır (Gölcük, 2004: 139; Ertuğ 1999: 592).

Avâriz ve nüzülün muafiyetlerinin geçerli olmadığı sürsat ile nüzül arasındaki başlıca farklar şunlardır:

1. Nüzül un ve arpa şeklinde toplanmasına rağmen, sürsat un ve arpanın yanında bal, yağ, koyun, ekmek, ot, saman, odun gibi iaşe maddelerinden oluşmakta ve devletin belirlediği bir fiyat üzerinden halktan talep edilmektedir (BOA. Cevdet-Askeriye, nr. 876/ 37606).

2. Nüzül tam anlamıyla belirli bir mükellefiyet olmasına karşılık, sürsat, ihracı ferman olan zahirenin devlet tarafından belirlenen bir fiyat üzerinden, karşılığı ödenerek satın alınmasıdır. Sürsatta belirlenen fiyat piyasa fiyatının altında olmasına rağmen halk istenilen malzemeyi satmak ve nakletmek zorundadır (Çöblir, 1996: 17)

3. Nüzülün tahsilinde avârizhaneleri esas alınırken, sürsatın tahsilinde avârizhaneleri ve muafiyetlerine dikkat edilmez (Güçer, 1964: 94-95). XVII. asrın başlarında sürsat vergisi devletin içine düştüğü durumdan dolayı nakit olarak tahsil edilmeye başlanmıştır (Ertuğ, 2000: 84-85).

Aslında bir vergi olmayan sürsat, bir nevi yükümlülüktür. Fakat halka ağır gelen aynı yükümlülük zamanla bedel hâline dönüşerek vergi şeklinde gelmiştir (Türkmen, 2003: 195). Her iki usulde de halk talep edilen malları, daha önceden tespit edilmiş menzillere kadar nakletmek ve görevlilere teslim etmek zorundadır (Çöblir, 2002: 151).

1.1.3. İştirâ

Osmanlı Devleti'nde nüzül ve sürsat toplamanın mümkün olmadığı ya da bu yolla toplanan zahirenin ihtiyaçları karşılamadığı durumlarda ise, iştirâ denilen serbest piyasa şartları ile zahire alımı yapılmaktadır⁹ (Halaçoğlu, 1999: 67).

Yine muharebe zamanlarında harp masraflarını karşılamak, sulh zamanında da bütçe açıklarını kapatmak için halktan alınan imdadiye denilen örfî vergiler de vardır. Bunlardan harp için alınanlara "imdadiye-i seferiye" açığı kapatmak için alınanlara da "imdadiye-i hazariye"

Özdemir, "Avâriz ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", **X.Türk Tarih Kongresi, Ankara, 22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler**, IV, Ankara, 1993, s. 1581-1613; Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", **Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik**, (Der. Halil Gölcük, görevlet Pamuk), T.C.Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 35-50; Enver Çakar, "XVII. Yüzyıl Halep Eyaleti Avarız-Hane ve Cizye Defterleri", **Birinci Orta Doğu Semineri (Kavramlar, Kaynaklar ve Metodoloji)**, (Elazığ, 29-31 Mayıs 2003), **Bildiriler**, Elazığ, 2004, s. 337-344.

⁹Örneğin bu konu ile ilgili 1146 (1734) senesi mubayaası ferman buyrulup mirî ambara teslim edilen zahire tediye bedeli için bkz: BOA. MAD. nr. 16193.

denilmiştir (Pakalın, 2004: 89). Yine bazı dönemlerde açığı kapatmak için imdadiye-i seferiyyenin vaktinden önce tahsil edildiği de olmuştur (BOA. Cevdet-Maliye, nr. 112/ 4999, 29, g. 1147-24 Mart 1735).

1.2. İaşenin Sefer Alanına Taşınması ve Menzil Sistemi

Nüzül, sürsat ya da içira yoluyla toplanan zahireler, seferin yönüne göre belli menzillerde orduya teslim edilir, ya da mirî zahire ambarlarına dâhil edilirdi (BOA. MAD. nr. 5311). XVI. yüzyılda kurulan menzil sistemi¹⁰ (Halaçoğlu, 1999: 166) sefer zamanlarında iaçe organizasyonlarının temelini oluşturmaktadır. Ancak sefer organizasyonlarındaki menziller ile ulak menzilleri birbirine karıştırılmamalıdır. Ulak menzilleri sadece elinde ulak hükmü bulunan görevlilere hizmet veren mekânlar iken sefer menzilleri, on binlerce askerin çadırlarının kurulduğu, iaçe ve ibatesinin sağlandığı sahralardır (Türkmen, 2002: 135; Sak-Çetin, 2004: 180). Osmanlı tarihi boyunca menziller, sefere çıkmış olan orduya iaçe temini ile ticaret ve haberleşme sağlama amaçlı kullanılmış ve Osmanlı askeri hayatında önemli bir konuma sahip olmuştur (Sevinç, 2010: 123). İmparatorluğun belli başlı yolları üzerinde kurulan bu menzilhanelerde kadılar gözetiminde getirilen hububat vb. askerî ihtiyaçların depolandığı zahire ambarları vardır (BOA. Cevdet-Maliye, 331/ 13592). Menzil eminlerince yönetilen bu ikmal merkezlerinin ihtiyaçları, menzillerin bağlı bulunduğu kadı, âyân, mütesellim ve voyvodalara verilen emirler ve menzil eminlerine gönderilen ödenekle dışarıdan satın alınmak suretiyle tamamlanırdı (BOA. MAD. nr. 23217; Sak-Çetin, 2004: 93). Menzillerin temel görevlerinden biri sefer bölgelerinde bulunan ordu birlikleri ile limanlarındaki donanmanın temel ikmal maddeleri ile hayvan yemini tedarik etme, depolama ve dağıtmaktır (Zengin, 2008: 127). Bu stoklama sürekli savaştan dolayı bulunan devletin ileriki yıllarda zahire ihtiyacını tedarik edememe durumu göz önüne alınarak yapılmıştır. Buna göre ordunun belirlediği güzergâh boyunca kullanacağı zahire mirî zahire ambarlarına depolanırdı. Osmanlı Devleti gerek Anadolu'da gerekse Rumeli'de sağkol, ortakol ve solkol olmak üzere üç koldan ilerlerken, fetihlerini ve yol teşkilâtını buna göre belirlemekteydi¹¹. Bütün bu yollarda belli menziller tayin edilerek buralarda askeri maksatlı zahire ambarları bulundurulurdu. Anadolu bölgesinde başlıca zahire ambarları bulunan şehirler, Erzurum, Bayburt, Batum, Karahisar-ı şarki, Van, Diyarbakir, Halep, Payas, Sivas, Samsun, Niğde, Çorum, Karahisar-ı Sahip, Konya ve Tokat'tır (Çelbir, 2002: 152). Savaş yönüne göre gerek Anadolu'da, gerekse Rumeli'de bulunan bu zahire ambarları her zaman dolu bulunurdu. Bu durum ani bir savaş durumunda ordunun hareket ve savaş kabiliyetini artırıyordu (Sevinç, 2010: 200). Bu ambarlarda biriktirilen erzak orduya gerekli olmadığı durumlarda, bozulmaması için satılır ya da acil durumlarda halka dağıtılırdı (BOA. Cevdet-Nafia, nr. 21/ 1019; Bozkurt, 1988:6-7).

Osmanlı Devleti'nde ordunun geçeceği menzillerde yapılan harcamalar ile ilgili kayıtlar Nüzül Eminleri tarafından tutuluyordu (Çelbir, 1999: 278). Yine ambarlara depolanan zahire için emin ve kâtipler tayin edilerek, gelen zahire düzenli bir şekilde defterlere kaydedilirdi (Çelbir, 2002: 152).

¹⁰ Kelime olarak, konak, iki konak arası, bir konak yol, merhale, tatar konağı, posta ve posta tatarları, beygirlerin bulunduğu mahal anlamına gelen menzil, coğrafi şartlara göre değişen mesafelerde, haberin yerine bir an önce ulaşması amacıyla tesis edilen yerlerdir. Ayrıca menzil sistemi ile ilgili bkz: Yusuf Halaçoğlu, **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)**, Ankara 2002; Sema Altun, "Osmanlı'da Haberleşme Ağı Menzilhaneler, **Türkler**, X, Ankara 2002, s. 913-920; Fatih Müderrisoğlu, "Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşmeleri", **Türkler**, X, Ankara 2002, s. 920-934; M.Yağcı Ertaç, "XVIII. Yüzyıl Başılarında Rumeli'deki Menzillerin Askeri Menzillerin Fonksiyonları", **Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. 1, Manisa 1997, s. 91-98; Rıza Bozkurt, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ülkenin Hareket Bakımından Bölgelere Ayrılması, Genel ve Gelişimsel", **Haberleşme Sistemleri**, **Askerî Tarih Bülteni**, S. 25, İstanbul 1988, s. 45-55.

¹¹ Osmanlı Devleti'ndeki yol sistemiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Yusuf Halaçoğlu, "Anadolu'da Ulaşım ve Yol Sistemi", **DİA**, III, 1977, s. 127-128.

1.3. İaşenin Orduya Ulaştırılması (Nakliye)

Sefer esnasındaki bir ordunun beslenmesini temin etmek için iaşe maddelerinin bulunup, zahire ambarlarına depolanması yeterli değildir. Bu malzemelerin savaşın yapılacağı mahalle ve ordu güzergâhında bulunan menzillere ulaştırılması gerekmektedir. Bu miktardaki zahirenin hazır bulundurulması, aynı zamanda önemli bir maliye organizasyonunu da gerektirmiştir. Osmanlı Devleti'nde bunun için kara ve deniz yolu kullanılmaktadır (Çelbir, 2002: 154). Yine derinlik ve genişlik açısından seyr ü sefere müsait olan bazı nehirler de iaşenin nakliyesinde kullanılmıştır. Bu konuda Rumeli'nde Tuna ve Anadolu'da Fırat ve Dicle Nehirleri'nden devlet zaman zaman erzak, mühimmat ve ticarî emtia naklinde istifade etmiştir¹² (Çelbir, 1996: 62).

Kara yoluyla yapılan nakliyat hem çok zaman aldığı için hem de pahalıya mal olduğu için, zahirenin naklinde daha ziyade deniz yolu yada nehir nakliyatının mümkün olduğu yerlerde bu yöntem kullanılmıştır (BOA. Cevdet-Askeriye, nr. 251/10484). Örneğin Macaristan üzerine icra edilen seferlerde Tuna Nehri'nden istifade edildiği gibi, Çak seferleri için gerekli olan ve Eflak ve Boğdan'dan tahsil edilen zahirenin Karadeniz ve Trabzon'a ulaştırılması için de bu nehir kullanılmıştır (Çelbir, 1996: 62).

Ulaşım ve nakliye vasıtalarından deniz ve nehirlerde kullanılan gemilere “sefine” denilmekle birlikte yine bu gemilere fırkate, kalite, üstüaçık ve miri borazan denilmektedir. Yine seferler sırasında mirî gemilerin yanı sıra tüccar gemileri de kullanılmıştır (Sevinç, 2010: 141).

Osmanlı Devleti erzak ve mühimmatın naklinde bu deniz ve nehir taşımacılığının yanı sıra kara taşımacılığını da kullanmıştır. Devlet kara taşımacılığında ise top arabacıları birliği dışında yolların bakımsızlığından dolayı daha ziyade hayvan sırtında nakliyatı tercih etmiştir (Çelbir, 1996: 65).

Kara taşımacılığında özellikle topların ve bazı sefer mühimmatının nakli arabalarla gerçekleştirilmiştir. Osmanlı seferleri üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde arabaların batı yönlü seferlerde daha sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu durum yolların daha düzgün olmasından kaynaklanmaktadır. Arabalar, develer ve beygirlere nazaran çok daha fazla yük taşıma kapasitesine sahiptir. Dönemin Çalarında bir arabaya 600 ila 1.000 kg yük yüklenebilmektedir¹³ (Genç, 2012: 244).

Fakat Osmanlı Devleti özellikle doğuya yapacağı seferlerde arabalardan ziyade diğer yük hayvanlarını daha çok kullanıyordu. Bunun temel sebebi; Öküzlerle çekilen her bir arabayı idare etmek için bir kişi görevlendirilirken altı deve veya beygir için de bir kişinin görevlendirilmesidir. Yine yollarda arabaların bozulması ve bakımı gerekirken devenin yolda beslenmesi daha kolaydır ve deve uzun süre susuzluğa dayanabilmektedir (Genç, 2012: 244).

Ancak gerek sürsat, avâriz ya da nüzül karışığı, gerekse satın alınma yoluyla temin edilmiş olsun büyük miktardaki iaşenin taşınması oldukça masraflı olup, bu durumda mekkârî sınıfına büyük iğdüğümlü¹⁴ (Türkmen, 2002: 136). Yük hayvanı olarak ise genellikle deve, at¹⁵ ya da katır kullanılmıştır (Çelbir, 1996: 65). Ancak kara yolu ile taşımacılıkta zorlu koşullara

¹² Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki nehir nakliyatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Cengiz Orhonlu-Turgut Işıksal, “Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar, Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat”, *Tarih Dergisi*, 17-18, İstanbul 1963, s. 77-103.

¹³ Ayrıca konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Gürli “Araba”, *DİA*, III, İstanbul, s. 243-245.

¹⁴ Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Ümit Ekin, *XVII. XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve İletişim Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2000, s. 112-126.

¹⁵ Osmanlı döneminde atın kullanımı için bk. Yusuf Halaçoğlu, “At İslâmî Devir”, *DİA*, IV, İstanbul, 1991, s. 28-31.

dayanıklılığı ve yük taşıma kapasitesinin daha fazla olması sebebiyle daha ziyade deve tercih edilmiştir¹⁶ (Genç, 2012: 236-237).

Sefer boyunca ulaşımın sağlanmasında kullanılan diğer yük hayvanları beygir ve katırlardır. Beygir ve katırların sarp arazilerde yük taşıyabilmeleri rağbet görmelerinde etkili olmuştur. Beygirler ihtiyaç duyulan alanlara göre çeşitli adlarla tanımlanmaktaydılar. Mekkâri beygiri zahire, mühimmat ve askerlerin eşyalarının naklinde topkeşan beygiri topların cepheye naklinde saka beygiri ordunun su hizmetinde ve menzil beygiri ulaşımında kullanılmıştır. Katırlar ise kayıtlarda esterân olarak geçmektedir¹⁷. Osmanlı tarımsal yapısının temel unsurlarından olan öküz ve mandalar da seferberlik söz konusu olduğunda diğer hayvanlarla birlikte mühimmat ve zahirenin naklinde kullanılmışlardır. Bunlar genellikle muhasaraların en önemli ayağını oluşturan büyük toplarla çahillerin ve mühimmatın naklinde top arabalarına koçumuştur (Genç, 2012: 241-243).

Ayrıca nakliye içinde zaman zaman bir mansıp karlığında nakil yaptırıldığı gibi, nüzül bedeli karlığında da mühimmat sevki yapılmıştır. Yine nakliye sırasında karlaşan problemleri konulardan birisi de çok büyük yekûnlar tutan zahire ve sair mühimmatı koyacak çuvalların kısa sürede temininin mümkün olmaması ve yine çuval fiyatlarının oldukça yüksek olmasıdır (Çelbir, 1996: 68-69).

Osmanlı Devleti nakliyenin maliyeye getirdiği yükü hafifletmek amacıyla bazen nakliye işi tımar ve zeamet tasarruf edenlere yüklenerek, aksatanlar cezalandırılmıştır (BOA. Cevdet-Askeriye, nr. 1107 /48963). Bu şekilde nakli yapılan iaşe maddelerinin orduya dağıtılması da yine belirli kurallara dahilinde gerçekleştirilmiştir.

1.4. İaşenin Orduya Dağıtılması

Osmanlı Devleti, değişik yollar ve sıkıntılar ile askerî amaçlar dâhilinde ambarlara doldurduğu zahireleri yine belirli kurallara çerçevesinde orduya dağıtıyor ve zahirenin maksatları dışında kullanılmasına, gereksiz yere satılmasına ya da halka dağıtılmasına müsaade etmiyordu (Ertaç 1999: 592; Çelbir, 2002: 152). Devlet bunun için askerî güzergâhlar ve büyük hudut kalelerinde ordunun ihtiyacını karşılayacak şekilde depolar tesis etmiştir. Nüzül, sürsat veya mübayaa yoluyla temin edilen iaşe ürünleri menzillerde veya menzillere yakın bölgelerdeki ambarlarda korunarak, sefer sırasında askere dağıtılıyor veya ücret karlığında veriliyordu (Sevinç, 2010: 215). Yeniçeri, cebeci, topçu ve diğer ücretli askerlerden oluşan merkez ordusunun erzak ihtiyacı devlet tarafından karşılanırken, eyalet askerleri ise, gerekli zahireyi kendileri temin ediyorlardı (Halaçoğlu, 1999: 44-57).

Osmanlı Devleti'nde sefer esnasında dağıtılan başlıca erzak maddeleri; et, un, pirinç, bulgur gibi temel besin maddelerinden oluşmaktadır (Uzunçarşılı, 1943: 39). Ancak bunların miktarı diğerlerle birlikte, tespit edilmesi de oldukça güçtür (Bostan, 1992: 244). Menzillerde bulunan un, çorbalık olarak dağıtıldığı gibi daha çok ekmek yapımında kullanılıyordu. Ekmek, savaşlarından uzak ve pişirilmesi mümkün yerlerde yapılıyor ve sıcak bir şekilde tüketiliyordu. Bunun yanı sıra orduyla birlikte sefere katılan orducu esnafı¹⁸ (Türkmen, 2002: 137-138) arasında

¹⁶Deve ile ilgili olarak bkz: Ahmet Önkal-Nebi Bozkurt, "Deve", *DİA*, IX, İstanbul, 1994, s. 222- 226.

¹⁷Ayrıntılı bilgi için bkz: Pars Tuğlacı, "Katır", *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul 1972.

¹⁸Ordunun levazım hizmetlerini görecektir olan bu kişiler, ülkenin çeşitli bölgelerinden ihtiyaç dâhilinde tespit edilmekte olup, bu işlemler ilgili yerlerin kadıları sorumlu idi. İstanbul, Bursa ve Edirne'nin orducu esnafı çıkarması kanun gereği olmakla birlikte, ihtiyaç hâlinde başka bölgelerden de orducu çıkarılabilirdi. Orducu çıkan esnaf malzemeleriyle birlikte orduya katılırken, bu kişilerin sanatlarında ehil kişiler olmasına dikkat edilirdi. Yine seçilen esnaf orducu başının maiyetinde orduya katılırken, belirli bir süre hizmet ettikten sonra geri dönerlerdi. Eğer sefer devam ediyor ise yerlerine yenileri gönderilirdi, Ayrıntılı bilgi için bkz: Bülent Çelik, *Osmanlı Seferlerinin Lojistik Sorunlarına Kentli Esnafın*

ekmekçilerde vardı ve ekmek bu şekilde seyyar fırınlar aracılığı ile ordu içinde de pişiriliyordu (Çelik, 2008: 355). Eğer ekmek imali mümkün olmuysa askerlere peksimet dağıtılıyordu. Yine pilav için başta bulgur olmak üzere, pirinç kullanılıyordu. Osmanlı seferlerinde bir günde ortalama 750 koyunun kesildiği ve her askerin günlük çift ekmek yediği ve bunların dışında daha birçok mal ve hizmete ihtiyaç duydukları düşünülürse orducu esnafının ne kadar gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır (Türkmen, 2002: 138). Osmanlı tarihinde ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmeyen orducu esnafı arşiv belgeleri ve vekâyinâmelerde genellikle “orducu”, “orducu esnafı” (BOA. MAD. nr. 2821, s. 376) ve “ordu esnafı” (BOA. Kâmil Kepeci, nr. 2761, vrk. 131b) şeklinde kaydedilmiştir (Çelik, 2008: 356).

1.5. Osmanlı Seferlerindeki Başlıca İaşe Maddeleri

Osmanlı seferlerindeki en önemli konulardan birisi ordunun iaşe ihtiyacının karşlanmasıdır. Ordudaki en önemli besin kaynaklarından birisi koyun ve sığır etidir. Bu noktada et ihtiyacı, daha ziyade seferin yapıldığı yöndeki Anadolu ve Rumeli’den canlı hayvan alımıyla sağlanmaktadır. XVI. ve XVII. yüzyıllarda sürsat ve maktu sistemi ile temin edilen, koyun ve sığırlar, XVIII. yüzyılda tamamen parası ile satın alınarak, sefer esnasında ordu ile birlikte sürüler halinde götürülmüştür (Çelbir, 2002: 152). Koyunların kesimi için kasaplar yapar iken, debbağlar derisini, haffaflar ise yünlerini değerlendirirdi. Yine her askere günde verilen bir çift ekmek için ise fırıncılara görev düğün, askerin elbise tamirinde terzilere ve ayakkabı tamirinde kunduracılara, sebze meyve ihtiyacında bahçıvanlara ve yemiçlere, aydınlanma ihtiyacı için ise mumcu ve kandancılara düşüyordu (Türkmen, 2002: 138).

Osmanlı ordusundaki diğer önemli iaşemaddeleri ise, ekmek, hububat ve peksimettir. Sefer öncesinde menzillere depolanan unlardan fırıncılara parası ödenerek ekmek pişirildiği gibi, çeşitli kazalardan sürsat olarak alındığı da olmuştur. Yine sefer hâlindeki ordunun temel besin maddelerinden birisi olan hububat ise, arpa, buğday, un, bulgur ve pirinç gibi tahıl ürünlerinden oluşmaktadır. Osmanlı Devleti’nde hububat daha ziyade nüzül, sürsat gibi tekalifler yoluyla ya da mübayaa suretiyle temin edilmiştir (Sevinç, 2010: 216). Ayrıca çok daha uzun süre dayanabilen ve genellikle deniz seferlerinde kullanılan peksimete de özellikle savaş alanlarına yakın bölgelerde ihtiyaç duyulmaktadır (Yıldız, 2000: 137-139; Çelbir, 1996: 56).

Ordunun iaşesi için kullanılan maddeler arasına revgan-ı sade (tereyağı) bal, çavdar, darı ve tavuk gibi şeylerde ilave edilebilir. Ruznamçe Defterlerinde¹⁹ (Başbakanlık, 2000: 296-297; Çelbir, 1996: 1) bu maddeler çoğu yerde miktar belirtmeksizin gösterilmiştir. Çeme ve temizlik için gerekli suyun temini ise, saka neferleri tarafından yapılmaktadır (Çelbir, 2002: 152).

Bunların yanı sıra orduyla birlikte hareket eden at, katır, manda ve öküz gibi yük ve binek hayvanlarının yiyeceklerinin temini ise, yine menzillere daha önceden depolanan arpa, saman ve ot gibi iaşemaddelerinden karşılanmaktadır (Çelbir, 1996: 2).

2. Savaş İçin Gerekli Malî Kaynağın Bulunması

Kuruluş sürecinden bu yana sürekli savaş içerisinde olan Osmanlı Devleti’nde savaşın malî kaynaklarına çok önem verilmiş ve çağdaş diğer devletlerden farklı olarak, Osmanlı Devleti,

Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002.

¹⁹ Osmanlı maliyesinde, Hazine-i Amire dairesine bağlı olarak çalışın ve mukataa, mevkufat, cizye ve sair kalemlerden gelen gelirlerle, maaş, mübayaa, iştirak vb. için yapılan masrafların gün gün kayıtlarının tutulduğu defterlerdir. Ayrıca bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: F. M. Emecen, “Sefere Götürülen Defterlerin Defteri”, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan, İstanbul 1991, s. 241-268; Yine Hazine Ruznamçe Defteri için bkz: Halil Sahillioğlu, “Ruznâme”, Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri, (30 Nisan-2 Mayıs 1986), Bildiriler, İstanbul 1988, s. 113-139.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

savağ dıġından ekonomik yardım ve destekler ile değil bizzat kendi öz kaynakları ile devam ettirmiştir (Ėalcık, 2004: 596-598).

Savaş sırasında birçok ekonomik kaynak seferber edilerek, tükenme durumuna geldiği için, savaşla ekonomi oldukça yakından ilgilidir. Herhangi bir savaşta kullanılan maddi finansmanın ve kaynakların telafisi ise, ancak savaşın zaferle sonuçlanmasına bağlıdır (Genç, 2007: 215-216). Bu sebeple gerek savaşöncesi askerî lojistiğin tamamlanması ve gerekse savaş esnasında savaşın baçarılı bir şekilde devam ettirilerek, zaferle sonuçlanması için devletin malî kaynakları temin ederek, bu kaynakları organize bir şekilde kullanması gerekmektedir.

Nitekim Osmanlı maliye organizasyonu, geniş anlamda devlet, dar anlamda ise ordu ve savaş finansmanın gereklerine göre Ėkillenmiř ve zaman içerisinde hem devlet hem de savaş organizasyonlarında meydana gelen gelişmelere paralel olarak gelişme göstermiştir (Özvar, 2003: 10).

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nde seferler için, sağlanan gelir kaynakları ile seferler esnasında yapılan harcama ve giderler üzerinde durulmuştur.

2.1. Ordu Hazinesinin Gelir Kaynakları

Osmanlı Devleti'nde padişahın bizzat katıldığı seferlere devletin esas hazinesi olan, Hazine-i Âmir'e götürülür, padişahın katılmadığı seferlere ise, ordu hazinesi tayin olunurdu. Savaş esnasında her türlü maddi ihtiyacın karşılandığı bu ordu hazinesine sefer için devlet merkezinden verilen hazinenin yanı sıra değişk eyaletlerden de yardımda bulunmaları istenirdi (Uzunçarşılı, 1948: 370).

Bunların dıġında ordu hazinesine tahsil edilen gelirler, birçok vilâyetten ve çok değişk kalemlerden sağlanan paraların ordu hazinesine teslimi ile sağlanırdı (Murphey, 2007: 73; Ėbîir, 2002: 155).

Osmanlı Devleti'nde ordunun gelir kaynaklarını gösteren Hazine Ruznamçe Defterleri bulunmasına rağmen, bu defterler ordu hazinesinin gelirlerini ve savaş için yapılan masrafları tam olarak göstermezler. Bunun temel sebebi; bu defterlerin ordunun İstanbul'dan hareketi anından itibaren günlük olarak tutulması ve hudutlara yığınak yapılması, menzillerin düzenlenmesi, zahire ve mühimmat nakli gibi masrafları içermesidir. Yine sefer sırasında pek çok içi aynî ve bedenî vergilendirme sistemiyle yapılmasından dolayı, bu masraflar hazineye yansıtılmadığı için savaşın gerçek maliyetinin hesaplanması oldukça zordur (Ėbîir, 2002: 156).

Osmanlı Devleti'nde ordu hazinesinin gelir kalemleri mukataa, nüzül, sürsat ve kürekçi bedelleri, muhallefat²⁰ (Sertoğlu, 1986: 228), cizye²¹ (Ortaylı, 2007: 134-135) askere dağıtılan zahireden elde edilen para, koyun eti satıġından gelen para, istikraz²² (Develioğlu, 2001: 458) vs. gibi unsurlardan oluşmaktadır. Bunların içerisinde en fazla meblağı mukataa²³ teşkil etmektedir²⁴ (Ėbîir, 2002: 158-1059).

²⁰ Muhallefat; Ölen bir insanın para, eğa, mal ve alacak gibi terk ettiği şeyler olup, Osmanlı Devleti'nde ölen devlet ricalinin padişahın kulu olmasından dolayı kalan mallarının devlet namına zapt olunarak, varislerine padişahın uygun gördüğü miktarda verilmesi sistemidir.

²¹ Osmanlı Devleti'nde alınan Ė'i vergilerden birisi olup, gayrimüslimlerin askerlik hizmetini yapmamaları karşılığında korunmalarının bedeli olarak devlete ödedikleri bağ vergisidir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Ėalcık, 2004: 105-112).

²² Ödünç ve faizle para alma.

²³ Osmanlı mukataa sistemiyle ilgili çalışmasında Baki Çakır, "Mukataa" kavramı için tek bir tanımın yapılamayacağını ve bu kavramın birden fazla anlamda kullanıldığını belirtmiştir. Buna göre mukataa: Ėlîzam, kesim, maktu ve maktua kavramlarını kapsamakta olup, icare /bedel, mali birim, yöntem, götürü ve sözleşme anlamlarında kullanılmaktadır, Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2002.

2.1. Seferin Masrafları

Osmanlı seferlerinin hazine masrafları kısmını ise, genel olarak mevâcib, tayinat, mubayaa, inam, âdât, edâ-yı düyûn ve diğer harcamalar oluşturmaktadır (Yüksel, 2005: 103).

Bu harcamalar içerisinde en büyük payı her zaman yeniçeri, kapıkulu askerlerinin ödemeleri anlamına gelen mevâcibler teşkil etmektedir (BOA. MAD. nr. 4370). Bunun temel sebebi mevâcibin zamanında ve eksiksiz olarak dağıtılmasındaki önemdir (Çelbir, 2002: 153)²⁵.

Mevâcibden sonra en büyük payı askerin ekmeği manasına gelen tayin kelimesinin çoğulu olan tayinatlar almaktadır (Yüksel, 2005: 93). Osmanlı Devleti'nde askerlere verilen tayinatlar, maaşlarındaki arpa, un, buğday, peksimet, tereyağı, koyun vb. yiyecek maddeleri; at, deve, katır, sığır gibi yük hayvanları ile bunların yem ve koşumtakımları, top arabaları ve top mühimmatı, hazine, defterhane, cephane levazımı, nakliye ücretleri vs. gibi çok çeşitli konular için yapılan masraflardan oluşmaktadır²⁶. Örneğin IV. Murad'ın Bağdat Seferi için Otağ-ı Hümayun'un Üsküdar'a dikildiği 15 Şevval 1047 /2 Mart 1638 tarihinden yaklaşık 6,5 ay önce 28 Rebiyü'l-evvel 1047/ 20 Ağustos 1637 tarihinden itibaren 10 Ramazan 1047 /26 Ocak 1638 yani Sultan IV. Murad'ın Bağdat'tan ayrılmasından 2 gün sonrasına kadar olan süre içerisinde ordunun ihtiyacı olan arpa, ekmek, un, bal, tereyağı, pirinç ve diğer zahire için 2. 829.950 akçe sarf edilmiştir (Çelbir, 1999: 279). Osmanlı tarihi boyunca her dönemde askerlerin tayinatının eksiksiz temini için ordunun geçeceği bölge kadılarına padişahlar tarafından hükümler yazılmıştır (Cevdet- Askeriye, nr. 752/ 30615; Yüksel, 2009: 50).

Mubayaa için yapılan harcamalar hilat ve çeşitli kumaşlımlarına ödenen paralardan oluşurken, sefer esnasında yararlılık gösterenlere dağıtılan paralara ise inam denilmektedir (BOA. MAD. d. nr. 23288). Yine başa sadrazama olmak üzere rütbelerine göre devlet adamlarına, acemi oğlanlara ve yeniçerilere dağıtılan paralar ise, âdât adı altında toplanmaktadır (BOA. MAD. d. nr. 6118). Hazinesinin malî açıdan zor duruma düştüğünde gerek ordudaki devlet adamlarından ve gerekse vilayetlerin esnaf ve ileri gelenlerinden daha sonra tekrar ödenmek şartıyla alınan paralara ise, edâ-yı düyûn denilmektedir (Çelbir, 2002: 157).

Bunların yanı sıra Osmanlı askerlerinin savaş esnasında moral ve motivasyonunu arttırmak amacıyla uygulanan terakki²⁷ tevcihi adı altındaki maddî güdüler de vardır. Tımar ve zeamet sahipleri için verilen bu zamlar, sipahinin devlet için göstereceği yararlılıklarıyla orantılı bir şekilde tasarruf ettikleri dirliklerine yeni ilaveler yapılmak suretiyle gerçekleştirilirdi (Özünü, 2010: 238-239).

Ayrıca Osmanlı Devleti'nin askerî harcamaların da dikkat çeken önemli unsurlardan birisi de savunma için yapılan harcamalardır. Bu çerçevede en çok üzerinde durulan konu ise, kale inşaatı ve bakımı için yapılan giderlerdir (BOA. MAD. d. nr. 6949; Murphey, 2007: 77-78; Keser, 2002: 598-601). Yine Osmanlı Devleti'nde ordunun silah ve mühimmat ihtiyacının karşılanması

²⁴ Osmanlı seferlerindeki bağlıca gelir kaynakları ile ilgili bkz: Tahir Sevinç, **1695-1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik** Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.

²⁵ Örneğin, I. Ahmet Dönemi Osmanlı-İran savaşlarında, mevâcib ödemeleri sırasıyla ordu hazinelerinin genel masraflarının, %76, %65, %87 ve %65'ini oluşturuyordu. Bu seferlerde toplam 303.7771 akçe mevâcib dağıtılmıştır, Yine 29. Z. 1143 (5 Temmuz 1731) senesi mevâcibleri için bkz: BOA. MAD. d. nr. 17038.

²⁶ 29. Z. 1168 (6 Ekim 1755) tarihli bu konulara ait muhasebe-i evvel kalemine tabi olan müteferrika defteri için bkz: BOA. MAD. d. nr. 3338.

²⁷ Arapça bir kelime olan “terakki” kelimesi “artma, çoğalma, ilerleme, ileriye gitme” anlamına gelir. Osmanlı kaynaklarında yeniçeri efradı ile tımar ve zeamet sahiplerine verilen zam anlamında kullanılır, Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, III, İstanbul 1993, s. 458.

yenicherilere ait ehl-i hiref defterleri yoluyla askerî birimlere ait masraflar ve kayıtların tespiti yapılabilmektedir (BOA. MAD. d. nr. 17131; nr. 17163).

3. Askerî Organizasyon ve Seferberlik

Kuruluğ döneminde düzenli bir ordusu bulunmayan Osmanlı Devleti'nde savaş, gerektiğinde gazilerden ve tamamı atlı ağıret kuvvetlerinden oluşan birliklerin dellâllar aracılığıyla bir yerde toplanması ile sağlanırdı (Halaçoğlu, 1999: 35; Taneri, 1998: 91-96; Özcan, 2002: 107; Ögürel, 2003: 386; Uzunçarşılı, 1943: 2). Ancak toprakların genişlemesi ile birlikte Osmanlı ordusu büyümüş ve kara ordusu, kapıkulu askerleri, tımarlı sipahiler olmak üzere iki temel askeri güç olarak teşkilâtlanmıştır (Ortaylı, 2007: 240-241). Bunlara birde savaş zamanlarında orduya katılan yardımcı birlikler dahil edilebilir.

Bu bölümde Osmanlı seferlerinde kullanılan askeri birlikler ile sefer öncesi son hazırlıklar, seferberlik hâli ve ordunun sefer alanına yürüyüşü üzerinde durulmuştur.

3.1. Kapıkulu Askerleri

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında devletin düzenli askeri birliklere ihtiyacı sonucu kurulmuş olan kapıkulu askerleri, yaya ve atlı askerlerden oluşmaktadır (Uzunçarşılı, 1984: 144; Özcan, 2002: 107-108; Taneri, 1998: 97-104; Murphey, 2007: 66-77). Bunlardan yayalar; yenicheriler, cebeci, topçu, top arabacı, humbaracı ve lağımcı ocaklarından meydana gelirken, süvari kuvvetleri ise, sipah, silahtar, sağ ve sol ulufeciler ile sağ ve sol gariplerden oluşmaktadır (Yüksel, 2005: 19-20).

Kapıkulu ocağının en kalabalık grubunu oluşturan yenicheriler, Osmanlı ordusunun dâîmi ve hazineden ulufe alan askerî zümresidir (Ögürel, 1986: 385-395). Top imal eden ve bunları kullanan topçu ocağının yanı sıra, top arabacıları ocağı, büyük topların nakliyle uğraşır. Humbaracı sınıfı, el bombasını andıran humbara silahını imal eden ve kullanan kişilerdir. Lağımcılar ise, teknik bir sınıf olup, kale kuşamalarında toprak altından tüneller kazarak fetihleri kolaylaştırırlardı²⁸ (Sevinç, 2010: 42). İstanbul'daki kıçalarında ikamet eden kapıkulu askerleri III. Murad zamanına kadar padişahın bizzat katılmadığı seferlere gitmezlerdi. Ancak bu tarihten sonra, bu usulden vazgeçilerek, sadrazam ve serdar-ı ekrem maiyetinde seferlere katılmaya başladılar (Taneri, 1998: 98-99).

Osmanlı ordusunun iki temel biriminden birisi olan kapıkulu askerleri devlet merkezindeki karargâhlarında bulundukları için savaş durumunda herhangi bir zorlukla karışmadan sefer düzenine girebiliyorlardı. Oysa ülkenin değişik bölgelerine dağılmış olan tımarlı sipahilerin toplanması bir hayli zor gerçekleştiriyordu²⁹ (Sevinç, 2010: 33-34).

3.2. Eyalet Askerleri

Osmanlı ordusunun asıl savaş gücünü oluşturan eyalet askerlerinin³⁰ (Çalıcık, 2006: 111-112; Halaçoğlu, 1999: 56-58; Murphey, 2007: 59-66) seferlere katılımları, ülkenin değişik yerlerine dağılmış oldukları için oldukça güçtür (Ertağ, 1999: 591). Bu sebeple, eyalet askerleri seferberlik emriyle kıçaylarından itibaren eyalet valilerine, sancak beylerine gönderilerek belirtilen yerde merkez orduya katılmaları istenirdi. Böylece İstanbul'dan yola çıkan ordu yol boyunca

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Askerî Teşkilâtı", **Osmanlı Devleti Tarihi**, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1999, s. 337-370.

²⁹ Ayrıca bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Yağcı Ertağ, "Osmanlı Savaş Organizasyonunda Zorlu Bir Süreç: Ordunun Toparlanması", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, 19, İstanbul 2008, s. 211-233.

³⁰ Klasik dönemde Osmanlı eyalet kuvvetleri, tımarlı sipahi, yaya, müselleme, yörük, canbaz, cerahor, akıncılar, deliler, azaplar, gönüllüler ve beğliler denilen birliklerden oluşmaktadır.

yapılan bu katılımlarla giderek kalabalıklaştı. Tımarlı sipahiler sefer harici zamanlarda bulundukları bölgelerin amirleri olup, güvenliği sağlardı (Ortaylı, 2007: 124-134).

Devlet her türlü tehdit ve cezaya rağmen sipahileri sefere götürmede problemler yaşıyordu. Bunun için farklı yöntemler uygulayan devlet, öncelikle sefere götüremediği sipahileri yerlerinde bırakarak, onlardan bedel akçesi almıştı. Geçen yıllarda seferlerden sonra ölen veya sefere katılmayan askerin timarları merkez hazineye aktararak, nakit sıkıntısı giderilmişti. Yine devlet bozulan ekonomiyi düzenlemek için toprakları ve gelirleri iltizam usulü ile mukataalaştırarak nakit para temin etme yoluyla, tımar kadrolarının sayısını azaltmıştı (Sevinç, 2010: 46-48).

3.3. Yardımcı Kuvvetler

Sefere çıkan Osmanlı ordusu yalnızca kapıkulu askerleri ve tımarlı sipahilerle sınırlı değildir (Barkan, 1979: 286-333). Bu muharip kuvvetlerin yanı sıra orduya lojistik desteğin sağlanmasında yardımcı birlikler de savaş zamanında ordunun ulaşım ve beslenme ihtiyaçları ile silah ve teçhizat ikmalinin sağlanması gibi önemli görevleri üstlenmiştir (Göbaşı, 2005: 121-125). Bunlar, Kırım Hanlığı'na ve salyaneli eyaletlere bağlı askerler, Fransız, Ulah, ve Moldovalı askerler, top arabacıları, cebeciler, mehteran-ı âlem, mehteran-ı hayme, istabl-ı amire hademeleri, divan-ı hümayun kâtibi, Çavdâr, meçhulci ve sakaları, saraçlar, cerrahlar, delâllar ve münadilerden oluşmaktadır (Yüksel, 2005: 43-44).

Bunların yanı sıra, sefer sırasında ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere çeşitli meslek gruplarına mensup ve sanatkârlarda orduyla birlikte götürülürdü. Sefer esnasında kapıkulu ordusuyla birlikte hareket eden bu esnafılar yolda ve ordugâhlarda gıda, sağlık, teçhizat ve ulaşım alt yapısının hizmet ve ihtiyaçlarını karşılardı. Orducu esnafı ordunun ihtiyaç duyacağı erzak ve diğer malzemeyi yanlarında bulundurarak, ayakkabı, kılıç, yay, ok, çadır, kilim, cam, nal gibi malzemelerin tamir ve yapımının yanı sıra, ordunun en önemli besin malzemesi olan ekmek pişirme ve et temininde bir nevi seyyar levazım görevi ile ordunun her türlü ihtiyacını karşılardı (Sevinç, 2010: 72). Yine askerin manevî ihtiyaçlarının karşılanması için ise, fakih ve şeyh gibi dinî kimlikleri ön planda olan şahıslarda sefere katılırlardı³¹ (Göblir, 2002: 156).

3.4. Sefer Öncesi Hazırlıklar ve Ordunun Sefere Yürüyüşü

Osmanlı seferleri, önceden hazırlanmış bir plânın uygulaması olmamakla birlikte, tamamen tesadüfî ve yüzeysel sebeplerle meydana gelmiyordu. Genellikle olayların tahmin edilemeyen gelişmeleri veya ani tehlikeler, devletin temel siyasî amaçları doğrultusunda değerlendirilmiş ve ona göre sefer kararı alınmıştı (Zengin, 2008: 113).

Osmanlı Devleti'nde sefer kararları genellikle harp meclislerinde verilmiş ve seferlerin ilâm hukukuna uygunluğu konusunda geyhülislâm'dan fetva alınmıştı (Yıldız, 2006: 12-22). Sefere karar verildikten sonra sırasıyla bölgeye Padişah'tan ferman ve emr-i âliler, Sadrazam ve Yeniçeri Ağasından buyruldu ve mektuplar gönderilmeye başlandı. Gönderilen emirlerde, zaman zaman asker yazımı, zahire mübayaası, zahire nakli için nakil hayvanı tedariki, yine nakil için gemi yapımı, bunların malzemesinin temini gibi konular, kimi zaman da bu konuların bir kaç bir arada yer alırdı. Bu yazılarda idarecilerin yaptıkları yolsuzluklar, halktan usulsüz olarak vergi tahsilâtı yapmaları, seferlerle ilgili yapılması emredilip de yerine getirilmeyen hususların tekrar bildirilmesi ve ihmal edenlerin gereken cezaya çarptırılacakları gibi konular da yer alırdı (Yıldırım, 2002: 142). Ardından ordunun hazırlanması için seferberlik ilân edilirdi ki, Osmanlı tarihinde buna

³¹Bunlar yaptıkları vaaz ve nasihatlerle askeri savaş hazırlarlar, gaza ve cihad ruhunu canlı tutarak, orduda bazı dinî görevlerin yerine getirilmesini sağlardı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Ümit Ekin, "Osmanlı Ordusunda Moral Yükseltici Bir Kurum Olarak Ordu geyhliği", *Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Dergisi*, S. I, 2008, s. 167-178.

devlet tarafından bütün memleket halkının herhangi bir iÇiÇin vazifeye davet edilmesi anlamına gelen “nefir-i âm” denilmiÇtir (Sertoğlu, 1986: 237). Öncelikle diplomatik yolları deneyen Osmanlılar, bu arada sefer hazırlıklarını da sürdürürdü. Yine savaÇ öncesi yapılan mutad merasimler ile savaÇkararı alındığını gösteren tuğ-ı hümayun dikilirdi (Yüksel, 2005: 5-8). Buna göre seferin istikametine göre ordunun toplanacağı yer belirlenirken, seferler genellikle Ekim ve Kasım aylarında plânlanırdı (Zengin, 2008: 113). Ordunun hareketinden önce seferin yönü kararlaÇtırılır ve ordunun gideceği yöne göre yolların tamiri ve bakımı yapılırdı³² (ErtaÇ,1999: 590; Taneri, 1998: 227-229; Keser, 2002: 599-600).

Ayrıca sefer hazırlıklarının baÇaması ile birlikte stratejik sınır kaleleri olmak üzere düÇnan topraklarına sınır olan kalelerin ve palangaların³³ tamiri yapılırdı³⁴. Buna göre kalelerin cepheane, ambar ve tabyaları tamirden geçirilirdi. Bunun için lağımçı, su yolcu, mutemet, marangoz, demirci ve kireççiler çalıÇtırılırdı (Sevinç, 2010: 27-28). Yine yapılacak seferin niteliğine göre asker, silah, mühimmat ve erzak temin edilirdi (Zengin, 2008: 114).

Sefer amacıyla toplanan Osmanlı ordusunun sefer alanına yürüyüÇübaÇıca iki safhadan oluşurdu: Birincisi, ülke içerisinde yapılan tehlikelerden uzak serbest yürüyüÇ;ikincisi ise, sınır bölgelerinde veya düÇnan topraklarında yürütülen askerî bir düzen halindeki yürüyüÇtür (Murphey, 2007: 89). Birinci yürüyüÇte biraz daha serbest ve harp nizamına bağı kalmadan hareket edilirken, ikinci yürüyüÇte gerek yürüyüÇ,gerekse konaklama sırasında savaÇdüzeninin bozulmamasına özen gösterilirdi (ÇıbaÇ, 2005: 55).

YürüyüÇhazırlıkları gün ağarmadan meÇale ıÇıkları ile baÇlar ve sabahın ilk ıÇıkları ile birlikte harekete geçen ordu, öğle saatlerine gelindiğinde istirahatata çekilirdi. YürüyüÇ oldukça sessiz ve disiplinli gerçekleştirilirdi (UzunçarÇlı, 1943, 259)³⁵. Ancak her ne kadar seferberlik ile ilgili fermanların hepsinde yürüyüÇte ilgili çok sert uyarılar bulunmasına rağmen, bazı zamanlarda askerlerin yağmacılık faaliyetleri yaptıkları görölmektedir³⁶ (Yüksel, 2005: 17). Konaklama mekânı için ise, hayvanlara otlak ve ordu efradı için suyun bulunduğu yerler tercih edilirdi³⁷ (ErtaÇ 1999: 592; Zengin, 2008: 120).

SavaÇalanına yakın yerlerde ordu esas yürüyüÇdüzenine geçerek, önde akıncılar, esas ordunun hemen önünde azaplar, merkezde yeniçeriler ve kapıkulları, kanatlarda ise, tımarlı sipahiler yer alırlardı. SavaÇmalzemeleri ve zahire ordunun arkasında kalır, orducu esnafı ve diğ er zümrelerce muhafaza edilirdi. Hamis denilen bu yürüyüÇsistemi arazi güçlüklerini engellemek ve düÇnan saldırılarını karÇılayabilmek için tertip edilmiÇtir. Buna göre ordu, bir öncü (mukaddema/piÇda), bir merkez (kalp), bir sağ kanat (meymene), bir sol kanat (meysere) ve bir artçıdan (saka/ dümdar) meydana gelen bir düzenle hareket ederdi (Zengin, 2008: 118). Ordunun yürüyüÇ sırasındaki temel prensibi “çabuk toparlanmak, mümkün olabilecek süratle yürümek, düÇnanı hemen bulmak ve hemen muharebe ederek imha etmek” tir (Yüksel, 2005: 17).

³²Kadıllardan gönderilen hükümlere göre bu konuda yapılan ıÇılar,yolların temizlenmesi ve geniÇletilmesi, köprülerin tamiri, yeni köprü yapılması ve ordunun kolaylıkla bulabilmesi için üzerine ıÇaetler konulması gibi faaliyetlerdir, BOA. Cevdet-Askeriye, nr. 1048/ 8327; Ayrıca bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Hüdaı gentürk, “Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti’nin UlaÇımTeÇkilâtı ve Yol Sistemine Genel Bir BakıÇ”, **Türkler**, X, Ankara 2002, s. 904-912.

³³Etrafı hendeklerle çevrilmiiÇağaç ve topraktan yapılmıÇistihkâmlara verilen isimdir, Mehmet Zeki Pakalın, “Palanka”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, Çstambul 1983, s. 752.

³⁴Osmanlı’da kale ve kale tamirleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Semavi Eyice, “Kale”, **DİA**, XXIV, Çstambul,2006, s. 230-238.

³⁵YürüyüÇsırasında, kanunlara aykırı olarak halktan parasız zahire talep edilmesi, yük ve binek hayvanlarının köylülere ait ekinlerde otlatılması, ana yoldan ayrılarak sağa sola sapılması yasaklanmıÇ ve kurallara uymayanlar Çiddetle cezalandırılmıÇtır, Örnek için bkz: BOA. Cevdet-Askeriye, nr. 766/ 7444.

³⁶Örnek için bkz: BOA. Cevdet-Askeriye, nr. 844/ 91111.

³⁷Ordu sefer güzergâhında daha önceden belirlenerek, konaklama hizmeti için hazırlanan menzillerde istirahatata çekilirdi. Bu sebeple hem menzillerde hem de yollarda izdiham olmaması için askerî birlikler birer gün aralıklarla yürürlerdi.

Ayrıca yürüyüş düzeninin bozulmaması ve savaş öncesi ve savaş sırasında firari olaylarını engellemek için bazı tedbirler alınmıştır. Seferin bir yılda bitmeyip uzaması durumunda ise, ordu dağıtılmadan savaşmahalline yakın bölgelerde kışkamaları sağlanırdı. Ancak, burada da sorunların çıkmaması için çok yoğun tedbirlerin alınması gerekiyordu. Yine bu konuda sorun çıkaranlar gününde ve saatinde istenilen mevkide belirli sayıda ve vasıftaki birliği ile bulunmayan askerlerin başbuğları, serdarlar vs. herkese ibret olsun diye ağır cezalara çarptırılmışlardır (BOA. Cevdet-Askeriye, nr. 676/ 831, 16. Safer 1154). Devlet bu sayede aldığı sıkı tedbirler sayesinde seferler sırasında en az hatayla işleri yürütmüştür.

SONUÇ

Sonuç olarak, küçük bir uç beyliğinden zamanla büyük bir cihan imparatorluğu kuran Osmanlı Devleti'nde bunu sağlayan temel unsurlarından birisi olan ordularının sefer öncesi ve sefer sırasındaki lojistik hazırlıklarına tarih boyunca büyük önem verilmiştir. Osmanlı Devleti bunun için dışarıdan yardım almamış ve hazırlıkları kendi kaynakları ile temin etmiştir. Bu çerçevede başta ordunun işleri olmak üzere, sefer için gerekli bütün maddi ve manevi hazırlıklarını eksiksiz bir şekilde yapan Osmanlı Devleti, bunun sonucunda yaptığı savaşlarda başarılı neticeler almıştır. Buna göre öncelikle savaş için gerekli işgemaddelerini çeşitli yollardan temin eden devlet, savaş zamanlarında bunların eksiksiz bir şekilde askerle ulaştırılmasını sağlamıştır. Bunun için menzil sistemi etkin bir şekilde kullanan Osmanlı Devleti, yine seferin masraflarını devlet hazinesinin dışında halktan talep edilen bazı vergi yükümlülükleri ile karşılamıştır. Bu şekilde seferin hazırlıklarını eksiksiz bir şekilde yapan devlet, seferin niteliğine göre asker sayısını belirleyerek, sıkı bir disiplin altında sefer bölgesine ulaşmıştır. Buna göre Osmanlı orduları batıların sürekli üzerinde durduğu gibi insanüstü varlıklar değildir. Osmanlı Devleti'ne savaşları kazandıran temel güç devletin herhangi bir savaş için uyguladığı başarılı stratejilerdir. Bu stratejileri çok iyi bir şekilde kullanan Osmanlı Devleti yaptığı savaşlarda başarılı neticeler elde etmiştir. Bu çalışmada bu stratejiler ve Osmanlı ordularının lojistik ve organizasyon faaliyetleri üzerinde durulmuş, devletin bu sistemi ne şekilde uyguladığı tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

A. ARŞİV KAYNAKLARI

1. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)

nr. 3522, 18408, 5311, 23217, 2821, 4370, 23288, 6118, 6949, 17131, 17163.

2. Cevdet Tasnifi (C)

a. Cevdet Askeriye

nr. 570/ 23961, 876/ 37606, 251/ 10484, 1107/ 48963, 752/ 30615, 1048/ 8327, 676/ 831.

b. Cevdet Maliye

nr. 51/ 30615, 112/ 4999, 331/ 13592.

c. Cevdet Nafia

nr. 21/ 1019.

B. KAYNAK ESERLER

- BARKAN, Ö. Lütfi (1979). “Tımar”, **İA**, C. XII, 286-333.
- BARKAN, Ö. Lütfi (1997). “Avârız”, **İA**, C. II, 286-333.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Araştırma Rehberi (2000). (Haz. Komisyon), İstanbul: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları.
- BOZKURT, Rıza (1988). “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ülkenin Hareket Bakımından Bölgelere Ayrılması, İmâl ve Çeşitli, Haberleşme Sistemleri”, **Askerî Tarih Bülteni**, S. 25, s. 45-55.
- ÇAKIR, Baki (2002). **Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)**, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ÇELİK, Bülent (2002). **Osmanlı Seferlerinin Lojistik Sorunlarına Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler; Orducu Esnafı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ÇELİK, İgenol (2008). “Osmanlı Sefer Organizasyonunda Orducu Esnafı ve İstanbul Orduları”, **Eski Çağ’dan Modern Çağ’a Ordular**, (Ed: M. Feridun Emecen), s. 354-386.
- DEVELİOĞLU, Ferit (2001), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- EMECEN, M. Feridun (2008). “Çık Osmanlı Savaşları ve Taktikleri Üzerine Bazı Tespitler”, **Eski Çağ’dan Modern Çağ’a Ordular**, (Ed: M. Feridun Emecen), s. 267-275.
- ERTAĞ, M. Yağar (1999). “Osmanlı Devleti’nde Sefer Organizasyonu”, **Osmanlı**, C. VI, (Ed: Güler Eren), s. 690-697.
- ERTAĞ, M. Yağar (2000). **Mora’nın Fethinde Osmanlı Sefer Organizasyonu (1714-1716)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Lisans Tezi, İstanbul.
- GENÇ, Mehmet (2007). **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- GENÇ, Serdar (2012), “III. Ahmed Dönemi İran Seferlerinde Nakliyenin Sağlanması ve Nakliye Vasıtaları (1722-1725)”, **History Studies**, S. 4/1, s. 235-249.
- GOWAN, Mc. (1981). “Osmanlı Avârız Nüzül Teşkilatı”, VII. **Türk Tarih Kongresi**, II, s. 1327-1330.
- GÜÇER, Lütfi (1964), **XVI- XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İstanbul: Simurg Kitabevi.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (1999). **XIV-XVII, Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖRŞ, Bostan, (1992). **Osmanlı Bahriye Teşkilâtı; XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖLGÜREL, Mücteba (1967). “Yeniçeriler”, **İA**, C. XIII, s. 385-395.
- ÖNALCIK, Halil (2004). **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. I-II, İstanbul: Eren Yayınları,

- ÇNALCIK, Halil (2006). **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)**, (Çev: Ruğa Sezer), Ėstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ÇNBAĞI, Mehmet (1999). “Dördüncü Murad’ın Bağdat Seferi Masraf Defteri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 12, 277-287.
- ÇNBAĞI, Mehmet (2005). **Ukrayna’da Osmanlılar: Kamanıçe Seferi ve Organizasyonu (1672)**, Ėstanbul: Yeditepe Yayınları.
- ÇBĖĖ, Ömer (1996). **XVII, Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri**, Ėstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamığ Doktora Tezi, Ėstanbul.
- ÇBĖĖ, Ömer (2002). “Osmanlı Ordularının ĖĖ ve Ėkmâli: I. Ahmed Devri Ėan Seferleri Örneği”, (Ed: Güler Eren), **Türkler**, C. X, s. 151-163.
- KESER, Bilge (2002). “Geri Hizmet Kıtaları”, (Ed: Güler Eren), **Türkler**, C. X, s. 598-601.
- MURPHEY, Rhoads (2007). **Osmanlı’da Ordu ve Savaş 1500-1700**, (Çev: M.Tanju Akad), Ėstanbul: Kitap YayınevĖ
- ORTAYLI, Öber (2007). **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, Ėstanbul: Cedit NeÇiyat.
- ÖZCAN, Abdülkadir (2002). “Osmanlı Devleti’nin Askeri Yapısı, (Ed: Güler Eren), **Türkler**, C. X, s. 619-626.
- ÖZÜNLÜ, Emine Erdoğan, (2010). “Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: Terakki Tevcihi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 11, Sayı. 3, 238-244.
- ÖZVAR, Erol (2003). **Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi**, Ėstanbul: Kitabevi Yayınları.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (2004). **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II-III, Ėstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- SAHĖLLĖĖĖLU, Halil (2004). “Avarız”, **DİA**, C. IV, s. 108-109.
- SAK, Ėzet- Cemal Çetin (2010). “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Menziller ve Fonksiyonları: AkĖhir Menzilleri Örneği”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı. 16, 179-221.
- SEROĞLU, Mithat (1986). **Osmanlı Tarih Lûgati**, Ėstanbul: Enderûn Kitabevi.
- SEVĖNÇ, Tahir (2010). **1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamığ Doktora Tezi, Ėstanbul.
- TANERĖ Aydın (1998). **Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TÜRKMEN, Mustafa Nuri (2002). **Kamanıçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları**, Ankara Üniversitesi Basılmamığ Doktora Tezi, Ankara.
- TÜRKMEN, Mustafa Nuri (2003). “Osmanlı Devleti’nde XVII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Halkın Üzerindeki Vergi Yüğü”, **Nüşa**, S. 9, s. 193-202.
- UZUNÇARĖILI, ĖHakkı (1943). **Osmanlı Devleti’nde Kapıkulu Ocakları**, C. I, Ankara: TTK. Yayınları.
- YILDIRIM, Mehmet Zahit (2002). “1724-1727 Ėan Seferleri Sırasında Askeri Hazırlıklar ve Aksaklıklar”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. IV, S. 1, Haziran, s. 139-153.

-
- YILDIZ, Hakan (2000). **Prut Seferi'nin Lojistik Hazırlıkları**, Marmara Üniversitesi BasımlıÇ Doktora Tezi, İstanbul.
- YILDIZ, Hakan (2006). **Haydi Osmanlı Sefere: Prut Seferi'nde Lojistik ve Organizasyon**, İstanbul: Ç Bankası Yayınları.
- YÜKSEL, Ahmet (2005). **Osmanlı Sefer Organizasyonlarına Taşradan Bir Bakış: Sivas Şehrinde Sefer Hazırlıkları (1787-1850)**, Cumhuriyet Üniversitesi BasımlıÇYüksek Lisans Tezi, Sivas.
- ZENGİN, Sabri (2008), **Osmanlı'nın Fetih Yöntemleri**, İstanbul: Nesil Yayınları.



TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA AT, AT DONLARI VE NİŞANELERİ İLE İLGİLİ ADLANDIRMALAR*

*Murat KÜÇÜK***

ÖZET

Türkler, tarih sahnesinde at üstünde bir ulus olarak tanınmıştır. Atın Türk tarihinde oynadığı rol, Türklerin ata karşı özel bir dünya oluşturmalarının başlıca sebeplerinden biri olmuştur. Savaşlarda kahramanların bindikleri atlardan bunların türlerine, at donlarına kadar çeşitli ayrıntılar, farklı dönemlerin dil ürünlerinde yer almakta, Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinden Türkiye Türkçesi ağızlarına, Asya'daki çeşitli Türk lehçelerine kadar, Türkçenin konuşulduğu bütün topraklarda at kavramı ile ilgili sözcük, deyim ve atasözü gibi söz varlığının zenginliği dikkati çekmektedir. At ve atçılığa dair söz varlığı Türk dilinin en eski unsurlarındandır.

Kadim dönemlere uzanan bir atçılık tarihine sahip Anadolu'nun günümüze kadar ulaştırabildiği kültürel ve bilimsel değerler, ne yazık ki, tarihine yakışır bir çoğunlukta Türklük bilimi araştırmalarında yer tutmamaktadır. Konuyla ilgili çeşitli yayınlar kaleme alınmış olmasına rağmen, at ve atçılıkla ilgili söz varlığı bugüne kadar yapılan çalışmalarda bütünüyle ele alınıp işlenmemiştir. Buradan hareketle bu alandaki çalışmalara katkı sağlamak amacıyla, bu makalede Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen at ve atçılık ile ilgili söz varlığı üzerinde durulacaktır.

Bu çalışmaya konu olan örnek söz varlıkları, taranan eser olarak *Derleme Sözlüğü*, konu başlıkları olarak "At İle İlgili Adlandırmalar, At Donları ve Nişaneleri" ile sınırlı tutulmuştur. Çalışmanın amacı doğrultusunda örnek söz varlıkları köken bilgisi, ses bilgisi, biçim bilgisi bakımından incelenmemiş, söz varlıkları tematik olarak ele alınmış ve anlamları verilerek kullanıldığı bölgeler belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: At, at donları, at nişaneleri, Türkiye Türkçesi ağızları, söz varlığı

* Bu makale, Türk Dil Kurumu ve Trakya Üniversitesinin işbirliği ile 27-29 Ekim 2011 tarihleri arasında Edirne'de düzenlenen *IV. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı*'nda sunulan "Türkiye Türkçesi Ağızlarında At ve Atçılık İle İlgili Söz Varlığı" adlı bildirinin genişletilmiş biçimidir.

** Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-mail: muratkucuk25@gmail.com

NAMINGS ABOUT HORSE, HORSE COATS AND MARKINGS IN DIALECTS OF TURKISH

ABSTRACT

Turks are known as a mounted nation in history scene. The role of horse in Turkish history has been one of the main reasons of Turks making up a special world depending on horses. From the horses heros rode in wars to species of those, various details about horse coats, are existed in language sources of different periods. From standart Turkish to dialects of Turkish and various dialects of Turkish language in Asia, variety of vocabulary such as words, idioms and proverbs about horse concept in all territories Turkish is spoken is drawing attention. The vocabulary about horse and horse breeding is among the oldest elements of Turkish language.

Unfortunately, cultural and scientific values which Anatolia, that has a history of horse breeding reaching ancient times, has brought nowadays, are not considered enough as it needs to be according to it's history in Turcology studies. Although various researches are published, vocabulary about horse and horse breeding could not have been totally researched. With a purpose of contributing studies in this subject, vocabulary about horse and horse breeding in dialects of Turkish will be mentioned.

Sample vocabulary which is subject of this article are limited with "Namings About Horses, Horse Coats and Markings" determined from *Derleme Sözlüğü*. According to the purpose of this study, sample vocabulary are not analyzed as etymologic, phonetic and morphologic; vocabulary is studied as thematic, the territories they are used are specified and their meanings are given.

Key Words: Horse, horse coats, horse markings, dialects of Turkish, vocabulary.

Giriş

At kültürü, Türklerin kendilerine mal ettikleri en büyük değerlerdendir. At, en eski çağlardan beri Türklerin siyasal, dinî, ekonomik ve toplumsal hayatında merkezî bir rol oynamıştır. Başka bir ifadeyle, uzun tarihi boyunca, hayatı savaşlarla, göçlerle geçen Türklerin maddi kültüründe "at" kavramının çok özel ve önemli bir yeri vardır. Tarih ve dil kaynakları, yapılan savaşlarda, günlük hayatta atın yerini belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır.

Atın Türk tarihinde oynadığı rol, Türklerin ata karşı özel bir dünya oluşturmalarının başlıca sebeplerinden biri olmuştur. Savaşlarda kahramanların bindikleri atlardan bunların türlerine, at donlarına kadar çeşitli ayrıntılar, farklı dönemlerin dil ürünlerinde yer almakta, Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinden Türkiye Türkçesi ağızlarına, Asya'daki çeşitli Türk lehçelerine kadar, Türkçenin bulunduğu bütün topraklarda at kavramı ile ilgili sözcük, deyim ve atasözü gibi söz varlığının zenginliği dikkati çekmektedir.

Türk dilinde atla ilgili söz varlığının ilk örnekleri Köktürk yazıtlarında görülmekte, daha sonra *Divanü Lügati't-Türk* ile devam etmekte ve tarihî Türk lehçelerinde yaygın olarak yer almaktadır. Bununla birlikte at ve atçılık ile ilgili söz varlığı Türkiye Türkçesi ağızlarında da pek çok yerde karşımıza çıkmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Yaklaşık 6000 yıllık atçılık tarihine sahip Anadolu'nun günümüze kadar ulaşabildiği kültürel ve bilimsel değerler, ne yazık ki, tarihine yakışır bir çoğunlukta Türklük bilimi araştırmalarında yer tutmamaktadır. Konuyla ilgili çeşitli yayınlar kaleme alınmış olmasına rağmen, at ve atçılıkla ilgili söz varlığı bugüne kadar yapılan çalışmalarda bütünüyle ele alınıp incelenmemiştir. Buradan hareketle bu alandaki çalışmalara katkı sağlamak amacıyla, bu makalede Türkiye Türkçesi ağzlarında görülen at ve atçılık ile ilgili söz varlığı üzerinde durulacaktır.

Bu çalışmaya konu olan örnek söz varlıkları, taranan eser olarak *Derleme Sözlüğü*, konu başlıkları olarak "At Donları ve Nişaneleri" ile sınırlı tutulmuştur. Çalışmanın amacı doğrultusunda örnek söz varlıkları köken bilgisi, ses bilgisi, biçim bilgisi bakımından incelenmemiş, söz varlıkları tematik olarak ele alınmış ve anlamları verilerek kullanıldığı bölgeler belirtilmiştir. Bu makale münasebetiyle "at ve atçılık" ile ilgili bir akademik çalışmayı, kitap olarak yayımlanmak üzere hazırlamakta olduğumu ifade etmek isterim.

Tarihte ilk at kitabı, Hititler döneminde M.Ö. 1340'lı yıllarda Anadolu'da yazılmıştır. Mitanniler'den Kikkuli'nin at eğitim yöntemini anlattığı dört tablet üstüne yazılmıştır. Hattuşaş'ta (Boğazköy) 1930'da arkeolog Bedrich Hrozny tarafından bulunmuştur. Bugün *Kikkuli'nin At Kitabı* olarak tanınan metin, tarihin ilk at kitabıdır ve dönemin tarihi ve dil bilimi için olduğu kadar atların kullanımı ve at eğitimi konusunda da önemli bilgiler vermektedir (Emiroğlu-Yüksel 2009:111). Türklük bilimi sahasında da, Türk dilinin tarihî dönemlerinde kaleme alınan önemli eserlerin yanı sıra, sayıca yeterli olmasa da son yıllarda konuyla ilgili çeşitli kitap ve makaleler yayımlanmıştır. Bu yayınlardan bazıları aşağıda sıralanmıştır.

Türkiye'de At ve Atçılık ile İlgili Yayınların Bazıları

Kitaplar:

- Prof.Dr. Faruk Sümer (1983), *Türklerde At ve Atçılık*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını:5.
- Hayri Baçoğlu (1986), *Aşiretlerimizde At Kültürü*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını:18.
- Ali Abbas Çınar (1993), *Türklerde At ve Atçılık - Türklerde At ve Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede At Kültürü (Yazılı ve Basılı Kaynaklarla Karşılaştırma)*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları:192.
- Emine Gürsoy-Naskali (ed.) (1995), *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü.
- Eser Tutel (1998), *At ve Atçılık*, İstanbul: Çetiğm Yayınları.
- Can Özgür (2003), *Kitâbü'l-Hayl (Memlûk Kıpçakçası ile Yazılmış İlk Türk At ve Atçılık Eserinin Paris Yazması) - (Giriş - Dil İncelemesi - Tıpkıbasım ile Transkripsiyonlu Metin - Açıklamalar - Tercüme - Dizin)*, İstanbul: Çantay, II. Baskı.
- Kudret Emiroğlu - Ahmet Yüksel (2009), *Yoldaşımız At*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı.

Makaleler:

- Reçat Ekrem Koçu (1950), "Türk Tarih ve Edebiyatında At", *Tarih Dünyası*, Sayı:10.

- Emel Esin (1965), “The Horse in Turkic Art”, *Central Asiatic Journal*, C. X, No: 3-4, s. 167-227.
- Claus Schönig (1995), “Sibirya’da At ve Atçılık Terimleri”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü, 301-303.
- Güliden Sağol (1995), “Tarihî güvelerde At Donları”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü, 126-146.
- Osman Fikri Sertkaya (1995), “Eski Türk Kültüründe At”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü, 25-30.
- Tuncer Gülensoy (1995), “At Damgaları”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü, 95-119.
- İbrahim Delice (2001), “Kıpçak Lehçesiyle Yazılmış Bir Atçılık Kitabı: Kitâb Fî Riyâzeti’l-Hayl”, *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, Sayı:1, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 119-180.
- Yusufcan Yasin (2008), “Kâşgarlı Mahmud’a Göre Türklerde At”, *Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu 17-19.10.2008, Bildiri Metinleri*, ed. Doç.Dr. Muhsin Kalkıçım, Rize Üniversitesi Yayınları, Rize, 705-715.
- Salim Küçük (2009), “Türk Kültüründe Donlarına Göre Atlara Verilen Adlar ve Niğmeleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8 Fall 2009*, 1830-1855.
- Gülzura Cumakunova (2009), “Kırgız ve Türkmen Lehçelerinde Atçılık Terminolojisi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2, Ankara, 40-55.

At ve atçılık üzerine ortaya konan kitap ve makale düzeyindeki bu değerli çalışmalar, alana katkı sağlayan önemli bilimsel yayınlardandır. Bununla birlikte, at ve atçılık ile ilgili Türk dilinin sahip olduğu çok zengin söz varlığının tematik sözlüğü henüz üretilebilmiş değildir. Ayrıca sadece bu konuda değil, daha pek çok alanda (atasözleri ve deyimler, ... gibi) tematik sözlüklerin hazırlanmasına ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaçlardan biri de *Derleme Sözlüğü*’nün tematik sözlük tekniğinde düzenlenmesidir.

At ve atçılık üzerine hazırlanan çalışma için *Derleme Sözlüğü*’nde 1055 söz varlığı tespit edilmiştir. Bu söz varlığı “At ile İlgili Adlandırmalar, At Donları, Niğmeler, Atın Özellikleri/Nitelikleri, Koşım Takımları, Atın Yürüyüşü, Ata Binme/Binicilik, Beslenme ve Barınma, Atın Günlük Davranışları, Atın Bedeni, At Hastalıkları, Atlı Sporlar ve Oyunlar, At ile İlgili Ünlemler, Atla Birlikte Kullanılan Araçlar, At Sözcüğü ile Kurulan Söz Varlığı” başlıkları altında tematik/konularına göre sınıflandırılmıştır. Ancak bu makale kapsamında sadece “At ile İlgili Adlandırmalar, At Donları ve Niğmeleri” ile ilgili söz varlığına yer verilebilmiştir.

1. At ile İlgili Adlandırmalar

Türk dilinin bütün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde olduğu gibi Türkiye Türkçesi ağızları da at ve atçılık ile ilgili zengin filolojik malzeme içermektedir. Bu makale için *Derleme Sözlüğü*’nden tespit ettiğimiz söz varlığı, at ile ilgili adlandırmaların çeşitliliğini ortaya koymaktadır.

astor At: *Bizim astor koşuda birinciliği aldı.* [DS c:1] *Nazimiye -Tunceli

aygur Aygır, erkek at. [DS c:1] Keçanuz -Ankara; [DS c:12] Yeğlöz *Güdül Ankara

- aygır-1** bk. **aygur** [DS c:1] -Gümüçhane; *Ardahan -Kars köyleri; -Bitlis
- baytal** 1. Kısarak. [DS c:2] Dombay göçmenleri *Dinar -Afyon; Aziziye Yörükleri -Denizli; Kadiçiftliği -İstanbul; Çilehane *Reçeliye -Tokat; Baçhöyük *Kadınhanı -Konya
2. Üç yağını geçmeyen kısarak. [DS c:2] Böğrüdelik göçmenleri *Cihanbeyli -Konya
- begi (I)** bk. **begir** [DS c:2] Sürez *Bozdoğan -Aydın
- bêgir** At (genellikle erkek). [DS c:12] Dereçine *Sultandağı -Afyon; [Uğak] Uğak
- begir** Beygir [Güney-Batı Anadolu] Güney-Batı Anadolu; Keban Baskil Ağın Elazığ; -Erzurum
- bêgir, begir, bêgir** At, kısarak. [DS c:2] Hisarardı *Yalvaç -Isparta; Kavak *Yeğlova -Burdur; Oğuz *Acıpayam -Denizli; Manastır -Yugoslavya
- beğir** bk. **bêgir begir, bêgir** [DS c:2] *Acıpayam -Denizli çevresi
- bılık (III)** Kısarak yavrusu. [DS c:2] -Erzurum
- daraylı** At: *Velinin daraylısı çok güzel*. [DS c:4] Genek -Muğla
- daylağ** Tay [Arpaçay] Arpaçay -Kars
- daylak (I)** 5. At, eçek yavrusu. [DS c:4] göregel *Çıldır -Kars; Davulku, Kuğu *Hekimhan, -Malatya; Çedeli *Gemerek, Telin *Gürün, Soğukpınar *Kangal, Vazıldan, EĞle *Divriği -Sivas; -Niğde
- gamar (II)** Küçük at: *Gamar tay az arpa yer*. [DS c:6] Eldirek *Fethiye -Muğla
- gısırak** DiÇiat, kısarak. [DS c:6] Uzuncaburç *Silifke -Çel
- godak** 2. Tay, at yavrusu. [DS c:6] Alıköy *Çaycuma -Zonguldak
- golük** bk. **gölük (II)** [DS c:6] *Buldan -Denizli; Estiğin -Tokat; Bağlıca *Ardanuç -Artvin; *Afçin -Maraç; Ortaoba, Yukarıoba, Bağlarbağ *Çekerek -Yozgat; *Bor -Niğde; Çetrevilli *Silifke -Çel
- gölük (II)** 1. At, eçek, beygir, katır vb. yük taşıyan ve binilen hayvan. [DS c:6] Çepni *Sandıklı -Afyon; -Uğak ve köyleri; Sarkımcak, *Eğridir -Isparta; -Burdur; *Çal -Denizli; Rahmanlar *Tire -Çimri; Hırkalı *Demirci, *Kula -Manisa; Kayacık -Bursa; Virancık *Emet, *Gediz, -Kütahya; Türkmen ağıret, Sarıkavak, Koçnat -Eskişehir; -İstanbul; Karapürçek *Taçköprü, -Kastamonu ve çevresi; -Çankırı; Karahacip, Büğdüz *Sungurlu, *Çikilip -Çorum; *Boyabat -Sinop; *Bafra -Samsun; gehsadi *Ezine, *Merzifon -Amasya; *Niksar -Tokat; *Mesudiye -Ordu; Çivriz, Dereli, Boztekke, Çandır, *gebinjarahisar, -Giresun; *Bayburt -Gümüçhane; Gümüçhançe *Ardanuç -Artvin; -Kars; -Erzurum; *Ke mah, Üçveren, *Refahiye -Erzincan *Pazarcık, *Göksün, Varyanlı, *Elbistan -Maraç Amik ovası, *Reyhanlı -Hatay; Maksutlu ve çevresi *garkıç -Sivas; Gülabi, *Boğazlıyan, -Yozgat; *Güdül, *Ayağ Çanılı, Sofular, Yalınca, Kayağ Pazar *Kızılcahamam, Üçem *Bala, -Ankara; -Kırşehir; Fenese *Develi, Türkmen ağıret *Bünyan, *Pınarbağı ve köyleri, Kızılhisar *Çicesu, Talağ Zincidere, Erkilet -Kayseri; *Avanos, Ağcasarocağı *Ürgüp -Nevşehir; Çukurkuyu *Bor, *Aksaray, Eskiğümüç -Niğde; *Karaman, Çetmi *Akşehir, *Ereğli, Tepelice *Bozkır, *Ermenek, Hatip -Konya; Çakallı, Çimrilik, *Kozan, *Pozantı, Bozdoğan *Osmaniye, *Kadirli -Adana; Yanpar, Gezende *Gülнар, Uzuncaburç *Silifke, *Anamur, *Tarsus -Çel; *Serik, Temre *Kaç *Elmalı, *Finike -Antalya; gerefler, *Marmaris -Muğla; 3. At, eçek, beygir, kısarak vb. hayvanların sürüsü. [DS c:6] *Bergama -Çimri; Borlu *Gördes -Manisa; -Balıkesir;

*Ezine -Çanakkale; Gümele *Söğüt -Bilecik, Numanoluk *Seyitgazi -Eskişehir; Ağıdu
*Darende -Malatya; *Ereğli -Konya; [Malatya] -Malatya.

görük (III) bk. gölük (II) [DS c:6] ğabanözü *Polatlı -Ankara

göyük Diğ at. [DS c:6] -Adana

gulin bk. gulun (I) [DS c:6] *Kağ *Finike -Antalya; *Marmaris -Muğla

gulum-1 bk. gulun (I) [DS c:6] *Ğhaklı -Adana

gulum-2 bk. gulun kısarak [DS c:6] GümüĞlöpüören -Kütahya

gulun (I) At ve eĞek yavrusu. [DS c:6] *Çığrı *Dinar -Afyon; Sofular *Eğridir, Ğyas *Keçiborlu, Yaka *Gelendost -Isparta; Salda *YeĞlova -Burdur; Ğhakh, Çöplü *Çivril -Denizli; Tokat, Bozan -Eskişehir; -Ğstanbul; -Çorum; Zana -Amasya; *Zile -Tokat; *AkkuĞ, DanıĞnan *Fatsa -Ordu; *Arpaçay, *Çıldır -Kars; Sosunga *Çayırılı -Erzincan; ÇenciĞe -Erzurum; Çepni *Gemerek, Ortaköy *ğarkıĞa, Vazıldan *Divriği, Tutmaç -Sivas; -Ankara; *Mucur -KırĞehir; *Develi, *Ğncesu -Kayseri; *Bor -Niğde; Misis -Adana; Gerende *Ğülnar, *Mut ve köyleri -Ğel; *Korkuteli, *Elmalı -Antalya; -Muğla

gülüm bk. gulun [DS c:6] Yerkesik, Bayırköyü, Kıranköyü, Karaabat *Bodrum -Muğla

gülün bk. gulun [DS c:6] BaĞınar *Tefenni -Burdur; *Tirebolu -Giresun; Yanpar -Ğel

gunan bk. gulun [DS c:6] Banaz -UĞak; Misedolu *Mudanya -Bursa

güllük (III) Beygir, at. [DS c:6] *Ğegöl -Bursa

güre (I) 2. Bir yaĞndan üç yaĞna kadar olan taylara verilen ad. [DS c:6] Bayat *Emirdağ -Afyon; *Eğridir -Isparta; Kızılcaören -Kütahya; Çukurhisar *Söğüt -Bilecik; Kaymaz *Sivrihisar, Tokat -Eskişehir; -Ğstanbul; Kirpe *Safranbolu -Zonguldak; Güney *Araç -Kastamonu; -Çankırı; *Polatlı, *Beypazarı, *Nallıhan, Çanıllı *AyaĞ-Ankara; *Zincidere -Kayseri; *Karaman, *Sille, *Çumra, *Hadım -Konya; -Antalya; Kapıkırı *Milas -Muğla

hovvah Kısarak yavrusu. [DS c:7] Hartlap -Marağ

hurik (II) 2. Tay. [DS c:7] *Kilis -Gaziantep

kehlan bk. kehlen [DS c:8] *İğdir -Kars

kehlen Küheylan. [DS c:8] ĞiĞl, Bayburt *SarıkamıĞ-Kars

kılık Tay. [DS c:8] Solaklar -Kocaeli

kılön bk. kulun [DS c:8] -Samsun ve çevresi

kırığ Tay [Arpaçay] Arpaçay -Kars

kolon-2 bk. kulun [DS c:8] Çavuşlu -Ğstanbul; Ğahacılı -Adana

köhlen Küheylan. [DS c:8] Koyundere *Ahıska -Kars

kölük Kısarak. [DS c:12] *Eğridir Isparta

kördek bk. kulun [DS c:8] -Sivas

kulın bk. kulun [DS c:8] Ğyas *Keçiborlu -Isparta

kuli bk. kulun [DS c:12] KırĞehir ve çevresi; ğumnu, Bulgaristan

kuli (II)-2 bk. kulun [DS c:8] Hamidiye *Bolvadin, *Emirdağ -Afyon; -Balıkesir; Küncez - Bilecik; Gyas *Karamürsel -Kocaeli; *Lüleburgaz -Kırklareli

kulin bk. kulun [DS c:8] -Edirne

kuliş bk. kulun [DS c:8] Pazarcık,*Bozhüyük -Bilecik; Gölçük -Çmir; Bulgaristan göçmenleri *Bakırköy -İstanbul; Osmaniye *İlgın -Konya; *Lüleburgaz -Kırklareli

kulu (I) bk. kulun [DS c:8] -Bursa

kuluk (III) bk. kulun [DS c:8] -Çorum

kuluk bk. kulun [DS c:12] ; Çorum

kulukulu (II) bk. kulun [DS c:8] Kozlan -Denizli

kulun 1. Yeni doğmuş yavrusu, tay. [DS c:8] Eziler *Bolvadin -Afyon; *Senirkent, *Uluborlu - Isparta; Aziziye, -Burdur; -Denizli; Köşk-Aydın; *Bayındır, Torbalı, *Tire, *Kuşadası - Çmir; *Karaağaçlı -Manisa; Paçaköy -Balıkesir; *Çkilip -Çorum; -Sinop; *Bafra - Samsun; *Tağova, *Merzifon, Ezine -Amasya; *Erbaa, *Reçadiye -Tokat; Durak *Ulubey, Kuz *Akkuş, Bayadı -Van; *Siverek -Urfa; -Gaziantep; -Maraş *Çkenderun - Hatay; *Kangal, *Gemerek, Palha *Divriği -Sivas; Diğil *Sorgun -Yozgat; gabanözü *Polatlı -Ankara; *Avanos -Nevşehir; -Kayseri; -Niğde; *Ermenek, *Ereğli -Konya; *Kadirli -Adana; *Silifke -Çel; *Kaş-Antalya; -Muğla; gahin *Malkara -Tekirdağ **2.** Çi üç yaında kısarak. [DS c:8] Balçıkhisar -Afyon; [DS c:12] *Gediz Kütahya; Afşar, Pazarören *Pınarbaşı Kayseri; Kemaller, Bulgaristan; [DS c:12] *Gediz Kütahya; Afşar, Pazarören *Pınarbaşı Kayseri; Kemaller, Bulgaristan

kundak Tay. [DS c:8] Hacııyas *Koyulhisar -Sivas

kundu Atın karnındaki yavru. [DS c:8] -Konya

kunu (III) Altı aylığa kadar at yavrusu, tay. [DS c:8] *Mahmudiye, Bozan, Tokat -Eskişehir

kura (III) bk. kulun [DS c:8] -Bolu

kurik At, eÇek yavrusu. [DS c:12] Boyalı *Sarıkamış Kars; *Refahiye Erzincan; Malatya ve çevresi; At yavrusu, tay (Erzincan Merkez) -Erzincan ve yöresi

külün bk. kulun [DS c:8] Yenidamlar -Antalya

kürük bk. kürsük (I) [DS c:8] Nilüfer -Bursa; *Safranbolu -Zonguldak; -Çankırı; Çayağzı *gavşar -Artvin

kürrüş bk. kürsük (I) [DS c:8] *Reyhanlı -Hatay

kürsük (I) 1. At ve eÇek yavrusu. [DS c:8] *Siverek -Urfa; Amik ovası Türkmenleri *Reyhanlı, *Antakya, Küçükçaylı, Büyükçaylı *Dörtöl -Hatay; gükriye *Ceyhan -Adana

kürü (I)-2 At yavrusu. [DS c:8] Terme -Samsun; *Pozantı, *Kadirli -Adana; Cıvanyaylağı *Mersin -Çel

kürük (I) 2. At yavrusu. [DS c:8] Kuz *Akkuş,*Ünye -Ordu; -Maraş -Sivas; -Kayseri; *Ceyhan - Adana

kürük (II) 1. At yavrusu, tay. [DS c:12] Afşar, Pazarören *Pınarbaşı, Kepez Kayseri

main Kısarak, at. [DS c:9] Üzümlü *Fethiye -Muğla

muğal (I) Tay, dana, kuzu vb. evcil hayvan yavruları. [DS c:9] *Gemerek -Sivas; -Yozgat; Köğler -KırGöir

öğrek (IV) 4. Kısarak, beygir sürüsü. [DS c:9] Çay *Bolvadin, *Sandıklı çevresi -Afyon; *Eğridir köyleri, *Sütçüler, Gdecik, Kumdanlı *Yalvaç -Isparta; Dağal, Yukanseyit *Çal -Denizli; Sürez *Bozdoğan, *Karacasu, Ortaklar -Aydın; -Gmir; -Manisa; Kirazlı -Çanakkale; *Mustafa Kemal PaÇa -Bursa; Satılmış -EskiGöir; Kavak -Kastamonu; *Nallıhan -Ankara; Hamurcu *Gcesu -Kayseri; -NevGöir; *Bor -Niğde; Akçalar *SeydiGöir, *Karaman, *Sultaniye, Ilıca *Ermenek -Konya; Kuzgun -Adana; Civanyaylağı, Karatiken *Mersin, *Tarsus, *Silifke çevresi -Çel; Karakoyunlu aGreti *Alanya -Antalya; *Milas -Muğla

öğrek At sürüsü. [DS c:12] Tahtacı Isparta; Teniste *Anamur Çel; Pınarlıbelen *Bodrum, *Fethiye Muğla

ögürek DiGiat sürüsü. [DS c:12] Çetrevilli *Silifke Çel

öriye (I) DiGitay. [DS c:9] -Sivas

örü (II) bk. **örek (I)** [DS c:9] -Kütahya köyleri; Gölköyü -Ankara; Çapar -Çel

örüye bk. **örye** [DS c:9] *Merzifon -Amasya

örye DiGitay. [DS c:9] Nize -Kayseri; Boyalı -Konya

öyrek 1. At sürüsü. [DS c:9] Kasımlar *Eğridir -Isparta; *Ereğli -Konya

2. Sürülerinden ayrılıp birlikte otlayan birkaç at ve davadan oluşa karık sürü. [DS c:9] Türkmen aGreti *Kozan -Adana

paytal At sürüsü. [DS c:9] Sazlıbosna *Çatalca -Gtanbul

ponuk Atla eÇğin çiftleÇmesinden olan melez yavru, katır. [DS c:9] -Gaziantep

tay Tay, atın yavrusu [Aybastı] Aybastı Ordu; 1-3 yaÇarasındaki at yavrusu -Erzurum

tilak (I) Tay. [DS c:10] *Vezirköprü, -Samsun

tiylak At yavrusu, tay. [DS c:10] Eraslan, Suluca -Amasya

tohumluk (I) Damızlık erkek at, aygır. [DS c:10] -Aydın; -Gaziantep; *Antakya -Hatay; *Bor -Niğde

ufacık At, eÇk, katır vb. [DS c:11] Kızılköy -Tokat

ürek (II) At, kısarak sürüsü. [DS c:11] -Burdur; *Bozdoğan -Aydın; -Samsun

üyür Yılkı bir aygır yönetimindeki kısarak, tay sürüsü. [DS c:11] Türkistan

yalhı, yalhı (II) Yılkı. [DS c:11] Hacılyas *Koyulhisar -Sivas

yalkı (XI) bk. **yalhı, yalhı (II)** [DS c:11] Hacılyas *Koyulhisar -Sivas

yelgin (II) Sürek atı. [DS c:11] *GazipaÇa -Antalya

yıhlı At sürüsü [DS c:12] -Erzincan

yılgı (I) bk. **yılkı** [DS c:11] Devecikonağı *Mustafa Kemal PaÇa-Bursa; -Bolu ve çevresi; *Akyazı çevresi -Sakarya; -Erzurum; *ErciÇ-Van; Karaözü *Gemerek -Sivas; Köğler -KırGöir; *Gcesu -Kayseri; Kurugöl -NevGöir; *SeydiGöir -Konya; Üskülyeni *Karaisalı -Adana

yıllı, yılly bk. yılky [DS c:11] -Çorum; UluĞran *ğiran, *Bayburt -GümüĞhane; *Ağın -Elâzığ; *Arapkir, Gündüzbey -Malatya; Akçakoca *Erkilet, Türkmen köyleri *Bünyan -Kayseri

yılky 1. At sürüsü, baĞboĞdolaĞan at sürüsü [DS c:11] *Sivrihisar, Tokat, Bozan -EskiĞehir; -Bolu; -Sinop; *ÇarĞamba -Samsun; *Merzifon -Amasya; *Ünye -Ordu; Seyit, Piraziz -Giresun; *Kelkit -GümüĞhane; *İğdir -Kars; *Ahlat -Bitlis; *Darende -Malatya; *AfĞn ve köyleri -MaraĞ Reyhanlı ve Amik Ovası Türkmenleri *Reyhanlı -Hatay; Hacııyas *Koyulhisar, *ğarkıĞa -Sivas; Genezin *Avanos -NevĞehir; AfĞa köyleri *PınarbaĞı-Kayseri; *Bor -Niğde; Bozdoğan, Kesmeburun, *Osmaniye, Kayarcık *Saimbeyli -Adana; -Ğel ilçe ve köyleri.

2. BaĞboĞ dolaĞan at, öküz, inek vb. sürüsü. [DS c:11] Ömerli -Samsun; *Merzifon -Amasya.

3. Ği koĞan at. [DS c:11] *ÇarĞamba -Samsun; -Kars; -Malatya; [DS c:12] -Yozgat ve çevresi

yund At. [DS c:11] Yörüler -Erzurum; <ET yund: at; beygir -Erzurum

2. Donlarına Göre Atların Adlandırılması

Eski baytarnamelerde, sözlüklerde, cönklerde, rahĞyelerde, halk hikâye ve masallarında atların donu üzerinde çok sık durulmuĞtır. Bu kadar ayrıntı, onu âdeta atçılığın en önemli ihtisas dalı hâline getirmiĞtır. At bilmek, önce don bilmek anlamına gelmiĞtır.

Atın kıl örtüsünün gösterdiği renge „don“ denir. Eski Türkçede don, genel olarak „giyilen Ğy, giysi“ anlamındadır. Zamanla bu sözcük anlam daralmasına uğrayarak iç giyeceğı anlamında kullanılmıĞtır. Atın donundan kasıt, bütün vücudunu örten kıllar ile yele ve kuyruk olduğuna göre bu sözcük eski anlamını, arkaik Ğkili burada koruyor demektir. Atın donu, giysisidir (Emiroğlu-Yüksel 2009:63)

Eski Türkçe döneminden farklı olarak Orta Türkçe dönemindeki yazılı eserlerde at donlarına ve niĞnelerine daha fazla yer verildiğı görülmektedir. Özellikle *Divanu Lüğati't-Türk* bu konuda zengin bir söz varlığına sahiptir. Türkiye Türkçesinde ise *Derleme* ve *Tarama Sözlüğü*, at donları ve niĞneleri yönünden Karahanlı dönemi eserlerine göre daha zengin bir yapı sergilemektedir. Türkiye Türkçesi bu yönüyle hem tarihî hem de çağdaĞ Türk lehçelerinden belirgin bir Ğkilde ayrılmaktadır (Küçük 2009:1830).

Türkçenin renk zenginliğinin göstergelerinden biri de atları ve donlarını yani tüylerinin rengini adlandırmak için kullanılan kelimelerdir denilebilir. Türk kültüründe atlara üzerlerinde taĞdıkları renklere, benek vb. iĞaetlere yani niĞnelerine; vücut biçimlerine; yürüyüş ve koĞna özelliklerine; huylarına, yaptıkları iĞere ve yaĞarına göre çeĞtli adlar verilmiĞtır (Sağol 1995:126). At donları üzerine en kapsamlı çalıĞna Gülden Sağol tarafından yapılmıĞtır. Sağol, tarihî Türk Ğveleri üzerinde yaptığı bu çalıĞnasında *ak, akça>agca, al, ala, alaça, az, ak az, beyaz/ala beyaz, boz, ak boz, temir boz, çal, çapar, çil, çilğü, egir/eygir, kara, kır, demir kır, kızgıl, kızıl, sızılsagı, kongur, kök, kökiş, kuba, kula, kızıl kula, kuru kula, küil levünlü/kara küil levünlü, or, sarıg, sıçan tüli, sis, taz, tıg, torug, hurmayı torı, yagız, az yagız, kara yagız, yağıl, yegren* olmak üzere toplam 44 at donu tespit etmiĞtır.

Atın vücudunu örten kılların, yelenin ve kuyruğun rengi olan dona bağılı olarak Türk kültüründe çeĞtli adlandırmalar yapılmakla beraber renklerine göre atlara verilen adları gruplandırmada karĞılaĞılan en önemli sorun “kullanılan kelimelerin renk derecelerinin birbirini tam tutmadığı ve donları ifade etmek için pek çok kelime bulunmasına rağmen kullanılan bazı renklerin türlü manaları bünyesinde barındırdığıdır” (Sağol 1995: 127). Dolayısıyla at renkleriyle ilgili adlandırmalar üzerine yapılan gruplandırma çalıĞnasında çoğı kere hangi rengin veya

renklerin tam olarak kastedildiğini tespit etmek ve bir gruba dahil etmek oldukça zordur. Bununla birlikte belli başlı at donlarını Çubaçıklar altında toplamak mümkündür:

1. **Aslî (Esas) donlar** : Al, Yağız, Doru, Kula
2. **Türemiş (Müştak) donlar** : Beyaz, Kır, Boz
3. **Alaca (Müzdeviç) donlar** : Beyaz-Al, Beyaz-Yağız, Beyaz-Doru

Derleme Sözlüğü'nde Tespit Edilen At Donları ve Nişaneleri

A. Donlar

1. Ak

Tayın doğduğu zaman sahip olduğu koyu rengine, yağ ilerledikçe beyaz kılların katılarak ve bütün vücudunu kaplamasıyla meydana gelen dondur. Yele, kuyruk, bacaklar kısacası bütün vücut beyaz kıllarla kaplıdır. Beyazın tonuna göre çeşitli adlar alır:

donuk beyaz, gülünî beyaz, gümüşî beyaz, kirli beyaz, porselen beyazı, süt beyaz

ak kır Bütünyle beyaz olan at, süt kır. AvGâ aÇreti; Fakiekindiliği *PınarbaÇ -Kayseri; -Antalya

süt kır Tüm ak at donu. [DS c:10] -Gaziantep

2. Al

Atın bütün kıllarının, kuyruk, yele, bacaklar dahil olmak üzere hepsinin kırmızı ya da atkestanesine çalan kırmızı rengine olmasına “al don” denir. Al atları, “doru” ile karıştırmamak için yelelerinin ve kuyruğunun siyah olmamasına dikkat etmek gerekir. Bu renk açık koyu tonlarına göre çeşitli adlar alır. Çok yaygın bir dondur.

Âdî al, açık al, koyu al, akkanat al, sütlü kahve al, altunî al, kirazî al, kestane al, yanık al, şarabî al, pullu al, yeşil al

ak kanat (I) 1. Kuyruğu ve yelesi beyaz olan at. -Isparta; *Mut Köyleri -Çel

ala (I) 7. Açık al, doru ile al arası bir at donu. [DS c:1] *ErciÇ-Van

hurmadarı 1. Açık kestane at rengi. [DS c:7] -Adana ve köyleri; -Antalya

2. Koyu al, hurma gibi at rengi. [DS c:7] *Bor -Niğde

3. Siyaha yakın at rengi. [DS c:7] -Adana çevresi

karagök Üzerinde siyah benekleri olan beyaz at, bakla kır. [DS c:8] *Doğubeyazıt -Ağrı

yeşi Bir at rengi. [DS c:11] *ğereflikoçhisar -Ankara

yeşil (I) Koyu al at donu. [DS c:11] *Eğridir köyleri -Isparta; Çiftlik -Ankara; KöÇler -KırÇair; *Ermenek -Konya; *Mut ve köyleri -Çel

3. Boz

Tayın doğduğu zaman sahip olduğu al rengine, yağ ilerledikçe beyaz kılların karışmasıyla meydana gelir. Boz don, beyaz ve kırmızı kılların karışmasıdır. *Âdî boz, açık boz, koyu boz* gibi çeşitleri vardır.

benzi boz (III) Bir cins at. [DS c:2] -Konya

boz at 1. Anadan babadan arabî ve küheyl olmayan at. [DS c:2] *Lapseki -Çanakkale

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

2. Kızıl renkli at. -Ağrı

3. Kır at. TaGbun, *İğdır -Kars

4. Doru

Bu dondaki atların vücutlarını örten kıllar kahverengi ile siyah arasında değır. Vücut kahverengi olsa bile, ayak uçları, yele ve kuyruk siyahtır. Doru da tıpkı kır gibi karığk bir dondur. Koyu, hatta siyaha yakın renkte olanına *kestane doru*, kırmızıya kaçana, *kiraz dorusu* denir; *açık doru*, *koyu doru*, *hurma dorusu*, *yanık kestane doru* gibi pek çok çeğdi vardır.

abaş (II) bk. **abraş (I)** [DS c:1] Keçek *Oltu -Erzurum.

abraş (I) Doru at. [DS c:1] Varay -Amasya

abraş kilit Uğursuz sayılan bir at donu. [DS c:1] *Andırın -Marağ Çamlıbel, Dodurga *Artova -Tokat; *Mucur -NevĖehir

cıran (I) Doru at. [DS c:3] Misebolu *Mudanya -Bursa

isli doru 1. Koyu doru ya da kahverenginde at donu. [DS c:7] -Isparta; -Antalya; *Fethiye ve köyleri, Yerkesik -Muğla

2. ĖlenmiĖ gibi görünen bir çeğt at donu. [DS c:7] *Mut ve köyleri -Ėel

keher (I) 1. Bir at rengi, doru. [DS c:8] ZarĖa -Kars; *Doğubeyazıt -Ağrı

2. Koyu kırmızı [DS c:8] Mezra -Kars.

küren (III) 1. Doru at. [DS c:8] Bayazıt -Kars

2. Alnında beyaz lekesi olan sarı renkli at. [DS c:8] -Kars

toru (I) Koyu kırmızı at donu. [DS c:12] Çorum

toru (III) Koyu kırmızı at donu, doru at. [DS c:10] -Kütahya

pekmezal Kula ile doru arasında bir at donu. [DS c:9] *Yalvaç -Isparta

pekmezkefi Kula ile doru arasında bir at donu. [DS c:9] Karahisar *Tavas, Çöplü *Çivril -Denizli; Kızılcaören -Kütahya; Tokat -Eskiğehir; Ėneciler *Mudurnu, *Düzce -Bolu; -Kastamonu; *Merzifon -Amasya; KeÇanuz, *Kalecik, *Güdül, *Ayağ -Ankara; *Bor -Niğde; Ermenek -Konya; Boynuyoğun -Adana; -Ėel; Bademağacı *Alanya -Antalya; Yerkesik *Yatağan -Muğla; **Açık doru, kula (at donu için)**. [DS c:12] Çorum

pekmez köpüğü Kula ile doru arasında bir at donu. [DS c:9] *ĖereflikoĖhisar -Ankara; *Ermenek -Konya

5. Kır

Vücudu örten kıllar genellikle beyazdır, fakat yeledede, bacakların uçlarında, kuyrukta kiminde siyah, kiminde kahverengi tüyler karıĖmĖbulunur. Bu bakımdan kır, tek renk değıl, iki renk tüyün karığnasından meydana gelmiğbir dondur. Kırmızımsı tüylerle karığk olanına *kızıl kır*, para para siyah tüy toplulukları olanına *bakla kır* denir. *üveyik kır*, *pamuk kır*, *âdi kır* gibi pek çok çeğdi vardır. Kırılmığ denir parlaklığı verenine *demir kır* denir.

Tayın doğduğu zaman sahip olduğu koyu rengine, yağ ilerledikçe beyaz kılların katılarak belli bir oranda karığmasıyla kırılık meydana gelir. Tayın kulak gerisinde beyaz tüyler varsa ileride renginin açılacağına, kır olacağına iğettir. Kır don, beyaz-siyah yada beyaz-koyu renk kılların karığımıdır.

Âdî kır, pamuk kır, açık kır, koyu kır, demirî kır, bakla kır, sisli kır, kızıl kır, çilli kır, mercanî kır, gümüşî kır

bakır kır *bk. bakır kır* [DS c:2] -Amasya ve çevresi

bakır kır Boz renk, at donu: *Alinin aldığı at bakır kır*. [DS c:2] -Burdur; Yeniköy -Balıkesir; *Beykoz -İstanbul

bakır kır *bk. bakır kır* [DS c:2] Kemaliye *Alaçehir -Manisa

bakla kır *bk. bakla kır* [DS c:2] Bademağacı -Antalya

bakla kır Üzerinde kara benekler bulunan beyaz at donu. [DS c:2] Atabey -Isparta; *Lapseki -Çanakkale; *Kandıra -Kocaeli; -Niğde

demir kır *bk. demir kır* [DS c:4] *Alaçehir köyleri -Manisa

demir kır Siyah beyaz karıkk, griye yakın at donu. [DS c:4] Çaklı *Çivril -Denizli; Karahayat -Aydın; -Gaziantep; -Antalya

demir kır *bk. demir kır* [DS c:4] *Merzifon -Amasya; -Çorum; Köğler -Kırşehir; -Adana

eveyikkır Üveyik kuğunun engine benzeyen bir at donu. [DS c:5] *Merzifon -Amasya.

gök at Demirkır renginde at.. [DS c:6] -Kars; *Lüleburgaz -Kırklareli

karagır Yağız at: *Karagırın nalı düştü*. [DS c:8] Türkistan Göçmenleri, Misedolu *Mudanya -Bursa

kızıl kır Pekmezköpüğü de denilen bir at donu. [DS c:12] Çorum

kutla (II) Kır at. [DS c:8] Fırnis -Maraç

mercankır Kır üzerine ufak ve sık, al benekli at donu. [DS c:9] *Yalvaç -Isparta

pamuk kır Sütbeyaz at rengi, at donu. [DS c:9] *Yalvaç -Isparta; -İstanbul; Sarımbey -Çorum; *Vezirköprü -Samsun; *Güdül, *Ayaç -Ankara

pullukır Baklakır renginde at donu. [DS c:9] Tamzara *ğebinkarahisar -Giresun; [DS c:12] -Çorum; -Kars

üveyik kır Üveyik kuğu enginde at. [DS c:11] Bahadırlı *Bayramıç -Çanakkale; *ğereflikoçhisar -Ankara

yıldız kır Bir at rengi. [DS c:11] *ğereflikoçhisar -Ankara

6. Kula

Örtücü kıllar, sarı tonlardadır. Ancak tıpkı dorularda olduğu gibi yele, kuyruk ve bacakların bitim yerleri siyahtır. Bazılarında ester çizgisi de bulunur.

Âdî Kula, Açık kula, Koyu kula

abeş (I) 1. Kula renkte at. [DS c:1] *Zile -Tokat; Kesim *Andırın -Maraç *Reyhanlı ve Amik ovası Türkmenleri -Hatay; *Gürün köyleri, Çepni *Gemerek -Sivas; Divanlı -Yozgat; -Niğde köyleri; Cevdediye *Osmaniye -Adana

aşgar 4. Kula donlu at. [DS c:1] *Bor -Niğde

balköpüğü 2. Krem, sarı ve gümüşarası at donu. [DS c:2] -Kayseri; Taptık, Havsa -Edirne

boz at 1. Anadan babadan arabî ve küheyl olmayan at. [DS c:2] *Lapseki -Çanakkale

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

2. Kızıl renkli at. -Ağrı

3. Kır at. Tağburun, *İğdır -Kars

boz kula Bir at donu. [DS c:2] -Kayseri.

çapar (I) 2. Kula renkli hayvan. [DS c:3] *ğereflikoçhisar -Ankara; -Konya; Büyükalıtağaç *Kavak -Edirne.

3. Benekli, alacalı hayvan. [DS c:3] Atlıhisar *ğuhut, Sarıkeçili *Dinar -Afyon; sürez *Bozdoğan, Hacıbeyli -Aydın; *Tire -Çmir; -Manisa; *Susurluk -Balıkesir; *Sivrihisar -Eskişehir; -Gaziantep; *Reyhanlı -Hatay; *Yerköy, *Boğazlayan -Yozgat; -Kırşehir; *Bünyan -Kayseri; *Karaman, *Ermenek -Konya; *Anamur -Çel.

4. Beyazı çok kır renkli hayvan. [DS c:3] *Susurluk -Balıkesir; *Hadım -Konya; *Karaisalı -Çel

kula (I) 3. Vücudu koyu sarı, kuyruğu ve yelesi siyah olan at. [DS c:8] -Aydın; *Urla -Çmir; -Kastamonu; *Çkilip -Çorum; *Vezirköprü -Samsun; *Merzifon -Amasya; -Kars; Köçler -Kırşehir; -Niğde; -Adana; -Antalya; Yerkesik -Muğla

şalgami Gövdesi sarı, kuyruk ve yelesi ak at. [DS c:10] -Antalya

7. Yağız

Atın bütün kıllarının, kuyruk, yele, bacaklar dahil olmak üzere hepsinin siyah kıllarla örtülü olmasıdır.

Kuzgunî yağız (parlak), donuk yağız (mat), kirli yağız

kirliyağız Bir at rengi. [DS c:8] -Çstanbul

B. Nişaneler

Koyu donlu atların alnında, burun üstünde, bacaklarında tırnaklarında görülen, beyaz kılların oluştuğu beyaz lekeler “nişane” denir. Atlarda eğer tespitinin bir parçası olarak, varsa nişaneler de doğru bir şekilde belirtilmelidir. Benzer atları birbirinden ayırt etmek için nişane bilgisi her zaman iğeyaramıdır. Belli başlı nişane türleri şunlardır:

1. Alın Nişaneleri

Alında birkaç beyaz kıl: Alında çok beyaz kıl, alında kartopu, alında yıldız, alında ay, alında akıtma (beyazlık ağığı kaymığı)

akma Atların alnlarındaki ak bölüm, ak leke. [DS c:12] *Antakya -Hatay

aynalı (X) Alnında beyaz bulunan at ya da sığır. [DS c:1] *Alaşehir -Manisa; Hacıilyas *Koyulhisar -Sivas

çahal (I) At ve sığırların alnında bulunan beyaz leke. [DS c:3] *Mucur -Kırşehir

kartopu (III) Atın alnındaki yuvarlak beyazlık. [DS c:8] -Isparta; -Çstanbul

neteme Atın alnında üst üste iki tane burkulmuş nişan. [DS c:9] Teke -Niğde

yarımay Atın alnındaki, yarım ay biçiminde ak leke. [DS c:11] -Çstanbul

yıldız (II) Atın alnında yıldız biçimindeki beyazlık, akıtma. [DS c:11] -Çstanbul

2. Burun Üstü Nişaneleri

a. Akıtma: Alından buruna doğru uzanan beyaz lekelerdir.

Turkish Studies

ahıtma (I) Hayvanların alnından burnuna doğru uzanan beyazlık. [DS c:1] *Ğkilip, -Çorum; *Zile -Tokat; Kızılçakçak *Arpaçay -Kars; *Refahiye çevresi -Erzincan; *ErciĞ -Van; *Ağın, *Keban -Elâzığ; AĞudu*Darende -Malatya; -Urfa; -Gaziantep; *AfĞn -MaraĞ Savrun *Divriği, *Kangal ve köyleri, *Zara -Sivas; -Yozgat; -Kayseri; *Bor, -Niğde

ahutma *bk. ahıtma* [DS c:1] *Reyhanlı -Hatay



akıtma (II) Hayvanların alnından burnuna doğru uzanan beyaz leke. [DS c:1] Kıratlı *Dikili, Poyracık *Kınık -Ğmir; Hacıkebir *Emet -Kütahya; Bozan -EskiĞair; *Kandıra -Kocaeli; *Düzce -Bolu; -Çankırı; -Amasya; -Elâzığ; -Malatya; Keret *Nizip, Lohan -Gaziantep; *AfĞn -MaraĞ *Antakya -Hatay; Kötüboynul -Yozgat; *Haymana -Ankara; ÇığĞa *Kadirli -Adana; *Mut köyleri -Ğel; Yakabağ *Fethiye -Muğla; *Meriç -Edirne

akıtmaç (II) *bk. akıtma (II)* [DS c:1] *Avanos -KırĞair

kilit Atların alnından alt çenesine uzanan beyazlık. [DS c:8] -Isparta; Babaköy *Susurluk -Balıkesir; YeniĞ*Enet -Kütahya; Kestanbul *Uzunköprü -Edirne

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

sumasaker Atın alnından burnuna doğru uzanan bel, akıtma, ak benek. [DS c:10] Tekerahma
*Gürün -Sivas

şaprak sakal Akıtmalı (at için). [DS c:10] Apturrahmanlar *Serik -Antalya

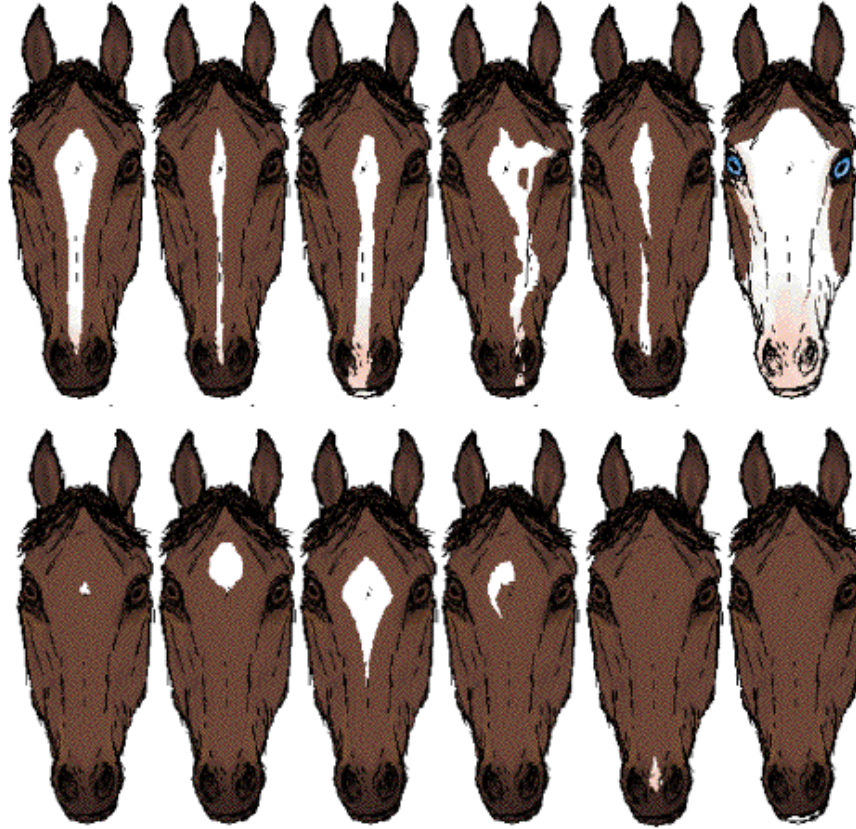
yalama (IV) Atlarda, üst dudağa dek uzanan, alta inmeyen akıtma. [DS c:11] Kestanbul *Ezine -
Çanakkale

b. Abraş: Burun ucu, burun delikleri ve dudaklarda görülen beyazlıklardır.

ağzı kenetli *bk. ağzı kilitli (I)* [DS c:1] *Dinar -Afyon Karahisar; Emirler *Balâ -Ankara

ağzı kilit *bk. ağzı kilitli (I)* [DS c:1] -Gümüçhane çevresi

ağzı kilitli (I) Alt ve üst dudağı beyazlı at. [DS c:1] *Senirkent -Isparta; Devri, Pazaravdan
*Bucak, *Sarayköy köyleri, Muğlasın *Tavas, Yeşilyuva *Acıpayam -Denizli; Kürse -
Balıkesir; *Gelibolu -Çanakkale; Cumalıkızık -Bursa; Bozan -Eskişehir; *Kargı -
Kastamonu; -Çorum; *Merzifon -Amasya; *Zara, -Sivas; Köçler -Kırşehir; -Kayseri
çevresi; -Niğde; *Mut köyleri -Çel



ağzı kinetli (I) *bk. ağzı kilitli (I)* [DS c:1] -Burdur

ağzı kitli *bk. ağzı kilitli (I)* [DS c:1] *Antakya -Hatay

ağzı mühürlü 2. Damağında siyah leke bulunan at. [DS c:1] *Zara -Sivas; -Kayseri çevresi

anahtarlı Burnundaki beyaz leke çene altına kadar inen at. [DS c:1] Kalafka -Trabzon

3. Bacak Nişaneleri

Seki: Bazı koyu donlu atların ayaklarının alt tarafında bulunan beyazlıklardır. Bu beyazlıklar benek hâlinde olabileceği gibi, ayağı çepeçevre de sarabilir; hatta yukarılara kadar da uzayabilir. Sekiler, beyaz lekenin büyüklüğüne göre *seki eseri*, *cüz'i seki*, *yarım seki*, *tam seki*, *yüksek seki*, *çizme seki* gibi adlar alır.

ala bacak 2. Dört ayağının bilekten yukarı kısmı beyaz at. [DS c:1] -Niğde ve köyleri

alapaça Ayakları beyaz renkli at. [DS c:1] *Arduç köyleri -Artvin

çapraz (IV) Ön sağ, arka sol veya ön sol ve arka sağ ayağı beyaz veya alacalı olan at. [DS c:3] - Isparta; *Vezirköprü -Samsun; Emirler *Balâ -Ankara

çavras bk. **çapraz (IV)** [DS c:3] Hacılyas *Koyulhisar -Sivas

eli kefinli Öndeki ayaklarından biri beyaz olan at. [DS c:5] -Kayseri

itbeni Atların arka ayaklarındaki siyah beyaz benekli iğret. [DS c:7] -Kayseri

kefenli Ön ayaklarından birisi sekili olan at. [DS c:8] -Niğde ve çevresi

papazatı Halkın uğursuz saydığı dört ayağı sekili at. [DS c:9] -Niğde

postallı Bileklerinde beyazlık olan at. [DS c:9] Apturrahmanlar *Serik -Antalya

seki (II) At, eçik ve sığırların ayaklarındaki ak leke [DS c:12] Baklan köyleri *Çal -Denizli

seki (V) bk. **seki (II)** [DS c:10] *Bozdoğan, Köğk-Aydın; *Bayramiç -Çanakkale; -İstanbul; Ömerhacılı *Kaman, Köğler -Kırşehir; -Niğde; *Milas -Muğla



KISA SEKİ



AŞKIN SEKİ



BENEKLİ YÜKSEK SEKİ



ÇOK YÜKSEK SEKİ



ÇİZME SEKİ (BEYAZ BACAK)

seki bk. **seki (II)** [DS c:10] Yukarı Dinek *Karaağaç -Isparta; Ğiğl, Bayburt *Sarıkamış-Kars; Erkinis *Yusufeli -Artvin; *Antakya -Hatay; *Pınarbağı-Kayseri; -Konya; *Mut köyleri -Çel; Apturrahmanlar *Serik -Antalya

sekili (I) Ayaklarında ak leke bulunan hayvan: *Bu at sekilidir.* [DS c:10] *Ğkilip -Çorum; Salcı *ğavĞa -Artvin; Ömerhacılı *Kaman -KırĞnır; *Bor -Niğde; Çukurmescit -Adana; [DS c:12] Karamanlı *Tefenni -Burdur

sekir (II) bk. seki (II) [DS c:12] Eldirek *Fethiye -Muğla

sekir bk. sekili (I) [DS c:10] -Ğmir; *Kandıra -Kocaeli; Büyükçavuşlu *Silivri -Ğstanbul

sekü (IV) bk. seki (II) [DS c:10] *Zara -Sivas

sekül-1 bk. seki (II) [DS c:10] *ÇarĞamba -Samsun; *TaĞova -Amasya; Kuz *AkkuĞ, Sarıca *Gölköy -Ordu; *ğebinkarahisar -Giresun; -Trabzon; Çavdarlı *ğavĞa -Artvin; *Koyulhisar -Sivas

sekül-2 bk. sekili (I) [DS c:10] -Amasya

sinil 2. Atın ayaklarındaki aklık. [DS c:10] *Lapseki -Çanakkale

sökül bk. seki (II) [DS c:10] Belviran -Sinop; Çilehane *ReĞadiye -Tokat; Bağlıca *Ardanuç -Artvin

sökülü bk. sekili (I) [DS c:10] PeĞman *Daday -Kastamonu

uğurlu seki At ve kırsığın bir, iki ya da üç ayağındaki aklık. [DS c:11] -Adana

uğursuz seki At ve kırsığın dört ayağında birden var olan aklık. [DS c:11] -Adana

yetemeli (I) Atın ön bacakları arasındaki niĞan. [DS c:11] Sarıca *ğiran -GümüĞhane

4. Vücut nişaneleri

beleklü at Vücudunun birçok yerlerinde beyaz benekler bulunan at. [DS c:2] *Hozat -Tunceli

karyağdı Atlardaki beyaz benekler. [DS c:8] Karpuzlu -Aydın; -Balıkesir; *Biga, *Bayramiç -Çanakkale; Göynüçük -Amasya; *ğereflikoçbisar -Ankara; -Konya; -Adana; -Antalya; Yerkelik -Muğla

katıryatağı Atlarda kuyruk sokumundan bele kadar olan ve bacaklarda bulunan çizgi. [DS c:8] -Niğde

parmaknişanı Atın sağrısında ya da boynunda baĞparmak girecek büyüklükteki çukur. [DS c:9] -Niğde ve çevresi

Sonuç olarak, Türk dilinin bütün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde olduğu gibi Türkiye Türkçesi ağızları da at ve atçılık ile ilgili zengin dil malzemesi içermektedir. Bu makale için *Derleme Sözlüğü*'nden tespit ettiğimiz söz varlığı, at ile ilgili adlandırmaların çeĞliliğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada konuyla ilgili olarak *Derleme Sözlüğü*'nden tespit ettiğimiz 188 söz varlığı yer almaktadır. Bunlardan 89'u at ile ilgili adlandırmalar, 49'u at donları ve 50'si de at niĞaneleri baĞlığ altında ele alınmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında, doğrudan ata verilen adların, atın donları ve niĞaneleri ile ilgili adlandırmaların hemen hemen bütününün Türkçe sözcüklerden oluştuğu görülmektedir. Böyle olmakla birlikte söz konusu adlandırmalarda *abraş*, *anahtar*, *çapraz*, *hurma*, *kilit*, *mühür*, *nişan*, *papaz*, *postal* gibi çok az sayıda alıntı sözcüklerden de yararlanılmıştır.

KAYNAKÇA

- AYVERDİ, Öhan (2010), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük I-III*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- BAĞBUĞ, Hayri (1986), *Aşiretlerimizde At Kültürü*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- ÇAĞATAY, Saadet (1961), “Renk Çadeleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 43-46.
- ÇAĞBAYIR, Yağar (2007), *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük I-V*, İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- ÇINAR, Ali Abbas (1993), *Türklerde At ve Atçılık - Türklerde At ve Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede At Kültürü (Yazılı ve Basılı Kaynaklarla Karşılaştırma)*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Derleme sözlüğü* (1993), Cilt I-XII, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EMİROĞLU, Kudret - Yüksel, Ahmet (2009), *Yoldaşımız At*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GÖKYAY, Orhan gâik (1974) “At Üzerine”, *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Ankara: Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 74-78.
- KAYMAZ, Zeki (1997), “Türkiye Türkçesi ve Ağızlarında Renk Bildiren Kelimelerin Kullanılışı ve Sistematiği”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 251-341.
- KÜÇÜK, Salim (2009), “Türk Kültüründe Donlarına Göre Atlara Verilen Adlar ve Nisimleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8 Fall 2009*, 1830-1855.
- ÖGEL, Bahaeddin (1991), *Türk Kültür Tarihine Giriş (IX. Bölüm: Renkler ve Türkler)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 377-491.
- RÁSONYI László (1996), *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, s.6.
- SAĞOL, Gülden (1995), “Tarihî çizimlerde At Donları”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü, 126-146.
- SERTKAYA, Osman Fikri (1995), “Eski Türk Kültüründe At”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü, 25-30.
- SÜMER, Faruk (1983), *Türklerde At ve Atçılık*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- ŞERBAK, Aleksandr M. (1995) “At Kelimesi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü, 31-33.
- TUTEL, Eser (1998), *At ve Atçılık*, İstanbul: Çetkin Yayınları.



ORDULU ŞAİRLER ÖRNEKLEMİNDE ÖZEL İSİMLERİN KÜLTÜRLER ARASI ÖĞRENMEYE KATKISI

*Salim KÜÇÜK**

*Volkan ODABAŞ***

ÖZET

Ordu, geçmişten bugüne sanatın ve kültürün çeşitli dallarında eser veren insanların yaşadığı bir kent olmuştur. Ülkemiz sanatına her dönemde çok değerli şahsiyetler kazandıran Ordu, şairleri ve yazarları aracılığıyla da bölgede öne çıkan bir kent olmuştur. Şiir söyleme geleneğinin izlerini yaşatan halk şairleri yanında, çağdaş bir söylemin peşinde olan şairler de ülkemiz şiirine önemli katkılar sunmuşlardır. Etkileşime ve kültür aktarımına açık bir tür olan şiirde, şairin yaşamsal zenginliği, özel isimler vasıtasıyla yapmış olduğu birtakım metinler arası göndermeler, hatırlatmalar, somutlaştırmalar, kültürel değerleri algılayış ve yorumlayış biçimi, hayat felsefesi, şiire yansır ve dolaylı olarak kültürler arası öğrenmeyi de belirler ve şekillendirir. Bu bağlamda şairin, üzerinde yaşadığı coğrafyaya ve onu örnekleyen kültürel değerlere, karşıt kültürlerle ve yabancı kültürel değerlere karşı takınmış olduğu tutum da önemlidir.

Çalışmada çeşitli kıta, ülke, bölge, il, ilçe, köy, kasaba, belde, cadde, sokak, semt isimleri; önemli tarihler; ünlü simalar; Türk edebiyatına mal olmuş önemli isimler; önemli din büyükleri; şairin yakın çevresindeki önemli şahsiyetler; festival, şenlik isimleri; kurum ve kuruluş isimleri, millet ve boy isimleri; mitolojik isimler; gezegen ve galaksi isimleri gibi özel isimler Ordulu şairlerin şiirleri incelenerek tespit edilmiş ve incelenmiştir. Araştırmada ordulu şairleri örnekleyen toplam 38 şairin şiirlerinde özel isimlerin kullanılış amacı ve kullanıldığı bağlamdan hareketle Ordulu şairlerin sanat anlayışlarında yerelden evrensele kültürler arası öğrenmenin önemli bir yeri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ordulu şairler, kültürler arası öğrenme, şiir, özel isimler.

* Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: sakucuk@hotmail.com

** Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, volkanodabas52@hotmail.com

THE CONTRIBUTION OF PROPER NAMES TO INTERCULTURAL LEARNING IN THE SAMPLE OF POETS OF ORDU

ABSTRACT

The city of Ordu has traditionally been a place where people ,who has produced countless works of art and culture, live. Having presented many valuable figures to the art life of the country, Ordu has also always come in front with its poets and writers. Along with the minstrels who keeps poetry-telling alive, there are many other poets who made a lot of contributions to the poetry of our country in the means of contemporary expression. In poetry which is open to interaction and cultural transference, the richness of life of the poet, the references between some texts which has been done through proper names, reminders, concretizations, perception and interpretation of cultural values, and philosophy of life reflects on poetry and it indirectly conditions and shapes intercultural learning. In this context, it is important for the poet to adopt an approach to the geography and cultural values he lives in or the opposite cultures and foreign cultural values.

In this study, names of a variety of a continent, a country, a city, a township, a village, a country town, a borough, a street, and an avenue; important dates; famous people; important names for Turkish literature; important religious figures; important people around the poet; festival or feast names; institution and corporation names; nation or folk names; mythologic names; planet and galaxy names are all spotted and examined in the poems of the poets of Ordu. In this research of the poems of 38 poets of Ordu, the aim of using proper nouns and from the context of being used, it is concluded that inetcultural learning local to universal has an important place in the perception of arts of the poets of Ordu.

Key Words: Poets of Ordu, intercultural learning, poetry, proper names

Giriş

Öğrenin yoğun olarak kullanıldığı “az sözle çok şey söyleme sanatı” olarak nitelendirebileceğimiz Giriş, ulusal ve uluslararası bağlamda etkileşim ve iletişime açıktır ve kültürler arası öğrenmeyi de içerir (Günay 2003: 280). Gairin yaşadığı coğrafya ve sahip olduğu tarihî ve kültürel değerler, Girişine yansıttığı yöresel dil, yapımcı olduğu birtakım metinler arası göndermeler, telmihler, gelenek ve göreneklere bağlı çeşitli değerleri algılayış ve yorumlayış biçimi vb. kültürler arası öğrenmeyi belirler ve şekillendirir. İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan dil, bir milletin kültür değerlerinden, gelenek ve göreneklerinden beslenir. Edebî eserler de kelimeleri kullanarak dil yoluyla, o ülkenin insanlarını, gerek kendilerine gerekse bütün bir insanlığa anlatır (Önal 2010: 12). Bu bağlamda edebiyat ve özelde Giriş, yaratıldığı ülkenin ve dilin sınırlarını aşarak farklı kültürlerin tanınmasında ve tanıtılmasında önemli bir rol üstlenir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Tarih, kültür ve edebiyat alanındaki zenginliğin bir gereği olarak yaşımsal zenginlik de kültürler arası öğrenmeye katkıda bulunur. Böylece Çar, içinde yaşadığı coğrafyaya ve bu coğrafyayla sınırlanmış değerlere kapanmaz, kendi kültürü dışındaki diğer değer ve kültürlerle de açık olur ve empati yoluyla bunları içselleştirir. Çiirinde seçmiş olduğu kültürler arası objeleri, kendince önemli gördüğü kavramları betimleyerek okuyucusuyla buluşturur. Kültürler arası öğrenmeye hizmet edecek unsurları, isimleri, özel isimleri ve belirgin özellikleri Çirin içerisine somutlaştırma yoluyla dâhil eder. Okuyucu, Çire dâhil edilen bu unsurları beğduyunun yanında algılama, sezme, bilme ve uzak çağırımı yoluyla içselleştirir, zihninde anlamlandırır. Çair ile okuyucunun zihninden geçenler karışıklık olarak bütünleştiğinde zevk alma ve duygusal haz, yani amaç gerçekleştirimi ve mesaj yerine ulaşımı olur.

Çiir, karışık karışık olduğumuz her türlü sorunsalın, özde de trajik olanın diyalektik düğünce-yaşam birlikteliğiyle somutlaştırılmasıdır. Çair kendi yaşamını da aşan bir gerçeklikle bu diyalektiği kurmaya yönelir. Çiirin asıl varlık buluşu, yaratının özünde taşıdığı açıklıkta gizlidir. Nesnelerden eğaya, doğadan kente, soyuttan somuta, insandan topluma, içten dışa yönelen bakış, Çarin Çirle kurduğu bağın da göstergesidir. Kâğıda aktarılan her sözcük, her dize bakışın çok katmanlı dokusunu imler (Odabaşı, 2012: 92). Çiirin oluşturduğu bu yazınsal evren, iletişim odaklı bir süreçte insanın kendi varoluşunu tanımada son derece önemlidir. Edebiyatın zamanlar ve mekânlar ötesi algılama yaratma serüveninde Çir, geçmişten günümüze her türlü kültürel oluşuna katkı sunmuştur.

Kültürler arası öğrenmeyi ülke içi ve ülke dışı olmak üzere iki alt başlıkta toplayabiliriz. Bu aşamada evrensel değerleri de uluslar arası değerlerin içerisinde değerlendirmek gerekir. Ülke içi kültürler arası öğrenmeyi basit olarak Çarin yaşadığı ülkenin, ait olduğu kültürün mirasına sahip çıkmak ve bu kültürel zenginliği bilmek, uluslararası öğrenmeyi ise yaşadığı ülkenin sınırları dışında olup bitenden haberdar olmak ve okuyucularını haberdar etmek şeklinde tanımlayabiliriz.

“Her ne kadar Çir, bir düğünce ve imgelem yoğunluğu olsa da, Çir düğünceyle değil sözcüklerle yazılır. O hâlde yoğunlaştırılmış bir anlatımda kullanılacak her sözcüğün önemli bir amacı ve işlevi vardır.” (Günay 2003: 172). Bunlardan Çarin Çirlerinde kullanmış olduğu özel isimler kültürel arası öğrenmenin yalnızca küçük bir parçasıdır. “Tek bir kişiyi, belli bir canlı ya da cansız varlığı, bir düğünce ya da belli bir yeri anlatan adlar” şeklinde tanımlayabileceğimiz özel isimler “özel tasarımlara, özel çağırımına yol açabileceği gibi, kişiyi özgü duygu değeri de taşıyabilir”. (Aksan 1995: 416, 419).

Bu makalede; Ordulu Çarların Çirlerinde geçen özel isimler tarama yöntemiyle tespit edilerek belirli başlıklar altında sınıflandırılmış ve kültürler arası öğrenmeye yaptıkları katkı somut bir şekilde ortaya konulmuştur. Çalışma kapsamına Ordulu Çarların bütünü dâhil edilmemekle birlikte; seçilen Çarlerde Ordu’yu, Ordulu Çarları ve kültürler arası öğrenmeyi örnekleme gibi ölçütler dikkate alınmıştır. İnceleme kapsamına dâhil edilen Çarların başlıcaları şunlardır: *Abdullah Eren, Abdulvahap Bilgin, Ali Ertürk, Avni İşbakan, Avni Kaysal, Aybastılı İzzet, Azer Yaran, Bahri Şeker, Cemil Yapar, Dursun Ali Akın, Dursun Yılmaz, Ekrem Şama, Fatin Hazinedar, Gökhan Akçiçek, Gülay Abu, Hafize Hanaylı, Hasan Gençay, İlyas Tunç, İrfan Yıldız Beşlioğlu, İzzet Hazinedar, İzzet Pıçak, Kemal Akata, Mehmed Çavuşoğlu, Mürsel Sönmez, Neslihan Yaşar, Ozan Baba, Özcan Ünlü, Rüstem Gürler, Selçuk Küpçük, Suna Doğanay, Şevki Kaysal, Şinasi Tepe, Tahsin Saygılı, Turan Yaşar, Ünal Yıldırım, Vedat Güler, Volkan Odabaşı, Yekta Aydın*.

Çalışmada, ilgili Çarların Çirlerinde geçen özel isimlerin yer aldığı dize ve bölümler alıntılanarak Çir dili bağlamında Çarların kültürler arası öğrenmeye yaptıkları katkı ortaya konulmuş, seçilen dize ve bölümlerde özel isimler koyu biçimde, Çarin ve Çirin adı ise ilikte parantez içerisinde verilmiştir.

Özel Ğimler ve Kültürler Arası  ğrenme

a. Yer Ğimlerinden OluĞuĞ  stergeler:

Yer adları denince kent, kasaba, köy gibi yerleĞim yerleri hatta buralardaki cadde, sokak, meydan adları vb. akla gelmektedir (Aksan 1995: 425). Bunlara akarsu, daĝ, ova, yayla, geçit, vadi, otlak gibi çeĞitli coĝrafi adları da eklemek mümkündür. Yer adlarından, o yerleĞim yerinin ge miĞi dil tarihi, yerleĞme tarihi, etnik yapısı gibi önemli bulgular elde edilir (Aksan 1995: 425). Yer in yapısına, konumuna, renk özelliklerine, bir başka yere göre durumuna, bitki örtüsüne,  rettiĝi ürünlere, barındırdıĝı hayvanlara, çevresindeki yapılara, akarsulara, o yerle ilgisi bulunan bir kimseye, dinsel deĝerlere, mesleklere vb.  zelliklere göre verilen bu isimler aynı zamanda o yerleĞim biriminin kültürel özelliklerini de yansıtır (Aksan 1995: 431-432).

Ordulu  arların coĝrafyaya dayalı olarak Çirlerinde yer vermi oldukları özel isimlerin bir kısmı yerel, bir kısmı Türkiye'nin çeĞitli bölgeleri ve bir kısmı da ülke sınırları dı ındaki yer isimlerinden oluşmakta olup bunlar  irde ya ayrı ayrı ya da i  içe harmanlanmı olarak kar mıza çıkar. Yerel isimleri kullanmada özellikle Dursun Ali Akın,  nal Yıldırım ve Avni çıkan oldukça ba anlıdır.

Yerel coĝrafya ile ilgili olarak il, ilçe, köy, semt, sokak; ırmak, dere, tepe, daĝ; tarih  ve turistik mek n vb. adlar aĝırlıkta olup belli ba ıları  unlardır: *Abadaĝ, Abulhayr, Adalar, Akpınar, Alageri , Al akbel, Alınca, Almalık Ba ları, Almeyadi, Ana , Apsut, Arapuar, Arguvan, Arnakme e, Ar uluk, A  ar  ayı, Ayazlı, Aybastı, Aziziye, Baĝdatlı, Bahçecik Mağarası, Baldıran Deresi, Bekirli, Belen, Bemere Damı, Be ikpazarı, Beyli, Beylik D z , Boĝazcık, Bolaman, Bolatlı, Bozat, Bülbülderesi, B y kaĝız, Cinta ı, Civil,  amarası,  amba ı, Çamburnu,  avlan,  aytepe,  erli,  e me Yanı,  iseli,  obanyataĝı, Dere Yolu, Dereg z , Doĝan, Domuz Deresi, Döşeme Dibi, Düz Mahalle, Efirli, Ekiciler, Elekçi, Elmalık Mahallesi, Engiz Daĝı, Ensariye Kırı, Ermi li, Fatsa, Fidang r, Gavur Tamı, Gedemen, Gelin Kayalar, Gospınar, Gölköy, G ndoĝdu, Gürgentepe, G rtepe, Güzelyalı Mahallesi, Güzelyurt, Hacılar, Hallo Mahallesi, Hamidiye D z , Hasan Dede Mezarlıĝı, Haydar Kalesi, Hoynat, H ng ll k,  me li,  ncirlik Altı,  stanbulboĝazı, Kabadüz, Kabaktepe, Kahveci, Karaca, Karag l, Karandelli, Karavaiz Tepesi, Kargan, Kazancı Yolu, Kazancılı, Kazandere, Kel Kaya, Keten Pınarı, Keyfalan Yaylası, Kınık Deresi, Kızıl aya, Kilisekiran, Kirsealtı, Kordon Tepe, Kotyora, Kovanlı, K kba ı, K pr ba ı, K rdere, Kurdoĝlu, Kur un al Ormanı, Kurtulu , Kurul Kayası, Ku yuva, Kutluca, Kuyluca, Kuztepe, K p Boĝazı, Mahmudiye Yolu, Medrese n , Melet, Mera, Mersin, Mertek, Mesudiye, Naldöken, Neneli, Ok ulu, Okul D z , Ordu, Orta Mahalle, Orta Tepe,  rdek Deresi, Pa a  e me, Pa a Konaĝı, Pazar Suyu, Per embe, Ramazan Köyü, Rus Deresi, Sakarat Beli, Saray, Sarıalan, Sarı aya, Saylık, Sazcılar/Sazcılar Köyü, Seferoĝlu Mahallesi, Seĝmenli, Selimiye Mahallesi, Sıraca/Sıraca Tepesi, Sırakiraz, Sırakovancı, Soĝuksu, Soĝukpınar, Sultaniye, S lmenler  st ,  arkiye Mahallesi,  enyurt, Tabya Ba ı, Tarlacık, Tayba ı Mahallesi, Tazvara, Tekke, Tepecik, Tepeköy, Topulkaya, Töngel D z /Töngel Tepesi/ Töngel Yanı, Turnasuyu, Uçuklar,  nye, Vona, Yahudi Virajı, Yalıköy, Yapalak Yöresi, Yarlı, Yason Burnu, Yazlık, Yeniköy, Yeni z, Yeşilköy, Yoku dibi, Yumruta , Yurtyeri, Yusubo Kıranı. Türkiye'de 40 bin kadar köy adı bulunduĝu hatırlanacak olursa Ordulu  arların köy adlarına oldukça sık yer vermeleri üzerinde ya adıkları coĝrafyayı sevmelerinin bir gereĝi olarak deĝerlendirilebilir (Aksan 1995: 429).*

Ordu dı ında Türkiyenin diĝer bölgeleriyle ilgili olarak Ordulu  arların *Adalar, Boĝaz, Canik, Ege, G neydoĝu,    Anadolu, Karadeniz, Marmara* gibi bölge isimlerinin yanı sıra Çirlerinde  u özel isimlere yer verdikleri görülür: *Afyon, Aĝrı, Anafarta, Anıtkabir, Anittepe, Ankara, Antalya, Antep, Aras Nehri, Ardahan, Atakule, Ayancık, Aydın, Ba ra Ovası, Bektaş, Belen, Bodrum, Bolu Daĝı, Büyük Aĝrı, Ceylanpınarı, Çanakkale, Çorum, Denizli, Duman Kayası, Dumlu/Dumlupınar, Efes, Emirhan, Erciyes Daĝı, Erzurum, Espiye, Ezine, Fırat Nehri, Giresun,*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Göreme, Gümüşdere, Güngörmez, Harçbeli, Harran Ovası, Havza, Hopa, Iğdır Keyfalan, Iğdır Koyulhisar Beli, Iğdır, Isparta, İnönü, İstanbul, İzmir, Kaçkar Dağları, Kağızman, Kapadokya, Kaş, Kaynaşlı, Kayseri, Kelkit, Kılıçkaya Barajı, Kızılırmak, Konya, Köse Dağı, Küre, Kütahya, Maraş, Meriç, Murgul, Nemrut, Nevşehir, Niğde, Palandöken, Pamukkale, Pasinler, Sakarya, Samsun, Senirkent, Sinop, Sivas, Sivrialan, Solhan, Suşehri, Sümela, Şarkışla, Şebinkarahisar Kalesi, Şırnak, Şirvan, Tamzara, Trabzon, Ürgüp, Van, Zara, Zonguldak. şiirlerinde bulundukları coğrafyanın dışına çıkma konusunda özellikle Dursun Ali Akın ile Ünal Yıldırım gibi şairler son derece başarılıdır.

Uluslararası coğrafi unsurlarla ilgili olarak ise *Anadolu, Asya, Avrupa, Kafkas, Orta Asya* gibi kıta ve yer bildiren sözcüklerin yanı sıra *Alpler, Çerkes, Elbrus dağı, Kazaska, Şımka, Everest, Ren, Tuna, Maveratünnehir, Meriç* gibi özel isimlere, *Almanya, Amerika, Amman, Cezayir, Çin, Hindistan, Kıbrıs, Pakistan, Vietnam, Yemen* gibi ülke adlarına ve *Atina, Bağdat, Beyrut (Lübnan), Buhara (Özbekistan), El-Halil (Filistin, Batı Şeria), Gazze (Filistin), Gümüllüne, Halep, Hamburg, Hiroşima, Kabil (Afganistan), Kudüs, Lefkoşa, Limasol, Londra, Magosa, Musul, Paris, Ramallah (Ürdün), Semerkand (Özbekistan), Şam, Şiraz (İran), Tokyo, Viyana* gibi şehir adlarının Ordulu şairlere uluslar arası öğrenmenin kapılarını araladığı görülür.

Saçlarının teli bülbül tüneği,
Isparta gülünden beter yanağı,
Yokuşu, Çambaşı konağı,
Karagöl'e varır yolu güzelin. (Mehmed Çavuşoğlu, Koşma)

Okulu, yolu çok görürler köye.
Güney-doğu muhtaç bir yudum suya.
 Bey'ler dört yılda bir gelirse OY'a
 Kürsüyü bağna yıkmak gerektir. (Turan Yaşar, Gerektir)

Güneşbile kaybetti eski parlaklığını
 Sen gideli dünyadan ATAM ebediyete
 Göçürdü sanki FELEK **Himalaya dağı**nı
 Seni karıştırdılar Fatih Tanrıkkurt Mete (Abdülvahap Bilgin, Atatürk'e)

ğafaktan bir güneşdoğdu zaferle
 Padişahın yoktur artık önemi
Samsun'a çıkmakla Mustafa Kemal
 Osmanlı tarihi bitti dönemi. (Ünal Yıldırım, 23 Nisan)

Gücünü hayat verdi Türkiyemize
 Ülke millet olarak armağan hepimize
 Gönlümüzde yaşıyor buyurun ziyarete
Ankara Anıtıpe'de **Anıtkabirimize** (Ünal Yıldırım, On Kasım)

Ondokuz Mayıs yapılar yorum
Havza'da Çeşme erdi bu durum
 Tarihe ıktır **Sivas, Erzurum**
Havza Atatürk'ün yolu efendim. (Ünal Yıldırım, 25 Mayıs Havza)

Bildik ezgiler, bildircinlar, serçeler
 Nöbet tutan periskop gözleri gecenin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012

Avrupa'dan Asya'ya
Alpler'den **Everest**'e
 Aynı sularında yüzdüğümüz ırmaklar
 Suskunun acısını bırakacak duvar ilanlarına. (Suna Doğanay, Dilsiz Kuşlar)

Oymağımız Bozkurttur **Orta Asya**'dan geldik
Avrupa'ya akıp da orda at koçtururken
 Nice kralların biz bağrılarını deldik
 Allah deyip askeri cenk ile coçururken (Abdülvahap Bilgin, Yaman Türk)

Çasanda düğünce **Fizan**'dan açar
 Hesabı bir tutar iki üç Çar
 Zamanla yarıÇr ümitle yaÇar
 Bu dünyada hayat hep Çans çektirir (Ünal Yıldırım, Dünya Çilesi)

Gürgentepe Gölköy sisten kör geçtik
 İkinci muhabbet **Harçbeli** seçtik
 TaÇlepçe oluktan soğuk su içtik
 Kayıyı sen git **SuÇhri**'nde gör.

...
Mahmudiye yolu benziyor büze
 Çakır keyif indik ırmakta düze
 Bu da ne ırken çattık öküze
 Nohutu sen git de **SuÇhri**'nde gör.

Yollarda kimi yer kesme taÇdı
 Öncede gelmiÇtik mevsim kıÇdı
Mesudiye'ye tam girdik ıÇdı
 Patlıcanı git de **SuÇhri**'nde gör.

Baldıran Deresi akıyor sessiz
 Ormanı çayırı tabiat eÇsz
 Aaa tavÇanlar bizden habersiz
 Elmayı sen git de **SuÇhri**'nde gör.

Yaylalar elbette cennetten alan
 Çasana sıhhattir geriye kalan
 Tabela göründü **Iğdır Keyfalan**
 Kır çiçeği git de **SuÇhri**'nde gör.

...
 Arabada saat durmuÇtu kurduk
Iğdır Koyulhisar Beli'nde durduk
 Sınırı geçmeyen bulutu bulduk
 Acuru sen git de **SuÇhri**'nde gör.

Kuru iklimde nem vurmaz kibrite
 Yolumuz benziyor sanki simite

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012

Koyulhisar yamaç indik **Kelkit**'e
Keçkek Hasan'ı git Suğuri'nde gör.

...

On yedi Temmuzdu Gölüğü vardı
Kimi yerleri de kürtükten karı
Köse Dağ'ı suyu dere akardı
Kösem Sultan'ı gel Suğuri'nde gör.

Kızıl Dağ'a gittik doğa Grindi
Doruk yamaçları orman serindi
Tatlı sulu ırmak göller derindi
Tereyağı gel de Suğuri'nde gör.

...

Halkımıza maksat çalıḡnak ilke
Gurur **Kılıçkaya Barajı** Türk'e
Böylesi eserler yapar bu ülke
Alabalığı gel Suğuri'nde gör.

gebinkarahisar kalesi dilde
Dedik ki görelim kalmasın elde
Ustalar meḡurdur bu mazi ilde
Kızıl dağı gel de Suğuri'nde gör.

Gecesi gündüzü düḡnedik dara
Tabiat sevdadır benziyor bara
Sivas'a giderken güzeldi **Zara**
Yayınbalığı gel Suğuri'nde gör. (Ünal Yıldırım, Su ḡehri)

Doğanın hikmeti bilinmez gizli
Topraḡın gizemi suyu var izli
Ülkede özelsin canım **Denizli**
Pamukkale bir mucize doğrusu. (Ünal Yıldırım, Pamukkale)

Sivas, Konya, Niğde, Kayseri, Ulubey
Ömrümüz geçiyor hey gidi günler hey
Eḡyle nice **ḡḡAnadolu**'lu bey
Ordu'ya gelir de **Dereyolu** olsa (Ünal Yıldırım, Hizmeti Yapan Olsa)

Tepeler arası yollar yöreme
Topraktan piramit yağmur küreme
Sevdamız **Nevḡehir, Ürgüp, Göreme**
Kapadokya turizm köḡebaḡmız. (Ünal Yıldırım, ḡapkalı Bacalar)

Uzaktan görünen bulut mu kar mı
Kalkıp gitsem yollar geniḡmi dar mı
Sorsam söyler mi baḡka güzel var mı
Kayseri Erciyes gurur daḡımız. (Ünal Yıldırım, Erciyes Daḡımız)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Olur mu? Tarihi ölçüp biçmeden
Su sebil çeğmeden, bir su içmeden
Pazar Suyu'na, el sürüp geçmeden
Bozat'da, balığa gidesim gelir

Dağlara turizme, haydi **Bektağa**
Mangalda pirzola, ekmeğe ağı
Paçakonağı'na **Sarıalan**'a
Bozat'da, yaylaya gidesim gelir.

Kaynağı'ya geldim, yokuğa sardım
Bakacak da kaldım beklerim yardım
Trafiktir yoğun hem önüm hem ardım
Yapma **Bolu Dağı** yapma gideyim. (Ünal Yıldırım, Bolu Dağı)

Bağ karlı **Canik** sıra dağları
Kızılırmak akar yoktur çağları
Bafra ovasının küre bağları
Karpuz diyarım hey Karadeniz im

...
Isınmaksa Çay milletin derdi
Yakıtta **Zonguldak** sektörün merdi
Karaelmas yaksın ülkenin ferdi
Kömür diyarım hey Karadenizim (Ünal Yıldırım, Heyy Karadenizim)

Bağda bulutla sırdağ gibisin
Yıldızla buluşup yoldağ gibisin
Kaçkar'la **Nemrut**'la kardeş gibisin
Büyük Ağı Dağımız gözdağımız. (Ünal Yıldırım, Ağı Dağımız)

...
sen yenisin galiba, ürkekliğin yabansı ve yabancı
cümle kurmakta gecikiyorsun, harflerin serçe
sen yenisin galiba; âğğa **bağdat**'ı soruyorsun (Sezai Sarioğlu, Âğğa Bağdat Sorulur)

Âhirin handan için dolu kan
Bir yanardağ gibi çıkmakta duhân
Lâl olmuğ bûbûlün etmiyor efgân
Hâre düğmüğ gülüstânın **Aybastı** (Aybastılı Ėzet, Aybastı)

Nasıl bırakabilirim **Topulkaya**'yı, **Kökbağ**'nı?..
Nasıl dayanırım toprağımın acısına?..
Görmeden duramam,
Doğduğum yerlerin soğuk pınarını, kara tağını... (Turan Yağ, Sılaya Dönüş)

Aybastı, Korgan, Fatsa, Ünye'yi,
Ulubey, Gölköy, Gürtepe'yi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Keyfalan yaylası Mesudiye'yi
göyle bir dolağp gelsem diyorum.

Yatıp yuvarlansam çayırda kırdı
Menekçiler toplansam düzde bayırda
Perçembe'de, Ulubey'de, Abulhayr'da
Dostlarımı arayıp bulsam diyorum.

...

Gurbete çıkalı oldu bayağı,
Yıllardır çekmiçim eli ayağı,
Tabiye bağımdan, yokuç ağı.
Fidangöre doğru, koçam diyorum..

Düz mahalle, Elmalık ve ğarkıye'yi,
Güzelyalı, Taybağ, Selimiye'yi
Sokak, sokak gezsem her mahalleyi,
Maziden ne kalmıç, baksam diyorum

Özledim yazını ve de kıçını
Öpsem toprağını hem de taçını
Bülbül deresi Köprübağı
Acap ne durumda görsem diyorum.

...

Nasipse gidip de Temmuz ayında
Her akşam tur atsam sahil boyunda,
Civilde, Melette, Turnasuyunda
Saçma atıp kefalı, tutsam diyorum. (Ozan Baba, Hasretlik)

Koyunlar ses verir, kuzu ağlağr,
Tatlı, tatlı sular akar, çağlağr,
Hasretle Ertürk'ün bağı dağlağr,
Sakarât belleri yaylamız bizim. (Ali Ertürk, Çkbahar)

Hiroçma ile öğün
Nasıl insan hor gördüğün
Sahibi var yerin göğün
Ol zülcelâl **Amerika**

Kan kokusu yasemende
Sıra kimde kim emende
Bulunmaz **Hint'te Yemen'de**
No kimyasal Amerika (Dursun Ali Akinet, Samerika)

Almanya dediler, geldik koçmak
Nikahlı mıyız bırak boçmak,
Kim istemez vatanında, rahat yaçmak,
Yolu yarı eyledim, nasıl döneyim.

Viyana kapılarını zorlayan bizdik,
Tek vücut olmuştuk ayakta dimdik,
Acınacak hâlimiz var ortada çımdık.
Bilmem gidiyoruz, nereye doğru.. (Ozan Baba, Nasıl Döneyim)

Çorum, Sivas, ğırnak niçin karışın,
Kardeş kardeşyağmaya herkes alışın.
Ozan Baba derki herkes barışın,
Sormam ki o zaman, nereye doğru.. (Ozan Baba, Nereye Doğru)

En iyisi bizim yerli malımız
Pakistan'dan **Çin**'den gelir halımız
Çihale dönüşü tutar dalımız
Bu zaaf reva mı, Allah aşkına? (Ünal Yıldırım, Bu Zaaf Reva Mı?)

Arnakmeğe çıkamam
Elin titrer kav çakamam
Çeme diyom ayıkamam
Yana yatan mı Bekiro

Engiz Dağı'na kar düşer
Lazut saçak sarkar düşer
Geceleyin efkar düşer
Sen unutan mı Bekiro (Dursun Ali Akınet, ğımbıl Esme)

Keten pınarına varsam
Kınalı kuzuyu görsem
Gülü gonca iken versem
Alır mı beyin gelini (Dursun Ali Akınet, Beyin Gelini)

Apsut'un üstünde bulutlar döner
Kurğun yağmuruyunan alana iner
Eğkyalar ata avkuru biner
Teslim ol Alanlı kurtulamazsın
...
Candarmalar elli gelir yüz gelir
Gedemen'de uzun bayır düz gelir
Dur Alanlı Hekimoğlu vız gelir
Teslim ol Alanlı kurtulamazsın (Dursun Ali Akınet, Alanlı Osman)

Kilisekiran'dan beri
Yürür kibari kibari
Zeynep'ini görse bari
Sorar Yusuf'um Yusuf'um (Dursun Ali Akınet, Kara Yılan)

Kızılkaya yâre benim
Varıp gittiğimi söyle
Ceketimi omuzuma
Vurup gittiğimi söyle (Dursun Ali Akınet, Kızılkaya)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Murgul'a bir melek inmiğ gör hele
Var kanadının altına gir hele
Unutma gel karanfiller ver hele
Bayramdan bayrama olsun Armağan (Dursun Ali Akınet, Armağan)

Gidiyorum izine
Çanakkale Ezine
Çizbatlar çevirdi
Neyleyim bir düzine

Meriç'ten akan suyum
Alpler'den aÇan soyum
Çırpınan denizlerin
Uslanmaz yunusuyum (Dursun Ali Akınet, Bizim Asker)

Beyaz atlı gelin gider
Tazvara'dan Tazvara'dan
Canan huri can kalender
Tazvara'dan Tazvara'dan (Dursun Ali Akınet, Tazvara'dan)

Çki turnam bir uçar
Almeyadi'nden geçer
Ensariye kırında
Rengarenk güller açar

Halep yansın Ėam yansın
Yansın PaÇam da yansın
Gün yüzünü görmedim
Varsın akÇam da yansın (Dursun Ali Akınet, Yemen Hattı)

Kurbanın bayram yeri
Hamidiye düzüne
Güzelden vazgeçemem
Söylüyorum yüzüne. (Ünal Yıldırım, Sıra Sıra Testiler)

Çamburnu'nda yanar deniz feneri
Ççe Çbir yapar yaprak döneri
Herkesi beklerim bu bir öneri
Vona'da balığa gidesim gelir (Ünal Yıldırım, Vona Sevdası)

Vardım **Çamarası, Selimiye'**ye,
KurÇuçal Ormanı'na sor beni,

Gittim **Yarlı, Hacıları** görmeye,
Ėıfalı balından sor beni.

Gördüm derelerde çağlayanlar,
Çiseli, Sarıkaya, Çavlan'a sor beni.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Kordon Tepe'de dalgalanır bayrağım,
Ay yıldızından sor beni.

Sakarat'tır en yüksek dağım,
Sönmeyen ateşinden sor beni (Avni Çiğdem, Sor Beni)

Emirhan'da yağma kar var
Yol iki bağı canavar
Beni **ğirvana** kim kovar
Canım gider ben gidemem (Dursun Ali Akın, ğirvan)

Kazan Dere suyun uyur nazınan
Bir bağı baharınan yazınan
Seni tarif edemem ki azınan
Yollarımı kesme benim selinen
Kavlimiz var köyde bir güzelinen (Dursun Ali Akın, Kazan Dere)

Caniklerin üzerinden dönüver
Bizim ilin yaylasına iniver
Gospınar'ın suyu yunan kanıver
Eylen turnam eylen göreyim eylen (Dursun Ali Akın, Sen Eylen)

Kuztepe'ye kar düğ
Al yazmanı sar düğ
Onca güzel içinden
Bana zalim yar düğ (Dursun Ali Akın, Kuztepe)

Kördere'den uyanı
Bizim soğuk su yanı
Onbeğmden bu yanı
Sana vurgunum sana (Dursun Ali Akın, Kördere)

Kurğınçalı'nda **Belen**'de
Döner kağı izi döner
Çukur harmana gelende
Ger çimenlere iner (Dursun Ali Akın, Kurğınçalı)

Ardahan'a gelin gider
Erzurum'dan Erzurum'dan
Yavru ceylan gelir gider
Erzurum'dan Erzurum'dan

Palandöken'de gül açar
Hazan vakti kalır naçar
Pasinler'e kervan geçer
Erzurum'dan Erzurum'dan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Dumlu'da kar sütun sütun
Güngörmez yolunu tutun
 Sarı Gelin Nene Hatun
Erzurum'dan Erzurum'dan (Dursun Ali Akınet, Erzurum'dan)

Dönüp baksam **Kağızman**'dan
Ağrı görünmez dumandan
 Çekinme söyle kumandan
 Beyin oğlu hangisidir (Dursun Ali Akınet, Beyin Oğlu)

Ümidini kesme yine
 Üzülmek senin neyine
Senirkent'in güneyine
 Daha var turnam daha var (Dursun Ali Akınet, Ramak Kala)

Hele yaylaların karı erisin
 Çimenini lale sümbül bürüsün
 Koç yiğidin hangi yöne yürüsün
 Çın için yanıyorsun **Kandehar** (Dursun Ali Akınet, Kandehar)

Kilisekiran'dan indim
Beylikdüzü'ne düzüne
 Bükten yeğil bağı ördek
 Geçer düzine düzine

Ayazlı'nın uzun yazı
Elekçi çekilmez nazı
Kurdoğlu'nda döner tazi
 Tavşan izine izine

Suyu kıt **Arapuar**'ın
 Kuyusu var köyde karın
Alageriğ Sazılar'ın
 Bakar yüzüne yüzüne (Dursun Ali Akınet, Kilisekiran)

Sahilden yukarı doğru yamaçlarını,
 Mera, Saylık, Armut Yataklarını,
Karaca, Abadağ, Almalık Baçarını,
Höngüllük, Çeçne Yanlarını seviyorum.

Hoynat'ta yüzerek adaya geçmeyi,
 Midyelerin en irilerini seçmeyi,
 Balığın kocamanını tuttum demeyi,
 Gece koçak eve gelmeyi seviyorum.

...
Hallo Mahallesine gitsem de baksam,
 Helhe olsa da sabah veya akşam,
 Çinden geçer ah Çualarda uçsam,
 Gökyüzünün maviliklerini seviyorum.

Turkish Studies

**Hasan Dede Mezarlığı, Sıraca Tepesini,
Mersin, Hoynat, Ördek Deresini,
Deregözü, Sırakiraz, Yapalak yöresini,
Köyümün her köşe bucağını seviyorum.**

**Gavurtamı, Okuldüzü, Yusubo kıranını,
Cintağ, Küp boğazı, Soğuk su, Kirse altını,
Çocukluğumun geçtiği eski okul yanını,
Tarihi ve turistik yerleri seviyorum.**

...
Avni âçktır **Ramazan köyüne,**
Hepsini serdi gözlerinin önüne,
Nerde olursan ol dönersin özüne,
Köyüne dönmeyenleri de seviyorum. (Avni iÇbakan, Seviyorum)

**Mersin, Kurtuluğ ansından yukarı uzar,
Yumrutağ, Töğeldüzü, Yeni köy** etrafını sarar,
Kıçın tepelerine kar yağar, aÇığısı bahar,
Sen **Ramazan köyünü** gördün mü hiç?

Mera, Hoynat altta, Alçakbel ortada,
Seferoğlu Mahallesi en üst katta,
Orta Mahalle, Sıraca kaldı arada,
Sen **Ramazan köyüne** geldin mi hiç?

Hasan Dede heybetiyle bir gurur,
Yeğilliği ile insanlara veriyor huzur,
Bak deniz karÇında masmavi durur,
Sen Ramazan köyünde gezdin mi hiç? (Avni ÇÇbakan, Ramazan Köyü)

Haydar kalesi, Yeni köy görülüyor,
Dere, tepe, dantel gibi örülüyor,
Hayata sanki yeniden dönülüyor,
Bakarsan dört yana **Mertek**'ten. (Avni ÇÇbakan, Mertek)

Yeğil ile mavinin buluÇuğu,
Çindeki aÇkın, sevginin tutuÇuğu,
Kumsalında insanların koÇuÇuğu,
Alınca, Anaç, Aziziye'ye âÇğım.

Elması, armudu, hurması yenir,
Çifte minaresi göğeye yükselir,
Bahçecik Mağarası ile dünyaya seslenir,
Bekirli, Beyli, Boğazcık, Bolatlı'ya âÇğım.

Çağlayanı var, yükseklerden akar,
Yason'unda deniz feneri çakar,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Konakları var denize bakar,
Çamarası, Çaytepe, Çerli'ye âĞğım.

Yahudi virajından taĞtlar gider,
Plajında turistler denize girer,
Tepelerden vadiye doğru iner,
Doğan, Efirli, Ekicilere âĞğım.

Eski ismine **Sultaniye** derler,
Çoktur gezilip görülecek yerler,
Kadın erkek Kâbe'ye giderler,
Gündoğdu, Güzelyurt, Hacılar'a âĞğım.

Dağlıktır arazisi, hiç düzü yoktur,
Meyvesi, sebzesi bir hayli çoktur,
ÇalıĞır insanları, karınları toktur,
Ğneçli, ĞsanbulboĞazı, Kazancılı'ya âĞğım.

Nedendir bilinmez, **Büyükağz** derler,
Beyaz kumunu, denizini çok severler,
Üstünü değil, dağın altını bile delerler,
Kovanlı, KurtuluĞ, Kutluca'ya âĞğım.

Muhtarı vardır belki yarım asırlık,
Barınağında bulunur her gün taze balık,
Gözetilir daima kardeĞik, akrabalık,
Kuyluca, Mersin, Neneli'ye âĞğım.

Kadını, erkeğı, çocuğı denize giderler,
Ğki tepe arasına **Rus Deresi** derler,
Mertek, Saylık, Hoynat görülecek yerler,
Okçulu, Ortatepe, Ramazan'a âĞğım.

Çoktur âmiri, memuru, iĞçisi, ustası,
Gayet boldur ağcı, fidanı, tahtası,
MeĞhırdur kabağı, fasulyesi, salatası,
Saray, Selimiye, Sırakovancı'ya âĞğım.

KurulmuĞ**Karavaiz Tepesinin** baĞna,
Değer verirler deresine, taĞna,
Doyulmaz **Tekke**'nin yemeğine aĞna,
Soğukpınar, ğenyurt, Tarlacık'a âĞğım.

Beyli'den ayrıldı Ğrin bir köy oldu,
Sakarar Tepesi'nin baĞna kuruldu,
PaĞmanın Yaylası Ğmdi bina doldu,
Tepecik, Tepeköy, Töngeldüzü'ne âĞğım.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Arıcılık yaparlar çok güzeldir balı,
Tepelerinde görülür **Fatsa** ile **Yalı**,
Oniki yıl oldu **Ramazan**'dan ayrılalı,
Yarlı, Yazlık, Yeniköy'e âğğım.

En küçük köyüdür ilçemizin,
Sayısı azdır bu köyü bilenimizin,
Çalımlılıkta bağıdadır köylerimizin,
Yeniöz, Yeşilköy, Yumrutağa âğğım.

Sekiz mahallesi ile belde oldu,
Bolaman'dan tünel ile yol vuruldu,
Bindokuzyüz kırkbeğe ilçe kuruldu,
Medreseönü, Kırılı, Perçembe'ye âğğım.

Avni **Ramazan Köyü**'nden sesleniyor,
Halkı fındık, kivi, çilek, balık ile besleniyor,
Efes, Bodrum, Antalya, Kaçile eğleniyor,
Kırküş köy, iki beldesiyle **Perçembe**'ye âğğım. (Avni Çoban, **Perçembe**'ye Âğğım)

Palandöken ile tutuğup yanan
Yerin göğün gazabına dayanan
Yağyan efsane sanki uyanan
Aras'ın kolunda yatar Ramazan

Duman Kayası'ndan çahin uçmuyor
Solhan'ı tutmuşar kervan geçmiyor
Nemrud'un yüzünde güller açmıyor
Dikenli dalları tutar Ramazan (Dursun Ali Akınet, Tatar Ramazan)

Atın beni gömün **Ren**'e
Kim ne der Ren'e girene
Merhem var mı gangirene
Hekimlere sor annem sor (Dursun Ali Akınet, Ren Bulanık)

Kervanım geçer, **Tuna**'dan Sarı Manolim
Kılavuzum **Atina**'dan sarıl men ölüm
Sarı Manolim Sarı Manolim
Sarı Manolim **Eleni Sarı Manolim**

...
Meriç'ten **Gümülcine**'ye varılır sanma
Yaban gülü koyanın derilir sanma
Sarı Manolim Sarı Manolim
Sarı Manolim Eleni Sarı Manolim

Kandilli'den esen yele yelken açarım
Bakma ceylanvari bakma alır kaçarım
Sarı Manolim Sarı Manolim
Sarı Manolim Eleni Sarı Manolim (Dursun Ali Akınet, Sarı Manoli)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Gönül gönül gönül oldu gönüller.
Hem saziyla, hem sözüyle ad oldu.
ğarkıÇa'nın **Sivrialan** köyünde,
Âşk oldu, Veysel oldu, yad oldu. (Kemal Akata, Yüce Tanrım)

Kar kaplamıÇ lar dağları
Yol vermez **Kaçkar dağları**
ğarapnel yağar üstüne
Kavurur yakar dağları

Palandöken'de **Belen**'de
Ağlayan da bir gülen de
Pasinler'e yaz gelende
Mor sümbül kokar dağları

Aras döne döne gider
Çi yana yana gider
Feryadım bir yana gider
Ardına takar dağları

GümüÇdee Van içinde
Yol döner **ğirvan** içinde
Oğul kan revan içinde
Omuzda çıkar dağları

Kervan yürür apar topar
Zalim çığ yolları kapar
Nemrut'ta kıyamet kopar
Devirir yıkar dağları (Dursun Ali Akınat, Yol Yorgunu)

Turnam **Harran Ovası**'ndan gideli
Nasıl da yanıyor güney illeri
Fırat kan ağlıyor periÇan deli
Nasıl da yanıyor güney illeri

Bir yolun **Musul**'a bir yolun **ğam**'a
Acımazlar turnam kalma akÇama
Sam yeli tutuÇu bak ihtiÇana
Nasıl da yanıyor güney illeri

Ceylanpınarı'na hüznün çökünce
Akdikenler acı yemiÇ dökünce
Hasrete uzanan yol gözükünce
Nasıl da yanıyor güney illeri (Dursun Ali Akınat, Güneyde Hüzün)

Ey koca Çeri çocukluğumun,
Tokyo'su, **Londra**'sı, **Paris**'i...

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Sana yine bakmak varmıÇ,
Tam otuzbeÇyıl sonra buradan,

Dünyayı gören bu yorgun gözlemlerimle...
Kime ne diyeyim Çimdi senin için;
En iyisi bırak beni çocukluğuma gideyim,
Elimde tahta bavulumla,
Yeniden sana buradan bakmak için... (Cemil Yapar, Çocukluğumun ğehri)

ne amipli dizanteri, ne epilepsi nöbeti... tıpkı **Vietnam** sendromu!
Kurduğum düÇ lemiliyor beynimi. Kapiya Çfrelili kilit, pencereye
Demir perde... herkes benim düÇmanım, ben herkesin katili. Karanlık
... (Çyas Tunç, sendrom)

Görmeye gelirler **Hindistan Çin**'den
Modası esinti **Paris** içinden
Kim ilgi duymaz ki **Boğaziçi**'nden
ğü Çstanbul devlet benzeri bir Çy.

...
Türk'ün **Anadolu** sevda aÇısı
Eminönü Haliç Mısır ÇarÇısı
Avrupa'yla **Asya** bir bir karÇısı
ğü Çstanbul devlet benzeri bir Çy. (Ünal Yıldırım, Çstanbul 2004)

Var mı daha güzel tatlı bir dilden
Fiziği değıÇi ne gelir elden
Çısanın kısmeti **Hind**'den **Yemen**'den
Dünya iki günlük üçüncü gün yok. (Ünal Yıldırım, Dünya Çki Günlük)

Kurul Kayası'dır mülkiyet adı
Altı yüz rakımın farklıdır tadı
Tabiat denince bırak inadı
Kurul bir tarihtir hem de manzara

Zirvede mağara kurcalar aklı
Kimi der içinde Çehir var saklı
Melet'e inermiÇ langisi haklı
Kurul bir tarihtir hem de manzara. (Ünal Yıldırım, Kurul Kayası)

Kazaska'da örneğın,
ğimâl rüzgârlarına yüzünü dönüp,
Bir ağıt tutturmak istersin.

...
ğımka'da örneğın

...
Senin esrik ruhundaki **Çerkes** türküsü:
“Adıyuh Yi Çibze”

...

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Sende kalsın Çakağımdaki **Kafkas** ağrısı.

“Çerkes kızı, çerkes kızı
Sen allar giy ben kırmızı”

...

Elbrus’ta örneğın

Yüz çevirdim ayrılıktan... (Özcan Ünlü, Çerkesvored)

Beyrut’ta, **gazze**’de, **kabil**’de ya da **bağdat**’ta

Örneğın, tedirgin bir düğün ibrahimî sofralarda

Kurtuluşılmine yakıĞa düğümler atılmalıdır

Mermiden arta kalan yudumlarına suların, derim...

...

Önceden hazırlanmış kafenler ve ayinler arasında

El-halil’de **ramallah**’ta **kudüs**’te

gerh düğünler ölümle dirim arasına

Bilirler daha görülecek hesabı vardır kederin (Özcan Ünlü, Görülecek Hesabı Vardır

Kederin)

Ne tahammül firkatine ne de vasla var mecâlim

Olamadım zerre lâıyk nefsin elinden melâlim

Oku **Sa’d**ın dilinden eĞğinde arzuhâlim

Bir nefes al da **buhârâ** vü **semerkand** ü **Ğrâz**dan (Abdullah Eren, Hicâz’a Segâh

Nağmeler)

Buz tutmuş Çıklarını

Hayal gibi dikmiş gözlerine

Seni sorguluyordu **Atakule**’de

Ankara... (ğınası Tepe, Çerkez Güzeli)

Hamburg hava alanında

O da tuttu

Anasonu bol bir **Ordu**’ya

Tehirsiz terhis ustası oldu.

En son Fikret Hakan’dı babam

Ğici Bahçe sinemasında

Yıkadılar, Fikret’i aktı

Hakan’ı kaldı en çok **Londra**’da. (Gökhan Akçiçek, Gizli Gerçek)

Dahası benden

Ğki burun

Üç dağ

Bir kordon

Ordu

Kotyora

Asduadz orti (Enver Topaloğlu, Ödül)

Sana bakmalarımı

NiĞnılsına ördüğü kazağı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

YetiÇirme telaÇ ile doğum gününe
Gece nöbetinde uyuya kalmıÇ
gebinkarahisar'lı bir hemÇrenin
Üstüne
Yorgan diye bıraktım. (Gökhan Akçiçek, Sana Bakmanın Tarihi)

Pırıl pırıl eder taze yenisi
Pulları **Kütahya** ili çinisi
Sevdadır pirinçli içli sinisi
Sofrada nimettir Çubizim hamsi

...
Karadenizliyiz yöre sözümüz
Hamsi iÇahımız doymaz gözümüz
Çıkar kıÇ nevsimi güler yüzümüz
Sofrada nimettir Çubizim hamsi (Ünal Yıldırım, Hamsiname)

Gelirse insanın Çayet göresi
Kabadüz ArÇuluk civar yöresi
Anladın mı Çindi bura neresi
Allah'ın hikmeti **Gelin Kayalar** (Ünal Yıldırım, Gelin Kayalar)

Oysa biraz ötede
Bir Çınar ağlamakta..
BeÇk pazarında
Her Çayın farkında (Rüstem Gürler, Fatsa'da Üç Çınar)

Ayırarak onun kafasını vücudundan,
Asya'dan. (Rüstem Gürler, Çtemek)

Bu gün
Yeni bir uçurtma görürseniz
Bülbül deresinin üstünde
Bilin ki,
Bir sayfa daha eksilmiÇir
Defterimden. (Gökhan Akçiçek, Uçurtmalı ğiir)

AsılmiÇKırımlılar acı acı bakıyorlar,
Hiçbirini tanımıyorum, utanıyorum.
Cezayir'de Hasan vuruluyor,
Toz toprak içine kanlı düÇüyor,
Amman'da bir yığın baÇsız ölü... (Mehmed ÇavuÇoğu, Bu ğarkılar)

Bir çocuk ölüyor **Güneydoğu**'da
Zonguldak'ta bir iÇi göçük altında
Babalar kara tahta, kızları silgi
Birlikte yazalım, gel bu Çiri (Çyas Tunç, Uyudum Uyandım, Yoksun Yanımda)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Bir elinde fındık birinde tütün
 Sevdana vermiÇim gönlümü bütün
 Helâle benziyor emdiği sütün
Ordu mu **Samsun** mu kız sen nerdensin

Baklava misali dilinde balı
 Yanağına çıkmıÇ bberin alı
 Sevgine döÇerim yoluna halı
Antep mi **MaraÇmı** kız sen nerdensin

Güzelliğin destan belli yüzünde
Egenin suları mavi gözünde
 AÇkmı aratma bana hüzünde
Aydın mı **Çmir** mi kız sen nerdensin

En yüce dağımız, kırdı çiçeğim
Serhatta susadım doldur içeyim
 Bu bahar sevdadan nasıl geçeyim
Ağrı mı **Iğdır** mı kız sen nerdensin (Ünal Yıldırım, Sen Nerdensin)

Çınzalandı gümrük **Avrupa** bağı
 Üretiriz en kral saf zeytinyağı
Afyon bölgemiz ki bir mermer dağı
 Hani nerde yerli malı haftası (Ünal Yıldırım, Yerli Malı Haftası)

Pırıl pırıl eder taze yenisi
 Pulları **Kütahya** ili çinisi
 Sevdadır pirinçli içli sinisi
 Sofrada nimettir Çubizim hamsi

...
Sinop, Samsun, Fatsa, Ayancık, Hopa
 BoÇunaavlanmak sayılır sopa
 Gıdası kuvvetli vurulur topa
 Sofrada nimettir Çubizim hamsi

...
Hamsi ki **Ordu**'da denizden taÇar
Giresun Trabzon'da durmayıp aÇar
Hopa'ya varınca tebdili Çar
 Sofrada nimettir Çubizim hamsi (Ünal Yıldırım, Hamsiname)

Ne iÇim var benim **Bodrum**'da **KaÇta**
 Yayla hayatına olurum hasta
 ÇeÇmenin baÇında bakırdan tasta
 Soğuksu içişim geliyor benim (Ünal Yıldırım, Yayla)

Emir ver, emir ver paÇam
Çnönüde
Sakaryada
Çmirde

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012

...
 Gidelim PaÇan gidelim
Limasol
Magosa
LefkoÇeye

...
 ğu nazlı yavru vatan
Kıbrıs'a dek gidelim.

...
Anafarta
Sakarya
Dumlupınar burada

....
 Barbaroslar, Yavuzlar,
 Gaziler saflar kurun (Kemal Akata, Kıbrıs Destanı)

nasıl eriyen her Çeyin-ve özellikle bir dağın-ulaÇıcağı
maveraünnehir varsa
 iÇe öyle bir kitabiyattan sıyrılmalı meselâ tarih
 öyle bir katharsisten okunmalı dâussıla (Selçuk Küpçük, Cinayet Mahâlli)

Lanet yağdı doğduğun gün
Sümela ağlıyor üzgün
 Musibetler dolu dizgin
 Nasıl gelir gör Tamama

...
 Uzun bayır yok mu düzün
Tamzaraya çöktü hüznün
 Rengi deĞiÇi gündüzün
 BakıÇarı hor Tamama

...
 Kolay maziyi anmak
 Yeniden tutuÇıp yanmak
Espiye'ye geri dönmek
 Ğadına zor Tamama (Dursun Ali Akınat, Tamama)

Sazcılar köyünü göreyim dersen
 Bir yandan **Fatsa**'ya gir de öyle gel
 Mahallem **Yurtyeri** merak edersen
Kazancı yolunu sür de öyle gel

Elekçi'de dal köprü var hurmadan
 Dereden gel **Bağdatlı**'ya sarmadan
 Yol ayrılır cevizlere varmadan
Ğncilik altını sor da öyle gel

Adalardan sonra bir köprü çatar
 GüneÇ**Naldöken**'in ardında batar

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012

Domuz Deresi'nde çobanlar yatar
Döğme dibini gör de öyle gel

Töngel yanı yokuşunu çıkınca
Uçuklar görünür iyi bakınca
Kızılkayası'na duman çökünce
Kahveci'de mola ver de öyle gel

Oda yanda keklik ürer beslenir
Kabaktepe, kış ıhlamdan puslanır
KuÇyu'dan pey çakalı seslenir
Çobanyatağı'nda dur da öyle gel (Dursun Ali Akın, Eski Adres)

ğahin gözler bakakalır
Menzile ermez ufalır
Aklını bağından alır
Ğstanbul, Ankara Hasan

...
Kel kayanın taÇarıynan
Yanıyon ataÇarıynan
Heyban çatık kaÇarıynan
Dokun zülfikâra Hasan (Dursun Ali Akın, Garip Hasan)

PaÇ konağında gül deren güzel
Bir demet de benim için dersene
Elâleme buse gönderen güzel
Bir buse de ben isterim versene (Dursun Ali Akın, PaÇ Konağı)

Zevkimi alamam **PaÇa ÇÇmeden**
Suyu taÇda yudum yudum içmeden
Bölgenin nimeti boÇa mı gitsin
Meralar ziyandır gelip geçmeden. (Ünal Yıldırım, Yüksek YokuÇlar)

Cami yanın yama yolun avkuru
Ayvan çiçeklenmiş aflanın kuru
Mektup salan **Seğmenli**'nin okuru
Karandelli'de görgülü neylesin (Dursun Ali Akın, Yoğunluk)

Töngel tepesinden inilmez imiÇ
Gurbet ellerinden dönülmez imiÇ
Çıban deÇmeyinen onulmaz imiÇ
Gülsüm'ün boynu bükülü neylesin (Dursun Ali Akın, Yoğunluk)

Adın türkülerde adın dillerde
Sülmenler üstünde yerin **Arguvan**
Nice koçyiğidin gurbet ellerde
DeÇmeyelim derdin derin **Arguvan**

Kınık deresinden insem aÇağı
 Konak konak değil sersem döÇeği
 Garamuhun yansın göçer uÇağı
AvÇaÇayı'nda Kevser'in Arguvan

ErmiÇi'ye komaz Bemere damı
 Kadir kıymet bilmez elin adamı
 Ahirette midir bu dünyada mı
 Ne yandadır **Güngören'in Arguvan** (Dursun Ali Akın, Arguvan'a)

Ah bulanık **Kızılırmak**
 Ak dolanıp süzül ırmak
 Seni de öksüz koysunlar
 Sen de ağla üzül ırmak (Dursun Ali Akın, Kızılırmak)

OlmuÇın elin gelini
 Bilen var mı emelini
Kos Pınarı'na elini
 Sürme Neslihan Neslihan (Dursun Ali Akın, Yayla Çiçeğim)

Fatsa'ya bakarken beyaz saraydan
 Denizin Üstünde yürür gibiyim
 NemlenmiÇ Çıklar düÇeken Ay'dan
 Suda yıldızları görür gibiyim (Dursun Ali Akın, Beyaz Saray)

Üç güzel var **Akpınar'da** oturur
 Biri Çeker biri Çerbet bal biri
 Çöpleri yakar beni bitirir
 Biri selvi biri fidan dal biri (Dursun Ali Akın, Akpınar)

Bu **Fatsa** bizim ilçemiz
 Kenarında Karadeniz (gevki Kaysal, Fatsalılar)

b. Turizm Yönünden Önemli Yerlerin Çimlerinden OluÇmÇ Çostergeler:

Turizm yönünden Ordulu Çarlar için en önemli Çar Çstanbul'dur. Tarihî ve kültürel yapılarının yanı sıra turistik değeriyle Dursun Ali Akın, Ünal Yıldırım, Hafize Hanaylı, ğinasi Tepe, Fatin Hazinedar, Mürsel Sönmez gibi Çarların Çstanbul'u yere göğe sığdıramadıkları görülür. *Altunizade, Beşiktaş, Beylerbeyi, Beyoğlu Caddesi, Boğaziçi, Burgaz Adası, Çamlıca, Çırağan, Dolmabahçe Sarayı, Eminönü, Emirgan, Erenköy, Eyüb Sultan, Galata, Göztepe, Gülhane, Haliç, Harem İskelesi, Haydarpaşa, Hilton oteli, İstiklâl Caddesi, Kadıköy, Kalamış Koyu, Kandilli, Kapalı Çarşı, Karaköy, Kartal, Kınalı Ada, Kız Kulesi, Kuzguncuk, Mısır Çarşısı, Moda, Pier Loti, Salacak, Sarıyer, Sultanahmet, Taksim Meydanı, Tarabya, Tepebaşı, Tophane, Topkapı Müzesi, Üsküdar, Yıldız Parkı* Çarların ilgisi çeken baÇıca yerlerdir.

ğadırvanın üstü dar mı
 Öte yanı **Üsküdar** mı
 Bedesteni bu kadar mı
 Koskocaman **Çstanbul'un**

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012

Erenköy Kandilli Moda

Altunizade yamada

Çamlıca göz boyamada

Koskocaman İstanbul'un

Harem'in dünü bugünüCurcunalı **Eminönü**

Her dem karizmatik yönü

Koskocaman İstanbul'un

Emirgan'a kimler vara

Gelen gidenden avara

Tarabya Boğaz Marmara

Koskocaman İstanbul'un (Dursun Ali Akın, Curcuna)

Bıraktım **Emirgan**'da elimini bardakta,

Çayında kaldı ağzımın burukluğu...

Kâğıt helvanın sevinci kalsa da çocukluğumda,

Ben değil miydin yine çocuk ayaklarımla,

Kendimden büyük hayaller kuran sen de,

Gerçekleşmesini beklerken **Eyüp Sultan**'da,Umutlarımın altında kaldım **İstanbul**! (Hafize Hanaylı, Hatırlasana!)Hayranım kuş **Yıldız Parkına**

Ladesine girdik beğyüz markına

Tutunca elini vardı farkına

Gönül verdim **İstanbul** bu sevda **İstanbul**.**Adalar** dağılmış deniz yüzüne**Marmara** rengini vermiş gözüne

Kanmamak mümkün mü tatlı sözüne

Gönül verdim **İstanbul** bu sevda **İstanbul**. (Ünal Yıldırım, **İstanbul** Dair)Hatırlasana **İstanbul**!

Gözlerim öperken altından boynuzunu;

Pier Loti de kahve telvesinden çingene kızlara söylediğin yalanları...

Ümitlendirirken yüreğimi hiç mi üzülmedin,

Sana da mı büyük geldi hayallerim **İstanbul**! (Hafize Hanaylı, Sevdama **İstanbul** Bak **İstanbul**)Her kim **İstanbul**'a geliyor ise**Taksim meydanının** tutar yolunu

Çer ki yağsın tarih eser

İstiklal Caddesi ve **Beyoğlu**'nu.

Denizin içinde antik yapının

Türk bayrağı süsler en tepesini

Kültürümüz için görmek gerekir

Salacakdaki ÇukKız Kulesi'ni.

...

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012

Turizm harikası **Sultanahmet**'i
 Gezince elbette çıkılmaz karÇı
 AlıÇveriÇe tam dünya pazarı
Eminönü ile **Kapalı ÇarÇı** (Ünal Yıldırım, Bir Çstanbul Ki)

Osmanlı tarihi bu büyük ilde
Topkapı müzesi dünyada dilde
 Görüyor besbelli yeni nesilde
 Çstanbul en büyük tarih kapısı
 ...

Ünal Yıldırım der toprak bir ölkü
Dolmabahçe saray Atatürk mülkü
 Mevlamız yaradan korusun Türkü
 Çstanbul en büyük dünya kapısı. (Ünal Yıldırım, Çstanbul Kapısı)

Gemiyle açıldık boğaz denize
 KarÇda görünür **Topkapı** müze
Kadıköy, Karaköy ya **Dolmabahçe**
 Doyamam dünyada bu Çarimize.

Gemide yolcular vardı her yaÇa
 Limana yaklaÇı tam **BeÇktaÇta**
 Doğanın sevdası kıÇkırtır beni
 Ben o Çstanbul'u sevdim en baÇa. (Ünal Yıldırım, Üsküdar Çkelesi)

BaÇmı çevirin yana
 Bir o yana bir bu yana
 Yolun biri **AÇyan**'a
 Birisi de morga iner (Dursun Ali Akınet, Hastahane)

Beyoğlu TepebaÇ
 Altın toprağı taÇ
 Dosta düÇnana karÇı
 Atla gel Çstanbul'a

Burda saray yalı han
 Burda **Hilton Çırağan**
 Burda âlemi cihan
 Atla gel Çstanbul'a

Galata'dan uçta gör
Üsküdar'ı geçte gör
 Leyleği **Haliç**'te gör
 Atla gel Çstanbul'a

Burgaz Kınalı ada
 Dahası var sırada

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012

Kartal Göztepe Moda

Atla gel İstanbul'a

Kuzguncuklar darı yer

Biri bakar biri yer

Beylerbeyi Sarıyer

Atla gel İstanbul'a (Dursun Ali Akın, Sen De Gel)

Yorgun **Harem Çkelesi**

Dargın durur **Kızkulesi**

Beylerbeyi'nin kölesi

İstanbul'un efendisi

Tophaneli Hızır usta

Yatak yorgan minibüste

Lanet okur eÇe dosta

İstanbul'un efendisi

Gülhane'yi mesken tutan

Surların içinde yatan

Kandilli'de dürüm satan

İstanbul'un efendisi

Ehveni Çe düÇer baÇa

Elvermez kavim gardaÇa

Çki büklüm **HaydarpaÇa**

İstanbul'un efendisi (Dursun Ali Akın, İstanbulzedeler)

Galata yasaklar meyvesi, delikanlı

Ömrümüzün hercai gülüÇerinde yıkan

dığımız yaz akÇanları... yazık! Per(i)

vane olsan, gün gecenin koynunda (ğinasi Tepe, Yasak Kent)

KalamıÇ koyukoynuna almaz hiçbir vapuru

Açıktan geçerler

Oysa kadının penceresi açıktır vapurlara

Gün boyu (Fatin Hazinedar, KalamıÇ)

Yorgun kanatlarını

Uyku denizine bırakmıÇ

Hezarfen yüzlü çocuklar

Uyanmasın diye

Parmak uçlarında geçer gemiler

Üsküdar'dan (Fatin Hazinedar, Üsküdar)

...

Bir baÇkadır İstanbul'un nice yerleri

Gezmek istemiÇindir tüm Çirlerimle

Sahillerin güzelliğini martı ve gemi sesiyle

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

HaydarpaÇadan Eminönü'nden Üsküdar'a

Daha nice yerini gezmek istiyorum

Sultanahmet'te Eyüpsultan'da

Namaz kılıp dua etmek istiyorum

Ğtanbul'u çok seviyorum

... (Dursun Yılmaz, Ğtanbul)

bıraksam yerinde durmuyor

yer bulamıyor **Beyoğlu caddesinde**

deniz arıyor büyütmek için maviliğini (Mürsel Sönmez, Rengarenk)

“Türkler, sonradan yerleğtikleri topraklardaki eski adların büyük bir bölümünü kullanmıÇar, bir bölümünü de yerlileğtirmişlerdir.” (Aksan 1995: 427). Yerlileğtirilemeyen yer isimleri bugün ağızlarda yaÇamakta ve Çirde olduğı gibi edebî ürünlere de zaman zaman yansımaktadır. *Amlakit, Ayder, Ceymakcur, Elevit, Kavron, Kotencur, Pokut, Polovit, Sal, Samistal, Kitlevit, Tirovit* gibi sözcükler aynı zamanda bu yerleğtm birimlerinin kültürel tarihçesine de ıÇık tutmakta, tarihî olayların aydınlatılmasına katkıda bulunmaktadır (Aksan 1995: 428).

Coğrafi vahÇ bir doğa sanki rüya

Ğsana sevdadır vadi boydan boya

Doyulur mu? Köpük akıÇı bir suya

FIRTINA DERESÇhayranlık bir görün

Tabiat benziyor yaylalar bağına

HazırlanmıÇturizm geliÇim çağına

Sırtını da vermiÇ k Kaçkar Dağı'na

ÇAMLIHEMğÇNsöze gerek yok bir görün

Ğmi bağlanmıÇtr internet tuÇuna

Ormanda kaplıca gitmez mi hoÇuna

GelmemiÇ olursun yaylaya boÇına

AYDER Cennet köÇeturizmi bir görün

Yamacın evleri siperi kayalar

Kaçkar'a tırmanır yöreden yayalar

Doğası insanı ömürle oyalar

KAVRON anlatılmaz aslını bir görün

Yaylanın kokusu kardelen gülleri

Dağında toplanmıÇ buzu su gölleri

ÇeÇtli kuÇarda müzik bülbülleri

CEYMAKCUR hayatın tadıdır bir görün.

Dünya haritaya almıÇtr ismini

Turizm posterlere bastırmıÇtr resmini

Tanıtmak isterim sizlere cismini

ZÇLKAİE dünyanın ilgisi bir görün.

Sorsanız obada evlerin nesine

Galvaniz örtünün yağmurda sesine

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Çınanın uykusu gider hevesine
ÇATKÖYÜ gizemli doğayı bir görün.

Kızılıklar akar gün doğup batarken
 Farkına varmazsın stresini atarken
 Daha ne istersin serine yatarken
KOTENCUR duygudur sevdayı bir görün.

Kestanesi, çamı, meçesi, kayını
 Odun ateçyle demlerler çayını
 Sakın ha Çaçırma gününü ayını
SAL, POKUT ormanı çeçmeyi bir görün.

Akçamları sisle çökse bile hüznün
 Dertlere devadır içten güler yüzün
 Yapraklar ki bin bir renge döner güzün
HAZĞNDAĞ hayaller öteyi bir görün.

Tatar Dağı güney çevresi kitle vit
AMLAKGTPOLOVGT TĞROVGELEVGT
 Sağlıklı bir hayat ararsan durma git
 Bu güzel yaylalar geçmesin bir görün

Çiçek toplamakla çayır çimen ezilmez
 Yemeden içmeden yaylalar gezilmez
 Allah'ın verdiği nimetten bezilmez
SAMÇTAL ne desem bilmem ki bir görün

...
 Güzel ülkemizin denizi ovası
 Dağlarda balığı ızgara tavaşı
 Yaylanın gizemi suyuyla havası
 Vertevor gençliği ağustos'u görün

Ünal Yıldırım der ilan görev bize
 Yayla nimetini anlattım ben size
 Gurur duysun bundan **ÇAMLIHEMĞĞN RĞÆ**
 YÖRE HALKINI siz mülkünde bir görün (Ünal Yıldırım, Çamlıhemğın)

Eski kalesi, Yağı basan Medresesi
Çöreği büyük, Kırk kızlar Türbesi,
Melik Gazi, Ulu Cami, daha nicesi,
 Evliyalar diyarı **Niksar**.

Ayvaz parkı, Ömer zade Konağı,
 Türk söyler halk Çarı **Emrah**'ı,
 Hamamında atılır göbek yağı,
 Temiz insanlar Çarı **Niksar**. (Avni Çoban, Niksar)

Boztepenin baĞ çiçekli kırdır
 Hani; oturmuÇuk baharda bildir
 DemiÇin bu tatlı muhabbet sırdır
 Senin o sözlerin, öldürür beni (Ünal Yıldırım, Hasretin Öldürür Beni)

Turnalık sonrası bekler **Armutalan**
 Daha ne obalar var geriye kalan
 Muhabbet diz boyu dünya ki yalan
 Sen hiç **ÇambaÇı**na yolculuk yaptın mı?

Balık tutmak için doğru **TaÇbaÇı**
 Ağımızı attık dere akıÇına
 AltınıÇ kilometre geldik **ÇambaÇı**'na
 Sen hiç yaylalara yolculuk yaptın mı?

ÇambaÇı'ndan sonra **PaÇaÇı**'ne
 O yetmedi çıktık **Seyit Tepesi**'ne
 Herkese tavsiyem yayla yöresine
 Sen hiç vadilere yolculuk yaptın? (Ünal Yıldırım, **ÇambaÇı**)

Hatırla o mutlu güzel günleri
Uludağ'a gittik içtik ayrı
 Mazide mi kalsın Çimdi bendeniz
 Sevgiye park etmiÇ ğnöl hayranı (Ünal Yıldırım, BarıÇaDavet)

Bahar bahçesinde kırmızı erik
 Dağın yamaçları kestane ferik
 Tepeye çalıÇır bak teleferik
 gehri güzelimiz **Uludağımız**. (Ünal Yıldırım, Uludağımız)

Ordu ile ilgili olarak ise Ordulu Çairlerden Avni Çbakan, Dursun Ali Akınet ve Ünal Yıldırım'ın Çuözel isimlere gönderme yaptıkları görülür: *Armutalan, Bolaman, Boztepe, Çaka Plajı, Çambaşı, İçmeler, İskele Bahçe, Kazancılı, Kilisekiran, Kovancılı, Medrese, Mıdı Restaurant, Paşa Çeşmesi, Seyit Tepesi, Taşbaşı, Turnalık, Yalıköy, Yason Burnu*.

Mavi bayrağa aday gösterildi,
 Turistik tesisleri yok denildi,
 Burası için çok Çey söylendi,
 Hakkı verilmeyen **Çaka Plajı**. (Avni Çbakan, Çaka Plajı)

Rıhtımda adın yazar
 Nazar değmesin nazar
Yason Burnu'ndan beri
 Yol **Bolaman**'a uzar

Yalıköy Kovancılı
Medrese Kazancılı
 Bugün Mayıs yedisi
Karadeniz sancılı (Dursun Ali Akınet, Turan Reis)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012

Çmeler'e varabilsem yar ile
Dolanamam boran ile kar ile
Ömür tükeniyor ahüzar ile (Dursun Ali Akınet, Çmeler'e)

Kilisekiran'dan beri
Yürür kibari kibari
Zeynebini görse bari
Sorar Yusufum Yusufum (Dursun Ali Akınet, Karayılan)

Denizde iskele gece neÇemiz
Mıdı'da hazırdır efkar köÇeniz
Masaya yetmiÇık gelir ÇÇeniz
Her akÇan biz baÇka meyhanedeyiz.

...
AkÇanlar gönlümüz hoÇur ÇÇlane
Çkele Bahçe'de kebab Çhane
Sohbettir kastımız yemek bahane
Her akÇan biz baÇka meyhanedeyiz. (Ünal Yıldırım, Meyhaneciyiz)

c. Önemli Tarihlerden OluÇmıÇ Göstergeler:

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu, Edirne'nin alınışı, Edirne'nin Başkent Oluşu, Ondokuz Mayıs, TBMM'nin kuruluşu, Cumhuriyet'in ilanı, Atatürk'ün ölüm yılı, Sevgililer günü gibi önemli tarihler Ordulu Çairlere ilham kaynağı olmuÇ ve Çirlerinde söz konusu tarihlere gönderme yapmıÇlardır.

Bin iki yüz doksan dokuz yılıydı hani,
Söğüt'te kurulmuÇtu **Devlet-i Osmani**.
Otuz iki yıl baÇÇırdı bu kasaba,
Orhan'a bırakarak göçtü **Osman baba**... (Ekrem gama, Ankara'ya GelenYol)

Bin üç yüz altmıÇ ır, **Murad Hüdavendigar**,
Aldı **Edirne**'yi ki, çok uzak bir diyar.
Yürümek için, **Balkan** illerine,
Üç yüz altmıÇ **atı**, baÇlent **Edirne**... (Ekrem gama, Ankara'ya GelenYol)

Miladi takvimle yıl **bin beÇyüz on altı**,
Yavuz, hilafetle süsledi saltanatı.
Çstanbul oldu Müslümanların merkezi,
Çi kötü asırlar sürdü dizi dizi.... (Ekrem gama, Ankara'ya Gelen Yol)

Ondokuz Mayısa yapılır yorum
Havza'da Çrefe erdi bu durum
Tarihe ıÇktır Sivas, Erzurum
Havza Atatürk'ün yolu efendim. (Ünal Yıldırım, 25 Mayıs Havza)

Dokuz yüz yirmi üç zafer yılıdır
Yirmi dokuz Ekim bir büyük bayram

Turkish Studies

Türk'e Cumhuriyet ilan edildi
Milletçe mutluyuz oluruz hayran. (Ünal Yıldırım, 29 Ekim)

Gördüğün ağalar, paçalar kimdi
Lokman dedikleri hangi hekimdi
En büyük gün **yirmi dokuz ekimdi**
Ata'yı severdin kavlan ağacı (Dursun Ali Akınat, Kavlan Ağacı)

On Kasım Atatürk'ün ölüm yıl dönüm günü
Dolmabahçe tarihtir görür gibiyim dünü
Dokuz yüz otuz sekiz'de O yüce insanın
Kaybından üzgündür bu ülkenin bütünü. (Ünal Yıldırım, On Kasım)

Ondört gubat bugün
"Sevgililer Günü" dediler bana,
Ne kaldı sevgiden yana
ğu bozulmuş dünyada... (Bahri geker, Sevgililer Günü)

ç. Tanınmış Şiirlerden Oluşmuş Göstergeler:

Atatürk, Ordulu Garların önemli bir kısmında devlet adamı, siyaset adamı ve politikacı olarak sıkça yer verilen isimlerden biridir. Cumhuriyet'e ve değerlerine bağlılığın bir göstergesi olarak Garların şiirlerinde sıkça yer almıştır.

Atatürk bir yürek
Özgürlüğe açan
Atatürk bir bayrak
Göklerde dalgalanan (Vedat Güler, Atatürk ve Bayrak)

Güneşbile kaybetti eski parlaklığını
Sen gideli dünyadan **ATAM** ebediyete
Göçürdü sanki felek Himalaya dağına
Seni karışladılar **Fatih Tanrıcut Mete** (Abdülvahap Bilgin, Atatürk'e)

Su değil, sel olup taşarak nehirlerim,
Senin için **Fatih**, senin uğruna
Yavuz olacak neferlerim.
Allah Allah sesleriyle anacak seni nefeslerim
Seninle açılacak, aydınlanacak kafeslerim. (Neslihan Yağar, Yarınlar Uzak Değil)

gafaktan bir güneş doğdu zaferle
Padişahın yoktur artık önemi
Samsun'a çıkmakla **Mustafa Kemal**
Osmanlı tarihi bitti dönemi. (Ünal Yıldırım, 23 Nisan)

Kitaplık yok, köy odası ne gezer...
Yol patika vermiyorlar ki dozer!

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Doğmazsa eğer, kara gün uzar.
Bozkurt Mustafa Kemaller doğmalı! (Turan Yağar, Bozkurt Mustafa Kemaller
 Doğmalı)

Ondokuz Mayıs yapılr yorum
 Havza'da Çerefe erdi bu durum
 Tarihe ıktır Sivas, Erzurum
 Havza **Atatürk**'ün yolu efendim. (Ünal Yıldırım, 25 Mayıs Havza)

Ünlü mimarlarımızdan *Mimar Sinan* da Ünal Yıldırım'ın Çirinde yer almıtır.

Cihanın nüfusu sanki ferdimiz
 Camilerde **Mimar Sinan** merdimiz
 Kültürde turizmde yoktur derdimiz
 İstanbul en büyük geçim kapısı. (Ünal Yıldırım, İstanbul Kapısı)

Ordulu Çarlerden Avni Çbkan Çirinde siyasetçi olarak *Ecevit*, *Erbakan* ve *Sadi Irmak*'a
 yer vermiÇir.

Ecevit'e verildi hükümet kurmak,
 Yedi ay sürdü **Erbakan**'la durmak,
 Kıbrıs olayı verdi ardından patlak,
 Millet Yunanı da hakladı **Sadi Irmak** (Avni Çbkan, Profesör)

KurtuluŞSavaÇ'nın önemli simalarından *Nene Hatun*, *Sarı Gelin*, Kerim Korcan'ın 1969
 tarihli hikâyesinin kahramanlarından *Tatar Ramazan*, yörenin ünlü simalarından *Şahan Beg*,
İskender ve Atatürk'ün muhafız kıtası komutanlarından Trabzonlu Ali gükrü PaÇa suikastıyla
 tanınan Giresunlu *Topal Osman*, Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları hastanesinin kurucularından
Prof. Dr. Mazhar Osman, Dursun Ali Akınat'ın mısralarında yer verdiği diğer isimlerdir.

BaÇdöndürür kara yelin
 Yüzün donar titrer elin
 Bir yanında **Nene Hatun**
 Bir yanında **Sarı Gelin** (Dursun Ali Akınat, Palandöken)

Destanlar yazıyor sarp kayalara
 Hançerin ucuyla **Tatar Ramazan**
 Dağı zindan eder eÇkyalara
 Heyban, gaÇarını çatar **Ramazan** (Dursun Ali Akınat, Tatar Ramazan)

Kardan mezar derin miydi
 GözyaÇ kaderin miydi
 Günah **Çkender**'in miydi
 Meleklerle sor Tamama (Dursun Ali Akınat, Tamama)

Gaipten seslenen çıyan
 Ne duyan var ne acıyan

Topal Osman PaÇaya yan
Bakılır mı Hıdır Nebi (Dursun Ali Akınet, Hıdır Nebi)

Batık gemide kalasın
Sürünesin yok olasın
Masarosmanlık olasın
Sivrisinek sivrisinek (Dursun Ali Akınet, Sivrisinek)

Sanatçı isimleri ile ilgili olarak daha çok çocuk Çirleri ile tanınmıÇarlerden Gökhan Akçiçek *Fikret Hakan*'a gönderme yapar. Yine Tahsin Saygılı'nın TRT Türk Sanat Müziği sanatçılarından *Sami Aksu* için yazmıÇ olduÇu Çiri de bunlar arasında sıralanabilir.

En son **Fikret Hakan'dı** babam
Çici Bahçe sinemasında
Yıkadılar, Fikret'i aktı
Hakan'ı kaldı en çok Londra'da. (Gökhan Akçiçek, Gizli Gerçek)

Dikkatimi salmıÇtm,
Uzaklara dalmıÇtm.
Sami'yi yetmiÇ bide,
Orta bire almıÇtm. (Tahsin Saygılı, Sami Aksu)

ğinasi Tepe'nin Çalyan besteci, keman virtüözü *Pagani*'nin adını zikrettiği Çiri bu manada kültürler arası öğrenmeye hizmet eden Çirler arasında sıralanabilir. Buna ünlü piyanist *Matthew Mcalister*'i de dahil edebiliriz.

Gözlerinden Ankara'ya süzülen
Paganini hüznün sessizliği
Orkestranın müziğini bastırıyordu
... (ğinasi Tepe, Çerkez Güzeli)

ben de bir gün dirilip dirlik olurum kadını
pelit kütüklerinin yalazı soluk soluğa devinirken
duvarda; **mattew mealister**'in parmakları
romanza, romanza... biraz daha sabaha kadar. (ğinasi Tepe, Kuzey ve YeÇli)

Ekrem ğama Osmanlı Çmparatorluğu'nun serhat Çirlerinden *Edirne*'yi konu edinen Çirinde Osmanlı padiÇahlarına yer vererek geçmiÇte gelecek arasında bir köprü kurmaya çalıÇmıÇ ve geçmiÇnesille bugünkü nesil arasındaki kültürel bağı güçlendirerek kültürler arası öğrenmeye katkıda bulunmuÇtur.

ÇkiMurad'ı iki Mehmed'i sen besledin,
Yıldırımın atını, zafer için süsledin.
Sana mühürler vurdu, her paÇa, her padiÇah,
PadiÇahlara, seni gösterdi Rasulullah.
Niğbolu, Sırpsındığı, Çki Kosova, Varna...
Zaferler Çan kattı hep Edirne'nin Çanına.
Nice onulmaz hasta, sende buldu Çfayı,
Çim öğrenilirdi, bütün yılın her ayı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

'gahi'nin gümbürtüsü, dağıttı kara sisi,
Fatih'in dehasıyla, geldi çağın müjdesi. (Ekrem gâma, ğiir Edirne)

YılbaĞıve Noel sözcükleriyle özdeĞeĞmİĞdünyaca ünlü *Noel Baba* da Ekrem gâma'nın Ğirinde yer almıĞtr.

Vitrine dizilmiĞ lep **Noel Babalar**,
 Arkada bekliyor vahĞ akbabalar.
 Bombalar füzeler, dâhilde maĞalar,
 LeĞkargaları da, ücretli paĞalar. (Ekrem gâma, Leylekler Ağlıyor)

d. Edebiyata Mal olmuĞ Ğimlerden OluĞmıĞ Ğstergeler:

Mehmed ÇavuĞoĞu Ğirlerinde, Türk Halk Müziğı sanatçısı *Nida Tüfekçi* ve onun seslendirdiğı Yozgat yöresine ait *Yozgat Sürmelisi*'nin yanı sıra çeĞitli sanatçılar ve orkestralar tarafından seslendirilmiĞ *Luna Rossa*¹ adlı Ğakıya gönderme yaparak kültürler arası öğrenmeye müzik alanında hizmet eder. Onu *Hekimoğlu* ile Dursun Ali Akınet izler.

Nida aĞam bir dokunsa tellere
 Dinlemeye düĞe idim yollara
Yozgat sürmelisi girsin allara
 Derdimi ya sıfır yahut yüz eder (Mehmed ÇavuĞoĞu, Nida Tüfekçi'ye Ğkinci Mektub)

Luna Rossa geceye karıĞnaktadır camlardan
 Bir rüzgâr **Luna Rossa**'yı üfleemektedir (Mehmed ÇavuĞoĞu, Luna Rossa)

Türk edebiyatına mal olmuĞönemli isimler arasında karĞmıza çıkan *Pir Sultan Abdal*, *Âşık Veysel*, *Yunus Emre*, *Karacoğlan*, *Erzurumlu Emrah*, *Âşık Kerem*, *Âşık Mahzuni*, halk ozanı *Neşat Ertaş*; *Mevlana*, *Şems*, *Hacı Bektâş-ı Velî*; efsanevi kahramanlar *Hızır* ile *İlyas*; ünlü Osmanlı mutasavvıflarından *Şeyh Bedreddin*; mesnevi ve aĞk öyküsü kahramanlarından *Leyla* ile *Mecnun*, *Ferhat* ile *Şirin*, *Kerem* ile *Aşlı*; divan edebiyatının önemli isimlerinden *Nesimi*; Eylül romanının kadın kahramanı *Suad* Ordulu Ğarlar için unutulmazlar arasındadır.

Gönül gönül gönül oldu gönüller.
 Hem sazıyla, hem sözüyle ad oldu.
 ĞarkıĞa'nın Sivrialan köyünde,
 AĞk oldu, **Veysel** oldu, yad oldu. (Kemal Akata, Yüce Tanrım)

Pir Sultan'a varır elim
Yunus'u gören **Veysel**im
 Caniklerden taĞan selim
 Durulsam durulabilsem (Dursun Ali Akınet, Kim Kime)

Koca **yunus**'un sakladığı Ğir
 Üç deniz'in oğlu (Ğfan Yıldız, Anadolu Flora)

¹ www.youtube.com/watch?v=A421WOfHvIs

Gazel)

Menzil uzar **Veysel** der o minnestsiz
Söylendim dilden dile ve türküsüz çok utandım (Volkan Odabağ, Dolanan Yollar Çiğın

Güzel güzel çiçeklerin açanda
Gönül gönül sevgiler Çad olur.
Bu dünyadan nice kervan geçende
Bazen **Veysel**, bazen **Emrah** yad olur.

Karaca da **Karacaoğlan** dedirttin.
Saz çaldırıp onu **Kerem** eyledin.
gu dünyana bakan gözü kör edip,
Karğısına geçip Tanrım neyledin.

...

Kimi **Aslı**'ya olan aşkı anlatır **Kerem**'in,
Kimi, **Mecnun**'un **Leyla**'ya kopmaz bağlılığını.
Bir ben anlatamadım sevdami; dağa, tağa, insana,
Ülkü adlı güzele olan sevdami. (Neslihan Yağar, Benim Sevdam)

Sonra para denilen Çey icat oldu,
Ganimetler mezara dahi konuldu,
Gariban zalim tarafından soyuldu,
Köroğlu'nun dediği gibi mertlik bozuldu. (Avni Çoban, Manzara)

Çhamım **Mevlana Yunus Emre**lere
Hayranım Çarler beğhececilere
Türk Edebiyatı sevda hayallerim
Karacaoğlana benzer gibilere (Kemal Akata, Hayal gehri)

Karac'oğlan kalem elde yazıyor
Yunus sözü bal ile bir süzüyor
Pir Sultan'ım abdal olmuğ geçiyor
Divane ne yanda deli ne yanda

Ferhat girin için dağları aşar
Kerem Aslı için çöllere düğün
Veysel tırnağıyla toprağı değün
Kazması ne yanda beli ne yanda (Dursun Ali Akın, Kerbelâ)

mahzuni, matem ve bir top kar bağında
neçatertağ kır çeğnesi

...

ağlatır yıldız dağı'nı **pir sultan**
veysel olmadan gam öğrenilmiyor (Çifan Yıldız, Kanyon Rüzgar/Longuz Su)

Bir kazma da sen vur kendine **Ferhat**!
Dağım yok, kaybolduğum olduğum yerde. (Volkan Odabağ, Gü Tağın Ağır)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

İnsanları sevmeli, gönlünü vermeli,
Sevgi ve mutluluk olmalı temeli,
Ömür boyu seni seviyorum demeli,
Ferhat ile ğirin gibi olmalı.

Birliğı beraberliğı bağacı yapmalı,
Fakirin fukaranın elinden tutmalı,
Mutsuzluğa mutluluk katmalı,
Ėyas ile Hızır gibi olmalı. (Avni Ėbkan, Olmalı)

Ben insan aĖĖıyım **Ferhat** misali,
Ben gönöl aĖĖıyım **Yunus** misali,
Benim coğkun okyanuslar kadar,
Benim duygularım uzay kadar,
Benim aÇım sonsuzluk kadar. (Avni Ėbkan, Anlayamazsınız)

Yolumuz hakkın yoludur
Piri Mevlana velidir
Mevlana sevgi doludur
Hakka doğru döneriz biz

Hacıbektaşözümüzde
Hak Muhammet gönlümüzde
Hak sevgisi içimizde
Ayrı soydan değiliz biz (Hasan Gençay, Biz)

Deneyimsiz sözler saklayan
Denizler kuğamığını
Erik çiçeğı kızlar
Ak sütler, ak limanlar
Bedreddinli bulutlar

...
Sonsuz ve tensiz öten kuÇar!
Duyuyor musunuz?
Kalmadı eski değirmenlerden eser
Leyla'sız, Mecnun'suz robot çağında
Bu oya
Bu iÇeme
Bu çember kenarı
Sessiz evreni insanlığın
Gülümsüyor yengeç düğüen bulutlara (Ėfan Yıldız Beğioğlu, Anadolu Flora)

Sokaktan geçtim ama bakmadım
Yüzlendim o **Nesimi** ben ağktuza (Volkan Odabağ Yara'dan)

Yaralarından
Seni haber veren kampanasından akĖam saatlerinin tren seslerinin titreğminden
Kafese tıklımığams'in maviye çalan yenilgisinden
Ve haykıran dilinden yalnızlığın (Özcan Ünlü, Ėt Sana Geldim)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Nev-baharların, Nev-nihâllerin ve Nev-hayâllerin
gîrîn'in, **Leylâ**'nın hatta **Suad**'ın
 Âlîminden süt emmiğ dudaklarıyla
 Hayâllerin bile ermediği bir yerde
 Sır olsaydın gürîde (Abdullah Eren, gürîde)

Sinderalla, Pinokyo, Trapen, Piruze Nine, Kırmızı Başlıklı Kız masal kahramanı olarak
 Ordulu Çarların Çirlerinde yerlerini alırlar.

Bulutlar örtmese güneğ
 Seni nasıl bulacağız **Sinderalla**?
 Yağmurlar yine keser yolumuzu,
 Çaresiz, çizeriz camlara
 Hüzünlü resmini
 Ve sular yeniden yıkar karanfilleri (Gökhan Akçiçek, Bulutlar Örtmese Güneğ)

Pinokyo, zavallı oğlum!
 Maske düğün de bozulursa oyun
 Sen mumları yakıver
 Yatsıdan sonra da... (Öğyan Tunç, Karnaval Sözler)

Ve kimbilir bir gün
 Bir sabah
 Kuşlarla konup pencerenin pervazına
Trapen'i ve **Piruze nineyi**
 Konuşacağız ağır ağır... (Özcan Ünlü, Prova)

Uçarı günler açar alnımda, kuşlar havalanır
 ken göğsümden; eğreti bir kelebek yalnızlığı
 yakamda, ütiyorum ey peri tut ellerimi
 desem, sinüzit ağrılarım nükseder, yağmuru
 bol kentin sokaklarına **kırmızı başlıklı**
kız imgesi düğün. (ğinasi Tepe, Eğreti Kelebek Yalnızlığı)

Yine Türk edebiyatının önemli isimlerinden *Ahmet Haşim, Peyami Safa, Sabahattin Ali, İlhan Berk, Behçet Necatigil, Hilmi Yavuz*, Rus edebiyatı yazarlarından *Aleksandr Puşkin* edebiyata mal olmuş önemli isimler olarak Ordulu Çarların Çirlerinde yer alırlar.

Karlara upuzun saplanıvermiğ, yüz üstü
 yatıyor gölgem, **Haşim**'den ödünç akşam
 hüznü, yanıyor kanım, üstümüz uzay tozu...
 ya nilüferler? (ğinasi Tepe, Adın Çılgınlık Kadar)

Dilimi eyleyen yengeç
 Kana da murdar bir cesetten ulanıyorum
 Konuş ve hayıflan az biraz
 Gövermiğ arılar gibi yıkanır belki buhur

gezlonguma uzanıyorum
Bileklerim neden **beğir** **fuat** (Selçuk Küpçük, Rutubet)

Gerçekle~~ğ~~ gözya~~ğ~~arımızla **Peyami**'nin "**Simeranya**"sı;
"ikinci" mizin nazını çekerken ağlarız... (Turan Ya~~ğ~~a, Niçin Ağlarız)

Turkuaz buhurlar serilir adaların
Üstüne, derken **Pu~~ğ~~kn**'i vururlar ku~~ğ~~
Luk vakti yeniden; yeniden bu eski kentte. (ğinasi Tepe, Yasak Kent)

Ğhan Berk,
Uzun bir ırmak.

Akar, Mısır'dan
Pera'ya...
Yalınayak. (Volkan Odaba~~ğ~~ **Ğhan Berk** ~~Ğ~~in Uğurlama)

Hoca **Necatigil**, sen bin ~~Ğ~~irin yurdusun
Gurbette salkım saçak gür dizelerin
Ak~~ğ~~andan sabaha dünyalar gibi, gizli
Büyüyor ~~Ğ~~imdi söylediğin:
"**Hilmi**, bencileyin uçurumsun!" (Volkan Odaba~~ğ~~ Uçurum)

...
~~Ğ~~ık oyunun galasında
Sabahattin Ali ve arkada~~ğ~~arı da olsunlar (Fatin Hazinesar, Sinop)

Fransız sosyolog *Emil Durkheim*, *Jean Baudrillard*, Avusturyalı romancı *Stefan Zweig*
Selçuk Küpçük'ün ~~Ğ~~irlerinde Ordulularla bulu~~ğ~~.

karde~~ğ~~kılmıyor **durkhaim**'dan öğrenilen hiçbir ~~Ğ~~
mutmain olmuyor göğüslerde ta~~ğ~~nan kalp

....
~~Ğ~~ısan kalabalıkla~~ğ~~yor ama duymuyor ne yazık yanındaki sesi
Gördüğümüz her ~~Ğ~~ bir yanılsamadan, gibiymi~~ğ~~en ibaret
Te~~ğ~~kkür etmeliyiz bu yüzden **jean baudrillard**'a
O zaman anlayabiliriz belki sevgilisiyle **zweig**'ı (Selçuk Küpçük, Kirli ~~Ğ~~mihâl)

Ko~~ğ~~ıp otağına dayansak ismini koyar mıydı katlimizin
dede korkut
yenilgimizi kutsar mıydı akbudun karabudun önünde (Selçuk Küpçük, Kirletilmiş
Ölümler Sagusu)

Destani ve menkıbevi kahramanlarımızdan *Dede Korkut* ve hikâye kahramanlarından
Deli Dumrul; Oğuz Atay'ın Tutunamayanlar'ının kahramanı *Selim Işık*, Franz Kafka'nın *Dönüşüm*
adlı eserinin kahramanı *Gregor Samsa* önemli kahramanlar olarak ~~Ğ~~ire girmi~~ğ~~.

kimse bizden de~~ğ~~il, ben bunu öğrendim
a~~ğ~~na sulardan geçirdim mübalağ ömrümü

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

netameli kadınlar gibi trahom ve biraz melezlik edindim
ancak o zaman görebildim, her köprüde bir **dumrul** durduğunu

belki kötücül bir ağızdan konuğuyordur
belki müntehir defterine yazmıştır bizi **selim ıgk**
bu dil denilen koridor sahiden benim evrenim midir
daralıp sorular mı tüketiyor bu beynimdeki kırık (Selçuk Küpçük, Kahrır)

insan **Çörp** kalmalı meselâ, nasıl yarılıyor ortasından bir deniz
ya da nasıl dönüyor böceğe sevgili bay **gregor samsa**
kutsanmış ktabelerden de mi çekiliyor yoksa savuğlan
ellerimiz (Selçuk Küpçük, Kir)

e. Önemli Din Büyüklerinin Ğimlerinden OluğnuğGöstergeler:

Ünal Yıldırım, *Lokman Hekim*, *Kârün* gibi bilindik isimlerin yanı sıra Ėirinde yöresel olarak bilindik bir isme; *Pir Aziz*'e yer verir.

Beklediğın saygı hoşğörü olsun,
Ğısan yüreğinde bağla ne olsun
Pir Aziz Pir insan ruhun Ėal olsun
Kültür mü ararsın iğe Piraziz. (Ünal Yıldırım, Eski Tarih Abdal)

Karun'dur ağar sen bekle
Devran nereye fiğikle
Çıkar için insan, Ėikle
Bürünür de, bürünmez de. (Ünal Yıldırım, Güzergah Yollar)

Girmiğın gülistana bellidir yanağında
Sevmiğın seni tam da güzeller odağında
Verdiğın mutluluk o da sanki dudağında
Lokman Hekim yerine yardır derdime derman. (Ünal Yıldırım, Yâdır Derdime Derman)

Volkan Odabağ *Hz. Meryem* ve *Pir Sultan*'ın ardından *Hz. Ali*, *Hz. Hüseyin* ve *Yezid*'e gönderme yaparak Kerbelâ'yı unutturmamak istercesine okurlarına yeniden hatırlatır.

Buyurgan bir derviğ Ėilir önünde manastırın
Sorar Lidas:
- Ėısan kimin tanrısıdır ey **Meryem**? (Volkan Odabağ, Tanrı Lidas'ın Oğlu)

dalına yürüyen sıcak kan gibi
sussun ağzım, çağım satılsın
pir sultan'ın insan pazarında (Volkan Odabağ, Uzak Su'ya)

Teni cana sun ey **hüseyin**!
Can olmak için sudan da geçtin

....
Ölüm ıssız bir yazıydı kerbela'da
Ali'nin adından nasıl silindin?

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Yolu da yitermiğ kımun
Varın **yezid**'e sorun (Volkan Odabağ, Ėđ ve Kerbela Gazeli)

Yekta Aydın da Volkan Odabağ gibi *Hz. Muhammed, Hz. Ali* ve *Zülfikar*'ı okuyucularına unutturmama eğilimindedir. Benzeri duruma Avni Kaysal ve Ėevki Kaysal'da da rastlarız.

Düldülü hazırlayıp hak **Muhammed** yolunda
Zülfikarı kuğayıp **Ali** mi olacağım (Yekta Aydın, Olacağım)

Yükledim kervana postu halıyı
Rehber ettim **Mumammed'i Ali'yi** (Avni Kaysal, Geri Gel Ömür)

Yenilmez pehlivan idin
Damadıydın **Muhammedinen**
Aliyyül Murtaza adın
Allahın arslanı **Ali** (Ėevki Kaysal, Ali)

Dursun Ali Akınet *Hacı Bayram-ı Veli* ve *Mevlana* ile *Hasan* ve *Hüseyin*'i aynı dizelerde buluğurur. Âhiliğin kurucusu *Kırşehirli Âhi Evran*'a kucak açar. *Hıdır Nebi* yaylasına gönderme yaparak *Hızır*'ı, *İlyas*'ı ve *Ali Haydar*'ı hatırlatır.

Gel hey gönül dergâha bir varalım
Mevlâna ne yanda **Veli** ne yanda
Hasan ile **Hüseyin**'i soralım
Kerbelâ ne yanda yolu ne yanda (Dursun Ali Akınet, Kerbelâ)

Canım cehennem narında
Bugün de yanar yarın da
Ahi Evran diyarında
Dilek tuttum senin için (Dursun Ali Akınet, Senin Ėin)

Çıkılır mı **Hıdır Nebi**
Zindanlar kendi kendine
Yıkılır mı **Hıdır Nebi**

Yitirdin üç kafadarı
Ėyası Ali Haydar
Mayın tarlasına darı (Dursun Ali Akınet, Hıdır Nebi)

Ėzet Hazinedar, *Hz. İbrahim* ve *Nemrud* göndermeleriyle *Hz. İbrahim*'in ateÇe atılmasına telmih yapar.

Yakmadın **Ėbrahim**'i Ėün kudretin izhâr için
Nâr-ı Nemrûd'u muhavvel eyleyip gülĖen eden (Ėzet Hazinedâr, Gazel)

Özcan Ünlü de *Molla Ârif Efendi*'ye gönderme yapar.

Yıldız ağacında sır. Kalpte duâ. Merhâmet.
Bekler tılsım elinde **Molla Ârif Efendi**... (Özcan Ünlü, Hüzn ü AĞI)

Hafize Hanaylı *Ebu Eyyûb Halid bin Zeyd* veya *Ebu Eyyûb El-ensarî* olarak bilinen peygamberimizin sâhâbelerinden muhterem **Çağrı** gönderme yapar.

Kendimden büyük hayaller kuran sen de,
Gerçekleşmesini beklerken **Eyüp Sultan**'da,
Umutlarımın altında kaldım **Çstanbul**! (Hafize Hanaylı, Hatırlasana!)

f. gairin Yakın Çevresindeki Ğimlerden OluĞuĞGöstergeler:

gairin günlük hayatının bir parçası olarak yaşadığı yöre veya yakın dost, aile ve arkadaş çevresiyle ilgili olarak zikrettiği isimler de kültürler arası öğrenmenin birer parçasıdır. Ünal Yıldırım'ın hocası *Selahattin Kayahan*'a, yörenin el sanatları emektarı *İhsan Gürdal*'a yapmış olduğu göndermeler de yine bu türdendir.

Cebir geometri kitap gibiyim
Tebeğirli kalem defter kiriyim
Ünlü **Selahattin Kayahan** hocam
Ben onun dersini seven biriyim. (Ünal Yıldırım, Turfanda Yıllarım)

gehir sahilinde kordon boyuna
Bu cennet diyarda dursam boyuna
İhsan Gürdal çalsa kalsam oyunu
Hevesim coğkudur sılam Ordu'ya. (Ünal Yıldırım, Diyara Selam)

ELSAN'a vermişir sosyal bir emek
Sanatsız, kültürsüz olmuyor demek
Sofrada gayesi haramsız yemek
Selamım söz olsun, **İhsan GÜRDAL**'a. (Ünal Yıldırım, İhsan Gürdal'a)

Ünal Yıldırım'ın Ğirinde yer verdiği *Şeyh İdris Erenler* Piraziz'e bağlı Gökçeali köyünde türbesi bulunan bir evliyadır.

Yaylası ceniği, hatır soranlar
Ne candan insanlar burda duranlar
Ruhun Ğal olsun, **geyh Ğdis Erenler**
Bozat'da, dostlara gidesim gelir. (Ünal Yıldırım, Bozat Vadisi)

Ordu'nun tanınmışları arasında yer alan *Vonalı Celâl* de Avni **Ğbakan**'ın mısralarında hak ettiği yeri alır.

ĞBAKAN'ım Ramazan köylüyüm,
Biliniz ki yazdık sizi kalbimize.
Vonalı Celâl'de dostlarla sözlüyüm.
Her zaman bekleriz Mertek Tepemize. (Avni **Ğbakan**, Gönül Dostuma)

Sahilde sıralanmış pknikler,
Vonahı Celal'den sor beni. (Avni Çbkan, Sor Beni)

Ünal Yıldırım gibi Dursun Ali Akınet de yöresindeki tanınmış isimleri Şirine konuk eder. *Hekimoğlu, Soytaroğlu, Halil İbrahim, Hamuş gelin, Çakır Emine, Hamza Pehlivan, Seyis Ana, Abuzer Efendi, Badigard Emin, Romen Kızı, Tamama, Kamber Ağa, Rezvan Bey, Kademoğlu, Şah Züver, Gül Hatun, Kıyan köylü Hızır Usta, Sakine Kadın, Bekiro, Mevlüt Dayı, Şahan Beg* bunlar arasında sıralanabilir.

Candarmalar elli gelir yüz gelir
 Gedemen'de uzun bayır düz gelir
 Dur Alanlı **Hekimoğlu** vız gelir
 Teslim ol Alanlı kurtulamazsın (Dursun Ali Akınet, Alanlı Osman)

Dağda kızıl ot biter
 Çinde keklik öter
Soytar oğlundan beter
 Uslan **Halil Çbahim** (Dursun Ali Akınet, Halil Çbrahim)

Ah birkaç kelime söylese dilim
 Çoban yıldızısın ey **hamuÇgelin**
 Solmasın elinde son kalan gülün (Gülay Abu, HamuÇGelin)

Emine **Çakır Emine**
 Gözlerin akır Emine
 Seni kim yakır Emine
 Mehirin ödenmeyecek (Dursun Ali Akınet, Peymane)

Nam er meydanında yürür
 Ha babam **Hamza Pehlivan**
 Bilen keyfini sürdürür
 Ha babam Hamza Pehlivan (Dursun Ali Akınet, Künde)

Saraçhane mekân olmaz
Seyis Ana Seyis Ana
 Çadırın barakan olmaz
Seyis Ana Seyis Ana (Dursun Ali Akınet, Seyis Ana)

Vekil iÇni unuttu
 Sendika dilini yuttu
 ABD masalı tuttu
 Bittim **Abuzer efendi** (Dursun Ali Akınet, Abuzer Efendi)

KaÇarı kalın
 Ap açık alın
 Kaba sakalın
Badigard Emin (Dursun Ali Akınet, Badigard Emin)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012

Fırtınaya pusuya yatar sinsice
 Ğısaflı yok aman vermez esince
 Donarak can vermek kolay mı sence
 Melekler Ğahidindir Ğne Mehmet (Dursun Ali Akınet, Bir Ğıce Mehmet)

Romen kızı kapatma
 Aç düğmeni kapatma
 OynaĞmoynaĞdediysem
 Uçkurun çözüp atma (Dursun Ali Akınet, OynaĞma)

Lanet yağdı doğduğun gün
 Sümela ağlıyor üzgün
 Musibetler dolu dizgin
 Nasıl gelir gör **Tamama** (Dursun Ali Akınet, Tamama)

EĞkya indi sokağa
 Sığmayınca koca dağa
 Bir yanda beyin uĞğı
 Bir yanda da **Kamber Ağa** (Dursun Ali Akınet, Kamber Ağa)

Rezvan beyin konağında
 Kör kurĞunsağanağında
 Kan izleri yanağında
 Güme giden **Kademoğlu**

Göverin dağlar göverin
 Düğünü var Ğah Züver'in
 Hökümete haber verin
 Güme giden Kademoğlu (Dursun Ali Akınet, Kademoğlu)

Göv kestane üçer beĞer
 Ğahsen ırmağına düĞer
Gül Hatun'un yolu ĞaĞa
 Sürüm sürüm sürünüyor (Dursun Ali Akınet, Göv Kestane)

Kıyan köylü Hızır usta
 Ekmeğini taĞan çıkart
 Emeğin kendi mapusta
 Adaleti baĞan çıkart (Dursun Ali Akınet, Ya Hızır)

Isıtma mı tuttu seni
 Ecel mi uyuttu seni
 Yavuklun unuttu seni
 Gördün mü **Sakine kadın** (Dursun Ali Akınet, Sakine Kadın)

Atı satan mı Bekiro
 Tayı katan mı Bekiro
 Teze bi oynaĞn varmıĞ
 Beni atan mı **Bekiro** (Dursun Ali Akınet, Bekiro)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012

Deli emir dayı öldü
 Delilik mevlüde kaldı
Mevlütte mirası aldı
 Zaten deli **mevlüt dayı** (gevki Kaysal, Mevlüt Dayı)

Selman'dan görünür beğkonak damı
 Gözükara **ğahan Beg**'in adamı
 Bilmem nedir aÇın yolu yordamı
 Eylen suna boylum gurbanın olam (Dursun Ali Akınet, ğahan Beg'e)

g. Festival ve gençlik Adlarından Oluşmuş Göstergeler:

Amerikan Sinema Bilimleri ve Sanat Akademisi tarafından sinema dalında verilen *Oskar* ile edebiyat alanında verilen *Nobel* edebiyat ödülünün yanı sıra bölgesel olarak Rize yöresinde düzenlenen *Vertevor Şenliği* Çarların mısralarına girmeyi başaran özel isimlerdir.

Ne **Oskar** istedik, ne **Nobel**'e aday,
 Batıl âleminde insan değiliz kobay,
 Allahım karanlık kalplere yerleÇir dolunay,
 Gönülden mum gibi eriyor farkında değil. (Çizet Pıçak, Farkında Değil)

Güzel ülkemizin denizi ovası
 Dağlarda balığı ızgara tavaşı
 Yaylanın gizemi suyuyla havası
Vertevor gençliği ağustos'u görün (Ünal Yıldırım, ÇamlıhemÇin)

h. ÇeÇitli Kurum ve Kuruluş Allarından Oluşmuş Göstergeler:

Ordulu Çarların Çirlerinde *Avrupa Birliği* (AB), *Uluslararası Para Fonu* (ÇMF), *Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı* (NATO), *Birleşmiş Milletler* gibi uluslararası kuruluş isim ve kısaltmalarının yer alması onların dünyada olup bitenlerden haberdar olduklarının en önemli göstergesidir.

Ülkede vatandaÇ hâı, çulcusu
 Ayırım yapmadan sağcısı solcusu
Avrupa Birliği yolun yolcusu
 Dört köÇebir hayat yakıÇır bize (Ünal Yıldırım, Geometrik Hayat)

AB öğretir sana bilek öpmeyi
 Sen öpmek istersin atar tekmeği
 Kolay yedirir mi helâl ekmeği
 Dünya zalime mi ait efendim

ğu **ÇMF** tutmuş sıyun gözünü
 Hem içer hemi de yıkar yüzünü
 Çtersen dinleme patron sözünü
 Dünya zalime mi ait efendim (Ünal Yıldırım, Dünya Zalimi)

GM para fon seni fiçiyor,
Dövizle endeksleyip öyle çiyor,
Baksana Marka, Dolara, nasıl kiçiyor.
Nasıl met edeyim param ben seni.. (Ozan Baba, Nasıl Met Edeyim, Param Ben Seni)

Sırbılar ateçestim diyor durmuyor
Nato vuracağım diyor vurmuyor
BirleçniçMilletler her ne hikmetse
Burada ne oluyor diyor sormuyor

Haksızlık ettiler kandan bıkmadan
Uslu durmadılar yakıp yıkmadan

Bizler biliriz ki Bosna Hersek’li
Toprağını vermez canı çıkmadan. (Ünal Yıldırım, Bosna Hersek)

Ordulu Çarlar, İl Köy Hizmetleri, Türkiye Elektrik Kurumu (TEK), Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi (TEDAŞ), Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (FİSKOBİRLİK) gibi ülkemizi ilgilendiren önemli kurumların yanı sıra yerel olarak Güzel Ordu İlkokulu ile ELSAN’a mısralarında yer vermiştir.

İlköy hizmetleri tüm köy yoluna
Belediye kendi Çar yoluna
Ankaralı devlet kara yoluna
Hizmeti olanlar girsin koluma. (Ünal Yıldırım, Herkes Yoluna)

Türkiye Elektrik Kurumu bu **TEK**’tir
Vergisine zamma vatandaçırkektir
Belli ki TEK gözü kara bir erkektir
TEK misin çift misin sen elektrik misin. (Ünal Yıldırım, TEK Misin Çift Mi?)

Dizel motor ceryan yapar bayrak takar
Tedaç yerine belediye bakar
Köylü efendidir gaz lambası yakar
Elektrik Çar maziye bilirim. (Ünal Yıldırım, Maziye Bilirim)

Müstahsil ortaktır cüzdan elinde
çikâyeti bitmez tatlı dilinde
Toprağında sanki yaban ilinde
Fiskobirlik kimin vekil efendim (Ünal Yıldırım, Potak Fındık)

Güzelordu ilkokulu bahçesi
Çi bilir hüznünü
Maçlara alınmak için
Bekleyen çocukların. (Gökhan Akçiçek, Yedek Kulübesi)

ELSAN’a vermiş sosyal bir emek
Sanatsız, kültürsüz olmuyor demek

Sofrada gayesi haramsız yemek

Selamım söz olsun, Hasan GÜRDAL'a. (Ünal Yıldırım, Hasan Gürdal'a)

1. Boy ve Millet Gımlerinden Oluşmuştur Östergeler:

ğairlerin mısralarında *Çerkez, Ermeni, Helen, Hırvat, Sırp* ve *Türk*'ün yanı sıra *Kırım* ve *Osmanlı* gibi millet isimleri yer alır.

Ve burada kara toprak ve günüğği **Türk**,

Burada hayat **Türk**, tarihin sızlayan kemiklerinden

Günlerin dilinin böyle konuğnasına

Ve akim sonsuza açılan yelkenlerinin dokumasına kadar. (Azer Yaran, Burada Günüğği

Türk)

Göğsüme yasladım üç tele vurdum

Aktı gün tadı pus tadı,

Sazım **Türk** gönlümün özge pusatı

Sazım yağı eline geçmeyeceksin

Arzın gömüsünü sökse **Çingiz**

Yağı yargısına düğmeyeceksin (Azer Yaran, Hüzün)

Ben **Afrikalı** bir çocuk

Milyonlarca çocuktan biri

Nasılsa ölmemiğim doğarken

Ama sanki ölü biriyim

Aç, çıplak yağarken (Vedat Güler, Afrikalı Çocuk)

ğafaktan bir güneğdoğdu zaferle

Padiğahın yoktur artık önemi

Samsun'a çıkmakla Mustafa Kemal

Osmanlı tarihi bitti dönemi. (Ünal Yıldırım, 23 Nisan)

Dokuz yüz yirmi üç zafer yıldır

Yirmi dokuz Ekim bir büyük bayram

Türk'e Cumhuriyet ilan edildi

Milletçe mutluyuz oluruz hayran. (Ünal Yıldırım, 29 Ekim)

Sırblar ateğkestim diyor durmuyor

Nato vuracağım diyor vurmuyor

Birleğniğ Milletler her ne hikmetse

Burada ne oluyor diyor sormuyor (Ünal Yıldırım, Bosna Hersek)

Bir koku gelir

Bosna çitlerimin cesetlerinden

HİSSEDERİM...

Her zerresi islâm, her pıhtısı asâlet...

Öyle bir ceset ki **Sırp**'ı, **Hırvat**'ı deli eder,

Beni Türk. (Neslihan Yağar, Akğamlardaki Güneğim)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Ovalar aÇp dağlar delen,
Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen,
Ne **Ermenidir**, ne de **Helen**,
DaniÇmendler Çari Niksar (Avni Çbkan, Niksar)

Alay eden **Çerkez** güzelliğın
Gülümseyen gözlerinde
Sisli bir geceyi
Beyaz yüzöl bir sabaha taÇyordu (ğınası Tepe, Çerkez Güzeli)

AsılmıÇKırmılılar acı acı bakıyorlar,
Hiçbirini tanımıyorum, utanıyorum.
Cezayir'de Hasan vuruluyor,

Toz toprak içine kanlı düÇüyor,
Amman'da bir yığın baÇsız ölü... (Mehmed ÇavuÇoğlu, Bu ğarkılar)

Her tarafın dağlarla çevrili,
Beyaz badanalı evleri,
Çerkezlerin kaberte dili,
Çısanlar neÇdi mi neÇli. (Avni Çbkan, Çık Köy)

i. Mitolojik Çimlerden OluÇmıÇGöstergeler:

Ordulu Çarlerden Volkan OdabaÇın Çirlerinde mitolojik özel isimlere sıkça rastlamak mümkündür. *Lidas, İyonya, İkaros, Kleopatra, Medeia, İlika, Lidos harmanı* bunlar arasında sıralanabilir.

Buyurgan bir derviÇ ğilir önünde manastırın
Sorar **Lidas**:
- Çısan kimin tanrısıdır ey Meryem? (Volkan OdabaÇ,Tanrı Lidas'ın Oğlu)

bir orman büyütürken bizi
aÇağı **Çyonya**'da (Volkan OdabaÇ, AÇka Hiçleme)

Ve yalnız sana **Çkaro**
ve yalnız sana
inandım bir
bağıÇa
yan (Volkan OdabaÇ Çkaros'un Söylediğidir)

...
ssssssssssss... sızıverdim odasına; baÇucunda vaÇıklar, kediler,
sürüngen sepetleri... sanki ter basmıÇ dayelpazeler, sanki okurmuÇ
gibi kil tabletleri, tropikal çöller vahalar gibi... bir sütundan diğetine;
ten ve temas; aÇk ve giz! ah, çılgın **Cleopatra**! Ordularınız çekildi,
kuÇaldı kaleleriniz... (Çyas Tunç, Kobra ve Kleopatra)

bakır rengi gün kanatıp yemiÇ dâlarını, indiğinde
kasıklara, serdi yason uçan kaz pöstekisini **medeia**'nın

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

altına; Çehvetin doludizgin taylorı defne koruluğunda,
tiyhys'in küreklik zeytin ağacı aradığı yarımada

...

Son dülger de gitti gider, ah **ilika** bize kentlerin

YaÇanmıÇılgından, sevilerin yüreğe yazılmışıÇılgından

Söz edecek kimse yok artık. (ğınası Tepe, Mor Çakıl TaÇarı

Denizi)

Bir bir devriliyor artık

Bağrına yaslandığımız tüm rüyalar

Alıp verdiğimiz ağır hüznün kokusu

Ve ıssız sokaklarda paçalarımıza bulaÇan

Tedirginlik prangalarımız

Yüzüm bir **lidos harmanı** (Mürsel Sönmez, Büyüt Çocuk Ellerini)

j. Gezegen ve Galaksi Ğimlerinden OluÇmuÇ Ğstergeler:

Ordulu Çarlerin Çirlerinde sık olmamakla birlikte gezegen ve galaksi isimlerine de rastlanır. *Zühal*, *Merih*, *Venüs* ve *Samanyolu* bunlar arasındadır.

Sana ve milletine bu koca dünya çok dar

Zaptet ATAM **Zühali Merihi** ve fezaı (Abdülvahap Bilgin, Atatürk'e)

Pasifik kokan yastıkları

Samanyolu yastıkları

Sevgiden yarılmışıÇ yastıkları

Acıyla taranmışıÇ yastıkları (Çıfan Yıldız BeÇioğlu, Yastıkları Havalandırıyor Kadın)

Venüs'ün göz kırpan yeri

Çim yeri irfan yeri

Alev yansıyan tan yeri

Nasıl yanar gelin görün (Dursun Ali Akın, MiHenk TaÇı)

Sonuç

Ordulu Çarlerimiz yaÇadıkları coğrafyaya, en önemlisi yaÇadıkları ülkeye bağlı bir yapı sergilemektedirler. Öyle ki yaÇadıkları toprakları yer isimleri, Çadı isimleri vb.leri aracılığıyla sahiplenirler, bütünleÇirler, yöresel değerlerin yanında millî değerlere de sahip çıkarlar ve uluslar arası değerlerle bütünleÇirler.

Ordulu Çarlerden Dursun Ali Akın yaÇadığı coğrafyaya ait yerel kültürü ulusal kültür ile baÇarılı bir Çekilde harmanlama ve ulusal kültürden uluslar arası kültüre baÇarılı bir açılımla dikkati çeker. Ğair hem kendi yöresinde, hem ülkesinde hem de uluslar arası alanda dünyada olup bitenden haberdardır. Yerel kültürün içerisine sıkıÇp kalmamıÇ, yaÇadığı coğrafyayla bütünleÇmiÇ geniÇ gözlem gücüyle kültürler arası öğrenmeye katkıda bulunmuÇ, sözcüklerle âdeta yaÇadığı coğrafyanın haritasını çizmiÇtir. Ğair, yaÇadığı bölgeye ait yöresel kültürü örnekleme yönünden son derece baÇarılıdır.

Halk Çiri geleneğinden beslenen Dursun Ali Akın'ı yine halk Çiri geleneğini devam ettiren Ünal Yıldırım'ın takip ettiği görülür. Dursun Ali Akın gibi Ünal Yıldırım da yaÇadığı

coğrafya ile barışık, gelenek ve göreneklerine bağlı, yerel kültüre ağırlıkla bağlı bir Girdir. *Gizemli Topraklar, Ordu'ya Davet* gibi Girdileri yöresel kültürü başarıyla örnekler. gair, Girdilerinde yerel kültürün yanında ulusal kültürümüzden de beslenmeyi ihmal etmez, *Türkiye, Ülkem Türkiye, Türkiye'de Bölgelerim, Türkiye'de Bölge İlleri, Memleket İlleri* adlı Girdileri ulusal kültürü örnekleme açısından oldukça önemlidir.

Her iki Girdi de yine ortak bir özellik olarak ülke sınırları dışında genellikle güncel, politik ve siyasi söylemlerle çıktıkları görülür. Bu bazen isyan, bazen kafa tutma, bazen eleştiri, bazen meseleye dikkat çekme veya serzeniye bulunma şeklindedir.

Yerel kültürü örnekleme yönünden emekli öğretmen Avni Çobakan da önemli bir Girdidir. gairin *Seviyorum, Ramazan Köyü, Perşembe'ye Aşığım, Çaka Plajı, Perşembe'den Yason'a, Sor Beni, Nostalji* gibi Girdileri yerel kültürü örnekleme yönünden oldukça başarılıdır. *Özet Pıçak*'ın *Can Aybastı* adlı Girdi de bunlar arasında sıralanabilir.

Ordulu Girdilerden ya da kuşağa mensup Girdilerin genellikle geleneksel kültürü başarılı bir şekilde örnekledikleri, yerel ve ulusal değerlere gerekli önemi verdikleri görülür. Ağırlık yerel kültürden yanadır. Özellikle halk Girdi geleneğine önem veren Girdilerde bu belirgin bir özellik olarak öne çıkar. Serbest Girdi geleneğine mensup yeni ve genç kuşak Girdilerde ise yerel kültürün çoğunlukla ihmal edildiği, hatta gözardı edildiği görülür. Genç kuşak Girdilerde ve bazı Girdilerde ağırlık daha çok bireysel konulardadır.

gairin hayal gücü, ilgi, eğitim düzeyi vb.lerine bağlı olarak Girdinin dokusunun belirlendiği görülür. Örneğin Dursun Ali Akın, Ünal Yıldırım gibi Girdilerde İstanbul'un semtleriyle, kültürel ve turizm değerleriyle, tarihiyle ön plana çıktığı görülür. Bunda Çüplü İstanbul'un Anadolu'nun dört bir yanından göç almasının da etkisi vardır. gairler, Girdilerinde âdeta bir İstanbul haritası çizerler. Ünal Yıldırım'ın *Canım İstanbul, Gezdim Boğaziçi'ni, Çamlıca Tepesi* adlı Girdileri bunlar arasındadır. İstanbul'u Ankara izler. Diğer Girdiler ise Türkiye haritasını veya kültür haritasını tamamlamak için yeri geldiğinde zikredilir. Nakışnakışkendi coğrafyasını içeren Ordulu Girdiler kendi il sınırlarının dışındaki coğrafyadan haberdar oldukları gibi ülke sınırları dışındaki olup bitenden de haberdardır. girdilerinde dışadönük bir yapı sergilerler.

Kültürler arası öğrenme ve Girdi arasındaki ilişkide en önemli husus Girdinin bir tarih, coğrafya, siyaset kitabı vb. olmadığı, Girdinin söylemek istediklerini estetik ve sanatlı bir üslupla dile getirmesi gereğidir. Bu nedenle ne kadar mahallîleşme, ne kadar yöresel değer, ne kadar ulusal değer, ne kadar uluslararası değer ve ne kadar didaktizm soruları kültürler arası öğrenmede önemlidir. Kaldı ki kültürler arası öğrenme aynı zamanda siyasi bir terimdir. Yönünü ve rengini Girdinin tercihleri belirler.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan (1995). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yayınları, Ankara.
- ÇOBAKAN, Avni, Hasan Basri Çobakan, Aydın Çobakan (2011). *Gönül Çağlayanından Üç Damla*, İstanbul.
- ÇOBAKAN, Avni (2004). *Haydar'dan Ramazan'a, Ordu'da Bir Köy*, Editör: Bahaeddin Yediyıldız, Ankara.
- KAYSAL, Avni (2011). *Leyli Vakti*, Kora Yayınları, İstanbul.
- AKINET, Dursun Ali (2003). *Suyun Gözü*, Kora Yayınları, İstanbul.
- AKINET, Dursun Ali (2011). *gımal Esintileri*, Belge Yayınları, İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- HAZÖNEDAR, Fatin (2000). **AĞrı Salacak**, Çınar Yayınları, İstanbul.
- AKÇÇEK, Gökhan (2008). **Denizlere Söylenen ğarkı**, İstanbul.
- AKÇÇEK, Gökhan (2005). **ĞnceHüzünler Senfonisi**, İstanbul.
- AKÇÇEK, Gökhan (2008). **Ordulu ğairler Antolojisi**, İstanbul.
- DOĞAN, Günay (2003). **Metin Bilgisi**, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- YILDIZ, Ğfan (2009). **Meryem Ana Sessizliğı**, Mühür Kitaplığı, İstanbul.
- YILDIZ, Ğfan (2011). **Modern Ordu ğairleri**, Serüven Yayınları, Ordu.
- ÖNAL, Mehmet (2010). **Edebiyat ve ĞtitiĞın**, Özbay Ofset Matbaacılık, Ankara.
- YĞĞT, Muhammet (2009). **Kelebekler Kafeste YaÇamaz**, İstanbul.
- ÖRNEK, Sedat Veyis (1973). **Budunbilim Terimleri Sözlüğü**, Ankara.
- GÜRLER, Rüstem (2009). **Bir Kalp AtıÇ Fatsa**, Erol Ofset Matbaacılık, Samsun.
- OKUMUĞ, Salih (2010). **Cumhuriyet Dönemi Ordulu ğairler Antolojisi**, Serüven Yayınları, Ordu.
- SONYAZ BĞLİĞRĞŞ,ORDU BELEDĞYESĞ ğĞRETKĞNİĞĞ SİÇKĞŞ(2008). Ordu.
- KAYSAL, ğevki (2012). **Geri Gel Ömür**, Zinde/Adımlar Yayınevi, İstanbul.
- YILDIRIM, Ünal (2011). **Kafdağı'nın Gülleri**, Serüven Yayınları, Samsun.
- YILDIRIM, Ünal (2006). **Peri ÇarÇısı**, Ordu.
- YILDIRIM, Ünal (2005). **Sabaha KarÇ**, Ordu.
- YILDIRIM, Ünal (2008). **Var mı Sevda Üstüne**, İstanbul.
- ODABAĞ, Volkan (2010). **Gül TaÇan Ağır**, Artshop Yayınları, İstanbul.
- ODABAĞ, Volkan (2012). **Sözcüklerin Sonsuz Yası**, Mühür Kitaplığı, İstanbul.



TÜRKÇE ÖĞRETMENİ ADAYLARININ YABANCI KÖKENLİ SÖZCÜK KULLANIMLARINA İLİŞKİN BİR İNCELEME

*Esra LÜLE MERT**

ÖZET

Amacı Türkçe öğretmeni adaylarının yazılı anlatımlarında kullandıkları sözcükleri Türkçe ya da yabancı kökenli olmaları bağlamında değerlendirmek olan çalışmanın problem tümcesi “Türkçe öğretmenliği son sınıf öğrencilerinin sözcük kullanımında Türkçe kökenli olanları seçme / seçmeme oranları nedir?” olarak belirlenmiştir. Bu araştırma, üretilmiş bir yapı üzerinde tarama modelinde betimsel bir araştırmadır. Var olan bir durumu, var olduğu hâliyle betimlemeyi amaçlayan bu yaklaşımda, incelenecek sınav kâğıtlarının dilsel bütünlüğü içinde yer alan yabancı kökenli (doğu-batı) sözcükler ile Türkçe kökenli sözcüklerle ele alınmıştır. Tarama modeline dayalı bu çalışmanın veri kaynağı, 2011-2012 eğitim-öğretim yılında İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Programının 4. sınıfında öğrenim gören 1. öğretimden 25 ve 2. öğretimden 25 olmak üzere toplam 50 öğretmen adayının “Tiyatro ve Drama Uygulamaları” dersinin dönem sonu sınav sorularına verdikleri yazılı yanıtlardır. Kâğıtlarda toplam 4 açık uçlu soru yer almaktadır. 50 öğrencinin 4 soruya verdikleri yanıtlar incelenmiştir. Çalışmada, kaynak olarak “TDK Türkçe Sözlük” (TDK 2005) temel alınmıştır. Kâğıtlar, “içerik çözümlemesi” yöntemiyle incelenmiştir. İncelenen 50 sınav kâğıdında 13.130 sözcük belirlenmiştir. Bu sözcüklerin 4000’i terim olarak nitelendirilmiştir. 9130 sözcük Türk Dil Kurumunun (2005) Türkçe Sözlüğüne bağlı kalınarak yabancı kökenli, Türkçe kökenli başlıklarında sınıflandırılmıştır. Bu bağlamda Türkçe öğretmeni adaylarının yazılı anlatımda kullandıkları sözcüklerin % 12’si yabancı kökenli sözcüklerden oluşmuştur. Belirlenen yabancı kökenli sözcüklerin 157’sinin Türkçe karşılığı Türk Dil Kurumunun (2005) Türkçe Sözlüğünde öneri olarak sunulmuştur; ancak bu sözcüklerin 46’sına Türk Dil Kurumunun (2005) Türkçe Sözlüğünde herhangi bir karşılık önerilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe öğretmeni adayları, yabancı kökenli sözcükler, Türkçe kökenli sözcükler, dilin yapısı.

* Yrd. Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi, Eğt. Fak. Türkçe Öğretmenliği, El-mek: esralule@gmail.com

A RESEARCH ON THE USE OF FOREIGN ORIGIN WORDS BY TURKISH LANGUAGE TEACHER CANDIDATES

ABSTRACT

The problem clause of this study, whose purpose is to evaluate words that are used in written expression by Turkish language teacher candidates in the context of Turkish or foreign origin ,is defined as "What is the rate of choosing or not Turkish origin words in the use of words by the senior class students". This research is a descriptive survey study on a produced structure. In this approach which aims to describe an existing situation as it is there, foreign origin (east-west) words, involving in linguistic integrity of exam papers for review, have been examined with Turkish origin words. Data sources of this study, based on the model of scanning, are written answers given to "Theatre and Drama Applications" course final exam questions by 25 from primary education and 25 from secondary education total of 50 teacher candidates studying in fourth class of the department of Turkish Language Teaching, Inonu University Faculty of Education in the academic year 2011-2012. There are total of four open-ended questions in papers. 50 students' responses to four questions have been examined. In this study, source of "TDK Turkish Dictionary" (TDK 2005) is based. Papers have been examined with method of "content analysis". 13.130 words have been identified in analyzed 50 exam papers. 4000 of these words have been qualified as the term. Adhering to Turkish Dictionary (2005) of Turkish Language Association, 9130 words have been classified in two titles: foreign origin and Turkish origin. Foreign origins of those 9130 words are presented, and the frequency of use of these words is given in the table above. "Work" is the most often repeated word of foreign origin. In this context; 12% of words, used by of Turkish teacher candidates in written expression, consist of words of foreign origin. Turkish meaning of 157 words, identified as words of foreign origin, is presented as suggestion in Turkish Dictionary (2005) of Turkish Language Association, but any meaning is not suggested to the 46 words of these.

Key Words: Turkish language teacher candidates, words of foreign origin, words of Turkish origin, language structure.

Giriş

Geleceğin Türkçe öğretmenlerinin yetiştirileceği öğrencilerde anadilini kullanmaya yönelik eksikliklerin olmaması beklenmektedir. Bu beklentilerin karşılanması için Türkçe öğretmeni adaylarının alan eğitiminde yeterli yetiştirilmesinin araştırılması gerekir. Bireyin sözcük seçimi ve kullanımı da alan eğitiminin çalışma konularındandır. Bu gereklilik bağlamında yapılacak çalışmanın konusunu Türkçe öğretmeni adaylarının yazılı anlatımlarında seçtikleri sözcüklerin ne oranda Türkçe olduklarının, Türkçe olmayan sözcüklerin hangi dilden alındığının, bu sözcüklere Türk Dil Kurumunun sözlüğünde Türkçe karşılık önerilip önerilmediği, önerildiyse bu karşılıkların neler olduğunun belirtilmesi olmaktadır. Dil becerileri gelişmemiş bireyler düşüncelerini doğru ve açık belirtemez, anlatılanları doğru algılayamaz. Toplumun bütün fertlerinin kendilerine verilmiş olan sorumlulukları yerine getirmeleri ve haklarını eksiksiz olarak

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

kullanabilmeleri için dil eğitimi ve öğretiminin mutlaka başarılı bir şekilde yapılması gereklidir (Yalçın 2002: 10). Doğan'a göre (1999: 65); öğretmen adaylarına hem meslekleriyle hem de alan dersleriyle ilgili olumlu tutumların üniversite eğitimleri sırasında kazandırılması gerekir. Çünkü öğretmen adaylarının üniversite eğitimleri sırasında oluşturmaları tavırlar, onların öğretmenlikleri boyunca mesleğe verecekleri önem ile uygulayacakları öğretme tekniklerini belirlemede çok önemli yer tutacaktır. Bunun için öğretmen adaylarının tutum ve davranışlarının gözlenip ölçülmesi gerekmektedir. Türkçenin anlatım olanaklarının ve kurallarının kavratılmasında öğretmenlere önemli sorumluluklar düştüğü bir gerçektir; başka bir deyişle, anadilini en yetkin ve doğru biçimde kullanma tüm öğretmenlerin taşıması gereken bir yeterliktir. Kavcar (1998: 14) ise Türkçe öğretmenleriyle ilgili şu belirlemeleri sunar; öğrencilere anadili eğitimi verecek olan Türkçe öğretmenlerinde bulunması gereken en önemli özellik, hiç kuşkusuz anadilini etkili bir şekilde sözlü ve yazılı olarak kullanabilmesidir. Bütün branşlardaki öğretmenlerin nitelikli olmasının yanı sıra Türkçe öğretmenlerinin hem kendilerini çok iyi yetiştirip eksik yanlarını gidermeleri hem de öğrencileri iyi eğitmek için yorulup usanmadan çaba göstermeleri şarttır. Anadili öğretmenlerinin amacına uygun yetiştirilmesinin önemini Marshall (1994: 12-13) şu belirlemelerle sunar; bütün derslerin öğretmenlerinin yetiştirilmesi önemlidir. Ama anadili öğretmenlerinin yetiştirilmesi daha da önemlidir. Çünkü anadili eğitimi bir dört yol kavgağıdır. Oraya uğramadan geçen hiçbir ders yoktur. Bütün dersler anadiliyle anlatılır. Türkçe öğretimi, ilköğretimde anadili öğretiminin başlıca ve en önemli evresidir. Göğüş'e göre (1993:6) insanların temel söz dağarcıkları bu yaşlarda (7-14) oluşur. Sözcüklerin ve terimlerin anlamları bu yaşlarda ne ölçüde duru, dilin kullanımı ne ölçüde doğru olursa, insan kendi yaşamı boyunca anadilini o ölçüde iyi kullanır. Bu durumda Türkçeye ilişkin dilsel becerileri kazandıran Türkçe öğretmenlerinin Türkçeyi doğru ve etkili kullanma becerisi edinmiş olması gerekir. Türkçeyi doğru ve etkili kullanabilmenin, Türkçenin kullanım ve anlatım olanaklarının istendik düzeyde kullanılabilmesinin başlıca şartlarından biri sözcük seçimidir.

Dilin farklı tanımları vardır. Saussure'e göre (2001) "diliyetisinin birey dışında kalan toplumsal bölümüdür dil ve birey onu tek başına ne yaratabilir ne de değiştirebilir. Dil varlığını yalnızca, topluluk üyeleri arasında yapılmış bir sözleşmeye borçludur", Bayrav'a göre (1998) "insanların bütün kullandıkları anlama sistemlerinin en yetkini ve öteki sistemlerin temeli dildir", Chomsky'e göre (2001) "sınırlı sayıda sözcük ve kuraldan yararlanarak türetebilecek sınırsız sayıda tümceden oluşan bir bütün", Bloomfield'a göre (1933) "dil bir alışkanlıklar bütünüdür". Aksan'a göre (1995: 3) dil, insanı insan yapan niteliklerin başında gelir. Onun duygularını, düşüncelerini, isteklerini bütün incelikleriyle açığa vurmasına, yaşamını sürdürebilmesine olanak sağlar. Uygur'a göre (1997); yönü, amacı, kapsamı, başarısı ne olursa olsun, insanın yürüdüğü görünür- görünmez tüm yollar dilden geçer. Çepeçevre insan varoluşunun ana koşuludur dil... Anadilinden ötede barınağından dışarı uğruyor insan. Kendisi olamıyor artık. Yalpalıyor, çarpıyor, kekemeleşiyor, dilsizleşiyor.

Dilin en önemli belirleyicisi var olduğu ulusun kültürel dokusudur. Akarsu'ya göre (1984): Dil ile kültür birbirinden ayıramazlar... Kültür değişimleri geçiren bir ulusun dilinde de o değişimlere uyan değişiklikler olacaktır. Aksoy'a göre (1998): Dil, toplu yaşamın doğurduğu en önemli olay ve bu yaşamın gerektirdiği en yararlı araçtır. Öğretim ve öğrenimin anahtarı, bilgi aktarmanın ve biriktirmenin biricik sağlayıcısıdır. Bayraktar'a göre (2006) ise "toplumların başka toplumlarla ilişkide olması kültürleri etkiler. Bu etki de dile yansır."

Dil sürekli bir değişim ve gelişim yaşar. Porzig'e göre dilin hiçbir yönü yoktur ki değişimden kalsın. Toplumun her değişiminde dilde de bu değişimlere köktüгідen değişimler olacağı doğaldır (Akt. Akarsu 1984). Çeşitli ülkelerin kültürleri arasındaki ilişkiler, etkilenmeler, alışverişler, o ülkelerin dillerinde açık olarak belirlenebilmektedir. Türkçenin X. yüzyıldan sonra

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Arapça ve Farsçadan, özellikle Tanzimat'tan başlayarak Fransızcadan, İkinci Dünya Savağından sonra da İngilizceden büyük ölçüde etkilenmiş olması, aynı zamanda Doğı ve Batı kültürleriyle yakınlaşmaların bir göstergesi niteliğindedir" (Aksan, 2003). Bu yakınlaşma dönemleri Türkçenin ilikilde olduğu dillerden etkilenmesine neden olmuştur. Etkilenen her zaman zaman Türkçeyi arka plana itecek ölçüde yoğunlaşmıştır. Bayraktar (2006) bu durumu Çubelirlemelerle sunar: "Son zamanlarda Türkçenin kirlendiğı ve yabancı sözcüklerin istilası altında olduğu ve yok olma tehlikesiyle karşılaşmaya olduğuna yönelik kaygılar sıklıkla dile getirilmektedir. Bu soruna sözcük kökeni açısından bakıldığında; Türkçedeki yabancı sözcük sayısı azımsanmayacak ölçüdedir. Ancak bu sözcükler yüzyıllardır ilikilde bulunan çeğtli kültürlerden alınagelmıştır ve her kavram için yeni bir sözcük türetmek diller için her zaman mümkün olmamaktadır. Yabancı dillerden alıntı sözcükler, kültür ve dil etkileşiminin sonucudur". Ancak yabancı dillerden alınan sözcükler de türetilen Türkçe kökenli sözcükler de Türkçenin yapısına uyum sağlamış ve Türkçeleşmiş olsa da süregelen bir sorun kabul edilmiştir, tartışılmıştır. Bu soruna çözüm olarak, Türkçeleşme hareketleri başlatılmıştır. Aslında yeni sözcükler türetmek, yeni kavramlara yeni karşılıklar bulabilmek dili zenginleştirir. Ancak zorlama olan her durum gibi dilde de zorlayıcılık istenen sonuçlara ulaşmasını engeller. Türkçeleşme çalışmalarıyla ilgili farklı düşünceler vardır. Safa'nın bu konudaki düşünceleri ilgi çekicidir. Safa'ya göre (1958): Ağrı yabancı kelime düşünceliği nasıl bir dil taassubu ise, Türkçe karşılığı bulunan veya bulunabilecek olan yabancı kelime hayranlığı da züppeliktir. Safa (1939), Türk diline giren her sözcüğün, sözlüklere alınmamasının gerekliliğini vurgular: "Evvela onun bizimle aynıleşmesi, bizim malımız olması gerekir. Tebâsını değıştiren her yabancı Türk olamayacağı gibi, imlâsını değıştiren her kelime de kolayca Türk lüğatinde yer alamaz". Safa (1999) yabancı sözcüklerle Türkçe sözcüklerin kullanımına ilişkin Çubelirlemeleri sunar: "Bu münakaşada belki yarımğar yarımğar, fakat herkes haklıdır. Çinde yabancı kelime olmayan tek bir medenî lisan yoktur; yabancı kelimeden korkmayalım. Fakat yabancı kelimelere kapılarını ardına kadar açmış tek bir medenî lisan da yoktur. Lisanın kapıları önüne kontrol koyalım". Buğra'ya göre (2002): "Kelimelerin öldürölüşü, aslında nesillerin öldürölüşüdür". Buğra (2002) bir yandan Türkçenin millileşmesini savunurken bir yandan da Öztürkçe çalışmalarının masal olduğunu belirtmektedir. Türkçeye yerleşmiş sözcüklerin Türkçe kökenli olmadığı gerekçesiyle dilden atılması kadar Türkçeye yeni giren sözcüklerin koşulsuz dile alınmasını da yanlış bulur. Bu konuda dil gümrüğünü önerir. Bağıl (2007) Türkçeyi Çöyle anlatır: "Yerli ve yabancı muhtelif dil elemanlarının tarih kazanında kaynaya kaynaya helmelenip (iyice pişmek) hamur olmasından meydana gelen ve her büyük milletin dili gibi, iç ve dış mantığının icaplarına göre, yavaş fakat devamlı bir tekâmül süzgecinden geçerek süzüle süzüle bugünkü berraklığını bulan memleket dili Türkçemiz".

Yücel (1988) dildeki her bilinçli değışimin bir yaratım olduğu düşüncesindedir: "Bağla dillerden kelime almanın da bir çeğt yaratma olduğunu belirtmek gerekir. Bugün kullandığımız Batı kaynaklı kelimeler gibi, Osmanlıca kelimeler de bilinçli, bireysel yaratımlardır. Ama başlangıçta birer sözdür bunların hepsi. Söz oldukları için de hiç kimsenin denetiminde değildirlir. Toplumca benimsenip dilsel nitelik kazanmalarından sonra ise, büsbütün açılar denetimi". Yücel'e göre (1988): "Bugün yabancı kaynaklı sözlere daha az hoşgörür bir gözle bakılmasına, bunlarla anlamdağolan yerli kelimeleri kullanma ya da yerli kaynaklardan yararlanarak yeni sözler türetme çabasının daha da yoğunlaşmış olmasına gelince, artık bir ulusçuluk eğiliminden çok, dilbilimsel bir gerekseme olarak görmeliyiz bunu".

Özkan (2008) ise Türkçeye yabancı uluslardan geçen her sözcüğün Türkçeleştirildiğini ve Türkçenin kalıplarında eritilerek kullanıldığını savunur: "Bazıları bugün dilimizde bulunan kelimelerin yüzde elliden fazlasının Arapça, Farsça olduğu söylemektedirler. Bu oran doğru kabul edilse bile, bir Arap'la karşılaşmışımız zaman niçin birbirimizi anlamıyoruz? Demek ki alınan

kelimelerin hiçbir Arap'ın Acem'in kullandığı şekliyle kalmamış, Türk estetiğine ve Türk zevkine göre iğrenmiştir".

Bayraktar'a göre (2006), diller ihtiyaç duydukları sözcükleri türetirler ya da ödünç alırlar. Kocaman'a göre (2009) ise, sözcükler elbette önemlidir ancak sözcüklerin ilişkileri ve söylemdeki düzenlenişleri de en az o ölçüde önem taşır; bu nedenle bir yabancı sözcük yerine Türkçenin konulması yetmez, sözcüğün Türkçenin yapı düzenine uyarlanması gerekir.

Uygur (1997) dil aratıcılarını ikiye ayırır: "Aslında bakarsanız, sözün tam anlamında hastadır bazı aratıcılar. Kendi dillerine başka bir dilden en küçük bir şeyin karışmasına göz yumamazlar. Ne bir sözcük, ne bir ek, ne de bir anlatım. Bir dilin kendisinden üremeyen hiçbir şeye yer yoktur o dilde. Dildeki her katılık soysuzlaşmadır." Uygur'un (1997) belirttiği ikinci grup aratıcılar ise: "Tam tersine, onlar dilin bağboç bırakılmasına, bir dilin kapılarının yabancı dilden rastgele esintilere ardına kadar açmaya, bu esintilerle dilin zarara uğramasına karşıdır."

Bu belirlemeler bağlamında, Türkçenin eski zamanlardan bugüne bir gelişim, değişim yaşadığı ve hâlâ da bu sürecin devam ettiği, Türkçedeki doğu ve batı kökenli sözcüklerin Türkçeye kazandırılmış olduğu ve bu sözcüklerin Türkçeden ayrı düşünülmeyeceği, bu sözcüklerin Türkçeyi zenginleştirdiği söylenebilir. Günay'a göre (2004), dildeki sözcük sınırlılığı ya da zenginliği düşünce üretimine de yansır. Türkçenin sistemine yerleşmiş, dilin kullanım alanında yerini almış sözcükleri dilden atmaya çalışmak dili ve dolayısıyla Türk ulusunun düşünce dünyasını fakirleştirecektir. Eklere, köklere, sözcüklere yabancı kökenli olduğu için ya da Türkçe kökenli olduğu için sıkı sıkıya bağlılık ya da tümenden kabul etmeme tutumları dilin yapısına, felsefesine aykırıdır.

Amacı Türkçe öğretmeni adaylarının yazılı anlatımlarında kullandıkları sözcükleri Türkçe ya da yabancı kökenli olmaları bağlamında değerlendirebilmek olan çalışmanın problem tümcesi "Türkçe öğretmenliği son sınıf öğrencilerinin sözcük kullanımında Türkçe kökenli olanları seçme/ seçmeme oranları nedir?" olarak belirlenmiştir. Bu çalışma, Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçeye karşı duyarlılıklarının belirlenmesine ilişkin dönüt sunacak olması nedeniyle önemli görülmektedir.

Araştırmanın problemi ışığında çözümü aranan alt problemler şunlardır:

1. Türkçe öğretmenliği son sınıf öğrencilerinin yazılı anlatımlarında kullandıkları yabancı sözcükler ve bu sözcüklerin kullanım sıklıkları nedir?
2. Türkçe öğretmenliği son sınıf öğrencilerinin yazılı anlatımlarında toplam yabancı kökenli sözcük sayısı nedir ve bu sözcükler hangi dillere aittir? Bu sözcüklerin ayrı ayrı sayıları ve yüzdelik oranları nedir?
3. Türkçe öğretmenliği son sınıf öğrencilerinin yazılı anlatımlarında kullandıkları yabancı sözcükler hangi dillerden alınmıştır? Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğünde bu sözcüklere Türkçe karşılıklar önerilmiştir?

Yöntem

Bu araştırma, üretilmiş bir yapı üzerinde tarama modelinde betimsel bir araştırmadır. Var olan bir durumu, var olduğu hâliyle betimlemeyi amaçlayan bu yaklaşımda, incelenecek sınav kâğıtlarının dilsel bütünlüğü içinde yer alan yabancı kökenli (doğu-batı) sözcükler ile Türkçe kökenli sözcükler ele alınmıştır.

Veri Kaynağı

Tarama modeline dayalı bu çalışmanın veri kaynağı, 2011-2012 eğitim-öğretim yılında Gönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Programının 4. sınıfında öğrenim gören 1. öğretimden 25 ve 2. öğretimden 25 olmak üzere toplam 50 öğretmen adayının “Tiyatro ve Drama Uygulamaları” dersinin dönem sonu sınav sorularına verdikleri yazılı yanıtlardır. Kâğıtlarda toplam 4 açık uçlu soru yer almaktadır. 50 öğrencinin 4 soruya verdikleri yanıtlar incelenmiştir. Çalışmada, kaynak olarak “TDK Türkçe Sözlük” (TDK 2005) temel alınmıştır.

Seçeneklerin (Kategorilerin) ve Alt Seçeneklerin Oluşturulması

Seçenekler ve alt seçenekler oluşturulurken araştırmacı öncelikle alan bilgisinden ve aynı amaçla yapılan başka çalışmalardan yararlanmıştır (Aslan, 2006).

Güvenirlilik ve Verilerin Çözümlemesi

Araştırma için kullanılan kodlamanın güvenirliğini ortaya koymak amacıyla 50 kâğıt içerisinde rastlantısal olarak seçilen 10'u, iki araştırmacı tarafından da çözümlenmiştir; araştırmacılar arasındaki tutarlığın güvenilir olduğu (% 98) görülmüştür (Tavşacı ve Aslan, 2001). Bunun için aşağıdaki formül kullanılmıştır:

$$\text{Güvenirlilik} = \frac{\text{Uzlaşma sayısı}}{\text{Uzlaşma} + \text{Uzlaşmama sayısı}}$$

Kâğıtlar, “içerik çözümlemesi” yöntemiyle incelenmiştir.

İçerik çözümlemesi, birbirine benzeyen verileri belli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları anlaşılabilir bir düzene sokarak yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 227). Nitel çözümlemede verilerin içeriklerini keşfetmeye yönelik çözümleme için kodlama ilk ve aslı bir yöntemdir (Punch, 2005: 193).

Araştırmada, çözümleme birimi olarak “sözcük” ve “tümce” seçilmiştir. Her bir kâğıtta Türkçe olmayan sözcükler işaretlenmiş; buna göre sıklık (frekans) kayıtları tutulmuştur.

Bulgular

Birinci alt problem: Türkçe öğretmenliği son sınıf öğrencilerinin yazılı anlatımlarında kullandıkları yabancı sözcükler ve bu sözcüklerin kullanım sıklıkları nedir?

Birinci alt probleme ilişkin bulgular Tablo 1’de verilmiştir:

Tablo 1. Saptanan yabancı kökenli sözcükler, bu sözcüklerin sıklıkları ve yüzde oranları

Kullanılan Sözcük	f	%	Kullanılan Sözcük	f	%
Eser (Arapça)	148	14	Aşk (Arapça)	1	0.09
gekil (Arapça)	69	6.5	Atmosfer (Fransızca)	1	0.09
Hâl (Arapça)	53	5	Bahane (Farsça)	1	0.09
Unsur (Arapça)	53	5	Bahsetmek (Arapça)	1	0.09
Dikkat (Arapça)	39	3.6	Cahil (Arapça)	1	0.09
Diyalog (Fransızca)	27	2.5	Cesaret (Arapça)	1	0.09
Hitâp (Arapça)	23	2.1	Cevap (Arapça)	1	0.09
Kostüm (Fransızca)	22	2	Cezbetmek (Arapça)	1	0.09
Husus (Arapça)	21	1.9	Cins (Arapça)	1	0.09
give (Farsça)	20	1.8	Cümle (Arapça)	1	0.09
Aksiyon (Fransızca)	19	1.7	Cüzi (Arapça)	1	0.09
Hikâye (Arapça)	17	1.6	Damat (Farsça)	1	0.09
Lehçe (Arapça)	17	1.6	Defa (Arapça)	1	0.09
Prova (İtalyanca)	17	1.6	Demokratik	1	0.09

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

			(Fransızca)		
Sempatik(Fransızca)	17	1.6	Ders (Arapça)	1	0.09
Mesaj (Fransızca)	16	1.5	Dezavantaj (Fransızca)	1	0.09
Hayat (Arapça)	15	1.4	Dinamizm (Fransızca)	1	0.09
Espri (Fransızca)	14	1.3	Edebiyat (Arapça)	1	0.09
Nükte (Arapça)	13	1.2	Eğap (Fransızca)	1	0.09
Heyecan (Arapça)	11	1	Fotoğraf (Fransızca)	1	0.09
Plan (Fransızca)	10	0.9	Gaye (Arapça)	1	0.09
Hoca (Farsça)	9	0.8	Gayret (Arapça)	1	0.09
Okna (Arapça)	9	0.8	Hakim (Arapça)	1	0.09
Sade (Farsça)	9	0.8	Hâlihazır (Arapça)	1	0.09
Argo (Fransızca)	8	0.7	Halk (Arapça)	1	0.09
Esas (Arapça)	8	0.7	Harika (Arapça)	1	0.09
Çade (Arapça)	8	0.7	Hatıra (Arapça)	1	0.09
Kıyafet (Arapça)	8	0.7	Haz (Arapça)	1	0.09
Kültür (Fransızca)	8	0.7	Hemhâl (Farsça)	1	0.09
Merak (Arapça)	7	0.6	Hissetmek (Arapça)	1	0.09
Seviye (Arapça)	7	0.6	Hizmet (Arapça)	1	0.09
Akıl (Arapça)	6	0.5	Çeal (Fransızca)	1	0.09
Mesela (Arapça)	6	0.5	Çırak etmek (Arapça)	1	0.09
Nasihat (Arapça)	6	0.5	Çibaren (Arapça)	1	0.09
Tarz (Arapça)	6	0.5	Çiraz (Arapça)	1	0.09
Ciddi (Arapça)	5	0.4	Kademe (Arapça)	1	0.09
Dehşet (Arapça)	5	0.4	Kanaat (Arapça)	1	0.09
Fikir (Arapça)	5	0.4	Kapris (Fransızca)	1	0.09
Çinkân(Arapça)	5	0.4	Keçetmek (Arapça)	1	0.09
Jest (Fransızca)	5	0.4	Küfür (Arapça)	1	0.09
Malzeme (Arapça)	5	0.4	Külfet (Arapça)	1	0.09
Mimik (Fransızca)	5	0.4	Macera(Arapça)	1	0.09
Politik (Fransızca)	5	0.4	Maddi (Arapça)	1	0.09
Sosyal (Fransızca)	5	0.4	Manevi (Arapça)	1	0.09
Taraf (Arapça)	5	0.4	Mesele (Arapça)	1	0.09
Tuhaf (Arapça)	5	0.4	Mevcut (Arapça)	1	0.09
Ahlak (Arapça)	4	0.3	Meziyet (Arapça)	1	0.09
Fark (Arapça)	4	0.3	Miktar (Arapça)	1	0.09
Fayda (Arapça)	4	0.3	Minnet (Arapça)	1	0.09
Hayal (Arapça)	4	0.3	Mizah (Arapça)	1	0.09
Çim (Arapça)	4	0.3	Monoton (Fransızca)	1	0.09
Mekân (Arapça)	4	0.3	Müdahale (Arapça)	1	0.09
Net (Fransızca)	4	0.3	Mümkün (Arapça)	1	0.09
Padiçih (Farsça)	4	0.3	Müsaade (Arapça)	1	0.09
Prenses (Fransızca)	4	0.3	Mütevazı (Arapça)	1	0.09
Tembel (Farsça)	4	0.3	Müthiç (Arapça)	1	0.09
Teçekkür (Arapça)	4	0.3	Nazaran (Arapça)	1	0.09
Çeç (Farsça)	3	0.2	Negatif (Fransızca)	1	0.09
Hiciv (Arapça)	3	0.2	Orijinal (Fransızca)	1	0.09
Çıra (Arapça)	3	0.2	Paralel (Fransızca)	1	0.09
Mahallî (Arapça)	3	0.2	Pastane (Çalyanca)	1	0.09
Muhteva (Arapça)	3	0.2	Performans (Fransızca)	1	0.09
Normal (Fransızca)	3	0.2	Poz (Fransızca)	1	0.09
Romantik (Fransızca)	3	0.2	Pozitif (Fransızca)	1	0.09
Sanat (Arapça)	3	0.2	Pratik (Fransızca)	1	0.09
Sene (Arapça)	3	0.2	Psikoloji (Fransızca)	1	0.09
Siyasi (Arapça)	3	0.2	Ruh (Arapça)	1	0.09
Sohbet (Arapça)	3	0.2	Rükûç (Arapça)	1	0.09
Tahmin (Arapça)	3	0.2	Sarra (Arapça)	1	0.09
Tecrübe (Arapça)	3	0.2	Sarf (Arapça)	1	0.09
Teknik (Fransızca)	3	0.2	Sebep (Arapça)	1	0.09
Zaman (Arapça)	3	0.2	Sedye (Çalyanca)	1	0.09
Dâhil (Arapça)	2	0.1	Sefer (Arapça)	1	0.09
Dizayn (İngilizce)	2	0.1	Senkron (Fransızca)	1	0.09

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Empati (Fransızca)	2	0.1	Sıfat (Arapça)	1	0.09
Faktör (Fransızca)	2	0.1	Sırf (Arapça)	1	0.09
Hedef (Arapça)	2	0.1	Staj (Fransızca)	1	0.09
İşoni (Fransızca)	2	0.1	Suistimal (Arapça)	1	0.09
İşbari (Arapça)	2	0.1	şahit (Arapça)	1	0.09
Kafiye (Arapça)	2	0.1	Taklit (Arapça)	1	0.09
Kavga (Farsça)	2	0.1	Talep (Arapça)	1	0.09
Kelime (Arapça)	2	0.1	Tane (Farsça)	1	0.09
Kısım (Arapça)	2	0.1	Tarif (Arapça)	1	0.09
Klasik (Fransızca)	2	0.1	Taviz (Arapça)	1	0.09
Lazım (Arapça)	2	0.1	Tebrik etmek (Arapça)	1	0.09
Mağrur (Arapça)	2	0.1	Telağ (Arapça)	1	0.09
Mana (Arapça)	2	0.1	Telgraf (Fransızca)	1	0.09
Melodi (Fransızca)	2	0.1	Temel (Rumca)	1	0.09
Meslek (Arapça)	2	0.1	Temin etmek (Arapça)	1	0.09
Müsait (Arapça)	2	0.1	Temsil (Arapça)	1	0.09
Potansiyel (Fransızca)	2	0.1	Tercih (Arapça)	1	0.09
şahis (Arapça)	2	0.1	Tespit (Arapça)	1	0.09
şans (Fransızca)	2	0.1	Vahşet (Arapça)	1	0.09
şart (Arapça)	2	0.1	Vakit (Arapça)	1	0.09
Üslup (Arapça)	2	0.1	Versiyon (Fransızca)	1	0.09
Vesile (Arapça)	2	0.1	Video (İngilizce)	1	0.09
Zihin (Arapça)	2	0.1	Zalim (Arapça)	1	0.09
Adapte (Fransızca)	1	0.09	Zekâ (Arapça)	1	0.09
Adeta (Arapça)	1	0.09	Zevk (Arapça)	1	0.09
Akabinde	1	0.09	Zira (Farsça)	1	0.09
Amblem (Fransızca)	1	0.09	Ziyade (Arapça)	1	0.09
			Zulmetmek (Arapça)	1	0.09

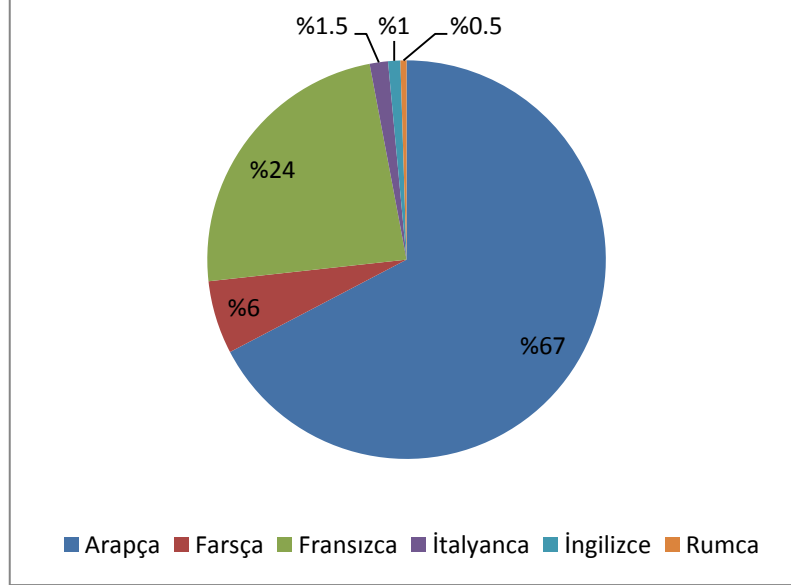
İncelenen 50 sınav kâğıdında 13.130 sözcük belirlenmiştir. Bu sözcüklerin 4000'i terim olarak nitelendirilmiştir. Araştırmada incelenen sınav kâğıtları tiyatro dersine ait olduğu için öğrencilerin yanıtlarında tiyatro sanatına ilişkin çok sayıda terim belirlenmiştir. Bu terimlerin Türkçe karşılıkları olmadığı için öğrencilerin de bu terimleri Türkçe sözcüklerle karşılamları beklenemez. Bu bağlamda tiyatro sanatına ilişkin terimler araştırmada inceleme dışı tutulmuştur. Belirlenen 4000 sözcük tiyatro sanat dalına ilişkin özel kavramları karşılayan sözcüklerdir; ancak bazı sözcükler (aksiyon vb.) öğrencinin tümcesinin anlamına göre kimi zaman terim kimi zaman da yabancı kökenli sözcük olarak nitelendirilmiştir. 9130 sözcük Türk Dil Kurumunun (2005) Türkçe Sözlüğüne bağlı alınarak yabancı kökenli, Türkçe kökenli başlıklarında sınıflandırılmıştır. Yukarıdaki tabloda 9130 sözcükten yabancı kökenli olanlar sunulmuş ve bu sözcüklerin kullanım sıklıkları verilmiştir. “Eser” sözcüğü en sık yinelenen yabancı kökenli sözcüktür. Belirlenen 35 yabancı kökenli sözcük ise yalnızca 1 kez yinelenmiştir. Toplamda 203 yabancı kökenli (Doğu-Batı) sözcüğün 137'si Arapça, 48'i Fransızca, 12'si Farsça, 3'ü İtalyanca, 2'si İngilizce ve 1'i Rumca kökenlidir. 203 sözcük 1059 kez yinelenmiştir. Belirlenen yabancı kökenli sözcüklerin 149'u Doğu kökenli yabancı sözcüktür, 54'ü ise Batı kökenli yabancı sözcüktür. Bu bağlamda Türkçe öğretmeni adaylarının yazılı anlatımda kullandıkları sözcüklerin % 12'si yabancı kökenli sözcüklerden oluşmuştur.

İkinci alt problem: Türkçe öğretmenliği son sınıf öğrencilerinin yazılı anlatımlarında toplam yabancı kökenli sözcük sayısı nedir ve bu sözcükler hangi dillere aittir, bu sözcüklerin ayrı ayrı sayıları ve yüzdelik oranları nedir?

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

İkinci alt probleme ilişkin bulgular Şekil 1’de verilmiştir:



Şekil 1. Saptanan yabancı kökenli sözcüklerin dillere göre yüzde oranları

50 Türkçe öğretmeni adayının 4 sınav sorusuna verdiği yanıtların incelendiği çalışmada belirlenen yabancı sözcüklerin % 67’si (f= 137) Arapça, % 24’ü (f= 48) Fransızca, % 6’sı (f= 12) Farsça, % 1.5’u (f= 3) İtalyanca, % 1’i (f= 2) İngilizce, % 0.5’i (f= 1) Rumcadır.

Üçüncü alt problem: Türkçe öğretmenliği son sınıf öğrencilerinin yazılı anlatımlarında kullandıkları yabancı sözcükler hangi dillerden alınmıştır ve Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğünde bu sözcüklere Türkçe karşılıklar önerilmiştir mi?

Üçüncü alt probleme ilişkin bulgular Tablo 2’de verilmiştir:

Tablo 2. Saptanan yabancı kökenli sözcüklere Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğünde sunulan Türkçe karşılıklar

Kullanılan Sözcük	TDK Öneri	Kullanılan Sözcük	TDK Öneri
Adapte (Fransızca)	Uyarlanmıştır	Mağrur (Arapça)	Kendini beğenmiştir
Adeta (Arapça)	Sanki (ki: Farsça ek)	Mahallî (Arapça)	Yöresel
Akabinde	Ardından	Malzeme (Arapça)	Gereç
Amblem (Fransızca)	Belirtke	Mana (Arapça)	Anlam
Aşık (Arapça)	Tutkun	Manevi (Arapça)	Tinsel
Ahlak (Arapça)	Aktöre, Sağtöre	Mekân (Arapça)	Yer
Akıl (Arapça)	Us	Melodi (Fransızca)	Ezgi
Bahsetmek (Arapça)	Konuşmak	Mesaj (Fransızca)	İleti
Cahil (Arapça)	Okumamış	Mesela (Arapça)	Söz gelişi
Cesaret (Arapça)	Yürekli	Mesele (Arapça)	Sorun
Cevap (Arapça)	Yanıt	Meslek (Arapça)	Uğraş
Cezbetmek (Arapça)	Etkilemek	Mevcut (Arapça)	Varolan
Ciddi (Arapça)	Ağırbaşlı	Meziyet (Arapça)	Nitelik
Cins (Arapça)	Tür	Miktar (Arapça)	Ölçü
Cümle (Arapça)	Tümce	Minnet (Arapça)	Gönül borcu
Cüzi (Arapça)	Azıcık	Mizah (Arapça)	Gülmece
Çeşit (Farsça)	Tür	Monoton (Fransızca)	Tekdüze
Dâhil (Arapça)	Çeri	Muhteva (Arapça)	Çerik
Defa (Arapça)	Kez	Müdahale (Arapça)	Araya girme
Dehşet (Arapça)	Ürküntü	Mümkün (Arapça)	Olası
Dinamizm (Fransızca)	Devimselcilik	Müsait (Arapça)	Uygun
Diyalog (Fransızca)	Karşılıklı konuşma	Mütevası (Arapça)	Alçak gönüllü

Turkish Studies

Dizayn (İngilizce)	Tasarım	Müthiş (Arapça)	Dayanılmaz
Edebiyat (Arapça)	Yazın	Nasihat (Arapça)	Öğüt
Empati (Fransızca)	Duygudaçlık	Nazaran (Arapça)	Oranla
Esas (Arapça)	Ana öge	Negatif (Fransızca)	Olumsuz
Eser (Arapça)	Yapıt	Net (Fransızca)	Açık seçik
Espri (Fransızca)	Önce söz	Normal (Fransızca)	Olağan
Eşarp (Fransızca)	Bağdüstü	Orijinal (Fransızca)	Özgün
Faktör (Fransızca)	Etmen	Paralel (Fransızca)	Koçtu
Fark (Arapça)	Ayrım	Performans (Fransızca)	Bağam
Fayda (Arapça)	Yarar	Plan (Fransızca)	Düzen
Fikir (Arapça)	Düşünce	Potansiyel (Fransızca)	Gizil güç
Gaye (Arapça)	Amaç	Pozitif (Fransızca)	Olumlu
Gayret (Arapça)	Çaba	Pratik (Fransızca)	Kullanışlı
Hakim (Arapça)	Egemen	Prova (İtalyanca)	Deneme
Hâl (Arapça)	Durum	Sade (Farsça)	Yalın
Hâlihazır (Arapça)	gündeki durum	Sarraf (Arapça)	Kuyumcu
Harika (Arapça)	Kusursuz	Sarf (Arapça)	Harcama
Hatıra (Arapça)	Anı	Sempatik (Fransızca)	Sıcakkanlı
Hayal (Arapça)	Ölge	Sene (Arapça)	Yıl
Hayat (Arapça)	Yaşam	Senkron (Fransızca)	Ezaman
Haz (Arapça)	Hoşanma	Seviye (Arapça)	Düzye
Hedef (Arapça)	Amaç	Sıfat (Arapça)	Ön ad, dığ grünüğ
Heyecan (Arapça)	Coğlu	Sırf (Arapça)	Yalnızca
Hiciv (Arapça)	Yergi	Sohbet (Arapça)	Söyleyi
Hikâye (Arapça)	Öykü	Sosyal (Fransızca)	Toplumsal
Hitâp (Arapça)	Seslenme	Staj (Fransızca)	Öğrenme dönemi
Hizmet (Arapça)	Görev, iş	Suistimal (Arapça)	Kötüye kullanma
Hoca (Farsça)	Öğretmen	Şahıs (Arapça)	Kiş
Husus (Arapça)	Özellik	Şahit (Arapça)	Tanık
İcra (Arapça)	Yapma	Şart (Arapça)	Koşul
İdeal (Fransızca)	Uygun	Şekil (Arapça)	Biçim
İdrak etmek (Arapça)	Anlayış	Şive (Farsça)	Söyleyiş
İfade (Arapça)	Anlatım	Tahmin (Arapça)	Oranlama
İkna (Arapça)	İandırma	Talep (Arapça)	Ötek
İmkân (Arapça)	Olanak	Taraf (Arapça)	Yön
İroni (Fransızca)	Gülmece	Tarif (Arapça)	Tanım
İsim (Arapça)	Ad	Tarz (Arapça)	Biçim
İtibaren (Arapça)	-den bağıyarak	Taviz (Arapça)	Ödün
İtibari (Arapça)	Saymaca	Tebrik etmek (Arapça)	Kutlama
İtiraz (Arapça)	Karşıçıkma	Tecrübe (Arapça)	Deneyim
Kademe (Arapça)	Aşam basamak	Teknik (Fransızca)	Yol
Kafiye (Arapça)	Uyak	Telaş (Arapça)	Acelelilik
Kanaat (Arapça)	Kanış	Tembel (Farsça)	Öğgeç
Kapris (Fransızca)	Huysuzluk	Temel (Rumca)	Ana
Kavga (Farsça)	Dövüş	Temin (Arapça)	Sağlama
Kelime (Arapça)	Sözcük	Tercih (Arapça)	Yeğleme
Keşfetmek (Arapça)	Bulmak	Tespit (Arapça)	Saptama
Kısım (Arapça)	Bölük	Tuhaf (Arapça)	Gülünç
Kıyafet (Arapça)	Giysi	Unsur (Arapça)	Öge
Klasik (Fransızca)	Alışılmış	Üslup (Arapça)	Biçem
Kostüm (Fransızca)	Giysi	Vahşet (Arapça)	Örküntü
Küfür (Arapça)	Sövgü	Versiyon (Fransızca)	Yorum, sürüm
Külfet (Arapça)	Sıkıntı	Zekâ (Arapça)	Anlak
Kültür (Fransızca)	Ekin	Zevk (Arapça)	Beğeni
Lazım (Arapça)	Gerekli	Ziyade (Arapça)	Daha çok
Maddi (Arapça)	Özdeksel	Zulm (Arapça)	Sıkıntı
		Zihin (Arapça)	Bilinç

Öçelenen sınav kâğıtlarında belirlenen 203 yabancı kökenli sözcüğün 157'sinin Türkçe karşılığı Türk Dil Kurumunun (2005) Türkçe Sözlüğünde öneri olarak sunulmuştur.

Üçüncü alt probleme ilişkin bulgular Tablo 2 ve Tablo 3'te verilmiştir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Tablo 3. *Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğünde Türkçe karşılığı sunulmayan yabancı kökenli sözcükler*

Kullanılan Sözcük	Kullanılan Sözcük
Aksiyon (Fransızca)	Romantik (Fransızca)
Argo (Fransızca)	Sanat (Arapça)
Atmosfer (Fransızca)	Siyasi (Arapça)
Bahane (Farsça)	ğans (Fransızca)
Damat (Farsça)	Teçekkür (Arapça)
Dikkat (Arapça)	Pastane (İtalyanca)
Demokratik (Fransızca)	Poz (Fransızca)
Ders (Arapça)	Psikoloji (Fransızca)
Dezavantaj (Fransızca)	Ruh (Arapça)
Fotoğraf (Fransızca)	Rükûğ (Arapça)
Halk (Arapça)	Sebep (Arapça)
Hemhâl (Farsça)	Sedye (İtalyanca)
Hissetmek (Arapça)	Sefer (Arapça)
Jest (Fransızca)	Taklit (Arapça)
Lehçe (Arapça)	Tane (Farsça)
Macera (Arapça)	Telgraf (Fransızca)
Merak (Arapça)	Temsil (Arapça)
Mimik (Fransızca)	Vakit (Arapça)
Müsaade (Arapça)	Vesile (Arapça)
Nükte (Arapça)	Video (İngilizce)
Padişah (Farsça)	Zaman (Arapça)
Politik (Fransızca)	Zalim (Arapça)
Prences (Fransızca)	Zira (Farsça)

Belirlenen 203 yabancı sözcüğün 46'sına Türk Dil Kurumunun (2005) Türkçe Sözlüğünde herhangi bir karşılık önerilmemiştir.

Tartışma ve Sonuç

Amacı Türkçe öğretmeni adaylarının yazılı anlatımlarında kullandıkları sözcükleri Türkçe ya da yabancı kökenli olmaları bağlamında değerlendirmek olan çalışmanın problem tümcesi “Türkçe öğretmenliği son sınıf öğrencilerinin sözcük kullanımında Türkçe kökenli olanları seçme/ seçmeme oranları nedir?” olarak belirlenmiştir. Bu problem durumuna ait alt problemlerde yapılan incelemelere göre aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

İncelenen 50 sınav kâğıdında 13.130 sözcük belirlenmiştir. Bu sözcüklerin 4000'i terim olarak nitelendirilmiştir. 9130 sözcük Türk Dil Kurumunun (2005) Türkçe Sözlüğüne bağlı kalınarak yabancı kökenli, Türkçe kökenli bağlamlarında sınıflandırılmıştır. Toplamda 203 yabancı kökenli (Doğu- Batı) sözcüğün 137'si Arapça, 48'i Fransızca, 12'si Farsça, 3'ü İtalyanca, 2'si İngilizce ve 1'i Rumca kökenlidir. 203 sözcük 1059 kez yinelenmiştir. Belirlenen yabancı kökenli sözcüklerin 149'u Doğu kökenli yabancı sözcük; 54'ü ise Batı kökenli yabancı sözcüktür. Bu bağlamda Türkçe öğretmeni adaylarının yazılı anlatımda kullandıkları sözcüklerin % 12'si yabancı kökenli sözcüklerden oluşmuştur. 50 Türkçe öğretmeni adayının 4 sınav sorusuna verdiği yanıtların incelendiği çalışmada belirlenen yabancı sözcüklerin % 67'si (f= 137) Arapça, % 24'ü (f= 48) Fransızca, % 6'sı (f= 12) Farsça, % 1.5'u (f= 3) İtalyanca, % 1'i (f= 2) İngilizce, % 0.5'i (f= 1) Rumcadır. Belirlenen yabancı kökenli sözcüklerin 157'sinin Türkçe karşılığı Türk Dil Kurumunun (2005) Türkçe Sözlüğünde öneri olarak sunulmuştur; ancak bu sözcüklerin 46'sına Türk Dil Kurumunun (2005) Türkçe Sözlüğünde herhangi bir karşılık önerilmemiştir. Aslan'ın (2006), çalışmasında, 4710 sözcük incelediği ve Türkçe karşılıklarının olmasına ve dilin çevrim alanına girmesine karşın kullanılmayan sözcüklerin sayısının 41 olduğu; ancak kimilerinin birden fazla kullanılması nedeniyle bu sayının 273'e ulaştığı görülmüştür.

Bu veriler ışığında, Türkçe öğretmenliği son sınıf öğrencilerinin sınav kâğıtlarında kullandıkları sözcüklerin % 12'sinin yabancı kökenli olduğu belirlenmiştir. Sınav kâğıtlarındaki % 88'lik oran ise Türkçe sözcüklerle kurgulanmıştır. Dilin diğer dillerden, ilikilde bulunduğu uluslardan etkilenme, değışne ve geliğne durumu göz önünde tutulduğunda belirlenen % 12'lik oran doğal bir sürecin sonucu kabul edilebilir; ancak en sık kullanılan “eser” sözcüğüne TDK Türkçe Sözlükte (2005) “yapıt”, “Çekil” sözcüğüne “biçim”, “hâl” sözcüğüne “durum”, “unsur” sözcüğüne “öge” ve öğrencilerin kullandığı 157 farklı yabancı kökenli sözcüğe Türkçe kökenli karğılıklar sunulmuştur. Yabancı sözcükler yerine, bunların Türkçe olanlarının yeğlenmesi Türkçenin geliğmi için önemli bir belirleyici olacaktır. Bu bağlamda Türkçe öğretmeni adaylarının yazılı ve sözlü anlatımlarında Türkçe karğılığı olan ve ulusça benimsenmiş sözcükleri kullanmaları önerilebilir. Bu sözcükler kullanılırken de zorlayıcılıktan kaçınmak gerekir. Dilin sözlü ya da yazılı kullanım sürecinde Türkçe kökenli sözcük tam olarak anlatılmak istenen durum ya da kavramı karğılamıyorsa Türkçeye yerleğmiğ olan yabancı kökenli sözcüğün kullanımı yeğlenmelidir.

Sözcüğün yanlış yazılması önemli bir yazılı anlatım eksikliğidir. Yanlış sözcük yazımlarının daha çok yabancı kökenli sözcüklerde yapıldığı Özdemir (1986) tarafından belirlenmiştir. Dildeki kök sözcüğün anlamsal ilikisi dile yerleğmemiğ yabancı kökenli sözcüklerde sağlanamazken, Türkçe kökenli sözcüklerde sağlanabilir ve bu yabancı kökenli sözcüğün kullanımı Türkçe kökenli sözcüğe oranla Türkçenin kullanım mantığına daha aykırı özellik gösterebilir. Dile yerleğmemiğ, dilin henüz kabul etmediğı yabancı kökenli sözcüklerin kavramsal çağrışımları bireyin beyninde yer edemediğı için çok sayıda yabancı kökenli sözcüğün yazımı ve seslendirilmesi yanlış yapılabilmektedir. Bu bağlamda araştırmada belirlenen yanlış kullanımlardan bazıları şunlardır: “Amplem” (A26), “farketmek” (A 22), “mütevazı” (A 33), “süistimal” (A 45)...

Akarsu'ya göre (1984); dilinde üstünlüğe eriğmemiğ bir ulusun kültür bakımından da gerçek bir üstünlüğe eriğmemiğ olduğu kuşkusuzdur. Dilde üstünlüğe eriğbilmek ise dili sanat, bilim, felsefe ve diğer tüm alanlarda kullanma ile mümkün olabilir. Kavcar (2008) bu durumu şöyle belirtir: Yetersiz ve eksik diye dilimizi kendi kaderine bırakırsak, Türkçe bir bilim ve kültür dili olarak nasıl ve ne zaman geliğcektir?.. Türkçemizin bağımsız bir dil olarak yağmasını, geliğip zenginleşmesini istiyorsak, üretelim, türetelim, yaratalım ve Türkçe karğılıklar bulmaya çalışalım.

Araştırmanın sonucunda Türkçenin eski zamanlardan bugüne bir geliğim, değışim yağıdığı ve hâlâ bu sürecin devam ettiğı, Türkçedeki doğu ve batı kökenli sözcüklerin Türkçeye kazandırılmış olduğu ve bu sözcüklerin Türkçeden ayrı düğünlemeyeceğı, bu sözcüklerin Türkçeyi zenginleğirdiğı söylenebilir; ancak Türkçe karğılığı olan sözcüklerin seçiminde de özellikle Türkçe karğılıkların yeğlenmesinin Türkçenin geliğip zenginleşmesine katkı sağlayacağının göz ardı edilmemesi gerektiğini de anımsatmak gerekir. Eklere, köklere, sözcüklere yabancı kökenli olduğu için ya da Türkçe kökenli olduğu için sıkı sıkıya bağılılık ya da tümenden kabul etmeme tutumlarının dilin yapısına, felsefesine aykırı olduğu göz önünde tutulmalıdır. Dili özleğirmek de, yabancı kökenli sözcükleri kullanmak da dilin yapısına aykırı biçimde zorlayıcı olmamalıdır.

KAYNAKÇA

- AKARSU, Bedia (1984). *Dil- Kültür Bağlantısı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- AKSAN, Doğan (1995). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSAN, Doğan (2003). *Dil, Şu Büyülü Düzen...* Ankara: Bilgi Yayınevi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- AKSOY, Ömer Asım (1998). *Dil Yanlılıkları*. İstanbul: Adam Yayınları.
- ASLAN, Canan (2006) Türkçe Ders Kitaplarında “Türkçe Olmayan Sözcükler”in Kullanımı Üzerine Bir İnceleme, *Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Dergisi*, (133), 7-19.
- BAGÇİ, Ali Fuad (2007). *Türkçe Meselesi*. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- BAYRAKTAR, Nesrin (2006). *Dil Bilimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- BAYRAV, Süheyla (1998). *Yapısal Dilbilimi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- BLOOMFIELD, Leonard (1933). *Language*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- BUĞRA, Tarık (2002). *Düşman Kazanmak Sanatı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- CHOMSKY, Noam (2001). *Dil ve Zihin*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- DOĞAN, Mustafa (1999). İlköğretim Aday Öğretmenlerinin Matematiğe Karşı Olan Tutumlarındaki Değişimler. *MEGP Doktora Bursiyerlerinin Tez Özetleri*. Ankara: YÖK. 64-70.
- GÖĞÜ, Beğir (1993). *Türkçe Eğitime Genel Bir Bakış, İlköğretim Okullarında Türkçe Eğitimi ve Sorunları*. Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- GÜNAY, Doğan (2004). *Dil ve İletişim*. İstanbul: Multilingual Yayıncılık.
- KAVCAR, Cahit (1998). Türkçe Eğitimi ve Sorunları, *Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Dergisi*, 65, 5-17.
- KAVCAR, Cahit (2008). Türkçenin Güncel Sorunları, *Çağdaş Türk Dili*, (244), 152- 158.
- KOCAMAN, Ahmet (2009). *Dil ve Eğitimi Düşünmek*. İstanbul: Toroslu Kitaplığı.
- MARSHALL, Judi (1994). *Anadili ve Yazın Öğretimi*. (Çev: Cahit Külebi).Ankara: Baçak Yayınları.
- ÖZDEMİR, Emin (1986). Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Karşılaşılan Baçka Sorunlar, *Ortaöğretim Kurumlarında Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi ve Sorunları*. (Yay. Haz.: N. Ergen) Türk Eğitim Derneği Yayını, Öğretim Dizisi No: 4.
- ÖZKAN, Mustafa (2008). *İnsan İletişim ve Dil*. İstanbul: 3F Yayınları.
- SAUSSURE, Ferdinand De (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. (Çev. Berke Vardar). İstanbul: Multilingual Yayınları.
- SAFA, Peyami (1939). Yanaçma Kelimeler, *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1939.
- SAFA, Peyami (1958). *Dilde Özleşmenin Hudutları*, Milliyet, 6 Nisan, 2. 19.09.2012 tarihinde <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1958/04/06> adresinden saat 14:05’te erişilmiştir.
- SAFA, Peyami (1999). *İlmî Terimler ve Halk Dili, Osmanlıca Türkçe Uydurmaca*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- TDK (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UYGUR, Nermi (1997). *Dilin Gücü*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- YALÇIN, Alemdar (2002). *Türkçe Öğretim Yöntemlerine Yeni Bir Yaklaşım*. Ankara: Akçağ yayınları.
- YÜCEL, Tahsin (1988). Dil Devrimi, *Dil Yazıları I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.



İLKÖĞRETİM 5. SINIF TÜRKÇE DERS KİTABINDAKİ DEYİM VARLIĞININ ÖĞRENCİLERİN ALICI SÖZ VARLIĞINA KATKISI

*Mediha MANGIR**

ÖZET

Ana dili, bireyin içinde doğup büyüdüğü aile ya da toplum çevresinde ilk öğrendiği dildir. Ana dili öğretiminde aile ve yakın çevre okul çağına kadar etkili olurken, eğitim kurumları aracılığıyla ana dili öğretimi daha sistemli bir hâl alır.

Türkiye’de ilköğretim okulları, ana dili öğretimini üstlenen eğitim kurumlarının başında gelir. Bu okullar, öğrencilere belirlenmiş bir program üzerinden ders kitapları aracılığıyla dilin anlama ve anlatma becerilerini kazandırmaya çalışırlar. İlköğretim Türkçe programına göre öğrenciler, aldıkları dil eğitimiyle, okuduklarını ve dinlediklerini anlayacak kadar okuma ve dinleme becerisi; isteklerini, duygularını ve düşüncelerini anlatacak kadar da konuşma ve yazma becerisi kazanmalıdır.

Türkçe ders kitabı, öğrencilerin dil becerilerini geliştirmelerinde önemli bir araçtır. Türkiye’de birçok öğrenci için okumaya yönelik etkinlikler sadece ders kitabındaki metinlerle sınırlıdır. Bu sebeple kitaplarda yer alacak metinler, Türkçenin söz varlığı öğelerinin iyi şekilde yansıtıldığı metinler olmalıdır. Kavramları ve belli durumları mecaz yoluyla anlatan deyimler, Türk kültürünün manevi parçalarından biridir. Sözlü kültürün bu önemli öğeleri, öğrencilerin söz varlığına sistemli bir şekilde kazandırılmalıdır.

İlköğretim 5. sınıf öğrencileri bilişsel gelişim olarak soyut dönemin başında değerlendirilirler. Bu dönem deyimlerin öğretilmesi, öğrencilerin alıcı söz varlığına kazandırılması için ideal zamandır. Ancak hangi deyimlerin öncelikli olarak öğretileceği Türkçe öğretim programında da açık olarak belirtilmemiştir.

Bu çalışmada, İlköğretim Türkçe 5 Ders Kitabı (2012)’nda yer alan deyimlerin tespit edilmesi ve deyimleşme dereceleri bakımından değerlendirilmeleri amaçlanmıştır. Bunun yanında, metinlerde derecelerine göre yer alan deyimlerin öğrencilerin söz varlıklarına katkısı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe eğitimi, İlköğretim 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı, deyimler, deyimleşme dereceleri.

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: medihamangir@hotmail.com

THE EFFECT OF IDIOMS IN PRIMARY EDUCATION 5. GRADE TURKISH COURSE BOOK ON STUDENTS RECEPTIVE VOCABULARY

ABSTRACT

The mother tongue is the first acquired language by individuals in family and the society they born. While the family and inner circle are effective in teaching mother tongue until the school age, by the way of educational institutions this teaching becomes more systematic.

In Turkey primary schools are the leading institutions undertakes mother tongue teaching. These schools try to teach word attack skills by predetermined programs and course books. According to Primary Education Turkish program by means of the language education, students should have enough reading and listening skills to understand what they read and listen, and have enough speaking and writing skills to express their needs, emotions and ideas.

Turkish course book is an important means to develop student's language skills. In Turkey for a lot of students writing activities is limited with texts in the course books. Thus the text in course books should represent Turkish vocabulary in every respect. The idioms, which express concepts and some certain situations with metaphorically, are the intangible parts of the Turkish culture. These important components should be taught to children systematically.

The 5. Grade students are regarded at the beginning of formal operation as of cognitive development. This period is ideal to teach idioms and make these idioms permanent in their receptive vocabulary. But which idioms teach initially isn't indicated obviously in Turkish Curriculum.

In this study, ascertaining the idioms in Turkish course book (2012) and evaluation of them in terms of their being idiom process. Moreover the contribution of these idioms (according to their type) to texts in Turkish course book will be discussed.

Key Words: Turkish education, the primary education 5. grade Turkish course book, idioms, idiom types according to their process of being idiom.

1. Giriş

Ana dili, bireyin içinde doğup büyüdüğü aile ya da toplum çevresinde ilk öğrendiği ya da edindiği dildir (Vardar 2002: 17, Baçürk 2004). Ana dili öğretiminde aile ve yakın çevre okul çağına kadar etkili olurken, eğitim kurumları aracılığıyla ana dili öğretimi daha sistemli bir hâl alır. Farklı çevrelerden, özellikle farklı ağızlarla gelen bireylerin ana dillerini standart biçimiyle öğrenmelerinde eğitimin birleştirici özelliği önemli rol oynar.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Ana dili, bir toplumu diğerlerinden ayıran, kültür ile beslenen ve kültürü besleyen, ayrıca kültürel değerleri nesilden nesile aktaran millî bir öğedir. Bu özelliği dolayısıyla da her dönemde toplumlar, ana dillerini toplumun bütün bireylerine öğretme çabası içinde olmuştur.

Türkiye’de ilköğretim okulları, ana dili öğretimini üstlenen eğitim kurumlarının başında gelir. Bu okullar, öğrencilere belirlenmiş bir program üzerinden ders kitapları aracılığıyla dilin anlama ve anlatma becerilerini kazandırmaya çalışırlar. İlköğretim Türkçe Programına göre öğrenciler, aldıkları dil eğitimiyle, okuduklarını ve dinlediklerini anlayacak kadar okuma ve dinleme becerisi; isteklerini, duygularını ve düşüncelerini anlatacak kadar da konuşma ve yazma becerisi kazanmalıdır. (MEB 2005)

Türkiye’de kitap okuma alışkanlığının ideal seviyede olmadığını yapılan birçok araştırma göstermektedir. Çok farklı sebeplerle okumayı bir yaşam biçimi ve alışkanlık hâline getiremeyen çocuklar, okulda ders kitabı aracılığıyla onlara sunulan metinleri okumak zorundadırlar. Bu yüzden, seçilen metinler çocukların anlama ve anlatma dil becerilerini olumlu yönde etkileyecek ve söz varlıklarını zenginleştirecek nitelikte olmalıdır. Ayrıca bu metinler, Türk dilinin inceliklerini ve diğer dillerden - kültürel unsurlar bakımından- farkını ortaya koyan söz varlığı öğelerini (atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler vb.) de içermelidir. Özellikle atasözleri ve deyimler toplumun kültürel değerlerini yansıtan sözel unsurlardır. Çocuklar bilişsel ve duyuşsal gelişimlerine uygun olarak, metinler aracılığıyla bu öğelerle karşılaşılmalıdır.

Bu çalışmanın amacı 2005 Türkçe Öğretim Programı’na göre hazırlanmış İlköğretim Türkçe 5 Ders Kitabı’ndaki (2012) metinlerde geçen deyim varlığını tespit etmek, bunların kazandırılmasında izlenen yolu değerlendirmek ve önerilerde bulunmaktır.

2. Deyimler

Deyimler, (Alm. ausdruck, redensart; Fr. locution; İng. locution, idiom; Osm. tabir), bir kavramın, bir durumun anlatımını çekici kılan; çoğunlukla gerçek anlamları dışında kullanılan özel bir yapı durumundaki kalıplaşmış sözler ya da cümlelerdir (Korkmaz 1992: 43, Vardar 2002: 71, Hatiboğlu 1982: 194, Aksoy 1988: 52, Aksan 1998c: 35).

Belli durumlar karşısında az sözle çok şey ifade etme gücü olan deyimler, anlatım kalıplarıdır. Atasözleri ders ve öğüt vermek, yol göstermek için gerçekleri bildirirken deyimler, kavramları mecaz yoluyla, anlatım güzelliği ve özgünlüğü içinde belirtirler. Deyimler, akıl gücü olmaktan çok anlatım gücüdür. (Aksoy 1988: 40-43, Hatiboğlu 1963-64: 471)

Deyimler, genel kural niteliği taşımaz, bunun yerine yalnızca özel bir durum karşısında doğru kabul edilir ve öylece kullanılırlar. Ayrıca deyimler, genellikle bir öyküye, bir efsaneye veya vakaya dayanır. Deyimlerin ortaya çıkışlarında, bazı kişilerle ilgili anılar ve hikâyeler, tarihten alınmış olaylar da önemli bir yer tutar. (Pala 2005: X) İnsanlar arasında meydana gelen olayları güzel anlatımla açıklayan deyimler, çok eskiden günlük yaşam sırasında dünyaya gelmiştir. (Hamidov 2012: 831)

Dilin söz varlığı içinde yer alan deyimlerin incelenmesi sözcükbilimin (lexicology) kapsamındadır. Ancak deyimlerle ilgili Türkiye’de yapılan çalışmaların önemli bir bölümü derleme niteliğindedir. Bunların bir kısmında deyimleri sınıflandırma denemeleri de yapılmıştır (Özön 1943, Aksoy 1988, Püsküllüoğlu 1998, Parlâtır 2008, Hatiboğlu 1982, Aksan 1993-1996, Subaşı 1988)

Bu çalışmalardan özellikle Leyla Subaşı’nın çalışması, dilbilimi disiplini çerçevesinde hazırlanmış bir sınıflandırmadır. Subaşı, Türkçede deyimleri, deyimleme dereceleri bakımından üç başlıkta inceler. Buna göre:

Turkish Studies

1. *Tam deyimler ya da birinci dereceden deyimler*: Bu tür deyimlerde parçaların anlamlarıyla bütünün anlamı arasında doğrudan hiçbir ilişki bulunmaz. Kelimeler deyimleşme olgusuna girerken göndergesel anlamlarını bırakarak deyim anlamı kazanırlar. *Arpa ektim darı çıktı, atla arpayı dövüştürmek, çevir kazı yanmasın, dilli düdük* vb. tam deyimlere örnektir.

2. *Yarı deyimler ya da ikinci dereceden deyimler*: Deyimlik anlam yapılanmasındaki göstergelerden biri ya da birkaçı yan anlamlıdır. Örneğin, *adam kılığında* deyiminde *adam* ve *kılığında* olmak üzere iki gösterge bulunmaktadır. Bunlardan *adam* göstergesi yan anlamlıdır. Bu göstergenin gönderimi „içerir“ kavramına yöneliktir. İkinci gösterge, *kılığında* ise göndergesel anlamlıdır. Bu tür deyimlerde, yan anlamlı gösterge kendi anlamıyla birlikte ikinci öğenin göndergesel anlamını da deyim anlamı içine taşımaktadır. *Adam olmak, ağız değiştirmek, başa geçmek, boy göstermek* vb. ikinci dereceden deyimler arasındadır.

3. *Üçüncü dereceden deyimler*: Deyimleşmenin en zayıf olduğu deyimlerdir. Deyimlik anlam yapılanması içindeki göstergeler, yan anlamlı olma özelliğini gösterirler. Deyimleşme olgusunda da bu yan anlamlı göstergeler anlamlarını koruyarak deyimleşmeye dâhil olurlar. Bir başka ifadeyle, deyim anlamı, göstergelerin deyimlik anlam yapılanmasındaki yan anlamları toplamına eşittir. Bu durumda, deyim yapısının belki de en önemli özelliği olan parçaları ayrı bütüne ait anlam, üçüncü dereceden deyimlerde oluşmaz. Örneğin, *adamına düşmek* deyiminde *adam* göstergesi „içerir“ kavramına, *düşmek* göstergesi de „rastlamak“ yan anlamlarını taşımaktadır. Bu yan anlamların toplamı bizi kolaylıkla deyim anlamına götürecektir. *Adamdan saymak, dar kafalı, başına ekşimek, kafa yormak* vb. üçüncü dereceden deyimler arasında yer almaktadır (Subaşı 1988: 54-60).

Türkçe, deyimler yönünden zengin bir dildir. Bu durum Türk toplumunun hayatı algılayışının, dünyaya bakış tarzının ne kadar çeşitli olduğunu gösterir. Kültürün söze dayalı manevi değerlerinden biri olan deyimler, toplumun felsefesini yansıtan özlü sözler olarak hem anlatıma zenginlik katması hem de kültür unsurlarını geçmişten günümüze taşıması bakımından son derece önemlidir. Bu sebeple, yeni kuşakların bu mirastan haberdar olmaları ve ona sahip çıkmaları sağlanmalıdır. Deyimler, ancak sistemli ana dili eğitim faaliyetleriyle çocuklara kazandırılabilir. Bu faaliyetler de ilköğretim okullarında okutulan Türkçe dersinde yürütülmektedir. (Özbay-Melanlıoğlu 2009: 10)

3. 2005 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (1-5. Sınıflar) Deyim Öğretimi

Bir dilin söz varlığı, o dilin yalnızca sözcüklerinin değil, deyimler, kalıp sözler (ilişkili sözleri), kalıplaşmış sözler, atasözleri, terimler ve çeşitli anlatım kalıplarının oluştuğu bir bütündür. Ayrıca söz varlığı, dildeki seslerin simgeler, göstergeler olarak bir arada bulunmalarının yanı sıra o dile mensup toplumların dünya görüşünü yansıttığı, maddi ve manevi kültürünün bir görüntüsü durumundadır. (Aksan 1996: 9) Bu nedenle ana dili öğretim programlarında söz varlığı öğelerini kazandırma çabalarına yer verilmelidir.

Türkçe dersi, öğrencilere temel söz varlığını kazandırmada ayrı bir yerdedir. Temel söz varlığı içinde kalıplaşmış anlatım özelliğinin yanında kültürel değerleri de barındıran deyimler, 2005 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda hedeflenen kazanımlara ulaşabilmek için yapılan etkinliklerde atasözleriyle beraber ele alınmıştır.

2005 Türkçe Dersi (1-5.Sınıflar) Öğretim Programında deyimlerle ilgili ifadeler aşağı şekilde sıralanabilir:

Programın Genel Amaçlar bölümünde öğrencilerin, “Dinleme, okuma, konuşma, yazma, görsel okuma ve görsel sunu becerilerini geliştirerek Türkçeyi sevmeleri, doğru ve etkili kullanmaları, metinler arası okuma becerilerini geliştirerek söz varlıklarını zenginleştirmeleri, millî,

manevî, ahlakî, tarihî, kültürel, sosyal, estetik ve sanatsal değerlere önem vermeleri, yazılı ve sözlü ürünlerle Türk ve dünya kültürünü tanımaları” hedeflenmektedir. (MEB 2009: 12)

Programın dinleme becerisine yönelik kazanımlarında, deyimlerle ilgili olarak “Dinlediklerinde geçen bilmediği kelimelerin anlamlarını tahmin eder, kelimelerin gerçek ve mecaz anlamlarını ayırt eder.” ifadeleri yer alır. (MEB 2009: 98)

Programın konuşma becerisine yönelik kazanımlarında da deyimlerle ilgili ifadeler yer alır: “Kelimeleri yerinde ve anlamına uygun kullanır, konuşmasında söz varlığını ve yeni öğrendiği kelimeleri kullanır.” (MEB 2009: 101-102)

Programın okuma becerisine yönelik kazanımlarında ise deyimlerle ilgili olarak, “Metinde verilen ipuçlarından hareketle karışık yeni kelimelerin anlamlarını tahmin eder, bilmediği kelimelerin anlamlarını araştırır, kelimelerin gerçek, mecaz ve terim anlamlarını ayırt eder.” (MEB 2009: 106-108) ifadeleri geçer.

Programın yazma becerisine yönelik kazanımlarında da deyimlerle ilgili olarak şu ifadeler rastlanır: “Kelimeleri yerinde ve anlamına uygun kullanır, yazılarında yeni öğrendiği kelimeleri kullanır, söz varlığından yararlanır.” (MEB 2009: 112)

Bu tespitlerden hareketle 2005 Türkçe Dersi Öğretim Programında (5. Sınıflar) deyimlerin öğretimine yönelik açık bir ifadenin yer almadığı söylenebilir. Bu programın kazanımlar bölümünde atasözleri ve deyimlerin öğretimine yönelik kazanım cümleleri kullanılmamıştır. (Dağcı 2010: 109) Özbay ve Melanlıoğlu da 6.-8. sınıflara yönelik çalışmalarında aynı sonuca ulaşmışlar, 6.-8. sınıflara deyimlerin öğretilmesi noktasında değerlerden yararlanmayı önermişlerdir. (2009: 13) Ancak Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda öğrenciye kazandırılması gereken değerler konusunda da eksiklik tespit edilmiştir. (gen 2008: 768), (Özbay-Melanlıoğlu 2009) bu noktada 2005 Sosyal Bilgiler (6-7) Öğretim Programı’ndan faydalanılması uygun görülmüştür.

Öğrencilerin alıcı söz varlığı, okuma ve dinleme becerileriyle beslenirken, üretici söz varlığı, yazma ve konuşma dil becerileriyle ortaya çıkar. Türkçe ders kitaplarındaki metinler, öğrencilerin alıcı söz varlığına katkıda bulunan birincil araçlardır. Bu nedenle, seçilen metinler öğrencilerin fiziksel, bilişsel, ruhsal ve sosyal gelişimlerine uygun olmalıdır. İlkokul 5. sınıfta okuyan öğrenci, Piaget’e göre bilişsel (zihinsel) gelişim açısından somut işlemler dönemi (7-11 yaş) sonu ile soyut işlemler döneminin (11-18 yaş) başında yer alır. Bu durumda, 5. sınıftaki öğrenciler somut varlıklarla problem çözer, soyut kavramları anlamakta güçlük çeker ve öğretimlerinde somuttan soyuta bir yol izlenmelidir. (Ersanlı 2012: 119-120)

Deyimler, mecaz anlatım içeren söz kalıpları olarak çoklukla soyut anlam ifade ederler. Bu yüzden, 11 yaş bir çağa ifadeyle 5. sınıf dönemi deyimlerin öğretilmeye başlanması için ideal olan zamandır. Bayraktar ve Yağar (2005) yaptıkları çalışma ile deyimlerin öğretilmesinde, hikâyelerden ve resimlerden yararlanıldığında başının daha yüksek olduğu sonucuna varmışlardır. Bayraktar ve Yağar, ayrıca ders kitaplarında öğrencilerin yaş düzeylerine uygun deyimlere yer verilmesini, öğrencilerin seviyesine uygun olmayan deyimleri öğretmek yerine kullanımı sık olan deyimlerin öğretilmesini ve kazandırılması hedeflenen deyimlerin birkaç metinde tekrar edilmesini önerirler. (2005: 10-11)

4. 2005 Türkçe Dersi Öğretim Programına Göre Hazırlanmış İlköğretim 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Deyimler

Temel söz varlığı, önce aile ve yakın çevre tarafından daha sonra da örgün eğitim kurumları tarafından sistemli bir şekilde kazandırılır. Özellikle Türkçe dersi kapsamında, ders kitabındaki çeşitli metinler ve etkinlikler aracılığıyla çocukların alıcı söz varlıkları

zenginleştirilmeye çalışılır. Dil gelişimine paralel oluşturulmuş kitaplar, ana dilinin söz varlığı unsurlarını edinmede önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmada “Öğretim Türkçe 5 Ders Kitabı”nda (2012)” yer alan metinler incelenmiştir. Kitapta 8 tema içinde - her temada 5 metin olmak üzere- 40 metin yer alır. Bu metinlerden 16’sı “Serbest Okuma Metni”dir. Geçen yıl kullanılan kitaba göre metinlerin sayısında -her temada 1 metin olmak üzere- azalma tespit edilmiştir. Kitaptan çıkarılan metinler “Dinleme Metinleri”dir.

“Öğretim Türkçe 5 Öğrenci Çalışma Kitabı”nda (2012)*” yer alan çeşitli etkinliklerle deyimlerin öğretilmesi amaçlanmıştır. Bu etkinliklerden bazıları şunlardır:

Etkinlik: Aşağıdaki kelime ve kelime gruplarını kullanarak birer cümle yazınız.

rihtim:.....

yamaç:.....

dudak bükme:.....

bir girişim:.....

rahat uyumak: (Tema: Birey ve Toplum, Öğrenci Çalışma Kitabı, s. 17)

Burada deyimler, kelimelerin ve kelime gruplarının cümle içinde kullanılarak öğretilmesi etkinliği içinde kazandırılmaya çalışılmıştır.

Etkinlik: a) Aşağıda anlamları verilen kelimeleri bulmacadaki uygun yerlere yerleştiriniz.

1. Başka bir yorumu olmayan (su götürmez)
2. Belirlemek(saptama)
3. Acımak, üzölmek(hayıflanma)
4. Kuruntu(vesvese)
5. Mübalağa etmek(abartma)
6. Derde çare olmak(ilaç olma)
7. Ustalık, hüner(marifet)
8. Sözle ifade etmek(dile getirme)
9. Ne yapacağını çözmek(eli ayağı dolaçmak)
10. Önermek öneride bulunma)
11. Görmemiç gibi davranmak.....(görmezden gelme)

b) Deyimleri belirleyerek aşağıya yazınız.

..... (Tema: Birey ve Toplum, Öğrenci Çalışma Kitabı, s. 19)

* Öğretim Türkçe 5 Ders Kitabı”nda (2012), geçen yıl kullanılan kitaptan farklı olarak “Dinleme Metinleri”nin yer almadığını ifade etmiştir. Ancak, bu yıl hazırlanan Öğretim Türkçe 5 Öğrenci Çalışma Kitabı”nda (2012) “Dinleme Metinleri”nin etkinliklerine yer verildiğı tespit edilmiştir. Metin olmadığı halde metinle ilgili etkinlik hazırlamak elbette doğru olmayacaktır. Bu durum bize, kitaptaki bu etkinliklerin sehven basıldığını düşündürmektedir.

Bu etkinlikte de, anlamları verilen 11 kelimenin tespitinde 5 deyimın anlamına ve bu deyimlerin bulunmasına yönelik bir çalışma görülür.

Etkinlik: AÇĞıdaki öyküyü okuyunuz. Bu öyküde anlatılan deyimle okuduğunuz metindeki deyimı anlam bakımından karşılaştırınız.

“Geçti Bor’un Pazarı” deyimının hikâyesi. (Tema: Birey ve Toplum, Öğrenci Çalışma Kitabı, s. 21)

Bu etkinlikte, kazandırılması hedeflenen deyimler, hikâye aracılığıyla öğretilmeye çalışılmıdır.

Etkinlik: Karışık olarak verilen kelimeleri bir araya getirerek çemberde saklı deyimleri bulunuz.

ihamet - yanmak – yol yol göstermek

merhem - hak - dili hakkını vermek

ödemek – olmak – tutulmak merhem olmak

emanete - hakkını – göstermek.....hak etmek

helal – etmek dili tutulmak (Tema: Birey ve Toplum, Öğrenci Çalışma Kitabı, s. 27)

Burada da kelimeleri karışık şekilde verilmiş deyimlerin düzenlenerek öğretilmesi hedeflenmiştir.

Öğrenci Çalışma Kitabı’ndan alınan örneklerde görüldüğü gibi deyimler, çeşitli etkinliklerle öğrencide kalıcı hale getirilmeye çalışılmaktadır.

AÇĞıda “İlköğretim Türkçe 5 Ders Kitabı (2012)”nda yer alan metinlerin deyim varlığı ortaya konmuştur.

Alıcı Söz Varlığına

Metin Adı

Kazandırılması Öngörülen Deyim

1. TEMA: BİREY VE TOPLUM

Uçurtma (s.10)

(öğleyi) zor etmek

(Öyküleyici Metin)

akıllılık etmek (olmak)

dudak bükmek

iğnâsa bırakmamak

kalbi çarpmak

korktuğu başına gelmek

söze karışmak

yalpa yapmak (vurmak)

Turkish Studies

Pireyi Deve Yapmak (s.14) (Bilgilendirici Metin)	dile getirmek eli ayağı dolaḡnak görmezden gelmek pireyi deve yapmak su götürmez
Öğretmen (s.16) (Şiir)	canı yanmak dili tutulmak hakkı ödenmez yol göstermek
ḡeker Dede (s.18) (Serbest Okuma Metni)	içi rahat et(me)mek (birinin) içini sarmak
Semender Toplantısı (s. 23) (Serbest Okuma Metni)	(bir ḡey veya bir ḡeyi) suya düḡmek göz atmak hayal (düḡ)kırıklığına uğramak katıla katıla gülmek kem küm etmek ḡakaya vurmak ters ters bakmak
2. TEMA: ATATÜRK	
Merhaba Asker (s. 30) (Öyküleyici Metin)	harekete geçirmek hatırını sormak ümitsizliğe düḡmek zemin hazırlamak
Atatürk'ün Çalıḡmaları (s.34) (Bilgilendirici Metin)	(bir ḡeyden) zevk almak (duymak) gece gündüz (çalıḡnak) yol göstermek

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Atatürk'le DoğuÇ(Şiir)	yok
Atatürk ve Türk Dili (s.39)	(birine) borçlu bulunmak (olmak)
(Serbest Okuma Metni)	dile getirmek
	kendini göstermek
O Mustafa Kemal'di (s.43)	beli bükölmek
(Serbest Okuma Metni)	destan yazmak
	eli kalem tutmak
	yüreğı kan ağlamak

3. TEMA: SAĞLIK VE ÇEVRE

Çöp Ev (s. 46)	akan sular durmak
(Öyküleyici Metin)	kafasını kurcalamak
	köÇe sinmek
	rahat bırakmamak(vermemek)
	üstüne üstüne gelmek(gitmek)

Tırtıldan Kelebeğı (s. 50)	kendini hissettirmek
(Bilgilendirici Metin)	
Orman KonuÇuyör (s. 52) (Şiir)	yok

Yeterli ve Dengeli Beslenme (s. 54)	sahip çıkmak
(Serbest Okuma Metni)	uzak durmak

Kanatlı Bal Kutusu (s. 56)	baÇından (boyundan)
(Serbest Okuma Metni)	büyük iÇere giriÇmek

4. TEMA: DEĞERLERİMİZ

Dilim Dilim Güzel Dilim (s. 60)	(bir iÇe) burnunu sokmak
(Öyküleyici Metin)	(bir Çey) çığıından çıkmak
	(bir Çeye) gözü takılmak
	(birine) hak vermek

	(birinin) baġna gelmek
	(birinin) burnunun dibinde
	canını sıkmak
	dili dönmek
	farkına varmak
	göze almak
	gözleri parlamak (ıġıldamak)
	gözünden kaçmak
	hava atmak
	iyi karġlamak
	kafası karġmak
	özen göstermek
	ters ters bakmak
	uygun düġmek
	yara almak
Hacı BektaġiVeli (s.66) (Bilgilendirici Metin)	(bir yere) yolu düġmek
	dikkat çekmek
	el ele vermek
	özen göstermek
	ümit vermek
	yola (yollara) düġmek
	yola çıkmak
Türkiye (s. 70) (Şiir)	destan yazmak
	dize gelmek
	eli kalem tutmak
	nöbet tutmak
	omuz omuza
	türkü yakmak
Karagöz Baba ile Hacivat Usta (s. 72) (Serbest Okuma Metni)	(birinin) üstüne yıkmak
	bit yeniği
	dalga geçmek
	ezilip büzülmek

	haksız yere
	kabak (birinin) bağına
	patlamak
	taban tabana zıt (karşıt)
Tekerlemeci Dayı (s.74)	apar topar
(Serbest Okuma Metni)	fırsatı kaçırmamak
	hoşagitmek
	iç çekmek

5. TEMA: DÜNYA'MIZ VE UZAY

Küçük Kar Tanesi (s. 80)	boğ gözlerle bakmak
(Öyküleyici Metin)	içi içine sığmamak
	neye uğradığını çarpmak
	tadını çıkarmak
Uzayda Yaşam(s. 84)	çekici gelmek
(Bilgilendirici Metin)	içen bile değil
	karşıkoymak
	uyum sağlamak
Ay'da Bir Küçük Serçe (s. 88)	(bir çeyin) keyfini çıkarmak
(Şiir)	hayal (düş)kürmek
	pes etmek
Güzel Bulut (s. 92)	yok
(Serbest Okuma Metni)	
Uzay Teleskobu ve Edwin	(bir içi dört elle sarılmak
Powell Hubble (s. 94)	(girişmek)
(Serbest Okuma Metni)	moralini bozmak
	uyku tutmamak
	ün kazanmak

6. TEMA: GÜZEL ÜLKEM TÜRKİYE

Burada Dur (s. 98)	ele geçirmek
(Öyküleyici Metin)	er geç
	Çekil almak
	yarından tezi yok
Dört Mevsimde Dört Güzellik:	dört dörtlük
Abant (s.100)	hayran bırakmak (etmek)
(Bilgilendirici Metin)	kendine çekmek
	tadına doyum olmamak
Güzel Yurdum Türkiye'm (s. 102)	dümen kırmak
(Şiir)	hayran etmek (bırakmak)
Anadolu Sevgisi (s. 104)	yok
(Serbest Okuma Metni)	
Bin Pınarlı Çıda Dağı'nın Etekleri:	eser bırakmamak
Zeytinli (s. 106)	fikir vermek
(Serbest Okuma Metni)	içiyokuçasürmek
	mola vermek
	vur patlasın çal oynasın
	yola koyulmak

7. TEMA: YENİLEMLER VE GELİŞME

Her gey Bir Uçurtmayla Bağladı	elinden iyi (her) iç girmek
(s. 110) (Öyküleyici Metin)	gece gündüz
	tadına varmak
Bir Tıkla Elektronik Posta (s. 112)	fark etmek
(Bilgilendirici Metin)	
Bilgi Çağı (s. 114) (Şiir)	yok
Bilim ve Teknoloji (s. 116)	bağtacı
(Serbest Okuma Metni)	ıç tutmak
	temel atmak

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Güneğin Doğduğu Her Yer (s. 118) (Serbest Okuma Metni)	bağ dönmek dikkat kesilmek gözü yollarda kalmak yolunu tutmak yüzünde (yanağında) güller açmak

8. TEMA: GÜZEL SANATLAR

Çocuk Doğru Söyledi (s. 122) (Öyküleyici Metin)	(birine) hak vermek (birinin) sesi çıkmamak (biriyle) boy ölçüçmek el birliği etmek gözüne kestirmek ölçüp biçmek zora koçmak

ğü Heykellere Bak (s. 126) (Bilgilendirici Metin)	yol almak yol göstermek

Sinema'ya Gitme Günü (s. 128)	gözleri dolmak

Küçük Ebru Ustası (s. 130) (Serbest Okuma Metni)	yok

Sanat Eğitimi (s. 132) (Serbest Okuma Metni)	yok

5. Sonuçlar ve Öneriler

a) Metinler tarandığında deyimlerin daha çok öyküleyici metinlerde yer aldıkları tespit edilmiştir. Bilgilendirici metinler, amaçları gereği kelime ve kelime gruplarının genellikle temel anlamlarıyla kullanıldığı metinlerdir. Ancak az sayıda da olsa bilgilendirici metinlerde de deyimlerin yer aldıkları görülür.

b) Her temada, “Serbest Okuma Metinleri” dışında, 1 bilgilendirici metin, 1 öyküleyici metin, 1 de ğir yer alır. Metin sayıları açısından belli bir standart yakalandığı halde deyimlerin temalara ve metinlere göre orantılı şekilde dağılmadığını ifade etmek gerekir.

(“Birey ve Toplum” temasında 26, “Atatürk” temasında 14, “Sağlık ve Çevre” temasında 8, “Değerlerimiz” temasında da yaklaşık 43 deyim tespit edilmiştir.)

c) İlköğretim Türkçe 5 Ders Kitabı’nda (2012) yer alan deyimlerin sayısı (yaklaşık 145), somut dönemden soyut döneme henüz geçmekte olan öğrenciler için fazladır. Daha az sayıda ve tekrarlanan deyimler, bu dönemdeki çocukların alıcı söz varlığı açısından daha verimli olacaktır.

d) Metinlerde, birkaç deyim dışında, deyimlerin tekrarlanmadığı gözlenmiştir. Oysa yeni öğrenilen bilgilerin kalıcı hale gelmesi bir başarı deyim kazandırılması hedeflenen deyimlerin öğrencinin üretici söz varlığına dönüşebilmesinde tekrarın ve alıştırmanın önemi çok büyüktür. Metinlerde, ancak birkaç deyim tekrar edildiği söylenebilir.

destan yazmak - 2.Tema: Atatürk, 4.Tema: Değerlerimiz

eli kalem tutmak – 2.Tema: Atatürk, 4.Tema: Değerlerimiz

(birine) hak vermek – 4. Tema: Değerlerimiz, 8. Tema: Güzel Sanatlar

e) Leyla Subaşı (1988), tam deyimler ya da birinci dereceden deyimlerde parçaların anlamlarıyla bütünün anlamı arasında doğrudan hiçbir ilişki bulunmadığını, kelimelerin deyimleşme olgusuna girerken göndergesel anlamlarını bırakarak deyim anlamı kazandıklarını ifade eder. *Arpa ekim dari çıktı, atla arpayı dövdürmek, çevir kazı yanmasın, dilli düdük* deyimlerini örnek olarak verir. Bu deyimler mecazın ve soyut ifadenin etkili oldukları deyimlerdir. Bu durumda tam deyimlere ya da birinci dereceden deyimlere İlköğretim Türkçe 5 Ders Kitabı’nda yer verilmemelidir ya da az sayıda olmasına dikkat edilmelidir. Bayraktar ve Yağar (2003)’te bunu destekleyecek sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre, “dananın kuyruğu kopmak, tükürdüğünü yalamak, ağzına bir parmak bal çalmak” deyimlerinin defalarca tekrar edilmesine rağmen öğrenciler tarafından anlaşılmadığını ifade etmiştir. (2003: 16) Bu deyimler, tam deyim sınıfında yer alan deyimlerdir.

f) İlköğretim Türkçe 5 Ders Kitabı’nda (2012) yer alan metinlerde birinci dereceden deyimler tespit edilmiştir: *kabak (birinin) başına patlamak, bit yeniği, pireyi deve yapmak vb.*

Tam deyimlerin sayısı ikinci ve üçüncü dereceden deyimlerin sayısına oranla azdır. Bu tutum alıcı kitle açısından olumludur, ancak kazandırılması hedeflenen bu tam deyimlerin farklı metinlerde tekrarı, öğrenmeyi daha kalıcı ve etkili kılacaktır.

g) İlköğretim Türkçe 5 Ders Kitabı’nda (2012) “*el birliği etmek, dudak bükmek, eli ayağı dolaşmak, suya düşmek, beli bükülmek, destan yazmak, eli kalem tutmak, dize gelmek, iç çekmek, başı dönmek, fikir vermek, yol göstermek, uzak durmak, gözleri dolmak, dili dönmemek, (bir işe) burnunu sokmak*” vb. ikinci ve üçüncü dereceden birçok deyim tespit edilmiştir. Bu deyimlerde parçalardan en az birinin bütünün anlamını etkilediği görülür, bu durum deyimleşme olgusunun derece olarak daha da zayıfladığının göstergesidir. Soyut döneme henüz geçmemiş öğrencinin alıcı söz varlığına öncelikli kazandırılması gereken deyimler de bunlardır. Ancak bu deyimlerin çoğunun ders kitabında sadece bir kez yer aldığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan. 1993. **Türkçenin Gücü**. Ankara: Bilgi Yayınevi.

AKSAN, Doğan. 1996. **Türkçenin Sözvarlığı**. Ankara: Engin Yay.

AKSAN, Doğan. 1998c. **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim III**. Ankara: TDK Yay.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- AKSOY, Ömer Asım. 1988a. **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**. Atasözleri Sözlüğü. İstanbul: Çekirdek Yay.
- AKSOY, Ömer Asım. 1988b. **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**. Deyimler Sözlüğü. İstanbul: Çekirdek Yay.
- BAĞCI, Hasan. 2010. “İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Atasözlerini ve Deyimleri Algılama Düzeyi”, **TÜBAR XXVII**, Bahar, s. 91-110.
- BAĞTÜRK, Mehmet. 2004. **Dil Edinim Kuramları ve Türkçenin AnaDili Olarak Edinimi**, Ankara: PegemA Yay.
- BEYDOĞAN, H. Ö. 2001. “Dil Öğretim Yaklaşımlarına Göre Çocukta Anadili Edinimi Gelişimi”, **A.T.Ü. KKEFD Dil Edinimi ve Dil Öğretimi Özel Sayısı**, s.5.
- BAYRAKTAR, N.-YAĞAR, F. Ö.2005. “İlköğretim I. Kademe V. Sınıfta Deyim Öğretimine Geçiş Uygulamalar ve Deyim Öğretimine Yeni Bir Yaklaşım”, **Dil Dergisi**, s.127. s. 7-19.
- ERSANLI, Kurtman. 2012. **Davranışlarımız**, Samsun: Cantekin Mat.
- HAMİDOV, Hayrullah. 2002. “Türkçede İnsan Özellikleriyle İlgili Deyimler”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, S.610, s. 831-835.
- HATİBOĞLU, Vecihe. 1963-64. “Atasözleri ve Deyimler” **Türk Dili**. C. 13. S. 152. s. 469-471. Ankara. TDK Yay.
- HATİBOĞLU, Vecihe.1982. **Türkçenin Sözdizimi**. Ankara: Ankara Üniv. Basımevi.
- KORKMAZ, Zeynep. 1992. **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara: TDK Yay.
- MEB. 2009. **İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu** (1-5. Sınıflar), Ankara: Devlet Kitapları Müd. Basım Evi.
- MEB. 2012. **İlköğretim Türkçe 5 Ders Kitabı**, Ankara: MEB Yay.
- MEB. 2012. **İlköğretim Türkçe 5 Öğrenci Çalışma Kitabı**, Ankara: MEB Yay.
- ÖZBAY, M.- MELANLIOĞLU, D. 2009. “Türkçe Eğitiminde Deyimlerin Öğretme Öğrenme Süreci Bakımından Değerlendirilmesi”, **Milli Eğitim Dergisi**, S.181, Kış, s8-20.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat. 1943. **Türkçe Tâbirler Sözlüğü**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- PALA, İskender.2005. **İlk Dirhem Bir Çekirdek**, İstanbul: Kapı Yay.
- PARLATIR, İsmail. 2008. **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**. Ankara: Yargı Yayınevi.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali. 1998. **Türkçe Deyimler Sözlüğü**. Ankara: Arkadaş Yay
- SUBAĞI, Leyla. 1988. **Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi**. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Batı Dilleri ve Edebiyatları (Dil Bilimi) Anabilim Dalı. Ankara.
- ŞEN, Ülker (2008). “Altıncı Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin İncelenmesi Açısından İncelenmesi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 1/5, Fall, s. 763-779.
- VARDAR, Berke yönetiminde. 2002. **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**. İstanbul: ABC Kitabevi.



ORHAN KEMAL UYARLAMALARINDA ÇUKUROVA GERÇEĞİNİN YANSIMALARI

*Funda MASDAR**

ÖZET

Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve sosyal alanda modernleşmeyi yaşadığı yaklaşık otuz yıllık dönemine tanık olan Orhan Kemal bu süreci romanlarına başarılı bir şekilde yansıtmıştır. 1950 yılından itibaren Türk sinemasına katkı sunan birçok edebiyatçı gibi Orhan Kemal de bu alana dâhil olur, özellikle diyalog konusundaki başarısıyla birçok filmin senaryo yazımında görev alır. Zamanla maddi sıkıntılarının da mecbur kılmasıyla bu sektöre senarist olarak dâhil olur. Yazarın senaryoları dışında beyaz perdeye aktarılan romanları da Türk sinemasına sunduğu diğer bir katkıdır.

Orhan Kemal'in Türkiye gerçeği ile örtüşen öykü ve romanları kuşkusuz beyazperdeye yansıdığına, zaman zaman derinliğini yitirmiştir. Özellikle dönemin sansür anlayışı, Orhan Kemal'in renkli, farklı sınıflardan, farklı etnik kökenlerden insanların ve eserlerindeki siyasal-sosyal değişkenlerin beyaz perdeye yansımaları engellemiştir. Bu çalışmada amaç yapılan uyarlamalarda Orhan Kemal'in eserlerindeki gerçekliğe ne denli sadık kalınıp/kalınmadığını tartışmaktır. Makalede ele alınacak örnek filmlerin özellikle yazarın yaşantısının önemli kesitinin geçtiği ve eserlerinin büyük bir bölümüne konu olan Çukurova kaynaklı olmasına özen gösterilmiştir. Sinema ve edebiyatın ortak unsurları olan olay örgüsü, zaman, mekân, tema ve kişiler dikkate alınarak film-roman karşılaştırması yöntemiyle uyarlamalar analiz edilmiştir. Toprak ilişkileri ile şekillenen mülkiyet biçimlerinin yarattığı sınıfsal hareketlerin yoğun biçimde yaşandığı Çukurova Orhan Kemal romanlarına tüm realitesi ile titizlikle yansıtılmıştır. Buna rağmen aynı başarının ne yazık ki uyarlanan filmlerde karşımıza çıkmadığı görülmektedir. Bu başarıyı sağlayan filmlerin ise Türk sinema tarihinde önemli ve özgün yerler edindiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Orhan Kemal, Uyarlama, Çukurova, Türk Sineması.

REFLECTIONS OF ÇUKUROVA FACT IN ORHAN KEMAL ADAPTATIONS

ABSTRACT

Orhan Kemal, who testified to the nearly 30 years of Turkey's political, economic and social progress of modernity, successfully

* Yrd. Doç. Dr. Batman Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sinema-TV Bölümü, El-mek: fmasdar@gmail.com

reflected this process to his novels. Just like many authors who have contributed in the Turkish cinema since 1950, Orhan Kemal, have worked on the scenarios of many films. He was particularly gifted in mutual dialogs. Due to his financial problems and necessities, he joins the sector as a scriptwriter. Apart from his scenarios, his novels which were later adapted to the cinema, have also been marked as important contributions in Turkish cinema.

Certainly, the stories and novels of Orhan Kemal overlapping with the reality of Turkey sometimes lose their depth when they are turned into screenplays. Especially, the censorship approach of the period has prevented turning the people from different colors, classes and ethnicities and political-social variables of his works into screenplays. The purpose of this study is to discuss if the reality in Orhan Kemal's works is maintained in these adaptations. It has been paid attention to include the movies to be considered in this article are Çukurova origin where the author has lived important part of his life and mentioned in most of his works. The adaptations have been analyzed by movie-novel comparison by considering the plot, time, place, theme and persons as the common elements of cinema and literature. Çukurova where too much class movements following the forms of ownership of property based upon the land relations take place has been carefully reflected into Orhan Kemal's novels with all its reality. However, we anxiously see that the same success hasn't appeared in the film adaptations. And we see that the films which have reached this success have also some important and original positions in the history of Turkish cinema.

Key Words: Orhan Kemal, Adaptation, Cukurova, Turkish Cinema.

Giriş

Edebiyat ve sinema arasındaki ilişki köklü bir tarihe dayanmaktadır. Sinema tarihine bakıldığında özellikle geniş okuyucu kitlesine ulaşmış ya da tanınan, bilinen yazarların roman ve öykülerinin sıklıkla film senaryosu olarak kullanıldığı görülmektedir. Türk sineması ile sinema-roman birlikteliğinin ortak bir tarihe sahip olduğu ve Türk filmlerinin ilk örneklerini de roman uyarlamalarının oluşturduğu bu gerçeğe dayanır.

Türkiye’de 1950’li yıllarda sinema-edebiyat ilişkisi farklı bir boyut kazanmış, dönemin edebiyatçıları sinemacılar için birer senarist konumunu almıştır. 27 Mayıs 1960’tan sonra yürürlüğe giren anayasanın belli özgürlükler sağlaması; bu ilişkiye fikrîsel alışı ve anlamında yeni bir boyut kazandırmış, sinemacıları topluma dönmeye, toplumsal-siyasal olanla ilgilenmeye, ülke gerçekliklerini konu edinen yapıtlar veren edebiyatçılarla daha sık çalışmaya yönlendirmiştir. Dönemin toplumcu gerçekçi kalemlerinden olan Orhan Kemal de bu ilişkiye edebî üslubu ve diyaloglarındaki başarısıyla dâhil olan yazarlarımızdandır.

Türk sinemasında roman uyarlamaları incelendiğinde Orhan Kemal’in çok önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Asıl adı Mehmet Rağı Ögütçü olan Orhan Kemal 15 Eylül 1914’te Adana’nın Ceyhan ilçesinde doğmuştur. Eserleriyle, toplumsal yaşamımızın değişim dönemlerini birey-toplum ilişkileri çerçevesinde gerçekçi bir biçimde dile getiren, tarla ırgatlarından fabrika işçilerine uzanan, kimi zaman emekçileri, kimi zaman işsiz insanları konu edinen, ekmek kavgası veren yoksul kesimin yaşamını anlatan Orhan Kemal, çağdaş Türk edebiyatında özgün bir yer

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

edinmiştir. şiir, roman, öykü, oyun ve senaryo türlerinde eserler veren Orhan Kemal toplumcu gerçekçi akımın da önemli temsilcilerindendir.

Orhan Kemal 1950'lerde film hikâyeleri, diyalog ve senaryolar yazmaya başlar. Yeşilçam'a üç yüze yakın senaryo yazdığını ifade eden Orhan Kemal Türk sinemasına bu senaryoları, film diyalogları ve beyaz perdeye aktarılan romanları ile ciddi anlamda katkı sunmuştur (Uğurlu, 2002: 350). Bu katkı Ağâh Özgüç tarafından Çukurova'da ifade edilir. "Orhan Kemal aslında sinema emekçisidir. O'na takma isimle ve kendi ismiyle çok sayıda senaryo yazdırıldı. Örneğin Atıf Yılmaz, Yaşar Kemal'e yazdırdığı çoğu senaryoya adını koymadı. Çünkü o günlerde üç Kemal ismi de sansürden geçemezdi" (Ağâh Özgüç, kişisel görüşme, 22 Mayıs 2011). Orhan Kemal çoğu zaman yazdığı senaryoları yakın arkadaşı Fikret Otyam'a gönderir ve kendisinden bu senaryoları farklı imzalarla ve mümkünse o günün sansür anlayışına göre satmasını ister. Yazarın bu isteği de ismini kullanmadan birçok senaryoya imza attığının bir kanıtıdır (Otyam, 2005: 196). Orhan Kemal'in adını kullanarak ya da adı geçmediği halde film yönetmenleri tarafından kendisinin yazdığı belirtilen bireysel ve ortaklaşa bazı senaryolarına Türk sinema literatüründe rastlamak mümkündür.¹ Bu senaryolar dışında yazarın filme çekilmemiştir fakat film senaryosu şeklinde yazılmış *Yörük Ali Efe* adlı bir eseri de bulunmaktadır.

Orhan Kemal'in, roman ve hikâyeleri ise 1960'lı yıllardan itibaren Türk sinemasında kaynak eserler olarak yer alır. İlk Orhan Kemal uyarlaması 1960 yılında Atıf Yılmaz tarafından çekilen, romanla aynı adı taşıyan *Suçlu* filmidir. Orhan Kemal; hikâyelerinden biri (72. *Koşuş*) iki kez, romanlarından biri (*Murtaza*) iki ve biri üç kez olmak üzere (*Devlet Kuşu*) toplam onaltı filme eserleriyle kaynak olmuştur. Yazarın oldukça hacimli seri romanı *Vukuat Var* ve *Hanımın Çiftliği*'nin (*Hanımın Çiftliği*, Ay Yapım, 2009) televizyon dizisi, 72. *Koşuş* adlı uzun öyküsünün sinema filmi (72. *Koşuş*, Murat Saraçoğlu, 2011) ve *Kötü Yol* ile *Evlerden Biri* adlı romanlarının televizyon dizisi (Aynı adlarla- 2012) olarak uyarlanmıştır. Yapılan bu uyarlamalar yazarın eserlerinin günümüzde de önemini ve özgünlüğünü koruduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmiştir ve bu çalışmayı yapmaya teşvik edici önemli sebeplerden biri olmuştur.

Bu çalışmada yazarın özellikle dönemin toplumcu gerçekçi çizgisine uyan ve Orhan Kemal'i karakteristik olarak yansıtan, Çukurova olgusunu ele aldığı eserlerinden yapılan uyarlamalarına öncelik verilmiştir. Çalışmada yazarın bu özellikleri taşıyan beşeserinden yapılan dört uyarlama film incelenmiştir. Bu filmlerin ikisi; seri roman olarak yazılmış *Vukuat Var*, *Hanımın Çiftliği* ve *Kaçak* adlı romanlardan uyarlanmıştır. Diğer iki film ise yazarın aynı adlı eserleri *Bereketli Topraklar Üzerinde* ve *Eskici ve Oğulları* adlı romanlarından uyarlanmıştır.

Bu filmler sinema ve edebiyatın ortak unsurları olan; senaryo özeti (olay örgüsü), temalar, kişiler, zaman ve mekân unsurları dikkate alınarak roman-film karşılaştırması yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu analiz sonuçlarından özellikle yazarın eserinde ortaya koyduğu, döneminin sosyal-siyasal-ekonomik ve toplumsal sorunsalların, sinemada ne derece yansıtılıp/yansıtılmadığı noktasında çalışmaya konu olmuştur.

¹ *Altı Ölü Var* (Gökalp Cinayeti, Lütfi Akad, 1953, senaryo O. Hançerlioğlu), *Zeynebin İntikamı* (Memduh Ün, 1956, senaryo Muharrem Gürses), *Anası Gibi* (Muzaffer Aslan, 1957, senaryo Muzaffer Aslan), *Meyhanecinin Kızı* (L. Akad, 1958, senaryo L. Akad), *Üç Arkadaş* (Memduh Ün, 1958, senaryo Muammer Çubukçu), *Sevdaya Koşanlar* (Gökalp, 1959), *Acı Zeytin* (Niğati Hançer, 1961), *Aşka Kinim Var* (Semih Evin, 1962), *Üç Tekerlekli Bisiklet* (Lütfi Akad-Memduh Ün, 1962), *Gurbet Kuşları* (Halit Refiğ, 1964, senaryo Halit Refiğ), *Hayat Kavgası* (Tunc Bağan, 1964, senaryo Recep Ekicigil-Bülent Oran), *Murtaza* (Tunc Bağan, 1965, senaryo Recep Ekicigil), *Bu Şehrin Belalı* (Ertem Görec, 1966, senaryo Bülent Oran), *Yaprak Dökümü* (Memduh Ün, 1967).

Orhan Kemal'in Sanat Anlayışı

Orhan Kemal'in benimsediği sanat anlayışı 1930'lu yıllarda Rusya'da ortaya çıkan ve 1934'te toplanan Sovyet Yazarlar Birliği'nin birinci kongresinde ana ilkeleri saptanıp devletin resmi sanat görüşü olarak kabul edilen Toplumcu Gerçekçilik'tir. Toplumcu gerçekçilik her ne kadar toplumun günlük hayatını yansıtan gerçekçilik ifadesiyle örtüşse de bazı yönleriyle kendi gerçekçilik anlayışının farkını ortaya koyar. Bu akıma göre sanatın yansıttığı gerçekçilik toplumsal gerçekliktir, bu gerçeklik devrimci gelişme içinde görülür ve doğru olarak tarihi somutlukla içi sınıfının eğitimi gözetilerek yansıtılır (Moran, 2007: 53).

Marksist ideolojinin temeli olan içi sınıfı; toplumcu gerçekçi sanat akımının da temelini oluşturur. Köyde köylü, kentte ise içi ve kırsal kesimin ezilen insanları ve onların yaşımları bu akımın toplumu yansıtırken geneli somutlaştırdığı alanlardır. Toplumcu gerçekçilik Çu anki gerçekçiliği bilmekle yetinmeyen, sürecin nereye gittiğine dair söylemleri de olan bir akımı temsil eder. Bu da toplumcu gerçekçi yazarlara, sadece içinde bulundukları durumu değil, içine doğru sürüklenen yeni durumu da okuyucuya yansıtımları konusunda bir zorunluluk yükler.

Marksist toplumcu eğilim Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında da etkilerini hissettirmiştir ve bu akımın etkisinde yazılmış eserleri Türk edebiyatına kazandırmıştır. Cumhuriyet dönemi Türk romanı daha çok muhalif oluyuşa dikkat çeker. Egemen rejime muhalif; Şlamcı, Marksist, bireyci, feminist birçok eğilim benimsenmiştir ve bu doğrultuda eserler verilmiştir. Bu eğilimler içinde Marksistler önemli yer tutar. Marksist toplumcu gerçekçiler; yazdıkları köy romanları ile feodal ilişkileri yansıtmış, ağa-ırgat çatışmasını ön plana çıkarmıştır. Kent yaşımlarının konu edinildiği eserlerde ise, emek-sermaye ilişkisi çerçevesinde, içi-içeren çatışması yansıtılmıştır. Zamanla bu eserler Amerikan karışılığı, sanayileşme boyutunda insan-makine ilişkisi ve bu bağlamda bir reddediş bünyesinde taşınmaya başlamıştır.

1930'lara kadar karışımıza çıkan ve Anadolu'yu konu edinen yazarlar; İstanbul'dan aydın perspektifinden bakarlar Anadolu'ya ve onu mutlaka Cumhuriyet'e ayak uydurması anlamında değıştirilip dönüştürülmesi gereken bir „yer“ olarak tanımlarlar. Toplumcu gerçekçi akımın çıkışı noktası her ne kadar Anadolu olsa da; *“Türk romanında gerçekçilik alanında asıl gelişme, 1930'dan sonra görülür. Bu dönemde, Sadri Ertem ve Sabahattin Ali çığır açarlar. İlk defa Sadri Ertem, Çıkrıklar Durunca romanında (1931) o güne kadar alışılan düşüncelerden farklı olarak, işçi ve köylünün gerçekliğini anlatmaya çalışmıştır”* (Gültekin, 2011: 4).

Özellikle 1940'da kurulan Köy Enstitüleri'nin yetiştirdiği yeni aydınlar, çok partili sisteme geçişin oluşturduğu yeni siyasal koşullar ve yeni toprak ilişkileri çerçevesinde „köy“ ve „köylü“ kavramlarını edebiyata daha çok dâhil ederler. Yoksul ve sömürülen köylü yazarın taraf oluyuşa bağlamından ve gerçekçiliğinden kopararak sempati duyulması gereken bir anlatımla sunulur. 1950'ye kadar Türk edebiyatında gerçekçilik Sabahattin Ali ve Sadri Ertem'in yazdıklarında yansıma bulsa da, 1950'lerde yetiştiren Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Kemal Tahir, Samim Kocagöz gibi yazarlar toplumcu gerçekçi akımın önemli isimleri olarak Türk edebiyatına damga vururlar. Bu yazarlarla birlikte, içi ya da köylünün koşulları, bu koşullar karışındaki bilinçli-bilinçsiz tutumları artık edebi metinlerin konusu olmaya başlar. 1960-1970'li yıllarda artan sosyalist düşünce eğilimi ile toplumcu gerçekçilik daha büyük önem kazanmıştır. Bu önemle birlikte dönemin gerçekçi yazarları, köyde ırgat-köylü kentte ise kırsaldan göç etmiş, varoşlardaki içi-emekçi insanların yaşımlarının anlatımını ve onların yaşamı karışibilinçlendirilmesini görev kabul etmiştir.

Yasadığı dönem itibarıyla Ömer Seyfettin, Refik Halit Karay, Sadri Ertem, Sabahattin Ali, Sait Faik Abasıyanık gibi tecrübeleri hazır bulan Orhan Kemal; Yasar Kemal, Kemal Tahir ve Samim Kocagöz çizgisinin bir devamı niteliğindedir. 1949-1970 yılları arasında yazdığı eserler, toplumcu gerçekçi ve eleştirel toplumcu gerçekçi nitelikler taşır. Yurdunun insanının kalkınmasını,

yükselmesini isteyen yazar, bu kalkınmanın köyden başlanması gerektiğini düşünür. Ve köylüyü ya da köyü yazmak için birebir onların içinde olup onlarla yaşamak gerektiğini savunur. Yazar bu anlamda yakından tanıdığı, iyi bildiği insanları yazdığını ifade ederken gerçekçiliğini bir kez daha ortaya koyar (Uğurlu, 2002: 45).

Orhan Kemal'i kendinden önce yaşamış ve kendi döneminde yaşayan edebiyatçılardan ayıran en önemli özelliği; gerçeği, yaşamı ya da gözlemlenmiş olma niteliği ile ve bir bütün halinde algılayıp okuyucuya sunmasıdır. Yazar bu bakış açısıyla çağdaş birçok toplumcu gerçekçi yazardan ayrılır. Kendisinden önce eser veren Sabahattin Ali'den, köylüyü değil, şehirdeki köylüyü, yarı feodal yapıdan çok, sınıf atlama çabası içindeki burjuvalaşma sürecini, farklı sosyal tabakalardan insanlardan çok yoksul ve işçi olanları içeyiyle ayrılır (Narlı, 2002: 27).

Yazar 1950–60 yılları arasındaki bunalımcı hikâyenin karşısında bir alternatif olarak yer alır. Dönemin baskıcı siyasi tavrı sonucu birçok yazarın batıya yönelmesine karşın Orhan Kemal insani özümzü, toplumsal gerçekliklerimizi, ulusal ve toplumsal boyutlarıyla ortaya koymaya devam eder. Eserlerinin temelini toplumun yapı taşları ve düzensizliği oluşturur. Eserlerinde özellikle yığınla işçi ve köylü tipleri konu edinen Orhan Kemal kötü yaşamı ve kötü insanları düzensiz bir toplumun yarattığı kaçınılmaz sonuçlar olarak görür ve bu insanların en kötüsünün bile bir iyileşme çabası taşıdığını, fakat düzenin buna engel olduğunu belirtir (Uğurlu, 2002: 43).

Eserlerinde ortaya koyduğu sınıfsal farklılıklar, yaşam güçlükleri, aslında onun insanın layık olduğu seviyeye çıkmasına dair duyduğu inancın gereklilikleridir. Orhan Kemal için insan denen varlık özündeki iyiyi asla kaybetmez. Yaşamın dengesiz unsurları ve ortaya konan mücadelenin izdüşümleri kötülüğü yaratsa da özdeki iyi niyet her zaman korunur. Bu iyi niyet adına insana dair umut taşınmalı ve bunun için bir çeyler yapılmalıdır. Bu nedenle Orhan Kemal eserlerinde insanın özündeki iyi niyeti koruyarak onun hak ettiği iyi hayatı yaşamı uğruna mücadele verir. Bunu bir ödev olarak benimseyen Orhan Kemal'in amacı yaşadığı ülkenin halkının en iyi koşullarda yaşamına katkı sunmaktır. Yazar eserlerinde sürekli köylü ve işçiyi işler. Bunun en önemli nedeni yaşadığı ve tanık olduğu hayatın baskıntılarını onların oluşturmalarıdır. Diğer ise ideolojisinden kaynaklı sınıfsal çatışmaların mihenk taşlarının bu kitlelerden oluşmasıdır.

Toplumcu gerçekçi akımın temel unsuru olan „ezilen insan“ ise hemen hemen bütün eserlerinin ana kahramanlarıdır. Kırsal kesimin ve taşranın bütün gerçekliğini eserlerine konu edinen yazar, Türkiye'nin tarihsel süreci ile modernleşme, tarımda makineleşme, kırsal alanda toprak ilişkileri, fabrikalaşma, kapitalizmin etkileri ve sömürü düzenini bütün çıplaklığı ve yazara yüklediği sorumlulukla kaleme almıştır. Tanık olduğu dönemi ve tanık olduğu insanları yazan Orhan Kemal, tanık olmayı yeterli bulmamış, insanları anlama, yaşam mücadelelerine katkı sunmayı da ihmal etmemiş hatta bunu yazarın en büyük sorumluluğu olarak kabul etmiştir (Bezirci, 1984: 47).

Yazarın küçük adamları ve onların küçük hayatları her romanında yer alır; bu yer alışı toplumsal dönüşümlerle paralel, insana yansıyan ve insanın bütün yaşamsal alanını etkileyen olgularla birlikte sunulur. Yazarın eserlerinde; „genelde büyük toprak sahipleri ve yeni burjuva sınıfıyla; ırgat, çiftçi ve bunların kadınları ile bezenmiş bir sınıf çatışması ideolojiye bulanmadan hissettirilir“ (Kolcu, 2008: 182).

Yazarın Çukurova'yı konu edindiği her romanında bu çatışma karşımıza çıkar. *Bereketli Topraklar Üzerinde*, *Vukuat Var*, *Hanımın Çiftliği*, *Kaçak*, *Eskici* ve *Oğulları*, romanları Orhan Kemal'in Çukurova gerçekliğini sosyal ve ekonomik olgularıyla en başarılı şekilde yansıtan eserleridir.

Yazar kente göç süreciyle birlikte Çukurova'dan aldığı küçük adamını kentin varoşlarına, fabrikalarına ama aynı küçük hayatlarla taşır. Bu defa konular kentte var olma ayakta kalma

mücadelesine dönüştür Orhan Kemal sanat anlayışını toplumsal sürece paralel olarak ve süreci birey toplum ilişkisi bağlamında en gerçekçi ve objektif şekilde yansıtarak şekillendirmiştir. Yazarın toplumculuğu ideolojik bir söylem alanına sıkıştırılmış bir toplumculuktan çok daha fazla gerçekçilik ve objektiflik taşır (Kolcu, 2008: 182).

Orhan Kemal Romanlarından Yapılan Uyarlamalar

Orhan Kemal'in sinema filmi formatında beyaz perdeye aktarılan eserleri şunlardır:

Suçlu (H. Refiğ- A. Yılmaz, 1960), *Avare Mustafa* (Memduh Ün, 1961), *Üç Tekerlekli Bisiklet* (Lütfi Akad, 1962), *Murtaza* (Tunç Başaran, 1965), *El Kızı* (Nejat Saydam, 1966), *Zilli Nazife* (Memduh Ün, 1967), *Vukuat Var* (Nejat Saydam, 1972), *Sokaklardan Bir Kız* (Nejat Saydam, 1974), *Bereketli Topraklar Üzerinde* (Erden Kıral, 1979), *Devlet Kuşu* (Memduh Ün, 1980), *Kaçak* (Memduh Ün, 1982), *Bekçi* (Ali Özgentürk, 1984), *72. Koğuş* (Erdoğan Tokatlı, 1987), *Eskici ve Oğulları* (Şahin Gök, 1990), *Tersine Dünya* (Ersin Pertan, 1993), *72. Koğuş* (Murat Saraçoğlu, 2011).

Orhan Kemal'in eserlerini en çok uyarlayan yönetmen Memduh Ün; Orhan Kemal'i ve onun eserlerini çalışırken nedenlerini şüpheleriyle anlatır: “İnsan olarak çok kibar, çok efendiydi. Yazar olarak çok sevmem, onun eserlerini uyarlamamın en büyük nedeni. Ayrıca küçük insanları anlatan bir yazardı. Ben de o tarz filmlerde daha başarılı olduğum için Orhan Kemal'i tercih ederdim. *Yaprak Dökümü*'nün konuşmalarını yazdı. *Zeynebin İntikamı*'nda da diyalogları ona yazdırdım” (Memduh Ün, kişisel görüşme, 24 Mayıs 2011).

Yazarın *Bir Filiz Vardı* adlı romanını televizyon filmi formatında dört bölüm olarak çeken yönetmen Feyzi Tuna (*Bir Filiz Vardı*, 1998) ise Orhan Kemal'in eserlerinde olay örgüsünün çok iyi verildiğini belirtir. Eserlerindeki yalın anlatım, gösteriş ve süsten uzak tarz ve diyaloglardaki bağarının bu eserleri sinemaya uyarlanmaya elverişli kıldığını söyler. (Feyzi Tuna, kişisel görüşme, 21 Mayıs 2011).

Bir Dönemin Yakın Tanığı Niteliğindeki Seri Romandan Uyarlanan İki Film: *Vukuat Var ve Kaçak*

Orhan Kemal'in gerek yansımasında gerekse edebiyat ürünlerinde Çukurova oldukça önemli bir yere sahiptir. Orhan Kemal Türkiye gerçekliği içinde Çukurova'nın sınıfsal hareketlerinin ve ekonomik çatışmalarının yakından tanığı olur. Büyük toprak sahipleri Osmanlıdan edindikleri alıkanlıkları, ne Cumhuriyet'in ilk yıllarında ne de çok partili dönemde terk etmek istememidir. Toprak emekçilerinin sorunları “Çukurova” ile sembolleşmiştir. *Vukuat Var* (*Hanımın Çiftliği I*), *Hanımın Çiftliği II* ve *Kaçak* adlı birbirinin devamı olan romanlar Çukurova'daki tarım ve fabrika insanların dünyasını anlatan seri romanlardır. Tarıma makinenin girmesiyle değişen insan-toprak ilişkileri toplumsal olguların tamamına yansır. Orhan Kemal'in bu üç romanını aynı çizgide ele almak gerekir. Her üç romanda da yoksullaşan ırgatlar, toprak sahiplerinin teknolojik ve siyasal dönüşümler karşısında yaşadıkları değişimler ve bu değişimlerin ırgat-toprak sahipleri ilişkilerine yansıma biçimleri anlatılır.

Vukuat Var romanı 1954 yılında *Dünya* gazetesinde tefrika edilir. Roman bölümler halinde yayınlanırken Adana'da tefrikanın durdurulması yönünde gösteriler yapılır. “Bu bilgi bize Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu 1953 yılındaki Adana insanının bu tepkilerinin biraz siyasi angajmanlı olabileceğini düşündürüyor” (Narlı, 2002: 187).

Serinin ikinci romanı *Hanımın Çiftliği II* ise; 1956 yılında *Vatan* gazetesinde tefrika edilir. *Vukuat Var*'a gösterilen tepkilerden dolayı yayın organları çekimser davranır ve roman 1955'te yazıldığı halde ancak 1961'de basımı gerçekleşir. *Vukuat Var* ve *Hanımın Çiftliği II* romanları filme çekilmesi için Acar Filme satılır. Bu iki roman uzun yıllar sonra *Hanımın Çiftliği* (1990) adıyla

televizyon dizisi olarak izleyici ile buluşur. Serinin üçüncü romanı *Kaçak*'tır. Orhan Kemal *Vukuat Var*'dan 15 yıl sonra *Kaçak*'ın yazımını tamamlar. Yazarın romanın sonuna attığı tarih 15 Mart 1970'tir. Öldüğü tarih ise 2 Haziran 1970'tir. Roman yazarın ölümünden sonra ilk iki romanın da basımevi olan Tekin yayınevi tarafından aynı yıl yayımlanır.

Seri romanın son kitabının ilk uyarlaması 1962'de öykü olarak satıldığı Çirilet tarafından *Üç Tekerlekli Bisiklet* (Lütfi Akad) adıyla beyaz perdeye aktarılmıştır. Bu uyarlama *Kaçak*'ın henüz tamamlanmamış öyküsünden oluşturulmuştur. Aynı yıl film Çiriletine satıldığı halde *Vukuat Var* ancak 1972'de Nejat Saydam tarafından sinemaya uyarlanabilmiştir. Döneminin tüm gerçekliklerini yansıtan oldukça hacimli iki romanın senaryolaştırıldığı filmde izleyiciye yansıyan sadece klasik bir aşk kurgusu olmuştur. Kavuşamayan iki gencin aşkı (Güllü ve Kemal), Güllü'nün ailesinin sınıf atlama özelemleri ile karmaşık ilişkilere dönüşür. Zengin olma isteği masum bir özelem değildir. Aşk olanaksız kılan kadının kendi geleceği hakkında karar verme olanağının elinden alınmasıdır. Bu aynı zamanda toplumsal bir olumsuzluğun da gerekçesini ortaya çıkarır. güddet çaresiz insanın, kendisi gibi çaresiz olanlar üzerinden çözüm arayışının bir aracı olarak kullanılır. Romanın tematik örgüsünde insanların yaşam kavgası içinde karşılaştıkları haksızlıklar ve sömürü düzeni eleştirel bir sosyal tema olarak merkezde yer alırken, filmin teması bu sosyal vurguyu arka plana itmiştir. Küçük üreticilerin öfkeleri, etnik çatışmalar, yoksulluğun bir kadermiş gibi algılatılması, filmde bütünüyle belirsizleştirilir.

Romanda Muzaffer Bey'in övgü dolu tasvirleriyle dönemin tarımda makineleşme olgusu sürekli vurgulanır. Marshall yardımıyla ülkeye giren tarım araçları, dinamik tarımın başlamasıyla bir dönemin kapanış, tarım emekçisine duyulan ihtiyacın azalmasıyla artacak olan yoksulluk vurgulanır (Kemal, 2009: 108–109). Filmde birçok siyasal-sosyal olgu gibi geri plana itilen din-devlet ilişkisi de ideolojiler boyutuyla romanın ana problemlerinden birini oluşturur.

Vukuat Var romanının temalarından biri kuşkusuz aşktır. Ancak romandaki aşk yaşamın içinde akıp giden ilişki gerçekliğinin bir parçası iken, filmde her şeyden soyutlanmıştır, yaşamın kendisi gibi gösterilmiştir. Çeriği oldukça yoğun olan iki romanın klasik Yeğitçam kaygılarıyla içinin ne kadar boşaltıldığına Atilla Dorsay şüşözleriyle tepki gösterir: “Orhan Kemal'in bir eseri, yıllardan sonra sinemada... Ancak, Kemal'in hacimli romanı Hanımın Çiftliği'nden alınma *Vukuat Var*'da Kemal'den ne kaldığı sorulabilir... Gerçekten de filmin yapımcıları, filmdeki aşk öyküsünü korumuşlar, ama öyküye fon oluşturan ve romanın asıl değerini meydana getiren toplumsal temalar, o günlerin Adana'sındaki toprak sahibi-halk-politikacı ilişkilerinden hiçbir şey kalmamış” (Dorsay, 1989: 85).

Orhan Kemal'in *Vukuat Var* ve *Hanımın Çiftliği* romanlarında temanın etrafında örgülenen olay dizgeleri, zengin ve yoğun akışı içinde sürdüğü için, çok sayıda karakter olay örgüsünün içine katılmıştır. Orhan Kemal bir diyalog ustası olarak sosyal çelişkileri, sınıf çatışmalarını, ataerkil yapının kadın ve çocukları ezme biçimini karakterlerin ağzından aktarır. Çukurova'nın geleneksel tarım iğiliği paralelinde gelişen makineleşmeyle birlikte değişen toplumsal olgular içinde farklı etnik guruplara mensup insanlar bir araya gelmişlerdir. Yoksulluk karşısında farklı dünya görüşüne sahip insanlar birbirleriyle dayanışmak yerine birbirleriyle savaşarak paranın gücüne direnmeye çalışırlar. Bu ideolojik tema 1950'li yılların Türkiye'sini yansıtmaktadır. Ancak film gerek tematik açıdan gerekse olay örgüsünde romana göre sığ kaldığı için, karakterlerin Orhan Kemal'in anlatımına ve amacına uygun tasarımı gerçekleştirilememiştir.

Roman kışkırtıcı ile film kışkırtıcı arasındaki farkı Dorsay şüşümlemler ile ifade eder: “Kişiler ise Türk sinemasındaki klişeleşmiş tiplere uydurulmuş. Bu açıdan oyuncuların- özellikle Şoray'ın- kendi çizgisi içinde başarılı olan oyunları, romanın kişilerini vermede yetersiz kalıyor” (Dorsay, 1989: 86).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Vukuat Var filmi büyük ölçüde romandan ve romanın zaman diliminden soyutlanarak sunulduğu için açıkça tanımlanabilecek bir zaman dilimine sahip değildir. Filmde zamana dair verilen ipucu Kemal'i bıçaklayan Hamza'nın dört yıl tutuklu kalmasıdır. Bu da filmin, son bölümü dikkate alınarak değerlendirildiğinde beş yıllık bir zaman diliminde gerçekleştiğini gösterir. Güllü ile Muzaffer Bey'in evlilik süreçleri, çocuklarının doğumu olay örgüsü içinde gösterilmeden, fotoğraflarla zamanda sıçrama yapılarak aktarılmıştır. Romanda zaman siyasal ve toplumsal anlayışın yansıtılmasıyla 1945 sonrası Türkiye'nin kırsal alanında somutlaştırılır. Tarıma makinenin dâhil olması süreci özenle verilir. Türkiye'de tarımda makinelerle birlikte kendisine duyulan ihtiyacın azalması ırgatı köyden kente doğru sürüklemiş yeni ekonomik ve sınıfsal tanımlar yaratmıştır. Bireyin zenginlik-yoksulluk ölçütleri de yeni ekonomik düzende yer aldığı biçimlerine göre artan ya da azalan değerler yaratmıştır.

Romanda zaman gerçektir. 1945 sonrası Türkiye'nin siyasal tartışmaları, bu tartışmaların yansıması o günün gerçekliği içinde geçmişte göndermeler yapılarak sunulur: "1930'ları unutmamalıydılar. O yıllarda da gene böyle bir Serbest Fırka icat olmuş, kan gövdeyi götürmüştü" (Kemal, 2009: 116). Çinde bulunan siyasi zeminin eleştirisi yapılırken geçmişten örneklerin sunulduğu eserde dönemin siyasi liderinden beklentiler de göz ardı edilmemiştir: "Sonunda Mustafa Kemal Paşa bakmıştı ki olmayacak, kardeş kardeşin kanını içecek, Serbest Fırka'yı paydos edip kurtulmuştu. Bu kez de gene öyle olacaktı galiba. O zaman Mustafa Kemal Paşa, şimdi de İsmet Paşa" (Kemal, 2009: 116). Dönemin Amerikancı politikasını sık sık ortaya koyan Orhan Kemal, bu verilerle o yıllardaki dış politikaya da ılgı tutar. Bir taraftan Amerika ile ekonomik anlamda ilerleyen ilişkiler diğer taraftan Sovyetler'in üs talepleri zamanla Türkiye'yi; Amerika-Sovyetler Birliği arasında tercih yapma zorunluluğuna götüreceğinin ipuçları verilir.

Orhan Kemal *Vukuat Var* ve *Hanımın Çiftliği* romanlarında zamanı bütün dinamikleriyle ortaya koyar. Buna rağmen film bu dinamiklerin hiçbirini ve zamana dair eserle özdeş hiçbir göstergeyi kullanmaz. *Vukuat Var* filminde mekânlar da tıpkı filmin olay örgüsü, teması, zaman ve kişilerde olduğu gibi Güllü ve Muzaffer Bey'in ağı için tasarlanmıştır. Film Orhan Kemal'in çok fazla şey anlatan oldukça hacimli iki romanını, siyasetten, sosyal yaşamdan, etnik ve dinsel olgulardan soyutlamış, özinden koparılmış şğı bir anlatımı olan ağı filmine dönüştürmüştür.

Seri romanın sonuncusu aynı zamanda Orhan Kemal'in de son eseri olan *Kaçak* romanının ana konusu 1962 yılında sinemaya aktarılmış olan *Üç Tekerlekli Bisiklet* (Lütfü Akad) adlı öyküye dayanmaktadır. Orhan Kemal para sıkıntısı çektiği bir dönemde Lütfü Akad'ın da yardımıyla çok az ücret karşılığında *Üç Tekerlekli Bisiklet* adlı kısa öyküyü senaryo taslağı şeklinde bir yapımevine satar. Lütfü Akad daha sonra bu filmin yönetmenliğini de üstlenir.

Vukuat Var romanında Güllü'nün sevdiği gençten zorla ayrılıp, Muzaffer Bey'in yeğeni Ramazan'a verilmesi konu edilir. *Hanımın Çiftliği* romanında ise Muzaffer Bey ile evlenen Güllü'nün çiftliğin yönetimini ele alması konu edinilir. Serinin son romanı *Kaçak*'da; Muzaffer Bey'in köylülerin topraklarına göz dikmesini kabullenemeyen, onu öldürüp, çiftliği yakıp kaçan Habip'in, sığındığı evde yaşadığı olaylar anlatılır. *Kaçak* romanı aynı adla 1982 yılında Memduh Ün tarafından beyaz perdeye aktarılır.

Film, romanın olay örgüsüne sadık kalacak şekilde uyarlanmıştır. Romanda dönemin iç-iç-toprak sahibi ilişkileri, köylünün toprak sahiplerinin haksızlıkları karşısındaki çaresizlik ve bilinçsizliği verilir. Filmin de ilk otuz dakikalık bölümünde görüntüler, diyaloglar ve olay örgüsü bunu yansıtacak şekilde sunulur. Romanda seriyi hatırlatacak Muzaffer Bey'in Güllü ile evlenmesi, Kabak Hafız'ın dini söylemleri gibi veriler yer almasına rağmen filmde bunlar yoktur. Ama bu eksiklik filmin romanın olay örgüsüne sadakati konusunda önemli bir sorun oluşturmaz.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Önemli fark ise iki eserin nasıl son bulduğu noktasındadır. Filmde Habip tutuklanır fakat romanda kaçmayı başarır. Filmde suçun cezasız kalmaması gerektiği yönünde bu son tercih edilebilir. Romanda ise Orhan Kemal Habip'e bir şans vererek hem onun çaresizliğini hem Muzaffer Bey'in kötü bir insan oluşunu ortaya koyar.

Orhan Kemal'in bütün romanlarında olduğu gibi sosyal adaletsizlik, sınıf çatışması, yoksulluk, muhafazakârlık özetle „bozuk düzen“ *Kaçak* romanının ve uyarlanan filmin ana temasıdır. Filmde Muzaffer Bey'in öldürülme nedeni, sosyal adaletsizlik başta olmak üzere bozuk düzenin bütün göstergelerini içerir. Köylünün çaresizliği yeni kurulan partiden beklentilerinin boşluğuyla dile getirilir (Kemal, 1995: 27).

Filmde bunlar açıkça sunulmasa da köylünün çaresizliği, yasal olan yollara bile başvuramıyor olma Habip'in hiçbir çaresi olmadığı için cinayet işlemesi, dönemin siyasi parti- toprak sahibi ilişkisini açıklar. Filmdeki dikey mekânlar üç temel yaşam kesitini verir. Bunlar; tarım toplumunun sembolü olan pamuk tarlaları, yoksul kasaba çocuklarının oynadığı bakımsız sokak görüntüleri ve doğanın bütün çirkinlikleri silmek istercesine yansıtıldığı romantik orman görüntüleridir. Bu mekânlar arasında fazla dikkat çekici olmayan karakol devlet düzenini, terminal ise göçü sembolize eder. Bu anlamda film mekânsal anlamda romanın tüm verilerini kullanır.

Makineleşme ile Gelen Ekonomik ve Sınıfsal Çözülmenin Yansıması *Eskici ve Oğulları*

Orhan Kemal'in *Eskici ve Oğulları* romanı 1958 yılında *Dünya* gazetesinde tefrika edilmiştir. Aslında *Eskici ve Oğulları Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*'nde yayımlanmış bir hikâyedir. Orhan Kemal daha sonra bu hikâyeyi genişleterek romana dönüştürür, roman 1962 yılında Ak Kitabevi tarafından yayımlanır. Orhan Kemal daha sonra romanın adını *Eskici Dükkânı* olarak değiştirir ve 1970 yılından itibaren roman *Eskici Dükkânı* adı altında yayımlanır. Günümüz de ise roman her iki adı kullanılarak basılmaktadır.

Eser, 1968 yılında *Eskici Dükkânı* adı altında Ulvi Uraz ve Orhan Kemal işbirliği ile oynatılmış, Ankara Sanat Tiyatrosu tarafından sahnelenmiştir. 1990 yılında ğahin Gök tarafından *Eskici ve Oğulları* adı altında beyazperdeye aktarılmıştır.

Adana'da bir ailenin yaşadıklarından yola çıkarak 1950'lerin Türkiye'sinin sosyo-ekonomik durumuna ayna tutan filmin senaryosu büyük ölçüde romana sadık kalmıştır. „Eskici Dükkânı“, emeği ile ayakta durmaya çalışan toplumun en alt işgurubunu temsil eden bir semboldür. Filmin teması aslında iki çalışma alanı olan ve yoksulluğun ayrı ayrı sembolleri olan pamuk tarlası ve eskici dükkânında somutlaşır. Biri diğerinin ardıdır. Hızla tarım sahalarını makineleştiren Türkiye, planlı kalkınma programı yerine „Küçük Amerika“ olma düğesiyle batının teknoloji pazarı durumuna dönüşür. Bu bir yandan işsizliği artırırken diğer yandan toprak sahiplerini güçlendirmiştir, onları aynı zamanda birer fabrikatöre dönüştürmüştür. Film bu ana tema içinde insanların alıçık olmadıkları yoksulluk ve sefaletle çaresizce savaşmalarını dramatik bir dille anlatır. Çaresiz kalan kentli küçük esnafın düğesi yeni durum romanda, „Bundan böyle onlar da amele oluyorlardı ha? Şu, her ağustos sonlarında kamyonlar dolusu tencereleri, kazanları, çulları çuvallarıyla geçip geçip çapaya ve pamuğa giden, kara, sarı, erkek suratlı, pişikli, ağırlı ırgatlar gibi“ (Kemal, 2005: 150) sözlerle ifade edilir. Pamuk işçilerinin yaşam tarzları ve çalışma koşulları ise Orhan Kemal'in Çukurova'yı konu edindiği her eserinde olduğu gibi *Eskici ve Oğulları*'nda da oldukça özenli anlatılır.

Orhan Kemal'in kendi babasına da benzettiği Topal Eskici yurtsever, bacasını savaşırken kaybetmiş, otoriter, açık sözlü bir aile babasıdır. Fedakârca ailesini geçindirmek için çaba harcayan ancak zaman zaman özverisinin karşılığını alamadığını düğesi ve bunun için öfke duyan sağduyulu

bir insandır. Ülkesi için bacağıını kaybetmiştir ancak karlılığını alamamıştır. Romanda Topal Eskici'nin geçmiğine dair sıklıkla vurgu yapılır: *“Topal Eskici'nin özelliği dedesi Resul Ağa'dan değil, ne kafaca, ne de bedence babasına şu kadarcık benzemeyen ufak tefek babasından geliyordu. Bu baba o yıllar „Sultani“ denilen şimdiki lise karşısı „İdadi“de okumuş, iri yarı babası Resul Ağa'nın zenginliğine aldırmadan, hatta ihtiyarın bütün yasaklarına sırt dönerek fabrikatör Gülbenkyan'ların çocuklarıyla arkadaşlığı artırmış, onlardan Ermenice, Fransızca bellemiş, ille de „Fabrika'ya akıl erdirmeye çalışmıştı”* (Kemal, 2005: 16).

Topal Eskici'nin ailesine dair bu anlatılar filmde yer almaz. Film bu anlamda Eskici karakterini kökleri içinde başarılı şekilde sunsa da geçmiğine dair verilerden bağımsız kıldığı için anlaşılabilir bir kişilik olarak sunar.

Film 1950 sonrası Türkiye'sinin sosyal problemlerinin yoğunlaştığı dönemini yansıtır. Tarım makineleşmesi, savaşta ürünlerinin fiyatlarını artırmıştır. Filmin kişilerinden Mehmet film diyalogları içinde döneme ilişkin yoksulluk gerekçelerini kızgınlıkla açıklarken Türkiye'nin tarımda makineleşmesinin yarattığı işsizlikten şikâyet eder, „kültü toplama” teknolojikleşme nadir tarım işidir, bu iş yapmaksa toplumun en alt katmanındaki göçmenler ve yoksullara kalmıştır. Kültü² amesi olmak aç kalmamak için yapılabilecek son iş. Filmin zamanına dolaylı atıfta bulunan bir diğer simge ise dizanteri ve sıtmanın Çukurova'da yaygın olmasıdır. Yakınçağ Türkiye tarihine bakıldığında bu yılların 1950 ile 1958 arasında olduğu görülebilir. Zenginler daha zengin olduğu, köylülerin ise kent civarındaki küçük yerleşim merkezlerine taşınmak zorunda kalıp, yeni gelişen kent hayatına uyum sağlayamadan yaşam mücadelesi verdikleri zorlu yıllardır. Eskici dükkânındaki yaşam kavgasının öznel zamanı, böyle bir Türkiye'nin ortasında, Çukurova'nın değişim dönemecine rastlar. Filmin konu akışı romandaki kadar belli bir döneme doğrudan atıfta bulunmaz. Romanda özellikle geçmiğe yönelik zaman göstergeleri kullanılır. Orhan Kemal bu kullanımla bir taraftan içinde yaşanan sürece nasıl geliştiğine dair ipuçları sunarken, diğer taraftan Eskici'nin geçmiğe yaştısına ılgı tutar (Kemal, 2005: 23).

Filmin ana mekânı Adana ve Çukurova'dır. Filme adını da veren eskici dükkânı ayakkabı tamir edilen baba ve oğulların bir arada çalıştığı köhne bir atölyedir. Duvarı asılı Atatürk ve Mehmet dönü fotoğrafları eskicinin ideolojik görüşünü yansıtır. Romana da ad veren bu dükkân Orhan Kemal tarafından şu şekilde betimlenir: *“Bu büyük, bu ünlü, bu eski, çok eski kentin, ana caddelerinden birine paralel, bozuk parke taşlı bir sokağında, alt alta, üst üste dükkânların, daha çok kunduracı, bakkal, manifatura, berber dükkânlarının arasındaydı eskici dükkânı. Arasındaydı ama sıkışmamıştı. Öteki dükkânların daracıklığına, ezilmiş, yamulmuşluğuna karşılık dükkân, cep ağızları sırma işlemeli İngiliz laciverdinden geniş şalvarı içinde, sedire yanlamış, sıra sıra altın dişini göstererek gamsız kahkahalar atan bir eski derebeyini hatırlatıyordu”* (Kemal, 2005: 7).

Film bu anlamda ne yazık ki roman kadar başarılı değildir. Filmde dükkâna yüklenen işlevler anlamında başarılı görüntüler ve bunu destekleyen diyaloglar ortaya konsa da Orhan Kemal'in romandaki tasvirlerinde ortaya konan anlam derinliği olamaz. Filmde açık mekân olarak Çukurova'daki pamuk tarlaları göze çarpar. Çimkineleri, iğçe çadırları, Çukurova'nın geleneksel tarım alanı görüntüsüdür. Filmde başarılı Çukurova görüntüleri kullanılmıştır. İrgat pazarları, pamuk tarlaları, ırgat çadırları, çuvallarla pamuk taşıyan kamyon ve traktörler beyazperdeye yansır. Fakat film geçmişten soyut olduğu için romandaki gibi ustaca karıştırmalardan yoksundur.

² Kültü: Tohumlu Pamuk. Bkz: Kemal, O. *Eskici ve Oğulları*, Epsilon Yay. 2005: 40.

Emeğin Göçü ve Kentte Yeniden Biçimlenişi: *Bereketli Topraklar Üzerinde*

Orhan Kemal'in Çukurova üzerine yazmış olduğu romanlardan biri olan *Bereketli Topraklar Üzerinde* ilk olarak 1953 yılında *Dünya Gazetesi*'nde tefrika edilmiştir. Roman, 1954'te Remzi Kitabevi tarafında 288 sayfa olarak yayımlanmış, 1964 yılında 427 sayfa olarak genişletilmiş biçimiyle basılmıştır. *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanı yazarın otobiyografik üç roman ve mizah içeren *Murtaza* romanının ardından yazılmıştır. Orhan Kemal'in beşinci romanı olan *Bereketli Topraklar Üzerinde*, yayımlandığı yıl hem okur hem eleştirmenler tarafında büyük ilgi ile karşılanmış, övgü dolu eleştiriler almıştır. *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanı Fethi Naci'nin yorumuna göre en iyi on Türk romanı arasında yer alır. Fethi Naci roman hakkındaki görüşünü şu cümlelerle ifade eder: "*Toprak reformunu yapamamış, sanayileşmesini gerçekleştirememiş az gelişmiş bir ülkede, Türkiye'de köylü-işçilerin kahırlı hayatlarını yansıtır Orhan Kemal. Roman, belirli bir tarihsel anı unutulmayacak bir ustalıkla tespit ettiği için tarihi ve sosyal gerçekliği, ele aldığı insanları gerçeğe uygun olarak gösterdiği için güçlü ve kalıcı. Orhan Kemal'in en güçlü romanı bence*" (Naci, 2009: 302).

Bereketli Topraklar Üzerinde romanı üç köylünün yoksulluktan kurtulmak için Çukurova'da fabrika ve tarım işçisi olarak çalışmak için göç etmelerini ve orada katlanılan güçlükleri, yalın ve açık bir dille anlatır. Romanın olay örgüsü dünya edebiyatında da sıklıkla kullanılan ve yolculuk üzerine kurulmuştur (Moran, 1986: 4). Orhan Kemal'in sosyal gerçeklik temelindeki bakış açısı insan yaşıntısının bütününe kapsar. Anlatımı okuyucunun acıma ve tikslenme duygularını kamçılar. Okur; roman kahramanlarının ayırtına varamadığı gerçekliğin ayırındadır. Bazı eleştirmenler yazarın mesaj verme kaygısıyla esere sonradan eklenen cümleleri, edebiyat sanatı açısından olumsuz bulur. *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanı Gorki'nin eserlerine benzetilmiştir.

Orhan Kemal, CHP'nin 1946–1950 yılları arasına rastlayan kısa iktidar dönemini kapsayan zaman diliminde toplumun ekonomik sosyal ve tarihsel çatışmalarını ele almak istediği için *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanını yazdığını belirtir. Dünyanın öteki halkları gibi kendi halkının da bilgiye, görgüye, yapıcı insan emeğine, uygarlığa susadığını vurgular. *Bereketli Topraklar*'da da Anadolu insanının çetin yaşam savaşının babadan oğula, dededen toruna geçen ve geçmekte devam eden sonsuz daha iyi yaşam isteği anlatılır ve dünyanın her köşesindeki insanlar gibi bizim halkımızın da ruhunda mutluluk özlemi olduğunu belirtir. Roman, bu umut, bu kesintisiz mutluluk arayışını konu edinir (Uğurlu, 2002: 95).

Roman 1979 yılında Erden Kıral tarafından aynı adla sinemaya uyarlanır. Ulusal ve uluslar birçok başarı ile ciddi sıkıntıları da bir arada yaşar. Film başarı gösterim izni almasına rağmen, Adana sıkıyönetim mahkemesi tarafından yasaklanır. 1981'de Avrupa'da en iyi film seçilir fakat yönetmen sıkıyönetimden dolayı ödülünü almaya gidemez. Filmin negatif kopyası çalınır ve yıllar sonra İsviçre'de bir stüdyoda bulunur. Film 1980 yılında ihtilal nedeniyle yapılamayan Antalya Film Festivali'nden bir sonraki yıl, en iyi yönetmen, en iyi görüntü yönetmeni ve en iyi yardımcı erkek oyuncu ödüllerini alır. En iyi film ödülünü de kazanmıştır aslında ama ödül filmin konusu sakıncalı bulunarak geri alınır. Film 1980'de Nantes Jüri Özel Ödülü'nü, 1981'de Strasbourg Büyük Ödülü'nü kazanır. Yönetmen filmini konuşlarıyla değerlendirir: "*Bereketli Topraklar Üzerinde* filminin ilk senaryosunu Mahmut Tali Öngören yazmıştı. Fakat benim çekmek istediğim film o değildi. Şunu gördüm: Orhan Kemal'in edebiyatı daha çok diyaloglara dayanır. Diyaloglardan birkaçını çıkardığınız zaman temel yapı çökmeye başlar. Bu noktadan itibaren de büyük bir zorluk başlar. Çünkü sayfalarca diyalogları sinemaya aktaramazsınız. Bence, o çalışmada Orhan Kemal'in ruhunu yakalamak önemliydi. Filmi yaptıktan sonra o ruhu yakaladığımı sanıyorum" (Akpınar, 2009: 108).

Yasaklı film çekimi tamamlandıktan sonra, kopyasının da çalınması ile ne yazık ki gösterime girememiştir. Ancak 2008 yılında sinema izleyicisi ile buluşabilen film izleyici tarafından

ilgi ile karılanmı, hakkında oldukça iyi eleiriler yazılmıtır. Orhan Kemal'in uyarlamaları arasında romana en çok sadık kalınan filmidir. Seçilen oyuncular Orhan Kemal'in betimlemeleri ile bütünüyle örtüür.

„Ekmek derdi“ ile yaam mücadelesini, evinden, ailesinden uzakta gurbette vermek zorunda olan Anadolu köylüsünün yoksullu, temanın çekirdeğini oluturur. Romanda karımıza çıkan zorunlu göç filme de yansıtılır. Ekmek parası kazanmak zorunda olan bu insanlar, emek bilinci oluturamamı,kendilerine dayatılan ağır sömürü koullarına boyun e,mek zorunda bırakılmıdır. Sömüren, yalnızca kapitali elinde tutan ieren de,il, aynı zamanda kendi sınıflarından açığözlü, ahlaki de,gerleri törpülenmi, ierene dalkavukluk yapmada yarar uman insanlardır. Yoksulluk ve ezilmeye katlanma bir kader gibi algılanır. Onurlarını ve varlıklarını savunamaz duruma getirilen yoksullar pasif bir isyan içindedirler. Ekmek parası kazanma mücadelesinde eme,ği yücelten Orhan Kemal; böyle bir düzende insanın ancak onurunu kaybederek, ikiyezli davranarak, düzenle bir tür i,irli,ği yaparak kurtulabilir olmasının dramatik sosyal boyutlarını *Bereketli Topraklar Üzerinde* eserine bütün çıplaklı,ğı ile yansıtmıtır. Film bu temanın inandırıcı bir yansıması ve canlandırmasıdır.

Film gerek seçti,ği oyuncularla gerekse bu oyunculara yükledi,ği rollerle romana sadık kalmayı ba,armı, Orhan Kemal'in Çukurova'nın yıpranmı, ezilmı, bilinçsiz, çaresiz insanlarını ba,arılı bir ,kilde yansıtmıtır,

Bereketli Topraklar Üzerinde romanı 1946–50 yıllarının Türkiye'sini yansıtır. CHP'nin iktidarda bulundu,ğu 1946–1950 yılları döneminden kısa bir zaman dilimi ve bu süreçte toplumun ekonomik, sosyal ve tarihsel çatı,maları romanın zamansal verileridir. (Uğurlu, 2002: 95) Orhan Kemal'in Çukurova konulu di,er romanları gibi *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanı da zamanı detaylı ve sosyo-ekonomik ko,ullarla bağlantılı sunar. Zaman; siyasi yapılanma, ideolojik görü,er, siyaset ve ideolojinin toplumsal yapılar üzerindeki etkileriyle sunulurken özellikle ekonomik ko,ulların etkiledi,ği ezilen insanlar taraf olarak sunulur. Bu anlamda *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanı da filmi de 1946–1950 yılları arasındaki dönemi, Çukurova'nın ezilen insanlarını, pamuk i,çeriyle ırgatların ya,amları boyutunda ba,arılı ,kilde i,er. Filmde i,çeyen somut zaman ise pamuk hasadının yapıldı,ğı birkaç aylık dönemi kapsar. Filmin vurgusu zaten mevsimlik i,ç ya,antılarına yönlendi,ği için zaman en geni, alamaıyla bir hasat mevsimidir.

Erden Kırıl oldukça hacimli ve her açıdan zor bir eser olan *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanını çok zor ,atılarda da olsa filme çekmeyi ba,armıtır. Romanın olay örgüsünün yoğunlu,ğı, ki,ısayısının fazlalı,ğı her ,çyden önemlisi çok temalı olu,ğu sinemada görselli,ğe kavuturulmu,ve gücünden bir ,çy yitirmedi,ği gibi oldukça güçlü bir filme dönü,ümütır. Atilla Dorsay film hakkındaki görü,erini Cu cümlelerle ifade eder: “*Bereketli Topraklar Üzerinde, Türk sineması tarihinde böylesine kalabalık bir oyuncu kadrosunun tümüyle üstün bir oyun verdi,ği ilk ve tek filmidir... Kırıl, Çukurova'nın gerçek emekçileriyle işbirli,ği yaparak en zor sahneleri ustaca çözümlemiş, akıcı, pürüzsüz bir sinema dili kurmuş, Orhan Kemal'in dev yapıtının özünü perdeye taşımış bulunuyor*” (1995: 187).

Tarımda makinele,me ve modernle,me ile paralel kentte ekonomik geli,meyle ortaya çıkan ucuz emek ihtiyacının sonuçlarından biri olan kırsaldan kente göçün ba,arılı ,kilde yansıtıldı,ğı *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanı yazarın gözlemlerinin ve gerçekçi üslubunun ba,arılı bir yansımasıdır. Uyarlanan film ile özellikle yönetmenin romandaki gerçekliklere bakı, açısının sayesinde ba,arılı ve özgün bir sonuca ula,ılmıştır.

Sonuç

Bu makalede amaç farklı iki dil ta,ıyan sanat dallarının karıla,tırmasını yaparken biçimsel benzerlik ya da farklılıklardan çok özsel, temasal benzerlik ve farklılıkları göz önünde

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

tutmaktı. Bir iletişim aracı da olan sinemada, uyarlamalar yeniden bir ortaya çıkışı olarak, içinde daha önceki söylemden anılar taşıyan, belirli zaman ve mekânda toplumda yeni bir söylem yaratma başarısını sağlayabilmelidir (Casetti, 2004: 83). Orhan Kemal'in özellikle toplumsal sorunları en yoğun biçimde yansıttığı seri romanı *Vukuat Var* yeniden ortaya çıkışı biçimiyle söylemsel ve kavramsal olarak bu iletişimi sağlama konusunda başarısız bir film olmuştur.

Yazarın eserlerinden yapılan uyarlamalarda dönemin sansür baskısı göz önüne alınca Orhan Kemal'den bir iz olmayışının nedenleri açıktır. Bu nedenledir ki yazarın bir dönemin siyasi-sosyal-ekonomik bütün göstergelerini birbiri ile ilişkili şekilde yansıtan başarılı romanlarından *Vukuat Var* ve *Hanımın Çiftliğı*'nden yapılan uyarlama, romanın da aldığı tepkiler göz önünde bulundurularak, oldukça sığ kalmış, eser Orhan Kemal'den yapılan bir uyarlamadan çok dönemin pembe romanlarından yapılan bir uyarlamaya dönüşmüştür. *Vukuat Var* filmi değişimler sonucu, sürece ayak uyduramayıp çözülp, dağılan hatta zamanla yoksullaşan bireyi tarihi ile birlikte ele alan romanın bu içeriğini tamamen göz ardı etmiştir. Toprak ilişkileri ile şekillenen mülkiyet biçimlerindeki köklü değişimler; bütün sınıfsal hareketlerin yaşandığı coğrafya olan Çukurova'da; siyasi değişimlere paralel olarak başarılı bir şekilde romana aktarılmış filmde yine ciddi bir eksiklik olarak karşımıza çıkar. Serinin üçüncü romanından uyarlanan *Kaçak* filmi dönemden siyasal ve sosyal izler taşısa da anlamsal bütünlük açısından serinin parçası olması bağlamında romanın özünü gerektiği kadar yansıtamamıştır.

Aile bağlarının toplumsal çözümlerle kopup insani değerlerle yeniden yaratıldığı *Eskici ve Oğulları* romanı ana karakter olan Topal Eskici'yi, geçmiş ve bütün değer yargılarıyla bir bütün olarak sunarken, yapılan uyarlamada Topal Eskici geçmişinden koparılmıştır. Başarılı bir uyarlama olmasına karşın *Eskici ve Oğulları* Topal Eskici karakteri etrafında Orhan Kemal'in yaratmış olduğı siyasal-sosyal-ekonomik göstergeleri bu kopukluk nedeniyle yansıtmayı başaramamıştır. Buna rağmen film eserin ana teması olan; Çukurova'da yaşanan modernleşme sürecinin toplumsal hayat ve buna bağlı olarak bireyde yarattığı ekonomik-siyasal-sosyal en önemlisi sınıfsal etkilerini yansıtan tüm verileri başarılı şekilde aktarmıştır.

Yazarın eserlerinden yapılan en başarılı uyarlama ise *Bereketli Topraklar Üzerinde* filmidir. *Bereketli Topraklar Üzerinde* esere sadık kalmış eseri Orhan Kemal'den taviz vermeden, bütünlüğünü ve birbirini etkileyen bütün yapıların ilişkilerini göz önüne alarak yansıtmıştır. Sistemin küçük insanlar üzerindeki acımasız sömürsünü yönetmen başarıyla görselleşirmiştir. Uyarlamalarda, kaynak eserin başarılı bir şekilde yorumlanması, özellikle özgün eserin ana öğelerinin kişiliğinin, atmosferinin yakalanması önem taşımaktadır (Miller, 2009: 245). Bu anlamda; *Bereketli Topraklar Üzerinde* filminin uyarlama bir eser olarak başarısını yönetmenine borçlu olduğunu söylemek mümkündür. Erden Kıral, Orhan Kemal'in eserinin ana öğeleri tamamen korumuş, seri farklı bir sanat eseri olarak yeniden yorumlamayı başarmıştır.

Türkiye koşullarında toplumsal dinamiklerin keskinliğı ve yapısal çözümlerin sürekliliğı Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren süregelmektedir. Orhan Kemal'in tanık olduğı dönemdeki siyasal, ideolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel iniş çıkışlar farklı adlar ve boyutlarda olsa da günümüzde varlığını korumaktadır ve bu iniş çıkışlar toplumsal dokuda etnik, ideolojik, ekonomik farklılıkları daha belirgin hale getirip yoksul-varsıl karşt sınıflar yaratmaktadır. Bu anlamda Orhan Kemal'in eserleri günümüz Türkiye tablosunda da gerçeklik anlamında geçerliliğini koruyan derin anlamları olan eserlerdir. Başarılı yorumlamalar ile yazarın eserleri yeniden uyarlanmalı, romanların taşıdığı toplumsal mesajlar filmlerde de izleyiciye iletilmelidir.

KAYNAKÇA

- AKPINAR, Ertekin, **10 Yönetmen ve Türk Sineması**, Hayal-Et Yay. İstanbul 2009.
- BEZİRCİ, Asım, **Orhan Kemal**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1984.
- CASETTI, Francesco, “Adaptation and Mis-adaptations – Film, Literature and Social Discourses”, **Literature and Film**, Blackwell, Oxford 2004.
- DORSAY, Atilla, **Sinemamızın Umut Yılları**. İstanbul: Çakıl Yay. İstanbul 1989.
- DORSAY, Atilla, **12 Eylül Yılları ve Sinemamız**. İstanbul: Çakıl Yay. İstanbul 1995.
- GÖK, ğahin (Yönetmen) (1990). *Eskici ve Oğulları* [Film]. Türkiye: Tuğçen Film.
- GÜLTEKİN, Mehmet Nuri, **Orhan Kemal’in Romanlarında Modernleşme, Birey ve Gündelik Hayat**, Everest Yay. İstanbul 2011.
- KEMAL, Orhan, **Hanımın Çiftliği II**, Everest Yay. İstanbul 2009.
- KEMAL, Orhan, **Bereketli Topraklar Üzerinde**, Everest Yay. İstanbul 2009.
- KEMAL, Orhan, **Vukuat Var**, Everest Yay. İstanbul 2009.
- KEMAL, Orhan, **Eskici ve Oğulları**, Epsilon Yay. İstanbul 2005.
- KEMAL, Orhan, **Kaçak**, Tekin Yayınevi, Ankara 1995.
- KIRAL, Erden (Yönetmen) (1979). *Bereketli Topraklar Üzerinde* [Film]. Türkiye: Polar Film-İrmak Film.
- KOLCU, Ali Ğsan, **Cumhuriyet Edebiyatı II**, Erzurum: Salkımsöğüt, Erzurum 2008.
- MILLER, William, **Senaryo Yazımı**, Çev: Y. BüyükerĞa, N. Esen, Y. Demir, Hayalbaz Kitap, İstanbul 2009.
- MORAN, Berna, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, ĞetiĞim Yay. İstanbul 2007.
- MORAN, Berna, “Bereketli Topraklar Üzerinde”, **Hürriyet Gösteri**, 63, 1986, s.4–8.
- NACĞFethi, **Yüz Yılın Yüz Türk Romanı**, Ğ Bankası Yay. İstanbul 2009.
- NARLI, Mehmet, **Orhan Kemal’in Romanları Üzerine Bir İnceleme**, TC Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 2002.
- OTYAM, Fikret, **Arkadaşım Orhan Kemal ve Mektupları**, Günizi Yay. İstanbul 2005.
- SAYDAM, Nejat (Yönetmen). (1972). *Vukuat Var* [Film]. Türkiye: Acar Film.
- UĞURLU, Nurer, **Orhan Kemal’in İkbal Kahvesi**, Örgün Yay. İstanbul 2002.
- ÜN, Memduh (Yönetmen). (1982). *Kaçak* [Film]. Türkiye: Ödül Film.



YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETENLERİN HÂL EKLERİNİN ÖĞRETİMİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ: NİTEL BİR ARAŞTIRMA

*Deniz MELANLIOĞLU**

ÖZET

Hâl ekleri, cümlede adlar ile fiiller arasında anlam kurar. Yabancılar Türkçe öğretiminde hâl ekleri üzerine yapılan çalışmalar, genel olarak eklerin öğretimi sırasında öğrencilerin ne gibi zorluklar yaşadığını tespit etmeye yöneliktir. Bu çalışmada ise yabancılar hâl eklerinin öğretimi sırasında öğretmenlerin yaşadığı problemleri ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırmada yabancılar Türkçe öğrenenlerin konuya ilişkin görüş ve deneyimlerini tespit etmek için nitel araştırma metodlarından biri olan fenomenografi kullanılmıştır. Fenomenografi çevremizdeki fenomenler hakkında insanların deneyimlerini, algılarındaki farklılıkları açığa çıkarmaya odaklanan ampirik bir çalışmadır. Çalışma Gazi Üniversitesi TÖMER’de dil bilgisi derslerini yürüten 5 öğretmen ile yürütülmüştür. Veriler, araştırmacı tarafından yapılandırılmış görüşme formu ile yüz yüze toplanmıştır. Araştırma sonucunda görüşlerine başvurulmuş öğretmenlerin, hâl eklerinin öğretimi sırasında doğru uygulamaların yanı sıra yanlış uygulamalara da yer verdikleri belirlenmiştir. Buna bağlı olarak araştırma sonucunda şu önerilere yer verilmiştir: Soyut nitelik taşıyan hâl eklerinin öğretiminde somutlaştırmadan mutlaka yararlanılmalıdır. Hâl eklerinin hangi sıra ile öğrenciye sunulacağı ve kazandırılacağı noktasında literatürde birlik sağlanmalıdır. Yabancılar Türkçe öğrenenler, bu eklerin kullanımını pekiştirmek için uygulama sayısını çoğaltmalıdır. Hâl eklerinin öğretimi sırasında sadece hedef dilin bir başka ifadeyle Türkçenin imkânlarından yararlanılmalıdır. Bu çalışmada yabancılar Türkçe öğrenenlerin hâl eklerine ilişkin deneyimlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Yabancılar Türkçe öğretimi alanında yapılan çalışmalarda öğrenme alanlarına ilişkin deneyimlerin açığa çıkarılması sağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe eğitimi, yabancılar Türkçe öğretimi, dil bilgisi, hâl ekleri.

THE VIEWS OF INSTRUCTORS THAT TEACH TURKISH TO FOREIGNERS ON TEACHING CASE-ENDINGS: A QUALITATIVE STUDY

ABSTRACT

Case markers are structures which form meaning connections between nouns and verbs in the sentence. The studies conducted on teaching Turkish case-endings to foreigners aim to determine the issues

* Yrd. Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, E-posta: denizmelanlioglu@hotmail.com

that foreign students experience while learning these endings. This study, on the other hand, aims to determine the issues that teachers face while teaching Turkish case-endings to foreigners. Phenomenography is an empirical study which aims to explore people's experiences and the differences between their perceptions of the phenomena in our environment. A phenomenographic analysis, one of qualitative research methods, was conducted to determine the views of teachers that teach Turkish to foreigners on teaching case-endings. The study was conducted by five instructors that carry out grammar courses at TÖMER at Gazi University. The data were collected through semi-structured interview conducted face-to-face. The results showed that instructors used appropriate activities as well as inappropriate one while teaching Turkish case-endings to teachers. In this respect, the following suggestions can be made on the basis of the present research: Concretization should be utilized in the teaching of case markers which have an abstract quality. There should be a consensus in the literature as to the order in which case markers should be presented to students. Teachers of Turkish as a foreign language should increase the number of practices in order to reinforce the use of these markers. Only the target language, that is, Turkish must be used in the teaching of case markers. The present study aims to explore the experiences of teachers of Turkish as a foreign language with regard to case markers. Through studies on the teaching of Turkish as a foreign language, such experiences related to teaching domains can be uncovered.

Key Words: Turkish education, teaching Turkish to foreigners, grammar, case endings.

Giriş

İkinci dil öğretiminde amaç, dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerinde bireyi yetkin kılmaktır. Bu becerilerin kazandırılması ve etkin bir şekilde kullanımının sağlanması için de becerilerle birlikte dilin kurallarının başka bir ifadeyle dil bilgisi konularının da öğretilmesi gerekmektedir. Bu durum Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenler için de geçerlidir.

Dil bilgisi konularının soyut bir nitelik taşıması, öğretiminde birtakım problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Özellikle Türkçe eklerin öğretimi konusunda yabancıların çeşitli problemler yaşadığı yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur. Öğretiminde zorluk çekilen eklerin başında hâl ekleri gelmektedir. Bu durum yabancılarla Türkçe öğretimi alanında yapılan çalışmalarda da vurgulanmıştır (Hengirmen, 1994; Aydın, 1997; Ersoy, 1997; Şahin, 2008)

Hâl ekleri, cümlede adlar ile fiiller arasındaki anlam bağlarını kurmak üzere adların girdiği durumları karıştırmaktadır (Korkmaz, 2003:12). Türkçe öğrenen yabancıların bu eklerde yaşadığı sıkıntıları konu olan çalışmalar literatürde bulunmaktadır. Özkan (1992), Türkçe seviyesi başlangıç, orta ve yüksek düzeyde olan öğrencilerin kompozisyon kâğıtlarını değerlendirdiği çalışmasında öğrencilerin hâl eklerinde yanlış yapma oranları ve hangi hâl eklerinde hata yaptıklarına ilişkin tespitlerde bulunmuştur. Her seviyeden öğrencinin yazılı anlatım kâğıtlarının hâl ekleri bağlamında değerlendirildiği diğer iki çalışma Güven (2007) ve Akdoğan (1993) tarafından gerçekleştirilmiştir. Üç çalışmada da öğrencilerin en çok zorlandığı ve yanlış kullandığı ekin belirtme hâli eki olduğu anlaşılmaktadır. Bu duruma dikkat çeken Aydın (1997), belirtme ve diğer hâl eklerinin öğretiminde karıştırılan problemlerin ortadan kaldırılabilmesi için evrensel dil

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

bilgisi kuramlarının uygulanması gerektiğini belirtmekte; belirtme hâli ekinin nasıl öğretilmesi gerektiğini “durum kuramı” ile örneklendirmektedir.

Mert (2003:27), Türkçe gramer kitaplarında hâl eklerinin sınıflandırılma çabası ve açıklanma şekline göre yola çıkarak konunun genellikle şekil açısından ve ek seviyesinde ele alındığını, konuyla ilgili adlandırmada da bir birlikteliğin olmadığını ifade etmektedir. Oysa bir dildeki ögeler, sadece kavram işlevlerinden oluşmaz. Türkçe gibi eklemeli dillerde söz diziminin kavram işleviyle açıklanmasında ortaya çıkmasına rağmen dilin kendine özgü nitelikleri, esasen kavram ilişkileri düzeyinde belirler. Türkçede kavram ilişkilerinin hâl ekleri olarak bilinen dil bilgisi biçimbirimleriyle meydana gelmesi nedeniyle bu konunun öğretiminde sadece yüzeysel yapıdan hareket edilmekte ve hâl kategorilerini ifade eden görevli dil öğelerinden ekler de şekillerine göre adlandırılarak ismin beş ile dokuz arasında değişen hâl biçiminden söz edilmektedir. Bunun sonucunda da derin yapıyı ifade eden birden çok yüzeysel yapı farklı biçimlerde çözümlendiğinden bilmenin ve öğretmenin vazgeçilmez göstergesi olan formülendirme yapılmakta; bu nedenle hâl kategorileri de göz ardı edilmektedir (Börekçi, 1999). Hâl eklerinin öğrenim ve öğretiminde yaşanan problemlerin kaynağının bu nokta olduğu şeklinde bir yoruma ulaşılabılır.

Hâl eklerinin öğretiminde yaşanan bir başka sorun, isimle fiil arasında doğrudan ilgi kuran hâl eklerinin hangi fiille kullanıldığıdır (Açık, 2008:8). Yönelme hâl ekinin ne zaman yönelme ne zaman “için” anlamı taşıdığı konusunda öğrencinin bir çıkarımda bulunamaması bu duruma bir örnektir. Karababa (2009:9) da öğrencilerin öğrenmede zorluk çektikleri ekleri belirtme ve yönelme olarak sıralamaktadır.

Avrupa Ortak Çerçeve metninde dilsel yetenekler başlığı altında ele alınan dil bilgisi öğretimi, “Dilin dil bilimsel kaynaklarını bilme ve kullanma” şeklinde açıklanmaktadır (2009.115). Bunun yanı sıra dil bilimsel yetenektan kastedilenin belli kalıpları ezberleyerek tekrarlama değil kurallara uygun olarak doğru üretilmiş söz öbekleri ve cümlelerle anlama ve anlatma becerisi olduğu vurgulanmaktadır. Yapılan bu vurgu yabancı dil öğretiminde de tıpkı ana dilinde olduğu gibi dil bilgisinin amaç değil dil becerilerinin gelişimi için bir araç olduğunu belirtmektedir.

Amaç

Yabancılar Türkçe öğretiminde hâl ekleri üzerine yapılan çalışmalar, eklerin öğretimi sırasında öğrencilerin ne gibi zorluklar yaşadığını tespit etmeye yöneliktir. Bu çalışmada ise yabancılar hâl eklerinin öğretimi sırasında öğretmenlerin yaşadığı problemleri ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmanın bu yönüyle literatürdeki benzer çalışmalardan ayrıldığı düşünülmektedir.

Sınırlılıklar

Türkiye Türkçesi ile ilgili dil bilgisi kitaplarında, terim sözlüklerinde ve makalelerde hâl eklerinin sayısı ve adlandırılması konusunda birbirinden farklı görüşler ortaya konmaktadır (Ergin, 1992; Banguoğlu, 1990; Hatipoğlu, 1972; Korkmaz, 2003; Eker, 2002; Ediskun, 1999; Gencan, 2001; Gülsevin, 2004). Çalışmada bu farklılıklar üzerinde durulmamaktadır. Çalışma araştırmacının verilerinin toplandığı Gazi TÖMER’de öğrenim gören öğrencilerin kullandığı dil bilgisi kitabındaki hâl ekleri tasnifi ayrıca 2011-2012 eğitim öğretim yılında Gazi TÖMER’de dil bilgisi derslerini yürüten hocanın ile sınırlıdır.

Yöntem

Bu çalışmada nitel veri toplama tekniklerinden yararlanılmıştır. Araştırmacının veri analizinde insanların deneyimlerini açığa çıkaran ve grup içerisindeki bireylerin olgulara verdikleri anlamları paylaşmaya odaklanan nitel araştırma yöntemi fenomenografi kullanılmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012*

Fenomenografi çevremizdeki fenomenler hakkında insanların deneyimlerini, algılarındaki farklılıkları açığa çıkarmaya odaklanan ampirik bir çalışmadır. Herkesin algıları, anlamaları ve deneyimleri farklı olduğu için fenomenleri tanımlama biçimleri de farklı olabilir. Fenomenografi, nitel araştırmacının doğasına uygun olarak kesin ve genellenebilir sonuçlar ortaya koymayabilir. Ancak bir olguyu daha iyi tanımaya ve anlamaya yardımcı olacak sonuçlar sağlayacak örnekler, açıklamalar ve deneyimler ortaya koyabilir. Bu yönüyle hem bilimsel literatüre hem de uygulamaya önemli katkılar sunabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008:75). Bu çalışmada ise öğretmenlerin soyut nitelik taşıyan dil bilgisi konularından biri olan hâl eklerinin öğretimi, kendilerinin nasıl anlamlandırdıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma grubu

Fenomonoloji araştırmalarında veri kaynakları, araştırmacının odaklandığı olguyu yaşıyan ve bu olguyu dıġıavurabilecek veya yansıtabilecek bireyler ya da gruplardır (Yıldırım ve Şimşek; 2008:74). Yabancılarla hâl eklerinin öğretiminde karşılaşılan problemleri ve bu problemlerin çözümü için yapılanlara yönelik etkinliklerin neler olduğunu ortaya koyabilmek için Gazi Üniversitesi TÖMER’de görev yapan ve dil bilgisi derslerini yürüten üç erkek ve iki bayan olmak üzere toplam beġokutman, bu araştırmacının çalışma grubunu oluşturmaktadır. Çalışma grubunu belirlemede kolay erişilebilirlik ve araştırmaya katılma isteġi esas alınmıştır.

Verilerin toplanması

Fenomonoloji araştırmalarında başlıca veri toplama aracı görüşmelerdir. Olgulara ilişkin yaġantıları ve anlamları ortaya çıkarmak için görüşmenin araştırmacılara sunduġu etkileşim, esneklik ve sondalar yoluyla irdeleme özelliklerinin kullanılması gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008:74). Bu nedenle araştırmada veri toplamak amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formunda bulunan sorular öncelikle araştırmacı tarafından hazırlanmış ve üç alan uzmanı tarafından değerlendirilmiştir. Uzmanların olumlu ortak kanı belirttikleri toplam altı (6) soru görüşme formuna alınırken içerik olarak benzer hususlara odaklanan dört soru görüşme formundan çıkarılmıştır. Ancak içerik ve araştırma amacına uygunluğu açısından değerlendirilen görüşme formu için bir de ön uygulama yapılmıştır. Görüşme soruları öncelikle çalışma grubunda olmayan iki okutmana uygulanmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda alan uzmanları ile görüşme formu tekrar gözden geçirilmiş ve forma son şekli verilmiştir. Görüşme formunda bulunan sorular aġğıda sunulmuştur:

1. Hâl eklerinin öğretimine ne tür etkinliklerle başlırsınız?
2. Öğrencileriniz hâl eklerinin öğretiminde özellikle hangi aşamalarda zorluk yaşamaktadırlar?
3. Hâl ekleriyle ilgili öğrencileriniz genelde ne tür hatalar yapmaktadırlar? Örnek verebilir misiniz?
4. Hâl eklerinin öğretimi somutlaştırmak için neler yaparsınız?
5. Hâl eklerinin öğretim sırası sizce nasıl olmalıdır? Nedenleriyle açıklar mısınız?
6. Hâl eklerinin öğretiminde hangi dil bilgisi kurallarından yararlanırsınız? Örnek verebilir misiniz?

Araştırmacı, okutmanlardan randevu alarak görüşmelerini, Gazi Üniversitesi TÖMER’de yapmıştır. Okutmanlardan görüşmenin ses kayıt cihazıyla kaydedilebilmesi için izin alınmış ve görüşmeler böylece kayıt altına alınmıştır. Görüşmeler 20-35 dakika aralığında tamamlanmıştır.

Verilerin analizi

Bu çalışmanın verileri fenomenografi yöntemine uygun olarak toplanmış ve verilerin analizi sürecinde fenomenografik analiz kullanılmıştır. Analiz sürecinde bir alan uzmanı ve araştırmacı birlikte çalışmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2008:75)'e göre bu tip araştırmalarda veri analizi, yaşıntıları ve anlamları ortaya çıkarmaya yöneliktir. Bu amaçla yapılan içerik analizinde verinin kavramsallaştırılması ve olguyu tanımlayabilecek temaların ortaya çıkarılabilmesi çabası vardır.

Araştırmacının verileri fenomenografi yönteminin analiz sürecine uygun olarak samimiyet, yoğunlaşma, mukayese, gruplama, açıklama ve sınıflandırma süreçlerinden geçerek analiz edilmiştir. Öncelikle görüşme kayıtları üç kez listelenmiştir. Güvenilir kayıtlar elde edildikten sonra elde edilen veriler gruplandırılıp son metindeki anlam kategorileri analiz edilmiştir. Gruplamalardan sonra kategoriler arasında kıyaslamalar yapılmıştır. Uzman ve araştırmacı tarafından ulaşılan kategoriler böylece son hâlini almıştır. Ana anlamlar etiketlenmiş, kavramlar gruplanıp kategorize edilmiş ve kategorilere isimler verilmiştir. Kategorilerin belirlenmesinden sonra tablolar oluşturulmuş ve kategorilere örnek olabilecek cümlelerle tablolar zenginleştirilmiştir. Çalışmaya katılan beş okutmana isimlerine ve cinsiyetlerine bakılmaksızın birden beş kadar numara verilmiştir. Tablolarda bulunan kategorilerin ve örnek konuşma cümlelerinin yanında bulunan numaralar katılımcılara ait numaralardır (K1: Görüşleri alınan birinci okutman gibi.).

Bulgular ve Yorum

Görüşme formunda bulunan sorulara katılımcıların verdikleri cevaplar doğrultusunda çalışmada aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Tablo 1: Hâl Eklerinin Öğretiminde Kullanılan Etkinlikler

<i>Hâl eklerinin öğretimine ne tür etkinliklerle başlıyorsunuz?</i>	
Kastedilen	İfade Edilen
Oyun (K1)	Hâl eklerine bağlanmadan önce öğrencilerle pazıl yapıyoruz. Pazılda birkaç parçayı eksik bırakıyorum böylece pazıl tamamlanamıyor. Öğrencilere hâl eklerinin cümledeki görevini bu şekilde kavratmaya çalışıyorum.
Örnekleme (K3)	Hâl ekinin ne olduğunu açıklamak için aynı cümlemin hâl ekiyle tamamlanmış ve eksik ile tamamlanmamış şeklini art arda veriyorum.
Etkinlik yapmama (K2, K4, K5)	Hâl eklerine bağlarken herhangi bir etkinlik yapmıyorum. Dil bilgisi kitabındaki sıraya göre teke tek cümlede üstlendikleri göreve göre anlatıyorum (K2).

Tablo 1'den anlaşıldığı üzere dil bilgisi dersini yürüten okutmanlardan üçü, “*Hâl eklerinin öğretimine ne tür etkinliklerle başlıyorsunuz?*” sorusuna cevap olarak herhangi bir etkinlik yapmadıklarını belirtmiştir. Bu durum, hâl ekleri gibi soyut bir konunun öğretiminde birtakım problemlerin ortaya çıkmasına neden olabilir şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 2: Hâl Eklerinin Öğretiminde Zorluk Yaşanan Alanlar

Öğrencileriniz hâl eklerinin öğretiminde özellikle hangi aşamalarda zorluk yaşamaktadırlar?	
Kastedilen	İfade Edilen
Anlamlandırma (K1, K4)	Öğretim esnasında yaşadığımız en büyük problem öğrencilerimizin bu eklere bir anlam yüklemeye çalışmasından kaynaklanıyor (K4).
Uygulama (K2, K3, K5)	- Uygulama yaparken (konuşma-yazma) oldukça fazla hata yapıyorlar (K2). - Elbette en büyük sorunları, nerede hangi hâl ekini kullanmaları gerektiğini belirlemek (K5).

Hâl eklerinin öğretiminde yabancı öğrencilerin yaşadıkları sorunlar, iki ana başlık altında toplanmıştır. İlk başlık “anlamlandırma” temasını oluşturmuştur. Yabancı öğrenciler, hâl eklerini, kelime gibi düşünüp bu eklere bir anlam yüklemeye çalışmaktadır. Bu konuda görüş bildiren katılımcılardan biri (K5), çözüm önerisi niteliğinde “*Bu eklerin isimlerinde de vurgulandığı gibi fonksiyonları anlatılabilirse bir parça kolaylık sağlanabilir.*” ifadesine yer vermiştir. Uygulama teması altında ele alınan ifadelerle bakıldığında öğrencilerin, hâl ekinin kullanımına ilişkin yaşadıkları durumu ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Öğrencilerin Hâl Ekleriyle İlgili Yaptıkları Hatalar

Hâl ekleriyle ilgili öğrencileriniz genelde ne tür hatalar yapmaktadırlar? Örnek verebilir misiniz?	
Kastedilen	İfade Edilen
Yanlış kullanım (K1, K2, K3, K4, K5)	Teklik 3. kişi iyelik ekiyle belirtme hâlini karıştırıyorlar (Evi gördüm./ Evi güzel.). (K3)
Gereksiz kullanım (K1, K2, K3, K4, K5)	- Kullandıkları isimlerin hepsine hâl eki getirmeye çalışıyorlar. (K2) - Hâl ekine gerek olmayan bir yapıda hâl eki kullanıyorlar (Yağmur-a yağıyor.). (K5)
Gerekli yerde kullanmamak (K1, K2, K3, K4, K5)	- Cümledeki kelimeleri hâl eki getirmeden fiile bağlıyorlar. (K4) - Cümlede hâl eki kullanması gerektiğini fark etmiyorlar (Okul-(a) gidiyorum.). (1)
Ünlü ünsüz uyumuna uymamak (K1, K2, K3, K4, K5)	Ünsüz uyumu- ya da ünsüz yumuşaması kuralına uymadan ekleri kelimelerle birleştiriyorlar (Ağaça kedi tırmanıyor./Sınıfdan çıktık.). (K3)
Fiille kullanım (K1, K2, K3, K4, K5)	- Fiillerin hâl ekiyle kullanımı konusunda oldukça fazla sıkıntı yaşıyorlar. (K1) - Hâl eklerinin ismi fiile bağlaması nedeniyle fiile göre değişen hâli kavramakta öğrenciler zorlanıyorlar (Ben evde gidiyorum./Fareye korkarım.). (K4)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Tablo 3'e göre "Hâl ekleriyle ilgili öğrencileriniz ne tür hatalar yapıyorlar? Örnek verebilir misiniz?" sorusuna katılımcılardan gelen dönütlerden sonra beş tema oluşturulmuştur. Tablodan katılımcıların, öğrencilerin yaptıkları hatalar konusunda ortak bir paydada buluştuğu söylenebilir. Yıldırım (2011), Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin hâl eklerini öğrenmede güçlük yaşıyıp yaşamadıklarını araştırmış, yapılan araştırmada ulaşılan bu bulgunun aksine, öğrenciler bu ekleri öğrenmede zorluk yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Araştırmacı ulaştığı bu sonuca dayanarak öğrencilerin hâl eklerinde hata yapma nedenini, öğrencilerin bu konuyu zor bulmamaları olarak değerlendirmiştir.

Öğrencilerin hâl eklerini öğrenme ve kullanma problemlerini ortadan kaldırmak için K4 Göye bir öneri getirmektedir: "Hâl eklerinin ismi fiile bağlaması, öğrenciyi fiil gerçeği ile karşılaştırıyor. Burada basit de olsa Türkçenin fiillerinden (basit, somut ve temel düzeyde kullanılan fiiller) bahsedilmeli; fiillerin bir kısmının yaygın olarak hangi hâl eklerini aldığı belirtilmelidir. Öğretim sürecine fiil dâhil edildiği zaman doğrudan cümle bilgisi de dâhil oluyor. Bu durumda basit de olsa Türkçenin cümle yapısından bahsedilebilir. Eklerin cümlelerde yüklendiği görev ve fonksiyonlar ana hatlarıyla belirtilmelidir."

Tablo 4: Hâl eklerinin Öğretimini Somutlaştırmak İçin Yapılanlar

<i>Hâl eklerinin öğretimini somutlaştırmak için neler yaparsınız?</i>	
Kastedilen	İfade Edilen
Ana dilinden hareket etme (K5)	Mümkünse öğrencilerin hâl eklerini kendi dilleriyle ya da biliyorlarsa İngilizceyle karşılaştırmalarını istiyorum. İngilizcede özellikle ayrılma hâli eki -den'e karşılık gelen "from" sözcüğü ve belirtme hâli eki -i yerine kullanılabilen "the" bu eklerin İngilizce bilenler için daha somut olmasını sağlıyor. Ancak özellikle Farsça konuşan öğrenciler için hâl ekinin öğretimi çok kolay oluyor. Çünkü Farsçada da bu ekler aynen var. Bu nedenle Farsça bilen öğrencilere hâl eklerinin Farsça karşılığını da veriyorum.
Görseller (K1, K3, K4)	- ğekiller çizip veya resimlerle göstererek cümleleri somutlaştırmaya çalışıyorum.(K4) - Resimli alıştırma verip boşluklardaki isimlere uygun hâl ekleri getirmelerini sağlıyorum. (K3)
Kullanım olanağı (K2, K3)	Konuşma ve yazma dersi hocalarının da konuyla ilgili derste uygulama yapmasını rica ediyorum. Derste başka bir dil kullanmaktan kaçınıyorum (İngilizce vb.). (K3)
Oyun (K1)	Öğrencilerle sıra sende adlı bir oyun oynuyoruz. Bu oyunda bir kelimeye kullanıldığı fiile göre hâl eki getiriyoruz (Kalem aç. Kalem-e bak. Kalem-i ver. Kalem-den al. Kalem-de uç yok.).
Drama (K2)	Sınıfta öğrencilerin dâhil olduğu bir drama yaptırıyorum. Bu dramada öğrencilerin gerçekleştirdikleri eylemleri hâl ekleriyle ifade ettiriyorum.
Soru kalıpları (K4)	Bazı soru kalıpları ile hâl ekleri kısmen de olsa öğretiler (kime, neye, nereye...= yönelme hâl eki; nereden, kimden...= ayrılma hâl eki gibi.)

Turkish Studies

Tablo 4, katılımcıların “*Hâl eklerinin öğretimini somutlaştırmak için neler yapıyorsunuz?*” sorusuna verdikleri cevapların bir özeti niteliğindedir. Genilecek konunun gözle görülmesi, elle tutulması başka bir ifadeyle somutlaştırması öğrenmeyi kolaylaştırır (Özbay, 2007:100). Soyut nitelik taşıyan dil bilgisi konularından biri olan hâl eklerini öğretirken somutlaştırma olursa öğrenme daha kolay ve kalıcı olabilir.

Tablo 4’e göre araştırma kapsamındaki katılımcılardan bazıları görsel, oyun, drama ve kullanım alanı yaratma gibi öğrencinin öğrenme sürecine aktif katılacağı, yaparak yaşıyarak öğreneceği fırsatlar sunmaktadır. Bu tür ortamlarda somutlaştırmanın daha fazla olacağı söylenebilir. Hâl eklerinin öğretiminde somutlaştırmayı soru kalıpları ile yaptığını söyleyen K4’ün yaptığı uygulamanın somutlaştırmadan ziyade hâl eklerinin öğrenciye öğretiminde kullanılabilecek bir usul olduğu söylenebilir.

Tabloda ilginç olan asıl noktanın ana dilinden hareketle somutlaştırmanın yapıldığının ifade edilmesidir (K5). Katılımcıların aynı görüşü paylaştığı tablo incelendiğinde anlaşılmaktadır (K3). Bunun yanı sıra yapılan görüşmeler sırasında hedef dil olarak Türkçenin öğretildiği bir ortamda ana dilinden hareket edilmemesi gerektiğini belirtilen bir başka katılımcı da K4’tür: “*Öğrenciler genelde eklerin İngilizcede ya da kendi dillerindeki karşılığını arıyor. Bu durumda yaşanan en büyük sıkıntı, bu adlarla anılan ve bire bir aynı görevdeki eklerin İngilizcede olmaması. İngilizcede benzer görevde olan (to, into, at, on, in, the, from...) kelimelerin hiçbiri Türkçede hâl eklerini aynen karşılamıyor. Öğrencilerimiz benzer görevdeki İngilizce kelimeler ile bu konuyu anlamaya çalıştığında problem daha da büyüyor.*”

Tablo 5: Hâl Eklerinin Öğretim Sırası

<i>Hâl eklerinin öğretim sırası sizce nasıl olmalıdır? Nedenleriyle açıklar mısınız?</i>	
Kastedilen	İfade Edilen
Sıralama önemli değil (K2, K5)	Bence en başta hepsi bol örneklerle gösterilmeli. Önce örnekler üzerinden hâl eklerinin kullanım mantığı öğrenciye kavratılmaya çalışılmalı. Bu yapıldıktan sonra ayrıntılara girerken herhangi bir sıralama çok da önemli değil bence. (K5)
Sıralama önemli (K1, K3, K4)	- Bulunma hâli (yer/ zaman (saatler)), yönelme hâli, ayrılma hâli (Ayrılma, sebep vb. gibi cümleye kattığı farklı anlamları da anlatıyorum.), belirtme hâli (Teklik 3. kişiyelik ekinden farkını anlamaları biraz zor oluyor. Sona doğru anlatmak daha iyi oluyor.). (K3) - Bana göre sıralama çok önemli. Bulunma ve ayrılma ilk önce verilmeli. Yönelme ile belirtme sona bırakılmalı. (K1)

Katılımcıların hâl eklerinin öğretim sırasına yönelik görüşleri Tablo 5’te gösterilmiştir. Ki katılımcı (K2, K5), öğretim sırasında herhangi bir sıra takibine gerek olmadığını düşünmektedir. Yabancılar Türkçe öğretiminde hâl ekleri üzerine yapılan çalışmaların genelinde belirtme hâli eki ile iyelik ekinin (-I, -sI) öğrenciler tarafından birbirine karıştırıldığı vurgulanmaktadır. Bu nedenle hâl eklerinin öğretiminde belli bir sıra olmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Öğretim sırasında bir tasnifin olması gerekliliğini savunan üç katılımcı vardır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Öğretim sırasına ilişkin sıralamanın ise katılımcılara göre farklılaştığı tablodan anlaşılmaktadır. Arslan (2010) hâl eklerinin öğretiminde bulunma, yönelme, belirtme, ayrılma sıralamasını önermekte ancak bunun nedenini açıklamamaktadır.

Tablo 6: Hâl Eklerinin Öğretiminde Yararlanılan Dil Bilgisi Kuralları

***Hâl eklerinin öğretiminde hangi dil bilgisi kurallarından yararlanırsınız?
Örnek verebilir misiniz?***

Kastedilen	İfade Edilen
Çelik ekleri (K4)	• Öncelikle iyelik eklerini öğretiyorum.
Ünsüz uyumu ve ünsüz yumuşaması (K3)	• Hâl eklerinin alt yapısını ünsüz uyumu ve ünsüz yumuşaması kurallarını öğretirken oluşturun.
Ğim (K2)	• Ğimin ne olduğunu sezdiriyorum.
Fiil (K1, K3, K4)	• Fiillerin hâl ekiyle nasıl kullanıldığını anlatıyorum. (K1) • Hâl ekinin isme geldiğini ancak aslında fiille ilgili olduğunu vurgulamak üzere aynı isme bütün hâl eklerini farklı fiillere bağlayarak getiriyorum. Sonuçta öğrenci, hâl ekinin fiile göre belirlendiğini kavramış oluyor. (K4)

Tablo 6'dan anlaşıldığı üzere dil bilgisi dersini yürüten okutmanlardan üçü, “*Hâl eklerinin öğretiminde hangi dil bilgisi kurallarından yararlanırsınız? Örnek verebilir misiniz?*” sorusuna, fiillerle hâl ekleri arasındaki bağlantıyı kavratarak bağadıklarını şeklinde dönüt vermişlerdir. Yabancıların hâl eklerinde yaptıkları hataların giderilmesine yönelik Öz (2002) deneysel bir çalışmada gerçekleştirmiş ve bu eklerin fiille birlikte öğretildiğinde hata oranının düştüğü ve kalıcı öğrenmenin gerçekleştiği sonucuna ulaşmıştır.

Sonuç ve Öneriler

“*Hâl eklerinin öğretimine ne tür etkinliklerle başlıyorsunuz?*” sorusuna oyun ve örneklemeden yararlandığını belirten katılımcıların yanı sıra herhangi bir etkinliğe yer vermeden konuya geçtiğini belirten katılımcılar da bulunmaktadır. Öğrencilerin hâl eklerinin öğretimi sırasında eklere anlam yükleme çabaları ve uygulama aşamasında yeterli başarıyı gösterememeleri yaşanan zorlukların başında gelmektedir. Öğrencilerin bu ekleri anlamlandırma gayreti, kendi ana dili yapılarını hedef dil Türkçeye taşımaları şeklinde açıklanabilir. “*Hâl ekleriyle ilgili öğrencileriniz ne tür hatalar yapıyorlar? Örnek verebilir misiniz?*” sorusunda katılımcıların hepsinin aynı hususlara değindiği görülmüştür. Eklerin gereksiz yerde kullanılması, gerekli yerlerde kullanılmaması, fiillerle kullanımında yaşanan problemler, hataların ana kaynağını oluşturmaktadır. Öğrencilerin yaptıkları bu hataların hâl eklerinin soyut bir yapıya sahip olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Soyut olan bu konuyu somutlaştırmak için katılımcılardan bazıları görsel, oyun, drama gibi unsurlardan yararlandıklarını ifade ederken bir katılımcı ise öğrencinin ana dilinin imkânlarından yararlandığını belirtmiştir. “*Hâl eklerinin öğretim sırası sizce nasıl olmalı? Nedenleriyle açıklar mısınız?*” sorusunda katılımcılar arasında bir görüş birliğinin olmadığı belirlenmiştir. Bu konuda bir sıralamanın gereksiz olduğunu düşünen katılımcıların yanında bir sıralama örneği sunan katılımcılar da bulunmaktadır. Katılımcılar hâl eklerinin

öğretiminde iyelik ekleri, ünsüz uyumları, isim ve fiile ilişkin bilgileri de sunduklarını belirtmektedir.

Öneriler

Bu araştırmada yabancılara Türkçe öğretenlerin hâl eklerinin öğretimine ilişkin deneyimleri incelenmiş ve katılımcılarla yapılan görüşmelerde onların hâl eklerinin öğretimini nasıl gerçekleştirdikleri ile bu konuda karşılaştıkları problemler belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlarına göre şu öneriler getirilebilir:

1. Soyut nitelik taşıyan hâl eklerinin öğretiminde somutlaştırmadan mutlaka yararlanılmalıdır.
2. Hâl eklerinin hangi sıra ile öğrenciye sunulacağı ve kazandırılacağı noktasında literatürde birlik sağlanmalıdır.
3. Yabancılara Türkçe öğretenler, bu eklerin kullanımını pekiştirmek için uygulama sayısını çoğaltmalıdır.
4. Hâl eklerinin öğretimi sırasında sadece hedef dilin bir başka ifadeyle Türkçenin imkânlarından yararlanılmalıdır.
5. Bu çalışmada yabancılara Türkçe öğretenlerin hâl eklerine ilişkin deneyimlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Yabancılara Türkçe öğretimi alanında yapılan çalışmalarda öğrenme alanlarına ilişkin deneyimlerin açığa çıkarılması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- ACIK, Fatma, “Türkiye’de Yabancılara Türkçe Öğretilirken Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Uluslararası Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu 2008, KKTC, [http://turkoloji.cu.edu.tr/\(ET. 11.10.12\)](http://turkoloji.cu.edu.tr/(ET. 11.10.12)).
- AKDOĞAN, Gülser, **Yabancıların Türkçe Öğreniminde Ad Durumu ve Çekim Açısından Sık Rastlanan Yanlışlar ve Nedenleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1993.
- ARSLAN, Mustafa, **Yabancılara Türkçe Öğretim Kılavuzu Temel Seviye**, Uluslararası Burç Üniversitesi Yayınları, Sarajevo, 2010.
- AYDIN, Özgür, “Türkçede Belirtme Durumu Ekinin Öğretimi Üzerine Bir Gözlem”, **Dil Dergisi**, S: 52 (1997), s. 5-17.
- BANGUOĞLU, Tahsin, **Türkçenin Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.
- BÖREKÇİ Muhsine, “Türkçe Öğretiminin Yüzeysel Yapıyı Esas Alan Yaklaşımı ve Bunun Sonuçları”, **Dil Dergisi**, S: 77 (1999), s. 27-35.
- Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni Öğrenme-Öğretme-Değerlendirme**, MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.
- EDİSKUN, Haydar, **Türk Dilbilgisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- EKER, Süer, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2002.
- ERGÖN, Muharrem, **Türk Dilbilgisi**, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1992.

- ERSOY, Sergül, **Türkçe Öğrenen Yabancıların Yazılı Anlatım Yanlışlarının Dil Bilgisi Açısından Değerlendirilmesi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1997.
- GENCAN, Tahir Nejat, **Dilbilgisi**, Ayraç Yayınları, İstanbul, 2001.
- GÜLSEVİN, Güler, “Türkçede Sıra Dışı Ekler ve Eklerin Tasnif Tanımlanma Sorunu Üzerine”. **V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri Birinci Kitap**, TDK Yayınları, Ankara 2004, s.1267-1283.
- GÜVEN, Esra, **Yabancıların Türkçe Öğrenirken Ad Durum Eklerinde Yaptıkları Hataların Çözümlemesi ve Bu Hataların Giderilmesine Yönelik Öneriler**, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007.
- HATİPOĞLU, Vecihe, **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1972.
- HENGİRMEN, Mehmet, **Almanlara Türkçe Öğretimi. Kuram ve Uygulama**, Engin Yayınevi, Ankara, 1994.
- KARABABA, Canan, “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi ve Karşılaşılan Sorunlar”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C: 42 S: 2 (2009), s. 265–277.
- KORKMAZ, Zeynep, **Türkiye Türkçesinin Grameri(Şekil Bilgisi)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- MERT, Osman, “Türkçede Hâl Kategorisi ve Öğretimi”. **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 21 (2003), s. 25-31.
- ÖZ, Nurdane, **Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Ad Durum Ekleri ve Bir İzlenim Önerisi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002.
- ÖZBAY, Murat, **Türkçe Özel Öğretim Yöntemleri I**, Öncü Basımevi, Ankara, 2007.
- ÖZKAN, Aydanur, **Yabancıların Türkçeyi Öğrenmeleri Esnasında Yaptıkları İsim Hâl Ekleri Yanlışları ve Bu Konunun Değerlendirilmesi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1992.
- ŞAHİN, Metin, **Güvenlik Bilimleri Fakültesinde Öğrenim Gören Yabancı Öğrencilerin Türkçe Öğrenirken Karşılaştıkları Zorluklar**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.
- YILDIRIM, Ali. ve ŞİMŞEK, Hasan, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008.
- YILDIRIM, Hatice Çiğdem, **Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Türkçe Dil Bilgisi ve Durum Eklerine İlişkin Öğrenci Görüşleri**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.
- YÜCE, Sefa, “Öğretim ve Dil: Yöntemler, Avrupa Dil Portföyü Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi”, **Journal of Language and Linguistic Studies**, C: 1 S:1 (2005), s. 81–88.



TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDA BİLİM VE TEKNOLOJİ

*Alpaslan OKUR**

ÖZET

Türkçe dersi, ilköğretim programlarında, haftalık ders saati bakımından en fazla krediye sahiptir. Çünkü Türkçe dersi, sadece dilimizi öğretmiyor en güzel örnek metillerle genel kültür ve bilgi bakımından öğrencilerin gelişimine de katkıda bulunuyor. Bu sebeple, Türkçe dersinde ders kitapları önemli bir araçtır. İçerisinde verdiği bilgi bakımından her türlü metin bulunabilir. Bunlardan biri de bilim ve teknoloji konularıdır. İçinde bulunduğumuz bilişim çağında çocuk, bilim ve teknoloji ile çok erken yaşlarda tanışmaktadır. Bilim ve teknolojik ürünlerle iç içe yaşarken bunlar hakkında daha geniş bilgilere ulaşması ise okul çağında olmaktadır. Çocuğun, okulda eğitimin erken yıllarında teknolojiyi tanıması Türkçe dersi aracılığıyla olmaktadır. Çünkü eğitimde öğretim dil ile gerçekleşir. Erken yıllarda sağlam bir ana dili öğretimi vermeyi amaçlayan Türkçe dersi, kitaplar aracılığıyla her türlü metni araç olarak kullanır. Eğitimin ilerleyen dönemlerinde, teknoloji ve bilim konuları başka derslerde de verilmeye başlanır. Hatta bu konuları doğrudan veren “Bilişim Teknolojileri” adlı bir ders varken, 2011-2012 eğitim öğretim yılından itibaren bu ders kaldırılmıştır. Çünkü bu konular, diğer derslerin içeriklerine uygun bir şekilde dağıtılmıştır. Durum böyle olunca da ilerleyen dönemlerde Türkçe ders kitaplarında ilim ve teknoloji konuları daha önemli hale gelmiştir.

Bu araştırmada, MEB tarafından onaylanmış ve Türkiye’nin değişik yerlerindeki okullarda okutulan 6-8. sınıflar Türkçe dersi kitapları incelenmiştir. Kitaplarda öncelikle “Bilim ve Teknoloji” teması tespit edilerek metinler incelenmiş, daha sonra da digger temalardaki bilim ve teknoloji içerikli metinler incelenerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Bilim, Teknoloji, Türkçe Ders Kitabı, Metin

SCIENCE AND TECHNOLOGY IN TURKISH TEXTBOOK

ABSTRACT

Turkish lesson has the maximum loan in terms of hours per week in primary school programs. Turkish lesson, not only teach our language also contributes development of students in terms of liberal education and knowledge with the most beautiful example of the texts. For this reason, Turkish textbook is an important tool in Turkish lesson. In terms of information given in textbook, can be found all types

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, El-mek: aokur@sakarya.edu.tr

of text. One of them is also subjects of science and technology. A child gets acquainted with the science and technology at early age in the information age that we have. While a child nested lives science and technology products; reaching more info about these, actualizes in school age. The child's recognizing technology in education early age comes true with Turkish lesson. Because teaching accrues with language in education. Turkish lesson that aims teaching a sound mother language at early years uses as a tool all of types text with books. In later periods, technology and science subjects of education are also started teaching in other lessons. Even, while there is a lesson 'Information Technologies' that given directly these subjects, this lesson has been removed since 2010-2011 academic year. Because these subjects were distributed properly other lessons contents. Under the circumstances, in later periods science and technology subjects have been more important in Turkish textbooks.

In this study, 6-8 classes Turkish textbooks that approved by MEB and taught Turkey's different parts were searched. Primarily in textbooks, texts were searched by determining 'Science and Technology' topic; later digger topics science and technology-content texts were evaluated by searching.

Key Words: Education, Science, Technology, Turkish Textbook, Text

1. GİRİŞ

Bilgi ve bilgiye ulaşma insanlık tarihi boyunca en önemli nitelik olarak yerini almıştır. Bilgiye sahip olan toplumlar güçlü olarak nitelendirilirken bilgiye nasıl ulaşılacağını ve bilginin nasıl kullanılacağını, üretileceğini bilen toplumlar daha güçlü toplum olarak dünyada etkin bir rol oynamaktadır. Bu yönüyle toplumlardaki değişim ve gelişimin, bilginin yayılması ve üretilmesinde etkin rol alan teknolojinin yakından takip edilmesi ve etkili kullanılması ile gerçekleştiği düşünülmektedir.

Toplumlardaki değişim, gelişim ve bilginin yayılması eğitimle olur. Eğitim ailede başlar fakat formal eğitim kurumlarında etkin bir program dahilinde düzenli şekilde verilir. Okullarda bilgi, bilime dayalı ve akla uygun bir şekilde öğretilir. Bilginin öğretilmesi sınıf seviyesi yükseldikçe daha kapsamlı olur. Bilginin öğretilmesi için de herkesin ortak şekilde kullandığı bir bilim dilinin olması şarttır. Bu bilim dili o topluluğun konuştuğu ana dilidir.

Türkçe dersi, Türkçeyi ana dili olarak öğretmesinin yanında diğer derslere de kaynak ders görevi yapmaktadır. Bütün derslerin çatısı konumunda olarak onları koruyan ve geliştiren bir ders görevi görmektedir. Çünkü Türkçe ders kitapları, her sınıfta diğer derslerin konularını da kapsayan bilgi verici metinlerden oluşmaktadır. Bu metinler arasında bilim ve teknoloji konuları da bulunmaktadır.

Günümüzün de önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkan teknoloji, tarihin her aşamasında toplumlar açısından önemini korumuştur. Teknoloji günümüzdeki boyutlarıyla olmasa da insanın tarih sahnesine çıktığı zamandan itibaren çevreyle etkileşimi ve ihtiyaçlarını karşılamasında kolaylıklar sağlamıştır (Horzum, 2003). Bilinen ilk hesap makinesi olarak abaküsün icadından günümüze teknoloji insan hayatının vazgeçilmezlerinden biri olmuştur.

Alkan'a (1987) göre insan hayatı için bu kadar önemli olan teknoloji, bilimin üretim, hizmet, ulaşım vb. alanlardaki sorunlara uygulanması olarak ifade edilebilir. Alkan, Deryakulu ve

Şimşek'e (1995) göre teknolojinin önemli bir işlevi de eğitimle kazanılan bilgi, beceri ve yeteneklerin işe koşulması ile doğaya hâkim olma sürecini gerçekleştirmedir. Bu yönüyle teknoloji, bilim ve uygulama arasında köprü görevi görmektedir. Teknoloji, bilimin ürettiği bilgiyi uygulamaya aktararak uygulamadaki problemlerin çözülmesini ve bilgi birikiminin artmasını sağlamaktadır.

Bilim ve teknolojinin karşılıklı etkileşimi, teknolojik araçların hızla artmasını ve gelişmesini sağlamıştır. Aynı şekilde teknolojiye ilerlemeler de bilimin gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu gelişim günümüzde bilimsel bilginin daha da hızlı artmasına neden olmaktadır. Kesim'e (2002) göre günümüzde küresel bilgi her beş yılda ikiye katlanırken bunun 2020 yılında 72 günde bir olacağı tahmin edilmektedir. Bunun en önemli etkeni olarak teknolojik araçların artması gösterilebilir. Günümüzde teknolojik araçlar insan hayatının her alanında insanın hayatını kolaylaştırmak üzere etkin olarak kullanılmaktadır.

Özellikle bilgisayar, internet ve mobil araçlardaki gelişim; dünyayı, her yönüyle kolay erişilebilir bir ülke ya da şehir haline getirmektedir. Bu araçlarla yeni bilgi ve gelişmelere anında dünyanın her tarafından erişilebilmektedir. Bu durum, bilgi ve iletişim teknolojilerini insan hayatının önemli ve değişmez birer parçası haline getirmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde eğitim ortamları, iş ortamları ve çalışma yöntemleri hızla değişmektedir. Eğitim ve iş ortamlarında verilen emek ve gerçekleşen yoğun çalışmalar ile günümüzde teknoloji daha hızlı olarak üretilmeye başlamıştır (Hoşcan, 2001). Teknoloji üzerinde gerçekleştirilen yoğun çalışmalarla birlikte teknoloji okur-yazarlığı önemli bir kavram haline gelmiş, bunun sonucunda teknolojinin etkilediği en önemli alanlardan biri olan eğitim alanında, eğitimde teknolojinin kullanımı ve teknoloji kullanımına yönelik eğitimlerin yapılmasının önemi her geçen gün biraz daha artmıştır.

Bilim ve teknolojinin etkisiyle küçülmekte olan dünyada, her alanda global bütünleşme yönünde büyük gelişmeler kaydedilmektedir. Gelişmiş toplumlar, ileri düzeyde teknolojiye sahip ve bu teknolojiyi her alanda kullanan toplumlar haline gelmiştir. Bilim ve teknoloji çağdaş kültürü şekillendiren en önemli etmenler olmuştur. Bilim ve teknoloji, toplumları ve toplumsal kurumları değiştirmektedir. Böyle bir gelişme ve değişim ortamında eğitime de bilimsel ve teknolojik nitelik kazandırmak kaçınılmaz bir ihtiyaç haline gelmiştir. Teknolojik gelişmeler eğitim sisteminin yapısını, öğrenme-öğretme ortamlarını ve öğrenme etkinliklerini etkilemektedir. Bu nedenle sunulan eğitimin kalitesini artırmada teknolojiyi kullanmak temel hedeflerden biri olmuştur.

1.1. Eğitimde Bilişim Teknolojileri

Günümüz toplumlarını oluşturacak olan bireylerden, bilişim teknolojilerine hâkim olmaları ve gereksinimlerini karşılamada bu araçları ihtiyaçlarına uygun olarak kullanabilecek yeterlilikte olmaları beklenmektedir. Bu durum ancak etkili bir eğitimle, etkili bir eğitim ise teknoloji ile gerçekleşebilecektir. Teknolojik araçlar öğretimde kullanılırken öğretimin amacı haline getirilme yerine öğretimde yardımcı bir rol üstlenebilirler. Eğitimde teknolojiden faydalanma da ihtiyaç doğrultusunda yapılmalı ve aşırıya kaçılmamalıdır.

Günümüzde eğitimde kullanılan bilişim teknolojileri arasında bilgisayarlar ön plana çıkmaktadır. Bilgisayarlar bankacılıktan araba sektörüne, eğlence sektöründen, televizyona kadar üretim aracı olarak oldukça yararlanılan bir araç haline gelmiştir. Bilgisayarların insan hayatında vazgeçilmez bir unsur haline gelmesi ile birlikte eğitim-öğretim ortamlarında kullanılması da zorunluluk haline gelmiştir. Bilgisayarların sahip olduğu tümleşik yapı (pek çok aracı içermek) özelliği eğitim-öğretim ortamlarında kullanılan diğer bilişim teknolojilerinden daha çok kullanılmasını sağlamıştır. Bu yönüyle bilgisayarlar eğitimde üretim, iletişim ve öğretim aracı olarak kullanılmaktadır (Yalın, 2000).

Günümüzde bilgisayarlar hemen hemen her türlü eğitim hizmetinde kullanılmaktadır. Eğitim yönetimi, ölçme ve değerlendirme, rehberlik, öğrenci işleri, dokümantasyon işleri, eğitim araştırmaları vb. bilgisayarların en çok kullanıldığı eğitim hizmetlerinin başında gelmektedir. Tüm bu hizmetlerde bilgisayarın kullanımı önem arz ederken özellikle öğretim uygulamalarında bilgisayarın kullanımı çok önemli görülmüştür. Bilgisayarların elektronik kitap ve materyal görünümündeki yazılımların öğretimde kullanılması ile ilk uygulamaları gerçekleştirilmiştir.

Öğretim aracı olarak bilgisayarların kullanılması, eğitim-öğretim etkinliklerinin yürütülmesinde bilgisayarlardan yararlanılması sonucu oluşan uygulamaları ifade etmektedir. Öğrenme-öğretme sürecinde bilgisayarlar, bilgiyi sunma, öğrenciyi yönlendirme, uygulama yapma ve değerlendirme amacıyla kullanılabilir. Bilgisayarın eğitim amacı ile ilk kullanılmaya başladığı ülke İtalya'dır. İtalya'da bilgisayarların okullara ilk girişi 1967 yılında gerçekleşmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ise bilgisayarı eğitimde yaklaşık on yıl sonra kullanmaya başlamıştır. Günümüzde ise bilgisayar ve internetin eğitim amaçlı kullanımında en ileri ülke konumundadır (Şimşek, 1998).

Ülkemizde bilişim teknolojileri ile ilgili yeterlikleri kazandırmayı temel alan ders, 2007 yılına kadar bilgisayar dersi olarak adlandırılmaktaydı. Bu ders 2007 yılından itibaren bilişim teknolojileri dersi olarak adlandırıldı ve bilişim teknolojileri öğretmenleri tarafından ilköğretim düzeyinde öğrencilere verildi. Bilişim teknolojileri dersi, 2006 yılında uygulamaya konulan yeni öğretim programına göre ilköğretim birinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar haftada bir ders saati olacak şekilde seçmeli ders olarak belirlendi. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın (TTKB) kararıyla 2007-2008 öğretim yılından itibaren 4. ve 5. sınıflarda haftalık ders saati sayısı 2'ye çıkarılmış (TTKB, 2007), son olarak da 20.07.2010 tarihli kurul kararı ile bilişim teknolojileri dersi ilköğretim birinci kademedan tamamen kaldırılmış, haftada bir saatlik seçmeli bir ders olarak yalnızca ilköğretim ikinci kademedan verilmeye başlanmıştır (TTKB, 2010).

2012'ye kadar uygulanan Bilişim Teknolojileri Dersi Öğretim Programında üç temel öğrenme alanı (temel işlemler ve kavramlar, bilişim teknolojilerinin kullanımı ve bilişim teknolojilerinde ileri uygulamalar) ve bilişim teknolojilerinin kullanımı sırasında uyulması gereken sosyal değerleri göz önüne alan iki öğrenme alanına ait kazanımlar (bilişim teknolojilerinde bilimsel süreç, bilişim teknolojileri etiği ve sosyal değerler) bütün programa dağıtılmıştır (TTKB, 2010). Bu programda öğrenme alanları ile ilgili kazanımların düzeyleri 8 basamağa ayrılmış, 1, 2 ve 3. basamak temel seviye, 4 ve 5. basamak orta seviye ve 6, 7 ve 8. basamak da ileri seviye olmak üzere sınıflandırılmıştır. Ayrıca öğretmenler her eğitim-öğretim yılı başlamadan önce öğrenci özelliklerine uygun olan öğretim programı basamağını seçmekte özgür bırakılmıştır. Bunun yanında TTKB (2010) Bilişim Teknolojileri Öğretim Programında, çağın gerisinde kalmak istemeyen ülkelerin bunun ancak bilişim teknolojileri eğitimine sahip bireylerin yetiştirilmesiyle mümkün olabileceği ve teknolojik gelişmeler sonucunda ortaya çıkan yeni yeterlilik olduğunu; bu yeterliklerin Türkçeyi doğru, etkili ve güzel kullanma, bilişim teknolojileri yeterlikleri, eleştirel düşünme, karar verebilme, beklenmeyen durumlarda ortama hâkim olabilme ve grup içerisinde çalışabilme olmak üzere 8 ana başlık altında toplamının mümkün olduğunu belirtmiştir.

Bilişim Teknolojileri Dersi Öğretim Programındaki kazanımlar; temel işlemler ve kavramlar, kullanım, ileri uygulamalar, bilimsel süreç, etik ve sosyal değerler olmak üzere 5 başlık altında toplanabilir. Temel işlemler ve kavramlarla ilgili kazanımlar bilişim teknolojilerinin temel kavramları, teknolojinin doğası ve rolü, sağlık ve güvenlik, bilgisayar okur-yazarlığı, bilgi ve bilişim güvenliği alt öğrenme alanlarını içermektedir. Kullanımla ilgili kazanımlar resim, kelime işlemci, elektronik tablolar, veri tabanı ve sunu programları, iletişim gibi alt öğrenme alanlarını içermektedir. İleri uygulamalarla ilgili kazanımlar, programlamaya giriş, nesne tabanlı programlama ve web tasarımı alt öğrenme alanlarını içermektedir. Bilimsel süreçle ilgili

kazanımlar bilişim teknolojileriyle ilgili sahip olduğu becerileri diğer alanlarla ilişkilendirir ve problem çözmede kullanmasını içerir. Etik ve sosyal değerlerle ilgili kazanımlarda ise bilgiye erişim ve iletişim konusunda sahip olması gereken etik kuralları ve değerleri içermektedir (Arıkan, 2010).

1.2. Türkçe Dersinde Bilim ve Teknoloji

Bilimsel değişim ve gelişmelere eğitim sistemi duyarsız kalmaz. Türk eğitim sisteminde bunun ilk örnekleri Tanzimat Döneminde görülmektedir. Osmanlı'da eğitim sisteminin bilim ve teknolojiye gelişmelere duyarsız kalması, Osmanlı'nın her alanda geri kalmasına sebep olmuştur. Tanzimat Döneminde eğitim alanındaki ıslahatlar Batı'nın hayli gerisinde olan bilim ve teknolojiyi yakalamaya yöneliktir.

Batı'yı bilim ve teknolojiye yakalama yenilikleri her ne kadar askerî alanda yapılmış gibi görünse de ilk olarak eğitim sisteminde gerçekleştirilmiştir. Çünkü askeri alan da olsa bilim ve teknolojiye değişim ve gelişmeler eğitimle takip edilebilir. Bu sebeple ders müfredatları ve ders kitapları Batı'ya uyarlanmış, oradaki bilim ve teknolojiye gelişmeler Osmanlı'ya da yansıtılmaya çalışılmıştır (Akyüz, 1989; Ergun ve Duman, 1996; Yıldız vd. 2010).

Batı'ya uyarlanan müfredat ve ders kitaplarının dili çok önemliydi. Bu dönemde herkes tarafından anlaşılabilir bir Türkçe ön plana çıkarak hem ilk okuma yazma programlarında Türkçeye önem verilmiş hem de çevrilen kitaplarda yaşayan Türkçe'nin kullanılmasına dikkat edilmiştir. Osmanlı'nın kuruluşundan beri ihmal edilen Türkçe, yavaş yavaş dikkate alınan bir konu oluyordu.

I. Meşrutiyet döneminde oluşturulan anayasanın (Kanunu-ı Esasî) 18. maddesine konulan "Devletin resmî dili Türkçedir ve devlet hizmetine girecekler için Türkçeyi öğrenmek zorunludur." hükmü ve II. Meşrutiyet döneminde de "Devletin resmî dili olan Türkçenin, devletin ilköğretim okullarında da öğretilmesi zorunludur." hükmü, artık Türkçenin öğretiminin devletin kontrolüne ve sorumluluğuna geçtiğini gösteriyordu (Yıldız vd., 2010). Devletin sorumluluğunda ve kontrolünde olan Türkçenin öğretimi de önemli bir mesele haline geliyordu.

O dönemden başlayarak, Cumhuriyet döneminden günümüze kadar öğretim programlarında Türkçe öncelikli olarak yer almıştır. Çünkü bir eğitim sisteminde ilk öğrenilecek ve geliştirilecek olan olgu, ait olduğu ülkenin ana dili olacağı için hazırlanan her yeni programda Türkçe'nin öğretimi hep yerini korumuştur ancak yöntem ve içeriğinde değişiklikler olmuştur (Temizyürek ve Balcı, 2006). İlkokuldan liseye kadar hatta üniversitede bile zorunlu olan Türkçe/Türk dili dersleri elbette içerik ve yöntem bakımından aynı kalıpla başlangıçtan günümüze kadar devam edemez. Çağın gereksinimlerine ve toplumun ihtiyacına göre her derste olduğu gibi Türkçenin öğretiminde de bazı değişiklikler yapmak gerekir.

2012 yılında alınan karar ile ilköğretim birinci kademede bilişim teknolojileri yeterliliklerinin kazandırılmasına yönelik özel bir ders olan bilişim teknolojileri dersi kaldırılmış ve bu yeterliklerin diğer derslerin (Türkçe, matematik, fen vb.) içinde kazandırılması gerekli hale getirilmiştir. Günümüzde oldukça önem taşıyan bilişim teknolojileri öğretiminin, öğrencilerin yetiştirilmesindeki en önemli dönem olan 7-12 yaş aralığında kaldırılmasının ileride bilgi toplumunun bireylerini oluşturacak öğrenciler üzerinde olumsuz etkisi olabilecektir. Bu yönüyle en büyük görev branş ve sınıf öğretmenlerine düşmektedir. Çünkü ilk ve orta öğretimde öğretmenler hem alanlarının derslerini yürütecek hem de bu derslerin içerisinde vakit buldukça bilişim teknolojileri yeterliği kazandıracaklardır.

2005-2006 eğitim öğretim yılından itibaren uygulamaya konulan Türkçe Programı (MEB, 2006) bilindiği gibi yapılandırmacı yaklaşıma göre ana dil öğretiminin uygulayarak ve yaşayarak gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Uygulayarak ve yaşayarak öğrenmenin kapsamına her

dersin konusu girer. Bilim ve teknoloji dersinin konuları da bunlardan biridir. Kaldırılan bu dersin boşluğunu doldurabilecek derslerin başında şüphesiz ki Türkçe gelir. Tabi ki Türkçe dersi de bu ihtiyacı ders kitaplarıyla karşılayabilecektir.

Türkçe Programı, Türkçe öğretimini uygulayarak ve yaşayarak gerçekleştirmeyi şu hedefler doğrultusunda amaçlamıştır (MEB, 2006:4):

√ Seviyesine uygun eserleri okuma; bilim, kültür ve sanat etkinliklerini seçme, dinleme, izleme alışkanlığı ve zevki kazanmaları,

√ Yapıcı, yaratıcı, akılcı, eleştirel ve doğru düşünme yollarını öğrenmeleri, bunları bir alışkanlık hâline getirmeleri,

√ Bilgiye ulaşmada kitle iletişim araçlarından yararlanmaları, bu araçlardan gelen mesajlara karşı eleştirel bakış açısı kazanmaları ve seçici olmaları.

Ayrıca bu programla öğrencilere; Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanma, eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, iletişim kurma, problem çözme, araştırma, karar verme, bilgi teknolojilerini kullanma ve girişimcilik ulaşılması gereken temel kazanımlar olarak sıralanmıştır (MEB, 2006:5).

Türkçe ders kitaplarının içeriği Türkçe Programında (MEB, 2006) ve MEB Ders Kitapları Yönetmeliğince (MEB, 2012) belirtilmiştir. Tematik yöntemle hazırlanan Türkçe ders kitaplarında aynı konuları içeren metinler bir tema altında toplanmıştır. Coşkun'a (2005) göre, böylelikle öğrenci başka disiplinlerden de edindiği bilgilerle yeni şeyleri anlamlı bir biçimde ilişkilendirir.

Türkçe ders kitaplarında bütün sınıflarda *Atatürk* teması, sadece 6. Sınıflar için *sevgi* teması, sadece 7. sınıflar için *milli kültür* teması ve sadece 8. sınıflar için de *toplum hayatı* teması zorunludur. Bunun yanında *okuma kültürü*, *alışkanlıklar*, *kavramlar ve çağrışım*, *iletişim*, *uzay ve mekan*, *duygular*, *güzel sanatlar*, *bilim ve teknoloji* gibi pek çok tema da yayınevi ve/veya yazar(lar)ın tercihinin bırakılmıştır. Toplam 6 tema olması gereken ders kitabındaki her temada en az 4 metin olma şartı bulunmaktadır. Yine metinlerin en az bir tanesinin dinleme metni olması ve öğretmenin kılavuz kitabında ve/veya cd. ortamında olması gerekmektedir. (Okur, 2010). Bu farklı temalardaki metinler, gerek dinleme metni olarak gerekse de okuma metni olarak farklı türlerde çıkmaktadır. Arı (2011), yaptığı araştırmasında farklı yayınevlerinin farklı türlerle bu metinleri öğrenciye sunduklarını belirtmiştir.

Özellikle *bilim ve teknoloji* teması ile *iletişim* teması bilim ve teknolojiyi doğrudan ilgilendiren temalardır. Çünkü *bilim ve teknoloji* temasının alt teması olarak *iletişim*, *buluşlar*, *teknoloji ve hayat*, *bilgisayar* gibi alt temalar bulunurken yine *iletişim* temasında da *kitle iletişim araçlarının* bulunması bilim ve teknoloji konulu metinlerin bulunması demektir. Bu durum teknoloji ve bilim ile ilgili metinlerin sadece bu temalarda olabileceği anlamına da gelmemektedir. Diğer temalarda da bilim ve teknoloji ile ilgili metinlere rastlanabilir. Öte yandan *bilim ve teknoloji* ile *iletişim* teması seçmeli tema olduğu için yazar(lar) veya yayınevinin tercihinin bağlı olarak da bırakılmayabilir. Bu sebeple öğrencilere ders kitaplarındaki metinler aracılığıyla bilim ve teknolojiyi aktarmak, sadece adı geçen temalardaki metinlerin görevi değildir ve sadece bu temalarda bilim ve teknolojiyi aramak doğru bir yaklaşımdır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada *doküman analizi* kullanılmıştır. Doküman analizinde resmi ya da özel kayıtların toplanması, sistematik olarak incelenmesi ve değerlendirilmesi söz konusudur (Ekiz, 2009).

Bu çalışmanın araştırma birimini Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nca onaylanmış, Tebliğler Dergisi'nin çeşitli sayılarında yayımlanmış ve bu araştırmanın yapıldığı tarihlerde (2010/2011 eğitim öğretim yılı) okullarda ders kitabı olarak okutulan Türkçe 6, 7, 8. Sınıf Türkçe ders kitapları oluşturmaktadır. Yönetmelik gereğince bir ders kitabının beş yıl okutulma süresi olduğundan Tebliğler Dergisi'nin son beş yıldaki sayıları taranarak ders kitabı olarak duyurulmuş Türkçe ders kitapları belirlenmiştir. Bu doğrultuda Tebliğler Dergisi'nin 2587 (Ağustos 2006), 2596 (Mayıs 2007), 2606 (Mart 2008) ve 2640 (Ocak 2011) sayılarında liste olarak yayınlanmış (ayrıca 2009'un çeşitli sayılarında da *Kurul kararınca* kabul edilmiş) 51 Türkçe ders kitabı (6.sınıf 12, 7. sınıf 20 ve 8. sınıf 19) tespit edilmiştir. Evren içinden yaygın olarak Türkiye'nin değişik illerinde okutulmakta olan ve kolay ulaşılabilen on yedi Türkçe ders kitabı seçilerek analiz edilmiştir.

2.1. Amaç ve Problem Durumu

Bu çalışmada aşağıdaki kriterler (bkz. 2.3 Uygulama) doğrultusunda belirlenen Türkçe ders kitapları taranarak bütün temalar ve metinler gözden geçirilmiştir. Böylelikle Türkçe ders kitabındaki metinlerin müfredattan kaldırılan Bilişim Teknolojileri dersinin boşluğunu ne derece doldurulabileceğini gözlemlemek amacıyla metinler tasnif edilmiştir.

Tema ve metinler gözden geçirilip tasnif edilirken;

✓ Türkçe ders kitaplarında bilim ve teknoloji teması var mıdır?

✓ İletişim teması bilişim ve teknoloji içerikli midir?

✓ Bilim ve teknoloji ile iletişim teması dışındaki temalarda bilim ve teknoloji içerikli metinler var mıdır?

✓ Bilim ve teknoloji içerikli metinler hangi türlerde verilmiştir?

✓ Bilim ve teknoloji içerikli metinler hangi konulara değinmiştir?

gibi problem durumlarına dikkat edilmiştir.

2.1. Sınırlılıklar

Bu çalışma on yedi Türkçe ders kitabı ile sınırlıdır. Bu on yedi kitap şunlardır: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları (6, 7, 8. sınıflar), Koza Yayınları (6, 7, 8. Sınıflar), Pasifik Yayınları (6, 7, 8. sınıflar), Özgün Yayınları (7, 8. sınıflar), Doku Yayınları (6. sınıf), Evren Yayınları (6. sınıf), Tuna yayınları (6. sınıf), Harf Yayınları (7. sınıf), Erdem Yayınları (8.Sınıf) ve TAV Yayınları (8. sınıf). Bu on yedi ders kitabındaki (ayrıca öğretmen kılavuz kitaplarındaki veya CD'lerdeki dinleme metinleri) 526 metin ile sınırlıdır.

2.2. Uygulama

Araştırmada belirlenen ders kitaplarındaki metinler okunarak içeriğine göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma yapılırken gerek öğrenci çalışma kitabındaki etkinlikler gerekse öğretmen kılavuz kitabındaki metin üstü ve metin altı sorular dikkate alınarak bilim ve teknoloji içerikli metinler belirlenmiştir. Belirlenen metinler analize tabi tutulmuştur. Özellikle *bilim ve teknoloji* teması ve *iletişim teması* doğrudan bilim ve teknoloji ile ilgili olduğu için bu temalar ayrıca incelenmiştir. Araştırma kapsamında belirlenen metinler aşağıda tablo şeklinde ayrıntılı bilgileriyle verilmiştir (bkz. Tablo 1). Tabloda, metnin içeriği hakkında bilgi verilirken bilim ve teknoloji ile ilgili konu ve anahtar sözcükler *eğik* şekilde ifade edilerek metinlerin öz konusu çıkarılmıştır.

Bu araştırmada gerek öğrenci çalışma kitabındaki etkinlikler gerekse öğretmen kılavuz kitabındaki metin üstü ve metin altı sorular da dikkate alınarak ders kitaplarındaki bilim ve

teknoloji içerikli metinler belirlenmiştir. Belirlenen bu metinlerde, metinlerin ana konu olarak bilim ve teknolojiyi işleyip işlemediğine, bilim ve teknoloji hakkında öğrencilere bilgilendirici bir şeyler verip vermediğine, bilim ve teknolojiye hep güzel ve olumlu bahsedip bahsetmediğine bakılmamıştır.

Bu çalışmada, metinlerin iletilerinden (mesaj) en az birinin bilim ve teknoloji olduğuna, doğrudan veya dolaylı bir şekilde bilim ve teknolojiye bahsetmesine, bilim veya teknolojiye olumlu veya olumsuz bahsederek faydalarının yanı sıra zararlarına da değinmesine bakılarak ilgili metinler belirlenmiştir.

3. BULGULAR VE YORUMLAR

Tablo 1: Türkçe Ders Kitaplarında Tespit Edilen Bilim ve Teknoloji İçerikli Metinler

Tema	Metin Numarası, Adı (Türü), İçerik ve Yazar/Kaynak	YAYI NEVİ
6.SINIF		
Bilim ve Teknoloji	1. Edison (Biyografi) <i>Ampülün</i> mucidi olan Edison'un hayat hikayesi ve onu bu bilim yolculuğuna götüren şartlar anlatılmıştır. Metin üstü ve metin altı sorular aracılığıyla diğer elektrikli aletler ve teknolojik ürünlerin yaşantımıza olan katkılarına ulaşmaları sağlanmıştır. Güner Ümit	KOZA
	2. Alo...Graham Bel (Tiyatro) Graham Bel ve tarafından icat edilen <i>telefon</i> bir tiyatro oyunu ile canlandırılmıştır. Oyun esnasında başka teknolojik yayınların da sınıfa getirilmesiyle öğrenciye bazı kavramlar tanıtılmaya çalışılmıştır. Ülker Köksal	
	3. Geleceğin Dünyası (Hikaye) Teknolojinin geçmişten günümüze hayatımıza kazandırdığı kolaylıklara bakıldığında artık teknolojinin hayatımızın bir parçası olduğu anlaşılmıştır. Gelecekte de bu gelişmelerin devam edeceği ve teknoloji ile iç içe olunacağı vurgulanmıştır. Kıyafetten giyeceğe, ulaşımdan iletişim ve eğitime pek çok konudaki muhtemel teknolojik gelişmelere yer verilmiştir. Metin üstü ve metin altı sorularda da geleceğe yönelik <i>muhtemel teknolojik gelişmeler</i> hakkında öğrencilerle beyin fırtınası yaptırılmıştır. Ruth Musgrave	
Atatürk	4. Atatürk ve Bilim (Biyografi) <i>Atatürk'ün</i> eğitim yaşamından kesitler alınarak <i>bilime</i> verdiği değer ve bilime verilen bu değer sonucu elde edilen başarıları anlatılmıştır. Güneş Kazdağlı	PASİFİK

Okuma Kültürü	5. Kitaplar ve Gelişen Teknoloji (Münazara) <i>Teknolojik gelişmelerin ve kitap okumanın karşılaştırıldığı münazara şeklindeki metinde öğrencilere “teknolojik gelişmeler, özellikle bilgisayar ve internete dayalı bu gelişmeler kitap okumanın önüne geçmemelidir” mesajı verilmiştir.</i> Sevinç Sakman	
Doğa ve Evren	6. Uzak Denen O Yer (Deneme) Bilim ve araştırmanın önemine değinerek <i>uzay</i> ile ilgili bir takım bilgi verilen bu metinde metin üstü ve metin altı sorularda öğrencinin uzay ve gökyüzüne dair bilgisi ölçülmüştür. Bilimin, insanlığı uzaya kadar götürdüğüne değinilmiştir. Helen Sharman	DOKU
Güzel Sanatlar	7. Sinemalarda Yaşamak (Deneme) <i>Sinemacılığın tarihinden bir kesit verilen bu metinde geçmişe olan özlemin yanında teknolojik gelişmelerin sinemacılığı da nasıl geliştirdiği konu edilmiştir.</i> Oktay Akbal	EVREN
Doğa ve Evren	8. Küreselleştik Isınıyoruz(Haber Yazısı) <i>Küresel ısınmanın bütün dünya için tehlike oluşturduna değinilmiştir. Küresel ısınmanın sebeplerinden birinin de <i>teknolojiyi</i> etkili ve yerinde kullanmamamızdan kaynaklandığı vurgulanmıştır.</i> Ayşenur Değer	TUNA
Duygular	9. Sevgisiz, Işıksız ve Mektupsuz Kaldık (Deneme) Daha duygu ve samimiyet yüklü <i>mektubun</i> yerini <i>telefonun</i> alması ile teknolojik gelişmelerin bazı alışkanlıklarımızın yerine geçme endişesi üzerinde durulmuştur. Ali Çolak	
Bilim ve Teknoloji	10. Bu Evle Uzayda Bile Yaşanır (Haber) “Altyapısız Yaşam Üniteleri” projesi kapsamında Japonya’da teknolojik bir ev projesiyle bilim dünyasının gündemine oturan bir Türk bilim adamından bahsedilmiştir. Gazeteden alınan bir haber metni ile <i>yaratıcılığın ve teknolojinin</i> sınırlarının olamayacağı üzerinde durulmuştur. Bahar Çuhadar	
	11. Televizyoncu Ali (Hikaye) <i>Televizyon bağımlılığının birçok çalışmalardan ve sosyal aktivitelerden alıkoyacağı belirtilerek metin üstü ve metin altı sorularda da televizyonun izlenilmesi ama bunda da seçici olunması gerektiği belirtilmiştir.</i> Gülçin Alpöge	

	12. 1999-2000 Hayalleri (Deneme) 1970’li yıllardan başlayarak kısa bir teknolojik gelişim tarihçesinin verildiği metinde, 2000’li yıllarda ise özellikle eğitim alanında olmak üzere <i>muhtemel teknolojik gelişmelerden</i> bahsedilmiştir. Bu muhtemel teknolojik gelişmeler de aslında günümüzde uygulanmaya başlayan teknolojik gelişmelerdir. Mine Söğüt	
	13. İşleri Zor Yoldan Yapan Makineler(Deneme) Bazen ortaya atılan buluşlar işlerin kısa değil uzun yoldan yapılabileceğinden bahsedilen metinde, öğrencilere <i>teknolojik icatların</i> işlerimizi kolaylaştıracağından ziyade işlerimizi daha farklı yollarla da yapılabileceği bilinci verilmiştir. Öğrencileri bu yönde yeni fikirler yaratmaya teşvik etmiştir. Banu Binbaşaran Tüysüzoğlu	
	14. Aleksander Graham Bell (Biyografi) A.Graham Bell’in çocukluğundan yaşadıklarından hareketle <i>telefonu</i> nasıl icat ettiğinin hikayesini anlatan metin, iletişim araçlarının tarihine kısaca değindikten sonra telefonun icadı ile ilgili de teknik bilgiler vermiştir. Şeker Çocuk Dergisi	
	15. Tuhaf Mucit (Hikaye) Belli başlı icatlar ve <i>mucitlerden</i> bahsedilerek var olan birşeylerin de icat edilebileceği belirtilmiştir. Fakat bunun bir <i>icat</i> olduğunu kabul ettirmenin de zorluğuna değinilmiştir. Peter Bischel	
7. SINIF		
İletişim	16. Sevgisiz, Işıksız ve Mektupsuz Kaldık* (Deneme) Daha duygu ve samimiyet yüklü olan <i>mektubun</i> yerini <i>telefonun</i> alması ile teknolojik gelişmelerin bazı alışkanlıklarımızın yerine geçme endişesi üzerinde durulmuştur. Ali Çolak	MEB
Atatürk	17. Bir İleti (Mektup) Normal mektubun yerini alan <i>elektronik mektup</i> örneği olan bu metin; içerik olarak milli kültür ve ahlak, milli birlik ve Atatürk’ün bu konulara bakışından oluşsa da elektronik mektubun artık <i>normal mektubu</i> devre dışı bıraktığını, etkili kullanılabilecek bir iletişim aracı olduğunu göstermiştir. Ahmet Kapulu	KOZA

	18. Akla, Bilime ve Gerçeğe Önem Vermek (Makele) <i>Atatürk</i>’ün her zaman akla ve <i>bilime</i> önem verdiği, değişik toplantılarda bilim ile ilgili olarak yaptığı konuşmalarla desteklenmiştir. Memlekete en güzel hizmetin bilimsel ilerlemeler doğrultusunda yapılabilceği üzerinde durulmuştur. Tahsin Yücel	HARF
Güzel Sanatlar	19. Karpuz Kabuğundan Gemiler Yapmak (Haber Yazısı) <i>Teknolojiye</i> ulaşmak için azim ve çalışmanın yeterli olduğu mesajı verilmiştir. <i>Sinemaya</i> merak salan birinin azimle çalışarak nasıl bir sinema yönetmeni ve dünyaca ünlü olduğu üzerinde durulmuştur. Erkan Sevinç	
8. SINIF		
Atatürk	20. Atatürk ve Bilim (Makale) <i>Atatürk</i>’ün <i>bilime</i> verdiği önem metinde öğrencilere <i>aktarılarak pozitif bilimlerin</i> bir milletin kalkınmasında en önemli unsur olduğunu, bilimin önündeki her türlü engeli yok etmek için de sorumlulukların yerine getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ord. Prof. Aydın Sayılı	MEB
Bilim ve Teknoloji	21. Basından Teknoloji Haberler (Haber) Gazete ve dergilerden bilim ve teknoloji ile ilgili haber ve resimlerin verildiği metinde, teknolojinin insan hayatına kattığı kolaylıkların yanı sıra doğal yaşama verdiği olumsuz yönlere de değinilmiştir. Öğrencilerin <i>teknolojiyi</i> ilgili <i>dergi</i> ve <i>gazetelerden</i> takip edebilecekleri bilinci verilmiştir. Özcan Yağmur	
	22. Ekran Efendi'nin Tutsakları (Söyleşi) <i>Televizyon bağımlılığının</i> insanları kendisine mahkum ettiği iletisinden hareketle, teknolojiiden faydalanmanın ölçüsü anlatılmıştır. <i>Teknolojinin</i>, insanlığın faydasına olduğu ancak herşeyde olduğu gibi teknolojiide de aşırıya kaçınca zarara dönüşebileceği üzerinde durulmuştur. Bu sebeple, teknolojinin insanlara değil, insanların teknolojiye hükmetmesi gerektiği mesajı verilmiştir. Ayşe Leyla İsmier	
	23. Anadolu'nun Bahti Açık Kara Treni (Söyleşi) İlk kullanımı ve kurulumu zamanında teknolojinin bir ürünü olan ve <i>ulaşımda</i> temel bir araç olan <i>trenin</i> Anadolu’daki serüveni anlatılmıştır. <i>Teknolojik gelişmeler raylı sistemde</i> de etkisini göstermiştir ve öğrencilere bu bilinç aktarılmıştır. Mehmet Önder	

	24. Bilgisayar Yalnızlığı(Deneme) <i>Bilgisayar başında geçirilen gereksiz ve uzun sürelerin insanı yalnızlığa ve sosyal olmayan bir ortama sürükleyebileceği üzerinde durularak metin üstü ve metin altı sorularla bu durum desteklenmiştir.</i> Ali Çolak	
Kişisel Gelişim	25. Hayali Gerçeğe Dönüştüren Büyü (Söyleşi) Metin, içerik olarak yazma becerisinin öneminden bahsedip öğrencileri yazmaya özendirmiştir. Fakat yazabilmeye hayal ile başlayıp hayal ürünü olan pek çok isteklerini yapabilen birinden bahsetmektiği için öğrencilere “hayal ettiklerinizin gerçekleşebileceği” mesajı verilerek pek çok <i>buluş</i> ve <i>icatların</i> bile <i>hayal</i> ile başladığına değinilmiştir. Mürüvvet Kurt	PASİFİK
Doğa ve Evren	26. Gezegenimiz Isınıyor (Makale) <i>Küresel ısınmanın bütün dünya için tehlike olduğu üzerinde durulmuştur. Küresel ısınmanın sebeplerinden birinin de teknolojiyi etkili ve yerinde kullanmamamızdan kaynaklandığı vurgulanmıştır.</i> Burcu Meltem Arık	ÖZGÜN
	27. Su ve Kirliliği (Makale) İnsan yaşamında en önemli yere sahip olan suyun öneminin anlatıldığı metinde, teknoloji ve <i>sanayi gelişiminin</i> de etkisiyle <i>sukirliliğinden</i>, su kaynaklarımızı kaybetmemek için biraz daha dikkatli davranmamızdan bahsedilmiştir. www.styd-cevreorman.gov.tr	
Zaman ve Mekan	28. Zaman Bisikleti* (Hikaye) Dünya <i>zamanla</i> hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu gelişmede özellikle de etkili olan <i>teknolojik gelişmelerdir</i>. Bilgin Adalı	ERDEM
Milli Kültür	29. Karagöz Televizyonda Canlanabilir (Sohbet) Şevket Rado’nun “modern tekniğin bütün imkanlarından faydalanılarak <i>televizyon</i> ekranına <i>Karagöz’ü</i> aktarmamızın zamanı gelmiştir” görüşünün belirtildiği metinde <i>teknolojik</i> imkansızlıklardan dolayı televizyona aktarılamayan pek çok yapıtımızın televizyona aktarılabilceği düşüncesi verilmiştir. Şevket Rado	TAV

	30. Matematikle Uçuran Astronot Ali Kuşçu * (Biyografi) Dünya çapında bir bilim adamı olan <i>Ali Kuşçu</i>'nun tanıtıldığı metinde, yetiştirdiği öğrencilerden, Fatih Sultan Mehmet'in Ali Kuşçu ve başka <i>bilim adamlarına</i> da sahip çıkıp desteklemesinden bahsedilmiştir. H. Salih Zengin	
Doğa ve Evren	31. Dünya Hep Güzel Kalsın (Röportaj) <i>Küresel ısınmanın</i> anlatıldığı röportaj şeklindeki metinde, küresel ısınmanın ilk sebebi <i>sanayi</i> devrimi ve <i>endüstrideki</i> gelişmelere bağlanmıştır. Dolayısıyla doğaya daha dikkat edilmesi gerektiği ve de <i>teknolojik</i> ürünlerin daha dikkatli kullanılması gerektiği vurgulanmıştır. Ada Defne Dokuzoğlu	

3.1. Ders Kitaplarındaki Bilim ve Teknoloji İçerikli Metinlerin Varlığı

Yöntem bölümünde de belirlenen kriterler doğrultusunda taranan 525 metinden 31 metnin bilim ve teknoloji ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bilim ve teknoloji içerikli belirlenen metinler taranan metinlere oranlandığında (31/525) %6 gibi bir oran çıkmaktadır. Bu oran ortalama 24 metinden oluşan tek bir kitaba uygulandığında kitap başına ortalama bir (1.44) metin düşmektedir.

Sınıflara göre bilim ve teknoloji içerikli metinler tasnif edildiğinde; 6. sınıf Türkçe ders kitaplarında 15 metin (%3), 7. sınıf Türkçe ders kitaplarında 7 metin (%1), 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında 12 metin (%2) olduğu gözlenmiştir.

Bilim ve teknoloji içerikli metinler belirlenirken geniş bir yelpazeden bakıldığına daha önce değinilmişti. Eğer ki doğrudan bilim ve teknoloji içerikli metinler yani ağırlıklı ve ana konusunu bilim ve teknolojinin oluşturduğu, bilim ve teknoloji hakkında bilgilendirici, bilim ve teknolojinin sadece olumlu yönünden bahseden metinler alındığında (9, 11, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 23 ve 26 numaralı metinler çıkarılarak) şöyle bir durum çıkacaktı: 21 metin (21/525) %4, bu oran da tek bir kitaba uygulandığında ortalama bir metin (.96) düşmektedir.

Yelpazeyi daha da daraltarak yani müfredattan kaldırılan “Bilişim Teknolojileri” dersinin eksikliğini doldurmaya yönelik ve günümüz teknolojisiyle öğrencileri bilgilendirmeye yönelik metinler dikkate alınarak bilim ve teknoloji içerikli metinler tespit edilseydi metin sayısı yedi (7, 8, 10, 14, 25, 27 ve 28 numaralı metinler) olarak belirlenecekti. Bu da %1'lere karşılık gelecekti ve bu oran da 4 kitaba bir metnin (.24) düşebileceğini göstermektedir.

3.2. Bilim ve Teknoloji Temasının Varlığı

Taranan Türkçe ders kitapları arasında sadece üç tanesinde *bilim ve teknoloji* temasına yer verilmiştir. Bunlar ise 6. Sınıf Koza Yayınları, 6. Tuna Yayınları ve 8. Sınıf MEB Yayınları'dır. Bu üç kitabı taranan on yedi kitaba oranladığımızda (3/17) %18 çıkmaktadır. Bu oranın ise elbette düşük olduğu söylenebilir ama bilim ve teknoloji temasının seçmeli tema olduğunu, ayrıca ilgili programda on dört temanın daha seçmeli tema olarak yer aldığını, her

* Bu metinler dinleme metni ya da serbest okuma metni olarak kitaplarda yer edinmiştir.

temada iki temanın zaten zorunlu bırakıldığını (Atatürk teması ve her sınıfa mahsus özel tema), geriye kalan dört temanın on üç¹ temadan seçildiğini de dikkate almak gerekir.

3.3. İletişim Teması ve İletişim Temasındaki Bilişim/Teknoloji Metinlerinin Varlığı

Taranan Türkçe ders kitapları arasında sadece üç tanesinde *iletişim* temasına yer verilmiştir. Bunlar ise 6. Sınıf Pasifik Yayınları, 7. Sınıf MEB Yayınları ve 8. Sınıf Pasifik Yayınları'dır. Taranan kitaplara oranlandığında burada da (3/17) %18 gibi bir oran çıkıyor ama iletişim teması insanlarla iletişim, kültürel iletişim, aile iletişimi gibi alt temalardan oluştuğu için teknolojiyi doğrudan ilgilendiren sadece *kitle iletişim araçları* alt teması mevcuttur. Metinlere bu yönüyle bakıldığında 7. Sınıf MEB Yayınları'nda Ali Çolak'a ait *Sevgisiz, Işıksız ve Mektupsuz Kaldık* adlı metne rastlanılmıştır. Burada ise teknolojik bir ürün olan elektronik mektubun normal mektuba üstün geldiğinden bahsederek teknoloji olumsuz bir şekilde değerlendirilmiştir. Ayrıca aynı metin 6. Sınıf Tuna Yayınları'nda "Duygular" temasında işlenmiştir.

3.4. Diğer Temalardaki Bilim ve Teknoloji İçerikli Metinlerin Varlığı

Türkçe Programına göre on dört temanın varlığı dikkate alınarak *bilim ve teknoloji ile iletişim* temalarını çıkarırsak geriye kalan on iki temadan sekizinde (Atatürk, doğa ve evren, duygular, güzel sanatlar, kişisel gelişim, milli kültür, okuma kültürü ve zaman ve mekan) bilim ve teknoloji konularını içeren on yedi metne yer verilmiştir. Bu temalar içerisinde ise bilim ve teknoloji içerikli metinlere en fazla beş metinle "doğa ve evren" teması yer vermiştir. Fakat bu temadaki dört metin teknolojik gelişmeler ve sanayileşmenin doğa ve çevreye verdiği zararları anlatmıştır.

Bilim ve teknoloji içerikli metinlere en fazla yer veren bir başka tema da dört metin ile Atatürk temasıdır. Bütün sınıflarda zorunlu olan Atatürk temasındaki bu metinlerde daha çok Atatürk'ün bilim ve akla, gelişmek ve kalkınmak için sanayi ve teknolojiye verdiği önem işlenmiştir.

Ayrıca diğer temalardaki bilim ve teknoloji içerikli metin dağılımı ise şöyle gözlenmiştir: güzel sanatlar 2, milli kültür 2, duygular 1, kişisel gelişim 1, okuma kültürü 1 ve zaman ve mekan 1.

3.5. Metin Türlerine Göre Bilim ve Teknoloji İçerikli Metinlerin Varlığı

Hangi metin türlerinin hangi sınıflarda verilmesi gerektiği Türkçe Programında belirtilmiştir. Bu yönüyle düşünüldüğünde bilim ve teknoloji içerikli metinlerin farklı türlerle öğrenciye sunulması gerekir. Nitekim bu çalışmada bu metinlerin farklı türlerle öğrenciye sunulduğu gözlenmiştir. En fazla sunulan tür olarak yedi metinle *deneme* gözlenmiştir. Konu sınırlaması olmadığından ve kişinin duygularını rahat bir şekilde okuyucu ile paylaşma özelliği taşıdığından dolayı bilim ve teknoloji içerikli metinlerin en fazla deneme türüyle öğrencinin karşısına çıkması normaldir.

Ayrıca bilim ve teknoloji içerikli metinler, diğer türlerle de öğrencilerin karşısına şu sayıda çıktığı gözlenmiştir: söyleşi (sohbet) 5, biyografi 4, haber metni 4, makale 4, hikâye 3, mektup 1, münazara 1, röportaj 1 ve tiyatro 1.

3.6. Değindikleri Konuya Göre Bilim ve Teknoloji İçerikli Metinlerin Varlığı

Bilim, bilgi ve teknoloji denilince akla çeşitli konular gelmektedir. Teknoloji başta olmak üzere bütün yeni buluşlar bilim ve bilginin ürünü oldukları için bu çalışmada bilim ve bilginin

¹ Bu on dört tema içinde zorunlu temalar da bulunmaktadır. Her sınıfa mahsus bir zorunlu tema vardır. Geriye kalan on üç tema ise seçmeli tema olarak kullanılabilir.

ürünü olan her şeyi anlatan metinler incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda tespit edilen 31 metnin; 3'ü genel olarak bilim bilginin yaşamımızdaki önemi (1, 3 ve 4. metinler), 3'ü elektronik mektup -2'si olumsuz- (2, 23 ve 26. metinler), 2'si telefon (6 ve 12. metinler), 3'ü televizyon -2'si olumsuz- (9 ve 15 ve 28. metinler), 2'si uzay ve uzay bilimleri (18 ve 29. metinler), 4'ü teknoloji ve sanayinin çevreye verdiği zarar (19, 20, 21 ve 22. metinler), 3'ü geleceğe yönelik bilimsel ve teknolojik gelişmelerden (7, 8 ve 10. metinler), 3'ü gelişen bilim ve teknoloji (14, 30 ve 31. metinler), 3'ü icat, buluş ve yaratıcılıktan (11, 13 ve 27. metinler), 2'si sinema (24 ve 25. metinler), 1'i elektrik-ampul- (5. metin), ve 1'i tren -ulaşım- (16. metin) ve 1'i bilgisayardan -olumsuz- (17. metin) bahsetmiştir.

4. SONUÇ

Çağımız bilim, bilgi ve teknoloji çağıdır. Bu çağda insanoğlu teknolojiye o kadar bağımlı olmuştur ki birkaç teknolojik ürün olmasa dahi aciz duruma düşmektedir. Teknoloji alanındaki gelişmeler özellikle 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başından itibaren hızla ilerlediği için yaşça genç olanlar teknoloji ile daha iç içe yetişmektedir.

Teknolojinin en iyi uygulanacağı yer ve en iyi geliştirilebileceği yer şüphesiz ki eğitimidir, eğitim kurumlarıdır. Teknoloji eğitimle eğitim kurumlarında gelişir, geliştirilir ve uygulanır. Aynı şekilde eğitim ve eğitim kurumlarında teknoloji sonuna kadar yararlanır.

Bu durumun farkında olan Türk eğitim sistemi, tüm dünya ile birlikte, teknolojiye yararlanmaya ve teknolojiyi geliştirmeye çalıştı. Bu doğrultuda atılan en önemli adım; 20. yüzyılın sonundan itibaren eğitim müfredatına "Bilişim Teknolojileri" dersini bırakması ve bu alanda öğretmen yetiştiren "Bilgisayar Öğretmenliği ve Teknolojileri Eğitimi" programlarının açılması olmuştur.

Fakat atılan bu adımlar, 21. yüzyılın başında geçerliliğini yitirmiştir. Çünkü bu dersin amaç ve kazanımları birey tarafından, teknoloji ile zaten iç içe olduğu için aile ortamında ya da yaşamında yerine getiriliyordu. İşte bu sebeplerle Milli Eğitim Bakanlığı "Bilişim Teknolojileri" dersini-yukarıda da değinildiği gibi, amaç, kazanım ve içeriğini geliştirip değiştirmek yerine-kaldırarak bu görevi diğer derslere yüklemiştir.

Bu dersler içerisinde bu görevi üstlenebilecek önemli derslerden biri de Türkçedir. Çünkü Türkçe, dersi her sınıf düzeyinde bulunmaktadır ve en fazla haftalık ders saatine sahip bir derstir. Bilim ve bilgiyi öğrenmenin en etkili yolu okuyarak, yaparak yaşayarak ve uygulayarak öğrenmedir. Türkçe dersi de amaç ve kazanımları kapsamında okuyarak, konuşarak, dinleyerek ve yazarak öğrenmeye dayalı bir derstir. Yani yaparak, yaşayarak ve uygulayarak öğrenmenin gerçekleştiği en önemli derstir.

İşte bunların gerçekleştiği yer de Türkçe ders kitaplarıdır. Bu sebeple bilim ve teknolojinin öğrenciye aktarılacağı önemli derslerden biri Türkçe ve Türkçe ders kitaplarıdır. Bu doğrultuda incelenen Türkçe ders kitaplarında bilim ve teknoloji, Bilişim Teknolojileri dersinin boşluğunu dolduracak şekilde, öğrenciye yeterince aktarılamamıştır.

Bu çalışmanın sonucunda gözlenmiştir ki bilimin önemi anlatılarak bilim ve teknolojiye gelişmelerden daha genel ifadelerle bahsedilmiş; şu anda en fazla insanlar tarafından en fazla ilgi gösterilen teknolojik ürünlere yer verilmemiş; daha çok sanayinin doğaya verdiği zarar, teknolojinin insanlara verdiği zarar üzerinde durulmuştur.

Ders kitaplarının geçerlilik süresinin beş yıl olduğu düşünüldüğünde, yeni yayımlanacak olan ders kitaplarının bu eksikliği dikkate alarak, müfredattan kaldırılan Bilişim Teknolojileri dersinin de boşluğunu doldurmayı hedefleyerek içerisine bu doğrultuda tema ve metinleri bırakması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara Üniv. Eğitim Bilimleri Yay., Ankara 1989.
- ALKAN, Cevat, DERYAKULU Deniz ve ŞİMSEK Nurettin, **Eğitim Teknolojisine Giriş**, Önder Matbaacılık, Ankara 1995.
- ALKAN, Cevat., **Eğitim Teknolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara 1998.
- ARI, Gökhan (2011). “Türkçe (6, 7, 8. Sınıf) Ders Kitaplarındaki Okuma ve Dinleme / İzleme Metinleri İle Yazma Görevleri Arasındaki Tür Uyumu” **Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Volume 6/3 (Prof. Dr. Ramazan Korkmaz Armağanı), Summer 2011 s.489-511.
- ARIKAN, Yüksel Deniz, “Bilişim Teknolojileri Öğretim Programı: Öğretim Elemanı Sunusu ve Sınıf Tartışması” (Ed: S. Şahin), **Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Özel Öğretim Yöntemleri I-II**, Pegema, Ankara 2010.
- EKİZ, Durmuş, **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Anı Yayıncılık, Ankara 2009.
- ERGÜN, Mustafa ve DUMAN Tayip, “19. Yüzyılda Osmanlı Askeri Okullarının Ders Programları ve Ders Kitapları”, **Yeni Türkiye**, 7 (1996), s. 494-511.
- HORZUM, Mehmet Barış, **Öğretim Elemanlarının İnternet Destekli Eğitime Yönelik Düşünceleri: Sakarya İli Örneği**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2003.
- HOŞCAN, Yaşar, “Bilgi Toplumu ve Bilişim Teknolojileri” (Ed: Y. Hoşcan), **Bilgisayar 1**, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1244, Eskişehir 2001.
- KESİM, Mehmet, “Herkes İçin Her Yerde Her Zaman Etkin Öğrenim: E-Öğrenme”, **Açık ve Uzaktan Eğitim Sempozyumu**, 23-25 Mayıs 2002 [Sempozyum CD’si kullanılmıştır].
- MEB, **Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği**, 2012 , (Resmi Gazete, 31 Aralık 2009) http://mevzuat.meb.gov.tr/html/27449_0.html (ET: 9 Mayıs 2012).
- MEB, **İlköğretim Bilgisayar Dersi (1-8. Sınıflar) Öğretim Programı**, 2007, <http://ttkb.meb.gov.tr/ogretmen/> (ET: 21 Ağustos 2011).
- MEB, **Türkçe 6-8. Sınıflar Öğretim Programı ve Klavuzu**, MEB Yayınları, Ankara 2006.
- OKUR, Alpaslan, “Türkçe Ders Kitabındaki Metinlerin Türsel Özellikleri” (Ed. H. Ülper), **Türkçe Ders Kitabı Çözümlemeleri**, Pegema Yayınları, Ankara 2010.
- ŞİMSEK, Nurettin, **Öğretim Yazılımları**, Siyasal Kitapevi. Ankara 1998.
- Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, **İlköğretim Okulları Haftalık Ders Çizelgesi**, 2010, http://ttkb.meb.gov.tr/ogretmen/modules.php?name=Downloads&d_op=getit&lid=802 (ET: 21 Ağustos 2011).
- Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, **Yeni Uygulamaya Konulan İlköğretim Kurumları Derslerine Ait Öğretim Programları ve Haftalık Ders Saatleri Çizelgesine İlişkin Hususlar**, 2007 http://canakkale.meb.gov.tr/duyurular/E_Okul_Projesi/2007_ogrt_yili_ilkogretim_kurumlari_derslerine_iliskin_hususlar.pdf (ET: 21 Ağustos 2011).
- Tebliğler Dergisi**, 2587. Sayı, 2006, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Tebliğler_Dergisi/2587.pdf (ET: 24 Mayıs 2012).

Tebliğler Dergisi, 2596. Sayı, 2007,

http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Tebliğler_Dergisi/2596.pdf (ET: 24 Mayıs 2012).

Tebliğler Dergisi, 2606. Sayı, 2008,

http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Tebliğler_Dergisi/2606.pdf (ET: 24 Mayıs 2012).

Tebliğler Dergisi, 2640. Sayı, 2011

http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Tebliğler_Dergisi/2640.pdf (ET: 24 Mayıs 2012).

TEMİZYÜREK, Fahri ve BALCI, Ahmet, **Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Okulları Türkçe Programları**, Nobel Yayınları, Ankara 2006.

YALIN, Halil İbrahim, **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**, Nobel Yayınları, Ankara 2000.

YILDIZ, Cemal vd., **Kuramdan Uygulamaya Türkçe Öğretimi**, Pegema Yayınları, Ankara 2010.



ISLAH EDİCİ YENİ YÖNTEMLERİN KURGUSAL DÜZLEMDE KEŞFİ: AVRUPA SARI KÂĞITLARI YIRTABİLDİ Mİ?

Canan OLPAK KOÇ*

ÖZET

Bu çalışmada Türk Adalet sisteminde 20 Temmuz 2005 tarihinde aktif olarak uygulamaya konulan denetimli serbestlik sisteminin* Avrupa'da ortaya çıkış sürecini oluşturan sebeplerden bahsedilecektir. Bu sebeplerin başında kişilerin işlemiş olduğu suçlardan dolayı aldığı cezaların ıslah olmaktan öte suçu artırıcı ve pekiştirici olduğu gelmektedir. Topluma ait yaşamın her türlü kültürel birikimini içinde barındıran toplumsal, siyasal olaylar, inançlar, gelenek, görenekleri ile beraber bireylerin birbirlerine bakış açılarını da yansıtan tür diyebiliriz sosyal roman için. Bu tür kurguladığı sanal toplum ile günün sorununu yansıtırken çözüm önerisini de içerisinde barındırır. Sefiller'de de benzer bir soruna değinen bu ortam kurgusal bir tür olan romanın döneminin sosyal ortamını yansıtış biçimi ile ele alınacaktır. Hangi suç sebebi ile cezaevine girerse girsin bütün toplumlarda cezaevinden çıkan mahkûmu etiketleme davranışı vardır. Oysa kişiler suç işlemiş ya da suça itilmiş olsun bu toplumun birer parçasıdır. Ve belirlenen bir süre ile hürriyetten yoksun bırakılarak mağdur ve toplum vicdanına karşı bedel ödemişlerdir. Victor Hugo'nun Sefiller romanında da bu etiketlemeden nasibini almış olan kahraman, içinde doğduğu topluma yeniden adapte olmaya çalışmaktadır. Acaba toplum, devlet ve kurumlar bu süreçte nasıl rol oynamış ve bu kişiyi hangi yönde etkilemiştir. Bu soruların cevabı ve olması gerekenler cevaplandırılmaya çalışılacaktır. Peki günümüzde farklı toplumlarda eski hükümlülere davranış şekli değişmiş midir?

Anahtar Kelimeler: Suç- Adalet- Ceza, Victor Hugo ve Sefiller romanı, Etiketleme, Denetimli Serbestlik Sistemi

GRADING THE DISCOVERY OF NEW METHODS CORRECTIVE FICTION: COULD EUROPE TEAR THE YELLOW PAPER?

ABSTRACT

In this study, reasons behind the emergence of *Supervised Independence System* in Europe, which is actively implemented in Turkish Justice System in 20 July 2005, will be discussed. The most crucial reason is penalties of crimes are not only insufficient to rehabilitate criminals, but also have increasing and intensifying effects on crimes. It can be said that social novels embrace cultural, political,

* Doktora Öğrencisi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, El-mek: c_olpak@mynet.com

*Bu konuda bakınız Vehbi Kadri Kamer, **Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı**, Adalet yayınevi, 2007. Bkz. Vehbi Kadri Kamer, **Denetimli Serbestlik kararlarının İnfazı**, Adalet yayınevi, 2007.

conventional, relational sides of social groups. While reflecting everyday problems, social novels also include suggestions about solutions. In *Les Miserables* similar context reflects the social surroundings which is a fictional genre. All social groups have the behavior of tagging people who were sentenced before whatever crimes that those people committed. However they commit crime or they are leaved no choice, individuals are parts of social groups. They paid their mistakes by they were devoid of their freedom for a predetermined time. In Victor Hugo's *Les Miserables* novel, the main character, who also had his share of tagging, tries to adept himself to social environment which he born in. It is wondering how social environment, government and institutions act in this process and at which direction they effect the character. Answers of these questions and answers of what should be will be tried to be given. In fact in today's social environment, are attitudes toward the people who were punished before different?

Key Words: Crime-Justice-Criminal, Victor Hugo and Les Misérables novel, tagging, Supervised Independence System

GİRİŞ

**“Suçu işleyen insandan önce suçun geçtiği yolları görmek gerekmektedir.”
(Hugo:26)**

Toplum analizinde sosyal bilimlerin tek bir branşının yegâne geçerli yol olarak kabulü bugün için fazlaca iddialı bir tavır olarak kalmaktadır. Artık sosyal bilimler, disiplinler arası çabalarla iş görmeye başlamıştır. Bu çabanın ürünü olarak da tarih ve edebiyat, sosyolojinin yakından ilgili olduğu disiplinler arasında en önde gelen ikisini oluşturmaktadır. Bu anlamda *sosyoloji, insan ve toplum gerçeğini en derin bir biçimde ele alan edebi eserlerin kendi araştırmaları için sağlayacağı katkılardan çok şey öğrenecektir.* (Şan, 2004:91)

Toplumda karşılaşılabilecek sorunları çözmeyi kendine dert edinmiş sosyoloji ile beraber bütün disiplinleri bir arada değerlendirmenin fayda sağlayacağını söylemiştik. Tarih, coğrafya, psikoloji, hukuk ve tabi ki edebiyat; ortaya koyduğu kuramlarla toplumsal gerçekliğin ortaya çıkmasında ve çözüm arayışında oldukça etkilidir. Fakat edebiyat, edebi nitelikli eserleri ile daha fazla ve çeşitli katmanlara ulaşabilmekte ve dolayısıyla etki sahasını daha geniş tutmaktadır. Ulaşılan kesimin fazla olması, etki alanını güçlendirirken diğer disiplinler tarafından sorunların çözümüne ilişkin oluşturulan önerilerin yansımalarını da gözlemlemeyi sağlar.

Suç olgusu yapısı gereği oldukça karmaşık olduğundan tanımlanmasına ilişkin argümanların çok iyi kavranması gerekmekte, bu doğrultuda farklı disiplinlerin bir arada çalışması zorunlu kılınmaktadır. Ancak bu şartlarda ortalama bir tanıma ulaşılrken suçu ortadan kaldırmaya yönelik kuramlar da oluşturulmaya başlanır. Yüzyıllardır net bir tanıma yaklaşılamadığından, suçun kendisinden çok, ceza şekilleri üzerinde durulmuştur. Oysa ceza şekilleri yapılan istatistiksel araştırmalarla belirlendiği gibi suçu azaltıp toplumu daha güvenli hale getirmek yerine; zaman, mekân sınırı kalmayan, gerekçesiz, fantastik sayılabilecek suçları arttırmaktan başka bir şey yapmamıştır. İnternet üzerinden şifre kırma yöntemi ile işlenen suçlar, farklı yaş gruplarına cinsel sapkınlık boyutunda ortaya çıkan suç profilleri bunlardan sadece bir iki tanesidir. Öte yandan ülkelerin kalkınması, toplumda huzur ve güvenliğin sağlanmasını gerekli kılmaktadır. Bunun yanında, suç geçmişten günümüze bütün toplumlarda var olmuş ve sonrasında da var olmaya devam edecek görüntüsü veren sosyal bir olgudur. *Suçla mücadele yalnızca kolluk ve yargı*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

görevlilerinin işi olmayıp, suçu sosyal bir sorun olarak algılayıp, kontrolün de sosyal metotlarla olabileceğinin farkında olan resmi kurum ve sivil toplum kuruluşlarının görevidir. (Usta, Öztürk, 2010;2)

Tarihi süreçte suç çeşitlerinin arketipi kabul edilebilecek benzerleri ile maalesef her zaman karşılaşılmıştır. Fakat modern dünyanın imkânları ile gün geçtikçe rahata biraz daha yaklaşan insanoğlunun hala aynı suçlara eğilim göstermesi bugüne kadar önerilen, uygulanan ceza yöntemlerini sorgulamayı gerektirir. Bu anlamda sanat ve edebiyat eseri, ifade edilen konunun, içeriğin bir kültürü ve tarihi dönemi kavramada önemli bir misyon yüklenir. Klasik cezalandırma sonucunda ortaya çıkan yeni insan profilini kurgunun verdiği katkılar ile zenginleştirerek tespit eder. İncelemeyi düşündüğümüz eserde de suç ve ceza kavramlarının o dönem için tanımlarının ne olduğu konusunda bize yardımcı olacak veriler bulunmaktadır. Tanımlar ve sonuçlar üzerinde durmak ve ona sosyolojik olarak karşılık bulmak, toplum düzenini sağlayıcı çözümler önermek açısından önemlidir.

Toplumunun aynası olmak isteyen her büyük sanatçı yaşadığı çağın sorunlarına tepkisiz kalarak eserini oluşturamaz. En nadir bir dehanın bile, çağdaşlarının kültürü ile ilgisi vardır ve bir insanın düşünce bakımından zamanın bilgisini ne kadar aşabileceğini aşağı yukarı hesap etmek mümkündür. Bu bakımdan, birtakım toplumsal ve tarihi olayların açıklanmasında edebi eserlere başvurulması, edebi ve sanatsal gerçek ile toplumsal yapı arasında kurulan ilişkilerde edebiyat sosyolojisi için teorik bir temel oluşturmaktadır.

Zamanın siyasi ve toplumsal sorunları ile en ilgisiz görünen bir edebiyatçı bile belli ölçülerde de olsa eserinde, içinde yaşadığı devrin, tarihi hadiselerinin şahitliğini yapmaktadır. Thomas Warton'un ifadesiyle söyleyecek olursak edebiyat; *"çağların kendine has yönlerini kaydetmek, örf ve âdetlerin en canlı ve tesirli ifadelerini saklamak bakımından özel bir değere sahiptir."* Bu sebeple bir edebi eserin incelenmesinde onu çevreleyen sosyal yapının asla gözden ırak tutulmaması gerekir. *Çoğu zaman oldukça sembolik ve sürrealist tarzdaki edebi eserler, en kapalı alegori, en gerçek dışı bir tabiat tasviri bile doğru bir şekilde incelendiğinde bize o devir toplumu hakkında bir şeyler söyleyecektir. Bu bakımdan lirik şiirleri bile incelemiş olsak, bu şiirlerle devrin aşk modaları, dini telâkkileri, tabiat anlayışları arasında bağlantılar kurmak mümkündür. (Şan, 92-93)*

SEFİLLER ROMANINDA MAHKÛMİYET SONRASI HAYAT

Victor Hugo, giderek çökmekte olan dini ahlaki yapıyı vurgulayarak başladığı Sefiller romanında yalnız kilise ve onun dini etkisine değil yıpranan bir çağın tasvirine de girişerek tüm toplumu gerçekçi bir biçimde merceğinin altına yerleştirmeye çalışmıştır. Olay 1815-1833 yılları arasında Fransa'da geçmektedir.

Fransa, modernizme 1800'lü yıllarında geçmiştir. Zaten modern devlet algısı da bu dönemde tanımlanmaya başlanır. Bu tanımlı oluşturan sebeplerden biri suç ve ceza olguları sonucunda değişen adalet yapısı ile beraber cezalandırma biçimlerinin değişmesidir. Yani modern devlet sanılanın aksine dört tarafı kapalı binaların içinde çekilen cezalar ile başlamış ve hapishaneler kurulmuştur. Ortaçağ'ın bitişinin hapishanelerin açılışı ile onaylanmış olması ilginçtir. *Hapishane pratiğinden önce cezalandırma, suçlu damgası yiyen bir kişinin çeşitli işkencelerle halka açık yerlerde idam edilmesi şeklindeydi. (Saygılı, 2004;179-180) Suçlu, kamunun bir tür düşmanı olarak görüldüğünden, onun mahkûm olarak fiziksel varlığı ve vatandaşlık hakları yok sayılır ve bunun sonucunda suçlunun mal varlığı ve çalışma gücü, sınırsız olarak zarar görene hasredilirdi. (Eisenhardt, 1978;13) Fakat mağduru korurken yeni mağdurlar ortaya çıkarmak (bu yeni mağdur suçlunun yakınları olabileceği gibi kendisidir de aynı zamanda) toplum yapısını*

düzenlemek ve hukuku işletmek adına ne kadar adildi acaba? İşte, Sefiller romanı suç işlemiş bir kişinin cezalandırılması ve cezasını bitirmesine rağmen halk ve kurumlar tarafından yeniden cezalandırılmasını anlatır. Yani suç unutulmamaktadır. Bu romanla Hugo, Fransız toplumunun, suç işlemiş bir insanı, cezasını tamamladıktan sonra nasıl yaftaladığını gösterir. Bu gösteride insanların içinde bulunduğu ekonomik güçsüzlük ayrıntısı dahi eksik bırakılmamıştır. Böylece Fransız toplumuna yeni mağdurlar oluşturmamak ve adli sistemde yeni cezalar ve tedbirler düşünülmesi adına ön ayak olacak veriler sunmuş olur.

Cezalandırma işlevi eğer gerçekten ıslah edici, kişileri eğitime amaçları taşıyorsa suçlunun hayatını bütün olarak ele almak, cezalandırmayı bu eksen etrafında baştan aşağı yeniden ele alıp değerlendirecek bir yöntem haline çevirmek zorundadır.

Sefiller romanının ana karakteri cezasını tamamladıktan sonra ait olduğunu düşündüğü topluma yeniden dönmek ister. Bir anlamda o, ıslah olup olmadığını ispat sürecine girmiştir. Acaba bunu ispat etme şansı bile kendisine verilebilecek midir? Fransız toplumu onu sabıkalı haliyle karşılamaya hazır mıdır? İşte bu dönüş ve değişimin hikâyesidir roman.

DÖNÜŞ ve DEĞİŞİM MİTİ

Fransız İhtilali'nden sonraki yıllarda oldukça fakir bir genç olan Jean Valjean, aç kalan yeğenlerini doyurmak için fırından ekmek çalar. Hırsızlık suçundan yakalanır ve bir kadırgada kürek mahkûmu olur. İhtilal sonrasının o karışık ortamında kanunların oldukça şiddetli uygulandığı bir dönemdir. Ekmek çalmak zorunda kalan kahraman bunu suç sayan adaletten nefret etmeye başlar. Birkaç kez cezaevinden kaçmaya çalışır fakat başarılı olamadığı gibi cezası on dokuz yıla çıkarılır. Cezası biter. Hapisten çıktıktan sonra D.. şehrine gelir. Aç ve kimsesizdir. Eski bir kürek mahkûmu olduğu için kimse ona yatacak yer vermemektedir. Kasabanın iyiliksever piskoposu Myriel onu misafir eder. Piskoposun misafirperverliğine karşılık Jean Valjean onun gümüş takımlarını çalar. Bu da bir hırsızlıktır ancak yukarıda bahsettiğimiz gibi kahramanı buna zorlayan sebep nedir? Polis onu yakalar. Piskopos, polisler takımları Jean Valjean'a kendisinin hediye ettiğini söyler. Valjean, seneler sonra ilk defa insan gibi bir muamele ile karşılaşmıştır. Bu hareket onda büyük bir değişiklik yapar ve iyi bir insan olmaya karar verir. Piskoposun güvenine layık olmak için faziletli bir insan olmaya, insanların yararına çalışmaya azmeder.

Valjean adını değiştirir. Bu dönüşüm ve değişimin ilk ciddi adımıdır. Kendisi olarak yer bulamayacağı topluma yeniden fakat başka bir kişi olarak adapte olmaya çalışacaktır. Fransa'nın küçük bir kasabasında mücevherat işine girer ve kısa zamanda halkın güvenini kazanır. İlerleyen yıllarda bu güven ile çevresini genişleterek belediye reisi olur.

Bu arada Fantine adlı fakir bir kadın ölünce kahraman onun kızı Cosette'i evlat edinir. Kasabanın polis müfettişi Javert, belediye reisi olan amirinin kimliğinden şüphelenir. Onu tam yakalatacağı sırada adı Valjean olan birinin yakalandığını ve kürek mahkûmu olarak kadırgaya gönderildiğini öğrenir. Belediye başkanından özür diler, şüphelendiği için vicdan azabı duyar ve istifa etmek ister. Jean Valjean istifayı kabul etmez. Çünkü Jean Valjean, kendisinin yerine başka birinin ceza çektiğini öğrendiği için vicdanen çok rahatsız olur. Kahramanca bir hareketle mahkemeye gider ve suçunu itiraf eder, tekrar küreğe mahkûm edilir. Bir süre sonra, Jean Valjean bir rahibenin yardımıyla hapisten kaçır. Belediye reisi iken biriktirdiği para ve Cosette ile Paris'e gider. Bir rahibe manastırında bahçıvan olarak çalışmaya başlar. Cosette de manastırın mektebine devam etmektedir. Böylece, Javert'ten uzakta, güvenli yıllar geçirirler.

Paris'in uzaklarında bir köşk alırlar. Cosette, büyümüştür. Paris'te talebe olan Marius Pontmercy adında bir gençle tanışır. Marius'u eski bir burjuva olan büyük babası yetiştirmiştir. Marius ise eskiden baron olan babasının hatırası ile yaşamaktadır. Yirmi yaşında olan Marius fakir bir hayat sürmeyi ve radikal arkadaşları ile yaşamayı tercih etmektedir. Cosette ve Marius,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Luxemburg parkında görüşürler ve birbirlerine âşık olurlar. Bu arada, Paris'te iç huzursuzluklar baş gösterir. Sosyalistler hanedana karşı başarısızlıkla sonuçlanan bir başkaldırı hareketinde bulunurlar. Valjean da isyana katılır. Marius ve Javert'e yardım eder. Javert'i ölümden kurtarır. Valjean'ın bu yardımı, Javert'in hukuka dayanan ahlaki dünyasını altüst eder. Bir mahkûmun kanunlara uyan bir vatandaştan daha iyi olabileceği gerçeği ile yüz yüze gelir. Yıllarca aradığı Valjean'ı tutuklamaz ve artık boşa geçirdiğini anladığı hayatına son verir.

Jean Valjean kalan parasını Marius'la Cosette'i evlendirmek için harcar ve onların hayatına gölge düşürmemek için inzivaya çekilir. Bir süre sonra, Valjean, ölüm döşğinde senelerce önce piskoposun ona verdiği şamdanları kızı Cosette'e hediye ederek hayata gözlerini yumar.

Şu gümüş şamdanları da Cosette'e bırakıyorum. Onlar gümüştendir, ama benim için altın, hatta elmastan bile daha değerlidirler. Üzerlerine takılan mumları bile değiştirip, kutsal mumlara dönüştürürler; kilise mumlarına. Bunları bana veren kutsal kişi, bilmem benden hoşnut kaldı mı? Yukarıda, cennette beni bekliyor mu? (s.364-365)

Seneler önce kendisini cezalandırılmaktan kurtaran papaza karşı bu kadar sevgi ve minnet duyan kahraman öldükten sonra da onunla karşılaşmayı ummaktadır. Çünkü onun uzattığı merhamet eli yalnız kendi hayatını değil üvey kızı ve onun kocasını da kurtarmıştır.

Başı arkaya düşmüştü, şamdanların ışıltısı onu aydınlatıyordu. (s.366)

Roman iyi ile kötünün mücadelesidir ve yerleşmiş anlayışlar çerçevesinde burada iyiyi Javert'in, kötüyü Jean Valjean'ın temsil ettiği düşünülebilir. Çünkü Javert, kanunlara saygılı, onları korumak için canını ortaya koymuş bir görev adamıdır. Diğeriyse öyle ya da böyle bir suça karışmış, kanunlara karşı çıkmıştır. Öte yandan Javert, sadece kanunları, kanunlar tarafından bir kimliğe sokulmuş resmi devlet görevlisini temsil etmez. Javert, topluma yerleşmiş olumsuz bakış açısını da temsil eder. Toplumun bir parçası olan, onun kişilik gelişiminde toplumun mayası bulunan bir insanın düştüğünde elinden tutmaya çekinen bakış açısını.

Bir roman yazarının sosyal ortamın anlatımında iki şekilde tavır aldığını görmekteyiz:

1. *Ağa takılmış insanın öyküsünü veya endişesini anlatmak,*
2. *Ben'in ağı parçalamak ya da onarmak için aldığı tavrı göstermek. (Özcan, 2000;99-100)*

Sefiller romanında kayda değer tabuların yıkılışı söz konusudur. Javert, toplumsal tabuları temsil eder. Jean Valjean ise eski bir kürek mahkûmu kimliğiyle, toplumun sahip çıkmadığı sahipsiz bir kıza sahip çıkarak insanlık adına zirveye çıkmıştır. Sosyal ortamın bu derece çetrefil sahnelerle tanık olduğu bir eserde okur da ait olduğu toplumun yanlışlıklarını bulmaya çalışır.

Jean Valjean, bir yazarın sosyal ortamın anlatımında aldığı tavırların ikincisine daha uygun düşecek şekilde, toplumla ilişkisini onarmak amaçlı yeni bir macera başlatacaktır. Bir süre sonra macerasında kendini unutup başkası olmaya ihtiyaç duyacaktır. Bu ilk mahkûmiyetinden daha acılı bir süreçtir. Varlığı gizleyerek mücadele etme mahkûmiyeti...

Peki sarı kağıtlı eski kürek mahkumu, toplum ile yaptığı mücadeleden kazançlı çıkabilmiş midir? Elbette kendisini kendi olarak kabul etmeyen bir halk ile anlaşma sağlaması mümkün görünmemektedir. Fakat onun mücadelesi bir tabunun yıkılması üzerinedir. Mevcut ceza sürecinde ve tahliye sonrası mahkûmun adaptasyonu sorunu...

Roman boyunca çizilen her ayrıntı, kilitlenen ve roman kahramanlarının büyümesine müsaade etmeyen sosyal ortamın öldürücü baskısını hissettiren roman kişileri, suçlular ve güçlüler şeklinde bir tabakalaşmaya uğramışlardır. Paris, mekânın yüzeysel boyutuyla kaynayan bir kazan gibidir. Manastırlarsa medeniyet için bir veremdir ve hayatı kesin olarak durdururlar (s.435). *Mekânın donuk yüzü, içinde yaşayan kahramanların hareket etme yeteneklerini güçleştirir. Sosyal ortam kirlenince Jean Valjean, yeryüzünden kaçıp sadece maddi olanın kirlendiği ve az da olsa hareket etme yeteneğini bulabildiği yeraltına (labirente) iner.* (Özcan, 99-110)

İnsan bilincinin evrimleşmesi ve gelişmesiyle birlikte, içgüdüsel bilincin gücü azalmış ve böylece, yaşam alanına ve otoriteye içten ve doğal bağlılığı kırılmaya başlamıştır. Bu kırılmanın bir başka kaynağı da insan toplumunun kendisinin bile kavrayamadığı hızda dönüşmesidir. (Aksu, 2005;61) Sefiller'in kahramanındaki değişim ve dönüşüm hızı toplumu ile aynı oranda değildir. Bu nedenle kırılma aynı seviyede gerçekleşmemektedir. Bu gerilim ile yeni suçlar doğmakta, kişi başka başka kılıflarla, toplumda haklı gerekçelerle de olsa hırsızlık yaparak yırttığı ağrı onarmaya çalışmaktadır. Varlığını önde tutan kabul görmüş suç ve ceza anlayışı yerini uzlaştırmacı unsurlara kolay kolay bırakmamaktadır. Bir anlamda şeffaflaşmış kendi içinde sorgulamaya gitmeyen adalet sistemi yeni suçlularını ve yeni mağdurlarını doğuracaktır. Cosetti, toplumda bir kazanç iken üvey babası sürekli kaybedilmektedir. Bu akışa kapılan fert, kayıpları normal kabul etmeye başlayacak ve tarihi akış kırılma yaşamadan sağa sola yalpalanacak; fakat asla değişmeyecektir.

Dikkat edilmesi gereken bir başka konu da Jean Valjean'ı topluma yeniden kazandıran bakış açısının, insan hakları beyannamesi gibi yazılı kurallar, kanunlar çerçevesinde oluşturulmamasıdır. O bakış açısının temelinde kanunlar, nizamlar değil; doğrudan insanlık sevgisi vardır. Bir din adamının tavrı toplumu çatırtırmaya yetecektir. Sait Faik'in de söylediği gibi, bir insanı sevmekle başlamıştır her şey. Ve Dostoyevski'nin ifadesiyle, dünyayı güzellik kurtaracaktır.

“CEZA” KAVRAMINDA ISLAHIN YERİ

Bugünkü anlamda ilk cezaevi 1595'te Amsterdam'da, erkekler için yapılan cezaevidir. Tüm Avrupa ve daha sonra da Kuzey Amerika için Amsterdam cezaevleri örnek oldu. (Demirbaş, 2005;13) Ancak kapalı mekânda tutarak cezalandırılan insanoğlu ıslah olmadı. Bu nedenle olsa gerek İngiltere'de yeni yöntemler araştırılmaya başlandı. Gözetim kurumları bunların en başta gelenlerindendi. Kamer'in aktardığına göre ölüm cezası alanlardan kolonilere sürgüne gönderilen kişiler zamanla hükümlerine riayet etmemiştir. Bu sistemin sertliğini hafifletmek için ellerine “izin kâğıdı” verilerek ülkelerine gönderilmişlerdir. İşte polis nezareti altında İngiltere'de geçirilen bu süre ceza hukukunda “gözetim” kurumunun esasını ve başlangıcını oluşturmaktadır. (Kamer, 2007;16) Ancak zamanla bunlarında toplumu sağlıksız bireylerden korumada yeterli olmadığı ortaya çıktı.* Foucault da “Hapishanelerin Doğuşu” eserinde hürriyeti bağlayıcı cezaların 18. yüzyılda gelişimini anlatmıştır.

18.yüzyıldan itibaren fiziksel ceza yerine hürriyeti bağlayıcı cezalar getirilmiştir. Ancak bu cezalar da suçu önleme ve suça karışan bireyi iyileştirme konusunda yetersiz kalmıştır. Özellikle mevcut ceza adalet sistemi iki konuda başarısız olmuştur. Birincisi, cezanın suça karışan bireyleri iyileştiremediği, davranışlarını değiştiremediği ve yeniden suç işlemelerini önleyemediği, ikincisi de; mevcut ceza adalet sisteminin mağdurları yalnız bırakarak düş kırıklığına uğrattığının anlaşılmasıdır. Yaşanan bu sorunlarda, toplumsal düzen ve barış olumsuz etkilenmiştir. Bu sorunlara çözüm arayışı için öncelikle Anglo-Saxon ülkelerinde “onarıcı adalet” kavramı ortaya çıkmıştır. (Komisyon, 2011)

* Bu konuda bkz. S. Sevimli Yurtseven, 30.12.2005-15.06.2007 Tarihleri Arasında İstanbul Kadıköy Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezi Şube Müdürlüğünde İşlem Gören Dosyaların Retrospektif İncelemesi, İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul, 2008.

Modernizm her şeyin sorgulanması gerektiğini savunarak oluşmuştur. Bu sorgulamadan suç ve ceza kavramları da nasibini aldığı gibi, cezasını çekmiş insanın toplumsallaşması da gündeme gelmiştir. Çözüm arayışlarında Batı'nın cins kafaları, Batı'nın aydınlanmacıları, modernistleri çileli uğraşları sırasında insanlığa ne sunmak istiyorlardı, onu bir düşünelim. Bu arada, Batılı cins kafaları arayışa iten asıl faktörün tahrif edilmiş İncil ve ona dayalı bir din olduğunu da hatırlamamızdan çıkarmayalım. (Öpçiner, 2012)

Victor Hugo da toplumunun bir yarasına parmak basmak için yazdığı roman kahramanının kurtuluşunu bir din adamının korumacı ve yardımsever bakış açısına bağlamaktadır. Zira dini anlamda kişiler eksik oldukça bu manevi boşluk başka şeylerle doldurulmaya başlanacaktır.

SONUÇ

Dinin, kanunların, örf ve adetlerin, farklı sosyal grupların, tarihi olayların, felsefi görüşlerin edebiyat üzerindeki etkileri kadar edebiyatın da bu unsurların birleşiminden oluşan insanlık üzerindeki etkisi araştırılmaya değer bir konudur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Thomas Warton'un ifadesiyle edebiyat; "*çağların kendine has yönlerini kaydetmek, örf ve âdetlerin en canlı ve tesirli ifadelerini saklamak bakımından özel bir değere sahiptir*".

Nitekim ünlü Fransız romancısı Stendhal, *Kırmızı ve Siyah* adlı romanında, roman'ı "bir yol boyunca gezdirilen ayna"ya benzetmektedir. Laresnos ve Swingewood'ın değerlendirmesiyle bu bakış açısına göre edebiyat, sosyal yapının farklı görünümüleri olan aile ilişkileri, sınıf çatışmaları, boşanma trendleri, nüfus kompozisyonlarının direkt bir yansımasıdır. (Şan, 92-93) Hukuk sisteminde insan haklarının otoriteye ciddi başarısı kabul edilen bir ihtilal yaşamış ülkenin roman yazarı ve araştırmacıları; edebiyat-toplum-hukuk üçlüsündeki etkileşimi kabul etmektedir. Tahliye sonrasında bir mahkûmun toplumda yerleşmiş yanlış tutum ve davranışlarla o toplumun bir parçası olmak adına verilen mücadelenin, edebi bir esere konu teşkil etmesi münasebetiyle, edebi eserlerin toplum sorunları ile ne oranda ilişkisi olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Daha önceki bölümlerde ifade etmeye çalıştığımız gibi farklı disiplinler olaylara kendi penceresinden bakmaktadır. Oysa tam ve sağlam temelli yaklaşımlar için diğer alanların bilgi ve tecrübesinin de devreye sokulması elzemdir. Suç; birey, toplum hatta toplumlar düzleminde anlamlandırılması gereken bir kavramdır. Türkiye gibi oldukça renkli mozaik ile oluşmuş ülkelerde bu tanımlamanın doğru yapılması daha zordur. Doğru bir sınırlama için eşit gelir düzeyi, eşit yaşam koşulları öncelikli kıstaslar olmalıdır. Avrupa devletlerinde neredeyse 400 yıllık bir süreçte tartışılan ceza infaz sistemi ülkemizde, geçen yüzyılda tartışılmaya başlanmıştır. Avrupa'nın bu konuları bu kadar erken tartışmaya başlamasında şüphesiz aydınlar tarafından yapılan eleştiri yazıları kadar toplumsal bir olayı bir araştırmacı titizliği ile inceleyen, irdeleyen roman eserlerinin katkısı da ortadadır.

İngiltere ve A.B.D'de 19.yüzyılda başlayan ve suçlunun ve suçun ıslahı için kurulan denetimli serbestlik sistemi onarıcı adalet kavramı içinde değerlendirilebilir. Ülkemizde ise 1900 lü yılların ortalarında 1946 yılında on devlet tarafından kurulan ve kuruluşundan üç ay sonra Türkiye'nin de üye olduğu Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin tavsiye ettiği kararlar sonucunda olmuştur. 2005 yılında uygulamalı olarak adaletin gülen yüzü şeklinde toplum hizmetine sunulmuştur.

Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezinin temel mantığı insanlık sevgisi üzerinedir. Suçlu insan yoktur. Suça itilmiş insan vardır. Her insan geleceğe dair tek bir garantimizin olmadığı şu hayat yolunda bir şekilde Jean Valjean gibi suç işleyebilir. Önemli olan onun topluma kazandırılmasıdır, yeni suçlar işlemesini engellemektir. Suç karşısında duruşumuz Javert gibi olsa

da suçlu karşısında o papaz gibi olabilmeliyiz. Tabi burada papaz sadece bir duruş açısının temsilidir. Herhangi bir dinin temsili değildir. Sonuçta tüm dinler toplum huzurunun sağlanması temeli üzerine kuruludur.

İslami bakışa göre bir sınav için yeryüzüne gönderilen insan hürdür. İnsanın İslam'a giriş kapısı “kelime-i tevhid”dir ve bu tevhid kapısından içeri girenler olabildiğince hür olma hakkına sahiptirler. Bir başka ifadeyle İslam'a giriş kapısı olan kelime-i tevhid, aynı zamanda hürriyete giriş kapısıdır da. Ve Müslüman olmakla kazandığı bu hürriyeti İslam insanının elinden ne din adamı, ne de bir başkası kesinlikle alamaz. Çünkü, İslam'ın ana kitabına göre insan öylesine hürdür ki “nankör ve şükredici olma” konusunda bile Allah (cc) tarafından serbest bırakılmıştır. Hem de Allah'ın (cc) insanların kurtuluşu için gönderdiği Peygamberini defalarca uyarır, “insanları doğru yola getirme gücünün sadece kendisinde olduğu” bu gücü kullanmadığı; eğer kullansaydı “insanların tek bir millet olacağı” konusunda. (Öpçiner; 2012) İnsanları dilediği gibi tek bir millet yapmayan, hemen cezalandırmayan ve sonuna kadar tövbe kapılarını açık bırakır İlâhi Kudret. Oysa toplum çoğu kez herhangi bir hata ve suç karşısında kendi içinden bir insana ikinci bir şans vermekten acizdir. İşte Victor Hugo, dinin bu gücünden yararlanarak kahramanını bir papazın kendisi için küçük insanlık için büyük olan bir davranışı ile ortaya koymuştur. Yararlanılabildiği takdirde İslami hoşgörü bakışı bunun çok ötesinde ve üzerinde bir mesafededir.

Avrupa sarı kâğıtları yırtmanın bireyi anlamada önemli bir adım olduğunun farkına yüzyıllar öncesinden vardı. Ne kadar başarılı oldu konunun uzmanlarınca daha sistemli bir şekilde tartışılabilir. Ne var ki Sefiller romanındaki hümanist yaklaşımın anavatanı kabul edilen Fransa'da bugünlerde, tarihçilerin bilimsel birikimlerinden ziyade siyasetlerin farklı amaçlarıyla oluşturulmuş bir kararı kabul etmemek suç sayıldığına göre*, Avrupa'nın da sarı kâğıtları yırtmada edebi eserlerin çok gerisinde kaldığını söylemek mümkündür. Oysa bireyleri ve toplumları geçmişlerine göre değil mevcut hallerine bakarak değerlendirmek, bir arada mutlu bir şekilde yaşamamızın vazgeçilmez koşuludur. Sahip olduğumuz toplumsal statüler bize birilerinden intikam alma, birilerini cezalandırma gücü vermemeli. Unutmamalıyız ki zaman adlı usta, bizim iyi sandığımızı kötü, kötü sandığımızı iyi yapabilir bir gün.

KAYNAKÇA

- AKSU, Şener, **Otorite-Yaşamaları İlişkisinde Hapishanenin Yeri**, Hapishane Kitabı, Kitabevi yay., İst. Mart 2005
- ŞAN, Mustafa Kemal, **Edebiyata Sosyolojik Bakmak: Edebiyat Sosyolojisinin Tarihinden Basamaklar**, Edisyon Kitap Çalışması: Ed. Kösal Alver, Hece Yayınları, Ankara, 2004
- USTA, İbrahim, Hakan Öztürk, **Denetimli Serbestlik**, Ceza Hukuku Dergisi, Yıl 5, s.13, Ağustos 2010
- SAYGILI, Abdurrahman , “Mikro-Fiziğin Bir İktidarı: Hapishane”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.53, S.2, 2004
- EISENHARDT, Thilo, **Strafvollzug, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1978.**
- ÖZCAN, Tarık, **Romanda Sosyal Ortam**, Fırat Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.10,S. 2, Elazığ 2000
- DEMİRBAŞ, Timur, **Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi**, Hapishane Kitabı, Kitabevi Yayınları, 2005

* Çalışmanın hazırlandığı günlerde Fransa'da, “Türkler Ermenilere katliam yapmadı” şeklindeki söylemlerin suç sayılması görüşülüyordu.

-
- HUGO, Victor, **Sefiller**, Andre Gide, çev.: Samih Tiryakioğlu, Halkel Sanatları ve Neşriyat Anonim Şirketi, 1968.
- KAMER, Vehbi Kadri, **Denetimli Serbestlik Kararlarının İnfazı**, Adalet Yayınları, Ankara 2007
- KOMİSYON, **Denetimli Serbestlik Temel Eğitim Personel El Kitabı**, Haz: Komisyon, A.B. Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü Denetimli Serbestlik ve Yardım Hizmetlerinden Sorumlu Daire Başkanlığı Yayınları, 2001- Ankara.
- ÖPÇİNER, Hüseyin; **Modernizm ve Ahlak İlişkisi**, <http://esamakademi.org/?p=67>, Erişim: 28.02.2012.



CENGİZ HAN'IN DEVLETİNDE TÜRK KÜLTÜRÜNÜN ETKİSİ VE KATKISI

*İbrahim ONAY**

ÖZET

Dünya tarihi bakımından en dikkat çeken fetih hareketlerinden biri Moğol Hakanı Cengiz Han'ın 13. Yüzyılda gerçekleştirdikleri olmuştur. Çünkü Cengiz Han'ın kurduğu devlet çok kısa bir sürede dünyanın gördüğü en büyük kara sınırına sahip devlet haline gelmişti. Bu yönüyle Cengiz Han tarihin en çok ilgi çeken şahsiyetlerinden biri olmuştur. Cengiz Han Devleti tarihini araştıran her Türk tarihçisi orada Türk kültürüne ait unsurların varlığını kolaylıkla fark edebilir. Bizim bu çalışmayı yapma nedenimiz Moğolların Gizli Tarihi adlı eser olmuştur. Eserin Uygur alfabesiyle yazıldığı düşünülen aslı tam metin halinde bulunamamış ve Çin işaretleriyle yazıldığı anlaşılan Moğolca, "Manghol-un Niuça Tobça'an" 1946 yılında Ahmet Temir tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu eserin yazarı bilinmemekle beraber içindeki ifadelerden 1240 yılında yazıldığı anlaşılmaktadır. "Moğolların Gizli Tarihi", Moğollar hakkında yazılan pek çok eserin ana kaynağı hükmündedir. Bu eser Cengiz Han'ın kendi soyunu, hayat hikayesini, dini anlayışını ve hakimiyet düşüncesini anlatan en önemli kaynaktır. Bu kaynaktaki bilgiler dikkatle tetkik edildiğinde Cengiz Han devletinin Türk devletlerinin özellikle de Gök-Türklerin kültürel mirası üzerinde yükseldiği kolaylıkla fark edilecektir. Çalışmamızın temeli Moğol tarihi değil, Moğol tarihi içerisindeki Türk kültür unsurlarının varlığını ortaya koymaktır. Biz Cengiz Han'ın ırksal kökeni üzerinde tartışma yapmadan onu bir Moğol Hakanı olarak kabul ediyoruz. Fakat kurduğu devlet ve idealleri tamamıyla bir Türk devletidir diyebiliriz. Bu iddiamızı ispata çalışırken Moğolların Gizli Tarihinde nakledilen bilgiler ve kavramların kökenini ve Türklükle ilgisini anlatmaya ve açıklamaya çalıştık.

Bilindiği üzere Türkler ve Moğollar yüzlerce yıl birbirine yakın coğrafyalarda yaşamışlardır. Tarihin erken döneminde göçebe çoban olan Türkler hayvan yetiştiriciliği yaparak göçebe çoban olmuşlardır. Bu dönemlerde Moğollar ise avcı toplayıcı bir hayat sürmekteydiler. Daha sonra onlarda göçebe hayvan yetiştiricisi olmuşlardır. Hun çağına merkezi Asya'da Hun Hakanı Mete'nin "yay geren bütün halkları birleştirdim şimdi onlar Hun oldular" diyerek bahsettiği topluluğun içinde Moğol boylarının da var olduğunu düşünebiliriz. Gök-Türk ve Uygur döneminde de Türk kültürünün hemen yanı başında bulunan Moğollar kuvvetli tesir altında kalmışlardır. Cengiz Han döneminin Moğol kültüründe dini hayata dair pek çok unsur da Hun Gök-Türk ve Uygur devletlerinin bakiyesi hükmündedir. Tanrı inancının yanında, Şamanist uygulamaların varlığı, Atalar Kültü, Yer-Su Kültü gibi dinsel kavramlar da bu meyanda zikredilebilir. Toplumsal hayatta Şamanların oynadığı mühim rol, toplumun hayatı ve dünyayı kavraması da bu benzerliklerin toplumsal hayattaki yansımalarıdır.

* Dr. Sağlık Bakanlığı, El-mek: ibrahimonay06@hotmail.com

Hun, Göktürk ve Uygur devletlerinin birikiminden istifade eden Cengiz Han adı geçen devletlerin cihan hakimiyeti fikrini de iktibas etmişti. Bunun en belirgin ipuçları Cengiz Han'ın kendi soyunu Gök-Türk'lerin kutsal atası Borteçina'ya yani Bozkurt'a dayandırmasında görmekteyiz. Cengiz Han'ın kendini evrenin hakimi sayması ve bu hakimiyetinin meşruiyetini ilahi kaynaklara dayandırması Hun ve Gök-Türk devletlerinin özünde bulunan bir esastır. Tanrı anlayışının ve inancının Kağan'da temsil edilmesi, ayrıca bu inanın kozmik unsurlarla takviye edilmesi düşüncesinin menşei de, Türk kökenlidir. Türk telakkisine göre Tanrı tarafından görevlendirilen Türk kağanı yeryüzünde Tanrının temsilcisi ve gölgesidir. Gökyüzünde nasıl bir Tanrı varsa yeryüzünde de bir Hakan olacaktır. Moğolca Tegri kavramının Türkçe Tengri'den geçtiği bilim dünyasında kabul gören bir düşüncedir. Moğollar Cengiz Han'ın bu dünyaya gelişini ilahi maksatların gerçekleştirilmesi inancına bağlarlar. Tıpkı Oğuz Kağan'ın doğumundan kırk gün sonra yürüyüp, av avlaması konuşması gibi, Cengiz Han'da doğarken elinde tuttuğu kan pıhtısıyla doğmuştur.

Moğollar devlet yönetimi ve teşkilatı konusunda da pekçok unsuru Türk kültüründen almışlardır. Cengiz Han'ın yasaları olarak bilinen Töresinin kaynağı da Türk kökenlidir. Yine aynı şekilde devlet yönetimiyle ilgili yasa, töre, ulus, bayrak, yasa gibi kavramların Türkçeden Moğolcaya geçtiği bilim adamlarınca iddia edilmektedir. Cengiz Han'ın devlet merkezi olarak Hun, Gök-Türk ve Uygurların başkenti Ötüken'i yani Türklerin kutlu vatanını seçmesi de bir tesadüf değildir. Bilge Kağan'ın Orhun abidelerinde Türk milletine vasiyet ettiği "Ötüken ormanı memleket tutulacak yer imiş" nasihatini Cengiz Han dinlemiştir. Siyasi ve jeopolitik gerekçelerin yanında Ötükenin koruyucu ve gözetleyici gücünden de yararlanmak istemiştir.

Anahtar Kelimeler: Hakimiyet, Şamanizm, Devlet, Ötüken

EFFECT AND CONTRIBUTION OF GENGHIS KHAN'S STATE ON TURKISH CULTURE

ABSTRACT

One of historically most attention-gripping conquest actions in the world includes ones realized by Genghis Khan, the Mongol Sultan, in 13th century. State founded by Genghis Khan became a state having biggest territorial boundary in the world in a very short time. In this respect, Genghis Khan was one of most attention-gripping historical personalities. Each Turkish historian, who researches history of Genghis Khan's State may notice presence of any elements of Turkish culture easily there. Reason of that we should conduct this study is the work "The Confidential History of the Mongols." It is supposed that the work was typed in the Uyghur alphabet, and its complete original text was not found. It is understood that it was typed in Chinese marks. The work "Manghol-un Niuca Tobca' in Mongolian was translated by Mr. Ahmet Temir into Turkish in 1946. Although this work is anonymous, it is understood that it was typed in 1240 based on the expressions in it. The Confidential History of the Mongols is main source of numerous

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

works typed on the Mongols. This work is the greatest source that describes race, life history, religious belief and domination opinion of Genghis Khan. When any information in this source shall be reviewed carefully, it shall be noted easily that Genghis Khan' State would rise on heritage of Turkish state and especially of the Gokturks. Our study reveals not Mongol history, but presence of any elements of Turkish culture in Mongol history. We accept Genghis Khan as a Mongol Sultan without discussing his ethnic origin. But, we may say that the state founded by him is a Turkish state completely by considering its goals. While we try to prove our assertion, we have tried to describe and explain origin and connection of the information and concepts transmitted in "The Confidential History of the Mongols" with the Turks.

As known, the Turks and Mongols have lived for hundreds of years in near geographies. The Turks, who were nomad shipmen in early periods of the history, dealt with stockbreeding. In those periods, the Mongol lived as hunters. Then, they were also nomad stockbreeders. We may also suppose that there were Mongol clans in community in Central Asia in Hun era that Mete, the Hun Sultan described and said "I combined all spring-drawing communities. Now they were Huns." Also in Gokturk and Uyghur periods, the Mongols placed immediately near Turkish culture were under their powerful effect. Most facts of the Genghis Khan period with in the Mongol culture with respect to religious life are encountered in Hun Gokturk and Uyghur states. Beside the God belief, presence of any Shamanist practices and religious concepts such as Ancestor Cult, Ground-Water Cult are addressed. Critical role played by the Shamans in social life, life and world perception of the community are also reflections of these similarities on social life.

Genghis Khan, made advantage of accumulations of Hun, Gokturk and Uyghur states, also quoted the universe domination idea of the said states. We notice most apparent clues of this when Genghis Khan base his own race on Bortecina, the holy ancestor of the Gokturks, that is, Bozkurt. The fact that Genghis Khan saw himself as a ruler of the universe and based his domination on holy sources is a base of Hun and Gokturk states. The fact that the God understanding and belief are represented in Khan and also origin of the idea that this belief is supported cosmic elements are Turkish origins. According to Turkish tradition, Turkish Kahn designated by the God is a agent and shadow of the God in the earth. If there is a God in sky, there is also a Khan in the earth. The fact that the term "Tegri" in Mongol comes from the term "Tengri" in Turkish is an opinion accepted in the scientific world. The Mongols have based the fact that Genghis Khan came into the world on any holy goals. Just like Oguz Khan began to walk and hunt 40 days later than his birth, Genghis Khan was born with a blood clot held by Genghis Khan during his birth.

The Mongols took most facts on state management and organization from Turkish culture. Origin of the customs known as Genghis Khan's laws is also Turkish origin. Also it is asserted by scientists that the concepts related to state management such as law, custom, nation, flag, etc. are transmitted from Turkish language to Mongol language. It is not a fortuity that Genghis Khan chosen Otuken, capital city of the Huns, Gokturks and Uyghurs, that is, holy land of the

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Turks as a state center. Genghis Khan adopted the advice “The Otuken forests is a place to be adopted as a motherland” bequeathed by Bilge Kahn to Turkish in the Orhon inscriptions. He desired to make advantage of protection and observation power of Otuken as well as political and geopolitical reasons.

Key Words: Domination, Shamanism, State, Sacred Capital (Otuken)

Giriş

Bilindiği üzere Türkler, tarihin erken dönemlerinden itibaren göçebe olarak yaşamışlardır. Bugün kısaca Moğolistan’dan Macaristan’a kadar uzanan geniş bozkır arazisi göçebe çoban olan Türklerin “bozkır kültürünü” vücuda getirdikleri saha olmuştur. Bu kültür tipini meydana getiren Türkler dini, içtimai, iktisadi sahada birtakım özellikler sergilemiş, bu coğrafyada birbirine benzer büyük devletler kurmuşlardır. Hun, Göktürk ve Uygur devletleri olarak bildiğimiz bu devletler kültürel ve maddi anlamda birtakım benzerlikler sergilemişler ve esasında herbiri kendinden önceki devletin kültürel mirası üzerinde yükselmiştir. Bozkır devletleri tarihine baktığımızda özellikle Gök-Türk çağına gelindiğinde teşkilatlanma kabiliyeti hayli yüksek, millet olma bilincine sahip, askeri alanda yetenekleri bulunan, kanun ve töresi gelişmiş bir toplumla karşı karşıya geldiğimizi söyleyebiliriz. Bu kültürel nedenlerle Kurat’ın ifadesiyle; “Tarihteki Türk devletlerinin en büyüğü olan Osmanlı devleti de dahil olmak üzere geçmişteki bütün Türk devletleri ve toplulukları ırk, dil, teşkilat ve kültür özellikleri bakımından, şu veya bu tarzda Göktürklerle bağlıdırlar. Bu bağların derecesi zaman, mesafe ve şartlara göre az veya çok değişmiş, tesirleri azalmış fakat hiçbir zaman büsbütün kaybolmamıştır” (Kurat, 1952: 13). Kurat’ın belirtmediği fakat bizim bu bağlılığa dahil ettiğimiz devletlerden birisi de Cengiz Han’ın kurduğu Moğol devletidir. Bir kısım tarihçi Cengiz Han devletinin Türk kültüründen faydalandığı ve etkilendiği konusunda kanaate sahiptir. Bu nedenle Cengiz Han devleti Moğol devleti olarak değil Moğol- Türk devleti olarak adlandırılmıştır. Biz çalışmamızda bu kanaatin oluşmasının nedenlerini anlamaya çalışacağız. Bunu yaparken “Moğolların Gizli Tarihi” adlı eseri esas alarak burada anlatılan unsurların, Türk kültüründeki yerini ve tarihini göstermeyi amaçlamaktayız. Mevcut bilgiler ışığında Cengiz Han’ın ırksal kökeni hakkındaki tartışmalara girmenin zorunlu olmadığını düşünerek asıl konunun onun içinde yaşadığı ve onu yetiştiren kültürün Türklükle ilgisini ortaya koymak olduğunu düşünmekteyiz. Cengiz Han’ın kurduğu Moğol devletinin, Cengiz Han döneminde ve onun ölümünden sonraki yakın dönemde gösterdiği özellikleriyle, Türk tarihinin en önemli dönemlerinden olan Hun, Gök-Türk ve Uygur devletleri döneminin kültürel benzerlikleri ve Cengiz Hanın hakimiyet fikrinin kaynağını ortaya koyma çabası çalışmamızın esasını oluşturmaktadır. Çalışmamızın Cengiz Han dönemi sonrası Moğol devletiyle ilgili kaynakları, kültürel anlamda Cengiz Han dönemine ıık tutması ve katkı sağlaması bakımından değerlendirilmiştir. Zira Cengiz Han’ın ölümünden sonra ortaya çıkan diğer Moğol devletleri, Cengiz Han’ın devletinin devamı niteliğindedir.

1. Cengiz Han Döneminde Dini ve Kültürel Hayata Dair Benzerlikler

1a. Şamanist Unsurların Varlığı

Eski Türk dini hakkında araştırma yapan bilim adamları oldukça karmaşık bir dini sistemle karşılaşmışlardır. Gök Tanrı inancının yanında şamanist unsurların varlığı, Atalar Kültü, Yer-Su Kültü gibi dini kavramların birarada bulunması farklı sonuçlar çıkarmalarına neden olmuştur. Özellikle Gök Tanrı inancının yanında şamanist unsurların varlığı birbirine yabancı iki farklı dini yapının olduğu izlenimi verir. Esas itibarıyla Türk dini tarihinin özünde Tanrı inancının var olduğunu söyleyebiliriz. Şamanist unsurlar ise daha çok bu dünya ile ilgili konularda yaşam

sahası bulmuş, içerisinde tababet, sihir, büyü, falcılık, kehanet unsurlarını barındıran bir yapıdır. Gök Tanrı dininin sistemleştirmesi şamanist unsurların zamanla dini alanda uygulama alanı bulmasına neden olmuştur. Bu nedenle Gök Tanrı inancının yanında şamanist unsurlar da daima var olmuştur. Dini hayat bir toplumun ve insanların fiil ve faaliyetlerinin belirlenmesinde etkin bir rol oynadığı için Cengiz Han'ın ve toplumunu dini ve kültürel hayatının da tespit edilmesi gerekir. Burada karışık durum Hun, Gök-Türk ya da Uygur döneminden farklı değildir. Yani Tanrı inancı yanında şamanist öğeler, Atalar Kültü Yer-Su kültü gibi unsurlar gerek Cengiz Han döneminde gerekse ondan sonraki dönemde de mevcuttur.

Moğol devletini ziyaret eden Plan Carpin, Moğolistan'a 1246 da Ögeyde'nin oğlu ve Büyük Han Güyük tahta çıktığı dönemde varmış ve o dönemdeki Orta Asya milletlerinin dinini şamanizm olarak adlandırmıştır. Ona göre: (şamanizmi ruhların iman ve büyü aracılığıyla insanların otoritesi altına alınabileceği şekildeki inanç) tebliğ eden Moğollar bütün din temsilcilerine doğüstü güçler atfetmekteydiler ve onları vergiden ve bazı görevlerden muaf tutarak dost edinmeye çalışmaktaydılar. (Barthold, 2000: 146). Bu ifadeler ve diğer deliller şamanizm'in Cengiz Han döneminde de var olduğunu düşünmemiz için yeterlidir.

Moğolların dini ve kültürel hayatlarında özellikle Uygurlardan etkilendiğini söylemek yanlış olmaz. Çünkü kaynaklar belli bir duruma örnek verirken Uygurlara vurgu yaparlar. Dönemin kaynakları genellikle Uygur Türklerine ait uygulamalardan bahsettikten sonra Moğollarda da buna benzer pratiklerin varlığına işaret ederler. Bu dönemde yani XIII. yüzyıldaki Moğol istilaları çağında büyük şaman Beki" dir. Eliade'a göre: Muhtemelen bu, Türkçe deki "beğ" den gelir ki daha sonra bey olmuştur. (Eliade, 1999: 259). Cengiz Han'da: "Moğolların adetince Noyan olan bir kimse Beki (şaman) olma hakkına haizdir. Bizim aramızda beki"ler en eski nesilden seçilir" demiştir. (Temir, 1995: 146). Müslüman tarihçiler bizzat Cengiz Han'a şamanik güçler atfederler. (Eliade, 1999: 259). Bu durum esasında eski Türk Kağanları için geçerli olan bir durumdur. Türk dini hayatı içerisinde Kağanların önemine vurgu yapan bazı ilim adamları Kağanların birtakım dini fonksiyonları olduğunu ve şamanlara benzediklerini iddia ederler.

Uygurlarda, şamanların toplum hayatında oynadıkları mühim rol, dolayısıyla Cengiz Han içinde geçerli olmuştur. Yani şamanların kehanet, falcılık, tababet, büyü faaliyetlerindeki rolü Cengiz Han devletinde aynen devam etmiştir. 13. yüzyılda yazar tarihçi Cüveyni, Uygurlardan bahsederken: "Uygurlar eskiden beri Kamanların sözlerine göre hareket ederler. Hatta şimdi bile kızadeler onların dediklerine inanırlar. Önemli bir işe başlamadan önce münecimlere ve Kamanlara danışır, onların olumlu görüşünü almadan işe başlamazlar" demektedir. (Cüveyni, 1999: 105) Ayrıca Cüveyni, Uygurlarla ilgili olarak Kam"ların: "geytan bize bağlı, yanımıza gelip olanı ve olacağı bize haber verir" iddiasında bulunduğunu nakleder. (Cüveyni, 1999: 105). Bu durum Cengiz Han dönemi için de geçerli olmuştur. Zira Cengiz Han'ın, Gökçe adlı bir şamanı olduğu ve şamanın, Tanrı'dan zafer müjdeleri getirdiğine ve bütün yeryüzü hükümdarlığını Tanrı'nın, Cengiz Han'a verdiği dair sözlerine Moğollar inanmaktaydı. (Turan, 1946: 459).

şamanların gelecekle ilgili kehanette bulunma yöntemlerinden biri kürek kemiği falına bakmaktır. Batılı kaynaklar Avrupa Hun Kağanı Attila'nın, 451 yılında Vizigot ve Alan'lara karşı yapılan Campus Mauriacus savaşında bu fala baktırdığı nakledilir. Burada "bir koyun kesilerek kürek kemiği ateşe yakılmış, kemiğin ateşe aldığı şekilde harbin neticesi öğrenilmeye çalışılmıştır." (Ahmetbeyoğlu, 2001: 96) Kağarlı Mahmud'da eserinde "kürek kemiği kırılırsa vilayet kırılır" demektedir. (Kağarlı Mahmud, c.III, 2006: 21). Aynı inancın izleri Moğollarda da görülür. Marco Polo Moğollardan bahsederken: Bir şaman'ın, koyunların kürek kemiklerini ateşe atarak kemikler üzerinde oluşturan çatlaklardan insanların kaderini okuduğunu nakleder. (Rugoff, 2003: 79).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Cengiz Han devletinde uygulanan büyüsel faaliyetler de dikkat çekicidir. Cüveyni Uygurlarda Kam'lar hakkında Çumalumatı verir: "Uygurların Putperest oluğının sebebi Çudur; O sırada onlar, büyü sanatını öğrenmiÇerdi. Bununla uğraÇanlara da "kaman" diyorlardı." (Cüveyni, 1999: 105). Bu manada Türk kültür çevresinde uygulanan sihirsel yöntemlerden biri de "Yada" taÇyla yağmur yağıdırma eylemidir. Çlam kaynaklarında geçen ve hakkında bolca tafsilat bulunan bu uygulama Cengiz döneminde de görölmektedir. Moğolların gizli tarihinde; Cengiz ve Camuha'nın karÇ karÇya geldiğı savaÇa; (Camuha tarafından) iÇtrak edenlerden Buyiruh-han ile Huduha, sihirbazlıkla yağmur yağıdırmak kudretine maliktiler. Onların yağmur için büyü yapmasıyla hakikaten yağmur yağmaya baÇamıÇt. (MGT, 1995: 71).

Radlof lugatında, baksa kelimesini "kobuz" vasıtasıyla Çamanilik eden Kırgız çamanı" Çeklinde izah etmiÇ,Radlof'tan sonra, Kırgız ülkesinde araÇırmalarda bulunan Alekstrof, Kırgız baksıları hakkında verdiğı malumatta, bunların kobuz çaldıkları zaman, bütün cinleri kendilerine tabi kıldıklarını ve bütün icraatları ile eski Kırgız ananelerini yaÇıtmakta olduklarını nakletmektedir. Daha genel anlayıÇanazaran "baksı" tabip, büyücü ve sihirbaz gibi sıfatlara sahip olup meçhul ruhlarla münasebette bulunmuÇtır. (Caferoğlu, 1936: 205). Caferoğlundan öğrendiğimize göre; Türkistan'ı ziyaret etmiÇolan Karpın ve Rubruk gibi seyyahlar, Batu, Mengü hanların saraylarında muhtelif musuki aletleri gördüklerini söylemektedirler. Rubruk'un seyahatinde "cithara" adı ile tarif ettiğı alet, Çüplesiz, Türk Kobuz'u olmuÇtır. (Caferoğlu, 1936: 210).

1b. Yer- Su Kült'ünün Varlığı

Türk dini tarihi içerisinde var olan unsurlardan bir diğeri Yer-Su kültü olmuÇtır. Türkler tabiatla var olduğuna inandıkları ruhların dağ, deniz, orman, göl gibi yerlerde bulunduklarını ve buraların koruyucusu olduğuna inanıyorlardı. Bu ruhlara saygı gösterildiğinde Türkleri korumaktaydılar. Nitekim Orhun abideleri de Türklerin faydasına çalıÇan Yer-Su kültlerinden bahsetmektedir. (Kafesoğlu, 1972: 5). KaÇarlı Mahmud'da Türklerin yeryüzü unsurlarına gösterdiğı saygıyı biraz kızarak da olsa belirtir. Onun tarifıyla ; "Yere batası kafirler göğö "Tengri" derler. Yine bu adamlar büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi gözlerine ulu görünen her Çeye Tengri derler. Bu yüzden bu gibi Çöylere yükünürler. (secde ederler) Yine bunlar bilgin kimseye "Tengrigen" derler. "Bunların sapıklıklarından Tanrıya sığınırız." (KaÇarlı Mahmud, c.III, 2006: 377-378). Aynı inancın izleri Cengiz Han'da da görölmektedir. Moğol rivayetine göre, Moğolistan'ı ele geçirmek için yapılan savaÇardan birinde Cengiz Han bir baÇarısızlık neticesinde Burhan-Haldun dağında saklanmıÇ, düÇmanları dağı üç defa dolaÇıp aradıkları halde onu bulamamıÇardı. Cengiz Han böylece kurtulduktan sonra bu dağa kurban sundu, dokuz defa yükündü, kımızdan saçı saçtı, bu kurtuluÇunhatırası olarak bu dağa kurban sunmalarını torunlarına vasiyet etti. (Barthold, 1947: 527).

Türklerin dağlara kutsiyet atfetmelerinin bir diğeri nedeni, eski Türklerin inanıÇına göre gökte oturan Tanrıya, yeryüzünde en yakın olan yerler, yüksek dağ baÇarı idiler. Bu nedenle Türklerde büyük ölülerin mezarları genel olarak dağ baÇarında bulunmuÇtır. (Ögel, 1971, c.II: 159) Benzer biçimde özellikle hanedana mensup Moğolları bütün Moğol imparatorluğunda zorlukla eriÇilecek yerlerde, bilhassa yüksek dağ tepelerinde defnedildikleri hakkında bütün kaynaklar müttefiktir. (Barthold, 1947: 523). Moğolların Gizli Tarihinde, Cengiz Han", Huyildar adında bir dostu ölünce onu, Halha boyundaki Orno'u (dağının) eteğindeki kayalıklara gömdürmüÇtır. (MGT, 1995: 47).

Eski Türk geleneklerinden bir diğeri de önemli Çahısların, ağaçların altına defnedilmeleri uygulamasıydı. Bu uygulama ağaç ve orman kültürüyle ilgili görölmektedir. Türk tarihi boyunca ağaç kültürüyle ilgili pekçok unsur farklı alanlarda karÇımıza çıkmaktadır. Oğuz Kağan destanında ağaç kovuğı içerisinde bulunan bir kızla Oğuz'un evlenmesi ve üç çocuğı olması, çaman

davullarında resmedilen kozmik bir dünya ağacı tasavvuru, Sibiryâ toplumlarında görülen kozmik ağaç düğmesi Türk kültüründe ağaç ve orman kültürünün yansımalarıdır. Bu nedenle bu uygulama yani ölünün ağaç altına defni ya da mezara ağaç dikme adeti, biten ağaçların, ölünün ruhunu simgeleme, tekrar ağaçtan türeme gibi anlayışları ve inançları temsil etmektedir. Bildiğimiz üzere Altay-Sayan Türkleri, mezarlıklarındaki kabirlerin etrafında yetiştirilen ağaçlara bakıp ölen adamın mutlu olacağına ve ağaçların insan kemiklerinden yetiştigiğine inanırlarmış. (Bayat, 2007, c.I: 181). Bilindiği üzere bugün Cengiz Han'ın nereye defnedildiği hala bilinmemektedir. Rivayete göre Cengiz Han zamanından önce dahi Burhan Haldun dağında orman bulunduğu söylenir. Yine rivayete göre bu dağda münferit duran bir ağaç vardı: Cengiz Han bu ağacın altında gömülmesini arzu etmişti. Ölümünden sonra Cengiz Han bu ağacın altına gömüldü. (Barthold, 1947: 527). Aynı inanış Cengiz Han devrinden sonra da devam etmiştir. Anlaşılan Moğolarda Hanların gömüleceği yer genellikle orman kültürü ve ağaç dikme ile tayin edilmiş olsa gerekir. Plan Karpın ve arkadaşları bir çalılık yanından geçmişti; bu çalılar Ogeday Han tarafından “ruhunun istirahatı için dikilmiş idi”, buradan bir dal kesmek ölüm cezası tehdidiyle yasak edilmişti. (Barthold, 1947: 528).

Türkler ve Moğollar arasında görülen bir diğer benzerlik “su” ya kutsiyet atfetmektir. Hatta pekçok tarihçinin ittifak ettiği üzere Cengiz Han'ın adı da, tıngiz (deniz) ile münasebettardır. (Turan, 1941: 276). Tarihte Türk toluluklarının suya kutsiyet atfettikleri çeşitli kaynaklarca zikredilmiştir. Örneğin Fazlan X. yüzyılda Oğuzlarda suya verilen kutsiyeti şu şekilde nakleder: “Oğuzlar, tüccarlar ve diğer yabancılar onların yanında cünüplükten yıkanamazlar. Sadece geceleyin onların gözünden uzak olarak yıkanabilirler. Zira onlar böyle bir harekette bulunan birini görürlerse kızarlar ve “Bu adam bize sihir yapmak istiyor; çünkü suya giriniyor” derler. Ondan bu harekete karşılık tazminat alırlar. (Örneğin Fazlan, 1995: 36). Benzer biçimde Cengiz yasa'sında da suya içmek, idam cezasını gerektiren büyük bir suçtu. Cengiz'in uluslarında çamaşır su ile yıkanmazdı. Kirlenen gömlekler atılır, yenisi giyilirdi. Kazan, tencere, sahan gibi kapacaklar da su ile yıkanmazdı. Ot ile toprak ile temizlenirdi. Suyun bu kudsiyeti onun içinde taşıyan “yer-su” ilahından geliyordu. (Cüveyni, 1999: 175)

2. Cengiz Han'ın Cihan Hakimiyeti Fikrinin Maddi ve Manevi Kaynakları

2a. Cengiz Han'ın, Tanrının Yeryüzündeki Temsilcisi Olması

Cengiz Moğolları Türk kültürünü, destani ananelerini, Uygur yazısını ve birçok müesseseleri Uygurlardan alırken memurları ve divan teşkilatı ile birlikte cihan hakimiyeti fikirlerini de iktibas etmiştir. (Turan, 2002: 851). Bilindiği üzere Türklerde cihan hakimiyeti fikri dini unsurlarla desteklenmekteydi. Kabul edildiği üzere Türk dini hayatının esas yönlendiricisi ve en önemli unsuru Tanrı inancı olmuştur. Türk kültür ve dini tarihi içerisinde Tanrı inancı sadece manevi sahalarda etkili olmamış, toplumun siyasi ve içtimai düzeninin de şekillenmesinde etkili olmuştur. Türklerde görülen cihan hakimiyeti fikrinin dayandığı en önemli esaslardan biri de Tanrı inancı olmuştur. İlk defa Orhun yazıtlarında görülen Tengri (Tanrı) adının, Moğolca olmadığı, Moğolcaya Türkçeden geçtiği ilmi araştırmalar sonunda ispat edilmiştir. Moğolca Tegri, Türkçeden Tanrı anlamına alınmıştır. (Tanyu, 1980: 19). Türk tasavvurunda Tanrı mekanı olarak Gök tasavvur edilmiştir. Bu yüzden Gök Tanrı olarak anılır. Aynı tasavvur Moğollarda da mevcuttu. Rubruklu William 1253 de Moğolistana varmış ve Moğol başkenti Karakurumda bulunan Moğolların eğer koruması altında bulunan üç dinin Hristiyanlık, Budizm, İslam temsilcilerinin faaliyetlerinden bahsetmiştir. (Barthold, 1947: 148) Rubruk çeşitli dinlere değer veren Moğol Hakanı Kubilay'a neden böyle yaptığını sorduğunda: “Ben hepsine saygı gösteriyorum, böylece aralarında hangisi gökyüzünde en önemli mevkiye sahipse yardım çağırım ona da ulaşmış oluyor ve mutlaka cevap alıyorum” olmuştur. (Rugoft, 2003: 104).

Türk tasavvurunda Tanrı inancı ve bu inancın yeryüzündeki temsilcisi olan Kağan sayesinde düzen sağlanmaktadır. İslam olduktan sonra bile Türkler Kağan, Padişah ve Sultanlarını

yeryüzünde Allah'ın temsilcisi olarak addederler. Türklerde "Zillu'llahi-fi'l alem" özelliği taçyan Sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak bütün tebaaya adil davranmak zorundadır. (Atalay, 2002: 861). Bu anlayış ve düşünce, destanlarda ve hikayelerde de ifade edilmiştir. Dede Korkut Hikayelerinde padişahlar Tanrının gölgesidir. Padişaha asi olanın iğirast gelmez, denmektedir. (Gökyay, 1973: 117). Bu anlayışın bir tezahürü olarak Moğolların hakani Möngke'nin (Mengü), Fransa Kralı IX. Luis'e yazdığı mektup şu şekilde geçer. "Ebedi Tanrının buyruğudur ki; Bu gökte ancak bir ebedi Tanrı vardır. Yeryüzünde de ancak bir sahibin olması gerekir. O da Cengiz Han'dır. (Rasonyi, 1971: 31). Zira 1206'da, Timuçin 44 yaşındayken dört bir yandan gelen kabile reisleri bozkırlar üzerinde bulunan Karakum'da, çadırların arasında biraraya gelip Timuçin'in önünde eğilerek ona: "Evrenin Hakimi" anlamına gelen Cengiz Han adını vermişlerdi. (Rugoft, 2003: 81).

Türk telakkisine göre Kağan, Tanrı tarafından yükseltilmekte ve diğer insanların üzerinde olmaktadır. Bu nedenle Türkler, Tanrı tutsun diye tepelerinde bir saç perçem bırakırlar ve bazen de bunu, tepelerinde tek bir örgü şeklinde örерlerdi. Tanrı, Gök-Türk kağanı Öteriği ve Hatununu yükseltirken onların tepelerinden tutmuştu. Ama tanrının onların saçlarından mı yoksa başlarından mı tuttuğunu tabi olarak bilemiyoruz. Benzer biçimde Moğollarda tepelerinde bir saç perçem bırakırlardı. (Ögel, 1971, c.I: 38). Cüveyni de Türk telakkisine uygun olarak: "Akıl ve mantık sahibi kimseler bilirler ki padişahlar, Allah'ın yücelttiği ve yüksekte tuttuğu kimselerdir. Onlara gelecek hakkında ilham gelir" diyerek Kağan, Tanrı ilişkisine ve Kağan'ın Tanrı tarafından yükseltilmesine işaret etmektedir. (Cüveyni, 1999: 217).

Kağan, Tanrı ilişkisinin bir sonucu olarak Türk kültüründe Kağan'a isyan etmek Tanrı'nın iradesine karşı çıkmak anlamlarına gelmekteydi. Türk devlet telakkisinde kağana isyan en büyük suçtur ve toplumu felakete götürür. Orhun abidelerinde Bilge Kağan, milletin Kağan olmadan başırlı olmayacağını dile getirir; "beslemiğ olan kağanının sözünü almadan her yere gittin. Hep orda mahfoldun, yok edildin"demektedir. (Ergin, 2006: 5-7). Benzer biçimde Cengiz Han'da, Öz hükümdarına el kaldıran biri nasıl olur da hayatta bırakılır? Öz hanlarına ihanet edenler, bütün nesilleriyle yok edilsinler! diye emir vermiştir. (MGT, 1995: 130).

2b. Cengiz Han'ın Doğumu ve Karizması

Büyük devlet olmanın esaslarından ve zorunluluklarından biri de kuvvetli bir teşkilatlanma yapısının olmasıdır. Tarihsel süreç içerisinde Moğollarda teşkilatlanma kabiliyetinin Türklerle nazaran daha az geliştiğine işaret eden Eberhard, Türk kavimlerinde asaletin ve asil kabilelerin çok geliştiği sınıflı bir cemiyet varlığına vurgu yaparken, Moğollarda böyle bir sınıfın olmadığını belirtir. (Eberhard, 1945: 486). Tam da bu yüzden Cengiz Han'ın devleti Türk ve Moğolların egemenliğinde büyük Cengiz Han tarafından merkezileştirildiğinde devletin resmi yazarları Cengiz Han'a siyasal nedenlerle eski Türk ve yeni Moğol ailelerinin isimlerinin karışıklı olarak iç içe geçmiş bir biçimde göründükleri bir soy ağacı hazırlamışlardı. Böylece Moğolların soy ağacı, Borcigenelerin kökenini yani XI.yy. da egemen olan Moğol ailesini, Türklerin efsanevi ataları Burte-çino'ya "bozkurt" a dayandırıyor. (Cahun, 2006: 132). Moğolların gizli tarihinde bu durum şu şekilde nakledilmiştir: "Cengiz han'ın ceddî, yüksek Tanrının takdiriyle yaratılmış bir boz kurt idi, eğer beyaz bir diğ geyik idi. Onlar denizi geçerek geldiler. Onan nehrinin membaı ile Burhan-haldun (dağı) civarına yerleşiklerinde, Bataçıhan adlı bir oğulları oldu." (MGT, 1995: 3). Böylece Cengiz Han ailesi tıpkı Gök-Türk devleti kurucuları gibi asil bir soydan geliyor ve hakimiyet hakkını elde etme konusunda karizmatik bir güç kazanmış bulunuyordu.

Bilindiği üzere kurt, Türk tasavvurunda sadece mençer ifade etmiyor aynı zamanda bir davranış durumunu da anlatıyordu. Orhun abidelerinde Bilge Kağan yazıtında; "Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düğününü koyun gibi imiş" (Ergin, 2006: 13) denilerek kurt olma ve hayatı kurt gibi algılama çabası yatmaktaydı. Cengiz Han'da; başırlı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

adamlarını: “Karanlık gecelerde kurdun erkeği, gündüz aydınlığında kara karga gibi” şeklinde tarif etmektedir. (MGT, 1995: 142). Kurdun örnek alınması konusunda Eliade’ın IV. yüzyılda Hunlardan baÇayan, Timur’a kadar devam eden Türk- Moğol istilalarının, Avrasya’nın ilkel avcılarının mitsel modelinden yani kurtlardan esinlendiğini belirtir ve Hun, Göktürk, Moğol atlılarını bozkırda geyikleri avlayan veya göçebe çobanların sürülerine saldıran kurt sürülerine benzetir. (Eliade, 2003: 11).

Türk telakkisine göre gökte tek bir güç vardır oda Tanrıdır. Yeryüzünde Tanrı tarafından görevlendirilen Türk Kağanı Tanrının temsilcisidir. Tanrı tarafından seçildiği için birtakım vazifelerle yükümlüdür. Moğolların Gizli Tarihi, Cengiz Han’ın doğumunu, tıpkı Oğuz Kağan Destanında olduğu gibi belli bir amaçla anlatır. Destanda Oğuz’un “yüzü gök, ağzı ateÇ(gibi) kızıl, gözleri ela, saçları ve kaÇarı kara idi. Perilerden daha güzeldi. Bu çocuk anasının göğsünden ilk sütü emdi ve bir daha emmedi. Çiğ et, çorba ve Çarp istedi. Dile gelmeye baÇadı; kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı” (Bang ve Rahmeti, 1936: 11) denilerek Oğuz’un farklı niteliklerine ve insanüstü özelliklerine vurgu yapılırken Moğol kültüründe ise Cengiz Han doğarken sağ elinde saka (kemiği) büyüklüğünde pıhtılaÇmÇkan tutuyordu. (MGT, 1995: 19). Bayata’a gore; yeni doğan Oğuz’un ağzının kırmızı olması, Cengiz’in de avucunda bir kan pıhtısı ile doğması, simge destan kahramanlarının hususi bir misyonla dünyaya geldiklerini gösteren kod idi. (Bayat, 2006, 139).

Cengiz Han’ın doğumu gibi ölümü sonrası uygulanan gelenekler de Türk kültürüne uygun şekilde gerçekleşmiştir. Türklerde cenaze ve defin törenlerinde gördüğümüz uygulamalardan biri, ölü aÇ olarak adlandırdığımız KaÇarlı’nın tarifiyle “yuğ basan”, denilen ve ölü gömüldükten sonra yenilen yemektir. (KaÇarlı Mahmud, 2006, C.I: 398). KaÇarlı bu geleneği “yog” olarak da nakletmiştir ve “ölü gömüldükten sonra üç yahut yedi gün sonra verilen yemek” olarak tarif etmiştir. (KaÇarlı Mahmud, 2006,c.III: 143). Cüveyni’nin naklinden Cengiz Han’ın ölümünden sonra Türk kültür geleneklerinin uygulandığını anlıyoruz. Zira Cengiz Han öldükten sonra, Cengiz Han’ın ruhu için yemek yapıp dağıttılar. (Cüveyni, 1999: 186). Ayrıca Cengiz Han için mezara üç gün yiyecek gönderildiği, üç ay ağıt yapıldığı, cenaze alayının ölümün üçüncü gününde hareket ettiği ve üç yıl boyunca her gün kurban kesildiği bilinmektedir. (Barthold, 1947: 530).

2c. Cengiz Han’ın Hakimiyet Hakkı ve Kozmolojik Unsurlarla İlişkisi

Türk telakkisinde kozmolojik unsurlar özellikle güneÇ ay ve yıldızlarla temsil edilen öğeler hem kozmik hem de dini öğelerdir. Oğuz Kağan destanı da dahil olmak üzere Türk tarihi boyunca bu unsurlara vurgu yapılmaktadır. Bir kısım araÇırmacı Türk kültüründe güneÇ ve ayın oynadığı rolü Maniheizmle ilişkilendirmiş ve kaynaklar bu anlayışın Maniheizmden asırlar önce mevcut olduğunu göstermektedir. Çin kaynakları, Hunlarda ğan-yü’nün sabahları otağından çıkarak güneÇin doğuşuna geceleri de aya saygısını sunduğunu naklederler. (Han Shu, 2004: 8-9). Göktürkler için de ay muayyen bir mana ifade etmiştir. Thomsen’e bakılırsa Kül-Tigin düÇnana karÇıhücum ederken ay şeklinde baÇında bir zineti taÇırmaktaydı. (Caferoğlu, 1931: 115). Bunun yanında Gök-Türkler, doğan güneÇ üç veya dokuz defa selamlarlardı. Günün baÇıla zamanlarında ise, sadece doğuya selam vermek, yine güneÇ selamlamak anlamına geliyordu. (Ögel, 1971, c.I: 124). Aynı inancın devamını Cengiz Han’ın hayatında da görmekteyiz. Moğolların Gizli Tarihinde: Merkitlerin elinden tutsaklıktan kurtulan Cengiz, Burhan Dağ’ında saklanmış, düÇnaları gidince dağdan inerek kemerini boynuna ve Çapkasını koluna asarak güneÇe karÇı dönerek ve eliyle göğsüne vurarak, güneÇe karÇıdokuz defa diz çöküp tövbe, istiğfar etmiştir. (MGT, 1995: 40-41).

Gök-Türkler, Uygurlar, Hakani Türkleri döneminde ve daha sonra da hem güneÇ ve ay, hem kün – ay hükümdarlık simgesi olmuştu. (Esin, 2001: 148). Moğolların Gizli Tarihinde GüneÇ ve Ay’ın hükümdarlık hakkı konusunda oynadıkları mühim rolle alakalı olarak ÇuÇilde bir bilgiye rastlamaktayız: “Cengiz’in cedlerinden Alan-ho-a adlı bir kadının Dobun Mergan’dan iki

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

çocuğu olmuÇve kocası ölmüÇtür. Kocasını olmadığı halde iki erkek çocuk daha dünyaya getirmiÇtir. Bu çocukları diğer iki oğluna Çöyle açıklamıÇtır:

“Fakat her gece sarıÇın bir adam, evin (çadırın) bacasından (damdaki açıklıktan) sızan ıÇık vasıtasıyla girerek karnımı okÇuyor ve onun nuru vücuduma geçiyordu. Çıkarken de GüneÇ(veya) Ay’ın nurları üzerinden sarı bir köpek gibi sürünerek çıkıyordu. Bu (hadise) üzerine fikir yürütülürse, onların Tanrı oğlu oldukları ortaya çıkar. (KardeÇerinizi) kara baÇı (adi) insanlarla mukayese ederek nasıl öyle konuÇabiliyorsunuz ? Onlar bütün insanların Han’i oldukları zaman, adi halk hakikati anlayacaktır.” (MGT, 1995: 8).

Osmanlılarda da ay ve hakimiyet arasında bağlantı mevcuttur. Rivayete göre Osman Gazi, ğeyh Edebalı’nın zaviyesinde misafir iken Kur’anı çok ta’zim eder. Yatınca geceleyn rüyasında Çöhin kucağından çıkan bir ay kendi koynuna girer. Bunun üzerine Osman Gazi’nin göbeğinden çok muazzam bir ağaç yükselir ve dalları dünyayı sarar. (Turan, 2002: 847). Bu durum Osman Gaziye dünya hakimiyetinin kozmik unsurlarla müjdelmesidir. Aynı inanıÇCengiz Han döneminde de mevcuttur. Moğolların Gizli tarihinde Temuçin (Cengiz) dokuz yaÇında iken babası, Cengizin akrabaları olan Torgut kabilesine mensup Olhunoutlar’dan oğluna kız istemeye gitmiÇ yolda Unggriratlar’dan dei-seçen’e rastlamıÇ Deiseçen ona Çöyle demiÇtir:

“Kaynım Yesugai ! Ben bu gece bir rüya gördüm. Beyaz bir asil doğan, GüneÇe Ay’ı pençeleriyle yakalayarak uçup geldi ve ellerimin üzerine kondu. Kaynım Yesugai bu rüya herhalde senin oğluna geleceğini göstermek istemiÇtir.”(MGT, 1995: 19-20).

2d. Cengiz Han’ın Töre’si

Türkler Kağanlarını dünyaya nizam ve intizam verme duygularıyla seçerken Eski Moğollarda ise hanlar, savaÇzamanlarında, akınlar, yağmalar ve türlü eÇkıyalıklar yapmak için seçilirlerdi. Bu sebeple Türkler, Moğollara “Cete”, yani çete ve eÇkıya diyorlardı. Tabii olarak böyle amaçlar için seçilen Moğol hanlarının hükümdarlık ve devlet gibi hukuk anlayıÇlarına dayanan kuruluÇlarla bir ilgileri olamazdı. (Ögel, 1971, c.II: 80). O halde Cengiz Han devleti nasıl bu kadar baÇarılı olabildiÇi? Çünkü Cengiz’in zamanında, resmi kanun Türk töresinden ibaretti. Cengiz hükümetinin törecisi’de (Vezir?) Dokuz Oğuzlardan “Ye-lu TaÇı” adlı bir tigin idi. (Gökalp, 1976: 27). Nitekim Moğolların gizli tarihinde kullanılan ve Türkçe ile aynı anlamlarda kullanılan pekçok kelime dikkati çekmektedir. Bu konudaki kanaatini dile getiren Albay, bu kelimelerin Türkçe olduğunu ifade eder. Ayrıca bu kelimelerin devlet kavramıyla bağlantılı kelimeler olması ayrıca dikkat çekicidir. Gizli tarihte geçen, yarlık (Hükümdar buyruğu), cacır (Türkçe çadır), Töre (Türkçe töre), ulus (Türkçe ulus), tanma, tanma cı (Büyük memur) “Türkçe tanmacı”, tumen (bin), Türkçe tümen”, tuh (bayrak), “Türkçe tug”, jasah (yasa), Türkçe “yasa”, elci Türkçe elçi” anlamlarına gelir. (Albay, XI. TTKongresi: 535-537). Türkler devlet yönetimi, hakimiyet hakkı, dünya düzeni gibi kavramları tarihin erken dönemlerinde oluÇurmuÇtörelerinin içine yerleÇirmiÇti. Bu yüzden bir Türk devleti yıkıldığında yerine kurulan devlet öncekinin devamı niteliğinde oluyordu. Aynı durumun Cengiz Han devleti içinde geçerli olduğunu düÇünüyoruz. Bu yüzden araÇırmacılar sadece Cengiz Han yasalarının değil aynı zamanda, Timur tüzüklerinin, hatta Çılam devrindeki Hakaniyye, Selçuki, Osmanlı, Akkoyunlu, Ramazanoğulları, Çan’daki AfÇa ve Kaçar devletlerinin ilhanlık kanunnamelerinin umumiyetle Göktürk ve Oğuz töresinden alındığını belirtirler. (Gökalp, 1976: 28)

Bazı araÇırmacılar Cengiz Han’ın da Türkçe bildiğini kuvvetle iddia ederler. Cüveyni, Cengiz Han’ın Türkçe bilmediğini nakletsede anlattığı hikaye Türkçenin o dönem önem ve kıymetini göstermesi bakımından önemlidir.

“Bir gece Arapça konuÇan bir münkir, Kaan’ın huzuruna gelip: “Dün gece Cengiz hanı rüyamda gördüm. Bana “Oğluma söyle hepsi de kötü kiÇiler olan Müslümanları öldürsün dedi.”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

demesi üzerine Kaan, biraz düğündükten sonra “Cengiz Han, seninle tercüman aracılığıyla mı, yoksa tercümansız mı konuştu ?” diye sordu “tercümansız” cevabını alınca Sen Türkçe veya Moğolca biliyor musun ?” diye sordu. Adam “hayır “cevabını verdi. Bunun üzerine Kaan “Cengiz Han’ın Moğolcadan başka dil bilmediğini kesin olarak biliyorum. Bundan senin yalan söylediğin anlaşıyor” dedikten sonra emir verdi, adamı öldürdüler. (Cüveyni, 1999: 212).

2e. Cengiz Han’ın Ötüken’i Devlet Merkezi Seçme Nedenleri

Türk devlet geleneğinde ve anlayışında “ötügen”in çok önemli bir yeri vardır. Hunların, Gök-Türklerin ve Uygurların burada yerleşmeleri bir tesadüf değildir. Gabain’in ifadesiyle Ötüken dağlarında Türk devletçilik ruhu yerleşmişti, bu yüzden devlet buradan yönetilmeliydi. (Gabain, 2009: 72) Orhun abideleri Ötüken’in bu siyasi önemine vurgu yapmıştır. “Ötüken yerinde oturup kervan, kafil e gönderirsen hiçbir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın” (Ergin, 2006: 5) denmektedir. Yine Bilge Kağan Ötüken’i dünyanın merkezine koyarak diğer toplumları taraf, köşeye yanlarda tarif ederek, Ötüken’in anlam ve önemine işaret etmektedir; “Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet hep bana tabi”dir. Bunca yere kadar yürüttüm. Ötüken ormanından daha iyisi hiç yokmuştur. Tutacak yer ötüken ormanı imişti.” (Ergin, 2006: 3-4)

Gerçekte eski Türk geleneğine göre ve Orhun yazıtlarında defalarca belirtildiği üzere, Ötüken mntıkasını elde tutan Türk kağanı, bütün Türk uruğlarının baş sayılırdı. “ Ötüken ormanı memleketi idare edecek mahaldi.” Uygurların baskısı altında Göktürk uruğları “Ötüken yırtı” bırakıp gitmek zorunda kaldılar. Bu suretle yeni kurulan “Uygur Türk Kağanlığı” esas itibarıyla yine Gök Türk Kağanlığının devamından başka bir şey değildi. Değişen şey ancak sülale ve hakim duruma geçen yeni uruğlardı. (Kurat, 1952: 52) Ötükenin, Türk kültüründe ve zihninde yer ettiği jeopolitik değeri, dini anlam ve kozmik değeri nedeniyle her Türk uruğu Ötükeni ele geçirmek ve dünyayı buradan yönetmek istemiştir. Bizce yine aynı sebepten Cengiz Han’ın kurduğu Moğol imparatorluğu da, biraz geliştikten sonra, başkentlerini buraya taşımışlardır. (Ögel, 2003: 2). Cengiz Han’ın kendi devletini Gök-Türklerle benzetmeye çalışmasının en kuvvetli delillerinden biri sadece başkentlerini ötükene taşımakla kalmaması, bunun yanında kendi halkını da Köke Mongol olarak adlandırmasıdır. Yine bunu Kök Türk (Gök-Türk) bozkır geleneğinden aldığı düşünülmektedir. (Gabain, 1968: 111).

Türk toplulukları için, Ötüken’in anlam ve önemi sadece stratejik anlamından ileri gelmemektedir. Türk yurtları, hususiyle yüksek dağları pınarları, suları, ata mezarları ve hatıraları ile de öylece mukaddes ruhların makamı olup bunlar da yurdun koruyucusu idi. (Turan, 2006: 108). Orhun kitabelerinde vatanın korunmasında yer-su ruhlarının rolü Tonyukuk yazıtında pek açık ifade edilmiştir. Gök Türk vatanına saldıran düşmanlar, Tanrı Umay ve yer-su ruhlarının yardımıyla gafil avlanarak basılmışlardır. (Çan, 2006: 48). Belki bu sebeple Ötüken kelimesinin etimolojisini genellikle dua, talep, istek anlamlarını karşılayan öt köküne bağlamak daha çok kabul görmüştür. (Bayat, 2007, c.II: 45). Ötüken’in ifade ettiği bu dini değeri Moğolların gizli tarihinde de nakledilir; Cengiz Han, Merkit zaferinden sonra; “Gök ve Yerin yardımıyla kuvvetim arttı, Güçlü Tanrıdan nam aldım, Anamız Etügen’in yardımıyla buraya geldik” demiştir. (MGT, 1995: 51).

2f. Cengiz Han’ın Çadırla Simgeselleşen Devleti ve Cihan Hakimiyeti

Moğolların Gizli tarihinde geçen, cacır (Türkçe çadır), Türkçe’den geçmiş görünmektedir. (Albay, XI. TTKongresi: 536). Çadır ve gökyüzü arasında kozmolojik bağ kuran Türkler, Kağan otağı ve gökyüzü arasında da bu bağ kurmuşlardır nitekim Kağan çadırı bütün bir kainatı dolayısıyla cihan devletini temsiliyet noktasına gelmiştir. Hun döneminde Çinli elçilerin Kağan otağına girerken belirli kurallara uymak zorunda oldukları bilinmektedir. Benzer biçimde Hakan otağı (kuru, çavaş) Gök-Türklerde devlet timsali olduğu için, Çinlilere 634’de esir düşen

Gök-Türk Kağanı Hsie-li, kendisine verilen saraya girmeyi reddederek, otağını kurdurmuştur. (Esin, 1985: 9). Türklerde Çadırın ve Kağan'ın ifade ettiği bu kozmik değer, Uygurlar vasıtasıyla Moğollara da geçmiştir. Moğolların Gizli Tarihinde: Merkitlilere karşı Camuha'dan yardım isteyen Temuçin'e (Cengize) Camuha: "Çadır bacasından girerek, Çadır direğini devirelim, Onun kutsal çadır direğini parçalayarak, Bütün ulusunu yerle yeksan edelim" (MGT, 1995: 45-46) diyerek çadır ve devlet arasındaki bağa işaret etmiştir.

Türk telakkisinde çadır ve devlet arasındaki bağlantıya uygun olarak Moğolların Gizli Tarihinde, Cengiz'in İmparatorluğunun müjdenmesiyle, çadırı arasındaki ilişkiye dikkat çekilmektedir. Horchi uzun Temuçine:

"Camuha'yı terk etmemiş olurduk fakat ilahi bir işaret bana (rüyamda) Çadırı gösterdi. Beyaz bir inek gelerek Camuha'nın etrafında dolaştı ve onun çadır arabasını süzdü, sonra da Camuhayı süzdü. Derken, boynuzsuz (baçka) bir beyaz öküz sırtına yüklenmiş büyük bir çadır direğini çekerek geldi. O, büyük araba izinden, Temuçin'in peşinden gömürdeyerek geliyor ve gökle yer, Temuçin'i ulusun hükümdarı ilan ettiler. şimdi (Temuçin) ulusu idaresine alsın diyordu. Bu hayırlı alametler bana istikbalî haber verdi" demiştir. (MGT, 1995: 56).

2g. Askeri Alanda Etkileşim

Etkileşim ve fayda sadece kültürel ve siyasi alanla da sınırlı kalmamış maddi kaynaklarda kullanılmıştır. Cengiz-Han çağında Moğollara seyahat eden Çinli elçiler, Moğolların çelik içmesini bilmediklerini yazarlar. Moğol generalleri ve orduları kendi kılıçlarını Uygurlara ısmarlarlardı. (Ögel, 1971, c. I: 130). Cengiz Han'ın ordusunda pekçok Türk askerinin varlığı kabul edilen bir tarihi durumdur. Bunun yanı sıra Türklerin askeri sistemi pekçok unsur gibi Moğollar tarafından bire bir taklit edilmiştir. Kaynaklardan öğrendiğimize binaen Moğol ordularının teşkilatlanması büyük Hun Hanı Mete'nin kurduğu sistem üzerinde çalışmaktaydı. Cüveyni'nin naklettiğine göre: Moğollarda ordu düzenleme sistemi şöyledir:

"İnsanları onar onar bölerler, her on kişiden biri diğer dokuzunun emiri olur. On emir arasından birini yüz kişinin emiri (emir-i sad) yaparlar, geri kalanını onun emrine verirler. Aynı şekilde insanları bin ve on binlik gruplara koyarlar. Bu şekilde bir emiri on bin kişinin başına getirirler. Ona emir-i tümen derler. Bir iş önce emir-i tümene havale ederler. O bin kişinin emirine havale eder. Sırasıyla on kişinin emirine kadar varır." (Cüveyni, 1999: 90).

Sonuç

Dünya tarihinin en büyük fatihlerinden biri Cengiz Handır. 12. Yüzyılın sonlarında başlattığı ve 13.yüzyılın başlarında büyük başarılar elde ettiği mücadelesi, bugüne kadar ulaşılan en geniş bitişik sınırlı imparatorluğun doğmasıyla sonuçlanmıştır. Cengiz Han'ın kurduğu imparatorluk, Çin, İran, Anadolu, Orta Doğu ve Avrupa'ya kadar genişlemiştir. Bu büyük Fatih'in hayatı ve idealleri şüphesiz ilgi çekicidir ve merak konusu olmuştur. Bu konu hakkında en önemli kaynak 1240 yılında yazıldığı bilinen "Moğolların Gizli Tarihi" adlı eserdir. Bu eseri okuyan her Türk tarihçisi o dönem Moğol kültürü ve Cengiz Han devleti ile Türk kültür tarihinin önemli öğeleri olan Hun, Gök-Türk ve Uygur devletleri arasındaki kültürel benzerliği kolaylıkla fark edecektir.

Tarihin erken dönemlerinden itibaren benzer coğrafyalarda yaşamış Türk ve Moğol toplulukları arasında esasında belirgin farklılıklar mevcuttu. Daha erken bir tarihte göçebe çobanlığa geçen Türklerin, ekonomileri, aile yapıları ve içtimai özellikleri ile Moğolların özellikleri birbirine benzememekteydi. Sahip oldukları nitelikler sayesinde Türkler daha Hun çağında güçlü devletler kurabilmişlerdi. Moğollar'da özellikle Büyük Hun Kağan'ı Mete döneminden itibaren bu güçlü Türk devletlerinin hakimiyet sahası altında yaşamışlardır. Göktürk ve Uygur devletleri

içerisindeki tabiyetleri de dikkat çekicidir. Türk kültürünü tanıma ve ondan istifade edebilme fırsatını ve yeteneğini gösteren Moğollarda, Cengiz Han dönemine gelindiğinde kültürel alandaki benzerlikler son derece dikkat çekicidir. Cengiz'in Mogol devletinde gördüğümüz dini hayata dair unsurlar; eylem ve faaliyetlerinde Türkçe Tengri, Mogolca Tegri'den yardım beklemesi, kainatın ve dünyanın güç unsurları olan Güneş ve Ay'a duyduğu saygı, dini hayat içerisinde şamanist unsurların varlığı bu alandaki benzerliklerin bir kısmıdır. Devlet anlayışında; cihan hakimiyeti fikrinin ortaya çıkması, Türkçenin, Moğol devletinde muteber bir dil olması, töre, yasa, gibi esasen Türkçe kökenli kavramların ve anlayışların uygulanması da dikkat çekicidir. Yine Cengiz Han'ın kendi soyunu tıpkı Çin kaynaklarının bize bildirdiği Gök-Türk devlet kurucuları gibi kurt soyuna dayandırması da üzerinde durulması gereken bir benzerliktir. Cengiz Han'ın kurduğu devletin belli bir süre sonra başkent olarak Türklerin kutlu vatanı Ötüken'i seçmesi ve yine Cengiz Han'ın tıpkı Oğuz Kağan gibi doğumundan itibaren ilahi bir görevle ve nitelikle donatılması, Türk kültürünün, Cengiz Han'da ve onun kurduğu devlette çok güçlü biçimde etkili olduğunu ispatlamaktadır. Hun Hakanı Mete'nin "tüm yay geren toplumları birleştirdim şimdi onlar Hun oldular" şeklinde ifade ettiği millet ve devlet olma anlayışı Cengiz Han'ın dilinde "Çadırlarda yaşayan tüm halkları birleştirdim" şeklinde hayat bulmuştur. Orhun Abidelerinde Bilge Kağan'ın Türk milletine vasiyet ettiği "Ötüken" den ayrılmayınız ve burada yaşıyınız şeklindeki çağrısına uyanlardan biri de Cengiz Han olmuştur.

KAYNAKÇA

- ALBAY, M. Necati, "Moğolların Anonim "Gizli Tarih"inde Bulunan Türk Adları Ve Bunların Önemleri", XI. Türk Tarih Kongresi, 535- 537.
- AHMETBEYOĞLU, Ali, Avrupa Hun İmparatorluğu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.
- ATALAY, Bülent, "Türk Devlet Geleneğine Göre Devlet Adamlarında Bulunması Gereken Asgari Hususiyetler" Türkler, Cilt 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, (2002) : 859-867.
- BARTHOLD, W. "Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair", çev. Abdülkadir Gılan, Belleten, Sayı 43, (1947) : 515-539.
- BARTHOLD, V.V., Asya'nın Keşfi, İstanbul: Yöneli Yayınları, 2000.
- BANG.W.,G.R.Rahmeti. Oğuz Kağan Destanı, İstanbul: TÜRK. Türk Dili seimeri, 1936
- BAYAT, Fuzuli, Oğuz Destan Dünyası, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006.
- BAYAT, Fuzuli, Türk Mitolojisi Sistemi 1-2, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2007.
- BULUÇ, Sadettin, "şamanlık", İslam Ansiklopedisi, C. XI, 1968.
- CAFEROĞLU, Ahmet, "Tukyu Ve Uygurlarda Han Unvanları",Türk Hukuk ve İktisat Tarih Mecmuası, Cilt 1, (1931) : 105-119.
- CAFEROĞLU, Ahmet, "Cihan Edebiyatında Türk Kobuzu", Ülkü Dergisi, S.45, (1936) : 203-215
- CAHUN, Leon, Asya Tarihine Giriş, çev: Sabit Gılan Kaya, İstanbul: Seç Yayınları, 2006.
- CÜVEYNİ Alaaddin Ata Melik, Tarih-i Cihan Güğâ çev: Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- EBERHERD, Wolfram, "Toba'ların Hayvancılığı". Belleten, Cilt IX. 1945.
- ELADE, Mircea, şamanizm, Çev: İmet Birkan, İstanbul: İnce Yayınları, 1999.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- ELÇADE, Mircea, Dinsel Çılgıncılar Ve Düğünler Tarihi, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2003.
- ERGÖN, Muharrem, Orhun Abideleri, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 37.Baskı, 2006.
- ESÖN, Emel, Türk Kültür Tarihi, “Çılgıncı Asyada ki Erken Safhalar”, Ankara: AKDT. Yüksek Kurumu Yayınları, 1985.
- ESÖN, Emel, Türk Kozmolojisine Giriş, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001.
- GABAIN, A.Von, “Renklerin Sembolik Anlamları”, A.Ü.DTCF, Türkoloji Dergisi, 1968.
- GABAIN, A.Von, Türkoloji Makaleleri, Der. Yusuf Gedikli, İstanbul: 2009.
- GOLDEN, Peter B., Türk Halkları Tarihine Giriş Çev. Osman Karatay, Ankara: Karam Yayınları, 2002.
- GÖKALP, Ziya, Türk Medeniyet Tarihi, (Haz. İmail Aka - Kazım Yağar Koprıman), İstanbul: Güneş Yayınları, 1976.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, Dedem Korkutun Kitabı, İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, 1973.
- İBN FAZLAN, Seyahatname, çev: Ramazan Şen, İstanbul: Bedir Yayınları, 1995.
- İNAN, Abdülkadir, Makaleler ve İncelemeler 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, 1998.
- İNAN, Abdülkadir, Makaleler ve İncelemeler 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, 1998.
- İNAN, Abdülkadir, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Baskı, 2006.
- KAFESOĞLU, İbrahim, “Eski Türk Dini” Ülkü Dergisi, Sayı 3, (1972) : 1-34.
- KAĞGARLI Mahmud, Divanü Lugat-ı Türk, Cilt I, II, III, IV. Çev: Besim Atalay, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006.
- KURAT, Akdes Nimet, “Göktürk Kağanlığı”, DTCF.Cilt X.Sayı1-2., (1952) : 13-53.
- MOĞOLLARIN GÖZLÜĞÜ Yazarı Bilinmiyor, çev: Ahmet Temir, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3.Baskı 1995.
- ÖGEL, Bahaeddin, Türk Kültürünün Gelişme Çağları 1, 2, İstanbul: MEB Yayınları, 1971.
- ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4.Baskı, 2003.
- ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3.Baskı, 2006.
- PAN KU, Han Shu, “Han Hanedanlığı Tarihi”, (Haz. Ayşe Onat-Sema Orsoy-Konuralp Ercilasun), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.
- RASONYI, Laszlo, Tarihte Türklük, Ankara: TKAE Yayınları, 1971.
- ROUX, Jean Paul, Altay Türklerinde Ölüm, Çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1999.
- ROUX, Jean Paul, Türklerin Ve Moğolların Eski Dini, Çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001.

-
- RUGOFT, Milton, Marco Polo Doğu ve Batı Kaynaklarında Çin Seyahati, Çev. Hande Loddo, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003.
- TANYU, Hikmet, İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İncisi, Ankara: AÜ. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980.
- TURAN, Osman, “Çingiz Adı Hakkında”, Belleten Cilt.5, 1941.
- TURAN, Osman, “Türkler Ve İslamiyet”, DTCF. Der. C. 4, (1946) : 457-485.
- TURAN, Osman, “Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi” Türkler, Cilt.2, Yeni Türkiye Yayınları, (2002): 845-855
- TURAN, Osman, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul: Ötüken Yayınları, 15. Baskı, 2006.



KISASU'L-ENBİYÂ ÜZERİNE DÜZELTMELER

Resul ÖZAVŞAR*

ÖZET

Türk dili, edebiyatı ve kültürüyle ilgili çalışmalar, tarih boyunca verilen manzum veya mensur eserlere dayanmaktadır. Bu yüzden dil ve edebiyat çalışmalarında metin neşri önemli bir yere sahiptir. Gerek dil bilimi gerekse edebiyat ve kültür çalışmaları açısından olsun metnin tam olarak doğru anlaşılması o alandaki yargıları etkiler. Türkiye’de, neşri yapılan bir eser üzerinde tekrar bir çalışma yapılması sık rastlanan bir durum değildir. Bunu göz önüne aldığımızda yayınlanan eserler üzerine eleştiri yapılması tabiidir. Bu yazı bu maksatla kaleme alınmıştır.

Türk dilinin tarihi dönemlerinden biri de Harezm dönemidir. Harezm dönemi eserlerinin üzerinde titizlikle durulmalıdır. Çünkü elimizde bu dönemle ilgili az sayıda eser bulunmaktadır. Bu da çalışılan eserin dönemin diğer eserleriyle kıyasında bir sınırlılık doğurmaktadır. Bu dönemde verilen eserlerden Kısasu'l-Enbiyâ 13. yüzyılda Nasıruddin bin Burhanüddin Rabguzî tarafından yazılmıştır. Türk dili için öneme sahip olan bu eserle ilgili olarak Aysu Ata tarafından kapsamlı bir çalışma yapılmıştır (Cilt I: Giriş, Metin, Tıpkıbasım; cilt II: Dizin). Ata'nın yaptığı bu çalışmanın Giriş bölümünde kitabın dil özellikleri; Dizin bölümünde ise kelime dünyası ortaya konmuştur. Ortaya konan bu emek, Kısasu'l-Enbiyâ'nın kendi dönemini birçok yönden aydınlatıcı özellik taşımaktadır ve kitap, bu açıdan dönemin küçük bir örneğidir. Bizim yazımız, özellikle metin ve metnin gramatikal dizininde yer alan okuma ve anlamlarla ilgili bazı düzeltmeler ve teklifleri içermektedir. Özellikle bazı anlamla ilgili teklifler dönemin kelime varlığına katkı sağlıyor. Teklifleri ispatlayacak tanıkları Türkiye Türkçesi ağızlarında ve modern lehçelerde bulmak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Kısasu'l-Enbiyâ, metin neşri, eleştiri

CORRECTIONS ON KISASU'L-ENBİYÂ

ABSTRACT

Studies related to Turkish language, literature and culture are based on the verse or prose works given during the historical period. Therefore, the publication of the text has an important place in studies of language and literature. Whether in terms of both linguistics, literature and culture, proper understanding of the text affects judgments in that field. In Turkey, re-studying on the publication of a

* ArG.Gör. Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: rozavsar@gmail.com

work is not a common. With that in mind, to criticism is natural on published works. This article was written for this purpose.

One of the historical periods of Turkish language is Khwarezm epoch. It should be examined carefully on the works of the Khwarezm epoch. Because there are a small number of works about this epoch now. This is leads to a limitation to compare studied work and other works of epoch. Kısasu'l-Enbiyā written by Nasıruddin bin Burhanüddin Rabguzî 13th century is one of the works of this epoch. A comprehensive study was conducted by Aysu Ata about this work that has importance for the Turkish language (Volume I: Introduction, Text, Facsimile, volume II: Index). In Introduction of Ata's work, language features of the book have been revealed and also the world of words have been revealed in the Index. This labor that set forth has illuminating property epoch of Kısasu'l-Enbiyā in many ways and this respect, book is a small example of the period. Our letter includes some of the fixes and proposals about reading and meaning in text and grammatical index. In particular, some of proposals about meaning contributes to the vocabulary of the epoch. To find witnesses to prove proposals possible in Turkey Turkish dialects and modern dialects.

Key Words: Kısasu'l-Enbiyā, text publishing, review

Giriş

Harezmi Türkçesi dönemi Türk dili tarihi ve Türk kültürü açısından önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu döneme ait elimizde bulunan eserlerin varlığı sınırlıdır. Bunun bilincinde olarak o döneme ait eserlerin titizlikle incelenmesi ve Türkoloji'ye kazandırılması gereklidir.

Çe bu nadir eserlerden biri olan Kısasu'l-Enbiyā 13. yüzyılda Nasıruddin bin Burhanüddin Rabguzî tarafından kaleme alınmıştır. Rabguzî'nin bu eseri üzerinde yerli yabancı birçok çalışma yapılmıştır (KE I: XX-XXII). En kapsamlı çalışmalardan biri Ata'nın yaptığı doktora çalışmasıdır. Bu çalışma iki cilt halinde yayınlanmıştır. Birinci cilt „Giriş, Metin ve Tıpkıbasım“, ikinci cilt ise „Gramatikal Dizin“den meydana gelmektedir.

Ata, bu çalışmasıyla Harezmi Türkçesi açısından Türkoloji'ye önemli bir katkı sağlamıştır. Ancak yukarıda da bahsettiğim gibi Türk dili ve kültürü için bu derece öneme sahip bir eser üzerinde titizlikle yeniden durulmalı -mutlak anlamda bu sağlanamasa da- eksiksiz olarak ortaya konulması gerekir.

Türk dili ve edebiyatıyla ilgili çalışmaların temel amacı manzum ve mensur edebî metinlerin ne dediğini anlamak ve günümüz okuyucusuna aktarmaktır. Bu da edebiyat araştırmalarında, eski harfli metinlerin Latin kökenli Türk alfabesiyle neçer çalışmalarına öncelik verilmesine neden olmuştur (Mengi 2010: 429).

Türkiye'de harf devrimiyle birlikte dil ve edebiyat çalışmalarında metin neçinin önemi artmıştır. Çünkü Türk dilinin ses, biçim ve cümle yapısının tarihi gelişimiyle ilgili yargılar, yayınlanan neçer çalışmalara dayanmaktadır. Hatta dilin felsefe, mantık, sosyoloji, etnoloji, psikoloji gibi alanlar açısından ele alınması da yayınlanan bu örneklerle dayanmaktadır. Ancak bizde, neçedilen bir eser üzerine tekrar çalışma yapmak nadir rastlanan bir durumdur. Neçi doğru yapılmamış eserler üzerinden yapılan dil ve edebiyat çalışmaları da yanlış bir temele dayanacaktır. Bu durumu Özçelik, Çu espitiyle tam olarak ifade etmiştir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

“Türkiye”de bir metnin bir araştırmacı tarafından okunduktan sonra genellikle ikinci bir okuma yapılmadığı dikkate alındığında, o çalışmadan kaynak gösterilmesi veya alıntı yapılması yoluyla bir çalışmadaki yanlışlıkların birçok başka çalışmaya da yanlışlıkla girebildiği görülmektedir.” (Özçelik 2010: 446).

Bu yüzden, verilen emek göz ardı edilmeksizin, neçi yapılmış eserlerle ilgili sonradan düzeltme yazılarının yapılmasının, bunların eksik kalmış taraflarının ele alınmasının faydalı olacağı kanaatindeyim.

Yaptığım bu çalışma, lisansüstü dersleri sırasında okuduğum Kıyasu'l-Enbiyâ'da karıştırdığım bazı sorunlarla ilgilidir. Bu sorunlara getirdiğim tekliflerin, eser üzerinde çalışacaklar için ve metnin yeniden basılması durumunda esere katkı sağlamasını temenni ediyorum.

Tespit edilen yanlışlar 1. okuma ve anlam hataları; 2. anlam hataları olmak üzere iki grupta toplanmıştır.

1. Okuma ve Anlam Yanlışları

Bu grupta verilen her bir teklif iki düzeltmeyi içermektedir:

- Kitabın metin kısmında yanlış okunmuş kelimeler.
- Gramatikal dizinde verilen yanlış anlamlar.

Yanlış okuma ve anlam: üze aḡuda (246v2)

Doğru okuma ve anlam: üzengüde اوزنگودا

Eren, kelimenin kökenini *üz-* „ayırarak, koparmak” olarak verir. “*Türkmencede ayağını yerden üz-* „koparmak” anlamında kullanılır. Merdivene verilen *üzgü* ve *üzgeç* adlarının bu kökten geldiği açıktır. Bu örneklerle göre, *üzengi*’nin de *üz-* kökünden geldiği düşünülebilir.” (1999: 430-431).

Dizin’de, *aḡut-* fiilinin anlamı „Görmek” olarak verilmiş ve *aḡuda kal-* birleşik fiil olarak içlenmiştir (KE II: 29). Bu şekilde cümleye anlam vermek mümkün görünmüyor. Ancak bağlama ve kelimenin imlasına dikkat edildiğinde birleşik olarak *üzengüde* şeklinde okunmalıdır. Zira kelimenin yazımı Göyedir: اوزنگودا. Aynı dönem eserlerinden Nehcü'l-Ferâdis'te (Eckmann 2004) de kelimenin imlası اوزنگو şeklindedir (50-14).

Bahsedilen cümleden önce Hüseyin ve Malik bin Cafer arasında geçen bir münakaḡadan sonra Hüseyin Göye bir dua kılmakta: “Ya Rab, Cafer’i dünya ateḡne düḡürde onun sıcaklığını anlasın!”

Bu bağlam dikkate alındığında cümlelerin doğru okunuşu ve anlamı Göye olmalıdır:

“*Mālik bin Ca’ferniḡ aḡ ürkti yıḡıldı, aḡaḡı üzengüdeḡaldı, süyreyü keltürüp otḡa kemişti, helāk ḡıldı.*” = Malik bin Cafer’in atı ürktü ve yıkıldı, (onun) ayağı **üzengide** (takılı) kaldı, (at, Cafer’i) sürükleyerek getirip ateḡe attı, öldürdü.

Kelimeye Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde yer verilmiştir: “*üzängü Üzengi.*” (Caferoğlu 2011: 275).

Bu teklifle ilgili olarak aynı dönem eserlerinden Mukaddimetü'l-Edeb’den ḡı tanıkların gösterilmesi meseleyi iyice açıklayacaktır:

“*mündi üzengüni, aḡtı*” (Yüce 1993: 62).

“*üzengüsi takı yincüki arasında tutdı süngüni*” (Yüce 1993: 60).

Yanlış okuma ve anlam: cara^ʿ A. düz kumluk arazi (32r9, 11)

Doğru okuma ve anlam: cez^ʿ: Ar. damarlı akik جسع

Tulum (2000: 20), metin onarımıyla ilgili olarak açıklamasında ر، ز، ث gibi noktalarla birbirinden ayrılan ünsüz fonemlerin imlasına dikkat çekmiş, bunların seçiminde dikkatli olunması gerektiğini vurgulamıştır. Çe burada da böyle bir durum bulunmaktadır.

AĞğdaki metinde kelime iki defa geçmektedir. İlkinde ج harfinin noktası çıkmamıştır. Ancak ikincisinde ج harfi açıkça okunmaktadır. Buna rağmen Ata, iki örneği de cara^ʿ olarak okumuştur.

“Bu butğa bir ev kopardı eki yüz karı edizliği, yüz karı eni, tamları cez^ʿdin, ‘aķıķdin... tahtğa tört adaķķıldurdu biri zümüriddin, biri cez^ʿdīn, biri ‘aķıķdin, biri bülürdin.”

Metinde cara^ʿ olarak okunarak dizinde “düz, kumluk arazi” (KE II: 150) anlamında verilen sözcüğün bağlamına bakalım:

Handa bin Ömer adlı bir melikin kendine bir put ve bu put için bir ev yaptırdığı anlatılmaktadır. Bu putun kendisi kızıl altından, gözleri yakuttan; putun evinin çatısı akik ve damarlı akikten. Putun tahtının ayakları zümrüt, damarlı akik, akik, billurdandır.

Bu bağlam, kelimenin cara^ʿ değil cez^ʿ olarak okunması gerektiğini açıkça göstermektedir. Kelime sözlüklerde Çı Çıkilde geçmektedir:

“cez^ʿ, cez^ʿa (a.s.): göz boncuğu denilen, kara alaca ve değerli bir süs taşı, damarlı akik” (Devellioğlu 2003: 139).

“damarlı akik.” (Mutçalı 1995: 117).

Ayrıca, 147v9’da geçen hikâyede Belkıs’ın sarayının bir damı akikten, bir damı cez^ʿ den, bir damı billurdan, biri ise ruhamdan idi; 148r18’de ise Belkıs’ın Süleyman’a gönderdiği tabak ve kazanlar damarlı akik, akik ve billurdandır. Bu tanıklar da kelimenin okunuşunun ve anlamının bizim teklif ettiğimiz gibi olduğunu gösteriyor.

Yanlış okuma ve anlam: İvgele- sallamak (28v7)

Doğru okuma ve anlam: [ö]wkele-: kızmak

Clauson (1972: 9), öpkele- fiilinin anlamlarından birini „kızmak (birine ismin bulunma veya çıkma hali)” olarak vermektedir. Düzeltme teklif ettiğimiz metinde fiil çıkma haliyle kullanılmaktadır:

“Kayu öldin öwkelese bir adaķın kendnin bir kırasına koçar erdi, yana bir adaķın ol sıgar koçar erdi, kend tepesine yazılup kamuğħalknı necāseti birle helāk kıılır erdi.” = Hangi ülkeye kızsın kentin iki tarafına ayaklarını koyardı ve kentin üstüne pisleyerek bütün halkı necasetiyle öldürürdü.

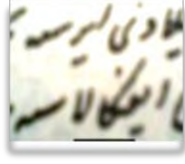
Aynı dönem eserlerinden Nehcü’l-Ferādīs’te (Eckmann 2004) fiil çıkma durum ekiyle aynı anlamda kullanılmıştır: *“... oğlum Yeziddin qatıg öwkelep turur erdim.”* (292-4).

Özcelik (2010: 446), yazma metin okurken araştırmacının, müstensih hatalarını göz önünde bulundurması gerektiğini ifade etmiştir. Bu hatalardan biri de „alt veya üst satıra göz takılması nedeniyle yanlış yazım”dır. Metnimizde geçen kelimeyi bu açıdan değerlendirelim:

Kelimenin imlası فکالاسه Çıkilindedir. Ancak yazıcının üst satıra göz takılması muhtemeldir. Çünkü kelimenin üstünde فکالاسهbiçimi mevcuttur. Sonuç olarak kelime فکالاسه Çıkilde tamir edilmelidir. Orijinal metin:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



Öwkele- fiili „sinirlenmek, öfkelenmek“ anlamında metnin yirmi farklı yerinde de geçmektedir (KE II: 511). Bu da fiilin metinde yaygın bir Çekilde kullanıldığını gösteriyor; dolayısıyla teklif ettiğimiz okumayı gerektiriyor.

Bunlara ek olarak Kağarlıda fiil *öpkele-* ve *öpkile-* Çekillerinde geçmektedir: “*öpkele-ciğere vurmak; öfkelenmek.*”, “*öpkile- öfkelenmek; kızdığı için yüz çevirmek*” (DLT IV: 460).

Eni Mühennâ Lûgati’nde kelime “**Öpkemek: Öfkelenmek**” olarak geçmektedir (Battal 1997: 55).

Fiil, Kırgız Türkçesinde anlam değişimiyle Çu Çekilde kullanılmaktadır: “**Öpkölö-**darılmak, küsmek” (Yudahin 1998: 613).

Yanlı okuma ve anlam: köniçi doğrucu, gerçekçi (28r12, 45v18)

Doğru okuma ve anlam: küniçi: kıskanç (کونیچی)

Clauson, *küni* kelimesinin temelde „kıskançlık, kıskanç“ anlamına geldiğini buradan mecazi olarak „ikinci eÇ kuma“ anlamını kazanarak anlamın genişlediğini söyler ve kelimeyle ilgili 8. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar birçok tanık verir (1972: 727).

“... *hamiyyetlig erdi, yawla**küniçi** erdi.*” (28r12)

“*İbrâhîm yawla**küniçi** erdi, köpli Sâreğa meşgûl boldı erse...*” (45v18)

Birinci örneğin geçtiği hikâyede Avac adında bir erkekte ve aldığı hanımlarından birinin yasak bir iliÇkiye girmesi, Avac’ın bunu öğrenmesi, onları öldürmesinden bahsediliyor. İkinci örnekte ise İbrahim ve hanımı Sare’nin bir padiÇahın eline esir düÇmesi ve padiÇahın Sare’yi beğenip ona ilgi duymasından bahsediliyor. Metinlerin bağlamı göz önüne alındığında erkeklerin eÇerini kıskanması gayet doğal olduğundan kelimenin *küniçi* Çeklinde okunması „kıskanç“ olarak anlamlandırılması gerekir.

Bu anlamı destekleyecek kanıtlar ÇuÇekilde sıralanabilir:

Metinde 48r2’de geçen *künile-* fiiline, Ata tarafından dizinde „kıskanmak“ anlamı verilmiştir (KE II: 411).

“**küniçi** Hasut, kıskanç, günüci.” (Caferoğlu 2011: 122).

Kağarlıda “*küni = kuma... İd. Küni = kıskançlık; Rad., Tel. küni = kıskançlık.*” (DLT IV: 399) olarak geçmektedir.

“**küniçi** Kıskanç” (Toparlı vd. 2007: 169).

“**Künüçü:** Kıskanç adam, 147” (Battal 1997: 49).

Tarama sözlüğünde ise “**günüçü:** kıskanç, hasetçi” anlamında dört tanık verilmiştir:

“*Şinzare [Ar.]: Günüçü kıskanç er.*” (TaS: 1875).

“**Künüçülük**, (kadın) kıskançlığı.” (Yudahin 1998: 540).

Ayrıca kelimeye Türkiye Türkçesi ağızlarında da rastlamak mümkün: “*künücü kıskanç*.” (DS: 3039).

Yanlış okuma: küdeyür tédiler (8v4)

Doğru okuma: keze yöritdiler (kez-e yörit-diler) (کسری و ریتى لى)

Yanlış anlam: küde- gütmek, beklemek, gözetlemek

Doğru anlam: kez- gezmek

Kelimenin imlası کسری و ریتى لى şeklindedir. Rabguzî Türkçe kelimelerin ilk hecesinde u, ü, o, ö seslerini genellikle و harfiyle vermektedir. Nitekim Çu örnekler bunu gösteriyor:

Küde- (کود 244v21; küdegü (کوهگو 27v16,17; küder- (کودار 71v15...; küdez- (کوداز 24v8, 33r10.

Metnin bağlamı özetle şöyledir: Melekler, Âdem yaratılmadan önce onun için kötü şeyler söylemişler ve gıybet etmişlerdi. Allah da o gıybetin cezası olarak meleklere „Âdem’in tahtını boynunuza kaldırın ve cenneti gezdirin” diye emretti.

Bu yüzden “*Âdemni bir nûrdın tahtğa urup ferîşteler eginleriçe kötrüp uçmañni keze yöritdiler.*” = Âdemi bir nurdan tahta koyup omuzlarına kaldırarak cenneti gezdirdiler.

Zaten birkaç satır ilerde bu cümleyi daha açık ortaya koyan Çu cümle geçmektedir: “*...Âdem tahtını boynunuzğa köterip tapuğ tarıñın kezdürün, tēp yarlığ boldı.*” (8v9-10)

Bunlara ek olarak Ata tarafından metinde on iki yerde daha kez- fiili dizine işlenmiştir (KS II: 331).

Nehcü’l-Ferâdis’te (Eckmann 2004) geçen Çu cümle de fiilin bu şekilde kullanımını destekleyici niteliktedir: “*Yâ Resûlalâhi... seyyâhlıq qılğıl, ‘âlamnı keze yörigil Haq te ‘âlanıñ şun ‘ınga muşâhida qılğıl.*” (262-11).

Aynı dönem eserlerinden Mukaddimetü’l-Edeb’de de aynı birleşik fiil mevcuttur: “*keze yöridi ellerni*” (Yüce 1993: 50).

Yanlış okuma ve anlam: oyğaklık her şeyden haberdar olma, bilmişlik (242v8)

Doğru okuma ve anlam: ayğaklık nifak, münafıklık, arabozculuk (ایغاکلک)

Metindeki olay Çu şekilde gelişir: Peygamber torunlarından Hasan zehirlenmiş ve ölüm döğüşündedir. Kendisine kurulan kumpası anlar ve kardeşi Hüseyin’i çağırır. Hüseyin bunu kendisine kimin yaptığını sorduğunda “*Biz Resûlniñ uruğı erken bu hâlğa tegmişte mana tēyü bērgil tēp ayğaklık mu buyurur-sen, mendin lāyık bolmağay, tēdi.*” = Biz Resul’ün soyundan olduğumuz halde „bu hale düşüğünü bana söyle” diyerek arabozculuk mu istiyorsun, bana yakılaşmaz, diyerek bunu söylemenin nifak doğuracağını ifade etmiştir.

Kelimenin imlası ایغاکلک şeklindedir ve Rabguzî Türkçe kelimelerin bağındaki u, ü, o, ö hecelerini و olarak yazmaktadır. Örneğin 137v16, 140r18’de bulunan öylen kelimesi gibi.

Ayrıca teklifimize bir kanıt da Tarama Sözlüğü’nde mevcuttur:

“**aykaklık:** Kovuculuk, münafıklık

Fursat bulup Oğuz’u kovladılar, aykaklık ettiler.” (TaS: 327)

Kıpçak Türkçesi Sözlüğü’nde ise aygakla- fiili “*1. Bir kimse hakkında bilgi vermek 2. Bir kimseyi şikâyet etmek.*” (Toparlı vd. 2007: 18) anlamında tespit edilmiştir.

Kırgız Türkçesinde de “*Aygak, curnalcı*” (Yudahin 1998: 65) mevcuttur.

Yanlış okuma ve anlam: ör- yükselmek, ayağa kalkmak (41r6)

Doğru okuma ve anlam: ür- üflemek (اور)

Clauson (1972: 195), ür- fiilinin bir anlamını „üflemek (borazan, ateşvb. belirtme eki)” olarak vermektedir.

İbrahim peygamber ateş atılınca kırlangıç gagasıyla su taşır, ateş sönsün diye. “*Kelez kelip otu ürer çrdi, İbrāhīm aña la‘net kıldı kırk tün kün köydi.*” = Kertenkele gelip ateş üflüyordu, İbrahim onu lanetledi, (böylece) kırk gün kırk gece yandı. Cümleden anlaşıldığına göre kertenkele de ateş yansın diye üfleemektedir.

Metinde ür- fiili „üflemek” anlamında üç yerde daha geçmektedir (KE II: 684). Bu verilere dikkat edildiğinde kelimenin teklifimdeki gibi ür- olarak okunması bağlama daha uygun düşer.

Bu okuyuşve anlam için Çutanıklar yeterli olacaktır:

“ür- üflemek” (Arat 1979: 506).

“ür- üflemek; ürmek, havlamak” (DLT IV: 714).

Aynı dönem eserlerinden Nehcū'l-Ferādis'te: “ür- üflemek” (Ata 1998: 456).

“ür- (II) Üflemek” (Toparlı vd. 2007: 298).

“Ür- I) Üflemek...” (Battal 1997: 82).

Yanlış okuma ve anlam: sağın sağmal (39r8)

Doğru okuma ve anlam: sağın düşün (İkinci teklik Çıms emir) (سایغین)

Metnin bağlamı şudur: İbrahim insanlara taptıkları putların görmediğini, içmediğini, kendilerine yarar sağlayamadığını, zarar veremediğini anlatmaya çalışır. Bir gün pazardayken bir tilkinin putun tepesine içmediğini görür ve sevinerek bağırır:

“ ...

Teğri mü bolur başınga tilkü siyse, bir sağın

Közleri körmez karağı hem tili anı ağın

... ” = Başına tilki içmeyen Tanrı mı olur, bir düşün!

Fiil, metnin muhtelif yerlerinde *sağın- düşünmek, hatırlamak; sanmak, zannetmek* anlamında sıkça geçmektedir (KE II: 532). Bu metinde fiilin örneklerinin çok olması fiilin o dönemde sıkça kullanıldığını gösterir. Fiilin tanıkları başka eserlerin sözlüklerinde de yer almaktadır:

“*sağın- sakınmak; sanmak, düşünmek*” (Arat 1979: 378)

“*sakın- sakınmak; sanmak, düşünmek*” (DLT IV: 484).

“*sağın Sakın (tenbih için kullanılır)*

sağın- (I) Düşünmek” (Toparlı vd. 2007: 224).

“*sağın- düşünmek, sanmak, zannetmek*” (Ata 1998: 358).

“sağın- I) düşünmek” (Yüce 1993: 171)

Yanlış okuma ve anlam: takrîr <A. beyan etme (19r13)

Doğru okuma ve anlam: takdîr <Ar. ezelde Allah'ın belirlediği, yazgı, kader (تقدير)

Âdem peygamber, Davut peygamberin ömrünün artması için dua eder:

“... du ‘a kıldı, İdîyâ munuñ ‘ömrini arturğıl tēp. Yarlıg keldi **taqlîr**de andağ kalem ança bitildi...” = ... Rabbim, bunun ömrünü arttır diye dua etti. Emir geldi, takdirde kalem öyle yazdı (Allah öyle takdir etti). Âdem peygamber, olumsuz cevap aldıktan sonra kendi ömründen kırk yılın alınıp Davut peygambere verilemesini ister.

Ğlam inancına göre insanın ömrünü Allah takdir eder yani ezelde bu süre Allah tarafından kader olarak yazılır. Bu bağlam dikkate alındığında kelimenin *takdir* olarak okunması gereklidir.

“**takdîr** (a.i.)... 3. Ezelde Allah'ın olmasını istediği şeyler...” (Devellioğlu 2003: 1025).

“**taqlîr** (III) Ar.Allahın ezelde olacak şeyleri bilmesi.”(Toparlı vd. 2007: 259).

“**taqlîr**< A. takdir, yazgı” (Ata 1998: 394).

Yanlış okuma ve anlam: uğ yêr sığır yer (51r11)

Doğru okuma ve anlam: uğır uyur (اوفر)

Yanlış okuma ve anlam: uğ yemesen sığır yemesen

Doğru okuma ve anlam: uğımasan uyumasan (اودم اسلك)

Ğbrahim peygamberin oğlu Ğmail’e, onu rüyasında boğazladığını anlatması üzerine Ğmail peygamber Ğöyle cevap verir:

“Mevlî dostluğun da ‘vî kalur kişi **uğır** mu bolur? **Uğımasan** bu tüşni körmegey erdiñ.” = Mevla’nın dostu olduğunu iddia eden kiğ hiç uyur mu! Uyumasaydın bu rüyayı görmeyecektin.

Kelimenin bu Ğkilde okunması ve anlamlandırılması daha uygundur. Zira birkaç satır ilerde Ğmail peygamberin ağzından “Sewüg sewdün erse oğağ tur müdām / Sewüg sewgen erge **uğmak** harām” = Eğer sevdiysen birini sürekli uyanık ol / Birini seven kiğye uyumak haram (51r14-15) Ğkline iki mısra dökülmektedir.

Nehcü’l-Ferādîs’te fiil oldukça yaygın bir biçimde kullanılmaktadır: “**uğı- uyumak**” (Ata 1998: 445).

“**uğmak** Uyumak” (Caferoğlu 2011: 262).

“**Uğmak: Uyumak**” (Battal 1997: 79).

Yanlış okuma ve anlam: yañağ yanak (12v18)

Doğru okuma ve anlam: yangağ ceviz (ڤڤاڤ)

“**Kamuğ** yemiş üç türlüğ turur kiminiñ tışı yénür alma, armūd meñizlig, kiminiñ içi yénür tışı yénmez **yangag**, bādām meñizlig, kiminiñ...” = Bütün meyveler üç türdür: Kiminin dığ yenir elma, armut gibi; kiminin içi yenir dığyenmez ceviz, badem gibi; kiminin...

Kelimenin ceviz anlamında olduğu ağkârdır. Zira Rabguzî meyveleri kategorize ederek dığ yenen meyvelere elmayı, armudu; içi yenip dığ yenmeyen meyvelere ceviz ve bademi örnek göstermektedir.

Kelime, Eski Uygur Sözlüğünde “*yagak* Ceviz” (Caferoğlu 2011: 279), olarak verilmiştir.

Kelimayı bu anlamıyla ağızlarda da bulmak mümkündür:

“*yangak* ceviz” (DS: 4164).

Ayrıca modern lehçelerden Kırgız Türkçesinde “*canğak* ceviz” anlamına gelmektedir (Yudahin 1998: 175); Özbek Türkçesinde ise “*ceviz yangak*” (Berdak 1993: 27); Kazak Türkçesinde “*Canğak is. 1. Ceviz. 2. Ceviz ağacı.*” (Kenesbayoğlu vd. 1984: 92)

Yanlı okuma ve anlam: yüze başla- yüzmeye başlamak (24r1-2)

Doğru okuma ve anlam: yona başla- yontmaya başlamak (يونا شالدى لار)

Metinde bahsedilen konu Nuh peygamberin gemi yapım sürecidir.

“*Cebrā'il Nuḥğa ta'līm bērdi yıǵaǵnı yargu birle yardılar, suw üze ördek yörügenin körgüzü bērdi, aña oḥşayı kimi yona başladılar.*” = Cebrail Nuh’a öğretti, emirle ağacı yardılar, su üstünde ördeğin gidiğini gösteriverdi ve ona benzeterek gemiyi yontmaya başladılar.

Bağlama dikkat edildiğinde yüz- Çeklinde okunan fiilin yon- Çeklinde okunması gerektiği anlaşıyor. Çünkü geminin ördeğe benzetilerek yapılmasından bahsedilmektedir. Ayrıca bu cümlelerden sonra gelen kâfirlerin Gusözleri bunu kanıtlamaktadır: gimdiye kadar peygamberdin, bundan sonra marangoz mu oldun, bunu ne yapıyorsun!

Metinde, „yontmak” anlamında fiilin diğer örneklerine sıkça rastlanır (KE II: 745).

Yanlı okuma ve anlam: yençük av için kullanılan bele bağlı küçük torba (35v14)

Doğru okuma ve anlam: yinçük baldır, dizle kalça arası (يىنچوك)

Yanlı okuma ve anlam: Öltürdiler öldürdüler

Doğru okuma ve anlam: olturdılar oturdular (ولتوردى لار)

Yukarıda verdiğimiz tekliflerde burada iki sorunun varlığına dikkat çekilmiştir. Birinci olarak *yençük* kelimesini ele alalım:

Kıyasu'l-Enbiyā (yedi örnek) ve Nehcü'l-Ferādis'te (üç örnek) kelimenin imlası *يىنچوك* şeklindedir. Ancak Nehcü'l-Ferādis'te kelime *yinçük* okunacak şekilde harekelenmiştir. Kıyasu'l-Enbiyā'da harekelenme mevcut değil ama imlada tutarlılık dikkat çekmektedir.

Metnimizin bağlamı şu şekildedir:

“*Koldaşlar silāhlar aldılar, teweniñ yolında busup olturdılar, tewe keldi erse Qazzār utruda çıǵdı kılıç birle yinçükin çapdı, tewe yumalanı tüşdi.*” = Yoldaşlar silah aldılar, devenin yolunda pusuya yattılar. Deve geldiğinde Kazzar yerinden çıktı, kılıçla baldırını kesti, deve yuvarlanarak düştü.”

Burada bahsedilen devenin *yinçüğü* olduğundan „bele bağlı küçük torba” anlamı metnin bağlamına pek uymamaktadır.

Aynı kökten türemiştir ve dizinde “**yençüklük** yençüğü olan” (KE II: 725) şeklinde anlam verilen kelimenin **yinçüklük: baldır** olarak anlamlandırılması daha uygundur. Zira burada tavsif edilen kişi güzelliğin sembolü haline gelmiş Yusuf peygamberdir:

“... yüzi körklüg, saçları ca'd, özdeñ boǵluǵ, ürün yüzlüg, keyik közlüg, yinçe bellig, toñ bileklig, toluǵ yinçüklüg, tegirtme başlık...” (85v14).

Nehcü'l-Ferâdis'teki (Eckmann 2004) tanıklar:

"Bir kün Peygâmbar 'as ewinde yatıp turur erdi taqı êkki mubârek **yinçüki** açuq erdi... Peygâmbar 'as olturdu taqı tonını tüzetti takı **yinçükini** örtti... tonlaringızni tüzettingiz, **yinçükingizni** örttüngiz..." (123-4 ve 12).

Mukaddimetü'l-Edeb'de kelime "**yinçük incik**" (Yüce 1993: 210) olarak iÇenmiÇir.

Türkçe sözlükte *incik* < *yinçük* kelimesinin anlamları "**1. Baldır. 2. Hlk. Bazı bölgelerde diz, ayak bileği, baldır veya kaval kemikleri.**" (TS: 1189) olarak verilmiÇir.

Sonuç olarak kelime, Ata tarafından dizinde "**yinçük diz, incik kemiği**" (KS II: 740) olarak iÇenen maddeye gitmeli ve „baldır“ anlamı da eklenmelidir.

İkinci olarak *oltur-* fiilini ele alalım. Fiilin hem *öltür-* hem de *oltur-* Çeklinde okunması mümkündür. Ancak bağlam açısından baktığımızda *oltur-* fiilinin daha uygun olduğı görülüyor. Nitekim metin özetle birkaç çapulcunun, Salih peygamberin devesini öldürme hadisesinden bahsetmektedir. Buradaki fiillerin yapılıÇırasını mantık açısından sıraladığımızda (koldaÇar) silah aldılar, pusu kurup oturdular, deve geldiğinde çıkıp devenin baldırını kestiler ve böylece...

Yanlış okuma ve anlam: artaru bozarak, harap ederek (39v12)

Doğru okuma ve anlam: arķ[u]ru çapraz olarak (لارو)

Clauson, *arkuru* isminin yapısını *arkur-* fiili + *U* zarf-fiil eki Çeklinde verir ve onu „çaprazlama, meyilli vb.“ olarak anlamlandırır (1972: 219).

"... Butların başın, kolların keşip pāre pāre kıldı, uşatdı. Bir uluğ but bar erdi, balıanı kötriup egniğe **arķuru** saldı, füsūs tutup butğa aydı..." = ... Putların başını, kollarını keserek parçaladı. Büyük bir put vardı, baltayı kaldırarak boynuna çaprazlama astı, alay ederek sordu...

Ata (1997: 35), *artar-* fiilinin anlamını „bozmak, harap etmek“ olarak vermiÇir. Ancak metnin bağlamı göz önüne alındığında burada söz konusu olan Çbrahim peygamberin baltayı putun boynuna çapraz olarak asmasıdır. Zira kendisini kâfirler yakalayıp da, „bu iÇ kim yaptı“ diye sorduklarında onlara „bu büyük puta sorun, konuÇabiliyorsa“ diyerek cevap verecek ve onları düÇünneye sevk edecektir:

"Aydı: Bu oķ kıldı, uluğları bu turur, soruğ kim kılganıñ aytu bērsin eger sözleyü bilse." (40r4).

Kur'an'da Enbiya suresinde geçen bu kıssadaki ayetlerden biri Göyedir: "*Derken (İbrahim) belki kendisine başvururlar diye içlerinden bir büyüğü bırakarak onları (putları) paramparça etti.*" (Enbiya 58).

Yukarıdaki ayetin tefsiri Çi Çekildedir: "... Rivayete göre baltayı büyük putun boynuna astı ki (Kurtubi, XI, 296-297) kavmi ona başvurup putları kimin kıldığı sorsun da böylece putun acizliği ortaya çıksın..." (Karaman vd. 2007: 687).

Kıyasu'l-Enbiyâ'da *arķuru* kelimesi iki yerde daha „ters, çapraz“ anlamında geçmektedir (KS II: 33). Bunların dıÇında kelimeyle ilgili tanıkları Çöyle sıralayabiliriz:

"**aruķuru** Haçvari, çapraz." (Caferoğlu 2011: 20).

"**arķuru** karşı, çapraz" (Yüce 1993: 92).

"**arķuru** Eğri, meyilli, eğri büğrü" (Toparlı vd. 2007: 12).

Yanlış okuma: bözçilik ne bolar (18r6)

Doğru okuma: bözçilikni bular (بوزجی لی کنی بولار)

Bözçilik kelimesi dizinde iÇenmemiÇtır (KE II: 135).

Âdem peygamber, çocuklarından ğis'e dokumacılık mesleğini öğretir. Âdem peygamber, büyük kardeÇerinin „biz, yaz kış,yazıda yabanda sıkıntı çekiyoruz, ğis ise evde oturarak çalıÇıyor; biz de dokumacılık öğrenelim“ dediklerini duyunca Allah“ dua eder:

“İlāhî, bözçilikni **bular** köñliÇe düşmān kılı bērgil, tēp.” = Çahi, bunların gönlüne dokumacılığı kötü göster, diye.

Yukarıda verilen bağlam dikkate alındığında yapının nasıl okunacağı aÇıkardır.

Yanlış okuma ve anlam: kavmi kavimi (13v10)

Doğru okuma ve anlam: koy koyun (کوی)

“Mevlî ta ‘ālā sekiz **koy** ıddı yētisi saĝlık biri koçkar. Havvā ol koylar yūñin egirdi Âdem toĝadı, êkeĝü ton kılıp keçdiler.” = Allah, sekiz koyun gönderdi, yedisi saĝmal biri koç. Havva o koyunların yūñünü eĝerdi, Âdem dokudu, ikisi elbise yaparak giydiler.

Yanlış okuma ve anlam: Âdem Âdem peygamber (15v18)

Doğru okuma ve anlam: avuç avuç (آوچ)

Âdem'in çocuklarından Kabil, Habil'i öldürmeyi kafasına koyar. Ancak nasıl öldüreceğini bilmez.

“Bir kün yābānda İblîsni kördi, **avuç** üze bir kuş tutup barur bir taş koçdı, kuşni taş tepesine koçdı taĝı yana bir taş birle yençdi, Kabil anı körüp öltürmek öğrendi.” = Bir gün kırdā Çlis'in avucunda bir kuÇtutarak gittiğini gördü. Bir taÇkoydu, kuÇutaÇn üstüne koydu ve yine bir taÇa ezdi. Kabil onu görerek öldürmeyi öğrendi.

Burada Çlis'in kuÇu öldürüÇü tasvir edilmektedir. Âdem Çkisinde okumak bağlama uygun düÇmez.

Yanlış okuma ve anlam: mu soru edatı (9v6)

Doğru okuma ve anlam: Mev[li] Allah (مه)

Kelime metinde satır sonuna denk gelmiÇtır. Bu nedenle son hece çıkmamıÇtır. Metnin bağlamına bakıldığında

Çlis, Allah'tan uzun yaÇdiler. Müfessirler de bunu yorumlar:

“Ol bed-baĝt **Mevlî** ĥazretina telbīs kıldı, kıyāmet kelĝü küñge tegi ‘ömr tiledi.” = O bedbaht Allah hazretlerini aldatmak istedi, kıyamet gününe kadar ömür diledi.

Müfessirler, daha sonra Çtanın maksadını ÇuÇkilde açıklar: Eĝer ölümlerin dirileceĝi güne kadar yaÇarsam, bundan sonra bana ölüm olmayacak.

Yukarıda görüleceĝi üzere Çlis'in Allah'ı kandırmaya çalıÇması tasvir ediliyor. Kelimenin *Mevlî*Çkisinde okunması bağlama daha uygun düÇer.

2. Anlam Yanlışları

Bu grupta verdiĝimiz teklifler doğru okunan ancak anlamı yanlış olan düzeltmelerdir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Yanlış anlam: bişürül- (bitki için) büyümek (180r20)

Doğru anlam: bişürül-: (topraktan imal edilen nesneyi) sertleştirmek

“... Kuşlar körüldi, kamuğı aq, adaqları tumşuqları kızıl, tēgme biriniñ tumşuqunda bir taş, topraqdın **bişürülmüş**, bākilā endāzesinçe uçup keldiler.” = ... Kuşlar görüldü hepsi ak, ayakları, gagaları kızıl; her birinin gagasında bakla büyüklüğünde, topraktan **pişirilmiş** bir tağ uçup geldiler.

Fiilin geçtiği bağlam özetle Göyedir. Ebrehe, çok büyük fillerin bulunduğu ordusuyla Kâbe’yi yıkmaya geldiğinde Allah, bu orduyu helak etmesi için ayaklarında tağbulunan sayısız bir kuş sürüsü gönderir. Kuşların ayaklarında bulunan bu tağ atılınca ordudaki erleri ve atlarını delip geçerek öldürür. Sonuçta bütün ordu helak olur. Bu husustan Fil suresinin ikinci ayetinde de bahsedilmektedir: “Onların üzerine pişkin tuğladan yapılmış taşlar yağdıran sürü sürü kuşlar salmadı mı?” (Karaman vd. 2007: 689).

Bişir- fiili, bitki ismi olan *baklan*ın önüne gelince okuyucuyu yanıltmış ve sıfat olarak okunmasına neden olmuştur. Bakla sözcüğünden önce bir virgül konularak okunursa anlam karışıklığı giderilmiş ve doğru anlam verilmiş olur.

Ayrıca fiilin Türkçe sözlükte ikinci sırada verilen anlamı da metnimizdeki kullanımla paralellik gösteriyor: “Isı etkisiyle belirli bir kullanıma elverişli duruma getirmek: Tuğla pişirmek. Çömlek pişirmek.” (TS 2011: 1929). Bakla ise tağın büyüklüğünü kıyas için söylenmiştir.

Fiille ilgili teklif ettiğimiz anlamı pekiştirecek bir tanık da aynı metinde mevcuttur:

“ot yağıl kepriç bişürgil” (113v14)

Yanlış anlam: katıgılık güçlük zorluk (5r18, 19, 20)

Doğru anlam: katıgılık karışım

Rabguzî, bu kelimenin geçtiği yerden önce Bakara suresinin otuzuncu ayetini tefsir ediyor. Burada Allah yeryüzünde halife yaratacağım deyince melekler „biz seni tesbih, tehlil, tekaddüs ederken yeryüzünde bozgunculuk edecek birini mi yaratacaksın” diyorlar. Allah meleklerin *biz* diye kendilerini övmesinden hoşlanmadığını bunun ucub yani kibre karıştığını ifade etmiştir. Oysa insanın fesadının özr yani tövbeye karışık olduğundan daha sevimli olduğunu söylemiştir.

“Ma’nāsī ol turur kim; sizin ibādeteniz ‘ucbge **katıgılık** turur. „nehnu” tēp özünüzni ögdünüz, ādem oğlanlarınıñ fesādı ‘özrge **katıgılık** turur. ‘Özrge **katıgılık** fesād menin katımda ‘ucbge **katıgılık** ibādetdin sevügrek turur.” = Anlamı şudur ki sizin ibadetinize kibir karışmıştır. „Biz” diyerek kendinizi övdünüz. İnsanın günahı tövbeyle karışık. Benim katımda tövbe edilen günah, içinde kibir barındıran ibadetten daha sevimlidir.

Clauson (1972: 599-600), *katıgılığ* kelimesinin anlamını „karışık, bir karışımı içeren” olarak vermektedir.

Divan’da ise kelimenin anlamlarından biri „soysuz; katıkl” olarak verilmiştir (DLT IV: 279).

Aynı dönem eserlerinden Mukaddimetü’l-Edeb’de kelimenin zıddı mevcuttur: “**katıgsız** saf, temiz, arı” (Yüce 1993: 136).

Yanlış anlam: öçeş- intikam almak istemek, öç almak (230v14)

Doğru anlam: öçeş-: bahse girmek

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Clauson (1972: 32), fiili iki manada vermiş ve her zaman hangi fiilin kastedildiğini anlamının kolay olmadığını söylemiştir:

1. „Birbirine düğün olmak.“
2. „Birbiriyle bahse girmek, iddiaya tutunmak.“

Metinde geçen hikâye Ebubekir'in müşriklerden Ubba bin Halef El-Cemehi ile Rumlar ve Farslar arasındaki savaş kimin kazanacağı hakkında on deve üzerine girdikleri bahsi anlatmaktadır.

Bu bağlam göz önüne alındığında cümle şöyle olur: “*Bu sözke öçeştiler, beş yılda bu iş bolmasa Ebū Bekr beş tewe birmek boldı.*” = Bu söz üzerine bahse girdiler, bu işbeşyılıda olmazsa Ebubekir'in beş deve vermesi gerekli oldu. Nitekim hikâyenin devamında Ebubekir'in oğlu Abdurrahman'ın sonradan iddia sayısının artarak ulaştığı on deveyi aldığı anlaşılmaktadır:

“*sözleşken on teweni aldı.*” (231r4).

şimdi de vereceğimiz alıntılar, fiilin teklif ettiğimiz anlamda sıklıkla kullanıldığını göstermektedir.

“*öçeş- I) karşılıklı rehin ve teminat vermek*” (Yüce 1993: 165).

“*öçeş- 1. yarışmak 2. bahse girmek.*” (Toparlı vd. 2007: 209).

“*öçeşmek: Bahis tutuşmak*” (TaS: 3046).

“*Öçeşmek: Bahse girişmek*” (Battal 1997: 54).

“*Ben eydürün, Ebubekir ile öçeşen Ümeyye bin Halef idi.*” (TaS: 3046). Özellikle bu tanık teklif ettiğimiz düzeltmeyle ilgili olaydan bahsetmektedir.

“*girev [Fa.]: Dutu ve öç ki öçeşürler.*” (TaS: 3046)

Yanlış anlam: saz çalgı, müzik aleti (149r19)

Doğru anlam: sâz Far. silah

Süleyman peygamber, Sebe ülkesine kendisine tabi olmaları için bir mektup yollar. Sebe'nin yöneticisi Belkis, Süleyman peygambere elçilerle bir hazine yollar:

“*... dört miñ er aqlanturup sâzları birle Sebâ vilâyetidin tēpredi.*” (149r19)

Osmanlıca-Türkçe sözlükte sâz kelimesinin kökeni Farsça ve bir anlamı da “silah” olarak geçmektedir (Devellioğlu 2003: 923). Farsça sözlükte ise kelime için “*alet, vesile, cenk aleti, yaşam aletleri, cenk için kullanılan aletler.*” anlamları verilmektedir (Amid 1387: 708). Kelimeye „çalgı, müzik aleti” anlamı verirsek anlamlı bir cümle ortaya çıkmaz. Ancak silah anlamını verdiğimizde bağlama gayet uygun düşer. Zira bir hazineye eçik eden dört bin kişiden oluşmuş koruma birliğinden bahsedilmektedir. Bunların müzik aletli değil silahlı olmaları daha uygundur. Bunlara ek olarak aynı metinde geçen ancak dizine alınmayan bir saz kelimesi daha vardır:

“*İdî ‘azze ve celle maña on oğul bërse kamuğ sâz silāh alıp tokuš küni meniñ öğümde tursalar...*” (50r5). Burada geçen saz kelimesinin anlamının da „silah” olduğu aşkardır.

Aynı dönem eserlerinden Mukaddimetü'l-Edeb'de kelime “*sazlığ silahlı*” (Yüce 1993: 173) olarak anlamlandırılmıştır.

gerifi ğehname Çevirisi'nden (Kültürel, Beyreli 1999) aldığımız Çubeyitlerde de kelime aynı anlamda kullanılmıştır:

“*Silāh u sâz u esbāb-ıla bir bir*

Turur el kavşurup her biri yir yir” (2953)

“*Çü ceng eylemege düzetdi sâzı*

Dirildi dört yanadan Türk ü Tâzî” (12790)

Yanlış anlam: sökül hasta, zayıf, güçsüz (59v7)

Doğru anlam: sökül hayvanların ayağındaki alalık, beyaz leke.

Eren, *seki* kelimesinin anlamını „at, eçik ve sığırların ayaklarında bileğe veya dize kadar olan aklık” olarak verir. Ağızlarda ve eski sözlüklerde *seki* biçiminin varlığına dikkat çeker. Ayrıca Türkmen Türkçesinde *seki*; Çuvaşçada ise *sakal* biçimlerini gösterir (Eren 1999: 359).

İbrahim peygamber, oldukça konuksever bir kişiliğe sahiptir. Melekler İbrahim peygamberin evine konuk olurlar, İbrahim de onlara sofraya hazırlamak için bir hayvan keser:

“*Êki yarım yaşlıg, kızıl, kaşga, tört açağı sökül buzağısı bar erdi, anı yawlak sewer erdi, anı keltürüp boğuzladı...*” = *Êki buçuk yağı, kızıl, alını ak, dört ayağı beyaz lekeli buzağısı vardı, onu çok severdi, onu getirip boğazladı.*

Yukarıda da görüleceği üzere çok sevdiği buzağıyı melekler için keser. Bir peygamberin misafirlerine hasta ve zayıf bir hayvanı kesmesi peygamberlik *Çamına yakıÇmaz*. Bu yüzden kelimenin hayvanın diğ özelliklerini tanımlayan bir anlamda olması daha uygundur.

Kelime, Mukaddimetü’l-Edeb’de aynı anlamda geçmektedir: “*sekül seki 91-2*” (Yüce 1993: 174). Tanığı: “*tizinge tegrü sekül at*”(Yüce 1993: 48).

“*sekül Sekili at*” (Toparlı vd. 2007: 231)

Bugün Anadolu ağızlarında da bu kelime sıkça kullanılmaktadır: “*seki [seki (V), sekü (IV), sekül -1, sökül] At, eşek ve sığırların ayaklarındaki ak leke...*” (DS: 3570).

Ayrıca Türkçe Sözlük de bu anlama tanık gösterilebilir:

“*seki (II) a. Sekil.*

sekila. At, eşek ve sığırların ayaklarında bileğe veya dize kadar çıkan beyazlık, seki (II). (TS 2011: 2058).

Sonuç

Dini bir içeriğe sahip, edebi üslupla yazılan Kısasu’l-Enbiyâ dönemin özelliklerini ortaya koymaktadır. Bu eser kendi dönemi için son derece önemli bir yere sahiptir. Ayrıca çağdaş Türk dilinin anlaşılması ve değerlendirilmesi hususunda da araştırmacıların başvurdukları bir eserdir.

Metin neçir yapacak olan araştırmacıların metnin mahiyetine göre yan okumalar yaparak kendini hazırlaması gerekir.

Hazırlanan gramatikal dizinler dönemin kelime varlığını ortaya koyması bakımından önemlidir. Dizinde verilen anlamların mutlaka kelimenin bağlamı göz önünde tutularak verilmesi gerekir. Özellikle karşılaşılan tek örneklerin dikkatle gözden geçirilmesi gerekir ve birçok bakımdan sağlanması yapılmalıdır.

Türk dilinin tarihini ortaya koyan eserler bir çalışmayla kenara itilmemeli onun farklı yönlerden ele alınması gerekir.

KAYNAKÇA

- AMĖD, Hasan (1387), *Ferheng-i Amid*, Emir-i Kebir Yayınları Kurumu, Tahran.
- ARAT, R. R. (Yayına Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce) (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- ATA, Aysu (1997), *Kıyasu'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) I Giriş – Metin – Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 681-1, Ankara.
- ATA, Aysu (1997), *Kıyasu'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 681-2, Ankara.
- ATA, Aysu (1998), *Nehcü'l-Ferâdis III Dizin-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 518, Ankara.
- ATALAY, Besim (1986), *Divanü Lûgat-it-Türk Dizinini "Endeks" IV*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 524.
- BATTAL, Aptullah (1997), *İbni-Mühennâ Lûgati*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 9, Ankara.
- BERDAK, Yusuf (1993), *Türkçe-Özbekçe Özbekçe-Türkçe Sözlük*, Tağlent, Özbekistan.
- BEY HADĞ Hasan (2010), Arın Sözlüyü, Tebriz.
- CAFEROĞLU, Ahmet (2011), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, London.
- Derleme Sözlüğü* (1978), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DEVELLİĞİ, Ferit (2003), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- ECKMANN, Janos (2004) (Yayımlayanlar: Semih Tezcan - Hamza Zülfikar), *Nehcü'l-Ferâdis I Metin II Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 518, Ankara.
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara.
- KARAMAN, Hayrettin vd. (2007), *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir III*, Diyanet Genel Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- KÜLTÜRAL, Zuhâl – BEYRELĞ Latif (1999), *Şerifi Şehname Çevirisi I, II, IV*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- MENGĞ Mine, *Bağlam Ya Da Şiirde Sözün Gelişi Üzerine*, Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu, 15-16 Mayıs 2009, Ankara 2010, s. 429-434.
- MUTÇALI, Serdar (1995), *Arapça – Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul.
- ÖZÇELİK, Sadettin, *Yazma Eserlerde Okuma Sorunları, Müstensih Yanlışları ve Dede Korkut Örneği*, Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu, 15-16 Mayıs 2009, Ankara 2010, s. 445-476.
- Tarama Sözlüğü* (1996), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TOPARLI, Recep vd. (2007), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TULUM, Mertol (2000), *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul*, Deniz Kitabevi, İstanbul.
- Turuz Etimolojik Sözlük*, <http://www.turuz.com/default.aspx?lang=tr>, (08.11.2012).
- Türkçe Sözlük* (2011), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

YUDAHİN, K. K. (çeviren Abdullah Taymas) (1998), *Kırgız Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 93, Ankara.

YÜCE, Nuri (1993), *Mukaddimetü'l-Edeb Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 535, Ankara.

Kısaltmalar ve İşaretler

Ar.: Arapça

DLT IV: Atalay, Besim (1986), Endeks

DS: Derleme Sözlüğü

Far.: Farsça

KE I: Ata, Aysu (1997), *Giriş – Metin – Tıpkıbasım*

KE II: Ata, Aysu (1997), *Dizin*

TaS: Tarama Sözlüğü

TS: Türkçe Sözlük

=: Cümlelerin Türkiye Türkçesine çevirisini gösterir

[]: Kelimedeki tamiri gösterir



BİR ULUS YARATMAK: ERKEN DÖNEM CUMHURİYET ROMANINDA DİN ADAMININ TEMSİLİ

*Abdullah ÖZBOLAT**

ÖZET

Bu çalışma, Cumhuriyet'in ilk yıllarında edebiyatın yeni ulusu anlatmak amacıyla resmi ideoloji ile yakın bir temas içinde geliştiği, yeni ulusun ideolojisini ve modernleşme çabalarını desteklemek ve geniş kitlelere yaymak için birçok romanın kaleme alındığı fikrinden hareket etmektedir. Bu bağlamda çalışmada, Reşat Nuri'nin Yeşil Gece (1928) ve Halide Edip'in Vurun Kahpeye (1926) romanları örnek olarak alınmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ulus inşası, resmi ideoloji ve modernleşme çabaları ile sağlanmaya çalışılmış, ilerleme ve değişim öğretmen figürü üzerinden resmedilirken, ulusun yeni ideolojisi önündeki engel olarak din adamı gösterilmiştir. Bu dönemle ilgili homojen bir yapı olmamakla birlikte bu romanlarda, ulusun ideolojisi ve modernleşme anlatılarına paralel olarak din ve dini kişilikler olumsuz biçimde resmedilmiştir. Bu romanlarda dini kişilikler, bireysel karakter olmaktan çok bir sosyal tip olarak sunulmuştur. Bu romanların çalışmamızla ilgili iki ortak noktası bulunmaktadır. İlki, ulusun ideolojisi ve modernleşme süreciyle bağlantılı olarak, din adamı figürünün değişime karşı çıkması başta olmak üzere, din adamının olumsuz özelliklerle temsili, ikincisi ulus ideolojisinin din adamlarına alternatif olarak sunulan ileri görüşlü öğretmenler aracılığıyla tesis edilmeye çalışılmasıdır. Romanlarda genel olarak, din adamına karşı öğretmen figürüyle ulus inşası amaçlanmıştır. İlk bölümde, edebiyatın bir dalı olarak roman ve ulus inşası ele alınmış, ikinci bölümde Yeşil Gece ve Vurun Kahpeye romanları örneğinde Erken dönem Cumhuriyet romanında din adamının temsili incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Romanı, Din Adamı, Ulus İnşası, Kimlik, İnşacılık.

CREATING A NATION: REPRESENTATION OF RELIGIOUS FUNCTIONARY IN NOVEL OF EARLY ERA REPUBLICAN

ABSTRACT

This study moves an idea that support the ideology of modernization and the efforts of the new nation, developed in close contact with the official ideology, spread a wide audience many novels were written and in order to explain the new nation of literature in the early years of the Republic. In this context, Resat Nuri "Green Night" (1928) and Halide Edip "Beat to Courtesan" (1926) are selected examples of novels. In the early years of the Republic nation-building

* Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, El-mek: ozbolata@gmail.com

has been made to the modernization efforts and official ideology, while depicted on the figure of the teacher progress and change and shown clergy as obstacles to the new ideology of the nation. Although there isn't a homogeneous structure in the novels of this period, religion and religious personalities in parallel with the modernization narratives and ideology of nation is described in a negative way. Religious personalities are presented as a social type rather than individual character in these novels. There are two common points of these novels about our work. The first is represented with negative features of clergy, in connection with the process of modernization and the ideology of the nation especially opposition to change of the figure of clergy. Secondly is pursued the ideology of the nation through foreseeing teachers that presented as an alternative to against clergy. In general, in novels aimed nation-building with the figure of the teacher against of the cleric. In the first part, novels as a branch of literature and nation-building are discussed. In the second part, in the case of "Green Day" and "Beat to Courtesan" is analyzed representation of religious functionary in Novel of Early Era Republican.

Key Words: Republic Novel, Religious Functionary, Nation Building, Identity, Constructivism.

Giriş

Çinde bulunduğu siyasal, tarihsel, toplumsal ve kültürel bağlamla sıkı sıkıya bağlılık gösteren edebiyat, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni ulusu anlatmak amacıyla resmi ideoloji ile yakın bir temas içinde gelişti. Yeni ulusun ideolojisini ve modernleşme çabalarını desteklemek için birçok roman kaleme alındı. Bu romanlardan bu çalışmada, belirttiğimiz bağlamda Reçat Nuri'nin Yeşil Gece (1928) ve Halide Edip'in Vurun Kahpeye (1926) romanları örnek olarak alınmaktadır. Romanlar, Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra ve alfabe devriminden önce Osmanlıca kaleme alındığı için Osmanlıca aslından yararlanılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ulus inşası, resmi ideoloji ve modernleşme çabaları ile sağlanmaya çalışılmış, ilerleme ve değişim öğretmen figürü üzerinden resmedilirken, ulusun yeni ideolojisi önündeki engel olarak din adamı gösterilmiştir. Din adamına karşı öğretmen figürüyle ulus inşası amaçlanmıştır. Bu romanlar, modernleşme anlatılarına paralel olarak dini ve dini kişilikleri olumsuz biçimde resmetmiş, halkın "körü körüne bağlı olduğu" din anlayışını Anadolu insanının geri kalma sebebi olarak sunulmuştur. Bu romanlarda dindar karakterler, Kurtuluş Savaşı sırasında düşmanla işbirliği yapan düzenbaz, vatan haini olarak tasvir edilirken, dini kendi çıkarları için kullandıkları ve cahil halkı dini dogmalarla kandırdıkları vurgulanır. Bu romanlarda, din, bağnazlığın, dar görüşlülüğün ve geri kalmışlığın kaynağı olarak belirtilir.

Bu romanların çalışmamızla ilgili iki ortak noktası bulunmaktadır. İlki, ulusun ideolojisi ve modernleşme süreciyle bağlantılı olarak, din adamı figürünün değişime karşı çıkması bağda olmak üzere, din adamının olumsuz özelliklerle temsili, ikincisi ulus ideolojisinin din adamlarına alternatif olarak sunulan ileri görüşlü öğretmenler aracılığıyla tesis edilmeye çalışılmasıdır.

İnsan ve toplum sorunlarının çözümü için önemli roller üstlenen edebiyatçı, insani ve toplumsal sorunlara odaklanır. Edebiyatçı, verili durumdan hareket ederek o hali açmaya, o hali başka türlü anlatmaya girer. Edebiyatçı içinde yer aldığı sosyal ortamın dışında olamadığı için, sosyolojik gerçeklikten esinlenir. Bu durum, edebiyatın doğrudan bir arka plan ve kültürel zeminde var olduğunu gösterir (Alver 2006, 35). Çık bölümde, edebiyatın bir dalı olarak roman ve ulus inşası

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

ele alınmış, ikinci bölümde Yeşil Gece (1928) ve Vurun Kahpeye (1926) romanları örneğinde Erken Cumhuriyet dönemi romanında din adamının temsili incelenmiştir.

1. Cumhuriyet Dönemi Romanı ve Romanlar Üzerinden Ulus İnşası

Belli bir arka plan ve kültürel zemin üzerinde oluşan bir anlatı sistemi olarak edebiyat, hem içinde geliştiği toplumsal şartlardan ve kültürel zeminden etkilenmiş, hem de içinde geliştiği toplumsal yapıyı etkilemiş ve onu biçimlendirmiştir (Moretti 2005, 8). Alver (2006, 35-41), toplumsal bir varlık insana ve hayatına öneriler getiren edebiyatın, insanlara kimlik telkin ettiğini ve toplumun yaşamına yön vermeye çalıştığını, dolayısıyla yeni bir hayat düzlemi oluşturduğunu belirtmektedir. Edebiyatın, siyasal, dini ve eğitim vb. içtvalleriyle belli bir kimliğin oluşumunu için temel kaynaklar olarak telkin ettiği kimlikler arasında özellikle ulusal/millî kimlik, siyasal ve dini kimlik, kültürel kimlik ilk başta yer almaktadır. Bu tür kimliklerin yanında kimlik oluşumunun kaçınılmaz sonucu ve ön şartı olan ideoloji, bilinç, bakış açısı da edebi eserlerin muhataplarına kazandırmak istediği nitelikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda eserleri, sadece edebi kaygılar içerisinde değerlendirmek indirgemecilik olur. Edebiyat eserlerinin arka planında bir dünya görüşü, inanç ve doktrin bulunduğu gibi, edebiyat eserleri bir ideolojik zemine oturur, bir ideolojiyi savunur ya da birtakım ideojilere refleks olarak ortaya çıkar (Kösemihal 1967, 8).

Roman birbiriyle kesişen iki perspektifi birleştirir. İlki, roman, bizim için dilin ve zamanın algısını, bireysel varoluş anlamını, gerçeklik duygusunu yeniden tanımlayan ve bir haza yönelik okumaya yönelik büyük bir antropolojik güç niteliği taşıyor. İkincisi, kültür olarak roman, bir form niteliği taşıyor. Roman, yeni bir yönelime sürekli olarak hazır olmasıyla dinamik ve okuyucuların gelecek kuşağı için yeni bir söylem arayan öncü bir form özelliği taşıyor (Moretti, 2006). Roman, içinde yer aldığı genel edebiyat alanının, kendine özgü uzlaşmaları ve tarihi olan bir parçasını oluşturur. Temel amacı öyküler anlatmak olan roman, anlatı eylemini, edebiyatla sınırlı olmadan, başka söylem alanlarını da kapsayan temsil mekanizmaları aracılığıyla gerçekleştirir (Koroğlu 2007, 499).

Stuart Hall, yansıtmacı, niyetçi, inşacı yaklaşım olarak roman ve Batıcılık kavramlarının ilişkisini temelde üç farklı biçimde ele almaktadır. Yansıtmacı yaklaşıma göre, anlam, gerçek dünyadaki kişiye de kaydeden kaynaklanır. Bu yaklaşıma göre, Batıcılığın Türk romanındaki temsil biçimlerini bir dizi romanın gerçek hayattan aldığı izdüşümlerin öykü ve karakterlerde birebir yansımaları takip etmek gerekir. Niyetçi yaklaşıma göre, anlamı, yazar oluşturur. Yazar, kontrolü eline alır ve temsil mekanizmaları aracılığıyla dünyayı anlamlandırır. Bu yaklaşımda, romanı değerlendirmek için, yaşam öykülerini dikkate alarak romancılara odaklanmak ve romanlar üretilirken romancıların Batıcılığı nasıl temsil ettiklerine ve anlamlandırdıklarına dikkat etmek gerekir. İnşacı yaklaşıma göre ise, anlam, ne yazarda ne de temsil edilen kaydedir. İnşacılık, toplumsal temsil sistemlerine yoğunlaşır. Anlam, karmaşık bir etkileşim ağı içerisinde toplumsal olarak inşa edilir. Üçüncü yaklaşımın karmaşık bir etkileşim içindeki toplumsal inşaya atfettiği önemi, temel ilke olarak benimsedikten sonra, tek tek romanlar ile bunları üretenlerin toplumsal temsil sistemleri içindeki yerleri sorgulanarak değerlendirme yapılırsa, indirgemeci olmayan bir sonuca ulaşmak mümkün olabilir (Koroğlu 2007, 499-500). Erken Cumhuriyet romanında din adamının temsili inşacı yaklaşıma benimsenmektedir.

Moran (2011, 11), Türkiye’de romanın Avrupa’da olduğu gibi toplumsal koşullar sonucu doğmuş bir anlatı türü olmadığına, romanın toplumumuzda aldığı şekilde ve yüklendiği işlevi anlamak için tarihsel ve toplumsal koşullara bakılması gerektiğine işaret etmektedir. Evin (2004, 14) ise, romanın Türkiye’ye girişinde, entelijansiyanın fikirleri geniş kitlelere yayma, halkın dikkatini güncel meselelere çekme ve Avrupa’dan alınmaya değer kurumları alma olarak üç kaygısının etkili olduğunu, romanın bu üç yöndeki amaçlara hizmet ettiğini, romanın özellikle orta sınıflar arasından yeni okur kitlesine didaktik bir vasıta olarak işlev gördüğünü ve sonuç olarak

birçok yazarın toplumsal ve siyasal fikirler açlamak amacıyla romana başvurduğunu belirtmektedir. Emil (1982), toplumu değışirme ve yeniden düzenlemede çare olarak düğünüen batılılaşmanın pek çok alanda olduğu gibi edebiyatta da etkilerini duyurmakta gecikmediğini belirtmekte, Kaplan (1988, 1) ise, edebiyatın bu etkilerin yayılmasında yardımcı olan faktörlerin başında yer aldığına işaret etmektedir. Çağdaş uygarlığın bir gereğı olarak benimsenen roman, aynı zamanda çağdaş uygarlığa ulaşırarak bir araç olarak da görülmüştür. Romanlarda, uygarlaşmamız için gerekli olan anlayışlar, kavramlar ve değerler, Batı'dan alınarak toplumumuza mal edilmek istenmiştir. Batılılaşma düğünmesi ve Batılı değerler, hem Türk romanının ana yönelimini oluşturmuş hem de onun içeriğini, kuruluşunu ve tiplerini belirlemiştir (Moran 2011, 18-24). Edebiyat ürünlerinden özellikle roman, kitle iletişim araçlarının yokluğunda, dönemin toplumsal koşullarında ideolojinin topluma nüfuz etmesinde en etkili araç olarak görülmüştür. Romanlar, siyasi, ekonomik, toplumsal inkılapların geniş halk kitlelerine ulaşırılması için bir propaganda aracına dönüşmüş ve romanlar, oluşturulmak istenen yeni hayat tarzı için seferber edilmiştir (Türker 2001, 428).

Osmanlı kimliğinden Türk kimliğine geçiş anlatan romanlarla (Timur 2002, 70) Cumhuriyet ideolojisinin anlatılması ve geniş kitlelere aktarılmasının amaçlandığı ulus inçış sürecinde, bir Kemalist edebiyat kanonu yaratılması yönünde pratik ve teorik çabalar gösterildiği ve Batılılaşma siyaseti doğrultusunda tavır alan romancıların, toplumsal hayatın Batılılaşma yönünde yenileştirilmesi/değıştirilmesi hususunda azami gayret gösterdiği belirtilmektedir (Alver 2006, 37-39). Hem Tanzimat hem de Cumhuriyet döneminde, Türk romanı yeni bir kimlik inçış etme misyonuna sahiptir. Romancılar hâkim siyasetin ve devlet politikalarının doğrultusunda eserler kaleme almışlar ve yeni kimliğin aynası olacak romanlarını yazmışlardır. Toplum üzerinde önemli etkiler oluşturan romanlar, yeni siyaset doğrultusunda benimsenen kimliği oluşturma yönünde en az siyaset ve eğitim kurumları kadar önemli görevler üstlenmiştir. Bu durumdan dolayı, Osmanlı romanı, Türk modernleşmesini incelemek için az yararlanılmış bir kaynak niteliği taşımaktadır. Osmanlı aydınlarının sosyal değışmenin getirdiği sorunlara nasıl yaklaşımlarını belgelemektedir (Mardin 2006, 30). Edebiyatımız üzerinde belirleyici bir rol oynayan çağdaşlaşma meselesi, edebiyat alanında Batı edebiyatı ile temas sonucu, çağdaşlaşma ile Tanzimat'tan sonraki Türk Edebiyatının seyrini değışirmiştir. Modern Türk Edebiyatının hâkim temayülleri bu yeniliklerle şekillenmiştir. Türk Edebiyatına gazete, roman, hikâye, tiyatro, tenkit, deneme gibi edebiyat türleri, romantizmden itibaren bütün Batılı edebiyat cereyanları, yeni estetik görüşler, hayata, insana, cemiyete, tabiata, hakikate açık yeni temalar bu temas sonucunda girmiş, modern dönemde ulusun ve kimliğin oluşturulma sürecinde bir kurum haline gelen edebiyat, bu haliyle büyük bir içtihat üstlenmiştir (Emil 1982, 271; Alver 2006, 34).

Edebiyatın, kimlik ve kültürün oluşumunda kurucu öğelerden biri olduğuna Judanis işaret eder (1998, 68). Judanis'in yaklaşımında, bireylerin yurttaş haline getirilmesi gerektiği gözönünde bulundurulduğunda, bir milletin kültürel aygıtı büyük önem kazanır. Bu nedenle, millet inçışının başlangıç aşamasında milliyetçiliğin taşıyıcıları, bir millî bilinç belirleyip kodlayacak kurumlar kurmak isterler. Bir milletin yaşıntısının tüm boyutları edebiyatta yer alır. Geçmişle kurduğu iletişimden geleceğe ilişkin beklentilerine ve bugün nasıl bir hayat tecrübesi ortaya koyduğuna kadar bir millet, edebiyatta kendini görür, edebiyatta kendini izler. Edebiyat kolektif kimliğin aynası olarak hizmet verir ve aynı zamanda onun hikayesini anlatır. Assman'a göre (2001, 21) kolektif kimlik ve bireylerin aidiyet temellerini oluşturan kültür, kuralcı ve anlatsal ya da yönlendirici ve nakledici olarak iki yönünü kullanır. Kimlik ve aidiyet bağları, bir yandan ortak kurallar ve değerlere bağlılık düğünmesi ile tek tek bireyleri birleştirirken, öte yandan ortak geçmişin anılarına dayanan, ortak bilgi ve kendini algılayış biçiminin oluşturduğu bağlayıcı yapıya karışık gelir. Kimlik ve aidiyet bağları, her bağlayıcı yapının temel ilkesi olan tekrarlama ile

olaylar dizisinin kaybolmasının önlenmesinde ve bir “ortak kültürün” unsurları olarak, tanınabilir ve hatırlanabilir örneklerle dönüşümünde iğlev görür.

2.Yeşil Gece ve Vurun Kahpeye Romanları Örneğinde Erken Dönem Cumhuriyet Romanında Din Adamının Temsili

Toplum ve kimlik alanındaki dönüşümün tanığı olan romanlar (Alver 2006, 32), aynı zamanda dönüşümün taşıyıcısı ve göstergesi olan romanlar, toplumsal ortam ve tarihsel süreçle bağlantılı olarak, doğrudan ulus kimliğinin oluşumunda kendini göstermekte ve ulus inşasında hayli etkili bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Cumhuriyet dönemi edebiyatının öncelikle Cumhuriyet ideolojisinin nitelikleri ile uyum içerisinde ve bu nitelikleri benimsetmek, aktarmak gibi bir iğlevle kendini konumlandığı, bu konumun da yeni bir kimlik ve yönelimi desteklediğine iğnet etmek gerekir. Çeşitli toplumsal konularda kanaatleri olan ve topluma yol gösteren ve kamuoyu yaratan kişi olarak aydına, Cumhuriyet ideolojisi, bir öncü rolü yüklemiştir. Edebiyatçıları da bu aydın kadrosu içinde yer bulmuşlar ve aydının iğlevini yerine getirmeye çalışmışlardır. Türk edebiyatıyla ilgili önemli bir nokta, Türk edebiyatının yukarıdan aşağıya belirlenmiş, ideolojik bir edebiyat özellikleri taşımasıdır (Kahraman 2000, 49-50).

Yeşil Gece ve Vurun Kahpeye romanları, yukarıdan aşağıya belirlenen, ideolojik edebiyatın örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeşil Gece ve Vurun Kahpeye romanları örneğinde Erken Dönem Cumhuriyet romanında din adamının temsili, ulus inşasında topluma yön veren din adamlarının ötekileştirilmesi ve topluma önderlik etme görevinin ilerici öğretmenlere verilmesini ifade etmektedir. Sosyal birer tip olarak resmedilen çıkarıcı, iğbirlilikçi ve düzenbaz din adamları yerine yenilikçi, değişime açık, fedakar öğretmenler aracılığıyla ulus inşasının gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.

Yeşil Gece ve Vurun Kahpeye romanlarının ilk özelliği, bu romanların, öğretmenin en çok ele alındığı romanlar olmasıdır. Anadolu'nun değişik yerlerinde görev yapan öğretmenlerin, romanlarda çektiği sıkıntılara temas edilmekte, Yeşil Gece ve Vurun Kahpeye romanları, tarihler, konular ve vermek istedikleri mesajlar bakımından birbirine çok benzemektedir. Yeşil Gece ve Vurun Kahpeye romanlarını, birtakım inkılapların yapılmaya başlandığı bir devirde, Cumhuriyet ilkelerini yerleştirmeye çalışarak, Cumhuriyet ideolojisine sıkı sıkıya bağlı yazarların, yeni rejimi öğretmenler aracılığıyla övmek maksadıyla kaleme aldığı romanlar olarak ifade etmek gerekir. Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra 1926 ve 1928 yılında yayımlanmış iki roman olan Yeşil Gece ve Vurun Kahpeye romanları, "Anadolu'da öğretmen" temasını ele almıştır (Yalçın 2006, 169).

Yeşil Gece ve Vurun Kahpeye romanlarının konumuz bakımından diğer özelliği, öğretmenlere karşı din adamlarının konumlandırılmasıdır. Toplumsal yapıda öğretmenlerinin görevlerini yapmasına, toplumu aydınlatmasına engel olan bir din adamı figürüne iğnet edilmektedir. Romanlarda, öğretmenler ilerlemenin ve modernleşmenin sembolü olarak belirtilmekte, din adamları ise öğretmenlerin getirdiği yeniliklere karşı çıkan kesimin başında yer almaktadır. Cumhuriyetin edebiyatçılara yüklediği öncü rolünü, Cumhuriyet romanı, toplumsal yapıda öncü rolünü din adamı yerine öğretmene vermektedir. Çayır (2008, 27-28), erken dönemde Cumhuriyet romanıyla ilgili dikkat çekici noktanın bu romanlarda, dinî kişilikleri bireysel karakter olmaktan çok bir sosyal tip olarak resmettiklerini, din adamını, dar kafalılığın ve geri kalmışlığın örneği olarak genelleme yaptıklarını belirtmektedir.

Yeşil Gece ve Vurun Kahpeye romanları örneğinde, din adamı tipiyle ilgili çeşitli değerlendirmeler yapılmaktadır. Çık değerlendirmeler, romanlardaki din adamı tipinin gerçeklikle ilgisi hakkındaki değerlendirmedir. Bu değerlendirmede, din adamı tipinin var olan toplumsal gerçekliğe çok uygun olmadığı belirtilmektedir. Güldam (2002, 303-305) sosyal hayatı

düzenleyici role sahip olan unsurlardan biri olan “din’in ve onun temsilcileri olarak din adamlarının Türk romanında çoğunlukla gerçek veya gerçeğe yakın yönleriyle ele alınmadığını, özellikle köy romanları ve Millî Mücadele’yi konu edinen romanlar düğümünce, bu değerlendirmenin doğruluğunun daha da iyi anlaşıldığını, birkaç istisna dışında Kurtuluş savaşı yıllarını anlatan romanlarda ve köy romanlarında, dine, din adamına ve dinî değerlere saldırma, onları ağırlayıp kötülemenin ortak bir tutum şeklinde karşımıza çıktığını belirtmektedir.

Kaplan (1988, 142) da Cumhuriyetin ilk dönem romanlarında dine, din adamına ve dindar insana, dini kavramlara hücum etme, ağırlama, kötüleme ortak bir tutum halinde olduğunu, haksızlığa uğrayan roman kişilerinin dine önem vermeyen kimseler oluşu ama haksızlığı yapanların her zaman dindar olarak gösterilmesinin de dikkat çeken bir başka bir nokta olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca bu görüşle ilgili olarak, Halide Edip’in Vurun Kahpeye romanında, hem olumlu din adamı tipine örnek vermek için hem de din düğmanı olmadığını ve dinin insana manevî bir kuvvet verdiğini vurgulamak için bir mevlit sahnesine ve nur yüzlü bir mevlidhane yer vermiş olsa da, okurun kafasında yer eden din adamı tipinin kesinlikle Hacı Fettah Efendi olduğunu belirtmektedir. Yalçın ise (2006, 181-182), Halide Edip’in Vurun Kahpeye’de çizdiği Hacı Fettah Efendi’nin yanında, ağırlık, entrikacı, hain, çıkarıcı ama aynı zamanda halkın yanında görünen sahte dindar tipinin, kendisinden sonra gelen ve köy romanı geleneğinde yer alan olumsuz din adamı tipinin başlangıcı olduğunu ve hepsini etkilediğini belirtmektedir.

Olumsuz din adamı tipi, Yeğl Gece romanında da görülmektedir. Reşat Nuri, Mart-Eylül 1926’da kaleme alıp 1928’de yayınladığı Yeğl Gece’de dindar ve vatansever görünümünün tersine hiçbir kutsal değer tanımayıp çıkarını ön planda tutan Hafız Eyüp’ü, Vurun Kahpeye’deki Hacı Fettah Efendi’nin bir benzeri olarak işler. Bu tiplerle verilmek istenen mesaj da aynıdır. Hafız Eyüp de, düğmanla işbirliği eden, kişisel çıkarları için her şeyi yapabilecek bir anlayışa olan, yobaz, makam düğmanı ve vatan haini bir tip olarak ele alınmaktadır (Gülendam 2002, 304).

Yukarıda belirtildiği biçimde Yeğl Gece’deki Hafız Eyüp ve Vurun Kahpeye’deki Hacı Fettah Efendi, sosyal bir tip olarak işlenmekte, din adamı figürü olarak bir genelleştirmeye gidilmektedir. Kaplan (1988, 143), köy romanlarının insanı insan olarak değil, birtakım kalıplara göre ele almalarının en aşırı uygulamalarının din konusunda olduğunu, onların pek çoğunun parçayı bütün yerine koyma veya “özel”i genelleştirme durumundan kurtulamadığını, sevmeye, nefret etmeye, kin, öç alma, hırs, hoşlanma vb. gibi psikolojik yönlerin bütün insanlarda ortak olduğuna göre, bunların sonucu ortaya çıkabilecek durumların da –normal olarak- herkesten beklenebilecek şeyler olduğunu, dolayısıyla yalnızca dindar insanı haksızlık yapan, ırz düğmanı, tefeci, hırsız vb. özelliklerle ele almanın gerçeğin ifadesi olamayacağını belirtmektedir.

Gülendam (2002, 309) romancılarımızın din adamlarına ve dolayısıyla dine bakışlarını, onların romanlarındaki din adamı tasvirlerinden de çıkarabileceğimizi belirtmektedir. Din adamına olumlu bir misyon yükleyen romancılar, din adamının fizikî yapısını, etkileyici ve çekici bir biçimde çizerken, din adamlarına olumsuz yaklaşan yazarlarda bu durumun tam tersi bir durum söz konusudur. Yalçın’a göre (2006, 179) karakterler bile yazar tarafından anlatılır. Yazar, romanda, kahramanları arasında taraf tutacak kadar duygusal bir tavır takınır. İyi kahramanları tipik olarak iyi tasvir ederken, kötülerin ise ruh dünyaları suratlarına ve fizik yapılarına yansır. Romanın seyrinde adeta kriminal tipler olan bu kahramanların daha tanıtımından fena işler yapacaklarını anlamak mümkündür.

Örneğin, Yeğl Gece’de Zeynel Hoca “uzun boylu, sopa gibi dik vücutlu, gayet haşın, dik kafalı, geçimsiz, mutaassıp bir softaydı... Bununla beraber Zeynel Hoca’nın çeğit çeğit işlenmiş aletleriyle dolu korkunç bir cehennemi vardı. Ahretin bütün memurları ebediyen bu cehennemde deri yüzmek, dil koparmak, ağızlara kaynar katran akıtmak, kızdırılmış çöllerle göz oymak gibi işlerle meşguldü. Buna mukabil cennet hayali onda pek müphem ve iptidai kalmıştı... Onun

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

fikirinde insanlar, yalnız yaptıkları için, düşündükleri şeyden değil, gördükleri rüyadan bile mesuldürler. İnsan denen mahlukun dünyada ve ahrette nasibi kamçı ve ateştir. Hele kadınlar.. Sokakta yanından süslü kadın geçtikçe küfrederek sataçmak onun adeti idi. Annesi bir gün babasından dehşetli bir dayak yedikten sonra ölmüştü. Bunun için babasına kabahat bulmaz: Kim bilir? Kadın milleti bu...Eksik etek. Ne kabahat etti ki babam terbiyesini verdi. Ama eceli gelmiş...Öldü.Ne yapalım? Derdi. Elinde olsa Mecelle'ye: "Kadın erkekten can davası edemez!" diye bir madde ilave edeceğini sık sık tekrar ederdi...geriata mugayir bir şey gördüğü zaman isyan etmeyi, bir günah içerenleri sade Allah'a havale etmeyerek dövmeyi, gavura eli eriştiği yerde fenalık etmeyi, halis Müslümanın vazifesi bilirdi." şeklinde tasvir edilmektedir (Güntekin 1928, 26-27).

gerif Mardin (2006, 75-76) modernleşmeye engel olarak görülen ve toplumsal yapıda "dini" olarak ifade edilen etkenlerin bazen tamamen dini olmayan ve dinin arkasına gizlenen yapısal etkenler olduğunu belirtmektedir. Dini olmayan ve dinin arkasına gizlenen yapısal etkenlerle ilişkili olarak, kasaba toplumunun, o günlerde genel olarak bu toplumu ellerinde tutan din adamlarıyla eşrafın etkisi altında olduğu, din adamları arasında bazen cahillerin, din adına hurâfeye bağlanmış olanlar bulunduğu gibi, eşraf arasında da çıkarlarına çok bağlı olan şahısların olduğu belirtilmektedir (Yakar 1973, 39). Timur'a göre (2002, 85), Yeşil Gece'de tutarlı bir demokratik devrim mesajı geliştiren Reza Nuri, demokrasiye en büyük engeli de Anadolu eşrafının çıkarlarıyla bütünleşmiş dinci ve Türkçü ideolojilerde görür. Bu yaklaşım, Çeri kanunun ilga edildiği bir yılda Yeşil Gece'yi kaleme alan yazarın, dine karşı değil, fakat dinin ilkel biçimlerine ve din istismarına karşı savaşması ve bu kavgaya öncelik vermesinin doğal bir sonucudur.

2.1 Yeşil Gece ve Vurun Kahpeye Romanlarında Din Adamı Temsilleri

Yeşil Gece ve Vurun Kahpeye romanlarında din adamları, dönemin tarihsel ve toplumsal koşullarıyla örtüşmekte, yazarların gözünden modernleşme çizgimiz ve yeni ulusun inşası ile uyum göstermektedir. Din adamı temsillerinde önce, Reza Nuri'nin Yeşil Gece romanındaki tipler incelenecektir.

Hafız Remzi; yanık sesiyle Kur'an okumaya başladığında, insana varlığını unutturan, gözünde yavaş, yüreğinde çarpıntılarla yedi kat göklere yükselen, fakat aynı ağızla küfretmeye, kavga etmeye başladığı zaman insanı, insan olarak dünyaya geldiğinden utandıran bir tiptir. Her kadına yüz vermeyen, çok kere yavaş dulları, tecrübesiz genç kızlara ve kadınlara tercih eden, yiyeceği, giyeceği, harcayacağı, civar konaklardan gelen, mevlit okumak yahut Çeriat mahkemelerinde içlerine bakmak bahanesiyle birçok eve girip çıkan, softaların Hafız Remzi için yatak odasına girdiği kadınların saymakla tükenmeyeceğini söyledikleri, sonunda çok yavaş, fakat zengin bir paç karısıyla evlenmiş olan birisidir. Hanımefendi, eşinin toprağa düştüğü gece devir hatmi okutmak için konağına çağırttığı hafızların arasında Hafız Remzi de bulunur. Hafız Remzi, güzel sesiyle yalnız paçanın cennetteki ruhunu çağırmakla kalmaz, fani dünyadaki hanımefendinin kalbini de çalmaya muvaffak olur (Güntekin 1928, 25-26).

Saray imamlarından birinin oğlu olan Mecit Molla, babası aracılığıyla Abdülhamid'e jurnal veren, hatta derste rıza-yı hümayuna muhalif söz söylemiş bir müderrisi Halep'e sürdürdüğü söylenen ve görünüşte mazlum, hayırhah, terbiyeli bir İstanbul çocuğu olmasına rağmen, öğretmen şahin Efendi'yi yanıltmıştır (Güntekin 1928, 28).

Bir diğer tip, Halil Efendi'dir. Ispartalı bir hasta çömez, aç açına çalışmaktan verem olur. Bir buhran esnasında bu hasta çömez, Halil Hoca'nın boğazına sarılır, "ölüyorum" diye bağırır. Halil Efendi, yakasını onun elinden kurtararak, "Ey, ne yapalım ölüm Allah'ın emridir. Benim yakamı bırak, boğazımı sıkıttığın bir şey değil, gömleği yırtacaksın, demiştir (Güntekin 1928, 29-30).

Nizam-ı ilmi din muharriri ise, gamsız, laubali, hoşlanmadığı ve çekindiği adamlar meclisinde yapmacıktan memnun ve neçeli görünen, yemek tariflerinden sonra da hafif ve çapkınlıkla ilgili bahisler konuya bağlayan bir tip olarak nitelenir (Güntekin 1928, 37).

Unvansız ve kılıksız bir softa olarak sunulan Hafız Eyüp'ün nüfuzlu bir adam olduğu maarif müdürünün odasındaki oturuş ve lâkırdı söyleyiş tarzından sezindiği belirtilmektedir. Kasabanın gizli ruhu olan Hafız Eyüp, eski ve yeni hocalar arasındaki dâvıçlı dövüğüdür eder; eskilerdeki gizli hoşnutsuzluğun -hiçbir vakit şiddetli bir harekete meydan verecek bir dereceye çıkmamakla beraber- zaman zaman müphem, korkutucu bir uğultu haline gelmesi, çokun kâtib-i mesule anlaşılmaz bir kâbus ağırlığı çökmesi, hükümet ve belediyenin -boğa dönen bir vapur çarkı gibi- durmadan çalışıp çabaladığı halde bir türlü iş görmemesi hep onun eliyledir. Büyük mezarlığın bir köşesindeki kulübesinde -henüz ölmemiş bir evliya heybeti içinde münzevi ve vahşi yaşıyan- ermiğlerden Örfi Dede'ye zaman zaman kasabayı dehşet ve heyecan içinde titreten meşhur rüyalarını bile onun gösterdiği tasvir edilir (Güntekin 1928, 72).

Dolmacı Hoca diye bilinen bir diğer tip, ğahin Efendi için her gün akla gelmez bir iftira uyduran biridir. Bu adama Dolmacı Hoca denmesinin sebebi, çok açgözlü olması ve nöbetle her gün zengin talebesinden birine dolma getirtmesidir (Güntekin 1928, 130).

Gayet celalli bir adam olarak tasvir edilen Hafız Rahim Efendi'den, sadece talebesinin değil, konu komşudaki saçlı sakallı adamların bile korktuğu, az buçuk tembellik, avarelik eden çocukların başına kocaman sopasını indirdiği belirtilmektedir (Güntekin 1928, 109).

Eski hoca dayakla, tehditle, korku ile çocuktaki zekâ ve merakı söndüremediği, miskin itaate, alık ezberciliğe alıçtıramadığı için sürekli olarak çocuktan şikâyet etmektedir (Güntekin 1928, 91).

Eski bir eçkaya olan Hacı Emin Efendi, otuz sene evvel hükümete teslim olarak jandarma yazılmış, eski arkadaşlarıyla kanlı bir mücadeleye girişmiştir. Eçkaya yataklarını çok iyi bildiği için dağları baştan başa kasıp kavurmuş, onlarla uzak, yakın bir alâkası olanları insafsız işlencelerle öldürmüş, köylerde karılarına, çocuklarına bile acımayarak onların köklerini kurutmaya çalışmıştır. Hacı Emin, böylece paraya ve kana doyduktan sonra Hicaz'a gitmiş, Beytullah'a yüz sürerek tövbe ve istiğfar etmiştir. ğimdi, yetmiş yaşlarında, abdestsiz yere basmayan dindar, uslu bir adamdır. Karıncayı incitmekten çekinen, ancak din işlerinde birisinin küçük bir yolsuzluğunu haber aldığı zaman eski hastalığı nükseden, etrafı kıpkızıl gören, gençliğinde hasis dünya hırsları, orta yaşta memleketin ve halkın menfaati için kan dökmüş olan ve ihtiyarlığında da Allah için gaza etmeyi görev bilen biri olarak tasvir edilmektedir (Güntekin 1928, 121).

Resai Molla, mezarlığı ziyarete gittiğinde, mezarlığı fena bir halde gören, belediyenin, ğahre su getiriyorum, caddeler açıyorum bahanesiyle yok yere para sarf ettiği halde mezarlığa hiç bakmadığını ileri süren, böyle giderse memleketin batacağını, Allah'ın tağyâğıdıracağını söyleyen bir tiptir (Güntekin 1928, 142).

ğeriat mahkemelerinde yalancı ğahitlikle geçindiği işlenen Nedim Hoca ise, birkaç arkadaşıyla beraber orta oyununa benzer bir oyun tertip eden biridir. Bu oyunda bir softa, cüppeden ferace, sarıktan yaşmak yaparak kadın kıyafetine girer, diğeri de kocası olur. Kadın kıyafetindeki softa, türlü ciltvellerle erkeği “kudurtur” sonra kaçar, erkek yalvarmalar, tehditlerle onu kovalar (Güntekin 1928, 24).

Cabir Bey, vatanın sıkıntılı zamanında hizmetten kaçan biridir. Milli mücadeleden sonra Sarıova havalisindeki yol ve köprüleri yapan bir ğirketin mümessili olarak Sarıova'ya döner (Güntekin 1928, 249).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki romanlarda, dönemin egemen ideolojisinin bir gereği olarak Yunan ordusundan çok yerli iğbirlikçiler ve yobazların zulmü öne çıkmaktadır. Yerli iğbirlikçiler ve yobazların iğbirliği romanların en tanınmış olan Vurun Kahpeye romanı gösterilmektedir. Bir diğer roman, Yeğil Gece ise, bir zamanlar Türk solu tarafından övgüyle anılmıştır. Övgü, romandan çok Türk solunun düşünsel arka planını sergilemesi açısından önemli olduğu, çünkü, metinden yansıyan ideolojiye bakıldığında, paydasını ilerlemeci, modernist dünya görüşünde bulan bir anlayışın kendisini hemen ele verdiği belirtilmektedir (Türker 2001, 428).

Halide Edip'in Vurun Kahpeye romanında iğbirliği bu iğbirlikçi tiplerden birisi, Hacı Fettah Efendi'dir. Romanın başından sonuna Hacı Fettah Efendi, bütün olayların merkezinde yer alır. Hacı Fettah'ın gözünden olaylar değerlendirilir. Cuma namazından sonra halkı meydana toplayan Hacı Fettah Efendi, Kuvayı Milliye aleyhinde konuşma yapar. Hacı Fettah Efendi'ye göre, bıyiksızlar, gâvur gibi yakalık takanlar din düşmanı olanlardır. Bu kimselerin ellerine güç geçtiğinde, bunlar mukaddesatı çiğner, kadınların örtülerini kaldırır, sünnet ve farzı inkâr ederler. Bu kimselerin kanı, kâfirlerin kanı gibi helâldir. Herhangi bir kuvvet ve hükümet, nereden gelir ve kimden gelirse gelsin, camileri ve dini korursa ona uyulabilir (Adıvar 1926, 20-21).

Hacı Fettah'a göre, erkeklerin içinde yüzü gözü açık namahremeler, Müslümanların kalbini fesada vermek için şakı söyleyerek dolaşırlar. Bunlar, lanetlenmiş kimselerdir. Böyle öğretmenlerin eline çocuklar da teslim edilmemelidir. Bir gün içimize yalnız düşman girdiğinin değil, başta yağdığının görülmesi istenmiyorsa, bu öğretmenin üst başıyla beraber kendisini de parçalamak gerekir. Bu yapılmazsa, Cenabı Hakkın bütün öfkesi halkın üzerinden eksik olmayacaktır (Adıvar 1926, 23).

Yunan komutanı Hacı Fettah Efendi'yi bir şikâyet için geldiğini düşünen iken, Hacı Fettah Efendi, düşmanla iğbirliğine hazır olduğunu belirtir. Hacı Fettah, kendisine kasabanın en önemli adamı süsünü verir, kasabanın düşmanlarını düşman lehine çevirmiş olduğunu söyler. Eğer Komutan Damyanos, kasabaya gelirse, bütün eşraf, başlarında kendisi olduğu halde karışılacağını belirtir (Adıvar 1926, 53).

Öğretmen Aliye kahpesinin güzelliği düşman belasını getirdiği için Hacı Fettah Efendi, Öğretmen Aliye'yi meydana şeriatın cezasıyla cezalandırma temennisinde bulunur (Adıvar 1926, 72).

Hacı Fettah Efendi, Yunan komutanı Damyanos'un karargâhına kendi evi gibi girip çıkar, dostlarına iyilik, düşmanlarına bela ve kötülük saçar. Fakat, bu arada ötekine berikine yavaşça, kasaba halkını felâketten kurtarmak için düşmanların gözüne girmeye çalıştığını fısıldar. Bir gün düşman giderse, bu adamları, kasaba halkı önünde tanık göstermek ister (Adıvar 1926, 73-74).

Yukarıdaki din adamı temsillerinde özellikle Reşat Nuri'nin, romanındaki hakim olan tezin karışındaki fikirlere cevap verme endişesinin olmadığı, bu sebeple de romanında savunduğu düşmanların tam olarak benimsenebildiğini söylemenin zor olduğu, ayrıca Yeğil Gece ve Vurun Kahpeye romanlarının sürekli olarak bazı zümreleri mahkum etmek üzere kullanılmak istendiği, oysa her iki romanda da şîlâm'ı savunduğunu söyleyen insanların Müslümanlığı kendi maddî çıkarları için istismar eden yobazlar olduğu belirtilmektedir (Yalçın 2006, 176-178).

Vurun Kahpeye romanının sonunda, iki mutaassıbın ayetli, hadisli söylevi Aliye'nin kalbini delik deşik eder. Aliye öğretmene göre, din, böyle bir olgu değildir. Bu çirkin ve kaba Hacı Fettah Efendi'nin elçilik ettiği şey, din olamaz. Din, nurlar içinde sonsuz bir rahmetin, şeriatın meydana çıkışıdır. Kundakta ümmeti için şeriat isteyen Peygamberin, ümmetine sığınak olan büyük Muhammed'in dinidir. Hacı Efendi, din perdesine bürünmüş, dünya yüzünde şeriatın insanları üzme için gönderdiği bir elçidir (Adıvar 1926, 116-117) şeklinde din hakkında Halide Edip, olumlu bir değerlendirme yapsa da, Yalçın (2006, 175-176)'a göre, Reşat Nuri, "tek ideolojik

polemik romanım" dediği Yeşil Gece'de problemlerin asıl sebebi olarak Şîlâmiyet'i göstermektedir. Medresenin bozukluklarının asıl sebebi, onun gerisinde bulunan temel düğün olan Şîlâm'dır. Romanın ismini oluşturan "Yeşil Gece"nin yeşil rengi de Şîlâm'ın kutsal rengidir. Yazar romanında yer yer başımıza gelen bütün felâketlerin, ana sebebi olarak Şîlâm'ı göstermek ister. Ayrıca, yazar, medreseleri topyekun mahkûm ederken hem hissi davranır hem de tespitlerindeki isabetsizlik sebebiyle romanında içtiği mantık dokusunun gücünü zayıflatır. Çünkü o gün kusurları olan medresenin, aynı sistem ve özünde aynı düğün tarzı ile hem Şîlâm dünyasında, hem de Türk medeniyet hayatında çok olumlu yönleri olduğunu unuttur. Hatta bu yönleri hiç girmez. Tespitte romancının yanılgıları veya göz ardı ettiği bazı tarihî gerçekler bulunmaktadır. Edirne'de ve İstanbul'daki medreselerin onbeşinci yüzyılda dünyanın en gelişmiş üniversiteleri olduğu söylenirse, sanatçı yeniye benimsetebilmek için, eskiyi toptan reddetmek mantığıyla hareket etmiştir.

Sonuç

Edebiyat, içinde bulunduğu siyasal, tarihsel, toplumsal ve kültürel bağlama bağlılık gösteren bir alan olarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni ulusun ideolojisini anlatmak amacıyla resmi ideoloji ile yakın bir temas içinde gelişmiş, yeni ulusun ideolojisini ve modernleşme çabalarını desteklemek için rol üstlenmiştir. Bu çalışmada, Reşat Nuri'nin Yeşil Gece (1928) ve Halide Edip'in Vurun Kahpeye (1926) romanları örnek olarak alınmıştır. Tarihsel ve toplumsal bağlam içinde Cumhuriyetin edebiyatta da yukarıdan aşağıya biçimlenen ideolojik yönü etkili olmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ulus inşası, resmi ideoloji ve modernleşme çabaları ile sağlanmaya çalışılmış, ilerlemenin ve değişimin önündeki engel olarak din adamı gösterilmiştir. Bu romanların iki ortak noktası, ulus ideolojisinin ileri görüşlü öğretmenler aracılığıyla tesis edilmeye çalışılmış olması ve din adamı figürünün değişime karşı çıkması başta olmak üzere, olumsuz özelliklerle temsil edilmesidir. Bu romanlarda dini kişiliklerin bireysel bir karakter olmaktan çok bir sosyal tip olarak içtiği görülmekte ve ulusun inşasında din adamı kimliğine karşı örnek model olarak öğretmen gösterilmektedir.

Erken Cumhuriyet dönemi romanında, tasarlanan ulus inşasında topluma yön verme rolü, öğretmenlere verilmekte, Cumhuriyet ideolojisinin taşıyıcısı, aktarıcısı olarak öğretmen gösterilmektedir. Öğretmen, ilerici, değişime açık bir karakter olarak sunulmakta, ulusun yeni ideoloji doğrultusunda ilerlemesi sürecinde ulusun kimliğinde dini unsurlara ve din adamlarına yer verilmemektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yazılan romanlar ile yazarların toplumsal temsil sistemleri içindeki yerleri dikkate alındığında, romanlar üzerinden toplumsal bir yapı ve bir ulus inşa edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, Halide Edip, **Vurun Kahpeye**, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1926.
- ÇAYIR, Kenan, **Türkiye'de İslamcılık ve İslami Edebiyat**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.
- EMİL, Birol, "Türkiye'de Çağdaşlaşma Meselesi ve Edebiyattaki Akisleri", **Türk Kültürü**, 1982, (227), s.261-271.
- EVİN, Ahmet Ö., **Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi** Çev.: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2004.

- GÜLENDAM, Ramazan, “Türk Romanında Dine ve Din Adamına Bakış”, **Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı**, 2002, Yıl: 6, S: 65-66-67, s.303-312.
- GÜNTEKÖN, Reçat Nuri, **Yeşil Gece**, AkGın Matbaası, İstanbul 1928.
- JUSDANIS, G. **Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 1998.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent, “Cumhuriyet Edebiyatı Epistemolojisi: Kısıtlamalar ve Bir Yaklaşım Önerisi”. **Varlık**, 2000, S: 1109, s.45-54.
- KAPLAN, Ramazan, **Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- KÖROĞLU, Erol, “Türk Romanında Batıcılığın Yeri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 3 Modernleşme ve Batıcılık** içinde, Çetiğm Yayınları, İstanbul 2007, s. 499-510.
- KÖSEMĞHAL, N. ğazi, “Edebiyat Sosyolojisine Giriş”, **Sosyoloji Dergisi**, 1967, S: 19-20, s. 1-37.
- MARDÖN, ğerif, “Tanzimat’ tan Sonra Ağı Batılılaşma”. **Türk Modernleşmesi** içinde. Çetiğm Yayınları, İstanbul 2006.
- MORAN, Berna, “Türk Romanı ve Batılılaşma Sorunsalı”. **Türk Romanına Eleştirel Bakış 1** içinde, Çetiğm Yayınları, İstanbul 2011, s. 9-24.
- MORAN, Berna, “Tanzimat’ tan Cumhuriyet’ e Roman”. **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi** (Cilt 2) içinde. Çetiğm Yayınları, İstanbul 1985.
- MORETTI, Franco, “On The Novel” , **The Novel Volume 2 Forms and Themes** (Ed.) Franco Moretti, Princeton University Press, Oxford, Princeton 2006, s. IX-X.
- MORETTI, Franco, **Modern Epik**, Çev. Nurçin Ğeri, M. Murat ğahin, Agora Kitaplığı, İstanbul 2005.
- TÖMUR, Taner, **Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik**, Ğnge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.
- TÜRKEğ, Ö., “Güçük Bir Edebiyat Kanonu”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm** içinde. Çetiğm Yayınları, İstanbul 2001.
- YAKAR, Aytekin, **Türk Romanında Milli Mücadele**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1973.
- YALÇIN, Alemdar, **Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı (1920-1946)**, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.



I. VE II. DÖNEM TBMM'DE NİĞDE MİLLETVEKİLLERİ VE FAALİYETLERİ*

*Mücahit ÖZÇELİK***

ÖZET

Milli Mücadeleyi başarıyla gerçekleştirerek yeni Türk Devleti'ni kuran I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılmış ve 1920-1923 yılları arasında çalışmalarını yürütmüştür. Nüfus oranlarının dikkate alınmayarak her sancaktan 5 milletvekilinin seçilmesi esasına göre belirlenen I. TBMM'de Niğde'yi İtilaf Devletlerince kapatılan Meclisi-i Mebusan'dan gelen bir üyenin de katılımıyla 6 milletvekili temsil etmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında yaşanan işgallere tepki göstermekte gecikmeyen Niğde halkı, Pozantı bölgesinde Fransızlara karşı yapılan mücadelelerde önemli görevler üstlenmiştir. Sivas Kongresi'ne delege göndererek ülkenin geleceği adına atılacak adımlara destek vereceğini de gösteren Niğde halkı, işgallere sessiz kalan İstanbul hükûmetine cephe almaktan çekinmemiştir. I. Dönem Niğde milletvekillerinin tamamı Mustafa Kemal'i destekleyerek Birinci Grup içerisinde yer almışlardır. 1923-1927 yılları arasında faaliyet gösteren ve yeni Türk Devleti'nin şekillenmesi yolunda önemli inkılaplara imza atan II. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi için ise Niğde'den 4 milletvekili seçilmiştir.

Niğde milletvekilleri her iki dönemde de ülke genelini ilgilendiren meselelerin yanında Niğde halkının sorunlarını da meclise taşımışlardır. Birinci dönemde Ata Bey, ikinci dönemde ise Hazım Bey çalışmalarıyla Niğde milletvekilleri içerisinde en dikkat çekici isimler olmuştur. O dönemde Niğde'ye bağlı olan Aksaray ve Nevşehir kökenli milletvekilleri ise kendi bölgeleriyle ilgili sorunları gündeme getirmişlerdir. Niğde milletvekillerinin komisyonlarda aldıkları görevler, verdikleri kanun teklifleri ve yaptıkları konuşmalar dikkate alındığında TBMM'de önemli görevler ifa ettikleri söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Niğde, Niğde Milletvekilleri, TBMM, Milli Mücadele

DEPUTIES OF NİĞDE IN THE FIRST AND SECOND PERIOD IN GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY AND THEIR ACTIVITIES

ABSTRACT

Grand National Assembly of Turkey, which established the new Turkish state by performing the "National Struggle" successfully, was opened on the 23rd of April in 1920 in Ankara and maintained its

* Bu makale 3-5 Mayıs 2012 tarihlerinde düzenlenmiş olan 1. Uluslararası Niğde Dil, Kültür ve Tarih Sempozyumunda sunulmuş olan bildirinin düzenlenmiş ve genişletilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: mucahitozcelik@hotmail.com

activities between the years of 1920 and 1923. 1st period of Grand National Assembly of Turkey was determined according to the rule of “five deputies from a district”. Niğde was a district and represented by five deputies and one member from Meclis-i Mebusan (Assembly of Ottoman Empire) which was closed down by Allied Powers. 2nd period of Grand National Assembly of Turkey maintained its activities between the years of 1923 and 1927 and brought in important revolutions. For the 2nd period of Grand National Assembly of Turkey, four deputies were selected from Niğde. Just after the Mondros Ceasefire, Niğde started to react against the French invasion and undertook an important role during the struggle against the French in Pozantı. Besides sending delegates to Sivas Congress to show its support for the plans made for the country’s future, Niğde did not hesitate to oppose the Istanbul Government which was silent against the invasion. The first term deputies were all the members of the first group by supporting Mustafa Kemal.

In both terms, the deputies of Niğde raised not only the questions related with the whole country but also the questions of people who live in Niğde in the National Assembly. Mr. Ata in the first period and Mr. Hazım in the second period were the two names that attracted attention most. Aksaray and Nevşehir were in the borders of Niğde at that time and the deputies who were originally from those districts raised questions of their own. Niğde deputies took charge in the commissions, offered bills and addressed speeches. In consideration of these, it can be said that Niğde deputies fulfilled important duties.

Key Words: Turkish education, listening skills, curriculum.

Giriş

Osmanlı Devleti’nde Avrupa’nın etkisiyle fakat Avrupa’ya göre oldukça geç bir dönem olan 1876’da Meşrutiyet rejimi ile Kanun-i Esasi kabul edilmiş ve anayasal düzene geçilmiştir.¹ Halkın yönetime katılmasını amaçlayan meşrutiyetin ilanından sonra yapılan Meclis-i Mebusan seçimleri ile halk ilk kez yönetime ortak olmuş ve böylelikle parlamenter sisteme geçilmiştir.

II. Abdülhamit Dönemi’nde (1878-1908) kesintiye uğrayan parlamenter sistem 1908’de II. Meşrutiyetin ilanı ile tekrar yürürlüğe girmiş, fakat Meclis-i Mebusan Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtilaf Devletlerinin baskısı ile faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmıştır.

Kongreler sürecinde oluşturulan baskı neticesinde Damat Ferit Paşa hükümeti istifa etmek zorunda kalmış ve yerine Milli Mücadeleye daha ılımlı yaklaşan Ali Rıza Paşa hükümeti kurulmuştur. Ali Rıza Paşa Hükümeti ise Amasya Görüşmeleri neticesinde² Mustafa Kemal’in genelgeler ve kongrelerde ısrarla dile getirdiği “Milli İrade” düşüncesini kısmen hayata geçirerek Temsil Heyeti’nin etkisini kırmak amacıyla Meclis-i Mebusan’ın yeniden açılmasını kabul etmiştir.³ 7 Ekim 1919 tarihli seçim kararnamesine göre yapılan Meclis-i Mebusan seçimlerinde her 50.000 erkek nüfusa 1 mebus düşecek şekilde hesaplanmış ve Mondros Ateşkesi sonrasında işgal edilmemiş yerlerden 164 mebus seçilmiştir.⁴

¹ Ayşe Pınar Satılmış, **Birinci ve İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kayseri Milletvekilleri** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, 2002, s.8

² Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C.1, İstanbul, 2010, s.325-327

³ Ahmet Demirel, **İlk Meclisin Vekilleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.35-37

⁴ Ahmet Demirel, **age.**, s.39-44

Yapılan seçimlerden sonra Meclis-i Mebusan 12 Ocak 1920’de İstanbul’da çalışmalarına başlamıştır. Temelleri ve içeriği kongreler sürecinde hazırlanan Misak-ı Milli, Meclis-i Mebusan’ın 22 Ocak 1920 tarihli oturumunda görüşülüp tartışıldıktan sonra 28 Ocak’ta kabul edilmiştir. Misak-ı Milli metni “Ahd-i Milli Esasları” başlığıyla Meclis matbaasında tek sayfa çoğaltılarak dağıtılmış ve gazetelerde yayımlanarak kamuoyunun bilgisine sunulmuştur. Ayrıca, metin Fransızcaya tercüme edilerek 24 Şubat’ta da Avrupa parlamentolarına iletilmiştir.⁵

Meclis-i Mebusan’da ilan edilen Misak-ı Milli kararları sonrasında ise Meclis’in kendinden istenileni değil istediği bir kararı kabul etmesi üzerine 10 Şubat’ta Londra’da toplanan İtilaf Devletleri temsilcileri uzun tartışmalardan sonra İstanbul’un resmen işgaline karar vermişlerdir.⁶ İstanbul’un işgali ile Anadolu’da Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkışından sonra işgallere karşı organize olmaya başlayan Türk milletine bir gözdağı verilmesi düşünülüyordu.⁷ İstanbul’da azınlıkların güvenliğinin sağlanması bahanesiyle işgal kararını uygulama safhasına geçiren İtilaf Devletleri 16 Mart 1920’de İstanbul’u resmen işgal ederek⁸ bazı milletvekillerini tutuklamışlardır. Sonrasında ise, Meclis 18 Mart 1920’de güvenli bir çalışma ortamı sağlanıncaya kadar çalışmalarına ara verme kararı almıştır. Bu kararı padişahın 11 Nisan 1920 tarihli Meclis-i Mebusan’ın kapatıldığını belirten iradesi izlemiştir.⁹ Böylece İstanbul’un işgaliyle son Osmanlı meclisinin çalışmaları sona ermiş ve millet iradesi yok sayılmıştı. Fakat bu gelişme İstanbul hükümetinin meşruiyetini yitirmesi anlamına da gelmekteydi.

İstanbul’un işgaliyle Türk milletinin yok sayılmak istendiğini gören Mustafa Kemal 17 Mart 1920’de Temsil Heyeti başkanı olarak ordu komutanlarına gönderdiği bir genelge ile Ankara’da yeni bir meclisin açılacağını duyurmuştur. Kazım Karabekir Paşa gibi komutanların da görüşleri dikkate alınarak 19 Mart ,ta yayımlanan ikinci bir genelge ile de seçimin hangi şartlarda yapılacağı açıklanarak seçim süreci başlatılmış ve meclisin açılması çalışmalarına başlanmıştır.¹⁰ Nüfus oranlarının dikkate alınmaksızın her sancaktan 5 milletvekilinin seçilmesi esası üzerine I. TBMM için 66 seçim bölgesinden 349 milletvekili seçilmiştir.¹¹ Niğde’de 6 Nisan 1920’de yapılan seçimler neticesinde 5 milletvekili seçilmiştir. Bunlar; Abidin Bey (Zeynel Abidin Bayhan), Ahmet Hakkı Sütekin, Mustafa Bey (Mustafa Soylu), Mustafa Hilmi Efendi (Mustafa Hilmi Soydan), Mustafa Vehbi Bey’dır (Mustafa Vehbi Çorakçı). Ata Bey (Ata Atay) ise Osmanlı Meclis-i Mebusan üyesi olarak I. TBMM,ye katılmış¹² ve böylece I.TBMM’de Niğde’yi 6 milletvekili temsil etmiştir.

23 Nisan 1920,de Ankara’da açılan TBMM’nin çalışmalarına İstanbul’dan gelen ve diğer illerden yeni seçilen 115 milletvekili katılmıştır. Meclis-i Mebusan milletvekillerinin kademeli olarak TBMM’ye katılmasından ve değişik sebeplerden dolayı birinci meclisin mebus sayısının, sürekli değişmekle birlikte, 360 civarında olduğu söylenebilir¹³

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk milletini temsilen Millî Mücadele’yi gerçekleştirmek üzere kurulmuştur. Bu meclis, yeni Türkiye’nin ilk Millî Meclisi olması itibarıyla “Birinci Meclis”; Türk İstiklâl Harbi’ni zaferle neticelendirerek yeni Türk devletinin temelini attığı için “Kurucu Meclis”; Türk milletinin millî ruhunu temsil ettiği için

⁵ Mesut Aydın, “Yeni Türk Devleti ve Misak-ı Milli”, *Türkler*, Cilt 16, s.96-97

⁶ Serdar Sakin, *Uluslararası Bağımsızlık Projesi Misak-ı Milli ya da Büyük Güclere Meydan Okuma*, Kayseri,2010, s.135-142

⁷ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C.II, Ankara, 1998, s.384

⁸ Mustafa Selçuk, *Hedef Şehir İstanbul*, İstanbul, 2005, s.189

⁹ İhsan Güneş, *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, İstanbul,2009, s.53

¹⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2012, s. 287-289

¹¹ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, Ankara, 1994, s.38-39

¹² Ahmet Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul, 2009, s.99-108

¹³ İhsan Güneş, *age.*, s.71-77

“Kuvâ-yı Milliye Meclisi” şeklinde tarif ve tavsif edile gelmiştir.¹⁴ Açılışından itibaren farklı isimlerle telaffuz edilen meclisin ismi Hamdullah Suphi Bey’in bildirisi ve Mehmet Şükrü’nün Hıyanet-i Vataniye Kanunu önerisinde ilk kez “Büyük Millet Meclisi” ismiyle anılmıştır. Kasım 1920’den itibaren ise Mustafa Kemal ve bazı bakanlıkların yazışmalarında “Türkiye Büyük Millet Meclisi” tabirinin kullanılmaya başlandığını görmekteyiz.¹⁵

Milli Mücadeleyi başarıyla gerçekleştirerek yeni Türk Devleti’ni kuran I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi 1920–1923 yılları arasında çalışmalarını yürütmüştür.

I- Birinci Dönem TBMM’de Niğde Milletvekilleri ve Faaliyetleri

Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında yaşanan işgallere tepki göstermekte gecikmeyen Niğde halkı, Pozantı bölgesinde Fransızlara karşı yapılan mücadelelerde önemli görevler üstlenmiştir. Sivas Kongresi’ne delege göndererek ülkenin geleceği adına atılacak adımlara destek vereceğini de gösteren Niğde halkı, işgallere sessiz kalan İstanbul hükümetine cephe almaktan çekinmemiştir. İstanbul’un işgalinden sonra ise Ankara’da açılacak TBMM’ye mebus seçerek Mustafa Kemal’in yanında olduklarını göstermişlerdir.¹⁶ Niğde milletvekillerinin tamamı Mustafa Kemali destekleyerek Birinci Grup içerisinde yer almışlardır.¹⁷

1.1. Abidin Bey (Zeynel Abidin Bayhan)

1869 yılında Niğde’de dünyaya gelen Zeynel Abidin Bey’in babasının adı Battal, annesinin adı Hatice’dir. Rüştüye’yi bitirdikten sonra 1890’da adliyede çalışmaya başlayan Abidin Bey bir süre sonra ise avukatlık yapmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Kuvâ-yı Milliye bünyesinde aktif görevler almıştır. İl Eğitim Müdür Vekilliği yapan Abidin Bey İl Genel Meclisi ve daimi encümen üyeliklerinde de bulunmuştur. Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası kurucusudur. 6 Nisan 1920 tarihinde milletvekilleri arasında en fazla oyu alarak mebus seçilmiştir. Milletvekilliği ve memurluk görevlerinin aynı anda yapılamayacağına dair kanunun TBMM’de kabul edilmesinden sonra Abidin Bey, Liva Meclisi Umumi azalığını tercih ettiği için 11 Ekim 1920 tarihinde milletvekilliğinden istifa etmiştir. Evli ve 4 çocuğu olan Abidin Bey 6 Şubat 1944 tarihinde vefat etmiştir.¹⁸

1.1.1. Abidin Bey’in Meclisteki Faaliyetleri

Zeynel Abidin Bey’in Hıyanet-i Vataniye Kanununun 4. maddesinin değiştirilmesine dair bir teklifi ile Seyyar Jandarma Müfrezesi hakkında kanun lahiyası üzerinde konuşmaları bulunmaktadır. Mecliste 6 değişik konuda konuşma ve önerileri de bulunmaktadır.

Niğde mebusları Mustafa, Vehbi ve Abidin Beyler 15 Mayıs 1920 tarihinde verdikleri önerge ile meclisteki milletvekillerinin çoğunun devlet kademelerinde önemli görevlerinin olması ve şuan yerlerine vekil bırakmaları ve bu durumun Meclis-i Mebusan Kanunu’na aykırı olmasından dolayı mebusların devlet memurluğundan ayrılımlarını teklif etmişlerdir.¹⁹ Abidin Bey de iki vazifenin bir arada yapılamayacağını düşünmekte ve meclisin sadece vali ve üst düzey komutanlar için verdiği memurluk görevi izninin genelleştirilmesinden rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir.²⁰ Kendisi de 5 Eylül 1920’de Nisab-ı Müzakere Kanunu’nun kabul edilmesinden sonra

¹⁴ Mustafa Küçük, “Birinci TBMM’nin Açılışı ve Anlamı”, *Türkler*, Cilt 16, s.9

¹⁵ İhsan Güneş, *age.*, s.71-73

¹⁶ Selma Çamur, *Birinci Dönem Niğde Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi, 2009, s.5-12

¹⁷ Ahmet Demirel, *age.*, s.124

¹⁸ *TBMM Arşivi*, Sicil Dosyası No:358

¹⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi* 1. Dönem, 1.Cilt, 16. Birleşim, s.317

²⁰ *TBMM Z.C.* 1. Dönem, 2.Cilt, 24. Birleşim, s.80

milletvekilliğinden istifa etmiş ve istifası Meclis Genel Kurulunca 11 Ekim 1920 tarihinde onaylanmıştır.²¹

1.2. Ata Bey (Mehmet Ata Atay)

1882 yılında Nevşehir’de doğan Mehmet Ata Bey’in Babası Mehmet Hilmi Efendi, annesi Şerife Hanım’dır. Mekteb-i Rüştîye ve Mekteb-i Mülkiyeyi bitiren Ata Bey ilk görev yeri olarak 13 Ağustos 1905 tarihinde Konya Vilayeti Maiyyet Memurluğuna atanmıştır. Daha sonra Konya Vilayeti Mülkiye Müfettişliği ve Müdde-i Umumiliği, Ceza Kanunu Muallimliği, Ürgüp, Şarkıkaraağaç, Aziziye ve Karaman Kaymakamlıkları görevlerinde bulunmuştur. Sivas Mektupçuluğu görevinden sonra ise Yozgat ve Maraş Mutasarrıflığı yapmıştır.²²

Son Osmanlı Meclis-i Mebusan’ına Niğde milletvekili olarak katılan Ata Bey İstanbul’un işgalinden sonra Temsil Heyeti’nin çağrısı ile Ankara’ya gelerek 3 Temmuz 1920’de TBMM’de Niğde milletvekili olarak takdim edilmiştir.²³ İçişleri, Bütçe, Malî Kanunlar komisyonlarında ve Memurîn Muhakematı Tetkik Kurulu’nda görev almıştır. TBMM’nin ikinci toplantı yılında İçişleri Komisyonu Başkanlığı yapmıştır.

Cephede görev alan Refet Paşa’nın Dahiliye Vekilliğinden istifası üzerine 21 Nisan 1921’de Dahiliye Vekilliğine getirildi. Ata Bey 19 Mayıs’ta kurulan yeni hükümette de Dâhiliye Vekâleti görevini korudu. Fethi Bey’in izne ayrıldığı 10 Temmuz 1922’den 18 Eylül 1922’ye kadar geçici vekil olarak Dâhiliye Vekâleti işlerini yürüttü. II. ve III. dönemde tekrar Niğde’den milletvekili seçildi. Evli ve dört çocuk babası olan Ata Bey 1 Ocak 1931’de Ankara’da öldü. Ailesi soyadı kanunundan sonra “Atay” soyadını almıştır.²⁴

1.2.2. Ata Bey’in Meclisteki Faaliyetleri

İki defa Dâhiliye Vekilliğine seçilen Ata Bey I.TBMM’de etkinliği en çok hissedilen Niğde milletvekili olmuştur. TBMM’de bir kanun teklifi olan Ata Bey Dâhiliye Vekili sıfatıyla görüşmeler sırasında sık sık söz alarak konuşma yapmıştır.

Ata Bey’in Niğde Mebusu Hakkı Bey’le beraber Nevşehir’de bir liva mahkemesi kurulmasına dair kanun teklifi gerekli görülümüşse de ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartların yeni teşkilatlar yapılmasına uygun olmamasından dolayı reddedilmiştir.²⁵ Ata Bey Dâhiliye Vekili olması nedeniyle ülkedeki iç meselelerle ilgili görüşmelerde sıkça söz almıştır. Milletvekillerinin mektuplarına sansür uygulanmaması,²⁶ hayvanı telef olan süvari zabitan ve jandarmalara 100 lira bedel ödenmesi,²⁷ jandarma sayısının artırılması²⁸ gibi konularda Dâhiliye Vekâleti adına açıklamalarda bulunmuştur.

Ata Bey meclisteki gizli celse görüşmelerinde de söz almıştır. Ata Bey Dâhiliye Vekili sıfatıyla yaptığı konuşmalarda Amasya bölgesinde Pontuscular ve eşkıya ile mücadeleyi kolaylaştırmak için yeni bir İstiklal Mahkemesi kurulması²⁹ ve bölgedeki jandarma sayısının ve maaşlarının artırılması gerekliliğinden bahsetmiştir.³⁰

²¹ Selma Çamur, *age.*, s.103

²² TBMM Arşivi, Sicil Dosyası No:359

²³ Selma Çamur, *age.*, s.54

²⁴ Milli Mücadele’de Niğde, Editör: Mehmet Öncel Koç, Niğde İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Niğde, 2009, s.48

²⁵ TBMM Z.C. 1. Dönem, 7.Cilt, 121. Birleşim, s.23

²⁶ TBMM Z.C. 1. Dönem, 10.Cilt, 26. Birleşim, s.132-134

²⁷ TBMM Z.C. 1. Dönem, 10.Cilt, 26. Birleşim, s.135-136

²⁸ TBMM Z.C. 1. Dönem, 10.Cilt, 39. Birleşim, s.395-399

²⁹ TBMM Z.C. 1. Dönem, 3.Cilt, 80. Birleşim, s.621 (Gizli Celse)

³⁰ TBMM Z.C. 1. Dönem, 3.Cilt, 87. Birleşim, s.653-660 (Gizli Celse)

1.3. Ahmet Hakkı Paşa (Sütekin)

1883 yılında Nevşehir’de dünyaya gelmiştir. Babası Abidin Bey, annesi Hatice Hanım’dır. Askeri İdadi ve Harp Akademisini bitiren Hakkı Paşa 1890 yılında Erzincan’da bulunan 4. Ordu Kurmay Başkanı iken Dersim isyanının bastırılması için düzenlenen tedip harekâtına katılmış ve Dersim’in ayrıntılı haritasını çıkararak Genelkurmay’a vermiştir. Kurmay subay olarak ordunun değişik kademelerinde görev yapan Hakkı Paşa Balkan Savaşlarında Edirne’nin Türk ordusu tarafından geri alındığı harekâtta görev almıştır. Elazığ 11. Kolordu Komutan Vekili iken 18 Mayıs 1915’te emekliye ayrıldı. Niğde Liva Genel Meclisi üyesi iken TBMM seçimlerine katılarak milletvekili olmuştur.³¹ TBMM tarafından milli mücadele sırasında cephe gerisinde değişik görevlere atanmıştır. Milletvekilliğinden sonra Nevşehir’de Türk Ocağı, Kızılay ve Türk Hava Kurumu Başkanlıklarında bulunan Hakkı Paşa, CHP İlçe İdare Kurulu Başkanı iken 1935 yılında Nevşehir Halkevi’ni açmıştır. Evli ve 8 çocuk sahibi olan Hakkı Paşa 1 Temmuz 1942’de ölmüştür.³²

1.3.2. Ahmet Hakkı Paşa’nın Meclisteki Faaliyetleri

Hakkı Bey 25 Aralık 1929 tarihinde Nevşehir’de bir liva mahkemesi kurulması için kanun teklifinde bulunmuş fakat bu teklif Meclis tarafından kabul edilmemiştir.³³ Hakkı Paşa Milli Mücadele sırasında TBMM tarafından Amasya ve Cizre İstiklal Mahkemesi üyeliği ve cephe gerisi görevlere atandığı için meclis çalışmalarında aktif olarak yer alamamıştır.³⁴

1.4. Mustafa Bey (Soylu)

1883’te Niğde’de dünyaya gelmiştir. Babası Ratıp Efendi, annesi Zarife Hanım’dır. Babasının ölümü üzerine Konya İdadisinin birinci sınıfından 1318 yılında ayrılmış ve ailesini geçindirmek için Bayındırlık Kalemünde çalışmaya başlamıştır. Niğde Maliye Muhasebe Başkâtipliği, Maarif Dairesi Muhasebe ve Tahrirat Başkâtipliği ve son olarak tarih ve coğrafya öğretmenliği yapmıştır. Sivas Kongresi’ne delege olarak katılmış ve Temsil Heyeti üyesi olmuştur. 2 evli ve 5 çocuk sahibi olan Mustafa Bey 27 Aralık 1920’de Niğde’de vefat etmiştir.³⁵

1.4.1. Mustafa Bey’in Meclisteki Faaliyetleri

Meclis’in 23 Ağustos 1920 tarihli oturumunda rahatsızlığından dolayı izin talebinde bulunan Mustafa Bey 27 Aralık 1920’de Niğde’de vefat ettiğinden meclis çalışmalarına katılamamıştır.³⁶

1.5. Mustafa Hilmi Efendi (Mustafa Hilmi Soydan)

1881 yılında Niğde’nin Ahıpaşa Mahallesi’nde dünyaya gelmiştir. Babası Ahmet Hilmi Bey, annesi Mevhibe Hanım’dır. Rüstiye ve medrese mezunudur. Adliyede başkâtiplik ve hâkimlik yaptıktan sonra avukatlık mesleğini yürütmüştür. Sivas Kongresi Niğde azalarını seçip sevk etmiştir. Arapça bilen ve Niğde Müftülüğü de yapan Mustafa Hilmi Efendi, Pozantı’da Fransızlara karşı Kuvâ-yi Milliye’yi organize etmiştir.³⁷ TBMM’nin I. dönemine Niğde’den milletvekili seçilerek 26 Nisan 1920’de Meclise katılmıştır. Mecliste Şer’iye ve Evkaf, Tasarı, Dilekçe

³¹ TBMM Arşivi, Sicil Dosyası No:360

³² Selma Çamur, *age.*, s.60-61

³³ TBMM Z.C. 1. Dönem, 7.Cilt, 121. Birleşim, s.18-23

³⁴ Selma Çamur, *age.*, s.130

³⁵ TBMM Arşivi, Sicil Dosyası No:361

³⁶ Selma Çamur, *age.*, s.126

³⁷ TBMM Arşivi, Sicil Dosyası No:362

komisyonlarında ve Memurin Muhakematı Tetkik Kurulu’nda görev almıştır. Evli ve altı çocuk babası olan Hilmi Soydan 10 Ekim 1958’de vefat etmiştir.³⁸

1.5.1. Mustafa Hilmi Efendi’nin Meclisteki Faaliyetleri

Birinci dönem Niğde milletvekilleri içerisinde mecliste en aktif kişinin Mustafa Efendi olduğu söylenebilir. 7 kanun ve 4 kanun teklifi üzerine konuşma ve takrirleri vardır. Tetkik ve Adliye encümenlerine üye seçilmiştir.³⁹

Mustafa Hilmi Bey, Niğde ve çevresini yakından ilgilendiren konularda söz alarak fikirlerini beyan etmiştir. Nevşehir’de bir liva mahkemesi kurulmasıyla ilgili kanun görüşmelerinde Nevşehir’in ve kazalarının Niğde’ye 30 saat mesafede olmasından dolayı halkın özellikle kış günlerinde Niğde’ye mahkemeye gitmesinin çok zor olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Niğde mahkemelerinin çok yoğun olduğunu ve hapishanede çok fazla tutuklu bulunduğunu belirterek Nevşehir’e ağır ceza mahkemesi kurulmasını zaruri görmüştür.⁴⁰

Mustafa Hilmi Efendi Kayseri Mebusu Atıf Bey’in Yahyalı nahiyesinin, Develi kazasına bağlanması yönündeki teklifi sırasında yaptığı konuşmayla Yahyalı’nın Kayseri’ye çok uzak olması ve ekonomik açıdan Niğde’ye bağlı olması gerektiğini belirterek söz konusu bağlanmaya karşı olduğunu söylemiştir. Niğde milletvekillerinin konuşmalarının da etkisiyle Meclis Yahyalı’nın Kayseri’ye bağlanması yönündeki teklifi reddetmiştir.⁴¹

1.6. Mustafa Vehbi Bey (Mustafa Vehbi Çorakçı)

Vehbi Bey 1876 Aksaray doğumlu olup babası Hacı Hasan Bey’dir. Rüstiye mezunu olan Vehbi Bey’in mesleği tüccarlıktır. I. TBMM’de Niğde; II. TBMM’de Aksaray milletvekilliği yapmıştır. I. Dönem TBMM’ye Niğde’den milletvekili seçilerek 28 Nisan 1920’de Meclise katıldı. Mecliste Malî Kanunlar ve Bütçe Komisyonlarında görev almıştır. Milli mücadeleye büyük hizmetleri geçen Vehbi Bey, Atatürk ve İnönü’nün teveccühlerini kazanmıştır. Milli Mücadele sonrasında iktisadi alanlarda çalışmalar yürütmüştür. İstanbul’da Şark Değirmenleri, İzmir’de İzmir Mezbahaları, Aksaray’da Azmi Milli ve Halk İktisat Bankası, Bursa’da Ticari ve Sinaî Türk Anonim Şirketlerini kurmuş ve yönetim kurulu başkanlıklarını yürütmüştür.⁴² Evli ve 5 çocuk sahibi olan Vehbi Bey 1 Şubat 1932’de İstanbul’da vefat etmiştir.⁴³

1.6.1. Mustafa Vehbi Bey’in Meclisteki Faaliyetleri

Mustafa Vehbi Bey TBMM’de genelde ekonomiyle ilgili meselelerde ve bütçe görüşmelerinde söz almıştır. Vehbi Bey’in 2 kanun teklifi, 3 önergesi ve 8 konuda yaptığı konuşmaları vardır. Niğde Mebusu Vehbi Bey ve arkadaşlarının yoğun çabaları neticesinde Aksaray kazasının liva haline getirilmesine dair kanun teklifi TBMM tarafından kabul edilerek Aksaray Niğde’den ayrılmış ve müstakil bir liva haline getirilmiştir.⁴⁴

2. İkinci Dönem TBMM’de Niğde Milletvekilleri ve Faaliyetleri

Milli Mücadele sürecinde ulusal bağımsızlığı gerçekleştiren Birinci Dönem TBMM’nin yıprandığı için yenilenmesi gerektiğinin birçok kişi tarafından düşünüldüğü bir ortamda Mustafa Kemal Paşa da 1923 yılı başındaki yurt gezilerinde meclisin yenilenmesi gerektiğini ifade etmiştir.

³⁸ Fahri Çoker, *age.*, s.813

³⁹ Selma Çamur, *age.*, s.63-78

⁴⁰ TBMM Z.C. 1. Dönem, 7.Cilt, 121. Birleşim, s.19-20

⁴¹ TBMM Z.C. 1. Dönem, 12.Cilt, 72. Birleşim, s.165-166

⁴² TBMM Arşivi, Sicil Dosyası No:363

⁴³ Muhammed Gül, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Aksaray’ın Önemli Mütешеbbisi: Vehbi (Çorakçı) Bey’in Hayatı, Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri”, *Tarihin Peşinde Dergisi*, Sayı:6, (2011), s.139

⁴⁴ Selma Çamur, *age.*, s.88-89

Mustafa Kemal yeni Türk Devleti'ne şekil verecek olan önemli anayasal değişikliklerin bu mecliste yapılamayacağını düşünmekteydi.⁴⁵

1920-1923 yılları arasında faaliyet gösteren ve yeni Türk Devleti'nin şekillenmesi yolunda önemli inkılaplara imza atan Birinci Mecliste 1 Nisan 1923'te yapılan görüşmelerden sonra oy birliği ile seçimlerin yenilenmesine karar verilmiştir. Meclis son oturumunu 16 Nisan 1923'te yaparak görevini tamamlamıştır.

1923 seçimleri iki dereceli olarak haziran-temmuz aylarında gerçekleştirildi. Bu seçimlere siyasi partilerle değil, Müdafaa-i Hukuk Grubu ile gidilmiştir.⁴⁶ Mustafa Kemal, 1923 seçimlerinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adaylarının kazanması adına önemli çalışmalar yapmıştır. Gümüşhane dışında hemen her yerde seçimleri Müdafaa-i Hukuk adayları kazandılar. Seçimleri kazanan tek bağımsız aday Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey olmuştur.⁴⁷ Birinci Meclis üyelerinden 125'i İkinci Meclise de seçilmiştir. Bu 125 kişiden 114'ü birinci grup üyesi milletvekillerinden oluşmaktadır.

287 milletvekilinden oluşan II. Dönem TBMM'nin 2 Ağustos 1923 günü açılması gerekiyorsa da çoğunluk sağlanmadığı için ilk toplantı 11 Ağustos 1923'te yapılmıştır. En yaşlı üye olan Abdurrahman Şeref Bey'in konuşmasıyla başlayan meclis çalışmalarında Şeref Bey İkinci Meclisin ülkenin refah ve mutluluğu için kanunlar yapacağını, devlet düzenini sağlayacağını ve savaş sırasında harap olan vatanın yeniden inşasına çalışacağını dile getirmiştir.⁴⁸

Ankara'dan milletvekili seçilen Mustafa Kemal II. TBMM'de de meclis başkanı seçmiştir. Lozan Antlaşması'nın onaylanması, Cumhuriyet'in ilanı, halifeliğin kaldırılması ve 1924 Anayasası'nın kabulü gibi siyasi inkılapların yanında sosyal, ekonomik, kültürel ve hukuki inkılaplar gerçekleştiren II. Meclis 1 Kasım 1927 tarihine kadar çalışmalarını yürütmüştür.⁴⁹

İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi için Niğde'den 4 milletvekili seçilmiştir. Bunlar Ebu Bekir Hazım Bey (Ebubekir Hazım Tepeyran), Galip Bey (Ali Galip Yenen), Halit Bey (Halit Mengi), Mehmet Ata Bey'dir (Mehmet Ata Atay).

2.1. Ebu Bekir Hazım Bey (Ebubekir Hazım Tepeyran)

1863 yılında Niğde'de doğan Hazım Bey'in Babası Hasan Efendi'dir. Niğde'de Rüşdiye tahsilini tamamladıktan sonra Konya'da medrese eğitimi gördü. Arap ve Acem edebiyatı eğitimi de alan Hazım Bey Fransızca bilmektedir. Değişik idari görevlerden sonra Dedeoğaç Mutasarrıflığı, Şuray-ı Devlet Azalığı, Musul, Manastır, Bağdat, Sivas, Ankara, Hicaz, Beyrut, Bursa ve Trabzon Valiliği, İstanbul Şehreminliği, Şuray-ı Devlet, Mülkiye ve Maarif Dairesi Riyaseti görevlerinde bulunmuştur.⁵⁰ Mütareke Dönemi'nde kurulan Salih Paşa hükümetlerinde iki defa da Dâhiliye Nazırı olarak görev almıştır. Nazırlığı sırasında Kuvâ-yi Milliye yanlısı olmak suçlamasıyla 24 Mayıs 1920'de tutuklanmıştır. 18 Kasım 1920'de 9 ay kaldığı Sultanahmet Hapishanesi'nden tahliye edildikten sonra Milli Mücadele'ye katılmış ve Sivas Valiliği'ne atanmıştır.⁵¹ Emekli olduktan sonra ise II. TBMM döneminde milletvekili seçilmiştir. Milletvekilliği mazbatasını 12

⁴⁵ Ahmet Demirel, *age.*, s.487-490

⁴⁶ Dursun Ali Akbulut, II. Dönem TBMM ve Cumhuriyet'in İlanı, *Türkler*, Cilt 16, s.620-621

⁴⁷ Dursun Gök, *İkinci Büyük Millet Meclisi ve Faaliyetleri*, Selçuk Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1991, s.7-8

⁴⁸ Salih Singil, *İkinci Dönem Tokat Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2010, s.19

⁴⁹ Dursun Gök, *age.*, s.8-13

⁵⁰ TBMM Arşivi, Sicil Dosyası No:595

⁵¹ Milli Mücadele'de Niğde, s.66

Ağustos 1923’te TBMM’de onaylanmıştır.⁵² VI. ve VII. dönemlerde de Niğde milletvekilliği yapan Hazım Bey 5 Haziran 1947’de vefat etmiştir.⁵³

2.1.1. Ebu Bekir Hazım Bey’in Meclisteki Faaliyetleri

Hazım Bey’in; bakanlık, valilik ve belediye başkanlığı yapmış birisi olarak II. Dönem TBMM çalışmalarına çok aktif olarak katıldığı görülmektedir. Değişik kanun teklifi görüşmelerinde 16 defa söz alarak konuşma yapmıştır. Farklı vekâletlere 5 defa şifahi sual yönelten Hazım Bey TBMM’ye bir teklif ve bir de önerge sunmuştur.

Ebubekir Hazım Bey yol bedeli parası kanunu için yapılan görüşmelerde yol parası için alınan vergilerin başka kalemlerde harcandığını belirterek yol meselesinin çok önemli olduğunu ve ihmal edilemeyeceğini dile getirmiştir. Hatta yolların bir an önce tamamlanması için farklı çalışmalar yapılması gerektiğini de belirtmiştir.⁵⁴ Hazım Bey 1924 yılı Hariciye Vekâleti Bütçesi görüşmelerinde de Batum Limanı’nın Türk tüccarlara kullandırılmadığının belirtilmesi üzerine çözüm olarak da Hopa’dan Gürcistan’a yol yapılmasını önermiştir.⁵⁵

Niğde Mebusu Ebubekir Hazım Bey’in, İstiklal Savaşı yıllarında yazdıklarıyla millete büyük ümit aşılayan ve milli hisleri artıran büyük şair Abdülhak Hâmid Bey’e yeterli miktarda maaş bağlanması yönündeki teklifi Meclis tarafından olumlu bulunarak değerlendirilmesi için Başvekâlete gönderilmiştir.⁵⁶

Ebubekir Hazım Bey, Mütareke Dönemi’nde vatan için yapılan işlerin suç sayılmaması ile ilgili af kanunu görüşmelerinde 23 Nisan 1920 tarihinden itibaren millî hükümetin kurulması ve halktan herhangi bir kimsenin yardım adı altında para toplayamayacağının hükümet tarafından ilan edilmesinden sonra yapılanların suç sayılması gerektiğini dile getirmiştir.⁵⁷

Dâhiliye Nizamnamesi görüşmeleri sırasında Ebubekir Hazım Bey Maliye Vekâletinin, memur maaşlarıyla ilgili müracaatına adeta küçümsercesine iki aydır cevap vermemesinden dolayı bu meselenin de Dâhiliye Nizamnamesi görüşmeleri sırasında gündeme alınmasını istemişse de meclis başkanı bu teklifi kabul etmemiştir.⁵⁸

Hazım Bey vapurla seyahat eden memurların Seyr-i Sefain vapurları yerine yabancı bir vapura binmek zorunda kalırsa ödeneğinin Seyr-i Sefain vapurlarına binmiş gibi verilmesinin sebebini maliye bakanının açıklaması için bir soru önergesi vermiştir.⁵⁹ Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey ise bu uygulamanın Divan-ı Muhasebat’ın bir içtihadı olduğunu fakat memurların Seyrisefain vapuru bulamayıp görevli olarak bulunduğu yerde fazladan kalmasının vapur parasından fazla maliyet oluşturacağı için Hazım Bey’in bu uyarısının dikkate alınacağını belirtmiştir.⁶⁰

Niğde Mebusu Ebubekir Hazım Bey’in; İstanbul’daki su, elektrik, telefon, tramvay şirketlerine dair soru önergesi⁶¹ gündeme alındığında Hazım Bey mecliste olmadığı için ileri bir tarihe ertelenmiştir.⁶²

⁵² TBMM Arşivi, Sicil Dosyası No:595

⁵³ Erdem Özer, **Dördüncü Dönem Niğde Tokat Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi, s.42

⁵⁴ TBMM Z.C. 2. Dönem, 2.Cilt, 21. Birleşim, s.211

⁵⁵ TBMM Z.C. 2. Dönem, 7.Cilt, 16. Birleşim, s.743

⁵⁶ TBMM Z.C. 2. Dönem, 3.Cilt, 48. Birleşim, s.213-214

⁵⁷ TBMM Z.C. 2. Dönem, 3.Cilt, 49. Birleşim, s.280

⁵⁸ TBMM Z.C. 2. Dönem, 4.Cilt, 63. Birleşim, s.91

⁵⁹ TBMM Z.C. 2. Dönem, 2.Cilt, 22. Birleşim, s.218

⁶⁰ TBMM Z.C. 2. Dönem, 4.Cilt, 65. Birleşim, s.131-132

⁶¹ TBMM Z.C. 2. Dönem, 3.Cilt, 50. Birleşim, s.289

⁶² TBMM Z.C. 2. Dönem, 4.Cilt, 74. Birleşim, s.457

1924 yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu görüşmelerinde de söz alan Ebubekir Hazım Bey İstanbul gümrüklerinde inanılmayacak derecede suiistimaller olduğunu, basında ve kamuoyunda ipekli kumaşların pamuklu diye gümrüklerden geçirildiği söylentilerinin dolaştığını belirterek bunun için tahkikat yapıp yapılmadığına dair bir soru önergesi vermiştir. Soruyu yanıtlamak için söz alan Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey söylentileri araştırmak için müfettiş görevlendirildiğini ve soruşturma tamamlanınca gerekli açıklamaların yapılacağını belirtmiştir.⁶³

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile ilgili tekliflerin görüşülmesinde söz alan Ebubekir Hazım Bey, yapılacak anayasanın bazı maddelerinin kısa bir süre sonra değiştirilmemesi için iyi düşünülüp hazırlanması gerektiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın olmadığı dönemler de düşünülerek Cumhurbaşkanının 7 yıllığına değil 4 yıllığına seçilmesi ve yetkilerinin fazla olmaması gerektiğini dile getirmiştir.⁶⁴

Hazım Bey halkı doğrudan ilgilendiren meselelerle de yakından ilgilenmiş ve tuz fiyatlarının 3 kuruştan 4 kuruşa çıkarılmasına karşı olduğunu beyan etmiştir. Özellikle tuz fiyatlarının artırılmasına hayvancılıkla uğraşan köylüleri olumsuz etkileyeceğini düşündüğünden dolayı, karşı çıkmıştır.⁶⁵

Çiftçilere yapılacak yardımlarla ilgi kanun görüşmelerinde söz alan Ebubekir Hazım Bey, köylerdeki arazilerin çoğunun boş olduğunu, köylülerin tarlalarını sürmek için hayvanlarının ve tohumluğunun olmadığını ve yardımın sadece harp gören yerlerde değil ihtiyacı olan her yere verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Hazım Bey'e göre köylülere verilecek yardımın ziraat mevsimi geçmeden bir an önce verilmesi ve yardım miktarının da mümkün olduğunca fazla tutulması gerekmektedir. Çünkü üretimin artması, devletin alacağı verginin de artması anlamına gelmekteydi.⁶⁶

TBMM'de Kars, Ardahan ve Artvin'in uzun bir süre Rus egemenliğinde kalması ve azınlıkların da göç etmesi sonrasında bölgedeki arazilerin durumu ile ilgili kanun teklifi sırasında TBMM tarafından elviye-i selaseye inceleme yapması için gönderilen Hazım Bey'in ileri sürdüğü bölgedeki arazilerin hazineye ait olduğuna dair açıklamaları bölge milletvekilleri tarafından kabul görmemiştir. Tartışmalar sonunda bölgedeki arazilerin tapu kayıtlarının kullananlar üzerine yapılmasına dair kanun kabul edilmiştir.⁶⁷

Antalya Milletvekili Ahmet Saki Bey ve arkadaşlarının "Umum Memurin Kanunu" teklifi münasebetiyle söz alan Hazım Bey, *"Bu kanun, memleket için çok ihtiyaç olan ve asırlardan beri ihmal edilmiş bir kanundur. Bu kanun sayesinde memurların ıslahı ve sayıları tam olarak tespit edilecektir."* ifadelerini kullanmıştır.⁶⁸ Ebubekir Hazım Bey Mücadele-i Milliyeye iştirak etmeyen ve milli hudut haricinde kalan memurini mülkiye haklarında yapılacak muameleye dair kanun lâyihası münasebetiyle yaptığı konuşmasında ise bu tür memurların durumunun özel heyetlere bırakılmasını teklif etmiştir.⁶⁹

Hazım Bey vilayetlerin idari yetkilerini düzenleyen ve merkezi birtakım yetkileri valiliklere bırakan vilayet kanunnamesini savunarak vilayetlerde görevli maliye memurlarının bakanlıkça atanmasına karşı çıkmış ve bunun Anayasaya da aykırı olduğunu ifade ederek bazı

⁶³TBMM Z.C. 2. Dönem, 7.Cilt, 4. Birleşim, s.101

⁶⁴TBMM Z.C. 2. Dönem, 8.Cilt, 24. Birleşim, s.106

⁶⁵TBMM Z.C. 2. Dönem, 8.Cilt, 32. Birleşim, s.425

⁶⁶TBMM Z.C. 2. Dönem, 2.Cilt, 18. Birleşim, s.97

⁶⁷TBMM Z.C. 2. Dönem, 8.Cilt, 34. Birleşim, s.526-528

⁶⁸TBMM Z.C. 2. Dönem, 10.Cilt, 15. Birleşim, s.440

⁶⁹TBMM Z.C. 2. Dönem, 11.Cilt, 27. Birleşim, s.272

milletvekilleriyle birlikte maddenin encümene havale edilmesini teklif etmişse de teklifi kabul edilmemiştir.⁷⁰

Niğde Mebusu Ebubekir Hazım Bey’in, 3 Mart 1924 tarihli kanunun, Türkiye Cumhuriyeti haricine çıkarılan Osmanlı hanedanının sahip olduğu gayrimenkullerin tasfiyesi hakkındaki 7. maddesinin düzeltilmesine dair bir teklifi olmuştur.⁷¹ Hazım Bey emlak piyasasının düşük olmasından dolayı hanedan üyelerinin sahip olduğu gayrimenkullerin bir yıl içinde elden çıkarılması maddesinin değiştirilmesini istemiştir. Konuyla ilgili konuşmasında hanedana damat olmuş fakat uzun süre önce eşi ölmüş olan kişilerin mallarının ise bu grupta değerlendirilmemesini istemiştir. Hazım Beyefendi’nin kanun teklifi hilâfetin kaldırılmasına ve hanedanın Türkiye Cumhuriyeti haricine çıkarılmasına dair olan 3 Mart 1924 tarihli kanunun 7. maddesinin bir fıkrasının tadilini gerektirdiği için kabul edilmeyerek Dâhiliye ve Adliye Encümenlerine havale edilmiştir.⁷²

Niğde Mebusu Ebubekir Hazım Bey Niğde’nin sorunlarıyla da yakından ilgilenmiştir. Ulukışla’da iskân olunan muhacirlerin sağlık şartlarıyla ilgili yerel ve ulusal basında çıkan “*açlık ve sefaletten, tabip ve ilâç bulunmamasından dolayı her gün on nüfusun vefat etmekte olduğu*” iddialarını 22 Aralık 1924’te meclise taşımıştır.⁷³ Hazım Beyin gündeme getirdiği iddiaları araştıran Dâhiliye Vekili Recep Bey durumun incelendiğini ve birçok kaza gibi Ulukışla’da da hükümet tabibi olmadığını fakat sıhhiye memurunun muhacirlerle yakından ilgilendiğini söylemiştir. Ayrıca Hilal-i Ahmer vasıtasıyla gerekli yardımların bölgeye gönderildiğini ve bölgede mevsim hastalığı olan sıtmadan başka bir hastalığın olmadığını belirtmiştir.⁷⁴ Tekrar söz alan Hazım Bey ise meseleyle ilgilenmesinden dolayı Recep Bey’e teşekkürlerini iletmiştir.

2.2. Galip Bey (Ali Galip Yenen)

Ali Galip Bey 1877 yılında Bursa’da doğmuştur. Babası Mustafa İffet Bey, annesi Zehra Hanım’dır. 17 Ağustos 1896 tarihinde Mekteb-i Harbiye’den mezun oldu. İlk görev yeri olarak 3.Ordu Nizamiye Alayı 17. Tabur 3. Bölük’e tayin edildi. Galip Bey Jandarma teşkilatında değişik görevlerde bulunduktan sonra 24 Nisan 1919’da Umum Jandarma Kumandanlığı Muavinliğine tayin edildi. İzmir Jandarma Mıntika müfettişliği görevinden sonra ise 17 Haziran 1920’de tekrar Umum Jandarma Kumandanlığı Muavinliğine atandı. 1920’de Emniyet-i Umumiye ve Eskişehir Mutasarrıflığı vekaleti görevlerinde de bulunmuştur. 31 Mayıs 1921’de Umum Jandarma Kumandanlığına atanarak 1 Ağustos 1921’de Miralaylığa terfi ettirildi. Jandarma Genel Komutanlığı görevi sırasında 16 Temmuz 1923’te Niğde milletvekili seçilen Galip Bey’in mazbatasını 11 Ağustos 1923’te onaylandı.⁷⁵ Niğde’den III. ve IV. dönemlerde de milletvekili seçilen Ali Galip Yenen, 18 Temmuz 1927’de emekliye ayrıldı ve 7 Mayıs 1948’de öldü.⁷⁶

2.2.1. Galip Bey’in Meclisteki Faaliyetleri

II. Dönem TBMM çalışmalarına aktif olarak katıldığı görülen Galip Bey mecliste değişik kanun teklifi görüşmeleri sırasında birisi gizli celsede olmak üzere 3 defa söz alarak konuşma yapmıştır. Hazım Bey ayrıca TBMM’ye 1 teklif ve 2 önerge sunmuştur.

Niğde Mebusu Galip Bey, 1924 yılı Jandarma Genel Komutanlığının bütçe görüşmelerinde eski bir Jandarma Genel Komutanı olarak jandarmanın yeniden düzenlenmesi ve

⁷⁰TBMM Z.C. 2. Dönem, 24.Cilt, 83. Birleşim, s.54

⁷¹TBMM Z.C. 2. Dönem, 11.Cilt, 27. Birleşim, s.245

⁷²TBMM Z.C. 2. Dönem, 12.Cilt, 32. Birleşim, s.7

⁷³TBMM Z.C. 2. Dönem, 11.Cilt, 26. Birleşim, s.235

⁷⁴TBMM Z.C. 2. Dönem, 11.Cilt, 28. Birleşim, s.286

⁷⁵TBMM Arşivi, Sicil Dosyası No:596

⁷⁶Milli Mücadele’de Niğde, s.68

ıslahı hakkında teklif sunarak⁷⁷ uzun bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında ülkede asayiş ve huzurun sağlanması adına önemli görev üstlenmiş olan jandarma komutanlığı için planlanan bütçeyi yetersiz görmüş; Jandarmalığın bir meslek olarak görülmesini ve komutanlar gibi askerlerin de bu işi meslek olarak ifa etmelerini ve böylece askerlerin tecrübelerinden yararlanılmasını teklif etmiştir. Tasarruf amacıyla vilayetlerdeki jandarma sayısının azaltılması ve yirmi dört vilâyetin polis teşkilâtının kapatılmasının özellikle de af kanunlarıyla birçok eşkıyanın hapishanelerden bırakıldığı bir ortamda önemli bir asayiş sorunu doğuracağını dile getirmiştir.

Jandarmanın asayiş sağlamaktan başka hapishanelerin güvenliği, adli ve mülki birçok görevlerinin de olduğunu belirten Galip Bey, personel sayısının azaltılmasını sakıncalı görmekteydi. Dâhiliye vekilliğinin bu endişelere çare amacıyla kuracağı seyyar jandarma müfrezeleriyle de asayişin tam olarak sağlanamayacağını düşünmektedir. Meclisteki yoğun tartışmalardan sonra Jandarma Genel Komutanlığının 1924 yılı bütçe planlamasında mevcut jandarma sayısının artırılması amacıyla komutanlığın bütçesinin 8.578. liradan 9.901 liraya çıkarılmasına karar verilmiştir.⁷⁸ Galip Bey uzun vadede ise jandarmalığın bir meslek haline getirilerek acemi erleri sürekli yetiştirmek yerine polis gibi maaşlı jandarma teşkilatına geçilmesini teklif etmiştir. Böylece daha az sayıda jandarma ile daha nitelikli görev ifa edileceğini düşünmektedir.⁷⁹

Niğde'deki sorunlarla da yakından ilgilenen Galip Bey, Niğde'de toplanmış olan ve beğenilmeyen buğdayın ihtiyaç sahibi insanlara dağıtılması ve Niğde vilâyeti Bor kazasının "Amen" köyünün mübadeleye tabi tutulmayarak mezkûr halka bırakılması teminatına dair önergeler vermiştir. Bu önergeler meclis tarafından gereğinin yapılması için Başvekâlete havale edilmiştir.⁸⁰

2.3. Halit Bey (Halit Mengi)

Halit Hami Bey 1884 yılında Niğde Bor'da doğmuştur. Babasının adı Hüsnü Efendi'dir. Bor kasabası Mekteb-i İbtidai ve mülkiyesinden mezun olan Halit Bey bir süre de Konya İdadisine devam etmiştir. Telgrafçılık tahsili alan Halit Bey 1899 senesinde Ermenek Nüfus Kâtibi olarak memurluk görevine başlamıştır. Bor Belediye Kâtipliği, Bozkır ve Ereğli Maliye Tahsilat Müfettişliği, Ereğli, Eğridir ve Beyşehir Mal Müdürlükleri görevlerinde bulunmuştur. Antalya Livası Vergi Memurluğu görevinden sonra İstinye, Şile, Aksaray ve Karaman Mal Müdürlüğü yaptı. Aksaray ve Bor Belediye başkanlığı görevlerinde de bulunan Halit Mengi daha sonraki dönemlerde memleketinde ticaretle uğraşmıştır.

Mondros Ateşkesi sonrasında Bor'da (Redd-i İlhak) cemiyetini kuran Mengi, Nevşehir ve Ürgüp'te de cemiyetin şubelerini açmıştır. Mustafa Kemal'in Amasya Genelgesindeki daveti üzerine Niğde delegesi olarak Mustafa Bey'le birlikte Sivas Kongresi'ne katılmıştır. Pozantı'da Fransızlara karşı oluşturulan Kuvâ-yi Milliye hareketlerine de katılarak milli mücadelenin her safhasında yer almıştır. Milli Mücadele sonrasında toplanan İzmir İktisat Kongresi'ne de Bor Murahhası olarak iştirak etmiştir. Bor Belediye Başkanlığı görevi sırasında milletvekili seçilen Halit Bey'in mazbatası II. TBMM tarafından 12 Ağustos 1923 tarihinde onaylanmıştır. Ekonomi alanında da uzman olan Halit Bey memleketi Bor'da elli bin liralık Çiftçi ve Tüccar bankasını kurmuştur.⁸¹

⁷⁷ TBMM Z.C. 2. Dönem, 2.Cilt, 26. Birleşim, s.287

⁷⁸ TBMM Z.C. 2. Dönem, 7.Cilt, 10. Birleşim, s.341-344

⁷⁹ TBMM Z.C. 2. Dönem, 14.Cilt, 60. Birleşim, s.170

⁸⁰ TBMM Z.C. 2. Dönem, 9.Cilt, 49. Birleşim, s.74

⁸¹ TBMM Arşivi, Sicil Dosyası No:597

2.3.1. Halit Bey’in Meclisteki Faaliyetleri

II. Dönem TBMM’de görüşülen kanun teklifleri sırasında fazla söz almadığı görülen Halit Bey TBMM’ye 4 önerge ve 3 teklif sunmuştur.

Niğde Mebusu Halit Hami Beyin “İtfayı Cürüm Kanunu”⁸² ve “Kuvve-i Elektrikiye Kanunu”⁸³ isimli kanun teklifleri encümene havale edilmiştir. Bor kazasının Ortaköy köyünün nahiye yapılması⁸⁴ ve burada bir mektep açılması⁸⁵ yönündeki teklifi ile Bor kasabasında müteşekkil Zürra ve Tüccar Bankasına Ziraat Bankasının yardım etmesi yönündeki istekleri ise Başvekâlete havale edilmiştir.⁸⁶

2.4. Mehmet Ata Bey (Mehmet Ata Atay)

Birinci Mecliste de milletvekili olduğu için biyografisi ilgili bölümde verilmiştir.

2.4.1. Mehmet Ata Bey’in Meclisteki Faaliyetleri

Ata Bey daha önce mebusluk ve Dâhiliye Vekilliği yapmanın da verdiği tecrübe ile II. Dönem TBMM çalışmalarına katılan Niğde milletvekilleri içerisinde en aktif çalışan kişi olmuştur. Ata Bey’in mecliste değişik kanun teklifi görüşmelerinde 11 defa söz aldığı ve TBMM’ye de 2 önerge sunduğu görülmektedir.

Niğde Mebusu Ata Bey, Gaziantep Mebusu Ahmet Remzi ve Sivas Mebusu Rahmi Bey’le birlikte idari mekteplerinin özel durumlarının kaldırılarak Maarif Vekâleti bütçesine dâhil edilmesine dair 27 Eylül 1923 tarihli bir önerge vermiştir. Maarif Vekâletinin altı aylık Avans Kanunuyla istediği tahsisatın yalnız liva merkezlerindeki yirmi sekiz idadinin masrafları için olmasına itiraz etmiştir. Ata Bey kazalardaki idadilerin bu kanunun dışında bırakılmasını uygun görmeyerek arkadaşlarıyla birlikte verdiği önerge ile kazalardaki idadilerin de ek bütçeden finanse edilmesinin kararlaştırılmasını sağlamıştır.⁸⁷

“Nakli Vasıtalarının Tedariki” kanununun 50. Maddesine dayanılarak ülkede bulunan nakil vasıtalarının kontrol edilebilmesi amacıyla vasıtasını bildirmeyenlere yönelik ceza uygulanması mecliste tartışmalara neden olmuştur. Dâhiliye Encümeninin ceza teklifi ağır bulunmuştur. Tartışmalarda söz alan Ata Bey encümenin nakliye vasıtalarının tespiti ve el değiştirmesi işlemlerinin takibinin yapılmasını hükümetin vazifesi olarak gördüğünü dile getirmiştir. Ata Bey, kanuna göre takip görevi muhtarlıklara veriliyorsa da bazı muhtarların okuryazar olmaması nedeniyle beyannamelerin tam doldurulamayacağını düşünmektedir. Yapılan itirazların da etkisiyle Encümen, vasıtaların satış yoluyla el değiştirmesini bir ay içinde bildirmemenin cezasının 5 lira olmasını uygun görmüştür. Bazı milletvekilleri seferberlik döneminde ne yapılacağını gündeme getirince Ata Bey mebuslara seferberlik kanununun zaten sert olduğunu ve hükümete geniş yetkiler verdiğini belirterek bunun sorun olmayacağını dile getirmiştir.⁸⁸

İdare-i Hususiye ve Şehremanetleri Sıhhiye memurlarının nasıp ve azil, tebdil ve terfilerinin ciheti aidiyetleri hakkındaki kanun münasebetiyle söz alan Ata Bey, illerde bulunan memurların atamalarında valilere daha fazla yetki verilmesi gerektiğini düşünmektedir.⁸⁹ Fakat

⁸² TBMM Z.C. 2. Dönem, 19.Cilt, 14. Birleşim, s.212

⁸³ TBMM Z.C. 2. Dönem, 17.Cilt, 95. Birleşim, s.109

⁸⁴ TBMM Z.C. 2. Dönem, 10.Cilt, 9. Birleşim, s.312

⁸⁵ TBMM Z.C. 2. Dönem, 10.Cilt, 13. Birleşim, s.397

⁸⁶ TBMM Z.C. 2. Dönem, 16.Cilt, 85. Birleşim, s.129

⁸⁷ TBMM Z.C. 2. Dönem, 2.Cilt, 27. Birleşim, s.337-338

⁸⁸ TBMM Z.C. 2. Dönem, 25.Cilt, 110. Birleşim, s.656-663

⁸⁹ TBMM Z.C. 2. Dönem, 23.Cilt, 80. Birleşim, s.431

encümen Maarif ve Nafia'ya ait vazifelerin valilerden alındığı gibi Sıhhiye'ye ait vazifelerin de valilerden alınması yönünde karar almıştır.⁹⁰

İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu'nun bazı maddeleriyle ilgili mazbata nedeniyle söz alan Dâhiliye Encümeni Reisi Ata Bey, vilayet kanunuyla ilgili olarak Meclis-i Mebusan döneminden gelen bazı maddelerin değiştirilmesine yönelik tekliflerin Dâhiliye Encümeni tarafından tetkik edildiğini ve bunların önceki dönemde kararname şeklinde düzenlendiği için bunların yine kararname olarak düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Encümenin bu teklifinden dolayı yönerge bugünkü cumhuriyet idaresine göre düzenlenmesi amacıyla hükümete gönderilmiştir.⁹¹

Ata Bey, Dâhiliye Encümeni Başkanı olduğu için Antalya Mebusu Ahmet Saki Bey ve arkadaşlarının Umum Memurin Kanunu görüşmelerinde sıkça söz almış ve itirazları değerlendirmiştir. Memurlarla ilgili atama, soruşturma, mesai saatleri, valilerin yetkileri, vilayet inzibat komisyonu, mahkemeler, kalem-i mahsus müdürlerinin konumu, istifa, mecburi hizmet ve emeklilik gibi konularla ilgili kanun maddeleri görüşülürken açıklamalarda bulunmuştur. Ata Bey encümen başkanı olarak bazı maddelerle ilgili itirazları haklı bularak bu maddelerin tekrar encümende görüşülmesini kabul etmiştir.⁹² Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı ve Urfa Milletvekili Refet Bey'in verdikleri Dâhiliye Nezaretinin valiler üzerindeki tasarruf hakkını kısıtlayacak önergeleri ise uygun bulmadığını dile getirmiştir.⁹³

Mahkemelerin teşkilatlandırılması ile Sulh ve Ceza Mahkemesi hâkimleri hakkındaki yargılamalarla ilgili bazı maddelerinin düzenlemesine dair kanun münasebetiyle söz alan Ata Bey, düzenlemenin 8. maddesinin geçen yıl da gündem olduğunu belirtmiştir. "Adli zabıta vazifesini yerine getirenlerin işlediği suçlardan dolayı doğrudan doğruya savcılar tarafından takibat yapılır." şeklindeki bu maddenin daha önce polis ve jandarmanın adliye vekâletine bağlanması teklifine benzediğini ifade eden Ata Bey, bu durumun zabıta işlerinin yürütülmesinde karışıklığa ve sıkıntılara yol açabileceğini düşündüğünden maddenin reddini istemiştir. Fakat bizzat Adliye Vekili Mahmut Esat Bey söz alarak bu maddenin o teklifle ilgili olmadığını ve ona tesiri olmadığını belirtmiştir.⁹⁴

Karesi Mebusu Mehmet Vehbi Bey'in; 31 Aralık 1921 tarihli Memurin Muhakematı hakkındaki kanun maddelerinin tadiline dair teklifi münasebetiyle söz alan Ata Bey, yapılması teklif edilen değişikliklerle ilgili çekincelerini dile getirmiştir.⁹⁵

Burdur Mebusu Hüseyin Baki Bey'in; Belediye Kanununun bazı maddelerinin yorumlanmasıyla ilgili önergesi doğrultusunda söz alan Atabey yedek encümenlerin de görevinin dört yıl boyunca geçerli olduğunu ve gerektiğinde asıl encümen olarak görev yapabileceğini dile getirmiş ve bu teklif meclis tarafından kabul edilmiştir.⁹⁶

Ata Bey'in mecliste yaptığı konuşmalar dikkate alındığında idari ve adli mesellerde ciddi bir birikimin olduğu görülmektedir. Kanun görüşmelerinde de bu birikimin mecliste etkili olduğu ve Ata Bey'in konuşmalarının dikkate alındığı görülmektedir.

⁹⁰TBMM Z.C. 2. Dönem, 23.Cilt, 80. Birleşim, s.430-431

⁹¹TBMM Z.C. 2. Dönem, 23.Cilt, 73. Birleşim, s.248-249

⁹²TBMM Z.C. 2. Dönem, 23.Cilt, 72. Birleşim, s.219-261

⁹³TBMM Z.C. 2. Dönem, 23.Cilt, 27. Birleşim, s.185

⁹⁴TBMM Z.C. 2. Dönem, 18.Cilt, 109. Birleşim, s.495

⁹⁵TBMM Z.C. 2. Dönem, 18.Cilt, 102. Birleşim, s.36

⁹⁶TBMM Z.C. 2. Dönem, 17.Cilt, 100. Birleşim, s.258

Sonuç

Daha Birinci Dünya Savaşı devam ederken Türkiye ile ilgili planlar yapmaya başlayan İtilaf Devletleri Mondros Ateşkesi sonrasında Anadolu’yu işgale başlamış ve Misak-ı Milli’nin ilan edilmesinden sonra İstanbul’u işgal etmişlerdir. Türk milleti ise işgallere karşı sessiz kalmayacağını gerek Kuvâ-yi Milliye ve gerekse Mustafa Kemal ve arkadaşlarına verdiği destekle göstermiştir. Ulusal Egemenliğin ortaya çıkarılması ve ülkenin geleceği adına milletin karar vermesi için 23 Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır.

Mondros Ateşkesi sonrasında yaşanan işgallere tepki gösteren ve Sivas Kongresi’ne delege gönderen Niğde halkı işgallere karşı sessiz kalan İstanbul hükümetine de cephe almaktan çekinmemiştir. İstanbul’un işgalinden sonra ise Ankara’da açılacak TBMM’ye mebus seçerek Mustafa Kemal’in yanında olduklarını göstermişlerdir. I. Dönem Niğde milletvekillerinin tamamı Meclis çalışmalarında Mustafa Kemal’i destekleyerek Birinci Grup içerisinde yer almışlardır.

Niğde milletvekilleri gerek Birinci Meclis gerekse İkinci Mecliste Mustafa Kemal’in yanında yer almışlar ve ülkenin geleceğini ilgilendiren önemli konularda fikirlerini açıkça beyan etmekten çekinmemişlerdir.

Türkiye’nin bağımsızlık mücadelesini veren ve kurucu bir meclis hüviyetinde olan I. Meclis; ülkenin çağdaş normlarda yeniden şekillenmesi ve kalkındırılması yönünde Cumhuriyet’in ilanı, halifeliğin kaldırılması, 1924 Anayasası’nın yapılması gibi önemli adımlar atan II. Meclis milletvekilleri arasında yer alan Niğde Milletvekilleri ülkenin yaşadığı kritik günlerde üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmişlerdir.

Niğde milletvekilleri ülke genelini ilgilendiren meselelerin yanında Niğde halkının sorunlarını da meclise taşımışlardır. Ata Bey, Dâhiliye Vekilliği yapmasının da etkisiyle Niğde milletvekilleri arasında TBMM’de en dikkat çeken kişi olmuştur. Uzun yıllar valilik ve Mütareke Dönemi’nin ilk hükümetlerinde Dâhiliye Nazırlığı yapan Hazım Bey de II. TBMM’de yönetimle ilgili konularda aktif çalışmalar yürütmüştür. Aksaray ve Nevşehir kökenli milletvekilleri ise kendi bölgeleriyle ilgili sorunları gündeme getirmişler ve özellikle Aksaray milletvekili Vehbi Çorakçı Aksaray’ın müstakil vilayet olması için çok çaba sarf etmiştir.

Niğde milletvekillerinin II. TBMM,de; verdikleri kanun teklifleri, yaptıkları konuşmalar ve komisyonlarda aldıkları görevler gibi faaliyetleri dikkate alındığında önemli görevler ifa ettikleri söylenebilir.

KAYNAKÇA

- AKBULUT, Dursun Ali, “II. Dönem TBMM ve Cumhuriyet’in İlanı”, **Türkler**, Cilt: 16, Ankara, 2002.
- AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C.II, Ankara, 1998.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2012.
- AYDIN, Mesut, Yeni Türk Devleti ve Misak-ı Milli, **Türkler**, Cilt: 16, Ankara, 2002.
- ÇAMUR, Selma (2009), **Birinci Dönem Niğde Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde.
- ÇOKER, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.
- DEMİREL, Ahmet, **Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup**, İstanbul, 2009.

-
- DEMİREL, Ahmet, **İlk Meclisin Vekilleri**, İstanbul, 2010.
- GÖK, Dursun (1991), **İkinci Büyük Millet Meclisi ve Faaliyetleri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- GÜL, Muhammed, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Aksaray’ın Önemli Mütteşebbisi: Vehbi (Çorakçı) Bey’in Hayatı, Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri”, **Tarihin Peşinde Dergisi**, Sayı:6, (2011), s. 135-152.
- GÜNEŞ, İhsan, **Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, İstanbul, 2009.
- KÜÇÜK, Mustafa, “Birinci TBMM’nin Açılışı ve Anlamı”, **Türkler**, Cilt: 16, Ankara, 2002.
- Milli Mücadele’de Niğde**, Editör: Mehmet Öncel Koç, Niğde İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2009, Niğde.
- ÖZER, Erdem (2011), **Dördüncü Dönem Niğde Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde.
- SAKİN, Serdar, **Uluslararası Bağımsızlık Projesi Misak-ı Milli ya da Büyük Güçlere Meydan Okuma**, Kayseri, 2010.
- SATILMIŞ, Ayşe Pınar (2002), **Birinci ve İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kayseri Milletvekilleri**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- SELÇUK, Mustafa, **Hedef Şehir İstanbul**, İstanbul, 2005.
- SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, C.1, İstanbul, 2010.
- SINGİL, Salih (2010), **İkinci Dönem Tokat Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
- TBMM Arşivi**, Sicil Dosyası No:358.
- TBMM Arşivi**, Sicil Dosyası No:359.
- TBMM Arşivi**, Sicil Dosyası No:360.
- TBMM Arşivi**, Sicil Dosyası No:361.
- TBMM Arşivi**, Sicil Dosyası No:362.
- TBMM Arşivi**, Sicil Dosyası No:363.
- TBMM Arşivi**, Sicil Dosyası No:595.
- TBMM Arşivi**, Sicil Dosyası No:595.
- TBMM Arşivi**, Sicil Dosyası No:596.
- TBMM Arşivi**, Sicil Dosyası No:597.
- TBMM Z.C. 1. Dönem.**
- TBMM Z.C. 2. Dönem.**



GÜNÜMÜZE GÖRE KLASİK TÜRK EDEBİYATINDAKİ ESKİCİL UNSURLAR: İBN-İ KEMÂL ÖRNEĞİ*

*Hakan ÖZDEMİR***

ÖZET

Klasik edebiyat verdiği çok sayıda eserlerle bugün yalnızca edebiyatçılar için değil dilciler için de zengin bir kaynak olma kimliğine sahiptir. Sosyal hayata, günlük yaşantıya ve diğer kültürel değerlere ait pek çok bilgi gibi dönemin birçok özelliği, bu metinler yardımıyla takip edilebilirken bunun yanında söz varlığında veya birtakım gramer şekillerinde görülebilen eskicil özellikler incelemeye değer konular oluşturmaktadır. Bu konu çerçevesinde ele alınan *İbn-i Kemâl Dîvânı* XVI. asırda Türk dilinde yaşayan eskicil unsurların bir kısmını içinde barındırması bakımından önemli bir o kadar da üzerinde durulması gereken verileri ihtiva etmektedir. *Dîvân*'da sıkça görülen eskicil şekillerden birine şu örneği vermek dikkat çekici olacaktır: I. teklik şahıs emir / istek eki *-Aylın* içerdiği şekil itibarıyla Eski Türkçe dönemine kadar indirilebilirken bugün artık yerini *-Aylm* şekline bırakmıştır. Bu örnek hem geçmişteki bir ögenin metinde yer alması hem de kullanımın bugüne ulaşmamış olması bakımından kayda değerdir denebilir. *Dîvân*'da geçen "dinlemek" anlamındaki *eslemek* sözcüğü de yine Eski Anadolu Türkçesi döneminde yani bir önceki dönemde kullanılan ama bugüne ulaşmayan bir başka ilgi çekici kullanımı göstermektedir. Bu örnek, gramer yapılarının yanında söz varlığında da görülen bir şekil olması bakımından ilgi çekicidir. Bu ve buna benzer eskicil şekillerin sayısını örneklemeler yoluyla artırmak ve bu suretle incelemek günümüzdeki tarihî gramer araştırmaları için de yararlı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İbn-i Kemal, eskicil unsurlar, tarihî gramer araştırmaları, *İbn-i Kemâl Dîvânı*, Eski Anadolu Türkçesi.

ACCORDING TO TODAY ARCHAIC ELEMENTS IN THE CLASSICAL TURKISH LITERATURE: THE EXAMPLE OF İBN-İ KEMÂL

ABSTRACT

Our classical literature with its given works, today not only for litterateurs but also for us linguists has an identity of rich source. While various features of the era like countless datas belonging to social life and other cultural values can be followed with the help of these

* Bu çalışma 01-03 Kasım 2012 tarihleri arasında Gaziosmanpaşa Üniversitesi tarafından düzenlenmiş "Tokat Sempozyumu"nda sunulmuş "Günümüze Göre İbn-i Kemal'in *Dîvânı*'ndaki Arkaik Unsurlar" adlı bildirinin değiştirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Fen-edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, El-mek: ozdemirhn@yahoo.com

texts, furthermore, archaic features seen in vocabulary and some grammar forms are subjects worth for being studied. *Sehî Bey Dîvân* about which also we discussed in the frame of this subject, contains important datas from the aspect of having alive archaic elements in Turkish language in XVI. century. It will be noteworthy to give an example for one of archaic forms frequently seen in *Dîvân*: First oneness character order/wish affix *-Ayln* affix as at its own form can be diminished to old Turkish era, today now it left its place to *-AyIm* form. This example is noteworthy in terms of both an element in the past having placed in the text and also its usage couldn't have reached today. *Eslemek* word meaning "to listen" also shows another usage again in Old Anatolia Turkish namely having used in the former era but not able to have reached today. This example, besides grammar forms in terms of being a form seen also in vocabulary is interesting. It will be beneficial for also today's historical grammar researches to study by increasing the number of these and similar to these archaic forms with samples.

Key Words: İbn-i Kemâl, archaic morphemes, research in historical grammar, *Dîvân Of İbn-i Kemâl*, Old Anatolian Turkish.

Giriş

Tokat ilinin tarihte yetiştirdiği önemli bilim ve devlet adamlarından biri olan İbn-i Kemâl yaşadığı çağda, yalnızca tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi dinî ilimlerle uğraşmamış; kendisinin XVI. yüzyıl Divan edebiyatı simalarından biri sayılmasını sağlayacak kadar bir yetkinlikle edebiyatla da uğraşmıştır. *İbn-i Kemâl Dîvânı*'ndaki söz varlığından hareketle, XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunun söz varlığının bir kısmına onun şiirleri üzerinden bir bakış ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu yönüyle bu din bilgini ve devlet adamının şiirleri üzerinden dönemin Osmanlı toplumunun söz varlığına bakılacak olması bu tür çalışmaların önemini biraz daha artırmaktadır denebilir.

Örneklere geçmeden önce çalışmanın bakış açısını oluşturan *eskitillik* teriminin bu çalışma için sınırlarının çizilmesi faydalı olacaktır. Terimin anlamını *Türkçe Sözlük*'te iki şekilde bulunduğu görülmektedir.

Fransızca *archaïsme* sözcüğünün alıntılanması olan *arkaizm*'e *arkaik* sıfatı üzerinden edebiyatta şöyle bir anlam yüklenmiştir: "2. ed. Konuşulan ve yazılan dilde, kullanımdan düşmüş olan (eski söz veya deyim)" (*Türkçe Sözlük* 2011, 153).

Sözcüğün ikinci anlamı ise biraz daha genel bir çerçeve çizerken birinci tanımdaki "kullanımdan düşmüş bulunma" ilkesi sakatlanıyor görüntüsü vermektedir: "Kullanıldığı çağdan daha eski bir çağdan kalma bir biçimin, bir yapının özelliği" (*Türkçe Sözlük* 2011, 153).

İki tanımın ortak yönü, eskiciliğe konu olan malzemenin geçmişle olan ilintisidir. İkinci özellik ise, ikinci tanımda sakatlanmakla birlikte, kullanıldığı çağ ile olan ilgisinin bu eskicil özelliğine bakarak kesilmiş olmasıdır. Aşağıda da değinileceği üzere bu eskiciliğin ölçütü ne olmalıdır? Mesela Eski Türkçede kullanılan her şekil, İbn-i Kemâl çağı için eskicil bir öge olarak değerlendirilebilir mi? Bu ve buna benzer problemler araştırmaya bir sınırlama getirmeyi zorunlu kılmaktadır.

Bu anlamda Vardar'ın belirlemeleri bu sınırlama konusunda bize yardımcı olmaktadır: *eskil biçim* [*Alm. Archaismus*] [*Fr. archai'sme*] [*İng. archaïsme*]: *Kullanımdan düşmüş, dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel olgu, vb* (Vardar 2002, 93).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Vardar'ın belirlemesindeki "kullanımdan düşme, dilsel çevrimden çıkmış bulunma" ibareleri açıklığa kavuşursa problemin de büyük ölçüde ortadan kalkacağı açıktır denebilir. Kullanımdan düşme meselesini bir sonraki paragrafta ele almak kaydıyla buraya kadar çizilen tablodan şöyle bir sonuç çıkarılabilir: Eskiciliğe esas oluşturan zaman dilimini, İbn-i Kemâl çağına göre değil başlıktan da anlaşılacağı üzere bugünü esas alarak belirlemek ve eskicil unsurları zamanımıza ulaşamayanlar olarak sınırlamak sağlıklı olacaktır. Özellikle Vardar'ın getirdiği kıstasa göre buna ihtiyaç vardır. Çünkü bugün eskicil olarak üzerinde durulacak unsurların pek çoğu o gün için sıklıkla kullanımda olan verilerdir denebilir. Öyleyse İbn-i Kemâl için eskicil unsurlardan bugüne ulaşamayanlar olarak bir sınırlama yapılırsa çalışmanın genel hatları da belirlenmiş olur (Eskicilik konusunda farklı yaklaşımlar için bk. Ölmez 2003, 135-138; ağızlarda bir örnekteki uygulama için bk. Akar 2011, 305-309).

Eskicilik konusunda bir başka problem ise daha önce de dile getirilmiş olan (Argunşah 2003, 26-31) eskimiş kaydının yani "kullanımdan düşmüş bulunma"nın nasıl belirleneceğidir. *Türkçe Sözlük*'te geçen ve eskimiş kaydı düşülen *muhasara* veya *muhasabe* sözcükleri gibi dil malzemelerinin eskidiğine neye bakıp karar verilecek? Bu örneklerin günümüzdeki kullanımları dikkate alındığında özellikle *muhasabe* sözcüğü gibi örneklerin kullanım sıklığına bakıldığında bu kaydın belirli açmazları içinde barındırdığını görmek zor olmasa gerektir.

Bu probleme yazı dilinde kullanımdan düştüğü düşünülen ve ağızlarda yaşayan şekiller de eklenebilir. Aşağıda örnekleri verilecek olduğu üzere *eslemek* fiili gibi seçimlerin ağızlardaki kullanımına bakıp konuşma dilindeki kısmi kullanım problemi nereye yerleştirilmelidir? Bu ve buna benzer problemleri sağlam bir temele oturtmak çalışmanın sıhhati açısından zorunludur.

Öncelikle çalışmada Türkçe söz varlığı ve şekillerin ele alınacağını belirtilmesi yararlı olacaktır. Bunun dışında sözcük için "eskimiş" kaydı gibi öznel olduğu yukarıdaki açıklamalar ışığı altında anlaşılan bir değerlendirme yerine malzemenin *Güncel Türkçe Sözlük*'te yer alıp almama durumu, sözcüğün eskicil bir veri olarak incelenmesinde ölçü olarak kabul edilecektir. Bununla beraber inceleme altına alınan malzemenin karşılaştırılmasında ağız söz varlığına dair kaynaklara da başvurulacak fakat ağızlardaki bu kullanım eskiciliğe engel sayılmayacaktır. Bir başka nokta da ekler gibi dil bilgisi şekillerinde eskicilik, modern dil bilgisi çalışmalarına göre belirlenecektir.

1. İnceleme Alanı ve Yöntemi

Türkçe söz varlığı ve şekiller üzerinde durulacağı daha önce ifade edilmişti. *İbn-i Kemâl Dîvânı*'nın seçilmesinin sebebi, şüphesiz bilim adamının yaşamının dil tarihi içinde Osmanlı Türkçesinin başlangıç denilebilecek bir dönemine tekabül etmesi ve zengin söz varlığı içinde aranan malzemeye rahatça ulaşılabilir olumasıdır. Şair, Klasik Türk edebiyatının dil özelliklerine sahip olmasının yanında döneminin diğer şair ve yazarları gibi, çağına göre eski sayılabilecek dil malzemesine de eserinde bolca yer vermiştir.

Çalışmada tutulacak yol ise belirlenen verilerin kullanımlarına dair bilgileri aktardıktan sonra metindeki örneklere yer vermek, ardından da varsa ağızlardaki kullanımları üzerinde durmak şeklinde olacaktır. İlk bölümde incelenecek dil bilgisi şekilleri için de dil bilgisi kaynaklarından faydalanılarak genel bir çerçeve çizdikten sonra örnekleme yapılacaktır.

2. Eklerde Görülen Eskicil Örnekler

Dil bilgisi şekillerinin eskiyip kullanımdan düşmesi söz varlığına göre biraz daha fazla zaman almasının yanında sayısındaki sınırlılık sebebiyle kullanım alanı dışına itilenlerin sayısı biraz daha düşük olmaktadır. Önemli olan bu iki sebep "sayıca az olanın sıklıkla kullanımı" şeklinde bir maddede birleştirilebilir. Buna rağmen sayıca az olsa da dil kullanıcısı, bazı gramer şekillerini zaman içinde terk edebilmekte yerlerine yenilerini ikame edebilmektedir.

Dîvân'da rastlanan fakat bugün kullanılmayan şekillerin çeşitçe sayısı on altıyı bulmaktadır. Bu sayı aynı dönem divan sahiplerinden *Sehi Bey*'de yirmi beştir (Özdemir 2012, 93). Bir kısmının ağızlarda yaşadığı belirlenebilen dil bilgisi şekillerinin bugün için ölçünlü dilde kullanımından bahsetmek pek olası değildir. Örnekler kip, şahıs ve zarf-fiil eklerinde görülen eskicil unsurlar olmak üzere çeşitli başlıklar altında toplanabilir. Dört başlık altında toplanabilecek örneklerin *Dîvân*'daki gösterimi şöyledir:

2.1. Şahıs Eklerindeki Eskicil Örnekler

I. şahıslarda görülen örnekler genellikle kiplere göre çeşitlilik göstermektedir. Emir veya istek şekillerinin (Bu konudaki tartışmalar için bk. Ercilasun 1994: 3-9) I. şahıstaki kullanımı Eski Türkçeye kadar götürülebilecek *-AyIn* ekinin örnekleri şöyle yer alır:

Olayın saña **yār** n'olsa gerek

Kılayın āh u zārı n'olsa gerek (Demirel 1996, 120) beytinde *yār olayın* ve *āh u zārı kılayın* yüklemeleri,

İnan bu kerre saña **vefā ideyin** didüm

Gel şöyle it ki bir **daḡ** ı söziñe inanam (Demirel 1996: 142) beytinde *vefā ideyin* yüklemi,

İy perî „ıḡ uñda anuñçunḡ ayāl oldı gönül

Gāyib oldı il gözinden kim **göreyn** ben seni (Demirel 1996, 208) beytinde *göreyn* yüklemi, emir kipinin teklik I. şahsında çekimlere birer örnektir. Günümüzde yazı dilinde kullanılmayan bu örneklerin Eski Türkçe döneminden başlayarak şairin içinde bulunduğu XVI. yüzyıla kadar varlıklarını korudukları bilinen bir gerçektir (Yapının Eski Türkçe döneminde dilek kipi olarak adlandırılması için bk. Von Gabain 2000: 79).

I. teklik şahıs için diğer çekimler de belirsiz geçmiş zaman, geniş zaman ve istek kipleri olarak şöyle gerçekleşmiştir:

Genc-i vāḡ lına mekân olam diyü

Olmuşam virānesi bir kimsenüḡ (Demirel 1996; 122) beytinde *bir kimsenüḡ virānesi olmuşam* yüklemi,

Ḳanmışam içüp zülâl-i vāḡ luñı ben teşne-leb

N'ola kim çokdan büt-i „ıḡ uñla tābum var benüm (Demirel 1996, 148) beytinde *Ḳanmışam* yüklemine belirsiz geçmiş zamanda,

Beni aḡ latmaḡ a aḡ yār-ıla oynar güler

Ben nice **aḡlamayam** ḡ ālüme aḡ yār güler (Demirel 1996, 68) beytinde *aḡlamayam* yüklemi,

Dem mi vardur la'tüñi yād eyleyüp **ḡan yutmayam**

Seni görmez olduḡ ısa gönjümüz yād olmadı (Demirel 1996, 213) beytinde *ḡan yutmayam* yüklemi istek kipinde,

Ruḡ ları nārına düşüp **yanarın**

Niceş abr u ḡ arār ola bende (Demirel 1996, 202) beytinde *yanarın* yüklemi geniş zamanın teklik I. şahsıyla çekimlenmiş bir şekildir.

Diğer şahısların çekiminde de benzeri bir durumun olduğu görülmekte olup konuyla ilgili örnekler şöylece sıralanabilir:

Hāmş anma bizi kim puḡ te-y-ile **aldanavuz**

Zāhidā puḡ te saña bize mey-i ḡ ām gerek (Demirel 1996, 116) beytinde *aldanavuz* yüklemi I. çokluk şahıs istek kipinde,

Yüzümüz **dönmezüz** cefâsından

Çün k oduḡ başumuz belâ yolına (Demirel 1996, 202) beytinde *dönmezüz* yüklemi I. çokluk şahıs olumsuz geniş zamanda,

İşiginden dil-berün aḡ yâra **diñ** eksilmesün

Kim k apusunda gerek büt-ñ ânenün dâ'im keşîş (Demirel 1996, 91) beytinde *diñ* yüklemi II. çokluk şahıs emir kipinde, çekimlenmiş olup yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi bu şekillerin bugün yazı dilinde kullanılmadığı burada ifade edilmelidir. Bugün kullanılmayan bu şekillerin içinde özellikle istek kipinin yerini emir şeklinin almış olması üzerinde durulmaya değer bir konu oluşturur denilebilir.

2.2. Kip Eklerindeki Eskicil Örnekler

Şahıs eklerine dair örnekleri verirken bir kısmından dolayı olarak bahsedilen şekillerin tekrara düşmemek için burada yeniden üzerinde durulmayacaktır. Şu kadarı ifade edilmelidir ki istek kipine dair verilen örneklerde bugün için büyük değişimler olmuştur. Bu şeklin dışında kalan iki şekil ise belirli geçmiş zaman veya anlama göre belirsiz geçmiş zaman ve gelecek zaman eklerinde görülmektedir. Günümüzde kullanımdan düşmüş ve eskicil örnekler arasına karışmış gözüken şekiller için şu örnekler verilebilir:

„Arızundanñ a çıkupt utdı sevâd-ı zülfünî

Rûm'dan leşker **varupdur** ş anki A'râb üstine (Demirel 1996, 3) beytinde geçen *varupdur* yüklemi eskicil bir yapıyı içinde saklar. Bu şekle belirlemelere göre (Eckmann 1998: 206; ayrıca bk. Ata 2002: 74) ilk defa Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanmıştır. Bu şeklin Harezmi Türkçesindeki “-p Zarf-fiil eki + turur + şahıs zamiri” kalıbından kısaltıldığı anlaşılmaktadır. *Dîvân*'da geçen bir diğer örnek, bu ilk şekle daha yakın durmaktadır:

Geldi didi ki var-ısa Şamun diyârına

Leşker **çeküpdurur** şeh-i kişver-güâ-yi Rûm (Demirel 1996: 144) beytinde *çeküpdurur* yapısında eskicil kullanım açıkça görülmektedir.

Bugün Kars ili gibi ağızlarda da (Ercilasun 2002: 171) rastlanan şekil yazı dilinde kullanımdan düşmüştür.

Belirsiz geçmiş zaman ekiyle aynı akıbetle uğramış bir diğer yapı ise gelecek zaman eki -*IsAr*'dır (Ekin kökeni hakkında geniş bilgi için bk. Tekin 1954a, 453-455; Tekin 1954b, 95-96):

Ayaḡ uña çok döker göz yaşı ,âşık larun

Hüsnünün bünyâdın ol âb **idiser** âñ ir **harâb** (Demirel 1996, 21) beytindeki gelecek zaman eki -*IsAr*'ın kullanımı Oğuz'la ilişkilendirilmek kaydıyla (Eckmann 1998: 204 ayrıca bk. Ata 2002: 78) Harezmi Türkçesine, muasırı olarak da Eski Anadolu Türkçesine kadar indirilebilir. Yerini -*AcAk* gelecek zaman ekine bırakacak olan yapı da bu anlamda bugüne ulaşmayan eskicil bir şekil olarak metinde yerini almıştır.

2.3. Zarf-fiil Eklerindeki Eskicil Örnekler

Kip ve şahıs işaretlerindeki eskicilik örneklerinden sonra zarf-fiil eklerindeki eskicilik örnekleri de dikkat çekicidir:

Şevk - ruñ sâruñ **göricek** tire olursa gönül

Taḡ degül kim şu'le k almasa olur aḡ ker kara (Demirel 1996: 10) beytinde *göricek* zarf-fiilinde kullanılan -*IcAk* ekinin Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki kadar hâlâ sıklıkla kullanımına ilişkin örnekler aşağıda da gösterilmeye çalışılacaktır. Yapı, zamanla yerini -*IncA* veya -*DIğIndA* şeklindeki zarf-fiil eklerine bırakmıştır. -*AcAk* gelecek zaman ekine olan benzerliğiyle de dikkati çeken ekin zamanla kullanımdan düşmesinde diğer zarf-fiil eklerinin daha sık kullanımı yanında,

bu benzerliğin etkisine yenik düştüğü de ileri sürülebilir. Bu yapının örneklerini şu şekilde artırmak mümkündür:

Tâk -ı gerdündan yağ arıh alk üstine gerd-i fenâ

Eskiyicek sak f-i h âne dökilür andan türâb (Demirel 1996, 20) beytinde *eskiyicek*,

Rûmında h üsnünün **varıcak** şâm-ı zülfüne

Çin'den dem urdı müşg-i Hı â eyledi h â (Demirel 1996, 17) beytinde *varıcak*,

Ğamzeñ oklarını atsañ süz-ı dil bulur sükûn

Yağıcak bârân hevâ germiyyetin teskîn ider (Demirel 1996, 44) beytinde *yağıcak*,

Hoş gelür **derle-y-icek** ruh ları kim tâze gülün

Derle-y-icek yüzine k â re-i bârân yaraşur (Demirel 1996: 69) beytinde ise *derleyicek* zarf-fiilleri bu eskicil yapıyı içlerinde barındırmaları sebebiyle dikkat çekici örneklerdir.

Bir başka eskicil yapıya -*UbAn* zarf-fiil eklerinin kullanımında şahit olunmaktadır:

Dem-i bahâr-ıla dârü's-sürûrdurur gül-şen

Ne gördi **inleyüben** göz yaşın döker dölâb (Demirel 1996, 23) beytinde *inleyüben* zarf-fiilinde geçen şekil, Uygur Türkçesi döneminden itibaren takip edilebilmektedir (Sertkaya 1994: 335-352). Ek, bugün Yeni Uygur Türkçesi gibi bazı lehçelerde görülebilmeye karşın Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüştür. Ekin metindeki diğer kullanımları da ilgi çekicidir:

Kevâkibi görüp ol meh didi nedür bu didüm

Çırağ lar **yağuban** gün yüzün arar eflâk (Demirel 1996: 123) beytinde *yağuban*,

Gice gündüz **gözleyüben** zülf-i reyh ânuñ yüzün

Gözlerüm nergis gibi k almışdurur yollarda (Demirel 1996: 178) beytinde *gözleyüben*,

Öyle yak madı beni şevk -ı ruh uñ odlara

Giceler **yanuban** ırte söyünem şem,, gibi (Demirel 1996, 217) beytinde *yanuban* zarf-fiilleri yine eskicil şekilleri barındırmaları bakımından benzeri bir durum arz etmekte denebilir.

-*UbAn* yapısından sonra -*I* zarf-fiil ekinde farklı bir durumla karşılaşmaktadır. Bilindiği üzere, (Ergin 1977: 328) kalıplaşma bir kenara bırakılacak olursa (Bu konuda bk. Korkmaz 2009, 174) bu ekin müstakil kullanımı Türkiye Türkçesinde söz konusu değildir. Ancak *aliver-*, *çekiver-* gibi tezlik bildiren fiil birleşmelerinde kullanımı görülmektedir. Bağlama görevinin dışında müstakil zarf-fiil yapan şu örnek bu anlamda dikkat çekicidir:

Gözleyü yollaruñ gözi kararmadı-ise

Çeşm-i nergisde nedendür bu görinen k aralar (Demirel 1996, 58) beytinde yukarıdaki açıklama ışığı altında *gözleyü* zarf-fiili üzerinde durulması gereken bir örnektir.

Ele almaya değer bir başka yapıyı -*Dikda* zarf-fiil eki oluşturmaktadır. Karahanlı Türkçesi döneminde kullanımına rastlanan ve 1950'li yıllara kadar (TBMM 1953: 139) Batı Türkçesinde de takip edilebilen yapı, bugün için yerini iyelik ekli kullanımlara bırakmıştır (Korkmaz 2009: 1032-1033). Belli başlı örnekleri şöyle sıralamak mümkündür:

Şafı a-i h üsnineş üret virdi yârün h âl ü h â

Hâ t -ı muş h afı üb olur **kondukda** i,râb u nuğ â (Demirel 1996, 96) beytinde *kondukda*,

„Ak l uş abr u hüş gitdi k aldı cânda dâğ -ıg am

Kalır odları yiri **göçdükde** lâ-büd kervân (Demirel 1996, 162) beytinde *göçdükde*,

Ruh laruñ karşı cân olsa ,aceb mi bî-k arâr

Şem,, **gördükde** ne mümkünş abr ola pervânede (Demirel 1996, 181) beytinde *gördükde*,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Ser-i müdür dehâni kim zebân-ı hî âmeyeş ğ maz

Cemâl-i ş üretin **yazduğda** yârün ğ üsn nağğ âşı (Demirel 1996, 222) beytinde *yazduğda* zarf-fiillerinde karşılaşılan şekiller yine eskicil örnekler olma bakımından ilgi çekicidir.

Bir örnekte rastlanan ve bugün Azerî sahasında kullanımı süren *-AndA* zarf-fiil ekinin Osmanlı nüfuz alanında giderek düşen kullanım sıklığını göstermesi bakımından ilgi çekici bir örnek oluşturduğu ileri sürülebilir (Eski Anadolu Türkçesinde geçen örnekler için bk. TDK VII 1996, 34-35).

Âteş-i ışka düşende yüzş uyu n'eyler göñ ül

Bir mağ al hîç iki zıd-ıla olur mı muğğ if (Demirel 1996, 102) beytinde *âteş-i ışka düşmek* deyiminde kullanılan *-AndA* zarf-fiil ekinin tüm metinde bir defa geçmesi, yukarıda belirtildiği üzere Eski Anadolu Türkçesinde de çok nadir olan kullanımın Osmanlı sahasında artık neredeyse tükendiğini göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

2.4. Diğer Şekillerdeki Eskicil Örnekler

Yukarıdan beri bahsedilen şekillerin dışında ek durumunda başka eskicil örnekler de rastlamak mümkündür. Bunlardan ilk sırada çeşitli yapım eklerine yer vermek yararlı olacaktır:

Bir nefesde **dirgürür** la'lün gözün öldürdüğün

Anı k âtil bunı cân-bağ ş itdi Hayy-i Lâ-yemüt (Demirel 1996, 25) beytinde *dir-* fiiline getirilen ettirgenlik eki *-gür*, Eski Türkçe metinlere (Von Gabain 2000: 59) kadar götürülebilirken artık yerini diğer ettirgenlik eklerine bırakmıştır.

Bir başka eskicilik, „gibi“ anlamında kullanılan *-cİlAyIn* ekinde görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi boyunca çok sıkça kullanılan yapı, bugün için kullanımdan düşmüşken eserdeki örnekleri şöyledir:

Çağ -ı gerdün gice vü gündüz niçün itmez k arār

Bencileyin bir mehün mihri-le ser-gerdân mıdur (Demirel 1996, 55) beytinde *ben* şahıs zamirine,

Dişlerün vâş finda söz çok illerün ağ zında lebün

Biñ ş adefde **buncılayın** bir dūr-i şehvār yok (Demirel 1996, 105) beytinde *bu* işaret zamirine eklenen yapı, „gibi“ edatının da etkisiyle bugün için kullanım dışına itilmiştir.

3. Söz Varlığında Karşılaşılan Eskicil Örnekler

Dillerin doğasında çeşitli sebeplerden kaynaklanan sözcük ölümü olayı vardır. Kavramaları karşılarken sözcükler tek başlarına bu görevi üstlenmezler. Aynı kavram için birçok kullanım da söz konusu olabilir. Esas olan kavramın karşılanmasıdır. Bu anlamda Türkçe de geçmişten günümüze kavramları karşılarken farklı kullanımlar arasından çeşitli seçimlerde bulunmuştur. Ve geride kalanlar, bugün ele alınacak örneklerde görüleceği üzere ya tarihi metinlerde kendilerine yer bulur ya da ağız söz varlığında genellikle giderek daralan bir çerçevede sıkışıp kalır. *İbn-i Kemâl Dîvânî*'nda da bu açıklamaya örnek oluşturacak kullanımların sayısının oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Bunlardan bazıları anlam ve sayfa numaralarıyla¹ şu şekilde sıralanabilir:

döymek „dayanmak“ (11), *tañ* „hayret, teaccüp“ (10), *karañu* „karanlık“ (63), *iñen* „çok“ (85), *iñende* „çok“ (86), *koçmak* „kucaklamak“ (15), *örütürmek* „ayağa kalkmak“ (17), *key* „çok“ (111), *külüng* „çabuk, tez at“ (16), *söyünmek* „sönmek“ (18), *gözgü* „ayna“ (19), *ıssı* „sıcaklık“ (5), *assı* „fayda“ (104), *emsem* „ilaç“ (20), *depretmek* „kıyılatmak“ (78) gibi *Güncel Türkçe Sözlük*'te

¹ Sayfa numaralarının gösterilmesinde Demirel yayını esas alınmıştır.

bulunmayanların yanında *yel-* gibi, *göynük* gibi kimi „halk“ kimi de „eskimiş“ kaydı düşülmüş birçok sözcüğe rastlamak mümkündür.

Sonuç

1. İbn-i Kemâl, verdiği bu eserle sadece Osmanlı toplumunun o günkü yaşantısına, anlayışına, görgüsüne ayna tutmamış, aynı zamanda döneminin söz varlığının önemli bir kısmını da tanıklamıştır.

2. *İbn-i Kemâl Dîvânı*, içinde barındırdığı dil malzemesiyle dönemin benzeri diğer eserleri gibi eskicilik konusunda incelenmeye değer bir görüntü sergilemektedir.

3. *Dîvân*’daki eklerin durumu dikkat çekmektedir. *Dîvân*’da bulunan ama bugün kullanımdan düşmüş *-dUkdA*, *-UbAn*, *-IsAr* gibi eklerin sayısı on altıyı bulmaktadır.

4. Eserde yer alan ve bugün için kullanımdan düşmüş bulunan eklerin sayısının yüksek olmasında, özellikle şahıs eklerinin değişiklik arz eden görüntüsü önemli rol oynamıştır.

5. XVI. yüzyıldan günümüze Türkçe söz varlığındaki kullanımdan düşme *döymek*, *tañ*, *örütürmak*, *key*, *külüng*, *söyünmek* gibi pek çok örnekte gerçekleşmiştir.

Bu örneklerin döneme ait diğer şair ve yazarların eserleri taranarak çoğaltılması ve desteklenmesi, daha kapsamlı çalışmalarda bir araya getirilip Türk dilinin tarihi gelişim ve değişim sürecindeki yeri ve yoğunluğunun ortaya konulması gereklidir.

KAYNAKÇA

- AKAR, Ali (2011), “Ağızlardaki {-dİklİğIn} Zarf-Fiil Ekinin Yapısı” *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/1, p. 305-309.
- ARGUNŞAH, Mustafa (2003), “Türkçe Sözlüklerin İçeriği ve Sınırları?”, *Cumhuriyetimizin 80. Yılında Türkçemiz Sempozyumu*, Anadolu Çağdaş Eğitim Vakfı, 3-4 Mart 2003, Ankara, s. 26-31.
- DİLÇİN, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay, Ankara.
- ECKMANN, Janos (1998), “Harezmi Türkçesi”, *Tarihî Türk Şiveleri*, (hızl.: Mehmet Akalın), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2002), *Kars İli Ağızları -Ses Bilgisi-*, Türk Dil Kurumu Yay, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1994), “Türkçe’de Emir ve İstek Kipi Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ocak, C. 1994/I, S: 505, s. 3-9.
- ERGİN, Muharrem (1977), *Türk Dil Bilgisi*, Minnetoğlu Yay, İstanbul.
- İBN-İ KEMÂL (1996), *Dîvân Tenkidli Metin* (Haz: Mustafa Demirel), Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- KORKMAZ, Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yay, Ankara.
- ÖLMEZ, Mehmet (2003), “Çağataycadaki Eskiçil Öğeler Üzerine”, *Mustafa Canpolat Armağanı*, hz: A. Ata, M. Ölmez, Ankara, s. 135-142.
- ÖZDEMİR, Hakan (2012), “Günümüze Göre *Sehî Bey Dîvânı*’ndaki Arkaik Unsurlar” *Karadeniz*, 15. S (Güz 2012), 90-100.

- SERTKAYA, Osman Fikri (1994), “-an / -en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1989, s. 335-352.
- TBMM (1953), *Düştur Üçüncü Tertip Cilt 34 (Kasım 1952-Ekim 1953)*, Ankara.
- TDK VII (1996), *Tarama Sözlüğü Ekler VII*, Türk Dil Kurumu, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 212/VII, Ankara.
- TDK (2011), *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay, Ankara.
- TDK (2012), *Büyük Türkçe Sözlük*, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, (04.10.2012, 10.38).
- TEKİN, Talât (1954a), “-ısar Ekinin Türeyişi”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* Mayıs 1954, C: III, S: 32, s. 453-455
- TEKİN, Talât (1954b), “-ısar Eki Hakkında”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Kasım 1954, C: IV, S: 38, s. 89-96
- VARDAR, Berke (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul.
- VON GABAIN, Annemarie (2000), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev: Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yay, Ankara.
- YEKBAŞ, Hakan (2010), *Sehî Bey Dîvânı*, Kitabevi Yay, İstanbul.



BİRİNCİ TÜRK DİLİ KURULTAYI BİLDİRİLERİNDE DİL VE EGEMENLİK İLİŞKİSİ

*Orhan ÖZDEMİR**

ÖZET

Toplumların kendi dışındakilere karşı birlik ve dayanışma içinde olması ve giderek kendi başına egemen bir toplum haline gelmesi, bir dilde uzlaşmayla olmaktadır. Bu “dilsel davranış”, zorunlu olarak söz konusu toplumun dili ile egemenliği arasında bir ilişki oluşmasına neden olmaktadır. Dil ile egemenlik arasındaki bu ilişki, aynı zamanda dilin politikleşmesine yol açmaktadır. Örneğin, Kaşgarlı Mahmud, Türklerin gelecekte egemen bir devlet olacağını ve bu nedenle Türkçe öğrenmek gerektiğini söylemiştir. 16. yüzyılda Luther’in, İncili Almancaya çevirmesi politik amaçlar taşımaktadır. 18. yüzyıldaki Avrupa aydınlanmasında aydınların anlaşılır bir dilden yana olması ve halkın diline yönelmesi ulusal egemenliklerin habercisidir.

Tanzimat döneminde aydınların “safî Türkçe”ye yönelmesi, Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle (1869) eğitim-öğretim dilinin Türkçe olması yeni bir ulus devlet egemenliğine yönelişin önemli göstergeleridir. Cumhuriyet’in kuruluşuyla, Türkçenin devletin resmi dili olması ve başka dillerin egemenliğinden kurtarılması, ancak egemenlik-dil ilişkisiyle açıklanabilir. 1932’de toplanan Birinci Türk Dili Kurultayının temel amacı, Türkçenin diğer diller karşısında zengin bir dil olduğunun araştırılıp ortaya çıkarılmasıdır.

Birinci Türk Dili Kurultayı Programının birinci bölümünde yer alan bildirilerde, tarihsel-karşılaştırmalı dil araştırmaları sonucu ortaya çıkan Hint-Avrupa dil ailesi tezine karşı, Türkçenin en eski dil olduğu tezi savunulmaktadır. Bazı bilimsel olmayan savlara karşın, bu tezlerde ileri sürülen gerekçeler, Avrupa ülkeleri karşısında doğrudan Türkiye Cumhuriyeti egemenliğinin pekiştirilmesini amaçlamaktadır. Sunulan bildirilerde, doğrudan dil ile egemenlik arasındaki öneme vurgu yapılması, egemenlik egemenlik-dil ilişkisinin birer kanıtı olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kurultay bildirileri, Türk dili, egemenlik

THE LANGUAGE SOVEREIGNTY RELATIONSHIP IN THE ACADEMIC PAPERS PRESENTED AT THE 1ST TURKISH SYMPOSIUM

ABSTRACT

The fact that a society is in unity and collaboration and that it becomes a sovereign community is only possible through the agreement on a shared language. This “linguistic behaviour” leads to the inevitable

* Yrd. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: orhanozdemir33@gmail.com

formation of a relationship between the sovereignty of that society and its language. This relationship causes the language to be politicized. For instance, Kaşgarlı Mahmud stated that Turkish had to be learned since Turks were going to have a dominant state. Additionally, that Luther translated the Bible into German in the 16th century bears political reasons. The fact that the European intellectuals were in favour of using each nation's own language indicates the national sovereignty. That the Tanzimat intellectuals tended to use 'pure Turkish' and that Turkish was the language of instruction in education in line with the General Education Regulation (1869) are the important indication of diversion towards a new national state sovereignty. That Turkish became the official language of the new state as soon as the Republic was founded can only be explained with the relationship between language and sovereignty. The main objective of the first Turkish Language Symposium, held in 1932, is to do research on the Turkish language and to unveil the fact that Turkish is as comprehensive as the other languages. In the first section of the Symposium, it was claimed in the papers that Turkish was the oldest language contrary to the arguments of Indo-European Language Family as a result of historical comparative language research. Despite some non scientific claims, the reasons put forward in these papers strengthen the sovereignty of Turkish Republic before European countries, and prove to be the existence of the link between the sovereignty and the language.

Key Words: Symposium papers, Turkish Language, Sovereignty

1. Giriş

Dilbilimde toplumun alt ve üst katmanlarının “dilsel davranış”ından (Sprachverhalten) söz edilmekte, her bir katmanın dilsel davranışının farklı olduğu belirtilmektedir. Bu durumda katmanlar arası farklılığı gidermek amacıyla ölçünlü, ortak bir ülke dili ya da ulusal bir dil oluşturmaya çalışmak da ister istemez bir dil davranışı olmaktadır. Demek ki ölçünlü dilde, hangi sınıfın dilsel olarak nasıl davrandığı değil, doğrudan bir ulusun dili; ulusun diliyle de bir ulusun nasıl ayakta duracağı, nasıl birlik olacağı; başka bir söylemle nasıl egemen bir ulus durumuna geleceği hedeflenmektedir (İmer, 1990: 21; 44).

Toplumsal tarihte, dile yaslanarak egemen bir devlet kurmayı amaçlayan dil davranışı yeni değildir. Toplamları utkuya yönlendiren; her yenilgiden; her felaketten sonra yeniden diriltiren dil olmuştur. Efsane ve masalların varlığı bu görüşü desteklemektedir.

Batı'da 14. yüzyıldan başlayarak gelişen halk diline yöneliş de; yeni bir sınıfın yani kentsoyluların dil üzerinden egemenliklerini kurma arayışı olarak değerlendirilmektedir. Bu arayış, zamanla Latince karşısında ulusal dillerin ve ulusal egemenliklerin öne çıkmasına neden olmuştur. Luther'in İncil'i Latince'den Almancaya çevirmesi, egemenliklerini yüzyıllarca dine yaslanarak sürdüren feodal egemenlere başkaldırmaktan başka bir şey değildir.

Halk dilinin, dahası anlaşılır bir dilin, Batı aydınlanmasının temel sloganı olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada genel olarak dil-egemenlik ilişkisi tanımlandıktan sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu izleyen yıllarda ulusal dili araştırmak ve incelemek amacıyla kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin gerçekleştirdiği Birinci Türk Dili Kurultayı'nda sunulan bildiri metinlerinde belirlenen dil ve egemenlik ilişkisi üzerinde durulmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

2. Egemenlik ve Dil İlişkisi

Egemenlikle dil arasındaki ilişki daha çok bir toplumdaki farklı grupların beklentilerine denk düşen dil davranışlarıyla açıklanabilir. Hangi grup yönetimi ele geçirmek istiyorsa, o grup kendi yönetim anlayışıyla ilgili bir dil kullanmakta, belirlediği hedeflerle toplumu kendine inandırmaya ve bir arada tutmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla, dil, egemenlik politikalarının malzemesi olmaktadır (Ricken, 1989:316).

Toplumu dil yoluyla bir arada tutarak egemen kılınabileceğinin en yalın açıklamasını aşağıdaki tümceleriyle Kaşgarlı Mahmud yapmaktadır:

Tanrının devlet güneşini Türk burçlarında doğurmuş olduğunu ve onların milkleri üzerinde, göklerin bütün teğrelerini döndürmüş bulunduğunu gördüm. Tanrı onlara Türk Adını verdi ve onları yer yüzüne ilbay kıldı. Zamanımızın hakanlarını onlardan çıkardı; dünya milletlerinin idare yularını onların ellerine verdi; onları herkese üstün eyledi; kendilerini hak üzere kuvvetlendirdi. [...] Okları dokunmaktan korunabilmek için, aklı olana düşen şey, bu adamların tuttuğu yolu tutmak oldu. Derdini dinletebilmek ve Türklerin gönlünü almak için onların dilleriyle konuşmaktan başka yol yoktur. [...]

Andiçerek söylüyorum, ben, Buharanın –sözüne güvenilir- imamlarının birinden ve başka Nisabırlı bir imamdan işittim, ikisi de senetleriyle bildiriyorlar ki Yalavacımız kıyamet belgelerini, âhir zaman karışıklıklarını ve Oğuz Türklerinin ortaya çıkacaklarını söylediği sırada “Türk dilini öğreniniz; çünkü onlar için uzun sürecek egemenlik vardır” buyurmuştur (Atalay,1985: 3-4).

Toplumsal grupların dilinin her durumda egemen dil olduğu söylenemez ise de, bu durum egemenlik dil ilişkisi gerçeği ile çelişmemektedir. Romalı aydınlar, Yunanlılar Roma İmparatorluğunun egemenliği altına girdikten sonra bile Yunanca öğreniyorlar, Yunancadan Latinceye çeviriler yapıyorlardı. Aktarılan bilgilerden diğerleri arasında yöneticiler de yararlanıyordu. Zamanla Latince, imparatorlukta egemen bir dil durumuna geldi (Erim, 1987: 20).

Egemenlik-dil ilişkisi açısından Osmanlı İmparatorluğu da farklı bir görünüş sunmaktadır. Osmanlılar üç kıtada egemen olmalarına karşın, Türkçe egemen bir dil olamamış, yönetici ve aydınlar Arapça-Farsça ve Türkçe karışımı bir dil olan Osmanlıca'yı yeğlemişlerdir. Bunun nedenini, bilginin Doğuda olmasında ve İslâm inancına sahip olan halkına ters düşmek istememesinde aramak gerekir. Burada yalnızca egemenlik-dil değil, egemenlik-dil ve kültür ilişkisi öne çıkmaktadır.

Egemenlik-dil ilişkisinde, hangi dönemde hangi grupların egemen olduğu ve söz konusu egemenler döneminde hangi kavramların sıklıkla kullanıldığı belirlenebilmektedir. Örneğin, Tanrı vergisi, sadakat, öbür dünya gibi kavramlara daha çok feodal dönemlerde rastlanırken; özgürlük, eşitlik, insan hakları, sosyal adalet gibi kavramlar, Fransız Devrimi öncesi ve sonrasında sıklıkla kullanılan “burjuvatik” kavramlar olmaktadır (Gross,1990: 160). Bunun nedeni, kentsoyluların (burjuvalar) feodallere karşı savaşımında, bu kavramları öncelikle kendileri için talep etmiş olmalarıdır.

3. Tarihsel Karşılaştırmalı Dil Araştırmaları ve Dilde Egemenlik Arayışları

Tarihsel karşılaştırmalı dil araştırmaları, 19. yüzyılda Almanya’da “romantizm akımının bir çocuğu” olarak doğup gelişmiştir (Helbig, 1970:11). Romantizm akımıyla, aydınlanma döneminin (18. yüzyıl) akli önemli sayan tutumuna karşı çıkılmış, duyguların da önemli olduğu görüşü ileri sürülmüştür. Duyguların önemli olmasında, Almanya’da 19. yüzyılın başlarında üç yüzden fazla prenslik bulunmasının, dolayısıyla henüz uluslaşmamış olmasının; ayrıca 1806’da Almanya’nın Napolyon tarafından istila edilmesinin belirleyici etkileri olduğu söylenebilir (Ülkü, 1975: 53).

Napolyon’un istilasıyla Almanya’da uluslaşmaya doğru daha güçlü bir duygulanım oluşturulması çabası içine girilmiştir. Aydınlanma döneminde daha çok dilin kökeni tartışılırken

romantik dönemde halkın tarihine ve kültürüne ilgi duyulması bu eğilimin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Halkın duygu ve düşüncelerinin kaynağını halkın dilinde aramak gerektiğine inanılmaktadır (Herder, 1989: 58).

Halkın duygu ve düşüncelerinin kaynağını bugünde değil de, doğal olarak tarihin derinliklerinde aramak bir gereklilik olmaktadır. Geriye dönüp eskiyi araştırmak, başka bir deyişle köken araştırmaları yapmak romantizmin belirgin özellikleri olduğundan; bu dönemde halkın tarihi, ulus-dil ilişkisi, dillerin tek bir köken dilden çıkmış olabileceği, dillerin evrimi tartışma ve araştırma konusu olmuştur (Boretzky, 1977:19; Ross, 2007: 6-15).

Araştırmalar başlangıçta Sanskritçeyle Avrupa dillerinin karşılaştırılması biçiminde olmuştur. Schlegel, Sanskritçe ile Yunanca, Latince, Germen dilleri ve Farsçayı karşılaştırmış, bu dillerdeki benzerliğin gramer yapılarına kadar uzandığını saptamış ve ilk kez “karşılaştırmalı gramer” ifadesini kullanmıştır (Porzig, 1995: 235).

Sanskritçeyle Avrupa dillerini karşılaştıranlardan biri de Franz Bopp’tur. Bopp, Tarihsel Karşılaştırmalı Dilbilimin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Sanskritçe ile Yunanca, Latince ve Farsçayı eylem çekimlerine göre karşılaştırmıştır. Bopp’un araştırmalarıyla Hint-Avrupa ve Hint-Germen dilleri dilbilimdeki yerini almıştır.

Tarihsel Karşılaştırmalı Dil araştırmaları, araştırılan dil özellikle araştırmacıların kendi anadiliyse, işi tutuculuğa varıracak denli bir cazibe yaratmıştır. (Ross, 2007:10; Boretzky,1977,19). Bu tür duygusalıklar, zaman zaman nahoş olayları kışkırtan politik yaklaşımların malzemesi olabilmektedir. Amatör araştırmacılar, diğer alanlarda zararlı olmayabilirler. Ne var ki Adolf Hitler sosyal Darwinci düşüncelerden ve Hint-Germen dilbiliminden okuduklarını eşine az rastlanır bir yakınlaştırmayla ideolojisini egemen bir Ari ırka dayandırmaya çalışmıştır (Ross; 2007: 10). Hitler’in bu düşüncesiyle, başka ulusları aşağılayarak hatta yok etmeye çalışarak onlar üzerinde egemenlik kurmaya çalıştığı bilinmektedir.

Hint-Avrupa dillerinin akrabalığı artık tartışılmamaktadır. Bununla birlikte, son araştırmalarda Avrupa’dan Ortadoğu’ya, İzlanda’dan Sri Lanka’ya uzanan topraklarda konuşulan yüzü aşkın dilin ortak bir atadan kaynaklandığı ve Hint-Avrupa dillerinin yaklaşık 8000-9500 yıl önce çiftçilik yöntemleriyle birlikte Türkiye’den Avrupa ve Asya’ya yayıldığı savlanmaktadır (Urgan. 2012: 10-11).

4. Uluslaşmanın Başlangıçları Türkiye Cumhuriyeti ve Türkçe

Osmanlı aydın ve yöneticilerinin Batı’daki gelişmeleri izlemesi ve Batı düşüncesinden etkilenmesi Tanzimat’tan çok öncelere dayanmaktadır. Özellikle 18. yüzyılda Avrupa’nın ortasına yerleşmiş Osmanlıların Batı aydınlanmasından habersiz olduğunu düşünmek kültürel ve toplumsal etkileşimlerin doğasına ters düşmektedir (Ülken, 1940; 6). Bu nedenle, Tanzimat Fermanını özel belirlemeler yerine, Batı ile olan kültürel etkileşimlerin bir yansıması olarak değerlendirmek gerekir.

Batı’daki uluslaşma hareketlerinin yoğunluk kazanması; Tanzimat sonrası Osmanlı aydınlarını, yeni gelişmelere karşı tutum almaya zorlamıştır. Aydınlar, Türkçe ile “egemenlik” arasında bağlantı kurmakta gecikmemiştir. “*Safi Türkçe*”ye yönelme, daha sonra 1869’da oluşturulan “*Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*”nin 46 ve 54. maddelerinde Sultaniler ve Rüşdiyelerin edebiyat sınıflarında Türkçe Kompozisyon derslerinin programın başlarında yer alması; yine nizamnamenin üniversitelerle ilgili 84. Maddesinde “*Üniversitenin öğrenim dili Türkçe olacak...*” denilmesi ve 134. Maddede de “*Türkçenin ilerlemesine çalışmak...*” ifadesine yer verilmesi Osmanlı Devleti’nde uluslaşma sürecinin başladığının önemli birer kanıtı olmaktadır (Bilim, 2002: 447-461).

Uluslaşma süreci ilerlerken Osmanlı Devleti dağılmış; Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda, başından sonuna kadar "Türk Milleti" ifadesi kullanılmıştır. Cumhuriyetin kurulmasıyla devletin adı Türkiye Cumhuriyeti olmuş ve ülkenin resmi dili Türkçe olarak yasalaşmıştır. Böylece Türkçe, Cumhuriyetin egemen dili durumuna gelmiştir.

Atatürk'ün doğrudan dilin ulusal karakteri ve ulusal egemenlik-dil ilişkisini dile getiren aşağıdaki sözleri, Birinci Türk Dili Kurultayında sık sık referans olarak gösterilmiştir:

Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil şuurla işlensin.

Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk Milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır."

5. Birinci Türk Dili Kurultayı

Cumhuriyetin kuruluşuyla Türkçenin resmi dil olarak kabul edilmesi, daha kuruluş aşamasında ulusal egemenlikle dil arasındaki güçlü bağın önemini kavrandığını göstermektedir. Ne var ki egemenlik dil ilişkisinin yasalarla kayıt altına alınmış olması yetmemektedir. Cumhuriyet Devrimi'nin en erken halka öğretilmesi ve benimsetilmesi için Türkçenin işlerlik kazanması bir zorunluluk olmaktadır. Bir dilin işlerlik kazanması, o dilin anlatım olanaklarının dilbilimsel araştırmalarla ortaya çıkarılmasında yatmaktadır.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti Reisinin 26 Eylül 1932'de toplanan Birinci Türk Dili Kurultayının açılış konuşmasında, kurultayın amacı "*Türk dilinin kendi kudretleri içinde inkişafını aramak ...*" olarak tanımlanmaktadır. Reis konuşmasının süresinde, Merkezi Avrupa'da "*lisan cidalî*"nin "*iktidar cidalinin timsali*" olduğunu; ayrıca Avrupa ülkelerinin bütün varlıklarıyla "*dillerine milliyetçi ve halkçı bir şekil*" vermeye çalıştıklarını belirtmektedir. Reis, günümüz Türkçesiyle dil savaşının iktidar savaşı olduğunu açık bir biçimde dile getirmektedir. (Samih Rifat, 1933: 1-9).

Samih Rifat Bey, açılış konuşmasından başka kendi tezini sunarken Türk dilinde verilmiş eserlerden söz etmekte; "*Türk dili böyle en güzel, en işlenmiş bir lisan olduğu halde, niçin yüksek ve edebî mazisinden bize bir şeyler intikal etmemiştir?*" sorusunu yöneltmekte ve yanıtını Arapların baskısında ve doğu Türklerinin çok sayıda dinî inkılap geçirmiş olmasında aramaktadır (1933: 200).

5.1. Birinci Türk Dili Kurultayı ve Tarihsel-Karşılaştırmalı Dilbilim

Birinci Türk Dili Kurultayının yapıldığı dönemde Avrupa üniversitelerinin filoloji bölümlerinde daha çok tarihsel-karşılaştırmalı dilbilim araştırmaları üzerinde durulduğu görülmektedir. Hint-Germen dilleri ya da Hint-Avrupa dilleri araştırmaları, Avrupalıların özellikle de Almanların, kendilerini, kökenleri çok eskilere dayanan egemen uluslar olarak algılamasına neden oluyordu. Bir bakıma bu yaklaşım, başlangıçta sömürgeciliği yasallaştırmak, başka uluslar üzerinde egemenlik kurmak için bir gerekçe yaratıyordu.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan başarıyla çıkmış Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin; arkasında egemenlik hevesleri gizleyen Hint-Germen ya da Hint-Avrupa dil aileleri tezleri karşısında, kendisinin de bir tezi olması gerekiyordu. Bu nedenle, Birinci Türk Dili Kurultayı "Müzakere Programı"nın birinci bölümü tümüyle Türkçenin Hint-Avrupa, Asya ve bütün beyaz ırkların dilleriyle karşılaştırılmasına ayrılmıştır. Kaldı ki programın tümü ulusal egemenliği çağrıştırmaktadır. Müzakere programının birinci bölümü aşağıdaki gibidir:

A) Dilin menşeleri

1- Türk Dilinin eskiliği ve;

- a) İndo-Europeen dillerle,
- b) Bütün beyaz ırklar dilleriyle,
- c) Asya ve Avrupanın başka dilleriyle münasebetleri üzerinde tetkikler

2- Türk Dilinin doğrudan doğruya kendi muhit şartları içinde inkişafı:

- a) Lehçeleri,
- b) Tarihi gramerleri, fonetik, şekliyat, morfoloji, sentaks.
- c) Kelime hazineleri (lûgatler)

d) Her türlü yabancı tesirlerden uzak olarak gösterdiği yüksek edebî kabiliyet.

3- Bu kabiliyetin halk dilinde sürmesi ve yazı dilinde sönmesi (halk edebiyatı, divan edebiyatı).

Bunlarda amil olan sebepler, dilin yakın mazisinin tetkiki.

B) Türk Dilinin bugünkü hali asrî ve medenî ihtiyaçları.

4. Tanzimattan bugüne kadar Türk dili ve gösterdiği değişiklikler.

- a) Şekliyat (morfoloji)
- b) Sentaks
- c) Kelimeler (vocabulaire)
- d) İstılahlar

5. Türk dilinin asrî ve medenî ihtiyaçları.

C) Türk dilinin müstakbel inkişafı

D) Gaye Türk dilini bugünkü ve yarınki medeniyeti kemali ile kucaklayabilecek en güzel şiveli ve ahenkli bir ifade vasıtası haline getirmek olduğuna göre:

- a) Şekliyat
- b) Sentaks
- c) Kelime teşkili
- d) İstılah vaz'ı

Sahalarında dilin bütün ihtiyaçlarını gidermek, düşünüş tarzını asrileştirecek ve garplılaştıracak yeni vakıaları ifade edecek yeni kelimeler teşkilinde önceden hazırlanmış ve tespit edilmiş esaslar ve kaideler hazırlamak (1. T.D. Kurultayı:1933).

5.2. Kurultayda Sunulan Bildirilerde Dil ve Egemenlik Vurgusu

Yukarıda belirlenen program gereğince Samih Rifat Bey bildirisinde, “*Türkçenin Arî ve Sami lisanlarıyla mukayesei*” yapmakta, Avrupalı dil araştırmacılarının yaptığı dil karşılaştırmalarında Türkçenin “*kale bile alınmamış*” olduğunu belirterek Türkçenin eski bir dil olduğunu, giderek Arî ve Sami dillerinin aslını teşkil ettiğini, Hint-Avrupa dillerini de etkilediğini savlamaktadır. Türkçenin eski bir dil olduğu, Sümerliler ve Etilerin Türk olarak kabul edilmesiyle pekiştirilmek istenmektedir (1933: 39-47). Dil yoluyla sağlanmaya çalışılan egemenlik alanları yalnızca Avrupa’ya bırakılmayacak kadar önemlidir.

Dr. Saim Ali Bey’in bildirisi “Türk Filolojisi – Türk Dili Bir Hint – Avrupa dilidir” başlığını taşımaktadır. Dr. Saim Ali Bey Bildiride “*dilin politikaya çok tâbi bir şey*” olduğuna değindikten sonra, “*Ortaasyadan ve Türk tesirinden uzaklaşan diğer Ortaasyalıların Türk sarfı ile*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

ecnebi kelimeleri kullanmaları bir siyasi tarih meselesidir” demektedir. Yine Brakisefal istilasıyla eski Türk dili olan Ortaasya dilinin Avrupa’ya yayıldığını ileri sürmekte ve Hint-Avrupa dilleriyle Ural-Altay dillerinin birlikteliğine ilişkin çeşitli sözcükler örnek olarak göstermektedir (1933: 73).

Kurultay’a “*Türk Sümer ve Hint-Avrupa Dilleri Arasındaki Rabıtarlar*” başlıklı bildirisiyle katılan ve Birinci Türk Dili Kurultayındaki tek dil araştırmacısı olan Agop Martayan, araştırmaları sonucunda Türklerin Alp ırkına ve Hint-Avrupa grubuna mensup olduğunu saptadığını; Sumer ve Eti dilleriyle Türkçe arasında ilişkiler bulunduğunu belirtmektedir (1933: 95-98).

Mehmet Saffet Bey yaptığı konuşmada, milliyetçilikle dili ilişkilendirmekte ve şunları söylemektedir: “[...] *İçtimai ilimle uğraşanlar milliyetçiliğin dört esasını tespit etmişlerdir: Millî tarih, millî dil, millî mefkûre, millî menfaat. [...] Şimdi de milliyetçilik ve muasırlaşma cereyanının en kuvvetli unsurlarından birisi olan dilimiz üzerine kuvvetli ışık, yüksek anlayış ve seziş kudreti çevrilmiş bulunuyor.*”

Mehmet Saffet Bey konuşmasının süresinde, “*Türk ırkının cihan tarihindeki mevkin ve faaliyetini ilmî ve arkeolojik esaslara istinaden öğrendik. Medeniyet menbaı olan, dünyaya medeniyetler yayan bir ırkın dilinin de bütün dillere hakim olan bir anadil olacağı tabiidir. İşte bu bedihî kanaatlerdir ki Türk dilinin ciddî ve hakiki tetkikine girilmiş bulunuyor*” görüşüne yer vermektedir (1933:111-112).

Birinci Türk Dili Kurultayına bildiriyle katılanların hemen hemen hepsi egemenlik-dil ilişkisine vurgu yapmakta, Hint-Avrupa dilleri araştırmacılarının bilimsel gerekçelerle olmasa da Türkçeyi dışlamalarına karşı çıkmaktadır. Artin Cebeli Bey de sunusunda Türkçeye ilgili düşüncelerini “*Farisî ve Arapçadan Türkçeye geçmiş diye iddia edilen binlerce köklerin menşei Sumer Türkçesidir. Farisîleşmiş, lengüistik şeklini değiştirmiş, Arapçalaşmış ve Türk diline girmiştir*” biçiminde dile getirmektedir (1933: 126).

Hakkı Nezihi Bey de yaptığı sunumda, Hint-Avrupa dilleri konusunda aşağıdaki görüşlere yer vermektedir:

Türk dili ile diğer diller ve bu arada Hint-Avrupa dilleri ailesi arasında görülen farkların izahı her zaman kolay sebepleri, ana dilden yani Türkçeden ayrıldıktan sonra bu dillerin başka başka tekâmül yolları takip etmelerinden ve farklı değişme âmil ve tesirine tabi olmalarındandır.” biçiminde açıklamakta ve konuşmasını “Türk dili, bidayette insanlığın müşterek dili idi. Bugün de böyle bir vazife görmek vasfını kaybetmiş değildir. [...] Son söz olarak diyeceğim ki: Bu dil yani Türkün en asil, en ulu varlığı olan Gazinin Dili, dillerin en sağlamı, en dirisi ve eskisidir(1933:139).

Bazı bildirilerde, gelişmiş ülkelerin dilleri karşısında Türkçenin yerine vurgu yapılmıştır. Reşat Nuri Bey, konuşmasında Türkçenin geliştirilmesini yaşamsal bir zorunluluk olarak görmektedir:

[...] Bu dünyada Fransız, İtalyan, Alman, Amerikalı ne ise Türk de odur ve aynı vasıtalarla silâhlanmış bulunmak zaruretindedir. O dünyanın müşterek medeni mefhumlarını ifade etmek için başka dillerde ne kadar kelime varsa biz de o kadar kelime isteriz. Bu bizim için adeta bir yaşamak zaruretidir diyebiliriz (1933: 365).

5.3. Birinci Türk Dili Kurultayı Bildirilerinde Öne Çıkan “Halk Dili Türkçe”, “Halk Edebiyatı” ve Ulusal Egemenlik

Uluslaşma hareketinin, bir bakıma toplumların dil, kültür, tarih ve üzerinde yaşadığı toprağıyla kendini ötekilere karşı sınırlama ve kendi egemenliğini oluşturma çabası olarak ortaya çıktığı ve bu çabanın tüm aşamaların dilde cereyan ettiği söylenebilir. Dil, o dili konuşan ulusların ortak duygularına yataklık eder. Bu yüzden, halk diline, halk arasında dilden dile dolaşan halk efsanelerine, halk masallarına ve halk hikâyelerine gereksinim duyulur. Dede Korkut, Köroğlu, Yunus Emre, Karacaoğlu ve kökleri geçmişte olan çok sayıda halk kahramanı ulusal birliği

sağlamak için ortak duygusal ortamlar yaratır. Kısaca toplumların geçmişi, uluslaşma hareketine önemli malzemeler sağlar.

Birinci Türk Dili Kurultayında “*halk dili Türkçe*”den (Ahmet Cevat: 1933: 351) ve halk edebiyatından söz edilmesi, doğrudan ulusal egemenliği çağrıştırmaktadır. Avrupa ülkelerinin uluslaşma sürecinde de “*halk*” sözcüğü sıkça kullanılmıştır. Osmanlılar döneminde “*halk*” sözcüğünün ilk kez Tanzimat’ın ilanından sonra kullanılmıştır (Levend, 1969: 25). Hasan Ali Bey (Yücel), kurultayda sunduğu bildiride öz Türkçenin kullanıldığı halk edebiyatından ve halk ozanlarından örnekler vermektedir. Hasan Ali Bey, Türkçeyle ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

“[...] Türk dilinin asıllığı, özü yalnız halk arasından çıkan ve sesini halka yükselten halk şairlerimizin dilinde yaşayabildi.” “[...] Eğer halk bu milli duyuları yüreğinde bozulmadan saklamasaydı, eğer o duyguları dile getiren halk şairlerinin deyişleri olmasaydı öz dilimizin kaynaklarından çıkan bu saf şiir damlalarını bu kadar da tatmak bizim için müyesser olamayacaktı.” (1933: 205).

Abdullah Battal Bey de bildirisinde egemenlik-dil ilişkisini vurgulamakta ve Azerî Türklerinden Prof. Mehmet Ali (Aleksandır) Kâzım Bek’in Osmanlı Türkçesiyle ilgili aşağıdaki görüşlerini alıntılar (1933: 241):

15’inci asrın ortalarında bu Türk lehçelerinden Anadolu lehçesi ayrıldı ve Osmanlılarla müstakil bir hayat yaşamaya başladı. Bu lehçe vaktiyle Arapların Kureyş lehçesi gibi, kendi kökünün bütün dallarını birleştirmiş olsaydı şüphesiz en kuvvetli ve müstakil bir Türk dili olacaktı. Fakat din ve maarif lisanı olan çok zengin Arap dilinin hâkimiyeti bu Türk dilinin tabii yolunda teşekkül ve inkişafına mani oldu. Boyuna Arapçadan kelimeler ve tabirler alarak ve bilâhare artık müteşekkil bir dil olan Acemce ile de aşinalık peyda ederek, Osmanlı Türk dili istikametini o derece değiştirdi ki, bunun neticesinde kendisinin tabii zenginliğini gömdü, kendine has olan ruhunu yitirdi ve birçok öz Türkçe kelimeleri ihmal köşesine attı. Biz bugün bu kelimeleri özge Türk lehçelerinde araştırmakla ancak bulabiliyoruz. (Türk – Tatar dilinin grameri adlı eserinin mukaddimesinden; Kazan, 1839)

İmer (1990: 156), Cumhuriyet döneminde dil devrimi adı altında yapılan dil çalışmalarını, doğrudan Türkçenin düzenlenmesine yönelik girişimler olarak görmekte ve bu girişimleri Atatürk ilkeleriyle ilişkilendirmektedir:

1. Ulusçuluk (milliyetçilik), dili doğallaştırmak ile;
2. Laiklik. Din dili olarak Arapçanın gücünü yönetim altında tutmak ile;
3. Devrimcilik, çağdaşlaşan toplumun bildirimsel gereksinimlerine yanıt vermek ile;
4. Cumhuriyetçilik, resmi ölçünlü dil kurmak ile;
5. Halkçılık, aydın dili ile halk dili arasındaki farkı azaltmak ile;
6. Devletçilik, dil düzenlemesini amaçlayan resmi dilsel topluluk yaratmaya çalışmak ilişkili olmaktadır.

6. Sonuç

Birinci Türk Dili Kurultayı, ulusal egemenlik ve dil arasındaki ilişkiden yola çıkılarak Türkçenin tüm yönleriyle araştırılmasına bir başlangıç oluşturması açısından önemlidir. Kurultay bildirilerinde, daha çok egemenlik-dil ilişkisi üzerinde durulmuştur. Bunun nedeni, emperyalistlerin başka ülkeleri sömürgeleştirmek istemeleri ve Hint-Avrupa dil araştırmalarına yaslanarak sömürülerini gerekçelendirmeye çalışmalarıdır. Hint-Avrupa dillerinin kaynak dil olarak kabul edilmesi, Avrupalı politikacıların diğer ulusları aşağılamasına zemin hazırlamıştır.

Emperyalistlerle savaştan başarıyla çıkan Türk Ulusu ve önderleri, Tanzimat'tan bu yana bilinen egemenlik-dil ilişkisini, tarihsel-karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarına yaslanarak Birinci Türk Dili Kurultayına taşımışlar ve Türkçenin en eski dil olduğunu savlamışlardır. Bildirilerde kimi bilimsel olmayan bilgiler varsa da en azından ulusal egemenlik ve dil ilişkisine yüklenen anlam, yanlışların üstünü örtmektedir. Ulusal egemenlik ve egemenlik-dil tartışmaları günümüzde de sürmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdullah Battal, Türk Dili en eski ve zengin dillerden biridir – Nevaî – Türkçe ve Acemcenin mukayesesi. Birinci Türk Dili Kurultayı, Tezler, Müzakere Zabıtları. 1932. T.C. Maarif Vekâleti, 1932, İstanbul. S.232-242.
- Agop Martayan, *Türk, Sumer. Hint-Avrupa dilleri arasındaki rabıtalalar*. Birinci Türk Dili Kurultayı; Tezler, Müzakere Zabıtları, 1932. T.C. Maarif Vekâleti, 1932 İstanbul, S. 94-105.
- Ahmet Cevat. *Sumer dili ile bizim dilimizi fonetik, morfoloji, lûgat ve nahvî teşekkül noktalarından mukayese*. Birinci Türk Dili Kurultayı; Tezler, Müzakere Zabıtları, 1932. T.C. Maarif Vekâleti, 1932 İstanbul 1933, S.81-94.
- ATALAY, Besim, Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I. Türk Dil Kurumu Yayınları: 521. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985.
- BİLİM, Cahit, Yalçın, Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876). T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1348; 2. Baskı, Eskişehir, 2002.
- BUCH, Wilfried, Hacettepe Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümünde Verdiği “Alman Edebiyatı Tarihi” Derslerinden Notlar, Ankara, 1978.
- ERİM, Müzeher, Latin Edebiyatı. Remzi Kitabevi, 1987, İstanbul.
- GROSS, Harro, Einführung in die Germanistische Linguistik. Iudicium Verlag, 1990, München.
- Hakkı Nezihi, Türkçenin diğer dillerle alaka ve münasebeti – Türkçenin menşei hususiyeti. Birinci Türk Dili Kurultayı; Tezler, Müzakere Zabıtları 1932, T.C. Maarif Vekâleti, 1933, İstanbul. S. 129-150.
- Hasan Ali, Türk dilinin halk edebiyatında sürüp Divan edebiyatında bozulması – iki edebiyattan nümuneler. Birinci Türk Dili Kurultayı 1932; Tezler, Müzakere Zabıtları, T.C. Maarif Vekâleti, 1933, İstanbul. S. 200-215.
- HELBIG, G. Geschichte der neueren Sprachwissenschaft. (6. Aufl.): Westdeutscher Verlag, 1983 Obladen.
- HERDER, J. G., Herder – Ein Lesebuch für unsere Zeit. Begründet von Walther Wictor, Aufbau Verlag, 1989, Berlin und Weimar
- İMER, Kâmile, Dil ve Toplum. Gündoğan Yayınları, 1990, Ankara.
- LEVEND, A. S., Şemseddin Sami. TDK Yayınları. 1969, Ankara.
- Mehmet Saffet, Türk dilinin kıdemi ve hakimiyeti – Türkçenin Ari dillerle münasebeti. Birinci Türk Dili Kurultayı; Tezler, Müzakere Zabıtları, 1932, T.C. Maarif Vekâleti, 1933, İstanbul. S. 110-125.

-
- Reşat Nuri, Türk dilinin asrî ve medenî ihtiyaçları – İstilahlar. Birinci Türk Dili Kurultayı; Tezler, Müzakere Zabıtları. 1933, T.C. Maarif Vekâleti, 1933, İstanbul. S.362-371.
- RICKEN, U., Sprachtheorie als Aufklärung und Gegenklärung. In: Aufklärung und Gegenklärung in der europäischen Literatur, Philosophie und Politik. Hrsg. Von J. Smidt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1989, Darmstadt. S. 316-341.
- ROSS, V. Philip E., Geburt der Sprache – Streit um Wörter. In: Spektrum der Wissenschaft, Dossier, ND 2/ 2007, Heidelberg. S.10-15.
- Saim Ali, Türkçe bir medeniyet ilim ve meslek dili olabilir mi? Birinci Türk Dili Kurultayı; Tezler, Müzakere Zabıtları, 1932, Maarif Vekâleti, 1933, İstanbul S. 373-377).
- Samih Rifat, Açılış Konuşması, Birinci Türk Dili Kurultayı; Tezler, Müzakere Zabıtları 1932, T.C. Maarif Vekâleti, 1933, İstanbul. S. 1-10.
- Samih Rifat, Karahanlılar Edebiyatı – Kutatkubilik – Türkçenin Kendi muhiti şartları içinde inkişafı. Birinci Türk Dili Kurultayı; Tezler, Müzakere Zabıtları 1932, T.C. Maarif Vekâleti, 1933, İstanbul. S. 185-200.
- URGAN, Rita, Hint-Avrupa Dillerinin Kökeni Anadolu. Cumhuriyet Bilim – Teknoloji. Türkiye’nin Bilim Haberleri ve Kültür Dergisi, Sayı: 1328 (2012), S. 10-11.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri. Maarif Matbaası, 1940, İstanbul.
- ÜLKÜ, Vural, Sprachreinigungsbestrebungen in Deutschland – seit den 80er Jahren des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları, 1975, Ankara.



HASAN ÂLİ YÜCEL'İN EDEBİYAT TARİHÇİLİĞİ

*İbrahim ÖZEN**

ÖZET

Türk kültür ve eğitim hayatında etkili bir kişilik olarak ön plana çıkan Hasan Âli Yücel, öğretmenlik yaptığı yıllarda ve sonrasında edebiyatla yakından ilişkili olmuştur. Bu manada, Yücel'in yazdığı şiir kitapları, klasik eserlerin Türkçeye çevrilmesinde gösterdiği etkin rol ve edebiyat ile ilgili yazdığı kitaplar bu ilişkiyi gösterir niteliktedir. Yücel, edebiyatla ilgili yazdığı kitaplarda hem edebiyat tarihi hem de Türk edebiyatı tarihini besleyici eserler kaleme almıştır.

Edebiyat biliminin bir alt dalı olan edebiyat tarihi, bir milletin edebiyatını edebî eserlerinden yola çıkarak inceleyen disiplindir. Türk edebiyatında, edebiyat tarihi çalışmalarını ilmi ve bilimsel bir zemin üzerine kuran Fuad Köprülü'nün benimsediği sosyolojik metot, edebiyat tarihi araştırmacıları tarafından kabul görmüştür. Hasan Âli Yücel'in edebiyat tarihi ile ilgili görüşleri de Fuad Köprülü'nün düşünceleri çerçevesinde şekillenmiştir. Edebiyat tarihini medeniyet tarihinin bir parçası olarak gören Köprülü gibi Hasan Âli Yücel de edebiyatı toplum hayatının bir parçası olarak görmüş, Türk edebiyatını Türk kültürü ve tarihiyle bir arada düşünmüştür. Türk edebiyatı ile ilgili değerlendirmelerini ve tespitlerini de bu düşünceler çerçevesinde yapmıştır.

Bu çalışmada, ilk olarak Yücel'in Türk edebiyat tarihine, Türk edebiyatının tasnifine yönelik görüşleri ve edebiyat tarihçilerine yüklediği görevler ele alınmıştır. Sonrasında, Yücel'in edebiyat tarihçiliğiyle ilgili görüşlerinin "Türk Edebiyatı Nümüneleri", "Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış" ve "Edebiyat Tarihimizden" adlı eserlerindeki uygulanışı ve bu eserlerde uyguladığı metotlar incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı, Hasan Âli Yücel, Edebiyat Tarihçiliği, İnceleme

WORKS ABOUT LITERARY HISTORY BY HASAN ÂLİ YÜCEL

ABSTRACT

Hasan Âli Yücel, who stands out as an effective character in Turkish culture and education life, was closely related to literature while he was a teacher and afterwards. In this sense, his poetry books, the active role that he played in translating classical works to Turkish and his books about literature shows this relationship. Among his

* ArG.Gör. Mustafa Kemal Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, El-mek: i.ozen@hotmail.com

literature related books there are feeder works to both literature history and Turkish literature history.

Literature history is a sub-branch of literature science and it is a discipline which studies a nation's literature considering its literary works. In Turkish literature, sociological method of Fuad Köprülü, who builds upon his literature history works on a scientific ground, was accepted by literature history researchers. Hasan Âli Yücel's views about literature history are also shaped around the views of Fuad Köprülü. Like Köprülü, who sees literature history as a part of history of civilization, Hasan Âli Yücel sees literature as a part of society and considered Turkish literature together with both Turkish culture and history. He made his assessments and findings about Turkish literature within the framework of these considerations.

In this study, firstly Yücel's views about Turkish literature history and classification of Turkish literature then his imposed tasks to literature historians are discussed. After that, application of his views about literature historiography and the methods that he applied on his works called "Türk Edebiyatı Nümüneleri", "Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış" and "Edebiyat Tarihimizden" have been tried to examine.

Key Words: Turkish Literature, Hasan Âli Yücel, Literature Historiography, Examination

Giriş

Edebiyat biliminin bir alt dalı olan edebiyat tarihi ile ilgili tanımlar ve düğüneler, edebiyat araştırmacılarının kullandıkları metotlarla göre farklılık göstermektedir. En genel manasıyla edebiyat tarihi, *"bir dile ait, bütünüyle veya bir dönemle sınırlı olarak edebî eserleri, şahsiyetleri ve edebiyat topluluklarını kronolojik ve sistematik şekilde inceleyen, yorumlayan bir bilim alanı olarak ifade edilebilir."*¹

Türk edebiyatında, klasik edebiyat döneminde edebiyat tarihi ihtiyacı tezkirelerle karşılanmıştır. *"Tezkireler biyografi+antoloji mahiyetinde eserlerdir."*² Bu sebeple, tezkireleri edebiyat tarihi için birer malzeme olarak görmek gerekir. Bu eserler aracılığıyla, *"eserleri bize ulaşmamış birçok şair tanıdığımız gibi, bazı defa bir kısım şairlerimizin hayatı hakkında sadece onlardan bilgi edinebiliyoruz."*³

Türk edebiyatında edebiyat tarihi denemeleri, *"Batı'daki benzerleri, özellikle Fransız edebiyatı tarihleri örnek alınarak, ancak onlardan da bir buçuk asır kadar bir gecikmeyle ortaya çıkar."*⁴ Tezkirecilikten edebiyat tarihçiliğine geçişte, adı edebiyat tarihi olan ilk eser, 1889 yılında yayımlanan Abdülhalim Memduh'un "Tarih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye"sidir.⁵ Bu eserden sonra birçok edebiyat tarihi yazılmasına rağmen *"Türk edebiyatı tarihini ilk defa ilmî esaslar üzerinde bina eden, onu tesis eden ve usule kavuşturan bilgin, Prof. Fuad Köprülü"dür."*⁶ Köprülü, Bilgi

¹ Orhan Okay, "Abdülhalim Memduh'tan Ahmet Hamdi Tanpınar'a Edebiyat Tarihlerinde Yenileşmenin Sınırları", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, cilt 4, sayı 8, 2006, s. 9.

² Orhan Okay, **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s. 210.

³ Mehmet Nuri Yardım, "Türk Edebiyatı Tarihi ve Edebiyatımızın Bazı Meseleleri Üzerine Prof. Ömer Faruk Akün'le Mülakat", **Boğaziçi**, sayı 49, Temmuz-Ağustos 1986, s. 7.

⁴ Orhan Okay, **age**, s. 210.

⁵ Nuri Sağlam, "Medeniyet Tarihimizin En Giriş Labirenti: Türk Edebiyatı Tarihi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, cilt 4, sayı 7, s. 11.

⁶ Faruk Kadri Timurtaş "Türk Edebiyatı Tarihi Ana Kitabı Nasıl Yazılabilir?", **Türk Kültürü**, sayı 7, 1963, s. 28.

Mecmuasında yayımladığı “Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl” adlı yazısıyla Türk edebiyatı tarihinin nasıl incelenmesi gerektiğini teorik olarak anlatmış, “Türk Edebiyatı Tarihi” adlı eserinde de bu düşüncelerini uygulamaya çalışmıştır. Köprülü’nün edebiyat tarihini, medeniyet tarihinin bir parçası olarak görmesi, edebiyatı “kendisini vücuda getiren cemiyetin diğer müesseseleriyle bağlı ve onlarla ahenkli”⁷ olarak nitelendirmesi edebiyat tarihçileri tarafından kabul görmüştür. Bu çalışmada inceleyeceğimiz Hasan Âli Yücel’in edebiyat tarihçiliğinin de Fuad Köprülü’nün düşünceleri çerçevesinde değerlendirildiğini görmek mümkündür.

1. Hasan Âli Yücel’in Türk Edebiyatı Tarihiyle İlgili Görüşleri

Hasan Âli Yücel’in eğitimci bir kişilik olması, edebiyat ve sanatla olan ilgi ve ilişkisini sağlamıştır. Yücel’in 1922’nin sonlarında İzmir’de başladığı öğretmenlik hayatı, 1927’de İstanbul’da son bulur.⁸ Sonrasında, bir süre İstanbul Maarif Eminliği’nde müfettişlik yapar. 1932’de Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin kurulmasıyla bu kurumun Etimoloji Kolu başkanlığına getirilir. 1932 yılının sonlarında Gazi Eğitim Enstitüsü’ne müdür olur. Bir yıl sonra Maarif Vekâleti Orta Tedrisat Umum Müdürlüğü’ne atanır. 1938-1946 yılları arasında Maarif Vekili olarak görev yapar.⁹ Hayatının geri kalan kısmında da çeşitli gazetelerde yazılar yazar ve Türkiye Gök Baskısı Kültür Yayınları müdürlüğünde bulunarak çalışmalarına devam eder.

Hasan Âli Yücel’in “Dönen Ses”, “Sizin Çin (Çocuk güirleri)”, “Dört Hayvan, Bir İnsan”, “Mevlâna (Manzum Levha)”, “Dinle Benden” adlı şiir kitapları vardır.¹⁰ “Dünya edebiyatının klasik eserlerinin Türkçeye tercüme edilmesi konusunda planlayıcılık, destek vericilik ve sonuçlandırıcılık rollerini üstlen”¹¹miştir. Bununla birlikte, öğretmenlik yıllarında yazmaya başladığı edebiyatla ilgili birçok kitapları “Türk Edebiyatı Nümûneleri”, “Tevfik Fikret: Tarihi Kadim –Doksan Beş Doğru”, “Goethe: Bir Dehanın Romanı”, “Rubailer”, “Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış”, “Fâzıl Ahmet, Hayatı ve Eserleri”, “Kâtip Çelebi ve Keleş-el-Zunun”, “Edebiyat Tarihimizden”dir. Yücel’in bulunduğu görevler, yazdığı kitaplar ve edebiyatı sevdirci faaliyetleri, Türk edebiyatına yönelik birikimini gösterir niteliktedir.

1.1. Türk Edebiyatının Tasnifine Yönelik Görüşleri

Hasan Âli Yücel, edebiyat tarihçiliğiyle ilgili görüşlerine “Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış’ta ve Abdülkadir Gâni’la birlikte yazdığı “Türk Edebiyatı” adlı müsveddede yer vermiştir. Yücel’in edebiyat tarihçiliğiyle ilgili görüşleri bu iki eserden yola çıkarak incelenecektir. Şunu da belirtmek gerekir ki Yücel, “Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış’tan önce, “Türk Yılı 1928” adlı eserde, “Edebiyat Tarihimize Umûmî Bir Nazar ve Bizde Edebî Hareketler”¹² adlı bir makale yazmıştır. Bu makalenin genişletilmiş ve örneklerle zenginleştirilmiş hali 1932 yılında basılan “Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış’tır.

Hasan Âli Yücel, “Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış’ta edebiyatı, “diğer içtimai müesseseler gibi, hayat tarzlarının mahsulü”¹³ olarak görür. Yücel, bu düşünceden hareketle, Türk

⁷ Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, 5. baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, s. 27.

⁸ 19 Aralık 1922’de İzmir’de öğretmenlik hayatına başlayan Yücel, sonrasında Kuleli Askeri Lisesi’nde edebiyat öğretmenliği, İstanbul Erkek Lisesi’nde felsefe öğretmenliği, Galatasaray Lisesi’nde Türkçe öğretmenliği, İstanbul Erkek Lisesi’nde edebiyat öğretmenliği, İstanbul Erkek Lisesi’nde felsefe ve içtimaiyat öğretmenliği, Galatasaray Lisesi’nde malûmat-ı vataniye öğretmenliği yapmıştır.

⁹ Mustafa Çıkar, **Hasan Ali Yücel ve Türk Kültür Reformu**, Türkiye Gök Baskısı Yayınları, Ankara, 1998, s. 65

¹⁰ Sadık Tural, “Edebiyat Tarihçisi Hasan-Âli Yücel”, **100. Doğum Yıldönümünde Hasan-Âli Yücel**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 136.

¹¹ Sadık Tural, **agm**, s. 136

¹² Hasan Âli Yücel, “Edebiyat Tarihimize Umûmî Bir Nazar ve Bizde Edebî Hareketler”, **Türk Yılı 1928**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1928, s. 243–263, [http://menadoc.bibliothek.uni-halle.de/landau/content/zoom/181340_\(ET:24.11.2012\)](http://menadoc.bibliothek.uni-halle.de/landau/content/zoom/181340_(ET:24.11.2012))

¹³ Hasan Âli Yücel, **Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış**, Remzi Kitaphanesi, İstanbul, 1932, s. 5.

edebiyatını dönemlere ayırmak için Türk toplum hayatını göz önünde bulundurmamız, gerektiğini belirtmiştir: “*Şu halde edebiyatımızın en eski zamanlardan bugüne kadar ne gibi safhalar gösterdiğini, tarihte nasıl bir akış takip ettiğini görebilmek ve meydana gelen edebî hareketleri şeniyetlere uyar bir şekilde ortaya çıkarmak için yürüme noktamız, içinde doğdukları cemiyet hayatı olmalıdır.*”¹⁴ Türk cemiyet hayatının üzerinde de Ğlâm dininin önemli bir etkisi olduğunu belirten Yücel, Türk edebiyatını Ğlâmiyet’ten önce ve sonra olarak iki döneme ayırmıştır. Bu genel tasnifi ilk ortaya koyan Fuad Köprülü’dür. “*Edebiyat Tarihinin büyük devrelere taksiminde, tarihi icaplara riayet*”¹⁵’in zarurî olduğunu söyleyen Köprülü, Türk edebiyatını „Ğlâmiyetten evvel Türk Edebiyatı“, „Ğlâm Medeniyeti tesiri altında Türk Edebiyatı“ ve „Avrupa Medeniyeti tesiri altında Türk Edebiyatı“ başlıkları altında tasnif etmiştir.

Hasan Âli Yücel, “Türk Edebiyatı” adlı müsveddede Türk edebiyatının ne zaman ve nerede başladığı sorusunu ön planda tutmuştur. Yücel, “*Türk Tarihi ve Türk kültürü ne zaman ve nerede başlamışsa, kültürümüzün temel unsuru olan Türk dili ve Türk edebiyatı da o zaman ve orada başlamış*”¹⁶’tır diyerek cemiyet hayatıyla edebiyatın ilişkisine değinmiştir. Yücel’in bu yaklaşımı, Gustave Lanson’un ve Fuad Köprülü’nün edebiyat tarihi düşünceleriyle benzerdir. Lanson, Fransız edebiyatını, millî hayatın bir görünüşü olarak düşünür¹⁷ Köprülü de bir milletin edebiyatını, “*millî ruhu ve millî hayatı göstermek için en samimi bir ayna*”¹⁸ olarak görür. Yücel’in de edebiyat tarihi anlayışının bu düşünceler etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür.

1.2. Edebiyat Tarihçilerine Düşen Görev

Hasan Âli Yücel, “Türk Edebiyatı”nda edebiyat tarihçilerinin Türk edebiyatının en eski çağlarını araştırmaları gerektiğini belirtmiştir. Yücel, edebiyat tarihçilerinin “*elimizdeki tarihî vesikalar bu zamanı tayin etmemize imkân vermiyor. Elimize geçen ve okunabilen dil bakiyeleri de milâdî sekizinci asırdan çok evvelki zamanlara çıkmamaktadır.*”¹⁹ sözlerini kabul etmez. Antropoloji, arkeoloji, tarih ve mukayeseli dil araştırmaları aracılığıyla Türklerin sekizinci asırdan çok daha önce de büyük bir kültüre sahip olduğunun öğrenilebileceğini dile getirmiştir. “*Bizi bu vadide aydınlığa çıkaracak pek çok eserlerin henüz bilinmemezlik perdesi arkasında dünya bilginlerini beklemekte olduğu*”²⁰’nu söyleyen Yücel, bu döneme ait çalışmaların yapılmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir. Bu kapsamda Yücel, edebiyat tarihçilerinin üzerine düşen ilk görevi şu cümlelerle açıklamıştır:

“*Orta Asyadan geçmeler başladıktan sonra gerek Önyasyaya, gerek Avrupaya gelip medeniyet kuran kavimlerin dillerini tetkik etmek, o dillerde yazılı ve bu gün elimizde bulunup mütehasşıslarınca okunmuş olan eserleri daha beri çağlardaki dil ve edebiyat mahsullerile karşılaştırmak bu vadide ilk yapılacak iştir.*”²¹

Hasan Âli Yücel, bu düşünceler neticesinde “*eski zamanlardaki Sümer, Eti, Etrüsk...ler ve Ege medeniyetini yapan kavimlerin dil bakiyelerini, cemiyet muhayyilesini temsil eden efsanelerini gözden geçirmek gerek*”²²’tiğini belirtmiştir. Türk edebiyatının en eski ve karanlık dönemlerini teşkil eden bu çağların, edebiyat araştırmalarına başlangıç oluşturmaması halinde “*medeniyet tarihimizin bir kısmını, kendi başına bir bütün olarak görmeye imkân yoktur.*”²³ der. Bu

¹⁴ Hasan Âli Yücel, *age*, s. 5.

¹⁵ Fuad Köprülü, *age*, s. 30

¹⁶ Hasan Âli Yücel, Abdülkadir Ğan, *Türk Edebiyatı*, “Türk Tarihinin Ana Hatları” eserinin müsveddeleri No. 47, s. 1.

¹⁷ Gustave Lanson, *İlimlerde Usûl*, Edebiyat Tarihi, çev. Yusuf Ğerif, Remiz Kitabevi, İstanbul, 1937, s. 6.

¹⁸ Fuad Köprülü, *age*, s. 27.

¹⁹ Hasan Âli Yücel, Abdülkadir Ğan, *age*, s. 1

²⁰ *age*, s. 2.

²¹ *age*, s. 2-3.

²² *age*, s. 3.

²³ *age*, s. 3.

cümle, Gustave Lanson'un "Edebiyat tarihi, medeniyet tarihinin bir kısmıdır."²⁴sözüyle birlikte, Fuad Köprülü'nün "edebiyat tarihi, medeniyet tarihinin, yâni bir milletin umumî tarihinin parçalarındandır"²⁵ sözünü hatırlatır. Yücel, edebiyat ve cemiyet hayatını ilişkilendiren bu sözüyle, Türk edebiyatının bağıngıç dönemlerinin bilinmemesiyle Türk kültür hayatının da bilinmeyeceğini dile getirmiştir.

Hasan Âli Yücel, benzer çalışmaları, "efsaneler" ve "epopeler" sahasında da yapılmasının faydalı olacağına değinir. Konuyla ilgili yaptığı GukarGılaGtırma dikkat çekicidir:

"Nitekim Ege medeniyetinin en eski ve en mükemmel edebî eseri olan Odise (Ulyse destanı) yi tetkik ettiğimiz zaman orada rast geldiğimiz „Gyolope kiklop: yuvarlak gözlü" hikâyesi, theme: mevzu itibarile Oğuz destanının sonradan zaptedilmiş bir şekli olan Korkut Ata kitabındaki „Tepegöz'den başka bir şey değildir." "²⁶

Hasan Âli Yücel, bu sözlerin ardından Odise'deki „yuvarlak gözlü"yle Dede Korkut'taki „tepegöz" arasındaki tespit ettiği benzerlikleri göstermiştir. Ayrıca, Etrüsk ve Türk dil bakiyelerini karGılaGtırarak, "Hun-Türk" metinlerinden örnekler vererek bu metinlerin edebiyat tarihçileri tarafından araştırılması gerektiğini belirtmiştir.²⁷ Yücel, dile getirdiği bu hususlarla Türk edebiyatının en eski dönemlerine yönelmiş, bu dönemlerin diğer medeniyetlerin kültür bakiyeleriyle karGılaGtırılmalı olarak incelenmesinin önemine dikkat çekmiştir.

2. Hasan Âli Yücel'in Türk Edebiyatı Tarihiyle İlgili Düşüncelerinin Eserlerine Yansıması

Hasan Âli Yücel'in edebiyat tarihçiliğiyle ilgili görüşlerine yer verdikten sonra bu görüşlerin edebiyat tarihi özelliği gösteren eserlerindeki tatbiki incelenecektir. Yücel, öğretmenlik yaptığı yıllarda "kendi uğraşı alanının ders kitaplarındaki açığı tespit etmiş ve ilk önce bu gereksinimi karşılamıştır."²⁸ Öğretmenlik yıllarından sonra da edebiyatla ilgili çalışmalara devam etmiştir. Bu kapsamda Yücel, 1926 yılında Hıfzı Tevfik Gönensay ve Hasan Hamamîzâde ile birlikte "Türk Edebiyatı Nümûneleri"ni, 1932 yılında ise "Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış"ı yazmıştır. Bu eserler, liselere ders kitabı olarak hazırlanmıştır. Yücel, 1957 yılında ise Yakup Kadri Karaosmanoğlu'ndan yola çıkarak "Edebiyat Tarihimizden" adlı eserini yazmıştır.

2.1. Türk Edebiyatı Nümûneleri

Hasan Âli Yücel, "Türk Edebiyatı Nümûneleri"nde „mençilerinden onuncu hicret asrına" kadar olan Türk edebiyatını ele almıştır. Yücel, "Küçük Bir İzâh" bölümünde, eserin "liselerin ikinci derecesinde edebiyat tarihi okuyan talebe"²⁹lere Türk edebiyatında ön plana çıkan eserlerden nümûneler gösterebilmek için yazıldığını ve maksatlarının bir edebiyat tarihi yazmak olmadığını söylemiştir. Ancak, Yücel'in edebiyat tarihçiliğiyle ilgili fikir vermesi açısından eserin dönemlere ayrılışıve tasnif sistemi dikkat çekicidir. Türk toplum hayatındaki değışimlere ve gelişimlere göre Türk edebiyatının Gıkillendiğini belirten Yücel, "Türk Edebiyatı Nümûneleri"ni "Gılamdan Evvel Türk Edebiyatı Nümûneleri"³⁰ ve "Gılamdan Sonra" adı altında iki genel döneme ayırmıştır. Bu tasnifle Gılamîyet'in Türk toplum hayatıyla birlikte edebiyata da etkisini göstermiştir. Yücel,

²⁴ Gustave Lanson, *age*, s. 6.

²⁵ Fuad Köprülü, "Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl", *Edebiyat Araştırmaları 1*, Akçağ Kitabevi, Ankara, 2004, s. 4.

²⁶ Hasan Âli Yücel, Abdülkadir Gıan, *age*, s. 4.

²⁷ *age*, s. 4-11.

²⁸ Mustafa Çıkar, *age*, s. 50.

²⁹ Hamamîzâde Gıan, Hıfzı Tevfik Gönensay ve Hasan Âli Yücel, *Türk Edebiyatı Nümûneleri*, Millî Matbaa, Gıstanbul, 1926, s. 3.

³⁰ Gılamîyetten önceki Türk Edebiyatının alt başlıkları: "Orhun Abideleri" ve "Oğuz Destanı".

“Ğlâmdan Sonra”ki Türk edebiyatını “Hakaniye Edebiyatı”³¹, “Çağatay Edebiyatı Nümûneleri”³², “Azeri Edebiyatı Nümûneleri”³³, “Garp Türkleri Edebiyatı Nümûneleri”³⁴ başlıklarında ele almıştır. Görüldüğü üzere, Türk edebiyatına coğrafi bir sınırlama getirilmemiştir bütün Türk dünyası göz önünde bulundurulmuştur. Türk edebiyatına yönelik bu yaklaşımda Fuad Köprülü’nün “Türk Edebiyatı Tarihi”nin önemli bir etkisi vardır. “Zira bizdeki edebiyat tarihi anlayışı bu eserle değişmiş, Türk edebiyatı ve Türk dilini Azeri ve Çağatay sahalarını da kuşatacak şekilde bir bütün olarak ele alma geleneği bu eserle başlamıştır.”³⁵

Yücel, “Türk Edebiyatı Nümûneleri”nde ele aldığı dönemin önde gelen sanatçıları ve ön plana çıkan eserlerini ilk olarak tanıtmıştır. Sanatçılar ve eserler hakkında verdiği bilgilerde ayrıntıya girmemiştir, “not şeklinde olmak üzere bazı küçük mütâlaalar ilave”³⁶ etmiştir. Yücel, “Müntehabat mecmuası” olarak tanımladığı eserinde, sanatçıların eserlerinden seçme metinlere de yer vermiştir. Bu durum, “Türk Edebiyatı Nümûneleri”ne antoloji görünümü kazandırmıştır.

2.2. Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış

Hasan Âli Yücel’in edebiyat tarihi olarak ele alacağımız asıl kitabı “Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış”tır. Bu kitabında Yücel, Tanzimat’a kadar Türk edebiyatını bir bütün olarak ele almıştır. Ğlâm tesiri altındaki Türk edebiyatını değerlendirirken de Türk toplum hayatındaki yaşam tarzını göz önünde bulundurmıştır. Yücel, “yakın zamanlara kadar devam eden bu ümmet devri içinde, Türk camiasında birkaç türlü muhitin teşekkül ettiği”³⁷ni söylemiştir. Bu muhitleri ise Çu başlıklar altında sınıflandırmıştır:

1. “İslâm dininin fikriyatını meydana koyan Medrese,
2. Devlet teşkilatının merkezini teşkil eden Saray,
3. Dini, kalbî- bedî bir şekle sokmak isteyen ve islâmdan evvelki Türk itikat ve an’anelerini kısmen yaşatabilen Tekke,
4. Arızî tesirlerden kendini kurtarmağa çalışan halkın durağı, içtimâî varlığın höceyresi mahiyetinde olan Köydür.”³⁸

Hasan Âli Yücel, yaptığı bu tasnifle medreseyle sarayı farklı ortamların benzer zihniyetleri olarak değerlendirmiş ve “en üstteki Saray, onun altındaki Tekke, onun da altındaki cereyan Halk edebiyatlarını temsil ediyor”³⁹ demiştir. Bu sözlerini, eserini “Halk Edebiyatı”, “Tekke Edebiyatı” ve “Divan Edebiyatı” genel başlıklarına ayırarak tatbik etmiştir. Yücel, yaptığı bu tasnifle Türk toplum hayatında oluşan muhitlerin edebiyatını değerlendirmek ister, diyebiliriz.

Hasan Âli Yücel, Türk toplumunun duygularını anlatan, Türk toplumunu ifade eden edebiyata değer vermiştir. Yücel, “Halk Edebiyatı” başlığı altında “Milli Destanlar”ı ve “Saz

³¹ Hakaniye edebiyatının alt başlıkları: “Divan-ı Lügat’it Türk”ü “Kutadgu Bilig”i ve “Aybetül Hakayık”ı ele almıştır.

³² Çağatay edebiyatının alt başlıkları: “Ahmed Yesevi ve Süleyman Bakırgani”, “Harezmi ve Hacendi”, “Nehcül Feradis”, “Seyf-i Sarayı”, “Mir Haydar”, “Sekkaki”, “Lütfi”, “Emiri”, “Hüseyin Baykara” ve “Ali ğîr Nevâi”.

³³ Azeri edebiyatının alt başlıkları: “Hasan Oğlu”, “Kadı Burhaneddin”, “Seyyid Nesimi”, “Erzurumlu Darî”, “Hatai”.

³⁴ Garp Türkleri edebiyatının alt başlıkları: “Yusuf u Zeliha Manzumesi”, “Kitab-ı Dede Korkut”, “Mevlana Celaleddin Rûmi, Sultan Veled”, “Seyyad Hamza”, “Gülşari”, “Yunus Emre”, “Kaygusuz Abdal”, “Eflaki Dede”, “Aşk Paçâ”, “Hoca Mesud”, “Fatiha Tefsiri”, “Fermanlar”, “ġeyh Oğlu”, “Ahmedi”, “Ahmed-i Dai”, “Süleyman Çelebi”, “ġeyhi”, “Kabusnâme Tercümesi”, “Hamami”, “Âtayi”, “Elvan-ı ġirazi”, “Ğlâ Arabġâ”, “Selçuknâme”, “Cemali”, “Nizami”, “Yazıcızâde Mehmed Efendi”, “Melihî”, “Zeynep Hatun”, “Niġâi”, “Sinan Paġâ”, “Cem”, “Sadi-i Cem”, “Ahmed Paġâ”, “Aşk Paġâzâde”, “Dursun Bey”, “Mesihî”.

³⁵ Nuri Sağlam, *agm*, s. 14.

³⁶ Hamamizâde ġan, Hıfzı Tevfik Gönensay ve Hasan Âli Yücel, *age*, s. 4.

³⁷ Hasan Âli Yücel, *age*, s. 6.

³⁸ *age*, s. 6.

³⁹ *age*, s. 7.

ğairleri"ni ele almıŒtır. Bu bölümde, Ğlâmiyet'ten önce veya sonra gibi genel bir tasnifin yapılmadığı görülür. Halk edebiyatını, Ğlâm dininin tesirinden uzak, Türk milletinin duygularını ifade eden bir edebiyat olarak değerlendirmiŒtır. Yücel'in aĒığıya aldığımız halk edebiyatı hakkında görüşleri bu düŒüncelerimizi açıklar niteliktedir:

*"Gerek millî destanlar, masallar, atasözleri gibi Türk içtimâî vicdanının vasıtasız ve isimsiz ifadesi olan mahsuller; gerek saz şairlerinin şiirleri, bilhassa millî ruha tercüman olmak yönünden pek kıymetlidir. Bir çok devirlerde halk kitlesi, tarihî varlığını ve kısmen dilini bütün saflığı ile ancak bu eserde saklayabilmiştir. Bu itibarla halk edebiyatı sade, fakat özlü bir edebiyattır."*⁴⁰

Hasan Âli Yücel, "Tekke Edebiyatı" baĒlığı altında, Ahmet Yesevi tesiriyle Anadolu'da yayılan Türk tasavvuf edebiyatı üzerinde durmuŒtır. Yücel, Ahmet Yesevi ve Mevlana ile baĒlamış olan Tekke edebiyatının iki kol halinde geliştiğini söyler. Bunlardan biri, millî vezinle ve sade Türkçeyle halka hitap eden ve en önemli temsilcisi olarak Yunus Emre'nin görüldüğü "Halk Tekke Edebiyatı"dır. Diğeri ise aruz veznini kullanan, dili de sade olmayan ÂĒık PaĒave Nesimi'nin en önemli temsilcileri olarak görüldüğü "Divan Tekke Edebiyatı"dır.⁴¹ Yücel, Tekke edebiyatını çok değerli bulmasa da halkın içinde olması ve Türk diline değer vermesi yönünden kıymetli bulmuŒtır.

*"Halk tekke edebiyatımızın Türk dili itibarile kıymeti edebî değerinden daha çoktur. Bilhassa Bektaşî an'anesinde tarikat erkânının ve vazifelerin isimleri hep Türkçedir. Bu cihetteki Türkçülük, şiirlere de geçmiştir. Nefeslerde ayetler, bazı tasavvuf ıstılahları bol bol kullanılmakla beraber muhatap, daima halk olduğu için sade, teklifsiz, hattâ ümmî bir lisan ihtiyar edilmiştir. Halkiyat derlemeleri yapılırca bu yazıların içinden pek çok öz Türkçe kelimeler çıkarılabilecektir. Bunlarda millî vezin ve millî şekillerin kabul edilmiş olması dil itibarile divan şairlerinden daha ziyade Türkçeci olduklarını göstermektedir."*⁴²

Hasan Âli Yücel, "Divan Edebiyatı"nı ele almadan önce Türk dilinin edebî lehçelerine kısaca değinmiŒtır. Sonrasında, "Selçuklular zamanında Küçük asyada, Osmanlılar zamanında ise Anadolu'da ve kültür itibarile oraya baĒlı olan Rumelide yaşayan Türklerin yarattığı"⁴³ Anadolu, diğeri adıyla da Osmanlı lehçesi üzerinde durmuŒtır. Bu bilgiler, Divan edebiyatının oluşma zeminini anlatmak için verilmiŒtir. Yücel, Divan edebiyatını Yusuf Has Hacıp tarafından yazılan Kutadgu Bilig'le baĒatır. Bunun sebebini ise Ēu cümlelerle açıklar:

*"Canlı bir uzviyete ilk tesirler nasıl dıştan ve kabuktan işlemeğe başlarsa millî edebiyatımızda da Arap ve Fars tesirleri ilk önce şekilde kendini göstermiştir. İşte şekilde başlayan bu izleri onda bulduğumuz içindir ki, Kutadgu bilgî, islâmlaşmış bir ümmet edebiyatı olan (Divan edebiyatı) nın başlama örneklerinden biri olarak mütalâa ediyoruz."*⁴⁴

Yücel, Kutadgu Bilig'i "Türk yaşayışı ile düşünüşünü ve Türk türesini gösteren cihetler"⁴⁵ yönünden değerli ve millî bir eser olarak görse de aruz vezniyle mesnevi tarzında yazılması ve dinî tabirler kullanması yönünden Divan edebiyatı baĒlığı altında ele almıŒtır. Halka dönük, halkın duygularını yansıtan ve halkın içinde olan bir edebiyata değer veren Yücel, Divan edebiyatını

⁴⁰ age, s. 41.

⁴¹ age, s. 58-68.

⁴² age, s. 84.

⁴³ age, s. 106.

⁴⁴ age, s. 108-109.

⁴⁵ age, s. 108.

“Divan edebiyatında felsefe”, “Divan edebiyatında ilim”, “Dil bakımından kıymeti”, “Millî ve beğeri kıymeti”, “Divan edebiyatının estetiği” başlıkları altında şiddetle eleştirmiştir. Yücel, “Bir edebiyata millî diyebilmek için o edebiyatın, içinden çıktığı cemiyetin varlığını anlatması, eremediği ve ermek dilediği ülkeleri dile getirmesi”⁴⁶ gerektiğini söylemiş ve Divan edebiyatının Türk edebiyatının klasik edebiyatı olmadığını şu cümlelerle savunmuştur:

*“Bir edebiyat müessesesinin klasik olabilmesi için o edebiyatın kendinden önceki edebiyatlardan birile tekâmül bağı bulunması, millî veya âlemşumul bir kıymet alması ve kendinden sonraki edebiyat müesseseleri için dış ve iç bakımından bir örnek olabilmesi gerektir. Bundan başka klasik denebilecek edebiyatların belli kaideler ortaya koyması ve onların içinde yaratıcılığa imkân vermesi de şarttır. Bunun için belli başlı dinlerin muayyen naslarından kurtulması ve lâyük olması bir zarurettir. Rönesansını yapmamış bir cemiyette ise hayatta ve edebiyatta lâyüklik mümkün olamadığına göre Divan edebiyatının lâyük ve klâsik olabilmesi hatırdan bile geçemez.”*⁴⁷

Hasan Âli Yücel, bu cümlelerde de görüldüğü üzere halka hitap etmediği için Divan edebiyatını millî ve klasik bir edebiyat olarak görmez. Yücel’in Divan edebiyatına yönelik bu değerlendirmelerini döneme hâkim olan zihniyetle ve dönemin ders müfredatıyla bir arada düşünmek gerekir. 1928 yılında Latin alfabesine geçilmesi, yeni bir ders programına ihtiyaç doğurmuş ve 1929 yılında yeni müfredat hazırlanmıştır. Müfredatı hazırlayanlar arasında Hasan Âli Yücel de vardır. Müfredatta, “*edebiyat tedrisatının aslî hedefi millî ve medenî hayatın muhtelif cepelerine makes olan eserlerle talebenin fikrî ve hissî alâkasını temin etmek*”⁴⁸ tir. Bu maksatla, Divan edebiyatına daha az yer vermek gerektiği düşünmüştür. Bu düşüncelerin neticesinde, ders müfredatının hazırlanmasındaki ve Yücel’in Divan edebiyatına yaklaşımındaki zihniyetlerin benzer olduğu dikkat çeker.

Hasan Âli Yücel, “Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış’a Türk dilinin kullanılmasına, yayılmasına ve halkın duygularının ifade edilmesine büyük önem vermiştir. Yücel, Tanzimat’a kadar olan Türk edebiyatını değerlendirdiği kitabında bu ölçütleri göz önünde bulundurmuş, değerlendirmelerini de bu ölçütlerden yola çıkarak yapmıştır.

Hasan Âli Yücel, “Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış’ı yazarken edebiyat tarihçiliği açısından nasıl bir yol izlediğini belirtmiştir. Yücel, eserine başarken “*Her edebî müessese ve her edebî hareket, bu küçük kitapta canlı bir varlık gibi gösterilmiş, doğumundan ölümüne kadar, tam bir hayat şeklinde, müşahhas bir hale getirilmiştir. Ölmeyen hâlâ yaşayan cihetleri varsa onların da istihaleleri ayrıca işaret olunmuştur.*”⁴⁹ der. Teorik olarak dile getirdiği bu düşüncelerin eserindeki uygulanımını görmek mümkündür. Yücel, “Halk Edebiyatı”nı, “Tekke Edebiyatı”nı ve “Divan Edebiyatı”nı oluşumlarından son buluşlarına kadar bir gelişim çizgisi takip ederek anlatmıştır.

Yücel, “Halk Edebiyatı”nın halkın duygularını ve millî ruhu yansıtsa da “*bugünkü hallerle bizim iştiyaklarımıza, yükselen duygularımıza temamilen cevap verecek bir halde*”⁵⁰ olmadığını söylemiştir. Günümüzde de halk edebiyatının toplum ihtiyaçlarına cevap verecek bir hale getirilmesi gerektiğini belirtmiştir. “Tekke Edebiyatı”nın oluşma zeminine ve yayılışına geniş yer ayıran Yücel, Tekke edebiyatının “*sonraları Türk cemiyeti içinde miskinlik, tenbellik, iradesizlik ve acizlik telkin eden, yahut cemiyetin bütün kayıtlarından sıyrılıp kuvvetli bir özcülük*

⁴⁶ age, s. 150.

⁴⁷ age, s. 149.

⁴⁸ Hasan Âli Yücel, *Türkiye’de Orta Öğretim*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1994, s. 186.

⁴⁹ Hasan Âli Yücel, *Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış*, Remzi Kitaphanesi, İstanbul, 1932, s. 8.

⁵⁰ age, s. 42.

ve zevkçilik yapan bir müessese haline"⁵¹ geldiğini ve sonuç olarak kendi kendisine son verdiğini dile getirmiştir. Yücel "Divan Edebiyatı"nın devrinin sona ermesiyle ilgili de şu sözleri söylemiştir: "bu derece hayattan uzak kalmış bir edebiyatın yaşamamasından daha tabii ne olabilirdi. Bilhassa yarım asırdanberi bu edebiyat ölmüş bulunuyor. Son titremeleri, arta kalan birkaç şairde görüldükten sonra o, dünyanın büyük mezarlığına gömülmüştür. Andacı, üstünde sadece bir (Hüvelbakî) yazılı, yosunlu bir mezar taşıdır."⁵²

Hasan Âli Yücel, yaptığı bu çalışmanın "şu veya bu şairin hayat ve eserlerini tetkik eden bir edebiyat tarihi değil, edebiyatımızın tercemei halini tespit etmek isteyen bir deneme"⁵³ olduğunu belirtmiştir. Eseri incelerken de bu durumu görmek mümkündür. Yücel, hiçbir çarın hayatı veya eserleri hakkında uzun uzun bilgi vermemiş, ele aldığı „edebî müessese“lerin Türk toplum hayatındaki ve kültüründeki yeri üzerinde durmuştur.

2.3. Edebiyat Tarihimizden

Hasan Âli Yücel'in edebiyat tarihçiliğini incelerken ele alacağımız bir diğer eseri "Edebiyat Tarihimizden"dir. Bu eser, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nu merkeze alarak onun yaşadığı döneme ışık tutmuştur. Yücel, "fikir ve sanat adamlarımızdan öyle birini alayım ki, onun hayatını ve eserlerini incelerken yaşadığı devir de meydana çıkmış olsun"⁵⁴ der. Bu maksatla Yakup Kadri'yi seçtiğini söyler. Ayrıca, Yakup Kadri'yi seçmesindeki sebeplere Güçümlerle de değinir:

"Yakup Kadri, 1908 Meşrutiyetinden bugüne kadar, yaşadığı devrin olayları ve insanlarıyla ilgilenmede ve ilgisini de söylemede –hastalık, vazife gibi engelleri bile durdurucu değil, fakat tahrik edici alıp- varlığını düşüncesiyle bize duyuran bir insanımızdır da ondan. Yakup Kadri'nin münferit ve kitap halindeki yazılarını okuyarak Tanzimat'tan bugüne adım adım gelebilirsiniz. Bu satırları yazdığım sırada Tercüman ve daha sonra Ulus gazetelerindeki yazılarıyla onun günlük fikirlerini bile izlemek mümkündür. Onda çok bol, hayat ve hâdisat malzemesi vardır. Bu perâkende zenginliği bir araya getirmek benim için zevkli, sanırım okuyucularım için de faydalı olacaktır."⁵⁵

Hasan Âli Yücel, Yakup Kadri'nin hayatını ve eserlerini incelediği halde bu esere niçin "Edebiyat Tarihimizden" adını verdiğini ise şu cümlelerle açıklar:

"Bu kitaba "Yakup Kadri –Hayatı ve Eserleri" adını verebilirdim. Onun etrafında, yine onu incelerken toplanan şahıslarla olaylar hayli kalın bir çerçeve olunca fikir, sanat ve umumiyetle sosyal hayatımızın bir safhasını gösteren bu deneme (essai)ye "Edebiyat Tarihimizden" adını verip kesmeyi daha uygun buldum."⁵⁶

Hasan Âli Yücel'in bu düşüncelerini kitabın başlıklarını ve bu başlıklar altında anlattıklarını inceleyerek görebiliriz. Yücel, "Fecr-i Âti ve Yakup Kadri", "Yakup, Tenkidci", "Yeni Lisan ve Yakup Kadri", "Bir Huysuz ve Kadınlar", "Kaynaklara Doğru" başlıkları altında, Yakup Kadri'yi merkeze alarak dönemindeki edebî grupları ve edebiyata konu olan sosyal problemler üzerinde durmuştur. Yakup Kadri'nin biyografik bilgisinden ve eserlerinden ise "Gençlik Yılları", "Yazarlığa Başlayış" ve "Küçük: Hikâyeler: Bir Serencam" başlıkları altında bahsetmiştir.

⁵¹ age, s. 81.

⁵² age, s. 154.

⁵³ age, s. 8.

⁵⁴ Hasan Âli Yücel, *Edebiyat Tarihimizden*, 2. Baskı, Gletişim Yayıncılık, İstanbul, 1989, s. 1

⁵⁵ age, s. 2.

⁵⁶ age, s. 3.

Hasan Âli Yücel, “Edebiyat Tarihimizden” adlı kitabını, “Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakıştaki *“terkipçi usul yerine tahlilci bir görüşle yine aynı prensipe dayanarak”*⁵⁷ yazdığını söylemiştir. Yücel’in dile getirdiği bu tahlilci usulü Yakup Kadri’nin edebî eserlerinin değerlendirilmesinde görmek mümkündür. “Küçük Hikâyeler: Bir Serencam” bölümünde Yücel, Yakup Kadri’nin Bir Serencam adlı kitabında topladığı hikâyelerinin tek tek özetini vermiş, bu hikâyelerin konusu, dil ve üslubu üzerindeki fikirlerini açıklamıştır. Ayrıca, bu hikâyeler hakkında Yakup Kadri’nin ve diğer yazarların yorumlarına da yer vermiştir. Yücel, “Montesquieu Gibi” başlığı altında Montesquieu’nun “Çan Mektupları”yla Yakup Kadri’nin “Alp Dağlarından ve Miss Chalfrin’in Albümünden”ini konularından yola çıkarak değerlendirmiş, bu eserler arasındaki benzerlikleri tespit etmiştir. “Ziya Gökalp ve Yakup Kadri”de ise Ziya Gökalp’in fikirleri üzerinde durmuş, Yakup Kadri’nin Gökalp hakkındaki fikirlerine ve kanaatlerine yer vermiştir. “Kaynaklara Doğru”da Yahya Kemal’in ve Yakup Kadri’nin Yunan ve Latin kaynaklarından yola çıkarak yazdıkları şiirlerini teknik, dil, konu ve yenilik açısından değerlendirmiştir. Yücel’in bu tahlilci tutumunu sadece edebî eserlere yaklaşımda görmeyiz. Yakup Kadri’nin edebî kişiliğinin oluşmasında rol oynayan etkenleri, Fecr-i Âti dönemini ve diğer şiirlerin yazılarını da değerlendirmeye tâbi tutarak incelemiştir.

Halka hitap eden ve halkın duygularını ifade eden Türk edebiyatını değerli bulan Yücel’in Türk dili hususundaki hassasiyetini bu eserinde de görmek mümkündür. Yücel, “Yeni Lisan ve Yakup Kadri” başlığı altında Mevlana’dan başlayarak Türk edebiyatında sade Türkçeyle şiirler yazan şiirlerin eserlerinden örnekler vermiştir. Sonrasında, Ali Canip Yöntem ve Ömer Seyfettin’in önderliğindeki Yeni Lisan hareketi üzerinde durmuştur. Yeni Lisan hareketini anlatırken, bu hareketi destekleyenlerle karşıt olanların görüşlerine de yer vermiştir. Yeni Lisan hareketine karşıt olanlardan biri de Yakup Kadri’dir. Yakup Kadri’nin “9 Ağustos 1940 da Yeni Mecmua için Selahattin Güngör’le yaptığı bir konuşma”⁵⁸da söylediklerini Yücel, Güçümlerle eleştirmiştir:

*“Elli yıllık yazar Yakup Kadri, yukarıya aldığım bu konuşmasında Türkçenin nasıl olması gerektiğini söylerken acaba niçin, “instinctif” kelimesini kullanıyor da “insiyakî” veya “sevki tabii” diyemiyor? Ne Frenkçesi, ne de Arapçası halktan gelmiyor ve bugünkü nesil anlamıyor da ondan değil mi? onu “içgüdü” sözüyle niçin karşılamamıştır. Belki bu sözü bilmiyor bile. Halbuki bu kavram, halkta yoktur. Onu aydınlar düşünüp karşılığını koymıya mecbur değiller midir?”*⁵⁹

Hasan Âli Yücel’in Türk edebiyatıyla ilgili düşünceleriyle Türk dili hakkındaki düşünceleri benzerdir. Yücel, dil mevzusu söz konusu olunca Yakup Kadri’yi bile eleştirmekten geri durmamıştır.

Sonuç

Hasan Âli Yücel, bir milletin edebiyatını, o milletin sosyal hayatını oluşturan unsurlardan biri olarak görmüştür. Bu düşünceden hareketle Yücel, Türk edebiyatının gelişimini ve safhalarını tespit edebilmek için cemiyet hayatının göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmiştir. Hatta Türk tarihinin ve kültürünün bağıdığı yerde Türk edebiyatının da bağıdığını dile getirmiştir. Yücel’in edebiyat tarihçiliğinde edebiyat ve cemiyet hayatının ilişkisi her zaman ön planda tutulmuştur.

Yücel, Türk edebiyatı tarihiyle ilgili düşüncelerini açıklarken Türklerin en eski çağlarına yönelik araştırmaların önemine değinmiştir. Bu araştırmaların yapılmaması halinde Türk tarihinin

⁵⁷ age, s. 1.

⁵⁸ age, s. 220.

⁵⁹ age, s. 221.

olduğu gibi edebiyatının da gün yüzüne çıkamayacağını vurgulamıştır. Ancak, Yücel'in edebiyat tarihi çalışmaları göz önüne alındığında, bu düşüncelerin uygulamaya geçirilmediği ve edebiyat araştırmacılarına sadece bir tavsiye olarak kaldığı görülmüştür.

Yücel, Hasan Hamamîzâde ve Hıfzı Tevfik Gönensay'la birlikte yazdığı "Türk Edebiyatı Nümûneleri"nde, Anadolu'da gelişen Türk edebiyatının yanında Çağatay ve Azeri edebiyatlarını da ele almıştır. Bu eserde, Türk edebiyatına yaklaşımda coğrafi bir sınırlama getirilmemiştir. Eserde, sanatçılar ve eserler hakkında verilen bilgilerden ziyade seçme metinler fazladır. Bu sebeple, "Türk Edebiyatı Nümûneleri" antoloji olma yönüyle dikkat çekicidir.

Yücel'in edebiyat tarihi çalışmalarında dikkate alınacak en önemli eserin "Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış" olduğu görülmüştür. Bu eserde, edebiyat ve cemiyet ilişkisi göz önünde bulundurulmuş, Türk edebiyatının tasnifi bu ilişkiye göre yapılmıştır. Yücel, Türk milletinin yaşam tarzında İslâm dininin önemli bir etkisinin olduğunu belirterek, Türk edebiyatını İslâmiyet'ten evvel ve sonra olarak iki döneme ayırmıştır. Benzer şekilde, İslâmiyet tesirinde gelişen Türk edebiyatını tasnif ederken edebiyat ve toplum hayatının ilişkisini dikkate almıştır. Böylece, İslâm tesiriyle medrese, saray, tekke ve köy etrafında sosyal muhitlerin oluştuğunu belirtip Türk edebiyatını da bu muhitler çerçevesinde incelemiştir. Yücel'in bu eseri sosyal çevrelerin göz önünde bulundurulması noktasında farklılık gösterdiği gibi edebiyat tarihi çalışmalarında önemli bir adım olarak dikkat çekmiştir.

Hasan Âli Yücel, "Edebiyat Tarihimizden" adlı eserinde, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nu merkeze alarak, dönem edebiyatını değerlendirmiştir. Değerlendirmelerini Yakup Kadri'nin ve o dönemin yazarlarının görüşlerini alarak yapmıştır. Bu bakımdan, "Edebiyat Tarihimizden" adlı eser, dönem hakkında bilgi edinebilmek için başvuru kaynağı niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- ÇIKAR, Mustafa, **Hasan Ali Yücel ve Türk Kültür Reformu**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998.
- ĞİSAN, Hamamîzâde, GÖNENSAY Hıfzı Tevfik ve YÜCEL Hasan Âli, **Türk Edebiyatı Nümûneleri**, İstanbul, Millî Matbaa, 1926.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, **Türk Edebiyatı Tarihi**, 5. baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, 2003.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, **Edebiyat Araştırmaları 1**, "Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl", Ankara, Akçağ Kitabevi, 2004, s. 3-47.
- LANSON, Gustave, **İlimlerde Usul**, çev. Yusuf Şerif, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1937.
- OKAY, Orhan, **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2005.
- Okay, Orhan, "Abdülhalim Memduh'tan Ahmet Hamdi Tanpınar'a Edebiyat Tarihlerinde Yenileşmenin Sınırları", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, cilt 4, sayı 8, 2006, s. 9-21.
- SAĞLAM, Nuri, "Medeniyet Tarihimizin En Girift Labirenti: Türk Edebiyatı Tarihi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, cilt 4, sayı 7, s. 9-23.
- TÖMURTAĞ, Faruk Kadri, "Türk Edebiyatı Tarihi Ana Kitabı Nasıl Yazılabilir?", **Türk Kültürü**, sayı 7, 1963, s. 28-30.
- TURAL, Sadık, "Edebiyat Tarihçisi Hasan-Âli Yücel", **100. Doğum Yıldönümünde Hasan-Âli Yücel**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1998.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

-
- YARDIM, Mehmet Nuri, “Türk Edebiyatı Tarihi ve Edebiyatımızın Bazı Meseleleri Üzerine Prof. Ömer Faruk Akün’le Mülakat”, **Boğaziçi**, sayı 49, Temmuz-Ağustos 1986, s. 5–13.
- YÜCEL, Hasan Âli, **Edebiyat Tarihimizden**, 2. Baskı, İstanbul, Çetivim Yayıncılık, 1989.
- YÜCEL, Hasan Âli, **Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış**, Remzi Kitaphanesi, İstanbul, 1932.
- YÜCEL, Hasan Âli, **Türkiye’de Orta Öğretim**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994.
- YÜCEL, Hasan Âli, ÇNAN Abdülkadir, **Türk Edebiyatı**, “Türk Tarihinin Ana Hatları” eserinin müsveddeleri No. 47.
- YÜCEL, Hasan Âli, “Edebiyat Tarihimize Umûmî Bir Nazar ve Bizde Edebî Hareketler”, **Türk Yılı 1928**, Toparlayan: Yusuf Akçuraoglu, Yeni Matbaa, İstanbul, 1928, s. 243–263.
- <http://menadoc.bibliothek.uni-halle.de/landau/content/zoom/181340>, (ET: 24.11.2012).



SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ'NDE AİLE TEMİ ÜZERİNDEN TÜRK MODERNLEŞMESİNİN SEYRİ

*Hanife ÖZER**

ÖZET

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın 1962 yılında yayımlanan *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanında, Türk toplumunun modernleşme süreci ironik bir tutumla kaleme alınmıştır. Romanın olay örgüsü, başkahraman Hayri İrdal'ın hatıralarına dayanır. Eserde tarih, ekonomi, bürokrasi, bilim, felsefe, hurafe, aile, kadın, Doğu, Batı vb. kavramlar, "eski-yeni" zihniyeti çerçevesinde ele alınmış, bu kavramların art alanlarında köklü değişmelerin çok süratli bir şekilde yaşandığına işaret edilmiştir. Roman Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk yarısını kapsayan bir süreci kurgulamış, bu süreç içinde de aile yapısının nasıl değiştiği gözler önüne serilmiştir. Yazar aile kurumundaki gelişmeleri veya değişimleri, ailenin bağlı bulunduğu ve içinde bir çekirdek rolü üstlendiği toplumdaki gelişmelerle paralel bir şekilde almıştır. Yine farklı nesillere mensup aileler arasındaki farklı anlayış ve eğilimleri toplumsal gelişmelerle bazen doğrudan, bazen de dolaylı olarak ilintilediği görülmektedir. Bilindiği gibi, toplumsal yapıdaki her gelişmenin yahut da değişimin eski bir örneği, bu örneğin bazı etkenlerle yeniyi hazırlayan koşulları, yine bu koşulların etkisi ile yeniyi doğru gelişen eğilim ve yeninin, eskinin yerini alması süreci söz konusudur. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde de böyle bir sürecin varlığından söz edilebilir. Romanda bu süreç içinde Osmanlı Türk ailesinin; geleneksel yapıya sahip olanlar, eskiye bağlı ama aynı zamanda eskinin baskısını yaşayan, bu bakımdan da yeniyi geçiş konumunda bulunanlar ile yeninin, modernin yansıtıcısı aileler şeklinde üç grupta ele alındığını söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Tanpınar, roman, aile, modernleşme.

LOOKING AT THE TURKISH MODERNISATION VIA FAMILY THEME IN SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ

ABSTRACT

In Ahmet Hamdi Tanpınar's novel called *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, which was released in 1962, the process of modernisation of Turkish society has been written in an ironic manner. The novel's plot is based on memories of protagonist Hayri İrdal. In this work of art concepts such as history, economics, bureaucracy, science, philosophy, superstition, family, female, East vs. West have been considered in the "old-new" mentality and it's been pointed out that the fundamental changes behind these took place very rapidly. In the novel, the last

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, El-mek: hanifeoz@gmail.com

period of the Ottoman Empire and the first half period of the Republic have been constructed and during this time the change in the family structure is demonstrated. The author presents the developments or changes in the family institution parallel to the developments in the society where the family is connected to and plays the role of its core. However, understanding the differences between families belonging to different generations and social developments, trends are being linked sometimes directly, sometimes indirectly. As known, the following process can take place in society: an example of any change in the social structure or an old development, then these conditions preparing this development with some factors, after that the trend towards the new influenced by the same conditions and then the new replacing the old can happen. It could be said that kind of process takes place in Saatleri Ayarlama Enstitüsü. In the novel, the Ottoman Turkish family structures have been put into three different groups: first the traditional families, then the group experiencing the pressure of traditional although being devoted to it and last the ones who are in the transition period from old to new or the reflector of the modern families.

Key Words: Tanpınar, novel, family, modernisation.

Giriş

Latince “modernus” kelimesinden türeyen modernizm kavramı, yaşanan zaman, “şimdi”, “yeni” gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Baudelaire’e göre modern olan yeni olandır.¹ Bununla birlikte modern kavramı, özellikle son yıllarda geçmişten, geçmişin değerlerinden, kısacası geleneksel olan her şeyden kopma anlamına da gelmektedir. Geçmişle bağların trajik kopuşuyla bireyler ve topluluklar üzerinde büyük travmaların meydana geldiği de sık sık yinelenen bir gerçektir.

Modernleşme, sosyal bilimlerde aslında Batı toplumlarını ifade eden tarihsel gelişim çizgisiyle ilgili bir kavram olarak kabul edilir. Bunun yanında üretime dayalı endüstriyel alanla ilgili olarak da kullanılmaktadır. Yine on dokuzuncu yüzyılla birlikte aklın tek değer haline gelmesi, bireyin, insanın yüceltilmesi, böylece bireyselleşmenin benimsenerek yaygınlık kazanması gibi birçok alanda köklü değişimleri karşılayan bir kelime konumundadır.²

Ferdinand Tonnies, “Gemeinschaft und Gesellschaft” kitabında iki çeşit toplumun tasvirini yapar. Bunların ilki “kamu, cemaat” niteliği taşıyan toplumlardır. Bu nitelikteki toplumlarda, insanlar arasındaki ilişkiler duygusal bir temele dayanır. İnsan ilişkilerini belirleyen temel unsur duygusal, manevi bağlardır. “Toplum, cemiyet” niteliğindeki toplumlarda ise ilişkiler akla dayalı olarak belirlenir. İnsan davranışları bir hedefin peşinde ve nesneldir. Tonnies modernleşmeyi “cemaat” tipi toplumun “toplum” tipi topluma dönüşmesi olarak tanımlar. Ona göre bu dönüşüm sürecinde gelenek, inanç ve cemaat olgularının yerini bilim ve ticari alandaki gelişmeler alacaktır. Böylece kendi kendine gelişen ilişkiler ortadan kalkacak, bunlar yerini yapay şekilde gelişen ilişkilere bırakacaktır. Duygusal/manevi yaklaşımlar ise yerini akılcı/iradi düşünceye bırakacaktır.³

¹ Metin Gültekin, “Charles Baudelaire ve Modernizm” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* www.e-sosder.com ISSN:1304-0278 Kış -2007 C.6 nr.19, s. 82-94.

² Hans Van Der Loo/ Williem Van Reijen, *Modernleşmenin Paradoksları*, İnsan Yayınları, İstanbul 2006, s. 14.

³ a.g.e., s.18.

Tanpınar'ın 1962 yılında yayımladığı Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanında da “eski-yeni” kavramları etrafında bir modernleşme projesinin kurgulandığına tanık oluruz. Olay örgüsünü kapsayan zaman dilimi içinde birçok sosyal unsura yer verildiği görülen romanda temel mesele olarak “gecikmiş bir modernleşme”nin bireyler üzerindeki etkileri, yansımaları söz konusu edilmiş; bürokrasi, bilim, gelenek, kültür vb. konular kurgulanmıştır. Yazar, gecikmiş modernleşmeyi yahut da gecikmişlikten doğan hızlı modernleşmeyi aile kurumu üzerinden de kurgulayarak romanında belli başlı üç tip aile çizmiştir. Bu aileleri geleneksel, modern ve ikisi arasında bir geçiş özelliği gösteren aileler olarak tanımlamak mümkündür. Eserde geleneksel aile modeli olarak karşımıza iki örnek çıkar. Bunlardan biri romanın başkahramanı Hayri İrdal'ın yetiştiği aile, diğeri ise geleneksel Osmanlı ailesini belki Hayri İrdal'ın ailesinden daha iyi yansıtan Abdüsselam Beyin ailesidir. Modern aileleri temsilen de romandan seçilebilecek en belirgin iki örneğin ilki; ikinci eşi Pakize, iki baldızı ve iki çocuğundan oluşan Hayri İrdal'ın ailesi ile Selma Hanım-Cemal Bey çiftidir. Bu aile tiplerinin/modellerinin arasında ise eski terbiye ve henüz farkına varmadığı fakat yavaş yavaş sezdiği yeni eğilimler ile Emine-Hayri İrdal ailesi vardır. Saydığımız bu aile tablolarına bakıldığında ise eskiden yeniyeye doğru bir süreç izlendiği görülür.

1. Geleneksel aile

Türk romanında veya edebiyatımızın diğer kurgusal türlerinde on dokuzuncu yüzyıl itibarıyla tasvir edilen geleneksel Türk aile modellerinin belli başlı özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz: “Baba otoritesi, kadının eşe ve babaya itaati, kalabalık –en az iki ya da daha fazla neslin/ailenin bir arada olduğu- nüfuslu, gerçekleşecek evliliklerin görücü usulüyle ve baba onayıyla gerçekleşmesi vb. sayılabilir. Bu özellikleri taşıyan aile yapılarına Eylül, Turfanda Mı Yoksa Turfa Mı, Mürebbiye, Kiralık Konak, Sinekli Bakkal... romanlarında rastlamak mümkündür. Eylül'de Süreyya'nın geniş ailesi, Turfanda Mı Yoksa Turfa Mı romanında Şeyh Salih Efendi ailesi, Mürebbiye'de Dehri Efendi ailesi, Kiralık Konak'ta Naim Bey'in ailesi, Sinekli Bakkal romanında da Selim Paşa ailesi geleneksel modeli oluşturan ailelerdir.

1.1. Numan Bey ve ailesi

Çalışmamıza konu olan Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanında söz konusu modele en uygun aile olarak Abdüsselam Bey'in ailesini ve başkahraman Hayri İrdal'ın baba evini görürüz. Romandaki olay örgüsünü takip ettiğimizde karşımıza çıkan geleneksel modele uygun ilk aile Hayri İrdal'ın baba evidir. İrdal, romanın başlarında “fakir düşen bir ailede doğduğunu”⁴ belirtir:

*“Arkadaşlarımın çoğu gibi mektebe lalalarla, uşaklarla gitmedim. Ne yeni, süslü elbiselerim, ne su geçirmez potimim, ne sıcak paltom vardı. Daima diz kapaklarım yamalı, daima dirseklerim biraz dışarıya fırlamış gezerdim”*⁵

Alıntıda da belirtildiği gibi maddi imkânları sınırlı bir aile tablosu çizer İrdal. Bu aile, İstanbul'un eski semtlerinden birinde, Edirnekapı Mihrimah Camii yanında, dört odalı mütevazı bir evde yaşar. Evde baba, onun iki eşi ve çocuklardan oluşan ve romancının tutumu, kahramanın bakışına rağmen baba otoritesinin hâkim olduğu bir yaşam sürerler. Ancak yukarıda da değinildiği gibi, önceleri bir konakta yaşayan bu ailenin büyükleri, dedenin vasiyetini yerine getirmek için ellerindekileri satmışlar, böylece İrdal'ın çocukluğunun ve gençliğinin geçtiği bu eve taşınmak zorunda kalmışlardır. Fakir düşmelerine sebep olan olay ise gelenekle bağ kurulabilecek bir nitelik taşır. İrdal'ın dedesi Takribî Ahmet Efendi, başının “çok sıkıştığı, hatta hayatının bile tehlikeye girdiği bir sırada, kurtulduğu takdirde bir cami yaptıracağına dair vaatte bulunur. Fakat bunu kendisi gerçekleştiremez, ölürken oğlu Numan Efendiye sözünü gerçekleştirmesi yolunda vasiyette

⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Dergâh Yay., İstanbul 1999 (6. Baskı), s.23. Romanla ilgili atıflarda bundan sonra romanın adı S.A.E. olarak kısaltılacak ve sayfa numaraları verilecektir.

⁵ S.A.E., s.24-25

bulunur. Burada Ahmet Efendinin vaaadinin cami olmasını geleneksel toplum yapımızın, vasiyetinin de geleneksel Türk aile yapısının bir özelliği olarak görmek mümkündür. Zira söz konusu olan vasiyet dinî bir nitelik taşımaktadır. Ayrıca şu hususa da dikkat çekmek gerekir ki Ahmet Efendi, oğluna böyle bir vasiyette bulunurken oğlu Numan Efendi, babasının yolundan gitmemiş, kendisinin yerine getiremediği bu vasiyeti oğlu Hayri'den istememiştir. Bu durum, cami yapımını oğluna devretmemesi, oğlunun askerde bulunduğu sıralarda vefat etmesinden öte, aile yapısındaki değişimin ilk işaretleri olarak görülebilir.

Romanın olay örgüsü geriye dönüş tekniği kullanılarak Hayri İrdal'ın hatıraları yoluyla gelişir. İrdal, içinde büyüdüğü evi şöyle tasvir eder:

“Evimizde, üst katın sofasında babamın her başı sıkıştıkça satmaya kalkıştığı, fakat anlatacağım sebepler yüzünden bir türlü satamadığı büyük ayaklı duvar saati vardı. Duvardaki küçükklü büyüklü yazı levhaları, yerdeki hasırlar, onların serin ve rutubetli kokusuyla, oda ve merdiven kapılarındaki kalın perdelerle beraber evimize küçük bir mescit halini veren bu saat babamdan miras kalmıştı.”⁶

Hayri İrdal, böyle bir evde kardeşleri, bir öz bir üvey olmak üzere iki anne ve hepsine birden bakmak zorunda kalan babasını tanıtırken onun birçok kusurları olduğunu özellikle belirtir. Bu kusurlarının başında ise aile sorumluluğunu ihmal etmesi gelir:

“İlk karısını ve ondan olan çocukları zar zor beslerken şer’î mahkeme kararıyla evimizde birkaç gün için, o da ücretini vererek, misafir kalan bir kadıncağızla, hem de kocasından boşandığı günün haftasında, kaşla göz arasında evlenmesi... asıl kötüsü, anneme o kadar bağlı olan babam, bu kadıncağızla, onu zengin zannettiği için evlenmişti. Hâlbuki kadın parasızdı. Babama evimizdeki misafirlik bedelini ve bazı mahkeme masraflarını ödemek için ikide bir koynundan çıkarıp gözümüzün önünde açtığı büyükçe kesedeki mecidiyeler meğer bütün serveti imiş.”⁷

Hayri İrdal, annesiyle babasını, romanın kurgusunda çok özel bir yere sahip olan saat Mübarek vesilesiyle karşılaştırır. Babası Numan Beyi dindarlığının yanında beşeri yönüyle de tanıtırken annesini (romanda ismi belirtilmiyor) dinin hurafeleştirilmiş tarafına meyilli, cahil, ailesi için yaşayan bir kadın olarak tanıtır. Bu aile, hiç yabancı olunmayan, pek çok edebi eserde görüldüğünde yadırganmayacak geleneksel özellikler taşır. Ancak hanımların Numan Beye olan bağlılıklarında da “marazi bir taraf”⁸ olduğuna dikkat çekmek gerekir. Zira ilk eşin tepkisizliği, ikinci eşin; çocukları kendi çocukları gibi benimsemesi, Numan Bey öldükten sonra evde tek başına üvey oğlu Hayri İrdal'ın askerden dönüşünü beklemesi, Hayri İrdal evlenirken onların yanına gitmeyip evde, ölen eşinin hatıralarıyla yaşamak istemesi bu maraziliğin delili olabilecek unsurlardır. Tüm bunlara rağmen bu aile, Prof. Kazım Yetiş'in Türk Romanında Aile başlıklı çalışmasındaki “suni aile”⁹ tanımının dışında kalır. Çünkü bozulmuş bir aile değil, alışılmış bir yaşantı süren aile görünümündedir.

Diğer yandan Numan Efendinin Zarife adında bir de kız kardeşi vardır. Romanda ölen eşinden bir konak, hanlar, hamamlar vs. kalan hala; on altı odalı konakta hizmetçisi –ahiretliği- ile yaşayan ve İrdal'ın olumsuz özellikleriyle tanıttığı bir kişidir. Oldukça varlıklı olmasına karşın kardeşi Numan Beye maddi herhangi bir yardımı söz konusu değildir. Zaten iki kardeşin aralarındaki ilişki de menfaate dayanmaktadır. Zira ilerleyen zamanda, Zarife Hanım ile yeğeni arasında menfaat birliği sağlanınca bütün olumsuz duygu ve düşünceler geri plana atılır. Ayrıca

⁶ S.A.E., s.26-27.

⁷ S.A.E., s.27-28.

⁸ Nükhet Esen, Türk Romanında Aile Kurumu 1870-1970, Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yay., s. 163.

⁹ Kazım Yetiş, Dönemler ve Problemler Aynasında Türk Edebiyatı, Kitabevi Yay., İstanbul 2007, s.211-215.

roman içinde Zarife Hanım, birey bazında gelenekselden moderne giden yolu en hızlı ve keskin şekilde kat eden bir kahraman olur. İrdal, babası ve halasını karşılaştırırken babasını “dindar olduğu halde saza söze düşkün biri; halasını ise “neşesiz, somurtkan, son derece sofu, nefesine düşman muamelesi yapmaktan hoşlanan biri” olarak tanıtır. Ancak roman içinde cereyan eden çeşitli ironik hadiselerden sonra Zarife Hanım, dünyevî yaşantının gereklerini çok hızlı bir şekilde yerine getirmeye başlar. Yeniden evlenir. Bu evlilik, halanın maddi imkânları dolayısıyla içgüveysi yöntemiyle yapılır. Evlendiği kişi Naşit Bey ve kızı ile oğlu, Zarife Hanımın konağına yerleşirler. Bu aile, yapı bakımından geleneğe uygun bir görünümündedir; ancak yaşamsal önceliklere bakıldığında gelenekle ters düşüldüğü aşikârdır. Çünkü değişen, “hayatın güzelliklerini fark eden” Zarife Hanım, ilk iş olarak konaktaki ‘ahiretliğine’ yol verir. Bir uşak, iki erkek aşçı, yeni oda hizmetçileri alır. Numan Beyin mütevazı, geleneksel aile yaşantısına karşılık hala, aynı süreç içinde modern hayatın lezzetlerini yeni yeni ve doyasıya tatmaya başlar.

1.2. Abdüsselim Bey ve ailesi

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanında geleneksel Türk-Osmanlı konak ailesini en belirgin şekilde yansıtan Tunusluzâde Abdüsselim Beyin ailesidir. “Burmalı Mescid tarafında aşı boyalı, önünde altı araba bulunan” bu muhteşem konak, adeta Osmanlı İmparatorluğu’nun bir timsalidir. Yirmi, otuz odalı bu konak, aile bireylerinin yanında yakın, uzak akrabalar, uşaklar, hizmetçilerle, deyiş yerindeyse kozmopolit bir mahalleyi çağrıştırır.

Tam bir İstanbul beyefendisi olan Abdüsselim Beyin konağında –romanda belirtilmemekle beraber- kadın nüfusunun ağırlıkta olduğu sezilmektedir. Ataerki toplum yapısının ve koruyucu, kollayıcı bir “velinimet” anlayışının hâkim olduğu bu konağın halkını İmparatorluk’un her köşesinden gelme gelin, damat, yenge, enişte, yaşlı teyze, yaşlı hala, çok sayıda genç ve çocuk, beslemeler, halayıklar oluşturur:

“Kendisi Tunus Beyinin yakın akrabası, ilk karısı şerif sülalesindendi. İkinci karısı saraydan çırağ edilmiş, Abdülhamit’le senli benli konuştuğu söylenen çok kibar bir Çerkes’ti. Bir kardeşinin karısı Hidiv ailesinden geliyordu, öbürününki bilemem hangi Kafkas kabilesinin reisinin kızıydı. Gelinlerden her biri ya şöhretli müşirin veya vezirin kızı yahut da bir Arnavut Beyinin torunuydu.”¹⁰

Şura-yı Devlet azası Abdüsselim Bey, bu kalabalıktan ve getirdiği maddi manevi sorunlardan şikâyet etmek bir yana, büyük bir memnuniyet duymaktadır. Tıpkı bir imparatorun, maiyetindekilere olan maddi, manevi cömertliğini sergiler. Diğer yandan konakta her ne kadar kadın nüfusunun fazlalığı görülse de konak halkı içinde konuşanlar ve kendilerinden bahsedilenler sadece erkeklerdir; hatta sadece Abdüsselim Bey demek de mümkündür. Çünkü o, konağın, dolayısıyla ailenin sahibi, koruyucusu, maddi manevi güvencesidir. Tam anlamıyla hane reisidir:

“Bu konağın kalabalığı ve masrafı hakkında bir fikir verebilmek için semtin iki bakkal, bir şekerçi ve bir kasabının hemen hemen bu konakla geçindiğini söylemek yeter. Aristiti Efendinin eczanesinin belli başlı hâsılatı da bu konaktandı.”¹¹

Yazarın, karışıklığını ve karmaşasını Babil Kulesi’ne benzettiği bu konak, Meşrutiyet’in ilanına kadar böyle devam eder. Fakat Meşrutiyet’in ilanından, başka bir ifadeyle, “hürriyetin ilanından” hemen sonra, bir benzeri olduğu imparatorluk gibi, konak da yavaş yavaş dağılır. Tanpınar’ın, aşağıya aldığımız cümleleri, konağın İmparatorluk’la olan organik bağıı vurgular:

“İlk önce Bosna Hersek, Bulgaristan, Şarkî Rumeli ve Şimalî Afrika arazisi ile beraber birader beylerle hemşire hanımlar ayrıldılar, sonra Balkan Harbi sıralarında

¹⁰ S.A.E., 39-40.

¹¹ S.A.E., s.40.

küçük beylerin ve gelin hanımların bir kısmı evden çıktı. Sonuna doğru hemen hemen yalnız Ferhat Bey'le –kardeşinin damadı- kendi çocuklarının bir kısmı kaldı.”¹²

Romanda “ben anlatıcı” konumundaki Hayri İrdal’ın da belirttiği gibi, Abdüselam Bey de konağın dağılmasını “hürriyete” bağlar.

Hürriyetle beraber değişen siyasal ve sosyal şartlar, Abdüselam Beyin konağında da önemli değişikliklere sebep olmuştur. Abdüselam Bey ekonomik darlığa düşmüş, bu durum git gide konak nüfusunun azalmasına yol açmıştır. Sonrasında konak satılmış ve Abdüselam Bey ve küçülen ailesi Beyazıt’ta daha küçük -8 odalı- bir eve taşınmışlardır. Bu evde küçük kızı, damadı, onların çocukları, Ferhat Bey, bir iki ihtiyar emektar ve kendi yetiştirmesi olan Emine kalmıştır. Kısa bir süre içinde kızı ve onun ailesi de Abdüselam Beyin yanından ayrılırlar. Artık eski tanıdıkları ya ortalıktan çekilmişler ya da “*adamcağıza ehemmiyet vermeyecek derecede değişmişlerdir.*” Arabalar, atlar hizmetçiler, her taraftan akan refah maziye karışmış, yerini derin bir yalnızlığa bırakmıştır. O eski kalabalık dağılmış, “büyük konak hayatı zaman içinde eriyip yok olmuştur.”¹³

Abdüselam Bey refah içinde büyümüş ve yaşamış, birçok kişinin sorumluluğunu, hamiliğini üstlenmiş bir İstanbul beyefendisi olarak içine düştüğü mali sıkıntıyı çevresindekilere sezdirmemek için büyük bir çaba harcar. Eskiden verdiği alışkanlıkların bir sonucu olarak evin idaresinde tek söz sahibi olma konumunu muhafaza eder. Ancak bunu “insan sevgisinin” bir uzantısı olarak çevresindekilere gösterdiği ilgi ve ihtimamla sağlar. Evin masraflarını karşılamada kimsenin yardımını kabul etmez.¹⁴ En sonunda Osmanlı’nın, geleneksel Türk ailesinin timsali Abdüselam Beyin bu evi, üç kişiye kalmıştır. Bunlar; Abdüselam Bey, Emine ve Hayri İrdal’dır. “Burmali Mescid’in arkasındaki konakta bir aşiret kadar kalabalık oğul, torun, hısım ve akraba içinde yaşayan” Abdüselam Beyin kaderi, kendi kanından olmayan iki insanın elinde ölmek olmuştur.¹⁵ Çünkü Abdüselam Beyin çocukları artık bayramlarda bile babalarının yanına uğramaktan kaçınırlar. Tüm bu gelişmeler de göstermektedir ki konakta sanılanın aksine daha çok maddi koşullar insanları birbirine bağlamıştır. Maddi koşullar bozulunca manevi bağlar da kopmuştur.

Romanda, bu ev içinde kurgulanan ve geleneksel Türk-Osmanlı aile yaşantısını yansıtmaları bakımından verilebilecek birçok gelişme vardır. Bunların başında Abdüselam Beyin yetiştirmesi olduğu Emine ile evine aldığı Hayri İrdal’ı evlendirmesidir. Bu evlilik, Abdüselam Beyin iradesiyle gerçekleşir. Bir diğeri de yeni doğan bebeğe ad verme merasimidir. Abdüselam Beyin ömrünün son dönemlerinde Emine-Hayri çiftinin bebeği doğunca eski adet üzere bebeğin adını evin büyüğü olarak Abdüselam Bey ‘usulüne uygun bir şekilde’ verir. Burada, Abdüselam Beyin evdeki hükümlanlığı yanında genç çiftin ona olan saygı ve bağlılıklarını ve modernleşme yolunda geçiş neslini temsil eden bu çiftin, yeniden çok, eskiye daha yakın durduklarını belirlemek gerekir. Yine eskiyle, gelenekle ilgili bir anekdot olarak Abdüselam Bey ve yakın çevresindekilerin giriştiği bir bayram hazırlığı verilebilir. Bu telaşlı hazırlık, değişen şartların eski nesil tarafından tam olarak algılanamamasının yahut da kabullenilememesinin bir sonucu olarak hüznle neticelenir:

“Düzine ile ipek mendiller, kravatlar, gömlekler, kızlar için belki de ucuz cinsten mücevherler, erkek çocuklar için saatler, eski emektarlar için alınmış entarilikler üst üste, paket paket odaya dizildi. Ve biçare ihtiyar sırtında eski redingotu, daima temiz, kolalı gömleği, gözlerinde daima parlak gözlükleri, bir eli her zaman için biçimli kesilmiş

¹² S.A.E., 40-41.

¹³ Nükhet Esen, s.164.

¹⁴ S.A.E., s.84.

¹⁵ S.A.E., s.85.

sakalında ve gözleri karşısındaki saatte, sokaktaki her gürültüye kulağını kabartarak, her an kapı ziline çalındığını sanarak üç gün, her adım sesinde geleni karşılamak için ayağa kalkarak bekledi."¹⁶

2. Geçiş konumundaki aile

2.1. Emine-Hayri İrdal ailesi

Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanında “eskiden” “yeni”ye geçiş, Emine-Hayri çiftinin oluşturdukları aile üzerinden izlenebilir. Bu çiftin yanında, Abdüselam Beyin çocukları da geçiş dönemi ailelerine örnek olabilecek niteliktedirler. Hatta “yeniye” Emine-Hayri ailesinden daha yakın dururlar.

Abdüselam Beyin büyük konağında birkaç neslin bir araya gelerek oluşturduğu büyük aile, “hürriyetten” sonra ekonomik ve sosyal koşulların değişmesiyle küçülmeye başlamış, konak halkı uzak yakın demeden dağılmaya başlamıştır. Konağı terk edenler arasında Abdüselam Beyin iki oğlu ve onların aileleri de vardır. Oğullardan biri, bir memuriyet bahanesiyle Anadolu'ya gitmiş, diğeri Çamlıca'da bir ev tutarak ailesini küçültmüştür. Her iki oğul da babalarına karşı olan sorumluluklarından olabildiğince kaçınmışlardır. Aile yaşamlarıyla ilgili olarak ise herhangi bir bilgi verilmemektedir.

Romanda verilen bu evrede, tüm geçiş dönemlerinde olduğu gibi Emine-Hayri çiftinin de yaşamları süresince edindikleri birikimler, alışkanlıklar ve yüklendikleri görevler dolayısıyla bocalamalar yaşadıklarına tanık olunur. Geleneğin kimine göre değerlerini, kimine göre yükünü geleceğe taşımak yahut da eski ile yeni arasında bir bağ olmak isterler. Bu bakımdan yazar onları, adeta bir eşikte tutmuştur. Ancak gelecek, romanda Halit Ayarcı'nın vurguladığı tabirle “yeni”, bu yükü taşımak isteyenlere ilgisiz kalmaktadır. Hatta buna “dur” deme gereği söz konusudur. Yalnız burada önemli bir hususu belirtmek gerekir ki bu ailede eskinin bazı unsurlarını geleceğe asıl taşıyıcı kişi Emine'dir.

Emine, Abdüselam Beyin konağında büyümüş, daha sonra Abdüselam Bey Beyazıt'ta bir eve taşınınca onunla birlikte kalan az sayıdaki kişilerden biri olmuştur. Hayri İrdal, askerdeyken babası Numan Efendinin ölmesi, eski evlerinde sadece üvey annesinin kalması, döndükten sonra da Abdüselam Beyin kendi evinde kalma teklifi üzerine Beyazıt'taki eve yerleşir. Abdüselam Bey, onu yetiştirmesi olan Emine ile evlendirir ve birlikte yaşamaya başlarlar. Hayri İrdal, Emine'yi şöyle tanıtır:

*“Emine, şirin, saf ve her şeyden evvel iyi insandı. Hayat karşısında şaşılacak bir cesareti vardı. Ömrü küçük bir kuş gibi Abdüselam Beyin evi denilen kafeste geçmişti. Dünyası, orada tanıdığı insanlardan ibaretti. Evlendiğimiz zaman, kapıdan ilk çıktığımız gün adımları sendeleyecek, korkup tekrar geri dönecek kadar bu evin dışındaki şeyler için yabancı ve tecrübesizdi. Buna rağmen, galiba her şeyi, her tecrübeyi kendisinde yaradılıştan hazır bulanlardan olacak ki hiçbir şeyi yadırgamadı. Hiçbir vaziyette şaşırmadı. Sonuna kadar sağlam, cesur, neşeli kaldı.”*¹⁷

İlk aylarda Emine için belirgin bir değişiklik yoktur. Zaten hep kalabalık içinde yaşamıştır. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi zaman içinde bu evden de kopmalar hızlanır ve evde Abdüselam Bey ile Emine-Hayri ailesi kalır. Aslında bu kopmalar sırasında Emine-Hayri çifti, özellikle de Emine, hem Abdüselam Beyin bunaltan ilgi ve sevgisi ve bu sevginin onların iradesini kırması hem de kendilerine ait bir hayatlarının olmasını istemeleri sebebiyle artık bu evde yaşamak istemediklerinin farkına varırlar. Ancak duydukları minnet borcu, Abdüselam Beyi

¹⁶ S.A.E., s.86.

¹⁷ S.A.E., s.83.

bırakıp gitmelerine engel olur ve istemedikleri bir ortamda yaşamak zorunda kalırlar. Bundan dolayı da geçiş döneminde velinimete olan minnet borcu bir süre sonra “muhabbet esirliği” olarak değerlendirilmeye başlanır.¹⁸

Bu ailede eski terbiye veya alışkanlıklar yeni eğilimlere göre daha görünür durumdadır. Ancak yeni, eski koşullara göre daha makul, daha insanî ve herhangi bir tehlike arz etmeden de gelmeye başlamıştır. Nitekim bu genç ailenin yansıttığı tabloda yeni/modern eskiyle/gelenekle herhangi bir çatışmaya girme, onu tahrip etme, hatta tedirgin etme kanaati uyandırmamaktadır. İçinde bulunulan koşulları kabullenme devam ederken bu koşullar içinde esintisi her alanda, toplumun her kesimine ulaşan “hürriyet rüzgârlarının” etkisi de bir şekilde hissedilmeye başlanmıştır. Hayri İrdal’ı ikna etmeye çalışan Emine’nin aşağıdaki sözlerinde de bunu sezmek mümkündür:

*“Neden beğenmiyorsun, anlamıyorum?.. Çok güzel, kutu gibi bir ev... Görürsün, cennet yaparım!.. Hele şu muhabbet esirliğinden kurtulalım.”*¹⁹

Romanda eski aile düzeninin değerlendirmesi, Hayri İrdal aracılığı ile “rahat, bol ve emniyetli” kelimeleriyle tarif edilir. Ancak bunlara rağmen eski, bazı değerlerden mahrumdur. Bunun başında da hürriyet gelmektedir. Kişiler, “hür ve kendi başlarına değillerdir.” Eski, onları kuşatmış, hareket etme imkânlarını sınırlandırmıştır. Bu bakımdan da işleyen sürecin eskiden yeniye olduğu açık iken olumludan bütünüyle olumsuzla olduğunu söylemek pek mümkün değildir.

Bu ailede geleneği yansıtan davranışlara verilebilecek örneklerden biri Emine ve Hayri İrdal’ın Abdüsselam Beyin evinden bir an önce ayrılıp çocuklarıyla baş başa yaşayabilecekleri bir hayata yönelik tasarlarıdır. Ancak bu tasarıda kendi başlarına bir ev kurmak değil de İrdal’ın baba evini yeniden düzenleyerek yaşamlarını orada sürdürmeleri söz konusu edilir. Bu durumun bir sebebi maddi imkânsızlıklar olsa da, bir sebebi de İrdal’ın üvey annesiyle birlikte yaşamanın onlar için bir engel teşkil etmemesidir. Emine, orada tek başına yaşayan Numan Efendinin ikinci eşini rahatsız etmemek kaydıyla eve yeni bir düzen vermeyi düşünür. Bu düzenlemeler evi bağımsız olarak kullanmaya değil, kayınvalidesiyle paylaşmaya yönelik düzenlemelerdir:

*“Emine birkaç defa eski eve uğramış, az çok, üvey annemin mesut mazisine hürmet etmek şartıyla nasıl nizam vereceğini tasarlamış, hatta ilk iş olarak sofadaki hasırları sökmüş, atmış...”*²⁰

Bu tutum, aslında eskiden yeniye doğru sağlıklı bir yol alıştır. Ancak romanın kurgusu bu tutumun gelişmesine engeldir, çünkü eserinde Tanpınar, “sağlıklı bir yenilemeye değil, bunun tam tersine, büyük bir aceleyle ulaşılmaya çalışılan ve yüzeyde tutulan bir yenileşmeye dikkat çekmek istemiştir.

Emine, evlendikten birkaç yıl sonra birçok acı olay neticesinde hastalanır ve ölür. Hayri İrdal bu ölümü “*evim yıkılmıştı, tutunduğum son dal da kopmuştu*” diye ifade eder. Gerçekten de Emine ailenin toparlayıcısı, eşinin tamamlayıcısı konumundadır. Onun ölümüyle Hayri İrdal’ın yaşamı her bakımdan sahteliklerle dolar. Romanın ilerleyen bölümlerinde Hayri İrdal’ın ara ara yinelediği “*Emine ölmeseydi böyle olmazdı*” sözünü de bu anlamda okumak mümkündür.

Yine Emine’nin ölümü roman içindeki olumlu aile tablosunun da sonu olur. Bu ölüm, aynı zamanda aile kurumunda kanaatkârlığın, fedakârlığın, bağlılığın da değerini yitirmesi anlamına gelir. Zira romanda bundan sonra karşılaşılan aileler, bu kavramlardan oldukça uzak bir yapı sergilerler.

¹⁸ S.A.E., s.83-84.

¹⁹ S.A.E., s.83-84.

²⁰ S.A.E., s.83.

Aile konusunda romandaki en olumlu ve sağlıklı kişi olan Emine,²¹ yine romanda ara ara vurgulanan hürriyet kavramının bireysel davranışlarda değil, toplumsal hayatın içinde bir anlamı olduğunu sezen; yeniye, heves ve arzu duyduğu için değil, ihtiyaç duyduğu için meyleden bir kişidir. Denilebilir ki onun ölümüyle aile kurumu adına bir fırsat kaçırılmış, eskinin marazi değerlerinin tedavi edilme şansı yitirilmiş, bunun yerine eski toptan atılmış, böyle olunca da yeni, daha marazi bir şekilde eskinin yerini almıştır. Emine'nin ömrünün bu kadar kısa olmasını, eskiden yeniye geçiş sürecinin çok kısa olmasıyla birlikte görmek gerekir. İşte bu sürecin darlığı sebebiyle de yeniye, moderniyi temsil eden ama dağınık, yozlaşmış aile manzaralarıyla yüz yüze gelinir. Bu manzaralar, Tanpınar'ın, "değişerek devam etmek, devam ederek değişmek" inancının, "bütünlük ve devamlılık" düşüncesinin dışındadır.

3. Yeni/modern aile

3.1 Pakize-Hayri İrdal ailesi

Romanda son aile modeli, yeniye, moderniyi temsil eden Hayri İrdal-Pakize çifti ile Selma-Cemal Bey çiftinin oluşturdukları ailelerdir. Hayri-Pakize çiftinden özellikle Pakize, orijinal bir karaktere sahip olması dolayısıyla romanda karikatürist bir tutumla tasvir ve tahlil edilmiştir. Selma-Cemal çifti ise ayrı ayrı bireyler olarak daha alışılmış kişiler görünümündeyken evlilik/aile söz konusu edildiğinde bütünüyle dejenere bir nitelik taşırlar.

Emine öldükten sonra bir toplantıda Pakize ile tanışan Hayri İrdal, kısa süre içinde onunla evlenir ve ilk evliliğinden olan iki çocuğu ile birlikte yaşamaya başlarlar. Evliliklerinin ilk yılları Edirnekapi'daki mütevazı evlerinde rahat ve mutlu geçer. Tıpkı Emine'nin son aylarında olduğu gibi çekirdek aile modelini yansıtır. Pakize'nin de Emine gibi hayat hakkında herhangi bir fikri yoktur; bu bakımdan İrdal'ın ifadesiyle "neşeli ve rahattırlar." Ancak İrdal, yine de Emine ile Pakize arasında çeşitli farklılıklar aramaktan, bu farklılıklar yoluyla da ikisini mukayese etmekten kendini alamaz:

*"... bu hayat, Emine'nin zamanındaki hayat değildi. İkinci karım hiç de ona benzemiyordu. Onun ciddiliği, saadeti kendi içinde bulan cömert yaradılışı, ne de sakın güzelliği vardı Pakize'de. Fakat gençti, kendisine göre neşeliydi, kendi âleminde yaşamasını biliyordu."*²²

Pakize'nin hayatta sevdiği tek şey, modernizmin bir ürünü olan sinemadır. Hayri İrdal'ın tabiriyle Pakize, "sinemanın sade terbiye değil, tatmin de ettiği bir insandır." Beyaz perdenin karşısında seyrettiklerinden adeta kendinden geçer; hatta gerçekte, seyrettiği macerayı birbirinden ayıramayacak hale gelebilmektedir.

Romanda Pakize, İrdal'ın ağzından anlatılır. İrdal, ara ara genç eşinin güzelliğine vurgu yaparken daha çok onun aile içinde bazı görevlerini ya da ailede kadından beklediklerini yapmamakla sözünü eder. Örneğin sabahları Pakize'nin yataktan kalkmadığını, onun tembel biri olduğunu, kendisinin ise okuyucuya; erken kalkan, eşinin ve ailesinin günlük ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan bir kadına özlem duyduğunu düşündürür. Yine Pakize'nin İspanyol dansına olan ilgisini belirtirken onun aslında "doğru dürüst yürümesini bilmeyen, bastığı yeri görmeyen bir insan" olarak tanımlar.

²¹ Nükhet Esen, romanda Hayri İrdal'ın oğlu Ahmet'i aile konusunda toplumun geleceği adına bir umut olarak görür. Bkz. A.g.e., s.164.

Gerçekten de Ahmet, babası İrdal'ın hiçbir yönünü tasvip etmez, hatta babasından ve aileden uzaklaşmak için yatılı okula gider, soyadını değiştirir. Bütün bunlara rağmen, Ahmet'in tepkisi sadece kendisiyle sınırlıdır. En yakını ve en sevdiği kişi olan ablası Zehra konusunda bile herhangi bir düşüncesi, eylemi yoktur. Olumlu bir karakter olmasına rağmen yozlaşan çevresine karşı olumlu bir etkisi söz konusu değildir.

²² S.A.E., s.149.

Hayri İrdal genç eşini bu şekilde değerlendirirken yine onun anlattıklarından öğreniriz ki Pakize'nin gözünde de eşi "sünepe" biridir. Ancak bu olumsuz sıfatı evliliklerinin ilk yıllarında kullanmıştır. Sonraki yıllarda aile zenginleşince paranın değiştirme gücü hem Pakize'nin gözünde İrdal'ı hem de İrdal'ın gözünde Pakize'yi olumlu yönde değiştirmiştir. İrdal, romanın bir diğer kahramanı ve velinimetisi olarak kabul ettiği Halit Ayaracı ile ilgili değerlendirmelerinde bu konuya da değinir ve –Ayaracı onun zenginleşmesinde ve saygı görmesinde çok önemli bir rol üstlenmiştir– "eşi Pakize'nin asil yüzünü" onun vasıtasıyla tanıdığını kaydeder. Yine zenginlik yıllarında Pakize, kendisiyle, eşi hakkında yapılan bir röportajda İrdal'dan büyük övgülerle bahseder.²³

Pakize-İrdal ailesi aslında ilginç bir ailedir. Bu aileyi üç döneme ayırmak ve her dönemde de birbirlerinden oldukça farklı özelliklerine tanık olmak mümkündür. Birinci dönem denebilecek ilk yıllarında yukarıda da belirttiğimiz gibi mütevazı bir yaşam sürerler. Pakize, Edirnekapi'daki İrdal'ın baba evinde onun çocuklarına bakmaktadır. Bu bakımdan görünürde Emine-İrdal ailesinden ciddi bir farkları olduğu söylenemez. Ancak Pakize'nin anne ve babası ölünce iki kız kardeşi onlarla birlikte yaşamaya başlar. Bu gelişme, Pakize-İrdal ailesinin ikinci evresinin başlangıcı olur.

İki baldızın da katılmasıyla ev kalabalıklaşmış, Pakize'nin çocuklara olan ilgisi dağılmış, İrdal'ın da aylak bir hayat sürmesi sonucu ailede herkes kendi bildiğini okumaya başlamıştır. Pakize, daha önce de belirttiğimiz gibi eskiden beri sinemaya düşkündür. Büyük baldız ses sanatçısı, küçük baldız da güzellik kraliçesi olma hayalleri kurarlar. Bu çeşit hayaller, bir nesil öncesiyle kıyaslandığında akla kolay kolay gelmeyecek arayışlardır. Bu hızlı değişimi Jale Parla, çok gecikmiş bir modernleşmeyi yakalama çabasına bağlar.²⁴

Üçüncü evrede ise neredeyse tüm sorunlar çözülmüştür. Çünkü aile zenginleşmiş, zenginliğin getirdiği özgüven, kişilerin birbirlerine olan güvenlerini de olumlu yönde etkilemiştir. İrdal ailesi, zenginleşince Edirnekapi'daki baba evlerinden çıkıp "Villa Saat" adını verdikleri lüks evlerine taşınırlar. Adından da anlaşılacağı üzere Villa Saat, geçmişin, romanın kahramanlarının sık sık yinelediği şekliye "eskinin" konaklarından yüzeysel bir iki görüntü dışında gerek yapı gerekse içindekilerin yaşayış ve anlayışları bakımında tamamen farklıdır. Bu büyük ve konforlu evde aşçı, hizmetçiler ve eski konakların hemen hepsinde rastlanılan Arap asıllı bir kalfa kadınla, Zeynep Hanım'la, yaşamlarını sürdürürler. İrdal, Arap kalfayı bulmanın hiç de kolay olmadığını, fakat bu lüks evlerine "eski bir hanedan çeşnisi vermek istediklerini belirtirken "*ne garip, çocukluğumda zencisi o kadar bol İstanbul'a şimdi siyahî insan, ithalat malı geliyor*" der. Aslında bu, bir zihniyet değişimine işaret eder, zira kastedilen siyahî insan, Müslüman ülkelerden gelenlerdir; ancak 19. yüzyılın sonlarından itibaren gelenler Batılılardır. Nitekim İrdal'ın torunu için tutulan bakıcı kadın İsveç asıllıdır.

Ailenin bu döneminde yukarıda da belirttiğimiz gibi hemen bütün sorunlar çözülmüş, herkes isteklerine ya da hayallerine kavuşmuştur. Pakize cemiyet hayatının aranan bir siması olmuştur. Büyük baldız ünlü bir ses sanatçısı olmuş, küçük baldız istediği yaşamı sürmektedir. İrdal'ın kızı –ailenin fakirliği döneminde mahalleden sevimsiz bir gençle neredeyse evlenmek zorunda olan– Zehra da iş yerinden tanışıp anlaştığı bir gençle evlenmiştir. Tüm bunları sağlayan ise sadece paradır. Para, çirkin olanları güzelleştirmiş, düşmanlık duygularını dostluğa çevirmiş, birbirinden uzak duran insanların yakınlaşmalarını sağlamıştır. Bu nesil ya da bu dönem ailelerinde para, en önemli çözümleyici, iyileştirici araç işlevi görmektedir. İlişkileri hiçbir zaman düzelmeyen, birbirlerine daima şüpheyile yaklaşan Numan Efendi ile Zarife Hanımın akrabalık ilişkileri, Zarife Hanım ile yeğeni Hayri İrdal'ın ilişkilerine de yansımış, hatta uzun yıllar birbirleriyle görüşmemişler, birbirlerinden haber almamışlardır. Fakat İrdal zenginleşip cemiyet ve

²³ S.A.E., s.275.

²⁴ Jale Parla, Türk Romanında Yazar ve Başkalaşım, İletişim Yay., İstanbul 2012, s.152-165.

iş hayatında tanınmış biri haline gelince halası ile ilişkileri de düzelmiştir. Çünkü bu konumdayken halanın servetine de ihtiyacı kalmamış, böylelikle de yaşananları yok sayıp birbirleriyle yakınlaşmışlardır.

Diğer yandan para, daha yerinde bir ifadeyle paranın sağladığı imkânlar, kişilerin özgürleşmesinin de yolunu açmıştır. Genişleyen evler ve sosyal çevreler, “herkesin bir hayatı olmasına” imkân sağlamış, kişiler gerektiğinde kendilerine ayrılmış mekânlara çekilmişler, böylelikle eskiden sık sık yaşanan aile içi gerginlikler azalmıştır. Hayri İrdal’ın, kızı Zehra’ya, “hayatından memnun olup olmadığını” sorması üzerine Zehra’nın cevabı şöyle olur: “*Tabii... Bir kere üst üste değiliz artık! Herkesin bir hayatı var... Herkes o kadar değişti ki...*”²⁵

Bu dönem aile içinde belki de kadının en önemli özelliği, ev dışında bir hayatta da var olmaya başlamasıdır. Romanda İrdal ailesine mensup bütün kadınlar, sosyal hayata dâhil olmuşlardır. Pakize, eşinin maddi imkânları ve sosyal statüsüne bağlı olarak onun yanındaki yerini almış, hatta ona dolaylı yoldan yardımlarda bulunmaktadır. Kendisiyle yapılan bir röportajda – Halit Ayarçı’nın da yönlendirmesiyle- İrdal, dönemin beklentisinin de ötesinde modern bir erkek olarak tasvir ve tahlil edilmiştir. Bu röportaj sonrasında da İrdal’ın cemiyet içinde saygınlığı ve popüleritesi artmıştır. Pakize artık davetlerde, balolarda eşinin “ilham perisi” olarak boy göstermektedir. Nitekim Zarife Hanımın evinde verilen bir davetteki manzaralar karşısında Hayri İrdal aşağıdaki yorumu yapar:

“Holde sol tarafta, büyük sofanın üzerinde Zehra Yeni yaptırdığı tuvaletin uzun eteklerini yayararak oturmuş, elindeki içki kadehini sallaya sallaya etrafındaki delikanlılarla bilmediği dillerde veyahut o anda hepsinin birden bildikleri tek bir dille konuşuyordu. Takribî Ahmet Efendinin torunu bu akşam hakikaten güzeldi ve etrafındakiler hepsi ona hayrandı... Bu ara yanıma Pakize yaklaştı. Güzel giyinmişti, Bu elbiseleri ne zaman yaptırmıştı, bilmiyorum.

- *Ah Hayri... Ne kadar mesudum bilsen, dedi. Ben zaten seni alırken böyle olacağını biliyordum.*

- *İyi amma ben seni aldığımı sanıyordum, yoksa adetler değişti mi?*

- *Beni görünce de hep eski kafalılığın tutar...*

- *Hoşuna gidiyor değil mi bütün bunlar?*

- *Gitmez mi hiç! Hep bunu bekliyordum senden. Sen geciktiriyordun!*

Karımın arkasında ellilik, buldok köpeği kılıklı bir herif bir elinde iki kadeh içki, ben çekilir çekilmez atılmaya hazır gibi bekliyordu.

- *Kimdir bu Allah’ın münasebetsizi, diye sordum. Daha iyisini bulamaz mıydın?*

- *Hayranlarımdan biri...*”²⁶

Tüm bunların ötesinde Hayri İrdal, zengin olunca evli olmasına rağmen önceki yıllarda devam ettiği İspritizma Cemiyeti yoluyla tanıdığı Selma adında bir kadınla gayrimeşru bir ilişki kurar ve bu ilişkinin başlıca sebebi olarak da Pakize’yi sorumlu tutar. Onun karakterindeki aksayan tarafların ve evlilik içindeki tutumunun buna yol açtığına inanır.

²⁵ S.A.E., s.289.

²⁶ S.A.E., s.325.

3.2 Selma-Cemal Bey ailesi

Romanda Selma ve Cemal ikilisinin oluşturduğu aile ise bütünüyle yozlaşmış bir yapıdadır. Çocukları olmayan bu çift, lüks bir apartman dairesinde yaşar. Bir dönem siyasetle de uğraşmış, daha sonra siyaseti bırakıp iş hayatına atılmış olan Cemal Bey, bir yandan da İspirtizma Cemiyeti'ne devam eder. Burada Hayri İrdal ile tanışır. Bu tanışma, daha sonra Hayri İrdal'ın Selma Hanım ile tanışmasına aracılık etmesi bakımından önemlidir. Hayri İrdal'ın ilk zamanlar "asil ve mühim adam" sözleriyle tanıttığı Cemal Bey, bu cemiyete aslında âşık olduğu Nevzat Hanım'la yakınlaşabilmek için devam etmektedir. Bir süre sonra Hayri İrdal'ı hakir görmeye, onu özel işlerinde kullanmaya başlar. Hayri İrdal'ın bunlara hayır diyememesinin sebebi ise bu işler esnasında Cemal Beyin eşi Selma Hanımı görebilme umududur. İrdal, Cemal Beyin kendisine verdiği işleri platonik bir aşkla bağlı olduğu Selma Hanımı görebilmek için yerine getirir. Diğer yandan gerek Cemal Beyin gerekse Selma Hanımın romanda yapılan karakter tahlilleri göz önüne alındığında aslında İrdal'ın duygularının farkında olmaları gerekir; fakat bu husus belirtilmez. Belirtilmemesini romandaki tek anlatıcının Hayri İrdal olmasına bağlamak da mümkündür.

Selma, Hayri İrdal ile nezakete, merhamete dayanan ve dostluk görüntüsünün verilmeye çalışıldığı bir tavır içindedir. Ona oldukça yakın davranır; ancak bazen bu yakınlığı, Hayri İrdal üstünde durmasa da, onur kırıcı boyutta olabilmektedir.²⁷

Bu ailede/evlilikte Cemal Bey, eşi Selma'yı aslında sevmemekte, onu cemiyet hayatı içinde yanında adeta göz alıcı bir aksesuar olarak taşımaktadır. Anlatıcı –Hayri İrdal- onunla ilgili aslında sadece onunla değil, onun da bulunduğu "kokuşmuş çevreyle ilgili açık yergilere başvurur."²⁸ Hayri İrdal, Selma'yı duruşu, zarafeti, giyinişi vb. bütün varlığıyla bir salon kadını olarak tasvir eder. Nitekim Selma, eşi Cemal Beyin gözünde de bir "süs bebeğidir." Romanda anlatıcı Hayri İrdal, âşık olduğu kadın Selma'nın, eşi Cemal Beye bağlı, onu seven, sayan bir kadın olduğunu ilerleyen zamanda anladığını belirtir. Ancak İrdal'ın bu sözlerine katılmak pek de mümkün değildir. Selma, belki kendisi de farkında olmayarak evliliği sırasında Hayri İrdal ile flört etmektedir. Ayrıca Cemal Bey ile evlilikleri sona erince evli olmasına bakmaksızın Hayri İrdal ile gayrimeşru bir şekilde yaşamaya başlar.

Tanpınar'ın, değişen aile yapılarını, anlayışlarını vermesi bakımından romanın ikinci derecedeki kahramanlarından biri olan Nermin Hanıma söyledikleri de önem taşımaktadır. Nermin Hanım, romanda aile konusunda gelinen noktayı şöyle özetler:

*"Bugün aile artık arkadaşlık üzerine kurulmuş bir müessese oldu... Eskiden boşanma denen şey kolaydı. Şimdi birden bire güçleştirdiler. Hâkimler muttasıl barıştırmaya kalkıyor, davayı salıyorlar."*²⁹

Sonuç

Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Türkiye'nin modernleşme sürecini ironik bir yaklaşımla kurgulayan bir romandır. Romanın olay örgüsü geriye dönüş tekniği kullanılarak ve başkahraman Hayri İrdal'ın hatıralarına dayandırılarak onun ağzından verilir. Romanda olaylar başkahramanın doğumundan önce başlar; ancak gelenek, tarih, bürokrasi, ekonomi, kadrolaşma, bilim, felsefe, hurafe, aile vb. konulara daha çok Hayri İrdal'ın 60 yıllık ömür serüveni içinde gelişme gösterir. Eserde, saydığımız hemen her alanda köklü değişmelerin gerçekleştiği izlenimi yaratılır. Bunların arasında aile konusu, daha doğrusu aile kurumundaki modernleşme/yenileşme veyahut değişme konusu romanda belirgin bir ağırlıkla verilmiştir. Saatleri Ayarlama Enstitüsünde Türk ailesi, adeta

²⁷ S.A.E., 193.

²⁸ Berna Moran, Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I, İletişim Yayınları, İstanbul 1987, s.309.

²⁹ S.A.E., s.224-225.

aşama aşama değişmektedir. Ancak bu değişimin olumlu yönde değil, daha çok olumsuz yönde geliştiği görülmektedir. Bununla birlikte romanda, yenin ne kadar niteliksiz, yozlaşmış olduğu vurgulanırken eskiye karşı da derin bir bağlılık olduğunu söylemek de güçtür; çünkü eskinin işlevini yitirdiği, bireyleri bir arada tutan unsurların artık onlar için bir anlam ifade etmediği, tersine, onları bunalttığı, sıkıttığı, adeta onlara külfet haline geldiği sezilir.

Üç döneme /modele ayırdığımız romandaki ailelerden Numan Efendi ailesi ile Abdüsselam Bey ailesi bütünüyle geleneksel unsurların hâkim olduğu özelliktedirler. Numan Efendi maddi imkânları kısıtlı, ama zengin olmayı çok isteyen, bunun için de zamanının önemli bir kısmını batıl yöntemlere harcayan, hatta ilk eşi dururken zengin olduğunu sandığı bir kadınla evlenmekten çekinmeyen bir karakterdir. Bu ailede erkek otoritesi, erkeğe bağlılık had safhadadır. Her iki eş ve ilk eşten olan çocuklar babanın kontrolü altındadırlar. Bu ailede ismini öğrenebildiğimiz iki kişi vardır; baba Numan Efendi ve oğul Hayri İrdal. Kadınların isimleri belirtilmemektedir.

Abdüsselam Beyin konağında da erkek hâkimiyeti belirgindir. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi konuşanlar, kendisinden bahsedilenler veya fiziki tarifleri yapılanlar sadece erkeklerdir. Romanda konaktaki hiçbir kadının fiziki tasvirine rastlanmaz. Tersine, Abdüsselam Beyin ne denli zarif, şık giyindiğinden, davranışlarının inceliğinden söz edilir. Abdüsselam Bey, dağılmakta olan İmparatorluk'un bireysel sembollerindendir. Konağında kalabalık bir nüfus onun hükmü altındadır. Ve onun konağındaki insanlar kozmopolit bir yapıdadırlar. Çeşitli coğrafyalardan, çeşitli milletlerden insanlar bu konakta toplanmış, “velinimet” Abdüsselam Beye bağlı olarak onun iyiliği ve cömertliği altında yaşamaktadırlar.

Romanın geçiş dönemi ailesini yansıtan ve en sağlıklı aile olan Emine-İrdal ailesinin ömrü ise oldukça kısa sürer. İki çocuk sahibi olan bu küçük aile, önce Abdüsselam Beyin evinde onunla birlikte yaşarken Emine'nin sağduyulu talepleri –kendi evlerine çıkmak- ne yazık ki karşılanamaz. Aslında bu sağlıklı ailenin ömrünün bu kadar kısa sürmesindeki temel sebep eskinin, romandaki temsilcisiyle Abdüsselam Beyin, karşısındakine hareket alanı bırakmayan kuşatıcılığıdır.

Romanda Emine'nin de fiziki tasviri söz konusu edilmez. Ancak ondan sonra gelen neslin yahut da genç yaşta öldüğü için ömrü ondan uzun olan akranlarının ileriki yıllarda fizikî tasvirleri yapılır. Zehra, son dönemde bir çekiciliğe kavuşmuştur. Pakize ancak gençliği ve güzelliği sayesinde eşi için katlanılabilen –Hayri İrdal'ın çelişkili ifadeleri bir yana bırakılırsa- bir kadındır. Selma ise davranışlarıyla birlikte fizikî özellikleriyle de bir zarafet timsali olarak verilir. Emine manevi yönleriyle, karakter özellikleriyle; sadakati, fedakârlığı, kanaatkârlığı ile romanda varlık kazanır. Alan değil, veren konundadır. Mutlu edilecek kadın değil, mutlu eden, mutlu etmesi gereken bir rolü vardır. Eşi ve çocuklarının iyiliği onun mutluluk sebebidir. Selma ise mutlu olması, mutlu edilmesi gereken zarif, kibar, güzel, aristokrat bir kadındır. Eşi Cemal Beyin tabiriyle “yapma çiçek” gibidir. Cemal Bey ise, fiziki özellikleriyle değil, karakter özellikleriyle verilir. Romanda, Selma bedeniyle, Cemal Bey karakteriyle varlık kazanmış bir çift konumundadırlar.

Romanın son nesil evliliklerinde, kişilerin rolleri belirlenmiş, kadın evden dışarı çıkıp cemiyet hayatındaki yerini almıştır. Geleneksel ailenin tek söz sahibi babanın/erkeğin konumu değişmiştir. Son dönem ailesinde erkek/baba, bir otorite değildir.

Tüm bu değişimler, başkalaşımalar –yenilikler, modernleşmeler- yukarıda da belirttiğimiz gibi Hayri İrdal'ın yaşamı içinde cereyan etmiştir.

KAYNAKÇA

ESEN, Nükhet; **Türk Romanında Aile Kurumu 1870-1970**, Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yay., Ankara 1991.

GÜLTEKİN, Metin; “Charles Baudlaire ve Modernizm” **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi** www.e-sosder.com ISSN:1304-0278 Kış -2007 C.6 nr. 19, s. 82-94.

MORAN, Berna; **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I**, İletişim Yayınları, İstanbul 1987.

PARLA, Jale; **Türk Romanında Yazar ve Başkalaşım**, İletişim Yay., İstanbul 2012.

REİJEN, Willem Van; Loo, Hans Van Der; **Modernleşmenin Paradoksları**, İnsan Yayınları, İstanbul 2006.

TANPINAR, Ahmet Hamdi; **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, Dergah Yay., İstanbul 1999.

YETİŞ, Kâzım; **Dönemler ve Problemler Aynasında Türk Edebiyatı**, Kitabevi Yay., İstanbul 2007.



HAYÂLÎ BEY'İN “DÜNYA” ALGISI

Nazmi ÖZEROL*

ÖZET

Hayâlî Bey, Klasik Türk şiirinin büyük şairleri içerisinde yer almayı başarmış bir şahsiyettir. Tezkireci Aşık Çelebi onun kayıt tanımayan, yaratılış olarak hassas ve tok gözlü bir karaktere sahip olduğunu, genç yaşlarda Kalenderîlere katılıp şehir şehir dolaştığını söyler. Şair, bazı sebeplerden dolayı o çevreden uzaklaşmışsa da şiirlerinde tasavvufî fikir ve heyecanları samimi bir edayla dile getirmeye devam etmiştir. Hayatı boyunca makam, mal mülk derdinde olmayan şair, tasavvufun da etkisiyle dünyaya karşı genellikle mesafeli bir duruş sergilemiştir.

Bilindiği gibi tasavvufî düşüncede dünya, insanı Allah'tan uzaklaştıran ve gaflete düşüren her şey olarak ifade edilir. Tasavvufta dünya söz konusu edildiğinde onun ahirete nazaran daha az kıymet ifade ettiği söylenir. Bununla birlikte dünya, Allah'ın tecelli ettiği bir mekândır. Kâinat, sonsuz sayıda aynacıktan oluşan tek bir aynaya benzetilir ve her bir aynacıkta hepsi mutlak varlık olan Allah'tan yansıyan farklı görüntüler parlamaktadır.

Hayâlî Bey Divanı'nda “dünya” göstergesinin ele alındığı bu çalışmada çeşitli düşüncelerle “dünya” ile ilgili benzetme ilgisi kurulan, ilişkilendirilen kavramlar tespit edilmiş ve şairin dünya algısı ortaya konmaya çalışılmıştır. Hayâlî Bey, şiirlerinde daha çok dünyanın alçaklık, kötülük ifade eden anlamları üzerine yoğunlaşmış, dünyaya bağlanmanın neden olacağı kötü sonuçlardan bahsetmiştir. Elbette ki bu olumsuz bakış açısının yanı sıra şairin, dünyayı Allah'ın varlığını ispat eden ve yaratılan her şeyi yaratıcının işareti olarak gördüğü, sevgilinin veya övülenin bazı hallerini anlatmak için genişlik ve güzellik bağlamında ele aldığı beyitler de mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Hayâlî Bey, şiir, tasavvuf, dünya, algı.

HAYÂLÎ BEY'S “WORLD” PERCEPTION

ABSTRACT

Hayâlî Bey is one of the greatest poets in Classical Turkish poem. Collector of biographies, Aşık Çelebi tells us that Hayâlî Bey isn't an ordinary poet; he has a sensitive, contented character and he has been to many cities with the Kalenderî people. Although he has gone far from that vicinity with some reason, he went on using sufistic ideas and excitement sincerely in his poems. He usually has put space between

* Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: nazmiozerol@hotmail.com

himself and the world life with the effect of sufism and he has never cared about his social position, property.

As we know, in sufism the world means everything that distracts one from Allah and makes him careless. The idea in sufism is that the world is less valuable than afterdeath. Furthermore the world is a place where Allah is manifested. The universe is like a whole mirror composed of small mirrors infinite in number and you can see different sparkles of reflections of the certain being Allah in each small mirror.

In this study, which deals with the “world” perception in Hayâlî Bey’s Divan (Ottoman poetry), the concepts similar to and associated with the “world” have been determined and we have tried to make the poet’s world perception clear. Hayâlî Bey has focused primarily on the bad aspects of the world in his poems and he has mentioned the bad results that commitment to the world will cause. As well as this negative perception of the world, Hayâlî also has couplets in which he perceives the world as a sign that proves Allah’s certain being, and everything created as a sign of the “creator” and he has used the world to tell some situations of the lover and the praised, beauty and comfort, too.

Key Words: Hayâlî Bey, poetry, sufism, world, perception.

Giriş

XVI. yüzyıl Klasik Türk Şirinin kudretli Şari Hayâlî Bey’in en önemli vasfı istiğna sahibi oluğudur. Onu gayet yakından tanıyan ve dostlukları uzun yıllar süren Tezkireci Âşk Çelebi, Hayâlî Bey’i dünya malına, makam, mevki ve paraya önem vermeyen biri olarak tanıtır. ğair, hayatının sonuna kadar müstağni yağıdır. Devletin kendisine tahsis ettiğı gelir kaynaklarının hesabını tutmayan, eli açık, tok gözlü, rint meğep bir kiğıdır (Kurnaz 1987, 24-26).

ğair, bir Şirinde hayat karğısında aldığı tavrı öyle ifade eder: “Rind, dünyayı yeri gelir bir pula satar. Rind, bir kadeh içki için eğer elinde olsa Cemğâl’in tahtını rehin bırakır, Dârâ’nın tahtını da yok pahasına satar.”.

Rindler vardır harâbât içre bir sâğar meye

Taht-ı Cemğâl’i girev kor efser-i Dârâ satar (G. 69/5)¹

ğair, kendisinin en büyük özelliklerinden biri olan müstağni tavrını açık yüreklilikle dile getirir: “Hayâlî, fakirlik köşesini dünya saltanatına değınez. İtiğna, dünyada bu ğilde kullanılması gereken bir haslettir.”.

Fakr kûyun devlet-i dehre Hayâlî vermedi

Böyle kullanmak gerek âlemde istiğnâ yüzün (G. 429/5)

Hayâlî Bey, Şarlık kudretinin geliğmesini bile dünyaya alâkasızlığa bağlar. Dünya ona bir hayâl/rüya gibi görüldüğünden beri renkli efsaneler söylemeye bağıdır.

Hayâlî bağıdı rengin fesâne söylemege

Cihân ana görülden hayâl-i hâb gibi (G. 556/5)

¹Bu çağınadaki örnek beyitler Ali Nihat Tarlan tarafından hazırlanan “Hayâlî Divanı” adlı eserden alınmıştır (1992). Gazeller G, Kasîdeler K harfi ile gösterilmiştir.

Hayâlî Bey'in dünyaya bakışının çökellenmesinde Çüpheiz çocuk yaşıyken Içk dervişlerinin arasına katılıp onlarla düğünkalkması etkili olmuştur. ğair, bazı sebeplerden dolayı o muhitten uzaklaştı ve dağlarında tasavvufî fikir ve heyecanlara yer vermiştir (Kurnaz 1987, 89). Ruhunda bu mistik aklı yaşıyan şâr, iç âlemindeki geniştefekür, hissiyat ve yaratılışından gelen dünyaya kayıtsızlığın etkisiyle manevî zevk peşinde koşmuştur. ğair, âşklığının ve içtenliğinin göstergesi olarak her yarasına bir elif çekmekte ve aşkmakamlarını birer birer kat etmektedir:

Çekti Hayâlî sînede her dâğa bir elif

Kat eyledi menâzil-i aşkı konak konak (G. 252/5)

Tasavvufî düğünede dünya "insanı Allah'tan uzaklaştıran ve gaflete düğün her şey" olarak ifade edilir (Uludağ 1999, 155). Tasavvufta dünya söz konusu edildiğinde onun ahirete nazaran daha az kıymet ifade ettiği söylenebilir. ğairlerinde tasavvufun fikir, sembol ve esaslarından yararlanan Hayâlî Bey, dünyaya karşıda daima bir istîğna içinde olup dünya sevgisini gönlünden kazınmıştır:

Dünyâ mahabbetini gönülden edip tırağ

Kıldım tarîk-i Hak'da erenler gibi ma'âğ (G.223/1)

ğairin erenler diye bahsettiği kişilerden Yunus da dünya ve içindeki nimetlerin geçiciliğinden hareketle bunları kendilerine verilmiş bir emanet olarak görmektedir:

Mal sahibi, mülk sahibi

Hani bunun ilk sahibi

Mal da yalan, mülk de yalan

Var biraz da sen oyalan (Eraydın 2011, 155)

Yine tasavvuf erenlerinden Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1194/1774) da canın, malın, mülkün, evlâdın birer emanet olduğunu söyler:

Mâl ü evlâd akkâr ü cîm ü cândan âriyem

Hep emânettir Hakk'ındır ben emânet dâriyem (Diclehan 1980,41)

Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de dünyanın aldatıcı bir geçinme², oyun ve oyalanmadan³, ibaret olduğu söylenmektedir. Tasavvufun Kur'an temelli "dünya" algısında doğrudan doğruya kötülünen "dünya"nın kendisi değildir. Nitekim buradaki dünya kavramının coğrafi değil ahlâkî nitelik taşıyan bir kavram olduğu unutulmamalıdır. Kötü olan dünyanın bizatihi kendisi değil, kişideki dünya algısı, dünyanın insan için ifade ettiği anlamdır. Başka bir ifadeyle dünyanın insanın bilinç âleminde iğâl ettiği yerdir (Kara 1990, 158).

Tasavvufî inanç sisteminde dünyevileşmeye sebep olduğu için dünyanın "âfet" olarak görülmesinin yanında Câhî tecellilere mazhar olması sebebiyle "nimet" olarak algılanması da söz konusudur. Hayâlî Bey, bunu bir gazelinde şöyle dile getirir:

Cihân-ârâ cihân içindedir arayı bilmezler

O mâhiler ki deryâ içre deryâyı bilmezler (G. 53/1)

Cihanı süsleyen Allah, kâinata tecelli etmiştir. Tasavvufta kâinat, sonsuz sayıda aynacıktan oluşmuş tek bir aynaya benzetilir. Her bir aynacıkta hepsi mutlak varlıktan (Allah)

²Âl-i İmrân, 3/185.

³Muhammed, 47/36.

yansıyan farklı görüntüler parlamaktadır. Bu anlayışa göre kâinattaki güzellikler, yaratıcı güzelin yansımalarından ibarettir. Kâinatta Allah'ın tecellileri yani varlığının belirtileri vardır, insanlar arayıp bulamazlar. Bu durum denizin içinde olup denizin varlığını bilmeyen balık benzetmesiyle yansıtılmıştır.

ğair, başla bir gazelinde cihanda her şeyin Allah tarafından yaratıldığını, bunu inkârın mümkün olmadığını belirtir:

Bir şey mi var cihânda mahlûk-ı Hak değil

İnkârına tekellüm eden dil dudak değil (G. 308/1)

Tasavvufta daha çok dünyanın alçaklık, kötülük ifade eden anlamı üzerine yoğunlaştığı ve bakış açısının bu düzlemde geliştiği görülür (Uludağ 1999, 22). Bu çalışmada, Şârin tasavvufi anlayışa paralel olarak dünyaya, başla bir deyişle dünyaya kapılmaya yol açabilecek eğilimlere karşıtındığı olumsuz tavrı ortaya koyan beyitlerin yanı sıra Allah'ın varlığını ispat eden ve her şeye yaratıcının ihsanı olarak bakan beyitler de ele alınmıştır. Bu bakış açılarının dışında "dünya"nın yani insanlığın hayatını idame ettirdiği âlemin, sevgilinin veya övülenin bazı hallerini anlatmak için genellik ve güzellik bağlamında bağ, bahçe, köşk saray gibi benzetme unsurları içinde kullanıldığı da görülmüştür.

Hayâlî Bey'in Dünya Algısı

Tasavvufi düşünce sistemini Şirlerine aksettiren Hayâlî, dünyaya da aynı pencereden bakar. Öteki âlemle karşılaştırıldığında bu dünya, olumsuzlukların, kötülüklerin kaynağı veya sebebi olarak görülür. Bahsedilen bu olumsuz özellikleri ile dünya, Şârin muhayyilesinde yine dünya içerisinde yer alan çeşitli kavram ve nesnelerle ilişkilendirilir. ğair, dış dünyanın kendi iç dünyasındaki yansımalarını açık yüreklilikle, sâfiyâne bir edayla dile getirir.

Tasavvufun asıl gayesi, Müslümanın sahip olduğu imanın değerini artırmaktır. Dünyaya karşı duyulan muhabbet sökülüp atılınca kalpte Allah ve Peygamber sevgisi artar (Eraydın 2011, 174). Hayâlî Bey, Divan'ındaki ilk gazelinde dünyayı zamanında terk eden insanı, gökler el üstünde tutar, diyerek tasavvuf ehlinin ulaşacağı yüce makamlara ihsan eder:

Yeridir deyu yerinde yeri terk eyler isen

Gökler el üzere tutarlar seni mânend-i semâ (G. 1/2)

ğair, bir iki günlük dünya hayatı için kendi canına bile minnetinin olmadığını sevgilinin gamının yeterli olacağını söyler:

Bir iki gün fânî dünyâda durup oturmağa

Câna minnet etmezem besdir gam-ı cânân bana (G. 2/2)

Baharın bolluğunu, bereketini nasıl ki dağlar, ovalar bilirse dünya malından ne alıp götürdüğünü de Karun'a sor diyen Şâir kimsenin dünyadan bir şey götüremeyeceğini belirtir. Kur'ân-ı Kerim'de adı Fir'avn ve Hâmân ile birlikte anılan⁴ bir rivayete göre Hz. Musa'nın kavminden ve akrabalarından olan Karun; zenginliği, cimriliği ve zalimliğiyle meşhurdur.

Bezlini evvel bahârın kûha sor hâmûna sor

Mâl-i dünyâdan ne alıp gitdiğin Kârûna sor (G. 161/1)

ğaire göre yalan, bu dünyanın elbisesidir; gerçek er, yani gönül ehli bu elbiseyi çıkaran ondan feragat eden kişidir:

⁴ Mü'min 23/24

Ey Hayâlî gerçek erler eĞğinde soyunup

Bu yalan dünyâ libâsından ferâgat isteriz (G. 214/5)

Hayâlî Bey'in kalender-meğep olduğu daha önce söz konusu edilmiği. Kalenderiler saç ve sakalı tırağeden, bağaçık gezen, elinde ayna ile dilenen, kulağına küpe takan, Ėöletini terk eden, insanların ayıplamalarına aldırmayarak nefis mücadelesi veren divâne meğep kiğilerdir (Kurnaz 1987, 93). Ėair, dünya sevgisini gönülden atmığır, Allah yolunda erenler gibi hayatını idame ettirmektedir:

Dünyâ mahabbetini gönülden edip tırâğ

Kıldım tarîk-i Hak'da erenler gibi maâğ (G. 223/1)

Ėair, biraz daha sert bir ifadeyle insanın dünya sevgisinden ayrılmadıkça, Süreyya yıldızını tesbih tanesi gibi çekse bile namazının kabul olmayacağını söyler:

Mihr-i dünyâdan yumazsam el namazım nâ-kabûl

Elde tesbihim eger ıkd-ı süreyyâ eylesem (G. 324/2)

ÂĞk, gam acısını dünya lezzetlerine değiğmez; bela köğesini Dârâ'nın ülkesine değiğmez:

Gam acısını lezzet-i dünyâya vermezsin

Künc-i belâyı kiğer-i Dârâya vermezsin (G. 433/1)

Gerçek âğklar (gönül ehli) alçak dünyayı talep edenlerden vefa beklemez, çünkü akıllı insan söğüt ağacından meyve beklemez:

Tâlib-i dünyâ-yi dündan ehl-i dil ummaz vefâ

Meyve ümmîd eylemez âkil nihâl-i bîdden (G. 454/4)

Kur'ân-ı Kerim'de : "Dünyanın faydası pek azdır. Ahiret ise sakınanlar için elbette hayırlıdır."⁵ buyrulur. Ėaire göre, temiz gönüllü insan dünyanın mutluluğunu istemez; çünkü göz tokluluğun yücelerinde uçan doğan kuğu, tĖĖ konmaz:

Devlet-i dünyâya meyl etmez Hayâlî pak-dil

Ėâhbâz-ı evc-i istiğnâ olan konmaz leĖĖ (G.481/5)

Ėair, bir beyitte dünyanın lezzetleriyle mutlu olanların durumunu helvayla mutlu olan çocukların durumuna benzetir:

Gönlünü hurrem tutanlar lezzet-i dünyâ ile

Benzer ol etfâle kim Ėâdân olur helvâ ile (G. 483/1)

Tasavvufta insanın ne kadar çok acı çekerse o kadar çok Allah'a yakınlağacağına inanılır. ÂĞk, dünya nimetlerinin yerine dert ve gam yiyen insandır, onun içtiği de kırmızı Ėarap yerine gönül kanıdır:

Derd ü gamdır yedigim ni'met-i dünyâ yerine

Hûn-ı dil nûğederin bâde-i hamrâ yerine (G. 513/1)

Ėair, alçak dünyanın mutluluğunu vermeyip gönül alan sevgililer yolunda kendisini toprak ettiği için Allah'a hamd etmektedir:

⁵ Nisa 4/77

Hamdülillâh vermeyip dünyâ-yı dünün devletin

Dil-rübâ mahbûblar yolunda hâk ettin beni (G. 574/4)

Klasik Türk Çirinde zâhid ve sofî, genellikle kalender-meçep veya rind olan ağıgın zıttı bir özellik gösterir. Bunların dini algılamaları da farklıdır. Rind, aslında tasavvuf ehlidir ve sürekli zahidlerin kuru ve çekilci olduklarını dillendirir. Onlar, dünyaya ehemmiyet vermedikleri için bir yudum Çaraba, iki cihanı değışmezler:

Çki dünyâyı değışmezler bir ednâ cür'aya

Zâhidâ kûy-ı harâbâtın kadeh-peymâları (G. 592/4)

Kur'ân-ı Kerim'de: "Bütün nefisler ölümü tadacaktır."⁶ ifadesi insanoğlu için ölümün kaçınılmaz son olduğunu gösterir. ğair, Çi fani dünyada birkaç günlük Çhretin olsa da tabutta sadece bir kefenle götürüleceksin, diyerek ölüm gerçeğine vurgu yapar:

Mahmil-i tabutta olur metâ'ı bir kefen

ğol ki bir kaç gün fenâ dünyâda Çhre bağladı (G. 610/3)

Sanatçı, düğincelerini sözlü ya da yazılı olarak ifade ederken dile yeni yeni anlamlar yükler, sözcüklerin çağrışım zenginliğinden yararlanarak duygu ve coğkularını ortaya koyar (Aksan 1999, 24). Hayâlî Bey, gerek tasavvufî bağlamda gerekse sevgili veya övülen söz konusu olduğunda dünya (dehr, dünya, cihân, âlem, yer, kara yer, arz, zemîn) göstergesini değışk benzetme ve istiareler içinde kullanır. Dünya ile ilişkilendirilen bu kavramları ağığıdaki Çkilde tasnif etmek mümkündür.

Bağ, Bustân, Gülistân, Gülşen, Gülzâr, Lâlezâr, Mîve, Mergzâr, Hirmen

Klasik Türk Çirinde idealize edilen bahçenin Çâhî gerçekliğin bir dizi kozmik yansıması olduğu bilinir (Andrews 2009, 190); ancak bahçe ve bahçeyle ilgili unsurlar "dünya" için benzetme unsuru olduğunda Hayâlî Bey'in bahçe göstergesini daha çok olumsuz anlam yüklemeleri yapmak için kullandığı görülür. Nasıl ki uzun boylu sevgililer içinde ağığına eziyet etmeyen sevgili yok ise dünya denen gül bahçesinde de dikensiz gül yoktur:

Serv-kad mahbûblar içre cefâsız yâr yok

Dehr gülzârında bir Çân-ı gül-i bî-hâr yok (G. 244/1)

Tasavvufî inanışa dünya sevgisini gönülden atmak esastır. Gönül hanesini, Allah'tan uzaklaştıran her Çyden temizlemek gerekir (Eraydın 2011, 174). Bu temizlenme süreci sıkıntılara, zahmetlere katlanmakla mümkün olur. ğair, bir beyitte bir rüzgâr gibi dünya bahçesinden güllerin bile kokusunu almadan geçtiğini ve diken gibi düğündüğü ayrılığı seçtiğini söyler:

Nesim-âsâ çekip el bâğ-ı âlemden güzâr ettim

Geçib bûy-ı gülünden hâr-ı hicrân ihtiyâr ettim (G. 322/1)

Kendilerin abdal adı verilen dervişlerin adeta çıplak denecek tarzda, yalın ayak ve bağı açık gezdikleri bilinir (Eraydın 2011, 122). Bu dünyada vefanın kokusu bile yoktur, menekçenin bir derviş gibi sadece iki yaprağı kendisine örtü yapması bundandır:

Gördü çemen-i dehrde bir bûy-ı vefâ yok

Girdi olup abdâl iki yaprağa benefç (G.502/3)

ğaire göre bu dünya zehirli bir meyvedir ve dünyanın örtüsü olan gökyüzü de dul bir kadın gibidir:

⁶ Zariyat 51/ 56

Dünyâ katımda zehr ile perverde mîvedir

Meydân-ı himmetimde felek çarh-ı bîvedir (G.65/1)

Bu dünya zıtlar âlemidir, her Çey zıttıyla bilinir. Zaman dünya bahçesinde inleyen ve ağlayan bülbülü olmayan bir gül bitirmez:

Dehr bûstânında bir gül mi bitirir rûzigâr

Bülbül-i gûyâsını nâlân ü giryân istemez (G. 220/4)

Kur'ân-ı Kerîm'de dünya ve ahiret arasında bir tercih mecburiyeti bulunduğu ahiret hayatının tercih edilmesi istenmiştir.⁷ Dünya lezzetlerine kendini kaptıran ahiret yurdunun lezzetlerini hissetmez. Bu durum ana rahmindeki bir çocuğun orayı cennet bahçesi sanması gibidir:

Lezzet-i dünyâyâ mâ'il bilmez uhrâ zevkini

Ana rahmin nitekim bâğ-ı cinân bilir cenin (K. 23/35)

Tasavvufa göre kâinata mutlak varlık Allah'tır, diğer varlıklar ise Allah'ın yeryüzündeki türlü yansımalarıdır (Mengi 2010, 38). Bu bağlamda dünyanın bahçe olarak görülmesi, kişinin kendisine bahçelenen şeylerin bir nimet olduğunun farkına varması ve yaratılan her şeyin yaratıcı elinden çıktığını idrak etmesiyle ilgilidir.

Hayâlî Bey, sevgiliyi söz konusu ettiği Şirlerinde de "bahçe"yi daha çok olumsuz bir benzetme ögesi olarak kullanır. Bu âlemin gül bahçesinde bir lale yanaklı sevgili isteyen, hasret yarasıyla kendi kendinin kanına girmiştir:

Dâğ-ı hasretle yakıp kanına girdi kendinin

Gülçeninde âlemin bir lâle-ruhsâr isteyen (G.395/3)

Çinde gül yüzlü sevgilinin olmadığı cihân bahçesi âşk için zindandan farksızdır:

Sen yüzü gülsüz cihân gülzârı zindândır bana

Halk-ı âlem gül gibi her gece handândır bana (G. 4/1)

Dünyaya güzellik katan sevgilidir. ğair, bir beyitte cihân denen gül bahçesinin sevgilisi olmadan deniz kenarındaki çalı çırpı hükmünde olacağını belirtir.

Sensiz ey gül bu cihân gülçeni çeçnimde benim

Benzer ol bahr kenârında olan hâr u hase (G. 478/2)

Nasıl ki dünya bahçesinde dikensiz bir gül yoksa uzun boylu sevgililer içinde de âğğına cefa etmeyen sevgili yoktur:

Serv-kad mahbûblar içre cefâsız yâr yok

Dehr gülzârında bir Çân-ı gül-i bî-hâr yok (G. 244/1)

Kasr, Saray, Bezm, Bâzâr

Hayâlî Bey, Divan'ının ilk kasidesinin ilk beytinde aslında "dünya"ya bakışını özetler gibidir. Ona göre bu dünya sarayı eğlenme yeri değildir, türlü kusurlarla dolu harap olacak bir menzildir:

Dilâ bu menzil-i vîrânı sanma câ-i sürûr

Ki kasr-ı dehre bulunur hezâr türlü kusûr (K. 1/1)

⁷ Duha 93/4

Klasik Çirimizde her ne kadar saray mazmunu olumlu çağırımı yapacak benzetme unsurları içinde yer alsada Çäre göre dünya sarayı aydınlık olmaz:

Aceb bilsem ne âlem mihrisin senden gün olmaz kim

Sarây-i dehr rûçen hâne-i merdüm siyâh olmaz (G.216/2)

ğair, dünya meclisini seyretmekten ayağını çekmiçtir. garabın dibe çöken tortusu gibi meyhanede oturmaktadır. Burada “ayak” hem ayak çekmek anlamında hem de kadeh anlamında kullanılarak ihâm sanatı yapılmıçtır:

Bezm-i dünyânın Hayâlî çekti seyrinden ayak

Oldu dürd-i mey gibi meyhânede ehl-i niçest (G. 30/5)

Dünya, bir pazar yerine benzetilir ve oraya getirilen her şey kaybedilir. Tek kazançlı olan şey gönlün yanıp yakılmasıdır.

Cihân bâzârına her ne getirdikse ziyân ettik

Metâ-i sûdmend ey dil hemân sûz u güdâz ancak (G. 246/2)

Çâh, Dâm, Dâr, Saydgâh, Şikâr

Kur’ân-ı Kerîm’de: “Kadınlardan, oğullardan, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşten, salma atlardan, sağlamal hayvanlardan ve ekinlerden gelen zevklere düğünlülük ve bağluluk, insanlar için bezenip süslendi. Bunlar dünya hayatının metâdır. Nihayet varılacak güzel yer, Allah’ın huzurudur.”⁸ ifadesi yer alır. Bütün bu maddî zevkler birer araç olmaktan çıkıp amaç haline gelirse kişyi Allah’tan uzaklaştıran tuzaklar, çukurlar hükmüne geçer. Tasavvufta dünyaya bağlanma tuzağından kurtulmak için aşka bağlanmak lazımdır.

Hayâlî Bey, bu bakış açısıyla yazdığı bir Çirinde gözyaşındanızinde sevdaya tutulmuş bir âşk olduğunu ve dünyanın tuzağından kurtulmuş dâiz tutkunu bir timsah olduğunu söyler:

Gözyaşı lahrinde oldum âşk-ı sevdâ perest

Bir nehengem fâriğ-i dâm-ı cihân deryâ perest (G. 34/1)

ğaire göre istiğnanın yüksek değerlerinde kanat çırpıp doğan kuşu, dünyanın av tuzaklarına düşmez:

ğâhbâzem evc-i istiğnâda pervâz eylerem

Saydgâhından cihânın fâriğü'l-bâlem bu gün (G. 439/4)

Güneş yüzlü Hz. Yûsuf, dünya kuyusuna düşmüş gökyüzündeki ay gibi parlayan Hz. Ya’kûb’un yüzü, hüznün evine dönmüçtür:

Çâh-ı arza düşecek Yûsuf-ı mihr oldu o dem

Mâh-ı Ya’kûb-ı felek külbe-i ahzân çekil (K. 8/4)

Deyr, Ruhbân

Hristiyanlığın unsurları içinde yer alan deyr (kilise) güzel resimlerle ve desenlerle süslendiği için sevgiliyle ilgili güzellik unsurları söz konusu olduğunda bir benzetme ögesi olur (Tolasa 2001, 58). Kilisede dünyadan elini eteğini çekmiş rahipler de bulunur. Sevgili (put) dünya kilisesinde âşkın beline papazların bağladığı kuşu bağlamıçtır. Aslında dünyanın kiliseye,

⁸ Âl-i İmrân 3/14

sevgilinin puta ve aÇka bağlanma kuÇğunun zünnâra benzetilmesinde zikredilen bu unsurların insanı küfre götüren kesretle ilgisi vardır:

Zünnâr-ı aÇkı beline kim bağladı desen

Deyr-i cihânda bir sanemin yâdigârıdır (G.88/3)

ÂÇk, bu güzeller yüzünden org sesi gibi âh etse de kırmızı renkteki erguvan çiçeği gibi gözyaÇ dökse de bir türlü onlardan kurtulamaz:

Sanemler yâdına deyr-i cihânda âhım u eÇkim

Nevâ-yi organûnîdir Çarâb-ı ergavânîdir (G. 174/4)

Cihân kilisesinde Hayâlî kime âÇktır deseniz, Îsâ nefesli, saçları zünnâr gibi siyah ve uzun olan sevgiliyedir. Sevgilinin siyah saçları zünnâra benzetilmiÇtir. Siyah saç kesrete, siyahlığa götürdüğü için yine küfür kabul edilir. Bilindiği gibi "küfr" örten anlamına da gelir. Saç da tasavvufta vahdeti ifade eden yüzü örttüğü için küfrü sembolize eder:

Deyr-i âlemde Hayâlî kime âÇktır desen

Ey büt-i Îsî-nefes sen saçları zünnârıdır (G. 62/5)

O güneÇ gibi olan sevgili (vahdet), felek kilisesinde dünya papazlarını kara elbiseli (kesret) görmeyince çıkmadı. Tasavvufta siyah renk kesret âlemini ifade eder, güneÇise vahdete delalet eder. Nasıl ki karanlık olmadan güneÇ çıkmazsa vahdetin varlığını anlamak için de kesret âlemi gereklidir:

Çıkmadı deyr-i felekde yine hûrÇd-i sanem

Kara çulla görmeyince âlemin ruhânını (G. 622/4)

Arûs

KuÇeyrî Risâlesinde, dünya tarifi içeren ifadelerden biri Çöyedir. "Dünya, süslenmiÇbir gelin gibidir. Onu talep edenler, ondan kurtulamazlar (Uludağ 1991, 257). ğairin bakıÇaçasına göre cazibedar olması noktasında bir geline benzeyen dünyaya baÇeğmemeyen kiÇier kiÇidir. Kendisi de bu er kiÇler arasındadır:

Erdir Çı kim arûs-ı cihâna baÇ eyme

ğâhım vilâyet içre Hayâlî de er geçer (G.172/5)

BaÇka bir beyitte Çâr, dünya denen taze geline baÇeğmemeyi yine erkeklik alâmeti olarak değerlendirir:

Nev-arûs-ı cihâna eğmedi baÇ

Gel getir bir Hayâlîden erkek (G. 282/5)

Peygamber Efendimiz bir hadisinde Çöye der : "Dünyadan yüz çevirirsen, Allah seni sever, insanların elinde olanlardan yüz çevirdiğin takdirde, insanlar tarafından da sevilirsin."⁹ ğair, dünyanın kendisini aldatmak, cazibesine çekmek için türlü türlü yollar denediğini söyler. Dünya gelini, Hayâlî ile oynaÇmak için her gece altın suyu ile hilal kaÇarını süsler:

Yazar her Çeb hilâl ebrûsun altın hall ile ya'ni

Arûs-ı dehr diler kim Hayâlî ola oynaÇm (G.371/5)

⁹ Aclûnî, KeÇfî'l-Hafâ s.222.

Ancak çok güzel görünüp nefse hoşgelse de dünya gelinine bağağdığı an, o senden çok hoş isteyecektir. Çok kıymetli olan ömür sermayesini tüketecektir:

Arûs-ı dehre bağ emek begâyet hub idi elhak

Eger kim nakd-i ömr-i nâzenîn olmasa kâbîni (G.586/3)

Hayâl, Hâb

Tasavvufta dünya hayatının bir uyku hali olduğuna inanılır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de: "İnsanlar uykudadır, öldükleri zaman uyanırlar." denmiştir.¹⁰ güphesiz bu bakış açısında dünya hayatının kısıllığına, aldatıcılığına, ona bel bağlanmaması gerekliliğine vurgu yapılır.

Bırakın sadece dünyayı, iki cihanı da kalbinden atan erenler dünyanın zevk ve eğlencesini uykudaki seyahat yani rüya gibi görürler:

Demiğiki cihânı terk eyleyen erenler

Zevk u safâsı dehrin bir seyr-i hâba benzer (G.138/4)

ğaire göre Çarlık kudretinin gelişmesinde de dünyaya hayalmiş gibi bakması etkili olmuştur:

Hayâlî bağlad rengîn fesâne söylemeğe

Cihân ana görünelden hayâl-i hâb gibi (G.556/5)

Deşt, Harâb

ğair, tasavvufî coşkuyla söylediği bazı beyitlerde hissiyatını doğrudan doğruya ifade eder. Bir ova olarak nitelediği dünyanın lalesinden sümbülünden elini çekmiştir. Dünya, gül bahçesi olsa da gülüne bülbülüne dönüp bakmaz:

Elim çektim bu değin lâlesinden sümbülünden hem

Ferâğım var bu gülzârın gülünden bülbülünden hem (G.357/1)

ğair, kendi gönlüne Göyle seslenir: "Bu adaletsiz dünya merhamet umulacak bir yer değildir, kimse bu viranede mutlu olmamıştır."

Merhamet umma gönül bu gerdiği bî-dâddan

Kimse ma'mûr olmamıştır bu harâb-âbâddan (G. 406/1)

Nasıl ki çöldeki serap susayanların hararetini söndürmezse bu virane dünyada da mutlu olmayı bekleme:

Ma'mûr olam deme bu cihân-ı harâbdan

Def-i harâret etmedi teğne serâbdan (G. 422/1)

Kalender-hâne, Tekkeğâh

Hayâlî Bey Divanı'nda kendisine kalender denen dervişlerin genellikle tırağ olurken kaçarını da kestikleri, çıplak dolaçıkları belirtilir. ğair, dervişlerin bu durumunu ayın yeni çıkmış haline benzeterek dünyanın da bir kalender-hane olduğunu söyler:

Bir kalender-hânedür âlem deyü imâ eder

Gel nazar kıl mâh-ı nevde Çöl tırağ ömüçkağa (G. 513/4)

¹⁰ Bakara 2/35

ğair, her zaman çok yakın ilgisini gördüğü İbrahim Paşa için yazdığı bir kasidede dünyayı bir tekkeye benzetir:

Geldikçe berg-i sebz ile doğruluban gehâ

Bu tekyegâh-ı âleme dervîşvâr serv (K. 11/23)

Sûret, Zerre, Sıfır

Allah, insanı bağıboğ¹¹ ve boğunayaratmamış¹² sorumluluğunun doğal sonucu olarak onu yeryüzünün halifesi¹³ kılmıştır. Buna mukabil insanın da yaratılış gayesine uygun davranması¹⁴ istenmiştir. ğair, bir ğirinde gafiller gibi dünyanın görüntüsüne aldanıp ona tapmadığını, asıl gayeye yönelmiş uyanık, hakikati bilen bir gönle sahip olduğunu söyler:

Hayâlî sûret-i dünyâya gâfiller gibi tapmaz

Hakikat vechine bakmış dil-i âgâhımız vardır (G. 98/5)

Tasavvufta dünyadan yüz çevirmek ve Allah'a yönelmek esastır. Bu nedenle ğair, dünyaya zerre kadar itibar etmez:

Zerre denli kılmadın dehre Hayâlî i'tibâr

Topun ağsın göklere mihr-i cihân-ârâ gibi (G. 605/5)

ğair, bir beyitte dünya ile ilişkisinde insanın alması gereken tavrı kendi bakış açısıyla ortaya koyar. İnsanın perîşanlıktan kurtulup kendisine gelmesini, geçici dünyayı sıfır kadar hesaba almamasını söyler:

Cem et özünü olma perîşân rakam-misâl

Fânî cihânı sıfır gibi hiçe kıl hisâb (G. 27/2)

Zevrak, Deryâ, Sadef

İnsanın fitratında hadiselerden çok çabuk etkilenip hata yapma potansiyeli vardır. Hayâlî Bey, insanın bu durumunu denizdeki dalgalara benzetir ve bir tavsiyede bulunur: "Denizdeki dalgalar gibi her havadan etkilenme, renksiz dünya kayığına bir çıpa ol, yani sabit ol". O denizin dalgaları kesrettir, yani mal, mülk, Göhet, para kısacası insanı Allah'a ulaştırmaktan alıkoyan her şey. Hava ise tevriyeli kullanılmıģ olup nefis, yani insanın içindeki en büyük ğırtanı ifade eder. İnsanın kesretten (mâsivâdan) vahdete ulaşmasına en büyük engel nefistir. Nefisle mücadele de ona yüz vermemekle istikamet üzere gitmekle olur. Kur'an-ı Kerim'de insana: "Emrolunduğun gibi istikamet üzere ol."¹⁵ denilmesinde bu sır söz konusudur.

Bahr emvâcî gibi uyma havâyâ her nefes

Zevrak-ı bî-revna-ı dünyâyâ yani lenger ol (G. 306/2)

ğair, başla bir beyitte yine dünyevî ğenin tehlikelerine dikkat çeker: "Dünya, beden gemisini batıran bir denizdir. O denizin kabarcıkları bela dağı, dalgaları da kavga gürültüdür."

Cihân seffine-i ten gark edici deryâdır

Habâbî kûh-ı belâ mevcidir onun ğer ü ğir (K. 1/14)

¹¹Kıyâmet 75/36

¹²Mû'minûn 23/115

¹³En'am 6/165, Bakara 2/30

¹⁴Zâriyât 51/16, 56

¹⁵Hûd 11/112

ğair, bir beyitte dünyayı incinin içinde bulunduğu kabuk, yani sadef gibi düğünmekte kendi sözlerinin de sadefin içindeki inci ve cevher olduğunu belirtmektedir:

Dürr ü kelâmını sadef-i kâinâtda

Ğârâk eden kiĞ beni anlar ne cevherem (G. 345/3)

Rûbâh

Bir Ğirde dünyanın tilkiyle iliĞkendirilerek ilginç bir benzetme yapıldığı görülür. Dünya tilkisi insana önce kuyruk sallar, kendisinin peĞne takar sonra da meĞhur hükümdar Behrâm-ı Gur gibi onu çukura yollar:

Rûbâh-ı dehr kankısına kuyruk asmadı

Evvel hele hikâyet-i Behrâm-ı Gûra gel (G. 305/4)

Ya’kûb

ğair, Kanuni Sultan Süleyman için yazdığı bir kasidede dünyayı Ya’kub Peygamber’e benzetir. Dünya Ya’kûb’unun görmeyen gözleri, yaratılıĞ kokusu itibariyle Yusuf Peygamber’e benzetilen Kanuni’nin tahta çıkıĞıyla açılmıştır. Karanlıklar içindeki dünya onun gelmesiyle aydınlanmışdır:

Bu cihân Yakûbu’nun açıldı a’mâ gözleri

Bûy-ı hulkun birle Hanım Yûsuf-ı Kenân mısın (K. 20/11)

Zâl

Zâl, bilindiğı gibi Ğân’ın ünlü hükümdarlarından ve Rüstem’in babasıdır. Aynı zamanda “zal”ın koca karı anlamı da vardır (Pala 1990, 415). Behrâm da kuvveti, avcılığı ve savaÇılığıyla tanınan eski Ğân hükümdarlarından. ğair, güç ve kuvvette Hükümdar Behrâm gibi olsan da dünya denen Zâl eninde sonunda seni çukura düĞür, diyerek dünyanın acımasızlığına ve vefasızlığına vurgu yapar:

Gerekse kuvvet-i bâzûda ğâh Behrâm ol

Bu Zâl-i dehr eder menzili âhir gûr (K. 20/11)

Ceyb

ğair, bir Ğirinde ilginç bir benzetme yaparak dünyayı cebe benzetir. Yiğitçe bir edayla “Dünya cebinde okyanus hazinelerini silen, iki cihan sermayesine talip olmuşustalarız biz.” der.

Gencîne-i ummânı siler ceyb-i cihândan

Nakd-i dü cihân tâlibi ter-destleriz biz (G. 211/2)

Sonuç

Hayâlî Bey’in “dünya” algısının Ğkillenmesinde istiğna sahibi oluĞı ve tasavvufi telakkilerden kaynaklanan hayata dervîĞâne-kalenderce bakıĞ etkili olmuĞtur. Bu bakıĞ açısıyla yazdığı Ğirlerinde Ğairin dünyaya karĞı mesafeli duruĞu hemen dikkat çeker. “Dünya”yı çoğu zaman kötü ve aldatıcı olarak gören ve gösteren Ğâr, âdeta Ğiri okuyan/dinleyende de bu bilinci oluĞurma gayretine girmiĞve dünyaya kapılmamak, ona bağlanmamak hususunda nasihatlerde ve telkinlerde bulunmuĞtur.

Hayâlî Bey Dîvânı’nda “dünya”nın çeĞtli düĞüncelerle benzetildiğı, iliĞkendirildiğı unsurlardan bazıları Ğunlardır: “arûs, bâğ, bustan, bezm, çâh, dâm, dâr, deĞ, deyr, rûhbân, bâzâr, fenâ bâzârı, gülîstân, gülĞân, lâlezâr, mergzâr, hırmen, harab, hayâl, hâb, kalender-hâne, tekyegâh, kasr, menzil-i virân, saydgâh, Ğkâr, rûbâh, deryâ, zevrak, sadef, Ya’kûb, Zâl, zerre, sıfr...”dır. Bu

benzetme unsurları aynı zamanda Hayâlî Bey Dîvânı'ndaki "dünya" göstergesinin anlam çerçevesini oluşturmaktadır. Dikkatli bir şekilde bakıldığında dünyayla ilişkilendirilen birçok kavram, okuyucuda olumsuz izlenim uyandırmaktadır. Klasik Türk Şiirinin benzetme unsurları içinde genellikle olumlu çağrışımlara sahip bazı kavramlara da (arûs, bâğ, bustan, bezm, kasr, gülistan, gülşân, lâlezâr, mergzâr...) Şairin olumsuz anlam yüklemeleri yaptığı görülür.

Hayâlî Bey, Âhî tecellilere mazhar olması sebebiyle bazı Şiirlerinde dünyayı ibret gözüyle bakılması gereken bir mekân olarak da görmüştür. Bu algının temelinde de tasavvufta kâinatın, mutlak varlık olan Allah'ın türlü şekillerde yansıyan görüntüleri olarak düşünülmesi etkili olmuştur.

gairin, tasavvufî düşünce ve heyecan dışında dünyayı kozmik bir varlık olarak ele aldığı Şiirleri de vardır. Bu tarz Şiirlerde dünya, insanların hayatlarını devam ettirdiği mekân olmasının yanı sıra sevgilinin ve övülenin bazı hallerini anlatmak için geniş ve güzellik bağlamında ele alınmıştır.

Hayâlî Bey'nin dünya algısı tasavvufa ve onun beslendiği Kur'an ve hadise dayalıdır. Dünya bizzatıhi kötü olmasa da insana ahireti unutturduğu için fena görülür. Aslında bu insanın bakış açısına göre ortaya çıkan bir durumdur. İnsan, ahiret merkezli düşüncesinde ve kalp gözüyle baktığında bu dünyanın güzel görünen yüzünün arkasındaki olumsuzlukları ve çirkinlikleri görür. Şiir Şairin gayesi de bu dünyanın gerçek yüzünü çeşitli imajlarla yansıtabilmektir.

KAYNAKÇA

- ACLÛNÎ, (1351). **Keşfü'l-Hafâ**, Beyrut.
- AKSAN, Doğan (1999). **Şiir Dili ve Türk Şiir Dili**, 3. Baskı, Ankara: Engin Yayınevi.
- ANDREWS, Walter G. (2009). **Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı**, Çev: Tansel Günay, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- EL-KUĞEYRÎ (1991). **Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyrî Risalesi**, Haz: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ERAYDIN, Selçuk (2011). **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- İSMAİL HAKKI ERZURÎMÎ, (1980). **Kenzü'l-Fütûh**, Haz: İskender Diclehan, İstanbul: Ayyıldız Matbaası.
- KARA, Mustafa (1990). "Tasavvuf Düşüncesinde İnsan-Dünya Münasebetleri ve Zihniyetimiz", **Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Problemleri (Bildiriler)**, Bursa.
- Kur'an-ı Kerim Meâli** (2008). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KURNAZ, Cemal (1987). **Hayâlî Bey Dîvânı Tahlili**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- MENGİÇ MONE (2010). **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, 16. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayıncılık.
- TARLAN, Ali Nihat (1992). **Hayâlî Divanı**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TOLASA, Harun (2001). **Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası**, 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman (1999). **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Maârifet Yayınları.



ASLI ERDOĞAN'IN ANLATILARINDA ONTOLOJİK SORUNLAR

*Mehmet ÖZGER**

*Murat PARLAKPINAR***

ÖZET

Bu yazıda Aslı Erdoğan'ın anlatılarında varoluş sorunsalı incelenecektir. Aslı Erdoğan son dönem Türk edebiyatının önemli kadın yazarlarından biridir. Öykü, roman, deneme türlerinde eserler kaleme alan sanatçı, sanatsal yaratıcılık yeteneğiyle adından söz ettirmeyi başarmıştır. Aslı Erdoğan'ın eserlerinde iç içe geçmiş iki serüvenden bahsedilebilir. Kahramanların dış dünyadaki serüvenlerine bir de iç dünyalarındaki serüvenleri eşlik eder. Başkişi konumundaki anlatı kahramanların hemen hemen hepsinin yalnız, tutunamayan, geçmişleri ve kendileriyle çatışan, sürekli bir boşluk ve hiçlik duygusu yaşayan, hayatlarındaki eksikliğe yahut parçalanmışlığa karşı bir anlam arayışı içinde olan kahramanlar oldukları görülmektedir. Bu bağlamda anlatılarda iç konuşmalar ve sorgulamaların yoğunluk kazandığı olay örgüsünden ziyade varoluşçu izlek ve kavramların ön plana çıktığı görülür. İnsanoğlunun varlığı ve hayat karşısındaki tavrını belirginleştiren durum ve ayrıntıların yoğunlukta olduğu eserlerde varoluşa ilişkin pek çok sorun dikkati çekmektedir. Anlatı kahramanlarının yaşadıkları en temel sorun yabancılaşmadır ve anlatılarda varlığını gördüğümüz diğer varoluşsal sorunlar da yabancılaşmayla birlikte görünür hale gelen durumlardır. Anlatı kahramanların başta kendilerine olmak üzere çevrelerine, topluma karşı büyük bir yabancılaşma yaşadıkları görülmektedir. Bu doğrultuda anlatılarda yabancılaşma, yabancılaşmanın bir türü olarak bireysel anomi ve buna bağlı olarak yalnızlık, hiçlik/boşluk, kaçış/sürgünlük, ölüm ve intihar vb. izlekler öne çıkmaktadır. Bu izlekler anlatı kahramanlarının psikolojik dünyalarını ortaya koymak bakımından önemli olduğu gibi yazarın da sahip olduğu psikolojiyi ortaya koymaları bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Aslı Erdoğan, ontolojik sorunlar, yabancılaşma, yazı

ONTOLOGICAL PROBLEMS IN ASLI ERDOĞAN'S NARRATIVES

ABSTRACT

The issue of existence in Aslı Erdoğan's narratives will be examined in this article. Aslı Erdoğan is one of the leading female autor

* Yrd. Doç. Dr. Muğ Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: m.ozger@hotmail.com

** Arç Gör. Muğ Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: muratparlakpinar@hotmail.com

in the last term Turkish Literature. Having written sort stories, novels and essays the autor became famous with her artistic creativity. It can be talked about two interwoven adventures in Aslı Erdoğan's Works. The adventures in the outside world are accompanied by the heroes' adventures of an inner worlds. Heroes appear to be almost all alone, not hold, competing with backgrounds and themselves, living in a constant feeling of emptiness and nothingness, who are looking to a meaning toward lack and devastation in their lives. In this context, it seems that existential concepts and trajectory are in the forefront rather than plot in which speeches and interviews gained density. The circumstances and details which shape human existence and attitude toward life are emphasized. The main problem of the narrative heroes is the alienation and the other existential problems that we see in narrative are conditions that become visible with other existential alienation problems. It is seen that heroes are alienated particularly against themselves, environment and society. In this respect in the alienation of narrative, as a type of alienation themes like individual anomie and accordingly, solitude, nothingness / space, escape / exile, death and suicide and so on stand out. This narrative themes are important in revealing the psychological world of the heroes as well as to reveal the psychology of the author.

Key Words: Aslı Erdogan, ontological problems, alienation, writing

Giriş

Aslı Erdoğan son dönem Türk edebiyatının önemli kadın yazarlarından biridir. Öykücü kimliğiyle öne çıkan yazar roman ve denemeleriyle de adından söz ettirmeyi başarmıştır. Aslı mesleği Bilgisayar Mühendisliği olmakla birlikte fizik alanında yüksek lisans yapmış, bir dönem CERN'de çalışmıştır. 1994 yılında fizikle yollarını ayıran Aslı Erdoğan, yazarlıkta karar kılmıştır. *Kabuk Adam* ve *Kırmızı Pelerinli Kent* adlı romanları yanında *Mucizevi Mandarin* ve *Taş Bina ve Diğerleri* adlı öykü kitapları bulunan yazarın bir de şiirsel düzyazı olarak nitelendirilen *Hayatın Sessizliğinde* adlı bir kitabı bulunmaktadır. Yazar, bir dönem köşeyazarlığı da yapmış, bu dönemde kaleme aldığı yazılarını, *Bir Yolculuk Ne Zaman Biter* adlı kitapta toplamıştır. Bu kitapta yer alan denemeleriyle daha sonra kaleme aldığı bazı yazılarını da bir araya getirerek toplu denemeler halinde *Bir Delinin Güncesi* ve *Bir Kez Daha* adlarıyla yayımlamıştır.

Aslı Erdoğan, sahip olduğu yazınsal yaratıcılık yeteneğiyle son dönem Türk edebiyatının öne çıkan kadın yazarlarından biri olmayı başarmıştır. Sadece Türkiye'de değil yabancı ülkelerdeki yayınevlerinin de dikkatini çekmeyi başaran yazarın, eserleri birçok yabancı dile çevrilerek yayımlanmıştır. Bu bağlamda Aslı Erdoğan, son dönem Türk edebiyatının yabancı ülkelerde tanınmasında önemli katkıları olmuş bir yazardır. Aslı Erdoğan, özellikle dili kullanmadaki becerisi, imge ve metafor kullanmadaki ustalığıyla dikkat çeker. Erdoğan, sık sık imgelere ve metaforlara başvurduğu için yapıtlarının anlaşılması zorlaşır.

Kendisiyle yapılan bir röportajda : “Kitaplarım içsel ve dışsal yolculuğun iç içe geçmesi gibi okunabilir” (Belge, 2010) diyen yazarın bu bağlamda öykü ve romanlarında iç içe geçmişi ana serüveninden bahsedilebilir. Bunlardan biri kahramanın içsel serüveni öteki ise dış dünyadaki serüvenidir.

Aslı Erdoğan'ın Eserlerinde Ontolojik Sorunlar

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Aslı Erdoğan'ın anlatılarında yer alan kişilere bakıldığında bu kişilerin hemen hemen tamamının yalnız, kırılgan, hayat karşısında hayal kırıklığına uğramış, geçmişleriyle ve kendileriyle sürekli çatışan; sürekli bir boşluk ve hiçlik duygusu yaşıyan, hayatlarındaki eksikliğe veya parçalanmışlığa karşılık bir anlam arayan kahramanlar oldukları görülür. Anlatılarda iç konular ağırlik kazanmakta varoluşu konu ve kavramlar öne çıkmaktadır. İnsanoğlunun varlık ve yaşam karşısındaki tavrını belirginleştiren durum ve ayrıntıların yoğunlukta olduğu anlatılarda varoluşu ilgin pek çok sorun dikkat çekmektedir. En temel sorun yabancılaşmadır ve anlatılarda varlığını gördüğümüz diğer varoluşal sorunlar da yabancılaşmayla birlikte görünür hale gelen durumlardır. Yabancılaşma, yabancılaşmanın bir türü olarak bireysel anomi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yalnızlık, hiçlik/boşluk, kaçışsürgünlük, ölüm ve intihar izlekleri bu bağlamda karşımıza çıkmaktadır. Bu izlekler anlatı kahramanlarının psikolojik dünyalarını ortaya koymak bakımından önemlidir.

1. Varlığa Dışarıdan Bakmak/ Yabancılaşmak

Modern insanı derinden etkileyen ve modern toplumların en büyük sorunlarından biri olan yabancılaşma kavramının tam bir tanımını yapmak oldukça zordur. Bireyin çevresine uyumunun azalması veya kişinin kendini topluma veya bir gruba ait hissedememesi durumunda kullanılan bir kavram olan yabancılaşma dilbilimsel olarak eşzamanlı bir yaklaşımla bakıldığında bireyin topluma yabancılaşması, kendine yabancılaşması ve genel anlamda varlığa yabancılaşması olarak ele alınabilir.

Artzamanlı bir yaklaşımla kavramın tarihsel gelişimine bakıldığında kavramın zamanla ve dönemlerin felsefi yaklaşımlarıyla değişime uğradığı görülür. Yabancılaşma kavramını ilk kez kullanan ve sistemli bir şekilde değerlendiren ilk kişi Hegel olmuştur. Yabancılaşmayı ontolojik bir olgu olarak değerlendiren Hegel, "ilk çağlardan beri konu üzerinde egemen olan „insanın özünden uzaklaşmış olduğu“ savından ayrılmaz" (Sazyek 2010, 24). Hegel'e göre yabancılaşma olgusu, insanın fiziki ve ruhi varlığı arasındaki ayrım sonucu ortaya çıkmaktadır.

Yabancılaşma kavramını etraflı bir şekilde ele alan Marx ise, yabancılaşmanın bireyselliğin kaybı anlamına geldiğini ve böyle bir kaybın da aslında gerek birey açısından gerekse toplum genelinde istenilmeyen bir durum olduğunu ortaya atan ilk kişi olmuştur (Ofloğlu-Büyükyılmaz 2008, 115). Marx'la birlikte yabancılaşma ilk kez toplumsal bir içerik kazanmıştır. Yabancılaşmayı toplumdaki sınıfsal farklılık ve emeğin yabancılaşması çerçevesinde ele alan Marx'a göre işçi sınıfının emeği zenginler için daha çok zenginlik getirirken işçi sınıfını ise yoksulluğa itmektedir. İnsanın kendi yapıp etmesi olan emeğine yabancılaşması giderek kendine yabancılaşmasına yol açmaktadır. Kendine yabancılaşmanın doğal bir sonucu olarak birey topluma, toplum içindeki kendi konumuna da yabancılaşabilmektedir.

Heidegger ise yabancılaşma durumunu *varlık* ve var olanlar arasında şimdiye kadar yapılan ayrımların eğinde ortaya çıktığını ifade eder. Heidegger'e göre insanın hatta onun kendi özel ifadesiyle *Dasein*'in bu dünyadaki varlığı atılmışlık, düğmüçlük, tek bağıklık durumlarıyla dile getirilir. Gerek klasik Batı felsefesinin dayandığı yegâne metafizik öncüller gerekse de modern teknoloji ve küreselleşme temayülleri *varlık* ve var olanlar arasında ayrımlar üzerinden kendini inç etmiştir. Var olanlardan Varlık'a geçilememiştir. Bu durum insanın var olanlar üzerinde hesapçı bir düşünme tarzı geliştirirken *varlık* üzerinde tefekküre dayalı bir düşünmeye geçmesini engellemiştir. İnsan kendi varlığı ile ilgilenirken kendisinin de içinde bulunduğu Varlık üzerinde şimdiye kadar düşünememiş ve bunun sonucunda da kendine karşı derin bir yabancılaşma içinde olmuştur. Hep var olanları düşünmüş *varlık*'la yüzleşememiştir. Kendi varlığının dünya-da ol-mak-lığını bu dünyaya fırlatılmış bir varlık olduğunu hep unutmuştur. Bu unutma kendini yabancılaşma ile en açık bir şekilde göstermiştir.

Heidegger'i izleyen Sartre, "hiçbir yol iğretinin bulunmadığı dünyaya fırlatılan" insana yol gösterecek tek şeyin kendi bilinci olduğunu savunur (Pappenheim 2002, 112). Kendi bilincine yabancılaşan insanın var olma durumunun da ortadan kalkabileceğini iddia eder. İnsanın kendi bilincine ulaşması ise ne toplumsal ne de dış bir etkenin zorlamasıyla olur. İnsan, varlığından sonra gelen özünü bizzat kendisi oluşturmak zorundadır. "Sartre'a göre özgür olmanın (yabancılaşmayı aşmanın), kendi özünü kurmanın yolu, „kendinde-olma“nın (Sartre için varlık, kendinde olma halidir), „kendisi için-olma“ yönünde gelişmesinden geçer" (Sunat 1996, 69). Bir başka varoluşçu düşünür olan Camus ise yabancılaşmayı insan-doğa unsurlarının çatışmasıyla açıklar, her güzelliğin derinliğinde insan dış bir varlık olduğunu ifade eder (Ege 2000, 31). Camus'a göre insan üç şeye yabancıdır: kendine, başkalarına ve dünyaya. Camus, insanın yaşadığı yabancılaşma durumunu saçma duygusunun kaynağı olarak görür ve ona göre kendine yabancı olan insan diğer insanlara karşı da yabancıdır. Saçma duygusu, insanın başkalarına karşı yabancı olduğunda ortaya çıkar. İnsan yaşadığı dünyaya karşı da yabancıdır. İnsanın dünyaya yabancı olmasının nedeni de onun dünyanın bir parçası olmamasıdır (Gündoğan, 1997, 66-67).

Yabancılaşmanın çeşitli şekillerde ortaya çıktığı söylenebilir. Yabancılaşan insan, kendi eylem ve davranışları sonucunda istediklerini elde edemeyeceği düşüncesinden kaynaklanan bir güçsüzlük ve umutsuzluk duygusu yaşayabilir ve zamanla varlığı anlamsız olarak görebilir. Son tahlilde kendine yabancılaşabilir. Böylece yabancılaşan kimse, varlığa herkesin baktığı yerden bakmaz ve varlığı herkesin algıladığından başka algılamaya başlar. Bu başlılık zamanla sanatçı öznenin kendiliğine dönüşür.

Yabancılaşma, Aslı Erdoğan'ın anlatılarının genelinde göze çarpan bir izlek olarak belirmektedir. Genellikle başkışı konumundaki anlatı kahramanları, büyük bir yabancılaşma yaşarlar. Başka üyesi oldukları kendi toplumlarına karşı bir aidiyet duygusuna sahip olmayan kahramanlar, çeşitli nedenlerle bulundukları yabancı ülkelerde de herhangi bir aidiyet duygusu geliştiremezler. Anlatı kahramanları insani ilişkilerin zayıf olduğu, içtenlikten yoksun ortamlarda çalışkan kişilerdir. Derin bir yalnızlık duygusu içindedirler ve kendilerini ait hissedemedikleri bu ortamda başka kendileri olmak üzere herkese yabancılaşırlar. Aslı Erdoğan'ın yaşamının büyük bir kısmını yabancı ülkelerde geçirdiği düşünürse yazarın bu ülkelerde yaşadığı yalnızlığını ve yabancılaşmayı kahramanları aracılığıyla eserlerine yansıttığı düşünülebilir. Bunun yanı sıra yazarın eserlerindeki temalarda da yabancılaşma görülmektedir. Nitekim Avrupa'da yaşadığı yıllarda kaleme aldığı *Mucizevi Mandarin*'de yer alan öykülerde yalnızlık ve yabancılaşma izlekleri yoğunluk kazanmaktadır. *Mucizevi Mandarin*'de yer alan *Yitik Gözün Boşluğunda* adlı öykünün başkışı büyük bir yabancılaşma yaşamaktadır. Ülkesinden uzakta, Cenevre'de çalışkan; geçirdiği bir hastalık yüzünden bir gözünü kaybetmek üzere olan başkışı gündüzlerden kaçıp gecelere sığınır. Sosyal yaşamın canlılığını koruduğu gündüz vakitlerinden ziyade başkışının gecelere sığınması topluma /başkalarına karşı yaşadığı yabancılaşmanın da seviyesini göstermektedir. Kendisinden ve çevresinden kaçan başkış geceye, gecenin her şeyi örten karanlığına sığınır (*Mucizevi Mandarin*, s. 16).

Yaptığı gece yolculuklarının birinde bir lokantanın penceresinden içeri bakan başkışının bu esnada söyledikleri dikkat çekicidir. Bu bakış, varlığı herkesin gördüğü yerden görmez. Kendi bakışındaki yabancılaşma kadar baktıklarını da yabancılaşarak anlatır. "Bir lokantanın penceresinden içeriye göyece bir baktım. Tabak çanağın ortasında büyük bir ağırbaşlılıkla konuşmaya dalmış porselen beyazı yüzler gördüm. İnsanlar değil de kuklalar vardı masalarda. Göz kamaştırıcı ıçık altında mekanik devinimlerini yineliyorlardı; ağızlarını açıyor, kapıyor, tekrar açıyor, ellerini yiyeceklere, kadehlere, arada bir de birbirlerine doğru uzatıyor, düzenli aralıklarla gırtlaklarını gerip yutkunuyorlardı; dudakları bir çizgileiyor, bir yuvarlaklağıyordu" (*Mucizevi Mandarin*, s. 37). Yazar, "Porselen beyazı yüzler" ve "mekanik devinimler" gibi, insanları kuklalaştıran, karikatürize eden bir yaklaşımla insana yaklaşımaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Lokantadaki kişiler insan olarak değil de birer kukla olarak tasvir eden anlatıcının bu sözleri toplumsal düzeyde yaşanan yabancılaşmanın bireysel düzeydeki yansımalarını göstermektedir. Yabancılaşmanın insanı kendinden uzaklaştıran, bir nesneye dönüşüren yönü dolaylı olarak dile getirilmiştir. Öykünün devamında bu durumun başkisinin sadece Cenevre’de yaşadığı bir durum olmadığı, kendi ülkesinde de bir yabancılaşma içinde olduğu anlaşılmaktadır: “İstanbul’da sabah ezanının okunduğu saatlerde artık anlamıktım: Onların, insanların dünyasıydı gerçek dünya, gerçek dışı olan bendim. Onlar soluk alıp veriyor, değişiyor, yapıyor, kuruyor, istiyor, çiftleşiyor, kızıyor, ağlıyor kahkahalar atıyor, sağ kalıyordu. Ben seyrediyordum” (*Mucizevi Mandarin*, s. 37) diyen başkisi bir sorgulamaya girişmekte kendi varlığından bile şüphelenmektedir. Başkisinin bu sözleri kendisini yaşanan hayatın dışında gördüğünü, toplumla olan ilişkisinin sorunlu bir ilişki olduğunun farkına varmasının bir göstergesidir. Yaşanan hayatın dışında kalmak, onun bir parçası olamamak yaşanan yabancılaşmanın bir sonucudur.

Benzer bir durum *Taş Bina ve Diğerleri*’nde yer alan *Mahpus* adlı öyküde de görülmektedir. Öykünün anlatıcısı aynı zamanda başkisi olan kadın kahraman, bir binanın zemin katında yaşamaktadır ve kendisini yalnızlığa hapsedmiştir. Toplumdan *yalıtık* bir halde yaşayan kadının yaşadığı yabancılaşma iç konularına yansır: “Kuklayı, Göye bir sars, tarzlarından silkele, ayna karşısına sürükle. Yüzünü gözyağı izlerinden arındır, gündelik katılık maskesini tak ki insan içine çıkmaya hazır olsun” (*Taş Bina ve Diğerleri*, s.38). Anlatıcı kişi kendisinden uzaklaşarak ve kendisini *nesneleştirerek* kendisine bakmaktadır. Bu kendine bakış, Edip Cansever’in *Masa da Masaymış Haşırını* andıran bir bakıştır. Anlatıcı kahraman, burada Cansever’in *Şirinde* kendine yabancılaşan kişinin kendisine bakışıyla bakar. Kendisini *nesneleştirir*. Daha önce ötekileri kuklaya benzeten anlatıcı bu kez kendisini kuklaya benzetir. Bu, yabancılaşmanın ileri bir seviyesi olarak görülebilir.

Kendisini kendi yalnızlığına hapsedmiş olan başkisi zamanla topluma yabancılaşmış bir *öteki* konumuna gelmiştir: “Derin bir soluk alarak arkasına yaslandı. Az sonra çıkacağı sahneyi inceleyen bir oyuncu gibi, sokağı incelemeye başladı. Otobüsler geçiyor, duraklar bir dolup bir boşalıyor, bankamatiklerin önünde kuyruklar oluşuyordu. Kenti sosyal etkinliklerle dolu bir gün bekliyordu. Herkes yeterince hoşnut görünüyordu. Kendinden, her şeyden...” (*Taş Bina ve Diğerleri*, s.46).

Herkesin kendisinden memnuniyetini bildirmek aynı zamanda anlatıcının kendisine karşı duymadığı memnuniyeti de ifade etmektedir. Sosyal yaşamın aslında bir kukla oyunu olduğunu kendisinin de topluma karışmakla bir kukla olacağını fakat kukla olmak istemediğini söyleyebiliriz. Diğerleri memnundur çünkü onlar kukla olduklarını bilmiyorlardır. Fakat anlatıcı bu oyuna dâhil olurken kukla olacağının farkındadır. Onu yabancı kılan da bu *farkındalığıdır*.

Genel olarak bakıldığında anlatılardaki kişilerin iki türlü yabancılaşma yaşadıkları söylenebilir. Birincisinde kişinin kendisine yabancılaşarak kendi benliğine hapsolması, ikincisinde ise kişinin başkalarına/topluma yabancılaşarak kendisini bunlardan dışlaması, kendi yalnızlığına kendisini hapsedmesi durumu söz konusudur. Yalnızlığı tercih eden bu kişilerin bulunduğu topluma karşı bir tavır aldığı ve toplumla çatışma içinde olduğu görülmektedir: “Avrupa’da geçirdiğim yalnızlık, belirsizlik, pişmanlık dolu bir yılın sonunda, içimdeki öfke ve hınç mayalandı; dizginlenemeyen, sağı solu belli olmayan, inançsız bir yabancıya dönüşüm. Süpermarketlerde satılan ürünler gibi, değişik marka ve renklerden oluşa da özünde aynı, ucuz mal olmuştum, el sürmeden, ince eleyip sık dokumadan üretilmiş insanlardan bıkımdım. Dünyadan akılcıca yararlanma isteğiyle dolu, açık vermekten, kendini kaptırmaktan, ruhunu çıplak bir halde sergilemekten, zayıflıktan ve bağımlılıktan ölesiye korkan bir sürüden var gücümle nefret ediyordum. Elbette, nefret dünyanın en kolay ve en zevkli işidir, kayıp bir insanı uzun süre oyalayabilir, güçlendirir, sağ kalmasını sağlar” (*Mucizevi Mandarin*, s.15).

Anlatı kahramanları, genellikle doğup büyüdüğü ülkeden ayrı düşmüş durumda kalmıştır. Kendi üyesi oldukları topluma bile yabancılaşan bu kişilerin girdikleri yabancı ortamlar ya da yaşadıkları yabancılaşmayı adeta perçinler. Bulundukları yabancı topraklarda da ait olamama, yabancı olma duygularından bir türlü kurtulamazlar ve sonuç olarak bir yalnız ve bir yabancı olarak kalmaya mahkûm olurlar. Topluma yabancılaşmalarının temelinde toplum tarafından dışlanmı oldukları değil de kendilerini toplumdan dışlamaları bulunmaktadır. Bu kişiler yabancılaşmayı özel bir biçimde yaşarlar. Bu durum, *bireysel anomi* durumunu akla getirmektedir. Modern toplumlarda yabancılaşmanın bir türevi olarak görülen *anomi*yi yabancılaşmayla ilişkili olarak ele alıp kuramlaştıran Durkheim olmuştur. Durkheim, *anomi*yi sosyolojik bakı açıyla değerlendirmiş, toplumsal yapı düzleminde irdelemiştir. Durkheim'in toplum merkezli bir bakı açıyla ele aldığı *anomi* sosyolojik bağlamda toplumsal düzeyde yaşanan yabancılaşmayı karışırken "bireysel anomi, en genel tanımıyla kişinin, içinde yaşadığı toplumla bağlarının gevşemesi, giderek kopması sürecinde yaşadığı ruhsal çözülme, bireysel kurallarını yitirmeyi içermektedir" (Sazyek 2008, 33-34).

Anlatılarda bağış konumundaki kahramanlar yabancılaşmayı bireysel düzlemde yaşarlar. Anlatılarda yabancılaşmanın anomik türevleri olan yalnızlık, iletişimsizlik, yalıtılmışlık, boşluk, kaçış ve intihar vb. duygular eğinde yaşanan bir iç kapanıklık durumu ve/ya topluma /toplumsal normlara içsel bir tepki geliştirerek ortaya konan pasif isyan durumu yabancılaşmayla ilişkili olarak karışımıza çıkan durumlardır.

2. Yalnızlığı Kaniyla Besleyen ve Yalnızlığından Beslenen Sanatçı Özne

Anlatılarda yabancılaşmayla birlikte yaygın olarak içenen bir diğer izlek de yalnızlıktır. Yalnızlık çok değişik şekillerde tanımlanabilen bir durumdur. Yalnızlık daha çok, kişinin tek başına olmasıyla ilişkili bir durum gibi algılanır ancak tek başlılık, yalnızlık değildir. Bir başka ifadeyle kişinin kendisini yalnız hissetmesi çevresinde insanların olup olmamasıyla ilgili bir durum değildir zira kalabalıklar arasında olan kişiler de yalnızlık duygusunu yaşayabilirler. "Kişibazen kendini kalabalıklar içinde yalnız ve tanıdıklar içinde yabancı hissedebilir" (Yağar, 2007: 238). Bu yönüyle değerlendirildiğinde yalnızlığın, yaşanan sosyal ilişkilerin sayı ve sıklığıyla pek ilişkili olmadığı söylenebilir.

Anlatılardaki kişilerin yaşadığı yalnızlık bu türden bir yalnızlıktır. Onlar kalabalıklar içinde yalnız kalmayı tercih eden kişilerdir. Hatta onların yalnızlığı derin bir yalnızlıktır. *Kabuk Adam*'ın başkisi sürekli çevresindekilerden kaçıp yalnız kalmaya çabalar. Yalnızlığa o kadar alışmıştır ki kendisiyle iletişim kurmaya çalışan bir başkasının ilgisini hemen bir tehdit olarak algılar: "Yalnızlığa öyle alışmışım ki bir başkasının ilgisini ancak bir tehdit olarak algılayabiliyorum. Yabancı bir hayvanın insan karşısındaki tedirginliğine benzeyen bir duyguydu bu" (*Kabuk Adam*, s.32).

Yalnızlık duygusunu derinden yaşayan kişiler başkalarına karşı güvensizlik duygusu yaşarlar. "Yalnızlık bireyin çevresine olan güvensizliğini artırarak uyumunu ve yaşamını zorlaştırır" (Yağar 2007, 238). Başkisinin, Kabuk Adam Tony'nin kendisine olan ilgisi karşısında "Varlığımın soluk alıp verebilmesi için gerekli olan yalnızlığım; kuşatılmış, surlarında delikler açılmıştır." (*Kabuk Adam*, s. 19) Gekindeki sözleri başkalarına karşı duyduğu güvensizliği ve başkalarından zarar görme endişesini gösterir. Başkisinin yalnız olma, yalnız olma çabası, kendisini diğerlerinden yalıtmasının, bir yerde ontolojik korunma amacı taşıdığı da söylenebilir. *Kabuk Adam* romanında kabuklaşan kişiler (bu roman bağlamında içi boşalmış, sadece kabuktan müteşkil, ruhsuzlaşmış kişiler kasıtlı kullanılmıştır) karşısında ruhunu yitirmemek, insani taraflarını kaybetmemek adına, ruhsuzlaşan pelte kalabalığa karşılamak için gösterilen ontolojik bir çaba olarak başkisinin yalnızlığı veya bilinçli olarak kendini yalnızlaştırması önem arz etmektedir.

Yalnızlık, yazarın diğer anlatı kahramanlarında da görülür. *Kırmızı Pelerinli Kent*'in kahramanı Özgür de son derece yalnız ve mutsuz bir kadındır. Onun yalnızlığı Gusözlerle anlatılır: “Hep tek başına kuytu bir masada oturur, sigara üstüne sigara tutturur, peçetelere bir Çeyler çiziktirirdi. “Mutsuzluğunu kimseye bulaştırmayan yarı-canlı bir hüznün anıtı. Buram buram yalnızlık kokmasına karşın başına üğüş çakalları tersler, kendini hiçbir koşulla kapıp koyuvermezdi. „Yalnızlığın ta kendisi bu kadın“ dediğini içtiği” (*Kırmızı Pelerinli Kent*, s. 50).

Özgür'ün yaşadığı bu ölümcül yalnızlık, ilişkilerine de yön verir. Yaşadığı yalnızlık duygusu onu, Roberto gibi gözü dönmüş, birlikte olduğu kadınlara şiddet uygulayan bir adamın kollarına atmıştır. *Hayatın Sessizliğinde* de anlatıcı yalnızlığını “Yalnızlığımın tam ortasında konuyorum, ben ki yalnızlıktan daha uzun süren bir şey tanımadım.” (*Hayatın Sessizliğinde*, s. 126) cümlesiyle dile getirir. Burada yalnızlık, başkısının yaşamı boyunca tecrübe ettiği, hayatının her döneminde karşılaştığı bir duygu durumu olarak karşımıza çıkmaktadır. *Taş Bina ve Diğerleri*'nde de anlatıcı yalnızlığını dile getirir ve yalnızlığın anlatıcının kendisini çaresiz hissettiği anlarda kaçıp sığındığı bir durum olarak belirir: “Koyu, acılı, derin bir yalnızlıktı onunki. (...) Yalnızlığını kollamış, büyütmüş, kanıyla beslemişti, artık çok çaresiz kaldığında ondan besleniyordu” (*Taş Bina ve Diğerleri*, s. 44).

Derin bir yalnızlık duygusu yaşayan anlatı kahramanları dünyanın gidişatı üzerine de büyük hayal kırıklığı içindedirler. Böyle bir duygu içine girmeleri yaşadıkları yalnızlık duygularıyla ilişkilidir. “Hayatı, hayal kırıklıklarıyla dolu boğve anlamsız olarak değerlendirmede başkalarıyla kurulan derinliksiz ve süreksiz ilişkilerin önemli bir etkisi olduğu” (Yağar, 2007, 240) düğünülmektedir. *Kabuk Adam*'ın başkısı geçmişi başkılarla dolu olmasına rağmen mutlu değildir. Hayat karşısında yaşadığı hayal kırıklığı ve karamsarlığı şu cümlelerle dile getirmektedir: “Oysa gerçekte ben, bunalımdan bir türlü kurtulamayan, hiçbir düğünceye, inanca ya da insana bağlanamayan, sürekli huzursuz, karamsar ve yapayalnız biriydim. Yaşama coğusunu çoktan kaybetmiş, belki de hiç kazanamamışım. Bana kalırsa kişisel tarihimin tek bir teması vardı; hayal kırıklığı. (...) Ağır aile baskısı ve şiddetle geçen çocukluk yıllarım, dünyayı acı çekenler ve çektirenlerin bulunduğu bir savaş alanı gibi algılamama neden olmuştu. (...) Hepsinden önemlisi, ölüme hazırlanan yaşı bir kadın kadar umutsuz ve kırgındım” (*Kabuk Adam*, s.3). Hayat karşısında yaşanan hayal kırıklığı yazarın *Hayatın Sessizliğinde* adlı eserinde de içtenmiştir : “Bütün gece, boğbeyaz kâğıtların başında oturdum, bu dünyayla yaşı gibi duran hayal kırıklığının tam ortasından konuşmak için” (*Hayatın Sessizliğinde*, s.142).

Aslı Erdoğan'ın kahramanları derin bir yalnızlık yaşarlar. Dünyayı hiç kimsenin kendilerine yardım edemeyeceği ve mutlak anlamda yalnız oldukları bir yer olarak algılarlar. Çinde bulundukları ruhsal durumla toplumdan ve çevreden kendilerini soyutlayarak kendi iç dünyalarına çekilirler. Bilinçli olarak, kendi istekleriyle kalabalıklar içinde yalnız kalmayı tercih eden bu kişiler, içinde bulundukları yalnızlıktan kurtulma yolları da aramazlar. Aynı zamanda bu kişiler dünyanın gidişatı üzerine büyük bir hayal kırıklığı ve umutsuzluk, karamsarlık duyguları yaşarlar.

Yalnızlık kavramı, hayal kırıklığı ve umutsuzluk gibi olumsuz çağrışımlara sahip izlekleri de kendisiyle beraber sürüklerken yazarın üretkenliği bağlamında ele alındığında sürekliliği arzulanan, sanatçı özne açısından yazmak adına vazgeçilemeyen bir damar özelliğine de sahiptir. Yazar, yalnızlığını kollayıp büyüten, kanıyla besleyen ama aynı zamanda da ondan beslenen konumundadır. Yalnızlığı bilinçli bir tercih ve sanatçı kimliğin bir gereksinimi olarak düğündüğümüzde yalnızlık ontolojik bir meseleye dönüşür Doğal olarak bir topluluğun içine doğan insan, kendi varlığını anlamlı bir bütün olarak algılayarak varlığı başkaları üzerinden okur. Söz konusu okuma, zamanla çocukluk algısındaki farkındalığı ve yeniliği yitirerek alıçımı bir

duruma dönüşür ve kalıplaşır. Oysa hem zaman hem de insan değişmektedir. Topluluk içinde insan, kendi algılarından çok, topluluğun da vermiş olduğu kitle ruhuyla hareket edeceği için hem kendisini hem de topluluğu ve kitlenin yaptıklarını sağlıklı bir bakışla algılayamayacaktır. Tam da bu sebepten dolayı sanatçı öznenin hem kendilik algısını sağlıklı kurması hem de kitlenin tutumlarını doğru algılaması için yalnızlığı beslemesi ve yalnızlıktan beslenmesi gerekmektedir. Aslı Erdoğan'ın anlatılarındaki yalnızlık da büyük oranda bu ontik kaygının bir ürünü olarak değerlendirilebilir.

3. Hayatın Anlam ve Değerinin Yitirilmesi: Hiçlik

Aslı Erdoğan'ın anlatılarında kahramanlar, yabancılaşmayla ilişkili olarak hiçlik, boşluk duyguları yaşarlar. “Nihilizm, aslında anlamsızlık, boşluk ve hiçlik duygularının telkin ettiği bir düşünme ve yaşam biçimini ifade eder.(...) Hangi dönemde ve nerede olursa olsun, insanların bağlı kaldıkları en yüksek değer ve ideallerin içlevlerini yerine getirmediklerinde ortaya çıkan bir ruh durumuna eşlik eden bir yaşam ve düşünme biçimidir” (Çevikbağ 2010, 30).

Aslı Erdoğan anlatılarında, özellikle *Hayatın Sessizliğinde* adlı eserinde başkının hayatın anlamı ve değeri üzerine sıklıkla sorgulamalara giriştiği görülür: “Madem ben kendimdim, neden içimdeki hiçbir şey, acı bile bana ait değil? (...) Gökyüzünün altında, söylenecek yeni bir şey yoksa eğer, her cümle, her dize, her öykü defalarca seslendirilmişse, ben hangi çığlığın yankısıyım?” (*Hayatın Sessizliğinde*, s. 14) Çete yağan bu sorgulamalar başkının varoluşu sorunlaştırdığını, kendisine verili olan hayatla bir tür hesaplaşmaya giriştiğini göstermektedir. “Kendi hayatımın soğukunda üşüyorum” (*Hayatın Sessizliğinde*, s. 167) diyen başkının sahip olduğu hayattan hoşnut olmadığı görülmektedir. Başkının yaşamı coşkusunu kaybetmiş bir kişi olarak hayatın anlamsızlığına inanır.

Kahramanların hayatın anlamı ve değeri, bu dünyadaki kendi varlıkları üzerine yaptıkları bu sorgulamaların sonucunda girdikleri her yol, onları boşluğa, hiçliğe ve anlamsızlığa götürür. *Mucizevi Mandarin*'de bu durum *Yitik Gözün Boşluğunda* adlı öyküde, “Yaşamın yüreğinde bir boşluk, bir yorumdan, bir soru işaretinden, bir bakıştan yani bir hiçten başka bir şey değildim.” (*Mucizevi Mandarin*, s.38) cümleleriyle dile getirilirken aynı kitapta yer alan *Geçmiş Ülkesinden Bir Konuk*'ta da “Dünyayı adım adım kat ettim, gözüme ilişken her deliğe, her kovuğa ellerimi uzatıp karış karış aradım. Avuçlarımda bulduğum hep boşluktu, kader çizgilerimin arasındaki boşluk” (*Mucizevi Mandarin*, s. 119) cümleleriyle ifade edilmiştir. *Taş Bina ve Diğerleri*'nde yer alan *Başlangıç* adlı öyküde ise hiçlik duygusu “Hem dünya dediğin nedir ki, bir camda beliren bulanık bir imgeden öte! Lekeli, çok lekeli, hiçlik üzerine uzun bir gir” (*Taş Bina ve Diğerleri*, s. 59) cümleleriyle anlatılmıştır “Camda beliren bulanık imge” dünyanın anlamsızlığını açıklarken “Lekeli, çok lekeli, hiçlik üzerine uzun bir gir” ifadesi dünyanın kirlenmişliğini/ kirlenmişliğini açıklar.

Boşluk duygusunu yaşayan kişinin geçmiş ve gelecek bir anlam ifade etmez. Bu durum, yazarın eserlerinin çoğunda görülür. *Kırmızı Pelerinli Kent*'te geçen zaman karşısında yağan acizlik ve çaresizlik duyguları “Zamanın durdurulamayan akışından, sürekli bu anın geçmişi olduğundan duyduğum o iç sızısını anlatıyorum” (*Kırmızı Pelerinli Kent*, s. 84) sözleriyle dile getirilir. “Zamanı durduramadığımız ve tersine çeviremediğimiz ölçüde her anımız kaçınılmaz olarak kaybolmaya yazgılıdır. Erdoğan'ın altını çizdiği bu sonsuz kayboluş fark etmenin ağırlığı insanın üstüne öyle bir çullanır ki ondan sonra artık içinde olunan zamanı yaşamak imkânsızlaşır” (Maksudyan 2009, 28).

Taş Bina ve Diğerleri adlı öykü kitabında yer alan *Sabah Ziyaretçisi* adlı öyküde, hayatın tek düzeligi, monotonluğu ve gündiki anda kısıp kalmanın verdiği iç sıkıntısı başkının ağzından çucümlelerle ifade edilmektedir: “Hayatım tek resmin sayısız taçbaskısı. Ağaçlar, ufuk,

gökyüzü... Nereye baksam, içeriye ya da dışarıya, yalnızca bir duvar görüyorum. Hangi yöne dönssem, geçmişe ya da geleceğe, üzerime bir taçduvar geliyor. Belki de boşluğa dayanmadığım için duvarların arasına saklanıyorum. Boşluğun dipsizliğine. Gürültüsüne” (*Taş Bina ve Diğerleri*, s.8).

Anlatılarda kişilerin hayatın anlamı ve değeri üzerine yoğun sorgulamalara girişimleri görülmektedir. Bu sorgulamalar sonucunda anlatı kahramanları dünyadaki varoluşlarının hiçbir anlamının olmadığı, her şeyin boşuna olduğu duygusunu yaşırlar. Bu da onları derin bir hiçlik duygusuna götürür. Yaşanan hayat, bir anda tüm renklerini kaybeder, tekdüzeleşir.

Hiçlik/boşluk duygusu insanoğlunun bir tür *hakikat/anlam arayışının* sonucunda bir şey bulamamasıyla ilgilidir. İnsan, tarih boyunca kendisine inanılacak bir varlık/tanrı arayışında olmuştur. İnsanlar inanacakları bir değer/Tanrı bulamazlarsa kendi tanrılarını kendileri yaratma yoluna gitmişlerdir. Nitekim İslamiyet öncesinde helvadan put yaparak tapan ve acıktıklarında da onları yiyenlerin olduğunu biliyoruz. Aslı Erdoğan anlatılarındaki kişilerde bir hakikat arayışı ve bu arayışın akim kalması sonucunda hiçliğin belirdiğini söyleyebiliriz. Elbette bu hakikat, çoğu zaman bir Tanrı arayışına da dönüşmektedir. Söz gelimi *Kırmızı Pelerinli Kent* adlı eserinde anlatıcı kahraman, lisede bir derste açıkça sınıfta tanrıtanımazlığını ilan ettiğini söyler fakat buna karşın Rio sokaklarında insanlığın düştüğü aciz durum karşısında ve büyük korkular yaşadığı anlarda kendi *kişisel tanrısına* dualar ettiğini de söylemekten geri durmaz. Sonuç olarak hiçlik sorunu varoluşsal bir sorundur. Kimi zaman bir boşluk kimi zaman değersizlik, hayatın anlamsızlığı kimi zaman çiddetli bir anlam arayışını bu varoluşsal sorunsalın görüntülerinden ibarettir.

4. Kış Ruhı: Sanatçı/ Entelektüelin Aidiyet Sorunu

Aslı Erdoğan anlatılarında kişiler daha önce de belirtildiği gibi yaşadıkları verili olan hayattan memnun değildirler. Çevrelerindeki kişilerle ve toplumla uzlaşmaz bir tavır sergilerler. Toplumdaki mevcut normlar onları rahatsız eder. Hayat karşısında yenilmişlik, çaresizlik duyguları yaşırlar. Bu örselenmişlikle var olabilecekleri, kendileri için daha yaşanabilir bir dünya arayışına girerler. Bu arayış *Mucizevi Mandarin*'de yer alan *Geçmiş Ülkesinden Bir Konuk* adlı öyküde en güzel şekilde ifadesini bulur: “Sıkı sıkı yapılabileceğim, bağlanabileceğim bir şeyler aramıştım sürekli. Yaşamı yaşamaya değer kılacak bir inanç, bir düğün, bir insan olmalıydı bir yerlerde. Bir sokaktan diğerine, bir kitaptan ötekine, bir bakıştan bir bakışa hep bu acınası, saf, tehlikeli inançla koştum durdum” (*Mucizevi Mandarin*, s. 119).

Yaşanılan hayattan duyulan memnuniyetsizlik kişiyi bir arayışa sevk eder. Bu nedenle de anlatı kahramanları çoğu zaman bir yolculuk halindedirler. Aslı Erdoğan, kendisiyle yapılan bir söyleşide söz konusu “yolda olma durumu” nu şuçümlelerle açıklamaktadır: “Kitaplarım içsel ve dışsal yolculuğun iç içe geçmesi gibi okunabilir. Bir sürgünlük durumu, hayatın kıyısında asılı kalmak... Bu, sanırım benim karakterlerimin ortak özelliği. Evlerinde değiller, oldukları yerde de değiller. Bir tür yolculuk halinde gibiler ve bu pek keyifli bir yolculuk da değil. Serüvenden çok kaçış ve çaresizlik ögesi barındırıyor” (Belge, 2010). Aslı Erdoğan'ın da belirttiği gibi kahramanların bu yolculukları onlar için pek keyifli geçen bir yolculuk değildir. Serüvenden çok bir kaçış barındırır ve bu kaçış bir sürgünlük durumuna dönüşür. “Öter zorunlu olsun ister gönüllü; sürgün kişilerin ortak paydaları ise; kaçış; hepsi birer sürgün, göçebe, gezgindirler” (Andaç, 1996: 13). Bu durum *Yitik Gözün Boşluğunda* adlı öyküde şu şekilde ifade edilmiştir: “Kaçmanın ağır cezasıdır sürgün, geçmişini bir kez terk eden ona bir daha hiç geri dönemez” (*Mucizevi Mandarin*, s.71).

Aslı Erdoğan, yazarlık serüvenine yabancı ülkelerde başlamış bir yazardır. Kendisi yabancı topraklarda gönüllü olarak bulunmuş da yazdıklarına bir *yersiz yurtsuz* olma durumu hep

yansır. Yazar bu topraklarda hep bir sürgün olduğunu hissettirir. Feridun Andaç'ın belirttiği gibi: "Sürgünlük, (...) yersizliğin yurtsuzluğun kıyısına gelinmekle başlar. Bunun ivmesi de koşulların gücünden gelir. Karşı konulan, savaşan koşullarda yenik düştükten sonra kaçınıp sığınılacak bir yurt arayışıdır tüm bunlar sonrasında yaşanan" (Andaç 1996, 11).

Ülkesinden uzak oluyazara bir çeşit sürgünlük duygusu yayılır. Sürgünlük yazar için aynı zamanda zengin bir kaynak olmuştur denilebilir. Yabancı topraklarda çekilen sıkıntı ve acılar, yoksunluklar, sürüklenişler birçok sürgün yazarda olduğu gibi Aslı Erdoğan'a da bambaşka bir duyarlılık evreni kazandırmıştır. Erdoğan, eserlerindeki kahramanları aracılığıyla bir yerde yabancı, göçmen ya da sürgün olma psikolojilerini başarılı bir şekilde aktarır. Bulunduğu ülkelerde kendisi gibi yabancı olanlar adına konuşur Bu bağlamda *Mucizevi Mandarin*'de yer alan şu cümleler dikkate değerdir: "Zaten dünyanın neresinde olursa olsun, gece yarısından sonra sokaklarda dolaşan kesinlikle yabancıdır. Kendisine hiç de kucak açmamış bu yeni diyarı, karanlığı da ardına alıp yabancı yabancı seyretmekte onu buralara dek kaçırtmış geçmişin ağır yüküyle iki büküm, ha bire dolanmaktadır. Bir zamanlar katlanamadığı ülkesi şimdi yitik, düşsel bir cennete dönüşmüştür, ama artık o, düşerine de inanmaz. Acıların dolu bir geçmiş ve korkutucu bir gelecek arasında donup kalmış içinde bulunduğu âna da bir türlü ulaşamamaktadır. Kaçtığını sanırken asıl şimdi kapana kısılmıştır. Göçmenliğe dair söyleyebileceğim tek iyimser söz şu: İnsana hayatı bu denli iyi belleten bir başka deneyim bilmiyorum" (*Mucizevi Mandarin*, s.12).

Yukarıdaki ifadeler sürgün kişinin dünyasının kaçış ve yalnızlıkla örülü olduğunu; yaşadığı yerin değil de bu yerin ona kattıklarının önemli olduğunu göstermektedir. Ne sebeple ülkesinden, vatanından uzak düşmüş olursa olsun sürgün kişinin kopmuş olduğu yer, bağlanan yer olur aslında. Çünkü "yaşanmışlıkları, anıları, izleri onun varoluş gerçeğidir" (Andaç, 1996: 12). Bu nedenle de sürgün, bulunduğu yerde sürekli geçmişte onu yazar, onu sorgular. Geçmişle, kendi vataniyle bağ kurabilme imgelerine tutunur. Bu durum bir anda gerçekleşmez ancak zamanla sürgün kişinin yaşadıklarıyla bunun böyle olduğunu öğrenir: "Göçmenliğim yavaş yavaş büyüdü olgunlaştı, kendini daha ince ve ayrıntılı bir biçimlerde dile getirmeyi öğrendi. „Vatan“ın iletişim kurulan üç-beş insan; İstanbul'un kökleri ve geçmişim olduğunu zamanla öğrendim" (*Mucizevi Mandarin*, s. 15).

Sürgün kişinin bulunduğu durumu, köksüzlüğünü içine sindiremez. Bu nedenle de sürekli bir hesaplaşma içindedir ve durmadan kendisiyle, geçmişle hesaplaşır: "Avrupa'daki ilk birkaç ayım içte bunları keşfetmekle, kısacası içinde doğup büyüdüğüm toplumun bana kaybettirdiklerinin faturasını çıkarmakla geçti" (*Mucizevi Mandarin*, s. 15). Bu nedenle sürgün kişinin geçmişini canlı tutan unsurlar yaşamında önemli yer tutar. Önceleri pek farkında olmadığı yurt özlemi, geçen zamanla birlikte kendisini göstermeye başlar ve kişizamanla bu duygunun iç yakıcılığını derinden hisseder: "Gelgelelim günün birinde, her nasılsa elime geçmiş bir Boğaziçi Limon Kolonyası'nın üzerindeki İstanbul resmini görmemle değişti her şey. İki parmak kalınlığındaki resmin cart mavi sularına, iç burkacak denli kötü çizilmiş gehir Hatları vapuruna bakakalıp ağlamaya başladım. Yurt özlemi denilen, kiminin bıyık altından gülere küçümsediği, kiminin "yabancı"yı ağırlayarak, kendini yüceltmek için eski moda bir söyleme alet ettiği o duyguyla ilk tanışmamdı bu benim. Benliğimdeki Türk'le ilk göz göze gelişim. Üstediği kadar sığ ve sıradan güzüksün, basit, yalın ve açık bir biçimde İstanbul'u, kendi dilimi, kendi topraklarımı, kendi insanlarımı özlemişim" (*Mucizevi Mandarin*, s. 15).

Kahramanların dıyolculukları bir anlamda içte yaşanan bir yolculuğa dönüşmektedir. Kaçmayı bir kurtuluş olarak gören kahramanlar, aslında bunun da bir çözüm olmadığını anlar. Nereye giderse gitsin kaçtığını zannettiği cehennemi içinde yaşadığını bir başka deyişle asıl cehennemin içinde olduğunu anlar: "Benim cehennemim ne topraklarımda, ne de buradaymış. Onu kendi içimde taşıyordum tıpkı cennet düşerim gibi" (*Mucizevi Mandarin*, s. 15). Yaşanan her

ne varsa insanoğlunun *belleğinde* varlığını sürdürür. Hatta *Kabuk Adam*'ın ilk cümlesi bellek üzerinedir: “Unutamamak. Belleğin kaçınılmaz intikamı. Herhangi bir iz taçınıyorsa eğer, bu bir zamanlar bir yara açıldığındandır” (*Kabuk Adam*, s. 1).

Aynı düğün *Mucizevi Mandarin*'de de dile getirilir: “Hiçbir şeyi unutmak olası değil. Günü gelince anılar belleğin diplerinden su yüzüne vuruyor teker teker. Sokaklar, yüzler, yaralar... Her an bir yerlere kazılmış” (*Mucizevi Mandarin*, s. 40). Ne var ki insan ne kadar kaçsa da geçmişinden, geçmiş yağanlarının izlerinden kurtulamaz: “Bir anı geçmişe uzanan bir köprüdür, üzerinde yitip gittiğin dar tahta, tehlikeli bir köprü. Geçmiş, ırmağın hiç ulaşmadığın öbür yakasıdır.” (*Mucizevi Mandarin*, s. 111)

Geçmiş yağan ve bitmiş ona geri dönmek zaten mümkün değildir. Varlığını ancak *bellekte* yer eden anılarda sürdürür. Yukarıda da belirtildiği üzere anlatılarda *bağışık* konumundaki kişiler yağıkları dünyadan memnun değildirler. Bu memnuniyetsizlik onları bir arayışa sevk eder. Ancak bu arayışta ne olduğu belirsiz bir arayış. Daha çok bir kaçışa benzer. Bu kaçışta bir süre sonra sürgünlüğe dönüşür. Anlatı kahramanları bunun böyle olduğunu zamanla öğrenirler. Kaçışları bu yeni topraklar da onlara hemen kucak açmaz. Kendilerini ait hissetmedikleri bu toplumda yabancı ve bir sürgün olarak kalmaya mecbur olurlar. Kaçışları ülkeleri, bir süre sonra bağlandıkları yere dönüşür

Aslı Erdoğan'ın anlatılarındaki kişilere bakıldığında bu kişilerin entelektüel ve çoğu zaman sanatçı kimliği taşıyan kişiler olduğu görülür. Entelektüel bu dünyada kendini *yersizyurtsuz* hisseden kişidir. Entelektüel/sanatçı, Pierre Bourdieu'nun ifadesiyle *habitusunu* (Said, 2000: 32) yıkmak zorundadır. Bir tür alışkanlıkla yerleşikliğinin karışımından oluşan bu durum entelektüel için bir ayak bağı olabilmektedir. Bir yere bağlanmak çoğu zaman o yeri aamamak anlamlarına gelebilmektedir. Sanatçıyı kısırlatabilmektedir. Mutlaka bunun tam tersi durumlar da var. Söz gelimi Faulkner'in küçük bir yerde yaaması ve eserlerini orada vermiş olması örnek gösterilebilir. Fakat genel olarak sanatçı kendi kabının dışına taşan nitelikte olduğu için yersiz yurtsuzluğun kendisini veya sürgünlüğün kendisini bir *ev* veya *yurt* olarak görmektedir. Daha da ötesi bu sürgünlük durumu *yazının eve dönüşü* sürecini oluşturmaktadır. Dil/yazı, entelektüelin ve sanatçının içinde yağıdığı gerçek *eve dönüşü* sürgünlük sürecinde. Bu bağlamda yazarların kimi zaman sürgünlüğü bilinçli olarak istemesi yazmanın çekimine kapılmalarından kaynaklanır. Yazmanın ontolojik kökleri de sürgünlüğün doğasına yakın olduğundan yazmak sürgünlüğe yakın durmaktır. Sürgünlük de yazmak da yok olan, çürüyen varlığa, köksüzlüğe ve kayıp giden zamana direnmeye çalışır, cevap arar.

Sürgünlük veya aidiyet sorunu Aslı Erdoğan'ın eserlerindeki kişilere, olay örgüsüne ve izleklere yansımakla birlikte kişisel yaşamında da önemli bir yere sahip bir unsurdur. Söz gelimi bir röportajında aidiyet sorununu çözümlerle ifade etmiştir: “Çocukluğumdan beri yağıdığım bir şey aslında bu. Girememek, ait olamamak, dışarıda kalmak, köprüde olmak durumu, iki arada kalmak gibi ” (Sorgun, 2001). Aslı Erdoğan da bir yersiz yurtsuzdur. Bir yere ait olamama sorunu yaşamaktadır ve bunun sonucunda varoluşsal bir sığınak olarak *dile/yazıya* sığınmaktadır. Çünkü o da Wallace Stewens'in ifade ettiği gibi *bir kış ruhu* yani *sürgünlük* (Said, 2000: 32) yaşamaktadır.

5. Sıfır Noktası: “Kendi İçindeki Ceset” veya Ölümle Flört

İnsanoğlunun mutlak gerçeği olan ölüm aynı zamanda varoluşunun ayrılmaz parçasıdır. İnsanoğlu var olduğu günden bu yana ölüm üzerine düşünmüş ve bu konuda düşünceler ortaya atmıştır. İnsanın bir gün ölmek zorunda olduğunun bilincinde olması insanı derinden etkilemektedir. Ölüm korkusu, insanın tüm korkularının temelinde yer alır. Nitekim birçok araştırmacı bunu dile getirmiştir. G. Dilpiere: “Sonuçta tek bir korku vardır o da ölüm korkusudur” (Mannoni, 1995: 16) diyerek bu noktanın altını çizirken Faruk Karaca, *Ölüm Psikolojisi* adlı

kitabında: “Korkuların psiko-dinamik çekirdeği olarak ölüm, bütün ürküntülerin geometrik kavuşma noktasıdır” diyerek veciz bir ifadeyle bu noktaya vurgu yapmaktadır. Becker, ölüm korkusunun doğuşan getirilen bir korku olduğunu ve bütün insanlarda bulunduğunu belirtir. Ona göre ölüm korkusu diğer korkuları etkileyen temel bir duygudur. Hangi kılığa girerse girsin yine de varlığını devam ettiren bu korku, açıklanamaz bir bilinmezden kaynaklanmaktadır ve hiç kimse bundan tamamen kurtulamaz; çünkü kimse ölümden kaçamaz (Becker 1973: 15; aktaran Karaca 2000, 45).

Fromm’a göre de iki türlü ölüm korkusu vardır. Birincisi, her insanın ölüm karşısında yaşadığı, ölmek zorunda olduğuna ilişkin normal korkudur. İkinci ise insanları sürekli tedirgin eden ölüm korkusudur. Bu korku yaşam konusundaki başarısızlıktan kaynaklanmaktadır (Fromm 1994, 161). May ise ölüm kaygısını, varoluşun yıkılabileceğinin, kendisi ve duygularını yitirebileceğinin farkına varan bireyin özel durumu, olarak tanımlamaktadır (Karaca, 2000: 45). Bauman, insanın en mutlak gerçeği olan ölümlle ilişkisini şu cümlelerle dile getirmektedir: “Ölümden daha doğrusu ölmenin kaçınılmazlığından, dünyadaki varlığımızın kalımsızlığından daha rahatsız edici bir düşünce yok gibidir. Bilgimizin bu yönü zihinsel yetilerimize kökten ve değiştirilemez bir biçimde karşıkoyar. Ölüm aklın en büyük yenilgisidir” (Bauman 2000, 25). Ölüm üzerine ortaya konulan bu yargılar göstermektedir ki ölüm korkusu, birçok değişik şekilde ve çoğunlukla iç içe geçmiş şekilde hissedilmektedir.

Aslı Erdoğan’ın anlatılarında da ölüm değişik şekillerde varlığını gösteren bir izlektir. Anlatılarda daha çok ölüm bir kaygı ve korku durumu olarak kendini gösterir. Başkış konumundaki anlatı kahramanları ölümü sürekli yanı başlarında hissederler. *Kabuk Adam*’ın başkışı kendi ifadesiyle “sayısız kez kıskırtmış” ölümü. Fizik seminerleri için gittiği tropikal adada tanıştığı Kabuk Adam Tony, başkışda ölüm ve cinayeti çağırır. Tony tarafından öldürülmek korkusu yaşasa da onunla birlikte zaman geçirmekten kendisini alıkoyamaz. Bu yaptığının intihar anlamına geldiğini de yine başkışnin kendisi dile getirir: “İntihardı yaptığım, üstelik bunu seçimimin farkında bile olmaksızın seçmişim. Ölüm kararımı veren sanki ben değildim, içimdeki bir başka bendi, Götani ve sinsi bir başka ben” (*Kabuk Adam*, s. 37). Başkışnin farkında olmayarak yaptığı bu seçim bilinçaltındaki intihar düşüncesinden kaynaklanmaktadır: “Ansızın gelen, tuhaf Götani bir aydınlanmayla, Tony’le bu tehlikeli yolculuğa çıkma nedeninin çok gizli, bilinçaltı bir istek olduğu Güphesine kapıldım. Tony tarafından öldürülmek” (*Kabuk Adam*, s. 45). Zira başkış daha önce de intiharı denemiştir. Romanda bir yerde “İntihar benim gizli dehlizim, içimde sürekli tağdığım ve zaman geçtikçe derinleşen kuyumdu” (*Kabuk Adam*, s.45) diyen başkışnin, Tony tarafından öldürülmek umudu tağması bilinçaltındaki intihar düşüncesinin yansıması olarak düşünülebilir. Çünkü insanın bile isteye ölümün üstüne üstüne gitmesi dolaylı olarak da olsa intihar demektir.

Kırmızı Pelerinli Kent de ölüm konusu etrafında kurgulanmış bir romandır. Romanın temel mekânı olan Rio de Janerio bir ölüm şehri olarak tasvir edilir. “Ölümün art arda dizili ‘Ö’, ‘L’, ‘Ü’, ‘M’ harflerine indirildiği bir evrende...” (*Kırmızı Pelerinli Kent*, s.43) Özgür ölümün soğuk nefesini yanı başında hisseder. Öyle ki ölüm yazdıklarına da yansır: “Kargacık burgacık harflerle, karalamalarla, sağdan soldan fırlayan oklarla doldurulmuş kâğıtlarda hep ÖLÜM vardı. Sürekli kafasını kaldıran, doğrulmak için debelenen, üzerindeki mavi mürekkepten ağı yırtmak için var gücüyle çırpınan bir ölüm. Latin alfabesi denilen çember ve çizgiler arasında vücut bulmaya, yassı, dümdüz edilmiş, törpülenmiş evreninden çıkıp üçüncü bir boyut yakalamaya çalışıyordu” (*Kırmızı Pelerinli Kent*, s. 20). Alıntı metindeki ifadeler Özgür’ün yaşadığı ölüm korkusunu yazının gücünü kullanarak açığa çıkışını göstermektedir. “Sürekli kafasını kaldıran, doğrulmak için debelenen, üzerindeki mavi mürekkepten ağı yırtmak için var gücüyle çırpınan bir ölüm.” ifadesi Özgür’ün bilinçaltında bastırılan bir ölüm korkusunun varlığını göstermektedir. Kimi zaman bilinç düzeyine çıkan bu duyguyu yazı aracılığıyla bastırmaya çalıştığı söylenebilir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Ölüm, Özgür'ün en korktuğu şeydir ama ölümü kovalamaktan bir türlü vazgeçmez. Rio'nun karanlık sokaklarında ölümün üstüne üstüne gider. Roberto, Özgür'e "En korktuğun şeyi kovalamaktan bir türlü vazgeçmiyorsun" derken Özgür'ün ölümle flörtünü de vurgulamış olur. Özgür de *Kabuk Adam*'ın başkışığı gibi ölümün üzerine gitmekten çekinmez. Bunun bedelini de romanın sonunda canını vererek öder.

Mucizevi Mandarin'de yer alan *Geçmiş Ülkesinden Bir Konuk* adlı öykü de ölüm üzerine kurulmuştur. Daha çok ölümün yazılabildiğinin sorunla karşılaştığı bu öyküde ölüm duygusu, başkışığının peşini bırakmayan bir duygu olarak varlığını gösterir. Başkışığe korku ve çaresizlik duyguları yatar: "Benliğimi zorla başka düşüncelerin, imgelerin dalgalarına bıraktımsa da ölüm bir hayalet gibi hep izimdeydi" (*Mucizevi Mandarin*, s. 112).

Ölüm, hayatın ayrılmaz bir parçasıdır ve varlığını daima hissettirir. Ölümün varlığı kişinin bu dünyadaki varlığının sonlanması demektir ve bundan kaçmak mümkün değildir. Ölümün varlığı ve kaçınılmazlığı karşısında insan çaresizlik duygusu yaşayabilir. Başkışık ölüm karşısında çaresizlik duygusu yaşamaktadır ve hayatının bütün mutluluk kaynakları ölümün varlığı karşısında başkışığın anlamsızlaşır: "Hayatımın bütün mutluluk kaynakları, aşk, sanat, müzik, şehir, dağlar, ne varsa hepsi birden, ölümün darbeleriyle, bir daha toparlanmamak üzere parçalanıyordu. Güne, siyah bir tülün bir hançerle delik deşik edildiğigibi. Benliğimin temelleri yıkılıyordu" (*Mucizevi Mandarin* s.124).

Ölüm, Aslı Erdoğan anlatılarının genelinde varlığını gördüğümüz başkışık bir izlektir. Daha çok başkışık konumundaki kişiler ölüm duygusunu sürekli içlerinde taşırlar ve bu daha çok bilinçaltında yer edinmiş bir ölüm korkusu şeklindedir. Ölümün soğuk nefesi kimi zaman içlerini titretir, onlara korku ve çaresizlik duyguları yatar. Yine ölümle ilgili olarak öldürülmek, intihar düşünceleri anlatı kahramanlarının içsel olarak yaşadıkları durumlardır.

Sonuç

Aslı Erdoğan'ın anlatılarında anlatı kahramanlarının yaşadıkları ontolojik sıkıntılar eserlere yabancılaşma, yalnızlık, hiçlik, boşluk, hayatın anlamsızlığı, arayış, kaçış sürgünlük, ölüm ve intihar izlekleri şeklinde yansımıştır. Anlatılarda kahramanların kendilerine, bu dünyadaki varoluşlarına dair girişimleri muhasebeler, hayatın anlamı üzerine yaptıkları sorgulamalar bizi doğrudan ontolojik sıkıntılara götürmektedir. Anlatı kahramanları varoluşsal sıkıntılar yaşamaktadırlar. Bu da en belirgin olarak içine düşükleri bir yabancılaşma durumuyla kendisini göstermektedir. Hayata karşı varoluşsal ya da topluma karşı sosyo-psikik bağlamda yabancılaşan başkışık konumundaki anlatı kahramanları yalnızlık, yalıtılmışlık, iletişimsizlik, değersizlik, boşluk, umutsuzluk, amaçsızlık, geleceksizlik, intihar ve ölüm duygularının yoğunlaştığı bir kişisel anomi yaşamaktadırlar. Çine düşükleri bu durum anlatı kahramanlarının başkışık düşüncelerine olmak üzere ilşkilerine, eylemlerine ve davranışlarına yön vermektedir.

Yazarın eserlerine yansıyan ontolojik sıkıntılar, yazıyla açılmaya çalışılmaktadır. Yazı, intihara, yabancılaşmaya, yalnızlaşmaya hayatın boşluğu karşısında bir tutamağa dönüşmektedir. *Örnek bir çilekeş* olan sanatçının ontolojik bir sorunu olan *versiz yurtsuzluğuna karşı yazı*, sanatçı için gerçek bir ev konumunu almaktadır.

KAYNAKÇA

- ANDAC Feridun, **Sürgün Edebiyatı, Edebiyat Sürgünleri**, Bağlam Yay., İstanbul 1996.
- BAUMAN Zygmunt, **Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri**, Çev. Nurgül Demirdöven, Ayrıntı Yay., İstanbul 2000.
- BECKER Ernest, **The Denial of Death**, New York: The Free Press, New York 1973.
- BELGE Burçin, “Konuşmayı 22 Yağmda Öğrendim ve Israrla Yazmayı Deniyorum”; http://www.aslierdogan.com/ropor_tajlar.asp?sid=32, (ET: 02.02.2012).
- ÇEVİKBAĞ Sebahattin, “Nietzsche ve Nihilizm Kalkanına Yağmanın Yadsınmasını Kazınığolan Bir Felsefe”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.14, S:1(2010), s.25-40.
- DEVECİ Mutlu (2005). **Varoluş ve Bireyleşme Açısından Ferit Edgü’nün Öykü ve Romanlarında Yapı ve İzlek**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi Elazığ.
- EGE Ufuk, **Batı Kültüründe Yabancılaşmanın Kökeni ve Yabancılaşma Kuramları ve Yabancılaşma Açısından David Storey’nin Edebî Konumu ve Hayat Felsefesi**, Ankara Üniversitesi DTCF Yay., Ankara 2000.
- ERDOĞAN Aslı, **Hayatın Sessizliğinde**, Everest Yay., İstanbul 2007.
- ERDOĞAN Aslı, **Kabuk Adam**, Everest Yay., İstanbul 2009.
- ERDOĞAN Aslı, **Kırmızı Pelerinli Kent**, Everest Yay., İstanbul 2009.
- ERDOĞAN Aslı, **Mucizevi Mandarin**, Everest Yay., İstanbul 2009.
- ERDOĞAN Aslı, **Taş Bina ve Diğerleri**, Everest Yay., İstanbul 2009.
- FROMM Erich, **Kendini Savunan İnsan**, Çev. Necla Arat, Say Yay., İstanbul 1994.
- GÜNDÖĞAN Ali Osman, **Albert Camus ve Başkaldırma Felsefesi**, Birey Yay., İstanbul 1997.
- KARACA Faruk, **Ölüm Psikolojisi**, Beyan Yay., Erzurum 2000.
- KÜÇÜKALP Kasım, **Batı Metafizikinin Dekonstrüksiyonu: Heidegger-Derrida**, Sentez Yay., İstanbul 2008.
- MAKSUDYAN Nazan, “Kaybolan Anıların Ğinde: Aslı Erdoğan’ın Unutamadıkları”, **Mesele**, 2009, s.28-31.
- MANNON Pierre, **Korku**, Çev. İğn Gürbüz, Çetiğm Yay., İstanbul 1995.
- OFLUOĞLU Gökhan, O. BÜYÜKYILMAZ, “Yabancılaşmanın Teorik Geliğini ve Tarihsel Süreç Ğinde Farklı Alanlarda Görünümü”, **Kamu-İş**, C.10, S.1 (2008), s. 113-144.
- ÖĞÜT Hande, “Göçebe Zamanın Yazarı: Aslı Erdoğan”, **Varlık**, C. 73, S.1177 (2005), s. 29-33.
- ÖZHER Sema, **Kaptanın Aynasından Yansıyanlar**, Akçağ Yay., Ankara 2009.
- PAPPENHEİM Fritz, **Modern İnsanın Yabancılaşması**, Çev. Salih Ak, Phoenix Yay., Ankara 2002.
- SAĞ Edward **Kış Ruhu**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., İstanbul 2000.
- SAZYEK Hakan, **Abdülhak Şinasi Hisar’ın Romanlarında Özel Yabancılaşma**, Akçağ Yay., Ankara 2008.

SORGUN Hüseyin, “Arafta Bir Kadın: Aslı Erdoğan”, **Zaman**, 19.02.2001; <http://arsiv.zaman.com.tr/2001/02/19/kultursanat/kultursanatdevam.htm>, (ET: 05.01.2012).

SUNAT Haluk, “Yabancılaşma ve Birey (1)”, **Birikim**, S:84 (1996), s.68–78.

YAĞAR M. Ruhat, “Yalnızlık”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.17, S:1 (2007), s.237-260.



KÜLTÜREL VE ESTETİK BAKIMDAN “VAV” HARFİNE ANALİTİK BİR YAKLAŞIM

*Fatih ÖZKAFA**

ÖZET

Bir alfabede yer alan bütün harfler o dil için önemli ve gereklidir. Ancak her dilde bazı harflerin diğer dillerdekine nispetle daha fazla kullanıldığı da bir gerçektir. Sözlüklere göz atıldığında bile bunu fark etmek mümkündür. Yine, dilbilgisi kuralları gereğince bazı harflerin bazı dillerde hayati bir önem taşıdığı söylenebilir. Vav harfi de özellikle Arapça ve Farsça ile Osmanlı Türkçesi'nde pek çok amaca hizmet eden bir harftir. Türk-İslâm kültüründe ve sanatında işaret ettiği anlamlar ele alındığında, bu harfin sembolik değerinin oldukça yüksek olduğu hemen gözlenecektir.

Dilbilgisinde icra ettiği fonksiyonlara ilave olarak, vav harfi tarih boyunca genelde bütün İslâm sanatlarını, özelde ise hat estetiğini temsil etmiş; ayrıca ona metafizik, dini ve kültürel anlamlar da yüklenmiştir. Aynı zamanda hem Allah'ı hem de insanı simgeleyen bir harf oluşu, tasavvuf tarihinde önemli bir yeri işgal eden vahdet-i vücud düşüncesinin sembolik bir tecellisi olarak değerlendirilebileceği görüşünü doğurmuştur. Özellikle celi sülüs kaidelerine göre yazılmış olan şekliyle vav harfi, gerek mimari eserlerde gerekse kitap sanatlarında çok sık karşılaşılan bir formdur. Hattatlar, vav'ın vurgulandığı veya merkeze alındığı sayısız istifler yapmışlar; bunlardan bazı kompozisyonlar ise klasikleşmiş örnekler haline geldiği için nerdeyse her hattat tarafından tekrar tekrar yazılmıştır. Bu çalışmada; vav harfinin ifade ettiği gramatik ve sembolik anlamlarla birlikte hat sanatındaki estetik boyutları ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hat sanatı, vav harfi, ebced, sembolik anlam, estetik.

AN ANALYTICAL APPROACH TO LETTER “WAW” AS CULTURAL AND AESTHETIC COMPONENT

ABSTRACT

All letters in an alphabet are of high importance and are necessary for the language. However, it is certain that some letters in a language are used more frequently compared to others. It is possible to notice this even by taking a glance at dictionaries. Also, it can be argued that some letters are of vital importance in some languages due to grammar rules. Letter ‘waw’ serves several purposes especially in

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, El-mek: fatihozkafa@gmail.com

Arabic, Persian, and Ottoman Turkish. In terms of its attributions within Turkish-Islamic culture and art, it can be easily realized that the symbolic value of the letter is very high.

In addition to its functions in grammar, throughout the history letter waw has represented all Islamic art in general and aesthetic of calligraphy in particular; furthermore, metaphysical, religious, and cultural meanings were also designated to the letter. Since as a letter it symbolizes both God and human being, it brought about the idea that it can be seen as the manifestation of the thought 'unity of existence' which has an important place within Islamic Mysticism. Letter 'waw' especially with the style written according to the jaly thuluth principles, is a form frequently seen both in architectural and literal works of art. Calligraphers produced various works in which letter 'waw' is emphasized or centered. Since some of the compositions have become vintage samples, almost every calligrapher re-wrote them repeatedly. This study tries to analyze the aesthetical dimensions of letter 'waw' within the art of Islamic calligraphy along with its grammatical and symbolic meanings.

Key Words: Islamic calligraphy, letter 'waw', abjad, symbolic meaning, aesthetic.

1. Harf Olarak Vav

Arap alfabesinin 26. harfi olan ve lîn (yumuşak) harflerden sayılan vav, noktasız (gayrimenkût/mühmel) bir harf olup kendisinden sonra gelen harfle birleşmeyen, kamerî harfler diye anılan sessizlerdendir. Vav, kelime olarak "iki hörgüçlü iri erkek deve", "zayıf erkek" manalarına gelir. Ancak diğer harflerde olduğu gibi, vav'ın adının lûgat manası ile isimlendirme sebebi arasında bir bağ kurmak mümkün değildir. (Çetin 1986, 240)

Vav, kendisinden sonrakiyle birleşmeyen bir harf olarak bilinmesine rağmen, bilhassa icâze, rık'a, divanî, celî divanî, hatta nesih gibi yazı çeşitlerinde vav'ın sonraki harfle birleştirilerek yazıldığı örneklerle rastlanabilir. Vav, yazıya hareketlilik katmak, hız kazandırmak niyetiyle veya estetik gerekçelerle de kendisinden sonra gelen elif, fe, kaf, kef, lâm, vav, lâmelif, he, ye gibi harflerle birleştirilerek yazılmıştır.

Moritz'in Euting'den naklettiği bilgiye göre; eski Nabatî kitabelerinde bile muahhar Arap yazısının nüveleri, bilhassa bazı harflerin birleşme kaideleri ve kelimenin sonunda aldıkları şekiller inkişaf etmiş bulunuyordu. (Moritz 1942, 498) MS 328 tarihli *Nemâre Kitabesi* 'nde, vav'ın ortada yazılışına dair iki ilginç örnek mevcuttur. (Resim 1)

Vav sesi, dudakların yuvarlaklaştırılıp ileriye doğru uzatılması suretiyle, dişleri kullanmadan çıkarılan kalın bir sestir. Osmanlı alfabesinde yirmi dokuzuncu harf olarak geçer. Bu sesin Türkçe'de tam karşılığı yoktur; "v" sesi ile karıştırılmamalıdır. Türkçe'deki "v" sesi, üst dişlerin alt dudaklara dokundurulmasıyla çıkarılır; halbuki vav sesinde dudaklar birleştirilmez. İngilizce'deki "w" gibi telaffuz edilir. İbranicede vav harfî, sessiz harf olarak kullanıldığında v sesine tekabül eder. İbranice'nin özünde "w" sesi bulunmamasına rağmen bu harf bazı oryantal Yahudilerce "w" olarak söylenir. Modern İbranice'de ise yabancı kelimelerdeki "w" sesini taklit etmek için bu harf iki kere kullanılır.

Kelimede bulunduğu yere ve özel durumuna göre okunuşu değişebilen vav, kelime başında daima "v" okunur. Vav'ın Arapça, Farsça ve Türkçe'de okunuş ve imlâsı farklı kaidelere

göre değişiklikler arz etmektedir. Hatta okunduğu halde yazılmayan vavlar (Davud ismindeki ikinci vav’ın yazılmayışı gibi) ve yazıldığı halde okunmayan vav’lar (fasıl/ayırd etme vavı) bile vardır (Arapça’da *Amr* ismini *Ömer* isminden ayırmak için yazılan vav okunmazken Farsça’da *hâce*, *hâb* gibi kelimelerdeki vav’lar yazıldığı halde okunmaz). Vav bazı kelimelerin imlâsında da raf’ (ötreleme) alâmeti olarak kullanılır. (Çetin 1986, 241) Yazıldığı halde okunmayan bazı vavlar için harf-i mesruk (çalınmış vav) tabirinin kullanıldığına da rastlanmıştır.

Osmanlı Türkçesinin imlası hususunda birtakım kelimelerde daima ihtilaflar görüldüğü gibi, bazı kelimelerde vav harfinin kullanılması veya terki konusunda da tartışmalar süregelmiştir. Meselâ; “Türk” kelimesinin vav ile mi vav’sız mı yazılacağı tartışmaları da bu ihtilaflara bir örnektir. Hatta Necip Asım Yazıksız (1861-1935), Türk kelimesinin yazılışına vav ekleyen kişi olduğu için “Vav’lı Türk” lâkabıyla anılmıştır.

Vav, Arap alfabesinin en eski tertibi olan ebced dizisinde 6. harf iken VI. yüzyılda alfabenin sonlarına alınmıştır. Mevcut Arap alfabesinin 26. harfi olup “ve, dahi” anlamlarında bir bağlaç vazifesi görmekle birlikte (maiyye/beraberlik vavı) bundan başka anlamlara da sahiptir. Mansûb isimden önce, “onunla” anlamını verirken, hal cümlelerinden önce “yaparak, ederek, olurken” anlamları verir (isti’naf vavı veya hal vavı). Mecrur isimden önce “...e and olsun”, “adına yemin ederim” anlamında (kasem vavı) kullanılır. Yine mecrur isimden önce “nice, pek çok” anlamlarında da kullanılabilir. Bunlardan başka, “...e rağmen, hatta, bile, fakat, lakin” anlamlarında veya müzekker alâmeti olarak kullanıldığı haller ile sonunda elifle birlikte ünlem edatı olarak kullanıldığı durumlar da söz konusudur. (Mutçalı 1995, 958; Erkan 2006, 1201)

Vav, Arapça dilbilgisinde yerine göre “illet harfi”, “med harfi” veya “zâid harf” olarak karşımıza çıkar. (Çörtü 2011, 78) Elif ve ye gibi vav da hemze bineği olan harflerdendir.

Fars alfabesinin 22. harfi olan vav, bu dilde de “ve, -dığı halde, karşı, halbuki, mukabil, özellikle” gibi anlamlara gelebilir. (Kantar 1998, 670)

Arapça veya Farsça iki kelimeyi birbirine bağlarken ilk kelimenin son harfi konsonla bitmiş ise bu harfi “ü” gibi okutur: ilim ve irfan (ilm *ü* irfan); vokal ile bitmiş ise Farsça kaidesine göre ortadaki vav harfi “vü” okunur: kaza ve kader (kaza *vü* kader) gibi. Arapça’da ise “ve” olduğu gibi okunur. Vav yemin anlamındaysa “vav-ı kasem” olarak adlandırılır.

Farsça dilbilgisinde “vav-ı âtife”den başka, “vav-ı ma’rûfe”, “vav-ı mechûle”, “vav-ı ma’dûle” şeklinde tasnifler de sözkonusu olup bunların her birinde vav harfinin ifade ettiği anlamlar birbirinden farklıdır. (Şükûn 1996, 1946)

Osmanlı Türkçesinde alfabenin 29. harfi olan vav ve Türkiye Türkçesinde alfabenin 27. harfi olan “v” harfi, dilimizde “ve” şeklinde telaffuz edilmekte olup “iki kelime, ibare veya cümle arasında beraberlik, art ardalık” olduğunu gösteren bir bağlaçtır. (Heyet 2000, 3058) Vav harfi *ü* sesi veriyorsa “vav-ı makbûza-i hafife”, *u* sesi veriyorsa “vav-ı makbûza-i sakîle”, *ö* sesi veriyorsa vav-ı mebsûta-i hafife, *o* sesi veriyorsa “vav-ı mebsûta-i sakîle” olarak isimlendirilir. (Devellioğlu 1997, 1140; Şemseddin Sami 1996, 1480)

İmlâda birliği sağlayacak kaideleri tespit için yapılan çalışmalar arasında, bu asrın başlarında, Maarif Nezareti tarafından kurulan Tedkikat-ı Lisaniye Hey’eti’nin “sarf ve imlâ encümeni” seslilerin mümkün olduğu kadar harfle gösterilmesini ve değişik seslilere delalet eden aynı harfin bazı işaretlerle tefrikini teklif etmişti. Hiç olmazsa lügatlerde hatta alfabelerde, vav dört sesliye göre üzerine konan aksan şeklindeki işaretlerle tefrik edilmiştir. Cumhuriyet’in ilk senelerinde de alfabenin ve imlânın ıslahı yolundaki çalışmalarda vav’ın muhtelif işaretlerle farklı sesleri karşılaması lüzumu üzerinde durulmuştur.

Bazı alfabelerde “v (vav)” ve “f (fe)” harfleri arasında fark yoktur. Latin “f”sinin Fenike “vav”ından geldiği sanılmaktadır. Harfin Ârâmice, İbranice ve Arapça adı “vav”dır. “Çivi, kama, gemi direği desteği” anlamlarına gelir (Durmuş 1997, 160). Yine, Arap alfabesinde ve dolayısıyla hat sanatında vav ve fe harflerinin baş kısımları aynı şekildedir. Bu, bütün yazı çeşitleri için geçerli bir kuraldır. Yani; herhangi bir yazı çeşidinde vav harfinin başı nasıl yazılıyorsa, aynı yazı çeşidindeki fe harfinin başı da aynı şekildedir. Ancak anlam ve ses bakımından her iki harf birbirinden farklılık arz eder.

Bağlaç olarak kullanıldığında vav; birden çok kavramı, kelimeyi veya cümleyi birbirine bağlamakta; birbiriyle ilişkili hale getirmektedir. Bu yönüyle adeta bir koordinasyon görevi yapmaktadır. Yine Hukuk biliminde, kanunların kaleme alınışında, yorumlanmasında veya kanunlardan hüküm çıkarmada bir “ve” bağlacının, anlamı ne kadar etkilediği herkesçe bilinmektedir. Kanun metinlerinde bu bağlacın kullanılıp kullanılmaması, savcının iddiasını, avukatın savunmasını ve neticede hâkimin kararını etkileyecek kadar önemlidir.

Harflerle ilgili olarak kaleme alınmış müstakil eserler olduğu gibi, bazı önemli kitapların da bir bölümü harflere tahsis edilmiştir. Meselâ; İbn Arabî’nin *Fütûhat-ı Mekkiyye*’sinde ikinci bölüm “İlmü’l-Hurûf” adını taşır.

Harflerin ilmi ilk olarak Cabir b. Hayyan tarafından ele alınmıştır. İhvan-ı safa risaleleri de bu hususta önemli bir kaynaktır. İbn Sina’nın *Esbab-ı Hudûs el-Hurûf* ve *Risale-i Neyruzîyye fî Ma’ani el-Hurûf el-Hicaiyye*, Sehl-i Tüsterî’nin *Risalat el-Hurûf* adlı çalışmaları yine önemlidir. Ebu Sa’id el-Harraz, Ahmed İbn ‘Atâ, Hakîm El-Tirmizî de bu konuda anılması gereken isimlerdendir. (Soysal 2004, 57) İsmail Hakkı Bursevî’nin *Esraru’l-Hurûf*, Taşköprizade İsmâüddin Ahmed’in de *Bahsi fî Vâv* adlı birer eseri vardır.

2. Ebced Sisteminde Vav

Ebced kelimesi, Arap alfabesindeki harflerin kolaylıkla ezberlenmesi için, harflerin birleştirilmesiyle meydana getirilmiş sekiz manasız kelimenin ilkidir. Ebced, ilk kelimenin adı olduğu gibi, aynı zamanda diğer kelimelerin tümünün adıdır. (Yakıt 1992, 25) Ebced olarak da değerlendirilen Arap alfabesinin menşesine ilişkin muhtelif Arap efsaneleri vardır. Bu efsanelerden veya inanışlardan birine göre, ilk altı kelime (Ebced, Hevvez, Huttî, Kelemen, Sa’fas ve Karaşet), Şuayb (a.s.) kavminden olan “altı şah”ın isimidir. Bir diğer inanışa göre, ebced düzenindeki ilk altı kelime altı şeytanın adlarıdır. Bir başka inanış, her bir kelimenin altı döneme işaret ettiği şeklindedir. Yani *ebced*; Cenab-ı Hak’ın meleklerle Hz. Adem önünde tazimle eğilmelerine dair emridir. *Hevvez*; Adem ile Havva’nın yasak ağaçtan yemeleridir. *Huttî*; yeryüzüne hubut edişleridir. *Kelemen*; Rablerinin onlara kendisinden bir emir geldikten sonra konuşmaları gerektiğine dair olan meseledir. *Sa’fas*; fena âlemine çıkarılmış bulunan Adem ile Havva’nın Allah tarafından yardım görmeleridir. *Karâşet*; Adem’in suçunu itirafı ve nefsine zulmettiğinin idrakinde olmasıdır. *Sehaz*; Allah’ın Adem’i Cennet nimetleriyle nimetlendirmesi ve tevbesini kabul etmesi, onu affetmesidir. *Zazîğlen* ise, Adem’in azaptan emniyette olmasıdır. (Yakıt 1992, 26-27)

“Garbiyyun” adı verilen Kuzey Afrika ve Endülüs Müslümanlarının yorumlarından olan bir başka görüşe göre ise, ilahi isimlerin karşılığı olan kelimelerin ilk harflerinin bir araya getirilmesiyle ortaya çıkan ebced dizilişindeki ilk altı kelime, Allah’ın isimlerini açıklamaktadır. Buna göre vav harfi de Vedûd isminin anahtarıdır. Altı emir ve yasak esasına dayanan bir başka görüş ise ebced kelimelerini şöyle yorumlar: *Ebced*, cehdin ve cihadın emredilmesi; *hevvez*, hevaya uymanın yasaklanması; *huttî*, tevbe edenlerin günahlarından vazgeçmesi; *kelemen*, en faziletli kelam; *sa’fas*, sıkıntı anında rahmet; *karâşet* ise günahların örtülmesi ve tevbelerin kabulü anlamlarına gelir. (Yakıt 1992, 29-30)

Vav harfinin ebced dizilişine göre sayı değeri 6’dır. Ancak ebced, kendi içinde *küçük ebced*, *en küçük ebced*, *büyük ebced* ve *en büyük ebced* şeklinde tasnif edilmiştir. Bunların hesaplanışları birbirinden farklıdır ve bir harfin her bir ebceddeki sayı değeri farklı olabilir. Buna göre vav harfinin küçük ve en küçük ebceddeki karşılıkları 6 iken büyük ebceddeki karşılığı 13, en büyük ebceddeki sayı değeri ise 465’tir. Meselâ büyük ebced hesabında, harf okunduğu gibi yazılır: Vav+elif+vav. Bunların toplamı da $(6+1+6=)$ 13 yapar. Bir harfin küçük ebceddeki sayı değerinin Arapça karşılığındaki harflerin rakamsal toplamı da en büyük ebcedi verir. Mesela vav’ın karşılığı olan 6, Arapça’da “sitte (sin+te+he)” demektir. Bu durumda sitte kelimesi $(60+400+5=)$ 465 yapmaktadır ve vav’ın en büyük ebceddeki karşılığı 465’tir. (Yakıt 1992, 38-41) Ebced hesabında vavın sayı değerinin 6 olması sebebiyle, eski takvimlerde haftanın altıncı günü olan cumanın remzi olarak da kullanılmıştır. (Çetin 1986, 241)

3. Kur’an-ı Kerim’de ve Tasavvufi Düşünce Vav

Kur’an-ı Kerim’de bazı sûreler ve bazı ayetler vav harfiyle başlamaktadır. Vav ile başlayan sûre ve ayetlerin pek çoğunda vav, yemin anlamında (vav-ı kase) kullanılmıştır. *Kalem*, *Leyl*, *Fecr*, *Duha*, *Asr*, *Adiyat*, *Naziat*, *Necm*, *Şems*, *Buruc*, *Tin* gibi sûrelerin başında ilgili kavramlara; ayrıca *kamer*(ay), *nehar* (gündüz), *sema*’ (gökyüzü), *yevm* (gün), *zeytûn* (zeytin) gibi şeyler üzerine de bazı ayetlerin içerisinde yemin edilmiştir. Birçok müfessir, söz konusu yemin ayetlerini, üzerine yemin edilen şeylere dikkat çekmek, onların önemini vurgulamak ve/veya ifadeyi kuvvetlendirmek gibi maksatların güdülmüş olabileceği şeklinde yorumlamıştır. Dolayısıyla; gerek ayetlerde gerekse günlük hayatta (“vallahı” gibi) kase vavı olarak kullanıldığında vav harfi önemli bir görev ifa etmektedir. Dikkatleri hemen keskinleştirmekte ve bir şeyin üzerinde toplamaktadır.

Kur’an-ı Kerim’de, altıgen petekler yaparak içlerini balla dolduran arıya Cenab-ı Allah’ın vahyettiği şu şekilde ifade edilmektedir: “Ve evhâ rabbûke ile’n-nahli enittehizî mine’l-cibâli büyüten ve mine’ş-şeceri ve mimmâ ya’rişûn: *Senin Rabbin bal arısına şöyle vahyetti: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kuracakları kovanlardan kendine evler edin.*” (Nahl, 68) Doğrudan Cenab-ı Hakk’ın vahyettiği şekilde peteği inşa eden bal arısı, onu “altıgen” olarak yapmaktadır. Belli bir alanı en verimli şekilde kullanmayı sağlayan geometrik şeklin altıgen olduğu da düşünülürse, bunun rastgele bir form olmadığı, bazı hikmetlere münce olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Vav’ın sayısal değeri olan altı rakamı ile bal peteği formu arasındaki ilişki açısından da bu ayetin hatırlatılmasında fayda olacağı kanaatindeyiz.

İslâm tarihinde harf ilminin kurucusunun Hz. Ali (r. a.) olduğu geleneksel olarak kabul edilmektedir. (Kanık 2000, 13) Hz. Muhammed (s.a.v.)’in “ilim beldesinin kapısı” olarak vasıflandırdığı Hz. Ali (r. a.) , ilmin harflerden başladığını ve harflerin her birinin de sayısız sırrı, hikmeti ihtiva ettiğini elbette biliyordu. Aynı zamanda; kendisine izafe edilen bir söze göre; “ilmin aslında bir nokta olduğuna ve cahiller tarafından çoğaltıldığına” inanıyordu.

Türk-İslâm kültüründe ve tasavvuf düşüncesinde harflere pek çok anlamlar yüklenmiştir. Bunlardan biri; harflerin her birinin bir yönü temsil etmesi şeklindedir. Buna göre; ebced sırasındaki “hevvez” kelimesinin harfleri, dolayısıyla vav harfi de dört ana yönden “batı”yı sembolize etmektedir. (Kanık 2000, 16) Yine vav harfi, Esmaü’l-Hüsna’dan “el-Vehhâb”, “el-Vedûd” gibi isimleri temsil eder. Tecellî açısından değerlendirildiğinde, zahir âleminde zuhur eden harflerin bâtin âleminde Allah’ın bazı isimlerine ve ayrıca bazı kavramlara karşılık olduğu da belirtilmektedir. Buna göre vav harfinin “refi’u’d-derecât”i (yüksek dereceler) temsil ettiği kabul edilir. Yine ebced tertibindeki her harfin sırasıyla, kâinatı oluşturan dört esas unsurdan (anâsır-ı erba’a) *ateş*, *hava*, *su* ve *toprağa* delâlet ettiği görüşü de benimsenmiş ve buna dayanarak edebî eserlerle gizli ilimlere dair bilgiler veren kitaplarda çeşitli açıklamalar yapılmıştır. (Kanık 2000, 18-19)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

İbn Arabi, *Fütûhat*'ın ilgili bölümlerinde her harfle ilgili manzum metinlere yer verdiği gibi, vav harfinden bahseden bir şiir de kaleme almış ve ardından vav harfinin özelliklerini anlatmıştır:

*“İyyâke”nin vav’ı daha kutsaldır
Benim varoluşumdan ve daha enfes*

*O bir ruhtur mükemmel
O bir sırdır müseddes (altı yönlü)*

*Her nerede görünse onun varlığı
Denilir oraya “Arz-ı Mukaddes”*

*Onun evi, o yüce “Sidretü’l-Müntehâ”
Ki olmuş bizde müesses*

Vav harfi, *mülk*, *şehadet* ve *kahr* âlemindeydir. Mahreci, iki dudak arasındır. Sayısal değeri “altı”dır. Basit harfleri şunlardır: *Elif*, *hemze*, *lâm* ve *fe*. Feleği, birinci felektir... Bu harf, havassın hasında ve hülâsada temeyyüz eder. Yolun sonu ona aittir. Mertebesi dördüncü mertebedir. Onun sultanının gücü cinlerde tezahür eder. Tabiatı sıcaklık ve rutubettir. Unsuru havadır. Tabiatını teşkil eden şeyler ondan var edilir. Hareketi kaynaşmıştır (mümtezice). A’raf ona aittir. Halistir; nâkıştır; mukaddestir; müfrettir ve ürkütücüdür (muhiş). Harfleri vardır: *Elif*... Ve isimleri vardır. (İbn Arabi 2007, 202; İbn Arabi 2000, 159-160) Bu durumda vav, İbn Arabi’ye göre seçkinlerin seçkini olan harflerdendir.

Vav harfi, *ayn*, *ğayn*, *sin* ve *şın* harflerinin basit harflerindendir (besâit). Vav, ayrıca *nun* harfine ait olan bir harftir. (İbn Arabi 2000, 132 vd.) *Elif*, *vav* ve *ya*, Arapça’da illet harflerinden sayıldığı için, bir bakıma harf olma hükmünden de çıkmaktadır.

İbn Arabi, harflerin özellikleriyle ilgili olarak kullandığı a’raf, mümtezic, halis, nakıs, muhiş, müfret, mukaddes gibi yukarıda geçen kelimelere ilişkin izahat da yapar (İbn Arabi 2000, 196-197):

Marifetler feleği döndüğü zaman, ondan üstten noktalı harfler meydana gelir; ameller feleği döndüğü zaman, ondan alttan noktalı harfler meydana gelir; müşahede feleği döndüğü zaman ondan da kuru olan noktasız harfler meydana gelir. Dolayısıyla marifet feleği, hakikatleri, makamları ve münazelerleri verir. Müşahede feleği ise bütün bunlardan beraati verir. Bayezid-i Bestami’ye “bu gece nasıl sabahladın?” diye sorulduğunda “benim ne sabahım var ne de akşamım; sabah ve akşam herhangi bir sıfatla kayıt altına alınan kimse içindir; oysa ki benim bir sıfatım yoktur” diye cevap verdi. İşte bu, a’raf makamıdır.

“Halistir” ya da “mümtezicdir” sözümüze gelince, halis olan harf, tek bir unsurdan var olmuş olan harftir. Mümtezic ise iki ya da daha fazla unsurdan var olmuş olan harftir. “Kâmindir” ya da “nakıştır” sözümüze gelince, kâmil olan harf, feleğin tam devresinden var olan harftir; nakıs olan harf ise feleğinin devresinin bir kısmından var olan harftir. Çünkü o felek üzerinde o feleği durduran bir illet meydana gelmiştir. Bu sebeple de devresinin tamamını kendisine veren şeyden yoksun kalmıştır...

“Mukaddestir” sözüne gelince; yazılıştaki kendisinden sonraki harfe bitişmeyen fakat kendisinden önceki harflerin bitiştiği harftir. Bu, zatı münezzeh olandır; en yüksekte, dorukta duran altı felek onu destekler; yönler ondan var edilmişlerdir. Bu altı harfin bilinmesi öyle büyük bir denizdir ki o denizin dibi idrak edilemez. Onun hakikatini Allah’tan başka kimse bilemez. Onlar gaybın anahtarlarıdır (mefatihü’l-gayb). Biz onlara bağlı olan etkileri/sonuçları ancak keşf yönünden bilebiliriz. Bu harfler şunlardır: *elif, vav, dal, zal, ra, za*.

“Tekildir/müfrettir; ... muhiştir/ürkütücüdür” gibi sözlerimize gelince, bunlarla şunu kastediyoruz... Bu, feleklerden ileri gelmektedir. Bu harflerin yaratıldıkları feleklerden örneğin; falan harf müfrettir, dediğimizde onun tek bir devresi vardır. İki devresi varsa müsennadır ve bu şekilde devam eder gider. Harflerden munis ve muhiş olanlara gelince, devresi eşi veya benzerleriyle uyum içinde olan harf munistir. Çünkü her şey kendi şekline uyar; o şekille bir ülfet haline girer. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “Ve min âyâtihî en halaka lekum min enfusikum ezvâcen li teskunû ileyhâ ve ceale beynekum meveddeten ve rahmeh; inne fî zâlike le âyâtin li kavmin yetefekkerûn: *Kaynaşmanız, sükûnet bulmanız için size kendi cinsinizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi de O’nun delillerindendir.*” (Rûm, 21) O halde ârif olan kimse, içinde bulunduğu hâl ve âna sevgi duyar; o hâl ve âna ünsiyet kurar.

Eğer harfin sayısal değeri altı ise, bu vav harfini kendinden bilinen ve kendi yönlerin haline getirirsin ve onlar sayesinde bir yönden onların Hak Teâlâ’dan “nefy”ini, bir diğer yönden de “ıspat”ını kabul edersin. O suret âlemidir. Vav harfinde bulunan şeylerle (sayıyla) birtakım sırları alıp kabul edersin; bu küçük ebced hesabında bariz olarak ortaya çıkar... İşte bu tecellide keşif ehli olan kimse (el-mükâşef) “istiva” kavramının sırlarını bilir: “Elem tera ennellâhe ya’lemu mâ fî’s-semâvâtî ve mâ fî’l-ard, Mâ yekûnu min necvâ selâsetin illâ huve râbiuhum ve lâ hamsetin illâ huve sâdisuhum ve lâ ednâ min zâlike ve lâ eksere illâ huve me’ahum: *Üç kişinin gizli olarak konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O’dur: beş kişinin gizli olarak konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O’dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka O onlarla beraberdir.*” (Mücadele, 7) İşte her ayet veya haber Hak Celleve Teâlâ için ciheti, yönü, tahdidi, sınırlamayı ve miktarı ıspat etmektedir. Ondaki mükemmellik ve en mükemmellik kişinin istidadına ve birikimine göredir. (İbn Arabî 2000, 186)

Yüce Yaratıcı’nın “Allah” ism-i şerifi, yaygın görüşe göre İsm-i A’zam’dır (En Büyük İsim). Nitekim diğer Esmâ-i İlahiyye’nin herhangi bir harfini çıkarırsak anlamında değişme olur. Ancak bu ism-i şerifin hangi harfini çıkartırsak baki kalan harflerde anlam bozulmadan kalır. Bu isim Hakk’a mahsus olan mucizevi bir isimdir. Meselâ “elif” harfini çıkarsak “lillah” kalır ki; “...O’na (Allah’a) aittir” nüktesine işaret eder. Baştaki “elif” ile “lâm”ı çıkartırsak “leh” kalır ve “O’nun” manası hasıl olur. Ayrıca ikinci “lâm”ı da kaldırırsak “Hû” kalır ki bu da “Hüviyyet-i Zât-ı Hakk’a delâlet eden bir isimdir. Öte yandan “Hû”daki vav harfi fazlalıktır. Sonradan ârızdır. Vav, nefis-i küllîden değildir. “Allah” lafzında asıl isim “Hakk (Hû)”dır ki; gayb-ı hüviyetten kinayedir. (İstanbulî 2005, 255) “Hu” kelimesindeki “he” harfinin mahreci (çıkış yeri) ta ciğerdir, “vav” harfi ise dudakta son bulur. Zahirde anlamı sadece “O” demektir, zamirdir. Ama Allah’ı ivazsız, garazsız, sıfatsız zikretmektir. Hiçliğin idrakiyle söylenilen zikirdir. Mahreci iki dudak arasında olduğundan yolun sonu da ona aittir. (Senai 2012)

Vav harfi, Vahidiyet, Vahdaniyeti ihtiva etmesi yönüyle de Allah’ın birliğini ifade etmekte; yani vahidiyeti simgelemektedir. Vâhid (tek ve eşsiz) olan; eşi benzeri olmayan, ortağı bulunmayan, tek ilah olan, kendisinden başka ilah bulunmayan, sıfatlarında ve işlerinde asla benzeri olmayandır. El-Vâhid ile kastedilen anlam, Allah’ın (c.c.) sayı olarak bir olması değildir. el-Vâhid, Allah (c.c.) bölünemeyen ve parçalanamayan birdir, manasına gelir. Yani sıfatlarında ve güzel isimlerinde bir ortağı yoktur. İlahlık O’na mahsustur. O’nun dışında hiçbir varlık ilahlık mertebesine ulaşamaz. (www.mollacami.net 2012)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Kur'an-ı Kerim'de geçen "kûn" (*ol*) kelimesinin açık şekli, iki harften ibarettir: "Kâf" ve "Nun". Aynı şekilde açıkça görünen bu âlemin de (el-'âlemu's-şehâde) zahir ve bâtın olarak iki yönü vardır. Zahir yönü "nun" harfiyle, bâtın yönü ise "kâf" harfiyle simgelenmiştir. Bu nedenle "kâf" harfinin ağızdaki mahreci gayb âlemine bir giriş niteliğini taşır; bu harfin mahreci insanın gayb âlemine girmesini sağlar, çünkü "kâf" harfi, dil ile gırtlak arasından çıkan harflerin sonuncusudur. "Nun" harfi ise, dil üzerinden çıkan harflerdendir. Bu "kûn" kelimesinin gayb yönü, "kâf ve nun" harflerinin ortasındaki "vav"la simgelenmiştir.

"Vav" dudak harflerindendir ve zuhurun bir simgesidir. Aynı zamanda "vav" bir illet harfidir; sahih harf değildir. İşte bunun için, *oluş (tekvin)*, simgesel olarak ondan gelmiştir, çünkü o illet harfidir; illiyet (nedensellik) harfidir. Yine "vav" harfi, dudak harflerindendir. Dudağın ileriye doğru uzatılmasıyla, varlığın ya da kozmosun zahir yönüne doğru nefesin çıkmasını sağlar. Bu sebeple, vücutta canlılık ilkesinin zuhuru, açığa çıkışı ruh gereğince. Fiiller, hareketler ve bütün davranışlar, vücuda hayatıyet veren ruh sebebiyle meydana gelir. Ruh vücutta gayb halindedir; tıpkı "kâf" ve "nun" arasındaki "vav" harfinin gayb oluşu, görünmeyişi gibi. Çünkü aradaki "vav" hazfolmuştur ve sükûn halindedir. Aynı şekilde "nun" harfi de sükûn halindedir. "Vav" harfi simgesel olarak perde arkasında çalışır; onun varlığı gaybdır; fakat hükmü ve etkisi açıktadır. (www.sorularlaİslâmiyet.com 2012) Bu konuyla ilgili bir beyit de şöyledir: (İstanbulî 2005, 71)

Onsekizbin âlemin meşhûdiyem

Kâf ile nun emrinin fermaniyem

"Esmâ-i sitte" veya "Cünnetü'l-Esmâ" olarak bilinen "Ferd, Hayy, Kayyûm, Hakem, Adl, Kuddûs" isimleri altı adettir. Bu isimlerdeki toplam harf sayısı ise 19'dur. Besmele de 19 harften ibarettir. İhlas Sûresi'nin harfleri 47 tanedir. Başındaki Besmele ile birlikte İhlas Sûresi'nin toplam harf sayısı 66 eder. Bu da İsm-i Zât'a, yani Allah'a işaretler. (İstanbulî 2005, 153)

Mühr-i Süleyman altı kolludur. Süleyman ismi de altı harftir (sin-lâm-ye-mim-elif-nun). Altıgen mührün tığları, yani uçları altı yöne, Cünnetü'l-Esmâ'ya ve altı isme işaret eder. Bu mühür aynı zamanda Kadîrî şeyhlerinin altı sıfat ile mevsuf olmasına işaret eder: *Sin*, kalbin selim olmasına; *lâm*, ahlâkın lâtif olmasına; *ye*, ayne'l-yakîn'e; *mim*, mûnis, inançlı ve siddik olmaya; *elif*, gece kâim (evvâb) olup ibadet etmeye; *nûn*, "na'bûdü ve nesta'in" yani ibadet ve sığınmayı Allah Teâlâ'ya has kılmaya işaretler. (İstanbulî 2005, 199)

Mühr-i Süleyman, Türk-İslâm sanatında ve mimarisinde en çok rastlanan tezyinat unsurlarındandır. Bu simgenin kötülükten ve nazardan korunma maksadıyla kullanıldığı da görülmektedir. (Çoruhlu, 2002, 201)

Rakam değeri altı olan vav'ın altı yöne işaret etmesiyle ilgili olarak bazı âlimler, "vechullah" (*vech-i Hakk: Allah'ın yüzü*) kavramındaki vav harfine atfen "Fe eyne mâ tüvellû fesemme vechullah: Nereye yönelirseniz Allah'ın vechi oradadır" âyet-i kerimesini (Bakara, 2/15) hatırlatmışlardır. Kâşânî de tümel (küll)deki mutlak (her şeyde her şey olan) yöne vav denir, şeklinde bir tarif yapmıştır. (Cebecioğlu 2005, 693; Erginli 2006, 1179; Gümüşhanevî 1880, 293; Kâşânî 1981; Kâşânî, 2004, 575)

Tasavvufta yaygın kabul gördüğü şekliyle, nefis mertebelerinden altıncısı "nefs-i mardıyye"dir ki; mürşid bu mertebedeki kişiye "Kayyûm" ismini telkin eder. (İstanbulî 2005, 274)

Rüya tabirleriyle ilgili olarak da harflerin esas alındığı yöntemlere rastlanmıştır. Meselâ; Horasan padişahı Muhammed b. Harezmi, âlimlerini toplayarak onlara bir tabirname yazmalarını emretmişti. Âlimler bu tabir kitabını alfabe harflerine göre yazmışlardır. Bu kitaba göre; kişi rüyasında gördüğü şeyin ismini Arapça'ya çevirir ve Arapça'da o isim hangi harfle başlıyorsa o harfle ilgili rüya tabirine bakar. Diyelim ki; rüyasında su görse, "mâ" kelimesini bulup sonra

tabirnameden mim harfine bakar. İşte bu tabirnameye göre “vav” harfî, “ihtiyacını elde etmeye” delalet eder. (İstanbul 2005, 277-278)

Farsça birleşik bir kelime olan “derviş” kelimesi “der (kapı)” ve “viş (eşik)” kelimelerinden mürekkep olup “kapı eşiği” demektir. Türk tasavvuf edebiyatında bu kelimenin harflerinden her birine atıfta bulunan beyitler söylenmiştir. Buna göre; “dal” harfine atfen “dert ehli” olmaya, “ra” harfine atfen “riyâdan ictinap” etmeye, “vav” harfine atfen “verâ”ya, “şın” harfine atfen “şükür” etmeye işaret edilmiştir. Aradaki “ye” harfi ile başlayan bir mısra, “yaman sanma kamu ahab ile ihvanını” şeklindedir. Vav harfiyle ilgili beyit ise şu şekildedir: (İstanbul 2005, 297)

Kim riyâdan hasıl olur âdeme cümle fesâd

Verâ-yı akraba ü dosttan edip hemân

“Allah” lafzının sayı değeri küçük ebcede göre 66 olduğu gibi, “hilâl” ve “lâle” kelimelerinin her birinin sayı değerleri de 66’dır. Hilal ve lale motiflerinin Türk düşüncesinde ve sanatında kutsal ve önemli birer motif olmalarını sağlayan husus belki de “Allah” lafzına sayı değeri bakımından eşit olmalarıdır. Lâle, “fenafillah” mertebesine eriştiğine inanılan ünlü mutasavvıfların mezar taşlarına da motif olmuştur. (Yakıt 1992, 44) Hat sanatında sıkça rastlanan çifte vav tasarımları ile 66 sayısının ve dolayısıyla Allah lafzının, lâle ve hilâl gibi sembolik anlamlar yüklenmiş kelimelerin de bağlantısı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü iki vav yan yana yazıldığı zaman rakam olarak da iki tane 6’nın yan yana yazıldığı kabul edilmiş olacaktır ve bu durumda “çifte vav”, “66” gibi algılanabilecektir.

Yine ebced hesabına göre; Adem ismi (elif+dal+mim=1+4+40) 45 sayısını, Havva ismi (Ha+vav+elif=8+6+1) ise 15 sayısını vermektedir. “Adem ve Havva” denildiğinde (45+6+15) bu terkip 66 etmektedir. Dolayısıyla 66 sayısı, sembolik olarak düşünüldüğünde hem “Allah”ı hem de “insan”ı aynı anda temsil etmektedir. Burada, İslâm tasavvufundaki “vahdet-i vücud” düşüncesi ve dolayısıyla İbn Arabî ve takipçileri hemen hatıra gelmektedir. Aynı zamanda bu düşünceyi ifade eden tamlamadaki “vahdet” ve “vücûd” kelimeleri de vav harfî ile başlamaktadır.

Ebced hesabına çok önem veren Mevlevîlikte büyük ehemmiyeti haiz olan ney’in rakamsal değeri 60, “Adem” ile “Havva” isimlerinin toplamı da 60 olduğu için neyden murat, bazı Mevlevî büyüklerine göre Adem ile Havva’dır; Neyistan’dan kasıt ise Cennet’tir. “Sin” harfî de tek başına 60’a tekabül ettiği için ve Kur’an’da Hz. Muhammed (s.a.v.)’e bir tefsire göre “Yâ Sîn (Ey İnsan: Ey Muhammed)!” olarak hitap edildiği için, Mesnevî’nin ilk sözü olan “Bîşnev ez ney: *dinle neyden!*” ibaresi, aslında “Dinle Muhammed’den!” anlamına gelir. (Yakıt 1992, 61)

Kur’an-ı Kerim’de “İn hüve İllâ vahyun yûhâ: *Onun konuşması ancak, bildirilen bir vahiy iledir*” (Necm, 4) buyrulduğuna göre, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in kendi söylemiş oldukları da esasen vahye dayanmaktadır ve Cenab-ı Hakk’ın iradesi doğrultusundadır. Bu anlamda, “dinle neyden” ibaresi, “dinle Hak sözünü; dinle hakikati” gibi anlamları da çağrıştıracaktır. Ayrıca, ney sadâsı ile ilgili olarak Mevlevîler tarafından bir hikâye de rivayet edilir ki; Hz. Ali (r. a.)’nin Hz. Muhammed (s.a.v.)’den işittiği bir sırrı, ağırlığına dayanamayarak bir kuyuya doğru ifşa etmesi neticesinde, oradaki sazlıkta yetişen kamışların işte bu sırrı terennüm ettikleri şeklindeki inanıştır. Bununla birlikte, “dinle neyden” ibaresindeki “ney metaforu” ile “Muhammed” kelimesi kastedilmiş ise, “Muhammed”, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ismi olduğu gibi, Hz. Mevlâna’nın da ismidir: Mevlâna Muhammed Celâlüddin Rûmî. Dolayısıyla her ikisi de aynı anda murad edilmiş olabilir.

Arap alfabesine dayalı İslâm harflerinin insan anatomisiyle bağlantı kurularak vücudun muhtelif duruşlarına veya bazı azalara teşbih edildiği yorumlar da vardır. Meselâ Baltacıoğlu,

harflerin her birinin yanına, ona benzer duruşta bir insan resmi çizerek vücudun estetik nispetleri ve şekilleri ile harf bünyelerinin estetik formlarını mukayese etmiştir. Buna göre vav harfi de, dizlerini karnına doğru çekmiş vaziyetteki bir insana benzetilmiştir. (Baltacıoğlu 1971, 116) Nitekim ana rahmindeki ceninin duruşu da benzer pozisyonadadır ve bu şekil, harfler arasında en çok vav'a benzemektedir. Ayrıca, secde halindeki bir kimse de vav'ı andırmaktadır. Dolayısıyla, vav'ın insanı temsil eden bir harf olmasının diğer sebepleri de bunlar olabilir.

Tasavvuf ıstılahında “çifte vav çevirmek” diye bir deyim vardır. Dergâhlarda Muharrem ayının onuncu günü aşure pişirilirken ihvan kazanın başına toplanır. Aşureyi kepçeyle karıştıran, kepçeyi öperek bir başkasına verir. O da öperek alır; kazandaki aşı sağdan sola, soldan sağa karıştırır; aynı tarzda bir başkasına sunar. Böylece kazanın dibinin tutmaması sağlanır. Bektaşilerde kepçe “Yâ İmam” diye alınır; veren “Ya Hüseyin” der ve hep birden “Selânullahi ale'l-Huseyn, La'netullahi 'alâ katili'l-Huseyn: *Allah'ın selâmı Hüseyin'e olsun; laneti de Hüseyin'in katiline!*”denir. Aşureyi bu tarzda karıştırmaya “çifte vav çevirmek” denir. Bu, aynı zamanda zikir sayılır. (Gölpınarlı 2004, 76)

Tasavvuf literatüründe “vav'sız evliyâ” diye bir kavram da vardır ki; “evliyâ” kelimesindeki vav atılınca geriye kalan “Eliya” kelimesi bir Hristiyan adıdır. Mutasavvıflar, evliyadan olduğunu öne süren, boş iddiada bulunan, ancak davasını manaya ulaştıramayan, hareket ve halleri evliyanın hareket ve hallerine benzemeyen şekilci hırsızlara “vavsız evliya” derler. (Cebecioğlu 2005, 693)

Ayrıca halk arasında “işini 66'ya bağlamak” şeklinde bir deyim vardır. Bu deyim, “Allah'a havale etmek”, “O'na tevekkül etmek” ve “O'nu vekil tayin etmek” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

4. Diğer İnançlarda ve Düşünce Sistemlerinde “Altı”

Vav harfinin ebced sistemindeki rakamsal karşılığı olan 6, kadim ve Yeni-Platoncu sistemlere göre hem toplamı hem de parçaları açısından en mükemmel sayıdır. 1+2+3 toplamıyla ya da 1x2x3 çarpımıyla elde edilebilir. Ayrıca ilk erkek sayı (2) ve ilk dişi sayının (3) ürünüdür: 2x3. Geometrideki bütün düzlemsel şekilleri özetler (nokta, çizgi ve üçgen). Küp de 6 kareden oluştuğu için bütün kapalı yapılar için ideal biçimdir. Kitab-ı Mukaddes yorumcuları da yaratılışın 6 günde tamamlandığına inanıyorlardı. Hrabanus Maurus, “altı, Tanrı dünyayı 6 günde yarattığı için mükemmel değildir; sayı mükemmel olduğu için Tanrı dünyayı (kâinatı) 6 günde mükemmelleştirmiştir. Augustine de benzer bir yaklaşımda bulunmuş; hatta bu 6 günü 3 parçaya bölmüştür: İlk gün ışığı yarattı; ikinci ve üçüncü günler *fabrica mundi*'yi, yeri ve göğü; son üç gün balıktan kadın ve erkeğe kadar tek tek canlıları yarattı. 6'nın anlamıyla büyülenmiş bazı yorumcular Tekvin'in İbranicesi'nin başındaki “b'reshit” (başlangıçta) kelimesini farklı okuyarak “bara shith” (O ‘altı’yı yarattı) ifadesini elde etmeye çalışacak kadar ileri gitmişlerdir. (Schimmel 2000: 135)

Altı günde yaratılış öğretisi, haftanın 6 işgünü ve 1 dinlenme günü olarak düzenlenmesine yol açmıştır. Buna göre, yedinci yıl toprak da nadasa bırakılmalıdır. Hristiyan gelenek yalnızca 6'nın mükemmelliğini bilmekle yetinmez; 6 ile haftanın altıncı gününde yer alan ve günün altıncı saatinde sona erdiğine inanılan Hz. İsa'nın haça gerilmesi arasında bağlantı kurarlar. Bu altıncı (sexta) daha sonra İtalyanca'da “öğleden sonra dinlenmesi” anlamına gelen “siesta” terimine dönüşmüştür. Matta İncili'nde (25: 34-36) 6, *vitaactiva* 'nın, hayırlı işler hayatının sembolü olarak ele alınır. Eski Ahit geleneğini izlersek 6, yedinci yıl ya da gün gerçekleşecek olan dinlenme ya da bitirme için bir hazırlık olarak görülür. Böylece 6 melek Kıyamet sürdükçe boruları üflemeğe devam ederler ve kutsal sır en sonunda tamamlandığında yedinci melek üflemeğe başlayacaktır. (Vahiy 10: 7)

Altı, yaratılışın 6 döneminin 6 yüce meleksi varlıkla Amesha Spenta’larla bağlantılı olduğu Zerdüştcülükte de önemli bir yer işgal eder. Bu ruhsal altılı, yedinci olan ve aynı zamanda her şeyi saran yüce ruhsal varlık, iyilik tanrısı Ahura Mazda tarafından tamamlanır. Yaratılışın 6 dönemi olduğu için Zerdüştcülükte 6 tane büyük şenlik vardır. 6’nın yaratılışla bağlantısı İslâmi gelenekte de bilinir; ama daha çok olumsuz anlamları vardır. Gizemciler ve şairler bu dünyayı içinde hapis oldukları kübik bir mağara olarak algırlar. Boş yere beş duyunun ve dört elementin sınırlamalarından kurtulmaya çalışırlar. İranlı şairler bu durumu, *triktrak* oyunundaki bir kumarbazın umutsuz durumu olarak *şaşdara* (6 kapı) diye nitelerler. (Schimmel 2000, 137)

Dünyanın yaratılışıyla bağlantılı olarak 6’nın olumlu bir değerlendirilişi Hermetik gelenekte de gözlemlenebilir. Burada, biri yukarı doğru diğeri aşağı doğru iç içe geçmiş 2 üçgenden oluşan altı uçlu yıldız makrokozmozı temsil eder. Örneğin kadim Hint geleneğinde bu şekil, yaratıcı Vişnu üçgeni ile yıkıcı Şiva üçgeninin birliğini ifade eder ve böylece de maddi dünyanın yaratılışına ve yıkılışına göndermede bulunur. Aşağı doğru olan üçgen dünyanın maddi, kötü, yıkıcı yönlerini nitelerken yukarı doğru olan üçgen hayatın olumlu, iyi yönlerinin sembolü olarak alınır. Altı uçlu yıldız, ruh ve madde, Tanrı ve kaos, aşkın ve içkin arasındaki zıtlıklarla da yorumlanabilir ve yaratılmış dünya ve daha ötesi, hayatın eril (yukarı) ve dişil (aşağı) yönlerini temsil eder. Altı uçlu yıldızın antikitede ne oranda bilindiği ya da kullanıldığı çok açık değildir. Yakın doğuda kullanıldığı aşikârdır; ama “Davud Yıldızı”nın Yahudilik ile birlikte anılışı yalnızca onyedinci yüzyıla kadar geri gider. Hristiyan mistisizminde altı uçlu yıldız benzer şekilde kutupsallığı temsil eder. Aynı zamanda burçların yarısını da temsil eder. Almanya Freiburg’daki katedralin giriş kapısında 6 meleğin her biri çift sıra dizilmiş olarak görülebilir. Bu Hz. İsa’nın 6 erdeminin alegorik simgeleştirilişi olarak yorumlanır. Bu erdemler ölümlülerin öykünmesi durumunda inancın altıgen kalkanı biçimini alır. Kadim geleneklerde sembolik olarak anlaşılan altıgenin dünyanın inşasındaki rolü bilimsel gözlemlerle daha da netleşmiştir. Gerçekten de doğudaki ideal inşa edici ilke olarak gözüktür. En açık örnekleri ilk zamanlardan beri görenleri hayran bırakan petek ve kar tanesidir. Daha da çarpıcı olan, Kimyager Kekule’nin rüyada keşfettiği benzin halkasının moleküler yapısıdır: C₆H₆. (Schimmel 2000, 137-139)

5. Vav İle İlgili Bazı “Mesel”ler

Vav harfiyle doğrudan ilgili olan veya içerisinde vav’dan da söz edilen bazı rivayetler, kıssalar ve inanışlar mevcuttur. Bunlardan bir kısmı, halk arasında oldukça yaygın vaziyettedir. Meselâ; vav harfiyle ilgili olarak nakledilen en meşhur hikâyelerden biri Hattat Hâfız Osman (1642-1698) ile ilgili bir nüktedir. Hat sanatı veya hattat denilince çoğu kimsenin aklına ilk olarak genellikle bu hikâye gelmektedir.

Rivayete göre; Hâfız Osman Efendi bir gün Beşiktaş’tan bir kayığa binip Üsküdar’a geçecekmış. Kayık Üsküdar İskeleyi’ne yaklaşmış yolcular paralarını vermeye başlayınca Hâfız Osman da üstünü aramaya başlamış. Fakat yanında para olmadığını anlayınca kayıkçıya dönüp “hemşehrim benim param yok! Sana bir vav yazıvereyim; olmaz mı?” diye sormuş. Kayıkçı homurdanarak “paran yoktu da ne diye bindin kayığa? Senin yazacağın vav’ı ne yapayım ben?” diye karşılık vermiş. Hâfız Osman da “satarsın” demiş. Kayıkçı bakmış ki başka çare yok. İster istemez, Hâfız Osman’ın oracıkta yazıverdiği vav’ı alıp cebine atmış.

Günün birinde kayıkçının yolu bedestene düşünce bakmış ki; kargacık burgacık yazıları, karalamaları mezar edip dururlar. Hemen hatırlayıp cebindeki vav’ı çıkarmış; tellala vermiş. “Hâfız Osman vav’ı” dendikçe vav’ın fiyatı artmış. Kayıkçının eline de hiç ummadığı kadar para geçmiş. Bir gün Hâfız Osman yine aynı kayığına binince kayıkçı hemen tanımış. Hâfız Osman Efendi parasını uzatmış ama bu sefer kayıkçı; “para istemez Hoca; sen bana yine bir vav yazıversen kâfi” demiş. Hâfız Osman da “hemşehrim o vav her zaman yazılmaz; sen al paranı” diye cevap vermiş. (Rado ts., 114)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Sultan II. Mustafa döneminin (1695-1703) meşhur hattatlarından Filibeli Hâfız Osman, yaşı ilerlediğinde bir Kuran-ı Kerim daha yazmak istemiş ve bunu tamamladıktan sonra padişaha takdim etmiş. Bundan memnun olan padişah kendisine 200 altın vermek istemiş; ancak Hattat Osman Efendi para verilmesi yerine kendisinin hacca gönderilmesini talep etmiş. Padişah da bu talebi kabul etmiş. Daha sonra bu Kuran-ı Kerim’de bir vav harfinin unutulduğu fark edilmiş. Padişah da bu kudretli hattatı çekemeyip onunla uğraşanların varlığından haberdar olduğu için diğer hattatlara “bu unutulmuş vavı hanginiz yazarsınız?” diye sormuş. Neticede, fırsat buldukça üstadı çekiştiren hattatların aczini görünce; “durmadan bana Hâfız Osman’ın aleyhinde bulunursunuz. Fakat hiçbiriniz üstadın bir “vav”ını bile yazmaya kâdir değilsiniz, karşımdan çekiliniz” diyerek derslerini vermiş. (Gülnihal 2004, 277)

Bursa Ulu Camii’ndeki vav harflerinden biriyle ilgili olarak dahalk arasında şöyle bir inanış vardır: Bir Allah dostu olan Somuncu Baba, Ulu Cami yapılırken her gün oraya gelir ve ekmek dağıtırmış. Yine öyle bir gün camide Hızır (a.s.)’ı fark etmiş ve “her gün buraya gelip namaz kılmalısın; eğer gelmezsen herkese senin Hızır olduğunu söylerim demiş. Bunun üzerine Hızır (a.s.) her gün Ulu Cami’ye gelip celî sülûs vav harfinin önüne durarak namaz kılmaya başlamış.

Yine Bursa Ulu Camii ile bağlantısı olan bir başka rivayet söz konusudur. Bu camide müsenna (simetrik) olarak yazılmış olan bir ibare vardır: “Kale’n-Nebiyyü sallallahu ‘aleyhi ve sellem: “İttaku’l-vâvat: *Rasûlullah s.a.v. buyurdu ki; vav’lardan sakınınız.*” (Resim 2) Aynı ibare Edirne Eski Cami’de de yazılıdır. Ancak, kelim-i kibardan olma ihtimali yüksek olan bu söze hadis kaynaklarında rastlanamamıştır. Dolayısıyla, hadis-i şerif olarak nakledilmesi uygun değildir. Vav’lardan niçin sakınılması gerektiği çok açık olmasa da, bazı görüşlere göre sakınılması gerekenler, vav harfiyle başlayan bazı işlerdir: Vilâyet (valilik), vezaret (bakanlık), visayet (vasîlik), vekâlet (vekillik), vedîa (emanet), vakıf, vallahi (yemin) gibi. Bu sayılanların her biri kişiye önemli sorumluluklar yükleyeceği için, çok büyük bir zaruret olmadıkça bu yüklere talip olmamak, sorumluluk almanın kaçınılmaz olduğu hâllerde ise gayet dikkatli olmak, umursamaz bir tavır takınmamak gerektiği yönünde bir tavsiye şeklinde bu sözü değerlendirmek daha doğru olacaktır, kanaatindeyiz.

Bazı eserlerde bu söze “kıyle” (denildi ki...) şeklinde temrîz sığasıyla yani zayıf olduğu hissettirilerek işaret edilmiştir: Birgivî, Muhyiddin Muhammed b. Pir Ali, et-Tarikatu’l-Muhammediyye, s. 155; İsmail Hakkı, Tefsîru Hakkı VII, s. 144; Zeynu’l-Abidîn b. Necm el-Mısırî, el-Bahru’r-Râik şerhu Kenzi’d-Dekaik, XVII, s. 377; Hadimî, Berîka Mahmûdiyye fî şerhi Tarikati Muhammediyye s. 153’te olduğu gibi. (Tatlı 2012, 389)

Vav harfiyle başlayan ve sorumluluk yükleyen diğer kelimelere de örnek verecek olursak şunları sıralayabiliriz: Vâcip, vaad, vefa, vahiy, vaaz, vakit, vâlid, vâlide, vâris, vatan, vaz’-ı imza, vaz’-ı kanun, vazife, vebal, vecd, veda, vehb, vehim, veled, veliahd, vera’, vesvese, vezin, vezne, vird, visâk, vesika, vitr, vüs’at, vüsûl, vukûfiyet, vuzu’, vücut...

6. Hat Sanatında Vav Harfiyle İlgili Tarifler

Risale-i Hat adlı eserin “Fî Haddi’l-Vâv” başlıklı bahsinde vav harfinin muhakkak hattıyla yazılışı manzum olarak şöyle tarif edilmiştir: (Hâfız-zâde 2005, 98)

Halka-i “fa” ger olsa “ra”yile

Bir hûb şekl-i sûret ola “vâv”ile

“Fî” başını “ra” serine bağlagıl

“Vav” muhakkak budurur hûb anlagıl

Hattat Yâkut ve İbn Hilâl’e göre vav harfi, “bir kısmı diğer kısmının üzerine arkaya dayanarak ve kavislenerek kapanmış ve bu kısım ra’nın üzerine takılmıştır” şeklinde tarif edilir. Öyle ki, başın hem dik, hem de öne çalımla bakan bir hâli vardır. Başa mürsel ra takılırsa mürsel vav, mukavver ra takılırsa mukavver vav namını alır. Mukavver vav, diğer bir harfler birleştiği zaman kirpi ve yılana, mürsel yazıldığı zaman yırtıcı hayvana, ejdere benzer denilmiştir. (Yazır 1989, 355) Söz konusu tarifler genellikle sülüs veya muhakkak yazı çeşitlerine göredir.

Vav harfini anatomik olarak inceleyecek olursak, harfin her bir kısmının ayrı ayrı adlandırıldığını görürüz. Benzer isimlendirmelere diğer harflerde de başvurulmuştur. Harflerin bünyevî özellikleri ile insan veya hayvan vücutları ile muhtelif eşyanın benzer kısımları arasında ilişki kurulmuştur. Bu tür yakıştırmalar ve benzetmeler, bilhassa yazı meşk eden talebelerin harfi daha iyi anlayabilmeleri için yapılmış olsa gerektir.

Vav harfinin, cevher, zâid, cüz, baş, göz, boyun, ense, çene, gövde, kuyruk, kâse şeklinde tasnif edilmiş kısımları vardır. Hat sanatıyla ilgili bazı eski risalelerde veya kitaplarda, ayrıca “Kalem Güzelî” adlı eserde bunlara ilişkin izahat yapılmıştır.

Cevher, harfî “fonem”e delalet etmeye yeten en küçük kısımdır. Meselâ vav harfinin baş kısmı olmasa onun vav olduğu anlaşılamaz. Zaid, harfin cevherine ilave olunan kısımdır. Cüz, harfin herhangi bir parçasına denir. Bünye, harfin cevheri, cüzü, zaid parçaları dahil olmak üzere umumi yapısına denir. Harf sabit olduğu halde bünye, yazı nevilerine veya yazışa göre değişebilir. Baş, harfin ilk başladığı bir noktalık yeri veya başı andıran kısımdır. Boyun, başlı harflerin gövde ile birleştiği kısımdır. Göz, baş içinde görülen beyaz kısım, boşluk veya gözü andıran kısımdır. Bazı harfler iki gözlü iken (he gibi), vav bir gözlüdür. Gövde, harfin başla kuyruk arasındaki orta kısımdır. Sırt, harfin sırtı andıran dikçe kısımdır. Kuyruk, harfin sonundaki kalın-ince son parçasıdır. Boy, harfin başından sonuna kadar olan bütünüdür. Kâse ise çanakdan daha çukur olan ve kâseyi andıran kısımdır. (Yazır 1981, 176-178)

Yukarıda tanımlanan bütün kısımlar vav harfinde mevcut olan kısımlardır. Bunların haricinde, diğer harflere münhasır bölümlerin de ayrı ayrı isimleri vardır (küp, kaş, karın, diş, ağız, burun, kol, dirsek gibi).

Hat sanatında, bir harf veya kelime yazılırken kalemin hareketi de bazı esaslara bağlanmış ve bu hareketlerin herbiri ayrı ayrı adlandırılmıştır. Bir harfi doğru ve güzel yazmak için kalem, mürekkep, kâğıt gibi temel malzemeler ile daha pek çok malzemenin kaliteli ve elverişli olması elbette şarttır. Ancak, bu şartlar sağlandıktan sonra, yazma esnasında uyulması icap eden birçok kurallar da vardır. Her şeyden önce *kalemin kıblesi* doğru olmalıdır. Yani; kalemin ucu doğru yöne, doğru açı ile bakmalıdır ki; harfte aranan *kalem hakkı* tam verilebilsin.

Kalemin kıblesi doğru ise, hareketin seyrine ait diğer şartların da harfiyyen yerine getirilmesi gerekmektedir. *Tahrîk*; kalemi belirli bir mebde’ (başlangıç) ile bir müntehâ (bitiş) arasında el ile yürütmeye denir. *Sevk*; kalemi hareketinde takip ederek gereken cihetlere götürmektir. *İdare*; maksada göre evirip çevirirken tabîî gidişi (doğallığı) korumaktır. *Cereyan*; elin, kalemin ve mürekkebin birlikte akıp gitmeleri halidir. *Tevkîf*; kalemi hareket halinde iken birdenbire veya tedrici olarak durdurup tutmaktır. *Meks*; kalemi, yürürken herhangi bir yerde veya halde kaldırmadan hareketten alıkoymaktır. Çoğunlukla nefes almak için yapılır. *Kat*’; kalemin yürürken hareketini kesip tekrar devam etmektir. *Bed*’; herhangi bir yerden harekete başlamaktır. *İbtida*’; baştan, yani belirli bir başlangıç noktasından harekete başlamaktır. Tarh ve tayy; kalemin kalınlığından veya hareketinden birazını kullanmaktır. *Derc ve indirac*; kalemi kalınlığından veya

hareketinden bir kısmını diğer kısmı içinde gizleyerek yürütmektir. *Te'lif*; bir cinsten olsun veya olmasın, müteaddid hareketleri birbirine karıştırmadan bünyede uyuşturmaktır. *Izhar*; açıklamak gereken bir hareketi yerinde vesirasında meydana vurmaktır. *Mezc*; bir cinsten olsun veya olmasın, müteaddid hareketleri birbirine karıştırmaktır. *İhfa*; açıklamamak gereken bir hareketi diğer hareketler içinde gizlemektir. (Mürekkep şeffaf değilse) Gözle görülmez; yazarken anlaşılır. *İtmam*; hareketi tam yapmak, harfi veya parçasını tam yapmak, kalem kalınlığını tamamen göstererek yazmaktır. Buna tam hareket de denir. Kalemün ünsî ve vahşî tarafları birbirine müdahale etmez. *Mutedil hareket*; kalemi ne ağır ne hızlı; ikisi ortası yürütmektir. *Ağır hareket*; kalemün dikkat ve itina ile ağır ağır yürütülmesidir. *Serî' hareket*; kalemün az veya çok bütün bir seyrini durmadan çabukça yapmaktır. *Ters hareket*; evvelce yapılan bir hareketin aksi istikamette yapılanıdır. *Eğri hareket*; az çok bir meyille yürütülmesidir. *Tedvirî hareket*; kalemün birden veya tedricen yuvarlağımsı şekil çıkaracak surette yürütülmesidir. *İç hareket*; harfin iç tarafına rastlayan hareketlerdir. *Dış hareket*; harfin dış kenarına rastlayan hareketlerdir. *Açık hareket*; kalemün dönüşlerinde, kıvrılışlarında, bükülüşlerinde hareket değişmelerinin açıkça görülmesidir. *Gizli hareket*; bir hareketin hkinden önceki hareketi kısmen veya tamamen gizlemiş bulunmasıdır. *Müteâkis hareket*; istikametleri birbirinin aksi olmakla beraber karşılıklı bulunan hareketlerdir. *Mütেকabil hareket*; bir harfin bir yerindeki hareketin, uzak veya yazkın karşı tarafına isabet eden harekettir. (Yazır 1981, 181-184)

Tarifleri yapılan bu hareketlerin tamamı, özellikle sülüs kaidelerine uygun olarak yazılan bir vav harfinde de karşımıza çıkacaktır. Burada sayılmayan birtakım kaideler ve adlandırmalar ise diğer harflerle ilgili olanlardır.

Hareketin seyrine ilişkin söz konusu tabirlerden başka, harf terkibine ait istilâhlar da vardır: *Kavis*; harfin münhani parçasına denir. *Meyl*; harfin yatık ve dik çizgiye olan uzaklığıdır. *İşba'*; harfin icap eden yerini kalem göğsüyle doyurmaktır. *İrsal*; kalemün süratle akması gereken yerde eli kalemle birlikte salıvermektir. *Te'lif*; muttasıl olmayan bir harfi diğer bir harfle gereği gibi güzel bir tarzda bir araya getirmektir. *Musattah* veya *münsatih kısım*; harfin düzümsü kısmıdır. *Münekkib*; bir harfin bir kısmının diğer kısmı üzerine kapanmış şeklinde denir. Gözlü harfler genellikle böyledir. *İrsal*, harfin sonu kıvrımayıp salıvermektir. *Mümasil*; şekilleri tamamen birbirine benzeyen harflere veya şekillere denir. Vav ile fe harflerinin başları gibi. *Munfasıl*; yalnız sağındaki harfle birleşebilen harftir. *İlişme*; bir harfin diğer bir harfe bitişmeyip dokunmasıdır. *Yanaşma*; bir harfin diğer bir harfe yahut bir parçanın diğer parçaya yanaşmasıdır. *Müsenna*; çift ve karşılıklı şekilde (simetrik) yazılmış yazıdır. (Yazır 1981, 184-187)

7. Hat Sanatında Vav Harfinin Vurgulandığı İstifler

Hat sanatında, bilhassa celi sülüs kalemiyle vav'ın büyükçe yazıldığı, vav çanağının üzerine de daha ince bir kalemle veya farklı renkte mürekkeple metnin devamının istiflendiği pek çok eser verilmiştir. Tek başına vav harfinden müteşekkil örnekler de çok fazladır. Yani hat sanatında vav harfinin tasarımı odak noktası olduğu kompozisyonlara sıkça rastlamak mümkündür. Bunların bir kısmı mimari eserlerde kalemişi olarak bir kısmı da levha şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple, vav harfi adeta hat sanatının sembolü olmuştur.

Tarihi eserlere bakıldığında yazı sanatı bakımından en önemli yapılardan birinin Bursa Ulu Camii olduğu şüphe götürmez. Bu büyük camide, devasa boyutlara sahip yüzden fazla hat şaheseri teşhir edilmektedir ve bu yönüyle Cami, aynı zamanda bir hat müzesi olarak bile telakki edilebilir. Önceki bölümlerde temas edildiği gibi, Bursa Ulu Camii'ndeki vav'lardan bazıları halk efsanelerine bile konu olmuştur.

Ulu Cami duvarlarını süsleyen yazıların en dikkat çekici olanlarında genellikle vav harfinin merkezî konumunda olduğu, tasarımın temel unsuru olarak vav'ın kullanıldığı ilk bakışta

fark edilir. Bunlardan biri; Şems Suresi’nin ilk yedi ayetinde geçen 12 vav harfinden sekizinin dairevi formda celi sülüs ile yazıldığı ve her bir vavın içerisine de ayetlerin geri kalan kelimelerinin harekeli yapma kufi ile tasarlanmış olduğu, ortası Besmele’li kompozisyonudur. (Resim 3) Bir diğeri; yine Şems Sûresi’nin ilk beş ayetinin aynı formda, fakat bu kez 6 vav ile tasarlandığı dairevi kompozisyonudur. (Resim 4)

Aynı camide, iç içe yazılmış ve giderek küçük vav’ları ile dikkat çeken bir başka tasarım, bir ayet-i kerimenin manasıyla uyumlu olarak tasarlandığı ilginç ve estetik bir özelliğe sahiptir. “Ve lillâhil izzetu ve li rasûlihî ve li’l-mû’minîne ve lâkinne’l-munâfikîne lâ ya’lemûn: *Halbuki asıl üstünlük Allah’ın, peygamberinin ve mü’minlerindir; fakat münafıklar bunu bilmezler.*” (Münafikûn, 8) ayetinde geçen vav’lardan en baştaki en büyük kalemle yazılıp bunun içine de Allah lafzı yerleştirilmiştir. Bir sonraki vav daha ince bir kalemle yazılmış ve onun içerisine “li Rasûlihî” ibaresi yazılmış; bir sonraki vav daha da küçük yazılarak içerisine “li’l-mû’minîne” ibaresi yerleştirilmiştir. En küçük vav’ın içerisine ise “lakin” kelimesi sığdırılmıştır. Ancak “el-munafikîn” kelimesi bunların haricine çıkartılarak yazılmış ve adeta anlam ile kompozisyon bütünleşmiştir. (Resim 5)

Ulu Cami’nin bir başka duvarında, üstte Allah lafzı onun altında da Vav harfi tek başına görülmektedir. (Resim 6)

Allah lafzı ile vav harfinin birbirine yakın olarak ve aynı celî kalemiyle yazılmış olduğu dikkat çekici örneklerden biri de Edirne Eski Cami’dedir. (Resim 7)

Birer mürsel birer de müdevver olmak üzere müsenna yazılmış toplam dört vavdan mürekkep bir tasarıma Bursa Ulu Camii’nde ve çeşitli tekke levhalarında rastlamak mümkündür. (Resim 8)

Celî bir Vav içerisine daha ince kalemle yazılan “hüve alâ külli şey’in kadir/vekîl: *Ve O her şeye kadirdir/vekildir*” ibaresi de klasikleşmiş bir kalıp olarak çokça görülebilecek örneklerdendir. (Resim 9-10)

Amentü metninin içindeki atıf vavlarının daha büyük ve mürsel vav ile kayık kürekleri şeklinde istiflendiği ilginç örneklerden Hüsnî imzalı bir levha h. 1324 tarihli. (Naci Zeynuddin, 162) İmanın 6 şartını ihtiva eden “amentü” metnindeki vavlardan6 atıf vav’ını celî yazıp bunların içerisine diğer kelimeleri yani iman edilenleri sıralamak da hat sanatında bir klasik olmuştur. (Resim 11) Bu tasarımdaki vavları mürsel yapıp kuyruklarını uzatarak ve genel istifi kayık şekline benzeterek ortaya çıkan levhalar “amentü gemisi” veya “amentü kayığı” ismiyle meşhur olmuştur. İman edenlerin kurtulmasıyla ilgili bir metafor olarak Hz. Nuh’un Gemisi’ne atfen bu tasarım hat sanatında sembolleşmiş ve klasikleşmiştir. Amentü ibaresinden başka, ayın form içerisine bir sûrenin yazıldığı levhalar da vardır. Mustafa Halim Özyazıcı’nın (1898-1964) h. 1376 tarihli Şems Sûresi levhası buna güzel bir örnektir. (Resim 12)

Peşpeşe yazılmış celi vav’lar içerisindeki nispeten ince kalemle yazılmış kelimelerden oluşan; fakat Amentü içerikli olmayan levhalar da mevcuttur. Bunlardan bazılarında Hz. Muhammed (s.a.v.) ile ashabının isimleri yazılıdır. (Resim 13)

Çok farklı kompozisyonlardaki Hilye-i Saadet levhalarından bazılarının göbek kısmında iri vav’lı amentü tasarımı dairevi formda yer almıştır. (Resim 14)

Hattat Mehmed Atâullah Efendi’nin yine amentü metni ve dua muhteviyatlı, çok sayıda vavıyla dikkat çeken bir levhası, kendi isimlendirmesiyle “Sûku’l-Vâvât: *Vavlar Çarşısı*” adında ilginç bir eserdir. (Resim 15)

Bazı istiflerde (vemübeşşiran..., vemâ tevfiķî... vb.), vav harfinin başı ile mim harfinin başının ortak kullanıldığı tetabuk örneklerine de sıkça rastlamak mümkündür.

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı gibi vav harfi, haiz olduğu estetik ve anatomik hususiyetleri sebebiyle ilham verici, tasarıma elverişli ve son derece dengeli bir harftir. Başı, gözü, çanağı, kuyruğu olan; aşağıya, yukarıya ve yanlara doğru hareketleri olan, hem düzumsü ve hem de yuvarlağımsı hatlara sahip; ne çok büyük ve uzun ne de çok küçük ve kısa olan; incelen ve kalınlaşan çizgilere sahip muhteşem bir harftir. Onun bu estetik mükemmeliyeti, ihtiva ettiği ve çağrıştırdığı anlamlarla birleşince hat sanatında nerdeyse en çok tercih edilen harf olmasına sebep olmuştur.

Hat sanatında tasarımın ana unsuru olarak vav'ın esas alındığı eserler elbette yukarıda sayılanlarla sınırlı değildir. Bugün hayatta olmayan büyük hattatların tarihî mahiyetteki eserlerine, yaşayan hattatların *-bu araştırma kapsamına alınmayan-* birbirinden farklı sayısız istifi de eklenecek olursa çok zengin bir sanat hazinesiyle karşılaşılacağı aşikârdır. Dolayısıyla bu çalışma; mimari eserlerde, müzelerde ve koleksiyonlarda en çok rastlanan klasikleşmiş nitelikteki örneklerle bazı ilginç ve istisnai tasarımlara yer vererek vav harfinin Türk-İslâm kültüründeki ve hat sanatındaki önemini vurgulamayı hedeflemiştir.

8. Sonuç

Harfler, bir dili oluşturan en önemli unsurlardır. Yazma, okuma, konuşma, hatta düşünme gibi hayati eylemler harf olmaksızın gerçekleştirilemez. Dolayısıyla harfleri kullanmak insanları hayvanlardan ayıran özelliklerdendir. Her şeyin bir ismi vardır ve bütün isimler harflerden mürekkeptir. Her harfin kendine mahsus bir sesi, telaffuz şekli, mahreci ve manası vardır. Buna ilâveten, harflerin pek çoğu sembolik birer hüviyete sahiptir. Türk-İslâm kültüründe ve sanatında da bazı harflerin diğerlerine göre imtiyazlı sayılabilecek özellikleri vardır. Vav da bu harflerden biri; hatta belki birincisidir.

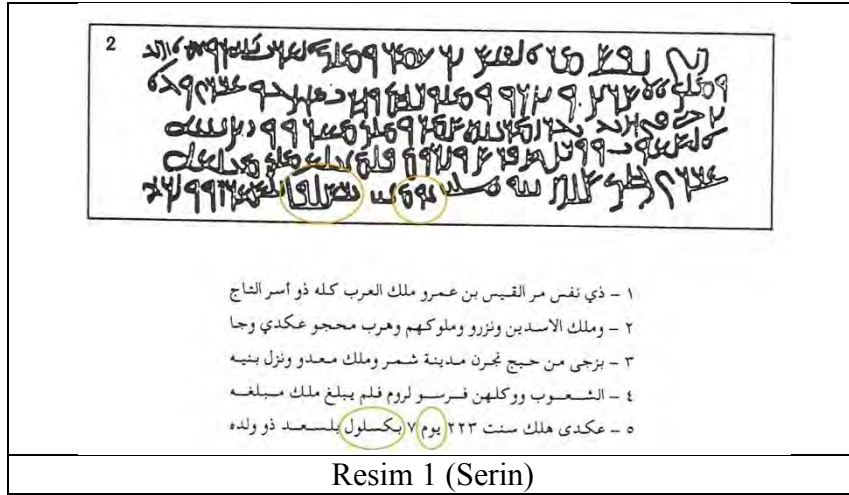
Özel anlamların yüklendiği harfler arasında, elif, nun, mim, he gibi başka harfler de elbette mevcuttur ve vav harfinin “vahidiyet”i (Allah'ın birliğini) temsil ettiği gibi, meselâ elif harfine de benzer bir anlam yüklendiğine rastlanmaktadır. Ancak bu araştırmanın konusu olan vav harfinin, diğer harflere nazaran, “münferit” olarak en çok kullanılan harf olduğunu ileri sürmek mümkündür. Gerek mimaride, gerek levhalarda gerekse bazı eşyalar üzerinde sadece vav'ın yazılmış olduğuna sıkça rastlanabilir. Ayrıca hat sanatında, vav harfinin tasarımda odak noktası hâlinde düşünüldüğü, eski ve yeni pek çok örnek vardır. Bunda; sembolik anlamından başka, söz konusu harfin estetik ve anatomik birtakım özelliklerinin etkili olduğu söylenebilir. Çünkü vav; duruşu, ölçüleri, nispetleri, öğeleri, kısımları, hareketleri, yönleri itibarıyla de hat sanatının birçok inceliğini bünyesinde barındıran istisnai zarafette bir harftir. Kültürel zenginliğin harfe yüklemiş olduğu temsili nitelikler ve anlamlar da vav'ın çok tercih edilmesini sağlamıştır. Aynı zamanda hem Allah'ı hem de insanı veya sadece Allah'ı, sadece insanı temsil ettiğine inanılması bile onu ayrıcalıklı bir harf konumuna yükseltmek için yeterli olmuştur. Türk-İslâm düşüncesi, mistisizm, mimarlık, edebiyat, kültür-sanat tarihi, tezyinî sanatlar ve özellikle de hat sanatı açısından oldukça önemli bir harf olması da dikkatlerin vav harfinde daha çok yoğunlaşmasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- YAZIR, Elmalılı Hamdi, **Kur'an-ı Kerim Meâli**, Paradoks Yay., İstanbul, 2010.
- BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı, **Türk Plastik Sanatları**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1971.
- CEBECİOĞLU, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yay., İstanbul, 2005.

- ÇETİN, Nihad M., “Vav” maddesi, **İslâm Ansiklopedisi**, C. 13, MEB Yay. İstanbul, 1986.
- ÇORUHLU, Yaşar, **Türk Mitolojisinin Anahatları**, Kabalcı Yay., İstanbul, 2002.
- ÇÖRTÜ, Mustafa Meral, **Arapça Dilbilgisi Sarf**, İFAV Yay., İstanbul, 2011.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 1997.
- DURMUŞ, İsmail, “Harf” maddesi, **İslâm Ansiklopedisi**, T. Diyanet Vakfı Yay. İstanbul, 1997.
- ERGİNLİ, Zafer (Ed.), **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kalem Yay., İstanbul, 2006.
- ERKAN, Arif, **El-Beyan Arapça-Türkçe Büyük Sözlük**, Huzur Yay., İstanbul, 2006.
- GÖLPINARLI, Abdülkâki, **Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri**, İnkılap Yay., İstanbul, 2004.
- GÜLNİHAL, İsmet, **Hokka Gibi**, İstanbul, 2004.
- GÜMÜŞHANEVÎ, Ahmed Ziyaüddin, **Kitabü Câmi’i’l-Usûl fi’l-Evliya-i ve Envâihim ve Kelimati’s-Sûfiyye**, Mısır, 1298/1880.
- Hâfız-zâde, **Kaleminden Kelâma/Risale-i Hat**, Haz.: Sadettin Eğri, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005.
- Heyet, **Örnekleriyle Türkçe Sözlük**, C. 4, MEB Yay., Ankara, 2000.
- el-İstanbulî, Yahya Âgâh b. Salih, **Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm (Mecmû’âtü’z-Zaraif Sandukatü’l-Maârif)**, Ocak Yay., İstanbul, 2005.
- İbn Arabi, **Fütûhat-ı Mekkiyye**, C. 1, Litera Yay., İstanbul, 2007.
- İbn Arabi, **Harflerin İlmi**, Asa Yay., Bursa, 2000.
- KANAR, Mehmet, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük (Fehrg-i Farisî be Türkî)**, Birim Yay., İstanbul, 1998.
- KANIK, Mahmut, “Harflerin İlmi’ni Sunarken”, **Harflerin İlmi**, İbn Arabi, Asa Yay., Bursa, 2000.
- KÂŞÂNÎ, Kâmilüddin Abdürrezzak, **İstılâhâtü’s-Sûfiyye**, nşr. Muhammed Kemal İbrahim Cafer, Kahire, 1981.
- KÂŞÂNÎ, Kâmilüddin Abdürrezzak, **Tasavvuf Sözlüğü**, trc. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul, 2004.
- MORITZ, B., “Arap Yazısı”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. 1, MEB Yay., İstanbul, 1993, s. 498-512.
- MUTÇALI, Serdar, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yay., İstanbul, 1995.
- Naci Zeynuddin, **Beda’i el-Hattu’l-Arab**, ts.
- Naci Zeynuddin, **Musavveru’l-Hatt’l-Arabî**, ts.
- RADO, Şevket, **Türk Hattatları**, İstanbul, ts.,
- SCHIMMEL, Annemarie, “6: Yaradılmış Dünyanın Mükemmel Sayısı”, **Sayıların Gizemi**, Kabalcı Yay., İstanbul, 2000.
- SERİN, Muhittin, **Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar**, Kubbealtı Yay., İstanbul, 1999.
- SENAİ, Ekrem, <http://www.derindusunce.org>, E. T. : 03.11.2012.

- SOYSAL, Ahmet, **Hüsnuhat**, Norgunk Yay., İstanbul, 2004.
- Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, Dersaâdet Yay., İstanbul, 1996.
- ŞÜKÛN, Ziya, **Farsça-Türkçe Lûgat/ Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya**, C. 3, MEB Yay., İstanbul, 1996.
- TATLI, Bekir, **Mimari Hadisleri-Türk İslâm Mimarisini Taçlandıran Peygamber Sözleri**, T. Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2012.
- YAKIT, İsmail, **Türk-İslâm Kültüründe Ebcet Hesabı ve Tarih Düşürme**, Ötüken Yay., İstanbul, 1992.
- YAZIR, Mahmud Bedreddin, **Medeniyet Aleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli**, C. 1-2, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1981.
- YAZIR, Mahmud Bedreddin, **Medeniyet Aleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli**, C. 3, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1989.
- <http://www.mollacami.net>, E. T. : 01.11.2012.
- <http://www.sorularlaİslâmiyet.com>, E.T. : 05.11.2012.





Resim 2



Resim 3



Resim 4



Resim 5



Resim 6



Resim 7



Resim 8

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



Resim 9



Resim 10



Resim 11

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



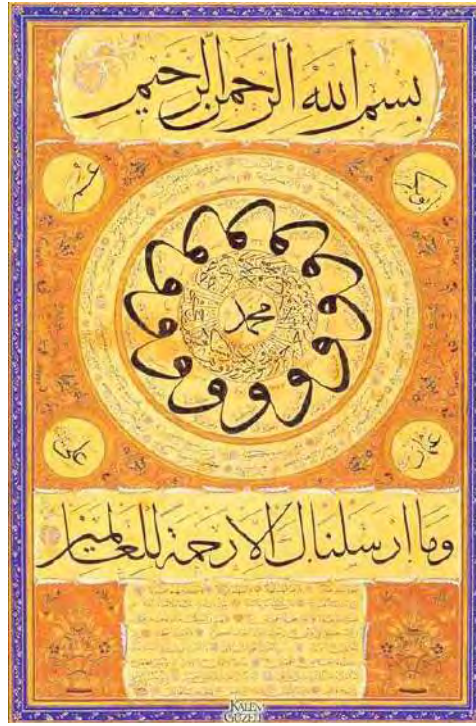
Resim 12



Resim 13

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



Resim 14



Resim 15

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



ORTAÇAĞ'DA DEVLET, HUKUK, İTAAT VE İSYANA BİR KAÇ ÖRNEK

*Mehmet ÖZMENLİ**

ÖZET

Hukuk insan hayatını etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Hukuk toplumdaki düzeni sağlayan hükümleri, zorlayıcı yapısı ve insanın menfaatlerini koruyucu yönüyle barış ve güvenlik içinde yaşayan toplumun temelini oluşturmaktadır. Devlet ise hukukun hayata geçirilmesi için bir kol ve kanat vazifesi yürüten, insan hak ve özgürlüklerini koruyarak toplumsal barış ve uzlaşmayı sağlayan hâkim hükmündedir.

Tarihin birçok devresinde farklı sebeplerden dolayı insanlar kurulu düzene karşı gelerek isyan etmişlerdir. İsyanların temelini bazen sosyal sebepler teşkil ederken, bazen toplumun içinde bulunduğu ekonomik sorunlar isyanları ortaya çıkarmıştır. Dini faktörlerinde isyanların üzerinde azımsanmayacak etkisi olmuştur.

İtaat toplumsal düzenin sağlanması ve devam etmesi açısından gerekli bir davranıştır. Çünkü otorite pozisyonunda bulunan kişi ya da kişilerin emir ya da isteklerinin yerine getirilmemesi gerek bireysel, gerek kurumsal, gerekse toplumsal açıdan birçok olumsuz sonuç doğurur. İslâm hukukunun birinci kaynağı Kur'an-ı kerim, meşru hükümete itaat borcunu halka yüklemekte; hükümete de ayaklananlarla harb edip bunları itaate getirmeyi emretmektedir.

Bir devletin sürekliliğinin ve güçlü bir otorite oluşturmalarının önündeki engellerin en önemlilerinden biri de iktidara karşı yapılan isyan girişimleridir. Ortaçağ Türk ve İslam devletlerinde de hukuku hiçe sayıp isyan eden birçok topluluklar mevcuttur.

Bu çalışmada devletlerin isyanları engellemek için ne gibi tedbirler aldıkları ya da isyan edenleri pasifleştirme politikaları isyankârlara karşı başka isyan etme ihtimali olanları nasıl kendi lehlerine çalıştırdıkları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İsyan, itaat, devlet, hukuk, ceza

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Bölümü, El-mek: mehmetozmenli@hotmail.com

A FEW EXAMPLES OF THE STATE, LAW, OBEDIENCE AND INSURRECTION IN THE MIDDLE-AGE

ABSTRACT

Law is one of the most crucial factors affecting people's lives and is, therefore, the basis of the society in peace and security with respect to its rules that guarantee the social-order, its coercive or compelling structure and its key-role in the provision of man's benefits or interests. And the state is in a position of a judge who acts like an arm or a wing for the implementation of the law and who establish peace and reconciliation in a society by preserving human rights and freedoms. One of the most significant obstacles which threaten the continuity and authority of a state is the attempt to rebel against the government or the political power.

Throughout history, people have rebelled against governments for various reasons. Sometimes social and sometimes economic issues have triggered such revolts against governments.

Religion has also had a significant impact on rebellious actions. Obedience is an essential attitude for the provision and continuity of social order because disobedience to the orders and wishes of a person and/or people in office leads to a lot of individual, institutional and social adversities. The Holy Koran, the first source of Islamic law and/or Legislation, orders people to obey a legitimate government on one hand, and enjoins the government to convince people to obey the legitimate authority through force on the other.

In the Middle-Age, too, could be seen a lot of groups or communities in the Turkish and Islamic states, which rebelled against the state by ignoring or by-passing the law.

In this study, the focus is on what measures the states had taken to tackle the issue of riots, what policies they followed to pacify the rebellions and how they managed to make those who had the possibility of rebelling serve in their favor against the rebellions.

Keywords: Insurrection, obedience, government, law, criminal

Giriş

“Çimizden her biri, varlığını, bütün kuvvetini, mütekerken genel iradenin emrine verir. Her kim ki, genel iradeyi saymamaya kalkarsa, bütün topluluk onu saygıya zorlayacaktır.” (Rousseau 1997: 19) Bu sözlerdeki dikkat çekici kavramlar: “Hukuk-Devlet, İtaat-Şeyan”.

Hukuk ve devlet medeniyet kadar eskidir. Zira hukuk ve devlet medeniyetlerle doğmuş, beraber inkişaf etmiş ve medeniyetlerle beraber sona ermiştir. Hukuk ve devlet sistemleri belli bir tarih sürecinde toplumda hâkim olmuş sosyal, psikolojik ve iktisadi şartların bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır.

Devlet, topluma hizmet götürmeyi, toplumda düzeni sağlayan hukuku yaratmayı, cemiyetin refah ve gelişimini temin eden görevleriyle aslında sosyal, hukuki ve medeni toplumun çatısını oluşturmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

İnsanlık tarihinin her döneminde hukuk olmuştur. Hatta insanlığın varoluşundan itibaren insanın hukukla tanıştığı görülmektedir. Çahi kanunlarla belirlenen bir ortamda yaşamak durumunda olan insan, toplumsal yapılanma dolayısıyla medeniyetinin inkişafıyla hukukun koruyuculuğuna her zaman ihtiyaç duymuştur. Zira toplumda insanların menfaatlerinin çatışması sonucunda güce başvurma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle menfaatlerin düzenlenmesi gerekmiştir. Bu husus tarihin çeşitli dönemlerinde çeşitli kanunlarla yerine getirilmiştir. Bu kanunlar zaman zaman dini hükümler içermiş, ama toplumda dinin etkisi azaldığı dönemlerde de örf ve adet kuralları şeklinde kendini göstermiştir.

Hangi şekilde olursa olsun hukukun uygulanması toplum için her zaman sorun teşkil etmiştir. Zira uygulaması olmayan, toplumu bu kurallara uymaya zorlamayan kuralın hiç bir anlamı olmamıştır. Bu nedenle de toplumun gelişimi ve ilişkilerin karmaşık bir hale gelmesi nedeniyle cemiyeti nizamlayacak onlar arasında sulhu, refahı ve intizamı sağlayabilecek bir üst güce ihtiyaç artmıştır. Bu ihtiyaç karşısında insanlar bazı yetkilerinden vazgeçerek, bir üst gücün yani devletin var edilmesini sağlamışlardır.

İtaat ise sözlük anlamı; söz dinleme, boyun eğme, buyruğa uymadır. Nisa suresi 59. Ayet “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygambere de itaat edin ve sizden olan emir sahibine de itaat edin.” İslami yönetim anlayışının bir nevi özeti olan bu ayet ülül-emr'i içermektedir.

Sünni siyaset doktrininde “ülül-emr” kavramıyla halife, hükümdar, hükümet ve idareciler kastedilmiş ve böylece siyasi otorite meşrulaştırılmıştır. Şii siyaset doktrininde ise “ülül-emr” siyasi otorite değil, imamlardır (Momen 1995: 191-196). Sünnilikte yöneticiye itaat dini bir görev olarak algılanmıştır.

İsyanın tarihi ise, düzenin tarihidir. Fakat isyankâr, tarihin her döneminde aynı anlam yükünü taşımamıştır. Geleneksel toplumlarda isyan, toplumsal tabakalaşmanın ağırlığını hissettirmesiyle ortaya çıkan bir fenomendir. İsyân, bizden olanın bağkaldırısıdır.

İnsanlık tarihinin bağkaldırısından beri suçun olduğu her yerde mutlaka ceza da olmuştur. Kanunların ve törelerin yasakladığı fiilleri işleyenlerin cezalandırılması kaçınılmazdır. Cezalar ise pek çok uygarlıkta uzun tecrübeler ile ve zaman içerisinde ortaya çıkan yasa ya da yasaklarla düzenlenmeye çalışılmıştır.

Eski Türklerde devlet düzeninin karışması ya da halk arasında ayrılığın ve kargaşanın çıkması “bulanma-tarkınç” sözüyle karışılmaktaydı. Fitne ve fesat için “bulgak”, savaşta halkın paniği ve kargaşaya da “bulgaç” denilmekteydi. Büyük fitne içinse “yavuz bulgak” yani bulanıklık” ifadesi kullanılmaktaydı. Bu deyimler devlet düzeninin ifadesi bakımından çok önemliydi. (Ögel 2001: 454-455; Kanat 2010: 59).

İslâm hukukunda Müslümanlardan bir grubun, kendi kanaat ve içtihatlarına göre, yanlış yolda olan devlet bağkaldırısına bağkaldırmalarına; onu devirmek, düzeni değiştirmek veya ayrı bir devlet kurmak istemelerine “bağy”, bunu yapanlara da “bağı” denilmektedir (Akbulut 2003:178). Devlete isyan ettiklerinde, önce uyarılmakta, sonra savaşmaktadır. Savaşın önce uyarılmaları vardır. Savaşta, kaçan kovalanmaz, yaralı ve esirler öldürülmez, malları zapt edilmez. Çocukları esir edilmez. Zaruret bulunmadıkça, evleri, paraları, ürünleri tahrip edilmez. Zira bu savaşın amacı, yok etmek değil, yola getirmektir (Fendoğlu 2000: 458).

İsyân suçu, niteliği itibarıyla irtidat ve yol kesme suçlarından ayrılır. İsyancıların amacı adi suç işleme olmayıp, tamamen siyasidir. Kaynaklardaki bilgiler toplu olarak değerlendirildiğinde isyan suçunun belirli, sabit cezasının bulunmadığı görülmektedir. İsyancıların savaş esnasında öldürülebilecekleri kabul edilmekle birlikte bu durum halin icabından kaynaklanan bir zarurettir. Asilerin savaş esnasında öldürülebilmelerini esasen ceza olarak nitelemek de güçtür. İsyancılar

karşı savaşılmak bir meşru müdafaa hareketi olup amacı asileri itaate zorlamaktır. gayet bu bir ceza olarak düşünüleseydi, savaşa yakalanan esirlerin cezasının da idam olması gerekirdi. Hâlbuki isyan bastırıldıktan sonra ölüm cezası verilemeyeceği, uygun bir ta'zir cezası verileceği hususunda Ebu Hanife dışındaki hukukçular görüş birliği içindedirler (Akgündüz 1986: 823; Bilmen 1996: 555).

Çalışmada farklı özellikler taşımakla beraber aşağıda anlatacağımız iki isyanın nedenleri ve isyanlar sonrası verilen cezalar anlatılacaktır. Asıl amacımız ise isyanların ne kadar bastırılabilirdi ya da toplumsal hafızalarda yer eden kin tohumlarına vesile olup olmadığı üzerinde bir değerlendirme yapılacaktır.

1. Haricilerin İsyanları ve Emeviler'in Tutumu

güpheşiz hicrî I. asrın en önemli olaylarından biri “Haricî Hareketi”dir. Çünkü sonraki asırlarda ortaya çıkan toplumsal ve fikrî yönelimler, kendilerine hep bu dönemi referans almıştır. Cihadî nitelikli ilk farklılaşma olan Haricî hareketi hiçbir fırka yokken ortaya çıkmıştır. Hariciliğin siyasi ve dini fikirlerle ortaya çıktıkları dönem firkalaşma dönemidir. Hizipleşme döneminde yaşanan kötü siyasi tecrübe, Haricilerin hilafetin Kureyşiliğine karşı çıkmasına yol açmıştır. Ehliyet çatısını ileri sürerek otoriteyi tabana yaymak istemiştir. Daha önce kişiler etrafında kümelenen Harici unsurlar, bazı fikirler etrafında toplanarak, yeni bir kimlik oluşturmaya çalışmıştır. Haricilerce imanla İslam ayrılmaz bir bütün olarak eş anlamda kullanılmıştır. Haricilere göre iman, amel ve itaattir. Bunların üçü birden imanın şartlarıdır. Birisi bulunmayan kimseye mümin denemez. Hariciler büyük günah isleyeni ya kâfir ya müşrik ya da münafık olarak kabul ettiklerinden, büyük günah işeyenin öldürülmesine hükmetmişlerdir. Onlara göre kalbin tasdiki sahibini mümin yapmaya yetmemektedir. İnsan fiilinden dolayı mümin veya kâfir olur. Bu görüşlerini Cüls'in kıssası ile temellendirmişlerdir. Onların yorumuna göre, Cüls Allah'ı bilmekte ve ona inanmaktaydı. Secde etmemekle büyük günah isledi. Bu sebeple kâfir oldu. Hariciler, devlet başkanlığı gibi önemli bir mevki, belli bir soy ve kabilenin inhisarından koparıp, bu makama çatılarını taşıyan her Müslüman'ın seçimle gelebileceği anlayışını cesaret ve ısrarla savunmuşlardır.

Hız Ali, Nehrevan Haricilerinin, sırf kendi görüşüne katılmadı diye Müslümanlardan Abdullah b. Habbab b. el-Eret'i (el-Mes'udi II 1385/1965: 404; gehristani, 2008: 109) ve hamile karısını öldürmeleri üzerine, Hız. Ali katillerin teslim edilmesini istedi ise de onlardan “katiller hepimiziz” cevabını aldı (el-Muberrred I-III 1355-5/1936-7: 916). Bunun üzerine Hız. Ali onlara son bir şans vermiştir. Ancak, savaş kaçınılmaz olunca savaşın sonunda Haricilerin tamamına yakını öldürüldü (17 Temmuz 658) (ed-Dineveri 1960: 210). Nehrevan Savaş Hız. Ali açısından bir zafer gibi görünse de, kurtulan Haricilerin intikam arzularını kamçılamıştır. Hariciler, kendilerine göre yeryüzünü fesada bulayan Muaviye, Amr b. El-Âs ve Hız. Ali ortadan kalkmadıkça prensip ve inançlarının yerleştirilemeyeceği kanaatine vararak öldürülmelerine hükmettiler. Sadece Hız. Ali'yi suikast ile öldürdüler. Çözüm olarak öldürme cezası düşünülümü, çözüm olmadığı gibi tarihi kinlerin derinleşmesini sağlamıştır.

Hariciler, bilhassa tahkimden (Hakem olayı) sonra Hız. Ali'ye karşı ayaklanma girişiminde bulunmuşlardı. Üstelik harici hareketine mensup birisinin, Hız. Ali 'ye suikast düzenleyip onu öldürmesi, (Ön Kesir VII,1994: 510) Hız. Ali taraftarlarının bu harekete karşı olan tutumlarını katı bir düğmanlığa çevirmiştir. Muaviye kendi döneminde Hız. Ali taraftarlarının bu duygularını çok iyi değerlendirerek, onlardan Harici isyanlarının bastırılmasında sonuna kadar yararlandı. Hız. Ali taraftarları ise kendilerini bu hususta gönüllü askerler olarak addedip, imamlarını katleden bu kimseleri amansız takiplerine almışlardı. Bu arada tabii olarak haricilerin, Muaviye ve Hız. Ali taraftarlarınca tek hedef görülmesi veya bu iki tarafın Haricilerce aynı düğman gibi kabul edilmesi, Emevi ve Hız. Ali taraftarları arasında siyasi bir yumuşamayı da beraberinde

getirmişti. (Aycan 1990: 208) Hariciler, yaklaşık (661-680) yirmi yıl süren Muaviye iktidarı boyunca mevcut idareye karşı 16 defa isyan girişiminde bulunmuşlardı.

Muaviye'nin Hz. Hasan ile anlaşarak idareyi almasından sonra Hariciler “şek ve şüphesi olmayan bir günün gelip çatacağını” yani Muaviye ile mücadele zorunluluğunun ortaya çıktığını belirterek isyan bayrağını çekmişlerdir. Hesap dışı bir problem olarak ortaya çıkan bu harekete karşı Muaviye, gam askerlerinden Haricilere oranla kat kat fazla olan askeri bir birlik gönderdi. Ancak gam askerleri Haricilere karşı açık bir mağlubiyet aldı. Muaviye karşılaştığı bu ciddi manzara karşısında, mağlubiyetin faturasını Kufelilere çıkartırken bundan sonra Haricilere karşı yürütülecek politikanın da altını çiziyordu. Muaviye, Kufelilere “...bu ağrılarınizi içini halletmedikçe, sizin için benim yanımda rızık ve eman yoktur” diyerek, Irak'tan neçet eden bu problemin yine Iraklılarca halledilmesini istiyordu. Muaviye'nin bu tehdit içeren konuşması karşısında Kufeliler Haricilere karşı asker çıkarmak durumunda kalmışlardır (Önül-Esir III, 1989: 417; Aycan 1998: 151). Haricilere karşı çıkarılan bu askerlerin tamamının Hz. Ali taraftarlarından oluştuğu Haricilerin kaçınılmasından ve konuşmalarından anlaşılmaktadır. Çünkü Hariciler, bu askerlerin kendileriyle savaşmalarına bir anlam verememişler (661); “Yazıklar olsun size! Bizden ne istiyorsunuz? Muaviye bizim ve sizin düşmanınız değil mi? Bırakın bizi, onlarla savaşalım. Eğer başarısızsa sizi düşmanınızdan kurtarmış oluruz. Eğer onlar bizi mağlup edip, yok ederlerse bu sefer siz bizden kurtulmuş olursunuz” (Ön Kesir VIII 1994: 42-43; Önül-Esir III 1989: 418).

Özellikle Muğire b. gube'nin (661) Kufe'ye vali olarak tayin edilmesinden sonra, Gharde tam bir hoşgörü ve toleransın hâkim olduğu söylenmektedir. Zira o, düşünceler eyleme dönüştükçe insanların farklı düşüncelerinin normal olduğuna inanmaktaydı (Taberi II 1879-1965: 37).

Vali, insanları değişik düşüncelerinden dolayı takibat altına almamaktaydı. Ancak özellikle Hariciler, valinin bu tutumunu fırsat bilerek; insanları isyana teşvik etmişlerdir. Muğire, Muaviye'nin halife olduğunu kabul edip, isyan etmeyeceklerine, adam öldürmeyeceklerine söz vermeleri halinde, müsamahakâr davranılacağını söylemişler (Belazuri IV 1979: 166-167). Ancak Muaviye'nin valisinin bu uzlaşmacı yaklaşımları haricilerce dikkate alınmamıştır. Çer çıkışından çıkınca vali, Kufe'nin emniyetinden sorumlu Kabisa'ya “Daha önce Haricilerle savaşma hususunda tecrübeleri olan Ali taraftarlarının gönderilmesinin iyi olacağını” belirtmişler (Taberi, II, 1965: 37; Önül-Esir III 1989: 436). Hz. Ali taraftarları bu işe gönüllü olmuşlardır. Kufe'de patlak veren bu hadiseler giderek yayılma istidadı göstermişler. Basra'da ve Irak'a bağlı diğer bölgelerde de olaylar çıkmıştır. 665 yılında Basra'ya vali tayin edilen Ziyad, önceleri meseleye itidalle yaklaşmak istemiş, fakat onun bu tavrı kabul görmeyince sert tedbirler almaya başlamıştır. O, bu konuda Haricilerin öldürdükleri gibi öldürülmelerini, Haricilikten vazgeçenlerin de mükâfatlandırılmalarını emretmiştir (Belazuri IV, 1979: 174).

670 yılında Muğire b. gube'nin vefatıyla Irak'ın tamamı Ziyad'ın sorumluluğuna verilmiştir. Ziyad döneminde Irak'ta halkı, idareye karşı çıkışlardan Haricilerin elebaçarı yakalanarak idam edilmişlerdir. Öldürülen kimselerin cesetlerinin teşhir edilmesi Harici sempatanları arasında caydırıcı bir etki uyandırmıştır (Belazuri IV 1979: 176-177; Önül-Esir III, 1989: 470).

673 yılında Ziyad'ın ölümü ile yerine geçen oğlu Ubeydullah zamanında da Hariciler gizliliği terk ederek açıktan açığa Muaviye ve yönetim aleyhindeki faaliyetlerine devam etmişlerdir. Vali de babasının politikasını devam ettirerek Hariciler üzerine şiddetle gitmiştir. Haricilerin, halktan bazılarını sorgusuz sualsiz öldürmeleri, Ghar halkının da çartsız olarak idareden yana tavır koymalarına sebep olmuştur. Bu nedenle idarenin bazı operasyonlarında Hariciler devlet güçlerinden ziyade halk tarafından cezalandırılmışlardır (Belazuri IV, 1979: 178-179).

Sonuç olarak Muaviye devlet bağlanması olmasıyla birlikte Irak'ta yönetimin, toplumun can güvenliğini ortadan kaldıran Hariciler gibi güçlü bir düşmanı karşısında buldu. Ancak politik bir deha olan Muaviye'nin, Haricilerle mücadeleyi doğrudan üstlenmek yerine, muktedir valileri eliyle eski Iraklı muhaliflerine yaptırması, bu içten kârlı çıkmasına sebep olmuştur. Ancak yirmi yıllık bu dönemde yöneticilerin ve Iraklı kabilelerin harici hareketini yok edebildiklerini söylemek oldukça zordur. Uygulanan ölümde dâhil olmak üzere şiddetli cezalandırma politikası Haricileri, inançlarına daha sıkı sarılmaya itmiş ve çok sınırlı da olsa toplumda taban oluşturmalarına sebep olmuştur.

Kendinden olanın isyanı olan harici isyanı, bazen uzlaşma yolu izlenmiş, bazen ödüllendirme usûlü, ancak çoğunlukla bağy (Bilmen III 1996: 558) hükmü dikkate alınarak yok edilmeye çalışılmış, bunu yaparken de diğer muhalif gruptan da faydalanılmıştır. Hariciler yok edilemediği gibi ehl-i Beyt mensupları da devlet tarafından kullanılmıştır. Emeviler'in bu politikaları daha sonraki birçok devlet tarafından da örnek alınmıştır. şiddetin şiddet doğurduğu hep ihmal edilmiş çözüm için devleti benimsetici yollar aranmamıştır. Egemen güçler bağlamında devletin bekası esas alınmıştır.

2. Oğuz Yanılması (Oğuz İsyanı)

Türlere göre *Yanılma* isyan için kullanılan bir sözdür. Devlete bilerek isyan olmaz, sadece “yer ile göğün düzeninin karışması” nedeniyle bağıkaldırmalar olurdu. Türk devlet felsefesi, Türk Milletinin veya bir kişinin kendi iradesi ve isteği ile bağılı olduğu devlete isyan etmesini asla kabul etmiyordu (Kanat, 2010: 60).

Devlet kuran (Selçuklular) ve bunun neticesi olarak yurt yapan (Kuzey İran ve Anadolu) Oğuz istilâ ve göçlerinden değil, sadece - tarihin garip bir tecellisi olarak – kendi soydaşlarının kurduğu Büyük Selçukluların yıkılmasında başlıca âmil olan kendinden olanın ötesinde kendi olan isyan türüne en güzel örnek olmasından dolayı Oğuz isyanından bahsedeceğiz.

Büyük Selçuklu Sultanı Sancar¹ dönemindeki (1117-1157) Sultan Sancar Katvan'da Karahıtalara (1141) (Barthold 1981: 406; Önü'l-Esir XI, 1989: 80; Önü'l-Azimi 1988: 65; El-Hüseyni 1999: 66; Sümer 1980: 104; Yazıcızade Ali 2009: 92) yenilince Maverâünnehir bölgesindeki Oğuzlar buradan ayrılmak zorunda kaldılar. Horasan'a gelen Oğuzları bölgenin emiri olan Kamac² uzaklaştırmak istedi. Oğuz beyleri Kamac'a hediyeler vererek burada kalmak zorunda olduklarını belirttiler. Kamac, Oğuzlarla uğraşmak istemedi ve izin verdi. Müslümanlıkları ihtilaflı olsa da sadece arzuları göç ettikleri yerlerde yaşamaktı³. Dirliklerini terk etmek istemiyorlardı (Sümer 1980: 114). Bir müddet sonra Kamac yeniden Oğuzların üzerine yürüdü. Oğuz beyleri Kamac'a kendileriyle uğraşmamasını, otlaklarında bırakmasını istediler. Her aile 200 dirhem gümüş verdiğ⁴ halde Kamac dinlemedi ve saldırdı. Bütün Oğuzlar birleştiği gibi, diğer Türk boyları da bunlara katıldılar. Kamac, yapılan savaşa (1153) mağlup oldu (Önü'l-Esir XI 1989: 154). Sultan Sancar, Kamac'ın mağlubiyeti üzerine Kamac'a yardıma geldi. Ayrıca İranlı vergi memurlarının vergi tahsili sırasında yaptıkları haksızlıklar (Barthold 1981: 411) ki Yazıcıoğlu, bu memurların rüşvet olarak koyunun en iyisini istediklerini ve Oğuzların rüşvet vermeğe ar ettiklerini yazmaktadır (Yazıcızade Ali 2009: 95). Rüşvetle ilgili bir olay Ravendi tarafından da anlatılmaktadır (Er-Ravendî 1999: 173).

¹Sultan Berkıaruk tarafından Horasan meliki olarak tayin edilmiştir. Reşidü'd-din Fazlallah, Cami'ü't-Tevarih, Çev. E. Göksu, H.H. Güneş, Selenga Yay. İstanbul, 2010, s. 167.

²Reşidü'd-din, Kamac'ın Oğuzlardan çok şikâyetçi olduğunu belirtmekte. Fazlallah, a.g.e., s. 180.

³Oğuzlar güzel güzel oturup kimseye eziyet etmediler. Namazlarını kıldılar ve zekâtlarını verdiler. Bu ifade yalnızca Önü'l-Esir'de geçmektedir. Esir, a.g.e., 154.

⁴Sultan Sancar'a verilmiş olduğu hakkında da farklı bilgiler mevcuttur. Ahmed b. Mahmud, Selçuknâme II, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul, 1977, s. 78

Doğrudan Oğuzlarla ilgisi yok ancak, toplumun sıkıntılarını meçhur teolog Gazâlî, nezdine davet eden Melik Sancar'a yazdığı mektupta, bu büyük hükümdara nasihatlerde bulunduktan sonra, Tûs ahalisi hakkında Gıtaatte bulunmuş, onların çektikleri sefaleti teğih etmiş⁵ (Korkmaz 2000: 492). Yine toplumda ki hoşnutsuzluklara bir örneği Agacanov, Nizami'ye dayandırdığı bir olay anlatır: "Sarhoğ gıhne kaçmakta olan katili aramak için yağı bir kadının kulübesine girdi. Her taraf didik didik arandıktan sonra katili bulamayan Gıhne yağı kadını acımasızca dövmüşü." (Agacanov 2010: 342)

Oğuzlarla bazı emîrler arasındaki ihtilaflar gittikçe büyüdü. Sultan Sancar, bir kısım emîrlerin ısrarı ile Oğuzların üzerine yürümek zorunda kalmıştı. Sultan Sancar ile verilecek vergiler ve hediyeler üzerinde anlaşma çabalarına rağmen emirlerin baskısı karşısında, özellikle Kamac'ın torunu Müeyyed Ayaba'nın ısrarları sonucu Sancar saldırıya devam etmiştir (Fazlallah, 2010: 181; Er-Ravendî, 1999: 175; Yazıcızade Ali, 2009: 96; Köymen V, 2, 1947: 170). 1153 yılı Mart ayında Belh civarında, Oğuzlarla yapılan savaş Selçuklular kaybetmiştir. Savaşın kaybedilmesinde ordu içinde bulunan birçok komutanın Müeyyed'le arasının olmaması ve gevşek davranmalarından kaynaklanmıştır. Bu ağır yenilginin sonunda Sultan Sancar esir düşmüştür (Er-Ravendî, 1999: 175; Yazıcızade Ali, 2009: 97; Barthold, 1981: 411). Oğuzlar, Sancar'a esir de olsa Sultan gözüyle bakmışlardır. Sancar'ın, hiç olmazsa bağıngıçta, esirliğinin manasını, başka bir tâbirle içine düştüğü hakiki durumu idrak edemediği anlaşılmaktadır (Köymen V, 1947: 563). Sonra, Oğuzlar bir hükümdara karşı yapılması gereken bütün tazim formalitelerini yerine getirmekte kusur etmemişlerdi. Esir edildiği zaman, bütün Oğuz kumandanlarını yaya olarak karışlamışlar, tahtına oturtmuşlar, önünde yer öperek itaatlarını arz etmişlerdir (El-Hüseyni, 1999: 88; Fazlallah, 2010: 182) Ravendi ise Oğuzlar Sultanı yakaladıktan sonra çekinme ve hürmeti kaldırıp, onu idare merkezi olan Merv'e götürdüklerini söylemektedir. (Er-Ravendî, 1999: 175-176). Siyasi ve askeri taktikte çok mahir olan Türklerin, kendi soylarından bu ihtiyar hükümdara karşı oynadıkları siyaset oyunu, ancak iki veya üç ay sürmüştür. Horasan'ın en büyük şehirlerinden olan Nişabur'a kendilerinden vali tayin etmeleri, devleti kendi kuvvetleriyle, yani vilâyet idaresini de merkezî idare gibi, kendi arzularına göre teşkilâtlandırmak istedikleri hakkında tek delildir (Köymen 1947: 568). Sultan esaretten kaçarak (1156) kurtulmuş ancak yedi ay sonra vefat etmiştir. Sancar'dan sonraki dönemlerde de Oğuzlar isyanlarını devam ettirmişlerdir. Büyük Selçuklu Devleti bu isyanlar karşısında parçalanmış ve birçok beylik ortaya çıkmıştır.

Büyük Selçuklu veziri Nizam-ül-mülk'ün (147) Türkmenlere karşı takip edilmesi gereken siyaseti Siyasetname adlı eserindeki ifadelerinden anlıyoruz. Ona göre, sayısı pek çok olan bu Türkmenler devlete güçlükler çıkarmışlar ve çıkarmakta iseler de, devletin kuruluşunda büyük hizmetleri olmuşlardır. Onları memnun etmek üzere, 1000 ve daha fazla Türkmen çocuğunu saraya alarak "Gulâm Sistemi"ne göre terbiye edilmelidir. Bu yapıldığı takdirde, Türkmenlerin devlete karşı duydukları nefret zail olacaktır. Bir çözüm önerisi sunan vezirin uygulamaları ki, özellikle vergi memurlarını Oğuz olmayanlardan tercihi ayrı bir tartışma konusudur.

Sancar'ın iktidarı uzadıkça, emirlerin hürmetsizlikleri artmaya başlamıştır. Küçükler büyüğün hakkına riayet etmez oldu, küçükler ileri çıktığından onurlu kişiler dışlanmış, yerlerine hafif meçep kimseler iş başına gelmeye başladılar. Üst düzey görevliler arasında ihtilaflar artmıştır.

Türk devletleri tarihine baktığımızda, Türk atasözü "Töre konuşunca Han susar" ilke olmasına rağmen, tarihin birçok diliminde ihmal edilmiştir. Yani hukukun üstünlüğü

⁵Sultan Sancar (1086-1157), Selçuklu sultanları arasında en uzun süre tahtta kalan kişidir. 1097-1118 yılları arasında Horasan melik'i olan Sancar, 1118- 1157 yılları arasında da Büyük Selçuklu Sultanı olarak hüküm sürmüştür. Gazzali ile ilişkisi Melikliği dönemindedir.

uygulanmamıştır. İtaat, halk arasında zayıflamış ve isyanlar ya da yanılmalar artmıştır. Bu da devletlerin sarsılmasına veya yıkılmasına neden olmuştur.

Sonuç

Tarih, çeşitli zaman dilimlerinde yaşanmış pek çok istenmeyen olayın sorumlusunun insanların bizzat kendileri olduğu gerçeğini göstermektedir. Hukukun üstünlüğü ilkesine inanan toplumların sayısı her geçen gün artmasına rağmen, kara lekeler de maalesef hâlâ varlığını sürdürmekte ve eskilerine yenileri eklenmektedir.

Hariciler mevcut duruma isyan etmiştir. Sistemi sarstıkları için de Hz. Ali tarafından önce nasihat edilmiş ve bu olmayınca da ölümle cezalandırılmışlardır. Muaviye’de diğer muhalif, ama haricilere de karşı olan, Hz. Ali taraftarlarını, Haricilere karşı kullanmış ve sonunda güç kullanılarak isyan bastırılmıştır. Bu olay sırasında her iki taraftan da can kayıpları yaşanmıştır. Osmanlı Devleti, Hamidiye Alayları ile aynı metodu kullanarak Doğu Anadolu’daki düzeni sağlamaya çalışmıştır. Bu tarz çözümler günümüzde de kullanılmaktadır. Ancak ilk zamanlar da bu metod başarılı olsa da sonrasında bölgesel güçler devletlerin başına yeni sorunlar çıkarmaktadırlar.

Çözüm için daha olumlu tavır sergileyen yöneticiler olmasına karşın, itaatten vazgeçmiş toplumların isyandan vazgeçirmekte imkânsız hale gelmiştir.

Yanılan (isyan eden) Oğuz kitleleri itaat etmelerine rağmen, emirlerin Selçuklu yurdunda barındırmak istememeleri, devlet hizmetlerinden mahrum etmeleri ve adeta kendilerine yabancı bir kavim nazarı ile bakmaları asırlarca Oğuzların hafızalarından çıkmamıştır. Oğuzlar başlangıçta haklı oldukları itaatsizliklerinde isyan ederek ve birçok şehrin harap edilmesine neden olarak haklılıklarını ortadan kaldırmıştır.

Tarihsel tecrübelerin çok açık olarak ortaya koyduğu şudur Ağır, haksız ve adaletsiz vergiler tahammül edilemez ve dayanılmaz boyutlara ulaştığında halkın vergilere karşı aktif direniş başlamaktadır. Bu bağlamda vergilendirmenin psikolojik, sosyolojik boyutu göz önünde bulundurularak düzenlemeler yapılmalıdır. Oğuz kitleleri ağır ve haksız vergiler karşısında itaatten vazgeçip, isyan etmiştir. İslam Dünyası’nın en büyük devleti konumundaki Selçukluların iç mücadelelerle uğraşması, haclı seferlerine karşı yapılan mücadelelere destek verememesine sebep olmuş ve haclılar bu topraklarda devletler kurma imkânı elde etmiştir.

Devlet, hukuk sistemlerini toplumun her kesiminin asgari ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmak suretiyle düzenlemelidir. İsyan edenin gerekçelerini iyi tetkik edip sadece kıyam yaparak çözmek yerine makul düzenlemeler yapılarak isyanı sona erdirmeye çalışmalıdır. Kıyam usulünün çözüm olmadığı tarihi bir olgudur. Vergilendirme, halkı ezmeden, hak olgusu dikkate alınarak yapılmalıdır. Vatandaş mensup olduğu devletin hukuk sistemine riayet etmede kusur işlememelidir. Tabi en büyük görev burada devlete düşmektedir. Yani hukukun üstünlüğü prensibi hayata geçirilmelidir.

KAYNAKÇA

- AGACANOV, Sergey G. *Oğuzlar*. Çeviren Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev. İstanbul: Selenge, 2010.
- ANSAY, Sabri Şakir, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, 3. Bası 1958.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Diyarbakır 1986.
- AKMAN, Mehmet, "Önceki Hukukumuzda İsyan Suçu", *Marmara Üniv. Hukuk Fak., Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 1-3, İstanbul 1995.

- AYCAN, Ğfan, Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan, Ankara, 1990.
- AYCAN, Ğfan “Emeviler Dönemi Ğ Siyasi GeliĞmeler”, Ank. Ğ Fak. Der. C. 39, 1998, s. 147-174.
- BARTHOLD, V.V., MoĞol Ğtilasına Kadar Türkistan, Haz. H. Dursun Yıldız, Kervan Yay., Ğstanbul, 1981.
- Belazuri, Ensabu'l-EĞaf, Thk Ğsan Abbas, Beyrut, 1979.
- BĖLMEN, Ömer Nasuhi, Hukuku Ğlamiye ve Istilahatı Fıkhiye Kamusu, C. III, Ğstanbul 1996.
- ed-Dineveri, *Kitabu Ahbarı' t-Tıval*, Thk. Abdülmümin Amir, Mısır 1960.
- El-Hüseyni, Ahbarüddeveti Selçukiye, Çev. Necati Lugal, TTK, Ankara, 1999.
- El-Mes'udi, Ebu' l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali (346/957), *Murucu' z-Zeheb ve Meadinu' l-Cevher*, II, Beyrut 1385/1965.
- el-Muberrred, Ebu' l-Abbas Muhammed b. Yezid (285/898), *el-Kamil fi' l-Lugat-i ve' l-Edeb-i ve' n-Nahv-i ve' t-Tasrif*, I-III, Thk. Zeki Mübarek-Ahmed Muhammed Sakir, Mısır 1355-5/1936-7.
- Er-Ravendî, Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr, Çev. Ahmed AteĞ, TTK, C. I, Ankara, 1999.
- FENDOĞLU, H. Tahsin, Türk Hukuk Tarihi, Ğstanbul 2000.
- Ğnü'l-Azimi, Azimi Tarihi, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara, 1988.
- Ğnü'l-Esir, El Kamil Fi't-Tarih, Çev. M. BeĞr Eryarsoy, Ğstanbul, 1989.
- Ğn-i Kesir, el- Bidaye ve'n-Nihaye, Çev. Mehmet Keskin, ÇaĞrı Yay., C. III, Ğstanbul, 1994.
- KAFESOĞLU Ğbrahim, Selçuklu Tarihi, MEB, Ğstanbul, 1992.
- KANAT, Cüneyt, OrtaçaĞ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza, Küre Yay. Ğstanbul, 2010.
- KARAMAN, Hayrettin, Ana Hatlarıyla Ğlâm Hukuku, C. III, Ğstanbul, 1984.
- KORKMAZ, Fahrettin “Toplumsal Olaylar KarĞısında Gazali'nin Tutumu” Ğlami AraĞırmalar Dergisi, C. 13, S. 3-4, 2000, Ğstanbul, s. 492-494.
- KÖYMEN, M. A., “Büyük Selçuklu ĞmparatorluĞu tarihinde OĞuz Ğtilası” (1153), Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih CoĞ. Fakültesi Dergisi, C. V, S. 5, Ankara, 1947, s. 563- 660.
- KÖYMEN, M. A., “Büyük Selçuklu ĞmparatorluĞunda OĞuz Ğyanı” (1153), Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih CoĞ. Fakültesi Dergisi, C. V, S. 2, Ankara, 1947, s. 159- 173.
- MOMEN, Moojen, Shi'i Islam, Yale Univ. Press 1985.
- Nizamü'l-Mülk, Siyasetname, Çev. Mehmet Taha Ayar, T. Ğ B. Yay. Ğstanbul, 2010.
- ÖGEL, Bahaeddin, Türk Kültürünün GeliĞme ÇaĞları, 4. Bs., Ğstanbul, 2001.
- ReĞdü'd-din Fazlallah, Cami'ü't-Tevarih, Çev. E. Göksu, H.H. GüneĞ Selenga Yay. Ğstanbul, 2010.
- ROUSSEAU, J. J., Toplum AnlaĞması, Çev. Vedat Günyol, MEB, Ğstanbul, 1997.
- Siret-i Ğn-i HiĞan, Ğlâm Tarihi, Çev. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, C.II, Ğstanbul, 2006.
- SÜMER, Faruk, OĞuzlar, Ana Yay., Ğstanbul, 1980.

ğEHRŞTANĞ Milel ve Nihal, Çev. Mustafa Öz, Litera Yay., Ğstanbul, 2008.

Taberi, Tarihu'r-Rusul ve'l-Mülük Thk. MJ. de Goeje C. II, Leiden, 1879-1965.

Yazıcızade Ali, Tevarih-i Âl-i Selçuk, Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Yay., Ğstanbul, 2009.

ZEYDAN, Abdülkerim, Ahkâmüz-Zimmiyyin Vel-Müste'menin Fi Dâril Ğlâm, Birinci Bab', Bağdad.



GELENEKSEL TÜRK VE RUM DÜĞÜNLERİNDEN BAZI KESİTLER

*Şevket ÖZNUR**

ÖZET

Bir ulusun, bir toplumun sürekliliği, güçlü oluşunun yanında çoğalmasına da bağlıdır. Çoğalmanın gerçekleşmesi de ancak insanların evlenip yuva kurmaları ile mümkündür. İnsanları diğer yaratıklardan ayıran en belirgin özelliklerinden birisi hiç kuşkusuz yuva kurmaları ve bu yuvaya karşı da bir takım sorumluluklar taşımalarıdır. Öyle olmadığı zamanlarda toplumlarda çeşitli sorunların ortaya çıktığı bilinen bir gerçektir.

Kıbrıs halklarının kültürlerini araştırırken sadece birisinin kültürel değerlerini ele alıp incelemek kanımızca son derece hatalıdır.

İki toplumlu ve günümüzde iki bölgesi ve de iki devletli Kıbrıs Adası'nın esas halklarını oluşturan Kıbrıslı Türklerin ve Kıbrıslı Rumların (Kıbrıs Helenleri diyemiyoruz) kültür değerlerini araştırmadan yayın yapmanın bilimsellikten uzak olacağı kanısındayız.

Bu bağlamda Kıbrıs Adasında mevcut olan iki esas toplumun diğer bir değişle Kıbrıslı Türklerin ve Kıbrıslı Rumların düğün geleneklerini ve buna bağlı olarak özellikle müziği ve oyunlarını anlatırken bunların hem notlarını hem de sözlerini vermeye çalışacağız. Rumcadan aktaracağımız türkülerin Türkçe karşılıklarını da vermeye gayret etmiş bulunuyoruz.

Bu sınırlı yazıda verdiğimiz Rum türkülerinin çoğunun Türk kültürüne ait olduğu açıkça görülebilmektedir. Yüzyıllardan beri iç içe ve Osmanlı yönetimi altında birlikte yaşamının bir sonucu olarak Rumların, Türk kültüründen ne denli etkilendikleri bu yazımızdan da anlaşılmaktadır.

Düğün yemeği olarak her iki toplumda da sunulan hersenin, gelinlerin duvak olarak kullanılan yüz örtüsünün kırmızı oluşu, melodilerin vb. değerlerin ortak oluşu görüşümüzün haklılığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs müziği, Kıbrıs Rum düğünleri, Kıbrıs Türk Müzikleri

* Yrd. Doç. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, El-mek: sevketoznur@hotmail.com

EPISODES OF TRADITIONAL TURKISH AND GREEK CYPRIOT WEDDINGS

ABSTRACT

The population of Cyprus is made up of two main communities, namely Greeks and Turks. However the island has been split into two since July 1974 when Turkey intervened militarily, using her right deriving from the London and Zurich treaties that gave birth to the Cyprus Republic, after Makarios was ousted from office following a coup staged by Sampson that was backed by the junta in Greece. The aim of the insurgents was to declare Enosis, union of Cyprus with Greece, after they mass-murdered the Turkish Cypriots whom they considered a serious obstacle on the road to Enosis. As of today Cyprus continues to be the only divided country in Europe and although talks have been going on for nearly forty years for a reunified country the status quo since 1974 indicates that the negotiations have all been in vain.

The Turks and the Greeks cohabited in a united island for more than four centuries that covered the period between 1571-1974 which corresponded with Ottoman and British rule but in all those years they failed to create a common Cypriot identity and have always been distinguished by their different ethnicity, religion, language and culture. This distinction was emphasized in the 1960 constitution of the newly-founded Republic of Cyprus which did not identify its citizens as Cypriots but categorized them according to their religious beliefs, i.e. Moslem Turks and Christian Greeks. So deep was the cleavage between the two communities that the constitution even prohibited a married Cypriot woman to belong to an ethnicity other than that of her husband.

Despite of their separate identities intercommunal relations between the Turks and Greeks, especially in the first two hundred fifty years or so of the Ottoman rule, were somewhat amicable and both societies usually interacted freely and it is generally accepted that the exchanges across ethno-religious boundaries led to a mutual, if not equal, influence on each other's cultures and values that dictated their way of life.

This article proposes to enlighten the reader about one of the major aspects of the cultural life that was widely affected by the mutual exchanges between the two communities: the traditional Turkish and Greek Cypriot weddings and a number of customs and traditions connected with these celebrations which nowadays are almost ancient history, i.e. authentic music, traditional songs and dances and feasting. As we try to acquaint you with various features of yesteryear weddings, which were protracted events that lasted about a week, we will also endeavour to lay bare how seriously the Greek Cypriot way of life was influenced by the culture imported by the Moslem Turks who were repatriated from Asia Minor following the Ottoman conquest in 1571. We will, further, provide evidence that will constitute solid proof that certain customs and traditions claimed by the Greek Cypriots as being their own, in fact, originated from Turkey and became an integral part of their culture in the course of the three-centuries-long Ottoman rule.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Key Words: Cyprus music, Greek Cypriot Folk Music, Turkish Cypriot Folk Music.

Giriş

Gerek Türk, gerekse Rum düğünlerinde müziğin yeri asla küçümsenemezdi ve günümüzde de küçümsenmemektedir. Günümüzde düğünler iki, en çok üç saatlik dar bir zaman dilimine sığdırılmasına rağmen yine de otantik ve modern müziğin çalındığı ve gerek eski, gerekse yeni oyunlar oynandığı görülmektedir. Bu nedenle müzik icra edecek ekip veya kişilerin çok önceden tutulmaları kaçınılmazdır. Kıbrıs'ın hemen tüm bölgelerinde sanat icra eden müzisyenlerin mevcudiyeti yaptığımız araştırmalardan anlaşılmaktadır. Kentlerdeki çalgıcılara ek olarak köylerde de davul, zurna, keman, def, zilli daire çalan kişilerin varlığı ve bolluğu açıkça görülmektedir.

Eski Kıbrıs Türk düğünlerinde “Gıce Saz” adı verilen ve genellikle kadınlar tarafında çalan keman, döblek(Darbuka) ve zilli daireye (Tef) ilâveten erkekler tarafında yeri, göğü inletircesine ses çıkaran davul-zurnanın uzak mesafelerden Türk düğününün yer aldığını duyurduğuna tanık olunurdu. Eski yıllardaki Türk düğünlerinde kadınlar tarafında ince saz ekibi içerisinde bulunan kemancının mutlaka gözleri görmeyen bir erkekte ibaret olması gerekirdi. Gözleri gören kemancı olduğu takdirde kadınlar arasında oturtulmaz, kapının arkasında bir yere oturtulur ve orada meslek icra ederdi.¹ Kıbrıslı Türklerde bayramlarda, sünnet törenlerinde ve de güreşlerde davul-zurnanın eksik olmadığını yağılar hâlâ dile getirmektedirler. Düğünü olan Kıbrıslı Türklerin (Lefkoşa ve yöresinde oturanlar) bu müzisyenleri çoğu zaman Asmaaltı adı verilen çarşıda (Hımarcılar Hanı'nda) bulup kiraladıkları bilinmektedir. Rum düğünlerine katılan Rum keman ve ud ustalarının da benzeri hanlarda konakladıkları ve hayvan sırtında düğünün yapılacağı köylere doğru yola çıktıkları görülmüştü.

Türklerde eski yılların usta kemancıları arasında Limasolu'un Köseoğlu Mahallesinde Rıza Bey ve ekibi, Limasol'un Dereboyundan yorgancı Sadık ustanın oğlu Mehmet, bir Rum olan ve Türk düğünleri de icra eden Andrikko ve ekibi (Darbukacısı ve defçisi daima Türk kadınlarıydı) Lefkoşada son zamanlara kadar ünü ulaşan Mehmet Ali Tatlıyay, darbukada Ahmet Altıparmak ve defte Ahmet Nadide), eskiden Leymosun ve Gımdilerde daha çok Güzelyurt yöresinde meslek icra eden “Kurşunlar”, Baf köylerinde ünlü Kemaneci Derviş Hasip usta ve onun yetiştirilmesi Vyolaris Nikolaus ve Kemaneci Hambı Viyoları. Mesarya yöresinin ünlü davul-zurna ustaları olan Gıönülü (Sindeli) davulcu Osman ve zurnacı Mehmet ustalar, darbukada özellikle gür sesli Lefkoşalı Emine Hanım(Topuz Emine), Limasol'da darbukada gıfa Hanım (Döblekçi gıfa), yine tipik oyalı yemenisiyle esmer Müntüfiye Hanım tüm adada bilinen darbukatörler arasında ün yapmış olanlardır. Bu arada halen Güzelyurt'ta yaşıyor südüren Hannasları ve Düzkaya'da (Evdim) eski yıllarda ünlü olan “Goçcino” lâkaplı Türk davulcu ve ekibi, Lefkoşalı kemaneci Kör Gımail'le düğünlere katılıp darbuka çalan Çınarlılı(Bladan) Emine Hasan'ı anmadan geçmemek lâzım..

Türk düğünlerindeki çeşitli enstrümanlara mukabil Kıbrıs Rum düğünlerinde çoğu zaman sadece kemanın yer aldığı bazen de “Lâudi” adı verilen bir tür ud'un mevcudiyeti görülmüştü. Bu aleti çalan ustaya da (Ki her zaman erkekti) “Lâudarı” (Udcu) denirdi.

Müziğin, Çıkı ve türkülerin her iki toplumda da düğünlerin her safhasında yer aldıkları görülmekteydi. Tabii bunlara ek olarak da bol bol oyun oynandığı görülmüştü. Yüzyıllardan beri

¹ Mihali Vyolaris. Peristerona'da ikamet etmektedir. Ünlü Dervişustanın yetiştirdiği ve birlikte meslek icra ettikleri meşhur bir Rum kemancıdır.

Türk kültürü etkisinde kalan gayri müslimlerin oyun havalarının çoğunun da Türk kültür ürünleri olduğunu kendi yapıtlarından sizlere sunmaya çalışacağız.

Rum düğünlerinde yer alan yünlerin yıkanması olayından, ekmek ve çörek yoğurmaya, yatağın dikilişine, gelinin hazırlanmasına, damadın giydirilmesinden düğün mübarekisine v.s müzik, oyun ve türkünün sürüp gittiği sizlere sunacağımız örneklerden de anlaşılacaktır.

1. RUM DÜĞÜNLERİNDE KEMANCININ ROLÜ

Düğün olayının her safhasında kemancının ve udcunun rolünün önemine değinmiştik. Özellikle gelin ve damat oyuna kattıkları zaman onlara müzikle adeta öğütler verildiği görülmekteydi. Geleneksel Kıbrıs Türk düğünlerinde gelinle damadın oynaması diye bir olay bahis konusu değildi. Günümüzde Kıbrıslı Türklerde de gelinle damadın modern müzik eşliğinde dans ettikleri görülür. Son yıllarda Kıbrıs Türk düğünlerinde törenin sonlarına doğru genç kızların kırmızı bir örtü ile örtülü destiyi sıra ile oynadıktan sonra kırmaları da yeniden adet halini almıştır.

Bir kısım yaşı kişilerin anlattıklarına göre çok eski yıllarda Rum gelin ve damat giydirilirken kemancının keman çaldığı lakin o yıllarda kadınların türkü söylemedikleri görülürmü.

Kimi yörelerde de keman sadece çiftler giydirilirken çalardı. Kiliseye giderken yolda keman çalındığı görülmezdi. Bazı Rum köylerinde damadı “Gumbarosu” (Sağdıç) giydirirken yine kemancının bulunmadığı söylenmektedir. Damat traş olurken kemancının bulunduğu ve keman çaldığı bilinir. Kıbrıslı Türklerde de damat traş olurken davul-zurna çaldığı görülmekteydi.

Çok eski yıllara gidildikçe Rum düğünlerinde de kadınlara ayrı, erkeklere ayrı kemancıların meslek icra ettiği bilinir. Kaynak kişilere göre Kıbrıslı Rum gelinlerin de Türklerde olduğu gibi yüksekçe bir yerde oturması eski adetlerdenmi. Yalnız geline zarar vermeye çalışın kötü ruhlardan korunması için de özel dikkat gerekirmi. Bu bakımdan gelinin yanında mutlaka bir kadının bulunması lâzımmı. Ona eşlik eden kadın da her zaman sağdııcı olur ve onu hiç yalnız bırakmazdı.

Elde edinilen bilgilere göre Girne ve çevresinde Cumartesi günü yer alan yatağın dikilmesi olayının ardından gelin, köşesindeki yerini alır. Başına kırmızı başörtüsü örtülüp “Gelin telleri” takılır. Çekli bir elbise giydiği ve kürsüde baş eğik vaziyette oturduğu görülürmü. Elleri önünde birleştirilmiş durumda olan gelinin saçlarının da iki veya üç örgülü olduğu anlatılanlar arasındadır. Ellerinin üzerinde bir mendil bulunan gelinin ayaklarının da yüksekçe bir kütüğe bastığı anlatılır. Elleri üzerine örtülen mendilin kimi zaman beyaz, kimi zaman da kırmızı olması dikkat çekerd.

Baf yöresindeki köylerde gelinin dizleri üzerine içmeli bir örtü konduğu gözlemlenirdi. Gelin, köşesinde, daha başka bir deyişle kürsüde otururken aynen Türk gelinlerinde olduğu gibi hiçbir tarafa bakmaz, hiç konuşmaz ve başını da hiç kaldırmazdı. Burada bugün için biraz tuhaf olan bir davranış da anlatmadan geçmeyelim diyoruz. Gelinin başını yukarıya kaldırmaması için çenesinin altına kaynamı yumurta konduğu, önünde yanmakta olan bir mumun ışığına bakması tenbihlendiği kaynak kişilerin eskiye ait verdikleri bilgiler arasında yer almaktadır.

Bazı bilirmişlerin anlattıklarına göre gelinin başına konan örtünün kimi zaman yüzünü örttüğü de olurdu. Hatta gelin tellerinin de yere kadar uzandığı verilen bilgiler arasındadır. Başa örtülen kırmızı örtülerin kenarlarının da altın veya gümüş rengindeki telle içermi oldukları dikkati çekermiş.

Çok gerilere gidildiği zaman başörtülerinin farklı renklerde olabilecekleri bilgisine rastlanmaktadır. Örneğin 19.yüzyılda Pirga köyünde başörtüsüne “Çevre” dendiği ve renginin de

“Bej” olduğu görülür.² Çok eski yıllarda bağırtülerinin yüzü de örtecek biçimde yerleştirildiğini yukarıda belirtmiş bulunmaktayız. Lâkin 20. yüzyılın başlarına doğru yüzün artık örtülmeyip açık bırakıldığı ve örtünün gelinin omuzlarına sarkıtıldığı elde edinilen bilgiler arasında yer alır.

Bir kısım köylerde gelinin başına hem Cumartesi hem de Pazar günü kırmızı bağırtüsü örtme adettendi. Ancak Cumartesi günü örtülen örtünün daha kalınca olduğu söylenir. Bu arada kimi yörelerde alttan beyaz, üstten kırmızı örtü kullananlara da rastlamak olasıydı. Çoğu köylerde ise Cumartesi kırmızı, Pazar günü beyaz örtü kullanıldığı aktarılan bilgiler arasındadır. Cumartesi çünkü kalın mumların kurdeleleri de kırmızı renkte olurdu. Pazar günü kurdeleler ise beyazdı.

Gelinin kürsüde oturduğu günler ve zamanlarda da bölgelere göre farklılıklar göze çarpıyordu. Bir kısım kaynaklara göre gelin hem Cumartesi hem de Pazar günü köşide oturuyordu. Bazı bölgelerde gelinin sadece Pazar günü kürsüde oturduğu söylenir.

Bazılarına göre gelin, Pazar günü gerdek vaktine kadar kürsüde otururmuş. Hatta bazı köylerde gelinin, günün belli saatlerinde kürsüde oturduğu anlatılmaktadır. Yani tam gün kürsüde oturmayıp giydirildikten sonra evlenme töreninin yer aldığı vakte kadar kürsüde bulunduğu görülürmüş. Gelin kürsüde otururken, bir yanında “Gumerası” (Sağdıç hanım), öbür yanında da “Gumbarosunun” (Erkek Sağdıçının) hanımı yer almaktaymış.

Gelin terlediği takdirde sağdıç olan hanım elinde tuttuğu küçük bir mendille gelinin terini silmekteymiş.

Rumlar arasında kürsüde oturmakla ilgili ilginç bir deyiş bulunmaktadır. Bu söyleyişin bir benzeri Kıbrıslı Türklerde de vardır.

Rumcası Göye:

“An ksanagatso nifi

Ksero na gamaroso.”

Anlamı: “Bir daha gelin olursam

Nasıl kurumlanacağımı öğrendim(Bilirim).”

Türklerde:

“Bir daha gelin olursam

Başımı sallamasını öğrendim.”

Οθόληαιο(Konyalı)

Ο ρνξόο απηόοέρεηεμωξεηθήπξνέι επζε θαηηνν όλνκα ηνπ θαλεξώιεηθαηαγσγή από ην Ιθόληνλ ηεο Μ. Αζίαο. Τόζνλ ν Κόληα εο όζν θαη ν Νηξεί εο ρνξύνληαλ πνι ύ, ηόζν ζηνπο γάκνπο όζν θαη ζηα παλεγύξηα ηωλ ρωξηώλ. Δηξαινπδήςηνπλ θαη ρνξεύεην ηόζνλ από ηνπο Αζκέλεδεο, όζν θαη από ηνπο Τνύθηνπο ηεο Κύπηνπ, ππήξεε κái ηζηα θαη ηξαινύδε ηόζν ζηα Αζκέληθαόζν θαη ζηα Τνύθηηα

Παζαι ιαγή ηνπ «Κόληα ε» είλαηε «Βξάθα», πνπ είλαη κηα κεηαφξά ηεο δηάθεπής ηνπ ρνξνύ κε θωκηθάι όγηα, κε ηα νπνία ζαήξηδα ηνπο βξαθάδεο.

² Pirga köyünde eski yıllarda din değıştirme olayının yer aldığı söylenmektedir.

“Konyalı” adını taşıyan bu türkü ve oyunun adından da anlaşılacağı gibi Türk kültürüne ait olduğu aşkardır. Zaten yazarı da yukarıda yaptığı açıklamada bu oyun havasının “Küçük Asya” kökenli ve Konya’ya ait olduğunu bizzat belirtmektedir ve “Konyalı” ile “Develi” oyunlarının hem düğünlerde hem de köylerdeki panayırda çokça oynandığını dile getirmektedir. Ayrıca Konyalı oyununun Kıbrıs’taki Ermeniler ve Türkler tarafından da çalınıp, oynandığını hatta hem Türkçe’de hem Ermenice’de türkünün söylendiğini belirtmektedir. Konyalı türküsünün değık bir biçimi olan “Vraka”(Dizlik) türküsü de bu melodiyle söylenmekte ve dizlik giyenlerle alay edilmektedir.

Ağda sizlere Konyalı türküsü ve oyun havasının bir varyantını oluşturan “Vraka” yani “Dizlik” türküsünü notalarıyla birlikte sunuyoruz.

H Bζάθα(Dizlik)

1. *E! Σάζαληα πήρεο δίκεηνλ, εθάκαζήλ κηρλ βζάθαλ,
θη ήζηλ ν θάβαι νο καθζύο θη εζάζηδελ ηλ ζηζάηαλ.*

Ρεθζαίλ (επσδόο)

*Σελ γέζηκελ ηελ βζάθαλ, πνπ θάκλεηηζιθθη ηζάθηα,
θη εβζάθα ζνπ ζηε ι ίκλε, πνηπο ελ λα ζνπ ηελ πιύλλε η
πνηπο ζα ζνπ ηελ απι ώζεη,ζηηνλ ή ηηλ λα ζηελλώζεη,
πνηπο ελ λα ζ’άζε ηθάζβνπλα, λα ζνπ ηελ ζηεζώζεη.*

2. *E! παζά λα πάξεηρ άδζσ πνλ θαηλάλαηκε ηελ βζάθαλ,*

E! θαυ ίηηεζι παληαινλάλ, θη αοελ κε ηελ θνκκάηαλ.

Ρεθζαίλ (επσδόο)

3. *Παζά λα πάξεηρ άδζσπν λ θαηλάλ κε παληειόληα,*

E! θαυ ίηεζα πάζε βζάθαλ θαηαζ πνπιεί βειόληα.

Ρεθζαίλ (επσδόο)

Dizlik türküsünün Türkçesi:

1.Eh, kırk arçın dimidodan³ bir dizlik yaptılar

Ağı uzun geldi, yolu süpürmekteydi.

(Nakarat)Zavallı dizlik “trik, trak” yapmakta.

Dizliğini gölekte kim yıkayacak

Güneş kim serecek, kim kurutacak

Kim kömür yakacak da onu ütöleyecek.

2.Eh dizlik giyen adam alacağına

Pantolon giyeni al varsın yamalı olsun.

³ Kıbrıslı Rumların dizlikleri siyah renkte, çok bol ve uzun olurdu.

(Nakarat)

3. Pantolonlu adam alacağına

Dizlikli adam al da varsın iğne satsın.

(Nakarat)

Konyalının Türkçedeki Sözleri

KONYALI

Haniya da benim elli dirhem pırasam

Uç mum yaksam Konyalımı arasam

Vay vay Konyalım yürü

Yürü yavrum yürü

Saçlarını sürü / Çalvarını sürü

imdi de burdan geçti

Hovardanın biri

Haniya da benim elli dirhem kestanem

Konyalıdan baÇkasını istemem

Vay vay Konyalım yürü

Yürü yavrum yürü

Saçlarını sürü / Çalvarını sürü

ğimdi de burdan geçti

Hovardanın biri

Haniya da benim elli dirhem ırakım

içerim içerim gitmez merakım

Vay vay Konyalım yürü Y

ürü yavrum yürü

Saçlarını sürü / Çalvarını sürü

ğimdi de burdan geçti

Hovardanın biri

Ηζεία ην ζηε δσή κνπ (Katife)

Τν ηξαγνύδη ηνύην πξωηνπαξνπζήάζηεθε κε ην όλνκα «Καηηθή» θαη είλαη έλα από ηα ηξαγνύδηα πνπ ηξαγνπδνύλην πζάλ θαη από ηνπο Έη η ελεο θαη από ηνπο Τνύξθνπο θαη κε ηη ελεθώο ζήρνπο θαη κε ηνπζήθηνύ.

Ηζεία ην ζηε δσή κνπ (Katife)

1. *Ηζεία ην ζηε δσή κνπ, λάζνπλα ην ηαίξηκνπ,*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- λα κνπ ζηζάλλεηολα θνικνύκαη άζπζνλ πεζηζηζήλ κνπ.
2. Κηήζεια λάζησ ην βζάδπ, θηέπνρζε ς ηή βζνρή,
ηνλ Θεόλ επαζαθαίνπλ λα ηελ εύζο κ νλαρή.
3. Όπσο ηεοειήο ηεοκαύζεο, έηζηηελ ηα 'κκάδθηα ηεο,
θη έηζηκαύζ' ελ ε θαζθηή κνπ, από ηα ηηλάζηηα ηεο.
4. Απιακ έλε, μαι ακέλε, έζηεηνπλ πνπ ην ινπζηόλ,
θηείρελ κόλνλ ζπληζηθηήλ ηεο ηνλ αζηόλ ηεο ηνλ κβζόλ.
5. Απιακ έλε, μαι ακέλε, πήαηιελ ζηελ εθθηε ζήλ,
θη έρελ κόλελ ζπληζηθηήλ ηεο ηελ αζηήλ ηεο ηελ κηζηήλ.

Yukarıdaki notanın ve sözlerin bağında parantez içinde yer alan sözcükten de anlaşılacağı gibi bu eser Türk müziğinde “Kadifeden Kesesi” bağlığını taşıyan bir Türk kültür ürünüdür. Yazara göre bu türkünün de hem Kıbrıslı Türkler hem de Rumlar tarafından okunduğu belirtilmektedir.

giirin Türkçesi
Kadife
Hayatım boyunca hep eGm olmanı istedim,
Benim beyaz güvercinim yatağımı yapasın da
Yatıp uyuyayım dedim.
Gece gelmek istiyordum, inceden
Yağmur baGadı,
Tanrıya yalvarıp durdum, onu
Yalnız bulaydım.
O güzelin gözleri siyah zeytini
Andırır,
Gadından da benim yüreğim
O denli karadır.
DeGiGk giyisilerle hamamdan
Geliyordu
Yolda ona sadece küçük kardeG eGik
Ediyordu.
Farklı elbiselerle kiliseye gidiyordu,
Yanında sadece küçük kız kardeG
Vardı.

Kıbrıs Rum düğünleri hakkında bilgi verdiğimiz bu kısa bilgiden sonra birazda Kıbrıslı Türklerdeki düğünlerden bahsedelim.

1.1 DÜĞÜN

Eski yıllarda düğün genellikle Pazartesi günü baÇar ve bir hafta devam ederdi. Pazartesi günü gelinin çeyiz olarak götüreceği yorganlar çalgılar eÇiğinde kaplanmaya baÇardı. O günlerde neversim adını verdiğimiz çarÇaf türleri olmadığından yorganların mutlaka yorgan iğnesiyle elde kaplanmaları gerekiyordu. Gelinin yorganları kaplanacağı zaman önce “BaÇ bütün” yani baÇından tek nikâh geçmiÇolan bir hanım bu iÇibaÇatır sonra diğer hanımlar da yardıma gelirlerdi. Kıbrıslı Rumlarda da yorgan kaplama iÇinde aynı titizliğin gösterildiği, hatta bu iÇ yapacak olan hanım sayısının da tek olması gerektiği araÇırmalarımızdan anlaÇılmaktadır.

Yorganların yüzlerinin de çoğu zaman saten adı verilen parlak kumaÇan, ya da “Çstanbul yemenisi” denen türden olduğu gözlemlenirdi. Yorgan sayısı yine ailenin mali durumuna bağlıydı. Vasat bir ailenin kızına beÇ yedi yorgan verdiği görölürdü.

Yorgancılık zanaatının da Türklere olduğunu belirtmekte yarar vardır. Ancak günümüzde bu ata zanaatı da maalesef son birkaç usta ile temsil edilmektedir.

Yorganlar kaplandıktan sonra sıra yatakların doldurulmasına gelirdi. Yatak doldurulunca üzerine beyaz bir çarÇaf serilir, onun üzerine al bir örtü konur ve hazır olanlar yatak ve yorganları gümüÇerlerdi. Toplanan para çok olduğu takdirde gelinle çalgıcılar arasında bölüÇölürdü. Az olduğu takdirde çalgıcılara bırakılırdı.

Yatağın üzerindeki paralar kaldırıldıktan sonra, ailenin ilk çocuğunun erkek olması dileğiyle bir erkek çocuk yatak üzerinde tekerlenirdi.⁴

Salı günü hiçbir iÇ yapılmaz sadece yenir içilirdi. “Salı gün baÇanan iÇ sallanır, tamamlanmaz” düÇıncesi hakimdi. Hatta Salı günü yola dahi çıkmayı iyi tutmayanlar vardı.

ÇarÇamba Günü

ÇarÇamba günü kent düğünlerinin çok hareketli günlerinden biriydi. Kızın eÇyası ÇarÇamba günü kendi yeni evine naklediledursun, gelin hamamı da yine ÇarÇamba günü olurdu. Gecesi de son derece eğlenceli geçip sabaha kadar devam eden kına gecesi yer alırdı. ÇarÇamba günü ve gecesi Kıbrıs Türk kent düğünlerinin çok yoğun geçen hareketli zamanlarını oluÇururdu. Kızın bütün eÇyası çalgılar eÇiğinde yeni yuvasına taÇnırdı. Develerle taÇnması mümkün olan ağır eÇyalar develere yükletilir, kırılabilen cam eÇyalar ve yorganlar sağdıÇların omuzlarında ve baÇarındaki buğday saplarından yapılmıÇselelerde(Sesda) taÇnırdı. Ağır yüklerin taÇndığı deve katarının önünde, alına al krep bağlanmıÇ telli pullu bir peÇenk bulunurdu.

Mutfağa ait eÇya çoğu zaman deve katarının arkasındaki deveye taÇnırdı. Gelinin eÇyasının taÇnması esnasında geçilen sokaklarda insanların tütsü vermesi de eski adetlerimizdendi.

Bir yandan eÇyalar taÇnırken beri yandan da düğün evinde türlü yemekler, tatlılar hazırlanır ve orada bulunanlara mükellef bir öğle yemeği verilirdi.

GELİN HAMAMI

EÇyalar taÇnıp yerleÇirildikten sonra yemekler yenir, daha sonra da geleneksel gelin hamamı yer alırdı.

Gelin hamamına gidiÇaynen nikâh hamamında olduğu gibiydi, yalnız nikâh hamamına sadece aileden davetli olan hanımlar katılırken düğün hamamına daha çok hanımın davetli olduğu görölürdü.

⁴ Erkek çocuğın özellikle veraset iÇlerinde önemli bir rolü vardı. Ailede erkek çocuk yoksa babanın ölümü halinde yarı miras elden çıkardı.

Gelin hamamına davetli olan hanımların ve çalgıcıların gelinden önce hamama gidip hamamın soyunma salonunda yerlerini almaları adeti vardı. Misafir hanımlar giysili olarak sedirlerde yerlerini aldıktan sonra gelin, hamam kapısından içeri girerek çalgılarla karşılanırdı.

Bir yandan karşılama havası çalarken, beri yandan: “Beyaz fese bağbağlamı gül pembe canım” sözlerinin yer aldığı türkülerle gelinin önce karşı, peçesi alınıp yüzüne beyaz duvak örtülürdü. Daha sonra gelini, hamamın girişinde, sağ yanda bulunan kafesli, (gimdilerde yok) yüksek bir yere oturtulardı. Burada oturan geline yakın arkadaşlarından birisinin de mutlaka çıkması eski adetlerdendi.

Bu esnada peçemallara sarınmış, yarı çıplak tellâk kadınların hamam kısmından salona girdikleri ve müzik eşliğinde oynamaya başladıkları görüldü. Önceden tutulmuş rakkaseler varsa onlar da oyun oynayarak hanımları eğlendirirlerdi.

Oyun oynayan rakkaselere ve tellâk kadınlara, omuzlarına arçılı kumaş koymak suretiyle hediyeler verildiği görüldü. Oyuncuları gümüşlemek⁵ de adetler arasındaydı.

Yüzüne yeniden duvak örtülen gelin bu kafesten alınarak sağdıç hanımların kolunda ağıya indirilirdi. Gelini koltuklayan sağdıçların ellerinde çok uzun, beyaz kurdeleli, telli mumlar bulunurdu.

Bu arada davetli olan tüm hanımlara da mumlar dağıtıldı. Tellâkların omuzlarında ters olarak vazeden leğenlerde dörder mum yandıği görüldü.

Çalgılar çalıp rakkase ve tellâklar oynayarak gelini, hamamın soyunma salonunun ortasında bulunan havuzun etrafında yedi defa döndürürlerdi. Son dönüşte gelini hamamın yıkanma bölümlerine götürüp yıkarlardı.

Köylerimizde, hamamı bulunmayan yörelerde evlerin avlusunda veya harmanlarda yer alan “Hamam dönmesi” geleneği işte yukarıda anlattığımız hamamdaki bu dönme olayının sembolik bir devamından başka bir şey değildir.

Gelin bir alâ yıkanıp motifli, simli sileceklere (Hamam havlusu) sarındıktan sonra, tekrar yüzüne duvak örtölüp salona geçirilirdi.

Kız, burada annesinin, kayınvaldesinin ve yaşı hanımların ellerini öper ve kafes arkasındaki yerine alınarak giydirilirdi.

Bu arada kız ve oğlan akrabası hanımların çalgıcıları gümüşlemesi adettendi. Bu son derece eğlenceli hamam faslından sonra gelin ve aileden olan hanımlar süslü arabalarla evin yolunu tutarken, öteki davetliler de evlerine giderlerdi. Akşamleyin aileden olanlara ve çalgıcılara yemek verme adeti vardı.

Kına Gecesi

Eski yıllarda yer alan Kıbrıs Türk düğünlerinde köy olsun, kent olsun kına gecelerinin mutlaka yer aldığı ve düğünün en eğlenceli geçen etkinliklerini oluşturduğu görüldü.

Günümüzde tek tük de olsa kimi ailelerin eskiye dönüş yaparcasına, çoğu zaman lüks otel salonlarında yeniden kına geceleri düzenlemeye çalışmaları görülen olaylardandır.

Geçmiş yıllarda, Çarşamba akşamı kınaya gelen hanımları kapıda aileden iki hanım karşılar ve karşılarını alırdı. Gelen hanımları, çalgıcıların Mevlevi Peşevi ile karşılamaları adettendi. Yaşlıların verdikleri bilgilere bakılacak olursa karşılama havası olarak çok eski yıllarda “Kozan Marşı” yerine bu “Mevlevi Peşevi’nin” çalınması adeti mevcuttu.

⁵ Gümüşlemek: Para vermek, bahşetmek anlamındadır.

Kozan Marçının Notası

KarGılama havası çalınırken bir kısım dizelerin de okunduğu tespitlerimiz arasındadır. Birkaç dize:

“Arap da çıkarmıG dlini, dilini
Gorkarım ısıracak elimi, elimi
Elini de sarmıG beline, beline
Oh maGallah...”

LefkoGada, Gmdilerde ömür bırakan sayın gefika Hacı Ahmet’ten yıllar önce derlediğimiz bu dizelerin aynılarına köylerde yaptığımız alan çalıGmalarında da rastlamıG bulunmaktayız.⁶

Eski yıllardaki kına gecelerinde saat ona kadar kınaya katılacak olan hanımlar toplanır, çalgılar çalar, oyunlar oynanır, eğlenceler devam ederdi. Saat on civarında büyük bir özenle giydirilip kuGılan gelin konukların toplanmıG odukları salondaki yerine oturtulurdu.

Gelinin baGında kıymetli mücevherlerle süslü taç bulunur, yüzüne yapıGtırmalar konurdu. Gelin taçlarının elmaslarla süslenip hazırlanması eski bir Kıbrıs Türk geleneğiydi. Kıbrıslı Rumlarda böyle bir gelenek bulunmuyordu. Onların zeytin dalı veya yapma çiçeklerden oluGan gelin tacından daha önceki yazılarımızda bahsetmiGtik.

Kısacası bu gösteriG gelin taçları Adada sadece Türklere mahsus bir özellikti.

Kına gecesine dönecek olursak Gınarı görürüz. Salona alınan gelinin hemen her zaman yüksekçe bir yere oturtulduğu göze çarpar. Gelin kürsüsü adı verilen bu yüksekçe yer yine gelini hazırlayan usta kadınların marifetli elleriyle vücut bulurdu. Türlü bindallı örtülerle, ipekli kumaGlarla, mumlarla dekore edilen bu yerin yüksekçe yapılmasının da bir anlamı vardı. Geceye katılan herkesin gelini rahatça görebilmesine olanak sağlamamak amacı güdüldü.

Gelin kürsüdeki yerini aldıktan sonra konuklara kahve, içenlere kahvenin yanında sigara sunulur ve gecenin onbirine dek çeGili eğlencelerle vakit geçirilirdi.

Saat onbire doğru baGka bir yerde yeyip içip eğlenmekte olan erkeklerin bulunduğu mekândan oğlanın kınası davul-zurna veya ince saz eGiğinde gelin evine getirilirdi. Erkek sağdıçların taGdığı oğlanın kınasını, kapıda yenge kadın alarak içeriye götürürdü. Gelinin bulunduğu salona ulaGırılan oğlanın kınası hanımlar tarafından gümüGendikten sonra iade edilirdi. Bu gümüGmeden elde edilen para damadın sağdıçlarına ait olurdu.

Sağdıçların götürdükleri kınadan, önce damadın sağ serçe parmağı kınalanırdı. Kınalanan bu parmağa gelinin özenle iGemiGgolduğu parmaklık giydirilirdi. Damadın kınalanmasından sonra sıra sağdıçlarına gelirdi.⁷ Kınalanmadan sonra erkekler, yine kadınlardan ayrı bir yerde müzik eGiğinde yer, içer, oyunlar oynar, türküler, Gakılar söyler eğlenceli vakit geçirmeyi sürdürürlerdi.

Kadınların toplanmıGgolduğu yerde saat ikiye doğru gelinin kınası müzik eGiğinde ortaya çıkarılırdı. Kına büyük bir sini içerisinde olup ortasında mum yanardı. Gelinin kınasını da hazır bulunan hanımların gümüGemesi adeti vardı. Kızın kınasından toplanan para yenge kadının olurdu.

⁶ Bu karGılama havası esnasında okunan dizelerin benzerinin Çanakkale(Kandu) köyünde de eskilerde bilinip, söylendiği saptanmıGtır. Bu kaynak kiGihalen Bostancı’da göçmen olarak yaGamakta olan Cemaliye Güzel’dir. YaG87, doğum yeri Kandu,Limasol.

⁷ Damadın kınasını hazır olan erkeklerin de gümüGlenesi adettendi.

Gal evimiz, gal
gen evimiz, G
Biz gidiyorug.

Bu sözler, baba ocağından ayrılığı çağırtdığı için çoğu zaman gelinlerin ağladığı olurdu.

Eski yıllarda Kıbrıslı Türk gelinlerinin sadece ellerine değil ayaklarına da kına yakıldığı görülürdü. Ellerinden sonra ayaklarına kına yakılırken de ağıdaki dizelere yer verilirdi. Bu dizelerde, çalgıcılar, bahÇisteklerini dile getirmeyi de ihmal etmezlerdi.

KEBABCILARIN ŞİŞİ

Kına gecesinde kadınlar arasında, tipik Kıbrıs adımlarıyla oynanan bir oyundur. Çalgıcılara bahÇ verilmesini hatırlatan bir müzik parçasıdır. Kına yakıldıktan sonra çalınırdı.

Kebabcıların ÇÇi
Gelinin inci diÇi
Kınañız mübareki
Biz isderig baÇÇ.
Uykum geldi esnerim
Bülbülü kafesde beslerim
Kınañız mübarek da
Ben bahÇÇ isderim.

Aman aman a gollar
Adamı derde gollar
Seniñ için a canım da
Beni zindana gollar.

GarÇımızda durub da
Öyle yan yan bagmayıñ
Bu kına baÇÇdir
Güçüg para admayıñ.
Nakarat

Açılan güller solmaz
Üsdüne bülbül gonmaz

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Kınañız mübareki da

Bu iğ lahçış olmaz.

Nakarat

Kına havaları çalınıp söylendikten ve çalgıcılar bol bol gümüçendikten sonra günün ilk ıgıkları etrafa yayılırken gelin yatmaya götürülürdü. Böylece düğünün en hareketli günlerinden olan ÇarÇamba gün ve gecesi son bulmuÇ olurdu.

PerÇembe günü öğleye doğru gelin hanım uyandırılıp iyice süslenir, tellenir, pullanır, alnına bukteleler yapılarak elmaslı tacı yeniden hazırlanırdı. PerÇembe gün gelin, salonda toplanmış olan konukların huzuruna tepebaÇ(Bindallı) gelinliğini giymiÇ olarak çıkardı.

Çalgıcılar salona giren gelini karÇlama havasıyla karÇlar, bu esnada kuÇama iÇibaÇardı. Önce baba, elindeki kuÇayı üç kez kızın beline bağlayıp çözdükten sonra, kızına mücevher takardı. Kız babasının elini öperken gözleri yaÇarırdı. Babadan sonra kızın annesi kızını kuÇar ve sırasıyla diğer akrabaların da kuÇamaya katıldıkları görülürdü. Burada belirtmemiz gereken önemli bir nokta; PerÇembe günkü bu kuÇamaya oğlan ailesinin katılmayıÇdır.

Oğlanın anne-babası ve yakınları kızı Cuma günü kuÇarlardı. Bu günde “ÇarÇaf gösterme” olayı yer alırdı. Kızın bakire olup olmadığı göz önünde bulundurulur, oğlanın yakınları ona göre kuÇamaya iÇtrak ederlerdi. Kız zıfaf gecesinde bakire çıkmadığı takdirde düğün bozulur ve kuÇama da yer almazdı.

PerÇembe günü yer alan kuÇama sona erince gelin, atlastan, iÇemeli kumaÇarla süslü arabaya binerek yeni evine doğru yola çıkardı. Tabii bu yolculukta yakınları da beraberinde bulunurdu.

Yeni evine varan gelini damat kapıda karÇlar, içeriye alır ve önceden hazırlanan yere oturtur, sonra güvey oradan ayrılırdı.

Geceleyin, yatsı namazı kılındıktan sonra, önde imamlar, arkada damat, sağdıçları, arkadaÇarı ve halk olduğu halde, meÇaleler ve ilâhilerle oğlan eve gelirdi. Kapıda yeni yuvanın mutluluğu için dua edilir, amin çekilir ve damadı yumrukla içeriye koyduktan sonra halk dağılırdı.

Gelin, damadı ayakta karÇlar, bu esnada oğlan Allah rızası için iki rekât namaz kılardı. Namazdan sonra evde hazır bulunan yenge kadın, kızı, oğlanın koluna verip odadan ayrılarak içerisinde yiyecek bulunan bir tepsiyi getirip çıkardı. O yıllarda damat, karısını ilk kez namazdan sonra görürdü. Bu arada tepside sunulan yemeği hanımıyla birlikte yedi. Gelin ve damada zıfaf gecesinde sunulan bu yemek çoğu zaman piÇniÇ güvercin palazından oluÇurdu. Bu yemekten damat, eliyle önce gelinin ağzına koyar, daha sonra da gelin damadın yemesine yardımcı olurdu. Güvercinler gibi muhabbetli olmaları temennisiyle bu yemeğin yedirildiği söylenmektedir.

Gerdek sabahında temiz çıkan geline damadın kıymetli bir mücevher hediye etmesi de eski adetlerimiz arasındaydı. Eski yıllarda gerdeğe girecek olan damatlara kabak yemeği yedirildiği de verilen bilgiler arasındadır. Hem de tam yedi çeÇi kabak yemeği hazırlandığı ve tatırıldığı anlatılır. Hazmı kolay bir yemek türü olduğu için rehavet çökmesini engelleyici özelliğinden dolayı yedirildiği söylenmektedir.

Gerdek gecesini kısa da olsa anlatırken gelini, orada hazır bulunan yenge kadının damadın koluna verdiğinden söz etmiÇik. Bu “Koltuklama” ya da “Koltuğa alma” geleneği hemen tüm Türk dünyasında yaygın bir Türk geleneğidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Bu geleneğe Türkmenlerde, Özbeklerde, Kazaklarda ve Kırgızlarda düğünün son günü yani gelini alma günü rastlanmaktadır. Anadolu Türklerinde de yer alan bu gelenekteki çok az farklılık koltuğa alma iğni yapan kişilerdedir.

Kıbrıs'taki Türklerde bu geleneği yani koltuğa alma iğni yenge kadın yaparken, Kırgızlarda koltuğa alma iğni yengelerin ve bazı akraba hanımların üstlendiği görülür. Türkmenlerde gelin, özellikle sol tarafına alınır, damat da gelinin sağ koluna girerek onu yeni evlerine götürür.

Gelinin sağ tarafa alınmasının uğursuzluk getireceğine inanılmaktadır. Türkmenlerde, düğünün son gününde, geline, yakınları tarafından kırmızı kuşak⁹ bağlandığı da bilinmektedir.

Cuma Günü

Eski yıllarda bugüne “Paça Günü”de denmekteydi. Ailenin hanımları ve davetliler yerlerini alırken gelin de hazırlanıp ortaya çıkarılırdı. Oğlan tarafı gelini “Paça Günü”de kuşatırdı.

Öğleyin, aile birlikte yemek yerdı. Bugünün bir diğer özelliği de çarçaf gösterme adedinin Paça gününde yer almasıydı. Zifaf gecesi gelin yatağına serilen çarçafı yenge kadın aile büyüklerine gösterir ve bolca bahççtoplardı. Bekâret kanlı bu çarçafı Rumlardaki gibi herkese gösterme adeti Kıbrıslı Türklerde mevcut değildi. Bu çarçaf, gelinin çarçafı olduğundan, ancak aileden yağını, bağını almış kişilere gösterilmekteydi. Paça günü sona erince kentlerimizdeki düğün de son bulmuş sayılırdı. Bundan sonra gelinin bir hafta mübareki sürmesi eski adetlerimizdendi. Mübareki günlerinde, gelinin, yine hazırlandığı ve her gün ayrı bir renkte olmak üzere çeşitli gelinlikler giyerek tebrik kabul ettiği görülürdü.

Mübarekinin son gününde gelinin siyah renk bir gelinlik giymesi de adetler arasında yer almaktaydı.

Gelen konuklara çeşitli çöreklemeler, çöbetler, lokumlar ikram edildiği görülürdü. Böylece yeni bir yuva kurulmuş olurdu. Eski dönemlerde ağırlı zengin ailelerin evlâtlarına masallardaki gibi kırk gün, kırk gece düğün yaptıklarını saptamış bulunmaktayız.

Kıbrıs'ta düğün öncesi veya sonrasında sevgililerin birbirleri için söyledikleri manilerden birkaç örnek sunmayı uygun bulduk.

Örnek:

Hanay¹⁰ yabdım dağisder

Çine yoldağisder

Seniñ gibi güzele

Benim gibi eğisder.

*

Dağda Kegliğim öter

Çıcidme tüyün döker

⁹ Kırmızı renk Türklerde bir düğün ve gerdek rengidir. Dede Korkut'ta evlenecek olan kız veya güveyinin giydiği bu kaftana, “Ergenlik kaftanı” adı da verilir. Aslında kızıl otağ, bir ergenlik, gerdek otağıdır. Bunun içindir ki, “Dede Korkut'ta zaman zaman otağ yerine, yalnızca “gerdek” sözü kullanılmıştır.

¹⁰ Hanay:Çık katlı ev.

Çi gözüm sevdiğim
Ağzın bal, dilin Çeker.

*

Üzüm goydum sepede
Yar oturur tepede
Yeñyile bir yar sevdim
ğan olsun memlekete.

Sonuç

Eski dönemlerde Türklerle Rumlar arasında son derece uyum olduğunu, birlikte çalışmaları ve eğlendikleri görülmektedir. Özellikle Rumların kendi düşünlerinde Türkçe parçaları; “Koroğlu, Konyalı, Zeybek Havaları, Antalya Zeybeği vb.” çalıp, söyledikleri bir gerçektir.

Görüleceği gibi ortak birçok parçanın yanı sıra Rumların Türk parçalarını da çok çalıp, söyledikleri âşkıdır. Kıbrıs müziğinden söz ederken, aklımızdan çıkarmamamız gereken bir husus vardır o da Kıbrıslı Türklerin, Rum kültürü ve müziği üzerinde büyük etkilerinin olduğudur. Tabii ki 350 yıllık Osmanlı egemenliği altında yaşamalarının bu etkilenmede payı çok büyüktür. Kısacası Kıbrıs kültürünü araştırarak olan kişilerin her iki toplumun kültürünü de dikkate alarak iyi bir sonuca varabileceği kanısındayız. Tek yanlı bir araştırmacının bilimsel olamayacağı bir gerçektir.

KAYNAKÇA

- ADALI, Kutlu. (1969), Dağarcık. Kıbrıs. ?.
- Γ. Αβεξωθ.(1986), Ο Κππζηρθνο Γακνο Δζλνγζαθηθε Μει εηε, Lefkoşa (Nicosia).
- Γ. Αβεξωθ 2001), Τα Γεκ νηηθαΤζαγνπδθαΚαηΟηΛαιθηνη Χνζνη Τεο Κππζνπ, πνι ηηηζηηθηνηδζκα ηζαπεδεο ι επθωζηα, θππζνπ.
- BERK, Kemal, (2005), Dede Korkut Hikâyeleri, ,*İstanbul*, Bordo Siyah Yayınevi.
- ÖLAMOĞLU, Mahmut. (2004), Kıbrıs Türk Folkloru. GeniÇetilmig II. Baskı, Ankara, Ürün Yayınları.
- ÖLAMOĞLU, Mahmut, Taner, Yılmaz. (1979), Kıbrıs Türküleri ve Oyun Havaları, Lefkoşa
- ΚΑΛΛΙΟΠΗ Πζωηνπαπα. (2005), ΔζηκαΤνπ Παζαδνζ ηαθπ Γακνπ Σηελ Κππζν Τνκνο Α': Απν Τα ΠζνμεληαΩο Τν Γακν, Γεκ νζ ηακαηαηηπ Κεληζνπ Δπηζηεκνληθωλ Δξεπλωλ XLV, Lefkosia.
- ΚΑΛΛΙΟΠΗ Πζωηνπαπα. (2005), ΔζηκαΤνπ Παζαδνζ ηαθπ Γακνπ Σηελ Κππζν Τνκνο Β': Απν Τν Γακν Σηηλ Αληηθπ, Γεκ νζ ηακαηαηηπ Κεληζνπ Δπηζηεκνληθωλ Δξεπλωλ XLV, Lefkosia.
- PAPADEMETRIOU, Eleni. (1995), Metaksurgia Stin Kibro, Lefkosia.
- Η Εζλνγζαθηθε,(2006) ζπι ι νγε Τνπ νκη νπ ι αϊθεο, επθζνζ πλε ζηρνπνπι νπ – εγνπκεληδνπ, ι ηθνζηα



CBS KULLANILARAK KIBRIS'TA FIRTINA RİSKİ DUYARLILIK ANALİZİ

*Emre ÖZŞAHİN**

ÖZET

Kıbrıs, Akdeniz'in en büyük üçüncü büyük adası olup, çeşitli doğal afetlerle karşı karşıyadır. Bu afetler nedeniyle son 20-30 yılda ortalama 2685 kişi etkilenirken, ekonomik olarak 14.340 milyon dolar zarar yaşanmıştır. Bu afetler içerisinde ise en büyük ekonomik zararı fırtınalar meydana getirmiştir. Yıllık ortalama 0.10 olarak yaşanan fırtınalardan çeşitli yıllarda 40 kişi etkilenirken, 10 milyon dolar ekonomik zarar yaşanmıştır.

Bu çalışmada Kıbrıs'taki ülke ekonomilerine çok ciddi manada zarar veren fırtınalar, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) yöntem ve tekniklerinden yararlanılarak meydana getirebileceği risk kapsamında analiz edilecektir. Acaba Kıbrıs adasında fırtına riskinin boyutları nasıldır? Adadaki hangi alanlar risk altındadır? Bu risk hangi yerleşmeleri en fazla etkileyecektir? Bu kapsamda yapılması gerekenler nelerdir? şeklindeki araştırma sorularına yanıtlar aranacaktır. Çalışmada değişik ölçeklerde ve farklı kaynaklardan elde edilen faktör haritalarından yararlanılmıştır. Bu haritalardan elde edilen jeoloji, jeomorfoloji, eğim, baki, yağış, akarsuya uzaklık, yeraltı suyu, toprak ve arazi kullanım özelliklerine ait veriler koşullara bağlı ağırlıklı çakıştırma yöntemi ile birleştirilerek, taşkın risk alanları belirlenmiş ve haritalanmıştır.

Çalışmanın zarar analizi sonuçlarına göre Kıbrıs'ta, geçmiş yıllarda yaşanmış, günümüz ve gelecekte yaşanabilecek fırtına değerleri geleceğe doğru 24.514.7 oranında artmaktadır. Fırtına risk analizi sonucuna göre ise adanın % 51.19'unun risk altında, % 27.51'inde risk altında olmadığı anlaşılmıştır. Adada en riskli alanlar Lefkoşa yerleşim merkezi çevresidir. Riskin en az olduğu alanlar ise Girne ve Limasol çevreleri ile Trodos Dağları civarındır. Bu kapsamda öncelikli olarak multidisipliner bir bilim anlayışıyla daha kapsamlı planlamaların yapılması ve halkın konu hakkında bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fırtına, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), Zarar Analizi, Risk Analizi, Kıbrıs.

* Uzman, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, El-mek: uzmanemreozsahin@gmail.com

STORM RISK SENSITIVITY ANALYSIS IN CYPRUS USING GIS

ABSTRACT

Cyprus is the third biggest island in the Mediterranean and it faces various natural disasters. Approximately 2685 individuals have been affected by these disasters in the last 20-30 years and economic damage amounts to 14.340 million dollars. The biggest economic damage among the disasters has been caused by storms. The storms which average an annual 0.10 have affected 40 individuals in different years and caused damage of 10 million dollars.

The study aims to analyze the storms that have seriously damaged the country economy in Cyprus by the help of Geographical Information Systems (GIS) in the framework of the risks they may create. The study seeks answers to questions such as "What are the dimensions of the risk in the island of Cyprus? Which regions are under risk in the island? Which settlements are affected from this risk the most? What needs to be done in this respect?". The study makes use of various scales and factor maps obtained from different sources. Data regarding geology, geo-morphology, slope, exposure rainfall, distance to rivers, underground water and land and soil use characteristics obtained from these factor maps are connected with condition dependent overlay method to identify and map risk areas.

Damage analysis results of the study shows that storm values from the past to future possible storms have increased at a rate of 24.514.7 in favor of future storms. Results of storm risk analysis points out that 51.19% of the island is under risk and 27.51% of the island is free from storm risk. The riskiest areas are the settlement of Nicosia and its environs. The least risk is seen in Kyrenia and Limassol and Trodos Mountain areas. It is necessary to make more comprehensive plans with a multidisciplinary scientific approach and create awareness in the public regarding the issue.

Key Words: Storm, Geographic Information Systems (GIS), Damage Analysis, Risk Analysis, Cyprus.

1. GİRİŞ

İnsan nüfusunun hızla artmasına paralel olarak teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı sanayi faaliyetleri, ekolojik dengenin bozulmasına ve doğal kaynakların yavaş yavaş yok olmasına neden olmaktadır (Özdemir, 2011: 218). Bunun sonucunda, meydana gelen doğa olaylarının etkileri, her geçen gün afet boyutu kazanarak daha da acımasız bir durum kazanmakta ve yıkıcı etkileri giderek artmaktadır (Demirci ve Karakuyu, 2004: 71; Özey, 2011: 3). Doğal afet olarak nitelendirilen bu olaylar, genelde doğanın iç dengelerini yeniden düzenlemesine yönelik döngünün doğal sonuçları olup, insan topluluklarının bu döngüden zarar görmesi durumunda doğal afet olarak aldırılmaktadırlar (Özcan vd., 2009: 1).

Atmosferik kökenli iklimatik bir doğal afet olarak değerlendirilen fırtınalarda (ğahin ve Sipahioğlu, 2003: 115; Özey, 2006: 5), hızı saatte 63 km ve daha fazla olan rüzgârlarla birlikte, önemli doğa olaylarına neden olabilecek büyüklükte, şiddetli sağanak yağışları, çınçık ve yıldırım

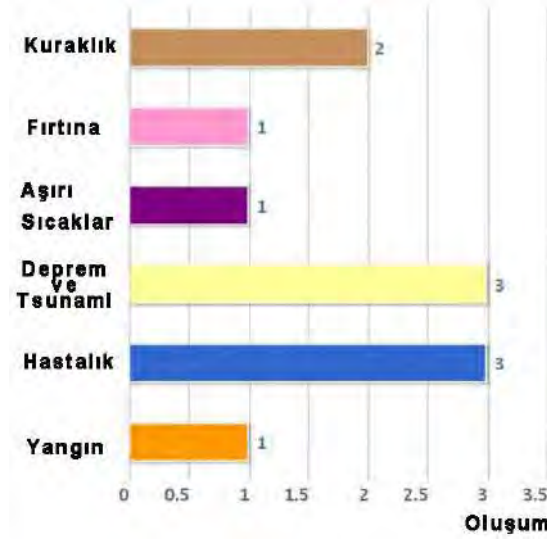
gibi elektriksel olayları üretebilecek özelliklere sahip tehlikeli bir atmosfer olayları olarak tanımlanmaktadır (ğahin ve Sipahioğlu, 2003: 243; Coğkan ve Aksoy, 2007: 205).

Bunun için fırtınalar, Qddetli yağışlar ile deniz kabarmalarına bağlı olarak oluğan sel ve taÇkılara, deniz kazalarına, ağaçların kökünden sökülmesine, binaların yıkılmasına, kum ve toz bulutlarına, hava, kara ve deniz trafiğinin aksamasına, yıldırım çarpmalarına, yıldırımdan kaynaklanan orman yangınlarına ve daha birçok istenmeyen doğal olayların yaÇanmasına neden olmaktadır. Buradan anlaÇıldığı gibi fırtınanın kendisi afete dönüÇebilecek bir doğal tehlike olduğı gibi, diğere bazı doğal tehlikelerin oluÇmasında tetikleyebilir (Pararas-Carayannis, 2007: 204). Bunun için dünya genelinde önemli can ve mal kayıplarına neden olan fırtınalar, en yaygın ve en yıkıcı doğal tehlikelerin baÇında gelmektedir. Zira dünyada görülen doğal afetlerin % 85'i fırtınalarla iliÇkilidir (ğahin ve Sipahioğlu, 2003: 243). Ayrıca her yıl dünyada 50 ülkeden ortalama 20.000 kiÇifırtınalar nedeniyle yaÇamını yitirmekte ve yılda ortalama 7 milyar dolar ekonomik zarar meydana gelmektedir (ğahin ve Sipahioğlu, 2003: 251).

Akdeniz'in önemli adalarından biri olan Kıbrıs'ta, fırtına baÇa olmak kuraklık, aÇırı sıcaklar, deprem (tsunami'de dahil), hastalık ve yangın (Tablo 1; ġekil 1) gibi çeÇitli doğal afetlerle karÇıkarÇya olan bir ülkedir. Son 20-30 yılda meydana gelen bu doğal afetlerden ortalama yılda 2685 kiÇietkilenirken, ekonomik olarak 14.340 milyon dolar zarar yaÇanmıÇtır. Bu afetlerden en büyük ekonomik zararı ise fırtınalar meydana getirmiÇtir. Yıllık ortalama 0.10 olarak yaÇanan fırtınalardan çeÇitli yıllarda 40 kiÇietkilenirken, 10 milyon dolar ekonomik zarar yaÇanmıÇtır (Tablo 1; ġekil 2).

Tablo 1. Kıbrıs'ta yaÇanan doğal afetler ve etkileri (Web 1)

Afet	Tarih	Etkilenen	Ekonomik Zarar (ABDS X 1,000)
Kuraklık	1991	0	0
	2000	0	0
Fırtına	1983	0	0
	2003	30	10.000
	2004	10	0
Aşırı Sıcaklar	1998	100	0
	2000	400	0
	2007	0	0
Deprem ve Tsunami	1995	1865	4.340
Hastalık	1996	280	0
Yangın	2000	0	0
TOTAL		2685	14.340



Şekil 1. Kıbrıs'ta etkili olan doğal afetler (Web 1)

Bütün bu istatistiklere dayanılarak ekonomik anlamda büyük bir kayba neden olan fırtınaların yaşandığı Kıbrıs'ta Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) yöntem ve tekniklerinden yararlanılarak fırtına risk analizi yapılacaktır. Yapılan bu analiz kapsamında; Acaba Kıbrıs adasında fırtına riskinin boyutları nasıldır? Adadaki hangi alanlar risk altındadır? Bu risk hangi yerleşimleri en fazla etkileyecektir? Bu kapsamda yapılması gerekenler nelerdir? Çıktıdaki araştırma sorularına yanıtlar aranacaktır.

Yapılan bu çalışma, Kıbrıs'ta tarımsal faaliyetlerin değerlendirilmesi, çevre sorunlarının etki alanlarının tespit edilmesi, ulaşım ve sanayi faaliyetlerinin etkilenmesi, iklimsel özelliklerin açıklanması, bitki örtüsü ve türlerinin özelliklerinin belirlenmesi, turizm faaliyetlerinin etkilenmesi ve potansiyelin ortaya konulması ile enerji üretim etkinlikleri gibi birçok alanda yapılacak faaliyetler bakımından oldukça önem taşımaktadır.

2. İNCELEME ALANININ GENEL ÖZELLİKLERİ

Kıbrıs adası, Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının geçiş noktasında ve eski büyük uygarlıkların yer aldığı Ortadoğu ve Anadolu bölgelerinin kesişimin de (Karaaslan, 1998: 125; Web 2; 3), İtalya'ya bağlı Sardinya ve Sicilya adalarından sonra Akdeniz'in en büyük üçüncü adasıdır (Atasoy, 2011: 30; Web 4; 5; Şekil 2). Akdeniz'in kuzeydoğusunda (Web 5) ve Doğu Akdeniz havzasında yer alan Kıbrıs, kuzeyden 65 km mesafe ile Türkiye, doğusundan 112 km mesafe ile Suriye, 267 km ile İran, 162 km ile Lübnan, güneyinden 418 km ile Mısır, kuzey batısından da 965 km ile Yunanistan ile komşudur (Web 4; 6; Şekil 2). Adanın bu özel konumu ve zengin doğal kaynakları günümüzden 9000 yıl önce yerleşime açılmasına da neden olmuştur (Atalay, 2011: 49).



Şekil 2. Lokasyon Haritası

Kıbrıs, 30°33' - 35°41' kuzey enlemleri ile 32°23' - 34°55' doğu boylamları arasında yer almaktadır (Web 6). Yüzölçümü yaklaşık 9.251 km²'dir (Web 7). Bunun 3.355 km²'lik bölümü, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (Web 8) geriye kalan kısmı ise Güney Kıbrıs Rum Yönetimi altındadır. Kıbrıs'ın genişliği en çok 225 km, en az 43 km'dir (Web 6). Adanın en yüksek noktası, 1953 m yükseklikteki Trodos (Kıbrıs) Dağlarıdır (Web 9).

Toros Dağ Kuşağı içerisinde yer alan Kıbrıs, kuzeydoğuya doğru uzanan Karpaz Yarımadası, güneydoğuda Gazi Magosa körfezi ve batıda Güzelyurt körfezi yer alır. Kuzeyde adanın kıyılarına paralel olarak uzanan kireç taşlarından oluşan Beğarmak Dağları uzanır. Bu dağ kuşağının güneyinde batıda Güzelyurt'tan başlayarak doğuda Gazi Magosa'ya kadar devam eden ve Mesaorina ovası olarak adlandırılan geniş bir ova yer alır (Atalay, 2011: 49). Adanın güneyinde Kıbrıs Rum kesiminde Trodos (Kıbrıs) Dağları uzanır. Daha güneyde ise bu dağlardan doğan akarsuların oluşturduğu deltalar mevcuttur (Web 10; Şekil 2).

Karakteristik Akdeniz iklim özelliklerinin görüldüğü Kıbrıs'ta (Karaaslan, 1998: 138; Altunç, 1998: 1; Kutoğlu, 2004: 57), Akdeniz iklim bölgesinin genelinde olduğu gibi yaz mevsimi sıcak ve kurak, kış mevsimi ise yağışlı ve kurak bir şekildedir. Sıcaklık değerleri yükseltiye bağlı olarak değişen bir özellik kazansada, en soğuk ay 10 °C ile Ocak, en sıcak ay ise 35 °C ile Temmuz ayıdır. Yağış genellikle kış mevsiminde görülür. Alçak sahalarda ortalama olarak 380 mm olan yağış değeri, yükselti seviyesinin artışıyla paralel olarak artışı gösterir (Web 2).

Hidrografi özellikleri bakımından zengin olmayan Kıbrıs'ta kısa boylu ve küçük akarsular bulunur (Şekil 4). Bu akarsular yaz mevsiminde ise genellikle kururlar. Adanın Güzelyurt civarında akarsular üzerine yapılmış küçük göletler de diğer hidrografik unsur olarak belirtilebilir.

Kıbrıs adasında başlıca İnceptisoller olmak üzere, Entisoller, Alfisol ve Mollisol türünde topraklar yaygın halde bulur. İnceptisoller, daha çok alüvyal tabanlarda, Entisoller oluşturma süreci yeni başladığı için toprak oluşum süreci devam eden alanlarda, Alfisoller daha çok kireçtaşı yaygın olduğu arazilerde ve Mollisoller ise yağış miktarının fazla ve ot vejetasyonun yaygın olduğu bölgelerde oluşmaktadır.

Kıbrıs adasının iklim özelliklerine bağlı olarak bitki örtüsü özellikleri de karakteristik Akdeniz vejetasyonudur. Bu kapsamda alt kısımlarda kuraklığa dayanıklı maki türleri yaygın iken,

yükseklere çıkıldıkça iğne yapraklılar özellikle de kızılçamlar hakim bitki formasyonlarını oluşturmaktadır.

3. MATERYAL VE METOT

İnsanlar zamanla artan bu doğa olaylarına karşı önceden önlem alabilmek, nedenlerini araştırmak ve oluşan hasarları belirlemek için birtakım arayışlar içerisine girmiştir (Özcan vd., 2009: 2). Bu nedenle dünya genelinde, afetlerden korunma stratejisi kapsamında afete dönüşmeden önlemlerin alınmasına olanak sağlayacak, afetlere karşı risk yönetimi çalışmalarına geçilmektedir. Ancak bu yaklaşımdaki başarı, gelişim, koruma ve uyarı sistemleri ile daha iyi afet acil durum planlaması, vb. afet yönetim çalışmalarının bir arada yürütülmesine bağlıdır (Demirci ve Karakuyu, 2004: 72).

Sistemati bir süreç olan risk yönetimi, riskin tanımlanması, analizi ve miktarının belirlenmesi olmak üzere üç aşamadan oluşur. Özellikle olası bir doğal afet anında can ve mal kaybını en aza indirmek ve olumsuz etkilerinin azaltılması için yapılması gereken çalışmalar, tehlike alanlarındaki risk yönetimi çalışmaları ile gerçekleştirilebilmektedir. Risk yönetimi çalışmalarında tehlike ve riskler belirlenmekte, risk senaryoları hazırlanmakta, korunma ve zarar azaltma önlemleri seçilmekte, sonuçlar güncel haritalar ve grafiklerle ortaya konmakta, kullanılabilecek kaynak ve imkânlar belirlenmekte, afetten korunma ve afet müdahalesi için en uygun seçenek ve öncelikler hakkında kararlar elenip, uygulamaya geçilmektedir (Ahmed ve Anwar, 2012: 179).

Kıbrıs adası örneğinde fırtına afetini konu alan bu çalışma ise, zarar ve risk analizi olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada, Kıbrıs'ta yakın geçmişte yaşanan ve günümüz ile gelecekte yaşanabilecek fırtına afetinin, Sachs (2007) tarafından önerilen formül doğrultusunda yapacağı zarar matematiksel değer olarak hesap edilmiştir.

Bu kapsamda önerilen formül içeriği doğrultusunda Kıbrıs için hem geçmiş yıllara ait, hem de geleceğe ait kişi başına düşen milli gelir değerleri bu konu hakkında yapılan çalışmalardan elde edilmiştir (Web 14). Formüldeki, fırtınadan etkilenen insan sayısı ise geçmiş fırtına afeti için Birleşmiş Milletler Uluslararası Doğal Felaketleri Azaltma Kurumu (UN International Strategy for Disaster Reduction)'un verdiği değerler (Web 1), günümüz ve gelecekte öngörülen fırtına afeti için ise geçmiş yıllardaki değerlerin artış oranı göz önünde bulundurularak hesaplanmıştır. İlgili formüldeki ortalama rüzgâr hızı ise Koroneos vd. (2005) tarafından verilen değerlerin ortalaması alınmıştır ve içine katılan bütün yıllar için sabit olduğu kabul edilmiştir.

Çalışmanın ikinci aşaması olan risk analizi ise Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) yöntem ve teknikleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bilindiği gibi doğal afetlere karşı olası risk bölgelerinin belirlenmesinde ve sonuçların izlenmesinde vazgeçilmez kaynaklardan birisi de Coğrafi Bilgi Sistemleridir (Vieux ve Gauer, 1994: 264; Zerger, 2002: 287; Demirci ve Karakuyu, 2004: 82; Hoblit et vd., 2004: 1; Khalid ve Renee, 2008: 7). Bu sistem sayesinde uygun içim adımları ile yapılan analizlerle güncel ve yüksek doğruluklu veri/bilgi üretmek mümkündür. Bunun yanında bu verilerinden elde edilen sonuçlar diğer veri gruplarıyla karşılaştırma ve değerlendirme yapmak, sorguların üretilmesi ve karar mekanizmalarına sonuç veri temininde birçok olanak sunmaktadır. Ayrıca bu sistem sayesinde afet öncesi risk analizlerinin yapılmasında ve afet sonrası hasar tespit çalışmaları gibi önemli ve stratejik konularda büyük ölçüde fayda sağlamaktadır (Zerger ve Smith, 2002: 124; Demirci ve Karakuyu, 2004: 82; Sachs, 2007: 4; Erkal ve Değerliuyurt, 2009: 162).

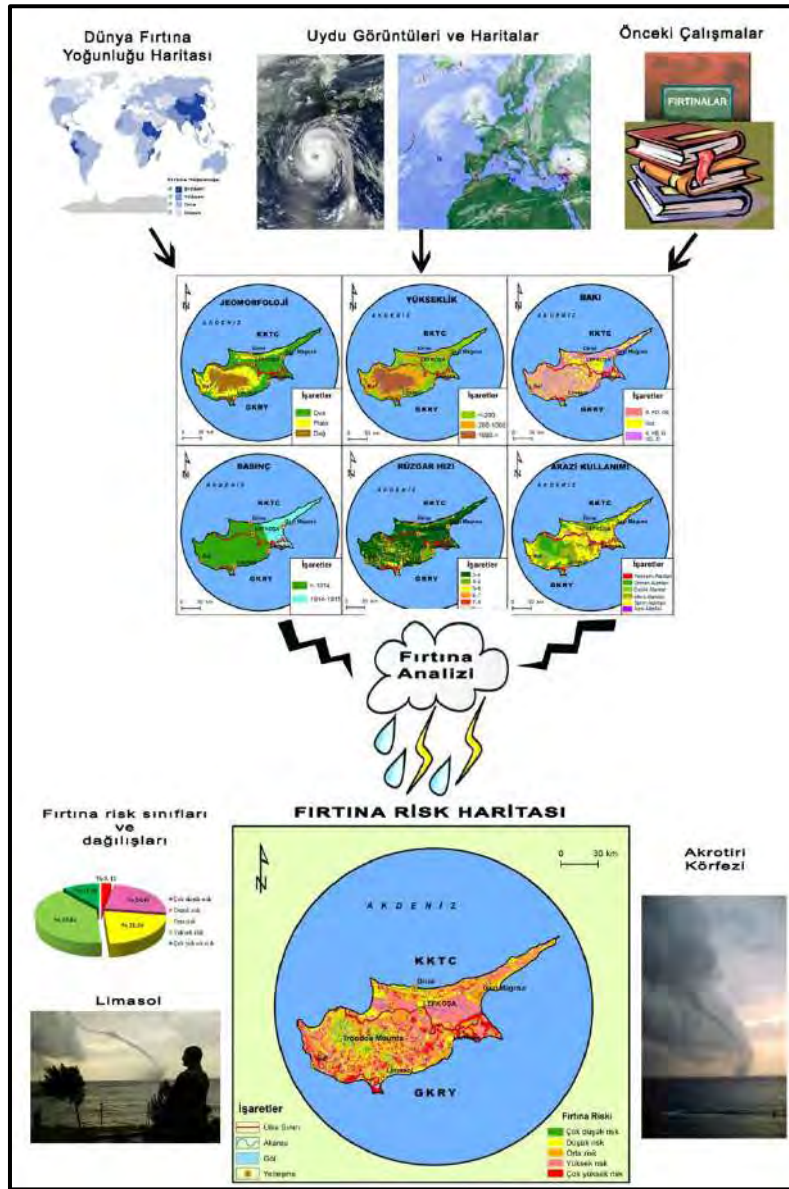
Bu risk analizi aşamasında Coğrafi Bilgi Sistemler (CBS) metodolojisi kullanılarak koşullara bağlı ağırlıklı çıkarma yöntemi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir (Tablo 2) ve fırtına afetinin meydana getirebileceği risk sahaları da tespit edilmiştir. Bu amaçla ilgili literatür eğinde gerek dünya, gerekse bölge çapında yapılan harita ve uydu görüntüleri incelenmiştir (gekil 3).

Tablo 2. Fırtına risk analizinde etkili olan parametreler

Parametreler	Parametre Faktörleri	Etki Değeri	Risk Zonlama Değeri
JEOMORFOLOJİ	Dağ	1	8
	Plato	3	
	Ova	5	
YÜKSEKLİK (m)	<-200	1	3
	200-1000	3	
	1000->	5	
BAKİ	B, ND, GB	5	5
	K, KB, G, GD, D	1	
	Düz	4	
BASINÇ (mb)	<-1014	2	7
	1014-1015	4	
RÜZGÂR HIZI (m/s)	3-4	1	10
	4-5	2	
	5-6	3	
	6-7	4	
	7-8	5	
ARAZİ KULLANIMI	Yerleşim Alanları	3	9
	Orman Alanları	1	
	Çalılık Alanlar	2	
	Mera Alanları	3	
	Tarım Alanları	4	
	Açık Alanlar	5	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



Şekil 3. Fırtına risk analizinde etkili olan faktörler

Çalışmada temel altlık harita olarak Texas Üniversitesi tarafından Perry-Castaneda Library Map Collection'dan kullanıma sunulan 1/1.000.000 ölçekli topografya paftası kullanılmıştır. Bu harita ile the Ministry of Economy, Trade ve Industry (METI) Earth Remote Sensing Data Analysis Center (ERSDAC) in Japan ve the National Aeronautics ve Space Administration (NASA) Earth Observing System (EOS) Data Information System (EOSDIS) Live Processes (LP) Distributed Active Archive Center (DAAC) in the United States tarafından üretilen The Advanced Spaceborne Thermal Emission ve Reflection Radiometer (ASTER) Global Digital Elevation Model (GDEM) verisi kullanılarak, jeomorfoloji, yükseklik ve bakı parametrelerine ait faktör haritaları oluşturulmuştur.

Bu haritaların dışında The University of Texas at Austin üniversitesi tarafından Perry-Castaneda Library Map Collection'dan kullanıma sunulan 1/15.000.000 ölçekli arazi kullanım haritaları ile diğer kaynaklardan yararlanılarak oluşturulan rüzgar hızı (Stelios ve Constantinos,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

1995; Christopher vd., 2005) ve basınç (Gönençgil ve Çavuş, 2006; Web 12) haritaları diğer parametre faktör haritalarının oluşturulmasında kullanılmıştır (gekil 3).

Bu haritalardan elde edilen jeomorfoloji, yükseklik, bakı, basınç, rüzgâr hızı ve arazi kullanım özelliklerine ait faktör haritaları koğulara bağlı ağırlıklı çakıştırma yöntemi çerçevesinde oluşturulan duyarlılık sınıfları ve değerleri ile ortaya konmaya çalışılmıştır (Tablo 2). Bu yöntemle etki eden faktörler teorik olarak sınıflandırılmıştır (Clerici vd., 2002; Saha vd., 2002; Ekinci, 2004; 2011; Tablo 2) ve duyarlılığa neden olduğu tespit edilen faktör haritaları çakıştırılarak, duyarlılık sınıflarının yoğunlukları ve mekânsal dağılımları elde edilmiştir. En son aşamada ise hem fırtına riski altında olan alanlar tespit edilmiş, hem de bu alanların dağılımı ha olarak ifade edilmiştir (gekil 3).

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölüm, yukarıda belirtildiği gibi zarar ve risk analizi olmak üzere iki aşamada ele alınıp, tartışılacaktır.

4. 1. Zarar Analizi

Fırtınalar, etkiledikleri kişisayısının yanında büyük maddi ve ekonomik zararlara neden olmaktadır. Bu nedenle fırtınalar üzerinde çeşitli zarar hesaplamaları yapılmaktadır. Bu kapsamda geliştirilmiş yeni bir analiz olan Sachs (2007) tarafından önerilen formül kullanılabilir ve içeriği şu şekildedir.

$$ZARAR = \sum_{i=1}^{n=6} \int (Kişi başına düşen milli gelir_i, Nüfus_i, Rüzgar_i)$$

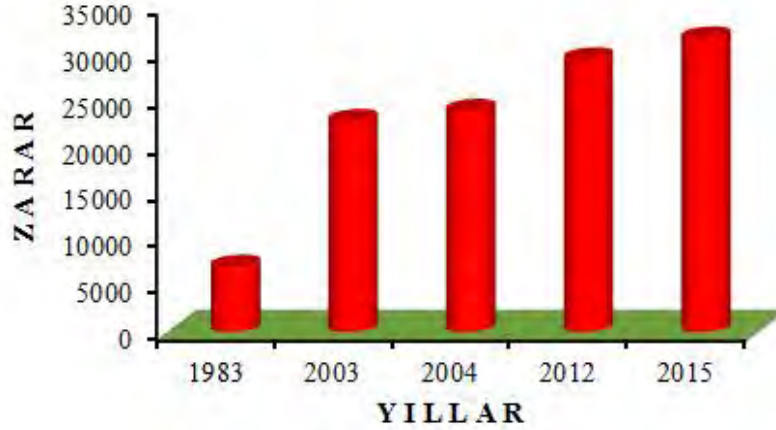
Bu denklemde; n, fırtınanın etkileyeceği yerler, i ise fırtınadan etkilenen nüfus oranıdır. Bu formül; “i” eğittir 1’den n’ye yani 6 kadar olan $\int (Kişi başına düşen milli gelir_i, Nüfus_i, Rüzgar_i)$ sayılarının toplamı” biçiminde ifade edilir.

Formüle göre fırtına afetinin yaşandığı yıllar olan 1983, 2003 ve 2004 yılları ile günümüz süreci olan 2012 ve gelecek projeksiyon olan 2015 yılları doğrultusunda zarar hesaplamaları yapılmıştır. Bu kapsamda zarar değişimi yıllara göre artmıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Fırtına zarar analizinde kullanılan değerler ve zarar oranı

Tarih	Etkilenen	Ekonomik Zarar (US\$ X 1,000)	Kişi Başına Düşen Milli Gelir	Zarar
1983	0	0	7.010.98	7.014.98
2003	30	10.000	22.628.31	22.662.31
2004	10	0	23.736.10	23.750.10
2012	? (120)	?	29.150.09	29.274.09
2015	? (150)	?	31.375.68	31.529.68

Bu artışa göre en fazla zarar, öngörülen değerler doğrultusunda 31.529.68 olarak 2015 yılında gerçekleşebilir. En az zarar ise 7.014.98 ile 1983 yılında gerçekleşmiştir (gekil 4). Çigili yıllar arasında 24.514.7 oranında bir değer artış yaşanmıştır (Tablo 3).



Şekil 4. Fırtına analizi sonuçlarına göre zararın yıllara göre değişimi

4. 2. Risk Analizi

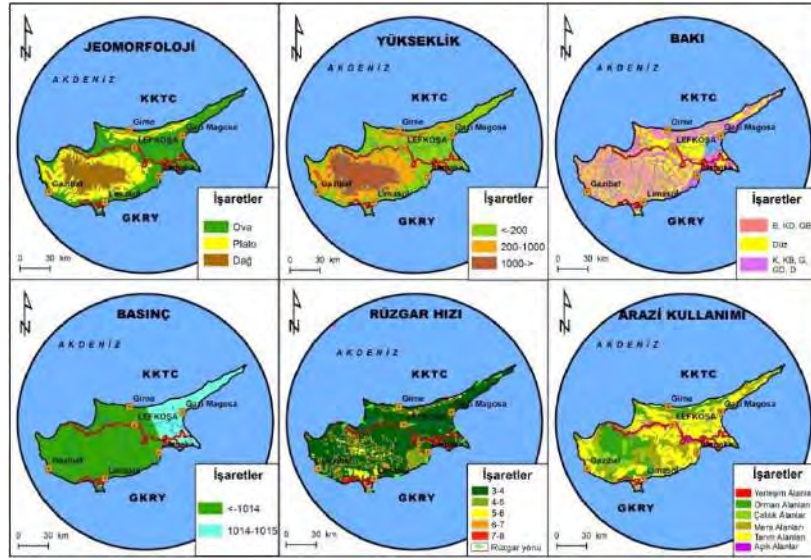
Bu aşamada, fırtına riskine neden olan parametreler (jeomorfoloji, yükseklik, bakı, basınç, rüzgâr hızı ve arazi kullanımı) ayrı ayrı dağılım özellikleri ile beraber ele alınıp, parametre faktörlerinin duyarlılık özellikleri eşliğinde tartışılacaktır (Şekil 5).

Fırtına riski üzerinde etkili olan ilk doğal çevre faktörü jeomorfolojidir. Jeomorfoloji, özellikle yerleşik özellikleriyle rüzgar üzerinde engelleyici veya kanalizasyon edici olarak etkin bir rol oynar (Yerebakan, 2001: 101; Erol, 2010: 135; Atalay, 2010: 113).

Buna göre düz ova sahalarında, yüksek arızalı dağlık alanlara göre fırtına riski daha fazladır. Çünkü bu gibi düz alanlarda rüzgâr hızını azaltıcı hiçbir engelin olmaması fırtına riskini artırır. Aksine arızalı dağlık küteller ise rüzgar önünde etkili bir engel teşkil ederek fırtına riskini azaltır.

Buna göre inceleme alanında fırtına riskinin en yüksek olduğu jeomorfolojik birimler olan ovalar % 54.16 (501310.29 ha) ile en fazla alanı kaplamaktadırlar. Bunu % 26.90 (249013.32 ha) değeriyle riskin daha az olduğu plato yüzeyleri takip etmektedir. Jeomorfolojik kapsamda fırtına riskinin en az olduğu dağ alanları ise % 18.94 (175354.26 ha) oranla en az alanı kaplayan morfolojik birimlerdir.

Fırtına riski açısından değerlendirilmesi gereken bir başka parametre ise yükseltidir. Yükselti seviyesi arttıkça sürtünme azalacağı için rüzgâr doğrusal bir şekilde ve daha hızlı olarak eser (Yerebakan, 2001: 102; Erol, 2010: 134; Atalay, 2010: 114). Buna göre Kıbrıs'ta yükseltiye bağlı olarak fırtına riskinin en fazla olduğu yerler 1000 m'den yüksek olan sahalardır. Bu sahalarda % 18,94 (175354.26 ha) değerinde alan kaplamaktadırlar. Riskin en az olduğu yükselti seviyesi ise 0-200 m'ler arasındaki kuşaktır. Bu sahalarda ise % 54.16 (501310.29 ha) ile en fazla alanı meydana getirirler. Riskin orta derecede olduğu 200-1000 m'ler yükselti seviyeleri basamağı ise % 26.90 (249013.32 ha) alansal değere sahiptir.



Şekil 5. Fırtına riski üzerinde etkili olan faktörler

Rüzgar esme yönleri de fırtına riski açısından önemlidir. Bu bağlamda topografyanın baki özellikleri kullanılarak rüzgâr esme yönleri fırtına riski açısından üç kategoride değerlendirilmiştir. Adanın coğrafi konumu göz önünde bulundurulduğunda hakim rüzgar yönü batı sektörlüdür. Çünkü genel olarak Akdeniz havzası ve bu havzanın doğusunda yer alan Kıbrıs adası, orta enlem gezici basınç merkezlerinin genel atmosferik sirkülasyonuna uygun olarak gerçekleştirildiği hareketler neticesinde daha çok B'dan sokulan hava kütlelerinin etkisi altında kalmaktadır. Ancak fiziki coğrafya faktörlerine bağlı olarak lokal farklılıklarda görülmektedir (Gönençgil ve Çavuş, 2006: 16).

Buna göre olan Kıbrıs adası için fırtına riskinin en fazla olduğu hakim rüzgar yönleri B, KD, GB'tir. Bu yönler % 18.01 (162609.53 ha) ile en az dağılımı olan yönlerdir. Fırtına riskinin en az olduğu yönler ise K, KB, G, GD ve D yönleridir. Bu yönler ise % 41.06 (370779.66 ha) oranla en fazla alan kaplamaktadır. Adadaki düz sahalar ise % 40.93 (369654.64 ha) değere sahip olup, risk etkisinin ikinci derecede hissedildiği sahalara karşılık gelmektedirler.

Fırtına riski üzerinde etkili başka bir faktör ise basınç'tır. Bütün yıl boyunca belli bir hava kütlelerinin etkisi altında kalmayan Kıbrıs (Oktay, 1993: 4; Kutoğlu, 2004: 58), soğuk dönemde polar, sıcak dönemde ise tropikal hava kütlelerinin etki sahası altına girmektedir (Gönençgil ve Çavuş, 2006: 15). Buna göre adanın genelinde basınç 1014 mb'dan küçük ve büyük olarak bulunur. Fırtına riski açısından en riskli alanlar basınç değerlerinin yüksek olduğu sahalardır. Bu alanlar % 23.83 (220584.67 ha) değerle az alan kaplarlar. Adanın büyük bölümünde ise 1014 mb ve daha az değerlerle fırtına riskinin daha az olduğu basınç koşulları egemendir (Şekil 5). Bu koşullar ise % 76.17 (705008.56 ha) alansal değer kaplamaktadır.

Fırtına riski açısından rüzgâr hızı da önemli etkenlerin başında gelmektedir. Kıbrıs'ta rüzgâr hızı 3-8 m/s arasında farklı değerlere sahiptir. Adanın büyük çoğunluğunda rüzgâr hızı % 78.61 (727698.99 ha) oranında alansal dağılımı ile 3-4 m/s arasındaki değerlerdir. Rüzgâr hızının 7-8 m/s ile en fazla olduğu alanlar ise % 1,48 (13680.85 ha) oranında bir alan kaplamaktadır. Rüzgâr hızının en düşük ve en yüksek değerler arasında olduğu 4-5, 5-6 ve 6-7 m/s değerlerinde ise alansal oran sırasıyla % 3.87 (35792.62 ha), % 3.86 (35717.62 ha) ve % 12.18 (112784.98 ha)'dır.

Fırtına riski üzerinde etkili en son faktör ise arazi kullanımıdır. Özellikle arazi kullanımı rüzgârın sürtünme kuvvetine etki ederek şiddeti üzerinde belirleyici olmaktadır (Yerebakan, 2001:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

12; Erol, 2010: 134). Bu kapsamda arazi kullanımına bağlı olarak zemin örtüsünün yoğun olduğu yerlerde rüzgar hızı daha az ve fırtına riski daha düşüktür. Bunun aksine zemin örtüsünün daha az olduğu alanlarda ise rüzgâr hızı daha fazla ve fırtına riski daha yüksek düzeydedir (gekil 5).

Buna göre fırtına riskinin en yüksek olduğu arazi kullanım sınıfı açık alanlardır. Bu araziler % 3.32 (30717.90 ha) oranında alansal dağılıma sahiptir. Fırtına riskinin en az olduğu arazi kullanım sınıfı ise % 17.60 (162889.13 ha) değerle ormanlık alanlardır. Diğer arazi kullanım sınıfları ise risk oranı küçükten büyüğe doğru sıralanacak şekilde, % 7.84 (72591.21 ha) alansal oranla çalılık alanlar, % 24.05 (222583.63 ha) alansal oranla mera alanları, % 0.60 (5570.64 ha) alansal oranla yerleşim alanları, % 46.59 (431240.72 ha) alansal oranla tarım alanlarıdır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kıbrıs adası dahilinde fırtına afeti konusu kapsamında zarar ve risk analizi çalışmaları olarak gerçekleştirilen bu çalışmada sonuçları, iki kısımda ele alınabilir.

Zarar analizi sonuçlarına göre Kıbrıs'ta, geçmiş yıllarda yaşanan günümüz ve gelecekte yaşanabilecek fırtına afeti değerleri geleceğe doğru 24.514.7 oranında artmaktadır. Bu artış tamamen doğru olmasa da, günümüz ve gelecek bakımından fırtına konusunda acil önlemlerin alınmasını gerekliliğini göstermesi bakımından önemlidir. Zira ada çevresinde geçtiği yıllarda yaşanan fırtınalar bu düşüncenin ne kadar yerinde olduğunu göstermektedir.

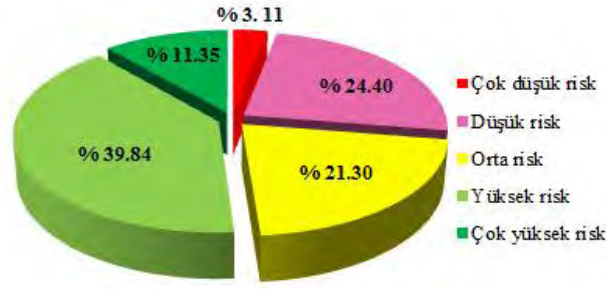
Çalışmanın ikinci aşamasında ise, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) metodolojisi çerçevesinde koşullara bağlı ağırlıklı yöntem kullanılarak yapılan fırtına risk analizi sonucunda, hem fırtına riski altında olan alanlar tespit edilmiş, hem de bu alanların dağılımı ha olarak ifade edilmiştir. Analiz sonucuna göre Kıbrıs adasının % 51.19 (Yüksek risk: 3684.09 ha ve % 39.84; Çok yüksek risk: 1049.22 ha ve % 11.35)'unun risk altında, % 21.30 (1969.60 ha)'unun orta riskli ve % 27.51 (Düşük risk: 2256.09 ha ve % 24.40; Çok düşük risk: 287.13 ha ve % 3.1)'inde risk altında olmadığı anlaşılmıştır (Tablo 4; gekil 6-7).

Analiz sonuçlarına göre fırtına riski özellikle yükselti seviyesinin az olduğu ova sahalarında daha yüksek değerlerdedir. Buna göre Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde en riskli alanlar, başkent Lefkoşa çevresidir. Bunu Gazi Magosa yerleşim merkezi çevresi takip etmektedir. Riskin en az olduğu alanlar ise Girne çevresidir.

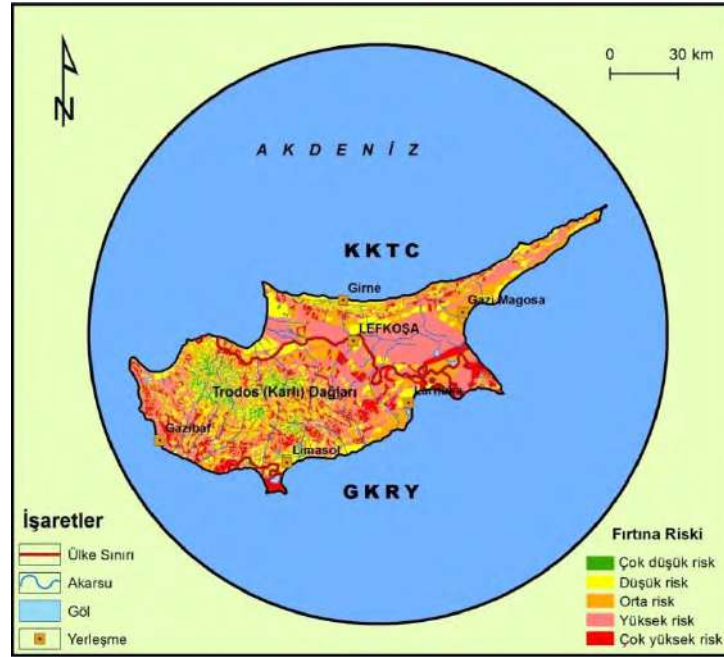
Güney Kıbrıs Rum Yönetiminde ise en riskli alanlar Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde olduğu gibi Lefkoşa çevresidir. Bunu Gazibaf ve çevresi takip ederken, riskin en düşük seviyede olduğu yerler ise Limasol çevresi ve Trodos Dağları civarıdır (gekil 7).

Tablo 4. Fırtına risk sınıfları ve dağılımı

FIRTINA RİSKİ	ALAN	
	ha	%
Çok düşük risk	287.13	3.11
Düşük risk	2256.09	24.40
Orta risk	1969.60	21.30
Yüksek risk	3684.09	39.84
Çok yüksek risk	1049.22	11.35
TOPLAM	9246.13	100.00



Şekil 6. Fırtına risk sınıfları ve dağılımı



Şekil 7. Fırtına Risk Haritası

Elde edilen bulgular çerçevesinde Kıbrıs'taki fırtınalar konusunda öncelikli olarak yapılması gerekenler şunlardır;

1. Fırtına riski konusunda daha detaylı ve kapsamlı çalışmalar yapılmalıdır,
2. Afet bilgi sistemlerine yönelik uygulamalar hayata geçirilmelidir,
3. Özellikle bu kapsamda fırtına bilgi ve yönetim sistemleri oluşturulmalıdır,
4. Tahmin ve erken uyarı sistemleri kurulmalıdır,
5. Yakın tarihte meydana fırtınalardan etkilenen alanların o dönemlere ait uydu görüntülerinin uzaktan algılama yöntemleri ile analiz edilerek tespit edilmelidir,
6. Özellikle yoğun nüfuslu alanlarda fırtına risk planlamaları yapılmalıdır.
7. Yapılacak analizler sonucunda belirlenen riskli sahalarda rüzgâr hızını bertaraf edecek engeller oluşturulmalıdır,
8. Yerel halkın fırtına afeti konusunda bilinçlendirilmesi gerekir.

Sonuç olarak fırtına riski yüksek olan bu adada bu konuda multidisipliner bir bilim anlayışıyla daha kapsamlı planlamaların yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AHMED, Musfique ve ANWAR, Rifat, “Risk Assessment of Storm Surge of Kutubdia Islve Using GIS”, **2012 IACSIT Coimbatore Conferences IPCSIT**, Volume: 28 (2012), pp.: 178-182, IACSIT Press, Singapore.
- ALTUNÇ, Mustafa, **Fiziksel ve Biyolojik Çevre’nin Özellikleri ve Doğal Kaynakların Kullanımı**, YDÜ, ÇED Raporu, LefkoĞal998.
- VERE, Zenger, “Examining GIS decision utility for natural hazard risk modeling”, **Environmental Modelling & Software**, Volume: 17 (2002), pp.: 287-294.
- ASHIS Kumar, GUPTA Saha, Ravi P. ve ARORA, M. K., “GIS-based Lveslide Hazard Zonation in the Bhagirathi (Ganga) Valley, Himalayas”, **Int. j. remote sensing**, Volume: 23 (2002), No: 2, pp.: 57-369.
- ATALAY, Ğbrahim, **Resimli ve Haritalı Dünya Coğrafyası**, Ğıkılap Kitabevi, Ğstanbul 2011.
- ATASOY, Ahmet, “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin Nüfus Coğrafyası”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 15 (2011), s.: 29 – 62.
- CHRISTOPHER, J. Koroneos, PARIS, Fokaidis ve NICOLAS, Moussiopoulos, “Cyprus energy system ve the use of renewable energy sources”, **Energy**, Volume: 30 (2005), pp.: 1889-1901.
- CLERICI, Aldo, PEREGO, Susanna, TELLINI, Claudio ve VESCOVI, Paolo, “A Procedore for Lveslide Susceptibility Zonation by Conditional Analysis Method”, **Geomorphology**, Volume: 43 (2002), pp.: 349-364.
- EKĖNCĖ Deniz (2004). **Gölüç Çayı Havzasının Uygulamalı Jeomorfolojisi**, Ğstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafy Anabilim Dalı, Yayınlanmamığ Doktora Tezi, Ğstanbul.
- EKĖNCĖ Deniz, **Zonguldak-Hisarönü Arasındaki Karadeniz Akaçlama Havzasının Kütle Hareketleri Duyarlılık Analizi**, Titiz Yayıncılık, Ğstanbul 2011.
- EROL, Oğuz, **Genel Klimatoloji**, 8. Baskı, Çantay Kitabevi, Ğstanbul 2010.
- HOBLIT, Brian, ZELINKA, Steve, CASTELLO, Cris ve CURTIS, David, “Spatial Analysis of Storms Using GIS”, **2004 User Conference Proceedings the 24th Annual Esri International User Conference**, August 9-13, 2004, New York Street, USA 2004.
- KARAASLAN, Tufan, **Ortadoğ’un Coğrafyası**, 3. Baskı, Atlas Kitabevi, Konya 1998.
- KHALID, Fakhar ve BABB, Renee, “Hazard ve Risk Assessment from Hurrricane Ivan (2004) in Grenada using Geographical Information Systems ve Remote Sensing”, **Journal of Maps Student Edition**, (2008), pp.: 4-10.
- KUTOĞLU, Sibel, (2004) “**Girne-Lefkoşa Hattının Batısında Kalan Sahadaki Hatalı Arazi Kullanımının Neden Olduğ Jeomorfolojik Problemler**”, Ğstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafy Anabilim Dalı, Yayınlanmamığ Yüksek Lisans Tezi, Ğstanbul.
- OKTAY, Fehmi, (1993) “**Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (Doğ Akdeniz) Etkileyen Hava Kütleleri**”, Ğstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Ğletmeciliğ Enstitüsü, Yayınlanmamığ Doktora Tezi, Ğstanbul.

- ÖZCAN, Orkan, MUSAOĞLU, Nebiye ve ÇEKER, Dursun Zafer, (2009). "TaÇın Alanlarının CBS ve Uzaktan Algılama Yardımıyla Belirlenmesi ve Risk Yönetimi Sakarya Havzası Örneği", **TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 12. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı**, 11-15 Mayıs 2009, Ankara.
- ÖZDEMİR, Nevin, **Doğal Afetler**, Bölüm 7, Genel Fiziki Coğrafya (Editör: Cemalettin ÇAHİN), Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2011.
- ÖZEY, Ramazan, **Afetler Coğrafyası**, Aktif Yayınevi, İstanbul 2006.
- PARARAS-CARAYANNIS, George, **Natural Disasters in China**, Chapter 9, International Perspectives on Natural Disasters, Occurrence, Mitigation and Consequences (Editors: Joseph P. Stoltman, John Lidstone ve Lisa M. DeChano), Springer, The Netherlands 2007.
- SACHS, Adam, **Using spatial analysis to establish a relationship between hurricane attributes ve damages**, Harvard College Class of 2007, The Department of Earth & Planetary Sciences ve the Department of Economics, USA 2007.
- ÇAHİN, Cemalettin ve SÖPAHOĞLU, Çengün, **Doğal Afetler ve Türkiye**, GeniÇetilmiş2. Baskı, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2003.
- STELIOS, Pashardes ve CONSTANTINOS, Christofides, "Statistical analysis of wind speed ve direction in Cyprus", **Solar Energy**, Volume: 55 (1995), pp.: 405–414.
- WEB 1. <http://www.preventionweb.net/english/countries/statistics/?cid=45>, (Son EriÇim Tarihi: 26.04.2012).
- WEB 2. Kıbrıs Coğrafyası (Türkçe), maestro-dmc.com., (Son EriÇim Tarihi: 28.04.2012).
- WEB 3. Kıbrıs Tarihi 1, (Türkçe), KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, (Son EriÇim Tarihi: 29.09.2008).
- WEB 4. Kıbrıs Cumhuriyeti, http://tr.m.wikipedia.org/wiki/G%C3%BCney_K%C4%B1br%C4%B1s_Rum_Kesimi, (Son EriÇim Tarihi: 28.04.2012).
- WEB 5. Akdeniz'de Gizli Petrol Savağ (Türkçe), Ajans 7/24 (2009-06-15), (Son EriÇim Tarihi: 21.06.2009).
- WEB 6. Cyprus, Encyclopedia Britannica, 2008, Encyclopedia Britannica Online, (Son EriÇim Tarihi: 28.10.2008).
- WEB 7. Kuzey Kıbrıs (Türkçe). incentivetur.com, (Son EriÇim Tarihi: 21.06.2009).
- WEB 8. Kuzey Kıbrıs Türk Yönetimi Coğrafyası (Türkçe), www.gözlemci.net, (Son EriÇim Tarihi: 21.06.2009).
- WEB 9. North Cyprus Almanack, Kemal Rüstem (Edit.) ve diğerleri, London; K.Rustem & Brother 1987, s.: 86.
- WEB 10. Cyprus Geography, <http://www.kypros.org/CyprusPanel/cyprus/geography.html>, (Son EriÇim Tarihi: 28.04.2012).
- WEB 11. <http://cyprus-storms.webs.com/apps/photos/photo?photoid=92085693>, (Son EriÇim Tarihi: 30.04.2012).
- WEB 12. Cyprus Weather Map, <http://www.weather-forecast.com/maps/Cyprus>, (Son EriÇim Tarihi: 30.04.2012).

-
- WEB 13. Physical Map of Cyprus, <http://www.freeworldmaps.net/europe/cyprus/map.html>, (Son Erişim Tarihi: 30.04.2012).
- WEB 14. Cyprus GDP Per Capita (PPP), US Dollars Statistics http://www.economywatch.com/economicstatistics/Cyprus/GDP_Per_Capita_PPP_US_Dollars/, (Son Erişim Tarihi: 02.05.2012).
- YEREBAKAN, Metin, **Rüzgâr Enerjisi**, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 2001-33, İstanbul 2001.
- VIEUX, Baxter E. ve GAUER, Nalneesh, “Finite-Element Modeling of Storm Water Runoff Using GRASS GIS”, **Computer-Aided Civil and Infrastructure Engineering**, Issue: 9, Volume: 4 (1994), pp.: 263–270.
- ZERGER, Vere ve SMITH, David Ingle, “Impediments to using GIS for real-time disaster decision support”, **Computers, Environment ve Urban Systems**, Issue: 27, Volume: 2 (2003), pp.: 123–141.



KIRGIZ SÖZLÜKÇÜLÜĞÜNDE HUSEİN [KARASAYEViÇ] KARASAYEV VE KONSTANTİN [KUZMiÇ] YUDAHİN'İN YERİ

*Faruk ÖZTÜRK**

ÖZET

Bu makalede Husein [Karasayeviç] Karasayev ve Konstantin [Kuzmiç] Yudahin'in Kırgız sözlükçülüğüne katkısı ele alınmıştır. Bir standart dilin oluşmasında sözlüklerin rolü büyüktür. Kırgızca yazı dili XX. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında oluşmuştur. Gerek Kırgızca yazı dilinin oluşturulmasında ve gerekse Kırgız sözlükçülüğünde K. Karasayev ve K. K. Yudahin'in önemli bir yeri vardır.

Bu çalışmada Kırgızistan'da sözlüklerin oluşturulmasında önemli rol oynayan ve Kırgız alfabesinin tüm çeşitlenmelerini düzenlemiş olan H. K. Karasayev tarafından hazırlanan Kırgızca imla kılavuzunun çeşitli baskıları incelenmiş, ayrıca K. K. Yudahin'in Kırgızca-Rusça Sözlüğünün tüm baskıları farklılıklarıyla birlikte ele alınmıştır.

Kırgızca-Rusça Sözlüğün ilk baskısı 1940 yılında, ikinci baskısı 1965 yılında, üçüncü baskısı 1985 yılında, dördüncü baskısı ise 1999 yılında yapılmıştır. Kırgız dilinin kelime hazinesini tespit eden ve kelimelerin kullanışlarını gösteren Yudahin'in sözlüğü birçok ülkede büyük ün kazanmıştır. Yudahin, çalışması için gerekli malzemeleri 1920 yıllarında ders kitapları, gazeteler, dergiler ve folklordan derlemeğe başlamıştır. Bu sözlükte, o dönemdeki Kırgız dilinin kelime hazinesi, tarihi ve etnografya terimleri, folklorik malzemeler, eski tabirler, yaklaşık olarak iki bin atasözü ve deyim yer almaktadır. K. K. Yudahin'in Kırgızca-Rusça Sözlüğü Kırgız gelenekleri, tarihi ve kültürüyle ilgili çok zengin malzeme içermesinin yanında aynı zamanda ansiklopedik bir sözlük özelliğini taşımaktadır.

Ekim Devrimi'ne [24 Ekim 1917] kadar okuryazar Kırgızlar, Çağatayca kullanıyorlardı. Ekim Devrimi'nin ilk yıllarında okullarda eğitim dili Kazakça ve Tatarca idi. 1923 yılından itibaren ilk defa Kırgızca okul kitapları çıkarılmağa başlanmış, böylece Kırgızca artık resmî dil olarak kullanılmağa başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sözlükçülük, Kırgızca, sözlük, imla kılavuzu.

* Dr., El-mek: turkeogretimi@gmail.com

THE PLACE OF HUSEIN [KARASAYEVICH] KARASAYEV AND KONSTANTIN [KUZMICH] YUDAHIN IN KYRGYZ LEXICOGRAPHY

ABSTRACT

In this notification, there will be discussed the Kyrgyz lexicography contribution of K. KARASAYEV and K. K. YUDAHIN. Dictionaries has a very important role in the formation of the standard language. The Kyrgyz writing language has been formed in the XX century at the end of the first quarter. K. KARASAYEV and K. K. YUDAHIN has a big effect both in creating the Kyrgyz writing language and in the Kyrgyz lexicography.

In this labor will be analyzed the various prints of the Kyrgyz spelling guide that was done by K. KARASAYEV who helped in forming of dictionaries in Kyrgyzstan and editor of all the variants of the Kyrgyz alphabet, and the Kyrgyz-Russian dictionary of K. K. YUDAHIN will be dealt with all the differences of the prints.

The Kyrgyz-Russian dictionaries first print was in the year of 1940, the second print was in 1965, the third print was in 1985 and the fourth was done in the 1999. YUDAHIN's dictionary has a very big reputation which shows the Kyrgyz word treasures and the usages of the words. Yudahin started the work in 1920 with collecting the materials like textbooks, newspapers, magazines and folklore. This dictionary consists of the Kyrgyz languages word treasure, historical and ethnographic idioms, folklore materials, old idioms and approximately two thousand idioms and proverbs. This Kyrgyz-Russian dictionary is also an encyclopaedic dictionary because Kyrgyz tradition with its history and culture has a rich content.

Key Words: Lexicography, Kyrgyz Turkish, dictionary, orthographic dictionary.

Giriş

Kırgız yazı dili XX. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında oluşmuştur¹. Bir dilin oluşmasında sözlüklerin çok önemli rolü vardır, çünkü sözlükler bir dilin söz varlığını temel alan çalışmalardır. Kırgız sözlükçülüğü denildiği zaman akla gelen ilk iki isim H. K. KARASAYEV ve K. K. YUDAHIN'dir.

Dilci, sözlükçü ve sözlük bilimci olan KARASAYEV Kırgızcanın imlası ve Kırgızcada alıntı kelimeler üzerinde çalışmıştır. Esas çalışmaları arasında

¹ ORUZBAYEVA, B. O., "Kırgızskiy Yazık": *Yazıkı Mira: Тюркские языки*: 286-287. s.; *Kırgız Tilinin Çağı Alfaviti cana orfografiyası*: 3. s.

Ekim Devrimi'ne [24 Ekim 1917] kadar okuryazar Kırgızlar, Çağatayca kullanıyorlardı. Ekim Devrimi'nin ilk yıllarında okullarda eğitim dili Kazakça ve Tatarca idi. 1923 yılından itibaren ilk defa Kırgızca okul kitapları çıkarılmağa başlanmış, böylece Kırgızca artık resmî dil olarak kullanılmağa başlanmıştır.: YUDAHIN, K. K.: *Kırgızsko-Russkiy Slovar*: 6. s.

1. *Sabak Açkiç* „Ders Anahtarı-Alfabe kitabı-“ (1927),
2. *Cañılık* „Haber“ (1928)²,
3. *Kratkiy Russko-Kirgizskiy Slovar' • Kısaça Orusça-Kırgızça Sözdük* „Kısaca Rusça-Kırgızca Sözlük“ (İ. A. BATMANOV ile) (1938),
4. *Russko-Kirgizskiy Slovar'* „Rusça-Kırgızca Sözlük“ (Ekip çalışması) (1944, 1957),
5. *Kırgız Tilinin Orfografiyalık Sözdüğü* „Kırgızca İmla Kılavuzu“ (Yu. YANŞANSIN ile) (1956),
6. *Kırgız Tilinin Orfografiyalık Sözdüğü* „Kırgızca İmla Kılavuzu“ (1966),
7. *Kırgız Tilinin Orfografiyalık Sözdüğü* „Kırgızca İmla Kılavuzu“ (1983),
8. *Kırgız Tilinin Orfografiyalık Sözdüğü* „Kırgızca İmla Kılavuzu“ (S. İBRAGİMOV, A. BİYALİYEV, N. ABDESOV'un editörlüğünde) (2009),
9. *Tügöylüü Sözdör (Dublettüü Sözdördün Spravoçnigi)* „Çifte Kelimeler (Kopya Kelimeler Kılavuzu)“ (1971),
10. *Özdöstürülgön Sözdör: Sözdük: 5100 Söz* „Alıntı Kelimeler: Sözlük: 5100 Söz“ (1986),
11. *Kamus Naama: Arab, İran, Kıtay, Mongol, Orus Tilderinen Ooşup Kelgen cana Köönörgön Sözdör* „Kamus Name: Arapça, Farsça, Çince, Moğolca, Rusçadan Alıntı ve Eskimiş Sözler“ (1996),
12. *Nakıl Sözdör. 1-Kitep* „Özlü Sözler. 1. Kitap“ (1982), *Nakıl Sözdör. 2-Kitep* „Özlü Sözler. 2. Kitap“ (1987) vardır.

Dilbilimci, Türkolog, sözlükçü, sözcük bilimi uzmanı olan YUDAHİN'in esas çalışmalarını ise

1. *Kirgizsko-Russkiy Slovar'* „Kırgızca-Rusça Sözlük“ (1940, 1965),
2. *Russko-Kirgizskiy Slovar'* „Rusça-Kırgızca Sözlük“ (ekip çalışması) (1944, 1957) oluşturur. Kırgızcanın dışında Özbekçe ve Uygurca üzerinde de çalışmıştır. Bu çalışmalar arasında ise
3. *Uzbeksko-Russkiy Slovar'* „Özbekçe-Rusça Sözlük“ (1927),
4. *Uygursko-Russkiy Slovar'* „Uygurca-Rusça Sözlük“³ (1928) vardır.

1. HUSEİN KARASAYEVİÇ KARASAYEV

Husein Karasayevič KARASAYEV 5 Ocak 1901 yılında Isık Köl'de Tüp Bölgesi'nin Keñ-Suu Köyü'nde doğmuş, 31 Ocak 1998 yılında Karakol şehrinde vefat etmiştir. Kırgız sözlük düzenleyicileri ve Kırgız alfabesinin tüm çeşitlenmelerini⁴ oluşturan komisyon üyelerinden biridir⁵.

² KARASAYEV bu alfabe kitabını İ. ARABAYEV [1882-1933] ile birlikte hazırlamıştır. *Geniş bilgi için* Aşçı, Ufuk Deniz: Kırgız Türkçesiyle Yazılmış Alıp-Bee Adlı İlk Alfabe Kitabındaki Söz Varlığı Üzerine: Konya 2010, Türkiyat Araştırmaları Dergisi sayı 27-Bahar, 19-44. ss.

³ YUDAHİN, K. K., *Uzbeksko-Russkiy Slovar*, Taşkent, 1927; YUDAHİN, K. K., *Uygursko-Russkiy Slovar*, Moskva, 1928.

⁴ 1924-1928 yılları arasında Arap alfabesini kullanan Kırgızlar 1928 yılında millî alfabe olarak Latin alfabesini benimsemiş, 1940 yılında ise Kiril alfabesine geçmiştir (*Kırgız Tilinin Cañı Alfaviti cana orfografiyası*: 4. s.; YUNUSALİYEV, “Kirgizskiy Yazık”: *Yazıkı Narodov SSSR: II Tom: Tyurkskiye Yazıkı*: 482. s.).

1938 yılında KARASAYEV ve BATMANOV tarafından hazırlanan ve daha hacimli bir Rusça-Kırgızca sözlük çıkarılıncaya kadar geçici bir kaynak niteliğini taşıyan *Kratkiy Russko-Kirgizskiy Slovar • Kısaça Orusça-Kırgızça Sözdük*⁶ „Kısaca Rusça-Kırgızca Sözlük” yayınlanmıştır. Bu sözlük yüksek okullarda kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Sözlüğün içine özel terimler alınmamıştır.

1956 yılında KARASAYEV tarafından hazırlanan ve 11.000’e yakın kelime bulunduran *Kırgız Tilinin Orfografiyalık Sözdüğü*⁷ „Kırgızca İmlâ Kılavuzu” yayınlanmıştır⁸. Bu çalışmada dil bilgisi çalışmalarında yer alan önemli imla kurallarına yer verilmiştir. Bu kılavuzda edebî Kırgız dilinde kullanılan söz varlığı içinden yazılış bakımından zor olan kelimelere yer verilmiştir.

Madde başı örneği:

01. а эмес, ал	a emes, al
02. аа, ага	aa, aga
03. аалам	aalam
04. аалим эмес, аалым	aalim emes, aalım
05. аамыят	aamiyat
06. аарчуу	aarçuu
07. аарчы	aarçı
08. аба, абаке	aba, abake
09. аба (аба ырайы)	aba (aba ırayı)
10. абад (абад жай)	abad (abad cay)
11. абажур	abajur
12. абайлоо	abayloo
13. абак жана абакты эмес, набакты	abak cana abaktı emes, nabaktı
14. абаке	abake
15. абал (ал-абал)	abal (al-abal)
16. абалкы эмес, оболку	abalkı emes, obolku
17. абат эмес, абад	abat emes, abad
18. аберрация	aberratsiya
19. абдан	abdan
20. абзац, абзацка, абзацтар	abzats, abzatska, abzatstar
21. абзел	abzel
22. абийир	abiyir
23. абийирдүү	abiyirdüü
24. абонент	abonent
25. абонемент	abonement
26. абориген	aborigen
27. абсолют	absolyut
28. абсолютизм	absolyutizm
29. абсолюттук	absolyuttuk
30. абстракттуулук	abstrakttuuluk (29. s.)

⁵ ASANOV, U. A., *Kto Yest Kto v Kirgizskoy Nauke: Kratkiy Biobibliografičeskiy Spravočnik Doktorov Nauk Kirgizstana*, 307. s.

⁶ KARASAYEV, K. - BATMANOV, İ.: *Kısaca Orusça-Kırgızça Sözdük • Kratkiy Russko-Kirgizskiy Slovar*, 116. s. Kirgizstan Mamlekettik Basması, Frunze - Kazan, 1938.

⁷ KARASAYEV, H. - YAŞANSIN, Yu.: *Kırgız Tilinin Orfografiyalık Sözdüğü*, 160 b. Kirgizstan Mamlekettik Okuu-Pedagogiyalık Basması, Frunze, 1956.

⁸ İlk Kırgız imla kılavuzu *Kırgız Tili Orfografiyasının Sözdüğü* „Kırgız İmlâ Kılavuzu” ise BAYCIYEV, AKTANOV ve BAKEYEV tarafından hazırlanmış ve 1938 yılında yayınlanmıştır. Latin harfli bu çalışmaya 5.000’den fazla kelime girmiştir. 1940 yılında *Kırgızlar Kiril alfabesine geçmiştir*. Buna bağlı olarak 1942 yılında BOGDANOVA tarafından hazırlanan ve 7.000’e yakın kelime içeren Kiril harfli *Orfografiya Sözdüğü* „İmlâ Kılavuzu” basılmıştır.: ÖZTÜRK, Faruk: “Kırgızca Sözlüklerin Sınıflandırılması-Classification Of The Kyrgyz Dictionaries”, *IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri*, 22-24 Aralık 2011 Muğla: Ankara 2012, I. cilt XXII+863, II. cilt XII+825 s. 115-124. ss.

1966 yılında KARASAYEV tarafından 60.000 kelimelik **Kırgız Tilinin Orfografiyalık Sözdüğü**⁹ „Kırgız İmlâ Kılavuzu“ hazırlanmıştır. İmlâ kılavuzu açıklamalı sözlük değildir. Bunlarda kelimelerin anlamı verilmez. Yine de yukarıda belirttiğimiz çalışmada bazı kelimelerin açıklamaları verilmiştir.

Madde başı örneği:

01. а болду	a boldu
02. а дегенде	a degende
03. а дегенче	a degençe
04. а дегиче	a degiçe
05. а дедирбей (а деле, ал деле)	a dedirbey (a dele, al dele)
06. а деп эле	a dep ele
07. а жасаган!	a casagan!
08. а көрөкчө, ал көрөкчө	a körökçö, al körörkçö
09. а сен болсоң, ал сен болсоң	a sen bolsoñ, al sen bolsoñ
10. а сенчи, ал сенчи	a sençi, al sençi
11. а эмичи, ал эмичи	a emiçi, al emiçi
12. аа, ага	aa, aga
13. аа бардым, ага бардым	aa bardım, aga bardım
14. аалам, ааламдык	aalam, aalamdık
15. аалат эмес, наалат	aalat emes, naalat
16. аалаш (аалашып иштеди)	aalaş (aalaşıp iştedi)
17. аалим эмес, аалым	aalim emes, aalım
18. аалы эмес, наал	aalı emes, naal
19. аалым (окумуштуу)	aalım (okumuştıuu)
20. аамият	aamiyat
21. аамиятсыз	aamiyatsız
22. аар I эмес, наар I	aar I emes, naar I
23. аарчын	aarçın
24. аар II эмес, наар II	aar II emes, naar II
25. аарчуу	aarçuu
26. аарчы	aarçı
27. аарчыл	aarçıl
28. аарчылуу	aarçılıu
29. аарчынт	aarçınt
30. аарчынттыр	aarçınttır
31. аарчынттыруу	aarçınttırıuu
32. аарчытуу	aarçıtuu
33. аарчыш	aarçış
34. аарчышуу	aarçışuu
35. аарчышуучу	aarçışuuçu (12. s.)

Bu sözlüğün düzeltilmiş ikinci baskısı 1983 yılında çıkmıştır¹⁰. Bu sözlükte yaklaşık olarak 60.000 madde başı vardır. Çalışmanın içine yeni kullanılan terimler de alınmıştır. Fiil madde başlarında olumsuzluk, geniş zaman, belirli ve belirsiz geçmiş zaman şekilleri gösterilmiştir.

Madde başı örneği:

01. а ¹ (ал) сүйл. а. а.	а ¹ (al) süyl. a. a.
02. а (ал) да	а (al) da
03. а ² : а-бу дешүү а дегенде (адегенде эмес) а деп такт. (адеп эмес)	а ² : a-bu deşüü a degende (adegende emes) a dep takt. (adep emes)

⁹ KARASAYEV, H., *Kırgız Tilinin Orfografiyalık Sözdüğü: 60 000 Söz*, 763 b. “Mektep” Basması, Frunze, 1966.

¹⁰ KARASAYEV, H., *Kırgız Tilinin Orfografiyalık Sözdüğü: 60 000 Söz*, 575 b. Kırgız Sovet Ensiklopediyasının Başkı Redaksiyası, Frunze, 1983.

а түгүл	a tügöl
04. а³ байл.	а³ bayl.
05. а⁴ , аа сырды.	а⁴ , аа sırd.
06. а⁵ бөл.	а⁵ böl.
07. аалам	aalam
08. ааламдык	aalamdik
09. аалым (аалим эмес)	aalim (aalim emes)
10. аамыят (аамият эмес)	aamiyat (aamiyat emes)
11. аамыятсыз	aamiyatsız
12. аарчуу (арчуу эмес)	aarçuu (arçuu emes)
13. аарчы¹ (аачы, аарчы эмес): бет аарчы, жүз аарчы	aarçı¹ (aacı, aarçı emes): bet aarçı, cüz aarçı
14. аарчы²- (тазала-; арчы- эмес)	aarçı²- (tazala-; arçı- emes)
15. аарчыл-	aarçıl-
16. аарчылуу	aarçılıu
17. аарчын-, аарчынба-, аарчынган	aarçın-, aarçınba-, aarçingan
18. аарчынуу	aarçınuu
19. аарчынт-, аарчынты	aarçınt-, aarçıntı
20. аарчынтуу	aarçıntuu
21. аарчыт-, аарчытты	aarçıt-, aarçıttı
22. аарчытуу	aarçıtuu
23. аарчыш¹ к. а.	aarçış¹ k. a.
24. аарчыш²- кош м.	aarçış²- koş m.
25. аарчышуу	aarçışuu (23. s.)

KARASAYEV'in hazırladığı *Kırgız Tilinin Orfografiyalık Sözdüğü*¹¹ „Kırgızca İmlâ Kılavuzu“nın 1983 yılındaki baskısının eksikleri 2009 yılında S. İBRAGİMOV, A. BİYALİYEV, N. ABDESÖV'un editörlüğünde tamamlanarak yeniden basılmıştır. Sözlük 80.000 kelime içermektedir.

Madde başı örneği:

01. а¹ (ал) сүйл. а. а.	а¹ (al) süyl. a. a.
02. а (ал) да	а (al) da
03. а² : а-бу дешүү а дегенде (адегенде эмес) а деп такт. (адеп эмес) а түгүл	а² : a-bu deşüü a degende (adegende emes) a dep takt. (adep emes) a tügöl
04. а³ байл.	а³ bayl.
05. а⁴ , аа сырды.	а⁴ , аа sırd.
06. а⁵ бөл.	а⁵ böl.
07. а дегиле	а degile
08. аа (уят, бет)	аа (uyat, bet)
09. аай	aay
10. аалам ааламдан ашкан ааламды бузуу ааламдын модели ааламдын тең салмактуулугу	aalam aalamdan aşkan aalamdı buzuu aalamdın modeli aalamdın teñ salmaktuulugu
11. ааламдык	aalamdik
12. аалым (аалим эмес) эск.	aalim (aalim emes) esk.
13. аамыят (аамият эмес)	aamiyat (aamiyat emes)
14. аамыятсыз	aamiyatsız
15. аарчуу (арчуу эмес)	aarçuu (arçuu emes)
16. аарчы¹ (аачы, арчы эмес)	aarçı¹ (aacı, arçı emes)
17. аарчы²- (тазала-; арчы- эмес)	aarçı²- (tazala-; arçı- emes)
18. аарчыл-	aarçıl-
19. аарчылуу	aarçılıu

¹¹ KARASAYEV, H. K., *Kırgız Tilinin Orfografiyalık Sözdüğü: 80 000 Söz*, 640 b. “Mektep” Basması, Bişkek, 2009.

20. аарчын- , аарчынба-, аарчынган	aarçin- , aarçinba-, aarçingan
21. аарчынуу	aarçinuu
22. аарчынт- , аарчынты	aarçint- , aarçinttı
23. аарчынтуу	aarçintuu
24. аарчыт- , аарчытты	aarçit- , aarçittı
25. аарчытуу	aarçituu
26. аарчыш ¹ к. а.	aarçış ¹ k. a.
27. аарчыш ² - кош м.	aarçış ² - koş m.
28. аарчышуу	aarçışuu (37. s.)

KARASAYEV'in *Kırgız Tilinin Orfografiyalık Sözdüğü* „Kırgız İmla Kılavuzu“ dışında başka çalışmaları da vardır. Bunların arasında 1971 yılında KARASAYEV ve KARASAYEVA tarafından hazırlanan *Tügöylüü Sözdör (Dublettüü Sözdördün Spravoçnigi)*¹² „Çifte Kelimeler (Kopya Kelimelerin Kılavuzu)“ vardır. Bu kılavuz Kırgızcadaki gereksiz kopya kelimelerini göstermek amacıyla hazırlanmıştır. Sözlükteki kelimeler daha önce basılmış olan *Kırgız Tilinin Orfografiyalık Sözdüğü* çalışmalarından alınmıştır.

Madde başı örneği:

● аа, ага (аган э м е с), ага бардым. ● аалат, ылаанат э м е с, наалат ● аалим э м е с, аалым ● аалым (аалим э м е с), чоң аалым адам ● аалы э м е с, наал ● аар I э м е с, наар I ● аар II э м е с, наар II, алакандын наары ● аары (айры III э м е с), бал аарысы ● аарчы (аачы, арчы э м е с), колунду аарчы ● аачы, арчы э м е с, аарчы ● аба I (ава э м е с) ● аба II (ава э м е с), таза аба	● aa, aga (agan e m e s „değil“), aga bardım. ● aalat, ılaanat e m e s „değil“, naalat ● aalim e m e s, aalım ● aalım (aalim e m e s „değil“), çoñ aalım adam ● aalı e m e s „değil“, naal ● aar I e m e s „değil“, naar I ● aar II e m e s „değil“, naar II, alakandın naarı ● aarı (ayrı III e m e s „değil“), bal aarısı ● aarçı (aaçı, arçı e m e s „değil“), kolundu aarçı ● aaçı, arçı e m e s „değil“, aarçı ● aba I (ava e m e s „değil“) ● aba II (ava e m e s „değil“), taza aba (8. s.)

1986 yılında KARASAYEV'in hazırladığı *Özdöştürülgön Sözdör: Sözdük: 5100 Söz*¹³ „Alıntı Kelimeler: Sözlüğü: 5100 Söz“ yayınlanmıştır. Bu çalışmada kelimelerin anlamları geniş bir şekilde açıklanmıştır.

Madde başı örneği:

● ААМЫЯТ (ар.) маани берүү, көңүл буруу, керек деп эсептөө. Отургандар анын өзүнө эч кандай аамыят берген жок (сү йл.). [ААМИЯТ (Ar.) maani berüü, köñül buruu, gerek dep eseptöö „önem verme, değer verme, dikkat etme, gerekli sayma“. Oturgandar anın sözünö eç kandaı aamiyat bergen çok „Oturanlar onun sözüne hiçbir zaman önem vermemiştir“ (süyl. „cümle“).] (11. s.)

1996 yılında KARASAYEV tarafından hazırlanan *Kamus Naama: Arab, İran, Kıtay, Mongol, Orus Tilderinen Ooşup Kelgen cana Köönörgön Sözdör*¹⁴ „Kamus Name: Arapça, Farsça, Çince, Moğolca, Rusçadan Alıntı ve Eskimiş Sözler“ yayınlanmıştır. Bu çalışma Kırgızca kelime hazinesini tespit etmek için başvuru bir kaynak özelliği taşımaktadır.

¹² KARASAYEV, H. - KARASAYEVA, A., *Tügöylüü Sözdör (Dublettüü Sözdördün Spravoçnigi)*, 128 b. “Mektep” Basması, Frunze, 1971.

¹³ KARASAYEV, H. K., *Özdöştürülgön Sözdör: Sözdük: 5100 Söz*, Başkı redaktor: B. O. ORUZBAYEVA, 424 s. Sovet Ensiklopediyasının Başkı Redaktsiyası, Frunze, 1986.

¹⁴ KARASAYEV, H., *Kamus Naama: Arab, İran, Kıtay, Mongol, Orus Tilderinen Ooşup Kelgen cana Köönörgön Sözdör*, 856 s. “Şam” Basması, Bişkek, 1996.

Madde başı örneği:

• аалы а. аали.

1. жогорку даражалуу, жогорку даражада турган адам.
2. энчилүү ат.

[aah A. aali.

1. cogorku daracaluu, cogorku daracada turgan adam „üst dereceli, üst derecede duran adam“.
2. ençilüü at „özel isim“.] (10. s.)

2. KONSTANTİN KUZMIÇ YUDAHİN

Konstantin Kuzmiç YUDAHİN 31 Mayıs 1890 yılında Rusya'nın Orsk şehrinde dünyaya gelmiş, 22 Mart 1975 yılında Bışkek'te vefat etmiştir. Birçok Türk lehçesini bilen Türkolog Farsça ve Arapçayı da iyi derecede biliyordu. Sovyetler Birliği Bilimler Akademisinde W. W. RADLOFF'un *Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemeleri*'nin düzeltilmiş ve tamamlanmış ikinci yayın çalışmalarına katılan YUDAHİN Kırgız metinlerini içine alan beşinci cildinin sözlük redaksiyonunu üstlenmiştir. Bu çalışma sırasında rastladığı birçok kelime ve deyim anılamalarını açıklamak için basma Kırgız metinlerini birçok kez okumak zorunda kalmıştır. Anlaşılmayan yerleri böyle de çözemeyince Kırgızistan'ı dolaşmağa karar vermiştir. Bu çalışmanın sonunda RADLOFF'un *Örnekleri*'nin beşinci cildinin sözlük malzemelerini kat kat aşan fişler elde eden YUDAHİN bunları sözlüğe dönüştürmeğe karar vermiş ve 1940 yılında *Kırgızsko-Russkiy Slovar*¹⁵ „Kırgızca-Rusça Sözlük“ü yayınlamıştır. Bu çalışmadaki alfabe için 26 Lâtin harfinin yanı sıra 5 de Kiril harfi kullanılmıştır. Sözlük tek cilttir ve 25.000 madde başı kelime içermektedir. Çalışmanın sonunda karşılaştırmalı ses bilgisi hakkında kısa bilgi verilmiştir.

KULLANILAN ALFABE:

SÖZLÜKTE KULLANILAN LATİN VE KİRİL	ÇEVİRİYAZI LATİN	SÖZLÜKTE KULLANILAN LATİN VE KİRİL	ÇEVİRİYAZI LATİN
A a	A a	O o	O o
B b	B b	Ө ө	Ö ö
C c	Ç ç	P p	P p
Ç ç	C c	Q q	Q q
Д д	D d	R r	R r
E e	E e	S s	S s
F f	F f	Ş ş	Ş ş
G g	G g	T t	T t
Q q	Ğ ğ	U u	U u
I i	İ i	V v	V v
J j	Y y	X x	H h
K k	K k	Y y	Ü ü
L l	L l	Z z	Z z
M m	M m	Ž ž	J j
N n	N n	Ь ь	I ı
п	п		

¹⁵ YUDAHİN, K. K.: *Kırgızsko-Russkiy Slovar*, 576 s. Gos. İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey, Moskva, 1940.

Türkiye’de YUDAHİN’in *Kırgızsko-Russkiy Slovar* adlı eserinin ilk baskısı Abdullah Battal TAYMAS tarafından çevrilmiş, 1945 ve 1948 yıllarında iki cilt olarak „Kırgız Sözlüğü”¹⁶ adı altında yayınlanmıştır.

YUDAHİN hazırladığı ilk sözlüğünün eksik yanları olduğu için bu eksiklikleri tamamlamağa karar verir. 1965 yılında 37.538 madde başı içeren tek cilt hâlinde *Kırgızsko-Russkiy Slovar*¹⁷ yayınlanır. Bu çalışma sözlüğün ilk baskısından hemen hemen iki kat daha hacimlidir ve madde başı kelimeler yalnızca Kiril harfleriyle gösterilmiştir.

KULLANILAN ALFABE:

SÖZLÜKTE KULLANILAN KİRİL	ÇEVİRİYAZI LATİN	SÖZLÜKTE KULLANILAN KİRİL	ÇEVİRİYAZI LATİN
А а	A a	Р р	R r
Б б	B b	С с	S s
В в	V v	Т т	T t
Г г	G g	У у	U u
Д д	D d	Ў ў	Ü ü
Е е, Ё ё	Ye ye, e Yo yo	Ф ф	F f
Ж ж	C c, J j	Х х	H h
З з	Z z	Ц ц	Ts ts
И и	İ i	Ч ч	Ç ç
Й й	Y y	Ш ш	Ş ş
К к	K k	Щ щ	Şç şç
Л л	L l	Ъ ъ	“
М м	M m	Ы ы	I ı
Н н	N n	Ь ь	“
Ѓ ғ	Ŋ ŋ	Э э	E e
О о	O o	Ю ю	Yu yu
Ө ө	Ö ö	Я я	Ya ya
П п	P p		

Sözlüğün düzenlenmesi sırasında eski söz varlığının bir kısmı kaldırılmış, bir kısmı da Rusça düzeltmeleriyle birlikte verilmiştir. Bu eserin içinde o dönemdeki Kırgızca söz varlığı, tarihî terimler, etnografya terimleri, deyim ve atasözleri yer alır. Bu sözlükte yaklaşık olarak iki bin atasözü ve deyim yer almaktadır. Atasözü ve deyimler kelimelerin bağlamlarını gösterir. YUDAHİN Kırgız atasözlerini Rusçaya çevirip bazılarının yanında da Rus atasözlerinin karşılıklarını vermiştir. 1982 yılında Şarşeke USUPBEKOV’un hazırladığı *Kırgız Makal-Lakaptarı*¹⁸ „Kırgız Atasözleri ve Deyimleri” adlı eser yayınlanmıştır. 2000 yılında da *Bir Miñ Kırgız Elinin Makal-Lakaptarı Akademik K. K. Yudahindin Cıynagınan*¹⁹ „K. K. Yudahin’in Koleksiyonundan Bin Atasözü ve Deyimi” adlı küçük bir kitapçık yayınlanmıştır. Bu eserde Kırgız konuşma dilinde en çok kullanılan atasözleri yer almıştır. *Kırgızsko-Russkiy Slovar*’ın üçüncü baskısı madde başları kısmında hiçbir

¹⁶ YUDAHİN, K. K., *Kırgız Sözlüğü: Cilt: I (A-J): Çeviren: Abdullah TAYMAS: Ankara 1945, XVI+376 s. Cilt: II (K-Z): Çeviren: Abdullah TAYMAS, Ankara, 1948.*

¹⁷ YUDAHİN, K. K., *Kırgızsko-Russkiy Slovar: 973 s. İzdatelstvo “Sovetskaya Entsiklopediya”, Moskva, 1965.*

¹⁸ *Bir Miñ Kırgız Elinin Makal-Lakaptarı Akademik K. K. Yudahindin Cıynagınan (K. K. YUDAHİN’in Koleksiyonundan Bin Kırgız Atasözü ve Deyimi)*, Tüzgön: D. T. DAVLETBAKOVA, 116 s. Bişkek, 2000.

¹⁹ USUPBEKOV, Ş., *Kırgız Makal-Lakaptarı (Kırgız Atasözleri ve Deyimleri)*, Frunze, 1982.

değişiklik yapılmaksızın iki cilt hâlinde 1985 yılında²⁰, dördüncü baskısı ise 1999 yılında tek cilt hâlinde yayınlanmıştır²¹. **1967 yılında K. K. YUDAHİN'e Kırgız sözlükçülüğüne katkısı dolayısıyla SSCB Devlet Ödülü** verilmiştir.

1944 yılında *Russko-Kirgizskiy Slovar*²² „Rusça-Kırgızca Sözlük“ yayınlanmıştır. Bu sözlük YUDAHİN, KARASAYEV ve ŞÜKÜROV'dan oluşan ekip tarafından hazırlanmıştır. Daha sonra bu eser genişletilmiş ve 1957 yılında 51.000 kelime içerir biçimde yeniden basılmıştır²³. Hiç değişiklik yapılmadan 2000 yılında ikinci baskısı yapılmıştır²⁴.

SONUÇ

Kırgız sözlükçülüğünde H. K. KARASAYEV ve K. K. YUDAHİN'in çok zengin söz varlığını içine alan sözlükleri hâlâ büyük ilgi görmektedir ve Kırgız sözlükçülüğünde önemini kaybetmeden kullanılmaktadır.

KARASAYEV'in Kırgızca İmla Kılavuzu'nda bazı kelimeleri açıklamalarıyla birlikte vermesi, buna ek olarak bazı şekil bilgisi özelliklerini belirtmesi bu çalışmalarının önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Kırgızistan'da yayınlanan birçok yeni Kırgızca-Rusça sözlük olmasına karşın bu yeni yayınlar YUDAHİN'in „Kırgızca-Rusça ve Rusça-Kırgızca Sözlük“ çalışmaları kadar zengin ve kapsamlı değildir.

Kırgız sözlükçülüğünün önümüzde yapılması gereken adımları şu şekilde sıralanabilir:

• YUDAHİN tarafından hazırlanan Kırgızca-Rusça Sözlük'ün son baskısının güncellenmesi ve Türkiye Türkçesine çevirisinin yapılması;

- Kırgızca-Türkçe sözlük hazırlanması;
- Kırgızca-Osmanlıca sözlük hazırlanması;
- Kırgızca-Çağatayca sözlük hazırlanması;
- Teknik yenilikler göz önünde bulundurularak terim sözlüklerinin geliştirilmesi;
- Etimolojik sözlüğün geliştirilerek hazırlanması;
- Eş anlamlılar, zıt anlamlılar ve sesteşler sözlüğünün hazırlanması;
- Kırgızca derleme ve halk ağızları sözlüğünün hazırlanması.
- Kırgızca-Türkçe deyimler sözlüklerinin hazırlanması,

²⁰ YUDAHİN, K. K., *Kirgizsko-Russkiy Slovar: V Dvuh Knigah: Okolo 40 000 Slovar: 1 Kniga A-K*: 504 s. Glavnaya Redaktsiya Kirgizskoy Sovetskoy Entsiklopedii, Frunze, 1985. YUDAHİN, K. K., *Kirgizsko-Russkiy Slovar: V Dvuh Knigah: Okolo 40 000 Slovar: 2 Kniga L-Ya*: 480 s. Glavnaya Redaktsiya Kirgizskoy Sovetskoy Entsiklopedii, Frunze, 1985

²¹ YUDAHİN, K. K., *Kirgizsko-Russkiy Slovar*, 976 s. “Şam” Basması, Бишкек 1999.

²² *Russko-Kirgizskiy Slovar*: Sostavili: K. KARASAYEV - C. ŞUKUROV - K. K. YUDAHİN; pod redaktsiyey K. K. YUDAHİN'a, 984 s. İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovary, Moskva, 1944.

²³ *Russko-Kirgizskiy Slovar*: Sostavili: K. KARASAYEV - C. ŞUKUROV - K. K. YUDAHİN; pod redaktsiyey K. K. YUDAHİN'a, 992 s. İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovary, Moskva, 1957.

²⁴ *Russko-Kirgizskiy Slovar: 51000 Slovar*: Pod redaktsiyey K. K. YUDAHİN'a, 992 s. İzdatelstvo “Şam”, Bişkek, 2000.

KAYNAKÇA

- ASANOV, U. A.: *Kto Yest Kto v Kırgızskoy Nauke: Kratkiy Biobibliografiçeskiy Spravoçnik Doktorov Nauk Kırgızstana*: Bışkek 1997, 672 s. Glavnaya Redaktsiya Kırgızskoy Entsiklopedii.
- AŞCI, Ufuk Deniz: Kırgız Türkçesiyle Yazılmış Alıp-Bee Adlı İlk Alfabe Kitabındaki Söz Varlığı Üzerine: Konya 2010, Türkiye Araştırmaları Dergisi sayı 27-Bahar, 19-44. ss.
- BAYCİYEV, T. İ. - Aktanov, T. - Bakeyev, K.: *Kırgız Tili Orfografiyasının (İmlasının) Sözdüğü*: Frunze 1938, 94 b. Kırgızmamabas.
- Bir Miñ Kırgız Elinin Makal-Lakaptarı Akademik K. K. Yudahindin Cıynagınan (K. K. Yudahin'in Koleksiyonundan Bin Kırgız Atasözü ve Deyimi)*: Tüzgön: D. T. Devletbakova: Bışkek 2000, 116 s.
- KARASAYEV, H. - Karasayeva, A.: *Tügöylüü Sözdör (Dublettüü Sözdördün Spravoçnigi)*: Redaktor: B. Oruzbayeva: Frunze 1971, 128 s. "Mektep" Basması.
- KARASAYEV, H. - Yanşansin, Yu.: *Kırgız Tilinin Orfografiyalık Sözdüğü*: Frunze 1956, 160 s. Kırgızstan Mamlekettik Okuu-Pedagogiyalık Basması.
- KARASAYEV, H. K.: *Kırgız Tilinin Orfografiyalık Sözdüğü: 80 000 Söz*: Bışkek 2009, 640 s. "Mektep" Basması.
- KARASAYEV, H. K.: *Özdöştürülgön Sözdör: Sözdük: 5100 Söz*: Başkı redaktor: B. O. Oruzbayeva: Frunze 1986, 424 s. Sovet Entsiklopediyasının Başkı Redaktsiyası.
- KARASAYEV, H.: *Kamus Naama: Arab, İran, Kıtay, Mongol, Orus Tilderinen Ooşup Kelgen cana Köönörgön Sözdör*: Bışkek 1996, 856 s. "Şam" Basması.
- KARASAYEV, H.: *Kırgız Tilinin Orfografiyalık Sözdüğü: 60 000 Söz*: Frunze 1966, 763 s. "Mektep" Basması.
- KARASAYEV, H.: *Orfografiyalık Sözdük: 60 000 Söz*: Redkollegiya: T. K. Ahmatov - R. B. Bekanova - S. A. Davletov: Frunze 1983, 575 s.
- KARASAYEV, K. - Arabayev, E.: *Cañılık*: Frunze 1928.
- KARASAYEV, K. - Batmanov, İ.: *Kıskaçça Orusça-Kırgızça Sözdük • Kratkiy Russko-Kirgizskiy Slovar'*: Frunze - Kazan 1938, 116 s. Kırgızstan Mamlekettik Basması.
- KARASAYEV, K.: *Nakıl Sözdör. 2-Kitep*: Frunze 1987.
- KARASAYEV, K.: *Nakıl Sözdör. 1-Kitep*: Frunze 1982.
- KARASAYEV, K.: *Sabak Açkıç*: Frunze 1927.
- Kırgız Tilinin Cañı Alfaviti cana orfografiyası*: Frunze 1940, 16 s. Kırgızmamabas.
- ÖZTÜRK, Faruk: "Kırgızca Sözlüklerin Sınıflandırılması-Classification of The Kyrgyz Dictionaries", *IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri, 22-24 Aralık 2011 Muğla*: Ankara 2012, I. cilt XXII+863, II. cilt XII+825 s. 115-124. ss.
- Russko-Kirgizskiy Slovar'*: Sostavili: K. Karasayev - C. Şukurov - K. K. Yudahin; pod redaktsiyey K. K. Yudahin'a: Moskva 1944, 984 s. İzdatelstvo İnostrannıh i Natsionalnıh Slovarey.
- USUPBEKOV, Ş.: *Kırgız Makal-Lakaptarı (Kırgız Atasözleri ve Deyimleri)*: Frunze 1982.

-
- YUDAHIN, K. K.: *Kirgizsko-Russkiy Slovar'*, Bişkek 1999, 976 s. "Şam" Basması.
- YUDAHIN, K. K.: *Kirgizsko-Russkiy Slovar'*: Moskva 1940, 576 s. Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey.
- YUDAHIN, K. K.: *Kirgizsko-Russkiy Slovar'*: Moskva 1965, 973 s. İzdatelstvo "Sovetskaya Entsiklopediya".
- YUDAHIN, K. K.: *Kirgizsko-Russkiy Slovar'*: *V Dvuh Knigah: Okolo 40 000 Slov: 1 Kniga A-K*: Frunze 1985, 504 s. Glavnaya Redaktsiya Kirgizskoy Sovetskoy Entsiklopedii;, *Kirgizsko-Russkiy Slovar'*: *V Dvuh Knigah: Okolo 40 000 Slov: 2 Kniga L-Ya*: Frunze 1985, 480 s. Glavnaya Redaktsiya Kirgizskoy Sovetskoy Entsiklopedii.
- YUDAHIN, K. K.: *Uygursko-Russkiy Slovar'*: Moskva 1928.
- YUDAHIN, K. K.: *Uzbeksko-Russkiy Slovar'*: Taşkent 1927.
- YUDAHIN, K[onstantin] K[uzmiç]: *Kırgız Sözlüğü (A-J)*: Türkçeye Çeviren: Abdullah Taymas: Ankara 1945, I, XVI+376 s. T. D. K. C. III. 5. Yayın nr. 93.
- YUDAHIN, K[onstantin] K[uzmiç]: *Kırgız Sözlüğü (K-Z)*: Türkçeye Çeviren: Abdullah Taymas: Ankara 1948, II, IV+377-809+XVII+XXIII+I s. T. D. K. C. III. 6. Yayın nr. 121.
- YUNUSALIYEV, B. M.: "Kirgizskiy Yazık": *Yazıkı Narodov SSSR: II Tom: Tyurkskiye Yazıkı*: Moskva 1966, 482-505. s. İzdatelstvo "Nauka".



SOYADLARIMIZ: MARDİN ÖRNEĞİ

*Gülşah PARLAK KALKAN**

ÖZET

Türkiye'de 1930'lu yıllara kadar kişilerin öz adlarının yanında hacı, hafız, hoca, molla, hanım, paşa gibi dinî, ailevi unsurların kullanımı: askere alma, nüfus ve tapu işlemleri gibi alanlarda oldukça karmaşa yaratmakta idi. Hem bu karmaşayı önlemek hem de bireylerin sosyal yaşantıda var olmasını kolaylaştırmak amacıyla 1934 yılında kabul edilen Soyadı Kanunu ile hayatımıza giren soyadları; gramatik açıdan da Türkçenin türetme gücünü ve mana zenginliğini gözler önüne seren son derece önemli bir mevzudur. Denilebilir ki; soyadları, binlerce kelimeyi içine alan ve pek çok dil olayını içinde barındıran, anlam dünyası itibariyle de oldukça zengin olan dil parçacıklarıdır.

Söz konusu çalışmada, Mardin'de kullanılan soyadlarının yapı, köken ve anlam bakımından tahlili yapılmaya çalışılmıştır. Soyadları, köken bakımından tek kelimeden oluşan soyadları ve birden fazla kelimeden oluşan soyadları şeklinde değerlendirilip birden çok kelimeden oluşan soyadlarının yapısındaki her kelime kökenlerine göre ayrı ayrı tespit edilmiş; bununla birlikte soyadları, kök ve eklerinin kökenleri (bilhassa türemiş yapıli soyadları) açısından da ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir. Soyadları yapısal olarak basit, türemiş ve birleşik gruplara ayrılmış; birleşik yapıli soyadları birleşme şekillerine göre alt başlıklarda incelenmiştir. Son olarak soyadları, anlam özelliklerine göre -sözlüksel anlamları göz önünde bulundurularak-sınıflandırılmıştır. Anlam bakımından yapılan tasnif oluşturulurken başka tasniflerden ziyade soyadlarının anlam dünyası baz alınmıştır. Ayrıca kaynakçadan sonra Mardin'de kullanılan soyadları listesine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: soyadı, anlam, köken, yapı, Mardin

OUR SURNAMES: MARDİN MODEL

ABSTRACT

In 1930's using religious and familial titles in the procedures of enrollment, population and title deed such as hacı, paşa, hafız, hoca, molla, hanım used to cause problems. in order to prevent such problems and individuals to ease daily life, having been legislated in 1934, The Surname Law is very significant in view of derivation and semantics of Turkish language. it can said that surnames are semantically substantial elements which are consisted of thousands of words and language phenomenons.

* ArG.Gör. Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, El-mek: gulsah.parlak@hotmail.com

In this article, it is aimed to analyse surnames in Mardin with regard to structure, origin and semantics. Surnames are considered single-word and multiple-word composed surnames. Multiple-word surnames are individually determined according to their origin. In addition, surnames are separately approached with regard to origins of base and affix of surnames (especially derived surnames). Surnames are structurally grouped as simple, compound and derived. Compound surnames are parsed in respect to the way of compound. At last, surnames are semantically classified by taking into consideration their lexical meanings. Furthermore, a list of surnames used in Mardin has been added after the bibliography.

Key Words: surname, semantics, origin, structure, Mardin.

Giriş

1. Mardin

Kaynaklarını Doğu Anadolu Bölgesi dağlarından alan, Fırat ve Dicle nehirlerinin suladığı bereketli topraklar, pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış, ilk yerleşim merkezlerindendir. Batılı kaynaklarda bu topraklar, “iki nehir arası” anlamına gelen Mezopotamya olarak adlandırırken Arap dünyası, bu bölgeyi iki kısma ayırarak güneyine Irak, kuzeyine de el-Cezire demiştir.

Yukarı Mezopotamya’da yer alan ve bir dağın tepesine kurulmuş olan Mardin; güneyinde Suriye, doğusunda gırnak ve Siirt, kuzeyinde Diyarbakır ve Batman, batısında ise ganiurfa ile çevrilidir.

Mardin bölgesine, İlamdan önceki dönemde sırasıyla Subariler, Sami veya Turani kökende oldukları konusu tartışmalı olan Sümerler, Sami ırkından Akadlar, Babilliler, Hititler, Asuriler, Urartular hakim olmuştur (Azimli, 2006: 45). Ancak pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış Mardin’in adına ilkçağ kaynaklarında pek rastlanmamaktadır. Mardin adını ilk kez “IV. yüzyıl Roma müelliflerinden Antalyalı tarihçi Ammanianus Marcellinus’un Amid-Nusaybin yolunun, İzala dağı üzerinden, Maride (Mardin) ve Lorne kaleleri arasından geçtiği Çeklindeki kaydında görmekteyiz. (Çevik, 2006: 66). Mardin adının menşei hakkında birbirinden farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşlerin pek çoğu efsanelerle karışık rivayetlere dayanmaktadır: Mardin, bazılarına göre Süryanice „Merdo“ dan, bazılarına göre Ermenice „Mardi“den bazılarına göre de Fars kaynaklarının zikrettiği „Marde“ adlı bir kavimden gelmektedir (Çevik, 2006: 66). Mardin adının kaynağıyla ilgili Mehmet Azimli “Klasik İlam Kaynaklarına Göre Çek Fetihden Artuklulara Mardin” adlı makalesinde şu görüşleri belirtmiştir: “Kaynaklar, Mardin kelimesinin en eski isminin Ardoba olduğunu veya Marde kelimesinden türeyip bu kelimenin cemisi olup Süryanice ve Aramcada kale anlamına geldiğini belirtirler. Bazıları ise kelimenin savaşçı bir kavim olan ve İran hükümdarı Erdeşir tarafından buraya yerleştirilen Mardelerden türediği konusunda bazı bilgiler verirler. İslam kaynaklarından Vakıdı’de Din ismindeki bir şahsın öldürülmesi üzerine bu isimle isimlendirildiği veya İran hükümdarlarından birinin Mardin isimli hasta oğlunu buraya yerleştirmesi sonucu bu isimle isimlendirildiği gibi bilgiler yer almaktadır” (Azimli, 2006: 45).

Mardin; inançları, sosyo-kültürel yapıları çok farklı grupların bir arada uyum içinde yaşadığı özel bir kenttir. Bugün Yörede Kürtler, Hristiyanlar, Süryaniler, Araplar, Türkler, Yezidi-Kürtler ve Ermeniler yaşamaktadır. Ancak zaman içinde Yezidi ve Süryani nüfusu göçler nedeniyle azalmıştır.

2. Soyadı Kanunu

Soyadı Kanunu 21 Haziran 1934 tarihinde kabul edilmiş, 2 Temmuz 1934 tarihinde ise yürürlüğe girmiştir.

Kanundaki maddeleri özetle dört maddede toplayabiliriz:

1. Soyadları Türkçe olacaktır.
2. Her Türk, geleneğe uygun olmak koşuluyla soyadı kullanmak zorundadır.
3. Soyadı, öz addan sonra yer alacaktır.
4. Soyadı, ya yalın olarak ya da “oğlu” ile birlikte kullanılacaktır.

Soyadı Kanunu’nun kabul edildiği tarihten önce dilimizde “soyadı” şeklinde bir terim mevcut değildi. Yalnız o günün Medeni Kanun’unda „soyadı” kavramını karşılayacak „aile adı” şeklinde bir ifade dikkat çeker. Bu kanunun „evlenmenin umumi hükümleri” başlığını taşıyan babında aile ismi kavramına şöyle yer verilmiştir: “153. maddede „Karı kocanın aile ismini taşır” denmektedir. 141. maddede ise, boşanarak ayrılan kadının aile ismi konusu hükmüne bağlanmış ve boşanan kadının evlenmeden önce taşıdığı aile adını tekrar alacağı, ancak, evlendiği sırada dul ise kendi aile adını taşımasına boşanma hükmü ile birlikte mahkemece müsaade olunabileceği belirtilmiştir. Nesep konusundaki hükümler arasında yer alan 259. maddede, „nesebi sahih olan çocuk, babasının ismini taşır ve onun vatandaşlık haklarına malik olur” denmektedir. Buradaki „baba ismi” sözünden „aile adı kavramını çıkarmak gerekiyor. 311. madde, evlilik dışında doğan çocukların anasının aile adını taşıyacağını, 312. madde ise, babası mahkeme hükmü ile ya da tanınmak suretiyle belirlenen bu gibi çocukların, babanın aile adını taşıyacakları açıklanmaktadır”(Önder, 1967: 308). Kanun’daki bu açıklamalar, soyadı konusunda yetersiz görüldüğü için 1934 yılında Soyadı Kanunu kabul edilmiştir.

5. Mardin’de Soyadlarının Sınıflandırılması

Sosyal hayatta yaşanacak sıkıntıları ve karmaşıklıkları önlemek amacıyla 21 Haziran 1934 tarihinde Soyadı Kanunu ilan edilerek her bireyin öz adı dışında bir ad daha taşıması zorunlu kılınmıştır. Bu adlar, Türkçe olacak; Türk gelenek ve göreneklerinden bağımsız ve ahlaka aykırı, komik, gülünç adlar olmayacaktı. Her Türk vatandaşı, Soyadı Kanunu’nun yürürlüğü konulmasıyla ilgili kararnamenin kabul tarihi olan 2 Temmuz 1934 tarihinden itibaren en geç iki yıl içinde soyadı almak zorundaydı; aksi takdirde, soyadı almayanlara hükümet uygun bir soyadı verecekti. Bu işi hızlandırmak için de soyadı listeleri hazırlanmış ve soyadlarını yazacak memurlara bu listeler dağıtılmıştır (Sakaoglu, 1984: 245).

Soyadı listeleri hazırlanırken Türk dilinin yegâne yadigârları olan Orhun Yazıtları’ndan, Kutadgu Bilig’den, Uygurca metinlerden ve Kıpçak Türkçesine ait çeşitli eserlerden faydalanılmıştır. Fakat bu durum Mehmet Ölmez’in “Dil Devrimi Sonrası Ad ve Soyadlarımız” adlı yazısında da belirttiği gibi birkaç karmaşık durumlara neden olmuştur. göyle ki; elimizde Eski Türkçe dönemine ait sağlam ve güvenilir metinler olmaması nedeniyle aslında kaynağı Türkçe olmayan pek çok kelime Türkçe sanılarak bu listelere alınmıştır (Ölmez, 2000: 107-117).

Bu makalede Mardin’de kullanılan soyadları yapı, köken ve anlam açısından tahlil edilmeye çalışılmıştır. Gerek Türkçenin bugünkü durumu ile geçmişi arasındaki köprüyü kurabilmek, gerekse Türkçeye başka dillerden giren kelimelerin dilde ne şekilde ve nasıl yerleştiğini anlayabilmek maksadıyla bu ve buna benzer çalışmaların gerekliliği yadsınamaz.

Mardin’de kullanılan soyadlarının tahlili için Mardin Nüfus Müdürlüğündeki soyadı kayıtları taranmıştır. İnceleme konusu olan soyadı toplamda 874 adettir. Sonuçlara göre, soyadları

çoğunlukla öz Türkçe olmasına karşın başka dillere dayanan, özellikle Arapça ve Farsça kökenli kelimelerden oluşan soyadları da dikkat çekmektedir:

	Türkçe	Arapça	Farsça	Rumca	Moğolca	Ermenice	Bulgarca
Tek kelimededen / Birden çok kelimededen oluşturan soyadlarında	1112	52	71	8	1	3	1

Tabloda da görüldüğü gibi soyadlarının büyük çoğunluğu Türkçe kelimelerden oluşmaktadır, küçük bir kısım kelime ise başka dillere dayanmaktadır. Soyadı Kanunu'nun öncelikli amacı toplumsal hayatta kişilerin taşıyabileceği sorunları en aza indirmek olmakla birlikte geri planda önemli bir amacı daha vardır ki; o da dilde özleşme aracılığıyla milli benliği pekiştirmektir. Gerçekten de çalışmamıza konu olan -tekrar edilen soyadları hariç- yaklaşık 874 civarında soyadını köken bakımından değerlendirdiğimizde, dilde özleşmenin halkça benimsendiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak 80'ni geçmeyecek sayıda soyadı yabancı menşelidir. (Bunların büyük çoğunluğu Arapça ve Farsça; toplam 10-15 civarında soyadı ise Bulgarca, Rumca, Ermenice ve Moğolca kelimelerden oluşmaktadır.) Ayrıca soyadlarının seçimi sırasında asılan listelerde yer alan tarihî ve mitolojik adlarla beraber bazı kelimeler, eski Türkçe ve devam eden dönemlerdeki kelimeleriyle aynen alınmıştır: Atilla, Baykara, Cengiz, Karahaner, Kutay, Oğuzhan; Alar, Asığ, Yazgan, Yuvka.

Soyadlarını yapı bakımından değerlendirdiğimizde, tek kelimededen oluşan soyadları sayısının türetme ve birleştirme şeklinde oluşturulan soyadlarına oranla daha az olduğunu görürüz. Bu durum, -kimi zaman kimi kesimlerce zikredildiği gibi- Türkçenin kelime hazinesi açısından diğer dillerden fakir olmadığının ve tek bir kökten pek çok kelime türetililebileceğinin ispatıdır.

Türetilmiş soyadlarının yapısında Türkçede kullanılan pek çok ek görülmekle birlikte bazı ekler oldukça yaygın kullanılmıştır. Bu eklerden en çok olanlar **+cı**, **+ci/+çı**, **+çi**, **-maz/-mez**, **+lı/+li** ekleridir.

+cı, +ci/+çı, +çi

Gramer kitaplarında meslek eki olarak da adlandırılan bu ek, Türkçenin en çok eklerinden biridir ve genellikle adlara gelerek bir iş, bir sanatı kendisine meslek olarak seçmiş olanları bildiren adlar türetir (Korkmaz, 2009: 41): Atçı, Avcı, Avcu, Bağcı, Bağcı, Bardakçı, Basmacı, Bağı, Bağı, Bayrakçı, Bilezikçi, Bilgici, Çırakçı, Çiftçi, Çubukçu, Ekinci, Ekmekçi, Erginçi, Fidancı, Kömürçü, Halıcı, Kahveci, Pamukçu, Peltekçi, Yağcı, Yağcı, Yardımcı.

-maz/-mez

Her türlü fiil kök ve gövdelerine gelebilen bu ek, fiile süreklilik ve olumsuzluk anlamı katan geçici sıfatlar türetir (Korkmaz, 2009: 98): Aldanmaz, Aramaz, Ağırmaz, Avlanmaz, Bezmez, Bitmez, Bölünmez, Çekilmez, Devrilmez, Dolaşmaz, Erilmez, Esirgemez, Ezilmez, Kaymaz, Ürkmez, Yıldırılmaz, Yılmaz, Yorulmaz, Yuvarlanmaz.

+lı/+li

Her ada gelebilen ve addan ad ve addan sıfat türeten bu ek, en iğnek eklerden biridir (Korkmaz, 2009: 53): Azıklı, Bakistanlı, Bitlisli, Cizreli, Çağlı, Dayanıklı, Dudaklı, Filizli, Kalaylı, Ütülü, Yazgılı, Yivli.

Ayrıca türetilmiş soyadları içinde, Türkçe kelime+Farsça “dar, tar” ekleri **Ğ** içinde kurulmuş soyadları da tespit edilmiştir: Bayraktar, Candar.

Mardin’de kullanılan soyadları arasında çok sayıda birleşik **Ğ** içinde oluşmuş soyadı yer almaktadır. Birleşik soyadları çoğunlukla **Ç**ı tamlamalardan oluşmaktadır:

1. Basit sıfat+Ad: Acıbuca, Acıtuncer, Akatay, Akay, Akbacı, Akbalık, Akbeniz, Akdağ, Akdağ Akdemir, Akdeniz, Akdoğan, Akel, Bakırhan, Bağlayıcı, Baydağ, Bayhan, Baysu, Baytağ Bingöl, Bingül, Bozbey, Bozkurt, Bürgeboğa, Cengizer, Cetinkaya, Cicigün, Civaner, Çelikbağ Çelikten, Çokça, Demirbağ Demirey, Demircan, Demirdağ, Yedikardeğ Yenigün, Yenitürk, Yiğiter.

2. Ad+Ad: Aytağ Ayyıldız, Babayiğit, Balıbey, Balkuğ, Balöz, Batubey, Beliktay, Çolpantekin, Çomaktekin, Dağalp, Dağdağ Dağhan, Dağtağ Demiralp, Ergöner, Ergünel, Ergüven, Ergüvenç, Erkan, Erkaner, Erkınay, Erkızıl, Gültekin, Gündüzalp, Günel.

3. Adlaşmış Sıfat: Adıbelli, Adıgüzel, Bahtıaçık, Benzigül, Camitez=Canitez, Elibol.

4. Ad+Ad+İyelik eki: Atayoğlu, Ayanoglu, Ayseli, Azizoglu, Bazarbağ, Bilezikoglu, Birayoglu, Cicioğlu, Çabukoğlu, Çavuşoğlu, Dizdaroğlu, Efeoglu, Emiroğlu, Erenoğlu, Erginoğlu.

5. Fiil+Ad: Bilbay, Donater.

6. Ad+Fiil: Cansal, Erol, Ersal, Ersay, Eyiol, Günel, Ünal.

7. Ad+Ad-Fiil: Erdoğmak, Eryagma.

8. Ad+Fiil+Zaman Eki: Akdoğdu, Baydoğdu, Bayverdi, Elaldı, Elkatmış, Geçildi.

9. Fiil+Fiil: Alkaç, Alver, Ezgel.

10. Birleşik Kelime+ Ad+İyelik eki: Canbeyoğlu, Doğanhanoglu, Erkuzuoğlu, Hacımustafaoğulları.

11. Sıfat Tamlaması+ad+ İyelik eki: Altıntaşoğlu, Demircanoğlu, Alkanoglu.

12. Türemiş Ad+Ad+ İyelik eki: Arpacıoğlu, Artukoğlu, Avcıoğlu, Biçioğlu, Anlayıoğlu

13. Türemiş Sıfat+ Ad(Sıfat tamlaması): Çalıçanak, Yüzücüer, Çiçekler, Yumuşak.

14. Ad+Sıfat-Fiil: Atasever, Aygören, Azgelmez.

15. Ad+Sıfat tamlaması: Erulusoy.

16. Fiil+Ad+İyelik Eki: Geloğlu.

17. Sıfat+Ad+ İyelik Eki: Karacadağı.

18. Ad+ Sıfat-Fiil+Ad+İyelik Eki: Demirkıranoglu.

19. Sıfat-Fiil+Ad+İyelik Eki: Yılmazoğlu.

20. Sıfat-Fiil+Ad: Bilirer.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Soyadlarıyla ilgili üzerinde durulması gereken önemli bir diğer mevzu soyadlarının anlamsal yönüdür. Yabancı araştırmacılardan Robert F. Spencer, Türk soyadlarını anlam açısından altı gruba ayırmıştır (Tör, 2004: 401):

1. Meslekle ilgili soyadları: oğlu/zade eklerini alanlar da vardır: Demirci, Saracoğlu...
2. Yer adlarından türetilen soyadları: Egeli, Kayserilioğlu...
3. Tarihi kahramanlar ve soydan alınan soyadları: Gökalp, Osmanlı, Selçuklu...
4. Nesne adları. Ay, Güneş, Taş, Duman...
5. Lakap adları. Karnıbüyük, Kocakafa...
6. Ahenkli adlar: Çağlar, Deligönül..."

Bu tasnif, soyadlarının genel çerçevesini oluşturmakla birlikte yeterli değildir. Çünkü soyadlarının oluşma şekillerini belli kıstaslara dayandırmak doğru olmaz. Örneğin Mardin’de kullanılan soyadları arasında birleşik adlardan oluşan soyadlarının sayısı oldukça fazladır:

Eryağma	Gündüzalp
Dursundağ	Kutay
Baydoğdu	Oğuzhan
Akçeoğlu	Olkuner
Acıtuncer	Özalkan
Acabay	Soytek
Etyemez	Ulusoy
Eyiol	Uzunkaya
Ezgel	Üçkardeş
Geçkaldı	

Soyadı Kanunu ilan edildikten sonra gerek soyadı terimi gerekse kanunda yer alan maddeler, aydınlar tarafından çokça eleştirilmiştir. Bazı kesimler, dilimizde „soyadı“ kelimesinde bir terimin olmadığını, bunun yerine aile adı ifadesinin kullanılması gerektiğini savunurken bazıları da aile adlarının Türk geleneklerine uygun olarak „oğlu“ ile bitmesi gerektiğini savunmuştur. Bu tartışmalar, pek çok yazar ve aydını etki altında bırakmıştır. Çöllerinden „oğlu“ sözünü ekleyerek soyadlarına yeni bir biçim verenlerle, mahkeme aracılığıyla eski aile adlarını alanlar çoğunluktadır (Önder, 1968: 309). Mardin’de kullanılan soyadları arasında da „oğlu“ ile biten soyadlarının sayısı oldukça fazladır. Dolayısıyla bu soyadlarının da ayrı bir grupta değerlendirilmesi daha doğrudur: Akçeoğlu

Alioğlu	Birayoğlu
Alkanoğlu	Canbeyoğlu
Altıntaşoğlu	Cicioğlu
Anlayıcıoğlu	Çabukoğlu
Arıkoğlu	Paçaoğlu
Bilgiçoğlu	Üstekoğlu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Yıldızoğlu	Erkuzuoğlu
Yılmazoğlu	Ermanoğlu
Yükseloğlu	Hacimustafaoğulları
Zerenoğlu	Halilioğulları
Yazıcıoğlu	Kaplanoğlu
Erginoğlu	Kumaçoğlu

Sonuç itibariyle Mardin'deki soyadlarını anlam özellikleri bakımından 11 grupta inceleyebiliriz:

Hayvan adlarından oluşan soyadları: Hayvan motifi, Türk mitolojisinde sıkça kullanılan bir motiftir. Bilhassa kudretli hayvanlar ile kahramanlar arasında kurulan ilişki sık rastlanan bir durumdur. Örneğin aslan, kaplan, boğa. Bu hayvanların adlarının özel ad ya da soyadı olarak kullanılmasının zemininde o kışların da bu hayvanlar kadar güçlü ve dirençli olmasını isteme temennisi yatmaktadır (Alkaya, 2001: 8). Bundan dolayı Mardin'de kullanılan soyadları arasında da hayvan adlarıyla oluşmuş birçok soyadı mevcuttur: Akbalık, Akkaplan, Akkuç, Akserçe, Alakuç, Alboğa, Alpdoğan, Alptöğ, Arı, Arslan, Aslanyavrusu, Atmaca, Babür, Balkuç, Bars, Baykal, Beyiç, "diğ domuz", Buğra, Bürgeboğa, Cancal "karga", Ceylan, Deveer, Elçiboğa, Elik "dağ keçisi, karaca", Eraslan, Erdeve, Erdoğan, Geyik, Güraslan, Kaplanoğlu, Karaaslan, Karakoç, Karakuç, Kızıgöz, Kurtboğan, Pordoğan, Tavçan, Tosun, Turgay, Yelboğa.

2. Madenlerle ve Güzel Taşlarla İlgili Soyadları: Altın, Bakır, Çelik, Demir, Elmas, Gümüç Tunç, Yakuter.

3. Araziyle İlgili-toprak, bağ, bahçe- Adlardan Oluşan Soyadları: Bayar "ekilmemiş toprak", Borak "taçık, iğnememiş, sert toprak", Çağan "bağ, bahçe", Keren "verimsiz, kıraç toprak", Salan "sırayla ekimde köyce ekime ayrılan yer".

4. Dağ, Tepe vb. Adlardan Oluşan Soyadları: Altay, Belenk "tepe, yüksek yer, üzeri yassı tepe, ufak tepe", Dağ, Dikmen.

5. İnsana Özgü Olumlu Özelliklere Dayanan Soyadları: Acar, Adar "olgunluk, erginlik", Akatay "temiz, doğru kimse", Akbel "suyu dürüst olan kimse", Akyürek, Akyüzlü, Alpar "yiğit, kahraman, cesur kimse", Alpaslan, Alpay, Alphan, Altınok "üstün nitelikli, değerli kimse", Arıca, Arıker>Arıker, Atakan, Atalay, Atay, Atik, Aybar "gösterişli, heybetli, görkemli", Aydın, Aykaç "söyleyen, konuçan, akıl veren", Barlas, Bayhan, Bilgiç, Bilgin, Caç "genç, delikanlı", Celen "canlı, becerikli, eli çabuk", Cengiz, Cengizer, Certel "çevik", Cılasın "kahraman, babayğit, gürbüz delikanlı", Civaner, Çağdaç Çalıçkaner, Dalyan, Dinç, Ediz, Efe, Eldem "yumuşak bağı, uyumlu", Eren, Ergin, Erıker "becerikli, yürekli adam", Erkınay "çalıçkan erkek", Erkmen, Ermanoğlu, Eroğlan, Eroğlu, Eroktay, Ertuğrul, Güntekin, Gürbüz, Kanbay "kanmıç, doymuç, varlıklı kimse", Oğuz, Oğuzhan, Olguner, Ökmen, Önder, Polat, Uslu, Uysal, Ürkmez, Yavuz, Yılmaz, Yılmazoğlu, Yiğiter, Yorulmaz, Yurdakul, Zeyrek "anlayıcı, uyanık, zeki".

6. İnsana Özgü Olumsuz Özelliklere Dayanan Soyadları: Afacan, Cılız, Cica "çok konuçan", Cücü "kısa boylu, cüce", Çıtak, Didiçlen, Enez, Kacar "kısa boylu, bodur", Kaygısız.

7. Aile-Akrabalık Adlarından Oluşan Soyadları: Aba, Akbacı, Aki "kardeş", Balı "büyük kardeş", Bike "kadın, hanım", Dede, Üçkardeş Yedikardeş.

8. Hastalık Adlarından Oluşan Soyadları: Dabağ "koyun, keçi ve sığırların ağız, tırnak aralarında olan bir hastalık, Çp hastalığı", Dabak "koyun, keçi ve sığırların ağız, tırnak

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

aralarında olan bir hastalık, Çoğ hastalığı”, Doğuç “at, eÇek vb hayvanlarda soğuk almaktan, terli ve yorgunken su içmekten kaynaklanan bir hastalık”, Donat “donma salgını”.

9. Ülke ve Şehir Adlarından Oluşan Soyadları: Anadolu, Ankara, Bakistanlı>Pakistanlı, Bingöl, Bitlisli, Ceyhan, Çankırı.

10. oğlu/er+.../ak+... Şeklinde Kurulan Soyadları:

10.1. oğlu Şeklinde Kurulan Soyadları: Akçeoğlu, Alioğlu, Alkan oğlu, Altıntas oğlu, AnlayıGloğlu, Arıkoğlu, Arpacıoğlu, Artukoğlu, AĞıoğlu, Atayoğlu, Avcıoğlu, Ayanoğlu, Azizoğlu, Biçkioğlu, Bilezikoğlu, Bilgicioğlu, Bilgiçoğlu, Birayoğlu, Canbeyoğlu, Cicioğlu, Çabukoğlu, Çavuşoğlu, Çelebioğlu, Dabakoğlu, Dalanoğlu, Demircanoğlu, Demirkıran oğlu, DerviÇoğlu, DiÇoğlu, Dizdaroğlu, Doğanhan oğlu, Efeoğlu, Emiroğlu, Erenoğlu, Erginoğlu, Erkuzuoğlu, Ermanoğlu, Eroğlu, Eskioğlu, Eyüpoğlu, Farukoğlu, Feyzioğlu, Filoğlu, Güloğlu, Günlüoğlu, Gürcüoğlu, Hacımustafaoğulları, Halilioğulları, Kaplan oğlu, KumaÇoğlu, PaÇoğlu, Üstekoğlu, Yazıcıoğlu, Yıldızoğlu, Yılmazoğlu, Yükseloğlu, Zeren oğlu.

10.2. Er+.... Şeklinde Kurulan Soyadları: Erakman, Eraslan, Erbalaban, Erbaykal, Erbediz, Erçamur, Erdeve, Erdinç, Erdirlik, Erdoğan, Erdoğanmak, Erdolu, Erecevit, Erel, Ergöncü, Ergüven, Ergüvenç, Erkan, Erkinay, Erkızıl, Erkulu, Erkuzuoğlu, Eroğlan, Eroğlu, Eroktay, Erol, Eronat, Eröz, Erözek, Erözmen, Ersal, Ersan, Ersay, Ersever, Ersoy, Ersoyak, Ersöz, ErtaÇ Ertuğrul, Ertunç, Erulus, Erulusoy, Erumay, Eryağma, Eryıldız.

10.3. Ak+.... Şeklinde Kurulan Soyadları: Siyah sözcüğü yerine kullanılan karanın karÇtı olan ve aydınlık, parlaklık, saflık, temizlik gibi olumlu nitelik taÇyan manalarıyla ak, soyadlarını oluşturan tamlamalarda fazlaca kullanılmıÇtır (Topçu, 2001: 35); Akatay, Akay, Akbacı, Akbalık, Akbeniz, Akdağ, AkdaÇ Akdemir, Akdeniz, Akdoğan, Akdoğdu, Akel, Akerdem, Akgül, Akgün, Akgündüz.

11. Topluluk-Halk Adlarından Oluşan Soyadları: Çeçen, Oğuz, Peçenek.

Sonuç

Mardin’de kullanılan soyadlarının incelenmesinden Çı sonuçlar çıkarılabilir:

1. Mardin’de kullanılan soyadlarının tahlili neticesinde, dilin tarihî süreç içindeki geliÇimi ve yakın diller ile olan alıÇveriÇleri ile ilgili ipuçları elde edilmiÇtır. Bugün Mardin’de kullanılan soyadları da gösteriyor ki; Cumhuriyet’in ilanından itibaren dilde TürkçeleÇmek yolunda atılan adımlar baÇarısız olmamıÇtır. 874 adet soyadı içerisinde -hem tek kelimeden oluşÇan soyadlarının hem de birden fazla kelimeden oluşÇan soyadlarının yapısında- toplam 52 Arapça, 71 Farsça, 8 Rumca, 3 Çıranice, 1 Moğolca, 1 Bulgarca kelime olmak üzere 136 alıntı kelime tespit edilmiÇtır. En çok kelime alıÇveriÇi ise sınır komÇuları olması hasebiyle Arapça ve Farsça ile olmuÇtır.

2. Soyadları yapı bakımından üç grupta incelenmiÇtır: Basit, türemiÇ ve birleÇk. 301 adet basit kelimeden oluşÇan soyadı, 177 adet türemiÇkelimeden oluşÇan soyadı, 396 adet de birleÇk kelimeden oluşÇan soyadı tespit edilmiÇtır.

TüremiÇyapılı soyadlarında Türkçede iÇek olarak kullanılan pek çok ek saptanmıÇtır: En sık kullanılan ekler ise, isimden isim yapan ekler (+lı/+li, +cı, +ci/+çlı, +çi, +man/+men, +daÇ/deÇ gibi) ve fiilden isim yapan eklerdir (-gun/-gün, -ar/-er, -ıcı/-ici gibi).

BirleÇk kelimeden oluşÇan soyadları en kalabalık gruptur. Çünkü birleÇk kelimeler, Türkçenin söz varlığı açısından da son derece önemli bir yere sahiptir. BirleÇk yapıları en çok basit sıfat+ad ve ad+ad Çklinde oluşÇmıÇtır.

3. Soyadlarının söz varlığını genel bir bakışla değerlendirdiğimizde, en çok isim soylu kelimeler kullanıldığı görülür. Bu isimler çoğunlukla olumlu özellik taşıyan bir nesne, eşya, durum ya da değerli bir taşıyıcı adıdır: Aslan, Atik, Atalay, Altın, Elmas, Yakut gibi. Olumsuz özellik taşıyan kelimelerden oluşan soyadları ise birkaç güçsüz hayvan adından, hastalık adından ve kişilerin olumsuz durumlarını ifade eden adlardan oluşmaktadır. Cancal, Afacan, Cılız, Dabağ, Doğuş gibi.

4. Soyadlarının imlasıyla ilgili sorunlar ile yazılış sırasında yapılan yanlışlıklar da oldukça dikkat çekici niteliktedir. O dönemde okur yazarın az olması, bunların da bir kısmının eski alfabe (Arap alfabesi) sisteminden Latin asıllı yeni alfabe sistemine geçişte eskinin imla özelliklerini koruması neticesinde soyadlarının yazımında gerek Türkçenin yapısına gerekse telaffuza aykırı yazılışlar oluşmaktadır:

Abiz: Abis	Coha: Çoha
Acituncer: Acituncer	Çara: Çare
Atçi: Atçı	Daçkiran: Taçkiran
Ateken: Atakan	Evransel: Evrensel
Avcu: Avcı	Eyiol: Çiol
Bağçi: Bağcı	Olkuner: Olguner
Bakistanlı: Pakistanlı	Özberg: Özberk
Balçi: Balcı	Turğay: Turgay
Baçi: Baçı	Umuzdağ Omuzdağ
Bayrakçi: Bayrakcı	Yağçi: Yağcı
Bıçak: Bıçak	Yuvka: Yufka
Cankardağ Cankardeğ	Zent: Zant
Cetinkaya: Çetinkaya	

“Asken: Asker, Camitez: Canitez, Ağıamacı: Haçamacı, Bardaçi: Bardakçi” örneklerinde ise yazılış sırasında yapılan yanlışlıklar dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

- AKIN Veyisi, “Trakya Köy ve Gahir Yer Adları Üzerine Bir İnceleme” Türk Kültürü, S:329 (1990), s.18-26.
- ALKAYA Ercan, “Tatar Türklerinin Kullandığı Türkçe Kişiler Adları Üzerine Bir Değerlendirme”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (2001), s.115-136
- AYVAZOĞLU Beğir, “Çiçek ve Renk Adlarına Dair”, Türk Yurdu, (2001), s.62-65.
- BURAN Ahmet, “Ağın Yer Adı Üzerine”, (Ed. Mehmet Dursun Erdem), Makaleler, Turkish Studies, Ankara 2008, s. 69-73
- AZİZLİ Mehmet, “Klasik İslam Tarihi Kaynaklarına Göre İlk Fetih'ten Artuklulara Mardin”, (Ed. İbrahim Özcoşar-Hüseyin Haçmi Güneş, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Çınak Yayın, İstanbul 2006, s. 45-50

- ÇEVİK Adnan, “Üç Yüzyıllık Bir Bağkent:Mardin” ”, (Ed. Ėbrahim Özcoğar-Hüseyin HaÇmi Güneğ, I. Uluslar arası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Ėnak Yayın, Ėstanbul 2006, s.65-74
- GÜLENSOY Tuncer, “Türk Kiğ Adlarının Dil ve Tarih Açısından Önemi”, Türk Dili, S:565 (1999), s. 3-8.
- KORKMAZ Zeynep, Türkiye Türkçesi Grameri, TDK Yay., Ankara 2009
- ÖLMEZ Mehmet, “Dil Devrimi Sonrası Ad ve Soyadlarımız”, Türklük Bilgisi, c. 2/II4 (2000), s.107-117.
- ÖNDER Ali Rıza, “Soyadlarımız Üzerine”, Türk Dili Dergisi, S: 201(1968), sayfa 307-317
- SAKAOĞLU Saim, “Soyadlarımız Üzerine I”, Türk Dili Dergisi, C: XLVIII, S: 388-389(1984), s. 244-249
- ĖENEL Mustafa, Elazığ Yer Adları Üzerine Bir Ėnceleme, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamığ Doktora Tazi, Elazığ 2003
- TIDIKOVA N.N., “Altay Kahramanlık Destanındaki Kadın Ėimlerinin Dil Bakımından Tahlili”, (Ruşçadan çev. Hanzade Güzelova), Bilig, S: 31 (2004), s.23-35 TÖR Nükhet, "Siz Kimlerdensiniz veya Soyadlarımızın Hikayesi", Türk Dili, 616 (2003), s. 399-407
- TOPÇU Nazmiye, “Fransızca ve Türkçe Renk Adları Ėeren Deyimlerin KarĖılaĖtırılmalı Ėncelenmesi”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S:20 (2001), s.31-40
- Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, www.tdk.gov.tr, (ET: 16.06.2012)

Mardin’de Kullanılan Soyadlarının Listesi

Aba	AĞlan
Abaca	Ahu (Farsça)
Abak	Ak
Abis=abiz (Farsça)	Akan
Ablak	Akatay
Acabay	Akay
Acabey	Akbacı
Acar (Arapça)	Akbalık
Acıbuca	Akbel
Acıtuncer	Akbeniz
Acituncer	Akça
Açıl	Akçakoca
Adak	Akçeoğlu
Adar	Akdağ
Aday	Akdağ
Adem (Arapça)	Akdemir
Ademhan (Arapça+Türkçe)	Akdeniz
Adıgüzel	Akdoğan
Adın	Akdoğdu
Afacan	Akel

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Akerdem	Alkanoğlu
Akgül (Türkçe+Farsça)	Alpagöz
Akgün	Alpar
Akgündüz	Alpaslan
Akı	Alpay
Akın	Alpcan (Türkçe+Farsça)
Aki	Alpdoğan
Akikol	Alpdoğu
Akkaplan	Alphan
Akkuç	Alpoğlu
Akman	Alptekin
Akpınar	Alptoğa
Akpulat	Alsoy
Aksar=asker (Arapça)	Altan
Aksel	Altay
Akserçe	Altınıç
Aksoy	Altınkaya
Akçit	Altınmızrak
Aktan	Altınok
Aktaç	Altınöz
Aktolun	Altınsoy
Aktuğ	Altıntasoğlu
Aktürk	Altuğ
Aküzüm	Altun=Altın
Akyürek	Altundağ
Akyüzlü	Altunkaya
Alabay	Altuntaç
Aladağ	Altürk
Alak	Alver
Alakaya	Alyanak
Alakır	Amak
Alakuç	Anadolu
Alan	Anal (Farsça)
Alar	Anar
Albayrak	Ankara
Alboğa	Anlayıcıoğlu
Alça	Arabacı
Aldanmaz	Aramaz
Algan	Aras
Algı	Arasan
Alıçin	Araz (Arapça)
Alioğlu (Arapça+Türkçe+Türkçe ek)	Arcasoy
Aliveli (Arapça+Arapça)	Arçık
Alkaç	Arı
Alkan	Arıca

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Arıcan (Türkçe+Farsça)	Avcu
Arık	Avlanmaz
Arıkoğlu	Ay
Ariker	Ayağ
Arkadağ	Ayan (Arapça)
Arpa	Ayanoğlu
Arpacıoğlu	(Arapça+Türkçe+Türkçe ek)
Arslan	Ayaydın
Arslanhan	Ayaz
Artan	Aybar
Artuk	Aydemir
Artukoğlu	Aydın
Asıg	Aydınöz
Asken=Asker (Arapça)	Aydin
Asker (Arapça)	Aydoğan
Aslan	Aygören
Aslaner	Ayhan
Aslanyavrusu	Aykaç
Aça	Aysel
Açar (Arapça)	Ayseli
Açmaz	Aysoy
Açroğlu (Arapça+Türkçe+Türkçe ek)	Aytaç (Türkçe+Arapça)
Açmacier	Aytağ
Açı	Ayyıldız
Atacan (Türkçe+Farsça)	Azgelmez
Atakan	Azıklı
Ataken	Azizoğlu (Arapça+Türkçe+Türkçe ek)
Atalay	Babat
Ataman	Babayiğit
Atasever	Babür (Farsça)
Atasoy	Badan
Atatekin	Bağcı
Atay	Bağcı
Atayoğlu	Bahtıaçık (Farsça+Türkçe ek+Türkçe)
Atçi	Bakaç
Atıl	Bakar
Atığ	Bakır
Atik	Bakırhan
Atilla	Bakistanlı
Atlı	Bal
Atlıbatur	Balamur
Atmaca	Balçık
Atsız	Balçi
Avcı	Balı
Avcıoğlu	Balıbey

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Balkuğ	Bilezikçi
Ballı	Bilezikoğlu
Balon (Farsça)	Bilgici
Balöz	Bilgicioğlu
Bardaçı=Bardakçı	Bilgiç
Barığ	Bilgiçoğlu
Barlas	Bilgin
Bars (Farsça)	Bilik
Basmacı	Bilirer
Bağ	Binbir
BaÇak	Bingöl
Bağı	Bingöl (Türkçe+Farsça)
Bağı=bağı	Birayoğlu
Bağkalaycı	Birliker
Batubey	Birtek
Batuk	Bitlisli
Batur	Bitmez
Bayar	Bol
Baydağ	Borak
Baydoğdu	Boz
Bayhan	Bozbey
Bayır	Bozkurt
Baykal	Bölünmez
Baykara	Buğra
Bayrakçı=bayrakçı	Buhar (Arapça)
Bayraktar	Bulaç
Baysu	Bürgeboğa
Baytağ	Caklı
Bayverdi	Camitez=Canitez(Farsça+Türkçe ek+Farsça)
Bazarbağ	Can (Farsça)
Bazen (Arapça)	Canbeyoğlu (Farsça+Türkçe+Türkçe ek)
Bedir (Arapça)	Canbolat (Farsça+Türkçe)
Belenk	Cancel
Belge	Candar (Farsça)
Beliktay	Cangül (Farsça+Farsça)
Benzigöl (Türkçe+Türkçe ek+Farsça)	Cankardağ(Farsça+Türkçe)
Berri (Arapça)	Cankıran (Farsça+Türkçe)
BeyiÇ	Cansal (Farsça+Türkçe)
Bezek	Cansever (Farsça+Türkçe)
Bezmez	Cansıkmaz (Farsça+Türkçe)
Bıçak	Cantürk (Farsça+Türkçe)
Bıçki	Canvermez (Farsça+Türkçe)
Bıçkıoğlu	Cas=caÇ
Bike	
Bilbay	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Cava	Çapar
Celen	Çara (Farsça)
Celesun	Çare (Farsça)
Cengiz	Çarıklı
Cengizer	Çarka
Certel	Çat
Cetinkaya	Çavak
Ceviz (Arapça)	Çavul
Ceyhan (Ğbranice)	ÇavuĞ
Ceylan (Farsça)	ÇavuĞoğlu
Cılız	Çeçen
Cırık	Çeke
Cica	Çekici
Cicigün	Çekilmez
Cicioğlu	Çekin
Cicitekin	Çelebi
Ciğa	Çelebioğlu
Cihaner (Farsça+Türkçe)	Çelebisoy
Civaner Farsça+Türkçe)	Çelik
Cizreli	ÇelikbaĞ
CoĞkun	Çelikten (Türkçe+Arapça)
Cuci	Çemre
Cura	Çentel (çantal)
Cücü	Çepel
Çabuk (Farsça)	Çeper
Çabukoğlu	Çete (Bulgarca)
Çaça (Rumca)	Çetin
Çağal	Çınar (Farsça)
Çağan	ÇınarbaĞ(Farsça+Türkçe)
ÇağdaĞ	Çırakçı
Çağırt	Çıtak
Çağlar	Çiçek
Çağlı	Çiçekana
Çağrı	Çiçeklier
Çakabey	Çift (Farsça)
Çakar	Çiftçi
Çakıcı	Çiftsüren (Farsça+Türkçe)
Çakır	Çimen
Çakırca	Çizer
Çalık	Çoban (Farsça)
ÇalıÇkaner	Çoha=çuha (Farsça)
Çalkan	Çokal
Çaltekin	ÇokÇen
Çandar	Çolak
Çankırı	Çolfan= çolpan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Çolpantekin	Demircanoğlu(Türkçe+Farsça+Türkçe ek)
Çomak	Demirdağ
Çomaktekin	Demirdoğan
Çorak	Demirel
Çölgeçen	Demirhan
Çubukçu	Demirkıran
Dabağ	Demirkıranoglu
Dabak	Demirkök
Dabakoğlu	Demirtağ
Dadak	Demirtepe
Dağ	Deniz
Dağalp	Denizhan
Dağdağ	Derviçoğlu
Dağdeviren	Deveci
Dağhan	Deveer
Dağtağ	Develi
Dağtekin	Devli
Dal	Devren (Arapça)
Dalan	Devrilmez
Dalanoğlu	Didiken
Dalgali	Dikmem
Dalgıç	Dikmen
Dalma	Dilen
Dalyan	Dilmen
Damar	Dilmener
Danıman	Dilsiz
Danyal (Gbranice)	Dimdik
Dar	Dinç
Daralı	Dinçel
Dağ	Direkçi
Dağkiran	Dirgen (Rumca)
Davutoğlu (Gbranice+Türkçe+Türkçe ek)	Dirier
Dayanıkçı	Diçioğlu
Dayanıklı	Dizdaroglu
Dayar	Doğanhan
Daye (Farsça)	Doğanhanoglu
Dede	Doğmuç
Deger	Doğruer
Dellal	Doğuç
Demir	Doğuran
Demiralp	Dokumacı
Demirbağ	Dolaçmaz
Demirbey	Dolgun
Demircan (Türkçe+Farsça)	Donat

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Donater	EnaÇar (Türkçe+Arapça)
Döner	Enez
Döneray	EniÇekin
Dudaklı	Ensari (Arapça)
Dudu (Farsça)	Erakman
Dulda	Eraslan
Duman	Erat
Dur	Erbalaban
Durak	Erbaykal
Durdu	Erbediz (Türkçe+Arapça)
Durgungöz	Ercan (Türkçe+Farsça)
Dursundağ	Erçamur
Duru	Erdeve
Duyan	Erдің
Düzgören	Erdirlik
Düzgün	Erdoğan
Ebiç	Erdoğmak
Ecetekin	Erdolu
Ecevit	Erecevit
Echo	Erel
Ediz	Eren
Efe	Erengül (Türkçe+Farsça)
Efeoğlu	Erenler
Efetürk	Erenoğlu
Egehan	Ergin
Eğridağ	Erginçi
Eker	Erginoğlu
Ekin	Erginsu
Ekinci	Ergönenç
Ekmekçi	Ergüntali (Türkçe+Arapça)
Ektiren	Ergüven
Elaldı	Ergüvenç
Elali (Türkçe+Arapça)	Eriker
Elbir	Erilmez
Elçiboğa	Erkan
Eldem	Erkaner
Elibol	Erkınay
Elik	Erkızıl
ElkatmıÇ	Erkmen
Elmas (Arapça)	Erkulu
Eloca	Erkuzuoğlu
Elveren	Ermanoğlu
Emen	Ernaz (Türkçe+Farsça)
Emer	Eroğlu
Emiroğlu (Arapça+Türkçe+Türkçe ek)	Eroktay

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Erol	Filoğlu (Arapça+Türkçe+Türkçe ek)
Eronat	Fol (Rumca)
Eröz	Gece
Erözek	Geçkaldı
Erözmen	Gedik
Ersal	Gelmedi
Ersan	Geloğlu
Ersay	Geyik
Ersever	Gezen
Ersoy	Gezer
Ersoyak	Göç
Ersöz	Gökalemi (Türkçe+Arapça+Türkçe ek)
Ertaç	Gül (Farsça)
Ertem	Gülana (Farsça+Türkçe)
Ertuğrul	Gülbağ (Farsça+Türkçe)
Ertunç	Güldalı (Farsça+Türkçe+Türkçe ek)
Erulus	Güldiken (Farsça+Türkçe)
Erulusoy	Güldoğan (Farsça+Türkçe)
Erumay	Güler
Eryağma	Güloğlu (Farsça+Türkçe+Türkçe ek)
Eryıldız	Gültaç (Farsça+Türkçe)
Eser (Arapça)	Gültekin (Farsça+Türkçe)
Esin	Gülü (Farsça+Türkçe ek)
Esirgemez	Gümüç
Eskioğlu	Günal
Eğ	Gündüzalp
Eti	Güneri
Etyemez	Güneç
Evcil	Günlüoğlu
Evis	Günsel
Evrensel	Güntekin
Eyiol	Güraslan
Eyyüpoğlu (Arapça+Türkçe+Türkçe ek)	Gürbüz
Ezer	Gürcüoğlu
Ezgel	Gürdal
Ezilmez	Güzelgül (Türkçe+Farsça)
Farukoğlu (Arapça+Türkçe+Türkçe ek)	Hacımustafaoğulları
Feyzioğlu (Arapça+Türkçe+Türkçe ek)	(Arapça+Arapça+Türkçe+Türkçe ek)
Fidan (Rumca)	Halıcı
Fidancı (Rumca)	Haliloğulları (Arapça+Türkçe+Türkçe ek)
Fide (Rumca)	Kabak
Filizli	Kacar

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Kaçan	Kutay
Kahveci	Küçükbilezikçi
Kalabalık	Obut
Kalaylı	Oğuz
Kaldı	Oğuzhan
Kalkan	Olçayto (Moğolca)
Kamar	Olğaç
Kanak	Olkuner
Kanat	Onar
Kanbay	Oran
Kantar (Arapça)	Orcan (Türkçe+Farsça)
Kapar	Ordu
Kaplanoğlu	Ortak
Karaaslan (Arapça+Türkçe)	Ökmen
Karacadağı (Arapça+Türkçe ek+Türkçe+Türkçe ek)	Öksüz
Karadayı (Arapça+Türkçe)	Öncü
Karahan (Arapça+Türkçe)	Önder
Karahaner (Arapça+Türkçe+Türkçe)	Önel
Karakoç (Arapça+Türkçe)	Özalkan
Karakuğ (Arapça+Türkçe)	Özberg
Karamut	Özçelik
Karatepe (Arapça+Türkçe)	Özdemir
Karavil	Özgöçmen
Karğ	Özgül (Türkçe+Farsça)
Kavak	Özkalan
Kavvas (Arapça)	Özsüer
Kaya	Öztürk
Kayar	Özyardımcı
Kayatağ	Pamukçu (Farsça+Türkçe ek)
Kaygısız	Paçaoğlu
Kaymaz	Payır
Kaynar	Peçenek
Kazgöz	Pekalp
Keren	Peker
Keskin	Peltekçi
Kılınç	Pırtı
Kolbağ	Polat (Farsça)
Kömür	Pordoğan
Kömürçü	Poyraz (Rumca)
Kumağ (Arapça+Türkçe+Türkçe ek)	Salan
Kurtboğan	Sarıbağ
Kurtuluğ	Sayan
Kuğu	Saytekin
	Serin
	Seven

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Sevim	Üzümkadi
Solmuğ	Yağan
Soytek	Yağcı
Sürer	Yağcı
Sürü	Yağmahan
Tan	Yakın
Tağ	Yakuter (Arapça+Türkçe)
Tavcan	Yalaz
Tekin	Yalçın
Temel (Rumca)	Yalçın
Tezcan (Farsça+Farsça)	Yamak
Tık	Yanıcı
Tosun	Yapıcılar
Tunç	Yaprak
Turan	Yarar
Turgay	Yardımcı
Turgut	Yavuz
Turğay	Yay
Turhan	Yazgan
Tutkun	Yazgılı
Türkan (Türkçe+Farsça)	Yazıcıoğlu
Uçurum	Yazıt
Ulağ	Yedikardeğ
Ulusoy	Yel
Umdü	Yelboğa
Umuzdağ	Yelim
Uras	Yeliz
Uslu	Yenigün
Uysal	Yenitürk
Uzunkaya	Yersel
Üçer	Yesari (Arapça)
Üçkardeğ	Yetiğir
Üçok	Yılbağ
Ülger	Yıldır
Ülker	Yıldırım
Ümit (Farsça)	Yıldırımaz
Ün	Yıldız
Ünal	Yıldızoğlu
Üner	Yılmaz
Ürkmez	Yılmazoğlu
Üsteköğlü	Yırım
Üster	Yiğiter
Üstüner	Yitüt
Ütsek	Yivli
Ütülü	Yoldağ

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Yomak
Yonat
Yorak
Yorgun
Yorulmaz
Yöntem
Yumuğ
Yumuğaker
Yurdakul
Yuvarlanmaz
Yuvka
Yüce
Yücedağ
Yücel
Yücesoy
Yük
Yüklen
Yükseloğlu
Yünoğlu
Yüzücüer
Zengin (Farsça)
Zengince (Farsça+Türkçe ek)
Zenginel (Farsça+Türkçe)
Zenginer (Farsça+Türkçe)
Zenginkız (Farsça+Türkçe)
Zent=Zant
Zerenoğlu
Zeyrek (Farsça)
Zorlu



BİR YEMEK SOSYOLOJİSİ DENEMESİ ÖRNEĞİ OLARAK TOKAT MUTFAĞI

*Adem SAĞIR**

ÖZET

Toplumların tarihsel bir parçası olarak yüzyılların birikimini ve çeşitliliğini taşıyan yemek olgusu, sadece bir karın doyurma eyleminden ziyade kültürel kalıpların da bir parçası olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda yemek, törenlerin, dinsel merasimlerin, düğünlerin, eğlencelerin, ölümlerin, festivallerin ve pek çok toplumsal davranışın temel olgularından birisidir. Yemek, aynı zamanda toplumsal bütünleşmenin ve dayanışmanın da araçsallaştırılmış bir haliyle toplumsal alana çıkar. Eğlenceler, dost sohbetleri, misafir ağırlama, düğün, nişan, adak, bayram ritüelleri, dinsel törenler gibi toplumsal olgular yemek kültürüyle de paralel gelişerek toplumda bir iletişim ağının oluşmasına katkı sunar. Yemek kültürü üzerinden hareketle yapılacak bir yemek sosyolojisi çalışması, aynı zamanda, ritüellerin, halk inanmalarının ve mutfakların da sosyolojisi olma çabasını da ifade edecektir. Bu çalışmada temel amaç, mutfakların bir toplumun tarihini kültürel, tinsel, ekonomik ve politik boyutlarıyla yansıtan bir ayna olduğu düşüncesinden hareketle, yemek kültürünün toplumsal dayanışma ve bütünleşme aracına dönüştüğü törenler, eğlenceler ve festivallerdeki yerini tartışmaktır. Çalışmanın kendisini sınırladığı örneklem ise Tokat mutfak kültürü ve bu kültürün betimlenmesidir. Çalışma ulaştığı sonuçlar bakımından, hem yemek kültürünün toplumsal kökenlerini incelemiş hem de bu bağlamdan hareketle toplumsal davranışlar ve alışkanlıklar üzerindeki etkisini ele almış olması bakımından bir yemek sosyolojisi denemesi olarak tasarlanmıştır. Çalışma, Tokat mutfaklarını yemek sosyolojisi bağlamında değerlendirmiş ve Tokat yemek kültürünün kimlikle ilişkili taraflarını çözümlemiş olması bakımından da alana katkı sunmayı hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplum, Kültür, Kimlik, Yemek, Tokat.

AS A CASE OF SOCIOLOGY OF FOOD TOKAT CUISINE

ABSTRACT

The food fact which carries centuries of accumulation and diversity as historical part of society comes up rather than the act of impregnating with part of cultural pattern too. In this context, food is a basic fact in society behaviours, such as ceremonies, religious ceremonies, wedding ceremonies, entertainments, festivals, death ceremonies. As well, food appears on society with a instrumentalization status of social integration and social solidarity. The social phenomena which like entertainments, friend conversations, honor, wedding,

* Yrd. Doç. Dr. Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, E-mail: ademsagir@karabuk.edu.tr

engagement, oblation, holiday rituals, religious ceremonies can contribute to the creation of a developed in parallel food culture developed in parallel social phenomena in society can contribute to the creation of a communication network in society. A study of food sociology that movement of food culture as well, sociology of rituals, folk beliefs and cuisine too. The main purpose of this study is to discuss the place of food culture which has changed into social solidarity and integration in the ceremonies, entertainments and festivals. The starting point of the study is the idea that cuisine is a mirror that reflects the history of a society in terms of spiritual, cultural, economic and political aspect. The field of the study is limited with cuisine of Tokat and the description of this culture. With regards to the results, both the social origin of the food culture has been examined and from this context its effect on the social behaviours and habits. Therefore, this study has been designed as an experimentation of sociology of food. The study aimed at contributing to this field in respect to evaluate Tokat cuisine in context of sociology of food.

Key Words: Society, Culture, Identity, Food, Tokat.

1. Giriş¹

Toplumları geçmişten bugüne taşıyan temel unsurlar, kültür kavramının içeriğinde ifade edilir. Bu anlamda kültürün bir topluma şekil verdiği ve onu soyut-somut imajlarla şekillendirdiği iddia edilebilir. Din, inanç, değer, tutum ve algılamalar soyut imajlar olarak kültürün temel dinamiklerini oluştururken, kurumlar, festivaller, gelenekler, adetler gibi somut imajlar ise kültürün yapısal unsurları olarak düşünülebilir. Bireylerin kültürü öğrendikleri süreç aynı zamanda toplumsallaşma süreci olarak ifade edilir ve bu süreçte bir kültürel yapı içerisinde nasıl davranılması gerektiği öğrenilir. Kimlik edinme süreci olarak da açıklanan toplumsallaşmada, toplumsal ilişkiler, toplumsal paylaşımlar ve toplumsal birliktelikler önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğum, evlenme, sünnet, ölüm gibi pek çok toplumsal olay, toplumsal birliktelikleri, paylaşımları ve davranışları yansıtmaları bakımından dikkate değerdir. Çalışmaya konu olması bakımından “yemek” olgusu bu paylaşımların etrafında gerçekleştiği bir olgudur.

Toplumların kültürel bir parçası olarak yüzyılların birikimini ve çeşitliliğini taşıyan yemek kültürü olgusu sadece bir karın doyurmaktan ziyade törenlerin, dinsel merasimlerin, düğünlerin, eğlencelerin, ölümlerin, festivallerin ve pek çok toplumsal davranışın vazgeçilmez öğelerinden birisi olmuştur (Bkz.Beğrli, 2010; Beğrli, 2011). Geçilen coğrafyalar değişikçe yemeklerin ve yemeklere ait toplumsal kültürün biçimlerinin ve formlarının da değiştiği görülmektedir. Yemek kültürünün çeşitlenip özelleşmesinde ekolojik çevre, dinsel inançlar, kültürel birikimler, sosyal ve etnik farklılıklar, eğitim düzeylerinin ve kültürel mirasın toplamının damak zevkleri ile bütünleşmesinin etkisi büyük önem taşımaktadır. Bu bütünleşmenin bir göstergesi olarak hemen her toplum, belli ritüellerle ve merasimlerle zamanının belli bir kısmını yemeğe ayırmaktadır. Bu anlamıyla yemek, aynı zamanda toplumsal bütünleşmenin ve dayanışmanın da araçsallaştırılmış bir haliyle karşımıza çıkmaktadır. Eğlenceler, dost sohbetleri, misafir ağırlama, düğün, nişan, adak, bayram ritüelleri, dinsel törenler gibi sosyal olgular yemek kültürüyle de paralel gelişen toplumda bir iletişim ağının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Söz

¹ Bu çalışmada “*Yemek Sosyolojisi: Türkiye’de Kültürel Bellek Olarak Yemek Örneği*” başlıklı proje çalışmasının daha önce “*Kars/Kağızman Mutfağı*” örneğinde hazırlanmış teorik hali genişletilerek kullanılmış, uygulama alanı ise “*Tokat Örneği*”nde hazırlanmıştır.

iletişim ağı olarak da değerlendirilebilecek bu süreçte, yemeğin toplumsal bir içselliğe bürünerek toplumsal dayanışmayı artırdığı ve birlikteliklere meclisiet sağladığı görülmektedir.

Bir yemek sosyolojisi çalışması söz konusu olduğunda farklı noktalardan hareketle çalışmanın tasarlanabileceği ileri sürülebilir.

* *Yemek etrafında gerçekleşen törenlere odaklanma:* Daha öncede belirtildiği gibi toplumda gerçekleşen pek çok törenin, festival ve eğlencenin temel öğelerinden birisi hazırlanan yemeklerdir.

* *Mutfak kültürü olarak yemek olgusuna odaklanma:* Özellikle yemekler ve yemeklerin ortaya çıkış süreçleri temel olarak incelenir. Amaç, çevresel ve sosyal şartların belirlediği yemek alışkanlıklarına ve mutfak kültürüne odaklanmaktır.

* *Yemek olgusunu beslenme kültürüyle ilişkili olarak düşünme:* Burada yemeğin sosyal boyutu önemlidir. Sosyal boyuttan kasıt, sınıflararası farklılıklardan kültür ile kimlik ilişkisine farklı alanlarda toplumsal durumları ve bireysel yorumlamaları yemek olgusu üzerinden çözümlemektir.

Yemek anlaşılabilecek üzere kültürle karıştığı noktada karımıza bir kimlik öğesi olarak da çıkar. Yemek kültürünün çeşitlenip özelleşmesinde ekolojik çevre, dinsel inançlar, kültürel birikimler, sosyal ve etnik gruplar, eğitim düzeyi ve kültürel mirasın toplamının damak zevkleri ile bütünleşmesinin etkisi büyük önem taşır. Bu bütünleşmenin bir göstergesi olarak hemen her toplum, belli ritüellerle ve merasimlerle zamanının belli bir kısmını yemeğe ayırdığı görülmektedir. Bu anlamıyla yemek, aynı zamanda toplumsal bütünleşmenin ve dayanışmanın da araçsallaştırılmış bir haliyle karımıza çıkmaktadır. *Eğlenceler, dost sohbetleri, misafir ağırlama, düğün, nişan, adak, bayram ritüelleri, dinsel törenler* gibi sosyal olgular yemek kültürüyle de paralel gelişerek toplumda bir iletişim ağının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Yemeğin diğer toplumsal fonksiyonlarını ise şu şekilde sıralamak mümkündür. Buna göre *yemek kültürü bir statü simgesi ya da arkadaşlık, dostluk ve iletişim aracıdır. Hediyeleşerek toplumda paylaşmanın oluşmasına katkı sağladığı gibi festivaller, ziyafetler ve diğer törenlerde eğlence aracı* olarak karımıza çıkmaktadır. Sosyalleşme aracı olarak kullanılan yiyecekler olduğu gibi turizm yoluyla da kültürler arası ilişkilerin oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Bu bağlamdan hazırlanan bu çalışmada temel amaç, mutfakların bir toplumun tarihini kültürel, tinsel, ekonomik ve politik boyutlarıyla yansıtan bir ayna olduğu iddiasında hareketle, yemek kültürünün toplumsal dayanışma ve bütünleşme aracına dönüşümü törenler, eğlenceler ve festivallerdeki yerini tartışmaktır. Çalışmanın kendisini sınırladığı örneklem alanı ise Tokat mutfak kültürü ve bu kültürün betimlenmesidir. Çalışmanın birinci bölümü, yemekler etrafında gerçekleşen törenlerin ve ritüellerin toplumsal kökenlerini kültür ve kimlik bağlamında ve Türk kültürü örneğinde çözümlemiştir. Tokat mutfağı ise bölgenin mutfak kültüründeki temel karakteristiklerin betimlenmesini ve yemeklerin kültürel kökenlerinin çözümlemesi bakımından araştırmanın ikinci bölümüne yerleştirilmiştir. Bu bağlamda Tokat mutfağının seçilmesinin arkasında yatan en önemli özellik, tarih boyunca pek çok medeniyetin birikimi olarak günümüze kadar süregelen yemek çeşitleri ile dolu olması ve daha çok sentez bir mutfak kültürü oluşturmuş olmasıdır. Bu mutfağın oluşmasında Tokat'ın verimli bir havzada yer alması da önemli bir etkisi vardır. Unlu besinlerle yapılan pek çok yemek, asma yaprağının pek çok değişik biçimlerden kullanılması, Kazova üzümü, zile pekmezi, cevizli bat gibi pek çok çeşit Tokat mutfağının kendi özgü tatları olarak karımıza çıkmaktadır. Mutfak kültürünün kullandığı yerler ise kız görme, kız isteme, söz, nişan, kına, düğün, sünnet, bayram ve ölüm gibi toplumsal ritüeller ve törenlerdir. Bu bağlamda mutfak, hem bir araç hem de insanlararası dayanışmayı sağlayan bir etkinlikler toplamıdır. Tokat

mutfağında Alevi kültürünün de belirgin bir etkisinin görülebilir olması, yemek olgusunun kültür ve kimlik ilişkiseliliğinde tartışılmasının da temel gerekçesi olarak kabul görmektedir.

Çalışmada temel iddia Tokat mutfak kültürünün kullanıldığı temel alanların kız görme, kız isteme, söz, niçan, kına, düğün, sünnet, bayram ve ölüm gibi toplumsal ritüeller ve törenlerden oluşmasıdır. Bu bağlamda mutfak, hem bir araç hem de insanlar arası dayanışmayı sağlayan bir etkinlikler toplamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada ulaşılan sonuçlar bakımından, hem yemek kültürünün toplumsal kökenlerini incelenmiş, hem de bu bağlamdan hareketle toplumsal davranışlar ve alışkanlıklar üzerindeki etkisinin ele alınmış olması bakımından bir yemek sosyolojisi denemesi olarak tasarlanmıştır.

2. Yemekten Kültüre Toplumsal Kimlik

Yaratılış hikayesinde Âdem'in cennetten çıkarılışı ile başlayan insanın dünyaya geliş hikayesinde önemli bir tema olarak bir adet elmanın varlığı dikkat çeker. "Elma" ile "sonsuz yaşamın kazanılması" arasında kurulan ilişki, yemeğin böylece Tanrı'ya karşılık günah içemenin de metaforu olarak kullanılmasını betimler. Benzer şekilde bir başka örnek ise Âdî'nin çarımha gerilmeden önce havarileriyle birlikte yediği "Son Akşam Yemeği"dir. Bu yemek sırasında Âdî'nin yaptığı konuşma Yuhanna Kitabı'nda uzunca betimlenmektedir. Görselleştirilerek bir tabloya dönüştürülen *Son Akşam Yemeği*'nde Âdî ve Havarileri Kutsal Kase'den şarap içerken ve ekmek yerken betimlenmektedir.

Aslında geçilen coğrafyalar değişikçe yemeklerin ve yemeklere ait toplumsal kültürün biçimlerinin ve formlarının da değiştiği görülmektedir. Özellikle ekolojik çevre (fiziki çevre) söz konusu olduğunda mutfak kültürünün karakteristiğinin şekillenmesinde birinci derecede etkili olduğu görülür.² Denize kıyısı olan bölgelerde deniz ürünlerinin mutfak kültüründe ve beslenme alışkanlıklarında hakim olduğu; tahıl yetiştirilen yerde tahıl ürünlerine bağlı yeme alışkanlıklarının olduğu görülür. Geçimlerini hayvancılık ile sağlayan yerlerde ise birinci derecede et ve et ürünlerinin mutfak kültüründe önemli unsurlar olması hem tarımla hem de geçim kültürüyle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca gelir kaynaklarının da yemek kültürünün toplumsal bir görüntüsü olan beslenme alışkanlıklarını etkilemesi bakımından dikkat çekmektedir. Burada özellikle maddi olarak sınıflar arası farklılıklar dikkat çeker ve güçlü olanın yani ekonomik anlamda zengin olanın daha iyi beslendiğini betimler. İnsanların alım güçleri, yemek olgusu söz konusu edildiğinde doğrudan dikkatimizi çekmektedir. Yerleşim bölgelerine göre de mutfak kültürünün biçimlerinin değiştiği ve beslenme alışkanlıklarının yaşılan yöreyle doğrudan ilişkili olduğu, farklılık taşıdığı görülür. şehir mutfağı ile köy mutfağı arasında belirgin farklılıklar vardır. şehir mutfağının alım gücüyle ve alışveriş imkanlarıyla geniş bir alan üzerinde şekillendiği görülür. Böylece şehirlerde çok biçimli bir mutfakla karşılaşılır. Çok biçimli bir mutfağın, aynı zamanda insanların alım güçleriyle doğrudan ilişkilendirildiği görülür. Bu aynı zamanda beslenme kültürü olarak da ifade edilebilir, ancak bir bütün olarak bakıldığında yemek sosyolojisi basamaklarında önemli bir öge olarak göze çarpar. Köy mutfağında ise belirgin bir şekilde günlük tüketimler hakimdir. Kuşkusuz bu farklılaşmada zihniyetin ve düşünme biçimlerinin somut etkisi görülür. Burada bütün bu betimlemelerde karıştırılmaması gereken iki nokta vardır. Birincisi mutfak kültürü dediğimiz şeyin geçmişten bugüne taşıyan kültürel unsurlarla yakından ilişkili olduğu ve birer kimlik aracı olarak ifade edilmektedir. Mutfak kültürü temel özelliklerini taşıyıcı ve kalıcı değişimler geçirmesi zaman alır. Festivaller, törenler ve eğlencelerde kullanılan yeme içme

² Bu konuda daha ayrıntılı bilgiler için bkz. BEĞRİG, Hayati (2010). "Yemek, Kültür ve Kimlik", Milli Folklor, yıl:22, sayı:87, ss.159-169; TALAS, Mustafa (2005). "Tarihi Süreçte Türk Beslenme Kültürü ve Mehmet Eröz'e Göre Türk Yemekleri", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı:18, ss.273-283; TEZCAN, Mahmut (1993). "Yemeklerin Toplumsal Fonksiyonları", Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmaları, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Yayın No:20, ss.139-146.

ritüelleri tam da bu noktada karşımıza çıkar. Bu noktalar, bir mutfak aynı zamanda kimlikle ilişkisini de ortaya koyar. İkinci beslenme kültürüdür ki bu daha alt bir düzeyi ifade eder. Sosyo-ekonomik durumlarla yakından alakalıdır ve daha kolay değişebilir niteliklere sahiptir.

Bütün bu betimlemeler dikkate alındığında yemek sosyolojisinin, yemeğin, insanların yaşam biçimlerini belirleyen bir unsur haline dönüştüğü noktalarla ilgilenmesi gerektiği iddia edilebilir. Buradaki temel odak; insanların yemek ihtiyaçlarına dönük olarak çevreye karşı verdikleri tepkiler, aynı zamanda belli bir kültürel değerler ve sistemler oluşturma da temel sebebi olmuştur. Örneğin ilk topluluklarda avcılık ve toplayıcılık üzerine kurulu bir hayat algılaması mevcuttu. Bu hayatın içerisinde yemek kültürü; yabancı yiyecek toplama, balıkçılık, tarım ve hayvancılık üzerine kurulmuştur. Daha sonraki süreçte değişen yaşam şartları ile birlikte yemek kültürünün de insanların değişen gündelik yaşam alışkanlıklarıyla paralel bir biçimde değiştiği görülmüştür. Artık toplumlar göçebe olmanın getirdiği avcı ve toplayıcı olmaktan ziyade, yerleşikliğin getirdiği tarım toplumlarına dönüşmüştür. Yaşanan bu dönüşümle birlikte yemek kültürünün de değiştiği ve değişen yemek kültürünün de toplumu değiştirmeye başladığı görülmüştür.

Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde, insanlık tarihinin aynı zamanda *lezzetin ve yemeğin de tarihi* olduğunu ileri sürmek mümkündür. İnsanların genelde beslenme özel de ise yemekle ilgili düşünceleri ve algıları sürekli değişmektedir. Geleneksel toplumlarda gündelik hayat içerisinde sadece ihtiyaç olarak algılanan, festivallerde ve törenlerde bir paylaşıma dönüşen “yeme” eylemi, modern dönemde, insanların estetik kaygılarla süslediği ve bir “serenomi”ye dönüşmeye başlamıştır. Artık yemek, bir kültürel biçim olarak festivallerdeki ve eğlencelerdeki konumu korumakla birlikte, farklı anlamlarda yorumlanmaya başlamıştır. Yemeğin sunuluş biçimi, yemek yenilen mekanlar, yemeğe giderken giyilen kıyafetler, çalan müzik, kâğıtlar, yemeğin sunuluş biçimleri gibi. Giddens’e göre (2000:4) tüm toplumlarda yeme-içme aslında toplumsal etkileşimin ve törenlerin gerçekleştirilmesi için ortamlar oluşturmaktadır. Yemekler ve içecekler, içerisinde üretildikleri toplumun kültürel niteliğine göre bir sembolik değer taşımaktadır. Bu bağlamda hareketle yemek, aynı zamanda hem kültürü etkilemekte hem de kültürden etkilenmektedir. Aslında yemek sosyolojisi dendiğinde geçmişten bugüne yaşanan değişimleri başlıklarla sıralamak mümkündür:

1. Artık günümüzde küreselleşmenin getirdiği sentez mutfaklar söz konusudur. Yemeğin sosyolojisi, küreselleşmenin her alanda getirdiği değişimleri mutfak kültürüne de yansıtması bakımından bu alanı da inceleme konusu yapmalıdır.

2. Küreselleşmenin ve tüketim kültürünün de etkisiyle yemek alışkanlıkları değişti. Başka bir ifadeyle beslenme kültürü değişti. Artık fastfood yemek kültürü gittikçe toplumların yemek alışkanlıklarını etkilemektedir. Bu anlamda yemek sosyolojisi, bir alışkanlık olarak yemek yemenin niteliklerini, değişen ve değişmeyen yönleriyle çözümlemelidir.

3. Turizm, dünya üzerinde gittikçe kültürel değişimlerin merkezinde olmakla birlikte, yemek kültürünün de ön plana çıktığı görülmektedir. Örneğin Türk mutfak söz konusu olduğunda, Türk mutfaklarının zengin ve bol çeşitli olması turistlerin ilgisini çekmektedir. Yemek sosyolojisi bu bağlamda bu konuyla da yakından ilişkilendirmelidir kendini.

4. Daha önce de belirtildiği gibi yemek yeme, modernleşmeyle birlikte bir estetik biçim kazanmaya başlamıştır. Özellikle bedenin geliştirilmesi bağlamında sofraya oturma kalkma biçimleri, masabaş yemekleri, kıyafetler, yemek araçlarının kullanım biçimleri ki özellikle kâğıt, bıçak ve çatal sisteminin oldukça kompleks bir biçimde karşımıza çıkartıyor. Yemek sosyolojisinin odaklanabileceği noktalardan birisi olarak da bu durumu ifade etmek mümkündür.

5. Geleneksel toplumlarda ortada bir yer sofrası ve tek bir kaptan yemek yemenin modern dönemle birlikte değiştiği görülür. Bireyselleşmenin bu noktada çok belirgin bir şekilde yemek

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

yeme alışkanlıklarını değiştirdiği görülmektedir. Bireyselleşme aynı zamanda insanların algısını da değiştirmektedir. Estetik ve güzellik algılayışının bu noktada devreye girdiği ve süreci desteklediği görülmektedir.

7. Yemek sosyolojisinde geleneksel dönemle modern dönem arasındaki farkın belirleyici noktası zihin dünyasının değişimidir. Zihin dünyasının değişimine paralel olarak bakış açısı ve dünyayı algılama biçimi de değişmektedir. Modern dönemde geleneğin yer sofrasına koyduğu tek tencere ve tabağın bütünselliği, “hijyen” ve “çirkin” yorumlamalarıyla parçalanıyor. Aynı tabakta yemenin sağlık ve temizlik açısından sakıncalarını ön plana çıkartarak sağlığın daha önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu durum, aynı zamanda paylaşımların ve geleneksel bütünselliğin pozitif kaygılarla parçalanışı olarak okumak mümkündür. Yemek sosyolojisinde bu durumun çözümlenmesi de önemli bir ayaktır.

3. Türk Mutfak Kültüründe Yemeğin Toplumsal Serüveni

Mutfak ve yemek kültürü kavramsal olarak insanların açlık hissini gideren yemek, yiyecek, içecek türleri ve bunların hazırlanma, pişirilme, saklanma ve tüketilme sürecini, buna bağlı mekan ve ekipmanı, yeme içme geleneği ile bu çerçevede gelişen inanış ve uygulamalardan oluşan bütünsel ve kendine özgü bir kültürel yapıyı anlatır (Çevik, 1997). Antropologlar, insanların acıkması ve açlığını gidermek için yemek yemesi genel bir biyo-kimyasal olay iken, bu açlığın ne şekilde ne zaman ve hangi yemeği seçerek gidereceğinin önemli bir kültürel olgu olduğu noktasında hemfikirdir (Haviland, 2002:71-73). Tezcan’a (2000:1) göre de yiyecekler ve içecekler, sosyo-kültürel anlamı olan ve toplumdan topluma değişen kültürel öğelerdir.

Türk mutfak söz konusu olduğunda, dünyada sayılı mutfaklar arasında olduğu görülür. Evliya Çelebi dahi Seyahatnamesi’nde çağrılı olduğu bir konaktaki iftar sofrasında onbir çeşit pilavdan söz etmektedir (Akt.Erten, 1986:275). Kuşkusuz be zenginliğin oluşmasında Türk kültürünün tarihsel olarak oldukça eskiye dayanması belirleyici olduğu gibi, Türklerin geçmişten bugüne göçlerle farklı coğrafyalar-kültürlerle karşılaşmaları sentezlenmiş zengin bir mutfak ortaya çıkması da etkili olmuştur. Toplumsal açıdan toy geleneği, eğlenceler, dini törenler, festivaller, ölüm törenleri, sünnetler, doğum gibi pek çok toplumsal birliktelikte de bu mutfak birleştirici bir unsur olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Nitekim bu bağlamda düşünüldüğünde Mehmet Eröz, Türk töresinde yemeğin önemli bir yeri olduğunu belirtmiş, bunu açıkça karakterize eden örnekler olarak da; yağmalı toylar, imece toplantıları, doğumlar, ölümler, düğünlerde yenilen yemekleri belirtmiştir. Eröz, bu toplantılarda geleneğe göre sofralar hazırlanır, yemekler çıkarılır, bütün oymak, boy veya köy halkı birlikte yer, birlikte eğlenir veya acıyı paylaşmaktadır (Eröz, 1977:158).

Türkler, ilk dönemlerden itibaren yemek törenlerine ve beslenme kültürüne önem vermişlerdir. Öyle ki Türk idarecileri, öncelikle milletini aç ve çıplak bırakmamayı ana ilke edinerek ülke yönetiminde başarılı bir profil çizmişlerdir (Bkz.Öcal, 1985:161; Talas, 2005:275). Kuşkusuz bu durum, Türk siyasi yapısında “kut” anlayışıyla ilişkilendirilebilir. Kut anlayışı, hükümdarı ya da yöneticiyi Tanrının yeryüzünde bir gölgesi olarak kabul eder ve Tanrı adına insanları yönetmesi, gözetlemesini ifade eder. Yoksulların gözetilmesi, sonraki dönemde vakıf düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuş ve burada aşevleri önemli birer müessese olarak ön plana çıkmıştır.³

³ Kut, Yusuf Has Hacıb’in en çok kullandığı terimlerden birisidir. Kutadgu Bilig’deki kut kelimesi eski Türkçede ruh, ruhi-manevi kuvvet, cesaret, uğurluluk, talihlilik, saadet, ikbal manalarından başlıca, siyasi hakimiyet kudreti, devlet idaresi kudreti gibi anlamlarda kullanılır. Devlet, siyasi hakimiyetin kaynağını ve meşruiyet kaynağını Tanrıdan alır. Hükümdar gölgesi olarak görüldüğü Tanrı’yı nasıl yeryüzünde temsil ediyorsa hayatı da öyle düzenler. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. ŞEKER, Fatih M. (2011). Türk Düşünce Tarihi Açısından Kutadgu Bili, Dergah Yayınları, İstanbul.

Geçmiş günümüze değerlendirildiğinde yemeğin, sadece bir beslenme olayı olmadığı toplumsal davranışlar ve alışkanlıkları da beraberinde getirdiği görülebilir. Çeşitli sözlü ve yazılı belgelerle günümüze kadar taşınan yemek kültürü ile Türk toplumun geçmiş bugüne bir profilini çıkartmak mümkün olduğu gibi toy, tören, eğlence ve diğer özelliklerde uygulanan toplumsal davranış ve alışkanlıkları da okumak mümkündür. bu bağlamda düşünüldüğünde yemeğin bir toplumsal fonksiyon olarak bütünleşme de ve kolektiflik olma düşüncesini güçlendirdiği iddia edilebilir. Mutfakta kullanılan ürünler ve bunların coğrafyalar değişikçe farklılaşması; sofraya oturma şekilleri ve yemek sunum biçimleri; köy ile şehir arasında oluşan beslenme farklılıkları; yemek yeme adaptaları, dualar ve dilekler; yemek ve sağlık arasında kurulan ilişkiler; mevsimlere göre değişen yiyecekler; yemek kap kacakları ve daha bir çok soyut-somut unsurlar- nesneler ve ürünler Türk yemek kültürünün kendine has özelliklerini ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Bahsi geçen olgular, aynı zamanda yemek sosyolojisinin Türk kültürü üzerine odaklandığında teorik olarak kendi araştırmasını üzerine temellendireceği görüldüğüdür.

Türk mutfağının en belirgin özelliklerinden birisi sentez bir mutfak olması ve zamanla diğer mutfakları da etkilemiş olmasıdır. Örneğin Balkanlar ve Rumeli'ye fetihler sırasında Anadolu yemek kültürünün o coğrafyaya taşındığı, Rumeli ve Balkanların kültürüyle de kaynaşarak yeni bir sentez ortaya çıkardığı görülür. Aynı durum, özellikle 1950'li yıllardan sonra ekonomik güçlükler olarak Avrupa'ya göç eden Türklerin mutfak kültürlerinde ve beslenme alışkanlıklarında da görülmüştür. Örneğin Avusturya'nın ünlü "Gulaç" yemeğinin Osmanlı mutfağından etkilenerek ortaya çıktığı söylenir. Viyana kuşatması sırasında, padişahın kullarına yani askerlere pişiren ağı, "kulaç" tabir edilirdi, bir çeşit tas kebabı olan bu yemek "gulaç" kelime dönüşerek bugün ünlü bir yemek olmuştur (Akt.Erten, 1986:275). Burada söz konusu olan sosyolojik gerçeklik, iki kültürün karşılıklı etkileşimi şeklinde gerçekleşmektedir. İki kültür de birbirine farklı yönlerde baskın gelebilir ve bu baskınlık farklı kültürel unsurları dönüştürerek devam ettirebilir. Baysal'a göre (1993:12) Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türkler, yaşadıkları coğrafyada et ve mayalanmış süt ürünlerini kullanmaları, Mezopotamya'nın tahılları, Akdeniz çevresinin sebze ve meyveleri, Güney Asya'nın baharatları ile birlikte kullanıldıkça zengin bir Türk yemek kültürünün ortaya çıktığını göstermektedir.

Osmanlı saray mutfağı ise Türk mutfak kültüründe önemli bir dönemeçti. Bünyesinde pek çok kültür ve topluluğu barındıran Osmanlı devleti, aynı zamanda coğrafi olarak da ulaştığı sınırlara bakımından oldukça zengin bir mutfak kültürüne sahip olmuştur. Bu zenginlik aynı zamanda toplumsal davranışlara, alışkanlıklara ve kültürel kurallara da yansımıştır. Bu bağlamda Osmanlı mutfağı söz konusu olduğunda şöyle bir tarihsellik çizmek mümkündür. 15.yüzyıla kadar yemekler çeşitli olarak az ve sade; 16.yüzyılda ise en görkemli yıllarını yaşamıştır. 17. Ve 18.yüzyılda bu görkemli dönem devam etmiş ve 19. Yüzyıla girildiğinde Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla birlikte mutfak kültürünün de bu durumdan etkilendiği görülmüştür (Bkz.Tuncel, 2000:50). Osmanlı'da bu tarihsellikle paralel olarak mutfağın saray yaşamında önemli bir parça olduğu görülmektedir. Padişah ve çevresindeki devlet erkani bir sofraya etrafında toplanmayı önemli bir toplumsal etkinlik olarak değerlendirildiğinden saray mutfağı sürekli yenilik arayan ve zengin ürünlerle yenilenen bir mutfak olmuştur (Cığırım, 2001:56). Osmanlı döneminde Türk mutfak kültürünün Batı mutfağından da etkilendiği ifade edilir. Özellikle Fransız yemeklerinin önemli birer öğeler olduğu görülürken, patates, taze biber, kabak çeşitleri gibi bugünkü Türk mutfağının önemli besin ürünlerinin Amerika kıtasının keşfedilmesiyle Türk mutfağına girildiği görülür (Bkz. Samancı ve Croxford, 2006:13).

Geçmiş bugüne değerlendirildiğinde Türk yemek kültüründe temel besin ürünleri olarak bazı ürünlerin ön plana çıktığı görülür. Tahıl bunların başında yer alır (Bkz. Nuhoglu, 2005:14). Tahıl içerisinde dikkat çeken ise buğdaydır. Buğday kullanılarak pek çok yemeğin Türk mutfağında önemli bir yere sahip olduğu iddia edilebilir. Özellikle Türk kültüründe ekmek söz

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

konusu olduğunda sofralara önemli bir yere sahiptir ve kültürel geleneklerde de kendisine sürekli yer bulmuştur. Et ve et ürünleri bir başta temel gıda maddesidir. Özellikle ziyafetlerde, özel günlerde, düğünlerde etli yemeklerin verilmesi geçmişten bugüne taçınan kültürel bir özelliktir (Bkz.Merdol, 1998:123). Türk mutfağının zenginleşmesinde Türk misafirperverliğinin de önemli bir etkisi olduğu iddia edilir (Sürücüoğlu ve Akman, 1998:45). Tezcan'a(1993:56) göre dünyanın neresinde olursa olsun Türk kültüründe misafirperverliğin bir ölçütü olarak ikram ve yemek sunma biçimleri önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin Türkiye'de turizm olgusunda dikkat çeken en önemli kültürel davranış, Türklerin misafirperverlikleri olarak göze çarpmaktadır. Türklerin misafirperverlikleri hemen her kültürel araştırmalarda dile getirilen durumlardan birisidir. Hazel Tucker'ın özellikle Kapadokya bölgesinde Japon turistler üzerine yaptığı çalışmalarda Japonların kültürel çeşitlilikler yanında Türklerin misafirperverliğinden ve samimi davranışlarından etkilendiklerini belirtmektedir (Bkz. Tucker, 2003).

Türk kültür medeniyetinde yemekler etrafında gerçekleştirilen törenler ve eğlenceler önemli paylaştıran alanlarıdır. Daha öncede ifade edildiği gibi yemeğin toplumsal fonksiyonu söz konusu olduğunda bu durum oldukça dikkat çekmektedir. Örneğin Talas'ın(2005:276) aktarımına göre yağmalı toylar, imece toplantıları, doğumlar, ölümler, düğünler ve nevrüz kutlaması gibi pek çok tören sırasında yemek önemli birer göstergelere dönüşmektedir. Eröz'e göre ise bu toplantılarda geleneğe göre sofralar hazırlanmakta, yemekler çıkarılmakta, bütün oymak, boy veya köy halkı birlikte yemekte, birlikte eğlenmekte ve acıları da birlikte paylaşmaktadır (Eröz'dan Akt. Talas, 2005:276).

Burada Türk kültüründe yemekle ilişkili bazı törensel öğeleri vermek mümkündür.

Ölü Yemeği

Ölü yemeği, eski Türklerden günümüze yaygın bir şekilde devam eden geleneksel unsurlardan birisidir. Dinsel özellikle taçmakla birlikte toplumsal anlamda ölüm sonrası kişinin yokluğun kapatılmaya çalışıldığı, acının hafifletilmesi üzerine odaklı bir pratik olarak da dikkat çeker. Bu yemek, hem Anadolu'da hem de Türk kültürü coğrafyalarında farklı biçimlerde uygulanarak günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Genelde ölünün defnedildiği gün ve sonrası 3 gün boyunca, 40. ölüm günü ya da karalaçırılacak herhangi bir günde yakınlarının cenazede görev alanlara, cenazeye katılanlara, konu komşu ve akrabaya verilen yemek türüdür. Kimi yerlerde cenaze evinde cenaze sahipleri tarafından yapılmakta, kimi yerlerde ise komşu ve akrabaların cenaze evine getirmeleriyle gerçekleştirilmektedir. Ayrıca bazı bölgelerde definden sonra, akşam dua için gelenlere helva pişirildiği görülür. Ayrıca Kurban kesilen bölgeler de bulunmaktadır. Ölüm sonrası yapılan bu törenlerin temel mantığında, ölünün ruhu için ve özellikle cenazeye katılanların ölü üzerinde hakkı kalmasın diye yapılması olmaktadır. Ölüm yıldönümünde helva dağıtılması söz konusu olduğu gibi kimi yerlerde lokum dökülür, kimi yerlerde ise yemekli ya da şekerli mevlitlerin yapıldığı görülür.⁴

Yağmur Duası

Uzun süre yağmur yağmadığı zamanlarda yapılan yağmur duası, Anadolu başta olmak üzere Türk kültüründe yaygın uygulamalardan birisidir. Özellikle kurak geçen dönemlerde topluca köyün ya da kasabanın hocasıyla yüksek bir alan çıkılır ve topluca dua edilir, namazlar kılınır,

⁴ Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. ÖRNEK, Sedat Veyis (1979). Anadolu Folklorunda Ölüm, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara; ROUX, Jean-Paul (1999). Altay Türklerinde Ölüm, Çev., Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, İstanbul; ÖGEL, Bahaeddin (2001). Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Genişletilmiş, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul; KALAFAT, Yağar (1995). Doğu Anadolu'da Eski Türk Gençlerinin Gelişimi, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı No: 112, Ankara.

Allahtan yağmur isteğinde bulunulur. Yağmur duası sırasında pek çok yerde yöreye özel yiyeceklerin hazırlanabildiği görülmektedir. Kurban geleneği oldukça yaygın bir uygulama olmakla birlikte genelde kesilen kurban etiyle birlikte pilavların yapıldığı ve Allah rızası için insanlara dağıtıldığı görülür. Toplu ziyaretlerde en az 4-5 kurban kesilir ve yemekler yapılır. Topluca namaz kılınır, hep birlikte ceketler ters giyilir ve yağmur duası yapılır. Arkasında gene hep birlikte köye dönülür.⁵

Aşure

Türk kültüründeki temel motiflerden birisi de „Aşure“dir. Muharrem’in 10. günü aşure yapılır ve konu komşuya dağıtılır, Hz. Muhammed’in torunlarından kabul edilen Hz. Hüseyin, Kerbela’da yine Muharrem ayının 10. günü şehit edildiğinden Alevi inaçlarında aşure geleneğinin oldukça önemli bir yer tuttuğu görülür. Bu bağlamda aşure, onun ve onunla birlikte Kerbela’da ölenlerin ruhu için pişirilip dağıtılmaktadır.⁶ Aşure, su, buğday, Çekir, susam, nohut, bakla, fasulye, üzüm, fıstık, incir, pirinç, kestane, ceviz, nar gibi 12 tür yiyecek malzemesinden yapılır. Özellikle kurban kesenlerin aşure pişirmesi gerekir. Çine konan malzemeler ilden ile, yöreden yöreye dağıtılır. Bazı yörelerimizde Kurban’ın kuyruk yağından, Zonguldak Devrek Çeşesi’nde ise etinden bir parça saklanarak aşure pişirilirken içine atılır. Denizli’de aşure pişirildiğinde, yanında kepek de pişirilip dağıtılmaktadır.⁷

Dini Törenler

Kandillerde, çoğu yörelerimizde bazı tatlı türleri yapılıp dağıtılır. Çekir kandilde ne yapılıp dağıtıldı ise, diğerlerinde başka bir şey yapılmaz. Çamir ve Denizli’de 2. Kandil Miraç’ta süt dağıtılır. Kandillerde en yaygın olarak yapılıp dağıtılan tatlı türü ise, Lokma’dır. Helva da aynı biçimde yaygın bir tatlı türüdür. Zonguldak Devrek’ta cevizli yufka böreği yapılıp cami önünde dağıtılır. Günümüzde büyük kentlerimizde bütün kandillerde susamlı ya da susamsız “Kandil Simitleri” çarşıdan satın alınıp evlerde yenir. Ramazanda oruç tutanlar, Çekir bayramında bol bol yiyecekler yerler. Konuklara, Çekir, çikolata ve tatlı ikram edilir. Tatlıların çoğu evde hazırlanır. Her türlü tatlı yapılır. Yörelere göre en sevilen tatlılar (kalbura bastı, baklava, hurma tatlısı, kadayıf, kurabiye gibi) yapılıp konuklara ikram edilir. Ayrıca her çeşit börek de yapılır ve ikram edilir. Yine, her çeşit yemekler (özellikle et yemekleri), sebzelerden yapılan yemekler de bayramda özel olarak yapılıp tüketilir. Kurban bayramında özellikle kurban eti ve bundan yapılan yemekler yenir. Çekir gün kurban etinden kavurma yapılır. Ayrıca diğer etli yemekler de hazırlanır. Bayram yemekleri her zaman yenilemeyen daha kaliteli yemeklerdir. Yine Çekir bayramındaki gibi Çekir ve her çeşit tatlılar da ihmal edilmeyen yiyecekler arasındadır. Hacı yemeği de dini bir yemek

⁵ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. GÖKBEL, Ahmet (2002). “Gürün’de Ziyaret Yerleri”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: VI, sayı, 2/3, ss.1-14; KILIÇ, Sami (2011). “Uşak ve Çevresinde Yağmur Yağdırma Uygulamaları (TAKMAK KÖYÜ ÖRNEĞİ)”, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 6/1 Winter 2011, p. 503-514; ÖRNEK, Sedat Veyis (1973). Budunbilim Terimleri Sözlüğü, Ankara; ACIPAYAMLI, Orhan (1965). “Türkiye’de Yağmur Duası II”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.XXII, sayı:3-4, Ankara; ÇELİĞK, S. Dilek Yalçın (2010). “Mengen’de Özel Gün Yemekleri”, Milli Folklor, yıl:22, Sayı:86, ss.127-138.

⁶ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. ÇIBLAK, Nilgün (2003). “Mersin Tahtacı Kültüründeki Terimler Üzerine Bir Deneme”, Folklor/Edebiyat, c.IX, s.XXXIII,ss.217-238; BOZKUĞ, Metin (2008). “Aşure Günü, Muharrem Matemi/Orucu ve Sivas’ta Aşure Uygulamaları”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XII/1, ss.33-61; AKBULUT, Dilek (2010). “Bektaş Kazanlarından Saray Aşureliklerine Bir Paylaşım Geleneği Olarak Aşure”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, sayı:55, ss.269-280; YILDIRIM, Erdal (2011). “Tunceli Yöresi Alevilerinde Muharrem Ayı’nın Önemi ve Aşure Geleneği”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16:1, ss.71-84; TÜRKDOĞAN, Orhan (1995). Alevi-Bektaş Kimliği (Sosyo-Antropolojik Araştırma), Timaç Yayınları, İstanbul; YÖRÜKAN, Yusuf Ziya (1998). Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

⁷ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.kultur.gov.tr/TR/belge/1-17519/yemek-kulturu-uzerinde-dinsel-etkiler.html>

biçimidir. Hacılar, ya teker, teker ya da üç dört tanesi birlikte mevlit okutur ve bulundukları yerde komşulara, yakınlarla, eĞdosta yemek verirler. Bu yemekte özel bir tür yoktur. Aslında düğün yemeğinden farksızdır. Bu yemek, hacın koĞularından olmamakla birlikte, hacının eĞdost ve yakınlarına, onların zahmetlerinden dolayı bir teÇekkür niteliğinde verilir. Ğıtar yemeğİ Ramazan ayında akrabalara, dostlara, komĞulara, iĞ yerinde çalıĞalara ve yoksullara verilen yemektir. Genellikle evlerde verilen dinsel amaçlı bir yemektir. Fakat günümüzde ev dıĞında çeĞİli kuruluĞarda ve lokantalarda da verilmektedir. Ayrıca vakıflar, kendilerine bağıĞa bulunanların ruhları için iftar yemeğİ vermekte, önceden indirilmiĞhatimlerin duası da bu sırada yapılır. Ğıtar yemeğinde zeytin, peynir, pastırma, sucuk, reçel, hurma gibi yiyeceklerle iftar açılır. Sonra, çorba, et ya da etli sebze, pilav ve tatlı yenir. Yemekten sonra toplu dua edilir sonra akĞam namazı kılınır, çaylar içilir, sohbet edilir.⁸

4. Sosyolojik Bağlamıyla Tokat Yemek Kültürü

Yemek olgusu, kültür ve kimlikten bağımsız değerdendirilemeyeceğİ gibi maddi unsurlarla da iç içe geçmiĞ özelliklerden oluşur Ev içerisinde mutfağı ayrılan alan, mutfak malzemeleri, gıdaların hazırlanma ve saklanma biçimleri, yemeklerin sunum biçimleri dahil pek çok olgunun yemek kültürü içerisinde değerdendirilebileceğİ görülecektir. Aynı toplum ve kültür içerisinde dama tadı, alıĞlanlıklar ve yetiĞirilen ürünlere bağılı olarak farklı yemek kültürleri ortaya çıkabilmektedir. Bu çalıĞmada odaklanılan Tokat mutfağı da benzer Ğilde farklı ayrıntılarıyla dikkat çekmektedir. Tokat, tarihsel geçmiĞyle birlikte oldukça zengin bir mutfak ve beslenme kültürüne sahiptir. Tokat'ın tarihsel geçmiĞ kuĞkusuz coğrafi konumu itibarıyla tarih boyunca çeĞİli imparatorluk ve devletlere evsahipliğİ yapmıĞtır. Hititliler baĞa olmak üzere, Asurlular, Hurriler, Kimmerler, Frigler, Ğkitler, Persler, Mitanniler (Gökbilgin, 1979:401) gibi pek çok medeniyetin bulunduğu kent, bu toplulukların kültürleriyle de Ğkillenerek bugüne gelmiĞtır. Tokat, özellikler Türklerin Anadolu'ya yerleÇmelerinden sonra Türk-Ğlam Ğair kimliğı ile ön plana çıkmaya baÇamıĞ, Fatih Sultan Mehmet döneminde ise Osmanlı Devleti'ne katılmıĞtır (Gökbilgin, 1979:405-407). Tokat yemek kültürü olgusundan söz edildiğinde, bu bağlamda sentez bir yemek kültüründen de söz etme gerekliliğı ortaya kendiliğinden çıkmaktadır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Tokat'ın doğıal ve coğrafi Çatlarının da bu duruma oldukça uygun olduğunu ifade etmektedir: ġehir geniÇlik ve ucuzluklu bir yer olup, dünya yüzünde eĞ yok gibidir. Yılın her zamanında halkın nimetleri boldur. Hacı BektaĞ Veli'nin hayırlı ve bereketli dualarıyla bu eski tarihi Ğair alimler konağı, fazıllar yurdu ve Ğairler yatağıdır. (Akt. Kahraman, 2010:69-70).

Tokat yemek kültüründe öncelikle ifade edilmesi gereken noktalardan birisi, geleneksel evlerin en büyük özelliğinin büyük odalardan birisinin mutfak olmasıdır. Mutfağı halk ağızıyla "Ğai" veya "akĞama" denir. Taban döÇemesi bal peteğini andıran kiremit tuğla ile kaplıdır. Odanın bir köÇesinde yemek yapmaya ve çamaĞır kazanı kaynatmaya yarayan yer ocağı bulunurken; diğertarafa kurutulmuĞyiyecek, konserve, salça, peynir, yaprak saklanan kitler bulunur. Ayrıca kuru baklagil ve tahılın saklandığı bölmeli ambar vardır. Bağevlerinde kebab fırını, üzüm suyunun çıkarıldığı Ğrehane, geleneksel Tokat mutfağının en belirgin özelliğidir (Bayram, 2007:106). Bugün Tokat'ta yemekler çoğunlukla yer sofrasında yenmekte ve mutfak kalabalık aileler için oturma odası olmaktadır (Bayram, 2007:106). Tokat geleneklerinde yaygın bir Ğilde görülen misafİrperverlik, yemek kültürünün belirgin bir Ğilde sergilendiğı alanlardan birisidir (Bkz. Tokat Ğ Yılığı, 1973:271).

⁸ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.kultur.gov.tr/TR/belge/1-17519/yemek-kulturu-uzerinde-dinsel-etkiler.html>; <http://turkoloji.cu.edu.tr/ALKBILIM/mutfakkulturu.pdf>, ÇEVĞK, Nihal Kadioğlu (1997). "Türk Mutfağının Akdeniz Mutfak Kültürünün Genel Özellikleri Yönünden Değerdendirilmesinin Önemi", 5. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür Seksiyon Bildirileri, Kültür Bakanlığı Hagem Yayınları, Ankara.

Tokat yemek kültürünün temel izlerini geçiğ örenlerinde görmek mümkündür. Hem tören öncesinde, hem de tören sürecinde yemek ile ilişkili pek çok ritüel karımıza çıkabilmektedir. Örneğin tören öncesi hazırlıklar neredeyse bir yıl öncesinde başlar, düğün yapma niyetinde olanlar özellikle erkek tarafı düğün dolmasını düşünerek, yaprak zamanı her zamankinden daha fazla yaprak basmak, etlik kesimi için daha fazla sayıda hayvan beslemek, ambara daha fazla zahire kaldırmak gibi tedbirlerle işe başlarlardı. Düğün zamanı gelince komşular ve akrabalar, dolma doldurma, pirinç ayıklama gibi işlerde yardım ederek gerekirse düğünler için evlerini açarak ya da uzaktan gelen misafirleri ağırlayarak düğün sahibine yardımcı olurlardı. Aynı dayanışma düğünden birkaç gün önce düğünde yenilmesi için yapılacak Tokat sarması için hazırlıklarda görülürdü. Bir gün önce evin bahçesinde yapılan erkek düğünü sırasında saz eşliğinde eğlenir, yapılan bu yemekler tüketilirdi (Dutoğlu, 2010:25,26). Benzer şekilde düğün törenleri sırasında “yemek” olgusu ile ilişkili yapılan etkinlikler önemli birer yemek kültürü göstergelerine dönüşmektedir. Tokat’ta düğün yemeklerinde çorba, et yemeği (kuru fasulye veya nohut), kepek, dolma, pilav, cacık ve içecek ikram edilir. Düğünlerde alkollü içecekler genellikle bulunmaz. Düğün yemekleri özel ağırlar tarafından özenle hazırlanmaktadır (Veren, 2012:17). Bir başka çalışmada gelinin çeyiz eşyaları indirildikten sonra düğün yemeği sırasının geldiği ifade edilmektedir. Düğün yemeği komşularla yardımlaşarak hazırlanmaktadır. Tokat’ta düğün yemeği olarak isimlendirilmemiş bölüm, gelin almadan gelenlere verilen yemeklerdir. Bu yemekler çoğunlukla Düğün çorbası, Pehlili pilav, Etli dolma ve un helvasıdır (Bayram, 2007:88). Anadolu’da pek çok yerde gelinin indirilmesi ve yeni evine teslim edilmesi sırasında “saçı” adı verilebilen kansız kurban geleneği gözlemlenmektedir. gezer, çerez, fındık vb. gıda ürünlerinin bir gelenek olarak gelinin başına saçıldığı görülmektedir (Bkz. Tuna, 2012). Tokat’ta da gelin inerken damat gelinin başından madeni para ve elma geçeri gibi tatlı şeyler atmaktadır. Kuşkusuz bu davranışın peşi sıra gelen başka uygulamalar da vardır ki gelin eve yollanınca kaynananın gelin benden korksun diye çömlek kırması, dili tatlı olsun diye ege bal sürülmesi bunlardan bazılarıdır (Bayram, 2007:88).

Düğünlerde erkek evinde danışık yemeği verildiği görülür (Bayram, 2007:81). Bu yemek, düğün gününden bir ya da iki gün önce erkek tarafı tarafından verilir. Bunun adı her ne kadar yemek olsa da yemekten çok pasta türü şeylerdir. Bu yemeğe komşu, akraba, eş ve dostlar çağrılır. Burada düğünün nasıl ve ne şekilde yapılacağı karara bağlanır. Komşularca açılan oda ve sayısı, davetlilerin nerelere yerleştirileceği, nasıl ve nerede ağırlanacağı, düğün töreninde kimlerin hangi görevleri yapacakları tespit edilerek kayda geçer. Burada düğün kâhyalarının kimler olacağı belirlenir. Kâhyalar yakın akraba, komşu, damadın yakın arkadaşları ve varsa düğün evinin damadı arasından olur. Sonra yemek verilir ve yemeğe katılanlar düğün günü buluşmak üzere ayrılırlar (Veren, 2012:16). Anadolu’da pek çok yerde düğünlerde görülen bayrak dikilmesiyle görevlendirilen bayraktar aynı zamanda misafirlerin yemekleri ile de ilgilenen kimsedir. Tokat’ta bayraktar, orada oynayan halay çeken gençlere sigara tutulması çay ikram edilmesi, eğer açsalar sofraya hazırlanması gibi işlemlerden sorumludur (Bayram, 2007:82). Sembolik bir anlam taşıyan bayrak dikilmesi töreni, beraberinde sosyal bir davranış getirmektedir. Bu sosyal davranışın içeriğini belirleyen ise insanların bayrak dikilmesine yükledikleri anlamlardır. Bu anlamlar, aynı zamanda kültürel kalıplardır. Burada “yemek” olgusu, bayrak dikilmesi uygulaması ile birleşmekte ve topluluğun kültürel kalıplarının bir yansıması olmaktadır. Misafirperverlik, geçiğ törenine atfedilen kutsallık ve ilişkilerin bir bütünlük içerisinde sergilenmesi amaçları, tam olarak bir yemek ritüeli etrafında gerçekleşmektedir. Danışık yemeğinin karşılık geldiği anlamlardan birisi de kuşkusuz bu noktada kendini açığa çıkarmaktadır. Bu ritüel Tokat’ta düğünlerin pek çok aşamasında kendisini farklı biçimlerde göstermektedir.

Örneğin hamam töreni sırasında köy dışından gelen misafirler, mehter tarafından karşılanarak konuk evlerine götürülmektedir. Gelen misafirlere mehtere bahçe vermektedirler. Düğün kahyası gelenlere ihtiyaçları olup olmadığını sorarken, gelen davetlilere yemek verilmekte

yemek bitiminde herkes siniye töre adına para bırakmaktadırlar. Hamam eğlencesi olurken ise erkek tarafı mevsime göre Tokat kebabı veya yiyecekler bir Geyler göndermektedir (Bayram, 2007:82-87). Benzer şekilde düğün töreninin öncesinde erkeğin evlenme isteğini de yemek üzerinden gerçekleştirildiği görülür. Erkek, evlenme isteğini öncesi annesine, yengesine, teyzesine veya halasına söyler ve onların bu evlenme isteğini babasına söylemesini bekler. Arkasından pilav pişirtip içine kağıt saplamaktadır (Bayram, 2007:73). Bilindiği üzere toplumlar, isteklerini üstü kapalı olarak ifade edebilmek için bir takım semboller kullanırlar. Pilava kağıt saplamak böyle bir sembolik işlev görür. Bu eylemin sembolik dildeki karşılığı evlenme isteğidir. Evlenme isteğinin açıkça dile getirilmemesinin uygun olmaması, pilava kağıt saplama sembolünü doğurmuştur (Yıldırım, 2009:2386). Düğün töreni sırasında Çebet içme ritüelleri de dikkatimizi çeker. Özellikle bir Perçembe akşamı yakın akrabalar ve bir hoca efendinin duaları eşliğinde söz kesilerek kahve içilir. Ayrıca Çebet içme töreni yapılmayacaksa ağız tatlılığı simgesi sayılan Çebette bu gece yapıp içilecekti. Bir sürahi dolusu Çebet, süslü bir takım hazırlanarak damat tarafına gönderilirdi. gerbeti götüren çocuğa bahçe vermek de adettendi (Dutoğlu, 2010:24).

Tokat'ın yemek kültürü ile ilgili en belirgin noktalardan birisi “bağ üzümleri” ve bunlardan yapılan pekmezdır. Özellikle Zile pekmezi bu bağlamda oldukça dikkat çeker. Bağ bozumu zamanlarında Zile, Gıra ve pekmez kokmaktadır. Her ev bir pekmez imalathanesine dönüşmekte, bağları olmayanlar da bu iş için yardıma gelmekte ya da davet edilmektedir (Divrikoğlu, 2010:53). Burada ayrıca yemek kültürünün bütün örnekleriyle gözlemlenebildiği festivallere de değinmek gerekir. Festivaller iki farklı biçimde ortaya çıkabilir. Bunlardan birisi farklı kültürel toplulukların kimliklerini devam ettirme iddiasıyla yaptıkları ve gelenekselleşen festivallerdir. Diğerisi ise tarım üretimi üzerine kurulmuş festivallerdir. Bu festivallerde ise ürünlerin ulusal ve küresel pazarda tanıtılması, göçlerle birlikte şehir dışına ya da köy dışına çıkmış insanların ana topraklarına dönerek burada yapılan etkinliklere katılımlarıdır. Farklı amaçlarla ortaya çıkmalarına rağmen hepsinin ortak özelliklerinden birisi sosyal ilişkilerin, etkileşimlerin ve belli bir dayanışma ağını oluşturmaları, oluşturan bu toplumsal durumda ise yemek organizasyonlarının dikkat çekmesidir. Örneğin kimlik eksensiz festivallerde daha çok topluluğa özgü yemekler ön plandayken, tarım festivallerinde ise üretilen ürünler üzerine yapılan yemek organizasyonu dikkatimizi çekmektedir.

Zile’de yapılan kiraz festivali kapsamın Zile bağlarındaki etkinlikler bunlardan birisidir. Zile bağları, bu festivallerde dolup taşmakta her taraftan Tokatlılar bu festivallere katılmaktadır. Festivalin bir günlük örüntüsü ise şu etkinliklerden oluşmaktaydı: Sabah kahvaltısı çimlerde yapılır, mangallar yakılır. Akşamları patlıcan tava veya yaygın olarak etli dolma ve yaprak sarma yapılır. Öğle yemekleri Zile’ye özgü mercimekli pilav, bazlama iken, akşamları da herkes bir sepet kirazla evlerine dönmektedir. Böylece Zile bağları deyince akla üzüm, kiraz, zevk, sefa ve damak tadı demektir (Divrikoğlu, 2010:53). Burada aynı bağların eskide “Sıra Gezme” adı verilen toplantılara ev sahipliği yaptığına da dikkat çekmek gerekir. Çoğu zaman içkisiz yapılan sazlı sözlü eğlenceler o kadar çok yaygın bir hal almıştır ki şehir ve bağ evleri devrin en ünlü musiki sanatçıların ilgisini çekmiştir. Toplantılar genellikle yemekli zalı sözlü fıkralı eğlenceli ve günün konularının tartışıldığı bir biçimde geçerdi (Tokat 50 Yılı, 1973:272). Bir başka çalışmada sıra gezmelerinin kış gecelerinde de yapıldığı ifade edilmektedir. Erten’in (1986:278) çalışmasında aktardığı üzere topluluk kış gecelerinde her akşam büyük salonlu Tokat evlerinde toplanır. Maniler okunur, türküler söylenir, fıkralar anlatılır, günün konuları konuşulur ve yemekleri yenilirdi. Hele çorbası, dolma içi bat, filibah, çemenli, çökelekli gibi yemekler sıklıkla sofraları süslerdi. Bu toplantılarda ayrıca soğukluk olarak adlandırılan meyve ile birlikte köme (cevizli sucuk), tatlı tarhana, üzüm turşusu, armut turşusu verilirdi. Tatlı olarak ise tırtıl baklavası, yufka tatlısı, zambak reçeli ve Zile pekmezi verilirdi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Tokat'ın meçhur üzümleri Tokat'ın yöresel kıyafetlerine yansımıştır. Örneğin Tokat içi dolusu adı verilen giysi deseninin bozularak değiştirilmiş bir şekli “Tokat Üzümlüsü”dür. Buna “Tokat Morlusu” da denir. Bu desen içinde dikkat çeken durum çiçek motifinin üzüm salkımı şeklinde olmasıdır (Bayram, 2007:93). Burada ayrıca Türk hamam kültürüne de değinmek gerekir ki yemek kültürünün görselleştiği alanlardan birisi de Türk hamamlarıdır. Hamam kültürü geleneksel davranışlar içerisinde öylesine yaygındır ki gelinin hamamda görülmesi, damadın hamama götürülmesi gibi düğünlerin dahi vazgeçilmez ritüellerinden birisidir. Tokat yöresinde kadınlar, hamam giderken yanlarına yemek alarak giderler, örneğin bat, baklalı dolma yapılır, peynir turşu götürülür, bunlar hamamda yenir, bir de hamama gitmeden önce hazırlanıp tinor’a (yani maltız’a)⁹ konulan ve hamam dönüşüne kadar pişen bir yemek vardır; turşulu. Turşulu özellikle hamam dönüşü yenilen patlıcan turşusundan yapılan bir çeşit yemektir (Erten, 1986:278).

Tokat'ın yemek kültürü içerisinde “Honça” geleneğinin de yaygın olarak kullanıldığı görülür. Honça Anadolu’ya göç eden Türklere ait eski bir gelenektir. Genel olarak bir insanın hayatında önemli sayılan özel günlerin ifadesi olarak karımıza çıkmaktadır. Anadolu'nun bir çok farklı bölgesinde honça günü, honça yemeği, honça hediyesi ya da honça tepsisi olarak bilinir. Honça Tokat'ta gerdek gecesine girerken ilk sosyal kaynağının ifadesidir. Aynı kaptan yemek yiyen çift evlilik süresince birbirlerinden hiç ayrılmayacaklarına inanılmaktadır. Anadolu Selçuklu devleti döneminde som altından yapılan honça tepsisi zamanla bakırın hayatın içine daha fazla girmesi ile Osmanlı döneminde kalhane bakırının dövülmesi ile yapılmaya başlanmıştır. Orijinal bakır honça kabı daire şeklinde çapı 5560 santim yaklaşık 56 kilo ağırlığında bütün olarak elde dövülerek imal edilmiştir. Tepsiyi diğer tepsilerden farklı kılan tepsinin içinde bulunan altı adet kapaklı gözdür Bu kapaklar kubbe görünümü taşıyor bu gözlerin biraz büyük olanı tepsinin tam ortasında yer alır geri kalan beşer göz eşit aralıklarla tepsinin çevresinde dizilir. Honça tepsisine Tokat bölgesinde daha farklı bir anlam yüklenmiştir Buna göre yeni evlenen çiftler gerdek gecesinde honça tepsisi ile bir yemek yerler. Tepsi özel olarak hazırlanır. Ortadaki büyük göze Kuranı Kerim konur. Yeni evlenen çift bu kutsal kitabı evlilikleri boyunca saklayacaklardır. Diğer gözlerden birinde su böreği çiftin evlilikleri süresince birbirine şeffaf ve açık olması gereğini ifade eder; birinde etli yaprak sarması çiftin evlilikleri süresince birbirlerinin eksiklerini ve yanlışlarını saklaması kapatması gereğini ifade eder; birinde pehli pilavı çiftin evlilikleri süresince çocuklarının olmasını pirinç pilavı taneleri gibi çoğalmasını ifade eder; birinde kuzu pehli çiftin evlilikleri süresince Anadolu'da değerli görülen kuzu eti ile zenginleşme ve refah içinde yaşamayı dileğini ifade eder; altıncı gözde ise yufka tatlısı çiftin evlilikleri süresince sevgilerinin kat kat artarak yükselmesini ağız tatlarının bozulmamasını ifade eder (gahin, 2012).

Geçmiş törenlerinden birisi olan ölüm sırasında da yemekle ilişkili bazı ritüeller göze çarpmaktadır. Ölüm sonrası cenaze evin büyük odasında orta bir yere koyulur, üzerine cecim örtülür, etrafında yakın akrabaları (kadınlar) ve köyün diğer kadınları toplanarak ağıt yakar. Ölü mezara götürülürken arkasından su dökülür ve tüm köy halkı evlerinde bulunan depo edilmiş çemen sularını dökerler: “umup umacağın bu olsun” diye. Mezarlıktan dönen kişiler ölü evinde yemek yemeye giderler. Yemek için önceden bir koç kesilir, pişirilir ve çeşitli yemekler yapılır. Buna kazma kürek ekmeği denilmektedir (Bayram, 2007:115-116).

Türk kültüründe, ölüm olayının gerçekleştirildiği gün kurban kesilmesi ve bu hayvandan yapılan yemeklerin cenaze törenine katılanlarca yenmesi çok yaygın bir gelenektir. Bugün, Anadolu'nun pek çok yerinde bu uygulama hâlâ geçerliliğini sürdürmektedir. Kazak, Kırgız, Tuva ve Sagay Türkleri gibi pek çok Türk topluluğunda, ölenin ardından bir hayvanın kurban edildiği görülür (Gülan, 1995: 183-200; Aça, 1999: 25). Ölümle ilişkilendirilebilecek bir diğer uygulama atalar kültürü de yansıtmakla birlikte Zile ilçesinde uygulanmaktadır. Buna göre yağ ve yürüme

⁹ Çoğunlukla yemek pişirmede kullanılan, içinde ızgarası bulunan, ayaklı ve taştan ocak.

zamanı geldiği halde yürüyemeyen çocuklar için her ayın ilk ÇarÇamba günü üç hafta müddetle Zile ilçesinde Helvalı Dede mezarlığına götürülür. MezartaÇıüzerine çocuk yatırılır, üçüncü hafta gidiÇe helva götürülür fakirlere dağıtılır, bu suretle çocuğun kısa zamanda yürüyeceğine inanılır (Tokat Ç Yıllığı, 1973:271). Tokat'ta çocukla iliÇkili DiÇHediği uygulaması da mevcuttur. Çocuklar ilk diÇni çıkardığında, sonraki diÇerin kolay çıkması amacıyla, buğday piÇrilir. Çine ceviz, fındık, badem, toz Çeker, süslü küçük Çekerler katılarak cam tabaklara konularak ikram edilir. Yakınlar, komÇuar çağırılır. Bir sini üzerine bir kapla hedik etrafına tarak ayna, makas, kitap gibi nesneler konulur ve çocuğun önüne getirilir. Çocuk ilk önce hangisine eline uzatırsa ona uygun bir meslek seçeceğı tahmini yapılır. Konuklar çocuğa küçük armağanlar getirir. Bazı ailelerde bu hala devam etmektedir (Samur, 1992:44). DiÇhediği aslında Türk kültür ve geleneklerinde çocuğun ilk diÇ çıktığında yapılan törenlerden birisidir. Törende çocuk yere serilen bir örtü üzerine oturtulur. Toz ve Çekerle karıÇtırılmıÇbuğdaybaÇından aÇağı serpilir. Önüne makas, Kur'an ve altın konur. Çocuk bu üç nesneden birini seçer. Kur'anı alırsa okuyacaktır, makası alırsa ev hanımı olacaktır (kız çocuklarda), parayı alırsa zengin olacaktır. Misafirlere buğday ikram edilir. Bu tören Midilli Rumlarında da kutlanır (Boratav, 2003:197.)

Anadolu'da ve tarım kültürünün hâkim olduğı diğçer coğrafyalarda tohumlu bitkiler, tahıl ürünleri ve bunlardan yapılan çörek veya ekmekler her zaman bereketi simgelemiÇve bereketi artırıcı bir öğçe olarak kullanılmıÇtır. Tokat'ta gelinin sağ koltuğı altına kuran, sol koltuğı altına ekmek konur. Gelin güvey evine girdikten sonra bu ekmek davetlilere dağıtılır (KoÇay, 1944'dan Akt.Çetin, 2008:118). Geline verilen ekmek, damada yaptırılan ekmeğın ambara atılması gibi öğçeler gelin ve damadın bereket üzerinde etkili bir büyüsel güce sahip olduğı inançının varlığını göstermektedir (Akt.Cengiz Çetin, 2008:118). Gıda ürünleriyle ilgili halk tababetine yansımaÇbazı inanmalar da mevcuttur. Örneğın kusmalı ve ateÇli hastalıklarda hastanın bilekleri üzerine bal sürölüp üzerine nane ekilir. Bu süreçte hastalığın geçeceğıne inanılır. Bu uygulama Zile'de günümüzde dahi devam etmektedir. Benzer Çekilde midesi bulananlar için kızartılmıÇekmek sirkeye batırılmakta ve üzerine nane serpilerek hastanın midesi üzerine konulmaktadır. Bu suretle mide ağrısının ve bulantısının geçeceğıne inanılmaktadır. Öksürük ve sırt ağrılarında ise sırta ısıtılmıÇsirke sürölümekte ve üzerine kırmızı biber ekilerek bir havlu ile kapatılmaktadır (Tokat Ç Yıllığı, 1973:272).

Tokat'ta Nevruz geleneğı içerisinde bazı yemek ritüellerinin de dikkat çektiğı görölmektedir. Tokat'ta Nevruz kutlamaları çok eski bir geçmiÇçesahiptir. Bu tespitlere göre Almus'a bağılı Çevreli köyünün güneyinde Nevruz Törenlerinin yapıldığı bir tepe vardır. Duatepe adındaki bu yer törenlerin icra edildiğı bir tören mahalli idi. Halk bir gün önceden Nevruz törenlerine hazırlanır, gerekli malzeme (bulgur, yağ, yumurta) köyün çocukları tarafından köy evleri dolaÇılarak temin edilirdi. Öğlene doğıru tepede kurulan ocaklarda büyük kazanlarda çeÇtli yemekler hazırlanırdı. O güne bağılı olarak çocuklara, babaları ağaçtan büyük kaÇklar, kepeçeler yaparlar ve çocuklar bu kepeç ile evden aldıkları yağı kazan baÇındaki yaÇılara götürürlerdi. Törenler genellikle sabahın erken saatlerinde baÇardı. Gençler ilahiler okuyarak topluca tepeye çıkarlar ve köyün imamı dua ile töreni baÇatırdı. Bu arada ilahileri takiben Kur' an da okunurdu. Bunları takiben çocuklar kendi aralarında oyunlar oynarken gençler de çeÇtli spor müsabakaları yaparlardı. Bu yarıÇınalar arasında cirit, değnek oyunu, güreÇ ilk sıraları alırdı. Eğlenceler günbatımına kadar devam eder ve yine dua ile sona ererdi.²⁵ Bu tespit, Nevruz geleneğinin hem milli hem de dini bir özellik kazanmıÇolduğunu vurgulaması bakımından oldukça önemlidir. Bölge halkının Nevruz'u değçerlendirmesi ise enteresandır. Onlara göre; bahar, Allah'ın ilahi güzelliğinin sembolüdür. Bahar güzelliğı, yeÇlilik diriliÇ, yeniden doğıuÇu simgelemektedir (Kahraman, 2008:141-142).

Tokat'ta bazı eğlencelik oyunlarda da gıda ürünlerinin kullandığı ve toplumun kültürel tutumlarının bu oyunlar içerisinde sergilendiğı görölmektedir. Örneğın bulgur toplama baÇıklı bir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

oyun vardır. bu oyun sırasında çoğunlukla kıÇaylarında genç delikanlılar arasında oynanmaktadır. Genç delikanlılar, kendi güçleriyle yürütebildikleri bir deve yaparlar. Devenin boynuna bir çan takılır. Kadın elbisesi giydirilmiş bir delikanlı ve oyuncular çalgı çalarak ve bölgenin oyunlarını oynayarak köy evlerini sırasıyla gezerler. Evi önüne gelirken devenin boynundaki çanın çıkardığı sestten ev sahipleri bu oyunun gerçekleştiğini anlar ve hazırladıkları bir miktar bulguru gelenlere verirler. Toplanan bulgur fazla olduğundan bir kısmı satılarak koyun alınır ve etli bulgur pilavı piÇilir ve yemekler köyün fakirleri tarafından yenilir. Adet olarak da Bulgur toplama oyunu senede bir defa yapılır (Bkz.Tokat Ç Yıllığı, 1973:272). KuÇlusuz bu oyun içerisinde bölgenin tarımsal üretiminin izlerini bulmak mümkün olduğu gibi eski Türklerden günümüze süre gelen fakirin doyurulması imgesini de bulmak mümkündür. Ayrıca oyunun bir eğlence olarak tasarlanması boÇzaman aktivitesi olduğunu gösterirken, insanlar arasında dayanışmayı sağladığı ve sosyal ilişkileri yukarda canlı tuttuğu için de dikkate değer durmaktadır.

Tokat mutfağında kullanılan temel yemekleri sıralamadan önce Tokat yemek kültürünün kullanıldığı yerleri ÇuÇkilde özetlemek mümkündür: *Bayram yemekleri*: etli yaprak dolması, pehlili pilav, pehlili patlıcan, yoğurtlu bütün yarma çorbası,su böreği, baklava ve sarı sarma, tırtıl tatlı yapılır. Bayram sabahları kahvaltı yerine yapılan bu yemekler yenilir. Kurban bayramında, kurbanın eti kavrulur ve konuklara ikram edilir. Ayrıca bayramlarda; Çeker, lokum, leblebi, kuru üzüm, fındık ikram edilir. Kahve, Çebet, ayran, çay gibi içecekler de ikram edilir. Uzaktan gelenlere yemek verilir. *Düğün yemekleri*: Etli yaprak dolma, pehlili nohutlu pirinç pilavı, pehlili patlıcan, yoğurtlu bütün yarma çorbası, un helvası yapılır. Dolma birgün önceden komÇukadınlarla birlikte fındık büyüklüğünde yuvarla sarılır, meÇ kömürü ateÇinde sini sini piÇilir. Un helvası sıcak olarak tırnak pide arasında servis yapılır. Mevlitlerde, sünnetl düğünlerinde de aynı yemekler piÇilir. Kadın veya erkek alıcı tutulur. Vakfa ait büyük kazanlar kullanılır. *Çar ve sahur yemekleri*:Her ilimizde olduğu gibi Tokatımızda da ramazana çok önem verilir. Ramazana girmeden hazırlıkları yapılır. Evler baÇan aÇağı temizlenir. Zengin ramazan sofraları kurulur (Samur, 1992:44).

Tokat ve çevresinde Çfali bitkilerden ilaç dıÇında yemekler de yapılmaktadır. özellikle baharda yemek amacıyla pancar yemeği piÇilir. Pancar adı bu bitkilerin genel adıdır. Bunlar; kusoğma, haÇaÇ hevdidik, dikencük eski göynek ekmeği, avcacuk, ağça toprağı, efelik, ak ve kara madımak, teke sakalı, yelmük kazankarası ve nivik bunlardan baÇıca olanlardır (Kapusuz, 1994:58; Erten, 1986:276). Yemeğe iliÇkin baÇka adetleri de paylaÇmak mümkündür. örneğin Çeriye dökme adeti eskiden Tokat yöresinde yapılan adetlerden birisiydi. Eskiden yiyeceklerin istendiğı vakit dükkanlarda bulunamaması, yaz mevsiminden kıÇa hazırlık olarak Çeriye evde yapıldı. Zor olduğu için komÇukar toplanır ve yardımlaÇarak yapıldı. ğehriyenin yapılacağı evde, odanın ortasına beyaz bir çarÇaf serilir, hazırlana hamur tabakalara konarak çarÇaf kenarına dizilir, hanımlar bu odaya girerek çarÇafı dizlerine alırlar, kenarda duran tabaktan hamur alıp ovalıyarak çarÇafa dökerlerdi. Kurutulan Çeriye de bez keselerde saklanarak kıÇn piÇilirdi. Bu iÇem yapılırken halk hikayeleri anlatılır, maniler söylenirdi. Eğer bu toplulukta kızlar varsa onlar hiç konuÇmaz, yalnız dinler, çocuklar bu odaya hiç alınmaz, yorulunca ara verilir, ya akide Çkeri ikram edilir veya semaverle çay verilirdi (Erten, 1986:277).

Tokat Kebabı: Kuzu eti, kuyruk yağı, patlıcan, domates, yeÇil biber, patates, soğan, sarımsak ve özel piÇirilmiş kebab pidesi kullanılarak yapılan bir yemektir. Kebab, özel ocaklarda yapılmaktadır. Kebab ocağın ortasında bulunan yatay demire ÇÇer asılır. Fırının iki tarafında bulunan yatay bölümde yanan odunların ateÇiile piÇmeye bırakılır. Fırının alt kısmında bulunan saç tepsiye damlayan yağlar toplanır. Özel piÇirilmiş pideler bir tepsiye yayılır. PiÇen etler ve sebzeler bunun üzerine sıyırılır. Tepsinin ortasına piÇen domatesler konulur. Üzerine toplanan yağlardan gezdirilerek servise alınır (Akt. Bayram, 2007:108; Tokat Ç Yıllığı, 1973:270; Samur, 1992:38). Tokat kebabının en önemli özelliklerinden birisi özel bir fırınının olmasıdır. Ayrıca ÇÇere dizilen

malzemelerinin de belirli bir sırada olması **Çattır**. Bu sıra genelde, kuyruk yağı, kuzu eti, sonra sebze, en son takılan bir iki diğ sarımsaktır. Günümüzde Tokat kebabının bu özel fırını hemen hemen her evde bulunmaktadır (Akt.Erten, 1986:276).

Bakla (Yaprak) Dolması : Malzemeleri, salamur bağ yaprağı taze veya kuru bakla içi, ince bulgur taze domates veya salça, taze biber veya kurutulmuş biber, reyhan, soğan, dereotu, maydanozdan oluşmaktadır. Yapılışı ise şu şekildedir: Baklanın içi ıslatılarak kabukları soyulur ve iç kısmı ortadan kesilerek ufaltılır. Geniş bir kap içerisinde ıslatılmış bakla ince bulgura; yaz ise domates, biber yeşil soğan doğranır ve bir miktar reyhan, dereotu, maydanoz ilave edilir. Tuz konulup su ilavesi ile karıştırılır. Tencereye konulup su ilave edilerek hafif ateşte pişirilir. Pişen dolmaların üzerine bağla bir tavada yağ içerisinde kıyılmış soğan, domates, salça, biber konularak kavrulur. Dolmaların üzerine serpilir. Hazırlanmış yemek servise hazır olur (ğahin ve Karabacak, 2006:96).

Keşkek: Bütün yarma, nohut, kemikli et, yağ, tuz, kara biber kullanılmaktadır. Taze etle olabileceği gibi kurutulmuş etle de pişirilebilmektedir. Sıcak olarak sofraya alınır. Tahta kaşıkla pişirilen tencerede yenilmesi tercih edilir. tabaklara dağıtım yapılmaz. Kısa sabah kahvaltısında ve öğle vaktinde tercih edilmektedir. Ayrıca yanında kuşbunu ezmesi ve turşu tercih edilmektedir (Akt.Bayram, 2007:109; Tokat 100 Yıllığı, 1973:270; Samur, 1992:38). Keşkek Türkiye’de hemen her yerde bilinmektedir ve düğün yemeği olarak anılmaktadır. Tokat’ta içine çemen veya pastırma katarlar. Tokat’ta birçok yerde kışa girerken inek ve koyun kesilir. Bir kısmı kıyma ve kavurma yapılır. Kemikler ise ayrıca kurutulup keşke pişirilirken kazanın içine atılır. Böylece hem israf yapılmaz hem de keşkeğe ayrı bir lezzet katılmasına çalışılır (Kapusuz, 1994:59; Erten, 1986:277).

Cevizli Bat : Malzemeleri, bulgur içi, dövülmüş ceviz içi, domates (salça), biber, soğan, reyhan, maydanoz, dereotu ve salamura bağ yaprağından oluşmaktadır. Yapılışı şu şekildedir. İnce bulgur (dügü) içi yıkanarak su ile ıslatılır. Geniş bir kap içerisinde ayıklanmış soğan, domates (salça) biber doğranır. Reyhan, dereotu, maydanoz ilave edilerek, içerisine dilinmiş ekmekler konulur. İçerisine dövülmüş ceviz ilave edilir. Salamur yaprakları içine hazırlanan iç konur ve ekmekle yenilecek hale getirilir. Bat Zilelilerce sevilir ki Zileliler bata türkü bile uydurmuşlardır: Zileliyiz dediler, Bir kazan batı yediler, Bana da yok mu dediler, Gez anam gez, Gez de şu Zile’yi gez” (Akt.ğahin ve Karabacak, 2006:94).

Madımak: Çikbaharda karların kalkmasından sonra bir çayırıkları arasında büyüyen değişik yaprak durumunda ekseriyetle 5-6 adet küçük badem şeklindeki koyu yeşil renki sap kısmı mor kırmızı arasındaki renkli bir bitkidir. Çik çıkanları el ile toplanıp yenilebilirken ufak kırmızı çiçekler açtığında yenilmez (ğahin ve Karabacak, 2006:95). Tokat’ın yemek kültüründe en dikkat çeken yemeklerden birisidir. Madımak, çayır ve meralardan toplanır. Ayıklandıktan sonra yıkanır. İnce ince doğranıp tekrar yıkanarak süzgeçten geçilir. Bir kazanda kıyılmış soğan, yağ ve pastırma ile karıştırılıp, soğan ölünceye kadar beklenir. Daha sonra madımak konur. Biraz bekledikten sonra bulgur ve su ilave edilir. tuz atılarak iyice pişirilinceye kadar beklenir (Akt.Bayram, 2010:110; Tokat 100 Yıllığı, 1973:270).

Zile Pekmezi : Pekmezin malzemeleri üzüm, yoğurt tozu, süt, yumurta, nişasta unudur. Üzü Türkiye dışına kadar çıkmış olan Zile pekmezi, Zile bağlarının meşhur bir ürünüdür. Zile pekmezi sarı hafif kahverengiye çalan renklidir. Yapılması zor ve ustalık isteyen bir iştir. Zile’de pekmezcilik ayrı bir geçim kolu durumundadır. Bu pekmezi küçük çocuklar yerlerse hızlı bir şekilde büyüdüklerine inanılmaktadır (ğahin ve Karabacak, 2006:96). Farklı bir çalışmada Zile pekmezinin temel özelliği olarak beyaz renkli olması aktarılmaktadır (Erten, 1986:278).

Nivik: Nivik mahalli bir isim olup, dağlarda mart ve nisan aylarında karlar kalktığında dikenler arasında soğanlı, azami üç uzun sap üzerindeki küçük kauçuk yaprağına benzeyen açık

yeşil renkli parlak bir yapraktır. Yapılığında, nivik, ince bulgur, çekirdekli vişneerik, elma, kurutulmuş kızılcık, şeker veya pekmez, tereyağ, kuru soğan kullanılmaktadır. Nivik, sapın dik kısımları atılıp yaprakları iyice yıkandıktan sonra ufak parçalar halinde doğranır. Bol su ile yıkanır. Çok defa tencereye hangi meyve kurusu kullanılıyorsa konulur. Komposto şeklinde şeker veya pekmez ilave edilerek pişirilir. Nivik bunun üzerine ilave edilir. Kaşık sokulmadan sarıncaya kadar kaynatılır. Çok az miktarda su ilave edilir. İnce bulgur konularak bol sulu şekilde pişirilir. Kıvama gelince indirilir. Üzerine ayrı tavada yapılmış yağ- soğan ilave edilir. Soğuduktan sonra servise hazır olur (Akt.ğahin ve Karabacak, 2006:95-96; Tokat 50 Yıllığı, 1973:271; Samur, 2000:93). Nivikin en önemli özelliği ise pişirilirken demir kaşık kullanılmaması tahta kaşık kullanılmasıdır. Nivik'in bir diğer özelliği ise toplumsal rolüyle alakalıdır. Buna göre çok sık yapılmadığı için baharda nivrik pişirenler, çok miktarda pişirerek komşulara dağıtmaktadırlar (Erten, 1986:276-277).

Bacaklı Çorba: Malzemeleri, un, tuz mercimek, taze domates veya salçası,soğan,nane, taze biber parçası veya kurutulmuş,tereyağ, kıyma halinde etten oluşmaktadır. Genellikle kışa yakın aylarda bahara çıkışa kadar Tokat ve dolaylarında sofraların tercihi çorbasıdır. Yapılışı kısaca şu şekildedir. Çok defa un hamur haline getirilerek (oklava) merdane vasıtasıyla 2-3 mm. kalınlığında açılır ve makarna şeklinde kıyılır. Pişirecek tencereye su konulur, yıkanmış mercimek ilavesiyle iyice pişene kadar kaynatılır. Pişilen mercimeğe kesilmiş hamur ilavesiyle karıştırılmak suretiyle haşlanır. Üzerine kavrulmuş kıyma ilavesiyle tekrar pişirilir. Tavada kızartılmış yağ içerisine kıyılmış soğan, domates (veya salça) biber konur. Yağ içerisinde mahalli tabirle yağ, soğan dediğimiz karışım önce pişen mercimekli hamurlu çorbaya karıştırılır ve üzerine kuru nane serpilir. Bu şekilde çorba servise hazır hale gelmiştir (Tokat 50 Yıllığı, 1973:270).

Bacaklı çorbasının Tokat yöresinde anlatılan bir fıkrası da vardır. Adamın biri sevdiği bir arkadaşıyla yatılı misafirlğe gider, ilk üç gün geçer. Adam gitmekten hiç söz açmamaktadır. Böylece günler birbirini kovalar. Nihayet ev sahibinin sabrı son haddine gelir fakat konuğuna nasıl söyleyeceğini bilemez. Sonunda aklına bacaklı çorba yapmak gelir. Çorbayı içerken; -bizim memlekette bu çorbanın adına uzun uzun yol çorbası derler, diye belirtir (Çorbanın kağıttan kayına benzeterek). Zeki misafir imayı hemen sezer ve gayet tasasızca; -bizde de bunun adı kıvrıl kıvrıl yat çorbasıdır, diye cevabını verir (Samur, 1991:56).

Tokat Bez Sucuğu: Tokat bez sucuğu uzun yıllardır evlerde hemen herkesçe kışık yiyecek olarak hazırlanmaktadır. Özel dokunmuş bezlerde karıştırılan baharatları ile sergenlerde kurutulmak suretiyle yemek kültüründeki yerini almıştır. Sucukluk olarak hazırlanmış etin fazla yağları ve kuşbaşı etten daha büyük parçalar halinde ayrılır. İçerisine miktarına ve kıvamına göre bir parça kuyruk yağı ve koyun eti de katılarak bir araya toplanır. Kilogramına göre içerisine sarımsak, tuz, kırmızı biber, karabiber, kimyon yenibahar, tarçın, karanfil katılarak harmanlanarak karıştırılır. Etin ve katılan baharatın lezzeti birbirine karışana kadar etler bir ağaç tekne veya tezgah üzerinde harmanlanır. Daha sonra et ufak parçalar halinde doğranır, kıyma makinesinden geçirilir, el içerisinde yoğrulur. Arkasından bezlere doldurulur ve bezlerin ağzı dikilir. Tokat bez sucuğu Tokat'a has bir besin ve lezzet kaynağıdır. Bu sucuğun en önemli özelliklerinden birisi damak tadı olmakla birlikte kış hazırlığıdır. Sucuk, Tokat dışında da pazarlanmış,Tokat'a gelen misafirlerin hediye olarak götürdükleri bir ürün haline gelmiştir (Akt.Ceylan, 2002:77-78).

Pehlili Pathcan : Malzemeler 1 kilo dana biftek, 6-7 adet küçük boy pathcan, 1 su bardağı haşlanmış nohut, 1 çorba kaşığı domates salçası, 1 çorba kaşığı tereyağ, 2 adet kuru soğan, 4-5 adet domates, 2 limon, 2-3 adet sivribiber, tuz, kimyon, karabiber, maydonozdan oluşmaktadır. Yapılışı ise şu şekildedir. Yayvan bir karavanaya et yıkanarak çiğ olara konulur. Tuz,su,yağ ilavesiyle pişirilir. Pişen et balık gibi uzun uzun parçalanıp kabın tabanına yayılır. Üstüne haşlanmış nohut,sarımsak, ezilmiş salça,baharat yayılır. Önceden alaca soyulmuş yarım saat tuzlu

suda bekletilmiÇsapunda 1cm bırakılarak uzunlamasına dörde kesilen sapı kopmamıÇpatlıcanlar üzerine yayılır. Üzerine halka Çeklinde dilimlenmiÇdomates uzunlamasına ikiye kesilmiÇsivri biber yerleÇirilip suyu kontrol edilip kısık ateÇe veya fırında piÇrilir. Çimesine yakın 2 limon suyu sıkılır. Maydanozla süslenerek servise alınır (Akt. Samur, 1998:75).

Hasuda : Malzemeleri 1 çay bardağı buğday niÇatası, 1 litre süt veya su, toz Çeker, 1 çorba kaÇğı tereyağ,yarım su bardağı kaymak, cevizden oluÇmaktadır. YapılıÇ özetle ÇuÇkildedir. NiÇata bir tencerede 1 litre soğuk süt veya su ile ezilir. Tencerey ateÇ konulur, ılıyınca Çkeri katılır, kaynayıncaya kadar karıÇırılır. Muhallebi kıvamına gelince yayvan bir servis tabağına alınır. Üzerine kızdırılmıÇtereyağ dökülür. Kaymak ve cevizle süslenir. Bu tatlı kıÇaylarında yapılır. Ayrıca yeni doğum yapan lohusalara 7 ile 10 gün yedirilmesi hastanın çabuk iyi olacağı anlamına gelir. Böylece yemeğin bir geçiÇ töreni olan doğum geleneklerinde uygulanabilirliği görölmektedir (Samur, 2003:87).

5. Sonuç ve Değerlendirme

Yemek, toplum bir kültür konusudur ve bu bakımdan sosyolojinin ilgi alanına girer. Çünkü bir karın doyurma eyleminden fazlası olarak insanların toplumsal davranıÇlarına, alışlanlıklarına, eğlencelerine ve diğ er bütün toplumsal iliÇkilerine yansıyabilmektedir. HazırlanmıÇolan bu çalıÇna bu bağlamdan yola çıkarak yemeği, sosyolojinin konusu yapmaya çalıÇmıÇtır. Temelde bir yemek sosyolojinin mümkünlülüğünü tartıÇan çalıÇna, kendisine örneklem alanı olarak ise Tokat mutfağını seçmiÇtir. ÇalıÇmada kuramsal açıdan iki farklı yaklaÇım kullanılmıÇtır. Çkinde yemeğin toplumsallığı ve kültürel sürekliliği sorgulanmıÇ, yemeğin toplumsal iliÇkilerdeki konumu değerlendirilmıÇtır. Çkinci yaklaÇım da ise mutfak kültürü içerisinde hem coğrafi Çatılarla iliÇkili hem de kültürel birikimle iliÇkili olarak Çekillenen yapısı Tokat örneğinde incelenmiÇtır. Böylece yemeğe kültürel bir kimlik unsuru özelliğiyle yaklaÇılmıÇtır.

Tokat yemek kültürü içerisinde dikkat çeken en belirgin noktaların baÇında zengin bir mutfağa sahip oluÇu gelmektedir. Etli yemeklerinden üzüm yaprağını kullanarak yapılan yemeklere, tatlılardan çorbalara kadar pek çok farklı çeÇi, sofralarda görselleÇölmektedir. Çoğu zaman halk tababetinde kullandıkları Çfali bitkilerin ayrıca yemeklerde kullanılıyor olması da bir baÇka belirgin özelliklerden birisidir. Tabik ki Tokat'ın yemek kültürünün önemli bir toplumsal iÇevi olduğı görölmüÇtür. Özellikle geçiÇtörenleri sırasında toplumsal birlikteliğin ve etkileÇimin merkezi olgularından birisi olarak göze çarpmaktadır. Düğünlerde kullanılan yemek motifleri, doğum öncesinde ve sonrasında bir takım halk inanmalarıyla ortaya çıkan yemek motifleri, ölüm sonrasında kurban veya ölü aÇ uygulamaları Tokat yemek kültürünün belirleyici özelliklerinden birisidir. Tokat mutfağında dikkat çeken unsurlardan birisi de kuÇkusuz yazda ya da baharda kıÇ için yapılan hazırlıklar sırasında toplumsal dayanıÇmanın üst seviyeye çıkmasıdır. Örneğin yufkaların hazırlanması, pekmezin hazırlanması gibi pek çok hazırlıkta insanların bir araya gelerek etkileÇimde bulunduğı tespit edilmiÇtır. Bu etkileÇim sırasında geleneksel olarak manilerin, fıkraların ve türkülerin söylenmesi ise geleneklerin yaÇatılması ve devam ettirilmesi bağlamında dikkat çekmektedir ki bu durumun oluÇmasında temel bütünleÇirici iÇevi yemek olgusu üstlenir. Ayrıca Tokat eğlenceleri dikkat çeker ki eskiden beri sıra gezmeleri ya da bağ eğlencelerinde bir araya geliÇer buna örnektir. KuÇkusuz çalıÇna sırasında toplumsal deÇiÇmelerin yemek kültürünü de etkilediğı tespit edilmiÇtır. Özellikle geçmiÇte sıklıkla yapılan bazı geleneksel eğlence biçimlerinin bugün kaybolduğı görölmüÇ, teknolojinin sağladığı imkanların toplum arasındaki dayanıÇmayı ve birlikteliği en aza indirdiğı tespit edilmiÇtır.

Sonuç olarak yemek, sadece ihtiyaçların karÇılandığı ve beslenme olayını yansıtan bir durum değıldir. Aksine içerisinde kimlikten kültüre pek çok toplumsal konuyu içeren bir kültürel olaydır. ÇalıÇmada yemeğin kültürel yönü sosyolojik bağlamda ortaya koyulmuÇ,Tokat mutfağı ise bir temsil örneğı olarak değerlendirilmeye çalıÇılmıÇtır. ÇalıÇmada gıda ve beslenme alışlanlıkları

olguları “yemek kültürü” kavramının içerisinde kullanılmıdır. Çünkü çalışmanın temel iddialarından birisini yemek sosyolojisinin bütün bu olguları kapsadığı olmuştur.

KAYNAKÇA

- AÇA Mehmet. “Kazak ve Kırgız Türklerinde Defin Sonrası Bazı Uygulamalar ve Ağ Verme (Ağ Toyu)”. Millî Folklor. Sayı: 43. 1999.
- BAYSAL Ayşe “Türk Yemek Kültüründe Değişmeler, Beslenme ve Sağlık Yönünden Değişmeler”, *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar*, (iç), hz. Nimet Berkok Toygar, Kamil Toygar, ss.12-20. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1993.
- BEGÖRÜLÜ Hayati. “Türk Kültüründe Güç, Öktidar, İtaat ve Sadakatin Yemek Sembolizmi Esasında Değerlendirilmesi”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 2011. sayı: 58. ss.139-152.
- BEGÖRÜLÜ Hayati. “Yemek, Kültür ve Kimlik”. Milli Folklor, 2010. yıl: 22. sayı: 87., ss.159-169.
- BORATAV Pertev. Yüz Soruda Türk Folkloru. K Kitaplığı. İstanbul, 2003.
- CEYLAN Abdullah, “Tokat Bez Sucuğu”. Tokat Kültür Araştırma Dergisi. Yıl: 10. Sayı: 17., 2002.
- ÇİĞDEM Nevin. “Batı ve Türk Mutfağı'nın Gelişimi, Etkileşimi ve Yiyecek-İçecek Hizmetlerinde Türk Mutfağının Yerine Bir Bakış”. *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar* (iç). hz. Nimet Berkok Toygar, Kamil Toygar, ss.49-61. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları. 1993.
- ÇETİN Cengiz. “Türk Düğün Gelenekleri ve Kutsal Evlilik Ritüeli”. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi. 48, 2 (2008). ss.111-126.
- DÖVRÜKOĞLU Ahmet. “Zile Pekmezinin Kaynağı Zile Bağları”. Kümbet. sayı: 17. ss.52-53.
- DUTOĞLU Yasemin Karan. “ğen Ola Düğün ğen Ola: Tokat Düğün Gelenekleri”. Kümbet. sayı: 17, ss.24-29.
- ERTEN İbrahim, “Tokat Yemekleri. Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986). Gelişim Matbaası. 1987. Ankara.
- GIDDENS Anthony. *Sosyoloji*. çev. Cemal Güzel. Ankara: Ayraç Yayınevi .2000.
- GÖKBÜĞÜN Tayyib. “Tokat”. İslam Ansiklopedisi. Cilt: XII. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. 1979. İstanbul. s. 401-412.
- GÜLER Sibel. “Türk Mutfak Kültürü ve Yeme İçme Alışkanlıkları”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2010. sayı: 26: ss.24-30.
- GÜNEŞ Serkan. «Türk Çay Kültürü » *Milli Folklor*. 2012. yıl: 24. sayı: 93: ss.234-251.
- HAVILAND William A. *Kültürel Antropoloji*. çev. Hüsamettin Çanç-Seda Çiftçi. İstanbul: Kaknüs Yayınları . 2002.
- İNAN Abdülkadir. Tarihte ve Bugün ğamanizm. Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara. 1995.
- KAHRAMAN Ramazan, “Anadolu’da Nevruz Kutlamaları”. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 2008/1, c. 7, sayı: 13, ss.129-145.

- KAHRAMAN S. Ali. Evliya Çelebi Seyahatnamesi -Akkirman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna Slovenya-Tokat-Üsküp-. Cilt:5. (Günümüz Türkçesiyle). Yapı Kredi Yayınları. İstanbul 2010.
- KAPUSUZ Ahmet, Tarihi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Tokat. Ayka Yayıncılık, Tokat 1994.
- MERDOL Türkan Kutluay. “Tarihten Günümüze Toplumlar ve Beslenme Alışkanlıkları”. *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar* (iç), Hz. Nimet Berkok Toygar, Kamil Toygar, ss.135-143. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1998.
- NUHOĞLU Fatma. *Türk Mutfağından Yedi Renk*. İstanbul: Pozitif Yayıncılık , 2005.
- ÖCAL Safa. “Eski Türklerde Yiyecekler”. *Türk Dünyası Araştırmaları Fındıkoğlu Armağanı*. sayı:35, 1985.
- SAMANCI Özge, Sharon CROXFORD. *XIX. Yüzyıl İstanbul Mutfağı*. Medyatik Yayınları, İstanbul 2006.
- SAMUR Yurdanur. “Geleneksel Türk Mutfağı: Nivik”, Tokat Kültür Araştırma Dergisi, Yıl:8, Sayı:15, Tokat 2000.
- SAMUR Yurdanur. “Tokat Mutfağından Örnekler (Tokat Kebabı ve Ustasının Ağzından Yapılışı)”. Tokat Kültür Araştırma Dergisi, Yıl: 3, Sayı:5-6, Tokat 1992.
- SAMUR Yurdanur. “Tokat Mutfağından Örnekler”. Tokat Kültür Araştırma Dergisi, Yıl:2, Sayı:13, Tokat 1991.
- SAMUR Yurdanur, “Tokat Mutfağından”. Tokat Kültür Araştırma Dergisi, Yıl:11, Sayı:18, Tokat 2003.
- SAMUR Yurdanur. “Tokat’ta Özel Günler ve Yemekleri”. Tokat Kültür Araştırma Dergisi, Yıl:3, Sayı:7-8, Tokat 1992.
- SAMUR Yurdanur, “Yöre Mutfağımızdan Örnekler”. Tokat Kültür Araştırma Dergisi, Yıl:6, Sayı:13, Tokat 1998, ss.75-76.
- SARIKAYA Mahmut. “Nevruza Bağlı Takvimle İlgili Kavram, Deyim ve Terimler”. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 2005, sayı 6, ss.24-51.
- ŞAHİN Mustafa ve Yusuf KARABACAK, Coğrafi, Tarihi, İdari, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Zile. Tofset Matbaacılık, 2006.
- ŞAHİN, Adnan, “Destansı Bir Kültür: Honca”. http://www.azhaberler.com/haber/destansi-bir-kultur-honca_35199161 (Erişim Tarihi:27.09.2012).
- TALAS Mustafa. “Tarihi Süreçte Türk Beslenme Kültürü ve Mehmet Eröz’e Göre Türk Yemekleri”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* , 2005, sayı:18: ss.273-283.
- TEZCAN Mahmut. “Yemeklerin Toplumsal Fonksiyonları”. *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar* (iç) Hz. Nimet Berkok Toygar, Kamil Toygar, ss.54-60. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1993.
- TEZCAN Mahmut. *Türk Yemek Antropolojisi Yazıları*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları , 2000.
- TOKAT İL YILLIĞI, Doğu Matbaacılık, Ankara 1973.

-
- TUCKER, Hazel. *Living With Tourism: Negotiating Identities in a Turkish Village*. London: Routledge, 2003.
- TUNA Sibel Turhan, “Türk Dünyasındaki Düğünlerde Koltuklama ve Kırmızı Kuşak Bağlama Geleneği”. *BÖLGE*, sayı: 38, 2006.
- TUNCEL Mustafa (2000). *Fast Food (Hızlı Yemek) Sisteminin Türk Mutfağına Uyarlanması ve Bir Uygulama*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- VEREN Ergün. “Tokat –Bağcılık Çeşitliğinde Evlenme Gelenek ve Görenekleri”. *Kümbet*, sayı:28, ss.13-18, 2012.
- YILDIRIM Nilüfer. “Sembolik Bir Dil Hazinesi: Halk Anlatıları”.*Turkish Studies*, Volume 4/8, 2009, ss.2383-2403.



ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE -dUK ve +UK EKLERİNİN İŞLEVSEL DENKLİĞİ

Erkan SALAN*

ÖZET

Türkçe, aynı dilsel işlevi birbirinden farklı dil yapılarıyla yerine getirebilen zengin bir dildir. Bu zenginlik, eklerde oldukça farklı kullanım özellikleri meydana getirmiştir. Eklerin işlevsel zenginliği, dillerin ifade zenginliğinde ve gelişmişliğinde önemli ölçütlerden biridir. Bu bakımdan eklere ait işlevlerin tespiti, hem dil araştırmalarında ve öğretiminde hem de dilin zenginliğinin ve gelişmişliğinin ifade edilmesinde son derece önemlidir.

Eklere ait işlevsel kullanım özelliklerinin tespit edilmesinde, farklı yapılar arasında denklikler kurulması tercih edilebilecek yöntemlerden biridir. Bu yolla yapılacak olan çeşitli incelemelerde, Türkçe araştırmalarında karşılaşılan pek çok sorun için çözüm ortaya konabilir. Özellikle Türkçenin aynı işlevsel özellikleri pek çok farklı dil yapısıyla karşılayabilen zengin bir dil olduğunu düşündüğümüzde bu yöntemin önemi kolaylıkla anlaşılabılır.

Birbirinden farklı olan bazı eklerin Eski Anadolu Türkçesi döneminde benzer sözcüklerde -hatta aynı sözcüklerde bile- aynı işlevle kullanıldığı görülmektedir. Sıfat-fiil eki olan -dUK ve isimden isim yapım eki olan +UK, bahsedilen bu kullanımların örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu eklerin aynı işleve sahip kullanımları, ancak denk yapıların tespitiyle mümkün olabilmektedir. Bu kullanımların Türkçe araştırmaları açısından önemli sonuçlar ortaya çıkarabilecek olması, incelenmeye muhtaç olduğunun göstergesidir. Bu nedenle bu makalede, -dUK sıfat-fiil eki ile +UK isimden isim yapım ekinin birbirine denk kullanım ve işleve de sahip olduğu, Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden alınan örneklerle anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, -dUK eki, +UK eki, işlevsel denklik

FUNCTIONAL EQUIVALENCE OF -dUK AND +UK ADJUNCTIONS IN OLD ANATOLIAN TURKISH

ABSTRACT

Turkish is a rich language that can meet the same linguistic function with distinct language structures. This richness is generate quite different usage characteristics in adjunctions. The functional richness of adjunctions is one of the significant criterias of assortment and development of expression of languages. In this respect,

* Doktora Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, El-mek: erkansalan46@hotmail.com

determination of the functions concerning adjunctions is important both in language researches and education and in the expression of the richness and development of language.

In determination of functional usage characteristics of adjunctions, establishing equivalences between distinct structures is one of the methods which can be preferable. This kind of studies can help to solve many problems faced in Turkish studies. Especially when we consider the fact that Turkish is a rich language that can meet the same functional characteristics with many different language structures, then one can easily understand the importance of this method.

It's been observed that some different adjunctions were used in similar words – even in identical words - in the very same function during Old Anatolian Turkish era. Participle affix *-dUK* and derivational affix making noun from noun *+IİK* can be regarded as patterns of these kind of usages. The use of these adjunctions having the same function could only be possible by determination of equivalent structures. The probability of different outcomes deriving from these usages in terms of Turkish studies indicates that it needs a close scrutiny. For this reason in this article, the fact that participle affix *-dUK* and derivational affix making noun from noun *+IİK* have also equivalent usages and functions will be exemplified by Old Anatolian Turkish.

Key Words: Old Anatolian Turkish, the suffix "*-dUK*", the suffix "*+IİK*", functional equality

Türkçe, aynı dilsel işlevi birbirinden farklı dil yapılarıyla yerine getirebilen zengin bir dildir. Bu zenginlik, eklerde oldukça farklı kullanım özelliklerini de beraberinde getirmiştir. Eklerin işlevsel zenginliği, dillerin ifade zenginliğinde ve gelişimçiliğinde önemi göz ardı edilemez ölçütlerden biridir. Bu bakımdan eklerle ait işlevlerin tespiti, hem dil araştırmalarında ve öğretiminde hem de dilin zenginliğinin ve gelişimçiliğinin ifade edilmesinde önemlidir.

Eklere ait işlevsel kullanım özelliklerinin tespit edilip ortaya konmasında, farklı yapılar arasında denklikler kurulması tercih edilebilecek ve yararlı sonuçlar ortaya çıkarabilecek yöntemlerden biridir. Bu yolla yapılacak olan çeşitli incelemelerde, Türkçe araştırmalarında karşılaşılan pek çok sorun için çözüm ortaya konabilir. Özellikle Türkçenin aynı işlevsel dil özelliklerini pek çok farklı dil yapısıyla karşılayabilen zengin bir dil olduğunu düşündüğümüzde bu yöntemin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Birbirinden farklı olan bazı eklerin Eski Anadolu Türkçesi (EAT) döneminde benzer sözcüklerde -hatta aynı sözcüklerde bile- aynı işlevle kullanıldığı görülmektedir. Sıfat-fiil eki olan *-dUK* ve isimden isim yapım eki olan *+IİK*, bahsedilen bu kullanımların örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu eklerin aynı işleve sahip kullanımları, ancak denk yapıların tespiti ve ortaya konmasıyla mümkün olabilmektedir. Ve bu kullanımların Türkçe araştırmaları açısından önemli sonuçlar ortaya çıkarabilecek olması, incelenmeye muhtaç olduğunun da göstergesidir. Bu amaçla bu makalede, *+IİK* isimden isim yapım eki ile isimlere ek fiille birlikte gelebilen *-dUK* sıfat-fiil ekinin bazen birbirine denk kullanım ve işleve sahip olduğu, EAT dönemi eserlerinden alınan örneklerle anlatılacaktır.

Türkçede, bir ekin tarihsel süreç içerisinde bazı ana işlevleri yanında ilgili olduğu yapılara bağlı olarak farklı özellikte çeşitli işlevler kazanması önemli ve sık karşılaşılan bir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

geliğnedir. Dolayısıyla eklerin iğevsel özellikleri, kesin çizgilerle sınırlandırılmayacak ölçüde zengindir. Bu nedenle eklerin genel kullanım özellikleri yanında seyrek olan bazı özel kullanımlarını da ortaya çıkarmak gerekir. Seyrek olan özel kullanımları iğek olan genel kullanımlardan ayırarak ve bunlara ek olarak ortaya koymak, farklı bakışaçılarının oluşmasında ve dil araçtırmalarının sağlam temellere oturmasında önemli geliğnelere aracılık edebilir. Bu bakımdan çalışmamız, +IUK ekinin EAT döneminde bilinen çeğtli yapımlık iğevlerinden ayrı olarak fiilimsilik iğevini ele alıp değerdendirmektedir. Asıl konuya geçmeden önce +IUK ve -dUK ekinin EAT'den önceki kullanımından kısaca bahsetmek gereklidir.

+IUK¹ eki, Türkçenin ilk yazılı kaynakları olan Orhun Yazıtlarından itibaren Türkçenin her döneminde iğek bir yapım eki² olarak kullanılmığtır. Adlardan çeğtli iğevlerde somut ve soyut adlar türetir³. Göktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde genellikle ünlü uyumuna uymaktadır.

-dUK⁴ sıfat-fiil eki, Göktürk ve Uygur Türkçesi döneminde sıfat, isim ve -nadiren-yüklem ismi görevinde kullanılan yapılar meydana getirmiğ ve çoğunlukla iyelik eki almadan kullanılmığtır⁵. Bu dönemlerde ekin *l*, *n*, *r* ünsüzlerinden sonra -tUk biçimi de görölür⁷. Karahanlı Türkçesi döneminde ise iğek olmamakla birlikte genellikle sıfat-fiil eki olarak kullanılmığ ve sadece *Divânü Lûgati't Türk'te* fiil çekim eki olarak kullanımına rastlanmığtır. Ekin ilk ünlüsü sedalılık-sedasızlık uyumuna uyarken son ünsüzü sedalılağmaz⁸. Bu dönemde (*Kutadgu Bilig'de*) çoğunlukla iyelik ekiyle kullanılmığtır⁹. Ek Göktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde yuvarlak ünlölüdür.

EAT döneminde +IUK eki iğek bir yapım eki¹⁰ olarak kullanılmığtır. Genellikle isim ve sıfatlardan soyut isimler türetir ve ekin ünlüsü çoğunlukla yuvarlaklık-düzlük bakımından kökün

¹ Ekin kökeni hakkındaki görüşle için bk.: Mehmet Vefa Nalbant, *Divânü Lûgati't-Türk Grameri I -İsim-*, Bilgeoğuz Yay., İstanbul 2008, s.75.

Ekin farklı iğevleri için bk.: Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yay., Ankara 2003, s. 55-58.; Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK Yay., Ankara 1981, s. 102-105.; Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara 2000, s. 193-196.; Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul 1998, s. 155-156.; Muhsine Börekçi, *Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler*, Eser Ofset Matbaacılık, Erzurum 2009, s. 27-37.

² Ekin yapım eki özelliğinin yanı sıra çekim eki özelliğine de sahip olduğu belirtilmektedir: Funda KARA, "Yapım Eki Ėğlende Olmayan Eklerden Bazıları", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Faköltesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu (25-27 Nisan 2007) Bildiriler 2 (K-Z)*, Erzurum 2009, s. 570-571.

³ A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev.: Mehmet Akalın, TDK Yay., Ankara 2003, s. 44.; Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araçtırmaları Dizisi, İstanbul 2003, s. 84.

⁴ Ekin kökeni hakkındaki görüşle için bk.: Mehmet Vefa Nalbant, "-dUK Eki Ve Divânü Lûgati't Türk'te -dUK Ekli Görülen GeçmiğZaman Çekim'i", *Türkoloji Dergisi*, C 15, S 1 (2002), s. 193-194.; Talat Tekin, "Eski Türkçedeki {-dOk} ĖsimFiil Eki Üzerine", çev.: Ümit Özgür Demirci, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araçtırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 47 (2012), s. 374-375.; Nesrin Bayraktar, *Türkçede Fiilimsiler*, TDK Yay., Ankara 2004, s. 47-48.

⁵ Gabain, *age*, s. 82.; Tekin, *age*, s. 169-170.; Kemal Eraslan, *Eski Türkçe'de İsim-Fiiller*, Ėstanbul Üniversitesi Edebiyat Faköltesi Yay., Ėstanbul 1980, s. 66-77.; Cengiz Alyılmaz, *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, Yayınlanmığ Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1994, s. 86-89.

⁶ Eraslan, *age*, s. 68.

⁷ Bayraktar, *age*, s. 48-49.

⁸ Nalbant, *agm*, s. 196.; Ayrıca ekin Kutadgu Bilig'teki kullanımları için bk.: Ahmet Bican Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*, Gazi Üniversitesi Yay., Ankara 1984, s. 160-162.; Nevzat Özkan, "-Dik Sıfat-Fiil Ekinden Yapılmığ Zarf-fiil Ekleri ve Gagauz Türkçesi'nde Bir Zarf-Fiil Eki: -DİcAAn(An)", *3. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı 1996*, TDK Yay., Ankara 1999, s. 892.

⁹ Ercilasun, *age*, s. 160.

¹⁰ Ekin Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki yapımlık iğevleri için bk.: Gülcan Genç, *Eski Anadolu Türkçesinde İsimden İsim Fiilden İsim Yapma Ekleri ve Fonksiyonları*, YayınlanmamığYüksek Lisans Tezi, Ėstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ėstanbul 2005, s. 107-127.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

ünlüsüne uyar¹¹. *-dUK* eki ise bu dönemde yuvarlak ünlüdür. Sıklıkla iyelik ekiyle birlikte kullanılmıştır. Sıfat görevinde iyelik ekiyle kullanılmış örnekleri, iyelik eksiz örneklerine göre daha fazladır¹². Ayrıca ek bu dönemde nadiren görülen geçmiş zaman eki olarak kullanılmıştır¹³.

-DUK, Uygur Türkçesinden itibaren Harezmi Türkçesi dönemine kadar fiillerin yanı sıra *er-* (> *i-*) "*ol-*" yardımcı fiiliyle birlikte isimlerin üzerine de gelmiştir¹⁴. Bu dönemden sonra Anadolu sahasında EAT döneminde (*er-* >) *i-* > $\emptyset$ ek fiili yardımıyla isimlerin üzerine gelebilmiştir. EAT döneminde bu kullanımların tipik ve zengin örneklerine rastlanır¹⁵. Bunlardan bazıları şunlardır:

*şor aña sen ol dēye uşbu işi / Ol dēye **kindüğün** suçlu kişi* (Y, s. 157)

*Han kıızı aydur: Kazan oğlan **avda idüğün** andan bileyin kim yorgun atıñ-ile gedilmiş cıdañ-ile ardına düşesin didi.* (D, s. 167)

*Üçinci rivāyet oldur kim müştērī ne **kadarduğın** bilmek şartdur ...* (N, s. 59)

*Ne **fettānuğın** kaşuñ ne **mekkārıduğın** gamzeñ / Bilesin eşk-i çeşmümden yüzünü göstere çün şu* (ME, s. 60)

*... Eger bu bilsedi ol geçen gişi kim nice **yazuğ-ıduğın** ol yirden deprenmeyiyedi kırka degince ...* (KG, s. 295)

*Egerçi ben **böyledüğün** bilür-idüm ...* (K, s. 104)

Birbirinden çok farklı yapıda ve iğevde olan *-dUK* ve *+IİK* ekinin EAT döneminde birbirine denk düğün örneklerde kullanılması, aynı iğevi üstlendikleri düğünesini ortaya çıkarmıştır. Bu düğünmeyi somutlaştırmak amacıyla çeşitli eserlerden alınarak denkleştirme yöntemiyle ortaya konan örnekler maddeler hâlinde şunlardır:

1. **kandalığın ~ kandağın** “nerede olduğunu”

*Çü kız **kandalığın*** (< kanda+lık+i+n) *bayık bilevüz*

Yarağınuz aña lāyık kılavuz (SN, s. 515)

*Ve ger **kandağın*** (< kanda+(i)-duk+i+nı) *işideven*

Gülem oynayam dişim ışıdavan (SN, s. 456)

Süheyl ü Nev-Bahâr'dan alınan bu örneklerde *kandalığın* (SN, s. 515) ~ *kandağın* (SN, s. 456) “nerede olduğunu” biçiminde her iki ifadenin de aynı iğevde kullanıldığı görülmektedir. Burada *+līg* (< *-līk*) ekinin *kanda* “nerede” sözcüğünde *-kalıplağın* ve çekimlik iğevini koruyan- bulunma durumu ekinin sonra kullanılması yapım eki olmadığının göstergesidir. Ayrıca EAT dönemi eserlerinde bu tarz - bulunma durumu eki alması isimlerin isim tamlamasında yapım eki olarak kullanıldığı örneklerle de rastlanmamaktadır. Yapım eklerinin bu şekilde kullanımı, *İçinde yapım eki bulunan bir kelime çekim ekleri en sonra gelirler*.¹⁶ kuralına da aykırıdır.

¹¹ Bilgi için bk.: Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 119.; Faruk Kadri Timurtaş *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl -Gramer-Metin-Sözlük-*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, s. 78.; Güler Gülsen, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay., Ankara 2007, s. 123.

¹² Özkan, *age*, s. 149.

¹³ Mecdüt Mansuroğlu, “Eski Osmanlıca”, *Tarihî Türk Şiveleri*, hzl.: Mehmet Akalın, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1998, s. 266.

¹⁴ Bayraktar, *age*, s. 48-51.

¹⁵ *i-duk* yapısının Eski Anadolu Türkçesinden günümüz Türkçesine gelişimi ve kullanımları için bk.: Rıdvan Öztürk, “Eski Osmanlıcada ve Türkmencede “idük” Yapısı”, *İlmî Araştırmalar*, S 16 (2003), s. 77-85.

¹⁶ Ergin, *age*, s. 124.

ķandaduđını (< ķanda+i-dūk+i+ni) “nerede olduğunu” sözcüğünde ise düğmüğ bir ek fiil vardır ve -*duđ* (< -dūk) sıfat-fiil eki bu nedenle *ķanda* sözcüğü ile birlikte kullanılabilir. Her iki sözcükte de bir yardımcı fiillik (ol-) anlamı olmasının yanı sıra +*lığ* ve -*duđ* eklerinde bir geğmiğ zaman anlamı da vardır. Bu örneklerde, +*lığ* ekinin -*duđ* sıfat-fiil ekiyle aynı iğevsel kullanıma sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kurmuğ olduğumuz *ķandalıđın* ~ *ķandaduđını* “nerede olduğunu” denkliğinden hareketle +*IK* ekinin iğevsel açıdan bir sıfat-fiillik özelliği tağdığını söyleyebiliriz. Bu tarz örneklerde eklerin iğevsel açıdan birbirinden farklı olduğunu iddia etmek, eklerin incelenmesi ve öğretilmesi konusunda tereddütlü durumlar ortaya çıkarabilir.

2. *yigdügi* ~ *yigligi* “üstünlüğü, üstün olduğu”

Ne sebebdendür bu ‘ilmüñ yigligi (< yig+lik+i)

Sābit eyile kim bilinsün yigdügi (< yig+i-dūk+i) (G, s. 751)

Ne sebebdendür bu ‘ilmüñ yigdügi (< yig+i-dūk+i)

Māl içün ĥōr ol nedendür yigligi (< yig+i-lik+i) (G, s. 755)

Ne sebebdendür bu ‘ilmüñ yigligi (< yig+lik+i)

Sābit eyile kim bilinsün yigdügi (< yig+i-dūk+i) (G, s. 763)

İlla isterler senüñ begligüñi

Ĥalk içinde ķamudan yigligüñi (< yig+lik+üñ+i) (G, s. 797)

EAT döneminin önemli eserlerinden biri olan *Garib-nāme*'deki *yigdügi* (G, s. 755) ~ *yigligi* (G, s. 751) “üstünlüğü, üstün olduğu” örneklerinde, +*lig* ve -*düg* eklerini almığ bu sözcüklerin isim görevinde tamlanan unsuru olarak iĖev gördüğu ortadadır. *Ne sebebdendür bu ‘ilmüñ yigligi* (G, s. 751) ~ *Ne sebebdendür bu ‘ilmüñ yigdügi* (G, s. 755) Ėeklinde aynı eserin farklı yerlerinde kullanılmığ olan dizelerde +*lig* ve -*düg* ekinin iğevsel olarak birbirinden hiçbir farkı yoktur. Bu durum böyle örneklerde -*düg* eki ile +*lig* ekini aynı iğevsel kategoride değerlendirme zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca +*lig* ekinin kullanıldığı sözcüğün *Ĥalk içinde ķamudan yigligüñi* (G, s. 797) dizesinde *Ĥalk içinde* ve *ķamudan* “herkesten” Ėeklinde iki ayrı tamlayıcı almığ olması aslında fiillik özelliğinin var olduğunu da göstermektedir. Buna ek olarak *Muhammediye* isimli eserden aldığımız *Onun cümle ashabdan efdaldığına* (< efdal+i-dūk+i+ne) *delil* (M, s. 297) dizesinde -*düg* ekli sözcüğün benzer özellikte tamlayıcı - *cümle ashabdan*- alması bu düğünemizi destekler niteliktedir. Bu bakımdan *yigdügi* ~ *yigligi* “üstünlüğü, üstün olduğu” denkliğine göre +*lig* ekinin sıfat-fiillik iğevine sahip olduğunu söyleyebiliriz.

3. *varduğını* ~ *varlığını* “var olduğunu”

... *cehennem adınıñ varlığını* (< var+lık+i+nı) *bilür, dağı feraĥ olup güler.* (T, s. 309) ~ *Ol köyde kim varduğını* (< var+i-duk+i+nı) *biz yigrek bilürüz.* (T, s. 243)

Ėirvanlı Mahmud'un *Tārih-i İbn-i Kesir Tercümesi* isimli eserinden alınmıÇ yukarıdaki örneklerde, *varduğını* ~ *varlığını* ifadelerinin isim tamlamasının tamlanan unsuru olarak eğdeğer kullanımları söz konusudur. Burada her iki sözcüğün de “var olduğunu” anlamıyla kullanıldıkları görülmektedir. +*duğ* ve +*lığ* eklerinin sahip oldukları iğevsel özellik bakımından eğ değer olduğunu ifade edebiliriz.

4. yalan idügi ~ yalanlığı "yalan olduğu", gerçek idügi ~ gerçekliği "gerçek olduğu"

... *yalan idüğine* ve *gerçek idüğine* delâlet ider nesne olmaya ... (T, s. 127) ~ ... *biz anı şöyle şınayalum ki yalanlığı ve gerçekliği ma'lûm ola, didiler.* (T, s. 367)

Yine *Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi*'den alınmış yukarıdaki örneklerde geçen *yalan idügi* ~ *yalanlığı* "yalan olduğu", *gerçek idügi* ~ *gerçekliği* "gerçek olduğu" Çkindeki ifadelerde de görüldüğü üzere +*IIK* eki ile -*düg* ekinin denk yapılarla ve aynı iğlevlerle -sıfat-fiillik iğlevleriyle kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu örneklerde +*IIK* ekinin sıfat-fiillik iğlevi kazandığını söyleyebiliriz.

5. Neligin ~ neydüğün / neyidüğün "ne olduğunu"

Diliyle 'ışk diyenler bilmediler 'ışk neydüğün

Benüm cevâbum sen eyit 'ışka 'izzet midür bahâ (YED, s. 18)

Biz bunun neligin bildük dünyenün nesine kalduk

Arzûmuz nefis için degül dünyâ teferrücindeyüz (YED, s. 117)

Dost esrigi deliligüm 'aşklar bilür neligüm

Degşürüben ikiligüm birlige yitmege geldüm (YED, s. 176)

Dirligüm neyidüğün eydeyin kıldan kıla

Irak yakın işide hâs u 'âm cümle birle (YED, s. 325)

Bu dervîşlik yolına 'ışkıla gelen gelsün

Ya dervîşlik neydüğün bir zerre tuyan gelsün (YED, s. 236)

EAT'nin ilk ve önemli eserlerinden biri olan *Yûnus Emre Divânı*'ndan alınmış örneklerden hareketle kurmuş olduğumuz *Neligin*¹⁷ ~ *neydüğün / neyidüğün* "ne olduğunu" denkliği ile +*lig* (< +lik) ve -*düg* (< -dük) ekinin aynı iğlevle yani sıfat-fiil iğleviyle kullanıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca burada *ne* soru zamirine gelen +*lig* eki, *kim* ve *ben* zamirlerine gelerek yapım eki iğlevinde kullanılan (*kimlik*, *benlik*) +*lik* ile aynı özellikte değildir. Dolayısıyla burada *neligin* "ne olduğunu" ve *neligüm* "ne olduğumu" ifadelerinde +*lig* ekinin yapım ekliği söz konusu değildir.

¹⁷ *Yunus Emre Divânı*'nda geçen *nelik* sözcüğü ile Eski Türkçede ve Karahanlı Türkçesinde geçen *nelük* "nasıl, niçin" sözcüğü kanaatimizce birbirinden farklı sözcüklerdir. Çünkü *Yunus Emre Divânı*'nda geçen *nelik* (< ne+lik) ad görevindedir. Eski Türkçede ve Karahanlı Türkçesinde geçen *nelük* ve değişik biçimi olan -nadiren- EAT'de *nelik* "nasıl, niçin" zarf olarak kullanılmıştır. *Yunus Emre Divânı*'nda *neligin* "ne olduğunu" / *neligüm* "ne olduğumu" sözcüğünde geçen *ne* soru zamiridir, +*lig* eki ise bahsettiğimiz diğer denklik örneklerinde geçen +*IIK* eki ile aynı ektir. Dolayısıyla *neligin* / *neligüm* sözcüğünde geçen +*lig* ekini, Türkçede isimden isim yapım eki olarak kullanılan +*IIK* ekinin sıfat-fiillik iğlev kazanmış biçimi olarak ifade etmek yanlış olmaz. Ayrıca burada "niçin, nasıl" anlamından ziyade "ne ol-" anlamı vardır. *nelük* / *nelik* sözcüğü ile ilgili değerlendirme ve bilgi için bk.: Sema Barutçu, "Eski Türkçe *kaltı* ve *nelük* Kelimeleri Üzerine", *Türkoloji Dergisi*, X. Cilt, 1. Sayı (1992), s. 71-76.; Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, MEB Yay., İstanbul 1992, s. 280-281.

6. *nèce'düğini ~ nêceligin* "nasıl olduğunu"

Göñül *nèce'düğini* "nasıl olduğunu" *bilmeyesin* (K, s. 273)

Görmez misin çün atlaruñ yemi katında oñ kosañ oddan kaçar, od yandurduğun bilür, oduñ *nêceligin* "nasıl olduğunu" bilmez. *Ve âdemî nesin ve nêcesin dañı ve nêceligin* "nasıl olduğunu" bilür. (K, s. 284)

geyhoğlu Sadrüddin'e ait olan *Kabus-nâme Tercümesi* isimli eserde de birbirine denk işlevsel kullanıma sahip olan *nèce'düğini ~ nêceligin* "nasıl olduğunu" sözcüklerinde +*lig* (< +lik) ve -*düğ* (< -dük) eklerinin aynı işlevde kullanıldığını görüyoruz. Yani bu eklerin yapımlıktan ziyade sıfat-fiillik işleviyle kullanıldığını söyleyebiliriz. Hatta daha açık bir şekilde anlatacak olursak ... *bunlara 'azâb nice oldığını* (bunlara azabın nasıl olduğunu) *habar virdi, bulardan şu diledi, içdi dañı öldi.* (T, s. 219) ifadesinde geçen *nice oldığını* ifadesiyle yukarıdaki örneklerde geçen *nèce'düğini ~ nêceligin* "nasıl olduğunu" ifadeleri arasında anlam açısından herhangi bir fark yoktur. Buna ek olarak yukarıdaki örneklerde geçen -sırasıyla- -*düğ*, +*lig* ve -*dığ* ekleri arasında da işlevsel açıdan hiçbir fark yoktur. Bu nedenle üçünde de sıfat-fiillik işlevinin var olduğunu ve üçünü de işlevsel olarak aynı kategoride değerlendirmek gerektiğini belirtebiliriz. Dolayısıyla bu ve bunun gibi örneklerde +*IİK* ekinin yapımlık özelliğinin sorgulanması ve değerlendirilmesi, EAT döneminin araştırılması ve öğretimi açısından gerekli ve önemlidir.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış eserlerden aldığımız bütün bu örneklerde, +*IİK* eki ile adların ek fiil almış olduklarına gelmiştik -*dUK* sıfat-fiil eki arasında birbirine denk olduğu bir işlevsel eşlik söz konusudur. Bu örneklerde her iki ek de isim tamlamasının tamlanan unsurunu oluşturan ve isim görevinde kullanılan yapılarda yer alır. Her iki ekte de sıfat-fiillik işlevi vardır. Her iki ekten sonra tamlanan/iyelik ekinin (-I) kullanıldığı görülmektedir. Burada her iki ekin kullanımında da anlam olarak "ol-" yardımcı fiili anlamı vardır. -*dUK* sıfat-fiil ekinin kullanıldığı sözcüklerde bu anlamın olması doğaldır çünkü ek fiilde böyle bir anlam işlevi vardır. +*IİK* ekinin kullanıldığı sözcüklerde ise böyle bir anlamın olması ekin sıfat-fiillik işlevine işaret eder. Hatta aynı işlev için çeşitli eserlerde genellikle "ol-" yardımcı fiiliyle birlikte -*dUK* sıfat-fiil ekinin kullanıldığı görülür:

‘*Arıfuñ derecesi tamâmlığı, anuñ şûrişi olur maħabbet içinde.* (TE, s. 485) ~ ... *mecmû‘-ı işi tamâm olduğundan soñra ol büte yüzyl sürerdi* ... (T, s. 391)

Çü Rüstem bildi şāhuñ *kandalığın* (kanda+lig +I+n)

Ne yirde olduğın aldı şahgın (ğ-1, s. 402)

+*IİK* ekinin -*dUK* ekiyle denk olan sıfat-fiillik kullanımlarını çeşitli örneklerle ifade etmeye çalıştık. Bu örneklerden sonra denklığe bağlamak için +*IİK* ekinin sıfat-fiil işleviyle kullanıldığını farklı örneklerden hareketle de düşünebiliriz. Örneğin:

... *şu içerdı, gine ol yoldan çıkamazdı, bir yoldan dañı çıkardı; gāyet büyüklüğinden* (çok büyük olduğundan) *anı öldürdiler.* (T, s. 219).

Burada +*lig* (< -lik) eki, bir sözcüğün üzerine değil, *gāyet büyük* şeklindeki sözcük grubunun üzerine gelmiştir. *gāyet* sözcüğü burada miktar zarfıdır. EAT dönemi eserlerinde +*IİK* ekinin miktar zarfı ve sıfattan oluşmuş sözcük grupları üzerine yapım eki işleviyle geldiği örnekler - yukarıdaki örnek hariç- rastlanmamıştır. Ayrıca +*lig* ekinin *büyük* sözcüğüne geldiği şekilde bir ihtimalin olduğu düşünülebilir ancak burada *gāyet* miktar zarfının Türkçede +*IİK* eki almış kısmın miktarını belirttiği örneğe rastlanmaması bu ihtimali geçersiz kılmaktadır. Çünkü miktar zarfları

cümlede isimlerin değil sıfatların, zarfların veya fiillerin miktarını belirtir¹⁸. Bu bakımdan *+lig* ekinin buradaki kullanımı yapımlık kullanımlardan farklıdır. Bu örnekte hem bir "ol-" yardımcı fiili anlamı hem de bir sıfat-fiillik anlamı sezilmektedir. *+lig* ekinin burada yapım ekliği iÇevinden ziyade bir sıfat-fiillik (-dUK) iÇevine sahip olduğunu ifade edebiliriz.

+IİK ekinin EAT dönemindeki bu kullanımlarına Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi döneminde yazılan eserlerin iÇevsel açıdan incelenmesiyle yeni örnekler eklenebilir. Bu sayede *+IİK* ekine ait bu kullanımların kesin olarak ne zaman ortaya çıktığı konusunda bir fikir elde edilebilir. Ancak biz -yeni araÇırmalarla aksi ispatlanana kadar- bu kullanımların EAT döneminde ortaya çıktığını belirtebiliriz. EAT döneminden sonra yazılmış eserlerde, -taradığımız kadarıyla- ekin böyle bir kullanımına rastlayamadık ancak bugün çağdaş Türk lehçelerinden biri olan Türkmen Türkçesinde bu kullanımların var olduğunu ve bu iÇevsel sürecin devam ettiğini görüyoruz. Türkmen Türkçesindeki bu kullanımları farklı bir çalışmayla geniş bir Çekilde ortaya koyacağımızı burada belirtmiş olmakla birlikte sadece bir örnek vererek ifademizi somutlaÇıralım:

Cendiñ emiri Selcuk gala gireninden onuñ kimligi (< kim+lik+i) *hakında habarı alıpdı*. “Cent emiri Selcuk, kaleye girdikten sonra onun kim olduğu hakkındaki haberi almıştı.” (OY, s. 207) ~ *Emma sen onuñ kimdigini* (< kim+i-dük+i+ni) *bu barlığı yitirmänkä, soñki gezek sözleceksiñ*. “Ama onun kim olduğunu bu varlığı yitirmemişsen son kez söyleyeceksin.” (OY, s. 222)

Türkmen Türkçesiyle yazılmış *Oğuz Yurdu* isimli eserden alınan yukarıdaki örneklerde, *kimligi* "kim olduğu" ~ *kimdigini* "kim olduğunu" sözcüklerinin iÇevsel açıdan hiçbir farkı yoktur. Burada da yine *+lig* ekinde bir sıfat-fiillik (-dUK) iÇevinin olduğunu belirtebiliriz.

EAT dönemi eserlerinde *+IİK* ekinin bu Çekilde kullanımına neden olabilecek iki ihtimal söz konusudur: 1. EAT döneminde bir d>l değişimi ve bu değişim sonucunda *+IİK* ekinin -dUK'un değişik bir biçimi olması, 2. *+IİK* ekinin -dUK eki ile olan biçim ve görev benzerliğinden dolayı böyle bir iÇev kazanması.

Bu iki ihtimalden birincisine göre, EAT döneminde d>l değişiminin söz konusu olabilmesi durumunda, *+IİK* ekinin -dUK sıfat-fiil ekinin kullanıldığı bütün fiil kök ve gövdeleriyle birlikte de kullanılabilmesi gerekirdi, oysa böyle bir kullanım Türkçede yoktur. Dolayısıyla bu ihtimalin geçersizliği açık bir Çekilde ortadadır.

+IİK ekinin -dUK eki ile olan biçim ve görev benzerliğinden dolayı böyle bir iÇev kazanması olan ikinci ihtimal ise çalışmamızda geçen örneklerde -dUK ve *+IİK* ekinin kullanıldığı sözcüklerin isim göreviyle tamlanan unsuru olmak bakımından aynı görevi yerine getirmesi ve biçimsel olarak benzer ekler olmasından dolayı *+IİK* ekinin sonradan -dUK sıfat-fiil eki iÇevi kazandığı düşüncesi daha gerçekçi ve mantıklı bir ihtimaldir.

Hazırladığımız bu çalışmayla, Türkçede isimden isim yapım eki olarak oldukça iÇek kullanıma sahip olan *+IİK* ekinin EAT dönemi eserlerinde yapım eki iÇevinin yanı sıra -seyrek de olsa- -dUK sıfat-fiil ekiyle denk düşen sıfat-fiillik iÇevine sahip olduğu ifade edilebilir. Bu bakımdan çalışmamıza konu olan örneklerde *+IİK* ekinin yapım eki olarak değerlendirilmesi, ekin sahip olduğu yapımlık iÇeviyle çelişen tereddütlü durumlar ortaya çıkarabilir. Dolayısıyla *+IİK* ekinin bu -sıfat-fiillik- kullanımları ile ilgili farklı bir kategorik değerlendirme yapılması dil araÇırmaları ve öğretiminde gerekli ve doğru bir adım olacaktır.

¹⁸ Zeynep Korkmaz, *age*, 517.; Ayrıca Türkiye Türkçesinde miktar zarflarıyla ilgili farklı örnekler için bk.: Hacı Ömer Karpuz, *Türkçe'de Zarflar -Türkiye Türkçesi Edebi Dilindeki Zarfların Yapısal ve İşlevsel İncelemesi-*, Ege-Doğuş Yay., Denizli 2000, s. 366-388.

Çalışmamızda yer verdiğimiz ve EAT dönemi eserlerinde geçen bütün bu örnekler, +IİK ekinin çok farklı ve enteresan bir ek olduğunu göstermektedir. Çünkü isimlerle kullanılan ve yeni isimler türeten bir ekin fiil Çakilleriyle kullanılan bir ekle (-dIK) iÇevsel ortaklığa iÇaet eden yapılarda kullanılması Türkçede pek karÇılaÇılan bir durum değildir. Az da olsa bu gibi durumların önemle üzerinde durulması gerekir. Bu bakımdan +IİK ekinin yapılacak olan incelemelerde daha derinlemesine bir düÇünceyle ele alınmasının Türk dili araÇırmaları ve öğretimi için önemi göz ardı edilmemelidir.

Özellikle yapılacak olan dil incelemelerinde +IİK ekinin esnek bir iÇevsel özelliğe sahip olduğu ve bu özelliklerin bir sınırlandırmaya tabi tutulması durumunda ekin farklı iÇevsel özelliklerinin gözden kaçabilme ihtimali vardır. Bu bakımdan yapılacak olan biçimsel incelemelerin iÇevsel özelliklerle de desteklenerek ortaya konması gerekmektedir. Bu Çekilde oluÇurulan çalışmaları, Türkçe araÇırmaları için önemli ve faydalı olacaktır.

KISALTMALAR

- D ERGÖN Muharrem, **Dede Korkut Kitabı - 1**, TDK Yay., Ankara 2008.
- G YAVUZ Kemal, **Âşık Paşa: Garib-nâme**, II/2, TDK Yay., Çtanbul 2000.
- K DOĞAN Enfel, **Şeyhoğlu Sadrüddin'in Kabus-nâme Tercümesi -Metin-Sözlük-Dizin-Notlar-Tıpkıbasım-**, Mavi Yayıncılık, Çtanbul 2011.
- KG AKKUğ Muzaffer, **Kitab-ı Gunya**, TDK Yay., Ankara 1995.
- M ÇELEBİÖĞLU Âmil, **Muhammediye II**, MEB Yay., Çtanbul 1996.
- ME CANPOLAT Mustafa, **‘Ömer Bin Mezîd: Mecmû‘atü'n-Nezâ‘ir**, TDK Yay., Ankara 1982.
- N BÖLGÖN Azmi (hızl.), **Nazmü'l-Hilâfiyyat Tercümesi**, TDK Yay., Ankara 1996.
- OY NURMÄMMET Annagılı, **Oğuz Yurdu -tarihi roman-**, Yüpek Yolu Gaznası NeÇrleri, Ankara 1999.
- SN DÖLÇÖN Cem, **Mes'ûd Bin Aħmed: Süheyl ü Nev-Bahâr (İnceleme - Metin - Sözlük)**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1991.
- ğ-1 KÜLTÜRAL Zuhâl, Latif Beyreli (hızl.), **Şerîf-i Şehnâme Çevirisi**, C 1, TDK Yay., Ankara 1999.
- T YELTEN Muhammet, **Şirvanlı Mahmud: Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)**, TDK Yay., Ankara 1998.
- TE YAVUZ Orhan, **Anadolu Türkçesiyle Yapılan En Eski Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi ve Dil Özellikleri (İnceleme - Gramer - Metin)**, Tablet Yay., Konya 2006.
- Y ğeyyâd Hamza, **Yûsuf u Zeliħâ (Destân-ı Yûsuf Aleyhi's-selâm ve hazâ aħsenü'l-kaşâşî'l-mübârek)**, (hızl.: Ümit Özgür Demirci, Şenol Korkmaz), Kaknüs Yay., İstanbul 2008.
- YED TATCI Mustafa, **Yûnus Emre Külliyyâtı II: Yûnus Emre Divânı -Tenkitli Metin -**, MEB Yay., Çtanbul 2005.

KAYNAKÇA

- AKKUĞ Muzaffer, **Kitab-ı Gunya**, TDK Yay., Ankara 1995.
- ALYILMAZ Cengiz, **Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1994.
- BANGUOĞLU Tahsin, **Türkçenin Grameri**, TDK Yay., Ankara 2000.
- BARUTÇU Sema, "Eski Türkçe *kaltı* ve *nelük* Kelimeleri Üzerine", **Türkoloji Dergisi**, X. Cilt, 1. Sayı (1992), s. 71-76.
- BAYRAKTAR Nesrin, **Türkçede Fiilimsiler**, TDK Yay., Ankara 2004.
- BÖLGİN Azmi (hızl.), **Nazmü'l-Hilâfiyyat Tercümesi**, TDK Yay., Ankara 1996.
- BÖREKÇİMuhsine, **Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler**, Eser Ofset Matbaacılık, Erzurum 2009.
- CANPOLAT Mustafa, **ÖÖmer Bin Mezîd: Mecmû'atü'n-Nežâ'ir**, TDK Yay., Ankara 1982.
- ÇELEBİOĞLU Âmil, **Muhammediye II**, MEB Yay., İstanbul 1996.
- DAĞDEMİR Muharrem, **Dedem Korkut Kitabı'nın Söz Dizimi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2000.
- DİLÇİN Cem, **Mes'ûd Bin Ahmed: Süheyl ü Nev-Bahâr (İnceleme - Metin - Sözlük)**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1991.
- DOĞAN Enfel, **Şeyhoğlu Sadrüddin'in Kabus-nâme Tercümesi -Metin-Sözlük-Dizin-Notlar-Tıpkıbasım-**, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2011.
- ERASLAN Kemal, **Eski Türkçe'de İsim-fiiller**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1980.
- ERCİLASUN Ahmet Bican, **Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-**, Gazi Üniversitesi Yay., Ankara 1984.
- ERGİN Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yay., İstanbul 1998.
- ERGİN Muharrem, **Dede Korkut Kitabı - 1**, TDK Yay., Ankara 2008.
- GABAIN A. Von, **Eski Türkçenin Grameri**, çev.: Mehmet Akalın, TDK Yay., Ankara 2003.
- GENÇ Gülcan, **Eski Anadolu Türkçesinde İsimden İsim Fiilden İsim Yapma Ekleri ve Fonksiyonları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.
- GÜLSEVİN Gürer, **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, TDK Yay., Ankara 2007.
- GÜLSEVİN Gürer, BOZ Erdoğan, **Eski Anadolu Türkçesi**, Gazi Kitabevi, Ankara 2004.
- HACIEMİNOĞLU Necmettin, **Türk Dilinde Edatlar**, MEB Yay., İstanbul 1992.
- HATİPOĞLU Vecihe, **Türkçenin Ekleri**, TDK Yay., Ankara 1981.
- KARA Funda, "Yapım Eki Çevinde Olmayan Eklerden Bazıları", **Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu (25-27 Nisan 2007) Bildiriler 2 (K-Z)**, Erzurum 2009, s. 565-576.
- KARPUZ Hacı Ömer, **Türkçe'de Zarflar -Türkiye Türkçesi Edebi Dilindeki Zarfların Yapısal ve İşlevsel İncelemesi-**, Ege-Doğu Yay, Denizli 2000.

- KORKMAZ Zeynep, "Türkiye Türkçesi", **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Birinci Cilt, TDK Yay., Ankara 1995, s. 537-606,
- KORKMAZ Zeynep, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yay., Ankara 2003.
- KÖKTEKÖN Kâzım, **Eski Anadolu Türkçesi**, Fenomen Yay., Erzurum 2008.
- KÜLTÜRAL Zuhâl, Latif Beyreli (hızl.), **Şerîf-i Şehnâme Çevirisi**, C 1, TDK Yay., Ankara 1999.
- MANSUROĞLU Mecdut, "Eski Osmanlıca", **Tarihî Türk Şiveleri**, hızl.: Mehmet Akalın, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1998, s. 247-276.
- NALBANT Mehmet Vefa, "-DUK Eki Ve Divânü Lûgati't Türk'te -DUK Ekli Görülen Geçmiş Zaman Çekimi", **Türkoloji Dergisi**, C 15, S 1 (2002), s. 193-203.
- NALBANT Mehmet Vefa, **Divânü Luğâtî't-Türk Grameri I -İsim-**, Bilgeoğuz Yay., İstanbul 2008.
- NURMÄMMET Annagülü, **Oğuz Yurdu -tarihî roman-**, Yüpek Yolu Gaznası Neşrleri, Ankara 1999.
- ÖZKAN Mustafa, **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.
- ÖZKAN Nevzat, "-Dik Sıfat-Fiil Ekinden Yapılmış Zarf-Fiil Ekleri ve Gagavuz Türkçesi'nde Bir Zarf-Fiil Eki: -DicaAn(An)", **3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay., Ankara 1999, s. 891-900.
- ÖZTÜRK Rıdvan, "Eski Osmanlıcada ve Türkmencede "idük" Yapısı", **İlmî Araştırmalar**, S 16 (2003), s. 77-85.
- ĞAHÖN Hatice, **Eski Anadolu Türkçesi**, Akçağ Yay., Ankara 2003.
- ğeyyâd Hamza, **Yûsuf u Zeliha (Destân-ı Yûsuf Aleyhi's-selâm ve hazâ ahsenü'l-kaşâsî'l-mübârek)**, (hızl.: Ümit Özgür Demirci, genel Korkmaz), Kaknüs Yay., İstanbul 2008.
- TATCI Mustafa, **Yûnus Emre Külliyyâtı II: Yûnus Emre Divânı -Tenkitli Metin -**, MEB Yay., İstanbul 2005.
- TEKÖN ğinasi, "Eski Türkçe", **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., İkinci Cilt, Ankara 1992, s. 69-119.
- TEKÖN Talat, **Orhon Türkçesi Grameri**, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul 2003, s. 84.
- TEKÖN Talat, "Eski Türkçedeki {-dOk} Ğim-Fiil Eki Üzerine", çev.: Ümit Özgür Demirci, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 47 (2012), s. 371-377.
- TÖMURTAĞ Faruk Kadri, **Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl -Gramer-Metin-Sözlük-**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.
- TURAN Zikri, "Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?", **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II (24-29 Eylül 2000)**, TDK Yay., Ankara 2007, s. 1835-1844.
- YAVUZ Kemal, **Âşık Paşa: Garib-nâme**, II/2, TDK Yay., İstanbul 2000.
- YAVUZ Orhan, **Anadolu Türkçesiyle Yapılan En Eski Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi ve Dil Özellikleri (İnceleme - Gramer - Metin)**, Tablet Yay., Konya 2006.

YELTEN Muhammet, **Şirvanlı Mahmud: Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)**, TDK Yay., Ankara 1998.

YILMAZ DENİZ Özlem, **Türkiye Türkçesinde Eylemsi**, TDK Yay., Ankara 2009.



“ŞİİR NESİR OLMAYAN SÖZ MÜDÜR?”

NAZIM-NESİR FARKI, ŞİİRDE NESİRLEŞME VE MENSUR ŞİİRİN İMKÂNI ÜZERİNE

*Mehmet SAMSAKÇI**

ÖZET

Bu çalışmada, edebiyatın iki temel anlatım şekli olan nazım ve nesrin mahiyetleri, kabiliyetleri, özellikleri ve birbirinden farkları; çeşitli şair, yazar ve akademisyenlerin görüşlerine başvurulmak suretiyle sorgulanacak ve tartışılacaktır. Zira şiir ve nesir, ayrı işleyişi, niyeti, düzeni ve etkisi olan iki farklı ifade biçimidir. Asırlar boyunca, Türk edebiyatında olduğu gibi dünya edebiyatında da şair ve yazarların bu türlerden çok defa birisini tercih etmeleri bazen de ikisini aynı eserde kullanmaları bunların kendilerine ait özellik ve imkânları olduğunu gösterir. Bunun yanında, şiirde nesir cümlesi kullanmanın, nesre ait bir mantık yürütmenin, kısaca nesirleşmenin şiire vereceği zararlar da bu çalışmanın kapması içindedir. Zira çalışmada görüleceği üzere pek çok şair ve yazar, şiir için en büyük tehlike olarak “nesir hâline gelmeyi” ve “nesirleşmeyi” göstermiş; kelime ve mısraların şiirsel değerlerinin kaybolması yani eserde basit nesir düzeninin işleyişi, şiirin tabiatına, niyetine, kısaca ruhuna aykırı bulunmuştur. Bütün bunlardan başka, şiirin nesir olarak yazılıp yazılamayacağı, şiirsel niyet ve mantık taşıyan mensur eserlerin şiirden sayılıp sayılamayacağı da hâline çalışılan problemlerdendir. 19. asır romantizmiyle beraber geldiğini düşündüğümüz serbestleşme havasının da etkisiyle şairler artık şiirin mutlaka nazımda aranmaması gerektiğini, her nazımın şiir sayılamayacağı gibi, her mensur eserin de şiir dışına atılamayacağını belirtmişler ve “mensur şiir” adıyla yeni bir türün varlığına inanmışlardır. Fakat 19. yüzyılda birbirine en uzak şairlerin bile üzerinde ittifak ettikleri bu konu üzerinde 20. yüzyıl şairlerinin farklı değerlendirmeleri karşımıza çıkacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nazım, nesir, şiirde nesirleşme / nesre düşme, mensur şiir.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: samsakci@gmail.com

“IS THE POETRY THE WORDING WHICH IS NOT A PROSE?”

**ON DIFFERENCES OF POETRY AND PROSE, POETRY’S
BECOMING PROSE AND POSSIBILITY OF POETRY WRITTEN
IN PROSE**

ABSTRACT

In this paper, the character, capabilities and qualities and differences of poetry and prose which are the two essential wording or style of expressing of the literature will be considered and discussed by referring to various poets, authors and academics, since poetry and prose are two different ways of expression each of which has a particular pattern, sense, function and effect of its own. The fact that the poets and authors of the world literature-as well as of Turkish literature- mostly prefer one of those genres or sometimes use both of them in the same work is an indicator that those two literary genres have a particular characteristic and possibilities of their own. Furthermore, the harms caused by using a statement of prose in poetry, the harms of thinking in a way peculiar to prose and briefly turning into a prose will be comprehended in this study; because many poets and authors have pointed out that the greatest danger that the poetry would face with is “becoming a prose”, “turning into a prose” and the fact that the words and verses lose their poeticalness, in other words, the simple pattern of prose runs through the work is considered to be contrary to the nature, sense, and briefly the soul of the poetry. Apart from all mentioned above, I will deal with the issues whether the poem may be composed or written in prose, or whether the prose-works containing poetical sense [intent] and logic may be regarded as poetry. Influenced by the atmosphere of freeness which is thought to have accompanied the romantic movement of 19th century, the poets have suggested that the poetry is not supposed to be in verse and also stated that not every work in verse can be consider as poetry or not every work in prose can be left out of poetry. However, the different evaluations of the 20th century poets about this subject on which even the most distant poets far from each other have arrived at a consensus will be considered here.

Key Words: Poetry, prose, poetry’s becoming prose, poetry written in prose

Giriş

Şiir, birçok şair, eleştirmen ve edebiyat tarihçisi tarafından çok çeşitli cepheleri göz önüne alınarak, farklı tecrübe ve anlayışlara dayanılarak tarifi yapılmış bir edebî türdür. Bazı şair ve araştırmacılar şiiri, anlamla ilgili yönler vurgu yaparak ele alırken bazıları da şekil özelliklerine ve teknik bahislere dikkat çekmiştir. Bu makalede üzerinde duracağımız gibi, nazım ve nesrin ne oldukları, manzum eserlerin yanında mensur eserlerin de şiirden addedilip addedilmeyeceği yani şiirin mensur olarak da yazılıp yazılamayacağı, son olarak şiirde nesre düşmenin, nesirde kalmanın ne demek olduğu da problemler dâhilindedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Bu çalışmada yoğunlaşılacak ve şair ve yazarların görüşlerine başvurularak tartışılacak problemler ikiye ayrılabilir: Öncelikle nazım ve nesir nedir ve bunların insan hislerini ifadedeki yer ve kabiliyetleri nelerdir? Nazım ve nesir, ne için ve hangi amaçlarla kullanılır? Şiirde nesrin yeri ve dozu ne olmalıdır? İkinci mesele de her cephesiyle “mensur şiir” veya manzum olduğu hâlde şiirden sayılamayacak eserler, yani nazmen veya nesren yazılmış hangi eserlerin şiir katına yükselebileceği, şiir değeri taşıyabileceği sorudur.

Ruhun iki türlü ifade imkânı: Nazım-Nesir

Problemlerin hâlline nazım ve düzyazının ne oldukları ve neye yaradıkları sorusuyla başlamak gerekmektedir. Bir şair ya da yazar niçin nazım veya nesri tercih eder?

Peşinen belirtelim ki nazımın, daha çok anlık, yoğun ve çarpıcı etkiler yaratmak için kullanılan vezin veya kafiyeli bir yazı biçimi; düzyazının ise fikrin emrinde, detaylara inen ve okuyanda devamlı bir tesir uyandırmaya yarayan bir tür olduğu ifade edilegelmiştir. Nesir cümlesi - hikâye ve roman gibi kurguya dayalı sanat eserlerini dışarıda tutarsak - genellikle şiirsel bir sanat kaygısı gütmeksizin, bir his veya düşünceyi derli toplu, değişik yorum ve değerlendirmelere meydan vermeyecek şekilde (en azından bunu amaçlamayarak) ifade edişin türüdür. Yapacağımız alıntılarda da belirtileceği üzere nesir oturmuş, neyi savunduğu veya neye karşı çıktığı belli olan bir düşüncenin, daha çok zihne ve idrake hitap edişinin sonucu ve ürünüdür. İmkânları bellidir ve şiire, şiirsel duruma nazaran farklıdır. Nesir, “efradını câmi, ağyârını mâni” olmak kaygısındadır. Bir kişiyi, durumu, olayı ya da olguyu bir çerçeve içine almak, genellemelere ve standartlara varmak gayesi güder ve bu durumuyla şiirden tamamen ayrılır. Zira şiir veya şiirsel ifade, tek ve biricik anlamın, herkeste aynı hissi ve düşünceyi uyandıracak kısır söyleyişin tamamen zıddında yer alır. Nesir tanım ve tarif yapar şiirse tanım ve tarifleri kırmak, bozmak, değiştirmek ve deforme etmek ister. Zira şiirsel söz, pek çok ve değişik anlamları, imajları yüklenebildiği, içerebildiği, bir ve değişmez anlamı bozduğu ve çoğalttığı oranda başarıya ulaşır. Bu manada şiirin, nesren ifade ve izahı mümkün olmayan, nesre çevrilemeyen, nesirle kuşatılamayan, nesirleşemeyen söz olduğu ileri sürülmüştür.

Eski Çin Qing hanedanından Wu Qiao, metaforik bir söylemle nesirle şiiri şöyle birbirinden ayırmıştır:

“If we use raw rice as a metaphor for their meaning, prose in a metaphorical meaning can be boiled and become cooked rice, shi-poetry in its metaphorical meaning can be brewed and turn into wine; cooked rice is no different in its form than raw rice, but in wine the rice has completely changed its form; in eating cooked rice you get full and can sustain your body, it enables you to do what is humanly possible to follow the correct path [in life]. When you drink wine you get intoxicated, it can make melancholic people cheerful, it can make happy people sad.”¹

Buna göre nesir, pirincin, vücudu beslemek ve hayatın idamesi için kaynatılıp yenmesi gibidir. Şiirse pirincin demlenip (tahammur ettirilip) şarap hâline getirilerek tüketilmesidir ki bu durumda aynı pirinç (aynı öz) melânkolik birisini mutlu eder, mutlu birisini üzgün bir tip yapabilir. Buradaki pirinç elbette söz veya sözlerdir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi gerçek bir nesir, zihnin ve düşüncenin bir mânâda disipline edilmesi, ele alınan meselenin vuzuhu ve ispatı için gerekli çerçevelerin, sınırların çizilmesi demektir. Bütün kuvvetini idrak ve muhakeme gücünden alan, muhatabının da zihin ve şuuruna

¹ Wu Qiao, **Da Wan Jiye Shewen**, Shanghai 1916’dan alıntılan ve çeviren: Lena Rydholm, “The Theory of Ancient Chinese Genres”, **Literary History: Literary Genres: An Intercultural Approach**, Volume 2, Walter De Gruyter Inc, 2006, p. 97.

seslenen nesir ve nesir cümlesi, şiirin ve şiirsel ifadenin ele avuca sığmazlığı, kuşatılamazlığı karşısında dik ve net bir duruşu gösterir.² Nesren söylenmiş sözler, kurulan cümleler tarif, tasnif, tenkit ve tahlil imkânı sağlar. Türk klâsik edebiyatında çeşitli ilim sahalarına ait eserlerin, sözelimi siyer ve tarih kitaplarının, mimarî ya da musiki ilimleri hakkında yazılmış kitapların, hatta gramer veya sözlüklerin bir devrin edebiyat modasına uyarak manzum şekilde kaleme alınması veya nesre nazmın hâkim kılınması, bu sahaların uzun süre gerçek anlamda birer disiplin olmalarını engellemiş ya da geciktirmiştir. Yazı yazmanın daha çok bir hüner, maharet gösterme alanı olarak kabul edildiği zamanlarda zaten bunun aksini beklemek de pek mümkün değildir. Bu yüzden olmalıdır ki Yahya Kemal, nesrin bir milletin hayatı ya da milliyet kavramının teşekkülünde çok büyük rolleri olduğuna inanır. Bizde kuvvetli bir nesir ve resim geleneğinin olmamasını da “fecî noksan” olarak değerlendirir:

“Milliyetimizi kendime göre idrak ettiğimden beri dilimden düşmeyen bir cümle budur: “Resimsizlik ve nesirsizlik... (Bu) iki fecî noksanımız olmasaydı bizim milliyetimiz bugün olduğundan yüz kat daha kuvvetli olurdu...”³

Ahmet Hamdi Tanpınar’a göre de fikir, nesrin malıdır ve ancak bir mensur eserde yerini bulur, amacına ulaşır. Hocası Yahya Kemal’i teyit ederek “Nesir, bizim Şark dünyasının en muhtaç ve en mahrum olduğu şeydi”⁴ diyen Tanpınar, yine bir dersinde de nesrin teşekkülü için “lisanın kaide altına alınmasının ve müşterek bir imlâ”nın zarurî olduğunu belirtir.⁵ O’na göre “nesir fikrî hayatın tek vasıtasıdır”⁶; “hayatın ve düşüncenin malıdır.”⁷

Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Yahya Kemal ve Tanpınar’ın doğu dünyasında nesrin yokluğuyla ilgili olarak söylediklerine açıklık kazandırır. Zira her ikisi de gerçek anlamda nesrin olmayışına vurgu yapmışlar ama bunun derindeki sebepleri hakkında ayrıntıya inmemişlerdir. Kaplan ise bizde nesrin olmayışını ya da gecikmesini çok temel bir sebebe dayandırarak probleme bir başka boyut kazandırır, O’na göre bizde nesrin olmayışı, dinî inançlar ve ön kabuller yüzünden özgür, eleştirel ve analitik düşüncenin gelişmemesindendir:

“Nesir sanatı düşünce sanatı olunca her şeyden önce tenkidî ve müspet bir zekâyı ihtiyaç gösterir. İman üzerine kurulmuş medeniyetlerde hâlis nesrin gelişmeyişi bundan dolayıdır. Bu medeniyetlerde nesir bulmaz, olanı süsleyerek veya açarak verir. Alain, hatta Yunan filozoflarının düşünceye varma metotlarının da hâlis nesirden ayrı bir mahsûl verdiğini ileri sürüyor. Çünkü dialog usulünde de insanla insan karşı karşıyadır; sözle karşıımızdakini yenebildik mi haklı sayılırız. Hâlbuki gerçeğin nizamı sözle kurulmuş olan insicamlı mantığı yıkabilir. Şu hâlde hâlis nesir düşüncenin objekt karşısında hür ve müstakil bir surette durabildiği son devirlerin mahsûlü olan bir sanattır.”⁸

Buna göre, Allah merkezli bir yaşama üslûbuna sahip olan, kâinattaki her şeyi ve elbette insanı, kendi başına, başlıbaşına bir varlık, sadece kendi şartları çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir değer olarak görmeyen, insanı yaratıcısıyla birlikte ve O’na bağlı olarak düşünen ve

² Nitekim “Şiir, nesir olmayan sözdür. Nesri düşünce idare eder. Nesrin sahası düşüncedir. Bu saha içine bazı unsurlar da girebilir: Hayal, imaj, vs.” şeklindeki değerlendirmesiyle Tanpınar nesri, içine hayal veya imaj gibi şiirsel unsurlar da girse düşünceye yaslar. Bkz. Turan Alptekin, **Bir Kültür, Bir İnsan: Ahmet Hamdi Tanpınar**, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 105.

³ Yahya Kemal Beyatlı, “Resimsizlik ve Nesirsizlik”, **Edebiyata Dair**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 1997, s. 69.

⁴ Alptekin, **a.g.e.**, s. 119.

⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Edebiyat Dersleri**, (Haz: Abdullah Uçman), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003, s. 209.

⁶ Alptekin, **a.g.e.**, s. 119.

⁷ Bugünün Edebiyatı Var mıdır?, **Edebiyat Âlemi**, Yıl: 1, nr. 13, 14 Temmuz 1949; **Mücevherlerin Sırrı**, (Haz: İlyas Dirin-Turgay Anar- Şaban Özdemir), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2002, s. 193.

⁸ Mehmet Kaplan, “Nesir Sanatı ve Türk Nesri”, **İstanbul**, nr. 41, Ağustos 1945, s. 2.

daima O’nunla birlikte değerlendiren doğu dünyasında nesir gelişmemiştir. Meseleye bu noktadan yaklaşıldığında uzun asırlar Türk edebiyatında roman türünün görülmeşi, roman ve batılı hikâyenin Türk edebiyat kamuoyuna ancak kâinat ve insan algılarının değişmesinden sonra gelmesinin sebepleri daha kolay görülmektedir. Çünkü her iki durum yani nesrin ve romanın olmayışı, Tanpınar’ın dediği gibi bizde “introspection” kavramının olmayışıyla, insan ruhunun, psikolojisinin ve davranışının bir düşünce alanı hâline gelmemesiyle ilgilidir. Bir kelimeyle ifade etmek gerekirse nesir Türk edebiyatına kâinatın merkezine insanın yerleştirilmesiyle birlikte gelmiştir.

Şiir ve Nesir ya da Şiirde Nesre Düşmek

Nesrin konusu, kapsamı, ne olduğu, nasıl oluştuğu, neyi hedef aldığı veya olmamasının neyi geciktirdiği problemleri bir yana, onun şiirden farkı, şiire zararı da ayrı bir tartışma konusudur. Zira değişik şartlar altında, çeşitli kültürel ve politik sebeplerle Türk şiiri, gittikçe nesirleşmiş, özellikle millî edebiyat devresinde, durumları ve olguları; daha da önemlisi bazı his ve fikirleri şiir yoluyla halka aktarmak isteyen şairler, şiirden ve şiirin doğasından feragat etmek pahasına şiire nesri, nesir terbiyesini, nesir cümlesini sokmuşlardır. Aslında kökleri çok eskiye dayanan, bu devirlerde, mesnevîlerde görüldüğü üzere çok da kaliteli örnekleri verilmiş olan manzum hikâye 20. yüzyılın başlarından itibaren en gözde türlerden birisi hâline gelmiş, fakat şairler, ortaya koydukları eserin şiirsel durumu, şiirsel kalitesi ve değeri üzerinde durmamışlardır. Bu yüzden olsa gerek, bu yüzyılın ilk büyük kurucu şahsiyetleri ve onların öğrencisi ve takipçisi olan gelecek nesil, şiirin nesirden ayrılığı ya da ayrılması gerektiği gibi konular hakkında çokça değerlendirmede bulunmuşlardır.

Çok değişik vadilerde ve değişik lügatlerle de yazsalar devirlerini şahsiyetleriyle dolduran iki önemli şair Yahya Kemal ve Ahmet Haşim, şiir-nesir ayrılığı ya da şiirin nesirden uzak durması konusunda oldukça benzer görüşlere sahiptirler. Yahya Kemal, şiirin müzik ve heykeltıraşlık kadar nesre de yabancı, edebiyattan ayrı müstakil bir sanat olduğunu düşünür.⁹ Şiiri daha çok bir ses, ritim, iç veya dış âhenk sorunu olarak algılayan şaire göre bu ayrılık ve uzaklık, kendisini en çok metni okumada gösterir ki “... şiirde mısraları nesir gibi okumak rythme’i yani nazm’i silip geçmek demektir.”¹⁰ Ahmet Haşim’se *Bir Günün Sonunda Arzu* şiirine yapılan tenkitlere cevap verdiği ve sonra *Piyâle*’ye *Şiir Hakkında Bazı Mülâhazalar* başlığı ile mukaddime yaptığı yazısında şiirin ve nesrin ayrı kaynaklardan beslendiğini, birisinin anlaşılacak, diğerinin duyulmak plânında yürüdüğünü belirtir:

“Şairin lisânı nesir gibi anlaşılacak için değil fakat duyulmak üzere vücut bulmuş, musiki ile söz arasında, sözden ziyade musikiye yakın, mutavassıt bir lisandır. Nesirde üslûbun teşekkülü için zarurî olan anâsırın hiçbirisi şiir için mevzu-ı bahs olamaz. Şiir ile nesir, bu itibarla, yekdiğerleriyle nispet ve alâkası olmayan, ayrı nizamlara tâbi, ayrı sahalarda, ayrı ebad ve eşkâl üzere yükselen ayrı iki mimarîdir. Nesrin mütevellidi akıl ve mantık, şiirin ise idrak muntakaları haricinde, esrar ve meçhûlâtın geceleri içine gömülmüş, yalnız münevver sularının ışıkları, gâh u bî-gâh ufk-ı mahsûsâta akseden kudsî ve isimsiz bir menba’dır.

Şiirin evzâ ve harekâtını taklide özenen bir nesrin sahteliğine, ancak nesrin sarahat ve insicamını istiâre eden gölgesiz bir şiirin hazin çıplaklığı erişebilir. Denilebilir ki şiir, nesre kabil-i tahvil olmayan nazımdır.”¹¹

⁹ Yahya Kemal Beyatlı, “Suâl ve Cevabı”, **Edebiyata Dair**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay, 4. Bas. İstanbul 1997, s. 25.

¹⁰ “Şiir Okumaya Dair”, **a.g.e.**, s. 9.

¹¹ Ahmet Haşim, “Şiir Hakkında Bazı Mülâhazalar” *Piyale-Göl Saatleri / Diğer Şiirleri*, [Haz: İnci Enginün-Zeynep Kerman], Dergâh Yayınları, İstanbul 2003, s. 66.

Kendisinden önce ve sonra yetişen sanatçılar arasında, eser verdiği türlerin özellikleri hakkında görüşler belirtmesi, edebî türlerin nazariyesini yapması konusunda öne çıkan şair-yazar ve estetlerden birisi olan Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, *Edebiyat Üzerine Makaleler*'i, *Yahya Kemal* monografisi ve *Yaşadığım Gibi* isimli derlemede bulunan yazı ve röportajları; nihayet yakın zamanda bibliyografyasına eklenen *Edebiyat Dersleri* ile şiir, roman, hikâye, tiyatro vs. edebî türler ve bu türlerde yazan sanatkarlar üzerine orijinal değerlendirmelerde bulunmuştur. Tanpınar'ın şiir ve genel olarak edebiyat görüşünün çok büyük bölümünü nazım-nesir ayrılığı teşkil eder. Onun bu görüşünün teşekkülünde ustaları arasında saydığı Yahya Kemal ve Ahmet Haşım'ın büyük hisseleri olduğu muhakkaktır fakat kendisinden “*Ve ben bu mektubu üstadımın, biricik şairimin, Valéry'nin resmi altında bitiriyorum*”¹² şeklinde bahsettiği Fransız şairin etkisi de göz ardı edilmemelidir. Nitekim bu konuda “*Fikre, dış âleme daima açık olan nesirle derunî âlemin “zekânın mahsulü olan” şiirin arasında önemli bir fark gören Valéry ile “şiirde söylemediklerimi nesirlerimde söylerim” diyen Tanpınar'ın estetikleri birbirine çok yaklaşır.*”¹³ şeklinde bazı saptamalar söz konusudur. Tanpınar, nesri şiirden o kadar uzak tutar ki kendisinden şiir tarifi istenen bir röportajda Molière'den de yararlanarak şiiri tarif etmek için onu nesirden ayırmayı yeterli bulur. Röportajı yapan şahsın, “*Siz bir konuşmanızda „şiirin tarifi güçtür” demiştiniz*” şeklindeki bir hatırlatmasına şöyle cevap vermiştir yazar:

“*Bilmiyorum, belki söylemişimdir. Herhâlde şiirin bir yığın tarifi yapılabileceğinden çok bahsettim. Fakat bu kadar inceliğe gitmeğe lüzûm var mı? Onu Molière'in felsefe hocasının yaptığı gibi nesirden ayırmak kâfidir zannederim. Belki, ufak bir çizgi daha ilâve edebiliriz: “Nesirde söylenmesi imkânı olmayan yahut söylenmesi için nesrin rahatlığına muhtaç olmayan şeylerin sanatı” da diyebiliriz. Herhalde, benim için evvelâ bu tarafından ayrılır. İyi bir şiir nesirde daima eksik, az tatmin edici ve hattâ lüzûmsuz ve bozulmuş şeklini arar görünür, Homeros'ta kendi vücudunu arayan Ahileus gibi... Bu, dilin içinde insanı bütünüyle aramaktır. Dilin çığlık, şekil (geştalt) ve nağme oluşu... Bunları nesre tek başlarına nakledin, ortaya tahammül edilmeyecek bir şey çıkar. Çünkü nesir, düşüncenin ta kendisidir. Şiir ise kendi şeklinin peşindedir. O, dolayısıyla konuşur.*”¹⁴

Şiiri daha ziyade bir “tecrit” hâli, nesri ise hayatın bizzat kendisi olarak düşünen Tanpınar, *Şiir Hakkında* isimli yazısında, şiirin fikre, fikrin geliştirilmesi, ispatı veya izahına hiç de müsait olmadığını, onun “*bir yılan gibi kendi üstüne çöreklenen ruhun bir an için kendi kendini temasından doğan bir mükemmeliyet*” olduğunu belirtir.¹⁵ Şiirin nesirden ayrı bir şey olduğu ya da bu iki türün farklı amaçlarla yazıldığı, farklı kabiliyetlere sahip olduğu gibi meseleler Tanpınar'ın şiir estetiğinde çok büyük bir yekûn tutar. Valéry üzerine kaleme aldığı bir yazısında yazar, söz konusu şairin şiir anlayışını açıklarken şiirin nesirden farklı oluşuna, şiirde de fikir bulunabileceğine fakat onun gizlenmesi gerektiğine önemle işaret etmiştir.¹⁶

Her şeyden önce bir şair olduğunu söyleyen, dünyaya, eşyaya, tabiata ve insana estetik bir donanımla, estetik bir tecrübeyle, felsefî bir lûgat ile söylersek “estetik suje” olarak bakan Tanpınar, Türk edebiyatı tarihinde her ne kadar roman ve makaleleriyle ün yapmışsa da o bir şairdir ve öyle anılmak ister. Zira onun için şiir, çok ayrıcalıklı bir türdür ve hiçbir fikrin

¹² Zeynep Kerman, *Tanpınar'ın Mektupları*, Dergâh Yay., İstanbul 2001, s. 91.

¹³ Zeynep Kerman, “Tanpınar ve Paul Valéry”, *Türk Edebiyatı*, nr. 1, Ocak 1972, s. 13.

¹⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, (Haz: Birol Emil), Dergâh Yay., İstanbul 1996, s. 315.

¹⁵ a.y., “Şiir Hakkında II,” *Görüş*, nr. 2, Temmuz 1930; *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 13-14.

¹⁶ “Şiir, Valéry'ye göre, zekânın bir oyunudur ve bütün oyunlar gibi, gayesini yalnız kendinde bulur. Nesirle arasındaki fark buradadır. Nesrin alâkası, O'na göre, daima kendisinin hâricindedir. Hâlbuki şiirinki, dâima kendisindedir. Böyle bir sanatta fikrin mevkii nedir? Herhalde ona ilk safta yer gösterilemez. Fikir manzumede, bir meyvenin gıda hassası gibi gizli bulunmalıdır. Meyve yiyen adam şüphesiz ki, bir gıda almış olur. Fakat bunu gıda hâlinde değil, lezzet hâlinde alır.” a.y., “Paul Valéry”, *Görüş*, nr. 1, Temmuz 1930; *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 473.

savunucusu değildir, hiçbir şeyin peşinde değildir ve yalnız kendisi için vardır. Fakat bu, “meselesiz olmak değildir”; şiiri Yahya Kemal gibi çok keskin bir zekâ işi olarak kabul eden yazara göre şiir, diğer edebî türlere göre edebiyattan sayılmayacak kadar imtiyazlıdır. Onun bu imtiyazını doğuran sebeplerin en önemlisi nesirden uzaklığıdır:

“Muhakkak ki edebiyat nesirdir. Çünkü şiir heyecanlarımızı istismara bile yaramaz. Sözün, mânâlı ve belîğ sözün bir işaret veya uzviyetin derinliklerinden gelmiş bir çılgılık - nasıl söyleyeyim - bir oyun hâline gelmiş şeklidir. Hiçbir şey için değildir. Hiçbir şeyin peşinde değildir. Hâlbuki edebiyat iddia ve ispat eder. Nevileri vardır. Her nevi, bir gayeye bağlıdır. Evet, şiir edebiyattan ayrılıyor ve istiklâlâ doğru gidiyor. Zaten daha XIX. asırdan itibaren şiir edebiyattan ayrı bir şeydir.”¹⁷

Edebiyat gibi bir söz sanatı olmasına rağmen Tanpınar’a göre şiir, musiki, resim, heykel ve mimarî gibi sanatlara daha yakındır. Belki de bunun en önemli sebebi, edebiyatın diğer türlerinin nesir oluşudur. Yazar bir başka dersinde bu durumu “Nazım, şiir, bir tiyatrodur, romandır, vs.dir. Şiir, nesirden ziyade mûsikî, resim, heykel, mimari vs. gibi sanatlara yakın olan bir edebî sanattır. Şiirle edebiyat ayrıdır.”¹⁸ şeklinde ifade etmiştir. Tanpınar, şiirle nesri realizm noktasında da ayrı düşünmektedir. Şiir yazarımıza göre bir ikâme sanatıdır. Yani şair, şiir yazarken dilden kelimeyi ödünç alır, onun çeşitli mânâ cephelerini hesap eder ve ona yeni mânâlar giydirir. Onu kendi malı yapar. Şiir böyle bir tasarrufa oldukça elverişli iken nesir bunu imkânsızlaştırır.¹⁹

Ahmet Hamdi Tanpınar’ın şiir ve diğer edebî türler hakkındaki görüşleri çok defa onun eser ve şahsiyet tenkitlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bir edebî meseleden, bir eser ya da sanatkârdan bahsederken sanatlar, onların teknikleri ve kabiliyetleri, insan ve cemiyet hayatındaki yerleri konusundaki düşüncelerini veren yazarın, nazım-nesir meselesi ve şiirde nesrin mevkiî hakkında da bazı yorumları işte bu tenkitlerde gizlenmiştir. Tanpınar, incelediği eserin iyi ve kötü yönlerini söz konusu ederken nesri ve nesirleşmeyi de bir değer ölçüsü olarak görmüş, şiirde nesrin yerini ve dozunu bir mihenk taşı olarak kullanmıştır. Yukarıda da işaret edildiği üzere Tanpınar’a göre şiir ve nesir iki ayrı türdür ve nesirleşmek, nesirde kalmak veya nesre düşmek şiir için en büyük tehlikedir. Sadece kendisi için var olan ve hiçbir şey söylemek ya da ispat etmek zorunda olmayan şiire nesir, dolayısıyla fikir girdiği zaman [buradaki fikir apaçık olan, vaaz şeklinde ortaya konulan, şiirin uzviyetinde erimeyen, saf, işlenmemiş fikirdir] şiir aksamaya başlamakta ve tabiatının dışına çıkmaktadır. Tanpınar, Muallim Naci’nin böyle bir kusurunu tespitle şunları söylemektedir:

“Düşmüştü şevâhik-i cibâlin

Tâ nısf-ı fezâya dek zılâli

Hâlâ o cibâlin ol zilâlin

Pîş-i nazarımdadır hayâlî”

Bu son kıtanın ikinci beytinde şiirin biraz kımıldandığı muhakkaktır. Fakat muhayyile noksanı, çözümlenmiş Naci’yi hemen nesre düşürür. Filhakika Naci’de benzerleri o kadar çok olan

Ettikçe letâfetin temâşâ

...

¹⁷ “Nurullah Ataç ve Ahmet Hamdi Tanpınar ile Mülâkat”, (Kon: Kemal Bilbaşar) **Aramak**, nr. 6, Eylül 1939; **Mücevherlerin Sırrı**, s. 169.

¹⁸ Tanpınar, **Edebiyat Dersleri**, s. 89.

¹⁹ “Ahmet Hamdi Tanpınar’la Bir Konuşma”, **Varlık**, 1 Aralık 1950, **Yaşadığım Gibi**, s. 299.

Gördükçe mevâki-i latife

cinsinden mısralar devrin gazete nesrinin ta kendisidir.”²⁰

Tanpınar, 1940 yılındaki bir konferansta aynı yorumları bu kez Fikret ve Âkif için yapar. Tevfik Fikret ve Mehmet Âkif bilindiği gibi iki ayrı dünya görüşüne sahip olan ve cemiyete farklı teklifler getiren şairlerdir. Ortak yönleri ise aruzu Türkçede en tabii ve sağlam biçimde kullanmaları, manzum hikâyedeki adımları ve en önemlisi “nesir” merkezli bir şiir tekniğine sahip olmalarıdır. Fikret’in nesre düşkünlüğü, Halit Ziya’nın tabiriyle “şiir” değil, “nesr-i manzum” yazması Tanpınar’a göre şiirin kıymetini düşürmüş; metni sonuna kadar okunması zorunlu bir hikâye veya hitabete dönüştürmüştür:

“Şiirimize bir nevi nesir, manzum bir hasbîhâl şekli vermişti. Lügatçe yüklü bir konuşma; mısradan mısraa atlayışlarla bütün bir cümle teşkil eden bu konuşmada (A, evet, lâkin, hayır) gibi hâlis nesrin malı olan edebiyatlar, söz ve ifade tarzları hâkimdi. Manzume baştanbaşa okunmadan, beğenilecek imkânı kalmayan, acaip bir mevzu bütünlüğü, bir fikri sonuna kadar götüren belâgat ve hitabet oyunları ve bunların harice çıktığı zaman da âdeta hikâye, bu şiirin belli başlı vasıflarını teşkil ediyordu.”²¹

Âkif de Fikret’ten etkilenecek ve bir bakıma aynı sosyal endişeler sebebiyle nesre düşmüştür. Tanpınar, Âkif’in Fikret’ten çok büyük oranda etkilendiğini, şiiri “manzum ve mukaffa hikâyeye” düşürdüğünü, onu “mev’ize” hatta “söz kalabalığına” dönüştürdüğünü; Âkif’te “*Türk şiirine hâkim olan endişeler(in), bizzat şiirin endişeleri olmaktan çıktı*”ğını belirtir.²² Şair hakkında yapılan bir röportajda da Tanpınar, Âkif’in nesre düşkünlüğünü bir zaaf olarak kabul ettiğini belirtmiştir:

“Fikret aruzla ezan okutmuştu, O [Mehmet Âkif] iskambil oynattı, öteberi sattırdı, düğün dernek yaptırdı, velhasıl aruzu hemen gündelik mevzua soktu, fakat bunu şiirin bir kazancı zannetmemelidir, çünkü bu tecrübeleri yaparken mısraı bir nesir hâline getiriyordu.”²³

Bu cümleler de göstermektedir ki Tanpınar, «mısra» esasına dayanan, musikiye, sese ve ton kıymetine önem veren bir şiir anlayışına sahiptir. Nitekim yazarın 1936 yılında neşrettiği bir makalesi “Son 25 Senenin Mısraları” ismini taşır. Derslerinde çok daha net, direkt ve sanatsız konuşan Tanpınar, sert tenkidini *Safahat*’ı şiir olarak kabul etmeyeş kadar götürür:

“Şiir, nesirde harap olur; o hâlde nesir tamamen atılmalıdır. Âkif’in kusuru nedir? Yedi cilt içinde bir tek satır şiir bulunmayışı.”²⁴

Hemen ifade etmeli ki Âkif’in nesir esaslı bir şiir tekniğine sahip olması veya en tabii bir aruz ve kafiye düzeniyle hayatı resmetmesi bazı araştırmacılara göre bir aksama değil, şiir adına kazanılmış bir zaferdir. Şair, romancı ama aynı zamanda kudretli bir biyograf olan Midhat Cemal Kuntay, yakın dostu Âkif hakkında kaleme aldığı monografisinde, yakın dostunun nazmındaki konuşurma kuvvetini başkalarının nesirlerinde bile göremediğini söyler ve bir hatırayı nakleder.

²⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19 Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 9. bs., Çağlayan Kitabevi, İstanbul 2001, s. 602.

²¹ a.y., “Yahya Kemal Hakkında”, *C.H.P. Konferanslar Serisi*, Ankara 1940, Kitap 19; *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 320. 28 Mart 1957’de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde verdiği bir derste de Fikret’in aynı kusuru üzerinde yoğunlaşan olan Tanpınar, onun şiirlerinde öne çıkan nesir öğelerini “a’râz” olarak tespit edecektir: “Her yeni şair, bir yeni dildir. Fikret”i ilk defa bir dil olarak görürüz. Bu dil Tanzimat’ın getirdiği en mühim yeniliğin, nesrin dilidir. Fikret”i nazmında nesir esastır (nesir a’râzı) görülür, hatta nesrin karışıklığı esastır.” Güler Güven, *Tanpınar’dan Yeni Ders Notları* (Haz: Hayri Atas), Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul 2004, s. 53.

²² “Yahya Kemal Hakkında”, *C.H.P. Konferanslar Serisi*, Ankara 1940, Kitap 19; *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 320.

²³ “Şair Mehmet Âkif İçin Memleketin Fikir ve Edebiyat Adamları Ne Diyorlar?”, *Yeni Adam*, No: 168, 18 Mart 1937; *Mücevherlerin Sırrı*, s. 153.

²⁴ Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, s. 212.

Kuntay’ın yaklaşımına göre şiirin nesirleşmesi, nesre düşmesi pek önemli değildir. Âkif’te aranması ve hayran olunması gereken şey de konuşturma kuvveti ve tabîliktir. Görülüyor ki onun tavrı Haşim, Yahya Kemal ve Tanpınar’dan oldukça farklıdır:

“... Sonra sendeki konuşturma kudreti. Hiç kimse, insanları, nesirde bile senin nazımındaki kadar konuşturamadı. Meselâ şu muhavere:

- Kırık.
- Değil.
- Alimallah kırık.
- Değil billah!
- Yeminsiz oynayamazlar ki, ah çocuklar ah!

Birinci Safahat, s. 143.

“Mahalle Kahvesi” isimli şiirinden aldığım bu muhavereyi başkasının eseri gibi dinledi, sonra gülerek:

“Evet” dedi. “Safahat gibi nesir yazılmadı.”

Gurura benzeyen bu sözünde bile bir tevazu vardı: Safahat’ın bütün kıymeti, nesir kadar tabîi olmaktan ibaret kalıyordu. Nazım diline soktuğu muhavere için de:

“Bunları kim tenezzül etse yapar” diyordu.”²⁵

Yukarıda Tanpınar’ın nazım ve nesre dair görüşlerinin teşekkülünde ya da en azından berraklaşmasında mutlak bir Yahya Kemal ve Haşim tesiri bulunduğu işaret etmiştik. Gerçekten de çok farklı şiir estetiklerine sahip olmalarına rağmen Yahya Kemal ve Ahmet Haşim, Tanpınar’ın şiirdeki iki büyük ustasıdır. Tanpınar, hem bizzat *Yahya Kemal* isimli monografisinde hem de deneme ve makalelerinde şairden hep övgüyle bahseder. Yahya Kemal, O’na göre Türkçenin ve Türklüğün kendisine en fazla ihtiyacı olduğu dönemde eser vermiş, oldukça farklı ve yabancı mecralara sürüklenen Türk şiir dilini toparlamış, şiirimize eski kuvvet ve asaletini iade etmiştir. Bu görüşlerin çalışmamıza kaynaklık eden yönü ise Yahya Kemal şiirinin nesirden uzak duruşu, bu şiirlerde âhenk ve musikinin gözden ırak tutulmamasıdır. Tanpınar, yukarıdaki yorumlarına benzer bir şekilde Fikret ve Âkif’in nesre düşkünlüklerini eleştirirken, Yahya Kemal’in Türk şiirinde yaptığı yeniliği ve devri içindeki yerini şöyle belirtmiştir:

“... Ve hakikaten bugünkü şiirimiz onun kelâmı ile başlar. Yahya Kemal’den evvel Türk şiirinin ne hâlde olduğunu hatırlatmağa lüzûm var mı? Bir taraftan Fikret’in ve onun bir bakıma devamı olan Mehmet Âkif’in manzum nesir tecrübeleri, diğer taraftan Türkçülük cereyanının yaptığı aksülâmel şiirimizi garip bir inhilâle düşürmüştü. Mısraın asaleti kalmamış, musiki, ahenk gibi şeyler büsbütün unutulmuştu. Acayip bir iskelet takırtısı ile dolu manzumeler yazılıyor ve garibi de budur ki, beğeniliyordu. Türkçe hakikî bir şaire muhtaçtı. Yahya Kemal işte böyle bir zamanda geldi.”²⁶

Yahya Kemal, Tanpınar’a göre şiirimizin bu çıkmazlarını iyice görmüş ve şiirde sesin, musikinin, âhengin yerini unutmamıştır. Eserlerden örnek vermese de, Yahya Kemal’den evvel Fikret ve Âkif’in eserlerinin nesre kayışını, Yahya Kemal’inse ayrı bir yol tuttuğunu söylemesi,

²⁵ Midhat Cemal Kuntay, **Mehmed Âkif**, L&M Yayınları, İstanbul 2007, s. 354-355.

²⁶ “Yahya Kemal’e Hürmet”, **Ana Yurt**, Yıl: 1, nr.10, İkincikânun 1934; **Edebiyat Üzerine Makaleler**, s. 309.

Tanpınar'ın, Yahya Kemal'in şiirinin güzelliğini biraz da nesirden uzak duruşuyla ilgili olarak düşündüğünü göstermektedir.

Haşim'in şiir konusunda ve özellikle nesirleşmenin şiire zararı noktasında söyledikleri Tanpınar'ın şiir estetiğinin de bir tarafını verir. Haşim, kendisine Türkçe içinde bir şiir lügati oluşturmuş, sembolik ve empresyonist bir atmosfer içinde nispeten kapalı bir şiir elde etmiştir. Tanpınar, onun şiirlerine dair tenkitlerinde genellikle sitayişkâr ifadeler kullanır ve Haşim'in nesirlerini, şiirdeki kapalılıkları biraz olsun açmak için araç olarak kullanır çünkü ona göre nesir, şiir gibi sadece güzelin peşinde değildir:

“Dergâh ile beraber nesir yazan Haşim de tanınmağa başladı. Daha evvel gündelik gazetelerde çıkmış bir iki yazı, bilhassa Bir Ecnebî İle Mülâkat, onun ne kuvvetli bir nâsir olduğunu göstermişti. Fakat [bu nesirlerin] asıl kıymetleri bu güzelliklerinden değil - çünkü nesir, şiir gibi sadece güzeli istihdaf etmez - bize, Haşim'in şiirlerinde en çok birer köşesini gösterdiği dünyayı izaha yaramalarından ileri gelir. Bazıları onun nesirlerini şiirlerine tercih ediyorlar. Bu, yaprağı meyveye tercih etmeye çok benzeyen bir zevk hatasıdır ki, tashihe bile değmez.”²⁷

Bu ifadelerden birkaç paragraf sonra Tanpınar sözü Haşim'in şiirlerinin kapalılığı tartışmasına getirir ve böyle bir kapalılığı kabul etmediğini söyler. Ona göre Haşim'in şiirleri de açıktır fakat burada bir nispet farkı söz konusudur ve bu nispeti belirleyen de yine şiir-nesir farkıdır:

“Haşim'in şiir vâzıhtı, fakat bu vuzuh, meselâ Fikret'in vuzuhuna benzemez. Valéry, kendi kahramanı olan M. Teste'den bahsederken “onda der, kökü aydınlıkta olan bir ağacın vuzuhu vardır, onun için karanlık görünür.” İşte Haşim'deki vuzuh. Daha doğrusu nesre ait mevzuların yerine sade hulyalarını ve ruh hâletlerini anlatanların vuzuhu.”²⁸

Çile'de şiir ve sanatta vardığı son noktayı oldukça net ifadelerle veren Necip Fazıl, kitabın sonundaki Poetika'da konumuzla ilgili herhangi bir bilgi vermese, herhangi bir görüş bildirmese de O'nun bahse değerlendirmesi bir başka eserinde, kendi muhayyilesinde kurduğu *Edebiyat Mahkemeleri* ve bunların zabıtlarında saklıdır. Tevfik Fikret'in yargılandığı mahkemede, şair hakkındaki iddialar 6 maddede toplanmış ve ilk madde *“Nazım dilini nesir diline yaklaştırmak”²⁹* olarak belirlenmiştir. Hemen arkasından şöyle bir yorumla karşılaşmaktayız:

“İlk dört madde, nazım şekillerine ait teknik misallerdir. Filhakika Fikret'in öyle manzumeleri vardır ki, mısralar birbiri ardına eklenirse muntazam cümleler hâsıl olur. Bu, şiirin lehine bir kazanç mı, yoksa zarar mı? Böyle basit bir hünerle manzum nesir yazmak, şiirin bozulmaz bütünü, her zerresi perçinli hüviyeti hesabına kayıpların en fecîi olarak vasıflandırılabilir.”³⁰

Garip önsözünde şiir için ayrı bir dile ihtiyaç olmadığını ileri süren, şiiri günlük konuşma dilinin haricine çıkaran her türlü muameleyi (edebî sanatlar, şairâne eda, sanatların tedahülü vs.) reddeden Orhan Veli nazım-nesir ayrılığı konusunda nispeten bir önceki neslin görüşlerine yaklaşmaktadır. Nesir diliyle şiir dili arasında O'na göre de büyük farklar vardır. *Nazım-Nesir-Şiir*³¹ isimli, şiirden kimin anlayıp kimin anlamadığını sorguladığı yazısında Orhan Veli konuya şu kelimelerle açıklık getirmektedir:

²⁷ “Ahmed Haşim'e Dair”, *Mülkiye Mecmuası*, nr. 27, Haziran 1933; *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 297.

²⁸ a.g.e., s. 298.

²⁹ Necip Fazıl Kısakürek, *Edebiyat Mahkemeleri*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 2003, s. 11.

³⁰ a.g.e., s. 11-12.

³¹ Orhan Veli Kanık, “Nazım-Nesir-Şiir”, *İstanbul*, nr. 43, Eylül 1945, s. 10; *Şairin İşi [Yazılar-Öyküler, Konuşmalar]*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003, s. 44-47.

“Nesrin diliyle şiir söylenemez. Hâlbuki şiirle nesir arasındaki ayrılık, naçiz kanaatimce, nazımla nesir arasındaki ayrılıktan çok daha büyüktür. Bir manzume nesir olabilir; vezinden anlamamak, bir de kafiyeleyeri duymamak onu nesir saymak için kâfidir. Vezinsiz şiir olamayacağını iddia eden münevverlerimizin çoğu vezinden anlamadıkları için bu tecrübeyi kolayca yapabilirler. Hâlbuki bir şiir parçası nesir olamaz. Şiiri nesir hâlinde görebilmek için vezin bilmemek yahut kafiyeleyeri duymamak kâfi değildir, ayrıca şiirden anlamamak da lâzımdır.

.....

Nesir dili bir izah dilidir. Şiirin izaha tahammülü yoktur, okuduklarını izah edilmedikçe anlayamayacak olanlara; şimdilik sadece mensur yazıları okumalarını tavsiye ederiz. Şiiri ancak şiirliğin nereden geldiği anlatılıp kendilerine öğretildikten sonra okusunlar.”³²

Nurullah Ataç’sa nazımla nesri “söyleme-yazma” esaslarına göre ayırır:

“Nazım söylenir, nesir yazılır. Yani birincisi kulak için, öbürü göz içindir. Demek ki nazım zaruretleri icabı, söze nesirden daha yakındır, hatta sözle birdir. Nesir, konuşmamızın değil, düşünmemizin bir aksidir. Konuşurken iyi bilmediğimiz şeylerden de bahseder, etrafımızdakilere sıkmadan dinletecek sözler söyleyebiliriz. Hatta dikkat edin, hoşsohbet diye tanılan adamlar, hemen hemen her mesele hakkında düşünmeye lüzûm görmeden söz söyleyebilenlerdir. Fakat bir muharrirde aradığımız asıl meziyet bu değildir.”³³

Şiir Nesren de Tecelli Eder mi?

Türk şiirinde büyük değişmelerin yaşandığı ve gelenekten - ilk dönemlerde daha ziyade muhtevada olmak üzere - büyük bir kopuşun gözlemlendiği Tanzimat sonrası edebiyatımıza kadar şiirde, kafiye ve vezin gibi âletlere sıkı sıkıya bağlı kalınmıştır. Her klâsik edebiyat gibi oldukça yerleşik ve oturmuş bir şekil ve dil bilincine sahip olan divan şiiri, vezinsiz, kafiyesiz, manzum olmayan hiçbir eseri şiirden saymamış, dolayısıyla böyle bir problemle ilgilenmemiştir. Bu devirlerde şiir mutlaka “mevzûn, mukaffa ve muhayyel”dir. Bununla beraber divan edebiyatı geleneğinde nazımın, nesre çok büyük oranda etki ettiğini, mensur eserlerin genel olarak şiirsel ifadeler ve secillerle yazıldığını, dolayısıyla şiirsel söyleyişin bu edebiyatta baskın olduğunu söyleyebiliriz. Aslen mensur olan tarih kitapları, seyahatnameler, şehrengizler, ruznâmeler gibi eserlerin içinde, müelliflerin yer yer konuyla alakalı şiirlere yer verdikleri görülmekte; bazen de kendilerinin yazdıkları veya başka şairlerden aldıkları beyitleri eserlerine serpiştirdikleri gözlemlenmektedir. Kısaca eski kültürde şiir ağırlıklıdır ve şiir denildiği zaman genellikle manzum eserler akla gelmektedir. Hislerle birlikte fikirlerin de boy gösterdiği yeni edebiyatta ise nesir şiire etki etmiş, Tevfik Fikret ve Mehmet Âkif gibi şairlerin şiirlerinde nesir veya nesre yaklaşan ifadeler büyük ölçüde yer bulmuştur.

Kültür tarihimizdeki yerini aldıktan kısa bir zaman sonra bir edebiyat arenasına hâline gelen gazeteyle, şair de okuyucu karşısındaki tavrını değiştirmiş, şiirlerin sığağı sığağına gazetelerde neşri, tenkit, tartışma ve münakaşa sahasını genişletmiş; şiir telâkkileri, kafiye, vezin, nazım-nesir anlayışları da böylece “tartışılmaya” ve nihayet değişmeye başlamıştır.³⁴

Tanzimat neslinin ilk temsilcileri olan Şinasi - Namık Kemal - Ziya Paşa, şiire Avrupalı fikirleri ya da daha genel bir söyleyişle fikri sokmuşlar, fakat eserlerinde [daha sonra Namık Kemal’in, Hâmid’in *Sahrâ*’sının da tesiriyle yeni şekillerle yazdığı *Vâveylâ* ya da *Hilâl-i Osmânî*

³² a.g.e., s. 46.

³³ Nurullah Ataç, “Nazım ve Nesir”, *Varlık*, nr. 504, Haziran 1959, s. 4.

³⁴ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: M. Fatih Andı, *Servet-i Fünûn’a Kadar Türk Şiirinde Şekil Değişimleri*, Kitabevi Yay., İstanbul 1997, s. 20.

gibi eserlerini de unutmamak kaydıyla] gazel, kaside, terkip ve terci'-i bent gibi nazım şekillerini kullanmaya devam etmişlerdir. Tanzimat'ın ikinci neslini oluşturan Recâizâde Mahmut Ekrem ve Abdülhâk Hamid ve yanı başlarında Muallim Naci ise çok yeni şiir tarifleri yapmışlar ve hem şekilde hem muhtevada büyük yeniliklere imza atmışlardır. Abdülhâk Hamid'in öne çıktığı bu yenilik hareketlerinin en sivri örnekleri farklı kelime gruplarıyla kafiyeler yapmak, aynı şiir içinde birden fazla vezin kullanmak, şiirde nazım-nesir ayrılığını kaldırmak olmuştur. İlk olarak Recâizâde M. Ekrem, eskilerin "şiir mevzûn ve mukaffâ gerek" şeklindeki kabullerinin dışına çıkar ve "her mevzûn ve mukaffâ lâkırdı şiir olmak lâzım gelmez. Her şiir, mevzûn ve mukaffâ bulunmak iktizâ etmediği gibi" diyerek şiirin kafiyeli ve vezinli yazılmak zorunda olmadığını belirtir.³⁵ M. Fatih Andı, Ekrem'in bu tavrının yeni edebiyatta mensur şiire açılmanın ilk adımlarından birisi olduğuna vurguyla şunları söylemektedir:

"Hemen belirtelim ki, bu dönemde "mensur şiir" karşılığı kullanılan adlandırmalardan birisi olan "nesr-i muhayyel" terkihi de Ekrem'in kaleminin mahsulüdür."³⁶

"Nesr-i muhayyel" ya da "mensur şiir" gibi terkiplerin kullanımı ve çok kısa zamanda yaygınlaşması bile kamuoyunun şiirin nesir hâlinde de yazılabileceği fikrini desteklediğini, artık şiirle nazımın aynı mânâyı taşımadıklarını gösteren net bir örnektir. Şiir ve dil bahislerinde Ekrem'le zıt fikirlere sahip olduğu şeklindeki genel kabule rağmen Muallim Naci de, eski şiir telâkkisine karşı bir tavır alması ve şiir-nesir ayrımını ortadan kaldırması bakımından "Şiir hem nazım hem nesir kisvesinde tecellî edebilir. Bir söze manzum olduğu için "şiidir" denilemeyeceği gibi mensur olduğu için "şiir değildir" denilemez."³⁷ şeklindeki ifadeleriyle Ekrem'e yaklaşıyor.

Şiirin mevzûn ve mukaffâ olup olmayacağı tartışmasına bir şekilde Ahmed Midhat Efendi'nin de katıldığını görmekteyiz. Yeni edebiyatın velût temsilcilerinden olan Midhat Efendi, yeni şiir görüşlerine ve yeni tarifler yapılmasına yabancı kalmaz ve bir romanın içinde de olsa bu konuda görüş bildirir. *Yeryüzünde Bir Melek* isimli romanın bir yerinde yazar sıklıkla yaptığı gibi araya girer ve çağdaşı yazarların görüşlerine paralel bir şekilde şiiri kafiye ve vezin gibi âletlerde aramadığını belirtir. O'na göre şiir "şuur" işidir ve manzum olup olmaması başka bir meseledir:

"... Fakat «şair» dediğimize bakıp da Şefik'i mevzun ve mukaffâ kelâm-ı manzûm söyler bir adam sanmadınız ya? Evvelleri vakıa şair diye bunlara derlerdi. Ancak terakkiyât-ı asriyyemiz sayesinde, şu hakikat meydana çıkmıştır ki şair mutlaka kelâm-ı mevzûn söylemez. Kelâm-ı mevzûn söyleyen dahi mutlaka şair değildir. Şiirde şuur olursa onu söyleyen dahi mutlaka şair olur. Şuur olduktan sonra kelâm-ı mensûr dahi şiirden addolunur."³⁸

Hakkında müstakil bir çalışmayı gerektirecek kadar şiir üzerine düşünülmüş ve yazmış olan Cenab Şehabeddin³⁹ de, edebiyatı ilgilendiren her şeyde olduğu gibi şiirde de sonsuz bir serbestlik ve hürriyetten yanadır. Türk şiirinde, Fikret'le birlikte ve ondan da fazla olarak yeniliklere imza atmış, şiir dili ve üslûbunda devri için çok cesur, iddialı ve serazat hamleler yapmış olan Cenab, 11 Şubat 1909 günü neşrettiği "Şiir Nedir?" isimli makalesinde, bugün artık divan şairlerinin şiir telâkkilerinin çok üzerine çıkıldığını, "şerâit-i matlûbe-i melâhati hâiz nesre" şiir denildiğini belirttikten, yani nesren kaleme alınmış bir eseri şiir olarak kabul ettiğini ortaya koyduktan sonra daha da ileri bir noktaya vararak "hattâ yalnız nesr-i sanat-kârâneye değil, ruhumuz üzerinde ebyât-ı bed'îanın hâsıl ettiği tesir-i lâtifî hâiz her şeye şiiriyet" isnâd edilebileceğini belirtir.⁴⁰ Nitekim Servet-i Fünun şiirinin diğer büyük şairi Tevfik Fikret de mensur şiire inananlardandır:

³⁵ Recâizâde Mahmud Ekrem, *Takdîr-i Elhân*, İstanbul 1302, Mahmud Bey Mat., s. 76.

³⁶ M. Fatih Andı, "Halid Ziya'nın Mensur Şiirleri I", *Edebiyat Araştırmaları I*, Kitabevi Yay., İstanbul 2000, s. 87.

³⁷ Kâzım Yetiş, *Yeni Türk Edebiyatı Seçme Metinler*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1996, s. 209.

³⁸ Ahmed Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, (Haz: Nuri Sağlam), TDK Yay., Ankara 2000, s. 63.

³⁹ Hasan Akay, *Servet-i Fünun Şiir Estetiği (Cenab Şehabeddin'in Gözüyle)*, Kitabevi Yay., İstanbul 1998, 344 S.

⁴⁰ *Servet-i Fünun*, nr. 924, 29 Kânunusani 1324'ten nakleden Hasan Akay, *a.g.e.*, s. 239.

“Ma’lûmdur ki şiir bazılarımız tarafından el’ân tarz-ı hâsü’l-hâss-ı belâgat addedilmek istenen nazma münhasır ve müftekir değildir. Binâenaleyh, lisan-ı şiir denildiği zaman mutlaka kelâm-ı mevzûn anlaşılmak iktiza etmez.”⁴¹

Türk edebiyatında mensur şiir, Halid Ziya ile başlamıyorsa da bu türde ilk ve çarpıcı örnekler vermek, bu türün çıkışını açmak, döneminde büyük ses getiren ve sonraki yazarlara cesaret ve ufuk veren *Mensur Şiirler* ve *Mezardan Sesler* isimli eserleriyle Halid Ziya’ya nasip olmuştur.

Servet-i Fünun’dan sonra, biraz sosyal, askerî ve siyasî olayların etkisiyle biraz da artık kabul görmüş, edebiyat türleri içerisinde varlığı tescillenmiş olması dolayısıyla mensur şiirin bir tartışma konusu olmaktan çıktığı görülür. Millî Mücadele yıllarında Halide Edip, Refik Halid, Celâl Sâhir, Yakup Kadri, Ruşen Eşref, Hamdullah Suphi gibi yazarların bu türde yazmaya devam ettiklerine, yaşanan acıların ve umutların roman ve hikâye yazarlarını mensur şiire, yani etkili ve hisli düzyazıya ittiklerine şahit oluyoruz.⁴² Artık Türk edebiyat kamuoyunda Tanzimat’tan bu yana gelen serbestleşme, ferdileşme hareketi bu yıllarda kıvamını bulur. Klâsik şiirin katı ve değişmez kuralları Hâmid’den başlayarak cesur hamlelerle kırılır ve şiirin nazma münhasır olmadığına, sözün - düzyazı şeklinde de sunulsa - şiirsel durum ve niyet korunduktan sonra şiirden sayılacağına dair olan görüş artık yerleşir. Bu dönemden sonra artık “mensur şiir” ya da “şiirsel nesir” problemi yalnızca kişilerin özel ilgileri dolayısıyla söz konusu edilir. Fakat bütün bu kabullerin ve şiirin nesren de mümkün olabileceğine inanan şahsiyetlerin karşısında Yahya Kemal vardır. Yahya Kemal için nesir ve şiir birbirinden çok uzak türlerdir ve mensur şiir diye bir ara türden bahsedilemez:

“Şiirin nesirle de kabil olduğunu zannedenler gaflettedirler. Şiir muhakkak vezinle ve kafiye ile vücuda gelir. Şiir musikinin hemşiresidir, âletsiz tegannî edilemez. Frengin Chateaubriand ve Loti gibi dehalaları, serapa histen, zevkten ve hayâlden ibaret olan büyük insanları şair değil nâsirdirler. Onlar hislerini tegannî etmediler, doğrudan doğruya söylediler. Büyük adamlar müteşairlerin tam zıddıdır. Müteşairlerin melekeyle kazandıkları vezin ve kafiye bedel kalpleri olmadığı gibi bunların da vezin ve kafiye yoktur. Harikulâde güzel bir nesri olan Victor Hugo, nesre “fukara şiiri” derdi.

Şüphesiz Hugo’nun bu sözü de bu kabilden birçok sözleri gibi aşırıdır; kısmen kendi zararına olarak da söylemiş! Yalnız nesri şiirden tamamıyla ayırmak itibarıyla doğrudur...”⁴³

Türk şiirinde büyük bir kırılmaya imza atan, kendi çağdaşlarını olduğu kadar bir önceki neslin şairlerini de etkileri altına alan (örn. Oktay Rifat), çok yeni şiir ve dil tarifleri yapan İkinci Yenicilerin bu meseleyi dirilttikleri görülmektedir. İkinci Yeni’nin, hem kendi eseri hem de diğer şairlerin şiirleri konusunda en çok yazı yazan şairi Cemal Süreya bu konuda görüş belirlenlerdendir. O, şiir gayesi güdüldükten, şiir mantığı ya da estetiği gözetildikten sonra eserin manzum ya da mensur olmasının mühim olmadığını düşünür. Şinasi Özdenoğlu’nun *Acısıyla Yanmak Türkiye’nin: Şiirsel Düzyazıyla Toplum ve İnsan Gerçeğine Bakışlar* isimli eserinin başlığına itiraz ettiği bir yazısında şair şunları söylemektedir:

“Şinasi Özdenoğlu’nun “mensur şiir” karşılığı olarak “şiirsel düzyazı” sözünü seçmiş olduğu anlaşılıyor. Türk Dil Kurumu’nda da bu söz önerilmekte. Bence “mensur şiir”i bu

⁴¹ İsmail Parlatır, *Tevfik Fikret’in Dil ve Edebiyat Yazıları*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1987, s. 22.

⁴² Bu kadro ve eserleri için bkz. Cafer Gariper, “Türk Edebiyatında Mensur Şiir Literatürü, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, *Yeni Türk Edebiyatı* I, c. 4, nr. 7, s. 361-409.

⁴³ Yahya Kemal Beyatlı, “Dergâh’tan Bu Yana Kafiye”, *Mektuplar - Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 1990, s. 118.

sözcüklerle karşılamak doğru değil. Çünkü bu tür şiirde düzyazının yalnızca biçimi vardır, ama temeldeki öz yine şiirdir, düzyazı biçiminde de yazılsa, bir şiir mantığı söz konusudur. Onun için “şiirsel düzyazı” sözü bu tür bir şiiri aydınlatmaya yetmiyor. Belki “düzyazısal şiir” demek daha doğru. Ya da “düzyazı şiir.”⁴⁴

Süreya’nın, bu hükümleriyle 19. asır şairlerinin şiir anlayışlarına yaklaştığını söylemek mümkündür. İkinci Yeni’nin bir diğer temsilcisi İlhan Berk, şiir-nesir farkını “anlam” perspektifinden ele alır. O, şiirle nesrin anlamlarının farklı olduğunu, bir adım daha ileriye giderek [bilinen anlamıyla] anlamın nesre has olduğunu söyler. “Aslında anlam nesre özgedir. Onun için nesirden beklediğimizi şiirde aramayı hiç mi hiç anlamıyorum. Bence nesir ile şiiri ayıran en belli ilke, anlamdır. Şiiri şiir eden düzeni değildir, bundan öte bir şeydir.”⁴⁵ diyen İlhan Berk’in de meseleye yaklaşımı, şiirin düzende, biçimde, mısraların sıralanış şeklinde aranmaması gerektiği, onun nazım veya nesir hâlinde tecelli edebileceği ve asıl problemin “anlam”da olduğu şeklindedir. Bu anlam da Attilâ İlhan’ın tabiriyle “nesre çevrilemeyecek anlam”dır.

Hemen bu noktada Attilâ İlhan’ın İkinci Yeni ve mensuplarına yaptığı eleştirileri bir araya topladığı eserine, *İkinci Yeni Savaşı*’na müracaat etmek yerinde olacaktır. 1983’te kitaplaşan ama Ekim 1958’de kaleme alındığı anlaşılan “Üç Eksi Bir Ya da “Yeniler”i Takdim” isimli yazıda İlhan, Oğuz Arıkanlı, Özdemir Nutku ve Cemal Süreya’nın şiirlerinin aksadığı ve yükseldiği noktaları tartışır ve konumuzla alâkalı olarak şunları söyler:

“Yeniler genel olarak dil konusunda aşırılıklara yöneliyorlar. Bu üç şair pek de öyle yapmamışlar. Her üçünde de temiz, apaydınlık ve açık bir Türkçe kaygısı besbelli. Buna karşı biçimci eğilimleri yüzünden Türkçenin şiir dili olanaklarını zorlayıp kırmaya çalışan şair Süreya’nın sık sık ipin ucunu kaçırdığı; öbürlerinin ise - hele Nutku’nun - sık sık şiirle düzyazı sınırını karıştırdığı pek açık fark ediliyor. Bilindiği gibi mısra kurmanın, ya da dağınık mısralı image’larla şiir yazmanın düzyazıdan ciddi ve içten farkları vardır. Bu farklara dikkat de edilmelidir. Şair Süreya’nın adeta “effeminé” diyebileceğimiz dil tıraşçılığı zaman zaman şiirlerini nasıl anlamsız lâf salataları hâline getiriyorsa; şair Nutku’nun ve Arıkanlı’nın bu konudaki kaygısızlık ve derbederlikleri şiirlerini aynı şekilde pek yüzeyde kalan, anlam hacmi sifıra eşit lâf dizileri hâline sokuyor.”⁴⁶

Görüldüğü gibi Necip Fazıl ve Attilâ İlhan gibi hem dünya görüşü hem de sanat algılayışı çok farklı olan iki şair bile aynı Yahya Kemal ve Ahmet Haşim gibi nazım-nesir ayrılığı ya da şiirde nesirleşmenin şiire ve şiiriyete zarar verdiği konusunda birleşmektedir. Bu yaklaşıma göre şiir dili diye bir şey vardır ve hiçbir yabancı endişe veya ideolojik kaygı şiirin, nesir diline ait özellikler taşıması zaafını affettiremez.

İkinci Yeni’nin diğer velût bir şair, eleştirmen ve polemikçisi Turgut Uyar da şiir için en büyük tehlike olarak anlamı, fakat nesre yakışan, nesir mantığına yaslanan veya onun ürünü olan anlam’ı gösterir. “Metni nesre çevirme” işinin artık ortaokul derslerinde ve ödevlerinde kaldığını, “... kişisel duyguların, duyarlılığın, sağlam, şaşmaz bir nesir düzeni içinde ifade edilmesi. Bir konuyu önce, bilip, düşünüp, sonradan mısraa dökmeye çalışma”nın bir gerçek şiirin tamamen dışında şeyler olduğunu belirtir yazar.⁴⁷

⁴⁴ Cemal Süreya, “Şiirsel Düzyazı”, *Günübirlikler: Toplu Yazılar II*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2005, s. 144.

⁴⁵ İlhan Berk, “Yeni Şiir 1”, *Yeditepe*, nr. 139, Eylül 1957, s. 3.

⁴⁶ Attilâ İlhan, *İkinci Yeni Savaşı*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004, s. 182.

⁴⁷ Turgut Uyar, “Anlam Sancısı”, *Korkulu Uсталık (Şiir Üzerine Yazılar, Söyleşiler, Soruşturmalar)*, (Haz: Alâattin Karaca), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2012, s. 164. İkinci Yeni Şairlerinin Düzyazı ile ilgili görüşlerinin tamamı için bkz. Nazlı Eser, *İkinci Yeni’de Düzyazı-Şiir*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2010, s. 46-53.

Türk şiirinin daha yakın dönem temsilcilerinden olan İsmet Özel de şiir-nesir farklılığına inanmaktadır. Şiir ve nesri daha çok dile tasarruftaki farklılıklarıyla dikkate alan, temel ayrılığın dilin kullanılmasında yattığını düşünen Özel, Tanpınar’a yaklaşan bir tavır ve netlikle şiiri kendisine has âlemi olan, kendisine has kuralları, mantığı, niyeti olan bir müstakil sanat olarak telâkki etmektedir. O da Tanpınar’ın “şiir nesir olmayandır” biçimindeki hükmünü destekler:

“Akıldan çıkarılmaması gereken şey şu bence: Şiir yalnız düzyazıya değil, başka hiçbir sanata, hiçbir biçime, hiçbir eyleme dönüştürülemeyen bir anlatım aracıdır. Musikisinin elinden alınmasıyla, imalarının açıklığa kavuşmasıyla, düzgün bir sözdizimine ulaşmakla düzyazıda ifadesini bulan metin şiir olmasa gerektir. Şiir başka anlatım yollarıyla varılamayan bir beşerî alanın sınırıdır. Düzyazıdan beklenen hiçbir görev şiire yüklenemez. Dil, birinde ne ise ötekinde o değildir.”⁴⁸

Sonuç

Bu makalede nesir ve nazımın ne olduğu, bu iki anlatım biçiminin imkân ve şartları, kabiliyetleri ve niyetleri, yapılan alıntılar çerçevesinde tartışılmış, devirlerine ve kendilerinden sonraki nesillerin edebiyatlarına fikir ve eserleriyle yön vermiş şahsiyetlerin nazım-nesir ayrılığı konusundaki yorum ve değerlendirmeleri karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve sorgulanmıştır.

Nazım-nesir arasındaki farklılıklar, edebiyatın bu iki yolunun, ifade tarzının kabiliyetleri, gayeleri veya gayesizlikleri Tanzimat Sonrası Türk edebiyatının önemli bir problemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemden evvel böyle bir meseleyle ilgilenilmeyişi, yazımızın başında da söz konusu ettiğimiz gibi, divan edebiyatının şiiri, mevzun ve mukaffa kabul etmesindendir. Mensur eserleri dahi orijinal seci, mazmun veya hayallerle zenginleştirmeye çalışan, her tür eserde bir duygu yoğunluğuna, ifade zenginliğine ulaşma gayesi güden divan edebiyatı geleneği, genel olarak şiirin nizamındadır ve şiir denilince akla bu edebiyatta mensur bir eser gelmez. Fakat Yeni Türk Edebiyatının ilk temsilcileri, bu tür bir zorunluluğu - belki de romantizmin getirdiği bir hürriyet içersinde - kabul etmemişlerdir. Tekrar etmek pahasına belirtmekte fayda görüyoruz ki Muallim Naci-Recâizâde Mahmut Ekrem gibi devirlerine ve sonrasına damgalarını vuran ve ayrı vadilerde yazan şairler, neredeyse sadece bu konuda ittifak etmektedirler. Yine Yahya Kemal-Ahmet Haşim; Tanpınar-Necip Fazıl-Attila İlhan gibi ayrı dünya görüşü, dolayısıyla poetikalara sahip şairler de denilebilir ki sadece bu noktada beraberdirler. Fakat bu ittifak, belki de ittisal noktası, mensur şiir veya şiirsel düzyazının mümkün olup olmadığı meselesiyle beraber nazımın, nesirden uzak durması gerektiği noktasındadır. Çünkü nesir, fikir eksenli, hayatla alış-verişi çok sıkı olan, ağırbaşlı bir tür iken; nazım, içinde lirizm barındıran, ispata ve izaha elverişli olmayan, kendisine has bir ses ve ton kıymeti olan bir edebî yoldur. Manzum bir esere nesrin sızması onu kıymetten düşürür. Mensur öğeler, şiiri tabiatının dışına çıkarır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Midhat Efendi (2000). **Yeryüzünde Bir Melek**, (Haz: Nuri Sağlam), Ankara: TDK Yay.
- Ahmet Haşim (2003). “Şiir Hakkında Bazı Mülâhazalar” **Piyale-Göl Saatleri / Diğer Şiirleri**, [Haz: İnci Enginün-Zeynep Kerman], İstanbul: Dergâh Yay.
- ALPTEKİN, Turan (2001). **Bir Kültür, Bir İnsan: Ahmet Hamdi Tanpınar**, İstanbul: İletişim Yay.

⁴⁸ İsmet Özel, **Şiir Okuma Kılavuzu**, Şule Yayınları, İstanbul 2004, s. 42.

- ANDI, M. Fatih (1997). **Servet-i Fünûn'a Kadar Türk Şiirinde Şekil Değişimleri**, İstanbul: Kitabevi Yay.
- ATAÇ, Nurullah (1959). "Nazım ve Nesir", **Varlık**, nr. 504. s. 4.
- BERK, İlhan (1957). "Yeni Şiir 1", **Yeditepe**, nr. 139, s. 3.
- BEYATLI, Yahya Kemal (1997). **Edebiyata Dair**, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay.
- BEYATLI, Yahya Kemal (1990). **Mektuplar - Makaleler**, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay.
- ESER, Nazlı (2010), **İkinci Yeni'de Düzyazı-Şiir**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- GÜVEN, Güler (2004). **Tanpınar'dan Yeni Ders Notları**, [Haz: Hayri Ataş], İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yay.
- İLHAN, Attila (2004). **İkinci Yeni Savaşı**, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay.
- KANIK, Orhan Veli (2003). **Şairin İşi [Yazılar-Öyküler, Konuşmalar]**, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- KAPLAN, Mehmet (1945). "Nesir Sanatı ve Türk Nesri", **İstanbul**, nr. 41, s. 2-3.
- KERMAN, Zeynep (1972). "Tanpınar ve Paul Valéry", **Türk Edebiyatı**, nr. 1, s. 12-13.
- KERMAN, Zeynep (2001). **Tanpınar'ın Mektupları**, İstanbul: Dergâh Yay.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl (2003). **Edebiyat Mahkemeleri**, İstanbul: Büyük Doğu Yay.
- KUNTAY, Midhat Cemal (2007). **Mehmet Âkif**, İstanbul: L&M Yay.
- ÖZEL, İsmet (2004). **Şiir Okuma Kılavuzu**, İstanbul: Şule Yay.
- Recâizâde Mahmud Ekrem (1302). **Takdîr-i Elhân**, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- RYDHOLM, Lena, (2006), "The Theory of Ancient Chinese Genres", **Literary History: Literary Genres: An Intercultural Approach**, Volume 2, Walter De Gruyter Inc.
- SÜREYA, Cemal (2005). **Günübirlikler: Toplu Yazılar II**, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2000). **Edebiyat Üzerine Makaleler**, (Haz: Zeynep Kerman), İstanbul: Dergâh Yay.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2001). **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, 9. bs., İstanbul: Çağlayan Yay.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2003). **Edebiyat Dersleri**, (Haz: Abdullah Uçman), İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2002). **Mücevherlerin Sırrı**, (Haz: İlyas Dirin-Turgay Anar- Şaban Özdemir), İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1996). **Yaşadığım Gibi**, İstanbul: Dergâh Yay.
- UYAR, Turgut (2012). **Korkulu Uсталık (Şiir Üzerine Yazılar, Söyleşiler, Soruşturmalar)**, (Haz: Alâattin Karaca) İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- YETİŞ, Kâzım, (1996). **Yeni Türk Edebiyatı Seçme Metinler**, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat



MUSTAFA BİN BÂLÎ VE İLM-İ FİRÂSET'İ

Ramazan SARIÇİÇEK*

ÖZET

16. yüzyılda yaşayan Mustafa bin Bâlî'nin mensur olan bu eseri üzerinde daha önce bir çalışma yapılmamıştır. Ancak firâset, kıyâfet ve benzeri ilimler üzerinde yapılan çalışmalarda hakkında bazı bilgiler verilmiştir.¹ Bizim ise bu eser üzerinde yaptığımız çalışma son aşamasına gelmiş olmakla beraber ilk defa burada bilim âleminin dikkatine sunulmaktadır.

Her ne kadar eserin başında Fahreddin Razi ve Muhyiddin-i Arabî'den derlendiği söyleniyor ise de eser firâset ilmi üzerine daha birçok eser de taranarak hazırlanmış akademik bir çalışma niteliğindedir. Yalnızca Fahreddin Razi ve Muhyiddin-i Arabî değil Hamdullah Hamdi'den İbni Sina'ya kadar daha birçok ilim adamının eserlerinden de yararlanılmıştır. Bu yönüyle alanında tektir diyebiliriz. Zira bu alanda yazılan eserler genellikle firâset ilminin uygulaması üzerinedir. Yani bu ilmin temel kıstasları üzerinde durmak yerine sonuçları üzerinde dururlar. Halbuki bu eser bütün olarak firâset üzerine yapılmış derli toplu bir çalışmadır. Diğer eserlerde bilgiler bölük pörçük ve dağınık iken bu eser firâsetle ilgili bilgileri bir akademisyen titizliğiyle derleyip bir araya getirmiştir.

Ayrıca eser mensur olmasına rağmen içinde Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere çeşitli manzumeler de bulunmaktadır. Dil bakımından ise Eski Anadolu Türkçesine ait dil malzemeleri içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa bin Bâlî, firâset, kıyâfet, Fahreddin Razi, Muhyiddin-i Arabî, Hamdullah Hamdi.

MUSTAFA BİN BÂLÎ AND İLM-İ FİRÂSET

ABSTRACT

There wasn't any study over this work which was Mustafa bin Bâlî's, who lived 16th century, plain-text. But there is some information about works which were made over firâset, physiognomy and like sciences.² The study which we make over this work comes last stage and it is firstly presented to science-world here.

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Böl. El-mek: ramazansaricicek@gmail.com

¹ Ali Çavuşoğlu'nun Kıyafetnameler adlı eserinde bu müellif ve eserinden bahsedilip çeşitli alıntılar da yapılmıştır. [Ali ÇAVUŞOĞLU(2004); Kıyafet-nameler, Akçağ Yayınları, Ankara]

² In Ali Çavuşoğlu's work of named as Kıyafetnameler, it is mentioned about this author and his work, and also various quotations were made. [Ali ÇAVUŞOĞLU(2004); Kıyafet-nameler, Akçağ Yayınları, Ankara]

Although it is said that it was compiled from Fahreddin Razi ve Muhyiddin-i Arabî at primary of the work, it is quality of an academic study which was prepared with study of many more works over science of firâset. Not only Fahreddin Razi and Muhyiddin-i Arabî but also the author benefited from works of many more scientists from Hamdullah Hamdi to İbni Sina. we can say that it is unique in its field with this course. In that works, which were written in this field, are generally over application of firaset science. That is, they pay attention over results instead of the basic criterion of this science. Nevertheless, this work is a well-coordinated study which was made over firaset as whole. That work compile and gather informations about firaset with care of an academician while they are in bits and disorganized at another works.

In addition, the work is included various verses like Arabic, Persian and Turkish in spite it is plain-text. As for aspect of language, also it is included materials of language which belonging to Turkish of Ancient Anatolian.

Key Words: Mustafa bin Bâlî, firâset, physiognomy, Fahreddin Razi, Muhyiddin-i Arabî, Hamdullah Hamdi.

1. Mustafa bin Bâlî Kimdir?

1a. Hayatı

Mustafa bin Bâlî'nin hayatı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ne doğum ve ölüm tarihleri, ne de nerelerde kimlerden ders aldığı bilinmemektedir. Yalnızca eserin telif tarihinin Zilhicce 963/1556 olması ve Sultan III. Murad'a sunulmasından müellifin 16. yüzyılda İstanbul'da yaşadığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda ise 16. yüzyılda müellifin ad ve sıfatına uygun iki kişiden bahsedilmektedir. Bunlardan birisi *Bâlîzâde Mustafa Efendi* olup Çeyhülislâmdır. Diğeri ise İstanbul kadılığı da yapmış olan *Bâlî Efendi'nin Mahdumu Mustafa Efendi*'dir.

1-Bâlîzâde Mustafa Efendi:

Bursalı Tahir Efendi Osmanlı Müellifleri'nde *Bâlîzâde Mustafa Efendi*'den bahsederken Çeyhülislâm olduğundan, İstanbul'lu olup 1069'da vefat ettiğinden söz etmekte ve ölüm tarihi olarak da 1069/1658 tarihini göstermektedir. Tahir Efendi bu şahsın çeşitli eserlerini sayarken *Firâset-nâme* adlı Türkçe bir eseri olduğundan da bahsetmektedir. (OM-I, 289.)

Sicilli Osmani'de ise;

Mustafa Efendi (Bâlî-zâde) İstanbullu pederi ise Hatib Bâlî Efendi'dir. Çalığıp müderris, sonra Galata Mollası; 1058 Rebiülevvel (1648 Mart/Nisan) inde def'aten Rumeli Kazaskeri; 1062 (1652 Ağustos) Ramazanında Anadolu Kazaskeri; 1063 (1653) Saferinde çeyhülislâm olup o sene gaban'ında azledilmiş 1073(1662-3) Cemaziyel-evvelinde de fevt olmuştur. İm-i fıkıhta mahirdir. (SO:1308, C.4, 514)

Şakayık-ı Nu'maniye ve Zeyilleri'nde de *Bâlîzâde Mustafa Efendi*'yle ilgili Cemaziyelulula 1073/1662-3'de vefat ettiğinden, Hakaniye-i Vefa Medresesi müderrisliği ve çeyhülislâmlığından bahsedilir. (SO:1308, C.4, 514)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Kaynaklardaki ikinci kiġi ise Ğstanbul kadılıġı da yapmıġ olan Bâlî Efendi'nin mahdumu olan Mustafa Efendi'dir:

ii. Bâlî Efendi'nin mahdumu Mustafa Efendi:

Sicilli Osmanî'de, *Mustafa Efendi*'nin Bâlî Efendinin mahdumu olduġundan; müderris; Halep, Mısır, Edirne Mollası; 1024/1615 Rebiülevvelinde Ğstanbul Kadısı olup 1026/1617 Saferinde azlolunduġundan söz ediliyor. Ayrıca Mustafa Efendi 1027/1618 Muharreminin on altısında vefat edip Eyüp'te Defterdar Cami'inde medfun; ulemanın ileri gelenlerinden, edip, vakur, sabur, mutasaddık, ilimle çok meġgul biridir. (SO 1308: 4, 527)"

ġakayık ve Zeyilleri'nde ise:

"*Bâlî Efendinin oġlu Mustafa Efendi* (d.950-öl. Muharrem 1027/1618) iki defa Süleymaniye medresesi müderrisi oldu, Ğstanbul kadısı oldu. (ġakaik: II, 620)" Ğkâlinde bahsedilmektedir.

Türkiye Diyanet Vakfı Ğlam Ansiklopedisi'nde *Şeyhülislâm* olan *Bâlîzâde Mustafa Efendi*'den söz edilirken, aslen Kastamonulu olup Ğstanbul'da doğduġu, Bâlî Efendi adında bir mahalle imamının oġlu olduġu, eserlerinde künyesini Mustafa b. Bâlî b. Süleyman el-Ğtanbûlî Ğkâlinde verdiġi, tahsilini tamamladıktan sonra birçok yerde müderrisliġe, Rumeli ve Anadolu kazaskerliklerine birkaç defa da Ğşhülislâmlıġa getirildiġi belirtilmektedir. Aynı eserde Mustafa Efendi'nin 1073/1662'de vefat ettiġi, kütüphane kayıtlarında kendisine izafe edilen Süleymaniye Ktp. Cârullah Efendi, nr. 471'de kayıtlı Haġye „alâ Muhtaġri'l-Me„ânî, Haġye „ale'l-Mutavvel Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1763 ile Ğlm-i Firâset Risalesi adlı eserlerin ise ona ait olmadığı vurgulanmıġtır. (Ğıli-Kaya 2006: DĖA,31, 294-295)

Anlaġıldığı kadarıyla Bursalı Mehmed Tahir'de 1069/1658'de, Sicilli Osmanî ve ġakayık zeyillerinde 1073/1662-3'de öldüġü ve Ğşhülislâmlık da yaptıġı söylenen Mustafa bin Bâlî ile DĖA'daki bahsi geçen kiġiyi Ğâis olup konumuz olan Mustafa bin Bâlî değildir. Zira eserin telif tarihi ile Ğşhülislâm olan Mustafa bin Bâlî'nin ölüm tarihleri tarihi gerçeklere uymamaktadır. göyle ki, eser Zilhicce 963'te miladi 1556'da telif edilmiġ ġşhülislâm Bâlîzâde ise 1073/1662'de vefat etmiġtir. Eserini olgun bir yaġta, yani 30 yaġarında, telif ettiġini düġünürsek, müellif öldüġünde 136 yaġında olmalıdır. Bu da onun dönemine göre hayli uzun bir ömür sürüdüġünü kabul etmemizi gerektirecektir. Ayrıca Ğşhülislâm olan Balizade'nin eserlerindeki künyesi *Mustafâ b. Bâlî b. Süleyman el-Ğtanbûlî*'dir. Oysa müellifimizin eserindeki künyesi sadece *Mustafa bin Bâlî*'dir. (2b)

Bursalı Ğmail Belîġ'in *Güldeste-i Riyâz-ı Ğfân ve Vefâyât-ı Dâniğerân-ı Nâdiredân* adlı eseriyle, Güftî'nin *Teğifâtü'Ğġu"ârâ*'sında da *Balizade*'den bahsedilmektedir. Ancak onlar da *Şeyhülislâm* olan *Bâlîzâde* ile aynı kiġilerdir. (Belîġ 1998: 355, 356, 404./ Güftî 2001: 136.)

Kısaca, kaynaklarda geçen *Bâlîzâde Mustafa Ğşhülislâm* olan *Bâlîzâde*'dir, müellifimiz değildir. Adı *Mustafa bin Bâlî* ile aynı anlamda olan *Bâlî Efendi'nin mahdûmu* da bağka biridir. Çünkü doğum tarihi 950/1543-44'tür ve buna göre de eseri 13 yaġında yazdığını kabul etmemiz gerekecektir. Bu da mümkün gözükmemektedir.

Sonuç olarak; müellifimizin hayatıyla ilgili olarak, kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Dolayısıyla sonda da bağa söylediklerimizi tekrar edeceġiz: *Mustafa bin Bâlî* 16 yy.da Ğstanbul'da yaġamıġtır. Doğum ve ölüm tarihleri ve kabrinin nerede olduġu bilinmemektedir. Bildiğimiz tek eseri ise *Sultan III. Murâd* adına yazdığđ *İlm-i Firâset*'tir. Ayrıca eserinde anlattığına göre, Harezm'e kadar kervanla yolculuġu da olmuġtur.(16b)

1.b.Edebî Kişiliği

Mustafa bin Bâlî, eserinden anladığı kadarıyla, iyi bir *edip* değil ancak iyi bir akademisyendir. Bu çerçevede başka eserini hazırlayıp sebebini, delillerini, kaynaklarını ve konunun bölümlerini belirlemiş ve iyi geçmiştir. Eserini, hem kaynaklarını teşkil eden Farabî, Muhyiddin-i Arabî, Öni Sînâ gibi zatların eserlerinden yaptığı alıntılarla temellendirmiş hem de firâsetle ilgili hükümleri, Hamdullah Hamdî'nin ünlü Firâset-nâme'sinden yaptığı alıntılarla desteklemiştir. Konuyla ilgili bölümlerde yer yer yaptığı bu alıntı beyitlerle de eserini hem daha dikkat çekici yapmış hem de edebiyatla da ilgili olduğunu göstermeğe çalışmıştır. Hz. Ali'nin Sad Kelime adlı sözlerinin Reşidüddin Vatvat'ın Farsça çevirisinden yaptığı manzum alıntılar da onun konuya olan vukufiyetinin göstergesi olmuştur.

Çi bir medrese eğitimi görmüş olduğu anlaşılan müellif Kur'an ve hadis ilmine ve diğer İlâmî, fikhî ve tıbbî eserlere ve Arapçanın yanında Farsçaya da vakıftır. Dili zaman zaman ağırbaşlı da genel anlamda sade sayılır. Eserin başındaki secili ifadeler belagat ve fesahati bilen Çar bir ruha sahip olduğu izlenimini de vermektedir.

“Dürer-i cevâhir-i hamd ü ÇâyîÇi sa,âdet-esâs ve ğurer-i zevâhir-i Çük ü sipâs-ı ,ubûdiyyet-misâs ki kesret ü vefreti enfâs-ı halâyık gibi ,add ü ihsâdan füzûn ve sunûf u elfâz ü ,ibârâtı ecnâs u hakâyık gibi ğûnâĝûn ola, ol âferînde-i ,acâyib-nukûÇve bedâyi,-i suver celle celâlühü ve feyz-bahÇende-i âmûzeÇi ĝarâyib-i ,ulûm ve sanâyi,-i pür-,iber,amme nevâlûhu hazretine sezâ-vâr u hakîkdür ki, meÇâa-i kudreti sun,-ı bedî,-i heykel-i insânı...” (1b.4-8)

Müellifimizin dili döneminin özelliklerini yansıtmakta Eski Anadolu Türkçesine ait kelime ve eklerin yanında mahalli kelimeleri de kullanmaktadır: *bingeş-*, *boğurtlak*, *degmede*, *irk-*, *tomalıç*, *kayu*, vb. gibi. Ayrıca *-dUkdA/-dÜkdE*, *-mAgIn/-mEĝIn*, *-mAdın/mEdİn*, *-IcAk/-İcEk* de kullandığı eklerdendir.

Atasözleri ve deyimleri de maksadını anlatmak için kullandığı unsurlardandır:

“bu ,ilmden ĝaraz u matlûb ahlâk-ı zâhire ma,lûm u müĝâed olmadın ahlâk-ı bâtına ma,rifetine iktidârdur. Yohsa *ĝörinen köye ne kulavuz*.” (14b.10-12)

“lisân-ı ,avâmda *at mizâci er mizâci* diyü meÇhûrdur.” (18a.20)

“*yağmurdan kaçarlar toliya uğrarlar*.” (20b.05)

Mustafa bin Bâlî zaman zaman okuyucunun yazılanları anlaması için, anlamlarının bilinemeyeceğini tahmin ettiği yerlerde, kelimelerin anlamlarını da vermekte ayrıca özellikler Arapça kelimeleri, bir dilci titizliğiyle tahlil ederek anlamlandırmaktadır.

sayyib ya,nî yağdırıcı (19a.21)

kavâ,îd in ya,nî bulutuñ mu,teriz olup yayılanlarını ve dahı bevâsikın ya,nî mustatîl olup uzun olanlarını (19b.11)

cübñ ü havf ve *nabz u nefesi za,îf olmak*, *ya,nî yabyab soluklanmak*. (32a.07)

istirhâ ya,nî gevşeklik (32b.6, 63b.8)

nahâ,, dur, *ya,nî arka kemikleri ki aña oñurĝa dirler anuñ içinde olan yumşak siñirdür* ki Türkçe aña *murdâr ilik* dirler. (36b.03, 40b.05)

Zamm-ı hâ“-ı mu,çeme ve yâ“-ı nisbet ile hurt diyü *igne deligine* dirler. (16a.10)

Bütün bunlar Mustafa bin Bâlî'nin ilmî seviyesinin yanında dile hakimiyetini de göstermektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4,Fall, 2012

1.c.Eseri

Mustafa bin Bâlî'nin bildiğimiz tek eseri İlmi Firâset adlı eseridir.

Eserin tespit edebildiğimiz iki nüshası vardır. Bunların nüsha tavsifleri ise aşağıdadır:

Nüsha Tanıtımı:

a) I Nüshası³

İstanbul Süleymaniye Ktp. Çimrili Çmail Hakkı bl.Nr: 1926

Yk. 64; str. 20;

Bu nüsha nesih hattıyla ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Eserin kimin için telif edildiği hem eserin içinde hem de 1a'da belirtilmektedir. 1a'da kırmızı mürekkeple:

“Sultân Murâd bin Sultân Selîm bin Sultân Süleymân'a te'lîf olmuştur.” ibaresi yer almaktadır.

Metin içinde birçok niteliğindeki ibareler, dikkat çekmek istenilen yerlerin üst tarafları da kırmızı kalemle çizilmiş, bazı konu başlıkları da hem metin içinde hem de varak kenarında kırmızı mürekkeple yazılmıştır. 1b'de yer alan;

“Bâlî Efendi İmâm Fahreddîn Râzî'den ve Şeyh Muhyiddîn-i „Arabî'den İstihrâc İtdüğü Kitâbdur” şeklinde eseri tarif eder nitelikteki ibare de kırmızı mürekkepledir.

Müellif eseri kimin için telif ettiğini ayrıca 3a'da da belirtmektedir.

Ayrıca İstishab ve mukabele kaydı da bulunmaktadır:

İsteshabetu fî senetuhu ihdâ ve selâse mietehu ve elfün (1301/1883-4) bi-mukâbeletuhu Hüseyin Gurûşî Dâna Mehmed Sa,îd bin Zeynel,âbidîn en-nâ'ib mahrûse-i livâ-i Resmo der-Cezîre-i Girîd Fî Muharremü'l-harâm sene 302.

Bî-kıymet.

İntikal kaydı da vardır:

Sümme intekale bi'Çerâ'î ile's-silki ve'l-fukarâ'î ilâ sübhânehu ve te,âlâ Nâsırü'd-dîn-zâde Muhammed Tefvîk ibni Hüseyin bin Hasib ,afâ ,anhüm âmîn.

İnsan kaydı ise:

İstinsahehu'l-hakîr Ahmed kâtibân-ı dîvânü hümâyûn fî 15 Zilhicce 242 (12 Nisan 1827)

Ayrıca 1a'da kitap adı olarak siyah mürekkeple Kıyâfet ü Firâset yazılıdır.

Başa:

1b'de sayfanın üstünde siyah mürekkeple Risâle-i Kıyâset-i Firâset altında da kırmızı mürekkeple Bâlî Efendi İmâm Fahreddîn Râzî'den ve Şeyh Muhyiddîn-i „Arabî'den İstihrâc İtdüğü Kitâbdur

Dürer-i cevâhir-i hamd ü şitâyiş-i sa,âdet-esâs ve gurer-i zevâhir-i şükr ü sipâs yazılıdır.

Sonda ise:

Temmetü'l-kitâb bi-,avni'l-Meliki'l-Vehhâb yazılıdır.

³ Makalede kullanılan varak numaraları Çnüşasına göreler.

b) N Nüshası:

Ğtanbul Nuruosmaniye Ktp. Nr. 4100 / Yeni kayıt Nu: 3579 / Mikrofilm No:1934 / 34
Nk 4100

Yk.65; st.17;

BaĞa: *Dürer-i cevâhir-i hamd ü şitâyîş-i sa,âdet-esâs ve ğurer-i zevâhir-i şükr ü sipâs...*

Sonda: *Va'llâhu te'âlâ a,lem kad istirâhe'l-kalem min-tenmîkihi fî-ğurre zi,l-hicce li-sene selâsîne ve semânîn ve tis,î mi'etin mine'l-hicreti'n-nebeviyye ,alâ yed-i mütercimihî ezelle ,ibâdi'l-meliki'l-müte'âlî Mustafâ bin Bâlî ,afâ ,anhümâ bi mennihi ve keremihi. (H. 983- 1 Zilhicce /M. 2 Mart 1576 Cuma)*

Bu nüsha güzel bir talik hattıyladır. Büyük bir ihtimalle de padiĞah III. Murad'a sunulmak üzere hazırlanmış bir nüshadır. Çünkü süslü bir ser-levhası vardır. Sayfa kenarları yıldızla çerçevelenmiştir. Ayrıca metin siyah mürekkeple yazılırken gerek başlık olanlar gerekse ayet, hadis ve alıntılar, kimi yerde kırmızı kimi yerde mavi kimi yerde de sarı yıldızlı mürekkeple yazılmıştır. Satırlarda noktalama işaretlerine benzer tek ve üç nokta şeklinde işaretler de vardır.

Eserin zahriyyesinde *Vakf-ı medâr-ı sened. Fî bedî,î'l-hallâk ve'l-makâmât es-sultân ibnü's-sultân es-sultân ebü'l-irşâd Osmân Hân ibnü's-sultân Mustafâ Hân ca,ala'llâhu bi-sırruu'l-üdebâ'il-eshâbehu ve ihsânehu bi zikrihi'l-mecma,,u'l-ma,ârif ve dürriyyü'l-elbâb ebâ'ed-dâ,î el-fakîr el-Hâc İbrâhîm Hanîf el-Mukayyes bi ervâhihi el-Harameyn-,,lMuharremeyn ğufire lehu* ibaresi onun altında da Ğbrâhîm Hanîf'in mührü yer almaktadır.

Eser mensurdur, ancak yer yer Arapça, Farsça ve Türkçe manzum parçalar da bulunmaktadır. Bunlardan Türkçe olanların çoğu Hamdullah Hamdî'nin Kıyâfet-nâme'sinden alınmıştır.

Ayrıca müstensih nüshayı yazarken bazı bölümleri atlamış olduğundan sonradan varak kenarlarına yazarak eksikleri telafi etmiştir. Nüshada yer yer varak kenarlarına kaydedilmiş tamamlayıcı ve açıklayıcı bilgiler de vardır.

Eserin Adı:

Eserin adı N nüshasında yazılmamıştır. Nüshasının başındaki *Risâle-i Kıyâset-i Firâset* yazısının ise farklı kalemle ve sonradan yazıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla eserin adı müellif tarafından belirtilmemiştir.

Eserin YazılıŞSebebi: Müellif eserin yazılıŞsebebini başkısında açıklar. Buna göre; müellif önce firaset ilminin gerekliliği ve önceki Türkçe firaset kitaplarının teferruatlı olmadığından bahsederek kendisinin hem Fahr-i Razi hem de Muhyiddin-i Arabî'nin eserlerinden iktibas ve başka faziletli kişilerin eserlerinden de çeşitli hikâye ve lâtifeler alarak mümkün mertebe güzel Türkçemizle giydirilmiş ve Mevlana Hamdî'nin inci gibi manzum eserini tazmin eden bir eser yazmak istediğini söylüyor. Ardından da eserini Sultan III. Murad'a ithaf ediyor.

Eserin Konusu: Eserin konusu, diğer firâset kitaplarından farklıdır. Zira diğer firâset kitapları firâset ilminin bir uygulamasını içerirken Mustafa bin Bâlî'nin eseri firâset ilmini anlatan bir eserdir. Eser, firâsetin tarifinden, faziletinden, kısımlarından firâset ehlinin bilmesi gereken Ğşlerden, bu ilme yakın ilimlerden, firâsetin yollarından bahseder. Ayrıca firâset ilminin anlaşılması için gerekli bilgileri de açıklar: mizaçlar, azalar, cinsiyet ve özelliklerini, insanın gençlik, yetişkinlik, olgunluk ve yaçılık dönemlerini, soy-sopu, zenginlik-fakirliği, kavimler ve özelliklerini, yaçılan memleketler ve insanlarını anlatır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4,Fall, 2012

2. Mustafa bin Bâlî ve Firâset İlmi

Firâset, lûgatlerde “keşfetme, anlayışlılık, çabuk seziş, ileri görüşlülük” anlamlarına gelmektedir. (Uludağ 1996: *Firâset*, DCA, C.13, 116; Devellioğlu 1980). Macdonald’a göre ise genel anlamı *nüfûz-ı nazar*’dır. Kadı ve idare âmirlerinin kararlaştıkları hal ve hadiseler üzerinde hüküm vermelerinden bahsedilirken bu anlamıyla kullanılır; dar manada “fizyonomi” eski Arap ıstılahı ile “ilm-i kıyâfet”; tasavvufta ise Allah tarafından evliyaya ihsan edilen keşif hasleti (CA) anlamlarına gelir. Kavram olarak bir kimsenin dışgörünüme bakarak onun ahlâk ve karakteri hakkında tahminde bulunmayı ifade ederken daha geniş anlamda ise akıl ve duyu organlarıyla bilinmeyen, ancak sezgi yoluyla ulaşılan bütün bilgi alanlarını kapsar (Uludağ 1996: *Firâset*, DCA, C.13, 116). Süleyman Uludağ Kuşçuri Risalesi’nde Firâset konusunun dipnotunda firâset için “Bakmak, nazar etmek, sezmek, istidlâl etmek, içe doğmak” diye tarif eder. Çık kaynaklarda firâset kelimesinin “keşif ve ilham” manasında kullanıldığını, ilham ve firâset sayesinde çok nadir hallerde bazı kimselerin bazen geçmişte, halde ve gelecekte olanı bildiklerini, bağkasının ne düğündüğünü tespit edebildiklerini, söylemektedir. (Kuşçuri Risalesi 1991: 391)

Ebu Abdurrahman es-Sülemî ise “firâset kalbin, Hakk’ın nuruyla görmesi demektir. Kalp o nur ile mugayyebâtı görür. Ancak iman derecelerinde ileri giden kimselerin firâseti doğrudur” der. (Sülemî 1981: 30) Abdürrezzak Kâşânî de Tasavvuf Sözlüğü’nde “Bilinmeyen hükmü sezmek, bağka bir ifadeyle, bilinmeyen şeyi idrâk. Firâset akıl ve düğüne değil, kalp kaynaklı bilgi, hikmet ve basîretten doğar. Böylelikle sahibi, idrâk edilemeyen şeyleri akıl gücü ve istidlal yoluyla değil, sırrı vasıtasıyla bedihi olarak idrâk eder.” demektedir. (Kâşânî 2004: 432)

Bazı mutasavvıflar ise firâseti ledün ilminin kaynaklarından sayarlar. Çık kaynak vahydir, ikincisi ilham, üçüncüsü ise firâsettir. Firâset ise “bir ilimdir ki, âsâr-ı sûretin teferrüsü sebebiyle guyûbdan / mekûfûludur. Bu ilim evliyâ ile havas-ı mü’minin arasında müğerektir. Nitekim hadîs-i şerîfde *ittekü firâsete’l-mü’mini fe-innehu yenzuru bi nûri’llâhi* yani, *Mü’minin firâsetinden korkun. Muhakkak ki o, Allah’ın nuruyla bakar*, buyrulur. İlham ile firâset arasındaki fark budur ki, firâsette umûr-ı gaybiyenin keşfi, âsâr-ı sûretin teferrüsü ile olur; ilhâmda ise âsâr-ı sûretin teferrüsü sebep değildir. Vahy ile ilhâm arasındaki fark dahi budur ki, ilhâm vahye tâbî’dir; vahy ilhâma tâbî’ değildir. Yani evliyaya ilham, mütâbeat-ı Resûl vasıtasıyla olur.” (Konuk 1987: 84-85)

Bedr-i Dilçâl da firâset’i nübüvvetin bir cüzü olarak tarif etmektedir:

Firâset ho cüzv-i nübüvvetdürür

Ki her iğ bilmekde kuvvetdürür (Ceyhan 1997: C.II, 878)

Araplar arasında *kıyâfet* anlamında (CA) kullanılan *firâset* kavramını ğaban-ı Sivrihisârî ise zeyreklik, yani zeki ve anlayışlı olmak (Bozkurt:2008,165) diye tarif eder. Tağlöprişâde de ilimlerin tasnifini yaptığı *Mevzuatü’l-ulûm*’da firâseti, insanların zahiri halinden, yani renginden ve azalarının ğıklarından deliller getirerek, onların ahlâklarını bilmek; kısaca dışgörünüğlerinden batını ahlâklarına deliller getirmek olarak tarif eder. (Tağlöprişâde 1313: C.I, 358)

Sünbülzâde Vehbî de yazdığı *Lutfiyye*’sinde oğluna nasihatlerde bulunur ve öğrenmesi gereken faydalı ilimleri sıralarken 269’dan 275’e kadar olan beyitlerde ilm-i firâsete de değinir:

Fenn-i ra’nâ-yı firâset ne güzel

Bilesin hâl-i kıyâfet ne güzel

Sûret-i âdemi ol Rabb-i Kerîm

Kıldı zî-bende-i hüsn-i takvîm

Pek büyük nüsha-i kübrâ-yı vücûd

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Okunur anda ma‘ânî-i Çuhûd

Ana dikkatle olunsa im‘ân

Bilinür hâl-i hafîyy-i insân

Çûp âyîne-i zâte dikkat

Göresin nice acâib sûret

Hayli itkân idecek ma,nâdur

GörmîÇüzanda tehâlûf nâdir (Beyzâdeoğlu 1996: 65-66)

İnsanın görünümü çok anlamlar taÇır. İnsanın gizlilikleri dıÇgörünüÇünden çözülecektir. Zira insanda uygun olmayan hiçbir Çöye rastlanmaz.

Mustafa bin Bâlî ise Çmâm Râgıb-ı Çsfahânî‘den naklederek firâset‘in “ferese’s-sebu,u eÇÇâe”⁴ sözünden çıktığını söyler.⁵ (4a) KuÇeyrî (376/986-412/1021) de firâsetin “arslanın boğazından yakalayıp parçaladığı av” kökünden geldiğini belirtir. (KuÇeyri Risalesi:1991, 393) Zira firâset, av olarak belirlenen bir Çöyi belirli bir yolla avlamaktan ibarettir. İstılahta ise, insanın dıÇ görünüÇünden hareketle iç dünyası hakkında çıkarımlarda bulunmaya denir. (4a)

Mustafa bin Bâlî eserinde firâset ehlinin özelliklerini de anlatmaktadır:

1-Firâset ehli bir Çöyi tanımak için istidlal yani delil getirme, yani müessirden esere ve eserden müessire, veya bir eserden baÇka bir esere delil getirme yolunu;

2-Ayrıca, firâset ilminde batınî ahlâka delil getirme, insanın mizacı gibi bir sebeple olabildiği gibi illetlerinin bir olmasından dolayı da bir illetten diğerine delil getirme yoluyla olabileceğini;

3-Asıl mizacı oluÇturan batını hulk terkebini; her mürekkebin terkeb edildiği dört illet olan illet-i maddiyye, illet-i suriyye, illet-i failiyye ve illet-i gâiyyeyi;

4-İnsan bedenini oluÇturan maddelerin dört hılt diye tabir edilen kan, safra, balgam ve sevdâ ile dört temel olan ateÇ su ve topraktan ibaret olduğunu;

5-İnsan bedeninin mizaçlar ve kuvvelerden oluÇtuğunu;

6-Bunların da mutedil bir oranda olmasının sıhhat, olmamasının hastalık olduğunu;

7-Altı tabîî sebep veya altı zaruri Çöy diye adlandırılan hava ve yiyecekler, uyku ve uyanıklık, hareket ve hareketsizlik, kusma ve boÇaltım ve bunlardan oluÇacak hulkaları;

8-Aslî gıdaların hangi huku netice vereceğini; her yaÇın ne tür bir ahlâk iktiza ettiğini; cinslerin ve derilerin dıÇ görünüÇeri dolayısıyla olan ahlâkı;

9-İnsanın zâhirî fiillerinden bir baÇka batınî ahlâkı konusunda hüküm verme iÇerini; bilmelidir.

Ancak o zaman batınî ahlâkı bilebilir ehl-i firâset olabilir. (Dördüncü Fasıl:13b)

⁴ Ferese: saldırdı/ es-sebu‘ur Yırtıcı hayvan/ eÇÇâe: Koyuna // Çlarenin anlamı ise: Yırtıcı hayvan koyuna saldırdı. /Koyunun yırtıcı avlayıcısının firâseti./ Yırtıcı hayvanın koyunu kapmasıdır.

⁵ Ebü‘l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed (Râgıb-ı İsfahânî) (öl.H.502). Bu bilgi İsfahânî‘nin el-Müfredât adlı eserinde bulunmamaktadır. (el-Müfredât fî Garîbi‘l-Kur‘ân, <http://www.shamile.com>) Bununla beraber müellifin sıklıkla baÇvurduğu kaynak olan Fahr-i Râzî‘nin Tefsîr-i Kebîr‘inde geçmektedir. (Fahrü‘d-dîn Muhammed b. Ömer er-Râzî eÇÇâfî‘î, Mefâtihu‘l-Gayb Mine‘l-Kur‘ânî‘l-Kerîm, Dârü‘l-Kütübü‘l-Çamiyye yay. Beyrut 2000, 1. bs., C.2,191. Bakara/2:30 <http://www.shamile.com>) Ayrıca, bak. Fahrüddin Er-Râzî(2008), Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu‘l-Gayb, Akçağ Yayınları: C. 2/319-327, Bakara/2:30.

2.1.Firâset İlminin Delilleri

2.1.1.Kur'an-ı Kerîm'den Deliller

İslam anlayışında ilmin kaynağındaki kutsiyet her zaman önem arz etmiştir: Kitap ve Sünnet. Bu iki kutsi kaynaktan beslenmeyen ilmin hakkaniyetinde şüpheli olur. Bunun için firâset ilminin de ayet ve hadislerle desteklenmesi bu için gereğidir.⁶ Bu ilim için seçilen ayetler ise birçok firâset eserinde ortaktır. Mustafa bin Bâlî de hemen hemen aynı ayetlerden yola çıkmıştır. Bu ayetler şunlardır:

Birincisi, müellif tarafından, *cennet ve cehennem ehli arasındaki surun a'râfında, yani üzerinde Allah'ın peygamberler, şehitler, hayırlı müminler, âlimler veyahut insan suretindeki melekler gibi, derecelerini yücelttiği bir takım bahtiyar kimseler vardır. Onlar, Allah'ın onlara bildirdiği onlardaki alametlerden, cennet ve cehennemliklerin her birisini bilirler. O alamet ise yüz aklı ve yüz karalıdır. Ancak bunların bilmesi ya ilham ya da melekleri öğretmek gibidir* şeklinde anlamlandırılan A'râf suresinin 46.⁷ ayet-i kerimesidir.

İkinci delil olan *A'râftakiler, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara da seslenir ve şöyle derler* mealindeki A'râf suresi 48. ayeti de önceki ayet (A'râf/7:46) gibidir.

Üçüncü ayet ise *İnne fî zâlike le âyâtın li'l-mütevessimîn* yani, *şüphesiz bunda düşünüp görebilen kimseler için ibretler vardır*, (Hicr/15:75) ayet-i kerimesidir. Çoğu müfessir burada geçen "mütevessimîn"i "müteferrişîn" olarak tefsir etmiştir. Yani kastedilen anlam görüşlerinde isabet edenlerdir. Bunlar derine inerler ve eğer hakikatini içtihatlarından bilirler, yani firâset sahibidirler.

Dördüncü ayet-i kerime ise *Sen onları yüzlerinden tanırdın. Andolsun, sen onları, konuşma tarzlarından da tanırdın*. (Muhammed/47:30) ayet-i kerimesidir.

Beşinci ayet-i kerime ise Fetih suresinde geçen *Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir* (Fetih/48:29) ayetidir. (5a)

Diğer firâset kitaplarında ayrıca *Sen onları yüzlerinden tanırdın*. (Bakara/2:273) (Tağlîbî; *Suçlular simalarından tanınır da, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar* (Rahmân/55:41) ayetleri de getirilen deliller arasındadır. (Yerdelen 1988: 48)

2.1.2.Sünnetten Deliller

"Sizden önceki ümmetlerde muhaddesler, ilhama mazhar olanlar vardı. Bunlar peygamber olmadıkları halde hakkı dile getirirlerdi. Eğer ümmetimde bunlardan biri varsa o da Ömerdir." (Canan: C.12, 453, 4392 numaralı hadis) (Câmiüssagîr gerhi: C.II, 142, Hucvirî 1982: 158) (5b)

Yine Hz. Ömer hakkında Câmiü's-sagîr gerhi'nde Hz. Peygamber'in "Hak Ömer'in diliyle konuştuğu" hadisi de rivayet edilir. (Hucvirî 1982: 158) (Canan: C.12, 453)

"Mü'minin firâsetinden korkun. Muhakkak ki o, Allah'ın nuruyla bakar." (Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 16.) (Arık 2005)

⁶ Her ne kadar Lokman suresinin 34. ayetinde *mugayyebât-ı hamse* denilen beş hususun Allah'tan başkası tarafından bilinmeyeceği; hadiste de *gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır, gaybı O,ndan başkası bilmez* buyrulmuş da Allah dilerse ilham ve diğer herhangi bir meseleyi, ister Müslüman olsun ister olmasın bir kuluna bildirebilir. İslâm tarihinde ise sahabelerin ve ayrıca gayr-i Müslimlerin de bu nevi gaybı nadir hallerde bilebildiklerine dair örnekler vardır. (bak. Kuşçuri:1991, 391-392'deki dipnot.)

⁷ Gâsi (cennet ve cehennem) arasında bir sur, A'râf üzerinde de birtakım adamlar vardır. Cennet ve cehennemliklerin hepsini simalarından tanımaktadırlar. Cennetliklere, "Selâm olsun size!" diye seslenirler. Onlar henüz cennete girmemişlerdir, ama bunu ummaktadırlar. (A'râf/7:46)

Tüm kumrallar mel'ündür. (Bozkurt 2008: 169; Sivrihisârî: 7b)

Utlûbü'l-havâyice „inde hisânü'l-vücûhi (Süyûtî, Câmî'ü'l-hadîs, C.1, 77)(48b)
(Çiftiyaçlarınızı yüzü güzel olanların katında isteyiniz.) Hayrı güzel yüzlüden talep ediniz.
(Yerdelen 1988: 48)

2.1.3.Sahabeden deliller⁸

Kuğyri Risalesi'nde Hz. Osman'la ilgili olarak "Enes b. Mâlik (r.a.) 'ın Ėöyle dediği rivayet edilir: Hz. Osman b. Affan (r.a.) 'ın yanına gittim. Yolda giderken gördüğüm bir kadının güzelliğini düğindüm. Bunun üzerine Hz. Osman (r.a.): Ėinizden biriniz gözlerinden zina alâmetleri zuhur ede ede, beni ziyarete gelmektedir, dedi. Kendisine: Resulüllah (s.a.) 'tan sonra vahy ile mi karĖılaĖıyorum? Diye sordum, fakat buna tabsıra, bürhan ve sadık firâset, derler diye cevap verdi." (Kuğyri 1991: 401)

Yine Hz. Ömer'in bazı âyetlerin getirdiği hükümleri bu âyetler inmeden önce bilmesini de firâsetin meğuluğuna delil saymığardır. (Arık 2005) (Uludağ 1996: *Firâset*, DĖA, C.13, 117)

2.1.4.Aklî Deliller

Ėısanların içlerinde iyileri de vardır kötöleri de. Bunlar toplumun içinde karıÇık bir vaziyettedirler. Kötöleri ise her zaman çoğunlukta olmuÇardır. Dolayısıyla onların Ėerrinden korunmak gerekir. Hükemâ da yazdıkları eserlerde, bazı insanlardan, dığ ĖrünüĖlerinden hareketle, öldürücü yılandan sakınıldığı gibi sakınılması gerektiği tavsiyesinde bulunmaktadırlar. Madem bu sanatla insanların yaratılığarı hakkında bilgi sahibi olunabiliyor, öyleyse bunu öğrenip Ėelerinden korunmakta toplum adına büyük yarar olacaktır.

Riyazet ehli de kendi aralarında, at, katır ve eğek gibi bazı hayvanlarla bazı kuğların iyi ve kötü görünen bazı özelliklerinden kendi güzel ve çirkin davranıÇlarına istidlal ederler. Dört ayaklı ve vahĖ hayvanlar hakkında bu Ėekilde bir geçerlilik söz konusu olursa eğef-i mahlûkat olan insan hakkında geçerliliğinin daha iyi bir Ėekilde olacağı açıktır.

Bu ilmin usulü ise diğer tabii ilimlerde olduğu gibi ayrıntılı tecrübelerle dayanır. Nitekim bağa tıp ilmi olmak üzere birçok ilimde de durum böyledir. Onlar da tecrübeye dayanmaktadırlar. Dolayısıyla bu ilim hakkındaki olumsuz eleğiriler tıp ilmi için de yapılmığ olacaktır.

Yine Mu'inü'l-hükkâm'da da firâsetin, kavrama üstünlüğü ve inceliği, fikir saflığı ve keskin nazardan ibaret olduğu söylenmektedir. (6a)

Kısaca yaratıcı, her yaratığa kendisine has bir elbise giydirmiğtir. Birbirinin hem benzeri hem de bağkası olan bu varlıkları, her yönüyle tanıtabilecek birtakım nitelikleri bulunmaktadır. Ėısanın, bu niteliklerden hareket ederek bazı sonuçlara ulaÇması mümkün olmaktadır. Ėöte bu bağlamda firâset, varlıkların, özellikle de insanın, suretiyle meÇgul olan ve suretlerindeki izlerden, iğâetlerden hareketle birtakım sonuçlara ulağmayı amaç edinen ya da nefsi terbiye ile ulağacak ruhsal güçten ibaret bir bilim dalıdır. (Çavuşoğu 2004: 23)

2.2. Firaset İlminin Bölümleri

Mutasavvıflar ilmin kaynaklarını açıklarken üçe ayırırlar; birincisi "vahiy", ikincisi "ilham" üçüncüsü ise "firâset"tir. (Konuk 1987: 84-85)

⁸ Böyle bir bağlıkMustafa bin Bâli'de yoktur. Ancak genel olarak ilm-i firâsetten bahseden eserlerde sahabenin de bu konudaki sözleri nakledilir. Biz de bu noktaya iğâet etmek için bu eklemeyi yaptık.

a) Ayet-i kerime bizzat vahy olup hakkında Gûphe olmaz. Hadis-i Çerîf de, Necm suresindeki *O, nefis arzusu ile konuşmaz.* (Necm/53:3) hükmü gereği, vahiy gibidir ve hakkında herhangi bir Gûphe olamaz.

b) İkincisi olan ilham evliyaya mahsustur. Çünkü Allah'ın gayb âleminde seçkin evliyanın kalplerine attığı sahih ve sabit bir ilim olup Cenab-ı Hakk'ın Hâdî isminden geldiği için içinde dalalet tesiri olmaz. Mutasavvıflar buna "hâtır-ı hakkânî" derler.

c) Üçüncüsü ise firâset olup evliya ve havass-ı müminler arasında ortaktır. Gaybi içre suretlerdeki içreletlerden teferrüs etmekle elde edilir. (Konuk 1987: 85)

Necmüddin Kübrâ ise firâseti *rıza makamının* bir neticesi olarak görür. Kişinin nefsini öldürüp onun rızasından vazgeçip Hakk'ın rızasına teslim olmasıyla "Ölü iken kalbini diriltip, insanlar arasında yürürken önünü aydınlatacak bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, karanlıklar içinde kalıp bir türlü çıkamayan kimsenin durumu gibi midir..." (En'am/6:122) olan ayeti "daha sonra ona cemalimizden bir nur veririz ki sufi o sayede firâsetle insanlar arasında yürür ve onların hallerini müşahade eder" şeklinde yorumlar. Buna firâset-i akliye, keşfiye ve ilahiye diyerek bunda yanılma ihtimalinin söz konusu olmadığını belirtir. Ayrıca firâset sahiplerini, dolayısıyla da firâseti "iman, velayet, nübüvvet ve risalet" olarak dört tabakaya ayırır.

1-İman; genel olarak bütün müminlerin halidir. Ağacın çiçeğine benzer.

2-Velayet; seçkin müminlerin sıfatıdır. Bu mertebeye ihsan mertebesi de denir. Ağacın meyvesi gibidir.

3-Nübüvvet; Seçkinlerin seçkininin mertebesidir. Meyvenin özü gibidir.

4-Risalet ise özün özü gibidir.

Birinci ve ikinci mertebe çalışarak elde edilirken son ikisi Allah vergisidir. (N.Kübra 1980: 68-69)

Ebu Abdurrahman es-Sülemî ise firâseti üçe ayırır:

I-İkinin, müşahade firâset olup firâsetin en aşağısı;

II-İkincisinin; gaybdan haber verme olup, firâsetin ortası.

III-Üçüncüsünün ise gabya hükmetme olup firâsetin en yükseği ve ümmet içinde ancak, Sıddîk-i Ekber'e (r.a.) nasip olduğunu söyler. (Sülemî 1981: 30)

Her ne kadar yukarıdaki eserlerde firâset, farklı şekillerde bölümlendirilse de firâset-nâmelerde iki ana bölüme ayrılır: 1-gerî firâset ve 2-Hükmî firâset.

Muhyiddîn-i Arabî de firâseti firâset-i gerî ve firâset-i hükmî olarak ikiye ayırır. (6b) (Konuk 1992: 215)

2.2.1. Şer'î Firâset

Hüseyin Vâ'iz (860/1456-910/1504-5) "in Ahlâk-ı Muhsinî"sinin tercümesi olan Osman-zâde Tâ'ib (ö.1136/1724) "in Ahlâk-ı Ahmedî"sinin 34. Bâbı firâset bahsidir. Burada; "Firâset-i gerî andan, ibâretdür ki vâsitâ-i tezkiye-i nefis ve tezkiye-i kalb ile hicâb-ı gaflet, ayn-ı basîretten ref' olup nûr-ı, ikân ile müşahide ola. Tâ ki tevcîh-i nazar itdüğü ahvâle bâdî-i emrde tahsîl-i vukûf u Guûr eyleye." (Ahlâk-ı Ahmedî 1256: 72) denmektedir. Yani, bu firâset nefsin terbiyesi ve kalbin temizlenmesiyle gaflet perdesinin basiretin önünden kalkması sonucu yakîn derecesinde bir görme husule gelmesiyle oluşan bir ilimdir. Çalışmayla elde edilmez, Allah vergisidir. Ayrıca firâset karışında nefsin ve aklın çek ve Gûpheye düşmesi ihtimali yoktur. (Kuşçuri 1991: 393.) Kâcânî de

firâseti tarif ederken firâset sahibinin idrak edilemeyen *Çey*leri akıl gücüyle veya istidlal yoluyla değil, sırrı vasıtasıyla bedihi olarak idrak ettiğini söylemektedir. (Kâfî 2004: 433)

Mustafa bin Bâli'ye göre de *Çey* firâset Peygamberlerin ve velilerin firâsetidir. Çalığnla elde edilmez. Allah vergisidir. Bu firâsetle elde edilen bilgiler hata ve yanlışan uzak kesin doğrudurlar. Konu eserde *Çey*e anlatılmaktadır:

“*ğey*’i firâset odur ki; firâset sahipleri bir *kiÇey* basiret gözüyle baktıkları zaman *kiÇey*in ahlâk ve tavırlarındaki gizli açık her *Çey* ayan beyan görürler. Bunlar *kiÇey*lerin dığgörünüÇeylerine ve emarelerine iltifat etmezler. Bu yünden, firâset seçkin peygamberlerin firâseti ve müslüman velilerin de kiyâsetidir. Bu firâset tan yerinin ağarması gibi hatalardan arı ve kesin doğrudur. Bu firâsetin, günün aydınlığı gibi hatalardan uzaklığı açıktır. Ayrıca bu firâset insanın sonradan öğrenebileceği bir *Çey* değildir; Allah vergisidir.” (7a)

Bu konuda yukarıda firâsetin delilleri arasında zikredilen Hz. Ömer ve Hz. Osman hakkında anlatılanlar *ğey*’i Firâset için verilebilecek örneklerdendir. (10b-11a) Ayrıca Hz. Ali için de benzer örnekler vardır. Bu konuda birçok firâset kitabında anlatılan Ėnam Ėafi’i ile Ėnam Muhammed arasında geçen olay ise en meÇey

Ėnam Ėafi’i ve Ėnam Muhammed Ėeybani bir gün Mescid-i Beytü’l-Haram’da otururken bir Çısa nazar ederler. Bir miktar baktıktan sonra Ėnam Muhammed “Firâsetime göre bu adam neccar(marangoz) olmalı” der. Ėnam Ėafi’i de biraz nazar ettikten sonra “Benim zannımcı bu adam haddad(demirci) olmalı” der. Çı sağlam nazar birbirine muhalefet edince söz konusu adamı çağırarak sorarlar. Adam da önce haddadlık yaptığını Çımdı ise marangozlukla uğraÇığını söyler. (11b-12a)

Ayrıca Mevlana Lutfi hakkında da dikkat çeken bir olay anlatılır: Mevlana Lutfi Bursa Çırinde müderrisen o memleketin eski bir âdeti gereği yaz mevsiminde serin hava için yaylaya çıkarlar. Bir gün her tarafı cennet gibi olan bahçeleri ve akan nehirleri seyretmek için dostlarıyla oturur sohbet ederler. Bu sırada köylü bir adam görünür. Heybesini boynuna asmıÇı ağır ağır nehir kenarına sürdüğü atını sulayıp üzerine binmeye hazırlanırken Mevlânâ bir saat düÇındükten sonra etrafındaki dostlarına, o Çısın Çegöl kasabasından olduğunu; hayvanını kaybetmiÇonu sormaya geldiğini söyler. Yine bir saat düÇındükten sonra adının da Sevündük olduğunu, bir miktar düÇındükten sonra da heybesinin içinde yarım ekmek, bir parça peynir ve üç tane de soğan olduğunu söyler. Meclistekiler bu *kiÇey* tanımadığı halde Mevlana’nın bu Çekilde hükümler vermesine Çıdırılar ve ardından adamı çağırıp sorduklarında, adam Çegöl’den olduğunu, hayvanını kaybettiğini onu aramaya geldiğini, adının da Sevündük olduğunu söyler. Heybesindeki azığını sorunca da, fukara azığı diyerek yarım ekmek, bir parça peynir ve üç baÇda soğanı çıkarır. (12a-b)

2.2.2.Hükmî Firâset

Hükmî firâset *Çey*’i firâsetten ayrı olarak tecrübeyle ve çalıÇmayla elde edilen ve baÇasına da öğretilen firâsettir. Bu anlayıÇıâm âlemine Çıâm öncesi kültürlerden geçmiÇir. Aristo’ya mal edilerek Yuhanna b. Bitrîk tarafından Arapça’ya tercüme edilen *Kitâbü’s-siyâse fî Tedbiri’r-Riyâse (Sırru’l-Esrâr)* adlı apokrif (kaynağı belirsiz) eser Çıâm toplumundaki bu tür firâset anlayıÇını geniÇi Çıde etkilemiÇir. (Uludağ 1996: *Firâset*, DÇA, C.13, 116)

Mustafa bin Bâli de eserinde hükmî firâseti *kiÇey*in zahirî hallerinden; onun gizli ahlâkından görmediği, içtimediği ahlâk ve sıfatları hakkında firâset ve kiyaset ölçüleriyle çıkarımlarda bulunup hükmetmesidir, diye tarif ediyor. Bu ilmi eğitimle ve kitaplardan araÇırılarak öğrenmek mümkündür. Müellif bu eserini bu yüzden kaleme almıÇır.

Bununla birlikte hükmî firâset sonucunda verilen hükümler “zann-ı gâlip” üzere olup kesin değildir. Hâlbuki Çer'î firâsette hükümler ilhamla yani “kuvve-i kudsiyye” ile verildiği ve Allah vergisi olduğu için Çiphesizdir, kesindir.

Ehl-i firâset ise bazen firâset-i Çer'iyye gibi kuvve-i kudsiyye ile bazen de firâset-i hükmiye gibi delil ve hallerle hükmeder. (13a)

2.3. Firasete Yakın Olan İlimler

Firâset Çer'î ve hükmî olmak üzere ikiye ayrılır. Ayrıca hükmî firâset de kendi arasında bölümlere ayrılır. Bunlardan ilki ilm-i kıyafettir.

2.3.1.İlm-i Kıyafet

Arapça *kayf* kökünden türeyen kıyâfet kelimesi *iz sürüp gitmek, takip etmek, peşi sıra gitmek* anlamına gelir. Kelimenin Türkçe'de ve Farsça'da ayrıca *kılık kıyafet, elbise, şekil, görünüş* mânaları da vardır. Eskiden Arabistan'da yerdeki ayak izlerine bakarak iz sahibi hakkında bazı tesbitlerde bulunan, kîşiler arasındaki benzerliklerden, özellikle ayak benzerliklerinden akrabalık derecesini belirlemeye çalışılan kimselere *kâif* denmekteydi. İlm-i kıyafet zamanla bir bilim dalı halinde gelişmiştir. İnsanın görünen dışgözelliklerine bakarak görünmeyen iç özelliklerini anlamaya çalışılan kimseye de *kâyif* veya *kıyâfet-şinâs* denilmiştir. Arapça'da *firâset* kelimesi de *iz sürmek, birinin arkasından gitmek* anlamına geldiğinden Arap âlim ve edipleri kıyafet yerine daha çok firâset kelimesini kullanmışlardır. Hâlbuki bilim dalı olarak kıyafet firâsetten daha dar bir alanı kapsar. (Mengi 2002: *Kıyâfetnâme*, DGA, C. 25, 513)

Nev'î'ye göre kıyâfet, insanın bazı uzuvlarının durumlarından, renginden, dışgörünüğünden hareketle, onun hakkında iyiliği veya kötülüğüne dair bir takım hükümlerde bulunmaktır. (Unan 2000: 257-266)

Tağlôprizâde ise kıyafet ilminin nesep, doğum ve diğer durumlarda iki şâhsın bütün organlarındaki benzer ve ortaklıklardan istidlalde bulunma olduğunu söyler. Bu ilim Araplardan Benî Müdlic kabilesine mahsustur ve eğitimle öğrenilmez. Bu ilmin hikmetinin peygamber soyunun korunması için olduğuna inanılmaktadır. Bazılarına göreyse bu ilim Arapların dillerini korumaları için onlara verilmiştir. Böylece hem onların hem de peygamber soyunun kötülüklerden ve fesattan korunmuş olacağı söylenir. (Tağlôprizâde 1313: C.I, 379-380)

Mustafa bin Bâlî İlm-i kıyafeti Kıyafet-i Beçer ve Kıyafet-i Çer diye ayrıca ikiye ayırır.

2.3.1.1.Kıyafet-i Beşer

Bu ilimle kâyif olan kimse sadece insanın derisine bakarak nesebinin asaletini anlayıp bazılarının ecdadının karakterleri hakkında hüküm verip neseplerinin sahilliğini kesin olarak belirler. Neseplerinden Güne edilen çocukların sadece derilerine bakarak, hiçbir şekilde tanımadığı halde, anne ve babalarını, anne ve babalarına bakarak da çocuklarını kesin bir şekilde tayin edebilirler. Çer kâyif olan kimsenin, insanların sadece derisine ve diğer azalarına bakarak hüküm vermelerine kıyafet-i beçer adı verdiler. Aslında bu sanatın sırrı tıp ilminde vardır. Zira evlat ile ebeveyn arasında münasebet ve benzerlik gerekir çünkü *evlat babasının sırrıdır* mazmununu herkes bilir. Ancak bazen benzerlik zahiri yönlerde olur ilk bakışta herkes de görür. Bazen de benzerlik gizli yönlerde olur. (15a)

Bu ilmin Araplar arasında Kinane'den, meziyetli kabile olan Müdlic kabilesine mahsus olduğu ve babadan oğula geçtiği ve nesep tespitinde bu kabilenin güvenilir olduğu söylenmektedir. Eski büyük fıkıh âlimlerinin çoğu nesep tashihiinde o kabileye itimat etme konusunda ittifak etmişlerdir. Çünkü bu kabile bu sanatın bütün inceliklerine vakıf olduklarını göstermişlerdir. Hatta bununla ilgili olarak Peygamber Efendimizin adı geçen kableden Mücezziz adlı kayife Hazret-i

Zeyd'in nesebini doğrulatması anlatılır: Adı geçen kabilenin meçhur kayıflarından Mücezziz bir gün peygamberimizin huzuruna çıkar. Peygamberimiz onu hemen Hazret-i Üsâme ve babası Zeyd'in yanına götürür. Her ikisi de bir örtü altında uyumakta ve dıġarıda sadece ayakları görünmektedir. Mücezziz bakar bakmaz *bu ayaklar birbirindendir* der. Yani Zeyd (r.a.) ve Üsâme (r.a.)'ın baba-oğul olduklarını söyler. Böylece Peygamberimizin bir sürü iltifatına ve ihsanına mazhar olur.⁹ (15a)

2.3.1.2.Kıyafet-i İsr

Kıyafet-i isr için Taġkürpizade *ilm-i kıyafet dahi derler* diyor. Bu ilim ayak ve tırnak izleri üzerinedir. Bu ilmi bilmenin çok faydası vardır: Kaçan esir ve köleleri, kaybolan çocuk ve hayvanları arayıp bulmada, av hayvanlarını ve düġmanı takip etmede faydası ortadadır. Bu ilimde görme, hayal ve hafıza gücü çok önemlidir. Hatta bu ilmi bilenler ayak izinin yaġıya mı gence mi ait olduğunu da bilirler. (Taġkürpizâde 1313: C. I, 379-381)

Kıyafet-i isr, büyük ve küçükbaġhayvanların ayak, tırnak ve pençelerinin ve insanların ayak izlerinin eserleri ve Ğkilleri üzerinedir. Kıyafet ehli bu izlerin yaġıya mı gence mi, kadına mı erkeğe mi ait olduğunu; ne tarafa gittiğini, hangi vasıtayı kullandığını izlerinden istidlal ederek arayıp bulur. Özellikle toprağı ince olan yerlerde ne kadar hafif de bassa görülür. Türkçede ise buna *iz izlemek* denir.

Bu sanat, sahiplerine tehlikeli yollarda giderlerken ıssız çöllerde ve bilinmeyen yollarda rehber olurlar. Ve bazen askerlerin uçurum ve tepelerde yolunu kaybetmelerinde onlara delil olur ve onlar bu sayede kaybolmak ve helak olmaktan korunurlar. Ve yine efendisinden kaçan asi köle ve hizmetçiler ve sık sık hayvanlarını kaybedenlere bu sanatın çok faydası vardır.

⁹ (5321)- Hz. Aiğe(radiyallahu anhâ) anlatıyor: "Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) (bir gün) yanıma mesrur olarak girdi, yüzünün çizgileri parlıyordu. "Hani, Mücezziz el-Müdlîci var ya, az önce, Zeyd Ğmu Harise ve Üsâme Ğmu Zeyd'e baktı da: "Ėu ayaklar var ya (aralarında öyle benziyorlar ki) sanki birbirlerinden hasıllar" dedi" buyurdular." [Buhârî, Fezailu'l-Ashab 17, Menakıb 23; Feraiz 31; Müslim, Rada 38, (1459); Ebu Davud, Talak 31, (226), 22687; Tirmizî, Vela ve'l-Hibe 5, (2130); Nesâî, Talak 51, (6, 184).]

Açıklama:

1- Kâfe, kâif'in cem'idir. Kâif benzerlikleri bilen, iz takip edip, izleri ayıran, teÇhis eden kimsedir. Kâiflik Araplarda cari bir âdetti. Hz. Ömer'in de kâif olduğu rivayet edilmiştir. Ėztakibi ve benzerliklerle meÇgul olup yorum yapma iÇim kıyafet denir. Bu sahada yazılan eserlere Osmanlılar döneminde kıyafetname denmiştir.

2-Mücezziz el-Müdlîci kâifti. Cahiliye devrinde savağlarda esir ettiği kimselerin alnını çizip salıverdiği için Mücezziz denmiştir.

3-Hadis, muhtelif Ėkillerde rivayet edilmiştir. Farklı rivayetlerin açıklamalarına göre, Üsâme Ğmu Zeyd koyu siyahi idi. Baba Zeyd ise pamuktan da beyazdı. Üsâme'nin annesi Ümmü Eymen de siyahi idi. Üsâme ile babası Zeyd arasındaki renk farklılığı sebebiyle bazı dedikodular vardı. Resulullah bu durumdan üzölmekteydi. Bir gün, Mücezziz el-Müdlîci, Resulullah'ın yanına girer. O sırada Zeyd ve Üsâme bir kadife örtü altında yatmaktaydılar. Örtü bağtarafalarını örtse de ayakları açıktaydı. Mücezziz, onları tanımadan: "Bu ayaklar (renk farkına rağmen) birbirlerine çok benziyorlar. Sakın birbirlerinden hasıl olmasınlar?" diyerek aralarında kan karabeti bulunacağı hususunda kanaat beyan etti.

4-O devirde sözlerine itibar edilen kâiflerden birinin bu teğhisi, Resulullah'ı ziyadesiyle memnun eder. Hadisin kaydedilen veğhinde bu memnuniyetin derecesi ifade edilmiştir de, bir bağla veğhi de burada kayda değer. Buna göre Resulullah Hz. Aiğeye gelince: "el-Müdlîci'nin Zeyd ve Üsâme hakkında ne dediğini iğimedin mi? Onların ayaklarını (yan yana) görünce: "Bu ayakların bazıı diğer bazılarından hasıl olmuğtu" dedi" der.

4- Hadisten bazı faideler çıkarılmıştır:

* Bir kimsenin yüzü görülmeden hakkında Ėhadette bulunulabilir.

* Kiğinin oğlu ile birlikte bir örtü altında yatması caizdir.

* Töhmetsiz olmama halinde, Ėhadlik talep edilmeden Ėhadette bulunan kimsenin Ėhadeti kabul edilebilir.

* Hevadan selamet halinde, hakim, ihtilaflı meselede hak ortaya çıkınca sevinç izhar edebilir, caizdir.

* Kâiflerin beyanıyla amel edilebilir.

(Canan: Kütübü Sitte, C. 15, 119-120) Ayrıca bak. Muhammed Fuâd Abdülbâki(2007); (çev. Abdullah Feyzi Kocaer); Müttefekun Aleyh Hadisler, Hüner Kitabevi, Konya, 958 numaralı hadis, 292). www.darulkitap.com

Ayrıca bu ilim sadece insanlara mahsus değildir, hayvanlarda da vardır. Nitekim Mustafa bin Bâlî'nin anlattığı bir olay çok ilginçtir: Bir tarihte büyük bir kabile Harezmi bölgesinde giderken ıssız ve korkunç bir çölde yolumuzu kaybettik. Ne kadar uğraşırsak da yolumuzu bulamadık. Her ne tarafa dönsük zor ve talihsizlikle karşılaşmıştık. Artık insanlardan ve yarıdan ümidimizi kesmiş tam bir ümitsizlik içinde idik. Sıkıntımız haddi aşmıştı. Sonunda bütün kervan ehlinin ittifakıyla, ömrü çöllerden çöllere seyr ü seferle yollarda geçen ve yollarda birçok bela ve musibet çeken yarı bir devenin yularını boynuna bağlayıp bütün kabile onu takip etmeye karar verdik. Dağdan dağa sahradan sahraya bazen aşağıdan bazen yukarıdan bazen kolay bazen zorlukla menziller geçtikten sonra ansızın bir çölde ulaştık. Allah'ın yardımına sonsuz şükürler ederken hayvanın da bu his ve idrakine çok şaşarak sağ salim yolumuzu bulduk. (15b-16a)

2.3.3. İlm-i İrafet

Şu anda meydana gelen bazı olaylardan hareketle gelecekteki olaylar hakkında akıl yürütmektir (Uludağ 1996: *Firâset*, DCA, C.13, 116). Nev'î, Netâyicü'l-Fünûn'da irafet için *su dolu kadeh, kurs-ı âfâtâb ve cirm-i billûr* gibi bazı berrak nesnelere bakarak, bunlarda cinlerin görüldüğünü iddia etmek ve gaybdan haber vermektir (Unan 2000: 257-266) demektedir. Taqlîdî de Mevzuatü'l-Ulûm'da "şu andaki olaylardan gelecekte olacak olaylara istidlalde bulunmaktır. Ancak bu olaylar arasında, münasebet ve gizli benzerlikler veyahut ihtilat veya irtibat dolayısıyla veya ikisi de bir tek emrin malulü olmak bakımından veyahut halde bulunan şey gelecekte olana illet olmak bakımından ilişkili olmalıdır." der. Bu konuda Mustafa bin Bâlî'nin eserinde anlattığı Şekender ile dokumacı kadın hakkındaki bir olayı Taqlîdî de anlatır ve uzun uzadıya daha farklı bilgiler de verir. (Taqlîdî 1313: C. I, 384-388)

Mustafa bin Bâlî ise eserinde konuyu fazla uzatmadan bu hikâyeyle bitirir:

Ehl-i irafet, bazı hadiselerden, aralarında gizli bir münasebet veyahut benzerlik olan başka hadiseler hakkında istidlalde bulunurlar. Nitekim anlatılır: Şekender Arap beldelerinde bir çölde ele geçirdi. Şafet ile tanınan bir dokumacı kadın kaftanlık bezler dokuyordu. Şekender heybet ve azametle yürüyünce ülkenin padişahına dedi: "Ey kadri yüce padişah! Lütuf ve ihsan sahibi Allah seni ihsanıyla destekleyip yakın bir zamanda yeni bir hükümdar ve dünyanın bir ucundan diğer ucuna olan en geniş tarafları olan toprakları Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık (Sâd/38:26) ayeti hükmünce verir ve kuşandırır." Az zaman geçmeden genç padişah etrafıyla geldi. Hatun irafe etti: Ey talihli padişah sakın gafil olma ki devletin yıldızı batıp Şekender gazap ederek senin memleketini ele geçirir zor ve eziyetle saltanatını elinden alır. Bunu duyunca padişah çok hiddetlendi. Bunu gören kadın "Ey padişah gazap ve hımdan kendini kurtar. güphesiz ki nefisler alametlerle birçok hallere vakıf olur. Zira Şekender bu makamdan geçtiği zaman ben bezimin enini boyunu tahmin ediyorum. (Yani artık vefat etmiş olurum.) Ne zaman ki padişah gitti bezimden elimi çektim kesmekle meşgul idim." Gerçekten ne dediyse az zaman sonra gerçekleşti. (17a)

2.3. 4. İlmü'l-Hutûti Eküff ü Akdâm

İlmü'l-hutûti eküff ü akdâm insanın el ve ayağında bulunan çizgilerle o kişinin halleri için çıkarımda bulunma ilmidir. Bu çizgilerin uzunluğu ve kısalığı, kesişmesi ve aykırılığı ve arasının darlığı ve genişliği ile çeşitli şekiller meydana olmasından firâset sahipleri birçok deliller çıkarmaktadır. Bu hatları ta'yanlar hakkında bazen uzun ömür, zenginlik ve kolaylık, bazen fakirlik, sağlık ve mutluluk ve bazen de hastalık ve şikâyet hükmü vermektedir. Nitekim Arap çarlarından A'şkan kendini zararlı korkutanları azarlayarak şöyle demiştir:

Elümün âyâ ve esrârına sen eyle nazar

Bilesün tâ ki va,îdünden irer baña zarar

Mustafa bin Bâlî'ye göre bu ilmin Hint ve Araplar arasında kullanımı yaygın ve çok meşhurdur. Hatta bunun için bazı kitaplar da vardır. Bunlar insanın el ve ayaklarını çeşitli şekillerle tasvir edip her birinin alametlerini yanında yazmıştır. O kitaplara bakıldığında adı geçen alametler bilinince her birinin iktiza ettiği vasıflar ve ahlâk geniştir. Müellife göre bu kitapların varlığı ve yüksek pahalarla da satılması bunları alanlara bu ilmin çok faydası olduğunun delilidir. (17b)

2.3. 5. İlmü'l-İhtilâc (İhtilâc-nâme-Segirime İlmî)

Bu ilim insanın organlarında görülen seğirime ve çarpıntı gibi durumlardan hareketle ilerde meydana gelecek olaylara dair sonuç çıkarmadır. Nev'î, ihtilac'ı *insanın bazı uzuvlarının hareketinden çeşitli hadiselerin zuhurunu haber vermek*, diye tarif eder. (Unan 2000: 257-266) Mevzuatü'l-ulûm'da ise insan azasının baştan ayağa kadar seğirmesinin kendine vaki olacak bazı hallerine delalet edebileceğinden; ancak bu ilmin delillerinin zayıf, güvenilmez ve anlaşılabilir; bu konuda yazılan kitapların faydasızlığından söz edilir. (Tağlîbîzâde 1313: C. I, 389)

Mustafa bin Bâlî ise bu ilmin adını vermemekle beraber kurallarının belli olmadığını söylemektedir. Bu, eskilerin denemelerinin sonucu elde ettikleri tecrübelerden rivayet edilen haberlerdir. Mesela gözbebeğinin etrafında oluşan seğirime ve çarpıntı gibi insan bedeninde ortaya çıkan hallerdir. Bunların her birinden özel hükümler çıkarılmaktadır. (18a)

Kâtip Çelebi de Keçü'z-Zunûn adlı eserinde bu ilmin firâset ilminin dallarından olduğunu söylemektedir. ğeyh Davud el-Antakî de tezkiresinde seğirmenin bedenini istek dığ hareketi olup buhar veya buharlağığıdan dolayı ğıkille ilgili bir patlama olduğunu, doğanın gücü yettiği zaman ortaya çıktığını, seğirime sırasında vücudun durumunun genel ve özel olarak deprem sırasındaki yerin durumu gibi olduğunu söylemektedir. (bak.Keçü'z-zünûn 2012:77)¹⁰

2.3. 6. İlmü'l-Ektâf

Bu ilme *şâne-i kûşfend* de denilir (Seğirname 2010: 11) keçi ve koyunun kürek kemiğine bakıp savağ, kıtlık ve bolluk konusunda bir sonuç çıkarmaktır. (Uludağ 1996: *Firâset*, DCA, C.13, 116) Keçi ve koyunun kürek kemikleri güneğ tutularak üzerindeki çizgi ve ğıklarlar dünyada savağ, kıtlık, bolluk çıkıp çıkmayacağına dair hallere iğaretler çıkarmaktır. Bu ilimde cüz'î iğlerden ziyade küllî iğlerle ilgili çıkarımda bulunurlar. Nazar ettikleri kürek kemiğinin levhasını, piğirmeden önce alır evvel yere bırakır daha sonra da alıp bakarlar. Onun üzerindeki farklı durumlarından yani parlaklık veya bulanıklığından ve kırmızılığı veya yeğliliğinden âlemde olacak olan kıtlık ve bolluğa, savağ veya barığa kimin galip kimin mağlup olacağına dair hükümler çıkarırlar. Kemiğın dört bir tarafı ise dünyanın dört tarafını temsil edecek ğıkilde tespit edilmiğir. Çıkarılan hükümleri de iğretli yerlerin temsil ettiği yere nispet ederlerdi. (18b)

Bu ilim Hz.Ali (kv) 'ye nispet edilmektedir. (Tağlîbîzâde 1313: I, 378)

¹⁰ Ayrıca bk. Wladzimierz Zajackowski(1967); Zwei Türkische Surkugsbücher. (Segir-nâme), *Folia orientalia-Tome, XIII*, Krakow, s. 89-109.

M. Kemâl Özerğin(1967); Eski Bir Seğir-nâme, *Türk Folklor Araştırmaları*, C.10, S.211, s. 4331.

Arif Özer(1969); Türkçe ğık Seğir-nâme Kitabı Üzerine, *Türk Kültürü*, C.7, S.77, Mart, s.48.

Halil Ersoylu(1989); Seğir-nâme, TDAY-Belâten 1985 (Ankara 1989), s.27-48.

Mustafa Tatçı(1997); Türk Edebiyatında ğık Tür: Seğir-nâme ve Çın-nâme, *Edebiyattan İçeri*, Akçağ Yayınları, Ankara, s.520-530.

Yusuf Ziya Sümbüllü(2010); Seğirname, Fenomen Yayıncılık, Erzurum.

-----(2010); Balkanlardaki Osmanlı Mirasına Örnek Bir Eser: Seğir-name, *Hikmet İlmî Araştırmalar Dergisi ADEKSAM-Gostivar-Makedonya*, (Mayıs 2010), S.15, s.40-50.

2.3.7. İlmi Nüzûlü'l-Gays

Bulut, gök gürültüsü ve GmĞi araÇırıp yaz ve kıÇa yağmurun yağıp yağmayacağına dair çıkarımda bulunma ilmidir. Ğaslar arasında bu ilimde ihtisas sahibi olanlar Araplardır. Zira onların yağmura ihtiyaçları çoktur. Bundan dolayı bu ilim onlarda birçok tecrübe ile ortaya çıkmıÇtır. Zira onlar dağ ve tepelerde yerleÇmiÇolup geçimleri ziraat ve meracılık olduğundan bu sanata önem vermiÇlerdir. Bundan dolayı GmÇk ve bulutların halleri hakkında tam bir bilgi sahibidirler ve her Çkilden ayrı bir anlam çıkarırlar. Bu değerdirmeler bulutların ya mehzileri ya inceliğı ve kalınlığı veya renk ve letafeti hasebiyle olur. Bazen de rüzgâr ve GmÇk ile çıkarımda bulunulur. (TaÇkôprizâde 1313: C. I, 382-383) (19a)

Bununla beraber bu ilimle çıkarılan hükümler her zaman doğru olmaz. Hatta çoğunda yanlışÇolur. Yıldız ilmiyle hareket edenlerde bile hatalar olduğuna göre bu ilimde de hatalar olması normaldir. Mustafa bin Bâlî konuyla ilgili olarak Peygamberimizin bir hadisini de zikrettikten sonra bir olay anlatır:

Anlatıldığına göre Mağrip diyarında bir Çhirde yıldız ilminde derin bilgisi olan iki kiÇ araÇırıp aralarında bu ilmin bilgileri çerçevesinde tartıÇp sonunda o sene hiç yağmur yağmayacağı kararında ittifak ederler. Güzel bir günde Çhre yakın yüksek bir tepeye çıkarlar. Onlar bu inançla aralarında sohbet ederlerken bir köylünün dağdan odun yüklü merkebinin kırbaçlayarak Çhre doğru hızla gittiğini görürler. Ona acelesinin sebebini sorunca o da “korkarım ki Çiddetli bir yağmur yağacak büyük bir sel olup Çhre girmemizi engelleyecek” der. Adamın bu sözüne kahkahalarla güldükten sonra gök biliminden haberi olup olmadığını sorarlar. Adamcağız da “ilm-i felekten haberim yok ama eÇğimde tecrübe ettiğim bir delilim var ki o olduğunda adetullah gereğı yağmur yağar” diye cevap verir. Ardından da bu alametleri anlatır ve hemen aceleyle yola düÇer. Onlar da alay etmekle meÇgulken aniden büyük bir yağmur baÇar ve bu adamlar Çhre gidemezler. Olanlar karÇısında Allah’a tövbe edip her Çyi Allah’ın kudretine havale ederler. (20b)

2.3.8. İlmi Riyâfe

Yer altındaki suları arayıp bulma ilmidir. Bu ilim sayesinde bir yerde suyun var olup olmadığını, varsa ne kadar derinlikte olduğunu; toprağı koklayarak, orada yetiÇen bitkilerin türlerinden, canlıların hareket tarzlarından hareketle; bildikleri söylenir. Bu ilmin sahibinde mükemmel bir his ve kuvvetli bir hayal gücü lazımdır. Bu ilmin faydası açıktır. Zira bütün arazide yüksek dağ ve mekânlarda ve vadilerin içinde nehirlerin olması az vaki olur. Bu ilimde o yerin toprağının durumu, renk ve özellikleri, dağlık mı, taÇık mı milli mi olduğuna tam olarak bilinmelidir.

Ayrıca bu ilmin, amacı suyun varlığını bilmek olduğundan firâset ilminin teferruatından; yer altını kazıp suları yeryüzüne çıkarmak bakımından da mühendisliğin teferruatından olduğuna da unutulmamalıdır. (TaÇkôprizâde 1313: C. I, 381-382)

Bu ilimle su mühendisleri dağ ve ovalarda yerin derinliklerine ulaÇp zahirde su sızmazken ab-ı hayat gibi suları çıkarırlar. Böylece dağların dibindeki vadi ve susuz çöllere akıtıp ve her şeyi sudan yarattık (Enbiyâ/21:30) ölçüsüne göre ölümlerin dirilmesi ve bitki ve çiçeklerin bitmesiyle herkese faydalı olurlar. Bu ilmin belde ve nahiyeleri imar etmekte büyük yararı vardır. Zira dağların tepelerinden vadilerin içine kadar her yerde su çıkarılmaz. Öyle yerlerde yerin derinliklerinden yeryüzüne su çıkarmaya ihtiyaç vardır. Bu sanat sahibine de mükemmel bir his ve kuvvetli bir hayal gücü lazımdır. Bu sanatın medarı, toprağın özelliklerini ve rengini bilip taÇı ve kumlu yerleri birbirinden ayırabilmektedir.

2.3.9. İlmi İstinbâtü'l-Ma'âdin

Madenlerin önce yerinin belirlenmesi daha sonra da çıkarılması ilmidir. Zira cevherler dağların derinliklerinde ham halleriyle ve karıÇık bir Çkilde bulunurlar ve gümüÇ ve altına ve

diğerlerine elbette bazı alametler gerektir. Böylece bu sanata talip olanlar dağların damarlarındaki maden alametlerini tanımakla hammaddenin var olup olmadığına da karar vermiş olurlar. Ta ki dağların derinliklerinde olan filizlerini bulabilsinler. (Tağlîprizâde 1313: C.I, 382) (21a-b)

Bu ilimler Mustafa bin Bâlî'ye göre ilm-i firâsete yakın ilimlerdir. Birçok firâset-nâme'ye göre ise kıyâfet ilminin alt dallarındandır.

III. Bölüm

1. Firaset İlminin Tarihî Gelişimi

Arapların ilm-i kıyâfet anlamında kullandığı ilm-i firâsetin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Zira gaybı bilmek ve geleceğe ait iğlerden haberdar olmak istemek insanın en büyük zaafıdır.

Yazılı eski belgelere göre, eski Çin, Mısır, Hint, Roma, Yunan ve Bâbillilerde bu ilmin kolu olan ilm-i kıyâfetle yani batılı ifadeyle fizyonomi ile ilgili sistematik olmasa da bazı faaliyetlerin yapıldığı, ayrıca bu konuyla ilgili çeşitli fikirler serdedildiği ve eserler yazıldığı da bilinmektedir. Bunlarda ilk yüz okuma faaliyetlerinin Çin'de başladığından ve Babil'de de tıkları araştıran ve bunları yorumlayan sokak yorumcularının varlığından bahsedilir. (Deniz 2004) Mustafa bin Bâlî de eserinde "Bu ,ilmün diyâr-ı Hind ü ,Arabda isti,mâl ü iğhârı artuktur"(17b) diyerek bu konuyu dile getirir. Aristoteles de Politika adlı kitabında Yukarı Libya'nın bazı halklarının ortaklaça kullanılan kadınların çocuklarının kimden olduğunu tespit etmede bu ilmi kullandıklarını söylemektedir.(Aristoteles1990:34) Batı'da ise ilk olarak milattan önce yaşıyan Hipokrat insanları tiplerine göre ayırmış ve onları tedavi etmede bu ilimden yararlanmış. Dolayısıyla milattan önce II. Yüzyılda yaşıyan Eflatun, Galien, Cıadus ve Aristo'nun bu konuyla ilgilendikleri bilinmektedir. (Çelebioğlu 1998: 227-228)

Resimle şahsiyet tespitine dair Keşfızzünûn'da geçen bir olayı Mustafa bin Bâlî de anlatmaktadır: "Firâset ilminde üstat olan Ğlimun (Polemonis, Philemon) adında birisi, insanın terkinde ahlâkına dair delil getirebileceğini iddia etmiştir. Bukrat'ın talebeleri bunu imtihan etmeyi düşünürler. Bukrat'ın bir resmini yaparak Ğlimun'a verirler. Ğlimun, resim üzerinde derin derin düşünür ve - Bu resmin sahibi zinaya düşkün birisidir- der. Ğlimun onun kim olduğunu bilmemektedir. -Yalan söylüyorsun. Bu Bukrat'ın resmidir- derler. Ğlimun, -Bukrat'a gidiniz, ona sorunuz, Çüpheşiz benim ilmimi tasdik edeceksiniz- der. Ona giderler, denileni söylerler. Bukrat da - Ğlimun doğru söylemiştir. Ben zinayı severim, lakin nefsim malik bir insanım- der. (Çelebioğlu 1998: 228)

Başka bir rivayet de şöyledir: Eflatun bir yüksek bir dağ tepesini mesken seçmiş, tepeye çıkan yolun başına da bir nakkağ görevlendirmişti. Bunlar kendisiyle sohbet etmek isteyen kimselerin suretlerini tasvir edip ona sunarlar, o da firâset gözüyle inceler, sohbete layık görürse kabul ederdi. (Ahlâk-ı Ahmedî 1256: 75)

Bu konuda yazılan eserlerden Aristo'ya ait olduğu iddia edilerek Yuhannâ b. Bıtrık tarafından Arapçaya çevrilen Kitâbü's-Siyâse fî tedbîrî'r-riyâse (Sırru'l-esrâr) adlı, kaynağı belli olmayan eser ise Ğlâm toplumunda bu tür firâset anlayışını genişölçüde etkilemiştir. Rivayete göre Aristo bu eserde öğrencisi Ğkender'e öğütler vermiş, ona savaşta hangi tarafın galip veya mağlup olacağını önceden tahmin etmenin yollarını ve savaş tekniğini öğretmiştir. Bundan dolayı Müslüman hükümdarlar bu tür eserlere ilgi duymuşlardır. (Uludağ 1996: *Firâset*, DCA, C.13, 116) Ayrıca Ahlâk-ı Muhsinî'de Sâsânî padişahı Nûğrevân için hükemâ tarafından bir firâset kitabı yazıldığı ve Nûğrevân'ın bu kitaba bakarak hükmettiği anlatılır. (Çelebioğlu 1998: 229) (Ahlâk-ı Ahmedî 1256: 73)

1.1.İslam Dünyasında Firâset İlmî

Müslüman toplumlarında özellikle Araplar arasında firâset ilminin batıdan müstakil olarak geliştigi görülmektedir. Cahiliyet ve öncesinde firâset ilmiyle uğraşanlar kayıf olarak adlandırılıyor ve bunlara çok itibar ediliyordu. Bunlar insanın derisine bakarak insanın nesebi, asaleti, ahlâkî yapısı hakkında ve ayak izlerinden hareket ederek de iz sahipleri hakkında bazı hükümler çıkarıyorlardı. Özellikle neseplerinden Güple edilen çocukların neseplerinin belirlenmesinde kayıflara müracaat ediliyordu. Kinane'den Müdlic kabilesi bu alanın uzmanı olarak kabul ediliyor ve bu ilmin babadan oğula geçtiği yaygın olarak söyleniyordu. Büyük fıkıhçılar da çoğunlukla nesep doğrultulmasında bu taifeyi güvenilir buluyorlardı. Hatta Ğlamîyet döneminde, Peygamberimiz bu kabileden Mücezzir adlı bir kayıfe o zaman dedikodu konusu olan Zeyd ve oğlu Usame'nin neseplerini doğrultmıŒtır. Zira Zeyd siyah olmasına rağmen Üsame beyazdı. Rivayete göre, adı geçen kavmin meŒhur kayıflarından Mücezzir-i Kâıf adında biri, bir gün Peygamberimiz (a.s.)'ın makamına gelir. Peygamberimiz de onu bir örtü altında uyuyan Hz. Üsame ve babası Zeyd'in yanına götürür. Her tarafları örtülüyken ayakları dıŒıdadır. Ayaklarına bakan Mücezzir, derilerinin rengi farklı olduğu halde *bu ayaklar bu ayaklardandır* diyerek ikisinin baba oğul olduklarını tespit eder.

Ğlamî dönemde firâset alanında ilk yazılı örnekler Araplar arasındadır. Bu eserlerin bir kısmı müstakil eserler iken bir kısmı da çeŒtli eserler içerisinde bir bölüm halindedir.

1.1.1.Arap Edebiyatında Firâset-nâmeler¹¹

Bu alanda Ğlâm dünyasında ilk eser yazanın Ğnam-ı ğâfî (150-204/767-819) olduğu rivayet edilir. Ancak *El-Kafâ* adlı bu eser günümüze ulaşmamıŒtır. (Yerdelen 1988: 50) Bununla beraber firasetle ilgili bazı eserlerin bu eserin çevirisi olduğu söylenmektedir. (Kâtip Çelebi 2012: C.3, 1096; Kıyâfetü'l-Ğsâniyye 1999: 14) Ğnam Muhammed'le aralarında firâsetle ilgili anlatılanlar ise onun bu konuyla ilgili olduğunu göstermektedir. (11b)

El-Kindî (öl.III/IX. y.y. ortaları)'nın (ğ.Sâmî 1314: V, 3898), Yuhanna b. Bitrîk (IV./X. y.y.) (Süleymaniye Ktp., Ayasofya bl., Nr. 2457, 2890. Nuruosmaniye Ktp, nr. 4927) 'ın ve Muhammed ibni Zekeriyâ Er-Râzî (240-320/854-932)'nin de (Saçaklızâde 2009: 221) konuyla ilgili eserleri vardır.

Fahreddin er-Râzî (544-606/1149-1206) 'nin *Kitâbü'l-Firâse*'si ise Arapça yazılmıŒ firâset-nâmelerin en iyilerinden biridir. (ğ.Sami 1314: V, 3346). Muhyiddin ibnü'l-Arabî (560-638/1164-1240)'nin *Et-Tedbîrâtü İlâhiyye fî Islâhi'l-Memeleketi'l-İnsâniyye* adlı eserinin sekizinci bâbı (Konuk 1992: 215-240) ile *El-Fütühât-ı Mekkiyye* eserinin yüz kırk sekizinci bâbı firâset konusundadır. (El-Fütuhât 1990: 433-434)

Ğbn el-Ekfânî (öl. 749/1348) de *İkmâl el-siyâse fî ilm el-firâse* adlı eserinde firâset ilmini altyapısıyla beraber incelemiŒtir.¹²

1.1.2.Fars Edebiyatında Firâset-nâmeler

Fars edebiyatında firâset-nâmelerle ilgili olarak ilk akla Sasaniler döneminde Ğan hükümdarı olan NûĞrevân-ı Âdil (öl.579) 'ın, filozofların hazırladığı firâset-nâmelerdeki hükümlere göre ülkesini yönetmesi gelir. Bunun için devrin ileri gelen bilginlerine bir firâset kitabı

¹¹ Kıyâfetname nüshalarıyla ilgili olarak özellikle Amil Çelebioğlu'nun Kıyâfe(t) ve AkĞenseddinzâde Hamdullah Hamdî ĞleErzurumlu Ğbrahim Hakkı'nın Kıyâfetnâmeleri adlı makalesinden, Cevat Yerdelen'in Yüksek Lisans Tezinden ayrıca Müjgan Çakır'ın Kıyâfet-Nâmeler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi adlı makale ve kaynaklar arasında yer alan diğçer çalıŒmalardan yararlanılmıŒtır.

¹² Bk.ğükran FAZLIOĞLU; Ğbn el-Ekfânî'nin Ğkmâl el-Siyâse fî ilm el-Firâse Adlı Eseri, http://www.ihsanfazlioglu.net/Sukran_Fazlioglu/Ekfani-Firase.pdf

hazırlattığı ve ülkesini bu kitaptaki bilgilere göre yönettiği ve adaleti bu şekilde sağladığı rivayet edilir. Konuyla ilgili şöyle bir hikâye anlatılır: “Bir gün kısa boylu bir adam gelir birisinden Şikâyetçi olur. Nûşîvân, firâset ilminin gereği olarak zulmün Şikâyetçi olan kişiden kaynaklandığını zira boyunun kısa olduğunu, kısa boyluların da zalim olduklarını söyler. Bunun üzerine adam Şikâyetçi olduğu kişinin kendisinden daha kısa olduğunu söyleyince Nûşîvân da tebessümle hakkı yerine getirir.” (Ahlâk-ı Ahmedî 1256: 73) (Yerdelen 1988: 53)

Ayrıca konuyla ilgili olarak Kemâleddîn Abdürrezzak Kâşîrî (öl.730/1329) ‘nin elde olmayan *Kıyâfet-nâmesi*; Dervî Abdurrahman Mîrek (VIII/XIV.y.y.) ‘ın Sultan Ebû Saîd Bahâdır (öl.736/1335) ‘a ithaf ettiği *Tuhfetü’l-Fakîr* adlı eseri; Sürûrî’nin Türkçeye çevirdiği Seyyid Ali Hemedânî (öl.786/1335) ‘nin *Zahîretü’l-Mülûk* ‘ünün beşinci bâbının sonları (Şt.Ün.Ktp. T.Y. nr. 2671, Topkapı Müzesi Ktp.E.H.Bl. nr. 1351); Hüseyin Vâiz Kâşîrî (910/1504) ‘nin *Ahlâk-ı Muhsinî* ‘sinin bir bölümü sayılabilir.

1.1.3. Türk Edebiyatında Firâset-nâmeler

Türk edebiyatında firâsetten bahseden ilk eser olarak Bedr-i Dilşâd bin Muhammed Orucî ‘un, II. Murad’a ithaf ettiği *Murâd-nâme* ‘si kabul edilir. [bk.Adem Ceyhan(1997); Bedr-i Dilşâd ‘ın Murâd-nâmesi, I-II, MEB Yayınları, İstanbul; Çeleboğlu 1998: 141-150] Bununla beraber konuya ad vermeden değinen ilk eser eldeki Şâmî dönem ilk Türkçe eser kabul edilen Yusuf Has Hâcib ‘in Kutadgu Bilig (yazılı: 462/1069-70) ‘idir. Bir siyasetname ve nasihatname niteliğindeki eserde müellifin, değişik görevler için seçilecek kişiler hakkında çeşitli değerlendirmeler yaparken firâset-nâme ölçülerinden yararlandığı görülmektedir. Buna göre insanın iyilik ya da kötülüğünü ve karakterini dış görünüşünden anlamak mümkündür. Hükümdarlar çevrelerinde böyle insan sarrafı kişileri bulundurmalıdır. (Çavuşoğlu 2004: 44-45)

Nüshası elde mevcut olan ilk müstakil Türkçe kıyafetname ise Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî (853-909/1449-1503) ‘nin manzum *Kıyâfet-nâmesi* ‘dir. Kâtip Çelebi bu eserin Şamî gâfii ‘den tercüme olduğunu söylemektedir. (Kâtip Çelebi 2012: C.3 1096)

Firdevsî-i Rûmî ‘nin Sultan II. Bâyezid (1481-1512) ‘devrinde yazdığı *Firâset-nâmesi* (OM 1333: II, 359) ‘ yanında gâbân-ı Sivrihisârî ‘nin 938/1531 ‘de Damat İbrahim Paşa ‘nın emriyle kaleme aldığı manzum mensur karışık tercümesi de müstakil firâset-nâmelere aittir.¹³

Ğıyas ibni İsmâ-yi Saruhanî (öl.967/1559-60) ‘nin (OM 1333: II, 18); Abdülmecid ibni ğeyh Nasûh (öl.973/1565) ‘un (OM 1333: I, 113); II. Selim (974-982/1566-1574) ‘devrinde yaşıyan Mustafa ibni Evranos ‘un (OM 1333: II, 49), 1003/1595 ‘te Niğdeli Visâlî ‘nin (OM 1333: II, 49)¹⁴ ve 1010/1601 ‘de Seyyid Lokman Çelebi bin Hüseyin el-Ürmevî el-Abûrî ‘nin eserleri¹⁵ adı zikredilmesi gerekenlerdendir.

Türkçe firâset-nâmelerin en meşhuru ise Erzurumlu İbrahim Hakkı (1115-1194/1703-1780) ‘nın *Marîfet-nâme* ‘sindeki bölümdür.¹⁶

¹³ Bk.Kenan BOZKURT(2008); Kıyâfet Şâmî, Türk Edebiyatında Kıyâfet-nâmeler ve gâbân-ı Sivrihisârî ‘nin Kıyâfet-nâmesi (Transkripsiyonlu Metin-Şerh), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (D.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü) Diyarbakır, s.34. Bu eser daha sonra Türkçeye çevrilerek basılmıştır. Dımıçık(1290); Kıyâfetname, (çev.Salim Sadi), İstanbul, 47 s. (bk.Erkâl:1999, 220)

¹⁴ Bk.Cevat YERDELEN(1988); Türk Edebiyatındaki Kıyâfet-nâmeler ve Niğdeli Visâlî ‘nin Vesîletü’l-Ğrân Adlı Kıyâfet-nâmesi, (Yayınlanmamış Y.Lis.Tezi), Erzurum.

¹⁵ Komisyon(1999); Kıyâfetü’l-Ğrânîyye fî ğemâilî’l-, Osmâniyye, Tarihî Araştırmalar Vakfı, İstanbul.

¹⁶ Amil ÇELEBOĞLU(1988); Kıyâfet(î) Şâmî ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ‘in Erzurumlu İbrahim Hakkı ‘nın Kıyâfet-nâmeleri, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, MEB Yayınları, İstanbul, s. 225-262. Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz.(2011), Mârifetnâme, Çelik Yayınları, İstanbul, s. 312-330.

Firâset-nâmeler arasında bunların yanında müellifi hatta adı bile belli olmayan Firâset-nâmeler de vardır. Bir kısmı müstakil kitap bir kısmı da hacmi az olduğu için bir mecmuanın içinde yer almıştır.¹⁷

1.1.3.1. Türkçe Firasetn-âmelerin Genel Özellikleri

Burada Türkçe firâset-nâmelerden içeriğine ulaşılabildiklerimiz hakkında bazı değerlendirmelerde bulunacağız.

Yukarıdakilerden anlaşıldığı kadarıyla Ğlâm âleminde müstakil bir bilim dalı olarak alınan Firâset ilmi Türkçede de telif ve tercüme halinde on sekizinci yüzyıla kadar artarak devam etmiştir. Bazen müstakil bir eserden yine müstakil bir eser olarak tercüme edilmiş bazen de eldeki bir eserin bir bölümü olduğu halde müellif tarafından geliştirilip genişletilerek müstakil ve telif bir eser niteliğine bürünmüştür. Bazen de bir eserin bölümü şeklinde eserlerde yer almıştır.

Türkçe firâset-nâmelerden aynı kaynaktan tercüme olanların çeşitli benzerlikleri içerdikleri görülmektedir. Her ne kadar aynen tercümeden ziyade ekleme ve çıkartmalarla eserler telif niteliği kazansalar da eserler arasındaki benzerlikler tamamen ortadan kalkmamakta bazen kuruluş bazen de içerikte bu benzerlikler hemen göze çarpmaktadır. Mesela, Sivrihisârî'nin eseri ile müellifi belli olmayanlardan Çorum Ğ Halk Kütüphanesi 3165 ve Ğmir Millî Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü 1373/1'deki eserler kuruluş ve içerik itibarıyla birbirine benzemektedir. Eserde geçen firâset âlimlerinin aynı harflerle rumuzlandırılmaları, kullanılan el resimleri ve eldeki çizgilerin adlandırılmalarındaki benzerlik bunun en açık delilidir. Çerikte de sadece bilgilerin hacim ve tasnifinde bazı değişiklikler söz konusudur. (krĞ.Bozkurt 2008; Türk 2007; Gülhan 2009)

Hamdullah Hamdî, Erzurumlu Ğbrahim Hakkı ve Visâlî'nin kıyâfetnamelerinde aynı yapıdaki organlar çoğunlukla iyi ve kötü huya iğâet etmektedir. Bu kıyâfetnameler arasındaki ağı benzerlik bu yargıların kişisel olmadığını, bizim tespit edemediğimiz belirli ve sağlam bir kaynağa dayandığını göstermektedir. (Yerdelen 1988: 189)

Kimi kıyâfetnameler ise bir eserin konuyla ilgili bölümünün yine bir eser içinde bir bölüm olarak yer alması şeklindedir. Eser geyh Baba Yusuf (öl.918/1512, Ğstanbul)'un Mevhûb u Mahbûb adlı eserinin içinde yer alan Nasihat-ı Dil-pezir bağlıklı kıyâfet-nâmesi Ğn-i Arabî'nin Fütihat-ı Mekkiyye adlı eserinden istifade edilerek yazılmıştır. (Çakır 2007: 343)

Ayrıca bu eserler sadece mensur veya sadece manzum olarak kaleme alındığı gibi manzum- mensur karışık da olabilmektedirler. (Sivrihisârî'nin Kıyâfet-nâmesi, Manisa Ğ Halk Ktp. 1858/5 numaralı ve Kıyâfet-nâme-Hâzâ Risâle-i Kimyâ-yı Saâdet, Ğt. Ün. (Eski Eserler) Ktp. T. Y. Bl. nr. 4015. eser manzum-mensur karışımı kıyâfetnamelerdendir.)

Yukarıda da görüldüğü gibi sayılan eserlerden bazılarının nüshaları elde yoktur. Sadece çeşitli kaynaklarda adları geçmektedir. Bir kısmı da müstakil eser olmayıp bir kitabın bir bölümü şeklindedir.

Bazı firâset-nâmelerin ise Türkçeye farklı kişiler tarafından ayrı ayrı zamanlarda tercüme edildiği de vakidir. Mesela DımıĞkî'nin *Kitâbü'l-Âdâb ve's-Siyâse fî 'İlmi'n-Nazarî ve'l-Firâse* adlı eseri 1531'de Sivrihisârî ve 1290/1874'te de Salim Sadî tarafından tercüme edilmiştir.

geyh Ömerü'l-Halvetî'nin 1030/1620 tarihli *Kıyâfet-nâme'si* Ğnam gafîi'nin kıyâfetnamesinin manzum çevirisidir. (Yerdelen 1988: 57) Ayrıca nüshası elde mevcut olan ilk müstakil Türkçe kıyâfetname olan AkĞenseddinzâde Hamdullah Hamdî (853-909/1449-1503)'nin

¹⁷ Bk. Abdülkerim GÜLHAN(2009); Müellifi Bilinmeyen bir Kıyâfetnâme'ye Göre Karakter Tahlili, Beden Dili, Kitabevi, Ğstanbul, s. 39-60. Gökhan TÜRK(2007); Anadolu Sahasına Ait Bir Kıyâfet-nâme Örneği Üzerine Ğeleme, Yüksek Lisans Tezi Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

manzum *Kıyâfet-nâmesi* de Kâtip Çelebi'nin Keğfi'z-zünûn'una göre Ėnam gafii'den tercümedir. Geverek-zâde Hâfız Hasan'ın (öl.1216/1801) *Firâset* adlı eserinin de aynı eserin çevirisi olduğu söylenmektedir. (Kıyâfetü'l-Ėsâniyye 1999: 14)

1.1.3.2.Türkçe Firâset-nâmelerin İçerik Özellikleri

Bağa firâset-nâmeden bahsederken firâsetin Ėer'î firâset ve Hükmi firâset olarak ikiye ayrıldığını; Ėer'î firâsetin peygamber ve velilere has olduğunu, Allah vergisi olup öğrenilemeyeceğini; Hükmi firâsetin ise tecrübelerle dayanılarak elde edildiğinden bağkaları tarafından da öğrenilebileceğini, onun da kıyâfet, irâfet, ihtilac gibi bağıklara ayrıldığını söylemiğik. Dolayısıyla eserler de kaleme alınırken genellikle bu bağıklardan hareket edilmektedir. Yani kimi firâset-nâme gibi genel, kimi de kıyâfet-name, ihtilac-name, kef-name gibi özel alan adlarıyla adlandırılmaktadırlar. Bu adlandırmalar eserin kapsadığı alanla ilgili olarak seçilmektedir. Bu eserler içerik itibariyle, genellikle firâsetin tanımı, kaynakları, türleri ve bazı kavramları; ardından da genel ya da özel alan uygulamaları üzerinde durmaktadırlar. Bazıları firâsetin sadece bir alanını değil birkaç alanını da ele alabilmekte, içinde kıyâfetü'l-beğer yanında eller hakkında da bilgiler verebilmekte (Bozkurt 2008: 135; Türk 2007: 26) bazıları ise ayrıca beğer mizağlarıyla ilgili bilgiler yanında milletlerin mizağlarına da değinmektedir. (Mustafa bin Bâlî, Sivrihisârî, Avanzâde) Hacı küçük olanlarda ise bu ayrıntıya girilmemektedir.

Mustafa bin Bâlî'nin eseri ise firâset ilmini teferruatlı bir Ėilde ve akademik bir gözle ele alması bakımından diğerkilerinden farklı bir yere sahiptir.

IV.Bölüm

1.Firâset İlminin Kullanıldığı Yerler

Geçmiğimilattan binlerce yıl öncesine uzanan ve firâset ilmi her zaman toplumun her kesiminin ilgisini çekmiğbir alandır. Gerek siyasilere yol göstermek, gerek nesebi karığıveya Ėüpheli kiğilerin nesebini belirlemek, gerek hukuk, gerekse köle, cariye ve hizmetçi, memur alımı ve askerlik gibi toplumsal alanlarda verilen kararlarda etkin bir Ėilde kullanılan firâset ilmi edebiyatın da ilgi alanına girmiğbağı bağna bunu konu alan birçok eser kaleme alınmığtır. Batı ve Ėlâm âleminde bu tür eserlerin birçok örneklerine rastlıyoruz. (bk.Firâset İlminin Tarihî Geliğimi bölümü.)

1.1.Siyaset Alanında

Batı dünyasında antik çağlarda yağayan Aristo'nun talebesi Ėkender'e *siyasi* kararlarında firâsetle ilgili tavsiyeleri bilinmektedir. Sâsânî padiğanı Nûğrevân için hükemâ tarafından bir firâset kitabı yazılmıÇ olduğu ve Nûğrevân'ın bu kitaba bakarak hükmettiği belirtilmektedir. (Çelebioğlu 1998: 228-229) (Ahlâk-ı Ahmedî 1256: 73)

1.2.Nesep Belirlemede

Firâset ilminin bir dalı olan kıyâfet-i beğer ilmine vakıf olan kayifler insanların dığ görünüşünde hareketle *nesepleri* hakkında kesin hüküm verirlerdi. Neseplerinden Ėüphe edilen çocukların sadece derilerine bakarak, hiçbir Ėilde tanımadığı halde, anne ve babalarını, anne ve babalarına bakarak da çocuklarını kesin bir Ėilde tayin edebilirlerdi. (Aristo 1990: 34) Bu konuda Kütüb-i Sitte'de geÇen bir hadis-i Ėıfte Hz. Peygamber'in Hz. Üsame'nin nesebi ile ilgili olarak fireset ilminden yararlandığını görmekteyiz. (15b-16a)¹⁸

¹⁸ Bk. Ė.Canan: Kütübü Sitte, C. 15, 119-120. Ayrıca bak. Muhammed Fuâd Abdülbâki(2007); (çev. Abdullah Feyzi Kocaer); Müttefekun Aleyh Hadisler, Hüner Kitabevi, Konya, 958 numaralı hadis, 292. www.darulkitap.com

1.3.Hukukta

İlâm kültüründe ayrı bir bilim dalı olarak itibar ve önem kazanan firâsetin zamanla *hukuk*'ta da yer aldığı görülür. Mustafa bin Bâli de eserinde çeşitli İlâm âlimlerinden hareketle firâsetle hükmetmenin *Ğeriat*ta ancak özel *Ğat*larda mümkün olduğunu, firâsetin *Ğer'î* hükmün önüne geçemeyeceğini, yoksa zan ile hükmetmek ve zulüm olacağını söylüyor. Bu durum ancak *Ğaidin* olmadığı ya da hakkında iddia edilenin yemin etmekten kaçındığı bir davada, o da *Ğer'î* hükmü ortaya çıkarmak *Ğatı*yla ve *Ğeriat*ın adaletsizliğe izin vermemesinden dolayıdır. (6b) Kısaca firâset yargılama hukukunda objektif ve kati delillerle çatı¹⁹ ve onlara rağmen hükme esas teşkil eden bir delil değil, yeterli delil olmadığında soruşturmayı derinleştirme ve yönlendirmede hâkim için hareket noktası teşkil edebilecek ve ancak belli durumlarda faydalı olabilecek bir delil ve metot görünümündedir. (Öğüt 1996: *Firâset*, DCA, C.13, 117)¹⁹ Zira *Ğer'î* hükümler bellidir ve firâset bunların içinde bulunmamaktadır.” (Kurtubî C.10, 71) (6a-b)

Günümüzde ise hukukta kriminoloji biliminin doğuşunda rol oynamış, Lombroso'dan itibaren özellikle ceza hukukunda önem kazanmıştır.²⁰

1.4. Tıp Alanında

Tıp alanında ise milattan önce yaşıyan Golan Hipokrat'ın insanları tiplerine göre ayırdığı ve onları tedavi etmede bu ilimden yararlandığı bilinmektedir.(Çelebioğlu 1998: 227-228) Son yüzyıllarda da insanın beden yapısıyla ruh yapısı arasında ilişki olduğu görüşünden hareketle el yazısından karakter tahliliyle psikolojinin fizyotipolojisi dalı ve tıbbın bazı dallarında psikiyatrik teşhis ve tedavi alanlarında kullanılmaya başlanmıştır. (Mengi 2002: *Kıyâfetnâme*, DCA, 25, 514)

1.5.Köle ve Cariye Alımlarında

Köle ve cariyeliğin meşru olduğu dönemlerde alınacak köle ve cariyeler öyle rastgele alınmazdı. Alacak kişinin uyanık ve akıllı ve insan değerini bilen, adam sarrafı olması ve iğeyarar olanını tanıması için de firâset ilmini bilmesi gerekirdi. (Ceyhan 1997: I, 162)

1.6.Memur Alımında

Firâset ilminin toplumda bu kadar yer etmesi ve etkili olması sadece siyaset, nesep belirleme, hukuk, tıp, köle ve cariyeye alımlarında etkili olmamış aynı zamanda devlet dairelerine *memur alımında* da kendisini göstermiştir. Köle ve cariyeler gibi hizmet işlerinde çalıştırılanlar için gerekli görülen bütün temel kıstaslar memur alımlarında da uygulanmıştır. Çeşitli görevlere atanacak kişilerde görevlerine uygun fiziksel özelliklere dikkat edilmiştir. Kişilerin kel, köse, sağır, çirkin olmaları onların her hangi bir devlet görevine atanmalarına, eğer görevdeyse daha yüksek rütbelere çıkmalarına engel teşkil etmiştir. Bazıları da sahip oldukları fiziki özellikleri sayesinde layık olmadıkları makamlara çıkmışlardır. (Ayvazoğlu 1995)

1.7.Edebiyat Alanında

Siyasetten hukuka, nesep belirlemeden köle ve cariyeye alımına kadar hayatın her safhasını derinden etkileyen firâset ilmi *edebiyatı* da etkilemiştir. Zira edebiyat hayatın aynasıdır. Hayatın içinden çıkan firâset hükümlerinin edebiyata yansımaması ise imkânsızdı.

¹⁹ Süleyman Uludağ Kuğyârî Risalesi'ndeki dipnotta firâsetle ilgili olarak “Bunun bir kaidesi ve düzenli şekli yoktur. Onun için keşfe ilhamın sınırını genişletmek, Gücünü artırarak devlet ve cemiyet nizamına tatbik edilmesi, hukukî, iktisadî ve ticarî münasebetlerin buna göre ayarlanması sakıncalı neticeler verir. İlâm sadece ilhama mazhar olan kişi için ihtiyarî bir delildir. Hüccet-i lâzimedir, hüccet-i mülzime ve hüccet-i müteadriye değildir, yani bir ölçüde ilhama mazhar olan kişiyi bağlar, bağlamaz.” demektedir. (bak. Kuğyârî:1991, 392'deki dipnot.)

²⁰ bak. Sokollu 2002: Suç Nedenleri, <http://www.hukukcu.net/>
Kaner, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/501/5983.pdf>

Firâset ilminin edebiyata yansması hem bir tür olarak müstakil eserlerin yazılması, hem de ilgili hükümlerin çeşitli eserlerde kullanılması şeklinde olmuştur. Yazarlar eserlerinde konuyu bir bölüm halinde içtikleri gibi kısa veya uzun, manzum veya mensur müstakil eserler olarak da ele almışlardır. Müstakil yazılanlara genelde Firâset-nâme, Kıyâfet-nâme gibi adlar verilmiştir. Bu alanda Türk Edebiyatı'nda da eldeki ilk Türkçe eser olan Kutadgu Bilig'den 20. yüzyıla kadar firâset-nâme türünde manzum-mensur, telif-tercüme onlarca eser kaleme alınmıştır. Bunun yanında yazılan birçok manzum ve mensur eserde de firâset-nâme unsurları çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Başta Divan Gîrinde ve mesnevilerde olmak üzere modern edebiyatta roman kahramanlarının karakter oluşturmalarında yüz ve vücut yapıları ile karakterleri arasında ilgi kurmada firâset ilminden yararlanılmıştır. (Arik 2003) Yine günümüzde sinema ve çizgi filmlerdeki karakterlerin seçiminde de bu tiplerden yararlanıldığı görülmektedir.

Sonuç

Mustafa bin Bâli'nin firâset ilmi üzerine olan bu eseri kültür tarihimiz açısından önemli bir eserdir. Firâset ilmi günümüzde bilimselliğini yitirmiş ve geçmiş asırlarda büyük rağbet görmüş ve gerçek bir bilim olarak algılanmıştır. Tecrübe ve gözlem üzerine tahmine dayanan firâset ve kıyâfet üzerine şimdiye kadar ele geçen Türkçe firâset-nâmeler hep uygulamaya yönelik ve firâset ve kıyâfet ilmi konusunda kısıtlı bilgiler içermektedir. Eser her ne kadar derleme niteliğinde de olsa alanında tektir. Müellif eserini kaleme alırken yaptığı için bir derlemeden ibaret olduğunu zaten kendisi söylemekte ve ana kaynaklarını da zikretmektedir. Bununla beraber yaptığı çalışmada kuru bir derlemeden çok eldeki bilgileri bir akademisyen titizliğiyle değerlendirmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdulhamid b. Hîbetullâh (trhsz.), *Şerhü Nehcü'l-Belâga*, Daru İhyâi'l-kütübü'l-Arabiyye Yayını, Beyrut, C 19, 19. <http://www.shamile.com>
- Abdurrezzak Kâşî (2004) *Tasavvuf Sözlüğü*, (çev.Ekrem Demirli), G Yayıncılık, İstanbul.
- ABDÜLKADİR ÖĞLU, Abdülkadiroğlu (1998) *Bursalı İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefâyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân'ı*, Ankara.
- AĞIRAKÇA, Ahmet (2001) *İyâs b. Muâviye* md., DİA, 23, 498.
- AKTAN, Bilal (2009) "Manzum Kıyâfetnâmlere Göre Beden ve Kişilik", *Beden Dili*, (edit. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç), Kitabevi, İstanbul, 73-84.
- AKÜN, Ömer Faruk (1994) "Divan Edebiyatı", DİA, 9, İstanbul, 389-427.
- ALGAR, Hamit (2005) "Molla", DİA, 30, İstanbul, 238-239.
- ALKAYA, Mehmet Akif (1996) *Taşlıcalı Yahyâ Kitâb-ı Usûl*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Malatya.
- ARIK, M. Selim (2005) "Firâset ve Keramet Açısından Muvafakât-ı Ömer (r.a.)", Yeni Ümit, Sayı 69, Temmuz-Ağustos-Eylül. <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/firaset-ve-keramet-acisindan-muvafakat-i-omer-r-a/bolumuc> (ET:25.09.2012)
- ARIK, Şahmurat (2003) "AhmetMithat Efendi'nin Romanlarında Kıyâfet Üminin Tesirleri", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C.XXX, İstanbul, 43-60.
- Aristoteles (1990) *Politika*, (Çev. Mete Tunçay). Remzi Kitabevi, 3. baskı, İstanbul.
- AYBAKAN, Bilal (2010) "Şafiî", DİA, 38, İstanbul, 223-233

- AYDIN, Cengiz-Gülseren (1992) "Batlamyus", *DİA*, 5, İstanbul, 196-199.
- AYKUT, A. Sait (2007) "Yüz ve Beden Ruhun Kıyafeti midir?", *Gezgin*, Mayıs, S 4.
- AYVAZOĞLU, Beğr (2000) "Sakala ve Bıyığa Dair", *Aksiyon*, S.280, 15-04-2000.
- AYVAZOĞLU, Beğr (1995) "Çirkin", *Aksiyon*, S.53, 12-09-1995.
- AZÖMLĖ Mehmet (2005) *Abbasîler Dönemi Bâbek İsyânı*, Ankara.
- BALTACI, Ahmet (1999) "Ebû Bekir Önü'l-,Arabî", *DİA*, 20, 488-491.
- BAĞKAN, Ali Rıza (1987) *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâili'l-,Osmâniyye*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Beyhâkî (2003) *Şu'abü'l-îmân*, Mektebetü'r-Rüğd yayınları, Riyad, C. 2, 391. <http://www.shamile.com>
- BEYZÂDEOĞLU, Süreyya Ali (1996) *Sünbülzâde Vehbî Lutfiyye*, Cihan Neğriyat ve Matbaacılık, İstanbul.
- BLOCHET, Edgar (1926) *Catalogue des Manuscrits de la Biblioteque Nationale*, 2 cilt, Paris.
- BOZKURT, Kenan (2008) *Kıyâfet İlmi, Türk Edebiyatında Kıyâfet-nâmeler ve Şa,bân-ı Sivrihisârî'nin Kıyâfet-nâmesi (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (D.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü) Diyarbakır.
- BROCKELMAN, Carl (1969) *Katalog der orientalischen Handschriften der Stadtbibliothek zu Hamburg*, Hamburg.
- Bursalı Mehmed Tahir (1975) *Osmanlı Müellifleri*, C. 1, Yaylacık Matbaası, İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tahir (1333) *Osmanlı Müellifleri I-II-III*, Matbaa-i Âmire, İstanbul.
- CANAN, Ėbrahim, *Kütüb-i Sitte Tercümesi ve Şerhi*, C.12, Akçağ Yayınları, Ankara.
- CEYHAN, Adem (1997) *Bedr-i Dilşad'ın Murâd-nâmesi I-II*, MEB Yayınları, İstanbul.
- CEYHAN, Adem (2006) *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap, Ankara.
- ÇAKIR, Müjgan (2007) "Kıyâfet-nâme"ler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, 333-350.
- ÇALDAK, Süleyman (2005) "Tağköprülüzâde'nin Mevzû'atı'l-ulûm'undaki Ėimler Tasnîfi Üzerine", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 2, 115-146, Elazığ.
- ÇAVUĞOĞLU, Ali (2004) *Kıyâfetnâmeler*, Akçağ Yayınları, Ankara. XVII, 2009/2, 293-302.
- ÇAVUĞOĞLU, Ali (2009) "Kıyâfet Ėmi ve Kutadgu Bilig'de Kıyâfet Ėmi/Fizyonomi Ėleri", *Bilimname* XVII, 2009/2, 293-302.
- ÇELEBĖ Ėyas (2001) "Ėâfe", *DİA*, 23, İstanbul, 497.
- ÇELEBĖOĞLU, Amil (1998) "Kabus-nâme Tercümesi Murad-nâme'ye Dâir", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 141-150.
- ÇELEBĖOĞLU, Amil (1998); "Kıyâfe(t) Ėmi ve AkĖanseddinzâde Hamdullah Hamdî Ėe Erzurumlu Ėrâhim Hakkî'nin Kıyâfetnâmeleri", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yayınları, İstanbul, 225-262.
- DENĖ, Ėmail (2004) "Fizyonomi", *Sızıntı*, S.300, Ocak, <http://www.sizinti.com.tr/konular/ayrinti/fizyonomi-ilmi-kiyafet.html> (ET:25.09.2012)

- DEVELLİOĞLU, Ferit (2005) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 22. baskı, Aydın Kitabevi Yayınları,, Ankara.
- DÖLÇÖN, Cem (1983) *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- DUMAN, Ali (2004) “TaÇköprüzâde Ahmed Efendi ve Mevzu’âtü’l-’Ulûm’da Yer Alan Usul ve Fıkhî Çeşitli Çimmler”, *Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004/1, C. III, S.5, ss. 47-64)
- Ebu Abdurrahman es-Sülemî (1981) *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî’nin Risaleleri*(çev. Süleyman Ateç, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- ELÇAÇIK, Muhittin (2010) “Sihhat u Maraz’da Ahlât-ı Erbaanın Çeşitli Çimmleri”, *Mukaddime* (Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi), 2010/1, 125-141.
- ERKAL, Abdulkadir (1999) “Kıyafetnâmeler Üzerine”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, S. 13, 217-225.
- ERSOY, Ersen (2009) “Çatılâc-nâmeler”, *Beden Dili*, (edit. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç), Kitabevi, İstanbul, 61-72.
- ERSOYLU, Halil (1989) “Seğir-nâme”, *TDAY-Belleten* (1989), 1985, 27-48.
- Fahrudin Er-Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb*, [C.2 (2008), 9 (trhz), 10 (trhz)], Akçağ Yayınları. <http://www.darulkitap.com> (ET:19.10.2012)
- DarulKitap Çlam Ansiklopedisi v.2
- Fahrü’d-dîn Muhammed b. Ömer er-Râzî eÇğâfi’î (2000) *Mefâtihü’l-gayb Mine’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dârü’l-Kütübü’l-Çamiyye yay. Beyrut, 1. bs., 2, 191; 12, 512, En’am/6:27. <http://www.shamile.com>
- FAZLIOĞLU gükran; “Çön el-Ekfânî’nin Çkmâl el-Siyâse fî ilm el-Firâse Adlı Eseri”, http://www.ihsanfazlioglu.net/Sukran_Fazlioglu/Ekfani-Firase.pdf (ET:25.09.2012)
- Feteva-yı Hindiyeye*, (*Feteva-i Alemgiriyye*), (haz. Mustafa Efe), Akçağ Yayınları: C. 15, 277. <http://www.darulkitap.com/oku/fikih/fetavayihindiye/meshurfakihler.htm> (ET:19.10.2012)
- FLÜGEL, Gustav (1865) *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*, 3. Cilt, Viyana.
- GÖKYAY, O. gaik ve ÖZEN, gükrü (2005) “Molla Lutfî”, *DİA*, 30, İstanbul, 255-258.
- GÜLHAN, Abdülkerim (2009) “Müellifi Bilinmeyen Bir Kıyâfetnâmeye Göre Karakter Tahlili”, *Beden Dili*, (edit. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç), Kitabevi, İstanbul, 39-60.
- GÜMÜğ, Sadreddin (1993); “Seyyid gerîf Cürçânî”, *DİA*, 8, 134-136
- Hucvirî (1982) *Keşfü’l-mahcûb* (hızl. S. Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Çbrahim El-Hazimi (2009) *7 Hadis İmamının İttifak Ettikleri Hadisler* (çev. Hanifi Akın), Karınca Kitap, İstanbul, www.darulkitap.com (ET:19.10.2012) (DarulKitap Çlam Ansiklopedisi v.2) Kırkinci Bölüm; Fiten Bölümü, Türklerle Savaş 294. Hadis.
- Çön Sînâ (2005) *İşaretler ve Tembihler*, (çev.A. Durusoy-M.Macit-E.Demirli) Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Çön Sînâ (2009) *El-Kânûn fî’t-Tıbb*, *Birinci Kitap*, (çev.Esin Kâhya), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2. Baskı, Ankara.

- İlmün *Kitâb fil-Firâsa*, ascribed to İflîmûn/Aflîmûn (Polemon). End of text and colophon. MS Leiden, Or. 198, ff. 75b-76a. http://www.islamicmanuscripts.info/courses/arabic_manuscripts/or00198.pdf (ET:25.09.2012)
- İnam Ahmed ibni Hanbel (2001) *Müşned*, er-Risale yayını, C. 16, 1. Baskı, Beyrut. <http://www.shamile.com>
- İnâm-ı Gazâlî *İhyâü Ulûmî'd-dîn*, (çev. Ahmed Serdaroğlu), C.3. www.darulkitab.com (ET:19.10.2012)
- İnâm-ı Gazâlî (2010) *Hakikat Bilgisine Yükseliş*, Meâricü'l-Kuds, (Tercüme: Serkan Özburun), İnsan Yayınları, 3. baskı., İstanbul.
- İnam Kurtubî *El-Câmiu li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, Buruç Yayınları, İstanbul. <http://www.furkanvakfi.net/indir/124-kitap/1455-tefsir-kitaplar.html> (ET:25.09.2012)
- KAPLAN, Mahmut (2009) "Kıyâfetnâme", *Beden Kitabı*, (edit. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç), Kitabevi Yayınları, 85-107.
- KARA, Ömer" (2007) "Râgıb el-Şfehânî", *DİA*, 34, 398-401.
- Kâtip Çelebi (2012) *Keşfü'z-Zunûn*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C.1-5, İstanbul.
- KAYA, Mahmut (2007) "Ebû Bekir er-Râzî", *DİA*, 34, İstanbul, 479-485.
- KAYA, Mahmut (1995) "Fârâbî", *DİA*, C.12, İstanbul, 145-162.
- Kelâbâzî (1992) *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, (haz. Süleyman Uludağ), İkinci Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kınalızâde Ali Çelebi (2007) *Ahlâk-ı Alâî*, (haz. Mustafa Koç), Klasik Yayınları, İstanbul.
- KONUK, Ahmed Avni (1987) *Füsûsu'l-hikem Tercüme ve Şerhi*, (haz. M. Tahralı-S.Eraydın), Dergâh yayınları İstanbul.
- KONUK, Ahmed Avni (1992) *İbniArabî, Tedbîrât-ı İlahiyye Tercüme ve Şerhi* (haz. Mustafa Tahralı), G Yayınları.
- KUTLUER, İhan (1993) "Câlînûs", *DİA*, 7, İstanbul, 32-34.
- Kuçeyrî (1991) *Kuşeyrî Risâlesi* (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- LEVEND, Âgâh Sırrı (1980) *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- MACDONALD, D. B. (1988) "Firâset", *İA*, 4, 640, İstanbul.
- MACDONALD, D. B. (1988) "Kıyâfet", *İA*, 4, 775-776, İstanbul.
- Mehmed Süreyya (1308) *Sicill-i Osmanî*, C. 4, Matbaa-i Âmire, Dersaadet.
- Menâvî (1994) *Feyzü'l-kadîr*, Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye yayını, Beyrut, C. 2. <http://www.shamile.com>
- MENGİ Mine (1978) "Kıyâfetnameler Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten* (1978) 1977, 299-309.
- MENGİ Mine (2002) "Kıyâfetnâme", *DİA*, 25, Ankara, 513-514.

- Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (1964) *Tefsîr-i Kurtubî*, Dâru'l-kütübü'l-Mısriyye Yayını, Kahire, 2. Baskı, C.10, s.45. <http://www.shamile.com>
- Muhammed Fuâd Abdalbâki (2007) *Müttefekun Aleyh Hadisler*, (çev. Abdullah Feyzi Kocaer), Hüner Kitabevi, Konya, (958 numaralı hadis, 292). www.darulkitap.com (ET:19.10.2012)
- Muhyiddîn ibnü'l-Arabî (1990) *El-Fütuhât el-Mekkiyye*, (hızl. Nihat Keklik), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 433-434.
- NARLI, Mehmet (2009) "Tanzimat Romanında Beden ve Kişilik", *Beden Dili*, (edit. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç), Kitabevi, İstanbul, 109-122.
- Necmüddin Kübra (1980) *Tasavvufî Hayat*, (haz.Mustafa Kara), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Osmanzâde Tâ'ib Ahmed (1256) *Ahlâk-ı Ahmedî*, İstanbul.
- ÖĞÜT, Salim (1996) "Fîrâset", *DİA*, 13, İstanbul, 117-118.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim (2009) "Seyfûddeve", *DİA*, 37, İstanbul, 35-36.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim (1995) "Hârizm", *DİA*, 16, İstanbul, 217-220.
- ÖZCAN, Tahsin (1999) "Mustafa Efendi (Balizade)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ÖZDEMİR, Hikmet (2008) *Sad Kelime-i Hazret-i Ali*, Türkiye İmî Çetimai Hizmetler Vakfı, Yeniköy Grafik Reprodüksiyon San. A.Ş., İstanbul.
- ÖZGENEL, Mehmet "İmam Muhammed'in Çetihad Usûlünde Sünnetin Konumu", *Usûl*, S. 3, 91-105. http://www.usuldergisi.com/sayi_3/USL2005104-MOzenel.pdf (ET:26.09.2012)
- ÖZTÜRK, Zehra (1997) "Hamdullah Hamdî", *DİA*, 15, İstanbul, 452-455
- PALA, İskender (1982) "Kıyâfetnâme", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, C. 5, 339-341.
- PALA, İskender (2004) *Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- PARLATIR, İmail-György HAZAGBARBARA KELLNER-HECKELE (2007) *Catalogue of Turkish Manuscripts in The Library of The Hungarian Academy of Sciences*, Hungarian Academy of Sciences-TÜBA, Budapest.
- PARLATIR, İmail (2006) *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara.
- PERTSCH, Wilhelm (1889) *Die Handschriften-Verzeichnisse Der Königl. Bibliothek zu Berlin Sechster Band Verzeichniss Der Türkischen Handschriften Von Wilhelm Pertsch*, Berlin.
- Râgıb-ı İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, <http://www.shamile.com>
- Râgıb-ı İsfahânî (2010) *Müfredât, Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, (çev.Abdulbaki GÜNEĞ-Mahmut YOLCU), Çıra Yayınları, İstanbul.
- Reşiddîn Vatvat, *Sad Kelime*, Ankara Ün. Yazma Eserler Kütüphanesi, Mustafa Con A 695/1, v. manzum, Fasça, yk. 1b-11b, (yk.7b)
- Rieu, Ph D Charles (1978) *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, Otto Zelle Verlag Osnabrück.

- Sadık b. Hasen el-Kannûcî (1978) *Ebcedü'l-ulûm fî Beyânî Ahvâlî'l-ulûm* (4 Cilt), Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye Yayını, Beyrut. <http://www.shamile.com>
- Sahih-i Buharî ve Tercümesi*, (Çev. Mehmed Sofuoğlu), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Sahih-i Müslim*, Dârü'l-Ciyl, Beyrut, C.8, 41. <http://www.shamile.com>
- SARI, Nil ve AKGÜN, Burhan (2008) "Türk Tarihinde Psikiyatriye Bakış, Türkiye'de Sık Karşılaşılan Psikiyatrik Hastalıklar", GÜ. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri Sempozyum Dizisi No:62, Mart 1008, 12-24.
- SARIÇAM, İbrahim (2006) "Müddic", *DİA*, 31, İstanbul, 473-474.
- Seyyid Lokman Çelebi (1999) *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâ'ilî'l-Osmâniyye*, Tarih Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Steingass, Francis Joseph; *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, <http://dsal.uchicago.edu/dictionaries/steingass/> (ET:26.09.2012)
- Steingass, Francis Joseph; (2005) *Arabic-English Dictionary*, Asian Educational Services, New Delhi, Chennai
- SÜMBÜLLÜ, Yusuf Ziya (2010) *Seğirname*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum.
- SÜMBÜLLÜ, Yusuf Ziya (2010) "Balkanlardaki Osmanlı Mirasına Örnek Bir Eser: Seğirname", *Hikmet İlmî araştırmalar Dergisi* ADEKSAM-Gostivar-Makedonya, (Mayıs2010), S.15, 40-50.
- SÜMBÜLLÜ, Yusuf Ziya (2009) "Kefnâme Türü Ve Yazma Bir Kefnâme Risâlesi Üzerine Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (The Journal of International Social Research) Volume 2/6 Winter, 575-585.
- Süyûtî *Câmi'ü'l-ehâdis*, C. 5. <http://www.shamile.com>
- ğemseddin Sâmî (1313) "Tûn", *Kâmûsü'l-A'lâm*, İstanbul, C.3, 1698.
- ğemseddin Sâmî (1313) *Kûhistân* mad., C.5, 3930.
- Tağlöpri-zâde Ahmed Efendi (1313) *Mevzuatü'l-Ulum Tercümesi* (Kemâleddin Mehmed Efendi), C.I, Dersaadet İdam Matbaası, I, 358.
- TATÇI, Mustafa (1997) "Türk Edebiyatında İki Tür: Seğir-nâme ve Çın-nâme", *Edebiyattan Çeri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Tirmîzî (2005) *Tefsîrü'l-Kur'ân*, Ankara.
- TURAN, İbrahim (2007) *Türk Kültür Tarihi*, 158-159, 174-175) <http://e-tarih.org/bilim/?sayfa=99372.124884.472752.0.0.php> (ET:26.09.2012)
- TÜRK, Gökhan (2007) *Anadolu Sahasına Ait Bir Kıyâfet-nâme Örneği Üzerine İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- ULUDAĞ, Süleyman (1991) *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul.
- ULUDAĞ, Süleyman (1991); *Fahrettin Râzî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ULUDAĞ, Süleyman (1996) "Firâset", *DİA*, 13, İstanbul, 116-117.
- UNAN, Fahri (2000) "XVI. Yüzyıl Ulemâsından Nev'î Efendi'ye Göre Çim ve Çimler", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti*

- Kongresi (7-9 Nisan-1999 Konya), Konya, 257-266.
<http://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/akademik26.html>(ET:26.09.2012)
- UNAN, Fahri (2010) “Bir XVI. Yüzyıl Yazarının Zihniyet Dünyasında Miletlerin Çınamaları”, *Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, (14 Mayıs 2005, Prof. Dr. Ercüment Kuran’a Saygı)*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 292-312.
- ÜNVER, Çmail (1993) “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türkoloji Dergisi*, C.XI, S.1, Ankara, 51-89.
- YAVUZ, Yusuf çevki (1995) “Fahreddin er-Râzî”, *DİA*, 12, İstanbul, 94.
- YERDELEN, Cevat (1988) *Türk Edebiyatındaki Kıyâfet-nâmeler ve Niğdeli Visâlî’hin Vesîletü’l-İrfân Adlı Kıyâfet-nâmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Erzurum.
- YERDELEN, Cevat (1991) “Niğdeli Visâlî ve Vesîletü’l-İrfân”, *İslâmî Edebiyat*, S.12, 1991, 45.
- YIDIZ, Kemal (2005) *İslâm Yargılama Hukukunda Şahitlik*, Hâcegân Akademi Kitaplığı, İstanbul.
www.i7ur.org/files/501.pdf (ET:26.09.2012)
- YILMAZ, Çbrahim (1999) “A”Ç ve Kasîde-i Dâliyye”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 14, 245-268. <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/ilahiyat/article/viewFile/4087/3911> (ET:26.09.2012)
- YILMAZ, KâÇf (2001) *Güftî ve Teşrîfâtü’ş-Şu’ârâ’sı*, AKMB Yayınları, Ankara.
- YOLCU, Mehmet (2008) “Râgıb el-İsfahânî ve el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân’ı”, *Hikmet Yurdu*, Yıl: 1, S.1, (Ocak2008), s.109-147.
- ZÇYAOĞLU, Rakım (1971) *İstanbul Kadıları-Şehreminleri-Belediye Reisleri ve Partileri Tarihi, 1453-1971*, Çlari-Siyasî, Hak Kitabevi, İstanbul.
- www.darulkitap.com (ET:19.10.2012)
- http://www.sorularlarisale.com/makale/2795/sevad_ibni_karibi8217-devsi.html (ET:26.09.2012)
- <http://www.risaleara.com/oku.asp?id=878> (ET:26.09.2012)
- <http://www.sorularlailamiyet.com/article/13484/uc-kisiye-acyin-cahiller-arasinda-kalmis-alime-zenginken-fakir-dusene-kavmin-ulusu-iken-asagi-hale-dusene-sozu-hadis-midir-seyh-edebali-nin-sozu-oldugu-da-soyleniyor.html> (ET:26.09.2012)
- <http://www.gurabamecmuasi.com/Dergi/5-sayi/210-yusuf-bin-ismail-en-nebhani-hayati-ve-eserleri.html> (Elma,İ)(ET:14.10.2012)



HİKÂYET-İ NİL-İ MÜBÂREK ÜZERİNE

*Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ**

ÖZET

İslâm medeniyeti dairesine dâhil olduktan sonraki süreçte, Türk Edebiyatı, Arap ve Fars kültür muhiti ile yakın temasa geçmiştir. Bu temas, öncelikle dil ve edebiyat sahasında etkili olmuştur. Tercüme ve adaptasyon faaliyetleri ile ivme kazanan bu kültürel etkileşim döneminde, dini-ahlâki-didaktik nitelikte pek çok eser, Türk Edebiyatı sahasında bu suretle var olabilmıştır. Bahsi geçen eserlerin ana hatlarıyla ideal insan, ideal toplum prensibi ekseninde, ağırlıklı olarak dini ve ahlâki içerikli bir kimlik ile karşımıza çıktığı ifade edilebilir ki bu türden eserlerden bir bölümünü de kıssalar oluşturur. Nil Nehri'nin kaynağına duyulan merak ve bu merakın giderilmesi adına başlatılan dini-fantastik içerikli maceralı yolculuğu anlatan "Hikâye-i Abdülmecid" adlı kıssa da bahsi geçen türün özelliklerini barındıran bir eser olmakla çalışmamızın genel çerçevesini oluşturmaktadır. Bilinmeyene duyulan merak ve bu merakın giderilmesi adına söylenenler veya icra edilenler, ister istemez etraflarında dini, sihri, mistik olağanüstülüklerin iç içe geçerek işlenmesi sonucunu doğurabilir. "Hikâye-i Abdülmecid" adlı eserde, Abdülmecid'in Nil Nehri'nin kaynağını arayışı, halkın Cennet, Cebraile gibi dini konulardaki algısını yansıttığı olmanın yanında, Kevser, Nil, Zemzem gibi suların kaynak olarak kutsal bir kökene nasıl bağlanmış olduğuna da işaret etmektedir. Nil Nehri, Fırat Nehri gibi "Mübarek" sıfatı ile yüceltilmiş ve İslâm nehri olarak sayılmıştır. Bu sıfat, nehrin Mısır ve havalisindeki bütün zirai hayatın doğal olarak da insan hayatının can damarı olması münasebetiyle olabileceği gibi, nehrin kaynağının oldukça uzun bir süre tespit edilememesiyle de ilgili olsa gerektir ki Nil Nehri'nin kaynağının gizeminin oldukça eski ve sık işlenmiş bir tema olduğunu da burada ifade etmek gerekecektir.

Anahtar Kelimeler: Nil Nehri, hikâye, din, ahlak, olağanüstülük

THE STORY OF THE HOLY NILE

ABSTRACT

Turkish literature came into a close contact with the Arab and Persian cultural circles, after the Turks adopted Islamic civilization. That contact became efficient especially in the fields of language and literature. During this period of cultural interaction which was improved by translation and adaptation studies, numerous works of religious-moral-didactic characteristics appeared in Turkish literature. We find the mentioned works prominently in a religious and moral

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: yzsumbullu@yahoo.com

character, pursuing the principles of ideal individual and ideal society. Some of the works of this type are stories. Recounting a curiosity for the source of the Nile and a religious-fantastic adventurous journey experienced to satisfy this curiosity, "Abdülmeccid's Story", a work that covers the characteristics of the mentioned type, will be the topic of our study. What was said in the name of wonder and curiosity of the unknown or execution eliminate those, around them, not necessarily religious, magic, mystical telescopically may result in processing. "Abdülmeccid's Story", the search for the source of the Nile River Abdülmeccid forensic work of the people of Paradise, Gabriel reflects the perception of being religious issues as well as consecrated Kevser, the Nile, the Zamzam water as a resource, such as an origin of the holy is connected again to the world of values noteworthy aspect-oriented. In our study, the River Nile, the Euphrates, such as "Blessed" sublimated with the title and Islam must be counted as the river. This adjective, Egypt and the district of the river as a natural human life in all agricultural life, as well as marking the lifeblood of the river, the source seems to be in for quite a long period of time determined that the inability of the mystery of the source of the Nile River, a theme that is quite old and often processed in the need to express.

Key Words: Turkish education, listening skills, curriculum.

Giriş

İnsanları doğru yola iletme, ahlâklî bireylerden oluşan erdemli ve huzurlu bir toplum yaratma kastıyla kısa hikâyelerle öğütler vermeyi amaçlayan ahlâkî esaslara dayalı eserler yazma, gerek Türk gerekse dünya edebiyatında tarih kadar kadim sayılabilecek bir gelenektir. Özellikle Türklerin İslam medeniyeti çerçevesine girmesi, bu edebî eserlerin mahiyetinde belirleyici olmuştur. Böylelikle örf, âdet ve göreneklere dayanan ahlâkî, İslam esaslarına dayanan dinî ve kimi zamansa bambaşka bir mahiyete bürünen sûfiyâne yol/yollara dayanan tasavvufî olmak üzere üç ana damardan beslenen bir edebiyat geleneği ortaya çıkmıştır. Bu eserler, konuları bakımından kendi içlerinde genel olarak dinî, ahlâkî, tasavvufî çeşitlerinde ayrıldıkları gibi, siyasî ve adâb-ı muâşeret kurallarına yönelik olması dolayısıyla toplumsal içerikli olanları da vardır.¹

Arap ve Fars kültür muhitinden tercüme ve adaptasyon yoluyla başlayan bu kültürel etkileşim süreci, Türk Edebiyatı'nın gelişimi üzerinde oldukça ciddi tesirlerde bulunmuştur ki „ümmeî çağı" olarak adlandırılan bu devir, Türk Edebiyatı'nın en zengin dönemidir.² Gerek bu dönem ve gerekse sonraki dönemlerde olabildiğince hızlı ve etkili bir öğretim gerçekleştirilmek adına hikâye ve kıssa türünden nev'îlere diğer türlere nazaran çok daha fazla müracaat edildiği görülmektedir ki bu eserlerden birisi de çalışmamıza konu olan "Hikâyet-i Abdülmeccid" dir.

Eserin girişinde: "Bilgil ki işbu kitâbda Nîl-i Mübârek ırmâğı kıssası rivâyet olunur ki ve anın acâ'ib ve garâ'ib hikâyet olunur. Ol sebebdan ben za'îf bu kitâbı Arabî dilinden Türkî diline tercüme eyledim. göyle ki okuyanlar ve dinleyenler zevk u safâlar iderler. Ol sebebdan ben fakirü'l hâkîr(i) hayr dua ile yâd eyleyeler" ifadesi geçmektedir ki burada müellifin eserini Arapça'dan Türkçe'ye tercüme etmiş olduğunu, ayrıca kıssa ve hikâye terimlerini iç içe kullandığını görmekteyiz. Bu doğrultuda, latin alfabesine aktarmış olduğumuz hikâye metnine ve

¹ Ağâh Sırrı Levend, "Ümmeî Çağında Ahlâk Kitaplarımız", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, S. 234 İstanbul, 1964, s. 90

² Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1986, s. 195.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

değerlendirmelerimize geçmeden önce konumuzun seyri gereği hikâye ve kıssa terimlerine ana hatları ile temas etmeyi faydalı görüyoruz.

Bir edebiyat türü olmanın yanında bir anlatım biçimine de ad olan hikâye; anlatmak, nakletmek, aktarmak, tekrar etmek, benzetmek, taklit etmek³, bir olayın sözlü veya yazılı olarak anlatılması, gerçek veya tasarlanmıŞ olayları anlatan düz yazı türü, öykü, aslı olmayan söz, olay, anlatma, roman, masal, olmuŞ bir hadise,⁴ nakl etme, bir vak'a ve sergüzeÇi sırasıyla anlatma, rivâyet, hakikî veya uydurma ve ekseriya hisse kapılmağa mahsus sergüzeÇi ve vukuat, kıssa, mesel (masal)⁵ olarak tanımlana gelmiŞtir.

Ç sürmek, birini takip edip arkasından gitmek, bir kimseye bir haber veya sözü bildirmek, açıklamak, anlatmak gibi anlamlara gelen kıssalar Kur'an'da; geçmiŞeserleri ve izleri açığa çıkararak insanların unutmıŞ bulundukları veya gafil oldukları olaylar üzerinde dikkatlerini yoğunlaÇırmak amacı taÇıtmaktadır⁶ Ğlamî literatürde veya Kur'an ıstılâhında „kıssa“ denildiğinde, Kur'an'da anlatılan tarihi olaylar ve peygamberlerin hayat hikâyeleri kastedilir. Daha açıklayıcı bir tanım yapmak gerekirse kıssa; tarihin derinliklerinde kaybolmuŞ, unutulmuŞ veya bazı izleri varlığını koruyabilmiŞ mutlak hakikatleri, yüksek dinî değerleri ihtiva eden tarihi olayların, adeta olaylara yeniden bir canlılık vererek muhataplara anlatılmasıdır.⁷

ÇeÇitli konulardaki haberleri rivâyet etmek ve deĞiÇik olayları sunmak, geçmiÇ kavimlerin karÇılaÇıkları iyi veya kötü durumları aktararak, zarif ve nükteli fıkralar anlatmak veya gerçekte hiç ilgisi olmayan uydurma masallar düzmekten ibaret hikâyemsi verimlerden biri de kıssalardır. Türkçemizde yaygın olarak kullanılan, olaya ve anlatıma dayalı olan destan, masal, fıkra, menkıbe, hikâye hatta roman gibi edebî türleri kıssa çerçevesinde değerlendirmek de mümkündür.⁸

Arap edebiyatında kıssa; hikâye, nadire, esâtir, mesel, semer, haber vb. adlarla çeÇitli Çakillerde ifade edilen bu tür⁹ en genel anlamıyla bir olay anlatımıdır ki olması mümkün olsun veya mümkün olmasın tasavvur edilmiÇ konuların olaylara dayanılarak özel bir tarzda anlatılmasıyla meydana gelmiÇ edebi bir türdür.¹⁰ Kıssalarda din, tasavvuf, aÇk, kahramanlık, ahlâkî faziletler ve erdemler en fazla iÇenen konulardır. Bu konuların ayrı ayrı iÇendiĞi kıssalar olduĞu gibi birden fazla temanın ele alındıĞı kıssalar da mevcuttur.¹¹

Kur'an-Kerim kıssaları, Hz. Peygamber ve ashabın hayatı, mucizeler, kerametler ve Ğlâm ulularının menkıbelerinden ilham alan bu eserler çoğunlukla Arap kaynaklı olup, zaman içerisinde tercümeler, nakiller ve adaptasyonlarla zenginleÇirilerek Türkçeye kazandırılmıÇtır. Bu eserler genellikle Çahsi bir amaç güdülmeden yazılmıÇ ve derviÇer tarafından meydana getirilmıÇlerdir.¹²

Bu açıklamalar eÇiĞinde, Nîl Nehri'nin kaynağına ulaşma adına verilen bir mücadeleyi dini-sihri- fantastik muhteva ile dikkate sunan “Hikâyet-i Abdülmecid” adlı kıssanın bu çalıÇmanın genel çerçevesini oluÇturduĞunu ifade etmek isteriz ki lâtinize etmiÇ olduĞumuz metne ve

³ Hüseyin Yazıcı, “Hikâye”, DÇA, Ğstâbul 1998, c. XVI, s. 479

⁴ Ferid Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi, Ankara, 2010, s.423

⁵ Ğemseddin Sami, Kamus-i Türkî, Dersaadet Matbaası, Ğstâbul, 1316,s., 554

⁶ Suat Yıldırım, “Kur'an-ı Kerimde Kıssalar”, AÜĞĞDergisi, S. 3, Sevinç Matbaası, Ankara 1979, s. 38.

⁷ Ğâlis Ğengül, “Kur'an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi”, I. Kur'an. Sempozyumu, Bilgi Vakfı, Ankara 1994,s.133

⁸ Hasan Kavruk, Eski Türk Edebiyatında Mensûr Hikâyeler, Milli Eğitim Basımevi, Ğstâbul 1998,s.2

⁹ Hüseyin, Yazıcı, “Hikaye” DÇA, T.D.V. Yay., C. XVII, Ğstâbul 1998, s. 480.

¹⁰ Hasan Kavruk, age, s..2

¹¹ Age, s.8

¹² Namık Aslan, “Manzum Dini Hikayeler ve Kirdecî Ali'ye Ait OlduĞu Söylenen Ğk Hikaye Metni” Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı : 20 Yıl : 2006/1, s.,189-207

değerlendirmelerimize yer vermeden önce eser hakkındaki ön bilgilere ve hikâyenin özetine yer vermek istiyoruz.

“Hikâyet-i Abdülmecid” Saraybosna Gazi Hüsrev Beğ Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü’nde R- 6120,4 katalog, 8364-4 kayıt numarası ile Türkçe eserler bölümünde bulunmaktadır. Ana hatları ile Osmanlı Türkçesi dil özelliği gösteren ve çok kısıtlı da olsa Eski Anadolu Türkçesi’ne ait bazı arkaik kelimelerin yer aldığı eser, müellif, müstensih ve tarih kaydından yoksundur. Cetvelsiz sayfalar içinde düzenlenmiş ve nesih yazı stili ile kaleme alınmış olan rabitalı yazma, 9 varaktan ibarettir ki eserin her sayfasında 17 satır bulunmaktadır.

Hikâyenin dibace ve temmet bölümlerinde Hüsrev Beğ Kütüphanesi mührü bulunmaktadır. Cildi yıpranmış ve sayfaları nemden zarar görmüş olan eserin zahriyyesinde bazı karalamalar da mevcuttur. Siyah mürekkeple yazılmış olan yazmada Abdülmecid ismi yazılırken kırmızı mürekkep kullanılmıştır.

Özet:

Allahın sevgili kullarından biri olmakla 1000 yıl ömrü olan Abdülmecid, kâfir memleketlerde bir nice yıl tutsak kaldıktan sonra, Allah’ın yardım ve inayeti ile kaçarak Mısır’a ulaşır. Burada 81 gün gezip dolağan Abdülmecid, Nîl Nehri’ni görür görmez ona hayran kalarak, bu nehrin kaynağını bulmaya and içer. Bu hal üzere 30 yıl Nîl Nehri’ni seyr ettikten sonra, kaynağa ulaşmak adına maceralı yolculuğuna da başlar. Abdülmecid yolculuğu sırasında masallara ve efsanelere özgü dini-sihri olağanüstülüklerle sahip kişilerle karşılaşır.

Bu kişilerden özellikle Ğmrân her ne kadar Abdülmecid’i çıkmış olduğu bu zorlu yolculuktan vazgeçirmeye çalışsa da Abdülmecid’in bu iş için seçilmiş olduğu kanaatine vararak, ona yardım etmeye karar verir. Ğmrân’ın yol göstermesi ve tavsiyeleri doğrultusunda, pek çok güçlüğü aşan Abdülmecid, Cebraîl (a.s) in de yol göstermesi ve verdiği malumat sonucu Nîl Nehri’nin kaynağına yani Cennet’e ulaşır. Böylece Nîl’in kaynağını bularak amacına ulaşan Abdülmecid, geldiği yerden yine fantastik nitelikteki yolculuğunu tamamlayarak Ğmrân’ın defn olduğu mezarı ziyaret edip geri döner.

Latinize Edilmiş hikâye metni:¹³

Hikâ(yet-i) Abdülmecid

1b

Bismillâhırrâhmânırrahîm

Bilgil ki işbu kitâbda Nîl-i Mübârek ırmâğı kıssası rivâyet olunur ki ve anın acâ’ib ve garâ’ib hikâyet olunur. Ol sebebdan ben za’îf bu kitâbı Arabî dilinden Türkî diline tercüme eyledim. göyle ki okuyanlar ve dinleyenler zevk ü safâlar iderler. Ol sebebdan ben fakirü’l hâkîr hayr dua ile yâd eyleyeler. Bilgil ki işburâvisi rivâyet eyler ki meger kim geçmiş zamanda bir kimesne var idi. Adı Abdülmecid Ğni Sülûk Ğni Yûsuf Ğni Yakûp Ğni Ğbrâhim el-Hâlîl dirlerdi. Allâh Te’âla ana bin yıl ömr virmiş idi. Gâyet ile mahbûb kişiydi. Bir nice yıl kâfir memleketinde esir olub dutsaklık çekmiş idi. Bir gün ol kalmışlara yol viren ve esirleri halâs kılan kâdir Allâh ana dahi yol virdi. „Akıbet fırsât bulub küffâr elinden kaçdı kurtuldu. Âhirü’l- emr Mıs(ı)ra geldi. Seksen bir gün Mıs(ı)ra

2a

temâğ idüp seyr iderken Mısır’da Nîl-i Mübârek ırmagı gördi ayddı ki: “Allah (?)¹⁴ üzerime olsun ki cem’î ömrüm içinde bu „âlemi seyr itmekden zâil olmayam” dedi. Hatta bu Nîl-i

¹³ “Hikâyet-i Abdülmecid” Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi R-6120,4

Mübârek nerden çıkdığın bulmayınca komayam dedi. Andan sonra seyr itmege meCûl oldu ta ki otuz yıllık gadar seyr eyledi. Taki bir harâb memlekete yetiCd(ği) yerde mütehâyyir ser-gerdân olub gezerken nâgâh ardından bir kimesne çağırub aydır ki: “Hey hey, dur gitme. Kande gitmek dilersin. Anda âdem oğlanları yeksân olduğı yerleri geçdün. Bunda cinnîler sâkin yerdür” didi. “Bundan ilerü ne yire gitmek dilersün” didi. Abdülmecid ayddı: “Ey bana çağırın kimesne, sen kimsin” Ol çağırın kimesne didi ki: “Ben bu mekânda sâkinim” Abdülmecid aydır: “Döndüm ol tarafa bakdım gördüm ki Göyle kimesne var ki baCın göge irmiÇve burnundan ve delüklerinden ve ağızlarından ve gözlerinden od yalımları çıkar ve gözlerinin yerleri harman yeri mikdarı var ve diÇerinin her biri bir direk taÇ. Andan ol kimesneye selâm virdüm selâmımı alub fil-hâl gözümnden gâ’ib oldu.” Andan sonra girü seyr itmege meCûl olub dahi otuz yıllık mikdârı seyr eyledi.

2b

Hatta gâyetde bir gökçek yire yanaÇdıammâ ol yerde ne ay ve ne güneÇvar. Ol yerin orta yerinde gâyet yüce bir köÇk gördüm. göyle ki ol köÇkünnûrı od yalınlı gibi Çule virir. Abdülmecid ol köÇkün kapusuna vardı. Kapuyu kakdı. Ol köÇkün içinde(n) bir kimesne çıkdı. Hacı gibidür ve sakalı var idi ve yüzi gâyet ile ak idi. göyle baÇndan ayağa varınca nûra gark olmuÇıdi. Her kim ki yüzüne baksa gözleri kamaÇırdı Abdülmecid ilerü vardı. Ol kimesne(ye) selâm virdi. Ol dahi selâmın aldı ayttı: “Kanden gelürsün ve kande gitmek dilersün” Abdülmecid ayttı: “Mısırdan gelürüm ki Nîl-i Mübârek ırmağının ne yerden çıkdığın görem” didi. Ol kimesne bu sözi iÇdiecek kakhahâ ile güldi, ayttı: “ Ey miskin kiÇi sen ne müÇlül sevdâya düÇnüÇsın. Hiç bu uzak sefer içün senin ile azuğ(ın) var mıdır” Abdülmecid ayttı: “ Bu kadar ile” diyicek (yaÇı adam) çıkarub (Abdülmecid’e) bir ânâr

3a

virdi: “Yüri var seyr eyle. Hak Te’alanın gâyeti ve berekâtı seninle olsun” didi. Hemân gâ’ib oldu. Andan sonra Abdülmecid idigine seyre meCûl oldu amma her ne vakt ki ol ânârdan bir dane yise karnı tok ve hem susuzlığı giderdi ve dahi gözlerine dürlü dürlü nesneler görünürdi. Hatta bir yere vardı gördi. Ol yerde iki dağ var gâyet ile yücedir ammâ biri kıvıltı altundandır ve biri ak gümüÇendir. Ol altun dağın baÇnda bakırdan karga Çeklinde bir kuÇ oturur ve gümüÇ dağın baÇnda ki kalaydan bir kuÇher biri oturur her biri kanadı açmıÇuçmağa durur ve ol iki dağın aralığında bir güzel çayırklar ve çimenler vardır ve anda bir yüce alma ağacı yetmiÇdört yanına dalları ve budakları salıvermiÇ. Her budağından bir dürlü yemiÇbiter birbirine hiç benzemez ve ol alma ağacının dibinde bir ak kiÇioturur ve namâz kılar. Abdülmecid aydır: “Çerü vardım ol kiÇinamâzın kılınca selâm virdüm selâmı alub bana didi: “ Kanden gelürsün ve kande gitmek dilersin” didi. Ben aydım: “ Mısırdan gelürüm. Dilerüm ki Nîl-i Mübârek ırmağının

3b

ne yerden çıkdığın görem” didim. geyh ayddı: “Senin kuvvetin ve kudretin ol yeri görmeğe iremez. Hele bari ne kiÇsın” didi. Abdülmecid ayddı: “ Ben Abdülmecidim ibni Sülûk ibni Yûsuf ibni Ya’kûb ibni Çbrahîmü’l Hâlîl kim Allâh Te’âla ile ahd itmiÇim ki seyr itmekden fârîğ olmayayım. Hatta bu Nîl-i Mübârek ırmağının ne yerden çıkdığın görmeyince? Dahi otuz yıllık mikdârı yol seyr idüb bir yire yetiÇli(m) andan bir sâlih cinni çağırub söyledi. Andan sonra gaib oldu. Andan sonra otuz yıllık mikdârı seyr eyledim bir hoÇmakâmda bir yüce köÇle yetiÇdim. Ol köÇkten bir Çeyh çıkub bana yol gösterdi ve bir ânâr virdi. Andan giddikden beri ta ki nereye gelince ol ânârdan yerdim. Hem karnum doyururdu hem susuzlığım giderdi. Dahi gözlerime ,açâib

¹⁴ Metinde okuyamadığımız kelimeler (?) iÇâeti ile gösterilmiÇ hikâyenin okuyucu nazarında daha anlaşılır hale getirilmesi adına, bazı kelimelere orijinalinde olmamasına rağmen bazı harf veya ek ilavesi yapılmıÇtır. Mıs(ı)ra, yetiCd(ği) örneklerinde görüldüğü gibi.

ve garâib nesneler görünürdi ta ki bu yire gelince hâlim bu vechile oldı. Taki senle buluÇuna” dedi. “Ama sen ne kiÇsin ve bu iki dağlarına ne dağlar dirler. Bu dağların baÇında karga Çeklinde oturan

4a

ne nesnedür” dedi geyh ayıddı: “ Benim adım „İmrândır. Bana (bir) gün ibadet iderken gökden bir ânâr geldi ki ya: “ „İmrân filân yerde alma ağacının dibinde var ibadete meÇul ol ta ömrün tamâm olunca” dedi. Ben ol zamândan berü Allâhın emrüne muntâzır dururum ammâ iki dağın üzerinde iki karga ki görürsün. Anlar Çkenderi Zülkarneynden kalmıÇdı ve dahi Göye bilki bu dağdan öte mürûr-ı âdemiân hiç yol yokdur amma ol köÇden çıkan senünle söyleÇe Çeyh Hazret-i Peygamber”dir (a.s) kim sana bu vecihle(?) virdi bana” dedi. Abdülmecid ayddı: “Ya „İmrân sen kitâb-ı âhbârda okudun mı ki Çbrâhîm Peygamber (a.s) neslinden bir kimesne Nîl-i Mübârek ırmağının çıkdığı yeri taleb idüp ta ki seni bulunca seyre meÇul olsa gerekdür” deyü, Çeyh ayıddı: “ Okudum gördüm amma o mümtaz mı ki ol kimesne olasın. Eger sen oldığın bileydüm bundan ana ve sana yol saluyırdum” dedi. Abdülmecid ayıddı: “ Ya „İmrân tahkik bilgil ger ben Çbrâhîm Peygamber neslindenim adım Abdülmecid” dedi. Bu sözi iÇdicek tamâm inandı ve ayıddı: “ Ey karındaÇm oğlısın. Kaçan benüm katımdan gidersin

4b

bu iki dağın arasından geçersin. Cinni iki dağın âhirinde irdüğün vakitte bir gâyet büyük denize çıka varasın. Görürsün kim bu Nîl-i Mübârek suyu, ol büyük denizin ortasından suyu yarmıÇ geçmiÇ. Ol Nîl’in datlusı bu denizin acı suyuna hiç karıÇmamıÇve ol denizin ortasında bir „acâib büyük cânavarı görürsün. Dört yüzi var ve dört ayağı var ve dört kuyruğı var ve vaktâki güneÇ dolanmak diler ol cânavarın üzerine iner ol canavar ol güneÇ yutmağa hamle ider. Ol vakit korkmayub fil’hâl üzerine binüp mûhkem otur. Allâh Tebârek ve Te’âla”nın ol va’adlerine meÇul ola. Ol cânavar seni ol denizin orta tarafına geçirür” Abdülmecid ayıddı: “Ya „İmrân sen bu didiklerin gördün mü yohsam iÇmekle mi bilürsün” dedi. „İmrân aydı: “Ben Çindiki hâlde, Peygamber ve Cebrâ’îl her vakit bana gelürdi. Her ne sorar isem bana haber virürlerdi” Abdülmecid ayıddı: “ Ya „İmrân, ben de sencileyin peygamber buldum. gükr ol Allâha ki beni seninle buluÇırdı”

5a

Abdülmecid öyle diycek „İmrân ayıddı: “Ya karındaÇmınoğlı benim senin kâtında bir hâcetim vardır. Abdülmecid ayıddı:” Hâcetin nedir” dedi. „İmrân ayd(d)ı: “Hâcetim oldur ki kaçan kim murâdına irüÇüb,istedüğünü gördükden sonra, sağ selâmet gördüğünde bunda gelüb bu mekâna benim ile buluÇasın musâhâbet iderüz ta ki ben Allâh Tebâreke ve Te’âlanın emrine varınca. Andan sonra kabrumun katında üç gün oturasın. Allâh Tebâreke ve Te’âladan benim için mağfiret tâleb idesin” Abdülmecid ayıddı: “Hâcetini kabul eyledüm. Andan sonra seyre meÇul olup ol iki dağın altundan ve gümüÇde arasında üç ay seyr eyledüm. „İmrân dedigin bir ulu denize çıka geldüm. Nazar eyledüm gördü(m) ki Nîl-i Mübârek ırmağı ol denizün suyunı yarmıÇgeçmiÇ ve bu Nîlin suyu ol denizin ortasından geçer ve bir büyük heybetlü cânavar durur denizin kenarında. Ol canavarı hiçbir vechile gözler görmüÇdeğüldür.” Abdülmecid ilerü vardı deniz kenarında ol canavara nazar idüb oturdu vaktaki güneÇ

5b

dolanmağa baÇadı. Ol cânavar güneÇ yutmağa hamle iderken ol cânavarın gözlerine Abdülmecid düÇ geldi filhâl Abdülmecid tarafına mevcih olub geldi. Kuyruğıyla iÇaet eyledi

:“Gel üzerime bin” dedi. Abdülmecid aydır: “Ol cânavar katıma geldi, ben dahi filhâl sıçradım üzerine bindüm Allâh-u Te’âlanın ulu adlarını okumağa meçûl oldum. Ol cânavar beni götürüp deniz kenarında müteveccih oldu ammâ deniz içinde denizi iki Çak yarub Çöyle hıçmla gider ki yıldırım Çakrağı gibi sanurdum. Hatta Çol kadar giydi gözlerüm karardı. Hiç mecâlîm kalmadı hatta denizi ve cem’î dünyayı görmez oldum filhâl gözlerimi yumdum. Ol cânavara ben ayddım: “ Seni yaradan tengri(?) hakkıyçün bana haber vir. Bu denizün berü tarafından öte tarafına varınca kaç yıllık yoldur.” didüm. O cânavar ayddı: “Ol Allâh hakkıyçün ki beni sana delilim idüp muti” eyledi bu denizin bu tarafından öte tarafına varınca

6a

kaç yıllık yoldur ki Allâh’dan gayrı kimesne bilmez ve kıyâs dahi eylemez en sonra eğlenmeyüb denizün öte tarafına geçüb deniz kenarında durdı. Filhâl ol cânavarın arkasından can atıp sıçradım yire indüm. Ol Nîl-i Mübârek ırmağı kenarıyla gene seyre meçûl oldum. Yürüdüm dahi bir yere yetüçüm yerleri demürden ve dağları dahi demürden ve dereleri demürden üç ay mikdârı dahi seyr eyledüm Hatta kızıl altundan bir kubbeye yetiçüm kızıl altundan örtüsü var aslı cevâhir ile bezenmiş ve ol kubbenin bin arçın mikdarı enlüğü ve bin arçın dahi uzunluğu var. Ol kubbenin içinde ak gümüçden bir çanak var. Allâh-u Te’âlanın izniyle durmayup döner hiç kimse bilmez ne sebebden ötürü döner ve ol kubbenin dört köşesinde gümüçden dört lüle var her lüleden bir büyük ırmak akar. Bir ırmak kubbenin sağ tarafından akar bir ırmak gün doğısı tarafından yana akar” Abdülmecid ayıddı: “ Bu gördüm ki ,acâyibden ve garâ’ibden mütehâyyir olub durdum temâçâ eyledim

6b

ve bir kimseyi gördüm. Bu gördüğüm ,acâib sırrından su’vâl eyledim. Dört yana nazâr idüp dururken nâgâh kulağuma bir katı heybetlü âvâz geldi Çöyle ki korkdum ve incindüm bir zamân mütehâyyir olub durdum. Çıdüm ki ayıddı: “Abdülmecid mecmu”en adem oğlan memleketini geçdük. ğimdiki halde bir yire yetüçüm ki bu yerde âdemiyân hiç kimse gelmiş değüldür. Yere aydım: “ Ey bana çağırın kimesne sen kimsün ve bu mecmu” ,âlemi dürlü dürlü yirden ,açına bana haber vir” didüm. Ol kimesne ayıddı: “ Ben Cebrâ’îl enisinim” dedi. Abdülmecid selâm virdi. Cebrâ’îl (a.s) (selamı) aldıktan sonra gene ayıddı: “ Ya Cebrâ’îlim bu kubbenin içindeki durmayup döner çanak, ne çanakdır ve bu kubbenin dört köşesindeki gümüç lüleden akar dört ırmağa dört tarafına akar gider ne ırmaktır” diyüb sordı. Cebrâ’îl (a.s) ayıddı: “Ya Abdülmecid iÇbu bir cennet yerlerindür ammâ Çolırmağa kubbenin sol tarafına akar ol ırmak zemzem kuyusunın ırmağıdır ki Mekke içindedir ol ırmağ ki kubbenin sol tarafına akar ol ırmak ,ıyn salvan ırmağıdır Kuds-ü Mübârekde arz-ı selâmdur ve ol ırmak ki kubbenin

7a

gün doğısı tarafından akar ırmağa ,ıynü’l bakar ırmağıdır arz(a) akar ve ol ırmakla kubbenin kapısı tarafında akar ol ırmağa ,ıynül felûsı ırmağıdır dirler.” dedi. “Abd-i ârz beyandır ammâ ol iki ırmakga ,ıynü’l bakar ırmaga ,ıynü’l felûsı ırmağıdır. Cennet-i kevser ırmağıdır” dedi. Abdülmecid ayıddı: “ Ya Cebrâ’îl benim bunca yıl seyre meçûl olup ve nice dürlü zahmetler çekdiğümden murâd oldur ki Nîl-i Mübârek ırmağının çıktığı yeri görem” dedi. Cebrâ’îl a.s ayıddı: “Ya Abdülmecid iÇbu kubbenin sağ tarafından bir yol vardır. Ol yolu dut ki murâdına erince Çimden sonra yolında korkuluk yoktur” diyüb Cebrâ’îl ga’ib oldu andan sonra Abdülmecid ol yola düçü otuz yıl dahi seyre meçûl oldu hatta bir yere yetiçü ki mecmu” yerleri gayetde ak gümüçden idi ve ol yerlerde ne ay ve ne güneçvar hemân Çöyle nura gark ol ol yerün ortasında kızıl altundan bir yüce kubbe var kubbe dört direk ortasındadır ve ol dört direğin yüceliği altıncı kat göğü geçüp

7b

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Yedinci kat göğe iriÇmiÇdir iki gök yakutdandır enva'î alalar ile ve zebercet ile ve incüler ile bezenmiÇdir. göyle ki bakan kiÇnin gözleri kamaÇıp mütehâyyir kalur ve ikinci direği nurdandır Çöyle ki nazar iden gözleri kamaÇır ve üçüncü direği dahi nurdandır amma dürlü dürlü ,acâ'ib âvâzlar ile diger nash âvâzları iÇd(il)üp ve dördüncü direği dahi nurdandır amma ol direkden ,acâ'ib her dürlü âvâzları ile tesbih ve takdis ve tehlil ve temcid ve tahmîd âvâzları gelür. Çiden kiÇnin akli za'îl olur mütehâyyir kalur. Kubbenin çevre yanında her dürlü ağaclar bitmiÇve ol ağaclarun her biri dürlü dürlü yemiÇır bitmiÇve ol kubbenin içinden dört ırmak çıkub akar. Irmakların rengi birbirine benzemez ol kubbenin dört tarafına revân olup akar ve ol ırmakların her birinin enliği Çö kadar ki bir tarafından bakıcak öte tarafı gözükmez ve her bir ırmağın lezzeti birbirine benzemez ve bir ırmak kubbenin gün doğusundan akar ve bir ırmak gün batısı tarafından akar ve bu kubbenin

8a

dört yanında dürlü dürlü güzel hup âvâzları ile tesbih iderler Allah Te'âla için ki Rabbü'l âlemindir Abdülmecid ayıddı: “ Ol kubbenin çıkan misk râyihâsı ve kafûr ve anber râyihâsı var ve ol kubbenin içinde dört yanından ol âvâzlar ile tesbih ve temcid ve tekbir âvâzların iÇüdüb mütehâyyir kalup rengine hayrân olub dururken katı korkdum. Aklum baÇımdan za'îl oldu. Bir nice zamân uyandığımın sonra girü aklum baÇıma geldi gözüm açdum turugeldim naghah iÇüdü ki Cebrail a.s çağırub söyler evvelki kubbe söylediği gibi. Ben (?) lebbeyk ya Cebrâ'îl gördüm ki sabrum ve sakrum ne yire getürdi . Cebrail (a.s) ayıddı: “Ya Abdülmecid senden öğdin bu yire Adem oğlanlarından hiç kimesne gelmiÇdeğildir. Çıla Hazreti Peygamber Aleyhisselatü Vesselâm gelmiÇdir ve senden sonra dahi kimesne ademoğlanlarından gelmeyedir. Ammâ mevzu'una sen yetiÇdin tahkik bil ki Nîl-i Mübârek ırmağının çıkduğı yeridür ve bu dört direk görürsün Allâh Te'âlanın nurından yaradılmıÇdır. Yedinci kat göğe yetiÇmiÇdir Allâhu Tebârek

8b

ve Te'âlanın emriyle ol dört ırmak yedinci kat gökden ol dört direk içinde bu kubbeye iner ve bu kubbenin dört tarafından akup revân olup Allâh(in) emriyle her bir ırmakla kubbenin sağ tarafındanki direkden çıkan ırmağa Seçün ırmağıdır Seçün memlekete akar amma Çol ırmağa kubbenin gün doğusu tarafından direkden çıkan ırmak Kıran ırmağı dirler Bagdat memleketine akar ve Çol ırmak ki kubbenin gün batısı tarafından direkden çıkan ırmağa Nîl-i Mübârek ırmağıdır Mısır memleketine akar. Cebrâ'îl as. ayıddı: “ Ya Abdülmecid Nîl-i Mübârek ırmağının çıkduğı yeri görmek idi ki ecelinden ötürü ve nice yıllardır ki seyr idüb sefer ü zahmetini geçdün. „Âkıbet Allâh Te'âla emriyle murâdına ırgürdi nazâr idüp gördün tamâm tahkik bildin dön girü. Her ne yirden geldiysen girü ol yerden gitmek gereksin” diyü söylerken nâgâh ol kubbenin içinden bir ,azîm nûr zâhir oldu ol kubbenin etrafı nûra gark oldu. Benim dahi gözüm boÇolup ve aklum bi-hoÇolup düÇüm bir zaman uyandığımın sonra kalkdum. Ayırık Cebrâ'îl (a.s) bir zamandan sonra

9a

girü yola gıtdüm hatta denize iriÇüpöl cânavar arkasından indüğüm yerde dururken filhâl ol cânavar gene ol yere hazır olup evvel külliye girü ve arkasın dönivirdi ben dahi arkasına bindüm hatta gün doğınca beni denizin öte tarafına geçirdi ol canavarın arkasından inüp girü seyre meÇul oldum hatta o iki dağa geldüm. Ol iki dağın aralığındaki alma ağacının dibinde „Çmrân müteveffi olmuÇdefn itmiÇerdir. Ben „Çmrânın kabri katında oturup üç gün istiğfâr eyledim andan yine seyre meÇül oldum Hatta büyük köÇle yetiÇdim içinde Ebu'l Kalem ile buluÇdum Mecmu'en kıssâyı ana hikâyet eyledüm andan gidüp nice yıllar seyre meÇül olup ahirü'l emr Mıs(ı)ra geldim mütemekkin oldum. Bi- inâyet Allâhu Te'âla. temmet temâm.

Değerlendirme:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Bilindiği üzere Afrika deyince ilk akla gelen akarsu Nîl'dir. Nîl Nehri, Afrika'nın ortalarından doğup Akdeniz'e akmakta ve 10 ülkenin egemenliği altındaki topraklardan geçmektedir.¹⁵ Bu nehir, Ğlâmiyet'in bağangıcından beri, Müslüman ülkelerinden geçen, vadiler ve deltaları Ğlam medeniyetinde ayrı bir kültür merkezi geliğmesini teğvik etmiÇbulunan büyük nehirlerdendir. Bu merkezlerden Nîl'e ait olanı, muhtelif devirlerde Ğlam âleminin kültürü ve siyasi hadiseleri üzerine te'sir icra etmiÇve böylelikle Nîl Nehri, daha evvelki asırlar zarfında oynamığ olduğu role Ğlam devrinde de devam etmiğtir.¹⁶

Arapça adı "Bahr-el Nîl" olan nehir, Afrika'nın doğusunda güney-kuzey doğrultusunda akar. Kollarından Kagera ile birlikte 6.600 km. uzunluğundadır. Missisipi-Missouri'den sonra (6.730 km.) dünyanın en uzun nehidir. Nîl nehri geçtiği ülkelere hayat verir. Nîl tarımsal alanları oluğurduğu gibi arkeoloji, yerleğme ve turizm açısından da ilgi çekicidir. Ėehir, mezar ve tapınaklar nehir çevresinde yapılmığtır. Ėehir ve tapınaklar güneğin doğduğu yer olan nehrin sağ kıyısına, mezarlar güneğin battığı yer olan sol kıyısında yer alır. Mısır uygarlığının temelinde de Nîl nehrinin bereketi vardır. Bu nehrin hayat verici özelliği sayesinde Mısırlılar Nîl vadisinde yerleğmiğ ve yağmur mevsimlerine bağımlı kalmadan nehirden sağladıkları suyla tarım yapabiliğlerdir.¹⁷

Ėncelememize konu olan ĖalıĖmada Nil Nehri, Fırat Nehri gibi "Mübârek"¹⁸ sıfatı ile yüceltilmiğve Ğlâm nehri olarak sayılmığtır. Bu sıfat, nehrin Mısır ve havalisindeki bütün zirai hayatın doğal olarak da insan hayatının can damarı olması¹⁹ münasebetiyle olabileceği gibi, nehrin kaynağının oldukça uzun bir süre tespit edilememesiyle de ilgili olsa gerektir ki Nîl Nehri'nin kaynağının gizeminin oldukça eski ve sık iğlenmiğ bir tema olduğunu da ifade etmek gerekecektir.

göyle ki tarihi an'ane „Amr b. Al-AĞ ile halife Ömer arasında Mısır'ın fethine dair yapıldığı iddia olunan muharebeden bir kısmını muhafaza etmiÇ olup burada Nîl „Mübârek mecralı" bir nehir gibi sayılmakta ve feyâzânları Ėarane tabirler ile öğülmektedir. Müslümanlar arasında Nîl'e dair coğrafi malumat, yazılı kaynaklardan öğrenebildiğimize göre, kısmen doğrudan-doğruya müğâhedeye fakat büyük bir kısmında da mahalli veya umumi mahiyette efsanevi veya sözde ilmi an'anelere dayanmaktadır. Nîl'in Mısır cenubundaki mecrası hakkında Ğlam kaynaklarında doğrudan-doğruya müğâhedeye dayanan bilgiler, coğrafya eserlerinde oldukça geç yer almaktadır. Önceleri bu kaynaklar, Nîl'in Nube ülkesinden geldiğini söylemekle yetiniyorlardı. Bunun dığında ulu nehrin coğrafi görünüşünü tamamlamaya hizmet etmek üzere, eski ĖaĖdan gelen bağka neviden kaynaklar da mevcuttu. Bu görünüşNîl'in ilkĖaĖdan beri bir esrar perdesine bürünen menĖe'i ile de ilgilidir. Nîl'in hakiki menĖe'i Ğlam âlimlerine ve seyyâhlarına devamlı olarak gizli kaldı.²⁰

¹⁵ Ortadoğu Stratejik AraÇtımlar Merkezi, "Nîl Nehri Havzasının Hidropolitik Tarihi ve Son Geliğmeler", Rapor No:3, Nisan 2011, S.5

¹⁶ Ğslâm Ansiklopedisi, C.IX, MEB., Yay., Ėstâbul, 1964, s. 275

¹⁷ <http://www.eskimisir.com/Nîl.htm>, (Eriğimtarihi:10.10.2012)

¹⁸ Erzurum ve çevresinde Fırat nehrinin kaynaklarından biri olarak kabul edilen Dumlu ilçesindeki suyun yeryüzünden değil gökyüzünden geldiğine, yani bu suyun cennetten beslendiğine inanılır. Bu konuda Ėöyle bir efsane anlatılır: "Allah dostu bir derviğinyolu vaktin zamanın birinde bu kaynağa düÇtü. O sırada burada dinlenmekte olan insanlara konuk olur. Kısa süreli hasbıhalden sonra derviğabdest almak için yerinden kalkıp, herkesin gözü önünde elindeki ibriği kaynağa daldırmak yerine kaynağın gölet oluğurduğu yerin tam üzerine, yani gökyüzüne doğru tutarak: "Ya Hû" der. Bu hal üzere, ibriğini dolduran derviğigörenler için bu suyun kaynağı konusundaki ĖeliĖkli düğünceler de ortadan kalkmığ olur." Günümüzde Fırat'ın kaynağı olarak kabul edilen bu suyun gölet oluğurduğu yere, dibi gözle net görülebilecek oranda kum ve Ėakıl kaplı olmasına rağmen, ne kadar dikkatli bakılırsa bakılsın suyun yerden çıkığıgözlemlenememekte, buna rağmen göletin ağzından kayda değer bir su akığılmaktadır. Bu durum insanların Dumlu suyunun kaynağını Cennet'e bağlaması için yeter görülmektedir. (Kaynak Kiği:Lütfü Sümüllü, 67, Esnaf, Erzurum, Ėlköğül)

¹⁹ Ğslâm Ansiklopedisi, C.IX, MEB., Yay., Ėstâbul, 1964, s.279

²⁰ Age, s.275-277

M.Ö.5. yy'da Herodotos: "Nîl'in kaynaklarına iliğin hiç kimse hiçbir bilgi veremez." demiştir. Nîl'in kaynağını keşfetmek için bölgeye birçok sefer yapılmasına rağmen, bu seferler, bugün Sudd adıyla bilinen bölgedeki boğucu sıcaklar ve büyük bataklıklar nedeniyle hep yarıda kalmıştır. M.S.150'lerde Ptolemaios adlı Yunanlı bir coğrafyacı çeşitli bilgileri bir araya getirerek bir dünya haritası çizmiş, bu haritada Afrika'da Ay Dağları adını verdiği sıradağların yakınlarına da iki büyük göl çizmiştir. Ona göre bu göller Nîl'in kaynağıydı. Pek çok kâf ve coğrafyacı bu sırrı çözmek için yıllarca uğraşmışlardır. 1800'lü yıllarda Richard Burton ve John Hanning Speke nehrin kaynağını bulmak için pek çok sefer düzenlemişler ancak yeterli kanıtları toplamadan döndüklerinden tam olarak kaynağı ispatlayamamışlardır. Yıllar sonra, kâf ve gazeteci olan H.M. Stanley, Victoria Gölü'nün Nîl'in kaynağı olduğunu kesin olarak kanıtlamıştır.²¹

Nîl Nehri'nin gizemli kaynağını bulmaya yönelik batı eksenli bir kısım arayışlar olarak Evliya Çelebi'nin girişiminden de bahsetmemiz uygun olacaktır. Arap coğrafyacılarının bilgilerinden, ilk dünya haritasından (Mappamundi) ve Amerika'nın keşfinden haberdar olan Evliya Çelebi, gizemli Afrika topraklarında efsanevi bilgilere dayanan Nîl'in kaynağını görme tutkusuyla ve Mısır valisi Kethüda İbrahim Paşa'nın görevlendirmesiyle 7 Ağustos 1672'de (12 Rebi'ü'l-âhir 1083) Nîl yolculuğuna çıkar... Vahidoğa ve insan yiyen kavimler yüzünden daha öteye geçemez. "Amma görmek müyesser olmadı" diyerek, Nîl'in kaynağını göremeden buradan tekrar Sennâre'ye döner ve Habeşistan'a yönelir. Evliya, Nîl'in kaynağına ulaşmasa da bu yolculuğundan büyük bir heyecan duymuştur.²²

Nîl Nehri'nin İslam coğrafyalarında olabildiğince kutsanmış olmasında Kur'an-ı Kerim'in, İslâm ulularının ve bir kısım efsanevi anlatının yeri çok etkili olmuştur. göyle ki; Kur'an-ı Kerim'de Zuhur Suresi 51. Ayet ve Taha Suresi 38-39. ayetlerde bahsedilen Nîl Nehri²³ hakkında "Hz. Ömer'in Nîl Nehrine Mektubu"²⁴ ve "Nîl ile Tin"²⁵ en bilinen anlatılardandır.

²¹[http://bilimmerkezi.tumblr.com/post/7337979196/Nil-nehrinin-gizli-kaynak\(Erişim tarihi:10.10.2012\)](http://bilimmerkezi.tumblr.com/post/7337979196/Nil-nehrinin-gizli-kaynak(Erişim tarihi:10.10.2012))

²²Nuran Tezcan, "Evliya Çelebi'nin Gün Işığında Çıkan Eseri", Nîl Haritası, Toplumsal Tarih, Sayı 207, Mart 2011, s., 58-59

²³<http://www.eskimisir.com/Nil.htm> (Erişim tarihi:10.10.2012) "Firavun, kendi kavmi içinde bağırdı; dedi ki: "Ey kavmim, Mısır'ın mülkü ve ıslatımında akmakta olan nehirler benim değil mi? Yine de görmeyecek misiniz?" (Zuhur Suresi, 51) "Hani, annene vahyolunan şeyi vahyetmiştik, (şöyle ki):" "Onu sandığın içine koy, suya bırak, böylece su onu sahile bıraksın; onu Benim de düşmanım, onun da düşmanı olan biri alacaktır..." (Taha Suresi, 38-39)

²⁴ Mısır, Hz. Ömer r.a.'ın halifeliği zamanında fethedilmişti Mısır'ı fetheden komutan ise Hz. Amr b. As r.a. idi. Fetihten sonra Mısırlılar, Amr b. As r.a.'a gelerek bir adetlerini anlatırlar: "Ey komutan, adetlerimize göre haziran ayını on iki gece geçince, bakire bir kızı güzelce süsleyip giyindiririz. Sonra Nil nehrine atarız. Böyle yaptığımız zaman, Nil nehri taşır, çevresini suluyor." Amr b. As r.a. Mısırlılara dedi ki: "Böyle bir iğnâ-ı İslâm'da yeri yoktur. İslâm geçmişteki kötü adetleri kaldırmıştır." O yılın haziran, temmuz ve ağustos aylarında Nil nehrinde hiç kabarma ve taşma görülmedi. Nil nehri mevsiminde taşmayınca, kuraklık başladı. Halk göç etmeye hazırlandı. Amr b. As r.a. durumu bir mektupla halifeye bildirdi. Hz. Ömer r.a., Hz. Amr'a gönderdiği cevabında şunları yazdı: "güphanesiz ki sen doğrusunu yapmışsın Elbette İslâm, geçmişteki kötü adetleri kaldırmıştır. Sana mektubun arasında ayrıca bir pusula gönderiyorum. Bu pusulayı Nil nehrine at. Hz. Amr b. As r.a., pusulayı okudu. göyle yazıyordu: "Allah'ın kulu ve müminlerin emiri Ömer'den Mısır Nil'ine. Eğer sen kendiliğinden akmakta idiyse, şimdi de akmayiver! Fakat bir ve kudret sahibi Allah'ın emriyle akıyor idiyse, Allahu Tealâ'dan dileriz ki seni akıtıp taşırsın." Hz. Amr r.a. pusulayı Nil nehrine attı. Bir sabah nehrin yedi-sekiz metre kadar yükselerek taşmasını gördüler. O günden sonra Nil'in bu hareketi, günümüze dek sürüp gelmiştir. Kaynak: <http://www.webhatti.com/islam-ve-din-kulturu/334590-nil-nehrinin-tasmasi-hz-omer-r-a-in-mektubu.html#ixzz2BSS3UwmF> (Erişim tarihi:10.10.2012)

²⁵Mısırdaki Nilin ülkesinde Nilin güzelliğini alan ve baktıkça görenlerin içini ferahlatan nefes aldırıcı bir kız yaşıyordu Nil... Nilin güzelliği dillere destanmıştı Gama gel gör ki onun gönlü Til için akarmıştı gizli. Bilirlermiş sevdaları öğrenilince önlere engeller konulacağını. O yüzden Nil gibi sevdalarını içlerine akıttılar... Ve sevdaları o kadar büyümüş ki artık herkes onların gözlerinden anlıyordu. Tabi bu durumdan hoşlanmayanlar da vardı. Herkes, Nilin Tile olan aşkını ayıplıyor ve kısıkanıyordu... En başta firavun. Firavun Nile aşk, umutsuzca aşk... Gözünü karatmış bir şekilde aşk hem de... Sonunda Tile Nilin aşkına bir geçit vereceğini söyler ama şartları vardır... Tile üzerinde yazılar olan bir zar verir ve bundaki kıfeyi çözmesini ister ama Til okuma bilmemektedir... Til, kıfeyi çözemediği için zindana atılır. Firavun, sonra Nili Tili kurtarması için çağırır yine şartları vardır... Nilden de Nil nehrinin yatağını değiştirmesini ister. Bu istek karşısında Nil ağlamaya başlar. Firavun, onu da zindana attırır. Bilinen en büyük büyücüler cadıları rahipleri toplar ve

“Hikâye-i Abdülmecid” Abdülmecid’in Nil Nehri’nin kaynağını öğrenerek geri dönmesi ile sonuçlanmaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere, Nil Nehri’nin çıkışyerine ilişkin ilmi çerçeveli araştırmaların ötesinde hikâyemizde kaynak olarak Cennet’in iğret edilmesinde Ğlâm dığı bazı yaklaşımların çok daha belirleyici olduğu hatta hikâyenin ağağında ifade edilecek Musevi kaynaklı çerçeve konu etrafında hayat bulmuÇ olabileceği kanaatine varabiliyoruz.

göyle ki; Nîl’in mençesi hakkında mevcut Musevi ve Hristiyan an’aneleri ile münasebetli başka bir takım fikirlere göre bu nehir cennetten gelmektedir. Orta çağ kozmografya nazariyesine göre cennet en Ėakta, denizin öteki yakasında bulunuyordu. Buna göre Nîl, diğer cennet nehirleri gibi denizi geçmiğoluyordu. Bu durum Musevi kaynaklı olması muhtemel eski bir rivayette Göye tasvir edilmektedir; Nîl’in menbalarını arayan biri denizi geçmiğ ve cennete varmığ imiğ. Bu cennetten gelme keyfiyeti ile Nîl ve Mihrân nehirlerinin aynı mençesi’e sahip olduklarına dair bütün eserlerde bulunan ve al-Cahiz’in Ėimdi kaybolmuğKitab al-Buldan’ına atfedilen bir fikir arasında belki bir bağlılık bulunabilir. Bu telâkki Birûni tarafından ihtihzâlî bir Ėekilde tenkit edilmiğir. Ğlâm kaynaklarında çok rastlanan başka bir fikir Nil Nehri’nin kabardığı sırada bütün başka dünya nehirlerinin alçılması tasavvuru aynı mençesi’e bağlanabilir.²⁶

“Hikâyet-i Abdülmecid” yukarıda ifade edildiği üzere, dini motiflerin ağırlıkta olduğu bir anlatı olmakla birlikte, muhteva gereği oldukça yoğun olağanüstülüklerle de donatılmığ, ağırlıklı olarak masallara ve kısmen de efsanelere özgü anlatım diline ve bazı motiflere sahiptir ki bunlar ağağıdaki Ėekildedir.

„Allah Teâlâ ana bin yıl ömri virmiş di.”

„Kimesne var ki bağın göğe irmiğ ve burnundan ve delüklerinden ve ağızlarından ve gözlerinden od yalımları çıkar ve gözlerinin yerleri harman yeri mikdarı var ve diğerinin her biri bir direk tağı”

„Amma ol yerde ne ay ve ne güneÇvar ol yerin orta yerinde gayet yüce bir köğkğördüm göyle ki ol köğkün nuru od yalımlı gibi Ėile virir”

„Ol anardan bir dane yise karnı tok ve hem susuzluğu giderdi ve dahi gözlerine dürlü dürlü nesneler görünürdi”

„Ėki dağ var gayet ile yücedir amma biri kızıl altundandır ve biri ak gümüÇendir. Ol altun dağın bağında bakırdan karga Ėeklinde bir kuğoturur ve gümüğdağın bağında ki kalaydan bir kuğ her biri oturur her biri kanadı açmığuçmağa durur ve ol iki dağın aralığında bir güzel çayırılar ve çimenler vardır ve anda bir yüce alma ağacı yetmiÇdört yanına dalları ve budakları salıvermiÇ. Her budağından bir dürlü yemiÇ bir birine hiç benzemez ,,

„Ėki dağın ahirinde irdüğün vakitte bir gayet büyük denize çıka varasın görürsün kim bu Nîl-i Mübârek suyu ol büyük denizin ortasından suyu yarmığgeçmiğol Nîlin datlusı bu denizin acı suyuna hiç karığnamığve ol denizin ortasında bir acaib büyük canavarı görürsün dört yüzi var ve dört ayağı var ve dört kuyruğı var ve vaktaki güneğdolanmak diler ol canavarın üzerine iner ol canavar ol güneğ yutmağa hamle ider”

Nille Tilin kavuğanması için büyüler yaptırır, ayinler düzenletip dualar okutur. Ve sonunda büyücülerle karar alırlar Nil adı gibi bir nehir olacak ve denize ulağacak ve Nîl’in bir kolu da rahipler havuzuna akacak ve firavun Nîl’in suyuyla yıkanacak. Ve Til, zavallı Til yine bir nehir olacak ama o çöle akacak ... Çölün kızgın kumlarında buharlağıp uçacak ve her aktıklarında birbirlerine kavuğmak için umutları olduğu gibi büyük bir hüsrarla içlerine akacaklar...Ve karar uygulanır Nil ve Til iki nehir olarak akmaya bağlalar.. Aynı zindandan akmaya bağlalar ama suları birbirine hiç karıÇmaz ve Nille Til sonsuz ağk türkülerini söylemeye bağlalar.... <http://vavi.blogcu.com/nil-ve-til-in-hikayesi/3458336>(Eriğimtarihi:10.10.2012)

²⁶ Ğslm Ansiklopedisi, C.IX, MEB., Yay., Ėstambul, 1964, s.278

„Hatta kızıl altundan bir kubbeye yetiÇdm kızıl altundan örtüsü var aslı cevâhir ile bezenmiÇve ol kubbenin bin arÇn mikdarı enlûğü ve bin arÇn dahi uzunluğı var ol ol kubbenin içinde ak gümüÇde bir çanak var Allah Telanın izniyle durmayup döner hiç kimse bilmez ne sebebeden ötürü döner ve ol kubbenin dört köÇesinde gümüÇde dört lüle var her lüleden bir büyük ırmak akar bir ırmak kubbenin sağ tarafından akar bir ırmak gün doğısı tarafından yana akar „

„yirleri demürden ve dağları dahi demürden ve dereleri demürden“

Hikâye, yukarıda iÇret edildiğİ üzere olağanüstülükler yanında dini-mistik motifler barındırıyor olmakla da dikkate değerdir ki dini nitelikteki bu ifadelerden bazıları da Çınlardır:

„Bunda cinnîler sakın yerdür didi“

„Hacı gibidür ve sakalı var idi ve yüzi gayet ile ak idi. göyle baÇından ayağā varınca nura gark olmuÇ di“

„Ağacının dibinde bir ak kiÇioturur ve namaz kılar“

„Ol köÇden çıkan senünle söyleÇen Çyğ Hazret-i Peygamberdir (a.s)“

„Cebrail enisinim didi“

„Kevser ırmağıdır didi“

„Tesbih ve takdis ve tehlil ve temcid ve tâhmîd avazları gelür“

„Çbubir cennet yerlerindür amma Çolırmağā kubbenin sol tarafına akar ol ırmak zemzem kuyusunın ırmağıdır ki Mekke içindedir ol ırmağā ırmakga kubbenin sol tarafına akar ol ırmak „yn salvân ki ırmağıdır Kuds-ü Mübârekde arz-ı selâmdür“

Sonuç:

Bilinmeyene duyulan merak ve bu merakın giderilmesi adına söylenenler veya icra edilenler, ister istemez etraflarında dini, sihir, mistik olağanüstülüklerin iç içe geçerek iÇenmesi sonucunu doğurabilir. “Hikâye-i Abdülmecid” adlı eserde Abdülmecid’in Nil Nehri’nin kaynağını arayıÇarı, halkın Cennet, Cebrail gibi dini konulardaki algısını yansıttıyor olmasının yanında, kutsanan Kevser, Nil, Zemzem gibi suların da kaynak olarak kutsal bir kökene bağlanmıÇolması, değerler dünyasına dönük yönüyle dikkate değerdir.

Hikâyenin kahramanı Abdülmecid’in oldukça zorlu bir göreve talip olması ve bu görevi baÇarması ister istemez kahramanın insan dıÇ özelliklerle takdimini zorunlu kılar ki onun bin yıl ömrünün olması masal, efsane veya destan kahramanlarına özgü bir özellik göstermektedir. Abdülmecid’in macerası süresince karÇımıza çıkan baÇ gökte, burnunun deliklerinden, ağzından ve gözlerinden ateÇsağan canavar, bakırdan kuÇ,yetmiÇdört dallı elma ağacı, susuzluğü ve açlığü günlerce gideren anar, güneÇn ve ayın olmadığı yer, ak gümüÇten çanak, misk ve amber kokan kubbe, yakuttan gök, nurdan direk özellikle masal dünyasından çıkmıÇbirer motif olmakla ilgiye değerdir. Masal, efsane ve destanlara özgü bu olağanüstü tasvirlerin özellikle içerisinde dini veya bilgelik yönü ön plana çıkarılan kiÇlerin yaÇadığı kapalı ve açık mekânlarda da karÇımıza çıktığını da ifade etmek isteriz.

Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmıÇ olan eserde hem Eski Anadolu Türkçesi hem Osmanlı Türkçesi’ne ait kelimelere ve dilbilgisi kurallarına hem de Arapça ve Farsça kelimelerle bu dillere özgü tamlama ve yapı inceliklerine yer verildiğü görülmektedir. Hikâye, geniÇ halk tabakalarına ulaÇtırılma ve onlar üzerinde etkili kılınma düÇüncesi doğrultusunda Çekillendiğinden, dönemi itibari ile değerlendirildiğinde, anlaşılır, hatta sade olarak nitelendirilebilir.

Eser-toplum ilişkisi etrafında değerlendirildiğinde, hikâyenin merak uyandırıcı bir tema etrafında, toplumun değer yargıları, mensubu bulunduğu inanç dairesi ekseninde daha okunabilir olma ve iletilmek istenen mesajlara yaygınlık kazandırmak adına başarılı şekilde kurgulandığı açıktır. Eserde, sabır, inanç, sebat, dürüstlük, azim, kararlılık gibi insanı değerler hikâye-masal formu eğinde telkin edilmekte, bu tür davranışların ulaşılmaza ulaşılabilirlik sağlamak adına yerine getirdiği işlevin önemi vurgulanmaktadır.

Kelimeler:

Ahir-ül emr: en nihayet, sonunda.

Halâs (a.i.):kurtulma, kurtuluş.

Musâhâbet (a.i.):sohbet etme, konuşma, görüşme.

Mütehayyir(a.s.)hayrette kalan, şaşkın, şaşkınlık.

Mütemekkin(a.s.):Temekkün eden, mekanlanan, yerleşen, yerleşmiş.

Râvi(a.s.):rivayet eden, söyleyen, hikaye eden, anlatan.

Ser-gerdân(f.b.s.):1.bağı dönen, sersem, şaşkın.2.perişan.

Tahmid(a.i.):Hamdetme, şükretme.

Tebcil(a.i.):ululamalar, ağırlamalar.

Tehlil(a.i.):Şam dininin tevhid akidesini hülâsa eden „Lâilâheillallâh“sözünü tekrarlama.

Temcid(a.i.):Ululama, ağırlama.

KAYNAKÇA

- ASLAN, Namık, Manzum Dini Hikayeler ve Kirdeci Ali'ye Ait Olduğu Söylenen Şi Hikaye Metni Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 20 Yıl : 2006/1
- DEVELLİĞİ, Ferid, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara, 2010
- Hikâyet-i Abdülmecid, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi R-6120,4
- Şam Ansiklopedisi, C.IX, MEB., Yay., İstanbul 1964
- KAVRUK, Hasan, Eski Türk Edebiyatında Mensûr Hikâyeler, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1998
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1986
- LEVEND, Ağâh Sırrı, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, S. 234 (1964)
- Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, Nil Nehri Havzasının Hidropolitik Tarihi ve Son Gelişmeler, Rapor No:3, Nisan 2011
- Şemseddin Sami, Kamûs-i Türkî, Dersaadet Matbaası, İstanbul, 1316
- ŞENGÜL, Çiğdem, “Kur'an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi”, I. Kur'an Sempozyumu, Bilgi Vakfı, Ankara 1994

TEZCAN, Nuran, Evliya Çelebi'nin Gün Işığında Çıkan Eseri, Nîl Haritası, Toplumsal Tarih, Sayı 207, Mart 2011

YAZICI, Hüseyin, "Hikâye" DİA, C. XVII, İstanbul 1998

YAZICI, Hüseyin, "Hikâye", DİA, C. XVI, İstanbul 1998

YILDIRIM, Suat, "Kur'ân-ı Kerimde Kıssalar", AÜİF Dergisi, S. 3, Sevinç Matbaası, Ankara 1979

İnternet Kaynakları:

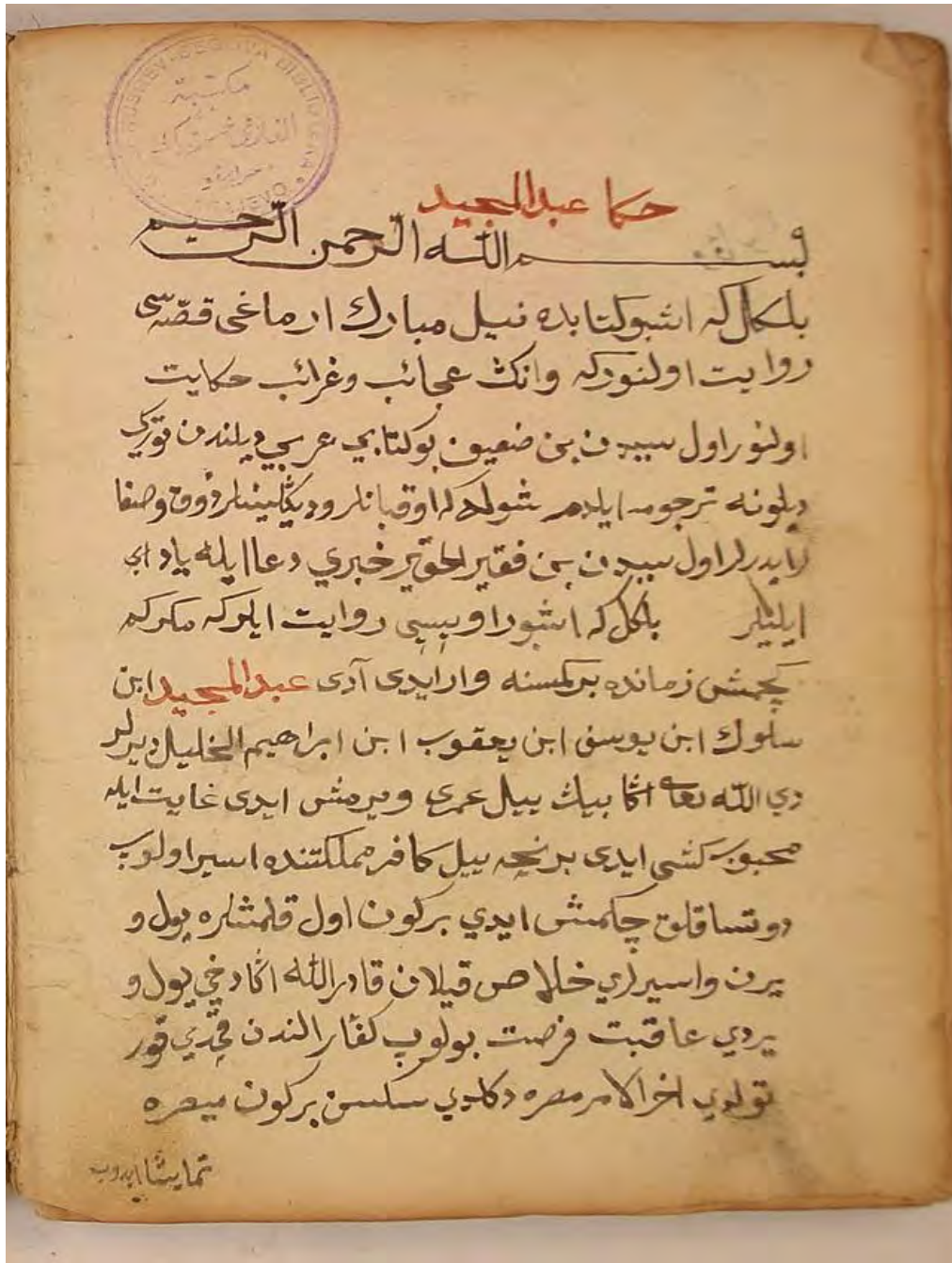
<http://bilimmerkezi.tumblr.com/post/7337979196/Nîl-nehrinin-gizli-kaynag> (Erişim tarihi:10.10.2012)

<http://www.eskimisir.com/Nîl.htm> (Erişim tarihi:10.10.2012)

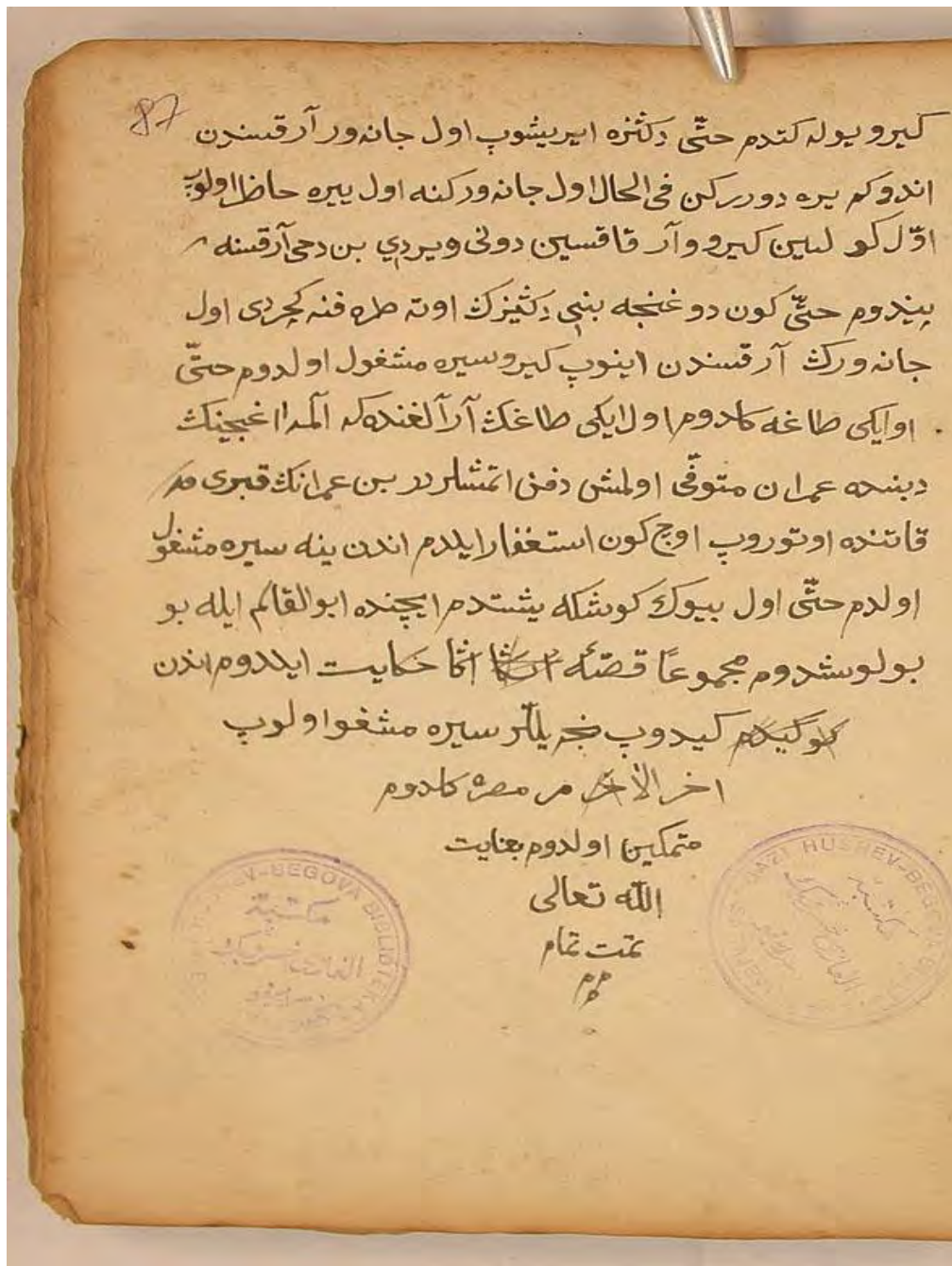
Kaynak Kişi:

Lütfü Sümbüllü, 67, Esnaf, Erzurum, Çököl

Örnek Metin:



1b



9a



“SÜRGÜN ÜLKEDEN BAŞKENTLER BAŞKENTİNE” ŞİİRİNİN HERMENEUTİK AÇILIMI

*Servet ŞENGÜL**

ÖZET

Sezai Karakoç, İkinci Yeni akımına uygun olarak yazdığı imgeli şiir tarzıyla ön plana çıkar. Şiirlerinin kapalı olması onun düşünce dünyasına girmeyi zorlaştırır, bu nedenle onun şiirini anlayabilecek bir yorum tarzına ihtiyaç vardır. Hermeneutik, Karakoç'un şiirlerini anlayabilmek için kullanılabilecek bir yorum tarzıdır. Hermeneutik esasen dîni bir metnin veya hukuki bir metnin yorumlanması iken burada coşku ve heyecanı dile getiren sanatsal bir metnin yorumunda kullanılacaktır. Bu şiir; sanat, dil, din, devlet, siyaset, tarih ve felsefe gibi çok değişik yönlerden ele alınacaktır. Bu bakış açıları Karakoç'un düşünce dünyasının bazı yönleridir ve bu şiirde de kendini fazlasıyla göstermektedir. Karakoç'un dili eski ve yeni şiirin konularını aynı potada eriten yeni ve üst bir dildir. İmgeli kullanım bu dilin üst yönünü oluşturmaktadır. Telmihlerle yapılan göndermeler bizi İslam tarihinin peygamber kıssalarına götürür. Gül, bülbül, Leyla, Belkıs, bengisu gibi kavramlar şiirimizde terk edilmeye yüz tutmuşken onun günümüz şiirlerinde hayat bulur. Batı toplumlarının etkisinde kalarak yozlaşan doğu medeniyetinin yeniden dirilişi onun şiirlerinin temel konusudur. Wilhelm Dilthey, “Kişiler birbirlerini anlamak zorundadırlar. Biri diğerinin ne istediğini bilmelidir. Anlamanın ilkel formları öncelikle bu yolla oluşur.”¹ der. “Sürgün Ülkeden Başkentler Başkentine” şiiri onun düşüncesine ulaşılacak şiirlerden biridir. Hermeneutik yöntemiyle şairin diğer şiirleri de incelenerek onun düşünce dünyasının derinlerine inilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sezai Karakoç, imge, Hermeneutik, yorum.

“FROM THE EXILE COUNTRY TO THE CAPITAL OF CAPITALS” HERMENEUTIC COMMENT OF THE POETRY

ABSTRACT

Sezai Karakoç takes over with his imagist poetry style which is appropriate for Second New movement. The obscureness of his poems makes hard to enter his world of idea, for this reason there is need for a comment style to understand his poetry. Hermeneutic is a comment style that can be used to understand Karakoç's poems. Basically, being an explication of religious or judicial text, hermeneutic will be used at the comment of an artistic that express enthusiasm and excitement.

* Arş. Gör. Muş Alparslan Üniv. Fen Ed. Fak Türk Dili ve Edebiyatı, El-mek: servetsengul@windowslive.com

¹ Svetlana Nesterova, Hans-Georg Gadamer'in Hermeneutiğinde Bir Anlama Modeli Olarak Diyalog, Basılmamış YL Tezi, Ankara, 2004, s.29

This poem; will be taken up with different ways as art, language, religion, government, politics, history and philosophy. These point of views are some of the ways of Karakoç's idea world and they are clearly evident also in this poem. Karakoç's language is a new and upper language that dissolves the old and new poem's subjects in the same hoop. Imagist usage composes the upper side of that language. The references made with recalls take us to the prophets' anectodes of Islamic history. The concepts as rose, nightingale, Leyla, Belkıs and water of life quicken in his nowadays poems although they were tend to be forsaken in our poetry. The newborn of the eastern civilisation which was degenerated through the effect of western civilisations, is the basic subject of his poems. Wilhelm Dilthey says that: "People have to understand each other. One should know what the other wants. The primitive forms of understanding primarily happens in that way."² "From The Exile Country To The Capital Of Capitals" is one of the poems can be used to reach his idea. Due to the researches to the other poems of the poet's with the hermeneutic method, it will be studied to enter his whole world of idea.

Key Words: Sezai Karakoç, image, Hermeneutic, comment.

Giriş

Antik Yunan'da Hermes, gökteki tanrı Zeus'un yerdeki insanlarla anlaşabilmesi için aracılık eden oğludur. Hermes, Zeus'tan aldığı dini bilgileri insan diline çevirerek onlara anlatır. Buradan adını alan Hermeneutik edebiyat alanında bir metnin alt anlamının bulunması, yazılış maksadının anlaşılması için ortaya çıkmış yorum ilmi olarak kabul edilir. "Hermeneutik, *hermeneuien* sanatı, yani bildirme, haber verme, çeviri yapma, açıklama ve açıklama yapma sanatıdır. Tanrıların habercisi/mesajcısı/elçisi Hermes tanrıların mesajlarını ölümlülere iletir. Ne var ki onun bildirdikleri hiç de tanrıların mesajlarının dümdüz bir aktarımı değildir; tanrısal buyrukların birer açıklamasıdır. Öyle ki Hermes, bunları ölümlülerin diline, onların anlayabilecekleri şekilde çevirir. Hermeneutik etkinliği daima bir başka "dünya"ya ait bir anlam bağlamını o an içinde yaşanan dünyaya aktarma/çevirme etkinliği olmuştur."³ Esas olarak Hermeneutik bir şiirin, bir kanun metninin veya dini bir metnin arka planının yorumlayıcı tarafından dışı vurulması, açıklanması ve anlamlandırılmasıdır.

Hermeneutik, içselleştirmeye (empati-analoji) dayanır. Sanat eserindeki kahramanı veya bir şiirin şairini anlamak için kendimizi onun yerine koymalıyız. "Transpozisyonu (kendini bir başkasının yerine koyma) mümkün kılan bu içselleştirme hali Hermeneutiğin tüm kurallarının dayandığı temeli oluşturur."⁴

Hermeneutik günümüzde felsefede, hukukta, dilde vs. yorumlama anlamına gelmektedir. "Bununla birlikte Hermeneutiğin nihai inşasını İncil'in açıklanması çabalarına borçluyuz."⁵ Dini metinlerin yorumlanması anlamına gelen bu bilim bugün İslâmî metinlerin açıklanmasında da kullanılmaktadır.

"Anlama ve açıklama, mükemmelliklerine, yaşamı etkileyen eserlerin ustalıklı açıklanmasında olduğu kadar bu eserleri onları yaratanların tinleri ile bağlantısının

² A.g.e. s.29

³ Banu Alan, Bir Felsefi Yöntem Olarak Hermeneutik, Basılmamış YL Tezi, Muğla, 2008, s.9

⁴ Wilhelm Dilthey, Hermeneutik ve Tin Bilimleri, Paradigma, İstanbul, 1999, s.39

⁵ A.g.e. s.97

açımlanması ulaşır.”⁶ Bu yüzden “Sürgün Ülkeden Başkentler Başkentine” şiirini anlayabilmek için Sezai Karakoç’un diğer şiirlerine de bakmak gerekir. Bunun yeterli olmadığı açıktır. Dolayısıyla şairin sanatını, düşünce dünyasını, yaşantısını inceleyen değişik kaynaklara ulaşmak en doğru yoldur. Ancak bu şekilde bu şiir daha iyi irdelenip anlamlandırılabilir.

“Sürgün Ülkeden Başkentler Başkentine” şiiri içerdiği kavramların çeşitliliği bakımından din, sanat, dil, devlet, siyaset, tarih, felsefe gibi farklı yönlerden incelenmeye çalışılacaktır. Şüphesiz bu anlamsal açılmaya şairin diğer eserlerinden istifade edilerek ulaşılabilir. Bu yorumlamada da kastedilen Hermeneutik yöntemi kullanılacaktır.

SANAT YÖNÜNDEN İNCELEME

Sezai Karakoç İkinci Yeni akımına bağlı bir şairdir. İkinci Yeni akımının sanat anlayışı şiirde anlam kapalılığını sonuna kadar uygulamaktır. Sürgün Ülkeden Başkentler Başkentine şiirinin anlam kapalılığı ve soyut kavramların kullanılması yönünden İkinci Yeni’nin tüm özelliğini yansıttığını söyleyebiliriz. Bu akım cumhuriyet dönemi sanat akımı olduğu için klasik edebiyatımızdan farklı kavramların kullanıldığını belirtebiliriz, fakat “Karakoç’un şiiri orijinal bir şiirdir şüphesiz, ama köksüz ve gelenekten uzağa düşen, gelenekle bağlarını koparmış bir şiir değildir.”⁷ Dikkat edilirse şiirin birinci bölümü “Gelin gülle başlayalım şiire atalara uyarak” mısraı ile başlıyor. Bu, modern şiirin kullandığı bir imge veya tarz değildir. “Ebubekir Eroğlu, Sezai Karakoç’un eski şiirimizin dünyasına açıldığını ve oradan imgeler devşirdiğini de kaydeder. Eroğlu, buna bir örnek olarak Karakoç’taki gül imgesini verir. Ona göre şair edebiliğin anlatılması için gülü tercih etmektedir.”⁸ Gerçekten de Sezai Karakoç, şiirinin kaynağını eski kültürümüzden almaktadır, fakat eskiye saplanıp kalmamaktadır. “Gelin gülle başlayalım şiire atalara uyarak” mısraı bir yandan geçmişi onurlandırırken bir yandan da yeni şiir anlayışının özelliklerini yansıtmaktadır. Eskiye aynen uygulayarak değil onu atalara duyulan saygının ürünü olarak kullanmayı tercih ediyor. “Divan şiirinde en çok sözü edilen çiçek güldür. Sevgilinin yüzü ve yanağı ile sıkı münasebeti vardır. Bazan gül bunlara; bazan bunlar da güle benzerler.”⁹ Gül sadece sevgili değildir, aynı zamanda sevgililerin yer aldığı ölüleri diriltiren bir uygarlıktır.

“Gül uygarlığı

Gül şarabının uygarlığı

Gül kokusundan mest olup

Ölüyken dirilenler gibi

Ağacağz kente şimdi”¹⁰

Şiirin üçüncü bölümünde geçen “Dokunur tenimize/ soğuk bir azrail ürpertisiyle ay/ Ve birden senin sesin gelir dört yandan” mısralarında geçen “ay” da Türk edebiyatında bolca kullanılan bir semboldür. Yine bu sembol de sevgiliye teşbih edilir. Sezai Karakoç kaynağını geçmişinden ve İslâm’dan almaktadır. Divan edebiyatında ay çoğu zaman telmih yöntemi ile ayın ikiye ayrılması hadisesine göndermede bulunmuştur. Karakoç da burada olduğu gibi bu unsuru çokça kullanmıştır.

“Ey ay bölün ey dolunay bölün

Doğudan batıdan

⁶ A.g.e. s.102

⁷ Turan Karataş, Doğu’nun Yedinci Oğlu Sezai Karakoç, Kaknüs, İstanbul, 1998, s.297

⁸ Cevat Akkanat, Gelenek ve İkinci Yeni Şiiri, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 2002, s.110

⁹ İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ, Ankara, 1995, s.208

¹⁰ Sezai Karakoç, Taha’nın Kitabı/Gül Muştusu, Diriliş, İstanbul, 1998, s.94

Birden görün
Sana okuduğumu anladınsa
Anladınsa nedir yerdeki bu serüven
Bizi en derin deniz dibi
Yosunları gibi
Döndüren
Bu serüven
Nedir anladınsa
Bölün"¹¹

Telmih yöntemi ile kullanılan bu "ay" kavramı Sezai Karakoç için önemli bir unsurdur. Onun ideal şahsı olan Taha'yı bulmada bu ayın çok önemli bir yeri vardır.

"Yoğurt bal ve ay
Şairler aşıklar kahinler
Karıştırıp yeyin bu yemeği
Bu Taha'yı bulma yemeği"¹²

Sezai Karakoç diğer şiirlerinde olduğu gibi bu şiirinde de sevgili imajına yer verir. "Karakoç'un şiirlerindeki sevgilinin niteliği de oldukça karmaşıktır. İnsani olandan insanüstü bölgelere has vasıflarla portresi çizilen sevgili hep gri ve flu bir camın arkasından takdim edilir."¹³ Bu şiirlerde kastedilen sevgiliyi anlamak güçtür.

"Suna dedimse sen Leyla dedimse sensin
Seni saklamak için görüntülerinden faydalandım Salome'nin Belkis'in
Boşunaydı saklamaya çalışmam öylesine aşikârsın bellisin"

mısralarında asıl sevgilinin toplumda çokça bilinen kişilerin isimlerinin arkasına saklandığı belirtiliyor. Çöllere düşen Mecnun'un Leyla'sı, Hz. Süleyman'ın sevgilisi Sebe hükümdarı Belkis, yaşadıklarını hep şairin bahsettiği asıl sevgilinin varlığını gizlemek için yaşamışlardır. Onlar örtücüdür, gizleyicidir. Gerçek sevgiliyi ifşa etmemek için her şeyi yapmışlardır. Fakat gerçek muhakkak bir gün açığa çıkacaktır ve şair bu gerçeği zaten saklayamadığını belirtiyor. Çünkü o aşikârdır, bellidir.

"Sana Leyla dedim Suna dedim şiirlerde şarkılarda
Gerçek adın bir fısıltı gibi kaldı ağızlarda dudaklarda"¹⁴

Karakoç'un modern yüzünün arkasında divan şiiri saklıdır. "Fuzuli, Şeyh Galip'le birlikte Sezai Karakoç'un en beğendiği Divan şairleri arasında yer alır. Şarkın ezeli ve ebedi sevgilisi Leyla üzerine söyledikleri onu doğrudan Fuzuli'ye bağlar."¹⁵ Karakoç'un yazdığı Leyla ile Mecnun'u bu bağlılığın göstergesidir. Onun bu şiiri modern unsurlar kullanılarak dönemimize hediye edilmiştir.

¹¹ Sezai Karakoç, Hızır Kırk Saat, Diriliş, İstanbul, 1998, s.81

¹² Sezai Karakoç, Taha'nın Kitabı/Gül Muştusu, Diriliş, İstanbul 1998, s.47

¹³ Turan Karataş, Doğu'nun Yedinci Oğlu Sezai Karakoç, Kaknüs, İstanbul, 1998, s.323

¹⁴ Sezai Karakoç, Leyla ile Mecnun, Diriliş, İstanbul, 1997, s.12

¹⁵ Muhsin Macit, Gelenekten Geleceğe, Akçağ, Ankara, 1996, s.18

“Seni saklamak için görüntülerinden faydalandım Salome’nin Belkıs’ın” sözü şair için gerçekten doğrudur. Bu şiirde olduğu gibi birçok yerde eski şiirimizdeki mazmunları kullanır, lâkin maksadı asıl sevgiliyi anlatmaktır.

“Belkıs araya can girse bile
Bir gecedir bir ecedir.
Süleyman ülkesine”¹⁶

“Oyun oynandı iyice
İnandı kandı büyüye
Bir karnaval gecesinde
Belkıs sattı saçlarını”¹⁷

Şair, “Dağların yıkılışını gördüm bir Venüs bardağında” mısraında Venüs kelimesini kullanarak bu adın değişik toplumlarda kullanıldığı anlama da vurgu yapıyor bir bakıma. Venüs Yunan mitolojisinde kandan ve köpükten yapılmış şuh bir sevgilidir, Afrodit’tir. Bizde Zühre’dir Venüs, Çobanyıldızı’dır. Yol göstericidir. Tanrıya inanışın simgesidir Sezai Karakoç’ta, “Diriliş” yıldızıdır.

“Sen diriliş yıldızısın
Büyük Tanışısın
Tanrı’ya inanmanın”¹⁸

Karakoç Venüs bardağını Batı medeniyetinin sembolü olarak görüyor. Bu sembol bardak Doğu dağlarının yıkılışına sebep oluyor. Konstantin duvarında Doğu medeniyetinin sembolü olan güneş sararmaya başlıyor. Bu çöküş sabahyıldızına da sirayet ediyor.

“Neden ağladın bu gece
Ve dün gece
Ve neden ağladın evvelki gece
Neden şöyle
Sabah yıldızı”¹⁹

Sabahyıldızının ağlayış sebebi bellidir. Şair tecahül-i arif yapıyor, fakat bu ağlayışın sona ereceğinden yana kuşkusu yoktur.

“Hayır sabah yıldızı,
Gözümüzün bebeği
Gönlümüzün çiçeği
Sevgili

¹⁶ Sezai Karakoç, Taha’nın Kitabı/Gül Muştusu, Diriliş, İstanbul 1998, s.56

¹⁷ Sezai Karakoç, Körfez/ Şahdamar/ Sesler, Diriliş, İstanbul, 1998, s.22

¹⁸ Sezai Karakoç, Alinyazısı Saati, Diriliş, İstanbul, 1998, s.25

¹⁹ Sezai Karakoç, Alinyazısı Saati, Diriliş, İstanbul, 1998, s.22

Sabah yıldızı
Oyun bitmedi
Bitti sanılan bu yerde
Yeniden başlayacak
İndi sanılan bu perde
Yeniden açılacak
Onların istediği gibi değil
Kaderin istediği biçimde
Kan seli olarak değil
Gül sağnağı halinde
Ve yeniden
O anneler o sevgililer
Geri gelecekler
Ve o aydın o yiğit çocuklarını getirecekler
Senin kurşunla yaralanmış
Kana batmış gözlerini
Ruhlarından akan
Ak ve billur
Bir kevserle yıkayacaklar
Gök gök olacak
Yer yer olacak
Ve yeniden başlayacak maceramız
Dünya ve ahiret hayatımız”²⁰

“Gölgendi yansıyıp duran bengisu pınarında” mısraında geçen bengisu, edebiyatımızda ab-ı hayat, ma-i tesnim, çeşme-i hayvan olarak da adlandırılan ölmezlik suyudur. Karakoç “bengisu” sanatsal unsurunu kendi dirilişinin simgesi olarak bu şiirde kullanmıştır.

“Evrin günlük sularla
Devrim irinle kanla
Bizse dirilişi gözlüyoruz
Bengisu bengisu kayna ve çağla”²¹

Sezai Karakoç bir yerde mantık oyunuyla bengisuyun İslâm’ın kendisi olduğunu belirtiyor adeta.

²⁰ Sezai Karakoç, Alın yazısı Saati, Diriliş, İstanbul, 1998, s.31

²¹ Sezai Karakoç, Hızır ile Kırk Saat, Diriliş, İstanbul, 1998, s.21

Şems = Bengisu

Şems = Mesnevi

Mesnevi = İslâm

Bengisu = İslâm

“Bir yitip bir buldu Şemsi

Şems bir bengisuydu ona

Mevlana Şamda Muhyiddinle konuştu

Ona Şemsi sordu

Muhyiddin kabrini açarak

Sabır kitabından bir yaprak çevirerek

Şemsin kendisini gösterdi

...

Şam çarşılarında Şems alındı Mevlanadan

Kendisine Mesnevi verildi”²²

Şair kendisine bengisu alayının başkanlığını biçmiştir bir bakıma. Bu alay tüm ilâhî dinlerin fertlerinden oluşmaktadır.

“Biz bir Hızırız ama belki bin Hızır gibi

Biliriz yeryüzünde bengisu illerini

Namazda yürüyoruz ışıldayan meşalelerle

Oruçta aydınlığız İsayla Meryemle

Kulağımızda hep Zebur düğünleri

Düşümüzde İncil şölenleri

Ufkumuzda Tevrat ülkeleri

Sina dağından yapraklar

Ve Kur'an ordusunu

Başkentlere götüren bir kumandan gibi

En soy arap atının üstünde

Dimdik duran bir başkan gibi

Bengisu alayının önünde”²³

²² Sezai Karakoç, Hızır ile Kırk Saat, Diriliş, İstanbul, 1998, s.63

²³ Sezai Karakoç, Hızır ile Kırk Saat, Diriliş, İstanbul, 1998, s.20

Geçmiş ve gelecekteki şairler arasında sıkı bir bağ vardır. “Sezai Karakoç, bir şairin gelenek aracılığıyla başka bir zamanda yaşayacağını ileri sürer. Gelenek yoluyla geçmiş şairler yeni şairle çağdaş, yeni şair geçmiş şairlerle çağdaş olur. Karşılıklı bir diyalog kurulur, aralarında bir alışveriş başlar. Bundan sonra yeni şairin ikinci bir adım atması gereklidir. Bu adım klasik dönem şairleriyle yarışma dönemidir. Yeni şair, çağdaşlarıyla olduğu gibi daha öncekilerle de yarışmaya başlar. Bu dönem kendini anlaması, gücünü değerlendirmesi için kaçınılmazdır. Çünkü şairin bu ilk adımıdaki kendini yoklama ve bulmaya yönelik etkilenme dönemini kısa zamanda aşması lazımdır. Kısacası gelenekle hesaplaşma dönemi kaçınılmazdır.”

DİL YÖNÜNDEN İNCELEME

“Sürgün Ülkeden Başkentler Başkentine” şiiri İkinci Yeni’nin sanat anlayışını özellikle imgeli dil yönünden kuvvetli bir şekilde yansıtmaktadır. O kadar ki bağdaştırmaların neredeyse hiçbiri alışılmış bağdaştırma değildir. Şiirin tamamına somut soyut kavramların bir araya getirildiği alışılmamış bağdaştırmalar hâkimdir. “Baharı kollayarak girelim kelimeler ülkesine” mısrasıyla bile hemen imgenin halin gerekliliği ilkesi dışında bir giriş yapılmıştır. Normal şartlarda kelimeler bir ülke oluşturamaz, hiçbir ülke de kelimelerden oluşmaz. Şair, kelimelerin oluşturduğu yapıyı insanların yaşadığı bir ülkeye benzetip alışılmamış bağdaştırma örneği sunuyor. Bazen de kelimeleri, ifade ettikleri somut kavramlarla özdeşleştiriyor şair.

“Kelime hey kelime

Azık için kullanılan

Deve için kullanılan

Savaş için ölüm için kullanılan

Ana için çocuk için kullanılan

Ezilmiş çarpılmış yıkılmış kelimeler

Ölüm cezasından yapılmış kelimeler”²⁴

Karakoç bazen şairin kollarını çarmıha gererken bazen de kelimeler ülkesindeki bilge yapar onu.

“Ve sen şairsin kelimeler ülkesindeki bilge”²⁵

Ona göre kelimeler ülkesinin bilgisi, asıl şair Peygamber’dir.

“Harfleri ve sesleri sözleri ve kelimeleri

Kitapları getirmek Peygamber fitratına”²⁶

“Dünya bir istiridye”, “anılar demirden alçısı zamanın”, “şair mısralar boyu kireçleşen”, “ülkü mezarlığı”, “senden bir gök yıldızlar”, “kalbimin samanyolu destanı” gibi bağdaştırmalar, hep halin gereğine uygunluk açısından aykırı, alışılmamış bağdaştırmalardır.

“Alnı yeni zamanların gelecek çağların mimarlarınca zorlananlara

Sus sus dinlen dinlen ey çan uyumun yok samanyollarına

Cadde sokak ev bütün kent uygun kurulmamışsa samanyollarına

Mutluluk ne mümkün o kentin insanlarına”²⁷

²⁴ Sezai Karakoç, Zamana Adanmış Sözler, Diriliş, İstanbul, 1999, s.21

²⁵ Sezai Karakoç, Ateş Dansı, Diriliş, İstanbul, 1998, s.13

²⁶ Sezai Karakoç, Ateş Dansı, Diriliş, İstanbul, 1998, s.24

“Soğuk bir azrail ürpertisiyle ay” mısraında olduğu gibi “ay” birçok kez Karakoç’un şiirlerinde farklı bağlamlarda kullanılmıştır.

“Öyle bir içki içildi ki
Kırılan ay bardağında
Altımızdaki atlar
Soluk aldılar
Asyanın doğusunda
Afrikanın Avrupanın batısında”²⁸

“Venüs bardağı”, “dağ hücreleri”, “tuz bulutu”, “zaman çarpılmış atın son hayali”, “gönlümün doğurduğu büyüttüğü emzirdiği”, “külümden yapılan bir hisar” grupları halin gereğine aykırı bağdaştırmalardır.

DİNİ YÖNDEN İNCELEME

Sezai Karakoç’un sanatı İslâm’ın hizmetindedir. Şiirlerinden yola çıkılarak söylenirse makûs bir hâlet-i rûhiye içinde olan İslâm’ın dirilmesi ve eski günlerine dönmesi gerekmektedir. Eski günlerden kasıt Hz. Peygamber’in liderliğinde olan dönemdir. O, bu dönemi diriltme arzusu içindedir. Bu dirilişin gerçekleşeceği inancındadır. Şiirlerini de bu amaca hizmetçi kılmıştır. “Gelin gülle başlayalım şiire atalara uyararak” mısraı İslâmî inanışın bu şiirde çokça işleneceğinin göstergesidir. Çünkü gül İslâm inancında Hz. Muhammed’i simgelemektedir. En güzel gül en güzel insana teşbih edilir ve bu amaçla yarışmalar düzenlenir. Hz. Peygamber susamış gönüllerin susuzluğunu giderirken şair de kendine düşen görevi ifa edip bunu dile getirir.

“O, insanların susuzluğunu giderir
Arıtır ellerini ayaklarını
Şair de giderir ruh susayışını
Yıkar çirkefe batmış insan ruhunu”²⁹

Hz. Muhammed son peygamberdir. Bütün kâinat onun için yaratılmıştır. Hz. İsa da Hz. Muhammed’in geleceğini vurgulamıştır.

“Ve İsadan yükselen
Havariyunda yankı yapan
Gelecek dönemin Mekke çağırısı”³⁰

Şair, her dinin ve peygamberin zamanında görevini yaptığını, fakat dinlerin sonradan bozulduğunu düşünür. Bu sebeple ilâhî dinlere ve peygamberlerine son derece sevgi ve saygı duyarken bozulmuş hallerine elveda der.

“Geç ey hristiyanlık bir çocuk gibi geç
Taşımda toprağımda saçlarını bırakma”³¹

²⁷ Sezai Karakoç, Taha’nın Kitabı/Gül Muştusu, Diriliş, İstanbul 1998, s.13

²⁸ Sezai Karakoç, Hızır ile Kırk Saat, Diriliş, İstanbul, 1998, s.85-86

²⁹ Sezai Karakoç, Ayinler/Çeşmeler, Diriliş, İstanbul, 1998, s.46

³⁰ Sezai Karakoç, Hızır ile Kırk Saat, Diriliş, İstanbul, 1998, s.61

Şiirin ikinci bölümünde şairin söylediği “Güneş donmuş ışık saçan bir yumurta/ Bana geri getirir eski günleri” mısraları onun eski günlere yani asr-ı saadete duyduğu özlemi dile getirir. Çünkü bu dönem Müslümanların gerçekten huzurlu yaşadığı mutluluk dönemidir. Şairin en büyük arzusu asr-ı saadette yaşamaktır yahut asr-ı saadetin tekrar dirileceği anı görmektir.

“Tanrım yeniden dirilişinin tohumlarını

Saçmamız için fırsat ver

Kötülük ülkesini zayıflat

Direnişini kır yoğunluğunu seyrelet

Doğrulukla doldur doğumumuzu

Peygamberin zamanından bir...

Zaman düşür üstümüze

Hakikat içimizde göğersin

Yeniden o gümüş sükunet gelsin

İkindilerimizin saatine”³²

Görüldüğü gibi Karakoç, eski günlerle Peygamberin zamanını kastediyor ve o günlerin doğuşu için Allah’a yalvarıyor. Şiirini yazarken çarşıya gerildiğini hissediyor.

“Sen ey şair ki kollarını çarşıya gerdin”³³

Dikkat edilirse şiirin birçok yerinde değişik peygamberlere göndermede bulunuluyor. “Karakoç’un hareket noktası peygamber kıssalarıdır.”³⁴ Bu konuda da gerçekten çok başarılıdır. Peygamberleri her yönleriyle tanımakta ve eserlerinde onları mükemmel bir malzeme olarak kullanmaktadır.

“Secdeden secdeye sıçrayarak Taha

Selam sana Zülküfül

Selam sana Yahya

Selam sana İsa

Selam sana İbrahim

Selam sana Musa

Selam sana Süleyman

Selam sana Davut

Selam sana Yuşa

Selam sana Ahmed

Selam sana Muhammed

Selam sana Mustafa

³¹ Sezai Karakoç, Taha’nın Kitabı/Gül Muştusu, Diriliş, İstanbul 1998, s.46

³² Sezai Karakoç, Alinyazısı Saati, Diriliş, İstanbul, 1998, s.55

³³ Sezai Karakoç, Körfez/ Şahdamar/ Sesler, Diriliş, İstanbul, 1998, s.8

³⁴ Turan Karataş, Doğu’nun Yedinci Oğlu Sezai Karakoç, Kaknüs, İstanbul, 1998, s.156

*Mustafa selam sana
Ey seçilmiş seçilmiş
Mustafa selam sana
Ey övülmüş övülmüş
Muhammed selam sana*”³⁵

Hiz. Peygamber şair için aşkın kutlu kitabıdır, samanyolu destanıdır. Daha o dünyaya gelmeden onun geleceği müjdelenmiştir. O gelecek ve cahiliye devri sona erecektir.

*“Gün gelecek ve geleneklerin katılığı o peygamber kıracaktı”*³⁶

Şairin arzuladığı gençlik tipi Taha’da kendini bulmuştur. Taha’nın dirilişi Muhammed Mustafa’nın dirilişiyle gerçekleşecektir.

*“Durun anlatayım size melekler
Tahayı nasıl diriltiler
Anarak İsanın doğumunu
Anarak Muhammed Mustafanın doğumunu
Melekler
Tahayı diriltiler”*³⁷

Hiz. Peygamber’de insan sevgisi had safhadaydı. Özellikle çocukları çok severdi. Peygamber’i iyi tanıyan şair onu, şiirinde merhametin kalbi olarak adlandırıyor ve onun kalbinde merhamet adlı bir çınarın olduğunu dile getiriyor. Şair aynı duyguları “Köşe” şiirinde de ifade ediyor.

*“Sen geldin benim deli köşemde durdun
Bulutlar geldi üstünde durdu
Merhametin ta kendisiydi gözlerin
Merhamet saçlarını ıslatan sessiz bir yağmurdu
Bulutlar geldi altında durduk”*³⁸

Karakoç’un sevgilisi Peygamber’in sevgisi sıcak bölgelerdekileri serinletir, soğuk yerlerde dekileri ısıtır.

*“Göz seni görmeli ağız seni söylemeli
Hafıza seni anmak ödevinde mi
Bütün deniz kıyılarında seni beklemeli
Sen Eskimoların ısınması sevgililer mahşeri”*³⁹

³⁵ Sezai Karakoç, Taha’nın Kitabı/Gül Muştusu, Diriliş, İstanbul 1998, s.58

³⁶ Sezai Karakoç, Leyla ile Mecnun, Diriliş, İstanbul, 1997, s.29

³⁷ Sezai Karakoç, Taha’nın Kitabı/Gül Muştusu, Diriliş, İstanbul 1998, s.64

³⁸ Sezai Karakoç, Körfez/ Şahdamar/ Sesler, Diriliş, İstanbul, 1998, s.86

³⁹ Sezai Karakoç, Zamana Adanmış Sözler, Diriliş, İstanbul, 1999, s.30

Şair “Uzatma dünya sürgünümü benim” derken gerçek sevgilisine kavuşmayı kastediyor. O sevgili güllerin efendisi olan sevgilidir.

*“Size bir mutluluk haberi gibi
Gül gelecek
Kıyamet demek gülün geri gelişi demek
Gül Peygamber muştusu Peygamber sesi”⁴⁰*

Sezai Karakoç’un en büyük sevgilisi Allah’tır şüphesiz, fakat o, bu en büyük sevgilinin güzelliğini Hz. Peygamber ile dünyada sürdürdüğüne inanır.

*“İndirmek yeryüzüne Allah’ın rahmetini
Bir gül gibi sunmak dünya saltanatına”⁴¹*

Karakoç’un sevgili diye seslendiği varlıklardan bir diğeri de Kur’an-ı Azimüşşan’dır.

*“Kur’ansa arşın manifestosu
Reddin redden protestosu
Her eri Hızır olan bir ordu
Başbuğların başbuğu
Öç değil öç kırandır
Sevgidir
Evrenin memesinden sevgi sağandır”⁴²*

“Ey çağdaş Kudüs (Meryem)” mısraında Karakoç Hz. Meryem’e olan sevgisini de bildirir. Kudüs hakkın temsilcisi iken günümüzde haksızlığın merkezi olarak kabul edilmektedir.

*“Duvarın gölge oyunlarında Salome eriyip durmakta ama
Kabarmış sıvalarda Yahya
Mantar yosun ve hurma
Gök sofrası
Tekin olmayan mihrap
Meryem
Zaman metafizikçisi bir çağı aşan İsa...
Yapıştır asanı Orga
Büyük Org’a Mucize asanı ey Musa
Yeniden ayin başlıyor
Sabır depremi limanında”⁴³*

⁴⁰ Sezai Karakoç, Taha’nın Kitabı/Gül Muştusu, Diriliş, İstanbul 1998, s.87

⁴¹ Sezai Karakoç, Ateş Dansı, Diriliş, İstanbul, 1998, s.24

⁴² Sezai Karakoç, Hızır Kırk Saat, Diriliş, İstanbul, 1998, s.112

⁴³ Sezai Karakoç, Ayinler/Çeşmeler, Diriliş, İstanbul, 1998, s.14

Karakoç, “Aşkın bu en olunmazından koparıp/ Bir tuz bulutu gibi/ Savuran yüreğime/ Uzatma dünya sürgünümü benim” derken kullandığı “tuz bulutu” imgesi toz bulutundan yola çıkılarak kullanılmış. Tuz bulutu bize tuzlu bir göl olan Lut gölünü dolayısıyla Lut kavmini hatırlatıyor.

*“Yeni bir çağın önüne
Yeni bir kitabı koyuyorum
Bir sayfada Kur’ana
Bir sayfada Kabe’ye açılıyorsun
Bir sayfada dönen hacıları kutluyorsun
Bir sayfada at sağanağı
Bir sayfada aşı saati kıyamet beneği
Bir sayfada bir kenti güçlendiren o kişi
O üçüncü kişi
Bir sayfada tuza dönüşen Lut kavmi”⁴⁴*

“Verilmemiş hesapların korkusuyla sana geldim/ Sana geldim ayaklarına kapanmaya geldim/ Af dilemeye geldim affa layık olmasam da” mısraları pişmanlığın belirtisidir. Elbette ki Müslümanlar kurtuluşa ereceklerdir. Kur’an Müslümanların kurtuluşuna vesile olacaktır.

*“Ama dönüyoruz döndürülüyoruz birden değişiyor sahne
Bir kez daha kurtuluyoruz Kur’an seheri seferinde
Ayatler bir ordu gibi kurtarıcı bir ordu gibi
Dağıtıyoruz bizi çepçevre saran gulyabaniler derneğini”⁴⁵*

DEVLET SİYASET TARİH YÖNÜNDEN İNCELEME

Sezai Karakoç Doğu medeniyetinin yapıcılığın, Batı medeniyetinin ise yıkıcılığın merkezi olduğunu düşünür. Bu düşünce onda rast gele gelişmemiştir. “Bunun için de Doğu’yu ve Batı’yı bilmeyi, eski uygarlıkları derinlemesine incelemeyi ihmal etmemiştir. Bu konuda tabir yerinde ise yığınla kitap okumuş, mütalaalar yapmıştır. Cemal Süreya’nın tespiti ile o, her şeyi bilmesi gerektiği kanısındadır. İnancı onun hem silahı hem çocuğudur. Çünkü o inancının çığırındır”⁴⁶

*“Bana ne Paris’ten
Avrupa’nın ülkü mezarlığından
Moskova’dan Londra’dan Pekin’den
New York
Bütün bu türedi uygarlıklar
Umurunda mı?”*

⁴⁴ Sezai Karakoç, Tahanın Kitabı/Gül Muştusu, Diriliş, İstanbul, 1998, s.47

⁴⁵ Sezai Karakoç, Ayinler/Çeşmeler, Diriliş, İstanbul, 1998, s.20

⁴⁶ Turan Karataş, Doğunun Yedinci Oğlu Sezai Karakoç, Kaknüs, İstanbul, 1998, s.125

mısraları onun Batı'ya bakışını açıkça ortaya serer. Batı, uygarlık namına Doğu'ya gelip onun engin medeniyetini teknoloji adı altında yok etmiştir.

*“Bir duman kuzgunu olarak
Batıdan gelip kentlerimize konmuş
Fabrikaları”⁴⁷*

Batı'nın yıkıcılığı, çirkefliliği ortadadır. “Ancak Karakoç'un kaygısı başkadır. O, Batı'nın çıkmazlarına, yanlışlarına, hakikati görmezden gelen kör çabalarına karşı çıkar. En çok da içimizdeki yabancılara yani kendi öz benliğini, asıl kimliğini inkâr edip Batı'nın sahte tebessümlerine ve yapmacık dostluklarına aldananlara hayıflanır, öfkelenir.”⁴⁸ Zira öz kültürünü beğenmeyen bu kimliksizleri tavus kuşlarının reddettiği karganın kendi mensupları da kabul etmeyeceklerdir.

*“Şam ve Bağdat kırlara karışmıştır
Elde kala kala bir Mekke bir Medine kalmıştır
O da yarım kalmıştır
Urfa ufala ufala
Bir pul olacak çarpık balıklar üstünde
Belki bir toz bulutu
İstanbul'a küflenmiş
Bir Avrupa akşamı dadanmıştır
Eski şehirlerin kimi göğe çekilmiştir”⁴⁹*

*“Ama Roma
Kendi kendini inkâr edip durmakta
Buz gibi eriyerek
Bir kokakola*

Veya bir votka bardağında” mısralarında geçen kokakola ve votka sözcükleri Batı'nın yapaylığının, çürümüşlüğüne açık ifadesidir. Bu anlayış gittiği her yeri kendisine benzeterek yozlaştırmaktadır.

*“En büyük acı şu: İnsanlık hadım edildi
Hakiki düşünceden gerçek duyarlıkta ve öz bilgiden
Bayrakların ve sancakların gerisindeki sancak söndürüldü
Karanlıktan suni ışık yapıldı ve gerçek ışık öldü
Hayat dediğiniz tüm ölüm sandığınız gerçek hayat
Diyarbakir'in yaz sıcağında meyan kökü şerbetindeki tatla*

⁴⁷ Sezai Karakoç, Hızır Kırk Saat, Diriliş, İstanbul, 1998, s.79

⁴⁸ Turan Karataş, Doğunun Yedinci Oğlu Sezai Karakoç, Kaknüs, İstanbul, 1998, s.338

⁴⁹ A.g.e. s.337

Kokakola zehri arasındaki fark bu”⁵⁰

Karakoç, kendi benliğini kaybeden kişileri ayrık otları şeklinde ifade eder. “İçimizdeki bütün ayrık otları, medeniyetimizin, en güzel güllerden derlenen İslâm uygarlığının yaralayıcısıdır. 20. yüzyılın başlarındaki Avrupa tutkusu, ölümcül bir salgının habercisi olmuş, ülkenin birliğini, vatan topraklarının bütünlüğünü zedelemiş, milletimizin gerçeğine yabancı bir zihniyetin egemen olmasına zemin hazırlamıştır.”⁵¹

“Ve ateş gibi batı gittiği yeri yakar

Ruhunu kezzaba batırır insanın

Artık insan onursuz ve idealsiz

Yıllarca ve yüzyıllarca

Amaçsız donmuş kalakalır

Tanrı yardım etmezse

Diriliş ne güç!

Batı ateş ve duman

Rus, kızı buz

Hint boğucusu

Çin yutan kum çölü

*Tanrım, Müslüman ne korkunç afetlerle çevrili!”*⁵²

Şair, bu yok edici Batı uygarlığının ve onun temsilcisi Avrupa’nın günahlarının bedelini bir gün ödeyeceğini düşünmektedir.

“O yeşil ötesi ışığı o güneşi tahlil eden su çizgisini

Ve sen ey Avrupa yerin dibine batacaksın

*Bitmez tükenmez suçlarına karşılık”*⁵³

“Sürgün Ülkeden Başkentler Başkentine” şiirinde geçen “Gözlerin/ Lale Devri’nden bir pencere/ Ellerin/ Baki’den Nefi’den, Şeyh Galip’ten/ Kucağına dökülen/ Altın leylak” mısraları ve bu mısraların öncülleri ve sonrasında gelen mısralar değerlendirilerek şairin kurtuluşu kendi kültüründe gördüğünü söyleyebiliriz. İslâm kültürünün kendine kazandırdığı inançla o, kurtarıcı olarak bir Mehdi’nin geleceğine inanmaktadır. Mehdi gelecektir ve Batı’nın çirkeflüğinden Müslümanları kurtaracaktır.

“Ama umutsuzluk yok, en yakın keskin günde

Sonunda dönecek talih, gelecek büyük atlı

Çileye batmış İslâm halkı için kurtarıcı

*Görünecek ilk Şam’da der gelenek saati”*⁵⁴

⁵⁰ Sezai Karakoç, Alın Yazısı Saati, Diriliş, İstanbul, 1998, s.57

⁵¹ Turan Karataş, Doğunun Yedinci Oğlu Sezai Karakoç, Kaknüs, İstanbul, 1998, s.338

⁵² Sezai Karakoç, Alın Yazısı Saati, Diriliş, İstanbul, 1998, s.48

⁵³ Sezai Karakoç, Alın Yazısı Saati, Diriliş, İstanbul, 1998, s.42

Şiirde geçen Kandilli, Kanlıca, Emirgan isimleri İstanbul'a ait yer isimleridir. İstanbul şairin anlayışında Batı'yı ve onun zorbalığını devirecek olan Mehdi gibidir.

*“Kutsallığın ballı biberli çilekli çile kevserini
İstanbul'dur bu otuz yıl kana kana yaşadığım
Taşlarına adeta resmim işledi
İstanbul damla damla içinde birikti
Mermer tozu gelip içimde oluştu bir şehir
Bu yeryüzünden ve gökyüzünden ötedeki şehirdir
O bir kılıçtır Doğudan Batıya uzanıp
Çin ipeğinden örtünmüş şeytan kozasını bölen
Darbeleriyle Batı çeliğini lime lime eden
O Tanrı'nın kılıç halindeki hilali
İslâm ruhunun kristalleşmiş heykeli”⁵⁵*

“Ey çağdaş Kudüs (Meryem)” mısraıyla şair, İsrail'in Müslümanlara yaptığı zulmü dile getirmeye çalışmıştır. Oysa İsrailoğulları yurtlarından kovularak veya bugün başka şekillerde zulme uğramıştı. Yaşadığı zulümlerden galip çıkan İsrail bugün zalimin kendisi olmuştur.

*“Musayla büyücüler karşı karşıya geldi
İsrail ve Mısır karşı karşıya geldi
Kızıldeniz bir ceylan derisi gibi gerildi
Kurumuş da olsa ağaçta
Bir can vardı ki
O canı canlandırmayı
Musanın eli bildi
Ve ağaç cıvayı yendi
İnanç yendi bilgiyi”⁵⁶*

Şair, Müslümanların bugün yaşadığı zulümden kurtulabilmesi için kendisinin de savaşabileceğini açıklar.

*“Son eri kalsam da ölüm kalım savaşında uygarlığımın
Yılmam geri dönmem bekçiliğini yeğlerim mezarlığımın”⁵⁷*

İnançsız Batı'nın karşısında İstanbul inancın, Allah'ın dininin merkezidir. Bugün inançsızlığın kol gezdiği İstanbul tekrar Tanrı kenti olacaktır.

⁵⁴ A.g.e. s.19

⁵⁵ A.g.e. s.38

⁵⁶ Sezai Karakoç, Hızır Kırk Saat, Diriliş, İstanbul, 1998, s.71

⁵⁷ Sezai Karakoç, Ayinler/Çeşmeler, Diriliş, İstanbul, 1998, s.24

“Savaşırım doğudan daha doğu
Doğrudan daha doğru olanı bulmak için
Zulme karşı savaşabilirim
İnsan başı yalnız Tanrı önünde eğilecektir
Ebedi hakikat budur
Bunun için savaşırım ben
Bunun için kanım helal olsun
Şehrimin alnına özgür Tanrı aşkını yazmak
İstanbul’u yeniden Tanrı şehri yapmak
Bunu için savaşırım ben”⁵⁸

Şair İslâm medeniyetinin kurtuluşa ermesi için Müslümanlardan yardım beklemektedir. Kurtuluş yine öze dönüşle gerçekleşecektir.

“Doğ kendi çeşmenden kendi uygarlığından
Ağacın topraktan
Çiçeğin ağaçtan
Suyun dağdan doğduğu gibi”⁵⁹

Sezai Karakoç Doğu medeniyetinin tekrar hayata dönmek üzere olduğunu belirttilerini hissediyor. Dirilişi fark ediyor. Avrupa’nın ve onun medeniyetinin İslâm medeniyeti karşısında yok olacağını düşünüyor.

“Bir çan çalıyor
Bütün eski köprülerinde Avrupanın
Bir sancak kaygılanıyor
Sancısından dünyanın
Erleri yeni yeni yerleşiyor yerlerine Arafın
Işıklar bir kez daha yanıyor cennetteki davanın”⁶⁰

Son olarak şair Allah’ına seslenir. Fiili gayreti insanların gerçekleştirmesinden sonra kurtuluş için Allah’ın desteğini arar.

“Tanrım, müslüman, ne korkunç afetlerle çevrili
Hem afakta hem enfüste
Hem dışta hem içte
Hem fizikte hem ruhta
Onu koru tanrım

⁵⁸ Sezai Karakoç, Alın Yazısı Saati, Diriliş, İstanbul, 1998, s.43

⁵⁹ A.g.e, s.4

⁶⁰ Sezai Karakoç, Hızır ile Kırk Saat, Diriliş, İstanbul, 1998, s.58

*Ona acı ona yardım elini uzat
 Senin halkındır onun halkı
 Onu uyandır onu şuurlandır
 Ona bilgi ve güç ver
 İleriyi görüş gücü ver
 O, yeşilin şiiiridir”⁶¹*

FELSEFİ YÖNDEN İNCELEME

“Sürgün Ülkeden Başkentler Başkentine” şiirinde geçen “Ölüm düşüncesinin beni sardığı şu anda/ Verilmemiş hesapların korkusuyla/ Sana geldim ayaklarına kapanmaya geldim/ Af dilemeye geldim affa layık olmasam da” dizelerinin de gösterdiği gibi ölüm duygusu Karakoç’un şiirinin temel unsurlarından biridir. Ona göre “Ölüm sebepsiz olmadığı gibi hayat da sebepsiz değildir. Neden ölümü önemseriz de hayatı, ölümü önemsedığımız anlamda önemsemeyiz? Daha doğrusu ölümü anında önemser ve değerlendiririz de sonra unuturuz, bize gelip dokunduğu anda değerlendiririz, bizden uzaklaşınca da görmezlikten geliriz, yokmuşçasına davranırız. Hayat için tutumumuz öyle değil. Sanki o hep kaçıyormuş da biz onu kovalıyormuşuz gibi peşinden gideriz onun. Sanki biz yokuz, yalnız o var. Hâlbuki hayatı değerlendirmekle ölümü değerlendirme aynı kaynaktan gücünü ve anlamını almalı. Çünkü hayatla ölüm aynı oluşun birbirinden ayrılmaz iki yüzüdür.”⁶²

*“Ve hepsinin üstünde ölüm altında ölüm
 Kış var yatır gibi
 Kışla örtülü bir yatır gibi
 Kışlalar
 Boş kışlalar
 Yukarıya yükselsek ölüme yükseliyoruz
 Aşağı insek ölüme değiyoruz”⁶³*

Ölüm yok oluş değildir. Ölüm bir diriliştir. Asla dönüştür şair için. “Külümnden yapılan bir hisar vardır” mısraında olduğu gibi zümrüd-i anka gibi yeniden doğuştur. İslâm medeniyetinin yeniden doğuşudur ölüm ve yeniden diriliş.

*“Merhameti ruhun en iç musikisi yapmak
 Ve ölümü çevirmek diriliş hayatına”⁶⁴*

Müslümanlar için, İslâm medeniyeti için ölüm yoktur. Yeniden diriliş vardır. Ölüm seküler bir bakışla sadece dünya için vardır. Zaten şair yeniden dirilişe inandığı için ağıt yazmayı sevmez.

*“Ben ağıt yazmayı sevmem
 Ölümden değil dirilişten yanayım*

⁶¹ Sezai Karakoç, Alın Yazısı Saati, Diriliş, İstanbul, 1998, s.49

⁶² Turan Karataş, Doğunun Yedinci Oğlu Sezai Karakoç, Kaknüs, İstanbul, 1998, s.153

⁶³ Sezai Karakoç, Tahanın Kitabı/Gül Muştusu, Diriliş, İstanbul, 1998, s.46

⁶⁴ Sezai Karakoç, Ateş Dansı, Diriliş, İstanbul, 1998, s.24

Ölümden değil ölüm sonrasında yana

Ağıt yazmaktan değil mevlüt yazmaktan yana”⁶⁵

“Ölüm düşüncesinden yoksun olmak, diriliş düşüncesinden de yoksun olmaya götürür insanı. Ama bu, ölümü sürekli hatırlamak, ona gömülmek, onda boğulmak demek değildir. Çünkü ölüm ve ötesi düşüncesine sahip olmak, hayattan mahrumluk anlamına gelmez.”⁶⁶ Dünya geçmişte ve bugün birçok yanlışın içine girmiştir. Cinsi sapıklıklar, putlara tapmak bunlardan bazılarıdır. Ölüm ise bu yanlışlıkların sona ermesi demektir.

“Her hastalık bir putun kırılması mı demek

Putların toptan kırılması mı demek ölmek”⁶⁷

Sezai Karakoç varlık-yokluk tartışmasını içinde gerçekleştirir.

“Ha Sezai ha ping-pong masası

Ha ping-pong masası ha boş tüfek”⁶⁸

“Ping-pong masası varla yok arası

Benim ellerim kesik varla yok arası”⁶⁹

Sonra şair “Yoktan da vardan da ötede bir Var vardır.” mısraının ve şiirin “vardır” redifli bölümünün de dediği gibi yaratıcının varlığına sonuna kadar inanır. Zaten “Tanrı öldü.” diyenlerin sonu da belli değil midir?

“ Başınızı nereye çevirerseniz çevirin

Ki göreceksiniz kesin kesin

Odur var eden var eden

Biçim veren değiştiren

Dağıtan toplayan

Hiç olmamışa çeviren

Bir çırpıda gelip geçmişe döndüren zamanı

Bir örtü gibi birden açan dünyayı

Sonra birden toplayan ortalığı”⁷⁰

Şiirin sonunda şair “Sevgili/ En sevgili/ Ey sevgili” dediği sevgilisine bağlılığını bildirir.

“Elini uzattı sofraya

Elini uzattı zeytine ve nara

Elini uzattı yeni aya

⁶⁵ Sezai Karakoç, Ateş Dansı, Diriliş, İstanbul, 1998, s.37

⁶⁶ Turan Karataş, Doğu’nun Yedinci Oğlu Sezai Karakoç, Kaknüs, İstanbul, 1998, s.130

⁶⁷ Sezai Karakoç, Tahanın Kitabı/Gül Muştusu, Diriliş, İstanbul, 1998, s.39

⁶⁸ Sezai Karakoç, Körfez/ Şahdamar/ Sesler, Diriliş, İstanbul, 1998, s.84

⁶⁹ Sezai Karakoç, Körfez/ Şahdamar/ Sesler, Diriliş, İstanbul, 1998, s.84

⁷⁰ Turan Karataş, Doğu’nun Yedinci Oğlu Sezai Karakoç, Kaknüs, İstanbul, 1998, s.166

Hamd olsun dedi hamd olsun

Yeniden oldum hamd olsun

Bu dağdır hamd olsun

Bu yaz bu insan hamd olsun

Bizi yaratana

Sonra öldürüp

Yeniden yaratana

Sonra tekrar öldürecek olana

Şu dünyanın çiftçisi yapana

Yeri göğü donatana

Cehenneme ve cennete

Belli bir işaret koyana

Hamd olsun ”⁷¹

SONUÇ

1. Hermeneutik esas olarak bir şiirin, dînî bir metnin veya herhangi bir kanun metninin arka planının yorumlayıcı tarafından dışa vurulması, açıklanmasıdır. Yorumlayıcı transpozisyonla şairle empati kurarak bir şiiri açıklamalıdır. “Sürgün Ülkeden Başkentler Başkentine” şiiri dört bölümden oluşmaktadır ve bu dört bölüm konu başlıklarına uygun şekilde yorumlanmıştır.

2. Modern şiirin temsilcilerinden olan Sezai Karakoç diğer eserlerinde olduğu gibi “Sürgün Ülkeden Başkentler Başkentine” şiirinde de eski edebiyattan oldukça fazla yararlanmıştır. Eski edebiyat onun şiirine aynen yansımamış, sadece malzeme olarak kendini hissettirmiştir. Gül, bülbül, Leyla, Belkis, bengisu gibi kavramlar klasik edebiyattan fırlayıp Sezai Karakoç’un bu şiirinde yerlerini almıştır.

3. Karakoç’un dili klasik kavramlardan oluşmuş yeni dildir. Bağdaştırmalı imgelere çok yer verilmiştir. Fakat bu bağdaştırmalar genelde alışılmamış bağdaştırmalardır. Anlatılan olaylar çoğu zaman halin gereği ilkesine uygun olmayan tarzda ele alınmıştır.

4. “Sürgün Ülkeden Başkentler Başkentine” şiirinde İslâmî bir duyarlılık vardır. Şair, diriliş ülküsünü bu şiirine yansıtmıştır. Peygamberler tarihini iyi bilmesinin göstergesi olarak bizleri o dönemlere ve onların kıssalarına götürecek telmihlerde bulunmuştur.

5. Şair, Batı medeniyetinin yozlaştığını, koflaştığını vurgulamaya çalışır. Bu yozlaşmanın etkisine giren Doğu medeniyeti tekrar ayağa kalkma, dirilme aşamasındadır. En büyük sıkıntı içimizdeki kişiliksizlerdir. Onlar da Allah’ın inayetiyle Hakk’a döneceklerdir.

6. “Sürgün Ülkeden Başkentler Başkentine” şiirinde ölüm teması bir yok oluş değildir. Aksine şeb-i arus misali bir diriliştir. Son demlerine gelmiş seküler dünyada ölüm yeniden dirilişin bir kapısı durumundadır.

⁷¹ Sezai Karakoç, Taha’nın Kitabı/Gül Muştusu, Diriliş, İstanbul 1998, s.68

KAYNAKÇA

- AKKANAT, Cevat, Gelenek ve İkinci Yeni şiiri, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- ALAN, Banu, Bir Felsefi Yöntem Olarak Hermeneutik, Basılmamış YL Tezi, Muğla, 2008.
- DILTHEY, Wilhelm, Hermeneutik ve Tin Bilimleri, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.
- KARAKOÇ, Sezai, Alınyazısı Saati, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1998.
- KARAKOÇ, Sezai, Ateş Dansı, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1998.
- KARAKOÇ, Sezai, Ayınlar/Çeşmeler, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1998.
- KARAKOÇ, Sezai, Hızır Kırk Saat, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1998.
- KARAKOÇ, Sezai, Körfez/ Şahdamar/ Sesler, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1998.
- KARAKOÇ, Sezai, Leyla ile Mecnun, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1997.
- KARAKOÇ, Sezai, Taha'nın kitabı/Gül Muştusu, Diriliş Yayınları, İstanbul 1998.
- KARAKOÇ, Sezai, Zamana Adanmış Sözler, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1999.
- KARATAŞ, Turan, Doğu'nun Yedinci Oğlu Sezai Karakoç, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1998.
- MACİT, Muhsin, Gelenekten Geleceğe, Akçağ Yayınları, Ankara, 1996.
- PALA, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995.
- SVITLANA Nesterova, Hans-Georg Gadamer'in Hermeneutiğinde Bir Anlama Modeli Olarak Diyalog, Ankara üni. Sosyal Bil. Ens. Basılmamış YL Tezi, Ankara, 2004.



OSMANLI TOPLUMUNDA KADINLARIN MAHKEME ÖNÜNDEKİ HUKUK MÜCADELESİ: 235 NO'LU SEYDİŞEHİR ŞER'İYYE SİCİL DEFTERİNE GÖRE

*Mehmet Emin ŞEN**

*Faruk SALTEKİN***

ÖZET

Geçmiş, insanlar tarafından her zaman ilgi görmüştür ve ilgi görmeye de devam edecektir. Savaşlar ve siyaset dışında, özellikle toplumda yaşayan bireylerin geçmişte nasıl yaşadığı ve neler yaptığı ise ayrı bir merak konusu olmuştur. Bu ilginç konuları, siyasi olayların ele alındığı tarih kitaplarında bulmak mümkün değildir. Ancak Osmanlı Devleti döneminde tutulan defterler, kayıtlar ve belgelerde o dönem insanların günlük yaşamı ile ilgili azımsanamayacak miktarda veriler bulunmaktadır. Osmanlı Devleti, kendine bağlı olan en küçük kazaya dahi bir kadı göndererek oradaki her türlü olayı kayıt altına aldırılmıştır. Bu kayıtlar Şer'iyye Sicilleri adıyla defterler halinde muhafaza edilerek günümüze kadar ulaşmış en değerli kültürel miraslarımızdandır. Bu defterler sayesinde Osmanlı toplumunun gündelik yaşamları hakkında orijinal bilgiler elde edebilmekteyiz. 1890 yılının küçük bir Osmanlı kazası olan, bu günkü Konya ilimizin Seydişehir ilçesinde de, kadılar tarafından 12 adet defter tutulmuştur. Bu makalede Seydişehir Şer'iyye Sicillerinden 235 no'lu defter araştırılmıştır. İncelenen bu defterin en ilginç yönü, kayıtlı olan 67 davadan çoğunun kadınlarla ilgili olmasıdır. Gerek mahkemede gerekse Osmanlı toplumunda kadın ve onun etkinliği hakkında birçok ham bilginin bulunduğu bu nadide defter sayesinde, kadınların toplumsal açıdan herhangi bir eşitsizliğe maruz kalmadıkları; hukuk kurallarının kendilerine çizdiği sınırları kullanarak en az erkekler kadar hak aramada aktif oldukları tespit edilmiştir. Bu çalışmada Seydişehir örneği üzerinden Osmanlı kadını ve onun adalet arayışı hakkındaki meraklar giderilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şer'iyye Sicil, Kadın, Miras

WOMEN'S LEGAL STRUGGLE AT COURT IN OTTOMAN: ACCORDING TO 235 SEYDİŞEHİR LEGAL REGISTER

ABSTRACT

The past is a matter of curiosity for human being. There are people who are interested in how others lived and what they did in the past apart from wars and politics. It is impossible to find this interesting topics in the history book which gives information about

* Yrd. Doç. Dr. Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: mehmeteminsentarih@gmail.com

** Batman Üniversitesi, Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

political events but, there are a lot of information about the lifestyle of that period people in the documents that were written during the Ottoman Empire. The Ottoman sent a judge even if the smallest district it ruled for registering each event that occurred. These registers, which have been protected under the name of legal registers, are one of the most important cultural heritages. Thanks to these registers, we get original information about the daily lifestyle of Ottoman society. In Konya, Seydişehir, 12 records were kept by judges, which was a small district of Ottoman in 1890 for this Article, the 235 Seydişehir legal register has been analysed the most important part of this register is that there was 67 court case and most of them were about women. With the help of this precious register which includes lots of rough information about women in Ottoman and her effects, it has been established that the women weren't exposed to inequality in point of social; they were as active as the men to insist on themselves rights, using within limits determined by the law codes. In this work curiosities about Ottoman women and their way of searching for justice will be satisfied through Seydişehir example.

Key Words: Legal register, Woman, Inheritance.

Giriş

Osmanlı vakanüvisleri de dâhil olmak üzere günümüz tarihçileri arasında ele alınan konular genelde tarihin siyasi konularıdır. Geçmişten beri siyasi tarihin araştırmalarda tarihçiler arasında yaygın olma, siyasi tarihin sosyal tarihi gölgelemesiyle sonuçlanmıştır. Sosyal tarihin önemli meselelerinden biri olan kadını, onun yansımasını, toplumdaki rolünü siyasi tarihe bağlanmış tarih kaynaklarında nerdeyse görmemiz imkânsızdır. Tabir caizse geçmişimize hep avcının tarihi gözünde sunulmuştur. Ünsanoğlu avın tarihini de öğrenmek istemektedir. Biz, avcının değil avın tarihi üzerine kurgulanmış olan sosyal tarihçilik anlayışımızda Osmanlı toplumunun sosyal tarihi konularından kadının toplumdaki rolü ile ilgili birçok bilgiye ulaşabildiğimiz 235 no'lu Seydişehir gerâhiyye Sicilini inceleyerek Osmanlı kadınlarının toplum içerisindeki yerini tarih perspektifinden yakalamaya çalışacağız. Günümüz Türkiye'sinde dahi hala kadına karşı öfke devam etmekte ve bu durum çıkarılan yasalarla önlenmeye çalışılmaktadır. Toplumun önemli bir unsuru olan kadın, 21. yüzyılda dahi hala hak ettiği değeri elde edememiştir. Geçmişin bu konularının yeteri kadar aydınlatılamamasından dolayı, Osmanlı toplumunda kadının hiç değeri yokmuş gibi yanlış anlayış günümüz insanının kafasında bir olgu olarak hala varlığını sürdürmektedir. Söz konusu defterler ise bu olguların aksi bilgilerle doludur. Bu minvalde araştırma yaptığımız 1890-1892 yılları arasında kaydedilmiş olan Konya vilayetine bağlı Seydişehir kazası mahkeme kayıtları örneğinde de kadınların toplumsal hayatına dair birçok veri bulunmaktadır. Ancak buna geçmeden önce kadının Türk tarihi içerisinde değişen statüsü ile ilgili bilgilerimizi tazelemek araştırmamıza ilk tutacaktır.

Osmanlı döneminden önce de Eski Türk toplumlarında kadının yüksek bir mevkisinin bulunduğu dair genel kanı vardır. Türkler, kadına, çağdaş kavimlere göre daha özel bir yer ayırmıştır. “Devlet Baçkanlığı” yapan ilk kadınlar da Türklerdir. Mesela Delhi Türk Devleti'nde Raziye Sultan, Kirman'da Kutluk Türk Devleti'nde Türkan Hatun örnekler arasında gösterilebilir.¹ Türk Mitolojisinde kadın, gayet yüksek bir mevkide tasvir edilmiştir. Yaradılıç destanına göre

¹ Vahap Sağ, “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, s. 9.

kadın, kâinatın yaratılışına sebep olan ilham kaynağı olarak görülmüştür.² Eski Türk inanışına göre, evrenin yaradılışında Ulu Tanrı'ya "Dünyayı yaratma fikri"ni veren "Akana" da bir "Tanrıça" dır.³ Mitolojide durum böyleyken siyâsî hayatta kadın "Hâtun" sıfatıyla, devlet başkanının en büyük yardımcısı olarak karımıza çıkarmaktadır. Hükümdar eÇeri devlet iÇerinde de önemli konumdaydı. Hatun, kurultaya katılır, elçilerle görüşürdü. Çin İmparatorları tarafından Türk Kağan eÇerine Çince "k'o-tun" Türkçe "Hâtun" ünvânı verildiği bilinmektedir. Çinlilerce "Hâtun" ünvânı "kraliçe-prenses" mânâlarında kullanılmıştır. Talas yazıtlarında "Hâtun" kelimesi "eÇ" mânâsında kullanılmıştır.⁴ Eski Türklerde evlilik kurumunda, tek eÇilik yani monogami esastır.⁵ Ana ve baba soyu, değerce birbirine eÇit tutulmuştur. Ayrıca ev yalnız kocanın malı olmayıp, karı ve kocanın ortak malıdır. Bu nedenle evin erkeğine "ev ağası" denildiği gibi, evin hanımına da "ev hanımı" denirdi.⁶ Çocuklar üzerindeki velayette babanın olduğu kadar annenin de hakkı vardı.⁷

İslamiyet öncesi ile sonrası dönemi sentezleyen Selçuklular ise, kadınların toplumsal hayatları ile ilgili bu geçiş dönemine ait örnekler sunmaktadır. Selçuklular dönemine baktığımızda, İslamiyet'in henüz kabul edildiği dönemlerde kadınlar hala bir takım etkilere rağmen eski Türk geleneklerini yaÇıtmaya çalışmış, bilimsel çalışmalarda, hayır iÇerinde, sanat etkinliklerinde görev almaya devam etmişlerdir.⁸

Osmanlı dönemine gelecek olursak, Osmanlı kadını hem tarihsel süreci içerisinde hem de onu değerlendiren bakışaçılarında talihsizlikler yaÇımıştır. İslam'ın kabulünden önce ata binen, ok atan, kılıç kullanan kadın, bu dönemle beraber mahrem kabul edilerek sosyal hayattan çekilmiştir. Tabi burada Çıbirli kadın ile taÇadaki kadını ayırmak gerekmektedir. Kentlerdeki kadınlar mahrem kabul edilip eve kapatılmış, da taÇadaki kadın tarlada çapa yapmış, tezgâhta halı dokumuÇ bir Çıkilde göreceli de olsa sosyal hayat içerisine girmiÇtir. Kısacası Osmanlı ile beraber kadın eski statüsünden uzaklaşmışÇtır. Bu durumun oluşmasına neden olan etmenlerde ise farklı görüşler vardır. Bunların ilki, İslamiyet'in kabul edilmesiyle birlikte, Arap ve Fars geleneklerinin ve kültürünün etkisi altında kalınmasının bir sonucu olarak bu konuyu ele alan görüşür. Diğer bir görüşegöre ise Türk kadınının toplumdaki yerini kaybetmesine neden olan temel etken, Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasından başlayarak Bizans kurumlarının etkisinde kalması ve kadının hareme kapanmasıdır.⁹ Tarihsel süreçte kadının statüsünde değışikliğe neden olan durumlar farklılık gösterse de temelde yerleşik hayatı benimseyen Osmanlı, kadını da bu yaÇım biçimindeki bir hayat tarzına adapte etmek için kurallar tanzim etmişÇtir.

Süreç böyle iken asıl problem kadına yönelik bakışaçılarıdır. Günümüze dahi etki eden kadına bakış, uzun süre batı vicdanına emanet edilen fikir ve tarih neticesinde olumsuz bir tablo içermektedir. En nihayetinde Osmanlı kadını da Çaklı bir kadındır. Bu kadının gizemli mahremiyeti, batılı maceraperest seyyahların abartılarıyla beraber gerçekçi yaklaşımlardan çıkarak abartılara dayanan daha çok cinsellik vurgusunu içeren bir algı oluşturmuÇtır. Bu durum Doğulu kadını ve haremi, Batı dıÇ toplumlar üzerinden yürütölen siyasi ve dini propaganda malzemesi olan sömürge yazınının vazgeçilmez unsurlarından biri haline getirmiÇtir. Günümüzde dahi bilgiler

² Abdülkadir Çan, "Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın", *Türk Yurdu*, Ankara 1934, C. IV, S. XXII, s. 274.

³ Burhan Gökse, *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 105.

⁴ Özkan Çgi, "İslamiyetten Önce Türk Kadınları", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Ankara 1975, s. 145.

⁵ Afet Çan, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, s. 9.

⁶ Nermin Abdan Unat, *Türk Kamu Yönetiminde Kadın Görevliler*, *Türk Toplumunda Kadın*, GeniÇletimiÇ2. Baskı, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1982, s. 245.

⁷ Sıdika Tezel, *Atatürk ve Kadın*, Türk Ticaret Bankası Yayınları, Ankara 1983, s. 1.

⁸ Saadet Tekin, "Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri", *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXIX, S. 47, 2010, s. 85.

⁹ Saadet Tekin, a.g.e., s. 85.

sorgulanmaksızın toplumlar manipüle edilirken Batı edebiyatının bu kanıtlamaz görüşleri okuyucusunun doğulu olsa dahi fikirlerini istediği gibi değiştirecektir. Fakat tarihi kayıtlar Kösem Sultan örneğinde olduğu gibi bize bunun tersini yansıtmaktadır.¹⁰ Kösem Sultan hareme kapanmamış, aksine I. Ahmed'e 10 yıldan fazla hasekilik etmiş, 1617-1648 arasındaki toplam 31 yıllık saltanatında dört sultan görmüş ve bu 31 yılda büyük bunalımlarda devleti ayakta tutan hanedanın sönmesini engelleyen kişiolmuştur.¹¹ Kösem Sultan eski Türk geleneklerindeki Hatun gibi devlet işlerinde varlığını hissettirmiştir.

Sosyal tarihimize dair bu kadar bilgi karmaşası varken çağdaş tarihçinin imdadına ger'iyye Sicilleri yetişmiştir. Araştırmacı tarihçiler geçmişini bir de güvenilir bir kaynaktan öğrenmenin mutluluğunu yaşamaktadırlar. Bu anlamda ger'iyye Sicilleri, Osmanlı tarihini aydınlatan en mühim kaynak eserlerden olup; Osmanlı'nın siyasi, idari, hukukî, iktisadî, dinî, askerî, sosyal ve kültürel tarihi üzerine yapılacak ilmi çalışmalarında; geçmişin bütün canlılığıyla bizi kucaklayacak; gerekli analizi ve sentezi yapmamızı sağlayacak; en temel bağ ve ilk elden kaynaklarımız olmuştur.¹² Ger'iyye sicilleri, mahkemeye bağlı olarak her türlü resmi bilginin toplandığı defterlerdir.¹³ Ger'iyye sicillerine “kadı defterleri”, “mahkeme defterleri”, “defatir-i Ger'iyye”, “zabit defteri” denildiği gibi sadece “defter” de denilmekteydi.¹⁴ Defterler içerisindeki kayıtları da, kadı tarafından verilen hükümler, herhangi bir hadiseyi, bir hâşmeti, bir ikrarı, bir hibeyi, resmîyete rabt olunması istenen bir hususu zapt edenler, devlet merkezinden gelen bütün fermanlar, emirler ve tebliğlerden kadı tarafından doğruluğu tespit edildikten sonra deftere yazılanlar¹⁵ olarak sıralayabiliriz. Defterler düzenleniş tarzına göre üç kısma ayrılabilirler:

A. Tamamıyla bir konuya ayrılmış defterler: Tereke, evamir vs.

B. İki bölümde tutulan defterler: Genellikle bir tarafı yerel, evlenme-boşanma, alım satım, nafaka, hibe, cürüm, cinayet, hâşmet gibi olayları içeren kısım, diğer tarafı da merkezden gelen ferman, berat, buyruldu, izinname gibi belgeleri ihtiva ederek düzenlenen defterler.

C. Karışık olarak tutulan defterler: kayıt sırasında herhangi bir intizama uyulmadan düzenlenen defterler.¹⁶ Bunun yanında bazı defterlerde tarih sıralamasına riayet edildiği gibi bazılarında tarihe bakılmaksızın rastgele düzenlenmiş kayıtlar da bulunmaktadır.

Yukarda da değindiğimiz gibi Osmanlı tarihi araştırmalarında en değerli kaynaklardan biri Ger'i sicil kayıtlarıdır.¹⁷ Ger'i siciller verdiği saf bilgiler sayesinde, Osmanlı çalışmalarında sadece devletin askeri, ekonomik, siyasi yapısı hakkında değil halkın ekonomik gücü, toplumun bireyleri arasındaki ilişkileri, bireylerin yaşadıkları sorunları, kadın erkek ilişkileri gibi çok özel konularda dahi araştırmacılara büyük fırsatlar vermektedir. Boşanmalar, alacak verecekler, kız istemedeki adetler, miraslar, hatta iftiraya uğramış insanların durumları, devletin bunların haklarını koruması hususunda almış olduğu kararlar gibi daha birçok konu yine Ger'i sicil kayıtlarında bulunmaktadır. Üçelene Konya iline bağlı Seydişehir ilçesine ait arşiv bilgileri ise şu şekildedir. Konya iline ait arşivlerde 153 defter vardır. Bunlardan 12 tanesi Seydişehir kazasına aittir.

¹⁰ Halil Gılcık, “Kösem Sultan”, *NTV Tarih Dergisi*, S. XXXVIII, İstanbul, 2012, s. 62.

¹¹ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2008, s. 224.

¹² Mücteba Gılgel, “ger'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, *Tarih Dergisi*, S. XXVIII- XXIX, İstanbul, 1975, s. 123.

¹³ İsmet Sami, *Kamus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 710.

¹⁴ Ahmet Kankal, vd., *183 Nolu Mardin Şer'iyye Sicili Belge Özetleri ve Mardin*, Mardin Valiliği, İstanbul, 2007, s. 7.

¹⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, C. III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 343.

¹⁶ Ahmet Kankal, a.g.e., s. 8.

¹⁷ Daha geniş bilgi için bkz. Ş.Hakkı Uzunçarşılı “ger'i Mahkeme Sicilleri” *Ülkü Mecmuası*, C.IV, S. 29, Ankara 1935, s. 365–368; Halil Gılcık, “Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak”, *AÜDTCF Dergisi*, C.1, S.2, Ankara 1942, s. 89–96; Ahmet Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri Mahiyeti Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, İstanbul 1988.

Seydişehir ilçesinin Şer'iyye sicil kayıtları Mevlana müzesi tasnifine göre şu şekildedir.¹⁸

Defter No	Kayıt No	Tarih (hicri)	Tarih (miladi)
1	230	1288-1292	1871-1875
2	231	1291-1302	1874-1875
3	232	1302-1306	1884-1889
4	233	1305-1307	1887-1890
5	234	1306-1311	1888-1894
6	235	1308-1309	1890-1892
7	236	1311-1313	1893-1896
8	237	1314-1327	1896-1909
9	238	1320-1330	1902-1912
10	239	1321-1324	1903-1907
11	240	1324-1328	1906-1910
12	241	1323-1328	1905-1910

Yazının temel dayanağı Seydişehir Şer'iyye sicillerinden 235 no'lu defterdir. Bu defter hicri 1308-1309, miladi 1890-1892 tarihindeki davaları içermektedir. Ebatı 23X32 olup 65 varaktan oluşmaktadır. Yazı tekniği olarak hatt-ı rika'ya¹⁹ kullanılmıştır.

Mahkeme kayıtlarındaki 67 davadan çoğu ya kadınlar tarafından açılmış olan davalar ya da kadınların da bir şekilde müdahil olduğu farklı türdeki davalardır. 1890-1892 yıllarına ait kayıtlarda kadınların mahkemeye intikal etmiş konularını üç kısma ayırabiliriz. Bunlardan ilki kadınların miras işleri ile ilgili olanlardır. Seydişehir'deki kadınlar miras almış, çocuklarının velayetini eğerinin ölümünden sonra kazanmış, bunun yanında aile fertlerine miras bırakmışlardır. İkinci kısımda ise daha çok haksızlığa uğramış kadınların mahkeme marifetiyle devletten istedikleri yardımlardır. Son kısım ise farklı türdeki davalardır. Üç kısım bir yıllık kayıtlar içerisinde daha fazla davaya konu olmuştur.

¹⁸ Yusuf Oğuzoğlu, "XVII. Yüzyılda Konya Şehir Ekonomisini Etkileyen Bazı Faktörler", *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XIV, 1983, s. 355.

¹⁹ Bu yazı biçimi divanideki harf şekillerinin sadeleştirilmesi ile meydana gelmiştir. Devir ve meyilleri azaltılmış, bu suretle yazıda çabukluk elde edilmiştir. Daha fazla bilgi için ayrıca bkz. Ferit Develioğlu, *Osmanlı Türkçe Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2011, s. 518; Faruk K. Timurtaş *Osmanlı Türkçesine Giriş*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1994, s. 23.

Kadınların Miras İşleri İle İlgili Davaları

Tereke kayıtları miras bilgilerini ihtiva eder. Bu kayıtlar sayesinde ölen kişinin geride bıraktığı malların değerini, bunun yanı sıra borcunu, alacağını, aile üyelerini ve miras prosedürünü öğrenebiliriz. Bu sayede ekonomik ve sosyal tarihimiz için önemli kayıtlara da ulaşabiliriz. Osmanlı'da kadınlar İslam hukukunun kendisine sağladığı miras ve mehir alma haklarını kullanarak mal sahibi olabiliyor ve sahip oldukları mallarını kendileri idare edebiliyorlardı. Zira İslam'da kadın, velâyet altında değildir.²⁰ Kur'an'ı Kerim'de geçen "Erkekler için çalışıp kazandıklarından bir pay vardır, kadınlar için de çalışıp kazandıklarından bir pay vardır"²¹ ayetine binaen belli şartlara haiz olan herkes, kadın olsun erkek olsun, sahip olduğu mallarını dilediği gibi idare edebilirdi. Kadın evlenmesi durumunda bu hakkını kaybetmez. Evlilikte eşler arasında mal ayrılığı ilkesi olması sebebi ile kadın İslam'ın kendisine sağladığı bu haklarını kullanmaya devam ederdi.²² İslam'ın bu prensiplerini, mahkemeler kanalıyla uygulayan Osmanlı Devleti'nde kadın, miras alabiliyor, miras bırakabiliyor, borç alıp verebiliyor, emlak alıp satabiliyor, sahip olduğu ekonomik varlığıyla çeşitli ticari anlaşmalara taraf olabiliyor.

İslam'ın kendisine verdiği mülkî hakları, kanunlarla korunan kadınlar Osmanlı'da, zaman zaman gelir getirici faaliyetlerin içinde de yer alıyorlardı. Kadınların miras ile ilgili kayıtlarında dikkat çekici olanlara bakacak olursak ismi geçen yıllar arasında Seydişehir halkı arasında ölümüyle beraber aile fertlerine miras bırakan iki bayan vardır. İkinci sayfadaki davada bahsi geçen²³ Konya vilayetine bağlı Seydişehir kazasının Değirmenci mahallesi sakinlerinden Ayiçe binti el-Hâcc Süleymân ibni Mehmed'in vefat ettikten sonra geride bıraktığı malların değeri 1421 kuruştur. Terekesinin büyük çoğunluğu ev eşyaları, birkaç çiftlik hayvanı, gümüş ve altından ziynet eşyaları, ayrıca 500 kuruş mihirdir. Malların değeri kadı tarafından belirlenen kişilerce tespit edilmiş olup bu değerlendirme sırasında malların niteliği de kayda alınmıştır. Terekedeki mallarda dikkati çeken şey, ev eşyalarının kadına ait olmasıdır. Bundan anlaşıldığı kadarıyla evdeki mallar sadece erkeğe ait değildir. Burada eski Türk geleneklerinin devam ettiğini görebiliyoruz. Ayiçe hanımdan kalan mallar miras olarak annesi, babası, kocası ve 3 çocuğu arasında paylaştırılmıştır.

Defterde dikkati çeken diğer bir bayan da 42 ve 43 numaralı kayıtlarda²⁴ ismi geçen Konya vilâyeti dâhilinde bulunan Seydişehir kazâsına bağlı Bağra köyü sakinlerinden olup vefat eden Fatma binti Hacı Ahmed Efendi'dir. Fatma hanımı, defter içindeki kayıtlarda diğer davalara oranla daha özel kılan şey, 235 numaralı sicil kaydında tereke olarak en yüklü miktara sahip 10 numaralı duruşmada ismi geçen²⁵ Hacı İdris efendi bin Osman Efendi bin İdris Efendi'nin 19.169 kuruşluk mirasıyla kıyaslandığında pek azımsanamayacak bir servetinin karşımıza çıkmasıdır. Fatma binti Hacı Ahmed Efendi'nin mirasına baktığımızda 15.305 kuruşa mal edinmede erkeklerle yarışı bir durumda olduğu görülmektedir. Fatma binti Hacı Ahmed Efendi'nin terekesi saman hanesiyle beraber bir ahır, çok sayıda çiftlik hayvanı, çok miktarda ev eşyası ve takı bulunmaktadır. Gayrimenkulünün değeri 6000 kuruştur, bunun yanında menkulün değeri ise 9705 kuruştur. Fatma binti Hacı Ahmed Efendi'nin bu kadar malı nasıl edindiği ile ilgili bir bilgi mevcut değildir. Ancak Fatma binti Hacı Ahmed Efendi iki defa evlenmiştir. Kalan malların bu iki evlilikten kaldığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Fatma binti Hacı Ahmed Efendi'nin ticaret ile uğraşığı ile ilgili herhangi bir işaret olmamasına rağmen sahip olduğu çiftlikten dolayı hayvancılık ile uğraşmakta olduğu anlaşılmaktadır. Bu hayvanlardan elde ettiği ürünleri satarak geçimini sağladığı

²⁰ Osman Eskicioğlu, "İslam'da Kadının Yeri", D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. VIII, Güzir, 1994, s. 18.

²¹ Kur'an-ı Kerim Meali, Nisa Suresi, 4/32.

²² Esra Bağcı, *Arşiv Belgelerinden Hareketle XVIII. Y. Y. Osmanlı Toplum Hayatında Kadın*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 79.

²³ B.O.A., MgH-ğSC-d-02/2.

²⁴ B.O.A., MgH-ğSC-d-23/2.

²⁵ B.O.A., MgH-ğSC-d-8/2.

görülmektedir. Fatma binti Hacı Ahmed Efendi'nin terekesi annesi, kocası ve çocuklarına kalmıŒtır. Bu iki bayan kocalarına dahi miras bırakmıŒtır.

Bu iki dava dıŒında miras konularında ağırlıklı konu, kocalarından kalan mallarına mirasçı kabul edilen bayanlardır. Ğmi geçen bayanlar aynı zamanda çocuklarının da vasisi olmuŒlardır. Bunun yanında küçük çocukların malları çok fazla bir miktar ise kadı, bayanlara bir mutemet yardımcı olarak tayin etmiŒtır.

6 numaralı mahkeme kaydında²⁶ geçen Konya vilayeti dahilinde Seydiehir'e bağlı Orta Karaviran köyünden olup vefat eden Ali bin Ğndād bin Abdullāh'ın mirası karısı Emine binti Yakūb'a bırakılmıŒtır. Emīne binti Yakūb eĒ vefat ettiği sırada hamiledir. Osmanlı mahkemesi anne karnındaki çocuğun haklarını korumuŒtır. Ğlam hukukunda kız ve erkelerin miras oranı eĒi değildir. Buna rağmen Emīne binti Yakūb'un karnındaki ocuk erkek kabul edilmiŒ ve Ali ismi verilmiŒtır. Bu minvalde anne karnındaki bebek erkeklerin aldığı oranda mirasa sahip olmuŒtır. Doėal olarak anne karnındaki bebeğin vasisi annesi Emīne binti Yakūb'tur.

7 numaralı mahkemede²⁷ Konya vilayeti dahilinde Seydiehir'e bağlı Orta Karaviran köyünde ikamet etmekte iken vefat eden Hasan bin Hasan bin Abdullāh'ın mirasçıları geride bıraktığı eĒ Ümmüėulsüm binti Ahmed ile küçük oğulları Mehmed ve Hasan, bunun yanında büyük kızı Fatma ve küçük kızı diğer Fatma Ē'en mirasçı sayılmıŒtır. Hasan bin Hasan'ın ailesinde ilginç olan taraf, çocuğun ismi ile babasının ve dedesinin isminin de Hasan olmasıdır. Bunun yanında kızlarından ikisinin de ismi Fatma'dır. Ümmüėulsüm binti Ahmed'e 125 akarāttan, 166.17 menkūlāttan olmak üzere toplam 291. 17 kuruĒ kalmıŒtır. Ümmüėulsüm binti Ahmed mirasçılar arasında en düğük oranı alan varistir. Karısı Ümmüėulsüm binti Ahmed ve büyük kızı Fatma hisselerini tam olarak aldığı halde küçük çocukların mirasları istirbah edilerek annelerine verilmiŒtır.

10 numaralı belgede²⁸ Konya vilayetine bağlı Seydiehir kazasının Alaylar mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Hacı Ēris efendi bin Osman Efendi bin Ēris Efendi'nin mirası geride bıraktığı karısı Hatice binti Ēbrahim Efendi ile büyük oėlu Ahmed RāĒd ve küçük oėlu Ēbrahim Hakkı, büyük kızları Ana kadın ve Kamile arasında paylaėırılmıŒtır. Vasi olarak çocukların annesi ve ona da nāzır-ı mütevellī Ahmed RāĒd Efendi tayin edilmiŒtır. Buna göre malların toplam değeri 19.169 kuruĒolarak belirlenmiŒtır. Hatice hanıma kalan miras, hanımın mihrinden 250, akarāttan 700, menkūlāttan 795 olmak üzere toplam 1745 kuruĒtır. Hatice hanıma nazır-ı mütevellī tayin edilmesinin sebebi mirasın yüklü bir miktar olmasıdır. Bununla beraber alınan kararda Hacı Ēris Efendi bin Osman Efendi bin Ēris Efendi'nin borç defterine kayıtlı olan kiŒilerden alacağı 37.989 guruĒ20 pare'nin vasī ve nāzır-ı ma'rifetleriyle yerli yerinden tahsīl edildikten sonra paylağılmak üzere daha sonra ayrı bir duruĒna yapılmasıdır. Dikkat çeken husus borçların toplanmasında vasi kabul edilen Hatice hanım da görevlendirilmiŒtır. Hatice hanım yüzden fazla borçludan toplayacağı 37989 kuruĒ20 pare'nin toplanmasında Ahmed RāĒd Efendi'den yardım alacaktır. Nitekim bahsi geçen borçluların çokluğu ve bulunduğu mahallerin eĒtliliėinden dolayı tayin edilen nazırın görevi de anlağılmaktadır.

11 numaralı belgedeki²⁹ dava konusu aynı alışla ilgilidir. Buna göre Konya vilayetine bağlı Seydiehir kazasının Alaylar mahallesi sakinlerinden ve yakın dönemde vefat eden Hacı Ēris efendi bin Osman Efendi bin Ēris Efendi'den küçük oğlu Ēbrahim Hakkı'ya kalan hanın koruma ve düzenlenmesi için mahkeme tarafından derhal bir vasi tayini gerektiğinden, daha önce vasi olarak

²⁶ B.O.A., MėH-ėSC-d-04/1.

²⁷ B.O.A., MėH-ėSC-d-04/2.

²⁸ B.O.A., MėH-ėSC-d-08/2.

²⁹ B.O.A., MėH-ėSC-d-08/2.

kabul edilen İbrahim Hakki'nın annesi Hatice binti İbrahim Efendi, çocuk büyüyünceye kadar hanın iÇerini kontrol için vasi kabul edilmiştir. Hanın iÇerinin kontrolünün bu bayana verilmesi hem ticari hayattaki kadının yerine dair izlerin varlığını ispatlamakta hem de kadına duyulan güvenin delili sayılabilmelidir. 12 numaralı belgede³⁰ ise mahkeme, yardımcı tayin edilen Rağd Efendi'nin aile hakkında Hatice hanıma danışmadan herhangi bir fiilde bulunmaması tembihlemiştir.

33 numaralı belgede³¹ Konya vilâyeti dâhilinde bulunan SeydiÇehir kazâsı mahallelerinden Câmî-i Kebîr mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Mehmed bin Mustafâ bin Abdulkâdir'in mirası geride bıraktığı eÇ gerife binti Hüseyin ile küçük oğlu Mehmed ve küçük kızı gerife'ye verildiği Çer'an kabul edilmiştir. Akabinde küçük çocukların hissesi çocuklar büyüyünceye kadar vasileri olan anneleri gerife binti Hüseyin ve onun üzerine nazır olarak atanan amcası Hacı Dâvûd'a verilmiştir. Buna göre akarattan ve menkulattan kalan malların değeri 14576 kuruğtur. 8 ve 9 numaralı belgelerde³² SeydiÇehir kazasının Cami-i Kebir mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Abdulkadir oğlu Mehmed bin Mustafa bin Abdulkadir'in mirasçısı olan küçük kızı gerife binti Mehmed'in yaÇ küçük olduğu için babasından kalan borcu ödemek üzere amcası uyarılmıştır. gerife binti Mehmed'in mirasının kontrolü amcası tarafından yürütülmüştür. Vasi anne olduğu halde borç amcaya kalmıştır.

35 numaralı belge:³³ Konya vilâyeti dâhilinde bulunan SeydiÇehir kazâsı köylerinden Gökhöyük köyü sâkinlerinden iken vefat eden Mollâ Ali bin Hasan bin Abdulkâdir'in mirası geride bıraktığı karısı AyiÇe büyük çocukları Hasan, Abdulkadir, Hüseyin ve küçük oğlu Mehmed Ali ve küçük kızları Rûkiye ve Fatma'ya bırakılması Çer'an kabul edildikten sonra küçük çocukları Rukiye ve Fatma'nın büyüyünceye kadar korunup gözetilmesine valideleri AyiÇevasi kılınmıştır. Bunun yanında, ismi geçen AyiÇenin de üzerine nazır olarak anne baba bir çocuğu Hüseyin tayin edilmiştir. Mirasın değeri 11495 kuruğ olarak belirlenmiştir.

36-37 numaralı belgelerde³⁴ Mollâ Ali bin Hasan bin Abdullâh'in küçük kızları Rûkiye ve Fatma'nın babaları müteveffadan kalan mâlların korunup gözetilmesi için acil olarak vasi tayin edilmesine karar verilmiştir. Küçük kızlar Rûkiye ve Fatma'nın anneleri, çocuklar büyüyünceye kadar iÇerinin yürütülmesi için vasi kılınmıştır.

44 numaralı belge:³⁵ Konya vilâyeti dâhilinde bulunan SeydiÇehir kazâsı mahallelerinden Değirmenci mahallesi sâkinlerinden iken vefat eden Kavvas oğlu Sâlih ibni Mustafâ ibni Abdullah'in mirası karısı AyiÇebinti Mustafa ile önceden vefat etmiş olan karısı Fatma'dan olma büyük oğlu Mustafâ ve AyiÇeden olan küçük oğlu DurmuÇAli ve küçük kızı Fatma'ya ait olduğu Çer'an tespit edilmiştir. Bununla beraber Kavvas oğlu Salih'in küçük kızı Fatma da çocuksuz öldüğünden payı annesi AyiÇe ile anne baba bir kardeÇ DurmuÇ Ali'ye geçmesine karar verilmiştir. Bu kararda dikkat çeken unsur Kavvas oğlu Sâlih'in mirasçısı küçük kızı Fatma'nın payının da annesi ve anne baba bir kardeÇne verilmesidir. Ancak önceden vefat eden karısından olma Mustafa, Fatma'dan kalan payı alamamıştır. Kavvas oğlu Sâlih'in mirasının değeri ise 15235.15 kuruğ olarak belirlenmiştir. AyiÇe Hanım kalan mirasın ve çocukların vasisi tayin edilmiştir.

59³⁶ ve 60³⁷ numaralı belgeler Konya vilâyeti dâhilinde bulunan SeydiÇehir kazâsı köylerinden Orta Karaviran köyü sâkinlerinden iken vefat eden Ahmed bin Nasûh bin Ahmed'in

³⁰ B.O.A., MgH-ğSC-d-08/2.

³¹ B.O.A., MgH-ğSC-d-16/1.

³² B.O.A., MgH-ğSC-d-05/1-2.

³³ B.O.A., MgH-ğSC-d-20/2.

³⁴ B.O.A., MgH-ğSC-d-21/2.

³⁵ B.O.A., MgH-ğSC-d-26/1.

³⁶ B.O.A., MgH-ğSC-d-33/1.

mirası, geride bıraktığı karısı Züleyhâ binti Velîyüddin ile küçük oğlu Nasûh ve küçük kızları Fatma, AyiÇe Râziye ve Rakibe'ye kaldığı Çe'an belirlenmiştir. Bunun yanında çocukların iÇerini yürütmesi için Anneleri vasi kabul edilmiştir. Ahmed bin Nasûh bin Ahmed'in mallarının değeri 4968 kuruÇ olarak belirlenmiştir.

Bayanların tümü hem kocalarının mirasına sahip olmuÇ hem de çocukların vasisi olmuÇardır. Aynı zamanda kalan malların iÇetilir denetlenmesinde söz sahibidirler. Bu bayanların kendileri dıÇında pay sahibi olan çocukların da geleceğini düÇünmek zorunda olduklarını tahmin etmek güç olmayacaktır. Elbette ki çocukların büyümelerine değin kalan mirası saklamayacak aksine çocukların yararına kullanacaktır. Böylece bayanlar toplumsal ekonomiye katılmış olacaklardır.

Dikkati çeken diğeri bir unsur da mirasın oranı 10.000 kuruÇun üzerinde olması durumunda vasi bayanlara danıÇınlar atanmasıdır. 10-11-12 numaralı belgelerden mutemetlerin görevleri net olarak anlaşılmaktadır. Buna göre bu insanların yakınlık derecesi ne olursa olsun görevleri sadece danıÇınlık yapmaktır.

Haksızlığa Karşı Mücadele Davaları

İkinci kısım olarak ele aldığımız kadın mağduriyetlerine gelecek olursak, genelde erkekler tarafından terk edilen, miras bırakan veya vasi kılınan bayanlar dıÇında mirasta paylarına düÇü alamayan bayanlar bulunmaktadır. Bu bayanlar yukarıda da değinildiği gibi Çlam'ın kendilerine tanıdığı hakları kullanmıştır. Mahkeme kayıtlarında bu türden davalara da Çhit olmaktadır.

5 numaralı belge:³⁸ Konya vilayetine bağlı SeydiÇehir kazasının Cami-i Kebir mahallesi sakinlerinden Selime binti Mahmud mahkeme önünde kocası Seyyid Ali bin Hasan'ın kendisini nafakasız bir Çekilde bırakarak Çeri terk ettiğini söylemiştir. Bu halde çok acil olarak nafakaya ihtiyaç duymaktadır. Bunun için mahkeme tarafından kocası Seyyid Ali bin Hasan'ın adına kendisine borç verilmesini talep etmektedir. Kendisine bu borç günlük bazda verilmiştir. Ancak miktar, metnin silik oluşundan okunamamıştır.

25 numaralı belge:³⁹ Konya vilâyeti dâhilinde bulunan SeydiÇehir kazâsı mahallelerinden Keçi Kuyu mahallesinde yaşadığı bilinen Hatice binti Süleymân ismindeki bayanın, mahkemede verdiği ifadede, Ankara kazâsına bağlı Urus köyünün mahallelerinden olan Yukarı mahalle halkından Mollâ Ahmed bin Mustafâ isimli kimsenin kendisini nafakasız bir Çekilde bıraktığını belirtmiştir. Bunun yanında bir sene geçmiÇolmasına rağmen kendisinden haber dahi gelmemiÇtir. Hatice binti Süleyman çok acil olarak ihtiyaçlarının giderilmesi için kocası adına mahkemeden borç istemektedir. Mahkeme de kocası adına ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kocası üzerine yemin ettirerek günlük 2 kuruÇ tahsis etmiştir.

16 numaralı belge:⁴⁰ Konya vilâyeti dahilinde bulunan SeydiÇehir kazasının Hacı Seyyid Ali mahallesi halkından Hasan bin Mehmed ve Fatma binti Mehmed'in, SeydiÇehir kazâsı mahkemesine başvurduklarını görüyoruz. Çaldılarına göre vefat eden anneleri AyiÇe ile babaları Mehmed'in gerek akârâtı ve gerek menkûlâtlarını aynı babadan kardeÇeri Feyzullâh, Hüseyin ve üvey anneleri Rabiâ Hânımlar kendi harcamaları için kullanmaktadır. Mahkemeye başvurmalarının nedeni kardeÇeri ve annelerinin el koyduğu malların iadesi isteğidir.

³⁷ B.O.A., MğH-ğSC-d-34/1.

³⁸ B.O.A., MğH-ğSC-d-03/2.

³⁹ B.O.A., MğH-ğSC-d-13/2.

⁴⁰ B.O.A., MğH-ğSC-d-10/1.

22 numaralı belge:⁴¹ Konya vilâyeti dâhilinde bulunan Seydişehir kazâsı mahallelerinden Oğlakçı Mahallesi halkından Ayiçe binti İbrahim isimli hanım. İmî geçen kazada kurulan mahkemeye başvurmuş İddiasına göre vefat eden annesi Havva binti Mehmet ile vefat etmiş babası İbrahim bin İbrahim'den kalan terekeden üzerine düşen hisseye kardeş Hacı Mehmed el koymuş ve tasarrufunu engellemiştir. Ayiçe binti İbrahim hissesine düşen payın geri verilmesinin sağlanması için mahkemeye başvurmuştur.

24 numaralı belge:⁴² Konya vilâyeti dâhilinde bulunan Seydişehir kazâsı mahallelerinden Câmî-i Kebîr mahallesinden Feride Hânım binti Seyyid İbrahim Ağa ismindeki hatunun ifadesinde Sofuhane mahallesi halkından olup vefat eden el-Hâcc Ahmed Bekirî Efendi bin Hacı Abdülcelîl Efendi'nin sınırları belli olan mülkünün, annesinden kendisine ve kardeş Ali Haydar Efendi'ye miras kaldığını fakat kardeş Ali Haydar Efendi'nin kendi hissesine düşen payı vermediğini belirtip mahkemeden hakkını talep etmektedir.

Görüldüğü gibi Seydişehirli bayanlar sadece haksızlık sonrasında mahkemeye başvurmamış, ağıdaki mahkeme kayıtlarında görüleceği gibi haksızlık daha ortaya çıkmadan önlemlerini almışlardır. Mahkeme kayıtlarında bayanlar miras işlerini takip etmesi için vekiller tayin etmiştir. Bununla bayanların ekonomik kaygılarını görebilmekteyiz. Bu konudaki mahkeme kayıtları ise şöyledir.

20 numaralı belge:⁴³ Konya vilâyeti dâhilinde bulunan Seydişehir kazâsı köylerinden Tol köyü halkından olarak bilinen Kiras ve Kezban Binti Nesimi oğlu Mehmed ismindeki bayanlar mahkemede verdikleri ifadede babaları Mehmet'ten kalan mallarının düzenlenmesi için vekil olarak Adaris oğlu İstefan'ı vekil tayin etmiştir. Haklarını korumak isteyen bu bayanların Ermeni milletinden Adaris oğlu İstefan'ı vekil kabul etmesi, Osmanlı döneminde Müslim ile gayri müslim ilişkileri açısından son derece dikkat çekicidir. Bu belge bize Ermeniler ile Türkler arasındaki ilişkilerin 1870'li yıllardaki boyutları hakkında bilgi vermektedir. Burada konuyla ilgili olarak dikkati çeken husus, bir Müslüman bayanın farklı dindeki bir insana duymuş olduğu güvendir. Bu bilginin Osmanlı kadınının mahkemede hakkını savunması için seçtiği kişilerde din ve cinsiyet ayrımını gütmeyi göstermesi açısından da oldukça ilginçtir. Bu, karışık bir menfaatin işbirliği olarak da düşünülebilir, ancak bunu Osmanlı kadınının bazı tabuları yıkıp vekil seçmede özgür davrandıklarını gösterdiği aşkardır.

28 numaralı belge:⁴⁴ Konya vilâyeti dâhilinde bulunan Seydişehir kazâsına bağlı Kisecek köyü sâkinlerinden olarak bilinen Besa Hânım binti Osman Ağa ismindeki hatun tarafından verilen arzuhalde, Seydişehir kazâsına bağlı Tol köyünde, babasından miras olarak kalan; bir tarafı çay, bir tarafı hendek, bir tarafı kendi ahır ve dördüncü tarafı hass yoluna bağlı değirmende müsterek hissesi yarım dönüm kadar arâzinin alım satım işlerini yürütmesi için vekil tayininde bulunmuştur.

53 numaralı belge:⁴⁵ Konya vilâyeti dâhilinde bulunan Seydişehir kazâsı sınırları içerisindeki Akçalar köyü halkından Hacı Süleymân bin Kara Mehmed, Seydişehir kazâsı mahkemesinde kardeş Hadika binti Kara Mehmed'in, miras meselesinden dolayı kendisini mahkemeye verdiğini belirtmiş, kendisinin de bu dava üzerine vekil tayin etmek istediği belirtilmiştir.

Bu türden mahkeme kayıtlarında daima kadınlar haklı bulunmuştur. Bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi ortada bayanlara karşı bir haksızlık varsa, hukuk haklarını iade etmiştir. Kadınların

⁴¹ B.O.A., MGH-ğSC-d-12/2.

⁴² B.O.A., MGH-ğSC-d-13/1.

⁴³ B.O.A., MGH-ğSC-d-12/1.

⁴⁴ B.O.A., MGH-ğSC-d-14/1.

⁴⁵ B.O.A., MGH-ğSC-d-30/2.

haksızlığa uğramaması için vekil tayin etmelerine izin verilmiş, böylece kadınların erkekler tarafından ezilmesi önlenmiştir.

Farklı Türdeki Davalar

Mahkeme sicillerine rastlanılan diğer kayıtlar ise, evlilik ile ilgili davalardır. Bunlar sicillerde, boğama, mihr, kendisine iftira atıldığını iddia eden bayanların açtığı davalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nikahla ilgili belgelere geçmeden önce Ğlam hukukunda nikah akdinin, tarafların tanınması ve rızalarının alınmasının sonrasında nikâh sözleşmesi yapılarak evliliğin oluşturulmasına geçildiği bilinmelidir. Ğlam hukukunda evlenmelerin iki Ğahit önünde yapılmasından başka bir Ğart olmamasına rağmen ailenin toplumun yapı tağı olması hasebiyle Ğahitlerin de Ğlam hukukundan anlayan insanların olması teamül haline gelmiştir.⁴⁶ Buna göre:

13 numaralı belge:⁴⁷ Konya vilayetine bağlı Seydişehir kazasının Alaylar mahallesi sakinlerinden Anakız binti Ğmail, aynı mahalleden Derzi Ağa bin Ali adlı kişinin kendisini nikahlamış olmasına rağmen mihrini vermediğini bildirmiştir. Boğamak için mahkemeye başvuran ismi geçen hanım Alaylar mahallesi ahâlsinden Yüzbağı Sâlih Ağa bin Hasan ve Hacı Seyyid Ali mahallesinden Hüseyin bin Seyyid Ali adlı kişiler huzurunda babası Ğmail'i kendisine vekil olarak istemiştir.

ger'i kayıtlarda kadınların borçlar konusunda erkeklere oranla daha yüksek bir orana sahip oldukları görülmektedir. Ancak buna sebep olan husus Seydişehir sicillerinde geçen kayıtlara dayandıracak olursak aile fertlerine verilen borçlardır. Burada iki farklı düşünce ortaya çıkmıştır; borç veren bayanlar ya zorla borç vermişlerdir ya da bu bayanlar mirastaki paylarını garanti altına almak için kocalarını borçlandırmışlardır. Bu örnekteki davalara bakacak olunursa;

65 numaralı belge:⁴⁸ Konya vilâyeti dâhilinde bulunan Seydişehir kazâsı mahallelerinden Keçikuyu mahallesi sâkinlerinden Fatma binti Ali bin Hasan Efendi isimli genç kız Seydişehir kazâsı mahkemesinde Sofihâne mahallesi halkından Hafız Mustafâ Efendi bin Ğâban isimli kimse huzurunda verdiği ifadede, Hâfız Mustafâ Efendi ile yirmi üç gün önce Câmî-i Kebîr mahallesi halkından bazı kimseler Ğahitliğinde evlendiğini söylemiştir. Altı yüz bir kuruĞmehir ile yirmi beğ adet Mahmûdiye altın, bir takım meydâni çinari, bir takım basma, bir adet acem Ğâi, bir çift mentece, bir adet fermane ve bir kat yatak takımı mihr vermekle beni kendisine nikâhladı demiştir. Fatma binti Ali bin Hasan, Hâfız Mustafâ Efendi ile evlenerek ve yukarda sayılan mihri kendisine teslim ederek borç vermiştir. Sebebi kayıtlarda olmasa da daha sonra mahkemeden kocasına verdiği borcu istemektedir. Mahkeme de bunu uygun bularak kocasına hükmü bildirmiştir.

Seydişehirli bayanlar sadece mağdur oldukları için kayıtlara geçmemiştir. Yukarıda görüldüğü gibi bayanlara bir danışman tayin edildiği gibi bazen erkekler de alım satım işlerinde aradıkları güveni bir bayanda bulmuşlardır.

1 numaralı belge:⁴⁹ Üsküdar Ğeri Valide Atik mahallesi sakinlerinden Seydişehir kazâsı yakın taburunun birinci bölük Yüzbağı Ğmail Hakkî Efendi ibni Adil Efendi ibni Hacı Rızâ Efendi, bidayet mahkemesinde alınan kararda Seydişehir'de Vâlîde Atik mahallesinin Çavûğderesi isimli bölgesinde bulunan ve sınırları belli olan arsaların alım satım ve taksim işleri için Aîce Sadîka Hânım binti Mehmed Helvacı Efendi ibni Abdullâh Efendi nâm Hâtûn'u vekil kılmıştır. Bu

⁴⁶ Mehmet Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, ĞzYayıncılık, Ğstâbul, 1996, s. 162.

⁴⁷ B.O.A., MġH-ğSC-d-09/1.

⁴⁸ B.O.A., MġH-ğSC-d-36/1.

⁴⁹ B.O.A., MġH-ğSC-d-02/1

bilgi sayesinde, Osmanlıya ait küçük bir kazada bile ticari konularda kadın varlığının delilini görmüştük oluyoruz.

Osmanlı tarihinin önemli kaynaklarından olan ger"i sicillerden yararlanarak kaleme aldığımız bu yazımızda kadın konusunu ele aldık. Kadınların gündelik yaşamlarında, daha çok problem odaklı meseleleri mercek altına aldık. ger"i siciller yeni yeni araştırma konularına ağırlığını koyarken elbette bazı konu başlıkları eksik kalacaktır. Bunlardan biri de kadın konusudur. Osmanlı kadını ile ilgili günümüz toplumunun bakış açısı geçmişte batılılar tarafından kaleme alınan edebi yazıların etkisinin olduğu bir bakış açısıdır. Ağzıda da değineceğimiz gibi oryantalist bakış, geçmişimize gururdan çok acıyarak bakmamızı sağlayacak düğünleri bize ağırlamaktadır.⁵⁰ Ancak bu bakış açısını temellendirecek çok fazla kaynak yoktur. Buna göre bu bakış açısı bir algı meselesidir. Osmanlı'nın bağlentiinde kadının kısıtlanması ile ilgili birkaç örnek bulunabilir. Ancak yazımızın amacı Osmanlı'nın bağkenti dışındaki şehirlerinde, kadınların neler yapabildiğini ortaya koymaktır. Seydişehir gibi küçük bir kazada kadınlar haklarını koruyabilecek bilinçte ise bunun önemini tarihe not etmek gerektiği inancındayız

Tarihsel süreç içerisinde, değişime kapalı bir aile modelinden söz etmek tam anlamıyla gerçeği yansıtmaz. Özellikle Osmanlı ailesinin Tanzimat'tan sonra değişime uğradığı, bu tarihten önce ise değişime kapalı geleneksel aile modelinin toplumsal örgütlenmenin çekirdeğini oluşturduğu görüşünde sosyolojik anlamda tutarlı değildir.⁵¹ Osmanlı toplumunu değişime kapalıdır diye yargılamak varılabilecek en zor yargılardan biridir. Osmanlı toplumunun, çok farklı etnik grubun ve bu grupların oluşturduğu kültürlerin mozaiki oluşu Osmanlı sosyolojisini zor bir çalışma alanına dönüştürmekte bu da genel yargıların oluşmasını engellemektedir. Bu zorluk ancak ayrıntıların araştırılması ile mümkün olabilir.

Tanzimat ile beraber batılılaşmaya hız veren Osmanlı hem siyasi hem askeri hem de toplumsal açıdan değişim geçirmeye başlamıştır. Edebiyatta, sanatta var olmaya başlayan kadınlar, erkek egemen toplumun duvarlarını yıkarak, tarih içerisinde kendisine biçilen rolleri değil kendisinin etkin olduğu rolleri oynamıştır.

Osmanlı devleti içerisinde yaşayan kadınlarla ilgili çizdiğimiz bu olumlu tablo elbette tüm Osmanlı kadınları için yeterli bir fikir vermeyecektir. Ancak çizilen bu tablo oryantalizmin kafamızda oluşturduğu Osmanlı kadınının tablosundan oldukça farklıdır. Bu yazının kaleme alınmasının da temel nedeni bu bakış açısına karşı çıkıktır.

Osmanlı toplumunda aileyi geliştirmek için dışarıdan yapılan müdahalelerin çoğu işe yaramamıştır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ile beraber başlayan yabancı okullarda, modern batı tarzı eğitim alan çocuklar ilginç şekilde kız çocuklarıdır. Bunlardan bir tanesi de, bir profesör, vatansever, feminist ve öncü bir yazar olarak bilinen Halide Edip'tir (Adivar).⁵² Buna rağmen Osmanlı Devleti'nde eğitim yoluyla kadınların toplumsal hayata katılması baskılar nedeniyle⁵³ çok zor gelişmiştir. Maalesef Çunu da itiraf etmek gerekir. Tanzimat'ın ve meşrutiyetin kadınları, modernleşme olarak moda akımını görmüştür. Modernleşmeyi, Batılı aileler gibi aile kurmak kocasıyla beraber sokaklarda dolaşmak üstündeki kıyafeti değiştirmek olarak algılamıştır. şehirli kadınlar bunu yapınca doğal olarak sadece değişim ve gelişme şehirlerde kalmıştır⁵⁴, Osmanlı kadını

⁵⁰ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s.46.

⁵¹ Ekrem İğın *Tanzimat Ailesi ve Modern Adab-ı Muâşeret Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye Gğ Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 559.

⁵² Roderic Davison, *Osmanlı Türkiye'sinde Batılı Eğitim*, çev., Mehmet Seyitdanlıoğlu, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye Gğ Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2012, s., 673.

⁵³ Roderic Davison, a.g.e., s., 680.

⁵⁴ Ahmet Cevdet Paşa *Tezâkir-i Cevdet*, Yay. Haz.: Cavit Baysun, Cilt 4, TTK, Ankara, 1986, s., 20.

köklü değiklerden nasibini alamamıştır. Ancak Osmanlı toplumu yaşadığı problemleri çözerek kendini geliştirme çabasına girmiştir.

Sonuç

Seydişehir ger'i Sicilleri ıçında yaptığımız bu çalışma neticesinde 19. Yüzyılın sonunda Osmanlı kadınının yaşadığı problemleri ortaya koymaya çalıştık. Kayıtların verdiği bilgiler sayesinde Osmanlı kadınının bahsedildiği gibi evine kapatılarak toplum hayatından silindiği düşünösinin yanlışbir kanaat olduğunu gördük. Osmanlı ailesini incelediğimiz bu yazıda tarihi süreçlerden geöen kadın, anlaşımıştır ki durağan veya etkilere kapalı bir sosyal figür değildir. Aksine binlerce yıllık siyasi, ekonomik veya sosyal değişimde kendisine göre bir pozisyon belirlemiştir. Geleneklerini ve yaşadığı dönemi sentezleyerek hayatına devam etmiştir.

Seydişehir sicillerinin incelenmesi neticesinde kadınların toplumsal açıdan herhangi bir eğitsizliğe maruz kaldığına tanık olmadık. Hukuk kurallarının kendilerine çizdiği sınırları kullanan kadınlar, en az erkekler kadar hak aramada aktiftirler. Örfün ve Ğıiatın kendilerine tanıdığı tüm hakları kullanmışlardır. Devlet de bu hak arayışında kadınlara engel olmamıştır. Bunun yanında halk iöerisinde de kadının hakkını arayamayacağı ile ilgili bir kayıt mevcut değildir.

Osmanlı toplumu iöerisinde küçük bir örnek sayılabilecek Seydişehir kadınlarının durumu elbette ki tüm Osmanlı toplumuna genellenemez, ancak kadınların toplumsal hayattaki varlığının diğer Ğıırların sicillerinin incelenmesi sonucu ortaya konabileceği kanaatindeyiz. Örnek olarak belgelerde geöen Fatma binti Hacı Ahmed Efendi'nin menkul ve gayrimenkul sahibi olduğu bunların idaresinin elinde olduğu böylece ekonomik hayatta bayanların varlığını hissettirdiğini gördük. Kendilerine miras kalan bayanlar çocuklarının geleceğini düşünmek zorunda kalacaklardır. Osmanlı Devleti de en az ebeveynler kadar çocukları düşünmüş ve istirbah yoluyla çocukların geleceğini güvence altına almıştır. Bu sayede mirasın yastık altında saklanması önüne geöilmiştir. Han iğiten, çiftçilikle uğraşan borçlularını takip eden cesur Osmanlı hanımları Osmanlı toplumunda önemli roller üstlenmişlerdir.

KAYNAKÇA

A) Arşiv Kayıtları:

- B.O.A., MğH-ğSC-d-30/2
- B.O.A., MğH-ğSC-d-33/1
- B.O.A., MğH-ğSC-d-34/1
- B.O.A., MğH-ğSC-d-36/1
- B.O.A., MğH-ğSC-d-02/1
- B.O.A., MğH-ğSC-d-04/1
- B.O.A., MğH-ğSC-d-09/1
- B.O.A., MğH-ğSC-d-10/1
- B.O.A., MğH-ğSC-d-12/1
- B.O.A., MğH-ğSC-d-13/1

B.O.A., MgH-ğSC-d-14/1
 B.O.A., MgH-ğSC-d-16/1
 B.O.A., MgH-ğSC-d-26/1
 B.O.A., MgH-ğSC-d-05/1-2
 B.O.A., MgH-ğSC-d-03/2
 B.O.A., MgH-ğSC-d-04/2
 B.O.A., MgH-ğSC-d-08/2
 B.O.A., MgH-ğSC-d-08/2
 B.O.A., MgH-ğSC-d-08/2
 B.O.A., MgH-ğSC-d-12/2
 B.O.A., MgH-ğSC-d-13/2
 B.O.A., MgH-ğSC-d-20/2
 B.O.A., MgH-ğSC-d-21/2

B) Araştırma Tetkik Eserler:

- Ahmet Cevdet PaÇa **Tezakir-i Cevdet**, Yay. Haz.: Cavit Baysun, Cilt 4, TTK, Ankara, 1986.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Şer’iye Sicilleri Mahiyeti Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler**, Türk Dünyası AraÇırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.
- AYDIN, Mehmet, **İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, Ğ Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- BAĞ, Esra, **Arşiv Belgelerinden Hareketle XVIII. Y. Y. Osmanlı Toplum Hayatında Kadın**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, BasılmamıĞ Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.
- BÜLMEN, Ömer Nasuhi, **Kur’an-ı Kerim Meali**, Çpek Yayınevi, İstanbul, 2002.
- DAVİSON, Roderic, **Osmanlı Türkiye’sinde Batılı Eğitim**, çev., Mehmet Seyitdanlıoğlu, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye Ğ Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.
- DEVELLİÖĞLU, Ferit, **Osmanlıca Türkçe Lugat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2011.
- GÖKSEL, Burhan, **Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İĞİN, Ekrem, **Tanzimat Ailesi ve Modern Adab-ı Muāşeret, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Türkiye Ğ Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.
- ÖNAN, Abdülkadir, **Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın**, Türk Yurdu, Ankara 1934, cilt 4, sayı 22.
- ÖNAN, Afet, **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964.
- ÖZGÖ, Özkan, **İslamiyet’ten Önce Türk Kadınları**, Türk Kültürü AraÇırmaları, Ankara, 1975, s.145

- KANKAL, Ahmet, **183 Nolu Mardin Şer'iyye Sicili Belge Özetleri ve Mardin**, Mardin Valiliği, İstanbul, 2007.
- LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Yayınları, Ankara, 2000.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü**, Milli Eğitim Basımevi, C. III, İstanbul, 1983.
- SAKAOĞLU, Necdet, **Bu Mülkün Sultanları**, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2008.
- ğemseddin Sami, **Kamus-ı Türki**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2010.
- TEZEL Sıdika, **Atatürk ve Kadın**, Türk Ticaret Bankası Yayınları, Ankara 1983.
- TÖMURTAĞ, Faruk K., **Osmanlı Türkçesine Giriş**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1994.
- UNAT, Nermin Abdan, **Türk Kamu Yönetiminde Kadın Görevliler**, Türk Toplumunda Kadın, GeniÇetilmiş 2. Baskı, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1982.
- ESKİÇİÇİ, Osman, "İslam'da Kadının Yeri", **D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. VIII, İzmir, 1994.
- İLGÜREL, Mücteba, "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloguna Doğru" , **Tarih Dergisi**, S. 28-29, İstanbul 1975.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak", **AÜDTCF Dergisi**, C. I, S. II, Ankara 1942.
- İNALCIK, Halil, "Kösem Sultan", **NTV Tarih Dergisi**, S. XXXVIII, İstanbul, 2012.
- OĞUZÖĞLU, Yusuf, "XVII. Yüzyılda Konya Şehir Ekonomisini Etkileyen Bazı Faktörler", **Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XIV, 1983.
- SAĞ, Vahap, "Tarihsel Süreç Çerisinde Türk Kadını ve Atatürk", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt II, Sayı I.
- TEKÖN, Saadet, "Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri," **Ankara Üniversitesi D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXIX, S. XXXVII, 2010.
- UZUNÇARĞILI, ĞHakkı, "Şer'i Mahkeme Sicilleri", **Ülkü Mecmuası**, C.IV, S. XXIX, Ankara 1935.



CUMHURİYET DÖNEMİ EĞİTİM POLİTİKALARININ İDEOLOJİK TEMELLERİ*

*Ufuk ŞİMŞEK***

*Birgül KÜÇÜK****

*Yavuz TOPKAYA*****

ÖZET

19 ve 20'nci yüzyıllarda ulusçuluk ideolojisine sahip devletler, ulus-inşa sürecinde eğitimi bir araç olarak kullanmışlardır. Devletler kendi varlıklarını ve meşruiyet ilkelerini toplumsal zeminde sürekli kılmak için ideoloji ve eğitim gibi araçları kullanır. İdeoloji aracılığıyla siyasal iktidar kendi ilkelerini topluma aktarır. Eğitim ise bu aktarımın kurumsal zeminini sağlar. Eğitim ve ideoloji bu anlamda birbirine eklemlenmiş ikili olgudur. Bu bağlamda Cumhuriyetin kurucu kadrosu, istenilen yeniden inşayı gerçekleştirmek için modern devletin tüm olanaklarını (eğitim, aile, hukuk, ordu, polis, iletişim, ulaşım vb.) kullanmıştır. Bu araçlar içerisinde en önemli olmasa bile en kritik olan unsurlardan birisi de eğitimidir. Devleti inşa edenler, devlet ideolojisinin bireylere tam manasıyla özümsetilmesini ve bu ideolojinin meşru gösterilmesinde eğitimi bir araç olarak kullanmışlardır. Bundan dolayı mevcut yapının sistematik bir biçimde değiştirilmesi ya da yenilenmesinde eğitim unsurundan her yeni kurulmuş devlet gibi Türkiye Cumhuriyeti devleti de faydalanmıştır. Bu çalışmada, Cumhuriyet döneminde çağa uygun bir ideoloji benimsenmiş midir? Benimsenen ideolojinin içeriği nedir? sorularına cevap aranacaktır. Bu araştırmada betimsel bir yöntem benimsenmiştir. Betimsel araştırma olayların, objelerin, varlıkların, kurumların ve çeşitli alanların ne olduğunu açıklamaya çalışır (Kaptan, 1998: 59). Çalışma sonucunda, Cumhuriyetin eğitim ideolojisinin, dönemin dünyası bağlamında anlaşıldığı görülmektedir. Mustafa Kemal (Atatürk) döneminde 'Modern Batı'yı eğitimin kullanımı bağlamında ilerleme, bütünleşme, ulusçuluk, sekülerleşme ve birliği temel alan tutarlı ve pragmatik bir eğitim politikasının benimsendiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Politika, İdeoloji.

* Bu makale Yrd. Doç. Dr. Ufuk ŞİMŞEK'in Doktora tezinin bir bölümünün geliştirilmiş hali olup, 1-3 Ekim 2012 tarihleri arasında Sinop Üniversitesinde düzenlenen Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Eğitim Bilimleri Araştırmaları Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı, El-mek: ufukersegun@gmail.com

*** ArGör., Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı, El-mek: birgulkucuk@atauni.edu.tr

**** ArGör., Artvin Çoruh Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı, El-mek: yavuz_topkaya@hotmail.com

IDEOLOGIC BASICS OF EDUCATIONAL POLICIES IN REPUBLICAN PERIOD

ABSTRACT

States having nationalistic ideology, employed education as an instrument in the process of nation building. States use instrument such as education and ideology to make their existence and legality perennial on social base. Political government transmits its principles to society through the ideology. Education provides institutional ground this transmission. The education and the ideology is phenomena which is articulated. Founders of the republic used all of resources of the states (education, family, law, army, police, and communication, transportation so on) to actualize the desired reconstruction. Education is one of the most critic elements. Because, education provides people consisting of state to be comprehended the ideological structure, which is the basic component of states and seemed legal. Therefore, Turkish Republic benefits from the education component, as other new states, in the systematic process of changing and regenerating of present constitution. In this study, it was sought to answer that if contemporary ideology was adopted? What content of the adopted ideology was? Descriptive method was used. Descriptive research tries explaining what events, objects, existences, institutions are (Kaptan, 1998:59). As a result of this study, it was seen that ideology of republic was understood in the context of that time. At the time of Mustapha Kemal (Ataturk) pragmatic and consistent educational policy aiming progress, integration, nationalism, secularization was adopted.

Key Words: Education, Policy, Ideology.

Giriş

İnsanın varoluş mücadelesinde, aklı ile ürettiği bilgilerin (kültür) yeni nesile aktarılması insan türünün devamlılığı için hayati derecede önemli olmuştur. Yetiğün nesil elde ettiği yaşı deneyimini genç kuşaklara aktarmadığı takdirde insan türünün yok oluşu kaçınılmazdır. Bu zorunluluk, eğitim olarak adlandırdığımız sosyal kurumu doğurmuştur. Hiç şüphesiz tarihsel süreç içerisinde insanlık, farklı toplum biçimlerinde (avcı-toplayıcı, tarım, sanayi vb.) yaşamıştır. Bu süreç içerisinde içeriği ve yöntemi değişen de eğitim zorunluluğu değişmemiştir. Devletlerin teçekkül etmediği arkaik dönemde aileler, çocukların eğitiminden sorumlu olmuş, bugün için basit diyebileceğimiz avlanma ve bitki toplama becerileri gibi konuların aktarımı yapılmıştır. İnsanlık, nüfus artışı ve yerleşik hayata geçişle birlikte klanlar, beylikler vb. biçimlerde örgütlenmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak eğitimin içeriği ve mahiyeti de değişmiştir. Tarım bilgisi, hayvancılık gibi konular formal ya da informal yollarla genç nesle aktarılmıştır. Toplumlar büyüyüp devlet ihtiyacı zorunlu hale gelince devlet, askerlik başta olmak üzere kendi insan ihtiyacını karşılamak için eğitime kısmi olarak el atmıştır. Hem mevcut devlet ideolojisini aktarmaya hem de ihtiyacı olan insan kaynaklarını yetiştirmeye başlamıştır. Fakat geleneksel devlet anlayışında eğitim hiçbir zaman çok yaygın ve sadece devletin kontrolünde olmamıştır.

Modern dönemle birlikte tarihte eğitilmediği bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Bilim ve sanayi devrimi, yeni bir toplumsal formasyon yaratmıştır. Yüzbinlerce insanın birlikte yaşadığı şehirler oluşmuş ve devasa bir bilgi birikimi oluşmaya başlamıştır. Farklı bölgelerden

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Çağrılara gelen yüzbinlerin birlikte yaşayabilmesi için ilk önce aynı dili konuşan ve aynı dünya görüşünü paylaşan bir toplum oluşturma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Sanayileşmenin beraberinde getirdiği çağrılma, bilim devrimin yarattığı korkunç bilgi üretimi, bunların genç nesle aktarılması sorununu da beraberinde getirmiştir. Bu zorunluluklar, devletleri eğitimi kontrol ve yönetmeye sevk etmiştir. Eğitim, artık ailenin tek başına yapabileceği bir iş değildir. Çünkü ortak bilinç oluşturma zorunluluğu ve mevcut bilginin boyutu ve aktarılması meselesi artık devlet kontrolünde uzmanlık gerektiren bir mekanizmayı zorunlu kılmıştır. Ayrıca siyasal iktidarların meşruiyet zeminleri değişimi ve yeni meşruiyet anlayışları ortaya çıkmıştır.

Meşrulaştırma, siyasal iktidarların; ideoloji de meşrulaştırmanın gerekli bir aracıdır. Meşrulaştırma ve ideoloji iç içedir. Meşrulaştırılan ideolojidir ve belli bir değer, bilgi, inanç, tutum ya da davranış tarzının meşrulaştırılması için de ideolojiler gerekli bir öğedir (Gül, 2004: 55). Eğitim kurumları, siyasal sistemin kendini meşrulaştırmada ideolojilerin üretildiği en önemli kurumlardır. Tüm toplumlarda eğitim tüm yönleri ile hakim ideoloji tarafından belirlenir. Bu bağlamda eğitim, egemen ideolojiyi besleyerek sistemin kendini yeniden üretmesine büyük katkı sağlar. Ulusallaştırma ve modern devletin kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için ortak bir kültüre sahip bireylere olan ihtiyacı, okulların devlet tarafından desteklenmesine neden olmuştur. (Gökçe, 2000: 85-86).

Problem Durumu

Günümüz eğitim tartışmalarında cumhuriyet dönemi eğitim politikalarına sıkça atıf yapılarak otoriter, baskıcı, çağdaş çağdışı gibi nitelermeler yapılmaktadır. Oysaki Osmanlı Devleti gibi büyük bir medeniyetin mirasçısı olan yeni cumhuriyetin politikalarını, çağdaşları olan devletlerle mukayese ederek ve dönemin genel konjonktürünü dikkate alarak değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır. Bu sağlıklı değerlendirmeler günümüz eğitim yaklaşım ve politikalarını sağlıklı değerlendirebilmemize de katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda çalışmamızda, Cumhuriyet döneminde çağa uygun bir ideoloji benimsenmiş midir? Benimsenen ideolojinin içeriği nedir? sorularına cevap aranacaktır.

Amaç

Bu çalışmada, yeni kurulan devletin çağa uygun bir eğitim anlayışı benimseyip benimsemediği ve eğitim anlayışını oluşturan temel fikirlerin ne olduğu sorularına cevap aranacaktır.

Yöntem

Bu çalışmada betimsel bir yöntem benimsenmiştir. Betimsel araştırma olayların, objelerin, varlıkların, kurumların ve çeşitli alanların ne olduğunu açıklamaya çalışır (Kaptan, 1998: 59).

Bulgular ve Sonuçlar

Ulus-Devlet ve Eğitim

Avrupa'da modernliğin belirginleşmesi ile ulusal eğitim olgusu da vurgulanmaya başlandı. Modern devletler doğası gereği kendilerini ebedileştirmek için çocukları sadakatli yurttaşlar yapmak yolunu seçmiş ve okulu icat ederek, eğitimi kurumsal bağlamda devreye sokmuştur. Nitekim Sparta modelinden bir hayli etkilendiği bilinen Jean Jacques Rousseau iki yüzyıldan daha fazla süre önce yurtseverlik duygusunu hem yaratılabileceğini hem de öldürülebileceğini iddia etmiştir. Bu anlayışa göre hükümetlerin görevi, ulusun çocuklarını öldürmesi gereken eğitim kurumunu biçimlendirmektir. Onun formüle ettiği ilkeler Avrupa içinde ve dışında ulusal eğitim sistemlerinin oluşmasında güçlü iticiler oldular (Wiborg, 2000:

235). Bu anlayışı paralel olarak belli bir coğrafi sınır içerisinde ortak bir ulusal kimlik geliştirmede yararlı bir araç olarak eğitimin kullanılması fikri, geç 18.yüzyılda doğmuştu (Wiborg, 2000: 236).

Bu süreçte Fransa ve Almanya’da iki farklı ulus-devlet oluşumu gerçekleşti. Fransız geleneğinde ulus-devlet siyasal ve kurumsal söylemlerle anılırken ulusallık devlet merkezli ve homojen olarak görüldü. Devrimci ve cumhuriyetçi yurttaşlık ve ulusallık tanımlamaları güçlendirildi. Fakat Fransız ulusallığı siyasal birlik vurgusu yapmakla birlikte, kültürel birlik çabalarını ihmal etmedi. Fransız örneğinde ulusa siyasi katılım için kültürel asimilasyon gerekli görüldü. Diğer bir ifadeyle Fransız örneğinde ulusallık devlet merkezli ve asimilasyoncu idi. Alman anlayışında ulusa üyelik ise halk merkezli ve ayrıştırıcıydı. Almanya’da ulusal duyguların ulus-devlet yaratılmadan önce var olduğu kabul edildiği için, Alman ulus fikrinin ne siyasal söylemlerle ne de soyut yurttaşlık fikri ile ilgili herhangi bir şekilde anılamayacağına inanıldı. Devletini arayan bu Alman ulusu, evrensel siyasal değerlerin bir ürünü olarak düşünülmedi. Organik kültürel, dilsel ya da ırksal bir topluluk olarak algılandı. Bu ulus anlayışında ulusallık politik değil etno kültürel bir olgudur (Brubaker, 1992: 1). Her iki yönelim zıtlık içinde olmakla birlikte Rousseau ve Herder’in fikirleri, aynılığı yaratmada temel araç olarak eğitime yoğunlaşmış ulus-devletlerin oluşumu üzerinde büyük bir fikrî etkiye sahip olmuştur.

Rousseau’ya göre ulusal karakter, her insanda doğal olarak var olmakla birlikte eğitim vasıtasıyla yaratılmaya ihtiyaç duyar. Ortak kültürel benzerlikler olmadan devletin var olmasının zor olabileceğini düşünen Rousseau, insanların bağlılık duygusunu paylaşması gerektiğini ve siyasal kültürün yurttaşla beslenmesi gerektiğini iddia etti (Qvortrup, 2003: 77). Kamu eğitiminin fonksiyonu erdemli yurttaş yetiştirmektir. Diğer bir deyişle kamu eğitiminin amacı, öğrencinin kendi kimliğinin mekânının ulus olmasını sağlamaktır (Trachtenberg, 1993: 234-238). Ne eğitim, din, oyun, festivaller ne de askeri eğitim kendi haline bırakılmaz. Bireyleri ulusal statüye çıkarmada eğitimin rolüne vurgu yapan Rousseau, bundan dolayı da yurttaş olarak gelecekteki görevleri için çocukların eğitiminin ailelerinin insafına bırakılmayacağını ifade eder. Bu bağlamda kamu eğitimi devlet tarafından sağlanmak zorundadır. Bu, tüm meşrulaştırıcı hükümetlerin temel fonksiyonudur.

Herder’e göre eğer insanlar ulusal dil ve tarih içerisinde tutulan ortak düşünce, his ve anlayışa sahipse halk organik devletin bir parçasıydı. O zaman var olan yurtseverlik duyguları geliştirilmeliydi (Wiborg, 2000: 237-239; Perkinson, 1965: 89-92). Yaşamı boyunca eğitimin, ulusun kendi dilinde yapılması gerekliliğini vurgulayan Herder (Spencer, 2007: 100), eğitimin devletin gelişiminden ziyade halkın kendisinin gelişimi için önemli olduğunu iddia etti. Ona göre eğitim iki amaca hizmet etmeliydi. Önce, ulusun artık siyasi yöneticilere ihtiyaç duymayacak seviyeye gelmesine rehberlik edecek ve eğitim fikrini yayabilecek halk adamlarının oluşumuna hizmet etmekte (Barnard, 1969: 394). İkincisi, eğitim halkın tarihsel bilincini sağlama alan kültürel mirasın nesilden nesile aktarımını sağlayan etkili bir araç olarak işlev görmeliydi (Barnard, 1963: 205-206).

Eğitim hakkında Herder ve Rousseau arasındaki farklılıklara rağmen, devlet ve ulus arasındaki bağ oluşturacak ulusallık duygusunun gerekliliği konusunda mutabıktırlar. Halka belirli bir vatan sevdirmelidir. Bu, farklı bir ulus kimliği iddiası ve birleşmiş bir kültür söylemi ile olacaktır.

Bu düşüncelerin fikirleri Avrupa’da ulusal eğitim sisteminin yaratılmasında başlangıç noktası olarak hizmet etti. Bu süreçte eğitimin rolü, tüm yurttaşlara ulaşması, ulusal dil ve literatürün yükseltilmesi ve yerli ulusal tarih ve sembollerin düzenlenmesi bağlamında çok önemliydi. Bu fikirler Avrupa’da büyük bir hızla yayıldı (Wiborg, 2000: 241). Örneğin Fransa’da 1880’lerin reformlarında ilköğretim genel ve zorunlu yapıldı (McLaren, 1981: 323). Tek amaç

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

(seküler aydınlanma), tek program (tüm okul çocuklarının öğrenmesi gereken aynı içerik) ve tek dil (Fransızca) üzerine oturan ulusal yönetim çatısı geliştirildi. Ülke boyunca standartlaştırılmış okul sistemi vasıtasıyla Fransızlığın yaratımı için kültürün homojenleştirilmesine çalışıldı (Brubaker, 1992: 107).

Modernliğin esas sahipleri gibi modernlik karşısında mağlup olmuş ülkelerin siyasi liderleri de eğitimi, ulus inşasının ve siyasi gelişmenin bir parçası olarak gördüler. Çünkü sosyal bir değişimde eğitim en önemli enstrümanlardan biriydi. Ayrıca yenilgiye uğramış ülkelerin liderleri için eğitim, kendi fikirlerini topluma kabul ettirme yolunda en önemli devlet kurumu durumundaydı. Dolayısıyla sosyal inşalar yeni bir toplumsal düzen yaratmada eğitimin gücüne inandılar. Modern eğitim, insanları gelenekselden moderne dönüştürmede temel bir faktördü (Gökales, 1969:211).

Modernleşmeye yönelen mağlup ülke liderlerinin temel ideolojisi ulusçuluktur. Modern eğitim ve ulusçuluk arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Bu ilişki modernleşmeye yönelirken toplumdaki birliği temin etme noktasında belirginleşir. Ulusçuluk birliği oluştururken, ırksal orijin, dil benzerliği, dinsel kimlik ya da herhangi bir unsura atıf yaparak bunu sağlayabilir. Fakat hangi unsur temel alınırsa alınsın ulusçuluk kendi amacını eğitim organizasyonuna yansıtır. Eğer bir ulus yasal olarak bir devlet şeklinde organize olmuşsa, devlet ulusal bir dil üzerine temellenebilir, tarafsız seküler okul sistemini oluşturabilir ve yerel farklılıkları dikkate almaksızın ayrı parçaları bir ulusa entegre edebilmek için eğitim yönetimini ve programını merkezileştirebilir. Burada amaçlanan ideal bir ulus oluşturmaktır.

Eğitim aracılığıyla devletler, tüm halkın düşünce ve değer yargılarının bir „erime potası“ içinde kaynaştırılıp bütünlendirilmesini gerçekleştirme amacına yönelir. Bundan dolayı devletler eğitimin tüm aşamalarında kendi ideolojilerini aktarır. Devletler, “eğitim vasıtasıyla kendi ideolojik sembollerini, simgelerini ve dilini topluma yayarak” toplumu kendi kurgusuna göre kimliklendirir (Çetin, 2001:201-211). Eğitim olgusu tüm devlet biçimlerinde var olur. Fakat toplumun tümünü kapsayan ve çoğu zaman zorunlu ve parasız olan merkezi eğitim modern devlete özgü bir şeydir. Ulusları ile hangi unsurla bağlı olursa olsun modern devletlerin hepsi eğitimi bir yeniden inşaatçı olarak kullanırlar. Modern devletin ulus-inşaatı eğilimi, eğitimin bu yolda bir araç olarak kullanılmasına neden olur.

Tüm toplumlar eğitimi, kendi üyelerinin entegrasyonu ve sosyalleşmesi için kullanırlar. Amaç, bir sosyal düzenin yayılması ve hayatta kalması için gerekli bilgi yetenek ve değerler sistemini yaratmaktır (Gaworek, 1977:55). Eğitim bu yolda ulus-devletin siyasi kültürüne uygun tasarlanmıştır. Dünyadaki birçok ülkede eğitimin siyasi sponsorluğu (modern devletin bütün desteği) bu sistemlerin iki temel amacını temin eder. İlk, destekleyen rejimin doğasını meşullaştırmak ve ebedileştirmek, ikincisi ise toplumsal olarak kabul edilebilir rejimin normlarını destekleyecek ve yükseltecek yurttaşlaştırmaktır (Gouttman, 1977: 129). Diğer bir ifadeyle modern devletle birlikte eğitim sürecinin merkezileştirilmesi ve birleştirilmesi, geleneksel aidiyet biçimlerinin yerine yenisinin konulması ve ulus inşası gündeme gelmiştir. Ulus-devletler, ulusçuluğu araçsallaştırarak, etnik farklılıkları entegre etmeye başlamıştır (Parlak, 2005:97).

Özellikle kurumsal zeminde okullar, egemen ideolojilerin en etkili biçimde çocuklara aktarılma ve benimsetme işlevini yerine getirmesi bakımından önemli bir görev yerine getirmiştir. Eğitim ve ideoloji bu anlamda birbirine eklenmiş ikili bir olgudur (Parlak, 2005:91). Egemen ideoloji veya resmi ideoloji, eğitim ve öğretimi çuboyutlarda etkiler; 1- Eğitim politikaları, hedefleri, amaçları ve sonuçlarını belirler. 2- Okul çevresindeki davranış ve değerleri belirleyip, kuvvetlendirir. 3- Okulun resmi müfredatını oluşturan bilgi ve yetenekler üzerinde etkili olur (Gutok, 2006:181). Bu durumu bütün modern devletlerde gözlememiz mümkündür. Ulus-devletlerin ve ulusçuluğun ortaya çıkışı ile birlikte organize eğitim kurumları oluşmuştur (Güven,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

2000: 34), devletin ideolojik söylemini kurgulama ve aktarma işlevi, yani “uluslaştırma” işlevi, geleneksel eğitim öğretim işlevine ilave olarak okulların sorumluluğuna yüklenmiştir (Gutek, 2006: 165).

Her ne kadar ulus inşasında ulusun temeline ortak geçmiş ve gelecek inancını koyan yurttaş temelli model ve ulusu soy, kan ve etnik unsurlar üzerinden düğün etnik temelli model gibi iki modelden söz edilse de (Kaya, 2006: 100) ister etnik temelli ister demokratik diye adlandırılan ulus-devlet olsun hepsi homojen bir ulus oluşturmak ister. Ulus-devletlerin amacı, siyasal iktidarı merkezileştirmek, kültürü standartlaştırmak, hukukta eşitliği ve ekonomide bütünleşmeyi sağlamaktır (Sarıbay, 1997: 4). Okul ve asker ocakları gibi kanallarla merkezdeki seçkin sınıfla temasa geçen kenardaki cemaatler, yavaş yavaş sisteme katılmaya başlar. Bu evrede devlet, politik birliğini ve ekonomik modernleşmesini tamamlayabilmek için ulusçuluğu araç olarak kullanır. Devlet daha evvel görülmemiş bir boyutta ulusal eğitim sistemleri kurmaya, standart ulusal diller dayatmaya, ulusal kültürü üretmek amacıyla ulusal bayraklar, marşlar, semboller, törenler ve gelenekler icat etmeye girişir (Tilly, 2005: 38). Ulusal kimlik ya da homojenleştirme çabası olarak uluslaştırma, üç temel aracı kullanarak bunu gerçekleştirmeye çalışır. Bunlar okul (eğitim), ordu (zorunlu askerlik) ve sandık (siyasî katılım)tır (Erözden, 1997: 123).

Ulus-devlet, eğitimi zorunlu kılmış ve merkezileştirmiştir. Zorunlu eğitim sistemi içinde, toplumu oluşturan bireylere ya da yurttaş adaylarına öncelikle ulusal dil öğretilmektedir.

Merkezi biçimde tespit edilen ders programlarına göre yürütülen zorunlu eğitim kanalıyla bireylere ulus bilincinin aşılanması söz konusudur. Zorunlu eğitim içerisinde sadece dil öğretimi değil aynı zamanda ulusal tarih ve ulusal coğrafya öğretimi de ders programlarında başat konumdadır. Bu yolla yurttaş haline dönüştürülmek istenen bireylere, „vatan“ ve „tarihsel birliktelik düğünesi“ verilmek istenir (Erözden, 1997: 124; Kaya, 2006: 100).

Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları ve İdeolojik Temeli

Bu doğrultuda modern dünyaya uyum sağlamak isteyen Cumhuriyet kadroları bu aracı kullanmakta hiç gecikmeyecektir. Bu bağlamda kurucu kadro istenilen yeniden inşayı gerçekleştirmek için modern devletin bütün kontrol unsurlarını devreye sokacak, modern devletin toplumu dönüştürme yönünde eğitim, aile, hukuk, ordu, polis, iletişim, ulaşım olmak üzere birçok aracını kullanacaktır.

Anadolu temelli ulusçuluğa yönelen Cumhuriyet kurucularının ellerinde, Kurtuluş Savaşı sonrası Anadolu’da etnik ve dinsel bakımdan büyük oranda homojen olmakla birlikte istenilen düzeyde ulusal bilince sahip olamayan bir toplum vardı. Kemalistler, İslami- Arap kültüre sahip, dilleri modern teknolojik ihtiyaçları karşılamada yetersiz, tarihsel geleneği saltanat ve hilafete ve dilleri Kur’an harflerine dayanan mevcut toplumu, modern bir topluma dönüştürmek istiyorlardı. Başka bir anlatımla Mustafa Kemal ve ekibi sadece siyasal, sosyal ve kültürel kurumları değil, Türk toplumunun değerler sistemini, bakış açısını ve zihniyetini değiştirmek arzusundaydılar. Buna erişmek için modern bir Türk dili ve literatürü yaratılmalıydı. Osmanlı Devleti’nden “boğamı” bir Türk tarihi icat edilmeliydi. Böyle radikal bir değişim yalnızca evrensel eğitim yönetimi ve merkezden kontrol ile gerçekleştirilebilirdi (Hans, 1958: 7).

Mustafa Kemal Modern Batıyı “eğitim” in kullanımı bağlamında da anlamış olarak, ilerleme, entegrasyon, ulusçuluk, sekülerleşme ve birliği temel alan tutarlı ve pragmatik bir eğitim politikası benimsedi. Bu bağlamda mevcut dinsel ve seküler okullar arasındaki ikiliği, seküler okullar lehine kaldırmak gerekiyordu. Seküler okulların kurulmasına yönelik sistematik çaba, 1924’te dinsel okulların kaldırılması ile başladı (Çaycı, 1995: 31; Szyliowicz, 1969: 161). Ulemanın kontrolü altındaki dinsel eğitim evvela sınırlandırıldı sonra da yasaklandı (Shanks, 1999:

136). 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tüm eğitim kurumları Eğitim Bakanlığı kontrolüne alındı (Genç, 2005: 23; Kazamias, 1966:118). Aynı yıl içinde Hilafet ve ger"iye ve Evkaf Vekâleti kaldırıldı. Özel ve yabancı okullar Milli Eğitim Bakanlığı'nın kontrolüne verilmiş, tüm dini propaganda ve simgelerin kullanımı yasaklandı. Milli Eğitim Bakanlığı yabancı okulların denetlenmesi ile ilgili bir tüzük hazırladı. Tüzük hükümetin yabancı okullardan isteklerini şöyle sıralamaktadır. "Hiçbir okul kitabında Türklerin aleyhinde bir kelime ve ifade bulunmayacak, Türklerin dününü ve bugününü kötüleyen cümlelere rastlanmayacaktır. Türk tarihine ve coğrafyasına dair en ufak bir yanlış görülmeyecektir. Türk toprakları hiçbir memleketin parçası olarak gösterilmeyecektir. Kitaplarda hiçbir yabancı memleketin propagandası yer almayacaktır. Bütün yabancı okullarda haftada beş saat Türk dili, Türk tarih ve coğrafyası okutulacaktır. Bu dersleri okutan öğretmenler Türk olacak ve Eğitim Bakanlığı tarafından seçilecektir. Okullarda her türlü din propagandası yasaktır. Dini semboller ancak okulların kiliselerinde bulunabilir. Okul kitaplarının hiçbirisinde dini telkinler yapan semboller bulunmayacaktır (Tekeli, 1983: 660; Bağöz, 1999: 80-81). Orta eğitim herkese açık ve parasız olurken, zamanla karma eğitime geçildi (Dumont, 2005: 146). Gerekçe ise eğitimde amaç ve denetim birliğini sağlamak ve "milletin düşünce ve duygu bakımından birliği"ni temin etmektir (Sakaoğlu, 1992: 23). Cahiyat-karşı ve tanrı merkezilik-karşı pozitif bilimlerin tahsiliyle bağlantılı idealleri öğretecek bir eğitim sistemi gerçekleştirilmeye çalışıldı. Fakat bu amaca 1924'te ulaşamadı. İlkokullarda din dersi verilmeye devam etti. 1927'de bu dersler velilerin isteğine göre verilmeye başlandı. 1928'de CHF'nın devlet üzerindeki konsolidasyonu tamamlandıktan sonra dini teori ve pratiği dışarıda bırakan ulusal eğitim programını uygulamaya geçirebildi. Milli Eğitim Bakanlığı din derslerini okul müfredatlarından çıkarmak için adımlar attı. 1928'de Arapça ve Farsça dersleri üniversite düzeyinde uzmanlık bölümlerinde okutulmak üzere kaldırıldı. Din dersleri şehirlerdeki ilkokullarda 1930'da ortaokullarda 1931'de kaldırıldı. Köy okullarında ise bu değişim 1933'te gerçekleştirildi (Davison, 2002 : 262-263; Berkes, 2002:533). Bu doğrultuda Cumhuriyet'in ilk on yılında devlet tarafından desteklenen hiçbir din eğitimi okulu kalmadı.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu birleşik, modern seküler, egilimli ve ulusal bir eğitim sistemi yaratmanın alt yapısını oluşturuyordu. Sistemin, ulusçuluğu geliştirme rolünün olması, ulusal kimlik yerine İslami kimliğe sahip olan ve bölgesel, kabilesel, ırksal ve dilsel farklılıkların olduğu bir toplumda eğitimin birleştirilmesi, ulus inşası açısından çok önemliydi (Winter, 1999: 239). Yeni seküler ve ulusal ahlakın kitlelere ulaşabilmesi için ve bireylerin ailelerine, ekonomilerine ve uluslarına faydaları olabilsin diye eğitime büyük bir önem verildi. Bu, uluslaşma yolundaki çabada devletin ideolojik bir enstrüman olarak eğitimi kullanmaya başlaması demekti. Kemalistler, yeni kurulan eğitim sistemi aracılığıyla Osmanlı Devleti ile var olan bağların koparılmasını ve eskiden sultana halifeye ve İslâm'a olan bağlılıkların Kemalist düşünceye, Türk kimliğine ve ulusa yönelmesini umdular. Oluşturulmaya çalışılan yeni birey ve toplum, modernlik yanlısı, Türk ulusçuluğunu özümsemiş ve birlik duygusuna sahip olmalıydı. Kısaca yeni eğitim sistemi ile Türkler arasında ulusal kimlik yaratılmak isteniyordu. Dolayısıyla modern seküler eğitim sistemin kurulması ve topluma yayılması, Kemalist reformların hem temel amaçlarından biriydi hem de diğer reformların bir bakıma sigortasıydı. Çünkü yapılan diğer reformların devamlılığı, bunları benimsemiş ve koruyacak olan yeni nesillerin varlığına bağlıydı. Bu konuda inkılap yıllarında Atatürk'ün yakınında bulunmuş Atatay siyasi reformların gerçekleştirilmesinden sonra Türk toplumun yirminci yüzyıl topluluğuna doğru tekâmül etmesi için hiçbir engelin kalmadığını, geriye sadece "eğitim meselesinin" kaldığını ifade eder (Atay, 1980: 445-446). Aynı şekilde modern ulusu oluşturma projesinin önderi Mustafa Kemal de eğitimin birleştirilmesinden evvel, Meclisin dördüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmasında eğitime önemli vurgu yapıyordu. Yaptığı konuşmada basit ifadeli ve pratik bilgiler veren kitapların "Devlet kitabı" adı altında bastırılarak halka dağıtılması, tercümelerin yapılması, eğitim bilgisi ve yurt sevgisini geliştirmek amacıyla küçük çocuklar için bazı vilayetlerde yatılı okulların açılması gerektiğini ifade ediyor, eğitim

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

birliğinin önemini vurguluyordu (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, 1989:317). Yine İzmir'de halk ile yaptığı söyleşide: “Milletimizin, memleketimizin darülrıfanları bir olmalıdır. Bütün memleket evladı kadın ve erkek aynı surette oradan çıkmalıdır” (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, 1989: 94) diyerek yapılacak eğitim hamlesini haber veriyordu.

Mustafa Kemal ve ekibi Osmanlı-İslam geçmişi yerine seküler bir cumhuriyet tesis ederken ulusçuluk temelli eğitim sistemi geçmişi bağları koparmada en etkili kurum olmuştur. Mustafa Kemal'in seküler eğitim sistemi öncelikli olarak siyasi ve felsefi karakterliydi (Robinson, 1965: 16). Modernliğin kendini dayattığı ve devletlerin türdeş uluslara mecbur olduğu bir tarihi dönemde Mustafa Kemal, bu tarihsel ve sosyolojik gerçekliği fark etmişti. Modern ve kalkınmış uluslar gibi olmanın akılcılık ve bilimcilikten geçtiğine inanan Mustafa Kemal'in ulusal eğitime büyük önem vermesi kaçınılmaz bir sonuçu. Ulusun sorunlarını akılcı bir şekilde çözebilecek kadrolara ihtiyaç vardı. Kız-erkek, köylü kentli bütün ulus, çağdaş bir temel eğitime kavuşmalıydı. Bu, modern çağda var olmanın bir ön koşulu idi. Çünkü modern toplumlar üretime bir bütün olarak katılıyordu. Yalnızca erkeklerin faal olduğu bir toplumun modern dünyada yarışma şansı yoktu. Kadın unsurunun tüm alanlara katılmasının zorunlu olduğu gerçeği kurucu kadro tarafından görülmüştür. Atatürk bu gerçeği “Bir heyeti içtimaiye, bir millet, erkek ve kadın denilen iki cins insandan mürekkeptir. Kabil midir ki, bir kitlenin bir parçasını terakki ettirelim. Diğerini müsamaha edelim de kitlenin heyeti umumiyesi mazharı terakki olabilsin? Mümkün müdür ki, bir toplumun yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça diğer kısmı semalara yükselebilsin? güphe yok, terakki adımları, dediğim gibi iki cins tarafından beraber, arkadaşça atılmak ve sahai terakki ve teceddütle birlikte kat'ı merahil edilmek lazımdır. Böyle olursa, inkılâp muvaffak olur (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, 1989: 226-227).

Bu bağlamda istenilen düğünce yeni nesillerin yetiştirilmesi gereğine inanan Mustafa Kemal, öğretmenlere, “... Cumhuriyet; fikren, ilmen, fennen, bedenlen kuvvetli ve yüksek seciyeli muhafızlar ister. Yeni nesli, bu evsaf ve kabiliyette yetiştirmek sizin elinizdedir” ve “sizin muvaffakiyetiniz, Cumhuriyetin muvaffakiyeti olacaktır” (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, 1989: 178-179) diye seslenerek rejimin devamlılığında eğitimin önemine vurgu yapıyordu. Beynelminel terbiye, dini terbiye ve ulusal terbiye olmak üzere üç farklı terbiye biçiminden söz eden Mustafa Kemal, ancak terbiyenin bir ulusu hür, müstakil, şanlı ve âli bir heyeti içtimaiye halinde yetistirebileceğini ifade ettikten sonra Türk Cumhuriyetinin yeni nesle vereceği terbiyenin ulusal terbiye olacağını kararlılıkla beyan eder. Mustafa Kemal, dünyada yarışan, ana baba ve hoca terbiyesiyle terbiye görmüş ve ulusal terbiyeden yoksun esaret altındaki üç yüz milyon Müslüman örneğinden hareketle, ulusal terbiyenin ulusların hayatıyetindeki önemine ısrarla vurgu yapar (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, 1989: 206). “Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşid ilimdir, fendir” (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, 1989: 202) ifadesiyle cumhuriyetin pozitivist veçhesini dillendiren Mustafa Kemal, eğitim birliği konusunda görüşünü şöyle ifade ediyordu: “Büyük millet, cihan ailei medeniyetinde mevkii ihtiram sahibi olmağa lâyık Türk milleti, evlâtlarına vereceği terbiyeyi mektep ve medrese namında birbirinden büsbütün başka iki nevi müesseseye taksim etmeğe halen katlanabilirmiydi? Terbiye ve tedrisatı tevhit etmedikçe aynı fikirde, aynı zihniyette fertlerden mürekkep bir millet yapmaya imkân aramak abesle işgal olmaz mıydı? (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, 1989: 220) Tüm bu ifadelerden çıkarılacak sonuç ulusal bir eğitim anlayışının istenilen toplumu oluşturmada ne kadar önemli görüldüğüdür.

Ulusal eğitimin programı ulusal kültüre göre şekillenmeli ve bunun yayılmasını sağlamalıydı. Çünkü ulusun düğünü zor durumların müsebbibi geleneksel eğitim anlayışıdır. Mustafa Kemal, ulusal kültürden yoksun geleneksel eğitim anlayışına yaptığı eleştiriyi şöyle ifade eder: “gimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihi tedenniyatında en mühim bir âmil olduğu kanısındayım. Onun için bir milli terbiye programından bahsederken, eski

devrin hurafatından ve evsafı fitriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, Çaktan ve garptan gelebilin bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciyei milliye ve tarihiyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü dehayı millimizin inkişafı tamı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II, 1989: 19-20). Geleneksel eğitime yapılan bu eleştiriler genel olarak, onun ulusal olmadığı, dolayısıyla ulusal dil, tarih ve sanata yani topyekûn ulusal kültürün gelişmesine olanak vermediği, sonuç olarak ta ulusal benliğin gelişme katkı sağlamadığı şeklindedir (Aytaç, 1984: 13). Çaveten geleneksel eğitimin modern bilime kapalı olduğu dolayısıyla “çağın ve toplumun ihtiyaçlarına cevap vermediği”, yöntem itibariyle yaratıcı nesiller yetiştirmediği yönünde eleştiriler yapılmıştır (Aytaç, 2001: 106).

Bunun için çağın gereklerine kapalı olmayan ulusal bir eğitim programı olmalıdır. Mustafa Kemal’e göre ulusal bir eğitim programının temel noktaları ikidir: “1. Hayatı içtimaiyemizin ihtiyaca tetabuk etmesi. 2. Çabata asriyeye tevafuk etmesidir. Gözlerimizi kapayıp mücerret yaşıdığımızı farz edemeyiz. Memleketimizi bir çenber içine alıp cihan ile alakasız yaşayamayız... Bilâkis müterakki, mütemeddin bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II, 1989: 48). Benzer bir şekilde 1925 Öğretmenler kongresinde başkan Ömer (Önü), uluslaşırma politikası olarak ulusal eğitim politikasını tanımladı. şöyle ki: “Biz ulusal eğitim politikası istiyoruz. Bunun anlamı nedir. Bunu karışt anlamı ile daha iyi anlarız. Ulusal eğitimin karıştını sorduklarında, biz bunun ne dinsel bir eğitim ne de uluslararası bir eğitim olduğunu söyleriz. Verecek olduğunuz eğitim dinsel ya da uluslararası olmayacak fakat ulusal olacak... Bizim eğitimimiz bizimkisi olacak ve bizim için olacak. Ulusal eğitimi iki yönlü düşünürüz: siyasal ve ulusal yön. Bizim isteğimiz şekli ile bu ulus bir ve tek ulus resmi çizmedi. Bu kuşak, bilinçle ve bilimin rehberliğinde ciddi bir şekilde çalışırsa, Türk ulusu, kültürel sosyal ve ideolojik yönlerden tam ve mükemmel bir ulus olabilir... Birlikte yaşayacaksa birleşmiş bir millet olarak yaşayacağız. Bu ulusal eğitim olarak adlandırdığımız sistemin amacıdır (Eskicumalı, 1994: 130). 1931 ve 1935 tarihli CHP programlarına yansıdığı şekliyle ulusal eğitimin prensipleri, şöyledir: “Terbiye her türlü hurafeden ve yabancı fikirlerden uzak, üstün, milli ve vatanperver olmalıdır. Fırkamız, vatandaşın, Türkün derin tarihini bilmesine fevkalâde ehemmiyet verir. Bu bilgi Türkün kabiliyet ve kudretini, nefesine itimat hislerini ve milli varlık için zarar verecek her cereyan önünde yıkılmaz mukavemetini besleyen mukaddes bir cevherdir. Türk dilinin milli, mükemmel ve mazbut bir dil haline gelmesi hakkındaki ciddi teğebbüse devam olunacaktır. Fıkramız, Türk vatandaşının vücutta getirmiş oldukları ve getirecekleri bütün spor teşekküllerini milletin kuvvetli ve iradeli tutulması noktasından fevkalâde mühim addeder, bu teşekkülleri idame ve himaye eylemeyi vazife bilir (Parla, 1995: 71-78). Yine CHP’nin 1931 tarihli parti programında bulunan “kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik yurttaş yetiştirmek... Türk milletine, Türkiye Büyük Millet Meclisine ve Türkiye Devletine hürmet etmek ve ettirmek ” ve 1935 tarihli programda “kuvvetli cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, lâayık ve devrimci yurdda yetiştirmek” ifadeleri uluslaşırma sürecinde eğitimden beklenen işlevi ortaya koymaktadır (Parla, 1995: 71,74).

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere, modernlik karşısında mağlup olmuşlke aydınları gibi Kemalistler de eğitimi, genişçümüllü siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel dönüşümün köşetağı olarak gördüler. Bu bağlamda eğitime çok büyük bir sorumluluk atfedildi. Eğitim vasıtasıyla toplum dinsel ve geleneksel bağlardan koparılabilir, seküler okullar vasıtasıyla halkın uzak olduğu modernlik, sekülerizm, akılcılık ve modern bilim ülke sathına yayılabilirdi. Burada eğitim iki bakımdan işlev görmeliydi. Bir taraftan istenmeyen Osmanlı-İslami kimlik bağları zayıflatılacak, diğer taraftan seküler cumhuriyetçi kimlik güçlendirilecekti (Szyliowicz, 1969: 161). Eğitim, “geleneksel inanç ve bakışaçılarından kurtulmanın” ve “ulusal isteğı beslemenin” ve “bağımsız bir ulusal devleti sürdürme kararlılığı yaratmanın” en iyi vasıtasıydı (Kazamias, 1966: 115). Yaygın ulusal eğitim hem modern devletin hem de ulusun yaratılmasında temel olacaktı. Okullar,

bayrak törenleri, ulusal günler gibi ritüeller ve ulusal dil, ulusal tarih ve ulusal literatür ile ifade edilmiş programları vasıtasıyla ulusallık duygusunu yükseltecekti (Lister, 1995: 110).

Okullar Cumhuriyet döneminin yeni kimliğini oluşturmada merkezi araçlardı. Mustafa Kemal'e göre "Mektep genç dimağlara, insanlığa hürmeti, millet ve memleket muhabbeti, Çrefi istiklâli öğretir... İstiklâl tehlikeye düştüğü zaman onu kurtarmak için takibi muvafık olan en salim yolu belletir... Memleket ve milleti kurtarmağa çalışanların aynı zamanda mesleklerinde birer namuskâr mütehasıs ve birer âlim olmaları lâzımdır. Bunu temin eden mekteptir. Mektebin vereceği ilim ve fen sayesinde ki Türk milleti, Türk sanatı, iktisadiyatı, Türk Çiri ve edebiyatı, bütün bedayiiyle inkişaf eder " (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, 1989: 47). Ulusal eğitimin memleket çapında hızla yayılmasına özen gösteren Mustafa Kemal ve ekibi, bu sayede memleketin asli unsuru olarak gördüğü köylü nüfusun cehaletinin giderilmesini amaçlıyordu (Atatürkçülük Cilt:I, 2001: 291-292). Devletin görevi "memleket davalarının ideolojisini, Atatürkçülüğü anlayacak, anlatacak nesilden nesile yaşıatacak, kişive kuruluşlar yaratmaktı (Atatürkçülük Cilt: III, 2001: 132). Devlet, her şeyden evvel çocuklara ve gençlere "Milletine, Türkiye Devletine, Türkiye Büyük Millet Meclisine düğün olanlarla mücadele esbap ve vasaitiyle mücehhez olmayan milletler için hakkı beka yok" olduğunu öğretecekti (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, 1989: 49). Kurucu önderlerin, yurttaşların ulusal toplulukla bütünleşmesinde özel bir yer tanıdıkları „okul“, Cumhuriyetçi ideoloji ve özelde Fransız cumhuriyetçilerinin bu kurumdan beklentileriyle paraleldi. Okul bireylerin sosyalizasyonda, yeni toplum projesine entegrasyonunda ve yeni projeyi tanımlayan norm ve değerlerin genç kuşaklar tarafından içselleştirilmesinde, diğer bir ifadeyle açıkça sınırları belirlenmiş, ortak bir kültüre, dile, dine ve etnik mirasa sahip Türk seküler ulusunu oluşturmada merkezi bir yere sahipti (Kazamias, 1966: 220). Öte yandan okul, ulusal kimliğin bel kemiği olan Türkçenin aktarımında (Harf devriminden sonra) temel bir öneme sahipti. Geliştirilmek istenen seküler toplum- lâik devlet projesinde merkezi yönetim ve biçimlendirme avantajı sağlıyordu (Üstel, 2004: 127). Bu, yirminci yüzyılda eğitim programlarının ana karakteristik özelliklerinden biri olan "bir ulusal birlik ve kimlik duygusunu pekiştirmek için okulların kullanılması" (Heater, 2007: 195) anlayışı ile paralellik arz etmekteydi.

Modern bir ulus olmanın hem teknik açıdan hem de bilinç bakımından ulusal eğitimden geçtiğini kavrayan kurucu kadro ülkedeki okullaşmayı ve okur-yazarlığı olabildiğince artırmak istemiştir. Öğretimin içeriğinin ve pedagojik alt yapısının yeni kurulan ulus-devletin beklentileri doğrultusunda değiştirilmesi yönünde ciddi adımlar atılmıştır. Diğer tüm ülkelerde olduğu gibi ilköğretim okulundan beklenen temel bilgilerin öğretimi ve gençlerin toplumun değerlerine uyum sağlatmasıdır. Eğitim tüm seviyelerde siyasi mutabakatın ve ulusçuluk duygusunun gelişmesinin aracı haline getirilmiştir (Kazamias, 1966: 209). Cumhuriyet döneminde öğretim programında yapılan ilk düzenlemeler 1924'te Vasıf Beyin Eğitim Bakanlığı sırasında gerçekleştirilmiştir. Değişiklikler pedagojik ve ideolojik yönde gerçekleştirilmiştir. Osmanlı ideolojisine bağlı görüşler ayıklanmış, Cumhuriyet ideolojisine uygun görüşler koyulmuştur. Öğrencilerin seviyelerine göre ders programları hazırlanmış ve cumhuriyetçi yurttaşın üretimine yönelik değişiklikler yapılmıştır (Üstel, 2004: 129; Kafadar, 1997: 158).

Bu dönemde eğitimden amaçlanan "aynı"laşmaktır. Cumhuriyet ve ulus devletin siyasi ve sosyal projesi aynılaşmaya yönelirken, "milli terbiye" özellikle otuzlu yıllardan itibaren söz konusu projenin pedagojik meşguliyet zeminin oluşturacaktır. Diğer bir ifadeyle eğitimin başat hedefi olan "yurttaş topluluğu" oluşturma projesinin pedagojik düsturu "millilik"tir. 1936 tarihli İlkokul Programı bunu iyi bir şekilde yansıtır: "İlkokul, çocuklara milli kültürü aşılamak mecburiyetindedir. İlkokulun, içinde yetişen bütün vatandaşları aynı milli ülkülere, aynı milli gayelere bağlamak için lazım gelen bütün bilgiler, itiyatları, alâkaları, ülküleri, hizmet arzusunu en verimli şekilde kendilerine vermesi ve telkin etmesi en önemli ödevidir. Millet, hayatı ve istikbali için zaruri gördüğü bütün kıymetleri ve ülküleri vatandaşlarına aşılamaya her şeyden önce

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

ilkokuldan bekler (Üstel, 2004: 138). Cumhuriyet dönemi yurttaşlık eğitimine büyük önem veriyordu. Çünkü yurttaşlıkla ilintili olan kimlik cumhuriyetçilerin arzu ettiği ulus kimliğidir (Heater, 2007: 11).

Öğretimin birleştirilmesiyle hedeflenen Gay, ulusun bütünlüğünü bozmaya yönelik faaliyetleri ortadan kaldırmaktı. Çünkü farklı okullardan çıkan insanlar, farklı bir kimliğe sahip oluyordu. Osmanlı deneyiminde bu acı tecrübeyi yaşamış olan Türkler, bu hatayı tekrar yapmak istemiyorlardı. Bu konuyu Atatürk 1924 yılında yaptığı bir konuşmada dile getirir ve “Çinparatorluk hududu dâhilinde de her millet kendi lisanı ve dinini talim ederdi. Fakat bu mektepler ihanet projelerine hizmet ettiler” diyerek eğitimin bir merkezden yapılmasının gerekliliğine işaret eder (Parla, 1995: 283). Kurucu kadronun eğitime olan ilgisi sadece Tevhid-i Terdisat ile sınırlı kalmamıştır. Eğitimin devlet kontrolünde olmasında ısrar eden Mustafa Kemal aslında yeni bir kimlik arıyordu (Aycan, 2005: 139). Yeni nesile cumhuriyet iyi anlatılacak, bunlar bilinçli yurttaşlar olarak yetiştirilecektir. Erdemli yurttaş toplumun ortak çıkarına hizmet eden yurttaşdır. Cumhuriyetçiler için yurttaşlık basit bir şekilde çeşitli dokunulmazlıklar ve ayrıcalıklara sahip yasal bir statü değildir. Yurttaşlık, kamu işlerine aktif iştiraki ve ortak çıkara bağlılığı gerekli kılan bir hayat tarzıdır (Dagger, 1997: 98-99). Yurttaş cumhuriyetçiliği olarak adlandırılabilir bu yaklaşımda en iyi devlet biçimi, siyasal olarak erdemli insanlardan oluşan bir yurttaş grubu ve adil bir yönetim şekli gerektirir. Devlet keyfi olarak yönetilen değil, bir tiranlık değil, anayasayla yönetilen siyasal varlık bağlamında bir “cumhuriyet” olmalıdır. Yurttaşların aktif destek ve katılımı olmadan bir “cumhuriyet” olanaksızdır (Heater, 2007: 14). Klasik cumhuriyetçiler için eğitimden beklenen işlev, kamu çıkarını bireysel çıkarın üzerine taşımaktır. Fakat bu kişisel istekleri ikinci dereceye atarak ya da bitirerek değil, kamu çıkarı ve bireysel arzuları dikkatli bir şekilde biçimlendirerek olmalıdır (Dagger, 1997: 117). Dolayısıyla cumhuriyetçi kadrolar ulusal eğitimden “erdemli” diğer bir ifadeyle kendi arzularının yanı sıra “kamu yararını” da gözeterek yurttaş yetiştirmeyi arzu etmiştir.

Ulusal ve genel eğitim, Cumhuriyetin yeni bir ulusal kimlik ve egemen kültür oluşturma kampanyasında merkezi bir yere sahipti. Atatürk’ün genel amacı kendi ideolojik dünya görüşüne göre disiplinli ve itaatkâr bir Türk ulusu oluşturmaktır. Tevhid-i Terdisat Kanunu, seküler ve yurtsever bir kolektif bilinci oluşturma amacını taşıyan ulusal bir eğitim sistemini meydana getirdi. Cumhuriyet rejimi, tek tip hale getirilmiş tebaasından, geleneğin tüm yansımalarına dönüşen, seküler ve pozitivist ahlâki ilke edinmiş yeni bir ulus icat etmek istiyordu (Yavuz, 2005: 76).

Tüm bu izahatlardan sonra diyebiliriz ki Tevhid-i Terdisat ile aynı fikir, aynı duygu ve aynı düğünce insan yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Bu sayede Türkiye’de ülkü birliği ve kültür birliği yönünde güçlü adımlar atılmış, uluslaşma hız kazanmıştır. Okullar lâik bir zemine çekilmiş, ulusal bütünlüğe zarar vermesi muhtemel olan yabancı okullar kontrol altına alınmıştır. Hayatın en hakiki mürşidi olan pozitivist bilime temel değer olarak kabul edilmiştir. Rejim, uygun nesiller yetiştirerek kendini garantiye almak istemiştir (Çaycı, 1995: 31). Devlet tarafından kontrol edilen eğitim, Türk toplumunun kültürel ve siyasal homojenliğini temin etmenin bir vasıtası olarak görülmüştür. Bu kanunla kadınlara eğitim hakkı verilmiştir. Birçok kadının eğitim almasına ve profesyonel hayata iştirak etmelerine zemin hazırlamıştır.

Değerlendirme

Genel olarak baktığımızda cumhuriyet döneminde, Osmanlı-İslam geçmişi silinmek istenmiştir. Eğitim, Türkiye’nin büyük dönüşümünün temel aracı oldu. Devrimci ideolojinin temeli sekülerizm olduğu için eğitim sekülerize edildi. Okulların, ilköğretimden üniversiteye kadar devlet kontrolüne alınması, öğretmen ve teknik personel yetiştiren kurumların oluşturulması, eğitimin halkın tümüne yayılması, eğitim dilinin tek olması ve ortak bir ulusal kültürün içeriği oluşturması modern bir yönelimdi (Kazamias, 1966: 263-264). Eğitim, tek bir ortak kimliğe sahip homojen bir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

nüfus yaratmak amacıyla Türk sosyal mühendislik projesinde merkezi bir rol oynadı (Kaplan, 1999).

Cumhuriyet ideolojisi olan pozitivizm, bir yandan siyasal rakiplerin ve muhaliflerin dinciliklerine karşı çıkılmasını sağlamada, diğer yandan da pozitivizmin gereği olan düzen içinde ilerleme için gereken güçlü bir merkezi devleti sürdürmedeki katkısında ortaya çıkmaktadır. Yeni okullar ya da yeni eğitim ve bunun arkasındaki pozitivist düğünce, başka sanayileşme yoluyla ekonomik kalkınma olmak üzere, düzen içinde ilerleme biçiminde gelişecek süreç sonunda çağdaş uygar dünyaya katılma ya da ulaşma gibi bir temel hedef üzerine kurulmuş ve benimsenmiştir. Dolayısıyla bu anlamda pozitivizmin, Cumhuriyet'in, en azından kuruluş aşamasında en önemli dayanaklarından birini oluşturduğu söylenebilir (Yılmaz, 1997: 163-164).

Ulus ile devleti birleştiren bağ ne olursa olsun, modernleşme ile birlikte “eğitim” kurumu devletlerin bir ideoloji aktarım aracı olmuş ve 20. Yüzyılında bu anlayış küreselleşmiştir. Bu küresel süreç Cumhuriyetin kurulması ile yakalandı ve kurucu kadro, eğitim kurumunu modern ve küresel biçimiyle algıladı. Dolayısıyla kurucu kadronun eğitim ile ilgili reformları dönemin dünyasının bu bağlamda da anladığını ortaya koymak bakımından manidardır. Başka bir anlatımla kurucu kadro devlet merkezli eğitimin, bireyleri ve toplumları dolayısıyla mevcut siyasi sosyal ve ekonomik yapıyı dönüştürmedeki gücünü görmüştür. Cumhuriyetçi kadronun, modern bir ulusal kimlik oluşturma ve sadakatin sürekli kılınması için sistemli ve programlı bir şekilde eğitime yönelmesi bütün ulus-devletlerde görülen bir eğilimdir. Eğitimdeki bu yönelim Fransız modeli ile büyük benzerlik arz etmektedir. Tek amaç (seküler aydınlanma), tek program (tüm okul çocuklarının öğrenmesi gereken aynı içerik), tek dil (Türkçe) üzerine oturan ulusal yönetim çatısı geliştirildi. Ülke boyunca standartlaştırılmış okul sistemi vasıtasıyla, Türk ulusal kimliği yaratımı için kültürün homojenleştirilmesine çalışıldı.

KAYNAKÇA

- ATATÜRK, M. K. (1984). *Eğitim Politikası Üzerine Konuşmalar*, (Konuşmaları Seçen, Giriş yazısı Yazan ve Yayına Haz. Kemal Aytaç), Ankara Üniversitesi Basımevi.
- ATATÜRK, M. K. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, T.T.K Basımevi, 1989.
- ATATÜRK, M. K. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, T.T.K Basımevi, 1989.
- ATATÜRK, M. K. *Atatürkçülük* (Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri), Cilt:1, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, No:324, 2001.
- ATATÜRK, M. K. *Atatürkçülük* (Atatürkçü Düşünce Sistemi), Cilt:3, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, No:326, 2001.
- ATAY, Falih Rıfkı (1980). *Çankaya*, İstanbul.
- AYCAN, Nihat. (2005). The Process of Getting Identity in Turkish Society: Kemalist Education”, *Journal of Social Sciences*, 1 (3), pp.136-140.
- AYTAÇ, Kemal. (2001). “Atatürk'ün Eğitim Görüşü”, *Atatürkçülük* (Atatürk ve Atatürkçülüğe Gelişen Makaleler), Cilt:2, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- BARNARD, Frederick M. (1963) “Herder's Treatment of Causation and Continuity in History”, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 24, No. 2. (Apr. - Jun., 1963), pp. 197-212.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- BARNARD, Frederick M. (1969) "Culture and Political Development: Herder's Suggestive Insights", *The American Political Science Review*, Vol. 63, No. 2. pp. 379-397.
- BAĞGÖZ, Çhan.(1999). *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BERKES, Niyazi. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Haz. Ahmet KuyaQ, İstanbul: Y.K.Y.
- BRUBAKER, Rogers.(1992). *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge: USA: Harvard University Press.
- ÇAYCI, Abdurrahman. (1995). "Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun (Öğretimin Birleştirilmesi Yasası) Atatürk İlkâları Çindeki Yeri ve Önemi", *Türkiye Cumhuriyeti'nin Lâikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- ÇETİN, Halis. (2001). "Devlet, İdeoloji Ve Eğitim", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:25, No:2. Ss.201-211.
- DAGGER, Richard. (1997). *Civic Virtues: Rights, Citizenship, and Republican Liberalism*, Cary, NC, USA: Oxford University Press.
- DAVISON, Andrew. (2002). *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*, (Çev. Tuncay Birkan), İstanbul: İletişim Yayınları.
- DUMONT, Paul. (2005). *Mustafa Kemal; Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Zeki Çelikkol), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ERÖZDEN, Ozan. (1997). *Ulus-Devlet*, Ankara: Dost Kitabevi.
- ESKİCUMALI, Ahmet. (1994). *İdeology and education: Reconstructing the Turkish curriculum for social and cultural change, 1923-1946*, University of Wisconsin-Madison, Unpublished Ph.D.
- GAWOREK, N. H. (1977). "Education, Ideology, and Politics: History in Soviet Primary and Secondary Schools", *The History Teacher*, Vol. 11, No. 1. pp. 55-74.
- GENÇ, Reçat.(2005). *Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalar* (3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları), (Haz. Reçat Genç), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- GOUTTMAN, Rodney. (1977). "Educational Administration's Hidden Priority", *International Review Education*, Vol:23, No:1. pp,129-132.
- GÖKÇE, Feyyat. (2000) *Değişme Sürecinde Devlet ve Eğitim*, Ankara: Eylül Yayınları.
- GUTEK, Gerald L. (2006). *Eğitime Felsefi Ve İdeolojik Yaklaşımlar*, (Çev. Nesrin Kale), Ankara: Ütopya Yayınları.
- GÜVEN, Çmail. (2000). *Türkiye'de Devlet Eğitim ve İdeoloji*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- HANS, Nicholas. (1958). "Nationalism and Education in Asia", *Comparative Education Review*, Vol:2, No:2, pp,4-12.
- HEATER, Derek. (2007).*Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, (Çev. Meral Delikara Üst), Ankara: Çınge Kitabevi.
- INAL, Kemal. (2004). *Eğitim ve İktidar*, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- İNKELES, Alex. (1969) "Making Men Modern : On the Causes and Consequences of İndividual Change in Six Devolving Countries", *American Journal of Sociology*, Vol:75, No:2. pp,208-225.

- KAFADAR, Osman. (1997). *Türk Eğitim Düşüncesine Batılılaşma*, Ankara: Vadi Yayınları.
- KAPLAN, Ğmail. (1999). *Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi*, Ğstanbul: ĞetiĞim Yayınları.
- KAPTAN, Saim. (1998). *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*. Ankara.
- KAYA, Ğbrahim. (2006). *Sosyal Teori ve Geç Modernlikler; Türk Deneyimi*, Ankara: Ğnge.
- KAZAMIAS, Andreas M. (1966). *Education and The Quest for Modernity in Turkey*, The University of Chicago Press, Chicago.
- LISTER, Ian. (1995). “Educating beyond the Nation”, *International Review of Education*, Vol. 41, No. 1/2, Moral Education, pp. 109-118.
- MCLAREN, Angus. (1981). Revolution and Education in Late Nineteenth Century France: The Early Career of Paul Robin”, *History of Education Quaterly*, Vol:21, No:3. pp.317-335.
- PARLA, Taha. (1995). *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları (Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u)*, Cilt:3, Ğstanbul: ĞetiĞim Yayınları.
- PARLAK, Ğmet. (2005). *Kemalist İdeolojide Eğitim; Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Turhan Kitabevi
- PERKINSON, Henry J. (1965). “Rousseau’s Emile: Political Theory and Education”, *History of Education Quaterly*, Vol:5, No:2, pp.81-96.
- QVORTRUP, Mads. (2003). *Political Philosophy of Jean-Jacques Rousseau: The Impossibility of Reason*, Manchester, GRB: Manchester University Press.
- ROBINSON, Richard D. (1965). *The First Turkish Republic: A Case Study in National Development*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- SAKAOĞLU, Necdet. (1992). *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, Ğstanbul: ĞetiĞim Yayınları.
- SARIBAY, Ali YaĞar. (1997). “Post-Modern Ulus Olmanın Teorik Olasılıkları”, *Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri*, Mersin Üniversitesi: ss.4-6..
- SHANKS, Andrew. (1999). *God & Modernity: A new and better way to do theology*, London, UK: Routledge.
- SPENCER, Vicki. (2007). “In Defense of Herder on Cultural Diversity and Interaction” *The Review of Politics*, 69, pp. 79–105.
- SZYLIOWICZ Joseph S. (1969). “Education and Political Development in Turkey, Egypt, and Iran”, *Comparative Education Review*, Vol:13, No:2, pp.150-166.
- TEKELĞ Ğhan. (1983) “Osmanlı Ğmparatorluğu’ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının GeliĞimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:3. Ğstanbul: iletiĞim Yayınları.
- TILLY Charles. (2005). *Avrupa’da Devrimler: 1492-1992*, (Çev. Özden Arıkan), Ğstanbul: Literatür Yayınları.
- TRACHTENBERG, Zev M. (1993). *Making Citizens; Rousseau’s Political Theory Of Culture*, London, GBR, Routledge.
- ÜSTEL, Fusun. (2004). “Makbul Vatandaş”ın Peşinde; II: Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, Ğstanbul: ĞetiĞim Yayınları.

-
- WIBORG, Susanne. (2000). "Political and Cultural Nationalism in Education. The Ideas of Rousseau and Herder Concerning National Education", *Comparative Education*, Vol:36, No:2, Special Number (22), pp,235-243.
- WINTER, Michael. (1999). "Kemalist Türkiye'de Eğitimin Modernleşmesi", *Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi*, (Haz. Jacop M. Landau), (Çev. Meral Alakuç) İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- YAVUZ, Hakan M.(2005). *Modernleşen Müslümanlar, Nurcular, Nakşîler, Milli Görüş ve Ak Parti*, (Çev. Ahmet Yıldız), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- YILMAZ, Muhsin. (1997). *Sistemci Yaklaşımın Felsefe ve Eğitim Görüşleri Açısından Türk Eğitim Sisteminin Değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.



ŞEYH GALİB VE YAYIMLANMAMIŞ ŞİİRLERİ

Erdoğan TAŞTAN*

ÖZET

Şeyh Galib, klasik Türk edebiyatının en önemli şairlerinden biridir. Şiirlerinde Sebk-i Hindî'nin tesirleri görülen Galib, Divan'ı ve Hüsn ü Aşk'ı ile gerek yaşadığı çağda gerek kendinden sonraki dönemlerde yetişen divan şairlerini derinden etkilemiş bir şahsiyettir.

Galib, aynı zamanda devrinin önemli tasavvufi şahsiyetlerinden biridir. Mevlevî kültürünün hakim olduğu bir çevrede doğmuş ve yetişmiş, sağlam bir tasavvufi terbiye almış ve neticede Galata Mevlevihânesi şeyhi olmuştur. Şiirlerinde tasavvufi kavramları da sıklıkla kullanır.

Henüz 24 yaşındayken Divan'ını tertip eden Şeyh Galib, bundan iki yıl sonra da Hüsn ü Aşk mesnevisini kaleme almıştır. Galib, bu iki eser sayesinde oldukça genç yaşta, devrin edebî ve tasavvufi mahfillerinde tanınmış ve haklı bir şöhret kazanmıştır. Böylece Sultan III. Selim'in de dikkatini çekmiş ve padişahla arasında yakın bir dostluk başlamıştır.

Klasik edebiyatımızın bu büyük şairi, bu özellikleriyle günümüz araştırmacılarının da dikkatini çekmiş, edebî şahsiyeti ve eserleriyle ilgili çeşitli çalışmalar yapılmış, Divan'ı ve Hüsn ü Aşk'ı farklı araştırmacılar tarafından yayımlanmıştır.

Bu makalede Galib'in hayatı, sanatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verildikten sonra şu ana kadar herhangi bir yerde yayımlanmamış şiirlerine yer verilmiştir. Söz konusu şiirler, Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Bölümü 776 numarada kayıtlı olan bir şiir mecmuası içinde bulunmaktadır. Önemli bir kısmını tarih manzumelerinin oluşturduğu şiirler içinde, gazel, rubai ve kıta nazım biçimleriyle yazılmış manzumeler ve müfretler de yer almaktadır. Ayrıca çalışma, söz konusu şiirler hakkında açıklayıcı bilgiler veren çeşitli dipnotlarla zenginleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Galib, 18. yüzyıl, şiir mecmuası, nazım şekilleri

SHEIKH GALIB AND HIS UNPUBLISHED POEMS

ABSTRACT

Sheikh Galib is one of the most important poets of classical Turkish literature. Both his contemporary and predecessor poets were

* Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, El-mek: e_tastan@mynet.com

deeply influenced by 'Divan' and 'Hüsn ü Aşk' of Sheikh Galib who himself was influenced by Sebk-i Hindi.

At the same time, Galib is one of the major figures of the mystical in his period. He was born and brought up in an environment dominated by the Mevlevi culture and received a good sufi mystical training and finally has been sheikh of Galata Mevlevihanesi. He also frequently uses mystical concepts in his poems.

Sheikh Galib who arranged his Divan at the age of 24, two years later wrote out Hüsn ü Aşk. He was well-known at a young age thanks to these two works in literary and mystical gathering-places and deservedly gained a reputation. Thus he attracted attention of Sultan Selim III, and a sincere friendship began between them.

This great poet of our classic literature also attracted attention of today's researchers, there are various studies about his literary personality and his works. His Divan and Hüsn ü Aşk was published by different researchers.

In this article, the previously unpublished poems of Sheikh Galib can be found along with the information on his life, art and works. The aforementioned poems exist in a 776 numbered poetry journal in Halet Efendi section of Sülaymaniye Library. These poems consist mostly of isopsephic poems but there are also singular couplets and poems written in ghazal, ruba'i and verse forms. This article has also been enriched with the footnotes which give detailed information on the abovementioned poems.

Key Words: Sheikh Galib, 18th century, poetry journal, poetic form.

Klasik Türk şiirinin son büyük temsilcisi olarak kabul edilen Şeyh Galib, gerek edebî gerek tasavvufî yönü bakımından devrin önemli şahsiyetlerinden biri olarak dikkat çekmektedir. 1171/1757 yılında Yenikapı Mevlevîhânesi civarındaki bir evde dünyaya gelen Galib'in babası Mustafa Reşid Efendi, Melâmî-meşreb bir Mevlevî idi ve Galib'in bir gazelinden öğrendiğimize göre şiirle de ilgilenen, edebî zevke sahip bir kişiydi¹. Annesinin ismi ise Emine Hatun'dur.

¹ Galib'in, söz konusu gazelinin son üç beyti şu şekildedir:

Pey-rev oldum ben de Gâlib vâlid-i zî-şânıma
Kim du'â vü medhi hem farz u hem elzemdir bize

Mustafâ nâm u Reşid ü mürşid ü üstâd-ı küll
Her nigâh-ı himmeti iksîr-i a'zamdır bize

Farkımızda sâyesin Allâh memdûd eylesin
Âlem ancak zât-ı vâlâsıyla âlemdir bize

(Muhsin Kalkışım, **Şeyh Gâlib Dîvânı**, Akçağ Yay., Ankara 1994, s. 403, G.279). Gâlib, Hüsn ü Aşk'ta da "Der zikr-i pişvâ-yı hûd" başlığı altında babasından şu şekilde bahseder:

Bulmağa hitâm bu mebâhis
Bir zât-ı sûtûde oldı bâis

Üftâde-i râh-ı ser-bülendî
Yâ'nî pederim Reşid Efendi

Galib'in dedesi Muhammed Efendi de Mustafa Reşid Efendi gibi Mevlevîliğe intisabı olan bir şahsiyetti. Mevlevî kültürünün yoğun şekilde hissedildiği bir ortamda doğan ve yetişen Galib, ilk eğitimini babasından almış, ondan Tuhfe-i Şâhidî'yi okumuştur. Her ne kadar Esrar Dede, başka kimseden Farsça okumadığı ve nazma dair ilim tahsil etmediğini belirtse² de Arapça'yı Hamdi Efendi'den, Farsça'yı da Hoca Neş'et'ten öğrendiği, Galata Mevlevîhânesi şeyhi Hüseyin Efendi'den de istifade ettiği bilinmektedir³.

Galib'in özellikle şiir sahasındaki üstadı Hoca Neş'et'tir. Zamanın edebiyat meraklısı gençleri gibi Galib de ondan faydalanmış, küçük yaşlardan itibaren evine gidip gelmiştir. Yazdığı bir mahlasnâme ile ona "Es'ad" mahlasını veren de Hoca Neş'et olmuştur. Ancak Şeyh Galib, dönemin aynı mahlası taşıyan şairleriyle karıştırılmamak amacıyla Es'ad mahlasını bırakarak belli bir süre Es'ad Galib mahlasını kullandı, zamanla onu da terk ederek Galib mahlasında karar kıldı. Şiirlerinin büyük çoğunluğunu da bu mahlası kullanarak yazdı.

1195/1781 yılında daha yirmi dört yaşında iken Divan'ını tertip eden Şeyh Galib, bu tarihten iki yıl sonra 1197/1783 yılında da Hüsn ü Aşk mesnevîsini tamamladı. Altı ay gibi kısa bir sürede yazdığı bu tasavvufî-sembolik mesnevî, Galib'e büyük bir şöret kazandırdı. Hüsn ü Aşk'ı yazdıktan bir yıl sonra, 1198/1784 yılında anne ve babasının izni olmadan Konya'ya gitti ve Mevlânâ Dergâhı'nda çileye girdi. Ancak babası, oğlunun hasretine dayanamayarak dergâhın şeyhi Çelebi Seyyid Ebubekir Efendi'ye başvurunca, o da çilesini Yenikapı Mevlevîhânesi'nde tamamlamak üzere Galib'i İstanbul'a gönderdi. Üç yıllık çilesini bu dergâhta tamamlayan Galib, 25 Ramazan 1201/11 Temmuz 1787 tarihinde hücreden çıkarak dede oldu. Daha sonra da şeyhi olan Ali Nutkî Dede'den hilafet aldı. Çilesi boyunca hiç şiir yazmayan Galib, bu tarihten sonra tekrar şiir söylemeye başladı. Bu yıllarda şiir yazmakla yetinmeyip ilmî çalışmalarla da uğraşan Galib, 1203/1789 yılında Trabzonlu Köseç Ahmed Dede'nin Mevlevî adabından bahseden *Et-Tuhfetü'l-Behiyye fî Tarikati'l-Mevleviyye* adlı tasavvufî eserine *Es-Sohbetü's-Sâfiye* adlı Arapça bir hâşiye kaleme aldı. 5 Receb 1204/ 21 Mart 1790 tarihinde Sütluçe'de Yûsuf-ı Sîneçâk'ın türbesi civarında satın aldıkları eve ailesiyle birlikte taşınan Galib, bu sene içinde Yûsuf-ı Sîneçâk'ın *Cezîre-i Mesnevî* adlı eserini şerh etti⁴. Böylece şöhreti arttı ve bilhassa Mevlevîler tarafından çok iyi tanınan biri hâline geldi.

O günlerde Galata Mevlevîhânesi şeyhi Halil Numan Dede, şeyhlikten azledilmiş, yerine Konya Şems Dergâhı türbedarlığında bulunan Abdullah Dede tayin edilmişti. Abdullah Dede İstanbul'a gelirken Kütahya'da vefat edince Galib'i yakından tanıyan Konya Âsitânesi şeyhi Hacı Mehmed Emin Çelebi çıkardığı bir emirname ile onu Galata Mevlevîhânesi şeyhliğine tayin etti. Böylece Şeyh Galib, 9 Şevval 1205/11 Haziran 1791 tarihinde Galata Mevlevîhânesi'nin 22. şeyhi oldu.

Galib, Galata Mevlevîhânesi şeyhi olduktan sonra devrin padişahı III. Selim ile öteden beri var olan dostlukları daha da gelişti. III. Selim, tabiat itibarıyla sanatkâr bir mizaca sahip,

Dil zâviyesinde münzevîdir
Ser-bâz-ı muhibb-i Mevlevîdir

(Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk (Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar)*, (Haz. Muhammet Nur Doğan), Yelkenli Yayınevi, İstanbul 2011., s.54).

Bu makalede kullanılacak beyitler Muhammet Nur Doğan tarafından yayına hazırlanan *Hüsn ü Aşk* ile Muhsin Kalkışım tarafından yayımlanan *Şeyh Gâlib Divânı* adlı çalışmalardan alınmıştır. Hüsn ü Aşk'ı ifade etmek için beyitlerin yanında "HA" kısaltması, Şeyh Galib Divanı için de "Divan" kelimesi kullanılmış, sonrasında da beyitlerin söz konusu eserlerde yer aldığı sayfa numaraları verilmiştir.

² Esrar Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, (Haz: Dr. İlhan Genç), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2000, s. 374.

³ Muhsin Kalkışım, "Şeyh Galib", *DİA*, c. XXXIX (2010), s. 54.

⁴ Sedit Yüksel, *Şeyh Galib Eserlerinin Dil ve Sanat Değeri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1963, s.14, 15.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

hassas ve zarif biriydi. “İlhâmî” mahlasıyla şiirler yazıyor, hat sanatıyla ve özellikle Türk musikisiyle yakından ilgileniyordu. Ayrıca Mevlevîliğe karşı da derin bir muhabbeti vardı. Yaradılış itibarıyla kendisine yakın bulduğu Şeyh Galib’i takdir eden ve şiirlerini beğenen padişah, Mevlânâ’nın türbesine örtülmek üzere Konya’ya gönderilecek pûşîde için ondan bir beyit istemiş, Galib de

Müceddid olduğu Sultan Selîm’in dîn ü dünyâya

Nümâyândır bu nev pûşîdesinden kabır-i Monla’ya (Divan, s.170-172)

bendiyesini taşıyan terci-bendini III.Selim’e takdim etmiş ve padişah ile bir yakınlık sağlamıştı. Galib o zaman henüz şeyh olmamıştı ve Sütlüce’de ikamet etmekteydi⁵. Galata Mevlevîhânesi şeyhi olduktan sonra ise melevîhânenin tamiri için III.Selim’e

Gönül bir beyt-i ma‘mûr u safâdır aşk mi‘mârı

Yatur ammâ ki şimdi başka bâmı başka dîvârı (Divan, s.71-73)

matlâmı taşıyan bir kaside takdim etti. Padişah onun arzusunu yerine getirdi ve tekkeyi tamir ettirdi. Şeyh Galib de evini dergâhın harem dairesine nakletti.

Hükümdarın tekkeyle ve Şeyh Galib ile alakası 1793’te melevîhâneye bir şadırvan, 1794’te semâhâne içine bir mahfil-i hümayûn yaptırmasıyla devam etti. Ayrıca 1795’te semâhâneyi yeniden tamir ettirdi⁶.

Yine Humbarahâne-i Cedîd’de padişah tarafından yaptırılan camiin mesnevîhânlık görevi Şeyh Galib’e verildi ve padişah da buradaki mukabelelerin birçoğuna bizzat katıldı. III. Selim’in Galib’in sanat alanındaki kabiliyetine hayranlığı o derecede idi ki 1207/1792 yılında onun divanını yazdırmış, 300 altın sarf ederek ciltletmiş ve tezhip ettirmişti⁷.

Padişah ayrıca zamanın ünlü hattatlarından şair Cevrî tarafından yazılmış bir Mesnevî’yi Galib’e hediye etti, bu hediyeden büyük bir memnuniyet duyan şair de

Bana Sultân Selîm-i kâm-ver kâm-ı cihân verdi

Bütün dünyâ değer bir genc-i hâs u râygân verdi (Divan, s.77-78)

matlâ ile başlayan bir kaside yazarak padişaha teşekkür etti. III. Selim ile Şeyh Galib yakınlığı, 10 Safer 1209/6 Eylül 1794 tarihinde padişah tarafından çıkarılan bir fermanla bütün mesnevîhânların tayin hakkının Galib’e verilmesiyle sürdü. Böylece Galib, diğer bütün Mevlevî şeyhlerinden üstün bir dereceye erişmiş oldu⁸.

Şeyh Galib, 1209/1794 yılında önce annesi Emine Hatun’u, iki yıl sonra da 1211/1796 yılında yakın arkadaşı Esrar Dede’yi kaybetti. Esrar Dede için, klasik edebiyatımızın en güzel mersiyelerinden biri olan ve

Kan ağlasın bu dîde-i dîr-bârım ağlasın

Ansın benim o yâr-ı vefâdârım ağlasın (Divan, s.432-433)

⁵ Esrar Dede, **a.g.e.**, s.384.

⁶ Muhsin Kalkışım, **a.g.m.**, s.55.

⁷ Esrar Dede, **a.g.e.**, s.385, 389. III. Selim’in tezhip ettirip ciltlettiği bu Şeyh Galib Divanı nüshası, Hattat Ahmed Yüsrî b. Muhammed Nazîf tarafından yazılmıştır ve İ.Ü. Kütüphanesi T.Y. 5531 numarada kayıtlıdır.

⁸ Sedit Yüksel, **a.g.e.**, s.17, 18.

beytiyle başlayan ünlü mersiyesini yazdı. Arka arkaya gelen bu iki acı onu çok üzdü ve sonunda kendisi de hastalanarak yatağa düştü. Mevlevîler arasında, Galib'in hastalanmasına sebep olarak çok farklı rivayetler ileri sürülmüştür⁹. Şeyh Galib, hastalığı neticesinde 26 Recep 1213/3 Ocak 1799 tarihinde henüz 42 yaşındayken vefat etti ve Galata Mevlevîhânesi'nde Mesnevî şârihi İsmâîl-i Ankaravî'nin türbesine defnedildi. Galib'in erken yaşta vefatı yakınlarını son derece müteessir etmiştir. Ali Enver, Galib'in babası Mustafa Reşid Efendi'nin, oğlunu teneşir üzerinde yıkanırken gördüğünde ak sakalına yaşlar akmakta olduğu halde "Ah oğul, bu tahtaya o kara sakal yakışmıyor." dediğini, Gelibolu Mevlevîhânesi şeyhi Mustafa Dâniş Efendi'den işittiğini aktarır¹⁰. Sürûrî ve Mehmed Nebil Bey, Galib'in vefatı için tarih yazan şairlerdendir.

Galib'in biyografisinden bahseden kaynakların birçoğu genel olarak yukarıdaki bilgileri tekrar etmektedirler¹¹. Ancak Abdülkadir Gürer tarafından yayınlanan bir makalede onun soyu, tahsili ve hayatının gençlik yılları hakkında diğer kaynaklarda olmayan birtakım yeni bilgiler verilmekte, şairin hayatında karanlık kalan bazı noktalar aydınlatılmaktadır. Söz konusu çalışmada ifade edildiğine göre Galib'in dedesi Yenikapı Mevlevîhânesi'nin 12. Şeyhi Kûçek Muhammed Dede'dir ve kendisi Kırmılıdır. Ayrıca babası Mustafa Reşid Efendi ile ilgili olarak çeşitli kaynaklarda yer alan Divân-ı Hümâyûn kâtiplerinden olduğuna dair bilgiler doğru değildir. Galib, hayatının ilk gençlik yıllarına kadar çeşitli ilimlerle meşgul olmuş, edebî değeri olan birçok manzum ve mensur eser üzerinde çalışarak kendini yetiştirmiş, dönemin önemli hocalarından dersler almıştır. Dolayısıyla babasından okuduğu rivayet edilen Tuhfe-i Şâhidî'nin, onun eğitim hayatı içindeki yeri abartıldığı kadar önemli değildir. Yine bu çalışmadan öğrendiğimize göre Galib, Hoca Neş'et'in edebî meclislerine 1192/1778 yılından itibaren devam etmeye başlamış olup, kendisiyle tanışmadan önce de Es'ad mahlasıyla şiirler yazmaktadır¹².

Şeyh Galib, klasik şiirimizin Nedîm zamanından beri eski kudretini kaybetmeye başladığı ve kendini tekrar edip sönmeye yüz tuttuğu bir dönemde yaşamış ve eserlerini vermiştir. Divan şiirinde bir yenilik yapmanın zaruri olduğu böyle bir ortamda Galib, şiirimize beklenen yeniliği getirerek bu şiirin son büyük temsilcisi olmuştur. Gerçekten de o; his, fikir ve bilhassa hayal bakımından öncekilerden ayrılan, kendine has bir üsluba sahip şairlerimizdendir. Manzumelerinde yer alan ince hayaller, kullandığı bol mecazlı, farklı çağrışımlara sahip ifadeler ve istiareli üslubu Galib'in şiirinin zor anlaşılır bir hâl almasına sebep olmuştur. Nitekim kendisi de bunun farkındadır ve

Ol şâir-i kem-yâb benim kim Gâlib

Mazmunlarımı anlamamak ayb olmaz

(Divan, s.445)

diyerek hem fahriye yapar hem de şiirinin bu özelliğini dili getirir.

⁹ Bu rivayetler için bkz. Sedit Yüksel, **a.g.e.**, s.21 vd.

¹⁰ Ali Enver, **Semâhâne-i Edeb**, Âlem Matbaası, İstanbul 1309, s.178.

¹¹ Galib hakkındaki ilk biyografik bilgileri, yakın dostu Esrar Dede tarafından kaleme alınan *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*'den öğreniyoruz. Bu eser, Şeyh Galib'in sağlığında yazılmış olması sebebiyle şair hakkında verdiği bilgiler bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca Ali Enver tarafından telif edilen ve *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*'deki bilgileri büyük ölçüde tekrar eden *Semâhâne-i Edeb*, Vak'a-nüvis Halil Nûrî'nin *Târih-i Nûrî* adlı eseri, *Silâhtarzâde* ve *Şefkat tezkiireleriyle* Fatin'in *Hâtimetü'l-Eş'âr*'ı ve Muallim Nâcî'nin *Mehmed Muzaffer Mecmuası*, Galib hakkında biyografik bilgi veren eserlerdir.

¹² Abdülkadir Gürer, "Şeyh Gâlib Hakkında Yeni Bilgiler", **Türkoloji Dergisi**, c. XIII/1 (2000), s. 203-225. Gürer, Galib hakkındaki bu yeni bilgileri Galata Mevlevîhânesi yazmaları arasındaki bir Şeyh Galib Divanı nüshasının başında yer alan yaklaşık dört yapraklık Galib biyografisinden aktarmaktadır. Bu biyografi Galib'in yakın dostlarından Pertev mahlası ile şiirler yazan Muvakkitzâde Mehmed Nûrî tarafından kaleme alınmıştır.

Galib esasen nazım biçimi, vezin, kafiye ve redif gibi şekle ait unsurlar bakımından divan şiiri geleneğine sıkı sıkıya bağlı, bu geleneğin gerek muhteva gerek şekil bakımından uyulması zaruri esaslarından ayrılmayan bir şairdir. Klasik edebiyatımızın hemen hemen bütün nazım şekillerini kullanmış, Divan’ında kaside, gazel, müstezat, musammat, şarkı, mesnevî, bahr-ı tavîl, kıta, rubai ve müfretlere yer vermiştir. Şiirlerinde vezni de ustalıkla kullandığı ve manzumelerinde on dokuz farklı vezne yer verdiği dikkati çeken Galib’in, divan edebiyatında pek nadir yer alan vezinleri dahi kullanması, onun vezin çeşitliliğine ne derece önem verdiğini gösterir. Aruzla yazdığı manzumelerden başka, 4+4+3=11’li hece ölçüsüyle yazdığı ve “Şarkı” başlığını taşıyan bir manzumesi de vardır. Şeyh Galib, kafiye hususunda da geleneğe bağlılığı devam ettirir. Kafiye’nin daha çok göze hitap etmesi şeklindeki klasik anlayış, onda da devam eder. Manzumeleri incelendiğinde birçoğunun redifli olarak yazıldığı, kaside gibi uzun manzumelerinde ve bazı gazellerinde zaman zaman aynı kafiye’yi aralıklarla tekrarlamış olduğu görülmektedir¹³.

Galib, her ne kadar Hüsn ü Aşk’ta Nâbî’yi eleştirirken

Manzûme-i Fârisî-veş ebyât

Bi’l-cümle tetâbu‘-ı izâfât

İnşâya verir egerçi ziynet

Türkî söz içinde ayn-ı sıklet

(HA, s.58)

beyitleriyle dilde sadelikten yana olduğunu ifade etse de bunu pek gerçekleştiremediği, şiirlerinde süslü ve terkiplerle yüklü bir dil kullandığı göze çarpmaktadır. Manzumelerinde zaman zaman konuşma dilinden alınmış sade ve külfetsiz söyleyişlere, mahallî deyimlere, atasözlerine ve öz Türkçe kelimelere rastlansa da bütün bunlar, eserlerine hakim olan terkipli dilin ağırlığı içinde kaynamış ve kaybolmuş gibidir. Galib, kendine has hayallerini ifade için izafet ve sıfat terkipleri ve vasf-ı terkibîler meydana getirmekle şiir diline yeni bir çeşni ve ayrı bir zenginlik kazandırmıştır. Onun şiirlerinde “*sîne-i berk-âşiyân, gûş-ı ârzû, hâbîde-nigâh, bihişt-i fikret, deryâ-yı ahter, bûy-ı cünûn, donanma-yı meserret, sîm-emdâm, reg-i hayâl*” gibi örneklerle karşımıza çıkan bu yeni terkipler, Şeyh Galib’in orijinalliğini temin eden unsurlardandır¹⁴.

Şiirlerinde belli ölçüde klasik mazmunları ve divan şiirinin imkânlarını kullanan Galib’in sanatçı kişiliğinin oluşmasında Nedîm, Nef’î, Nâbî, Bâkî, Şeyhülislam Yahyâ, Neşâtî ve Fehîm-i Kadîm gibi kendinden önce yaşamış şairlerin şüphesiz belli bir etkisi vardır. Ancak o her zaman klasik şiirin alışılmış kalıpları dışında yeni bir tarz geliştirme, kendi ifadesi ile “hâyîde edâya el sunmama” ve kendinden önce gelen Osmanlı şairlerine benzememe amacını gütmüş, bu yüzden de Sebk-i Hindî’yi benimsemiştir. Onun şiirine asıl rengini veren de bu üslup olmuştur. Galib, Sebk-i Hindî’nin İran edebiyatındaki en önemli temsilcilerinden biri olan Şevket-i Buhârî’yi kendine örnek almış, onun yolunda ilerleyerek şiirlerini meydana getirmiştir. Şevket’in kendi üzerindeki tesirini

Muhâl add eylemişlerken gazelde şâirân-ı Rûm

Ben îcâd eyledim ol Şevketâne tarz-ı eş‘ârı

(Divan, s.73)

ifadeleriyle belirten Galib, aynı zamanda devrin şairlerinin bu alandaki yetersizliklerini dile getirmektedir. O, zengin bir hayal kudreti ve büyük bir ustalık isteyen bu üslubu o kadar başarılı bir

¹³ Sedit Yüksel, **a.g.e.**, s.52 vd.

¹⁴ **A.g.e.**, s.63, 64, 76.

şekilde eserlerine yansıtmıştır ki devrin edebî mahfillerinde kendisinden “Şevket-i Rûm” diye bahsedilmeye başlanmıştır.

Gerçekten de Galib’in şiirinde Sebk-i Hindî’nin özellikleri hemen göze çarpar. Bu üslubun diğer temsilcilerinde olduğu gibi onun şiirlerinde de anlam güçlüdür, söz güzelliği ve ahenge daha az önem verilmiştir. Galib, söylemek istediklerini çok girift bir mazmun örgüsü içinde verir ve bu yüzden beytin anlamı derinlere gizlenmiştir. Teşbih, istiare, mecaz, tevriye ve telmih gibi sanatları sıkça kullanması sonucu söz kısalmış, az sözle çok şey söylenmiş ve bu da şiirin anlam derinliğine ulaşmayı zorlaştırmıştır. Sebk-i Hindî’nin bir özelliği olarak şiirlerinde hayal unsurları da önemli bir yer tutar. O, muhayyilesi güçlü bir şairdir. Hayalleri çok renkli ve canlı olup çoğunlukla soyut kavramlar üzerine kurulmuştur. Galib’in hayal gücü bilhassa Hüsn ü Aşk’ta ortaya çıkar. Yeni mazmunların aranıp bulunması ve şiirde kullanılması da onun şiirinin bir diğer özelliğidir. Önceki şairlerin kullandığı mazmunlar elbette onun şiirinde de vardır. Ancak Galib, bu mazmunların sürekli tekrar edildiğini ve artık eskidiğini düşündüğü için yeni mazmunlar aramış ve klasik şiirimize yeni bir yön vermeye çalışmıştır. Sebk-i Hindî’yi benimsemiş olması da onu eski mazmunları bırakıp yeni arayışlar içine girmeye zorlamıştır¹⁵.

Galib, takipçisi olduğu Şevketâne tarz ile klasik şiirimizde istediği yeniliği yapmış, farklı bir ses olmuştur. Kendisi de bu durumun farkındadır ve

Tarz-ı selefe tekaddüm etdim

Bir başka lügat tekellüm etdim (HA, s.426)

...

Gencînede resm-i nev gözetdim

Ben açdım o genci ben tükettim (HA, s.428)

demek suretiyle bu sahada yeni bir çıkır açtığını belirtir. Yine

Es‘adâ ma‘nî-i nev tıfl-ı nev-âmûz bize

Fenn-i endîşede üstâd ki derler o biziz (Divan, s.319)

diyerek yeni manaları keşfetmedeki ustalığını dile getirir.

Şeyh Galib’in şiir kudreti ve sanatının özellikleri gerek Hüsn ü Aşk’ta gerekse Divan’ındaki birçok manzumede kendini gösterir. Ancak onun Hüsn ü Aşk’ta gösterdiği başarı, Divan’ın gölgede kalmasına sebep olmuş ve bu durum Ziya Paşa’nın Hüsn ü Aşk için söylediği

Gûyâ ki o şâir-i yegâne

Gelmiş bu kitâb için cihâne

peşin hükmüyle birleşince Galib iyiden iyiye Hüsn ü Aşk şairi olarak anılagelmiştir. Aynı hüküm Namık Kemal, Recâizâde Mahmud Ekrem, Ferid Vecdî, Abdülhalim Memdûh, İbrahim Necmi Dilmen gibi bazı şahsiyetler tarafından da hiçbir incelemeye tabi tutulmadan tekrar edilince Galib Divanı yıllarca ikinci plana itilmiştir¹⁶. Oysa buradaki şiirler de en az Hüsn ü Aşk’ta yer alan

¹⁵ Halûk İpekten, *Şeyh Galib Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yay., Ankara 1996, s.25, 26.

¹⁶ Sadetin Nüzhet Ergun, Şeyh Galib ile ilgili olarak hazırladığı eserde Ziya Paşa’nın bu görüşüne şiddetle karşı çıkar ve şu sözlerle Galib’i savunur: “Şeyh Galib, kasidelerinde Nef’î kadar kudretli, gazellerinde isterse Fuzûlî gibi âşık, isterse Bâkî gibi hurdeçindir. Galib, yalnız Hüsn ü Aşk’ı ile değil, rengin gazelleri ile de mümtaz bir mevki alabilirdi. Fakat yanlış bir telâkkî, zavallı şairi sırf “Hüsn ü Aşk” şairi olarak tanıttı. Eğer Ziya Paşa:

Gûyâ ki o şâir-i yegâne

Gelmiş bu kitâb için cihâne

manzumeler kadar başarılı ve Galib'in üslubunu yansıtır bir özellik taşımaktadır. Özellikle Divan'da yer alan bazı kasidelerin başlangıçlarında, musammatlarında ve bazı gazellerinde Galib'in sanat gücünü görmek mümkündür.

Galib'in sanatının ve şahsiyetinin teşekkülündeki en önemli etkenlerden biri şüphesiz ki tasavvuttur. O, Mevlevîlik çevresinde yetişmiş, sağlam bir tasavvufî terbiye almış ve oldukça erken bir yaşta tarikat şeyhi olmuştur. Bunun neticesinde tasavvuf, onun eserlerinin tamamına damgasını vuran bir görüş ve anlayış biçimi, bir tefekkür sistemi olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Galib, hiçbir zaman tasavvufu bir propaganda aracı olarak kullanmamıştır. Nitekim Divan'da tasavvuf umdelerini telkin eder mahiyette yazılmış didaktik manzumelere ender rastlanır. O, manzumelerinde daha çok cezbe hâlideki bir tasavvufî aşkın tercümanı olarak karşımıza çıkar. Galib'in sanat gücünün açıkça görüldüğü bazı terkib-bend, müseddes ve gazellerinde bu tasavvufî aşkın izlerini bulmak hiç de zor olmaz. Yine kendisine büyük bir şöhret kazandıran Hüsn ü Aşk, edebî yönden oldukça başarılı sembolik bir tasavvuf risalesi hüviyetindedir¹⁷. Nitekim, Hüsn ü Aşk'ı da kendi manevî yolculuğundan, yani seyr ü sülûkünden hareketle kaleme aldığı bilinmektedir¹⁸.

Galib, aynı zamanda devrin önde gelen tasavvufî şahsiyetlerinden biridir ve şiirlerinde mensubu bulunduğu Mevlevîlik ile ilgili birçok unsur yer almaktadır. O, gerek Divan'da gerek Hüsn ü Aşk'ta, başta Mevlânâ olmak üzere Sultan Veled, Şems-i Tebrîzî, Hüsameddin Çelebi, Salâhaddin-i Zerkûbî, Mesnevî şârihi İsmâîl-i Ankaravî gibi Mevlevî büyüklerinin isimlerini sık sık anmakta, eserlerinde Mevlevîlikle ve bilhassa Mevlevî ayinleriyle ilgili terimlere (ney, tanbur, semâ, gürûh-ı Mevlevî, külâh-ı Mevlevî gibi) yer vermektedir. Denilebilir ki Mevlânâ ve onun tefekkür sisteminin asırlar boyu işlenmiş ve kurumsallaşmış bir tezahürü olan Mevlevîlik, Galib'teki tasavvufî duyuş ve düşünüş biçiminin teşekkülünde en önemli kaynak olmuştur. Kendisi de Hüsn ü Aşk'ın sonlarında yer alan

Esrârını Mesnevî'den aldım

Çaldım velî mîrî malı çaldım (HA, s.428)

...

Feyz erdi Cenâb-ı Mevlevî'den

Aldım niçe ders Mesnevî'den (HA, s.430)

şeklindeki beyitlerle sanatının teşekkülünde, bu büyük mirasın önemine vurgu yapar. Divan'da da Mevlevî kültürünün Galib üzerindeki tesirine vurgu yapan beyitlere rastlamak mümkündür:

Gâlib'e feyz-i suhan Hazret-i Monlâ'dandır

Tekye-i fahr-ı mahabbetde demin çok çekdim (Divan, s.374)

Ser-be-ser eş'âr-ı Gâlib dil-pezi olsa ne var

Her suhanver mazhar-ı ihsân-ı Mevlânâ mıdır (Divan, s.306)

iddiasını serdetmemiş olsa, daha doğrusu Galib Divanı'nı biraz dikkatle okumak zahmetine katlansaydı, onu takip eden nesiller bu yanlış mütalâayı bir hakikat şeklinde kabul etmeyeceklerdi. Onun "Hüsn ü Aşk"ında mevcut olan hayaller, gazellerinde, musammatlarında, girizgâhlarında da aynı nefasetle mevcuttur." Sadettin Nüzhet Ergun, *Şeyh Galib*, İstanbul 1932, s.15. Bu konu hakkındaki tartışmalar için ayrıca bkz. Sedit Yüksel, *a.g.e.*, s. 84-89.

¹⁷ Sedit Yüksel, *a.g.e.*, s. 32, 33.

¹⁸ Abdülkadir Gürer, *a.g.m.*, s.221.

Şeyh Galib, divan şiiri ve bu şiirin anlam dünyası üzerine fikir yürüten ve dönemin edebî ortamını sağlam bir gözle tahlil edip değerlendiren bir şairdir. Bu konudaki görüşlerini çeşitli şekillerde dile getirmekten geri durmamış ve gerek Divan'da gerek Hüsn ü Aşk'ta yer alan birçok beyitte mazmun, söz, mana, hayal gibi şiire ait unsurlar üzerindeki düşüncelerini açıklayarak şiirin ve şairin hangi özelliklere sahip olması gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla bu iki eser, poetik veriler açısından aynı zamanda zengin birer kaynak durumundadır. Galib, şiir ve şairle ilgili düşüncelerini dile getirirken

Hâyîde edâya sunma kim el
Bir kerre dahi demişler evvel

Çün şîve-i nâza mâiliz biz
Bir tâze-edâya kâiliz biz (HA, s.186)

şeklindeki beyitlerle taze mazmunlar peşinde olduğunu ve yeni ifade yollarına başvurduğunu söylemekte, bu alanda ne derece başarılı olduğunu belirtmektedir. Mana söz konusu olduğunda ise

Mefhûm-ı çeşm ü cân gibidir dinle Pertevi
Ma'nâdır Es'adâ suhanın güldüren yüzün (Divan, s.391)

diyerek mananın şiiri tamamlayan bir unsur olduğunu ve ayrı bir önem taşıdığını ifade etmektedir. Ancak Galib'in, bilhassa üzerinde durduğu unsur hayaldir. Kendisi de zengin ve karmaşık bir hayal dünyasına sahip olan Galib,

Bu söze Kur'ân gibi îmân eder ehl-i suhan
Şâ'irin Gâlib tahayyül rûtbe-i i'câzıdır (Divan, s.280)

beytiyle hayal gücünü şairlik için vazgeçilmez bir unsur olarak gördüğünü belirtir ve onu şairin i'câz rütbesi olarak vasıflandırır.

Galib, şairde bulunması gereken özellikler hakkında da düşüncelerini dile getirir ve

Şâir deme ehl-i dil demektir
Hôş-meşreb ü mu'tedil demektir (HA, s.182)

diyerek şairde "ehl-i dil" olma özelliğini arar. Yine

Şâirlige sûz ü derd lâzım
Endûh u belâ olur mülâzım (HA, s.182)

beytiyle de şairin aynı zamanda dert ehli olması gerektiğini söyler. Hüsn ü Aşk'ın sonunda yer alan ve devrin şairleriyle ilgili olarak Galib'in düşüncelerini ihtiva eden beyitler de son derece önemlidir. Galib bu beyitlerde dönemdeki şairleri, özelliklerine göre gruplandırır ve kendi sanat görüşünü de aktararak devrin şiir ortamını tasvir eder¹⁹.

Klasik edebiyatımızın bu büyük şairi, hem şairliği hem de tasavvufî kişiliği ile araştırmacıların dikkatini çekmiş ve eserlerini konu alan birçok kitap ve makale yazılmış, tez

¹⁹ Galib'in şiir ve şairlikle ilgili düşünceleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Arı, "Şeyh Galib'in Poetikası", *Osmanlı Araştırmaları*, c. XXVI (2005), s.51-71. Ayrıca Muhsin Kalkışım, *a.g.m.*, s. 55.

çalışmaları yapılmıştır²⁰. Bu çalışmalar genellikle şairin sanat ve edebiyat yönü ile şiirlerindeki tasavvufi unsurları izah etmeye yönelik, daha ziyade Divan'ı ile Hüsn ü Aşk'ı merkeze alan çalışmalardır. Şairin mensur eserleri, bu iki manzum esere göre daha az rağbet görmüştür. Galib hakkında yayımlanan eserlerin bir kısmı biyografi özelliği taşımakta, şairi ve eserlerini konu alan bir inceleme kısmından sonra şiirlerinden örneklere, bazen de şiirlerinin açıklamalarına yer vermektedir. Sadettin Nüzhet Ergun²¹, Haluk İpekten²², Ali Alparslan²³ ve Abdülbaki Gölpınarlı'nın²⁴ çalışmaları bu özellikleri taşıyan çalışmalardır. Sedit Yüksel'in çalışmasında ise Galib'in hayatı hakkında bilgiler verildikten sonra eserleri dil ve sanat değeri bakımından incelenmiş, çalışmanın sonunda da Galib Divanı'nın matbu nüshasında bulunmayan şiirlere yer verilmiştir²⁵. Galib'in manzum eserlerinden Hüsn ü Aşk, Divan'a göre araştırmacıların daha önce dikkatini çekmiş ve bu eserin metni şu ana kadar üç kez -günümüz Türkçesine de çevrilerek- yayımlanmıştır. Hüsn ü Aşk'ın metin olarak ilk neşri 1968 yılında Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapılmış, bu çalışmada Galib'in hayatını ve sanatını konu alan kısa bir incelemeden sonra eserin yeni harflerle metni, ardından da günümüz Türkçesiyle nesre çevrilmesi verilmiştir. Gölpınarlı, çalışmasının sonuna Hüsn ü Aşk'ta yer alan sözlere ait bir sözlükle bazı beyitlerde geçen anlaşılması zor ibareleri açıkladığı bir de açıklama kısmı eklemeyi ihmal etmemiştir²⁶. Hüsn ü Aşk'ın Orhan Okay ve Hüseyin Ayan tarafından hazırlanan neşri ise Kaya Bilgegil'in "Hüsn ü Aşk'a Dâir" adlı makalesiyle birlikte yayımlanmıştır. Bu çalışmada da Hüsn ü Aşk'ın yeni harfli metni verilmiş, sayfa altlarına ise eserin nesre çevirisi eklenmiştir. Çalışmanın sonuna da Hüsn ü Aşk'ın eski harfli metni konmuştur²⁷. Eserin son neşri Muhammet Nur Doğan tarafından yapılmıştır. Bu yayında Hüsn ü Aşk'ın metni ile günümüz Türkçesine aktarılmış şekli karşılıklı sayfalarda verilmiş, ayrıca çalışma çeşitli notlarla zenginleştirilmiştir. Çalışmanın sonunda da Hüsn ü Aşk'ın el yazması metni verilmiştir²⁸.

Şeyh Galib Divanı'nın tenkitli neşri ise Hüsn ü Aşk'ın yayımlanmasından çok sonra, ancak 1993 yılında Naci Okçu tarafından iki cilt hâlinde yapılmıştır²⁹. Bu çalışmanın ilk bölümünde Galib'in hayatı ve eserleri, ikinci bölümünde ise edebî şahsiyeti, dil ve ifade özellikleri hakkında bilgi verilmiş, üçüncü bölümde Galib'in şiirlerindeki dinî unsurlar, dördüncü bölümde gerek lafzen gerek telmih yoluyla şiirlerde yer alan ayet ve hadisler, beşinci bölümde sevgiliye ait güzellik unsurları, altıncı bölümde ise tasavvufi tabirler ve meşhur sûfiler ele alınmıştır. Daha sonra da Galib Divanı'nın tenkitli metni ortaya konmuştur. Okçu, tenkitli metni hazırlarken tespit ettiği yazma nüshalardan, şairin ölümüne en yakın olan ve şiir yönünden daha hacimli görünen yedi nüshayı seçerek bu nüshaları karşılaştırmış, ayrıca Divan'ın matbu nüshasını da çalışmasına dahil etmiştir. Naci Okçu'nun hazırladığı neşirde 1'i Farsça olmak üzere 33 kaside, yine 1'i Farsça 74 tarih manzumesi (Tarihlerin bir kısmı kasidelerden, bir kısmı da gazellerden sonra gelmektedir.) 11

²⁰ Bu makalede, Şeyh Galib ve eserleri hakkında hazırlanmış çalışmalardan sadece konumuzla ilgili olanlarına değinilmiştir. Galib hakkında daha ayrıntılı bir bibliyografya için şu çalışmaya başvurulabilir: Betül Sinan, "Necâti Bey ve Şeyh Gâlib Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 5, S. 10 (2007), s.565-586.

²¹ Sadettin Nüzhet Ergun, *a.g.e.*

²² Haluk İpekten, *a.g.e.*

²³ Ali Alparslan, *Şeyh Galib*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988.

²⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *Şeyh Galip: Hayatı, Sanatı, Şiirleri*, Varlık Yay., İstanbul 1953.

Gölpınarlı'nın ayrıca şairin divanından seçmeleri ihtiva eden bir eseri daha vardır: Abdülbaki Gölpınarlı, *Şeyh Galib Divanı'ndan Seçmeler*, MEB Yay., İstanbul 1971.

²⁵ Sedit Yüksel, *a.g.e.*

²⁶ Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk (Önsöz, Metin, Bugünkü Dile Çevirisi, Lûgatler, Açıklama, Galib'in El Yazısı İle Hüsn ü Aşk'ın Tıpkı Basımı)*, (Haz. Abdülbaki Gölpınarlı), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1968.

²⁷ Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk*, (Haz. Orhan Okay-Hüseyin Ayan), Dergah Yay., İstanbul 1992.

²⁸ Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk (Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar)*, (Haz. Muhammet Nur Doğan), Yelkenli Yayınevi, İstanbul 2011.

²⁹ Naci Okçu, *Şeyh Galib (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlîli ve Divânın Tenkidli Metni)*, 2 cilt, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993.

terci-bend, 2 terhib-bend, 1'i Farsça 8 müseddes, 1 sâkînâme, 1'i Farsça 19 tahmis, 2 muhammes, 1 tardiyye, 11 şarkı, 10 mesnevî, bahr-ı tavîl, tezkire, 36'sı Farsça 371 gazel, 1 müsemmen (mersiye), 2 lügaz, 11'i Farsça 54 kıta (Piş-i tahta Râşid Efendi için yazılmış 2 Farsça 2 de Türkçe kıta, mesnevîlerden sonra gelmektedir.), 10'u Farsça 74 rubai, 22'si Farsça, 1'i Arapça olmak üzere 94 müfret ve 1'i Farsça 4 mısra yer almaktadır³⁰. Galib Divanı, ilk neşrinden bir yıl sonra ikinci kez Muhsin Kalkışım tarafından yayımlanmıştır. Divan'ın 1994 yılında yapılan bu yayını, araştırmacının doktora tezinden hareketle popüler bir yayın olarak hazırlanmıştır. Kalkışım, tespit ettiği 33 nüsha arasından seçtiği 6 nüshayı esas almış, şairin Arapça ve Farsça şiirleri ile mülemmalardan Türkçe mısraları az olanları çalışmasına dahil etmemiştir. Bu çalışmada önce Galib'in muhiti, hayatı, eserleri, tesirleri ve Mevlevîlik içindeki yeri hakkında kısaca bilgi verilmiş, sonra da Divan'ın metni ortaya konmuştur. Kalkışım'ın hazırladığı neşirde 30 kaside, 75 tarih, 13 terci-bend, 1 sâkînâme, 7 müseddes, 18 tahmis, 2 muhammes, 1 tardiyye 11 şarkı, 11 mesnevî, bahr-ı tavîl, tezkire, 336 gazel, 1 müsemmen (mersiye), 2 lügaz, 43 kıta, 62 rubai, 70 müfret, 4 mısra yer almaktadır. Bu iki yayından başka Abdülkadir Gürer de Galib Divanı üzerine bir doktora tezi hazırlamıştır³¹. Gürer'in 1993 yılında tamamladığı bu çalışma henüz yayımlanmamıştır. Araştırmacı, Galib Divanı'nın 4'ü yurt dışında, 40'ı Türkiye kütüphanelerinde olmak üzere toplam 44 nüshasını tespit etmiş, bunlar arasından inceleme imkânı bulduğu 37 nüshayı bir tasnife tabi tutmuş, bu tasnif neticesinde en güvenilir nüshalar olduğuna kanaat getirdiği 6 nüshayı çalışmasına esas almıştır. Söz konusu çalışmada Galib'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra nüshaların geniş bir şekilde tanıtımı ve gruplandırılması yapılmış, metnin kuruluşunda izlenen yol açıklanarak metin ortaya konmuştur. Gürer'in hazırladığı çalışmada 32 kaside, 112 tarih (Tarihlerin III.Selim, Mihrîşah Valide Sultan, Beyhan Sultan ve Hatice Sultan için yazılan 61 tanesi kasidelerden sonra, muhtelif tarihleri kapsayan 51 tanesi de gazellerden sonra gelmektedir.), 56 musammat (terci-bend, terhib-bend, muhammes, tardiyye, tahmis, şarkı, müsemmen), 12 mesnevî, bahr-ı tavîl, tezkire, 338 gazel, 3 lügaz, 45 kıta (Piş-i tahta için yazılmış 2 kıt'a mesnevîlerden sonra gelmektedir.), 68 rubai, 71 matla, 32 müfret, 3 mısra yer almakta, daha sonra da Galib'in Arapça ve Farsça şiirleri gelmektedir.

Galib'in şiirlerini ihtiva eden yukarıdaki çalışmalar dışında şairin sadece tarih manzumelerini konu alan bir de yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. 1989 yılında Muhsin Macit tarafından hazırlanan bu çalışmanın ilk bölümünde Galib'e ait 100 tarih manzumesinin metni verilmiş, ikinci bölümünde ise bu tarihler şekil, muhteva ve tarih düşürme sanatı bakımından incelenmiştir³².

Şeyh Galib Divanı, 1252 yılında Mısır'da Bulak Matbaası'nda basılmıştır. Çeşitli kütüphanelerde de Galib Divanı'nın birçok yazma nüshası kayıtlıdır. Ayrıca şiir mecmualarında da Galib'in şiirlerine rastlamak mümkündür. İşte bu mecmualardan biri olan ve Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Bölümü 776 numarada kayıtlı bulunan şiir mecmuası, ihtiva ettiği şiirler

³⁰ Naci Okçu tarafından hazırlanan Galib Divanı 2011 yılında Türkiye Diyanet Vakfı tarafından ikinci kez neşredilmiştir. Popüler bir yayın olarak hazırlanan bu çalışmada ilk yayından farklı olarak bazı şiirlerin yerlerinde ve nazım şekli olarak adlandırılmalarında birtakım değişiklikler yapıldığı dikkati çekmektedir. Örneğin ilk yayında iki farklı yerde bulunan tarih manzumeleri bu yayında bir araya getirilmiş, yine önceki yayında kıtalar arasında bulunan bir şiir bu yayında "Nâ-tamâm Gazel" başlığı altında, gazellerin sonunda yer almıştır. Ayrıca Piş-i tahta Râşid Efendi için yazılan 2'si Farsça 4 şiir, ilk yayında bahr-ı tavîlden önce yer alırken bu yayında kıtalar arasında yer almıştır. Yine önceki yayında tek bir kıta olarak zikredilen bir manzume, bu yayında iki ayrı kıta olarak kaydedilmiştir. Aynı çalışmanın iki farklı neşrinde nazım şekilleri konusunda göze çarpan bu durum, Galib Divanı'ndaki nazım şekillerinde görülen problemlerle ilgili olarak Cemal Kurnaz'ın yaptığı tespitleri destekler mahiyettedir. Bkz. Cemal Kurnaz, "Şeyh Galib Divanı'nda Nazım Şekilleriyle İlgili Problemler", *Şeyh Galib Kitabı*, İstanbul 1995, s.179-183.

³¹ Abdülkadir Gürer, *Şeyh Galib Divanı (İnceleme-Metin)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993.

³² Muhsin Macit, *Şeyh Galib'in Tarih Manzumeleri (İnceleme-Metin)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1989.

bakımından son derece önemli bir mecmuadır. Mecmuada, farklı şairlere ait olan şiirler yanında Galib'e ait çok sayıda şiir de bulunmaktadır. Bunların önemli bir bölümü, Şeyh Galib Divanı'nı neşreden araştırmacıların çalışmalarında da yer alan yayımlanmış şiirlerdir. Ancak mecmuadaki bazı şiirler, Galib Divanı'nın basma nüshasında da tespit edilmiş yazma nüshalarında da bulunmayan ve şu ana kadar da herhangi bir yerde yayımlanmamış şiirlerdir. Galib Divanı'nın edisyon kritiğini doktora tezi olarak hazırlayan Abdulkadir Gürer bu şiir mecmuasını görmüş ve daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış bu şiirlerin önemli bir kısmına çalışmasında yer vermiştir³³. Ancak bu çalışmada, mecmuada yer alan 2 müfret ve bazı tarih mısraları yer almamaktadır. Araştırmacının çalışmasına dahil etmediği tarih mısralarının bir kısmı ve müfretler, mecmuadaki diğer şiirlerin arasında ve onların bir bölümü olarak algılanabilecek şekilde kaydedilmiştir. Kanaatimizce söz konusu müfretler ve tarih mısraları, mecmuadaki konumları sebebiyle araştırmacının gözünden kaçmış ve bu çalışmada yer almamıştır. Gürer'in çalışmasında yer almayan tarih mısralarının bir bölümü ise aynı olay için birbirine alternatif olarak söylenmiş ve birbirinin benzeri olan mısralardır. Bu özellikleriyle mecmuada mükerrer olarak yer alan tarih manzumelerine benzemektedirler. Araştırmacı, bu tarih mısralarına da bu özelliklerini dikkate alarak çalışmasında yer vermemiş olabilir. Biz, hangi sebeple olursa olsun Gürer'in çalışmasında yer almayan ancak Galib'e aidiyeti konusunda da herhangi bir şüphe bulunmayan bu müfretleri ve tarih mısralarını da Galib'in yayımlanmamış diğer şiirleri yanında çalışmamıza dahil ettik ve Şeyh Galib ile ilgili çalışma yapan birçok kişinin gözünden kaçmış ve şu ana kadar herhangi bir yerde yayımlanmamış söz konusu şiirleri araştırmacıların istifadesine sunmayı amaçladık.

Söz konusu şiir mecmuasının özellikleri şu şekildedir:

Cilt: Karton. Sarı zemin üzerine çiçek desenli.

Kâğıt Ölçüsü: 130 mmX200 mm (dış); değişken (iç)

Kâğıt: Aharlı

Varak: 48

Yazı: Dîvânî karması - rik'a

İstinsah eden: Belli değil.

İstinsah Tarihi: Belli değil.

Mecmuu, ağırlıklı olarak Galib'in şiirlerden meydana gelmektedir. Ancak çoğunluğu eserin başlarında olmak üzere farklı şairlere ait şiirlere de yer verilmiştir. Galib haricinde mecmuada şiirleri bulunan şairler şunlar: Derviş Fasîhü'l Mevlevî, Pertev Efendi, Şinasî Dede el-Mevlevî, Monla Câmî, Habîbî-i Acem, Remzî, Nazîm, Neş'et Efendi, Halil Nûrî, Halet, Hulûs Dede Efendi, Derviş Esrâr-ı Mevlevî, Şevket, Sâ'ib. Ayrıca eserin 47b varagında "Ağrıbozlu-zâde Sâmi Ebûbekir Paşa'nun Sadr-ı a'zam Halîl Hamîd Paşa'ya vârdığı kâşîde-i bahâriyyedür" başlığı altında Sâmi'ye ait bir kaside de yer almaktadır.

Mecmuada Galib'a ait çok sayıda şiir bulunmaktadır. Bazı şiirlerin başında sürh ile yazılmış ve sonradan eklendiği izlenimini uyandıran şu şekilde açıklama notları dikkati çekmektedir: "Büyük dîvânda tertîbe dâhil olmuştur." [27b]. "Sehv-ile tertîbe dâhil olmamıştır,

³³ Abdulkadir Gürer'in hazırladığı Şeyh Galib Divanı'nın henüz yayımlanmamış olması, bu şiirlerin geniş okuyucu kitlesine ulaşmasını engellemiştir. Aslında Gürer'den önce Sadettin Nüzhet Ergun ve Sedit Yüksel de Galib ile ilgili olarak hazırladıkları çalışmalarda bu şiir mecmuasından bahsetmişlerdir. Çalışmasının sonunda Galib'in basma divanında bulunmayan, ancak Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi B 40/I numarada kayıtlı Galib Divanı nüshasında yer alan şiirleri yayımlayan Sedit Yüksel, yine basma divanda bulunmayıp sadece bu mecmuada yer alan Galib'e ait şiirleri yayımlamamıştır. Öyle anlaşıyor ki Sedit Yüksel, mecmuayı bu gözle tetkik etmemiş ve yayımladığı şiirleri sadece söz konusu Galib Divanı nüshasından hareketle tespit etmiştir.

kenāra tahrīr olına.” [28b]. “Rubā’īdür, yazıla.” [29a]. “Şoñra yazılacaqdur.” [33b]. “Yanında yazılan tārīh ile mükerrerdür.” [35a]. “Yazılacaqdur”, “Yazıla” [36b]. “İşbu ebyāt şoñra zeyle yazılacaqdur.” [39b]. “Kıta’āta yazılacaqdur.” [40b]. Bu notlardan anlaşıldığına göre mecmuadaki şiirlerin bir kısmının sonradan Divan’a dahil edilmesi düşünülmüş ancak bu unutulmuştur. Dolayısıyla bu şiirler tespit edilebilen Galib Divanı nüshalarında yer almamıştır. Mecmuada yer alan ve üzerinde sürh ile “mükerrerdür” ibaresinin yer aldığı tarih manzumelerinin bazılarının da tespit edilmiş Galib Divanı nüshalarında bulunmadığı görülmektedir. Bu tür manzumeler, aynı olay için, aynı vezin ve kafiye ile söylenmiş manzumelerdir. Bir kısmının tarih beyti de aynıdır. Anlaşıldığına göre Galib aynı olay için birbirine alternatif farklı tarih manzumeleri söylemiş, ancak bunlardan birini Divan’a dahil etmiş, diğerlerini almamıştır. Dolayısıyla mecmuada bulunan ve mükerrer olduğu belirtilen bu şiirlerin, Galib Divanı yazmalarında yer almama sebebinin Şeyh Galib’in bu tercihten kaynaklandığı söylenebilir. Gerek unutulma gerekse Galib’in tercihi sebebiyle yazma Galib Divanı nüshalarına kaydedilmeyen bu şiirler, bu nüshalardan hareketle hazırlanan Şeyh Galib Divanı neşirlerinde de yer almamıştır.

Yine mecmuadaki bazı şiirlerin başında yer alan “Konya’da vāqı’ Merām’da buyurdukları ğazeldür.” [31a] veya “Kıt’a, Karaḥişār’da buyurmuşlardır.” [30b] gibi ifadeler, söz konusu şiirler hakkında açıklayıcı bilgiler sunmaktadır.

Bu şiir mecmuasını değerli kılan özelliklerden biri de Galib’in yazdığı son şiire dair bir bilgi notuna yer vermesidir. Mecmuanın 25a numaralı varağında “Ġazel-i Ġarā’ib” başlığı altında yer alan bu not şu şekildedir: “Aḥvāllerindendür ki bundan şoñra suḥan söyledükleri vāqı’ olmamışdur. Qal’a Ḥalīfesi-zāde mevāliden faẓiletli Ḥamdu’llāh Efendi Ḥazretlerinüñ ibrāmılarıyla anlara nazāre olarak ğüyā olmuşlar idi.” Bu ifadelerden sonra ise Galib’in son şiiri olan ve

جان سفر کرده و دل واله دیدار هنوز

خانه خالی شد و آینه دیدار هنوز

matlânı taşıyan “henüz” redifli Farsça gazel yer almaktadır³⁴.

Mecmuada yer alan Galib’e ait şiirler gazel, kaside, tarih manzumesi ve tarih mısraı, musammat, müfret, kıta ve rubai türündeki şiirlerdir. Şiirlerin başında nazım biçimlerini gösteren “ġazel, kaşāde, tārīh, rubā’ī, kıt’a” gibi kısa başlıklar yer almaktadır. Tarih manzumeleri ve kasidelerin başında, divanlarda olduğu gibi şiirin hangi münasebetle yazıldığını bildiren ifadeler yer verilmemiştir. Yine de birkaç tarih manzumesinden önce “Tārīh-i sāl-i nev”[23a], “Tārīh-i vefāt-ı Seyyid ‘Ömer, maḥdüm-ı Şeyḥ Aḥmedü’s-Sa’dī” [27b], “Tārīh-i Anbār-ı Öküz Limanı” [35b] gibi bazı başlıklara rastlanmaktadır. Mecmuadaki tarih manzumelerinin ve tarih mısralarının altında söz konusu şiirlerin hangi hicrî yıla karşılık geldikleri de kaydedilmiştir.

Bu mecmuanın önemli bir özelliği de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi B 40/I numarada kayıtlı Galib Divanı nüshasında sadece başlıklarıyla ilk beyitleri ve diğer beyitlerinin ilk kelimeleri yazılmış ve beyitlerin kalan kısmı yazılmayarak yarım bırakılmış bazı tarih manzumelerinin tamamına yer vermiş olmasıdır. Bu Galib Divanı nüshası en güvenilir nüshalardan biridir ve Şeyh Galib’in yakın arkadaşı Esrar Dede tarafından istinsah edilip bizzat Galib tarafından kontrol edilmiştir. Bu durum sayesinde söz konusu Divan nüshasının eksikliği tamamlanırken mecmuada başlıksız olarak yer alan tarih manzumelerinin de Divan nüshasındaki başlıklardan hareketle hangi münasebetle söylendiğini tespit etmek mümkün olabilmektedir.

³⁴ Bu gazel, Naci Okçu’nun hazırladığı Şeyh Galib Divanı’nda da yer almaktadır. Bkz. Naci Okçu, *a.g.e.*, s.649.

Mecmuada iki farklı yazı göze çarpmaktadır. Baştan 21b numaralı varağa kadar olan kısımda dîvânî kırmızı kullanılmış olup bu kısımda Galib'e ait sadece bir şiir yer almaktadır, diğer şiirler farklı şairlere aittir. 21b'den mecmuanın sonuna kadar olan bölümde ise rik'a kullanılmıştır. Bu bölümdeki şiirlerin hemen tamamı Galib'e aittir. 21b numaralı varağın sağ üst köşesinde şiirlerin Galib'e aidiyetini gösteren "li-Hazret-i Şeyh Gâlib" ibaresi yer almaktadır. 22b'nin sağ üst köşesinde de benzer bir ifade "Şeyh Gâlib Efendimüzün" şeklinde kaydedilmiştir.

Yazmanın sonunda "Göz ağrısı için mücerredür" başlığı altında bir ilaç tarifi yer almaktadır. Aynı varakta, bu ilaç tarifinin hemen altında da Şeyh Galib'in çocuklarının akçesinden dört yüz elli kuruşun bir elması zümrüt iğnenin rehin bırakılması karşılığında El-Hâc İbrâhîm Efendi'nin zevcesine borç verildiğine dair bir bilgi notu kaydedilmiştir.

Mecmuada Galib'e ait olan ve daha önce yayımlanmamış manzumelerin 1'i gazel, 2'si rubai, 1'i kıta, 13'ü tarih manzumesi, 18'i tarih mısraı, 22'si müfrettir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki divan şairlerinin divanları ilmî usullerle neşre hazırlanırken, sadece divanların farklı yazma nüshalarını esas almak yeterli olmamaktadır. Şeyh Galib örneğinde olduğu gibi, çeşitli sebeplerle şairin divanına girmeyen başka şiirlerinin de bulunabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu yüzden de tenkitli divan neşirleri yapılırken şiir mecmuaları ve nazire mecmualarıyla, çoğunlukla halk şairlerinin şiirlerine yer veren cönkler de taranmalı, hatta varsa şairin farklı eserlerinin yazmaları da içinde şaire ait şiirler kaydedilmiş olabileceği ihtimaliyle gözden geçirilmelidir.

Bir şiirin, şairin divanında yer almamasının çok çeşitli sebepleri olabilir. Bu çalışmada Galib'e ait olup daha önce yayımlanmadığını tespit ettiğimiz şiirlerin birçoğu yukarıda belirttiğimiz gibi sehven unutulma sebebiyle veya şairin aynı tarzda yazılmış birkaç şiirinden sadece birini seçip divanına dahil etmesinden dolayı, yani onun tercihinin bir sonucu olarak Galib Divanı nüshalarında yer almamıştır. Bu yüzden bu şiirler Şeyh Galib Divanı neşirlerinde de bulunmamaktadır. Şiir mecmuaları ve nazire mecmuaları tarandıkça Galib'e ait olan ve farklı sebeplerle Galib Divanı'nın yazma nüshalarına alınmamış şiirlere rastlamak her zaman için ihtimal dahilindedir. Şüphesiz ki böyle bir çaba, klasik edebiyatımızın bu büyük şairini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Şeyh Galib'in Yayınlanmamış Şiirleri

[28b]

Gazel³⁵

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

Gördüm ol sîm-zenahdân tolaşur elden ele
Şanki naqdîne-i devrân tolaşur elden ele‘Aşkumuz ellere bir sohbet-i şîrîn oldı
Top helvâ gibi el-ân tolaşur elden eleHâtem-i Cem dahı girse elüñe aldanma
Mühr-i bâzîçe-i fincân tolaşur elden eleHüsn-i haţ bâ‘ış-i şöhretdür o gül-ruhsâra
Kıt‘a-i pâk-nüvisân tolaşur elden eleTıfl-ı bed-hû gibidür devlet-i dünyâ hâlâ
Halk-ile dest ü giribân tolaşur elden eleVerme naqd-i dili hercâyî-meniş dildâra
Berber âyînesidür şan tolaşur elden eleEhl-i ma‘nâyı el üstinde tutar bây u gedâ
Hem-çü mecmû‘a-i ‘irfân tolaşur elden eleĠalib’e eylemiş ithâf cenâb-ı Nürî
Şi‘r-i nev-güfte-i yârân tolaşur elden ele

³⁵ Başlığın altında “Sehv ile tertîbe dâhil olmamışdur, kenâra tahrîr olına.” ibaresi yer almaktadır. Galib’in bu gazeli Halil Nûrî (ö.1799)’nin aşağıdaki gazeline nazire olarak yazılmıştır.

Turnayup sâgar-ı rindân tolaşur elden ele
Dest-hüş-ı Cem-i ‘irfân tolaşur elden ele

Güy-veş lu‘b ile tıflân-ı zamâne bir bir
Aldılar gönümi el-ân tolaşur elden ele

Hışse-yâb olmağ-ıçün büy-ı ruhuñdan yârân
Turna meclisde gülâb-dân tolaşur elden ele

İstemez almağa bir büseye hûbân-ı cihân
Kâle-i mu‘teber-i cân tolaşur elden ele

Yine dilberler elinde dil-i pür-dâğımı gör
Şîşe-i lâle gibi şan tolaşur elden ele

Şem‘-i ikbâline bak mel‘abe-i devrânıñ
Şanki bir çüb-ı fûrüzân tolaşur elden ele

Nüriyâ eyler ise hâzret-i Ġalib tanzîr
Naçar eyler buña yârân tolaşur elden ele

Bkz. Mehmet GÜLER, **Halil Nuri Divanı Edisyon-Kritik-İnceleme**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2009, s.343, G.271.

[35b]

Rubā'ī
Ahreb

Hāşā ki görem kendime lāyık yārı
Hāşā ki ümīd eyleyem ol dīdārı
Nā-yāftluğumdan eylemem Hū şekvā
Nā-yāftluğum derdini bulsam bārī

[35b]

Dīger
Ahreb

Ey vaşluña müstağrağ éden ebrārı
Bī-behr[e] koma bu Ġālib-i nā-çārı
Lāyık degülem çekmege derdüñ ammā
Me'yūsluğum derdini çeksem bārī

[40b]

Kıt'a³⁶

Mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün
Ser-āmed pīşvā-yı evliyā Sultān-ı Dīvānī
Muḥakkak şāhib-i seyf ü livā Sultān-ı Dīvānī
Cenāb-ı Muştafā'ya maẓhar-ı küll zāt-ı Mevlānā
O hünkāra 'Aliyyü'l-Murtaẓā Sultān-ı Dīvānī

[22a]

Ve-lehüm³⁷

Fe'ilātün mefā'ılün fe'ilün
[Ḥazret-i Mihrişāh-ı vālā-şān
Māder-i Ḥān Selīm-i mülk-ārā]

Revnağ-efrüz-ı devlet ü 'ışmet
Himmet-āmüz-ı ehl-i cūd u şehā

Āfitāb-ı sürādık-ı eflāk
Pertev-endāz-ı rüy-ı 'arz u semā

[Nūr-ı ḥayrāta ma'den-i gevher
Ḥasenāt-ı 'ināyete deryā]

[Celb-i da'vāt için şehenşāha
Kıldı i'mār-ı ıalib-i bāy u gedā]

³⁶ Başlığın altında "Karaşışār'da buyurmuşlardır.", yanında ise sürh ile "Kıta'ata yazılacaktır." ibaresi yer almaktadır.

³⁷ Bu tarih manzumesi Kasımpaşa Mevlevihānesi hünkār mahfilinin yapımı münasebetiyle söylenmiştir. Manzumenin dokuz beyti, Sedit Yüksel tarafından yayımlanmış olup yayımlanan bu beyitler köşeli parantez içinde verilmiştir. Bkz. Sedit Yüksel, *a.g.e.*, s.153.

[Yapdı bu maḥfili bu ḥānḳahı
Eyleyüp bendegānını iḥyā]

[Nice maḥfil ki ḳaşr-ı cennetdür
Cilve-ger anda rūḥ-ı Mevlānā]

[Aña nisbetle ḥāne-i zīndür
Ḥāne-i bedr-i āsmān-pīrā]

[Ḳalb-i Monla-yı Rūm-veş rūşen
Hem şafā-baḥş ü hem feraḥ-baḥşā]

[İstimā‘ olunur semā‘-ı bihişt
Revzeninden şimāḥ-ı cān-āsā]

Bu maḥalden olup şafā taḳsīm
Maḫhar-ı zevḳ u şevḳ olur dünyā

Gelüp ez-cümle şehriyār-ı güzīn
Ola mesrūr zümre-i fuḳarā

Öyle bir şehriyār-ı ‘ādil kim
Dil-i pāki emīn-i sırr-ı Ḥudā

Öyle bir pādişāh-ı kāmil kim
Ḳuṭb-ı āfāḳdur dēnürse sezā

Dā’imā fikri naẓm-ı ḥāl-i cihān
‘Azmi ber-cā vü himmeti bālā

Olur elbet netīce-baḥş-ı murād
Böyle baş-ı muḳaddemāt-ı du‘ā

Ola dā’im ikisi de dil-şād
Mehd-i ‘ulyā vü şāh-ı bī-hem-tā

[Çıkdı Ğālib laṭīf bir tāriḥ
Ḥān Selīm’e güzel maḳām-ı şafā]
خان سليمه كوزل مقام صفا
[H.1210 / M.1795-1796]

[22a]

[Tāriḥ]³⁸
Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün
Cenāb-ı Vālide Sultān-ı māh-efser Mihirşāh’uñ
Nigāh-ı luṭfi vērđi zīb ü fer meydān-ı ‘uşşāḳa

³⁸ Bu tarih manzumesi, kendinden sonra gelen manzumeyle birlikte birbirine alternatif olarak söylenmiştir.

Semā'a vecd ü hālet vērđi Ğālib mışra'-ı tārīḥ
 Nevā-sāz oldı bu dergeh ney-i devrān-ı 'uṣṣāḳa
 نواساز اولدی بو درگه نی دوران عشاقه
 [H.1210 / M.1795-1796]

[23a]

Tārīḥ-i Āḥar³⁹
 Mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün
 Mihirşāh-ı kerem-ver mehd-i 'ulyā-yı Selīm Ḥān kim
 Nigāhı revnaḳ-efzā oldı bu meydān-ı 'uṣṣāḳa

Semā'a vecd ü hālet baḥş éder tārīḥi de Ğālib
 Nevā-sāz oldı bu dergeh ney-i devrān-ı 'uṣṣāḳa
 نواساز اولدی بو درگه نی دوران عشاقه
 [H.1210 / M.1795-1796]

[23a]

Ve-lehüm
 Mef'ülü mefā'ılü mefā'ılü fe'ülün
 Bu sūr-ı meserret ki ṭarab-sāz-ı şafādur
 Bir zāt-ı kerem-kāra ser-āheng-i du'ādur
 Ol dāver-i pür-kevkebe kim aḥter-i baḥtı
 Pertev-fiken-i saḥn-ı zemīn evc-i semādur
 Ol mihr-i cihān-dīde ki mānend-i Sikender
 Levḥ-i dili āyīne-i esrār-nümādur
 Pür-velveledür tā o kadar şīt-ı bülendi
 Kim vaşfinı gūş eylese dér Yūsuf Ağa'dur
 Gösterdi nevādan naḡam-ı ni'mete āḡāz
 Naḳḳāre vü ṭabl ile şalā-yı fuḳarādur
 Devletle ḥitān eyledi mes'ūd ola yā Rab
 Şādıḳ Beg'i kim gevher-i deryā-yı zekādur
 Ol gülşene bu gūne gerek naḥl-i berū-mend
 Ārāyış-i gül feyz-i dem-i bād-ı şabādur
 Ol tāze nihāli éde bāḡıyla mu'ammer
 Elṭāf-ı İlāhī ki pezīrā-yı recādur
 Tārīḥe nişār étdi güher ḥāme-i Ğālib
 Engüşt-i neşāta bu güzel reng-i hınādur
 انگشت نشاطه بو کوزل رنگ حنادر
 [H.1209 / M.1794-1795]

³⁹ Başlığın yanında sūrh ile "mükerrerdür" ibaresi yer almaktadır.

[23a]

Tārīh-i sāl-i nev
 Mef'ulü fā'ilātü mef'ülü fā'ilün
 Şad bâreke'llâh oldu şeref-rîz sāl-i nev
 Toğdı hilâli hem-çü husâm-ı Selîm Hân

 Şekl-i hilâl dest-i temennâ-yı çarhdur
 Fermân-pezîr oldu be-kâm-ı Selîm Hân

 Bî-şübhedür ki sübha-i kerrübiyân olur
 'İkdü'l-le'âl-i hüsn-i nizâm-ı Selîm Hân

 Êtdi zemîne bâriş-i gevher şehâb-ı cûd
 Kıldı eşer du'â-yı enâm-ı Selîm Hân

 İnşâf odur ki vefk-ı hayât oldu devlete
 Tevfîk-ı Kird-gâr ile nâm-ı Selîm Hân

 Vêrdi mizâc-ı dehre Felâţûn-veş imtizâc
 Bî-'unf-ı tām-ı re'y-i tamâm-ı Selîm Hân

 Başdan başa cihânı éder sâyesinde derc
 Bir kerre açılursa hıyâm-ı Selîm Hân

 'Azm-i sipihr éderse sipehdâr-ı tâli'i
 Behrâm olur şitâb-ile râm-ı Selîm Hân

 Kesr-i cenâh vâkı' olur nesr-i tâ'ire
 Pervâz-ı evc éderse sihâm-ı Selîm Hân

 Mânend-i seyf kâti'-ı 'ırk-ı cidâl olur
 Gûş-ı kemâna érse peyâm-ı Selîm Hân

 Bir gün olur ki başına teng eyler 'âlemi
 A'dâ-yı dîne 'aţf-ı zimâm-ı Selîm Hân

 Eyler bir iki dizgin ile esb-i nerm-rev
 Ol tevsen-i harûnı licâm-ı Selîm Hân

 Teslîm éderdi gelse bu devre o dâveri
 Ecdâd-ı kâm-gâr-ı 'izâm-ı Selîm Hân

 Kâr-ı ehemmi étmede taqđîm-i her umûr
 İlhâmdur bu diqqat-i tām-ı Selîm Hân

 Tertîb-ile tûrursa selâţîn-i mâzîye
 Çarh-ı berîn olurdu maķâm-ı Selîm Hân

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012

Zîrâ bu devr-i şa'bda seyl-i havâdişi
Étmezdi sed meger ki kıyâm-ı Selîm Hân

Allâh kalb-i pâkine kuvvet vére müdâm
Dünyâyı dâ'im éde devâm-ı Selîm Hân

Ğâlib tefe'ülümde zühûr étدی gaybdan
Târîhdür kabûl-i merâm-ı Selîm Hân
قبول مرآم سليم خان
[H.1210 / M.1795-1796]

[24a]

Nüşâ⁴⁰
Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Bâreke'llâh Hazret-i Sultân Selîm-i pür-himem
Eyledi hikmetle inşâ böyle bünyâd-ı şerîf

[25b]

Târîh⁴¹
Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün
Bâreke'llâh ne hûş ma'bed-i reşk-i melekût
Eşer-i vâlide-i Şâh Selîm Hân'dur bu
Vird éder mışra'-ı târîhi sürûşân Ğâlib
Câmi'-i muhterem-i Vâlide Sultân'dur bu
جامع محترم والده سلطاندر بو
[H.1210 / M.1795-1796]

⁴⁰ Başlığın yanında sürh ile "mükerrer" ibaresi yer almaktadır. Bu tarih beyti mecmuada,
Bâreke'llâh Hazret-i Sultân Selîm-i dâd-ger
Eyledi himmetle inşâ böyle bünyâd-ı laîf

Oldı gevher-pâş Ğâlib âsmân târîhine
Çarh-ı Bârût-ı felek-pîrâye îcâd-ı laîf
şeklindeki tarih manzumesinden sonra gelmektedir ve manzumenin ilk beyti için bir alternatif beyit olarak söylenmiş olmalıdır. Bu manzume yayımlanmıştır. (Bkz. Naci Okçu, *a.g.e.*, c. II, s. 938.)

⁴¹ Başlığın yanında "Yine bu kâğıdda mükerrerdür." ibaresi yer almaktadır. Bu manzume, sonraki manzumeyle birlikte mecmuada,

Şubh-ı envâr-ı Selîm Hân Mihirşâh-ı cihân
Yapdı bir ma'bed-i nev mehbî-ı ğufrândur bu

Dédi târîhini ecnâd-ı melâ'ik Ğâlib
Câmi'-i muhterem-i Vâlide Sultân'dur bu

şeklindeki tarih manzumesinden sonra yer almaktadır ve bu manzumenin farklı şekilde söylenmiş biçimleridir. Bu tarih manzumesi Sedit Yüksel tarafından yayımlanmış olup farklı biçimleri herhangi bir yerde şu ana kadar yayımlanmamıştır. Bkz. Sedit Yüksel, *a.g.e.*, s.136.

[25b]

Tārīḥ⁴²

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

Şubḥ-ı envār-ı Selīm Hân Mîhirşâh Sultân
Yapdı bir ma‘bed-i nev mehbûṭ-ı ğufrândur bu

Vird édüp cünd-i sürüşân dédi Ġalib tārīḥ
Câmi‘-i muhterem-i Vâlide Sultân’dur bu

جامع محترم والده سلطاندر بو

[H.1210 / M.1795-1796]

[27a]

Tārīḥ⁴³

Mef‘ûlû fâ‘ilâtü mefâ‘ilü fâ‘ilün

Mesned-nişîn-i tekve-i Meḥmed ‘Alî Dede
Ecdâdı gibi müntesib-i bâb-ı Mevlevî

Ta‘mîr édüp bu ḥânḳahı şarf-ı vüs‘ ile
Şâbâş-ḥ‘ânı oldı hep aḥbâb-ı Mevlevî

Feyz aldı rûḥ-ı Ḥazret-i ‘Abdü’l-kerîm’dan
Kıldı kerem o zübde-i aḳṭâb-ı Mevlevî

Çün yapdı ḥânḳâhını mânende-i İrem
Olmaz mı öyle şeyḥ naẓar-yâb-ı Mevlevî

Bir tâze revnaḳ aldı bu şevḳ-ı cedîd-ile
Âyîn-i ḥâşş u şîve-i âdâb-ı Mevlevî

Çarḥuñ bu devri ḳuṭbına vâbestedür meger
Tutdı cihânı şems-i cihân-tâb-ı Mevlevî

Hem-vâre bu ‘alâḳa-i ‘aşḳ u şafâyile
Çeksün sipihri kendüye ḳullâb-ı Mevlevî

Tolsun tamâm-ı şevḳ u meserretle ḥâşş u ‘âm
Mest étsün ehl-i vecdi mey-i nâb-ı Mevlevî

Ġalib be-câdur olsa bu tārīḥ zîb-i ṭâḳ
Ta‘mîr olındı dergeh-i nâ-yâb-ı Mevlevî

تعمیر اولندی درگه نایاب مولوی

[H.1206 / M.1791-1792]

⁴² Başlığın altında “Mükerrer” ibaresi yer almaktadır.

⁴³ Bu tarih manzumesi, Selânik Mevlevîhânesi’nin tamir edilmesi münasebetiyle söylenmiştir. Selânik Mevlevîhânesi’nin bânisi Ekmekçizâde Ahmed Paşa (ö.1026/1617)’dir. Mevlevîhâne, 1024/1615 yılında yapılmıştır ve ilk şeyhi de Ulu Bostan Çelebi’nin müridi olan Karamanlı Abdülkerim Dede’dir. Manzumeden anlaşıldığına göre tekke, Şeyh Ali Dede tarafından tamir ettirilmiştir. Defter-i Dervîşan’a göre Ali Dede 1235/1820 yılında dergâhın şeyhidir ve aynı yıl içinde vefat etmiştir. Şehabettin Uzluk ise Ali Dede’nin Selânik Mevlevîhânesi’nde kırk yıla yakın şeyhlik yaptıktan sonra, 1246/1830 yılında vefat ettiğini bildirmektedir. Bkz. Sezai Küçük, **Mevlevîliğin Son Yüzyılı**, Vefa Yayınları, İstanbul 2007, s.308.

[31a]

Dîger⁴⁴

Meʿûlû fâʿilâtü mefâʿilü fâʿilün

Şâʿir ʿhafîdi ʿHazret-i ʿÂşir Efendi'nün
Eyler peder o necl-i necîl ile ibtihâcNev-restelükde faẓl u maʿârifde ferd olup
Étmekdedür bu ʿhulq-ı cemîl ile ibtihâcAldı rüʿûsı lîk sezâ eylese rüʿûs
Maḥdüm-ı pāk-i Mîr Ḥalîl ile ibtihâcCeddi Cenâb-ı Nâʿilî Paşa dahı éder
Böyle mükerrem ʿırq-ı aşîl ile ibtihâcTārîḥ mışraʿında da Ğalib şenâda ol
Kıldı rüʿûs Mîr Nebîl ile ibtihâc
قلدی رؤس میر نبیل ایله ابتهاج
[H.1210 / M.1795-1796]

[31b]

Tārîḥ⁴⁵

Feʿûlün feʿûlün feʿûlün feʿûl

Selîm Ḥân-ı Şâliş şeh-i Cem-sipâh
Odur ʿkâleb-i milke rûḥ-ı cedîdSüleymân-başîret Felâṭün-naẓar
Ḥudâvend-i şâḥib-dil-i bî-nedîdḤaḳâyık-şinâsân-ı dehrûn tamâm
Zamânında eyyâmı ʿîd üzre ʿîdʿAlî-sîret İskender-i feylesôf
Bütün emri maḳṭûʿ u reʿyi sedîdʿUlüvvüʾl-himem şâh-ı aḥter-bülend
Ki andan olur ʿaḳl-ı küll müstefîd

⁴⁴ Mehmed Nebîl Bey'in H.1210 yılında müderris olması münasebetiyle söylenmiş bir tarih manzumesidir. Mehmed Nebîl Bey, Şeyhülislam Âşir Efendi'nin kızı tarafından torunudur. Babası, Nâilî Abdullah Paşa'nın torunu Halil Nûrî Bey'dir. Mehmed Nebîl Bey, H.1210/M.1795-1796 yılında müderris, H.1225/M.1810-1811 yılında Eyüp kadısı, H.1234/M.1818-1819 yılında Mısır kadısı oldu, H.1236/M.1820-1821 yılında da Medine-i Münevvere kadılığına tayin edildi. Bu görev için Medine'ye giderken Mısır'da vefat etti. Kendisi şairdir ve divanı vardır. Kızı, şair Şeref Hanım'dır. (Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i Osmani**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1308, c. IV, s. 540). Divanı, Yasemin Aktaş tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. (Yasemin Aktaş, **Mehmed Nebîl ve Divanı**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010). Mehmed Nebîl Bey'in rûusu için Galib'in söylediği bir tarih manzumesi daha vardır ve bu manzume Sedit Yüksel tarafından yayımlanmıştır. Bkz. Sedit Yüksel, **a.g.e.**, s.143.

⁴⁵ Bu tarih manzumesi, III. Selim tarafından Beşiktaş Sarayı'nda yaptırılan kasr-ı hümayûn için söylenmiştir.

Kılup tab‘ı icād emr-i ğarīb
Éder luṭfı iṣār baht-ı sa‘īd

Bedīhisini fikr-i vālāsınuñ
Görür çeşm-i erbāb-ı dikkat ba‘īd

Kerāmetden efzūndur ol kām-gār
Şuhūd-ı ḥaḳāyıkda Mevlā şehīd

Ne kim yapsa elbet olur bī-naẓīr
Bağ ez-cümle bu ıaşr-ı hūb u ferīd

Beşiktaş Sarāyı’nda gevher nigīn
Kūnūz-ı semāvāta zerrīn kilīd

Görünce bu zībāyış ārāyişi
Varur ḥayrete hep reşīd ü belīd

Zemīn āsmān üzre fahr eylesün
Bu ıaşr ile şimdi bi-Rabbi’l-mecīd

Sürüşān beyānında bu kāḥ için
Olur ‘arş-ı a‘lāda güft ü şenīd

Be-her şubḥ-dem zer kalemle felek
Yazar ṭāğ-ı vālāsına lā-mezīd

Sürüp pīş-gāhında deryā yüzün
Éder ‘arz-ı gevher ṭarīf ü telīd⁴⁶

Şu‘ā’-i der ü bāmı hem-çün şihāb
‘Azāzīl-i endūhı eyler ṭarīd

Bu kāḥ oldu ber-vefk-ı tab‘-ı Hıdīv
Sarāy-ı hümāyūna beytū’l-ıaşīd

Dil-i ‘ārifān gibi her gūşesi
Olur ma‘nī-i kā’inātı müfīd

Hudā bahş éde ḥalka bānīsini
Ola zıllı memdūd u ‘ömri mezīd

Dédi Gālib-i bende tārīḥ-i tām
Bu ıaşr-ı ḥarā Şeh Selīm’e sa‘īd

بو قصر حری شه سلیمه سعید
[H.1210 / M.1795-1796]

⁴⁶ Bu kelime yazmada sehven “şelīd” şeklinde yazılmıştır.

Bu cāy-ı feraḥ Hān Selīm'e sa'īd
 بو جای فرح خان سلیمه سعید
 [H.1210 / M.1795-1796]

Bu kāḥ ola Sultān Selīm'e sa'īd
 بو کاخ اوله سلطان سلیمه سعید
 [H.1210 / M.1795-1796]

Bu kāḥ ola bu šāh-ı kevne sa'īd
 بو کاخ اوله بو شاه کونه سعید
 [H.1210 / M.1795-1796]

Bu kaşru'ş-şafā Şāh Selīm'ün sa'īd
 بو قصر الصفا شاه سلیمك سعید
 [H.1210 / M.1795-1796]

[35a]

Dīger⁴⁷

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Ḥazret-i Faḥr-ı cihāna 'arz éder bir kām-gār
 Pençe-i hürşīd-i zer-âvîze bâ-dest-i recā

O melek-hūnuñ şafā-yı niyyetin idrāk éder
 Sāde ḥarf-i beyt-i târîḥinden aşḥāb-ı şafā

Ravza-i šāh-ı risāletde bu zībā yādigār
 Tuḥfe-i Beyḥān Sultān duḡter-i Hān Muşṭafā
 روضه شاه رسالتده بو زیبا یادگار
 تخفه بیحان سلطان دختر خان مصطفی
 [H.1210 / M.1795-1796]

[35a]

Tārîḥ⁴⁸

Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

Şābāş šāh-ı Cem-cenāb étdi cihānı kām-yāb
 Vêrdi ġuzāta ferr ü tāb tertīb édüp cünd-i 'aẓīm

Evşāf-ı 'adl ü dādınuñ imkānı yok ta'dādınuñ
 Maḥsūdıdur ecdādınuñ ol dāver-i Dārā-kecīm

⁴⁷ Başlığın altında “Yanında yazılan târîḥ ile mükerrerdür.” ifadesi yer almaktadır. Metindeki manzumenin yanında

Ḥazret-i Faḥr-ı Rūsūl'den eyleyüp iḥsān taleb

Ḳıldı bu âvîze[yi] irsāl bir kân-ı seḥā

matlâi ile başlayan ve tarih beyti metindekiyle aynı olan bir tarih manzumesi vardır. Bu manzume Sedit Yüksel tarafından yayımlanmıştır. Bkz. Sedit Yüksel, *a.g.e.*, s.145. Her iki tarih manzumesi de Beyhan Sultan'ın Ravza-i Mutahhara'ya hediye olarak gönderdiği âvîze için söylenmiştir. Manzumenin tarih beytinde yer alan “tuḥfe” kelimesi, tarihi tutturmak amacıyla mecmuada “tuḥfe” biçiminde yazılmıştır. Biz de beytin eski yazılı biçiminde kelimeyi mecmuadaki gibi yazdık.

⁴⁸ Bu tarih manzumesi, Levend Çiftliği'nde III. Selim tarafından yaptırılan kışla için söylenmiştir.

Hoşnûd édüp Peyğamber'i cem' étdi şaff-ı leşkeri
Açdı künûz-ı gevheri bezl eyledi lûtf-ı 'amîm

Ol şeh ki hayr-endîşedür dâ'im 'adâlet-pîşedür
Ecnâdını teftîşedür her tavrı bir re'y-i kavîm

Vérdi ümûra intizâm tertîbe kıldı ihtimâm
Étdi kerâmetle tamâm tecdîd-i kânûn-ı kadîm

Ta'lîm için ceng ü sefer yaptı mükerrer kışlalar
Emr-i cihâda vérdi fer ber-vech-i üslûb-ı hakîm

Bu kışla ez-cümle cedîd oldu 'aţasından bedîd
Hakķā bu kār-ı bî-nedîd tevfiķdur Allāh 'alîm

Bir kışla kim gerdün-binā mānend-i eţbāk-ı semā
Aķterleri şîr-i veġā her biri bir emre muķîm

Bu kışla kim şāhānedür ma'nen 'ibā[de]t-ĥānedür⁴⁹
Her beyti bir kāşānedür bünyādınıñ mişli 'adîm

Ġalib anuñ tārîĥine bu mışra'-ı mülhem déne
Nev kışla yaptırdı yine bu cünd için Sultān Selîm
نوفشله يابدردى ينه بو جند ايچون سلطان سليم
[H.1212 / M.1797-1798]

[21b]

Mışra'⁵⁰
Mefā'îlün mefā'îlün mefā'îlün mefā'îlün
Yapıldı sırr-ı Mevlānā'ya bu dergāh-ı 'aşķ-ālāy
يابلدی سر مولانایه بو درگاه عشق آلاى
[H.1210 / M.1795-1796]

Mışra'
Mefā'îlün mefā'îlün mefā'îlün mefā'îlün
Yapıldı sırr-ı Mevlānā'ya bu dem Mevlevîĥāne
يابلدی سر مولانایه بو دم مولویخانه
[H.1210 / M.1795-1796]

⁴⁹ Bu mısra da "ma'nen 'ibā[de]t-ĥānedür" ifadesinin üstünde "ĥālen mücāhid-[ĥānedür]" ifadesi yer almaktadır.

⁵⁰ Mecmuada bu tarih mısralarının hangi münasebetle düşürüldüğüne dair bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak bu mısra ve kendinden sonra gelen iki mısraın Kasımpaşa Mevlevîhānesi'nin yenilenmesi münasebetiyle söylenmiş olduġu kanaatindeyiz. Zira söz konusu mısralar, Galib Divanı'nda yer alan ve

Cenâb-ı Vâlîde Sultān māh-efser-i Mihirşāhın

Sabāhu'l-hayrdır envâr-ı ihsânı nüh evvāna

matları ile başlayıp

Bu tārîh ile Ġalib naġme-bahş oldu ney-ı hāmem

Yapıldı devr-i Mevlānā'ya bu dem Mevlevî-hāne

(Divan, s. 120-121)

beytiyle biten manzumenin tarih mısraına alternatif mısra olarak söylenmiş izlenimi uyandırmaktadır.

Mışra‘

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

Yapıldı devr-i Mevlānā`ya ‘aşk-efzūd bu dergeh

یابلدی دور مولانایه عشق افزود بو درگه

[H.1210 / M.1795-1796]

Mışra‘

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Sırrı Mevlānā`nuñ oldı germ-i devrān-ı semā‘

سر مولاناک اولدی گرم دوران سماع

[H.1210 / M.1795-1796]

[26b]

Tārīḥ

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

‘Askere yapıdı yine kışlayı Sultān Selīm

عسکره یابدی یینه قیشلای سولطان سلیم

[H.1212/ M.1797-1798]

Tārīḥ

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Kışla iḥyā eyledi nev ‘askere Sultān Selīm

قشله احیا ایلدی نو عسکره سلطان سلیم

[H.1211 / M.1796-1797]

[33b]

Tārīḥ⁵¹

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Āb-ı ḥayvāna qurılmış sedd-i Īskender-me’āb

آب حیوانه قوریلмыш سد اسکندر مآب

[H.1211 / M.1796-1797]

Dīger

Mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün

Kavs-i kuzah-ı āb-ı revān luṭf-ı Mihrişāh

قوس قزح آب روان لطف مهرشاه

[H.1211 / M.1796-1797]

Dīger

Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

Münḥaşırdur bu bende ‘ayn-ı ḥayāt

منحصردر بو بنده عین حیات

[H.1210 / M.1795-1796]

⁵¹ Başlıktan önce, “Şöñra yazılacaqdur.” ifadesi yer almakta ve bu mısra ile sonraki yedi mısraı kapsamaktadır.

Dîger

Mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

Ebrû-yı sa'id 'ayn-ı hayâta bu kemer-gâh

ابروی سعيد عين حياته بو كمرگاه

[H.1211 / M.1796-1797]

Dîger

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Bu zîbâ tāk u bend 'aynū'l-hayāt-ı cūda ebrūdūr

بو زيبا طاق و بند عين الحيات جوده ابرودر

[H.1211 / M.1796-1797]

Dîger

Fâ'ilātün fâ'ilātün fâ'ilātün fâ'ilün

Cūy-ı cūduñ mā-verāsı sedd-i nev-kār-ı metīn

جوى جودك ماوراسى سد نو كار متين

[H.1211 / M.1796-1797]

Dîger

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Bu bend-i nāzenīn 'aynū'l-hayāt-ı cūda ebrūdūr

بو بند نازنين عين الحيات جوده ابرودر

[H.1211 / M.1796-1797]

Dîger

Fâ'ilātün fâ'ilātün fâ'ilātün fâ'ilün

Görmiş İskender bu bendi oldı seddi endbend

كورمش اسكندر بو بندى اولدى سدى اندبند

[H.1211 / M.1796-1797]

[30a]

Beyt

Mef'ülü fâ'ilātü mefâ'ilü fâ'ilün

Ol dem ki sîne künc-i temāşā-yı yār olur

Her medd-i āh bir nigh-i intizār olur

Beyt

Mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

İsterdi ki esbāb-ı şafā bî-ḥalel olsun

Dil zülf-i perişānına düşmiş maḥal olsun

[39b]

[Beyt]⁵²

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Bu burc-ı mekremet-bünyâd luṭf-ı Mihrişâhî'dür
Şafâ-yı kalb-ile Sulṭân Selîm'ün cılve-gâhıdur

[Beyt]

Mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

Nev resm-ile yapdurdı Mihrişâh-ı pür-'ünvân
Beytüş-şeref-i ṭâli'-i Sulṭân Selîm Hân

[Beyt]

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Hâne-i kalb-i Mihrişâhî'de rüşen bu du'â
Eylesün dâ'im Selîm Hân-ı kerem-perver şafâ

[Beyt]

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Mehd-i 'ulyâ-yı kerem-bahşuñ ola hâṭırı şen
Kıldı icâd Selîm Hân'a mekân-ı rüşen

[Beyt]

Mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

Sulṭân Selîm'e ola devletle şafâ-gâh
Döndürdi bunı şubḥ-ı pür-envâra Mihrişâh

[Beyt]

Mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

Bundan öte güncide degül ḥayyız-ı imkân
Yapdurdı Selîm Hân'a maḥal Vâlide Sulṭân

[Beyt]

Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

Açmış du'âya dest Mihrişâh-ı pür-kerem
Olsun güşâde-baḥt Selîm Hân-ı Cem-ḥaşem⁵³

[Beyt]

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Bâreke'llâh ola Sulṭân Selîm'e me'vâ
Eşer-i himmet-i bî-minnet-i mehd-i 'ulyâ

⁵² Bu beytin üstünde kendinden sonra gelen on altı beyti kapsayacak şekilde, “İş bu ebyât soñra zeyle yazılacaktır.” ibaresi yer almaktadır.

⁵³ Bu mısra, “Olsun güşâde baḥt-ı Selîm Hân-ı Cem-ḥaşem” şeklinde de okunabilir.

[Beyt]

Mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün
Güyâ ki bu bir hâne-i mir'ât-ı şafâdur
Ârâm-geh-i Hân Selîm olsa sezâdur

[Beyt]

Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
Der-i vâlâ-yı pâdişâhîdür
Himmet-i kalb-i Mihrişâhî'dür

[Beyt]

Mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün
Bu bâbdadur fütûh-ı 'âlem
Kim cılve-ger anda rûh-ı 'âlem

[Beyt]

Mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün
Turduqça hemân süllem-i nüh-pâye-i ekvân
Rif'atde ola kevkeb-i iqbâl-i Selîm Hân

[Beyt]

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün
Mehd-i 'ulyâ olıcağ böyle du'asında muķîm
Pâye pâye geçer ecdâdını Sulţân Selîm

[Beyt]

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Ârzûsı mehd-i 'ulyâ-yı kerâmet-perverüñ
Süllem-i iqbâlidür Sulţân Selîm-i serverüñ

[Beyt]

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Vâlîde Sulţân édüp himmetle terfî-i 'azîm
Rûtbe rûtbe âsmâna çıkdı şân-ı Şeh Selîm

[Beyt]

Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün
Zıll-ı du'â-yı Vâlîde Sulţân édüp eşer
Olsun bülend-baht Selîm Hân-ı dâd-ger⁵⁴

[40b]

[Beyt]

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Hazret-i Sulţân Selîm étdükçe şevketle güzër
Kaşd-ı ta'zîm ile tāk-ı âsmân olmuş kemer

⁵⁴ Bu mısra, "Olsun bülend baht-ı Selîm Hân-ı dâd-ger" şeklinde de okunabilir.

[Beyt]

Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün
Nağme-senc-i şafā bu ‘ālī bāb
Êşiginden gelür şarīr-i rebāb

[Beyt]

Mef‘ülü mefā‘ilü mefā‘ilü fe‘ülün
Bu dergeh olup maẓhar-ı elṭāf-ı ‘azīme
Olmış nigerān maḳdem-i Sulṭān Selīm’e

[Beyt]

Mef‘ülü mefā‘ilü mefā‘ilü fe‘ülün
Bu bāb-ı kerem ‘ayn-ı ‘ināyet mi degüldür
Āyīne-i endām-ı ‘adālet mi degüldür

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, Yasemin, **Mehmed Nebil ve Divanı**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.
- Ali Enver, **Semâhâne-i Edeb**, Âlem Matbaası, İstanbul 1309.
- ALPARSLAN, Ali, **Şeyh Galib**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988.
- ARI, Ahmet, “Şeyh Galib’in Poetikası”, **Osmanlı Araştırmaları**, c. XXVI (2005), s.51-71.
- ERGUN, Sadettin Nüzhet, **Şeyh Galib**, İstanbul 1932.
- Esrar Dede, **Tezkire-i Şu‘arâ-yı Mevleviyye**, (Haz: Dr. İlhan Genç), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2000.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, **Şeyh Galip: Hayatı, Sanatı, Şiirleri**, Varlık Yay., İstanbul 1953.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, **Şeyh Galib Divanı’ndan Seçmeler**, MEB Yay., İstanbul 1971.
- GÜLER, Mehmet, **Halil Nuri Divanı Edisyon-Kritik-İnceleme**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2009.
- GÜRER, Abdülkadir, **Şeyh Galib Divanı (İnceleme-Metin)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993.
- GÜRER, Abdülkadir, “Şeyh Gâlib Hakkında Yeni Bilgiler”, **Türkoloji Dergisi**, c. XIII/1 (2000), s. 203-225.
- İPEKTEN, Halûk, **Şeyh Galib Hayatı Sanatı Eserleri**, Akçağ Yay., Ankara 1996.
- KALKIŞIM, Muhsin, **Şeyh Gâlib Dîvânı**, Akçağ Yay., Ankara 1994.
- KALKIŞIM, Muhsin, “Şeyh Galib”, **DİA**, c. XXXIX (2010), s. 54-57.
- KURNAZ, Cemal, “Şeyh Galib Divanı’nda Nazım Şekilleriyle İlgili Problemler”, **Şeyh Galib Kitabı**, İstanbul 1995, s.179-183.
- KÜÇÜK, Sezai, **Mevleviliğin Son Yüzyılı**, Vefa Yayınları, İstanbul 2007.

-
- MACİT, Muhsin, **Şeyh Galib'in Tarih Manzumeleri (İnceleme-Metin)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanma-mış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1989.
- Mecmû'a-i Eş'âr**, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Bölümü, No: 776.
- Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i Osmanî**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1308, c. IV.
- OKÇU, Naci, **Şeyh Galib (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlîli ve Divânın Tenkidli Metni)**, 2 cilt, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993.
- SİNAN, Betül, "Necâtî Bey ve Şeyh Gâlib Literatürü", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 5, S. 10 (2007), s.565-586.
- Şeyh Galib, **Divân**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, No: B 40/I.
- Şeyh Galib, **Hüsn ü Aşk (Önsöz, Metin, Bugünkü Dile Çevirisi, Lûgatler, Açıklama, Galib'in El Yazısı İle Hüsn ü Aşk'ın Tıpkı Basımı)**, (Haz.Abdülbaki Gölpınarlı), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1968.
- Şeyh Galib, **Hüsn ü Aşk**, (Haz.Orhan Okay-Hüseyin Ayan), Dergah Yay., İstanbul 1992.
- Şeyh Galib, **Hüsn ü Aşk (Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar)**, (Haz. Muhammet Nur Doğan), Yelkenli Yayınevi, İstanbul 2011.
- YÜKSEL, Sedit, **Şeyh Galib Eserlerinin Dil ve Sanat Değeri**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.



ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KARDEŞ SAYILARI İLE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

*Kasım TATLILIOĞLU**

ÖZET

Bu araştırmada, üniversite öğrencilerinin kardeş sayılarına göre, psikolojik iyi oluş halleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma, 2011-2012 Eğitim-Öğretim yılında Bingöl Üniversitesi'nin, Fen-Edebiyat Fakültesi, İlahiyat Fakültesi ve Ziraat Fakültelerinin farklı bölümlerinde öğrenim görmekte olan, 1. 2. ve 3. sınıf öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Araştırmaya 124 (%55)'i kız, 101 (%45)'i erkek toplam 225 üniversite öğrencisi katılmıştır. Katılımcıların 98'i birinci sınıf, 86'sı ikinci sınıf ve 41'i üçüncü sınıfta öğrenim görmektedir. Bunun için öğrencilere, öğrenci bilgi formu ile birlikte 84 maddelik psikolojik iyi oluş ölçeği uygulanmıştır. Psikolojik iyi oluş ölçeği; "Özerklik, Çevresel Hâkimiyet, Bireysel Gelişim, Diğerleriyle Olumlu İlişkiler, Yaşam Amaçları ve Öz-Kabul" olmak üzere toplam 6 alt boyuttan oluşmaktadır. Her bir alt boyut için ayrı ayrı analiz yapılmıştır. Elde edilen verilerin çözümlenmesinde IBM SPSS Statistics 20.00 programı kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde, F testi (ANOVA), Varyans analizi ve Betimsel İstatistik kullanılmıştır.

Araştırma bulgularına göre; "kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin özerklik puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı; kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin çevresel hâkimiyet puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı; kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin bireysel gelişim puan ortalamaları arasında bir farklılık olmadığı; kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin yaşam amaçları puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı; kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin diğerleriyle olumlu ilişkiler puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı; kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin öz-kabul puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Psikolojik iyi olma; üniversite öğrencisi; özerklik; çevresel hakimiyet; yaş; öz-kabul; olumlu ilişkiler.

* Yrd. Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, E-mail: kasimtatlili@hotmail.com

A RESEARCH OF RELATION BETWEEN UNIVERSITY STUDENTS' PSYCHOLOGICALLY WELL BEING WITH THE NUMBER OF BROTHERS

ABSTRACT

In the research, according to the number of brothers of university students, the relation among their being good psychologically has been studied. The research has been applied on the students studying on the 1st, 2nd and 3rd class of the Arts and Science Faculty, Theology Faculty and Faculty of Agricultures' different departments of Bingöl University in the Academic year of 2011-2012. 124 (55%) women, 101 (45%) men, totally 225 university students have attended to the research. 98 of the participants are 1st grade school, 86 of them are grade school and 41 of them study on the 3rd grade school. Therefore, together with a form of student information, a psychologically being good scale of 84 entries has been applied. The psychologically being good scale consists of totally 6 sub-dimension as "Autonomy, Environmental Sovereignty, Individual Development, Positive Relations with others, Life Aims and Self-acceptance. For each sub-dimension an analysis has been done one by one. In the analyzing of the data obtained, the programme IBM SPSS Statistics 20.00 has been used. In the assessment of the data, F test (ANOVA), Varyans analysis and Descriptive Statistics have been used.

According to the research findings; it has been discovered that there is no meaningful difference between the averages of autonomy points of the university students who have brothers at different numbers; there is no meaningful difference between the averages of environmental sovereignty points of the university students who have brothers at different numbers; there is no meaningful difference between the averages of individual development points of the university students who have brothers at different numbers; there is no meaningful difference between the averages of life aims points of the university students who have brothers at different numbers; there is no meaningful difference between the averages of positive relations with others points of the university students who have brothers at different numbers; there is no meaningful difference statistically between the averages of self-acceptance points of the university students who have brothers at different numbers.

Key wods: Psychological well-being; university student; autonomy; environmental mastery; age; self-accept; positive relationships.

1. Giriş

Çi oluÇkavramı, psikolojide genel ruh sağlığı terimi olarak kullanılmaktadır. Ruh sağlığı ile ilgili yapılan araÇırmalar yakın bir zamana kadar çoğunlukla, ruh sağlığını, kaygı, depresyon vb gibi diğerk psikolojik belirtilerin yokluğu görmüÇler ve bu açıdan olaya yaklaÇmıÇardır. Bu yaklaÇım tarzı, iyilik hali, iyi oluÇuve diğerk kavramları yeterince açıklayamamıÇtır (Tanhan, 2007). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) sağlığı, "yalnız hastalık ve sakatlığın olmaması durumu değıl;

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

bedensel, ruhsal ve sosyal yönlerde tam bir iyilik hali“ olarak tanımlamaktadır (Fiçik, 1985; Özen, 2004). Ülkemizde, psikolojik sorunlara ilişkin birçok araştırma yapılmış, bu alanda birçok veri elde edilmiş, psikolojik iyi olmaya ilişkin yeterince araştırma yapılmamış olup ve bu alanda da yeterli bilgiye sahip olunmadığını görmekteyiz. Artık günümüzde, ruh sağlığı, psikolojik sorunların yokluğunun yanı sıra, olumlu psikolojik işleve sahip olmanın, kendini iyi hissetmenin ve olaylara ve durumlara pozitif bakmanın da önemini vurgulamaktadır. Çısanoglu, her şeyden çok mutluluk istemi ile doludur. Mutlu olma isteği, bireyin tabiatında vardır.

Psikolojik iyi olmaya ilişkin ilk düşünceler felsefe alanında ortaya konmuştur. Mutluluğu ele almanın tarihi çok eskiye dayanır. Mutluluğun ne olduğu, mutluluğa nasıl ulaşıldığı Aristo’dan beri düşünülmektedir. Bunun ilk örnekleri M.Ö. 384-322 yılları arasında yaşamış olan Aristoteles’in mutluluk üzerine koyduğu düşüncelerdir. Ona göre, erkeklerde, kadınlarda yaşamlarında her şeyden daha çok mutluluk isterler. Sokrates’in (M.Ö. 470-399) temel sorusu, “nasıl yaşayacağım?”dır. Sokrates’ten yaklaşık 130 yıl sonra ortaya çıkan Stoa Okulu’na göre, insan yaşamının anlamını öğrenmek oldukça önemlidir. Sonuçta, Aristo’dan beri 2000 yıldır insan yaşamının amacı tartışılmaktadır (Büyükdüvenci, 2003).

Ne yazık ki, günümüzde maddi imkânlarla ve teknolojik gelişmişliğe rağmen, insanlar yaşamlarının büyük bir çoğunluğunu kaygı, stres ve sıkıntılarla dolu bir yaşam sonucunda kendini kendilerini tüketmektedirler. Çısanoglu, bunca imkâna rağmen geçmişegöre, günümüzde kendini daha mutsuz hissetmektedir. Hayatı olduğu kadar, kendimizi açıkça ve bir bütün olarak görmenin yaşamı anlamaya ve ondan zevk almaya ilişkin büyük avantajlar sağlar. Bütünsel algılayıcı problemlerin çözümünde daha etkin bir katılımı, sorumluluk almayı beraberinde getirmesinin yanında yaşamın daha zengin algılanmasını ve mutlu olmayı da beraberinde getirmektedir (Tanhan, 2007).

İnsan dürtülerini kontrol edebildiğinde kendini diğer canlılardan ayırabilen potansiyellerini harekete geçirebilir. Potansiyellerinin gelişmesi ve çeşillenmesiyle kendi farklılığını anlamaya başlar. İnsanın kendi bilincinin farkında olması onu, zaman sürecinin geçmişi, şimdi ve geleceğinde farkında olmasını sağlar (Fromm, 2003). Frankl (1994)’a göre, insan olmanın temel dayanağını anlam arayışı ve yaşamına yön verme oluşturur. Ona göre, anlam bulmanın bir çok yolu vardır ve varoluşsal nevroz, anlamsızlığın bir yanıttı olarak ortaya çıkar (Akt: Tanhan, 2007). Yalom’a (2000) göre, yaşam anlam verme dışından verilebilecek bir şey değildir. Yaşam anlam verme, içsel süreçlerin bir sonucudur. Dolayısı ile bireyin yaşamına değer gördüğü şeyleri keşfetmesi daha güçlü olmasını sağlayacaktır.

19. y.y.’da psikoloji bilimi alanında çalışmalar daha çok kaygı, depresyon, korku gibi olumsuz duygular üzerinde yoğunlaşırken, olumlu duygular üzerinde yoğunlaşmamıştır. Felsefenin aksine psikoloji, tarih boyunca, mutluluk konusuna uzak kalmıştır. Dolayısı ile mutluluk üzerine de yeterince araştırma yapılmamıştır. İnsan psikolojisinin pozitif bileşenleri üzerine yapılan bilimsel araştırmalardaki bu eksiklik, araştırmacıları olumlu ruh sağlığı ile ilgilenmeye itmiştir ve böylece “pozitif psikoloji” akımı geliştirilmeye başlamıştır. Pozitif psikolojinin önem kazanmasıyla birlikte, “iyi oluş” en fazla ön plana çıkan kavramlardan biri haline gelmiştir (Timur, 2008). İnsanın iyilik durumunu karıştıran çok fazla sayıda sözcüğün ve kavramın olduğu bilinmektedir. Bazı araştırmacılar ve çeşitli yayınlarda, “psikolojik iyi oluş”, “öznel iyi oluş”, “mutluluk”, “yaşamdan doyum”, duygusal iyi oluş” ve “iyilik hali” gibi kavramlar tamamen aynı olmamakla birlikte birbirleri ile ilişkili olarak kullanılmaktadır. Neticede hepsi, psikolojik sağlığı vurguladıklarından, birbirleri ile ilişkilidirler (Gülaçtı, 2009).

Mutluluğun yapısını belirlemede kültürün önemli etkileri vardır. Batı toplumlarında olumlu duyguların en üst düzeye çıkarılması, olumsuz duyguların ise en alt düzeye çekilmesi bir

yaşam amacı olarak görülmektedir. İyi oluş kavramı, insanoğlunun var oluşundan beri devam eden bir kavram olup, zamana, kültürlere, toplumlara ve bireylere göre hep farklı tanımları olmuştur. Genelde yaşamdan elde edilen doyum iyi olmanın kaynağı olarak görülmüştür (Sarıcaoğlu, 2011).

Psikolojik iyi olma, diğer birçok psikolojik yapı gibi çok yönlü ve farklı alt boyutlara sahip olduğu için operasyonel olarak tanımlanması oldukça önemlidir. Geçmişte yapılan araştırmalarda bireyin psikolojik iyi olma düzeyini belirlemede psikopatolojik ölçütlere başvurulmuş ve yapılan bu araştırmaların büyük bir çoğunluğu patolojiye, bireyin mutsuzluğuna ve bireysel sorunlara odaklanmıştır. Uzun bir süre, doyumlu insan ve gelişen toplum göz ardı edilmiştir (Diener ve Seligman, 2002; Seligman & Chickzentmihalyi, 2000; akt: Akın, 2008). Uzun bir süre, psikolojik yardım hizmeti veren uzmanlar bireylere problemlerini çözmeye ve hastalıklarının üstesinden gelmeye yardım ettiklerinde kendilerini başarılı olarak görmüşlerdir. Son yıllarda ise psikopatoloji kökenli yaklaşımların aksine insanların güçsüzlüklerine değil, insan doğasının psikolojik gücüne dönük olarak “pozitif psikoloji” ortaya çıkmıştır (Yavuz, 2006). Benzer bir biçimde, geçmiş yıllarda, psikologlarda, sağlıklı davranışlar yerine sağlıksız davranışlarla ve bireyin duyguları yerine bireyin düşünceleri ile ilgilenmiştir. Buna karşın Seligman ve arkadaşlarının başlatmış olduğu, “Başarılı bireyin başarılı olmasını sağlayan faktörler nelerdir?”, “İyi yaşam nedir?” veya “Yaşamda içsel olan bireylerin özellikleri nelerdir” gibi sorular üzerine odaklanarak, “psikolojik iyi olma” kavramını ön plana çıkarmıştır (Akın, 2008).

Bu çalışmada, kardeş sayısına göre, psikolojik iyi oluşundaki ilişki araştırıldığından, çalışmada elde edilecek bulguların, alan yazına önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir. Toplumda yaşanan sorunların birçoğuna sağlıksız insanların neden olduğundan, psikolojik olarak kendini iyi hisseden bireylerin yetiştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, bu konu hakkında çalışan uygulamacılara sağlayacağı katkının yanında, yapılacak ardıl çalışmaların kişilerin ihtiyaçları doğrultusunda yönlendirebileceği ve psikolojik iyi oluşu farklı değişkenler açısından ele alabileceği düşünülmektedir. Toplamların geleceğini oluşturacak öğrencilerin psikolojik, sosyal ve akademik gelişmelerinin ön koşullarından biri kendilerini, mutlu ve güvenli hissetmeleridir.

2. Psikolojik İyi Oluş Kavramı (Psychological well-being)

Psikolojik iyi oluş kavramı ilk olarak Bradburn tarafından 1960’lı yıllarda ortaya atılmış olsa da, Bradburn’un ele aldığı olduğu anlamda psikolojik iyi oluş öznel iyi oluş kavramına daha yakındır. “İyi oluş” üzerine yapılan çalışmalar iyi oluş kavramını değişik yönleri ile ele almıştır. Ryff’a (1995) göre psikolojik iyi olma, olumlu benlik algısını, insanlarla iyi ilişkileri, çevresel hakimiyeti, özerkliği, yaşamın anlamını ve sağlıklı bir gelişim yönündeki duygularını; Keyes, Smotkin & Ryff’a (2002) göre psikolojik iyi olma, bireyin yaşam amaçlarına ilişkin, potansiyelinin farkında olup olmadığı ve diğer insanlarla kurduğu iletişimin kalitesini; Ryff & Keyes’e (1995) göre psikolojik iyi olma, kişinin kendisine ve geçmişine, büyüme ve gelişme kapasitesine, yaşamının amaç yönelimliliği ve anlamlılığına, diğer insanlarla kurduğu ilişkilerin, niteliğine, yaşamına ve dünyaya hâkimiyetine ve son olarak bağımsızlığına ilişkin psikolojik içselliğe dair bütüncül bir değerlendirmelerini” ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile psikolojik iyi olma, kişinin yaşam amaçlarını, potansiyelinin farkında olup olmadığını diğer insanlarla ilişkisinin kalitesini içerir.

Freud’a göre yaşam boyunca bazı mutsuzluklar kaçınılmazdır ancak, psikolojik olarak sağlıklı bireylerin iki şeyi iyi yapabildiklerini söylemektedir ki bunlar sevmek ve çalışmaktır (Özen, 2004). Psikolojik ihtiyaçların doyumu da bireylerin iyi olma düzeylerini etkilemektedir. Temel psikolojik ihtiyaçlar tüm insanları ilgilendirmektedir. Eğer bireyler bu ihtiyaçları doyurabilirlerse tam olarak fonksiyonda bulunabilirler ve gelişim gösterebilirler. İhtiyaçların doyumu engellenirse, bireylerin ruh sağlığı bozulur ve tam olarak fonksiyonda bulunamazlar (Cihangir-Çankaya, 2009).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Psikolojik ievsellik bakış açısı ise, “iyi oluu kendini gerekleirme ve tam fonksiyonda bulunma olarak tanımlamaktadır (Sarıcaoğlu, 2011). Myers, Sweeney & Witmer’a (2000) göre, iyilik hali, beden, akıl ve ruhun birbirini tamamladığı bütüncül bir bakış açısı ve akıl ve ruhun bütünüleerek tüm alanlarda dolu dolu bir yaşam sürdürmeyi amaçladığı yaşam biçimi anlamına gelir (Akt: Timur, 2008). Ryan ve Deci (2001) patolojinin yokluğuna iaet etmemekle birlikte, “iyi oluu, olumlu fonksiyonları temel alan bir kavram olarak görmüerdir. Onlara göre, “iyi olma” temelde ruh sağlığı ve dengeli bir yaşamla ilgilidir. İyi olmayı, iyi olmayı engelleyen kıstasların olmaması olarak görmüerdir. Uzun yıllardan beri iyi bir yaşamı nelerin oluşturduğuna ilişkin önemli bir tartışma vardır.

Günümüzde anladığımız anlamda psikolojik iyi oluş kavramını Ryff ortaya atmıtır. Ryff’a (1989a, 1989b) çok boyutlu bir psikolojik iyi olma modelini benimsemitır. Bu kavram temelini, Ryff’in “Çok Boyutlu Psikolojik İyi Olma Modeli”nden almıştır. Ona göre, psikolojik iyi olmanın “Özerklik”, “Çevresel Hakimiyet”, “Bireysel Geliim”, “Diğerleriyle Olumlu İlişkiler”, “Yaşam Amaçları” ve “Öz –Kabul” olmak üzere 6 alt boyutu vardır. Myers ve Diener (1995) psikolojik iyi olmayı, “olumlu duygunun varlığı, olumsuz duygunun yokluğu ve yaşam doyumu” olarak tanımlamıştır. Olumlu duygu isteklilik, enerjik olma, ruhsal uyarılmışlık, kararlılık olarak kabul edilirken; olumsuz duygular ise üzüntü, kaygı, korku, öfke, suçluluk ve küçümseme gibi hoş olmayan duygu durumlarını içine almaktadır. Myers’e (2000) göre öznel iyi olma, bireyin yaşamını bilişsel ve duygusal açıdan öznel olarak değerlendirmesidir (Akt: Cenkseven & Sarı, 2009). Diener (2001) öznel iyi oluu, olumlu ruh sağlığı olarak görmektedir. Bireyin yaşamını değerlendirmesi ve yaşamı hakkında yargı bildirmesi olarak görmektedir. Ona göre, öznel iyi oluun üç ögesi vardır: Olumlu duygulanım, olumsuz duygulanım ve yaşam doyumu’dur.

İnsanlar her zaman doğal olarak içinde bulundukları toplumda bilmek, bilinmek ve o topluluğun üyesi olduklarını hissetmek isterler. Mauno, Kinnunen ve Ruokainen’e (2006) göre, öz-saygısı yüksek olan bireylerin, aynı zamanda kendilerini değerli, anlamlı ve etkili buldukları, depresyon, düğ kırıklığı ve fiziksel baskı düzeyleri düğdür (Akt: Cenkseven & Sarı (2009). Hargreaves’e (1998) göre, kişiler arası ilişkilerdeki yakınlık veya uzaklık, duygusal bağları destekleyen veya tehdit eden, önemli bir unsurdur. Bireyin diğerleriyle olan ilişkisinin niteliği, yaşamından ne ölçüde doyum sağlayacağı üzerinde belirleyici bir role sahiptir. Güç, Göllet, varlık ve maddi eyler için çalıan insanların daha çok kaygı, depresyon yaadıkları ve içevlerini kaybettiklerini gösteren bir çok araştırma kanıtı vardır.

Öznel ve Psikolojik iyi oluş genel olarak ele alındığında, insanların doğasında var olan ve iyi olmaya dönük olmanın doğal bir yönelim olduğu varsayılırsa, insanlar daima ve ister istemez dünyada daha iyi, daha istenilir ya da daha değerli bir varoluunne olduğuna dair bir anlayı temeline göre yaşamaktadırlar (Gülaçtı, 2009). Psikolojik iyi oluş kuramı ortaya konduktan sonra, bu kuramın temellendirmeleri üzerine yapılan araırmalara göre, çocukluk ve ergenlik yaşantılarının olduğu görülmektedir. Psikolojik iyi oluş, içsel bir süreç olup, dıal süreçler tarafından biçimlenmektedir. Erken yaşantılar, ruh hali, beklentiler ve kişilik özellikleri psikolojik iyi olmayı biçimlendirir (Özen, 2005).

2. Psikolojik İyi Oluşun Alt Boyutları

Ryff’a (1989a) göre, psikolojik iyi olmanın 6 alt boyutu vardır. Ryff bu kuramını geliştirirken, Ericson, Buhler, Neugarten’in “Yaşam Boyu Geliim” teorilerinden, Maslow’un “Kendini Gerekleirme” kavramından, Rogers’in “Tam ev Yapan İnsan” modelinden, Jung’un “Olgunluk” kavramlarından etkilenmitır. Böylece birçok oluşunun baçıca odak noktasını birleiren Ryff, altı psikolojik boyuttan oluan bir psikolojik iyi olma modeli öne sürmüştür. Ryff’a göre “Psikolojik İyi Oluun alt boyutları şunlardır:

Turkish Studies

2.1.Öz-Kabul/Kendini kabul (Self-accept): Olumlu psikolojik ievnin önemli bir özelliği olarak kendini kabul kiğnin kendine ait olumlu tutumlar takınmasıdır. (Ryff, 1989a; 1989b; 1995). Bireyin kendine yönelik pozitif tutumlara sahip olması, gemiğve imdiki durumları hakkında olumlu öylar düğünmesi ve olumlu olumsuz tüm özelliklerini kabul etmesidir (Akin, 2008). Ryff ve ark.,’na (1999) göre, öz-kabul; kendini gerekleğirme, en üst düzeyde iğevde olma ve uygunluk kavramları için önemli bir özelliktir.

2.2.Diğlerleriyle Olumlu İliğkiler (Positive relationships): Bireyin diğler bireylerle samimi ve güvene dayalı kiğler arası iliğkiler geliğirmesi, onlara karğ empatik ve ekkatli davranması ve diğler bireylere yönelik sorumluluğunun bilincinde olmasıdır (Ryff, 1989a; 1989b). Diener ve Fujita’ya (1995) göre, aile desteğı, yakın arkadaşlıklar gibi sosyal kaynaklarla, bireyin sosyal iliğk kurmada kullandığı kaynaklar, bireyin iyi oluğunda etkili olduğunu ve yaşam doyumunun yüksek olduğunu belirtmiştir. Adler, Rogers ve diğler kuramcılar sıcak ve sevgi dolu iliğk ihtiyacının insan doğasının bir parçası olduğunu ifade etmiştir (Akt: Özen, 2004).

2.3.Çevresel Hâkimiyet (Environmental mastery): Psikolojik iyi oluğun belirleyicisi olan diğler bir özellik ise “çevresel hakimiyet”tir. Çevresel hâkimiyet, bireyin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda çevresinden etkili bir ekilde yararlanabilmesi, olanakları gerektiğı ekilde kullanabilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bir bakıma bireyin, yaşamını etkin bir ekilde yönlendirebilmesidir (Doğın, 2012). Bireyin çevresini düzenleme ve psikolojik ve fiziksel ihtiyaçlarını giderebilmek için kendisini çevreye veya çevreyi kendisine uydurabilme becerisidir. Ryff ve ark., (1999), çevreye hakim olmanın psikolojik iyi oluğun bir göstergesi olduğunu düğünerek, kuramına bir alt boyut olarak almıştır.

2.4.Yaşam Amaçları (Purpose of life): Ryff’a (1989a; 1989b) göre yaşamın amacı, yaşamda bir yön ve amaçlılık duyguna sahip olmaktır. Ona göre, yaşamın amacı, bireysellik ve özgürlükle ilgili doğrudan iliğkilidir. Bireyin gemiğve imdiki yaşamının bir anlamı ve amacı olduğuna inanması, gemiğnin ve mevcut konumunun anlamlı olduğunu hissetmesi ve amaçlarına ulaşmak için aktif bir biçimde eylemde bulunmasıdır. Yaşam Boyu Geliğim Kuramcıları (Buhler, Erikson ve Jung) yaşamdaki amaç değikliklerinin çeğitliliğine iğret etmektedirler (Özen, 2004). Yaşamda kendine gerçekçi hedefler koyarak, yaşamını anlamlı hale getirmesi önemli bir durumdur.

2.5.Bireysel Geliğim /Kişisel Geliğim (Personal growth) : Bireyin potansiyellerine ulaşması, onları tam olarak kullanabilmesi ve kendini geliğirmesini değerlendirebilmesidir. Kiğlerin geliğimlerini sağladıklarında hem birey anlamında hem de toplumsal anlamda sosyal kabul görecekleri ve bunların bireylerin psikolojik iyi oluğ düzeylerinde etkili olacağı bilinmektedir. Bireyin kendine ve gemiğ yaşamına iliğkin olumlu değerdirmeleri bireysel geliğime uygun bir örnek olarak verilebilir. Rogers’a göre, bireysel geliğim içsel bir güdü olup ve en üst düzeyde psikolojik iğevselliğe sahiptir. (Ryff ve ark., (1999). Kiğnin en üst düzeyde olması için geliğme ve büyüme ile ilgili potansiyellerine devam etmesi gerekir. Bireysel geliğimde aynı zamanda, bireysel özelliklerin dikkate alınması önem arz etmektedir.

2.6.Özerklik/ Otonomi (Autonomy): Christopher (1999), Ryff’in otonomiye kendi kararlarını verme, özgürlük, iç denetim odağı, bireyselleğme, davranışın içsel düzenlenmesi gibi kavramlarla eğtüttüğünü belirtmektedir. Ona göre otonomi, batı kültüründe tarihsel nedenlerle doğmuş bir değerdir. Özerklik, bireyin kendini sosyal geleneklere uygun düğünme ve davranma zorunluluğ olmadığı hissetmesine, kararlarını bağkalarına bağımlı kalmadan ve onların onayına ihtiyaç duymadan kendi içsel mekanizmaları aracılığıyla verebilmesine, kendi davranışlarını düzenlemesine ve sosyal yapıya bağımlı olmadan yaşayabilmesidir. Otonominin anlam ve yapısı kültürden kültüre farklılık gösterebilmektedir. Batı kültürlerinde bireylerin daha özerk yetiğrildiğı söyleyebiliriz. Bazı kültürlerde ise bireylerin bağımlı yetiğmeleri, saygılı oldukları, terbiyeli

yetenekleri şeklinde algılanmaktadır. Ryff'a göre, bu altı boyutta yeterli olan bireyler psikolojik anlamda iyi durumdadırlar.

3. Amaç

Bu araştırmada, kardeş sayısı ile üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluş halleri arasındaki ilişki var mıdır? Sorusuna cevap aranmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır:

3.1. Araştırmanın Alt Amaçları:

- 1- Kardeş sayısı farklı olan üniversite öğrencilerinin “Özerklik” Puanları istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- 2- Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin “Çevresel Hâkimiyet” puanları istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- 3- Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin “Bireysel Gelişim” puanları istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- 4- Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin “Diğerleriyle Olumlu İlişkiler” puanları istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- 5- Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin “Yaşam Amaçları” puanları istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- 6- Kardeş sayısı farklı olan üniversite öğrencilerinin “Öz-Kabul” puanları istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Sınırlılıklar:

Araştırma,

- 1- 2011-2012 Eğitim-Öğretim yılı, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat, Ziraat ve İlahiyat Fakültesi öğrencileri ile,
- 2- “Psikolojik İyi Olma Ölçeği”, Demografik Veriler” ve “Kişisel Bilgi Formu” ile,
- 3- 1.2. ve 3. sınıf öğrencileri ile,
- 4- Türk Dili, Sosyoloji, Felsefe, İlahiyat, Tarla Bitkileri ve Bahçe Bitkileri Bölümleri ile,
- 5- Problem cümlesindeki bağımsız ve bağımlı değişkenlerle ile ve
- 6- Öğrencilerin ölçek maddelerine verdikleri cevaplarla sınırlıdır.

4. Yöntem

4.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Bingöl Üniversitesi öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise 2011-2012 Eğitim-Öğretim yılında Fen-Edebiyat Fakültesi, Ziraat Fakültesi ve İlahiyat Fakültelerinin 6 farklı bölümde (Türk Dili, Sosyoloji, Felsefe, Coğrafya, Bahçe Bitkileri, Tarla Bitkileri, İlahiyat) öğrenimlerine devam eden öğrenciler arasından tesadüfî eleman örnekleme yöntemiyle seçilen öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini, 124 (%55)'i kız öğrenci, 101 (%45)'i erkek öğrenci olmak üzere toplam 225 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Katılımcıların 98'i birinci sınıf, 86'sı ikinci sınıf ve 41'i üçüncü sınıfta öğrenim görmektedir. Araştırmaya katılım gönüllülük esasına göre sağlanmıştır. Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi'nin Tarla Bitkileri, Bahçe Bitkileri, Felsefe, Edebiyat, Sosyoloji ve İlahiyat

bölümlerine öğrenimlerine devam eden 1.2.ve 3. sınıf öğrencilerinden toplam 225 öğrenci üzerinde araştırma yapılmıştır.

4.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak,”**Demografik veriler**”, “**Kişisel Bilgi Formu**” ve Ryff’in (1989) geliştirdiği “**Psikolojik İyi Olma Ölçeği**” uygulanmıştır.

4.2.1.Demografik Veriler: Araştırma kapsamına giren öğrencilerin gelir düzeyleri, aylık harcamaları, doğdukları yer, sınıf düzeyleri gibi değişkenleri ifade etmektedir.

4.2.2.Kişisel Bilgi Formu: Araştırmacı tarafından hazırlanmış olup, katılımcılara ait bilgileri içermektedir. Yağ cinsiyet, Fakülte, Bölüm, sınıf, anne-baba tutumu gibi.

4.2.3.Psikolojik İyi Olma Ölçeği (Scales of Psychological Well-Being): Bu çalışmada veri toplama aracı olarak Ryff’in (1989) geliştirdiği, Cenkseven (2004) ve Akın’ın (2008) Geçerlik ve Güvenirlilik çalışmasını yaptığı “Psikolojik İyi Olma Ölçeği (PİÖÖ) kullanılmıştır. Ryff geliştirdiği ölçekle kişilerin psikolojik iyi oluş düzeylerini ölçmeyi amaçlamış ve ölçeğini yapısal olarak çok boyutlu psikolojik iyi oluş modeline dayandırmıştır. Psikolojik İyi Olma Ölçeği, psikolojik iyi olma modelini temel alarak , 6 alt boyuttan ve her bir boyutu 14 maddeden oluşan toplam 84 maddelik bir ölçektir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 84 en yüksek puan ise 504’dür. Bu ölçme aracı, psikolojik iyi olma yapısının özelliklerini ölçen ve bireyin kendisi hakkında bilgi vermesine dayanan (self-report) bir ölçektir. (1) Hiç katılmıyorum, (2) Biraz katılmıyorum, (3) Çok az katılmıyorum, (4) Çok az katılıyorum, (5) Biraz katılıyorum, (6) Tamamen katılıyorum şeklinde 6’lı bir derecelendirmeye sahip olup, her bir alt ölçekte yer alan maddelerin yaklaşık yarısı ters kodlanmaktadır. Ryff’in geliştirmiş olduğu bu çok boyutlu ölçme aracı, psikolojik iyi oluş kavramının felsefi temeli ile yakından ilişkili olup, bu felsefi temeli iyi temsil ettiği için (Lent, 2004) tercih edilmiştir. Ölçeğin tercih edilmesi ile ilgili diğer bir neden ise ölçeğin geçerlilik ve güvenilirliğe ilişkin değerlerin yüksek olmasıdır (Cristopher, 1999; Hemenover, 2003). Bu araştırmada bu ölçeğin seçilmesindeki neden, ölçeğin hem geçerlik ve hem güvenilirlik açısından yeterli olduğudur.

4.3. İşlem:

Öncelikle araştırmadaki katılımcılara uygulanan ölçeklerden elde edilen veriler kodlanarak bilgisayara yüklenmiştir. Verilerin analizinde önce, katılımcıların kişisel özelliklerinin belirlenmesi amacıyla betimsel istatistikler hesaplanmış ardından da psikolojik iyi oluşun yordayıcıları olan alt boyutlarının belirlenmesi yapılmıştır. Elde edilen verilerin çözümlemesinde IBM SPSS Statistics 20 programı kullanılmıştır. Üniversite öğrencilerinin kardeş sayılarına göre farklılıklar F testi (ANOVA) ile incelenmiştir.

5. Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde ilk olarak, araştırma verilerinden elde edilen, betimleyici istatistiklere yer verilmekte, ardından araştırma soruları dâhilinde ele alınan psikolojik iyi oluş ölçeğinin alt boyutlarına ilişkin bulgular değerlendirilmektedir.

Tablo 1: Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin “Özerklik” Puanlarının Betimsel İstatistikleri

Yağ	N	$\bar{X}$	Std. Sapma
Kardeşi Yok	3	53,67	8,96
1 Kardeş	12	46	4,73
2 Kardeş	17	50,3	6,42

Turkish Studies

3 Kardeş	22	48,18	5,26
4 Kardeş	35	47,29	5,27
5 Kardeş	136	46,92	5,47
Toplam	225	47,4	5,58

Yukarıda Tablo 1’de kardeş sayıları bir, iki, üç, dört, beş kardeş olan ve kardeş olmayan üniversite öğrencilerinin puan ortalamaları ve standart sapmaları verilmiştir.

Tablo 2: Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin “Özerklik” Puanlarının Karşılaştırılmasına Göre Varyans Analizi Tablosu

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar arası	329,074	5	65,815	2,172	,058
Grup içi	6636,722	219	30,305		
Toplam	6965,796	224			

Yukarıda Tablo 2’de bu değerlere uygulanan tek yönlü varyans analizi sonuçları görülmektedir. Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin özerklik puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. ($F_{5-219}=2,172$, $p>.05$). Diğer bir ifade ile kardeş sayısı ile psikolojik iyi oluş’un alt boyutlarından “özerklik” arasında bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo 3: Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin “Çevresel Hâkimiyet” Puanlarının Betimsel İstatistikleri

Yaş	N	$\bar{X}$	Std. Sapma
Kardeşi Yok	3	51	4,36
1 Kardeş	12	48,17	7,33
2 Kardeş	17	52,06	6,90
3 Kardeş	22	49,45	6,64
4 Kardeş	35	49,34	6,96
5 Kardeş	136	49,08	7,18
Toplam	225	49,36	7,04

Yukarıda Tablo 3’de kardeş sayıları bir, iki, üç, dört, beş kardeş olan ve kardeş olmayan üniversite öğrencilerinin puan ortalamaları ve standart sapmaları verilmiştir.

Tablo 4: Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin “Çevresel Hâkimiyet” Puanlarının Karşılaştırılmasına Göre Varyans Analizi Tablosu

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar arası	159,782	5	31,956	,640	,67
Grup içi	10938,06	219	49,945		
Toplam	11097,84	224			

Yukarıda Tablo 4’de ise bu değerlere uygulanan tek yönlü varyans analizi sonuçları görülmektedir. Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin çevresel hakimiyet puan

ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($F_{5-219}=,640$, $p>.05$). Diğer bir ifade kardeş sayısı ile psikolojik iyi oluşun alt boyutlarından “Çevresel Hâkimiyet” arasında bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo 5: Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin “Bireysel Gelişim” Puanlarının Betimsel İstatistikleri

Yağ	N	$\bar{X}$	Std. Sapma
Kardeşi Yok	3	57,33	7,02
1 Kardeş	12	51,33	8,40
2 Kardeş	17	52,82	5,12
3 Kardeş	22	53,36	6,85
4 Kardeş	35	51,65	7,66
5 Kardeş	136	51,7	7,37
Toplam	225	51,7	7,25

Yukarıda Tablo 5’de kardeş sayıları bir, iki, üç, dört, beş kardeş olan ve kardeş olmayan üniversite öğrencilerinin puan ortalamaları ve standart sapmaları verilmiştir.

Tablo 6: Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin “Bireysel Gelişim” Puanlarının Karşılaştırılmasına Göre Varyans Analizi Tablosu

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar arası	159,782	5	31,915	,602	,57
Grup içi	11619,42	219	53,057		
Toplam	11779	224			

Tablo 6’da ise bu değerlere uygulanan tek yönlü varyans analizi sonuçları görülmektedir. Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin bireysel gelişim puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($F_{5-219}=,602$, $p>.05$). Diğer bir ifade kardeş sayısı ile psikolojik iyi oluşun alt boyutlarından “Bireysel Gelişim” arasında bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo 7: Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin Diğerleriyle Olumlu İlişkiler Puanlarının Betimsel İstatistikleri

Yağ	N	$\bar{X}$	Std. Sapma
Kardeşi Yok	3	51	3,60
1 Kardeş	12	49,33	9,93
2 Kardeş	17	51,88	7,19
3 Kardeş	22	49,90	9,54
4 Kardeş	35	53,03	8,09
5 Kardeş	136	49,86	7,86
Toplam	225	50,49	8,11

Tablo 7’de kardeş sayıları bir, iki, üç, dört, beş kardeş olan ve kardeş olmayan üniversite öğrencilerinin puan ortalamaları ve standart sapmaları verilmiştir.

Tablo 8: Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin “Diğerleriyle Olumlu İlişkiler” Puanlarının Karşılaştırılmasına Göre Varyans Analizi Tablosu

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Gruplar arası	336,682	5	67,336	1,022	,40
Grup içi	14429,567	219	65,888		
Toplam	14766,249	224			

Yukarıda Tablo 8’de ise bu değerlere uygulanan tek yönlü varyans analizi sonuçları görülmektedir. Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin diğerleriyle olumlu ilişkiler puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($F_{5,219}=1,022$, $p>.05$). Diğer bir ifade kardeş sayısı ile “psikolojik iyi oluşun alt boyutlarından “Diğerleriyle Olumlu İlişkiler” arasında bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo 9: Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin “Yaşam Amaçları” Puanlarının Betimsel İstatistikleri

Yağ	N	$\bar{X}$	Std. Sapma
Kardeşi Yok	3	53,33	2,51
1 Kardeş	12	48	7,22
2 Kardeş	17	51,41	6,64
3 Kardeş	22	48,1	6,27
4 Kardeş	35	49,65	6,61
5 Kardeş	136	48,75	5,97
Toplam	225	49,05	6,20

Tablo 9’da kardeş sayıları bir, iki, üç, dört, beş kardeş olan ve kardeş olmayan üniversite öğrencilerinin puan ortalamaları ve standart sapmaları verilmiştir.

Tablo 10: Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin “Yaşam Amaçları” Puanlarının Karşılaştırılmasına Göre Varyans Analizi Tablosu

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar arası	207,879	5	41,576	1,081	,372
Grup içi	8421,481	219	38,454		
Toplam	8629,360	224			

Yukarıda Tablo 10’da ise bu değerlere uygulanan tek yönlü varyans analizi sonuçları görülmektedir. Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin yaşam amaçları puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($F_{5,219}=1,081$, $p>.05$). Diğer bir ifade kardeş sayısı ile psikolojik iyi oluşun alt boyutlarından “Yaşam Amaçları” arasında bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo 11: Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin “Öz-Kabul” Puanlarının Betimsel İstatistikleri

Yağ	N	$\bar{X}$	Std. Sapma
Kardeşi Yok	3	49,33	2,88
1 Kardeş	12	49	7,19
2 Kardeş	17	47,76	6,95
3 Kardeş	22	46,13	6,42
4 Kardeş	35	47,20	6,60
5 Kardeş	136	46,35	6,81
Toplam	225	46,75	6,72

Tablo 11’de kardeş sayıları bir, iki, üç, dört, beş kardeş olan ve kardeş olmayan üniversite öğrencilerinin puan ortalamaları ve standart sapmaları verilmiştir.

Tablo 12: Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin “Öz-Kabul” Puanlarının Karşılaştırılmasına Göre Varyans Analizi Tablosu

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar arası	135,087	5	27,017	,593	,706
Grup içi	9982,975	219	45,584		
Toplam	10118,062	224			

Yukarıda Tablo 12’de ise bu değerlere uygulanan tek yönlü varyans analizi sonuçları görülmektedir. Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin öz-kabul puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($F_{5,219}=,593$, $p>.05$). Diğer bir ifade kardeş sayısı ile psikolojik iyi oluşun alt boyutlarından “Öz-Kabul” arasında bir ilişki bulunamamıştır.

6. Tartışma

Hem ulusal hem de uluslararası alan yazın incelendiğinde, üniversite öğrencilerinin yaşı değişimine göre, bu alanda psikolojik iyi oluşlarını açıklayan yeterince araştırmaya rastlanmamıştır. Bu konuda deneysel, yarı deneysel ve boylamsal araştırmalar yapılmıştır. Öğrencilerin psikolojik iyi oluşları üzerine Amerika’da (Bertocci ve diğ., 1992; Hayes, 1997) ve Avrupa’da yapılan (Humprey & McCharty, 1998; Monk & Mahmood, 1999; Roberts & Golding, Towell & Weinreb, 1999) araştırmalar yapılmıştır. Bu konuda yapılan çalışmalar öğrencilerin kendi içinde karşılaştırılması ya da öğrenciler ile öğrenci olmayanların karşılaştırılmasına dayanmaktadır (Tanhan, 2007).

Wilson’a (1967) göre yaş öznel iyi oluşta önemli bir yordayıcıdır. Ona göre, yaş değişimi mutluluk için önemli bir etmen olup, genç insanların yaşı insanlardan daha mutlu olduğunu belirtmektedir. Ryff, ın (1989b) Psikolojik iyi oluş ile demografik veriler arasındaki ilişkiyi incelediği araştırma sonucuna göre, yaş ile psikolojik iyi oluş arasında doğrudan bir ilişki gözlemlenmemiştir. Yaş ile psikolojik iyi oluşun alt boyutlarından “olumlu ilişkiler” ve “kişisel gelişim” boyutlarının ilişkili olduğunu bulunmuştur. Bu durum ayrıca Ryff’in kuramını geliştirirken etkilendiği, “Yaşam Boyu Gelişim” kuramları ile de paralellik göstermektedir. Bu kurama göre, gelişim sadece çocukluk ve gençlik dönemi ile sınırlı olmadığından, “yaş psikolojik gelişimselliğin anlamlı bir yordayıcısı değildir. Mroczek ve Kolarz’a (1998) 2727 kişi üzerinde yaptığı araştırma sonucuna göre, cinsiyet, medeni durum, eğitim, stres, kişilik ve fiziksel sağlık değişimlerine göre, yaşa birlikte olumlu bir artış olduğu sonucunu elde etmiştir (Yavuz, 2006). Hong ve Giannakopoulos’un (1994) yaşları 17-40 arasında değişen 818 erkek, 914 kadın toplam 1722 kişi üzerinde “yaşam doyumu ile bazı değişkenlerin ilişkisi” incelemiştir, “yaş öz saygı, dindarlık ve denetim odağı” ile “yaşam doyumu” arasında olumlu (pozitif) bir ilişkinin olduğu sonucunu elde etmiştir. USA’da yaşları 18 ile 88 arasında değişen 28 000 denek üzerinde yapılan geniş çaplı bir araştırma sonucuna göre mutluluğun yaşa birlikte arttığı görülmüştür (Santrock, 2011). Bu bulgular bizim yapmış olduğumuz araştırma sonuçları ile örtüşmektedir ve araştırma bulgularımızı desteklemektedir.

Timur (2008) Psikolojik iyi olmanın bazı değişkenler açısından incelenmesi konusunda yaptığı araştırma bulgularına göre, yaş ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucunu elde etmiştir. Lucas & Gohm’un (2000; akt: Gülaçtı, 2009) yaptığı araştırma sonuçlarına göre, yaşam ya da yaşam doyumu üzerinde her hangi bir etkisi olmadığı sonucunu elde etmiştir.

Kuzucu'nun (2006) yaptığı araştırma sonucuna göre, üniversite öğrencilerinin psikolojik ve öznel iyi olmaları bazı değişkenler açısından ele alınıp incelenmiştir ve sonuçta psikolojik iyi oluş boyutunda anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. (Diener, 1984) ve Gablehart'ın (1990; akt: Gülaçtı, 2009) yaşam doyumları açısından yaş grupları arasında küçük farklılıklar bulurken; Charles, Reynolds ve Gatz'ın (2001; akt: Cenkseven, 2004) araştırma bulgularına göre, olumlu duygular genç ve orta yaşlılar için istikrarlı iken, yaşlılarda ise azalma göstermektedir. Cenkseven & Sarı (2009) araştırma bulgularına göre, öznel iyi olmanın, bilişsel bileşeni olan yaşam doyumunu yordadığı sonucu elde edilmiştir. Bu bulgular, bizim araştırma bulgularımızla örtüşmekte ve paralellik göstermektedir.

Psikolojik olarak kendini iyi hissedenden ve ruh sağlığı yerinde olan sağlıklı birey, insanlara sevgi ve yakınlık gösteren bir sosyal ilgiye, hem kendisinin hem de diğer insanların amaçlarını ve çıkarlarını gösteren duygu ve düşüncelere sahiptir. Aynı zamanda olumlu benlik algısına (self-esteem) da sahiptir. Ayrıca yenilgiden ve kendisiyle ilgili gerçeklerle yüzleşmekten korkmayan kişidir. (Kılıççı, 1992). Aksine başarısızlıklardan ders çıkarır ve geleceğe daha da güvenli bakar. Bireylerin bu durumundan Güçsüz üniversiteler birinci derecede sorumludurlar. Bu alanda öğrencilere rehberlik yapan birer önder olarak eğitimciler, sadece öğretme işi ile değil, aynı zamanda öğrencilerin çok yönlü gelişimlerinde önemli sorumluluğa sahiptirler. Bu araştırma sonucunda, “yaşam psikolojik iyi oluşu yordayıcısı olup olmadığı araştırılmıştır. Bu noktada psikolojik iyi oluş etkisi olacağı düşünülen, başka değişkenlerin incelenmesi yararlı olabilir. Üniversite öğrencileri üzerinde, farklı değişkenlerin (cinsiyet, gelir düzeyi, akademik başarı, alan/bölüm, medeni durum, kaygı düzeyi, sınıf düzeyi, başarı düzeyi, anne-baba tutumu vb) kontrol edildiği bir örneklemde incelenmesi alan yazına katkı sağlayabilir. Psikolojik iyi olmanın yüksekliği kendi kararlarını veren, sorumluluk alabilen, yaşamdan zevk alabilen, hayata katkıda bulunan, üretken ve yaşam amaçları olan bir bireyin varlığını yansıtmaktadır.

7. Sonuç

Yapmış olduğumuz bu araştırma bulgularına göre, şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin özerklik puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür, kardeş sayısı ile psikolojik iyi oluşun alt boyutlarından “Özerklik” arasında bir ilişkinin olmadığı;

Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin “Çevresel Hakimiyet” puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı, kardeş sayısı ile psikolojik iyi oluşun alt boyutlarından “Çevresel Hakimiyet” arasında bir ilişki bulunamadığı;

Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin “Bireysel Gelişim” puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı, kardeş sayısı ile psikolojik iyi oluşun alt boyutlarından “Bireysel Gelişim” arasında bir ilişki bulunamadığı;

Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin “Diğerleriyle Olumlu İlişkiler” puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı, kardeş sayısı ile Psikolojik iyi oluşun alt boyutlarından “Diğerleriyle Olumlu İlişkiler” arasında bir ilişki bulunamadığı;

Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin “Yaşam Amaçları” puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı

bir farklılık olmadığı, kardeş sayısı ile psikolojik iyi oluşun alt boyutlarından “Yaşam Amaçları” arasında bir ilişki bulunamadığı;

Kardeş sayıları farklı olan üniversite öğrencilerinin “Öz-kabul” puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı; diğer bir ifade kardeş sayısı ile psikolojik iyi oluşun alt boyutlarından “Öz-kabul” arasında bir ilişki bulunamadığı sonuçları elde edilmiştir.

8. Öneriler

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre şu önerilerde bulunabiliriz:

1- Üniversite öğrencilerine, psikolojik iyi olmasını etkileyen birden çok değişkeni dikkate aldığımızda, öğrencilerin birbirleriyle, üniversite yönetimiyle ve akademisyenleriyle ilişkilerini geliştirmek için “kişiler arası ilişkiler” eğitimi verilebilir.

2- Psikolojik iyi olmalarını etkileyen, stres, öfke, kaygı, problem çözme, sosyal beceri gibi konularda da “bağışıkma becerileri”ni arttırmaya yönelik çalışmalar yapılabilir.

3- Ayrıca üniversite öğrencilerinin kendilerini rahat, mutlu ve güvende hissetmelerini sağlayacak, fiziki ortamlar iyileştirilebilir.

4- Psikolojik sağlık, psikolojik bir rahatsızlığın olmaması olarak artık anlaşılmamalı, aksine, bireylerin kendilerini yaşam boyu geliştirmeleri üzerine odaklanmalıdır.

5- Tek bir değişkenin, hiçbir şekilde varyansın çoğunu, açıklayamayacağı görülmüştür. Çünkü, psikolojik iyi oluş çok sayıda değişken etki etmektedir.

KAYNAKÇA

- AKIN, A. (2008). *Psikolojik İyi Olma Ölçekleri (PİÖÖ) Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmalar*. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri/Educational Sciences: Theory & Practice, S: 8 (3), s.721-750,
- BÜYÜKDÜVENÇ S. (1993). *Aristoteles'te Mutluluk Kavramı*. Felsefe Dünyası Dergisi, Ekim, 1993, s: 9,
- CENKSEVEN, F. & SARI, M. (2009). *Öğretmenlerde Özne İyi Olmanın Yordayıcıları Olarak Okul Yaşam Kalitesi ve Tükenmişlik*. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri/Educational Sciences: Theory & Practice 9 (3), s.1223-1236.
- CENKSEVEN, F. (2004). *Üniversite Öğrencilerinde Öznel ve Psikolojik İyi Olmanın Yordayıcılarının İncelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CENKSEVEN, Akbağ T. (2007). *Üniversite Öğrencilerinde Öznel ve Psikolojik İyi Olmanın Yordayıcılarının Belirlenmesi*. Türk Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi, 27 (111), 62-63.
- CHRISTOPHER, J.C. (1999). *Stuating Psychological Well-Being: Explopring The Cultural Roots of its Theory and Research*. Journal of Counseling & Development, 72 (2), 141-152.
- ÇİHAĞÖR-ÇANKAYA Z. (2009). *Öğretmen Adaylarında Temel Psikolojik İhtiyaçların Doyumu ve İyi Olma*. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 7 (3), 691-711.

- DEĞNER, E. (2001). *Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index*. American Psychologist, 55 (1), 35-43.
- ERYILMAZ, A. (2001). *Ergen İyi Oluş Ölçeğinin Geliştirilmesi*. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 7 (4), 975-989.
- FÖGEK, N. (1985). *Halk Sağlığına Giriş*. Hacettepe Üniversitesi, Dünya Sağlık Örgütü Hizmet Araştırma ve Araştırıcı Yetiştirme Merkezi, Yayın No:2, Ankara: Çağdaş Matbaası.
- FROMM, E. (2003). *Sahip Olmak Ya da Olmamak*. (Çev: Aydın Arıtan). İstanbul: Arıtan Kitapevi,
- GÜLAÇTI, F. (2009). *"Sosyal Beceri Eğitime Yönelik Programın Üniversite Öğrencilerinin, Sosyal Becerilerine, Öznel ve Psikolojik İyi Olma Düzeylerine Etkisi"*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HARGREVAS, A. (1998). *The Emotional Practice of Teaching*. Teaching and Teacher Education, 148 (8), 835-854.
- KUZUCU, Y. (2006). *"Duyguları Fark Etmeye ve İfade Etmeye Yönelik Bir Psiko-eğitim Programının, Üniversite Öğrencilerinin Duygusal Farkındalık Düzeylerine, Duyguları İfade Etme Eğilimlerine, Psikolojik ve Öznel İyi Oluşlarına Etkisi"*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- KEYES, M.L.C. , Smotkin, D. & Ryff, D.C. (2002). *Optimizing Well-Being: The Empirical of Two Traditions*. Journal of Personality and School Psychology, 82 (6), 1007-1022.
- KILIÇCI, Y. (1992). *Okulda Ruh Sağlığı*. Ankara: gafak Matbaacılık.
- ÖZEN, Y. (2004). *Kişisel Sorumluluk Bağlamında Öznel ve Psikolojik İyi Oluş. (Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme)*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, (2) 4, 46-58,
- ÖZEN, Y. (2005). *Ergenlerin Öznel İyi Oluş Düzeyleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- RYFF, C. D. (1989a). *Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being*. Journal of Personality and Social Psychology, 57(6), 1069-1081.
- RYFF, C. D. (1989b). *Beyond Ponce de Leon and Life Satisfaction: New Directions in Quest of Successful Aging*. International Journal of Behavioral Development, 12, p. 35-55.
- RYFF, C.D. & DECİ E.L. (2001). *On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being*. An annual review of psychology, 52, 140-166.
- RYFF, C.D. (1995). *Psychological Well-Being in Adult Life*. Current Directions in Psychological Science, 4 (4), 99-104.
- RYFF, C.D. , & Keyes, C.L.M. (1995). *The structure of psychological well-being revisited*. Journal of Personality and Social Psychology, 69 (4), 719-727.
- RYFF, C.D., Magee, J.W., Kling, C.K., Wing, H.E. (1999). *Forging Macro-Micro Linkages in the Study of Psychological Well-Being. The Self and Society in Aging Processes*. (Editör: Ryff, C.D., Magee, J.W.), Springer Publishing Company, New York, 245-280.

- SARICAOĞLU, H. (2011). *Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi Olma Düzeyleri, Kişilik Özelliklerinin Öz-Anlayış Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü,
- SANTROCK, J. W. (2011). *Life Span Development*. (13. baskı). (Çeviri Editörü: Galip Yüksel). Ankara: Nobel Yayınları.
- TANHAN, F. (2007). *Ölüm Kaygısı İle Baş Etme Eğitiminin Ölüm Kaygısı ve Psikolojik İyi Olma Düzeyine Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- TAYFUN, D. (31.08.2012). *Psikolojik İyi Oluş ve Esenlik Terapisi*. Erişim Tarihi: 03.11.2012, <http://www.internethaber.com/psikolojik-iyi-olus-ve-esenlik-terapisi>.
- TÖMUR, M.S. (2008). *Boşanma Sürecinde Olan ve Olmayan Evli Bireylerin Psikolojik İyi Oluş Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi*. Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- YALOM, I. (2000). *Din ve Psikiyatri*. (Çev: Ö. Arkan). İstanbul: Merkez Kitapları.
- YAVUZ, Ç. (2006). *Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Öğrencilerinde Öznel İyi Olma, Psikiyatrik Belirtiler ve Bazı Kişilik Özellikleri: Karşılaştırmalı Bir Çalışma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- WILSON, W. (1967). "Correlates of Avowed Happiness." *Psychological Bulletin*, 67, 294-306.



KARAKALPAK ŞAİR VE OZANI BERDAK'IN "ŞEJİRE" ADLI ŞİİRİ

*Feyza TOKAT**

ÖZET

19. asırda yaşamış olan Karakalpakların en ünlü şair ve ozanı Berdak (Berdimurat Ğarĝabay Ulı) Karakalpak edebiyatının kurucularındandır. Türkiye Türklerinde Karacaoĝlan, Aşık Veysel ne kadar meşhur ise, Karakalpak Türkleri içinde Berdak da o kadar meşhur bir kişidir. O, yaşadığı dönemdeki Karakalpakların sosyal, siyasi hayatlarını, örf ve âdetlerini, inançlarını, yaşayışlarını, gerçekçi bir dille anlatmıştır. Arap harfleriyle yazılmış olan Berdak'ın şiirleri, dinî eserler sınıfında görülmüş ve yok edilmiştir. Bu sebeple ilk yazılı nüshaları elimizde yoktur. Berdak'ın şiirlerini halk sevmiş ve ezberlemiştir. Onun şiirleri sonradan derlenmiş ve kitap hâline getirilmiştir.

Berdak'ın "Şejire" (Şecere) adlı destansı şiiri, Karakalpak halkının ilk yazma şeceresi, Berdak da Karakalpak halkının sözlü gelenekte yaşayan tarihini kronolojik sıraya koyan ilk kişidir. Bu destan; boyların, kavimlerin, Orta Asya halklarının, onların adlarının ortaya çıkışı hakkındaki yazılı belgeler ve ağızda yaşayan hikâyeler temel alınarak yazılmıştır.

Bu çalışmada Karakalpak şair ve ozanı Berdak'ın kısaca hayatı üzerinde durulmuş ve onun Karakalpak, Özbek, Kazak, Kıpçak, Türkmen halklarının tarihlerine dâir bilgiler ihtiva eden "Şejire" adlı destansı şiiri tanıtılmıştır. Araştırmamızın sonuna "Özel İsimler Dizini" eklenmiştir. Berdak'ın "Şejire"si, onun şairlik kudretini, halkının tarihî hayatına ilgisini, vatanseverliğini göstermesi bakımından çok önemli bir eserdir. Bu çalışmayla Berdak'ın Türk dünyası içinde daha fazla tanınması, hak ettiği saygıyı ve ilgiyi görmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Berdak, Karakalpak Türkçesi, Karakalpak Edebiyatı, Şejire

KARAKALPAK POET AND BARD BERDAK'S POEM "SEJIRE"

ABSTRACT

The most famous poet and bard of the Karakalpaks, Berdak (Berdimurat Gargabay Ogly), who lived in the 19th century, is the founder of the Karakalpak literature. As Karacaoĝlan and Asik Veysel are famous for Turkey Turks, Berdak is also famous for Karakalpak Turks. He described the social life, political life, customs and traditions, beliefs, and way of life of the Karakalpaks of his period with a realistic

* Öğretmen Dr., Orhan Abalıoĝlu Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi, El-mek: feyzaturgut@yahoo.com

language. Berdak's poems written in Arabic alphabet had been destroyed because they were considered as a class of religious artifacts. For this reason, the original written copies are not available right now. Berdak's poems were loved and memorized by people. His poems were later compiled and published as a book.

Berdak's epic poem "Sejire" ("The Genealogy") is the first written genealogy of the Karakalpak people. Also, Berdak was the first to put the history living in the oral tradition of the Karakalpak people in chronological order. This epic was written on the basis of written documents and oral stories about the emergence of clans, tribes, peoples of Central Asia and their names.

This study briefly introduces the life of Berdak who is a Karakalpak poet and bard. Then his epic poem "Genealogy", which contains information about Karakalpak, Uzbek, Kazakh, Kipchak and Turkmen peoples' history, is presented. At the end of this research, an "Index of Proper Nouns" is appended. Berdak's "Sejire" is a very important piece of work in terms of showing the power of his poetry, his interest in the historical public life, and his patriotism. This study aims better recognition of Berdak in the Turkish world and obtaining the respect and attention he deserves.

Key Words: Berdak, Karakalpak Turkish, Karakalpak literature, Sejire

Giriş

Berdak (Berdimurat Ğarğabay Ulı) 19. asırda yaşıyan Karakalpakların en ünlü şair ve ozanıdır. Türkiye Türklerinde Aşık Veysel, Karacaoğlu'nun ne kadar meşhur ise, Karakalpak Türkleri içinde Berdak da o kadar meşhur bir kişidir.

"Berdak, 1827 yılında Berdimurat Ğarğabay'nın oğlu olarak Aral denizinin güneyinde, Karakalpakistan Aral Sovyet Sosyalist Respublikası (ASSR)'nin Gündüki Moynak bölgesinde doğmuştur ve ömrünün sonuna kadar burada yaşamıştır. Ğairin babası Ğarğabay, balık avlayarak ve zenginlere hizmet ederek ailesini geçindirmeye çalışmıştır." (BXS 1987, 5) Berdak, on yaşında yetim kalmasına rağmen köy mektebinde okumuştur, tahsiline sonra da medresede devam etmiştir. Böylece, Arap ve Fars dillerine de vâkıf olmuştur. Genç yaşlarda Ğire merak sarmış ve Ğak klasiklerini okumuştur. Onun Ğarlık kabiliyetinin gelişmesinde Mahtumkulu, Nevâyî, Fuzulî ve ünlü Karakalpak Ğarları Künhoca ve Hacıniyaz'ın büyük tesiri vardır:

"ğar kitaptan tura qaçım,
Nawayıdan sawat açım,
Fizuliyden dürler qaçım
Dilwarlardı izler edim.

"Dört kitaptan kalkıp kaçtım,
Nevayî'den okur oldum,
Fuzulî'den inciler saçtım,
Söz bilgesin arar idim.

Maqtımqulını oqığanda,
Aytar edim hâr zamanda,
Kemis barma begler, anda?
Sözün tawap qılar edim."

Mahtumkulu'yu okuduğumda,
Söyler idim her zamanda,
Kusur var mı beyler onda?
Sözüne hürmet eder idim." (Tğ 1956, 116)

...

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

"Berdimurat meniñ özim,
Künxojanı kördi közim,
Esittim Äjiniyazdñ sözün,
Olar häm Çal bolğan emes."

"Berdimurat benim özüm,
Künhoca'yı gördü gözüm,
İşittim Haciniyaz'ın sözün,
Onlar da şad olmuş değil." (Tğ 1956, 136)

"ğairi 1900 yılında Törtkül Çhrine Rus hâkimleri çağırımıÇır. Bunu kabul eden Çair yola çıksa da hastalanıp geri döner. Berdak'ın Törtkül'e çağırılıÇsebebi açık olmamakla beraber, halkın sözlü ürünlerini toplamayı gaye edinen insanların ricası üzerine yola çıktığı tahmin edilmektedir. Berdak, 1900 yılında 73 yaÇında vefat etmiÇir. Berdak'ın kızı Hürliman herkesin tanıdığı "bahÇ" olur. Hürliman'ın evladı Karacan da meÇhur bahÇlardan biridir." (Uygur 1999, 38)

Berdak'ın hakkında bildiklerimiz kendi Çirlerinden, baÇkalarının ona dair yazdıklarından ve halk arasından derlenen rivayetlerden ibarettir.

Berdak, Karakalpak edebiyatının kurucularından ve "klâsik" Çaridir. Buradaki "klâsik" kelimesi, Berdak'ın bilinen ilk yazılı eser veren, eserleri yazıya geçirilen Çair olduğunu ifade eder.

Berdak, Karakalpakların yaÇadığı döneme ait sosyal, siyasi, ekonomik yapısını, örf ve âdetlerini, inançlarını, yaÇayıÇarını, zenginlerin ve beylerin zulümlerini gerçekçi bir dille anlatmışÇır. ğair, adalet, insan sevgisi, eÇililik, kadın hakları konularında Çirler yazmışÇır.

"Arap harfleriyle yazılmışÇ olan Berdak'ın Çirleri, dinî eserler sınıfında görüldüğü için yok edilmişÇir. Bu sebeple ilk yazılı nüshaları elimizde yoktur. Ancak bazı Çirleri ve "ğecere"sinin yazılı olduğu nüshalar elde edilebilmişÇir. Berdak'ın Çirlerini halk sevmiÇ ve ezberlemiÇir. Onun Çirleri sonradan derlenmişÇve kitap hâline getirilmişÇir." (Uygur 1999, 36)

Berdak'ın eserleri pekçok kez neÇedilmişÇır. (BXS 1987, 217)

Berdak'ın "ğejire"si, Karakalpak halkının ilk yazma Çœeresi, Berdak da Karakalpak halkının sözlü gelenekte yaÇayan tarihini kronolojik sıraya koyan ilk kiÇidir. Bu destan; boyların, kavimlerin, Orta Asya halklarının, onların adlarının ortaya çıkıÇ hakkında Berdak'ın inanıÇ ve bilgilerini nazma geçirmesiyle oluşmuşÇır.

Berdak "ğejire"siyle Çirle bir soyağacı yazmışÇır. Böylece hem tarihçi, hem de Çar kimliğiyle karÇımıza çıkmışÇ olur. ğirde sadece Karakalpakların değil; Özbek, Kazak, Kıpçak, Türkmen halklarının da tarihlerine dair dikkat çekici fikirler vardır. Tabii ki bu bilgilerin tamamen doğru ve gerçek olduğu söylenmez. "Bu eser, Berdak'ın düÇünce dairesi ile sınırlanmışÇır. Çünkü Türkistan'daki eski Çecerelede de Âdem Ata'dan baÇlayarak peygamberler, sahabeler ve efsanevî sözler birbirine karıÇmışÇolduğu gibi, bu eserde de ilim temeline dayanmayan sözler mevcuttur. Yine de "ğejire", edebiyat tarihinde ayrı bir öneme sahiptir." (Ahmetov ve Mambetov 1996)

Yazılı edebiyatta özellikle de Berdak'ın devrinde aruz ölçüsü (vezin) kullanılmasına rağmen, Berdak "ğejire" de dâhil eserlerinin tümünü hece ölçüsüyle ve dörtlükle yazmışÇır. 264 dörtlük ve 2 beÇik olmak üzere 1066 mısradan oluşÇan "ğejire"; -arada 7'li, 9'lu ve 10'lu ölçülü dizeler olmakla birlikte- 8'li hece ölçüsü ve abab cccb dddb... kafiye düzeniyle yazılmışÇır.

"ğejire"yi ilk olarak 1903 yılında Qoñirat boyuna bağlı bir köyden yazmışÇ ve 1917 yılında AÇlabat'ta Rus ve Karakalpak dillerinde yayımlamışÇıkiÇ ĞA.Belyaev'dir. Bu "ğejire" kısa olmakla birlikte onun derlenmesi ve basılması tarihinde büyük bir öneme sahiptir. ĞA. Belyaev'in bu "ğejire"yi kimden derlediği belirtilmemişÇir. "ğejire"nin 1940 yılında "Karakalpak Halk Eserleri" kitabında Qallı Ayımbetov ve Orınbek Qojurov tarafından Berdak'ın eserleri arasında gösterilmesi büyük olay olmuşÇır." (BXS 1987, 95)

Berdak, "ğejire"sini Hz.Muhammed zamanından baÇatır:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

“Räsiulila pıraq minip,
Qabı kăwseyi bargan eken.
Quda bilen razı aytıǵı,
Haq diydarın körge eken.

“Resulullah Burak’a binip,
Kab-ı kevseyne¹ varmış imiş.
Hüda ile sohbet edip,
Hak didârın görmüş imiş.

Gül yüzleri Ğamsuw qamar,
Äbiwbäkir hâzireti Omar,
Osman Äliy, tört ğäryar,
Payğambardıñ yaranı eken.

Gül yüzleri şems ü kamer,
Ebubekir, Hazreti Ömer,
Osman Ali, dört şehriyâr,
Peygamberin dostu imiş.

Otız uÇ mñ sahabası,
Jumlâ arabtıñ qabiylesi,
Xızmet ettiler bärĞei,
Payğambardıñ zamanı eken.”

Otuz üç bin sahabesi,
Cümle Arab kabilesi,
Hizmet ettiler cümlesi,
Peygamber zamanı imiş.” (Tğ 1956, 273)

Peygamberin otuz üç bin sahabesi yeryüzünün deĝiĝk bölgelerine dağılmıĝ, bunlardan Enes ve Mâlik de Aral boylarına gelmiĝtr. Bunlar’dan Enes, Kazakların; Mâlik de Karakalpakların atasıdır:

“Köriñler xalıqtıñ Ğĝiresin,
Esit Ğĝireniñ mânisin,
BärĞeiñ ata- babasın,
Aytıp bayan qılğan eken.

“Görün halkın şeceresini,
İşit şecerenin mânâsını,
Hepsinin ata-babasını,
Söyleyip beyan kılmuş imiş.

Änes, Mâlik ekki kiĝi
Payğambardıñ sahabası,
Änes, qazaqtıñ babası,
ğundın "AlaÇ" bolğan eken.

Enes, Mâlik iki kişi,
Peygamberin sahabesi,
Enes, Kazak’ın babası,
Bundan “Alaş”² olmuş imiş.

Mâliktiñ uĝlı Razı-haq,
YaÇıĝında qoydı ĝulpaq,
Kiygen eken qara qalpaq,
ğundın "Qalpaq" bolğan eken.”

Mâlik’in oĝlu Razıhak,
Gençliğinde koydu ĝulpak³,
Giymiş imiş kara kalpak,
Bundan “Kalpak” olmuş imiş.” (Tğ 1956, 274)

Berdak “ğejire”de, “Karakalpak” isminin ortaya çıkıĝını, Karakalpakların atası olan Mâlik’in oĝlu Razıhak’ın baĝına kara kalpak giymesine baĝlamıĝtr. Bu kavmin isminin “Karakalpak” olarak ortaya çıkıĝının baĝgiyimine baĝlanması baĝla hikâyelerde de rastlanır.

Berdak, “ğejire”nin devamında ĝirle soyağacı yazmaya baĝlar:

“Sahra xalqı köĝp gezmek,
Käntli yerden vatan düzmäk,
"Qalpaqtıñ " uĝlıdur özbek,
Özbek yekke bolğan eken.

“Sahra halkı göçüp gezmek,
Kentli yerden vatan düzmek,
Kalpak’ın oĝludur Özbek,
Özbek tek başına olmuş imiş.

Özbek yaÇında üylendi,
On beÇinde uĝlı boldı,
Anıñ atın Jiyen qoydı,

Özbek yaşında evlendi,
On beşinde oĝlu oldu,
Onun adını Jiyen koydu,

¹ Ğk yay aralıĝı kadar mesafe. (Kur’an-ı Kerim, Necm Sûresi, 9. ayet)

² Kazak, Kırgız ve Tatarların eskiden ortaklaĝa kullandıkları ad.

³ Çocukların baĝındaki bir tutam saç.

Jiyen bahadır bolğan eken.	<i>Jiyen yiğit olmuş imiş.</i>
Jiyenge haq nâzer saldı, Mal-dünyası abad boldı, Jiyen zayıpnı köp aldı, Üç ağıybı bolğan eken.	<i>Jiyen'e Hak nazar kıldı, Mal dünyası abad oldu, Jiyen kadını çok aldı, Üç hanımı olmuş imiş.</i>
BäybiÇden Mayqı tuwdı, Sıpayılıq jolın quwdı, Ozaldan özi biy boldı, Xan atası bolğan eken.	<i>İlk hanımdan Maykı doğdu, Naziklik yolunu tuttu, Ezelden kendi bey oldu, Han atası olmuş imiş.</i>
Mayqınıñ uğı Jayılğan, Yäne birisi Seyilxan, "Jayılğan" atlı uran bolğan, Qoñırat uran qılğan eken.	<i>Maykı'nın oğlu Jayılhan, Yine birisi Seyilhan, "Jayılhan" adlı sembol olan, Konrat sembol kılmış imiş.</i>
Jayılğan bilän Seyilxan, Seyilxan-yawmıt, türkmen bolğan, Mayqıdan tuwıp ayrılğan, Ol Qoñıratnıñ tuwğanı eken."	<i>Jayılhan ile Seyilhan, Seyilhan-Yomut, Türkmen olmuş, Maykı'dan doğup ayrılan, O Konrat'ın kardeşi imiş." (Tğ 1956, 274)</i>

Berdak, "şejire"sindeki soyağacında Özbek'in Jiyen, Jiyen'in Maykı, Maykı'nın Jayılhan, Seyilhan adlı çocuklarının doğduğunu, Jayılhan'ın Konrat'ın, Seyilhan'ın Türkmen'in babası olduğunu belirterek, Harezmi bölgesinde yaşayan halkların ezelden akraba olduklarını vurgulamıştır. Berdak bu destansı Şiriyle, bu bölgede halklar arasında düğünlik tohumlarının serpiilmeye çalışıldığı bir dönemde bu tarihî gerçekleri genç nesillere aktarmaya ve Harezmi bölgesinde yaşayan halkların kardeşlik, akrabalık duygularını pekiştirmeye çalışmıştır.

Berdak'ın "şejire" adlı Şirinde Altın Ordu Devleti yıkıldıktan sonra Karakalpak halkının ortaya çıkması, Qıyat (Arıwhan), Müyten (AqÇopan)'ın sembol olarak çıkması; Karakalpakların Türkistan'dan Amuderya'nın kıyısına gelmesi gibi bilgiler tarihî bilgilere uygun düğünmektedir. Bu da Berdak'ı aynı zamanda ilk Karakalpak tarihçisi olarak kabul etmemize imkân verir. (BXS 1987, 26) Berdak, "şejire"yi yazarken halk efsanelerini, hikâyelerini derlemiştir. Karakalpak tarihini araştıran ilk tarihçilerden biri olan P.Ç Çanov, "Berdak'ın "şejire"si halk ağızındaki hikâyeleri süsleyerek tekrar yazmasıyla ortaya çıkmıştır." demiştir. (Çanov 1975, 78)

"şejire" daha sonra destansı bir halk hikâyesi ile devam eder: Altınhan adlı padişahın Almalı-Körikli adlı bir kızı olur. Bu kız için altından bir saray yaptırır. Bu sarayda kız güneÇ görüp hamile kalır. Bunu öğrenen padişah, kızı altından bir sandığa bindirip denize bırakır. Bu sandığı, iki niÇancı olan Tomavıl ve ğaban fark eder. Tomavıl altın sandığın içini, ğaban dıÇını sahiplenir. Altın sandığı kıyıya çıkarılır. Altın sandığı ğaban, içindekini yani Almalı-Körikli kızı Tomavıl alır. Günler, aylar geçer. Almalı-Körikli'nin bir oğlu olur. Adını ğıñğıs (Cengiz) koyar. Almalı-Körikli'nin Tomavıl'dan da Bödenetay ve Bürkältay adlı iki oğlu olur. Cengiz bu çocuklarla anlaÇamaz ve "Sağ olduğumu kuÇarın kanadını çırpıÇına bakarak anlarsınız." diyerek evi terk eder. Annesi onun gittiğine çok üzülür. Diğer kardeÇeri beyliğı büyütemez. Cengiz Bey'in arkasından Maykı Bey liderliğinde kırk atlı gönderilir ve Cengiz beyliğe geri getirilir. GüneÇen doğan Cengiz Bey baÇa geçince ülke geliÇir, büyür, zenginleÇir.

şejire; Cengiz Bey'in babasının güneÇolması, babası güneÇolan bu çocuk baÇa geçince devletin zenginleÇip büyümesi, onu çağırma kırk atlının gönderilmesi gibi dinî ve mitolojik

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

çağırışlara sahip destansı motifler ihtiva etmektedir.

Berdak, daha sonra soyağacını yazmaya devam eder:

“Jänibek xan häm Janayxan,
Anıñ uğı Toxtamışxan,
Qazaq içinde Xansultan,
ğıñğısxannıñ züriyadı eken.”

“Jänibek han ve Janayhan,
Onun oğlu Tohtamışhan,
Kazak içinde Hansultan,
Cengiz Han’ın evladı imiş.” (Tğ 1956, 286)

....

“Äwel babamız Mayqıbiy,
Anıñ uğı Jayılqan biy,
Jayılqannıñ uğı Nağaday,
Nağaday biy bolğan eken.

“Evvel babamız Maykı Bey,
Onun oğlu Jayılhan Bey,
Jayılhan’ın oğlu Nağaday,
Nağaday bey olmuş imiş.

Nağaday biy yurt ağası,
Jumlä Qoñıratıñ babası,
Otız uğılnıñ atası,
Uğı otız bolğan eken.”

Nağaday Bey yurt ağası,
Cümle Konrat’ın babası,
Otuz oğulun atası,
Oğlu otuz olmuş imiş.” (Tğ 1956, 286)

...

...

“Nağaday uğı Qarabek,
Anıñ uğı Jänibek, Qallibek,
Jänibek uğı Haydar, Älibek,
Uğı ekki bolğan eken.”

“Nağaday oğlu Karabek,
Onun oğlu Jänibek, Kallibek,
Jänibek oğlu Haydar, Alibek,
Oğlu iki olmuş imiş.” (Tğ 1956, 287)

...

...

“Akädil uğı Yaqıbay,
Qudaybergen Qarawılbay,
Qarawıl uğı Dästolıbay,
Baydan batır bolğan eken.

“Akädil oğlu Yakşıbay,
Kudaybergen Karavılbay,
Karavıl oğlu Dästolıbay,
Baydan yiğit olmuş imiş.

Baydannıñ uğı Jolımbay,
Anıñ inisi Meñlibay,
Esen, Tuwelbek, Polattay,
Qaysı batır bolğan eken.”

Baydan’ın oğlu Jolımbay,
Onun kardeşi Meñlibay,
Esen, Tuvelbek, Polattay,
Hepsi bahadır olmuş imiş.” (Tğ 1956, 288)

...

...

“Xojanazar uğı ğeralı,
Andin Mährem Esengeldi,
Mämbetniñ uğı Elgeldi,
Soñı Abdulla bolğan eken.”

“Hojanazar oğlu Şeralı,
Sonra Mährem Esengeldi,
Membet’in oğlu Elgeldi,
Sonra Abdullah olmuş imiş.” (Tğ 1956, 292)

Çok hacimli bir Ğir olan “ğejire”nin Karakalpakların soyağacının yazıldığı bölümünün tamamını bu çalıĞmada vermek mümkün değildir. Bu sebeple araĞtırmamızın sonuna “ğejire”de geçen özel isimleri ve mısra numaralarını içeren “Özel Ğimler Dizini” eklenmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Berdak, "şejire"nin son bölümünde bu Ğiri neden ve nasıl yazdığını açıklar. "şejire", "jetmiş-seksen yaştaki bir ğarrınıñ" Tanrının ilhamıyla, gelecek nesillerin atasını, babasını öğrenmesi için yazdığı bir Ğirdir:

“NeĞge dünya- mal berdi,
NeĞge ilim- hâl berdi,
Maña takallum til berdi,
Quda nesip qılğan eken.

*Niceye dünya mal verdi,
Niceye ilim-güç verdi,
Bana konuşan dil verdi,
Hüda nasip kılmuş imiş.*

OĞbu ilniñ bar egasi,
Köñlimde jandur Ğïresi,
BärĞniñ ata- babası,
ğundin mälüm bolğan eken.

*İşbu dilin var sahibi,
Gönlümde candır şeceresi,
Hepsinin ata-babası,
Ondan mahum olmuş imiş.*

Kitap kördim musannipdän,
Söz eĞttim Andaliptin,
Meniñ sözüm bir häriptin,
Bäri tamam bolğan eken.

*Kitap gördüm musanniftin,
Söz işittim Andalıp'ten⁴,
Benim sözüm bir harften,
Hepsi tamam olmuş imiş.*

Rasulğa ümmät, haqqa ğulam,
Qudiret iĞni ne biläm,
Bağda sayrağan bülbiläm,
Waqtım qazan bolğan eken.

*Resul'a ümmet, Hakk'a kulum,
Kudret işin ne bileyim,
Bağda öten bir bülbülüm,
Vaktim hazan olmuş imiş.*

JetmiĞ seksen yaĞa özüm,
Bir közim bar, yoq bir közim,
Waqtım ötti, yoqdur häzim,
Gül yaprağı solğan eken.

*Yetmiş- seksen yaşta özüm,
Bir gözüm var, yok bir gözüm,
Vaktim geçti, yoktur hazzım,
Gül yaprağı solmuş imiş.*

Ne yaqĞ- yamannı kördim,
Jeti- segiz xannı kördim,
ÜĞ дәvir zamannı kördim,
Zamana Ğp aylanğan eken.

*Nice iyi kötüyü gördüm,
Yedi sekiz hanı gördüm,
Üç devir zamanı gördüm
Zamane ters dönmüş imiş.*

Alım sözi Ğäiyatdur,
Duw jahanda Ğarapaatdur,
Ğarrı sözi väsiyatdur,
Bilmäganlar nadan eken.

*Âlim sözü şeriattır,
İki cihanda şerefdir,
Yaşlı sözü vasiyettir,
Bilmeyenler cahil imiş.*

YaĞ jetken ğarrılarınıñ,
Biymar yatqan qastalerniñ,
Duğası maqul olarnıñ,
Adam ğapıl bolğan eken.”

*Yaşını doldurmuş yaşlıların,
Bîmar yatan hastaların,
Duası makbul onların,
Adam gafıl olmuş imiş.” (Tğ 1956, 303-304)*

...
“Biyğayrat bir baqıl boldım,
Ğimi yoq, namaqul boldım,
Haq hämiridiñ ğapıl boldım,
Ömirim biykar ötken eken.

*“Gayretsiz bir tembel oldum,
İlmi yok, nâ-makul oldum,
Hak emrinden gafıl oldum,
Ömrüm boşa geçmiş imiş.*

⁴ 17. asırda Hive, TaĞavız civarında yaĞanıĞ ünlü Türkmen Ğari.

Quda berdi bu zibannı,
Ne rahmanı, na Çaytanı,
Bilmäsman sözni- ziyanı,
Halım müçkil bolğan eken.

Hüda verdi bu lisanı,
Ne Rahman'ı, ne şeytanı,
Bilemem sözü ziyanı,
Hâlim müşkül olmuş imiş.

Jetmiş seksen yağa keldim,
Qazan urğan güldek soldım,
Täwbekâri suwpı boldım,
Waqtı yaqın kelgen eken.

Yetmiş seksen yaşa geldim,
Hazan vurmuş gül gibi soldum,
Tevbekâr bir sufi oldum,
Vakti yakın gelmiş imiş.

giyirin ziban nuqtadanlar,
Qulaq tutıñ musılmanlar,
Meni ayıp etmäñiz janlar,
Näsiybem Gulbolğan eken.”

Tatlı dilli nüktedanlar,
Kulak verin Müslümanlar,
Beni ayıplamayın canlar,
Nasibim şu olmuş imiş.” (Tğ 1956, 305)

...

“Bul söz ilahidan keldi,
Kelip köñlime jay boldı,
Çim- tıÇım bari toldı,
Añdın soñ ayılğan eken.”

“Bu sözler Allah'tan geldi,
Gelip gönlümde yer buldu,
İçim dışım cümle doldu,
Ondan sonra denmiş imiş.” (Tğ 1956, 305)

Son dördlükte, halk edebiyatı Ğir geleneğinde de olduğu gibi Çain ismi geçer. Berdak, daha sonra da bu Çeerenin “yılkı yılı”nda yani 1894 yılında yazıldığını belirterek “gejire”yi tamamlar:

“Berdimurat haqñıñ qulı,
Sahrada ösken bülbili,
Bu Çğireni jılqı jılı,
Xalıqqa mächür qılğan eken.”

“Berdimurat Hakkın kulu,
Sahrada yetişen bülbülü,
Bu şecereyi yılkı yılı,
Halka meşhur kılmış imiş.” (Tğ 1956, 306)

Sonuç

1. Berdak, “gejire” adlı Ğiriyle Karakalpak halkının sözlü gelenekte yağıyan Çeeresinin tarihini kronolojik sıraya koyan ilk kiğidir.

2. Berdak'ın 1894 yılında yazdığı “gejire”si, Karakalpak halkının ilk yazma Çeeresidir. Bu Çeere; boyların, kavimlerin, Orta Asya halklarının, onların adlarının ortaya çıkışı hakkında Berdak'ın inancı ve bilgilerini nazma geçirmesiyle oluşmuştur.

3. Karakalpak Ğar ve ozanı Berdak'a ait olan “gejire”de sadece Karakalpakların değil; Özbek, Kazak, Kıpçak ve Türkmen halklarının da tarihlerine dair dikkat çekici fikirler vardır.

4. Berdak “gejire”siyle, Harezm bölgesinde yağıyan halklar arasında düğmanlık tohumlarının serpilmeye çalışıldığı bir dönemde bölge halklarının ezelden akraba olduklarını vurgulamaya ve kardeşlik duygusunu genç nesillere ağılamaya çalışmıştır.

5. Berdak'ın “gejire”si, han kızının güneğen hamile kalması, güneğen oğlu olarak doğan bu çocuğun ülkeyi geliştirip zenginleşmesi, onu çağırmaya kırk atının gitmesi gibi dinî ve mitolojik motifler barındırmaktadır. Bu da “gejire”nin kuru kuruya bir tarih aktarımı ya da soyağacı silsilesinin art arda yazılışı olmayıp; Karakalpakların kültürüyle, folkloruyla, halk hikâyeleriyle zenginleştiğinden bir Ğir olduğunu göstermektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

6. Yazılı edebiyatta özellikle de Berdak'ın devrinde aruz ölçüsü (vezin) kullanılmasına rağmen, Berdak'ın "şejire" de dâhil eserlerinin tümünü hece ölçüsüyle ve dörtlülükle yazması onun tam bir halk şairi olduğunun en büyük kanıtıdır.

7. "şejire"de 292 tane özel isim geçmektedir. Bu özel isimlerden 249'u kişi adı, 33'ü kavim, uruk ve boy adı, 10'u ise yer adıdır.

8. Berdak'ın "şejire"si, onun şairlik kudretini, halkının tarihî hayatına ilgisini, vatanseverliğini, milliyetçiliğini göstermesi bakımından çok önemli bir eserdir.

9. "şejire" her ne kadar Karakalpak edebiyatına ait edebî bir metin olsa da, sadece Karakalpak edebiyatı için değil Karakalpak tarihi ve folkloru için de bir kaynak metindir.

10. geçeler, en genel anlamda halkın gayriresmî tarihini yansıtır. Bu yüzden diğer tarihi kaynaklarla karşılaştırılarak incelendiğinde çok önemli çıkarımlar yapılmasına olanak verirler. Şüphesiz Berdak'ın sadece "şejire" şairi üzerine birçok edebî, tarihî ve folklorik araştırma yapmak mümkündür.

Özel İsimler Dizini

Abdulla	: Abdullah; 616
Ağādil	: Ağādil; 457
Akādil	: Akādil; 557
Alağ	: Kazak, Kırgız ve Tatarların eskiden ortaklaştıkları ad; 20, 952
Almalı-Körikli	: Almalı-Körikli; 127, 233, 286, 302
Altın xan	: Altın Han; 119, 151, 153
Amanbay	: Amanbay; 1001
Andalip	: Andalip, ünlü Türkmen şairi; 1012
Annaqul	: Annakul; 798
Aqādil	: Aqādil; 489, 711
AqpıĞaq	: AkpıĞaq (boy adı); 786
AqÇopan	: Akçolpan (Akçoban); 95, 313, 446
Aqtay	: Aktay; 625
Arab	: Arap; 10
Arın	: Arın; 666, 698
ArınÇa	: ArınÇa 668
Aris	: Aris; 839
Arıwxan	: Arıvhan; 83, 314, 447
Artıq	: Artık; 839
Arzı	: Arzı; 659
Asanğaliybay	: Asanğaliybay; 569
AĞamay	: AĞamay (uruk adı); 639
AĞamaylı	: AĞamaylı; 470, 629, 640, 934
Ataqay	: Atagay; 543
Aydos	: Aydos; 510, 511, 847, 853, 982, 987
Aydosbiy	: Aydosbiy; 513, 973, 983
Aymurza	: Aymurza; 546
Aytımbay	: Aytımbay; 539
Äbiwbäkir	: Hz. Ebu Bekir; 6
Ädiyna	: Edina; 713, 714, 715
Älibek	: Alibek; 455, 457, 475, 621, 663

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Äliy	: Hz. Ali; 7, 758
Änes	: Enes; 17, 19
Äreb	: Arap; 70
Äwez	: Evez; 677, 680
Äwezbiy	: Evezbiy; 620
Balgalı	: Balgalı (uruk adı); 798
Baspay	: Baspay; 552
Bayädil	: Bayädil; 458, 601, 629
Baydan	: Baydan; 560, 561
Bayman	: Bayman; 576
Baymuratbay	: Baymuratbay; 575
Bazar	: Bazar; 592
Bazar Ğulpaq	: Bazar Gulpak; 492, 493
Bazarbiy	: Bazarbiy; 593
Bädekbay	: Bädekbay; 491
Bekpolat	: Bekpolat; 551, 604, 617
Berdaq	: Berdak; 661
Berdiäli	: Berdiali; 565, 566
Berdimurat	: Berdimurat (Berdak); 1063
Besim	: Besim; 601, 602
BeĞkempir	: BeĞkempir (uruk adı); 500
Biykä	: Biyke; 604
Biyke	: Biyke; 607
BiyĞälsbay	: BiyĞälsbay; 751
Bodinjar	: Bodinjar; 425
Boranbay	: Boranbay; 575
Bödenetay	: Bödenetay; 212, 422
Buxar	: Buhar; 619
Bügejeli	: Bügejeli; 487
Bürkältay	: Bürkältay; 216, 423
Dañlı	: Dañlı; 549
Dästolibay	: Dästolibay; 559
Däwimbay	: Däwimbay; 423
Dosan	: Dosan; 654, 735, 736, 740, 741, 742, 748, 750, 756
Dosımqulday	: Dosımkul; 654
Edil	: Edil; 459, 637, 799
Edilbiy	: Edilbiy; 814
Elbarısxan	: Elbarıs Han; 705, 709
Elgeldi	: Elgeldi; 615
Eltay	: Eltay; 658
Eltezer	: Eltezer; 679
Erimbiy	: Erimbiy; 622
Erkinbay	: Erkinbay; 542
Ermämbet	: Ermembet; 580
Ernazarbiy	: Ernazarbiy; 515
Esen	: Esen; 563
Esenbek	: Esenbek; 538
Esengeldi	: Esengeldi; 614
Estay	: Estay; 750

EĞniyaz	: EĞniyaz; 06
Görüğli	: Koroğlu, ünlü Türk halk öyküsünün kahramanı; 612
Gülim	: Gülim; 542
Gürjistan	: Gürcistan; 682
Ėanıybay	: Ėanıybay; 653
Ėayıp	: Ėayıb; 673
Ėayıpbatır	: Ėayıpbatır; 570
Hajıbay	: Hajıbay; 626
Hajıkeldi	: Hajıkeldi; 509
Haydar	: Haydar; 455, 459, 475, 461, 630,634, 658, 663
Häjikeldi	: Hajıkeldi; 501, 502
Hiyvalı	: Hiveli; 837
Xankeldi	: Hankeldi; 503, 505
Xansultan	: Hansultan; 419
Xasan	: Hasan; 534
Xiywa	: Hive (Ėhir adı) ;673, 708, 716, 718,759, 764
Xiyvalı	: Hiveli; 791, 976
Xojakeldi	: Hojakeldi; 501
Xojanazar	: Hojanazar; 609, 613, 832, 838
Xojay	: Hojay; 537
İrismämbet	: İrismembet; 587
Ėyas	: Ėyas, kutsal kitaplarda adı geöen, yağmurlara hükmeden Ėrail Peygamberi; 844
Ėkender	: Ėkender; 521, 523
Ėmayıl	: Ėmail; 655
Janayxan	: Janayhan; 417
Janädil	: Janädil; 459, 641
Jangeldi	: Jangeldi; 657
Jankeldi	: Jankeldi; 503
Janqay	: Jankay; 570
Jarmämbet	: Jarmembet; 585
Jarqınbay	: Jarqınbay; 542
Jasıbay	: Jasıbay; 999, 1001
Jawıñır	: Javıñır; 923, 922, 932, 938, 942, 946
Jawlatbay	: Javlatbay; 657
Jayhun	: Ceyhun (nehir adı); 927
Jayılğan	: Jayılhan; 45, 47, 49, 90, 91
Jayılqan	: Jayılqan (Jayılhan); 430,431, 439, 443, 445, 827, 901
Jänibek	: Jänibek; 417, 454, 455, 478, 670
Jermenbetbay:	Jermenbetbay; 574
Jilhafız	: Jilhafız; 589
Jiyen	: Jiyen; 31, 32, 33,35, 37,39, 56, 85
Jolımbay	: Jolımbay; 561
Juman	: Juman; 529, 543, 544, 545
Jumat	: Jumat; 576
Käba	: Käbe, Mekke'de bulunan, Müslümanlarca kible olarak kabul edilen ve hac ibadeti yapılırken tavaf edilen kutsal yer; 269
Kaniyaz	: Kaniyaz; 507
Kelmämbet	: Kelmembet; 579
Kelmuhammed Matay:	Kelmuhammed Matay; 581

Kene	: Kene (uruk adı);101, 104, 105, 106
Keneges	: Keneges (boy adı); 108, 111, 114, 786, 822, 861
Külesuwı	: Külesuwı; 577
Küġmqul	: Küġmqul; 577
Qabı kăwse	: Ği yay aralıġı kadar mesafe; 2
Qadirqul	: Kadirkul; 529
Qalbek	: Kalbek; 478, 479
Qalender	: Kalender; 23
Qallibek	: Kallibek; 454
Qalmămbet	: Kalmembet; 596
Qalmaq	: Kalmuk (uruk adı); 555, 556
Qalpaq	: Kalpak; 24, 27, 778, 834
Qalqaman	: Kalkaman; 530, 531
Qandekli	: Kandekli (uruk adı) ; 631, 935
Qanjıġalı	: Kanjıġalı (uruk adı); 483
Qañlı	: Kanlı; 393
Qarabas	: Karabaġ 505, 506, 571
Qarabek	: Karabek; 453, 477, 478
Qaralpaq	: Karakalpak; 789, 865, 920
Qaramoyın	: Karamoyın (Karaboyun, uruk adı); 453, 933, 999
Qaraqalpaq	: Karakalpak; 23, 115, 787, 791, 793, 795, 797, 801, 850, 858
Qarasıyraq	: Karasıyrak; 530
Qarawıl	: Karavıl; 558, 559, 573
Qarınjuwġan	: Karınjuvan; 643
Qarlıbay	: Karlıbay; 572
Qarun	: Karun, Kur'an'da kendisinden çok zengin olarak söz edilen ve bütün mal varlığı bir anda yok olan kiġi;1037
Qazaq	: Kazak;19, 419, 903, 917, 919, 921, 950, 951, 954, 967
Qazaqbay	: Kazakbay;551
Qıpġaq	: Kıpçak (boy adı); 60, 71, 72, 77, 113, 785, 821
Qıtay -	: Kıtay (boy adı); 60, 87, 113, 785, 821, 871, 970
Qıtaybek	: Kıtaybek; 57, 63, 73
Qıtayı-qotan	: Kıtay Kotan (Hoten);55
Qıyat	: Kıyat (uruk adı); 82, 84, 180, 314, 427, 444, 447
Qızırı	: Hızır, halk inanışlarına göre ölümsüzlüġe kavuşmuş olduğuna inanılan ulu kimse; 844
Qojamjar	: Kojamjar; 567
Qojaqhabız	: Kojakhabız; 574
Qojay	: Kojay; 529, 532
Qoldawlı	: Koldavlı (uruk adı); 469, 631, 644,662, 933
Qoñrat	: Konrat (boy adı); 48, 52,113, 311, 312, 315, 389, 434, 439, 445, 600, 785, 817, 827, 829, 849, 852, 853, 855, 870, 885, 896, 908, 912, 913, 994
Qoñıratlı	: Konratlı; 310
Qorazbek	: Korazbek; 674
Qosaġı	: Kosaġı; 550
Qostamġalı	: Kostamġalı (uruk adı) ; 471, 630, 935
Qoġnazar	: Koġnazar; 949, 953, 957, 959
Qoġqar	: Koġlar; 554
Qoyanbay	: Koyanbay; 585

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Qudayberdi	: Kudayberdi; 525, 526, 594
Qudaybergen	: Kudaybergen; 558
Quljan	: Kuljan; 479, 485, 626
Qultay	: Kultay; 656
Qurbanbek	: Kurbanbek; 594, 595
Qutlımurat	: Kutlımurat 679, 973
Quwanığ	: Kuvanığ 627
Quwanığbı	: Kuvanığbı; 595
Mamır	: Mamır; 751
Manaqbölek	: Manakbölek; 554
Mañıt	: Mangıt (boy adı); 101, 102, 104, 105, 111, 114, 390, 786, 822, 856, 861
Matay	: Matay; 579
Maxmud	: Mahmud; 547
Maybos	: Maybos; 510
Mayqı	: Maykı; 41, 45, 51, 86, 306, 308, 333, 337, 339, 345, 379, 383, 398
Mayqıbiy	: Maykıbiy; 315, 429
MayĖ	: MayĖı 496
Mährem Esengeldi	: Mährem Esengeldi; 614
Mälik	: Mälik; 17, 21
Mämbet	: Membet; 615
Mämbetqul	: Membetkul; 553
Mänibay	: Mänibay; 1000
Meñlibay	: Meñlibay; 495, 562, 565
MırĖa	: MırĖa; 666
Mırza	: Mırza; 538, 698, 699
Muhammedraxım	: Muhammedrahim; 681
Mulkaman	: Mulkaman; 531
Murtay	: Murtay; 571
Müytın	: Müytın (boy adı); 82, 89, 96, 113, 313, 427, 444, 446, 785, 933
Nağaday	: Nağaday; 431, 432, 433, 453, 477, 735, 749
Nağadaybiy	: Nağadaybiy; 689
NädirĖa	: NädirĖa 717
Nurtay	: Nurtay; 949, 958, 962, 966
Olja	: Olca; 555
Omar	: Hz. Ömer; 6
Oraz	: Oraz; 507
Orazay	: Orazay; 751
Orınbay	: Orınbay; 965
Orıs	: Rus; 846
Osman	: Hz. Osman; 7
Oymawıt	: Oymavıt (uruk adı); 965
Örikli	: Örikli; 646
Ötegen	: Ötegen; 540
Özbek	: Özbek; 27, 28, 29, 97, 116
PayĖambar	: Peygamber; 8, 12, 18
Pırağ	: Burak, Hz. Muhammed'in MiraÇ Gecesi'ndeki binitı; 1
Pilla	: Pilla; 981
Piriyar	: Piriyar; 567
Polat	: Polat; 535

Polatbek	: Polatbek; 534
Polattay	: Polattay; 563
Rasul	: Resulullah; 1015
Razı haq-	: Razi Haq; 21
Räsiulila	: Resulullah; 1
Räsul	: Resulullah; 210
Rüstam	: Rüstem; 779, 847, 849
Rza	: Rza; 514, 521
Sağır Särsen	: Sağır Särsen; 702
Sarıbay	: Sarıbay; 490, 491
Savıtbay	: Savıtbay; 621
Sädirbek	: Sedirbek; 623
Säksanbiy	: Seksanbiy; 623
Särnaz	: Sernaz; 53, 57
Särsen	: Sersen; 702, 713
Seyilxan	: Seyihan; 46, 49, 50
Siñirbay	: Siñirbay; 541
Sultan	: Sultan; 415, 504, 509
Surqan	: Surkan; 886, 911, 925
Süyin	: Süyin; 541
Süyindik	: Süyindik; 609, 624
Süyinlik	: Süyinlik; 622
Süyir	: Süyir; 571
ğaban	: ğaban; 170, 175, 189
ğabbaz Wäliy	: ğabbaz Văliy; 727
ğalısbay	: ğalısbay; 775
ğaljuvıt	: ğaljuvıt; 426
ğaq	: ğak; 59
ğarayna	: ğarayna; 621
ğärisäbiz	: ğärisäbiz; 991
ğeralı	: ğeralı; 613
ğeriwĞ	: ğerivĞı 969
ğınğıs	: ğınğıs (Cengiz); 291
ğınğıs	: ğınğıs (Cengiz); 208, 218, 223, 226, 227, 229, 234, 237, 299, 346, 351, 382, 397, 413, 416, 706
ğınğısxan	: ğınğıs Han (Cengiz Han); 420
ğırjegen	: ğırjegen; 643
ğoñqara	: ğoñkara; 543, 546
ğüllik	: ğüllik (uruk adı); 929, 936, 937, 940
ğüyit	: ğüyit (uruk adı); 395, 396
Tağay	: Tağay; 627
Täjik	: Tacik; 856
Taylaq	: Taylak; 969
Teke	: Teke (uruk adı); 101, 103
Toğanay	: Toğanay; 655
Toğay	: Toğay; 627
Tolas	: Tolas; 609, 628
Tolıbay	: Tolıbay; 489, 490, 525, 573
Tolıbek	: Tolıbek; 479

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Tomavıl	: Tomavıl; 190
Tomavlı	: Tomavlı; 169,173, 181, 209, 211, 217, 421, 424
Tomay	: Tomay; 493, 497,498
Toqsaba	: Toksaba; 80
ToxtamıÇan	: TohtamıÇan (ToktamıÇan); 418
Töbet	: Töbet; 969
Törebay	: Törebay; 547
Törebek	: Törebek; 699
Töresi	: Töresi; 514
Turxoja	: Turhoja; 589, 593
Tuvelbek	: Tuvelbek; 563
Tübek	: Tübek; 535
Türki	: Türkçe; 71
Türkistan	: Türkistan; 867, 868, 869, 885, 897
Türkmen	: Türkmen; 50, 619
Tüeybay	: Tüeybay; 568
Ümmi Sultan	: Ümmi Sultan; 701, 702
ÜrgeniÇ	: Ürgenç (Çair adı); 788
YaqÇbay	: YakÇbay; 557
Yawmıt	: Yomut (uruk adı); 50, 103, 830, 833, 842
Yusuf	: Hz. Yusuf; 207

KAYNAKÇA

- AHMETOV S., MAMBETOV Kamal (1996). **Karakalpak Edebiyatı**, Derslik, Nökis: "Bilim" Baspası.
- Berdaq (1987). **Tañlamalı ǵıǵarmaları**, Nökis: Özbekstan SSR Ğimler Akademiyasınıñ Qaraqalpaqstan Filialı N. Däwqaraev Atındaǵı Tariyx, Til hám ädebiyat Ğstitutı.
- Berdaq Xaqqında Söz** (1987). Nökis: Özbekstan SSR Ğimler Akademiyasınıñ Qaraqalpaqstan Filialı N. Däwqaraev Atındaǵı Tariyx, Til hám ädebiyat Ğstitutı.
- DEVELLİĞİ Ferit (1997). **Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- ÖVANOVA P.Ğ (1945). "Sovetskoe Bostoxovedenie", **Novie Dannie o Karakalpakiy**, M-L, C.2, s. 78.
- KANAR Mehmet (2000). **Farsça-Türkçe Sözlük**, Deniz Kitabevi, Ğstanbul.
- Karakalpak Halkının Ortaya ÇıkıÇı**, Kùltür ve Turizm Bakanlıǵı, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-18779/h/Karakalpak_halkinin_ortayacikisi.pdf, (ET:06.12.2012).
- Karakalpakların Uruqları Sembolleri ve Damgaları**, Kùltür ve Turizm Bakanlıǵı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-18778/h/karakalpaklarinuruklarisembollerivedamgalari.pdf>, (ET:06.12.2012).
- Kazak Türkçesi Sözlüğü** (1984). Çev: Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar, Ğstanbul: Türk Dünyası AraÇırma Vakfı Yayınları.
- Qaraqalpaq Tiliniñ Tüsindirme Sözligi (tört tomlıq) I, A-B**, (1982). "Qaraqalpaqstan" Baspası, Nökis: Özbekstan SSR Ğimler Akademiyasınıñ Qaraqalpaqstan Filialı N. Däwqaraev Atındaǵı Tariyx, Til hám ädebiyat Ğstitutı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- Qaraqalpaq Tiliniñ Tüsindirme Sözlügi (tört tomıq) II**, Г-К, (k– közsizlik) (1984). “Qaraqalpaqstan” Baspası, Nökis: Özbekstan SSR Ğimler Akademiyasınıñ Qaraqalpaqstan Filialı N. Däwqaraev Atındağı Tariyx, Til hām ädebiyat Ğstitutı.
- Qaraqalpaq Tiliniñ Tüsindirme Sözlügi, (tört tomıq) III**, K-H, (köylek-nyuans) (1988). “Qaraqalpaqstan” Baspası, Nökis: Özbekstan SSR Ğimler Akademiyasınıñ Qaraqalpaqstan Filialı N. Däwqaraev Atındağı Tariyx, Til hām ädebiyat Ğstitutı.
- Qaraqalpaq Tiliniñ Tüsindirme Sözlügi, (tört tomıq) IV**, O-Я, (1992). “Qaraqalpaqstan” Baspası, Nökis: Özbekstan SSR Ğimler Akademiyasınıñ Qaraqalpaqstan Filialı N. Däwqaraev Atındağı Tariyx, Til hām ädebiyat Ğstitutı.
- LESSING D. Ferdinand (2003). **Moğolca-Türkçe Sözlük**, Çev.: Günay Karaağaç, Ankara: TDK Yayınları.
- Rusça-Türkçe Sözlük (Russko-Turetskiy Slovar)** (1972). Haz.: Ehsan E.M. Mustafayev ve Vlademir G. Shcherbinin, Moskova: Sovetskaya Entsiklopediya Yayınevi.
- TURGUT TOKAT Feyza (2003). **Karakalpak ğair ve Ozanı Berdak’ın Hayatı, Kiĝliĝi ve Eserleri**, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamıĝ Yüksek Lisans Tezi.
- UYGUR C. Vedat (1999). **Karakalpak Türkleri Edebiyatı (Gramer-Yazılı Edebiyat-Destanlar)**, Denizli:
- UYGUR C. Vedat (2010). **Karakalpak Türkçesi Grameri (Qaraqalpaq Tilinin Grammitakası)**, Ğstanbul: Kriter Yayınları.

Eser Kısaltmaları

BXS: Berdaq Xaqqında Söz

Tĝ: Berdaq, Tañlamalı ĝıĝarmaları



ESKİ UYGURCA METİNLERE GÖRE BUDİZMİN MANİHAİZME ETKİSİ

*Hacer TOKYÜREK**

ÖZET

Mani'nin Budizm, Zurvanizm, Hristiyanlık ve kendi düşüncelerinden oluşturduğu Manihaizm, doğuda ve batıda güçlü bir taraftar kitlesi yaratmıştır. Doğuda özellikle Soğud ve Toharların ve daha sonra da Çin ve Uygurların bu öğretiyi sahiplenmeleri sonucunda bu öğreti hızla yayılmıştır. Fakat bu hızlı bir yayılma alanına sahip olan öğreti gittiği, yerlerde de başka dinlerle ya da öğretilerle karşılaşmıştır. Böylece pek çok din ya da öğretilerle yan yana yaşayan Manihaizm, çeşitli nedenlerden dolayı bunlardan etkilenmiş ve daha sonrada yayıldığı topraklarda yok olup gitmiştir.

Uygurlar arasında da 762/3 tarihinde Böğü'nün Manihaizmi özellikle siyasi nedenlerden dolayı resmi devlet dini olarak ilan ettiği bilinmektedir. Uygurlar, bu dinin savunuculuğunu üstlenmekle birlikte bu inancı konu edinen Budist eserler kadar olmasa da pek çok dini eser ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda Budist Uygur metinleri ile Manihaist Uygur metinlerini karşılaştırdığımızda pek çok terimin ortaklık gösterdiğini görebilmekteyiz. Budist Uygur metinleri ve Manihaist Uygur metinlerinde Buddhalar, Buddha ve Mani'nin öğretileri, Tanrılar dünyası, canlılar dünyası, ahlâk, ıstırap, akıbet, zaman düşüncesi gibi her iki öğretilerde de temel olan bazı terimlerin ortaklık ya da benzerlik gösterdiği saptanmıştır. Bu terimler, her iki öğretilerde de karşılaştırılmış ve bu terimlerin her iki öğretilerdeki anlamları verilmiştir. Böylece bu iki öğretinin benzerlik gösterdiği terimlerin bire bir olmasa da yaklaşık olarak aynı anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygurca, Budizm ve Manihaizmin ortak terimleri, Budizmin Manihaizme etkisi

THE EFFECT OF BUDDHISM ON MANICHAISM IN OLD UIGHUR TEXTS

ABSTRACT

Mani's Buddhism, Zurvanism, Christianity and Manichaeism which was formed by his own thoughts has created a strong followers group in the east and west. These teachings spread rapidly as a result of being adopted especially by Soğds and Tochars in the east, and then by Chinese and Uighurs. But this teaching, which has spread rapidly, faced with other religions or teachings in its regions. Thus,

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Nevşehir, El-mek: htokyurek@hotmail.com

Manichaeism which lived together with many religions or teachings, has been affected by them and later disappeared for various reasons. Among Uighurs, it is known that Bögü's Manichaeism was declared as the official state religion in 762/3 for political reasons.

Along with defending this religion, Uighurs have demonstrated many religious works but not as much as the Buddhist works focusing on this faith. In this context, when we compare the texts of Buddhist Uighurs and Manihaist Uighurs we can see that many terms are common. In the texts of Buddhist Uighurs and Manihaist Uighurs some terms which are fundamental in both doctrine such as Buddhas, the teachings of Buddha and Mani, the world of the Gods, the world of the living, morality, agony, fate and the idea of time show resemblance or are in common. These terms are compared in both teachings and their meanings are given. Thus, it has been identified that these two teachings show similarities and the terms are used not entirely but approximately in the same way.

Key Words: Old Uighur, common terms of Buddhism and Manichaeism, the effect of Buddhism on Manichaeism

0. Giriş

MS. 216'da doğan Manihaizmin peygamberi ve kurucusu olan Mani, Manihaist inanışına göre 5-6 yaşındayken ağaçlar onun önünde eğilmi, 12 yaşındayken ikizim dediği ilahi ruh kendisini ziyaret etmi, 24 yaşındayken de bu ilahi ruh onu ikinci kez ziyaret etmi. Böylece Mani, bundan sonra ilahi mesajı yaymaya başlamış. Mani 240/241 yıllarında Hindistan'a bir ziyaret düzenlemiştir (ER, Mani IX, 158-160). Sundermann'a göre bu ziyaret iki farklı döneme rastlar. Ona göre, birinci ziyaret Mani'nin ziyaretidir ki bir yıl sürmüştür. İkinci ise Mani'nin takipçilerinin yapmış oldukları ziyaretlerdir ki bu da yaklaşık bin yıllık bir dönemi kapsar. Her iki ziyarette de Mani ve taraftarları Orta Asya ve Hindistan'da Budizm ile karşılaşmışlardır (Sundermann 1986, 11). Mani'nin Hindistan'ı ilk ziyaret ettiği sırada Kuşan Krallığındakiler kültürel ve dini yönden Budizmin etkisindedirler (Lieu 1985, 55). Mani, buradan ruh göçü öğretisini benimsemiş ve kendi görüşüne bağdaştırmıştır. Budizmin önemli terminolojilerinden olan *samsāra* öğretisi de Manihaizme girmiştir (Lieu 1985, 56). Aynı zamanda Mani, yeniden doğuşla birlikte hayvanları öldürmemeyi ve monastik yaşamı da Budizmden öğrenmiş olmalıdır (Scott 1985, 100). İkinci ziyaret ise misyonerlerin ve tüccarların yapmış oldukları ziyaretir ki bu da kuzey Hindistan, Çin ve Orta Asya'yı kapsar. Yine güçlü bir Budist toplulukla karşılaşan Mani taraftarları uzun yıllar Budizm ile yan yana yaşamışlardır.

Evrensel bir peygamber olduğunu iddia eden Mani'ye göre İsa batıyı etkilemiş fakat doğuya bilgisini yansıtamamıştır. Buddha da sadece doğuyu etkilemiştir. Zurvan ise yaşadığı bölgeyle sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla evrensel bir peygamber, elçi olma iddiasında bulunan Mani bu dinlerden ya da öğretilerden faydalanmayı isteyecektir. Bu yüzden Mani kendisini bir kurtarıcı olarak görür ve kendisinin İsa'nın ve Buddha'nın ruhunu taşıdığını iddia eder (Skjærvø 2006, 58). Ayrıca Mani kendisini geleceğin Buddhası olan Maitreya ile de bağdaştırır (Scott 1985, 104). Böylece Mani, Turan kralıyla görüşüğünde kendisini Maitreya olarak da göstermiş olabilir (Sundermann 1986, 13). Mani, kendisinin evrensel peygamber olduğunu kanıtlamak için Budizm ve Zurvanizm ile ilgili kavramları da benimsemiştir (Lieu 1985, 61). Aynı zamanda Budist teknik terimleri Manihaizmin bünyesine dâhil edilmiştir. Manihaizm, Budizmden bazı kalıplaşmış sözleri, mitleri, sanatsal motifleri ve edebi şekiller ile ilgili ifadeleri ödünç olarak almıştır (Lieu 1985, 57). Budist terimlerin kullanımı özellikle Doğu Çin'de Budist etkinin derinliği artan Partların Manihaist

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

yazmalarında sıkça görülür (Lieu 1985, 183). Yine doğu Ğan ve Orta Asya'da Manihaizm Budizmin yanında devam etmiÇve hızla asimilasyona uğramığtır. Part, Soğud, Çin ve Türk Mani metinlerindeki teknik terimler ve tanrı adları Budist kaynaklıdır. Bazı Manihaist düğüneler de Budizm ile eğdeğerdedir (Lieu 1985, 208).

Bu bağlamda 1982'deki bildirisinde Van Tongerloo Türk ve Ğan Mani metinlerinde bulunan Budist Hint terimlerini tespit etmiğtır (1984, 243-252). Van Tongerloo'ya göre Orta Asya Manihaizminde Budist çeviri ve inançlarla büyük benzerlik gösteren terimler ve düğünceler kullanılmığtır. Bunlar peygamber-elçi, ahlaki değerler, münzevi hayat, günah ve bedeli, doğum ve yeniden doğum gibi düğüncelerdir (1984, 250).

Uygurların Manihaizmi 762/3 yılında resmî din olarak kabul ettiklerinin bilinmesiyle birlikte Budizmin ise Türkler arasında ne zamandan itibaren varlık gösterdiği konusu henüz açıklığa kavuğturulamamığtır. Bununla birlikte Uygurlar bu dinlere ait Türkçe bir terminoloji geliğtirmiğlerdir (Ölmez 2005, 214). Bu terminolojiye baktığımızda Budist Türkçe terimlerle Manihaist Türkçe terimler arasında bir benzerlik olduğu fark edilmektedir. Biz burada Budist ve Manihaist Türk çevrede yer alan ortak terimleri tespit etmekle birlikte bu ortak terimlerin anlamlarını ortaya koyacağız. Ayrıca Doğu Manihaizminin Budizmden etkilenip etkilenmediği konusunu da ele alacağız.

1. Buddhalar ve Buddha Ülkesi

Budist ve Manihaist Uygur metinlerinde Buddha ve Buddha dünyası ortak terimlerden oluğur. Burada özellikle her iki inançta da Buddha'nın özellikleri ve unvanları benzerlik göstermektedir.

1.1. *burhan* “Buddha”: Budist Uygur metinlerinde yaygın olarak kullanılan *burhan* “Buddha” < Skr. *buddha* (Soothill-Hodous 1937, 225a), Çin. 佛 *fú* (Soothill-Hodous 1937, 225a), Soğd. *pwt* (Gharib 1995, 332a) sözü “farkında olmak, düğünmek, dikkat etmek, uyanmak” (Soothill-Hodous 1937, 225a) anlamlarını belirtir. Budizmde Buddha on hayat Ėkılinden biri ve en üstünüdür (Soothill-Hodous 1937, 228b). Budizmde Buddha terimi, Budizmin kurucusu ve önderi olan Śākyamuni Buddha için kullanıldığı gibi diğer Buddhalar için de kullanılır. Manihaizmdeki Buddha terimi ise özellikle Mani için kullanılır ve “peygamber” anlamını ifade eder. Bununla birlikte Mani kurduğu dine evrensellik kazandırmak amacıyla da bu terimi kullanmığtır. Ayrıca Mani, Buddha ruhunun kendisinde olduğunu belirtmiğve böylece Mani, Buddha unvanını kendisi için kullanmığtır. Manizhaizmde peygamberliğe sahip olan kiğiler yani Mani'nin selefleri olan *mşixa burxan* “Ėa”, *zruşç burxan* “ZarauĖa” Buddha unvanını almığlardır (Tongerloo 1984, 244-245). ÖrneĖin Mani metinlerindeki *söki burhanlar* “önceki Buddhalar” (Clark 1982, 260) ifadesi daha önceki Enok, Zoroaster, Buddha, Ėa gibi dinî önderleri ifade eder (Lieu 1985, 18). Budizmde de yedi ata Buddha vardır ki bunlar Uygurcada *ögreki burhanlar* “Önceki Buddhalar” (Kaya 1994, 34k₁₅), *yeti burhanlar* “yedi Buddha” (Müller 1911, 89₈₆) olarak gösterilir ve Skr. *sapta Buddha*, Çin. 七佛 *qi fú* (Soothill-Hodous 1937, 10b) Ėkılinde terimlenir.

Bununla birlikte doğu Mani metinlerindeki Mani'nin tasvirinde Budizm etkisi yoğun bir Ėkılde hissedilir (Lieu 1985, 210). AĞğıda belirtilen Budist ve Manihaist metinlerdeki örneklerde Śākyamuni Buddha ile Mani'nin özellikleri hemen hemen aynıdır.

BUDİZM (Buddha'nın özellikleri ve unvanları)	MANİHAİZM (Mani'nin özellikleri ve unvanları)
<i>yolçı yirçi</i> “rehber” (Zieme 1996, 1784)	<i>edgü yolçı edgü yirçi</i> “iyi yol gösteren, iyi rehber” (Le Coq 1922, 7 ₁₆₋₁₇), <i>yolçı yirçi</i> “rehber, yol gösterici” (Clark 1982, 69)
<i>tözkerinçsiz burhan kutın</i> “muhteçem Buddha saadeti” (Tekin 1976, 1 ₂₇₋₂₈)	<i>tözkerinçsiz burhan kutın</i> “eğış, muhteçem Buddha saadeti” (Clark 1982, 66)
<i>ayagka tegimlig</i> “saygı değer” (Kaya 1994, 459), <i>arhant</i> “arhant” (Kaya 1994, 219 ₁₄)	<i>ayaglıg aqđlıg kañım mani burhanım</i> “saygı değer, babam Mani Buddham (Clark 1982, 2), <i>arhat kutın</i> “aziz, arhant saadeti” (Bang-Gabain 1930, 190 ₁₂₁), <i>arhant kutın</i> “aziz, arhant saadeti” (Clark 1982, 161)
<i>biş ajun tınlıglarnıñ umuğı</i> “beğhayat Çeklindeki canlıların umudu” (Hazai-Zieme 1971, A1 ₁₅)	<i>alku biş aźunnıñ umuğı</i> “beğ hayat Çeklinin umudu (Clark 1982, 1), <i>umugsuz bizni teg tınlıglarqa umuğı</i> “umutsuz bizim gibi canlıların umudu (Clark 1982, 36)

1.2. mitri burhan “Maitreya Buddha”: Hem Budist hem de Manihaist Uygur metinlerinde yer alan terim, her iki inanç için de “kurtarıcı” anlamındadır. Uygur Mani metinlerinde *ötrü ol ödke mitri burhan yarlıgınça* “Sonra o zaman Maitreya Buddha hükmüne göre.” (Zieme 1975, 295-298) Çeklinde yer alan Maitreya Buddha, Iğk tanrısı tarafından ikinci aÇamada yaratılmıştır. Maitreya beğsilahı ile karanlıklar âlemine iner ve ilk insan olan Öhrmazd’a seslenir. Çk insan da ona karÇlık verir ve ilk insan derin uykusundan uyanarak Maitreya’nın ya da büyük kurtarıcının sesleniÇine karÇlık verir. Çk insan sağ elini uzatır ve kurtarıcı da onu sağ elinden tutarak karanlıklar âleminde kurtarır. Böylece ilk insanın kurtarılması daha sonraki kurtuluÇar için bir prototip olmuÇtır (Lieu 1985, 13-14). Uygur Budist metinlerinde de *kin keligme ödkı maytri atlıg teñri burhan kutıña* “Gelecek₂ zamandaki Maitreya adlı tanrı Buddha saadetine” (Röhrborn 1971, 141-142) örneğinde yer alır ve *Maitreya Buddha* Budizmde Budist Mesih ya da geleceğin Buddhası olarak tanımlanır. Buna göre Maitreya Çındı Tı ita cennetinde yaÇamaktadır. Daha sonra Şakyamuni’nin yerine bütün insanları kurtarmak için bir Buddha olarak doğacaktır (Soothill-Hodous 1937, 456b). Manihaizmde Mani, kendisini Maitreya Buddha ile bağdaÇırır ve kendisini bir kurtarıcı olarak kabul eder (Scott 1985, 104). Böylece geleceğin Buddhası olan Mani, Budizmle de bağlantı kurmuÇ olur.

1.3. burhanlar uluşı “Buddha yeri, ülkesi”: Eski Uygur Mani metinlerinde yer alan *burhanlar uluşı* “Buddha ülkesi, yeri” (Clark 1982, 229) anlamındaki terim, Buddha yerini ifade etmekle birlikte *burhanlar uluşınta tuğtılar* “Buddhalar ülkesinde doğdular” (Clark 1982, 229) ifadesi de canlıların Buddha yerinde doğabileceklerini yani Buddha olabileceklerini gösterir. Eski Uygur Budist metinlerinde de *burhanlar uluşı* “Buddha ülkesi” (Zieme 1993, 263₆) Çeklinde yer almaktadır. Terim Budizmde Skr. *Buddha-bhūmi*, Çin. 佛地 *fú de* olarak gösterilir ve varlıkların on yaÇam Çeklinden biri olan “Buddha yerini” ifade eder (Soothill-Hodous 1937, 226b, Edgerton 1953, 400b, 401a). Terim, ayrıca Buddhaların temiz ülkelerini de ifade eder. Manihaizmdeki “temiz alan” düÇünesi Budizmdeki Amitabha Buddha ile iliÇkilidir. Amitabha Buddha’nın temiz ülkesi olan Sukhāvātī, ıÇğı ifade eder. Böylece Budizmdeki Amitabha alanı ile Manihaizmdeki ıÇk alanı karÇlaÇırılabilir. Budizmde aydınlanma söz konusuyken Manihazimde ise ruhun kurtuluÇı esas alınır (Scott 1985, 107). Böylece Manihaizmde kurtuluÇaeren ruh Buddha ülkesinde doğacaktır.

2. Buddha ve Mani'nin Öğretisi

Buddha ve Mani'nin birer öğretileri bulunmaktadır. Ayrıca her iki inançta da bu öğretileri koruyan yedi önemli cevher vardır. Bu cevherlerin tamamının Mani metinlerinde tespit edilememesine rağmen bunların Budizmle ortaklık gösterdiği konusunda çeşitli ipuçları bulunmaktadır. Bunlar aşağıda sıralanmıştır.

2.1. nom “öğreti”: Budist Uygur metinlerinde *burhan nomni* “Buddha öğretisi” (Ölmez 1993, 161₆) ve Manihaist Uygur metinlerinde *nom* (Klimkeit-Schmidt-Glintzer 1984, 94) olarak geçen terim, “öğreti” anlamında kullanılır ve Buddha'nın ve Mani'nin öğretisini ifade eder. *nom* sözü, Skr. *dharmā*, Çin. 法 *fǎ* (Soothill-Hodous 1937, 267b)'yı karşılar. Terim aynı zamanda Sgd. *nwm*, *δrm* (Laut 1986, 92) olarak belirtilir.

2.2. yiti rtni “yedi ratna, cevher”: Uygur Mani metinlerinde *yiti rtni* “yedi ratna, cevher” (Clark 1982, 381) olarak gösterilen terim, Budist Uygur metinlerinde *yiti erdiniler* “yedi cevherler, ratnalar” (Kara-Zieme 1976, A₆₆₉) şeklinde yer alır ve terim Skr. *saptaratna*, Çin. 七寶 *qī bǎo* (Soothill-Hodous 1937, 11b) olarak gösterilir. Budizme göre terim, “yedi cevher, yedi hazine, değerli şey” anlamında olup iki farklı şekilde ifade edilmektedir. Bunlardan birincisi altın, gümüş, vajra, kristal, akik, kırmızı inci, başka bir tür akik olmak üzere yedi değerli taştır. Cakravartin'in yedi cevheri ise altın tekerlek, fil, siyah hızlı at, ilahî inci ya da güzel inci, hazine bakanı, kadın cevheri ve sadık bir generaldir (Soothill-Hodous 1937, 11b-12a). Bu yedi cevher, bir kralın bağımlı olabilmesi için sahip olması gereken yedi unsuru ifade eder. Manihaizmde ise bu yedi cevher teriminin tam olarak neyi ifade ettiği tespit edilememiş olmasına rağmen Uygur Mani metinlerindeki *çintamanı rtni* “cintamanı cevheri” (Clark 1982, 251) ifadesi, Budizmdeki yedi cevherden biridir ve bundan yola çıkarak *yiti rtni* de muhtemelen Budizmdeki yedi cevher ile bağlantılıdır. Uygur Budist metinlerindeki *çintamanı erdini* “cintamanı i ratna, cevheri” (Kaya 1994, 70₃) de “inanılmaz bir taç felsefe taç, bütün istekleri yerine getiren tılsımlı inci” anlamındadır. Bu inci denizde ejder kral ya da balık başı Makara ya da Buddha'nın kalıntıları tarafından korunmaktadır (Soothill-Hodous 1937, 211a, 445b). Budizmde ise bu taç Buddha ve onun öğretilerini koruyan ve açığa çıkaran olarak gösterilir. Bu taç kırmızı, turuncu, yeşil ve mavi zümrüden yapılmıştır (Beer 2003, 292a-b). Böylece Budizm ve Manihaizmde kullanılan *yiti rtni/yiti erdiniler* terimi, Buddha ve Mani'nin öğretisini koruyan anlamındadır.

3. Tanrılar ve Tanrılar Ülkesi

Budizmde altı hayat şeklinden altıncısı olan tanrılar hayat biçimi ve bazı tanrı adları Manihaizmle benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte aşağıda bahsedilecek olan Manihaizmdeki beğtanrı düğünesi, Budizmdeki beğBuddha düğünesiyle yakınlık gösterir.

3.1. azrua “Zurvān”: Manihaist Uygur metinlerinde yer alan *azrua teŋri* “Zurvān tanrı” (Zieme 1975, 182) ve *ulug ilig teŋri kanı azrua teŋri teŋrisi* “büyük hükümdar, tanrılar hükümdarı Zurvān, tanrılar tanrısı” (Zieme 1975, 177-178), *kaŋımız azrua* “babamız Zurvān” ifadeleri Manihaizmde en büyük tanrı olan Zurvān'ı karşılar. Zurvān, Manihaizmde iyiliğin kaynağı ıGk bölgesinde (Syr. *'tr'dnwhr'*) oturur ve en büyük baba (Syr. *'b'drbwt'*) olarak adlandırılır. Ayrıca hayat ağacı (Syr. *'yln'dhy'*) olarak da kabul edilir. Yunan kaynaklarında da en büyük babanın dört yüzü olarak ifade edilir. Bu prensip tanrılar tanrısı olarak da iGret edilir (Lieu 1985, 9). İyiliğin kaynağı Zurvānizm mezheplerinde farklı olarak ifade edilmektedir. Manihaizmde ıGğın, ruhun en büyük hükümdarı yine Zurvān'dır. Zurvān diğer mezheplerde ise Öhrmazd ve Ahriman'ın babası olarak gösterilir. Ayrıca Ğan'da Žuk (Zurvān) ya da Žamanak (zamān yani vakit) ile de bağlantılıdır. Zurvān kader ve Ğasla da iliĞlendirilmektedir. Ayrıca adalet tanrısıdır. Kısacası Zurvān Manihazimde en büyük tanrı olarak kabul edilir (Zaehner 1972, 54-60). Terim, Budist Uygur metinlerinde ise *azrua teŋri* “Brahma tanrı” (Kaya 1994, 381₁₁) olarak ifade edilir ve

Brahma, Viṣṇu ve Śiva'dan oluşan Trimūrti'den biri olarak gösterilir (Soothill-Hodous 1937, 63b). Ayrıca dünyanın hükümdarı olarak kabul edilir (Soothill-Hodous 1937, 354a). Böylece Budizmdeki Brahma da en büyük tanrıyı ifade eder. Burada Manihaizmin Budizmden etkilenmesinden ziyade ortak kültür unsuru olarak bakabiliriz. Çünkü Hint ve Çin dili ve kültürü ortak dönem geçirmiştir. Muhtemelen bazı konularda ortaklıklar söz konusu olacaktır.

3.2. hormuzta teḡri “Öhrmazd tanrı”: Manihaist Uygur metinlerinde *hormuzta teḡri* “Öhrmazd tanrı” (Zieme 1975, 48) ve yine Budist Uygur metinlerinde de *teḡri kanı hormuzta teḡri* “Tanrılar hükümdarı Indra tanrı.” (Kaya 1994, 167₁₆) Çeklinde yer alan terim, iki dinde de farklı anlam ifade eder. Terim, Budizmde tanrı Indra'yı karḡlar ve Skr. *Indra*, Çin. 因陀羅 *yīn tuó luó* Çeklinde belirtilir. Tanrı Indra, Budizmde cennetin hükümdarı olarak kabul edilir (Soothill-Hodous 1937, 206b). Manihaizmde ise ilahî olarak yaratılmış ilk insanı ifade eden (Lieu 1985, 5-26) terim, ve Sgd. *xwrmzt'* (Gharib 1995, 487a) olarak gösterilir. Öhrmazd Zurvanizmde Zurvan'ın oğlu Ahriman'ın kardeḡidir. Fakat Manihaizmde Ahriman yükselmiş ve ıḡk tanrısı olan Zurvan'ın rakibi olarak karanlıklar âleminin tanrısı olmuştur. Öhrmazd ise yaratılan ilk ilâhî insan anlamını kazanmıştır. Bu duruma Budizmin önemli etkileri olmuştur (Zaehner 1972, 21-22). Burada genel olarak baktığımızda *hormuzta teḡri* ifadesi sadece terim olarak benzerlik göstermektedir. Terimin her iki dinde de anlamsal olarak hiçbir benzerliği olmamakla birlikte dil yönünden aynı olmasını gerek Soğudluların ve Budist kolonilerin ve gerekse Mani'nin Hindistan'a olan ziyaretine bağlayabiliriz (Zaehner 1972, 21-22). Böylece burada terimsel bir etki söz konusudur, diyebiliriz.

3.3. beḡ teḡri “beḡ tanrı”: Manihaist Uygur metinlerinde yer alan *beḡ teḡri* “beḡtanrı” terimi, beḡyönün tanrılarını ifade etmekle birlikte Manihaizmde ıḡk tanrısının beḡelementi olan hava, rüzgâr, ıḡk, su ve ateḡ de gösterir (Lieu 1985, 9). Bu beḡtanrının Budizmdeki karḡılığı ise beḡdhyāni ya da beḡyönün Buddhası olarak kabul edilir ve bu beḡBuddha Vairocana, Akṣ obhya, Ratnasambhava, Amitābha ve Amoghasiddhi Çeklinde sıralanır (Soothill-Hodous 1937, 120b). Bununla birlikte bu beḡBuddha'nın karḡılığı olarak Mani metinlerindeki *kut*, *ög*, *sakinç*, *tuyamak*, *köñül* terimleri de bu Buddhaların Manihaizmdeki özellikleri olarak gösterilir (Lieu 1985, 209). Yine Manihaizmdeki bu beḡ ifade, ıḡk dünyasının en büyük babası olan Zurvān'ın beḡ ikâmetgâhını gösterir. Bu beḡyer akıl, bilgi, idrak, düşünce ve saadetten oluşmaktadır (Lieu 1985, 10). Böylece Manihaizmdeki beḡ tanrı düşünce ile Budizmdeki beḡ dhyāni ortaklık göstermektedir.

Budizmdeki beḡunsur ile Manihaizmdeki beḡtanrı isimleri küçük farklılıklarla birlikte benzerlik göstermektedir. Burada, Mani beḡunsur düşünceyi belki de Bardaisan okulundan almış olabilir (Pettipiece 2006, 136). Bardaisan, Jainizm'in kurucusudur ve Mani'nin Hindistan'ı ziyareti esnasında Jainizmden etkilendiği ifade edilmektedir (Deeg-Gardner 2009, 3). Fakat genel olarak bakıldığında ise Budizm ile Jainizmin pek çok konuda ortaklık gösterdiği bilinmektedir. Acaba gerçekten burada Budizm mi ya da Jainizm mi etkili olmuştur, bunu iyi analiz etmek gerekmektedir.

Manihaizmde beḡunsurla bağlantılı olan *beḡ zıwanē* “ıḡk tanrıları”nın beḡde erdemi bulunmaktadır. Bu erdemler sevmek, iman, mükemmellik, tahammül ve bilgeliktir (Pettipiece 2006, 58). Aḡağıdaki tabloda yer alan Manihaizmin beḡtanrısının beḡerdemi Budizmle de bağlantılıdır ve bu beḡerdem Budizmdeki bazı *pāramitā*larla ya da aydınlanmaya yardım eden beḡunsurla ilgilidir. Buna göre Budizmde aydınlanmaya yardım eden beḡ unsur iman, gayret, hafıza, yoğunlaşma ve bilgeliktir (<http://www.sutrasmantras.info/glossary.html> 21.06.2012). Böylece bu beḡeme Budizm ve Manihaizm ile birebir uyumda da temel olarak ortaklık göstermektedir.

BUDİZM			MANİHAİZM			
Dhyāni Buddha	Yön	Unsur	Beş tanrı	Yön	Özellik, uzuv	Erdem
<i>vairocana burhan</i> “Vairocana Buddha” (Müller 1911, 57 ₂₋₃)	<i>oturasında</i> “ortasında, merkezde” (Zieme-Kara 1978,1201)	<i>kök kalıg</i> “gökyüzü, uzay” (Zieme-Kara 1978,780)	<i>tıntura teñri</i> “hava tanrısı” (Klimkeit - Schmidt-Glinter 1984, 86)	<i>ortusın içre</i> “merkez, orta” (Zieme 1975,192 -193)	<i>kut sını</i> “saadet, zihin” (Zieme 1975,191)	<i>amranmak bilig</i> “sevme bilgisi” (Le Coq 1922, 16 ₁₅)
<i>akşobi atlıg burhan</i> “Aksobhya adlı Buddha.” (Zieme1996, 333)	<i>öñdün yınak</i> “doğu yönü” (Zieme 1996, 333)	<i>yir mahabut</i> “toprak elementi” (Zieme-Kara 1978,777)	<i>yil teñri</i> “rüzgâr tanrısı” (Klimkeit - Schmidt-Glinter 1984, 86)	<i>birdin sıñar</i> “güney yönü” (Zieme 1975,193)	<i>köñül sını</i> “anlama, anlayış” (Zieme 1975,193)	<i>kirtgünç bilig</i> “iman bilgisi” (Le Coq 1922, 16 ₁₆)
<i>ratnasanbau-a burhan</i> “Ratnasambha va Buddha” (Zieme-Kara 1978,1214)	<i>küntin yınak</i> “güney yönü” (Kaya 1994, 357 ₉)	<i>ot mahabut</i> “ateş elementi” (Zieme-Kara 1978,778)	<i>ot teñri</i> “ateş tanrısı” (Klimkeit - Schmidt-Glinter 1984, 86)	<i>birdin sıñar</i> “güney yönü” (Zieme 1975,195 -196)	<i>tuymak sını</i> “anlayış algı” (Zieme 1975,195)	<i>bilge bilig</i> “bilgi” (Le Coq 1922, 16 ₁₇)
<i>abıta atlıg burhan</i> “Amita adlı Buddha.” (Zieme 1996, 335)	<i>kidin yınak</i> “batı yönü” (Zieme 1996, 335)	<i>suv mahabut</i> “su elementi” (Zieme-Kara 1978,775)	<i>suv teñri</i> “su tanrısı” (Klimkeit - Schmidt-Glinter 1984, 86)	<i>kün batsıkdın sıñar</i> “batı yönü” (Zieme 1975,194 -195)	<i>sakınç sını</i> “anlayış düşünce” (Zieme 1975, 194)	<i>serinmek bilig</i> “tahammül bilgisi” (Le Coq 1922, 16 ₁₇)
<i>amogasiti burhan</i> “Amoghasiddhi Buddha” (Müller 1911, 55 ₅₋₁)	<i>tagdın yınak</i> “kuzey yönü” (Zieme 1996, 336)	<i>yil tilgen</i> “hava elementi” (Barutcu 1998,104a/ 2)	<i>yaruk teñri</i> “ıgk tanrısı” (Klimkeit - Schmidt-Glinter 1984, 86)	<i>kün tugsukda n sıñar</i> “doğu yönü” (Zieme 1975,193 -194)	<i>ög sını</i> “akıl, düşünce” (Zieme 1975, 193)	<i>tavranmak bilig</i> “istem bilgisi” (Le Coq1922,1 6 ₁₆)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

3.4. *erklig kan* “Tanrı Yāma”: Manihaist Uygur metinlerinde *üzüksüz erklig kan* “ebedi Tanrı Yāma” (Klimkeit-Schmidt-Glintzer 1984, 96) *Çekli*nde yer alan terim, Budist Uygur metinlerinde de *erklig kan* *armakıntın tugum ajun tutar* “Tanrı Yāma’nın hilesinden (dolayı) doğum hayat biçimi ortaya çıkar.” (Zieme 1978, 1290-1292) ve *bo meniñ alımçılarımka bösüp erklig kan üskinte aydukda tegdükde neteg kılayın* “Bu benim (canımı) alanlara kızıp Tanrı Yāma huzuruna ulaştıklarında₂ nasıl davranayım.” (Kaya 1994, 10₁₆₋₁₈) *Çekli*nde yer alır. Bu örneklerden hareketle *erklig kan*’ın ölüm tanrısı olduğunu söyleyebiliriz. Burada *kiçin* ölümünden sonra Tanrı Yāma’nın huzuruna çıkışı ve ona hesap veriş söz konusudur. Terim, Skr. *yāma*, *yāma-deva*, Çin. 閻摩羅王 *yán mó luó wáng*, 焰魔 *yàn mó* olarak gösterilirken “ölümün ve cehennemın kralı” olarak tanımlanır (Soothill-Hodous 1937, 23a, 216a). Böylece terim, Budizm ve Manihaizmde ortaklık gösterir.

3.5. *teñri yiri* “tanrı yeri”: Manihaist Uygur metinlerinde yer alan *teñri yiri* “tanrı yeri” (Clark 1982, 510), Budist Uygur metinlerinde de *teñri yiri* “Tanrı yeri” (Röhrborn 1971, 1310) *Çekli*nde yer alır ve Skr. *devaloka*, Çin. 六欲天 *liùyù tiān* (Soothill-Hodous 1937, 136a) olarak gösterilir. Terim, Brahmanizm tanrılarının tamamını gösterir ve bunların hepsi de Devaloka’da otururlar (Soothill-Hodous 1937, 373a, Edgerton 1953, 270a, 271b). Manihaizmde de *samsāra*’dan kurtulan canlıların doğdukları yerlerden biri olarak tanrı yeri gösterilir. Bu *yramaz orunlarta tugmış erserler bo ozup kurtulup tñri yirinte burhanlar uluşınta tugmakları bolzun* “Faydasız yerlerde doğmuş ise (oradan) kurtulup tanrı yerinde ve Buddha ülkesinde doğsunlar.” (Clark 1982, 509-511) örneğiyle kanıtlanabilir.

4. Canlılar Dünyası

Budizm ve Manihaizmde yer alan canlılar dünyası ya da beğ hayat *Çekli* terimi, *baçık* olarak benzerlik göstermekle birlikte içerikte çok az ayrılık taşır. Fakat temel nokta olarak aydınlığa ulaşamamış canlıların temsil edilmesi nedeniyle birlikte ele alınmasıdır.

4.1. *biş ažuñ* “beş hayat şekli”: Manihaist Uygur metinlerinde *biş ažuñ* “beş hayat *Çekli*” (Clark 1982, 31) terimi, Budist metinlerde de *biş ajun* “beş hayat *Çekli*” (Kaya 1994, 24₁₂)dur. Budizmde beğ hayat *Çekli* Skr. *pañcā-gati* (Monier-Williams 1899, 614b), Çin. 五趣 *wǔ qù* (Soothill-Hodous 1937, 127b) olarak ifade edilir ve bu beğ hayat *Çekli* cehennemler, pretalar, hayvanlar, asuralar ve insanların bulunduğu hayat *Çekli*dir. Manihaizmdeki beğ hayat *Çekli* ise karanlıklar dünyasındaki beğ dünyayı ifade eder. Bu beğ dünyada, büyük ve derin bir mağara ve beğ canlı türü bulunmaktadır. Bu canlılar iki ayaklılar, dört ayaklılar, uçan canlılar, yüzen canlılar ve sürüngenlerdir. Karanlığın beğ dünyasında yaşayanlar iki cinsiyet olarak bölünürler ve *Çehvet* ve *arzu* tarafından esir alınırlar (Lieu 1985, 10). Buna göre Manihazimdeki beğ hayat *Çekli*, *adaklıg kişi* “ayaklı insan” (Zieme 1967, 355₂), *tört butlug tınlıg* “dört bacaklı canlı” (Asmussen 1965, 172₈₁), *uçugma tınlıg* “uçan canlı” (Asmussen 1965, 172₈₂), *suv içreki tınlıg* “su içindeki canlı” (Asmussen 1965, 172₈₃), *yirdeki bagrın yorigma tınlıg* “yerde bağı ile sürünen canlı” (Asmussen 1965, 172₈₄) *Çekli*nde sıralanmaktadır. Böylece burada Budizm ve Manihaizm arasındaki ortaklık sadece *beş ajun* ifadesinde olmakla birlikte aslında içerikte de temel olarak bir benzerlik söz konusudur. Çünkü her iki hayat *Çekli* de gerçeği fark etmemiş karanlık dünyadaki canlıları ifade eder. Bununla birlikte Mani Uygur metinlerinde yer alan *yramaz orunlarta tugmış erserler bo ozup kurtulup tñri yirinte burhanlar uluşınta tugmakları bolzun* “Faydasız yerlerde doğmuş ise (oradan) kurtulup tanrı yerinde ve Buddha ülkesinde doğsunlar.” (Clark 1982, 509-511) ifadesi de canlıların doğmuş oldukları hayat *Çekillerini* dolaylı olarak göstermektedir. Burada kötü hayat *Çekilleri* kastedilmektedir yani canlılar karmaları sonucunda kötü hayat *Çekillerinde* doğabildikleri gibi yaptıkları iyilikler sonucunda da tanrı yerinde ya da Buddha ülkesinde doğabilmektedirler.

4.2. *tört tugum* “dört doğum”: Manihaist Uygur metinlerinde *tört tugum* “dört doğum” (Clark 1982, 18/288) olarak belirtilen terimin Manihaizmdeki anlamı bilinmemekle birlikte Uygur metinlerindeki *tört tugum* terimi dört doğum Çeklini ifade eder. Buna göre, Skr. *catur-yoni*, Çin. 四生 *sì shēng* (Soothill-Hodous 1937, 178b) olarak belirtilen doğumun dört Çekli, 1. rahimde doğmak, memeli gibi doğurmak, 2. kuğ gibi yumurtadan çıkmak, 3. balık ve kurt gibi nem ya da suda doğmak ve 4. kozadaki güve gibi ya da tanrılar gibi, cehennemdekiler ya da yeni bir tekâmül dünyası oluÇuranlar gibi değimle doğmak, Çeklinde sıralanmaktadır (Soothill-Hodous 1937, 178b). Böylece terim Manihaizm ile Budizm arasında ortaklık arz etmektedir.

5. Ahlak

Canlıları iyiliğe ya da kötülüğe sevk eden ahlâki kurallarla birlikte canlıları günaha yönlendiren unsurlar yönünden her iki inanç da benzerlik gösterir. Bunlar aÇağda açıklanmıÇtır.

5.1. *üç tamgalar* “üç mühür”: Manihaizmdeki *üç tamgalar* “üç mühür” (Bang-Gabain 1930, 144) düÇünesi canlıların eline, diline ve gönlüne sahip çıkmasını ifade eder. Ağızın mühürü, kötü söz söylememeyi, et yememeyi ve içki içmemeyi gerektirir. Elin mühürü, hiçbir canlıyı öldürmemek, hiçbir bitkiye zarar vermemek, gönlün mühürü ise evlenmemeyi ve cinsellikten uzak durmayı gerektirir (Lieu, 19-20). Bu durum Eski Uygur Budist metinlerinde *et’özin tilin köñülin edgü kılınç buyan* “vücut, dil ve gönül ile iyi ameller” (Tekin 1976, 19₃₄₋₃₅) Çeklinde ifade edilmektedir. Böylece Budizmde sevap ya da günah vücut, dil ve gönül ile yapılırken Manihaizmde de ağız, el ve gönül ile yapılmaktadır ki her iki inançta da ortaklık görülmektedir. Bununla birlikte bütün inançlarda insanı sevaba ya da günaha sevk eden unsurlar bu üçüdür ki bu yüzden Manihaizmin Budizmden bu konuda etkilendiğini söylemek Çimdilik muhtemeldir.

5.2. *biş çahşapat* “beş şiksāpada” / *on çahşapat* “on şiksāpada”: Skr. *śikṣāpada*, Çin. 十戒 *shíjiè* olan terim, Budizmde rahiplerin uyması gereken beÇve on yasağı yani on emri ifade eder. Buna göre, öldürmemek, çalmamak, zina etmemek, yalan söylememek, sarhoÇlık verici içkileri içmemek, saati dıÇında yemek yememek, etkileyici parfüm kullanmamak, yüksek yerde uyumamak, Çakı söylememek, dans etmemek ve altın, gümüş gibi değerli eÇyalardan kendini korumaktır (Soothill-Hodous 1937, 50a-b). Terim aynı zamanda on erdem ya da *pāramitā*dan biri olan *śīla-pāramitā*nın karÇılığıdır. *Śīla-pāramitā* “ahlâki temizlik” olarak tanımlanır (Soothill-Hodous 1937, 101b). Eski Uygur Budist metinlerinde *yene yme bodisatavlar biş törlüg nomlarka tayanıp ikinti çahşapat paramitig tükel bütürürler* “Yine Boddhisatvalar beÇtürlü töreye dayanıp ikinci *śikṣāpada-paramitā*yı tamamlarlar.” (Kaya 1994, 219₆₋₈) Çeklinde örneklenen terim, Eski Uygur Mani metinlerinde de *biş çahşapt* “beÇşiksāpada” (Le Coq 1922, 39₈) ve *on çahşapat tutdukumuzda berü üç ağızın üç köñülün üç elgin bir kamağ özün tüketü tutmak kergek erti* “On şiksāpada (yolunu) tuttuğumuzdan beri üç (defa) ağızla, üç (defa) gönülle, üç (defa) elle ve bir (defa) da bütün vücut ile tamamlamamız gerekirdi.” (Asmussen 1965, 175₁₉₁₋₁₉₅) örnekleriyle tanıklanır. Böylece Budizm ile Manihaizm ortaklık göstermektedir.

5.3. Günahlar ve Sevaplar

Canlıların ahlâki kuralları uygulamaları ya da uygulamadıkları sonucundaki eylemler günah ya da sevap olarak adlandırılır. Bu sevap ve günah terimleri de her iki inancın ortak terimlerindendir.

5.3.1. *ayığ kılınç* “kötü amel, günah”: Budizm ve Manihaizmin ortak ifadelerinden biri de *ayığ kılınç* “kötü amel, günah”tır. Skr. *duṣkṛta*, Çin. 突吉羅 *tū jí luó* olarak belirtilen terim, “yanlıÇhareket, Çetani hareket, kötü kök, vücudun ve ağızın günahları” (Soothill-Hodous 1937, 311a) olarak tanımlanmaktadır. Eski Uygur Budist metinlerinde *ayığ kılınç* “Kötü hareket, amel” (Röhrborn 1971, 191) Çeklindeki terim, Eski Uygur Mani metinlerinde ise *ayığ kılınçlıg şmnu ogulinta* “Kötü hareketli Çetan oğlunda.” (Le Coq 1922, 25₈₋₉) olarak geçmektedir. Her iki terim

Turkish Studies

de canlıların kötü hareketini ifade eder. Bununla birlikte Eski Uygur Budist metnindeki *on ayıg kılınçdın* “On kötü hareketten.” (Kaya 1994, 108₁₃) ve *on törlüg ayıg kılınçlarıg* “On türlü kötü hareketleri.” (Kaya 1994, 107₂₀₋₂₁) örnekleri ile Eski Uygur Mani metnindeki *sözün kılınçın on törlüg tsuy yazuk kılınç eraser* “Söz ve hareketlerle on türlü günah₂ iÇediysek.” (Zieme 1967, 357₁₋₄) ve *bo on törlüg yazukda boşunu ötünür biz* “Bu on türlü günah için tövbe₂ ederiz.” (Zieme 1967, 358₉₋₁₁) örnekleri bu terim için örnek verilebilir. Böylece Budizmdeki ve Manihaizmdaki on günah terimi baÇık olarak ortaklık göstermektedir. Fakat içerik olarak sadece üç günahta benzerlik söz konusudur. Burada benzer olan terimler tabloda gösterilecektir. Diğer günahlarda benzerlik söz konusu değildir.

BUDİZM	MANİHAİZM
<i>ölüt ölmek</i> (Geng Shimin vd. 1998, 64 ₁₁) “Ölümlüleri öldürmek.”	<i>yme neçe üküş tınlığıg turalığıg ölürdümüz eraser</i> “Pek çok canlıyı ₂ öldürdüysek.” (Zieme 1967, 356 ₁₂₋₁₄)
<i>tilin ezük yalğan sav sözledimiz eraser</i> “Dil ile yalan ₂ söz söylediysek.” (Bang-Gabain 1930a, A ₇₀₋₇₁)	<i>neçe igid igidedimiz eraser</i> “Pek çok yalan söylediysek.” (Zieme 1967, 357 ₄₋₅)
<i>evrik sarsıg sav sözledimiz eraser</i> (Bang-Gabain 1930a, A ₇₁₋₇₂) “Kaba ve çirkin söz söylediysek, küfrettiyse.”	<i>kikşürü sözledimiz eraser</i> “Öfkeli söz söylediysek.” (Zieme 1967, 356 ₁₀)

Budizmde on günahdan ayrı olarak beÇt türlü *ānantarīya sabhāgā* (Edgerton 1953, 560a) günahları da önemlidir. Burada beÇ günahdan biri de manastırları yıkmak ve Budhalara zarar vermektir. Bu günah Budist Uygur metnlerinde *vrhar sengrem boztumuz söktümüz eraser* “Vihāra, samgharāmaları bozduk, söktüysek.” (Bang-Gabain 1930a, A₃₉) Çıkında yer alırken Uygur Mani metnlerinde ise *viharda şakimun burhan yirin artatdım eraser* “Vihārada Śākyamuni Buddha yerini bozduysam.” (Asmussen 1965, 233₁₀₋₁₁) Çıkında yer alır. Burada Uygur Mani metninde Śākyamuni Buddha adının geçmesi ilginçtir. Fakat bu durumun Mani’nin kendinden önceki dinî liderlerle olan bağlantısından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Çünkü Mani önceki dinî önderlere saygı duyuyor ve onların yerine geçtiğine inanıyordu.

5.3.2. buyan бүгтег “iyi amel, sevap”/ buyan бүгтег кıl- “sevap işlemek”, buyan edgü кılınç “sevap”: Budizm ile Manihaizmin ortak terimlerinden biri de *buyan edgü kılınç* ya da *buyan бүгтег* ifadesidir. Eski Uygur Budist metnlerinde *buyan edgü kılınçları* “iyi₂ amelleri” (Kaya 1994, 152₁₄₋₁₅), *buyan бүгтег кılmak* “iyi amel iÇemek” (Tekin 1976, 25₃), *бүгтег edgü кılınç* “iyi₂ amel” (Tekin 1976, 95₁₀₋₁₁) Çıkında görülen terim, Skr. *punya*, Çin. 福德 *fú dé* (Soothill-Hodous 1937, 426a) ve Sgd. *pwny’n(h)* (Gharib 1995, 329b)’yı ifade eder ve iyi tohumlarla beslenmiş ahlâklı canlıların hareketlerini belirtir (Soothill-Hodous 1937, 426a). Terimin eski Uygur Mani metnindeki karÇılığ da *buyan edgü kılınç* “iyi₂ amel” (Clark 1982, 504), *edgü кılınçlıg işler* “iyi amelli iÇer” (Clark 1982, 80) Çıkındadır ve Manihazimdeki sevap olgusunu ifade eder. Buna göre eski Uygur Budist ve Manihaist metinlerde sevap için aynı ifadeler kullanılmıştır. Bu konuyla ilgili bakınız Özertural (2008, 111-118).

6. İstirap

Gerek Budizmin ve gerekse Manihaizmin temel inancı, ıstırap tasavvurudur. Canlıların aydınlanamamalarından kaynaklanan yeniden doğumlar sonucunda canlılar doğdukları hayat Çıkıllarında sürekli acı çekerler ki bu da her iki inançta da *samsāra* düÇünmesini meydana getirir. Böylece her iki inancın da inananlarının en büyük hedefi aydınlanmak ve tekrar bu hayat biçiminde doğmaktan kurtulmaktır. AÇıkta Budizm ve Manihaizmin ıstırap tasavvuru açıklanacaktır.

6.1. tört emgek “dört büyük ıstırap”/ sekiz törlüg emgek “sekiz türlü ıstırap”: Manihaist Uygur metnlerinde *tört ulug emgek* “dört büyük ıstırap” (Le Coq 1919, 4-5) ve *sekiz*

törlüg emgek “sekiz türlü ıstırap” (Clark 1982, 19) Çeklinde sıralanan terimler, Budizmde de önemlidir. Buna göre Budizmde doğum, yaÇanma, hastalanma ve ölüm ıstırapı olarak gösterilen terim, Çin. 四苦 *sì kǔ* ya da 生老病死 *shēnglǎobìngsǐ* (Soothill-Hodous 1937, 181a) olarak ifade edilir. Ayrıca Budizmde dört ıstırapla birlikte sekiz ıstırap düÇıncesi de bulunmaktadır. Buna göre doğum, yaÇanma, hastalanma ve ölüm gibi dört evrensel ıstırapa, sevgililerden ayrılma, nefret edilenlerle karÇılaÇma, arzu edilenleri elde edememe ve BeÇ Slandha’nın neden olduğu ıstıraplar da eklenerek toplam sekiz evrensel ıstırap ortaya çıkar (Soothill-Hodous 1937, 39b). AÇğıda Manihaizm terimlerinde gösterilen sekiz ıstırap içinde Budizmdeki dört ya da sekiz ıstıraptan sadece üçü uyum sağlamaktadır. Bunlar hastalık, yaÇanma ve ölüm ıstıraplarıdır. Manihaizmdeki açlık ve susuzluk ıstırapları ise Budizmde iç ve dış ıstırap olarak gösterilen iki ıstırap arasında sayılır. Buna göre açlık ve susuzluk ıstırapı iç ıstıraplar arasında belirtilir (Barutcu 1992, 378). Yine Budizmdeki *kuyaşda tumlıgda emgetmemek* (Kaya 1994, 220₂₂) “güneÇe ve soğukta ıstırap çektiirmemek” ifadesi canlılara yapılan eziyetleri gösterir. Burada yer alan Budizm ve Manihaizmin ortak ifadeleri olan dört ve sekiz ıstırap düÇıncesi Manihaizmin Budizmden etkilenmiğ olabileceğini gösterir. Fakat bu ıstırap türlerinin alt baÇlıkları ise bire bir uymamaktadır. Bununla birlikte Budist Uygur metinlerinde yer alan *aviş tamudaki emgekler* “avici cehennemindeki ıstıraplar” (Geng Shimin vd. 1998, 56₂₃₋₂₄) ifadesinin Manihaist karÇılığı *awiş tamu emgekin* “avici cehennemi ıstırapı” (Le Coq 1922, 47₃₋₄)’dır.

BUDİZM	MANİHAİZM
<i>tört emgek</i> * “dört ıstırap”	<i>tört emgek</i> “dört ıstırap” (Le Coq 1919, 4-5)
<i>sekiz törlüg emgek</i> * “sekiz türlü ıstırap”	<i>sekiz törlüg emgek</i> “sekiz türlü ıstırap” (Clark 1982, 19)
<i>açmak suvsamak emgekin</i> “açlık ve susuzluk ıstırapı” (Kaya 1994, 118 ₄₋₆)	<i>eñ aşnu açmak</i> “en önce açlık” (Zieme 1975, 344)
<i>açmak suvsamak emgekin</i> “açlık ve susuzluk ıstırapı” (Kaya 1994, 118 ₄₋₆)	<i>ikinti suvsamak</i> “ikincisi susuzluk” (Zieme 1975, 344)
<i>kuyaşda tumlıgda emgetmemek</i> “güneÇe ve soğukta ıstırap çektiirmemek” (Kaya 1994, 220 ₂₂)	<i>üçünç tumlıg</i> “üçüncüsü soğukluk” (Zieme 1975, 344-345)
<i>kuyaşda tumlıgda emgetmemek</i> “güneÇe ve soğukta ıstırap çektiirmemek” (Kaya 1994, 220 ₂₂)	<i>törtünç isig</i> “dördüncüsü sıcaklık” (Zieme 1975, 345)
<i>ig agrıg emgek</i> (Kaya 1994, 475 ₂₋₃), <i>ig kem emgek</i> (Müller 1922, 35 ₂₀), <i>kem emgek</i> “hastalık ıstırapı” (Müller 1922, 40 ₆)	<i>bişinç ig</i> “beÇıncisi hastalık” (Zieme 1975, 345)
<i>karımak emgeklerin</i> “yaÇılama ıstırapı” (Geng Shimin vd., 282 ₇₋₈)	<i>altınç karımak</i> “altıncısı yaÇılık” (Zieme 1975, 346)
<i>ölmek emgek</i> “ölüm ıstırapı” (Kaya 1994, 9 ₉)	<i>yitinç ölmek</i> “yedincisi ölmek” (Zieme 1975, 346)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

6.2. İstirabın Sebepleri

Canlıların ıstırap çekmelerinin, yeniden doğum yolunu tutmalarının çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan en önemlileri öfke, cehalet ve şehvet olarak gösterilmektedir ki bu durum aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

6.2.1. üç yavlak yol “üç kötü yol”: Manihaist Uygur metinlerinde yer alan *üç yavlak yol* “üç kötü yol” terimi, Budist Uygur metinlerinde de yer alır; fakat bu terim Budizmde Skr. *aparagati*, Çin. 阿波那伽低 *ābō nàjiā dī* (Soothill-Hodous 1937, 289a) terimini karıştıran “varlığın üç Çetani yolu” anlamındaki cehennemler, pretalar ve hayvanlar dünyasını içine alır (Soothill-Hodous 1937, 289a, Edgerton 1953, 208a). Terim Budist Uygur metinlerinde *üç yavlak yol* “üç kötü yol” (Zieme 1985, 567) şeklinde ifade edilir. Manihaist Uygur metinlerindeki *üç yavlak yol* teriminin Budist Uygur metinlerindeki asıl karışıklığı ise *üç agu* “üç zehir”, *üç agu nızvanı* “üç zehir ihtirası” terimidir ve bu terim Çin. 三毒 *san dú*, 三根 *sangen* (Soothill-Hodous 1937, 68b) şeklinde gösterilir. Üç zehir anlamındaki terim, Skr. *ragā*, Çin. 貪 *tān* “Şehvet ya da yanlıştık”, Skr. *dveṣa*, Çin. 瞋 *chēn* “öfke, nefret ya da dargınlık” ve Skr. *moha*, Çin. 痴 *chī* “aptallık, cehalet, akılsız ya da budist doğruları istemeyen”, olmak üzere üçe ayrılır (Soothill-Hodous 1937, 69a, 364b). Böylece Budist ve Manihaist terimler ortaklık arz etmektedir. Hemen hemen bütün dinlerde ve öğretilerde bu üç öge yer alır.

BUDİZM	MANİHAİZM
<i>üç agu</i> “üç zehir” (Zieme 1993, 238 _{3a}), <i>üç agu nızvanı</i> “üç zehirli ihtiras” (Zieme 2000, 648), <i>az övke biligsiz biligin</i> “arzu, öfke, cehalet” (Kaya 1994, 115 ₁₇)	<i>üç yavlak yol</i> “üç kötü yol” (Clark 1982, 183), <i>üç yablak yol</i> “üç kötü yol” (Bang-Gabain 1929, 424 ₂₂₋₂₃)
<i>az</i> “ihtiras” (Kaya 1994, 628 ₄)	<i>az bilig</i> “ihtiras bilgisi” (Bang-Gabain 1929, 424 ₂₅₋₂₆)
<i>övke</i> “öfke” (Kaya 1994, 115 ₁₇)	<i>öpke bilig</i> “öfke bilgisi” (Bang-Gabain 1929, 424 ₃₄₋₃₅), <i>övke nızvanı</i> (Bang-Gabain 1930, 186 ₂₉)
<i>biligsiz bilig</i> “cehalet” (Kaya 1994, 103 ₁₄)	<i>ögsüz köñülsüz</i> “akılsız, cahil” (Bang-Gabain 1930, 186 ₃₀), <i>biligsiz bilig</i> “bilgisiz, cahil” (Clark 1982, 31)

6.2.2. altı kaçığ “altı duyu organı”: Manihaist metinlerde *altı kaçığ* “altı duyu organı” (Clark 1982, 57) olarak belirtilen terim, Budizmde de *altı kaçıklar* “altı duyu organları” (Kaya 1994, 371₇) şeklinde yer alır. Budizmdeki altı duyu organı, Çin. 六賊 *liù zéi* “altı hırsız, altı duyu” ve 六极 *liù jí* “duyu organları, altı hırsız” olarak da ifade edilir (Soothill-Hodous 1937, 138b). Bu 六賊 *liù zéi* “altı duyu organının altı zevkine” de bağlıdır. Gözü güzelden kaçırmak, kulağı sestene, burnu kokudan, dili tattan, vücudu bağış çıkarmadan ve zihni kontrolsüz düşüncelerden kaçırmak ya da kurtarmak mümkün değildir (Soothill-Hodous 1937, 138b). Dolayısıyla canlıları günaha bu altı duyu organı sevk eder. Manihaizmdeki *altı kaçığ* “altı duyu organı” da muhtemelen bu altı duyu organını ifade eder. Fakat Mani Uygur metinlerinde bunlar tespit edilememiştir.

7. Akıbet, Son

Canlıların yapmış oldukları iyilikler ya da kötülüklerin mutlaka bir karşılığı olacaktır. Bu da canlının mutlak sonunu belirler. Buna göre aydınlığa ulaşamamış canlı yeniden doğum yolunu tutacak ve çeşitli hayat biçimlerinden birinde yeniden doğacaktır. Böylece *samsāra* döngüsünde

dönüp duracaktır. Fakat aydınlığa ulaşmıŷıcanlı ise kurtuluŷyolunu bulmasından dolayı *nirvāṇa*yı elde edecektir.

7.1. sansar “saṃsāra, doğum ölüm döngüsü”: Hem Manihaist hem de Budist Uygur metinlerinde yaygın olarak kullanılan terim, Sgd. *sns’r* (Gharib 1995, 357b) < Skr. *saṃsāra* (Soothill-Hodous 1937, 196b)dır. Manihaist Ğan metinlerinde de kullanılan terim “yeniden doğum döngüsü” (Tongerillo 1984, 247) anlamındadır. Al-Birunî’ye göre Mani Ğan’dan sürgün edildiğinde ve Hindistan’a geldiğinde ruh göçü öğretisini öğrendi ve kendi görüŷüne bağdaŷtırdı (Lieu 1985, 56).

Terim, Budizmde “doğum ve ölüm, yeniden doğum ve yeniden ölüm, yaŷam ve ölüm” gibi anlamları ifade etmekte olup altı hayat Ğeklindeki canlıların doğum ölüm döngüsü içinde sürekli doğumu ve ölümü tatmalarıyla ilgilidir. Canlıların Ğimdiki hayatları geçmiŷteki karmalarının gereğince ve bu doğum ölüm döngüsünden ancak aydınlandıkları vakit kurtulabileceklerdir. Budist düŷüncenin esası, varlıkları ıstırap ve aldanmaların dünyasındaki doğum ölüm döngüsünün tekrarından kurtarmaktır. Yani asıl amaç canlıları Vimokṣa’ya ya da kurtuluŷa ulaŷtırmaktır. Budist düŷüncesi, varlıkları hem bu döngüden hem de altı yoldan birinde doğmaktan kurtarmayı amaçlamıŷtır. Varlıkların bu döngü içerisinde sürekli dönüp durmalarının nedeni ise arzu ve cehaletleridir. Canlıların özgürlüğe kavuŷabilmeleri ve aydınlığa ulaşabilmeleri için bu arzu ve cehaletlerinden kurtulmaları gerekmektedir (Soothill-Hodous 1937, 196b, 214b, ER, saṃsāra XIV, 439-440). Manihaizmdeki doğum ölüm döngüsü düŷüncesi de aŷğı yukarı Budist düŷüncesiyle benzerdir (Lieu 1985, 208). Fakat bu Saṃsāra düŷüncesi Budizmde olduğu kadar katı olmayıp sınırlı bir düŷüncedir. Manihaizmdeki seçkinler ya da elit tabaka dinî uygulamalar sonucunda öldükleri vakit bir daha bu karanlıklar âlemine ya da hapisanesine dönmeyeceklerdir. Fakat dinleyiciler ya da Manihaist olmayanlar vücutlarındaki ıŷık parçası kurtuluncaya kadar tekrar tekrar bu dünyaya geleceklerdir. Tâ ki son ıŷık parçası kurtuluncaya kadar bu döngü devam edecektir (Sarıkçıoğlu 2000, 148-149). Manihaizmde Mani, yeniden doğum zincirinden muaf tutulmuŷtır (Lieu 1985, 208).

BUDİZM	MANİHAİZM
<i>sansar</i> “saṃsāra” (Kaya 1994, 480 ₈), <i>uzun sansar</i> “uzun saṃsāra” (Röhrborn 1971, 143)	<i>sansar</i> “saṃsāra” (Clark 1982, 39), <i>uzun sansar</i> “uzun saṃsāra” (Bang-Gabain 1929, 425 ₇₅)
<i>togmak ölmek sansar</i> “doğum ölüm saṃsārası” (Kaya 1994, 628 ₂₀)	<i>ulıncıŷ sansar</i> “daima dönen saṃsāra” (Bang-Gabain 1930, 26)
<i>emkeglig taluy ögüz</i> “ıstıraplı deniz” (Bang vd. 1934, 47)	<i>emkeglig taluy</i> “ıstırap denizi” (Clark 1982, 51)

7.2. nurvan “nirvāṇa”/ frnibran “parinirvāṇa”: Manihaist Uygur metinlerinde *nirban* “nirvāṇa” (Clark 1982: 232), *nirvan* “nirvāṇa” (Clark 1982: 52), *frnibran* “parinirvāṇa” (Clark 1982, 32) Ğeklinde geçen terim, Budist Uygur metinlerinde de *nurvan* “nirvāṇa” (Zieme 1993, 89_{6d}) Ğeklinde yer alır. Sgd. *nyrβ’n* (Laut 1986, 145) < Skr. *nirvāṇa* (Soothill-Hodous 1937, 328a) kökenli terim, Budizmde “dıŷarı uçmuŷ, dıŷarı gitmiŷ, dıŷarı yerleŷmiŷ, sönmüŷ, varlıktan kurtulmuŷ, ölmüŷ, ölü, özgür, çok büyük mutluluŷa girmiŷ, varlığın bireyselliŷi tamamıyla sönmüŷ ya da yok olmuŷ” gibi anlamları ifade eder. Yani terim sönme ile ilgilidir. Bu sönme, bireyselliŷin sönmesi, yeniden doğuŷun durması, ihtirasların yok edilmesi, bütün ıstırapların sönmesi ve mutluluŷa girmek olarak gösterilmektedir. Nirvāṇa’ya yaŷam süremiz içinde girebildiğimiz gibi ölümle de yani *parinirvāṇa* ile de ulaşabiliriz (Soothill-Hodous 1937, 328a-b). Manihaizmde de

diyebiliriz ve bu dönemde karanlıkla aydınlık aktif olarak mücadele etmektedir. Üçüncü ve son dönem ise gelecek zamandır. Bu zamanda aktif mücadele sona erecek ve karanlık ve ıGk âlemi tekrar eski geçmiGteki konumlarına gireceklerdir. Bu dönemde de her ikisi arasındaki mücadele tekrar pasif duruma geçecektir (Lieu 1985, 8).

9. Sonuç

Eski Uygur Budist ve Manihaist metinlere bakıldığı zaman Buddha ve onun özellikleri ve unvanları, Maitreya Buddha düĞıncesi, ıstırap türleri, kötülüĞe sevk eden üç zehir düĞıncesi ve altı duyu organı, tanrılar, beĞtanrı olgusu, tanrılar yeri, beĞkötü hayat Gekli, dört doğum Gekli, doğum ölüm döngüsü, nirvā a, kurtuluĞdüĞıncesi, yedi cevher, üç zaman düĞıncesi, sevaplar ve günahlar gibi pek çok terim ortaklık göstermektedir. Bu dini terimlerin ortaklık göstermesini ilk olarak üç nedene bağlayabiliriz. Bunlardan birincisi Mani'nin Hindistan ziyareti sırasında Budizmden etkilenmiĞolma ihtimalidir. Evrensel peygamber olma iddiasında bulunan bir kiĞi için bu durum oldukça doğaldır. Çünkü Buddha'nın özellikleriyle birlikte düĞıncelerini de savunmak onun gelecekteki Buddha olduğunun bir göstergesi olacaktır. İkincisi ise Manihaizmin takipçilerinin Budizm ile yan yana yaĞamasından kaynaklanan etkilenme ya da benzeĞmedir. Çünkü birlikte yaĞayan öğretiler ister istemez birbirini etkileyeceklerdir. Üçüncüsü ve sonuncusu ise Budist ve Manihaist Türk edebiyatının çeviriye dayanmasıdır. Toharcadan ve Soğudcadan yapmıĞoldukları çeviri dolayısıyla her iki öğretiyle bağlantılı olan bu insanların iki farklı öğretiyi aynı terimlerle karĞılama yoluna gitmiĞ olabileceklerini söyleyebiliriz.

Bu üç sebepten Manihaizmin Budizmden etkilenmiĞolabileceğini söyleyebiliriz. Fakat Gı konuyu da göz ardı etmemimizde fayda vardır. O da Maninin, müritlerini öğretiyi yaymaları için gönderdiği zaman oralarda yaĞayan yerli halkın dilini kullanmaları talimatıdır. Müritler gittikleri yerlerde yerli halkın kendi dinleri için kullandıkları terimleri kullanmıĞ olabilirler. Örneğin Manihaist metinlerinin geneline baktığımızda doğuda Budizm, batıda ise Hristiyanlık terimleriyle ortaklık söz konusudur. Bu yüzden de doğu Manihaizmi ya da batı Manihaizmi gibi ifadeler ortaya çıkmıĞtır. Ayrıca dinler ya da öğretiler hiçbir zaman saf haliyle kalamaz. Her millet kendi kültürünü ve önceki dini inançlarını yeni din ile bağdaĞtırır. Örneğin Ğlam dünyasındaki Ğlam anlayıĞını ele aldığımızda Türkün, Arabın ve Farsın Ğlamiyet anlayıĞının birbirinden farklı olduğunu görebilmekteyiz. Çünkü her millet kendinin önceki inançlarını yeni kabul ettikleri dinlere özümsetmiĞerdir.

Dolayısıyla Manihaizmin Budizmden ya da diĞer dinlerden (Hristiyanlık ve Zurvanizm) etkilenmesi mümkün olabilmesiyle birlikte kesin de değildir. Fakat Mani'nin Budizm, Zurvanizm ve Hristiyanlıktan ve kendi görüĞünde yeni bir sentez yaratma isteğinin varlığından kesin olarak söz edebiliriz.

Bununla birlikte Manihaizmin Budizm ile yan yana yaĞaması ve güçlü Budist etki sonucunda Manihaizmin asimile olmasını göz ardı etmemeliyiz.

Kısaltmalar

Çin. Çince;

ER The Encyclopedia of Religion,

Sgd. Soğudca;

Skr. Sanskritçe;

Syr. Süryanice

KAYNAKÇA

- ASMUSSEN, Jess, P. (1965). **Huastvanift**, Studies in Maicheism, Copenhagen.
- BANG, W., A. VON GABAIN (1929). **Türkische Turfan Texte II**, Berlin, (*SPAW*. Phil.-hist. Kl. 1929, 22: 411-430)
- BANG, W., A. VON GABAIN (1930). **Türkische Turfan Texte III**, Berlin (*SPAW*. Phil.-hist. Kl. 1930, 13: 183-211)
- BANG, W., A. VON GABAIN (1930a). **Türkische Turfan Texte IV**, Berlin (*SPAW*. Phil.-hist. Kl. 1930, 24: 432-450)
- BANG, W., A. VON, GABAIN, G.R. Rachmatı (ARAT) (1934). **Türkische Turfan Texte VI**, Das buddhische Sūtra Säkiz Yükmäk, Berlin (*SPAW*. Phil.-hist. Kl. 1934, 1: 93-192).
- BARUTCU, Fatma Sema (1992). “Buddha’nın Dört Asil Gerçeği”, **Uluslararası Türk Dili Kongresi**, Ankara: TDK yay., 373-423.
- BARUTCU, F. Sema (1998). **Sthiramati’nin Vasubandhu’nun Abhidharmā kośa koşavardi şastirtaki çınkırtü yöröglerniñ kingürüsi’nden Üç İtigsizler, Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks, XXX. Levha**, Ankara: TDK yay., 1998.
- BEER, Robert, (2003). **The handbook of Tibetan Buddhist symbols**, Chicago: Serindia Publication.
- BOYCE, Mary, (1979). **Zoroastrians, Their Religious Beliefs and Practices**, Routlenge & Kegan Paul, London, Boston and Henley.
- CLARK, Larry (1982). “The Manichean Turkic Poethi-Book”. In: **AoF** 9, 145-218.
- DEEG, Max and Iain GARDNER (2009). “Indian Influence On Mani Reconsidered The Case Of Jainism”. **International Journal of Jaina Studies (Online)** Vol. 5, No. 2 (2009) 1-30
- EDGERTON, Franklin (1953). **Buddhist Hybrid Sanskrit**, Grammer and Dictionary, Vol. 1 Grammer, Vol. 2. Dictionary, New Haven.
- GENG Shih-Min, Hans-Joachim KLIMKEIT, Jens Peter LAUT (1991). “Die Weltflucht des Bodhisattva”. Das 13. Kapitel der Hami-Handschrift der Maitrisimit. In: **AoF** 18, 264-296.
- GENG Shih-Min, Hans-Joachim KLIMKEIT, Jens Peter LAUT (1998). **Eine Buddhistische Apokalypse, Die Höllenkapitel (20-25), und die Schlußkapitel (26-27) der Hami-Handschrift der alttürkischen Maitrisimit**, Unter Einbeziehung von Manuskriptteilen des Textes aus Säjim und Murtu, Abhandlungen Der Nordrhein-Westfälischen Akademie der Wissenschaften, Westdeutscher Verlag.
- GHARIB, Badrozzamān (1995). **Sogdian Dictionary, Sogdian-Persian-English**, Farhangian Publications, Tehran: Ğan.
- HAZAI, Georg, Peter ZIEME (1971). **Fragmente der Uigurischen Version des “Jin’gangjing mit den Gāthās des Meister Fu**, Nebst einem Anhang von T. Inokucki, Berlin, (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie. Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients. 3, Berliner Turfantexte1)

- KARA, Georg, Peter ZIEME (1976). **Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung**, Berlin: Akademie Verlag, (Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients-Berliner Turfantexte; VII)
- KAYA, Ceval (1994). *Uyğurca Altun Yaruk, Giriş-Metin ve Dizin*, Ankara: TDK yay.
- KLIMKEIT, Hans-JOACHIM, SCHMIDT-GLINTZER, Helwig (1984). “Die Türkischen Parallelen Zum Chinesisch-Manichäischen Traktat”. In: **Zentral-Asiatische Studien des Seminars für Sprach- und Kulturwissenschaft Zentralasiens der Universität Bonn**, 17: 82-117.
- LAUT, Jens Peter (1986). **Der Frühe Türkische Buddhismus und Seine Literarischen Denkmäler**, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- LE COQ, A. Von (1919). **Türkische Manichaica aus Chotsho II**, APAW 1919, Anhang, Berlin.
- LE COQ, A. Von Le (1922). **Türkische Manichaica aus Chotsho III**, APAW 1922 Anhang, Berlin.
- LIEU, Samuel N. C., (1985). **Manichaeism**, In *The Later Roman Empire and Medieval China a Historical Survey*, Manchester University Press, Manchester.
- MONIER-WILLIAMS, M., A. (1899). **Sanskrit-English Dictionary**, Oxford.
- MÜLLER, F.W.K. (1911). **Uigurica II**, Berlin, (AKPAW. Phil.-hist., 1910, 3).
- MÜLLER, F.W.K. (1922). **Uigurica III**, Uigurische Avadana-Bruchstücke (I-VIII), Berlin, (AKPAW. Phil.-hist., 1920, 2).
- ÖLMEZ, Mehmet (1993). “Eski Uyğurca Xuanzang Biyografisine Ait Bir Okuyucu Kaydı”, **Türk Dilleri Araştırmaları** 3, 159-166.
- ÖLMEZ, Mehmet (2005). “Türkçede Dinî Tabirler Üzerine”, **TDA** 15, 213-218
- ÖZERTURAL, Zekine (2008). “Punya und Punya-Übertragung im uigurischen Manichäismus”. In: **Zentral-Asiatische Studien des Seminars für Sprach- und Kulturwissenschaft Zentralasiens der Universität Bonn**, 37: 111-118.
- PETTIPIECE, Timotht (2006). **Counting The Cosmos: Five-Part Numeric Patterning in the Manichaean Kephalaia**, Faculte De Theologie Et De Sciences Religieuses Université Laval Québec.
- RÖHRBORN, Klaus (1971). **Eine Uigurische totenmesse**, Berlin, Akademie Verlag, 1971, Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients; 4.Berliner Turfantexte; 11.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem (2000). **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Isparta.
- SCOTT, David A. (1985). “Manichaean Views of Buddhism”. *History of Religions* 25, 99-115.
- SKJÆRVØ, Prods Oktor (2006). **An Introduction to Manicheism**.
- SOOTHILL, William Edward, Lewis Hodous (1937). **A Dictionary of Chinese Buddhist Terms**, London.
- SUNDERMANN, W. (1986). “Mani, India and the Manichaean religion,” **South Asian Studies** 2, 11-19.
- VAN TONGERLOO, Aloïs (1984). “Buddhist Indian Terminology in the Manichaean Uyğur and Middle Iranian Texts”. In: **Wojciech Skalmowski/Aloïs Van Tongerloo (edd.): Middle**

-
- Iranian Studies.** Proceedings of the International Symposium Organized by the Katholieke Universiteit Leuven From the 17th to the 20th of May 1982. Leuven, 243-252.
- TEKİN, ğinasi (1976). **Uygurca Metinler II, Maytrisimit, Burhancıların Mehdisi ile buluşma Uygurca İbtidai bir dram**, Ankara.
- The Encyclopedia of Religion** (1987). Mircea Eliade editor in chief, 1-16 volume, Macmillan Publishing Company, Newyork.
- ZAEHNER, Robert Charles (1972). **Zurvan, A Zoroastrian Dilemma**, Biblo and Tannen, New York.
- ZIEME, Peter (1967). "Beiträge zur Erforschung des X`astvānīft", **Mitteilungen des Instituts für Orientforschung, Akademie-Verlag**, Berlin, 1966/1967, 350-360.
- ZIEME, Peter (1975). **Manichaisch-Türkische texte**, Berlin: Akademie-Verlag, (Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients. Berliner Turfantexte; V)
- ZIEME, Peter, G. Kara (1978). **Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas lehre in uigrischer übersetzung**, Budapest: Akademiai Kiado.
- ZIEME, Peter (1985). **Budistische Stabreimdichtungen der Uiguren**, Berlin, (Deutsche Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie. Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients. Berliner Turfantexte13)
- ZIEME, Peter (1991). **Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und dunhuang**, studien zur Alttürkischendichtung, Budapest: Akademiai Kiado, Bibliotheca Orientalis Hungarica; XXXIII (Tanıtmalar: J.P. Laut, OLZ, 87.1.1992: 5-13; Marcel Erdal, BOSAS, 56. 1, 1993: 145-148 ve TDĀ 3, 1993: 315-316.)
- ZIEME, Peter (1996). **Altun Yaruq sudur**, Vorworte und das erste buch: edition und Übersetzung der alttürkischen version des Goldglanzsutra: Suvarnaprabhasottamasutra, Turnhout: Brepols, (Berliner Turfantexte; 18)
- ZIEME, Peter (2000). **Vimalakīrtinirdeśasūtra**, Edition alttürkischer Übersetzungen nach Handschriftenfragmenten von Berlin und Kyoto, Mit einem Appendix von Jorinde Ebert: Ein Vimalakīrti-Bildfragment aus Turfan, Brepols.
- <http://www.sutrasmantras.info/glossary.html> 21.06.2012

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



YARATICI YAZMADA MÜZİĞİN ETKİSİ

*Fulya TOPÇUOĞLU ÜNAL**

*Ahmet SEVER***

ÖZET

Yazma çalışmaları içerisinde önemi her geçen gün artan bir uygulama olan yaratıcı yazma, öğrencinin basmakalıp ifadelerden, klişeleşmiş düşüncelerden sıyrılmasını, özgün bir içerik ve tarzda yazmasını sağlayan bir yazma yaklaşımıdır. Yaratıcı yazma ile öğrenciler yazma konusunda hem bilişsel hem de duyuşsal olarak gelişmektedir.

Her öğrencinin ilgi ve ihtiyaçları farklıdır. Bu nedenle her Türkçe dersi aynı yöntemle işlenmemelidir. Çünkü Türkçe gibi sözel derslerde, öğrenci pasif konumda tutulursa dersten kopmakta ve sınıf ortamının verimliliği düşmektedir. Bu da öğrenmeyi olumsuz etkilemektedir. Bu durumun önüne geçmek için dersler ilgi çekici materyal ve aktivitelerle zevkli hâle getirilmelidir. Gardner'ın "Çoklu Zekâ Kuramı" ve Dale'in "Yaşantı Konisi" gibi eğitim bilimlerindeki modern yaklaşımlar dersteki materyal zenginliğini artırmanın önemine işaret eder. Bu sayede öğrenciler daha aktif olacaklarından öğrenmenin kalitesi artacaktır.

Görsel materyaller ve işitsel materyaller öğrenmeye birden fazla duyu organının katılmasını sağlarlar. Ayrıca farklı zekâ alanlarına hitap ederek öğrenmenin kalıcılığını artırır. Bu materyallerden biri de müziktir. Müzik, hem öğrencinin öğrenmede işe koştuğu duyu organlarını artırmakta hem de müzikal zekâ alanına hitap etmektedir.

Çalışmada, müzik ile yaratıcı yazma arasındaki ilişki irdelenmeye çalışılmıştır. Bunun için öğrencilerin yazılı anlatım başarıları incelenmiştir. Metin tamamlama yöntemiyle yapılan çalışmada değişik müzik türleri kullanılmıştır. Bu müzikleri dinleyen öğrencilerin tamamladıkları metinlerdeki yaratıcılıkları ve bu yaratıcılıkların müzikle ilişkileri incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yazma becerisi, yaratıcı yazma, metin tamamlama, müzik, müzik türü.

THE EFFECT OF MUSIC IN CREATIVE WRITING

ABSTRACT

Creative writing, which gains importance day by day in writing practices, is a writing approach that provides students avoid conventional expression, routine ideas and helps them write in an

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Eğt. Fak. Türkçe Eğt. Böl. El-mek: fulyatopcuoglu@hotmail.com

** Dumlupınar Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Öğrencisi. El-mek: ahmetsever43@hotmail.com

original content and style. By means of creative writing, students improve their writing both cognitively and affectively.

Due to the fact that each learner has his/her own different needs and interests, not every Turkish lesson must be taught similarly. Since, if students are kept in passive position in verbal lessons like Turkish, they feel distracted and the efficiency of the classroom atmosphere falls. This effects learning negatively. To prevent this situation, lessons must be made pleasurable with interesting materials and activities. Modern approaches in educational sciences like Gardner's "Multiple Intelligence Theory" and Dale's "Cone of Experience" points out the importance of enhancing the supporting material resources in lessons. Therefore, the quality of learning will rise because students become more active.

Visual and audial materials enable more than one sense organs to take part in learning. Besides, they raise the permanence of learning by addressing to different intelligences. One of these intelligences is music. Music both increases the sense organs that students use learning and appeals to musical intelligence.

In this study, the relationship between music and creative writing has been tried to be probed. For this, the success of students' written expressions has been analysed. Different types of music have been used in the study that was carried out with text-completion technique, and the creativity of the texts and its relation with music which were completed by the students listening to those types of music, has been examined.

Key Words: Writing ability, creative writing, text completion, music, music type.

Giriş

Dil, bireyin duygularını, düşüncelerini, isteklerini diğer bireylere aktarmak için kullandığı en önemli iletişim aracıdır. Ayrıca dil milletlerin varlığını sürdürmesinde en önemli unsurlardandır. Bu yüzden ülkeler ana dillerinin doğru ve etkili biçimde öğretilmesine büyük önem verirler. "Ana dili öğretimi, bütün ulusların asla vazgeçemeyeceği en temel eğitim ve öğretim etkinliklerinden birisidir. Bir eğitim sisteminden bütün dersleri ve etkinlikleri kaldırabilir ya da değiştirebilirsiniz. Ama ana dili ile ilgili ders ve etkinlikleri kaldıramazsınız. Öyle ise, ana dili öğretiminin her ulusun titizlikle uğraştığı eğitim-öğretim etkinliklerinin başında gelmesi son derece normal ve gereklidir" (Yapıcı, 2004: 35).

Ana dili öğretiminin iki temel ögesi anlama ve anlatmadır. Anlama, dinleme ve okuma becerilerini; anlatma ise, konuşma ve yazma becerilerini kapsar. Bu becerilerin geliştirilmesi çok önemlidir. Bu becerileri geliştiren çocuklar hem diğer derslerde hem de toplumda beklenen başarıyı gösteremezler.

Kişikendini sözle ya da yazıyla ifade edebilir. Sözlü ifadelerinde konuşma becerisinden yararlanan birey, yazılı olarak kendini ifade edip iletişim kurarken yazma becerisinden faydalanır. "Bireyin kendini doğru ifade edebilmesinde ve iletişim kurabilmesinde en etkili araç yazmadır. Bir anlatım eylemi olan yazmada kelimeleri, okunan ürünler, çevre, yetenek ve zekâ, hayal gücü ve mantık kurgusu gibi unsurlar etkilemektedir. Bu unsurlar kelimelerin yazılarını oluşturmada önemli rol oynarlar" (Topçuoğlu, 2011: 29). Yazılı anlatım süreci, kişinin karakter yapısı ve duygu dünyasıyla doğrudan ilişkili olan, ön bilgilerin ve yazıların harekete geçirilmesiyle gerçekleştirilen bir süreçtir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Bu süreç sonucunda ortaya çıkan ürünün kalitesi bireyin yazılı anlatım yeteneği kadar, bu beceriye yönelik çalışmaların sayısıyla da ilgilidir. Yazmanın yazdıkça gelişen bir beceri olduğu unutulmamalıdır. “Sadece dil becerisinin gelişimi yazma eğitiminde yeterli görülmemektedir. Özellikle okulda yazma ortamının oluşturulması ve öğretmenlerin bu alanda kullanacağı materyaller de öğrencilerin yazma becerilerini destekleyici nitelikte olmalıdır” (Arıcı ve Ungan, 2012: 2). “Yazma becerisinin bilgi, birikim ve dili etkili kullanmayı gerektirdiği göz önüne alınarak bu sürecin dinleme/izleme, konuşma, okuma ve dil bilgisi etkinlikleriyle desteklenmesi gerekmektedir. Hikâye, roman, şiir gibi türlerde ürün vermek, bireysel yetenek ve yaratıcılık gerektirse de öğrencilerin duygu, düşünce hayal ve izlenimlerini doğru, açık, anlamlı ve yazma kurallarına uygun şekilde anlatmaları yazma tekniğine uygun bilgi ve beceriler kazandırılarak sağlanabilir” (MEB, 2006: 7).

Yazmada öğrenciyi özgün ve yaratıcı kılmak önemlidir. Bunun için yapılacak çalışmalardan biri de yaratıcı yazmadır. Yaratıcılığın birçok tanımı vardır ve bir tek cümleyle tarif etmek zordur. Gow’a (2000) göre yaratıcılık, derin, kuvvetli, yoğun gözlemlerin ve özgür düşüncelerin biricik toplamıdır (Aktaran: Üstündağ, 2005: 3). Yaratıcılık var olan kalıpları yıkmak, alışlagelmişin dışına çıkma, bilinmeyenlere doğru bir adım atma, dayatılan düşünce kalıplarını kırma ve yeni bir düşünce çizgisi ortaya koyma, bir problem için değişik çözümler getirme, bakışlarının izlediği yoldan çıkma, başka yönlere yol açan yeni bir şey bulma, yeni bir ilişki kurma, yeni bir düşünce ortaya koyma ve insanlığa faydalı yeni bir aracı veya bir formülü bulma becerisidir.

Yaratıcı yazma ise; yaratıcı düşüncenin çeşitli metin çalışmaları ve uygulamalarla yazıda kullanılmasıdır. Yani dış dünyadan elde edilen bütün izlenimlerin değişik bir biçimde, diğer kişilerden farklı olarak ortaya konmasına dayanır. “Yaratıcı yazma, düşüncelerdeki doğruluk ya da standartlaştırmadan daha çok, özgünlük ve hayal gücü tarafından karakterize edilmiştir. Ayrıca, bilgi iletmeden çok, dili kullanabilme yeteneğine sahip olmaya yardım etmenin bir yolu olarak da vardır. Yaratıcı yazma, kişisel bir ifade olduğu için standart bir biçimi izlemez” (Brookes ve Marshall, 2004; aktaran: Akkaya, 2011: 312-313). “Öğrencilerimize Türkçe ile yeterli düzeyde bir yazma becerisi kazandırmak, onlara sadece öğretici yazılar yazdırmakla mümkün olmaz. Önemli olan, onların dış dünyayı algılamaları ve anlatmalarında kendi görüş, düşünce ve hayal güçlerini kullanmalarını sağlamaktır. Böylece, dış dünyadan beğenilen organıyla alınan izlenimler zihinde canlanır ve yazıya dökülür. Yazılı anlatımda özgünlüğe ulaşmak, beğeniyi en iyi şekilde kullanarak dış dünyayı algılamaya; ayrıntıların farkında olmaya; duyular aracılığıyla seçilen ayrıntıları zihinde yeniden canlandırmaya bağlıdır. Eğer kişiyazılı anlatımına kendi görüş, düşünce ve hayal gücünü de katarsa, anlatımda özgünlüğe ulaşabilir” (Açıköğrenim, 1993: 146).

Yaratıcı yazma için yazılacak konunun da önemi vardır. Konu, yazıyı yazacak kişiyi yaratıcılığa da teşvik edebilir, sıradanlaştırabilir de. “Yazma konuları ve etkinliklerinin; öğrencilerin ilgi, istek ve beklentileri doğrultusunda; gazetelerdeki ve dergilerdeki haber ve fotoğraflardan; tarihi olaylardan ya da kişilerden; gerçek yaşam durumlarını içeren televizyon programlarından; resim, müzik, sinema, karikatür vb. sanatlardan yararlanılarak belirlenmesine dikkat edilmelidir” (Maltepe, 2006: 64).

Yaratıcı yazma çeşitli yöntem ve tekniklerle geliştirilebilir. Öğrencilerde var olan yaratıcı yazma yeteneklerini geliştirmek için sınıfta herhangi bir öyküden, masaldan, şiirden, romandan kısa bir bölüm okumak ve öğrencilerden hayal güçlerini kullanarak okunan bu parçayı yazılı olarak tamamlamalarını istemek de faydalı olabilir. Tamamlanması istenen öykü, masal, şiir ya da roman, daha önceden kaleme alınmış bir metin olabileceği gibi; ders esnasında öğretmen tarafından doğaçlama olarak da üydürülebilir.

Edgar Dale'in geliştirmiş olduğu ünlü yağıntı konisine göre, öğrenme sürecine katılan duyu organı sayısı arttıkça öğretimin etkililiğı de artmaktadır.



Şekil 1: Dale'in Yağıntı Konisi

Dale'in yağıntı konisi ve ilkesinden hareketle yazılı metinlere müzik parçalarının da katılmasının öğrenmenin kalıcılığını ve etkililiğini artırdığını söylemek mümkündür. Çünkü öğrenmede iğekoğulan duyu organlarının sayısı ile öğrenme düzeyi arasında doğru orantı vardır. Türkçe dersi gibi sözel bir dersin kazanımlarının hatırlanması zaman zaman öğrencileri zorlamaktadır. Bu sıkıntıyı hafifletmek ve öğrenme ürünlerinin uzun süreli bellekte kalıcılığını artırmak için gözün yanında kulak da öğrenme sürecine dâhil edilmelidir. Böylece hem sözel derslerin dezavantajları en az düzeye indirilir hem de öğrencilerin derse olan tutumları olumlu yönde etkilenebilir.

1983 yılında ortaya konan Gardner'ın "Çoklu Zekâ Kuramı" zekâyı yeni ve çağdaş bir bakış açısı getirmiştir. Zekâyı; sözel/dilsel, mantıksal/matematiksel, görsel/uzamsal, müziksel/ritmik, bedensel/kinestetik, içsel/özedönük, kişilerarası/sosyal zekâ ve doğa zekâsı olarak sekiz alt boyutta inceleyen bu kurama göre her birey bu farklı zekâ boyutlarını az çok taşıyarak dünyaya gelir. Bu boyutlar uygun çevresel şartlar ve uyarıcılarla belirli bir seviyeye kadar geliştirilebilmektedir. Bu alt boyutlar birbirleriyle de ilişkilidir. Örneğin; sözel zekâsı düşük olan birey, insanlarla çok sağlıklı bir iletişim kuramayacağından sosyal zekâ da çok fazla gelişme imkânı bulamayacaktır. Bu kuramda önemli olan güçlü zekâ alanlarının geliştirilmesi değil, farklı olan birden çok zekâ alanının geliştirilmesidir. "Çoklu zekâ kuramı, geleneksel eğitim sistemindeki

sözel ağırlıklı ders içeme yöntemi ile dersi sürdürüp sadece sözel-dilsel zekâ alanına hitap eden öğretmen anlayışına karşılık gelip birden çok yöntem ile birden çok zekâ alanına hitap etmektedir. Başka bir ifade ile çoklu zekâ kuramı, uygulama esnasında tek tip standart öğretim yöntemi yerine farklı öğretim yöntemlerinin bir arada uygulanması gerektiğini savunur” (Burma, 2003: 28; aktaran: Arslan, 2009: 278).

Yukarıdaki anlatılanlara dayanarak Türkçe dersinin içlenmesinde hem birden fazla duyu organını, hem de birden fazla zekâ alanını iç içe koşturmak önemlidir. Bu açıdan, görsel etkinliklerle içlenen Türkçe dersine müzik gibi içsel bir ögenin de katılması, sözel zekânın baskın olarak kullanıldığı etkinliklere müzikal zekânın da dâhil edilmesi yerinde olacaktır. “Türkçe öğretiminde, tek kaynaklı uygulamalar yerine, çok uyaranlı eğitim ortamları yaratılmalıdır. Çocuk ve gençlik edebiyatının özgün ürünleri, çocuklar için hazırlanmış gazete ve dergiler, sanatçılar tarafından yapılmış resimler, karikatürler, klasik müzik CD ya da kasetleri, televizyon, bilgisayar, radyo vb. görsel içsel araçlar anlama ve anlatma becerilerinin geliştirilmesi sürecinde kullanılarak öğretim etkili ve ilginç kılınmalıdır (Sever, 2006: 10-11).

İnsanlar çeşitli sebeplerle müzik dinlerler. Mutluyken, mutsuzken, düşünürken, iç yaparken vb. çeşitli durumlarda kişide müzik dinleme ihtiyacı doğar. Müzik sadece vakit geçirme aracı değil aynı zamanda beyni geliştiren sağlıklı bir ruh gıdasıdır. “Müziğin beyin gelişimine olan katkısı, beyni uyarma, sözcüklerin taşıyıcısı olma ve beyni ateşleme şeklinde olmaktadır. Nöronlar sürekli ateşlenmektedir. Yani müzik, beyin sinirlerinin ateşlenmesine yardımcı olmaktadır. Müziğin yarattığı uyarıcı etki, dikkat ile ilgili nörotransmitterlerin artması ya da azalması anlamına gelmektedir” (Madi, 2006; aktaran: Çelikkol, 2007: 52). Principal dergisinde yayımlanan, 8. ve 9. sınıflar üzerinde yapılan bir araştırmaya göre (Giles, 1991), arka planda bir fon müziği çalındığında öğrencilerin okuduğunu anlama becerisinin arttığı görülmüştür” (Aktaran: Çuhadar, 2006: 494). “Müzik ve zekâ ilişkisi alanında yapılan araştırmalar, bebeklere ana rahminde ve erken yaşlarda klasik müzik dinletmenin, beyinde sakinlik hissi yayan Alfa dalgalarını harekete geçirdiğini ortaya koymuştur. Bu araştırmalarla müziğin düşünce ve bilgi akışını sağlayan sinir dokularını kurmaya yaradığı sonucuna ulaşılmıştır” (Çelikkol, 2007: 40-41).

Yaratıcı yazma çalışmalarında müzik önemli bir araçtır. Hem öğrencileri derse güdülemek hem de beyni daha aktif hale getirmek açısından kullanılması gereklidir. Bu konuda unutulmaması gereken önemli bir nokta ise kullanılacak müziğin türüdür. Erdal (2009: 188)’ın araştırmasının sonuçları, müzik tercihinde kişilik özellikleri ve müzik türü ilişkisi arasında bağıntılar olabileceği varsayımını doğrular niteliktedir. “Rentfrow ve Gosling’in (2003), müzik tercihleri ile kişilik özellikleri arasındaki bağıntıyı araştırdıkları çalışmaları, sert ve isyankâr müzikler (rock, alternatif, heavy metal vb.) dinleyen bireylerin risk almaktan hoşlanan, fiziksel olarak etkin ve farklı şeylere meraklı kişiler oldukları; hareketli ya da geleneksel müzikler (film müzikleri, pop vb.) dinleyen bireylerin neşeli, sosyal, güvenilir, başkalarına yardım etmekten hoşlanan ve kendilerini fiziksel olarak cazip bulan kişiler oldukları görülmüştür. Enerjik ve ritmik müzikler (rap/hip hop, dans/elektronik, soul/funk) dinleyenlerin konuşkan, enerjik, bağışlayıcı bireyler oldukları ve kendilerini çekici buldukları görülmüştür. Komplike ve yansıtıcı müzikler (blues, caz, klasik, folk) dinleyen bireylerin yeni deneyimlere açık, kendini zeki bulan, sözel becerileri kuvvetli ancak atletik becerilerle negatif ilintili bireyler oldukları saptanmıştır” (aktaran: Erdem, 2011: 20).

Bu araştırmanın amacı, dinlenen müzik türünün yaratıcı yazma becerisi üzerinde bir etkisinin olup olmadığını, etkisi varsa bu etkinin dışavurumunun nasıl olduğunu araştırmaktır.

Yöntem

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, 2011-2012 eğitim öğretim yılında Bursa'nın Yıldırım ilçesindeki bir ilköğretim okulunda öğrenim gören altmış 6. sınıf öğrencisinden oluşmaktadır. Ancak puanlamaya ve araştırmada kullanmaya uygun olmayan yazılı çalışmalar çıkartılmış ve bu sayı olarak belirlenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Yaratıcı Yazma Değerlendirme Ölçeği

Çalışmada yazma becerisindeki başarıya metin tamamlama şeklindeki serbest çalışma yöntemiyle ölçülmeye çalışılmıştır. Bunun için taranan metinler içerisinde en iyi on metin belirlenmiş ve bu on metin de uzman görüşüne sunulmuş, en uygun altı metin seçilmiştir. Bu metinler sırasıyla; yalnızlık, açlık, yoksulluk, geçim sıkıntısı, gurbet ve insan ilişkilerini konu alan metinlerdir. Öğrencilerin yazdıklarını değerlendirmek için Yaratıcı Yazma Değerlendirme Ölçeği kullanılmış ve her bir metin kendi içinde değerlendirilmiştir. Bu ölçek, yaratıcı yazma ilkeleri, yaratıcı yazmadaki başarı ölçütleri ve yazılı anlatım değerlendirme formları dikkate alınarak hazırlanmıştır. Ölçeğin ilk hali uzman görüşüne sunulmuş, uzmanlarca tespit edilen eksiklikler giderilerek uygulama için hazır hale getirilmiştir. Uygulama sonuçlarının analizinde kolaylık sağlanması ve yorumlanmasında anlaşılabilirliği artırmak için formda en yüksek puan on olarak belirlenmiştir. Böylece büyük rakamsal veriler yerine daha küçük veriler kullanılmış ve oluşabilecek tesadüfi hatalar en aza indirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmalarda kullanılacak müzikler seçilirken uzman görüşüne başvurulmuştur. Yaygın olarak dinlenen müzik türlerinden, Türk halk müziği, Türk sanat müziği, arabesk müzik, klasik müzik, pop müzik ve rap müzik kullanılmıştır. Bu türlerin içinden yapılan seçimlerde parçaya ait videonun internette izlenme sayısı, albüm satış rakamları, aldığı ödüller gibi ölçütler de belirleyici olmuştur.

Araştırmanın uygulaması, müziksiz yazımda iki ve müzikli yazımda iki olmak üzere toplam dört ders saatinde gerçekleştirilmiştir. Önce müziksiz ortamdaki yazma çalışması yaptırılmış daha sonra müzikli çalışma yaptırılmıştır. İki çalışma arasında bir haftalık bekleme süresi uygun görülmüştür. Öğrencilerin yazma sürecinden kopmamaları için iki ders saati arka arkaya içilenmiştir. Çalışmalar sırasında sınıf ortamı yaratıcılığı engelleyen faktörlerden arındırılmaya çalışılmış, öğrencilerin hayal dünyalarını özgürce kullanabilecekleri bir sınıf atmosferi oluşturulmaya gayret edilmiştir. Uygulama için verilen sürede bir ders saati metinlere dengeli olarak dağıtılmaya çalışılmış, müzik eşliğindeki uygulamada da buna riayet edilmiştir. Sürenin verimli değerlendirilmesinde, öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve devinimsel farklılıklarından kaynaklı bazı olumsuzluklar yaşanmıştır. Ancak grup genelinde belirgin bir sorun yaşanmamıştır.

Verilerin Analizi

Grubun müzikli ve müziksiz çalışmaları Yaratıcı Yazma Değerlendirme Ölçeği ile belirlenmiş, her iki çalışmanın sonuçları da SPSS programıyla analiz edilmiştir. Her iki yazma çalışmasının birbiriyle olan farkının anlamlılığının yanı sıra öğrencilerin cinsiyetlerinin yaratıcı yazmaya olan etkisi, müzik türünün metnin hâkim temasına olan etkisi gibi değişkenler de analiz edilmiş ve tablolaştırılmıştır.

Bulgular ve Yorum

Yapılan çalışmada elde edilen veriler SPSS programı ile değerlendirilmiş ve bulgular aşağıdaki şekilde tablolaştırılmıştır.

Turkish Studies

Descriptive Statistics

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
TOP.MET	50	2,00	41,00	19,8200	8,60633
TOP.MÜME	50	6,00	43,00	22,2400	8,31168
Valid N (listwise)	50				

Tablo 1: Öğrencilerin müzikli ve müziksiz ortamda yazdıkları metinlerden aldıkları toplam puan ortalamaları

Bu tabloya göre müzikli ve müziksiz ortamda yazılan yaratıcı metinlerin başarı puanı ortalamaları birbirinden farklıdır. Öğrenciler metinleri oluştururken müzikten olumlu etkilenmişlerdir. Müziksiz ortamdaki çalışmalarından elde ettikleri toplam puan ortalaması $X=19,82$ iken; müzikli ortamdaki çalışmalarının toplam puan ortalaması $X=22,24$ 'tür. “James Hanshumacher (1980), 5'i yayınlanmıştır toplam 36 doktora tezini inceledikten sonra, sanat eğitiminin dil eğitimi kolaylaştırıyor, yaratıcılığı geliştiriyor, okumaya hazırlığı güçlendirdiği, sosyal gelişme ve genel entelektüel başarıya yardımcı olduğu, öğrenmeye ve okula karşı olumlu tutumların oluşmasına katkı yaptığı sonucuna varmıştır. Her şeyden öte müzik, sözel düşüncelerini ifade edemeyen çocukların becerilerini geliştiren bir dildir” (Jensen, 2006: 36-37; aktaran: Çuhadar, 2006: 494).

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
TOP.MET	Equal variances assumed	3,256	,077	-3,293	48	,002	-7,3382	2,22847	-11,81881	-2,85752
	Equal variances not assumed			-3,213	39,761	,003	-7,3382	2,28362	-11,95440	-2,72193

Group Statistics

	CINSİYET	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
TOP.MET	erkek	27	16,4444	6,65833	1,28140
	kız	23	23,7826	9,06520	1,89023

Tablo 2 ve Tablo 3: Müziksiz çalışmadaki yazma başarısını cinsiyete göre değerlendirme

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
TOP.MÜME	Equal variances assumed	,628	,432	-3,178	48	,003	-6,8824	2,16596	-11,23740	-2,52750
	Equal variances not assumed			-3,127	42,586	,003	-6,8824	2,20097	-11,32237	-2,44252

Group Statistics

	CINSİYET	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
TOP.MÜME	erkek	27	19,0741	6,89998	1,32790
	kız	23	25,9565	8,41794	1,75526

Tablo 4 ve Tablo 5: Müzikli çalışmadaki yazma başarısını cinsiyete göre değerlendirme

Turkish Studies

Öğrencilerin müzikli ya da müziksiz olarak yaptıkları yaratıcı yazma sonuçları cinsiyete göre karşılaştırılmıştır. Müziksiz çalışmadaki yaratıcı yazma başarıları cinsiyete göre farklılık göstermektedir, $t(48)=3,256$, $p<.05$. Müzikli çalışmadaki yazma başarıları da cinsiyete göre farklılık göstermektedir, $t(48)=0,628$, $p<.05$. Müziksiz ortamda, erkeklerin toplam puanı ($X=16,44$), kızların toplam puanından ($X=23,78$) düşüktür. Müzikli ortamdaki çalışmada da erkeklerin toplam puanı ($X=19,07$), kızların toplam puanından ($X=25,95$) düşüktür. Dolayısıyla yapmış olduğumuz yaratıcı yazma çalışmasında, cinsiyet ile yazma başarısında ilişki vardır diyebiliriz.

Bu yaş grubu, 6. sınıf öğrencilerinin ergenliğe giriş dönemleridir. Kızlar ergenliğe erkeklere göre daha erken girerler. Bu dönemde kızlar hem bilişsel hem de devrimsel olarak erkeklerden ileridedirler. “Ergenliğe ulaşmayla birlikte gencin dilinde ve dil kullanımında önemli gelişmeler olur. Gençlerin kelimeleri anlama ve soyut anlamlarını kavramalarında becerileri artmıştır” (Aydın, 2005: 181). Kızların ergenlikle birlikte artan dili kullanma becerileri yaratıcı yazma çalışmalarındaki başarılarında da kendini göstermiştir.

Metin Nu:	Dinletilen Müzik Türü	Metnin Sonundaki Temel Tema		Değişim Miktarı
		Müziksiz	Müzikli	
Metin 1	Pop Müzik	Mutluluk %44	Mutluluk %34	- % 10
Metin 2	Türk Halk Müziği	Mutluluk %50	Mutluluk %54	+ % 4
Metin 3	Arabesk Müzik	Mutluluk %62	Mutluluk %60	- % 2
Metin 4	Klasik Müzik	Mutluluk %46	Mutluluk %62	+ %18
Metin 5	Rap Müzik	Mutluluk %26	Mutluluk %22	- % 4
Metin 6	Türk Sanat Müziği	Mutluluk %22	Mutluluk %20	- % 2

Tablo 6: Müzik türünün öykünün sonundaki temaya etkisi

Yapılan analizlerde öğrencilerin genel olarak kavuşma, ayrılık, ölüm, mutluluk, acı ve pişmanlık gibi duyguların üzerinde durdukları ve öykülerin sonuçlarında 254 metinde mutluluk temasının öne çıktığı görülmektedir. Mutluluğu 95 metinle acı teması takip etmektedir. Bunları, 47 metinle kavuşma, 36 metinle ölüm, 27 metinle ayrılık temaları takip etmektedir. En az yer verilen tema ise on sekiz metinle pişmanlık temasıdır. Öğrenciler metinlerin büyük çoğunluğu, “mutlu son” ile bitirmiştir. Bu sonuçta belki de en büyük pay, çocuk kitaplarından çizgi filmlere kadar, ilk çocukluk ve ergenlik dönemi arasında bireyin duygu dünyasını besleyen kaynakların büyük çoğunluğunda mutlu sona yer verilmesinindir.

Metin Nu:	Dinletilen Müzik Türü	Metnin Sonundaki Temel Tema		Değişim Miktarı
		Müziksiz	Müzikli	
Metin 1	Pop Müzik	Mutluluk %44	Mutluluk %34	- % 10
Metin 2	Türk Halk Müziği	Mutluluk %50	Mutluluk %54	+ % 4
Metin 3	Arabesk Müzik	Mutluluk %62	Mutluluk %60	- % 2
Metin 4	Klasik Müzik	Mutluluk %46	Mutluluk %62	+ %18
Metin 5	Rap Müzik	Mutluluk %26	Mutluluk %22	- % 4
Metin 6	Türk Sanat Müziği	Mutluluk %22	Mutluluk %20	- % 2

Tablo 7: Müziksiz ve müzikli çalışma arasında en çok artış gösteren tema ve oranı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Çalışmada elde edilen veriler sistematik bir biçimde incelenmek istenirse yukarıdaki gibi tablolandırılabilir. Bu tabloya göre:

Birinci metinde en çok artış gösteren temanın kavuşma teması olduğu göz önüne alındığında, yazma çalışması sırasında öğrencilere dinletilen pop müziğin öğrenci psikolojisini olumlu etkilediği ve metinleri mutlu son diyebileceğimiz kavuşma temasıyla tamamladıkları görülmektedir. “Popüler müzik; bağa ritmik yapısı ve akılda kalıcı kolay ezgilerinin yanı sıra, farklı akustik ve elektronik enstrümanların kullanımı ile daha çok gençliği peşinden sürükleyen, genellikle dans etmek veya eğlenmek amacı ile icra edilen müzik türüdür” (Çiftçi, 2010: 152). Bu tanımdan da yola çıkarak, eğlenmek ve dans etmek amacıyla icra edilen bir müzikte kavuşma gibi olumlu duygular içeren bir temanın en çok artış gösteren tema olması akla yatkın bir neticedir.

İkinci metin bir efsaneden alınan kısa bir pasajın tamamlandığı bir çalışmadır. Halk edebiyatının önemli ürünlerinden olan efsanenin tamamlanmasında da halk müziği kullanılmıştır. Öğrencilerden, mutluluk temasını içerenlerin sayısının müziksiz çalışmaya göre %10 artarak en çok artış gösteren tema olduğu belirlenmiştir. Bu sonuca göre halk müziğinin, öğrencilerin olumlu duygular geliştirmesinde yardımcı olduğu sonucuna varılabilir. Efsane konusu içerisindeki aşk ve kahramanlık temaları, bu yaş grubu öğrencileri için ilgi çekicidir. Konuya duydukları yakınlık, halk müziğindeki sevgi ve özlem temasıyla birleştiğinde öğrencileri mutluluk temasına götürmesi kaçınılmazdır.

Üçüncü metin, bir hikâyeden alınan kısa bir bölümdür. Arabesk müzik eşiğinde yapılan çalışmada öğrencilerce içenen temalar içerisinde en çok ölüm temasının artış göstermesi görülmektedir. %10’luk artış miktarı elli öğrenci içerisinde beş öğrenciye karşılık gelse de, müziksiz çalışmada hiçbir öğrenci bu temada yazı yazmazken müzikli çalışmada yazılmaya başlanması üzerinde düşünülmesi gereken bir sonuçtur. Arabesk müziğin insan psikolojisi üzerinde olumsuz bir etkisinin bulunduğu yönelik öteden beri var olan iddialar göz önüne alındığında bu sonuç daha da önemli bir hâl almaktadır. İlköğretim dönemindeki öğrenciler içinde bulundukları gelişim dönemi itibarıyla kişiliklerini ve karakterlerini oluşturma dönemindedirler. Bu dönemde çevrelerindeki insanlardan ya da ünlü simalardan etkilenmekte ve onlara benzemeye çalışmaktadırlar. “Müziğin etkileme gücü, şiddet içerikli sözlerle birleştiğinde özellikle ilköğretim çocukları için tehlikeli boyutlara ulaşabilmektedir. Bu anlamda öğrencilerin dinledikleri müzik türlerinin ve şarkıcıların tespit edilerek, bu şarkılardaki şiddet öğelerinin saptanması büyük önem taşımaktadır” (Taşal ve Vural, 2011: 254).

Dördüncü metin bir masaldan alınmıştır. Klasik müzik eşiğinde yapılan çalışmada, müziksiz çalışmaya göre en çok mutluluk temasında artış olduğu gözlemlenmiştir. Üstelik tüm metinler içerisinde en çok mutluluk temasının bulunduğu çalışma klasik müzik eşiğinde yapılan, bu çalışmadır. Masal şüphesiz ki çocuk için çok önemlidir. “Çocukluk çağının uzun ve bitmeyen hikâyesi masaldır. Masal, çocuğun yaşadığı karmaşayı çözen, tılsımlı bir anahtardır. Çocuk masalda kendini bulur. Masalla kolayca özdeşleşir. Masalı yazar (girin, 1994; aktaran: Arıcı, 2009: 2). Bebeklik çağından itibaren tanıdığı bu türe karşı öğrencilerin olumlu duygular beslemesi normaldir. Ancak burada klasik müziğin etkisi de yadsınmamalıdır. Bu metni tamamlarken farklı temayı içermiş olan sekiz öğrenciyi daha mutluluk temasına yönlendirmesi açısından klasik müzik türü çalışmada önemli bir etkidir. Klasik müziğin bireyin zekâsında ve bilişsel gelişiminde anne karnından itibaren olumlu bir etkisinin olduğu birçok bilim insanı tarafından kanıtlanmıştır. Bu çalışmada söz konusu müzik türünün duyuşsal açıdan da bireyleri etkilediği anlaşılmaktadır.

Beşinci metin yine bir hikâyedir. Bu metnin müzikli çalışmasında rap müzik türü kullanılmıştır. Öğrencilerin acı ve mutsuzluk temasını müziksiz çalışmaya göre %6 oranında daha fazla kullandıkları tespit edilmiştir. “Schwartz ve Foutz (1998) farklı müzik tercihleri ve farklı ergen kişilikleri üzerine yaptıkları çalışmada hard rock, klasik rock, heavy metal ve rap gibi sert

tarz müziklerin, hiperseksüellik, kadınlara daha az saygı gösterme, daha çok suç davranış sergileme ve antisosyal davranışlar gibi davranış özellikleriyle ilintili olduğunu göstermektedir” (aktaran Erdem, 2011: 20). Bu bilgiler de rap müzikle olumsuz davranışlar arasında bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan %8’lik bu değişim küçük bir oran değil aksine, başka çalışmalarla da irdelenmesi gereken önemli bir sonuçtur.

Altıncı ve son metin de bir hikâyeden alınmış kısa bir pasajdır. Türk sanat müziği dinletilerek yapılan müzikli çalışmada, müziksiz çalışmaya göre en çok değişim gösteren tema ayrılık temasıdır. Diğer temalarda önemli bir değişiklik görülmemektedir. Diğer metinlerle birlikte değerlendirdiğimizde tema değişimine en az etki eden müzik türünün Türk sanat müziği olduğu görülmektedir. Taç ve Vural’ın (2011), bin ilköğretim öğrencisi üzerinde yaptıkları araştırmada öğrenciler arasında en az dinlenen müzik türünün %2.1 ile Türk sanat müziği olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuç üzerinde, öğrencilerin sanat müziği ile ilgili yaşıtlarının azlığının etkili olması muhtemeldir.

Sonuç ve Tartışma

Yazma çalışmalarında müzik kullanımı yeni bir eylem değildir. Ancak son zamanlarda önemi giderek artan bir etkinliktir. Yapılan çalışmalarda müzik kullanımının dersin daha ilk dakikalarında sınıfta derse katılımlı bir atmosfer oluşturduğunu gözlemlenmiştir.

Analiz sonuçlarında yaratıcı yazma başarısı ile müzik arasında bir bağlantı olduğu görülmüştür. Ancak şunu unutulmamalıdır ki yazma başarısına etki eden birçok değişken vardır. Öğrencilerin derse hazır bulunuşu, ön öğrenmeleri, konuya katılımları gibi pek çok değişken ilk akla gelenlerdir. Müzik ile yaratıcı yazma başarısı arasında bir ilişki olsa da; müziğin, yaratıcı yazmanın diğer boyutlarında da yadsınamaz bir etkisi vardır. Ayrıca öğrencilerin yaş ve okulun bulunduğu sosyo-ekonomik düzey de bu sonuçlar üzerinde etkilidir. Çalışma sırasında ulaşılan bazı sonuçlar şunlardır:

Müzik kullanımı yazma başarısı üzerinde etkilidir. Çünkü müzikli ve müziksiz çalışmaların her ikisinde de iki yazma çalışmada başarı ortalamaları arasında belirgin bir fark vardır.

Müzik türü öğrencileri, metnin temasını belirlemede etkilemektedir. Mutlu ya da mutsuz sonla biten yazılar müzikli ya da müziksiz çalışmalarda farklıdır. Müzik türü değişikçe de bu oranın değiştiği görülmektedir.

Yaratıcı yazma başarısı cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Gerek müzikli gerekse müziksiz çalışmalarda cinsiyete göre farklılaşma görülmüştür.

Yazma çalışmaları başarı olmak üzere birçok Türkçe dersi etkinliğinde müzik kullanılmalıdır. Zira bu öğrencileri duyuşal açıdan geliştirecektir.

Hem Türkçe dersi hem de müzik çok boyutlu alanlardır. Bu çalışmada söz konusu alanlara çok sınırlı bir açıdan yaklaşılabilmektedir. Ancak elde edilen küçük bulgular dahi bu alanın daha çok araştırılması ve incelenmesi gerektiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AKKAYA, Nevin (2011). İlköğretim 6. Sınıf Türkçe Dersinde Yaratıcı Yazma Yaklaşımının Türkçe Dersine Yönelik Tutuma Etkisi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (30), 311-319.
- ARICI, Ali Fuat (2009). *Masalın Sesi*. Ankara: Doktorum Yayınları.
- ARICI, Ali Fuat; UNGAN Suat (2012). *Yazılı Anlatım El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- ARSLAN, Akif (2009). Müzikle Öğretim Yönteminin Türkçe Dersi Anlama (Okuma-Dinleme) Eğitimindeki Etkisi. *EKEV Akademi Dergisi*, 13(39), 277-288.
- AĞILIOĞLU, Bayram (1993). *Ortaokullarda Türkçe Öğretimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- AYDIN, Betül (2005). *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*. İstanbul: Atlas Yayın Dağıtım.
- ÇELİKKOL, Özlem (2007). *Kelime Kazanımında Müziğin Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Türkçe Öğretmenliği Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÇİFTÇİ Ersan (2010). Popüler Kültür, Popüler Müzik ve Müzik Eğitimi. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 149-161.
- ÇUHADAR, Hakan (2006). *Müzikal Zekâ*. Denizli: Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu Bildirisi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi. 26-28. <http://www.muzikegitimcileri.net/> 22.04.2012 tarihli erişim.
- ERDAL, Barış (2009). Müzik Tercihi ve Kişilik Çılgısı. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35(2), 188-196.
- ERDEM, Cenk (2011). *Ergenin Müzik ile İletişimi*. <http://www.turkpediatriarsivi.com/tr/makale/1245/117/Tam-Metin>. 05.05.2012 tarihli erişim.
- MALTEPE, Saadet (2006). Türkçe Öğretiminde Yazılı Anlatım Uygulamaları İçin Bir Seçenek: Yaratıcı Yazma Yaklaşımı. *Dil Dergisi*, (132), 56-66.
- MEB (2006). *İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: MEB Yayınları
- SEVER, Sedat (2006). Türkçe Öğretiminin Çözümlemeyen Sorunları. *Varlık Dergisi*, (1189), 8-16.
- TAĞAL, Burcu; VURAL, Feyzan (2011). Şarkı Sözlerinde şiddet Ögesi: Aksaray İl İlköğretim İkinci Kademe Öğrencileriyle Yapılan Bir Çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 251-259.
- TEMİZKAN, Mehmet (2010). Türkçe Öğretiminde Yaratıcı Yazma Becerilerinin Geliştirilmesi. *TÜBAR*, (27), 621-642.
- TOPÇUOĞLU, Fulya (2011). *Ana Dili Öğretiminde Beceri Alanları (İlköğretim İkinci Kademe Türkiye ve İngiltere Örneği)*. İstanbul: Kerasus Yayınları.
- ÜSTÜNDAĞ, Tülay (2005). *Yaratıcılığa Yolculuk*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- YAPICI, Mehmet (2004). İlköğretim Dilbilgisi Konularının Çocuğun Bilişsel Düzeyine Uygunluğu. *İlköğretim-Online*, 3(2), 35-41, <http://ilkogretim-online.org.tr> 02.07.2012 tarihli erişim.

EK

YARATICI YAZMA DEĞERLENDİRME ÖLÇEĞİ

	Çok İyi	İyi	Orta	Kötü	Çok Kötü	Bu Ölçüte Yer Verilmemiştir
Verilen metni doğru anlama						
Verilen metinle öğrencinin yazdıkları						

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

arasında mantıksal ilişki bulunması						
Açık ve anlaşılır yazma						
Yazdıklarında hayal gücünü ve duygu dünyasını içe katma						
Metni belirli bir anlamsal örgü içerisinde tamamlama						
Yazılarında Cahıs kadrosunu zenginleştirme						
Özgün düşünceler üretme						
Tamamlanacak metnin türüne uygun yazılar yazma						
Yazım kurallarına uyma						
Noktalama kurallarına uyma						
Yazma uygun uzunlukta metin yazabilme						
Kelime dağarcığını yazdığı metne yansıtabilme						
Belirlenen süre içerisinde yazılarını tamamlayabilme						
Yaratıcı yazma süreçlerini içe koyma						
Okunaklı yazma						
Sayfa düzenine dikkat etme						
Duygu ve düşüncelerini özgürce anlatabilme						
Yazma alanından en iyi şekilde yararlanma						
Akıcı bir dil kullanma						
Dil bilgisi kurallarına dikkat etme						

Çok İyi = 5 Puan

İyi = 4 Puan

Orta = 3 Puan

Kötü = 2 Puan

Çok Kötü = 1 Puan

Bu Ölçüte Yer Verilmemiştir = 0 Puan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



GEÇ DÖNEM OSMANLI ÂDÂB-I MUÂŞERET KİTAPLARINDA HANE TANZİMİ VE SALON ÂDÂBİ

*Fatma TUNÇ YAŞAR**

ÖZET

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı dünyasında siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel alanlarda pek çok değişim ve dönüşümün yaşandığı bir dönemdir. Ev ve aile hayatında yaşanan değişim ve dönüşüm Osmanlı modernleşmesinin en önemli alanlarından biridir. Geç dönem Osmanlı toplumunda değişen hayat tarzı alaturka ve alafranga (Türk ve Frenk usûlü) arasında ciddi bir ayrışma meydana getirdi ve bu ayrışma zamanla ev içi mekânın kullanımından aile hayatının işleyişine kadar ev hayatının farklı katmanlarına nüfuz etti. Batı tarzı ev gereçleri, mobilya ve yeme alışkanlıklarının benimsenmesi, evin mekânsal özellikleri ve düzenlenme biçimindeki değişiklikler, sadece aile fertlerinin evi içi mekânı kullanma tarzını etkilemekle kalmadı, ev içerisinde yeni bir yaşam tarzı üretti. Bu makalede, 1889-1918 yılları arasında yayımlanmış Osmanlı âdâb-ı muâşeret kitaplarının ev ile ilgili görgü kurallarını nasıl ele aldıkları ve geç dönem Osmanlı değişim ve dönüşüm sürecinde ideal Osmanlı hanesini nasıl tahayyül ettikleri incelenmektedir. Bu bağlamda, hane tanzimi ve salon âdâbı başlığı altında, ev içerisinde gerçekleşen ziyaretler, davetler, çay toplantıları, suâre ve balo gibi farklı durumlarda uygulanan muâşeret kuralları incelenmektedir. Osmanlı âdâb-ı muâşeret yazarlarının ev ile ilgili âdâb-ı muâşeret kurallarına yaklaşımları, onların değişen hayat tarzı, Batılılaşma ve modernleşme ile nasıl yüzleştikleri, okuyucu kitle olarak muhataplarını nasıl belirledikleri ve Osmanlı kadınına toplumsal değişim ve dönüşümde nasıl bir rol verdikleri konusunda önemli ipuçları vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hane, Âdâb-ı Muâşeret, Alafranga, Salon, Modernleşme.

HOUSE DECORATION AND SALON MANNERS IN LATE OTTOMAN ETIQUETTE BOOKS

ABSTRACT

The second half of the nineteenth century in the Ottoman world is a period in which many changes and transformations took place in political, social, economic and cultural realms. Change and transformation in house-life is one of the most important realms of Ottoman modernization. Changing lifestyle in late Ottoman society created a split between the *alla turca* and the *alla franca* (respectively Ottoman Turkish and Frankish style) and this split have gradually

* Dr. El-mek: fayasar@metu.edu.tr

penetrated the different layers of house-life from the use of domestic space to the inner workings of family life. The adoption of western equipments, objects of furniture and European table manners, and change in the physical properties of the house not only affected the style of using domestic space, but also produced a new way of life inside the house. In this article, it is analyzed that how Ottoman etiquette books published between 1889-1918, approached house-related etiquette rules and how they imagine the ideal Ottoman house in the late Ottoman change and transformation process. In this vein, etiquette rules to be applied in different situations such as visits, invitations, tea gatherings, soiree and balls is scrutinized under the title of house decoration and salon etiquette. The approaches of the Ottoman etiquette authors to house-related etiquette rules give hints about how they encounter changing lifestyle, westernization and modernization, how they determine their target audience and what kind of a role they give Ottoman woman in the transformation process.

Key Words: House, Etiquette, *Alla Franca*, Salon, Modernization.

Bu makalede, 1889-1918 yılları arasında yayımlanmış Âdâb-ı muâşeret kitaplarının ev ile ilgili muâşeret kurallarını nasıl ele aldıkları ve geç dönem Osmanlı değişim ve dönüşüm sürecinde ideal Osmanlı hanesini nasıl tahayyül ettikleri incelenmektedir. Geç dönem Osmanlı âdâb-ı muâşeret literatürü, dünyada “nezaket yüzyılı” olarak tanımlanan on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış olup çok sayıda Osmanlı entelektüelinin ve önde gelen isimlerinin Avrupa merkezli olarak yaşanan değişim ve dönüşümde nasıl tavır aldıklarını ve onunla nasıl yüzleştiklerini ortaya koymaktadır.¹ Bu literatür, farklı siyasi, sosyal, dini ve kültürel arkaplanlara sahip yazarlar tarafından kaleme alınmış olup, geç dönem Osmanlı’da yaşanan değişim ve dönüşüm salt “Batılılaşma” olarak tarif edilemeyecek kadar çok katmanlı ve boyutlu olduğunu ortaya koymaktadır.² Bu açıdan geç dönem Osmanlı âdâb-ı muâşeret literatüründe ev ve ev içi mekân ile ev hayatının ele alınışının incelenmesi, dönemin değişim anlayışında Osmanlı hanesinin yerinin belirlemesi açısından oldukça önemlidir.

Ev, aile içi ilişkilerin, cinsiyete dayalı ve sınıfsal kimliklerin uzlaşığı, kesişimi ve dönüşümü yerdir. Ev, aynı zamanda bireysel kimliğin, sosyal ilişkilerin ve ortak anlam dünyasının

¹ Resulzade Hüseyin Hüsnü, *Nezaket ve Usûl-i Muâşeret: Kavâ'id-i Âdâb*, Karabet ve Kasbar Matbaası, İstanbul, 1306/1889; Çençenzade Hakkı Antakyalı, *Zarâfet*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1890/1307; Ahmed Midhat Efendi, *Avrupa Âdâb-ı Muâşereti Yahud Alafranga*, Ödam Matbaası, İstanbul, 1312/1894; *Avrupa’da Merasim ve Âdât*, Çev. M. g., Kasbar Matbaası, İstanbul, 1312/1894; Amasyalı Gâhım Edhem, *Rehber-i Müsafirîn ve Âdâb-ı Muâşeret*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1316/1898; Mehmed Emin, *Âdâb-ı Muâşeret Nasıl Hasıl Olur*, Vilayet Matbaası, Aydın, 1321/1904; *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, Matba’a-i Askeriye, İstanbul, 1327/1910; Hasan Bahri, *Centilmen: Âdâb-ı Muâşeret*, Tevsi-i Tibaat Matbaası, İstanbul 1328/1911; Comtesse De Magallon, *Rehber-i Muâşeret: Avrupa Âdâb-ı Muâşereti*, Çev. Ahmet Cevad, İbrahim Hilmi Neşriyatı, İstanbul, 1328/1911; Lutfü Simavi, *Tesrifât ve Âdâb-ı Muâşeret*, Matba’a-i Gâhid, İstanbul, 1329/1914, (İkinci Baskı, 1333/1918; Üçüncü baskı, 1342/1923); *Alafranga Yaşamak Yolları*, Kadınlar Dünyası Külliyyatından, Kadınlar Dünyası Matbaası, İstanbul: 1331/1912-13; *Vesaya-yı Medeniyeden Zarâfet-i Nisvan*, Çev. Kağıtçı Dehri, Gümüş Kütüphanesi Sahibi Seyyid Tahir, İstanbul: tarihsiz, (tahminen 1912-1916 arası); Abdülaziz Bey, *Adat ve Merasim-i Kadime: Tabirat ve Muamelat-ı Kavmiye-i Osmaniye (Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri)*, (1910’lar), (Haz. Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995).

² Geç dönem Osmanlı âdâb-ı muâşeret literatürü hakkında detaylı bilgi için bkz. Fatma Tunç Yaşar, *The Predicaments of Alla Franca: Visions of Proper Behavior in Late Ottoman Etiquette Literature*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012.

oluğu zemindir.³ Maddi kültür olarak ev ve ev içi mekân, tıpkı kıyafet gibi yaşam tarzını ve kültürel birikimi yansıtmaya özelliğine sahiptir. Ancak ev içi mekânın yeniden organizasyonu ve yeni bir yaşam tarzına göre yeniden dekorasyonu oldukça külfetli bir iştir ve belli bir servet gerektirmektedir. Bu noktada, on dokuzuncu yüzyılda yaşamın değişim ve dönüşüm sürecinde ev hayatındaki değişim, kıyafete nispetle ilk bakışta daha zor gözükmetedir. Bu nedenle bazıları kolay adapte edilebilmesi ve cüzi bir servet ile edinilebilmesi dolayısıyla kıyafetin ev içi mekâna kıyasla daha hızla değişimini ve dönüşümünü düşünmüştür.⁴ Oysa gerek Osmanlı dünyasında ve gerekse dünyanın birçok yerinde on dokuzuncu yüzyılda kıyafet hala dini, statüyü, mesleği ve yaşam biçimini gösteren en önemli unsurdur. Bu nedenle her ne kadar ev dekorasyonuna nispetle daha cüzi bir servetle farklı kıyafetlerin edinilebilmesi mümkünse de maddi servet kıyafet seçiminde hiçbir zaman yegâne belirleyici ya da en önemli unsur olmamıştır.

Öte yandan ev içi mekânın değişimi ve dönüşümü maddi olarak külfetli ve zor gözükmesine rağmen Osmanlı toplumunda Avrupaî yaşam biçiminin en rahat adapte edilebildiği alanlardan biri olmuştur. Birçok Osmanlı elit hanesi alafranga usûl mobilya ve dekorasyon ile Tanzimat'tan çok daha önce tanışmıştır. 1775'te İstanbul'a gelen Macar asıllı Fransız Subayı Baron De Tott'un eşi III. Ahmet'in kızı Esma Sultan'ın sarayını ziyaret ettiğinde sarayda Frenk usûlü dekorasyonun hazır bulunduğu bahsetmektedir.⁵ Avrupaî etiket benimsenmesi açısından Meici Japonya'sı ile Osmanlı'yı kıyasladığı çalışmasında Selçuk Esenbel de, dünyada Avrupaî giyinip evinde geleneksel kimonosunu giyen Meici dönemi Japonlarının aksine Osmanlıların, özellikle de kadınlarının modernleşme sürecinin ev içi mekândan başladığının altını çizmektedir.⁶

Tam da bu noktada ifade etmek gerekir ki, geç dönem Osmanlı âdâb-ı muâşeret yazarları kıyafete nispetle ev içinde uygulanacak görgü kuralları konusunda daha nettirler. Her ne kadar pratikte alafranga eşyalarının nerede ve ne şekilde kullanılacağı konusunda kafa karışıklıkları ve yanlış uygulamalar olsa da, mevcut literatürde suâreler, balolar, davetler, ziyaretler ve yemek esnasında uygulanması gereken muâşeret esasları konusunda yazarlar arasında çok az görüş ayrılığı söz konusudur. Hâlbuki aynı yazarlar kıyafet söz konusu olduğunda hangi tür kıyafetin nasıl ve nerede giyileceği konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Aslında bu tutum, kıyafetin toplum ve din nezdinde hassas bir mevzu olmasından dolayı yazarların kıyafet konusunda Avrupa muâşeretini aynen tercüme etmek yerine çeşitli uyarılma ve müzakerelere başvurduğunu göstermektedir. Bu da yazarların dünya görüşü ve ideolojisine göre daha eklektik ve karmaşık bir kıyafet anlayışının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Kıyafet konusunda eklektik bir tutumun benimsenmesinde Osmanlı bireyinin - kadını değil - uygulanacak muâşeretin doğrudan "etkin öznesi" olarak görülmesi önemli bir etkidir. Geç dönem Osmanlı âdâb-ı muâşeret kitaplarında tasvir edilen kıyafet ötekini kıyafeti değil bizzat Osmanlı erkeğinin çeşitli etkinliklerde giyeceği kıyafettir. Nitekim kadın kıyafeti konusunda aynı yaklaşım benimsenmemiş, bir öteki olarak kibar muhitlerde ya da Avrupa'da yaşayan Avrupalı kadının çeşitli etkinliklerde giydiği kıyafet tasvir edilmiştir. Bu kıyafeti, Osmanlı kadınının aynen giymesi söz konusu olmadığına ya da olamayacağına göre gerekli uyarlamayı âdâb-ı muâşeret literatüründe değil, dönemin maharetli terzileri vasıtasıyla Osmanlı kadınının üzerinde görmek mümkün olmuştur.

³ John Rennie Short, "Foreword", *At Home: An Anthropology of Domestic Space*, ed. Irene Cieraad, Syracuse University Press, New York, 1999, s. X.

⁴ Nancy Micklewright, "Public and Private for Ottoman Women of the Nineteenth Century," *Women, Patronage, and Self-Representation in Islamic Societies*, ed. D. Fairchild Ruggles, State University of New York Press, Albany, 2000, s. 161.

⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 10. Baskı, 2003, s. 45.

⁶ Selçuk Esenbel, "Uygarlık Süreci: Kavram Açısından Bir Mukayese", *Toplum ve Bilim*, Sayı 84, Bahar 2000.

Ev içi mekân söz konusu olduğunda ise yazarların Avrupaî bir eĞayı Osmanlı evine taĞırken herhangi bir uyarılama yapması genellikle söz konusu değildir. Ahmed Midhat gibi yazarlar bazı eĞaların yanlış yerde ve amaçları dışında kullanımına karşı okuyucuyu uyarmaktadır. Aslına bakılırsa, yazarların ev ile ilgili muâÇreti anlatırken kibar Osmanlı ailelerinin evlerinden ziyade Avrupalıların evlerini anlattığı söylenebilir. Örneğin Matbaa-i Askeriye tarafından topluma örnek olma misyonu verilen Osmanlı askeri zümresi için 1909 yılında basılan *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret* oldukça detaylı olarak hazırlanmış “ziyafetler” bölümüne “*Bir kibar Avrupalı ile ülfet edildiği ve evine gidildiği zaman.....*”⁷ sözleriyle başlamaktadır. Dolayısıyla, geç dönem Osmanlı âdâb-ı muâÇret kitaplarında ev ile ilgili olarak yazılan bölümler Osmanlı ailesinin evini tasvir etmemektedir ve burada herhangi bir değışim öngörmemektedir. Eğer Osmanlı hanesinde alafranga usûle göre bir uyarılama yapılacaksa (bu pek de uygun görülmemektedir) bu aileye ya da kişiye bırakılmaktadır. Tıpkı kadın kıyafetinde benimsenen tutum gibi (doğrudan tercüme etmek), ev muâÇreti konusunda da yazarlar kendilerine ait olanı değil ötekini tasvir etmektedirler. Ancak bu öteki kendilerinden tamamen bağımsız ve uzak bir öteki olmayıp bazı koşullar ve durumlarda temas mecburiyeti olan Avrupalıların evleridir. Bu nedenle muâÇret kitaplarında bir Osmanlı erkeğinin ya da kadının kendi evi içerisinde nasıl bir muâÇret benimsemesi gerektiğinden ziyade bir Osmanlı erkeğinin Avrupalı ya da Avrupaî bir eve her hangi bir vesile ile (akşam taamı, viziteler, suâreler, balolar gibi) gittiğinde nasıl davranması gerektiği yazılmaktadır. Örneğin, yemek masasına giderken hangi erkeğın hangi kadına kol vereceğının büyük davetlerde yazılı bir kart ile bildirildiği söylenmekte ve bu kartların nasıl bir Çay olduğunu okuyucuya göstermek için örnekler verilmektedir. Hasan Bahri’nin Türkçe açıklamasıyla birlikte verdiği Çu örnek oldukça tipiktir. “*Mr. Bahri voudra bien offrir son brasa Madame Annita.*”⁸ Çıngıçtır ki, örnekte erkek için yazılan isim Bahri iken kadın için yabancı bir isimdir. Yine sofraya muâÇretinde, kadınlardan bahsedilirken her zaman yabancı oldukları varsayılmaktadır. Örneğin kadınlar ile konuşurken madamın dilini bilmek gerektiğinden, bunun ise Fransızca ya da madamın bildiği dillerden herhangi biri olabileceği söylenmektedir.⁹

Öte yandan, ev içi mekânının dönüşümünün kıyafete göre daha kolay uyarlanabilir olması onun temsiliyet noktasında ikincil bir pozisyonda olduğu anlamına da gelmemektedir. Yaşam biçimi ve mentalitenin maddi kültür olarak en güzel yansımalarından biri olan ev ve ev içi mekân geç dönem Osmanlı’da belli zümrelerde aşkâr olan değışim ve dönüşümün en önemli tezahürleridir. Hiç Çüphesiz yüksek koltuklarda oturmak, masada yemek, alafranga usûlde misafir ağırlamak önceden aşma olunmayan davranış biçimlerini ve muâÇret kurallarını ortaya çıkarmış ve tüm bunlar yer minderlerinde oturan ve aynı tabağa kağık uzatan aile fertleri arasında belli bir mesafe ve hatta formalitenin oluşmasına neden olmuştur. Bu değışim ve dönüşümün en önemli yansıması ev olduğundan geç dönem Osmanlı âdâb-ı muâÇret yazarları kitaplarında ev içi muâÇretine oldukça ehemmiyet göstermişlerdir. Her ne kadar bu kitapların önemli bir kısmı idealize edilen Avrupa muâÇretini yazsalar da, Ahmed Midhat, Amasyalı Çbrahim Edhem ve Lütfü Simavi gibi bazıları Osmanlı toplumunda uygulanmakta olan pratiklere, yanlış uygulamalara ve uyarlamalara da yer vermişlerdir.

Ev ile ilgili olarak muâÇret yazarları taamlar, ziyafetler, viziteler, davetler, takdimler, içecekler, umumi sofralar, hane tanzimi, çay davetleri, suâre ve balolar, karvizitler, tütün ve sigara,

⁷ *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1327/1910, s. 19.

⁸ “Mösyö Bahri lütfen kolunu Madam Annita’ya takdim edecektir.” Hasan Bahri, *Centilmen: Âdâb-ı Muâşeret*, Tevsi-i Tibaat Matbaası, İstanbul 1328/1911, s. 21.

⁹ “Fransızca veya diğer bir lisan ile tekellüm zarureti hâsıl olacağından Çayet Fransızcaya veya madamın bildiği diğer bir lisana kâfi derecede vakıf bulunmaz ise bile muhtasar sözler ile yalan yanlış tekellüme gayret ve bu cihetle kadını eğlendirmeye sa’y eylemek put gibi durmaktan elbette ehvendir. Zaten lisana aşma olanlar dahi sofralarda uzun bahislerle girmezler.” *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, s. 26.

kumar, salon âdâbı, kahve âdâbı, tokalaçma, dans gibi pek çok farklı bağlık altında yazılmışlardır. Ancak, ev ile ilgili muâşeretin âdâb-ı muâşeret yazarlarının tamamı için aynı derecede önemli olduğu düşünülmemelidir. Bazıları eve dair tüm muâşeret için birkaç satır ayırırken bazıları salon âdâbı, yemek âdâbı, çay daveti gibi ayrı ayrı konulara sayfalarca yer vermişlerdir. Bu bağlamda bazı yazarlar seçmece olarak bir ya da birkaç konuyu ele alırken, bazıları konuya bütüncül ve detaylı olarak yer vermişlerdir.

Ahmed Midhat'tan önce yazan Resulzâde Hüseyin Hüsnü (1306/1889) ve Antakyalı Çençenzâde Hakkı (1307/1890) gibi yazarlar konuya oldukça basit olarak yaklaşmış ve sadece yeme içme âdâbından bahsetmekle yetinmişlerdir. İlk Fransızcadan, ikincisi Arapça ve Farsçadan tercüme edilen her iki kitabın da konuyu ele alış biçimi ve metodolojisi oldukça benzerdir. Muâşereti "Allah indinde ve insanlar arasında" olarak tanımlayan Resulzâde, genel olarak seküler etiket kurallarından bahsetse de "taamlar" başlığı altındaki yazısına "*Kablet-taam Cenab-ı Hakka hiç olmazsa zihnen kısaca bir şükür ve dua ediniz.*" diyerek başlamaktadır.¹⁰ Sonraki bölümlerde ise havlunun nereye konulacağını, kağık, çatal ve bıçağın nasıl kullanılacağını ve yemek sırasında nasıl davranılması gerektiğini alafranga usûle uygun olarak yazan yazarın ilk cümlede geçen "hiç olmazsa" ve "zihnen" ifadeleri her ne kadar seküler bir hane anlayışına doğru yelken açılmış olsa da dini söylemin henüz zihinlerden silinmediği ya da silinmek istenmediğinin bir göstergesi olarak okunabilir. Nitekim Arapça ve Farsça'dan tercüme edilen Çençenzâde'nin *Zarafet*'i, oldukça açık bir şekilde geleneksel ve dini bir terminoloji kullanmıştır. Ev ile ilgili olarak sadece yeme içme âdâbından bahseden yazar, Arapça terminolojiyi kullanarak tamamen geleneksel bir söylem benimsemiştir. Çençenzâde'nin *Zarafet*'i mevcut literatür içerisinde el ile yemekten bahseden tek kitap olma özelliğine sahiptir.¹¹

Alafranga âdâb-ı muâşerete mesafeli ve eleştirel yaklaşan Amasyalı İbrahim Edhem'in diğer rehberi niteliğindeki *Rehber-i Müsafirin ve Âdâb-ı Muâşeret*'i (1316/1898) ve Mehmed Emin'in muâşereti ahlak ve terbiye esasında açıklayan *Âdâb-ı Muâşeret Nasıl Hâsıl Olur* (1321/1904) isimli kitabı ise ev ile ilgili muâşeretten bahsetmemektedir. Mehmed Emin, yazdığı kitabın ecnebilerin sosyetesini hakkında olmadığını ve kendisinin yemeğin nasıl yenileceği, çatal ve bıçağın nasıl kullanılacağı, erkeklerin kadınlara nasıl davranacağı gibi tali meseleler ile ilgilenmediğini yazmaktadır.¹² Ona göre bu gibi konular, âdât-ı kavmiyye olduğu için umumi âdâb-ı muâşeret açısından önemsizdir.

Yukarıda zikredilen kitapların dışında, mevcut literatürün tamamına yakını ev ile ilgili olarak alafranga yaşam biçimini tasvir etmişler ve gereklerini yazmışlardır. Bu konuda en kapsamlı ve detaylı kitaplar Ahmed Midhat'ın Avrupa'ya gidecek olan Osmanlı erkeğine rehber olarak kaleme aldığı *Avrupa Âdâb-ı Muâşereti Yahud Alafranga'sı* (1312/1894), Matbaa-i Askeriye tarafından hazırlanmış olan (yazarı belirsiz) *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret* (1327/1910) ve Ahmed Cevad tarafından Fransızca'dan hiçbir müdahale ve ilave olmaksızın aynen tercüme edilen Comtesse de Magallon'un *Rehber-i Muâşeret: Avrupa Âdâb-ı Muâşereti*'dir (1328/1911). Hasan Bahri'nin *Centilmen: Âdâb-ı Muâşeret*'i, M.ğ.'nin *Avrupa'da Merasim ve Âdât*'i (1312/1894) ve Kadınlar Dünyası Matbaası tarafından basılan *Alafranga Yaşamak Yolları* (1331/1912-13) ise hacimce küçük olmalarına rağmen sınırlı sayfalarında alafranga usûle göre ev hayatını oldukça detaylı anlatan kitaplardır.

¹⁰ Resulzade Hüseyin Hüsnü, *Nezakat ve Usûl-i Muâşeret: Kavâ'id-i Âdâb*, Karabet ve Kasbar Matbaası, İstanbul, 1306/1889, s. 11.

¹¹ "El ile yemek ve sağ elin üç parmağını istimal etmek lazımdır. Çatal ve bıçak istimalinde beis yoktur." Çençenzade Hakkı Antakyalı, *Zarafet*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1890/1307, s. 9.

¹² Mehmed Emin, *Âdâb-ı Muâşeret Nasıl Hâsıl Olur*, Vilayet Matbaası, Aydın, 1321/1904, s. 73.

Hane Tanzimi

Avrupaî formların Osmanlı hanesinin mahrem dünyasına girişi, Avrupaî mobilyaların kullanılmaya başlanması, odaların yeniden organizasyonu ve iç dekorasyondaki değişiklikler kendini göstermiştir. On dokuzuncu yüzyılın sonu itibarıyla, alafranga mobilya kullanımının İstanbul'un elit hanelerinde oldukça yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Pek çok konakta geleneksel sedirlerin ve yatakların yerini çoktan Avrupaî koltuk takımları ve yatak odalarının aldığı görülmektedir. Avrupalıların evin fiziksel özellikleriyle sınırlı değildir. On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı elitinin evi, kadın ve erkek arasındaki katı ayrımı delen ilk arena olma özelliğine sahiptir. Osmanlı eliti ve aileleri geleneksel haremlik selamlık ayrımını ortadan kaldırarak kendi aralarında kadın ve erkekli olarak mahrem alanda görüşme imkânına sahip olmuştur.¹³ Her ne kadar Osmanlı muâşeret yazarları ev ile ilgili olarak öteki Avrupalının evini ve Avrupalı kadınları anlatmakta ısrar etse de on dokuzuncu yüzyılda İstanbul'un elit aileleri, yakın ahabplarını kadınlı erkekli çiftler olarak evlerinin selamlık bölümünde ziyaret etmeye başlamıştır.¹⁴ Ahmet Rasim bu durumu şöyle izah etmektedir: “Yılda birkaç defa Abdülhamid hükümeti kadınların sokaklarda yarı kırıtarak gezinmelerini, çarşaf ve peçelerini İslamî geleneklerine yakışmayacak şekilde giyip tutunmalarını, kadının ulu orta bir erkekle konuşup görüşmesini, tramvaylarda, vapurlarda erkekler tarafından görülmelerini önleyen engellerin daha çok sıkı altında bulundurulması kâdîl ve ramazan akşamları ve gecelerinde dolaşmaların önlenmesini, gezinti yerlerinde kafes arkasında oturmalarını, Beyoğlu'nda bazar ve Bonmarşe gibi dükkânlarda dolaşmalarını yasaklıyor, bu emre aykırı davranışların takip edilerek kimin kızı karısı yakını ise durumunun o kimseye bildirileceğini ilan ediyordu. Bu haller kadını kapalı temsillerde her çeşit utanç verici durumları seyr etmekte hür ve serbest, açık yerlerde genel ahlak kurallarına saygılı bulundurmak gibi bir zıtlık içinde bırakıyordu.”¹⁵ Esenbel'in ifade ettiği gibi, kamusal alan, Osmanlı elitinin modernleşmesi ve Batılılaşması için sınırlı imkânlarla sahiptir ve Osmanlı hanesi terakki arzusunun hayat bulduğu aktif bir arenadır.¹⁶

Dönemin gazete, dergi, anı ve seyahatname gibi kaynakları üzerinden bakıldığında ev içi mekânda değişimin oldukça hızlı olduğu görülmektedir. Ancak mevcut âdâb-ı muâşeret literatürünün - Ahmed Midhat'ın hariç - Avrupaî tarzda hane tanziminin nasıl olması gerektiği konusunda yazmamış olmaları ilginçtir. Birçok âdâb-ı muâşeret yazarı için Avrupaî usûlde hane tertibi çok da gerekli bir şey değildir. Onlar için önemli olan, Avrupalıların evlerine ya da Avrupaî tarzdaki evlere giden gârlıkların ya da Osmanlı erkeklerinin orada başkalarına mahcup ya da rezil olmamak için bilmesi gereken âdâb-ı muâşeret kurallarıdır. Öte yandan yazarların hane tanzimine ilgi göstermemesinin bir diğer nedeni de hane tanziminin daha çok kadınları ilgilendiren bir mesele olarak görülmesi ve muâşeret yazarlarının da Osmanlı kadınına Avrupaî yaşam tarzından uzak tutma çabası olabilir. Nitekim kadınlar, âdâb-ı muâşeret kitaplarının birçoğu tarafından doğrudan muhatap olarak kabul edilmemiştir.

Ahmed Midhat “hane tanzimi” bölümünü yazma gerekçesini “Avrupa'da bulunanların familyalar içine vizitelere, ziyafetlere, suârelere, balolara gidebilmek sırası gelmiş olacağından...”¹⁷ diyerek açıklamaktadır. Ona göre “Vakıa bizim şarklılarımızdan Avrupa'da bulunacak zevat için bir hane tanzimine lüzum görülmesi hakikaten istib'ad teshil edecektir.

¹³ Selçuk Esenbel, *age*, 2000, s. 20.

¹⁴ Selçuk Esenbel, “The Anguish of Civilized Behavior: The Use of Western Cultural Forms in the Everyday Lives of the Meiji Japanese and the Ottoman Turks During the Nineteenth Century”, *Japan Review*, 1994, Sayı. 5, s. 174.

¹⁵ Ahmet Rasim, *Muharrir Bu Ya*, Hikmet Dizdaroğlu, ed., MEB Yayınları, Ankara, 1969, s. 98.

¹⁶ Selçuk Esenbel, *age*, 1994, s. 174.

¹⁷ Ahmed Midhat Efendi, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeret-i Yahud Alafranga*, Gökdam Matbaası, İstanbul, 1312/1894, s. 274.

*Bahusus ziyafetler, balolar verilecek surette vasi' ve muntazam hane tanzim etmek ihtiyacı şarklılarımızdan bir milyonda bir kişinin yanından bile geçemez.”*¹⁸

Öte yandan, Ahmed Midhat'ın hane tanzimi ve dekorasyonu konusunu neden bu kadar detaylı ve komplike bir biçimde yazdığı sorusu akla gelmektedir. Kitabını bir anlamda alafranga hayat tarzının Çarklılar tarafından yanlışlanmasını engellemeye ve gerçek alafranga yaşamın ne olduğunu anlatmaya adanmış Ahmed Midhat, çevresinde alafranga usûl hane tanzimi konusunda yapılan hataları görmekte ve bu hataların düzeltilmesi için Avrupa'da hane tanziminin gerçekte nasıl olduğu, hangi mobilyanın nerede kullanıldığı, tabloların ve resimlerin nerelere asıldığı konusunda detaylı bilgi vermektedir.¹⁹ Ahmed Midhat'a göre alafranga usûlde hane tanzimine kalkışmaların en fazla dikkat etmesi gereken husus eşyaların doğru yerde ve amaçları doğrultusunda kullanılmasıdır. Nitekim Ahmed Midhat bizzat kendisi sokak kapısına en yakın yerde bulunması gereken askının salona kadar taşındığına şahit olmuştur.²⁰

Ahmed Midhat'ın kitabında model olarak tasvir ettiği haneler küçük haneler ya da apartman dairesi olan orta halli evlerdir. Kendisi, Avrupa'da müstakil bir haneye sahip olmanın çok kolay olmadığını, kendisinin de büyük konak ya da Çao sahibi bir adamın evini henüz hayal edemediğini yazmaktadır. Avrupa'ya giden ve Avrupa'da cemiyet hayatına katılmak durumunda olanlar için yazdığı kitabında yine Avrupaî tarzda döşemeye ya da döşenecek Osmanlı evinden değil, çarklının herhangi bir vesile ile gideceği Avrupalının evinden bahsetmektedir.

Ahmed Midhat'a göre “Avrupa usûl-i mimariyesince bir haneye dâhil olan “adam” evvel bi evvel kendisini “vestibul” denilen yerde bulur.” Adam ifadesi her ne kadar genel geçer bir ifade olsa muhatabın her halükarda Osmanlı erkeği olduğu söylenebilir. Bundan sonraki bölümlerde ise Ahmed Midhat sırasıyla, tuvalet odası, salon (antiÇambr), budvar (boudoir ya da kadınların çalıştığı odası), kabin dü travay (erkek çalıştığı odası), küçük salon, yemekhane, yatak odalarından ve buralarda uyulması ve uygulanması gereken muâşeretten bahsetmektedir. Ahmed Midhat da tıpkı Lütfü Simavi gibi yapılmaması gerekenleri ya da kaçınılması gerekenleri kendi gözlemi olan ya da başkalarından rivayet edilen hikayeler üzerinden anlatmaktadır. Örneğin, Avrupa'da evin salon gibi göz önünde olan kısımlarını temizleyip süslediği halde yatak odası gibi gözden uzak mekânları dağınık ve pis bırakan kimselere “yarım kibar” dendiğini, salonu haddinden fazla gösterdiği tanzim edip yatak odasını dağınık bırakanlara da “çeyrek kibar” dendiğini ifade etmektedir. Rivayete göre genç ve acemi kibarzadelerden birisi çeyrek sınıfına mensup güzel bir kadına âşk olur. Terbiyesini ve zarafetini çok beğenir. Kadının salonu ve yemekhanesi gayet Çıktır. Bir gün, bir Çıkilde kadının yatak odasına girer. Odayı o kadar karışık ve pis bulur ki, midesi bulanır. Ahmed Midhat'a göre kibarzade aklını başına alır ve bu sefillerin zahiri olan parlaklıklarına emniyet etmemek gerektiğini idrak eder.²¹ Ahmed Midhat'ın bu hikâyesi Avrupa'nın çeyrek kibarını anlatmanın ötesinde aynı zamanda Osmanlı okuyucusu için kıssadan hisse niteliğindedir. Ahmed Midhat bir kez daha Avrupaî nezaketin yüzeysel ve Çekilci olabildiğini okuyucuya hatırlatmaktadır.

Osmanlı âdâb-ı muâşeret yazarlarının kıyafete nispetle hane tanzimi konusunda daha az müzakere ve uyarlamaya başvurdukları görülmektedir. Ancak pratikteki uygulamanın tamamen böyle olduğunu söylemek güçtür. Örneğin, Osmanlı aile üyeleri, bir arada yaşamayı seven kolektif kültürün içinde yaşamaktadırlar ve her ne kadar Avrupaî mobilyalar da kullansalar onları kendi yaşam biçimlerine uygun Çıkilde evlerine yerleştirmektedirler. Modern koltuk ve sandalyelerin

¹⁸ Age, s. 274.

¹⁹ “Ancak Çimdilerde biz dahi eski alaturka salonlarımızı nasılsa beğenmeyerek alafranga usûlde salon tanzim edeceğiz diye hayli hatalara düşer olmakta bulunduğumuzdan Avrupalıların hanelerini nasıl düzelttikleri hakkında velev muhtasaran olsun malumat peyda edecek olur isek kendi tanzimat-ı beytiyemiz hususunda biraz daha uyanık bulunuruz da hatalarımız dahi azalır”. Age, s. 274.

²⁰ Age, s. 274-275.

²¹ Age, s. 293.

tıpkı geleneksel sedirler gibi duvara dayanması bu anlayışın en güzel tezahürlerinden biridir.²² Selçuk Esenbel bu türden uygulamaları ve uyarlamaları hata olarak değil kendileştirme ve eklektisizm olarak görmektedir.

Selamlıkların Salona Dönüşmesi

Salon Fransızca bir kelime olup aynen Türkçe'ye geçmiştir. Salon, eğlence ve misafirler için ailenin en prestijli statü sembolleri ile dekore edilmiş evin umuma açık odası olarak tanımlanabilir.²³ Osmanlı hanesinde Avrupai tarzda dekorasyon için en uygun mekân hiç şüphesiz salondur. Ancak salon tanzimi dikkatli bir organizasyon, iyi bir dekorasyon ve sunum gerektirmektedir. Tamamıyla alafranga usûle göre düzenlenmiş bir salonda, hazîrünün da Avrupa âdâb-ı muâçeretine uygun davranması bir zorunluluk olarak görülmektedir. Bu nedenle, aile üyeleri ve misafirler için salon bir anlamda gerginlik demektir. Ayata'nın da işaret ettiği gibi salon bugün bile aile üyeleri ve misafirler için en güzel şekilde davranmanın, düzgün giyinmenin ve Avrupai gibi düşünme mecburiyetinin olduğu bir psikolojik gerilim alanıdır.²⁴ Osmanlı muâçeret yazarları, salon âdâbını detaylı fakat anlaşılabilir bir üslûpla anlatarak ve okuyucuya bazı müşkül durumlarla ilgili hayat kurtarıcı ipuçları vererek – nasıl davranmanız gerektiğini bilmiyorsanız etrafınızdakilere bakın gibi - bu tansiyonu azaltmaya çalışmışlardır.

On dokuzuncu yüzyılda salon birçok elit Osmanlı ailesi için yeni bir kavramdır. Önceki dönemlerde, Osmanlı evlerinin selamlık bölümü büyük ölçüde salon ihtiyacını karşılamaktadır. Evdeki erkeklerin iç ve sosyal ilişkiler için aile dışındaki diğer erkekler ile bir araya geldiği “selamlık” kelime olarak karşılama alanı anlamına gelmektedir. Kadı, vali, vezir gibi birçok üst düzey hükümet görevlisi ile şehrin zenginleri içlerini büyük evlerinin ya da konaklarının selamlık bölümünde görmektedirler. Bu fonksiyonundan dolayı büyük konakların istisnasız hepsinde selamlık mevcuttur.²⁵ *Ceride-i Havadis*'te (1276/1859-60) İstanbul'da satılık veya kiralık ev reklamlarında evler farklı ebatlardaki haremlik ve selamlıklarla tasvir edilmektedirler.²⁶

Avrupalı tarzın benimsenmesiyle birlikte, Osmanlı hanesinde erkeklere ait mekân olarak tanımlanan selamlıklar yavaş yavaş Avrupai salonlara dönüşmeye başlamıştır. Yirminci yüzyılın başında *Mehasin* gibi pek çok kadın dergisi selamlıkların kadın ve erkeğin birlikte rahatça ağırlanabildiği alafranga salonlara dönüşmesi gerektiğini yazmaktadırlar. Öte yandan Osmanlı selamlığının alafranga üslûb salona dönüşmesi kendi içerisinde bazı çelişkiler barındırmaktadır. Sıradan evlerde mümkün olmamakla birlikte Osmanlı konaklarında, yalılarda ve büyük evlerde bulunan harem ve selamlık, kadın ve erkek yaşam alanlarının ayrışmasından ziyade mahrem olan ile umuma açık olanın mekânsal olarak ayrışması demektir. Bu anlamda erkek alanı olarak tanımlanan selamlık, evin kamuya açılan penceresi iken kelime olarak korunmuş anlamına gelen harem sokağın kamusalılığından korunmuş alandı. Fakat harem, sadece hanenin kadın ve çocuklarına ait olan bir mekân değildi, harem aslında aileye ait olan alandı. Ancak haremde aile efradı dışında herhangi bir kadın ziyaretçi bulunursa aileden ergenliğini tamamlamış olan bir erkeğin bulunmasına müsaade edilmemekteydi.²⁷

Öte yandan Avrupalı anlamda salon, en üst hiyerarşide ev sahibesinin yer aldığı mekânsal bir örgütlenmedir. Selamlık gibi evin kamuya açık mekânı olmakla birlikte selamlığın aksine bu

²² Selçuk Esenbel, *age*, 2000, s. 28.

²³ Esenbel, *age*, 1994, s. 174.

²⁴ *Age*, s. 174.

²⁵ Caryl Bertram, *Imagining the Turkish House: Collective Visions of Home*, University of Texas Press, Austin, 2007, s. 30.

²⁶ Reşat Ekrem Koçu, “Ev,” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Sayı. 4., Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 5402–5403.

²⁷ Caryl Bertram, *age*, s.30-31.

mekânın her Geyiyle patronu ev sahibesidir. Bu anlamda Osmanlı hanelerinde selamlığın salona dönüştürme süreci pek de kolay olmamıştır. Çünkü bu süreç belli bir mekânın fiziksel olarak yeniden organize edilmesi ve düzenlenmesinin ötesinde, sadece kadın misafirlerin ağırlandığı haremın patronu olan Osmanlı kadınına her iki cinsin birlikte ağırlandığı ve alımlı dımda yeni aktivitelere ev sahipliği yapan bir mekânın sorumluluğunu vererek onu tamamen yabancı olduğu bir konuma taşımaktaydı. Ancak bu karmaşık ve zorlu süreci, muâşeret kitapları üzerinden okuyabilmek ve analiz etmek maalesef mümkün gözükmemektedir. *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Hanımlar*, *Demet*, *Mehasin* gibi dönemin süreli yayınları Osmanlı kadınının bu yeni vazifesini kimi zaman sorgulayan kimi zaman da bu yeni vazifesinde ona yardımcı olmayı amaçlayan çok sayıda makale yayımlansalar da muâşeret yazarları bu konuda sessiz kalmayı tercih etmişlerdir.

Daha önceden de zikredildiği gibi Osmanlı âdâb-ı muâşeret yazarlarının Osmanlı hanesi ve kadını hakkında sessiz kalmasının nedeni olarak hane tanzimi ve kadınlara ait muâşeret meselesinin içinden çıkılamayacak kadar karmaşık olduğunun düşünülmesi, konunun yazarlar tarafından yeterince bilinmiyor olması, kadınlar için değişimin bazı kesimlerce istenmemesi, yeterli kaynak olmaması gibi çok sayıda ve birbirinden farklı gerekçeler öne sürülmüştür. Çe bu noktada, istisnalar olmakla birlikte salon âdâbı da, salonun sorumlusu olan kadın perspektifinden değil, yabancı kadınların ya da alafranga usûlü benimsemiş öteki kadınların salonlarına ya da bu sebeple dahil olacak olan Osmanlı erkeğinin perspektifinden yazılmıştır.

Salon Tanzimi

Hâlihazırda elimizde bulunan muâşeret literatüründe salon adâbına dair tatmin edici olmamakla birlikte epeyce malzeme bulunmaktadır. Salon tanzimi konusunda ise sadece Ahmed Midhat'ın kitabında detaylı bir tasvir bulunmaktadır. Ancak dönemin gerek süreli yayınları ve gerek romanları alafranga usûlde hane ve bilhassa salon tanziminin belli bir zümre içerisinde gittikçe yaygınlaştığını göstermektedir. *Hanımlara Mahsus Gazete*'de imzasız olarak yayımlanan bir yazıda alafrangayı geliştiren taklit eden bazı ailelerin salonlara haddinden fazla ehemmiyet gösterdiği ve salon tezyinatı konusunda adeta birbirleriyle yarışmaları ifade edilmektedir. Hanenin aile hayatı için vazgeçilmez olduğunun vurgulandığı yazıda, alafranga hane ve salon tanzimi konusunda mütebedeyin ancak ilginç bir yol benimsenmiştir. Yazıya göre hane tanziminde ne fazla gösteriş ne de pek sade bir yol benimsenmelidir. Öte yandan ev, evin maiyetini kazanan erkek için yeterince çekici olmak zorundadır. Aksi takdirde birçok erkek evini bırakıp akşam yemeğini sırf daha gösterişli olduğu için Beyoğlu gibi semtlerde bulunan Frenk usûlü lokanta ve gazinolarda yemekte ve ailesiyle geçirmesi gereken vakti buralarda harcamaktadır. Yazıya göre aile saadeti için alafranga usûlde hane ve salon tezyin etmekte hiçbir beis yoktur.²⁸

Öte yandan alafranga salon hayatının kaç-göç olmayan Frenklere ya da kadınlı erkekli misafir ve ziyaretçi kabul eden ailelere yakıştığı söylenerek Avrupaî salon hayatı yerilmektedir. Bu da dönemin pek çok entelektüelinin de savunduğu maddi kültür ile yaşam tarzının ayrılabileceği yönündeki düşüncenin bir yansıması olarak gözükmektedir. Nitekim Comtesse de Magallon'un kitabını Fransızcadan tercüme ettirerek yayımlayan Nağır İbrahim Hilmi bu ayrımı şöyle açıklamaktadır: “Bu kitap bence pek mühimdir. Bununla beraber bu eseri neşr etmekle garb

²⁸ “Alafrangaya geliştiren ittibâ” eden ailelerimizde salonlara epeyce ehemmiyet verildiği kabil-i inkar değildir ve salonların rekabetkârâne süslenip bezenmesi de vaki” olmamıştı. Yazarlardan sayılamaz. Bir takımı bunu da fazla görüyor. Salonların Frenklere yani kaçgöç olmayan ve kadınlı erkekli misafir ve ziyaret kabul eden ailelere daha ziyade yakıştığını söyleyenleri de işitir dinliyoruz. Bu muhtelif fikirleri ve mütalaaları deripşeden ve bunları muhakeme eyleyenlerden de bazı sözler işitiyoruz ve haklı buluyoruz. Ne alafrangayı daimen taklide heveskar olan ve ne de ihtiyacı medeniyye ve zamanı redd ve inkar eden efkar-ı mutedile ashabının öğütleri bizce çayan-ı imtisaldır. ” Arzu geyda, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 101-200, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003, s. 142-143.

muâşeretini terbiyemize dahil ederek siz de böyle olun demek istemiyorum. Yalnız onların âdâb-ı muâşeretini öğreniniz de ihtilat ettiğiniz zaman yabancı kalmayarak kendinizi sevdiniz."²⁹

Ahmed Midhat'ın da alafranga hane ve salon tanzimini detaylı bir şekilde anlatırken "alafranga salon hayatı"nı Osmanlı ailesine benimsetmek gibi bir misyona sahip olduğunu söylemek güçtür. Nitekim Ahmed Midhat sadece yazdığı muâşeret kitabında değil, birçok eserinde ahlaki prensipler ve aile hayatı gibi moral değerler konusunda ısrarlı olarak kalmayı savunmuş ancak zamanın gereği olarak terakki için Avrupa medeniyetinin bilinmesinin ve tanınmasının zorunluluğuna dikkat çekmiştir. Hane tanzimi konusunda yazmasının en önemli nedeni Avrupalı familyalara dahil olacak olan Osmanlı erkeğinin duruma yabancılık çekmemesi ve geliştirebilir alafranga ev tezyinatına kalkışmalarına doğrusunun gösterilmesidir.

Ahmed Midhat'ın tasvirlerinden anlaşıldığı üzere ev içerisinde en fazla ihtimam gösterilen ve hiyerarşi esasına göre organizasyonu ve dekorasyonu yapılan mekân salondur. gömünün sağ tarafına yerleştirilen koltuk her zaman ev sahibesine aittir. Valideler ve kayınvalidelere teklif olursa dahi bu koltukta oturma hakkı onlara verilmemiştir. Koltuğun karşısına en muteber kanepeler konmaktadır ve bu da madamın en muteber misafiri içindir.³⁰ Bunlardan başka salonun farklı yerlerinde kanepeler ve koltuklar bulunmaktadır. Alafranga usûle göre döşenmiş bir salonun en vazgeçilmez mobilyası salonun orta yerindeki büyük masadır. Bu masanın üzerine ya da madamın koltuğuna yakın diğer masalardan birinin üzerine yeni çıkmış olan kitaplardan bazıları, edebi mecmuaların son nüshaları ve o günkü gazeteler konulmaktadır. Bunun yanında masalardan birinin üzerine de altın ya da gümüşten yapılmış kupa, tabak ve sepet ya da ağaçtan oyma ve sazdan örme gibi gayet zarif sepet gibi bir şey içine veya hiç olmazsa maden tabağa en muteber misafirlerin bırakmış oldukları vizite kâğıtları konulmaktadır. Ahmed Midhat önceden bunların "İşte bize böyle muteber zevat vizite verirler." anlamında çerçevelendirilerek duvara asıldığını yazmaktadır.³¹ Aslında tabak içerisinde koymak daha ince bir davranış gibi gözükmekle beraber her iki uygulamanın da misafire benzer bir mesaj verdiği söylenebilir. Burada dikkati çeken önemli bir husus da sürekli olarak "muteber" ifadesinin vurgulanmasıdır. Anlaşılan o ki, sıradan ziyaretçilerin kartları bu kaseler içerisinde yer almıyordu.

Salon tanzimini belirleyen bir diğer husus ise salonun tevhidî açık bir kamu alanı olarak telakki edilmesidir. Bu nedenle muâşeret yazarlarına göre "salona uzanmak üzere rahat kanepeler konulmamalıdır, salonun duvarlarına aileye ait fotoğraflar asılmamalıdır, salonda sadece en nefis kare kalem, suluboya ya da yağlı boya tabloları yer alabilir." Yine burada sıfat olarak kullanılan "en nefis" ifadesi hiyerarşik bir sıralama ve seçkinliğe dikkati çekmektedir. Evin erkeğinin iğodası yoksa kütüphane salona yerleştirilebilir fakat yazıhane kesinlikle buraya konulmamalıdır. Alafranga salonların tezyininde önemli hususlardan biri de tenvirattir. Ahmed Midhat'a göre salonda aydınlatma aracı ne kadar çeşitli olursa o kadar kibarlığa delalet eder.³² Dönemin en güzel aydınlatma gereçleri ise şamdanlar, avizeler ve lambalardır. Avrupalılar lambalar üzerine rengârenk abajurlar koymaktadır. Kısaca salonlar her türlü gösterişimubah kılan, hane sahibinin statüsünün ve varlığının tevhidî edildiği antikacı mağazası gibi bir çeşit sergi alanıdır.

Ahmed Midhat'ın kitabı ve dönemin süreli yayınlarındaki alafranga salon dekorasyonuna dair pek çok detaylı tasvire rağmen, Avrupaî usûlle tanışan Osmanlı konaklarında pek çok farklı uygulama da ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında kapının yanında yer alması gereken askılığın ya da vestiyerin salona yerleştirilmesi, çalışma odasında yer alması gereken yazı masasının süs eşyası

²⁹ İbrahim Hilmi, "Ğade-i Nağir: Yağınayı Bilmek", **Rehber-i Muâşeret: Avrupa Âdâb-ı Muâşereti**, Comtesse De Magallon, Çev. Ahmed Cevad, Kütüphane-i İslâm ve Askeri, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1328, s. 3.

³⁰ Ahmed Midhat, **age**, s. 275.

³¹ **Age**, s. 276.

³² **Age**, s. 276.

olarak salona taçınması, iki kapak arasında albümlerde yer alması gereken aile fotoğraflarının salonun duvarlarına asılması ve Avrupa'da konsolun üstüne konan aynanın komidinin üstüne konması gibi pek çok uygulama sayılabilir. Görünen o ki, alafranga usûl salon tertibine heveslenen bazıları kullanım amaçları ne olursa olsun Avrupaî olan her türlü objeyi evin en görünür kısmı olan salona yerleştirmektedir.

Ahmed Midhat bu uygulamaları alafranganın ne olduğunu bilmemekten kaynaklanan bir hata olarak görmektedir. Nitekim kıyafet, eğlence gibi diğer hususlarda da Ahmed Midhat Avrupa âdâb-ı muâşeretinin Çak usûlüne uyarlanmasından ziyade ahlaka ve örfe uygun olanları benimsemekten, uygun olmayanları ise tamamen reddetmekten yanadır. Ona göre Avrupa âdâb-ı muâşeretinin bazıları Osmanlı toplumuna uygundur ve alınabilir; kumar ve düello gibi bazıları ise doğu ahlakına aykırıdır kesinlikle alınmamalıdır. Öte yandan Lütfü Simavi seçmecilikle beraber gerekli gördüğü durumlarda kendince uyarlamalar yapmıştır. Lütfü Simavi, dekorasyon konusunda olmasa bile salonda uygulanacak adâb ve kıyafet konusunda Frenk muâşeretini kendi gelenekleri doğrultusunda uyarlamakta beis görmemiştir. Örneğin Avrupa'da hükümdarın karşısında dahi önu açık olarak giyilen redingotun Osmanlı'da büyük zevatın huzurunda iliklenmesi gerektiğini ifade etmiştir.³³

Salona Ait Muâşeret Esasları

Cemiyete dâhil olacak Osmanlı erkeği için salon âdâbı en müçkül alanlardan biridir. Salonda uyulması gereken kurallar o kadar fazladır ki, daha önceden cemiyete ağına olmayanlar için muâşerete uygun davranmak oldukça zordur. Dönemin gazete, dergi ve romanlarında “salon hayatı”, “salon kadını”, “salon erkeği” gibi tanımlamalar üzerinden salon merkezli yeni yaşam tarzı farklı şekillerde ele alınmıştır. Kağıt Dehri'nin (Hüseyin Kamil) Fransızca'dan tercüme ettiği, kadın zarafetini konu alan *Salon Hayatı: Zarafet-i Nisvan* isimli kitabı ve 1926 yılında *Âdâb-ı Muâşeret Hasbihalleri* isimli muâşeret kitabının yazarı olan Safveti Ziya'nın 1912 yılında yayımlanan ve salon hayatını anlatan romanı *Salon Köşelerinde*³⁴ bunlardan sadece ikisidir.

Salon hayatının en önemli özelliği kadın ve erkeklerin birlikte aynı mekânı paylaşmasıdır. Bu durum Avrupalı erkeklerin ağına olduğu bir durum olsa da pek çok Osmanlı erkeği için çok da alışılmadık bir durum değildir. Matbaa-i Askeriye tarafından Osmanlı askeri zümresi için hazırlanan *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*'de asıl terbiye ve medeniyetin kadınlarla salonda yapılan sohbet sırasında belli olacağı söylenmekte ve zabitanı kadınlarla sohbe alıştırmak ve teçvik etmek için Çi sözler söylenmektedir: “Kadınlar ile konuşmaya alışmamış olanlar bittabi sıkılırlar ve kadınları da sıkırlar. Ama kibar kadınlar böyle “mondain” olmayan yani cemiyetlere gitmeye alışkın bulunmayan erkeklere teşci’ edip musahabete alıştırmaya gayret ederler. Asla istihza nedir bilmezler ve son zamanlarda umûmen mazhar-ı tevcih olan Osmanlı zabitanına pek çok iltifat ederler. Ve mahcubiyeti mucib harekatı görmemezliğe gelirler.”³⁵

Misafir için salon âdâbı, evin kapısından girip haneden ayrılıncaya kadar geçen zamanda gerçekleşen davranış kalıplarını kapsamaktadır. Salona ait muâşeret kuralları, salonda gerçekleştirilen etkinliğe göre – viziteler, balo, suâre ve ziyafetler gibi – belirlenmektedir. *Avrupa'da Merasim ve Adât*'ın yazarı M.ğ'ye göre salon muâşeretinin ilk esası pardösü, Çapka ve Çensiyi ile salona girilmemesidir. Ayrıca, salona girer girmez teklifsiz ve en özel yere

³³ Lütfü Simavi, *Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret*, Matbaa-i Gâhid, İstanbul, 1329, s. 15.

³⁴ Roman, ilk olarak 1898'de *Servet-i Fünûn* dergisinde yayınlanmıştır ancak sansür nedeniyle kitap olarak basılamamıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra 1912'de kitap olarak basılmıştır. Romanda, salon hayatı, Batılılaşma, ev ve toplumsal hayatta yaşamın değişimi ve dönüşümü, Beyoğlu ve çevresinin alafranga yaşamı biçimi konu edilmektedir. Bkz. Safveti Ziya, *Salon Köşelerinde*, Türkiye Gâhkası Yayınları, İstanbul, 2009.

³⁵ *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, s. 27.

oturulmamalıdır. Salonda kiğnin duruğıda çok önemlidir “Ne pek barid (soğuk) ne de ziyade münbasit (Ėe Ėarak) görünmeyip mutedil” olunmalıdır.³⁶

Salona girildiğinde ilk selam verilecek kiÇiev sahibesi sonra ise ev sahibidir. Çıkarken de ilk onlardan izin alınmalıdır. EĞer giren kadın ise bütün erkekler ayağa kalkmalı ve kadın oturuncaya kadar ayakta kalmalıdır. Kadınlar ise oturdukları yerden selama mukabele edebilirler.³⁷ Askerler ise salonda da bulunsalar rütbelelerine göre askerce selam verirler.³⁸ Askerler gerek kendisinden küçüğüne ve gerek büyüğüne selam vermek için sağ elini sağ Ėakağına götürürler. Elini Ėakağına tutma süresi selam verdiği askerin rütbesiyle doğru orantılıdır.³⁹ Ėki kiğnin birbirine selam verebilmesi için öncelikle kendilerinin daha önceden tanığtırılmığıyani birisi tarafından birbirlerine takdim edilmiÇ olması gerekmektedir.

Birbirini tanıyan iki kiğnin bir salonda ya da bağla bir mekânda karĖlaĖması durumunda önce kimin selam vereceği mevcut literatürde tartığmalı bir konudur. Ahmed Midhat ve Lütfü Simavi, selam hususunda gerek salonda ve gerek sokakta kendi toplumlarındaki uygulamanın Avrupa âdâb-ı muâğeretinden farklı olduğunun altını çizmektedirler. Ahmed Midhat’a göre askeri zümre hariç Osmanlı toplumunda büyükler selamı vermekte ve küçükler kabul etmektedirler.⁴⁰ Ahmed Midhat’tan yaklağık on yıl sonra yazan Lütfü Simavi de Osmanlı toplumunda Ėindiye kadar büyüğün selam vererek küçüğe iltifat ettiğini ancak yeni âdâb-ı muâğeretin benimsenmesiyle birlikte selamlama usûlünün karığığını ifade etmektedir.⁴¹ Nitekim Avrupa muâğeretinde temel kural küçüğün büyüğe selam vermesidir. Comtesse de Magallon’a göre her zaman hiyerarĖide daha aÇağıda olan daha üstte olana önce selam verir. Bu nedenle de daima erkek kadına selam verir.⁴² Kadın ve erkeğin sokakta karĖlaĖıklarında selamlama konusunda da hem Osmanlı ile Avrupa arasında hem de Avrupa’nın farklı ülkelerinde farklı uygulamaların olduğu görülmektedir.

Musafaha yani tokalaÇma konusunda Avrupa ile Osmanlı kültürü arasında fark yoktur. El uzatma hususunda öncelik her zaman büyüğe aittir. Büyük bir kiğnin mevki itibariyle küçük bir kimse ile el sıkığması ona karĖıbir iltifattır. Ancak bu nezaketi beklemeyerek küçüğün büyüğe el uzatması terbiyeye aykırı bir davranığtır.⁴³ Avrupa âdâb-ı muâğeretinde küçük büyüğe selam verir ancak el uzatamaz.⁴⁴ Çençenzâde’ye göre “Büyüğünden evvel el uzatmak killet-i edebe ve hıffet-i akla delildir.”⁴⁵ Esas olan hiyerarĖik olarak büyüğün küçüğe el uzatmasıdır. Her durumda hiyerarĖinin en üstünde kabul edilen kadınlar el uzatmadan kendilerine el uzatılamaz.⁴⁶

Salonda dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi de takdim meselesidir. Ahmed Midhat prezantasyonu “*Bilinmedik bir adamı muarefe ve münasebet peyda etmek istediği zevata takdim ve tavsiye ve tarif etmeye dahi prezante derler.*” diyerek tanımlamaktadır.⁴⁷ Bilinmesi gereken ilk kural, aralarında ağınalık bulunmayan kimseleri tanığtırma vazifesi ev sahibesine aittir ve her zaman yağa, mevkice ve rütbece daha aÇağı olan daha büyük olana takdim edilir. EĞer tanığtırılacak olan kimselerden biri kadın diğeri erkek olursa her zaman erkeğin ismi önce söylenerek kadına takdim olunur. Hilafet ve hükümdar ailelerine mensup prensler ile en yüksek

³⁶ *Avrupa’da Merasim ve Âdât*, Çev. M. Ė., Kasbar Matbaası, Ėstambul, 1312/1894, s. 11.

³⁷ Comtesse De Magallon, *age*, s. 15.

³⁸ *Age*, s. 17.

³⁹ Ahmed Midhat, *age*, s. 231.

⁴⁰ *Age*, s. 232.

⁴¹ Lütfü Simavi, *Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret*, Matba’a-i Ėitihad, Ėstambul, 1329/1914, s. 14.

⁴² Comtesse De Magallon, *age*, s. 14.

⁴³ Lütfü Simavi, *age*, s. 12.

⁴⁴ Ahmed Midhat, *age*, s. 250.

⁴⁵ Çençenzade Hakkı Antakyalı, *age*, s. 9.

⁴⁶ Lütfü Simavi, *age*, s. 12.

⁴⁷ Ahmed Midhat, *age*, s. 132.

mevkide bulunan erkekler dahi kadınlara takdim edilirler.⁴⁸ Hane sahibesi salona giren erkek ve kadını ayrı ayrı birbirine takdim etmez, son gelenin ismini söyleyerek salondakilere tanıtır ve sonra kendisine bir yer gösterir.⁴⁹ Eğer salona giren kimseyi ev sahibesi de tanımıyorsa kiği hizmetçi vasıtasıyla kendisini tanıtır ya da doğrudan ismini söyler.⁵⁰ Büyükçe bir toplulukta hane sahibi ve sahibesi misafirler ile meçul ise takdim hususunu ihmal edebilir. Yağa ve mevki itibariyle küçük olanlar bu durumda dostları vasıtasıyla kendilerini hanımlara ve daha yağı kimselere takdim ettirmelidirler.⁵¹

Ahmed Midhat'a göre takdim oldukça karmağk ve müçkül bir meseledir. Öncelikle iki kimseyi birbirine takdim etmek demek bunların birbirlerini tanımaya layık olduklarına kefil olmak demektir.⁵² Bu nedenle takdim sorumluluk gerektiren bir vazifedir. Ahmed Midhat'a göre mevkice küçük olan büyük olana, yağa küçük olan büyük olana ve mertebe-i medeniyece küçük olan da büyük olana takdim edilir. Mertebe-i medeniyeden neyin kastedildiği açıklanmamış olmakla birlikte kiğnin cemiyet hayatında edildiği yer veya bir nevi kibarlık ölçütü olduğu düşünülebilir. Ahmed Midhat'a göre iki kimse yağa ve mevkice birbirlerine çok yakın ise büyüklük küçüklük mertebe-i medeniyede aranır. Fakat Ahmed Midhat'a göre bütün bu kıyaslama ölçütlerinden önce tanıtılacak olan kimselerin namus, vakar ve haysiyet cihetinden tanıma ve münasebet için birbirlerine uygun olmaları gerekmektedir.⁵³ Ahmed Midhat, tanıtırma sorumluluğunu üstlenecek olan kiğnin iki kiği tanıtmadan önce büyük olana "Müsaade buyurun size filanı takdim edeyim." demesini de tavsiye etmektedir.⁵⁴

Bazı durumlarda büyükler ilmi, edebi, kalemi, sınaî istidat sahibi gençlerin kendilerine takdimini isteyebilirler. Kadın hiçbir çkilde bir erkeğe takdim olunmayacağından bir kadın hiçbir erkeğe kendisini takdim ettirmeyi ya da hiçbir erkeğin kendisine takdim edilmesini talep edemez. Kadına takdim olunmayı erkek istemelidir. Bunun nedeni ise mevcut hiyerarçide kadının daima en üstte yer almasıdır. Ayrıca, kadının bağıla bir erkeği kocasına takdim etmesi uygun görülmez ve yine genç kızlara erkekleri bağıkalarına takdim etme vazifesi verilmez. Bir genç kız babasına dahi hiçbir erkeği takdim edemez.⁵⁵ Görüldüğü üzere Ahmed Midhat'ın Madam Louise D'alq'ın kitabına referanslarla hazırladığı takdim bölümü diğerlerine göre çok daha tafsilatlı fakat okuyucu için bir o kadar karmağktır. Onu diğerlerinden ayıran en önemli husus ise hemen herkes tarafından kabul edilen formel hiyerarçk normlara (yağ cinsiyet, rütbe gibi) namus, haysiyet ve vakar gibi ahlaki normları da dahil etmiş olmasıdır.

Salonla ilgili olarak uyulması gereken kurallardan birisi de salonda sigara içilmemesidir. *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*'e göre Fransızlar kahve ve sigarayı sofrada içmeyi severler. İngilizler ise kadınlar sofradan kalktıktan sonra sigara içmek üzere sofrada kalır. Ancak kibar toplantılarda ve büyük ziyafetlerde kahve salonda, sigara ise "fumoir" denilen ayrı odalarda içilir.⁵⁶ Sigara ile ilgili muâşeret "sigara" başlığı altında açıklayan Hasan Bahri'ye göre fumoir denilen oda sadece sigara içmek için tahsis olunmuş olup hemen salonun yanındaki odadır.⁵⁷ Kadınların ise sigara odasına gelmeleri kesinlikle caiz değildir.⁵⁸

⁴⁸ Lütfü Simavi, *age*, s. 15.

⁴⁹ Comtesse De Magallon, *age*, s. 17.

⁵⁰ *Age*, s. 17-18.

⁵¹ Lütfü Simavi, *age*, s. 13.

⁵² Ahmed Midhat, *age*, s. 220.

⁵³ *Age*, s. 221.

⁵⁴ *Age*, s. 223.

⁵⁵ *Age*, s. 227.

⁵⁶ *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, s. 26-27.

⁵⁷ Hasan Bahri, *age*, s. 18-19.

⁵⁸ *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, s. 27.

Salon âdâbını belirleyen en temel unsurlardan birisi ise bireyler arası mesafenin ve mahremiyetin korunmasıdır. Salonda yapılacak konuşmaların üslup ve mahiyeti muâşeret kitaplarında “mükâleme” başlığı altında detaylıca açıklanmıştır. Mükâlemeyi belirleyen en önemli unsur ise salonun ev içerisinde yer almakla birlikte mahrem alan olarak kabul edilmemesidir. Bu nedenle, salon muâşereti ile ilgili en önemli tavsiyelerden biri “kişinin kendisinden fazla bahsetmemesidir.”⁵⁹ Öyle ki, salonda kişinin sevmediği biri bile olsa kesinlikle husumetini belli etmemeli, kendisine hürmette kusur edilirse hoşnutsuzluğunu göstermemeli, yakın bir ahabı bile olsa mesafeli olmalı, mümkün olduğunca az öksürmeli, hastalıktan veya başına gelen felaketten bahsetmemelidir. Özetle salon hayatına dahil olan kimse her türlü şâsi meselesini bir tarafa bırakarak dozunda eğlenceli, mesafeli, mantıklı ve soğukkanlı olmalıdır. Salon âdâbına uymamanın cezası bir daha kimsenin salonuna davet edilmemektir ki, bu kibar cemiyetlerde çok ağır bir cezadır. *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*’de içip sarhoş olan bir zabitin bir daha hiç bir salona davet edilmeyeceği söylenmektedir.⁶⁰

Viziteler ve Kartvizitler

Geç dönem Osmanlı âdâb-ı muâşeret kitaplarında yazılanların aynen uygulandığını varsayarsak, orta halli kibar bir beyefendinin ya da hanımefendinin vaktinin önemli bir kısmının viziteler ve vizite kabulleri ile geçtiğini söylenebilir. *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*’e göre hayat-ı içtimaiyenin esası dostluk ve güzel muâşerettir. Bunun esası ise çiphesiz bir vezaif-i medeniye olan vizitelerdir.⁶¹ Vizite için yılbaşı, kutlama gibi pek çok nedenin yanında çok sayıda da iade vizitesi gerektiren durum da söz konusudur. *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*’e göre mecburi viziteleri ihmal etmek merdümgerizlik (toplum içine karışmaktan çekinme) sayılmaktadır.⁶²

Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret’e göre mecburi viziteler yılbaşı, bayram, rütbe ve memuriyet tebriği için yapılan viziteler, ilk defa viziteye gelen kişiye bir hafta içerisinde iade vizitesi, hanesinde taam edilmiş ya da ziyafete gidilmiş kimselere *vizite de digestion* ya da hazm vizitesi, taziye vizitesi, teşekkür vizitesi, veda vizitesi ve hasta ziyareti için vizitedir. *Alafranga Yaşamak Yolları*’nda resmi ziyaretler çehre vusûlde, yılbaşı ve hareket esnasında olmak üzere üçe ayrılmaktadır.⁶³

On dokuzuncu yüzyıl sonu sosyalliğinin çok önemli bir vechesini oluşturan viziteler aslında resmi ve gayri-resmi olarak ikiye ayrılabilir. Bazıları belli mevkide bulunanlar için resmi ziyaretlerdir. Bazıları ise resmi olmamakla birlikte cemiyet hayatı için bir o kadar mecburi olan ziyaretlerdir. Bu ziyaretler kadınlar için daima, erkekler için de çoğunlukla ev merkezli olarak gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle de viziteler esnasında uyulması gereken âdâb-ı muâşeret, geç dönem Osmanlı âdâb-ı muâşeret literatüründe oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Vizitelerin içeriğine göre uygulanacak âdâb-ı muâşeret ve giyilecek kıyafet değişmektedir. Medeni hayatın vazgeçilemez bir gereği olarak kabul edilen vizitelerin âdâb-ı muâşeret açısından oldukça hassas bir konu olduğu söylenebilir.

Vizitelerin hemen hepsinde geçerli olan kurallardan birisi vizite esnasında evde bulunmayan ev sahibi ya da sahibesine kartvizit bırakılmasıdır. Kartvizitler için Hasan Bahri gibi bazı yazarlar ayrı bir başlık dahi açmıştır.⁶⁴ Gıyabında bırakılan tüm kartvizitlere vizitenin

⁵⁹ M. g., age, s. 11.

⁶⁰ *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, s. 26.

⁶¹ Age, s. 38.

⁶² Age, s. 38.

⁶³ *Alafranga Yaşamak Yolları*, Kadınlar Dünyası Külliyyatından, Kadınlar Dünyası Matbaası, İstanbul: 1331/1912-13, s. 2-3.

⁶⁴ Hasan Bahri’ye göre “En nefis ve güzel kartdöviztler ve davetnameler Bab-ı Ali Caddesinde “Günad” kütüphanesi tarafından tabettirilmektedir.

gerekçesi Fransızca kısaltmasıyla yazılarak kart katlanmakta ya da sol kenarı bükülmektedir. Ancak kabul günlerinde kırılmış kartvizit bırakmak aileye karışıküstahlık olarak görülmektedir.⁶⁵

Suâre ve Balolar

Akşam verilen parti ya da özellikle belli bir amaç için gerçekleştirilen toplantılara suâre denmektedir. Suâre kelimesi Fransızca “soirée” kelimesinden gelmektedir. Ahmed Midhat’a göre, suâre akşam yemeğinden uykuya kadar olan zamanda ahabplar ile birlikte geçirilen bir nevi çay davetidir. Balodan farkı ise raks edilmemesidir. Muâşeretinin çok benzer olması dolayısıyla muâşeret kitaplarının çoğunda suâreler ve balolar birlikte ele alınmıştır. Genellikle balo ve suâre ile ilgili olarak nasıl giyinileceği, selamlaşma, mükâleme, takdim, büfe âdâbı, kadınlarla olan münasebet ve dans gibi konulardan bahsedilmektedir. Ancak suâre ve balo âdâbına geçilmeden önce suâre ve balonun okuyucu için tanımlanması ilginçtir. Nitekim hem bu basit ve ansiklopedik sayılabilecek tanımlardan hem de konuya yaklaşım tarzlarından muâşeret yazarlarının muhatabını konuya açma kabul etmediği görülmektedir.⁶⁶

Mevcut Osmanlı muâşeret kitaplarının çoğunda bu bölümler nasıl suâre ve balo tertip edileceğinden ziyade hazır bulunan suâre ve balolarda hangi muâşeret esaslarına dikkat edileceğine yoğunlaşmıştır. Bu konuda tek istisna Comtesse de Magallon’un Ahmed Cevad tarafından aynen tercüme edilen *Rehber-i Muâşeret: Avrupa Âdâb-ı Muâşereti* isimli kitabıdır. Comtesse de Magallon kitabında suâre ve balo tertip edecek kişiler için davetnamelerin hazırlanmasından evin düzenlenmesine kadar her türlü ayrıntıyı anlatmıştır.⁶⁷ Oysa aynı dönemde Avrupa ve ABD’deki etiket literatüründe “suâre ve balo” başlıkları altında genellikle ev sahipleri ve misafirler açısından konu ayrı ayrı iki başlık altında ele alınmaktadır.⁶⁸ Lütfü Simavi’nin ifadelerinden anlaşıldığına göre suâre ve balo tertibi Osmanlı aileleri arasında çok da yaygın değildir: “Kış mevsiminde Avrupa’da aristokrat sınıfı ve diğer zenginler ve yabancı sefirler tarafından büyük gece davetleri vermek adetten olduğu gibi memleketimizde sefirlerin bir kısmının da bu gibi eğlenceler düzenledikleri bilinir.”⁶⁹

Genellikle büyük evlerin salonlarında gerçekleştirilen suâre ve balolar en kamusal nezaket kurallarının geçerliği olduğu organizasyonlardır. Ahmed Midhat’a göre suâre topluluğu otuz ile seksen kişi arasında değişebilir. Lütfü Simavi’ye göre ise yüzlerce kişidavet edildiğinden ev sahibi misafirlerin bazılarını tanımayabilir.⁷⁰ Her suâre ve balo davetine davetname geldi diye katılmak mecburi olmadığı gibi katılamayacağını önceden bildirmek de gerekmemektedir. Fakat gidilsin ya da gidilmesin bir hafta içerisinde o aileye vizite verilmesi mecburi olup, katılmıyorsa teşekkür, katılmıyorsa ise itizar (özür) vizitesi olmaktadır. Hiyerarşik olarak suâre çay davetinden ağır, balodan hafif bir merasimdir. Bu nedenle çay davetinden biraz sonra, balodan daha önce gidilmelidir. Alafranga saate göre 10’dan önce gidilemeyeceği gibi 11’den sonra da gidilmemelidir.⁷¹ Suâre’de ilk olarak hane sahibesi ve sahibine selam verilip sonra açma olduğu kimselerin yanına gitmelidir.

⁶⁵ Hasan Bahri, *age*, s. 15.

⁶⁶ Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret’e göre üç çeşitsuâre vardır: Soirée Musicale (Muzikalı suâre); Soirée dramatique (Tiyatrolu suâre) ve Soirée dansante (bal yahud balo). *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, s. 32.

⁶⁷ Comtesse De Magallon, *age*, s. 63-73.

⁶⁸ Örnek için bkz. Florance Hartley, *The ladies’ Book of Etiquette, and Manual of Politeness: A Complete Hand-Book for the Use of the Lady in Polite Society*, De Wolfe, Fiske & Co., Boston, 1875. Ayrıca bkz. Walter R. Houghton, James K. Beck, James A. Woodburn, Horace R. Hoffman, A. B., Philputt, F. E. Lyster, and W. R. Hpoghton, *Rules of Etiquette: Home Culture, What to Do and How to Do It*, Rand, McNally & Company, Publishers, 25th Edition, Chicago and New York, 1893, s. 147-160.

⁶⁹ Lütfü Simavi, *age*, s. 19.

⁷⁰ *Age*, s. 19.

⁷¹ Ahmed Midhat, *age*, s. 376.

Ahmed Midhat'a göre suâreler ve balolar raks dîğında muâçeretce çok benzerdirler. Kıyafet konusunda ise suâre ve balolarda kıyafet farkı yoktur. Erkekler kuyruksuz setri ve kadınlar dekolte kıyafet giyerler.⁷² Zabitan için yazılan *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*'e göre ise suâreler etiket hiyerarşisinde balodan daha alt seviyede yer aldığından suârelere balolar kadar ağır kıyafet ile gidilmemelidir. Suârelere cumalık elbise ve balolara da büyük üniforma ile gidilmelidir.⁷³

Suârelerde "souper" denilen gece taamı gereklidir. Kadınları koltuğuna alıp büfeye götürmek "kavalye" olarak tanımlanan erkeklerin vazifesidir.⁷⁴ *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*'e göre "Hane sahip veya sahibesi "mösyöler madamları soupeye götürünüz!" diye nida eder etmez eğer bir kadınla birlikte bulunur ise o kadını eğer bulunmaz ise yanında erkek bulunmayan ve muarife peyda edilmiş olan bir madama tekarrüb edip "müsaid iseniz sizi soupeye götüreyim" diye kol uzatmak muvafık-ı terbiye ve nezakettir. Şayet o madamı diğeri birinin soupeye götürmesi takarrüb etmiş bile olsa kadın bu muameleden müteşekkîr olur ve kabul edemeyeceği halde pek nazikane itizar eyler."⁷⁵

Suâre muâçeretinin aynen geçerli olduğu balo ise Comtesse de Magallon tarafından "Suret-i mahsusada tertib edilen rakslı müsamere"⁷⁶ olarak tanımlanmıştır. "Balo da bir nevi suâredir. Davetnameye sadece "dans edilecektir (on dansera) yazılır."⁷⁷ Balo muâçereti, danstan dolayı Osmanlı erkeği için suâreye kıyasla daha zordur. Çünkü Osmanlı erkeği dansa ağına olmadığı gibi dans etmek bazılarınca ayıp ya da hafifmeçeplik sayılabilmektedir. Bu nedenle *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret* nasıl dans edileceğini yazmadan önce okuyucusuna Avrupa'da herkesin küçük yaştan itibaren dans öğrendiğini ve dans etmenin ayıp sayılmadığını hatırlatmaktadır. Bundan sonra ise dans bilmeyenlere bazı uyarılar ve ipuçları verilmektedir. Örneğin, dans bilmeyen birinin bir kadını dansa kaldırmasının, fistanına ya da ayağına basmasının küstahlık olduğu ifade edilmektedir.⁷⁸ Dans bilmeyenler ısrar vaki olur ancak "kadrlî" tabir olunan raksa iştirak edebilirler. Çünkü kadrlîde birisi kumanda edeceğinden ve rakslar pek sade olduğundan kumandalara dikkat ederek ve diğerlerini taklit eyleyerek iğn içinden çıkmak kabil olabilir.⁷⁹

Medeni hayatın bir vecibesi olarak kabul edilen balonun Osmanlı toplumunda kolay benimsenebilir bir durum olmadığı söylenebilir. Öncelikle kadın ve erkeğin birlikte aynı mekânı paylaşmasının da ötesinde aralarında fiziksel teması da gerektiren dansın vuku bulması bazı çekincelerin ortaya çıkmasına ve muâçeret yazarlarının da bu çekincelerin üzerinde durmasına yol açmıştır. Öyle ki, *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret* balonun maksadının ne olduğunu ve ne olmadığını açıklama ihtiyacı hissetmiştir. Buna göre: "Şunu unutmamalıdır ki, balodan maksat namuslu ailelerde kadın erkek birlikte zevk etmek değildir. Kızların koca bulması ve erkeklerin izdivaç etmek üzere kızlara kendilerini beğendirmeleri için vesile hazırlamaktır. Demek oluyor ki, baloda erkek ve kadın edep ve terbiye ve nezaket hususunda birbirlerine rekabet edencesine izhar-ı maharet mecburiyetinde bulunur. Baloda kahkahalarıyla nazar-ı dikkati celbeden, vakar ve haysiyetini muhafaza etmeyen bir kız dillere düşüp müddet-i ömrünce kocasız kalmak tehlikesine maruzdur."⁸⁰

Hem *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*'e hem de Ahmed Midhat'a göre dans, medeni cemiyetlere dahil olacak Osmanlı erkeği için bir mecburiyet değil, ihtiyaç olduğunda durumu kurtaracak kadar

⁷² Age, s. 378.

⁷³ *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, s. 32.

⁷⁴ Age, s. 32.

⁷⁵ Age, s. 32.

⁷⁶ Comtesse De Magallon, age, s. 63.

⁷⁷ *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, s. 30.

⁷⁸ Age, s. 34.

⁷⁹ Age, s. 35.

⁸⁰ Age, s. 36.

aÇna olunması gereken bir muâÇret esasıdır. Nitekim Ahmed Midhat, dansın balo muâÇretinin olmazsa olmazlarından olduğunu, Avrupa’da dans bilmeyen bir gencin davet edildiği baloya gitmemesinin daha uygun olacağını söylemesine rağmen Çaklıları dans mecburiyetinden muaf tutmaktadır. Ona göre “*Adet-i milliye ve kavmiyemizde raks bulunmadığından bahisle “bilmem” demek özr-i makbul yerine geçer, bu itirafta bulunan Şarklılar ta’yip dahi olunmazlar.*”⁸¹ Öte yandan Ahmed Midhat uygulansın ya da uygulanmasın kitabında balo âdâbına ve dansa dair her türlü ayrıntıyı okuyucusuyla paylaşmaktadır. Buna göre baloda ilk dansa davet edilmesi gereken kiÇiev sahibesi ya da onun kızlarıdır. Onlardan evvel baÇkalarının dansa davet edilmesi ve onların kenarda kalması hürmetsizlik olarak görülmektedir. Dolayısıyla ilk olarak onların dansa davet edilmesi mecburidir ve yine onların bu dans teklifini kabul etmeleri de mecburidir.⁸² Ayrıca, dans ederken eldivenli bulunmak Çattır.

Balo hem maddi külfeti hem de ağır muâÇret kuralları dolayısıyla kolay tertib olunan bir müsamere değildir. *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*’in ifadesiyle “*Balo tertibi olur olmaz ailenin harcı değildir. Ancak zenginler, sefareter, bankerler, vükela mesarif-i kesire ile balo vermeye kalkışabilir.*”⁸³ Balo tertibi için evin fiziksel koÇularının da müsait olması gerekmektedir. Balo için birden fazla salon ve oda gerekmektedir. Asgari olarak raks için büyük bir salondan baÇka, orkestra için bir oda, oyun için bir oda, yorulanlar ve raksa katılmayanlar için bir oda ve vestiyer için bir oda olmak üzere en az dört odaya ihtiyaç vardır.⁸⁴

Sonuç

Alafranga hane tanzimini ve muâÇretini belirleyen en temel parametrenin hiyerarÇ olduğu söylenebilir. Zikredilen tüm muâÇret kurallarında adeta en muteberden en az mutebere doğru sıralama yapılmaktadır. Sofrada kimin nerede oturacağı, hangi erkeğin hangi kadına kol vereceği, kimin kime el uzatacağı, kimin kime önce selam vereceği tamamen hiyerarÇ esasına göre belirlenmektedir. HiyerarÇyi belirleyen en temel unsurlar ise öncelikle cinsiyet, sonrasında ise rütbe, mevki, yaÇ ve servettir. Hükümdar ve ailesi hariç her cemiyette âdâb-ı muâÇret hiyerarÇsında en üstte her zaman “kadınlar” yer almaktadır. Ancak kadın olmalarından baÇla onların ihtiram derecelerini belirleyen asıl unsur eÇerinin rütbe ve mevkileridir. Kadınlar arasındaki hiyerarÇde kendilerine gösterilen hürmet ve ihtiram genellikle eÇerinin statüsüne göre belirlenmektedir.

Kibar bir cemiyette kadınlardan sonra hiyerarÇde en üst sırada yer alanlar derecelerine göre askeri rütbe sahipleridir. Nitekim kıyafet konusunda üniformaları en prestijli kıyafetleri olduğu gibi salonda da sanki bir misafir değil, adeta kışadaki asker gibidirler ve muâÇretleri tamamen askeri rütbelerine göre belirlenmiştir. Kadınlar ve askerler dışındaki zümre için ise yaÇve mevki kendilerine gösterilecek olan ihtiramı belirleyen baÇıca unsurlardır. YaÇa büyük olanlara her zaman ihtiramda öncelik tanınmaktadır. Mevki ise daha muğlak bir konudur. Net tanımlamalardan ziyade pratikte irticalî olarak bireyler arasında mevkice bir sıralama yapılır. Nezaket, hürmet ve saygının derecesi tamamen kiÇnin belirlenen hiyerarÇdeki konumuna göredir. Örneğin *Centilmen*’de “*Nezaket Derecesi*” baÇığı altında Hasan Bahri “*Bir küçük çocukla görüşülürken nazırlara, hakimlere karşı kullanılan elfaz-ı ihtiramiyeye hacet görülmez. Cahil bir köylüye alim ve edibe hitap eder gibi muamelede bulunulmaz. Ve bir kadınla da askere emir verir gibi görüşülmez.*”⁸⁵ demektir.

⁸¹ Ahmed Midhat, *age*, s. 398.

⁸² *Age*, s. 385.

⁸³ *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret*, s. 32.

⁸⁴ Comtesse De Magallon, *age*, s. 63.

⁸⁵ Hasan Bahri, *age*, s. 20

Ahmed Midhat, Lütfü Simavi ve Mehmed Emin gibi bazı âdâb-ı muâçeret yazarları insanın dünyevi özelliklerine göre kendisine muamelede bulunmayı ve saygı göstermeyi eleştirmekte ve bu noktada Avrupa âdâb-ı muâçeretinin yüzeyselliğini ve ahlaktan yoksunluğunu vurgulamaktadırlar. Lütfü Simavi “*Akraba arasında rütbe ve mevki gözetilmeyeceğinden hizmet-i hükûmetde temeyyüz veyahut ticarete kesb-i servet etmiş bir akrabayı fakir fakat namus, haysiyet ve malumatı ile teferrüd etmiş bir akrabaya tekaddüm ettirmek münasip değildir.*”⁸⁶ demektedir. Mehmed Emin, yazmaktan içtinap ettiği „sosyete“ âdâb-ı muâçeretini tam da bu noktada keskin bir dille eleştirmektedir. Ona göre: “*Onlar, insanda (insan-ı kamil) hesap nisap ararlar. Fakat kanun-ı ahlaka müteassibin ve kemalat-ı insaniyeye malik olanlar herhangi sınıfa mensup olurlarsa olsunlar İslamiyette tefrik edilmeksizin hürmet ve mazhar-ı atafet olurlar.*”⁸⁷

Öte yandan bir salonda ya da cemiyette kiçye gösterilecek hürmetin hiyerarşiesasında belirlenmiş olması, bu kimselerin insani değer anlamında da hiyerarşieye tabi tutulduğu anlamına gelmemektedir. Comtesse de Magallon’un Avrupa âdâb-ı muâçeretini anlatan ve aynen Osmanlıca’ya çevrilen kitabında “Fakir akraba ve ahababınız varsa onlara karğızengin olanlar gibi hüsn-i muamelede bulununuz.”⁸⁸ denilmektedir. George Winfred Hervey *Nezaket Prensipleri: Görgü ve Adetlere Dair İpuçları ve Gözlemler* (1852, New York) başlığını taşıyan kitabında başlıklarına gösterilecek saygıya dair prensipleri şu şekilde özetlemektedir: “*Saygımızı ifade biçimimiz her zaman karşımızdaki kişinin yaş, rütbe ve diğer özelliklerine uygun olmalı. Bizden büyüklerle laubalilikten emsallerimize saygısızlıktan, bizden aşağıda bulunanları küçümsemekten kaçınmalıyız. Çok güzel bir kural: “Herkes saygı gösterin!” ve bu kuralı en zayıftan en güçlü insana kadar bütün insanlara uygulayın.*”⁸⁹

KAYNAKÇA

- BERTRAM Carel, **Imagining the Turkish House: Collective Visions of Home**, University of Texas Press, Austin, 2007.
- CURTIN Michael, “A Question of Manners: Status and Gender in Etiquette and Courtesy,” **The Journal of Modern History**, 57, 3, Sep. 1985, s. 395-423.
- DAVETIAN Benet, **Civility: A Cultural History**, University of Toronto Press, Toronto, 2009.
- DOĞAN Ğmail, “Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişimler ve Türk Ailesi”, **Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi**, Vol. 1 T.C., Bakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992), s. 176-198.
- DUBEN Alan ve BEHAR Cem, **İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940**, ĞetiĞim Yayınları, Ğtanbul, 1998.
- ELIAS Norbert, **The Civilizing Process, Vol. I. The History of Manners**, Blackwell, Oxford, 1969.
- ELIAS Norbert, **The Civilizing Process, Vol. II. State Formation and Civilization**, Blackwell, Oxford, 1982.

⁸⁶ Lütfü Simavi, **age**, s. 57.

⁸⁷ Mehmed Emin, **age**, s. 73.

⁸⁸ Comtesse De Magallon, **age**, s. 20.

⁸⁹ George Winfred Hervey, **Principles of Courtesy with Hints and Observetions on Manners and Habits**, Harper & Brothers Publishers, New York, 1852, s. 192.

- ESENBEL Selçuk, "The Anguish of Civilized Behavior: The Use of Western Cultural Forms in the Everyday Lives of the Meiji Japanese and the Ottoman Turks During the Nineteenth Century", **Japan Review**, Sayı 5, 1994, s. 145-185.
- ESENBEL Selçuk, "Medeni Davranışın Aczi I: Batı Kültür Formlarının 19. Yüzyılda Meici Japonlarının ve Osmanlı Türklerinin Gündelik Yaşamlarında Kullanımı," **Toplumsal Tarih**, 8, 47, Kasım 1997, s. 6-14.
- ESENBEL Selçuk, "Medeni Davranışın Aczi II: Batı Kültür Formlarının 19. Yüzyılda Meici Japonlarının ve Osmanlı Türklerinin Gündelik Yaşamlarında Kullanımı," **Toplumsal Tarih**, 8, 48, Aralık 1997, s. 7-15.
- ESENBEL Selçuk, "Uygarlık Süreci: Kavram Açısından Bir Mukayese", **Toplum ve Bilim**, Sayı 84, Bahar 2000, s.18-36.
- ESENBEL Selçuk, **Japon Modernleşmesi ve Osmanlı: Japonya'nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları**, Çetiğın, İstanbul, 2012.
- FAROQHI Suraiya and NEUMANN Christoph K., **The Illuminated Table, the Prosperous House**, Ergon Verlag, Wurzburg, 2003.
- FAROQHI Suraiya, **Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire**, I.B. Tauris Publishers, London, New York, 2000.
- GÖÇEK Fatma Müge, **Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization and Social Change**, Oxford University Press, New York, Oxford, 1996.
- HARTLEY Florance, **The ladies' Book of Etiquette, and Manual of Politeness: A Complete Hand-Book for the Use of the Lady in Polite Society**, De Wolfe, Fiske & Co., Boston, 1875.
- HERVEY George Winfred, **Principles of Courtesy with Hints and Observations on Manners and Habits**, Harper & Brothers Publishers, New York, 1852.
- HOUGHTON Walter R., BECK James K., WOODBURN James A., HOFFMAN Horace R., PHILPUTT A. B., LYSTER F. E., and HPOGHTON W. R., **Rules of Etiquette: Home Culture, What to Do and How to Do It**, Rand, McNally & Company, Publishers, 25th Edition, Chicago and New York, 1893.
- İĞİN Ekrem, **Tanzimat Ailesi ve Modern Âdâb-ı Muâşeret, Sosyokültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Bakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992.
- KOÇU Reçat Ekrem, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Sayı. 4., Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- MERÇ Nevın, **Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi: Adab-ı Muâşeret**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000.
- MICKLEWRIGHT Nancy, "Public and Private for Ottoman Women of the Nineteenth Century", **Women, Patronage, and Self-Representation in Islamic Societies**, ed. D. Fairchild Ruggles, State University of New York Press, Albany, 2000, s. 155-174.
- ORTAYLI Öber, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yayıncılık, İstanbul: 2001.
- QUATAERT Donald, **Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550-1922**, State University of New York Press, Albany, 2000.
- SAFVETÇİ Ziya, **Salon Köşelerinde**, Türkiye İÇ Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

-
- ğEYDA Arzu, **Hanımlara Mahsus Gazete, 101-200**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- SHORT John Rennie, **At Home: An Anthropology of Domestic Space**, ed. Irene Cieraad, Syracuse University Press, New York, 1999.
- TANPINAR Ahmet Hamdi, **19. Asır Türk Edebiyatı**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 10. Baskı, 2003.
- TUNÇ YAĞAR Fatma, **The Predicaments of *Alla Franca*: Visions of Proper Behavior in Late Ottoman Etiquette Literature**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012.



HASAN RIZÂYÎ VE KÂN-I MA'ÂNÎ İSİMLİ MANZUM SÖZLÜĞÜ

*Muhittin TURAN**

ÖZET

Türk Edebiyatı sahasında Arapça, Farsça ve Türkçe sözlüklerin varlığı bilinmektedir. Bununla birlikte Eski Türk Edebiyatı içerisinde incelenilecek manzum sözlükler de bu edebiyatta hiç de azımsanmayacak bir yere sahiptir. Türkiye kütüphanelerinde ve yurtdışındaki kütüphanelerde günyüzüne çıkmayı ve araştırılmayı bekleyen onlarca manzum sözlük bulunmaktadır. Bu sözlükleri tanıtır nitelikte birçok makale, tez gibi akademik yazılar da kaleme alınmaktadır. Her ne kadar istenilen seviyede olmasa da bu alanda yapılan çalışmalar umut vericidir. Anadolu'da yazılan ilk manzum Türkçe-Farsça sözlük olarak kabul edilen Hüsâm b. Hasan el-Konevî (öl. 1399)'nin Tuhfe-i Hüsâmî isimli sözlüğünü Tuhfe-i Şâhidî ve Tuhfe-i Vehbî gibi önemli izler bırakan eserler izlemiş ve manzum sözlükçülük Osmanlı toplumunda önemli tesirler bırakmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde geçen, anlamları tam olarak anlaşılamayan “garip” kelimelerin ve Mevlana'nın Mesnevi'sindeki - bilhassa- Farsça kelimelerin anlaşılmasını ve ezberlenmesini kolaylaştırmak gibi amaçlara yönelik olarak hazırlanan manzum sözlükler, sıbyan mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu sözlüklerden biri de XVII. Yüzyıl şairlerinden Hasan Rızâyî'nin 1069 / 1659 yılında Farsça-Türkçe olarak kaleme aldığı Kân-ı Ma'ânî isimli eseridir. Bu eserin en önemli özelliği Türk edebiyatında ilk Türkçe-Farsça alfabetik manzum sözlük olmasıdır. Türk dili ve edebiyatına önemli katkılar sağlayacağını düşündüğümüz bu sözlük, taradığımız diğer manzum sözlüklerde bulunmayan Farsça ve arkaik kelimeleri de içerir. Bu çalışmada XVII. Yüzyıl şairlerinden Hasan Rızâyî hakkında bilgi verilmiş ve Türkçe-Farsça manzum bir sözlük olan Kân-ı Ma'ânî isimli eserin transkripsiyonlu metni verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Manzum sözlük, Kân-ı Ma'ânî, Hasan Rızâyî.

HASAN RIZÂYÎ AND VERSE DICTIONARY NAMED KÂN-I MA'ÂNÎ

ABSTRACT

In the field of Turkish Literature, the existence of Arabic, Persian and Turkish glossaries are known. Furthermore, verse dictionaries to be studied in old Turkish Literature has a considerable amount of worth. In libraries of Turkey and abroad, there are tens of verse dictionaries waiting to be come to light and studied. Academic writings such as

* Çukurova Üniversitesi Doktora Öğrencisi, El-mek: muhit_33@hotmail.com

many articles and thesis, having a quality of introducing these dictionaries, are put down on paper. Despite not having the desired level, studies made in this field are hopeful. Known as the first written poetical Turkish – Persian dictionary, the dictionary of *Tuhfe-i Hüsâmî* by Hüsâm b. Hasan el-Konevî (d. 1399) was followed by the works leaving important trace like *Tuhfe-i Şâhidî* and *Tuhfe-i Vehbî*, and poetical lexicography took an important place in Ottoman community.

Verse dictionaries prepared to ease the strange words mentioned in Koran and hadiths, whose meanings cannot be understood exactly and in Mevlana's *Masnavi*, in particular Persian words to be understood and learnt by heart, were taught at Ottoman Primary School as a course book. One of these dictionaries is *Kân-ı Ma'ânî* written by the 17. century-poet Hasan Rızâyî in Persian-Turkish. the most important feature of the work is that it is the first Persian – Turkish alphabetic verse dictionary in Turkish literature. The dictionary we consider to contribute remarkably to turkish philology includes Persian and archaic words, not available in other verse dictionaries we have gone through. In our study, we gave information as to Hasan Rızâyî and the transcribed essay of his work named *Kân-ı Ma'ânî*.

Key Words: Verse dictionary, *Kân-ı Ma'ânî*, Hasan Rızâyî.

Giriş

Anadolu'da yazılan ilk manzum Türkçe-Farsça sözlük olarak kabul edilen Hüsâm b. Hasan el-Konevî (öl. 1399)'nin *Tuhfe-i Hüsâmî* isimli sözlüğünü *Tuhfe-i Şâhidî* ve *Tuhfe-i Vehbî* gibi önemli izler bırakan eserler izlemiştir ve manzum sözlükçülük Osmanlı toplumunda önemli tesirler bırakmıştır. Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde geçen, anlamları tam olarak anlamamayan “garip” kelimelerin ve Mevlana'nın *Mesnevi*'sindeki -bilhassa- Farsça kelimelerin anlaşılmasını ve ezberlenmesini kolaylaştırmak gibi amaçlara yönelik olarak hazırlanan manzum sözlükler, sıbyan mekteplerinde ders kitabı olarak da okutulmuştur. Bu mekteplerden başka tekke, medrese ve dergâhlarda da talim edilen bilgi kaynaklarındandır.

Türkçe-Farsça, Türkçe-Arapça ve Türkçe-Arapça-Farsça olarak kaleme alınan manzum sözlüklerin¹ “hacmi küçük, önemi büyük, ezberi kolay” olması münasebetiyle dil öğretimine önemli katkıları olmuştur. “Tahsil yağına gelmiş çocuklara yağına ve kabiliyetlerine göre manzum sözlük okutulmuş, talebelere önce Farsça, daha sonra da Arapça öğretilmiştir”². Bu sözlükler aracılığıyla Farsça öğrenen öğrenci aynı zamanda gramer bilgisi, aruz ve Gîr tekniği de öğrenmiş oluyordu. Sözlüklerin mesnevi tarzında yazıldığı, sözlüğün ezberini hem kolaylaştırıyor hem de bilgi korunarak sonraki nesillere nakli sağlanmış oluyordu. “Arapça sözlüklerin açıklamalarının Farsça olması ve dolayısıyla bu sözlükleri anlamamanın yolunun Farsça kelimeleri bilmekten geçtiği düşünülürse, dil öğretiminde Farsçanın yeri daha iyi anlaşılır”³.

¹ Atabey Kılıç, “Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizde Sıbyan-ı Sıbyan”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 20 (2006/1), s. 67-68.

² Yusuf Öz (1996), *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara s. 52.

³ Yusuf Öz, a.g.e., s. 49.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Hasan Rızâyî-i Aksarayî

Künyesi “Hazret-i Pîr es-Seyyid Hasan eĞgehîr bi-Rızâyî ibnü'l-Hâc Abdurrahman el-Aksarayî” olan Hasan Rızâyî (1599-1667) Ğâih, Ğâr, mütercim, nâsır ve manzum lûgat sahibi olarak çeĞtli sahalarda onu aĞkın eser ortaya koymuĞtır.

Hasan Rızâyî hakkındaki bilgiler çeĞtli kaynaklarda bulunmakla beraber ayrıntılı olarak onu kendi eserlerindeki bilgilerden tanımaktayız. *Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn* ve *Mahmûdiyye* isimli eserleri bu konuda bize yol göstermektedir. *Kân-ı Ma'ânî, Tecelliyât-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi* gibi eserlerinde de hayatı hakkında bazı bilgiler mevcuttur.

Künyesinden de anlaĞılacağı üzere Hasan Rızâyî Aksaray'da 1599 yılında dünyaya gelmiĞtir. Bu konuda incelediğimiz kaynaklar da birleĞmektedir⁴. Celveti Tarikatı'na mensuptur. Hayatının sonuna kadar da Celveti Ğeyh ve derviĞleri kendisinin yetiĞmesinde büyük rol oynamıĞtır. Aziz Mahmud Hüdâyî (1541-1628)⁵'nin sadık baĞlılarından. Bunu eserlerinde dile getirir:

Azîzüm Pîrüm olmuĞdurHüdâyî

Umar irĞâl Rızâyî Aksarâyî⁶

Ğık tahsilini Aksaray'da yapar ve “Memâlik-i Osmaniyye”de birçok Ğehir gezer. Gezdiği yerlerdeki Ğeyh ve derviĞlerin sohbetlerine katılır bazılarında da “inâbe” alır. MesleĞi kadılıktır. Malatya, Hama, Antakya, Çorum'da bu görevini yerine getirmiĞtir. AlaĞehir'deki kadılığını da Ğu beytinden öğreniyoruz:

AlaĞehre yine olmuĞdıkadı

Yapup bu nüshayı itdi recâyî⁷

Tuhfetü'l-Kuzât isimli bir de Ğer'i kanunları ve kadılıkla ilgili bilgileri içeren eser yazmıĞtır.

Kendisi Celvetiye Tarikatı'na mensup biri olduĞu halde Kâdirilerle birlikte bir dönem, pazartesi ve cuma günleri Kâdiri âyinlerine katıldığını söyler⁸.

Denizli'de ilgisi olmayan bir konu yüzünden dört gün süreyle göz hapsinde tutulmak suretiyle cezalandırılmıĞ ve sonra oradan kurtularak Denizli'yi terketmiĞtir.

Birden çok kiĞiden “inâbe” aldığını söylemiĞik. Bunlardan biri de Akbaba lakaplı Mustafa Efendi'dir⁹. Bu kiĞi Hasan Rızâyî'nin hayatında farklı bir öneme sahiptir. O da Hasan Rızâyî'nin “bey'at” aldığı ilk kiĞi olmasıdır. Bu durumu Ğöyle anlatır:

⁴ **Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, Kolektif, AKM Yayınları, c. VII, Ğstâbul 2007, s. 352; **İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Katalogu**, II. Cilt, XVII. Asır, Maarif Vekâleti, Ğstâbul 1959 Rızâyî mad.; Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, Matbaa-yı Âmire, Ğstâbul 1971, Rızâyî mad.; “Rızâyî Hasan Efendi” **Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, **Devirler/İsimler/Eserler/Terimler**, c.7, Dergah Yayınları, Ğstâbul 1990.; Bağdadlı Ğsmâil PaĞa Hediyyetü'l-Ârifin Esmâ-yı Müellifin ve Âsâr-ı Musannıfın, c.1, Milli Eğitim Basımevi, Ğstâbul 1951, s.295.

⁵ Aziz Mahmud Hüdâyî Koçhisar'da doğmuĞtur. Tahsilini Ğstâbul'da tamamlayarak Bursa'da naiplik ve müderrislik yapmıĞtır. Üftade namıyla tanınan Muhammed Muhyiddin'e (öl. 1580) intisap etmiĞtir. Üsküdar'da tekke-mescidini yaptırmıĞtır. Sultan I. Ahmed ile yakın münasebeti olmuĞtur. *Divanı, Tarikatname, Tecelliyât-ı Hüdâyî, Vakıat* bilinen eserlerindendir. (GeniĞ bilgi için bkz. Hasan Kâmil Yılmaz, **Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı**, Erkam Yayınları, Ğstâbul 1990; Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergâh Yayınları, Ğstâbul 2010, s. 222-223).

⁶ Hasan Rızâyî, *Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn*, Ğstâbul Belediyesi Kütüphânesi Osman Ergin Yazmaları, No. 41, 4a.

⁷ Hasan Rızâyî, *Kân-ı Ma'ânî*, Manisa ĞİHalk Kütüphânesi, No: 45 Ak Ze 184-1, 38a.

⁸ Hasan Rızâyî, *el-Mahmûdiyye fî Menâkıb-ı Ricâli'l-Bilâd*, Selîmiye Kütüphânesi, Ğbahim Hakkı Konyalı, No: 66, 197b.

Aķbabadan be'yat itdük evvelâ

Oldur evvel pîr-i tarîkat begüm

Muştafâdur ol 'Azîzüñ ismi bil

Çeşme vü hân itdi 'imâret begüm

Ėocaĥîşâr ol 'Azîzüñ şehridür

Aķsarâya ol yakın ġâyet begüm

Bil erâzî-i muţahharadan ol

Anda olmaz ehl-i ġalâlet begüm

Cümlesi mümin muvaĥĥid ĥavminüñ

Ėamdüli'l-lah şeh'r ü eyâlet begüm¹⁰

Ėasan Rızâyî, babasının Hacı Abdurrahman Efendi (984/1576-1049/1639) olduğunu ağağıdaki beyitte aĥıkça belirtir:

Peder Hacı Efendi Aksarayî

Hüdâ 'avf ide bu yüzi karayı¹¹

Ėık eğitimini babasının yanında ve çevresinden aldığından ona karĖ büyük bir sevgi beslediğini eserlerinden öğrenmekteyiz. Ayrıca Hama'da vazifeli iken cami yaptırdığını ve oradan da hacca gittiğini biliyoruz¹². Hasan Rızâyî, Hüdâyî ile babasının sayesinde tanığır ve onun himayesine girer¹³. Babasının Hüdâyî'den rıcası üzerine mülazım olur¹⁴. Ayrıca Hüdâyî Hacı Abdurrahman Efendi'nin silsilesinden birinin Celvetiye Tarikatı'na gireceği bilgisini verir. Tabii ki bu Hasan Rızâyî olacaktır¹⁵.

Hacı Abdurrahman Efendi hac yolculuğu sonunda rahatsızlanır ve Ėstanbul'da M. 1639'da 65 yağında vefat eder.

⁹Mustafa Efendi hakkında bilgilerimiz sınırlı olmakla beraber, kendisinin Aksaray'ın KoÇhisar ilçesinde bir han ve çeÇne yaptırdığını, Aziz Mahmut Hüdâyî'nin KoÇhisar halifesi olduğunu ve Hasan Rızâyî'nin ona büyük sevgi duyduğunu biliyoruz (Hasan Rızâyî, *Tezkiretü's-Sâlikîn*, 9b).

¹⁰ Hasan Rızâyî, *Tecelliyât-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi*, Selimiye Kütüphanesi Ėbahim Hakkı Konyalı Bölümü, No: 62, 126a.

¹¹ Hasan Rızâyî, *Tecelliyât*, 135b.

¹² Hasan Rızâyî, *el-Mahmûdiyye*, 189a. Arapça olan bu Türkçe bölümleri “Mustafa Çağırıcı (2006), *Hasan Rızâyî ve Tezkiretü's-Sâlikîn İle Mahmûdiyye Adlı Eserleri Tahkik ve Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamığ Yüksek Lisans Tezi, Ėstanbul” isimli yüksek lisans tezinden alınmığtır.

¹³ Hasan Rızâyî, *Tezkiretü's-Sâlikîn*, 7b.

¹⁴ Hasan Rızâyî, a.g.e., 10a.

¹⁵ Hasan Rızâyî, a.g.e., 116a-116b.

Vefât-ı vâlidüm bin kırk dokuzdur
Garîb oldu Ğstanbul içre bizde¹⁶

Kerem kıl vâlideyne eyle rahmet
Cemî' müslimîn bula selâmet¹⁷

Ola âbâ vü ecdâd cümle magfûr
Mekânı cennet ola yoldaĞhûr¹⁸

Hasan Rızâyî'nin 1056/1647'de doğan ve 15 yaĞında vefat eden Muhsin isminde bir de oğlu vardır¹⁹. Bundan baĞka çocuklarının olup olmadığı veya isimleri konusunda bilgimiz yoktur. Yalnızca *Mahmûdiyye* isimli eserinde Aksaray'a geldiğinde bütün evladını sağlıklı bulduğunu söylemesi baĞka çocuklarının da olması ihtimalini doğurmaktadır²⁰.

Hasan Rızâyî'nin vefat tarihi konusunda bilgilerimiz yetersizdir. Kaynaklarda bu konu ile ilgili kesin bir bilgiye rastlanmamaktadır. Sadece *Hediyyetü'l-Ârifîn*'de 1071/1660 tarihi verilmiştir. Bu tarih eldeki verilere uymamaktadır çünkü *Tuhfetü'l-Menâzil fî'l-Menâsik* isimli eseri 1677'de kaleme almıştır. Dolayısıyla bu tarihte sağdır. Bundan sonraki ortaya çıkacak eserlerde bu konu ile ilgili yeni bilgiler elde edilebilir.

Hasan Rızâyî'nin tespit edebildiğimiz eserleri Ğunlardır:

1. Divançe

Eserde Türkçe-Farsça 5 gazel, 1 murabba, 5 müsemmen, 1 muaĞĞer ve Ali mahlasıyla 12 gazel, 1 murabba, 1 müseddes, 2 muaĞĞe, 1 terci-bend vardır.

Millet Kütüphanesi Ali Emiri Efendi 545'te kayıtlıdır.

2. Gülistân Şerhi (Cûy-ı Rahmet)

Sâdi'nin meĞhur eseri *Gülistân*'ın nazmen Ğehidir. 1080/1669'de tamamlamıştır²¹. Nesihle yazılmış ve her sayfada 11 satır vardır. Ğık 70 yaprak civarı okunamayacak kadar bozulmuştur. Eserin bilinen iki nüshası,

Ğstanbul Üniversitesi Ğnülemin Kütüphanesi No: 2928

Süleymaniye Kütüphanesi Rüstem PaĞano: 869'da kayıtlıdır.

3. Miftâhü's-Sa'âde

H. 1054/ M. 1645 yılında kaleme alınan eser Ğnam Busûrî'nin Hz. Peygamber'e naat olarak yazdığı Kaside-i Bürde isimli Ğirinin manzum tercümesidir. Hasan Rızâyî bu eseri Müftü Ebû Said Efendi'ye hediye ettiğini söylüyor²². Eser Hasan Cankurt tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmaktadır.

¹⁶ Hasan Rızâyî, a.g.e., 14a.

¹⁷ Hasan Rızâyî, *Kân-ı Ma'ânî*, 3b.

¹⁸ Hasan Rızâyî, *Tecelliyât*, 135b.

¹⁹ Hasan Rızâyî, *Tezkiretü's-Sâlikîn*, 14b.

²⁰ Hasan Rızâyî, *el-Mahmûdiyye*, 195a.

²¹ Hasan Rızâyî, *Gülistân Şerhi (Cûy-ı Rahmet)*, Süleymaniye Kütüphanesi Rüstem PaĞa No: 869, 416b.

²² Hasan Rızâyî, *el-Mahmûdiyye*, 190a.

Milli Kütüphânesi 06 Mil Yz A 2549

Süleymaniye Kütüphânesi Hacı Mahmut Efendi 3705

Ğstanbul Üniversitesi Kütüphânesi TY 03910'da kayıtlıdır.

4. Kân-ı Ma'ânî

Konuyla ilgili ileride geniş bilgi verilecektir.

5. Tecelliyât-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi

Hasan Rızâyî'nin 1075/1664-1078/1667 yılları arasında yazdığı eser Aziz Mahmud Hüdâyî'nin *Tecelliyât* isimli eserinin nazmen Şerhidir. Eser, tarafımızdan yayıma hazırlanmaktadır.

Süleymaniye Kütüphânesi Hacı Mahmut Efendi Bölümü Nr. 3347, 46a-70b.

Selimiye Kütüphânesi Ğbrahim Hakkı Konyalı Bölümü no: 62, 126a-137b.

6. Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn

Osmanlı Ğâbirlerinde gördüğü ve sohbetlerinde bulunduğu Ğâh ve dervîĞeri anlattığı bir tezkiredir. Manzum ve mensur bölümler vardır. Eser 1072/1661'de tamamlanmıştır. *Tecelliyât-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi* isimli eserden alıntılar vardır. Üzerinde bir yüksek lisans tezi çalışılmıştır²³.

Selimiye Kütüphânesi Ğbrahim Hakkı Konyalı No. 64, 140a-155b.

Ğstanbul Belediyesi Kütüphânesi Osman Ergin Yazmaları No. 41, 1a-37b'de kayıtlıdır.

7. Sad Kelime-i Ali

Hiz. Ali'nin yüz sözünün manzum tercümesidir.²⁴

Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Ğmail Said I-5266, 1a-8a'da kayıtlıdır.

8. Tuhfetü'l-Menâzil fi'l-Menâsik

Hasan Rızâyî'nin müstensih mi müellif mi olduğu konusu tartışmalıdır. Âdem Ceyhan yaptığı araştırmada eserin Abdurrahman eĞgâmi'den tercüme olduğunu söylüyor²⁵. Söz konusu nüshada 1087/1676 tarihi geçmektedir. Bu da Hasan Rızâyî'nin bu tarihte hayatta olduğunu göstermektedir. Hac yolculuğunun anlatıldığı bu hac seyahatnâmesinde Ğstanbul'dan Mekke-Medine'ye gelinceye kadarki menziller konu edilmiştir. Ayrıca içerisinde *Binâ-yı Kâbe* isimli Kâbe'nin yapıldığını anlatan bir manzume de vardır.

Ankara Üniversitesi Yazma Eserler KataloĞu Koleksiyon, Üniversite A 249/III'te kayıtlıdır.

9. Tuhfetü'l-Menâzil Tuhfetü'l-Huffâz

Hac yolculuğunu anlattığı başka bir eseridir.

Cambridge Library no: 284, T Or. 662(8)'de kayıtlıdır.²⁶

²³ Mustafa ÇaĞırıcı (2006), *Hasan Rızâyî ve Tezkiretü's-Sâlikîn İle Mahmûdiyye Adlı Eserleri Tahkik ve Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ğstanbul.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Âdem Ceyhan, *Türk Edebiyatında Hiz. Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap, Ankara 2006, s. 248-252.

²⁵ a.g.e., s. 248-252.

²⁶ Menderes CoĞkun, *Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nabi'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 16.

10. Ma'rifetü Tarikati'l-Kâdiriyye

Hasan Rızâyî, Abdülkâdir Geylani'nin evladından geyh ğerefeddin'den "tevbe ve hilafet" almıŒtır. Bu durum Hasan Rızâyî'nin Kâdiriye Tarikatı ile olan münasebetini gösterir. Çe bu eser bu münasebetin bir ürünüdür. Eser elimizde bulunmamakla birlikte eserden *Hediyyet'ül-Ârifin* ve *İzâhu'l-Meknûn*'da bahsedilmiŒtir.²⁷

11. İlahiyât

Çahilerinin toplandıĒı eserdir.

İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi Önülemin no: 2928'de kayıtlıdır.

12. Hasbihâl-i Hükûmet-i Hod Der Baba-yı Atîk

Tek bir kaynakta söz edilen²⁸ ve kayıt numarası verilmeyen eserin yazılıŒ tarihi 1080/1669 olarak gösterilmektedir. Esere henüz ulaŒamadık.

13. Tahkîkât

Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi'nde söz edilen eserin nüshası Millet Kütüphânesi no: 545'te kayıtlıdır.

14. Tuhfetü'l-Kuzât

Ēer'i kanunları ve kadılıkla ilgili bilgileri içeren eser, yazarın sadece *Mahmûdiyye* isimli eserinde söz konusu edilmektedir. Hasan Rızâyî Hoca Hüseyin Efendi'ye hediye ettiĒini söyler. Bu eseri yazarken hiçbir karŒılık beklemediĒini, eseri kaleme alırken mürekkep ve kâĒıt masraflarının olduĒunu belirtir²⁹.

Gedik Ahmet PaŒa Kütüphânesi, 17982/2'de kayıtlıdır.

15. Etvâr-ı Seb'a ve Tevfîknâme

Bu iki eser aynı mecmua içerisinde. 203 yaprak olan bu mecmuada ilaç tarifleri, dualar, söz konusu iki eser, tasavvufu ilgili Farsça bir risale, gazeller, vefkler vesaire vardır. Çerisindeki söz konusu iki eserde Ali ve Rızâyî olmak üzere iki mahlas kullanılmıŒtır.

Millet Kütüphânelesi 545'te kayıtlıdır.

16. el-Mahmûdiyye fî Menâkıb-ı Ricâli'l-Bilâd

Hasan Rızâyî'nin birçok Çerde gördüĒü âlim, kadı ve evliyâ hakkındaki hatıraları anlattıĒı Arapça eseridir. Ayrıca gördüĒü ve duyduĒu keramet, latife, siyasi olay gibi diĒer bazı konulardan da bahsetmiŒtir. Ta'lik hatla yazılıŒ ve müellif hattıdır. Eser 1067/1656'da tamamlanmıŒtır. Eser üzerinde bir de yüksek lisans çalıŒması vardır³⁰.

Selîmiye Kütüphânesi, İbrahim Hakkı Konyalı No: 66, 177a- 198b'de kayıtlıdır.

17. Nüzhetü'l-Ebrâr min Ehli'l-Esrâr

H. 1056/ M. 1646 yılında tamamlanan eser Hasan Rızâyî'nin Aksaray'daki Çühedâ, fuzelâ, evliyâ ve sülehâ hakkında verdiĒi bilgilerden oluşur. *el-Mahmûdiyye fî Menâkıb-ı Ricâli'l-Bilâd*

²⁷ Bağdadlı Ēmail PaŒa *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ KeŒfü'z-Zünûn*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. II, İstanbul 1972, s. 512; Bağdadlı Ēmail PaŒa *Hediyyetü'l-Ârifin*, s. 295.

²⁸ *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, s. 352.

²⁹ Hasan Rızâyî, *el-Mahmûdiyye*, 190a.

³⁰ Mustafa ÇaĒırıcı (2006), *Hasan Rızâyî ve Tezkiretü's-Sâlikîn İle Mahmûdiyye Adlı Eserleri Tahkik ve DeĒerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YayınlanmamıŒ Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

isimli eserden ayrılan yönü, *Nüzhetü'l-Ebrâr*'ın sadece Aksaray ilindekiler hakkında bilgi vermiş olmasındadır.

Selimiye Kütüphânesi, İbrahim Hakkı Konyalı No: 65, 158a-176b'de kayıtlıdır.

18. Risâle-i Ahkâm-ı Sâl-i Türkân

Yıldızları, günlerin, ayların, güneşin hükmü, hangi kavmin hangi ayları yılbaşı olarak kutladığı, bayram günleri, hristiyanların bayram günleri vb konuların anlatıldığı bir eserdir. Nesih hatla yazılmış Şerî Hasan Rızâyî 1045/1635'te tamamlamıştır.

Süleymâniye Kütüphânesi Fâtih Bölümü No: 3428'de kayıtlıdır. 100 yaprak.

KÂN-I MA'ÂNÎ

Kân-ı Ma'ânî, Türkçe-Farsça manzum sözlüklerimizden olup eserin bilinen üçü Türkiye kütüphânelerinde, biri de Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Bey Kütüphânesi'nde olmak üzere toplam dört nüshası vardır:

İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphânesi, T. 579.

Manisa Ş Halk Kütüphânesi, 45 Ak Ze 184-1.

Manisa Ş Halk Kütüphânesi, 45 Hk 2717.

Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütüphânesi Türkçe Yazmaları, R-1871.

Üzerinde çalıştığımız nüsha Manisa Ş Halk Kütüphânesi, 45 Ak Ze 184-1 nüshasıdır. Müellifin İstanbul Üniversitesi nüshası hariç diğer üç nüshada eserin yazılı tarihi konusunda verdiği bilgi ittifaken H. 1052/ M. 1644'tür. İstanbul Üniversitesi'ndeki nüshada ise H. 1082/ M. 1671 tarihi kayıtlıdır.

Biñ elli üçde olmuş idi nazmı

Biñ altmış dokuz idi bu Rızâyî

Alaşehir'e yine olmuşdu kâdı

Yazup bu nüsha(yı) itdi recâyı

Hudâ imânile hatm ide âhir

Du' â it târihi meded Rızâyî³¹

“meded Rızâyî” H. 1069/ M. 1659'u göstermektedir. Bu bilgilerden hareketle Garin Alaşehir'de kadı iken, eserin ilk yazılı tarihi olan M. 1644'ten yaklaşık 15 yıl sonra yani M. 1659'da eseri tekrar istinsah etmiş olduğu sonucuna büyük ihtimalle varabiliriz. Bu nüshada derkenarların eklendiği ve beyit sayılarının arttığını görüyoruz.

Tuhfe-i Şâhidî'ye nazire olarak H. 1069/ M. 1659'da kaleme alınan eser 550 beyitlik Türkçe-Farsça manzum bir sözlüktür. Diğer manzum sözlüklerden farkı, eserin Türk Edebiyatı'nda ilk alfabetik Türkçe-Farsça manzum sözlük olmasıdır. Her harfe, o harfle başlayan Farsça kelimeleri yerleştirir. Tabii olarak bu durum eserden istifadeyi de kolaylaştırır. Bazı Farsça

³¹Hasan Rızâyî, *Kân-ı Ma'ânî*, 38a.

kelimeler Türkçe telaffuza göre yazılmaya çalışılmıştır. *Tuhfe-i Şâhidî*, *Tuhfe-i Vehbî* ve *Manzûme-i Keskin* gibi önemli manzum sözlüklerde bulunmayan arkaik ve Farsça kelimelere de yer vermiştir. Az da olsa Farsça kelimelerin üçüncü, dördüncü anlamı kullanılmıştır. Kelimelerin karışıklıklarının rahatça bulunabilmesi amacıyla diğer dildeki karışıklığı numaralandırılarak verilmiştir. *Kân-ı Ma'ânî*'yi diğer sözlüklerden ayıran bir başka özellik de her manzum parçanın “kıt'a” veya “bahîr” yerine “harfû'l-bâ, harfû't-te...” şeklinde manzumenin hangi harfle başladığını belirten bir başlıkla başlamasıdır.

Eser hamdele ve salveyle başlıyor. geyhülislam Yahya Efendi'ye yazdığı 23 beyitlik bir mesnevi ile devam ediyor. Sebeb-i telifte Gâr Allah'a sığındığını ve ondan yardım istediğini söylüyor. Allahın da onun kalbine Hz. Peygamber'in Allah'tan hiçbir zaman ümit kesilmemesi gerektiği konusundaki hadisini ilham ettiğini bildiriyor. Bu sebeple kaleme aldığı eserini dua ile tamamlıyor.

Hasan Rızâyî eserine, *Uknûm-ı Acem*³², *Şâhidî*³³ ve *Nimetullah*³⁴tan derlediği kelimeleri de ekler. Sözlüğüne 8 Farsça kelimeyi almadığını söyler. Eserine *Kân-ı Ma'ânî* isminin verilişinde Gicizâde Ali Efendi'nin³⁵ payı olduğunu ve eseri hem ona hem de geyh Mahmud Çelebi'ye³⁶ hediye olarak verdiğini söylüyor. Eserinde kullandığı aruz bahirlerini *Mesnevi*'den aldığını bildiriyor. Manzum parçaların sonunda manzumenin aruzunu yazmasının yanında Farsça'yı bilmenin, sözlük okumanın ve ilim öğrenmenin yararlarından da bahsediyor.

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki, XVII. Yüzyıl müellifi Hasan Rızâyî tespit edebildiğimiz kadarıyla mensur ve manzum 19 eser kaleme almıştır. Hayatı hakkındaki bilgileri de çeşitli kaynaklardan ziyade kendi eserlerinden öğreniyoruz. Asıl mesleği kadılık olan Hasan Rızâyî, mesleği sebebiyle birçok Gâir gezmiş, hacca gitmiş, Geyh ve dervişlerle görüşmüş, onların sohbetlerinde bulunmuştur. Kendisini yetiştirdiğini ve ilmin değerini çok iyi anladığını telif ettiği eserlerden görmek mümkündür. Dolayısıyla kültür seviyesi yüksektir. Bu özelliğini, Türk edebiyatında bir ilk olarak kaleme aldığı alfabetik Türkçe-Farsça manzum sözlüğü daha iyi kanıtlar niteliktedir. *Tuhfe-i Şâhidî*'ye nazire olan eser, bünyesinde hemen hiçbir sözlükte bulunmayan arkaik ve Farsça kelimeleri de içermektedir.

³²Uknûm-ı Acem, XV. Yüzyılda yazılmış Farsça-Türkçe lügatların ilklerindendir.

³³Bir Mevlevî Geyhi olan Muğlalı İbrahim Dede (ö. 1550) tarafından 1514'ta kaleme alınmıştır. *Tuhfe-i Hüsâmî*'ye nazire olarak kaleme alınan eser 61 beyitlik besmele, hamdele, salve ve sebeb-i teliften sonra 451 beyittir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Hilmi Önamoğlu, *Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede Tuhfe-i Şâhidî Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2006.

³⁴“Sofyalı Nimetullah Efendi tarafından hazırlanmıştır. Eser, 1540'ta yazılmıştır. Lügat üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde mastarlar, ikinci bölümde genel gramer konuları, üçüncü bölümde ise Derî Farsçasının gramer özellikleri yer almaktadır.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Akçay (2010), *Osmanlı Dönemi Sözlükçülüğü ve Karahisari'nin Şamilü'l-Lüga İsimli Sözlüğü Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, s. 36.

³⁵Bu Gâris hakkındaki bilgilerimiz Hasan Rızâyî'nin *Mahmûdiyye* isimli eserinde verdiği bilgilerle sınırlıdır. Hasan Rızâyî bu Gâsin XVII. Yüzyılda yaşamış ve verimli biri olduğunu, Hasan Rızâyî'ye âlimlerin ve sâlihlerin bulunduğu bir mecliste dua ettiğini söylüyor. Mübarek günlerde onu ziyaret ettiğini de söylüyor (Hasan Rızâyî, *el-Mahmûdiyye*, 189b-190a).

³⁶Hasan Rızâyî, XVII. Yüzyılda yaşamış bu Geyhin salih biri ve Gâlin cezbeden nasibi olduğu bilgisini veriyor (Hasan Rızâyî, *el-Mahmûdiyye*, 178b).

KÂN-I MA'ÂNÎ

- (1a) Bismi'llâhi`r-Raḥmāni`r-Raḥîm
(Mefā'îlün Mefā'îlün Fe'ûlün)
- 1 Be-nām-ı Kâdir ü Hallâk-ı 'âlem
Ki oldur eyleyen bu ḥâki âdem
- 2 Sipâs ü minnet ü şükr-i firāvân
Aña olsun ki virdi bize ol cân
- 3 Getürdi bizi ol ketm-i 'ademden
Vücûd iklîmine âb ile demden
- 4 Hemân dem rızkımuza itdi taqḍîr
İdübdür aḥsen-i ḥalkile taşvîr
- 5 Anı bilmek için geldik cihâne
Budur bâ' iş kim emr-i *künfekâne*
- 6 Bi-ḥamdi'l-lah getürdük aña îmân
Resûline şalât olsun hezârân
- 7 Muḥammed Muştafâdur şânı *levlâk*
Anuñ ḥürmetine ḥalk oldu eflâk
- (1b) 8 Zuhûr-ı nûr-ı pâki evvel anuñ
Daḥı ḥalk olmadan nâmı cihânuñ
- 9 Bi-ḥamdi'l-lah idüpdür aña ümmet
Umarız rûz-ı maḥşerde şefâ'at
- 10 Ola yüz biñ selâm ol rûḥ-ı pâke
'Adedler şağışınca remle ḥâke
- Daḥı aşḥâb u âline firāvân
Şalâtile selâm her sâ'at ân
- Şehinşâha vire 'ömr-i dırâzı
Şikârın ala a'dâ içre bâzı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- Halîl İbrâhîm ismi ile mes'ûd
Yire girdi bunuñ devrinde Nemrûd
Zamânında bugün âsûde-ḥâlüz
Bi-ḥamdi'l-lah kamu ferḥunde-fâlüz
- 15 Ki oldur mefḥar-ı cümle selâṭîn
Mü'ebbed eyle yâ Rab anı emîn
- Hemîşe gül açılsun gülşeninde
Hezârân olalar ḥurrem deminde
- Sitâre-i bülendi ola ber-ter
Kamu şehzâdesi daḥî mu'attar
- (2a) Bula a' dâları üstine nuşret
Ola cümleye ḡâlib arta kuvvet
- İlâhî tâ kıyâmet âl-i 'Oşmân
Sa' âdetle ola 'âlemde sulṭân
- 20 İcâbet ide Mevlâ bu du'âyı
Du'âcıdur Rızâyî Aḳsarâyî
- Biñ elli üçde kıldum bunu taḥrîr
Anıñçün oldı târîḥ bil Rızâyî³⁷
- Hemîn var eyleye müfti'l-enâmı
Ki men Yaḥyâ'ü'l-a' zâḡam bunuñ nâmı
- Yine aḥfâdadur nâm-ı şerîfî
Ziyâde ism-i a' zâḡam oldı maḥfî
- Ḥaḳîḳat bu 'ulûm gencîne miftâḥ
Ki oldur müşkili ḥallâl ü fettâḥ
- 25 Yemm-i fazluñ bugün oldur ḥabîri
Rumûz-ı ḥikmetüñ oldur debîri
- Yenâbî'-i keremdür şimdi cârî
Yâ cûd ırmağıdur şîrin-vârî

³⁷Tarih H. 1053/M. 1644 olarak düğümüğtûr.

(2b) Efendüm ‘ilm ü ‘irfānile her dem
Ola maḥdūmı mümtāz ü mükerrrem
Fazīlet-i bağbānı ide ıslāḥ
İde her şüphemüz ol daḥı izzāḥ

Nazīri olmaya ol olaydı ‘ālem
Feṣāḥatle belāḡat üzre dā'im

30 Dem-ā-dem devleti olsun müebbed
N'ola Mevlā anı itse mü'eyyed

Yine Ḥaḡ itmeye kimseye muḥtāc
Dem-i ni' metde şeb'ān ola her ac

Olaydı cümle fende daḥı kāmīl
Yegāne merd ola 'ilmile 'āmīl

Bu bāḡ-ı 'ālem içre yine yā Rab
Ola dā'im mu'ammer ol müretteb

Nesīb-i pāk cihānuñ müntehāsı
Muvaşşah ibtidā vü intihāsı

35 Bunuñ taḥrīrine çün oldı rāḡīb
Hemān bir necl-i zībā 'ilme tālib

Didi Şāhidīde bulmam merāmum
Maḥallinde lügātler olsa kāmum

Teheccī üzre olsa idi tertīb
Olurdu ḡāyetile aña terḡīb

(3a) Recāsıyle Ḥudādan isti'ānet
Hemāndem eyledüm itdi i'ānet

Niyāzile baña idince ibrām
Olupdur bu ḥadīs ḡalbüme ilhām

*Ḳālē 'n-nebiyyū ṣalla 'l-lahu te'ālā 'aleyhi ve sellem:
Men ḳaṭa' a recā' e men irtecā ḳaṭa' allahu recā'ehu refi' d-dāreyni. Ṣadaḳa
Resūlu 'l-lah³⁸*

40 Bu maẓmūn ḥadīṣile ṣurū' u
Hemāndem eyledüm budur fūrū' u

Recā idenlerüñ viren recāsın
Bulur dünyā vü 'uḳbā irticāsın

Çıḳardum Şāhididen her lügati
Ḥudādan istedüm in' am-ı Zātı

Velī eylemedüm çokluḳ emek şarf
Telaffuz olmadı Fürsde sekiz ḥarf

O ḥarfler nādir ü ekşer mu' arreb
Revādur anları 'add eylesem hep

45 Birisi ṣe vü zel ü ḳāf ü ḥādur
Birisi ' ayn ü şād ü ḳād ü ṭādur

(3b)

Getürdüm nazm için gāḥice bunda
Luḡat kim buldum Uḳnūm-ı ' Acemde

Ki düzdüm rişte-i nazmumla anı
Ola nāmı bunun **Kân-ı Ma'ânî**

Niçe ebyâtı baḥr-i Meşnevîdür
Ki Mevlānāya ḥubbum ma' nevîdür

Ḥurūf-ı evveledür i' tibārı
Luḡat bulmaḳda çekme intizārı

50 Ne deñlü eyledüm sehv vü ḥaṭâyı
Efendüm eyle ıslāḥ u ' aṭâyı

Gedā Seyyid Ḥasan maḥlaş Rızâyî
Peder Ḥacı Efendi Aḳsarâyî

³⁸ “Hz. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem dedi ki: Her kim ki bir kulun Allah'tan ümit kesmesine sebep olursa, Allah da sebep olan kişinin ümidini keser. Allah'ın Resulü doğru söyledi.”

İlāhī seyyi'ātum ola mestūr
 ẖudāyā faẖluñile ola maǧfūr

Kerem kı l vālideyne eyle raḥmet
 Cemī' müslümīn bula selāmet

Benüm neslūme virme inķırāzı
 Olasın bu faķīrden irte rāzı

55 Beni dūnyā vü 'uķbā eyle sālīm
 Hemīşe luṭf eyle ḥōş ola ḥālīm

Utandırma meded rūz-ı kıyāmet
 Du'āmuz eyle yā Rab icābet

(4a) Oķıyanlar benüm naẖm u maķālüm
 Ola ġāyetde 'ilm-i Fürsde 'ālīm

Mefā' ilün mefā' ilün fe' ulün
 Ġaraz 'arz-ı du'ādur pādişāhum

Ḥarfū'l-elif

(Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilāt)

İzed Allah āb şu gök āsumān
 Āferīnende yaradıcı cihān

60 Ebr buluṭ eşk oldı gözde yaş
 Āb-rū yüz şuyına di ebrū kaç

Tāc efserdür daḥı efsār yular
 Toñmış efsürde getür dimekdür ār

Dindi mıķnāṭis taşı āhen-rubā
 Ma' nā āyā 'aceb ān-rā añā

Meşel³⁹ efsānedürür efsū yaba
 Āsitin eşvāb yeñidür gic ūyā

Eslemek esādurur daḥı gibi
 Āferīn alķış nidā ḥarfıdür ey

³⁹ “Türkler ana meşel dirler. Hikāye ma' nāsına gelir.”

- 65 Heyf 'aceb efsûs u efsûndur mekr
 Kurşun üsrüb (ü) göl oldu âb-gîr
 Esb at ester katır erzen tarı
 Deve üştür ârd un in-sû beri
- (4b) Âteş od çaķmaķdurur âteş-zene
 Âb-gîne şırça gözgü âyîne
 Âzmûden şınamaķ bal engübîn
 Âşiti ya' nî barışmaķ im bu in
 Âzer âteş yılduz aķter ez den
 Oldı ârâyiş bezek ez-çi neden
- 70 Ân-sû öte oldu hayrân âsîme
 Dahı çifte koşulan öküz eyme⁴⁰
 Âb-dân⁴¹ kavıķ (ü) kaşni engujed
 Âşiyân kuş yuvası ârî eved
 Âzmâyiş şınamaķ âyiş geliş
 Bulaşık âlâyiş (ü) koldur ereş
 Gergedan erc oldu eşik istân
 Üştülüm' arbeye tağ düğün âbân
 Oldı âmîhten karışmaķ hırş âz
 Âluh tavşancıl kuşudur endek az
- 75 İnek işte (vü) atmaķ endâhten
 Âşinâ bilişdür ermek âhten
 Efd (ü) efder kardaş oğlı er eger
 Âb-dâr şulıca mîve ey püser
 Yüzük engüşterdürür âyîn töre
 Geyik âhû yavrısı âhû-bere

⁴⁰ "Eyme çifte koşduķları öküzdür. Ana binâ eymeci dirler imiş."

⁴¹ "Âb-dân muṭlaķâ şü maḥalli dimekdür. Kāvına ve karpuzı daḥı âb-dân dirler. Zîrâ dâre lafzı her ismin ki âḥirine ulaşır. Ol ismin maḥalline delâlet ider. Serme-dân dimek o ikisi pes her yerde ki şü cem' ola. âb-dân dirler. âbdest-dân ibriķ ma' nâsinadur. Ni' metu'l-lah."

- (5a)
- Bunda getür dimege ĩn-cā biyār
İlet öte ān-cā būbr peyk üsgüdār
- Bezenilmiş şey'e di ārāste
Āhek alçı yapcacık āheste
- 80
- Dağı ārāmdur dölenmek est dūr
Ehrimen dīv adıdur engeşt kömür
- Oldı āmāde yaraqlanmış ol ān
İstāden⁴² ya' nî gidersin tūran
- Āb-tābedūr gögem enbūr kışac
Āb-keş sakķāya dindi ılķun⁴³ āc
- Oldı evreng ' izz ü baht ü āftāb
Dağı zībā dağı taht ü māh-tāb
- Ān ki o āyed gele ĩn-est budur
Āb-ı hōş-güvār içe siñici şudur
- 85
- Fercün iki cānibine isketān
Āb-püş⁴⁴ bil şehvet adı ey civān
- Erc devlet (ü) ebrencen bilezik
Üstüh'ān dağı kemik ālū erik
- Ālet efrāz aşılı āvīhte
Kazanılmış şey'e di endūhte
- Ġalebe enbūh demür şey āhenīn
İn-çünīn böyledür öyle ān-çünīn
- (5b)
- Dağı āverden getürmek ey püser
Çenber⁴⁵ āhençe vü çirkīn şey āver
- 90
- İşlamak āğuştēn ü mūhlet emān
Zārılık efgān hediyye armağan

⁴² “Bir kimesne yolda giderken tursa bīstād dirler.”

⁴³ “İlķun ağacı kırmızı ağacdur ki ... biter. Meşhūrdur.”

⁴⁴ Metinde “āb-nişt”

⁴⁵ “Çenber bir demürdür ki çeper bez tōķurken bezek enine tutarlar tōğrı tōķunsun deyü.”

Ya' nî endûzî kazanırsın dimek
Mânî-i Nakḳāşuñ kitābı Erjeng

Üzüm engür ejdef alıç nār enār
İncırık tutmak encüğdur ey yār

Āḥîr encām oldu āgāz ibtidā
Bugün imrūz oldu bunlar ĩn-hā

Kaldurmak oldu (dî) hem efrāšten
Sigil āzeh (ü) şanmak engāšten

95 Zahmet āsībdür⁴⁶ ' aḳīm er esterven⁴⁷
Ḥasret āzmān içeriye enderūn

Dindi āşūb fitnedür hem ürki mevc
Kösegi āşūb yüce yer ya' nî evc

Gövdede şiş olsa āmās dindi bil
Āfitāb oldu güneş ĩm-sāl bu yıl

Āzerm ḥürmet ' azīzdür ercümend
Mu' temed ūsnām ṭama' lı āzmend

Şimdi eknūn daḥı dirnek encümen
Ābile çiçek ḳabarcık çıkṣa ten

(6a)

100 Açık efrūz yüce efrāz ḳul eyāz
Ortaḳ enbāz oldu āḥîz fitne nāz

Ān-kes ol kimsedür işkel baḳlava
Gelmeḳ āmed ey nicedür ey besā

Büklüm ejeng daḥı muḥkem üstüvār
Feslegen ispergam iç ṭonı izār

Ḥaşıl āḥār enderz işmarlamak
Ova āmūndur daḥı esfid (dî) aḳ

⁴⁶ “Āsīb doḳuşmak birbirin dile baş urmak.”

⁴⁷ “Estereng dahi ' aḳıme dirler.”

Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât
 Kara yüzüm yâ İlâhî eyle aq

Harfî'l-bâ

(Müfte' ilün Müfte' ilün Fâ' ilün)

105 Büzürg ulu kimse peyâmdur haber
 Haqqı haber virene peygâmbir

Pür oğul dağı dinildi (çün) püser
 Qardaş ile baba birâder peder

Pây ayak bûd idi bigâne yâd
 Çok ola bisyâr dağı yel (oldı) bād

Demrene peykâr dinür (ü) añ bikâr
 Bic bider ü cenk ü şavaş peykâr

Niçe besâ çehreye di peyker
 Olsa müsâvî di berâber eger

(6b)

110 Yağmura bârân ü kanat bâl ü per⁴⁸
 Perde hicâb oldı yüce ber-ter

Bıldıra pâr hem dağı ol pâr-sâl
 Katı koca kimsedürür pîr-zâl

Qavz behrâş işe beşşâş⁴⁹ öz bezen
 Söyle begü qarıya di pîre-zen

Git berev (ü) alçaqa pest şıç birî
 Peyrev uyucu kişidür bâz girü

Dindi perestâr⁵⁰ dağı (çün) kara-veş
 Bûs öpüş çekmege dirler bekeş

115 Oqı beğ'ân dağı beküş dürüş
 Betû saña at yelesi dağı peş

⁴⁸ “Qanat perr ü bâl ya' nî tayrân ide kuşlar qanadı. Qapu qanadı kıyâs olunmaya.”

⁴⁹ “Beşşâş işe dimekdür. ‘Arabî’de bevl ma' nâsinadır.”

⁵⁰ “Perestâr Tûrkî’de tapmağ ve ‘Arabî’de câriye ma' nâdur. Bima' nâ câriyeye dirler qaraya beñzer dimek kıyâs olunmaya.”

- Yüñe peşm pehlû eyegi ilet bebr
Ber yemiş(e) mîve pulpuldur büber⁵¹
- Behre⁵² naşîb siñire pey bat kaz
Yavru beççe toğan adı ya' nî bâz
Bâ-tû seniñile olaydum bûdem
Bir yire gelmege di berhem şudem
- Aş kabağı pîkedürür yak besûz
Bağ benigeh eskiciye pîne-dûz
- (7a) 120 Gör bebîn eyle besâz gül behand
Bende kula bâzû kola nuş pend
- Ütme kaşıl pişhûr u dög bekûb
Oyna bebâz bezek olan şey'e pûb
- Tam ile tañ bāmdurur bām-dād
Şubha yakın gicedür olsun bād
- Berz tohum tohum ekense berzger
Ekdi bekişt al dimege di behar
- Penç beş ü hem dağı yigirmi bist
Elliye pencâh qarışdur bidest
- 125 Fâ'idesiz bi-hûde barbuṭ⁵³ kopuz
Pûdînedür na' ne dağı (di) yarpuz
- Yoğun olan seslere dinildi bem
Bişnev işit şarmaşık otı behm
- Buz keçidür çörek otına buğanc
Kuzuluca helvâya dinür pürkenc
- Dağı bezm meclis-i şurbe tamām⁵⁴
Ülkere Pervîn (ü) piyâleye cām

⁵¹ “Bübere fülful pülpülü didikleri gibi pulpul dağı dirler imiş.”

⁵² “Behre ‘Arabî’de naşîb ma‘ nâsinadur. Türki’de ... dirler ve ulu dirler.”

⁵³ “Barbuṭ bâ'nuñ fethi ile kopuza dirler.”

⁵⁴ “Beym meclise dirler ammâ bezm-i diger olınsa meclis-i şurb u hamr demek olur.”

- Mirrîhe Behrâm dinür yük bār
   Adl ile destûre dağı dindi bār
- 130 Bestedürür bağı vü hem sine ber
 Piste dinür fistiğa hem yüce ber
- (7b) Türkçe gömüldürüke di ber-bend
 Arda pes uçmağa dinildi perend
- Puhte di pişmişe dağı berf qar
 Kaşı demek arkamı püştem beğâr
- Hem berehîd kırtula getür beyâr
 Dağı bekün kopar anı mîve bār
- Arka ile sineye dinildi püşt
 Cennet-i a  lāya dinildi behîst
- 135 Dağı büverzîden özenmek hemân
 Arka tutacak yire di püştivân
- Añla besûden dinür (çün) sürmege
 Bâften urup dağı beçîd dirmege
- Batduğı yir oldu günün bâhter
 Pertev odur şu  le-i şems ü kamer
- Pişter ileriye vü pester geri
 Döşek adı bister ü fâriğ berî
- Bâ-tû saña dağı be-men di baña
 Hem dağı be-sûy-ı tû senden yaña
- 140 Berde qaravaş⁵⁵ (vü) di bâ çorba⁵⁶
 Birike olmaya naşîb bî-nevâ⁵⁷
- Oldı baţar kibr ü hezel bād-zem
 Dağı mara  adına di bād-rem

⁵⁵ “Berde qaravaş dinür.”

⁵⁶ “Çorba bâ.”

⁵⁷ “Bî-nevâ naşîbsiz demek olur. Allah Te  âlâ şaklaya.”

- (8a) Pāk-nejād ol kes ola aşlı pāk
 ȲorȲu ile ğuşşaya dinildi bāk
- Pāz ... ğüz ğünine pāyīze⁵⁸
 Pāk arı arıca şey pākīze
- Daĥı helāl-zāde şūfī pār-sā
 Bā biledür şey degerine bahā⁵⁹
- 145 Yıldırıma bīr dinür Ȳoca pīr
 OȲ yelegi adına di per-tīr
- Pīşedür iş ustalara pīşe-ger
 Bī-şerm ödsüz(e) ĥabīş bed-ter
- Yelici pūyendedürür put sanem
 Ȳurdeşeni marāzıdır pūştürüm
- Çevreye pīrāmūn u pīrüz zāfer
 Baġal dinür ȲoltuȲ u tavȲ perker
- Bārū⁶⁰ ğörk Ȳaplan adına pelenk
 Beheme ma' nāsı Ȳamu benc(?) benek
- 150 Pīşe dinür mīşelige ez besāy⁶¹
 Bez toȲıyan çulĥaya di bāf-bāy
- Ȳalkımaġa bāzī betāz segirt
 Ȳalkı dimek berce iletmege bürd
- Şayruya bīmār daĥı ȲorȲu(ya) bīm
 Ben eyüyem dimege di bihterem
- Yaşa di bāsūk fitile pelek
 Ȳas adı pinkān(a) di bāyed gerek

⁵⁸ “Pāyīze, ğüz ğünidür. 'Arabīde harīf dirler.’”

⁵⁹ “Bahā kıymet ma' nāsına gelür.”

⁶⁰ “Bārū ğörkdür ki topraȲ atarlar. Demirciler ve Ȳuyumcular āteş için isti' māl itdikleri kıyās olunmaya.”

⁶¹ “Besāy ez, ya' nī sükkeri yāĥūd 'aseli hīç olmazsa yoġurdi ezüp ayran it, dimekdür.”

(8b)

Yaşşı ile ene dinildi pehen⁶²
Enli peh̄in köke daḥı dindi bun

155 Pula peşiz raḡş idene pāy-kūb
Dindi benāz nāzlan āyā raḡşı ḥūb

Eyüye biḥ ḡav bene vir (di) bedih
Eyü olan şeye şaḡa dindi biḥ

Bes yeter öyle pes ü ḡayli bes
Piş ileri şoñra daḥı oldı pes

Bers yular ḡaşāḡı yetmek beres
Pars ‘Acem iḡl̄imi alḡaḡ pes

Pāy-ı bürehnedür ayaḡı yalın
Bed yaramaz behmen odur serd gün

160 Besleyici cümleyi Perverdigār
Bār-i Ḥudā Ḥazret-i Ḥaḡdur ey yār⁶³

Bār ağac ḡaşılıdur kerre bār
Devleti kām̄il kişiler baḡtiyār

Şaḡalı ḡabaya dinür belme-r̄iş
Yaşdıḡ adı bāl̄iş ü artuḡ (di) b̄iş

Pūye yel(m)ek perḡev kiler b̄id sōḡüt
Daḥı bed-endiḡ ḡasūd oldı bed

B̄ive ṡul ‘avrata dinür kes beber
Oldı perend ibrişim ü ṡolu pūr⁶⁴

(9a)

165 Pātiledür taba⁶⁵ ṡuman pejm̄ile
Beyū dinür yengeye gelin ile

⁶² “Aḡac kökü çiçek kökü demek degüldür.”

⁶³ “Yār nice ma‘nāsına gelür. Kerre ma‘nāsına dimiş ve yük ya‘n̄i ḡamāl ve icāzet ve destūr ma‘nāsına. Pādişāḡlar ḡapusına bār-ḡāḡ dirler ve icāzet yeri ve büzürg uludur ma‘nāsına. Nitekim aydurlar: Ey Bār-ı Ḥudā ya‘n̄i ey ulu Ḥudā. Ve bār̄iden lafzında şīḡa-yı emr ü şıfāt gibidür. Ni‘ metu’l-lah.”

⁶⁴ “ya‘n̄i bir şey tutmaḡ, gökden yaḡan ṡolu ḡıyās olunmaya.”

⁶⁵ “ya‘n̄i Türkçe ṡava dirler.”

- Dindi vedâ⁶⁶ eylemege bed-rûd
 Kuzu bere gök dağı bîh idi bûd
- Pîse ala nesne ulu büzürgân
 Dindi naķışlıca şey'e perniyân
- Berh biraz behye lekendeye di
 Küpe peyû kulluk ola bendegî
- Bevş riyâ dağı beyâbân yaban
 Beyû ikiz kız ola yâ (di) oğlan
 170 Ağıza bedfûz dinür dağı pûz
 Dindi çuvaldûza dağı pendûz
- Oldı yavaş kişi dağı bürd-bâr
 Bertele börk⁶⁶ oldı dağı yaz bahâr
- Âhire pâyan ü ta' n peygâr
 Penbelice yire dinür penbe-zâr
- Putâ tapan kimselere put-perest
 Horlamak uyhuda ya' nî behest
- Pâçile bir tahta anı kim giyer⁶⁷
 Ayağına batmaya qar ey püser
- 175 Bucağ adı peygüle belhem şapan
 Taşlar atar anıñıla her çoban
- (9b) Kösnük olan oğlana dinildi pār
 Ebe qarı adıdurur (hem) pîşyâr
- Yaprağa berg kığ(a) pişk bāng ün
 Ulaşa kervān ona peyveste çün
- Qırlangiç kuşu perestû bûbû
 İbibik adına dinür koğu bû⁶⁸

⁶⁶ “Börk yâ ve rānuñ fethi ile bir güne külâhdur. Dervîşler giyerler.”

⁶⁷ “Pâçile bir tahta imiş. Kış, güneş anı ayağına giyüp qar içine gitse batmaz imiş. ‘Acem’de vü Türkistân’da aydurlar imiş: Qarda gezüp izleri belürmez imiş.”

⁶⁸ “ya' nî rāyiha.”

- Hindî ḥakîm Berhemen pehlî(ye) yan
Pehlivân zûrlu kişi yeg behân
- 180 Bâşed olur hem daḥı bil köprü pül
Bâhî vü bâ aş adı topuk pejül
- Otla beçer pûşîde gizli olan
Yelpezedür bād-bîzen bād-zen
- Bîni burun yelken adı bād-bân
‘ Aklı giden bî-hûş (u) şorğun bân⁶⁹
Pûşîde di çürüğe bed-râm toşun⁷⁰
Daḥı biḥusbîden uyumaḥ⁷¹ bütün
- Miḥnet ü işkencedürür pîc pîc⁷²
Bedreḫa bâc oldu yaraḫdur besîc
- 185 Baḥsîden ya‘ nî zebûn ol bâş
Ḳap macaḫ bâr-dân ü bâh eş
- (10a) İldırma buḥnû vü hem şar bepîç
Daḥı benûş hem beyâ şâm pey ü iç
- İç yağı pîh tatlı daḥı bâ-mezze
Pençe el ayası kötü bî-mezze
- Peje silâḫ yi dimege di beḥûr
Dindi azuḫluk adına bîş-ḥûr
- Per ḳanat uçucu daḥı perrân
Şimşir ağacına buḫaş ey civân
- 190 Geç begüzer önce giden pîşvâ
Şanuya pindâr ü ḳolay pervâ
- Bâver⁷³ inanmağa di bayḫuş bûm
Daḥı ḳarar tuṭılacaḫ yire bûm⁷⁴

⁶⁹ “Bir ağacdur.”

⁷⁰ “Toşun ḥayası çekilmedik ḳara şıḡır.”

⁷¹ Metinde “kef” ile yazılmıştır.

⁷² “Pîc pîc aşlına kesb... ṭolaşmaḫ ve şarmaşık dirler.”

⁷³ “ya‘ nî i‘ timād.”

⁷⁴ “Bima‘ nâ memleket ve ser-ḥadd ve ḳarâr-gâh. Ni‘ metu’l-lah.”

Ayak u iz tabana bahâne pâ
Dağı piyâdeye dinildi yaya

Ölçeğe peymâne (vü) ‘ ahd peymân
Dindi dağı gûşşalılar pejmân

Dağı pesendîde begenilmişe
Yegiye pîrûz di koruluğ bîşe

195 Taşlı depeye dinür bād-kend
İtüzümü adına dinür perend
Dağı binā-gûş kulağūñ dibi
Yok demek oldu hemân ya‘ nî bî

Yâremüz eşelüye dinür bed-kâr
Pabuca pâ-pûş di berk pây-dâr

(10b) Şol ki kaçır başına totdanur
ya‘ nî bimenkîden odur şokranur

Çeri kulavuzına di kebelek
İkisi pervâne hediye bilek

200 Yaşşı ile yumruya dinildi pûç
Yaban âdemîsi ‘ ağılsız belûç⁷⁵

Bile behem kaçmağa bigrihten
Mühre dîvâr bâhse yapan bâhse-zen

Müfte‘ ilün müfte‘ ilün fâ‘ ilün
Hulķı hasen hüsni hasenden hasen

Harfî‘t-te
(Mef‘ ülü Fa‘ lün Mef‘ ülü Fa‘ lün)

Tîr dindi oğdur hem yaş dağı ter
Tora⁷⁶ tele di tîşe oldu keser

⁷⁵ “Ve mest-endâm ve Türkimânlar ve harâmîler ve densüzlerdür. Nî‘ metu’l-lah.”

⁷⁶ “Tora türkiseye dirler. İçine esbâb korlar. Tele, türkisedür.”

- 205 Qavm ü qabīle adına tebār
 Tele daḥı faḫ arış adına tār

 Tāř yüzde çıġıt şu‘ le kılıç tıġ
 Tuman qarañlıq buluṭla tārmiġ

 Tāzi ‘ Arabdur Tācık Fūrřı
 Tū sen dimekdür tefs ya‘ nı ıssı

 Keskin ü qaķır tızdür yalıñ tef
 Tābe tıġandur taġılsa telef

 (11a) Tehīdürür boş böġür tehi-gāh
 Tāvān verim hem qat daḥı tāh

 Tıř daḥı yelmek tūn daḥı külhan
 Balta teber gövde daḥı (di) ten

 210 At kamçısına dir tāziyāne
 Zekerüñ adı hem tuḥmiyāne

 Tek oldı ḥamle daḥı yalıñuz
 Tūzdur qazanmaq yay ayı temmūz

 Quzu qulaġı turř u turūře
 Hegbe telise azıq(a) tūře

 Tāften bükmeķ daḥı yaraşmaq
 Tāb oldı tākāt bükük ü kızmaq

 Qorkularuñ ger olursa ters-nāk
 Tārık qarañlıq ekşice turř-nāk

 215 Bil iki taḥta oldı tebūrāk
 Quş ürkidürler ikinci etrāk

 Kārvānserāyuñ adına di tım
 Yir döşeyelüm dimege tüzim

 Qıl tār tevānger bay oldı teng tār
 Tegerg toludur tünük yuşqa ey yār

(11b)

Gök gürelmekdür ma' nâda tunder
Ra' d ile ɖarb ol yorɖa tekâver

Mef' ūlū fa' lūn mef' ūlū fa' lūn
Ola mu' ĩnūm Allahu Ekber

Ḥarfî'l-cīm

(Mefā' ĩlūn Mefā' ĩlūn Fe' ūlūn)

220

Çirā niçün cev arpadur cūy ırmaɖ
Ṭona cāme çerā-gāh ya' nī otlak

Civān yigit çarğ çağır çeşm göz
Bīnār çeşme cevāb muḳābele söz
Çehīden⁷⁷ ḳalgımaɖdur niçe çend
Yarıɖdur çāk şu bügedi çemen-bend

Çerm gön bükölme çīn dindi çe ne
Çerīden otlamak ḳuş burnı çīne

Çeğz ḳurbağadur ḳaynadı cūşīd
Çāpük çeld ü çemin sidük devşür çīd

225

Dinür cellāda cān-dār dörpü çüb-sāy
Ceres çāñdur çeşn bayrām yer cāy⁷⁸

Çeşīden ṭatmak u çīre yegindür
Döşekdür cāme-ḥ'āb böyle çünīndür

Dinildi çizi kirpi manşıba cāh
İçi çirkli çıban çağz ü ḳuyu çāh

Çeğāmedür⁷⁹ şī' r cüst ya' nī çāpük
Daḥı zībā çaruḳ adına çāçek⁸⁰

(12a)

Olupdurur dilkülenmek cāplūsī
Süpürge çār u çārüb cāme giysi

⁷⁷ “Çehīden şatmak.”

⁷⁸ “Çün zamm ile istifhām içündür. Türki'de nitesin, nicesin diyecek yirde, Fārisī'de çün dirler sem' i.”

⁷⁹ “Çeğāme, ebyāt ü eş'ār ü ḳaşıdedür.”

⁸⁰ Metinde “çāçger”.

230 Çepāra eski aftan ol yaa cenb
Ay ü gün oacak yer  h-ı Na-eb

Ebed cav d eek ukur   hek
Aızla r h (u) c n eki ek cek

Cel cil ıraq  celv z (di) amm z
el p  h -ı k fir urbaa c z

Cef  zulm ü sitem az ye youn
Cen b ap   n  nice demek  n

Pili civeiv ü isteyici c y 
Deiz ortasına di cell-i dery 

235 Din r cefte egil p dolaana
Ne dürlü nicedür demek e güne

Mef   il n mef   il n fe   il n
 k r olsun H d  n n birliğine

H rf  l-h 

(Mef   il n Mef   il n Mef   il n Mef   il n)

H d  Allah H d vendd r ulu dikenli h r- ver
H m h   d r g ned r h r dinildi marıa h ver

(12b) Din r opraq  h k kerpie h t    alem h me
alem-d n h me-d n oldu ige h m    eve h ane

uru h k uyku iinde görünen  rete h y l
utu uına dindi h l daı tüy uıdur ferh l

240 Din r terlemie h y  kerde h d  kendi daı k p h m
Sim t h  n⁸¹ hem daı an h n güzel h bdur daı h y  h m

H m dend r egilmek hem egildi uyumu h fte
H - medd r af lı söz kiremid adı h t-pute

Dinildi metere hatt-ke balamu ya  n  h rd- v m
Aız yarı burun s m gi cer hatler oldu h m

⁸¹ “H  n ofradur ki iinde ni  met yirler. Elif iledür. Elifsiz h n ma  n sına.”

- (13a) Dinildi kendi özün görmege dâ'im ẖ'ışten dīden
Daḥı ıalkmağa di ẖ'āšten⁸² yemek bir şey' hem ẖürden⁸³
- Ayu ẖırs hatnedür sünnet ẖ'īd ıaşıldur iste ẖ'āh
Daḥı ḥod-rā sūtūden kendüyi ögmek ıara ev ḥer-gāh
- 245 Tōñuz ḥūk ḵānī' e ḥürsend ṭabī' atda ğama ḥār ḥār
Üyez siñegi ḥargezdür daḥı yeyni yüke ḥür-bār
- Dilek ḥ'āst ḥ'āhiş oldı bil şefā' at ḥūy daḥı 'ādet
Küle ḥākister ü baḥşış libāsı adına ḥil' at
Boz at ḥınk oldı ḥ'āher di daḥı ıız ıardaşa düş ḥ'āb
Ḳavun ḥar-būze mevc ḥizāb dinür ıanlı şuya ḥün-āb
- Ḥired 'aḳl ü ḥaşūk çirkindürür ḥ'āhed daḥı ister
Ḥilm sümükdürür ṭavşan daḥı ḥar-gūş eşek ḥardur
- (13b) Di ṭopraḳdan yığına ḥāk-i tūde ṭırmala di ḥast
Çadır ḥaymedür ebem gömecinüñ adı ḥür-perest
- 250 Ḳeyānyāniye ḥüsrev ḥūşe şalkım ḥōş ıoḳu ḥōş-bū
Diken ḥār geyecek ḥār-püş balıḳ ıılçığına ḥārū
- Dinildi ḥastegīdür şayruluḳ taşa daḥı ḥedūk
Ḥünük gökçek ḥaf ıavdur ṭoñuzlan böcü ḥebezduk
- Cumā' vaḳti şafādan ḥāşıl olan seslere ḥançe⁸⁴
Zihī zihī 'aceb 'aceb dūrüş dimege ḥahençe
- Küpecik ile bulğur çorbası ḥamre ḥadū⁸⁵ tükruk
Ağaçlardan butaḳ ıırmağa ḥev di şıtlıḳa ḥunbek
- (14a) Ḥarābātīdürür fāsıḳ ḥarābāt ya' nī mey-ḥāne
Ḥidiv eyü efendi ḥāmūş ebsem ḥān di sultān(a)
- 255 Ḥasīs ü dūne çörçöbe dinür ḥāşek daḥı ḥāşāk
Çekic adına ḥāyisk di ğazab-nāk kimse ḥışm-nāk

⁸² “ya' nī ayak üzere ṭurmak.”

⁸³ “..... ev içinde ıap ıacaḳ ve balta nacaḳ ve sā'ir metā' dur. Bār-dān daḥı dirler. Şāhidī ḳulıdur.”

⁸⁴ “Ḥançe ve ḥenc ve ḥunc bir ma' nāyadur. Ol maḥalde olan āvāza dirler.”

⁸⁵ Metinde “ḥadūk”.

Dinildi nā-kes ādem has yumurda hem taşak hāye
Hucestedür mübārek marıla dinildi hesāye

Mefā‘ ilün mefā‘ ilün mefā‘ ilün mefā‘ ilün
Gice gündüz dürüş ‘ ilme temennā ile Mevlāya

Ḥarfū‘d-dāl

(Müstef‘ ilün Müstef‘ ilün Müstef‘ ilün Müstef‘ ilün)

Dil-ber gönül alıcudur gönül kapucu dil-rübā
Dinlendirici gönlümüz oldu dil-ārām dil-berā

(14b) Gönül açıcı dil-küşā oğşayıcıdur dil-nüvāz
Kucmağdur āgūş oldu bil dem-sāz muvāfiḳ duta rāz

260 Destārçe mendīl dest-māl iki yañaḳ dībācetān
Dehende-rū yüz virici em sem ne dermān ey civān

Dādārdurur nām-ı Ḥudā Dārā ulu sulṭāna di
Dār-ḥāh şikāyet eyleyen dehl ṭavul düne dī⁸⁶

Dünbel çıbandur der kapu düjīne bez⁸⁷ sansar dele⁸⁸
Dürr incidür dāmen etek düşvār di güç dest di ele

Dürüş iri deme dipi dendān diş oldu ‘ adle dād
Dumçe sepet deşt ovaður düşdur omuz deh ona ad

(15a) Tütüne dūd kış oldu dey daḥı dil-āverdür dil-ber
Çölmege diğ kırıl dümüy yazıcıya dirler debīr

265 Demdür⁸⁹ nefes daḥı körük duḥter kıza dūzaḥ ṭamu
İkindi hem ḡayrı dīger giceye dün ikiye dü

Dildür gönül uzun dırāz (hem) dūze butraḳ dīde göz
Ded yırtıcı dürüst bütün bizdür direfş deryā deñiz

Oldı şavurmak dāmīden dikmege düḥten yive dīrz
Dāse dinildi kılçıḡa dīdār yüze düşīze kız

⁸⁶ “ya‘ nī dünkü güne di, dirler.”

⁸⁷ “Bez ki et ile deri arasında olur.”

⁸⁸ “Dele teşdīd ile dele düle taḥfīf ile sañsar, bir küçük ḡayvāndur. İki dürlü olur: Eyüsine zer-devā dirler. şarıca olmaḡla, kötüsine sañsar dirler. Samur daḥı bu nev‘ dendür. Nī‘ metu’l-lah.”

⁸⁹ “Dem nefes ve demirciler ‘Arabī’de minfaḡ dirler. Dem defe di. Nāy düdük.”

- Düde oba eksüğe dūn daḥı ‘ aşîret dūdmān
Aḳçe derem direfş ‘ alem gözciye dindi dīde-bān
- Oḡlan toḡurmak zaḥmeti oldı nisāya derd-i zih
Yaldıramak oldı dıraḡş gūr-ḥāne daḥme ḳarye dīh
- 270 Dībāc dinildi ibrişīm destenbū dindi yıylaḡaç
(15b) Dīvçe sülük gön bardaḳa dabbe ḡaşır otına dūc
- Demdeme āvāz güyegi dāmād içeridür derūn
Oldı derīçe⁹⁰ terece görmege dīden di bütün
Ürpermesi her sebzenūn oldı demīden ser-te-ser
Daḥı üfürmek bil anı iki lūḡatdūr ey pūser
- Dūşāb dinildi bekmeze dermāna dārū çirk denes
Destūr vezīr durūd selām ḳudret dinildi dest-res
- Deyyār dimek Türkīce ḡac destān ḡikāye oba dīh
Mekteb debīristāndurur vir dimek oldı daḥı dih
- 275 Peşķire destār-ḡ‘ān dinür dellāle⁹¹ ḳovcı pūze deng
Dene bedendür dāne şād eblehe dend ḡayrāna deng
- (16a) Demdeme daḥı kükreme dehen aḡız na‘ ra dehān
Düzd uğrıdurur haşt ḡayā kilise deyr durūḡ yalan
- Ḥaṇçere deşne ḡırḳa delḳ ḳartala dāl darḡāl fidan
Ḳuyruḳ adına dunbe dum bāḡ bekcisidür deşt-vān
- Dīv-gendüm ol buḡday biti ‘ Acem begi tācı dīhim
Derḡūrnedür lāyık ola ev ev dilenmekdūr derim⁹²
- İlk ḳış adı dīmāhdurur der-ḡeşt biten çayır çimen
Dervā mu‘ allak ḡücre derc ḳayḡusuz ādem oldı den
- 280 Müstef‘ ilün müstef‘ ilün müstef‘ ilün müstef‘ ilün
İki cihān eyligidür ‘ ālemde aḡlāk-ı ḡasen

⁹⁰“Derīçe terece ya‘ nī pencere dimekdür.”

⁹¹“Dellāle ḳovcı dimekdür, yorucu. Pūze deng dimekdür.”

⁹²“Türkmenlerūn evine derim evi dirler. Evden eve düşmek. Nī‘ metu‘l-lah.”

Ḥarfū'r-rā

(Meḥ'ülü Fā' ilātün Meḥ'ülü Fā' ilātün)

- (16b) Reh yola reh-nümā bil yol gösterene dirler
Reh-zen ḥarāmī oldı kılavuz adı reh-ber
- Aḳarsu ile daḫı yürüyen oldı revān
Rūha revān dinildi cān mevzi' ine revān
- Rūd çaya di tamar reg ıklık adına rebāb
İklık çalan rebābī ıssı gün oldı rüz-tāb
- Lāyık yarar dürüst hem cümlesi oldı revā
Rüsvā melāmet oldı nāzik olana ra' nā
- 285 Ruḫ yañaḳ oldı rü yüz tūc adına daḫı rūy
Rūy-saḫt utanmayan (yüz) yüzyüze rūy-ber-rūy
- (17a) Yama rigūy resen ip yününe resen-tāb
Resm dinildi ḳānūn üzengi adı rikāb
- Raḥne gedik yürimek dinildi aña reviş
Ḳoyun sürüsi reme Rüstem atına Raḥş
- Güneşle ıldırım reḫş şaḳal adına di riş
Reş daḫı ıldırımdur yün riş hem çıban riş
- Eski gözeme refū taḡ keçisi adı reng
Rev yürü toḡru rāstdur reng boya ḫiledür reng
- 290 Ḳızıl boyaya rünās ince vü dizi rişte
Rişte dinildi iplik erişte aş rişte
- İplige di resīmān revīm ki ben giderim
Reşk günü sirke yā vaşak rişk oldı irin rīm
- (17b) Rūde baḡırsaḳ oldı rişe şaçaḳ uçuk riş
Keçi şaḳalı riş ber-residedür irişmiş
- Ḳapmak rubūden oldı ḳurtulmak oldı rehā
Rād⁹³ oldı bil civān-merd rādbūy di 'ūdī şehā

⁹³ "Rād bima' nā kerīm ve civān-merd ve seḫī."

- Rûyîden oldı bitmek çağsır adına rânî
 Ramak baqıyye-i cân gayretli kişi reşkîn
- 295 Revnağ leṭāfet oldı yüze dinildi ruḥsār
 Raḥşende yaldırıcı rîmen ki merd-i mekkār
- Rûzîden oldı bitmek kurtulmuş oldı reste
 Rûze oruç ü gün rûz şaf daḥı oldı reste
- (18a) Rûzî-dehinde dâ'im rızq virici ki her gâh
 Revâne yola binmiş dilencidür revân-ḡāh
- Revendedür gidici boyacı adı reng-rîz
 Peynir şuyına recnîñ üzüm çubuḡına rez
- Aydınlık oldı rûşen süpürmeḡe di rûften
 Dilkiye dindi rûbah gitmeḡe dindi reften
- 300 Rûy-şinās oldur ḥürmetli daḥı (di) görkem
 Hem daḥı rûze-dârdur oruç dutucı âdem
- Rûstâ kıyâmet oldı restâyi ya' nî Türkler
 Re'âyadur ra' iyyet ruḥâm dinildi mermer
- Resânîden irişmek rûmânîdendür ürkmek
 Rendedürür irendeci rîḡten saçup ü dökmek
- (18b) Yüz silgecine rû-mâl sâde yağ oldı revgen
 Revzene penceredür baca ağacı revzen⁹⁴
- Ḥâm üzüm oldı rûçe rîḡâḡ ki yufḡa etmek
 Rûbûs⁹⁵ yiyici âdem oḡlancık oldı rîdek
- 305 Tükürmeḡe rîḡ dindi bişi daḥı revgen-cûy
 Reftârî yürigendür kundaḡ bezine riḡûy
- Râz oldı sırr ü ḥirmen çeç oldı daḥı râzen
 Rân uyluk ile sürmek egirmek oldı rişten

⁹⁴ “İkisi daḥı bir ma' nâdadur. Nî' metu'l-lah.”

⁹⁵ “Rûbûs, bizammu'r-râ bima'nâ ekül. Nimetullah.”

Mef' ülü fâ' ilâtün mef' ülü fâ' ilâtün
Yâr olan iyilerle gâyetde oldu aḥsen

Ḥarfü'z-ze

(Müfte' ilün Müfte' ilün Müfte' ilün Müfte' ilün)

(19a)

Zîver aña dinür bezek od gözünüñ adı zeng
Zîr aşığı ' avrata zen tağ ağacı ya' nî zereng⁹⁶

Zih kiriş ü zenbûr arı zîn eger zeft yoğun
Ol ki bey' den alınan akçe adına dir zebûn⁹⁷

310

Yire zemîn jâle çidür jerf derin zinde diri
Jende yamalı tona di altuna zer di zerd şarı

Şarışın oldu zerd-fâm renc şarılığa zerîr
Yund kuşu adı zerdepîr keten otına di zeğîr⁹⁸

Bî-hûde söz söyleyici âdeme dindi jâj-ḥây
Zîbâ dinildi gökçege altun ezene zer-sâ(y)

(19b)

İs ile pasa jeng dinür loḥusaya zâc pîre zâl
Rüstem atası daḥı Zâl şebnem ü kırağıya jâl

Kömür adına di zuğâl çirkine zişt zaḥm bere
Kâtı yuḫarılık zîr-zede şaf ile satıra

315

Zih dôle dindi döşe zâd zânû diz oldu zem avurd
Jâle çi şuda binilen tuluğa dindi tize zûd

Ḳuvvete zûr u zârılık zârı vü mühlete zamân
Hınçkırığa dinür zeganc zerû sülük ü dil zebân

Dindi zemistân kışa hem çaylak adı daḥı zeḡen
Baḫanaḫ adı zengule zîb cemâl ola ḥasen

Zîre⁹⁹ aşına zîr-bâ daḥı terid oldu zerrîn
Zerḫ riya zefk çâpûḫ yuḫarılığa zeberîn

⁹⁶ “Zerend daḥı dirler. Bir ağacdur ki kökü gâyet muḥkem olur. Yemişi olmaz. Zereng cihetine daḥı dirler. Nî' metu'l-lah.”

⁹⁷ “Āciz ü za'îf ü mağlûb u uyuşuk u kamaşmış u bey' ü süfte virenler kıymet ve esîr. Nî' metu'l-lah.”

⁹⁸ “Şabla didikleri otdur ki ṭabîbler aña serv dirler. Nî' metu'l-lah.”

⁹⁹ Metinde “Zîrde”.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

(20a)

Zelle nevâle oldı bil şavtıla cenge zemzeme
Zemen zamân u loğ taş¹⁰⁰ zemû Şeb-i Yemen zeme

320

Zehr ağu (hem) zihâr¹⁰¹ kâsık tırkaza dindi züfrin¹⁰²
Altunî olana zerrin havıç otına zer-zemin

Müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün
Kim ki luğatler okıya tâzece iken âferin

Harfî's-sîn

(Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilât)

Ser di başa sūzen iğne çalgı sâz u ıssı sūd
Ilduza dirler sitâre ırlamak ya' nî surūd

Seng taşdur söz sühen sahtdur katı desti sebū
Sürh kızıl yeşil sebzür her yañaya sū-be-sū

(20b)

Hile vü mekre sigâliş si otuz dahı se üç
Sū yañadur sür düğün kara siyeh süründür uç

325

Sünbüle şalkım serm kıçı seyl suyu seyl-âb
Şu görünse ılgım ü şalgım aña dirler serâb

Setî hâtün sîkî süci tıynacak yir sünb u süm
Seg mekes it sinegidür gümüş adı ya' nî sîm

Seme zivle serd ü sermāya şovuk suğbe zebūn
Sāye gölge gölgelikdür sāye-bān sitîh yoğun

Seksek oldı yilegen at sūsımār oldı keler
Kovıcıya dirler sühan-çin uçdan uca ser-te-ser

(21a)

And(ı) içmek oldı sevgend yaşlı âdem sugvār
Ser-keş oldı bil çamış kalkın siper atlı süvār

330

Dörpü egindüsi sāv seng-lâh¹⁰³ oldı çakıl
Sürb kurşun sîh şüşdür öyken adı ya' nî sil

¹⁰⁰ “Loğ taş¹⁰⁰ yuvaç ma' nâsinadur.”

¹⁰¹ “Zihâr kâsık kılı. ‘Arabîdür. Nî‘ metu’l-lah.”

¹⁰² “Züfrin kapu tırkazi ve kapu küregi. ‘Arabîdür. Nî‘ metu’l-lah.”

¹⁰³ “Seng-lâh taşlı yer dimekdür. Nî‘ metu’l-lah.”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- Sık-bā sirkeli aş erişte semenū yıl sāl
Sār şığircık kuşıdur saksı dağı oldu sıfāl
- Güç sitem bitdür süpüş üç kez demek oldu se-bār
Sūhte kav yeyni sebükdür ok gezi ya' nī sūfār
- Bil sipārīden añız süften delik delmekdürür
Sac ayağıdur sih-pāye kâğaz u kütüb sifr
- Ser-serī aḥmak kişi başı aşağı ser-nigün
Gözyaşı adı sirişk eşik sitān direk sūtün
- (21b) 335 İge sūhān ü sitiz yoğundur (y)üzerlik sipend
Jīve sīmāb u sepend ak kula at ya' nī semend
- Ulu leşker başı sālār u yarar er sere
Sīb elma adıdur sürüş di feriştelere
- Lāyık olandur sezā-vār di sepüs oldu kepek
Hem süpüziden ki (ya' nī) şoğlayup daḥmak demek
- Sürḥīze kızamıkdur dağı baht oldu sigāl
Çeribaşıdur sipeh-dār hem göz ağrısı sepāl
- Oldı reyḥān bil siperem yūnla yūş sāmān dinür
Sirişim tutkal yelimdür ser-zemīn oldu sūtür
- (22a) 340 Kızımak oldu sūtürden hem sūtürvendür kışır
Ustura adı sūtürre salbur adı dağı sur
- Örse sindān dindi serāyiden ırlamak hemān
Sigiziden bükümekdür çalkkoyn yatmak sitān
- Di sepet sāvīn ü sürḥābdur añut ılkın sūtür
Önegülükdür sigāliş şādılık şenlige sūr
- Ögmege dirler sitāyiş önegülük hem sitiz
Dağı sūtürk ulu parmak pek kavī olan sitiz

- (22b)
- 345
- Kudret hakkıyla la' le renk viren ıldız Süheyl¹⁰⁴
 Odda hâşıl kuş semender seyl şuyına dindi seyl
- Sâde-dil kin tutmaz âdem ta' ziye virmek sekûls
 Deve tabanına sül di ütme buğdaya sütül
- Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât
 Yâ İlâhî dâ'imâ 'özü ü niyâzum it kabûl
- Harfî ş-şın**
 (Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün)
- Şebe boncuğ çorak şüre butak şâh u tarak şâne
 Şikem karın palas¹⁰⁵ şâl(ak) şiyân dinildi çobana
- Şühûliden şafir urmağ ulu yol ya' nî şâh-râh
 Şükûh heybet ü şîr arslân şîrîn tatlı vü şultân şâh
- Süde şîr nâ'ibe şehne deñizün şovuğı şecâm
 Şû vü şevher ere dirler ferağ şâd ağışam oldu şâm
- 350
- Şükûfe çiçege dirler kılıç şimşîr şemem¹⁰⁶ çaruğ
 Yarasa şeb-pere oldu şikârifdür (hem) dağı yarığ
- (23a)
- Şigerf ulu şüd oldu deveci adı şütür-bân
 Şikeste ya' nî şınıkdur oğulbalına şeker-şân
- Şeş altı altmış oldu şaşt ter ü tâzedürür şâd-âb
 Şehd dağı oğulbalı deli şeyd 'acele şitâb
- Şüy sen olasın dimek çi şebnem tağ başı şah şah
 Kire çirkîne şâtır şüh dağı yanmaz ağaçdur şah
- Sevinme dimege şâdî mekün şülle ki ferc-i zen
 Tü dimek şüh dimek şüh pek şitâbî tû iversin sen
- 355
- Şude ter ya' nî ıslanmış şükûft açıldı rişte şeşt
 Utanmağ şerm ü kuşburnı dinür şend balık ağı şest

¹⁰⁴ "Süheyl bir şahşuñ ismidür. Ilduzdur ki Allah Te'âlâ kudretiyle ve hikmetiyle gökde menziline otururken yerde taş içinde la' le renk bir hâşşası yüzer. Nî' metu'l-lah."

¹⁰⁵ "ğalak palasa dirler."

¹⁰⁶ "Şemem çaruğ adıdır. Anadolı'da baldıra doladıkları tolağdur."

- (23b) Şikār av şīb iniş şabır şekīb girdāba dindi şār
 Hayāl-bāza dinür şeb-bāz şiken büklüm ü ton şalvār
- Şuğal çaçal şināver yüzmege şuda şīven mātem
 Şiyār şapan okı oldı qarışık nesnedür şirem
- Beyān ü tanıķ ü maħbūb (u) şöhet adına şahid
 Şeh-beyt mışra‘ -ı maħlas yazılsa şı‘ r ü kaşāid
- Dinür ħallāc çubuğı şefse dinür nā-bikār şefek
 Şemīh zīr ü zemīn oldı şīrīn maħbūba şengül şeng
- 360 Şu kim ħayrān-ı ‘ aşķ ola aña şifte vü şīn ‘ār
 Şaşı şehlā büyük incidür yektā odur şeh-vār
 Süd ağzına dinür şeme şakız ağacıdur şimşād
 Güzel koķu şemānedür şimāl ħūy oldı bil şen şād
- (24a) Mefā‘ ilün mefā‘ ilün mefā‘ ilün mefā‘ ilün
 İlahī luṭf u ihsānuñla eyle ħalbimüz ābād
- Ḥarfū‘-t-tā**
 (Mefā‘ ilün Mefā‘ ilün Fa‘ ülün)
- Ṭerāz ‘ alem ṭalabımaķ ṭebiden
 Derim evine ṭārem ṭaşt legen
- Çay āvāzı çağıldı ṭaṭana di
 Ṭūṭī ṭūṭī ṭufeylīdür oyna di
- 365 Ṭūṭīkek ṭūṭīcuķ daħı kemer ṭāķ
 Çadır ipine ṭınāb pencere ṭāķ
- Nişān-ı şahī ṭuğra sac ṭürre
 Kamaşmış ṭire ev şaçağı ṭürre
- La‘ b ki tek mi çift mi ṭāķ yā çift
 Dinildi ṭeble ħūrdur yiyici müft
- Eyü at ṭırfe yangı sesi ṭırvān
 Ṭarīd cevlan (ü) ṭılsım maħfī olan
- ‘ Azamet ṭumṭuraķ ṭa‘ n ‘ ayb bil
 Ṭeber-ħūn ol kızıl söğütdür ey dil

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012

- 370 Mefâ' ilün mefâ' ilün fa' ulün
İlâhî feth olaydı cümle müşkil
- (24b) **Harfî'l-gayn**
(Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilât)
- Ğunde örümcege dindi mûnis oldu ğam-küsâr
Ğajğajân sürüne sürüne yürümek toz ğubâr
- Ğın ğilâf ü ğurbağa ğûr ğula dinildi ğulâm
Ğayın ağacı ğûş ü ğavta şuya ğalmağ mevc temâm
- Ğüre ğoruğ dağı ğozak ğavî Türkîce yayık
Ğalmilic kıcık ğoyacak ğîşe oldu buğdayık
- Ğahbe ğar ğam-nâk ğamlı ağlamak ğat ğat ğiriv
Dağı ğüşâydur ağıl ğurî tezek ğül oldu dîv
- 375 Ğâv-şeng öğendire oldu dağı ğalle tağıl
Yuvalanmağ ğaltîdendür buğağı adına ğal
- (25a) Ğoncedür gül döñmesi mağaraya dinildi ğâr
Ğamze dirler çeşm-i mestin birbirine ursa yâr
- Ğarçadür ağımağ kişiler ğaynamiş misk ğâliye
Ğabğab ol zîr-i zenehdân ğâb bî-hûde diye
- Olsa ğayetde güzel ğurrâ çukur yine ğayyâ
Ğâje kızıllık otı yüzlerine sürer nisâ
- Eñek altı şarksa ğîjî dindi ğüceffâ hotaz
Ğareb üzüm dânesidür kıtlık adı dağı ğâz
- 380 Ğâfitâb oldu gazâle âhû-piçedür ğazal
Ğaşnedür çoğan çorağ oldu mağara dağı ğâl
- (25b) Ğan dibek taş ü ğammâz ğovcî bulutdur ğamâm
Biz ğazed urur ğaded ğîşî oğunmağdur tamâm
- Ğâye yeli ğurgur ü pencere ğurfe ğulgule
Keklik âvâzı vü ğavğâ ğulbe düşmek (hem) dile

Lif otu ğamlûl gögercin oldı ğûğû ğûrvâ¹⁰⁷
 Korum aşına dinildi daĥı ol aş ğûrbâ

Ġuşşalı ğam-nâk ğamlı ğuşşalarınıñ oldı hem
 Yarma aşı ğermec ü kıvanma ğâled ğuşşa ğam

385 Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât
 Câhil ile itme 'işret 'âlim ile eyle dem

Harfî'l-fe

(Me' ulü Fa' lün Me' ulü Fa' lün)

(26a)

Ferhunde ferruh kutlı vü hurrem
 Ferzend oğuldur halkaya felehm

Ferbih semizdür fertüt bunamış
 Unutulana dindi ferâmüş

Fitrâk(e) terki tâzelige ter
 Zîbâ vü revnaķ kırlik ferâter

Firâz¹⁰⁸ yoķuşdur buyruķ fermân
 Fele süd aĝzı ĥikmet(e) ferzân

390 Fâlûd ' aķılsız fetvâ cevâba
 Fihrist dinildi evvel kitâba

Filîve seme gül-güne figer
 Aşâĝılıĝa dindi fûrû yer

Fûrû aşâĝı borca dinür fâm
 Yaşmak fidâmdur iş soñu fercâm

Cenâ çâdurı adına fehm
 Âĥir ferencâm ğuşşaya fejm

Şu' le fûrûĝdur yarına ferdâ
 Ferâ yuķarı giri daĥı fâ

¹⁰⁷ “Gögercine ğûğû dirler. Ni' metu'l-lah”.

¹⁰⁸ “Firâz yoķuş nişib iniş. Yoķuş muķâbelesinde isti' mâl olunur.”

- 395 Faḥfere toz(dur) hem küflü etmek
Ferheng edebdür fincâ gerinmek
- Keklik ferāḥî ferāḥ daḥı giñ
Aldanmağa hem firibîden diñ
- Bestil felâta ev öñi finâ
Fütür süst(ü)lük def' ide Mevlâ
- (26b) Meşel fesâne bilegi fesân
Cādû ferheşt boldur firāvân
- 400 Bil fūrümāye alçaḡdur aşı
Şapan felāḡhan fereh-mend uşlu
Feyrüz zaferdür mertek ferāvâr
Fereḡş ḡadayıf teşvîşli figâr
- Buyruḡ tutucı fermân-berdâr
Gökçek feserdür şıḡmaḡ fişâr(dur)
- Fehhe kürekdür çaḡal feyāvâr
Esnamege hem dinildi fâr
- Şaçmaḡ feşândur toñmaḡ fusurden
Alçaḡ fūrüten şıḡmaḡ füşürden
- Feḡ dindi puta büthâne fercâl
Şuḡla feyāvâr şarḡuḡ ferḡâl¹⁰⁹
- 405 Artuḡlık olsa bir işde ferre
Ḥayf oldı füsüs bezek firih
- Dinür ferāḡîz olsa imekli
Daḡı fūrüter alçaḡ ola ger
- Ditretme sıtma dinür ferāşâ
Güzel eyü iş olursa fâfâ
- Fâter ılıcaḡ fâş âşikâre
Fânüs fenerdür ferked sitâre

¹⁰⁹ “Ferḡâl ḡâ-i ‘Acemiyle şarḡıḡ saç kıvırcıḡ olmaya ve örülü saç. Ni‘metu’l-lah.”

(27a)

Mef' ūlū fa' lūn mef' ūlū fa' lūn
Eyle tazarrū' Perverdigāre

Harfū'1-kef

(Mefā' ilūn Mefā' ilūn Mefā' ilūn Mefā' ilūn)

410

Küşāde açık ü ırmağa kārīz oldu balçuk gil
Bucağ küşe vü kārđ bıçağ şamanlı balçığa kehgil

Di buğdaya gendüm kāh keh şaman şamanlığa keh-dān
Vağt gāh kūtek oğlancık şaman uğrısı keh-keşān

Ğulağ gūş oldu gāv öküz kemer kuşak damağdur kām
Kirec kec oldu egri kej kebūt gök şey murāddur kām

Kemān yay kürre tay oldu kedi gurbe vü gūşetdūr et
Gedā yoğsul germ ıssı di ıssılığa germiyyet

(27b)

Di kink kerz sağrıdur kīmūht dağı eyle dimekdūr kun
Am adı küs-ı cimā' kāmduz kefe kesmik kişt ekin

415

Girīz kaçmak ü kef-gir kepçe oldu çoç adına kebş
Dağı kār-ı nühüfte gizli işlerdūr güzeldūr keş

Di serçe kuşına güncişk atım atmağa kām
Kebüter dağı gögercin keff aya ulular¹¹⁰ kirām

Ğumaş ile metā' kālāne oldu hem gemi keştī
Dinildi bardağa kūze depelenmek dağı küştī

Güzīne tokmak oldu key hilem kaçan koyam ya' nī
Dinildi kīne oldu kīn böne kālīve kimdūr key

Üründülenmiş dindi güzīde hem arağ kārīz
Dilek sürücü dilekçi kişi kām-rān nikāh kābīn

(28a) 420

Kişi barmağa kālūc türlü türlü oldu gūn-ā-gūn
Yetürmek kem kem eksikdūr günāh suçdur ocağ kānūn

¹¹⁰Metinde "ulurlar".

Ügi kûf oldu küşt yandur dinildi key ulu hâna
Olupdur yaz evi kâze¹¹¹ kış adı ya' nî kâşâne

İşirmek oldu geziden gıc uya iklîme kişver¹¹²
Di ebleh gül ü key kaçan döğün key oldu şağır ker

Kelâje¹¹³ şakşağan ıssı germ oldu kerem ihsân
Edebsiz adına küstâh girân ağır Zuhal Keyvân

Keş oldu koltuk altı keş çek imdi çanak kâse
Dinildi eksüğe kâste hesâb defteri kürâse

425 Gözi ucuyla bakmak kırıme hem dahı ol nâz
İş erlerine kâr-sâz di gögercinci kebüter-bâz

(28b) Kıvan kund keyfer ödeşmek künin kıpmuş dahı kende
Kümiz sidik dahı kıpmuş ola kende vü kendide

Giyâh ot gürde bögrekdür küleng turna vü ger eger
Bucağ küncdür hazine genc kemîn pusu uyuz gerger

Kirâs gülnâr ü arşun gez çekici oldu küşende
Gürâz hınzıra dinildi depeleyici küşende

Dahı lâflar urucu keb-zenende kalabağ gerzen
Degirmi gird vü şındı kâz keş başmak şıgın gözen

430 Gürüsne aç ü gil-i sürh kızıl aşu vü biz kirbâs
Dinür balçıkçıya gil-ger dönen kâr-gâh tarı kâvres

(29a) Kişiz kişniş ü hem beksümed kâk örgece kühân
Kışa kütâh u yarık kâf dahı keftâr dinür sırtlan

Söze güftâr u güft didi bağı ki dindi tağa küh
Döğülmüş nesnedür küfte kalem kilik oldu bağı küh

Kerezmân 'arş kej ipek tağ eşigi adına gür
Kesek kâlûh u köşkdür kâh kabir adına dindi gür

¹¹¹"Küçücük eve. Yaz günlerinde çalidan çırpıdan düzerler. Aña kâj dirler."

¹¹²"Kişer iklîm ma' nâsınadır."

¹¹³"Kelâje dirler. Ahirinde hâ-yı mu' ceme iledür."

- Künām in azğuna gümrāh topa gūy şan‘ata di kār
Buzağı oldu gūsāle di otlu yire giyāh-zār
- 435 Külāle perçem ü baş kelle oldu dindi bōrk külāh
Kilī ya‘ nī şikāyetdür giçecek yire güz̄er-gāh
- (29b) Külül burçağ kulūle oldu boyağ göte dindi kun
Gümān şübhe kemāndur yay dağı bir dib çiçek gülbün
- Olaydı kāş ü ma‘den kān cimā‘ kān pādīşāh keyhān
Kūhen eski vū kīş köstek gemicilere keştī-bān
- Köse kūsec ü kūz puşt arkaşı egri qabağ kedū
Kelef çiçek yayağ bardağ keşef maril dinür kāhū
- Keşef qablubağa adı şuşığına gāv-miş
Kiçi kih mezheb ü dīne dinildi ikisidür kīş
- 440 Kelāş-girih küf oldu gūş-vāre küpe tanığ güvāh
Dinildi güftihā(ya) diyeceklerdür Kerīm Allah
- Kenisedür künişt kebī maymun düğmedür girih
Gürūha yumağ iplik bölük gürūh u bend girih
- (30a) Kebk keklik cihān gītī dimeklik dağı bil güften
Dinildi kāsñidür güneyik dağı eksilmege kāsten
- Künefş serv ağacı oğ yay qoyacağ şey adına kīş
Kenār kırañ kenev kendir dūrüşmege dinür gūşış
- Şu qabarcığına kūbele küneb kendür şuşam küncid
Güz̄er geçmek giyāh iş güç toza gerd qubbeye künbēd
- 445 Mübāriz gev Kerem-vār ‘āşık-ı bī-çāre şehir kereğ
Dinür kūknār dağı haşhaş di kūh yigrenci köşkdür kāh
- Beşik gehvāre kest çirkin ulu kişilere kākā
Kibr büyük ü sille kāc qoyun ağılı gümārā
- (30b) Çomağ gürz şaşı kāj u buğday ağılı ya‘nī gendüm-gūn
Güzāf bī-hūde kāğadur nataş gerdān dağı boyun

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Kilide küfferedür rü'yet liķāsı adıdur keresf
Giribân ü girivân yaķadur külāh-zer üsküf

Döşeyelüm dimekdür gösterim (ü) kendürük kendü
Kurāziden şalınmaķdur bölük sac adıdur gīsü

450 Vekile kār-güzār kār-rān cevīz adına girdigān
Daķı bil ĥazret-i Ya'ķüb peyāmbere şehrine Ken'an

Mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün
Vişāl-i zātuñı ister İlāhī cān-ı müştāķān

Ĥarfü'l-lām

(Mef' ulü Fā' ilātün Mef' ulü Fā' ilātün)

(31a) Lüler ü Lülü Lerler nām-ı Ĥudā' ya dirler
Yüz biñ dil ile ķullar Mevlā'muzı añarlar

Leb tutaķ oldu leb-der di ķapu yaşmaķına
Let pāre letre letre pāre pāre oldu gine

Ditremek oldu lerze tayıncak oldu lehşān
Leriyy cüzẓām çomak laķt ķuşlar yuvasına lān

455 Lers sille baldıra ling eli ayaķı kesik lūk
Aķız bucaķına lünc lemter evķātı büyük

Oldı lūs uğursuz dinildi aķsaķa lenk
Lenkāl di yaramaz söz bişi adına lāleng

Lāķar arıķ pas lāķ yalvarmak ile ĥūr līz
Balçıķlı şanduķa lāk lāl oldu ya' nī dilsiz

(31b) Kahil yegin ādem dinildi ol letenber
Lebān dinildi afşān çeri adına leşker

Uyan adına logām rūsbi daķı levend-zen
Ekkiye dindi līve depegen at leged-zen

460 Lüc oldu şaşı vü lüş dinildi ķara balçıķ
Levid dinildi ģazģān lüş-nāk şudur bulanıķ

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- Bademli olsa helvâ levzînedür likâş pul
Bögrülce lübiyâdur dağı dinildi fişkil
- Ögünme lâf ü ip lîf dağı yuvaya lâne
Levişedür yavaşa lûş cânib-i dehâne
- (32a) Mef' ülü fâ' ilâtün mef' ülü fâ' ilâtün
Yâ Rabbi eyle âsân bu 'ilmi okıyana
- Harfû'l-mîm**
(Mef' ülü Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ülün)
- Mâde dişidür merd ile merdüm ki dinür er
Mâder anadur ügeyi ana mâder-ender
- 465 Büyük anaya dağı dinür mâder-i büzürg
Kara göze mûjân dinilür hem müje kirpik
- Meske tereyağ mâst yogurd mâye damızlık
Meh ay adı meh-kânî dinildi dağı aylık
- Mürdedür ölü mâhî balık dağı yılan mâr
Mârâ bize di hem dağı mâ biz aña mervâr
- (32b) Mısrî mâledür sürgü mâle sülûke mālîz
Mâşûdur elek mâye aşl oldu konuğ mîz
- Merg oldu ölüm çâşnî meze meze dağı tat
Müreккеbe dinildi midâd virmege midâd
- 470 Mânde dinilür kalmışa Mânî dağı nakkâş
Mânend dinür beñzemege mercimege mâş
- Bir oğlan ola hîz ü muḥanneş aña mâbûn
Buluḫluya mig-nâk meh-tâb oldu ay aydun
- Mühre vü cilâ uracağ âletlere mâliş
Ârâm u tavar mâldurur (ü) mergül örülmüş
- Mih-ter ulurağ dağı şaḫal adı meḫâsin
Mest esrüge dinildi dağı mürdene mersin

(33a)

Serhadlere mürz dindi demir taçıya miğfer
Görmemeye dinildi mebin pencere manzar

475

Müş oldı sıçan mäg karañu kirpige müjgân
Medhüş delidür mihr güneş konuğa mihmân

Guşşalı melûl mül süci murğâne yumurda
Kursâğa dinür mide vü muştuluğa müjde

Müzd oldı kirâ dağı mihr adına şefkat
Konuqluğa mihmânî di katılığa meşakkat

Müş yumruk adı mîve yemiş batman¹¹⁴ü men ben
Amruda mürüd mâse kürek keşîşe muğan

(33b)

Kibrile tab' -ı himmet ü zîrek ola menis
Mürğ di kuşa şu kuşu mäg dağı koyun mîs

480

Mağ karañu yer kâfire muğ konuğa mihmân
Müzedür edik mām ana qalsun dimege mām

Şarı arıdur munc sûtün menişin oturma
Emmek meziden mih uludur sırçaya mîna

Burunduruğa dindi mehâr küçüğe mered
Sevgiye mihr bakıra mis orağ adı mürd

Mevîzedürür kuru üzüm boncuğa mühre
Hem dağı haziran ayınuñ adına mühre

Merdüm-i çeşm göz bebegi oynaş adı mül
Melkam ısıcağ yakı vü zülf kıvrıla mergül¹¹⁵

(34a)

485

Çam ağacına dindi merh isteme mecûy
Müyiden ise ağlamağa hem kıla di müy

Gurresi ayuñ bil meh-i nev qala di mând
Yararınadürür mî-sezed ü beñze di mând¹¹⁶

¹¹⁴Metinde “ batmana”.

¹¹⁵“Mergül kıvrıcık saç. Ferhâl ve Ferhâr lâm ile ve râ ile. Şarkık saç dirler, kıvrıcık olmaya.”

¹¹⁶“Mîsezed demek Türki'de yarar, ‘ Arabî’de münâsip dirler dağı yaraşur Fârisî’de zîbîd lafzınuñ Türki’sidür.”

Çukura meğāk mūr daḥı hem oldı qarınca¹¹⁷
Mercimege mencū vü miyān bil ola ince

Yaraşana di mī-sezed (ü) çekme di mekeş
Māye oldı ḥamīr mastabā bozca ola bir aş

Hālā ki dine gelmedi ol mī-nenümāyed
Olmaya mebaş şimdi gelür ya' nī mī-bāyed

490 Mef' ūlū mefā' ilün mefā' ilün fe' ūlün
(34b) Yā Rabbī şeff' ūm ola maḥşer günü Aḥmed

Ḥarfū' n-nūn

(Müfte' ilün Fā' ilün Müfte' ilün Fā' ilün)

Nāme bitı ney kāmış ādem adı oldı nām
Etmege nān tuz nemek kın adına di niyām

Ney ile nāydur düdük ṭab' a dinildi nihād
Nāve¹¹⁸ sened hem oluḫ aşla dinildi nejād

Gökçege nağz¹¹⁹ dinür dede dimekdür niyā
Şol ki kāmışlıca yer dindi neyistān āña

Nīk eyü nüḥüst ezel oldı nevā hem naşīb
Yumuşak adına nerm ḳorḳuya dinür nihīb

495 Nīl çivid arıḳ nizār örkene dindi nevār
(35a) Nāfe göbek nīm yarım neng daḥı oldı 'ār

Oluḫ adı nāvidān irkeçe dinür nuḥāz
Erkege dinildi nerre ni' met ile şīve nāz

Guşşaya dindi nijend nağme dimekdür nevā
Deriñe dinür nüḡül lāyıkı yok nā-sezā

Nehre yayık nuḥ ṭoḳuz ṭoḳsana daḥı neved
Tırnağa nāḥun dinür ḥamle ile cenk nerd

¹¹⁷“Meğz beyni ki, baş çanağınuñ içinde olur. ‘Arabī’de, dimāğ dirler. Nük içinde olan ilige daḥı meğz dirler.”

¹¹⁸“Nāve miḥrāb, niḥrāb-ı mesciddür. Ni' metu'l-lah.”

¹¹⁹“Nağz, eyü ve güzel ve şāf ma' nāsına da gelür.”

- Dindi dilâver(e)¹²⁰ nîv yok dimek ya' nî nîst
Öyleye nîm-rûz dinür dağı oturmak nişest
- 500 Lûledürür nâyize dökük olan nerm-rev
Nîz dağı dimedür yeñiye dinildi nev
(35b)
- Nîze süñü nîjedür günlük ü hem naḥcîr av
Gevişe nîş-ḥûr dinür zûr dağı oldu nâv¹²¹
- Ḳuvvete neyrû yüzük ḳaşına dindi nigîn
Ḳatıḳ adı nân-ḥûreş ḳamış ev oldu neyîn
- Bilmeze nâdân dinür azı diş adına nâb
Nâvek oḳoduş oḳı ḳab dinildi (hem) neyâb
- Dindi yarup biçmege ya' nî nekûhîden ol
Oldı nihâden ḳomaḳ burnı ḳazuñ oldu nûl¹²²
- 505 Nîfedürür iç ṭonuñ yaḳası nîşdür diken
Misk otına dindi nâk oturaḡa nişîmen
(36a)
- Dindi nişânden dağı dikmege maḳad nişân
Nesrîni gül nesterîn gizlüye dinür nihân
- Dağı neyâmed dimek gelmedi vü nûş bal
Naḥvet ulu ' aḳamet dağı fidana nihâl
- Dindi nigeḥ-bân bil şaḳlayıcıdur hemîn
Yaşlıya nem-gîn dinür ma' şûḳadur nâzenîn
- Müfte' ilün fâ' ilün müfte' ilün fâ' ilün
Ḳullarına her zamân Rabbimüz ola Mu' in
- Ḥarfü'l-vâv**
(Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilât)
- 510 Vâm borçdur borçluya di vâm-dâr
Öde borcuñu dimek vâmet-güzâr

¹²⁰“Adı gürbüz ve dilâver kimesnedür. Ni' metu'l-lah.”

¹²¹“Neşîb, inişe dindi yoḳuş muḳâbilidür. Bu maḡallde ḡaflet olunmuşdur.”

¹²²“Nûl-ı mürḡ ya' nî minḳâr.”

- (36b) Vîje vîşe hâliş ü oklağı vān
Vesnî kuma vā¹²³ geri hārāb vîrān
- Qarış adı vîjedür aş adı vā
Vervādur ola āvāz-ı ibtidā
- Bahşışe vāşā ümîd tutmağa vār
Dirsege vārin (ü) çardağ vervār
- Oldı vārūn naḥs bed-baḥt vaḥ zafer
Daḥı vehşūr oldı (bir) peygāmbēr
- 515 Ver eger çirke veḥal vālā bülend
Vîd (ü) veydā yavu kılmak gül verd
- Atmaca vāşe oñat koşu verz
Vertic bıldırcın ü hūyrād vej
- Veş gibi verceş ya' nî hareket
Qatı söz verhem eger saña veret
Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt
Eyle yā Rab vālideyne raḥmet
- Ḥarfü'l-he**
(Mef' ūlū Fā' ilātün Mefā' ilün Fe' ilāt)
- (37a) Hem-derddür derd-veşe di hemdaḥı hir tuman
Eşe dinildi hem-dem ü hāzır baş oldı hān
- 520 Hūş oldı uş dindi yeñi aya hem hilāl
Bî-hūde söze hezl bî-naẓîr(e) hemāl
- Hemçü tū sencileyin (di) oldı hîd (di) yaba
Hem-rāh yoldaşa dindi şavaşla ceng hicā
- Hestî ki varlık(a) vü hest dimek oldı var
Hem-zād ikiz hemān ancağ di dübdüze hem-vār
- Hîş oldı şaban okı hüşyārdurur ayık
Hem-sāye koñşu vü hem- sāyegî koñşuluk

¹²³ Metinde “ver.”

Heşt dindi sekize vü oldı biñ hezār
Heştād seksene hem bülbul adıdur (di) hezār

525 Heftād yetmiş ü buncılayın dimek hemîn
Hem-nām addaşa hem söyle dindi hîn

Binā ile ince yola dindi hîncār
Yāve dinildi herze vü epsem dinildi hār

Heykel di şūrete vaḳte dinür hengām
Elbettedür her-āyîne arām dinildi hām

Mef' ūlū fā' ilātün mefā' ilün fe' ilāt
Kitābumı kim okırsa 'ilm ola ilhām

Ḥarfü'l-yā

(Müstef' ilātün Müstef' ilātün)

530 Yezdān Ḥudādur dūst oldı yārān¹²⁴
Yek ya' nî birdür dübdüze yeksān
Ḳāḍıya yarguc¹²⁵ rüşvet adı yāz
Yarḡu yasaḳdur bir kerre yek-bār

Yūhe dinildi delice toḡan
Yaḡ dindi buza buzluḡa yaḡ-dān

(37b) Meymūna yārpū yel pehlevāndur
Yümn ḥüceste yalıñuz yekāndur

Yāl ḳadd ü ḳāmet hem daḡı boyun
Boyunduruḡ yūḡ yārdur mu'āvin

Yemām kebūter ḳula ata yekrān
Birin birindür yekān yekān

535 Birlik yekidür şūret daḡı yāb
Yāfe 'abeş söz ḡarāb yabāb

¹²⁴ “Yelme riş şaḳalı ḳaba kimesneye daḡı dirler.”

¹²⁵ “Yargucu da' vā diñleyüp ḥükümet idüp faşl idici kimsedir. Ni' metu'l-lah.” “Yāz, rüşvet ma' nāsınadur. Kim ki rüşvet ile ola ger yār, ḥükmü bātıl ve kendüsi murdardur.”

(38b)

549 Ĥudâ imânile ĥatm ide âĥir
 Du‘ â it târîĥi meded Rızâyî¹²⁸

Temmetü'l-kitâb fî evâĥir şevvâlü'l-‘azam
 Sene isnâ vü ĥemşin ve mi‘e ve elif

KAYNAKÇA

- Ahmet Remzi, **Tuhfe-i Remzî Manzum Farsça-Türkçe Sözlük**, (hızl.: Ahmet Kartal), Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- AKÇAY, Yusuf (2010), **Osmanlı Dönemi Sözlükçülüğü ve Karahisari'nin Şamilü'l-Lüga İsimli Sözlüğü Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Bağdadlı Ğmail PaĞa **Hediyetü'l-Ârifin Esmâ-yı Müellifin ve Âsâr-ı Musannifin**, c.1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951.
- Bağdadlı Ğmail PaĞa, **İzâhu'l-Meknun fi'z-Zeyli 'Alâ Keşfü'z-Zünun**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. II, İstanbul 1972.
- Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, c. 1, Matbaa-yı Âmire, İstanbul 1971.
- CEYHAN, Âdem, **Türk Edebiyatında Hz. Ali Vecizeleri**, Öncü Kitap, Ankara 2006.
- COĞKUN, Menderes, **Osmanlı Hac Seyahatnemeleri ve Nabi'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- ÇAĞIRICI, Mustafa (2006), **Hasan Rızâyî ve Tezkiretü's-Sâlikîn İle Mahmûdiyye Adlı Eserleri Tahkik ve Değerlendirilmesi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- DÖLÇÖN, Cem, **Yeni Tarama Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983.
- Hasan Rızâyî, **Tecelliyât-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi**, Selimiye Kütüphanesi Ğbrahim Hakkı Konyalı Bölümü, No: 62, 126a-136a.
- Hasan Rızâyî, **Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn**, İstanbul Belediyesi Kütüphânesi Osman Ergin Yazmaları, No. 41, 140a-155b.
- Hasan Rızâyî, **Kân-ı Ma'ânî**, Manisa Ğ Halk Kütüphânesi, No: 45 Ak Ze 184-1, 1a-38b.
- Hasan Rızâyî, **el-Mahmûdiyye fî Menâkıb-ı Ricâli'l-Bilâd**, Selîmiye Kütüphânesi, Ğbrahim Hakkı Konyalı, No: 66, 177a- 198b.
- Hasan Rızâyî, **Gülistân Şerhi (Cûy-ı Rahmet)**, Süleymaniye Kütüphânesi Rüstem PaĞa No: 869.
- ĞMAMOĞLU, Ahmet Hilmi, **Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede Tuhfe-i Şâhidî Farsça-Türkçe Manzum Sözlük**, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2006.
- İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Katalogu**, II. Cilt, XVII. Asır, Maarif Vekâleti, İstanbul 1959.
- KANAR, Mehmet, **Farsça-Türkçe Büyük Sözlük**, Birim Yayınları, İstanbul 1998.

¹²⁸ Düşürdüğü tarih “meded Rızâyî” H. 1069/M. 1659 tarihini gösterir.

-
- KANAR, Mehmet, **Türkçe-Farsça Sözlük**, Bayrak Yayınları, İstanbul 2007.
- KARA, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.
- KARTAL, Ahmet, **Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar**, Kurtuba Kitap, İstanbul 2010.
- KILIÇ, Atabey, "Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sühba-yı Sıbyan", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S:20 (2006/1), s. 67-68.
- KILIÇ, Atabey, **Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)**, Turkish Studies Volume 2/4 Fall 2007, s. 516-548.
- Mustafa bin Osman Keskin, **Manzume-i Keskin** (hızl.: Atabey Kılıç), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- Mütercim Âsım Efendi, **Burhân-ı Katı** (hızl.: Mürsel Öztürk, Derya Örs), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- OLGUN, İbrahim ve DIRAHGÂN Cemâlî, **Ferheng-i Farsî-Türkî, İmtî'ât-ı Telağ** Ankara 1984.
- ÖZ, Yusuf (1996), **Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ğeyhülislâm Mehmed Esad Efendi, **Lehçetü'l-Lügat** (hızl.: Ahmet Kırkkılıç), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- ğÜKÜN, Ziya, **Farsça-Türkçe Lügati Gencine-i Güftâr Ferheng-i Ziya**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996.
- Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, Kolektif, AKM Yayınları, c. VII, İstanbul 2007, s. 352.
- Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, Devirler/İsimler/Eserler/Terimler**, c.7, Dergah Yayınları, İstanbul 1990.
- YILMAZ, Hasan Kâmil, **Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı**, Erkam Yayınları, İstanbul 1990.



ERDEM BAYAZIT'IN ŞİİR DÜNYASI

Murat TURNA*

ÖZET

Yakın dönem şiirimizin önemli temsilcilerinden olan Erdem Bayazıt'ın şiirine ışık tutan makalede Bayazıt'ın şiirinin oluşumu, etkilendiği kaynaklar, kişiler, olaylar, sanat anlayışı, işlediği temalar, şiir dili ve muhayyilesi ele alınır. Modern hayat tarzını sorgulayan ve ideallerini anlatan şairin şiirindeki iç dinamikleri kavramak, sosyo-kültürel hayatın bu şiire aksedişini tespit etmek ve teknik yönünü incelemek makalenin amaçlarını teşkil eder.

Şairin entelektüel biyografisine ana hatları ile temas edilerek sanat hayatı, şiir kitapları ve poetikası üzerine yapılan değerlendirmeler, Erdem Bayazıt'ın şiirinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Bayazıt, şiirlerinde, geleneksel hayat tarzından uzaklaşmış toplumu eleştirerek böyle bir uygarlığın da yapay olduğunu ve insanoğlunu yozlaştırdığını düşünür. Manevi temellerinden yoksun kalmış bir yaşamın köksüzlüğünü, şuur kazandırmaktan uzak olduğunu ifade ettiği eserlerinde yalın ancak dinamik bir şiir dilini kullanır. İnsanî duyarlılık ekseninde yalnızca memleket coğrafyasını değil tüm yeryüzünü konu edinen sanatkârın şiirlerinde sosyal problemlerin merkezî bir yer tuttuğu, bunu ölüm, aşk gibi evrensel temaların takip ettiği görülür. Tüm bu meseleleri işlerken yaslandığı geleneksel kültür onun referans noktasıdır. İmgelem dünyasını ve hadiseleri yorumlama biçimini derinden etkileyen bu bakış açısının Bayazıt'ı, eserlerinde zaman zaman politik bir duruş sergilemeye sevk ettiği de gözlerden kaçmaz. Bu kısımda kısaca değinilen cepheleriyle sanatkarın modern Türk şiiri içinde teşkil ettiği o ayrı delta, makalede ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erdem Bayazıt, Şiir, Tema, İmge, Sanat.

ERDEM BAYAZIT'S POEM WORLD

ABSTRACT

In this article on Erdem Bayazıt who is a prominent poet of recent era in Turkish poetry, and his poetry, its development and sources influenced him, people, events, his understanding of art, committing themes, his poetic language and his imagination are reviewed. To comprehend the internal dynamics of poet's modern life-style questioning and ideal elucidating poetry, to determine the reflections of

* Dr. Öğretmen MEB, El-mek: turnam@gmail.com

socio-cultural life and to examine the technical aspects of this poetry constitute main objectives of this article.

By mentioning poet's intellectual biography in the main lines, his poetry and the evaluations made on the poetics will contribute to a better understanding of Erdem Bayazıt poetry.

Bayazıt, criticizing the estranged society from the traditional life-style in his poems, thinks such a civilization is artificial and corrupts mankind. His works, in which rootlessness of a life that deprived of the spiritual basis and its aloofness from redounding consciousness are expressed, uses plain but dynamic poetry language. It is observed that social problems hold a central spot, following with universal themes such as death and love, in his poems of the poet, dealing with not only the country geography but also the whole world on the axis of human susceptibility. All he did was to depend on traditional culture, his reference point, while he was handling all of these issues. It's obvious that the aspect affecting imagery world and the way of interpretation profoundly, force Bayazıt to perform a political stance in his works from time to time. That such particular repertoire forming the artist's aspects briefly mentioned in modern Turkish poetry will be addressed.

Key Words: Erdem Bayazıt, Poetry, Theme, Image, Art.

Giriş

Ökürünü 1956 senesinde, yerel bir derginin ekinde çıkan Adil Erdem Bayazıt, 1960'larda asıl Çöretini sağlar; yazdığı üç Çir kitabıyla yakın dönem Çirimizin isimlerinden biri olur. 1962'de yayımlanan "Karanlık Duvarlar" Çiri, onu geniÇkitlelere tanıtır ve Çar hemen hemen hayatının sonuna dek Çir uğraÇsını sürdürür. Erdem Bayazıt her ne kadar 50'lerde Çir yazmaya baÇamıÇve 2000'li yıllarda da Çir yazmaya devam etmiÇolsa da esasında onu, 60'ların Çari olarak tanımlamak doğrudur. Sanatçının Çire yoğunlaÇması, üretim sıklığı ve Çirindeki cevherin zirveye ulaÇması yönlerinden Çirini ve kronolojisini ele aldığımızda bu yılların önemi ortadadır.¹ Söz konusu zaman dilimi, onun sanatıyla ulaÇığı tesir gücünün ve Çöretinin de hızla arttığı bir döneme tekabül eder. Bu bakımdan Bayazıt, Çkinci Yeni ile 80 kuÇağı Çarleri arasında bir köprü kuÇak sayılabilir.

Ülkemizin pek çok açıdan en çalkantılı dönemlerinden biri olan 60'lı ve 70'li senelerde kalem oynatmışbirisi olarak Çarin hangi kaynaklardan beslendiği, neler söylediği ve elbette nasıl söylediği hususları önemlidir. Sanatçının yaklaşık 50 yıl süren sanat hayatının nerelerden geçtiğini, nasıl geliÇtiğini anlamak ve özellikle Çirinin olgun bir profilini çıkarmak için öncelikle yetiÇtiği muhiti ve etkilendiği isimleri ele almak gereklidir.

1. Erdem Bayazıt'ın Yakın Çevresi ve Etkilendiği Kişiler-Olaylar-Kaynaklar

Bayazıt'ın Çiri, hemen fark edileceği üzere, dinî inançlara dayalı dolayısıyla manevi bir yön içeren Çirdir. Bunun ilk sebebi içinde büyüdüğü aile ortamıdır. Babası Tahsin Bayazıt, Halk Fırkası'na taraftar olmakla birlikte oldukça dindar bir kimsedir. Ehl-i tariktir ve kahveye bile pek çıkmaz. ğairin yetiÇtiği evde Çlamî havanın tesiri yüksektir. Bayazıt böyle bir hava içinde ve

¹ Sanatçı 1950–1959 yıllarında 5, 1960'tan 1970'e dek 22, 1970–1979 yıllarında 8, 1980–1989 yıllarında 2 ve 1990'dan vefatı olan 2008 tarihine kadar da 15 ÇiiryayımlamıÇtır. 1960–1970 arası çıkan Çiirleri hem Çiiryekünü içinde tuttuğu oran bakımından hem de tanınmasına daha fazla katkı sağlaması ile diğerlerinden ayrılır.

sürekli olarak tabiatla iç içe bir çocukluk ve ilk gençlik devresi geçirir.² şiirindeki manevî kök ayrıca hiç vazgeçemediği tabiat temi ve motifleri gibi esaslı unsurlar bu bilgilerle anlaşılabilir.

Henüz ortaokul sıralarında Gire heveslenen Bayazıt, Maraçtaki lise tahsili esnasında tanıştığı Rasim Özdenören, Alaaddin Özdenören, Cahit Zarifoğlu, Akif Can gibi isimlerle bu ilgisini daha da arttıracak bir çevreye kavuşur. Lisenin ilk yılında iken edebiyata meraklı bir grupla iç içe olması onun sanat hayatının teğmülünde etkilidir. gairin tanıdığı bu isimlere, sonradan, ailevî bağlarının da olduğu Nuri Pakdil de eklenir. Pakdil, Bayazıt'tan yaça büyüktür ve o senelerin mütevazı bir Anadolu Gari için oldukça hareketli bir gençtir. Dergi çıkartmakta, bir gazetenin sanat sayfalarını düzenlemekte, tiyatro ile çok yakından ilgilenmekte, meçur edebiyatçılarla rahatlıkla görüşmekte ve tüm bu yönleri itibariyle de Bayazıt'ı etkisi altına almaktadır. Tahsil hayatı boyunca Garin hocası olmuştur isimler de onu sanat, edebiyat, Gir konularında cesaretlendirip çeşitli kaynaklarla tanışmasını sağlar. Lisenin ardından yüksek öğrenim için İstanbul'a gelen Bayazıt, askerî darbe nedeniyle eğitim hayatına ara vermek zorunda kalır. Bu arada boğdurmaz ve yerel bir gazete için Yassıada duruşmalarını izler. Bayazıt'ın dünya görüşünün ve Girinin fikrî yönünün teğmülünde bu vakıa atlanılmayacak bir detaydır. O yıllarda tanıştığı ve sonradan cezaevi çıkışında karşılaştığı Necip Fazıl'ın yaadıkları ve Yassıada'da muhabir olarak edindiği intibalar, Girindeki isyan havasını açıklamada göz ardı edilemeyecek hususlardır.

gair, üniversite yıllarında Necip Fazıl'la yakından tanıştıktan sonra, onunla ilişkisini iyice ilerletir. Necip Fazıl'ın ev hayatına Ghitlik ettiği gibi onun büyük saygı gösterdiği Abdülhakim Arvasi'yi birlikte ziyaret ettikleri de vakidir. Necip Fazıl, Erdem Bayazıt'ın sanatının teğmülünde önemli rol oynar. Birlikte geçirilen vakitler Bayazıt açısından pek kazançlı olur. Yazı ve Gir yazma kabiliyetine dair pek çok bilgiyi edinen Bayazıt, sohbetleri esnasında muhakeme yeteneğinin ilerlediğini kaydeder. şiirin ne olduğunu, söyleyiş, dünyayı Garce algılayış ve Giri fikir eksenine yaymayı ona anlatan Necip Fazıl, aynı zamanda Büyük Doğu vasıtasıyla da sanatçıya dergicilik tecrübesi yaadır. Bu tecrübenin sistemleşmesini sağlayan adres ise Sezai Karakoç'un çıkardığı Diriliş dergisi olur.

Nuri Pakdil sayesinde Sezai Karakoç'la tanışma imkânını yakalayan Gar artık - sanat yolunda kendisine devamlı yol gösterecek - nihai rehberini bulur. Necip Fazıl, Bayazıt'ın kendisinden çokça istifade ettiği birisi olsa da her zaman ulaşıldığı biri değildir. Oysa o yıllarda vakit ve koşullar açısından daha elverişli olan Karakoç, Bayazıt'ın dilediğinde yanına gidebildiği, aklındakileri sorabildiği, rahatça sohbet edebildiği bir konuma sahip olmasından dolayı cazip bir yön taır. Mamafih Sezai Karakoç da Necip Fazıl'ın Büyük Doğu dergisinde çalışmıdır ancak aralarında yaanan tatsızlığın ardından dergiden ayrılmıştır. Karakoç, Türk Edebiyatı'na yeni bir soluk getiren Diriliş çıkartarak kendi bağımsız çizgisini sürdürmektedir. Aynı zamanda Dirilişte yayımlamak üzere Erdem Bayazıt'tan ve yukarıda adlarını saydığımız arkadaşlarından yazılar talep eder. Büyük Doğu'nun akabinde Diriliş dergisinde aktif görev almak, Bayazıt'ın dergicilik cephesinin gelişmesine yarar sağlar. Nitekim Erdem Bayazıt en baından beri sırasıyla Hilâl, Hamle, Çıkış, Deneme, M. gevket Eygi'nin Yeni Ştıklâl'i, Necip Fazıl'ın Büyük Doğu'su, Sezai Karakoç'un Diriliş, Nuri Pakdil'in Edebiyat, Cahit Zarifoğlu, Alaaddin ve Rasim Özdenören gibi yakın dostlarıyla çıkarttığı ve bizzat kendisinin yöneticisi olduğu Maverâ dergileri gibi süreli yayınların çoğunda bilfiil çalışarak sanat yönü kadar editoryal tarafını da ilerletir ve sosyal ilişkiler bakımından da zengin deneyimler edinir. Bunlara son dönemlerinde yazılarının, Girlerinin yayımlandığı Yedi İklim, Hece, Kaçar dergileri de eklendiğinde görülür ki yayın politikası, tiraj, süreklilik ve tesir halkası açılarından Erdem Bayazıt'ın, Türk Edebiyatı'ndaki kayda değer dergilerle olan münasebeti hemen hemen ömrünün sonuna dek diridir. Hiç kuşkusuz bu bağ onun

² Erdem Bayazıt'la 11 Eylül 2004 tarihinde yaptığımız mülakatta, bize hayatı ve yakın çevresi hakkında verdiği bilgiler, bu çerçevede faydalanacağımız en önemli ve ilk kaynağımızdır.

edebiyatla bilhassa *Çirle* olan irtibatını canlı tutmuş ve sanat üretimini olumlu yönde etkilemiştir. *gairin* dergicilik tarafı, ona tecrübe ve ufuk kazandırması itibarıyla verimli olduğu kadar kendisini yazmaya teşvik eden bir kitle ile devamlı iletişimini sürdürmesi yönünden de faydalı olur.

Karakoç'un *Diriliş* dergisinde iken Bayazıt sanat, edebiyat, *Çir* ve ideal ufkunu yerli yerine oturtur. Yazdıkları belli bir mecraya girer. Bunda da Sezai Karakoç'un payı büyüktür. Nitekim Sezai Karakoç, Erdem Bayazıt'ın en çok etkilendiği kişidir. Bayazıt'ı ve sanatını anlamak için Karakoç'u bilmek elzemdir.

Sezai Karakoç, Necip Fazıl'ın ötesinde sanatı çok kapsamlı, geniş kültür planları dâhilinde düşünür. Felsefe, dilbilim, folklor, tarih, sosyoloji, din, iktisat, siyaset gibi zengin anlamlar rezervi olan maden kelimeler Karakoç'un sanat anlayışının güçlü alt yapısını oluşturur. Onun sanatı da dünya görüşünde çökkülü nispetinde katmanlı, derin bir yapıya sahiptir. Bunun yanı sıra sanatı fikri cephesiyle ele aldığı gibi onu bir fenomen olarak da görmeyi bilir. Karakoç'ta sanat hem özgün düşünce ve mefkûre hem de eylem ve projedir. Onun sanatı teorik ve pratik cepheleri olan çumullu bir hamledir. Çe Erdem Bayazıt'ı etkileyen hususlar bunlardır. O, Karakoç'u kültür, sanat, düşünce hayatımızda yepyeni bir ufuk olarak değerlendirir. Kendi dünyamızı tanımakla birlikte diğer kültür âlemlerine de açna olan Karakoç, Bayazıt'ı hem fikri hem de sanat cephesiyle besler.

Karakoç'un içinde sayıldığı İkinci Yeni, sanatçının ilgi duyduğu bir *Çir* damarıdır. Cemal Süreya, Çhan Berk, Turgut Uyar ve İkinci Yeni'nin öncülü sayılabilecek olan Attila Çhan, Bayazıt'ın dikkatle takip ettiği isimlerdir. Hatta kendi arkadaş çevresinde Attila Çhan'ı ilk keşfeden Erdem Bayazıt'tır. Ondan ezberlediği *Çirleri* arkadaşlarına okur.³ Attila İlhan'ın favorisi olan Nazım Hikmet de kendine has söyleyiş biçimi, lirizmi ve toplumsal konulara duyduğu ilgi ile sanatçının dikkatini celb eder. Nazım Hikmet, Bayazıt'ın *Çirleri* söz konusu edildiğinde pek zikredilmeyen ancak tesiri hissedilebilen bir *Çardır*. Özellikle 60'lı yılların ortalarından sonra, eserlerinin baskı üstüne baskı yapması, hemen her kesimin – belki de siyasi havanın etkisiyle gelişmiş bu popülerlik esnasında - Nazım'ın *Çirleriyle* temasa geçmesinde etkilidir. Memleket panoramasını serbest ve romantik bir söyleyişe dile getirme, toplumsal-gerçekçi çizgiye yakın bir edaya sahip olma ve *Çirlerindeki* bazı müğerek temalar bakımından Bayazıt'ın *Çiri* ile Nazım Hikmet'in tarzı arasında varolan benzerlik ilgi çeker.

Sezai Karakoç'un *Diriliş* dergisiyle birlikte geçirilen süreç sona erip İkinci Yeni fırtınası dindiğinde Bayazıt, Nuri Pakdil'in önderliğinde çıkartılan *Edebiyat* dergisinde sanat hayatını sürdürür. 1973 gubat'ında, ilk *Çirlerinden* oluşan kitabı "Sebeb Ey", *Edebiyat* Dergisi Yayınları tarafından basılır. Sanatçı 1976 senesinde ise başta kendisi ve Cahit Zarifoğlu olmak üzere Alaaddin ve Rasim Özdenören, Akif Çhan, Nazif Gürdoğan, Bahri Zengin ve Hasan Seyithanoğlu ile birlikte *Maverâ* adlı dergiyi çıkarır. *Maverâ'yı* çıkartmalarının sebebi bundan önce bulundukları dergilerin *Çasî* teğbüslerle bağlı olması ve tek kişinin hâkimiyetinde yayın hayatlarını devam ettirmiş olmalarıdır. Büyük Doğu, *Diriliş* ve *Edebiyat* dergileri sadece kendilerini çıkartan iradelerin tasarruflarıyla *Çakillenir*; yayın akışına politikasına dair nihai kararları yalnızca derginin başındaki isim verir. Oysa Bayazıt ve arkadaşları kişiselikten uzak, herkesin fikrinin alınacağı ve ortak kararlarla yürütülecek bir sanat-edebiyat dergisinin olması arzusundadır. *Maverâ*, Aralık 1976'dan 164. sayısının çıktığı Ağustos 1990'a dek tam on dört sene aralıksız yayın hayatını sürdüren uzun soluklu bir dergi olur. Dergi misyon itibarıyla seleflerini takip etse de kadro teçekkülü, karar mekanizması ve dergiciliğin ticarî yönüyle profesyonel işletme mantığına dökülmesi bakımından onlardan farklıdır. *Maverâ* dönemi Bayazıt'ın sanat adına kabiliyetlerinin en fazla geliştiği, en hareketli, hızlı ve zirvede olduğu bir döneme tekabül eder. *Maverâ* yıllarının

³ Murat Turna, *Erdem Bayazıt ve Şiiri*, İstanbul 2010, s. 173.

bunun dışında Bayazıt'ın sanat hayatında ayrı bir yeri vardır. Onun özel hayatında etkili olan iki önemli hadise bu yıllarda gerçekleşir. İlkı Maverâ çıktıktan sonra Çairin Abdurrahîm Reyhanî ile tanışmasıdır. Erdem Bayazıt'ın böyle bir kapıya intisap etmesiyle dünya görüşü ve sanatı arasındaki bağ hiç kuşkusuz yadsınmaz. Tasavvufla ilgilenmesi ve bu ilginin yoğunlaşması Çirine tesir eder. İkincisi ise 1979 senesinde yaşanan Afganistan içgüldür. Maverâ dergisinden oluşan bir ekiple Rus içgüli altındaki Afgan topraklarına giden sanatçının orada yaşadıkları, gözlemleri ve hissettikleri dünya dünyasında etkili olur. Bu da Çirine doğrudan akseden bir husustur.

Kısakürek, Karakoç ve Pakdil gibi isimlerden aksiyon terbiyesini almış olan Bayazıt'ın bu cephesini Abdurrahîm Reyhanî ile manevi yönden de geliştirmesi ve takviye etmesi onda görülen güçlü sosyal sorumluluk duygusunu açıklamada önemli bir ipucudur. Çairin Afganistan'a gittikten sonra politikaya, hayata ve sanata bakışında değişiklikler meydana gelir. Kalemin, insanlığın bilhassa Müslüman coğrafyaların derdini anlatmada ne kadar mühim olduğunu düşünür. Konu hakkında yazdığı Çirlerin yanı sıra Afganistan izlenimlerini de peyderpey Maverâ'da yayımlar. O dönemde dış politika yazıları yazdığı Yeni Devir gazetesinde de bu yazıların yayımlandığı görülür. Gezi ya da anı türü olarak tavsif edeceğimiz bu düz yazıları 1983'de "Çek Yolundan Afganistan'a" adıyla kitaplaır ve eser aynı yıl Türkiye Yazarlar Birliği tarafından ödüllendirilir. Kimisi Afganistan seyahatinden evvel kimisi de bu seyahat esnasında ve sonrasında yazılmış Çirlerini de 1987'de "Risaleler" adıyla kitap haline getirir. Bu eser de 1988'de Türkiye Yazarlar Birliği giir Ödülü'nü almaya hak kazanır.

1987'de siyasete atılıp milletvekili olan Bayazıt'ın uzun müddet Çirle uğraşmadığı, herhangi bir edebî mahfilde yazısının çıkmadığı müddede edilir. Siyaset sanatını duraklatır. Politikayı bıraktığı 1995 senesine dek sanat ve edebiyat adına eski üretkenliğinden uzaktır. 1998'de toplam on Çirden oluşan "Gelecek Zaman Risalesi" Ç Yayınları'ndan çıkar. Mamafih son iki Çir kitabına isim olarak verdiği "risale" kelimesi sanatçının beslendiği kültür havzasını anlamak açısından mühimdir. Bayazıt tasavvufla, dinî kaynaklarla ve manevi çevrelerle irtibatı olan biridir. Henüz lise sonda iken Said Nursi ve eserleri ile tanışması, Mevlana, Çnam Rabbani gibi isimlerin yazdığı Çlamî kaynakları okuması ve 1978'de Abdurrahîm Reyhanî ile tanışması, ayrıca fiilen tasavvufî bir terbiyenin denetiminde bulunmak onu ruhen Çkillendirdiği gibi sanatını da çok derinlerden etkiler.⁴ Tüm bunlara halk Çirini, divan Çirini (bilhassa Fuzulî ve geyh Galib'i), tarihî ve diğer dinî kaynakları da ilave etmeliyiz. Yakın dönem Çirimizden ise Mehmet Akif, Ahmet HaÇm ve Yahya Kemal, Erdem Bayazıt'ın üzerinde durduğu isimlerdir.

2. Erdem Bayazıt'ın Şiiri

TeÇkülünü ana hatları ile sunduğumuz bu Çirin kronolojik seyrini esas alarak, Bayazıt'ın Çir dilini, söyleyiÇgücünü, ilgilerini ve bu vesileyle Çiriyle neyi amaçladığını ortaya koymak mümkündür. Çık olarak tematik bir incelemeye tabii tutmak, Erdem Bayazıt'ın Çirinin hangi konuları içediğini, yoğunlaÇığı meseleleri, bilhassa belirli temalara olan alakasının sebeplerini, Bayazıt'ın Çirin temel kodlarını, kısacası bu Çirin ne söylediğini anlamamızı sağlar.

a. Temalar ve Muhteva

Bayazıt ilk kitabı olan "Sebeb Ey"le çağın dayatmalarına direnerek varlıktaki hakikate ulaşmaya çalışır bir Çar görüntüsü çizer. Kitaba adını veren "Sebeb Ey" varlığın akıÇ hâini, yaÇam döngüsünü, bir noktada yaratılıÇ sebebe bağlı olan bütün bir hayatı anlatır. Metafizizi kendine fon yapan bu Çirin yaslandığı düşünce planı diğer Çirlerde de müddede edilir: Çnsan, tabiat ve tarih bir devr-i daim içindedir; hepsi varlığın orijinine doğru ilerleyen bir seyahattedir. Çaire göre bu merkez nokta, inanca ve „Yaratıcı'ya uzanır. Oraya doğru uzanan seyahatte ise mücadeleler vardır.

⁴ Age, s. 421.

Bayazıt'ın GİRİ hep bu seyahati ve bu esnadaki mücadeleleri anlatır. YaÇanan çağın koÇuları, Bayazıt'ta meÇakkatli seyahatin imgesel anlatımına dönüÇür O, bu perspektiften dünyaya Çarce bakar. Esasında Sezai Karakoç'un monotemi olan diriliÇ, bu noktada Bayazıt'ın GİRİNİN de metafizik ve ideal yönleri itibariyle vazgeçemediğı bir tem olur. ğair yaÇananların aslında hep o beklenen diriliÇ için olduğunu, diriliÇe doğru gidildiğini düÇünür. Hayatın diriliÇe göre yorumlanması gerektiğine kânidir. Bu da inanç ve fikir bazında Karakoç'tan Bayazıt'a intikal eden mefkûre/poetikadır.

“Sebeb Ey” GİRİNDE müÇnede edilen mistik-metafizik hava “Birazdan Gün Doğacak”, “GüneÇoğ SavaÇıları”, “DiriliÇSaati”, Gölgelere Dair”, “Önden Gidenler ÇİN” isimli GİRlerde de yoğun biçimde kendisini hissettirir. Söz konusu GİRler, Bayazıt'ın, yaÇadığı modern vakitlerle uyumsuzluğunu anlatması bakımından da mühimdir. Erdem Bayazıt'ın inanç ve kabulleri kapsamında tasavvur ettiğı hayata ters düÇen modern yaÇam ve onun getirdiğı perspektif, eserlerindeki temel çatıÇmayı ve temayı veren bir izlektir. ğair, hassasiyetlerinin getirdiğı kaygıları iÇer. O, önem verdiğı hususları değersizleÇiren bir yaÇamanın hüküm sürdüğü çağa muhaliftir. Çısanı kendi manasından koparan, tabiatı ayrı düÇnüÇ, mekanik bir ortamda yaÇamaya mecbur kılan modern vakitler Bayazıt'ın tepkisini çeker:

“sonra yapılardan yollardan bıkmıÇım / kirli
sokaklar beni ürkütüyordu / kötü meydanlarda
boğuluyordum / suları borulara almalarına
kızıyordum / hele hele hep düğmelere basıp
yaÇamalarına çok çok içerlemiÇim”⁵

Modern yaÇam, Bayazıt'ın GİRlerinde sıkça ele alınan bir temdir. Bu yaÇamanın belirginleÇiğı mekân olarak Çehir, Çarın modernizmi eleÇirirken sembol haline getirdiğı bir kelimedir. ğehir, onun GİRİNDE hem olumsuz bulunan bir yaÇantıyı ifade ederek baÇı baÇna bir tema olur hem de tabiatla tezağı vurgularken en sık müracaat ettiğı imgelerden birine dönüÇür ğehir, Bayazıt'ın GİRİNDE - kronolojik okumaya tâbii tutulduğunda da görüleceğı üzere - istikrarlı kullanılmıÇ bir rezervdir. 1963'te yazdığı “Veda” GİRİNDE, yozlaÇan Çere karÇ onu terk ederek gösterdiği tepkiyi, 67'de kaleme aldığı “Haber Veriyorum” GİRİNDE ise masumiyetin ve umudun simgesi olan çocuktan bekler. Bir türlü değİtremediğı bu uygunsuz yaÇamanın onun tarafından değİtşilebileceğı ümidindedir:

“Altımızdan kayan bu ölü Çehri durdursana
Ey gücü toprak kadar eski
Ey gücü yer kadar ağır çocuk”⁶

Bayazıt'ın Çehri “ölü” kelimesi ile nitelemesi mühimdir. Varlığı, anlamı tükenmiÇÇehir onun için artık ölüdür. Gücünü topraktan alan çocuk, yaÇanan bu ölümün telafisini sağlayacak, diriliÇ gerçekleÇirecek çıkıÇnoktasını temsil eder. ğair her ne kadar isyanla dolu olsa da geleceğe dair umut taÇdığını gösterir.

1968 senesinde yayımladığı “ğehrin Ölümü”, Bayazıt'ın dağılan, bozguna uğrayan insanların boy gösterdiği Çehir yaÇantısına bakıÇını net olarak ortaya koyduğu, modernizme karÇ manifestosunu ustaca içine yerleÇirdiğı bir GİRdir. Yedi bölümden oluÇan ve trajik bir senfoniye andıran GİRde, insaniyete ve hakikate dayalı ne varsa hepsinin yavaÇyavaÇsona eriÇililik bir tarzda

⁵ Erdem Bayazıt, *Şiirler*, Çstambul 2003, s. 70.

⁶ *Age*, s. 22.

anlatılır. Mahremiyetin yitirildiği, tabiatın yok edildiği, maddi olanla sınırlı kalınan, hoyratlığın hüküm sürdüğü Ğehir onun için azaptır:

“Nereye gitti diyorum benim elbisem neredede
 ğehir soyunmuş dıyor biri
 ğehrin elbisesini çalmıĞar
 Bütün Ğehir çöküyor yüzünde bir insanın
 ğehir boğuluyor içinde insanların kan gibi sesle
 Mor bir kâbus çöküyor üstümüze
 Parkta son ağaç da ölüyor intiharı hatırlatan bir ölümle.”⁷

Eski, geleneksel hayatın terk edildiği, sıcaklığını, mabetlerini tüketmiş Ğehir soysuzlaşmanın, bedbinliğin nedenlerini doğuran ve bunların kaçınılmaz sonucunun yaşadığı yerdir. ğair, ruhunu yitirmiş, insanları benliğinde hapsetmiş, dönüştürmüş ve yabancılaştırmış hayatları makinelerin hâkimiyetine teslim etmiş Ğehir düzenine öfkeli. Soğuk, yapay, maneviyatsız beldeler haline gelmiş Ğehre aĞk, inanç, toprak ve insan veda ederek, onu büyük bir yok oluşla karĞıkarĞya bırakır. Ardından Ğairin hiddetini celbeden Ğehre bir çeĞi beddua yükselir:

“Kirli yollar kapansın sular akmasın deniz
 sığmasın kabına
 Gün batmasın aydınletsin yüzlerde
 umutsuz mahkûmluğu
 Makinalar çalışsın taĞlar yarılsın ortalarından
 Anneler ağlasın çocuklar gülmesin
 Gök çöksün toprak baĞkaldırsın su sussun
 Ağaçlar durmasın bütün saatler dursun
 Durmasın ulu rüzgâr Ğehri göklere savursun.”⁸

Dayattığı kaotik yaşam biçimleri ve metropol telaĞ ile ferdin Yaratıcı ile bağı kopartan, Ğahsiyetleri ve kıymetleri değirmen gibi un ufak öğüterek zayi eden böylesine bir hayat tarzı, kendisini meydana getiren bütün unsurları manen tüketir. ğehir bu bakımdan çöküşindedir. Bu çöküş insanıyla, toplumuyla, kurumlarıyla, kentleriyle velhasıl tümüyle topyekûn bir sosyal düzenin enkaza dönüşmesi anlamına gelir. Bu çalkantılı ortamda Ğar kurtuluş yalınızlıkta bulur. Yalınızlık Ğehrin ölümü esnasında sığınılan güvenli bir limandır. ğairin yalınızlığı ise inancının, savunduğu değerlerin inĞa ettiği iç âleme yönelmek anlamını taĞır. Bunun sağlamasını “Karanlık Duvarlar”, “Yok Gibi YaĞmak”, “Dağlar” ve “Veda” gibi baĞla Ğirlerinden yapmak da mümkündür. Buna ayrıca aĞaĞda temas edilecektir. ğehirdeki dağdağalı ortamdan kaçtığı yalınızlıkta ise Ğar hazin bir tabloyu müĞahede eder. ğehrin esasında manasını kaybederek herkesin iç dünyasında öldüğünü görür:

“O en öksüz köĞesine sığındığımız yalınızlığın
 Yalınızlığın teselli çiçekleri üstümüze

⁷ Age, s. 13.

⁸ Age, s. 16.

Göçen son kuşların sedef gagalarından dökülür

ğehir bir mahçur gibi içimizde ölür..”⁹

ğair ne zaman dış âlemden baskı altında kaldığını hissetse – ki bu, onun Çirlerinde modernizmin baskısıdır – daima iç dünyasına çekilir. Dışarıya kapanır. Bayazıt’ın ilk Çirlerinde bu daha belirgindir. Kapandığı bu dünya tabiatla, gelenekle, öze, mana ile doludur. Yalnızca yukarıdaki Çirle sınırlı kalınmadığı belirtilerek söylenmelidir ki Bayazıt, problem olarak gördüğü modern yaşıntının alternatifini, inandığı değerlere ve tabiata dayalı olan dokusu bozulmamış bir hayatta bulur. Bu da Çirlerde ekseriyetle Çirin iç dünyası olarak tezahür eder. ğehirle dolayısıyla modernizmle çatışığında takındığı tavrı açıklayan Çi mısralar kayda değerdir:

“ HerÇey bir makina düzenine gidiyor

– düzen diyorlar beni çağırıyorlar –

Irmak yatağına sığınıyorum sınırlı bir çağ bu

...

Sizin güveniniz bir güneş düzeninde

Ben mezarların karanlık çağına dayanıyorum

Bir ağacı büyütüyorum her yerimle

Bir ağacı uyguluyorum – her Çey bir ağaç düzeninde –

Yerde ve gökte ve her yerde

Dallarında bir ağacın ve incecik köklerinde

...

Çimde yalnız ve yapraksız

Bir kavak ağacı büyüyor – çıplak ve göğsü doğru –

Ama küskün ama yalnız ama yapraksız ve uzun

Bir ağlama duvarı bu ” (Karanlık Duvarlar)

“Beni bu kentten kurtar beni yalnız ko git beni

Arıyorum arıyorum o ilk çağ ırmaklarında sedef ellerini” (Yok Gibi Yaşamak)

“Emerek ay ıĝğını nasıl da büyüyorsun ey kalbim

Bir tarafın Çirler Çirler Çirler

Mekanik bir çizgide tükenen insanlar.” (Tabiat Risalesi)¹⁰

Irmak yatağına sığınmak, içte büyütülen ve ağlama duvarına benzetilen yalnız ağaç motifi, masumiyeti ve temizliği ilk çağ ırmaklarında aramak, Çire ay ıĝğını emerek direnen kalp Bayazıt’ın kurduğu alternatif dünyayı anlatan ve yukarıdaki tespiti doğrulayan Çirsel verilerin sadece bir kısmıdır. Bununla birlikte Çirin Çirle çatışması esnasında mutlak bir edilginlik sergilediğini söylemek mümkün değildir. Çe dönüş bir kuvvet ve hız kazanmak hamlesidir. Baĝa

⁹ Age, s. 18.

¹⁰ Age, s. 51 – 52 – 60 – 93.

“gehrin Ölümü” olmak üzere modern yaÇamı ele aldığı Çehirle ilgili Çirlerinin genelinde Çarin içe yönelmeyi bir mücadele yöntemi olarak gördüğü sezilir. Gönül zenginliğiyle, Çehrin gürültüsüne karÇı“susmanın kalesine” sığınmakla, yakarıÇarıyla bir iç enerjisi peÇindedir. Manevi bir direnç söz konusudur.

Erdem Bayazıt'ın “gehrin Ölümü”nde ve modern yaÇamı tenkit ettiği diğer Çirlerinde ortaya koyduğu manifesto insanla, tabiatla ve temsil ettiği değerlerle barıÇk bir hayat arzusunu izhar eder. 1968 tarihli bu Çirden 1998 tarihli ve son Çirlerinden sayılabilecek olan “gehir ve Doğa Burcundan” Çirine dek hep bu arzusunu anlattığı dikkat çeker. O, Çehre ve ÇehirleÇneye karÇı değildir; lakin modern zamanlarda cereyan eden çok yönlü bozulmanın timsali olan Çehirlerde vuku bulan yıkımlar onu etkilemektedir. Güzel hasletlerini yitiren, yalnızca maddi hazlara bağımlı kılınan insanların; nihayetinde yozlaşan, değerlerini kaybeden toplumun bocaladığı mekânlar olarak Çehirler Bayazıt'ın tepkisini çeker. Mimarisinden eğlencesine dek aslî kimliği yok olmaya yüz tutmuş bir sosyal hayat ve iç dinamikleri sönmüş bir sistem Çarin tahammülünü zorlar. O, çözölen bir yapıyı anlatmak bakımından Çehri kendisine mihenk taÇ yapar. Mamafih – tersten bir okuma yaparsak, eski tabiriyle mefhum-u muhalifinden hareket edersek – özlemini duyduğu Çehir hayatını da bu Çirleriyle tasvir etmiş olur. Ağaçların kök salabilme hürriyetinin yalnızca parklarla sınırlı kalmadığı, manevi kirlerinden arınmış, bulvarlarına yaprak misali çocukların dökölmediği, vitrinlerine değil horoz seslerine uyanılan bir Çehir hayal eder. Erdem Bayazıt'a göre geleneklerin yaÇatılabileceği, toprağı sürölen, mabetlerinde buluÇulan, çocukların güldüğü, sanayinin mekanikleÇirmediği bir Çehir hayatı da mümkündür. Aksi bir yaÇam ise ölümden farksızdır. Nitekim böyle bir Çehri Bayazıt, Çiriyle ölüme mahkûm eder.

Ölüm, baÇı baÇna bir tema olarak da Erdem Bayazıt'ın Çirinde kutup baÇdır. ğair, ölüme inandığı değerler perspektifinden bakar ve onu farklı, yeni bir hayatın baÇangıcı olarak telakki eder. “Ölünün Kıyıları”, “ Önden Gidenler Çin”, “DiriliÇ Saati”, “BoÇluk-lu YaÇamak”, “Ölüme Saygı”, ve bilhassa “Ölüm Risalesi” Çirleri bu tema üzerinden yazdığı ve ölüm kavramına yönelik metafizik bakıÇını belli ettiği Çirlerdir. Onun ölümü yorumladığı Çu mırslar ilgi çekicidir:

“Çılıyor kalbim
Eskiyor saçlarım
Ve gözlerimin en ince hücreleri.
Okuyorum hayatı
Toprağın üstünden çok
Altındakilerle var olduğunu.
...
Ölüm muhakkak
Ve ölüm mutlak
Tek kapısıdır ölümsüzlüğün.
Ölümlle tanıştıktan sonra anladım
Sadece bir kimlik belgesi olduğunu yaÇamanın.”¹¹

Göröldüğü üzere Çair, ölümün kaçınılmaz akıbet olduğunu kabullenir, mütevekkildir ve inancının gereğı, kendisine ölümsüzlüğü bahÇedecek bu akıbeti bir ölçü olarak değerlendirir. Ölüm,

¹¹ Age, s. 138.

hayatı anlamada ve yorumlamada ona anahtar rolü görür. Ölüm hayatı anlamlandıran, insanı düğüneye sevk eden ve mesuliyetini yerine getiren kimselerin huzurla karşılayacağı bir nihayettir. Bayazıt, ölümü korku ve ürperti verici bulmaz. Ölümüne ve ötesine dair bir endişesi de yoktur. şiirlerinde ölümü, diriliğin ilk merhalesi olarak anlatır. İnsanın ölümüne yakın olduğu gerçeğini, ölümü teslimiyet içinde kabullenmek gerektiğini Kur'an ayetlerine yaptığı telmihlerle, Socrates'in ölümüne yürüyüşü gibi tarihi mizansenlerle, darb-ı mesellerle ve İslam tarihinden naklettiği kesitlerle dile getirir. Ölümü mümince yorumlarken ona o kadar ağına bir tavır takınır ki "Ölüm Risalesi"nin içinde, "Kendi Ölümüne Ait Bir Deneme" başlığıyla açtığı ayrı bir bölümde, ölümü halinde etrafındakilerin muhtemelen vereceği tepkileri ve yaşıyacağını umduğu olayları şiir diline döker. Erdem Bayazıt'ın "Bulmak" şiirinde yer alan Çumırsalar ise hem ölümüne dair fikirlerinin en öz halidir hem de eskilerin "Maksûd eğer eserse mısra-ı berceste kâfidir" ölçüsüne uyan dil ve anlatım güzelliğine sahiptir:

"Ölüm bize ne uzak bize ne yakın ölüm

Ölümsüzlüğü tattık bize ne yapsın ölüm."¹²

Ölümüne dair romantik yaklaşımlar içeren bu mısraları gibi Şârin bütünüyle romantizme yöneldiği, tamamıyla aşka hasrettiği şiirleri de vardır. Nitekim Risaleler şiir kitabındaki şiirlerinden biri de "Aşk Risalesi"dir. Aşk da tabiat ve inanç bağlamında asıl kıymetini bulan bir mefhum olarak ele alan Bayazıt'ın aşk temasını "Yok Gibi Yaşamak", "Kar Altında Hüzün Denemesi", "Sevmek" gibi şiirlerinde işlediği ve son kitabı olan Gelecek Zaman Risalesi'nde "Aşk Burcundan", "Sevgililer Burcundan" şiirleriyle aynı temayı tekrar ele aldığı müdahede edilir. Tüm bunlar arasında "Aşk Risalesi" beşinci aşkla birlikte peygamber sevgisini ve ilahi aşkı da kapsamı itibarıyla oylumlu, metafizik açılımları olan ve Şârin diriliş fikrini de içeren bir büyük şiirdir. İlk şiirinden neredeyse çeyrek asır sonra kaleme aldığı bu şiir, muhayyile ve söyleyiş açısından Erdem Bayazıt'ın olgunluk dönemine denk gelir.

Bayazıt'ın şiirlerindeki bir başka belirgin ucu da asla terk etmediği sosyal temalar teçkil eder. Çeşitli ruh hallerini, yaşam coğrafyasını, bireyselliğini anlattığı şiirlerinin yanı sıra sosyal duyarlılığı had safhada olan şiirleri, onun sanatıyla ne yapmayı arzuladığını, dikkatli okuyucusu olduğu Mehmet Akif, Necip Fazıl Şârinin onun tarafından nasıl benimsendiğini gösterir. Bayazıt, insanlığın dengesini bozan sosyal aksaklıkları, yaraları, savaşı, hatalı tüketim alışkanlıklarını, türlü toplumsal çarpıklıkları ve genel anlamda dünya haritasını fakat hususen Türk-İslam coğrafyasını şiirine konu edinir. Güçlü bir toplum yapısına kavuşmak için devamlı vurgulanan diriliş düğünesi etrafında yazılan şiirleri de bu kategoriye dâhil edilebilir.

Sosyal içeriğiyle geniş çevrelerin ilgisini uyandırmış "Sürüp Gelen Çağlardan", bu çerçevede akla gelen, Şârin yoğun mesajlarını ileten kapsamlı bir şiirdir. Eser, Erdem Bayazıt'ın dünya görüşünü aktaran ve yaşadığı çağla hesaplaşma arzusunu açıkça ortaya koyduğu bir isyan ve telkin şiiri olarak dikkatleri üzerine toplar. İlk mısraından son mısraına kadar şiir, tamamıyla Şârin sahip olduğu kimliği vurgulayan, inanç dünyasının verdiği dinamizmin hayatı yeniden şekillendirme gücüne atıfta bulunan bir yapıya haizdir.

"Yeryüzü bana mescid kılındı" sözleriyle şiirine başlayan Şâr, daha ilk mısraında Hz. Muhammed'in "Yeryüzü benim için mescid ve temiz kılındı." hadisine telmihte bulunur. Son mısra ise "Sabır savaş zafer. Adım: MÜSLÜMAN" diyerek hayata bakış açısına dair hangi ölçüleri esas aldığını belirtir. şiirde yer alan bazı özel isimlerin küçük harflerle yazılmasına mukabil "Müslüman" kelimesinin tamamının büyük harflerle yazılması ise Şârin kimliğine yaptığı vurguyu, sözcüsü olduğu anlayış ısrarla belirtmek istemesi bakımından önemlidir.

¹² Age, s. 206.

giirde evvela, bir zamanlar bizim olmu᠑vatan co᠑rafyasında, ge᠑mi᠑en bugüne ya᠑anan ihanetler, kötölükler söz konusu edilir. Nihayetinde ya᠑anan tahribat ve bozgun,

“Kargaların sırtlanlarla anla᠑tığı bir günde

Bir yabancı fırtınaya tutulan yapraklarım

Kudüste Mescid-i Aksada

Belki bir batı karanlığında Topkapıda

Yangına uğramı᠑a

Duymaz olmu᠑a kulaklarım göklerin mu᠑tu sesini.”¹³

mısralarıyla anlatılırken, ᠑ār de ᠑ekti᠑i acıyı sık᠑a kullandığı ağa᠑ imgesiyle verir. ᠑airin benliğinin, uğradığı hainli᠑ın ve ᠑ekti᠑i ıstırabın sembolü olan ağa᠑, ᠑irde “ bir han᠑er ağacı” olarak ge᠑er. Bu ağa᠑, acının artmasıyla orantılı ve manidar biçimde “da᠑lardan bir da᠑ gibi” büyüyen kalpte yeti᠑r. Semâya do᠑ru gösterdi᠑i istikameti ile hakkı, do᠑rulu᠑u, tâbi olan de᠑erleri yansıtan; dalları ve yaprakları ile bütünlü᠑ü, “da᠑ gibi kabaran yürek”teki görkemiyle büyüklü᠑ü temsil eden ağa᠑, ᠑ār kadar bir zamanların geni᠑sınırları olan eski vatani da hatıra getirir. Nitekim Kudüs ve Topkapı bu geni᠑ vatanın bir uçtan bir uca sembol mekânlarını te᠑kil eder. Biri ᠑lamîyet’in ilk kıblesi di᠑eri de ᠑lam topraklarının yönetim merkezi olan bu iki yer “Kargaların sırtlanlarla anla᠑tığı bir günde” ve “batı karanlığında” elden ᠑ıkmı᠑tır. Bu ifadeler ᠑ekilen acının nedenlerini ve kalpte yeti᠑en “han᠑er ağacı”nı anlamamızı sa᠑lar. ᠑air, sırtından bir “yılan giysisi” attığını söyleyerek kendisine aidiyetinin bir par᠑ası olmayan unsurları dı᠑adığını ve ge᠑irdi᠑i bu de᠑i᠑im sonunda aleyhinde olan bitenlerin hesabını soraca᠑ını bildirir. Ardından ᠑irin mekân planları dâhilinde geni᠑edi᠑i mü᠑ahede edilir ve en genel anlamıyla yeryüzündeki adalet ve zulüm ᠑atı᠑ması ele alınır. Topkapı’dan Kafkasya’ya, Türkistan’a do᠑ru ilerleyen bu hesap sorma arzusu Asya’yı, Afrika’yı, Amerika’yı ku᠑arır. Bayazıt, dünyadaki sıkıntılara, karı᠑ıklıklara ve kötölükleri doğuran ᠑e᠑itli be᠑erî sistemlere ᠑are olaca᠑ına inandığı kendi de᠑erler cetvelinin müjdeli bir ses olarak her yere eri᠑e᠑i ümidindedir. Onun gür sedası Azerbaycan, Pakistan, Afganistan, ᠑an gibi a᠑ması oldu᠑umuz topraklara gitti᠑i kadar Macaristan, Vietnam, ᠑ekoslovakya, Senegal, ᠑in gibi – ve kimisini de yazmadığımız - sömürüye, baskı sistemlerine maruz kalmı᠑nice diyarlara ula᠑r. ᠑air, ᠑a᠑lardan beri hâkim güçlerce ezilmi᠑, sömürülmü᠑, kölele᠑irilmi᠑, mahrumiyet içinde bırakılmı᠑ bir dünyanın foto᠑rafını mısralarıyla ᠑eker. Baskı altında kalan tüm halkları inancı do᠑rultusunda kucaklar. “Sürüp gelen ᠑a᠑lardan” beri ya᠑anan evrensel acıyı, “hesap günü”nün mesuliyeti ve endi᠑isiyle payla᠑r. Dünyayı de᠑i᠑irmek için sabırlı bir kararlılık arzusu ᠑irde sık᠑a tekrar edilir.

Rahatlıkla anla᠑ılaca᠑ı üzere ᠑ār, dünyamızda ya᠑anan esef verici hadiselerden kaygılanır, evrensel öl᠑ekteki sorunları kendisine dert edinir ve asırlardır yanlı᠑ıgiden bir düzeni hazmedemez. Mamafih ᠑irde ge᠑en “ant vermek”, “kelep᠑e kırmak”, “kıyama durmak”, “namludan ᠑ıkan sıcak kur᠑un”, i᠑te kayala᠑an sava᠑birikintisi”, “eme᠑in kutsal dire᠑ine hakkın mutlak öl᠑üsünü dikmek”, “isyanın macarcası”, “yanmanın polonyacası”, “direnmenin vieatnamcası”, “gerillanın arap᠑ası”, “sava᠑ı yüre᠑i” gibi ifadeler hissedilen mücadele iste᠑ini, öfkeyi ve tepkinin ᠑iddetini belli eder.

᠑iirin sonunda, “müjdeci ses”in tesis edece᠑i bir hayatın, yeryüzünü yenileyece᠑ine dair duydu᠑u inancı ᠑ār ın mısralarıyla belirtir:

¹³ Age, s. 32.

“Dallar meyvaya dursun toprak tohuma dursun

Ğısan barıĞa dursun selama dursun zaman”¹⁴

Onca yangın ve fırtınadan sonra meyvaya duracak ağaç, umudu anlatırken; toprak ve tohum kelimeleri de yeniden yaĞanacak bir canlılığı dolayısıyla diriliĞ fikrini zihinlerde pekiĞirir.

“Sana, Bana, Vatanıma, Ülkemin Ğısanlarına Dair” Ğiriyle memleket insanının ve coğrafyasının sorunlarına panoramik bir bakıĞaısıyla eğilmiĞolan Erdem Bayazıt, “Sürüp Gelen Çağlardan” Ğiriyle bu panoramayı geniĞetir, cihanĞımül bir hale getirir ve poetikasının teĞekkülünde sosyal meselelerin yer aldığı gösterir.

YaĞadığı dönemin problemleri Bayazıt’ın Ğirinde hep yer tutar. Onun dost coğrafya bellediği topraklarla alakasını kanıtlayan “SavaĞRisalesine Zeyl - Afganistan 1400”, “Bosna’ya Yazıt”, “Çeçenistan” Ğirleri, iĞğal ve yıkım karĞısında sergilediği duruĞu ve oraların insanlarına verdiği desteği açıkça iĞret eder. YaĞanan trajik manzaralara hayıflanırken, bunlara neden olanları Ğirlerinde teĞhir etmekten kaçınmaz. Yer yer isimlerini anmak suretiyle kiĞileri ve medeniyetleri eleĞirir hatta onlar hakkında ağır ifadeler kullanır. Gelecek Zaman Risalesi’nde bulunan “Ekonomi Burcundan” bu tarzda kaleme aldığı bir Ğirdir ve Ğarin aktüelle temasını kanıtlayan mısralara sahiptir:

“Bombalarız Bağdat’ı

Hama’yı

Humus’u

Zincire vururuz Kudüs’ü

Petrol krallarına açarız Londra’nın ardını ve önünü

Paris’i sokaklarda pazarlarız ayak üstü

Roman hazır bekler açmıĞ pıĞarını

Gün Las Vegas’ındır yakmıĞ Ğıklarını!”¹⁵

Böyle bir dünyayı deĞiĞirecek olan insanların ise hayallerindeki o diriliĞısağlayacak kiĞiler olduğunu düĞünür ve onları da “Birazdan Gün Doğacak”, “GüneĞçğ SavaĞları” Ğirlerinde iĞer. Bayazıt, günümüzdeki hayatın rahmanî köklerle irtibatını yitirdiğinden dolayı insanî olmaktan da çıktığını ve maddeyle ör(t)üldüğünü kabul ettiği için yaĞadığı zamanı, kendi arzuladığı biçime dönüĞürme peĞindedir. Olumsuz yaĞam Ğekillerinin açtığı toplumsal yaraları kapatacak, hayatı inanç mihverine göre yeniden düzenleyecek idealist kimseleri anlattığı, açıkçası Karakoç’tan intikal eden mefkûre/poetikayı aksettiren bu Ğirler sosyal diriliĞ teminin merkeze oturduğu eserlerdir. “Yalanın çelik kabuğu”nu çatlatacak, “Çehrin yılgın uykusu”nu bölecek, “fosfor elleri” ile hâlihazırdaki hayata hakiki manasını kazandıracak mücadeleci insanlar, nitelikleri ve erdemleri ile Ğarin inanarak düĞediği dünyayı tesis edecek kahramanlardır. Nitekim “Birazdan Gün Doğacak” Ğirinde yer alan “Nuri Pakdil’e” ithafı, Bayazıt’ın tasavvur ettiği dünyaya ne kadar somut ve inançla baktığının bir delilidir.

b. Şiir Dili ve Muhayyile

ğiir dili, basit görünen ancak anlamı yoğun olan bir ifadedir. ğiirlerde kullanılan dilin sadeliği ve anlaşılabilirliği bakımından Bayazıt’ın dili ilkinden sonuna, tüm yazdıklarında sadeliği

¹⁴ Age, s. 36.

¹⁵ Age, s. 161.

hâkim vasfı olan bir dildir. Kitlelere ulaşan, mesajını rahatlıkla ileten, bulmaca çözer gibi yormayan akıcı, basit, süssüz ifadelerle dayalı bir dil olduğu kolayca müşahade edilir. Bununla birlikte Gırselliği, ağırlığı veren, tarihî ve edebî birikimi olanın Gırindeki anlamlar rezervini keşfedeceği örtülü bir cephesi mevcuttur. Yaslandığı edebi geleneği aktaran, metafiziği hissettiren, okuyucuyu kendi bölgesine çekmekte başarılı yani Gırin sezgi kısmı üzerine düşünülmesi belli olan ustaca söyleyiş de Gıri dili kapsamında dile getirildiği için ifadenin yoğunluğu ortadadır. Gerek kullandığı dilin berraklığı, okuyucunun denmek isteneni algılayabilmesi yönünden gerekse söyleyiş güzelliği, Gırselliği ve anlam katmanlarını içermesi yönünden olsun Bayazıt'ın Gıri dili, ortalama bir okuyucuya kapılarını hemen aralar. Bu dil, edebi sanatlar ve biçimsel denemeler de içeren teknik yönü ihmal edilmemiş bir dildir. Onun Gıri dilini bir makale kapsamında temas edilebilecek bütün tarafları ile ele almak, sanatının arka planını, teknik ve içlik kısmını anlamayı sağlar.

Kronolojik gidildiğinde, Gırin ilk kitabı olan Sebeb Ey'nin yalın ancak hiddetli bir dille yazıldığı, gençlik döneminin heyecan ve tepkilerini aksettirdiği görülür. Toplam otuz iki Gırden meydana gelen bu kitap, Bayazıt'ın muhayyile, söyleyiş ve uyandırdığı ilgi bakımından en dikkate değer eseridir. Gırin henüz ilk eseri olmasına rağmen söyleyişteki teksif kudreti, kelime oyunları ve Çekle gösterdiği dikkatle yaptığı vurgular ilgi çeker:

“Suların karardığı bir çağda birtakım günah yüklü gemiler harekete hazır - iyice biliyorum

gölgeler vardı - kalın tasmaları vardı gölgelerin - ürkek sesler suları yarıyordu –

bakıyorsunuz kuşlar bayağı gülüyordu – karanlık gölgeleri ürkütüyordu – onlar bağlı

olmayı hoş görüyorlardı – korkarken ölümü düşünüyorlardı muhakkak.

Kafaları kalındı belliydi

Gözleri kalındı belliydi

Kulakları kalındı belliydi

Aslında kafalarının kalın olması – gözlerinin kalın olması önemliydi onlar için –

incelik dedin mi kötülük geliyordu akıllarına.”¹⁶

“Gölgelere Dair” başlığını taşıyan bu Gıri, bize Eflatun'un “Devlet” eserindeki meşhur mağara meselini hatırlatır. Bir mağarada zincirlenmiş insanların gerçekler değil gölgeler üzerinden değerlendirdikleri hayatın yapaylığını anlatan bu kısa ders verici öyküyü ihsâs eder biçimde, Gıride de hakikate kapalı olmayı anlatan uygun bir psikolojik atmosfer meydana getirilir. Kafa, göz ve kulak gibi hayatı kavramaya, anlamaya yarayan en önemli uzuvların kalın olması, idraktan mahrumiyetin ustaca ifade edildiğidir. Tıpkı meseldeki gibi zincirle bağlanmış yani gerçekleri göremeyen ya da görmeleri engellenmiş insanların kendilerinin de bizatihi gölge olması manidardır. Gırcelik denince akıllarına kötülük gelen kalın tasmalı gölgelerin ırga kavuşmaya uzak olmaları, anlayışlarının kısıt olması Gırin devamında dile getirilir. Gıir bu gibi kimselerle uzlaşmadığını anlatır. Bu ifadeler ayrıca Kur'an'da geçen kalpleri, kulakları mühürlenmiş ve gözlerine perde inmiş insanların tarifini de tedai ettirir.¹⁷ Yine bu bağlamda ince, kalın kelimeleriyle yapılan tezat; ayrıca kararmak, günah, gölge, kalın, tasma, ürkmek, karanlık, bağlı olmak, korkmak, ölüm, kötülük ifadeleriyle tesis edilen menfi hava, gelişigüzel değil; üzerinde düşünümüç, insicamlı ve

¹⁶ Erdem Bayazıt, *Sebeb Ey*, Ankara 1973, s. 56.

¹⁷ Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Hâkim'in Açıklamalı Meali*, İstanbul 2005, s. 4. (Gıgli ayet, Bakara Suresi 7. ayet olup mealî şöyledir: “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerine de bir perde indirmiştir.”)

mecazlı söyleyişleriyle çağrışımları olan bir yapı kurulduğunu akla getirir. şiirdeki çatıyı ve temel iletiyi veren bu kompozisyon başarıdır.

Tüm bunların yanı sıra Şirin ilk olarak yayınlandığı 1973 basımlı “Sebeb Ey”le Şirin Şirlerinin toplu basıldığı “şiirler” kitabı arasında göze çarpan değişiklikler, Şirin iğçilik yönüne kafa yorulduğunu gösterir. İlk kitapta varolan ve Şirin gölgelerle uzlaşma ihtimalini anlatan, “Hâlbuki umudum vardı anlaşırdıyordum” mısraı, 2003’de basılan “şiirler” kitabında yer almaz. Yine ilk basımda “sonra yapılardan yollardan bıkmışım – ıssız sokaklar beni ürkütüyordu” şeklinde geçen mısraın, “sonra yapılardan yollardan bıkmışım – kirli sokaklar beni ürkütüyordu” haline dönüştüğü gözlemlenir. Bunlar küçük ama kontekst içinde anlamı değiştiren düzenlemelerdir. Bayazıt’ın bu nevi tasarrufları “Kuğ Sayfaları”, “Diriliş Saati”, “Boşluk-lu Yaşamak”, “Sabah Koku”, “Bulmak”, “Ölüme Saygı”, “Karanlık Duvarlar”, “Birazdan Gün Doğacak”, “Sebeb Ey”, “Güneşin Savaşları”, “gehrin Ölümü”, “Sana, Bana, Vatanıma, Ülkemin İnsanlarına Dair”, “Sürüp Gelen Çağlardan”, “Tabiat Risalesi”, “SavaşRisalesi”ne Zeyl-Afganistan 1400”, ve Nida Beyitleri’nden “O”, “Yalnızlık” şiirlerinde yaptığı görülür. Kimilerinde başlığın değişmesi, kimilerinde ufak eklemeler, kimilerinde de imlâ ve biçim yönünden tasarrufla bulunmak şeklinde tezahür eden bu iğçilikler, ekseriyetle ilk kitabında yer alan şiirler üzerinde yapılır. Bu da Şirin özellikle ilk dönem şiirlerini değerlendirirken daha eleştirel bir yaklaşım içinde olduğuna delâlet eder. Güncellenen estetik okuma onda restore fikri doğurur.

İlk Şir kitabından tam 14 sene sonra, 1987’de basılan “Risaleler” ağı, tabiat, savaş ve ölüm konuları üzerine yazılmış dört uzun Şirden oluşur. Kitapta ilkin nazaran daha yumuşak bir üslup göze çarpar. “Sebeb Ey”deki coşku, Ağı ve Tabiat Risaleleri ile yerini asude bir iklime bırakır. Muhayyiledeki canlılık sürmekle birlikte artık şiirlerde imgenin geriye çekildiği fark edilir. Özellikle Savaş ve Ölüm Risaleleri’nde tahkiye üslubunu andırır şekilde düz bir anlatıma yöneldiği müdahale edilir. İlk Şirlerinden çok daha belirgin biçimde, düşünmeye ve dinî hissedişe evk eden bir tarzı benimsediği, bir çeşit tefekkür şiiri ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

Şairin “Ölüm Risalesi” ile noktaladığı ikinci Şir kitabını son kitabı olan “Gelecek Zaman Risalesi” ile devam ettirmesi sanatındaki inceliği ve umudu yansıtır. 1998’de basılan “Gelecek Zaman Risalesi” esasında, on Şirden oluşmuş tek bir Şirdir. Bayazıt, ilk iki kitabının temel temalarını on başlıkta toplayarak bunları sanatında takip ettiği yol ve söylemek istedikleri itibarıyla blok şeklinde, tek parça halinde değerlendirir. Nitekim kitabın tek bir Şirden müteşkil olduğu, büyük başlığın ağısında yer alan “Sonun Başlangıcından Kesitler” alt başlığından da anlaşılır. Her konu bir “burç”tan yorumlanır. Dolayısıyla on burçtan oluşmuş bir kale Şir ortaya çıkar.

Eserin diğerlerinden farkı, her bir Şirin başlığının altına temposunu, dikkatli özelliklerini veya şiirdeki duyguyu belirten açıklamalar konmasıdır. Örneğin “Ekonomi Burcundan” başlığının altında “Hızlı+Coşuklu+Yüksek”, “Hicret Burcundan” başlığının altında ise “Hafif+Hüzünlü+Yanık” ifadeleri yer alır. şiirlerin okunmuş biçimlerine dair de fikir veren bu ibarelerin Şairin tercihi olduğu anlaşılmakla birlikte lüzumu tartışmalıdır ve okuyucuyu sınırlayan bir yönü olduğu söylenebilir. Mamafih Erdem Bayazıt’ın bu son kitabıyla muhayyile yönünden eski canlılığını arattığı ve düşünce ve söyleyiş özgünlüğünü bulmaktan ziyade biçime dair uğraşlara yöneldiği tespit edilir. Nitekim kendisiyle yaptığımız mülâkatta da 1992’ye dek şiirlerini ilhamla yazdığını, 92 sonrasını da kurguyla kaleme aldığını söyledi. Bu çaba ve yöneliş Şairin söyleyiş güzelliğine, muhayyilesine olumlu yönde tesir etmez. Bilhassa son şiirlerinde eski ifade gücünü kaybettiği, “Düş Burcundan” gibi şiirlerinde söyleyişin yer yer düştüğü görülür.

Muhayyile bağlamında Erdem Bayazıt’ın Şir dilini canlı kılmaya çalışırken müracaat ettiği imgeler üç kısımda ele alınabilir. İlk huzur ve güzellik hissini telkin eden ve tabiat etrafında kümelenenlerdir. İkinci Şair ve etrafında kümelenmiş çağın sıkıntılarını anlatan imgelerdir. Sonuncusu ise serbest çağrışımlı müstakil imgelerdir. İlk grupta yer alanlara ağaç, ay, dağ,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

gökyüzü, ıçk, kar, kuçmağara, orman, su, yağmur gibi doğrudan tabiattan alınmışimgeler örnek verilebilir. Bunlardan ağaç ve dağ en fazla kullandıklarıdır. İkinci grubun en temel imgesi ise Girdir. gehrin kendisi Bayazıt'ın Gırinde bizatihi modern hayatın çetrefilliğini anlatan olumsuz bir imgedir. Buna araba, bulvar, duvar, makine, pencere, sokak imgeleri eklenir. Son grup ise Gırlerde yerine göre anlam değışirebilen çağ, el, giysi, kadın, kan, mezar, ses gibi çağrıçm açısından elverişli imgelerle, muhtelif renk ve mekân isimlerinden meydana gelir. Hemen bu noktada Bayazıt'ın görseelliğe önem veren bir Gâr olduğu belirtilmelidir. gırlerinde fazlasıyla yararlandığı renkler ve mekânlar, onun meramını anlatmada ve okuyucunun içine girmesini istediği psikolojiyi oluşturmada ustaca kullandığı unsurlardır. Düşüncelerini, duygularını aktarıırken umudu vurguladığı mavi, dikkat uyandırmada kullandığı kırmızı, yerine göre ölümü, cehaleti ve kötülüğü yerine göre de müspet manaları havi olan siyah, yenilenmeyi sembolize eden yeşil, masumiyetin rengi olan beyaz ve sarıdan kıza çeşitli tonlar Gırin vazgeçmediği ıçkılı unsurlardır. Tabii kalmayı bırakmış Afika, inancın beldesi olan Mekke, ıssızlığı anlatan Büyük Sahra, kapitalizmi simgeleyen Amerika, direniş fikrini veren Vietnam, Hint, bereketi akla getiren Çukurova, mücadele, bağımsızlık fikirlerini veren Afganistan ve aynası olduğumuz „Kenan illeri“nden Amazon, Tuna hatta Missori'ye dek pek çok mekân bu Gırde muhayyileyi zenginleştiren unsurlar olarak yer alır. gırlerde zaman zaman zıt kutuplar halinde sunulan mekânlar dinamizmi sağlar ve düşüncüyü tahrir eder.

Dilin imkânlarının zorlandığı İkinci Yeni'nin, Erdem Bayazıt'ın ve dâhil olduğu edebî grubun yazı dilini etkilediği bir gerçektir. Buna, Gırlerinde noktalama ve imlayı özellikle kullanmamış olan Attila Çhan'ı da eklemek gerekir. Bayazıt ayrıca çağdaş olduğu kiçive akımlar kadar beslendiği inanç ve kültür dünyasının birikimini de söyleyiş gücünü arttırmakta kullanır. Özellikle Kur'an ayetleri, hadis-i şerifler, İslam tarihi Bayazıt'ın Gırlerinde suda eriyen mineraller gibi zengin bir biçimde bulunur. "Savaşırsalesi"ne Zeyl-Afganistan 1400" Gırinde Saf Suresi 13. ayet zikredilir. "Karanlık Duvarlar" Gırinde, İbrahim Suresi'nin 24, 25 ve 26. ayetlerini ihsas ettiren söyleyişer ilgi çekerken; "Ölüm Risalesi"nin ilk mısraı olan "Damla damla oluyuyor hayat" ifadesi, Kur'an'da Fatır (11. ayet), Yasin (77. ayet), Mümin (67. ayet), Nahl (4. ayet), Abese (19. ayet), İnsan (2. ayet), Kiyame(t) (37. ayet) surelerinde –belirtilen ayetlerde– geçen insan varlığının sebebi ve hayata kavuşma çkili üzerine düşündürür. Bunlardan sadece Abese Suresi'ndeki "Bir damla sudan, onu yarattı da biçime koydu." mealine gelen 19. ayeti zikretmemiz, Gır dilindeki hüneri anlamak açısından kâfidir. Aynı Gırde geçen "Ansızın gelir ölüm/Apansız biter sınav" mısraları, dünya hayatının imtihan olduğundan bahseden Al-i İmran Suresi 186. ayeti ve Enbiya Suresi 35. ayeti hatırlatır. Yine aynı Gırde ölümün anlamına ve mahiyetine yönelik olarak Mülk Suresi 2. ayete telmihte bulunan mısralar tespit edilirken, "Onlar bıraklarına bir musibet geldiği zaman, „Biz Allah'a aidiz ve sonunda O'na döneceğiz" derler" mealindeki Bakara Suresi 156. ayet de Gırin sonunda doğrudan zikredilir. Bayazıt'ta ölüm, tasavvufi terminolojideki "vuslat" fikriyle ifade edilir. "Kevser suyu", "makam-ı İbrahim", "çok uluslu ebuçehiller", "hicret", "refik-i ala" gibi dikkatleri celbeden dinî tabirlerden, hadis-i şeriflerden, İslamî kaynaklardan, isimlerden, menkıbelerden yararlandığı sıkça görülür ve daha evvel yukarıda da sunulanlar buna dair müçahhas örneklerdir.

Erdem Bayazıt kendi Gır dilini inşa ederken divan Gırinden de çağdaş Gırden de faydalanır. "Tabiat Risalesi"nde geçen,

"Bir gün bir ovaya inmiçtk

Kadınlar erkekler ve çocuklar

Hazirandan temmuzdan ve ağustostan biçilmiç

Kalın katmerli elbiseler giymiçerdi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

GüneÇe sarınmıÇ armalanmıÇardı”¹⁸

mısraları, geyh Galib’in “Hüsn-ü Aşk’ında, Ben-i Mahabbet obasını tavsif ederken söylediği,

“Giydikleri âfitâb-ı temmûz

Çtikleri Çülle-i cihânsûz”¹⁹

beytini tedai ettirirken; “giir Burcundan” Çirindeki,

“Bahçelerde muttasıl kanayacak güller”²⁰

mısrı, Ahmet HaÇm’in “Merdiven” Çirindeki,

“Kantar muttasıl kanar güller”²¹

mısrının bir nevi tekrarıdır. “Sevgililer Burcundan” Çirinde ise

“Gülerken nar çiçeği

Ağlarken salkım söğüt”²²

Çindeki söyleyiÇin Bedri Rahmi Eyüboğlu’nun “Karadut” Çirindeki,

“Nar tanem, nur tanem, bir tanem

Ağaç isem dalımsın salkım saçak

...

Gülen ayvam ağlayan narımsın”²³

mısralarını andırması Bayazıt’ın kendinden önceki Çirlerden faydalandığını gösteren bariz örneklerdir. Buna dair pek çok başka örnek tespit etmek de mümkündür. “Soluyan Deniz” Çirindeki,

“Bir ıÇk kesiyor karanlığı bir ustura ağzında”²⁴

mısrının Attila Çhan’ın,

“Çsan bir akÇanüstü ansızın yorulur

Tutsak ustura ağzında yaÇamaktan”²⁵

söyleÇni, “DerviÇ Burcundan” Çirindeki,

“Sorarım

Sorgulamam!

Anlarım

Anlatamam.”²⁶

¹⁸ Erdem Bayazıt, *Şiirler*, Çstambul 2003, s. 97.

¹⁹ geyh Galib, *Hüsn ü Aşk*, Çstambul 2011, s. 70.

²⁰ Erdem Bayazıt, *age*, s. 165.

²¹ Ahmet HaÇm, *Piyale*, Çstambul 2004, s. 27.

²² Erdem Bayazıt, *age*, s. 192.

²³ Bedri Rahmi Eyüboğlu, *Karadut*, Ankara 1969, s. 90.

²⁴ Erdem Bayazıt, *age*, s. 63.

²⁵ Attila Çhan, *Ben Sana Mecburum*, Çstambul, 2012, s. 91.

²⁶ Erdem Bayazıt, *age*, s. 168.

mısralarının da Mehmet Akif'in "Safahat" önsözü için yazdığı,
 "Ağlarım ağlatamam; hissedirim söyleyemem;
 Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bizârim!"²⁷

mısralarını çağırıp çağırdığı hemen hissedilir.

Erdem Bayazıt özellikle İkinci Yeni Şirinden etkilenmiş bir Şirdir. Bu Şir hareketi içinde ise Sezai Karakoç ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Erdem Bayazıt, İkinci Yeni Şirinden genel anlamıyla biçim ve söyleyiş yönlerinden etkilense de Karakoç'tan fikri açıdan da etkilendiği ve bu iki Şirin sanatının bir ruh akrabalığı içerdiği, ortak misyonları olduğu aşkardır. Karakoç idealleri, kültür ufku, sanatkâr cephesi, güçlü Şir dili ve muhayyilesi bakımından Bayazıt'ı besler. Erdem Bayazıt'ın Şirlerinde Sezai Karakoç tesiri bağı bağına bir makale konusu olduğu için yalnızca belirli örnekleri sunmakla yetinmek gerekir.

Bayazıt'ta Karakoç tesirinin belli olduğu pek çok Şir mevcuttur. Bunların kimisi söyleyiş itibarıyla kendini ele verir. 1994 tarihli "Bosna'ya Yazıt"ta,

"Bu sözleri simsiyah bir geceye
 Katranla yazarak
 Köpeklerin çene kemiklerine
 Mıstırovın'ın ön dişlerine
 Papazgali'nin azı dişlerine"²⁸

mısralarıyla batı medeniyetine duyulan tepki, Karakoç'un 1953 tarihli "ğahdamar" Şirinde göstermiş olduğu benzer tepkiyi andırır ve Karakoç'un Şu söyleyişni akla getirir:

"Varsın yarın takılsın benim çene kemiğim
 Bir köpeğin ön dişlerine"²⁹
 "Kar Altında Hüzün Denemesi"nde geçen Şu mısralar,
 "Karanlık denizlerin dibinde
 Birtakım incilerin olduğunu
 Birtakım incilere ve hatıralara
 Neden bağlı olduğumuzu unutma"³⁰
 Karakoç'un 1955 tarihli "İnci Dakikaları" Şirindeki,
 "İncilerin ilk ve gerçek yeni yorumunu bulur gibi oluyorum.
 Bu inciler denizlerin en karanlık noktalarında bile yoktur
 Benim ak ve kara kayalar içinde bulduğum inciler
 Bu inciler sen olmasan bende bile yoktur
 Oldukları yerde bile"³¹

²⁷ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, İstanbul 2003, s. 5.

²⁸ Erdem Bayazıt, *age*, s. 39.

²⁹ Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, İstanbul 2010, s. 42.

³⁰ Erdem Bayazıt, *age*, s. 59.

³¹ Sezai Karakoç, *age*, s. 63.

mısralarıyla bariz benzerlikler içerir. Çınge ve söyleyiş itibarıyla çok fazla benzerlik, yakın ifade biçimleri mevcuttur. Bayazıt'ın Karakoç'tan esinlenerek kaleme aldıklarını Çirine ustalıkla yedirdiği müçhede edilir. "Taha'nın Kitabı"nda bulunan "Doktorun Karşısında" kısmında geçen,

"Çınar ve mermer kuru Çalırvan ve güvercin"³²

mısraının "Tabiat Risalesi"nde,

"O çınar o cami çınarlı cami suyun tadına vardığımız

Çalırvan"³³

Çeklinde geçmesi buna örnektir.

Çiir dilini ve muhayyilesini diri kılmak, ilgi uyandırmak için Bayazıt'ın müracaat ettiği bu yöntem dikkatli okuyucuların gözünden kaçmaz. Bazen Çir bağıklarında, bazen biçimsel olarak, bazen de dil ve imgelem yönüyle tespit edilebilen bu yakınlıkların ya da –fazlasıyla– müçerek noktaların tamamını incelemek, makalenin sınırlarını açacağından söylenilenler kifayet eder.

Netice

Erdem Bayazıt, İkinci Yeni ile 80 kuşağı arasında kalan bir ara dönem Çaridir. Mehmet Âkif, Necip Fazıl, Sezai Karakoç Çir ekolünden gelir. Erdem Bayazıt Çiri, millî-manevi hassasiyetleri olan, sosyal cephesi geniş bir misyon Çirinin halkalarındandır. Bu Çirin beslendiği kaynaklar bağı vahiy, hadis, İlam tarihi, İlamî düsturlar gibi dinî esaslı kaynaklar olmakla birlikte divan ve halk Çiri, folklor ve çağdaş Çirimizin seçkin numuneleridir. En bağı ailesinin, tahsil hayatında karğılağı ve sonradan sanat hayatımızda da yer alan sanatkâr arkadaşarının tesis ettiği ruhî atmosferde sanatının hamuru Çkillenmiş olan Bayazıt, dini duyarlılığı yüksek, vicdanî mesuliyet fikri içeren Çirler kaleme almıştır. Bu noktada kendi değerleriyle bağdaştıramadığı modern yaşam biçimine tepki duyar. Çık kitabı olan "Sebeb Ey" gür sesli tepki Çirlerini ihtiva eden ve ağırlıklı olarak Çir tabiat tezadı etrafında halelenen bir yapıya sahiptir. Çehir, onun tasvip etmediği yağıntının bir sembolü olarak tüm Çirlerinde geçer. Geleneksel hayat ve inandığı değerler ise tabiat metaforu ve çevresinde kendisini gösterir. İkinci kitabı "Risaleler" daha munis ve sükûnet içeren bir dille yazılmış, Çairin savunduğu ideallerin tahkiye üslubuyla fakat özlü biçimde dile getiriliş dikkat çekmiştir. Çiire ara verdiği siyaset yıllarının ardından gelen son kitabında ise imgelerin ve söyleyişin eski canlılığını arattığı ancak Çairin eski temalarına devam ettiği, Karakoç'tan intikal eden "diriliş" mefkure/poetikasının sürdürüldüğü gözlemlenir.

Erdem Bayazıt'ın Çirleri maziden aktüele temas eden geniş bir banttan kitlelere ulaşır. Bu Çir çağını yorumlayan, modernizmin dayatmalarına protest tavrı sergileyen, bu bağlamda direniş edebiyatı yapmayan fakat edebiyatla direnmenin en güzel örneklerini sunan bir Çirdir.

KAYNAKÇA

BAYAZIT Erdem, **Sebeb Ey**, Edebiyat Dergisi Yay., Ankara 1973.

BAYAZIT Erdem, **Risaleler**, Akabe Yay., İstanbul 1987.

BAYAZIT Erdem, **Gelecek Zaman Risalesi**, Ç Yay. İstanbul 1998.

BAYAZIT Erdem, **Şiirler**, Ç Yay. İstanbul 2003.

ERSOY Mehmet Âkif, **Safahat**, Çıkılâp Kitabevi, İstanbul 2003.

³² Age, s. 316.

³³ Erdem Bayazıt, age, s. 95.

-
- EYÜBOĞLU Bedri Rahmi, **Karadut 69**, Ç Bankası Yay. İstanbul 2003.
- HAĞÖM Ahmed, **Piyale**, Çağrı Yay., İstanbul 2004.
- HECE, “**Birazdan Gün Doğacak: Erdem Bayazıt İçin Hece Taşları**”, Hece Yay., sayı 142, s. 64 – 161, Ankara 2008.
- ÖLHAN Attila, **Ben Sana Mecburum**, Ç Bankası Yay., İstanbul 2010.
- KARAKOÇ Sezai, **Gün Doğmadan**, Diriliş Yay, İstanbul 2010.
- KISAKÜREK Necip Fazıl, **Çile**, Büyük Doğu Yay., İstanbul 1981.
- ŞEYH Galib, **Hüsn ü Aşk**, (Haz: Muhammet Nur Doğan) Yelkenli Yay., İstanbul, 2011.
- TURNA Murat, **Erdem Bayazıt ile Yapılan Mülakat**, İstanbul-Kozyatağı 11-09-2004.
- TURNA Murat, **Erdem Bayazıt ve Şiiri**, Ç Yay. İstanbul 2010.
- YEDİKLİM, “**Erdem Bayazıt Özel Sayısı**” Yedi İklim Yay., sayı 215–216, İstanbul 2008.
- YILDIRIM Suat, **Kur'an-ı Hâkim'in Açıklamalı Meali**, IÇk Yay., İstanbul 2005.



IMPACT OF DICTIONARY TYPE AND USAGE TO ENHANCE TURKISH VOCABULARY IN TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE

*Gülden TM**

ABSTRACT

Vocabulary learning is one of the major challenges for many learners as it is an essential part of foreign language learning. Words are important linguistic parts to convey meanings and even to eliminate misunderstandings in communication. Currently, a new attitude on vocabulary learning is that it is not memorizing words in the contexts of serial lists (Fallahchai, 2011) and vocabulary instruction must be redefined to include more than just memorizing the meanings of words; therefore, some suggestion about learning vocabulary is utilizing dictionaries since they play a vital role to empower users to find appropriate usage of words and to continue communication as well. The purpose of this study is to determine to what extent dictionaries satisfy needs of foreign learners of Turkish, what type of dictionary is more beneficial, the role of dictionary type in the retention of meaning, whether the type of dictionary used will influence learners' Turkish learning attitudes and improve their learning outcomes, and finally to evaluate the effects of implementing dictionary skills instruction. The participants are 42 Erasmus students majoring at different faculties at ukurova University, Adana, Turkey and also learning Turkish as a foreign language. The results indicated learning new Turkish word is complicated but it can be overcome by using appropriate dictionaries (bilingual, multilingual and electronic dictionaries etc.).

Anahtar Kelimeler: Teaching Turkish as a Foreign Language, dictionary usage and skills, types of dictionaries, Erasmus students.

YABANCI DİL TÜRKÇE ĞRETİMİNDE SÖZLÜK TÜRLERİ VE KULLANIMLARININ TÜRKÇE SZVARLIĞINI GELİşTİRMEMEYE ETKİSİ

ZET

Szvarlığı Ğrenimi dil Ğrenmenin en önemli parçası ve aynı zamanda da birçok Ğrenci için en temel zorluklardan birisidir. Sözcükler manaları aktaran hatta iletişimde yanlış anlaşılmaları ortadan kaldıran canlı ve önemli dil parçalarıdır. Sözvarlığı ile ilgili yapılmış olan birçok çalışma olmasına rağmen son zamanlarda sözvarlığının öğrenilmesi ve iletişimde kullanılmasıyla ilgili yeni bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bu eğilim, dil Ğretiminde sözcüklerin listeler halinde metindeki şekliyle ezberletilmesi değil ama sözcük Ğretiminin

* Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, EĞitim Fakültesi, Ėilizce Bölümü, El-mek: guldentum@gmail.com

ezberlenmeden öğrenilmesini sağlayacak şekilde yeniden tanımlanmasıdır (Fallahchai, 2011). Bu yüzden, mesajı iletmede sözvarlığının uygun kullanımını bulmak, sözcüklerin biçimbirimlerini ayırt edebilmek ya da uygulayabilmek ve iletişimi devam ettirebilmek için kullanıcıların dilsel gücünü artırmada önemli rol oynayan sözlük kullanımı önerilmektedir. Bu çalışmanın amacı da sözlüklerin ne dereceye kadar öğrencilerin ihtiyaçlarını karşıladıklarını, yabancı dil öğrenenler için ne tür sözlüklerin daha yararlı olduğunu, sözlük türlerinin sözcüklerin manasını hatırlamadaki rolünü, kullanılan sözlüğün Türkçe ğrenen öğrencileri etkileyip etkilemediğini ve sonuç olarak da sözlük kullanımı becerilerinin öğrencilerin dil edinimlerine ne tür etki yaptığını değerlendirmektir. Bu çalışmanın katılımcıları farklı fakültelerde eğitimlerine belirli bir süre Çukurova niversitesi'nde devam eden ve bu sürede Türkçeyi de yabancı dil olarak ğrenen 42 Erasmus öğrencisidir. Çalışmanın sonucunda, Türkçe sözcük öğrenmenin öğrenciler için zor olduğu ancak amaca uygun sözlük (ikidilli, çokdilli ve elektronik sözlük vb.) kullanımıyla bu zorluğun üstesinden gelinebileceği bulunmuştur.

Key Words: Türkçenin yabancı dil olarak ğretimi, sözcük kullanımı ve becerileri, sözlük türleri, Erasmus ğrencileri.

Introduction

Although vocabulary learning is one of the major challenges and essential components of mastering a foreign language, vocabulary instruction is often either neglected or eliminated in curriculums, or taught on limited bases (Akbarian 2010, Fallahchai 2011, Willingham & Price 2009). Even though researchers constantly state that vocabulary plays a crucial role in learning, it is rarely practiced systematically in classrooms since learners are left to learn vocabulary on their own. How vocabulary instruction should be implemented in a curriculum and how sufficient vocabulary learning is achieved are still unclear and debated. One of the reasons for the argument might be that researchers have carried out several studies merely on vocabulary size and depth, incidental vocabulary learning, vocabulary expansion, vocabulary attrition, and most articles focus on direct and indirect vocabulary instruction through extensive reading (Akbarian 2010, DeRidder 2002, Tekman & Daloglu 2006); moreover, their argument is still based on not only which instructional approach should be chosen to implement (Willingham and Price 2009), but also why vocabulary activities are often inadequate, leaving learners with struggle in comprehension (Alexander-Shea 2011). Additionally, finding solution to let learners utilize dictionaries, what type of dictionaries will influence them dramatically, and to what extend to enhance word size by utilizing dictionary are neglected, which are the main focuses of this study.

Atkins and Rundell (2008) define a dictionary as a description of the vocabulary used by members of a speech community, and the starting point for this description is evidence of what members of the speech community do when they communicate with one another (p. 2). In education, dictionaries facilitate learning in different ways: 1) dictionaries give clear definitions and small word lists, 2) present spelling and pronunciation of terms, 3) give the main inflectional forms of terms, 4) introduce meaning of terms with examples or illustrations, 4) give cultural connotations, and even idiomatic colloquialisms that users are likely to see representations of contemporary culture through target language. In fact, dictionaries are very important tools not only to empower users to be self-sufficient in finding the appropriate usage of words to convey message but also to encourage them to become responsible for their own independent learning.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Hence, dictionary use might enhance vocabulary acquisition and comprehension as well. According to Kaalep and Mikk (2008), dictionaries have to suit the needs of users regarding their types such as monolingual, bilingual or multilingual ones. In order to use dictionaries efficiently, learners should become aware of two important items: *types of dictionaries* and *dictionary use skills*. According to Poole and Wools, (2009) there are approximately seven types of dictionaries: 1) Monolingual (L1-L1) Dictionaries, 2) Bilingual (L1-L2) Dictionaries, 3) Learner Dictionaries, 4) Picture Dictionaries, 5) Electronic/Multimedia Dictionaries, 6) Production Dictionaries, and 7) Pocket Dictionaries. There are also multilingual dictionaries and glossaries; and additionally, other types are also given as idiom dictionaries, collocation dictionaries, synonym dictionaries, and netspeak dictionaries (Chen 2010), which are not the scope of this study. For dictionary use skills, Poole and Wools (2009) consider four categories: 1) acquaintance and familiarity with the alphabet and the order of letters in different languages (e.g., letter *c* is the third letter in English alphabet whereas it is the nineteenth one in Russian alphabet); 2) what a dictionary involves, its functions, and relative terminology; 3) proper use of dictionary; and 4) opportunities (both independently and collaboratively) to practice the dictionary skills.

Upon consideration the types of dictionaries, the needs and satisfactions of users are taken into account to access specific information. It should be remembered that the function of each dictionary should have relation between the profile of its users, their need for any specific information, and the type of situation triggering the consultation; in other words, it should have to be extremely fine-tuned (Ptaszynski 2010, 423). Thus, it is assumed that types of dictionaries serve their users with a wide point of view to solve problems arising in communication as follows:

1) Monolingual (L1-L1) Dictionaries: They are designed to use the same language for the words and their definitions so that they could meet the reference needs of users learning a foreign language. These dictionaries are considered to facilitate the development of more strategies for learning a foreign language (Hsien-jen 2001, cited in Kaalep and Mikk 2008, 371). The usage of monolingual dictionaries is categorized in two cases: when users have some limited knowledge of unfamiliar words (i.e., they consult for spelling, grammar, and other types of information independently); and when users have no knowledge or are unfamiliar with words (i.e., they correlate an approximate L2 word). In other words, the monolingual dictionaries provide the functions of cross references to find words with related meanings (Schofield 1997). However, it is also discussed that monolingual dictionaries for native speakers will not be the same as in bilingual dictionaries for learners (Ptaszynski 2010). For instance, the monolingual dictionaries provide multiple meanings of individual words that confuse foreign language learners. Thus, many researchers are concerned that foreign language learners with insufficient vocabulary will fail to find the accurate meanings, forms, or phrases in monolingual dictionaries (Pei Chi 2008).

2) Bilingual (L1-L2) Dictionaries: They include both native and target language, and translations are given in both languages since the goal is to help the user understand the meaning. It is observed to have increased users' motivation in foreign language learning, reduced their learning anxiety and established more self-confidence. (Pei Cei 2008). Nevertheless, for foreign language learners at advanced level, the use of bilingual dictionaries has been found to have no effect on vocabulary acquisition (De Ridder 2002, cited in Kaalep and Mikk 2008, 386).

3) Learner Dictionaries: They are written by language specialists specifically for foreign language learners. Hence, they contain simple definitions, relatively small word lists,

notes regarding cultural connotations, and information about whether words are formal or dated (Poole and Woods 2009).

4) **Picture Dictionaries:** They illustrate the meaning of words for beginners. The visual memory is specifically underlined and it is claimed that words should be remembered better if associated with images (Underwood, 1989, cited in Lew and Doroszevska 2009, 241). The facilitative effect of line-drawing images accompanying dictionary entries is demonstrated on lexical retention (Gumkowska 2008). However, significantly higher lexical recall for a combination of text and static picture over text alone was also concerned without an effect for a combination of text and images (Lew and Doroszevska 2009).

5) **Electronic/Multimedia Dictionaries:** They differ from paper dictionaries in factors such as use, presentation, search capabilities, technical aspects, and nature of contents in several ways (Pastor and Alcina 2010). Electronic dictionaries may be much larger, without the user noticing any associated negative effect (like increased search time) by providing multiple external links and advanced search opportunities (Kaalep and Mikk 2008). However, incorporate different search types and much time can also be wasted on searching in an electronic dictionary without obtaining a satisfactory result. Scholars claim that the short time needed to retrieve information with the help of electronic dictionaries may not enhance the retention of the information for language learning purposes (Sharpe 1995, cited in Dziemianko 2010, 258).

6) **Production Dictionaries:** They put words of the same topic or words with similar meanings in close vicinity so that they could be easily compared and help students discover new words more easily (Poole and Woods 2009).

7) **Pocket Dictionaries:** They are very common ones with more accessible size and format of various dictionaries (i.e. bilingual, monolingual, learner, etc.) (Poole and Woods 2009).

8) **Multilingual dictionaries:** They let foreign language learners stand for the presentation of more than one language including any foreign language they learned before (Kaalep and Mikk 2008).

9) **Glossaries:** A list of words or phrases used in a particular field with their definitions. Glossaries are often found at the back of a specialist or academic book as an appendix to the text.

In order to encourage foreign language learners to use any type of dictionaries listed above, foreign language teachers use independent word-learning strategies such as using dictionaries, identifying and using contextual clues, and using word part information, or they also use self-learning strategies including dictionary usage, morphology, and mnemonics because these techniques might be introduced to learners to figure out the meanings of unknown words on their own (Mokhtar, Rawian & Yahaya et al. 2010, 77). By utilizing these types of dictionaries, learners gain acquaintance and familiarity with the symbols in the alphabet of their target language, what the dictionary entails, its functions in context, and also opportunities to practice their dictionary skills during their learning process.

Addition to the dictionary types, the second item, namely, dictionary skills, which are considered natural-born skills and necessary items of a learning strategy, are also taken for granted as learners' responsibility to improve their vocabulary acquisition and comprehension. Unfortunately, teachers seem to have ignored the efficiency of dictionary for years, and considered

this learning behavior a distraction. Hence, it should be a requirement for language teachers to let learners use dictionaries and get benefit from all their functions (Pei Chi 2008).

Besides the strategies mentioned, as also explained by Willingham and Price (2009), teachers use indirect or direct instruction of vocabulary that is viewed as incidental in nature as well. Indirect instruction, for instance, is utilized as a way of several components including extensive reading, background knowledge, and word saliency to increase vocabulary (subconscious attempt to use dictionaries). Hence, extensive reading helps learners deepen their knowledge of different meanings in various contents; background knowledge helps them make inferences while reading; and word salience helps them consider important ones or ignore those unimportant or primarily elementary ones. When considered direct instruction, there are many debates about using it directly; nevertheless, many studies emphasize that it has a place in vocabulary expansion, especially for weak readers (p. 98). In this respect, direct instruction could be emphasized as making learners to become aware of using various dictionaries and dictionary use skills.

In addition to indirect and direct instructions, teachers should assist their learners use dictionaries and also dictionary skills in order to realize morphology instruction as this instruction focuses on roots, suffixes, and prefixes of words presented in some dictionaries; in other words, learners might raise awareness on putting any unfamiliar word into smaller parts, realize the principles of formula, and combine them again. This attitude gives unlimited variety for learners to activate their learning and to produce words by utilizing dictionaries as well. For active learning, Nixon and Fishback (2009) draw attention to critical-thinking strategy that involves learners in groups who discuss words given by teachers, and they also mention about „word-sort strategy“ including three stages 1) sorting words into various categories, 2) discovering the meanings of words, and finally 3) resorting the words after reading (p.19). This strategy requires learners to take some time sorting out words utilizing dictionaries and ponder what they learn in the classroom.

In light of studies and types of dictionaries mentioned above, it is observed that learners neglect learning unfamiliar vocabulary during their learning foreign language process; their background knowledge is rarely activated; and their attention to morphology is blocked to realize communication. This issue is worse for foreign learners of Turkish during their learning process as Turkish is linguistically different than the other languages learners are familiar with. Therefore, the purpose of this study is to determine to what extent dictionaries satisfy the needs of the learners of Turkish; what type of dictionary is more beneficial for learners; the role of dictionary type in the retention of meaning and collocations; whether the type of dictionary used will influence learners' Turkish learning attitudes and improve their learning outcomes; and finally to evaluate the effects of implementing dictionary skills instruction.

Method

Participants

The participants are 42 (25 Females and 17 Males) Erasmus students coming from different language background (Belgian, Czech, German, Hungarian, Italian, Polish, Romanian, Russian, and Spanish) and majoring in various faculties at Çukurova University, Adana, Turkey. During their education, these participants, whose ages range from 18 to 25, and who know two or three foreign languages, take Turkish courses (Beginners and intermediate level) 3 hours per week for one academic term or one academic year.

Procedure and Instrumentations

In order to gather information about the point of Erasmus students' views based on their dictionary use and skills, their awareness towards types of dictionary, and the role of dictionary in

Turkish Studies

learning Turkish, both a questionnaire and an interview are carried out as data collection tools. According to Seliger and Shohamy (cited in Arıkan, 2008), a questionnaire is very reliable to be applied to large groups of people; thus, in this study, a questionnaire with seventeen items regarding the views of the participants on Turkish vocabulary learning- is given and results including their comments and ideas are discussed below. The other instrument is an interview, which is defined by Cannel and Kahn (cited in Arıkan, 2008) as “a two-person conversation initiated by the interviewer for the specific purpose of obtaining research-relevant information, and focused on research objectives regarding systematic description, prediction or explanation.” (Cohen & Manion, cited in Ghazal, 2007). Therefore, what are analyzed in this study are a) a questionnaire with seventeen items based on dictionary types and reasons for using specific types, and b) interviews including six questions: 1) how they learn Turkish vocabulary; 2) to what extent dictionaries satisfy their needs; 3) what type(s) of dictionaries they use while learning Turkish words; 3) what type of dictionaries is more helpful for them to learn Turkish words; 4) the role of dictionary type in the retention of meaning and collocations; 5) whether the type of dictionary used will influence their learning attitudes and improve their learning outcomes; and 6) the effects of implementing dictionary skills instruction.

Data Collection and Procedure

Data were collected via a questionnaire given at the beginning and an interview at the end of the study. For interview, each participant was informed about the purpose of the study and their permission was taken for note-taking and voice recording. All the participants were asked the same set of questions individually, and in order to analyze the data content analysis was carried out.

Results

Findings of the Questionnaire

A seventeen-itemed questionnaire was applied to the participants in class period to seek their opinions about learning Turkish words using specific types of dictionaries and their reasons for using those dictionaries as follows:

To examine participants' views on dictionary types and reasons for using specific types, the first item “*I learn Turkish words by using monolingual dictionary*” indicates that most of them (99,0%) state that they never use monolingual dictionaries. They also state that they have no prediction to make a link between Turkish words with the ones in the meanings; therefore, monolingual dictionary is hard for them to use. But, only one participant states that using monolingual dictionary is also a way to learn Turkish in another dimension to see examples and meanings of words in variation (1,0%). The results of the first item indicate that participants never attempt to use monolingual dictionaries to learn unknown words in Turkish as also proven in the study by Pei Chi (2008).

The second item, “*I learn Turkish words by using bilingual dictionaries*” investigates to what extend the participants get benefit to learn Turkish. Almost half of the participants (45,5%) state that at the initial stages it is the safest way to become familiar with unknown word formation via bilingual dictionaries since they give opportunity for them to translate the unknown words into their own language. Also, this type of dictionary makes it easy and fast to learn unfamiliar words. They also state that they directly reach the meaning of words and can remember easily (30,8%). Upon consideration of these results, it could be concluded that learners might activate their vocabulary learning. Two participants state that they can make comparison between their mother tongue and Turkish when there is similarity at alterations (locative case suffix in Turkish is –de, -da, -te, or –ta and in Polish it appears as in the phrase *v Ćmire*, which means in Ćmir and in Turkish it is used as *Ćmir“de*).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

For the third item, *"I learn Turkish words by using multilingual dictionaries"* the participants (39,4%) seem to have explored unfamiliar words by utilizing this type of dictionary. They state that it is sometimes difficult to find bilingual dictionaries in hand and because they know other foreign languages, it would become easier for them to recall the newly learned words by utilizing this dictionary. Some participants especially emphasize that studying another foreign language and seeing the words in that language accelerates to recall Turkish words (*basen* in Czech means pool; *bazen* in Turkish means sometimes). Some other participants (27,5%) state that using multilingual dictionary improves their knowledge of foreign languages and raises their awareness to the linguistic features between and among the other languages. One participant states that it is easier and more useful than to monolingual dictionaries as she improves to keep the other foreign language in mind (1,0%). Two participants state that they can be sure about the meaning of word (4,0%). On the other hand, one student confirms that using multilingual dictionary can be confusing during hre learning process of another language (1,0%).

The fourth item *"I learn Turkish words by using picture dictionaries"* indicates that when using visual aids, the Turkish words are learnt easily. For instance, the participants (25,6%) state that they recognize the unfamiliar words more easily. One participant states that she remembers unknown words and retention with their pictures (1,0%).

The fifth and sixth items *"I learn Turkish words by using electronic or free-online dictionaries"* seeks out the opinions of the participants. Most of the participants (80%) state that these dictionaries are the fastest and the most useful ones since they give different variations of unknown words in different fields. They also emphasize the quantity of examples and/or sentences offered when they use online dictionaries. Some participants assert that they usually use this type of dictionary while they work on other issues on the computer and this dictionary provides them to fulfill different things at the same time (30,7%). From the results it is observed that the most favorite dictionary while learning Turkish is electronic ones.

The sixth and the seventh item, *"I learn Turkish words by using pocket (paperback model and handheld devices) dictionaries"* measure if they use this type of dictionaries and get any benefit during their learning period. Some participants (45,5%) use paperback dictionaries whereas some (30,7%) use handheld devices. They all state that they prefer using these dictionaries as they are easy to carry with them and to use during the communication with local people.

The results derived from the analysis of questionnaire indicate that the participants use different types of dictionaries to learn and use new words. It is also observed that these participants generally use two or more dictionaries (book and software dictionaries) at the same time. The results indicate that they are satisfied at learning Turkish vocabulary by using different types of dictionaries, they think several dictionaries are helpful for them to learn Turkish words, to recall collocations and improve their learning outcomes.

Findings of Interviews

In order to obtain further data about using dictionaries, the role of dictionary types on learning Turkish words permanently, and implementing dictionary skills in Turkish learning, interviews were conducted individually with 32 participants as the other ten participants either left some items in the questionnaire unrepplied or could not respond the questions fully in the interview. The questions asked and recorded during the interview are: 1) How do you learn Turkish vocabulary?; 2) To what extent do dictionaries satisfy your needs?; 3) What type(s) of dictionaries do you use while learning Turkish words?; 4) What type of dictionaries is more helpful for you to

learn Turkish words?; and finally, 5) What is the role of dictionary type in the retention of meaning and collocations?.

Considering the data gathered from the first question in the interview, *how they learn Turkish vocabulary*, it is observed that foreign learners find Turkish vocabulary extremely difficult to learn at the initial stages because of its unfamiliarity, not only word formation and in spelling but also pronunciation (87,4%). This fact prevents them from making a link between their own language and Turkish. In other words, even though they try finding similarities with the other languages they know, they are insufficient to use the appropriate form of words considering different situations. They generally complain about phonetics, and the new symbols/sounds such as “ı, ö, ü, ğ” in Turkish language. Unless they find equivalence of these sounds in both languages, it is rather difficult for them to produce appropriately. In order to cope with these difficulties, the participants state that they develop basic strategies such as independent word-learning, cognitive, and word-sort strategies to identify and use clues, and they also develop basic techniques such as practicing the newly learned words in real situations with local people and listening or reading more authentic materials. They also reinforce their learning by watching commercials on TV, reading Turkish stories, and learning Turkish songs, which would be considered incidental learning of phonology and spelling. Even though participants might know the words, they are unlikely to know how to pronounce because they fail to do recognition of phonetics on their own. However, if pronunciation of unknown words is introduced in dictionaries, it may result in participants’ gain for knowledge of pronunciation. Thus, they can determine easily for appropriate pronunciation since the number of encounters of words they met in dictionaries give them enough times to acquire. The results also indicate that number of encounters is more important than the quality of encounters to learn pronunciation and spelling effectively.

The second item in the interview *to what extent dictionaries satisfy their needs* indicates that most of the participants (72,7%) get benefit from utilizing several dictionaries and glossaries. They state they often use them to understand word’s basic root, which helps them realize the word’s meaning easily. They state that dictionaries including examples and subdivisional meanings help them understand formulation of unfamiliar words.

The third item, *what type(s) of dictionaries they use while learning Turkish words*, indicates that participants generally utilize at least two dictionaries, bilingual/multilingual and electronic dictionaries (44.2% and 47.5%), and multilingual and electronic dictionaries (36.2% and 56.9%). The participants state their problem with unfamiliar morphemes attached to words can be solved, especially, when they use electronic dictionaries. Additionally, they state that the more they use dictionaries, the more they become familiar with word parts. Therefore, they might redo formula for new unknown words on their own. The critical thinking strategy also helps them activate their background knowledge in using linguistic items. When considering foreign learners’ own or other foreign languages, several strategies such as metacognitive, cognitive, and activation strategies used in Turkish lessons appear to facilitate their active learning faster besides utilizing dictionaries.

The fourth item, *what type of dictionaries is more helpful to learn Turkish words*, is consulted in order to find out how satisfied they are with their bilingual and multilingual dictionaries, multilingual and electronic dictionaries. The participants (77,4%) state their satisfaction for bilingual and multilingual dictionaries, and 63.7% for the multilingual and electronic dictionaries. In the study, some of the participants also emphasize that they get benefit from the glossaries at the end of their books (68,4%). majority of the participants dramatically underline the utilizing electronic dictionaries is faster and easier to reach the unfamiliar words when compared to the paper dictionaries, and also state that they provide them richer and better

information. Some other participants (35,5%) state that they use learners or pocket dictionaries and regard that these dictionaries are sometimes insufficient presenting cultural facts and variety of unknown words. In general it is observed that the participants use pocket dictionaries or glossaries in the lessons.

The last item in the interview investigates *the role of dictionary type in the retention of meaning and collocations*. The results reveal that more than half of the participants (52,7%) use bilingual and electronic dictionaries and they recall meaning of words and their associations. A majority of the participants (69,2%) regard utilizing dictionaries important or very important in vocabulary acquisition and communication. 23,8% of the participants emphasize that bilingual and multilingual dictionaries are also useful for them. The rest (7,0%) claim that some collocations are uncovered in the dictionaries and that they merely appear in the examples in the texts. Thus, the problem the participants face is the shortage of resources while they are studying and their unawareness or unfamiliarity to the collocations that are not bolded in the sentences. However, in general, the results of the interview on retention indicate that the consultation of the electronic dictionary is more beneficial to remembering both the meaning of the words and their collocations than traditional paper dictionaries.

As a result of the questionnaire and the interview, it appears that bilingual and/or multilingual dictionaries are beneficial learning tools to acquire foreign language vocabulary; nevertheless, electronic dictionaries are more beneficial tools since they are fast at introducing multiplicity of information in terms of several factors such as number of encounters to learn pronunciation and spelling effectively; examples and subdivisinal meanings to raise awareness to unknown words in richer and better information in semantic usage; presentations of cultural facts in variation; and finally, recollection to define unknown words and their collocations in linguistic patterns.

Discussion and Conclusion

The findings of this study elaborated how foreign language learners struggled to learn Turkish words and what types of dictionary they used during their learning process. The results indicated that learning new vocabulary is dispensable for students who have very limited vocabulary and often struggle to grasp meaning or full comprehension. However, it can be overcome by using appropriate dictionary types. According to the results of this study, there are no significant differences between bilingual or multilingual, and electronic dictionaries in comprehension, production, and retention of vocabulary although the speed of the former is significantly slower than the latter. For instance, as also found in the study by Pei-Chi (2008), participants in beginner levels preferred bilingual dictionaries for fast consultation and mother-language translation since they felt more safe and comfortable. Nevertheless, it is also observed that participants apparently get more benefit to utilize electronic dictionaries than traditional paper dictionaries. Therefore, teachers should encourage their learners to choose themselves appropriate dictionaries for their different language tasks and use them properly and efficiently, and they should raise awareness at equipping their learners with necessary strategies to expand their vocabulary knowledge rather than teaching specific words. This aim is reached by the dictionary skills and usage. The last but not the least, the necessity of dictionary use in learning Turkish as an important learning tool should be supported to be expanded. What's more, interactive dictionaries or word studies at the institution should be encouraged, supported, and increased to help learners access easily.

REFERENCES

- ATKINS, B. T. S. and RUNDELL, M. (2008). The Oxford Guide to Practical Lexicography. Oxford: Oxford University Press.
- ALEXANDRER-SHEA, A. (2011). Redifining Vocabulary: The new Learning Strategy for Social Studies. *The Social Studies*, 102, 95-103.
- AKBARIAN, I. (2010). The Relationship between Vocabulary Size and Depth for ESP/EAP learners. *System*, 38, 391-401.
- ARIKAN, G. (2008), Textbook Evaluation in Foreign Language Teaching: Time For English, Grade 4 Teachers' and Students' Views. Çukurova University, Unpublished MA Thesis, the Institute of Social Sciences, Adana, Turkey.
- CHEN, Y. (2010) Dictionary Use and EFL Learning. A Contrastive Study of Pocket Electronic Dictionaries and Paper Dictionaries International Journal of Lexicography, Vol. 23 No. 3, pp. 275–306. doi:10.1093/ijl/ecq013
- DERIDDER, I. (2002). Visible or Invisible Links: Does the Highlighting of Hyperlink Affect Incidental Vocabulary Learning, Text Comprehension, and the Reading Process? *Language Learning, and Technology*, 6, 123-149.
- DZIEMIANKO, A. (2011). User-Friendliness of Noun and Verb Coding Systems in Pedagogical Dictionaries of English: A Case of Polish Learners. International Journal of Lexicography, Vol.24 No. 1, 2011, pp. 50–78 doi:10.1093/ijl/ecq037
- FALLAHCHAI, R. (2011). The Effects of Use of Learning Strategies Training on Students Foreign Language Vocabulary Learning. *International Journal of Scientific Research in Education*, 4 (3&4), 181-189.
- GHAZAL, L. (2007). Learning Vocabulary in EFL Contexts Through Vocabulary Learning Strategies. Retrieved on 07.09.2009 from website <http://www.novitasroyal.org/Ghazal.html>
- HARMER, J. (1991). Longman Handbooks for Language Teachers, *The Practice of Language Teaching*, New Edition, Longman, London & New York.
- KAALEP, H. J. and MIKK, J. (2008). Creating Specialised Dictionaries for Foreign Language Learners: A Case Study International Journal of Lexicography, Vol. 21 No. 4. 369-394. doi:10.1093/ijl/ecn017
- LEW, R. (2011). Studies in Dictionary Use: Recent Developments. International Journal of Lexicography, Vol. 24 No. 1, pp. 1–4 doi:10.1093/ijl/ecq044
- LEW, R. and Doroszevska, J. (2009). Electronic Dictionary Entries with Animated Pictures: Look up Preferences and Word Retention International Journal of Lexicography, Vol.22 No. 3. 239-259 doi:10.1093/ijl/ecp022
- MORIN, R. and GOEBEL, J. (2001). Basic Vocabulary Instruction Teaching Strategies or Word? *Foreign Language Annals*, 34 (1), 8-17. DOI:10.1111/j.1944-9720.2001.tb02797.x
- MOKHTAR, A. A., Rawjan, R. M., Yahaya, M. F., Azaharee, A., Mahani, M, Mohd Izwan, O, Zahrullaili A. Z., Aminarashid, M., Nayan, S., and ABDUL RASHID, M. (2010). Vocabulary Knowledge of Adult ESL Learners. *English Language Teaching*, 3, 1, 71-80.

-
- NIXON, S. and FISHBACK, J. (2009). Enhancing Comprehension and Retention of Vocabulary Concepts through Small-group Discussion: Probing for Connections among Key Terms. *Journal of College Science Teaching*, 38, 5, 18-21.
- PASTOR, V. and ALCINA, A. (2010). Search Techniques in Electronic Dictionaries: A Classification for Translators. *International Journal of Lexicography*, Vol. 23 No. 3, Pp. 307–354, DOI:10.1093/Ijl/Ecq015
- PEI-CHI, C. (2008) The Effects of Utilizing Different Types of Printed Dictionaries on Vocabulary Acquisition, Retention, and Reading Comprehension. Unpublished Dissertation, La Sierra University Ann Arbor, MI doctor of philosophy
- PTASZYNSKI, M. O. (2010). Theoretical Considerations for the Improvement of Usage Labelling in Dictionaries: A Combined Formal-Funtional Approach. *International Journal of Lexicography*, Vol. 23 No. 4, pp. 411–442, DOI:10.1093/ijl/ecq029
- TEKMAN, E. A., and DALOĞLU, A. (2006). An Investigation of Incidental Vocabulary Acquisition and Relation to Learner Proficiency Level and Word Frequency. *Foreign Language Annals*, 39, 220-243.
- WEBB, S. (2008). The Effects of Context on Incidental Vocabulary Learning. *Reading in a Foreign Language*, 20, 2, 232-245.
- WILLINGHAM, D. And PRICE, D. (2009). Theory to Practice: Vocabulary Instruction in Community College Developmental Education Reading Classes: What the Research Tell Us. *Journal of College Reading and Learning*, 40, 1, 91-105.



İSKENDERUN MEZAR TAŞI SÖZLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

*Hüseyin Kürşat TÜRKAN**

ÖZET

Ölen kişinin varlığının belirlenmesi ve mezarının kaybolmaması amacıyla mezarın başına dikilen mezar taşlarının her biri ayrı anlam ifade etmektedir. Hemen hemen her kültürde görülen mezar taşları, ait olduğu kültürün öz değerlerine göre şekil alırlar. Bu şekillenme ölen kişinin inanışına, geleneklerine, sosyal ve ekonomik durumuna göre değişiklik gösterir. Ele alınan bu makalede Hatay'ın İskenderun ilçesinde yer alan mezar taşı sözleri üzerinde inceleme yapılarak bu sözlerin kültürel değerleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sosyokültürel yaşamda toplum içindeki bireyler için kaçınılmaz bir sondur ölüm. Doğumla başlayan sürecin en son noktasıdır. Çoğu zaman üzerinde derinlemesine konuşulmaktan kaçınılan ölüm, kimi toplumlar için bir sonun başlangıcıyken kimi zaman da bir başlangıcın sonudur. İnsan hayatını böylesine derinlemesine etkileyen ölüm mefhumunda birçok ulusta olduğu gibi İslamiyeti benimseyen Türk milletinde de çeşitli ritüeller vardır. Bunların en başında şüphesiz ki ölene duyulan saygıdan dolayı ve ölünün yerinin kaybolmaması için mezarın başına dikilen taşlar gelir. Bu taşların üzerinde yer alan figür, resim ve yazıların Türk kültürünün ifadesi bakımından önemli bir yere sahip olduğu şüphesizdir.

Mezar taşları tarihli olmaları ile etnografik ve sanat eserleri için birer belge hüviyeti taşırlar. Ayrıca yazılı mezar taşları Türk'ün bu topraklarda yaşadığına, varlığını ebedileştirdiğine en canlı birer şahit ve aynı zaman da estetik ve etnografik kıymetli haiz vesikalardır. Bu itibarla şehir, kaza ve köy tarihleri hazırlanırken mezar taşları önemlidir. Kısaca, mezar taşları yapıldıkları çevrenin ve devrin inançlarının, adetlerin, sanat geleneklerinin tabii, iktisadi ve sosyal şartlarının ortak ürünüdür. Bu bakımdan sanat tarihimiz için olduğu kadar, kültür tarihimiz yönünden de büyük önem taşımaktadır (<http://www.mezartaslari.com>).

Anahtar Kelimeler: İskenderun, Kültür, Mezar Taşı Sözleri, Ölüm, Mezar Taşları.

* Okt., Giresun Üniversitesi Rektörlüğü, El-mek: kursatogretmen@hotmail.com

A RESEARCH ON İSKENDERUN GRAVESTONE WORDS

ABSTRACT

Each of the tombstones that are erected on the top of the graves to identify the existence of the dead man and in order not to lose it includes different meanings. The tombstones which can be seen nearly every culture are shaped according to the main values of the culture they belong. This embodiment can changes according to the religion, traditions, social and economic situation of the death. In this article words on gravestones in Iskenderun in Hatay are investigated and cultural value of these words are tried to be introduced. In socio-cultural life death is inevitable end for individuals. It is the final end of the life process that starts with birth. Most of the time, nobody prefer to talk deeply about death, which means sometimes a start of an end or sometimes an end of a start from the different perspectives of various cultures. As in many societies, in Turkish culture which accept Islam as a religious belief there are some rituals about death which affects people life deeply. At the top of these no doubt there are gravestones that are erected on the graves due to the respect for the dead person and in order to prevent his or her tomb from getting lost. It is certain that figures, pictures and words on these stones are very important in expressing Turkish culture. Since the tombstones have dates, they hold the distinction of being a document for ethnographic and art works. Moreover, inscribed tombstones are living evidences in order to prove that Turkish people lived in this land and also they have ethnographic value. Therefore, tombstones are important while the histories of cities, villages or boroughs are preparing. In short, tombstones are the common products of the environment that are built, religious beliefs, traditions, art, natural, social and economic conditions of the century. In this case they hold key for our culture history in addition to our art history.

Key Words: İskenderun, Culture, Words on gravestones, Death, Gravestones.

Giriş

Sürekli iç içe, karşı karşıya olunmasına rağmen üzerinde zorunlu kalınmadıkça konuşulmayan bir konudur ölüm. Ölüm ile yaşam arasındaki bağlantı bu iki kavramın tanımlarında kendini çok iyi sergilemekte; yaşamı tanımlamadan ölüm tanımlanamamaktadır. Ölümü genel anlamıyla "yaşamın olmaması" biçiminde tanımlamak çok pratik bir çözüm gibi görünmesine rağmen detaylı bir tanımın yapılamaması da bu konunun gizeminden kaynaklanmaktadır.

Türk topluluklarının ana kültüründe ölüyü gizleme inancı yer almaktadır. İşte bu inanış sebebiyle dinleri ne olursa olsun bütün Türk toplulukları sapıtmalı / saptırmalı mezarlar yaparlar. Bu tür mezarlarda ölü, toprağın yığıldığı yerin altında değil, mezarlara yapılan bir cebin içerisine konulur. Günümüzde bu tür mezar yapıları şehirlerden daha çok kırsal alanlarda kendisini göstermektedir (Güngör 2007: 4).

Ölüm olayı ve mezara defnetme birbirini takip eden olaylar silsilesidir. Genel anlamıyla mezar, ölülerin gömüldüğü ve ziyaret edildiği yer manasına gelir. Ölen kişinin kaybolmaması ve

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

varlığının belirlenmesi için başucuna dikilen kimi zaman tahta, taş çoğu zaman da mermerden olan taşlara mezar taşı denir. Birçok kültürde görülen mezar taşı, ait olduğu toplumun kültürüne, inançlarına ve maddî yapılarına göre şekillenmekte ve çeşitlilik göstermektedir. Ayrıca bizde mezar taşı olarak adlandırılan unsur; başlangıçtan günümüze kadarki uluslarda piramit, ehram, kümbet, türbe, mozole, balbal, şahide, baş taşı, hece taşı, hece tahtası vb. olarak adlandırılmıştır.

En çok kullanılan mezar taşı sade ve yapımı kolay ve daha az masraflı olan mezarın baş ve ayakucuna dikilen taşlardır. Bu iki taşa baş taşı ve ayak taşı adı verilir. Ebadı birbirinden farklıdır. Genellikle baş taşı, ayak taşından daha uzundur. Ölenin kimliğini, cinsini, mesleğini, yazgısını belirtmek amacıyla mezar taşlarına yazıların yazılması ve işaretler yapılması çok yaygındır. İslam dini, sadece ölenin adı yazılı bir taşla yetinilmesini öğütlemesine karşın, halk bu konuda bir sınır tanımamakta, mezar taşlarına ölenin adının, soyadının, nereli olduğunun, doğum ve ölüm tarihlerinin yanı sıra “Fatıha” istekleri, şiirler, beyitler, özdeyişler yazdırmakta, mezardakinin ölüm nedenini, sürdüğü hayatın mutsuzluğunu, doktorların ya da bir kazanın kurbanı olduğunu vb. dramatik ve dokunaklı biçimlerde ifade edilmekte, daha çok büyük kentlerde görüldüğü gibi ölenin fotoğrafını da koydurmaktadır (Örnek 1995:235). İskenderun ilçesindeki mezarların küçük bir bölümünde de mezar taşları üzerinde resim görülmektedir. Bu durum daha çok Alevî vatandaşlarımızın mezarları için geçerli olsa da **Sünni** vatandaşlarımızın mezarlarında da görülebilmektedir. Mezar taşı üzerine resim koymanın Batı kültüründeki **Hristiyanlıkla** bir etkileşim sonucu olması kuvvetle muhtemeldir. Özellikle Azerbaycan mezarlıklarında bu durum daha da ileriye giderek ölünün resminin yanına bir de heykelinin dikilmesi bir âdet hâline gelmiştir.¹

Dilimizde ev bark sahibi olmak gibi bir ifade olduğu herkesçe malum, evin ne olduğu bilinir de, barkın ne anlama geldiği biraz belirsizdir. İslam öncesi tarihimizde bark, mezar üzeri yapıları tarif etmek için kullanılmıştı, Balbal da ölü adına dikilen insan şekilli heykeldi. İslamiyete geçtikten sonra ne bark ne de balbal geleneği aslında kaybolmamıştır. Balbalların Orta Asya’dan başka eski adı deşti Kıpçak olan bozkırlarda (Ukrayna/güney Rusya) hâlen mevcut olduğunu, Rusların onlara Taşbabalar ve Taşnineler dediklerini biliyoruz. Türkmenistan’da adları “yadigerlik” imiş. İslami dönemde Osmanlı şahideleri bunların estetik bakımdan zirvesidir. Anadolu’da bazı Alevî köylerinde rastlanan yazısız veya Latin harflerle yazılmış insan yüzlü mezar taşları halk bilimci ve sanat tarihçilerin de artık dikkatini çekmektedir. Bunlara Anadolu Balbalları denebilir. Barkların ise İslamiyetle türbeye dönüştüğü söylenir. *Türkolog dostumuz Jean Paul Roux’un* İslam’ın ölülerin vakit geçirmeden, çölde bir taş altına gömülmesini emrettiğini, Türklerinse buna aldırış etmeyip gösterişli cenaze törenleri düzenlediklerini, bu yüzden cenaze ve gömüt sanatının en güzel örneklerinin Türk hâkimiyetindeki topraklarda görüldüğünü yazmıştır (<http://aksav.com/yazi/mezar-tasi-sozleri>).

Mezar taşının üzerinde ekseriya çiçek dikmeye mahsus, toprağa kadar giden bir delikle, kuşların toplanan yağmur sularını içebilmeleri için yan yuvarlak ve yürek biçiminde çukurlar bırakılmıştır. Mezar taşlarında sanat özellikleri, tarihi bilgi, kültür, folklor, dinle ilgili hususlar, şekiller, resimler, meslekler, teşkilatlar, dualar görülür (Bakırcı 2008: 23). Dinî mimari yönünden çok önemli bir yeri olan mezar taşlarında tarih boyunca bazı değişiklikler olması son derece doğaldır. Bu durumun nedeni savaşlar, doğal afetler ve değişen sosyokültürel yaşam tarzıdır. Asırlardan beri farklı kültürlerin izlerinin görüldüğü İskenderun’da da mezar taşı ve sözlerinde çeşitlilik göze çarpar. Bu sözler ve mezar taşı şekilleri İskenderun’un tarihsel geçmişinin kimliği olmasının yanı sıra o dönemde yaşayan insanların duygu ve düşüncelerini de ortaya koyan en önemli ipuçlarıdır. İlâveten bu sözlerdeki sanatsal yapı, edebiyat zenginliğini de ortaya çıkarmaktadır.

¹ Haziran 2007’de Azerbaycan’a yapmış olduğum gezideki gözlemlerden faydalanılmıştır.

Türk geleneğinde mezar ve mezar taşı geleneği oldukça eskidir. Hun Türklerinde ekonomik ve sosyal statüye göre şekillenen kurganlar, hakanlar ve soylular için yapılan mezarlar olduğu bilinmektedir. Bu kurganlara ölenin cesediyle birlikte giyecekleri, silahları, çeşitli kaplar, yiyecekler, vb. şeyler bırakılmaktadır. Gömülenler arasında ölenin atı veya atları ve atlara ait koşum takımları, ok, yay, bıçak, vb. silahlar, yağ merasiminde kurban edilen hayvanların kalıntıları, demir, bakır ve gümüşten yapılmış çeşitli süs eşyaları, kurgan yapımında kullanılan kazma, kürek ve araba gibi araç gereçler de bulunmaktadır (İnan 1998: 497-499, 507-509; Boyraz 2003: 39-40). Özellikle Şamanist dönemdeki Türklerde ölünün mezarına et, süt gibi yiyeceklerin yanında ölünün silahı ve atının binilmeye hazır bir biçimde bırakılması, ölümden sonraki hayatın inancıyla ilgilidir. Ölen kişilerin atla beraber gömülmesi, bu hayvana binerek cennete gideceklerine dair bir inancın sonucudur. Göktürk döneminde de Hun Türklerindeki mezar gelenekleri devam ettirilmiştir. Ancak bu dönemde bazı yenilikler de getirilmiştir. Mezarın üzerine kurulan yapının duvarına ölünün resmi ve savaşları tasvir edilmekte, mezara düşmanlardan öldürdüklerinin sayısınıca balbal denilen taşlar dikilmekte kurban edilen atların ve koyunların kafaları kazıklar üzerine konulmaktadır (Günay-Güngör 1998: 91).

Mezar taşlarında yazı, İslamiyetle birlikte görülmeye başlamış ve Selçuklular devrine gelindiğinde yazılar daha çok Arapça ve Farsça ağırlıklı olmuştur. Beylikler Dönemi'yle birlikte Türkçe daha ağırlık kazanmış ve Osmanlı mezar taşlarında âdeti bir ölüm edebiyatı doğmuş olmakla beraber bazı tarihçiler bu edebiyatı basılmamış bir divan olarak nitelendirmişlerdir (<http://aksav.com/yazi/mezar-tasi-sozleri>). İskenderun mezarlıklarında yer alan mezar taşı sözlerinde Türkçenin yanında Arapça ve hatta az da olsa İngilizce yazılara rastlanmaktadır. Ülkemizdeki birçok il, ilçe, köy vs. mezarlıklarında olduğu gibi İskenderun'daki mezarlıklarda da ölen kişinin adı soyadı, doğum ve ölüm tarihlerinden sonra muhakkak "*Ruhuna Fatih*a" ibaresi kullanılmaktadır. Bu durum Müslümanlığın bir yansımasıdır. Çünkü İslamiyette, mezardaki ölüye saygı ve ondan ibret alma inancı vardır. Özellikle mezarlık ziyaretlerinde ölüye bir Fatih okumak artık bir âdet hâline almıştır.

Makalemizin konusu olan İskenderun'daki mezarlıklarda yer alan mezar taşı sözlerindeki çeşitlilik dikkat çekmektedir. Ele alınan mezar taşları sözlerinde başta ömrün kısalığı, dünyanın gelip geçiciliği, zamansız ve genç ölüm, hayattan şikâyet, unutulma korkusu, pişmanlık, ölüm karşısında insanoğlunun âcizliği ve çaresizliği, öğüt verme, hazin sonu kabullenme gibi birçok konu işlenmiştir. Zikredilen bu konulara örnek teşkil etmesi bakımından tespit ettiğimiz mezar taşı sözleri konu bakımından tasnif edilerek aşağıda verilmiştir.

Ömrün geçiciliği ve fâniliğine atıfta bulunan mezar taşı sözleri

İnsan dünyaya geçici bir süre için konmuştur. Burada Allah tarafından hem imtihan edilecek, hem eğitilecek, sonra da ahiretteki ebedî yurduna gidecektir. Dünyadaki nimetler ise, cennetteki gerçek nimetlerin çok eksik bir kopyası olarak, ahireti hatırlatmak maksadıyla yaratılmışlardır. Nitekim "**Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, (eğlence türünden) tutkulu bir oyalama, bir süs, kendi aranızda bir övünme (süresi ve konusu), mal ve çocuklarda bir 'çogalma-tutkusu'dur. Bir yağmur örneği gibi; onun bitirdiği ekin ekicilerin (veya kafirlerin) hoşuna gitmiştir, sonra kuruyuverir, bir de bakarsın ki sapsarı kesilmiş, sonra o, bir çer çöp oluvermiştir. Ahirette ise şiddetli bir azab; Allah'tan bir mağfiret ve bir hoşnutluk (rıza) vardır. Dünya hayatı, aldandığınız bir metadan başka bir şey değildir.**" (Hadid, 20) ayetinde ömrün geçiciliği ve fâniliği açık bir biçimde ifade edilmiştir.

İskenderun mezarlığındaki mezar taşı sözlerinin büyük bir bölümünde ömrün geçiciliği ve fâniliğine atıfta bulunan sözlere yoğun bir biçimde rastlanmaktadır.

*Bu dünya yalan fâni dünyadır
Bu diyarı görmenin sonu haraptır
Gördüklerimiz hepsi rüyadır
Allah'ım bu yolcuyla artık uyandır*

*Bir yol vardır bilinmez
Gitmek istesen gidilmez
Bu yolda giden yolcu
Bir daha geri gelmez
Mikail Fakkusoğlu (D. 20.01.1928 / Ö. 25.02.1988)*

Mikail Fakkusoğlu'nun mezar taşı sözünde ömrün geçiciliği ve fâniliğine değinilmiştir.

*Bu dünya fânidir kimseye kalmaz
Ecel gel deyince kırk dörde bakmaz
Geçiverdi yirmi yıl kervan nakliyesinde
Azrail çıkageldi yük tahliyesinde*

*Amansızdır aktı ağılattı beni
Zalim felek doymadan yaktı beni
İlk adımda el üstüne aldılar
Hep otolar kornaların çaldılar*

*Bütün dostlar evde ağıt yaktılar
Üç çocuğum olsun vatana feda
Demirçelik size kalsın elveda
Atif Özyiğit (D. 1929 / Ö. 1973)*

Zamansız gelen ani ölüm karşısında Atif Özyiğit'in mezar taşı sözünde ise yine ömrün geçiciliği ve fâniliğine atıfta bulunulmuştur.

*Padişah olsan taht senin değil
Satıl alsan da kul senin değil
Emanet beslediğin can senin değil*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012*

Dünya neyine gülsünler gülene

Hacı Emin Güler (D. 1341 / Ö. 1998)

Emin Güler „e ait mezar taşı sözünde, mal ve mülk sahibi zengin biri de olsan şu yalan dünyanın yine kimseye kalmayacağı düşüncesi işlenmiştir.

Genç yaşta ölümü dile getiren mezar taşı sözleri

Her toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da genç yaşta ölüme karşı sonsuz bir elem ve keder hissedilmektedir. Özellikle aile bireylerinden birisinin genç ölümüyle karşılaşan insanlar, bu duruma çok uzun bir müddet alışamazlar. Bu acı, onların içine unutulamayacak bir şekilde işlemiştir. İşte bu acılarını isyana sürüklemek istemeyen insanlar, karşılaştıkları bu acı durumu sözlerine dökerek isyandan kaçınmışlardır.

Canım anam mezar taşıma böyle yazın

Henüz yaşıım yirmi hayata doymadım

İnandım can arkadaşşıma ne yaptı bakın

Ah anam dedim sen yoksun anacığım

Sakın arkamdan fazla ağlama

Bir deste gül koy mezar taşıma o yeter

Gönüller bir olsun canım anacığım

Yaşar Sürmeli (D. 10.04.1965 / Ö. 03.06.1987)

Yaşar Sürmeli'nin mezar taşı sözünde genç bir yaşta hayatını kaybeden bir insanın özellikle annesine karşı olan hissiyatı dile getirilmiştir.

Yirmi dokuz yaşımda girdim mezara

Her geçen okusun ruhuma Fatiha

Tabutuma isterim yeşil kara

Örnek olsun annesinden ayrılanlara

Eğer bir gün yolunuz düşerse

Mezarıma otları yeşermiş bir mezar

Ara dök işte anneciğim göz yaşlarını mezarıma

Orada biri var yirmi dokuz yaşımda

Sabahhattin Pehlivan (D. 11.03.1958 / Ö. 28.05.1987)

Sabahhattin Pehlivan'a ait olan bu mezar taşı sözünde de yine genç bir ölüm ve anneden ayrılık duygusu işlenmiştir.

Öyle çabuk gittin ki

Sana hiç doyamadık

Böyle bir ayrılığa

Ad bile koyamadık

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

*Eğer ki göz yaşıyla
Giden gelseydi geri
İnan ki mezarda
Seni hiç bırakmazdık*

*Üç aylık bir gelindin
Daha hayat yolunda
Kader ayırdı bizi
Daha bu genç yaşında*

*Boynu bükük bıraktın
Telini duvağını
Düğününün üstüne
Gün bile sayamadık*

*İşte bak sevenlerin
Mezarının başında
Rahat uyu bir tanem
Seni hiç unutmadık.*

Ailen

Deniz (ÖZ) Bostan (D. 08.01.1976 / Ö.15.02.2005)

Deniz (ÖZ) Bostan'ın mezar taşı sözünde de genç yaşta hayatını kaybeden bir gelinin başına gelenler ailesi tarafından ele alınmıştır.

*Ey Oğul!
Fakirlik bize suç mu oğlum
Gençliğine doymadın oğlum
Arkadaş kurbanı oldun oğlum
Bilmezler ki seni nasıl büyüttüğümü
Ciğerimi dalından kopardılar
Seni trafo direğine çıkardılar
Hani seni şampiyon mu yaptılar
Dönersin diye bekledim oğlum seni
Topraklar başıma vay beni beni
Var mı Rabia gibi çile çeken.*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012*

Ferdi Yaman (D. 1988 / Ö. 23.06.2001)

Ferdi Yaman'ın mezar taşı sözünde, arkadaş kurbanı olan bir kişinin genç yaşta ölümü dile getirilmiştir. Bu genç yaşta ölümün başta babası olmak üzere tüm aile bireylerini yasa boğduğu hissedilmektedir.

*Güneş doğmayacak yarın üzerime
Belki gözlerimi kapayacağım
Ruhum bu dünyadan göçüp gidecek
Belki son günümü yaşayacağım.
Ümit idi adım.
Yaşamak isteyip yaşayamadığım
Ümitlerdi adım erken mi gittim acaba
Belki de vaktindeydi gidişim
Üzdüm belki de sevenlerimi
Ben sizden ayrıldığımda
Yaşayamadım bile o üzüntüyü
Çok karanlık olduğunu
Düşünmeyin buranın
Rüzgârda savrulan yaprak gibi düşünün beni
Aydınlık gün kadar aydınlıktayım
Sizleri düşünüyorum
Düşündüğünüz gibi beni
Yaşatın ümitlerinizi
Çok çaba sarf edin
Açmaya çalışan çiçekte
Koşmaya çalışan bebekte
Büyütün ümitlerinizi
Ağlamak yakışmaz benim sevdiklerime
Gözlerinden akan sevinç olmalı
Annem babam kardeşlerim arkadaşlarım
Ve sen Demet öğretmenim
En güzeliydi yanımda götürdüklerimin
Ümit Digili (D. 24.04.1984 / Ö. 28.04.2001)*

Ümit Digili'ye ait bu mezar taşı sözünde, yine genç yaşta hayatını kaybeden bir insanın içsel duyguları etkileyici bir biçimde ele alınmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012*

*Nasıl geçti ömrümün kıymetini bilemedim
 Düştüm karanlık kör kuyuya kendimi göremedim
 Cansız bedenimi gömdüler toprağa henüz 28' deydim
 Şimdi sevdiklerimden uzak yolunuzu gözler bir dua beklerim
 Bilin gençliğinizin kıymetini güvenmeyin herkese
 Dinleyin anayı babayı inanmayın her yüzü gülene
 Şığının Rabbinize dönüp bakmayın kötülöklere
 Batmanlı İbo der ki bu sözlerim hayat küsüp gençliğin kıymetini bilmeyen tüm gençlere
 Batmanlı İbrahim Ateş (D. 02.07.1974 / Ö. 03.09.2007)*

İbrahim Ateş'in mezar taşı sözünde, 28 yaşında hayatını kaybeden birisinin öğüt verdiği görölmektedir.

Çaresizlik bildiren mezar taşı sözleri

Elden bir şey gelmeme anlamına gelen çaresizlik, birçok şiire konu olduğu gibi mezar taşı sözlerine de yoğun bir biçimde sirayet etmiştir. Ölüm karşısındaki insanoğlunun âcizliğı, isyandan çok sözlere yansımış ve bu hasas duygu mezar taşlarında dile getirilmiştir.

*Gençliğı gönlümden bitmez sanırdım
 Hayat sen hep beni böyle tanırdın
 Çaresi olsaydı ömür alırdım
 Hayat sen ne çabuk harcadın beni
 Volkan Erdem (D. 12.06.1977 / Ö. 28.11.2000)*

Volkan Erdem'in mezar taşında yazılı olan bu şiirde, gençliğin ve özellikle ömrün geçiciliğinden duyulan çaresizlik dile getirilmiştir.

*Sen karanlıkta ışıldayan günümüz
 Hepimizin sırtını dayadığı dağımız
 İyilik meleğimiz canımız her şeyimiz
 Sensiz hayatı neyleyelim biz
 Latife Ağlar (D. 09.08.1957 / Ö. 07.05.1990)*

Latife Ağlar'ın mezar taşında ise sevilen bir insanı kaybetme karşısındaki çaresizlik anlatılmıştır.

*Yedi yavrum için çabaladım durdum
 Dünyada ne günler yaşadım gördüm
 En küçük oğlumun mürüvvetini göremedim
 Bir bahar gülüydüm çöllere döndüm
 Artık her arzumı toprağa gömdüm
 Hayat sen ne çabuk harcadın beni*

Turkish Studies

Hasan Daut (D. 1956 / Ö. 2005)

Hasan Daut'un mezar taşı sözündeysen bir babanın daha çocuklarının mürüvvetini göremeden gelen erken ölümden kaynaklanan çaresizlik duygusu hissedilmektedir.

Bülbülüm konacak dalım yok benim

Bir gül koparacak elim yok benim

Al tüle bürünmüş çıkmış pazara

Pahasını soracak dilim yok benim

Anlayanım soranım yok benim

Derdimi halimi bilenim yok benim

Rahatlamak için bir sigara verenim yok benim

Diyorlar kül olmaz ateş yanmadan

Denizler durulmaz dalgalanmadan

Ölürsem yazıktır sana doymadan

Kollarım boynunda halkalanmadan

İbrahim Gözler (D. 1924 / Ö.14.02.1998)

İbrahim Gözler'in mezar taşı sözünde ise ruhun bir kuş gibi can kafesinden çıktıktan sonra konacak yeri olmadığı için bilinmez bir karanlığın içinde halden anlanmayan durumun çaresizliği ifade edilmiştir.

Öğüt konulu mezar taşı sözleri

Nasihat anlamına da gelen öğüt, insanların diğer insanlara paylaştığı hayat deneyimi ve tavsiyeleri ifade eder. Kimi zaman ansızın, kimi zaman da beklenen bir süreçte gelen ölüm, insanların kendisinden sonrakilere iletmek istediği öğütleri de beraberinde getirmiştir. İskenderun Asrî mezarlığındaki mezar taşı sözlerinde öğüt konulu sözlere sıklıkla rastlanmaktadır.

Ey yolcu!

Dün ben de senin gibi idim

Yarın sen de benim gibi olacaksın

Oku bana bir Fatiha

Bugün bana yarın sana

İzzettin Erzurumluğil (D. 1931 / Ö. 03.02.1985)

İzzettin Erzurumluğil'in mezar taşı sözünde ölüm mefhumunun unutulmaması gerektiği öğüdü, diğer insanlara hissettirilmek istenmiştir.

Bu dünyada her insana

Mukadderdir emri hak

Ne mutludur bir insana

Kalp kırmadan yaşamak

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Cennet ile cehennemin kapısıdır bu toprak

Her geçene huzur verir bir Fatıha okumak

Nazime Güler (D.1955 / Ö. 1973)

Nazime Güler'e ait olan bu mezar taşı sözündeyse ölümün hak olduğu ve şu yalancı dünyada kimsenin kalbini kırmadan bir hayat sürdürmenin gerekli olduğu tavsiyesi hissettirilmektedir.

Bu dünyada dost istersen Hz. Allah yeter

Mürşid-i kâmil istersen Hz. Muhammet yeter

Delil istersen Hz. Kuran yeter

Meşgûl olmak istersen ibadet yeter

İbret almak istersen ölüm yeter

Bunlar yetmez dersin nâr-ı cehennem yeter

Altında ağacın olsa zümrüitten yaprak

Akıbet gözünü doyurur bir avuç toprak

Ne aldandın be hey şaşkın bu can sana emanet

Mahmut Demir (D. 20.08.1936 / Ö. 23.04.2011)

Mahmut Demir'in mezar taşı sözünde, fani olan hayatta dost edinilecek veya ibret alınacak unsurlarla ilgili öğütler görülmektedir.

Beni ölü gören ve ağlayan dostlarıma söyle

Üzülen o din kardeşlerime sanmayınız ki sakın

Ben ölmüşüm gerçekten

Vallahi siz de kaçının buna ölüm demekten

Bana rahmet okuyun ki

Rahmet olunasz

Biz gittik bilin ki

Sırada siz varsınız

Ramazan Dağ (D. 1962 / Ö. 18.11.2006)

Ramazan Dağ'ın mezar taşı sözünde ise ölümün bir son olmadığı ve bu dünyada ölümsüzlük diye bir şey olamayacağıyla ilgili öğütler verilmiştir.

Niceleri geldiler dünyaya

Neler istediler neler

Sora bırakıp dünyaya gittiler

Sen hiç gitmeyecekmiş gibisin değil mi

O gidenler de senin gibiydiler

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Cemil Anük (D. 1938 / Ö. 04.04.2011)

Cemil Anük'e ait mezar taşında bu dünya için ölümün kaçınılmaz bir son olduğu görüşü kendisini hissettirmektedir.

Özlem ve hasret konulu mezar taşı sözleri

Sevilen bir insanı göremeyecek olma neticesinde hasıl olan özlem ve hasret duygusu, İskenderun'daki mezar taşı sözlerinin büyük bir bölümünde yer almaktadır. Doğumla olan başlangıcın bir sonu olan ölüm teması, insanların kaybettiği yakınlarının mezar taşlarında yerini almıştır. Özellikle bu mezar taşı sözlerinde sanatlı ve edebî bir söyleyiş, kendisini ciddi bir biçimde hissettirmektedir.

Bayram yemeği

Korkarım felek de bir gün

Bir bayram yemeğinde

Anam babam gibi

Kardeşlerim de

En güzel dalgınlığında ömrün

Keşke gelseydi bu bayram diyecekler

Ve birdenbire yürekler

Aynı acıyla yanıp

Hepsinin gözleri yaşaracak

Öldüğümü hatırlayarak

İslahiyeli Sadık Sezer (D. 11.03.1968 / Ö. 08.01.2000)

Sadık Sezer'in mezar taşı sözünde, aile fertlerinin keşkelerle dolu olan özlem ve hasretleri anlatılmak istenmiştir.

Dediler ki ıssız kalan türbende

Vahşi güller açmış görmeğe geldim

O cennet bağının toprağına ben de

Hasretle yüzümü sürmeye geldim

Dediler ki sana emel bağlayan

Kabrinde diz çöküp bir dem ağlayan

Bermurad olurmuş ben de bir zaman

Ağlayıp murada ermeğe geldim

Seni andım bütün gam çekenlerle

Aşkî hak uğruna yaş dökenlere

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

*Sarı gonca veren şu dikenlere
Taşına bir çelenk örmeğe geldim*

*Yâdın ölüm gibi bir sırrı müphem
Neşeli sevda mı bu hissielem
Ruhumda ne füsün eyledin bilmem
Sana bugün gönül vermeğe geldim
Kadri Güvendiren (D. 1927 / Ö. 17.03.1992)*

Kadri Güvendiren'e ait olan bu mezar taşı sözünde ise ölüm ve ayrılık neticesinde duyulan özlem ve hasret duygusu kendisini hissettirmektedir.

*Havaya suya taşta toprağa kadere yazıya doydum da
Neşeye kedere iyiye kötüye acıya tatlıya doydum da
Kıza oğlana eşe dosta gözü yaşlı anaya doydum da
Bir senin sesine bir senin sözüne bir senin özüne doyamadım babacığım
Süleyman Uyanık (D. 1927 / Ö.24.10 2009)*

Süleyman Uyanık'ın mezar taşı sözünde, onu seven aile bireylerinin karlı bir dağ gibi gördükleri babalarına bir türlü doyamadıkları ve o insana karşı besledikleri özlem ve hasreti dile getirdikleri görülmektedir.

*İsmin hâlâ dudağımızda
Sesin çınlar kulağımızda
Busen durur yanağımızda
Seni nasıl unuturuz*

Şahap Bağırsakçı (D. 30.09.1944 Ö. 27.04.2004)

Şahap Bağırsakçı'nın mezar taşı sözünde de hasret ve özlem teması sanatlı bir biçimde görülmektedir.

Sitem bildiren mezar taşı sözleri

Üzüntü ve çaresizlik karşısındaki kırılmayı ifade eden sitem duygusu, zamansız olan ölüm mefhumunda kendisini hissettiren bir yapıdır. Bu yapı içerisinde başta elem ve keder olmak üzere kırılmalık, isyan ve başkaldırı gibi birçok duyguyu barındırır.

*Yağmurlu bir günde doğdum anamdan
Gökler ağlıyordu ben doğdum diye
Doğarken günahkâr olur mu insan
Ömrüme verilen bu ceza niye
Ne yaptım Allah'ım dertli doğacak
Sevip de ömrümce acı duyacak*

Hangi gönül bana derman olacak

Ömrüme verilen bu ceza niye

Bülent Hava (D.1971 / Ö. 1997)

Bülent Hava'nın mezar taşındaki bu sözde, bir insanın hayatında doğumla beraber başlayan sıkıntıların yaşamın her anını kaplaması nedeniyle duyulan sitem dile getirilmiştir.

Zalim felek!

Sana ne ettim ne eyledim

Almanya gölüne kurban eyledin

Bir tek yavrumu hasret eyledin

Ömer Balanan (D. 1967 / Ö. 24.07.1994)

Ömer Balanan'a ait mezar taşında ise gurbette geçirilen ömür neticesinde gelen erken ölümün onu tek bir yavrusuna hasret bıraktığı için duyulan sitem ifade edilmiştir.

Ben Allah'ın bir kuluyum

Evli hem de çocukluyum

Canımı Allah'a borçluyum

Vurma zalim vurma

Al istediğin para olsun

Bırak canım benim olsun

Yavrum babalı büyüsün

Vurma zalim vurma

Bedenimi koydun çuvala

Sonra attın ıssız bir yola

Mevlâm senden hesap sora

Vurma zalim vurma

Anam ağlar babam ağlar

Yavrum Arda ağlar kardeş ağlar

Dostum ağlar düşman ağlar

Vurma zalim vurma

Ahmet Murt (D. 1957 / Ö. 18.12.1985)

Ahmet Murt'un mezar taşı sözünde, ölümün kaçınılmayan bir son olduğu dile getirilerek içinde bulunulan sitem duygusu ifade edilmeye çalışılmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

*Sevdaya düşeli şu deli gönlüm
Çileden kurtulup gülmedim annem
Her gece Tanrı'dan istedim ölüm
Ecelim gelip de ölmedim annem*

*İstediler benden bir ziyafet verdim ziyafet
Geri dönerken koptu kıyamet ben öldüm annem
Peşimde dönüp dolaşan dostlarım bile beni unutu annem
Mecalim kalmadı ben öldüm gençliğime doyamadan öldüm annem
Rızkullah Kırallı (D. 18.08.1957 / Ö. 21.07.1989)*

Rızkullah Kırallı'nın mezar taşı sözündeysen dost olarak gördüğü insanların kendisine oynadığı oyunlara duyulan sitem dile getirilmiştir.

*Haykırsam yıkılır gökler feryadımdan
Ağlasam tufan olur gözyaşlarımdan
Yanar bütün bir dünya bağrımdaki ateşten
Aldı Tanrı yavrumu annesi duruyorken
Ey burada durup Hülyam'a Fatiha eden
Dilerim rabbim sevdiğini almasın elinden
Elveda hayat elveda gençlik hepinize elveda
Hülya Deveci (D.15.02.1952 / Ö.14.07.1969)*

Hülya Deveci'ye ait mezar taşında, erken ölüm neticesinde bir anne yüreğinin sitemleri hissedilmektedir.

*Kaderim mi bu?
Şu genç yaşımda girsem kara toprağa
Sevgilim sen de eller gibi ağlar mısın?
Bir gün gelir de çıkarsam karşına
Ellere gönül bağlar mısın?
Bir gün mezarlıktan geçersen
Üstünde gül bitmiş mezarlık görürsen
Ağla sula o gülü gözyaşlarınla
Çünkü içinde bir ölü vardı adı Soner
Tan yirmi bir yaşında sevgisi için can verenden hatıra
Tüm vefasızlara haram olsun
Burada bir garip yatıyor*

Ahmet Eroğlu (D. 04.07.1982 / Ö. 08.11.2009)

Ahmet Eroğlu'na ait bu mezar taşında zamansız gelen erken ölümün nedeninin vefasız sevgilisi olduğu için sevgiliye duyulan sitem ifade edilmiştir.

Bakıp da geçme mezar taşıma

Neler geldi şu genç yaşta başıma

Doktorlar bulamadı çare

Bağrıma bastım kara toprağı

Suzan Fidan (D. 12.11.1985 Ö. 04.03.2002)

Suzan Fidan'ın mezar taşındaysa ölümüne neden olan hastalığa ve bu hastalığa çare bulamayan doktorlara karşı olan sitem dile getirilmiştir.

Artık yatacak yerim var

Bu dünya olsun sana dar

Analar gününde nasıl kıydın bize

Acımadın mı gençliğimize

Barış Tengioğlu D. 20.08.1986 Ö. 09.05.2004

Barış Tengioğlu'na ait olan bu mezar taşı sözünde ise istisnaî bir durum olarak anneye karşı olan sitem görülmektedir.

İstek konulu mezar taşı sözleri

Herhangi bir konuda talep anlamına gelen istek duygusu İskenderun'a ait olan mezar taşlarının büyük bir bölümünde görülmektedir. Hazin son neticesinde geride kalanlardan yapılması istenen son istekler bu sözlerde sanatlı bir biçimde dile getirilmiştir. Aynı zamanda bu sözlerin birer vasiyet veya öğüt anlayışıyla da yazılmış olabileceği unutulmamalıdır.

İnsan bir güldür bir gün solacak

Ölünce gözlerine toprak dolacak

İsminiz ne ise isminiz kalacak

Gelen geçen ruhumuza Fatih okuyacak

Şevket Altay (D. 1924 / Ö. 10.06.2001)

Hüsniye Altay (D. 1929 / Ö. 07.05.2001)

Şevket ve Hüsniye Altay'a ait olan bu mezar taşı sözlerinde, her kim olursa olsun her nefsin ölümü muhakkak tadacağı düşüncesiyle yola çıkılarak mezar ziyaretine gelen misafirlerin kendilerine bir Fatih okumalarını istemişlerdir.

Dağlar duman aman aman

Bu dünyadan göçtüm gittim

Kardeşlerim anam

Sakin ağlamayın arkamdan emi

Yalnız değilim ağabeyim var

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012*

Bekleyenim beni

Mutlu Tengioğlu (D. 30.08.1989 / Ö. 09.05.2004)

Mutlu Tengioğlu'na ait olan bu mezar taşı sözündeysen bu yalan dünyadan göçtükten sonra geride kalan eş, dost ve ahabplarının kesinlikle ağlamamalarını istenmektedir.

Yüreğin sevgi seli saygı dostluk hep sende

Yaşattın yaşattın bulunduğun her yerde

Anıldıkça yücelen ruhuna selam olsun

Tanrı katında yerin cennet mekân olsun

Oğuz Patlar (D. 20.08.1973 / Ö. 07.09.2001)

Oğuz Patlar'ın mezar taşı sözündeysen onun sevenleri tarafından merhumun ruhunun rahat, mekânının da cennet olması dileği ve isteği dile getirilmiştir.

Ölüm anını anlatan mezar taşı sözleri

İskenderun mezarlığında tespit ettiğimiz ve benzerine son derece az rastlanılan ölüm nedenini ve anını tarifeden Remzi Kış'ı ait olan söz aşağıda verilmiştir.

Gurbet elde sabah uyandım

Oğlumla şakalaşıp gülüştüm

Oğlum bir dakika duş alayım

Meğerse ecelim beklermiş orada

Remzi Kış (D. 25.08.1946 / Ö. 16.02.1986)

Ölümüne neden olayı konu edinen mezar taşı sözleri

İskenderun Asrî mezarlığındaki mezar taşlarının küçük bir bölümünde ölen kişinin ölümüne neden olan olayı yazdığı görülmektedir. Nazım Demirci'ye ait olan aşağıdaki mezar taşı sözünde merhumun ölümüne neden olan rahatsızlık ifade edilmiştir.

Yaş otuz üç yakalandım kansere

Geceler zehir oldu öksürük çeke çeke

Ne Allah derman verdi ne doktorlar çare

Kaderim alın yazım dedim sustum bî-çare

Ecel göğsüme çöktü âh dedim yaram

Karıma dedim hakkın bana olsun helâl

Karım Birkan'ım hasretim oldu haram

Kaderim alın yazım dedim sustum bî-çare

Nazım Demirci (D. 06.12.1957 / Ö. 02.12.1992)

Şehitlerin duygularını dile getiren mezar taşı sözleri

Şehit; Allah yolunda, din, vatan ve namus gibi kutsal değerleri uğrunda ölen; ruhunu Allah'a bedenini toprağa sunan, bir gül bahçesine girercesine şu kara toprağa giren eli öpülesi bir kahramandır.

İnanç kültürümüzde özel bir yeri ve yüce bir değeri olan şehitlik, yüce dinimizin önemseydiği ve teşvik ettiği bir rütbedir. İnsan çalışarak pek çok rütbe ve unvan elde edebilir. Bu rütbelerin başında hiç şüphe yok ki, şehitlik ve gazilik gelir. Çünkü bu rütbeler hayat karşılığında elde edilir ve inançla kazanılır. Hakkın ve halkın nezdinde şahadet mertebesine yükselmek, büyük bir mazhariyettir. Kur'an-ı Kerim'de Allah, şehitler hakkında şöyle buyurur: "Allah yolunda öldürülenlere (şehitlere) ölümler demeyin. Bilakis onlar diridirler. Lakin siz onu anlayamazsınız." (Bakara, 154)

Allah katında böyle önemli bir yeri olan şehitlik makamına nail olan şerefli Türk milletinin aziz evlâtlarının mezar taşı sözlerini de farklı bir başlık altında almayı uygun gördük.

Yastığımız mezar taşı

Yorganımız kan olsun

Biz bu yoldan dönersek

Namus bize ar olsun

Şehit P. Uzm. Onb. Kürşat Can (D. 21.05.1986 / Ö. 21.07.2007)

Şehit P. Uzm. Onb. Kürşat Can'ın mezar taşı sözünde cesaret timsali kahraman Türk askerinin yiğitliğine atıfta bulunulmuştur.

Unutma kahpe düşman

Şehit Ahmet ölmedi

Ahiret günü gelir

Sorar senden bin hesap

Şehit J. Er. Ahmet Yayman (D.1976 / Ö. 30.06.1996)

Şehit J. Er. Ahmet Yayman'a ait olan mezar taşı sözünde ise düşmana meydan okuyan asil Türk askerinin günü geldiğinde kahpe düşmana hesap soracağı hissedilmektedir.

Unutma intikam günleri gelir

Durdukça dünyada Türklerin adı

Askerin intikam yolunu bilir

Yaşasın kalbinde bu günün yâdı

Unutma kalleşi kahpe düşmanı

Kinini kalbine ateşle yazdır

Unutma sel gibi çağlayan kanı

Ölürsen bunları taşına yazdır

Şehit J. Komando Er İbrahim Kılınç (D. 01.09.1974 / Ö. 10.10.1994)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Şehit J. Komando Er İbrahim Kılınç'ın mezar taşı sözünde de onurlu vatan evlatlarının kahpe düşmana meydan okuduğu açıkça görülmektedir.

Bu ev öyle bir evdir ki her gelen bulur sefa

Dileriz ki misafirler görmesin asla ceza

Bir gelen bir daha gelsin demesinler bî-vefa

Şehidime kıl şefa'at ya Muhammet Mustafa

Şehit P. Ast. Sb. Kd. Çvş. Ali Emarcan (D. 01.01.1966 / Ö. 30.05.1994)

Şehit P. Ast. Sb. Kd. Çvş. Ali Emarcan'a ait olan mezar taşındaysa şehitlik makamının Hz. Muhammed (s.a.v)'in şefaatine nail olacağına değinilerek bu kutsal makamın yüceliğiyle ilgili bilgi verilmiştir.

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilal

Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helal

Ebediyen sana yok ırkıma yok izmihlal

Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyet

Hakkıdır hakka tapan milletimin istiklal

Şehit J. Per. Kd. Üçvş. Bekir Çelik (D. 19.04.1979 / Ö. 22.06.2010)

Şehit J. Per. Kd. Üçvş. Bekir Çelik'in mezar taşında bağımsızlık ülküsünden hareketle İstiklâl marşımızın son kıtasına yer verilmiştir.

Bunca çilenin sonu

Değil mi ki bir avuç toprak

Ölümden yana korkum yok

Tek korkum unutulmak

Şehit Enver Yılmaz (D. 01.04.1972 / Ö. 04.04.1993)

Şehit Enver Yılmaz'ın mezar taşında bir şehidin tek korkusunun unutulmak olduğu düşüncesinden hareketle ebediyen unutulmak istememe düşüncesi dile getirilmiştir.

Sonuç olarak bir şehrin kimliğini ve geçmiş hayatını ortaya koyma çalışmalarında birtakım eserlerin verdiği bilgilerden faydalanılır. Bu anlamda yapılan çalışmalar esnasında göz ardı edilen ve üzerinde durulmayan eserler vardır ki; onlarda mezar taşlarıdır. Mezar taşları bir nevi geçmiş hayatın günümüzdeki vekilleri veya bir anlamda temsilcileridir. Özellikle şehir tarihi çalışmalarında o şehirde yaşayan din adamını, devlet adamını, ulemasını, şairini kısacası şehre katkı sağlayan veya sade bir hayat yaşayarak ayrılan insanların bulmak mümkündür. Yani kısacası mezar taşları o şehrin tapusu konumunda olan şahitlerdir. Onun içindir ki yabancı istila ve işgallerde ortadan kaldırılan mekânlar ve eserler arasında mezarlıkları ilk sıralarda yer alır. Buradan hareketle İskenderun mezar taşı sözlerine genel bir baktığımızda bu sözlerin yazıları yazarların duygusal yönlerini ortaya çıkarmakla beraber onların hissî duygularını taş dökebildikleri için içlerindeki elem ve acıların bir nebze de olsa azaldığı görülmektedir. Ayrıca bu sözlerin gerek sanatsal yönleri gerekse de psiko-sosyal anlamda yorumlanmasıyla İskenderun'un hem kültürel yapısı hem de yaşam tarzıyla ilgili detaylı bilgilere ulaşılacağı aşikârdır.

KAYNAKÇA

BAKIRCI, Nedim, “Niğde Mezar Taşı Sözleri Üzerine Bir İnceleme”, *Akpınar Dergisi*, Ocak-Şubat 2008.

BOYRAZ, Şeref, *Türkiye’de Mezar Taşı Sözleri*, Ankara 2003.

GÜNAY, Ünver -Harun GÜNGÖR, *Türk Din Tarihi*, Kayseri 1998.

GÜNGÖR, Harun, *Geleneksel Türk Dininden Anadolu’ya Yansıyanlar*, Ankara 2007.

<http://aksav.com/yazi/mezar-tasi-sozleri>

<http://www.mezartaslari.com>

İNAN, Abdulkadir, *Makaleler ve İncelemeler I*, Ankara 1998.

ÖRNEK, Sedat Veyis, *Türk Halk Bilimi*, Ankara 1995.



KUTADGU BİLİĞ'DE BEDEN DİLİ

İlhan UÇAR*

ÖZET

Tarihî süreç içerisinde kendini günümüze kadar taşıyabilmiş olan eserler, dönemin birçok özelliğine ışık tutarlar. Orhun Kitabeleri, Divanü Lugati't-Türk, Dede Korkut Hikayeleri, Atebetü'l-Hakayık, Nehcül-Feradis gibi eserler Türk dili ve edebiyatının kilometre taşlarıdır. Bu eserlerden bir tanesi de Yusuf Has Hacib'in 11. yüzyılda yazmış olduğu Kutadgu Bilig'dir. Kutadgu Bilig hem inanç sistemi hem de sosyal hayat açısından geçiş dönemini yansıtan bir eserdir.

İletişimin önemli unsurlarından biri de beden dilidir. Beden dilinin çözümlenemediği bir iletişim eksik kalır. Kurulan bir iletişimin tam olabilmesi için sözlü iletişimle birlikte sözsüz iletişim olarak adlandırdığımız beden dilinin de dikkate alınması gerekmektedir. Kutadgu Bilig'de gerek kahramanların kendi aralarındaki diyaloglarında, gerekse söylenen bilge sözlerinde sık sık beden diliyle ilgili ifadeler karşımıza çıkmaktadır. Eserde beden dili açısından “baş ve yüz ifadeleri”, “el, kol hareketleri ve davranışlar”, “göz ve bakış”, “giyim ve dış görünüş”, “olumlu hareket ve güzel yüz”, “yemek ve sofrada” ile ilgili veciz ifadeler yer almaktadır. Bu veciz ifadeler beden diline dikkat çekerken zaman zaman da beden dilinin insanları yanıltabileceği ifade edilmektedir.

Kültürel boyutunun da göz önünde bulundurulması gereken beden dilinin, Türk dili ve edebiyatının en eski eserlerinde ayrıntılı olarak karşımıza çıkması, Türk'ün ifade gücünü göstermesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca, Türkçenin sözlü iletişimdeki başarısının sözsüz iletişimi de etkilediği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Beden Dili, Sözsüz İletişim, Yusuf Has Hacib

BODY LANGUAGE IN KUTADGU BİLİĞ

ABSTRACT

The monuments, having effectiveness from the past till the present day in historical process, illuminate a lot of characteristic specialities of our period. Orhun Inscriptions, Divan-ı Lugati't-Türk, Dede Korkut Stories, Atebetü'l-Hakayık, Nehcül-Feradis are the most important monuments of the Turkish Language and Literature. One of these documents is Kutadgu Bilig written by Yusuf Has Hacip at 11 century. Kutadgu Bilig is a written work reflecting both faith system and the period of transition as social life.

* Okt. Dr. Sakarya Üniversitesi, El-mek: iucar@sakarya.edu.tr

Body language is one of the most important factors of communication. Any communication that body language cannot resolve remains insufficient. We should also consider body language called as nonverbal communication with verbal one for a complete literal communication. We often see that some expressions related with body language appear in both dialogues among heroes and wise words spoken. In this work, as body language, head and face statements, hand-arm movements and behaviours, eye and glance, clothing and appearance, positive action and smiling face, dining table manners, terse phrases are mentioned. When these terse phrases point to body language, sometimes these body language can mislead people too.

Body language, which should be taken into account of cultural dimension, come across in oldest monuments of Turkish Language and Literature is important to show Turk's expression power. It is seen that success in verbal communication of Turkish also effect non-verbal communication.

Key Words: Kutadgu Bilig, Body Language, Non-verbal Communication, Yusuf Has Hacib

1. Giriş

11. yüzyıl Türk edebi dilinin en güzel örneklerinden biri olan Kutadgu Bilig, devlet idaresinin yolları hakkında bilgi verirken aynı zamanda Türk kültürünü yansıtmaya açısından da önem taşımaktadır. Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib'in dört soyut kavramı kişileştirerek Kün Togdı (hükümdar), Ay Toldı (vezir), Ögdülmiç (vezirin oğlu), Odgurmıç (vezirin kardeşi) adlarını verdiği kişilerin birbirleriyle olan iletişimleri üzerine kurulu bir eserdir. Bu dört kişinin diyalogları çerçevesinde oluşturulmuş eserin didaktik özelliği vardır. Karşılıklı konuşma üzerine kurulmuş Kutadgu Bilig'in dört şahsını rollerine göre birbirlerinden ayırt etmek güçtür. Çünkü burada yeni edebi eserlerde bulunan psikolojik tip ayrılığı yoktur, ancak ad ve rütbe ayrılığı vardır (Çağatay, 1967: 39).

Kutadgu Bilig üzerinde araştırmacılar tarafından birçok çalışma yapılmıştır. Eser Radloff'un ilk yayınlarından itibaren Rusça, İngilizce, Çince gibi farklı dillere ve Kazakça, Özbekçe gibi diğer Türk dillerine de aktarılmıştır (Ölmez, 1995:52).

Kutadgu Bilig hem inanç sistemi hem de sosyal hayat açısından geçirdiğini yansıtan bir eserdir. Yazılı tarihi, İslamiyet'in Türk boyları arasında yayılış sürecinin ilk evrelerine denk gelmektedir. Bu evre, İslam kültürünün Türk kavimleri arasında yoğun kültürel dönüşümlere yol açtığı ve yeni bir kültürün yerleşmeye başladığı bir süreçtir. Bir yanda geleneksel kültür ile Budizm ve Maniheizm gibi inançlardan gelen kabul ve tutumlar devam ederken, öte yanda İslam kültürü artan bir hızla toplumda yaygınlık kazanmaktadır. (Önler, 2008: 441). Eserde verilen öğütlerde ve sağlanan öğretilerde, İslamiyet'in temel unsurlarıyla bir paralellik söz konusudur. Kutadgu Bilig, söylenen veciz ifadeler açısından da önem taşımaktadır. Kutadgu Bilig'de bilge sözleri iki sınıfa ayrılır:

1. Adı anılmayan bilgelerin sözü.
2. Sanı verilen Türk beylerinden aktarılan sözler (Dilâçar 1995: 30; Böler 2009: 403).

Tarihî süreç içerisinde kendini günümüze kadar taşıyabilmiş olan eserler, dönemin birçok özelliğine ışık tutarlar. Türk Dilinin tarihî akışı içerisinde önemli bir yere sahip olan Kutadgu Bilig, siyasî ve sosyal hayata dair pek çok konuyu (mesela aile hayatı, eğitim ve öğretim, siyaset ve

diplomasi, ordu ve strateji, devlet ve yönetim teşkilatı, sosyal hayatın normları vb.) içine alan, Türkçe ve Türklük (hatta insanlık) bakımından sık sık başvurulması gereken abidevî bir eserdir (Bozkaplan 2007: 1118).

İletiğin önemli unsurlarından biri de beden dilidir. Beden dilinin çözümlenemediği bir iletiğin eksik kalır. Konuşmamızı etkili bir biçimde sunmada bedensel davranışlarımızın da büyük payı vardır. Cümlelerimizin ve sözcüklerimizin anlam ve duygu yükünün ortaya çıkmasında bakışlarımızın, yüzümüzdeki anlatımın, duruşumuzun, hareketlerimizin etkisi büyüktür (Özdemir 1976: 125). Kurulan bir iletişimin tam olabilmesi için sözlü iletişimle birlikte sözsüz iletişim olarak adlandırdığımız beden dilinin de dikkate alınması gerekmektedir. Kutadgu Bilig’de gerek kahramanların kendi aralarındaki diyaloglarında, gerekse söylenen bilge sözlerinde sık sık beden diliyle ilgili ifadeler de karşımıza çıkmaktadır. Eserde tespit ettiğimiz beden dili ifadeleri şunlardır:

2. Baş ve Yüz İfadeleri

Sözlü veya sözsüz iletişimde insanların ilk dikkat ettikleri nokta yüzdür. İletişim kurduğumuz kişilerin ilk hatırladığımız ve en son unuttuğumuz yerleri yüzleridir. Zihnimizden, gönlümüzden silinmeyen, zengin anlamlarıyla içimizde derinleşen pek çok yüz vardır. Bir bakış, bir gülüş, bir ifade hayal ettikçe, düşündükçe yankılanır, derinleşir, unutulmaz. Nasıl böyle silinmez derin izler bırakır bir yüz? Beden dilimizin en belirgin ve en keskin anlamları yüzümüzdedir. Bakar, güler, anlatırız; bazen de bakmaz, gülmez ama yine anlatırız. Bir yüzde yüzlerce anlam gizlidir (Baltaş ve Baltaş 1992: 45)

Dil, söz, yüz ve göz arasındaki bağlantıyı eserde şu özü sözde görmekteyiz:

274 uq uqkörki til ol bu til körki söz

kişikörki yüz ol bu yüz körki köz

[Akıl süsü dil, dil süsü sözdür; insanın süsü yüz, yüzün süsü gözdür (KB, 1985: 31)].

2.1. Güler Yüz

İletişimde güler yüz iletişim kurulan kimseyi rahatlatır. Güler yüzlü bir insanla iletişim kurmak daha kolaydır. Çünkü yüzü gülen insan içindeki mutluluğu huzuru ve güveni yansıtmaktadır. Bu durum mutluluğun ve sevincin yansımasıdır. Beden dili açısından mutluluk ve sevinç kağ ve alın bölgesinde önemli değişikliklere sebep olmaz. Gözler huzurlu bir intiba bırakabilir veya yüzün alt tarafındaki hareketler alt göz kapağını yukarı doğru iter. Bu esnada göz altlarında torbalanma ve gözlerde daralma hasıl olur (Schober, 1994: 43)

Hayatı mutlu yaşamı ve bu mutluluğu çevresindeki insanlara da yaymı olan kimselerin yüz ifadeleri bu durumu yansıtır. Kutadgu Bilig’de Buğra Han’ın methiyesinin yapıldığı bölümde cömert yüzü görmek isteyenlerin; mesut, kimseyi incitmeyen ve vefakâr birini görmek isteyenlerin gelip Kağan’ın yüzüne bakması istenilmektedir. Güzel konuşan, tatlı dilli olan insanların bu durumunun yüzlerine yansıdığı, küçüğe ve büyüğe güler yüz gösterilmesinin gerekliliği, güler yüzle bakılan bir kimsenin kendisine güven geleceği ve gülen her yüzün insanları mutlu edeceği ifade edilmektedir. Ancak eserde “beyler güler yüz gösterirler ve teveccüh ile bakarlarsa, sen buna (her zaman) sevinme ve ona güvenme” (KB, 1985: 296) şeklinde ifade beden dili açısından önemli bir uyarı özelliği taşımaktadır. Burada da beden dilinin bazen insanları yanıltabileceği ifade edilmektedir.

104 aq ış uretin kim köreyin tise

kelip körsüñ aq an yüzini usa

[Kim cömert yüzü görmek isterse, gelsin hakanın yüzünü görsün (KB, 1985: 19)].

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

105 cefasız vefalığ tilese k' utun
yüzi kör k' ılncı vefa ol bütün

[Kim mes'ûd kimseyi incitmeyen ve vefakâr birini görmek dilerse, onun yüzünü görsün; onun her i'Gıvefâdır (KB, 1985: 19)].

275 tili birle yalñuk sözi sözlenür
sözi yak G'boğ a yüzi suwlanur

[Ğısan sözünü dili ile söyler; sözü iyi olursa, yüzü parlar (KB, 1985: 31)].

499 biliĞi yime ol kiĞler bile
otağ tuttu özke yarudı küle

[O da nihayet bazı kimseler ile tanıĞı; kendisine bir oda tuttu ve yüzü gülmeye baÇadı (KB, 1985: 46)].

500 yime tuttu i'ĞtuĞyakın k' ıldı öz
uluğ k' a kiçigke açuk tuttu yüz

[EĞ, d'ot edindi, onlara yaklaÇı; büyüğe ve küçüğe güler yüz gösterdi (KB, 1985: 46)].

603 küle bak sa begler kiĞke közün
ögi köñli tirlür küwenür özün

[Beyler kime gözleri ile gülererek bakarlarsa, onun aklı ve gönlü yerinde olur ve kendine güven gelir (KB, 1985: 54)].

604 yaruk tutsa begler kiĞke yüzi
yarur er közi hem yarayur sözi

[Beyler kime güler yüz gösterirse, o insan itibar bulur ve sözü dinlenir (KB, 1985: 54)].

2467 id i ad gü neñ bu kiĞikörki yüz
bu yüz körkiñe suw içer iki köz

[Ğısandaki bu yüz güzelliği çok iyi bir Ç'ıdır; yüz güzelliği karÇısında gözler parlar. (KB, 1985: 183)].

2479 küler yüz isig sözke yalñuk isir
isinse bu yalñuk bolur k' ul esir

[Güler yüz ve tatlı söze insan ısınır; insan kime ısınırsa ona kul köle olur. (KB, 1985: 184)].

2576 tili birle yumĞı süçig tutu söz
köñül tutsa alçak yaruk tutsa yüz

[Kapıcı baÇıyumuÇak ve tatlı sözlü olmalı; gönlünü alçak tutmalı ve her vakit güler yüz göstermelidir. (KB, 1985: 191)].

3549 sewinç birle igdip tükel semritür
sak mç k' adğ u birle yana yawritur

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

[Güler yüzle onu besler, iyice semirtir; fakat türlü endişe ve kaygılar ile onu tekrar zayıflatır (KB, 1985: 259)].

4090 küle bak sa begler saña öz közün

sewinme añar sen küwenme özün

[Sana beyler güler yüz gösterirler ve teveccüh ile bakarlarsa, sen buna sevinme ve ona güvenme (KB, 1985: 296)].

4222 tuz etmek yitürgil kiÇke küle

yüzünni yaruk tut süçig söz bile

[Ğısanlara güler yüz göster ve onlara tatlı sözle tuz ekmek yedir (KB, 1985: 305)].

6095 küler yüz isig söz k ılınç ağ gü tut

bolu birge ödle kelü birge k ut

[Güler yüzlü, tatlı sözlü ol ve iyi hareket et; böylece devir döner ve sana saadet geliverir (KB, 1985: 436)].

2.2 Asık Yüz

Asık yüzlü insanlarla iletişim kurmanın zorlukları vardır. Asık yüz mutsuzluğun ve huzursuzluğun ifadesidir. Üzüntü ve daha çok keder yansıtan bir yüzde kaÇarın ortası kalkık; alnın ortasında yatay ve dikey çizgiler vardır, kaÇarın üst tarafında çukurlar oluşabilir (Schober, 1994: 43) Asık yüzle kurulacak bir iletişim hep olumsuz olarak sonuçlanır.

Asık yüzün olumsuz tarafları Kutadgu Bilig’de de kaÇatma, yüz buruÇtırma, çatık yüz, asık surat, hiddetlenme, neÇsiz ve gönle hüznün dolması gibi ifadelerle yer almaktadır:

191 bu kün tügme kaÇı ay bilge бүgü

özüm’ ız rin aysa yime eymenü

[Ey âlim hakîm, bugün ürkerek kendi özrümü söylersem, bana kaÇını çatma (KB, 1985: 25)].

626 yana aytu kirdi ilig öz sözün

yanut birdi ay toldı tügdi yüzün

[Hükümdar biraz sonra tekrar söze baÇadı; Ay-Toldı cevap verdi ve yüzünü buruÇturdu. (KB, 1985: 56)].

2577 tügük yüz açığ söz kiÇg tumlıtur

tiriglikte kitmez köñülde yatur

[Çatık yüz, acı söz insanı soğutur ve bunun tesiri bütün hayat boyunca devam eder, insanın gönlünden çıkmaz. (KB, 1985: 191)].

2077 tügük yüz irig söz küwez kür k ılık

kiÇk yirgürür köndrü bilmez yorık

[Asık suratlı, kaba sözlü, kibirli ve mağrur insan herkesi kendisinden nefret ettirir ve içini yola koyamaz. (KB, 1985: 156)].

4091 tapuğ k a tayanma kötürme gönül

saña tügge begler yañılsa yüzün

[Hizmete güvenip gurur getirme; eğer yanılırsan, beyler sana tekrar kaÇarını çatarlar (KB, 1985: 296)].

4756 sewindi tidükte sasitur söker

yazıldı tidükte buÇıp kaÇtüger

[O “memnun oldu” derken, ortalığı berbat eder, söver; “yüzü güldü” derken, hiddetlenir, kaÇarını çatar (KB, 1985: 344)].

6198 ne muñluğ turur körse yalñuğ özi

sewinçi az ol barça k ağ u tözi

[Gelip evine girdi; yüzü kederli, neÇesiz ve gönlü hüznü ile dolmuÇ di (KB, 1985: 443)].

3. El, Kol Hareketleri ve Davranışlar

El, kol hareketleri ve diğ er davranıÇ Çekilleri sözlü iletiÇmi destekleyen beden dili ifadeleridir. Jest konuÇna ile yakından ilgidir. Sağ ırlar hayret verici bir Çekilde jest sistemi ile anlaÇnaktadırlar. Çısanlar konuÇna yerine “benzetme yapan iÇaetler” ve anlamı belirli jestler daha doğrusu “simgeler” kullan ırlar. KonuÇna sırasında yapılan, konuÇnayı destekleyen el kol hareketlerini de gözlemek mümkündür (Schober, 1994: 63).

Kutadgu Bilig’de Ay Toldı’nın Hükümdar’ın huzuruna girerken diz çökmesi ve Hükümdar’ın bu hareketten mutlu olması, ÖdgülmıÇın OdgurmıÇa Beylere hizmet etmenin usul ve nizamını anlatırken söylediğı “ellerini kavuÇtır, ayaklarını birbirine bitiÇir, sağ elini sol elinin üzerine koy”, “kapıdan girerken önce sağ ayağını at”, “bir Çay arz ederken, ellerini aÇağıya doğru sarkıt, iki diz üzerine çök” Çeklindeki ifadeler beden dili açısından önem taÇmaktadır:

581 bu ay toldı kirdi köründi söküp

açıldı ilig köñli ol yüz körüp

[Bu Ay-Toldı huzûra girip diz çöktü, onun yüzünü görünce hükümdarın gönlü açıldı. (KB, 1985: 52)].

594 ilig aydı ay toldı kördüm sini

sewitti bu körkün bu k ı k ı nı mini

[Hükümdar dedi: Ay-Toldı, seni gördüm; senin bu görünüşün tavır ve hareketin beni sevindirdi. (KB, 1985: 53)].

4056 elig k awÇıru tut ağ a k ı nı tüze

bu oñ elgin uñ ıl sol elgin öze

[Ellerini kavuÇtır, ayaklarını birbirine bitiÇir; sağ elini sol elinin üzerine koy (KB, 1985: 294)].

4057 k apuğ da kirür de oñuñ aÇıu mañ

tilin yarlık arda ögün birle añ

[Kapıdan girerken önce sağ ayağını at; sana emir buyrulurken aklın fikrin hep onda olsun (KB, 1985: 294)].

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

4058 ötüg ötnür erken köni tut elig
iki tiz bile sök tüzün bol silig

[Bir Çey arz ederken, ellerini aÇığıya doğru sarkıt; iki diz üzerine çök, arzı ihlas ve sükun ile yap (KB, 1985: 294)].

4059 k ıya bak ma anda solun ya onun
özün eymenü tur eÇt söz ögün

[Huzurda iken sağa ve sola bakınma; havf ve hürmet üzere ol sözü dikkatle dinle (KB, 1985: 294)].

4080 k uluğ keç sınağ uğ ılınçı yañı
uğ uÇ teñinçe tegürgü öñi

[Kulu önce tavrı ve hareketi bakımından iyice tecrübe etmeli, sonra anlayıÇı nispetinde ona paye vermelidir (KB, 1985: 296)].

Beden dilinde el ovuÇurma hareketi heyecan, sevinç ve karar verme aÇımasını ifade eder. OgdurmiÇin gönderdiği haberciden sonra ÖgdilmiÇin gidip gitmeme konusunda karar verme aÇımasını ifade etmek için ellerini ovuÇurması belirtilmiştir:

5967 k apuğ dın yana ewre yandı iwe
eñip k aldı ögdilmiÇ egin owa

[Kapıdan tekrar koÇarak geri döndü, ÖgdilmiÇellerini ovuÇurarak, ÇıÇırmıÇ bir hâlde kaldı (KB, 1985: 427)].

4. Göz ve Bakış

Beden dili kültüre göre farklılıklar gösterebilir. Ancak göz ifadeleri birçok kültürde ortak özellikler göstermektedir.

KonuÇma insanların tipik bir özelliğidir ve konuÇukun uzun bir süre birbirimize bakarız. Böylece bakıÇyönünü gösteren sinyaller çok önemli olurlar. (BakıÇyönü; sol, sağ, yukarı, yana, aÇığı kiÇnin bir Çeyi hatırlayıp hatırlamadığını veya bir Çeyi düÇündüğünü gösterir. Hatta bakıÇ yönünden kiÇnin o anda görsel mi yoksa akustik bir hatırayı mı hayal ettiğini, ne yapacağını ÇıÇırdığını mı veya duygusal mı davrandığını tayin etmenin mümkün olduğu savunulmaktadır) (Schober, 1994: 63).

Kutadgu Bilig’de severek bakmak, göz bebeğin kararması, göz yumma, uzun süreli bakıÇın korkmak, göz iÇaetiyle “otur” demek, gözlerini yere dikme, göz ucuyla bakma, keskin göz, gülerek bakma, göz göze gelme Çeklindeki ifadeler doğrudan beden diliyle ilgilidir:

135 sewüg yüz urundı biÇnçi sewit
sewe bak tı erse sen özni awıt

[BeÇncisi Zühre’dir, sevimli yüzünü gösterir; sana severek bakarsa müsterih ol (KB, 1985: 21)].

374 kiÇnsiz külündi mañumaz aÇ aÇ
tünerdi yarumaz körügli k arak

[Ayağım kösteksiz olduğu hâlde, hâlsiz düÇtü, adım atamıyor; gören göz bebeğim karardı parlamıyor (KB, 1985: 37)].

Turkish Studies

648 saña sözledim men sözün tıñladım
közün yumduñ erse özüm tañladım

[Ben sana söz söyledim, senin sözünü dinledim; sen gözünü yumunca Gâim kaldım. (KB, 1985: 57)].

656 bak a tursa artuñ anın k oñ u tur
k alı k oñ masa sen küçün k oñ ıtur

[Sana fazla bakarsa, onun bakıñdan kork; eğer korkmazsan o seni korkmağa mecbur eder. (KB, 1985: 58)].

663 sewe bak tıñ erse közüm yümdüküm
saña körkitür men negü erdüküm

[Sen sevgi ile bakınca, ben gözümü yummak suretiyle sana nasıl olduğumu göstermek istedim. (KB, 1985: 58)].

768 bak ıp kördi ilig közin imledi
iğæt bile kelgil oldur tidi

[Sonra bağı kaldırıp ona baktı ve gözüyle –Gel otur!- diye iğæt etti. (KB, 1985: 66)].

769 bu ay toldı oldurdı a k ru amul
közin yirke tikti yaruttı köñül

[Ay-Toldı gözlerini yere dikmiğve içi müsterih bir hâlde yavağa ve sükûnetle oturdu. (KB, 1985: 66)].

770 iligke bak a kördi yağı közin
k ağı közi tügmiğ aıtıñıñ yızın

[Göz ucuyla gizlice hükümdara baktı; o kağı çatmığve yüzünü buruğurtmuğtu. (KB, 1985: 66)].

1133 negü tir eğıgil yiti közlüg er
kiğke bağ ırsak köni sözlüg er

[Bak, keskin gözlü, doğru sözlü ve merhametli insan ne der. (KB, 1985: 92)].

1806 küle bak sa begler kimi ağ lese
awa yığ lur arzu kerek ol yise

[Beyler kime gülerek bakar ve kimi değerlendirirlerse, istediği Geyler ona doğru koğa ve etrafına üğüñ; yeter ki, o bundan faydalanmasını bilsin. (KB, 1985: 137)].

1899 sewügler yüzinde bolur belgü neñ
közin közke tikse anı bilgü teñ

[Sevgililerin yüzünde bunu belirten bir alamet bulunur; göz göze gelince onlar birbirlerini anlarlar (KB, 1985: 144)].

4055 k alı begke utru turur erse sen
közün yirde tuğ ıl k ulak törde sen

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

[Beyin huzurunda bulunduğun zaman gözün yerde, kulağın bağıköğde olsun (KB, 1985: 294)].

5. Giyim ve Dış Görünüş

Karşılaştığımız kişilerle ilgili ilk intibalarımız oluşurken büyük oranda giyimleri de etkili olur. İnsanların dış görünüşleri onlarla ilgili düşüncelerimizin oluşmasında etkilidir. Kutadgu Bilig’de “yüzünü, kıyafetini, tavır ve hareketini beğenme”, “Bey’in güzel yüzlü, saç sakalı düzgün, yakışıklı ve orta boylu olması”, “saç ve sakalı düzgün olan vezirin heybetli olması”, “Hâcibin yüzü ve kıyafeti güzel, saç-sakalı düzgün olması”, “sen sırma giydin ve vücudunu ipekler ile örttün” Çeklindeki ifadeler dış görünüşün insanlar üzerindeki etkisini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

371 boş um erdi ok teg köñül erdi ya
köñül kıl u ok teg boş um boldı ya

[Vücudum ok ve gönlüm yay gibi idi; Çimdi vücudum yay oldu; gönlümü ok yapmalıyım (KB, 1985: 37)].

531 yüzü körki kıl kıl ılınçı özi
kamuğ yakış kördi tili uz sözi

[Yüzünü, kıyafetini, tavır ve hareketini, Çahsını, sözünü, konuşmasını, hepsini iyi ve güzel buldu (KB, 1985: 48)].

2083 yüzi körki körklüg kerek beg yülüg
boş ı ortu bolsa ne çawluğ külüg

[Bey güzel yüzlü, saç sakalı düzgün, yakışıklı ve orta boylu olmalı; aynı zamanda nam ve Çöhret sahibi bulunmalıdır. (KB, 1985: 157)].

2213 kimin bolsa körklüg yüzi taÇözi
taÇ teg yime körklüg ol iç yüzi

[Kimin yüzü ve dış görünüşü güzel ise dış gibi onun içi de güzel olur. (KB, 1985: 166)].

2215 kiÇikörkiçe iç kıl kıl ı iÇ ol
yüzi körki birle kılınçı tuÇ ol

[İnsanın iç tabiatı onun onun dış görünüşüneÇir; yüzü ve kıyafeti ile hareketi birbirine denktir. (KB, 1985: 166)].

2217 yülüg bolsaÇ aÇ bolur ol vezir
vezir bolsaÇ aÇ iÇ keÇ yorır

[Saç ve sakalı düzgün olan vezir heybetli olur, vezir heybetli olursa içiyolunda gider. (KB, 1985: 166)].

2458 yüzi körki körklüg kerek hem yülüg
toğ an ersig ünlüg sözi belgülüg

[Hâcibin yüzü ve kıyafeti güzel, saç-sakalı düzgün, erkek sesli ve açık sözlü olmalıdır. (KB, 1985: 183)].

2459 sewitür yüzi körki körlüglüki

yaraÇır kirip Çık sa ersigliki

[Yüzü ve kıyafetinin güzelliği onu sevdendir; huzura girip çıkarken merdâne tavrı iyi tesir yapar. (KB, 1985: 183)].

2460 yülüg ersig erniñ bolur ha Çmeti

bu ha Çmet bile ol kiÇhı rmeti

[Saçı-sakalı düzgün erkek haÇmetli olur, insan bu haÇmet ile hürmet bulur. (KB, 1985: 183)].

2854 yüzi körki körlüg kerek Çık ı uz

yülüg bolsa boÇ luğ tili köñli tüz

[Onun yüzü, kıyafeti güzel, tavrı iyi, saçı-sakalı düzgün, yakıÇıklı ve özü-sözü bir olmalıdır. (KB, 1985: 210)].

5799 ağ ı kaÇ ti ha rir özüñ örtti öz

sini yañsağ uçı körüp Ç amdı köz

[Sen sırma giydin ve vücudunu ipekler ile örttün; haset edenlerin gözleri sana bakıp, kamaÇı (KB, 1985: 415)].

6. Olumlu Hareket ve Güzel Yüz

Kutadgu Bilig’de iletiÇinde olumlu hareket olarak adlandırılan güler yüz, alçak gönül, tatlı dil gibi özellikler övülmekte, bunların karÇtı olan asık surat, kibirlenme ve kötü konuÇna ise eleÇirilmektedir. Olumlu tabiatlı insanların, tavrı ve hareketi doğru olanların her iki dünyada huzur bulacakları ifade edilmektedir:

107 tüzün Çık ı alçak bağ ırsak köñül

köreyin tise kel münü kör amul

[Asil, alçak gönüllü, Çefkatli ve yumuÇak huylu bir kimse görmek istersen, gel, onu gör ve gönül rahatına kavuÇ (KB, 1985: 19)].

149 köñül birdi hem me yorıttı tilig

uwut birdi Çık hem Ç ılınçı silig

[Ona hem gönül verdi, hem de onun dilini açtı; ona güzel biçim, güzel tavır ve hareket ihsan etti (KB, 1985: 22)].

464 yüzi körlüg erdi körüp köz Ç amar

sözi yumÇık erdi tili tüz tamar

[Yüzü, bakınca, göz kamaÇıracak kadar güzel idi, sözü sert değildi, fakat doğru söylerdi (KB, 1985: 43)].

1254 kimiñ Çık ı aÇ gük ılınçı oñay

tilek buldı barça yaruttı kün ay

[Kimin tavrı iyi ve hareketi uslu baÇlı olursa o bütün dileklerine kavuÇur güneÇ ve ayı parlak olur. (KB, 1985: 100)].

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

1294 onay bolsa yalñuñ k ılınçı köni

ikigün ajunda yaruyur küni

[Ğısan uslu bağı, tavrı ve hareketi doğru olursa her iki dünyada güneğ parlar. (KB, 1985: 103)].

1730 erendeñ ayu ol tükel irtegü

köni erseñ ıñ ı anı er tigü

[Ğısanlar arasında hangisi mükemmeldir; aramalı, tavır ve hareketi doğru ise ona er demeli. (KB, 1985: 133)].

1849 yüzi körkiñ ıñ ıñ ılınçı ne ol

yağk ırı boñ sın awınçı ne ol

[Yüzü, görünüşü, tavır ve hareketi nasıldır; yağ derecesi, boyu posu nasıldır ve ne ile avunur? (KB, 1985: 140)].

1851 yüzi körki körklüg ne yağ kiçig

k amuğ ağ gülükke anıñdın keçig

[Yüzü, Ğıli güzel ve daima genç ve dinçtir; her türlü iyiliğe geçit veren odur. (KB, 1985: 141)].

1852 örüg hem silig ol neñ ıñ ı amul

k amuğ teprenürke bağ ırsak köñül

[Halim selim ve sakin tabiatlıdır; o bütün canlılar için Ğıfkat dolu bir gönüldür. (KB, 1985: 141)].

1854 isig yüzlüg ol körk amuğk a sevüg

kiğlerke andın asığ lar ülüg

[Sıcak yüzlü, herkes için sevimlidir; insanlar ondan fayda görürler. (KB, 1985: 141)].

2072 küler yüz süçig söz silig öz kerek

k ılınçı bulañ a tükel tüz kerek

[O güler yüzlü, tatlı sözlü, yumuğak huylu olmalı ve bütün hareketlerinde de bunlara uygun davranmalıdır. (KB, 1985: 156)].

2464 yüz otu bulur tutçıñ acib özi

körür közke körklüg kerek ol yüzi

[Hâcib dâimâ herkesin gözü önünde bulunduğu için onun yüzü göze güzel görünmelidir. (KB, 1985: 183)].

2465 bu körklüg yüzüg körse yüz suwlanur

köñül açlur anda bu can yimlenür

[Bu güzel yüzü görünce insanın yüzü güler; içi açılır ve canı zevk bulur. (KB, 1985: 183)].

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

2921 negü tutsa körklüg kiġı 1k 1 uz

yaraġır alır kör bu can ülgı köz

[Güzel yüzlü, tavır ve hareketi zarif olan kimse ne sunsa, yakıġır; bak, göz ondan canın hissesini alır. (KB, 1985: 215)].

2923 yüzi körki körklüg kerekġ 1k 1 uz

negü tutsa andın tamar barça tüz

[Yüzü-gözü güzel, tavır ve hareketi zarif olmalıdır; o ne sunarsa sunsun zevkle içilir (KB, 1985: 215)].

7. Yemek ve Sofra Adabı

“Ögdilmiş’in Odgurmış’a Ziyafete Gitmek Âdâbını Söyler” bölümünde ziyafetlerde yapılması uygun olan veya yapılması uygun olmayan hâl ve hareketler ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Bu bölüm beden dilini ilgilendirdiği kadar nezâket ve görgü kurallarını da ilgilendirmektedir. Türk kültür ve geleneğini yansıtmaları açısından bu ifadeler ayrıca önem taşımaktadır. Kutadgu Bilig’de yemek ve sofrada adabını anlatan bu ifadelerde; sofrada bulunan büyüğün yemeğe baġamadan yemeğe baġanılması, yemeğe sağ el ve besmele ile baġlanması, obur olunmaması ve yemeğin adabıyla yenmesi, her ġeyin bir usulü olduğu ve bu usullere göre hareket eden insanların yüzünün güleceği ve mutlu olacağı ifade edilmektedir:

4596 seniñde uluġ aġı a sunsa elig

sen ötrü elig sun bu ol kör bilig

[Senden büyük yemeğe baġadıktan sonra sen elini uzat; bak, âdet böyledir (KB, 1985: 333)].

4597 oñ elgiñ bile sun bayat atı ay

yigü üñ regey hem özün bolġa bay

[Yemeğe sağ elini besmele ile uzat; böylece yemeğin bereketi artar, sen de zengin olursun (KB, 1985: 333)].

4599 bıçak tatma anda kötürme süñük

ayı bolmaġ ovdaġne silkim sepük

[Sofrada bıçak çıkarma ve kemik sıyırma; çok obur olma ve çok da sünepe oturma (KB, 1985: 333)].

4604 idi yakġı ayımıġ örülüg kiġi

törü bilse yalñuk bulur tör baġı

[Usûl bilen kiġ çok güzel söylemiġ; insan usûl bilirse baġköġe geçer (KB, 1985: 333)].

4605 k amuġ neñke öñdi törü bar sözi

törü tüz yorıtsa yarur er yüzi

[Her ġeyin usûlü, âdâp ve erkânı vardır; usûlü tam olarak tatbik eden kimsenin yüzü güler (KB, 1985: 333)].

4606 k 1k sız törü öñdi bilmez kiġi

kiġkeġ atılsa itilmez iġi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

[Usûl, âdâp ve erkânı bilmeyen kimse insanlara katılırsa, içinde muvaffak olamaz (KB, 1985: 333)].

8. Sonuç

Türkçenin en eski eserlerinden itibaren bir ifade gücü vardır. Bu güç yazılı eserlerde sözcükler, sözcük öbekleri ve cümleler olarak karğımıza çıkarken sözlü edebiyatta da anlatım gücü olarak karğımıza çıkmaktadır.

Beden dili sözlü iletide kullanılan ve ifadeyi güçlü kılan bir unsurdur. Kutadgu Bilig yazılı bir eser olmasına rağmen sözlü iletinin destekleyicisi olarak gördüğümüz beden dili ifadeleri, burada da karğımıza çıkmaktadır. Kutadgu Bilig’de beden dili açısından “bağ ve yüz ifadeleri”, “el, kol hareketleri ve davranışlar”, “göz ve bakış”, “giyim ve dışgörünü”, “olumlu hareket ve güzel yüz”, “yemek ve sofrada” ile ilgili birçok veciz ifade yer almaktadır.

Türkçenin kilometre taşları olarak adlandırdığımız eserler, sadece Türk dili ve edebiyatı bakımından değil farklı bakış açılarıyla tekrar tekrar okunmalıdır. Bakılması gereken bakış açılarından bir tanesi de beden dilidir.

KISALTMALAR

KB : Kutadgu Bilig

Çev. : Çeviren

Haz. : Hazırlayan

TDK : Türk Dil Kurumu

KAYNAKÇA

BALTAĞ, Zuhâl ve BaltağAcar, **Bedenin Dili**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992.

BOZKAPLAN, ğerif Ali, **Kutadgu Bilig’deki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme**, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 2/4 Fall 2007.

BÖLER, Tuncay, **Kutadgu Bilig’de Ahlaklılık, Soyluluk ve Seçkinlik İfade Eden Sözler**, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/3 Spring 2009.

ÇAĞATAY, Saadet, **Kutadgu Bilig’de Odgurmış’ın Kişiliği**, Türk Dili, 1967, s.39-49.

http://www.tdkdergi.gov.tr/TDA/1967/1967_2_Cagatay.pdf

DİLAÇAR, Agop, **Kutadgu Bilig İncelemesi**, TDK Yayınları, Ankara 1995.

ÖLMEZ, Mehmet, **Çağdaş Türk Dillerinde Kutadgu Bilig Çevirileri**, Kebikeç, Sayı 1, 1995 s. 43-52.

ÖNLER, Zafer, **Kutadgu Bilig’de Toplumsal Kabul ve Geleneklerden Yansımalar**, Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2008,15(15):441-455. (38. Uluslararası Asya Kuzey Afrika Kùltürleri Kongresi, 10-15 Eylül 2007-09-18, Ankara).

ÖZDEMİR, Emin, **Güzel ve Etkili Konuşma Sanatı**, Varlık Yayınları, İstanbul 1976.

SCHÖBER, Otto, **Beden Dili (Davranış Anahtarı)**, (Çev. Sueda Özbent), Arion Yayınevi, İstanbul 1994.

Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig I Metin**, (Haz. Reşid Rahmeti Arat), TDK Yay., Ankara 1979.

Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig III İndeks**, (Haz.) Reşid Rahmeti Arat (İndeksi Neşre Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1979.

Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, (Çev. Reşid Rahmeti Arat), TDK Yay., Ankara 1985.



OSMANLI'DA ZAMAN-MEKÂN KAVRAYIŞININ DEĞİŞİMİ; EDEBİ METİNLER ÜZERİNDEN BİR İRDELEME

*Işıl UÇMAN ALTINIŞIK**

ÖZET

Bu çalışma ile öngörülen, teknokültürel ve sosyokültürel incelemeler bağlamında Osmanlı'da, modern öncesi pratiklerden moderne olan dönüşüm sürecine dair yapılan araştırmalarda ihmal edilmiş bir konuyu, son dönemlerde gün yüzüne çıkarılan arşiv ve literatür çalışmaları ile birlikte gündeme taşımaktır. Çizilen bu çerçeve içinde Osmanlı'da zaman-mekân kavrayışındaki değişim, söz konusu kültürel ortamda yaşanan toplumsal dönüşümleri endüstri devrimi önkoşuluna dayandıran metinlerin ötesinde irdelemek için önemli bir parametre olarak öne çıkar. Öyle ki zaman-mekân kavrayışındaki değişimi izlemek ve kavramak Osmanlı'da ve Osmanlı'ya özgü gündelik ritimler ile ilişkilenen olguların anlamlandırılması için gereklidir. Bu bağlamda makale, "Müneccimler, Muvakkitler ve Eşref Saatler: Osmanlı'da 19. Yüzyıl Öncesinde Zaman-Mekân Kavrayışı" başlığı altındaki ilk bölümde modern süreçler öncesi Osmanlı'da gündelik hayatın ritmini belirleyen, doğal ve kozmolojik olgularla olan ilişkiyi ortaya koymaya çalışacak; ardından "Osmanlı'da Yeni Zaman-Mekân Kavrayışı ve Modernite" başlığı altında doğanın ampirik gözlemine dayanan kozmolojik sabitlerin aşınmaya başlamasıyla ortaya çıkan modernite deneyimini dönem metinleri eşliğinde irdeleyecektir.

Bu anlamda, "kozmojoloji, astronomi (ilm-i heyet), astroloji (ilm-i nücum)", "müneccimbaşılık ve müneccimler", "müneccimbaşı takvimleri", "zayıçe ve eşref saatler" ile "muvakkitler, muvakkithaneler" ilk bölümün konuyu inceleyeceği olgulardır. Bu örüntü Osmanlı'da psikososyal yapının işleyişine dair bir görünüm sergilemesi bakımından başlı başına, modern öncesi döneme dair bir tanım olarak değerlendirilmelidir. Söz konusu olgular, doğanın ve özellikle gökyüzünün ampirik gözlemine dayalı bir ritmik düzen önerisini, döngüsel zaman-mekânı kavrayabilmek ve bu düzenden, modern zaman-mekâna, yani doğanın yerine geçen yeni bir düzen önerisine geçişi açıklayabilmek için önemlidirler. İkinci bölümde ise gelenekselden moderne olan dönüşümde, döngüsel zaman-mekân kavrayışında yaşanan aşınmalar irdelenecektir. Amaçlanan, söz konusu aşınmanın modern dönem ile olan toplumsal ve kültürel ilişkisini ortaya koymaktır. Bu nedenle bu bölümde, aşınmayı gündemine taşıyan dönemin öne çıkan figürleri ve aşınmayı konuşturdıkları metinleri incelenecektir. Ahmet Mithat, *Adab-ı Muâşeret yahut Alafranga*; Ahmet Rasim, *Şehir Mektupları*; Hasan Hamid, "Şems-i Tarih-Zeval-i Saat"; Ahmet Samim, "Vaktimizi Bilelim"; Falih Rıfkı Atay, *Eski Saat*, Ahmet Haşim, "Müslüman Saati" ve Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* zaman-mekân kavrayışında yaşanan değişimin etkilerinin inceleneceği örnek metinlerdir. Metinler birbirleriyle ve konuyla

* Öğrt. Gör. Bahçeşehir Üniversitesi, El-mek: isil.altinisik@gmail.com

değerlendirme bölümünde ayrıca ilişkilendirileceklerdir. “Hicri-kameri takvimin aşınması”, “alaturka saatin aşınması”, “gece-gün sınırının aşınması” bu alt bölümün içeriğini oluşturan döneme ait olgulardır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, zaman, mekân, zaman-mekân, modernite

CHANGE IN THE OTTOMAN SPACE-TIME CONCEPTION; AN INQUIRY THROUGH OTTOMAN LITERARY TEXTS

ABSTRACT

This study entitled “Change in Ottoman Space-Time Conception: An Inquiry Through Ottoman Literary Texts”, proposes a novel discussion on the transformation of Ottoman practices from pre-modern to modern times with the use of recently discovered archival and literary texts which has been neglected so far in the techno-cultural and socio-cultural researches. In that sense, “change in the Ottoman space-time conception” is one of the pivotal parameters in order to scrutinize the transformation of everyday life practices in respect to the changing contextual phenomena of the pre-modern and the modern, and this paper attempts to go beyond the prevalent approach of considering industrial revolution as the pre-requisite of discussing the social transformations brought by modernity. One of the main objectives of this study is to examine and visualize the technological, social and cultural processes experienced in the daily life practices that are specific to the Ottoman realm in relation to the space-time conception. Based on this conceptual framework, the first part named “*Müneccims, Muvakkits* and the Auspicious Moments: Ottoman Space-Time Conception Before 19th Century” intends to expose the ‘pre-modern Ottoman system’ in relation to temporal space-time conception rooted in cosmology and nature. Accordingly, the second part under the title “New Space-Time Conception and Modernity in Ottoman Realm” aims to scrutinize the Ottoman experience of modernity in tune with the erosion of cosmological units derived from empirical observation.

In this sense ‘cosmology, astrology (*ilm-i nūcum*), astronomy (*ilm-i heyet*)’, ‘*müneccimbaşılık ve müneccimler* (chief astrologer and the astrologers), ‘*müneccimbaşı takvimleri* (chief astrologer calendars)’, ‘*zayıçe* (horoscope) *ve eşref saat* (auspicious moment)’ and ‘*muvaqqitler, muvaqqithaneler*’ are phenomena to be studied. As they display the operations of the Ottoman psycho-social structure, these patterns should be assessed as definition of Ottoman pre-modernity. They stand out to manifest other rhythms such as psycho-social and cultural ones. Hence, the proposition of a rhythmic order based on empirical observation of nature and especially skies to comprehend temporal space-time and a shift to a modern space-time which replaces nature with a new order is justified and posited. Accordingly, the second chapter aims to discuss the disengagement in temporal space-time conception occurring in the transformation from traditional to modern. The intention is to demonstrate the social and cultural relation of the disengagement with the modern period. Hence this chapter studies the

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

exemplary texts on disengagement and the figures that have taken disengagement as their agenda in their texts. Ahmet Mithat's 'Adab-ı Muaşeret yahut Alafranga (Forms of Politeness or the French Style)', Ahmet Rasim's 'Şehir Mektupları (Urban Mail)', Hasan Hamid's 'Şems-i Tarih - Zeval-i Saat (Dissolution of Time)', Ahmet Samim's 'Vaktimizi Bilelim (Know Our Hour)', Ahmet Haşim's 'Müslüman Saati (Muslim Clock)' and Ahmet Hamdi Tanpınar's 'Saatleri Ayarlama Enstitüsü (The Calibration Institute of Clocks)' are the exemplary texts to discuss the change in space-time conception. The assessment section associates the texts to each other and the topic. 'Disengagement of exilic moon calendar', 'disengagement of Ottoman time', 'disengagement of day-night demarcation' are the cases of this chapter.

Key Words: Ottoman, time, space, space-time, modernity

Giriş

“Zaman zihnimizin mesafesidir.”¹

Abdülhak gınasi Hisar'ın (d.1887-ö.1963) yukarıdaki ifadeleri 1942 yılında yayımlanan *Boğaziçi Mehtapları*'ndan bir alıntıdır. Hisar, 20.yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru artık orada olmadığını düşündüğü eski Boğaziçi'ni anlatırken, söz konusu metin boyunca gündelik hayatta gözlemediği toplumsal ruh değişikliğini zaman-mekânsal kavramlar eğinde sık sık dile getirir. Hisar'ın hatırladığı eski Boğaziçi, mekânlarla anların bütünleştiği; mevsimler, gece-gün döngüsü, gök cisimleri ile bitki örtüsündeki döngüler (mehtap, çiçeklerin açılış b.) gibi doğal olayların insan yaşamına nüfuz ettiği bir zaman-mekândır. 20. yüzyılın ilk yarısının sonlarında Abdülhak gınasi Hisar'ın şirsel bir hüznle birlikte hatırladığı “eski”, Hisar'dan yaklaşık yüz elli yıl öncesinde ağınmaya başlayan bir olgular toplamıdır. Hisar, söz konusu kültürel dönüşümü, büyük olasılıkla çağdaş Albert Einstein'ın (d.1879-ö.1955) 20.yüzyıl başında ortaya koyduğu “görelilik” kuramının etkisi altında değerlendirdiği, değişen zaman-mekân kavrayışı merkezinde ve kendi kültürel ortamını ifâeden olgular ve kavramlar eğinde öyle ifadelendirir:

“Göklerin resmini alan bazı aletlerin tespit ettikleri resim bugün mevcut yıldızların ve yıldız zümrelerinin yanı sıra ölmüş yıldızların belki bir milyon asırlık ihtiyarlayan ziyalarınınkidir. Kendileri yoktur fakat biz bu kadar evvelki mazilerini görebiliyoruz... Eğer güneşin etrafında dönen bizim karanlık küremizden o haricin bir manzara görmesi tasavvur edilse, başka bir yıldızın etrafında dönen pek medeni bir küreden, yani bizim gibi bir toz zerresi üstünden belki bizimkinden eski ve zeki bir medeniyete, bizimkinden derin ve tecrübeli ilimlere ve fenlere sahip olan bizden kabiliyetli ve dirayetli mahluklar arasında bizimkinden keskin gözler ve dürbünler, bizimkinden ziyade terakki etmiş âlınlar ve aletlerle bir takım münecimlerin bizim dünyamıza baktıklarını hayal edecek olsak tahmin edemeyeceğimiz kadar kuvvetli teleskoplarla yahut bunların hizmetini gören başka aletlerle onların bizden görebilecekleri olsa olsa ancak kendi uzaklıklarına tekabül eden bir zaman evvel buradan yola çıkmış ve nihayet kendilerine değmiş olan bir manzaramız yani bugün çoktandır hatıraya inkılap etmiş bir hayatımız olabilir.

¹ Abdülhak gınasi Hisar, *Boğaziçi Mehtapları*, Hilmi Kitabevi, Ankara 1942, s.320.

Eğer bu müneccimleri bize otuz iki ziya senesi olan Pollux yıldızının etrafında dönen bir kürede farz etsek, onlar bundan yalnız üç sene evvel kocaman dürbünlerini dünyamızın yüzünde dolaştırırken Boğaziçi üzerinde gezdirdilerse kendileri de tıpkı mehtap gecesinde körfezdeki yalısının elindeki dürbünle saz kafilesini seyreden Safa Efendi'nin gördüklerini görmüş olacaklardır... Filhakika bu manzaralar onlara daimi olarak değil, muvakkat bir zaman içinde gözükmüş zira, kendilerini de geçerek, daha ileri gitmiş olacaktır. şimdi hala yoldadır... Fakat bütün bir mehtap gecesi açılmaya başlayıp sonlarına erinceye kadar onlar bütün teferruatını görmeye bol bol vakit bulacaklar ve onların da gördükleri şimdi vaktimin müsait olduğu ve asabımın yorgun olmadığı zamanlarda kendi kendime sussam içinde benim hala bir musiki parçası duyar gibi gördüğüm o eski zaman, benim şimdi hatıralarımda kalan ve hatırlayarak yaşadığım bütün o eski âlem olacaktır² [vurgular bana ait].”

Edebi bir metin olarak ifade bulan Hisar'daki hüznün kaynağı, genel bir tanım ile modernleşme olarak kavramsallaştırılabilecek toplumsal ve kültürel dönüşümlere dair olaylar örgüsü ile ilişkilidir. Bu olayların önemli unsurlarından birisi zaman-mekân kavrayışında yaşanan değişimdir. Söz konusu değişim, Osmanlı'da modern öncesi ve modern olarak nitelendirilen bağlamsal durumların tanımlanması ve irdelenmesinde öne çıkan, ancak yeterince irdelenmemiş, önemli olgular arasındadır. Bu tespit odağında makale ile öngörülen modernleşme bağlamında Osmanlı'ya özgü toplumsal ve kültürel süreçleri, bir parametre olarak zaman-mekân kavramının değişimi odağında ve edebi içerikli dönem metinleri üzerinden inceleyerek ortaya koymaktır. Bu noktadan hareketle makale, Anthony Giddens'in *The Consequences of Modernity*'de önerdiği gibi³, değişimi irdelleyebilmek için, öncelikle modern öncesi ortamı ve moderniteye uzanan süreçte nelerin değiştiğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

“Müneccim”ler, “Muvakkit”ler ve “Eğef Saat”ler: Osmanlı'da 19. Yüzyıl Öncesinde Zaman-Mekân Kavrayışı

Yukarıda Hisar'ın ifadelerinde geçen “müneccim”, Osmanlı toplumundaki yeri ve anlamı bağlamında değerlendirildiğinde, söz konusu değişimi görünür kılarak somutlaştıran bir olgudur. Kavramın 20.yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru Abdülhak şinasi Hisar'daki anlamsal karışıklığı ile, günümüze uzanan halinde olduğu gibi geçmişteki izleri sürüldüğünde de, toplumsal hayattaki yeri ve içeriği oldukça farklılaşmış gözükür. Öyle ki; 16.yüzyıldan günümüze uzanan önemli bir tasavvuf düşünürü ve ozanı olan Fuzuli döneminden günümüze şöyle seslenir:

“ğeb-i yeldayı⁴ müneccimle muvakkit ne bilir

Mübtela-i gama sor kim giceler kaç saat⁵.”

Gündelik hayat ve halk dilinin içinden⁶ ifade üreten Fuzuli, olağan olarak döneminin toplumsal figürleri üzerinden yaşananı gelen bir durumu değerlendirmektedir. Zaman-mekânsal

² Age, s.327-329.

³ Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity*, Polity Press, Cambridge 1996, s.17.

⁴ Yılın en uzun gecesi. Miladi takvimde 21 Aralık gecesine karşılık gelir; bkz.: Ferit Devellioğlu, “Ğeb-i yelda”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s.981.

⁵ Aktaran Ahmet Gürbüz, “sunuğ, *Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu*, 21-22 Mayıs 2010, Karabük Valiliği, Safranbolu 2011.

⁶ Necati Akgür, “ğeb-i yelda”yı halk takviminde öne çıkan bir olgu olarak değerlendirir. Bkz.: Necati Akgür, “Halk Takvimi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S:89 (1993), s.142. Ayrıca, Halk Takvimi'ni belirleyen önemli günlere dair özet bilgi için bkz.: Bekir Cantemir, *The Changing Conception of Time: Calender and Clock From the Ottoman Empire to the Republic of Turkey*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004, s.60-64.

pratiklerin ne ile ölçülüyor olursa olsun (güneş kum ya da mekânîk saat) sadece müneccim ve muvakkitlerce tayin edilen “saat” cinsinden bir nicelik ile kavranamayacağına iğret ederken, konuyu irdeleyebilmek için zaman-mekânsal ritimlerin psikososyal boyutlarını hatırlatarak kültürel değerini ortaya koyar. Bu anlamda yukarıdaki ifadelerde öne çıkan “müneccimle muvakkit”, modern öncesi toplumsal hayatın birer figürü olarak “döngüsel zaman-mekân”⁷ kavrayışı ile doğrudan ilişkilenen bir kesit sunar. Döngüsel zaman-mekân kavrayışı gökyüzü cisimlerinin hareketleri ve birbirlerine göre olan konumlarının ampirik gözlem yolu ile izlenerek yeryüzündeki döngüsel doğa olaylarını (mevsim, bitki örtüsü döngüsü v.b. gibi) açıklama ve bu olaylarla ilgili olguları kavramsallaştırma, anlamlandırma ve yönetmede kullanılan ilişki önerileri olarak tanımlanabilir. Kavram, epistemolojik anlamda dönemi ile ilişkilendirilerek, „evrenin değişen doğal düzeni: kozmoz” kabulünden yola çıkan gözlemlenebilir, art zamanlı olarak ölçülebilir ve geometrik olarak bir mekânda hem temsil edilebilir hem de belirlenebilir bir doğa fikrini iğret eder.

Döngüsel zaman-mekân kavrayışının bağlamını oluşturan modern öncesi gündelik yaşam ve pratikler, „mekâna bağlı rölatif bir zaman kavrayışı ile birlikte akar. “Ne zaman?” sorusu, “nerede?” sorusu ile birlikte anlam kazanır⁸. Zaman, ampirik gözlem yoluyla ve mekânsal olgular üzerinden kavranır. Bu nedenle, “zaman ve mekân, birer gerçeklik olarak soyut biçimde betimlenemez, ancak içerdikleriyle tariflenebilir⁹.” Tanyeli’nin altını çizdiği içerik Osmanlı’da, tekrar eden doğal olaylar ve bu olayların gündelik karışıklarını kuran dinsel, liturjik uygulamalar ve ritüeller tarafından belirlenir ve kutsallık¹⁰ ile yüklüdür. Bu anlamda denilebilir ki; Osmanlı’da içeriği belirleyen İslam düşüncesi ve felsefesi, özellikle zaman-mekân kavrayışı ile ilişkili olarak Tasavvuf düşüncesi ve felsefesinin etkisi altında, zaman-mekân kavrayışına ve imgelemine büyük ölçüde kaynaklık etmiştir¹¹. Söz konusu oluştunda, ayın evreleri, gece-gündüz devri, güneşin gökyüzündeki konumu ve mevsimler, bitki örtüsü gibi döngüsel, kozmolojik ve doğal olaylar ile bunlarla benzerlik kurularak döngüsel olduğu kabul edilen gündelik olaylar arasındaki ilişkiler doğrudan kurulmaktadır. Bu düzen, gökyüzündeki döngüsel olayların yeryüzündeki döngüsel olayları etkilediği hatta belirlediği kabulü üzerine kuruludur¹².

⁷ Modern öncesi zaman-mekan kavrayışının nitelendirmek için Literatürde “dairesel zaman” ya da “temporal zaman” olarak geçen kavramın kısa tarihçesi ve açılımları için bkz.: Işıl Uçman Altınışık **Osmanlı’da Zaman Mekan Kavramının Değişimi ve Mimarlık**, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Tarihi ve Kuramı Yüksek Lisans Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s.3-8; ayrıca bkz.: Gustav Bilfinger, **Die Mittelalterlichen Horen und Die Modernen Stunden**, Ein Beitrag Zur Kulturgeschichte, Stuttgart 1969 [1892], s.159; Carlo M. Cipolla, **Clocks and Culture 1300-1700**, Norton & Company, New York-London 1978, s.98; Otto Kurz, **European Clocks and Watches in The Near East**, Warburg Institute, Netherlands 1975, s.83; David S. Landes, **Revolution of Time: Clocks and The Making of The Modern World**, Belknap Press of Harvard University, Cambridge-Massachusetts-London 1983, s.28; Gerhard Dohrn Van Rossum, **History of The Hour: Clocks and Modern Temporal Orders**, Çev.: Dunlap Thomas, The University of Chicago Press, Chicago 1996, s.38; Uğur Tanyeli, “The Emergence of Modern Time Consciousness in the Islamic World and the Problematics of Spatial Perception”, Haz.: Cynthia C. Davidson, **Anytime**, MIT Press, Cambridge 1999, s.162-163.

⁸ Anthony Giddens, **age**, s.17.

⁹ Uğur Tanyeli, **age**, s.161.

¹⁰ Seyyid Hüseyin Nasr, **Bilgi ve Kutsal**, Çev.: Yusuf Yazar, GzYayınları, İstanbul 1999, s.240-246; Mircea Eliade, **Kutsal ve Dindarlık** Gece Yayınları, Ankara 1991, s.70-75.

¹¹ Seyyid Hüseyin Nasr, **İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş** Çev.: Nazife Şişman, Gsın Yayınları, İstanbul 1990, s.37-44; Reha Çamuroğlu, **Dönüyordu Bektaşilikte Zaman Kavrayışı** Doğan Kitapçılık, İstanbul 2000; Metin And, **Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitolojisi**, YKY, İstanbul 2008, s.329-364.

¹² Seyyid Hüseyin Nasr, **age**, s.113-121 ve s.174-188; Evliya Çelebi, **Keşfü’z-Zunun, an Esami’-l-Kütübi ve’l-Fünun (Kitapların ve Gımlerin Gımlerinden güphelerin Giderilmesi)**, Çev.: Rüştü Balı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C:1, İstanbul 2011, s.90-98; Evliya Çelebi, **age**, C:2, s.764-784 ve s.804-811; Tevfik Fehd, “İlmî Ahkam-ı Nücum”, **İslam Ansiklopedisi**, C:22, TDV, İstanbul, 124-126.; Tevfik Fehd, “İlmî Felek”, **İslam Ansiklopedisi**, C:22, s.126-129.

14. yüzyıl başında Divan Edebiyatı'nın ilk şairlerinden ve bir tasavvuf düşüncüsü¹³ olan Gülşari, *Felek-nâme* ve *Mantı-ku't-tayr* adlı mesnevilerinde astronomi biliminden yararlanarak tasavvuf düşüncesi, astroloji ve kozmoloji arasında metafizik bir ilişki kurar. Gülşari'nin yazdığı mesnevileri inceleyen Müjgan Cunbur'a göre *Felek-nâme*, "ay ve güneş tutulmaları, kuzey ve güney kutupları, doğu ve batı, arşı a'zam [en yüksek gök tabakası, Tanrı katı], yedi gezegen, hübut [yukarıdan aşağıya inme-düşme], vebal, evc [en yüksek nokta, doruk] ve haziz [en aşağı nokta]" gibi yıldız ve gezegenlere ait yükseliş ve iniş hareketlerine dair içeriğiyle bir astronomi ve astroloji kitabı gibidir.¹⁴ İkinci kitabı olan *Mantı-ku't-tayr*'da ise, astronomi ve astrolojiyi felsefe ve mantık bilimleri arasında sayar ve kaynak olarak Klaudyos Ptolemaios'un¹⁵ *Mathematike Syntaxis*¹⁶ adlı hey'et kitabını gösterir. Burada, yağmur, gök gürültüsü, gök kuşağı gibi olayları açıklayan Gülşari, 14. yüzyıla ait bilim anlayışından yararlanır ki; bu anlayış 14. yüzyıla ait zaman-mekân kavrayışını seslendirmektedir. *Mantı-ku't-tayr*'da geçen "Buğ ile Yemliha" hikâyesinde o dönemin anlayışını ortaya koyacak şekilde her geceyi bir yıldızla şöyle bağlar:

"Buğfa eydür yemliha kim iy hoca
Kangı ılduz gicesidür bu gice
Buğreydür tanrı bile bu düni
Kim nenündür yohsa kim bile buni
Yemliha eydür meger sen bilmedün
Kim benüm gibi hüner-mend olmadun
Güneşindür bu peşenbe gicesi
Aydur adine düninün hocası
Çünkü şebe dünini merrih ala
Giregi dünin utarid hod bula
Müşeri'ye vir düşebe dünini
Zühre seşenbe düninün hatunı
Çarşebe gicesin aldı zuhal
Müşkil iş böyle olur oğbunda hal¹⁷."

Aynı mesnevde yıldızlarla burçların ilişkisini ise şöyle verir:

"Bu kamu ılduz ki ilmi ökdedür
Hiç bilür misin ki kangı gökdedür
Buğreydür tanrı bile kaddadur
Bu kamu ılduz ki bu eyvandadur

¹³Gülşari *Felekname*'de tasavvuf düşüncesinde geçen "mebde" ve "me'ad" sorununu "seyr-i sülûk"taki yedi mertebeyi astronomi ve astroloji bilgisini kullanarak, yıldız, burç ve felekler ile bunların hareket özelliklerinden yararlanarak açıklar; bkz.: Müjgan Cunbur, "Gök Türk Ansiklopedisi Murad-Name'de Astroloji „Glm Nücum" Maddesi", **International Symposium On the Observatories in Gslm**, 19-23 Eylül 1977, (Ed. Muammer Dizer), International Symposium On the Observatories in Gslm, Kandilli Rasathanesi, İstanbul 1980, s.91.

¹⁴*Agm*, s. 91-92.

¹⁵Arapça metinlerde "Batlamyus" a dönüşümü ştür.

¹⁶Arapça'ya "Al-Macasti", Latince'ye "Almagesti" olarak çevrilmiştir.

¹⁷Aktaran Müjgan Cunbur, *agm*, s.93.

Yemlihâ eydür....
Gök tokuzdur yidisinde seyr ider
Yidi seyyar u burûcına gider
Kalanına sâbitât ad urdılar
Sekizinci gökde bunlar durdılar
Tokuzuncı künbed-i a'zamdurur
Cehl zahm u ilm ana merhemdürür
Müçeri çıkdı ufukdan zer-feçan
Buçfa eydür yemlihâ kim iy fulan
Bu ne ılduzdur anı tanlar mısın
Ya evi kangıdurur anlar mısın
Buçreydür yüz eger fikret kılam
Tanrı bile ben anı kaçan bilem
Yemlihâ eydür....
Müçerî ılduz budur gökde ayan
Kavs u Hut anun evidür bî-güman
Cedy u delv'î ev eylendi zuhal
Burc ola merrih'e akreb hem hamel
Güneç eyvan esed burcı olur
Ay dahi herçeng burcını alır.”¹⁸

Cunbur, Gülçeri'nin astronomi, astroloji ve din bilgisi arasında kurduğu ilişkiyi, eserlerini Kırşehir dolaylarında yazmış olmasına bağlar¹⁹. Bu bölge ve dönemde, Nureddin Cacebey tarafından astronomi derslerinin okutulduğu bir medrese kurulmuştur. Söz konusu bağlantı, dönemin zaman-mekân karayışının irdelenmesi bakımından da oldukça anlamlıdır. 14.yüzyıl başında, medresede okutulan “akademik” bir içeriğin, “kozmoloji, astronomi, astroloji ve din” ile olan dolaysız ilişkisi dönemin zaman-mekân kavrayışına dair önemli ipuçları barındırır. Öyle ki; söz konusu akademik bilgi yaklaşık yüz yıl sonra bir başka biçimde, Osmanlı devri klasik eserleri arasında sayılan ilk ansiklopedik eser *Murad-nâme*'de bir bölüm olarak yer alacaktır.

1427 yılında Bedr-i Dilçâl tarafından, II. Murat'a ithafen kaleme alınan *Murad-nâme*, dönemine ait toplumsal ve kültürel bilgileri 51 madde altında sınıflandırır. Maddelerden birini, 31. maddeyi “ilm-i nücum” yani astroloji oluşturur. Maddede, “müneccim olmak için gerekli nitelikler”, “astroloji okuyacakların kazanacağı toplumsal değerler” gibi sosyal konular ve “ayın ilk gün hesabı” gibi takvim oluşturma bilgileri ile birlikte; “yıldızlar ile gezegenlerin ad ve özellikleri”, bunların “gökyüzündeki hareketleri”, “birbirine ve yeryüzüne olan etkileri”ni içeren alt başlıklar altında, ağırlıklı olarak “zayıf ilmi”, “burçlar ve mizacları” anlatılmaktadır. Bu anlatılarda örneğin

¹⁸ Agm, s.93-94.

¹⁹ Agm, s.94.

gezegenler ve gece-gündüz arasında kurulan ilişki dönemin ampirik, doğanın gözlemine dayanan zaman-mekân kavrayışını anlamak bakımından önemlidir:

“Zuhal nahs-i nerdür ki ruzidürür
 Nuhüset meger ana ruzi durur
 Tabî’atda hem serd u huşkoldı ol
 Ki düğnenliği halka artura bol
 Evet rûzîdür müğeri sa’d u ner
 Olupdur Tabî’atde hem germ u ter
 ğebî nahs-i ner oldı Merrîh bil
 Ne kim hükmi var ise teftîşkıl
 Tabî’atde hem germ ü huşk olduğun
 Anada nuhûset sirişkolduğun
 Bugez rûz-i ner germ ü huşkoldı Gün
 Yarın gerek ola iğigil bugün
 Nazar itse sa’d oldı nahs ictimâ’
 Bu sırra iriğmîğdür ıttılâ’
 Evet zühre’yile Utârid heman
 Tabî’atde bir oldılar her zaman
 Bular sa’d u hem rûzilerdür azîz
 Tabî’atleri serd ü ter kıl temiz
 Kamer sa’d bâde ğebî serd u ter
 Olupdur eyâ dilber-i mu’teber²⁰.”

Yukarıdaki ifadeler, aynı zamanda, bir dönemin toplumsal değer ve kültürel kabullerini de sergiler. Bu görünümde “müneccim”lik ve “astroloji” önemli bir yere sahip gözüktür. “Bab-ı si vü yekum ender ilm-i nûcum ve tevabî’-i an” başlığı altında *Murad-Name*, müneccimi ve etki alanını tanımlar. Müneccim olabilmek için riyazet ilmi, takvim, zayiçe cetvelleri gibi astrolojik ve astronomik ilimler hakkında bilgi sahibi olma gerekliliği ve müneccimliğin toplumsal anlamdaki önemi şöyle vurgulanır:

“Müneccim olursan dürûs [dersler] her zaman
 Ki **ilm-i riyazet** [kanâatle yağma] bulasın heman
Mukavvimliğe [eğriyi doğrultan, düzelten] kaadir olmak gerek
 Hem **öz vaktüne** hazır olmak gerek
 Dürüğzicetahsil ide gör tamam
 Ki muhtaç olalar sana has u âm [sene]²¹”

²⁰ Agm, s.99.

²¹ Agm, s.95.

Murad-Name, doğal döngüleri birer zaman-mekân birimi²² olarak tanımlamanın yanında, bu sosyokültürel içeriği belirleyecek olana vereceği toplumsal ehliyetin de tanımını yapar. Münecimliğinin dönemin ilim anlayışı ile olan ilişkisi, her sene “muhtaç olunan”, ihtiyaç duyulan toplumsal bir role sahip olma ve bu ehliyete sahip olmak için yapılması gerekenler belirtilir. Denilebilir ki, dönemin ifadeleri içinde toplumsal hayattaki rolleri ve önemleri böylece ortaya koyulan münecimler, Osmanlı devleti içinde etkin roller üstlenmişlerdir²³. Münecimbaşılar, ilmiye sınıfına mensup ulema arasından ve genellikle müderrislik ile kadılık, ayrıca muvakkitlik, saray tabipliği, hekimbaşılık gibi görevler almış olanlar arasından seçilir. Sahip oldukları toplumsal anlam, itibar, saygınlık bakımından daha da önemlisi, bu kimselerin münecimbaşılık görevini yürütürken eş zamanlı olarak müderrislik ve kadılık gibi diğer ilmi görevlerini de yürütebilmeleridir²⁴. Bu anlamda irdelenmesi gereken, Osmanlı'da 19. yüzyıla doğru söz konusu figürlerin, toplumsal statülerindeki değişikliklere rağmen, toplumun her kesimini kapsayan yaygınlık ve etkililiklerini sürdürebilmeleridir.

Bu anlamda Münecimbaşılık, Osmanlı devlet teşkilatının önemli kurumlarından birisidir. Münecimbaşılık'ın içsel ve kültürel bir yapı olarak oluşumu tarihsel anlamda henüz bir netlik kazanmamakla birlikte, kuruluş dönemi ve öncesindeki devlet mekânizmalarında böyle bir kurum gözlemlenemezken, Fatih ve II. Bayezid dönemi konu bağlamında bir milad olarak işaretlenebilir²⁵. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren “münecimbaşılık” “hekimbaşılık”na bağlı önemli bir mevki olarak yer alır. Münecimbaşılar, sarayda yatıp kalkmak zorunda olmayıp dışarıda evleri bulunan padişah hocası, hekimbaş ve cerrahbaş gibi sarayın “birun erkânı” arasında yer alırlar²⁶. Bu nedenle saray teşkilatında ve idari işlerde “kalem” anlamında söz sahibi olmamakla birlikte, ilmi rütbelerine ve payelerine göre saray teşkilatında yer alarak nüfuz sahibi olabilmektedirler. Bu nüfuz ve itibar içinde zaman zaman azımsanmayacak etkililik alanı oluşturmıştır. Öyle ki, söz konusu inçâ döneminde de ilgi uyandırır. Evliya Çelebi, IV. Murat dönemindeki bir resmî geçitte münecimbaşının kazaskerler ile at başı gittiğini neredeyse hayretle ifade eder²⁷. Bu bağlamda, Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği payelerine kadar yükselen ve 19. yüzyılda ise Mecidi ve Osmanî nişanlarının en yüksek rütbelerini almış münecimbaşılarının varlığı dikkat çekicidir²⁸.

Bir kurum olarak münecimbaşılarının yükümlü olduğu en önemli iş, münecimbaşılığa bağlı diğer münecimlerle birlikte her yıl nevrus'da (21 Mart) başlayan “Münecimbaş Takvimi”ni hazırlamaktır. Necati Akgür, Osmanlı devleti işleyişinde önemli rolü bulunan bu takvimleri inceler²⁹. Takvimler, “ahkâm-ı sal” ya da “talî-i sal” adı verilen o yıla ait zayıçeyi (yıldız falını) ortaya koyan bir bölüm ile asıl takvim (*calender*) bilgilerini içeren bir diğer

²² “Döngüsel zaman-mekan” kavramının içerdiği zaman-mekansal birimler için bkz.: Işıl Uçman Altınışık, *agt*, s.16-18.

²³ Konuyu derinlemesine içeren bir çalışmaya için bkz.: Salim Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Münecimbaşılık ve Münecimbaşılar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilim Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.

²⁴ Yukarıda sayılan görevlerin dışında tarikat üyeliğinden (Derviş Ahmed Dede), vakayinüvislikten (Musa-Zade Mehmed) ve hattatlıktan gelen (Fethiyeli Halil Efendi) münecimbaşılar da olmuştur; bkz.: *agt*, 140-251.

²⁵ *agt*, s.23-31; Melek Dosay Gökdoğan ve Yavuz Unat, “Fatih Dönemi (1451-1481) Bilim Anlayışı ve Bilim Adamları”, Haz.: Yavuz Unat, *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, Nobel, Ankara 2010, s.39-51.

²⁶ Sarayda yatıp kalkanlara ise “Enderun Erkânı” denilmektedir.

²⁷ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul 1314, C:I, s.526.

²⁸ Münecimbaşılar Küfri Hasan Çelebi, Ahmed Tahir Efendi ve Osman Kamil Efendi en yüksek ilmi paye olan Anadolu ve Rumeli Kazaskerliğine kadar yükselmişlerdir; bkz.: Salim Aydın, *agt*, s.27.

²⁹ A. Necati Akgür, “Münecimbaş Takvimlerinde Tarihleme Yöntemleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S:80(1992), İstanbul, s. 99-119.

bölümden oluşur, iki bölümlü kitapçık halinde hazırlanırlar³⁰. İlk bölüm, dönemin padişahıyla müneccimbağının adının geçtiği bir girizgâhın ardından sırasıyla padişah, vezir-i azam ve diğer vezirler, Çeh-ul İlam ile ulema, ümera ile asker, defterdar, divan üyeleri, kalem ve vergi memurları, eğitimciler, haremdekiler, padişaha yakın olanlar, halk, tüccarlar, mal taşıyanlar, sanatıyla geçinenlere ayrılmış başlıklar altında ve dört mevsim süreleri içinde o yılki zayıflıklarını, bir başka ifadeyle yıldız falını içerir. Günümüz yargılarıyla değerlendirilmesi kolay olamayan bu durum, Osmanlı'da modern öncesi toplumsal hayatın sahip olduğu özgül aklın ve liturjik uygulamaların örneklenmesi ve dönemin psikososyal yapısı ile toplumsal düzeninin irdelenmesi açısından oldukça önemlidir. Bu durum aynı zamanda, dönemin döngüsel zaman-mekân kavrayışının da olağan bir uzantısı ve görüntüsüdür. Örneğin aynı bölüm içinde ve son iki başlık altında bolluk-yokluk, tarım ve ürün durumu, yağmur, rüzgâr, soğuk gibi hava durumları ile yer ve gökyüzü olayları ile ilişkilendirilen kargaşa, ayaklanma, savaş ölüm, barış, esenlik, güvenlik durumları gibi “öngörüler(!)” yer alır. Bu anlamda denilebilir ki; müneccimbağ takviminde ilk bölümü oluşturan ahkâm-ı sal ya da diğer adıyla talî-i sal döngüsel zaman-mekân kavrayışının, adı üstünde, yıllık halini ortaya döken bir tür yıldız falı takvimidir. Bu takvim yeni yılın başladığı bahar ılınımı gününün (nevruz), Eski Fars (Yezdicüre), Kipti, Rumi (Şekender), Hicri ve Celali takvimlerinin hangi yıl, ay ve gününe denk düştüğü ile Çin bilgeleri ve Kıpçak bozkırı gökbilimcilerine göre o yılın oniki hayvanlı Türk takvimi içerisinde hangi hayvan yılı olduğu ve o yılda doğacakların kısa talî’leri ile son bulur³¹.

Müneccimbağ takvimlerinde ikinci bölüm celali takvimi biçiminde düzenlenen asıl takvim bilgisini içerir. Her sayfası otuz günlük, 13 sayfadan oluşur ve son sayfası ekleme günlere ayrılmıştır. Yıl, nevruz-u sultani (ilkbahar ılınımı, güneğin koç burcuna girişi, miladi 20/21 mart) günüyle başlar ve celali takvimi yılının başlangıcına göre sayılarak adlandırılır. Celali takvimleri, Büyük Selçuklu Sultanı Celaleddin Melik şah’ın görevlendirdiği, Şanlı matematikçi ve Şar Ömer Hayyam idaresinde yürütülen bir bilim kurulu tarafından oluşturulan ve miladi 1079 yılı ilkbahar ılınımını başlangıç kabuleden³² bir ay takvimi sistemidir³³. Bu takvimin her sayfası üç sütun şeklinde düzenlenmiştir. İlk sütunun içeriğini genelleştirilmiş “ahkâm-ı nücum” oluşturur. Sütunun başında söz konusu hicri ayı başlatan ayın ilk akşamı olası görünüşünü belirtir. Ortasında asıl takvim bilgisi, gün adları, hicri ve rumi ayların gün sayıları, önemli gece ve günlerde ayın içinde bulunacağı burçlar birlikte yer alır³⁴. Bu noktada irdelenmesi gereken, belirli gece ve günlere ait takvime içenen döngüsel zaman-mekân verileridir. Bu durumu Akgür şöyle örneklendirir: “*Evvel-i eyyam-ı bahur, hareket-i haşerat gibi halk takvimi verileri; ramazan ül-mübarek, lyd-i tecel nesara gibi müslüman ve hristiyan dini günleri; tahvil-i şems bi-cev... (güneşin ikizler burcuna girişi gibi özgüllükler; bermude-i kipt, başer-i kipt gibi kipti aybaşıları; teslis-i zühre bi-zühel (venüsle satürnün aralarındaki açıklığın 120 derece olması durumu), mukabele-i nahseyn (mars ile satürnün karşı karşıya gelme durumu) gibi yıldız falcılığı göstergeleri tul-u nesre, tul-u cebhe gibi yıldızların doğuşları; nehar 14 saat, behar 9 saat gibi gece-gündüz süreleri (daha sonraki dönemde bunun yerine namaz vakitleri)*”³⁵. Üçüncü sütunda ise sa’d, mahzur, mümtaz gibi uğurlu-uğursuz sayılan günler ile akd-i Çirket, tedbir-i asker gibi o güne özgü durumlar gösterilir.

³⁰ Salim Ayduz, Ay ve Güneğittutulmaları ile ilgili bilgileri üçüncü bir bölüm olarak değerlendirir; bkz.: Salim Ayduz, *agt*, s.81-92.

³¹ *agt*, s.81-85; A. Necati Akgür, *age*, s.99-102; Bekir Cantemir, *agt*, s.37-40.

³² Örneğin: 11 Mart 1453 günü ile başlayan takvim 375 Celali yıldır.

³³ A. Necati Akgür, “Celali Takvimi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S:61(1989), İstanbul, s.99-119; İhsan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı*, C: 3, Kubbealtı, İstanbul 2006, s.130.

³⁴ Necati Akgür, 1400 ve 1500’lü yıllarda, Celali, Eski Fars (Yezdicüre), 12 Hayvanlı Türk Takvimi günlerinin de ayrı sütunlar halinde verildiğini, bu uygulamanın bu yıllardan sonra bırakıldığını belirtmektedir; bkz.: Necati Akgür, “Müneccimbağ Takvimlerinde Tarihleme Yöntemleri”, s.100.

³⁵ *Agm*, s.100.

Bu takvimlerin eldeki en erken örneği olan 1452 yılı takviminde, “receb-i Çerâif çeharÇarbe gicesi cenubi ve alçak ve mu’tedil göründü”, “GüneÇhamel (koç) burcuna geçti. Gündüz ve gece beraber oldu ve bahar faslı girdi.Nevruz-u sultani oldu”; “süreyya ki ülker yıldızıdır, doğdu”; “sular eksildi” gibi ifadeler yer almaktadır. 1754 yılına ait olanda ise “tahvil-i Çens bi esed (güneÇın arslan burcuna giriÇ)”, “killet-i miyah (suların çekilmeye baÇaması)”, “hareket-i ahlât-ı deme’vi (kanın damarlarda hareketlenmesi)”, “vakt-i dirâht-ı büriden (ağaç kesimi zamanı)” gibi kozmolojik, biyolojik ve fiziki doğal döngüleri belirten ifadeler yer alır³⁶. Örneklerin açıkça ortaya koyduğu gibi, MünecimbaÇ Takvimleri’nin asıl takvim bilgisinin iÇendiği ikinci bölümlerinin de, baÇan sona döngüsel zaman-mekân kavrayıÇı ifadeleri ile yüklü olduğu görülür.Dolayısıyla söz konusu takvimlerin kozmoloji baÇa olmak üzere akla gelebilecek her türlü doğal ritmi (biyolojik, tabiata iliÇkin vs.), toplumsal hayatı düzenleyen bir zaman-mekânsal sistem olarak kavradığı açıktır. Bu sistem gündelik hayattan devlet yönetimine; beden sağlığından, askeri seferlere kadar akla gelebilecek her alana iliÇkin bir düzen önerisi, bir sosyokültürel yapı olarak karÇımıza çıkmaktadır.

Yukarıda ortaya koyulmaya çalıÇılan, bu nüfuz alanının, sadece saray halkı ile sınırlı olmayıp toplumsal alana yayılmış olmasıdır. Bu anlamda, herhangi bir iÇin uygulamasında en “kutlu” sonuca ulaÇılmak için, söz konusu iÇerinin uygulama takvim ve zamanının astronomik ve astrolojik bilgiler aracılığıyla belirlenmesi³⁷ olarak tanımlanabilecek olan “zayıçe” ve “eÇef (uğurlu) saat” ya da diğeri adıyla “vakt-i muhtar”, Osmanlı’daki liturjik uygulamalar anlamında zaman-mekân kavrayıÇına verilecek en belirgin örneklerdendir. Öyle ki; Osmanlı ve Saray bağlamında yukarıda değinilen uygulamalar, Fatih Sultan Mehmet döneminden II.Abdülhamit dönemine uzanan bir tarihsel etkinlik ve etkililik alanına sahip olmuÇtur³⁸.Osmanlı’da devlet iÇerinin yürütülmesinde önemli görülerek (hemen hemen bütün konular için) hazırlanan “zayıçe” ve “eÇef saat” önemli ve irdelenmesi gereken örneklerle yüklüdür.

Örnekler, padiÇah ve devlet erkânını ilgilendiren akla gelebilecek her türlü özel konudan ordunun savaÇ harekâtı, donanmay-ı hümayun’un denize açılması ve Haliç’e geri dönüşü YalıköÇkü merasimi ve Tersane-i Amire’de yeni yapılan bir geminin denize indirilmesi gibi askeri ve törensel konulardan; köle satın alınması, evlenme, akid düzenleme, seyahate çıkma, okula ve bir iÇe baÇama gibi gündelik konulara değin geniÇ bir yelpazeyi içerir. Ayrıca bir örnek olarak mekânîk saat imal eden saatçilerin saatlerini ilk defa tesbit edilen bir eÇef saatte iÇetmeye baÇamaları, konunun toplumsal alandaki yaygınlığı ve kapsamının ortaya konması açısından olduğu kadar kültürel uygulamalar ve adaptasyonlar bağlamında da hayli ilginçtir³⁹. EÇef saat, “teÇrifat kaideleri”⁴⁰ arasına girdiğinden, uygulamalarda dakiklik önemli bir unsurdur.Özellikle padiÇahların cülûsları, bunun yanında sadrazam mühürlerinin hazırlanması, bürokratların tayinlerinde olduğu gibi bürokrasiyle doğrudan ilgili konularda müneccimlere eÇef saat danışılarak

³⁶ Agm, s.100-101.

³⁷ Salim Aydüz, eÇerf saatin hesaplanmasını Çöyle anlatır: “Uğurlu saatin hesaplanabilmesi için öncelikle güneşin o gün hangi burcun hangi derecesinde bulunduğunu bilmek gerekir. Daha sonra ise bulunulan yerin enlemine göre istenilen günde güneşin tam olarak saat kaçta doğduğunu tesbit etmek gerekir. Ayrıca bazı önemli yıldızlar ile bazı gezegenlerin mevkillerinin de bilinmesi gereklidir. Bu bilgiler rasadhanelerde yapılan rasadlar neticesinde hazırlanan zîçlerde bulunmaktadır.” Bkz.: Salim Aydüz, agt, s.107.

³⁸ Bu “etkililik” esasen 19. yüzyılın ikinci yarısında aÇınmaya baÇla ve süreç halen devam etmekle birlikte II. Abdülhamit döneminin sonu zaman-mekana yönelik yaptırımlar dönemi olduğundan bir milat olarak iÇaetlenebilmektedir; bkz.: IÇılUçman AltunÇık agt, s.40-43.

³⁹ Salim Aydüz, agt, s.108-113.

⁴⁰ Protokol; resmi olan ziyaretlerde, kabul ve törenlerde uyulması gereken adet ve usuller.

zamanının belirlenmesi ve dakikası gözetilerek uygulanması içi kutsallıkla dolu döngüsel zaman mekân uygulamalarının ilginç örnekleri⁴¹ arasında sayılabilir.

Diğer yandan, belli bir zaman tesbit etmek anlamındaki “vakt” kökünden türeyen mikât (çoğulu mevâkit) bir iğ için belirlenen zaman ve yer demektir. Bu anlamda ilm-i mikât, güneş ve yıldızlar vasıtasıyla zaman ve mekânın belirlenmesi ilmidir ve bu ilimle uğraşanlar arasında dini kurumlarda görevli olanlara muvakkit denilmektedir⁴². Osmanlı’da “muvakkitlik” ve onun mekânı olan “muvakkithaneler” müneccimbağlığa bağlı bir kurumdur. “Muvakkitlik”, en temel olarak “ilm-i mikat” yani “saat ilmi” ve namaz vakitlerinin hesabından sorumlu⁴³ bir mekânizma olarak tanımlanabilir⁴⁴. Bu mekânizmada görev alan ve vakti belirleyen kişi anlamına gelen “muvakkit”ler⁴⁵ (saatçi veya muvakkit-i salat da denilmektedir) aynı zamanda vakıfların imamet, hitabet, müezzinlik gibi ilmi yeterlilik isteyen görevler; “cihât-ı ilmiye⁴⁶” ile ilişkili ve cihet maaşlılardır. Esnafılık teçkilatında olduğu gibi, babadan oğula geçen bir sisteme sahiptir⁴⁷. Ayrıca sarayda da saray halkına namaz vakitlerini bildirmek, mekânîk saat onarımı yapmak vb. gibi konularda hizmet verirler⁴⁸. Bu anlamda muvakkitlik gece ve gündüz döngüsü, yedi gezegenin doğuş ve batış saatleri, burçların menzilleri, güneşin doğuş, öğlen ve batış zamanlarındaki dereceleri ve dakikaları, mehtabın büyüme ve küçülme süreçleri ile ilm-i nücum (astroloji) konularında da bilgi sahibi olmak anlamına gelir. *Süleymaniye Vakfiyesi*’nde, bu olgular için aranan nitelikler, görev tanımı ve alınan maaş durumu açık bir şekilde şöyle sıralanır:

“ve bir kimesne dahi **amel-i saat ve mevakit-i salat** ve mekadiri-i **Çöb-u ruz** venüzülü uruc-i seyyarat-i seb” ve menazil-i büruc ve dehayik-i düruc-i mesir-i aftar ve izdiyad ü intikas-i mahtab ve sayir **ilm-i nücum** **müteallik** külliyyat ü cüz’iyyat-i maarife vakıf ve arif ve tavilü „l-ba” ve kesirü „l-ittıla” bir kimesne **muvakkit olup evkat-i ezam müezzinlere ta’yin edüp tenbih eyleye** ve eyyam-i cümüat ü a’yadda huffaz ve müezzinler ile bile mahfile hazır ola ve vazife-i yevmiyyesi on akça ola⁴⁹.”

Yukarıda irdelenen döngüsel zaman-mekân düzenini oluşturan kültürel olgular ve Osmanlı’da vakit hesabı ile doğrudan ilişkilenen bir başka olgu “alaturka saat”tır. “Alaturka saat” sadece bir zamanı hesap etme ve ölçme sistemi olarak anlaşılamaz. Bu bağlamda ele alındığında alaturka saat, zamanı hesap etme sisteminden fazlasını içerir; gündelik hayatı regüle eden ilişkileri

⁴¹ Örneğin, Koca Yusuf Pağaya sadrazam olması için “mühr-i hümayun”un verilmesi nedeniyle müneccimbağlı ve müneccim-i sani tarafından tespit edilen iki eğer saat’ten ilki perşembe günü alaturka saat beşve elli bir dakika iken, ikincisi aynı gün saat yedi ve dört dakika olarak belirlenmiştir. I. Abdülhamit eğer saat uygulamalarına zaman zaman direnmeyle birlikte ilkinin uygun görerek, “hemen iğni kaimenin iktizasınca yevmi saat 5 dakika 51 de teslim-i mühr-i hümayun ile hil’at-ı sadaret-i uzma iksasını” emrini vermiştir. Bkz.: Bağlanlık Osmanlı Arşivi(BOA), **Ali Emiri**, I. Abdülhamid, No: 1180 [115]. Ayrıca bkz.: Salim Ayduz, **agt**, s.109.

⁴² Mustafa Helvacı ve Yavuz Unat, “İlm-i Mikat”, **İslam Ansiklopedisi**, C: 22, TDV, İstanbul 2000, s.133.

⁴³ Ayrıca Ramazan için imsakiye hazırlamak, takvim yapmak, kible tayin etmek gibi işlerde yerine getirirler.

⁴⁴ Süheyl Ünver, “İstanbul Muvakkithaneleri Vazifelerinin İlmî ve Kültürel Değerleri Üzerine”, Haz.: Muammer Dizer, **International Symposium on The Observatories in İslam**, 19-23 Eylül 1977, İstanbul 1980, s.45-53; Salim Ayduz, “İstanbul’da Zamanın Nabzını Tutan Mekânlar Muvakkithaneler”, **İstanbul**, S:51(2004), İstanbul, s.93-94; Server Dayıoğlu, “Muvakkithaneler”, Haz.: YKY, **Zamanın Görünen Yüzü Saatler**, Yayın No: 2869, İstanbul 2009, s.123.

⁴⁵ Bu mekanizmada görev alan muvakkitlerden bazıları ve haklarında kısa bilgiler için Süheyl Ünver, **agt**, s.48-51 ve Salim Ayduz, **agt**, s.127-131. incelenebilir.

⁴⁶ Vakıfların çeşitli dini, sosyal ve kültürel hizmetlerini sürdürebilmeleri için tahsis edilmiş olan görevlere verilen ad: cihet; çoğulu cihât. Türbedarlık, ferahlıkgibi bedensel yeterlilik isteyenlere ise “cihât-i bedenniye” denilmektedir.

⁴⁷ “Bila-veled” yani yerine geçecek oğulun olmadığı durumlarda veya yerine birisini vasiyet etmeden öldüğünde müneccimbağlılar tarafından sınavla belirlenirler.

⁴⁸ Salim Ayduz **agt**, s.128de, Topkapı Sarayı’nda bulunan bazı saatlerin saray muvakkitleri tarafından yapıldığını ifade eder.

⁴⁹ **Süleymaniye Vakfiyesi**, Haz.: Kemal Edip Kürkcüoğlu, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1962, s34.

ve kavramları da yansıtan ve sürdüren bir mekânizmadır⁵⁰. Ezani ve gurubi saat olarak da ifadelendirilen alaturka saat, en temelde günün baġangıcını güneġin batıġıyani gurup vakti olarak kabuleden, böylelikle gün batımından gün doğumuna ve gün doğumundan gün batımına olmak üzere gün zamanını iki defa 12 saat'lık parçalara ayıran bir sistemdir. Örneġin bu sistemde güneġin batıġını saat 12 olarak kabul edilir ve saat 4 dendiġinde bu andan gündeġumuna deġin sayılan 12 eġt saatin dördüncüsünün tamamlandığı anlamına gelir. Gündüz ve gece uzunlukları mevsimlere göre deġiġtiğinden bu sistemde, günün baġangıcı, gün ve gece saatleri mekâna göre rölatifdir. Dolayısıyla bu teoride saatlerin her gün ayar edilmesi gerektiği anlamına gelir⁵¹. Altı çizilmesi gereken bu sistemin ne ile ölçülüyor olursa olsun (çıplak gözle gündüz sadece güneġin konumuna ve gece bazı yıldızlara bakılarak; güneġ gölge, su, kum ya da 17. yüzyıldan itibaren mekânîk saatler ile), kültürel anlamda bir döngüsel zaman-mekân mekânizması olduğudur.

Bu noktada bir deġerlendirme yapmak yerinde olacaktır. Döngüsel zaman-mekân kavrayışının somutlaştığı en çarpıcı olgulardan birisi müneccimbaġlığın ve buna baġlı olan muvakkitliğin modern öncesi Osmanlı toplumunda inġası ve etkin bir kurum olarak yer aldığıdır. 20. yüzyıl baġında Abdülhak ġinasi Hisar'da, 16. yüzyılda Fuzuli'de ve 14. yüzyılda Gülġari'de somutlaştıran, irdelenmesi gereken, döneminin döngüsel zaman-mekân kavrayışı ile yüklü ifadelerinden yola çıkılarak denilebilir ki; gökyüzünün ve doğanın ampirik gözleminde temellenen modern öncesi zaman-mekân kavrayışı dönemin önemli toplumsal aktörleri olan „müneccimler“ ile „muvakkitler“in iġlevsel ve kültürel anlamda oynadıkları roller eġiğinde ancak bunlardan çok daha fazlasını kapsayan Osmanlı toplumunun psikososyal yapısından kaynaklanır. Bu yapı, özellikle 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreği zaman aralığında büyük ölçüde deġiġme uğrar. Böylelikle oluşan yeni kültürel ortam etkileşiminde, dönüştürmek zorunda kalan zaman-mekân kavrayışının kendisi, bizzat bir sorun olarak ifade edilip⁵² Osmanlı gündeliğinde gündem oluşturmaya baġlar. Bu nedenle, „zaman-mekân pratikleri ile kavrayışındaki deġiġim“, modernite deneyiminin genelleştirilemez, kültürel ve çoğul bir olgu olarak irdelenmesi bakımından önemli bir konu olarak öne çıkmaktadır.

Osmanlı'da Yeni Zaman-Mekân Kavrayışına Modernite

19. yüzyıl öncesinde gündelik hayat kozmolojik olarak düzenlenen ve sürdürülen kültürel bir mekânizmadır. Bu sistem ile toplumsal hayat, iktisadi, hukuki ve dini olarak yönetilebilmekte, baġka bir düzene ihtiyaç duyulmamaktadır. 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren ise bu durum deġiġir. Dönem, yerel durumların aşınmaya baġladığı kültürler arası bir dönemdir. Osmanlı kültürel dünyasının iliġkilendiği yeni haberleşme, ulaştırma ve aydınlatma teknolojileri, özellikle İstanbul bağlamında bir yeni, modern zaman-mekân olguları ve deneyimi gündeme getirir. Oluşturan ve çoğalan yeni iliġkiler ile birlikte çeġitli toplumsal aktörlerin zaman-mekân kavrayışındaki deġiġiklikler yeni zaman-mekânîsal anlamlar üretir. Bu yeni toplumsal hayat, modernin konusunu oluşturur. Zaman-mekân kavrayışındaki deġiġimle doğrudan iliġkilenen bu ortamın önemli unsurları hicri-kameri takvim, alaturka saat ve gece-gün sınırının aşınmaya baġlamasıdır⁵³. Örneġin Falih Rıfkı Atay bu yeni ortamın deġiġen takvim uygulaması ile iliġlisini kurarak şöyle ifadelendirir:

⁵⁰ Avner Wishnitzer (2009), *The Transformation Of Ottoman Temporal Culture During The Long Nineteenth Century*, Tel Aviv University The Graduate School of Historical Studies, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tel Aviv 2009, s.36.

⁵¹ Uğur Tanyeli, *age*, s.162; Ekmeleddin ġhanoğlu ve Feza Günergun, „Osmanlı Türkiye'sinde Alaturka Saatten Alafanga Saate Geçiġ“, *X. Ulusal Astronomi Kongresi*, 2-6 Eylül 1996, İstanbul 1996, s.436; Doğan Gündüz, „Alaturka Saatten Alafanga Saate Geçiġ: Osmanlı'nın Mekanik Saatle Buluşması“, *İstanbul*, S.51(2004), İstanbul, s.122.

⁵² Söz konusu deġiġimi gündemine taşıyan metinler, izleyen bölümde ayrıca deġerlendirilecektir.

⁵³ Bkz.: Iġıl Uçman Altınışık *agt*, s.94-113.

“Artık hiç bir mahallede niçin eski ramazan havası kalmadığını düşünüyorum. Bu hava, bir ıtır gibi, bir türbe içi gibi, esrar ve ruh gibi kokardı. Şimdi hangi Rum ayına rastlarsa, Ramazan onunla kabuklanmaktadır⁵⁴.”

Buradan hareketle bölüm konuyu, söz konusu olgular ve olgularla yeniden kavramsallaştıran yeni zaman-mekân kavrayışı odağında, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında İstanbul’da üretilen edebi dönem metinleri aracılığıyla irdelenecektir. Bu bağlamda 1884 yılında Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa Adabı Muaşeret-i yahut Alafranga*, 1890’ların sonlarında Ahmet Rasim, *Şehir Mektupları*, 1909 yılında Hasan Hamid, “gems-i Tarih-Zevâl-i Saat”, 1910 yılında Ahmet Samim, “Vaktimizi Bilelim”, 1918 yılında Falih Rıfkı Atay “Eski Saat”, 1921 yılında Ahmet Haşim, “Müslüman Saati” ile 1961 yılında Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* irdelenecek ana metinleri oluşmaktadır.

Ahmet Mithat Efendi, Avrupa Âdâbı Muaşeret-i Yahut Alafranga

Ahmet Mithat Efendi (d. 1844- ö. 1912) ağırlıklı olarak 1870-90 yılları arasında metinler üreten bir Tanzimat aktörüdür. Şerif Mardin, Ahmet Mithat Efendi’yi modern anlamda ilk ve önemli bir yazar olarak belirtirken 1870 ve sonrası modernleşme hareketi ile ciddiyetle ilgilenen bir Osmanlı düşünürü olarak değerlendirir⁵⁵. O’na göre, Ahmet Mithat Efendi moderniteyi umutla karşılayan ve söz konusu söylem alanının içerisinde etkin roller üstlenmiş ve yenilikçi, bir “halk eğitimcisi”dir. Bu değerlendirme odağında Ahmet Mithat Efendi Osmanlı modernitesi bağlamında yaşanan toplumsal değişimi zaman-mekânsal etkiler üzerinden izleyen bir figür olarak öne çıkmaktadır. Zaman-mekân pratiklerindeki değişim, O’nun imgeleminde ve gündeminde, „gece“ kavramı ve „geceye has programlar“ özelinde Tanzimat coğrafyasına katılarak önemli bir yer edinir.

1884 yılında, *Avrupa Âdâbı Muaşeret-i yahut Alafranga*⁵⁶ ile, “Osmanlı” bağlamı için “yeni” bulunduğu zaman-mekân pratiklerini Türkçe’ye çevirip; sistematikleştirerek üsluplaştırmaya çalışır⁵⁷. Böylelikle, ev dışında ve topluca geçirilen zamanın fazlalaşması ve farklılaşması (gecenin marjinal bir alandan çıkıp çok daha toplumsal bir hayata açılmaya başlaması gibi) ile “âdâb-ı muâşeret” ve “alafranga” kavramı, Osmanlı gündeminde karşılığını bulmaya başlar⁵⁸. Bu kavramsallaştırmada gece, ürettiği kendine özgü davranma biçimleri ile özel bir zaman-mekândır. Tanzimat sonrası edebi figürlerin hemen hemen hepsinde gözlemlenebileceği gibi Ahmet Mithat’da da, “gece” kültürel bir ektir. Bireyin kendisini ifade ederek görünür olması bir anlamda meşuiyeti, genişleyen bu zaman aralığında, mensup olduğu toplumun zevklerini bilerek onlara iştirak etmesine bağlıdır⁵⁹. Bu nedenle, Ahmet Mithat bir halk eğitimcisi olarak özel bir gurubun pratiğini yaygınlaştırmaya çalışmakta, halkı bu ekten geçirmeye teşvik etmektedir. Tarif eden kolaylaştırıcı üslubuyla “suare” etkinliğini gece zamanı içerisinde şöyle yerleştirir:

“Suare (soirée) demek müsamere demek olup hükmü dahi akşamları başta taam uyku zamanına kadar geçirilecek saatleri ahabap ile birlikte geçirmekten ibaret olacak ise de bu ismi asıl çay davetlerine vermek daha münasip olacağı derkâr iken öyle bir içtimaâ tevsim etmiştir ki, balodan farkı yalnız raks edilmemekten ibarettir...Suareye çay davetinden biraz sonraca ve balo davetinden biraz erkence

⁵⁴ Falih Rıfkı Atay, *Eski Saat*, Akşam Matbaası, İstanbul 1933, s.26.

⁵⁵ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, Gletişim Yayınları, İstanbul 1992, s.31.

⁵⁶ Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa Adab-ı Muâşeret-i yahut; Alafranga*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.

⁵⁷ Nevin Meriç, *Adab-ı Muâşeret: Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927)*, Kapı Yayınları, İstanbul 2005, s. 73-116.

⁵⁸ Ekrem İğn, *İstanbul’da Gündelik Hayat, Tarih, Kültür ve Mekan Güçleri Üzerine Tarih Denemeleri*, YKY, İstanbul 2006, s. 89.

⁵⁹ Nevin Meriç, *age*, s.76.

gidilir ama hiçbir vakitte alafranga saat ondan evvel ve on birden sonra gidilmez. Gece yarısından bir saat sonra sair misafirler ile beraber davet olunup eğer o familya halkı ile dostluk pek samimi olup da biraz daha oturulması rica edilirse bu da müstesnadır⁶⁰.”

Ahmet Mithat'ın yukarıdaki ifadelerinden yola çıkarak denilebilir ki, 19.yüzyılın ikinci yarısında yeni zaman-mekân pratiklerindeki değişim ile dönüşen gündelik hayat, toplumsal bir değerlendirmeye ihtiyaç duymuş ve yeni zaman-mekân pratiklerinin bir tür kullanma kılavuzu olarak içtihat gören *Avrupa Âdâbı Muaşeret-i yahut Alafranga* bağışında olduğu gibi yeni zaman-mekânsal gündemler üretmeye başlamıştır. Bu gündemde yeni zaman-mekân deneyimi temkinle yaklaşıması gereken (örneğin Ahmet Haşim'de izlenebileceği gibi) bir alan olmasa da bir ölçüye kadar olumlanmaktadır⁶¹. Ahmet Mithat Efendi *Jön Türk*'te bu ölçüyü şöyle vurgular:

“Ceylan! Sen kendin için bir bela, bir musibet olarak yetmişbir kız olarak çıktın! Dur hemen üstüme saldırma. Dinle! Keşke seni o...daireye hiç yaklaştırmasaydım. Allah bizim belamızı o mel'un alafranga yüzünden vermek için çeşm-i basiretimizi bağlamıştı, kızım orada alafranga terbiye alıyor” diye beni sevindirmişti. şimdi de içte böyle kan ağlatıyor⁶².”

Ahmet Mithat Efendi'de ölçü, İslam Ahlakıdır. Öyle ki; İslam ahlakı, batı edebiyatının telkin edebileceği bazı zararlı fikirleri dahi önlemeye yeterli bir filtredir⁶³. Sonuç olarak, Ahmet Mithat Efendi İslam düşüncesi ve felsefesi ile filtrelenmiş “alafranga” deneyimini olumlamakta ve bir sorun olarak görmemektedir. Böylelikle Ahmet Mithat Efendi'de zaman-mekân kavrayışı yukarıda “suare” tanımından da izlenebileceği gibi zamanı doğadan bağımsızlaştıran soyut zamansal dilimlere parçalayarak kavramaya başlayan “modern zaman-mekân” olarak ortaya koyulabilir.

Ahmet Rasim, şehir Mektupları

Ahmet Mithat Efendi'den yaklaşık bir kuşak sonra Ahmet Rasim de değişen toplumsal hayat ve oluşan yeni zaman-mekân deneyimini belirlediği zaman-mekânsal etkiler üzerinden konulaştıran bir figürdür. Ahmet Mithat Efendi'de henüz bir sorun oluşturmayan söz konusu kültürel etkiler, Ahmet Rasim'de bir ikilik kurmuş gözükür. Ahmet Rasim imgeleminde toplumu ikiye ayırır. Bir yanda mahalle ölçeğinde cemaat ilişkileri ile şekillenen bir toplum, Şerhin Müslüman kesimi ve onun yapısal görüntüleri yer alır:

“Güneşin batımına göre tertiplenmiş olan ezani saat yürürlüktedir. Gecenin dinlenme vakitleri buna göre ayarlanmıştır...Sabah namazında evinden çıkan memur ve esnaf, akşam ezanına doğru içinden dönünce, üstünü değiştirip sırtına entarisini, ayağına terliğini geçirir; fesini ve sarığını çıkarıp takkesini giyer. Namazını kıldıktan sonra ailesiyle sofraya oturur. Sofra, odanın ortasına konulmuş genişçe bir sinidir. Çevresine serilen yer minderlerinin üzerine herkes bağdaş kurup oturur; elle yemek yer. Masa önünde sandalyeye oturmak, yemeklerde çatal bıçak kullanmak henüz orta halli ailelerde yeni başlamıştır⁶⁴.”

⁶⁰ Ahmet Mithat Efendi, *age*, s.375-376.

⁶¹ Bu ölçü Ahmet Mithat'ın ürettiği metinlerde dahi, süreç içinde giderek azalmıştır. Jale Parla, bu durumu *Felâhın Bey'le Rakım Efendi* ve *Jön Türk* Romanları'nın aralarındaki otuz yılda Batılılaşmanın yarattığı kimlik bunalımının komik durumlardan acıklı durumlara doğru keskinleştiğini ve özellikle Beğir Fuad'ın intiharının ardından acıklı bir konu olarak ortaya koyulduğu tespitini yapar. Jale Parla, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, Gletiş, İstanbul 2002, s.49.

⁶² Orhan Okay'dan aktaran Jale Parla, *age*, s.31.

⁶³ Şerif Mardin, *age*, s.58; Jale Parla, *age*, s.37 ve s.44-47.

⁶⁴ Şerif Mardin, *age*, s.39.

Diğer yanda Frenkler, Levantenler, yabancı kültürel ve yapısal unsurlar ile onların görüntüleri... Dilde kurulmuş olan bu ikilikte Ahmet Rasim zaman-mekânsal tercihini ikincisinden yana kullanır. Kendi deneyim alanını *Şehir Mektupları*’nda şöyle betimlemektedir:

“Her gece Beyoğlu’nda gezdiğim halde Tokatlıyan’a –yazın Kalendere gider gibi- haftada, iki haftada bir gidiyorum...hele Cuma, Pazar günleri ön pencerelerden birini kapıp da bir sade kahve içip öğleden akşama kadar piyasayı seyrettiniz mi? Ömür! fakat Tokatlıyan bu ömr-i temâkîkârâneyi sevmez zannederim⁶⁵.”

Söz konusu kültürel ayırım İstanbul’da coğrafidir⁶⁶. Bu durum, Ahmet Rasim ile aynı bağlam içinde yer alan Basîretçi Ali Efendi’nin ifadelerine yansıyan dönemlerindeki “Beyoğlu” ve “İstanbul” (Tarihi Yarımada) ikiliği üzerinden izlenebilir:

“Geçenki nüshalarınızın birinde gazların muhasenatıyla derecât-ı lüzûmuna dair bir makale görmüştüm.

Gazların tezyînât-ı belediyyüylece derkâr olan fevâidiyle beraber sair muhasenatını ispat için Londra fabrika ve sokaklarını ve Paris’in bulvarlarını saymağa ne hacet. Bu ol kadar bedihî bir şeydir ki **zamanımızda yani karanlık gecelerde, bir gece akşandan Beyoğlu tarafında kalıp da az çok oranın bu yüzden peyda ettiği şeref ve letafete ve insanların bu sayede birkaç saatler bir hoş geçirdikleri vakte ve sokaklarında sûret-i meşî ve hareketlerine bakıp da badehu açık değilse köprüden İstanbul tarafına geçtikten sonra evine gelinceye kadar çektiği zahmetleri, geçirdiği mehâlik ve muhatarâtı muvazene eden bir adam için güneğin ziyası gibi inkâr kabul etmez!**

Evet Avrupa şöyle dursun, İstanbul ahalisinden ekserisi kış gecelerinde Beyoğlu’na giderler. Tabip celbi vesair gibi esbâb-ı ıztırâriyyüyle mebni giden de pek çok bulunur. Orada boş vakit geçirirler yahut içeri ne ise tesviye ederek avdet eylerler⁶⁷.”

Bu kavrama biçimi, Ahmet Rasim ve Basîretçi Ali Efendi’de birer kültürel eğişiklik olarak karşılığını bulan gecenin zaman-mekân pratiklerindeki dönüşürücü gücünü fark etmek bakımından da önemlidir. Öyle ki; gecenin aydınlatılarak kentsel bir konfor ile birlikte toplumsal hayata açılması, Beyoğlu’nda, yukarıdaki ifadelerde “şeref ve letafet” ile “hoş” ve “boş vakit geçirme” olarak nitelendirilen ve kişisel yönü ağır basan gündelik pratikler doğurmuş görünmektedir.

Şehir Mektupları, Ahmet Rasim’in bir İstanbullu, aydın ve erkek olarak deneyimlediği 1890’lar İstanbul’nu, bir gazeteci refleksi ve hızıyla aktardığı haberlerden oluşur⁶⁸. Rasim bu haberlerde yaşadığı (batılı) kentsel deneyimi öne çıkarırken sıkça saatine bakar ve bunu yüksek sesle dillendirir. Bazen saatleri ve dakikaları sayar. Bir gününü saat saat planlar⁶⁹ (çizelge 1). Burada altı çizilmesi ve irdelenmesi gereken Ahmet Rasim’in “alaturka saat” eğinde yaşadığı “modern zaman-mekân” deneyimidir.

⁶⁵ Ahmet Rasim, *Şehir Mektupları*; Haz.: Nuri Akbayan, Oğlak Klasikleri, İstanbul 2005, s.204-205.

⁶⁶ Şerif Mardin, *age*, s.38.

⁶⁷ Basîretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, Haz.: Nuri Sağlam, Kitabevi, İstanbul 2001, s.243.

⁶⁸ *Şehir Mektupları* Ahmet Rasim’in 1897-99 yılları arasında kaleme aldığı fıkra-sohbet-deneme niteliğindeki yazılardır. Nuri Akbayan, Ahmet Rasim’in Osmanlı geleneğinde dairelerin yazı içlerini yöneten kişilere verilen mektupçuluk ünvanından yola çıkarak vilayet mektupçuluğuna karşılıklı mektupçuluğunu yarattığını ve yaşadığı şehrin kamu vicdanını tek başına temsil ederek dile getirmeye çalıştığını belirtir; bkz.: Ahmet Rasim, *age*, “sunuş”.

⁶⁹ *Age*, s.258-259.

Çizelge 1 Ahmet Rasim'in *Şehir Mektupları*'ndaki Günlük Planı

	Alaturka saat	izahat
Sabah	8	Çetida-i deveran-i makine
	9	Amed ü Ğüdi hammalan
	9	Mücadele-i makineciyan ba-sermüvezzi
	10	Tevzi-i ceride
	11	Muvasalat-ı memur-ı idare
	12	Çka-ı harik fi-l-mangal ba-marifet-i kahve-furuğ
	1	Küğal-ı posta odası
	2	Teğrifi direktör ve muayene-i ceraid ve naklü"-havadis ve i"-ta-yı evamir ve mukaddimetü"-l-hayru"-t-tekdirat ve"-ta"-zirat ve"-tevcihat ve"-t-talimat ve ba"-de suud-ı savlet-nümud ila hücre-i iĖtĖalatı"-l-muharririn ve orada dahi tenbihat
Ba"-de"-z-zuhur	4	paydos
	5	Eklü"-t-taam min tarafi"-l-muharririni"-l-kiram (tarifelerin bu Ėıkkıasla değiğnez)
	5	Ameden-i bakkal, fasulye piyazı maa pancar turĖusu, palmut tavası, enva-i penayir, marul, cacık, kiraz
	7	Be-tekrar bed-i iĖtĖalat
	8	Derun-ı matbaanın direktör tarafından muayenesi
	9	Ėehir mektupçusunun ötede beride sürtüp gelmediğinden dolayı kağ çatma ve mırıldanma ve hiddetlenme ve küfürle karıÇık söylenme, mektupçunun asla ve kat"-a umurunda olmama.
	10	Matbaadan huruc ve istasyon birahanesiyle rıhtım boyuna yayılma
Gece	1	Seni <i>ah nase pu eleni</i> <i>Mez u mezur namis kaymeni</i>

Bu anlamda Ahmet Rasim'in ifadeleri bağlamında bir değişimden bahsedilebilir görülmektedir. Örneğin, zamanında kalkmayan "onu çeyrek geçe kalkan on vapuru"ndan şikayet eder:

"-Saat on, tam vakit! Bir fısıltı: niye kalkmıyor?

-bilmem?

-acaba bizim saat...

-hayır efendim. Benimki Yenicami...

-benimkide...fakat niye kalkmıyor..."

Randevusuna gelmeyen adam(kadın?)lardan yakınır:

"-Saat kaç acaba!

-Biri on geçiyor!

-Yakındır! hah! O! O! Sen dur! Ben çıkayım...Artık malım a. Beklenilecek. Arada çakılacak. Fakat ne kadar beklemeli. On dakika, az. Bir çeyrek, karar...yirmi dakika, uzadı...yirmi beş acaba?? Yarım saat...gecikti. Niye beş var...gelmeyecek⁷⁰."

Yukarıdaki ifadeler, içeriği ve ürettiği anlamlar bakımından günümüze hiç de yabancı olmayan bir zaman-mekânsal bağlam içindedir. Bu bağlam modern süreçlerin oluşumunun da hiç kuşkusuz habercisidir. Dolayısıyla ilk bölümde ortaya koyulan döngüsel zaman-mekân kavrayışını aşılarak dil ve imgelemdeki gücünü yitirmiş görülmektedir. Söz konusu aşınma ve oluşum modern süreç, zaman-mekân kavrayışını ile ilişkili olarak yeni sorunlar üretir. Aşağıda incelenen metinler bu sorunları ortaya koyabilmek için ele alınmıştır.

Hasan Hamid, "ğems-i Tarih-Zevâl-i Saat"

1909 yılına ait Mülkiye dergisinde yayımlanan "ğems-i Tarih-Zevâl-i Saat" başlıklı makale başlığının önerdiği netlikte bir sorun tanımlar:

"İslah olunacak ahvalimizden biri de takvim ve saatimizdir. Mîlî-i müteferrika [farklı milletler] türlü türlü usullerde ve türlü türlü re's-i tarihlerden başayarak zamanlarını sayarlardı.

Felekiyât [zaman] terakki ettikçe -kanun tekâmüle tebeddül- her millet takvimini ıslah etmeye çalışmıktır ki bunlardan bahis pek uzun olur. Biz ise evveleri tarih-i Hicri-i Kameriyi istimal etmekte iken bundan altmışsene kadar akdem [önce] devlet, sene-i maliye ve avamın sene-i Rumiye dediği tarih-i Hicrî-i ğemsiyi kabul eyledi.

Fenne ittibâdan ziyade bir ihtiyaç-ı mâlî-i nakdiye karşı tedbir-i muvakkat [geçici tedbir] ve âcil olmak üzere kabul edilen, hatta rakamları bile tebdil [değiştirme] hatıra gelmeyen ğumuamele-i kabuliyeden bir netice-i hasene [güzel netice] beklenemezdi. Nitekim dahi böyle oldu. **Halk beyninde** [arasında] **eyyûzîlâm ve iyyâd-ı diniyeyi** [günleri ve dini bayramları] **bilmek için kameri muamelat dâhiliye ve resmiye için malî ve Rumî, ecânible** [yabancılarla] **olan münasebetimize dair olmak üzere de Efrenci namıyla tam üç tarihi öğrenmek, lazım gelen yerde birini ve icab eyleyen mahallerde de ikisini yan yana yazmak,**

⁷⁰ Age, s.285.

görüŖürken bir tarih söylenince kâile nazaran hangi tarih olduğunu anlamak yahut anlayamayarak sormak icab ediyor⁷¹.”

Hamid'in ifadeleri döngüsel zaman-mekân kavrayışının açınması-modern zaman-mekân bilincinin oluşumu “gel-git”inde sorunlaşın takvim olgusundaki kararsızlıklara ıŖk tutarken yüzyıl baŖında yaŖanan modern süreçlere dair bir kesit sunar. Toplumsal hayat ve gündelik pratiklerin yeniden düzenlendiği bu süreçte ay, mali ve miladi takvim uygulamalarının etki alanları birbiri içine girmiğgözükür. Burada çoğalmanın ve karmaŖıklığın yarattığı durum dönemin bakıŖaışısıyla “faydalı” değildir. Hamid'in ifadesiyle “*bir umum ile hüsn-i münasebette bulunarak Avrupa'nın, Amerika'nın hazâin-i ilm ve hünerinden istifade*”yi engeller. “*Onlarla daima münasebâta bulunarak bize nâfi*’ [faydalı] *her ne var ise onları kabul eylemek*” gerekir ki; “*Bu medeni Batı ile daima temasta, daima münasebâta bulunmamız bazı müşterek ahvalimiz olmasını icab ettirir.*” Hamid'in tanımladığı fayda eksenli dünya ölçeğindeki bir iliŖkiler ağına dâhil olabilmekten geçeri; yine kendi ifadesiyle:

“Yekdiğeriyle hal-i temasta bulunacak olan efrad ve milletler arasında bazı bütün cihetler, bazen müŖerek kavâid [kaideler, kurallar] ve adât bulunmak lazım gelir. Bunun en zahir ve sade bir misali lisanıdır. **Ŗki kiŖ bir lisan-ı müŖtrekin mütekellimi olmadıkça müdâvele-i fikir edemezler. ŖŖ tarih ve evkât [vakitler] dahi bu kabildendir⁷².”**

Osmanlı'nın kültürler arası yeni bir dünyaya ve bu dünyanın yeni deneyim alanlarına açılıŖı olarak tanımlanabilecek zaman-mekân kavrayışını ve konuyla iliŖkili düzenlemeleri değiğime sürükleyen olgular ise Ŗöyle sıralanır:

“ğark ve garbî yekdiğerine rabt eden **vapurlar, Ŗmendiferler, telgraflar ve yakın zamanda da telefonlar**, tabiidir ki mebd'e'inden baŖka bir tarih ve baŖka usulde bir saatte hareketine mübaŖeret [baŖama] edip de münteha [son] baŖka bir tarihte mesela hareketinden akdem[önce] bir günde vasıl olmak ve baŖka bir devre tabi saatle ihbar-ı muvasalat eylemek garib, taaccüb [ŖŖma], dimağıyı mucib, gayr-i tabii olmakla kalmaz. Bazı defa da gayr-i kabil tatbik olur. **Paris'ten kalkarak vasati Avrupa'nın zevâli saatiyle ta hududumuza kadar gelen bir tren, memleketimizde ezanî saatle hareket etmek isterse ġâh az, ġâh çok bir tevakkufa [duraklamaya] mecbur ve memleketimizdeki trenler gurubî saatle hareket ettiklerini farz eylediğimiz halde Avrupa'dan gelen tren zevâli saatle hareketinde devam ederse birçok kazalara badi [sebeP] olur⁷³.”**

Hamid, modern süreci neredeyse resmeden olguları böylece sıraladıktan sonra gündelik iŖeyiŖe iliŖkili sorunları ise gurubî (alaturka) saati iŖaet ederek Ŗöyle ortaya koyar:

“Zevâli saatle hareket eden memleketlere seyahatlerimizde bize yabancılık, gurbet hissiyat-ı elimesini veren, bizi ŖŖtan ahvalden biri de zevâli saatle âdem-i itibarımızdır.

Saat-ı mesaimizi kıŖa, yazda, ilkbaharda, sonbaharda deĐiŖirmeye sevk, kıŖn az, yazın çok çalıŖmaya mecbur eden gurubî saattir. Gurubî saattir ki yazın iki taam [yemek] arasını sekiz saate kadar çıkardığı halde kıŖn altı saate kadar indirir. Böylece midemiz vasıtasıyla sıhhatimize kadar tesir eder⁷⁴.”

⁷¹Hasan Hamid, “ğems-i Tarih-Zeval-i Saat”, **Mülkiye**, S:2 (1909), s.11.

⁷²**Agm**, s.11.

⁷³**Age**, s.12.

⁷⁴**Age**, s.13.

“Sağlığa kadar nüfuz eden saat bunalımı”nın yarattığı asıl sıkıntı ise dünya ölçeğinde beliren iliğk ağının dığında kalmaktır. Bu anlamda Hamid’in ifadelerinde zaman-mekân kavrayışındaki değışimi ortaya koyan “keğnekeçik” ve “muhalif olmak” olarak nitelendirilen dığında bırakılma endiçesi modern süreçlerde yaçanan krizlerin görünürlük kazandığı durumlara dair iyi bir örnek sunar:

“Malumdur ki gurubî saat de gün gurub-ı çensî [güneçin batması] müteakib baçar. Binaenaleyh Kanun-ı saninin [Ocak ayı] yirmi beçinci günü güneçbatınca, zikrolunan kanuni saninin yirmi altıncı günü duhûl [girmek] eder. Hâlbuki çensî takvimde gün, nisf-ı leyde [gece yarısında] tahavvül eder. Yine Kanunu saninin yirmi beçinci gününü ele alalım. gura-yı Devlet’in fikri mucibince gurub-ı çensî ile yirmi beçinci gün bitecek, fakat yirmi altıncı gün ne vakit baçayacak. **ğayet gurub akabinde baçıyorsa nisfı leyle kadar geçecek müddet, diğerk memleketlerde ayın yirmi beçî olduğu halde bizde yirmi altısı olacak; yani yine muhalif, yine keğnekeçbaki kalacaktır**⁷⁵.”

Ahmet Samim, “Vaktimizi Bilelim!”

21 Mayıs 1910 tarihli Sada-yı Millet Gazetesi’nde yayımlanan “Vaktimizi Bilelim!” baçıklı makale⁷⁶ ile Ahmet Samim, 20. yüzyıl baçında „saat bunalımı“nın⁷⁷ gündelik hayata iliğkin bir sorun olarak sürmekte olduğunu açıklıkla ifadelendirerek ortaya koyar. Samim makaleye “Yevmi [Günlük] Takvim” baçlığı altında o güne ait namaz vakitlerini gösteren bir tablonun (çizelge 2) hemen ardından konuyu Göyle dillendirir:

Çizelge 2 Ahmet Samim’in “Vaktimizi Bilelim”de alaturka saat ile verdiği namaz vakitleri

Tulu,-ı evkât [Vaktin doğması] saat: 11: Dakika: 43	çensâk Saat: 10 Dakika 00 [Yarın ki]
Zuhr [Öğle] saat: 6 Dakika: 00	
Asr-ı Evvel [Çikindi] saat: 9 Dakika: 26	
Ça-i Evvel [Akçan] saat 1 Dakika: 31	

“Vaktimizi bilelim!

Alaturka diye isti,mâl [kullanma] ettiğimiz gurûbi saatlerin ne kadar yanlış ve gayr-i muntazam içmekte olduklarını bilmeyen hiç kimse olmadığı için her gün mutlaka birkaç dakika fark eden ve bu suretle her an ayarları bozulan gurûbi saatler hakkında uzun uzadıya beyan-ı mutalaa etmek istemem. Erbâb-ı fen indinde malumdur ki güneçin ufk-ı sathından [yüzeyindeki ufuklarından] mürûru [geçiş] her gün aynı dakikada vukû,, bulmaz. Binaenaleyh bu esas üzerine ayar edilen makineler daima bozulmak tehlikesine maruzdur.

Bu suretle hemen her sene tamire ve birkaç tamirden sonra da tecdîde [yenilemeye] ihtiyaç arz eden saatlerimizi zikr etmek, bu yüzden Avrupa fabrikalarına karçınasıl haraç-güzar [haraç vermek] olduğumuzu anlatmak zâiddir [boçyeredir]. Yalnız daimi bir tahavvüle, her gün az çok değışen bir mi,yârla [ayarla] mesaimizi tanzim etmek,

⁷⁵ Age, s.14.

⁷⁶ Ahmet Samim, “Vaktimizi Bilelim”, *Sada-ı Millet*, S:111 (1910), s.1-5.

⁷⁷ Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Baçlakalık Osmanlı Arçiv (BOA) belgeleri incelendiğinde bir “saat bunalımı”ndan bahsetmek yerinde olacaktır. Bkz.: *BOA HR.TO.*, No:492 /43 (30.08.1865); *BOA BEO*, No:1223/91707, 25.C.1316 (10.11.1889); *BOA MF.MKT*, No:429/22, 08.g.1316 (22.12.1898); *BOA BEO*, No:1280/95937, 01.Za.1316 (13.03.1899)

umur-ı devleti [devlet işlerini], bilhassa vesâit-i nakliye [ulaşım araçları] vakitlerini tayin eylemek Çupheyok ki pek müğğil, belki de muhâl [hayal] olur⁷⁸.”

“Vaktimizi Bilelim!” başlığının içeriğini doldurarak anlamlandıran yukarıdaki ifadelerde geçen presizyon talebi, zaman-mekân kavrayışında yaşanan değişimi somutlaştırmaktadır. Buradaki talep, döngüsel zaman-mekân kavrayışıyla ilişkilenen ve böylelikle alaturka/gurûbi saat sisteminde bir anlamda düzen kurucu olarak çalışma muğlaklığının, yüzyıl başında esaslı bir sorun haline gelmesi üzerinedir. Samim’in “mesaimizi tanzim etmek, umur-ı devleti, bilhassa vesâit-i nakliye vakitlerini tayin eylemek” olarak ortaya koyduğu sorun alanı, 19.yüzyılın ikinci yarısı öncesinde gözlemlenemeyecek bir zaman-mekânsal oluşuma ait görünümüdür. Bu zaman-mekânsal oluşum yukarıda Ahmet Rasim’den de izlenebileceği gibi randevuya ya da mesaiye yetiçmek için kendi günlük planını, vapur, tren ya da tramvay saatine göre ve kentsel ölçekte kurulan bir işleyişinde yapan bir gündelik hayat üretimidir.

Söz konusu gündelik hayat, dönemin tekno-kültürel olanakları ve sosyo-kültürel yapısının karışıklı ve daha önce olmadığı bir biçimde „senkronik“ etkileşiminin bir sonucudur. Dolayısıyla, telgraf, vapur, tren, tramvay başlıkları başta olmak üzere dönemin tekno-kültürel unsurları olarak öne çıkan iletişim ve ulaşım konularına yönelik uygulamalar 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren presizyon ve senkronizasyon gerektirir. Samim bu durumu şöyle örneklendirir:

“Hususıyla şehirlerimizde ve Selanik, İzmir gibi başlıca ticaret merâkizi [merkezleri] olan mühim şehirlerde ekser halkın alafranga saat istî, mâl etmekte oldukları ve gerek bunların ve gerekse her daim tûl [zaman çokluğu, zamanın uzunluğu] saatlerini imtihan mecburiyetinde bulunan sefâin-i vâridenin [gelen gemilerin] bir yüzünden ekseriya duçar-ı müğğlat olduklar malumdur⁷⁹.”

Samim, gündelik hayatta yaşanan bu “müğğlat”ı alafranga saat uygulamasının kentsel hayatta bir türlü ayar bulamamasına bağlar. Bu noktada altı çizilmesi gereken, 20.yüzyıl başında dahi muvakkithaneler başta olmak üzere alaturka saat sisteminin kentsel alandaki görünürlüğü ile kullanımının yaygınlığıdır. Bu durum modern zaman-mekân kavrayışının “alaturka saatten alafranga saate geçiş” başlığının⁸⁰ tekno-kültürel ve sosyo-kültürel açımları ile birlikte değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Samim konuyu şöyle dillendirir:

“Çünkü bu esaslı nazar-ı dikkate alan Meclis-i Ayan Reisi Sanisi Gazi Muhtar Paşa birkaç gün evvel meclis-i mezkûrda bir layiha-i kanuniye teklif etmiştir. Bu layihada yukarıda zikr etmiş olduğumuz mevâdd [maddeler] birer birer serd olunduktan sonra kaide-i müsavat-perveri [eşitlik kuralı] iktizasınca alafranga saat kullananlar bir sühulet [kolaylık] tesis lüzumundan bahs olunuyor. Deniyor ki: Senelerden beri alaturka saate alışmış olanlar daima muvakkithanelerde [saatin kaç olduğunu gösteren kamu binaları] ve ca-be-ca [tamamen, büsbütün] saat kulelerinde kendi saatleri için birer miyâr bulabilirler. Fakat alafranga saat kullananlar bu suhuletten mahrumdurlar. Bu mahrumiyeti izale [ortadan kaldırmak] etmek de gayet kolaydır. Nerede alaturka saat var ise yanına bir de alafrangası vaz „ olunur [konulur]. Sonra bunların hep birden ayar edilmesi için her günün zevâl vasatısında Tophane Meydanı’ndan bir top atılır. Gerek bu saatler gerekse top atmak Maarif [Eğitim], Evkâf [Vakıf], Bahriye [Deniz] Nezaretlerinin taht-ı

⁷⁸ Ahmet Samim, *agm*, s.1.

⁷⁹ *Agm*, s.1.

⁸⁰ Söz konusu başlıkaltındaki incelemeler için bkz.: Ekmeleddin Çısanoglu ve Feza Günergün, *age*; Doğan Gündüz, *age*; Güle Gürbüz, “Alaturka Saat, Alaturka Zaman”, Haz.: YKY, *Zamanın Görünen Yüzü Saatler*, No: 2869, İstanbul 2009, s.57-67.

himayesinde [himayesi altında] olur. Rasathane müdürünün eliyle tanzim ve idare olunurlar.

Takriben **bundan otuz otuz beş sene evvel bu usulün tamamıyla tatbik edilmekte olduğu ve Tophane Meydanı'ndan atılan bir topla Çehrin bütün vasati saatlerinin ayar olduğu** nazar-ı dikkate alınırsa böyle bir usulün yeniden tesis ve idamesinde hiçbir mahzur tasavvur edilemez⁸¹.”

Samim yukarıdaki ifadelerde alafranga saatin söz konusu kentsellik ve dolayısıyla kolaylık dığında kalması nedeniyle meçhulaşmadığı ve yaygınlaşmadığı tespitini yapar. şöyle demektedir:

“Nitekim **Çehrimizde alafranga saat kullananlar Çayamı itimad bir mi,yâr bulamamak yüzünden her zaman duçar-ı müçâlat oldukları** gibi bazı devâire [daireler] vaz,,olunan alafranga saatlerde ya hiç iÇememekte yahut yek-diğeriyle mütehâlif [aykırı] bir surette irâe-i evkat [vakitleri göstermekte] eylemektedir⁸².”

Falih Rıfki Atay, *Eski Saat*

Falih Rıfki Atay (d.1894-ö.1971) *Eski Saat*'e, altına tarihini 1918 olarak not düğüğü bir bölüm ile baÇar.Bölüm, Atay'ın “yeni devir” olarak tanımladığı “1908”, II.Abdülhamit sonrası dönemde yaÇanan psikososyal yapıyı, bir yenileÇirme önerisi olarak “alaturka saat”in hükümsüzleÇirilme ve “alafranga saat”in kabulü süreci üzerinden, çocukluğu, ilk mektep yıllarında yaÇadıkları ve karÇılaÇıkları ile birlikte anlatır:

“Yeni devir geldiği vakit ben aynı mektebin ilk iyyadî sınıflarında idim. Maarif bizim mektebe de birçok hürriyet hocaları yollamıÇt.Bunlar kapımızdan, yakalarında rozet, ağızları nutuktan terlemiÇ, bir fetih yapıyorlarmıÇ gibi girdiler...

Bir sabah hem taburda yürür, hem de ikide bir ayağım kaldırım taÇına takılarak, gazete okurken gözümde bir havadis iliÇti: „Artık alafranga saat kullanılacakmıÇ? Her yenilik gibi, bu değıÇlikte bir çiy boya gibi gözlerimi aldı. Tıpkı Tarih hocası gibi:

-Nihayet kurtulduk! diye bağırarak istiyordum.

Yolda arkadaşla, hep yeni eski saat hesapları yaparak mektebe geldik.Kapıdan hepimizin birden hatırına kapıcıya azizlik etmek geldi. En önce ben atıldım:

-Adem Ağa, **saat kaç?** Diye sordum...

Adem Ağa **kordonunu Çahadetparmağına sarıp geniÇÇa kuÇağndan piryol saatini çıkardı, zembereğine dokundu; bir kubbeye benziyen gümüÇkapak ağır ağır kalktı, loÇsesiyle:**

-**üçe on var, dedi...**

-**nasıl üçe on var? ayol sen gazete okumaz mısın? Saat dokuz...Eski saat kalktı...**

Sonra birbirimizin üstünden atlıyarak izah etmeğe koyulduk. BaÇını bir tuhaf bükü. Rüzgar bir taÇ yalar gibi, **1908 onu atlamıÇt. Bizim kafamızı kaynatan yeni fikirler, onun için kafa uyuÇurucu bir kulak uğultusu idi...** O günkü teneffüslerde, fırsat buldukça, hep onun, bizden gizlenerek saat ayarını değıÇirip değıÇirmediğine dikkat ediyordum.

⁸¹ Ahmet Samim, **agm**, s.4.

⁸² **Agm**, s.5.

Öğle namazı vaktinin geçip geçmediğini gene gümüĞ saatinin kubbesi altından, aynı alıĞın bakıĞını yaklaĞtra uzaklaĞtra, anlamağa çalıĞı...

Ğtipdat zamanı her gün birer parça para vererek sınıfımız için bir duvar saati almıĞık. Sınıf geçtikçe onu da yeni dersanemize taĞdıdık. Müdür o gün sınıfa geldi; pirinç anahtarı alıp, hala eski yollarında giden akreple yelkovanı, kendi saatine göre düzeltti veyeni baĞan kurdu. **MeĞntiyet ayarından sonra, sıralarımızın önünde bu köhne saat, bize, daha genç seslerle vuruyor gibi gelmiĞi⁸³.**

Falih Rıfki Atay'ın, yukarıdaki alıntıda açıklıkla izlenebilecek, mektep yıllarında karĞılaĞığı ve kanını kaynatan yeni fikirlerin uygulama örneklerinden birisi olarak görüp coĞkuyla benimsediğı “alaturka saatin kaldırılıĞ”, bir süre sonra yerini “kayıp” ve “hüzün”e bırakır⁸⁴. Atay bu durumu kendi ifadeleriyle öyle ortaya koyar:

“Ben çocukken günler böyle makinemsi değildi. Öğle ezanına kadar zaman denen Çöi hissetmezdik. Öğleden sonra her saatin kendine has bir hayatı vardı. Bunlar, birer birer, gittikçe daha yorgunlaÇarak, dinlenmeğe ve uyumağa gidiyormuĞ gibi, geçerdi. Sabah, öğle ve ikindi saatlerinin havaları ve teneffüsleri bile baĞka idi. Ezanlar gibi, sanki saatler de makamlanmıĞt sabah salâları, fecrin nemli, serin saatinde, ümit ve heves vererek çağırırdı. Öğleyin, tepeden dimdik inen güneÇ zamanı silmiÇ gibidir; onun ezanında bir ahretsizlik, bir katılık ve maddelik vardı. Çkadi günün gevÇyen bir saatindedir. Ondan sonra akÇan var; iÇadamlarının dönüÇü rahat, minder ve entari var. Saati, batı rengi kadar çabuk, uçar gibi geçen, akÇan ezanını müezzinler bir Çöden kaçıyor, haber veriyor ve kaçıyor gibi hızlı ve ürkek sesle okurlardı. Çocukken akÇan ezanını tenhalık mahallelerde dinlememiÇ olanlar, bunun ruha verdiği sinmiĞlğı anlıyamazlar. O zaman, kapısının önündeki kalın kaldırım taÇarı arasında ot biten, ve duvarının kovuklarında yerden alınıp sokulmuÇgüz yaprakları solan mescidin sokağını ne kadar acele ederek geçerdim. Ezan sesine müslüman evlerinin alt katında, silik ıÇkları yanan yemek odalarından çocuk, kadın ve sini sesleri karıÇırdı.

ğu ses, kışsabahları [alaturka] saat üç buçuğun ve yaz sabahları saat bir veya bir buçuğun sesi hala kulağımda uğuldar:

-hadi mektep!

...Bu gidiÇ mektebe yakın bir türbenin bitiÇindeki muvakkithane'ye kadar oldukça heyecanlı idi: ilk derse hocadan evvel girebilecek miyim, yoksa kapının önünde kalacak mıyım? Orada küçük rakamlı, ince ve uzun akrepli, bembeyaz saatten cezasız ve cezalı bir gün geçireceğimi öğrenirdim. Bu saat, kendi kendine, bir din varlığı gibi, baÇkabir zaman, baÇkabir dünya için iÇiyen, canlı bir Çö, yeÇil sarıklı bir makine idi.

ğimdi büsbütün yanan aksaray'ın daha benim küçüklüğümde yıkınlık gösteren konaklarını bilmem hatırlayanlarınız var mıdır?...oda eÇyası ile birbirine sinmiÇgibi, birbiririle konuÇu gibi hayatlanmıÇ saatler! Dursalar, odanın kalbi durmuÇ gbi olurdu.

ğu kapıcı adem ağayı ne kadar özlüyorum. Kubbesi Çal kuÇüğünü kabartan, gümüĞ pıryol acaba ayar değičirdi mi?

⁸³ Falih Rıfki Atay, *age*, s.17-20.

⁸⁴ Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna, Kayıp ğark*, Metis Yayınları, İstanbul 2004, s. 93-96.

Ök günü, kulübesinin dış çatısı altındaki tahta saatin vurduğu alafranga 3 gibi, çocukluk hatıralarının üstünde Gmdi gözüm o kadar yabancı, köksüz ve aykırı dolaıyor...ve geçmişgünlerin iç aleminde eski saat iğiyor; günün erken veya geç zamanlarını tam vaktinde haber veriyor!⁸⁵”

Ahmet HaGm, “Müslüman Saati”

19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı Osmanlı entelejansiyasının önemli figürlerinden olan Ahmet HaGm, 1921 yılında *Dergah*⁸⁶’ta yayınlanan “Müslüman Saati” adlı bir makale kaleme alır . Makale aynı zamanda, “Fah Rıfıky” ifadesiyle yukarıda incelenen *Eski Saat*’e bir göndermedir. Cumhuriyet’in önemli yaptırımlarından olan saat ve takvim reformlarından⁸⁷ dört yıl önce yazılan makale, zaman-mekân kavrayışında yaşanan dönüşümlere ilişkin Ahmet HaGm’in izlenimlerini içermektedir. HaGm bir yazar duyarlılığı ve refleksiyle söz konusu dönüşümün toplumsal ve kültürel etkilerini gündemine almış gözükür. Bu anlamda makale, içerdiği kavramlar ve ortaya koyduğu argümanlar ile birlikte kurduğu söylem bakımından bir modernizasyon, “Batılılaşma” eleştirisi olarak değerlendirilebilir. Metin, Guifadelerle başlar:

“İstanbul’u yenileşiren ve yerlisini Gışrtan istilaların en gizlisi ve en tesirlisi yabancı saatlerin hayatımıza girişıoldu. „Saat”ten kastımız, zamanı ölçen alet değil, fakat bizzat zamandır⁸⁸.”

Ahmet HaGm, “İstanbul’u yenileşiren”, “yerlisini Gışrtan” bir değişme tanıklık etmekte, “gidenler” için endişelenmekte ve eleşirel bir tonla “gelenler”i ve oluşan yeni toplumsal durumu kavramsal olarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Makale bu bakımdan oldukça ilginçtir. Ahmet HaGm, makale boyunca bir “üslub-ı hayat” tanımı yapar. O’na göre “ecnebi saati iptilasından evvel” var olan bu üslub-ı hayat, yayıyıcı düşünüş, giyiniş içeren ve dinden, ırktan, ananeden beslenerek HaGm’in kendisinin de içinde olduğu “biz” (Osmanlı, müslüman) bağlamının “saat”lerini ve “gün”lerini belirler. “Müslüman günü” olarak nitelendirdiği bu zaman-mekânsal aralık “na-mütenahi” (sonsuz) bir bahçe ve saatler orada “güneş rengârenk çiçekler”dir. Ancak bu durum değişim “muhtelif evkat”ın (vakitler) “azim bir canavar halinde, bir gece yarısından diğer bir gece yarısına kadar uzanan yirmi dört saatlik gün”, “ziyada başayıp ziyada biten, 12 saatlik , kısa, hafif, yaşanması kolay bir gün”ün yerini almıştır.

Ahmet HaGm’in yüzyıl başına ait ifadeleriyle yazıya dökülen bu durum, söz konusu bağlamda yaşanan toplumsal dönüşümler ile birlikte ortaya çıkan sorunlu bir konuyu açıklıkla ortaya koymakta; başka bir deyişle süreç içinde konulaşan bir durumun bu dönemde ve söz konusu reformlardan epey önce sorunsallaşışını göstermektedir⁸⁹. Sadece edebi metinler aracılığıyla geriye doğru iz sürüldüğünde, Tanzimat Romanı ile başlayan, örneğin Ahmet Mithat Efendi’den Ahmet Rasim’e yoğunlaşarak artan yeni zaman-mekân pratiklerindeki değişime ve dönüşüme dair birçok unsurun bulunduğu söylenmelidir. Ardından 20. yüzyıl başında HaGm’in çağdaş ve hatta çocukluk arkadaşları olan Abdülhak şinasi Hisar ve bu dönemden yaklaşık elli yıl sonra Ahmet Hamdi Tanpınar’ın konuyu yine aynı “biz” (Osmanlı, Müslüman, Türk) bağlamında modernite tartışmaları eksenine yerleştiği görülür⁹⁰. Silsile günümüzde Orhan Pamuk’un *Cevdet Bey* ve

⁸⁵ Fah Rıfı Atay, *age*, s.21-24.

⁸⁶ Yahya Kemal yönetiminde ve 1921-22 yılları arasında yayımlanan dergi.

⁸⁷ “Günün 24 saat taksimine” dair 697 numaralı kanun 26 Aralık 1925’te ve Miladi Takvim’in kabulü 1 ocak 1926’da yürürlüğe konulmuştur. Bkz.: Ekmeleddin Şanoğlu ve Feza Günergün, *agm*, s.439.

⁸⁸ Ahmet HaGm, “Müslüman Saati”, Haz.: Mahir Ünlü, *Ahmet HaGm Düzyazıları*, Gırlap, İstanbul 2004, s.131.

⁸⁹ Konunun bir sorun olarak ortaya çıkışsadece BOA bağlamında izlendiğinde dahi yüz yıl öncesine, II. Mahmut Dönemi’ne kadar uzanmaktadır; bkz.: BOA *Cevdet Dahiliye*(C.DH.), 69/3421, 1230.Ca.03; BOA *C.DH.*, 73/3603, 1232.L.06; BOA *C.DH.*, 47/2332, 1234.C.03

⁹⁰ Abdülhak şinasi Hisar 1941 ve 1942 yıllarında basılan *Fahim Bey ve Biz* ve *Boğaziçi Mehtapları*’nda bir zamanlar aynı “biz”e ait olan zaman(mekan)la şindikini kıyaslamakta, yaşanan toplumsal değişimi geçmişeöykünerek de olsa

*Oğulları*⁹¹ ile devam ettirilebilir. Bu anlamda konu Tanzimat'tan Cumhuriyet'e ve günümüze edebi metinler aracılığıyla sürdürülerek irdelenmiş gözükmektedir. Metinler içerdikleri dilsel ve estetik değerlerin yanında toplumsal olguların anlamlandırılması işlevini de gördüklerinden ait oldukları dönemin sosyo kültürel değerlerinin izlenmesi bakımından önemlidirler⁹². Bu nedenle bölüm kapsamında gözleme dayalı kaynak olarak ele alınmıştır.

“Müslüman gününün başlangıcını çafağın parıltıları ve nihayetini akşamın ziyaları tayin eder. Madenden sağlam kapaklar altında mahfuz tutulan eski masum saatlerin yelkovanları yorgun böcek ayakları tarzında, güneğin sema üzerindeki seyriyle az çok münasebetdar bir hesaba tebaan, minenin rakamları üzerinde yürürler ve sahiplerini, zamandan takribi bir sıhhatle, haberdar ederlerdi⁹³.”

Yukarıdaki ifadelerden rahatlıkla izlenebileceği gibi, “çafağın parıltıları” ve “akşamın ziyaları”nın belirlediği “döngüsel zaman-mekân” Ahmet Haşım'de bir “kayıp”⁹⁴ duygusu yaratır. Bu kayıp zaman-mekân, Haşım'ın kendi ifadesiyle “güneğin sema üzerindeki seyriyle az çok münasebetdar bir hesaba tebaan” ve “zamandan takribi bir sıhhatle” düzenlenen müslüman saati, yani alaturka saattir. Haşım'e göre, değişen toplumsal hayatı belirleyen “yeni ölçü”ler gündeme geldiğinden, Müslüman saati, gelen bu yeni “evrensel” ölçülere göre “çatıдай ve hatalı” olarak “geri safa düğün” yerel niçer olarak tanımlanabilecek mekânlarla sınırlanarak “camilere, türbelere ve muvakkithanelere bırakılmış” “kutsal” ancak “metruk bir ,eski saat” haline gelmiş ve bu durum “vahim” sonuçlar doğurmuştur.

Ahmet Çiğdem “Batı dıçım moderniteler”i, söz konusu toplumların yaşadıkları ya da maruz kaldıkları modern pratiklerle tarihsel olarak asla çağdaş olamayan pratikler olarak tanımlamaktadır⁹⁵. Bu nedenle modernizasyon olarak kavramsallaştırılabilecek Batılılaşma, bir telafi edici ideoloji ve tarihsel gecikmişliğin giderilmesinin bir aracı olarak kendisini kurar gözükmektedir. Ahmet Haşım bu söylem alanı içinde metin üretir. gerif Mardin'in ifadeleriyle “geleneksel değerlerin modern bir medeniyette saklanabilirliği konusu” ile ilgilenir⁹⁶. Denilebilir ki; Haşım bir modernite huzursuzluğu yaşıyor. Döneminde gündemi ve gündeme ait düğün dünyasını, iyi bildiği Fransızcası aracılığıyla yakından takip eden⁹⁷ 19. yüzyıl sonu doğumlu⁹⁸ bir

zaman(mekan) üzerinden kavramsallaştırmaya çalışmaktadır. Ahmet Hamdi Tanpınar ise 1961 yılında basılan *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* ile Modernizm Projesini zaman-mekân'da yaşanan değişimler ve dönüşümler üzerinden oldukça güçlü bir metaforla sorunsallaştırır.

⁹¹ İlk baskısını 1982 yılında yapan *Cevdet Bey ve Oğulları*'nda Orhan Pamuk, Osmanlı-Türkiye dönüşümünü anlatırken zaman-mekân kavrayışındaki değişimden yararlanır. Örneğin romanın ilk bölümü olan “Sabah”ta Cevdet Bey güne başlamak için gökyüzüne bakmak ile saatine bakmak arasında gidip gelir: “*Vakti anlamak için önce pencereye koştu, perdelerin arasından dışarıya baktı. Dışarıda tuhaf bir ışık ve sis vardı. Güneşin doğduğunu anladı. Sonra bu eski alışkanlığına kızarak dönüp saatine baktı: Alaturka yarım. ‘Aman aman geç kalmayayım!’ diye söylenerek helaya koştu.*” Bkz.: Orhan Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*, Gletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.12.

⁹² gerif Mardin, *age*, s.30.

⁹³ Ahmet Haşım, *age*, s.131.

⁹⁴ Nurdan Gürbilek, *age*, s.131.

⁹⁵ Ahmet Çiğdem, “Türk Batılılaşması”nı Açıklayıcı Bir Kavram: Türk Baçkalığı, Batılılaşma, Modernite, Modernizasyon”, Haz.: Murat Belge, *Modernleşme ve Batıcılık*, C:3, Gletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.68-74.

⁹⁶ gerif Mardin, *age*, s.16.

⁹⁷ Sadık Kemal Tural şöyle der: “Sanatında da ferdi psikolojisinin de bir başla anahtarı O'nun fransız kaynaklarını iyi bilmesi, fransız edebiyatının devirlerini ve çasiyetlerini iyi tanımasıdır.” Bkz.: Sadık Kemal Tural, “Ahmet Haşım'ın Hayatının Ana Çizgileri”, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ahmet Haşım*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, S:17, Türk Fikir ve Sanat Adamları Dizisi, No:4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s.6.

Mahir Ünlü ise, Ahmet Haşım'ın Fransız edebiyatından, Mallarme, Henrie De Regnier, Baudelaire, Verlaine, Rimbaud'u okuduğunu ve etkilendiğini belirtir. Bkz.: Mahir Ünlü, *Ahmet Haşım ve Düz Yazıları*, Gletişim, İstanbul 2004, s.9-10.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

20. yüzyıl bağı figürü olarak duyduğu endişeleri “yabancı”, “yeraltında çalışan köleler”, “evsizler”, “alt üst olmak” gibi dönemiyle çağdaş ve modern kavramlar eşliğinde göyle ortaya koyar:

“**Giden saatler** babalarımızın öldüğü, annelerimizin evlendiği, bizim doğduğumuz, kervanların hareket ettiği ve orduların düğün çarşılarına girdiği saatlerdi. Bunlar, **hayatı etrafımızda serbest bırakan genişlakayt dostlardı. Gelen yabancılar ise hayatımızı onu meçhul bir düstura göre yeniden tanzim ettiler ve ruhlarımız için onu tanımlamaz bir hale getirdiler. Yeni "ölçü" bir zelzele gibi, zaman manzaralarını etrafımızda zir ü zeber ederek [alt üst ederek], eski "gün"ün bütün sedlerini harap etti ve geceyi gündüze katarak saadeti az, meçakkai çok, uzun, bulanık renkte bir yeni "gün" vücuda getirdi.** Bu Müslümanın eski mesut günü değil, bedmestleri, evsizleri, hırsızları ve katilleri çok ve yeraltında mümkün olduğu kadar fazla çalıştırılacak köleleri sayısız olan büyük medeniyetlerin acı ve nihayetsiz günüdür⁹⁹.”

Ahmet Haşım açıkça oluşturan yeni düzen içinde “biz”e özgü ve “biz”e ait olduğunu düşündüğü “eski”yi, “yabancı” bulduğu “yeni” içinde konumlandırma sorunu, sıkıntısı yaşamaktadır. Bu noktada Haşım’ın büyük ölçüde beslendiği Fransız Edebiyatı ve bu edebiyatın çıkardığı, Marshall Berman’ın ifadesiyle “ilk modernist, Baudelaire”e yapılacak bir sıçrama yerinde olacaktır. Berman’a göre “çağdaşarının modern olduklarını farketmeleri için herkesten çok uğraşmış olan Baudelaire” bir süre sonra “modern ilerleme” rüzgârı ve “maddi düzenin tinsel düzen ile karışması” karşısında endişeye kapılacaktır. göyle düşünür:

“Kafesinde oturma gazetesini okuyan herhangi bir Fransız’a gidin ve ilerlemeden ne anladığını sorun ona; buhar, elektrik ve gaz lambası, Romalıların bilmediği mucizeler, bizim eskilere üstünlüğümüzü kanıtlayan icatlar diye yanıt verecektir. **Göle o zavallı beyinde toplanmış karanlık bu düzeydedir!**¹⁰⁰.”

Öyle görünüyor ki, Haşım doğmadan yaklaşık yirmi yıl önce Baudelaire’in dile getirdiği bu “reaksiyoner” tavır, Baudelaire okuyan Ahmet Haşım’ın tavrını da belirler. Haşım Osmanlı bağlamında yaşanan dönüşümü “gelen yeni [evrensel] ölçüler [normlar]” karşısında toplumsal ve kültürel anlamda yaşanan “tinsel” bir uyum problemi olarak ortaya koymaktadır. Bu kriz hali Osmanlı modernitesinin irdelenmesi bağlamında, bu makalenin de odağına aldığı konuyu öne çıkarmaktadır: Zaman-Mekân Pratiklerindeki Değişim ve Değişimin Modernite Deneyimi boyunca Kavramsallaştırılması.

Buraya kadar bir değerlendirme yapmak gerekirse Ahmet Haşım, Osmanlı bağlamında yaşanan zaman-mekân pratiklerindeki değişimi/yeni zaman-mekân pratiklerini, değişimin adını “Müslüman Saati” koyarak, kavramsallaştırmayı deneyen öncü figürlerden biridir. Ancak Haşım, konuyu Batılılaşma ideolojisinin söylem alanı içinde gündemine aldığından konunun oluşma hali, koşulları ve nedenleriyle ilgilenmez, bunlara yönelik sorular sormaz. Daha çok konunun sonuçlarına yönelik kaygılı bir ilgisi vardır. Bu nedenle kavramsal anlamda “yeni” ve “yabancı” bulduğu bir değişimden bahseder ve yaşanan toplumsal değişimi vurgulamak için zaman-mekânsal etkiler tespit eder. Ahmet Haşım’ın imgeleminde “Akşam” böyle bir etkidir.

Edebiyat tarihi alanında Ahmet Haşım ve “akşam” oldukça kabul görmüş ve bireysel yabancılığı, yalnızlığı vurgulayan bir ikilidir. Ancak genel kabul gördüğü haliyle “akşam” ve “melâl” ile özdeşleştirilip bir şair-yazar figürü olarak romantik ve bireysel bir alana oturtulan

⁹⁸ Ahmet Haşım Hicri 1304 Bağdat doğumludur. Bu tarih miladi olarak 1885 ve 1886 yıllarına sarkar.

⁹⁹ Ahmet Haşım, *age*, s.132.

¹⁰⁰ Marshall Berman, *All That Is Solid Melts Into Air*, Penguin Books, Londra 1988, s.139.

Ahmet Haçm'ın hüznü¹⁰¹, oluğu bu genel yargının aksine toplumsal açılımlara sahiptir. şiirlerinde bir metafor olarak ağırlıkla yer alan “akÇam” ve “gece”nin Ahmet Haçm imgelemindeki kültürel derinliği “Müslüman Saati” makalesinde de kendisini göstermektedir. Burada Haçm “akÇam” ve “gece”yi oldukça mekânsal bir okumaya açar. Çki kavramı toplumsal pratikler ile birlikte zaman-mekânsal anlamda değerlendirir ve anlamlandırır:

“Unutulan eski saatler içinde eksikliği en ziyade hasretle tahattur edilen saat akÇamın on ikisidir. Artık "on iki" solgun yeÇil sema altında, ilk yıldıza karÇı müezzinin müslümanlara hitap ettiği, sokakların lacivert bir sisle kaplandığı, ıÇıkların yandığı, sinilerin kurulduğu ve yarasaların mahzenlerden çıkıp uçuÇuğu o müessir ve titrek saat değildir. AkÇam telakkisinden koparak, gah öğlenin hararetinde ve gah gece yarılarının karanlığında mevhum bir zamanı bildiren bu saat, Çimdi hayatımızda renksiz ve Çakın bir noktadır. Yeni saat, müslüman akÇamının mahzun ve muÇaÇdakikasını dağıttığı gibi, yirmi dört saatlik yabancı "gün"ün getirdiği maiÇe Çkli de bizi fecir aleminde mehur bıraktı... Çimdi heyhat, eski "saat"le beraber akÇam da, fecir de bitti. Birçoklarımız için fecir, artık gecedir ve birçoklarımızı güneÇ yeni ve acayip bir uykunun ateÇerinden, eller kilitli, ağız çarpılmış, bacaklar bozuk çarÇalara dolanmış, kıvranırken buluyor. Artık geç uyanıyoruz. Çünkü hayatımıza sokulan yeni ve fena günün eÇğinde çömelmiş,kin, arzu, hırs ve haset sürülerinin bizi ateÇsaçan gözlerle beklediğini biliyoruz. Artık fecri yalnız kümeslerimizdeki dargın ve mağrur horozlara bıraktık. Çimdi müslüman evindeki saat, baÇla bir alemin vakitlerini gösterir gibi, bizim için gece olan saatleri gündüz ve gündüz olan saatleri gece rengine gösteriyor. Çölde yolunu ÇaÇanlar gibi biz Çimdi zaman içinde kaybolmuş kimseleriz¹⁰².”

Ahmet Haçm, “çölde yolunu ÇaÇanlar gibi zaman içinde kaybolmuş” olduğunu düÇünmektedir. Çünkü Anthony Giddens’in ifadesiyle “modernitenin dinamizmi” zaman-mekânsal pratikleri her zamankinden daha hızlı ve daha yoğun bir dönüÇüne uğratmaktadır¹⁰³. Bu nedenle Haçm oluğu bu türbülânsta “baÇla bir alemin vakitleri”ni görür gibidir. Sonuç olarak denilebilir ki Ahmet Haçm modernite ile iliÇilenme konusunda epey temkinlidir. Müslüman kimliğinin yanında, aldığı batılı eğitim ve iyi derecede bildiği Fransızcasının O’na kazandırmış olduğu modern ve entellektüel anlamdaki çeÇitli kimlikleri (öğretmenlik, Çarlık, yazarlık, gezginlik vs. gibi)¹⁰⁴ Ahmet Haçm’i bir modern yapar. Ancak öyle görünür ki; Ahmet Haçm, zaman-mekân kavrayışındaki değışimi bir kayıp olarak görme eğilimindedir. O’nun tercihi (en azından bu durum bir tercih konusu olsaydı), GüneÇve Ay’ın gökteki konumunu, doğanın döngüsel devri ile birlikte seyre dalan “Göl Saatleri”ndeki¹⁰⁵ zaman-mekândır:

“Susar meÇacir-i pür-Çam içinde bülbül-i âb,

Sular semâ-yı hayâlâtı eyler isti’âb;

¹⁰¹ Çmail Parlâtır, “Ahmet Haçm’ın Çiirinde karamsarlık” adlı makalesi, söz konusu karamsar havayı yaratan üç unsurdan bahseder: melâl, nesil ve âÇimâ. Parlâtır bu üç kavramın Haçm’de öne çıkmasını “sosyal çevreye ayak uyduramama, yabancılaşma, hatta bu çevreden kaçma, kendi ruh dünyası ile baÇlaÇ kalma” olarak açıklarken bu durumu “ferdi sıkıntılar” ve “ferdi sanat kaygısı” ile iliÇilendirir. Bkz.: Çmail Parlâtır, “Ahmet Haçm’ın Çiirinde karamsarlık”, **Doğumunun Yüzüncü Yılında Ahmet Haçm**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s.13.

¹⁰² Ahmet Haçm, *age*, s.132-133.

¹⁰³ Anthony Giddens, *age*, s.16.

¹⁰⁴ Sadık Kemal Tural, *age*, 1-12.

¹⁰⁵ Ahmet Haçm, “Göl Saatleri”, Haz.: Oğlak Klasikleri, **Ahmet Haçm Bütün Kitapları**, Oğlak Yayıncılık, Çstâbul 2004, s.71-77.

Döner bu sahil-i nîliye gölgeden kuşlar

Ağızlarında, güneşten, birer kızıl dürr-i nâb...¹⁰⁶,

Ahmet Hamdi Tanpınar, Saatleri Ayarlama Enstitüsü

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın 1961 yılında yayımlanan *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* Romanı¹⁰⁷, zaman-mekânsal etkilerin toplumsal ve kültürel oluşarı üzerinedir. Modern zaman bilinci, çalışma disiplini ve modernite arasındaki ilişkilerin düzgün işleyebilmesi için söz konusu ilişkiseliliğin toplumsal ve kültürel anlamda içselleştirilmesi gerekliliği ana fikri ile konuyu ele almaktadır¹⁰⁸. Bu anlamda Tanpınar, "değişimeme"yi sorunsallaştırmıştır. Tanpınar'a göre Türk toplumunun modernleşemesinin ardında, "modern zaman bilincini içselleştirememesi" yatmaktadır. Tanpınar bu tespiti yaparken Henri Bergson'un "süreklilik ve geleneğe vurgu yapan, modern laik bir ahlaki düzenin oluşturulabileceği" önerisinden yararlanır¹⁰⁹.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde yer alan figürler farklılaşan toplumsal durumlara karşılık gelirler. Bu anlamda ana karakter Hayri Üdal (bir yönüyle de Ahmet Hamdi Tanpınar'ı ifade eder) gelenek ile modern arasında gidip gelen, ne biri ne diğeri olabilen kararsız bir figürdür. Çocukluğu bir muvakkitin, Nuri Efendi'nin yanında saatlerle, saat tamiri yaparak ve saatlere ilişkin zaman sohbetleriyle geçmiştir. Muvakkit Nuri Efendi geleneği temsil eden tabir yerindeyse evliya gibi bir adamdır. Zaman O'nun için doğayla uyumlu, kutsal bir alandır. Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Hayri Üdal Nuri Efendi'nin düşüncelerini şöyle alıntılar:

"Cenab-ı Hak insanı kendi sureti üzerine yarattı; insan da saati kendine benzer icat etti...saatin kendisi mekân, yürüyüş zamanı, ayarı insandır...bu da gösterir ki, zaman ve mekân, insanla mevcuttur!"¹¹⁰

Hayri Üdal'ın hayatındaki krizlerin nedeni olan karşılığı kuran diğeri figür modernist Halit Ayaracı'dır. Hayri Üdal ile saat tamiri vesilesiyle tanışılır. Halit Ayaracı, memlekette kullanılan farklı zaman göstergelerine sahip saatlerin varlığından rahatsız olmaktadır. O'na göre farklılıklar zaman kaybına neden olan ve modernleşmeyi geciktiren en büyük israftır. Bu israfı önlemek ve insanlara zamanın kıymetini öğretmek için Saatleri Ayarlama Enstitüsü (SAE)'nü kurar. günları öngörmektedir:

"Çalışmak, zamanına sahip olmak, onu kullanmasını bilmektir... insan, herşeyden evvel işler, iş ise zamandır, diyeceğiz... zannederim ki hep saatte kalıyor, onun arkasındaki şeyleri ihmal ediyorsunuz. Saat bir vasıta, bir alettir. Tabii mühim bir alettir. Terakki saatin tekâmülüyle başlar. İnsanlar saatlerini ceplerinde gezdirdikleri, onu güneşten ayırdıkları zaman medeniyet en büyük adımını attı. Tabiattan koptu. Müstakil bir zamanı saymaya başladı. Fakat bu kadarı kâfi değil. Saat zamandır, bunu düşünmemiz lazım"¹¹¹.

Tanpınar Hayri Üdal'ın Halit Ayaracı'dan edindiklerini ve kendisine olan yabancılaşma sürecini, Halit Ayaracı'nın enstitünün kuruluşunun ilk günlerinde giymesi için Hayri Üdal'a hediye ettiği "elbise" metaforu üzerinden şöyle anlatır:

¹⁰⁶ Age, s.74.

¹⁰⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1961.

¹⁰⁸ Engin Yıldırım, "Zaman Disiplini ve Çalışma Zihniyeti: Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü Romanı Bağlamında Bir Değerlendirme", *Çalışma ve Toplum*, S:4 (2011), s.25-27.

¹⁰⁹ Oğuz Demiralp, *Kutup Noktası: Ahmet Hamdi Tanpınar Üzerine Eleştirel Deneme*, YKY, İstanbul 2001, s.21.

¹¹⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *age*, s.33.

¹¹¹ Age, s.245.

“Sırtıma daha ilk geçirdiğim günde bütün varlığımın değiştiğini gördüm. Birdenbire ufkum, görüş zaviyem genişledi. Hayatı onun gibi bir bütün olarak mütalaaya alıttım. Değişim, koordinasyon, çalışmanın tanzimi, zihniyet değişikliği, üst düğünce, ilmi zihniyet gibi tabirlerle konuşmağa, kendi isteksizliğime zaruret, imkansızlık gibi adlar koymağa, Çakla garp arasında ölçsüz mukayeseler yapmağa, ciddiliğinden kendim de ürktüğüm hükümler vermeğe başladım. Onun gibi, insanlara acaba ne işe yarar? Diyen gözlerle bakıyor, hayatı kendi tekneimde yuğuracağım bir hamur gibi görüyordum. Bir kelime ile onun cesareti ve icat kudreti bana aşılanmıştı gibiydi. Sanki bu elbise değil bir büyü idi¹¹².”

Tanpınar, büyüün er ya da geç bozulacağını farkındadır. Bu anlamda edebiyat alanındaki öncüllerinden farklı olarak, Marksist terminolojiyle ifade edilirse, üst yapının değişmesi için alt yapının değişmesi gerektiğini öngörmektedir¹¹³. Bu nedenle Tanpınar'da çalışma ahlakı modern zaman bilincinin oluşumunda önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar¹¹⁴. Yahya Kemal'den yaptığı bir alıntı oldukça anlamlıdır: “Yahya Kemal kaç defa bana ‘eğer tasavvuf ve Melamilik araya girmese idi, tıpkı İngilizler gibi, işinde ve ibadetinde çalışan insanların cemaati olurduk’ demişti” demektedir¹¹⁵.

Değerlendirme

Yukarıda irdelenen dönem metinleri, 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın kültürler arası yeni bir dünyaya ve bu dünyanın yeni deneyim alanlarına açılışının kendine özgü olduğunu, değişen zaman-mekân kavrayışı ile deneyimi odağında örneklendirmek için seçilmiştir. Bu anlamda, 19. yüzyılın ikinci yarısında Ahmet Mithat'tan 20. yüzyılın ikinci yarısına Ahmet Hamdi Tanpınar'a uzanan yaklaşık bir asırlık süreç incelendiğinde görülür ki; Osmanlı'da yenilikler ve yeni kavramı Osmanlı'ya özgü kültürel alışkanlıklar ve normlar ile birlikte irdelendiğinde ancak anlamlıdır. Dolayısıyla konu sadece, batıdan yapılan miladi takvim ve alafranga saat gibi „sistem“; mekânîk saat ve havagazı ile aydınlatma gibi „teknoloji“ transferleri ile teleolojik olarak açıklanamaz. Bu türden açıklamalar, söz konusu transferleri modernleşme bağlamında ulaşılması gereken, doğal bir sonuç olarak görme eğiliminde bulunurlar. Oysa ki asıl konu; söz konusu transferlerin toplum ve kentle olan etkileşiminde yaşanan kültürel dönüşümler; bir başka ifadeyle transfer edilenin yeni bağlamında nasıl kullanılıp değerlendirildiğidir. Böylelikle çerçevesi çizilen yenilikler bağlamında yukarıdaki metinler incelendiğinde, Osmanlı'da zaman-mekân kavrayışında yaşanan değişimin, kendine özgü sorunsallar ortaya koyarak kavramsallaştırışı ve imgeleştirmesi görülür. Bu durum, her ne kadar 19. yüzyıldan itibaren oluşan kültürler arası ortam ve olgularla bağlantılı da olsa, en temelde söz konusu sistem ve teknolojilerin orijinal bağlamlarındaki kullanımlarının dışına çıkılarak Osmanlı'nın kendi kültürel alışkanlıkları ve normları ile karşılıklı etkileşimine dayanır.

Modern süreçler öncesi Osmanlı'da gündelik hayatın ritmini, Ay, Güneş bazı yıldızların birbirine göre konumları ve gökyüzündeki görünüşleri ile mevsim olgusunda da olduğu gibi doğanın ampirik gözlemine dayanan kozmolojik sabitlerin döngüselliliği belirler. Toplumsal düzen bu kozmolojik döngü kavrayışına üzerine kuruludur. Oluşan düzenin kültürel anlam örüntüleri de söz konusu sabitlerden türer. Bu sistemde iş yapmak için en kutlu anın (eğer saat) belirlendiği ve her

¹¹² Age, s.18.

¹¹³ Hilmi Yavuz, “Ahmet Hamdi Tanpınar ve Marksizm”, Haz.: Abdullah Uçman ve Handan Gök, **Bir Gül Bu Karanlıkta**, Kitabevi, İstanbul 2002, s. 213-222

¹¹⁴ Engin Yıldırım, **age**, s.37-38.

¹¹⁵ Hilmi Yavuz, s.217.

teknokültürel ve sosyokültürel değer üretiminde olduğu gibi, nesneler ve kavramların bu kutsallık örüntüsü içinde özgün bir uygulama değeri kazanarak araçsallaştığı anlaşılmaktadır.

19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren ise bu değerler sistemi değişir. Bu döneme kadar doğanın ritmini eksen edinerek kozmolojik olarak düzenlenen ve doğadan başka bir tempoya ihtiyaç duyulmadan iktisadi, hukuki ve dini olarak yönetilebilen toplumsal hayat, 19. yüzyılın ikinci yarısında yeni düzenlemelere gereksinim duyar. 19. Yüzyıl, yerel durumların açınmaya başladığı kültürlerarası bir dönemdir. Osmanlı kültürel dünyasının ilgilendiği yeni haberleşme, ulaştırma ve aydınlatma teknikleri, özellikle İstanbul bağlamında bir yeni, modern zaman-mekân organizasyonu ve deneyimi gündeme getirir. Bu dönemde oluşan ve çoğalan yeni ilişkiler ile birlikte çeşitli toplumsal aktörlerin zaman-mekân kavrayışındaki değişiklikler yeni zaman-mekânsal anlamlar üretirler. Oluşan bu yeni toplumsallık, modernin konusunu oluşturur.

Bu olgular üzerinden 19. yüzyılın ikinci yarısı modernite bağlamında kültürel pratiklerin toplumsal alandaki uygulama, içerik ve anlamlarının yeniden düzenlendiği bir süreç olarak nitelendirilebilir. Bu düzenlemeler ilişkili sabitlerde yaşanan sapma ve kaymalarla vuku bulur. Gündelik hayattaki diğer için en uygun/kutlu zamanı gösteren uğurlu saat artık “faydalı” ve anlamlı değildir. Bu durum, gündelik hayatı belirleyen dönemin tekno-kültürel olanakları ve sosyo-kültürel yapısının karışıklı ve daha önce olmadığı bir biçimde „senkronik“ etkileşiminin bir sonucudur. Dolayısıyla modern öncesi uygulamalarda içsel olan zaman-mekânsal muğlaklık burada söz konusu değildir. Uygulamalar çoğalan zaman-mekânlar ve aktörleri organize edebilmek için presizyon gerektirmektedir. Bu durum daha önce olmadığı bir biçimde zaman-mekânın yönetilmesi konusunu gündeme getirir. Son söz olarak denilebilir ki; makale boyunca kurulan ilişkili önerilerinin Osmanlı-Türkiye dönüşüm sürecinde değişen toplumsallık ile zaman-mekân kavrayışında çoğaltılabileceği açıktır. Bu açılım konu bağlamında olası çalışmaların habercisi gibi gözükmektedir.

KAYNAKÇA

BAĞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVLERİ (BOA)

Ali Emiri, I. Abdülhamid, No: 1180.

Bâb-ı Âlî Evrâk Odası (BEO.), 1223/91707, 25.C.1316.

BEO., 1280/95937, 01.Za.1316.

Cevdet Dahiliye (C.DH.), 69/3421, 1230.Ca.03.

C.DH., 73/3603, 1232.L.06.

C.DH., 47/2332, 1234.C.03.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO.), 492 /43.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.), 429/22, 08.ğ.1316.

DİĞER KAYNAKLAR

AHMET MİTHAT EFENDİ Avrupa Adab-ı Muaşeretini yahut; Alafranga, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.

AKGÜR A. Necati, “Halk Takvimi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S:89 (1993), s.142-149.

- AKGÜR A. Necati, "Müneccimbağ Takvimlerinde Tarihleme Yöntemleri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S:80 (1992), s.99-119.
- AKGÜR A. Necati, "Celali Takvimi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S:61 (1989), s.99-119.
- AND Metin, **Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası**, YKY, İstanbul 2008.
- ATAY Falih Rıfkı, **Eski Saat**, Akşam Matbaası, İstanbul 1933.
- AYDÜZ Salim, "İstanbul'da Zamanın Nabzını Tutan Mekânlar Muvakkithaneler", **İstanbul**, S:51 (2004), İstanbul, s. 92-97.
- AYDÜZ Salim, **Osmanlı Devleti'nde Münecimbağlık ve Münecimbağlar**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilim Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.
- BALIKHANE NAZIRI ALĞRIZA BEY, **Bir Zamanlar İstanbul**, Haz.: Niyazi Ahmet Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, No:11, İstanbul tarihsiz.
- BASİRETÇİĞALGEFENDİĞ **İstanbul Mektupları**, Haz.: Nuri Sağlam, Kitabevi, İstanbul 2001.
- BERMAN Marshall, **All That is Solid Melts into Air**, Penguin Books, Londra 1988.
- BILFINGER Gustav, **Die Mittelalterlichen Horen und Die Modernen Stunden**, Ein Beitrag Zur Kulturgeschichte, Stuttgart 1969[1892].
- BİROL Nil, **Managing The Time of The Bureaucrat in The Late Nineteenth Century Ottoman Central Administration**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.
- CANTEMİR Bekir, **The Changing of Conception of Time: Calendar And Clock From The Ottoman Empire to The Republic of Turkey**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.
- CIPOLLA Carlo M., **Clocks and Culture 1300-1700**, Norton&Company, Newyork-London 1978.
- ÇAMUROĞLU Reha, **Dönüyordu Bektaşilikte Zaman Kavrayışı**, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2000.
- ÇİĞDEM Ahmet, "Türk Batılılaşması'nı Açıklayıcı Bir Kavram: Türk Bağıkalığı, Batılılaşma, Modernite, Modernizasyon", Haz.: Murat Belge, **Modernleşme ve Batıcılık**, C:3, Çetiğm Yayınları, İstanbul 2007, s.68-74.
- CUNBUR Müjgan, "İlk Türk Ansiklopedisi Murad-Name'de Astroloji „İlm-i Nücum“ Maddesi", **International Symposium on The Observatories in Islam**, 19-23 Eylül 1977, Haz.: Muammer Dizer, International Symposium on The Observatories in İslam, İstanbul 1980, s.91-102.
- DAYIOĞLU Salih, "Muvakkithaneler", Haz.: YKY, **Zamanın Görünen Yüzü Saatler**, No: 2869, İstanbul 2009, s. 123-133.
- DEMİRALP Oğuz, **Kutup Noktası: Ahmet Hamdi Tanpınar Üzerine Eleştirel Deneme**, YKY, İstanbul 2001.
- DEVELLIOĞLU Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2008.

- Doğumunun Yüzüncü Yılında Ahmet Haçım**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, S:17, Türk Fikir ve Sanat Adamları Dizisi, No:4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.
- DOSAY GÖKDOĞAN Melek ve UNAT Yavuz, “Fatih Dönemi (1451-1481) Bilim Anlayışı ve Bilim Adamları”, Haz.: Yavuz Unat, **Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji**, Nobel, Ankara 2010, s.39-51.
- ELIADE Mircea, **The Sacred and the Profane: the Nature of Religion**, Harper and Row, New York 1961.
- EVLİYA ÇELEBİ **Keşfü’z-Zunun, an Esami’l-Kütübi ve’l-Fünun; Kitapların ve İlmlerin İlmlerinden güphelerin Giderilmesi**, Çev.: Rüçü Balci, C: 2, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.
- EVLİYA ÇELEBİ **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1938.
- FEHD Tevfik, “İlm-i Ahkam-ı Nücum”, **İlam Ansiklopedisi**, C:22, TDV, İstanbul 2000, s.124-126.
- FEHD Tevfik, “İlm-i Felek”, **İlam Ansiklopedisi**, C:22, TDV, İstanbul 2000, s.126-129.
- GIDDENS Anthony, **The Consequences of Modernity**, Polity Press, Cambridge 1996.
- GÜNDÜZ Doğan, “Alaturka Saatten Alafranga Saate Geçiş: Osmanlı’nın Mekânik Saatle Buluşması”, **İstanbul**, S:51 (2004), s.120-126.
- GÜRBİLEK Nurdan, **Kör Ayna, Kayıp Şark**, Metis Yayınları, İstanbul 2004.
- GÜRBÜZ Ahmet, “sunuÇ, (ed. Ahmet Gürbüz), **Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu**, 21-22 Mayıs 2010, Karabük Valiliği, Safranbolu 2011.
- GÜRBÜZ Şule, “Alaturka Saat, Alaturka Zaman”, Haz.: YKY, **Zamanın Görünen Yüzü Saatler**, No: 2869, İstanbul 2009, s.57-67.
- HAMİD Hasan, “Şems-i Tarih-Zeval-i Saat”, **Mülkiye**, S:2 (1909), s.11-14.
- HAĞİM Ahmet, “Göl Saatleri”, Haz.: Oğlak Klasikleri, **Ahmet Haçım Bütün Kitapları**, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2004, s.71-77.
- HAĞİM Ahmet, “Müslüman Saati”, Haz.: Mahir Ünlü, **Ahmet Haçım Düzyazıları**, Akkıl, İstanbul 2004, s.131-133.
- HELVACI Melahat ve UNAT Yavuz, “İlm-i Mikat”, **İlam Ansiklopedisi**, C:22, TDV, İstanbul 2000, s.133-135.
- HİSAR Abdülhak Şinasi, **Boğaziçi Mehtapları**, Hilmi Kitabevi, Ankara 1942.
- HİSAR Abdülhak Şinasi, **Fahim Bey ve Biz**, Varlık Yayınları, İstanbul 1966.
- İĞİN Ekrem, **İstanbul’da Gündelik Hayat**, Tarih, Kültür ve Mekân Değişimleri Üzerine Tarih Denemeleri, YKY, İstanbul 2006.
- İHSANOĞLU Ekmeleddin ve GÜNERGUN Feza, “Osmanlı Türkiye’sinde Alaturka Saatten Alafranga Saate Geçiş, **X. Ulusal Astronomi Kongresi**, 2-6 Eylül 1996, İstanbul 1996, s.159-167.
- KURZ Otto, **European Clocks and Watches in The Near East**, Warburg Institute, Netherlands 1975.

- LANDES David S., **Revolution of Time: Clocks and The Making of The Modern World**, Belknap Press of Harvard University, Cambridge-Massachusetts-London 1983.
- MARDÖN gerif, **Türk Modernleşmesi**, Çetiğm Yayınları, İstanbul 1992.
- MAZIOĞLU Hasibe, **Fuzûlî-Hâfız**, Türkiye ĞBankası Kùltür Yayınları, No: I/3, TTK, Ankara 1956.
- MERĞ Nevin, **Adab-ı MuaĞert: Osmanlı'da Gündelik Hayatın DeĞiğmi (1894-1927)**, Kapı Yayınları, İstanbul 2005.
- NASR Seyid Hüseyin, **Bilgi ve Kutsal**, Çev.: Yusuf Yazar, Ğ Yayınları, İstanbul 1999.
- NASR Seyid Hüseyin, **Ğlam Kozmoloji Öğretilerine Giriğ** Çev.: Nazife Ğiğman, Ğsan Yayınları, İstanbul 1985.
- OASTLT (Osmanlı Astroloji Literaturü Tarihi)**, Haz.: Ekmeleddin Ğsananoğlu, Ramazan ĞeĞan, M. Serdar Bekar, vd., IRCICA, İstanbul 2011.
- OALT (Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi)**, Haz.: Ekmeleddin Ğsananoğlu, Ramazan ĞeĞan, M. Serdar Bekar, vd., IRCICA, İstanbul 1997.
- PAMUK Orhan, **Cevdet Bey ve Oğulları**, Çetiğm Yayınları, İstanbul 2008.
- PARLA Jale, **Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri**, Çetiğm, İstanbul 2008.
- PARLATIR Ğmail, "Ahmet HaĞm'ın Ğiirinde Karamsarlık", **Doğumunun Yüzüncü Yılında Ahmet HaĞm**, Haz.: Atatürk Kùltür Merkezi Yayını, S:17, Türk Fikir ve Sanat Adamları Dizisi, No:4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s.13-22.
- RASÖM Ahmet, **ğehir Mektupları**, Haz.: Nuri Akbayar, Oğlak Klasikleri, İstanbul 2005.
- SAMÖM Ahmet, "Vaktimizi Bilelim", **Sada-ı Millet**, S:111 (1910), s.1-5.
- Süleymaniye Vakfiyesi**, Haz.: Kemal Edib Kürküoğlu, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1962.
- ROSSUM Gerhard D., **History of The Hour: Clocks and Modern Temporal Orders**, Çev.: Dunlap Thomas, The University of Chicago Press, Chicago 1996.
- TANPINAR Ahmet Hamdi, **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1961.
- TANYELĞUğur, "The Emergence of Modern Time Consciousness in the Islamic World and the Problematic of Spatial Perception", Haz.: Cynthia C. Davidson, **Anytime**, MIT Press, Cambridge 1999, s.159-167.
- TURAL Sadık Kemal, "Ahmet HaĞm'ın Hayatının Ana Çizgileri", 1-12; **Doğumunun Yüzüncü Yılında Ahmet HaĞm**, Atatürk Kùltür Merkezi Yayını, S:17, Türk Fikir ve Sanat Adamları Dizisi, No: 4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s.1-12.
- UÇMAN ALTINIĞIK IĞl, **Osmanlı'da Zaman Mekân Kavramının DeĞiğmi ve Mimarlık**, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamığ Dokora Tezi, İstanbul 2012.
- ÜNVER Süheyl, "Ğstanbul Muvakkithaneleri Vazifelerinin Ğmi ve Kùltürel Değerleri Üzerine", Haz.: Muammer Dizer, **International Symposium on The Observatories in Ğlam**, 19-23 Eylül 1977, İstanbul 1980, s. 45-53.

-
- WISHNITZER Avner, **The Transformation Of Ottoman Temporal Culture During The Long Nineteenth Century**, TelAvivUniversity The GraduateSchool of Historical Studies, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tel Aviv 2009.
- YAVUZ Hilmi, “Ahmet Hamdi Tanpınar ve Marksizm”, Haz.: Abdullah Uçman ve Handan Çiçi, **Bir Gül Bu Karanlıklarda**, Kitabevi, İstanbul 2002, s.213-222.
- YILDIRIM Engin, “Zaman Disiplini ve Çalışma Zihniyeti: Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü Romanı Bağlamında Bir Değerlendirme”, **Çalışma ve Toplum**, S:4 (2011), s. 25-42.



HALİT ZİYA UŞAKLIĞIL'IN "KAR YAĞARKEN" ADLI ÖYKÜSÜNE YAPISALCI BİR YAKLAŞIM

Yavuz Sinan ULU*

ÖZET

20. yüzyıl, insan bilimlerinde yapısalcılık çağı olarak adlandırılır. Yapısalcılık, ilk kez dilbilim sahasında kendini göstermiş ve bilimsel bir kimlik kazanım sürecini bu alanda tamamlamıştır. Yapısalcılık, bazen olguları ifadede bir yöntem olarak benimsenmiş bazen de öğreti veya farklı grupların ortak eğilimi olarak tarif edilmiştir. F. de Saussure'ün temellerini attığı, yapısalcılık, isminden de anlaşılacağı üzere yapılarla ilgilenir ve özellikle de bu yapıların işlemlerini sağlayan genel yasaları inceler. Yapısalcılık fenomenleri tek tek bu yasaların bazı bölümlerine indirgeme eğilimindedir. Yapısalcılık kuramı bir anlatıyı oluşturan öğelerin iskeletini çıkarıp onu betimlemeyi ve her parçanın bütün içindeki işlevini ortaya çıkarmayı amaçlar. Yapısalcılığa göre her parça değerlidir ve bu parçalar yüzey yapıdan derin yapıya eş zamanlılığa dayalı olarak geçmeyi sağlayan anahtar görevindedir.

Bu çalışma edebiyatımızın en önemli yazarlarından Halit Ziya Uşaklıgil'in "*Kar Yağarken*" adlı öyküsünün yapısalcılık açısından tahlilini içermektedir. Öykü, 1914 yılında yayımlanan *Bir Şi'r-i Hayal*'de yer almıştır. Uşaklıgil'in öykülerinin temel ögesi çocuk sevgisidir. Yazar yürekleri sızlatan bir duyarlılıkla çocuk dünyasının kapılarını okuyucuya açar. "*Kar Yağarken*" de böyle bir öyküdür. Sermed adında, kimsesiz, yalnız, evi İstanbul sokakları olan bir sokak çocuğunun acıklı yaşamının anlatıldığı öyküde Sermed'in çıkmazları, hayat mücadelesi, hayalleri ve daha birçok konu öyküde kişi, mekân, zaman, nesne, koku, ve duygu kesiti aracılığıyla sembolleştirilmiştir. Bir kürklü paltoyla zenginleşen çocuk yüreği Sermed ile temsil edilir.

Anahtar Kelimeler: Yapısalcılık, öykü, Kar Yağarken, dizge, işlev

A STRUCTURALIST APPROACH TO HALİT ZİYA UŞAKLIĞIL'S SHORT STORY "KAR YAĞARKEN" (WHILE IT SNOWS)

ABSTRACT

20th century is admitted era of structuralism in the human sciences. Firstly, structuralism emerged in range of linguistic and completed the process of acquisition of a scientific identity in this field. Sometimes structuralism was adopted as a method in expression of fact, sometimes it also was described as doctrin or common tendency of diffrent groups. Structuralism, founded by F. de Saussure, is interested in structures and it aspecially researches on general institutes making

* ArG.Gör. Ardahan Üniversitesi, Yeni Türk Edebiyatı, El-mek: snnl06@hotmail.com

these structures on. Structuralism has a tendency to degrade phenomena up to some parts of these institutes. Structuralism theory aims at determining and describing frame of components those generating a narration and detecting every component's function in the whole part. According to structuralism, every single component is valuable and these components are like keys those provide to cross into deep structure from surface based upon simultaneity.

This paper includes an analysis of the short story "*Kar Yağarken*" belonging to one of the most significant novelists of Turkish Literature Halit Ziya Uşaklıgil in the way of structuralism. This story occupied in *Bir Şi'r-i Hayal* which published in 1914. Key element of Uşaklıgil's stories is love of child. Writer opens the children's world of doors to reader with sensibility which wring the hearts. "*Kar Yağarken*" is also such a story. In the story that is about pathetic life story of a lonely foundling by the name of Sermed, his dilemmas, rat race, dreams and lots of facts more are symbolized by the means of person, place, time, object, scent, and emotion profile. Child heart flourishing by a fury coat is represented by Sermed.

Key Words: Structuralism, story, "*Kar Yağarken*", system, function

1. Giriş

1.1. Kuram: Yapısalcılık

"Dil, bir anda düğünümüz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sınırlarını bugün de çözemediğimiz büyümlü bir varlıktır. O gerek insan, gerek toplum, gerekse insan ve toplumdan ayrı düşünilemeyecek olan bilim, sanat ve teknik gibi bütün alanlarla ilgili bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur" (Aksan 2003:11).

Dilbilim, tek bir dil ile değil, bütün dillerle objektif olarak ilgilenen, kuralcılıktan uzak, olguların sadece gözlemine dayanan, belli bir alanı, yöntemi olan, dilin oluşumunu, işleyişini ve yapısını inceleyen, yazı dilinden sözlü dile ağırlık veren, onu tıpkı somut bir nesne gibi incelemeye çaba gösteren bir bilim dalıdır. Yapısalcılığın temelini oluşturan bu iki kavramı ifade ettikten sonra asıl konumuz olan yapısalcılığa geçebiliriz:

"Yirminci yüzyılın başlarına kadar edebiyat incelemelerinde klasik inceleme olarak adlandırılacak bakış açısı hâkimdi. Yirminci yüzyılın başlarından itibaren Saussure'un sistemli olarak ortaya koyduğu dilbilim (linguistics) akımıyla birlikte birçok sahada olduğu gibi dil ve edebiyat alanında da eşzamanlı bakış açıları, inceleme teknikleri ortaya çıktı." (Erdem 2007: 255).

Yapısalcılık, "olguları bir bütünün öğeleri olarak ve bu bütünün içindeki ilişkileri bakımından ele alan, yapı incelemelerine yönelen, dilbilimin yanı sıra, daha başka birçok insan biliminde önemli bir yer tutan çeşitli akımlara verilen ortak ad"dır. (Vardar 2007: 219).

"Yapısalcı inceleme bir metni kuran yapının incelenmesi, bir bütün oluşturan alt elemanlar arası ilişkilerin tespit edilmesi, bir cümle sayılan yapının öğelerinin bulunması demektir." (Tökel 2011: 784).

Ayşe Gül Yüksel yapısalcılık ile ilgili konuları ifade etmektedir:

"Yapısalcılığın temel kavramları, yüzyılımızın başında Belçikalı Dilbilimci Ferdinand de Saussure tarafından dilsel olguların incelenmesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

bağlamında ortaya atılmış, "yapısalcılık" kavramı 1928'de Prag Okulu'nu oluşturan dilbilimciler ve biçimselci yazın ve sanat incelemecileri tarafından kurumlaştırılmış, yüzyılın ortasında İsviçreli sosyal antropolog Claude Levi-Strauss tarafından insanın beynindeki karmaşık şifreleri (yapıları) çözme yolunda kullanılarak, 1950'lilerin sonlarında hemen hemen tüm batı ülkelerinin tartışma gündemine giren bir akıma dönüşmüştür. Yapısalcı yazın eleştirisi 1960'lı yıllarda ivme kazanmış, yorumlamacının öznel değerlendirmelerine bağımlı olan "törel (ahlaksal)", "izlenimci" eleştiriye karşı çıkan bir seçenek olarak yazı tarihindeki yerini almıştır" (Yüksel 1995: 11).

Yapısalcılığın genel tarihsel oluşumunda üç belirleyici etken söz konusudur: Saussure, Rus biçimselcileri ve Prag Okulu.

"Yapısalcı yazın eleçirisi, Saussure'ün dilbilim bağlamındaki saptamalarının ıçğında, yazınsal metni kendi içinde içeriği olan, tamamlanmış bir "dizge" olarak nitelemesiyle baçar. En önemli unsurlardan biri, metni oluşturan "parça"ların birbirleriyle olan bağıntılarını ve "bütün" bağlamındaki içevlerini saptayarak yazınsal tasarımın kusursuzluğunu ya da kusurlarını ortaya çıkarmaktır" (Yüksel 1995: 13).

Rus biçimciliği 1900-1920'li yıllar arasında varlığını sürdüren, yazın alanında yapısalcılığın çıkış noktasını belirleyen, etkin oldukları süre içinde, yazın yapıtını kendi içinde inceleme ilkesiyle, yazın yapıtının biçimsel yanını vurgulamalarıyla ve incelemede önerdikleri yapıtı izleksel birimlerine indirgeme gibi yöntemlerle Saussure'le hemen hemen eşzamanlarda ve ondan bağımsız olarak yapısalcı yaklaşımın kimi temel ilkelerini yazınsal eleçiri alanına sunmuşlardır. Prag Okulu ise 1928-1948 yılları arasında Çekoslovakya'nın Prag kentinde oluşun, sanat incelemesine yönelen ilk dizgisel yapısalcı göstergebilimsel yaklaşımı oluşturan dilbilim grubudur.

"Yapısal dilbilimin en belirgin özelliği dili bir yapı, bir dizge olarak ele almasıdır." (Kıran 2006: 113). "Yapısalcı dilbilime göre dış dünya, kesintisiz bölünmemiş büyük bir yığın, bir bütündür ve dış gerçeklerden bağımsız, kendi iç kurallarına göre içeyen, bir göstergeler sistemi olan dil bu yığını anlaşılmak için böler" (Moran 2008: 189).

Berna Moran yapısalcılık ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir:

"Yapısalcılara göre edebiyat incelemesi tek tek yapıtların yorumlanması ya da değerlendirilmesi değil, edebiyat yapıtlarının tümünün uyduğu sistemin araştırılması demektir. Bundan ötürü, edebiyatın tarih içindeki gelişimi bir yana bırakılarak, her şeyden önce eşzamanlılık içinde incelenmesi gerekir. Edebiyatın eşzamanlılık içinde, kendi başına, bağımsız bir yapı olarak incelenmesi ise, bu yapıyı oluşturan öğelerin birbiriyle olan, bağıntılarının, yani işlevlerinin sapması demektir. Bunu yapmak için de, dilbilimdeki söz'e tekabül eden somut edebiyat yapıtlarından yola çıkarak bunların uyduğu sisteme (dil'e) ulaşmak şarttır; çünkü sistem ile tek tek yapıtlar arasındaki bağıntı, dilbilimde dil ile söz arasındaki bağıntının benzeridir" (Moran 2008: 198).

"Yapısalcı yazın eleçirisinin temel hedefi yüzeydeki yapıda yansıyan somut verilerden (yazarın metni oluşturduğu "söz"den) yola çıkarak metnin derin yapısını (oluşturduğu dizgeyi) kavramak ve metnin yüzeysel anlamından uzaklaşarak "derin anlam"ına ulaşmaktır" (Yüksel 1995: 13). "Yapısalcı anlayışa öne çıkan çat, imgelerin anlamlarının birbirleriyle olan ilişkiden doğduğunu ispatlamaktır." (Üst 2007: 557).

"Yapısalcılık, metni bir yapboz gibi düğünparçaları doğru yerlere yerleştirerek metin içi unsurlarla değerlendirip onun temel özelliklerini ortaya koymayı amaçlar." (Adıgüzel 2011: 294).

Yapısalcı yazın eleğirisi Saussure'un "gösteren" ve "gösterilen" arasında kurduğu ilişkiyi metne uyarlar ve bu ilişkinin anlaşılmasını zorlaştıran, anlamı kolayca saptanamayan "örtük" (kapalı) göstergeleri çözmeyi amaçlar.

1.2. Yazar ve Eser Üzerine

"Daha 17 yaşında ilk denemeleri yapan ve toplam 152 kısa, 4 uzun öyküsü ile, modern Türk anlatısında epiğin etkisini kıran Halit Ziya" (Korkmaz 2011: 179) roman türünde olduğu gibi öyküde de büyük başarı göstermiş usta bir kalemdir. "Onun yazıya ciddi bir şekilde başladığı *Hizmet*'te 1888 yılına ait ilk hikâyesinden sonra, özellikle 1897-1899 arasında *Ökdam* ve *Sabah'a* yazdığı küçük hikâyeler edebiyatımızda bu türün ilk güzel örnekleri arasında sayılır." (Huyugüzel 2004: 92). "Uğurlu, öykülerinde çok değişik konuları içermiştir. Sürüp gelen yanlış bir konunun tersine, öykülerinde 'alafranga' çevrelerin, 'salon'ların yazarı değildir. Bireyi temel almakla birlikte, topluma sırtını çevirmemiş, topluma yansıyan çeşitli sorunları, kişileri aracılığıyla okuyucunun önüne getirmiştir. Kişilerin acıları, sıkıntıları, mutsuzlukları yazarın ilgi duyduğu konulardır." (Dizdaroğlu 1975: 55).

"Kar Yağarken Halit Ziya Uğurlu'nun 1914 yılında yayımlanan *Bir Şi'r-i Hayal* adlı hikâye kitabında on dokuzuncu ve son sırada yer almaktadır." (Aslan 2008: 141). Öyküde gündüzleri hamallık yapan, bütün mal varlığı değneği ile kırmızı mendilden bir bohça olan, yoksul, kimsesiz, evi İstanbul sokakları olan Sermed adında bir sokak çocuğunun hayatından bir kesit ele alınır.

Öyküde "yazarın herhangi bir anlatıcı figürüne tanıdığı sınırlı bakma iznine sahip anlatıcı tipi" (Kolcu 2006: 23) olarak ele alınan müğahit bakış açısı vardır.

2. "Kar Yağarken" in Yapısalcılık Açısından Tahlili

Roland Barthes'e göre bir anlatıdaki her öğe değerlidir. "Metnin içinde bulunan bir parça önce kendi varlığıyla, daha sonra bütünün içindeki işleviyle anlam kazanır. Yüzey yapıdan derin yapıya geçmek ancak işlevleri belirleyip, onları metnin içinde anlamlandırmayla gerçekleşir." (Barthes 1988: 25). Biz de bu görüşten hareketle oyunu çeşitli kesitlere ayırarak tahlil edeceğiz.

2.1. Kişi Kesiti

Öykünün başkişisi Sermed'tir. Sermed ismi aslında kahramanın gerçek ismi değildir. Bunu öyküdeki Çukısmıdan çıkartabiliyoruz: "Anası babası var mıydı? Hiç zannetmiyorum. O öyle tesadüfen iki kaldırım taş arasında peyda oluvermiş bir mahluk idi. Onu Eyüp'te herkes tanırdı, evet kendisinden başka herkes.. Ona -bilinemez nasıl bir itiyatla- 'Sermed Bey' derlerdi." (Uğurlu 2004: 68). "Sermed" isminin anlamı metinde önemli bir işlevi üstlenmektedir. Sermed, "dâimi, sürekli, ebedî" anlamlarına gelmektedir. Söz konusu anlamlar; Sermed'in yaşamının, öyküde aksettirilen sürekli devam edeceğini hissettirmektedir.

Öyküde Sermed'in haricinde bulunan kişiler adeta dekoru tamamlayan figüran konumundadır. Onlar, Sermed'in içinde bulunduğu yoksulluğu, çaresizliği ve yalnızlığı pekiştirmek, metnin hedefi doğrultusunda bir sosyal çevre oluşturmak amacıyla öyküde yer alırlar. Yalnız "öğrenci müğeri"yi bu tespitin haricinde tutmamız gerekir. Öğrenci müğeri, sosyal ve ekonomik açıdan Sermed ile tezat oluşturacak konumdadır. Öğrenci müğeri, en az orta sınıf bir aileye mensup, öğrenim gören bir çocuk olmasına rağmen Sermed yoksul, eğitimsiz bir sokak çocuğudur. Bu, güçlü bir çatıdır.

Boyacılar	<	Sermed	X	Öğrenci Müğeri
Kibritçiler				
Dağıtıcılar				
Hamallar				
Bakkallar				
Çırak				
Arabacılar				
Paltolu yağmurluklu, Çensiyeli halk				

Tüm bu ifadeler neticesinde Sermed'in bir tip olduğu sonucuna varabiliriz. Sermed, herhangi bir sokak çocuğunu temsil eder. Onun gerçek adının bilinmemesi bu kanıyı güçlendirmektedir.

2.2. Mekân Kesiti

Öyküde önemli bir yere sahip olan mekân, Çı Gökilde tarif ediliyor:

"Kendisini bileliden beri sokaktan başka bir yere mâlikiyetini tahattur edemiyor -şöyle tabir edilmek caiz ise- nefsiyle sokakta peydâ-yı ülfet etmiştir. Bütün sokaklar onundur; bu şehir-i azim onun için bitmez tükenmez dehlizlerden, sofalardan, avlulardan mürekkep vâsi bir hanedir; onun için de istediği gibi -ellerini içi yırtılmış ceplerine sokarak daima kesilmeye muhtaç saçlarının tepesinde ıslana ıslana bozulmuş püskülsüz fesiyle, çorapsız ayaklarına daima büyük gelen yırtık potinleriyle- bu vâsi hanenin dehlizlerinde, avlularında, sofalarında dişlerinin arasından ıslık çalarak rüzgarların önüne düşer; bir imtinân-ı tasarrufla etraftı seyrederek gezerdi!.. Evler?... Bunların ne olabileceğine henüz bir ilm-i sahih peyda edememiş idi. İçlerine girmek nasip olmayan bu yerler kendince o büyük evin birtakım odaları hükmünde idi. Ev ve aile hakkında kendine mahsus, uzaktan parça parça zapt olunan emârat ile teraküm etmiş malûmat neticesiyle yalnız bir fikr-i müphemî vardı. İnsanlar; gözünün önünde kendisini daima bir kenarda bırakarak akıp giden seyl-i hurûşân-ı hayat, azim bir sahne-i temaşa hükmünde idi. Madem ki tesadüf onun pîşgâhına böyle her dakika mütebeddil bir temaşa koyuvermiş idi, o da her şeye bir nigâh-ı âşinaî ve laübalî ile bakmaya alışan gözlerini açar; Edirnekâpı'dan Bahçekâpı'ya, Galata'dan Şişli'ye kadar imtidâd eden bu sahneyi bol bol, kana kana seyrederdi..." (Uşaklıgil 2004: 66-68).

Sermed'in evle ilgili düğünce dünyasını anlayabilmek için Gaston Bachelard'ın *Uzam'ın Poetikası* adlı kitabından Çukısmı alıntılanmayı uygun buluyoruz:

"Ev, insanın düşünceleri, anıları ve düşleri için en büyük tümleştirici güçlerden biridir. Söz konusu tümleştirmenin bağlayıcı ilkesi ise, düşlemdir. Geçmiş, bugün ve gelecek, eve farklı dinamikler kazandırır; çoğu zaman iç içe giren, kimi zaman birbirine ters düşen, kimi zaman da birbirini uyarıcı dinamikler. Ev, insan yaşamında, olabilecekleri savuşturur, süreklilik yönünde verdiği öğütleri çoğaltır. Ev olmasa, insan dağılmış bir varlık olurdu. Ev, insanı gökten inen fırtınalara karşı olduğu gibi, yaşam da karşılaştığı fırtınalara karşı da ayak da tutar. Ev hem beden, hem de ruhtur. İnsan varlığının ilk dünyasıdır. Alelacele davranan metafiziklerin vazettiği gibi, insan "dünyaya fırlatılmadan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

önce", evin beşiğine yatırılır. Düşlemlerimizdeki ev hep büyük bir beşiktir. Somut bir metafizik bu olguyu, bu basit olguyu bir kenara atmaz; öyle ki, bu olgu bir değerdir, düşlemlerimizde dönüp dolaşageldiğimiz önemli bir değer. Varlık hemen bir değer olup çıkar. Yaşam güzel başlar; evin kucagında kapalı, korunmuş, ılık mı ılık." (Bachelard 2008: 41,42).

Sermed, Bachelard'ın ifade ettiği ev ile ilgili bu düşümlere sahip değildir. Onun ev olarak düşündüğü dört duvar arası değil, koskoca İstanbul'dur.

Öyküde mekânı iki ana başlık çerçevesinde inceleyebiliriz:

1) Dış Mekân

a) Geni Dış Mekân	b) Dar Dış Mekân
Eyüp, Fatih, Taksim, ğiĒi, SaraĒhanebaĒ, Aksaray, ĒehzadebaĒ, Sultan Beyazıt, Hoca PaĒa Eminönü, Üsküdar Ēskelesi, KöprübaĒ	Kepenک altları, kapı köĒeri, Hayvanı çıkarılmıĒ yük arabaları
↓	↓
Gündüz ve dört mevsim	Gece ve yaz

2) İç Mekân

a) Geni İç Mekân	b) Dar İç Mekân
Bakkal dükkânı	Bakkal dükkânının çatı arası
↓	↓
Gece ve kış	Gece ve kış

Dışmekân kendi arasında genişdışmekân ve dar dışmekân; iç mekân ise geniş iç mekân ve dar iç mekân olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu dört mekân Sermed'in evi olarak sunulmaktadır. Ayrıca mekânlar, zaman öĒesini de barındırmaktadır. Genişdışmekân, gündüzü ve dört mevsimi; dar dışmekân, geceyi ve yazı; genişve dar iç mekân ise gece ve kışımıgelemektedir. Sermed'in bu mekânları kullanma ihtiyacı zamana göre değışiklik göstermektedir.

2.3. Zaman Kesiti

Öyküde zaman, pek çok Ēeyin anahtarı konumundadır. Nesneler ve mekânlar zamanın özelliklerine göre değışim göstermektedir. Öyküde, bir tarih vermek suretiyle belirli bir zamana vurgu yapılmamıĒtır. Öyküde zaman, herhangi bir yılın kışya da yaz mevsimi veya herhangi bir günün gündüzü veya gecesidir. Burada öykünün adı bize önemli bir ipucu vermektedir. "Kar YaĒarken" bir zaman dilimine, yani kış mevsimine iĒaret etmektedir. Sermed karın yaĒdığına gündüz saatlerinde Ēahit olmaktadır. Buradan hareketle öyküye hâkim olan zaman diliminin kış mevsimi ve gündüz saatleri olduğunu çıkarabiliriz.

Öyküde yaz mevsimi, kışın Ēetin koĒularına dikkat çekmek ve tezat oluĒtırma, gece saatleri ise iç mekânla bütünleĒerek kahramanın yoksulluk ve çaresizliğini gözler önüne serme iĒlevini üstlenir.

Kış	X	Yaz
Gece	X	Gündüz

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Öyküden yapacağımız Çıktı zamanın, Sermed'i fiziken ve ruhen nasıl etkilediğini açıkça göstermektedir:

"Sokağa çıktığı zaman etraf bembeyaz idi; karlar oynasarak, çirpınarak, havada canlanıvermiş yüz binlerce beyaz mini mini kuşlar gibi kanatlarını silkerek bir sükût-ı bî-nihaye ile Köprübaşı'nda bekleyen arabacıların, atların üzerine, yolcuların şemsiyelerine, muşambalarına düşüyordu. Soğuktan kıpkırmızı olan ellerini nefesiyle ısıtmaya çalışarak o her günkü mânâ-yı istihzasından daha celi, daha vâzih bir nigâh-ı tahkirle güya: "Bak, paltoma, kürklü paltoma..." diyordu." (Uşaklıgil 2004: 80)

2.4. Nesne Kesiti

Öyküde nesneler önemli işlevi sahiptir. Nesneler Sermed'in içinde bulunduğu durumu bütünleyen, onu okuyucunun gözünde canlandıran bir niteliğe sahiptir. Nesneler öyküde adeta dekor işlevini görmektedir.

Nesneler kişiye, zaman ve mekâna bağlı olarak öyküde yer almaktadır. Öyküde çok çarpıcı nesneler yer almakta ve bazı nesneler birkaç kez tekrar edilerek öyküdeki işlevini yerine getirmektedir. Öyküdeki nesneleri kahramana ait olan ve onunla bütünleşen nesneler ve kahramana ait olmayan, olması istenen nesneler olarak iki gruba ayırabiliriz:

Kahramana Ait Olan ve Onunla Bütünleşen Nesneler	Kahramana Ait Olmayan, Olması İstenen Nesneler
Yırtık gömlek (2), paçaları parçalanmış pantolon, içi yırtılmış cep, püskülsüz fes (2), yırtık potin (3), yırtık kundura, bir fındık ağacından kesilmiş değnek, kebabçı dükkânının merdiveni altında duran kırmızı mendil, bohça, boğuk çuval, boya kutusu, fırça, çakıllı kibrit, paket, parça parça potin (2), ince basma gömlek, eski bir fanila yelek, kar, yakası pek geniş duan fanila, yatak (gök çuvalı), ceplerinin kenarı yırtık yakasının tüyleri parça parça kopuk solmuş eskimiş bir palto	Sefertası, kürklü palto, manken, lacivert kaşmir, çensiyeye, yağmurluk, gazeteye sarılmış büyük paket

Sermed X Kürklü Palto

güpheşiz ki bu nesnelerin merkezinde "kürklü palto" bulunmaktadır. Öykünün ana izliğini ve düğümünü oluşturan en işlevsel nesne kürklü paltodur. Kahramanımızın "kürklü palto giyme" hedefine ulaşamayan en büyük düğümü ve merak unsurunu oluşturmaktadır. Kürklü palto bir sembol, bir imgedir. Sermed'in ekonomik ve sosyal konumuyla, kürklü palto bir tezat oluşturmaktadır. Öyküde kürklü palto, öğrenci mühteriyle özdeşleştirilmiştir. Nitekim Sermed'in çok istediği kürklü palto yine kendi konumuyla paralellik göstermektedir: "O vakit hayret etti, gözlerine inanamıyordu. Ceridelerin arasından eliyle tutup kaldırdığı şey bir palto, kürklü bir palto idi. Ceplerinin kenarı yırtık, yakasının tüyleri parça parça kopuk, solmuş, eskimiş bir palto; fakat kürklü bir palto idi." (Uşaklıgil 2004:84) Buradaki "Ceplerinin kenarı yırtık, yakasının tüyleri parça parça kopuk, solmuş, eskimiş bir palto; fakat kürklü bir palto idi" ifadesi

oldukça önemlidir. Kürklü paltoya sahip olsa da Sermed sokak çocuğudur. Bu yüzden onun sahip olduğu kürklü palto da öğrenci müğeri veya mankenin üzerindeki kürklü paltodan farklı olacaktır.

Öyküde kürklü paltodan sonraki en içtelsel nesne ise boğğöker çuvallarıdır. Boğğöker çuvalları zaman ve mekân unsurlarıyla ilişkili içerisindedir:

"Bir kış, henüz soğukların mukaddime-i şiddetinde yağmurlu bir havada uzun bir seferden avdetinde başı döndü; gözleri bulandı... İnce basma gömleğiyle bir eski fanila yelekten ibaret olan esvabından yağmurlar geçerek iliklerine kadar ıslanmış idi; zayıf vücudu ciğerlerine kadar titreyerek kış iptidasından beri kendisini barındıran bakkala gitti."Islandım!" dedi. O vakit bakkal müsaade etti, boş şeker çuvallarını alarak dükkânın çatı arasına çıktı; orada ısınamayarak, titreyerek, hayatında birinci defa olmak üzere üşümekten mütevellit ızırabı duyarak yattı..." (Uçaklıgil 2004 :74,76)

Metinde yer aldığı gibi boğğöker çuvalları zaman olarak kışmevsimi, mekân olarak da bakkal ile bütünleşmiştir. Bu durumu şöyle çökekillendirebiliriz:

Kış > Bakkal > öker çuvalı
(Zaman) (Mekân) (Nesne)

2.5. Koku Kesiti

Öyküde koku ögesine iki tamlama vasıtasıyla bağırulmuştır:

"Artık Köprübaşı'nda haftalarca görünmedi. Burada, şu bakkal dükkânının çatısı arasında, sabun çuvallarının ekşi kokusuyla petrol sandıklarının taaffünâtı arasında, dört şeker çuvalı içine sığınarak kimsesiz, aşağıda velvele-i hayatı hummalı kulaklarına çıkan bu yüz binlerce insanların arasında yapayalnız, iki üç günde bir: 'Daha kalkmayacak mısın?' diyen çiraklardan başka bir çehre-i iâne görmeyerek, bir kelime-i tesliyet duymayarak, bazan ateşler içinde tutuşmuş, bazen titremekten çeneleri kilitlenmiş haftalarca yattı..." (Uçaklıgil 2004: 76)

Burada geçen "sabun çuvallarının ekşikokusu" ve "petrol sandıklarının kokusu" ifadeleri fakirliği temsil etmektedir ve geniş iç mekân olarak nitelendirdiğimiz "bakkal" ile bağdaşık durumdadır. Bu durumu şöyle gösterebiliriz:

Sabun çuvallarının ekşikokusu > Bakkal
Petrol sandıklarının pis kokusu

2.6. Duygu Kesiti

Öyküde Sermed'in çok çeşitli duygular yaşadığı görölmektedir. Bu duygular buraya kadar ele aldığımız tüm kesitlerin birleşimi sonucu meydana gelmektedir:

Kişisi > Duygu kesiti
Mekân
Zaman
Nesne
Koku

Sermed Bey'in yaşadığı duygular belli olaylar sonucu ortaya çıkmaktadır. Bunu şu şekilde tablolatabiliriz:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Nefret	Ümitsizlik	Arzu	Utanma	Heyecan	şağknlık	Sevinç ve Gurur
KıG, manken	Paltoyu alamama düGünesi	Paltoya sahip olmak	Paltosunun olmaması	Çinde paltonun olduğu büyük hediye paketini açma	Paltoyu görmesi	Paltoya sahip olduktan sonra mankenin yanına gidip paltoyu göstermesi

Sermed, kıGan ve kürklü paltodan nefret etmektedir: "Hastalıktan kalktı; fakat bu vak'adan itibaren kıGan nefret etmeye baGıladı..." (Uşaklıgil 2004: 76). "Soğuktan kıpkırmızı olan ellerini nefesiyle ısıtmaya çalışarak o her günkü dostuna takarrüb etti, titreyen sesiyle: 'Bonzur Müsü... Bonzur Müsü..' dedi; fakat bugün bu dostundan nefret ediyordu." (Uşaklıgil 2004: 80). Sermed'in ümitsizliği ise öyküde Çucümlerle dile getirilir: "Bu kadar parayı havsalası almıyordu, bugünden sonra kürklü bir paltoya mâlik olabilmek ümidini kaybetti." (Uşaklıgil 2004: 78). Sermed'in paltoya sahip olma arzusu "Bugün soğuktan ÇÇa çatlak kırmızı ellerini paltonun kürklü yakasına sürmedi; bugün kalbinde acı bir hiss-i hüsrân vardı, kendi kendisine her vakitten ziyade 'Ah! Bir paltom, kürklü bir paltom olsa!..' diyordu." (Uşaklıgil 2004: 80). Sermed'in utanması ise Çi cümlede kendini göstermektedir: "O vakit yüreği çarptı, eliyle paketi yoklayarak ne olduğunu anlamak istedi, sormaya utanıyordu." (Uşaklıgil 2004: 82). Sermed'in heyecanına Çusatırlarla tanık oluyoruz: "Sefer tasını tramvaya bırakıncaya kadar içi içine sığmadı; 'Acaba nedir?' merakıyla koÇuyordu." (Uşaklıgil 2004: 82). şağknlık duygusuna Çusatırlarla yer verilmiştir: "O vakit hayret etti, gözlerine inanamıyordu. Ceridelerin arasından eliyle tutup kaldırdığı ÇÇ bir palto, kürklü bir palto idi." (Uşaklıgil 2004: 84). Son olarak sevinç ve gurur ise öyküde ÇuÇekilde yer almaktadır: "O zaman sevincinden bağırarak için elleriyle ağzını tuttu. şimdi onu Çöyle çuvalların üzerine sermiÇ, karÇısına geçmiÇ, ağzı hayretle meserretten mürekkebe bir büyük nefesle açık, gözleri rüya görmediğinden emin olamayarak dalgın; onu, bu kadar zamandan beri bilâ-ümit arzu edilen bu ÇÇ-i kıymettârı, uzun uzun seyretti.. şimdi sevincinden cehren 'Ne güzel!.. Ne güzel!..' diyordu.. Bak benim kürklü paltoma.." (Uşaklıgil 2004: 85,87).

Görülüyor ki bu duyguların temelinde "kürklü palto" yer almaktadır. Bütün duygulanmalar kürklü paltonun çevresinde, onun etkisiyle gerçekleşmektedir.

3. Sonuç

Dil insana anlaÇmayı, anlamayı ve eleÇiri yapma hakkını sunar. Dilin geliÇme ve deĞiÇme süreci içerisinde ortaya çıkan ve her biri ayrı bir disiplin olan dilbilim kuramları metinleri kendi yasalarına uygun bir biçimde çözümler. Eserin her bir parçası bir disiplinin merceği altında ele alınır ve ortaya çıkaran sonuçlar yine yöntemin kendi kuralları ıÇığında değerlendirilir.

Anlatıyı kendi iç dinamiğiyle, onu metin dıÇıunsurlardan soyutlamak suretiyle yüzey anlamdan derin anlama geçme sürecini içeren bir okuma biçimi olan yapısalcılık ile Halit Ziya Uşaklıgil'in "Kar Yağarken" adlı öyküsünü tahlil etmeye çalıştık. Eseri kiÇ, mekân, zaman, nesne, koku ve duygu olmak üzere altı kesit halinde ele aldık.

Kimsesiz bir sokak çocuğunun yaşı, hayalleri, arzuları, umutları, umutsuzlukları ve çaresizliği çeşitli çatılar ve paralellikler vasıtasıyla bir dizge olarak nitelendirebileceğimiz metinde yer almaktadır. Öykünün merkezinde yer alan Sermed dışında öyküde var olan her şey bir araç konumundadır. Onlar Sermed'in yalnızlığını, yoksulluğunu ve zavallılığını göstermek için öyküde yer almaktadır.

Öyküdeki meseleler "kıyas" ve "derecelendirme" yoluyla ele alınmıştır. Metnin içindeki her öğe, kullanılan kavramlar, hatta kelimelerin konuşma üslubu bile bu kıyas ve derecelendirmenin bir parçasını teşkil etmektedir.

Kelimeler, mekân, zaman, nesne vb. unsurlarla anlam kazanan tüm bu çatılar, kıyas, derecelendirme, içtenlik ya da içtenlik kavramları bir sokak çocuğunun yüreğine ve bir kürk paltıyla zenginleşen o kocaman dünyasına işlenmektedir.

KAYNAKÇA

- ADIGÜZEL, Sedat, "Elçin'in Posta gubesinde Hayal Adlı Oyunu Üzerine Yapısalcı Bir Yaklaşım", **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/1 Winter 2011, p. 293-303
- AKSAN, Doğan, **Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- ASLAN, Hanifi, **Halit Ziya Uşaklıgil'in Hikâyelerinin Tematik İncelenmesi**, (Gazi Ü. Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2008.
- BACHELARD, Gaston, **Uzamanın Poetikası**, Çiğdem Yayınları, İstanbul 2008.
- BARTHES, Roland, **Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş**, (Çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat), Gerçek Yayınevi, İstanbul 1988.
- DÖZDAROĞLU, Hikmet, "Halit Ziya Uşaklıgil'in Öykücülüğü", **Türk Dili, Türk Öykücülüğü Özel Sayısı**, Sayı: 286, Temmuz 1975.
- ERDEM, Mehmet Dursun, "Ontolojik İncelemeye Dehhani'nin "eyledi" Redifli Gazeli Örneğinde Yapısalcı Bir Bakış", **Turkish Studies** – International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic-, www.turkishstudies.net, (Ed. Doç. Dr. Atabey KILIÇ-Sibel ÜST), Volume 2/3 Summer 2007, p. 254-273.
- HUYUGÜZEL, Ömer Faruk, **Halit Ziya Uşaklıgil**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- MORAN, Berna, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, Çiğdem Yayınları, İstanbul 2008.
- KIRAN, Zeynel ve Ayşe Kiran, **Dilbilime Giriş**, Seçkin Yayınları, Ankara 2006.
- KOLCU, Ali İhsan, **Öykü Sanatı**, Salkımsöğüt Yayınevi, Konya 2006.
- KORKMAZ, Ramazan, "Servet-i Fünun Edebiyatı", **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000**, (Ed. Ramazan Korkmaz), Grafiker Yayınları, Ankara 2011.
- TÖKEL, Dursun Ali, "Sevdâkâr şâh ve Gülenaz Sultan Hikâyesi: Yapısal Açısından Bir İnceleme" **Turkish Studies** – International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic-, www.turkishstudies.net, (Ed. Doç. Dr. Atabey KILIÇ-Sibel ÜST), Volume 2/4 Fall 2007, p. 783-794.
- UĞAKLIĞİL, Halit Ziya, **Küçük Fıkralar**, Hazırlayan: Ferhat Aslan, Özgür Yayınları, İstanbul 2004.

ÜST, Sibel, "Fuzûlî'nin 'Usanmız mı' Redifli Gazelinin Yapısalcılık Açısından İncelenmesi", **Turkish Studies** – International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic-, www.turkishstudies.net, (Ed. Doç. Dr. Atabey KILIÇ-Sibel ÜST), Volume 2/3 Summer 2007, p.556-572.

VARDAR, Berke, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Multilingual Yayınları, İstanbul 2007.

YÜKSEL, Ayşe, **Yapısalcılık ve Bir Uygulama: Melih Cevdet Anday Tiyatrosu**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1995.



KÖNİ Mİ, KÜNİ Mİ YA DA KÖKTÜRK HARFLİ YENİSEY YAZITLARINDAN E 6 BARİK II YAZITININ KADINA AİT OLDUĞU MESELESİ ÜZERİNE

*Nuridin USEEV**

ÖZET

Yenisey yazıtlarından olan E 6 Barık II yazıtı bazı bilim adamları tarafından kadına dikilmiş yazıt olarak açıklanmıştır. Böyle bir düşünceye anısına yazıt dikilen şahsın adında geçen ve diğer satırlarda yer alan kelimelerin açıklanması neden olmuştur. Ancak aynı yazıtta diğer Yenisey yazıtlarında da geçerek yazıt sahibinin eşini bildiren **kuydaki kunçuy** tabirinin bulunması, kadına ait olarak açıklanan kelimelerin erkek birisine özgün şekilde de açıklanabileceği söz konusu yazıtın kadına ait olabileceği tezini zayıflatmaktadır. Bu makalemizde de bu doğrultuda kadına ait olduğunu düşündüren nedenler değerlendirilerek kadına mı, erkeğe mi ait olduğu sorusuna cevap aranmıştır. Çalışmada kadın ait olduğu düşüncesinin nedenlerinden biri olan, **küni** şeklinde okunan ve *kuma* şeklinde anlamlandırılan kelimenin **köni** şeklinde okunarak, *doğru*, *dürüst* şeklinde anlamlandırılabilmesi ileri sürülerek bu kelime ile Eski Türkçede Köni Kuz, Köniçuk gibi erkek kişi adlarının yapıldığı tesbit edilmiştir. Bu yazıt üzerinde çalışma yapan bazı bilim adamları tarafından *eş kıldı*, *eş etti* şeklinde tercüme edilen, anlamlandırılan **kişi kıl**- birleşik fiilinin *kişi etmek*, *büyütmek*, *kendi hayatını kendi kazanacak düzeye ulaştırmak* anlamında kullanıldığı düşünülmektedir. Elde edilen bu ve buna benzer sonuçlar doğrultusunda söz konusu yazıtın Köni Tirig adlı erkek şahıs anısına dikildiği ileri sürülmüştür. Bizim çalışmalara göre bu yazıtta Köni Tirig'in üç yaşında babasından ayrıldığı, onu amcası olan Külüg Tutuk yetiştirerek büyüttüğü anlatılmaktadır. Son satırda ise merhum evdeki eşinden ayrıldığını, yani vefat ettiğini ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Köktürk harfli Yenisey yazıtları, E 6 Barık II Yazıtı, kadın anısına dikilmiş yazıtlar, köni, kişi adı.

KÖNİ OR KÜNİ OR ON THE ISSUE OF THAT THE INSCRIPTION E 6 BARİK II, ONE OF THE KOKTURK LETTERED YENISEY INSCRIPTIONS BELONGS TO WOMAN

ABSTRACT

The inscription E 6 Barık II of Yenisey inscriptions, explained by some scientists as the inscription erected for woman. Reason for this is explanation of the words pasts in the name of the person in memory

* Dr. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji bölümü, C. Aytmatov kampüsü, Biçlek, Kırgızistan, El-mek: nuruseev@gmail.com

inscription erected and other lines in this inscription. However, there is the phrase **kuyda kunchuy** which indicating the owner's wife in this inscription. And the words described as belonging to the womans by previous lingusits can be explained as belonging to the mans. In this article were discussed the causes suggesting that this inscription was erected to the women. In this study, has been proposed that the word read in the form of **küni** and reviewed as second *wife* may be read as **köni** and explained as *accurate, honest*. Some scientists who have worked on this inscription before translated and interpreted compound verb **kishi kıl-** as make a wife, to marry. In accordance with the results obtained in this and others has been suggested that the inscription planted in memory of the male person named Köni Tirig. According to our studies in this explained that Köni Tirig's father died when Köni Tirig was three years old. And described that his uncle trained and raised him. In the last line the deceased says that he departed from his wife who stayed in home.

Key Words: Kopturk lettered Yenisey inscriptions, E 6 Barik II inscription, inscriptions erected in memory of womans, köni, name of person.

Giriş

Anısına E 6 Barik II yazıtı dikilen kiğinin cinsi bugüne kadar tartışılmıştır. Bu konu Eski Türk yazıtları araştırmaları için çok önemlidir. Çünkü, bugüne kadar bulunmuş yazıtların hemen hepsi erkeklere dikilmiş, kadına ait olduğu kesin bir şekilde ispat edilen yazıt bulunmamıştır. Biz de bu çalışmamızda bu konu üzerinde araştırma yaparak görüşümüzü bildirmeye çalıştık.

1. Kadına Ait Olduğunu Düşündüren Nedenler

Bu yazıtın kadına ait olduğunu düşündüren ilk ve önemli nedenlerden birisi anısına yazıt dikilen şahsın adı, yani kiğiadında geçen kelimelerdir. Bu kiği adı yazıt üzerinde çalışmalar tarafından *Küni Tirig* şeklinde okunmuştur (Malov, 1952: 21; Kormuçin, 2008: 96). Kormuçin *küni* kelimesinin bir erkeğin birden fazla eğinin birbirine denildiğini, yani ‘kuma’ anlamına geldiğini belirterek söz konusu yazıtın kadına ait olabileceğini belirtmektedir (Kormuçin, 1986: 165). Diğer bir kelime de *tirig* kelimesidir. Bu kelimeyi adı geçen bilim adamı doğrudan ‘diri’, ‘canlı’, mecazi anlamda ‘esir’, ‘esir edilen’ anlamına geldiğini ifade etmektedir. *Kişi kıl-* birleşik fiilinin, *kişi* kelimesinin Eski Türkçede ‘kadın’ anlamında da kullanıldığından hareketle, ‘eğkıldı’ anlamında kullanıldığını belirtmektedir (Kormuçin, 1986: 167). Diğer bir etmen de söz konusu yazıtın son satırındaki *apa* kelimesidir. Kormuçin bu kelimeyi ‘abla’, ‘erkeğin büyük eği’ şeklinde anlamlandırarak bu ifadelerle anısına yazıt dikilen kumanın kocasının büyük eğiyle veda etmesi anlatıldığını düşünmektedir (Kormuçin, 2008: 96).

Yukarıdaki okuyuş ve anlamandırmalardan dolayı bu yazıt üzerinde çalışmaların çoğu *küni* şeklinde okumakta (Batmanov, 1959: 146; Amancolov, 2003: 116), söz konusu yazıtın kadına ait olduğunu düşünmektedirler (Vasilyev, 2011: 908). Örneğin, Vasilyev bir çemada ele alınan yazıttaki Küni Tirig adlı şahsın E 3 Uyuk-Turan yazıtında geçen Üçin Külüg Tirig’in kızı olduğunu belirterek söz konusu yazıtın kadına dikilmiş olduğu tezini kabul etmektedir (Vasilyev, 2011: 908). Ancak, Malov, Batmanov, Amancolov gibi bilim adamları Küni Tirig şeklinde okumalarına rağmen bu yazıtta hayatı anlatılan şahsı erkek olarak algılamaktadırlar.

2. Kadına Ait Olduğunu Düşündüren Nedenlerin Değerlendirilmesi

Her ne kadar Türklerin kadınlara gösterdiği saygıyı, kadın-erkek eşitliğini gösteren güzel örnek olabilmesi bakımından değerli olmasına rağmen ele alınan yazıtın kadına ait olabileceğine kuşku uyandıran nedenler bulunmaktadır.

Ölk önce *küni* Çeklinde okunarak ‘bir erkeğin iki veya çok eÇnin her birisine verilen ad’, ‘kuma’ Çeklinde anlamlandırılan ve söz konusu yazıtın kadına ait olabileceğini düşündüren **𐰽𐰺𐰍** harfler kümesi *küni* yanında *köni* Çeklinde de okunabilmektedir. Çünkü, bilindiği gibi **ö** harfi hem **ö** hem **ü** ünlülerini göstermektedir. Dolayısıyla bu kelimeyi *köni* diye de okuyabiliriz. Clauson de sözlüğünde bu kiÇiadını *Köni Tirig* Çeklinde okumuÇtır (Clauson, 1972: 727). *Köni* kelimesi ise Eski Türkçede ‘dürüst, sadık, doğru, samimi’ anlamına gelmektedir (DS, 1969: 315; Caferoğlu, 1993: 77). Örneğin, Divanu-lûgat’it Türk’te geçen *köni er* tabirinde erin dürüst olduğunu bildirmektedir (DLT, III, 237). Bundan başka *köni* kelimesi ‘dürüst, sadık, doğru, samimi’ anlamlarında Köni Kuz, Köniçuk kiÇiadlarında da geçmektedir (Mahpirov, 1997: 194). Demek ki, *küni* Çeklinde okunan kelimeyi Köktürk yazısı yazım kurallarına göre *köni* Çeklinde de okuyarak ‘dürüst’ anlamına gelen kiÇ adı ögesi olarak açıklayabiliriz. Bunu E 17 Çaa-Hol V yazıtındaki Tüz Bay Küç Bars Külüg kiÇi adında geçen ve ‘doğru, dürüst’ anlamına gelen *tüz* kelimesi kanıtlamaktadır. Köl Tigin yazıtındaki ‘begleri yeme, bodunu yeme tüz ermiÇ’ cümlesinde geçen ve ‘doğru, dürüst’ anlamına gelen *tüz* kelimesi kiÇiadlarında kiÇnin doğru, dürüst, sadık olduğunu gösteren tasviri öge olarak kullanılmışÇtır (Useev, 2011: 218). Çeri sürülen *köni* kelimesi de bu kelimeyle eÇanlamlıdır. Dolayısıyla hem yazım, hem anlam bakımından **𐰽𐰺𐰍** harfler kümesinin *köni* Çeklinde okunması uygun olmaktadır.

Tirig kelimesinin kiÇiadının kadın adı olduğunu gösteren hiç bir özelliği yoktur. Yani bu kelime erkek adları olduğunda hiç Çüpheolmayan kiÇiadlarında (Üçin Külüg Tirig (E 3, 3), Arslan Külüg Tirig (E 44, 5), Beg Terken Öge Tirig (E 53, 3), Tirig Beg (E 98, 3)) geçmektedir. Dolayısıyla *tirig* kelimesi yazıt sahibinin kadın olmaktan çok erkek olduğunu göstermektedir.

Ölk okuyanlar tarafından ‘ağabey’ anlamına gelen *içi* kelimesi olarak doğru okunan, ancak sonraki çalıÇmalarda ‘eÇ, koca’ anlamına gelen *işi* kelimesi olarak düzeltilen kelimeye gelirse yazıtın elde bulunan resimlerine bakıldığında söz konusu kelimenin ortasındaki harfin **ş** sesini gösteren **Λ** değil, **ç** sesini gösteren **人** harfi olduğu açık-seçik görülmektedir¹. Bir diğ er üzerinde durulması gereken nokta KormuÇın’ın akrabalık teriminin özel isimden sonra gelmesi, bu örnekte *içi* kelimesinin Külüg Tutuk özel isminden sonra gelmesi Türkçenin söz dizimi kurallarına aykırı olduğunu belirtmesidir (KormuÇın, 1997: 207). Bu görüÇe katılmak mümkün değildir. Çünkü, Türkçede akrabalık isimleri özel isimden sonra da gelmektedir. Örneğin, L. Karahan bir Çahıs ismiyle, bir unvan veya akrabalık isminden kurulan kelime grubu diye adlandırdığı söz dizimi yapısının *şahıs ismi + unvan veya akrabalık ismi* (Osman + dayı, Fevziye + hanım) Çeklinde olduğunu ifade etmektedir (Karahan, 2007: 68). Diğ er Yenisey yazıtlarında da akrabalık isminin özel isimden sonra geldiği örnekler vardır. Mesela, E 22 Çaa-Hol yazıtının ikinci satırında ‘bugra eÇim süledim (*Bugra ağabeyimle sefere çıktım*)’ cümlesinde ‘ağabey’ anlamına gelen *eçi* akrabalık ismi Bugra özel isminden sonra gelmiÇtir. Kononov Köktürk harfli yazıtlardaki *ögüm İlbiğe Katun, kañum İlteriş Kagan, inim Kül Tegin* Çeklindeki, yani akrabalık ismi + özel isim Çeklindeki tamlamalara değindiğinde Türkiye Türkçesinde de böyle yapıların olduğunu belirterek bu Çekildeki yapıların Türkçe için kural olmadığını ifade etmekte ise (Kononov, 1980: 214), Y. Torun Türkçede baÇangıÇtan beri var olan *kişi adı + unvan veya akrabalık adı* diziliÇinin sözdizimsel olarak Türkçenin *yardımcı unsur + asıl unsur* diziliÇine aykırı olduğu sonucuna varıldığını, ancak Talat Tekin gibi bazı bilim adamları tarafından *kişi adı + unvan veya akrabalık adı* diziliÇinde kiÇiadının

¹ Ekteki resimlere bakınız.

sözdizimsel olarak niteleyici olarak değerlendirilmesi bu diziliş Türk söz dizimi mantığı açısından anlaşılır kıldığını belirtmektedir (Torun, 2006: 368). Dolayısıyla hem görsel, hem de gramer bakımından *içi* kelimesi olarak okunan bu kelime Külüg Tutuk adlı kişinin Köni Tirig'in ağabeyi olduğunu göstermektedir.

Kormuġın bu fiilin 'yetişirmek', 'büyütmek' anlamı yok demesine rağmen *kişi kıl-* birleşik fiili bu yazıtta doğrudan 'kişi etmek, büyütmek, kendi hayatını kendi kazanacak düzeye ulaşırmak' anlamında kullanılmıştır. Bunu *kıl-* yardımcı fiilinin neticesini gösteren *bol-* yardımcı fiili ile kurulmuş *kişi bolmak*deyiminin Kırgız Türkçesinde 'büyümek, gerekli tecrübeye sahip olarak kendi hayatını kendi kazanacak düzeye ulaşmak' anlamına geldiği kanıtlamaktadır (Osmonova ve diğerleri, 2001: 267).

Kormuġın tarafından kumanın kocasının büyük eğyle veda etmesini gösteren kelime olarak anlamlandırılan ve yazıtın bir kadına dikildiğini gösteren delil olarak ileri sürülen *apa* kelimesine gelirsek, bu kelime E 11 Begre yazıtında geçen ve erkek adı olduğu Güple uyandırmayan Tör Apakiġ adında geçmektedir. Bundan başka Külüg Apa (E 20, 2), Yol Apa (E 24, 9), Öz Apa (E 126) kiçiadlarında da kullanılmaktadır. Demek ki *apa* kelimesini erkeğe ait olarak anlamlandırmak mümkündür. Gerçekten de *apa* kelimesi Eski Türkçede 'abla' anlamından başka 'baba', 'amca' anlamlarına gelerek kişi adlarında baba kültünü göstermektedir (Tenişev vd., 2001: 655).

Söz konusu yazıtın kadına ait olduğu tezini çürüten en önemli delil yazıtın son satırındaki *kuydaki kunçuy* 'evdeki eğ tabiridir. H. girin User Köktürk harfli yazıtlardaki *katun* ve *kunçuy* sözcüklerinin yer aldığı cümleleri inceleyerek, sözcüklerin anlam ve kullanım alanlarını, *katun* ve *kunçuy*lar anısına yoğ töreni yapılp yapılmadığını, yazıt dikilip dikilmediğini konu edinen bildirisinde *kuydaki kunçuy*tabiri Kormuġın'ın E 6 Barık II yazıtının kadına ait olabileceği tezini zayıflattığını belirterek bu yazıtın kadına ait olduğuna kuşlu duymaktadır (User, 2011: 287).

Sonuç

Yukarıda anlatılardan hareketle söz konusu yazıtın *Köni Tirig* 'Kuma Tirig' adlı kadına değil *Köni Tirig* 'Dürüst Tirig' adlı erkeğe ait olduğu ileri sürülebilir. Zaten Kormuġın ilk çalışmalarında kadına ait olduğuna emin iken, son çalışmasında yazıtın metni ile tercümesini hem erkeğe hem de kadına ait ġıkilde vermiştir (Kormuġın, 2008: 96-97).

Bize göre *Köni Tirig* 'dürüst, doğru tirig' adlı kişiüç yaşında babasız kalmaktadır. Onu, babası tarafından akrabalık ilişkisi olan kişi, yani amcası Külüg Tutuk kendi oğlu gibi büyütmüştür. Bu durum 'kişietmek, büyütmek, kendi hayatını kendi kazanacak düzeye ulaşırmak' anlamına gelen *kişi kıl-* birleşik fiili ile verilmiştir. Böyle akrabalık ilişki, yani babası vefat eden birisinin amcası tarafından büyütölmesi Türk halklarında yaygın olmuştur. Örneğin, Abramzon Kırgız ve Kazak Türklerinde babasından ayrılan çocuğın babasının akrabaları, daha çok onun erkek kardeçeri tarafından himayeye alınarak büyütöldeğünü belirtmektedir (Abramzon, 1990: 282). Bundan dolayı son satırda merhum kendisini babası gibi büyüttüğü için *kuydaki kunçuy* tabiri ile verilen eğyle birlikte *apa* kelimesi aracılığıyla amcasına, ağabeyine de seslenmektedir.

E 6 Barık II Yazıtının

Asıl Metni

ጸብሃ፡ ያጥዓዝ፡ ብጽላደሰ፡ ማሕበሩ ባ .1
 ብብሐር፡ ብሰላም፡ ጸላ፡ ላላ፡ ጭሃባ .2
 ጸሐዮ፡ ለ፡ ጸሐዮ፡ ያሃ፡ ልዕሊ .3
 ታጸ፡ ጸብሃ፡ ብጽላደ፡ ብሐር፡ ብሰላም .4

Okunuşu

1. köni tir(i)ğ üç y(a)ğ(ı)mda k(a)ns(ız) bold(u)m
2. külüğ tutuk iç(i)m kiçikildi
3. buñusuz (e)rde b(e)n (e)rdim
4. kuydaki kunç(u)y(ı)mga (a)d(ı)r(ı)ld(ı)m, (a)p(a)ma.

Tercümesi:

1. (Ben) Köni Tirig üç yaQmda babasız kaldım.
2. (Dolayısıyla, beni) Külüg Tutuk ağabeyim kiGikıldı (kendi himayesine alarak büyüttü).
3. Ben kaygısız erler arasında idim.
4. (Kaygı buymuQ evdeki eQmden ayrıldım, amcamdan (ayrıldım)).

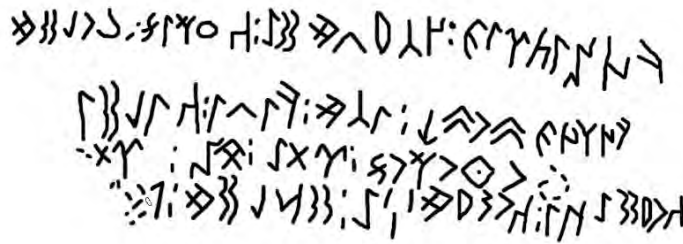
KAYNAKÇA

- ABRAMZON, S. M., (1990). *Kirgizi i İh Etnogenetiçeskiye i İstoriko-Kul'turniye Svyazi*, Frunze.
- AMANCOLOV, A. S., (2003). *İstoriya i Teoriya Drevnetyurkskogo Pis'ma*, Almatı: Mektep.
- BATMANOV, ĞA., (1959). *Yazık Yenisyyskih Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pis'mennosti*, Frunze.
- CAFEROĞLU, Ahmet, (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3. baskı, Ğstanbul: Enderun Yayınları.
- CLAUSON, Sir Gerard, (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- DLT: *Divanü Ligat-it-Türk Tercümesi I, II, III, IV* (çev. Besim Atalay), 1998, Ankara, 4.baskı.
- DS: *Drevnetyurkskiy Slovar'*, 1969, Moskova-Lenigrad.
- KARAHAN, Leyla, (2007). *Türkçede Söz Dizimi*, 12. baskı, Ankara.
- KONONOV, A. N., (1980). *Grammatika Yazık Tyurkskih Runiçeskih Pamyatnikov (VII-IX vv.)*, Leningrad.
- KORMUĞİN, Ğ V., (1986). *Tekstologiçeskiye Razıskaniya v Oblasti Yeniseyskoy Runiki (K Voprosu O Jenskih Pominal'nıh Nadpisyah)*, Turgologiga (K Vosmidesyatiletıyu Akademika A. N. Kononova), Leningrad, s. 165-171.
- KORMUĞİN, Ğ V., (1997). *Tyrkskiye Yeniseykiye Epitafii*, Moskova.
- KORMUĞİN, Ğ V., (2008). *Tyrkskiye Yeniseykiye Epitafii, Grammatika, Tekstologiya*, Moskova.
- MAHPĖROV V. U., (1997). *Imena Dalekih Predkov*, Almata.
- MALOV, S. E., (1952). *Yeniseyskaya Pis'mennost Tyurkov*, Moskva-Leningrad.

Turkish Studies

- OSMONOVA C. ve diğeri, (2001). *Kırgız Tilinin Frazеologiyalık Sözdüğü*, Biçlek: KTMÜ yayınları.
- TENÇEV E. R ve diğeri, (2001). *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov, Leksika*, genişletilmiş I. baskı, Moskova: Nauka.
- TORUN, Yeter, (2006). Türkçede Unvan Grupları ve Diziliş Özellikleri Üzerine, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, s.361-368.
- USEEV, Nurdin, (2011). *Yenisey Cazma Estelikleri I: Leksikası cana Tekstter (Yenisey Yazıtları I: Söz Varlığı ve Metinler)*, Biçlek: Kırgız Milli Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü ve KTMÜ Yayınları.
- USER, Hatice, girin, (2011). Runik Türk Yazıtları Çerçevesinde Katun Ve Kunçuy, Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290 Yılı (720-2010) Sempozyumu *From Ötüken to Istanbul, 1290 Years of Turkish (720-2010)* 3-5 Aralık 2010, İstanbul / 3th-5th December 2010, İstanbul 2011, s. 281-292.
- VASÇYEV, D. D., (2011). Güney Sibirya'daki Gök Türk Runik Yazıtlarında Adları Geçen Kişilerin Hayatları ve Kahramanlıkları Hakkındaki Tarihi Bilgiler, 'Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl' Konuu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (26-29 Mayıs 2010) *Bildiriler Kitabı* (Editör: Ülkü ÇELİK gAVK), 2. Cilt, s. 901-910.

E 6 Barık II Yazıtının Çizimi



E 6 Barık II Yazıtının Resmi



Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



(<http://irq.kaznpu.kz/?lang=k&mod=1&tid=2&oid=8&m=2>)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



BAKÜ İÇERİ ŞEHİR'DE SELÇUKLULAR DÖNEMİNDEN KALMA İKİ MESCİT: SINIG GALA (MUHAMMED) (1078) VE AŞUR (1169) MESCİTLERİ

*Ramazan UYKUR**

ÖZET

Bakü'de bugün İçeri Şehir adıyla anılan eski Bakü yerleşiminde küçük ölçeklerde inşa edilmiş çok sayıda mescit bulunmaktadır. Bu makalede Selçuklular'ın Anadolu dışında Azerbaycan Bakü'de bıraktığı maddi kültür izlerinden en erken tarihli iki örnek ele alınmıştır. Çalışmada Türk dünyasında az bilinen bu iki eserin tarih, bani, plân, mimari ve bezeme gibi yönleriyle ayrıntılı biçimde ele alınması amaç edinilmiştir. Bu sebeple Bakü ve çevresindeki yapılarda: gerekli ölçümler, teknik çizimler ve fotoğraflama işlemleri yapılmıştır. Bunun ardından Bakü Berpa Arşivi'nde, Ahundov Kütüphanesi'nde ve Türkiye kütüphanelerinde kaynak araştırmaları ile çalışma tamamlanmıştır¹. Türkler Anadolu'yu iskân edinmeleri ile başlattıkları süreçte elde ettikleri siyasi/askeri başarılarının yanında; belleklerinde getirdikleri estetik hissi, mimari anlayışı ve sanat biçimlerini de yeni yurtlarında uygulamışlardır. Bu hareketlilik boyunca geçtikleri güzergahlarda meydana getirdikleri kentlerde bıraktıkları izlerden, Anadolu öncesindeki kültürel mirasın örneklerini bulmak mümkündür.

Her iki yapının da Selçuklular'dan günümüze ulaşabilmiş en erken tarihli iki eser olması Türk mimarisindeki gelişimin izlenmesi bakımından önemlidir. Selçuklular'ın Bakü'ye gelmesinden sonra inşa edilen ilk yapı olan Sınıg Gala Mescidi statik problemleri olan, sert kaba görüntülü ve yapıdan bağımsız büyük minaresiyle dikkat çekmektedir. Aşur Mescidi ise, çift katlı cephe düzenlemesi ve harimi bölen bezemeli destek kemeriyle az daha gelişmiş mimari arayışın bir ürünüdür. Ancak her iki kübik yapıda göze çarpan kusur; ağır, basık/karanlık başarısız bir mekan uygulamasıdır. Sonuç olarak, küçük ölçekli yapılar olmalarına rağmen Türk sanatı açısından bir yenilik getirmemekle birlikte; mimari çizginin izlenmesi bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Bakü, Muhammed (Sınıg Gala) Mescidi, Aşur Mescidi.

* Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Ün. Fen Edebiyat Fak., Sanat Tarihi Bölümü, El-mek: reuykur@gmail.com

**(TWO MASJID AROUND BAKU İÇERİ ŞEHİR REMAINING
FROM SELJUKS: SINIG GALA (MUHAMMED) (1078) AND
ASHUR (1169) MASJIDS)**

ABSTRACT

Today, there are a great many of small scaled masjids in old Baku, which is called today İçeri Şehir (The Inland City). In this paper, the earliest two cultural material samples of Seljuks in Azerbaijan as well as Anatolia are depicted. In the study, the main aim is the investigation of these two works, which are little known in Turkish world, in some points of view such as their history, contractors, designs, architectures and ornament. For this reason, in a number of buildings in Baku and around it, some procedures were performed such as required measures, technical drawings, and photographing. After that, the study was completed with source inquiries in the Archives of Baku Berpa, Ahundov Library along with a number of Turkish libraries. Consequently, in their new homelands too, Turks tended to apply the aesthetical values, architectural approach and artistic motives which they brought in their mind together as well as remarkable political achievements which they obtained by housing Anatolia. Therefore, it is highly probable to come across such samples of pre-Anatolian cultural heritage in the cities they built or on the routes they passed through during this mobility.

Both of the buildings are considered remarkable in that they are the earliest samples from Seljuks which have remained until today, making it available for us to track down the developments in Turkish architecture. *Sinig Gala Masjid*, the first small built after Turks' arriving in Baku, is still found remarkable since it has statical problems as well as its slipshod appearance and its huge minarets that is independently built from the main building. As for the *Ashur Masjids*, with its two storey facade and embellished supporting arch separating the inside, it is undoubtedly a work of a less-developed architectural style establishment of the period. However, the most considerable drawback in both of the vaulted buildings is the practise of gloomy, dim and failed locations. As a result, even though they are small scaled buildings, they don't raise anything new, they are both important in order to closely trail the architectural line of the period.

Key Words: Baku, Muhammed (Sinig Gala) Masjid, Aşur Masjid

Giriş

Bakü Hazar Denizi'nin kuzeyinde sanayi ve ticaret çehri olan bir liman kentidir. Kentin adı X. yüzyılda Arap seyyahlardan İstahri ve Makdisi de Bākūh, Biruni'de Bākū, Mesûdi'de Bākūh ya da Bākāh, Hamevi'de Bākūya olarak geçmektedir. Çanlılar ise kente Bādkūba adını vermişlerdir (Bala, 1993, 259-261; Al-Mas'udi, 1861, 25; Mes'udi, 2005). Ayrıca burada yaşıyan Çarçarlı bir topluluk olan Bayi'lerden dolayı Bakü adının verildiği de ileri sürülmektedir (Ашурбејли, 1958, 735; Ağaoğlu, 1929, 35-40).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Bakü doğulu seyyahların verdikleri bilgiler doğrultusunda yüzyıllardan beri petrol zengini bir bölge olarak bilinmektedir. (Щеблыкин, 1943, 14; Әбдуррәшид әл-Бакуви, 1992, 116-118²; Aslanapa, 1979, 47; Halit, 1933, 207-208³).

XI. yüzyılda bölgeye ilk Selçuklu akınları Alparslan döneminde, Kara Tegin tarafından gerçekleştirilmiştir. ğirvanġah Kesrani Hanedanlarından Feriburz bin Salar döneminde (1063-1096) Selçuklu hakimiyeti kabul edilmiştir (Turan, 1996, 163-165). XII. yüzyılda Azerbaycan Atabegleri döneminde, Irak Selçuklularıyla çatışmalar olmuş, ğemseddin Ğideniz, Selçuklu Hükümdarı Mesud’un isteği üzerine Aran, Gence ve ğirvan’ı ele geçirmiştir. Bunun üzerine Atabeg Kızılarşan (1186-1192) ğirvan’ı iġgal ederek ğamahı’yı almıştır. ğirvanġah’ın Bakü’ye çekilmesiyle payitaht geçici olarak Bakü’ye taşınmıştır (Bünyadov, 1984, 159).

1501 senesine kadar ğirvanġahlar devletinin payitahtı olan Bakü, bu tarihte ğah Ğmail tarafından ele geçirildiyse de 1583 tarihinde Osman Paġa tarafından alınarak 1606’ya kadar Osmanlı yönetiminde kalmıştır (Cihangir, 1342/1924). 1724 yılında Osmanlı ile Rusya arasında yapılan savaşın sonucunda Bakü Rusların kontrolüne geçti. 1734 den 1747 yılına kadar kısa bir süre Ğan hakimiyetine geçen Bakü bu tarihten sonra Ğan ğahı’nın ölümüyle bir hanlık haline gelmiştir.

1828 Osmanlı-Rus Türkmençay antlaşması ile Rusya’ya bağlanan Bakü, 1859 senesine kadar ğamahı vilayetine bağlı bir kaza iken, bu tarihten itibaren vilayet olmuştur.

Bakü 1918-1920 yılları arasında kısa bir süreliğine kurulmuş olan Azerbaycan devletine, ardından da Sovyetlerin iġgali ile kurulan Azerbaycan SSR’na bağımsızlık yapmıştır. Bakü, Sovyetler Birliği’nin dağılması neticesinde 1991 yılında kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti’nin de başkentidir. Bugün Bakü’de halen sağlam olarak kalmış olan Kale Ği’nde hanlar, cami ve mescitler, türbe ve kervansaraylar bulunmaktadır. Özellikle XV. yüzyılın ilk yarısında ğirvanġahlar’dan I. Halilullah tarafından yaptırılan saray külliyesi önemli yapılardandır.

Bakü Muhammed (Sınıg Gala) Mescidi

Yapının Yeri ve Adı:

Yapı Bakü’nün bölge halkı arasında Ğeri ğeher olarak bilinen, Kale Ği’nde yer almaktadır. Halk arasında ve yayınlarda Muhammed Mescidi veya Sınıg Gala Mescidi isimleri ile bilinmektedir (Усейнов vd., 1963, 71; Гияси, 1991, 43-44)⁴.

Yapıda iki adet kitabe bulunmaktadır⁵. Bunlardan bir tanesi kuzey cephedeki kapının doğusunda, diğeri de minarenin Ğerefesi altındadır (fotoğraf 1, 2).

Kapının doğusunda bulunan dört satırlık Arapça inşakıtabesi şöyledir.

بسم الله الرحمن الرحيم
هذه عتبة الممسجد بأمز الا
سني تبتدئ في س م ح م ب ل ب ي ب ك ز
ب ل ب ر ح س ن ت ا ح د ي س ب ع ن و ا ر ب ع ن ت

Okunuğu:

1. Bismillâhirrahmânirrahîm
2. hâzihî imâreti’l-mescid mâ emere el-Ü-
3. stâd er-Reîs Muhammed bin Ebî Bekr
4. bi-târîhi sene ehad ve seb’îyne ve erba’â mi’e

Çevirisi: Esirgeyen ve bağımlı olan Allah'ın adıyla; bu mescidin yapımını Ebubekr oğlu Üstâd er-Reîs Muhammed 471(1078-79) senesinde emretti⁶.

Minarenin Çeşmesi altındaki kitabede, Kuran'ın Âra suresinin 79 ve 80'inci ayeti⁷ rekedilmiştir⁸. Ancak 80. ayetin tamamı yazılmamıştır.

Arşivde yapmış olduğumuz araştırmalarda yapıya ait bir vakfiye ya da belge bulunamamıştır. Kitabeden anlaşıldığına göre Mescit 471(1078-79) tarihinde Ebî Bekr oğlu Üstâd er-Reîs Muhammed tarafından yaptırılmıştır.

Ebî Bekr oğlu Muhammed'in kimliği konusunda yayınlarda bilgi yoktur⁹. Kitabede adı geçen Üstâd er-Reîs Muhammed'in yapının banisi mi yoksa mimarı mı olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır. Kitabede geçen er-Reîs ve yapının inşasını "emretti" (emere) kelimelerinden yola çıkılarak, bölgede yönetici ve eserin banisi olduğu ileri sürülebilir¹⁰. Ayrıca, yine kitabede yer alan "Üstâd" unvânı bu inşanın yapının mimarı olabileceğini de akla getirmektedir. Kitabedeki bilgiler göz önünde bulundurularak, başka bir kanıt bulununcaya kadar yapının hem banisi, hem de mimarının Ebî Bekr oğlu Muhammed olduğunu düşünmek en doğru olanıdır.

Yapının Tanıtımı

Plan Tanıtımı

İki katlı olarak inşa edilmiş olan yapının üst katı, harime girişi mekanı ile harim bölümlerinden oluşmaktadır. Girişmekanının kuzey cephesindeki açıklığından önce girişmekanı olarak tasarlanan birime, buradan ise yaklaşık dikdörtgen planlı harim kısmına geçilmektedir. Harimin tam bir dikdörtgen ölçülerinde değil, çarpık olduğu gözlenmektedir. Harimin güney duvarı ekseninde mihrap nişi bulunmaktadır. Harim, yapının beden duvarlarına oturmuş sivri beşik tonozludur (çizim 1). Alt kata güney cepheden girilmektedir (Pırazajev, 1952, 633)¹¹. Mescidin batısında yapıdan bağımsız inşa edilmiş minare yer almaktadır (fotoğraf 2, 3, 4).

Dış ve İç Tanıtım

Kuzey-güney doğrultusunda meyilli bir arazi üzerinde konumlanmış olan yapıya kuzeydeki girişmekanı biçiminde tasarlanan bölümün cephesinde yer alan kapıdan girilmektedir. Girişbölümü harim cephesi boyunca devam etmez, harimin doğu köşesine yerleştirilmiştir. Bu bölümün batı cephesinde bir kapı daha açılmıştır. Kuzey cephe zeminden 5.94 m. yüksekliğindedir (fotoğraf 3). Kapının doğusunda zeminden 1.75 m. yukarıda 0.60x0.86 m. ölçülerindeki yatay dikdörtgen kitabe yer almaktadır (fotoğraf 1). Kuzey cephenin zemininde doğusuyla batısı arasında kot farkı oldukça yüksektir. Kitabenin bulunduğu cephenin zeminden yüksekliği en üst noktası 4.20 m.dir. Kuzey cephe üzerindeki sivri kemerli kapının kemer başlangıç noktası yerden 2.21 m. yukarıda başlamakta ve 2.93 m. yükseklikte sona ermektedir.

Yapının doğu cephesi konutla bitişik vaziyettedir. Güney cephe ise arazinin eğimli olmasından dolayı çift katlı olarak düzenlenmiştir. Güney cephenin ekseninde duvarı desteklemek amacıyla dış taçkılık yapan payanda gibi tasarlanmış, duvar örgüsü zeminden başlayarak, cephe boyunca bir kale burcunu hatırlatır şekilde devam etmektedir. Cephenin üst katında dikdörtgen niş içinde sivri kemerli iki pencere; alt katın bitiş seviyesinde de yine sivri kemerli iki küçük pencere açılmıştır. Güney cephenin batısında alt kata giriş sivri kemerli kapıdan sağlanmaktadır (fotoğraf 4). Batı cephenin güney ucunda zeminden yüksekliği 1.98 m. dikdörtgen kapı açılmıştır (fotoğraf 7).

Yapının kuzey cephesindeki kapıdan tonoz yüksekliği 3.93 m. olan giriş mekanına ulaşılmaktadır. Bu girişmekanı ile harim arasında da kot farkı bulunmaktadır. Girişmekanından

harime, kemer baÇangıcı 2.21 m. ve en üst noktası 2.93 m. olan sivri kemerli ve lentosu bezemeli bir kapıdan geçilmektedir (fotoğraf 5).

Yapının alt katına bütün uğraÇarımıza rağmen kilitli olması sebebiyle girilememiÇtir.

Mescidin kuzey duvarının kuzeydoğu ucunda kapı, doğudaki duvarın güney ucunda niÇ güney duvarı ekseninde dikdörtgen bir niÇiÇerisinde yapının mihrabı yer almaktadır. Mihrap: üç sıra mukarnas kavsaralı, sivri kemerli ve iki sıra mukarnas mihrabiyelidir. Mihrap kemeri baÇangıcı 1.75 m., kemer yüksekliği 2.76 m., ve duvar yüzeyinden itibaren derinliği 1.14 m.dir (fotoğraf 6). Mihrabın doğu ve batısında 1.10 m. yukarıda baÇayan, 1.70 m. yüksekliğinde iki pencere görölmektedir. Batı duvarının güney ucunda ise zeminle aynı kotta 1.93 m. Yüksekliğinde kapı açıklığı görölmektedir. Harimin doğusu ile batısı arasında kot farkından dolayı yapının sivri beÇk tonozunda yükseklik farkı oluÇmuÇtur. Böylece tonoz doğu yönde 2.81 m. de baÇamakta ve 3.90 m. yükseklikte bitmekteyken; batıda 2.81 m. yukarıda baÇayıp 3.80 m. yükseklikte sona ermektedir.

Mescidin batısında yapıdan bağımsız olarakyer alan ve kalıntılardan anlağıldığı kadarıyla kare bir kâideye oturan silindirik gövdeli minare¹² zeminden yaklağık 22.46 m. yüksekliğindedir (fotoğraf 7). Minarenin 18.17 m. yukarısında ise korkuluğu bezemeli Çrefe bulunmaktadır. Çrefe korkuluğunun altı iki sıra mukarnas ve kitabe kuÇĐı ile çevrelenmiÇtir. Minare gövdesinin Çapı ilk 10 metreye kadar değiÇmiÇtir bu yükseklikteki kitabe kuÇĐından sonra incelererek daralmaktadır. Minarenin üç kapı ve iki mazgal pencere açıklığı bulunmaktadır. Çık kapı minare gövdesinin güneydoğu yönünde zeminden 2.12 m. Yukarıda, 2.17 m. yüksekliğindedir. Çikinci kapı açıklığı yaklağık 9 m. yukarıda olup, minarenin doğusunda 1.60 m. yüksekliğindedir. Her iki kapının sövesi sivri kemerli tek parÇa taÇan oluÇmaktadır. Minare gövdesinin güney kısmında minarenin Çrefesine geÇilen üçüncü kapı yaklağık 17 m. yukarıda baÇar, 1.76 m. yüksekliğindedir. Minare basamakları yükseklikleri 0.20x0.33 m., uzunlukları 0.60x0.90 m. ölçülerinde değiÇmektedir (fotoğraf 2, 7).

Yapının GeÇirdiği Onarımlar

Yapının geÇirdiği onarımlara ait tarih veren belge veya fotoğraf bulunamamıÇtır. Yapının yenilendiği ise; malzeme farklılıklarından ve onarım izlerinden anlaÇılmaktadır. 1988 yılında yapının çevresinde yapılan kazılar sonucunda üst kattan bağımsız bir giriÇ olan alt kat ortaya ÇıkartılmıÇtır (Sayan, 2004, 85).

GiriÇ mekanının kuzey cephesindeki kapının üzerinde yedi sıra taÇ tamamen yenilenmiÇtir. Ayrıca giriÇ kısmı olarak düzenlenen bölümünün yapının beden duvarını kesiyor olması, buranın mescitten daha sonraki bir tarihte yapılmıÇ olabileceğini düÇündürmektedir. Mescidin kuzey cephesi üzerinde 0.58x0.57 m. ölçülerinde pencere ya da kitabe yeri olabilecek örölmüÇbir iz; batı cephede ise üst seviyede örölerek kapatılmıÇbir pencere yeri bulunmaktadır. Yapının güney cephesi alt kat seviyesinde taÇardaki erimeden dolayı yer yer değiÇtirilmıÇ;cephede görölen pencerelerin taÇÇebekeleri ise sonradan yapılmıÇtır (fotoğraf 3).

Yapıdan bağımsız halde bulunan minarenin kâide taÇarının ve Çrefeden yukarı kısmının yenilendiği onarım izlerinden anlaÇılmaktadır (fotoğraf 7).

Rızayev'den öğrendiğimize göre, mescit için halk arasında günümüze kadar ulaÇmıÇbazı rivayetler vardır. Sözde burada önceleri ateÇperestlerin, AteÇTapınaĐı¹³ varken sonradan bu yapı mescide dönüÇtürölmüÇtür denilmektedir (Pзаев, 1952, 632). 1988 yılında yapılmıÇolan kazılarda da, Çlam öncesi döneme ait dini tören buluntularının ortaya Çıkartılmasıyla mescidin bir ateÇğh üzerinde inÇaedildiği iddia edilmiÇtir (Fə tullayev, ve Fiqarov, 2003, 52). Günümüzde bu teoriyi

kanıtlayabilecek herhangi bir kaynağın olmaması nedeniyle bunun ne denli gerçek olduğunu söylemek zordur.

Yapının alt katı ile harim bölümü arasında herhangi bir organik bağ bulunmaz ve yayınlardan öğrendiğimize göre mescidin alt kat güney cephesi üzerindeki girişkapısı 1920 yılında ilave edilmiştir (Ризаев, 1952, 633).

Ayrıca, yine herhangi bir kanıt olmaksızın yerli halktan mescidin bir zamanlar hanekâh/mollahâne olarak kullanıldığına dair söylentilerin de olduğunu öğrenmekteyiz (Ризаев 1952, 633).

Bugün yapı mescit olarak ibadete açıktır.

Malzeme-Teknik

Yapının cephelerinde, girişbölümü, harim ve minarede düzgün kesme taş kullanılmıştır. Kuzey cephenin batıya kırılma yapan bölümünde kabayonu taş, güney cephede bazı bölgelerde moloz taş malzeme kullanılmıştır.

Bezeme

Süsleme yönünden sade olan yapıda az miktarda bitkisel, geometrik ve yazı bezeme bulunmaktadır. Bitkisel bezeme olarak kuzeyde yer alan giriş kapısının sövelerinde palmet, mihrapta yer alan yıldızlar içinde kıvrım dal, minarenin Çirafe korkuluğunda ise çiçek motifleri vardır (fotoğraf 2, 5, 6).

Geometrik bezeme olarak, harime girişkapısı sövelerinde ve mihrap köşüklerinde beş kollu yıldız, minare korkuluğunda ise altı kollu yıldız ve altıgenlerden oluşan süsleme görülmektedir. Yazı bezeme çeşidi olarak, minarede kûfi üslup bulunmaktadır (fotoğraf 1, 2, 5, 6).

Bakü Aşur Mescidi

Yapının Yeri ve Adı:

Yapı Bakü'nün bölge halkı arasında Çeri ğeher olarak bilinen, Kale Çi'nde Gız Galası'nın karşısında, "Büyük Gala Köğesi" Sokağındadır. Halk arasında ve yayınlarda AĞır Mescidi veya Lezgi Mescidi isimleri ile de bilinmektedir¹⁴.

Çatarihini veren üç satır Arapça yapı kitabesi harimde mihrap niçnin üstünde kartuğ içerisinde (fotoğraf 8, 9). Yapıda bir başla kitabe harim destek kemeri üzerinde silmede yer almaktadır. Ancak AĞır tahribattan dolayı ne yazdığı okunamamaktadır (fotoğraf 18).

1 عملہل بتبعہش وینابز
2 یم ن چرویت سرت
3 بع وین و حسمس بیت

Okunuğu:

1. Amele Üstâd ÂĞır bin Çir-
2. him Neccar Bakuvieh sene
3. seb'a ve sittin ve hamse mi'e.

Çevirisi: Bakülü Neccar Çbrahimoglu Üstâd AĞır 567(1171-72) senesinde yapmıştır.

Bakü Azer Berpa Lahiya Enstitüsü Arçivi'nde yapmış olduğumuz araştırmalarda yapıya ait bir vakfiye bulunamamıştır. Kitabeden anladığına göre mescit 567(1171-72)¹⁵ tarihinde Çbrahimoglu AĞır¹⁶ tarafından yapılmıştır. Çbrahimoglu AĞırın kimliği ve mescidin banisinin kim olduğu konusunda yayınlarda bilgi yoktur. Kitabede meslek unvânı olarak "Üstâd" sıfatını kullanan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Örahimoğlu AŞurun yapının mimarı ve yine kitabede geçen “neccar” kelimesinden marangoz olduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu’da Mengücek, Saltuklu ve Selçuklu yapılarının bazılarında eserin mimarını belirtmek için “el-Benna” ve “Bennahu” sıfatları yanında AŞur Mescidinde olduğu gibi “Üstâd” sıfatı da sıkça kullanıldığı da bilinmektedir (Sönmez 1995).

Yapının Tanıtımı

Plan Tanıtımı

Yapı dikdörtgen planlı harim ile harimin güneydoğusunda yer alan ve mescidin yarısı kadar alana sahip olan alt kat bölümünden oluşmaktadır. Harime kuzeydoğu cephenin kuzey ucundaki açıklıktan girilmektedir. Harimin güneydoğu duvarı ekseninde ve güney köşesinde iki mihrap niş bulunmaktadır. Harim ortasında destek kemeriyle güçlendirilmiş, sivri beşik tonozla örtülmüştür (çizim 2).

Dış ve İç Tanıtım

Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda konumlanmış olan yapının bulunduğu arazi ile önünden geçen yol arasında 3.22 m.lik kot farkı vardır. Yapıya yaklaşık 6.00 m. yüksekliğindeki kuzeydoğu cephenin, kuzey ucunda yer alan kapıdan girilmektedir. Cephe yaklaşık 3.00 m.’ye kadar kesme taş ile örölü iken bu yükseklikten sonra kaba yonu taş ile tamamlanmıştır. Kapı açıklığı en dışaki diğerlerinden daha geniş üç dikdörtgen çeritle çevrelenmiştir. Kapı, kemer bağangıcı kapı sövesinden 1.55 m. yukarıda bağlayan ve tepe noktası 2.01 m. olan sivri kemerlidir (fotoğraf 10).

Güneybatı cephenin yüksekliği yaklaşık 4.00 m.’dir ve tam ortasından bir konutla bitmektedir. Cephe beden duvarından yaklaşık 0.20 m. dışarı çıkıntı yapan kabayonu taş sırası ile son bulmaktadır.

Güneydoğu cephe zeminden yaklaşık 7.83 m. yüksekliğindedir ve üç farklı taş malzeme ile üç bölüme ayrılmıştır. Cephenin yerden 1.73 m. yüksekliğindeki en alt sıra taş örgüsü, cepheden 0.2 m.’lik bir çıkıntı yapmaktadır. İkinci taş sırası bir sıra yatay, bir sıra dikey yerleştirilmiş altı sıra ve düzgün kesme taş örgüsüdür. Bu altı sıradan sonra kaba yonu taş örgüsüyle devam eden cephe silmelerle sona ermektedir. Cephenin üst seviyesi ekseninde üzerinde hafifletme lentosu olan zeminden 6.00 m. yukarıda 1.03 m. yüksekliğinde basık kemerli pencere açılmıştır. Güneydoğu cephede alt kat olarak tasarlanan bölüm, tepe noktası zeminden 1.08 m. yüksekliğinde ve kemer kalınlığı 0.37 m. olan iki yuvarlak kemerli açıklığa sahiptir. Yapının alt katı ise kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan ve zeminden 1.70 m. yüksekliğinde, yuvarlak beşik tonozlu dikdörtgen bir mekandır (fotoğraf 11, 12).

Harim kuzeybatı-güneydoğu ekseninde dikdörtgen planlıdır. Harimin kuzeydoğu duvarında kapı bulunurken kuzeybatı ve güneybatı taraftakiler sağırdır. Harimin güneydoğu duvarında esas/ilk; güney yöndeki köşesinde de yenisi olmak üzere iki mihrap niş açılmıştır. İlk mihrap dikdörtgen çerçeve içerisine alınmış, kavsarası dilimli kuşama kemerli, dört sıra mukarnaslı ve yarım daire nişlidir. Mihrap kuşama kemerinin köşükleri, kavsara ve mukarnas yüzeyleri bezemelidir. Mihrap çerçevesi zeminden 3.06 m.dir. İki sütunceye oturtulmuş olan mihrap niş kemer bağangıcı 1.65 m. ve tepe noktası 2.75 m.’dir. Mihrap çerçevesinin üstünde 3.21 m. yukarıda 0.37x0.90 m. ölçülerinde kartuş içerisinde yapının inşaa kitabesi yer almaktadır. Kitabenin üzerinde iki sıra mukarnas, onunda üzerinde 5.10 m. yüksekte pencere görülmektedir (fotoğraf 9, 13, 14, 15). Tepelik ile taçlandırılmış yeni mihrap zeminden 3.67 m. yüksekliğindeki

dikdörtgen çerçeve içinde, sivri kuşama kemerli ve üç sıra mukarnas kavsaralıdır. Mihrap kemeri bağangıcı 2.02 m., tepe noktası 2.65 m., kemer kalınlığı 0.15 m.'dir (fotoğraf 9, 16).

Harimin beden duvarlarına oturtulmuş sivri beşik tonozun bağangıcı 2.25 m., tepe noktası ise 6.65 m.dir. Bu tonoz kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda 1.60 m. de bağayan ve tepe noktası da yaklaşık 6 m. olan destek kemeriyle güçlendirilmiştir. Destek kemeri iç ve dış yüzleri bezemeli, üç kademeli olarak içten dışa doğru iç bükey, dış bükey ve düz silme şeklinde sıralanmıştır. Harim dışarı düz dam içten sivri beşik tonozludur. (fotoğraf 17, 18, 19, 20, 21).

Yapının Geçirdiği Onarımlar

Yapının geçirdiği değişimler, elimizde herhangi bir belge olmaksızın onarım izlerinden ve malzeme farklılıklarından anlaşılmaktadır.

Kuzeydoğu cephede eriyen kesme taşlar, moloz taş ve kabayonu taş ile yenilenmiş, taş aralarına beton dökülmüş, kapının üstünde teneke sundurmayla kapatılmıştır. Ayrıca kapı zeminden 0.27 m. den itibaren tamamen yenilenmiştir. Kapının lentoları onarımlarda demir çerçeveye kaplanmış (fotoğraf 10).

Güneydoğu cephenin taşları 1.73 m.'ye kadar olan kesme taş sırasından sonra tamamen yenilenmiştir. Yine aynı cephenin en üst noktasına taş bir levha yerleştirilmiştir. Bu cephe üzerinde yer alan üst ve alt seviyedeki pencereler bilinmeyen bir tarihte bezemeli taş çukuklarla kapatılmış (fotoğraf 11).

1970'li yıllarda yapılan kazı ve onarım çalışmalarında, yapının alt kısmında tonozlu başka bir yapı kalıntısına rastlanmıştır. Buna bağlı olarak bazı araştırmacılar mescidin Sasani devrinden kalan bir mabet üzerine yapıldığını ileri sürmüştür (Sayan, 2004: 87). Ancak elde kanıtlar olmaması nedeniyle bu pek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca mescidin bu kemerli yapının üzerine sonradan inşa edilmiş olduğunu varsaysak bile bu bölümün Sasani Mabedi'nin kalıntısı olduğunu ileri süremeyiz. Şunu da göz önünde bulunduralım ki kemerlerin ve tonozun formu, yapı ile uyumlu ve pek çok Selçuklu yapısında gördüğümüz düzenlemelerdir. Yine burada kullanılan kesme taşın cinsini ve rengini yapıyla karşılaştırdığımızda, mescidin pek çok yerinde bozulma olmadan önce kullanılan malzemeye aynı olduğu anlaşılmaktadır (fotoğraf 12, 21)¹⁷. Böylece harim ile aynı dönemde yapıldığı fikrini vermektedir.

Güneybatı cephede yerden 0.42 m.'den sonraki taşların tamamen yenilendiği, taş ve derz düzeni sırasının bozulmaya başlamasından, taşın rengi ve tarak izlerinden anlaşılmaktadır. Bu cephede yapıya bitişik olan konuttan yaklaşık 3.00 m. çıkıntı yapılarak mescidin üzerine bu konutun bir odası biçiminde ilave yapılmıştır. Ayrıca mescidin örtüsü bu konutun balkonu olarak kullanılmaktadır.

Mescit yapılırken kible yönü hesaplanmasında hata yapılmış bu nedenle ilk mihrap yanlış yöne konulmuştur. İlk yapılan mihrabın yanlış yönü gösterdiği anlaşıncı 1326(1908) yılında ikinci mihrap yapılmıştır¹⁸. İlk mihrap çerçevesindeki kitabenin üzerinde yer alan iri boyutlu mukarnas sırasının formundan ve taşın renginden buraya sonradan konulduğu anlaşılmaktadır (fotoğraf 13, 16). Harimde destek kemeri üzerinde yer alan bezemeler taş erimesinden dolayı oldukça harap vaziyettedir (fotoğraf 17, 18, 19, 20). Harimin kuzeyinde, ahşap merdivenle çıkılan, ve bir ahşap direk ile desteklenen mahfil kısmı ilave edilmiştir (fotoğraf 17). Bu bölümün ne zaman eklendiğine dair bilgi yoktur.

Yapı bugün ibadete açıktır.

Malzeme-Teknik

Yapıda güneydoğu cephede alt seviyede kesme tağ üst seviyede kabayonu tağ kullanılmıştır. Diğer cephelerde genelde düzgün bir derz sırası izlemeyen kesme tağ kullanılmış ancak zaman zaman moloz tağ malzemenin kullanıldığı da görülmüştür. Harimin bütün mimari elemanlarında düzgün kesme tağ sonradan yapılan mihrapta ise alçı malzeme kullanılmıştır. Harimde derz araları düzgün bir sıra takip eder. Cephelerdeki tağ ölçülerinin ebatları farklılık göstermektedir.

Bezeme

Bezeme yönünden sade olan yapıda az miktarda geometrik, bitkisel ve yazı bezeme bulunmaktadır.

Geometrik bezeme; ilk yapılan mihrabın kavsara kemerinde zencerek motif; mihrap kavsarasının köşüklerinde birer madalyon; madalyonların merkezine yerleştirilen beğ genlerin kollarından çıkan düzgün doğruların kesişmesiyle oluşturulmuş ve bütün alana yayılmış yine beğen kompozisyonlar; mihrap kavsarasında ve mihrap çerçevesinin üzerinde mukarnas; tonoz destek kemerinin iç yüzeyinde sekiz genler içinde dört kollu yıldız düzenlemesi alternatif bir sıra ile devam etmektedir (fotoğraf 14, 15, 20).

Bitkisel bezeme; mihrap kavsara köşüklerinde ve kitabede, mukarnasların yüzeyinde, tonoz destek kemerinin iç yüzeyindeki sekizgenlerin arasında ve dört kollu yıldızların yüzeyinde; destek kemerinin dış yüzeylerinde: kıvrım dallardan çıkan palmet ve rumiler görülmektedir (fotoğraf 15, 20, 21).

Yazılı bezeme çeşidi olarak; yapının inçakitabesinde ve tonoz destek kemeri silmesinde nesih yazı bulunmaktadır (fotoğraf 8).

Değerlendirme ve Sonuç

XI. yüzyılın sonunda Selçuklular’ın bölgeyi fethetmesiyle imar faaliyetlerine başladığı da bilinmektedir. Selçuklular geleneksel mimarileri ile birlikte fethettikleri bölgelerin yerel mimarisinde de tamamını tam aksine akla yatkın olanı kabullenerek gelişmesine yardımcı olmuştur. Buna en güzel örneklerden biri söz konusu iki eserde karşımıza çıkan örtü kullanımıdır. Çık başarda tonozların yapıya uymayan kaba kütleleri, ilerleyen yüzyıllarda teknik açıdan yapı dinamiğine uyum sağladığı gibi, zamanla daha da estetik hale gelmiştir.

Sınıg Gala ve Aşur Mescitleri Bakü de Selçuklular’dan günümüze ulaşabilmiş erken tarihli iki yapı olması Türk mimarisindeki gelişimin izlenmesi bakımından önemlidir. Selçuklular’ın Bakü’ye gelmesinden sonra inşa edilen ilk yapı olan Sınıg Gala Mescidi statik problemleri olan, sert, kaba görüntüsü ve yapıya uymayan büyük ancak; estetik minaresiyle dikkat çekmektedir. Aralarında yaklaşık yüzyıllık bir aralık bulunan Aşur Mescidi ise, çift katlı cephe düzenlemesi ve harimdeki bezemeli destek kemeriyle gelişen mimari anlayışa uygun olarak biraz daha estetik arayışın bir ürünüdür. Ancak her iki yapıda göze çarpan kusur; ağır, basık-karanlık başlıksız bir mekan uygulamasıdır.

Bakü’de İçeri Şehir’de Sınıg Gala ve Aşur Mescitlerinin öncülük etmesiyle daha sonraki yıllarda; benzer kübik gövdeli, içten tonoz, dıştan düzdam örtülü, küçük yapıli çok sayıda mescit yapılmıştır. Hıdır Camisi (1301), Mirza Ahmet (1345), Molla Ahmet (XIV.yüzyıl), Cin Camisi (XIV. yüzyıl) plan itibarıyla bu iki yapıya benzerlikleriyle dikkat çekerler (levha 5-7). Ancak, Sınıg Gala ve Aşur Mescitleri iki katlı plan düzenlemeleriyle bu yapılardan azda olsa farklılık göstermektedir.

Anadolu'da da benzer örnekler görülmektedir: Harran Ç Kale Mescidi (XII. yüzyıl), Kahta Ç Kale Mescidi (1291) ve Kars Ç Kale Mescidi (XV. yüzyıl) farklı yüzyıllarda yapılmış örnekler olarak kübik gövdeli planları ile Sınıg Gala Mescidine benzemektedirler (Boran, 2001, 15, 70, 168).

Sınıg Gala Mescidi'nin dikkatlerden kaçmayan ölçülerdeki silindirik gövdeli minaresi üslubunun bilinen ilk örneği, Tuğrul Bey zamanında inşa edilen Çfahan yakınındaki Damgan Mescidi Cuması (1058) minaresidir. Bundan iki sene sonra Save'de yapılan Mescidi Meydan (1060) minaresi de aynı üsluptadır. Alparslan zamanında yapılan Zevvare Pa Menar Camisi (1069) minaresi; Sınıg Gala'dan daha geç tarihli Berkyaruk döneminde İsfahan yakınında Barsıyan Mescidi (1097-98) minaresi yine aynı üslubun örnekleridir (Aslanapa, 1984, 55, 63-64).

XI. yüzyılda başlayarak XII. yüzyıl boyunca ve daha sonraki yüzyıllarda Selçuklular tarafından iyice benimsenmiş olan iri silindirik gövdeli minare anlayış geliştirek Anadolu'da olgun örneklerini de vermiştir. Bitlis Ulu Camisi (1150) ve Siirt Ulu Camisi (XII. yüzyıl) minareleri ile devam eden süreç Mardin Ulu Camisi (1172) minaresinde kendini göstermiştir (Altun, 1971, 35).

Sınıg-Gala Mescidi'nin minaresini bu bölgede daha sonraki yüzyıllarda yapılan minareler ile karşılaştığımızda silindirik üsluptaki minarelerin ilk prototipi olduğunu görürüz. Sadece büyüklüklerinde, yazı üslubunda ve bezemelerde biraz farklılık görülmektedir (Дадашев vd., 1948, 65-67). Bugün yerine yenisi yapılmış olan Bakü Eski Cuma Camisi (XIV. yüzyıl) (Гижаси, 1991, 44, res. 22, 23) minaresi (Бретаницкий, 1966, 156-157, res. 156; Усейнов, 1963, 74, res. 56) halen ayakta ve Sınıg Gala Mescidi minaresiyle benzer üsluptadır. Bu yapılardan daha geç dönemde yapılmış olan Bakü girvanlılar Saray Külliyesi içinde bulunan Saray Camisi (1441) (Усейнов vd., 1963, 71) plan itibarıyla Sınıg Gala Mescidi'nden çok farklı olmasına rağmen iki yapının minareleri arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Azerbaycan'ın başka bölgelerinde de aynı üslupta Selçuklu minarelerine rastlanmaktadır. Pirsagat Çayı kenarında bulunan Pir Hüseyin Hanekahı'nın (1256) (Бретаницкий, 1966, 90-91; Гижаси, 1991, 51) ve Ağrı'da ki gemkur (13. yüzyıl) Camisi'nin minareleri (Бретаницкий, 1966, 90-91, res. 25; Усейнов vd., 1951, 74, res. 57) aynı tarz Selçuklu minareleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak her iki mescitte Türk sanatında mimari bir yenilik getirmediği gibi bezeme açısından da son derece sadedir. Ancak, kubbeli yapılara geçiş ve tonoz sistemlerinin denenmesinin evrelerinin izlenmesi bakımından önemlidir. Yapılar küçük ölçekli olmasına rağmen mekan çözümlemesi başarılıdır. Bu durum Ağrı Mescidinde, Sınıg Gala'ya kıyasla az daha olgundur. Fakat burada da küçük pencerelerle aydınlatılmaya çalışılan harim oldukça karanlıktır. Harimdeki başarılı mekan çözümlemesi her iki yapıda da mihrap ön plana çıkartılarak bir nebze giderilmeye çalışılmıştır.

Süsleme açısından Anadolu'daki benzerlerine bakıldığında, Sınıg Gala Mescidi minaresinin Çeşme korkuluğunda görülen altıgen ve yıldız geometrik motifler ile Ağrı Mescidi'nin mihrap ve tonoz destek kemerinde yer alan geometrik ve bitkisel bezemeler, Selçuklu belleğinde buralara ve Anadolu'ya taşınmıştır. Bilindiği gibi geometrik ve bitkisel süsleme kompozisyonları daha sonraları Anadolu Selçuklu sanatında yoğun biçimde kullanılmaya devam etmiştir.

¹ Bu çalışmada, bizi Bakü’de araştırmalar yapmaya teşvik eden değerli bilim insanı merhum Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı’nın anısınadır. Ayrıca araştırmada birlikte çalıştığımız Yrd. Doç. Dr. Turgay Yazar ve Dr. Bülent Gökçe teşekkür ederim.

² XV. yüzyıl seyyahlarından Mevlânâ Abdurreşid-Bakuvi, Bakü’de çok sayıda katran ve petrol yatakları bulunduğunu, bu kuyulardan günde 200 deve yükü petrol çıkartıldığını; ayrıca bu kuyuların yakınlarında gece-gündüz demeden beyaz petrol çıkartılan bağık kuyularında var olduğunu ve bu kuyulardan bin dirheme yakın para kazanıldığını bildirmektedir. Bakuvi bu petrol kuyularının yanında çıra gibi yanan sarı renkli bir petrol toprak çıkartıldığını, halkın bundan parça parça kopartıp ıhlere götürerek evlerde ve hamamlarda kullandığını hakkında bilgiler vermektedir (Ə. Л-Бакуви, 1992).

³ 1666 yılında Bakü’yü ziyaret etmiş Golan Evliya Çelebi ise, Bakü civarında yedi yerde petrol kuyusu bulunduğunu ve bu kuyulardan sarı, kırmızı, siyah renklerde petrol çıktığını kaydetmektedir.

⁴ 1723 yılında Rus saldırıları sonucunda mescidin minaresine top mermisi isabet etmiş ve bir kısmı yıkılmıştır. Bu olaydan sonra halk arasında yapıya Yıkık Kale anlamına gelen Sınıg Gala isminin verildiği belirtilmiştir. (Усейнов vd., 1963, 71; Гияси, 1991, 43-44).

⁵ Muhammed Mescidi kitabesi ilk olarak A. Aleskerzade tarafından okunmuştur. (А.Ə. сә. рзәд, 1947, 370).

Ayrıca inşaa kitabesinin Arapça metni ve Rusça çevirisi Neyimat Meşhadi Hanım tarafından yayınlanmıştır (Мешадиханѣм, 1991, 37).

⁶ Fə tullayev ve Fiqarov (2003, 50) yapının tarihini H471/M1074-1078 olarak hatalı vermiştir.

⁷ Şirasuresi 79-80. ayetlerin tamamı: “Esirgeyen ve bağışlayan Allah’ın adıyla. Gecenin bir kısmında sana mahsus bir nâfile namaz kılmak üzere uyan; böylece rabbın seni belki övülmüş bir makama ulaştırır. De ki: “Rabbim (beni girdireceğin yere) doğrulukla girdir, beni (çıkaracağın yerden) doğrulukla çıkar. Bana katından, yardım eden bir delil ver.” (Ateş tarihiz, 289).

⁸ Minare Şeşesi altındaki kitabenin içeriği konusunda bazı araştırmacıların hataya düştüğü görülmektedir. R. Efendi çalışmasında, minare Şeşesindeki kitabenin, mescidi inşa eden Mimar Ebî Bekr oğlu Muhammed’in adının geçtiği bir bânî kitabesi olduğunu belirtmektedir. Ancak, bânî kitabesi çalışmamızda belirttiğimiz gibi yapının kuzey cephesinde yer almaktadır. Şeşeye altındaki ibare Kuran’ın Şirasuresinin 79-80. ayetleridir. Yazar bu iki kitabeyi karıştırmıştır. Bkz., (Efendi, 1999, 17). Useyinov ise ne kastettiği anlaşılmayan bir ifadeyle kitabede kültürel mana içeren yazı olduğundan söz etmektedir (Усейнов, 1951).

⁹ Oktay Aslanapa, Bakü’de bulunan Cuma Camisi’nin mimarının da Ebî Bekr oğlu Muhammed olduğunu belirtmiştir. Bkz., (Aslanapa, 1979, 33). Bu bilgiye başka bir kaynaktan rastlanılmadığı gibi Bakü Cuma Mescidi’nin ilk hali de günümüze ulaşmamıştır. ŞP. Şeblikin, ise Cuma Mescidi’nin mimarının Mahmut b. Sa’d olduğunu belirtmektedir. (Шеблыкѣн, 1943, 40).

¹⁰ Kitabede geçen emretti kelimesinden yola çıkılarak Ebî Bekr’in Şahrin yöneticisi olduğu ve bu eseri yaptırdığı fikrine varılmıştır (Гияси, 1991, 43). Bu tespit doğru olmakla birlikte kitabede geçen üstâd kelimesi ayrıca Ebî Bekr’in mimar olduğu anlamına da gelmektedir.

¹¹ Sınıg Gala Mescidi’nin alt kat girişi kapısı kilitli tutulduğu ve bütün ısrarlara rağmen açtıramadığımız için giremediğimiz bu bölüm ile ilgili bilgileri yayınlar aracılığı ile tespit edebilmekteyiz. Niyazi Rizayev konuyla ilgili olarak Şunu belirtmektedir. “Mescidin güney cephesi iki katlıdır, üstelik ilk katına girişi yoktur. Orada yaşayan halk mescidin ilk katının dik dörtgen Şeklinde ve sivri kemer tonozlu olduğunu, söylemektedir. Şikkatı üst katıyla bağlantılı değildir. Alt kat girişi kapısı sonradan 1920 yılında yapılmıştır.” (Ризаѣев, 1952, 633). Bugün alt katın güney cephesi üzerinde kilitli demir bir kapı bulunmaktadır (fotoğraf 4).

¹² ŞP. Şeblikin, Muhammed Mescidi’nin minaresiyle ilgili Şu görüşleri belirtmektedir:

“Büyük ihtimalle, bu minare, kendi esas görevi hariç gerektiği zaman izleme noktası rolünü de yapmıştır. Minarenin yüksek tepesinden hem sahil, hem de deniz oldukça geniş mesafeler görülebilmekteydi. TaŞ levhalarla muhafaza edilmiş küçük Şeşesi ise gerektiğinde hücum edenlerin hoyrat yay oklarından korunma yeri olarak kullanılabilirdi. Sınıg Gala Mescidi minaresinin eskiden fener vazifesini görmüş olması ihtimalide oldukça büyüktür” (Шеблыкѣн, 1943, 40).

¹³ 1903 senesinde Bakü’ye seyahat eden W. Jakson, ziyaret ettiği Ateş Tapınakları’ndaki 15 kitabeden birinin kitabesini yorumlaması için J. E. Abbott’a göndermiş ve Abbott tarafından yorumlanarak yayınlanmıştır. Ayrıca J. E. Abbott aynı çalışmada XVIII-XX. yüzyıllarda Bakü’yü ziyaret etmiş olan Avrupalı seyyahların gördükleri Hindu, Ateşperest Tapınaklarını konu edindiği çalışmasında tapınaklara kısaca yer vermiştir. Ancak makalede tapınakların yerleri ve mimari biçimleri hakkında bilgi bulunmamaktadır (Abbott, 1908, 299-304).

Sisoyev, Bakü yakınlarında Surahanlar Ateşperest Köyü’nde tapınakların bulunduğundan söz etmektedir. Köyün ŞislamaŞması ile birlikte burada var olan bir tapınak üzerine Bibi-Eybat Mescidi’nin inşa edildiğini bildirmektedir. Bu anlatım ne yazık ki yine rivayetlerle sınırlı kalmış, elde bu dönüşüm hakkında kesin bir delil bulunamamıştır (Сисоев, 1925, 31-32).

¹⁴ Yapı halk arasında genellikle yaptırانından dolayı AÇır Mescidi olarak bilinmektedir. Ancak yayınlarda Lezgi Mescidi adının kullanıldığı da görölmektedir. Bunlardan bazıları: Щеблыкин, 1943, 13'te Lezgi; Гијаси 1991, 49'da AÇır; Бретаницкии 1966, 524'te Lezgi Mescidi ismini kullanılmışlardır.

C. Giyasi yapının Lezgi Mescidi adıyla XIX. ve XX. yüzyıllardan sonra bu isimle anılmaya bağlandığını belirtmektedir. (Гијаси, 1991, 49).

¹⁵ Kitabede yapının inÇatarihi olarak 567(1171-72) yılı açıkça yazılmışıolmasına rağmen bazı yayınlarda mescidin inÇa tarihi olarak 1169 yılı verilmektedir. Bunun nedeni, yayınlarda -yapının kitabesi incelenmeden- birbirinden yapılan alıntı ile aynı yanlışın tekrarlanmasıdır. Bunlardan bazıları için bkz., C. Giyasi ve Ğ.P.ğeblikin 567(1169) olarak vermiştir. (Гијаси, 1991, 49, Щеблыкин, 1943, 13).

N. MeĞdihanım ise, XI ve XX. yüzyıllar arasını kapsayan Bakü kitabelerini yayınladığı eserinde AÇır Mescidi kitabesini, 567(1171-72) tarihli okumuĞır (Мешадиханѓм, 1991, 40, 168), Ayrıca MeĞdihanım kitabenin Arapça metnini ve Rusça çevirisini de yayınlamıştır.

Azerbaycan mimarisi hakkında çok sayıda araĞtıma yapmış olan Bretaniskii de kitabe tarihini 567(1171-72) yayınlamıştır (Бретаницкии, 1966, 524).

¹⁶ Yapandan dolayı AÇır Mescidi olarak bilinen yapının mimarı AÇır b. Ğbahim'dir. Bu sonuç yapının inÇakitabesinde hiçbir yanlışya sebebiyet vermeden net biçimde anlaşılabilmektedir. Ancak yinede yanlış isim verenlere rastlanılmaktadır. Zakir Nebati (2006, 27) isimli araĞtımacının yüksek lisans tezinde mimarın ismini "Necefov AÇır İbrahimoglu" Ğkılde verilmiştir.

¹⁷ Giyasi zemin kat bölümünün tamamen toprak altında iken onarımlar sırasında temizlenerek ortaya çıkartıldığını belirtmektedir (Гијаси, 1991, 49).

¹⁸ AÇır Mescidi ikinci mihrabı süslemeleri ayrıntısı için bkz. ÇaĞlıtütüncügil, 2007, 95-96.



KAYNAKÇA

- Əbdürrəşid Əl-Bakuvi **Kitab Təlhis əl-Asar və Əcaib əl-Məlik əl-Gəhhar (Abidələrin Xulasası və Gədrətli Həkmərinin Mə'cuzələri)**, Ərəb və Ən Tərcüməsi, Ziya Bunyadov, Şur Nəşriyyatı, Bakı 1992. (Abdurəşid Əl-Bakuvi. **Kitab Təlhis əl-Asar və Əcaib əl-Məlik el-Kəhhar, (Abidələrin Hulasası və Kudrətli Həkmərinin Mə'cuzələri)**, Ərəb və Ən Tərcüməsi, Ziya Bunyadov, Şur Nəşriyyatı, Bakı 1992).
- AĞAOĞLU M, "Azerbaycan Paytahtı Baku ismi Hakkında Kayıtlar" **Odlu Yurt**, I., 1929.
- АЛЭСГЕРЗАДЕ А.А., **Азәрбајҹан Мә'марлығы Низамн Дөнәми**, Бақы 1947. (ALESKERZADE A.A, **Azərbaycan Mə'marlığı, Nizami Dönemi**, Bakı 1947).
- Al-MAS'UDĞ **Murucu'z-Zeheb**, Çev. C. Barbier de Meynard, Paris: Les prairies d'or Macoudi; texte et traduction par, 1861.
- ALTUN Ara, **Mardin'de Türk Devri Mimarisi**, Gün Matbaası, İstanbul 1971.
- AMENZADE Rayihe B, "XI-XVII. Yüzyıllarda Azerbaycan'da Abidevî Yapıların Özellikleri" **Türkler**, C:VIII: 2002, s.166-173.
- ASLANAPA Oktay **Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri**, Baha Matbaası, İstanbul 1979.
- ASLANAPA Oktay, **Türk Sanatı I-II**, Kervan Yayınları, İstanbul 1984.
- АЩУРБЕЈЛІІ Сара, **О Названіи Города**, Баку1958. (AŞubeyli Sara, **O Nazvanii Goroda**, Baku 1958).
- ATEğ Süleyman **Kuran-ı Kerim ve Yüce Meali**, Meteksan Limited ğirketi, tarihsiz Ankara.
- BALA Mirza, "Bakü", **İslam Ansiklopedisi**, C:II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.
- БРЕТАНІЦКІІ Л.; САЛАМЗАДЕ А., **Зодчие И Мастера Архитектурного Декора Средневекового Азербайджана**, ИАНА, Москва 1954. (BRETANŖKŖ L ve SALAMZADE A., **Zodcie İ Mastera Arhitekturanoko Dekova Srednevekovoko Azerbaidjana**, İANA, Moskva 1954).
- БРЕТАНІЦКІІ Л., **Зодчие Азербайджана XII.-XV**, Москва 1966. (BRETANŖKŖ L. **Zodcie Azerbaidjana XII.-XV**, Moskva 1966).
- БЎНҶАДОВ З. М., **Азәрбајҹан Атабеглери Дөвлети (1136-1225.Ҷи нллер)**, Элм Нəşриятı, Бақы 1984. (Bünyadov, Z. M., **Azerbaycan Atabegleri Dövləti (1136-1225. İller)**, Elm Neşriyatı, Baku1984).
- BORAN Ali, **Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescitleri**, TTK, Ankara 2001.
- СĖHANGĖR Zeyneloğlu, **Muhtasar Azerbaycan Tarihi**, ğems Matbaası, İstanbul 1342/1924.
- ÇAĞLITÜTÜNCÜĞĖ Ersel, (2007). **Azerbaycan'daki İslāmi Dönem Yapılarında Süsleme**, EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamığ Doktora Tezi, Ėmir.
- ДАДАШЕВ С.А. ve УСЕЙНОВ М.А., **Архитектура Памятников Баку**, Издательство Академии Архитектуры СССР, Москва 1946. (DADAğEV. S.A. ve USEYĖNOV. M.A., **Arhitektura Pamyatniki Baku**, Akademi Arhitekturi SSSR, Moskva 1946).
- ДАДАШЕВ С.А. ve УСЕЙНОВ М.А., **Архитектура Азербайджана**, Очерки По Истории Архитектуры Народов СССР, Москва 1948. (DADAğEV. S.A. ve USEYĖNOV. M.A., **Arhitektura Azerbaydjana**, Oçerki Po Ėstorii Arhitekturi Narodov SSSR, Moskva 1948).

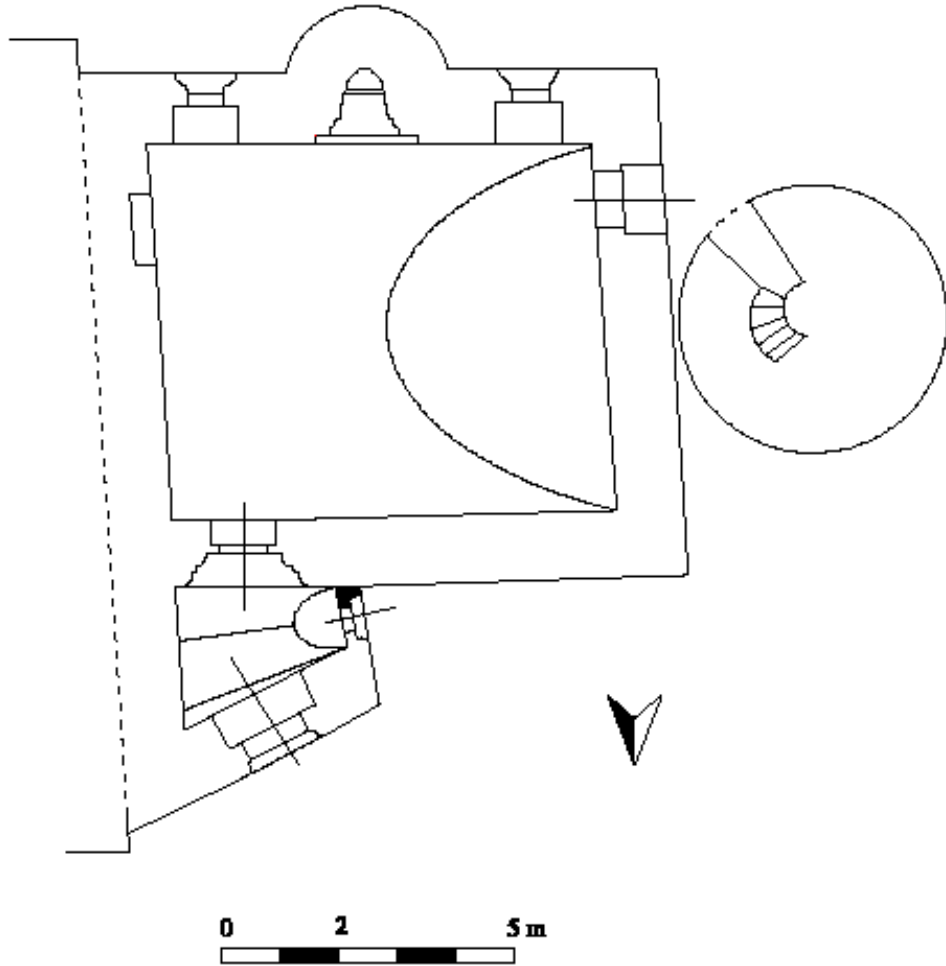
- JUSTIN, E. Abbott. "Indian Inscriptions on the Fire Temple at Baku", **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 29, 1908, s.299-304.
- Jstor, <http://www.jstor.org/stable/592636>. Erişim tarihi: 20/11/2008.
- FƏTULLAYEV gamil ve FƏQAROV. "Azerbaycan'ın Qadim Məscidləri" **Azerbaijan-Irs**, S:14-15, 2003, s.46-54.
- Саламзадə Ə. В., **Азəрбайжан Мə'марлыгына Анд Јəни Матəриаллар**, Бакы 1952. (Salamzade. Ə. V., **Azerbaycan Mə'marlığına Aid Yeni Matəriallar**, Bakı 1952).
- ГИЈАСИ Чафəр, **Низами Дəвру Мə'марлыг Абидəлəри**, Ишыг Нəшријаты, Бакы 1991 (GİYASÇİCafer, **Nizami Dövrü Mə'marlık Abideleri**, Çİk Neşiyatı, Bakı 1991).
- MEHMET, Halit. "Evliya Çelebiye Göre Azerbaycan şehirleri", **Yurt Bilgisi II**, İstanbul 1933.
- MESUDÇİ Muruc Ez-Zehab: **Altın Bozkırlar**, Çev: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2005.
- МЕШАДИХАНІМ С., Неймат, **Корпус Эпиграфических Памятников Азербайджана Арабо-Персо-Тюркоязычные Надписи Баку и Апшерона XI- Начала XX Века**, 1, Эпм, Баку1991. (MEĞADİHANUM S. Neyimat, **Korpus Epikrafiiceskih Pamyatnikov Azerbayidjana Arabo-Perso-Törkoyazıcıne Nadpici Baku İ Apşeronu XI-Nacarı XX Veka**, 1, Elm, Baku 1991).
- МІРАДОВ Г., **Градостонительства Азербайжан XIII-XVI v.v.**, Елц, Баку 1984
- NEBATÇİ Zakir. (2006). **Bakü Şirvanşahlar Sarayı**. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- РЗАЕВ Ниязи, "Мечть Мұхаммеда", **Азəрбайжан ССР Əлмлəр Академисы, Мə'марлыг вə Инчəсəнəт Институту, Азəрбайжан Мə'марлыгы Очерклəр**, Азəрбайжан ССР Əлмлəр Академисы Нəшрийаты, Бакы 1952. (RZAYEV, Niyazi, "Muhammed Mescidi", **Azerbaycan SSR Əlmler Akademisi Mə'marlıg Ve İncəsənət İnstitutu, Azərbaycan Mə'marlıgı Oçerklər**, Azerbaycan SSR Əlmler Akademisi Neşiyatı, Bakı 1952).
- RZAYEV, Necip, **Ecdadların İzi İlə**, Azərbaycan Dəvlet Neşiyat-Poligrafiya Birliği, Baku 1992.
- SAYAN, Yüksel, "Eski Bakü (Çeriçöhr)'de Çiki Mescit", **Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, S:12, 2004, s.83-98.
- СЫСОЕВ В., "Или Рам Огнепоклонников в Суранах Древности деревни Шихово" **Атеşга**, Баку 1925. (SISOYEV, V., "Çi Ram Ognepoklonnikov v Suranax, Drevnosti Derevni şixovo", **Ateşga**, Baku 1925).
- SÖNMEZ Zeki, **Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar**, TTK, Ankara 1995.
- ЩЕБЛЫКИН И.П., **Памятники Азербайджанского Зодчества Эпохи Низами (материалы)**, Издательство Институт Истории Академия Наук СССР-Азербайджанский Филиал, Азфан, Баку 1943. (şeblikin, İP. **Pamyatniki Azerbaydjanskogo Zodçestva Epohi Nizami (Materialı)**, Çdatelstvo Akademiya Nauk SSSR Azerbaydjanskiy fillial, Azfan, Baku 1943).
- TURAN Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.

Türk Ansiklopedisi, “Bakü”, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1952.

УСЕЙНОВ М., Памятники Азербайджанского Зодчества, Государственное издательство
Архитектуры и градостроительства, Москва 1951. (USEYNOV M., “Minaret Sinig
Gala”, Pamyatniki Azerbaydjanskogo Zodçestva, Gosudarstvennoe İzdatelstvo
Arhitekturi i Gradostoitelstva, Moskva 1951).

УСЕЙНОВ М., БРЕТАНИЦКИЙ, Л. ve САЛАМЗАДЕ А. Истории Архитектуры
Азербайджана, Москва 1963. (USEYNOV M., BRETANİSKİ L. ve SALAMZADE
A., İstorii Arhitektura Azerbaydjana, Moskva 1963).

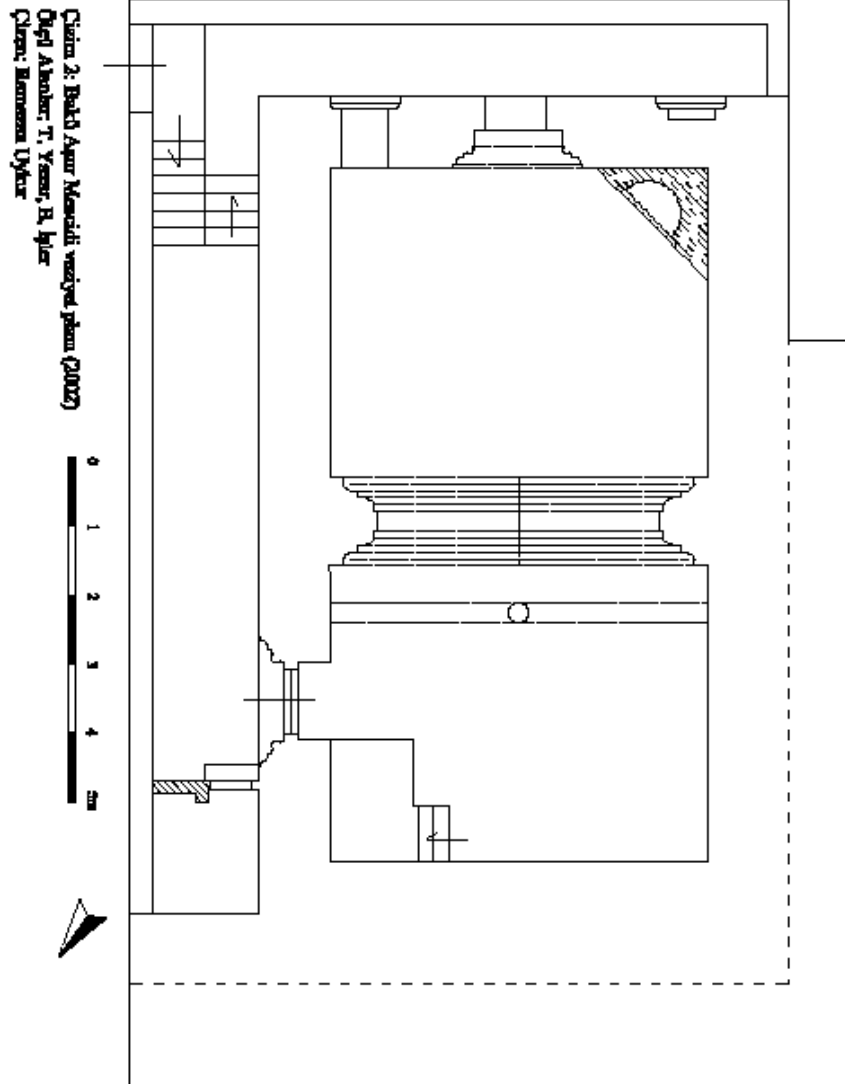
LEVHALAR



Çizim 1: Bakü Sinig Gala (Muhammed) Mescidi (2002)
Ölçü Alanlar. T. Yazıcı, B. İşler
Çizen: Ramazan Uygur

Turkish Studies

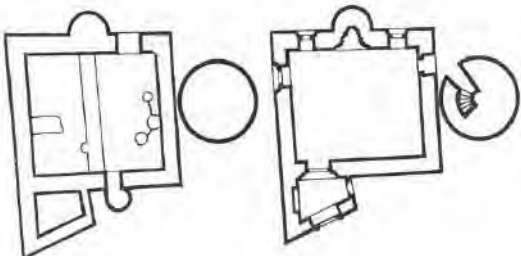
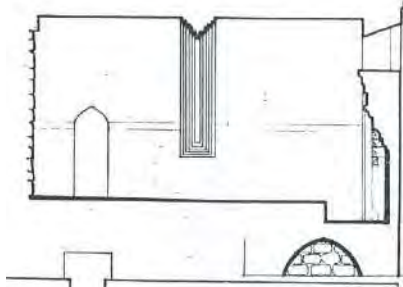
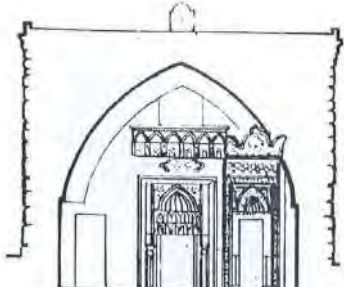
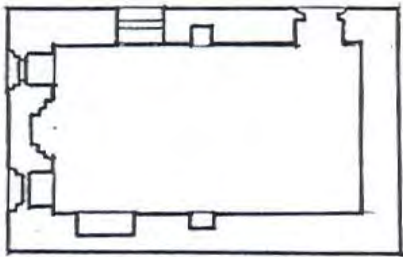
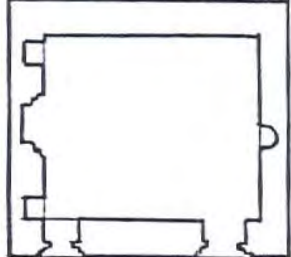
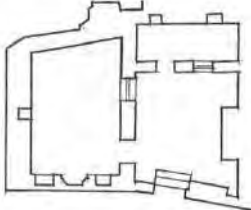
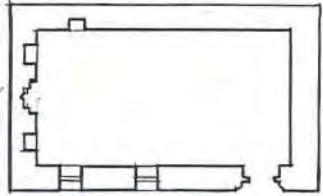
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012

RESİMLER

	
Levha 1. Bakü İçeri Şəhər planı 10. Aşur M 17. Muhammed M (Бретаницкий, Л)	Muhammed Mescidi üst kat, alt kat planları (Bakü Berpa Enstitüsü 1972)
	
Levha 3. Aşur Mescidi kesit (Гијаси, 1991).	Levha 4. Aşur Mescidi kesit (Гијаси, 1991).
	
Levha 5 Hıdır Mescidi 1301(Бретаницкий, 1966)	Levha 6. Molla Ahmed Mescidi XIV. уу (Бретаницкий, Л)
	
Levha 7 Mirza Ahmed Mescidi 1345 (Бретаницкий, 1966)	Levha 8 Çin Mescidi (Бретаницкий, 1966)

RESİMLER



Fotoğraf 1. Bakü Muhammed Mescidi bani kitabesi



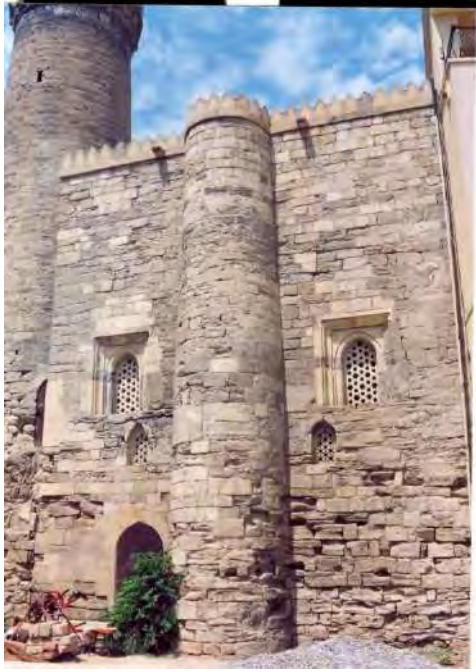
Fotoğraf 2. Bakü Muhammed Mescidi, minaresinin şerefe altındaki ayet kitabesi.



Fotoğraf 3. Bakü Muhammed Mescidi'nin kuzey cepheden görünümü

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



Fotoğraf 4. Bakü Muhammed Mescidi’nin güney cepheden görünümü.



Fotoğraf 5 Bakü Muhammed Mescidi’nin harime giriş kapısı



Fotoğraf 6 Bakü Muhammed Mescidi mihrabı



Fotoğraf 7 Bakü Muhammed Mescidi minaresi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



Fotoğraf 8 Bakü Aşur Mescidi inşa kitabesi



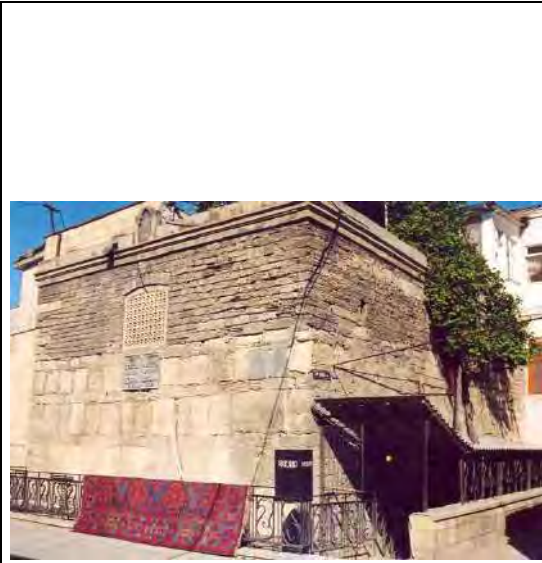
Fotoğraf 9 Bakü Aşur Mescidi eski ve yeni mihrapları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



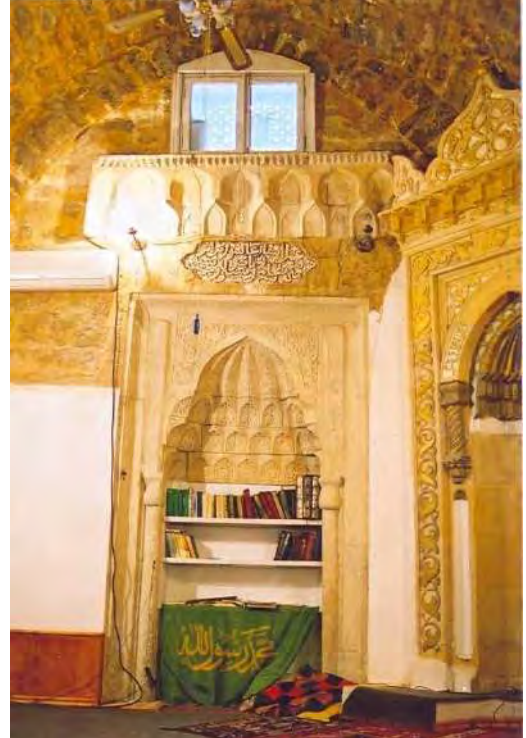
Fotoğraf 10 Bakü Aşur Mescidi kuzeydoğu cephesi



Fotoğraf 11 Bakü Aşur Mescidi güneydoğu cephesi



Fotoğraf 12 Bakü Aşur Mescidi güneydoğu cephe altkati



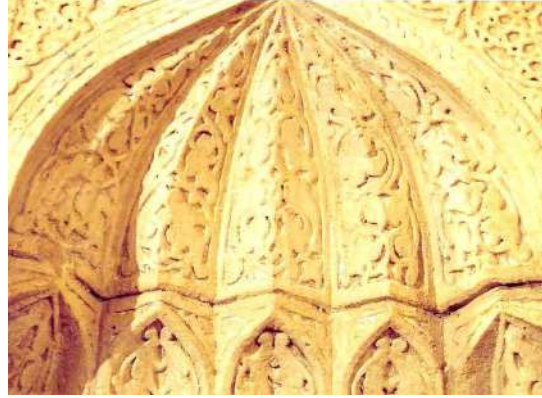
Fotoğraf 13 Bakü Aşur Mescidi ilk mihrabı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



Fotoğraf 14 Bakü Aşur Mescidi ilk mihrap kavсарası



Fotoğraf 15 Bakü Aşur Mescidi ilk mihrap kavсарası, ayrıntı



Fotoğraf 16 Bakü Aşur Mescidi yeni mihrabı



Fotoğraf 17 Bakü Aşur Mescidi tonoz destek kemeri

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



Fotoğraf 18 Bakü Aşur Mescidi tonoz destek kemeri dış yüzeyi



Fotoğraf 19 Bakü Aşur Mescidi tonoz destek kemeri iç yüzeyi



Fotoğraf 20 Bakü Aşur Mescidi tonoz destek kemeri, ayrıntı



Fotoğraf 21 Bakü Aşur Mescidi alt kat mekanı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



KUVA-Yİ MİLLİYE MÜZESİ'NDEKİ SIRP KRALI II. STEFAN UROŠ MILUTIN (1282-1321) DÖNEMİNE AİT GÜMÜŞ SİKKE

Ceren ÜNAL*

ÖZET

Türkiye'nin kuzeybatısında, Balıkesir ilinde yer alan Kuva-yi Milliye Müzesi 1996 yılında kurulmuştur. Kuva-yi Milliye Müzesi'nde yaklaşık olarak 2.500 adet farklı kültürler ve dönemlere ait sikke bulunmaktadır. Kuva-yi Milliye Müzesi'nde, 2011 ve 2012 yılı Ağustos ayları arasında yapılan çalışmalar sonucu Ortaçağ Sırbistan dönemine tarihlenen bir adet nadir buluntu gümüş sikke tespit edilmiştir.

Kuva-yi Milliye Müzesi'ndeki¹ Sırp hükümdar II. Stefan Uroš Milutin (1282-1321) iktidarına tarihlenen bir adet gümüş sikke/dinar², Anadolu'ya ticaret yoluyla girmiş olmalıdır. Bir grup gümüş Venedik sikkesi ile beraber bulunan Sırp dinarı, dönemin etkin kültürlerinden Bizans İmparatorluğuna ait sanılarak sınıflanmıştır. Yapılan araştırmalar sonucu 13. yüzyıl sonu Sırp Krallığı dönemine tarihlenen gümüş sikkenin Anadolu'ya girişi ise muhtemelen Venedik ile yapılan ticaretle gerçekleşmiştir. Müzede korunan sikke Doğu ile Batı arasında, özellikle deniz aşırı ticaretin merkezi konumunda olan Anadolu'nun zengin kültürünün yansımasıdır.

12. yüzyılda Bizans İmparatorluğunun gücünün zayıflamasıyla, Balkanlarda yaşayan toplumlar arasında bağımsızlık düşüncesi gelişmiştir. 12. yüzyılda kurulan Sırp Krallığı giderek güçlenerek Balkanlarda sınırlarını genişletmiş ve Bizans İmparatorluğu ile Batıdaki devletler arasında denge unsuru olarak önemli bir konuma ulaşmıştır. Sırp Krallığının, Batı'nın Doğu'ya karadan açılan yolu üzerinde olması Batı ile çeşitli ittifak ilişkileri kurmalarında etkindir. Stratejik konumu Bizans İmparatorluğunun da her zaman dostane ilişkiler kurma eğiliminde olmasına neden olmuştur.

Dönemin deniz aşırı ticaretteki hakim gücü olan Venedikli tüccarlar kanalıyla Anadolu'ya girmiş olduğu düşünülen gümüş sikke nadir bir buluntudur. Bu nadir gümüş sikke Balkanlar ve Sırbistan'ın tarihi arka planı eşliğinde tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sırbistan, II. Stefan Uroš Milutin, sikke, Kuva-yi Milliye Müzesi, Balıkesir.

* Yrd. Doç.Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, e-mail: haceba2005@yahoo.com.

¹ Çalışmalarım esnasında gösterdikleri destek ve sabırdan dolayı Kuva-yi Milliye Müzesi Müdür Vekili Aytekin Yılmaz, Arkeolog Nihat Murat Güven ve müze çalışanlarına teşekkür ederim.

² Kuva-yi Milliye Müzesi'nde bulunan Sırp kralı II. Stefan Uroš Milutin'e ait gümüş sikkenin sınıflandırılması aşamasında değerli desteğini veren ve bilgisini paylaştan, Ortaçağ Sırp dönemi sikkeleri konusunda uzman Profesör Doktor Vujadin Ivanišević'e teşekkür ederim.

A SILVER COIN OF SERBIAN KING STEPHEN UROŠ II MILUTIN (1282-1321) FROM KUVA-Yİ MİLLİYE MUSEUM

ABSTRACT

Museum of Kuva-yi Milliye in Balıkesir which is located in the north-western part of Turkey was established in 1996. The Museum of Kuva-yi Milliye has approximately 2.500 coins from different cultures and ages. As a result of some research, done between 2011-2012 August, one rare silver coin which dated back to Medieval era of Serbia was detected.

There is a silver dinar of Serbian king Stephen Uroš II Milutin (1282-1321) in Kuva-yi Milliye Museum which might have come to Anatolia with the international trade route. Serbian silver dinar was found together with a group of Venetian silver coins and it was wrongly classified to Byzantine Empire which was an effective culture in that era. Most probably, Serbian silver coin which was dated back to the end of the 13th century, might have come to the Anatolia with a trade of Venetia. The coin which is protected in the Museum is the reflection of a rich culture of Anatolia which is the center of overseas trade between East and West.

When Byzantine Empire began to lose its power in 12th century, the idea of independence between Balkan communities developed. Serbian Kingdom which was established in 12th century was getting stronger gradually and its borders were extended. Therefore, Serbian Kingdom reached a balance situation between the West and Byzantine Empire. As the Serbian Kingdom, was located on the overland journey between the West and the East, it had effective relations with its western alliances. Because of its strategical location, Byzantine Empire had to have good relations with them.

This rare silver dinar most probably came to Anatolia with the Venetian merchants who were dominant in the sea trade in that era. It will be presented with the help of the historical background of the Balkans and Serbia.

Key Words: Serbia, Stephen Uroš II Milutin, coin, Kuva-yi Milliye Museum, Balıkesir.

Tarihsel Süreç

M.Ö. 7. yüzyılın sonlarında Karadeniz'in kuzeyindeki İskit istilas, Don nehrinden Karpat Dağlarına kadar olan bölgede yaşayan Slav³ halkın Orta Avrupa'ya göç etmesine neden olmuştur. Tuna nehrinin kuzeyi ve batıda Elbe nehrine kadar olan bölgeye yerleşen Slavlar⁴ yüzyıllar

³ Dimnik ve Dobrinić; Concise Oxford Dictionary'de Orta ve Doğu Avrupa'da yaşayan ve Slav dilini konuşan halk topluluğu üyelerinin Slav olduğu bilgisini verirler. Günümüzde de Batı Slavları, Doğu Slavları ve Güney Slavları olmak üzere üç ana grup olduklarını belirtirler (Dimnik-Dobrinić 2008, 12).

⁴ Günümüzde Hırvatistan, Dalmaçya sahil şeridi, Sırbistan, Bosna-Hersek ve Karadağ topraklarında yaşayan Slavlar, 8. yüzyılın sonlarında yerleşik halkı asimile ederek Slav dilini ortak dil haline getirmişlerdir. Yine de Hırvatlar ve Sırpalar alınan topraklarda kurulan idarelere kendi dillerinde isimler vermişlerdir. Tuna Nehri ile Adriyatik sahili arasına yerleşen

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

içerisinde genişleyerek güneye kadar inmişlerdir. Avrupa'da ilk yerleşimlerinden sonraki dönemlerde de Slavlar Balkanlarda üç önemli göç dalgası ile genişlemişlerdir. Tuna Nehri'nin kuzeyinde yaşayan Slavlar, 6. yüzyılın ilk yarısında nehrin karşısına yağma için saldırılarda bulunmuşlardır. 6. yüzyılın ikinci yarısında güneye doğru gerçekleşen ikinci göç dalgasında Slavlar Bizans İmparatorluk sınırları içerisine girerek yerleşmişlerdir. Son ve en yoğun göç dalgası ise 7. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Güneye kadar inen Slavlar, Bizans İmparatorluğu hakimiyetinde bulunan Peloponez ve Ege adalarına yerleşmişlerdir. Yunan topraklarındaki Slav hakimiyeti 600 ile 860 yılları arasındadır. Bölgeyi geri almak isteyen Bizans İmparatorluğu, Slavları Helen kültürü ile tanıştırmış ve Ortodoks dinine geçmelerini sağlayarak 9. yüzyılın sonlarında hakimiyeti ele geçirmişlerdir. Orta Avrupa'da Slavların yerleştiği bölgenin batısı Hristiyan dini, Latin kültürü ve Frank politik gücü altında kalmış, doğusu ise Helen kültürü ve Ortodoks dinini kabul ederek, Bizans İmparatorluğu hakimiyetine girmiştir. Bu bakımdan, Batı ve Doğu etkisi altında kalan Slavların sikke sistemi de her iki kültürden yansımalar taşımaktadır (Dimnik-Dobrinić 2008, 13).

Raška⁵'da hakimiyeti elde eden idarecilerin dönemi Stefan Nemanja (1166-1195) ile başlar⁶. Bu dönemde, Raška'nın hakimiyet bölgesi Bizans sınırlarına kadar yaklaşmıştır (Crnobrnja 2004, 63). Bizans İmparatorluğu hakimiyetinden siyasal bakımdan Stefan Nemanja (1167-1196) döneminde çıkan Sırbistan'ın ilk taç giyen hükümdarı I. Stefan (1196-1228)'dir (Ostrogorsky 1995, 327, 369). Sırbistan İmparatorluğunun ilk parlak dönemi ise I. Stefan Uroš'un 1243-1276 yılları arasındaki iktidarudur. Bulgar Çarlığının zayıflayan Bizans İmparatorluğunun Balkanlardaki gücünü azaltması, I. Stefan Uroš döneminde Sırp Krallığının güçlenmesine neden olmuştur. I. Stefan Uroš döneminde Sırp krallığı topraklarındaki gümüş madenlerinin para basımında kullanılması, paralı askerlerden ordu oluşturması krallığın Balkanlarda güçlenmesini sağlamıştır (Donald 2003, 128). Zengin gümüş maden yatakları sayesinde Balkanların en güçlü krallığı haline gelen Sırp krallığı çevre devletlerin gözlerini üzerine çevirerek, kendisini bağlaşıklık olarak görmek istediği bir konuma yükselmiştir.

Sırp kralı olarak tahta çıkan I. Stefan ile Venedik Dükası Enriko Dandolo'nun büyük kızı Anna Dandolo'nun küçük oğlu olan I. Stefan Uroš (1243-1276) tahttan indirilen ağabeyi Vladislav'ın (1234-1243) yerine Sırp krallığının hükümdarı olmuştur. I. Stefan Uroš ilk olarak Bulgaristan ve Dubrovnik'in oluşturduğu düşman ittifak ile baş etmek zorunda kalmıştır. Bu karşı ittifak ancak Bulgar çarı Mikhael Asen'in 1257 yılında öldürülmesine kadar Sırp kralına sorun yaratmıştır. I. Stefan Uroš güneyde Sicilya hakimi Manfred ve Epiros Despotu Mikhael'in Nikaia İmparatorluğuna karşı oluşturduğu koalisyonu katılarak, 1258 yılında Skopje, Prilep ve Kičevo'yu içine alacak biçimde Makedonya'nın içlerine kadar ilerlemiştir (Allen 1991, 1949; Ostrogorsky 1995, 414). Fakat, 1259 yılında Pelagonia'da Bizans imparatoru VIII. Mikhael Palaeologos tarafından bozguna uğratarak ele geçirdiği bölgelerin tümünü kaybetmiştir (Ostrogorsky 1995, 414). Kuzeyde ise Macaristan ile rekabet etmiş, 1268 yılında Macaristan ile yaptığı başarısız savaşın sonucunda yapılan barış anlaşması görüşmelerinde büyük oğlu Dragutin ile Macar kralı V. Stefan'ın kızı prenses Katalina'nın evliliğine karar verilmiştir⁷.

Slavlar kimliklerini ve dillerini korumuşlarsa da Yunan anakarasına yerleşenler Bizans İmparatorluğunun etkisiyle aynı süreci yaşamamıştır (Dimnik-Dobrinić 2008, 13).

⁵ Ortaçağ Balkan devletlerinden olan Sırbistan (*Σερβία*) Latin kaynaklarda Rascia, Rassia ya da Raxia olarak tanımlanmaktadır. Latince'den türeyerek Slav dilinde Raška olarak adlandırılmıştır (Allen-Kazhdan 1991, 1871-1873).

⁶ İlk idareciler döneminde basılmış sikke bulunmamaktadır.

⁷ Bizans imparatoru VIII. Mikhael Palaeologos da Balkanlardaki pozisyonunu güven altına almak ve hatta geliştirmek adına kızı Anna Palaeologina ile I. Stefan Uroš'un küçük oğlu II. Stefan Uroš Milutin'in evliliğini planlamıştır. 1271-1272 yıllarında Bizans imparatoru Konstantinopolis patriğini Sırbistan'a evlilik ittifakını görüşmeye göndermiş, prenses Anna ve maiyeti Konstantinopolis'e bir sonuç elde edemediği geri dönmüştür (Allen 1991, 1949).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



Harita 1. 1000 civarında Sırbistan Devletleri (Jovanović 2002, 7).

İktidarı boyunca I. Stefan Uroš krallığını ekonomik ve politik olarak sağlamlaştırmış, Sırp krallığı Balkanlarda önemli bir güç haline gelmiştir. Transilvanya'daki Moğol istilasından kaçan mülteci Saxon madencileri kullanarak zengin altın, gümüş, kurşun, bakır ve demir madenleri açtırmıştır. 1241 yılındaki Moğol istilasından kaçan Transilvanya'lı Saxon madenciler ise yeteneklerini ortaya çıkaracak yeni bir çalışma alanını bulmuşlardır (Metcalf 1965, 197). Maden işletmelerinde yaşanan bu gelişme I. Stefan Uroš döneminin, bağımsız olan Dubrovnik'e kadar kıyı merkezleri Kotor, Bar, Ulcinj ve Scutari'deki ticaretini etkileyerek arttırmıştır. Balkanlar ve güney Avrupa'da ticaret ağında kullanılan ve uluslararası geçerliliğe sahip gümüş sikke basan Sırp Krallığı özellikle Adriyatik sahili ve Kuzey İtalya'da hakim olan deniz ticaretinde etkin rol oynamıştır.

En önemli ayrıntı ise I. Stefan Uroš'un ilk Sırp gümüş sikkesini bastırmasıdır. 13. yüzyılın son çeyreğinde prototipi oldukları Venedik grosso'sunu örnek alan Sırp ve Bosna dinarı Balkanların batısındaki para akışını sağlamışlardır (Metcalf 1965, 198). 13. yüzyılın son çeyreği ile 14. yüzyılın başlarında güney Slavlarının sikke sisteminde hızlı bir yükseliş gerçekleşmiştir. Maden yataklarının keşfi ve gümüş sikke basımıyla birlikte, ekonomik gücün getirdiği siyasal güçle Sırp krallığı ve Bosna batıda bulunan Avrupa devletleriyle ticari ilişkilerini geliştirmişlerdir. D. M. Metcalf, bu dönemden önce bölgede sikke buluntularına rastlanmamasını para ekonomisinin henüz gelişmemiş olmasına bağlamaktadır (Metcalf 1965, 200). İktidarının son yıllarında ise oğlu Stefan Dragutin, Macaristan'ın siyasi etkisiyle yasal haklarını ve devlet ilişkilerinde aktif rol almayı talep etmiştir. I. Stefan Uroš bu istekleri reddettiğinde Stefan Dragutin isyan ederek Macaristan ordusunun yardımıyla savaştığı babasını 1276 yılında Gacko'da (Hum) yenmiştir. Tahtından feragat eden I. Stefan Uroš kısa bir süre sonra ölmüştür⁸.

⁸ Muhtemelen 1 Mayıs 1277 yılında Zachlumia'da Symenon rahibi olarak ölmüştür (Allen 1991, 1949).



Harita 2. 1300 civarında Balkan Devletleri (Jovanović 2002, 9).

1282 senesinde avlanırken ayağını kırıp hastalanan Stefan Dragutin (1276-1282) Deževu'da toplanan Aristokratlar Meclisi'nin onayı ile tahttan feragat edip, tahtı küçük kardeşi Milutin'e vermiştir. Milutin tahtın yasal varisi olduğunu vurgulamak için babasının ismini alarak II. Stefan Uroš Milutin (1282-1321) adıyla Raška'da tahta çıkar.

Sicilya kralı Charles d'Anjou, 1261 yılında tekrar kurulan Bizans İmparatorluğuna karşı Venedik ve Papalığın yanı sıra Balkan devletlerini birleştirerek Latin İmparatorluğunu canlandırmaya çalışmıştır. II. Stefan Uroš Milutin'de bu düşünceyle birlikte hareket ederek Bizans İmparatorluğu hakimiyetindeki Makedonya'ya girmiş ve 1282 yılında Skopje kentini zaptetmiştir (Donald 2003, 73; Ostrogorsky 1995, 429). Makedonya topraklarında ilerleyen Sırp ordusunu durdurmanın tek yolunun diplomasi olduğunu bilen Bizans imparatoru II. Andronikos, ikinci evliliğinden doğan kızı Simonis ile II. Stefan Uroš Milutin'in evlenmesini teklif etmiştir (Ostrogorsky 1995, 451)⁹. Bizans sarayından gelen prensesle evlilik yoluyla daha da güçleneceğini düşünen II. Stefan Uroš Milutin dördüncü evliliğini beş-altı yaşlarındaki Simonis ile Thessaloniki'de yapmıştır. Prensess Simonis'in çeyiz olarak götürdüğü mal varlığı ise Milutin'in zaten Makedonya'da ele geçirdiği Bizans topraklarıdır (Donald 2003, 129; Treadgold 1997, 749). Bu diplomatik alışveriş sonucu II. Stefan Uroš Milutin Bizans sarayı ile akrabalık bağı kurarak hiyerarşik bakımdan güçlenmiş, Bizans imparatorluğu ise zaten kaybettiği toprakları evlilik bağıyla vermiş gibi göstererek siyasal gücünün sarsılmasını önlemiştir. Bu evlilikle birlikte ileride Sırp krallığının tahtında hak iddia edecek bir pozisyona bile gelme ihtimali de göz ardı edilmemiştir.¹⁰ Konstantinopolis patriği tarafından uygunsuz görülen bu evlilik, patriğin ikna edilmesi sonucunda Bizans İmparatorluğunda kabul görmüş ve bu sayede Makedonya topraklarında Sırp'ların ilerlemesi

⁹ II. Stefan Uroš Milutin'in ilk karısı Thessaly despotu I. Ioannes Doukas'ın kızı Helena'dır (Allen 1991, 1949).

¹⁰ II. Andronikos'un ikinci karısı Montferratlı Irene imparatorun ortak iktidarına ilk evliliğinden olan oğlu IX. Mikhail'in yanı sıra kendi üç oğlunun dahil edilmesini, hatta imparatorluğun tıpkı batı tarzında prensliklere paylaştırılmasını istemiş, talebi kabul görmeyince de Thessaloniki'ye gitmiştir. Burada üç oğlu ile birlikte yaşamaya başlayan Irene bu kez, Sırp kralı II. Stefan Uroš Milutin'le evlendirilen kızı Simonis kanalıyla oğullarına Sırp tahtının veliahtı olma yolunu açmaya çalışsa da başarılı olamamıştır (Ostrogorsky 1995, 443).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

durdurularak Thessaloniki'nin elden gitmesi engellenmiştir. Sırp Krallığı ise uzun bir tarihi geçmişe ve köklü bir kültüre sahip Bizans İmparatorluğunun kültürel ve sanatsal gelişimlerini yakından izleme olanağı bulmuştur (Donald 2003, 130). Bizans İmparatorunun kızı ile yaptığı evlilikle güçleneceğini düşünen II. Stefan Uroš Milutin, ağabeyi Stefan Dragutin ve Zeta'da idareci olarak yer alan oğlu III. Stephen Uroš Dečanski'nin isyan etme olasılıklarına karşı iç huzuru korumak amacındadır (Allen 1991, 1950)¹¹.

II. Stefan Uroš Milutin döneminde Sırp Krallığı ekonomik, askeri ve kültürel bakımlardan ilerleme kaydetmiştir. II. Stefan Uroš Milutin hakimiyetinde Raška her bakımdan yükselişe geçmiştir (Treadgold 1997, 837). Raška'nın gelişmesi için kapsamlı imar faaliyetlerini sürdüren idarecilerden olan II. Stefan Uroš Milutin, Gračanica ve Banjska manastırlarını inşa ettirmiştir. Milutin döneminde sınırlar güneyde Bizans İmparatorluğuna doğru genişlediği gibi kuzeyde Braničevo'yu da kapsayacak biçimde ilerlemiştir (Crnobrnja 2004, 69). II. Stefan Uroš Milutin'in 1321 yılında ölümüne kadar Sırp Krallığı ve Bizans İmparatorluğu dostane ilişkilerini sürdürmüştür.¹²

Krallık Dönemi Sikke Sistemi ve İkonografisi

İlk Sırp sikkesi kral Stefan Radoslav (1228-1234) döneminde basılmıştır¹³. Bu sikkeler gümüş ve bakır madeninden basılan çukur Bizans sikkeleri ile benzerdir (Hendy 1999, 635-38, Plate XLVII)¹⁴. Radoslav döneminde basılan sikkeler oldukça nadirdir ve ardılları tarafından da üslup bakımından devam ettirilmemiştir. Stefan Radoslav sonrasında Sırp kralları sikke tipleri ve üslubunda Venedik sikkesi grosso'yu örnek alarak sikke bastırmışlardır (Crnobrnja 2004, 63-64; Mackay 2010, 160). Ortaçağ Sırp dönemi idarecileri döneminde altın sikke basılmamıştır. Sırp bakır çukur/scyphate¹⁵ sikkelerin oldukça az miktarda bulunması muhtemelen, ekonomide de çukur bakır sikkelerin önemli bir role sahip olmadıklarının göstergesidir (Metcalf 1965, 203)¹⁶.

Henüz ilk adımlarını atmış olan Sırp Krallığı sikke sisteminin erken evresinde, Bizans İmparatorluğu sikkeleri örnek alınarak bakır çukur sikkeler basılmış, daha sonra ise 13. yüzyılda Akdeniz'de hakim güç haline gelen ve ticareti ellerinde tutan Venedik gümüş sikkesi model

¹¹ 13. yüzyılın sonlarına doğru Braničevo ve Kučevo'yu da alarak sınırları genişleten Stefan Dragutin ile Bizans İmparatorluğuyla daha kuvvetli politik bağlar kurmak isteyen kardeşi II. Stefan Uroš Milutin anlaşmazlığa düşmüştür (Ostrogorsky 1995, 456). Bizans imparatoru ile Sırp tahtının Stefan Dragutin'in oğluna kalmaması konusunda anlaşan II. Stefan Uroš Milutin'le Stefan Dragutin arasındaki bu anlaşmazlık, 1313 yılında papazların çabaları sonucu yatıştırılmıştır.

¹² Sırp kralı II. Stefan Uroš Milutin, 1312 yılında Trakya'yı zapteden yaklaşık 2000 kişiden oluşan Türk savaşçılara karşı Bizans İmparatoruna destek olmak amacıyla 2000 atlı göndermiştir (Donald 2003, 149; Ostrogorsky 1995, 436). Bu yardım, Bizans İmparatorluğu ile kurulan dostane ilişkiler ve evlik yoluyla kurulan akrabalık bağliliğinin göstergesidir. Charles d'Anjou'nun birleşik bir imparatorluk kurma hayallerini ölümünden sonra Charles Valois sürdürerek 1306 yılında Venedik ve 1308 yılında kral II. Stefan Uroš Milutin'le yeni bir Haçlı seferi düzenlenmesi konusunda anlaşma yapmıştır. II. Stefan Uroš Milutin'in bu anlaşmaya sadık kalmamış, kardeşi Stefan Dragutin ile 1301-1312 yılları arasında yaptığı uzun savaştan sonra doğuda Bizans İmparatorluğuna yönelecek gücü toparlamaya çalışmamıştır. Hatta, Bizans İmparatorluğu ile ikili ilişkilerini sürdürmeye devam ederek, kimi zaman askeri yardımda bulunmuştur (Ostrogorsky 1995, 458).

¹³ Sırp Krallığının ilk taç giyen imparatoru I. Stefan ile III. Aleksios'un en küçük kızı Evdokia Doukaena'nın çocuğu olan Stefan Radoslav, Thessaloniki imparatoru Theodoros Komnenos Doukas'ın kızı Anna Doukaena ile evlenmiş ve böylece hem atalarından dolayı hem de evlilik kanalıyla Bizans imparatorluğuyla yakın ilişkiler içerisinde olmuştur (Hendy 1999, 635). Yarı Bizans kanı taşıyan Stefan Radoslav adına basılan sikkelerde güçlü biçimde Bizans sikke geleneği etkisi görülmesi bu anlamda şaşırtıcı değildir.

¹⁴ Stefan Radoslav'ın sikkelerinin Bizans sikkeleri ile aynı olması muhtemelen Thessaloniki darphanesi sikke basım ustalarının imparatorluk adına bastıkları kalıpların aynısını Stefan Radoslav için üretmiş olmalarından kaynaklanmaktadır (Dimnik-Dobrinic 2008, 39).

¹⁵ İç bükey formdaki Bizans sikkeleri için kullanılan terim (Grierson 1999, 59).

¹⁶ Theodoros Komnenos Doukas ile ittifak yapan Stefan Radoslav resmi kararnameleri Yunanca imzalamış ve döneminde basılan sikkelerde de Yunanca lejand kullanılmıştır (Allen-Kazhdan 1991, 1873).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

alınmıştır. Böylece, Balkanlar ticaretinde de kullanılan Venedik dukat¹⁷'inin yanında 13. yüzyılda yeni kurulan Sırp ve Bulgar krallıkları kendi sikke üretimlerine başlamışlardır (Williams 1997, 81). 1280 yılından itibaren Sırp gümüş sikkeleri Doğu Akdeniz sahilindeki ticari faaliyetlerde yerini almıştır (Dimnik-Dobrinić 2008, 236).

Sırp Krallığının erken döneminde basılan sikkelerin çoğu tasvir üslubu, ağırlık ve basım tekniğiyle Venedik ve Bizans İmparatorluğu etkisini taşımaktadır. Sırp kralı I. Stefan Uroš (1243-1276) ve Stefan Dragutin (1276-1282) dönemlerine ait sikkeler Venedik sikke birimi grosso'yu andırmaktadır. Bu iki farklı Sırp kralının benzer tasvir üslubu taşıyan gümüş sikkeleri ise arka yüzlerinde yer alan kralın isim ve unvanını içeren lejandlarından ayırt edilebilmektedir.

İlk dinar ise adını Roma sikke birimi denarius'tan almış ve kral I. Stefan Uroš iktidarında basılmıştır¹⁸. Düzenli olarak kral I. Stefan Uroš tarafından iktidarının muhtemelen son dönemlerinde basılan dinar, ait olduğu kralın ismi ve unvanını taşır ve Venedik grosso'su ile birebir aynıdır. Sikke sistemini ve ikonografisini tekrar düzenlemek isteyen I. Stefan Uroš Bizans sikkelerinin yerine Venedik grosso'sunun benzeri sikkeler bastırmıştır. I. Stefan Uroš'un döneminde basılan sancak dinar olarak adlandırılan gümüş sikkenin ön yüzünde İsa, arka yüzünde ise kralın Nemanja hanedanının koruyucu azizi Aziz Stephen ile aralarında sancak taşır tam boy cepheden betimleri yer almıştır (Dimnik-Dobrinić 2008, 39).

II. Stefan Uroš Milutin iktidarında ise haç dinar olarak adlandırılan ön yüzünde İsa, arka yüzünde kral ile aralarında haç asa taşıyan hami Aziz Stephen'in tam boy cepheden tasvirleri bulunmaktadır. 13. yüzyılın ortalarında Kral IV. Stefan Uroš Dušan (1331-1346) ön yüzde yer alan tahtta oturan İsa tasvirinin üzerine Cennet'in giriş kemerini sembolik olarak ifade eden bir gök kubbe ekleyerek, sikke ikonografisine yenilik katar. Krallık döneminin sonuna doğru ise ilginç bir tip olan miğfer dinar Sırp Krallık sikke ikonografisine girer (Dimnik-Dobrinić 2008, 39)¹⁹. Miğfer dinar basımı ile kutsal kişi ve sembollerin yanı sıra askeri niteliklerinde öne çıkarılmak istendiği anlaşılmaktadır (Dimnik-Dobrinić 2008, 41). Kralın büyük bir kumandan olarak öneminin vurgulanmasını amaçlayan bu tasvir tipi dünyevi gücün ön plana çıkarılmaya çalışılması olmalıdır.

¹⁷ Adını Venedik'ten alan duchy sikkesinin iki tipi için kullanılan terim, 13. ve 14. yüzyılların başlarında gümüş grosso'yu ifade eder (Grierson 1999, 53). 1201 yılında ilk defa basılan sikke 2.20 gram ağırlığındadır. Konstantinopolis'te bir yüz yıl sonra basilikon adı altında taklit edilmiştir. Bizans imparatoru II. Andronikos Palaiologos tarafından 1304 yılından önce tedavüle sokulan küçük gümüş sikke birimi basilikon, 2.20 gr. ağırlığındadır ve Venedik gümüş dukatı model alınarak yapılmıştır (Grierson 1999, 53). Kısacası, duka (ducatus aureus) 1284/5 yılında yaratılan ve ağırlığı 3.56 gram olan altın sikke birimidir (Grierson 1999, 55).

¹⁸ Roma gümüş sikkesi denarius'un ismi, Slav dünyasında kullanılan gümüş sikke birimine dinar olarak yansımıştır. Denarius grossus, grosso, groš ve matapan olarak adlandıran sikke birimleri ile dinar benzerdir (Dimnik-Dobrinić 2008, 232).

¹⁹ Miğfer dinarda REX STEFAN (Kral Stefan), MONITA REX STEFA (Kral Stefan'ın Sikkesi) ve STEFANVS DEI GRA REX (Tanrı'nın İnayetiyle Kral Stefan) olmak üzere üç temel Latince yazıt kullanılmıştır (Dimnik-Dobrinić 2008, 41).



Harita 3. Ortaçağ'da Balkanlarda Darphaneler (Dimnik-Dobrinić 2008, 9, Map 2).

I. Stefan Uroš ve Stefan Dragutin döneminde Venedik gümüş sikkesi grosso'yu model alan sikkeler basılmıştır. Bu dönemde basılan sikkelerin ön yüzünde tahtta oturan İsa **IC/XC** monogramıyla birlikte, arka yüzde ise kral ve Aziz Stefan'ın beraber tam boy cepheden tasvirleri yer alır. Ardıl iki dönemin sikkelerinin ayırt edici özelliği ise lejandlarındadır.²⁰ İlk sınıflamalarda, I. Stefan Uroš'un sikkelerinde **"VROSIVS"** unvanını kullandığı düşünülmekle birlikte, henüz kapsamlı çalışmalar ve bu tip sikkeleri basan darphaneler hakkında araştırmalar yapılmadığı için kesinlik kazanmadığı ifade edilmektedir. **STEFAN** ve **VROSIVS** isimlerinin I. Stefan Uroš (1243-1276), Stefan Dragutin (1276-1282; 1284-1316 Kuzey Sırbistan), II. Stefan Uroš Milutin (1282-1321) ve III. Stefan Uroš Deçanski'nin (1321-1331) sikkelerinde kullanılması, sikkelerde yer alan betimlerin de Venedik grosso'su modelinde olması kronolojik sınıflamada bir takım sorunlar ortaya çıkarmaktadır. D. M. Metcalf; Sırp Krallığına ait 1281 ve 1282 tarihli belgelerde yer alan Venedik'in ticarete Sırp sikkesinin değerine karşı aldığı hukuki kararların, 13. yüzyılda Sırp Krallığının ticarete aktif olmaya başladığı ve sikkesinin de uluslararası ticarete kullanıldığını açıkladığından bahsetmektedir (Metcalf 1965, 203-204)²¹. Sırp sikkelerinin düzenli olarak basılması, muhtemelen iktidarının son yıllarında II. Stephen Uroš Milutin'le başlar. Venedik grosso'sunu örnek alan Sırp sikkeleri, içeriğindeki gümüş alaşımın devamlı düşürülmesiyle 1282 yılında Venedik'in ekonomik anlamda parasal ambargosuyla karşılaşmıştır.

Sırp sikkeleri konusunda çalışan uzmanlar üzerinde **"STEFANVS"** ismi bulunan sikkelerin I. Stefan Uroš'a atfedildiğini düşündükleri gibi bu sikkelerin oğulları Stefan Dragutin ve II. Stefan Uroš Milutin'in sikkelerinden de kolaylıkla ayırt edilemediğini özellikle vurgulamaktadırlar. Stefan Dragutin'in sikkelerinde **"STEFANVS-R/E/X -STEFAN"** lejandı yer almaktadır. II. Stefan Uroš Milutin döneminde basılan sikkelerde ise **VROSIVS R/E/X .S.STEFANVS, (SS)TEFANV' R/E/X VROSIVS, STEFAN R/E/X (S)STEFAN** gibi farklı

²⁰ Venedik matapan'ını örnek alan I. Stephen Uroš dönemi sikkelerinde Latince yazıt ve lejand kullanılmıştır. Stefan Dragutin ise Kiril alfabesini döneminin dinarı üzerindeki yazıtlarda kullanan ilk kraldır (Dimnik-Dobrinić 2008, 41).

²¹ Venedik'in 1282 yılında Sırp sikkelerine ambargo koymasının nedeni kesin olarak bilinmemekle birlikte muhtemelen Sırp dinarının içerisindeki gümüş miktarının düşürülmesine tepki olmalıdır.

çeşitlerde lejandlar bulunmaktadır. Brskovo, Novo Brdo ve Rudnik özellikle II. Stefan Uroš Milutin döneminde aktif olan darphanelerdir (Crnobrnja-Crnobrnja 2004, 69).

II. Stefan Uroš Milutin döneminde basılan sikkelerin de farklı betim üsluplarına sahip olduğu görülmektedir. Bu döneme ait bir yüzünde İsa ve diğer yüzünde ise tahtta oturan hükümdar tasvirlerinin kullanıldığı sikkeler de bulunmaktadır²². Arkalıksız tahtta oturan hükümdar tipinde Bizans sikke ikonografisiyle yakın bir üslup ilişkisi fark edilmektedir. Arkalıksız tahtta oturan kralın bir elinde haç asa, diğer elinde bir küre üzerinde yükselen potent haç ya da patrik haçı²³ taşır betimine Geç Dönem Bizans/Palaeologoslar Dönemi Thessaloniki darphanesi basımı sikke örneklerinde rastlanmaktadır. Arkalıksız ya da kare arkalıklı tahtta oturur imparator betimi Bizans sikke ikonografisinde sık kullanılan bir tip olmamasına rağmen, imparatorun elinde taşıdığı güç sembolleri ve imparatorluk nişanları II. Stefan Uroš Milutin'in sikkelerindeki kral tasviri ile benzerdir. II. Stefan Uroš Milutin'in Aziz Stefan²⁴ ile aralarında patrik haçlı asa taşıdıkları tam boy cepheden betimi ise yine Bizans sikke ikonografisinde Orta Bizans Dönemi sikkelerinde sıklıkla kullanılan betim üslubuyla paralellikler taşımaktadır. II. Stefan Uroš Milutin'in sikkelerinde sadece kare arkalıklı tahtta oturan İsa tasvirinin kullanımı ise Bizans sikke ikonografisinden ziyade Venedik sikke ikonografisi tipini vermektedir. Kralın sikkelerdeki betimi tamamen Batı tarzında olup, kostüm ve tacı Bizans sikke geleneğinden farklıdır. Sikkelerin ön ve arka yüzlerinde kullanılan çeşitli süsleme motifleri de Bizans ve Ortaçağ'a ait Batı sikkeleri ile aynıdır.

M. Jovanovic, nümizmatlar arasında II. Stefan Uroš Milutin döneminde basılan sikkelerin tarihlendirilmesi konusunda görüş ayrılıkları olduğundan bahseder (Jovanovic 2002, 21-24). Kendisinden önce tahtta olan ağabeyi Stefan Dragutin iktidarında basılan sikkeler ile II. Stefan Uroš Milutin döneminde basılan sikkelerin sınıflaması konusunda nümizmatların ortak değerlendirmede bulunmadıklarından bahseder. Bir kısım nümizmat ve tarihçinin; üzerinde Stefan ismi bulunan sikkelerin Stefan Dragutin'e ait olmaları gerektiğini, bu tip sikkelerin Milutin ile beraber hareket ettikleri dönemde basıldığını ve tahttan feragat ettikten sonra da aynı tip sikkeleri Milutin'in standart sikke ağırlığına sadık kalarak bastırdığını düşündükleri belirtilmektedir (Ivanišević 2001, 21)²⁵.

Gümüş Dinar / II. Stephen Uroš Milutin(1282-1321)

Ön Yüz: Kare arkalıklı tahtta oturan haç nimbuslu, üzerinde khiton²⁶ ve himation²⁷ giyimli İsa, sağ eli takdis pozisyonunda, sol elinde ise Kutsal Kitap taşımaktadır²⁸. **IC XC**.

²² Tahtta oturan idareci betimi Sırp kralı II. Stefan Uroš Milutin'in sikke tiplerine yeni katkısı olduğu gibi VROSIVS R/E/X ya da STEFAN R/E/X lejandları da dönemin özgün yazıtlarıdır (Crnobrnja 2004, 69).

²³ Çift haç kollarına sahip haç tipi.

²⁴ İlk martir olarak bilinen Aziz Stefan Hristiyan dünyasında en çok hürmet gören kutsal kişilerdendir. Ortodoks inancında saygın bir yere sahip olan azizin kutsal günü 26 Aralık'tır. Ortaçağ'dan itibaren Ortodoks Sırp halkının hami azizi olarak değer görmektedir (Hunt 2001, 171).

²⁵ V. Ivanišević'in sınıflamasına göre ikinci tip sikkeler grubuna dahil olan bu gümüş sikkelerin ortalama ağırlıkları 2.17 gr. ile 1.4 gr. arasında değişmektedir (Ivanišević 2001, 21)²⁵.

²⁶ Uzun kollu, sade ve yakasız gömlek ya da kaftan biçimindeki khiton tasvirlerde İsa ve azizlerin üzerinde görülür (Ünal 2010, 396).

²⁷ Kolsuz, uzun ve dökümlü giysi.

²⁸ Sırp sikkelerinin temel ön yüz betimi olan arkalıklı tahtta İsa, Bizans sikke ikonografisinden alınmış bir tasvir üslubudur. Bizans imparatorlarının siyasi propaganda unsuru olarak sikke betimlerini kullandıkları bilinmektedir. Kare arkalıklı tahtta oturan İsa betimini sikkelerinin ön yüzünde bastıran Bizans imparatorları tebaalarına göksel gücün yeryüzündeki temsilcisi olduklarını ve ilahi gücü ellerinde bulundurdıklarını göstermek istemektedirler. Roma döneminin pagan inanışına göre yüksek arkalıklı tahtta Tanrılar, arkalıksız tahtta ise Romalı idareciler oturur. Yüksek arkalıklı tahtın kutsal kişilere ait bir sembol olarak Bizans İmparatorluğu döneminde de devam ettiği görülmektedir. Sırp kralları da bu hiyerarşik düzene uygun üslupta sikke ikonografisini kullanmışlardır (Dimnik-Dobrinic 2008, 39).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012*

Arka Yüz: Sağda nimbuslu, sakal ve bıyıklı Aziz Stefan ve solda kral tam boy cepheden, aralarında sancak taşırlar. Kralın sol elinde akakia ve Aziz Stefan'ın sol elinde göğsüne doğru tuttuğu Kutsal Kitap bulunmaktadır.²⁹ Aziz Stefan özgün kostümü olan sticharia ve kolsuz bir manto giyimlidir.

VROSIVS R/E/X S STEFAN

Ref.: Ivanišević 2001, 21, type 2.1; Crnobrnja 2004, 69, no. 36; Dimitrijević 1997, no.11, 35.

1. 23 mm., Envanter No. 81.



1



2 (Detay)

Çağdaşı olan Venedik grosso'su temel alınarak basılan Sırp Kralı II. Stefan Uroš Milutin'e ait gümüş sikke Balıkesir Kuva-yi Milliye Müzesi sikke seksiyonunda korunmaktadır. Bursa Müzesi'nden devir ile Balıkesir Müzesi'ne 7 adet Venedik sikkesiyle beraber nakledilen 1 adet gümüş Sırp sikkesi kayıtlara Bizans sikkesi olarak geçmiştir. Müzeler arası devir kanalı ile Balıkesir Müzesi'ne gelen Sırp sikkesi nadir bir örnek olmasıyla önemli olduğu gibi, ülkemizde yer alması da bir o kadar ilginçtir. Ortaçağ'da uluslararası deniz ticareti faaliyetlerine örnek oluşturmaktadır. Muhtemelen, 7 adet Venedik sikkesi ile beraber bulunduğu için Sırp sikkesi de aynı gruba dahil edilmiş ve müzelerimizde konu üzerinde çalışan uzman olmamasından dolayı ait olduğu kültüre sınıflandırılmamıştır. Ön ve arka yüzündeki tasvir ve lejandların günümüze kadar korunarak gelmesi, gümüş Sırp sikkesinin tarihlendirilmesi aşamasında kolaylık sağlamıştır. Bizans sikke ikonografisinde örneklerine sıklıkla rastlanan kare arkalı tahta oturan İsa tasviri, Venedik sikke örneklerinde olduğu gibi Sırp sikkesinde de kullanılmıştır. Haç nimbuslu ve sakallı betimlenen İsa sağ eliyle üzerinde beş nokta bezemeden oluşan motif olan kutsal kitabı hafifçe sola

²⁹ II. Stefan Uroš Milutin'e ait gümüş sikke, I. Stefan Uroš dönemine ait sikkelerle betim üslubu ve lejandı bakımından benzerlik taşımaktadır (Crnobrnja 2004, 67, no. 34).

doğru yönelen dizlerinin üzerinde taşımaktadır. İsa'nın başının her iki yanında **IC XC** monogramı ve kare arkalıklı tahtın üst sol ve sağ köşelerinde de üç nokta bezemeden oluşan süslemeler yer almaktadır. İsa'nın oturduğu tahtın her iki yanında ise süslü minderler bulunmaktadır. Üzerindeki nokta bezemelerle, değerli taşlarla bezeli izlenimi verilen taht ise oldukça gösterişli durmaktadır. Dökümlü olarak betimlenen kostümü de sikkenin oldukça küçük tasvir alanına sahip yüzeyinde özenle ve detayla yapıldığını göstermektedir. Tahtta oturan İsa'nın sağ yanındaki boşlukta bir adet küçük fleur de lis³⁰ tasviri vardır.

Sancak dinar ön yüzünde kare arkalıklı tahtta oturan İsa tasviri ile Bizans sikkeleriyle, arka yüzde ise aralarında uzun bir asa üzerinde yükselen sancak tutan kral ve Aziz Stefan betimiyle Venedik sikkeleriyle benzer nitelikler taşımaktadır. 13. yüzyıl sonlarına tarihlenen gümüş Sırp sikkesi ikonografik olarak incelendiğinde hem Batı hem de Doğu etkisini birlikte yansıtmaktadır. Döneminin nadir örneklerinden olan sancak dinar'ın Kuva-yi Milliye Müze'sinde yer alması şaşırtıcı olduğu kadar değeri bakımından da önemlidir.

Sırp Hükümdarlar³¹

Stefan Nemenja (1167-1196)

Stefan (İlk Taç Giyen) (1196-1228)

Stefan Radoslav, kral (1228-1234)

I. Stefan Vladislav, kral (1234-1243)

I. Stefan Uroš, kral (1243-1276)

Stefan Dragutin, kral (1276-1282)

II. Stefan Uroš Milutin, kral (1282-1321)

II. Vladislav (1321-1324)

III. Stefan Uroš Dečanski, kral (1321-1331)

IV. Stefan Uroš Dušon, (kral 1331-1346; çar 1346-1355)

V. Stefan Uroš, çar (1355-1371)

Vukašin Mrnjavčević, kral (1365-1371)

Lazar Hrebeljanović, prens (1371-1389)

³⁰ Fleur-de-lys olarak da bilinen zambak/süsen çiçeği 13. ve 14. yüzyıllarda farklı kültürler tarafından dekoratif ve sembolik anlamda ortak amaçlar için kullanılmış bir motiftir (Ünal 2010, 271). Antik dönemde farklı toplumlar tarafından çeşitli objelerde süsleme amaçlı kullanılan zambak motifi politik, sembolik ya da ikonografik anlamlar taşımaktadır (Cirlot 1983, 188-189.) Kraliyet ailesi ve soylu sınıf tarafından kullanılan fleur de lys politik gücü ifade etmektedir. Politik bir simge olarak üst sınıf tarafından kullanılan bu motif, Ortaçağ Hristiyan sanatında kutsal bir simge olmasından dolayı sıklıkla tercih edilmiş olmalıdır. Bizans sikke ikonografisinde de, özellikle 14. yüzyılda sıklıkla kullanılmasıyla dikkat çekmektedir. Geç Dönem Bizans sikkelerinde tasvirine sık rastlanan fleur de lys Aziz tasvirleriyle birlikte kullanılmıştır. Bizans imparatoru II. Andronikos Palaeologos dönemine tarihlenen sikkede yer alan Aziz Tryphonos betiminin sağ altında yer alan fleur de lys azizin atribüsü olmalıdır (Ünal 2010, 271-272, Resim 219-220; Bendall-Donald 1974, 1-2, M.1; Bendall-Donald 1979, 38, no.8). Kutsal bir obje olarak Geç Bizans dönemi sikke ikonografisinde yer almasının yanı sıra, saflığın sembolü olarak süsen çiçeği Hristiyan sanatında kullanılmış ve özellikle Meryem ile özdeşleştirilmiştir. Süsen çiçeğinin üç yaprakla betimlenmesinin ise sembolik olarak Teslis'i ifade ettiği düşünülmektedir. Dini anlamlarının yanı sıra süsen çiçeği çok eski dönemlerden beri imparatorluk nişanı olarak da kullanılmıştır (Becker 1994, 178).

³¹ Sırp idarecilerin kronolojik sıralaması için bkz; Dimnik-Dobrinić 2008, 239.

Stefan Lazarević (dük 1389-1402; despot 1402-1427)
 George Branković (dük 1427-1429; despot 1429-1456)
 Duke Ivaniš (1435-1453)
 Lazar Branković, despot (1456-1458)

KAYNAKÇA

- ALLEN J. S., "*Stefan Uroš I*", ODB, Vol. 3, 1991, 1949.
 ALLEN J. S., "*Stefan Uroš II Milutin*", ODB, Vol. 3, 1991, 1949-1950.
 ALLEN J. S. – A.KAZDHAN, "*Serbia*", ODB, Vol. 3, 1991, 1871-1873.
 BECKER U., *The Element Encyclopedia of Symbols*, Dorset 1994.
 BENDALL S.- P. J. DONALD, *The Billon Trachea of Michael VIII Palaeologos 1258-1281*, London 1974.
 BENDALL S. – P. J. DONALD, *The Later Palaeologan Coinage*, London 1979.
 CIRLOT J. E., *A Dictionary of Symbols*, London, 1983.
 CRNOBRNJA A. – N., *Belgrade's History from the Numismatic Record*, Belgrade 2004.
 DIMITRIJEVIĆ S., *Medieval Serbian Coins*, Belgrade 1997.
 DIMNIK M.- J. DOBRINIĆ, *Dobrinić, Medieval Slavic Coinages in the Balkans: Numismatic History and Catalogue*, London 2008.
 DONALD M. N., *Bizans'ın Son Yüzyılları*, İstanbul 2003.
 GRIERSON P., *Byzantine Coinage*, Washington, D.C. 1999.
 HENDY M. F., *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Volume 4 Alexius I to Michael VIII/Part 2*, Washington D.C. 1999.
 HUNT E. D., *The Traffic in Relics:some Late Roman Evidence*, S. Hackel (ed.), *The Byzantine Saint* (New York 2001), 171-180.
 IVANIŠEVIĆ V., *Novcarstvo srednjovekovne Srbije (Serbian Mediaeval Coinage)*, Belgrade 2001.
 JOVANOVIĆ M., *Serbian Medieval Coins (third edition)*, Belgrade 2002.
 MACKAY J. Dr., *Coins and Coin Collecting*, London 2010.
 METCALF D.M., *Coinage in the Balkans 820-1355*, Chicago 1965.
 NICOL, D. M., *Bizans ve Venedik*, İstanbul 2000.
 OSTROGORSKY G., *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan, Ankara.
 TALBOT A. M.- A. KAZDHAN (eds.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3 Vols. New York 1991.
 TREADGOLD W., *A History of the Byzantine State and Society*, California 1997.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012

ÜNAL C., Bizans Sikkelerinde Kutsal Kişi Tasvirleri, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Bizans Sanatı Programı, İzmir 2010 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

WILLIAMS J.(ed)., Money A History, London 1997.



MERSİN'DE XIV. YÜZYILDAN BİLİNMEYEN İKİ YAPI: CAMİLİ (GÖKÇELİ) KÖYÜ MERKEZ CAMİSİ VE TÜRBE Sİ*

*H. Sibel ÜNALAN***

ÖZET

Günümüzde, Mersin merkeze bağılı bir köy olan Camili (Gökçeli); Selçuklular devrinde, Anadolu'ya göç eden Bozok ve Üçok Oğuz boylarına mensup aşiretlerden Tarsus ve çevresine yerleşen Varsak Türkmenlerinin yedi boyundan birisi olan Gökçeli boyu tarafından kurulmuştur. Bu boy, bugünkü Mersin'in 10 km. kuzeydoğusundaki Deliçay ile 8 km. batısındaki Mezidli Deresi arasındaki alana yerleşmiştir. Köy, adını camisinden almıştır. Kare planlı cami, mihraba paralel üç sahnalıdır ve üstü düz ahşap bir tavanla örtülüdür. Düzgün kesme taşlarla inşa edilmiş olan caminin dış kaplamaları onarımlar sonrasında neredeyse tamamen değiştirilmiştir. Bu onarımlara rağmen yapı oldukça kötü durumdadır. Caminin güneybatı köşesine, 1978 yılında bir minare eklenmiştir. Minare XX. yüzyıl Mersin minarelerinde görülen tipik özelliklere sahiptir. Camide alınlıklar üzerinde yer alan aşınmış durumdaki gülbezekler ile giriş kemeri ve kitabe levhasındaki süsleme motifleri dışında herhangi bir süsleme yoktur. Türbe, caminin güneyinde yer alan mezarlığın giriş kesimindedir. Düzgün kesme taşlarla inşa edilmiş olan kare planlı türbe de beden duvarlarındaki çatlaklardan dolayı kötü durumdadır. Heyelan nedeniyle caminin ve türbenin beden duvarlarında büyük çatlaklar oluşmuştur. Üstü, geçişleri pandantiflerle sağlanmış bir kubbeye örtülü olan türbede üç mezar bulunmaktadır. Son derece sade olan yapıda süslemeye yer verilmemiştir. Bu çalışma ile haklarında herhangi bir bilgi ve yayın bulunmayan cami ve türbenin rölöve çizimleri ve fotoğraflar eşliğinde tanıtılması, yıkılma tehlikesinden dolayı bir an önce belgelenmesi, Türk Mimarisi ve Mersin Tarihi içindeki yerlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mersin, Gökçeli Köyü, Camili Köyü, Cami, Türbe, Türk Mimarisi

*Bu çalışına, "Mersin-Camili (Gökçeli) Köyü Merkez Camisi ve Türbesi" bağılıyla 19-22 Kasım 2008 tarihleri arasında gerçekleştirilen Mersin Sempozyumu'nda tarafımdan sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölüm Bağılanlığı, El-mek: sunalan@adu.edu.tr

UNKNOWN TWO BUILDINGS OF THE XIVTH CENTURY IN MERSİN: CAMİLİ (GÖKÇELİ) VILLAGE CENTRAL MOSQUE AND TOMB

ABSTRACT

Today, Camili (Gökçeli) Village is a village in the center of Mersin. The village was founded in Seljukian period by the Gökçeli tribe which was one of the seven tribes of Varsak Turkomen who were one of the Bozok and Üçok tribes having migrated to Anatolia and having settled around Tarsus. This tribe inhabited the land between Deliçay, 10 km. north-east of and Mezidli stream, 8 km. west of today's Mersin. The village got its name of from its mosque. The mosque, planned in square shape, has got three nave and is covered with a plain wooden roof. The coatings of the outer walls of the mosque having been built even cutted stones, were replaced all but completely after the restorations. The construction is in bad condition though. A minaret was added to the south-west corner of the mosque in 1978. The minaret has got typical features of the minarets of the XXth century in Mersin. There is no decoration in the mosque except destroyed rosettes on the pediments with decorative motifs on the inscription panel and entrance arch. The square shaped tomb being built with even-cutted stones and being in the north of the mosque is in bad condition because of the cracks on the body walls. There have been largecracks on the walls of the mosque and the tomb because of the landslides with this study, Tomb is covered with dome. Transitions to the dome are provided by with pendentives. There are three graves in the tomb. There is no decoration in the tomb which is the extremely simple. It is aimed to introduce the mosque and tomb, about which there is no information and publication, throug photos and plan drawings; to define its importance in Mersin's history and in Turkish architecture and also to confirm it to be historical as soon as possible because of the danger of collapsing.

Key Words: Mersin, Gökçeli Village, Camili Village, Mosque, Tomb, Turkish Architecture

Giriş

Mersin, 1841 yılında, Gökçeli bucağına bağlı olan Tarsus ilçesinin bir köyü iken 1852 yılında kaza olur ve Tarsus'a bağlanır. 1864'de Tarsus'tan ayrılarak Gökçeli, Elvanlı ve Kalınlı bucaklarının birleştirilmesiyle ilçe merkezi olmuşt ve Adana'ya bağlanmıştır. 1888 yılında Mersin, sancak merkezi olunca Tarsus buraya bağlanır. 1924 yılında il haline getirilen Mersin sancağı, 1933 yılında Çel ilinin merkezi olmuştur¹. Selçuklular devrinde, Anadolu'ya göç eden Bozok ve Üçok Oğuz boylarına mensup ağıretlerden Tarsus ve çevresine yerleşen Varsak Türkmenlerinin

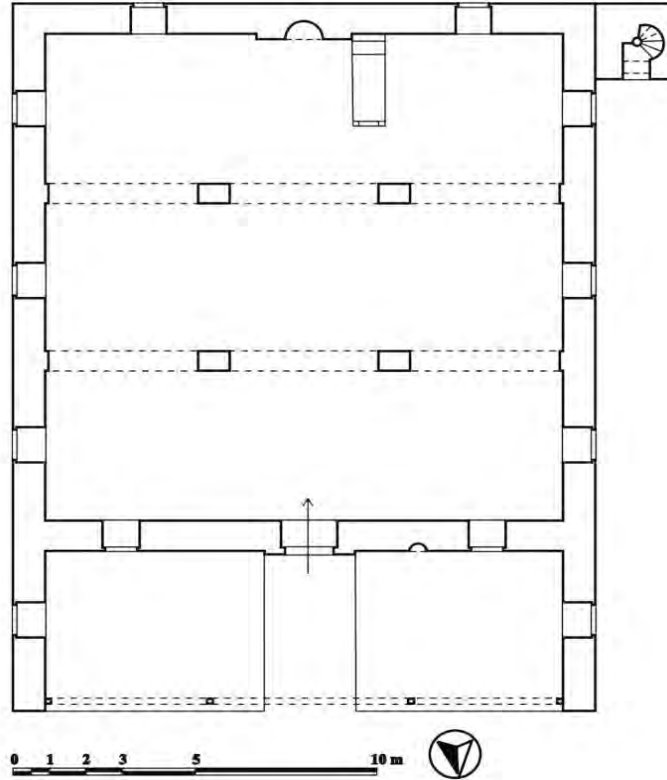
¹ S. Uğur, *İçel Tarihi*, C.2, Mersin 1944, s.15; M. H. Altay, *Adım Adım Çukurova*, Adana 1965, s.87; M. N. Çıplak, *İçel Tarihi (Tarihi-Turistik Zenginlikleriyle)*, Ankara 1968, s.277; A. Demirtağ, *İçel İli Yakın Çevre İncelemeleri*, Ankara 1990, s.81; M. g. Develi, *Dünden Bugüne Mersin (1836-1990)*, Mersin 2001, s.107; A. Akgündüz-vd., *Arşiv Belgeleri Işığında Tarsus Tarihi ve Eshâb-ı Kehf*, İstanbul 1993, s.131; A. Tutar, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Mersin Sancağında Müslümanlar ve Gayrimüslimler", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9:2, 2004, s.25; G. Oğuz, *Tarsus Şer'iyye Sicillerine Göre Mersin Kentinin Kuruluş Öyküsü*, Mersin 2006, s.22.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

yedi boyundan birisi olan Gökçelü (Gökçeli) boyu tarafından kurulduğu bilinen Camili (Gökçeli) Köyü, bugün Mersin merkez köylerinden birisi olarak Mersin’in 10 km. kuzeydoğusunda yer almaktadır². Köyün merkezinde bir cami ve bir türbe bulunmaktadır. Amacımız, yayınlarda hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan ve bilinmeyen bu iki yapıyı çizim ve fotoğraflar eğiğinde tanıtarak Türk Mimarisi içindeki yerlerini belirlemeye çalışmaktır.

Cami ve türbe, köy merkezinde yer almaktadır. Caminin güneyinde bulunan Camili Köyü Mezarlığı’nın içinde, giriğe yer alan türbe oldukça bakımsız durumdadır. Kare planlı cami, mihraba paralel üç sahnıdır ve üstü düz ahçap bir tavanla örtülüdür. Kuzeyinde, üstü düz ahçap tavanla örtülü bir son cemaat yeri, güneybatısında ise 1978 yılında camiye eklenen bir minaresi bulunmaktadır (şekil 1)³. Düzgün kesme taşlarla inşa edilmiş olan caminin dış kaplamaları, onarımlar sırasında⁴, yerden yaklaşık olarak pencerelerin alt hizasına kadar, yer yer de pencerelerin çevresinde neredeyse tamamen değiştirilmiştir (Fotoğraf 1, 2, 3). Bu onarımlara rağmen yapı oldukça kötü durumdadır.



Şekil 1- Camili (Gökçeli) Köyü Merkez Camisi, plan.

² S. Uğur, *age*, s.13; F. Sümer, “Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İlk Yarisına Kadar)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, Ankara 1964, s.73; A. Akgündüz-vd., *age*, s.177, A. S. Bilgili, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri (Sosyo-Ekonomik Tarih)*, Ankara 2001, s.178.

³ Yapıların röleveleri için gerekli ölçülerin alınmasında yardım eden Okutman Mehtap Çelik ve Köy Muhtarı Bayram Ali Davran’a; Corel Draw programında çizimlerin üstünden geçen Araştırma Görevlisi Nurdan Yılmaz’a teşekkürlerimi sunarım.

⁴ Yapı, 1982 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2004 yılında ise köy halkı tarafından onartılmıştır. Cami, Köy tüzel kişiliğinde iken Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredilmiştir. 18.12.2007 tarih ve 3398 sayılı karar ile taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmiştir. Bkz. *Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı Mersin Camili (Gökçeli) Köyü Camii 12.11.2007 Tarihli Tescil Fişi*, Kültürel ve Doğal Varlıkları Koruma Envanteri No:33.00.02/09.

Harim ve son cemaat yeri, dört yöne eğimli, üstü kiremit kaplı bir kırma çatıyla örtülüdür (Fotoğraf 1). Yapının beden duvarlarını bir sıra düz saçak dolanmaktadır. Yapının tüm dış cephelerinde heyelan nedeniyle oluştuğu söylenen çatlaklar vardır⁵ ve bu çatlaklar iç duvarlarda izlenebildiği gibi son cemaat yerinin doğu duvarı önünden başlayarak kuzeye doğru yer döğmesinde de devam etmektedir. Güney ve kuzey cepheleri üzerinde ikiÇer, doğu ve batı cepheleri üzerinde ise dörder pencere yer almaktadır. Dikdörtgen Çekilli pencerelerin sivri kemerli birer alınlıkları vardır (Fotoğraf 2, 3). Doğü ve batı duvarları kuzeyde uzatılarak son cemaat yerinin yan duvarları oluÇtırulmuÇtır. Son cemaat yerinin yan duvarları ortasına denk gelen pencere alınlıklarının kilit taÇ üzerinde oldukça aÇnmiÇ durumda birer gülbezek dikkati çekmektedir (Fotoğraf 4).

Caminin güneybatı köÇsine eklenen düzgün kesme taÇarla inÇaedilmiÇminarenin kare planlı kürsüsü XX. yüzyıl Mersin minarelerinde görülen tipik form ve süslemeye sahiptir. Dikdörtgen Çekilli giriÇ ıkıklığı, kürsünün kuzey duvarı üzerine yerleÇirilmiÇtir. Kürsünün köÇleri, gövdesinde spiral silmelerin yer aldığı silindirik bir Çekilde, batı ve güney duvarı ise birer gülbezekle süslenmiÇtir. Güney duvarı üzerindeki gülbezek geniÇ dilimli bir çerçeveye kuÇalımiÇtir. Gülbezeğin üst kısmında 1978 yılı yazmaktadır (Fotoğraf 5). Silindirik pabuÇ kısmı üzerinde yükselen minare gövdesi ve petek kısmı çokgen planlıdır (Fotoğraf 1). Mukarnaslı Çeefe altında gülbezeklerle süslü bir bilezik vardır.

Son cemaat yerinin doğu kesimi cami görevlilerinin kullanımı için sonradan kapatılmıÇtır (Fotoğraf 6). Son cemaat yeri, dört demir ayak üzerine oturan düz ahÇap bir tavanla örtülüdür. 1982 yılındaki onarım sırasında, ahÇap ayakların yerine demir ayaklar yapılmıÇtır⁶. Kuzey cephesinin batı kesiminde, yarım daire kesitli bir dıÇmihrap vardır (Fotoğraf 7), doğu kesimindeki dıÇmihrap⁷ ise bu kesime sonradan yapılan oda nedeniyle görülememektedir. Kuzey cephe ortasında yer alan zıvanalı geçmeye sahip basık kemerli giriÇaçıklığı cepheden hafifçe dıÇataÇkın dikdörtgen Çekilli bir çerçeve içine alınmıÇtır (Fotoğraf 7). Kemerin kilit taÇ üstünde, büyük kısmı aÇnmiÇdurumda kabartma bir gülbezek ile hemen üst kısmında üç adet silik durumda stilize palmeti anımsatan motifler bulunmaktadır (Fotoğraf 8). Basık kemerin üst kısmında kitabe levhası yer almaktadır. UÇları sivri Çekilde sonlanan elips formlu bir kartuÇiçinde oldukça aÇnmiÇdurumda üç satırlık yazıt; kartuÇundıÇköÇlerinde sol üstte, içinde dört küçük karenin yer aldığı kare Çekilli geometrik bir motif, sol altta çarkıfelek motifi, sağ üst ve altta yüzeyleri farklı süslenmiÇbirer gülbezek vardır (Fotoğraf 9).

Caminin giriÇ üstünde yer alan kitabe, harflerin büyük kısmı aÇnmiÇve oldukça kötü durumda olduğundan okunamamıÇtır. Cami üzerine asılmıÇtanıtım levhasındaki bilgiye göre cami kitabesinde, *Lailahe illallah Muhammeden Resulallah Sahibül Hayrat Hasan bin Yahşi Ahmet Cemaziyelahir Sene 716* yazmaktadır⁸. Yapının Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki tescil fiÇinde ise kitabe "*La ilahe İllallah Sahibü'l-hayrat Hasan bin Yahşi Ahmet Sene 716 (M.1316)*" Çeklinde okunmuÇtır⁹. Kitabede, *Lailahe illallah Muhammeden Resulallah* yazısı zorlayarak seçilebilmektedir (Fotoğraf 9). Ancak aÇnma nedeni ile banı ve tarih kısmını okumak mümkün olamamıÇtır.

⁵ Köy muhtarı Bayram Ali Davran'ın verdiği Çifahi bilgidir. Ayrıca bölgedeki heyelanla ilgili olarak bkz. S. Özdemir, *Adana-Mersin Otoban Güzergahında Oluşan Heyelanlar ve Islah Önerileri*, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, YayınlanmamıÇ Yüksek Lisans Tezi, Adana 2006, s.77-80.

⁶ Bkz. VGM. Mersin Camili (Gökçeli) Köyü Camii 12.11.2007 Tarihli Tescil Fişi.

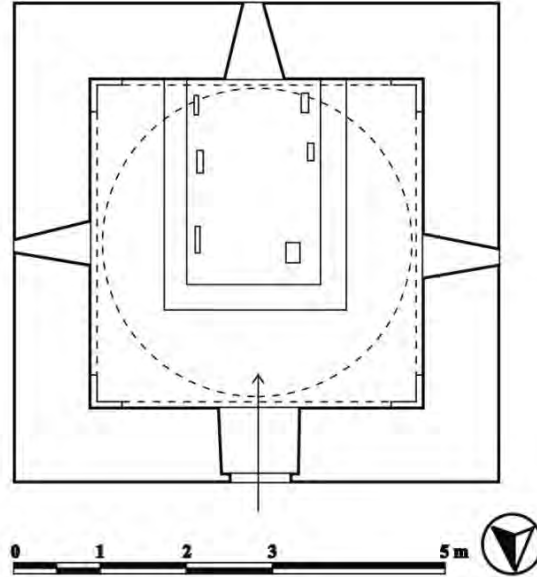
⁷ Ay.yer.

⁸ Cami ve türbenin adlarının geçtiği tek yayın olan O. C. Tuncer'in Anadolu Kümbetleri adlı eserinde de kitabede "*Lailahe İllallah Muhammeden Resulallah Sahibühayran Hasan bin YakÇiAhmet Cemaziyelahir Sene 716*" yazdığı belirtilmektedir. Bkz. O. C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri 2 Beylikler ve Osmanlı Dönemi (Kayseri İline Kadar)*, Ankara 1991, s.223.

⁹ Bkz. VGM. Mersin Camili (Gökçeli) Köyü Camii 12.11.2007 Tarihli Tescil Fişi.

Basık kemerli giriÇaÇıklığı, içte dikdörtgen Çekillidir. Üstü düz ahÇap bir tavanla örtülü, kare planlı harim, mihraba paralel üç sahnıdır (Fotoğraf 10). Düzgün kesme taÇan örülerek yapılmıÇ payeler birbirlerine ve duvarlar üzerindeki pilastrlara sivri kemerlerle bağlanmıÇtır. Payeler, kemerler ve mihrap dıÇında, yapının iç duvarları sıvalı ve boyalı durumdadır. Güney ve kuzey duvarları üzerinde ikiÇe, doğu ve batı duvarlarında üçer dikdörtgen Çekilli pencere vardır. Gerek duvarlarda gerekse kemerlerde, dıÇ cephelerdeki gibi çatlaklar oluÇmıÇtır. Minare gövdesindeki süslemelere benzer süslemeli giriÇe sahip taÇ minberin sonradan eklendiğı anlaÇılmaktadır. Dikdörtgen bir çerçeveye kuÇalımlıÇ olan mihrap niÇi yarım daire kesitlidir. Çeyrek küre Çekilli kavsarası onarımlar sırasında yenilenmiÇtır (Fotoğraf 11).

Camili Köyü Mezarlığı’nın içinde yer alan kare planlı üstü bir kubbeyle örtülü türbe, düzgün kesme taÇarla inÇa edilmiÇtir¹⁰ (Çekil 2). Düz bir saçakla son bulan gövdenin üstünde, sekizgen prizma Çekilli yalancı bir kasnak bulunmaktadır. Kubbe dıÇan betonla kaplanarak aynı zamanda kasnağı saçak oluÇturacak Çekilde dıÇataÇılmıÇtır. Kubbenin dıÇan betonla kaplanma iÇlemi 1982 yılı onarımına aittir¹¹. Duvarlar üzerinde yer yer çatlaklar oluÇmıÇtır. Güney, doğu ve batı duvarları üzerinde mazgal Çekilli birer pencere vardır (Fotoğraf 12).



Şekil 2- Camili (Gökçeli) Köyü Türbesi, plan.

Kuzey cephesi ortasında, dikdörtgen Çekilli sade bir çerçeve içine alınmıÇbasık kemerli giriÇaÇıklığı yer almaktadır. GiriÇiÇten dikdörtgen Çekillidir ve sivri kemerli bir alınlığa sahiptir (Fotoğraf 14). Kubbe geÇiÇeri pandantiflerle sağlanmıÇtır. Tüm duvarların üst kesimi duvar geniÇliğinde büyük sivri birer kemerle sonlanarak kubbe yükü zemine aktarılmıÇtır. Kemer üzengileri arasına yatay olarak birer ahÇap hatıl atılmıÇtır (Fotoğraf 14). Türbenin güney, doğu ve

¹⁰ Türbe ile ilgili hiçbir yayın bulunmamakla birlikte O. C. Tuncer’in Anadolu Kümbetleri adlı eserinde türbe ile ilgili Çı kısa bilgi yer almaktadır: “Onbeş inceyonu sıradan oluÇan kare planlı türbe, Vakıflar’ca restore edildi. Restoratör Yusuf Erdoğan’ın verdiğı bilgi ve gösterdiğı fotoğrafa göre biraz içeri çekilerek yükselen inceyonu çokgen kasnak 5. sırada bir silme oluÇturmakta olup, külah kaplamasına ait iz görülmemiştir. Bu nedenle tanıtılmakla yetinilip türbe olduğı için incelemeye alınmamıştır”. Dolayısıyla O. C. Tuncer, kasnak üstünde külah dair bir iz bulunmaması nedeniyle yapıyı türbe olarak kabul etmiÇve incelememiÇtir. Bkz. Age, ay.sy.

¹¹ Bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı Mersin Camili (Gökçeli) Köyü Türbesi 14.01.2008 Tarihli Tescil Fişi, Kültürel ve Doğal Varlıkları Koruma Envanteri No:33.00.02/04.

batı duvarları üstünde birer mazgal pencere vardır. Türbenin içinde, üç mezara ait, özensiz yerleştirilmişbağve ayak Gahidesi bulunmaktadır (Fotoğraf 15). Ayak taÇarı düzdür, herhangi bir süsleme ve yazıya yer verilmemiÇir¹². Erkek mezar taÇ olduğu anlaÇılan birinci mezarın baÇ Gahidesinde Osmanlı kavuÇu vardır. Bu Gahidenin kare Çeklindeki gövde kısmında herhangi bir yazı ve süsleme yoktur. Çinci mezarın kadın baÇ Gahidesinin ön yüzünde, Türkmen mezar taÇarında görülen bir takım sembolik motifler¹³, arka yüzünde bele kadar uzanmışörgülü uzun saç dikkati çeker (Fotoğraf 16). Üçüncü mezarın baÇ Gahidesinin her iki yüzünde de Türkmen mezar taÇarında görülen motifler bulunmaktadır (Fotoğraf 17).

Değerlendirme ve Sonuç

Caminin giriÇ üstünde yer alan kitabe, harflerin büyük kısmı aÇınmışve oldukça kötü durumda olduğundan okunamamışÇır. Yapının tescil fiÇindeki ve cami üzerine asılmışÇ tanıtım levhasındaki bilgiye göre cami kitabesinde, Lailahe illallah Muhammeden Resulallah Sahibül Hayrat Hasan bin YahÇ Ahmet Cemaziyelahir Sene 716 (M. Ağustos-Eylül 1316) yazmaktadır. Aynı bilgiyi O. C. Tuncer de tekrarlamakta; ancak YahÇ kelimesi YakÇi olarak geçmektedir. Kaynaklarda, Hasan oğlu YahÇ (ya da YakÇ) Ahmet adlı kiÇye iliÇkn herhangi bir bilgiye rastlanmamışÇır. Bununla birlikte XIV. ve XVI. yüzyıllarda yaÇamıÇbiri Karamanoğlu ailesinden, diğeri Tarsus'un ilk sancakbeyi olan iki YahÇ Bey dikkati çekmektedir: XIV. yüzyıl baÇarında Moğollarla mücadele sürecinde Tarsus ve çevresine geldikleri bilinen Türkmen beyliklerinden biri olan Karamaogulları'ndan Mahmut Bey'in oğlu YahÇ Bey 1311-1312 tarihinde Karamanoğulları Devleti'nin baÇna geçmiÇir¹⁴. YahÇ Bey'in ölüm tarihi olarak bazı kaynaklarda 1314¹⁵, bazı kaynaklarda ise 1317-1318¹⁶ tarihleri verilmektedir. Tarsus, 1516-1517 yılında Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra sancak statüsüne geçmiÇir. Tarsus'un ilk sancak beyinin 1517-1518 tarihleri arasında Mihal oğlu YahÇ Bey olduğu bilinmektedir¹⁷. Ancak her iki YahÇ Bey de kitabede sözü edilen Hasan oğlu YahÇ Ahmed gibi görünmemektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakfiye arÇvinde Hasan bin YahÇ Ahmet adlı kiÇye ait herhangi bir vakfiye de bulunmamaktadır.

Camili (Gökçeli) Köyü Merkez Camisi, süsleme açısından sade bir yapıdır. Son cemaat yeri yan duvarları üzerinde pencere alınlığında tahrip olmuÇ birer gülbezek; giriÇn basık kemerinde yine tahrip olmuÇ bir gülbezekle stilize palmet motifleri ve kitabe levhasındaki kartuÇun köÇüklerinde yine gülbezekler ve çarkıfelek, yapıda görülen süslemeleri oluÇurmaktadır. Bu süsleme örnekleri, Türk Sanatı'nda çok tercih edilen ve belli bir döneme mal etmenin zor olduğu örneklerdir.

Camili (Gökçeli) Köyü Merkez Camisi'nin plan tipi dikkate alındığında, üstü düz ahÇap tavanla örtülü ve mihraba paralel sahnalı cami Çenasının XIII. yüzyıl ile XVI. yüzyıllar arasında Diyarbakır, Kayseri, Niğde, Karaman, Ermenek, Tarsus, KahramanmaraÇ ve Samsun'da tercih edilen bir plan tipi olduğu görülmektedir. Çncelediğimiz cami, taÇayaklar üstüne oturan düz ahÇap

¹² Türbenin Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki tescil fiÇinde, Osmanlı kavuÇu bulunan mezar taÇının ayak Gahidesinde H.1134 (M.1625) tarihinin yazılı olduğu belirtilmekte ve türbe bu tarihten dolayı XVII. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmekteyse de (bkz. Ay.yer.) böyle bir tarih türbede günümüzde mevcut olan taÇüzerinde bulunmamaktadır.

¹³ Türkmen boylarına ait damga ve motifler hakkında bilgi için bkz. S. Mülâyim, "Tanımsız Figürlerin Çönografisi", **Türk Soylu Halkların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni Bildiriler (27-31 Mayıs 1996)**, Ankara 1998, s.219-228; N. Görgünay, **Oğuz Damgaları ve Göktürk Harflerinin El Sanatlarımızdaki İzleri**, Ankara 2002, s.7, 9; Ö. G. Temizel, **Türk Damgalarının Estetik Yapısı ve Görsel Sanatlar Dersinde Uygulama Biçimleri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YayınlanmamışYüksek Lisans Tezi, Konya 2007.

¹⁴ Ç. Tekindağ, "Karamanlılar", **İslam Ansiklopedisi**, C.VI, İstanbul 1993, s.320; **Karaman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü**, www.karamankulturturizm.gov.tr, (ET: 01.08.2012).

¹⁵ Ay.yerler.

¹⁶ M. A. BozkuÇ, **Türkiye Selçukluları Döneminde Karamanlılar**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YayınlanmamışYüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s.53 ve dipnot 228.

¹⁷ A. S. Bilgili, **age**, s.43, 44 (Tablo 1),149.

tavanla örtülü mihraba paralel üç sahınlı bir yapıdır. Bu şekilde mihraba paralel eksen üzerinde iki taçayak ve üç kemer üzerine oturan ahşap tavanlı yapılar XIII. yüzyılda da görülmekle birlikte daha çok XIV. ve XV. yüzyıllarda karımıza çıkmaktadır. Camili (Gökçeli) Köyü Merkez Camisi gibi yanlarda duvarlar, ortada toplam dört taçayak üstüne oturan düz ahşap tavanla örtülü mihraba paralel üç sahınlı yapılara örnek olarak *Kayseri Yazır Köyü Camisi* (H.668/M.1269-70)¹⁸, *Karaman Hacı Beyler Camisi* (1356)¹⁹, *Ermenek Yukarı Havasıl Camisi* (H.773/M.1371-72)²⁰, *Niğde-Bor Sarı Ali (Yağcılar) Camisi* (XV. yüzyıl)²¹ ve *Niğde Darüzzikir Mescidi* (XV.yüzyıl)²² verilebilir. *Samsun-Çarşamba Gökçeli Camisi* (XIII. yüzyıl)²³ ise yine mihraba paralel üç sahınlı ancak ahşap destekler üstüne oturan ahşap tavanlı bir camidir. *Niğde Hacı Dursun (Afife Hanım) Camisi* (1452)²⁴, *Niğde Şahin Ali (Şah-Ak Minare) Mescidi* (XV. yüzyıl)²⁵, *Niğde Çullaz Camisi* (XV. yüzyıl)²⁶ ve *Niğde Sır Ali Camisi* (XV. yüzyıl)²⁷ mihraba paralel iki sahınlı örneklerdir. *Ermenek Ulu Cami* (1302)²⁸ ve *Tarsus Ulu Cami* (1574)²⁹ ise ayak sayısı çok olmakla birlikte taç ayaklar üzerine oturan mihraba paralel üç sahınlı çamaya sahiptir.

Yapının inşaatmalzemesi, kemer formları, pencere alınlıkları, plan tipi dikkate alındığında ve aynı zamanda kitabesi ile ilgili olarak verilen bilgiler doğru kabul edilirse, ayrıca köyün Gökçeli boyu tarafından kurulduğu ve bu boyun XIV.-XVI. yüzyıllar arasında Çukurova Bölgesi'nde yaşadıkları düşünülmüşse caminin XIV. yüzyıl başlarında inşa edildiğini söylemek mümkün görünmektedir.

Camili (Gökçeli) Köyü Türbesi'nin inşaat kitabesi yoktur. Çindeki mezar taşarında da herhangi bir yazıt bulunmamaktadır. Türbenin Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki tescil fiğinde, Osmanlı kavuğu bulunan mezar taşının ayak taşidesinde H.1134 (M.1625) tarihinin yazılı olduğu belirtilmekte ve türbe bu tarihten dolayı XVII. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmekteyse de böyle bir tarih türbede günümüzde mevcut olan taşüzerinde bulunmamaktadır. Mezar taşarından birisi Osmanlı, diğeri ikisi ise Türkmen mezar taş özellikleri göstermektedir. Özellikle saç örgülü kadın

¹⁸ Plan ve bilgi için bkz. M. Çayırdağ, "Kayseri'nin Yazır Köyü'nde Bir Selçuklu Mescidi: Yazır Camii", **Belleten**, C.LXIV, S.239, Ankara 2000, s.59-61; Y. Özbek, Kayseri'de Bilinmeyen Bir Selçuklu Yapısı: Yazır Köyü Camii", **I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler** (11-13 Ekim 2000), C.II, Konya 2001, 147-152/525-536.

¹⁹ Plan ve bilgi için bkz. G.Temizsoy-V. Uysal, **Karaman**, Konya 1987, s.66-67; O. N. Dülgerler, **Karamanoğulları Dönemi Mimarisi**, Ankara 2006, s.34-35.

²⁰ Plan ve bilgi için bkz. O. N. Dülgerler, **age**, s.35-36 (ğek.5, Res.18-20).

²¹ Plan ve bilgi için bkz. A. Gabriel, **Monuments Turcs D'anatolie (Kayseri-Niğde)**, Tome Premier, Paris 1931, s.154 (Fğgl.03); O. N. Dülgerler, **age**, s.56-57 (ğek.215, Res.74).

²² Plan ve bilgi için bkz. H. Çal, **Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Camiler ve Mescitler**, Ankara 2000, 35-45.

²³ P. I. Kuniholm, "A 1503 - Year Chronology For The Bronze And Iron Ages: 1990-1991 Progress Report of The Aegean Dendrochronology Project", **VII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı**, Ankara 1992, s.127; C. Nemlioğlu, "Göçeli (Gökçeli) Camii", **I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler** (11-13 Ekim 2000), C.II, Konya 2001, s.117-136; G. Danışın, "Samsun Yöresi Ahşap Mimarisinin Gelenekselliğı, Bafra Ėkztepe Arkeolojik Verilerinin Iğında Çarşamba, Gökçeli Camiinin Ėlenmesi", **IX. Türk Tarih Kongresi Bildiriler**, C. 1, Ankara 1986, s.135-144 (Çizim-I).

²⁴ Plan ve bilgi için bkz. H. Çal, **age**, s.11-19.

²⁵ Plan ve bilgi için bkz. H. Çal, **age**, s.46-56.

²⁶ Plan ve bilgi için bkz. H. Çal, **age**, s.57-66.

²⁷ Plan ve bilgi için bkz. H. Çal, **age**, s.67-76.

²⁸ Plan ve bilgi için bkz. G. Öney, **Beylikler Devri Sanatı XIV. – XV. Yüzyıl (1300-1453)**, Ankara 1989, s.8, Ėk.3; O. N. Dülgerler, **age**, s.29-31 (ğek.2, Res.7-8).

²⁹ Plan ve bilgi için bkz. K. Erdmann, "Zur Türkischen Baukunst Seldschukischer und Osmanischer Zeit", **Istanbul Mitteilungen**, 8, 1958, s.25-26 (Abb.8); G. Tunçel, "Ramazanoğullarının Mimari Eserlerinde Adana ve Tarsus Ulu Camileri", **2. Mersin Milli Kültür ve Eğitim Sempozyumu Bildirileri** (2-4 Aralık 1988), Ankara 1989, 194-196, 205 (Res.13).

mezar taÇının benzer örnekleri Ermenek'te³⁰, Silifke civarında Türkmenlere ait mezar taÇarında³¹, Güneydoğu Anadolu'da³², Tahtacıların yaşadığı Toros eteklerindeki yerleşim yerlerinde, Kayseri'nin güneyindeki dağ eteklerinde, Kıbrıs'ta, Bağdat ve Halep'te, Balkanlardaki Tahtacı yerleşimlerinde³³, Yugoslavya'da Saray Bosna'da 1867-1868 tarihli mezar taÇında³⁴, Elazığ'ın Baskil ilçesi Teslim Abdal Köyü'nde³⁵ ve Orta Asya'da³⁶ görülmektedir. Örneklerden de anlaşılacağı üzere türbede bulunan mezar taÇarının benzerlerini geniş bir tarih dilimi içinde ve geniş bir coğrafyada görmek mümkündür. Dolayısıyla yazıtları da olmaması nedeniyle mezar taÇarına dayanarak türbeyi tarihlendirmek olası değildir. Kaldı ki türbedeki mezarların konumu ve taÇarın gelişmiş yerleşiriliğinde içindeki taÇarın, türbenin içinde bulunduğu mezarlıktan buraya temsili olarak koyulduğu düşünmesini uyandırmaktadır. Orijinal mezarlar hakkında ise herhangi bir veri yoktur.

Camili (Gökçeli) Köyü Türbesi'nde hiçbir süsleme unsuru bulunmamaktadır. Plan tipi açısından dikkate alındığında ise kare planlı türbe örnekleri Anadolu'da en çok uygulanan plan tipidir. Türbenin de, herhangi bir yazıtı bulunmayışı cami ile benzer mimari özelliklere sahip oluşu ve camiye yakınlığı nedeniyle camiyle aynı dönemde yani *XIV. yüzyıl başlarında* inşa edildiği düşünülebilir.

Sonuç olarak, bu iki yapı Mersin tarihi ve Türk mimarisi için oldukça önemli yapılardır. Mersin'in merkezinde, XIV. yüzyıldan günümüze ulaşan herhangi bir yapı bulunmaması bu yapıların önemini arttırmaktadır. Duvarlarındaki çatlaklar nedeniyle ciddi tehlike altında olan her iki yapının da acilen restore edilerek hak ettikleri değere kavuşturulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AKGÜNDÜZ, A.-vd., *Arşiv Belgeleri Işığında Tarsus Tarihi ve Eshâb-ı Kehf*, İstanbul 1993.
- ALTAY, M. H. Altay, *Adım Adım Çukurova*, Adana 1965.
- BÖLGELİĞİ A.S., *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri (Sosyo-Ekonomik Tarih)*, Ankara 2001.
- BOZKUĞ, M. A., *Türkiye Selçukluları Döneminde Karamanlılar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.
- ÇAL, H., *Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Camiler ve Mescitler*, Ankara 2000.
- ÇAYIRDAĞ, M., "Kayseri'nin Yazır Köyü'nde Bir Selçuklu Mescidi: Yazır Camii", *Belleten*, C.LXIV, S.239, Ankara 2000, s.59-61.
- ÇIPLAK, M. N., *İçel Tarihi (Tarihi-Turistik Zenginlikleriyle)*, Ankara 1968.
- DANIĞMAN, G., "Samsun Yöresi Ahşap Mimarisinin Gelenekselliği, Bafra Çiztepe Arkeolojik Verilerinin Işığında Çarçamba, Gökçeli Camiinin İncelenmesi", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, C. 1, Ankara 1986, s.135-144.

³⁰ B. Karamağaralı, "Narlidere'deki Bazı Figürlü MezartaÇarı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, S.III, Ankara 1977, s.126, 146 (Res.16); B. Karamağaralı, *Ahlat Mezartaşları*, Ankara 1992, s.6, 26, Res.16a, 16b.

³¹ B. Karamağaralı, *agm*, s.126, 147 (Res.19).

³² B. Karamağaralı, *agm*, s.126, 147 (Res.18).

³³ B. Karamağaralı, *age*, s.26.

³⁴ B. Karamağaralı, *age*, s.26, Res.105.

³⁵ B. Karamağaralı, *age*, s.26, Res.106.

³⁶ B. Karamağaralı, *agm*, s.126, 147 (Res.17), B. Karamağaralı, *age*, s.26, Res.107.

- DEMİRTAĞ, A., **İçel İli Yakın Çevre İncelemeleri**, Ankara 1990.
- DEVELİ, M. g., **Dünden Bugüne Mersin (1836-1990)**, Mersin 2001.
- DÜLGERLER, O. N., **Karamanoğulları Dönemi Mimarisi**, Ankara 2006.
- ERDMANN, K., “Zur Türkischen Baukunst Seldschukischer und Osmanischer Zeit”, **Istanbul Mitteilungen**, 8, 1958, s.1-39.
- GABRIEL, A., **Monuments Turcs D’anatolie (Kayseri-Niğde)**, Tome Premier, Paris 1931.
- GÖRGÜNAY, N., **Oğuz Damgaları ve Göktürk Harflerinin El Sanatlarımızdaki İzleri**, Ankara 2002.
- KARAMAĞARALI, B., “Narlıdere’deki Bazı Figürlü MezarTaçları”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi**, S.III, Ankara 1977, s.115-147.
- KARAMAĞARALI, B., **Ahlat MezarTaşları**, Ankara 1992.
- Karaman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü**, www.karamankulturturizm.gov.tr, (ET: 01.08.2012).
- KUNIHOLM, P. I., “A 1503 - Year Chronology For The Bronze And Iron Ages: 1990-1991 Progress Report of The Aegean Dendrochronology Project”, **VII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı**, Ankara 1992, s.121-130.
- MÜLAYİM, S., “Tanımsız Figürlerin İkonografisi”, **Türk Soylu Halkların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni Bildiriler (27-31 Mayıs 1996)**, Ankara 1998, s.219-228.
- NEMLİOĞLU, C., “Göçeli (Gökçeli) Camii”, **I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler (11-13 Ekim 2000)**, C. II, Konya 2001, s.117-136.
- OĞUZ, G., **Tarsus Şer’iyye Sicillerine Göre Mersin Kentinin Kuruluş Öyküsü**, Mersin 2006.
- ÖNEY, G., **Beylikler Devri Sanatı XIV. – XV. Yüzyıl (1300-1453)**, Ankara 1989.
- ÖZBEK, Y., Kayseri’de Bilinmeyen Bir Selçuklu Yapısı: Yazır Köyü Camii”, **I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler (11-13 Ekim 2000)**, C.II, Konya 2001, 147-152/525-536.
- ÖZDEMİR, S., **Adana-Mersin Otoban Güzergahında Oluşan Heyelanlar ve İslah Önerileri**, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2006.
- SÜMER, F., “Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar (Fetih’ten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.1, Ankara 1964, s.1-111.
- TEKİNDAĞ, g., “Karamanlılar”, **İslam Ansiklopedisi**, C.VI, İstanbul 1993, s.316-330.
- TEMİZEL, Ö. G., **Türk Damgalarının Estetik Yapısı ve Görsel Sanatlar Dersinde Uygulama Biçimleri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.
- TEMİZSOY, G.UYSAL, V., **Karaman**, Konya 1987.
- TUNCER, O. C., **Anadolu Kümbetleri 2 Beylikler ve Osmanlı Dönemi (Kayseri İline Kadar)**, Ankara 1991.

TUNÇEL, G., “Ramazanoğullarının Mimari Eserlerinde Adana ve Tarsus Ulu Camileri”, 2. **Mersin Milli Kültür ve Eğitim Sempozyumu Bildirileri (2-4 Aralık 1988)**, Ankara 1989, 187-205.

TUTAR, A., “XIX. Yüzyılın Sonlarında Mersin Sancağında Müslümanlar ve Gayrimüslimler”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 9:2, 2004, s.23-36.

UĞUR, S., **İçel Tarihi**, C.2, Mersin 1944.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı Mersin Camili (Gökçeli) Köyü Camii 12.11.2007 Tarihli Tescil Fişi, Kültürel ve Doğal Varlıkları Koruma Envanteri No:33.00.02/09.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı Mersin Camili (Gökçeli) Köyü Türbesi 14.01.2008 Tarihli Tescil Fişi, Kültürel ve Doğal Varlıkları Koruma Envanteri No:33.00.02/04.



Fotoğraf 1- Camili (Gökçeli) Köyü Merkez Camisi, güney cephesi.



Fotoğraf 2- Camili (Gökçeli) Köyü Merkez Camisi, doğu cephesi.



Fotoğraf 3- Camili (Gökçeli) Köyü Merkez Camisi, batı cephesi.



Fotoğraf 4- Camili (Gökçeli) Köyü Merkez Camisi, son cemaat yerinin batı cephesi üstündeki pencere alınlığı.



Fotoğraf 5- Camili (Gökçeli) Köyü Merkez Camisi, sonradan eklenen minarenin giriÇive kürsüsü.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



Fotoğraf 6- Camili (Gökçeli) Köyü Merkez Camisi, son cemaat yerinin doğu kesimi.



Fotoğraf 7- Camili (Gökçeli) Köyü Merkez Camisi, giriş.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



Fotoğraf 8- Camili (Gökçeli) Köyü Merkez Camisi, giriş keməinin kilit tağı üzerindeki süsleme.



Fotoğraf 9- Camili (Gökçeli) Köyü Merkez Camisi, giriş üstündeki kitabe.



Fotoğraf 10- Camili (Gökçeli) Köyü Merkez Camisi, harim.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



Fotoğraf 11- Camili (Gökçeli) Köyü Merkez Camisi, mihrap ve minber.



Fotoğraf 12- Camili (Gökçeli) Köyü Türbesi, güneybatı köşesi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



Fotoğraf 13- Camili (Gökçeli) Köyü Türbesi, kuzey cephesi.



Fotoğraf 14- Camili (Gökçeli) Köyü Türbesi, kubbe ve geçiÇeri.



Fotoğraf 15- Camili (Gökçeli) Köyü Türbesi, mezar taşlar.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



Fotoğraf 16- Camili (Gökçeli) Köyü Türbesi, ikinci mezar taşı.



Fotoğraf 17- Camili (Gökçeli) Köyü Türbesi, üçüncü mezar taşı.



KIRŞEHİR VE ÇEVRESİNDE İLK TİCARİ FAALİYETLER

Veli ÜNSAL*

ÖZET

Asurlular, M.Ö. II. binyılın ilk çeyreğinde, Anadolu'da merkezi bir krallığın olmamasını ve sakin bir ortamın bulunmasını fırsat bilerek, son tespitlere göre sayıları 40'ı bulan pazaryerleri aracılığı ile Anadolu ve Mezopotamya arasında canlı bir ticari ilişkinin kurulmasını sağlamışlardır. Bu pazaryerlerinden bir kaçı da Kırşehir ve çevresinde yer almaktadır. Kırşehir ve yakın çevresinde yer alan bu pazaryerlerinden öne çıkanları Kırşehir ili Kaman ilçesi yakınlarındaki Kaman Kalehöyük ile Kırşehir Merkez ilçe yakınlarındaki Yassıhöyük'tür. Ayrıca bu bölge Anadolu'ya ticaret yapma amacıyla gelen Asurlular'ın kurdukları Kültepe, Acemhöyük ve Alishar gibi önemli pazaryerlerine yakın bir coğrafi alanda bulunmaktadır. Kırşehir ve çevresi, coğrafi konum itibarıyla Anadolu'nun orta bölgesi durumundadır. Bu özelliği sayesinde Kırşehir, Anadolu'nun doğusundan batısına ve kuzeyinden güneyine gerçekleşen kültür akışını üstlenerek, eski medeniyetlerin bir kavşak yeri olmuştur.

Kırşehir ve çevresinde ticari faaliyetlerin bilinçli olarak yapıldığı dönem Asur Ticaret Kolonileri Çağı'dır. Bu dönem yerleşmeleri arasında ikisi özellikle ön plana çıkar. Bunlardan biri uzun süreden beri kazılarına devam edilen Kaman Kalehöyük, diğeri ise benzerlerine büyük pazaryerlerinde rastlanan bir saray kompleksine sahip olan Yassıhöyük'tür. Kaman Kalehöyük ve Yassıhöyük, gerek Kırşehir gerekse Orta Anadolu'nun önemli yerleşmeleri arasındadır. Her iki yerleşmenin bu önemleri, Asur Ticaret Kolonileri Çağında yerleşme görmelerinin sonucu olarak, Kırşehir ve çevresini Anadolu'nun yazı ile tanışan ilk bölgeleri arasında yer almasını sağlamaları noktasında karşımıza çıkar.

Anahtar Kelimeler: Kırşehir, Ticaret, Koloni Çağı, Kaman Kalehöyük, Yassıhöyük.

FIRST TRADE ACTIVITIES IN KIRŞEHİR AND AROUND

ABSTRACT

Assyrians took advantage of the fact that there was not a central kingdom in Anatolia in the first quarter of 2000 B.C and ensured establishing of a commercial relationship between Anatolia and Mesopotamia through market places that are assumed to be over 40 according to the last findings. Some of these market places are Kırşehir

* Yrd. Doç. Dr. Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: unsalveli@hotmail.com, vunsal@ahievran.edu.tr

and around. The most important of these are Kaman Kalehöyük and Yassihöyük. On the other hand, this region is in a close geographical area to some of the important marketplaces such as Kültepe, Acemhöyük and Alişar built by Assyrians who had come to Anatolia for commerce.

The age during which conscious commercial activities had been carried out was the Era of Assyrian Commercial Colonies. Especially two of this era's settlements attract attention. One of these is Kaman Kalehöyük whose excavations continue for a long time, and another one is Yassihöyük which has a palace complex which is seen in some other market places. Kaman Kalehöyük and Yassihöyük are the two important settlements of Kırşehir and Middle Anatolia. This significance originates from the fact that through these places, Kırşehir and neighborhood were the first regions that encountered with writing in Anatolia as a result of settlements in the Era of Assyrian Commercial Colonies.

Key Words: Kırşehir, Trade, Colonial Age, Kaman Kalehöyük, Yassihöyük.

1.Giriş

M.Ö. II. bin yılın başında yazıyla tanımlanan Anadolu'daki ilk yazılı vesikalar Kayseri yakınlarındaki Kültepe'deⁱ bulunmuştur (Baydur 1970, 37 vdd). Her geçen gün yenileri ortaya çıkarılan Kültepeⁱⁱ tabletlerinin sayısı yapılan araştırmalarla 25.000'i geçmiştir (Çeçen 1998, 119).

Birçok nedenden dolayı, Anadolu'nun önemli madenler açısından da zenginliğini fark eden Mezopotamya kavimleri M.Ö. III. binyılın başlarından itibaren Anadolu ile temas geçmiştir. Alişar'ın İlk Tunç Çağı tabakalarında ele geçen silindirik mühürler, bu teması gösteren buluntulardan sadece biridir (Goetze 1957, 64). Bu temaslar hakkında ilk yazılı belgeler ise M.Ö. III. binyılın ortalarında ele geçmiştir (Bilgiç 1948, 493).

Bu ilk temaslardan sonra, M.Ö. II. binyılın başlarında Asurlular, Anadolu'da merkezi otoritenin yokluğundan da faydalanarak Anadolu ile Mezopotamya arasında iki yüzyılı aşkın süre devam edecek olan büyük çapta ticari faaliyetlere başlamışlardır.

Anadolu ve Asur arasında gerçekleşen bu ticari faaliyetlerin daha rahat sürdürülmesi için Etiler'de antlaşmaların yapıldığı da bilinmektedir (Bayram 1993, 3 vd; Sever 1991, 249; Sever-Çeçen 2000, 167-176). Bunun yanında Anadolu'daki şehir devletlerinin başında bulunan idareciler, yerli halk ve Asurlu tüccarlar arasında gerçekleşen anlaşmazlıklarda bir nevi hakem rolü üstlenmişlerdir (Bilgiç 1948, 513). Yine tüccarlar arasında halledilemeyen anlaşmazlıklarla ilgili mahkeme kayıtları (Bayram 2000, 29-48), borç senetleri (Bayram 1990, 453) ve hemen hemen her konuda vesikalara da rastlanmıştırⁱⁱⁱ.

Asurlu tüccarlar şehir beylerine vergi ödemek suretiyle Karum (Veenhof 1995, 861) ve Wabartum (Lewy 1965, 19; Larsen 1976, 276) adı verilen merkezlerde yerli halkla ticari faaliyetlerini sürdürüyorlardı (Sever 1991, 248-249).

Kültepe Vesikaları ya da Kapadokya Tabletleri Anadolu'ya ticaret amaçlı gelen Asurlu tüccarlara ait ticari ve hukuki vesikalardır. Ancak bu vesikalarda Anadolu'nun siyasal ve sosyal durumuna dair bilgiler de bulunmaktadır. Yine söz konusu metinlerde Anadolu'nun M.Ö. II. binin başındaki görünümünü de bulmak mümkündür. Bunlardan önceki metinlerde geçen şehir ve yer

adları aracılığı ile de Anadolu'nun gerek tarihi coğrafyası gerekse bu dönemdeki yerli halkın durumu da büyük ölçüde açığa çıkmıştır (Memiş 2003,64; Sever 1991, 247 vdd).

Asurlu tüccarlar Anadolu'nun kültürel ve ekonomik hayatını canlandırdıkları gibi Grek kolonizasyonlarından yaklaşık 1000 sene önce Orta Anadolu'da geniş ve kapsamlı ticaret merkezleri kurmuşlardır (Ünal 1997, 341-356).

Orta Anadolu'daki bazı merkezlerde gerçekleşen bu ticaretin ne kadar sürdüğü, bu konuda yapılan çalışmaların artmasına bağlı olarak neredeyse çözüme kavuşturulmuştur. Buna göre bu dönemde bir nevi belediye başkanlığı gibi faaliyet gösteren ve bir yıl görev yapan Limu'ların isim ve sayılarının bilinmesi, beraberinde Koloni Çağının kronolojisinin olgunlaşmasını sağlamıştır (Memiş 2003, 80, 205).

2. M.Ö. II. Bin Yılın Başlarında Kırşehir ve Çevresi

Tabletlerdeki yer adlarına göre, bu dönemde Anadolu'da belli başlı şehir devletleri bulunmaktaydı^{iv}. Orta Anadolu'da etrafı surlarla çevrili ve krallıkla idare edilen bu şehir devletlerinin en büyükleri başta Kaniş olmak üzere, Kuşçura, Hattuş, Mama, Tamniya, Wahşaiya, Puruşanda, Durhumit^v ve Zalpa'ydı (Bilgiç 1943, 33 vdd). Bu şehir devletleri kendi aralarında sürekli bir egemenlik mücadelesi sergilemelerine rağmen Anadolu ve Mezopotamya arasında gerçekleşen canlı bir ticarete de ev sahipliği yapmışlardır (Memiş 2003,70).

Bu şehir devletleri arasında adı geçen ve konumuz itibari ile dikkatimizi çeken Zalpa Krallığı, dönemin büyük ve güçlü krallıklardan biriydi. Bu krallığının lokalizasyonu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Zalpa'nın yeri konusundaki görüşlerden ilkinde göre Zalpa, Kırşehir civarındadır^{vi} (Bilgiç 1943, 33). Diğer bir görüş ise Zalpa kentinin, Kızılırmak'ın Karadeniz'e döküldüğü nokta da, belki de Bafra'da aranması gerektiği yönündedir (Memiş 2003, 67). Zalpa'nın yeri konusundaki son görüş ise bu kentin Asurluların Anadolu'ya girişi (Albayrak 2003, 3) güzergâhlarından biri olan Gaziantep yöresinde aranması gerektiğidir. (Monte-Tischler 1978, 490-492). Bu durum son yıllarda yapılan bazı çalışmalara da yansımıştır. Buna göre, Eski Anadolu'da biri Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda, diğeri ise Eski Hitit Çağı'nda olmak üzere iki Zalpa kenti bulunmaktadır (Yanar 2004, 168 vdd; Gavaz 2006, 2 vdd).

Anitta tabletleri ve Kültepe metinleri aracılığı ile bilgi sahibi olduğumuz Zalpa Krallığı ister Kırşehir ve çevresinde olsun, isterse Bafra veya Gaziantep yöresinde olsun, bizim için önemli olan bu krallığın, Asur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit Çağı'nda Anadolu'daki krallıklar arasında dikkate değer bir yere sahip olmasıdır. Ancak takdir edilir ki, Bilgiç'in tespitleri doğru ise, Kırşehir ve çevresinin Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda önemli bir konuma sahip olduğu ortaya çıkacaktır. Bize göre bu konuya çimdilik Güphe ile yaklaşmak gerekmektedir. Bununla ilgili olarak Kırşehir ve çevresinde yapılacak daha kapsamlı araştırmalar konuya açıklık kazandıracaktır. Kaldı ki kent merkezindeki Kalehöyük (Kırşehir)'te son birkaç yıldır devam eden kazı çalışmaları bu konu hakkında olduğu kadar Kırşehir'in arkeolojisi bakımından da yeni bilgiler söyleyecektir.

Zalpa Krallığı'nın yeri konusundaki tespitlere her ne kadar Güphe ile yaklaşılması gerekiyorsa da, Kırşehir ve çevresinin (Figür-3) Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda yerleşme gördüğü bölgede kazıları devam eden Kaman Kalehöyük ve Yassıhöyük kazılarının sonuçları ile açıklık kazanmıştır. Bu dönemde Anadolu'daki en büyük ve en önemli pazaryerleri arasında Kültepe, Hattuş, Alişar ve Acemhöyük sayılabilir. Küçük pazaryerleri arasında ise Kırşehir yakınlarında yer alan Kaman Kalehöyük ve Yassıhöyük bulunmaktadır. Ayrıca bölgede yapılan araştırmalarda adı geçen yerleşmelerden başka, bu döneme ait irili ufaklı birçok yerleşmenin varlığı da bilinmektedir.

2.1.Kaman Kalehöyük

Kaman Kalehöyük, Kırşehir'in 52 km. kuzeybatısında, Kaman'ın 3 km. doğu-kuzeydoğusunda ve Kaman-Kırşehir yolunun hemen kenarında yer almaktadır. 20 m. yüksekliğinde, 280 m. çapında ve orta büyüklükte bir yerlemedir (Mikami-Omura 1987, 227; Mori-Omura 1988, 1) (Figür-1). Çevresinde su kaynaklarının olması ve verimli arazilerin ortasında bulunması sürekli iskâna uğramasına neden olmuştur (Harmankaya-Erdoğan 2002)

Kızılırmak kavsî içerisinde yer alan Kaman Kalehöyük, çevreyle ulaşımın kolaylıkla sağlandığı ve halk arasında göç yolu olarak nitelenen bir güzergâh üzerinde yer almaktadır. Bunun sonucu olarak höyüğün ana yollarla olan bağlantısı da kolaylaşmıştır. Bu sayede Kaman Kalehöyük'ün güneyindeki Acemhöyük, kuzeydoğusundaki Alacahöyük ve Aliğazi, batısındaki Gordion ve güneydoğusundaki Kültepe ile olan teması oldukça kolay bir şekilde sağlanmaktadır (Mikami-Omura 1987, 227-228). Kaman Kalehöyük'ün bu yerlemlerle gerçekleştirilen teması sayesinde, özelde Orta Anadolu ve Kırşehir çevresinin genelde ise tüm Anadolu'nun kronolojisi ortaya çıkmıştır.

Ayrıca Kaman Kalehöyük, Çuk Tunç Çağı'nda Orta Anadolu'nun siyasal görünümünü aydınlatan önemli merkezlerden biridir (Yiğit 2003, 173).

Kaman Kalehöyük'ün çevresi isminden de anlaşılacağı üzere bir sur ile tahkim edilmiştir. Etrafı sur ile çevrili yerlemlere Orta Kızılırmak Havzası'nda Kaman Kalehöyük ile çağdaş bazı yerlemlerde de rastlanır.

Kaman Kalehöyük kazıları başlamadan önce yerlemede kapsamlı yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmalar zamanla Kırşehir geneline daha sonra ise Orta Anadolu'nun tümüne yayılmıştır. Kazılardan önce gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında Kaman Kalehöyük'ün Ortaçağ'dan Çuk Tunç Çağı'na kadar yerleşme gördüğü ve Anadolu'ya özgü uygarlıklarla temsil edildiği ortaya çıkmıştır (Mikami-Omura 1987, 229).

Kaman Kalehöyük'te yüzey araştırmalarının sonuçlarını yerlemede yapılan kazılarda teyit etmiştir.

Japonya Orta Doğu Kültür Merkezi-Japonya Orta Doğu Arkeoloji Enstitüsü tarafından 1986 yılından beri sürdürülen kazı çalışmalarının 1999 kadarki sonuçlarına göre, höyükte toplam dört kültür tabakası ve bunlara ait çok sayıda yapı katı tespit edilmiştir. 1999 yılı kazı çalışmaları sonunda tespit edilen dört kültür tabakasından ilki M.S. XVI.-XVII. yüzyıl Osmanlı Dönemi, ikincisi M.Ö. XII. yüzyıldan M.Ö. IV. yüzyıla kadar devam eden Demir Çağ, üçüncü tabaka M.Ö. XX. yüzyıldan M.Ö. XII. yüzyıla kadar süren Orta ve Son Tunç Çağı'dır. Dördüncü ve son tabaka ise M.Ö. III. bin yılsonu ile M.Ö. II. bin yılbaşarını kapsayan geçiçdönemidir. Dördüncü tabakada beçyapı katı mevcuttur. Bu yapı katlarının en sonuncusu Çuk Tunç Çağı'nın son evrelerine aittir (Omura 1998, 312; Omura 2000, 217; Omura 2001, 327-328; Omura 2011, 421).

Eski Tunç Çağı'ndan Ortaçağ'a kadar yerleşme gören höyüğün en önemli dönemlerinden biri Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda yaşanmıştır.

Kaman Kalehöyük'ün Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait IIIc katında, Kültepe-Karum Ib ile çağdaş olan ve çok önemli sonuçlar veren bir tablet parçası ve silindir mühür ele geçmiştir. Benzerlerine Karum Ib, Aliğazi ve Boğazköy'de rastlanan bu tablet, Kaman-Kalehöyük'ün Anadolu'nun bu döneminde yerleşme gören bir pazar yeri olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Omura 1992, 324).

Bunlardan başka Kaman Kalehöyük'ün Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda yerleşme gördüğü mimari ve çanak çömlek buluntuları ile de kanıtlanmıştır. Yerleşmenin 1992 yılı çalışmalarıyla Eski Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na tarihlenen hem el yapımı hem de çark yapımı

seramiklere rastlanmıştır. Bu seramikler Kültepe-Kaniş Karum'unun IV. katında ele geçen malların özelliklerine çok uymaktadır (Omura 1994, 282). Kanişin Ib katında çokça ele geçen kırmızı gövdeli, kısa boyunlu, gaga ağızlı ve kalın çentiklerle süslü testilerin en iyi örneklerine Kaman Kalehöyük'te de rastlanmıştır (Omura 2001, 329).

Yine Kaman Kalehöyük kazılarının sonraki yıllarında Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın son evresiyle, yani Kaniş Karum'unun Ib katı ile çağdaş olan ve resmi bir binaya ait olduğu izlenimi veren bir alanda önemli bazı buluntular da ele geçmiştir. Bu alanda bulunan çakıl ve üslup açısından Koloni Çağı'na ait ayakkabı çakılındaki tipik bir mühür ile silindir mühür ve bullalar yerleşiminin bu dönemini aydınlatması açısından önemlidir (Omura 1997, 207). Yine bu mühür ve bulların bir kısmının üzerinde bulunan kuş motifleri, Kaniş Ib katında ele geçen mühürlerin motifleri ile benzerliktedir (Omura 2001, 329; Omura 1996, 197; Omura 1998, 318).

Kaman Kalehöyük'teki bu döneme tarihlenen yerleşim, M.Ö.19. yüzyılın başlarında başlangıçta çok kuvvetli bir olasılıkla, M.Ö.1740'tan önce geçirdiği büyük bir yangın sonucu tahrip ve terk edilmiştir (Omura 2001, 329).

Bu belirleyici buluntulara göre, Kaman-Kalehöyük birçok açıdan Kültepe ile çağdaştır. Ayrıca yerleşime Hitit çentiklerince dört bir yönden kuşatılmış bir konuma da sahiptir.

Sonuç olarak, Kaman Kalehöyük kazıları, Kırşehir ve çevresinin, M.Ö. II. binyıldaki arkeolojisini ve Eski Çağ tarihini ortaya çıkarmıştır.

2.2.Yassı Höyük

Yassıhöyük, Kırşehir il merkezine bağlı Çayağzı Kasabası'nın sınırları içerisinde. Kırşehir'in yaklaşık 25 km. kadar kuzeyinde, Kaman-Kalehöyük'ün yaklaşık 30 km. güneydoğusunda ve Kırşehir-Ankara karayolunun hemen kuzeyinde yer almaktadır (Figür-2). Höyüğün, kuzey-güney yönünde genişliği 500 m., doğu-batı yönünde uzunluğu 625 m. ve bağlı bulunduğu oviden yüksekliği 13 m.dir (Omura (M) 2009, 27; Omura (M) 2011a, 360; Omura (M) 2011b, 99; Omura (M) 2012, 271; Mikami-Omura 1988, 126; Omura 2002, 305; Harmankaya-Erdoğan 2002).

Yassıhöyük, Japonya Orta Doğu Kültür Merkezi-Japonya Orta Doğu Arkeoloji Enstitüsü adına gerçekleştirilen 1986 yılı çalışmaları kapsamında tespit edilmiştir (Mikami-Omura 1988, 126), 2000 yılında tekrar ziyaret edilen (Omura 2002a, 305) höyükte, en kapsamlı çalışmalar ise 2007 yılındaki kazı öncesi yüzey araştırmalarıdır (Omura (M) 2009, 27). Gerek 1986 ve 2002 yıllarında, gerekse 2007 yılında gerçekleştirilen çalışmaların sonuçlarına göre, höyükteki en belirgin yerleşime M.Ö. II. bin yılın ilk yarısına tarihlenen buluntulardır. Bir başlık ifade ile höyükte İlk Tunç Çağı'ndan, Demir Çağı'nın^{vii} sonuna kadar buluntulara rastlanmasına rağmen, yerleşimin en önemli dönemi Asur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit Çağı'dır (Omura (M) 2009, 28). Bu durum çanak çömlek buluntuları ile de teyit edilmiştir.

Höyüğün yüzeyinden toplanan seramiklerin büyük kısmı Kaman Kalehöyük IIIc katı ile çağdaş olan ve M.Ö. II. binyılın ilk yarısına yani Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na tarihlenen parçalardır (Omura (M) 2009, 28). Bunlardan başlıkta küçük buluntular arasında dikkati çekenlerden biri ise silindir mühür baskısıdır. Bu silindir mühür baskısı, Kültepe Ib katında bulunan yerli üsluba ait mühür baskılarına benzemektedir (Omura (M) 2009, 28-28).

Kazı öncesi çalışmalar sırasında Yassıhöyük'te jeomanyetik çalışmalarda gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sayesinde M.Ö. II. binin ilk çeyreğine, Asur Ticaret Kolonileri Çağına tarihlenen iyi korunmuş bir yapı belki de bir saray kalıntısına rastlanmıştır (Kumagai 2011, 171 vd; Omura (M) 2011, 361; Omura (M) 2012, 271). Ayrıca yine kazı öncesi çalışmalar

sayesinde höyükteki tahribat, jeomanyetik çalışmalarda da höyüğün mimari dokusu ortaya çıkarılmıştır (Omura (M) 2009, 27; Omura (M) 2011b, 99 vdd; Kumagai 2011, 171 vdd).

Bu çalışmalardan sonra aynı ekip tarafından höyükte kazı çalışmaları başlatılmıştır (Omura (M) 2011a, 360; Omura (M) 2012, 271).

Yassihöyük'te gerçekleştirilen kazıların 2009 yılı sonuçlarına göre, höyükte 4 yapı katı tespit edilmiştir. 1., 2. ve 3. yapı katları Demir Çağı'nın geç evresine, 4. yapı katı ise Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilmiştir. 2009 yılı kazı çalışmaları, jeomanyetik araştırmalarda tespit edilen ve 4. yapı katına ait olduğu düşünülen 40 m. genişliğinde ve 50 m. uzunluğundaki yapının olduğu kısımda yoğunlaştırılmıştır. Bu alanda yapılan çalışmalarda M.Ö. II. binin ilk çeyreğine tarihlenen çanak çömlek parçalarının (Omura (M) 2012, 276), yanında damga ve silindir mühür baskılarına da rastlanmıştır. Yine aynı döneme ait hayvan figürlerine de rastlanması bu yapının Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait bir yapı olduğu fikrini kanıtlamıştır (Omura (M) 2011a, 361). Ayrıca saray olarak değerlendirilebilecek bir görünüme sahip olan 4. yapı katına ait bu yapı, Yassihöyük kazılarını gerçekleştirenler tarafından Acemhöyük'ün Sarıkaya ve Kültepe'nin Waršama Sarayları ile mukayese edilmektedir (Omura (M) 2011a, 361). Bu durum, Yassihöyük'ün, Orta Anadolu'nun Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda iskân gören sayılı yerleşmeleri arasında değerlendirilmesini sağlamıştır.

Yassihöyük'te, gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ve kazılarda, Orta Tunç Çağı'nı temsil eden, hem küçük buluntu ve çanak çömleklere, hem de dönemin mimari özelliklerini taşıyan verilere rastlanmıştır.

3.Sonuç

Tarihi devirlerin yazı ile bağlanması ve yazının tarihöncesi ile tarihi çağlar arasındaki sınırı ortaya koyması, bizi zaman karmaşasından kurtarmıştır.

Anadolu, M.Ö. II. bin yılın başında Asurlu tüccarlar ve yerli halk arasında gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin sonucunda yazıyla tanışmıştır. Kayseri yakınlarındaki Kültepe'de ele geçen bu ilk yazılı vesikalarda ticaretten, hukuki kayıtlara ve Anadolu'nun sosyal hayatına kadar pek çok bilgiye rastlamak mümkündür.

Bu ticari faaliyetler zaman içerisinde Orta Anadolu'nun birçok kısmına yayıldığı gibi Kırşehir ve çevresine de ulaşarak, Kırşehir ve çevresinin de tarihi çağlara geçişini sağlamıştır.

Kırşehir ve çevresinde Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na tarihlenen, irili ufaklı pazaryerlerinin bulunduğu bölgede gerçekleştirilen kazı ve araştırmaların sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Kırşehir ve çevresinde yer alan bu pazaryerlerinden en önemlilerinden biri Kaman Kalehöyük, diğeri ise Yassihöyük'tür.

Gerek Kırşehir, gerekse Orta Anadolu'nun önemli yerleşmeleri arasında yer alan Kaman Kalehöyük ve Yassihöyük kazıları ile sadece Kırşehir ve çevresinin değil Orta Anadolu'nun da, M.Ö. III. binyıldan günümüze kadar olan yerleşim tarihi ortaya konulmuştur.

Kırşehir'in 52 km. kadar kuzeydoğusunda yer alan ve uzun yıllardır kazılarına devam edilen Kaman Kalehöyük'ün M.Ö. XX. yüzyıldan M.Ö. XII. yüzyıla kadar süren üçüncü tabakası Orta ve Son Tunç Çağı'na, bir başka ifade ile Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na tarihlendirilmiştir. Kaman Kalehöyük'ün bu dönemi silindir mühürlerden küçük buluntulara, tabletlerden dönemin özelliklerini gösteren çanak çömleklere kadar birçok malzeme ile açığa çıkarılmıştır.

Kırşehir ve çevresinin bu dönemini ve bölgedeki ticari faaliyetlerin nasıl gerçekleştiğini gösteren bir başka yerleşme Yassihöyük'tür. Kırşehir'in yaklaşık 25 km. kadar kuzeyinde yer alan Yassihöyük bu döneme özgü buluntuları ile ön plana çıkar. Yerleşimdeki kazıların şuna kadarki

sonuçlarına göre dört yapı katından dördüncüsü Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilmiştir. Yassihöyük'te bu dönemin izleri, hem küçük buluntu ve çanak çömleklerde, hem de dönemin mimari özelliklerini taşıyan verilerde karşımıza çıkar. Bu mimari verilerden en önemlisi benzerlerine Kültepe ve Acemhöyük'te rastlanan bir saray kompleksidir.

Sonuç olarak, Kırşehir ve çevresi Koloni Çağı'nın en önemli yerleşmeleri olan Kültepe, Aliğa ve Acemhöyük'e yakın bir alanda yer almasının sonucu olarak Anadolu ve Mezopotamya arasında gerçekleştirilen aktif ticari hayattan payını almış ve Anadolu'nun yazıyla tanıdığı ilk bölgelerinden biri olmuştur.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, Rukiye ve HAWKINS, J.David, (2009). "Kırşehir-Yassihöyük'ten Ele Geçen Luvi Hieroglif Yazılı Kurşun Levha", **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2007-2008 Yıllığı**, Ankara, s.7-14.
- AKDOĞAN, R. ve HAWKINS, J.David, (2010). "The Kırşehir Letter: A new Hieroglyphic Luwian Text on a Lead Strip". **VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, I. Cilt, Çorum, s.1-16.
- ALBAYRAK, Gıfın, (2000). "Kültepe'den Yeni Bir Vasiyetname/Ein neues Altassyrisches Testament aus Kültepe", **Archivum Anatolicum** S:4, s.1-27.
- ALBAYRAK, Gıfın, (2003). "Kaniş-Karum'unun Bir Mektubu", **Archivum Anatolicum** S:6/1, s.1-9.
- ALBAYRAK, Gıfın, (2006). **Kültepe Tabletleri IV**, TTK Yayınları, Ankara.
- ALP, Sedat, (1963). "Kaniş-Aniğa-Niğa Erken Hitit Çağının Bir Bağlantısı" **Belleten** C:27, S:107, s.367-376.
- ALP, Sedat, (1992). "Hitit Çağında Anadolu Kentleri", **Ankara Dergisi** C:1/S:4, s.5-10.
- BALKAN, Kemal, (1957). **Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- BARJAMOVIC, G.(2011). **A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period**, Museum Tusculanum Press and CNI Publications 38, University of Copenhagen, Denmark.
- BAYDUR, Nezahat, **Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar**, İstanbul.
- BAYRAM, Sebahattin, (1990). "Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Vade Çadesi ve Çıkan Neticeler", **X. Türk Tarih Kongresi II. Cilt**, 22-26 Eylül 1986, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.453-462.
- BAYRAM, Sebahattin, (1993). "Kültepe Tabletlerinde Geçen Vergiler ve Özellikleri", **DTCFD** C:36/S:1-2, s.1-13.
- BAYRAM, Sebahattin, (1997). "New and Some Rare Geographical Names in the Kültepe Texts", **Archivum Anatolicum** S:3, s.41-66.
- BAYRAM, Sebahattin, (2000). "ina nadıtım ša narua'im", **Archivum Anatolicum** S:4, s.29-48.
- BAYRAM, Sebahattin ve ÇEÇEN, Salih, "6 Neue Urkunden über Heirat und Scheidung aus Kaniş", **Archivum Anatolicum** S:1, s.1-12.
- BÖLGÜÇ, Emin, (1943). "Kapadokya Tabletlerine Göre Anadolu Kavimleri Üzerinde Araştırmalar", **DTCFD** C:2/S:1, s.33-43.

- BÖLGÜÇ, Emin, (1948). “Anadolu’nun İlk Tarihi Çağının Ana Hatları ile Rekonstrüksiyonu”, **DTCFD C:VI/S:5**, s.489-513.
- BÖLGÜÇ, et al (1990). **Ankara Kültepe Tabletleri I** (Ankaraner Kültepe-Tafeln), Ankara.
- BÖLGÜÇ, Emin ve BAYRAM, Sebahattin, (1995). **Ankara Kültepe Tabletleri II**, Ankara.
- ÇEÇEN, Salih, (1998). “Yerli Kralların Mabetleri Ziyareti ve Çıkan Neticeler”, **III. Hititoloji Kongresi**, 16-22 Eylül 1996, Ankara, s.119-124.
- ÇETİN, Turhan, (2010). “A New Touristic Value Uncovered: The Ancient City Of Pompeiopolis (Tağlıöprü)”, **Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı (EKEV) Akademi Dergisi S:42**, s. 393-410.
- ERTEM, Hayri, (1995), “Külhöyük’ün Asur Ticaret Kolonileri ve Hititlere ait Çivi Yazılı Belgelerdeki Adı Hakkında Bir Deneme” **Archivum Anatolicum S:1**, s.73-100.
- GARELLI, Paul, (1998). “Hahhum un Relais Assyrian sur la Route Commerciale de la Cappadoce” **XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi**, 6-10/VII/1987, İstanbul, s.451-456.
- GAVAZ, Özlem, (2006). “Hitit Kenti Zalpa’nın Yeri Üzerine”, **Anatolia S:31**, s.1-18.
- GOETZE, Albrecht, (1957). **Kulturgeschichte Kleinasien**, München.
- GÜNBATTI, Cahit, (1996). “Two New Tablets Throwing Light on the Relations Between Anatolian Kings and Assyrian Merchants in the Period of the Assyrian Colonies”, **Archivum Anatolicum S:2**, s.25-37.
- GÜNBATTI, Cahit, (1996). “Kültepe’den Akadlı Sargon’a ait bir Tablet”, **Archivum Anatolicum S:3**, s.131-155.
- GÜTERBOCK, Hans Gustav, (1958). “Kanes and Nesa: Two Forms of One Anatolian Place Name?”, **Eretz Israel S:5**, s.46-50.
- HARMANKAYA, Savaş ve ERDOĞU, Burçin, (2002). Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri 4 a-b, **Özkan Tunç**, İstanbul.
- KUMAGAI, K., (2011). “A Preliminary Magnetic Survey at Yassihöyük”, **AAS XVII**, Tokyo, s.171-174.
- LARSEN, Mogens Trolle, (1976). **The Old Assyrian City-State and its Colonies**, Copenhagen.
- LEWY, Hildegard, (1965). **Anatolia in the Old Assyrian Period**, Cambridge.
- MIKAMI, Tsugio, ve OMURA Sachihito, (1987). “1985 Kaman-Kalehöyük Yüzey Araştırmaları” **AST IV**, s.227-237.
- MIKAMI, Tsugio, ve OMURA Sachihito, (1988). “1986 Kırşehir İl Sınırları İçinde Yapılan Yüzey Araştırmaları”, **AST V/II**, s.123-156.
- MEMİŞ, Ekrem, (2003). **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, Konya: Çizgi Yayınevi.
- MONTE, Giuseppe F. Del ve TISCHLER, Johann, (1978). **Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes VI**, Wiesbaden.
- MORI, Masao ve OMURA, Sachihito, (1990). “1988 Kaman-Kalehöyük Kazıları”, **KST XI/I**, s.335-354.
- OMURA, Sachihito, (1992). “1990 Yılı Kaman - Kalehöyük Kazıları”, **KST XIII/I**, s.319-336.
- OMURA, Sachihito, (1994). “1992 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları”, **KST XV/I**, s.271-292.

- OMURA, Sachihito, (1996). "1994 Yılı Kaman Kalehöyük Kazıları", **KST** XVII/I, s.189-208.
- OMURA, Sachihito, (1997). "1995 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", **KST** XVIII/I, s.201-212.
- OMURA, Sachihito, (1998). "1996 Yılı Kaman - Kalehöyük Kazıları", **KST** XIX/I, s.311-322.
- OMURA, Masako, (2009). "2007 Yılı Yassihöyük Yüzey Araştırmaları", **AST** 26/3, s.27-36.
- OMURA, Masako, (2011a). "2009 Yılı Yassihöyük Kazıları", **KST** 32/4, s.360-367.
- OMURA, Masako, (2011b). "Archeological Surveys at Yassihöyük", **AAS** XVII, Tokyo, s.97-169.
- OMURA, Masako, (2012). "Yassihöyük Kazıları, 2010", **KST** 33/4, s.271-286.
- OMURA, Sachihito, (2000). "1998 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", **KST** 21/1, s.217-228.
- OMURA, Sachihito, (2001). "1999 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", **KST** 22/1, s.327-336.
- OMURA, Sachihito, (2002). "2000 Yılı Orta Anadolu'da Yürütülen Yüzey Araştırmaları", **AST** 19/2, 303-307.
- OMURA, Sachihito, (2011). "2009 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", **KST** 32/4, s.421-426.
- ORLIN, L. Louis (1970). **Assyrian Colonies in Cappadocia**, Paris.
- ÖZGÜÇ, Tahsin, (1953). "Kultepe'de 1950 yılında TTK Adına Yapılan Kazılar Hakkında Ön Rapor", **Belleten** XVII/65, s.101-108.
- ÖZGÜÇ, Tahsin, (1954). "Kultepe'de 1953 Yılında Yapılan Kazılar", **Belleten** XVIII, s.357-372.
- ÖZGÜÇ, Tahsin, (1955a). "Kultepe 1954 Hafriyatı, Ib Katı Eserleri", **Belleten** XIX, s.55-63.
- ÖZGÜÇ, Tahsin, (1955b). "Kultepe Hafriyatı 1954, II. Kat Eserleri", **Belleten** XIX, s.445-452.
- ÖZGÜÇ, Tahsin, (1956). "Kultepe Kazıları, 1953", **TAD** 6/1, s.38-39.
- ÖZGÜÇ, Tahsin, (1957). "Kultepe/KaniçKazıları", **TAD** 7/1, s.44-45.
- ÖZGÜÇ, Tahsin, (1958). "Kultepe ve Horoztepe Kazıları", **TAD** 8/1, s.26-27.
- ÖZGÜÇ, Tahsin, (1959a). **Kultepe/Kaniş, Asur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde Yapılan Yeni Araştırmalar**, Ankara.
- ÖZGÜÇ, Tahsin, (1959b). "1958 Kultepe Kazıları", **TAD** 9/1, s.26-27.
- ÖZGÜÇ, Tahsin, (1962). "Kultepe ve Altıntepe Kazıları Hakkında Rapor", **TAD** 12/1, s.43-44.
- ÖZGÜÇ, Tahsin, (1964). "Kultepe-KaniçKazıları", **Höyük S:1**, Ankara, s.11-14.
- ÖZGÜÇ, Tahsin, (1988). "1988 Yılı Kultepe/KaniçKazıları", **TAD** 13/2, s.95-96.
- ÖZGÜÇ, Tahsin, (1999). **Kultepe-Kaniş/Neşa Sarayları ve Mabedleri**, Ankara.
- SEVER, Hüseyin, (1997). "amütum Madenin Ticaretinin Yapılması Hususunda, Asur şehir Meclisinde Verilmiş bir Ruhsatname", **Archivum Anatolicum** S:3, s.291-299.
- SEVER, Hüseyin, (1991). "Kultepe Tabletlerinin Anadolu Tarihi ve Kültür Tarihi Bakımından Önemi", **DTCFD** S:35/C:2, s.247-256.
- SEVER, Hüseyin ve ÇEÇEN, Salih, (2000). "Naraqum" Ortaklığı Hakkında Yeni Bir Belge", **Archivum Anatolicum** S:4, s.167-176.
- ŞAHİN, Hasan Ali, (2000). "Kultepe Metinlerine göre, Sin Rahiplerinin Anadolu'daki Faaliyetleri", **Archivum Anatolicum** S:4, s.237-244.

- SAHİN, Hasan Ali, (2004). **Anadolu’da Asur Ticaret Kolonileri Devri (M.Ö. 1775-1725)**, Kayseri: Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- ÜNAL, Ahmet, (1997), “Hitit Metinlerinde Eski Asur Ticaret Kolonileri Çağıyla İlgili Kayıt ve Anımsamalar”, **Archivum Anatolicum** S:3 (Emin Bilgiç Anı Kitabı), s.341-356.
- VEENHOF, Klaas R. (1995). “Kanesh: An Assyrian Colony in Anatolia”, **Civilizations of the Ancient Near East**, S:II, s.859-871.
- VEENHOF, Klaas R. ve EIDEN, J. **Mesopotamia. The Old Assyrian Period**, Orbis Biblicus et Orientalis 160/5, Annäherungen 5, Academic Press Fribourg Vandenhoeck and Ruprecht Göttingen.
- YANAR, U, (2004). **Boğazköy Çivi Yazılı Metinlerinde Geçen Eski Hitit Devri Yerleşim Yerleri Hakkında Elde Edilen Bilgiler**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Hititoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- YÜCE, Turgut, (2003), “Çuk Tunç Çağı’nın Son Evresinde Anadolu’nun Siyasal Görünümü”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi** C:21 S:33, 167-182.

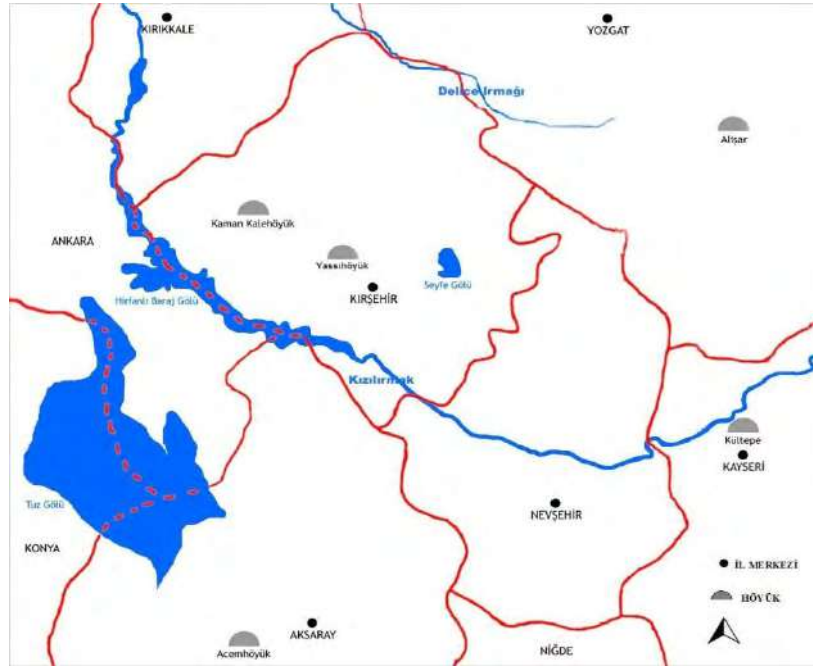
Figürler



Figür-1. Kaman Kalehöyük



Figür-2. Yassıhöyük



Figür-3. Kırşehir ve Yakın Çevresi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Açıklamalar

ⁱ Kültepe’de Türk Tarih Kurumu tarafından gerçekleştirilen kazıların sonuçları için bk., Özgüç 1953, 101-108; Özgüç 1954, 357-372; Özgüç 1955a, 55-63; Özgüç 1955b, 445-452; Özgüç 1956, 38-39; Özgüç 1957, 44-45; Özgüç 1958, 26-27; Özgüç 1959a, 1 vdd; Özgüç 1959b, 26-27; Özgüç 1962, 43-44; Özgüç 1964, 95-96; Özgüç 1988, 11-14; Özgüç 1999, 7 vdd; Emre 1988, 15-17.

ⁱⁱ Bilim dünyası Kültepe’yi, 1882’de, Th. G. Pinches’in gerçekleştirdiği çalışmaları sayesinde tanıdı. Pinches’ten sonra yerleşimdeki tabletleri ortaya çıkarmak amacıyla E. Chantre 1893-94’te Kültepe kazılarını başlattı. Bu çalışmaları 1906 yılında H. Winckler ve H. Grothe’nin aynı amaçlı kazıları izlemiştir. 1925 yılında ise B. Hrozný küçük sondajlarda az sayıda da olsa bazı tabletlere ulaştı (Harmankaya-Erdoğan 2002; Sever 1991: 247-248). Böylece Anadolu arkeolojisi açısından Kültepe’ye olan ilgi arttı. Hrozný’nin bu kazısını 1948 yılından itibaren de T. Özgüç başkanlığında Türk arkeologların yaptığı sistemli çalışmalar takip etmiştir. Söz konusu kazıların sonuçlarına göre Kültepe, M.Ö. IV. binden Roma Çağına kadar kesintisiz yerleşim görmüştür (Özgüç 1953, 101-108; Özgüç 1954, 357-372; Özgüç 1955a, 55-63; Özgüç 1955b, 445-452; Özgüç 1956, 38-39; Özgüç 1957, 44-45). Ayrıca Hitit kayıtlarında Neša (Güterbock 1958, 46) olarak geçen bu kent, hem Koloni Çağında yerleşim gören pazar yerlerinin, hem de Erken Hitit döneminin merkezi durumundadır (Alp 1963, 367-376; Alp 1992, 5 vd).

ⁱⁱⁱ Orta Anadolu’da gerçekleştiren faal ekonomik, sosyal ve siyasi hayat birçok çalışmaya yansımıştır. Baydur 1970, 37 vdd; Bilgiç et al 1990, 15 vdd; Bilgiç-Bayram 1995, 5 vdd; Sever 1991, 247-256; Bayram-Çeçen 1995, 1-12; Özgüç 1999, 7 vdd; Kültepe’den çıkan çeşitli konulardaki vesikalar için bk., Günbatı 1996, 25-37; Günbatı 1997, 131-155; Ünal 1997, 341-356; Bayram 1997, 41-66; Sever 1997, 291-299; Çeçen 1998, 119-124; Albayrak 2000, 1-27; Albayrak 2006; Sever-Çeçen 2000, 167-176; ğahin 2000, 237-244; Çetin 2010, 393-410; ğahin 2004.

^{iv} Bu Çar devletlerinin Anadolu’daki konumları için bkz., Memiş 2003, 65 vd. Ertem 1995, 80 vd; Garelli 1998, 451 vd.

^v Kültepe vesikalarına göre Durhumit, bakır ticareti konusunda rol oynayan önemli şehirlerden biridir. Bazı çalışmalarda bu bölge, Kaniş’in kuzeybatısındaki topraklara, yani belki de Kırşehir ve yakın çevresindeki alana lokalize edilir (Orlin 1970, 38; Veenhof-Eiden 2008, 135; Barjamovic 2011, 242 vdd).

^{vi} Bu tespiti yakın bir görüşe Balkan tarafından ortaya atılmıştır. Balkan’ın tespitine göre Zalpa, Aliğar’a yakın bir konumda yer alır. Balkan bu tespitini bir mektubun içeriğine dayandırır. Birkaç kaçağın yakalanması konusunda bilgi verilen bu mektubun içeriği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Balkan 1957, 36.

^{vii} 2006 yılının başında Yassıhöyük’ten bulunan kurşun bir levha Anadolu Medeniyetleri Müzesine götürülmüştür. Bu kurşun levha, 2009 yılında adı geçen müzenin yılbaşında (Akdoğan-Hawkins 2009, 7-14), daha sonra ise 2010 yılında VII. Uluslararası Hititoloji Kongresinde yayınlanmıştır (Akdoğan-Hawkins 2010, 1-16). Hiyeroglif yazıtlı bu levha, Anadolu’da örneklerine az rastlanan ve bilinen 13 kurşun levhadan biridir. Levhanın bir başlıca önemi ise, Anadolu’daki Luvi Hiyeroglif yazıtlı levhaların en kuzeybatıda olmasıdır. M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısına, M.Ö. 730 yıllarına ait olduğu düşünülen Luvi Hiyeroglif yazıtlı kurşun levha, söz konusu tarihlerde belki de bir hükümdar ve üst düzey bir görevli arasında gerçekleştirilen bir diyalogu anlatmaktadır (Akdoğan-Hawkins 2009, 7-14; Akdoğan-Hawkins 2010, 1-16). Levhanın bizim için önemi ise Yassıhöyük’ten bulunması noktasında ortaya çıkar. Yassıhöyük, bu yönüyle Tunç ve Demir Çağı boyunca varlığını hissettiren Orta Anadolu’daki önemli merkezlerden biridir.



ÖZBEK TÜRKOLOG BERDAK YUSUF VE SÖZLÜK ÇALIŞMALARI*

Emek ÜŞENMEZ**

ÖZET

Bugünkü Özbekistan coğrafyası Türk dili çalışmaları açısından oldukça önemli bir bölgedir. Gerek Türk dili kaynakları gerekse bu kaynakları işleyen bilim adamları bakımından Türkoloji tarihi içerisinde mühim yer tutan Özbekistan'ın yetiştirdiği Türkologlardan biri de Berdak Yusuf (Berdak Yusufov)'tur. Yazar 1949 yılında Özbekistan'ın Cizzah vilayetinde dünyaya gelmiştir. Berdak Yusuf Özbekistan İlimler Akademisi (Özbekistan Respublikası Fanlar Akademiyası) bünyesinde yer alan Ali Şir Nevai Dil ve Edebiyat Enstitüsü (Ali Sher Navoiy Nomidagi Til va Adabiyot Instituti), Dil Tarihi-Diyalektoloji ve Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Öğrenimi Bölümünde, (Til tarixi-Dialektologiya va Turk Tillarni Qiyosiy O'rganish Bo'limi) müdürlük vazifesini ve akademik çalışmalarını devam ettirmektedir.

Özbek Türkçesi dışında Rusça, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi gibi çok sayıda Türk lehçesi bilen ve aynı zamanda Türkiye Türkçesi'ne de iyi derecede vâkıf olan Berdak Yusuf'un Türkoloji sahasında yaptığı çalışmaların sözlükçülük alanında yoğunlaştığını görmekteyiz. Meşhur Türkolog ve Özbekistan'ın önde gelen bilim adamlarından Prof. Dr. Ergeş Fazılov'un talebesi olan Berdak Yusuf hocası Ergeş Fazılov'la birlikte Ali Şir Nevai eserlerinin izahlı sözlüğünün hazırlanması çalışmalarına da katılmıştır. Berdak Yusuf, Çağdaş Türk Lehçeleri Sözlüğü hazırlama komisyonunda yer alarak burada Özbek Türkçesi Sözlüğünün madde başlarını hazırlamıştır. Bu vesile ile birkaç yıl Türkiye'de ikamet eden Berdak Yusuf Türkiye'deki Türkoloji çalışanları ve çalışmaları ile yakın bağ kurma fırsatı yakalamıştır.

Bu yazıda Özbek Türkolog Berdak Yusuf'un genelde Türkoloji'ye özelde Sözlük ve Sözlükçülük çalışmalarına katkıları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Berdak Yusuf, sözlük, sözlük çalışmaları, Özbekler ve Özbekistan, Türkoloji

* Bu çalışmada Berdak Yusuf hakkında verilen bilgiler 2008, 2009, 2011 yıllarında Özbekistan İlimler Akademisi, Alişir Nevai Dil-Edebiyat Enstitüsünde bulunduğum dönemlerde Berdak Yusuf'la yapılan mülakatlara dayanmaktadır. Prof. Dr. Berdak Yusuf hâlen adı geçen Enstitünün öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

** Yrd. Doç. Dr. İstanbul Arel Üniversitesi-Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, El-mek: fahemek@gmail.com

UZBEK TURKOLOGIST BERDAK YUSUF AND LEXICAL STUDIES

ABSTRACT

Today's Uzbekistan is an important region for Turkic studies. Berdak Yusuf is one of the Turcologists of the Uzbek region which has an important role in the history of Turcology due to the richness of its Turkish language resources and the scholars who work on these resources. The author is born in Jizzah where located near the Samarqand city, in 1949.

Berdak Yusuf has been reserched at Sciencies Academy of Uzbekistan which Institution of Ali Sher Navaiy Language and Literature. He is working at department of Languge History-dialectology and Turkic Languages at the moment.

Berdak Yusuf, who knows Russian, Kazakh Turkic, Kyrgyz Turkic, Turkmen Turkic, Azerbaijan Turkic, besides Uzvek turkic except of Turkey Turkic and also especially works on lexicography.

He is a student of the famous Uzbek Turcologist Prof. Dr. Ergesh Fazilov and they with cooperation prepared th dictionary of the works of Ali Sher Navaiy.

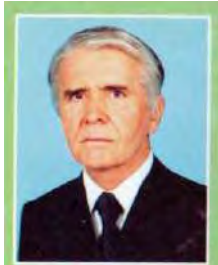
Berdak Yusuf, who is a member of the Dictionary of Modern Turkish Dialects Organization Committee, has prepared the section "Dictionary of Uzbek Turkic".

Berdak Yusuf (Berdak Yusufov) stayed in Turkey for a few years in order to prepare the above mentioned Dictionary of Modern Turkish Dialects Organization Committee, has prepared the section "Dictionary of Uzbek Turkic" and thus had the oppurtunity to get in touch with the academicians of Turcoloy.

Berdak Yusuf's contributions to Turcology in general and to Lexicography in particular are discussed in this study.

Key Words: Berdak Yusuf, Dictionary, Lexical Studies, Uzbeks and Uzbekistan, Turkology

Berdak Yusuf'un Özgeçmişi



Berdak Yusuf, 1949 yılında Özbekistan'ın Cizzah vilayetine bağlı Fâriş tümeninin Uçma köyünde çiftçi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Ortaokulu bitirdikten sonra Semerkant Devlet Üniversitesi Özbek ve Tacik Filolojisi Fakültesinde (1970-1975) eğitim gördü. Buradaki eğitimini derece ile tamamlayan Berdak Yusuf, Özbekistan İlimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsünde stajyer araştırmacı olarak işe başladı. 1978-1980 yılları arasında Moskova'daki Dil Enstitüsünde meşhur hocalardan Prof. Dr. Galina Fuyadorovna Blagova nezaretinde ilmi araştırmalarda bulundu. 1980 yılında "Eski Özbek Edebi Dilinde Zamirler (XV-XVI Asırlar)" başlıklı çalışması ile doktorasını tamamladı. Doktora sonrasında Özbek Türkçesinin nazari meselelerine odaklanan Berdak Yusuf'un doktora çalışması 1991 yılında Rusça olarak neşredildi. Ergeş Fazılov¹ editörlüğünde hazırlanan dört ciltlik Alişir Nevai Eserleri Sözlüğü çalışmalarına katılan Berdak Yusuf burada ciddi anlamda sözlükçülük tecrübesi kazanmıştır. Bugün aynı enstitünün Dil tarihi, diyalektoloji ve karşılaştırmalı dil öğrenimi anabilim dalı başkanı olarak görev yapmaktadır.

Berdak Yusuf, Özbek dili çalışmaları için önemli bir isimdir. Onun bilhassa alfabe ve imla üzerine kaleme aldığı makaleleri Özbek Türkçesi fonetiği ve diyalektolojisi açısından dikkate değerdir.

Özbekistan'ın bağımsız olmasından sonra her alanda meydana gelen değişmelere paralel olarak dil ve edebiyat alanında da değişiklikler yaşanmıştır. Özellikle uluslararası sempozyumlar, bilimsel toplantılar ve beraberindeki işbirlikleri Türkiye ve Özbekistan arasındaki kültürel faaliyetlere hissedilir derecede yansımıştır. Bu maksatla Türkiye'ye yapılan ilmi seferler neticesinde "Çağdaş Türk Lehçeleri Sözlüğü" hazırlama komisyonu kurulmuştur. Berdak Yusuf bu önemli oluşumun içinde sözlüğün Özbekçe bölümünü hazırlamıştır. 1992 yılında yapılan bu çalışmanın devamında Berdak Yusuf, Mehmet Hengirmen'le birlikte Türkçe-Özbekçe Sözleşmiş adlı çalışmayı neşretmiştir.

Berdak Yusuf, 1993 yılında Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Lügatı neşreder. Bu Özbekçe ve Türkçe için yapılan ilk sözlüklerdendir.

1994 yılında "Çağdaş Türk Lehçeleri Sözlüğü" nün hazırlanmasından sonra "Türk Dillerinin Karşılaştırmalı İzahlı Lügatı" başlıklı bir çalışma yapılmış olsa da neticelendirilememiştir. Berdak Yusuf'un da iştirak ettiği bu çalışma iki yıllık bir sürecin ardından bilinmeyen nedenler yüzünden durdurulmuştur.

1997-1998 yılları arasında Güney Kore Pusan Yabancı Diller Üniversitesinde Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi dersleri veren Berdak Yusuf buradaki tecrübelerinden hareketle, Özbek olmayanların Özbekçeyi kolay öğrenebilmesi için "Özbek Tilini Öğrenemiz" adlı çalışmasını 2002 yılında neşretti.

Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Güney Kore gibi ülkelerde gerçekleştirilen bilimsel toplantılara faal olarak katılan Berdak Yusuf Türkiye'de Türk Dil Kurumu tarafından dört yılda bir düzenlenen Türk Dili Kurultaylarına da iştirak etmektedir.

İlmi çalışmalarının yanı sıra bilim insanı yetiştirmeye de önem veren Berdak Yusuf çalışmakta olduğu Ali Şir Nevai Dil ve Edebiyat Enstitüsü bünyesinde imkânlar dâhilinde lisansüstü çalışma yapan genç insanları desteklemektedir. Bugün için 63 yaşında olan Berdak Yusuf, Ali Şir Nevai Eserlerinin İzahlı Lügatı'ni hazırlamaktadır.

¹ 10 Mart 1933 Taşkent doğumlu olan Ergeş Fazılov, Berdak Yusuf'un hocasıdır. Ergeş Fazılov özellikle Orta Türkçe alanında yaptığı çalışmalarla öne çıkmış birisidir. 2011 yılı Mart ayı içerisinde Taşkent'te Ergeş Fazılov'un evinde yapmış olduğumuz görüşme sırasında o da tıpkı talebesi Berdak Yusuf gibi Alişir Nevai eserleri sözlüğü üzerinde çalışıyordu. Berdak Yusuf'un hocası Ergeş Fazılov hakkında geniş bilgi almak için bakınız: Haydar Ali Uzakov, *Özbek Tilşunaslari*, Okutuvçı Neşriyatı, Taşkent, 1972, s. 90-93.

Berdak Yusuf'un Sözlük Çalışmaları

1. Berdak Yusuf, Turkcha-O'zbekcha va O'zbekcha-Turkcha Lug'at Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük, O'zbekistan Nashriyoti, Toshkent, 1993, 415 sayfa.

Berdak Yusuf tarafından kaleme alınan bu çalışma onun Türkiye'de bulunduğu ve Çağdaş Türk Lehçeleri sözlük çalışmaları yaptığı yıllara rastlar. Yazarın verdiği bilgilere göre böyle bir sözlüğün hazırlanmasında etken olan ana unsur Özbekistan'ın 1991 yılında bağımsız olmasından sonra Türkiye ve Özbekistan arasındaki akademik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesidir. Yine Berdak Yusuf'un verdiği bilgilere göre her iki ülke halkı aynı soy ve dili paylaşmasına rağmen ne yazık ki tercümansız anlaşılamamaktadır. Bu ve benzeri durumlar göz önüne alındığı zaman böyle bir sözlüğün hazırlanması da zaruret haline gelmiş idi.

İki kısımdan oluşan bu sözlük yaklaşık 14 bin kelime içermektedir. Bu kelimelerden 6 bini Türkiye Türkçesi 8 bini ise Özbek Türkçesine aittir. Sözlüğün birinci kısmı Türkçe-Özbekçe, ikinci kısmı ise Özbekçe-Türkçe olarak düzenlenmiştir. Bu sözlüğün hazırlandığı dönemde Özbekistan'da henüz Kiril alfabesi kullanıldığı için Özbekçe ifadeler ve Türkçe kelimelerin Özbekçe telaffuzları Kiril alfabesiyle yazılmıştır. Okurlara kolaylık sağlamak maksadı ile Sözlüğün baş kısmında Kiril alfabesinin Türkçede hangi seslere karşılık kullanıldığı gösterilmiştir. Bir nevi transkripsiyon alfabesi diyebileceğimiz sistem başlangıçta sunulmuştur. Aynı şekilde Özbekçe için kullanılan Kiril alfabesi ve bu alfabedeki seslerin Türk alfabesinde hangi sesleri karşıladıkları, kalın ve ince sesler, inceltme işaretleri ve benzeri hususlar da gösterilmiştir. Bunun yanında sözlükte kullanılan kısaltmalar da ayrıca gösterilmiştir. Berdak Yusuf sözlüğü hazırlarken "Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü Ankara 1991, Türkçe Rusça Sözlük Moskova 1977 (Rusça), Rusça-Türkçe Sözlük, Moskova 1989 (Rusça) gibi çalışmalardan faydalandığını ön sözde belirtmektedir.

Sözlük tertibinde üç sütun kullanılmıştır. Sözlüğün Türkçe-Özbekçe bölümünde birinci sütunda Türkçe kelime Latin harfleriyle, ikinci kısmında Türkçe kelime Kiril alfabesiyle üçüncü kısımda ise Türkçe kelimenin Özbekçe karşılığı Özbek Kiril alfabesiyle yazılmıştır. Yazılışları aynı anlamları ayrı olan kelimeler I, II şeklinde ayrı madde başları ile gösterilmiştir:

adet I одет 1. соң миқдор 2. донат

âdet II одет одат, урф-одат

Sözlüğün Özbekçe-Türkçe kısmı Kiril harfli Özbek alfabesine göre düzenlenmiştir. Üç sütundan oluşan bu bölümde birinci sütunda madde başı olarak Özbekçe sözler, ikinci sütunda madde başı Özbekçe sözlerin Türkçe telaffuzu transkripsiyonlu olarak verilirken üçüncü sütunda da kelimenin Türkçe karşılığı yer almaktadır:

Сийқалашмоқ siyqalāšmaq basitleşmek, sadeleşmek

Berdak Yusuf sözlüğün hem Türkiye'de hem de Özbekistan'da daha sağlıklı biçimde anlaşılması ve kullanılması maksadıyla kitabın sonunda (s. 407-415) Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin kısa gramerini vermiştir. Berdak Yusuf'un bu çalışması Özbekistan'ın bağımsız olmasından sonra ortaya konulan ilk sözlüklerden birisidir. Nitekim Berdak Yusuf da sözlüğün ön sözünde yaklaşık yüz yıldan fazla zamandır Özbeklerin Sovyet baskısından ötürü Türkiye'den kopuk kaldığını, ilişkilerin çok zayıf olduğunu ifade etmektedir. Çok sayıda Türk ve Özbek araştırmacı Türkçe ve Özbekçe üzerine yaptıkları çalışmalarda Berdak Yusuf'un bu çalışmasından istifade etmişlerdir.

2. Berdak Yusuf-Mehmet Mâhur Tulum, Sözlük Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi-Özbekistan Türkçesi, Lug'at O'zbekiston Turkchasi-Turkiya Turkchasi va Turkiya Turkchasi- O'zbekiston Turkchasi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994, 417 sayfa.

Bu çalışma ilk sırada tanıtımını yapmış olduğumuz sözlüğün Türkiye’de neşredilmiş şeklienden başka birşey değildir. Farklı olarak bu baskıda Mehmet Mâhir Tulum’un da sözlüğü hazırlayanlar arasında olduğunu görüyoruz. Berdak Yusuf’un Özbekistan’da yaptığı neşirden bir yıl sonra 1994’te İstanbul’da yayımlanan bu sözlükteki bir başka değişiklik de ilk sırada Özbek Türkçesi sözlüğünün madde başlarının verilmesidir. Berdak Yusuf’un Özbekistan baskısında eser için yazdığı önsözün Türkiye Türkçesine aktarıldığı görülmektedir.

3. Berdak Yusuf, Turkcha-O'zbekcha Aldoqchi So'zlar Lug'ati, Türkçe-Özbekçe Sesteş Kelimeler Sözlüğü, Tika, Voris Nashriyot, Toshkent, 2009, 647 sayfa.

Berdak Yusuf’un bu çalışması Türk İşbirliği ve Kınma Ajansı (TİKA) nın Özbekistan koordinatörlüğü tarafından desteklenerek yayımlanmıştır. 2009 yayımlanan bu sözlük, Berdak Yusuf’un 1990 yılların başından beri yayımladığı sözlükler içinde özel yer tutmaktadır.

Berdak Yusuf Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi arasında ikili işbirliği ve ortak çalışmaları artırma açısından sözlük çalışmalarının önemli bir yer tuttuğuna inanmaktadır. Esasen ortak bir dilden gelen Özbekçe ve Türkçe bugün için farklı lehçeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Hal böyle olunca pek çok kelimenin her iki Türk lehçesinde de ortak olduğu gerçeğine şahit oluruz. Her iki Türk lehçesinde yazılışları aynı fakat anlamları farklı olan kelimeler de vardır. Aynı kelime Özbek Türk lehçesinde başka bir anlamda, Türkiye Türk lehçesinde ise başka bir anlamda olabilmektedir. Türkiye Türkçesinde sesteş olarak ifade ettiğimiz bu sözler Özbek Türk lehçesinde değişik anlamlara gelmektedir. Mesela *para* sözü Özbek Türkçesinde “rüşvet” anlamına gelirken Türkiye Türkçesinde ise para anlamındadır. Özbek Türkçesinde parayı karşılan söz “pul” iken pul sözü Türkiye Türkçesinde posta pulu ve benzeri anlamlara gelir. Yine “peş” sözü Türkiye Türkçesinde “arka” anlamına gelirken aynı söz Özbek Türkçesinde tam zıt anlamda “ön” ve “kenar” anlamlarına gelmektedir. Aslında bu ve benzeri sözler bilhassa mütercimler açısından çok önemlidir. Özbekçe ve Türkçe arasında tercüme edilecek eserlerde geçen kelime ve ifadeleri doğru ve sağlıklı biçimde aktarmanın yolu her iki dili iyi derecede bilmekten geçer. Yoksa çok ilgisiz anlamlar ortaya çıkabilir. Aslında bu iki Türk lehçesinin akraba olması ve çok sayıda kelimesinin ortak olması mütercimler için kolaylığın yanı sıra pek çok zorluğu da beraberinde getirmektedir. Çünkü mütercimin kendi lehçesinde bildiği ve tanıdığı kelime diğer taraftaki lehçede başka anlama gelebilmektedir. İşte bu noktada mütercimlerin her iki lehçeye de iyiden iyiye hâkim olmaları gerekmektedir. Bu türden yazılışları aynı fakat her iki lehçede farklı anlam ihtiva eden bu kelimeler mütercimi çok çabuk aldatabilir. Zaten Berdak Yusuf da mütercim ve alanla uğraşan diğer kişilerin bu türden hatalara ve yanlışlara düşmemesi maksadı ile mezkûr sözlüğü hazırladığını ifade etmektedir (s. 2). İşte Berdak Yusuf’un “aldaqchi” (aldatıcı) diye ifade ettiği bu sözler yazarın Türkçe-Özbekçe Sesteş Kelimeler Sözlüğünde yer almaktadır. Uzun yılların birikimi olan bu çalışma hakikaten bir emek ve itinalı, özenli çalışmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sözlüğün incelenmesi durumunda bu sözün gerçekliği daha iyi anlaşılacaktır kanaatindeyim.

Türkçe-Özbekçe Sesteş Kelimeler Sözlüğü Özbekistan’da yeni yeni kullanım sahasına giren Latin esaslı Özbek alfabesiyle hazırlanmıştır. Yaklaşık 3000 Türkçe söz madde başı olarak kullanılmış ve Özbek Türkçesindeki şekilleri ile kıyas edilmiştir. Sözlüğün tertibinde Türkiye Türkçesinin alfabetik dizilimi temel alınmıştır. Öncelikle madde başı kelime Türkiye Türkçesindeki şekli ile verilmiştir. Bu kelimeler sadece yazılışları aynı değil, Özbek Türkçesi veya Türkiye Türkçesindeki yazılış, telaffuz yönünden aynı veya benzer olanlardır. Her iki Türk lehçelerinde yer alan bu kelimeler arasındaki tek fark anlamdadır. Madde başında öncelikle Türkçe

kelime verilip bunun yanına Özbek Türkçesindeki sesteş karşılığı yazılmıştır. Sonra bu kelimenin cinsi (isim, fiil, sıfat vs), alıntı ise hangi dilden alındığı belirtilip Özbek Türkçesindeki karşılığı verilmiştir. Eğer kelimenin birden fazla anlamı, yan anlamları varsa bunlar numaralandırılarak sırayla izah edilmiştir. Daha sonra madde başı kelimenin Türk edebiyatındaki bir edebî eser içinde kullanımı gösterilerek hem Özbekçe hem de Türkçe anlamları ayrıca verilmiştir.

Bunun devamında aynı işlemler mezkûr madde başı sözün Özbek Türk lehçesindeki şekli için uygulanmıştır. Bu kısımda sözün anlamı Türkçe olarak verilir. Özbek edebiyatında kelimenin geçtiği bir kaç edebî metinden örnekler Türkçe tercümeleriyle birlikte verilmiştir.

bekâr-bekor

bekâr ot ar. 1. Bo'ýdoq, uylanmagan: Sen evli misin? –hayır bekârım. –sen uylanganmisan? –yo'q, bo'ýdoqman 2. Turmushga chiqmagan, eri yo'q:

“Delikanlı, delikanlı, sizi böyle bekâr bir genç kızın evinde bu saatte oturup içmekten menederim!” –O. Pamuk. Cevdet Bey ve Oğulları. –Yigit, yigit sizning bunday, turmushga chiqmagan bir yosh qizning uyida bu soatda o,ñirib ichishingizni man qilaman. 3. Uylangan, ammo oilasidan ajralib, alohida, yol g,iz yashagan odam.

Bekor is. Far. 1. İşsiz, boş: “Uylanishni ham bekor bo,lishgacha t o,xtatib tursak, deyman.” –A. Qodiriy. Mehrobdan chayon . –Evlenmeyi de boş zaman buluncaya kadar ertelemek lazım, diye sanıyorum. “Berdiboy bekor qolganda Mulla Obidning yamoqchilik ishxonasiga chiqib o,ñiradi va bir kun Mulla Obidni o,z uyiga chaqirib palov bilan mehmon qiladi.” –A. Qpdiriy. G,irvonlik mallavoy. –Berdibay boş olduğu zaman Mulla Abid'in yamacılık ofisine gidip oturur ve bir gün Mulla Abid'i kendi evine davet edip pilav ikram eder. 2. Boşuna, beyhude: “Unday b o,lsa kecha sovcilami bekor qaytaribsiz, -dedim.” –A. Qodiriy. O,ñgan kunlar. –Öyleyse dünkü dünürlerinize beyhude red cevabı vermişsiniz. “Xayolparast faylasuflar asrlar b o,yi Odamzodni ulu g,lashib kellarlar bekor.” –A. Oripov. –Hayalperest filozoflar asırlardan beri insan oğlunu boşuna yüceltiyorlar. “Demak, shu ahvolgacha olib kelingan ekanmi, endi suddan ham, davlatdan ham rahm, insof kutish bekor ekaniga ishona boshladim.” –Shukrullo. Kafansiz k o,mlganlar. –Demek, durum çok kötüleşmiş, bundan sonra mahkemeden de, devletten de merhamet, insaf beklemek beyhude olduğuna inanmaya başladım. 3. Yalan; yanlış, doğru olmayan, boş: “Bekor gap, -dedi O,zbek oyim, -hali qudalarimizni muddaodagidek siylay olganimiz y o,q.” –A. Qodiriy. O,ñgan kunlar. –Boş laf bunlar! Biz daha dünürlerimizi istediğimiz gibi ağırlayamadık bile. “Ellik ming begunoh bandalarning nolası bu!.. –Bekor aytasan, Abu Rayhon! Begunohlar emas, g,ayridinlar nolası bu!” –O. Yoqubov. K o,hna dunyo. –Elli bin suçsuz insanların feryadıdır bu!.. Yanlış söylüyorsun Ebu Reyhan! Bu günahsız insanların değil gayrimüslimlerin feryadı bu!

Berdak Yusuf söz konusu eserin giriş kısmında eserini nasıl hazırladığını ve onun ne şekilde kullanılacağı hakkında bilgiler vermiştir. Yeni Latin esaslı Özbek alfabesini Türk alfabesi ile karşılaştırmalı ve kelime örnekli biçimde sunan Berdak Yusuf açıklamalar, kısaltmalar, farklı dillerdeki kaynaklar, örnek metin alınan gazete, dergi vb yayınları ayrıca göstermek kaydı ile sözlük kullanıcılarına büyük kolaylık sağlamaktadır. Bu yönüyle sözlük son derece kullanışlı ve elverişli bir yapıya kavuşturulmuştur.

3. Berdak Yusuf, Mumtoz Adabiy Asarlar Lug'ati, Sharq Nashriyot, Toshkent, 2010, 527 sayfa.

Şark Neşriyatı tarafından 2010 yılında basılan ve okurlara sunulan bu sözlük İslami Dönem Türk Edebiyatının başlangıcı olan Karahanlı eserlerinden başlayarak 20. asrın başlarına kadar devam eden Özbek edebiyatının temel eserleri sözlüğüdür. Özbek klasik edebiyatı sözlüğü olarak hazırlanan bu çalışmada Divanu Lugatı't-Türk, Kutadgu Bilig, Divan-ı Hikmet, Atebetü'l-

Hakâyık gibi eserlerin yanısıra Alishir Nevaî, Babür, Muhammed Salih, Meşreb, Turdı, Gülhani, Mukîmî, Furkat vb klasik devir şairlerinin eserlerinden kelimeler alınmıştır.

Özbek klasik edebiyatı eserleri Özbekistan'da 5. sınıftan itibaren müfredata dâhil edilmektedir. Durum böyle olunca asırlar öncesi eserlerde geçen Türkçe, Arapça, Farsça kelimelerin anlam, ses ve benzeri değişimlere uğraması dilin tabiatı gereği mümkündür. İşte bu maksat çerçevesinde Berdak Yusuf günümüz Özbek gençlerinin klasik eserleri okurken metinleri daha kolay anlama ve algılama noktasında sıkıntı çekmemesi için böyle bir çalışma ortaya koymuştur. Özbek klasik edebiyatı eserleri sözlüğü bu yönüyle geçmişle gelecek arasında bir köprü vazifesi görmektedir.

Mümtaz Edebi Eserler Sözlüğü Latin esaslı Özbek alfabesi ile hazırlanmıştır. Söz başı, bibliyografya, Özbek sözlükçülüğünün kısa tarihçesi ve sözlükten oluşan bu eser içerisinde en fazla alıntı Alishir Nevai eserlerinden alınmıştır. Zaten Ali Şir Nevai Özbek klasik edebiyatının en güçlü ve en velud edipleri arasında yer almaktadır. Sözlük nizamı içerisinde madde başı kelimeler verilmiş, alıntı kelimeler ait oldukları dili ifade eden kısaltmalarla gösterilmiştir. Arapçadan geçen kelimeler a., Farsçadan geçen kelimeler ise f. şeklinde gösterilmiştir. Kelimelerin sözlük izahı yapıldıktan sonra, tanık cümle veya beyit getirilip, ilgili eser adı da parantez içi kısaltma ile gösterilmiştir. Bu bakımdan Özbek klasik eserler lügati tanıklı sözlük mahiyetindedir. Madde altı kelimeler koyu harflerle yazılmış ve bunlar içinde ayrıca tanık gösterilmiştir:

ABR f. Bulut. **Abri ehson** Ehson buluti

Shoh Bahrom abri ehsoni

Lutf bila ko'korti oni (SS)

Abri nayson Bahorgi bulut, bahor buluti

Subhidam tushub shabnam, bo'ldi sabzalar xurram

Gul uza tomib kam-kam, yo'gdi abri naysonlar (F)

Berdak Yusuf, Turk Tilining Ters Lug'ati-Türk Dilinin Ters Sözlüğü, Yangi Asr Avlodi Nashriyoti, Toshkent, 2004, 395 sayfa.

Ters sözlük çalışmaları 19. asır sonlarında yapılmaya başlanmıştır. Şimdiye kadar otuzdan fazla dilin ters sözlüğü yapılmıştır. Rusçanın ters sözlüğü yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından üç defa yapılmıştır. Ters sözlük çalışmaları kelimelerin son sesleri esas alınmak sureti ile alfabetik olarak düzenlenmektedir. Altay dil ailesine mensup olan Türkçe sondan eklemeli bir dildir. Sözlerin son sesleri esas alınmak sureti ile dizilen ters sözlükler vasıtası ile o dilin ek yapısı ve durumu hakkında önemli bilgilere ulaşabilmekteyiz. Bir dilin ekleri hakkında kapsamlı bilgileri kelimeleri bir arada göstermek kaydı ile elde etmek son derece önemlidir.

Berdak Yusuf'un Türkiye Türkçesi üzerine yaptığı sözlük çalışmalarından bir tanesi de Türkçenin ters dizilmiş sözlüğüdür. Aslında bu çalışma Türkiye Türkçesi için yapılan ilk ters sözlüklerin başında yer alır. Türkiye'de bu yöndeki çalışmalar daha sonraki yıllara rastlamaktadır². Türkiye Türkçesi dışında Eski Türkçenin ters sözlüğü de yayımlanmıştır³.

Berdak Yusuf'un Türkçe için hazırlamış olduğu ters dizin dil araştırmacıları için son derece önemli bir kaynaktır. Berdak Yusuf'un Rus dilbilgisi ve gramer kaynaklarına aşina olması ve Rusya'da bu tür çalışmaların yapılması onun konuya hâkim ve vâkıf olduğunun göstergesidir.

² Belgin Tezcan Aksu, *Türkçe Sözlük*'ün Ters Dizimi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004-Hayriye Memoğlu, *Türkçenin Ters Sıklık Sözlüğü*, Kurmay Yayınları, Ankara, 2006.

³ Cengiz Alyılmaz, *Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz ve Ters Dizimi*, Kurmay Yayınları, Ankara, 2004.

Ayrıca Berdak Yusuf Özbek Türkçesinin ters sözlüğünün 1960; Kazak Türkçesinin ise 1970'li yıllarda yapıldığını beyan etmektedir⁴. Berdak Yusuf'un bu çalışmayı yaptığı sırada Türkçenin henüz ters sözlüğünün yapılmamış olduğunu yazar çalışmasının önsözünde belirtmiştir (s. 3).

Sonuç

Bu yazıda Özbek Türkolog Berdak Yusuf'un yapmış olduğu 5 adet sözlük çalışması ve içeriğinden söz edilmiştir. Özbek Sözlükçülük tarihi içerisinde Berdak Yusuf'un lügat çalışmaları daha ziyade Türkiye ve Özbekistan ağırlıklıdır. Onun Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlük çalışmalarına katılma maksadı ile Ankara'ya gelmesi bu çalışmaların başlangıcını oluşturmaktadır. Berdak Yusuf hayatını Türklük bilimi çalışmalarına adanmış birisidir. Titiz ve azimli çalışmaları sonucu Özbekçe-Türkçe sözlüğünün yanı sıra Türkçenin Ters Dizin Sözlüğü ve son derece kıymetli olan Türkçe-Özbekçe Sesteş Kelimeler Sözlüğünü hazırlamıştır. Sözlük çalışmalarıyla ilgilenen akademisyenlerin de malumudur ki lügat yazıcılığı son derece hassas ve meşakkatlidir. Konuya bu cihetten bakıldığı zaman Berdak Yusuf'un Türkiye Türkçesi üzerine yaptığı sözlük çalışmaları onun Türk diline ve Türkiye'ye olan yakın ilgisinin tezahürüdür.

KAYNAKÇA

- HACIYEV Azim, "Fennimiz Hizmetkeşleri: Berdak Yusuf", **Özbek Tili ve Edebiyatı Dergisi**, 2009/1, s. 116-117.
- ŞÜKÜROV Şemseddin, **Ozbekskoe Sovetskoe Yazikoznanie**, Özbekistan SSR Fan Neşriyatı, Taşkent 1986.
- UZAKOV Haydar Ali, **Özbek Tilşunasları**, Okutuvçi Neşriyatı, Taşkent 1972.
- ÜŞENMEZ Emek, **Modern Özbek Türkçesi (Giriş-Özbekistan-Dil Tarihi-Metinler-Gramer-Sözlük)**, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2012.
- YUSUF Berdak, **Mumtoz Adabiy Asarlar Lug'ati**, Sharq Nashriyot, Toshkent 2010.
- YUSUF Berdak, **Türk Tilining Ters Lug'ati-Türk Dilinin Ters Sözlüğü**, Yangi Asr Avlodi Nashriyoti, Toshkent 2004.
- YUSUF Berdak, **Türkcha-O'zbekcha Aldoqchi So'zlar Lug'ati**, Türkçe-Özbekçe Sesteş Kelimeler Sözlüğü, Tika, Voris Nashriyot, Toshkent 2009.
- YUSUF Berdak, **Türkcha-O'zbekcha va O'zbekcha-Türkcha Lug'at Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük**, O'zbekistan Nashriyoti, Toshkent 1993.
- YUSUF Berdak-Tulum Mehmet Mâhur, **Sözlük-Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi-Özbekistan Türkçesi, Lug'at O'zbekiston Turkchasi-Turkiya Turkchasi va Turkiya Turkchasi- O'zbekiston Turkchasi**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994.

⁴ R. Kungurov, A. Tihanov, Özbek Tilining Çeppe Lugati, Semerkant, 1968, K. B. Bektayev, Kazak Tilini Kepi Alfavitti Sözdigi, Almatı, 1971.



ORTAÖĞRETİM MÜZİK DERSİNE YÖNELİK BAŞARI TESTİNİN GELİŞTİRİLMESİ*

*Yakup Alper VARİŞ***

*Derya CESUR****

ÖZET

Genel müzik eğitiminin verildiği ortaöğretim kurumlarında müzik derslerinin planlanması, programlanması, yapılandırılması, çeşitli açılarından düzenlenip geliştirilmesi ve bütünsel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi bakımından öğrencilerin elde etmeleri beklenen kuramsal bilgilere ne derece ulaştıkları belirlenmelidir. Müzik kuramları eğitiminin ortaöğretim aşamasında kapsamca genişlemesi ve ilerlemesi göz önüne alındığında müzik derslerinde öğrencilerin bilişsel becerilerinin ölçülmesinin önemi belirgin bir biçimde ortaya çıkar. Bu nedenle, müzik derslerine yönelik akademik başarı testlerinin geliştirilmesinin gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Bu araştırmanın amacı ortaöğretim düzeyinde müzik dersi alan öğrencilerin kazanmaları hedeflenen temel müzik bilgilerini ölçmeye yarayan, geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmış bir başarı testi geliştirmektir. Kapsam geçerliği için uzman görüşlerine başvurulmuş ölçme aracının güvenilirliği için başarı testi içerisindeki maddelerin çoktan seçmeli olması ve 1-0 madde yapısı göstermesi nedeniyle KR-20 iç tutarlılık katsayısı kullanılmış madde güçlük indeksi ile madde ayırt edicilik indeksleri hesaplanmıştır. Bu analizler için ITEMAN analiz programından yararlanılmıştır. Buna göre, ortalama madde güçlük ve ayırt edicilik indeksleri sırasıyla 0,411 ve 0,384 olarak belirlenmiştir. Uzman görüşleri ve madde analizi sonunda 25 maddeye indirgenen başarı testinin geçerliliğinin yüksek olduğu saptanmıştır. Güvenirlik çalışmaları 180 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Analiz sonucunda ölçme aracının KR-20 güvenilirlik katsayısı 0,76 bulunmuştur. Sonuç olarak Ortaöğretim Müzik Dersi Başarı Testi'nin, ortaöğretim öğrencilerinin müzik dersindeki akademik başarılarını ölçmede kullanılabilecek yeterli düzeyde geçerlik ve güvenilirlik değerlerine sahip bir ölçek olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akademik Başarı, Başarı Testi, Test Geliştirme, Müzik Eğitimi, Müzik Dersi.

* Bu makale, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünde kabul edilen, „Ortaöğretim Müzik Dersinin Geçerliliği“ adlı yüksek lisans tezinde geliştirilen ölçme araçlarından birinin tanıtılması amacıyla yazılmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güz.San.Eğt.Böl.Müzik Eğt.A.B.D., El-mek: yalperv@omu.edu.tr

*** Bilim Uzmanı, MEB, İbrahim Tanrıverdi Sosyal Bilimler Lisesi, Samsun

DEVELOPING THE ACHIEVEMENT TEST FOR THE SECONDARY EDUCATION MUSIC COURSE

ABSTRACT

In the scope of planning, programming, configuration, development of music lessons in secondary education institutions, where general music education is trained, and their assessment in accordance with an integral point of view, it should be determined what extent the students reach the expected theoretical knowledge. The importance of measuring cognitive skills of students in music lessons shows up distinctly, when scope enlargement and progress of music theories education in secondary education level is considered. For this reason, the necessity for developing academic success tests in music lessons comes to the forefront. This research aims at developing an achievement test with validity and reliability work to measure the basic music knowledge targeted for secondary education students taking the music course to gain. For the content validity, expert opinion was requested; and due to the fact that the items in the test were designed in the form of multiple-choice and that it was in the 1-0 item structure for the reliability of the measurement tool, KR-20 internal consistency coefficient was used, items' distinctive indices were calculated through item difficulty index. The ITEMAN analysis programme was employed for those analyses. Accordingly, averaged item difficulty and distinctiveness indexes have been determined as, respectively, 0,411 and 0,384. At the end of specialist opinions and item analysis, it's been specified that the validity of success test, which has been reduced to 25 articles, is high. The reliability work was conducted with 180 students. In consequence, the KR-20 reliability coefficient for the measurement tool was found to be 0.76. To conclude, it was found that the secondary education music course achievement test was a scale with sufficient level of validity and reliability which could be used to measure the secondary education students' academic achievement in the music course.

Key Words: Academic achievement, Achievement test, Test Development, Music education, Music course.

Giriş

Ortaöğretim düzeyinde “Müzik” dersi, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, bireyin söyleme ve çalma yoluyla müzik yapma sürecine girmesi ve dinleme yoluyla müziği anlamlandırıp tasvir edebilmesine yardımcı olan, doğaçlama ve besteler yapma yoluyla yaratıcılığını geliştirme, müziksel algı ve bilgilenme yoluyla düşünme, üreten, kendine güvenen ve müziksel açıdan okuma yazma becerilerine sahip, ulusal ve uluslararası müzik kültürünü benimsemiş bireyler yetiştirmeyi hedefleyen bir ortaöğretim dersi olarak tanımlanmıştır (MEB, 2009).

Genç insanlar için, ileride toplum hayatına katıldıklarında paylaabilecekleri kültürel içeriğin kazandırılması, estetik algılarının ve ıraksak düşünme becerilerinin geliştirilmesi gibi konularda müzik derslerinin de sorumluluğu vardır. Müzik derslerinin amacı müzisyen yetiştirmek

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

değil, gençlere müziği anlayabilme, yorumlayabilme, farklı türleri kendi estetik ölçüleri ile değerlendirip eleştirebilme alışkanlık ve becerisini kazandırmaktır. İlköğretimin birinci kademesinden itibaren başlayan ve üniversiteye giriş sınavlarıyla zirveye ulaşan bilgi yarışında müzik eğitimi yoluyla kazanılacak bilgi ve becerileri değerlendirecek soruların yer almayışımüzik derslerinin amaçsız ve gereksiz bir uğraşolarak kabul edilmesine neden olmaktadır (Çevik, 1989). Oysaki çağımızın gelişmiş toplumları incelendiğinde, müzik eğitiminin öncelikli bir yere sahip olduğu, özellikle ilk ve ortaöğretim kademelerinde önemli bir yere oturtulduğu görülmektedir.

Müzik eğitimi bireyin duyuşsal ve devinimsel davranışlarındaki olumlu etkilerinin yanı sıra, bilişsel öğrenmelerinde de önemli ölçüde etkili rol oynayan (ğendurur ve Barıç 2002), devinimsel, bilişsel ve duyuşsal davranışların birlikte organize olduğu alandır. Bireyin üç davranışının birlikte organize olması nedeniyle, müzik eğitimi ve boyutlarında, başarı ve başarısızlık devamlı bir şekilde ilgi çekmişve tartışma konusu olmuştur. Müzik eğitimi ve alana ilişkin boyutlarda başarı ve başarısızlığa neden olan faktörlerin saptanması, öğretmen ve öğrenci tarafından nasıl algılandığı önemlidir. Bu faktörler doğru algılandığında, öğrencilerin daha sonraki öğrenme süreçlerinde ortaya koyabilecekleri başarıları öngörmede önemli katkılar sağlayacaktır (Akbulut, 2006). Akt. (Kurtuldu, 2010). Böylelikle öğrencilerin bireysel farklılıkları göz önünde bulundurularak plandan uygulamaya öğretme-öğrenme etkinlikleri çeşitlendirilip zenginleştirilebilecektir.

Baykul'a göre, (2000) eğitim programının sağlamlılığını belirleme, öğrencileri başarılı olabilecekleri alanlara yönlendirme, öğretim sürecinde kullanılacak metotların etkililik derecesini ve öğrenci başarısını saptama, öğrenme güçlüklerini teşhis etme, ölçme ve değerlendirme öğesinin iyi içeyip içemediğini görme gibi amaçlarla yapılan değerlendirmelerin hepsi ölçme sonuçlarına dayanır.

Ölçme, günlük hayatın her alanında kullanılan, insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır. Ölçme, niteliklerin sayısallaştırılması, gözlenen niteliklerin sayı, sembol veya derece ile ifade edilmesidir. Değerlendirme ise ölçme işleminden elde edilen ölçme sonuçlarını belirli ölçütlerle karşılaştırarak ölçülen niteliğe ilişkin bir karar verme sürecidir (Tekin, 1991; Özçelik, 1992). Akt. (Gönen, Kocakaya ve Kocakaya, 2011).

Eğitim öğretim faaliyetlerinin söz konusu olduğu bir yerde ölçme ve değerlendirme, öğretim sürecinin vazgeçilmez bir öğesidir. Öğrencilerin bilişsel, duyuşsal, devinimsel davranışları açısından hazır bulunuşluk düzeylerini belirlemede ve başarısız öğrencilerin öğrenme eksiklerini gidermede, öğretim etkinliklerinin amaçlarının gerçekleştirme düzeyi hakkında bir yargıya varmada ölçme ve değerlendirme önemli bir yere sahiptir (Gönen, Kocakaya ve Kocakaya, 2011).

Mehrens ve Lehmann'a göre (1991) ölçme ve değerlendirme, öğretme süreci bağlamında öğretmene, öğrenme süreci bakımından öğrenciye katkı sağlamaktadır. Ölçme ve değerlendirme yöntemleri öğretmene; (1) öğrencilerin başarıları hakkında bilgi sağlamada, (2) her öğrenci için gerçeğe uygun amaçlar belirlemede, (3) başarı getiren amaçların başarı derecesini belirleyerek değerlendirmede ve (4) eğitimsel teknikleri belirlemede, değerlendirmede ve ayırt etmede yardımcı olur. Ölçme ve değerlendirme öğretmenin amaçlarını öğrenciye bildirme, eğitim-öğretim etkinliğinde öğrenci istekliliğini artırma, doğru öğrenci alışkanlıklarını cesaretlendirme ve öğrencinin güçlü ve zayıf yönlerini belirleyerek etkin geribildirimler sağlama konusunda önemli işlevlere sahiptir Akt. (Dalkıran, 2008).

Eğitimde başarı denildiğinde genellikle, okulda okutulan derslerde geliştirilen ve öğretmenlerce takdir edilen notlarla, test puanlarıyla ya da her ikisi ile belirlenen beceriler veya kazanılan bilgilerin ifadesi olan "Akademik Başarı" kastedilmektedir (Carter ve Good, 1973). Akt. (Akandere, Özyalvaç ve Duman, 2010). Bloom'a göre (1998) akademik başarı, eğitim süreci

sonunda öğrenci başarısının notla ifade edilmişhali olarak tanımlanırken; Ahmann, Glock’a göre (1971) genellikle bireyin devinimsel ve duyuşsal gelişiminin dışında kalan, bütün program alanlarındaki davranış değişimlerini ifade eder (Erdoğan, 2006).

Dalkıran (2008), müzik eğitiminin her geçen gün gelişimini ve ölçmenin de eğitimin önemli bir boyutunu oluşturduğunu bu süreçte daha güvenilir bir ölçme için, geçerliği ve güvenilirliği yüksek, kullanımı ve sistematik ölçme araçları kullanılması gerekliliğinin ortaya çıktığını belirtmektedir.

Ölçme aracı olarak genelde değişik tiplerde testler kullanılmaktadır. Hazırlanan testler uygun fiziksel ve psikolojik koşullar oluşturularak öğrencilere uygulanır ve elde edilen veriler içinde sürekli iyileştirilir. Her ölçek geliştirme süreci sonunda elde edilen veriler analiz edilerek daha güvenilir ve geçerli bir ölçme aracının oluşturulmasına çalışılır. Test geliştirme birçok aşamadan oluşan sistematik bir işlemdir. Bu aşamalar; uygulanacak olan testin tip ve düzeylerinin öğrencilere önceden bildirilmesi, soru bankasının oluşturulması, testte yer verilecek soruların belirtke tablosundan da yararlanılarak seçilmesi, testin düzenlenmesi, öğrencilere uygulanması ve puanlanarak madde analizinin yapılması şeklinde sıralanabilir. (Özçelik, 1992). Akt. (Gönen, Kocakaya ve Kocakaya, 2011).

Başarı testleri, *test tekniğinin* geliştiği çağda eğitim sistemleri ve uygulamalarında, yaygın bir biçimde kullanılan ölçme araçlarıdır (Koç, 1984). Eğitimin diğer alanlarında olduğu gibi, müzik eğitiminde de çeşitli testler kullanılmaktadır. Müzikte ilk planda, kuramsal bilgidan çok performansın ağır basması nedeniyle daha çok devinimsel testler ya da bir başka deyişle performans testleri kullanılmaktadır (Uçan, 2005). Genel müzik eğitiminin verildiği ortaöğretim kurumlarında müzik derslerinin planlanması, programlanması, yapılandırılması, çeşitli açılarından düzenlenip geliştirilmesi ve bütünsel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi bakımından öğrencilerin elde etmeleri beklenen kuramsal bilgilere ne derece ulaşırları saptanmalıdır. Başarı testleri bu bakımdan önemli işlevlere sahiptir.

Bu araştırmanın amacı, ortaöğretim öğrencilerinin ortaöğretim müzik dersindeki akademik başarılarını ölçmeye yarayan çoktan seçmeli bir test geliştirmektir. Bu araştırma ile geliştirilen akademik başarı testinin öğrenci başarısını saptamayı ve arttırmayı amaçlayan müzik eğitimcilerine ışık tutacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Bu araştırmada ortaöğretim düzeyi müzik dersi başarı testi geliştirilerek geçerlik ve güvenilirlik incelemeleri yapılmıştır. Bu bölümde ilgili alan yazın ve uzman görüşleri doğrultusunda geliştirilen akademik başarı testinin uygulamasının gerçekleştirildiği çalışma grubu ve testin geliştirilme sürecine ait bilgilere yer verilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, 2010-2011 eğitim-öğretim yılında Samsun Aziz Atik Anadolu Öğretmen Lisesi 10. ve 11. sınıf düzeyinde öğrenim görmekte olan toplam 180 öğrenciden oluşmaktadır.

Testin Geliştirilme Süreci

Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı’nın 16.09.1991 tarih ve 191 sayılı Kararı ile kabul edilen “Lise Müzik (1-2-3) Dersi Öğretim Programı, aynı kurulun, 17.12.2009 tarih ve 240 sayılı kararı ile 2010-2011 eğitim-öğretim yılı başından itibaren uygulamadan kaldırılmıştır. Bu nedenle; başarı testinin geliştirilmesi sürecinde ilk olarak 2010-2011 eğitim-öğretim yılında kullanılması bırakılan Müzik Dersi Öğretim Programı ile yeni uygulamaya konulan ve yapılandırmacı yöntemle

hazırlanmış olan Ortaöğretim Müzik Öğretim Programının 9. ve 10. sınıf düzeylerine ait konular ve kazanım alanları incelenmiş, daha önce uygulamada olan programın hedefleri ile ilişkilendirilmiştir. Bu iki programın ortak konu içerikleri ve hedef-kazanımları bir *belirtke tablosu* haline getirildikten sonra her kazanım düzeyini kapsayacak şekilde 30 adet çoktan seçmeli soru maddesi geliştirilmiştir. Başarı testi geliştirilirken bilgi ve kavrama düzeylerini ölçmeye yönelik sorular dikkate alınmış ve testin, bilgi düzeyindeki kazanımlara ait soruların konu başlıklarından oluşturulmasına özen gösterilmiştir. Eski ve yeni müzik öğretim programlarının bazı ortak içerikleri farklı öğrenme alanları ile ilişkilendirilmiştir. Örneğin testin 25. maddesi, eski programda bilgi düzeyinde bir hedef cümlesi ile ifade edilirken, yeni programda ilgili kazanım “Dinleme ve Söyleme-Çalma” öğrenme alanlarındaki kazanımlara dönüştürülmüştür. Fakat soru maddesi “Müziksel Algı ve Bilgilenme” düzeyinde sorulmuştur. Ölçek bu haliyle uzman müzik eğitimcileri ve bir ölçme değerlendirme uzmanının değerlendirmesine sunulmuştur. Bu testle, dersi alan öğrencilerin program içerisinde kazanımları hedeflenen temel müzik bilgilerinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Uzman görüşleri doğrultusunda başarı testinin kapsam geçerliği sağlanmıştır. Başarı testlerinin geliştirilmesi aşamasında genellikle kapsam geçerliğine bakılmakta ve test içindeki soruların ilgili kapsamı temsil edip etmediği dikkate alınmaktadır (Büyüköztürk, 2011: 168). Alan yazında testin kapsam geçerliliği hususunda, öğretmen ve öğretim üyelerinin görüşlerinin alınması oldukça sık başvurulan bir yöntemdir (Çalık ve Ayas, 2002; Ayas ve Demirbağ 1997; Abraham ve diğ., 1994; Abraham ve diğ., 1992; Treagust, 1988). Alınan görüşler bir yandan testin ölçmek istediği şeyi ölçüp ölçemeyeceği hususunda bilgi sahibi olmayı sağlarken bir yandan da eksik ve çelişkili olan noktalara yeniden odaklanmayı sağlamaktadır (Çalık ve Ayas, 2003).

Çalışma grubunda yer alan öğrencilere uygulanan akademik başarı testinde yer alan soruların ayırt ediciliğinin belirlenmesi amacıyla öğrencilerin, testten aldıkları puanlar en yüksek puanlıdan en düşük puanlıya doğru sıralanıp %27’si üst grup, %27’si de alt grup olarak nitelendirilerek iki gruba ayrılmıştır. Madde ayırt edicilik indeksi, bir maddenin başarı düzeyi yüksek öğrencilerle başarı düzeyi düşük öğrencileri ayırt etme derecesidir. Burada öğrencilerin başarı puanlarına göre alt ve üst grup olarak nitelendirilmesinin nedeni de budur. Doğal olarak, bir maddenin başarılı öğrenciler (üst grup) tarafından daha yüksek oranda, başarısız öğrenciler (alt grup) tarafından ise daha düşük oranda doğru cevaplandırılması beklenir. Madde ayırt edicilik indeksi “-1” ile “+1” arasında değerler alabilmektedir. Madde ayırt edicilik indeksinin sıfıra yaklaşması, maddenin üst ve alt grubu ayırt ediciliğinin düşük +1’e yaklaşması ayırt ediciliğinin yüksek olması demektir. Madde ayırt edicilik indeksinin negatif değerler alması, maddenin doğru cevaplanma oranının alt grupta daha yüksek olması anlamına gelir ve böyle bir madde testin amacına hizmet etmemekte ayrıca test güvenilirliğini de düşürmektedir (Kubiszyn ve Borich, 2003; Baykul, 2000; Yıldırım, 1999; Tekin, 1991). Akt. (Gönen, Kocakaya ve Kocakaya, 2011). Madde analizi sonucunda ayırt edicilik ölçütünü değerlendirirken ölçütlere dikkat edilir: Ayırt edicilik indeksi sıfır veya negatif olan maddeler teste dâhil edilemez; ayırt edicilik indeksi (0,40) veya daha yüksek bir değerde ise madde çok iyi, düzeltilmesi gerekmez; (0,30)-(0,40) arasında ise iyi, düzeltilmesi gerekmez; (0,20)-(0,30) arasında ise madde zorunlu hallerde aynen kullanılabilir veya değiştirilebilir; (0,20)’den daha küçük bir değerde ise madde kullanılmamalıdır veya yeniden düzenlenmelidir (Turgut, 1992).

Verilerin Çözümlemesi

Ortaöğretim Müzik Dersi Başarı Testi ’nin geliştirilmesinde tüm maddelerin birbirleriyle ve ölçeğin tamamıyla iç tutarlılığını tahmin etme amacı üzerine kurulu olan (Gay, 1985) ve içsel tutarlılığın güvenilirliğini belirlemek için en sık kullanılan yöntemlerden birisi olan (Gürsaka, 2001) Kuder-Richardson yaklaşımı benimsenmiştir. Yöntemin uygulanmasında veri seti, ölçekteki maddelerden alınan cevaplar istenilen özelliği taşıyorsa “1” puan, istenilen özelliği taşıyamıyorsa veya boş bırakılmışsa “0” puan verilerek oluşturulur. Bu yöntemle, iç tutarlılığa yönelik güvenilirlik

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

kestiriminde bulunmada belirli ölçütler dikkate alınarak Kuder-Richardson 20 veya 21 formüllerinden uygun olanı kullanılır (Ercan ve Kan, 2004). Bu araştırmada Kuder-Richardson-20 iç tutarlılık katsayısı kullanılmış olup ayrıca madde güçlük indeksi ile madde ayırt edicilik indeksleri hesaplanmıştır. Bu analizler için ITEMAN analiz programından yararlanılmıştır. Ölçme aracının güvenilirliği Microsoft Excel ortamında çalışılmıştır.

BULGULAR

Geçerlik çalışmaları kapsamında yapılan madde analizi ile her maddenin güçlük dereceleri ve ayırt edicilik indeksleri hesaplanmıştır. Buna göre, ortalama madde güçlük ve ayırt edicilik indeksleri sırasıyla 0,411 ve 0,384 olarak belirlenmiştir. Uzman görüşleri ve madde analizi sonunda 25 maddeye indirgenen başarı testinin geçerliliğinin yüksek olduğu saptanmıştır. Başarı testi içerisindeki maddelerin her birinin madde güçlük ve ayırt edicilik değerleri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Müzik Dersi Başarı Testi Madde Güçlük ve Ayırt Edicilik Değerleri

Madde Numara	Madde güçlük indeksi (P_{jx})	Madde Ayırt edicilik indeksi (r_{jx})
1	0,96	0,352
2	0,44	0,343
3	0,827	0,381
4	0,347	0,35
5	0,267	0,411
6	0,307	0,358
7	0,373	0,463
8	0,84	0,446
9	0,293	0,312
10	0,773	0,315
11	0,413	0,449
12	0,107	0,333
13	0,4	0,308
14	0,32	0,36
15	0,733	0,428
16	0,4	0,461
17	0,213	0,487
18	0,267	0,353
19	0,12	0,269
20	0,28	0,329
21	0,2	0,395
22	0,16	0,368
23	0,773	0,528

Turkish Studies

24	0,32	0,435
25	0,16	0,37

Bireyler tarafından her bir maddenin doğru cevaplanma yüzdesini yansıtan ve “0” ile “1” arasında değerler alabilen madde güçlük indeksinde değerin sıfıra yaklaşması maddenin zorluğunu, bire yaklaşması maddenin kolaylığını gösterir. Buna göre; 1, 3, 8, 10 ve 23 numaralı maddelerin diğerlerine göre kolay, 17, 19, 21, 22 ve 25 numaralı maddelerin ise diğerlerine göre zor olduğu görülmektedir. Böylelikle soruların kolaylık ve zorluk açısından dengeli bir biçimde dağılım göstermesi bakımından çeşitlilik arz ettiği söylenebilir.

Ölçme aracının güvenilirliği için başarı testi içerisindeki maddelerin çoktan seçmeli olması ve 1-0 madde yapısı göstermesi nedeniyle Kuder-Richardson-20 güvenilirlik katsayısı kullanılmıştır. Güvenirlik bir ölçme aracının ölçme sonuçlarındaki kararlılık derecesidir (Özguven, 1998). Analiz sonucunda ölçme aracının Kuder-Richardson-20 güvenilirlik katsayısı 0,76 bulunmuştur. Araştırmalarda kullanılabilecek ölçme araçları için öngörülen güvenilirlik düzeyi 0.70’dir (Tezbaçaran, 1996). Buna göre başarı testinin güvenilir olduğu görülmektedir.

Tartışma ve Sonuçlar

Araştırma sonucunda geçerliği ve güvenilirliği yüksek olan bir başarı testi oluşturulmuştur. Yapılan madde analizi ile hesaplanan ortalama madde güçlük ve ayırt edicilik indeksleri çoktan seçmeli sorulardan oluşan Ortaöğretim Müzik Dersi Başarı Testinin geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir. Başarı testinin son şekli 25 çoktan seçmeli sorudan oluşmaktadır. Testten alınacak en yüksek puan 25; en düşük puan ise 0’dır. Çoktan seçmeli akademik başarı testi 5 seçenekli olup, doğru cevaplara “1” yanlıg ve boğ cevaplara “0” puan verilerek toplam 25 puan üzerinden değerlendirme yapılmalıdır. Geliştirilen bu akademik başarı testinin genel müzik eğitiminin verildiği ortaöğretim kurumlarında öğrencilerin bilişsel başarıları düzeylerinin belirlenerek eğitim-öğretim faaliyetlerinin planlanıp düzenlenmesi bakımından kullanış ve yararlı bir ölçme aracı olduğu düşünülmektedir.

Müzik eğitimi alanında geliştirilen testler içerisinde bilişsel testlerden daha çok performans testleri öne çıkmaktadır. Bilişsel davranışların duyuşsal ve devinişsal davranışlarla birlikte bir bütün halinde geliştirilmesi gerekmektedir. Bunlardan herhangi birini göz ardı edip arka plana itmenin eğitim ilkelere aykırı bir durum teşkil edeceği ortadadır. Bilişsel becerileri ölçmek, duyuşsal ve devinişsal becerilere olan etkileri gözlemlemek ve değerlendirmek bakımından son derece gerekli ve önemlidir. Kuramsal bilgiye dayanmayan uygulamalar ve ortaya çıkaracağı sonuçların çoğu kez yeterince etkili, sağlam, tutarlı ve dengeli olduğunu söylemek mümkün değildir. Müzik eğitiminde kuram ve uygulama birbirlerine zincirleme bağlı olan iç içe öğelerdir. Uçan (1997), müzik kuramları eğitiminin bütünüyle daha çok bilişsel ağırlıklı bir müzik eğitimi olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında müzik kuramları eğitiminin temel amaçlarından birinin bireyin “bilişsel müzik yeteneği”ni geliştirmek ve bu yolla “devinişsel müzik yeteneği”ni ve “duyuşsal müzik yeteneği”ni daha iyi tanımasına, anlamasına ve kullanmasına olanak sağlamak olduğunu vurgulayarak müzik eğitiminde, müzik kuramları eğitime gereken yer, önem ve değerin verilmesi gerektiğinin altını çizmektedir.

Genel müzik eğitiminde müzik kuramları eğitiminin ortaöğretim aşamasında kapsamca genişemesi ve ilerlemesi göz önüne alındığında müzik derslerinde öğrencilerin bilişsel becerilerinin ölçülmesinin önemi belirgin bir biçimde ortaya çıkar. Bu nedenle, müzik derslerine yönelik akademik başarı testlerinin geliştirilmesinin gerekliliği ön plana çıkmaktadır.

Bu araştırmada geliştirilmiş olan Ortaöğretim Müzik Dersi Bağı Testi, müzik öğretmenlerinin ölçme ve değerlendirme faaliyetlerinde diğer yöntemlerle birlikte ele alıp kolaylıkla puanlayarak uygulayabileceği bir ölçek olmasının yanı sıra genel müzik eğitiminde müzik kuramları eğitimi v.b. konularda çalışmaya yapan araştırmacılar tarafından da kullanılabilir niteliğe sahiptir. Yapılacak olan araştırmalarda geliştirilen bu bağı testinin kullanılmasının alana önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Ortaöğretim öğrencilerinin müzik derslerindeki akademik başarılarını saptamaya yönelik test geliştirme çalışmalarını içeren araştırmalar daha geniş örneklem grupları üzerinde gerçekleştirilmelidir. Buna paralel olarak bu çalışmalar ortaöğretim dışında diğer düzeylerde de ele alınmalıdır. Ortaöğretim Müzik Dersi Bağı Testi'ne yazarlar ile irtibata geçerek ulaşılabilecektir.

KAYNAKÇA

- ABRAHAM, vd., Understanding and Misunderstanding of Eighth Graders of Five Chemistry Concepts Found in Textbooks, **Journal of Research in Science Teaching**, S:29, (1992), s.105-120.
- ABRAHAM, M.R., WILLIAMSON, V.M. ve WESTBROOK, S.L., A Cross-Age Study of the Understanding Five Concepts, **Journal of Research in Science Teaching**, S:31, (2), (1994), s.147-165.
- AHMANN, J.S. ve GLOCK, M.D., **Evaluating Pupil Growth: Principles of Tests and Measurements**, (3rd ed.), Allyn and Bacon. Boston 1971.
- AKANDERE, M., ÖZYALVAÇ, N. ve DUMAN, S., Ortaöğretim Öğrencilerinin Beden Eğitimi Dersine Yönelik Tutumları ile Akademik Bağı Motivasyonlarının İncelenmesi (Konya Anadolu Lisesi Örneği), **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S: 24, (2010), s.1-10.
- AKBULUT, E., Müzik Eğitimi Anabilim Dalı Öğrencilerinin Denetim Odaklarına Çiğkin Algıları, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S:26, (3), (2006), s.171-180.
- AYAS, A. ve DEMİRBAĞ, A., Turkish Secondary Students' Conception of Introductory Chemistry Concepts, **Journal of Chemical Education**, S:74, (5), (1997), s.518-521.
- BAYKUL, Y., **Eğitimde ve Psikolojide Ölçme: Klasik Test Teorisi ve Uygulaması**, ÖSYM Yayınları, Ankara 2000.
- CARTER V. ve GOOD E., **Dictionary of Education**. 4nd ed., McGraw Hill Book Company, New York 1973.
- BLOOM, B.S., **İnsan Nitelikleri ve Okulda Öğrenme**, Çev.: Durmuş Ali Özçelik, 3. Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. İstanbul 1998.
- BÜYÜKÖZTÜRK, ğ., **Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2011.
- ÇALIK, M. ve AYAS, A., Öğrencilerin Bazı Kimya Kavramlarını Anlama Seviyelerinin Karşılaştırılması, **2000'li Yıllarda I. Öğrenme ve Öğretme Sempozyumu**, İstanbul 2002.
- ÇALIK, M. ve AYAS, A., Çözümlerde Kavram Bağı Testi Hazırlama ve Uygulama, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S: 2, (14), (2003), s.1-17.

- ÇEVİK, S., Ülkemizde Müzik Öğretimine Genel Bir Bakış, **Ortaöğretim Kurumlarında Müzik Öğretimi ve Sorunları**, Türk Eğitim Derneği Bilim Kurulu Yayınları, Ankara 1989, s. 103-107.
- DALKIRAN, E., Keman Eğitiminde Performansın Ölçülmesi, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S:5, (2), (2008), s.116-136.
- ERCAN, G ve KAN, G, Ölçeklerde Güvenirlilik ve Geçerlik, **Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi**, S:30 (3), (2004), s.211-216.
- ERDOĞDU, Y.M., Yaratıcılık ile Öğretmen Davranışları ve Akademik Başarı Arasındaki İlişkiler, **Sosyal Bilimler Dergisi**, S:5, (17), (2006), s.95-106.
- GAY, L.R., **Educational Evaluation and Measurement**, (2nd ed.), A Bell & Howell Company, London 1985.
- GÖNEN, S., KOCAKAYA, S. ve KOCAKAYA, F., Dinamik Konusunda Geçerliliği ve Güvenirliliği Sağlanmış Bir Başarı Testi Geliştirme Çalışması, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi**, S:8 (1), (2011), s.40-57
- GÜRSAKAL N., **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı, Bursa 2001.
- KOÇ, N., Standart Başarı Testlerinin, Bir Eğitim Sisteminde Verilen Çeşitli Kararlardaki Yeri ve Önemi, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, S:1, (17), (1984), s.159-172.
- KUBISZYN, T. ve BORICH, G., **Education Testing and Measurement**, (7th ed.), John Wiley, Hoboken 2003.
- KURTULDU, M.K., Piyano Eğitiminde Başarısızlık Nedenlerine Yönelik Öğrenci Görüşlerinin Değerlendirilmesi, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, S:18, (3), (2010), s.917-930.
- MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI, Ortaöğretim Müzik Dersi Öğretim Programı, (2009), <http://ttkb.meb.gov.tr>, (ET:23.05.2010).
- MEHRENS, W.A., ve LEHMANN, I.J., **Measurement and Evaluation in Education and Psychology**, Fourth Ed., Harcourt Brace Collage Publishers, USA 1991.
- ÖZÇELİK, D.A., **Ölçme ve değerlendirme**, ÖSYM Yayınları, Ankara 1992.
- ÖZGÜVEN, G., **Psikolojik Testler**, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Merkezi Yayınları, Ankara 1994.
- ĞENDURUR, Y. ve BARIĞ, D.A., Müzik Eğitimi ve Çocuklarda Bilişsel Başarı, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S:22, (1), (2002), s.165-174.
- TEKİN, H., **Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme**, Yargı Yayınevi, Ankara 1991.
- TEZBAĞARAN, A. **Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu**, Türk Psikologlar Derneği Yayınları. Ankara, 1996.
- TREAGUST, D.F., Development and Use of Diagnostic Tests to Evaluate Students' Misconceptions in Science, **International Journal of Science Education**, S:10, (2), (1988), s.159-169.
- TURGUT, M.F., **Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme**, Saydam Matbaacılık, 9. Baskı. Ankara 1992.

UÇAN, A., **Müzik Eğitimi**, Evrensel Müzikevi, Ankara 2005.

YILDIRIM, C., **Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme**, ÖSYM Yayınları, Ankara 1999.



TÜRKİYE-ROMANYA İLİŞKİLERİ(1930-1938)

*Selman YAŞAR**

ÖZET

Türkiye-Romanya ilişkileri Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından birkaç ay önce başlamıştır. Dış politikada "Yurtta sulh cihanda sulh" prensibini uygulayan Türkiye, devletin kurulduğu ilk yıllarda kendi problemlerini çözmeye çalışmıştır. Türkiye bu dönemde milletlerarası barış çalışmalarında yer almış, çevresindeki ülkelerle barış antlaşmaları imzalamıştır. Komşularıyla dostça ilişkiler içinde bulunmuş ve dünyadaki problemlerin çözümü için çaba sarfetmiştir. I.Dünya Savaşı sonunda geniş topraklara sahip olan Romanya kendi topraklarını korumak amacıyla anti-revizyonist bir politika izlemiştir. Türkiye'nin de bu politikayı izlemesi iki ülkeyi birbirine yaklaştırmıştır.

Lozan Konferansı'na katılan Romanya kapitülasyonlar konusunda Türkiye'yi desteklemiştir. Lozan Antlaşması'ndan sonra Ankara ve Bükreş'te karşılıklı elçilikler açılmıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler Avrupa'daki gelişmeler ve Balkan Pakti doğrultusunda gelişmiştir ve iki ülke ilişkileri 1930-1938 yılları arasında dostça sürmüştür. 1930-1938 yılları arasında iki ülke dostluk ve ticaret antlaşmaları imzalamış ve dünyadaki gelişmeler karşısında beraber hareket etmişlerdir. İki ülke Balkanlar'da ve Avrupa'da statükonun korunması için gayret etmişlerdir. Türkiye ile Romanya arasında ilk anlaşma 1929'da yapılmıştır ve 1938'e kadar siyasi ve ekonomik alanda işbirliği yapılmıştır. Bu amaçla karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir. İki ülke arasında dostluk ve ticaret antlaşmaları imzalanmıştır. Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu'nun Ankara ziyareti esnasında 17 Ekim 1933'te Türkiye ile Dostluk, Saldırmazlık ve Hakem Antlaşması imzalanmıştır. Türkiye ve Romanya, 9 Şubat 1934'te kurulan Balkan Pakti'nda yer almışlardır. Romanya Montrö Antlaşması'nda Türkiye'yi desteklemiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Romanya, Atatürk, Türk, Romen, Siyasi, Ekonomik.

THE RELATIONS OF TURKEY-ROMANIA(1930-1938)

ABSTRACT

Turkey-Romania relations have begun a few months before from declaration of Republic of Turkey. Turkey which has applied the principle "Peace at home, peace in the world" in foreign policy, has solved own problems in the first years at foundation of state. In this period Turkey has taken part in international peace study, has signed

* Yrd. Doç. Dr. Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: selman.yasar@ege.edu.tr

peace agreements. She has attended in the friendly relations and has make an effort to solve the problems in the world. Romania which has own wide lands at the end of the World War I, has trailed an anti-revizyonist policy with the aim of protection of own lands. Either Turkey's trail this policy has bring two state near of each other.

Romania which has joint in Lausanne Conference has supported Turkey at the matter of Capitulates. Embassies have opened in Ankara and Bucharest correspondingly after the Lausanne Conference. The relations between Turkey and Romania have developed direction of developments in Europe and The Pact of Balkan and two countries relations has continued in friendly between 1930-1938 years. Two countries has signed treaty of friendship and trade between 1930-1938 years and they have acted together opposite of developments in the world. Two countries have also tried hard for protection of status quo in Europe and Balkans. The first treaty has been signed in 1929 between Turkey and Romania and collaborate has been done in political and economic field until 1938. The visits have been realized for this aim mutually. Friendship and trade treaties have been signed between two countries. in the 17 October 1933, during the visit to Ankara Titulescu who has the Minister of Foreign Affairs of Romania, has been signed friendship, nonaggression and arbitrator agreement with Turkey. Turkey and Romania have taken part in the Pact of Balkan when established in 9 February 1934. Romania has support to Turkey at the Treaty of Montreux.

Key Words: Turkey, Romania, Atatürk, Turk, Romanian, Political, Economic.

1911-1922 döneminde cepheden cepheye koğan, durmadan savağanmak zorunda kalan Atatürk, her zaman barıĞözlemiyle yaÇamıÇ,Türkiye'nin milli sınırlar içinde egemenliğini güvence altına alan bir barıÇ sağladıktan sonra, bunu korumak için çalıÇmıÇtır. (Soysal 1985:111) Atatürk, bir çok konularda olduğı gibi, izlemiÇ olduğı dıÇ politikada da örnek bir davranıÇ biçimi göstermiÇtir. Milli Mücadele sırasında savaÇ diplomasi ile birlikte yürüterek ülkeye ve halka en az zarar vererek hedeflerine ulaÇmaya çalıÇmıÇtır. Milli Mücadeleyi izleyen yıllarda ise içeride ve dıÇarıda izlediğı akılcı politikasıyla, ülkede ve dünyada barıÇın kurulmasına özel bir özen göstermiÇ ve bu yolda büyük başarılar elde etmiÇtir. (Gönlübol 1992:439) ,Türkiye'nin dıÇ politikası Atatürk'ün ifade ettiğı “*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*” prensibi doğrultusunda geliÇmiÇtir. Yurtta sulh, milli birlik ve bütünlüğümüze dıÇarıdan hiçbir müdahalenin kabul edilmeyeceğı ve bir saldırı halinde savunma hakkının kullanılacağı, cihanda sulh tabiri de Türkiye'nin başarılarının iç iÇerine karıÇmayacağı ancak genel olarak dünya barıÇına katkı sağlayacak çalıÇmalarda aktif halde rol alacağı anlamına gelmektedir. (Onulduran 1986:177,178)

Türkiye'nin Atatürk dönemi Türk dıÇpolitikasının da bu prensip doğrultusunda, daha ziyade kendi bölgesine yönelik ve fevkalade yoğun olduğı görülür. Kendi bölgesi denildiğinde Batı'da Balkanlar'dan baÇayan ve Rusya'yı da içine alan çok geniÇbir bölge ve Ortadoğı akla gelmektedir. Türkiye bu bölgedeki devletlerle çok iyi iliÇkiler kurmaya çalıÇmıÇ ve bunu da baÇarmıÇtır. Hatta bununla da yetinmemiÇve bu ülkeler arasında da iyi iliÇkilerin yerleÇmesini arzu etmiÇ ve bu amaçla da yoğun çaba sarf etmiÇtir. (Batu 1986:18)

Atatürk'ün dıÇ politikada ön yargıları yoktu. O, değıÇen uluslar arası durum içinde, barıÇı Türkiye'nin çıkarları ne ise onu yapmıÇtı. Nitekim, 1921-1935 döneminde Sovyetler Birliğı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

ile dayanışma içinde kalmış, 1936'dan sonra İngiltere ile yakınlaşma sağlayıp Türk dış politikasında Sovyet etkisini dengelemiş Dünya Savaşlarıyla birlikte saldırgan niyetleri belli olan mihver devletlerine karşı batılılarla (İngiltere ve Fransa) ittifak hazırlığına girişmesini onaylamıştır. (Soysal 1985:115)

Avrupa ve dünyanın kısa sürede bunalımlar dönemine girdiği yıllarda bizzat Atatürk'ün yönlendirdiği gerçekçi, barışçı ve çok yönlü dış politika sayesinde Türkiye bölgede bir istikrar unsuru olmuş, Avrupa'da oluşan her iki blok tarafından da daima dostluğu aranan, her siyasi merkezde saygı uyandıran itibarı artmış bir devlet haline gelmiştir. (Sarınay 2000:863)

Türkiye 1923-1930 döneminde iç ve dış meseleleri çözerek Türkiye'yi milletlerarası çevrede istikrarlı bir düzene oturtmak amacına yönelmiştir. 1930'da bu düzeni kurmasına rağmen bu tarihten itibaren Avrupa'daki gelişmelerden etkilenmiştir. Türkiye bu dönemde kolektif barış ve güvenliğin savunucusu olarak, anti-revizyonist bir politika izlemiştir. 1935-1936'dan itibaren İtalya'nın Doğu Akdeniz'de ortaya çıkardığı tehlike karşısında da, bu politikaya daha fazla bağlanarak, barışın korunmasında ve saldırılara karşı tedbir alınmasında batılılarla işbirliğine özellikle önem vermiştir.

Türkiye'nin milletlerarası işbirliği ve kolektif barış çabalarına katılması 1928'de silahsızlanma konferansının hazırlık çalışmalarına davet edilmesiyle başlamıştır. Bu konferansta Sovyetlerin tam silahsızlanma teklifini destekleyen tek devlet Türkiye olmuştur. Türkiye 1929 Ocak ayında Briand-Kellog Paketi'ne katılmıştır. Daha sonra Sovyetlerin Litvinof Protokolü'ne katılan devletlerden biri de Türkiye olmuştur. Türkiye'nin milletlerarası işbirliğine katılmasında en önemli gelişme 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olmasıdır. Türkiye Milletler Cemiyeti'ne katıldığı zaman Balkan devletleri arasında da büyük bir yakınlaşma ve işbirliği başlamıştır. Bu gelişme 1934 yılında Balkan Paketi denen ittifakı ortaya çıkarmıştır. Balkanlılar arasında yakınlaşmanın esas unsuru 1930 Ekim'indeki Türk-Yunan anlaşmalarının doğurduğu Türk-Yunan yakınlaşmasıydı. Türkiye ile Yunanistan'ın 14 Eylül 1933'teki anlaşması Romanya'yı harekete geçirmiştir. Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu'nun Ankara'yı ziyareti sırasında, 17 Ekim 1933'te Türkiye ile Romanya arasında Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Antlaşması imzalanmıştır. Romanya'yı bu antlaşmayı imzalamaya götüren sebeplerden biri Bulgaristan'ın revizyonist isteklerinden çekinmesi, diğeri de kendi deniz ticaretinin Boğazlarda serbest geçiş yetkisini elinde bulunduran Türkiye'ye bağlı bulunmasıydı. (Armaoğlu:335-339)

I.Dünya Savaşı sırasında tarafsız kalan Romanya 1916 yılı savaşında Almanya'ya karşı savaş girmiş ve savaşın topraklarını en fazla genişleten devletler arasında çıkmıştır. Savaş sonrasında elde ettiği bu sınırları korumayı amaçlayan Romanya, anti-revizyonist devletler arasında yer almıştır. (Yürür:184) Bu dönemde Türkiye ile Romanya arasındaki ilişkiler durgun bir seyir takip etmiştir. İki ülke arasında bazı küçük anlaşmazlıklar dışında büyük bir sorun mevcut değildi. (Bilgin:817)

Romanya Türkiye'nin bağımsızlık savaşını uzaktan izlemiş ve iki devlet arasındaki ilişkiler Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden birkaç ay önce başlamıştır. (Yürür:184) Romanya, Türkiye'nin dış politikasını dikkatle takip etmiş ve Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurmaya çalışmıştır. 4 Kasım 1927 yılında Romanya'nın Türkiye Elçiliği Maslahatgüzarı Filality Görgö, Bükreşe gönderdiği bir raporunda Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüfî Aras ile görüşüğünü ve bu vesileyle iki ülke arasında her alanda bağları yoğunlaştırmak arzusunu söylediğini yazmıştır. (Ekrem:74,75) Romanya Lozan Konferansı'na katılmış ve konferans sırasında kapitülasyonların kaldırılması konusunda Türkiye'nin yanında yer almıştır. (Yürür:184) Konferans sırasında Romanya, Türkiye'nin Boğazlara hakim olma isteğine karşı çıkmış, ancak Türkiye'nin Yunanistan'dan tazminat alması konusunda Türkiye'yi desteklemiştir. (Bilgin:817)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Bir Balkan devleti olması bakımından Türkiye-Romanya ilişkilerinin düzenlenmesi de doğaldı. Türkiye gibi Balkanlarda statükonun korunmasına taraftar olan Romanya da Balkan Birliği'nin tabii üyeleri arasındaydı. Tasarlanan Balkan birliğinin diğer üyesi olan Yugoslavya'nın da Romanya gibi Küçük Çilâfın üyesi olması her iki birlik arasında bir yakınlık yaratmaktaydı. Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya'dan oluşan Küçük Çilâf, Macar revizyonculuğuna karşı kurulmuş ve orta Avrupa'da statükonun korunmasını isteyen bir teşekküldü. (Akçin 1991:238)

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra 6 Haziran 1924'te Ankara ve Bükreşte karşılıklı olarak yeni elçilikler oluşturulmuştur. (Yürür:184) Atatürk, 16 Ekim 1930 tarihinde Romanya Büyükelçisi M.Jean Camp'ın güven mektubunu sunma töreninde elçinin konuşmasına verdiği cevapta şunları söylemiştir:

“Sayın Elçi!

Romanya Kralı'nın sizi yeniden yanıma özel konumlu delege ve Orta Elçi atadıklarını bildiren mektubu büyük bir memnuniyetle alıyorum.

Şimdiye kadar olduğu gibi bundan böyle de çalışmanızı Türk ve Romen milletleri arasında kurulu olan iyi ilişkileri daha da sıklaştırmaya harcayacağınız hakkındaki açıklamalarınızı da aynı derecede memnuniyetle dinledim.

Bu konuda Cumhuriyet Hükümeti'nden çok içten bir karşılık göreceğinizden ve yüksek görevinizin yerine getirilmesinde benim şahsî desteğime sahip olacağınızdan emin olabilirsiniz.

Bu sebeple Haşmetli Kral İkinci Karl'ın şahsi mutluluklarını ve Romen milletinin rahatlığını dilerim.” (Sevim vd. 2006:760)

Türkiye ile Romanya arasındaki iğbirliği Balkan Birliği'nden de önce başlamıştır. (Akçin 1991:238) 11 Haziran 1929 tarihinde Türkiye ile Romanya arasında Ticaret, Çikamet ve Seyrüsefer Antlaşması ve 18 Eylül 1930 tarihinde Mezarlıkları Muhafaza Antlaşması imzalanmıştır. (Balabanlılar vd 1998:46-49)

Romanya, 3 Temmuz 1933'te Londra'da imzalanan (saldırcının tarifi) antlaşmasına katılan devletlerden biridir. Bu konuda Londra'da iki antlaşma imzalanmıştır. Birincisi Rusya ile Rusya'ya komşu devletler arasındaydı. Bu devletlerden biri de Romanya idi. Bu, Birleşmiş Milletler Çatlarına göre bir bölge antlaşmasıydı. İkincisi Türkiye ile Sovyet Rusya, Romanya, Yugoslavya, Çekoslovakya tarafından imzalanmıştı. Bu ise genel bir antlaşma idi, yani isteyen devletler katılabilirdi. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüfî Aras *“Bu anlaşmanın hazırlanmasında Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu'nun olumlu bir hizmeti olmuştur...Bu anlaşmadaki imzalarımız, aramızda büyük bir kaynaşma bağı teşkil ediyor.”* diyerek antlaşmanın iki devlet arasındaki önemini belirtmiştir. (Akçin 1991:238)

Romanya'nın Polonya ve Fransa ile yaptığı ittifaklar Rusya'ya karşıydı. Karadeniz ve Balkanlar'da Romanya ile Rusya'nın çıkarları çatıyordu ve iki devlet arasında çıkacak bir anlaşmazlık ve savaş tehlikesi durumu Türkiye'yi tedirgin etmekteydi. Çünkü olası bir savaşta Romanya'nın müttefikleri boğazlardan Karadeniz'e geçmek isteyeceklerdi. Rusya boğazların kapatılmasını isteyecek, Türkiye de tarafsız kalacaktı. Bu durumda Milletler Cemiyeti'nin boğazlara müdahale etme durumu ortaya çıkacaktı.

Türkiye bu tarihlerde her iki devletle de dostça ilişkiler içindeydi ve menfaati gereği Karadeniz'de çıkabilecek bir savaş engellemek amacıyla iki devleti yakınlaştırmak istiyordu. Bu amaçla Ankara'da Rusya ile Romanya arasında bir saldırmazlık paktı kurulması için girişimlerde bulunmuştu. Üç temel sebep Rus-Romen görüşmelerini kolaylaştırmaktaydı:

1.Türkiye'nin önemli durumu,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

2.Rusya için Uzakdoğu tehlikesi,

3.Avrupa’da ortaya atılan dördtlü pakt ve batıdan gelen revizyonculuk tehlikesi karşısında Rus tehlikesini yok etme kaygısı.

Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüfîi Aras Çekoslovakya Dışişleri Bakanı’yla yaptığı görüşmede Balkanlar’da işbirliği kurmak ve revizyonist devletlere karşı bir harekette bulunabilmek için öncelikle Rusya ile Romanya arasında bir antlaşma yapılması gerektiği konusunda ortak bir görüş birliğine varmışlardır. (Yürür:184,185)

Tevfik Rüfîi Aras 1934 yılında Dışişleri Bakanlığı Encümeni’nde dış politikamızı açıklarken şu değerlendirmeyi yapmışlardır:

“Hedefimiz Avrupa’daki nüfuzumuzu kuvvetlendirmek ve bir savaş tehlikesine karşı bölgemizde(yani Karadeniz ve Balkanlar’da) bir gevşeme olanağı sağlamaktır. Bunun için ilk başta Rusya ile Romanya arasında bir harp tehlikesini gidermek gerekiyor. Bu harp mahiyeti bakımından kendisiyle beraber olmamız gereken bir devlet aleyhine olabilir...Romanya’nın müttefikleri Karadeniz’e geçmek isterler. Rusya Boğazların kapatılmasını, Türkiye ise tarafsız kalmayı ister. Böyle bir durumda biz tarafsızlığımızı ancak seferberlik yaparak temin edebiliriz...Biz samimi olarak ne Rusya’nın aleyhinde olmak, ne de Balkanlarda Slav olmayan bir memleket aleyhinde harbe karışmak tehlikesine maruz olmak istemiyoruz. Netice itibariyle bizim menfaatimiz Karadeniz’de bir harbi imkansız kılmaktadır. Bu maksatlardır ki bir Rus-Romen anlaşması davasını ısrarla takip ettik.”

Bu dönemde Türkiye-Romanya ilişkilerini etkileyen başlıca durum ve olaylar şunlardır:

- Balkan birliği, Karadeniz güvenliği, Boğazlar meselesi,
- Küçük Çılâf,
- Rusya-Romanya ilişkileri,
- Polonya-Romanya ilişkileri,
- Rusya-Japonya ilişkileri,
- Batı’da kurulmaya çalışılan Dörtler Paketi-Revizyonculuk.

Bu şartlar altında Romen Dışişleri Bakanı Titulescu Balkan Paketi görüşmeleri vesilesiyle 15 Ekim 1933’te Ankara’ya gelmiş ve iki devlet arasında samimi görüşmeler yapılmıştır. (Akçın 1991:238-240) Titulescu, bu görüşmeler sonrası verdiği demeçte şunları söylemiştir:

“...Ankara’dan fevkalade olumlu intibalarla ayrılıyorum; Türk ulusunun son 10 yıl zarfında elde ettiği somut ve harikulade başarıları, kalbimde derin hayranlık duygusu uyandırdı; keza, Türk yöneticilerinde derin insan sevgisi, insaniyetlik ruhu müşahade ettim; Türkiye Cumhuriyeti’nin güttüğü barışçı siyasetin insan sevgisi, insancılık temeline dayandığına bir kez daha kanaat getirdim.” (Ekrem:76) Bu görüşmeler sonrasında Türkiye ile Romanya arasında 17 Ekim 1933 tarihinde bir Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Antlaşması imzalanmıştır. (Gönlübol, Sar 1997:102,103) Bu antlaşma iki ülke ilişkilerini güçlendirmekte ve barış politikasının temel taşlarından birini teşkil etmekteydi. Romanya Türkiye ile yapılan bu antlaşmaya özel bir önem veriyor ve bunun Balkanlar’da bir blok kurulmasına doğru önemli bir adım olduğunu ve bu bloğun Küçük Çılâf ve Romanya-Polonya ittifak sistemleriyle işbirliği yapacağını düşünüyordu. (Akçın 1991:240-261) On yıllık bir süre ile yapılan bu antlaşmayla 1934 Balkan Paketi’ne doğru ciddi bir adım atılmış oldu. İki ülke arasında işbirliği sağlandı. Buna bağlı olarak 1935’te Köstence Limanı’ndan geçiş için bir protokol ve 1936’da Dobruca Türklerinin göçlerini düzenleyen bir sözleşme imzalandı. (Eyicil 2005:434)

Atatürk 1 Kasım 1933'te TBMM'yi açış konuşmasında Romanya Dışişleri Bakanı'nın resmi ziyaretinden ve iki devlet arasında yapılan dostluk antlaşmasından duyduğu memnuniyeti şu şekilde dile getirmiştir:

“Romanya'nın değerli Dışişleri Bakanı'nın resmî ziyaretini ve bu sırada iki memleket arasında saldırmazlık ve hakemlik antlaşmasının imzalanmış olduğunu sevinerek söyleyebiliriz.

Saldırganın tarifi antlaşması ile saldırmazlık ve saldırıya katılmama ve saldırganı kınama fikirlerini belirten antlaşmaların memleketler arasında gerçek bir güven havası yaratmakta olduğuna şüphe yoktur.” (Sevim vd. 2006:815)

9 gubat 1934 tarihinde kurulan Balkan Paktı üyeleri arasında Türkiye ile Romanya da bulunmaktaydı. (Gönlübol, Sar 1997:103,104) Balkan Paktı, Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yer tutuyordu. Pakt, Balkan devletlerinin sınırlarını korumak için ortaya atılmış olmakla beraber, gerçekte büyük devletlerin Balkanlara nüfuz etmelerine karşı oluşturulmuştu. (Dilan 1998:145) Balkan Paktı fikri ilk olarak 1926 yılında Bükreş Türk Elçiliğinde görevli Hüseyin Ragıp Baydur tarafından Romanya Dışişleri Bakanı Duca'ya Balkan ülkelerinin biraraya gelmelerini içeren bir öneri sunmasıyla ortaya çıkmıştı. (Barlas 1999:361) Pakt, 1936 yılına kadar başarılı bir politika izlemiştir. İtalya'nın Habeşistan'a saldırması sonrasında Milletler Cemiyeti'nin aldığı karara Antant ülkeleri birlik halinde uymuştur. Türkiye'yi Boğazlar rejiminin değiştirilmesi için desteklemişler ve Montreux Konferansı'nda birlikte hareket etmişlerdir. Ancak 1936 yılından sonra Almanya'nın Balkanları ve Ortadoğu'yu nüfuzu altına alma girişi ve İtalya'nın Balkan devletlerini birbirinden koparma politikası karşısında Balkan Paktı çözülmeye başlamıştır. 1937 yılında da Yugoslavya'nın Bulgaristan ile dostluk antlaşması imzalaması Pakt'ı kökünden sarsmıştır. Balkan Paktı üyesi ülkeler son toplantıların 1940 yılında Belgrad'ta yapmışlardır. (Dilan 1998:93)

1 Ağustos 1934 tarihinde Cenevre'de Türk-Romen Askeri Antlaşması imzalanmıştır. Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, 11 Mayıs 1934 günü, Romanya Hükümeti'nin davetlisi olarak vapurla Köstence'ye, oradan da özel trenle Bükreşe gitmiştir. Bükreşte büyük bir ilgiyle karşılanan Tevfik Rüştü Bey onuruna gece Dışişleri binasında bir ziyafet verilmiş ve karşılıklı dostluğu öven konuşmalar yapılmıştır. Tevfik Rüştü Bey ertesi gün Romanya Kralı tarafından kabul edilmiş ve Kral, Türk Dışişleri Bakanı onuruna öğle yemeği vermiştir. 14 Mayıs günü trenle Belgrad'a geçen Tevfik Rüştü Bey, istasyonda Romanya Başbakanı Tatarescu tarafından uğurlanmıştır. (Çağdaş Türkiye 1987:514-518)

28 Ekim 1934 tarihinde Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu Ankara'ya bir ziyaret yapmış ve Atatürk'le görüşmüştür. (Kocatürk 1999:506)

Bundan sonra Türk-Romen ilişkileri Balkan birliği çerçevesi içinde gelişmeye devam etmiştir. (Akçın 1991:240) Akdeniz meselesinin önem kazandığı bu tarihlerde Romanya da komşularıyla olan ilişkilerini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Bu dönemde Cebelitarık Boğazı ile Süveyş Kanalı arasındaki deniz yolunun serbest ve güvenilir olması en önemli meseleydi. Bu bölgede İngiltere, Fransa ve Rusya'nın çıkarları bulunmaktaydı. Aynı durum Rusya ile Balkan devletleri için de geçerliydi. Bu nedenle Balkan devletleri arasında Akdeniz konusunda bir işbirliği kaçınılmazdı. (Yürür:185)

Bu dönemde iki ülke arasında anlaşmazlığın belirdiği tek konu, Boğazlar statüsünü değiştirmek amacıyla hazırlanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi olmuştur. Yapılan görüşmeler sonunda Romanya Türk tezini desteklemiştir. Konferansa katılmış olan Romanya heyeti başkanı Titulescu, konferansta verdiği demeçlerden birinde bu konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Türkiye'nin güvenliğini ilgilendiren her şey Romanya'nın da güvenliğini ilgilendirir. En basit düşünce dahi bu iki milletin birleşmelerinin âmildir. Romanya ile Türkiye bu gerçeği anlamışlar, Balkan Paktı ile her iki ülke kaderlerini Yunanistan ve Yugoslavya ile birlikte birbirlerine bağlamışlardır. Karşılıklı menfaatlerin anlayışından ve her üye ülkenin hayati menfaatlerine nazaran bölge güvenliğinin üstünlüğünden doğan Balkan Antlaşması ülkelerinin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

dayanışmalarını ilân etmek için hiçbir lahza gecikmemelidir.” Bu dönemde Türkiye ile Romanya arasında çeşitli antlaşmalar imzalanmıştır. 4 Ekim 1935 tarihinde Ankara’da iki ülke arasında Ticaret ve Kiliring Antlaşması yapılmıştır. 5 Ekim tarihinde de Türkiye ile Romanya arasında “Türkiye’den Gönderilen Eya Çin Köstence Limanının Transit Yolu Olarak Geçilmesi Hakkında Antlaşma” yapılmıştır. 4 Eylül 1936’da da Dobruca’daki Türk Ahalinin Muhaceretini Tanzim Eden Mukavelename imzalanmıştır. (Çağdaş Türkiye 1987:518-520)

1937’de Romen Dışişleri Bakanı Antonescu Ankara’yı ziyaret etmiştir. O da samimi bir havada karşılanmıştır. (Akçın 1991:240) Atatürk, 17 Mart 1937 tarihinde Ankara Palas’ta Antonescu ile yaptığı konuşmada Türk-Romen ilişkileriyle ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Her gün kudreti daha artan bir Romanya’yı bütün kalbimizle isteriz. Dostluğumuz kadar sıkı ve güvenilirdir ki, Romanya daha kuvvetli oldukça biz de kendimizi daha kuvvetli sayarız.

...milletleri antlaşmalardan çok duygular bağlar. Romanya, kalbimizde kardeşçe yer tutmuştur...

Türkiye, Romanya ve diğer dostları kuvvetlidirler. Hiçbir taraftan bize gelecek bir şey beklemem. Beklemeye gerek yoktur. İşte bu sakinlik içinde bütün dünyayı düşünme fırsatı bizdedir. “Dünyanın filan yerinde bir rahatsızlık varsa bana ne?” dememeliyiz. Böyle bir rahatsızlık varsa tıpkı kendi aramızda olmuş gibi onunla ilgilenmeliyiz. Olay ne kadar uzak olursa olsun bu kuraldan şaşmamak gereklidir. İşte bu düşünüş, insanları, milletleri ve hükümetleri bencillikten kurtarır. Bencillik kişisel olsun, millî olsun daima kötü kabul edilmelidir.

O halde konuştuklarımızdan şu sonucu çıkaracağım: Doğal olarak kendimiz için bütün gereken şeyleri düşüneceğiz ve gereğini yapacağız. Fakat bundan sonra bütün dünya ile ilgili olacağız...” (Sevim vd. 2006:843-845)

Romen Dışişleri Bakanı Türkiye’den olumlu intibalarla ayrılmıştır. (Uyanış Servetifünun 1 Nisan 1937:1) Görüşmeler sonunda yayınlanan resmi bildiride: “İki Müttefik memleketin devlet adamları görüşmelerine konu teşkil eden bütün meselelerde aralarında tam bir görüş birliği mevcut olduğunu memnurlukla müşahade etmişlerdir...” denilmektedir. (Akçın 1991:240)

Bu ziyaret dolayısıyla Ankara’daki Romanya Büyükelçiliği’nden Bükreşe gönderilen raporlardan birinde “Ulus” gazetesindeki şu cümleler aktarılmıştır: “Türkiye devleti her çeşit saldırıya aleyhtardır. Türk ulusunun tek arzusu milli refahını ve hürriyetini barış içinde geliştirmektir. Balkanlardaki diğer müttefiklerimizin de aynı arzuyu beslediklerine eminiz.” (Ekrem 2000:78)

Dışişleri Bakanı Tefik Rüçü Aras Mayıs 1937’de Bükreşi ziyaret etmiştir. Akdeniz meselesinin önem kazandığı bu tarihlerde Romanya da komşularıyla olan münasebetlerini düzeltmeye çalışıyordu. Bütün bu meselelerin iki müttefik memleket arasında geniş ve faydalı fikir teatisine yol açması tabii idi. Akdeniz meselesi demek, Cebelitarık ile Süveyş Kanalı arasındaki deniz yolunun serbest ve emin olması demekti. İngiltere, Fransa ve İtalya’nın bu işte birinci derecede ilgileri vardı. Fakat Rusya’nın ve Balkan memleketlerinin de bu meseledeki ilgi ve menfaatleri az değildi. Onun için Balkan memleketlerinin Akdeniz meseleleriyle ilgilenmeleri barışın korunmasıyla olduğu kadar kendi menfaatleri gereği idi. (Akçın 1991:240)

Bu dönemde iki ülke arasında anlaşmalar yapılmaya devam edilmiştir. 18 Haziran 1937 tarihinde Romanya ile Türkiye arasında Kereste Satışı Hakkında Protokol gerçekleştirilmiştir. 5 Ocak 1938 tarihinde de iki ülke arasında Bükreşte Ticaret ve Tediye antlaşmaları imzalanmıştır. (Çağdaş Türkiye 1987:520)

28 Ekim 1937'de Romanya Başbakanı Georges Tatarescu Türkiye'ye gelmiş ve Atatürk'le görüşmüştür. (Kocatürk 1999:561) Romanya Başbakanı için İstanbul ve Ankara'da büyük bir hazırlık yapılmış ve Başbakan'ın iyi bir şekilde ağırlanması için bir program hazırlanmıştır.(BCA 030.10 200.368.6)

5 Ocak 1938'de Bukreşte Romanya ile Türkiye arasında Ticaret ve Tediye Antlaşması imzalanmıştır. (Çağdaş Türkiye 1987:518) İki ülke arasında 1937 yılında 5 aylık dönemde Romanya'dan 638.000 TL.lik ithalat ve 93.000 TL.lik ihracat gerçekleşmiştir. Romanya'ya 1938 yılı 5 aylık dönemde 305.000 TL.lik ithalat ve 688.000 TL.lik ihracat gerçekleştirilmiştir. Romanya'dan ithal edilen ürünler arasında deri, kereste, benzin, gaz yağı, madeni yağlar yer almıştır. 1937 yılı 5 aylık dönemde 637.982 TL. olan ithalat, 1938 yılı 5 aylık dönemde 304.660 TL. olarak gerçekleşmiştir. Romanya'ya ihraç edilen ürünler arasında tütün, pamuk, kabuksuz fındık, çekirdeksiz üzüm, ham deri, palamut, tuzlu balık, susam, zeytin, maden kömürü ve balmumu yer alırken 1937 yılı 5 aylık ihracat tutarı 93.358TL. iken, 1938 yılı 5 aylık dönemde 688.057 TL. olmuştur. 1930-1937 yılları arasında iki ülke arasındaki ithalat ve ihracat oranları şöyle gerçekleşmiştir: (BCA 030.10 162.134.9)

Yıllar	İthalat	İhracat
1930	2.492	1.220
1931	1.447	1.083
1932	915	1.815
1933	1.240	927
1934	1.584	539
1935	1.967	297
1936	1.507	520
1937	1.576	1.025

Atatürk, 25 şubat 1938 tarihinde Romanya Dışişleri Müsteşarı Commen'i kabul etmiştir. (Çağdaş Türkiye 1987:518) 18 Haziran 1938'de Romanya Kralı Carol II Luceaffenu adlı yatıyla İstanbul'u ziyaret etmiştir. Başbakan Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras, Carol'u Büyükdere yakınlarında karşılamışlardır. Kral, 19 Haziran'da Savarona'da Atatürk ile görüşmüştür. Aynı günün akşamı Kral onuruna bir yemek verilmiş ve yemeğe Celal Bayar, Tefik Rüştü Aras ve Romanya Başkonsolosu Lucesiyyiç de katılmıştır.(Eyicil 2005:434,435) Siyasi çevreler bu görüşmeye büyük bir önem vermişler ve bunu Romanya'nın dış politikası içinde yorumlamışlardır. O vakitler Polonya Doğu Avrupa'da ve Ortadoğu'da Balkan devletlerini bir araya getirmeye çalışıyordu. Polonya bakımından Türk-Romen dostluğunun takviyesi bu amaca hizmet etmek içindi. Böylece Rusya ile Almanya'yı kuzeyden güneye doğru birbirinden ayıracak bir set oluşturulmak isteniyordu. Fakat bu politikanın olumsuz yanı, askıda olan birçok önemli mesele dururken böyle tertiplere girişmesi ve bu tertiplerden bir fayda beklenmesiydi. Tamamen bağımsız bir milli politika uygulayan Türkiye, dışsiyasetinde kuzeydeki büyük komşusu ile iyi münasebetler kurmayı hedefleyen bir yol izlemekteydi. Romanya-Polonya ilişkilerinin takviyesi antibölgesel bir eğilim gösteriyordu. Bu da Türkiye'nin ana dış politikasına uygun değildi. (Akın 1991:240,241)

Romanya Türkiye'ye her konuda destek olmaya çalışmıştır. 1938 Erzincan depremine yardım yapan ülkeler arasında Romanya da bulunuyordu. Romanya Kralı Carol II. küçük bir kasabayı yeniden yapmaya yetecek kadar kereste yardımı yapmıştır. Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihinde ölümütüm dost ülkelerde olduğu gibi Romanya'da da büyük bir üzüntüyle karşılanmışır. (ÇağdaşTürkiye 1987:519)

Sonuç

Lozan'da başlayan Türkiye-Romanya ilişkileri Balkanlardaki gelişmeler doğrultusunda gelişmiş ve iki ülke ilişkileri 1930-1938 yılları arasında dostluk içerisinde sürmüştür. Dış politikada "Yurtta sulh cihanda sulh" prensibini uygulayan Türkiye, devletin kurulduğu ilk yıllarda kuruluşun kendi problemlerini çözmeye çalışmıştır. 1930-1938 döneminde ise Avrupa ve Balkanlar'da meydana gelen gelişmeler doğrultusunda bir politika izlemiştir. Türkiye bu amaçla milletlerarası barış çalışmalarında yer almış, çevresindeki ülkelerle barış antlaşmaları imzalamıştır. Kendi komşularıyla dostça ilişkiler içinde bulunmasının yanı sıra dünya üzerindeki problemlerin çözümü için de büyük bir çaba sarfetmiştir.

Balkanlarda Balkan Paketi'nin kuruluşu öncesinde Yunanistan'la Türkiye arasında imzalanan antlaşma, Romanya'yı Türkiye ile iyi ilişkiler kurmaya yöneltmiştir. Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu'nun Ankara ziyareti sırasında 17 Ekim 1933 tarihinde Türkiye ile Dostluk, Saldırmazlık ve Hakem Antlaşması imzalanmıştır.

I.Dünya Savaşı sonunda geniş topraklara sahip olan Romanya topraklarını korumak amacıyla anti-revizyonist bir politika izlemiştir. Türkiye'nin de bu politikayı izlemesi iki ülkeyi daha da birbirine yaklaştırmıştır. İki ülke izledikleri politika doğrultusunda içişlerine yönelmişler ve karşılıklı ziyaretler gerçekleştirmişlerdir. 1930-1938 yılları arasında iki ülke arasında dostluk ve ticaret antlaşmaları yapılmış, dünyadaki gelişmeler karşısında da ortak hareket edilmiştir. 9 şubat 1934 tarihinde kurulan Balkan Paketi'nde yer alan iki ülke ilişkileri bu tarihten itibaren Pakt çerçevesinde gelişmiştir. Romanya, Montrö Boğazlar Sözleşmesi sırasında Türk tezini destekleyerek Boğazlar'ın statüsü konusunda Türkiye'nin yanında yer almıştır.

EKLER: (BCA 03010 162.134.9)**Ek 1: Türkiye-Romanya Ticaret Muvazenesi**

1000 Türk lirası olarak

Türkiye - Romanya Ticaret Muvazenesi
(5 yıllık)

	<u>İthalât</u>	<u>Usulî İthalâta göre Romanyadan G/Ş</u>	<u>İhracat</u>	<u>Usulî İhracata göre Romanya'ya G/Ş</u>	<u>Fark</u>	<u>U M U M İ</u> <u>İthalât</u>	<u>İhracat</u>
1957 5 yıllık	638	1,68	93	0,13	- 565	38.020	50.145
1958 5 yıllık	305	0,48	688	1,39	+ 383	64.208	49.458

030 10

03

Ek 2: Romanya'dan İthalât

ROMANYADAN İTHALAT
(5 yıllık)

	1 9 5 8		1 9 5 7	
<u>Modeller</u>	<u>K I L O</u>	<u>L I R A</u>	<u>K I L O</u>	<u>L I R A</u>
Deriler	-	-	-	-
Kumaşlar	1.556.199	81.487	5.826.712	114.785
Yemler	286.108	10.701	5.431.907	181.627
Uçak yağları	3.422.008	88.234	8.110.778	177.265
Mayı madeni mahrukat ve madeni yağlar	-	-	-	-
Ağır madeni yağlar	6.460.672	103.626	7.608.272	144.433
Diğer maddeler				
T E M E L	11.617.995	304.660	25.125.341	637.982

030 10

03

Ek 3: Romanya'ya İhracat

R O M A N Y A ' Y A İ H R A C A T
(5 aylık)

Maddeler	1 9 3 8		1 9 3 7	
	İ L E O	İ L M A	İ L E O	İ L M A
Tütün	-	-	300	438
Yaruk	1.070.371	591.544	-	-
Fındık (kabuklu)	19.680	7.595	63.660	32.284
Üzüm (çekirdekli)	20.584	4.428	273	87
Ham deri	26.429	38.273	223	151
Kahverut bulgusu	59.299	9.197	-	-
Yağlı balık	50.293	40.478	46.405	26.366
Yaruk	290.664	51.276	10.000	1.958
Seytin	526.717	84.357	-	-
Maden kırıntı (ton)	5.837	20.495	4.361	18.959
Diğer maddeler	34.063	28.521	-	-
	-----	-----	-----	-----
Y A M A	2.463.766	688.097	178.678	93.358

030 10

Ek 4: 1930-1937 yılları arasında Romanya'ya yapılan ihracat ve ithalat

R O M A N Y A
(1000 Türk lirası olarak)

1930 yılından 1937 yılına kadar ithalat ve ihracatın kıyası itibarıyla durumu

Yıllar	R O M A N Y A					U N D U M İ		Ulusal dış ticaretin Romanya'ya kıyası
	İthalat	g/c	İhracat	g/c	denk	İthalat	İhracat	g/c
1930	2.492	1,69	1.220	0,81	- 1.272	147.551	151.454	1,24
1931	2.447	1,14	1.085	0,85	- 364	126.660	127.275	1,00
1932	915	1,06	615	0,81	- 300	85.984	101.501	0,92
1933	1.240	1,67	927	0,97	- 313	74.676	96.161	1,27
1934	1.584	1,82	539	0,38	- 1.045	86.790	94.149	1,19
1935	1.967	2,21	297	0,21	- 1.670	88.883	95.861	1,25
1936	1.507	1,63	540	0,44	- 967	92.531	117.735	0,96
1937	1.576	1,38	1.025	0,74	- 551	114.379	137.984	1,05

030 10

Ek 5: 1935-1937 yılları arasında Romanya'dan ithalât

Romanyadan İthalat						
	1 9 3 6		1 9 3 6		1 9 3 7	
	Kilo	Lira	Kilo	Lira	Kilo	Lira
Deriler	306.704	160.066	106.166	69.069	-	-
Kereste	1.169.547	969.310	7.192.445	218.967	6.718.325	161.632
Benzin	9.927.743	320.144	14.171.409	306.937	17.746.665	659.669
Petrol	15.076.142	237.667	17.056.063	266.690	14.274.352	350.207
Kayıp maddeleri mahru- kat ve maddesi yağ- lar	40.477	961	130.934	4.366	-	-
Ağır maden yağları	17.445.375	295.091	21.290.073	378.951	18.668.653	360.041
Diğer maddeler	...	...	...	...	...	...
	44.162.734	1.967.131	64.867.064	1.607.161	66.607.596	1.575.825

030	10					

Ek 6: 1935-1937 yılları arasında Romanya'ya ihracat

Başlıca Maddeler İtlaaile Romanyaya İhracat

	1 9 3 6		1 9 3 6		1 9 3 7	
	Kilo	Lira	Kilo	Lira	Kilo	Lira
Tütün	57.747	90.724	19.737	39.699	104.629	157.043
Pamuk	6.162	1.500	14.123	6.804	172.351	60.834
Fındık	78.495	37.117	127.243	82.070	219.846	106.494
Üzüm (gekindeksiz)	4.422	867	11.299	2.761	168.292	43.830
Ham deri	25.373	9.321	10.785	8.876	171.494	103.662
Palamut hülâssesi	-	-	161.277	22.778	169.414	30.720
Tuzlu balık	41.236	14.268	64.919	14.493	164.293	47.198
Susam	215.470	33.466	890.224	144.667	1.264.063	220.909
Zeytin	-	-	-	-	2.637	456
Maden kömürü (Ton)	10.044	40.506	16.873	71.045	14.278	61.410
Balıkmazı	-	-	-	-	46.624	41.186
Diğer maddeler	...	...	...	...	...	...
	1.942.684	296.949	4.627.585	512.723	3.129.528	1.024.901

030	10					

KAYNAKÇA

Arşivler:

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:

BCA 03010 162.134.9

BCA 030.10 200.368.6

Gazeteler:

Uyanış Servetifünun (1 Nisan 1937), Yıl 47. Cilt:81/17. No:2119/434.

Kitap ve Makaleler:

AKGÖN, Aptülahat (1991), **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, T.T.K.Yayınları.

ARMAOĞLU, Fahir. **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)** Cilt:1-2, Alkım Yayınevi.

BALABANLILAR, Mürçit, KANDIR, Şebnem, SÖĞÜT Mine, ERDÖNÇ, Cengiz, BALIKÇIOĞLU, Tuğba (1998). **Türkiye'nin 75 Yılı**, İstanbul:Hürgüç Gazetecilik A.Ş.

BARLAS, Dilek (1999). "Türkiye'nin 1930'lardaki Balkan Politikası", **Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç**, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Ankara:AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları:361-371.

BATU, Hamit (1986). "Atatürk Çizgisinde Türk Dış Siyaseti", **Atatürk Konferansları Dizisi**, İstanbul:Boğaziçi Üniversitesi Yayınları:17-24.

BÖLGÖN, Bekir Sıtkı (2004). "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Diplomasisi(1923-1930)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:XX, Sayı:60, Ankara:ADTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları:799-820.

Çağdaş Türkiye (1987). Cilt:3, İstanbul:Cem Yayınevi.

DÖLAN, Hasan Berke (1998). **Atatürk Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası(1923-1939)**, İstanbul:Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd.Şti.

EKREM, Mehmet Ali (2000). "Atatürk'ün Dış Siyaset İlkelerinin Romen Kaynaklarındaki Yankıları", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-** Yay.Haz:Berna Türkdoğan, Ankara:AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları:73-78.

EYÜCÜ, Ahmet (2005). **Siyasi Tarih(1789-1939)**, Ankara:Gün Yayıncılık Basım Yayın Reklam San. ve Tic.Ltd.Şti.

GÖNLÜBOL, Mehmet (1992). "Atatürk ve Dış Politika", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:VIII, Sayı:24, Ankara:ADTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları:439-442.

GÖNLÜBOL, Mehmet, SAR, Cem (1997). **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası(1919-1938)**, Ankara:Atatürk Araştırma Merkezi.

KOCATÜRK, Utkan (1999). **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

ONULDURAN, Ersin (1986). "Atatürk ve Türk Dış Politikası", **Atatürk Haftası Armağanı**, Ankara:Gnkur.Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları:177-179.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

-
- SARINAY, Yusuf, “Atatürk’ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XVI, Sayı:48, Ankara: ADTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları:857-886.
- SEVİM, Ali, ÖZTOPRAK, Özge, TURAL, Akif (2006). **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi.
- SOYSAL, Şenel, “Atatürk’ün Barış Politikası ve Dünyadaki Etkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: II, Sayı:4, Ankara: ADTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları:111-119.
- YÜRÜK, Pınar. “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Balkan Politikası(1923-1938)”, **Cumhuriyet’in Kuruluşunun 75.Yıl Armağanı**, Gazi Üniversitesi Yayını. Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No: 3: 171-203.



SEZAI KARAKOÇ'UN MEDENİYET TASAVVURUNDA ANNE

Hüseyin YAŞAR*

ÖZET

Sezai Karakoç, fikirleri ve yazınsal verimleriyle Türk edebiyatının önemli yazarlarından. Dinsel kıssaları ile geleneksel imgeleri şiirleriyle yeniden yorumlayarak günümüze taşımıştır. Bir ayağı mazidedir. Bu bağlamda, eskinin çağımızdaki izdüşümüdür. Diğer ayağı da gelecektir. Şiirini gelenekçi bir esasa oturtmuştur. Karakoç, bu esas üzerine bir medeniyet projesi tasarlar. Bu projenin adı diriliştir. Diriliş medeniyetinin öncelikli unsuru insandır. Anne, bu unsurdan biri olarak yer alır. Anne, imge kaynağı olarak şiire büyük bir damar oluşturur.

Bu çalışmada Karakoç'un şiirinde anne imgesine yüklenen misyon, zamansal ve mekansal sınırlamaları aşarak tarihsel anne imgelerinin modern şiir dilinin olanakları kullanarak yeniden yorumlama biçimi irdelenecektir. Böylece şairin tasavvurundaki ideal anne prototipi ortaya çıkacaktır. Birinci bölümde, şairin imgelem dünyasındaki ideal anne modeli incelenmiştir. Annenin toplumun şekillenmesinde önemli bir faktör ve aktör olduğu tezini öncelediği gözlemlenmiştir. Annenin Dirilişi gerçekleştirecek önemli sacayaklarından biridir. Bunun için tıpkı annesi gibi bilge bir kişiliğe sahip olmalıdır. İdeal annenin zaman zaman inişli çıkışlı bir seyir izlediği saptanmıştır. Geleceğe o şekil verecektir. Bu açıdan, çocuğu üzerine titremli ve özenle yetiştirmelidir. Çocuğa yaşamsal değeri olan bilgileri vermelidir. Onu, gündelik yaşamda gerekli dünyevi, ahlaksal ve dinsel bilgilerle donatmalıdır. İkinci bölümde de Karakoç'un geleneğin verili dünyasındaki annelerden yararlanarak geleceğin annelerini çizmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, İslam geleneğinin önemli anne portrelerinden yararlandığı bu güne uzanmaya çalıştığı belirlenmiştir. Manevi yönü güçlü, maddi yapısından soyutlanmış anne tiplerini önemseydiği görülmüştür. Üçüncü bölümde de Karakoç'un şiir dünyasındaki annenin başat özelliği merhamet irdelenmiştir. Merhametin genel olarak topluma olumlu yönde yansıdığı ancak ölen çocuğunun öcünün alınmasını isteyen annenin kan davasının devamını yol açtığından olumsuzlandığı saptanmıştır. Dördüncü ve son bölümde de anne imgesinin insan dışı varlıklara yansıma şekli irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sezai Karakoç, Diriliş, İdeal Anne, Kurtarıcı Anne.

* Yrd. Doç. Dr. Siirt Üniversitesi Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl., El-mek: yeniedebiyatcimiz34@gmail.com

IMAGE OF MOTHER IN THE SEZAI KARAKOÇ'S IMAGINATION OF CIVILIZATION

ABSTRACT

Sezai Karakoç, with ideas and literary yields important authors of Turkish literature. He moved today, the traditional images and religious parables, with Poems by reinterpreting. One his foot is in the past. In this context, Karakoç, is the projection of the past of our century. The other foot in the future. He emplaced his poem on the traditional basis. Karakoç design a civilization project based on this principle. This project is called the Diriliş (resurrection). The primary element of civilization's Diriliş is human beings. Mother takes place as one of the elements. Mother, creates a large vessel to poetry as a source of image.

In this study examined the mission image of mother loaded Karakoc's poem. In addition, the study examined using the possibilities of historical re-interpretation of the language of modern poetry format images of the mother will be examined. Thus, the prototype of ideal mother's the poet imagination will emerge. In the first chapter, the ideal mother in the world of the poet's imagination model was investigated. The thesis that mother is an important factor and actor in shaping society was observed. Mother is one important trivet to realize the resurrection. To do this, she must have a wise personality, just like his mother. The ideal mother was followed by fluctuating from time to time. To do this, she must have a wise personality, just like his mother. She will shape the future. In this respect, mother also train child care. She should give value of the vital information to the child. Mother must equip the necessary knowledge world, moral and religious. In the second chapter, Karakoç, taking advantage of the tradition's world, Karakoç tried to draw the future mothers. In this context, he make use of the portraits of the mother of Islamic tradition and that were trying to reach out to this day. We observed the poet caring type spiritual direction and was isolated from his financial structure. In the third chapter, mercy, the dominant feature of the motherin the Karakoç's poetry world examined. Compassion is reflected in a positive way to society in general. But, mother was detected mothers who want to take revenge her child was detected the negation. The fourth and final chapter, it is discussed the reflection of mother image in non-human beings.

Key Words: Sezai Karakoç, Diriliş, ideal mother, savior mother.

Giriş

Türk Edebiyatında anne imgesi önemli bir yere sahiptir. On iki yaÇında annesini kaybeden Tevfik Fikret'te anne, öksüzlüğü ve anne eksikliğini belirtme bağlamında yer alır. Fikret'in *Hasta Çocuk* ve *Valide Çir*lerinde anne, çocukluk kavramıyla beraber iÇenir. Tıpkı Fikret gibi erken yaÇa, sekiz yaÇarında annesini kaybeden Ahmet HaÇm'de anne, somut bir hal alır. 1905-1909 yılları arasında yazdığı ve *Piyâle* kitabına aldığı *Şi'r-i Kamer* adlı yapıtında yer alan "O" Çirinde HaÇm, hasta annesiyle Dicle nehri kıyılarında ay ıÇında yaptığı gezintileri anımsar:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

"Bir hasta kadın, Dicle"nin üstünde, her akşam
 Bir hasta çocuk gezdirerek, çöllere gül-fâm
 Sisler uzanırken, o senin doğmanı bekler"

(Haçım 2008: 50).

Annesinin hastalığıyla ızdırap çeken ve kendini hasta hisseden Haçım, yağındaki en önemli varlığının ölümüyle bir boğuluğun içine yuvarlanır. Yağının her alanında onun eksikliğini hisseder. Kabaklı da Haçım'ın ağı konusunda yağıdığı sıkıntıları, annesinin yerinin dolduramamasına bağlar: " O, ömrü boyunca, sekiz yağıdayken Bağdat'ta kaybettiği hasta, Göklatlı, narin, güzel annesinin hayali ile yağıdır. Başka başka kadınlar da o sıcak sevgiyi bulamayacağına inanmış ve hülya aleminin „ruh vücutlu“ güzelleriyle avunmuştur" (2006: 479). Annesinin ölümünden sonra, yatılı okulun soğuk atmosferi, bu boğuluğu, yoğunlaşarak derin bir içsel acıya dönüştürür. Annesiyle geçirdiği anların hatırası, onun acısını depreştir. Yalnızlığın ve annesinin yokluğunun beslediği söz konusu içsel acı, *Şi'r-i Kamer* yapıtındaki "O", *Çıktığım Geceler*, *Sensiz*, *Hazân ve Hasta İken* şiirlerinde yoğunlaşarak devam eder. *Hazân* şiirinde de bunu açıkça söyler: „On beş sene evvelki hakikat hep o gündür/ Rûhumda bugün zulmet-i pür-girye onundur." (2008: 54). Hemen şunu eklemek gerekir ki, yukarıda dizelerde ve anne imgesinin belirginleştiği şiirlerde sık sık geçen „hasta kadın" ifadesi annesini imler.

Modern Türk şiirinde anne imgesi, Abdülhak Hamit'in *Validem* ve Yahya Kemal'in *Ufuklar* şiirlerinde de önemli bir giriş yapar. Hamit, 1914'te kitap olarak çıkan *Validem* şiirinde Kafkasya coğrafyasını anne bağlamında şiire içkinleştirir. *Gah uzaklarda samit ü sakin/Parlayan şimşegin ziyasıyla/Görünür bin hayal-i dîradûr* (Tarhan, 1997: 183) mısralarında olduğu gibi annesiyle gök cisimleri ve doğa unsurları arasında çağrışımlar kurar. Annesi Kafkasya'dan kaçırılan bir cariye olduğundan Şâr, Şirin genelinde bu bölgenin doğasını ve insanını yüceltir. *Bu memalik bütün güzelliştir* (Tarhan, 1997: 186;) dediği ve Çerkezistan diye tanımladığı bu toprakların güzelliklerini vurgulama eğiliminin arkasında annesinin olumlu imajını görmek mümkündür. Kaplan „a göre altmış üç yağında ve savaşı yıllarında kaleme aldığı bu şiirde matem havası esmesi gerekirken tam tersine, annesi, yeniden doğuşu ve yaratma sevinciyle doludur (Kaplan, 2006: 311).

Annesini on üç yağında yitiren Yahya Kemal, *Ufuklar* şiirinde, annesinin ölümüne tanıklığını yazınlaştırır. şiirde, anneden uzak olmanın yarattığı vicdan azabı egemendir.

Annemin na'fını gördümdü;
 Bakıyorken bana sâbit ve donuk gözlerle
 Acıdan çıldıracaktım.

(Kemal, 2004: 63)

Diğer şiirlerinde ve *Ben girmeden hayâtı şafaklandırın çağa/Bir sonbaharda annemi gömdük o toprağa* (Kemal, 2004: 51) dizelerinde olduğu gibi annesinin varlığını ölüm bağlamında görmek mümkündür. şunu eklemek gerekir ki, adları anılan yazarların şiirlerdeki anne, sembolik bir imgeden ve arketipsel bir derinlikten uzak bir anlayışa ele alınmıştır. şiirlerde annenin ölümünün oluşturduğu ve oluşturacağı yalnızlık ve bundan kaynaklanan sessiz bir telağ duyulmaktadır. Annenin ölümü, Şârlerin ruhsal yapılarının kırılgan ve duygusal yönünü inşaatmede belirleyici rol oynamıştır. Bu Şârlerin çocuk yağıta annenin varlığından yoksun olmaları, anne eksenli duygu yoğunluğu yağımalarına yol açmıştır.

Türk edebiyatının yaşıyan Ğairi Sezai Karakoç, „anne“yi, dikkat çekecek yoğunlukta kullanır. Karakoç, adları anılan Ğairlerden Abdülhak Hamit hariç diğerlerinden farklı duyuğ ve kavrayıÇı anneyi Ğairlerine tağır. Ğairlerinde anne, zengin çağrığımlarla yüklüdür. Anne, bazen insanı, geleceğın aydınlık günlerine götüren bir motiftir. AÇağıda da görüleceğı gibi anne, arketipsel bir boyutta olup idealleğtirilmiğtir. “Karakoç”ta kadın, yeniden idealleğtirilmiğtir. Yataklarda “Kasıkları öpülen” sabahlara kadar uyutulmayan, kucaklarda gezen diğğının yerini yeni bir “Leyla” almığtır” (Kabaklı, 2006: 210). Kadın, hem kiÇlik hem de düğünce bazında tanrısal bir kusursuzluğı sahiptir. Bazen de geçmiğin metafizik gerilimli yüklü atmosferine götüren bir imgedir. Anne”yi tarihi ve geleneksel imgedeki annelerle zengin çağrığımlara imkan verecek Ėıkilde özdeğeğirir. Her iki durumda da anne, Diriliği gerçekteğirecektir. Karakoç”ta anne imgesi, “İdeal Anne”, “Tarihi Şahsiyetlerde anne” “Anne” Merhameti” ve “Anne imgesinin İnsan Dışındaki Varlıklarda Yansıması” baÇlıkları altında incelenecektir.

1- Diriliş’in Annesi veya İdeal Anne

Sezai Karakoç, Ėir dünyasına çok değik perspektiflerle bakmığ ve değik motifler getirmiğtir. Anne, bu çerçevede ele alınan bir imgedir. Karakoç’un yeni medeniyet projesinin özeti olan „diriliÇe anne imgesi vazgeçilmez bir öğedir. Yeniden oluğum sürecinde önemli sacayaklardandır. Toplumun Rönesansını o gerçekteğirecektir. Bu bağlamda Mehmet Kaplan’ın Hamid’in Ėiri için yaptığı „yeniden doğuÇ“, „yeniden yaratma“ saptamaları Karakoç’un Ėirlerindeki „anne“ imgesi için söylemek mümkündür. Bahar için güneğne ise Diriliğiğin de anne odur. Anne, doğurganlığın ve besleyip büyütmenin ötesinde bir görev üstlenmelidir. Çocuklarını en iyi Ėıkilde yetiğtirmek onun birincil görevi olmalıdır. Zira geleceğın nesli olan bugünün çocuklarını en iyi ahlaksal yetilerle donatacak olan anne”dir. Anne, çocuğuna diriliğiağılayabilmesi için donanımlı olmalıdır. Karakoç, *Gül Muştusu*’nda diriliğin anneleri için:

Saçılır göğümüze

Savağı bilgin anne

(Gün Doğmadan: 385)

der. Bu mücadelecı ve bilgin anne toplumu sıkıntılardan kurtaracaktır. Ğiirin devamında, bizi bir bir sisten, çanların alacakaranlığından, ölüm kasabasından, gün doğusuna, sabah pazarına yani diriliğ pazarına çıkaracak kiğilerin anneler olacağı vurgulanır.

Söz konusu anne imgesi kendi annesinden hareketle meydana gelmiğ olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Ėairdeki bilgi, görgü, ahlaki erdemlerin oluÇmasında, annesinin etkisi yadsınamayacak kadar fazladır. Annesini anlattığı *Çocukluğumuz* adlı Ėirinde de anne, bilgili ve öğretici sıfatıyla belirir. Annesinin öğrettiğı ilk bilgiler temel dinsel bilgilerdir. Anne, bazı temel öğretileri ağılayarak çocuğunu yağıma hazırlar. Ğair annenin kurtarıcı ve yol gösterici özelliğini belirginleğirerek, annenin çocukluk yıllarındaki iğevini en üst noktaya tağır. Annesi ilk öğretmendir:

Annemin bana öğrettiğı ilk kelime

Allah, Ėıdamarımdan yakın bana benim içimde

Annem bana gülü Ėöyle öğretti

Gül, O’nun, O sonsuz iyilik güneğnin teriydi

(Gün Doğmadan: 97)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Sezai Karakoç'ta anne imgesi Ğairin dünya görüşüne paralel olarak dinsel bir idrakin belirlediği perspektifle ele alınır. Bu bağlamda, dördüncü dizede geçen „O“ zamiri ile kastedilen Hz. Muhammed'dir. Bilindiği gibi geleneksel dini anlayışta Gül, son peygamberin teri olarak anlatılır. Ğairin annesi de bu geleneksel bilgiyi öğretir. Yayla Tosun'a göre bu Ğirdeki anne imgesi, Ğairin Ğir dünyasının da temelini oluşturur (2009: 352). Ğairin, dine yönelik bu vurgusu anne imgesinin sonraki Ğirlerinde hangi çizgide olacağının işaretidir. Hemen Ğunubelirtmek gerekir ki, Karakoç'un Ğirinde hem anne hem de diğer bireyler, geleneksel ve dinsel refleksleri olan donanımlı kişilerdir. Albayrak, Karakoç'un „ahlaksal ve kültürel donanımlı insan tasarımı”ndan söz etmesini modernizmin bilinçli saldırısıyla gerekçelendirir: “Yarını hazırlamakla mükellef bugünün insanı felsefi ve kültürel anlamda derinleşen bir modernizm sarmalı içerisinde yaşamaktadır. Bu sarmal, insan tanımını ve insanın psikolojik özelliklerini kendi insan tasarımı”na göre belirleme çabasında...” (2008: 250). Bu bağlamda, Ğairin bilinçli ve duyarlı anne tasarımı”nın altında yatan neden modernizmin tehlikeli kuşamasına karşı hazırlıklı olma endişesinin bir sonucudur.

Ğirdeki, *Annem gizli gizli ağlardı dilinde Yunus* dizesi annenin duyarlılığına olduğu gibi bilginliğine de işaret edilir. Karakoç'un bir düzyazısında annesini tanımlarken kullandığı “duyarlıklı, saf bir din heyecanını sürekli olarak içinde yaşayan, duygularını hiç dışarı vurmeyen” (1989: 13) ifadeleri Ğirine taşıdığı annesinin imgesiyle örtüşür.

Karakoç, *Hızır Kırk Saat* adlı Ğir kitabının yirmi dokuzuncu bölümünde yer alan Ğirinde annesinin öğreticiliğini ön plana çıkarır. *Çocukluğumda öğretmişti annem* mısrası ile devam eden Ğirinde annesinden öğrendiği basit ama gerekli bilgileri tek tek sıralar: Karakoç, annesinden;

Aldanmağın
Köprüden düşünmeyi
Saçaklarda kolaylıkla gzmeyi
Yılan zehrini
Çatlamamış dudaklarla emmeyi
Soygunda soyulmamayı
Uçaktan düşünse de ölmeyi
Büyüyü fark etmeyi

(Gün Doğmadan: 242)

öğrenir. Bütün bunlardan tek bir sözcük, yüce bir isimle kurtulmayı becerir. Ğair, anne telkinleriyle yaşamı kavrar. Anne, dinsel açıdan değil gündelik yaşamın idame edilmesi için yaşamsal açıdan da vazgeçilmezdir. Yazınsal yaratımlarında belirginleştiğine göre onun annesi, hem ruhsal açıdan hem de bilgi bakımından bir yeterliliğe sahiptir.

Ğair, anneyi bir takım sembollerle ifade eder. Bunlardan biri gül"dür. Geleneksel dinsel bilgide ve Ğirde, gül ve peygamber arasında kurulan ilişki anne ile gül arasında kurulur. Ğair, dinsel öğretilerden çıkarsamalar yaparak anneyi, gülün sembolik bir karşılığı olarak görür. Çoğu dizesinde gül ve anneyi bir arada kullanır. Merhamet ve nezaket timsali olan anne, aynı zamanda gül kokuludur:

Gül yaprağından kubbe
Gülfidanından çatı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Gül kokusundan anne

Gül Gırubundan aGksanatı

(Gün Doğmadan: 382).

ğair, Gırinde gülün açılıGını, diriliGmüjdesi olarak verirken, anneyi gül uygarlığının bir parçası olarak tanımlar. Dünyanın en güzel bitki kokusu olan gül kokusu annenin kokusu ile eGtlenmiGır. Gül kokusu kiGyi rahatlatığı, eGşiz bir duygu verdiği gibi, anne kokusu da çocuğu rahatlatır ve çocuğa güven verir. Karakoç'ta anne, arketipsel derinliğe sahip olup çeGtli sembolik açılımlarıyla yer alır:

Kasabamın gülleri

Anne teri

(Gün Doğmadan: 387)

ğair, yukarıdaki dizelerde bu benzetiGe anneye bir kutsallık atfeder. Çünkü gül kokan, Hz. Peygamber olarak bilinir. Gılam geleneğinde kırmızı gül peygamberin terini sarı gül ise atının terini imlemektedir. Karakoç, bu metafordan yararlanır. Burada kasabanın "gül"lerini bir imge olarak kullanarak anne teri olarak imgeler. Bu dizeler, Gırin anneye atf ettiği kutsallığın derecesi açısından önemlidir. ğair, bir takım sezdirmelerle, anneyi peygamber makamına yakın bir yerde konumlandırır. Kabaklı da kadınların "Karakoç'un Gırine çoğunca bir melek ve bilhassa kutsal hatun ve "anne" imajlarıyla girerler" (2006: 211) belirtirken aslında bu gerçeğe iGret eder. Nitekim Gırin dokuzuncu bölümünde gül Gırubunu, namazın ta kendisi olarak gören Gır, anneyi ise dini bilgilere haiz olarak görür. (Gün Doğmadan: 384). Anne, imgesinin dinsel duyarlılığı, Gırin Gırinin dünyevi olmaktan ziyade uhrevi olduğu sonucuna götürür.

Karakoç, Tanzimat ve Serveti Fünun Gırirlerinin Gırlerinde yer alan anne imgesi gibi ağıtlar yakmaz. Onun yokluğu karGısında bütünüyle çaresiz değildir. Onun yokluğu dolayısıyla karamsar bir tablo çizmez. Tam tersine "Annem hiç ölmemiş gibi" (Gün Doğmadan: 454) diyerek annesinin imgesini yeni nesillere aktarır ve örnek model oluGırmaya çalışır. Bu bağlamda Gırlerinde Emine Hanım, en basit bilgiden önemliye doğru tecrübelerini kendisine aktardığını özellikle vurgular.

ğair, ideal olana doğru yol alır. Çocuk, kuGkusuz ideal bir anneden dünyaya gelmelidir. Anne, çocuğunu dünyaya getirmekle yetinmez, ona en iyi ahlaksal yetilerle donatmalıdır. Çocuğunu ideal bir vasıfta görmek her annenin rüyasıdır. Bu uğurda gayret gösteren anne, çocuğunu her türlü olumsuzluktan beri tutma düGüncesine sahiptir. Tüm bu düGünceler eGliğinde "artık anne yeni bir anne getirme dileği"ndedir. (Gün Doğmadan: 323). Üstün bir çocuk dünyaya getirme çabasında olan bir anne için Karakoç, "bir çocuk büyüyor üstün bir memede" ifadesiyle annenin ancak, ideal olanı hedeflediği ölçüde üstün olacağını belirtir (Gün Doğmadan: 328). "DiriliG Çocukları"nın yetiGmesi için anne elinden geleni yapar. SaflaGına ve doğaya dönüş düGüncesinin duyumsatıldığı (Eroğlu, 1985: 45) *Ateş Dansı* adlı Gırinde yavrusu için "geleceğin kahramanı" ifadesi annenin ninnisidir:

Sana Tanrı Armağanı

Desem uyur musun yavrum

Geleceğin kahramanı

Desem uyur musun yavrum

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Gözün göğün siyahından
 Göğsün güneşkadehinden
 Yüzüne nur saçmıŞ Kır'an
 Desem uyur musun yavrum

(Gün Doğmadan: 621).

Çocuğunu "Tanrı Armağanı" olarak gören anne, Dirilişneslinin İdeal Annesi'dir. Anne bilinçli bir bireydir. Doğurganlığın ötesinde bir misyonla yükümlü olduğunun ayırtındadır. Özellikle geleceğin kahramanı söz öbeği çocuğuna bakış açısını netleştirir. Buna göre, çocuğu, biyolojik olarak gelişmesini tamamladıktan sonra evin geçimini sağlayacak edilgen bir varlık değildir. O, toplumun geleceğine yön verecek etkin bir bireydir. Anne çocuğundan maddi bir beklentisi ötesinde ulvi bir beklentisi vardır. Bu anlamda Çarın anne imgesi, kişisel çıkarlarını bir tarafa bırakıp evrensel değerleri önemser.

Anneler, ölümü (yenilmeyi) reddeder. Çünkü bardaktan kireçsiz bengisuları içmiştir. Dirilişin annesinin, yeni açılmış bir dergi tazeliğinde olan bir kıyı sabahı çocuklarına mirası; Samanyolu, gökkuşuğu, eleğimsağma, ebemkuşuğudur. (Gün Doğmadan: 319). Karakoç, dizelerinde, anneye biyolojik cinsiyetin ötesinde bir görev yükler. Bu da toplumun yeniden diriltilmesi görevidir. Ancak, *Pişmanlık ve Çileler* adlı Çirinde annenin gücünün sınırlarını çizer. Dirilişneslini organize edecek savaşı anne, bazen karşıtarafтан, gelen saldırılar karşısında çaresizdir. şimdiye kadar aktif ve üstün olan anne birden bire edilgenleşir. Anne, Çirin dramatik kurgusuna yerleştirilir:

Annenin baş elleri arasında,
 Parmağında aydınlık günlerden kalma yüzük.
 Bir fotoğraf asılıdır duvarda:
 Aynaya, geceye, maziye dönük;
 Annenin baş elleri arasında.

(Gün Doğmadan: 24).

Karakoç, dördüncü dizede maziye özlemini açıkça belirtir. Geçmişeduyulan özlem salt kültürel bir görüngüden ibaret değildir. Aynı zamanda geçmişte yaşanmış olumlu tabloların yeniden yaşama geçirilmesi arzusudur. *Parmağında aydınlık günlerden kalma yüzük* ve *maziye dönük* ifadeleri yan yana getirildiğinde Çarın bu hassasiyeti belirginleşmektedir. Kirenci, Karakoç'un geçmişte bakışını daha da ileri götürerek Dirilişin vazgeçilmez unsuru olarak yorumlar: "Diriliş öğretisine göre geçmişgeyönelmek bir görevdir. Geçmiş bir okuldur, bugünü anlamak, yarını heceleme için. Geçmiş, insanlığın geleceği adına sorumlu olduğumuz, tekrar tekrar geriye dönüp bakmamız gereken bir tecrübe alanı. Özellikle toplumsal ve kültürel sarsıntı dönemlerinde" (2008: 313). Geçmiş, her zaman fonksiyoneldir. Ondan yararlanma bağlamında değerlendirildiğinde zamanı geçmiş bir ölü değerler silsilesi değil ona bakılarak hataların tekrarlanmamasını sağlayan bir zaman dilimidir.

Aynı Çirin bir başka dörtlüğünde de yeni değerler karşısında genç kızların karşıkarşıya bulundukları olası tehlikeleri yazınsal söylemin içine katar. gair, kızların müptelası oldukları batısal yaşam tarzının zararlılığını Çire içkinleştirerek farklı bir boyut kazandırır. Yukarıda söz edilen anne imgesinde her Şeye gücü yeten ve yüceltirilen anne düşüncelidir. Çocuğunun başına gelenlere kayıtsız değildir. Annenin en büyük üzüntüsü de kız çocuğudur. Kız çocuğunun geleceği onu endişelendirir. Kızların karşıkarşıya oldukları tehlike yakınlamaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012

Bir saman çöpüne tutunmuş kızların

Eteğini ben çektim.

(...).

Az kalsın yerine ben ölecektim

Bir saman çöpüne tutunmuş kızların...

(Gün Doğmadan: 25).

Birinci dizede yer alan “saman çöpü” batı ve onun doğulu insana sunduğu değer yargılarıdır. ğair bu dizede batıdan gelen yeni değerlerin sağlamlığını sorgular. Buna göre batıdan topluma sirayet eden değer yargılarının bir yararı yoktur. Bir saman çöpüne tutunmuş kızların... takip ettikleri yol, tutundukları ip onları bir yere götürmeyecektir. Batının ipiyle kuyuya inilemeyeceğini duyumsatmaktadır. Sonraki dizede tehlike gerçekleşir. Yuva dağılır ve anne, olumsuz atmosfere ortak olur:

Ocak sönüyor, ateşkül oluyor.

Annenin saçları beyaz,

Anne saçlarını yoluyor.

Ateşin içinde gül açar, servi büyür, ardıç büyür, çocuk büyür;

Ocak sönüyor, ateşkül oluyor,

Anne ruhunda ruhuma eğiliyor.

(Gün Doğmadan: 28).

Yukarıdaki *Çir*in genelinde kaotik bir söylem egemendir. Felaketi çağırışın imajlarla Karakoç, annenin çektiği sıkıntıyı somutlar. Ateş, burada yakıcı ve yıkıcı bir imge olmaktan çıkar, ailenin devamını sağlayan toplumsal bir değer halini alır. Ocaktaki ateştüttükçe tabiat unsurları ve insanlık yok olmayacaktır.

Batılı değerlerin kadını ve anneyi özünden uzaklaştırdığı söylemini başka bir *Çir*ine de yansıtır. ğair, Batı’nın kadını ile Doğu’nun annesini karşılaştırdığı ve Tunus’un bağımsızlık savaşı için kaleme aldığı *Ötesini söylemeyeceğim* *Çir*inde kahraman on yaşında bir çocuktur. Dönmez, *Çir*in küçük bir kızın diliyle aktarmasını, Bay yabancı ile kadın arasında yaşanan sahneyi „bir çocuk saflığıyla, dolaysız anlatma isteğinden” olabileceğini savunur. (2006: 180- 182). Ayrıca Karakoç’un, *Çir*lerinde ahlaki açıdan yozlaşmış insanların ilişkilerini uzun uzadıya anlatıp ötesini söylemediğini de ekler. Batılı iyice tasvir safi zihinleri idlaldır gerçeğinden hareket eder. Bay yabancınn kendi eğini aldattığını gören çocuk, *ötesini söylemeyeceğim* diyerek bay yabancıya, sadece öptüğü sahneyi anımsatır. Çocuk:

Annem böyle konuşmak ayıptır dedi

Annem o kadına *Çeytan* diyor

(Gün Doğmadan: 48).

diyerek çocuk aldığı terbiyenin kaynağını gösterir. Bu *Çir*de, Karakoç’un yalnız ruh açısından değil aynı zamanda dil ve kültür açısından da „müslümanca” olduğunu göstermektedir. ğair, beyaz ve yumuşak, yüzü kurabiye gibi batılı bayanın güzelliğini kabul eder:

Kabul ediyorum sizinki bizimkinden daha güzel

Ama bizimki sizinkinden daha efendi daha utangaç

(Gün Doğmadan: 48)

mırsalarıyla, Doğu'nun ve Batı'nın farkını genel olarak kadın özel olarak da anne imgesinde somutlaştırarak gösterir. Sezai Karakoç, biz ve siz zamirlerini kavramlaştırarak ayrışmaya gider. Siz ve sizinki zamirleriyle seslendiği Batı onun yaşam tarzını benimseyen yerli uzantıları kişiler ve kadınlardır. giirin bütününde modern kadının bilinç parçalanması ve inanç yoksunluğu iğnir. Karakoç, Batı'nın empoze ettiği ahlaki değerlerden yoksun yeni anne tipine itirazı vardır. Pozitivist temelli toplumun unsuru olarak tasarlanan ve dinsel ölçütlerle ilişkisi koparılan kadın ve anne tipini onaylamaz. Söz konusu kadın ve anne imajı fiziki olarak bir üstünlüğe sahip olsa da ruhsal açıdan bir yetersizdir. Kaplan, Çarın, biz'in karşısına yerleştirdiği siz ve Bay yabancı'ya sırf yabancı oldukları için düğün olmadığını, söz konusu kişilerin ahlaksal ve dinsel değerlere karşıt tavırları ve dünyadaki gelişmeler karşısında takındıkları çifte standarttan kaynaklandığını belirtir. (2002: 312). Biz ve bizimki zamirleriyle de Müslüman doğu ve onun değer yargılarını yayan geleneksel kadını imler. Karakoç'un hayallerini süsleyen ideal anne profiline uygun olan, yukarıda örneği verilen bilgili, utangaç, edepli Doğu anneleridir, Buna göre Çar, ruhsal yeterliliği her zaman önemser. Diclehan da Çarın Çirlerinden örnekler vererek kadını yüce bir konuma yerleştirdiğini savunur: "Kadını yücelten, ona ulvi bir yer ayıran Karakoç, aÇın, sevginin alabildiğine yozlaştırıldığı ve bazı duygulara bir basamak olarak kullanıldığı bir dönemde kadının yüceliğinden, safiyetinden ve güzel duyguların köreltilmemişliğinden bahsetmektedir" (1980: 46). Diclehan, bu sapmalarını desteklemek için de başa Cemal Süreya olmak üzere İkinci Yenicilerin maddeci ve erotizme varan tensel ağırlıklı kadın anlayışlarına karşılık Karakoç'un ruhçu bakış açısını ileri sürer. Ancak yukarıda endişe görünen geleneksel kadın tipi, batının değer yargılarının sosyal yaşam egemen olmasıyla yok olur. ğair, *Alınyazısı Saati* kitabında o anneleri arar:

Ve o kadınlar nereye gittiler

Anne olan sevgili olan o kadınlar

Çocuklarının üzerine titreyen

Kirpiklerinde hep aynı

Sevgi ve merhamet ıĒı

O kadınlar gökyüzüne mi çekildiler

(Gün Doğmadan: 649).

Söz konusu Müslüman Doğu annesinin bir başa özelliği çocukları üzerine titremeleri ve sevgi dolu olmalarıdır. Çocuklarını dirilişeri olarak gören ve etrafa sevgi ve acıma duygularını yayan bu anneleri Karakoç, oldukça fazla önemser. Dolayısıyla onların tamamen yok oluşlarına inanmak istemez ve geçici süreliğine göğ çekildiklerine inanır. *Gökyüzüne mi çekildiler* soru cümlecisi ile Hz. Ğa'nın Tanrı tarafından göğ çekme olayını çağırır. Bilindiği gibi kendisine yapılan aksızlıklar nedeniyle Tanrı tarafından göğ çekilen Hz. Ğa, günün birinde bütün Müslüman toplulukları birleştirip zulümlerden kurtaracağı düğünce benimsenen bir kaidedir. Bu bağlamda, Çar, ideal annelerin geri geleceğine dair ümitlidir. Karamsar değildir. Karakoç, Dirilişin Çiri olduğu için toplumun en güç anlarında bile ümidini yitirmeyen ve güzel gelecekleri müjdeleyen bir Çardır.

Olanlar karşısında Ğıklığını gizleyemeyen Çar, Doğu'nun geleneksel annelerini ısrarla arar. *Samanyolunda Veba Çirinde* de çocuklarını önemseme ve korkma gibi benzer özelliklere sahip anneler için endişe arayışını yukarıdaki ifadelerle yakın bir şekilde sürdürür:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Önceden bilen ölümlerini çocuklarının
 Elleriyle değen koklayan hazırlayan adeta
 Sebebine ermeden erişmeden
 Korkan ilerdeki korkularla
 Noldu zarif latif anneler noldular

(Gün Doğmadan: 99).

Alinyazısı Saati ve *Samanyolunda Veba* şiirlerinde geçmişin annelerine bir özlem vardır. Çocuklarıyla haşır neşir, onlarla adeta büyüyen, sevgi kaynağı olan bu annelere derin bir özlem duyulmaktadır. Zira bu annelerin tek dünyası çocuklarıdır. Çocuklarının güç anlarını bilen bu anneler, çocuklarını elleriyle emek harcayarak yaşamı hazırlarlar. Yaşamın diğer kadınsal unsurları, zevkleri ilgi alanlarına girmez. Bu annelerin yok oluşu, eski çocukluğu da tehlikeye sokar.

Nerde çocuklar gece yarısından sonra
 Çıkıp samanyoluna bakan
 Bakarak çocukluğu uzatmaya çalışıyor
 Gece güneşin doğuşunu ayınlamak
 Bütün o çocuklar neredeler

(Gün Doğmadan: 99).

ğair, burada anne ile çocuk arasında doğru bir orantı kurmak ister. Nasıl ki annenin diriliği iyi çocukların diriliğine işaret ediyorsa yeni değer yargıları sonucu olumsuz yönde değişen annelerin olumsuz çocukları getireceği kaçınılmazdır. Geçmişin, zaman ve mekandaki değişimleri birebir yaşayan geçmişin kasaba çocukları yerini yeni ama yapay, doğadan ve gökyüzünden habersiz şehir çocukları almıştır.

Sezai Karakoç, *Alinyazısı Saati* şiirinin dördüncüden yedinci bölüme kadarki kısmını *Sabah Yıldızına* seslenerek kurgular. Dizelerde kadın ve anne irtifa kaybeder. Bütün Müslüman coğrafyasının yaşadığı olumsuz tablolardan kesitler sunan şiir, yukarıda göğe çekilen annelerin yerini, yeni bir kadın tipi aldığını söyler:

Erkeklerin kötü alışkanlıklarına özentili
 Bir kadınlar seli
 Onlar gibi
 Kumar içki ve şiddetin esiri

(Gün Doğmadan: 650).

Yeni yaşam tarzı seküler bir anneyi ön plana çıkarmıştır. Dini duyarlı annelerin kayboluşu toplumsal dengeyi de sarsar. Sosyal yaşamı bir kaos egemen olur. Zira yaşamaya değil öldürmeye inanmış bireyler topluma yön vermeye başlamıştır. Bu bağlamda söz konusu insan tiplerinin yarattığı „kaos“ ve „terör“ ortamı yazınsal söyleme katılır. Buna göre, şiirin devamında Türkiye'nin yakın tarihte yaşadığı kaotik ortamı, çetli „izm“lerin yol açtığı bir „oyun“ ve „kardeş kavgası“ olarak niteler. Ancak umut, şiirin azığıdır. Umudunu yitirmeyen şiir, o annelerin „Gül sağnağı halinde“ döneceğini ve o aydın, o yiğit çocuklarını getireceklerini düşünür. Böylece bu anneler sayesinde Müslüman coğrafyası eski değerlerine kavuşarak ve din temelinde gelişir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012

„yaşam macerası“na yeniden başlayacaktır. (Gün Doğmadan: 651). Bu bağlamda, anne, medeniyet tasavvuru olan bir imge olarak ortaya çıkar. Karakoç, medeniyetlerin zaman zaman zayıfladığı ve güçlendiği sosyolojik gerçeğinden hareketle hayata ve ölüme bilinenin aksine derin anlamlar yükler. Muhittin Bilge'nin konuyla ilgili yaptığı saptama yukarıdaki ifadelerle örtüşmektedir: “Onda diriliş, yeniden doğuştur, yeni bir hayattır ve bu hayat bir kaderin kendisidir. Medeniyetlerin yükselişi ve alçalışı her zaman yaşanmıştır, bu yaşama Hz. Âdem'den beri vardır ve medeniyetlerin zaman zaman yorgun düştükleri, zaman zaman ortadan kalktıkları bir gerçektir. Günümüzde de İslam medeniyetinin, devlet olarak ortadan kalktığı, çöküş gibi görüldüğü bir zamanda, kendi dirilişini gerçekleştirme dönümününü yaşamaktadır ve bu yaşama süresini de tarihi ve sosyolojik açıdan tamamlayacağına da biz inanıyoruz. Sezai Karakoç'un özünde peygamber medeniyetinin özü durmaktadır. Ve bu özün adı da Dirilişkarlığı olarak kendini bulmaktadır. Yazar bütün eserlerinde, mısralarında bunu, karlığını bilerek kullanır” (1993: 86).

Karakoç'un, aile konulu şiirlerinde anne yörüngeli şiirleri geniş bir yer tutar. “Anne aile hayatının, daha çumullu bir ifade ile insanlık hayatının nirengi noktasıdır. Yaşamayı daha anlamlı kılan bir çizgi, bir motiftir” (Karataş, 1998: 314). O olmayınca ailesel yaşam kilitlenir. *Taha'nın Kitabı* adlı şiir kitabında yer alan *Evin Ölümü* şiirinde anne genelde toplumun özelde ise ailenin temel taşı olarak yansıtılır. Anne gidince ev, yuva özelliğini kaybeder. İnsanlardaki ve evdeki içtenlik yara alır. Nitekim “batının fısıltısına” kanan çocuk gidince annenin ölümü gerçekleşir:

Öldü anne ve mutfaklar kilitlendi
Killerler boğatıldı farelerce
Anne gitti ve evler döndü yazlık otellere
Anne gitti ve sular buruştu testilerde
Artık çamaşırlar yıkansa da hep kirlidir
Herkes salonda toplansa da kimse evde değildir
Bir vakitler anne açarken kapıyı
gimdi kimse yok kapayacak kapıyı

(Gün Doğmadan: 318).

Bu dizelerde anne, birleştirici ve inşaedici bir yapıya sahiptir. Birleştiricidir zira aile bireyleri onun ölümü sonrası dağılır. Onları bir arada tutan çimento yok olmuştur. İnşaedicidir, zira güçlü bağlar birbirine bağlı bireyler sağlıklı aileyi, sağlıklı ailede sağlam toplumu oluşturur. Hemen çünlemek gerekir ki, şiir, annelerin sürekli yaptığı ancak değersiz olarak bilinen küçük ayrıntıların önemini de dikkate sunmak ister. Gelene kapıyı açma ve kapıyı kapatma gibi sıradan işler, annenin ölümüyle aksayınca zamanla kişinin ruhunda önemli tahribatlar yapar. Anne, en küçük ayrıntılara da anlam katan yaşamı güzelleştiren ve kolaylaştıran bir varlık olarak yansıtılmıştır.

Sezai Karakoç, *Pişmanlık ve Çileler* ve *Çocukluğumuz* gibi ilk şiirlerinde yaşamak üzere ev merkezli bir şiiri getirdiğini belirtmek gerekir. “Ev” ve “aile” onun şiirlerinde büyük bir yer tutar. Karakoç, ev merkezli şiirlerinde, bu kuruma büyük bir kutsallık yükler. Ona göre toplumun çekirdeğini oluşturan bu kurum, toplumun çökmesinde aktif rol alır. Karakoç, ailenin ne denli önemli olduğunu bilir. Toplumun “Dirilişini ailenin gerçekleştireceğini sezdirir.

Karakoç, Müslüman coğrafyasını ev terimiyle sembolleştirirken, İslam dinini de anne kavramıyla ifade eder. Daha önce belirtildiği gibi kelimeleri, ifadeleri sembolleştirmek divan şiiri geleneğinde var olan bir durumdur. Sezai Karakoç da terimleri, kelimeleri sembolleştirme yolunu

sık tutan Çarlar arasındadır. İslam dinini anneye benzetmesi Çarin, dini, toplumdan kesinlikle ayrı düğünneğinin göstergesidir. Aile için anne ne ise Müslüman coğrafyası için de İslam dini odur. Zaman zaman Müslüman doğu toplumu bu öz değerinden ayrılabilmekte, annesini yitirmektedir. Bu haliyle Doğu, çocuğunu düğün bir anne gibi algılanır. (Gün Doğmadan: 352). Kimi zaman ise Çar, bu coğrafyayı anne, değerlerini ise çocuk olarak belirler.

ğair, içinde kıpırdanmaların olduğunu belirttiği *Hızır la Kırk Saat Çirinde*, “diriliÇ” fikrini gerÇekleÇirmeye çalıÇırken zaman zaman, Çarin, bir takım vesveselere muhatap olduğu görölmektedir:

Ne anneanneydi ne kardeÇkardeÇi gerÇek
Anne ve kardeÇbiÇiminde
Bilmem hangi ölkeden devÇrilmiÇiki imge
Kendi hayalinden iki kesitti belki de
Ama ben güvenmedim bu belgelere
Teslim olmadım yine de

(Gün Doğmadan: 240).

“En Çetin savaÇ” olarak gördüğü bu bilinmeyen yerden gelen seslerin annesinin ölümünü ve kardeÇnin durumunu kullanarak geldiğini belirtir. Her ne kadar da vehimler taÇsa da Çar, onları bir tarafa iterek yaÇmanın amacını bulur. *Bilmem hangi ölkeden devÇirilmiş iki imge* dizesinden belirginleÇiğine göre doğusal olmayan ithal anne imgesiyle karÇıkarÇıdır. Bu onu tedirgin etmektedir. Ancak, imgeye karÇınet duruÇu,tedirginliğini olumluya dönüÇürür ve teslim olmaz. Ona dayatılan yeni anne profilini reddederken en büyük dayanağı dinsel bilgidir:

Arkamda ve yanımda
Güçlü surlar vardı sûrelerden

(Gün Doğmadan: 241).

KarakoÇ, farklı yerlerden gelen ve toplumdaki anne imajını yok etmeyi amaçlayan saldırılar karÇısında din eksenli bir korumayı önerir. Çasınların aklını Çelebilecek Batı tandanslı düğünelere karÇıancak sağlam inancın durabileceğini duyumsatır. Söz konusu düğün sisteminde anne veya kadın, *Düşmedim etin kızgın mahşerine* dizesine göre tamamen maddi yönüyle algılanmaktadır. ğair ise *inanÇ yendi bilgiyi* (Gün Doğmadan: 239) diyerek inanÇ eksenli bir anne imgesini yeğler.

Biz sürekli oğuluz anne gider mi bizden
Köpük değıliz özüz biz baba bizde

(Gün Doğmadan: 322)

Mısralarında anne, İslam’ı, oğul Müslüman coğrafyasını temsil eder. Masal Çirinde ise İslam ,baba”dır ve yine oğul Müslüman coğrafyasıdır. Yavrusunu yeniden doğuracak olan anne, yeni bir doğuÇa gelecektir. Tekrar gelecek olan anne (İslam), çocuğunu (Müslüman dünyası) yeniden doğuracaktır ve bu çocuk tüm zamanların en ideal çocuğı olacaktır. (Gün Doğmadan: 409) zaten çocuğın varlığı, annenin varlığına bağılıdır.

2- Tarihi Şahsiyetlerde Anne

Geleneği, Ğlam tarihini yakından bilen Sezai Karakoç, Ğlam medeniyetine dair burçları Ğirine taĞr. Ğair, keĞettiĞi unsurları Ğirine yansıtarak yeni bir Ğir dili yaratmak amacındadır. O, doĞusal bir dikkatle bizi biz yapan deĞerlerin peĞindedir. Karakoç, bu burçlardan anneye dair olanları anarak kendi Ğirini meydana getirir. Karakoç, Ğlam coĞrafyasına ait kadın burçlarını tarihsel derinlikleriyle Ğirine içkinleĞirir. Hz. Âmine, Hz. Meryem, Asiye bunlardan bir kaçıdır. Söz konusu anneler, bir imge kaynağı olarak Ğire büyük bir damar oluĞurur. Ğair bu anneleri yeniden yazarak Ğir bilincinde yeniden üretir. Ğici Enginün da Karakoç'un "Kutsal kitapların kıssalarını büyük bir baĞarı ile çağdaĞbir anlatım ile dile getirmiĞir" (2002: 116) derken bunu kasteder.

Yukarıda ismi anılan anneler arasında Hz. Meryem, Karakoç'un Ğirinde ayrı bir öneme sahiptir. Karakoç, Meryem'i birçok Ğirinde iĞer. Hz. Meryem, Davut peygamberin soyundan gelen Ğırran adlı bir zatın kızıdır. Ğırran ve karısı çocuklarının olmaması üzerine Allah'a dua edip bir çocuk isterler ve doĞduğu zaman onu mabede baĞıĞlamayı vaat ederler. Meryem doğunca da vaatleri gereği onu Zekeriya peygambere teslim ederler. Hz. Meryem on beĞ yaĞına gelince Kuran'da adı Yusuf Neccar olarak geçen biriyle niĞalanır. Ancak ona varmadan Cebrail vasıtasıyla üflenip gebe kalır. (Aslan, 2007: 8). Meryem, doğumu, diriliĞi ve anneyi üzerinde toplar.

Karakoç, *Hızır la Kırk Saat* adlı Ğirinde Hz Meryem'e önemli yer ayırır. Öyle ki bütün kadınlar Meryem ile özdeĞeĞirilir:

Birden doğmuĞu sanki

Ğe o vakit kadınlar belirdi

Hepsinin adı Meryem'di

(Gün Doğmadan:192)

Hz Meryem, Sezai Karakoç'ta ideal anne çağrıĞımıyla belirir. Onun ideal kadını, ideal annesi Hz. Meryem'dir. Her kadın MeryemleĞir. Meryem tek baĞına bir anlam ifade etmez. Ancak onun anne kimliği burada önemli rol üstler.

Ey kadın sana fısıldayacaklar muĞtu sana

Tutunacaksın doğurmamıĞ bir anne gibi hurma ağacına

Çölün içinden yükselen bal ve çekirge karıĞımı

Deve duyarlığıyla yüklü serapsı heyemolarla

Ey kadın sana fısıldayacaklar muĞtu sana

(Gün Doğmadan: 195)

Ğiirin on ikinci bölümünde Meryem, vasat bir kadın iken annelikle müjdelendir ve üstün bir kadın konumuna geçer. Polat, *Gelenekçi Varoluş* adlı çalıĞmasında da, Karakoç'ta kadının dünyevi arzulardan arındırıldığını vurgular: "Geleneğin moderne iliĞkin bir tenkidi olarak Sezai Karakoç'ta bir medeniyet problemi de kadındır. Kadın geleneğin sınırları içinde maddi yapısından soyutlanmıĞolarak her zaman annedir." (2009: 49). Kuran'da bir anne olarak kutsanan Meryem, Karakoç'ta da kutsal kabul görür.

Ğiirin devamında Hz. Meryem'in doğumu anlatılır. O kutlu anne, doğmadan konuĞmayı öğrenen insanı dünyaya getirir. Bu çocuk Meryem için uzun bir kıĞan sonra gelen ilk gün ıĞı gibidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Bir meleşin bir sözünden gebe kalan kutlu kadın

Ayrılığın Qddetinden gebe kaldın

Aydınlığın artıQndan oldu Ğa

(Gün Doğmadan: 196)

Karakoç, bu mısralarda gebeliğe sebep olarak ayrılığın Qddetini göstermesi dikkat çekicidir. Vahyin gerçeği ile aklın gerçeği burada devre dıQkalır çünkü akıl cinsel birleşmeyi gebe kalmanın sebebi olarak görür.

Sezai Karakoç, geçmişin izini sürmeye devam eder. Yeniye hakkıyla bilmenin sırrı geçmişte saklıdır. “Aslında yeni olmak, „eski“nin sırrını bulmaktır. Çünkü o „eski“ bir nevi ölmezlik kazanmıştır. ğair de zaten o ölmezlik sırrının peQndedir” (1988: 97). Geçmişibunca kurcalaması Karakoç’un, geleneği ve orijinali yeniden yakalama isteğinden kaynaklanmaktadır. Sezai Karakoç’un ideal insanı olan „Taha“, doktorun (Batı) kendisini tedavi edeceğini ümit ettiği zamanı, Hz. Meryem’in, bir çocuk sezmeye başladığı an yaşadığı heyecana benzetir. Bir anne olan Meryem, Allah tarafından seçilmiş bir çocuğa gebe kalmanın heyecanını taQır. Taha, tıpkı buna benzer bir heyecan yaşQr. (Gün Doğmadan: 312). ğair, “ölüm” temini iQlediği Köpük Qirinde:

AkQan kente bir Meryem gibi girer

Bir çocuk kutsal bir çocuk doğurur gibi

(Gün Doğmadan: 132)

mısralarıyla ifadesini bulan eserinde, Hz. Meryem’in yüceliğine telmihte bulunur. ğair, AkQan ile gece sözcükleri arasında bağlantı kurarak zengin çağrışımlar oluşturur. Kimi Qirlerinde Ğair, isim vererek anneyi belirtir. Nitekim “hamile Meryem’i doğurtan sure” (Gün Doğmadan: 134) ile anneyi, “babasız çocuk bebeği” (Gün Doğmadan: 167) ifadesiyle Hz. Ğa’yı iQætler. Yine bir Qirinde Ğair, Hz. Meryem için, açardı gök sofrasını mucize annesi ifadesiyle Hz. Meryem’in bir mucizesine değinir. (Gün Doğmadan: 228).

Firavun’un eQ Hz. Asiye de ideal anne kategorisindedir. Çocuğu olmamasına rağmen Asiye, daha kundakta olan Musa’yı suya bırakılmış olarak bulur, onun Firavun tarafından öldürülmesine mani olarak Musa’yı evlatlık edinir. Hz. Musa, peygamberliğini ilan ettiği zaman ona ilk inanan isimler arasına Asiye de girer. (Gün Doğmadan: 267). Karakoç’un ideal anne tipine uygun kiQlerdir.

Yazınsal yaQama *İkinci Yeni* ile aQlayan Karakoç, giderek bu yazınsal çevreden uzaklaşmıştır. Ğlami ölçütleri baz alan bir Qir evreni oluşturmaya çalışmıştır. KarataQ Karakoç’un söz konusu Qir akımıyla araya mesafe koyduktan sonra “Ğlam kültüründen ve uygarlığından gelen besleyici kaynakları Qirinde gün geçtikçe daha bir hissettirdiğini” vurgular. (2008: 53). Bu bağlamda Qirinde ideal anne olarak Hz. Muhammed’in annesi Hz. Amine’yi gösterir. “ey kutlu anne günaydın” hitabıyla Hz. Amine’yi kutsar ve onun ideal anne olduğunu vurgular. (Gün Doğmadan: 269). Hızır, Hz. Amine’nin, çocuğuna gebe kalmasını ifade ederken, Hz. Meryem’e fısıldanan sırrı, Peygamber’in annesine de fısıldandığını söyler. Doğum anında anneye su getiren Hızır olur. (Gün Doğmadan: 267). Hz. Âmine, imgesi bizi ideal kadın tipine götürür.

Hz. Muhammed’in, miraca çıkışını anlatan Ğar, terleyen peygamberin “*alnını kurulaayan anne eli*” olarak nitelediği Allah’tır. ğair, Allah’ın, Hz. Peygambere olan merhametini, Ğekatini tanımlarken “anne” teriminden yararlanır. (Gün Doğmadan: 264). “*Alnını kurulaayan anne eli*” dizesi Ahmet Murat’ın Hristiyanı çağrışımları (2008: 85) olarak nitelendirdiği *Kalbimde Allah’ın elleri durur* dizesini anımsatır. Mistik çevrelerin söylemini hatırlatan bu modern ve Batılı dil nedeniyle Murat, Karakoç’un muhafazakarlar tarafından yadırgandığını belirtir. ğair, Hz.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Muhammed ve Müslümanların Mekke'den Medine'ye olan hicretlerinde onları karşılayan halk için "gök çiğinin tüveyçleri çocuklar" (Gün Doğmadan: 284) nitelendirmesinde bulunur. Karakoç, peygamberin merhametini ifade ederken:

Sen bir anne gibi tuttun ufukları
 Ve çocuklar gülle anne arasında
 Seninle güller arasında
 Tuhaf bir ıçık bulup eridiler
 Çocuklar dağ hücrelerinde erdiler
 Aramızdaki sırra

(Gün Doğmadan: 430).

Onu bir anneye benzetir. "Annenin kucağına, kucaklayan aziz varlığını çocukların „gülle anne“ arasında bulduğu tuhaf ıçık, bol imgeli ve metafizikle yüklenmişliği ve sevdâyı çağırır" (Yayla Tosun, 2009: 353).

Karakoç, sadece dinsel gelenekten beslenmez aynı zamanda halk kültürünün kolektif üssünde yer alan bütün olguları da yazınsallaştırır. Geleneğin verili bilgisini imgelem dünyasında revize eder. O, geçmiş zaman eserlerini, şiirlerini izlemek ve yeniden yorumlamaktan büyük zevk alıyor. Ünlü, Şairin Şirinin yol gösterici olmasını, onun eski kıymetleri kuyumcu titizliğiyle içermesinin yanında beslendiği kaynaklara da bağlar: "Medeniyetimizin toprak altına gömülmüş elmaslarını gün yüzüne çıkaran Karakoç Şiri, ilk günden bugüne kadar hala yol gösterici olmasını, beslendiği kaynaklara borçludur" (2002: 39). Hemen şunuekleme gerekir ki, Karakoç, geleneğin ruhunu alır. Ancak geleneğin hiyerarşisine ve kılı kırk yaran protokolüne karşıdır. Karakoç'un, gelenek ile modern olanı birleştirdiğini gösteren en tipik örnek *Leyla ile Mecnun* Şiridir. Bu uzun Şirinde Şar, günün Şatlarını da göz önünde bulundurarak bu klasik halk hikâyesini yeniden yazar. Leyla'nın doğumu mucizelere gebedir. Annesinin yüzü birden bire aydınlanır. Mecnun için Leyla, her baharda doğan çocuklar ile beraber yeniden dünyaya gelmektedir. Çocuk, Leyla'nın ilk konuştuğu gün "annesinin yüzünde sonsuz gülümsemeler" belirir. (Gün Doğmadan: 524-529).

Şair, "Doğum" bölümünde Mecnun'un doğumunu, "Günler" başlığı altında da, Leyla ve Mecnun'un gündelik yaşamlarından kesitler sunar. Onlar da kabile ileri gelenlerinin çocukları gibi okula gittikleri görülmektedir: "ve her çocuk tarafından tam ve kesinlikle bilin"en çöl kurallarını öğrenir. Şair, Leyla ile Mecnun'un aşıklarının bilinenin aksine çocukluk döneminde başları olduğına ihtimal vermez. "gerçi o iklimlerde erken ergenleşen insan" ifadesi, sıcak coğrafya insanının, diğer bölgelerin insanına nazaran daha erken ergenleştiği belirtilir. (Gün Doğmadan: 537).

Mecnun, aşkacısıyla içine kapanır, insanlardan uzaklaşır. Gün geçtikçe durumu kötüleşir. Baba, oğlu ile gönül meselesini konuşmadığından sorunu eğilim öğrenmesini ister. (Gün Doğmadan: 545-546). Mecnun'a annesi, derdinin ne olduğunu sorar. Mecnun'un annesinin bu dönemde oğluna yaklaşımı tipik bir Anadolu annesini çağırır. Nitekim anne, çocuğunun derdinin bir gönül yarısı olduğunu öğrenmesi ve konuyu kocasına açması Anadolu ailesinde hala tazeliğini koruyan bir gelenektir Kaplan, bu hareketin Karakoç'un Mecnun'un annesi kişiliğinde eksiksiz bir Anadolu kadını portresi çizme isteğinden kaynaklandığını ileri sürer: "Oğlunun derdine ortak olma isteyişi onun evlenme konusundaki, niyeti ve evleneceği kızı öğrenmedeki tutumu, bugün hala devam eden bir anlayışla evlenerek çoğalmayı bir güç vesilesi görmesi, annelik duyarlığı, merhameti ve bütün bunların ötesinde kadınca sezgisıyla, (eserde) sanki yüzyıllar önce

yaşamı bir aık hikâyesindeki kahramanın annesinden değil de günümüzde pek çok örneği ile karışabileceğimiz bir Anadolu kadınından söz edilmektedir” (2003: 252). Mısraların devamında, anne ile çocuğunun arasında geçen diyalogun sıcaklığını bugün Anadolu annelerinde bulmak mümkündür. Mecnun gün geçtikçe kendini hayattan soyutlar. Mecnun, tüm olumsuzluklar üzerine bir de annesinin ölüm haberini alınca “en kara haberler düğümü”nün (Gün Doğmadan: 593) başlangıcı atılmışı olarak görür.

Sezai Karakoç, bu aık efsanesini salt bir öykü olarak ele almaz. ğair, Leyla ile Mecnun’un hayatlarındaki ayrıntılarla, okuyucuya ideal olanı telkin eder. Karakoç, bunu ustalıkla iğler. Mesela, kadına kötü bir imaj çizilecekse Karakoç, ona annelik vasfını vermez, onu kadın olarak ele alır ve eleğirir. Anneye kutsallık veren Ğair, anneyi “ diriliğneslinin” ülkesi, çocuğu ise bu ülkenin bir ferdi olarak görür.

3- “Anne” Merhameti”

Sezai Karakoç’ta merhamet annenin başat özelliğidir. Anne ile özdeşleşmiş bir sözcüktür. Karakoç, merhameti, anne imgesiyle yazınsal söyleme katar. *Sesler* kitabında yer alan *Köpük Ğiri* kadının anneleşme sürecini değişik çağrışımlarla yazınsallaştırır. Bu süreçte kadının elde ettiği en önemli kazanımı acıma duygusudur. Buna göre her kadının ruhunda annelik güdüsü yatmaktadır. Annelik güdüsü ortaya çıktıkça kadındaki olumsuz imgeler bir bir yerini acıma, merhamet gibi olumlu duygulara bırakacaktır. Ağızdaki dizelerde kadının özüne doğru bir yolculuk yapılır:

Bir kadını al onu yont yont anne olsun
Çocuklara açılan mavi kırmızı pencere anne
Sen bu Ğehrin sokaklarından geç sonsuz pencerelere
Bir insanı al onu çöz çöz çocuk olsun
Her kadın acıma anıtı bir anne olsun

(Gün Doğmadan: 129).

Karakoç, çocuklara açılan mavi kırmızı pencere anne dizesiyle de anneleşen kadın ile çocuk arasındaki ilintinin güçleneceği savı öne sürülür. Kadın, salt bir varlık ve iğsiz değildir. O, çocukların dünyaya açılan renkli bir penceresidir. Bir yapı için pencere ne kadar yamsal ise çocuklar için de anne o derece vazgeçilmezdir. Kamil Eçak Berki, Mavi kırmızı pencere görsel imgesindeki renklerin kökenini Ğairin çocukluğunda saklı olduğunu ileri sürer. (2006: 191).

Akif Ğan bu mısraların yeni olduğunu belirtir. Bunları değişik yaklaşımlar olarak görür: “Sezai Karakoç’un Ğirinde hem alılgılageliğbiçimde hem alılgılagelmiğn çok dığında kadın, çocuk vardır, tabiat vardır. Bunlar sanatın klasik temleridir. Ama Sezai Karakoç’ta çok değişik yaklaşımlardır. Bir kuşabenzetiyor çocuğu... Anneyi, bir anneyi çöz çöz çocuk olsun diyor. Bunlar gerçekten çok yeni söyleyişer yeni yaklaşımlardır.” (1993: 66). Hülya Yayla Tosun da, söz konusu dizeleri yorumlarken Ğairin farklı çağrışımlar getirdiğini savunur. Buna göre, Ğair, yontmak fiiliyle sanatı çağrıştırmış ve anneliğin yaratım bakımından bir sanat yapıtı olduğuna da gönderme yapmıştır. (2009: 339).

Ölümler hayat arasında bir dengenin kurulduğu (Diclehan: 1982: 194) *Balkon Ğirinde*, Karakoç, farklı çağrışımlarla annenin çocuğunu kollayan özelliğini yazınsal söyleme katar. ğair, anneyi çaresiz bırakmıştır. Çocuğun ölümünden sonra annenin elleri balkonun demirinde kalabilir. Anne, çocuk ve balkon üçgeninde kurgulanan Ğirde, olayla bir öykü kesiti titizliğinde aktarılır:

Çocuk düğse ölür çünkü balkon
Ölümün cesur körfezidir evlerde

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Yüzünde son gülümseme kaybolurken çocukların
Anneler anneler elleri balkonların demirlerinde

(Gün Doğmadan: 81)

Evlerde balkon, “ölümün cesur körfezi” olarak tasarlanmıştır. Balkon, en derin ve temiz yanımız olan çocuğa kurulmuş bir tuzak gibi algılanmıştır. Hayatın acı tadı olan ölümden çok, insanlığın en masum varlığı olan çocuk, Balkon’un gerginliğini artırır, daha doğrusu tematik kalp atımlarını hızlandırır. ğair “ölüm” terimini balkon imgesiyle vurgular.

Çocuğu; annesiz bu Ğkilde yalnız, garip çizen Ğair, çocuğu ölen anne için de aynı tabloyu oluşturur. Çocuğun ölümü, anne için dünyasının kararması demektir. Her anı, oğlunu gözlemekte, ona salıncak yapma düğünceindedir.

Çocuk öldü mü güneğ
Simsiyah görünür gözüne
Elinde bir ip nereye
Bilmez bağlayacağını anne
Kaçar herkesten
Durmaz bir yerde
Anne ölünce çocuk
Çocuk ölünce anne

(Gün Doğmadan: 91)

Ölüm, anneye veya çocuğa gelsin, hiç fark etmez. Ölüm gelince birine diğeri, hayattan kopar, yalnızlaşır, insanlardan kaçar. Bir Ğirde, anne ve çocuk birbirine kopmaz bağlarla bağlıdır:

Çocuğu ölünce öyle çırpınır bir anne
Annesi ölünce bir çocuk öyle çırpınır

(Gün Doğmadan: 223).

Çocuğunun ölümünden sonra yağıyıp da ne yapacak anne, canı verenden tekrar almasını ister.

Allah nasıl verdinse
Öle al canımı
Ciğeri sökölümü ana
Ölmeyip de yağır mı

(Gün Doğmadan: 397)

Bundan sonra hayat anne için çekilmez olacaktır. Artık gün kara su acı’dır. Hayatın belirginliğini gösteren Yeğl ağaç köz olmuştur. Yüreği kopmuş, ciğeri ezilmiş annenin aklını ifritler yemiştir. (Gün Doğmadan: 397). Böyle bir ruh hali içerisinde olan anne, dünyayı umursamaz. Günler gözüne kara görünmekte ve dolayısıyla diğeri çocuğuna, bilinçsiz bir Ğkilde ölen çocuğunun öcünü almasını tembihler.

Oğlum almazsan öcünü

Öcün kardeşinin

Sütümü helal etmem

Emdiğin haram olsun

(Gün Doğmadan: 396).

Bu dizelerde Çar, bir takım sezdirmelerle, annenin kan davasındaki rolü üzerinde durmuştur. Anne, ölen kızı olan ağı merhametinden dolayı çocuğun ölümünü kabullenemez ve öcünün alınmasını ister. gairin bütün Çirlerinde olumlu anne imajı tavan yaparken burada, kan davasının devamından yana görülmesinden dolayı olumsuzlanmıştır.

Av Edebiyatı Çiri ile anne erdemin ve bilinçli davranmanın sembolüdür:

Avcılar ilkin annelerinin mi sözünü dinlemezler

Bütün dayandıkları annelerinin ölümü mü?

Hep çocuklar ondan mı belki

Arada bir unutmak için mi yaparlar bu iş

Neyi unutmak

(...)

Seni evde beklerken çocuklar

Onun da yuvasında bekleyen yavruları var

(Gün Doğmadan: 111).

gair, burada avcıyı avlanmaktan vazgeçirmek için annenin çocuğuna karşı merhametini örnek gösterir. Annenin merhameti kurtarıcı bir öğedir. gairin bütününde, Çar bir avcıya, hayvanların haklarına saygı duyması gerektiğini hatırlatarak sosyal eleştiri yapmaktan geri kalmaz.

4- “Anne” İmgesinin İnsan Dışındaki Varlıklarda Yansıması

Sezai Karakoç’un Çirinde annelik, sadece insana değil insan dışı varlıklara da yansıtılmıştır. Karakoç’un hedefi bütün varlıkları, annenin sahip olduğu doğurganlık, sevgi ve merhamet gibi sıfatlarla donatmaktır. Bu şekilde barışçıl bir dünya arzusunu duyumsatmaktadır. Memleket havasını, çocukluk hayatı ile geleceği, dünyayı, iman ve güzelliği nasıl birleştirdiğini gösteren (Kaplan, 2002: 316) *Gül Muştusu* Çirinde tabiatı bir anneye benzetir. Karakoç, baharla beraber tabiattaki canlanmayı annenin doğurganlığı, bütün canlıların ondan faydalanmasını annenin çocuğuna karşı beslediği karşılıksız sevgiyle eş tutar. Bu bağlamda tabiatta, bir anne şefkati görülür. Bu şefkatle tüm canlı ve cansız varlıklar emzirilecektir:

Tabiat genç ve yalın bir anne

Ağaç su gök ve tağdoğuracaktır

Açılacak doğum ehramları

Akrep bile emzirilecek karatağın memesinden

(Gün Doğmadan: 375).

Fırtına Çirinde ise fırtına, tabiattan aldığı analık şefkatiyle doğaya annelik yapmaktadır: “Doğura doğura gidiyordu fırtına/Analardan aldığı büyük analıklarla” (Gün Doğmadan: 163).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

ğair, *Leyla ile Mecnun* Ğir kitabında Mecnun'un doğumunu anlattığı bölümde çölü anneye benzetir. Bu bölümde çöl, "gönlün niĞamı bir çocuğa" yani Mecnun'a gebedir. Ğairin, çölden bir isteğı vardır, bu istek "ilerdeki Gerçeğe" yataklık etmesi için, "ilerdeki zaman için" hâsılı gelecek olan Son Peygambere ıĞık olması için "ulu çöl doğan her çocuğuna Mecnun demeli"dir. (Gün Doğmadan: 531). Ğair, doğurganlığın, bereketin sembolü olan annenin vasıflarını çöle vermesi önemli bir anlayıĞın yansımasıdır. O, bir diriliĞĞaridir, çölden annelik beklemesi de bu sebeptedir. Ramazan Kaplan da Karakoç'un Ğirinde çölün bir tabiat parçası olmasının çok ötesinde bir misyonu olduğunu belirterek bu gerçeğı dile getirir. Kaplan, çöl'ün "insan anlayıĞının, duyuĞve düĞünüĞün ve kısaca uygarlık biçiminde algılanan bir hayat tarzının kaynağı" (2003: 251) olduğunu savunarak insan yaĞamındaki etkisine vurgu yapar. Çöl'ün Mecnun'u bağrına basması, koruyucu olması da yazarı çöl'den öte bir unsur olarak yorumlamasına götürür. Tüm canlılara karĞı derin bir merhamet hissi ile yaklaĞan Ğair, Ğâh hayatın ikamesi için gerekli bilgileri; "yavrusunu arayan bir deveden öğrendim" diyecek kadar mütevazıdır. (Gün Doğmadan: 179).

Sonuç

Sezai Karakoç'un Ğir evreninde yer alan ideal insanları, din çevresinde yapılandırılmıĞ bir hayat tarzına alıĞmıĞ, nıhai kaynağı din olan değerlere göre düzenlenmiĞ bir geleneksellik içinde var olan tiplerdir. Onun Ğirindeki anne imgesi de bu çerçevede tasarlanmıĞtır. Anne, çocuğı için gündelik yaĞamda lazım olan temel dinsel ve yaĞam bilgileri bilmeli ve bunları çocuklarına öğretmelidir. Karakoç'un annesi çocuklarını en iyi yetiĞirmek için yeterli donanımına sahiptir. Ğadeli ve kültürel bir derinliğı vardır. Ğairin annesi, sıradan bir kadın değıl medeniyet perspektifi olan bir bireydir. Bu bağlamda, Ğâr, geleceğın toplumunu Ğekillendirme misyonunu anneye yüklemiĞtir. DiriliĞin mimarı olacaktır.

Karakoç, Doğı ile Batı'nın annesini karĞılaĞtırırken Doğı'nun annesini önceler. Doğı'nun annesi beden en güzel olmasa da ahlaksal ölçütlerle donanmıĞtır. Konuya dair bütün Ğir verimlerinde Batı'nın annesi geleneksellikten uzaklaĞırdığı düĞüncesini yazınsal söylemin içine katar. Geleneksel özünü yitiren anne, artık eskisi gibi çocuğı üzerine titrememekte ve toplumun geleceğini rol almada bigâne kalmaktadır. Bu anlayıĞın tehlikeli olduğunu ve bunu benimseyen toplumlar için tehlike çanları çaldığını duyumsatır. Bu nedenle Ğâr, gittikçe belirginleĞen salt akıllı ve dindirimsurları esas alan kadına ve anneye bakıĞ onarmayı ve özellikle annesi olmasın gereken konuma yükseltmeyi arzulamaktadır.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Ahmet. (2008). Sezai Karakoç'ta Ğeal İnsan Modeli, Ğair ve DüĞünür Sezai Karakoç Sempozyumu, Fatih Belediyesi, Ğstanbul.
- ASLAN, Bahtiyar. (2007). "Sezai Karakoç'un Ğirinde Ğeal Kadın Tipi: Hz. Meryem" Yedi Ğlim, Ocak-ğubat-Mart, s. 8.
- BEYATLI, Yahya Kemal. (2004). Kendi Gök Kubbemiz, 6.baskı, YKY, Ğstanbul.
- HAĞİM, Ahmet. (2008). Piyale, Haz: M. Fatih Andı-Nuri Sağlam, YKY, Ğstanbul.
- BÖLGE, Muhiddin (1993). "Sezai Karakoç Ğiri ve DüĞüncesi Üzerine Bir GiriĞDenemesi", Yedi Ğlim, Kasım- Aralık, s. 86.
- BERKĞ Kamil EĞık (2006). Sezai Karakoç'ta Renkler, Kültür Bakanlığı Sezai Karakoç Özel Sayısı, Ankara.
- DÖCLEHAN, Ğakir. (1980). Sanat ve DüĞüne Dünyasında Sezai Karakoç, Piran Yayınları, Ğstanbul.

- DÖNMEZ, Ali Osman. (2006). "Ötesini Söylemeyeceğim" şiirinden Hareketle Sezai Karakoç'un şiirinde Kadın, Kahramanmaraş'ta Sezai Karakoç'la Kırk Saat Sempozyum Sunumları. Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Armağanı, Kahramanmaraş
- ENGÖNÜN, İnci (2002). Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatı, Dergah Yayınları, İstanbul.
- EROĞLU, Ebubekir. (1981). Sezai Karakoç'un şiiri, Bürde Yayınları, İstanbul.
- ÖNAN, Akif (1993). "Sezai Karakoç Üzerine Bir Oturum", Yedi İklim, Kasım- Aralık, s. 66.
- KABAKLI, Ahmet (2006). Türk Edebiyatı IV, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.
- KAPLAN, Mehmet (2006). Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KAPLAN, Ramazan (2003). Çağdaş Bir Leyla ve Mecnun Hikâyesi: Sezai Karakoç'un Leyla ile Mecnun'u, Hece, Diriliş Özel Sayısı, S. 73, ss. 235-255.
- KARAKOÇ, Sezai. (1988). Edebiyat Yazıları-I, Diriliş Yay. İstanbul.
- KARAKOÇ, Sezai. (2011). Gün Doğmadan, 11. Baskı, Diriliş Yayınları, İstanbul.
- KARATAĞ, Turan (1998). Doğu'nun Yedinci Oğlu, Sezai Karakoç, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- KARATAĞ, Turan. (2008). Baktıkça Büyüyen Bir şahsiyetin Yazıyla Çıkarılan Fotoğrafı..., ğair ve Düşünür Sezai Karakoç Sempozyumu, Fatih Belediyesi, İstanbul.
- KÖRENCİ Mustafa. (2008). Diriliş Akımı: Düşünenin ve şiirin Çağrısı, ğair ve Düşünür Sezai Karakoç Sempozyumu, Fatih Belediyesi, İstanbul.
- KILLIOĞLU, İmail. (2007). Sanatçının Erdemi, Yedi İklim, Ocak, ğubat, Mart 2007, s.15.
- MURAT, Ahmet. (2008). Bir Gelenek Yaratmak, ğair ve Düşünür Sezai Karakoç Sempozyumu, Fatih Belediyesi, İstanbul.
- POLAT, Âdem (2009). Gelenekteki, Varoluş, Yedi İklim, Kasım 2009, s.45-50.
- TARHAN, Abdülhak Hamit. (1997). Abdülhak Hamid Tarhan, Bütün şiirleri 2, Haz: İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- ÜNLÜ, Özcan (2002). Doğunun Yedinci Oğlu: Sezai Karakoç, Türk Edebiyatı, Eylül, S. 347, ss, 39-43.
- YAYLA TOSUN, Hülya (2009). Cumhuriyet Dönemi şiirinde Anne, Trakya Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.



İLKÖĞRETİM-ORTAÖĞRETİM VE YÜKSEKÖĞRETİMDE TÜRK DİLİ ALANINDAKİ TERİM FARKLILIKLARI I – SES BİLGİSİ

*Serdar YAVUZ**

*Mehmet GÜRLEK***

ÖZET

Terimler; aynı kavram dünyasına sahip insanların kendi arasında anlaşmayı sağlamak amacıyla belirli kelimelere farklı anlamlar yükleyip kelimeleri anlamlandırdıkları söz varlıklarıdır. Medeniyet dairesinin değişimi, zihniyet farklılığı, imparatorluktan millî devlete geçiş, alfabe değişikliği gibi koşullar terim konusunun farklı değerlendirilmesine sebep olmuştur. Terimler dilin özel anlamlı unsurlarıdır. Terim birliği ve terimlerin anlaşılabilirliği aynı zamanda dilin gelişmesinde öncü rol oynamaktadır. Standart dilin gelişmesi, bilim dili haline gelmesi eğitim öğretimde ikiliğin ortadan kalkması, öğrenmenin kolaylaşması terim birliğine dayanmaktadır.

Türk Dili ve eğitim sistemi terim konusunda birtakım şanssızlıklar yaşamıştır. Batı Türkçesiyle yazılmış ilk gramer kitabı olan Müyessiretü'l Ulûm'den başlayıp son olarak Gramer Terimleri Sözlüğü'ne kadar geçen süre içerisinde hem farklı farklı terimler kullanılmış hem de değişik dillerden terim teklifleri olmuştur. Türk Dil Kurumunun kurulduğu 1932 yılına kadar kullandığımız dil ve edebiyatla ilgili terminoloji o yıldan sonra değişmeye başlamıştır. Terimlerimiz yoğun bir şekilde Türkçeleşmeye başlamıştır.

İlköğretim 1. sınıftan, ortaöğretim 12. sınıfa kadar kullanılan terimler ile sınavlara hazırlık sürecinde kullanılan terimler hem adlandırma hem de kullanım açısından oldukça farklılık göstermektedir. Bu durum yükseköğretime geçişte ise daha farklı bir şekle bürünmektedir.

Bu yazımızda amaç, terim üretmek, terim teklifi yapmak, terimler ile ilgili doğru/ yanlış değerlendirmesi yapmak değildir. Bilim, sanat, spor ve meslek dallarıyla alakalı bir kavramı karşılamaya yarayan terim tekliflerindeki “ölçsüz bolluğu” vermek, var olan terimlerdeki adlandırma problemini ortaya koymaktır. Daha önce de terim problemleri ile ilgili değerlendirmeler yapıldı kuşkusuz. Ancak biz yazımızda genel anlamlı yapılan değerlendirmeleri daha dar kapsamlı bir şekilde bölüm bölüm (önce ses bilgisi I, şekil bilgisi II, cümle bilgisi III) yapıp durumu ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, terim, ortaöğretim, yükseköğretim, terminoloji.

* Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: serdaryavuz23@hotmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, El-mek: mehmetgurlek@gmail.com

TERM DIFFERENCES IN THE AREA OF TURKISH LANGUAGE IN PRIMARY EDUCATION-SECONDARY AND HIGHER EDUCATION

ABSTRACT

Terms are vocabulary which attribute different meanings to words and make sense of words with the purpose of providing understanding among people who have same world of concept. Conditions such as change in civilization circle, mentality difference, passing national state from empire, alphabet change cause term subject to be evaluated differently. Terms are elements of a language which have special meanings. Term union and the intelligibility of terms take a leading part in development of language at the same time. What depends on term union is development of standart language and its becoming a science language, abolishing duality in education, learning's getting easier.

Turkish Language and education system have experienced some misfortune in the subject of term. During the time from the first grammer book Müyessiretü'l Ulûm which was written with Western Turkish till Dictionary of Grammer Terms, both different terms were used and some term offers were made from different languages. Terminology about language and literatüre which we used untill the year 1932 when Turkish Linguistic Society was founded started to change after that year. Our terms started to get Turkic intensely.

Terms which are used in education levels from the first level in primary education to twelfth level in secondary education and terms which are used in period of preparation for exams differ from each other in terms of both naming and usage. This situation takes a different shape in the process of passing higher education.

The purpose in our work is not producing term, making a term offer, doing wrong/true evaluation about terms but giving "exceeding abundace" in the term offers which corresponds a term about the branches of science, art, sports and occupation, revealing the classification problem in the present terms. Ofcourse evaluations about term problems have been done before. However we will try to reveal the situation by doing the evaluations narrow scoped section by section (first phonetics I, phonetics II, syntax III) which were done in general manner before.

Key Words: Turkish Language, term, secondary education, higher education, terminology.

Giriş

İnsanlık, insanlık tarihi; çevresindeki varlıkları tanımakla ve tanımlamakla birlikte baÇamıÇtır. Dolayısıyla adlandırmalar insanlık tarihinin baÇangıcıyla aynı yıl veya yüzyıla dayanmaktadır. Kuran'ı Kerim'de adlandırmaların ilahî bir yolla yapıldığı ve ilk insanın zaten eÇyaların adlarını bildiği dile getirilmiÇtır. “Biz ona eÇyanın ismini öğrettik.”(Bakara Suresi, 31. Ayet)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Dil doğal akışına bırakılmalı aslında, dile müdahale edilmemelidir. Ancak dile giren herhangi bir kelime ile terim arasında fark vardır. Terim girdiği zaman terim ile alakalı alt başlıklarda dile girmekte, yerleşmektedir. Bu nedenle terim ödünçlemesi yapmak dil için en büyük tehlikelerden biridir.

Bu yazımızda amaç, terim üretmek, terim teklifi yapmak, terimler ile ilgili doğru/ yanlış değerlendirmesi yapmak değildir. Bilim, sanat, spor ve meslek dallarıyla alakalı bir kavramı karıştırmaya yarayan terim tekliflerindeki “ölçsüz bolluğu”¹ vermek, var olan terimlerdeki adlandırma problemini ortaya koymaktır. Daha önce de terim problemleri ile ilgili değerlendirmeler yapıldı kuşkusuz. Ancak biz yazımızda genel anlamli yapılan değerlendirmeleri daha dar kapsamlı bir şekilde bölüm bölüm (önce ses bilgisi I, kelime bilgisi II, cümle bilgisi III) yapıp durumu ortaya koymaya çalışacağız.

Hamza Zulfikar “Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları” adlı eserinde terim kavramının kullanımı ile ilgili görüşleri verip terim ile ilgili görüşleri ve yapılan çalışmalara değinir. Terimlerin genel özellikleri bölümünde ise terimlerin farklı adlarla ilgili kullanımlarını vererek açıklamasına şöyle devam etmiştir: “Eskiden “istilah” adıyla adlandırılan terim, Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar “istilahat-ı ilmiyye”, “istilahat-ı fenniyye”, “istilahat-ı edebiyeye” şeklinde kullanılmıyordu.”² Özel bir kavramı karıştırmak için kullanılan terim, Latince “sınır, son” anlamına gelen *terminus* kelimesine benzetilerek *derlemek* fiilinin eski kelime olan *termek* fiilinden – *im* eki getirilerek türetilmiştir.³

Çağdaş Türk Lehçelerinde Türkiye Türkçesine benzer kullanımlar göze çarpmaktadır: “Az: temrin; Tkm: temrin; Gag: temrin; Özb:temrin-atama; Uyg: temrin-atalgu; Tat: atama-termin.”⁴

Agop Dilaçar ise terim kavramı ile ilgili Fransızcadan bazı örnekler vererek açıkladıktan sonra terimin denotasyonlardan ibaret olduğunu dile getirir.⁵

Berke Vardar; terim ile ilgili özellikleri verdikten ve değerlendirmeler yaptıktan sonra terimin tanımını şöyle vermiştir: “(Alm. terminus, Fr. terme, İng. term.) özel bir bilgi ya da etkinlik alanına, bir bilim uygulayım ya da uzmanlık alanına özgü sözcük.”⁶

Zeynep Korkmaz ise terim ile ilgili Çıtanımlamayı yapar: “(Alm. fachausdruck, Fr. terme, İng. term, Osm. istilah) bilim, teknik, sanat, spor, zanaat gibi çeşitli uzmanlık alanlarının kavramlarına verilen sınırlı ve özel anlamdaki ad: radyo, televizyon, bilgisayar, dil bilimi, yüklem, benzeri, özgül ağırlık, dörtgen, atardamar, yerçekimi vb.”⁷

Ahmet Topaloğlu Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü’nde terim için Çıtanı söyler: “(Osm. istilah, Fr. terme) ilim, teknik, sanat, spor, ticaret gibi özel alanlarda kullanılan, genellikle belirli bir tek kavramın, nesnenin, olayın veya durumun karışığı olan kelime. Örn. Akım, atom, çekirdek (kimya, fizik); danışman, eylemli test (eğitim); buzul, ada (coğrafya); beyit, konuşma (edebiyat); anestezi, ilk yardım (tıp).”⁸

¹ Bu kavramı Prof. Dr. Efrasyab Gemalmaz Türkiye Türkçesi ağızlarındaki malzeme bolluğuna yönelik ve bu malzemenin gerektiği gibi değerlendirilmediği için kullanmıştır. Biz de aynı kavramı aslında terim kavramını herkesin kendince farklı şekillerde algılaması, adlandırması ve kullanmasına yönelik olarak kullandık.

² Hamza Zulfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yay., Ankara 2011, s. 20.

³ Hamza Zulfikar, age, s. 20.

⁴ Emine Gürsoy Naskali, *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, TDK Yay., Ankara 1997, s. 79.

⁵ Agop Dilaçar, “Terim Nedir?”, *Türk Dili* IV. C. 64, 1957.

⁶ Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, ABC Kitabevi, s.200, 1998.

⁷ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, s.149, 1992.

⁸ Ahmet Topaloğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yay., İstanbul 1989, s.143,

Türkçe sözlükte ise terim **Çı** **Çık**ilde tanımlanmıştır: “1. Bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, ıstılah. 2. Geleneksel mantıkta özne veya yüklem. 3. Cebirsel bir anlatımda + veya – işaretleri arasında bulunan parçalardan her biri. 4. Bir denklemde = işaretinin iki yanındaki anlatımlardan her biri. 5. Bir kesrin pay e paydasından her biri, had.”⁹

“Bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, ıstılah”¹⁰

Zuhal Kültürel’a göre terim; “Bilim, sanat ve meslek dallarının, mensupları arasında anlaşmayı sağlayan ve ait oldukları alanın özel kavramlarını karşılayan kelimelerdir.”¹¹

Yukarıdan beri vermeye çalıştığımız terim kavramı özetle; bilim, sanat spor ve meslek dallarıyla ilgili kavramları karşılayan kelime veya kelimelerdir. Bize göre ise terim; aynı kavram dünyasına sahip insanların kendi arasında anlaşmayı sağlamak amacıyla belirli kelimelere farklı anlamlar yükleyip kelimeleri anlamlandırdıkları söz varlıklarıdır.

Aslında yukarıdan beri verdiğimiz terim tanımlarında dikkat çekici unsurlardan biri tanımlardaki tanımlama ortaklığıdır. Tanımlar birbirinin tekrarı **Çık**inde öz’de aynı ifadeyi taşımaktadır. Ancak farklılık veya anlamamayan nokta aynı kavrama karşılık gelen adın/adlandırmanın çeşitliliğidir. Terimlerle ilgili adlandırma farklılıklarına geçmeden önce terim konusunda yapılmış sözlük çalışmalarıyla ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır.

Türk dili alanında terim sözlükleriyle alakalı yapılan çalışmalarını ikiye ayırmak doğru olacaktır. Terim çalışmalarındaki ayrım kanaatimizce Türk Dil Kurumunun kurulmasından sonra başlamaktadır. Çünkü Türk Dil Kurumu kurulana kadar yapılan terim çalışmaları bulunduğumuz medeniyet dairesi ve dili çerçevesinde gelişmiş ve adlandırmalar hep o bakış açısıyla gelişmiştir(harf-i atf, bağlaç; kâf-ı izafet, belirtili isim tamlamasının tamlayan eki, ilgi hali (-ın, -in, -un, -ün)¹². Türk Dil Kurumu kurulduktan sonra adlandırmalar ise yeni medeniyet dairesi ve çevresinde yapılmaya başlanmıştır ve terimler daha da Türkçeleşmeye başlamıştır. (bağlaç, belirtili isim tamlaması)¹³

Terimler ile ilgili sağlıklı değerlendirme yapabilmemizin yolu bu alanda yapılmış sözlük çalışmalarını incelemekten geçer. Terim sözlükleri Türk dilinin tarihi gelişimi içerisindeki aynı varlığın farklı kavramlarla birlikte adlandırılmasını gözler önüne serecektir. Zuhal Kültürel “Dilbilgisi Terimleri Sözlükleri ve Terimlerin Kullanımında Görülen Aksaklıklar” konusunu içtiği makalesinde Batı Türkçesiyle yazılmış ilk gramer kitabı olan Müyessiretü’l Ulüm’den başlayıp Ahmet Cevat Emre’nin Lisan-ı Osmânî adlı gramer kitabına kadar terim konusunu da içeren gramer kitaplarını yazmıştır. “Bergamalı Kadri’nin Müyessiretü’l Ulüm (neşri: Besim Atalay, 1946) Batı Türkçesinde yazılmış ilk gramerdir ve Osmanlıcadan Yeni Türkçeye bir geçiş tekil eder. Tanzimattan 10-12 yıl sonra sade Türkçeye doğru önemli bir adım atılmış, Mehmet Fuat ve Ahmet Cevdet Paşa’nın önce Medhal-i Kavaid-i (1851), Kavaid-i Osmaniyyesi (1875), Tertib-i Cedid’i, daha sonra Kavaid-i Türkiyye’si (1875), Süleyman Paşa’nın **Çim**-i Sarf-ı Türkî’si, Ali Nazima’nın Lisân-ı Osmanî’si (1880), Abdullah Ramiz Paşa’nın Emsile-i Türkî’si (1886),

⁹ **Türkçe Sözlük**, TDK Yay., Ankara s. 2330, 2011

¹⁰ **Örnekleriyle Türkçe Sözlük**, MEB Yay., s. 2852, 2000.

¹¹ Zuhal Kültürel, “Dilbilgisi Terimleri Sözlükleri ve Terimlerin Kullanımında Görülen Aksaklıklar”, **Turkish Studies**, Volume 4/8 Fall 2009, s. 384.

¹² Ertuğrul Bilgili, “Ahmet Cevdet Paşa’nın Kavaid-i Osmaniyye adlı Eserindeki Dilbilgisi Terimleri”, **Türk Dili**, S. 540, s. 662, Aralık 1996.

¹³ **Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, TDK. Yay., Ankara 1949.

Necip Asım'ın Osmanlı Sarfı (1894), Ahmet Cevat Emre'nin Lisan-ı Osmani'si(1912) gibi birçok gramer kitabı yazılmıştır.¹⁴

Bu eserlerdeki terimler ve farklılıkları Türk Dil Kurumunun kurulmasıyla değişmeye başlamıştır. Türk Dil Kurumu kurulduktan sonra yapılan terim çalışmaları adlandırmalar daha çok Türkçeleşmeye başlamıştır. 1932'den sonra yapılan çalışmaları Hamza Zülfikar¹⁵ ve Zuhal Kültüral yoğun bir şekilde verilmiştir. Kültüral makalesinde Türk Dil Kurumu tarafından yapılan ve yayımlanan terim kitapçıkları hakkında bilgi vermiştir. Türk Dil kurumu tarafından yayımlanan Dilbilim Terimleri Sözlüğü, İlk ve Ortaöğretim Terimleri, ayrıca Besim Atalay'ın Türkçede Kelime Yapma Yolları, Hikmet Dizdaroğlu'nun Türkçede Sözcük Yapma Yolları, Emin Özdemir'in Terim Hazırlama Kılavuzu, Vecihe Hatipoğlu'nun Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, Ahmet Topaloğlu'nun Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü ve son olarak da Zeynep Korkmaz'ın Gramer Terimleri Sözlüğü hakkında kapsamlı bilgi vermiştir.¹⁶

Yukarıda verdiğimiz çalışmalar ile birlikte terim konusu üzerine önemli sayıda çalışma yapılmış, yoğun tartışmalar ortaya konulmuştur. Özellikle 1932 yılından itibaren terim konusunun problem olarak kabul edilmesi ve buna yönelik sözlük ve makale çalışmaları bu alanda önemli bir boşluğu doldurmuştur. Tartışmalar devam etmekle birlikte terim konusunda sağlanan birlik terimlerin önemli bir bölümünün artık Türkçeleşmesi olmuştur. Bununla ilgili Musa Yağar Sağlam "Türkçedeki Terim Sorunsalı" adlı makalesinde bu yüzdeyi göze vermiştir. "Türkçedeki yabancı sözcüklerin ve terimlerin tespit edilmesi amacıyla, Türk Dil Kurumu tarafından 2005 yılında hazırlanan Türkçe Sözlük'ün onuncu ve son baskısı üzerinde çalışarak, bir ödünçleme sözcük ve terim bütüncesi hazırlandı. Türkçe Sözlük içindeki toplam madde sayısı 63818 olarak tespit edildi. Bunun 48276'sını Türkçe sözcükler, 14629'unu Türkçeye ödünçleme yoluyla girmiş yabancı sözcükler ve 913'ünü ise karma sözcükler oluşturmaktadır."¹⁷

Çalışmamızda önce ilköğretim ve ortaöğretim programlarında kullanılan ses bilgisi terimleri tespit edilmiştir. Daha sonra ise yine ilk ve ortaöğretim eğitim ve öğretim aşamalarında önemli bir yer oluşturan sınavlara hazırlık kitaplarındaki ses bilgisi terimleri tespit edilmiştir. Devamında ise yükseköğretimde kullanılan dilbilgisi kitaplarındaki ses bilgisi terimleri taranmıştır. Tespit edilen bu terimlerdeki farklılıkları ise terim farklılıkları olarak verilmiştir.

Yükseköğretime Geçmeden Önceki Terim Farklılıkları

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın "İlköğretim 1,5. sınıflar Türkçe Dersi Öğretim Programı" konulu, 69 Sayılı, 14.05.2009 tarihli "İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı Kılavuzu" ile Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Talim Terbiye Kurulu Dil ve Anlatım Dersi 9, 10, 11, ve 12. Sınıflar Öğretim Programı içeriğinde geçen ses bilgisi terimleri aşağıdaki gibidir:

1. Harf
2. Ses
3. Ünlü

¹⁴ Zuhal Kültüral, "Dilbilgisi Terimleri Sözlükleri ve Terimlerin Kullanımında Görülen Aksaklıklar", *Turkish Studies*, Volume 4/8 Fall 2009, s. 384.

¹⁵ Bu konu ile ilgili olarak Hamza Zülfikar'ın Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları adlı kitaba bakılabilir. Adı geçen eser s. 1-21 arası.

¹⁶ Zuhal Kültüral, age, s. 384-387.

¹⁷ Musa Yağar Sağlam, "Türkçedeki Terim Sorunsalı", *Türk Bilig*, 2007/14, s. 171.

4. Ünsüzler
5. Ses Uyumu
6. Ünlü Uyumları
7. Kalınlık-İncelik Uyumu.
8. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu.
9. Ünsüz Benzeşmesi
10. Yardımcı Ünsüz
11. Sert Ünsüz
12. Yumuşak Ünsüz
13. Süreklilik
14. Süreksizlik
15. Ünlü Türemesi
16. Ünlü Daralması
17. Ünsüz Yumuşaması
18. Ünlü Düşmesi

Türk Milli Eğitim sisteminin sınav aşamalarından olan Seviye Belirleme Sınavı(SBS), Yükseköğretime Geçiş Sınavı(YGS) ve Lisans Yerleştirme Sınavları(LYS)'na hazırlık kitaplarında geçen ses bilgisi terimleri ise şöyledir: Taranan Kitaplar: Final Yayınları(SBS, YGS, LYS), Güvender Yayınları(SBS, YGS, LYS), Uğur Yayınları(SBS, YGS, LYS), Sınav Yayınları(SBS, YGS, LYS), Eksen Yayınları (SBS, YGS, LYS).

1. Ses
2. Harf
3. Alfabe
4. Ünlü
5. Sesli
6. Ünsüz
7. Sessiz
8. Çıkış yeri dilin durumuna göre ünlüler
9. -Kalın ünlüler
10. -İnce ünlüler
11. Dudakların durumuna göre
12. -Düz ünlüler
13. -Yuvarlak ünlüler
14. Ağzın açıklığına göre
15. -Geniş ünlüler
16. -Dar ünlüler
17. Büyük Ünlü Uyumu
18. Küçük Ünlü Uyumu
19. Kalınlık İncelik Uyumu
20. Sert Ünsüz
21. Yumuşak Ünsüz
22. Süreksiz Ünsüz
23. Sürekli Ünsüz
24. Sert Ünsüzlerin Yumuşaması
25. Ünsüz Yumuşaması
26. Ünsüz Değişimi
27. Ünsüz Sertleşmesi
28. Ünlü Daralması

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

29. Ünlü Darlağması
30. Ünlü Ağıması
31. Kaynağma
32. Kaynağıma Ünsüzü
33. Kaynağıma Harfleri
34. Koruyucu Ünsüz
35. Kaynağıma Sesleri
36. Kaynağıma Ünsüzleri
37. Ünlü Düşmesi
38. Hece Yitimi
39. Hece Düşmesi
40. Ünlü Değişimi
41. Ünlü Türemesi
42. Ünsüz Düşmesi
43. Dudak Ünsüzlerinin Benzeşmesi
44. Ulama
45. Hece artması
46. Hece Azalması
47. Ses Düşmesi
48. Ünlü Düşmesi
49. Hece Düşmesi
50. Ses Türemesi
51. m-n değişimi
52. Ünsüz uyumu
53. Ünsüz Benzeşmesi
54. n-b Çatışması
55. Boğumlama
56. Ses Aktarması
57. Göçüme
58. Ünsüz Türemesi
59. Çizileme

Talim ve Terbiye Kurulunun yayımlamış olduğu ilköğretim Türkçe dersi ve ortaöğretim Dil ve Anlatım dersi kılavuzu ile yukarıda verdiğimiz liselere ve üniversitelere hazırlık kitaplarında görülen birtakım terim farklılıkları aşağıdaki gibidir:

İlk ve ortaöğretim	Sınavlara hazırlık (SBS, YGS, LYS)
Ünlü	Ünlü/ Sesli
Ünsüz	Ünsüz/ Sessiz
Kalınlık-Gıcılık Uyumu	Büyük Ünlü Uyumu/ Kalınlık-Gıcılık Uyumu
Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu	Küçük Ünlü uyumu/ Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Ünlü Daralması	Ünlü Daralması/ Ünlü DarlaÇması
Ünlü DüÇnesi	Ünlü düÇnesi/ Hece DüÇnesi/ Hece Yitimi
Ünsüz YumuÇması	Ünsüz YumuÇması/ Sert Ünsüzlerin yumuÇması
Süreklilik	Sürekli Ünsüz
Süreksizlik	Süreksiz Ünsüz

Yukarıda verdiğimiz ilk ve ortaöğretimdeki terim farklılığı “yardımcı ses” olarak kabul ettiğimiz terimde daha yoğun ve farklı bir Çkilde ortaya çıkmaktadır.

İlk ve Orta öğretim	Sınavlara Hazırlık
Yardımcı Ses	KaynaÇırma Ünsüzü
	KaynaÇırma Harfleri
	Koruyucu Ünsüz
	KaynaÇırma Sesleri
	KaynaÇırma Ünsüzleri

Aslında hem kılavuz kitaplarında hem de sınavlara hazırlık kitaplarında var olan terimler farklılık olarak karÇımıza çıkmamaktadır. Ortak kullanılanlar da mevcuttur: YumuÇık ünsüz, sert ünsüz, ünlü türemesi, ünsüz türemesi, ulama, ünsüz düÇmesi...

Çık ve ortaöğretim program kılavuzunda 18 adet ses bilgisi terimi, sınavlara hazırlık kitaplarındaysa 59 ses bilgisi terimi bulunmaktadır. Aynı öğretim programına ait kılavuz ile bu programlara ait sınavlara hazırlık kitaplarındaki fark bize durumun ne kadar vahim olduğunu ortaya koymaktadır. Çık ve orta öğretim programları kılavuz kitaplarında olmayanlar ancak sınavlara hazırlık kitaplarında bulunanların bir kısmı aÇğıdaki gibidir: n-b çatıÇması, ses aktarması, göçüÇme, ikizleÇme, m-n deÇiÇmi, ünlü aÇınması, boğumlama, hece yitimi...

Talim ve Terbiye kurulu tarafından hazırlanan Çıköğretim Türkçe dersi öğretim programı 1.-5. sınıflar kılavuzu, Çıköğretim Türkçe dersi (6, 7, 8. sınıflar) öğretim programı ile ortaöğretim dil ve anlatım dersi 9, 10, 11 ve 12. sınıflar öğretim programında var olan bu terim adlandırma farklılığı artarak daha büyük oranda yükseköğretim programlarında görölmektedir. Ses bilgisi alanındaki terim sayısının fazlalaÇmasının yanında -ki bu oldukça önemlidir- bir diğerk problem ise terim içeriklerinin büyük oranda deÇiÇmesidir. Bununla ilgili en çarpıcı örnek “Yardımcı Ünlü/ Ünsüz”dür. Bu duruma benzer bir değerlendirmeyi çarpıcı bir Çkilde Ahmet Buran Anadolu Ağızlarında Çim Çekim Hâl Ekleri adlı kitabında yapmıÇtır. “Gramer kitapları bu konudaki ilk müracaat kaynaklarımız oldu. Ancak daha ilk anda kendimizi bir çıkmazın bir belirsizliğin içerisinde bulduk. Bazı eserlerde hal eklerinin sayısı beÇiken, bazısında altı, bazısında dokuz,

bazısında da on dört olarak yer almaktaydı. Yine bazı eserlerde çekim teriminin içine çokluk, iyelik ve soru ekleri de alınırken bazısında sadece hal ekleri isim çekim ekleri olarak alınmaktaydı.”¹⁸

Çık ve ortaöğretim kitaplarındaki “KaynaÇırma Harfleri/ Koruyucu Ünsüzler: Türkçe kurallara göre bir sözcükte iki ünlü yan yana gelmez. Araya kaynaÇırma harfi girer. Türkçede dört tane kaynaÇırma harfi vardır. –y, –Ç, –s, –n(y(a)Ç(s(ı)n))” Çeklinde tanımlanmaktadır

Çık ve ortaöğretimde yukarıdaki Çekillerde karÇılanan durum yükseköğretimde terimsel farklılık ve içerik olarak büyük oranda değıÇmektedir. Çık ve ortaöğretimde sadece kaynaÇırma ünsüzü terimi(–y, –Ç, –s, –n) varken; yükseköğretimde ise sadece –y sesi yardımcı ünsüz olarak kullanılmaktadır. Ayrıca yardımcı ünsüzün yanında yardımcı ünlü terimi de kullanılmaya başlanmaktadır.

Kökleri eklere, ekleri de baÇla eklere bağlayan seslerdir.

Yardımcı Ünlüler:-I/ -U

Yardımcı Ünsüz:-y sesi

Çerik olarak oldukça değıÇen bu terime paralel olarak adlandırması da farklı Çekillerde yapılmaktadır. KaynaÇırma Harfi-Koruyucu Ünsüz-Koruma Ünsüzü-Yardımcı Ses-Koruma SesteÇiKaynaÇırma Sesi.

Yükseköğretimde Kullanılan Terim Farklılıkları

Kavramları karÇılamada aslolan kelimeye karÇılık gelen adlandırmanın tekliğıdir. Ancak terimlerde bu durum çok farklı Çekilde hayat bulmuÇtır. Diğerkelime ve kelime gruplarında aynı kelimenin farklı dillerdeki karÇılıkları zamanla bir problem oluÇturmayabilir hatta dil için bir zenginlik kaynağı sayılabilir. Ancak terimlerde durum bundan biraz farklı geliÇmektedir. Bir terim için birden çok karÇılığın bulunması o teriminin düÇünce dünyamızda yer almasını güçleÇirecek, öğrenilmesini zorlaÇıracaktır.

Erdoğan Boz “Ünsüz DüÇüne ve Kaybolmalarında Terim ve Tasnif Sorunu” adlı makalesinde durumu Çöye özetlemiÇtir: “Dilciler arasında bir terim birliğı olmamasına bağılı olarak bir terim ve tasnif karmaÇası ile karÇılaÇyoruz. Çık bakıÇta benzer gibi görünen olaylar için aynı terim kullanılırken kimi zamanda birbirinin benzeri olan aynı olaylar için farklı terimlerin kullanıldığını görüyoruz.”¹⁹

ÇalıÇmamızın ilköğretim ve ortaöğretim terim farklılıklarından sonraki bölümüyse yükseköğretimdeki terim adlandırma ve kullanım farklılıklarıdır. Bunun için dilbilgisi terimleri sözlükleri ve dilbilgisi kitaplarından seçtiklerimiz ile ses bilgisi alanındaki terim farklılıklarını vermeye çalıştık. Bu çalışmamız ile 167 adet ses bilgisi alanında kullanılan farklı terim tespit ettik. Tarama yaptığımız eserlerde önceliğimiz terim sözlükleri olmasıydı ancak bunların yanına birkaç tane de dilbilgisi kitapları da dahil etmeyi uygun bulduk. Bu eserlerde tespit ettiğimiz ses bilgisi farklı terimlerin sayısı 167 adettir. Çıcelenen eser sayısını artırmakla bu farklı terim sayısının artacağı bir gerçektir. Sıralı bir Çekilde verdiğimiz terimleri incelerken göz önünde bulundurulması gereken esas Çıdır: Numaradan sonra gelen terim ses bilgisi adlandırması ve ondan sonra gelen yazar ismi ise o terimi teklif eden, kullanandır. Aynı terimi kullanan yazarlar art arda verilmiÇtir. Yine yazarlardan sonra gelen terimler ise taradığımız eserlerdeki yazarların yaptığı farklı adlandırmalardır.

¹⁸ Ahmet Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim Hâl Ekleri*, TDK Yay., s. 4, Ankara 1996.

¹⁹ Erdoğan Boz, “Ünsüz DüÇüne ve Kaybolmalarında Terim ve Tasnif Sorunu”, *Türk Dili*, S. 600, s. 856.

Bunlar aşağıdaki gibidir:

1. Ağız sesi/ Z. Korkmaz-Ağız ünlüsü
2. Ağızslı/ Y. Çotuksöken/ B. Vardar-Ağız Ünsüzü
3. Ağızsıllağına/ Z. Korkmaz
4. Ağız Ünlüsü/ Z. Korkmaz/ Y. Çotuksöken/ M. Ergin-Ağız Sesi
5. Ağız Ünsüzü/ Z. Korkmaz/ Y. Çotuksöken-Ağızslı
6. Akıcı Ünsüz/ B. Vardar/ Y. Çotuksöken/ Z. Korkmaz
7. Akıcıllağına/ Z. Korkmaz
8. Art Ünlü/ Y. Çotuksöken/ B. Vardar/ M. Ergin
9. Art Avurt Ünsüzü/ V. Hatipoğlu/ Z. Korkmaz/ T. Banguoğlu
10. Art Damaksıl/ B. Vardar
11. Art Damak Ünsüzü/ Z. Korkmaz/ M. Ergin
12. Avurt ünsüzü/ V. Hatipoğlu/ Z. Korkmaz
13. Benzeğıne/ Z. Korkmaz/ V. Hatipoğlu/ Y. Çotuksöken/ M. Ergin/ T. Banguoğlu
14. Benzeğmezlik/ Z. Korkmaz/ V. Hatipoğlu
15. Birleğk Ses/ V. Hatipoğlu/ Z. Korkmaz/ T. Banguoğlu
16. Boğumlanma/ V. Hatipoğlu/ T. Banguoğlu/ Z. Korkmaz-Eklemlenme-Eklemlenme
17. Boğumlanma Bölgesi/ V. Hatipoğlu/ Z. Korkmaz
18. Boğumlanma Noktası/ V. Hatipoğlu/ Z. Korkmaz-Eklemlenme Noktası
19. Boğumlanma Tarzı/ Z. Korkmaz-Eklemlenme Biçimi
20. Büyük Ünlü Uyumu/ Z. Korkmaz/ Y. Çotuksöken/ B. Vardar/ V. Hatipoğlu
21. Büzülme/ T. Banguoğlu-Kaynağına-Hece Yutulması-Hece Düğmesi-Seslem Yitimi
22. Çift Dudaksıl/ B. Vardar/ T. Banguoğlu-Çift Dudak Ünsüzü
23. Çift Dudak Ünsüzü/ Y. Çotuksöken/ Z. Korkmaz
24. Damak Diğ Konsonantı/ M. Ergin-Damaklağk Diğiller-Diğ Damak Ünsüzü-Diğ Yuvasıl/ Damaksıl-Damak Diğ Ünsüzü
25. Damaklağk Diğiller/ M. Kaya bilgegil- Damak Diğ Konsonantı-Diğ Yuvasıl/ Damaksıl-Damaklağk Diğiller
26. Damaksı Sesteğ T. Banguoğlu-Damak Ünsüzü
27. Damak Ünsüzü/ Z. Korkmaz/ A. Topaloğlu-Damaksı Sesteğ
28. Daralma/ Z. Korkmaz/ Y. Çotuksöken/ A. Topaloğlu
29. Dar Sesli/ T. Banguoğlu/ T.N. Gencan-Dar Ünlü-Dar Vokal
30. Dar Ünlü/ Y. Çotuksöken/ V. Hatipoğlu/ Z. Korkmaz/ A. Topaloğlu-Dar Sesli-Dar Vokal
31. Değimli Ünsüzler/ A. Topaloğlu/ V. Hatipoğlu/ Z. Korkmaz
32. Diftong/ M. Ergin-Kayan Ünlü-ğkili Ünlü
33. Diğ Damak Ünsüzü/ V. Hatipoğlu/ Y. Çotuksöken/ Z. Korkmaz/ T. Banguoğlu-diğ Yuvasıl/ damaksıl-Damaklağk Diğiller-Damak Diğ Konsonantı-Damak Diğ Ünsüzü
34. Diğ Yuvasıl-Damaksıl Ünsüzü/ B. Vardar-Diğ Damak Ünsüzü-Damaklağk diğiller-Damak Diğ Konsonantı-Damak Diğ Ünsüzü
35. Diğ Dudaksıl/ T. Banguoğlu-Diğ Dudak Ünsüzü-Diğ Dudak Konsonantı-Diğşil Dudaksıl
36. Diğ Dudak Konsonantı/ M. Ergin-Diğ Dudaksıl-Diğ Dudak Ünsüzü-Diğşil Dudaksıl
37. Diğ Dudak Ünsüzü/ R. Toparlı/ A. Topaloğlu/ V. Hatipoğlu/ Y. Çotuksöken/ Z. Korkmaz-Diğ dudaksıl-Diğ Dudak konsonantı-Diğşil Dudaksıl
38. Diğ Et Ünsüzü / Z. Korkmaz/ V. Hatipoğlu
39. Diğ Konsonantı/ M. Ergin-Diğ ünsüzü-Diğşil Sesdeğ Diğşil
40. Diğşil/ B. Vardar-Diğ Konsonantı-Diğ Ünsüzü-Diğşil Sesdeğ
41. Diğşil Dudaksıl/ B. Vardar-Diğ Dudaksıl-Diğ Dudak Konsonantı-Diğ Dudak Ünsüzü

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

42. Diğış Sesdeğ T. Banguoğlu-Diğış-Diğ Konsonantı-Diğ Ünsüzü
43. Diğ Ünsüzü/ Y.Çotuksöken-Diğış sesdeğDiğış
44. Dudak Benzeğmesi/ Z. Korkmaz/ V. Hatipoğlu/ T. Banguoğlu-Küçük Ünlü Uyumu-Küçük Ses Uyumu
45. Dudaksıllağma/ Y. Çotuksöken/ B. Vardar/ V. Hatipoğlu/ Z. Korkmaz-Yuvarlaklağma
46. Dudak Konsonantı/ M. Ergin-Dudaksı Sesdeğ-Dudak Sessizi-Dudaksıl-Dudak Ünsüzü
47. Dudak Sessizi/ T.N. Gencan-Dudaksı SesdeğDudak Konsonantı-Dudaksıl-Dudak Ünsüzü
48. Dudaksı Sesdeğ T. Banguoğlu
49. Dudaksıl/ B. Vardar
50. Dudak Ünsüzü/ A. Toplaoğlu/ V. Hatipoğlu/ Y. Çotuksöken/ Z. Korkmaz
51. Düzleğme/ A. Topaloğlu/ B. Vardar/ Y. Çotuksöken/ V. Hatipoğlu
52. Düz Sesli/ A. Topaloğlu/ T. N. Gencan
53. Düz Ünlü/ Z. Korkmaz-Düz Vokal-Düz Sesli
54. Düz Vokal/ M. Ergin/ B. Vardar-Düz Sesli-Düz Ünlü
55. Fonetik/ M. Ergin-Ses Bilgisi
56. GeniğSesli/ T. Banguoğlu-Alçak Ünlü-Geniğ ÜnlüGeniğVokal
57. Geniğ Ünlü/ Z. Korkmaz/ A. Topaloğlu/ V. Hatipoğlu-Alçak Ünlü-Geniğ sesli-GeniğVokal
58. GeniğVokal/ M. Ergin-Alçak Ünlü-Geniğ Sesli-Geniğ Ünlü
59. Genizsileğme/ M. Ergin/ V. Hatipoğlu/ Y. Çotuksöken/ A. Topaloğlu/ Z. Korkmaz/ B. Vardar
60. Geniz Ünlüsü/ V. Hatipoğlu/ Z. Korkmaz
61. Geniz Ünsüzü/ Z. Korkmaz/ V. Hatipoğlu/ A. Topaloğlu/ Y. Çotuksöken-Genizsi Sesdeğ
62. Genizsi Sesdeğer/ T. Banguoğlu-Geniz Ünsüzü
63. Gerileyici Benzeğme/ V. Hatipoğlu/ Z. Korkmaz/ A. Topaloğlu/ Y. Çotuksöken/ T. Banguoğlu
64. Gırtlaklılar/ M. Kaya Bilgegil-Gırtlaksı SesdeğGırtlaksıl-Gırtlak Ünsüzü
65. Gırtlaksıl/ B. Vardar-Gırtlak Ünsüzü-Gırtlaksı sesdeğGırtlaklılar
66. Gırtlaksı Sesdeğ/T. Banguoğlu-Gırtlak Ünsüzü-Gırtlaksıl
67. Gırtlak Ünsüzü/ V. Hatipoğlu/ Z. Korkmaz-Gırtlaksıl-Gırtlaksı SesdeğGırtlaklılar
68. Göçme/ B. Vardar/ Z. Korkmaz/ A. Toplaoğlu/ V. Hatipoğlu-Yer Değİrtme
69. Hece Düğmesi/ A. Topaloğlu/ M.Ergin-Hece Yutulması-Seslem Yitimi-Büzülme-Kaynağma
70. Hece Kaynağması/ Z. Korkmaz
71. Hece Yutulması/ Z. Korkmaz/ V. Hatipoğlu-Hece Düğmesi-Büzülme-Seslem Yitimi
72. Hığırtlı Ünsüz/ Z. Korkmaz/ B. Vardar-İslıklı Ünsüz-Iğıklı Ünsüz-Sızıcı Ünsüz
73. İslıklı Ünsüz/ Hığırtlı Ünsüz/ Iğıklı Ünsüz/ Sızıcı Ünsüz-A. Topaloğlu
74. Iğıklı Ünsüz/ V. Hatipoğlu-Hığırtlı Ünsüz-İslıklı Ünsüz-Sızıcı Ünsüz
75. Ğ Ses/ V. Hatipoğlu/ Y. Çotuksöken/ B. Vardar/ A. Topaloğlu/ Z. Korkmaz
76. Ğ Ses Düğmesi/ Z. Korkmaz/ A. Topaloğlu/ B. Vardar/ Y. Çotuksöken-Orta Hece Düğmesi
77. Ğili Ünlü/ A.Topaloğlu/ Y. Çotuksöken/ B. Vardar-Diftong-Kayan Ünlü
78. Ğizleğme/ Z. Korkmaz

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

79. Çerleyici Benzeşme/ Y. Çotuksöken/ V. Hatipoğlu/ A. Topaloğlu/ T. Banguoğlu/ Z. Korkmaz/ M. Ergin
80. Çice Sesli/ T. Banguoğlu-Çice Vokal-Çice Sesli
81. Çice Ünlü/ Y. Çotuksöken/ V. Hatipoğlu/ Z. Korkmaz/ B. Vardar-Çice Vokal-Çice Sesli
82. Çice Vokal/ M. Ergin-Çice Sesli-Çice Ünlü
83. Kakofoni/ M. Ergin-Ses Uyumsuzluğu
84. Kalın Sesli/ T. Banguoğlu-Kalın Ünlü-Kalın Vokal
85. Kalın Ünlü/ Y. Çotuksöken/ A. Topaloğlu/ Z. Korkmaz/ V. Hatipoğlu/ B. Vardar-Kalın Sesli-Kalın Vokal
86. Kalın Vokal/ M. Ergin-Kalın Sesli-Kalın Ünlü
87. Kapantılı/ B. Vardar-Patlamalı
88. Kaynaçma/ Z. Korkmaz/ Y. Çotuksöken/ A. Topaloğlu/ B. Vardar-Büzülme-Hece Yutulması-Hece Düğmesi-Seslem yitimi
89. Kaynaçırma/ V. Hatipoğlu
90. Kaynaçırma Harfi/ M. Kaya Bilgegil/ T. N. Gencan-Koruyucu Ünsüz-Koruma Ünsüzü-Yardımcı Ses-Koruma Sesteğ-Kaynaçırma Sesi
91. Kısa sesli/ T. Banguoğlu-Kısa Vokal-Kısa Ünlü
92. Kısa Ünlü/ V. Hatipoğlu/ Z. Korkmaz/ A. Topaloğlu-Kısa Vokal-Kısa Sesli
93. Kısa Vokal/ M. Ergin-Kısa Sesli-Kısa Ünlü
94. Konsonant/ M. Ergin-Ünsüz
95. Konsonant Çizileşmesi/ M. Ergin-Ünsüz Çizileşmesi-Ses Çizileşmesi-Çizileşme
96. Koruma Sesteğ/ T. Banguoğlu-Kaynaçırma-Koruma Ünsüzü-Yardımcı Ses-Koruyucu Ünsüz
97. Koruma Ünsüzü/ V. Hatipoğlu-Kaynaçırma-Koruma Sesteğ-Yardımcı Ses-Koruyucu Ünsüz
98. Koruyucu Ünsüz/ Z. Korkmaz-Kaynaçırma-Koruma Sesteğ-Yardımcı Ses-Koruma Ünsüzü
99. Küçük Ses Uyumu/ T.N. Gencan-Dudak Uyumu-Küçük Ünlü Uyumu
100. Küçük Ünlü Uyumu/ Z. Korkmaz/ A. Topaloğlu/ B. Vardar-Dudak uyumu-Küçük Ses Uyumu
101. Ortada Ünlü Türemesi/ Z. Korkmaz
102. Orta Hece Düğmesi/ T. Banguoğlu/ Z. Korkmaz-Ç Ses Düğmesi
103. Ön Avurtsu Sesdeğ T. Banguoğlu-Ön Avurt Ünsüzü
104. Ön Avurt Ünsüzü/ V. Hatipoğlu/ A. Topaloğlu/ Z. Korkmaz-Ön Avurtsu Sesdeğ
105. Ön Damaksıl/ B. Vardar-Ön Damak Ünsüzü-Ön Damak Konsonantı-Ön Damaksı Sesdeğ
106. Ön Damaksı Sesdeğ/T. Banguoğlu-Ön Damaksıl-Ön Damak Ünsüzü-Ön Damak Konsonantı
107. Ön Damak Ünsüzü/ V. Hatipoğlu/ A. Topaloğlu/ Z. Korkmaz-Ön Damaksıl-Ön Damak Konsonantı-Ön Damaksı Sesdeğ
108. Ön Damak Konsonantı/ M. Ergin-Ön Damak Ünsüzü-Ön Damaksıl-Ön Damaksı Sesdeğ
109. Ön Ses/ T. Banguoğlu/ Y. Çotuksöken/ A. Topaloğlu/ V. Hatipoğlu
110. Ön Ses Düğmesi/ V. Hatipoğlu/ A. Topaloğlu/ Y. Çotuksöken/ B. Vardar/ Z. Korkmaz
111. Ön Ses Türemesi/ Y. Çotuksöken/ T. Banguoğlu/ Z. Korkmaz-Ön Türeme
112. Ön Türeme/ V. Hatipoğlu/ B. Vardar/ A. Topaloğlu-Ön Ses Türemesi
113. Ötümlüleşme/ A. Topaloğlu-Tonlulaçma

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

114. Ötümlü Ünsüz/ A. Topaloğlu/ Y. Çotuksöken-Tonlu Ünsüz
115. Ötümsüz Ünsüz/ Y. Çotuksöken/ A. Topaloğlu-Tonsuz Ünsüz
116. Patlamalı/ B. Vardar-Kapantılı
117. Patlamalı SesdeĞ T. Banguoğlu
118. Patlayıcı Ünsüz/ Z. Korkmaz/ V. Hatipoğlu-Kapantılı Ünsüz
119. Pekiştirme Ünlüsü/ Z. Korkmaz/ Y. Çotuksöken/ V. Hatipoğlu
120. Peltek DiĞÜnsüzü/ Z. Korkmaz/ Y. Çotuksöken/ V. Hatipoğlu
121. Ses Bilgisi/ Y. Çotuksöken/ A. Topaloğlu/ T. Banguoğlu-Fonetik
122. Ses Bilim/ Z. Korkmaz/ A. Topaloğlu/ V. Hatipoğlu
123. Ses Değişmesi/ B. Vardar/ V. Hatipoğlu/ A. Topaloğlu/ Z. Korkmaz
124. SesdeĞ Uyumu Kanunu/ T. Banguoğlu-Ünsüz Uyumu
125. Ses Düğmesi/ B. Vardar/ V. Hatipoğlu/ A. Topaloğlu/ Y. Çotuksöken-Seslem Yitimi
126. Ses Ökilemesi/ V. Hatipoğlu-ÖkizleĞme-Ünsüz ÖkizleĞmesi
127. Ses Türemesi/ M. Ergin/ V. Hatipoğlu/ A. Topaloğlu/ B. Vardar/ T. Banguoğlu
128. Ses Uyumsuzluğu/ Z. Korkmaz-Kakafoni
129. Sızıcı Ünsüz/ Z. Korkmaz/ V. Hatipoğlu-Sızmalı SesdeĞSürekli Ünsüz-Sürekli Konsonant-Sürekli Sessiz Harf
130. Sızmalı SesdeĞ/T. Banguoğlu-Sızıcı Ünsüz-Sürekli Ünsüz-Sürekli Konsonant-Sürekli Sessiz Harf
131. Son Ses/ B. Vardar/ V. Hatipoğlu/ T. Banguoğlu/ Z. Korkmaz
132. Son Ses Düğmesi/ B. Vardar/ V. Hatipoğlu/ Z. Korkmaz
133. Son Ses Türemesi/ Y.Çotuksöken-Son Türeme
134. Son Türeme/ A. Topaloğlu/ B. Vardar/ Z. Korkmaz-Son Ses Türemesi
135. Sürekli konsonant/ M. Ergin-Sürekli Sessiz Harf-Sürekli Ünsüz-Sürekli SesdeĞ
136. Sürekli Ünsüz/ A. Topaloğlu/ V. Hatipoğlu/ Y. Çotuksöken-Sürekli Konsonant-Sürekli sessiz Harf-Sürekli SesdeĞ
137. Sürekli SesdeĞ/T. Banguoğlu-Sürekli Sessiz Harf-Sürekli Konsonant-Sürekli Ünsüz
138. Süreksiz Konsonant/ M.Ergin-Patlayıcı Konsonant-Süreksiz sesdeĞSüreksiz Sessiz Harf-Süreksiz Ünsüz
139. Süreksiz sesdeĞ T. Banguoğlu-Patlayıcı Konsonant-Süreksiz Konsonant-Süreksiz Sessiz Harf-Süreksiz Ünsüz
140. Süreksiz sessiz Harf/ M. K. Bilgegil/ T.N. Gencan- Patlayıcı Konsonant-Süreksiz Konsonant-Süreksiz SesdeĞSüreksiz Ünsüz
141. Süreksiz Ünsüz/ A. Topaloğlu/ V. Hatipoğlu/ Y. Çotuksöken-Süreksiz Konsonant-Patlayıcı Konsonant-Süreksiz Sessiz Harf-Süreksiz SesdeĞTonsuz Ünsüz-Kapantılı Ünsüz-Patlamalı Ünsüz
142. Titreğ Ünsüz/ A. Topaloğlu/ Y. Çotuksöken/ M.Ergin/ Z. Korkmaz
143. TonlulaĞma/ Z. Korkmaz-ÖtümlüleĞme
144. Tonlu Ünsüz/ Z. Korkmaz-Ötümlü Ünsüz
145. Uzak BenzeĞme/ A. Topaloğlu/ Y. Çotuksöken/ V. Hatipoğlu/ Z. Korkmaz/ M.Ergin
146. Uzak BenzeĞmezlik/ Z. Korkmaz/ V. Hatipoğlu
147. Uzak GöçüĞme/ V. Hatipoğlu/ Y. Çotuksöken/ Z. Korkmaz
148. Uzun Ünlü/ V. Hatipoğlu/ Z. Korkmaz-Uzun vokal
149. Uzun Vokal/ M. Ergin-Uzun Ünlü
150. Ünlü/ V. Hatipoğlu/ B. Vardar/ Z. Korkmaz/ A.Topaloğlu-Sesli-Vokal

Turkish Studies

151. Ünlü BoÇuğu/ A. Topaloğlu/ B. Vardar/ V. Hatipoğlu
152. Ünlü ÇatıÇnası/ A. Topaloğlu/ V. Hatipoğlu/ Z. Korkmaz
153. Ünlü Uyumu/ A. Topaloğlu/ Y. Çotuksöken-Sesli Uyumu Kanunu
154. Ünsüz/ Z. Korkmaz/ A. Topaloğlu/ V. Hatipoğlu-Konsonant
155. Ünsüz ÇkizleÇmesi/ A. Topaloğlu/ Z. Korkmaz-Ses Çkilemesi-Konsonant ÇkizleÇmesi-ÇkizleÇme
156. Ünsüz Uyumu/ Z. Korkmaz/ A. Topaloğlu/ V. Hatipoğlu/ B. Vardar-SesdeÇ Uyumu
157. Vokal/ M. Ergin-Ünlü
158. Yakın BenzeÇme/ A. Topaloğlu/ Z. Korkmaz/ V. Hatipoğlu/ Y. Çotuksöken
159. Yakın BenzeÇmezlik/ A. Topaloğlu/ V. Hatipoğlu-AyrımılaÇma
160. Yardımcı Ses/ A. Topaloğlu/ M. Ergin-KaynaÇırma-KorumaSes-Koruma SesdeÇ
161. Yarım Sesli/ T. Banguoğlu-Yarı Ünlü
162. Yarı Ünlü/ Z. Korkmaz/ V. Hatipoğlu/ B. Vardar-Yarım Sesli
163. Yer DeğiÇirme/ M.Ergin-Göçme
164. YuvarlaklaÇma/ A. Topaloğlu/ V. Hatipoğlu/ B. Vardar/ Y. Çotuksöken-DudaksıllaÇma
165. Yuvarlak Sesli/ T. Banguoğlu-Yuvarlak Sesli-Yuvarlak Vokal
166. Yuvarlak Ünlü/ Y. Çotuksöken/ B. Vardar/ Z. Korkmaz-Yuvarlak Sesli-Yuvarlak Vokal
167. Yuvarlak Vokal/ M. Ergin-Yuvarlak Ünlü-Yuvarlak Sesli

Taradığımız eserlerde tespit ettiğimiz farklı kullanımlar ile ilgili sayısal değerler durumu ortaya koymaya fayda sağlayacaktır. Bir kavrama karÇlık gelen 47 tane tek terimli kullanım, 41 tane iki terimli kullanım, 25 tane üç terimli kullanım, 26 tane dört terimli kullanım, 28 tane ise beÇ ve beÇen fazla terimli kullanımlar tespit edilmiştir.

Yukarıda 167 adet verdiğimiz farklı ses bilgisi ile ilgili durumu özetlemek açısından farklı üç gramer kitabında ünlülerin sınıflandırılmasını vermeye çalışacağız:

Muharrem Ergin: Türk Dilbilgisi'ne göre

Teşekkül Noktalarına göre Ünlüler

Art vokaller-kalın vokal

Ön vokaller-ince vokal

Açıklık-Kapalılık Derecelerine göre Ünlüler

GeniÇ vokal

Dar vokal

Teşekkül Sırasında Dudakların Aldığı Duruma göre Ünlüler

Düz vokal

Yuvarlak vokal

Uzunluk ve Kısallıklarına göre Ünlüler

Uzun vokal

Kısa vokal

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Süer Eker: Çağdaş Türk Dili’ne göre

Oluşum Noktalarına Göre Ünlüler

Art Ünlü

Ön Ünlü

Açıklık Kapalılık Derecelerine Göre Ünlüler

Dar Ünlü

GeniÇ Ünlü

Dudakların Durumuna Göre Ünlüler

Düz Ünlü

Yuvarlak Ünlü

Süreye Göre Ünlüler

Uzun Ünlü

Kısa Ünlü

Ses ve Şekil Bilgisi: Hanifi Vural, Tuncay Böler

Dilin Konumuna göre Ünlüler

Art(kalın) Ünlü

Ön(ince) Ünlü

Dudakların Durumuna göre Ünlüler

Düz Ünlü

Yuvarlak Ünlü

Ağzın Açıklık Derecesine göre Ünlüler

GeniÇ Ünlü/ Açık Ünlü

Dar Ünlü/ Kapalı Ünlü

Yukarıda farklı yazarlara göre ünlülerin tasnifinin tablolaştırılması ise şu şekildedir:

Muharrem ERGİN	Hanifi VURAL/ Tuncay BÖLER	Süer EKER
Teşekkül Noktalarına göre Ünlüler	Dilin Konumuna göre Ünlüler	Oluşum Noktalarına Göre Ünlüler
Art Ünlü-Kalın V / Ön Ünlü-İnce V.	Art-Kalın Ünlü/ Ön-İnce Ünlü	Art Ünlü/ Ön Ünlü
Açıklık-Kapalılık Derecelerine göre Ünlüler	Ağzın Açıklık Derecesine göre Ünlüler	Açıklık Kapalılık Derecelerine Göre

Geni᠖Vokal/ Dar Vokal	Geni᠖ Ünlü-Açık Ünlü/ Dar Ünlü/ Kapalı Ünlü	Dar Ünlü/ Geni᠖ Ünlü
Teşekkül Sırasında Dudakların Aldığı Duruma göre Ünlüler	Dudakların Durumuna göre Ünlüler	Dudakların Durumuna Göre Ünlüler
Düz Vokal/ Yuvarlak Vokal	Düz Ünlü/ Yuvarlak Ünlü	Düz Ünlü/ Yuvarlak Ünlü
Uzunluk ve Kısallıklarına göre Ünlüler	---	Süreyle Göre Ünlüler
Uzun Vokal/ Kısa Vokal		Uzun Ünlü/ Kısa Ünlü

᠖imdi son olarak da ilköğretim ve ortaöğretimde kullanılanlara yükseköğretimde kar᠖ık gelen bazı ses bilgisi terim farklılıklarını tablo ᠖eklinde verelim.

İlk ve ortaöğretimde kullanılanlar	Yükseköğretimde kullanılanlar
Ünlü	Ünlü/ Sesli/ Vokal
Ünsüz	Ünsüz/ Sessiz/ Konsonant
Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu	Dudak benze᠖mesi/ Küçük ünlü uyumu/ Küçük ses uyumu
Yardımcı ünsüz	Kayna᠖ırma harfi/ Koruyucu ünsüz/ Koruma ünsüzü/ Yardımcı ses/ Koruma seste᠖/ Kayna᠖ır ma sesi
Sürekli ünsüz	Sızıcı ünsüz/ Sızmalı sesde᠖ Sürekli ünsüz/ Sürekli konsonant/ Sürekli sessiz harf

Sonuç ve Öneriler

“Ülkemizde bilimsel yayınlar, okul kitapları veya sınav soruları esas alınarak bir ara᠖ırma yapılırsa, terimdeki karga᠖anın, bir kavramın birden çok adı oldu᠖u ve meselenin gerçek boyutları daha net görülebilir.”²⁰ sözünden hareketle hazırlamı᠖ oldu᠖umuz makalemizde ula᠖tığımız sonuçlar a᠖ağıdaki gibidir:

1. Terim farklılıklarının çokluğu dilbilgisi kurallarının anlatılması/ anlaşılması önündeki en büyük engeldir. Dolayısıyla farklılıklar ortadan kalkınca Türk gramerinin anlatılabilirliği/ an- la᠖ılabilirliği kolayla᠖acaktır.

²⁰ Hamza Zülfi᠖ar , **Terim Sözlükleri ve ᠇alışmaları ile İlgili Bibliyografya**, TDK Yay., s. 3, Ankara 2006.

2. Aynı kavram farklı kitaplarda yepyeni adlandırmalar ile karşılanmakta hatta aynı bölüm içerisinde kullanılan farklı gramer kitaplarında aynı öğrenciler aynı kavram için farklı terimleri kullanabilmektedir. Bu da dilin öğrenilebilirliğini güçleştirmektedir.
3. Farklı kitaplarda terim adlandırma farklılığının bulunması kısmen de olsa kabul edilebilir bir durum iken aynı kitapta yazarın aynı kavram için farklı farklı terimler kullanması anlaşılabilirliği engellemektedir.
4. Terim birlikteliği zamanla oluşturulmaya çalışılan ortak dil oluşturma çalışmalarına katkı sağlayacak, tersi ise ortak dil oluşturma çalışmalarını engelleyecektir.
5. Terim birlikteliği adı konulmamış kavramların tespit edilmesini sağlayacaktır. Dolayısıyla olmayan terimler belirlenecek, eksiklikler ortaya çıkacaktır.
6. Bilim dilinin Türkçe olmasını sağlayan terim üretimi, bu hızlı gelişme Türkçenin ayak uydurmasını ve gelecekte varoluşunu sağlayacaktır. Terimlerin Türkçeleşmesi veya Türkçe terimlerin artması Türkçenin bilim dili olmasını sağlayacaktır.
7. Türkiye Türkçesi grameri ile ilgili çalışmalar bilim insanları ile alanda yetkin insanlardan oluşturulmuş bir komisyonun kurulmuş olması şüphesiz bu alanda atılmış en önemli adımdır. Bu komisyonun yaptığı terim teklifleri ve bunların kullanılmasının zorunluluğu terimler ve terim birlikteliği noktasında yapılacak en doğru işlerdir.
8. Eğitim ve öğretimin her kademesinde yazılacak tüm kitaplarda mutlaka terim birlikteliği sağlanmalıdır. Bu birliktelik hem resmi kurumlarda hem de günlük hayatta işler hale getirilmeli. Bunlar yazılı ve görsel basında yoğun bir şekilde kullanılmalıdır.
9. Terim öğreticileri eğitim-öğretimin her aşamasında büyük bir titizlikle bunu kullanmalı ve uygulamalıdır.
10. Terim birlikteliği sağlandıktan sonra Türkçe terimlerin kullanımı sadece eğitim-öğretimde değil, jürilerde, kurullarda, toplantılarda, yayınlarda her alanda desteklenmeli, ortak tutumun korunması sağlanmalıdır.
11. Terim karmaşası sorununu önlemek üzere aydınlar, sanatçılar, bilim insanları birlikte hareket etmelidir.
12. Terim birlikteliğinin sağlanması terim içerik birlikteliğinin de oluşmasına zemin hazırlayacaktır. Çünkü ilk ve orta öğretimden yükseköğretime geçerken hem terim adlarının farklılaşması hem de terim içeriklerinin değişiyor olması eğitim-öğretimde anlam ve kavram kargaşasına sebep olacaktır.
13. Terim farklılığı aynı zamanda yabancılara Türkçe öğretimi aşamasında da olumsuz bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar yabancılara Türkçe öğretiminde anlaşılabilirlik esas iken bu terim farklılıklarının kısmen de olsa verilmesi Türkçeyi öğrenmeye çalışan biri için önemli problem başlıklarından biri haline gelmektedir.
14. Terim zenginliği elbette ki bir dilin sözvarlığının gelişiminin göstergesidir. Ancak bir kavramın terimsel karşılık sayısının çokluğu insanın düşünce dünyasındaki “düşünüm masumiyetini” ortadan kaldıracağı için aynı kavramın birden çok terimle karşılanması sakıncalı olacaktır.
15. Türkçede bu denli terim farklılığının bulunmasının bir diğer sebebi de sık değiştirilen medeniyet dairesi ve zihniyet değişimidir. Çünkü değiştirilen her medeniyet dairesi ile o zihniyete ait dil unsurları da düşünülmektedir. Sık bir şekilde yapılan

medeniyet dairesi değini terim farklılaşmasını ve farklı terim kullanılmasını ortaya çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

- BANGUOĞLU, Tahsin, **Türkçenin Grameri**, TDK Yay., Ankara 2007.
- BÖLGEĞİL, M. Kaya, **Türkçe Dilbilgisi**, İstanbul 1982.
- BÖLGEĞİL Ertuğrul, “Ahmet Cevdet Paşanın Kavaid-i Osmaniyye adlı Eserindeki Dilbilgisi Terimleri”, **Türk Dili**, S. 540, s. 662, Aralık 1996.
- BOZ, Erdoğan, “Ünsüz Düğne ve Kaybolmalarında Terim ve Tasnif Sorunu”, **Türk Dili**, S. 600, s. 856-865.
- BURAN, Ahmet, **Anadolu Ağzlarında İsim Çekim Hâl Ekleri**, TDK Yay., Ankara 1996.
- DÖLAÇAR, Agop, “Terim Nedir?”, **Türk Dili** IV. C. 64, 1957.
- Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, TDK. Yay., Ankara 1949.
- EKER, Süer, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yay., Ankara 2010.
- ERGÖN, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yay., İstanbul 2004.
- GENCAN, Tahir Nejat, **Dilbilgisi**, TDK Yay., İstanbul, 1982
- HATİPOĞLU, Vecihe, **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, DTCF Yay., Ankara 1982.
- KORKMAZ, Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara 1992.
- KÜLTÜRAL, Zuhale, “Dilbilgisi Terimleri Sözlükleri ve Terimlerin Kullanımında Görülen Aksaklıklar”, **Turkish Studies**, Volume 4/ 8 Fall 2009, s. 383-394..
- NASKALÇI Emine Gürsoy, **Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu**, TDK Yay., Ankara 1997.
- Örnekleriyle Türkçe Sözlük**, MEB Yay., 2000.
- SAĞLAM, Musa Yağar, “Türkçedeki Terim Sorunsalı”, **Türk Bilig**, 2007/ 14.
- TOPALOĞLU, Ahmet, **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, Ötüken Yay., İstanbul 1989.
- Türkçe Sözlük**, TDK Yay., Ankara 2011.
- VARDAR, Berke, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, ABC Kitabevi, İstanbul 1998.
- VURAL, Hanifi - BÖLER Tuncay, **Ses ve Şekil Bilgisi**, Kesit Yay., İstanbul 2011
- ZÜLFÜKAR, Hamza, **Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları**, TDK Yay., Ankara 2011.



DEĞERLERİ KAZANDIRMASINDAKİ ETKİLİLİK AÇISINDAN RESMİ VE ÖRTÜK PROGRAM İLE OKUL DIŞI ETMENLERİN ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ DOĞRULTUSUNDA DEĞERLENDİRİLMESİ*

*Etem YEŞİLYURT***

*İbrahim KURT****

ÖZET

Bu araştırmanın genel amacı, ilköğretim 8. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin görüşleri doğrultusunda resmi ve örtük program ile okul dışı etmenlerin değerleri kazandırmasındaki etkililik düzeyini ve yollarını belirlemektir. Tarama modelinden yararlanılarak yapılan araştırmanın evrenini 2011-2012 akademik yılı ikinci döneminde, Konya ili merkez ilçelerde yer alan ilköğretim okulları ikinci kademe 8. sınıf düzeyinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. “Benzeşik örnekleme yöntemi” kullanılarak belirlenen araştırmanın örneklemini, altı ilköğretim okulunda öğrenim gören 526 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri Fer ve Kuş (2009) tarafından geliştirilen ‘İlköğretim Programlarında Yer Alan Değerleri Kazanma Yolları Anketi’ ile toplanmıştır. Verilerin çözümlenmesinde frekans, yüzde, aritmetik ortalama ve standart sapma teknikleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulardan hareketle şu genel sonuçlara ulaşılmıştır. Kişisel ve evrensel değerler ile milli değerlerin öğrencilere kazandırılmasında resmi ve örtük program ile okul dışı etmenlerin üçünün de çok etkili olduğu tespit edilmiştir. İstatistiksel açıdan aralarında fazla bir fark olmamasına rağmen, değerlerin kazandırılmasında birinci derecede okul dışı etmenlerin, ikinci derecede resmi programın, üçüncü derecede ise örtük programın daha etkili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Değerlerin kazandırılması yollarında da benzer bir sonuca varılmıştır. Elde edilen başka bir sonuç ise, resmi ve örtük program ile okul dışı etmenlerin milli değerlerin öğrencilere kazandırılmasında daha yüksek düzeyde etkili olduğudur. Ayrıca ulaşılan sonuçlar doğrultusunda çeşitli öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Resmi program, örtük program, okul dışı etmenler, değerler, değerlerin kazanımı.

* Bu makale yazarlar tarafından hazırlanan ve “II. Ulusal Eğitim Programları ve Öğretim Kongresi”nde sözlü olarak sunulan “Değerleri Kazandırmasındaki Etkililik Açısından Resmi ve Örtük Program ile Okul Dışı Etmenlerin Öğrenci Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi” adlı bildirinin geliştirilmiş ve yeniden yapılandırılmış hâlidir.

** Yrd. Doç. Dr. Mevlana Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, El-mek: eyesilyurt@mevlana.edu.tr

*** Yrd. Doç. Dr. Mevlana Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, El-mek: ikurt@mevlana.edu.tr

EVALUATION OF CURRICULUM, HIDDEN CURRICULUM AND OUT-OF-SCHOOL SOURCES IN TERMS OF THEIR EFFICACY FOR GAINING VALUES BASED ON STUDENT VIEWS

ABSTRACT

The aim of this study is to identify efficacy level and ways of curriculum, hidden curriculum and out-of-school sources on children's value gain according 8th grade students' views. This research is in survey model and study population consists of 8th grade students in primary schools of Konya central provinces during second term of 2011-2012 academic year. Study sample includes 526 students from six primary schools and they have been selected by "homogeneous sampling method". Research data has been obtained via "Way of Gaining Values Included in Primary School Curricula Survey" which is developed by Der and Kuş (2009). In data analysis, frequency, percentage, arithmetic average, and standard deviation have been used. Based on obtained study findings, following conclusions have been made. Curriculum, hidden curriculum and out of school sources are all very effective in making students gain personal, national and universal values. Although statistically significant difference has not been found between these three variables in making students gain values, most effective factor still seems to be out-of-school sources, then curriculum and the least effective factor is hidden curriculum. Similar result has been obtained when the ways of gaining values are examined. Another finding of this study is that curriculum, hidden curriculum and out of school sources are more effective in terms of students' gaining of national values. In addition to these, based on obtained results, several recommendations have been made.

Key Words: Curriculum, hidden curriculum, out-of-school sources, values, value gain.

1. GİRİŞ

Dünyada yaşıyan; Gddet, cinayet, intihar, alkol-uyucu kullanımı, dıGanmıGık, yabancılaGna, yalnızlık problemleri, cinsel saldırganlık, geleneksel aile yapısının bozulması, kürtaj, sosyo-ekonomik adaletsizlik, çocuk ölümleri, eğitim ve sağlık imkânlarından yoksunluk, çevre sorunları, savaG ve çatıGmalar göz önünde bulundurulunca milli ve evrensel değerlere sahip çıkılması gerektiği aGkârdır (Oktay, 2011, 143). Bu olumsuz tablonun ortadan kalkması için aile, sosyal çevre, okul, siyaset, vb. üzerinde sorumluluk olan herkes ve her kurum, bireylerin eğitiminde evrensel ve yerel değerlere önem vermeli ve onları bireylere kazandırmayı ilke edinmelidir.

Kavram olarak değer, bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü (TDK, 2012) Geklinde tanımlanmaktadır. Halstead ve Taylor (2000; Akt. Yazar, 2012, 62) ise değeri, davranıGara genel olarak rehberlik eden ilkeler ve temel inançlar, eylemlerin iyi ya da istenilen olarak yargılandığı standartlar olarak tanımlamaktadırlar. Tanımı kiGden kiGye farklılık gösterse de değerler temelde, toplumu oluGuran bireylere, nelerin önemli olduğunu, nelerin tercih edilmesi gerektiğini kısaca nasıl yaGanılması

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012*

gerektiğini belirtir. Bu bağlamda değerlerin sahip olduğu özellikler şunlardır (MEB, 2005, 87):

Değerler normu içermektedir.

Bilinç, duygu ve heyecanları içeren yargılardır.

Bireyin bilincinde olan ve davranış yönlendirendir.

Toplum ve bireyler tarafından benimsenir ve bütünleştiricidir.

Toplumun ve bireylerin menfaatine yönelik inanılan ölçütlerdir.

Değerler, kabul görmeme, ayıplanma gibi yaptırımları olan normlar aracılığıyla etkinlik kazanmaktadır. Toplumun geneli tarafından kabul edilen değerlerin, normların ve tutumların öğrenciler tarafından planlı ve kontrollü olarak kazanıldığı ve bu kazanımların izlenebildiği, değerlendirilebildiği toplumsal kontrol araçlarının bağında eğitim kurumları gelmektedir (Erden, 2005, 89-90). Eğitim kurumlarının genel hedefleri incelendiğinde vatansever olma, temiz olma, sağlığına dikkat etme, düzenli olma, adil olma, yaratıcı olma, girişimci olma gibi birçok değer içerdiği görülmektedir. Eğitim kurumları bunlar ve benzeri değerler ile öğrencilere nelerin önemli olduğunu ve nasıl yaşanması gerektiği konusunda rehberlik eder (Akbağ 2008, 10). Ancak değerlerin kazanılma sürecinde sadece eğitim kurumları bağımsız değildir. Bu süreçte eğitim kurumları; politika, din, ekonomi ve aile kurumlarının talep ettiği norm ve değerleri de dikkate almak durumundadır (Erden, 2005, 89-90).

Atatürk; “Yetiğcek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekları eğitimin hududu ne olursa olsun en evvel ve her şeyden evvel Türkiye’nin bağımsızlığına, kendi benliğine ve millî geleneklerine düğün olan bütün unsurlarla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir...” der (Çhan, 1990; Akt. Çavdarıcı, 2002, 96). Bu bakımdan değerlerle donatılmamış fertlerden meydana gelen toplumda, yabancı unsurlarla mücadele çurru da olmaz. Millî varlığın ve bağımsızlığın temeli ve devamlılığı, millî ve mânevî değerlerin korunmasına ve geliştirilmesine bağlıdır. Bu nedenle eğitimin birinci görevi, yeni nesillere değerlerini öğretmek olmalıdır (Çavdarıcı, 2002, 97). Dolayısıyla aile, toplum ve okullar, temel insani değerleri benimsemiş bireyler yetiğirmek amacını tağmalıdır. Bu bağlamda okulların genel amacını, akademik yönden bağımlı ve temel değerleri benimsemiş bireyler yetiğirmektir (Ekğj 2003: 79). Okullar ise bu iğlevi eğitim, öğretim ve örtük program aracılığıyla yerine getirmektedir.

Varığa (1996, 14) göre eğitim programı, bir eğitim kurumu içinde, çocuklar, gençler ve yetiğkinler için sağladığı millî eğitim kurum ve amaçlarının gerçekleştirilmesine dönük tüm faaliyetleri kapsamaktadır. Demirel (2007, 6) ise eğitim programını, öğrenene okulda ve okul dışında planlanmış etkinlikler yoluyla sağlanan öğrenme yağıntıları çeklinde tanımlamaktadır. Bu iki tanımdan hareketle Tağıpnar (2012, 10), eğitim programlarının öğrenmenin gerçekleştirilebileceğı her türlü ortamdaki etkinlikleri içerisine aldığı ve sistemli bir süreci kapsadığını vurgulamaktadır. Öğretim programı ise belli bir bilgi kategorisinden oluşa, beceriye ve uygulamaya ağırlık tanıyan, bilgi ve becerinin eğitim programının amaçları doğrultusunda ve planlı bir biçimde öğrencilere kazandırmaya dönük olan programdır (Varığ, 1996, 14). Dolayısıyla öğretim programı bireye kazandırılması planlanan bir dersin öğretimiyle ilgilidir (Demirel, 2007, 6) ve okul içerisinde dersler boyutuyla sınırlıdır (Tağıpnar, 2012, 11). Konu bir bütün olarak ele alındığında Yüksel’e (2004, 7) göre, okullarda iki tür program, dolayısıyla iki tür öğrenme vardır ve yapılan çalışmalar genel olarak bu kabul üzerinde temellenmektedir. Birincisi, yetkili resmi veya özel kurumlar tarafından hazırlanan ve okulların aynen uyguladıkları programdır ki, bu program; „resmi program“, „formal program“, „açık program“ ve „yazılı program“ olarak adlandırılmaktadır. Okullarda bulunan ikinci tür program ise, diğer adlarının „gizli program“ veya „saklı program“ olduğu „örtük program“dır.

Turkish Studies

Örtük program, resmi programda belirtilen amaç ve faaliyetlerin dışında, öğrenme-öğretme süreci içerisinde ortaya çıkan bilgi, fikir ve uygulamalar sonucu öğrencilerin ulaştıkları niteliklerdir. Okullarda uygulanması için ortaya konulan resmi programda yer alan amaç, kapsam ve faaliyetler gerçekte tümüyle aynen uygulanamamaktadır. Örtük program kısaca öğrencilerin resmi programda belirtilenlerin dışında kazandıkları bilgi, görüş ve değerlerden oluşmaktadır (Yüksel, 2002, 363). Konuya benzer bir bakış açısıyla Yaklaşan Tezcan'a (2003, 2) göre örtük program, okulun sosyo-kültürel yapısını oluşturan birçok faktörü kapsamaktadır. Öğretmen ve yöneticilerin davranışları, yaklaşımları, inançları, değer yargıları, okul atmosferinin niteliği, değerleri, okul içi ortamın öğrencilere sağladığı etkileşim örüntüsü, okul içi yazılı olmayan kuralları, rutinleri, disiplini, otoriteye itaat etme gibi birçok etken bu kültürel yapının içerisine girmektedir. Örtük program, sınıflarda ve okullarda öğrenme sürecinin birer parçası olan, çoğu zaman farkına varılmayan veya bilerek yöneltilmeyen bütün bilgi, değer ve inançları kapsamaktadır (Horn, 2003). Bu bağlamda örtük programın, resmi programın içerisinde olmayan eğitimsel deneyimleri temsil etmekte, okul kurallarının, düzenlemelerin, fiziksel ve sosyal çevrenin öğrencilerin öğrendiklerine etkisini oluşturmaktadır (Fischer, 1977; Akt. Tuncel, 2008, 27). Kısaca örtük program, okul ve sınıf içerisinde özellikle yönetici ve öğretmenlerin tutum ve davranışlarıyla ortaya çıkan öğrenme yaşımlarını kapsamaktadır. Bu öğrenme yaşantıları da okulun dışındaki toplumsal, ekonomik, siyasi talep ve şartlardan etkilenmektedir (Yüksel, 2002, 363-364).

Örtük programın varlığı, eğitim kurumları ve bilim dünyası tarafından kabul edilen bir gerçektir. Nitekim Yaygın ve Dindar (2010) ile Veznedaroğlu (2007) tarafından yapılan çalışmaların sonucunda, ilköğretim okullarında görevli öğretmenler okullarında örtük programın varlığını kabul ettikleri ve bu programın önemli iğlevlere sahip olduğunu dile getirdikleri tespit edilmiştir. Bacanlı'ya (2006, 60) göre bu iğlevlerin bağında değerlerin kazandırılması gelmektedir. Ona göre değerler sadece sınıf içerisinde öğretim programlarına yönelik uygulamalarda değil; tüm eğitim etkinlikleri esnasında, ders saatleri dışında, okul koridorlarında, program dışı aktivitelerde, okul bahçesinde, okul yöneticileriyle, okuldaki diğer öğretmenlerle ve arkadaşlarla sosyal ilişkiler esnasında da kazanılmaktadır. Benzer bir görüşüyle getiren Yüksel'e (2004, 57-71) göre de örtük program, değerleri, okulun idari ve örgütsel araç düzenlemeleriyle, sınıf iklimiyle ve okul-çevre etkileşimiyle kazandırmaktadır. Okulun idari ve örgütsel araç düzenlemeleri kategorisinde; okulun kuralları ve imkânları, okul binasının mimari özellikleri, öğrenme ortamlarının fiziksel koşulları, dersler ve derslere ayrılan zaman, ders dışı faaliyetler ve bunlara ayrılan zaman yer almaktadır. Okul-çevre arasındaki etkileşimler kategorisinde ise, okulların, toplumsal norm ve değerleri, ideolojileri öğrencilere iletme güçleri yer almaktadır. Ders kitaplarında yer alan bilgileri ve okulların siyaset, aile, din, ekonomi, nüfus gibi diğer toplumsal kurumlarla ilişkisi de bu bağlık kapsamında ele alınmaktadır. Sınıf iklimi kategorisi içerisinde ise, öğretmenlerin görüş ve beklentileri, sınıftaki öğretmen davranışları, önyargıları, öğrenci özellikleri, sınavlar ve öğrencinin başarısız olma ölçütleri bulunmaktadır.

Değer eğitiminin öğrencilerin yaşamında daha anlamlı ve kalıcı olması için okulun, ailenin ve çevrenin öğrencileri desteklemeleri gerekir. Bunun temel şartı ise aile, okul, sınıf, arkadaş çevresi ve medyanın değerlere sahip çıkması, bunu genç nesillere aktarım görevi üstlenmesi ve bu değerleri bireylere sunmasıdır. Toplumsal devamlılığın sağlanması ve kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasında temel görev aileye düşmektedir. Milletlerin hem sosyal hem de kültürel gelişmelerinin hemen hemen tüm aşamalarında ailenin varlığı görülmektedir. Ailede atılan temeller, birey hayatının her aşamasında etkisini göstermektedir. Konuyla ilgili olarak, 2010 yılında yapılan ve örneklemini 6000 hane halkının oluşturduğu "Türkiye'de aile değerleri araştırması" sonuçlarından birisi de, Türk toplumunun aileyi çok önemli bir değer olarak gördüğü ve ailenin toplumun değerlerini bireylere kazandırmada çok önemli iğve sahip olduğudur (Başbakanlık, 2010, 301-302).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Değerlerin bireylerin kazandırılmasında önemli rol oynayan başka bir oyuncu ise medyadır. Bilimsel araştırmalar, çocukların düzenli olarak 2–2,5 yaşıda televizyon izlemeye başladıklarını ve onların televizyon izleme konusunda oldukça özgür olduklarını ortaya koymaktadır. 6–17 yaşları arasındaki çocuk ve gençler günde ortalama 3–4 saat televizyon izlemektedir. Yine aynı yaş grubundaki çocuk ve gençlerin okul dışındaki birinci etkinliği televizyon izlemektir. Çocukların yılda yaklaşık 900 saatini okulda, 1500 saatini ise ekran karşısında geçirdiği düşünüldüğünde durumun ciddiyeti daha da belirginleşmektedir (MEB ve RTÜK, 2006, 5). Araştırmalar, medyanın, toplumsal değerler ve normlar ile toplumdaki sapkın davranışlar üzerinde çok büyük bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Ancak, bu etkinin toplumsal boyutla sınırlı kalmayıp, medyanın bireyler üzerinde de doğrudan etkili olduğu; bireylerin ahlak anlayışlarını, değer yargılarını, duygularını, düşüncelerini, tutum ve davranışlarını da değiştirici güce sahip olduğu araştırmaların ortaya koyduğu bir gerçektir (Arslan, 2005, 4).

Eğitimin hangi kuramı temele alınırsa alınsın, bireylerden istenilen davranış değişiklikleri, bireyin aile, arkadaş çevresi, medya ve günlük yaşamda etkileşimde bulunduğu her türlü ortamın etkileri sonucunda oluşmaktadır. Örneğin; bireyler bağışta sosyal rollerini ve toplum tarafından kabul edilen sosyal davranışlarını aile içerisinde öğrenir. Çocuklar taklit etme, gözlemleme, ezberleme ve model alma yoluyla cinsiyet rolü, beceriler ve kültürel değerler ile ilgili toplumsal kuralları öğrenmektedir. Diğer yandan kitlesel medya; televizyon, radyo, gazete, dergi, kitap ve internet gibi araçlarla, informal eğitimin gerçekleşmesinde önemli rol oynamaktadır. Medya aracılığıyla bireylerin, günlük yaşamda başka şekilde tanımayacakları insanların yaşamları ve fikirlerinden haberdar olmaları sonucu, ailelerinden edindikleri değer yargıları değişikliğe uğramaktadır. Tüm eğitim süreçlerinde eğitimin aile çevresi, toplum, medya araçları ve arkadaş grupları aracılığıyla, bireyler üzerindeki etkisi kaçınılmazdır (Jin, 1999; Gençel Ataman ve Eroğlu, 2011, 374). Bu bakımdan değerlerin öğrencilere kazandırılmasında resmi ve örtük ile okul dışı etmenlerin etkililik düzeyinin tespit edilmesi alan yazına yeni bir bakış açısı kazandıracaktır.

Konuyla ilgili olarak yapılan araştırmaların, değerlerin eğitimi ve öğretimi (Altan, 2011; Cebeci, 2005; Genç, 2007; Tahiroğlu, Yıldım ve Çetin, 2010; Yalar, 2010), öğrencilerin günlük yaşamlarında değerler (Deveci ve Ay, 2009) ile onların değerleri kazanım düzeyi (Baydar, 2009; Uçar, 2009), eğitim yöneticilerinin okullarda yapılan değerler eğitimi hakkındaki görüşleri (Okudan ve Ekşi 2011), yeni ilköğretim programlarının değer eğitimi (Akbağ 2006), ders kitapları ve öğretim programlarında yer alan değerler (Gözütok, 2010; Yaman, Taflan ve Çolak, 2009) üzerinde yapıldığı görülmektedir. Öte yandan öğretmen adaylarının; değer tercihleri (Aydın, 2005), değer öğretimine ilişkin görüşleri (Fidan, 2009; Yazar, 2012; Oğuz, 2011), değer algıları (Dilmaç, Bozgeyikli ve Çıkılı, 2008; Dilmaç, Deniz ve Deniz, 2008; Dilmaç, Ertekin ve Yazıcı, 2009; Sarı, 2005) üzerine de çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bunların yanı sıra öğretmenlerin; öğrencilerine kazandırmak istedikleri değerler (Ünal, 2011), değer tercihlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi (Yılmaz, 2009), değer sistemleri (Şahin Fırat ve Açıköz, 2012), değerler eğitimi ilişkin görüşleri (Tokdemir, 2007; Yıldırım, 2009; Yiğittir ve Öcal, 2010), değer yargı ve yönelimleri (Aktepe ve Yel, 2009; Memiş ve Gedik, 2010; Taştan, 2010) ile onlara göre değerler eğitimi (Kaymakcan ve Meydan, 2011) konuları üzerinde de alan yazında birçok araştırma bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar incelendiğinde, bunların önemli bir bölümünün öğrencilerin, öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının değerler eğitimi ile ilgili görüş ve düşünceleri ile öğretim programında değerlerin yeri üzerine yoğunlaştığı görülmektedir.

Değerler eğitimi konusuyla öğretmenler dâhil olmak üzere eğitimin bütün paydaşlarının bir gayret içerisinde olması son derece önemlidir. Bu noktada Akpınar (2011) bileşik model olarak adlandırdığı, aile kurumu, okul, din kurumu ve medyanın, bir bütün olarak değerlerin kazandırılmasında oldukça önemli yere sahip olduğunu vurgulamaktadır. Ancak resmi ve örtük

program ile okul dışı öğretmenlerin değerleri kazandırmasındaki etkililik düzeyine ilişkin öğrenci görüşlerini ortaya koyan, Fer ve Kuş (2009) tarafından yapılan çalışmadan başka herhangi bir çalışmaya araştırmacılar tarafından ulaşılamamıştır. Bu bağlamda, araştırmada hem resmi programın, hem örtük programın, hem de okul dışı öğretmenlerin, değerleri kazandırmasındaki etkililik düzeyinin aynı anda ve karşılaştırmalı olarak ele alınması ve değerleri kazandırmada hangisinin daha etkili olduğunun betimlenmesi, araştırmacının aynı zamandan benzer araştırmalardan farkını ve özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın genel amacı, ilköğretim 8. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin görüşleri doğrultusunda resmi ve örtük program ile okul dışı öğretmenlerin değerleri kazandırmasındaki etkililik düzeyini ve yollarını belirlemektir. Bu noktada araştırmanın alt amaçları aşağıda yer almaktadır.

1. Değerlerin kazandırılmasında;
 - 1.1. Resmi programın,
 - 1.2. Örtük programın ve,
 - 1.3. Okul dışı öğretmenlerin etkililik düzeyi nedir?
2. Değerlerin kazandırılmasında;
 - 2.1. Resmi programın,
 - 2.2. Örtük programın ve,
 - 2.3. Okul dışı öğretmenler arasında yer alan;
 - 2.3.1. Aile ortamının,
 - 2.3.2. Akraba ortamının,
 - 2.3.3. Medya ve sosyal çevrenin hangi yolları daha etkilidir?

2. YÖNTEM

Bu bölümde; araştırma modeli, evren ve örneklem, veri toplama aracı, verilerin toplanması ve analizine yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın yapılmasında tarama modelinden yararlanılmıştır. Tarama araştırması, bir grubun belirli özelliklerini belirlemek için verilerin toplanmasını amaçlamaktadır. Bu modelin en avantajlı yönü, oldukça çok bireyden oluşan örneklemde elde edilen bilgiyi bize sunmasıdır (Büyüköztürk, 2010, 16-17). Öte yandan tarama modelinin en genel özelliği, geçmişte ya da günümüzde var olan bir durumu olduğu gibi betimlemeyi amaçlamaktadır (Karasar, 1999, 77). Bu bağlamda, araştırma kapsamında öğrencilerin görüşleri doğrultusunda resmi ve örtük program ile okul dışı öğretmenlerin değerleri kazandırmasındaki etkililik düzeyini ve yolları betimlenmeye çalışılmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2011-2012 akademik yılı ikinci döneminde, Konya ilinin Selçuklu, Karatay ve Meram ilçe merkezlerinde yer alan ilköğretim okulları ikinci kademe 8. sınıf düzeyinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde, amaçsal örnekleme yöntemlerinden bir olan “benzeşik örnekleme yöntemi” kullanılmıştır. Bu yöntemin en genel özelliğini, evrenden araştırmanın problemiyle ilgili olarak benzeşik bir alt grubun seçilerek

çalışmanın burada yapılması oluşturmaktadır. Benzeşik örnekleme yöntemi, amaca bağlı olarak öncelik verilen benzeşik bir alt grubun seçilmesine de fırsat sunmaktadır (Büyüköztürk ve diğ., 2010, 90). Araştırmada benzeşik örnekleme yöntemine uygun olarak öncelikle evrende yer alan merkez ilçeler belirlenmiştir. Daha sonra bu merkez ilçelerdeki okulların özellikleri dikkate alınmış, her ilçeden o ilçede bulunan okulların genel özelliklerini barındıran okullar belirlenmiş ve araştırma bu okulların öğrencileri üzerinde yürütülmüştür. Bu doğrultuda araştırmanın örneklemini, biri özel olmak üzere toplam altı ilköğretim okulunda 8. sınıf düzeyinde öğrenim gören 526 öğrenci oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra 45 öğrenciden elde edilen veriler, anket veri girişine uygun doldurulmadığı için değerlendirme dışı bırakılmıştır. Örnekleme yer alan katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin detaylı bilgiye Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1: Örnekleme yer alan öğrencilerin demografik özellikleri

Demografik Özellikler		f	%
Cinsiyet			
1	Kız	286	54,4
2	Erkek	240	45,6
Okul Türü			
1	Devlet	466	88,59
2	Özel	60	11,41
Okullar ve Bölgeleri (İlçeleri)			
1	Feritpaşa (Karatay)	80	15,21
2	Mümtaz Kuru (Meram)	132	25,10
3	Gökriye Onsun (Selçuklu)	174	33,07
4	Mehmet Özdemir (Selçuklu – Özel)	60	11,41
5	Gözet Bezirci (Karatay)	80	15,21
Toplam		526	100.0

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmanın verileri Fer ve Kuş (2009) tarafından geliştirilen „İlköğretim Programlarında Yer Alan Değerleri Kazanma Yolları Anketi“ ile toplanmıştır. Değerler ve değerleri kazanma yolları ölçeğinde iki alt boyuttan oluşan ölçeğin boyutları 47 maddeden, ölçeğin toplamı ise 94 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin her iki boyutunda da maddeler üçlü likert tipi tarzından oluşturulmuş ve maddelere ilişkin cevap seçenekleri (1) etkisiz, (2) etkili ve (3) çok etkili biçiminde hazırlanmıştır. Ölçme aracının güvenirlik (iç tutarlık) katsayısı Cronbach Alpha yöntemi ile hesaplanmıştır. Kişisel ve evrensel değerler ile milli değerler, değerler boyutunun iki alt boyutunu oluşturmakta ve bunların güvenirlik (iç tutarlık) katsayısı sırayla .93 ve .87 olarak belirlenmiştir. Değerleri kazanma yolları boyutu ise beş alt boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutların adları ve iç tutarlık katsayıları sırayla resmi program .92; örtük program .86; aile ortamı .81; akraba ortamı .87; medya-sosyal çevre .81 şeklindedir. Bu çalışmadan elde edilen veriler üzerinde ölçme aracının güvenirlik katsayısı da Cronbach Alpha yöntemi ile hesaplanmıştır. Buna göre ölçeğin değerler boyutunda yer alan kişisel ve evrensel değerler .90, milli değerler .85 olarak tespit edilmiştir. Değerleri kazanma yolları boyutunda yer alan alt boyutların güvenirlik katsayısı ise resmi program .88; örtük program .87; aile ortamı .84; akraba ortamı .85; medya-sosyal çevre .86 şeklinde tespit edilmiştir.

2.4. Veri Toplama Süreci

Araştırmanın verileri 25 Nisan – 4 Mayıs 2012 tarihleri arasında toplanmıştır. Bunun için öncelikle okul yönetiminden gerekli izin alındıktan sonra, çalışmanın amacı ve ölçeğin nasıl doldurulacağına ilişkin araştırmacılar tarafından öğrencilere bilgi sunulmuş ve rehberlik dersi saatinde anket uygulanmıştır. Gönüllülük ilkesi doğrultusunda öğrencilere uygulanan ölçeğin uygulama süreci ortalama 20 dakika sürmüştür.

2.5. Verilerin Çözümlemesi

Ölçme aracı üçlü likert şeklinde düzenlendiğinden çözümleme aşamasında önce cevap seçenekleri için bir sayı değeri verilmiştir. Buna göre „çok etkili“ seçeneği için „3“, „etkili“ seçeneği için „2“, „etkisiz“ seçeneği için „1“ puan verilmiştir. Katılımcıların demografik özellikleri olan cinsiyet, okul türü, okullar ve bölgeleri sınıflama özelliği taşıdığından dolayı katılımcıların bu özelliklerini belirlemek için frekans ve yüzde teknikleri kullanılmıştır. Tavşancıl’a (2006, 12) göre, sınıflama özelliği taşıyan ölçeklerden elde edilen veriler frekans ve yüzde teknikleri kullanılarak çözümlenebilir. Araştırmanın alt amaçlarına ilişkin elde edilen verilerin çözümlemesinde kişisel değişkenler dikkate alınmadan aritmetik ortalama ve standart sapma teknikleri kullanılmıştır. Nitekim Tavşancıl (2006, 12), eğilim aralıklı ölçeklerden elde edilen verilerin aritmetik ortalama ve standart sapmayla çözümlenebileceğini vurgulamıştır. Ölçme aracındaki her bir madde için katılım dereceleri 3: çok etkili (3.00-2.35), 2: etkili (2.34-1.68), 1: etkisiz (1.67-1.00) şeklinde derecelendirilmiştir.

3. BULGULAR VE YORUM

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın alt amaçlarının sırası dikkate alınarak veri toplama aracından elde edilen bulgular ile bu bulguların yorumlarına yer verilmiştir.

3.1. Değerlerin Kazandırılmasında Resmi ve Örtük Program ile Okul Dışı Etmenlerin Etkililik Düzeyi

Öğrencilere değerleri kazandırma noktasında resmi ve örtük program ile okul dışı etmenlerin etkililik düzeyine ilişkin elde edilen verilerin çözümlemesi sonucunda ortaya çıkan bulgulara Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2: Resmi ve örtük program ile okul dışı etmenlerin değerleri kazandırmadaki etkililik düzeyine ilişkin öğrenci görüşlerinin aritmetik ortalama ve standart sapma sonuçları

Değerler			Resmi Program		Örtük Program		Okul Dışı Etmenler	
			$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS
Kişisel ve Evrensel Değerler	1	Aileye önem verme	2,496	,655	2,448	,650	2,716	,528
	2	Adil olma	2,475	,637	2,424	,665	2,593	,567
	3	Alçakgönüllü davranma	2,309	,707	2,404	,660	2,547	,629
	4	Bağımsızlığı önemseme	2,456	,674	2,477	,675	2,600	,601
	5	Bağımlı olma	2,317	,732	2,378	,684	2,562	,594
	6	Barışçıl olma	2,507	,666	2,469	,683	2,589	,628
	7	Bilimsel davranma	2,344	,715	2,237	,765	2,275	,759
	8	Bireysel özgürlüklere saygı duyma	2,515	,640	2,509	,634	2,598	,617
	9	Cesaretli olma	2,431	,705	2,444	,667	2,621	,607
	10	Cömert davranma	2,471	,677	2,444	,673	2,585	,597
	11	Çağdaş olma	2,519	,609	2,481	,619	2,574	,618
	12	Çalışkan olma	2,463	,680	2,363	,705	2,501	,661
	13	Demokratik davranma	2,502	,661	2,460	,642	2,551	,623
	14	Dostluğa önem verme	2,652	,619	2,642	,618	2,714	,550
	15	Duyarlı olma	2,534	,577	2,452	,641	2,576	,592
	16	Dürüst davranma	2,619	,601	2,568	,612	2,642	,580

Turkish Studies

	17	Emaneti koruma	2,671	,588	2,635	,575	2,733	,521
	18	Estetiğe önem verme	2,133	,774	2,135	,792	2,268	,799
	19	Fedakar olma	2,441	,652	2,456	,653	2,619	,588
	20	Görgülü olma	2,564	,652	2,536	,630	2,699	,528
	21	Güvenilir olma	2,655	,576	2,614	,621	2,779	,478
	22	Hoşgörülü davranma	2,642	,567	2,558	,610	2,709	,538
	23	Yeniliğe açık olma	2,536	,609	2,509	,640	2,640	,557
	24	Yardımsever olma	2,646	,582	2,572	,615	2,699	,559
	25	Gayriyetli olma	2,576	,599	2,520	,652	2,650	,568
	26	Kendine saygı duyma	2,606	,622	2,534	,666	2,682	,569
	27	Kıymet bilme	2,530	,660	2,507	,622	2,669	,556
	28	Konuksever olma	2,448	,701	2,439	,686	2,627	,612
	29	Kurallara uyma	2,462	,660	2,368	,709	2,498	,649
	30	Merhametli olma	2,507	,703	2,494	,666	2,673	,575
	31	Nezakatli olma	2,549	,638	2,481	,680	2,659	,559
	32	Ölçülü davranma	2,443	,670	2,441	,637	2,572	,593
	33	Özgüven sahibi olma	2,469	,683	2,488	,649	2,627	,580
	34	Paylaşmaya önem verme	2,547	,662	2,555	,641	2,646	,592
	35	Sabırlı olma	2,304	,787	2,382	,748	2,462	,720
	36	Sadeliğe önem verme	2,289	,788	2,347	,744	2,467	,685
	37	Sosyal olma	2,444	,689	2,443	,689	2,585	,664
	38	Tutumlu olma	2,437	,697	2,444	,678	2,532	,666
	39	Tokgözlü olma	2,441	,714	2,425	,707	2,562	,619
Kişisel ve Evrensel Değerler Genel Ortalama			2,486	,385	2,464	,396	2,597	,334
Milli Değerler	40	Doğal çevreyi koruma	2,572	,642	2,507	,705	2,619	,607
	41	Tarihi-kültürel mirası koruma	2,581	,632	2,579	,629	2,631	,614
	42	Glâdet yerine saygı duyma	2,762	,518	2,718	,566	2,749	,560
	43	Ğehit ve Gaziye saygılı olma	2,830	,431	2,785	,502	2,825	,444
	44	Bayrağı saygılı olma	2,832	,452	2,781	,497	2,809	,491
	45	Ğstikâl MarÇın saygılı olma	2,828	,419	2,771	,491	2,828	,450
	46	Vatan sevgisine sahip olma	2,849	,416	2,800	,474	2,857	,410
	47	Millet sevgisine sahip olma	2,821	,456	2,768	,504	2,842	,431
Milli Değerler Genel Ortalama			2,760	,363	2,714	,411	2,770	,372

3.1.1. Resmi programın değerleri kazandırmadaki etkililik düzeyi

Tablo 2’den de görüldüğü üzere resmi programın kişisel ve evrensel değerleri kazandırmadaki etkililiğine ilişkin olarak öğrenciler tarafından belirtilen görüşlerin 2,486 aritmetik ortalamayla “çok etkili” seçeneğinde birleştiği tespit edilmiştir. Benzer şekilde, resmi programın milli değerleri kazandırmasındaki etkililiğine ilişkin olarak da öğrenci görüşlerinin aritmetik ortalamasının 2,760 olduğu ve katılım düzeyinin “çok etkili” seçeneğinde yoğunlaştığı ortaya çıkmıştır. Elde edilen bulgular, resmi programın değerleri kazandırmada çok etkili bir yere sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca öğrenciler tarafından resmi programın kişisel ve evrensel değerleri kazandırmadaki etkililiğine ilişkin görüşlerin standart sapma sonucunun ,385 ve milli değerleri kazandırmasındaki etkililiğine ilişkin görüşlerin standart sapma sonucunun ,363 olması, katılımcıların görüşleri arasındaki paralellik ve tutarlığın yüksek olduğunu göstermektedir.

3.1.2. Örtük programın değerleri kazandırmadaki etkililik düzeyi

Örtük programın değerleri kazandırmadaki etkililik düzeyine ilişkin öğrencilerin görüşlerini ortaya koyan bulgular Tablo 2’de yer almaktadır. Verilerin çözümlenmesi sonucunda örtük programın kişisel ve evrensel değerleri kazandırmadaki etkililiğine ilişkin olarak öğrencilerin belirttikleri görüşlerin aritmetik ortalaması 2,464’tür. Elde edilen bulgu, örtük programın kişisel ve evrensel değerleri kazandırmada “çok etkili” olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen bu bulguya

paralel olarak, örtük programın milli değerleri kazandırmadaki etkililiğine ilişkin öğrenciler tarafından ileri sürülen görüşlerin aritmetik ortalaması 2,714'tür. Ortaya çıkan bulgu, örtük programın milli değerleri kazandırmada “çok etkili” olduğunu resmetmektedir. Öte yandan örtük programın kişisel ve evrensel değerler ile milli değerlerin kazandırmadaki etkililiğine ilişkin öğrenci görüşlerinin standart sapma sonucu sırayla ,396 ile ,411'dir. Bu durum, her iki boyutta yer alan değerlerin kazandırılması yönünde öğrenci görüşlerinin birbirini destekler nitelikte olduğuna işaret etmektedir.

3.1.3. Okul dışı etmenlerin değerleri kazandırmadaki etkililik düzeyi

Tablo 2'den de yer aldığı gibi okul dışı etmenlerin kişisel ve evrensel değerleri kazandırmadaki etkililiğine ilişkin katılımcıların ileri sürdükleri görüşler 2,597 aritmetik ortalamayla “çok etkili” seçeneğinde birleşmiştir. Benzer bir bulgu olarak, okul dışı etmenlerin milli değerleri kazandırmasındaki etkililiğine ilişkin olarak öğrenci görüşlerinin aritmetik ortalamasının 2,770 olduğu ve katılım düzeyinin “çok etkili” seçeneğinde birleştiği belirlenmiştir. Ulaşılan bulgular, okul dışı etmenlerin değerleri kazandırmada oldukça yüksek düzeyde etkili bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca okul dışı etmenlerin kişisel ve evrensel değerleri kazandırmadaki etkililiğine ilişkin görüşlerin standart sapma sonucunun ,334 ve milli değerleri kazandırmasındaki etkililiğine ilişkin görüşlerin standart sapma sonucunun ,372 olması, öğrenciler arasında görüş birliğinin yüksek olduğunu ve onların birbirlerini destekler nitelikte fikir ileri sürdüklerini ortaya koymaktadır.

3.2. Değerlerin Kazandırılmasında Resmi ve Örtük Program ile Okul Dışı Etmenlerin Yollarının Etkililik Düzeyi

Katılımcıların görüşleri doğrultusunda, değerlerin kazandırılmasında resmi ve örtük program ile okul dışı etmenlerin yollarının etkililik düzeyine ilişkin elde edilen bulgular Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Değerleri kazandırmada resmi ve örtük program ile okul dışı etmenlerin etkili olduğu yollara ilişkin öğrenci görüşlerinin aritmetik ortalama ve standart sapma sonuçları

1. Resmi Programda Değerleri Kazanma Yolları		$\bar{x}$	SS
1	Derste işlenen konular (üniteler, temalar).	2,401	,614
2	Derste kullanılan araç-gereçler (materyal, teknik donanım vb.)	2,271	,717
3	Ders kitapları (okuma parçaları, özlü sözler, resim, fotoğraf, tablo, grafik)	2,431	,685
4	Performans görevleri	2,380	,709
5	Proje görevleri.	2,368	,728
6	Sınıfta düzenlenen etkinlikler (yarıçma, tartışma, oyun, drama, skeç vb.)	2,266	,746
7	Derste yapılan sınavlar ve değerlendirme etkinlikleri	2,416	,684
8	Arkadaşlarla sınıf içi iletişim.	2,416	,695
9	Arkadaşlarla yapılan işbirlikli grup çalışmaları.	2,420	,701
10	Öğretmenin sınıf içindeki ilke ve kuralları.	2,439	,705
11	Öğretmenin sözlü iletişim şekli.	2,431	,696
12	Öğretmenin sözsüz iletişim şekli (tavır ve davranışları).	2,399	,722
Genel Ortalama		2,386	,460
2. Örtük Programda Değerleri Kazanma Yolları		$\bar{x}$	SS
13	Sosyal kulüp faaliyetleri	2,135	,796
14	Kütüphanenin kullanımı.	1,929	,846
15	Laboratuvarların kullanımı (bilgisayar, fen vb.).	2,100	,785
16	Okul kantininin kullanımı.	2,243	,786
17	Okul içi etkinlikler (toplantı, seminer, tiyatro, konferans, spor vb.)	2,258	,741
18	Okulun düzenlediği okul dışı etkinlikler (gezi, gözlem vb.).	2,214	,733
19	Okulda oynanan oyunlar.	2,212	,785
20	Okulda verilen ödüller.	2,256	,783
21	Okulun düzenlediği törenler (açılış, mezuniyet törenleri vb.).	2,195	,784

Turkish Studies

22	Okullar arası ilişkiler (bilgi-spor yarışmaları, sanat etkinlikleri vb.).	2,290	,728
23	Okul arkadaşlarıyla sosyal ilişkiler (sohbet, tartışma, oyun).	2,404	,702
Genel Ortalama		2,203	,512
3.1. Okul Dışında Aile Ortamında Değerleri Kazanma Yolları		$\bar{X}$	SS
24	Aile içi ilişkiler (aile fertlerinin birbiriyle iletişimi).	2,657	,582
25	Ailenin sosyal ilişkileri (komşularla ilişkiler vb.).	2,633	,576
26	Ailenin sosyal hayatı (tiyatro, sinema, seyahat vb. etkinlikler).	2,463	,680
27	Annenin davranışları.	2,703	,551
28	Babanın davranışları.	2,722	,547
29	Kardeşin davranışları.	2,572	,639
30	Annenin disiplin kuralları.	2,572	,651
31	Babanın disiplin kuralları.	2,587	,664
Genel Ortalama		2,614	,420
3.2. Okul Dışında Akraba Ortamında Değerleri Kazanma Yolları		$\bar{X}$	SS
32	Teyze-halanın davranışları.	2,425	,717
33	Amca-dayının davranışları.	2,393	,734
34	Anneanne-babaanneninin davranışları.	2,484	,697
35	Dedenin davranışları.	2,401	,746
Genel Ortalama		2,426	,607
3.3. Okul Dışında Medya ve Sosyal Çevrede Değerleri Kazanma Yolları		$\bar{X}$	SS
36	İnternet (web sayfaları, sohbet programları vb.).	2,427	,746
37	Gazete yazıları.	2,214	,764
38	Radyo programları.	2,163	,795
39	Cep telefonları (sohbet, mesajlaşma vb.).	2,404	,776
40	Müzik-magazin programları.	2,287	,818
41	Kültür-sanat programları.	2,275	,779
42	Çocuk/gençlik programları.	2,327	,780
43	Haber-belgesel programları.	2,321	,769
44	Sinema filmleri.	2,541	,668
45	Tiyatro oyunları.	2,304	,777
46	Arkadaşlarla okul dışında sosyal ilişkiler.	2,623	,646
47	Arkadaşlarla okul dışında ders çalışmak.	2,363	,775
Genel Ortalama		2,354	,481

3.2.1. Değerlerin kazandırılmasında resmi programda yer alan yolların etkililik düzeyi

Tablo 3'te de yer aldığı gibi, değerlerin kazandırılmasında resmi programda yer alan yolların etkililiğine ilişkin öğrenci görüşlerinin 2,386 aritmetik ortalamayla “çok etkili” seçeneğinde birleştiği tespit edilmiştir. Öte yandan değerlerin kazandırılmasında resmi programda yer alan yolların etkililik düzeyine ilişkin öğrenciler tarafından belirtilen görüşlerin standart sapma sonucu ,460'tır. Bu bulgu, öğrenciler arasındaki görüş birliğinin yüksek derecede olduğunu ve onların birbirlerine yakında görüş birtikliklerini göstermektedir.

3.2.2. Değerlerin kazandırılmasında örtük programda yer alan yolların etkililik düzeyi

Değerlerin kazandırılmasında örtük programda yer alan yolların etkililik düzeyine ilişkin öğrencilerin görüşlerini ortaya koyan bulgular Tablo 3'te yer almaktadır. İlgili boyutta yer alan yolların etkililik düzeyine yönelik öğrencilerin belirttikleri görüşlerin aritmetik ortalaması 2,203'tür. Elde edilen bulgu, değerlerin kazandırılmasında örtük programda yer alan yolların etkililik düzeyinin orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Öte yandan örtük programda yer alan

yolların etkililik düzeyine ilişkin öğrenci görüşlerinin standart sapma sonucu ,512'dir. Bu değer, ilgili boyuta ilişkin öğrenciler arasındaki görüş birliğinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2.3. Değerlerin kazandırılmasında okul dışı etmenler arasında yer alan yolların etkililik düzeyi

Değerlerin kazandırılmasında okul dışı etmenler arasında aile ve akraba ortamı ile medya ve sosyal çevre yer almaktadır. Bu yolların değerleri kazandırılmasındaki etkililiğine ilişkin öğrenci görüşleri aşağıda yer almaktadır.

3.2.3.1. Değerlerin kazandırılmasında aile ortamında yer alan yolların etkililik düzeyi

Okul dışı etmenlerden olan aile ortamında yer alan yolların değerlerin kazandırılmasındaki etkililiğine ilişkin öğrenci görüşlerinin aritmetik ortalaması 2,614'tür. Bu bulgu, aile ortamında yer alan yolların değerlerin öğrencilere kazandırılmasında çok etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, ilgili boyuta yer alan yollar için öğrenciler tarafından ileri sürülen görüşlerin standart sapma sonucu ,420'dir. Bu değer, ilgili boyuta ilişkin öğrenciler arasındaki görüşbirliğinin yüksek olduğunu ve birbirlerini destekler nitelikte görüşleri sürdüklerini ortaya koymaktadır.

3.2.3.2. Değerlerin kazandırılmasında akraba ortamında yer alan yolların etkililik düzeyi

Tablo 3'ten de görüldüğü üzere, değerlerin kazandırılmasında akraba ortamında yer alan yolların etkililik düzeyine ilişkin öğrenci görüşlerinin 2,426 aritmetik ortalamayla "çok etkili" seçeneğinde keskiği tespit edilmiştir. Öte yandan değerlerin kazandırılmasında akraba ortamında yer alan yolların etkililik düzeyine ilişkin öğrenci görüşlerin standart sapma sonucu ,607'dir. Bu bulgu, öğrencilerin birbirlerine yakın ve tutarlı görüşleri sürdüklerini işaret etmektedir.

3.2.3.3. Değerlerin kazandırılmasında medya ve sosyal çevrede yer alan yolların etkililik düzeyi

Okul dışı etmenler arasındaki medya ve sosyal çevrede yer alan yolların değerlerin kazandırılmasındaki etkililiğine yönelik öğrenci görüşlerinin aritmetik ortalaması 2,354'tür. Elde edilen bulgu, medya ve sosyal çevrede yer alan yolların değerlerin öğrencilere kazandırılmasında çok etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, medya ve sosyal çevrede yer alan yolların değerleri kazandırılmasındaki etkililiğine ilişkin öğrencilerin belirttikleri görüşlerin standart sapma sonucu ,481'dir. Bu değer, öğrencilerin birbirlerini destekler görüşte olduklarını resmetmektedir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmanın bu bölümünde, bulgular doğrultusunda çeşitli sonuçlara ulaşılmış, elde edilen bu sonuçlar yurt içinde ve dışında yapılan araştırma sonuçlarıyla tartışılmış ve bölümün sonunda ise sonuçlar doğrultusunda çeşitli öneriler geliştirilmiştir.

Ulaşılan bulgular doğrultusunda, kişisel ve evrensel değerler boyutunda yer alan; alçakgönüllü davranma, bağışlayıcı olma, bilimsel davranma, estetiğe önem verme, sabırlı olma ve sadeliğe önem verme değerlerinin, ankette yer alan diğer değerlere göre öğrencilere kazandırılması noktasında resmi programın daha düşük düzeyde etkili olduğu tespit edilmiştir. Aynı boyutta yer alan; dostluğa önem verme, dürüst davranma, emaneti koruma, görgülü olma, güvenilir olma, hoşgörülü davranma, yardımsever olma, iyi niyetli olma ve kendine saygı duyma değerlerinin öğrencilere kazandırılmasında resmi programın üst düzeyde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Öte yandan ankette yer alan milli değerlerin tamamının öğrencilere kazandırılmasında, resmi programın

üst düzeyde etkili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Elde edilen bulgular, resmi programların kişisel ve evrensel değerlerden ziyade, milli değerlerin öğrencilere kazandırılmasında daha yüksek düzeyde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmanın birinci alt amacına ilişkin bulgular genel olarak değerlendirildiğine, kişisel ve evrensel değerler ile milli değerlerin öğrencilere kazandırılmasında resmi programın çok etkili olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili yapılan araştırma sonuçları, bu araştırmadan elde edilen sonuçları destekleyici nitelik taşımaktadır. Nitekim, değerler eğitiminde ve değerlerin öğrencilere kazandırılmasında resmi programların etkili olduğu birçok araştırmanın ortak sonucudur (Gömleksiz ve Cüro, 2011; Kınasakal ve diğ. 2011; Özen ve Güleriyüz, 2011). Öte yandan öğretmenler üzerinde yapılan çalışmalardan da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Narin ve Belet (2007) tarafından ilköğretim Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nın vatandaşlık bilgi, beceri ve değerlerini kazandırmasına ilişkin öğretmen görüşlerini belirlemek amacıyla bir çalışma yapılmıştır. Çalışmanın sonuçları arasında, öğretmenlerin çoğunluğu, Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nın vatandaşlık bilgi, beceri ve değerlerini kazandırmaya uygun olduğunu ve bu değerlerin öğrencilere kazandırıldığını vurgulamıştır.

Kişisel ve evrensel değerler boyutunda yer alan bilimsel davranma ve estetiğe önem verme değerlerinin, ankette yer alan diğer değerlere göre öğrencilere kazandırılması noktasında örtük programın daha düşük düzeyde etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Öte yandan ilgili boyutta yer alan; dostluğa önem verme, dürüst davranma, emaneti koruma, güvenilir olma, hoşgörülü davranma, yardımsever olma ve paylaşmaya önem verme değerlerinin öğrencilere kazandırılmasında örtük programın üst düzeyde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, ankette yer alan milli değerlerin tamamının öğrencilere kazandırılması noktasında örtük programın üst düzeyde etkili olduğu tespit edilmiştir. Ulaşılan bulgular, resmi programlarda olduğu gibi, milli değerleri öğrencilere kazandırma bakımından örtük programın daha yüksek üst düzeyde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın ikinci alt amacına ilişkin elde edilen bulgular, kişisel ve evrensel değerler ile milli değerlerin öğrencilere kazandırılmasında örtük programın çok etkili olduğunu ortaya çıkarmıştır. Örtük program temelli yapılan diğer araştırmalarda da benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Sampbell ve McDowell (1998) ile Ahola (2000) tarafından yapılan araştırmalar (Akt: Fer ve Kuş, 2009), değerlerin kazanılma sürecinde örtük programın varlığını ve etkililiğini ortaya çıkarmıştır. Sarı (2007) tarafından, ilköğretim okullarında demokratik değerlerin kazanımı sürecinde örtük program içerikli bir araştırma yapılmıştır. Araştırmanın sonuçları arasında, öğrencilerin temel demokratik değerleri kazanmaları bakımından okuldaki örtük programın önemli bir ikiye sahip olduğu yer almıştır. Öte yandan, öğretmen adayları ve öğretmenler üzerinde örtük program içerikli yapılan araştırmalar da benzer sonuçları içermektedir. Konuyla ilgili olarak Yüksel (2007) tarafından öğretmen adayları üzerinde yürütülen bir araştırmadan ortaya çıkan bulgular, adaylara öğretmenlik bilgi, beceri ve tutumlarının kazandırılmasında, kurumdaki örtük programın çok önemli olduğunu göstermiştir. Öte yandan Kesici ve Türkoğlu'nun (2012) yaptığı araştırmanın sonuçları arasında, örtük program kapsamındaki sınıf içi iletişim ve okuldaki yaşam kalitesi yükseldikçe öğretmenlerin olumlu davranışlar sergiledikleri gözlenmiştir.

Örtük programda olduğu gibi, okul dışı etmenlerin de kişisel ve evrensel değerler boyutunda yer alan bilimsel davranma ve estetiğe önem verme değerlerinin, anketteki diğer değerlere göre öğrencilere kazandırılmasında daha düşük düzeyde etkili olduğu tespit edilmiştir. Aynı boyutta bulunan; aileye önem verme, bağımsızlığı önemseme, cesaretli olma, dostluğa önem verme, dürüst davranma, emaneti koruma, fedakâr olma, görgülü olma, güvenilir olma, hoşgörülü davranma, yeniliğe açık olma, yardımsever olma, iyi niyetli olma, kendine saygı duyma, kıymet bilme, konuksever olma, merhametli olma, nezaketli olma, özgüven sahibi olma, paylaşmaya önem verme ve sabırlı olma değerlerinin öğrencilere kazandırılmasında okul dışı etmenlerin üst düzeyde etkili olduğu görülmüştür. Bunların yanı sıra, ankette yer alan milli değerlerin tamamının

öğrencilere kazandırılmasında okul dışı etmenlerin oldukça üst düzeyde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşılan bulgular, resmi ve örtük programlardan elde edilen bulgulara benzer bir şekilde, okul dışı etmenlerin de kişisel ve evrensel değerlerden ziyade milli değerlerin öğrencilere kazandırılmasında daha yüksek düzeyde etkili olduğunu göstermektedir. Okul dışı faktörlerin değerleri kazandırılmasındaki etkililiği konusunda yapılan araştırma sonuçları, bu araştırmadan elde edilen sonuçları destekler nitelik taşımaktadır. Smith ve Smith (2000; Akt. Fer ve Kuş, 2009) tarafından yapılan araştırmanın sonuçları arasında, yaşı ve eğitim seviyesine bağlı olarak bilgi, tutum ve değer kazanma sürecinde okul dışı öğrenme yollarına (medya, sosyal çevre vb.) yönelik eğiliminin yükseldiği yer almaktadır. Konuyla ilgili Meydan ve Bahçe (2010), Hayat Bilgisi öğretiminde değerlerin kazandırılma düzeyinin öğretmen görüşüne göre değerlendirilmesi amacıyla bir çalışma yapmıştır. Çalışmanın sonuçları arasında öğrencilere değerleri kazandırmada çevrenin öneminin arttığı ve değerleri kazandırmada aile-okul-çevre işbirliğinin önemli olduğu yönünde öğretmenlerin görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Öte yandan Tokdemir (2007), tarih öğretmenlerinin değer ve değer eğitimi hakkındaki görüş ve düşüncelerini tespit etmek ve değer eğitimiye yönelik öğretmenlerin neler yaptıklarını ortaya çıkarmak amaçlı bir çalışma yapmıştır. Değerlerin öğretiminin, eğitim-öğretimin önemli bir parçası olduğu görüşünde olan öğretmenlerin, aynı zamanda değer eğitiminde okul dışı çevresel faktörlerin ve medyanın problem olduğu ve bunların eğitim programlarının yetersiz olduğu yönünde görüş belirtmiştir.

Araştırmanın dördüncü alt amacına ilişkin olarak, değerlerin kazandırılmasında resmi programda yer alan yolların çok etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak, ankette belirtilen resmi program yollarının değerleri kazandırılmasında resmi programın etkililiğinden daha düşük düzeyde etkili olduğu dikkate değer bir sonuçtur. Resmi programda yer alan “derste kullanılan araç-gereçler (materyal, teknik donanım vb.)” ile “sınıfta düzenlenen etkinlikler (yarışma, tartışma, oyun, drama, skeç vb.)” yollarının değerleri kazandırmada daha düşük düzeyde etkili yollar olduğu belirlenmiştir. Öte yandan resmi programlardaki “ders kitapları (okuma parçaları, özlü sözler, resim, fotoğraf, tablo, grafik)”, “arkadaşlarla yapılan işbirlikli grup çalışmaları”, “öğretmenin sınıf içindeki ilke ve kuralları” ile “öğretmenin sözlü iletişim şekli”nin değerleri kazandırmada üst düzeyde etkili yollar olduğu ortaya çıkmıştır.

Değerlerin kazandırılmasında örtük programda yer alan yolların orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Resmi programda olduğu gibi örtük programda da ankette yer alan yolların değerlerin kazandırılmasında örtük programın etkililiğinden daha düşük düzeyde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. İlgili boyutta yer alan “sosyal kulüp faaliyetleri”, “kütüphanenin kullanımı” ve “laboratuvarların kullanımı” yollarının değerleri kazandırmada düşük düzeyde etkili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Öte yandan “okullar arası ilişkiler (bilgi-spor yarışmaları, sanat etkinlikleri vb.)” ile “okul arkadaşlarıyla sosyal ilişkiler (sohbet, tartışma, oyun)” yollarının değerleri kazandırmada üst düzeyde etkili olan örtük program yolları olduğu görülmüştür.

Araştırmanın altıncı alt amacını oluşturan aile ortamı boyutuna ilişkin olarak, aile ortamında bulunan yolların değerlerin kazandırılmasında çok etkili olduğunu sonucuna ulaşılmıştır. Aile ortamında yer alan “aile içi ilişkiler (aile fertlerinin birbiriyle iletişimi)”, “annenin davranışları” ve “babanın davranışları” yollarının değerleri kazandırmada çok üst düzeyde etkili olduğu tespit edilmiştir. Ortaya çıkan bu sonuç, konuyla ilgili olarak Eldeleklioğlu (1999) tarafından yapılan araştırma sonucuyla paralellik göstermektedir. Nitekim ilgili araştırmada anne-baba tutumunun çocukların karar verme becerileri üzerindeki etkisi incelenmiş ve ev ortamında geçerli değerlerin çocukları şekillendirdiği tespit edilmiştir. Akbağ (2004) tarafından “Türk milli eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının ilköğretim ikinci kademedeki geçikleme derecesinin değerlendirilmesi” başlıklı ve geniş kapsamlı bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda, öğretmenler değer öğretiminde belirleyici olan unsurun aile olduğunu vurgulamıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular, değerlerin kazandırılmasında akraba ortamında yer alan yolların çok etkili

olduğunu göstermektedir. Özellikle “anneanne-babaannenin davranışları” yolunun değerleri kazandırmada çok üst düzeyde etkili olan akraba ortamı yolu olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan, okul dışı etmenler arasındaki diğer yollarda olduğu gibi, medya ve sosyal çevrede yer alan yolların da değerlerin kazandırılmasında çok etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Medya ve sosyal çevrede yer alan “internet (web sayfaları, sohbet programları vb.)”, “sinema filmleri” ve “arkadaşlarla okul dışında sosyal ilişkiler” yollarının değerleri kazandırmada üst düzeyde bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bunların yanı sıra, resmi ve örtük programdan elde edilen sonuca benzer şekilde, okul dışı etmenler arasında yer alan yolların da değerlerin kazandırılmasında okul dışı etmenlerden daha düşük düzeyde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Benzer bir araştırma Temiz (2007) tarafından yapılmış, medyanın örtük aktarmalarla davranışları şekillendirdiği ve bu tip öğrenmelerin çoğu zaman resmi programından daha etkili olduğu görülmüştür.

Kişisel ve evrensel değerler ile milli değerlerin öğrencilere kazandırılmasında resmi ve örtük program ile okul dışı etmenlerin üçünün de çok etkili olduğu tespit edilmiştir. İstatistiksel açıdan aralarında fazla bir fark olmamasına rağmen, değerlerin tamamının öğrencilere kazandırılmasında birinci derecede okul dışı etmenlerin, ikinci derecede resmi programın, üçüncü derecede ise örtük programın daha etkili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Elde edilen başka bir sonuç ise, resmi ve örtük program ile okul dışı etmenlerin milli değerlerin öğrencilere kazandırılmasında daha yüksek düzeyde bir etki ettiğidir. Öte yandan, resmi programın kişisel ve evrensel değerlerden ziyade milli değerlerin öğrencilere kazandırılmasında daha etkili olması dikkate değer bir sonuç olarak tespit edilmiştir. Konuyla ilgili yapılan diğer araştırma sonuçları da değerlerin öğrencilere kazandırılmasında okul, aile ve çevrenin tamamının önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim, Meydan ve Bahçe (2010) tarafından yapılan araştırmanın sonuçları arasında, öğrencilere değerleri kazandırmada çevrenin etkisinin büyük olduğu, çevrenin öğrenciler için model oluşturduğu ve değerleri kazandırmada çevre ile birlikte aile ve okulun da önemli derecede etkisinin olduğu ve değerleri kazandırmada üçünün de ortak hareket etmesi gerektiği yer almıştır.

Resmi ve örtük program ile okul dışı etmenlerin değerleri kazandırmasındaki etkililik düzeyinin sırasında olduğu gibi, değerlerin kazandırılması yollarında da benzer bir sonuç ortaya çıkmıştır. İstatistiksel olarak aralarında fazla bir fark olmamasına rağmen, değerlerin öğrencilere kazandırılmasında birinci derecede okul dışı etmenlerin, ikinci derecede resmi programın, üçüncü derecede ise örtük programın yollarının etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Ortaya çıkan bulgulardan dikkate değer olarak elde edilen başka bir sonuç ise, resmi ve örtük program ile okul dışı etmenler değerleri kazandırmada üst düzeyde etkiliyken, bu faktörlerde yer alan yolların ise değerleri kazandırmada daha düşük düzeyde etkili olduğudur.

Araştırmanın sonuçları dikkate alınarak şu öneriler geliştirilmiştir.

a. Değerlerin öğrencilere kazandırılmasında resmi programların etkililik düzeyinin artırılması için özellikle öğretim programlarında değerlere ve bununla ilgili olan duyuşsal boyuta daha fazla ağırlık verilebilir.

b. Resmi ve örtük program ile okul dışı etmenlerin kişisel ve evrensel değerlerin öğrencilere kazandırmasındaki etkililik düzeyinin yükseltilmesi için eğitim programlarının geliştirilmesinde bu değerlerin nicel ve nitel ağırlıkları artırılabilir.

c. Değerlerin kazandırılması noktasında hem örtük program hem de okul dışı etmenler çok etkili olduğu için bu iki öğenin de hem milli eğitimin temel amaçları hem de amaçsal (dikey) ve sınıflamalı (yatay) eğitimsel amaçların (hedeflerin) özelliklerine uygun olması sağlanabilir.

d. Alçakgönüllü davranma, bağımlı olma, bilimsel davranma, estetiğe önem verme, sabırlı olma ve sadeliğe önem verme değerlerinin kazandırılmasında resmi programın etkililik düzeyinin artırılması için bağımlı öğrenme olmak üzere eğitim durumlarında farklı öğretim model, yöntem ve tekniği kullanılabilir.

e. Bilimsel davranma ve estetiğe önem verme değerlerinin öğrencilere daha yüksek düzeyde kazandırılması için örtük program ile okul dışı etmenler daha fazla içe vuruk hale getirilebilir.

f. Derste araç-gereç kullanımı ile sınıfta düzenlenen yarışma, tartışma, oyun, drama, skeç vb. etkinliklerin nitelikli yapılması, değerlerin kazandırılmasında resmi program yollarının etkililiğini yükseltebilir.

g. Öğretmen, öğrenci, idareci, memur vb. okulda yer alan tüm paydaşların değerlerin kazanımında istekli ve örnek olmaları, örtük programda yer alan yolların değerlerin daha etkili bir şekilde kazanılmasına fırsat tanıyabilir.

h. Değerleri kazandırma yolları arasında aile ve akraba ortamının çok etkili olduğu sonucundan hareketle çocuklara örnek davranışların sergilenmesi noktasında ailelerin ve akrabaların bilinçlilik düzeyi yükseltilebilir.

i. İnternet ve sinema filmleri değerleri kazandırmada çok etkili olduğu için bunların içeriği toplumun değerlerini destekleyici konularla oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

- AKBAĞ, O. (2008). Değer eğitimi akımlarına genel bir bakış, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6(16), 9-27.
- AKBAĞ, O. (2006). Yeni ilköğretim programlarının değer eğitimi boyutunun incelenmesi *Ulusal Sınıf Öğretmenliği Kongresi Bildiri Kitabı* (2. Cilt, 261-268), Ankara, Kök Yayıncılık.
- AKBAĞ, O. (2004). *Türk milli eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının ilköğretim ikinci kademedeki gerçekleşme derecesinin değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Ünv. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- AKPINAR, B. (2011). Değerler eğitiminde bileşik modeli, *Eğitime Bakış*, 7(9), 30-38.
- AKTEPE, V. ve YEL, S. (2009). İlköğretim öğretmenlerinin değer yargılarının betimlenmesi. Kırşehir ili örneği, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(3), 607-622.
- ALTAN, M. Z. (2011). Çoklu zekâ kuramı ve değerler eğitimi, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 1(4), 53-57.
- ARSLAN, A. (2005). Türkiye’de medya-toplum ilişkisi ve medyanın profesyonellik etiği üzerine sosyolojik bir değerlendirme, *Akademik Bakış*, (5), 1-13.
- AYDIN, A. (2005). *Dil ve tarih coğrafya fakültesi öğrencilerinin değer hiyerarşileri ile ilahiyat fakültesi öğrencilerinin değer hiyerarşilerinin karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BACANLI, H. (2006). *Duyuşsal davranış eğitimi*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- BAĞBAKANLIK. (2010). *Türkiye’de aile değerleri araştırması*, Ankara, T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.

- BAYDAR, P. (2009). *İlköğretim beşinci sınıf sosyal bilgiler programında belirlenen değerlerin kazanım düzeyleri ve bu süreçte yaşanan sorunların değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BÜYÜKÖZTÜRK, ğ., ÇAKMAK, E. K., AKGÜN, Ö. E., KARADENİZ, ğ. ve DEMİREL, F. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemleri*, Ankara, Pegem Akademi.
- CEBECİ A. (2005). *İlköğretim din kültürü ve ahlâk bilgisi derslerinde ahlâkî değerlerin eğitimi ve öğretimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇAVDARCI, M. (2002). *Türkiye’de sosyal değerlerin aşınması ve kültür sömürgeciliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DEMİREL, Ö. (2007). *Kuramdan uygulamaya eğitimde program geliştirme*, Ankara, Pegem A Yayıncılık.
- DEVECİ H. ve AY, T. S. (2009). İlköğretim okulu öğrencilerinin günlüklerine göre günlük yaşamda değerler, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 167-181.
- DİLMAÇ, B., ERTEKİN, E. ve YAZICI, E. (2009). Değer tercihleri ve öğrenme stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7(17), 27-47.
- DİLMAÇ, B., BOZGEYİKLİ H. ve ÇIKILI, Y. (2008). Öğretmen adaylarının değer algılarının farklı değişkenler açısından incelenmesi, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6(16), 69-91.
- DİLMAÇ, B., DENİZ, ve M., DENİZ, M. E. (2008). Üniversite öğrencilerinin öz-anlayışları ile değer tercihlerinin incelenmesi, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7(18), 9-24.
- EKGİ H. (2003). Temel insani değerlerin kazandırılmasında bir yaklaşım: Karakter eğitimi programları, *Değerler Eğitimi Dergisi*, (1)1, 79-96.
- ELDEKLİOĞLU, J. (1999). Karar stratejileri ile ana-baba tutumları arasındaki ilişki, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(11), 7-13.
- ERDEN, M. (2005). *Öğretmenlik mesleğine giriş*, İstanbul, Epsilon Yayınları.
- FER, S. ve KUĞ, D. (2009). *İlköğretim programlarının, örtük programın ve okul dışı etmenlerin değerleri kazandırma etkililiğinin 8. sınıf ilköğretim öğrencilerinin ve öğretmenlerinin görüşlerine göre incelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- FİDAN, N. K. (2009). Öğretmen adaylarının değer öğretimine ilişkin görüşleri, *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 2(2), 1-18.
- GENÇEL ATAMAN, Ö. ve EROĞLU, Ö. (2011). Müzik öğretmeni adaylarının informal müzik eğitimi yoluyla kazandıkları davranışlar, *2nd International Conference on New Trends in Education and Their Implications*, 27-29 April, 2011, Antalya-Turkey.
- GÖMLEKSİZ, M. N. ve CÜRO, E. (2011). Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında yer alan değerlere ilişkin öğrenci tutumlarının değerlendirilmesi, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 95-134.
- GÖZÜTOK, D. (2010). Milli eğitim, çocuklara ulusal değerleri kazandırmaktan neden vazgeçiyor?, *İlköğretim Online*, 9(2), 601-629.
- HORN, R. A. (2003). Developing a critical awareness of the hidden curriculum through media literacy, *The Clearing House*, 76(6), 298-300.

- ÖLHAN, S. (1990). *Bir kültür unsurumuz: Atatürkçülük, millî kültür unsurlarımız üzerinde genel görüşler*, Ankara, Atatürk Kült. Merk. Yay.
- KARASAR, N. (1999). *Bilimsel araştırma yöntemi*, Ankara, Nobel Yayınevi.
- Kaymakcan, R. ve Meydan, H. (2011). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programları ve öğretmenlerine göre değerler eğitimi, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 9(21), 29-55.
- KESÇİĞ A. E. ve TÜRKOĞLU, A. (2012). Ortaöğretim kurumlarının okul yaşam kalitesi düzeyi ve ortaöğretim öğretmenlerinin sınıf içi iletişimde kullandıkları örtük davranışlar, *Pamukkale Ünv. Eğitim Fakültesi Dergisi*, (31), 147-160.
- KINASAKAL, G. KILDAN, A. O., AYDINÖZÜ, D., BEKDAĞ, F. ve UĞURLU, M.. (2011). *İlköğretim sosyal bilgiler programında yer alan değerlerin kazanılmışlık düzeyinin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi*, Eskişehir, Değerler Eğitimi Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı.
- MEB ve RTÜK (2006). *İlköğretim medya okuryazarlığı dersi öğretim programı ve kılavuzu*, <http://www.medyaokuryazarligi.org.tr/documents/program.pdf>, Erişim tarihi: 20.09.2012.
- MEB. (2005). *İlköğretim sosyal bilgiler dersi 4–5 sınıf öğretim programı ve kılavuzu*, Ankara.
- MEMİŞ A. ve GEDİK, E. G. (2010). Sınıf öğretmenlerinin değer yönelimleri, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 8(20), 123-145.
- MEYDAN, A. ve BAHÇE, A. (2010). Hayat bilgisi öğretiminde değerlerin kazandırılma düzeylerinin öğretmen görüşüne göre değerlendirilmesi, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*. 1(1), 20-37.
- NARİN, D. ve BELET, G. D. (2007). *İlköğretim Hayat Bilgisi Öğretim Programı'nın Vatandaşlık bilgi, beceri ve değerlerini kazandırmasına ilişkin öğretmen görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Ünv. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- OĞUZ, A. (2011). Öğretmen adaylarının demokratik değerleri ile öğretme ve öğrenme anlayışları, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 9(22), 139-160.
- OKTAY, H. T. (2011). *Televizyon dizilerinin toplumun milli ve manevi değerleri açısından değerlendirilmesi; Aşk-ı memnu dizisi örneği*, T.C Radyo ve Televizyon Üst Kurulu.
- OKUDAN, A. Y. ve EKİCİ, H. (2010). Eğitim yöneticilerinin bakış açısı ile değerler eğitimi, *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 8(2), 178-190.
- ÖZEN, Y. ve GÜLERYÜZ, K. (2011). *İlköğretim 1-3 sınıf 4-5 sınıf sosyal bilgiler dersindeki değerler ve değerler eğitiminin incelenmesi*, Eskişehir, Değerler Eğitimi Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı.
- SARI, E. (2005). Öğretmen adaylarının değer tercihleri: Giresun Eğitim Fakültesi örneği, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3(10), 73-88.
- SARI, M. (2007). *Demokratik değerlerin kazanımı sürecinde örtük program: Düşük ve yüksek okul yaşam kalitesine sahip iki ilköğretim okulunda nitel bir çalışma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GAHİR FIRAT, N. ve AÇIKGÖZ, K. (2012). Bazı değişkenler açısından öğretmenlerin değer sistemleri, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (43), 422-435.

- ğEN, Ü. (2007). *Millî eğitim bakanlığının 2005 yılında tavsiye ettiği 100 temel eser yoluyla Türkçe eğitiminde değerler öğretimi üzerine bir araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniv. Eğitim Bilimleri Enstitüsü
- TAHİRÖĞLU, M., YILDIRIM, T. ve ÇETİN, T. (2010). Değer eğitimi yöntemlerine uygun geliştirilen çevre eğitimi etkinliğinin, ilköğretim 7. sınıf öğrencilerinin çevreye ilişkin tutumlarına etkisi, *Selçuk Üniv. Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, (30), 231-248.
- TAGDAN, M. (2010). Türkiye’deki resmi ve özel ilköğretim okulu öğretmenlerinin bireysel değerleri ile okulun örgütsel değerleri arasındaki uyum düzeyi, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 1(16), 113-148.
- TAGPINAR, M. (2012). *Kuramdan uygulamaya öğretim ilke ve yöntemleri*, Ankara, Elhan Kitap Yayın Dağıtım.
- TAVGANCIL, E. (2006). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*, Ankara, Nobel Yayınları
- TDK. (2012). *Değer*, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, Erişim tarihi: 24.09.2012.
- TEMİZ, N. (2007). The evaluation of the sitcom “sihirli annem” in terms of “curriculum evaluation, *Eurasian Journal of Educational Research*, (27), 179-189.
- TEZCAN, M. (2003). Gizli müfredat, eğitim sosyolojisi açısından bir kavram çözümlemesi, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 53-59.
- TOKDEMİR, M. A. (2007). *Tarih öğretmenlerinin değerler ve değer eğitimi hakkındaki görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TUNCEL, M. (2008). Duyuğu özelliklerin gelişimi açısından fiziki ortamdan kaynaklanan örtük programın incelenmesi, *Balıkesir Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(20), 26-38.
- UÇAR, S. (2009). Sosyal Bilgiler programındaki değerlerle ilgili kazanımlara yönelik öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÜNAL, F. (2011). Öğretmenlerin öğrencilerine kazandırmak istedikleri değerlere yönelik bir inceleme, *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 2(4), 3-24.
- VARIĞ, F. (1996), *Eğitimde program geliştirme: Teoriler teknikler*, Ankara, Alkım Kitapçılık Yayıncılık.
- VEZNEDAROĞLU, R. L. (2007). *Okulda ve sınıfta örtük program (Bir özel ilköğretim okulu örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- YALAR, T. (2010). *İlköğretim sosyal bilgiler programında değerler eğitiminin mevcut durumunun belirlenmesi ve öğretmenlere yönelik bir program modülü geliştirme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YAMAN, H., TAFLAN, S. ve ÇOLAK, S. (2009). İlköğretim ikinci kademe Türkçe ders kitaplarında yer alan değerler, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7(18), 107-120.
- YAYGIN, S. ve DÖNDAR, H. (2010). İlköğretim okullarında örtük programın varlığına ilişkin bir araştırma (Türkiye: Siirt ili örneği), *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(3), 1017-1038.
- YAZAR, T. (2012). Öğretmen adaylarının değerler hakkındaki görüşleri, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 2(1), 61-68.

-
- YILDIRIM, K. (2009). Values education experiences of Turkish class teachers: A phenomenological approach, *Eurasian Journal of Educational Research*, (35), 165-184.
- YILMAZ, E. (2009). Öğretmenlerin değer tercihlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7(17), 109-128.
- YÜKSEL, S. ve ÖCAL, A. (2010). Lise tarih öğretmenlerinin değerler ve değerler eğitimi konusundaki görüşleri, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(20), 117-124.
- YÜKSEL, S. (2002). Yükseköğretimde eğitim-öğretim faaliyetleri ve örtük program, *Uludağ Ünv. Eğitim Fakültesi Dergisi*, XV(1), 361-370.
- YÜKSEL, S. (2004). *Örtük program: Eğitimde saklı uygulamalar*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- YÜKSEL, S. (2007). Örtük programın öğretmen adaylarının öğretmenlik meslek derslerine yönelik düşüncelerindeki etkisi, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, (50), 321-345.



II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ZİRAİ EĞİTİME BİR BAKIŞ

Özgür YILDIZ*

ÖZET

II. Abdülhamid'in saltanatı uzun ve sıkıntılarla dolu bir siyasi yaşamın yansıması olarak görülmektedir. Padişah büyük siyasi sorunlarla uğraşırken ülkenin kalkınması ve modernleşmesi için de çaba harcamıştır.

II. Abdülhamid eğitimle yakından ilgilenen bir padişah'tır. Yönetimde kaldığı süre içinde eğitimin her alanında yenilikler yaptığı bilinmektedir. Padişah II. Abdülhamid'in şehzadeliği döneminde ziraat işleriyle meşgul olması ve çiftlik sahibi olarak servet elde etmesi ziraat eğitimiyle de doğrudan ilgilenmesine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin çeşitli vilayetlerinde ziraat mektebi açmak suretiyle Sultan II. Abdülhamid bu konudaki hassasiyetini göstermiştir. İstanbul, Selanik ve Bursa'da açtırdığı ziraat okulları modern tarımın gelişmesinde etkili olmuştur.

Ziraat mekteplerine öğrenci seçimi, sınavlarda merkezi sınav uygulanması hatta merkezi sınavdan sonra da öğrencilerin okul öğretmenleri tarafından tekrar bir sınava tabi tutulmaları da dönemin eğitim anlayışı hakkında ipuçları vermektedir.

Öğrencilere ödül verilerek eğitimin özendirilmesi, sınavların çok sıkı kurallarla göre yapılması, eğitimin uygulamalı olması, öğretmenlerin de özenle seçilmesi ziraat eğitimine verilen önem ve değeri ortaya koymaktadır.

1884 tarihli nizamname ve diğer arşiv belgeleri ışığında hazırlanan araştırmanın giriş bölümünde; II. Abdülhamid döneminde eğitim anlayışına kısa bir şekilde yer verilmiştir. Birinci bölümde; II. Abdülhamid döneminde ziraat meselesine bakış, ziraat mekteplerinin teşkili ve mekteplere öğrenci seçim usullerine değinilmiştir. İkinci bölümde; ziraat okullarında talim ve tedris hakkında bilgi verilmiş, üçüncü bölümde; ziraat mekteplerinin idaresi ve mektepte çalışan diğer memurlar hakkında bilgi verilerek II. Abdülhamid döneminde ziraat eğitimi hakkında bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Ziraat, Eğitim

* Yrd. Doç. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Osa Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, El-mek: ozgurzyz@gmail.com

AN OUTLOOK ON AGRICULTURAL EDUCATION IN THE REIGN OF ABDULHAMİD II

ABSTRACT

Reign of Abdulhamit II is seen as a reflection of his long and troublesome political life. While dealing with great political problems the Sultan made an effort for modernization and development of the country.

Abdulhamid II was a Sultan who interested in education closely. He is known with novelties in every area of education throughout his administration. Having dealt with agriculture and earned a fortune as as a farm owner before his accession to the throne caused Sultan Abdulhamit II to pay attention personally to agriculture and agriculture education.

By opening agriculture schools in several provinces of Ottoman Empire Sultan Abdulhamid II demonstrated his sensibility about this matter. Agriculture schools he had opened in Istanbul, Thessaloniki and Bursa got effective on development of modern agriculture.

Selection of agriculture school students, implementation of central examination system, and even re-examination of students who passed the central exam by the school teachers give us some clues about educational idea of the period.

Students' having been encouraged by awarding prizes, The examination's having been held under strict regulations, applied education, and selection of the teachers carefully demonstrates clearly the importance given to agricultural education.

In introduction part of this study, which prepared in the light of 1884 dated regulation and other archive documents, educational understanding of Abdulhamid II era has been discussed briefly. In the first part general view on agriculture problem, creation of agriculture schools and methods employed at selection of students for those schools has been stated. In the second part information about learning and instruction in those schools has been presented; in the third part having provided information about management of the agriculture schools and other officials who work in those schools, an evaluation on agriculture education in the reign of Abdulhamid II has been tried to be carried out.

Key Words: Abdülhamid II, Agriculture, Education

Giriş

II. Abdülhamid 33 yıl süren saltanatı süresince sıkıntılı birçok işe uğraçmak zorunda kalmıçtır. Bu sıkıntılı durumların baçında siyasi içler gelmektedir. Siyasi problemler içerisinde Bosna Hersek meselesi, Yeni Pazar'ın içöl meselesi, Yemen ve Çnam Yahya meselesi, Trablusgarp meselesi, Irak'ta Çngiliz nüfuzu meselesi, Bağdat demiryolu için Alman- Çngiliz rekabeti, gıalık meselesi, Dersim meselesi, Siyonizm meselesi, Dürzi, Havran ve Kerek meselesi, Makedonya meselesi, garki Rumeli meselesi, Arnavutluk meselesi, Bulgar meselesi, Girit meselesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

ve Abdülhamid'in en çok bağına ağrıtan Ermeni meselesi gibi sorunlar ile uğraşmak zorunda kalmıştır.

Büyük sıkıntılara rağmen Sultan Abdülhamid imar ve yenilik faaliyetlerini yürütmüştür. Batıdaki Çekiliyle Polis Teçkilatı, memurlar için Tekau Sandığı, kurdurmuştur. Feshane, Hereke, Yıldız Çini Fabrikası gibi fabrikalar tesis ettirmiştir.¹ Haydarpaşa Tıbbiyyesi, çiçi Etfal Hastanesi, Dâr-ül-Aceze dönemin müesseseleridir.² Bunun yanında kendi Çasına bağlı bir istihbarat teçkilatı kurdurmuştur.³ İstanbul'a memba suyu getirtmiştir.⁴ Görüldüğü üzere daha sayamadığımız birçok yenilik ve modernleşme hareketi bu dönemde görülmektedir.

Eğitim konusunda da II. Abdülhamid döneminde büyüme kaydedilmiştir. Tanzimat döneminden 1877 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde sadece 9 idadi var iken II. Abdülhamid döneminden 1907 yılına kadar bu sayı 88'e çıkmıştır. Aynı Çekilde 1877 yılına kadar 400 rüçhiye var iken 1907 yılında bu sayı 458 olmuştur. Bunun yanında meslek okulları ve yüksek okullar da açılmıştır.⁵

Bu okullardan Mekteb-i Fünun-ı Maliye (1878), Hukuk Mektebi (1878), Sanayi-i Nefise Mektebi (1879), Dar-ül Ameliyat (1881), Ticaret Mektebi (1882), Hendese-i Mülkiye (1883), Mülkiye Baytar Mektebi (1887), Numune Bağı ve AÇıAmeliyat Mektebi (1887), Polis Dershanesi (1889) açılmıştır.⁶

Ziraat hususunda ise II. Abdülhamid toplumun eksikliklerinden daha iktidara gelmeden farkındadır. Bu eksiklerin bağında çiftçilerdeki bilgi eksikliği, sermaye ve ulaşırma yokluğu bağa gelmektedir.⁷ Bu sorunların acil çözülmesi elzemdir.

II. Abdülhamid Çazadeliliği sırasında çiftlik iÇetmek suretiyle ziraatla meÇgul olmuştur. Ziraatın Osmanlı halkının geçiminde önemli yeri olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle döneminde Selanik ve Halkalı'da bir ziraat okulu açarak iÇebaÇamıştır.⁸ Zirai eğitime büyük önem vermişve Osmanlı tarım toplumunun gelişmesine ve modernleşmesine katkıda bulunmuştur.

Bu dönemde ziraat eğitiminin daha iyi anlaşılabilmesi için "1884 yılı Büyük Halkalı Ziraat ve Ameliyat Mektebi Nizamnamesi"⁹ ne göre değerlendirme yapılacaktır. Buna göre ziraat mektepleri, öğrencileri, idarecileri ve verilen eğitim ÇuÇekildedir.

1- II. Abdülhamid Döneminde Ziraat Mekteplerinin Teşekkülü

Osmanlı Devleti ziraata elveriÇi ve tarım açısından bereketli topraklara sahipti. Halkın büyük çoğunluğu geçimini topraktan kazanmaktaydı.¹⁰ Fakat Osmanlı Devleti'nde batıya göre ziraat geri kalmıştı. Bu geri kalmışlığın birçok nedeni bulunmaktadır. Bu sebeplerden en önemlisi

¹ M.Metin Hülagü, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey'in Hatıratı*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2003, s.20.

² Levon Panos Dabağyan, *Osmanlı'da Şer Hareketleri ve Abdülhamid Han*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.187.

³ Şenat Bozdağ, *Sultan Abdülhamit'in Hatıra Defteri*, Truva Yayınları, İstanbul 2010, s.90.

⁴ Vahdetin Engin, *Sultan II. Abdülhamid ve İstanbul'u*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008, s.257.

⁵ ÇoÇkun Yılmaz, *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, Seçil Ofset, İstanbul 2010 s.313.

⁶ Alpay Kabacalı, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e İmparatorluk ve Nesnel tarihin Prizmasından Abdülhamid*, Deniz Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s.234.

⁷ M. A. Ubicini, *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, Çeviren (Cemal Aydın), TimaÇ Yayınları, İstanbul 1998, s.261-272.

⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII. Cilt, TTK Ankara 1995, s.446,447.

⁹ Bkz; *Ekler*.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz; Halil Çalcık, Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 2, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004; Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, ÇletimYayınları, İstanbul 2003, s.194. ve Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.

çiftçinin ziraat alanındaki yeniliklerden habersiz ve yeniliklere yabancı olması gelmekteydi.¹¹ Bu nedenle dönemin en önemli gelişmesi ziraat mekteplerinin kurulmasıdır. İstanbul'da, Selanik'te ve Bursa'da kurulan ziraat mektepleri modern ziraatın gelişmesinde etkili olmuştur.

Ziraat mektepleri gelişince modern tarım aletleri satın alınarak okullardaki öğrencilerin bu aletler konusunda bilgi sahibi olması sağlanmıştır. Daha sonrada bu modern araçların Osmanlı ülkesine yayılması düşünülmüştür. Mesela bu amaçla İstanbul'daki ziraat mektebine yeni bir harman makinesi ve lokomobil¹² alınmıştır. Bu iş için 65.000 kuruş harcanmıştır.¹³

Osmanlı Devleti, dünyadaki çeşitli örneklerde de görüldüğü üzere, eğitim kurumlarını kurmadan önce bir keşif heyeti gönderir ve önce inceleme yaptırır. Ardından ön inceleme sonucu hazırlanan raporlar ilgili kurumlara sunulur. Ziraat mekteplerinin açılmasında da bu yol izlenmiştir. Öncelikle keşif yapılmış ve ilgili bakanlık olan Ziraat Nezaretine raporlar ve mali gereksinimler belirtilmiştir. Belirtilen bu istek ve raporların sonunda Hükümetin izniyle ziraat mektepleri açılmıştır.

Ziraat mekteplerin kuruluşunun ziraat tedrisi için olduğu açık bir şekilde nizamnamede beyan edilmektedir. Öğrencilere bu doğrultuda dersler verilmektedir. Ziraat mektepleri 3 yıl süreyle eğitim vermekte, öğrenciler okula yapılacak ortak bir sınavla alınmaktadır. Öğrenciler eğitim hizmetinden ücretsiz olarak yararlanmaktadır. Memleketin birçok yerinden öğrenci kabul ettikleri için yatılı okul olarak adlandırılmaktadırlar.¹⁴

Mekteplere kabul olunacak öğrencilerin öncelikle Osmanlı tebaasından olması istenmektedir. Bunu yanında çiftlik, bağ ve bahçe sahibi olanların tercih edilmesi de önemlidir. Çünkü mezun olduğunda yapacağı iş hakkında geniş uygulama alanları bulunursa hem kendi vilayetine faydası olacak hem de kendi işlerinde öğrendiklerini tatbik ederek Osmanlı tarımının gelişmesine yardımcı olacaktır.¹⁵

Mektebin eğitime başlama ayı ekim ayıdır. Ekim ayında öğrencilerin eğitim için hazır olması beklenmektedir. Bu hazırlığın yapılabilmesi için Ziraat Nezareti okul açılmadan 3 ay önce Der-saadet (İstanbul Hükümeti)'ten öğrenci istemesi gerekmektedir. Hükümetin verdiği izinle öğrenci sayısı belirlenmekte ve eğitim başlatılmaktadır. Öğrenci sayısı genel olarak 30 olarak belirlenmiştir. Bu yazıların önceden olması öğrenci seçimi için önemlidir. Okullardaki öğrenciler sınavla seçilerek gelen mümtaz şahsiyetlerdir.¹⁶

Öğrenci seçimine Osmanlı Devleti büyük titizlik göstermekte ve bu konuyla ilgili beklenti ve isteklerini önceden nizamnamede belirtmektedir. Bu şartlara göre öncelikle sınav herkesin duyabileceği şekilde ilan edilir ki herhangi bir haksız uygulamaya yer verilmesin. Osmanlı Devleti nizamnamede belirtilen şartları tamayanları sınava almamaktadır. Sınavlar öncelikle vilayet valisine tebliğ edilmekte ve vali bu işin duyurulması ve sınava gireceklerin belirlenmesinde birinci amir olarak görevlendirilmektedir.¹⁷

Öğrenci seçimi sınavı ile ilgili yapılacak sınav konuları önceden belirlenerek talebeye duyurulmaktadır. Talebe buna göre hazırlanmakta ve sınavlara çalışmaktadır. Sınav şeffaf bir

¹¹ Enver Ziya Karal, *Age*, s.439-450.

¹² Lokomobil; Tarımda, harman makinelerini, sabanları, sulama araçlarını yürütmeye yarayan makinedir.

¹³ BOA. İ.O.M. Dosya No: 12 Gömlek No: 23/1 ve 2.

¹⁴ Osmanlı arşivinden alınan bu belge 1884 yılına aittir. Belge "Büyük Halkalı Ziraat Ameliyat Mektebi Nizamnamesi" adı altındadır. Bu nizamname 6 fasyıldan oluşmaktadır. Bu nedenle belge numarasının yanına hangi fasyıldaki maddeler olduğu belirtilmiştir. BOA. İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 1. Fasil.

¹⁵ BOA. İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 2. Fasil.

¹⁶ BOA. İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 2. Fasil.

¹⁷ BOA. İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 2. Fasil.

Çıkilde yapılmakta her aÇaması resmi tutanaklarla zabt altına alınmaktadır. Sınavı Hey'et-i Adil diye bir komisyon yapmaktadır. Bu komisyon sınav sonuçlarını ekim ayından önce duyurmak zorundadır.¹⁸

Öğrencilerin sınav sırasında ve sonrasında yapacakları masrafların ne olacağı konusunda bile Osmanlı Devleti duyarlı olmuştur. Öğrencilerin masraflarının mensup oldukları vilayetlerin belediyeleri tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır. Böylelikle sınav halkın her kesiminde olan fakir öğrencilere de ulaştırılabilmekte ve hiç masraf yapmadan bu öğrenciler İstanbul'a kadar gelmekte ve ücretsiz eğitimden yararlanabilmektedirler.¹⁹

Öğrenci sınavlarında uygulanan diğer bir husus da merkezi sınavdan sonra öğrencilerin okulda bir defa daha okul hocaları tarafından sınava alınmasıdır. Bu gerçekten eğitim anlayışı açısından önemli bir olaydır. Öğretmen ders vereceği öğrenciyi görmekte, merkezi sınavın haricinde öğrencilerde, hocaların görmek isteği özel hususiyetler ve beklentileri var ise bu sınav ile ölçülebilmektedir. Bu ikinci sınavdan sonra öğrencilere numaraları verilmekte ve okula kayıt olabilmektedirler.²⁰

Bunun yanında her sene okul sona erdiğinde öğrenciler sınav yapılır ve sınav sonuçları ayrıntılı olarak Ziraat Nezareti'ne bildirilmektedir.²¹ Bu sınav bir Çıkilde günümüzde üniversitelerde yapılan final sınavlarına benzemektedir.

Yine komisyonca sınavı kazanan öğrencilere Çihadetname verilmektedir. Sınavı kazanan tüm öğrencilere memleketlerine varıncaya kadar yapacakları masraflar için harcırah verilmektedir. Bu usul ile Osmanlı Devleti'nin zirai eğitime ne kadar değer verdiği ve bu eğitimi alan öğrencilere verdikleri önem açık bir Çıkilde ortaya koyulmaktadır.²²

Aynı Çıkilde eğitimde başarılı olan öğrencilere de mükâfat verilerek, eğitim özendirilmekte ve öğrencilerin derslere daha büyük ilgi göstermesi sağlanmaktadır. Birinci olan öğrenciye, 1500, ikinciye 1200 ve üçüncüye de 800 kuruşmektep tarafından nakit para mükâfatı verilmektedir.²³ Bu Çıkilde yapılan ödüllendirmelerin öğrenciyi motive edeceği, içine ve okuluna daha özen göstereceği muhakkaktır. Bu gibi ayrıntılara yer veren merkezi hükümetinde bu işin önemini anladığı bir gerçektir.

Örmeklerde görüldüğü üzere II. Abdülhamid sahip olduğu tarım toplumunun zirai işini daha iyi, kaliteli ve Batı toplumundaki gibi modern yapılabilmesi için teşvik etmektedir. Kurduğu okullarda da bu gibi ayrıntılara önem vererek gerek talebeyi gerekse öğretmenleri özendirilmektedir. Öğrencilere verdiği nakdi ödüller ve hocalara verdiği niğalar ile eğitime destek vermektedir.

2- Ziraat Okullarında Talim ve Tedris

Ziraat okullarında eğitim tedris-i ameli (pratik) ve tedrisi nazari (teorik) olarak iki kısma ayrılmaktadır. Bir meslek okulu olduğu için uygulama Çattır. Bu nedenle zirai aletlerle ile yapılan tedris-i ameli dersleri okullarda elzemdir.²⁴

Nazari yani teorik derslerde Lisan-ı Türkî (Türkçe) dersi başta gelmektedir. Her öğrencinin bu dersi zorunlu olarak alması ve bu hususta bilgili olması beklenmektedir. Bunların

¹⁸ BOA İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 2. Fasıl.

¹⁹ BOA İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 2. Fasıl.

²⁰ BOA İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 2. Fasıl.

²¹ BOA İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 2. Fasıl.

²² BOA İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 3. Fasıl.

²³ BOA İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 3. Fasıl.

²⁴ BOA İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 4. Fasıl.

yanında diğer nazari derslerden Arazi ve Ziraata Mütellik Bilgiler (Arazi ve Ziraatla İlgili Bilgiler) dersi bir teorik meslek dersidir.²⁵

Diğer bir nazari ders Ulum-u Hikmet-i Tabiiyye (Fizik Bilimleri) olup bu ziraat fakültesinde sayısal ağırlıklı derslerin daha yoğun olduğunu göstermektedir. Ulum-u Kimya dersi de öğrencilerin zorunlu derslerindendir. Yine bir meslek dersi olan Ulum-u Ziraat dersi de öğrencilerin 3 yıl içinde tamamlaması gereken derslerden birisidir.²⁶

Ziraat okullarındaki derslerin Ameliyyat (tecrübe edilerek) olarak yapılan kısmı ise bahçecilik ve bahçıvanlık olarak ikiye ayrılmıştır.

Bahçecilik kısmında;

- 1- Sebze Bahçesi
- 2- Meyve Bahçesi
- 3- Ağaç Budamak
- 4- Ağaç Ağılamak dersleri,

Bahçıvanlık kısmında;

- 1- Bağ yetiştirmek
- 2- Budamak
- 3- Ağılamak dersleri verilmektedir.

Bunların yanı sıra Dut Bahçesi, Çek Böceği Yetiştirmek, Orman İhtidas Etmek, Çift Koçmak, Çift Hayvanına Bakmak, Çift Sürmek, Koyun Kırkmak, Bağ Budamak, Hasta Hayvanı Tedavi Etmek, Ziraat Alet ve Edevatını Tamir Etmek, Ziraat Defteri Tutmak gibi uygulamalı dersler verilmektedir.²⁷ Uygulamalı dersleri alan bir ziraat okulu mezunu meslek hayatında karşılaştılabileceği tüm sorunlar ile ilgili bilgileri alarak bir tecrübe kazandırılmaktadır. Bu hem öğrenci hem de toplum için son derece faydalıdır.

Uygulamalı okul olarak kurulan ziraat okullarında öğrencilerin içeri yerinde öğrenmesi esas kılınmıştır. Bu nedenle gerekli donanım ve ihtiyaçlar karşılanmıştır. Mesela 1898 yılında Halkalı Ziraat ve Numune çiftliği için süt veren altı başineğin pazarlık suretiyle satın alınması ve öğrencilerin uygulamalarda kullanılması sağlanmıştır.²⁸

1907 yılında Halkalı Ziraat mektebi ve numune çiftliği için yerli inek, boğa ve merinos koç ile koyun alınmasına karar verilmiş ve öğrencilerin istifadesine sunulmuştur.²⁹

Ziraat derslerini yürütmek için eğitim komisyon heyeti oluşturulmuştur. Eğitim için yapılabilmesi için sadece muallimler ile yetinilmemiş bunun yanında onlara yardım etmek için çeşitli ustalarda memur olarak okul kadrosuna dâhil edilmiştir.³⁰

Okullardaki öğretmen kadrosu da dersler gibi iki kısımda incelenmektedir. Nazariyat muallimleri; mektep müdürü, 2 tane Lisan-ı Osmanî muallimi, Fenn-i Hesap ve Fenn-i Ziraat

²⁵ BOA İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 4. Fasıl.

²⁶ BOA İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 4. Fasıl.

²⁷ BOA İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 4. Fasıl.

²⁸ BOA. İ.OM. Dosya No: 5 Gömlek No: 15/ 1 ve 2.

²⁹ BOA. İ.OM. Dosya No: 12 Gömlek No: 13/1 ve 2.

³⁰ BOA İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 5. Fasıl.

muallimlerinden oluşur Ameliyat muallimleri ise; Ameliyat-ı Ziraiye muallimleri, Fenn-i Bahçıvan, Fenn-i Baytar ve Usul-i Defteri-i Ziraat muallimlerinden oluşmaktadır.³¹

Okul müdürü ve öğretmenlerin hepsi ilgili dersi verebileceklerine dair Şahadetname (diploma) sahibi olmalıdır. Okulda görev yapacak öğretmenler Ziraat Nezareti tarafından seçilmektedir. Öğretmenlere yardımcı olacak ustalar ise okul müdürü tarafından seçilmekte ve memuriyetleri ise Nezaret tarafından tasdik edilmektedir.³²

Öğretmenlerin vazifeleri nizamnamede açık olarak bildirilmiş genelde her hoca doğal olarak dersiyle ilgili vazifeler de görevlendirilmiştir. Bu vazifeler Nizamnamenin 28. maddesinden başlayıp 38. maddeye kadar şöyle ifade edilmektedir:³³

“ Nazariyat Muallimlerinin Vezai fi

28. Madde: Müdürün vazife-i tedrisiyesi fenn-i idare-i ziraattir.

29. Madde: Lisan-ı Osmanî³⁴ muallim-i evveli Arazi ve Ziraate Mütellik Kavanin³⁵ ile Usul-i İnşâ-i Osmanî³⁶ tedris eder.

30. Madde: Lisan-ı Osmanî muallim-i sanisi birinci ve ikinci sene şakirdanına Kavaid-i Osmanî'yi³⁷ talim ve tedris eyler.

31. Madde: Fenn-i Hesap³⁸ muallimi İlm-i Hesap ve Usul-i Âşarî³⁹ ve Fenn-i Mesaha⁴⁰ ve Usul-i Tesviye-i Zemin⁴¹ derslerini verir.

32. Madde: İlm-i Hikmet⁴² muallimi Muhtasar İlm-i Hikmet ve Fenn-i Alaim-i Cevviyye⁴³ ve muhtasar ilm-i kimya tedris eder.

33. Madde: Ziraat muallimi İlm-i Ziraat ve Usul-i Terbiye-i Mevâşi⁴⁴ derslerini gösterir.

Ameliyat Hocalarının Vezai fi

34. Madde: Ameliyat-ı Ziraat muallimi bilcümle âlât ve edevat-ı zürraiyenin usul-i istimalini ve tarlalara mütellik bilcümle ameliyatı velhasıl çiftliğin muamelat-ı dâhiliye ve hariciyesini şakirdana ta'rif ve talim eder.

35. Madde: Fenn-i Bahçıvan muallimi sebze ve meyve bahçeleri yetiştirmekle beraber şakirdana bu ilimleri ve meyve ağaçları dikip aşılama ve budamasını hâsılı bahçıvanlığa mütellik hususatin cihat-ı nazariye ve ameliyesini ta'rif ve irae eyler.

36. Madde: Baytar muallimi çiftlikte bulunan hasta hayvanlara müdarat (hüsn-i muamele etmek) ile beraber talebeye fûnun-ı baytariyeye dair ilm-i icmali ita ve bir hayvanda herhangi bir hastalık zuhur eder ise derhal ne suretle tedavi olunmak lazım geleceğini talim ve tefhim edecektir.

³¹ BOA İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 5. Fasil.

³² BOA İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 5. Fasil.

³³ BOA İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 5. Fasil.

³⁴ Lisan-ı Osmanî: Osmanlıca

³⁵ Arazi ve Ziraate Mütellik Kavanin: Arazi ve Ziraat ile ilgili kanunlar.

³⁶ Usul-i İnşâ-i Osmanî: Osmanlıca İnşâ Metodu

³⁷ Kavaid-i Osmanî: Osmanlıca Kaideleri

³⁸ Fenn-i Hesap: Aritmetik

³⁹ Usul-i Âşarî: Ondalık Sayılar

⁴⁰ Fenn-i Mesaha: yer ölçümü

⁴¹ Usul-i Tesviye-i Zemin: yer düzleme

⁴² İlm-i Hikmet: Felsefe

⁴³ Fenn-i Alaim-i Cevviyye: Meteoroloji

⁴⁴ Usul-i Terbiye-i Mevâşi: Zootehni

37. Madde: Usul-i Defteri-i Ziraat⁴⁵ muallimi çiftliğin muhasebecisi olup talebeye çiftliğin defterini tanzim etmek usulünü gösterir.”

Nizamname’de görüldüğü üzere, öğretmenlerin dersleri ve konuları hatta idari vazifeleri ayrıntılarıyla belirlenmiştir. Nazari ve uygulamalı ders öğretmenlerinin görevleri de açıklanmıştır. Bu maddelere bakıldığında zamana göre gerekli derslerin meslek Çatlarına haiz hocalar tarafından verildiği görülmektedir. Talim ve tedrisin bu cihette yapıldığı görülmekte ve uygulamalar nezaret tarafından denetlenmektedir.

3- Ziraat Mekteplerinin İdaresi ve Mektepte Çalışan Diğer Memurlar

Ziraat mektebinin idarecisi müdürdür. Müdür mektebin doğrudan doğruya tüm işlerine bakmakla yükümlüdür. Bunun yanında bütçe dâhilinde yapılacak tüm masraftan müdür sorumlu tutulmaktadır.

Okul müdürü, hesap defterlerini tutturmak, okulu denetlemek için ziraat idaresinden gelen memurlara bu kayıtları ve defterleri tetkik etmeleri için arz etmek, her ayın ilk on gününde mektebin idaresine dair nezarete malumat vermek ve çiftlik ve okul nizamnamesine göre okulu idare etmek görevlerini yapmalıdır.

Ziraat Muallimi, mektebin bahsedilen işlerinde müdüre vekâlet eder ve onun yardımcılığını yürütür. Müdüre yardım etmek için görevlendirilen diğer memurlar ise Çınlardır:

Katip; Evrak işlerini takip eder.

Muhasebeci; Mektep ve çiftlik hesaplarını tutar, Ziraat okulunda muhasebecilik vazifesi Usul-ü Defteri Ziraiye muallimine verilmiştir.

Muhasebeci muavini: Görevi muhasebeci tarafından tayin olunur.

Vekil-i Harc: Ambarda bulunan eşyanın muhafazası ve çamaşıraneye bakmak.⁴⁶

Birde öğretmenlere yardımcı olmak üzere ziraat mektebinde çalışan diğer görevliler vardır. Bunlar çeşitli işlerde usta olan kişilerdir. Özellikle uygulamalı derslerde öğretmen ve öğrencilere yardımcı olan bu görevliler çiftlik ve tarlalarda her türlü hayvan ve nebatın ziraatla ilgili konularda işlerini yapmaktadırlar. Mahsulâtı toplamak ve çiftlik dâhilinde ekip dikmek gibi vazifeleri vardır. Bu ustalar ve vazifeleri şöyle sınıflandırılmıştır:

1- **Koşumcu:** Çiftlikteki her türlü köşümüşlerini öğrenciyle birlikte yapmak, semer örmek, seyis işleri, her nevi araba kullanmak, suret-i muhtelifiyede çift sürmek, tırmık ve çeşitli ziraat işlerinde talebeye talim ettirmektir.

2- **Mirahur**⁴⁷: Bahçe ahvalleri ile ağıl ve kümeslere müteallik işlere nazariyat etmek ve hayvanları tımar edip yemlerin ita ve talebeler bu hususta yardım etmektir.

3- **Peynirci:** Talebeye peynir ve tereyağı imal etmesini öğretir.

4- **Marangoz:** Çiftlikte kullanılan tüm alet ve edevatı talebe ile birlikte marangozhane de tamir etmek ve çiftlik alet ve edevatının imal edilmesini öğrencilere öğretmek.

5- **Demirci:** Gerek çiftlikte kullanılmak gerek hâricte satılacak demir ve aleti müdürün emri ile yapmak.⁴⁸

⁴⁵ Usul-i Defteri-i Ziraat: Ziraat Defteri Tutma Usulleri

⁴⁶ BOA İ. MMS, Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 6. Fasil.

⁴⁷ Mirahur: Ahır işleriyle uğraşan.

⁴⁸ BOA İ. MMS, Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 5. Fasil.

Ustaların asıl vazifeleri öğrencilerin talim yapmalarını sağlamaktır. Okul idaresi öğrencilerin bu hususta eğitilmeleri için özen göstermektedir. Öğrencilerin marangozhane ve demirhanede çalışmalarına izin vermektedir.⁴⁹

Ustaların daha kolay idare edilebilmesi için okul müdürü ve okul ikinci müdürü, ustaların idaresini aralarında paylaşırlardır. Buna göre peynirhane, marangozhane ve demirhanede çalışan ustalar ile ikinci müdür ilgilenmektedir. Çiftçi, koçunu ve mirahur ile de okul müdürü ilgilenmektedir.⁵⁰

Okul idaresi, ustalar ve memurlar öğrencilerin iyi bir eğitim alması için çalışmaktadırlar. Çalışanların vazifelerine verilen hassasiyet, özellikle uygulamalı dersler için hazırlanan kitapların kalitesi ve tüm ayrıntıların düşünülmesi eğitimin kalitesi hakkında öngörü sahibi olunmasını sağlamaktadır.

Okul mezunları işsizlikten çekmemektedirler. Ziraat okullarının mezunlarının büyük bir kısmı, merkezi hükümet tarafından devlet memuru olarak görevlendirilmektedirler. Mesela, 1900 yılında mezun olan ziraat mektebi öğrencileri 500 kuruş maaşla devlet tarafından istihdam edilmektedir.⁵¹

Bunun yanı sıra okullardan mezun olanlar arasında devlet hizmetinde görev yapanlar olduğu gibi büyük çiftlik ve arazi sahipleri tarafından da istihdam edilenleri bulunmaktadır. Ziraat nezareti bu işte de sıcak yaklaşılmaktadır. Hatta mektep mezunlarının bu çiftliklerde 500 kuruş maaşla 4 yıl çalıştırılmasını istemektedir.⁵² Ana amaç mezunların, mezun oldukları alan ile ilgili çalışmalarını sağlamaktır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin tarım toplumu olması, halkın büyük kısmının geçimini topraktan sağlaması ve Sultan II. Abdülhamid'in Gıyasetüddin'in beri çiftliklerinin olması gibi nedenler, Sultanın tarıma ve ziraat eğitimine değer vermesine yol açmıştır.

II. Abdülhamid döneminde tarım alanındaki en önemli gelişmelerden birisi ziraat mekteplerinin kurulmasıdır. İstanbul, Selanik ve Bursa'da kurulan ziraat mektepleri, Osmanlı Devleti'nde modern ziraatın gelişmesinde etkili olmuştur.

Ziraat mekteplerinde öğrencilere modern tarım usulleri ve makineli tarım hakkında uygulamalı dersler verilmiştir. Bu dersleri alan ziraat öğrencileri, mezun olduktan sonra ülkenin çeşitli yerlerine dağılarak modern tarım uygulamaları hakkında halkı bilgilendirmiş ve halkın makineli tarımdan haberdar olmalarını sağlamıştır.

Zamanın şartlarına göre eğitim verilen mekteplerde, öğrencilerin seçilmesinden mezuniyetine kadar tüm ayrıntılar merkezi hükümet tarafından tasarlanmıştır, resmi kanallar ve ziraat nazırlığı aracılığıyla bu işler takip edilmiştir.

Ziraat mekteplerine öğrenci seçimi titizlikle yapılmıştır. Merkezi sınavı kazanan öğrencilere okul öğretmenleri tarafından bir sınav daha yapılmaktadır. Bu husus öğrenci yeterliliklerinin en ince ayrıntısına kadar araştırıldığını ve mekteplere verilen önemi göstermektedir.

Ziraat mektebi öğrencileri; ödüller, nakdi mükâfatlar ve yurtdışı burslar ile teşvik edilmektedir. Başarılı öğrenciler bu mükâfatlardan yararlanmakta diğer öğrencilerde

⁴⁹ BOA İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 5. Fasil.

⁵⁰ BOA İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 5. Fasil.

⁵¹ BOA BEO Dosya No: 1362 Gömlek No: 102104/1.

⁵² BOA BEO Dosya No: 1362 Gömlek No: 102104/4

özendirilmektedir. Aynı şekilde öğretmenler de bizzat Sultan II. Abdülhamid tarafından verilen nişanlarla teğvik edilmektedir. Öğretmenlerin yaptıkları yayınlar ve başarılı işler takdir edilmektedir.

Sonuç olarak, II. Abdülhamid döneminde çağın gerektirdiği şekilde, modern tarım hususunda eğitim yapılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde kurulan ziraat mektepleri, Cumhuriyet dönemine de ışık tutmuştur.

KAYNAKÇA

1- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİV BELGELERİ

- BOA. İ.OM. Dosya No: 12 Gömlek No: 23/1 ve 2.
 BOA İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 1.
 BOA İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 2.
 BOA İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 3.
 BOA İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 4.
 BOA İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 5.
 BOA İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 6.
 BOA İ. MMS. Dosya No: 78 Gömlek No: 3427, 7.
 BOA İ.OM Dosya No: 5 Gömlek No: 15/1 ve 2.
 BOA İ. OM. Dosya No: 12 Gömlek No: 13/1 ve 2.
 BOA BEO Dosya No: 1362 Gömlek No: 102104/1.
 BOA BEO Dosya No: 1362 Gömlek No: 102104/4.

2- TETKİK ESERLER

- BARKAN, Ömer Lütfi, **Türkiye’de Toprak Meselesi**, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.
 BOZDAĞ, İsmet, **Sultan Abdülhamit’in Hatıra Defteri**, Truva Yayınları, İstanbul 2010.
 DABAĞYAN, Levon Panos, **Osmanlı’da Şer Hareketleri ve Abdülhamid Han**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
 DAĞLI, Yücel, ÜÇER Cumhuriyet, **Tarih Çevirme Kılavuzu**, TTK, Ankara 1997.
 DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1996.
 ENGİN, Vahdettin, **Sultan II. Abdülhamid ve İstanbul’u**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008.
 HÜLAGÜ, M.Metin, **Sultan II. Abdülhamid’in Sürgün Günleri Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey’in Hatıratı**, Pan Yayıncılık, İstanbul 2003.
 ÖNALCIK, Halil, Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Cilt 2, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004.
 KABACALI, Alpay, **Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e İmparatorluk ve Nesnel Tarihin Prizmasından Abdülhamid**, Deniz Kültür Yayınları, İstanbul 2005.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, VIII. Cilt, TTK Ankara 1995.

QUATAERT, Donald, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, Çetiğm Yayınları, İstanbul 2003.

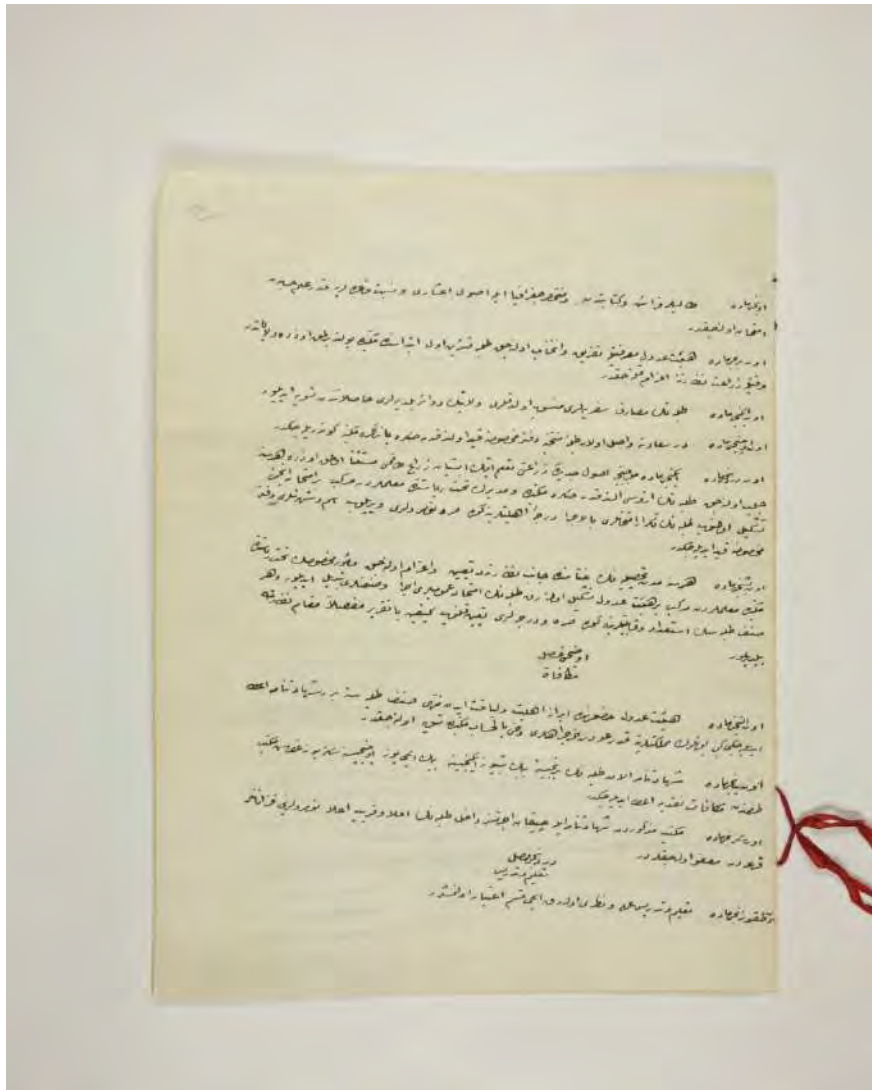
UBICINI, M. A., **Osmanlı'da Modernleşme Sancısı**, Çeviren (Cemal Aydın), TimaçYayınları, İstanbul 1998.

YILMAZ, Coşkun, **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul**, Seçil Ofset, İstanbul 2010.

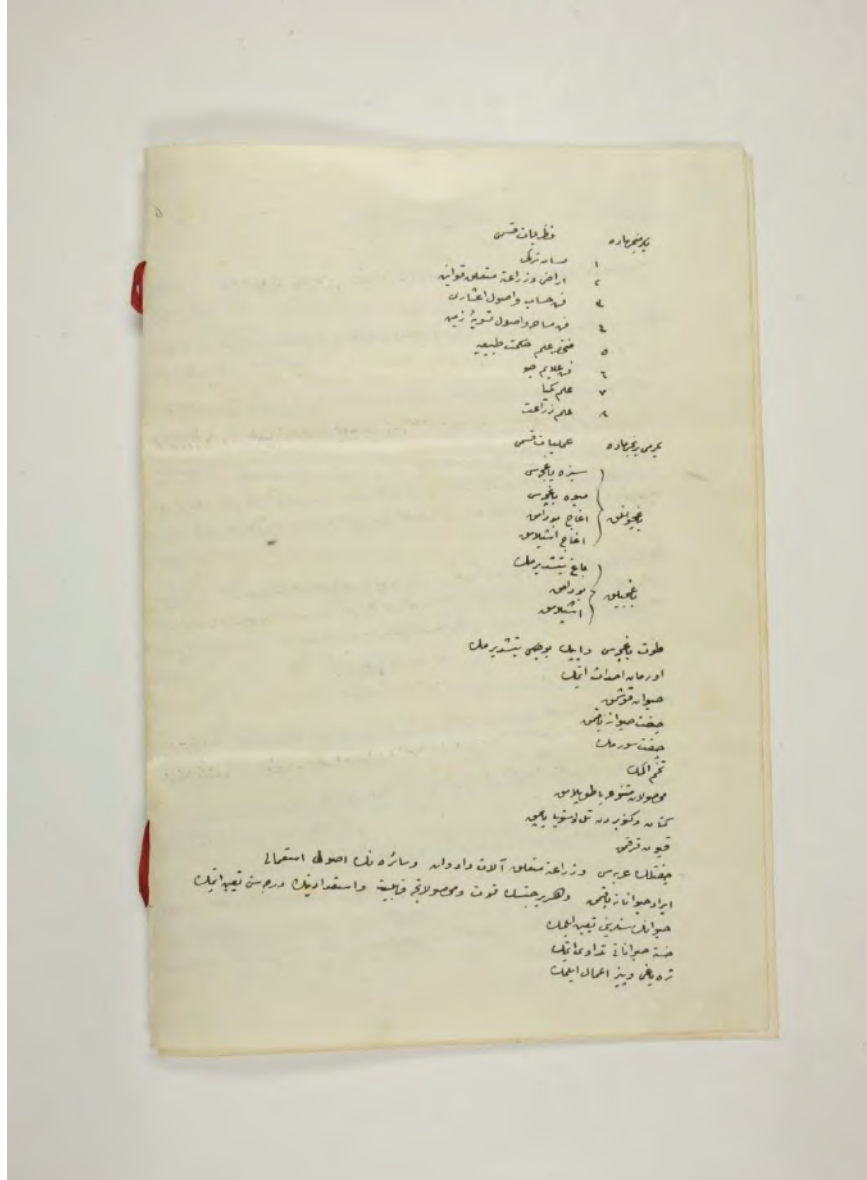
**EKLER: 1884 YILI BÜYÜK HALKALI ZİRAAT VE AMELİYAT MEKTEBİ
NİZAMNAMESİ (BOA İ. MMS. DOSYA NO: 78 GÖMLEK NO: 3427, 7 SAYFA, 59
MADDE)**



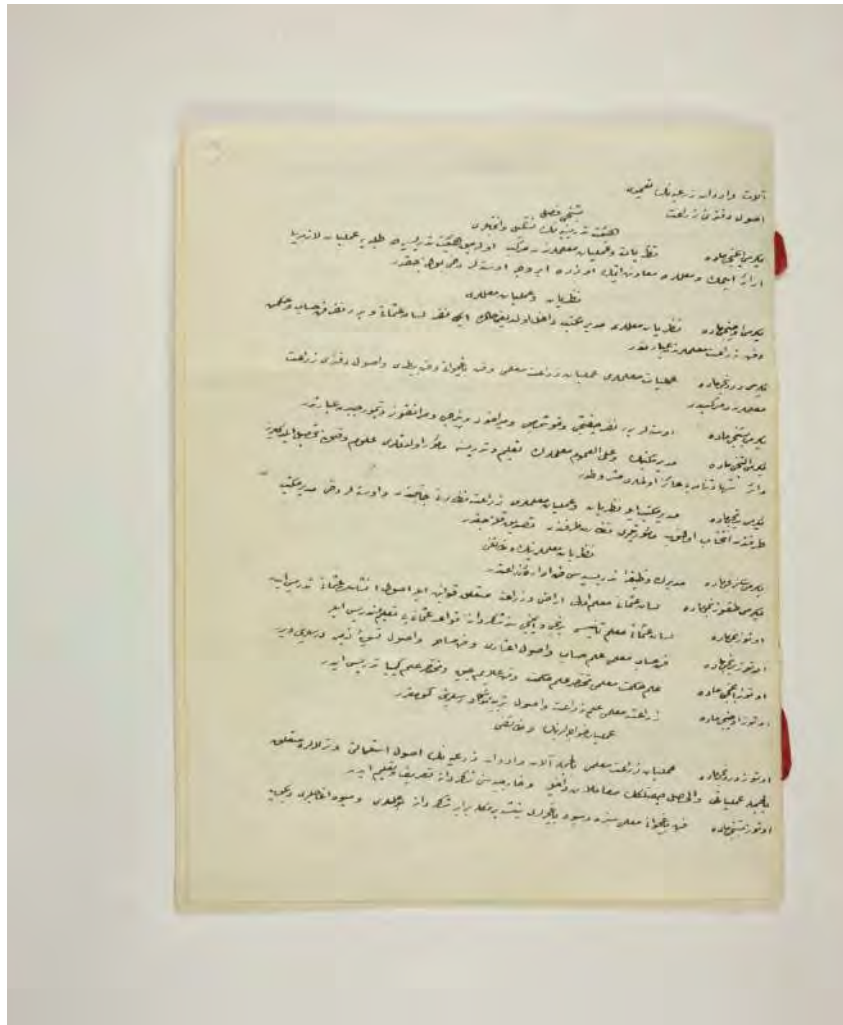
EK 1; 1.SAYFA



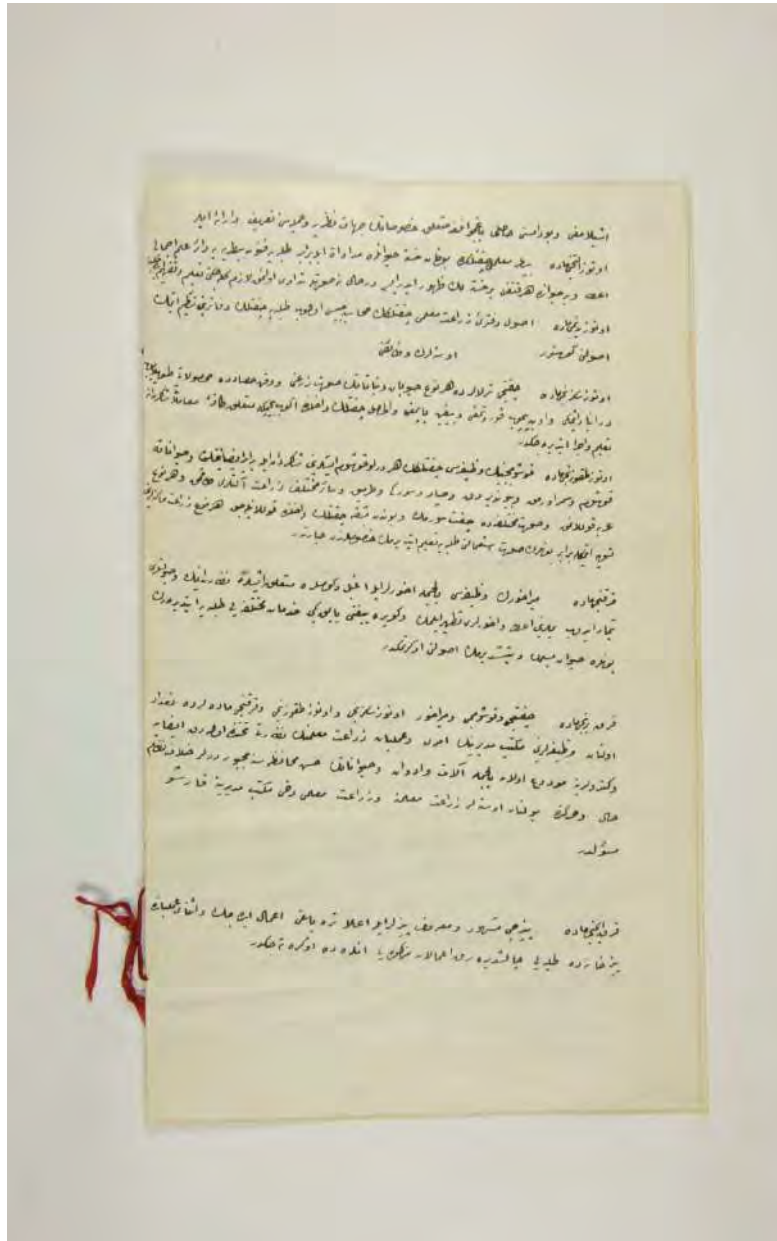
EK 2; 2.SAYFA



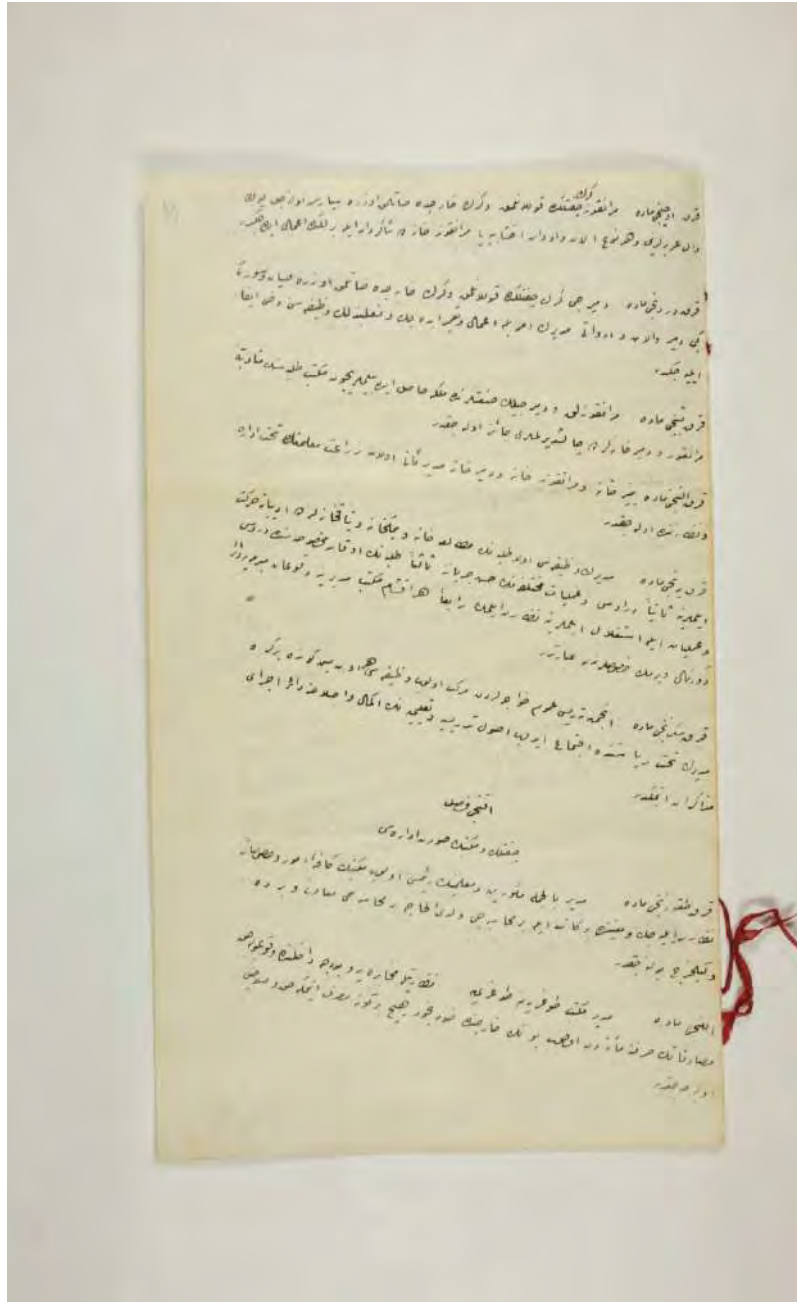
EK 3; 3.SAYFA



EK 4; 4.SAYFA



EK 5; 5.SAYFA



EK 6; 6.SAYFA



EK 7; 7.SAYFA



EDİP CANSEVER'İN “MENDİLİMDE KAN SESLERİ” ŞİİRİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

*Sibel YILMAZ**

ÖZET

İlk şiirlerini 1950'lerde yayımlamaya başlayan Cemal Süreya, İlhan Berk, Turgut Uyar, Sezai Karakoç, Edip Cansever ve Ece Ayhan gibi şairlerin öncülük ettiği İkinci Yeni hareketinin Cumhuriyet sonrası Türk şiirinin değişmesi ve gelişmesinde büyük bir rolü olmuştur. İkinci Yeni'nin modern Türk şiirine getirdiği yenilikler günümüz şiirini de etkilemiştir. İkinci Yeni şiirinin önemli temsilcilerinden Edip Cansever, 1947 yılında yayımlanan “İkinci Üstü” kitabı ile başladığı şiir serüvenine arka arkaya yayımlanan on altı şiir kitabı sığdırmıştır. İlk şiirlerini Garip akımının etkisinde kalarak yazan Edip Cansever, 1957'de yayımlanan “Yerçekimli Karanfil” kitabı ile kendine özgü şiir anlayışının ilk örneklerini vermiştir. Türk şiirinin en yaratıcı ve özgün şairlerinden olan Edip Cansever'in şiirleri incelendiği zaman şairin tüm şiirlerinde benzer tema ve düşünceler üzerinde durduğu, yeni bir şiir dili yaratmaya çalıştığı, şiirde “anlam, yapı, dramatik unsurlar ve dekor” meseleleri üzerinde düşündüğü görülür. Edip Cansever'in “Sonrası Kalır” (1974) kitabında yer alan “Mendilimde Kan Sesleri” şiiri, şairin şiir anlayışını en iyi şekilde yansıtan ve en çok sevilen şiirlerinden biridir. Ancak “Mendilimde Kan Sesleri”nin dili, konusu ve imgeleri itibarıyla şairin diğer şiirlerinden biraz farklı olduğu, bireyci şiirden çok toplumcu şiir anlayışına yakın durduğu da söylenebilir. Bu çalışmada “Mendilimde Kan Sesleri” şiirinden yola çıkarak Cansever'in şiir anlayışı üzerinde durulacak ve “Mendilimde Kan Sesleri” şiiri sırasıyla zihniyet, yapı, tema, dil ve âhenk başlıkları altında incelenecektir. Belirlenen tasnif planından hareketle çoğu zaman “anlaşılmaz, kapalı, soyut” gibi sıfatlarla nitelenen Edip Cansever şiirine yeni bir bakış açısı getirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Edip Cansever, İkinci Yeni, zihniyet, imge.

A FEATURE ON THE POEM “MENDİLİMDE KAN SESLERİ” BY EDİP CANSEVER

ABSTRACT

Cemal Süreya, İlhan Berk, Turgut Uyar, Sezai Karakoç, Edip Cansever and Ece Ayhan who began to publish their first poems in the 1950s are the leading poets of the movement İkinci Yeni. İkinci Yeni have played a vital role in changing and improving of Turkish poetry

* Okt. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, E-posta: uvercinka-sibel@hotmail.com

and the innovations that İkinci Yeni have brought to Turkish poetry have influenced contemporary Turkish poetry. Edip Cansever, one of the leading poets of İkinci Yeni, produced sixteen poem books which were successively published in his journey of poetry that began in 1947 with the publication of his book called "İkinci Üstü". Edip Cansever wrote his first poems under the influence of the movement "Garip" and he gave first examples of his unique poetry in his book "Yerçekimli Karanfil" that was published in 1957. When we examine the poems of Edip Cansever, one of the most creative and unique poets of Turkish poetry, we recognize that he emphasized similar themes and opinions in all of his poems, that he tried to create a new language of poetry and that he contemplated topics of "meaning, structure, dramatic elements and decor" Edip Cansever's poem. "Mendilimde Kan Sesleri" that was published in his book "Sonrası Kalır" (1974) is one of the poems that reflects his understanding of poetry in the best way and that was liked much. However, "Mendilimde Kan Sesleri" is slightly different from his other poems in terms of its language, subject and images and it can be said that it is close to socialist poetry rather than to individualist poetry. In this study, basing on "Mendilimde Kan Sesleri" the sense of poetry of Cansever will be pondered on and the poem "Mendilimde Kan Sesleri" will be studied under the headings of mentality, structure, theme, language and rhythm. Based on this classification plan, a new viewpoint will be tried to bring to the poetry of Cansever which is described as "incomprehensible, abstract, implicit."

Key Words: Edip Cansever, İkinci Yeni, mentality, image.

Giriş

Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde İkinci Yeni şiirinin yeri, değeri, önemi ve tesirleri üzerinde sıkça durulmuştur ve bu konuda çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. İkinci Yeni 1950'lerin başından itibaren Yeditepe, Yenilik, Pazar Postası, İstanbul, A, şiir Sanatı gibi yayın organlarında dönemin yaygın şiir anlayışından farklı tarzda şiirler yazmaya başlayan Nâhan Berk, Cemal Süreya, Turgut Uyar, Edip Cansever, Ece Ayhan ve Sezai Karakoç gibi şiirlerin öncülük ettiği bir şiir anlayıştır. "İkinci Yeni" ismini ilk kez yazar ve edebiyat eleştirmeni Muzaffer Nâhan Erdost 19 Ağustos 1956 tarihinde Son Havadis gazetesinde yazdığı bir yazıda kullanmıştır. Belli bir manifestosu ve tüm şiirlerince benimsenmiş ortak bir poetikası olmadığı için İkinci Yeni'yi belli bir hedefle ortaya çıkmış bir akım olarak değil, yakın tarihlerde doğmuş, benzer koşullarda yetişmiş, şiir hakkında farklı görüşleri olmasına rağmen eski şiir anlayışını yıkarak yeni bir şiir oluşturmak isteyen şiirlerin meydana getirdiği bir hareket olarak adlandırmak daha doğrudur. Nitekim hareketin öncü şiirleri şiir hakkında yazdıkları yazılarda ve soruşturmalara verdikleri cevaplarda İkinci Yeni'nin bir şiir akımı olmadığını özellikle vurgulamışlardır. Cemal Süreya'nın dediği gibi "İkinci Yeni bir güvercin curnatasıdır."¹

İkinci Yeni'nin önemli şiirlerinden Edip Cansever (1928-1986) Garip akımı tesirinde yazdığı şiirlerden oluşan *İkinci Üstü* (1947) ve *Dirlik Düzenlik* (1954) kitaplarından sonra 1957 tarihli *Yerçekimli Karanfil* ile kendi sesini bulur. Bu kitaptaki şiirler yeni bir şiir anlayışının ortaya çıktığını gösterir. Bu yeni şiir; diğer İkinci Yeni şiirlerinin şiirlerinde de görülen geleneğe karşı çıkarak yeni bir şiir dili yaratmak, yansıtmacı gerçeklik anlayışından uzaklaşarak bilinç, bilinçaltı,

¹ Cemal Süreya, *Güvercin Curnatası*, YKY Yayınları, İstanbul 2002, s.117.

düğ ve sezgiye önem veren yeni bir gerçeklik anlayışını oluşturmaya, alışılmış sözdizimini değiştirmek, imgeye ağırlık vermek, soyut ve kapalı bir anlam yaratmak gibi ortak unsurları içerir.

Edip Cansever, *Yerçekimli Karanfil*'den sonra arka arkaya yayımladığı *Umutsuzlar Parkı* (1958), *Petrol* (1959), *Nerde Antigone* (1961) ve *Tragedyalar* (1964) kitaplarında kentte yaşayan yalnız, umutsuz, karamsar, sıkıntılı, kendisine ve topluma yabancı modern bireyin şiirini yazar. *Çağrılmayan Yakup* (1969), *Kirli Ağustos* (1970) ve *Sonrası Kalır* (1974) kitaplarındaki şiirlerde devrin siyasî ve toplumsal olaylarından etkilenerek bireyin dramının yanında toplumun dramını da anlatır. *Ben Ruhi Bey Nasılım* (1976) ile Edip Cansever şiirinde yeni bir dönem başlar ve *Şair; Sevda ile Sevgi* (1977), *Şairin Seyir Defteri* (1980), *Bezik Oynayan Kadınlar* (1982), *İlk yaz Şikayetçileri* (1984) ve *Oteller Kenti* (1985) kitaplarında yine bireyi merkeze alır, tiyatro ve hikâye tekniğinden yararlanarak oluşturduğu dramatik şiir tarzına ağırlık verir.

İkinci Yeni ve Edip Cansever hakkında kısaca bilgi verdikten sonra *Sonrası Kalır* kitabında yer alan *Mendilimde Kan Sesleri* şiirini zihniyet, yapı, tema, dil ve âhenk bağları altında inceleyebiliriz:

Zihniyet:

İkinci Yeni şiirini oluşturduğu dönemin toplumsal ve siyasal koşullarıyla birlikte düşünmek gerekir. Öncü döneminde çocukluk ve ilk gençliklerini yaşayan İkinci Yeni şiirleri, Demokrat Parti döneminde ilk şiirlerini yayımlamaya başlamışlardır. Bu yüzden İkinci Yeni şiirinin zihniyetini Öncü ve DP iktidarları döneminde yaşananların belirlediği söylenebilir. Her iki dönemde de İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz koşulları, ekonomik krizler, ideolojik ayrılıklar ve toplumsal çatışmalar ile mücadele edilmiş, baskıcı ve otoriter bir siyaset anlayışını benimsenmiştir. DP döneminin bir diğer önemli özelliği de bu dönemde devletin ekonomi politikalarına ağırlık vermesi ve Türkiye'nin kapitalist sistemin bir üyesi olarak "modern dünya"daki yerini almasıdır.

Böyle bir toplumsal ortamda doğan İkinci Yeni şiiri, Batı'daki sanat hareketlerinin de etkisiyle soyut, kapalı ve bireyci bir şiir halini alır. Toplumsal baskılardan, dünya savaşlarından, ideolojik kavgalardan bunalan şiirler kendi iç dünyalarına kapanırlar. Bu yüzden başta Atilla İlhan olmak üzere toplumcu şiirler İkinci Yeni'yi toplum sorunlarından kopuk, aşırı bireyci bir şiir olarak nitelemiştir ve eleştirmiştir. Bu yargı, İkinci Yeni'nin başlangıç dönemleri için doğru olsa bile 1960'lardan sonra özellikle Turgut Uyar ve Edip Cansever'in toplumsal meselelere ağırlık veren şiirler de yazmaya başladıkları görülmektedir. İkinci Yenicilerin toplumculuğu Nazım Hikmet'in ya da Mehmet Akif'in toplumculuğuna benzemez; ancak bu şiirin toplumu tamamen dışladığı iddiası gerçeği yansıtmaz. Birey varlığını toplum içinde oluşturur. Bireyin toplumdan uzaklaşp kendi kabuğuna çekilmesi ve toplumla yabancılaşması da toplumsal bir tavrıdır. Öyleyse Cansever şiirindeki bireysel hüznün, mutsuzluğun, yalnızlığın ve karamsarlığın kaynağını bireyi yaratan toplumda aramak gerekir. Edip Cansever şiirinin yapısına baktığımızda *Amerikan Bilardosuyla Penguen* şiirinden başlamak üzere pek çok şiirde toplumsal bir eleştirinin varlığı sezilecektir.

Edip Cansever'in *Mendilimde Kan Sesleri* şiiri, şiirin bireyi değil toplumu ele aldığı şiirlerin başında gelir. Cansever, toplumu ele alırken belli bir felsefî düşünmeden ya da ideolojik yaklaşımdan hareket etmez. O, toplumu anlatırken de hep bireyci bir şiir yazar. Topluma bireyin gözünden bakar. Bu şiirde de memleketin içinde bulunduğu durum karşısında hüznülenen ve bu hüznünü toplumdan bir insanla -Ahmet abiyle- paylaşan çirli bir birey vardır. *Otel* şiirinin *Ek* adlı bölümünde kendisini "hiç kimselerin ilgilenmediği bazı olayların tarihçisi olarak" ² niteleyen

² Edip Cansever, *Sonrası Kalır I*, YKY Yayınları, İstanbul 2010, s.466.

Cansever'in "Kendimi toplumdan istesem de soyutlayamam. Toplumla, toplumsal olaylarla kopmaz bağlarım var."³ sözleri Çarın toplumsal sorunlar karşısında duyarsız olmadığını kanıtlar.

Yapı:

Bütün Çirler ses ve anlam kaynağından oluşan birimlerden meydana gelir. *Mendilimde Kan Sesleri Çiri* beçbirimden oluşur.

Her yere yetiçir
Hiçbir Çeye geç kalınmaz ama
Çocuğum beni bağıç
Ahmet abi sen de bağıç.

mısralarıyla baçayan bölüm birinci birimdir. Çık mısralarda duyulan ses, tahkiyeli eserlerdeki gibi bir anlatıcının sesidir. Bu anlatıcı Ahmet abiye seslenir. Biraz karamsar bir edayla geç kaldığı Çeyler için hem Ahmet abiden hem de çocuklardan özür diler.

Boynu bükük duruyorsam eğer
Çimden böyle geldiği için değil
Ama hiç değil

mısralarıyla baçayan ikinci birimde anlatıcı, yaçanan olaylar karşısında bir Çey yapamamanın verdiği üzüntüyü duyar. Bu yüzden boynu bükük durur. "Çısan yaçadığı yere benzer" diyen anlatıcı, sonraki mısralarda "Çısan neye benzer?" sorusunu sorar. Ona göre insan; suya, toprağa, suda yüzen balığa, toprağı iten çiçeğe, dağların, tepelerin dumanlı eğimine, Konya'nın beyaz düzlüğüne, Antep'in kırmızı düzlüğüne, göğe, denize, evlere, sokaklara, köçbaçarına, avlulara, sözlere, bir gün birinin bir adres sormasına, üzünçlü bir ev görüntüsüne, camcının cam kesmesine, dülgerin rende tutmasına, cıgara yakımına, gazoz açımına, minibüslere, gecekondulara, hasrete ve yalana benzer. Anlatıcının ve Ahmet abinin yaçadığı coğrafyanın "anısı ıssızlıktır, acısı bilincidir". Bu coğrafyada yaçayan halk çok gözyağı dökmüçür ve o gözyaçarı bu halkı bir bıçak gibi yaralamaktadır. Ahmet abi de anlatıcı da bu coğrafyanın yani Türkiye'nin insanı gibi mutsuz ve hüznüldür. Yüzlerinde gülümsemenin belirtisi yoktur. Çünkü "gülmek, bir halk gülüyorsa gülmektir."

Bir güzel kadeh tutuçın vardı eskiden
Dirseğın iskemleye dayalı
-Bir vakitler gökyüzüne dayalı derdim ben-

mısralarıyla baçayan üçüncü birimde Çarın Türk halkının hikâyesinden Ahmet abinin hikâyesine geçtiği söylenebilir. Anladığımız kadarıyla anlatıcı ile Ahmet abi arasındaki dostluk geçmiçe dayanır. Eskiden iyi içen Ahmet abinin elinde *kadeh bir küfür gibi durur şimdi*. Anlatıcı burada eskiden dediği zaman dilimiyle Çimdi dediği zaman dilimi arasındaki farkları belirtir. Ahmet abi de Türk halkı gibi anlatıcının "Çimdi" dediği zamanda değıçmüçür. Yine aynı birimde yer alan

Ve zaman dediğimiz nedir ki Ahmet abi
Biz eskiden seninle
Çstasyonları dolaçrdık bir bir

³ Edip Cansever, **Gül Dönüyor Avucumda**, Adam Yayınları, Çstambul 1997, s. 98.

mısralarında anlatıcı, eskiye dönerek Ahmet abiyle yaptıkları Çayları anlatır. Ahmet abiyle istasyonları dolağan Çar, yine zamanın değişmesinden şikayet eder. Artık istasyonlar eskisi gibi Malatya ve Nazilli kokmaz.

ğair, Ahmet abinin *ütülü patiskalar gibi teni olan, upuzun boyunlu, esmer bir kadını* sevdiğini ve bu kadının doğurduğu çocukların büyüyünce dünyayı düzeltereklerini hayal eder.

Bilmezlikten gelme Ahmet abi

Umudu dürt

Umutsuzluğu yatıtır

mısralarıyla bağayan dördüncü birimde Ahmet abiye umutlu olmasını öğütleyen Çar-anlatıcı, istasyon simgesinden sonra tren simgesini kullanarak memleketin içinde bulunduğu durumu tasvir etmeye devam eder. İstasyonlardaki trenler Almanya'ya iğde olarak giden kadınları, erkekleri ve çocukları taşımaktadır. Bu insanlar, "bir tutsak ağaç gibi yanlığ yerlere büyüyenler"dir. Aynı birimde yer alan

Dağılmığ pazar yerlerine benziyor Çindi istasyonlar

Ve dağılmığ pazar yerlerine memleket

mısralarında Çar, memleketi dağılmığpazar yerlerine ve istasyonlara benzetir. Eskinin Malatya ve Nazilli kokan istasyonları artık darmadağındır ve memleketin içinde bulunduğu koşullar gibi karmakarışktır. Böyle bir manzara karşısında Çarin içinden hüzünlenmek bile gelmez. Her ne kadar umudu dürtmek istese de artık tüm duygularını yitirmiştir. Hüzünler ve acılar, yüreğinden kan damlatmış ve o kanlar beyaz bir mendili kıpkırmızı yapmıştır. Beğinci ve son birim Çar-anlatıcının artık son noktasına ulaşmış olan hüznünü ve umutsuzluğunu ifade eden mısralardan oluşur. ğair Çirin bağındaki gibi yine Ahmet abiye seslenir:

Ahmet abi, güzelim, bir mendil niye kanar

Diğ değil, tırnak değil, bir mendil niye kanar

Mendilimde kan sesleri.

Tema:

İkinci Yeni Çarleri geleneği reddettikleri için Türk Çirinin kendilerinden önceki temsilcilerini örnek almak yerine daha çok Batı'daki sanat akımlarından ve fikir hareketlerinden etkilendiğidir. Bunlar arasında gerçeküstücü Çir, nonfigüratif resim, atonal müzik gibi sanat akımları ile varoluşu felsefe vardır. Edip Cansever, bu kaynaklar arasında en çok varoluşu felsefeden yararlanmışır. ğirinde hep belli temaları takip eden ve varoluşu felsefesinin lüğatını kullanan Cansever; hayattan bunalan, varoluşamacını sorgulayan, varlığa, hayata ve insana dair sorular soran ama cevap alamayan, yalnız, mutsuz, umutsuz ve karamsar bireyin Çirini yazmıştır. ğairin yaşadığı ve yettiği dönem; kapitalizm, sanayileşme ve modernizmin etkisini iyice artırdığı bir dönemdir. Bireyin özgürlüğünü kısıtlayan modern yaşam biçiminin getirdiği olumsuzlukların üstüne toplumsal alandaki gerginlikleri, kutuplaşmaları da ekleyince Cansever'in Çir öznelarının huzursuzlukları da anlaşılacaktır.

Edip Cansever'in sadece Çirlerinde kullandığı kelimelere bakarak bile varoluşu düşüneden ne kadar etkilendiği görülebilir. Ancak Cansever'in varoluşu felsefesinin her unsurunu benimseyip Çirini felsefi bir sistem üzerine kurduğu da söylenemez. *Cin Çirinde* "İnsanın insana verebileceği en değerli şey / Yalnızlıktır."⁴ diyen Cansever, *Oda Çirinde* de yalnızlığı "çağ üstü bir

⁴ Edip Cansever, *Sonrası Kalır I*, s. 455.

duyarlık” olarak tanımlar: “Bir baĞma duyuyorum artık yalnızlığımı / Bir baĞma duyuyorum artık yalnızlığımı. Ve beni / Bu çağ üstü duyarlık azıcık yatıĞtırıyor.”⁵

“O kadar yalnızım ki birden, gördüm de / Binlerce yıldızıyla bu sonsuz mağaranın içini / Ha yanıp söndü, dedim / Ha yanıp sönmedi bir ateĞböceĞi.”⁶ (*Ha Yanıp Söndü Ha Yanıp Sönmedi Bir Ateş BöceĞi*) mısralarında ise dünyayı içinde binlerce yıldızın ıĞğının parladığı bir mağaraya, kendini de bir ateĞböceĞine benzetir. Bu ateĞböceĞinin bol ıĞklı mağarada fark edilmeyeceğini söyleyerek kendi varoluĞunu anlamsız bulur.

Cansever’in Ğirinde bunlara benzer mısraların sayısı fazladır. *Mendilimde Kan Sesleri* Ğirine dönecek olursak burada Ğarin eski karamsarlığının aksine iyimser olmaya çalıştığı ve biraz da romantik bir söylemde bulunduğu görülür. Ancak anlatıcı, Ahmet abisine “Umudu dürt / UmutsuzluĞu yatıĞtır” diye seslenmesine rağmen kendisi geleceĞe dair bir umut beslememektedir. Bu durum “O çocuklar büyüyecek / O çocuklar büyüyecek / O çocuklar...” mısralarında da belirgindir. Anlatıcı, gelecekte umutlu bir dünya kurmalarını istediğı çocuklar konusunda bile karamsardır. Bu yüzden de “O çocuklar...” mısrasını yarım bırakmıĞtır. Ayrıca bir Ğöyle yapmak, adım atmak için geç kalınmıĞtır artık. Ğair, bunun için de üzölür ve henüz Ğirin baĞında özür diler: “Her yere yetiĞilir / Hiçbir yere geç kalınmaz ama / Çocuğum beni bağıĞla / Ahmet abi sen de bağıĞla.”

ğair-anlatıcı Ğir boyunca umut ve karamsarlık arasında gidip gelir. Bu iki zıt duygu arasında gidip gelme durumu Cansever’in baĞa Ğirlerinde de görülür. *Sonrası Kalır* Ğirindeki “Ğimser bir duvarcıym her gün bir tuğla düĞürüm elimden / Bu yüzden gecikirim / Size bu sıkıntı kalır.”⁷ mısralarında göröldüğü gibi elinden her gün tuğla düĞüen bir duvarcının iyimser olması beklenemez.

Mendilimde Kan Sesleri’nin son mısralarında hüznün duygusu iyimserliği bastırır. Ğair, “Gelmiyor içimizden hüznlenmek bile” diyerek nihilist bir söyleme ulaĞır. Artık o kadar bunalmıĞtır ki hüznlenmek bile acısına çare olmaz. Çünkü mendil durmadan kanamaktadır. Hüzn, kısa bir caz parçasını dinlemek gibidir. Çabucak gelip geçen bir duygudur. BaĞangıçta cazın bir türü olan ve kaynağını Afrikalı-Amerikalıların halk Ğakılarından alan blues hüznölü bir müziktir. Ğair burada hüzn ve caz müziğı arasında bu yönden bir ilgi kurmuĞtır.

Dil:

Bütün İkinci Yeni Ğarleri gibi Edip Cansever de Ğirimizin geleneksel mecaz sistemini tamamıyla dıĞayarak yeni bir imge sistemi oluĞturmuĞtur. Gerçeküstücölük akımından etkilenecek gerçeklik anlayıĞını değıĞiren İkinci Yenicilerin kullandığı imgeler somut gerçeklikle birebir örtüĞmez. Bunun için İkinci Yeni Ğirleri anlaĞılması zor, soyut, yeni ve farklı imgelerle doludur. Bir arada düĞünlemeyecek farklı kelimelerin ve kavramların bir araya getirilmesiyle oluĞturulan imgelerin anlaĞılması okura bırakılır. Okur çoğu zaman imgenin uyandırdığı çağrıĞımları düĞünerek Ğiri anlamlandırmaya çalışır. *Yangın* Ğirinde “Sizi görmüyor muyum dikkat! Trenlere çikolata yediriyorum. / Bunu her zaman yapıyorum akılla oynamak yani”⁸ diyen Edip Cansever, yarattığı orijinal imgelerle okurun aklıyla oynadığını belirtir.

Mendilimde Kan Sesleri’nde kullanılan imgeler ve bunların iĞret ettikleri anlamlara göz atmak gerekirse öncelikle Ğirin adından baĞamak gerekir. Mendil ve kan kelimeleri Cansever Ğirinde çok kullanılan iki kelimedir. Burada mendilin beyazlığı ve kanın kırmızılığı arasındaki zıtlıktan hareket eden Ğair, mendil ve kan kelimeleriyle bir arada düĞünlemeyecek ses kelimesini

⁵ Age, s. 452.

⁶ Age, s. 510.

⁷ Age, s. 642.

⁸ Age, s. 99.

de bu iki kelimeye bağlayarak bir tamlama meydana getirmiştir. Mendil ile kan görme ve dokunma duyularıyla, ses ise iğme duyusuyla ilgilidir. Cansever, burada farklı duyulara ait algıları bir araya getirerek birleştirme⁹ (synesthesia) adı verilen bir imge türü yaratmıştır. Bu imge türüne Cansever'in şiirinde sıkça rastlarız. Örneğin *Güzel Atomların Yaptığı Ayak* şiirindeki "Bir menekşe duyuyorum ellerimle"¹⁰ mısralarında Çiğir; dokunma, iğme ve görme duyularına ait algıları birleştirmiştir.

Mendilin rengi beyaz; saflık, temizlik ve masumiyeti temsil eder. Kanın rengi kırmızı ise sıcak, ateş, ağız canlılık ve Çiğir kelimeleriyle bir arada dökülmür. Kan, hem doğumu hem de ölümü düğünlebilir. Burada kırmızı kan, beyaz mendili lekeler.

Ahmet abi, güzelim, bir mendil niye kanar

Diğ değil, tırnak değil, bir mendil niye kanar

Mendilimde kan sesleri.

mısralarıyla Çirini sonlandıran Çiğir, yine Ahmet abiye seslenerek bir mendilin niye kanayabileceğini sorar. Bu mendil, insanların içlerine bir bıçak gibi saplanmış acıları yüzünden kanar. O acılar ki insanı verem bile yapabilir. Veremin öksürük sesi ve kanla gelen bir hastalık olduğu dökülmürse mendil, kan ve ses kelimelerinin neden bir araya getirildiği anlaşılabılır.

gairin Çirde seslendiği kiçiolan Ahmet abi, salt bir kiçiyi değil Türk toplumunu simgeler. Ahmet abinin sevgilisi olduğu hayal edilen kadın ve o kadının doğurduğu çocuklar da simge olarak dökülmür. Çocuklar, büyüdüklerinde ülkeyi kurtarma idealini gerçekleştirecek olan tüm çocuklardır. Kadınlar ise *o çocukların dünyayı düzelterek ellerini bir dantel gibi işleyen* Türk kadınlarıdır.

Çirde geçen bir diğer simge de istasyondur. İstasyonlar karmaşanın, gürültünün ve kalabalığın eksik olmadığı mekânlardır. Bir trenin gelip diğerinin gittiği istasyonlarda hareketlilik bitmez. Pazar yerlerinde de aynı şekilde gürültü ve kalabalık vardır. Ayrıca pazar dağıldıktan sonra geriye çürümüş bir köşeye atılmış sebze, meyve artıkları ile çöplerden oluşan kötü bir manzara kalır. Çiğir bu manzara, Çiğir önce istasyonları ardından da memleketi hatırlatır. Memlekette de karmaşık ve huzursuzluk vardır.

Çirde yapıyı incelerken değindiğimiz gibi Çiğir-anlatıcı insanın nelere benzediğini söylemiştir. İnsanın benzediği gecekondu, su, toprak, çiçek, dağların eğimi vb. Çiğirler somut unsurlardır. Benzetilen unsurlardan hasret ve yalan ise soyut kavramlardır. Somut ve soyut tüm benzetilenler bir araya geldiğinde bir memleket dekoru oluşurlar. Bu unsurlar, "İnsan yaşıdığı yere benzer." cümlesini doğrulamak için bir araya getirilmiştir.

Almanya'ya iğme taşıyan trenleri cepheye asker taşıyan trenlere benzeten Çiğir, "Yok olan bir Çiğirle de benzerdi o zaman trenler / Oysa o kadar kullanıcısı ki Çiğir / hayalsiz yaşıyoruz nerdeyse" derken geçmişte duyduğu özlemi dile getirir. İnsanların yerlerini yurtlarını terk etmek zorunda kalmadıkları eski zamanlarda herkesin bir hayali vardır. Oysa Çiğir "Çiğir"inde teknoloji ilerlemiştir olmasına rağmen insanlar hayalsiz yaşamaktadırlar.

İkinci Yenicilerin dile yaklaşımları, dil, anlam ve gerçeklik ilişkisi konusundaki görüşleri de tartışılmalıdır. Çiğir konu olmuştur. Çiğir Berk başta olmak üzere dille oynayan ve sözdizimini tamamen değiştiren İkinci Yeniciler, geleneksel Çiğir dilinin dışında yepyeni bir dil anlayışını

⁹ Bu kavram için bakınız: Özdemir Çiğir, *Yazınsal Söylem Üzerine*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s. 34-63.

¹⁰ Edip Cansever, *Sonrası Kalır I*, s.107.

benimsemiştir. İkinci Yenicilerin dilde gerçekleştirdikleri değişimleri Alâattin Karaca,¹¹ “sessel, yazımsal, sözcüksel sapmalar, ters çevirme, sözdizimsel sapma” gibi başlıklar altında ele alıp değerlendirir. İkinci Yeni Şairlerinin gerçeküstücü Şiriden etkilenerek akıl dışına çıkıp yeni, farklı ve orijinal imgeler yaratmaları da yine dil anlayışları ile ilgilidir.

Edip Cansever, Şirinde sık sık Türkçenin alışılmış sözdizimini bozar. Onun Şirini oluşturan mısralara bakıldığında bazı öğelerin unutulduğu düşünülebilir. Ya da bazı eklerin birlikte kullanılmadığı kelime türlerine getirildiği görülebilir. Örneğin *Aşkın Radyoaktivitesi* Şirinde geçen “Durmadan ağlanıyorum ama hep böyle / Karanfiller gibi taze omzum, dizlerim, ayaklarım.”¹² mısralarını ele alalım. Türkçede ağlanmak diye bir fiil yoktur; ancak Şar, ağ kelimesine -lan ekini getirerek fiil yapmıştır. “Bakınca bir Şir canlıyorum dünyaya / Yapılan bir Şeydir Şir; yuvarlak, kırmızı, geniş”¹³ (*Kaybola*) mısralarında “can” ismine -la eki getirilerek canla- fiili yapılmıştır. Cansever Şiri -özellikle ilk dönemlerinde- bu tür örneklerle doludur.

Mendilimde Kan Sesleri Şiri, Cansever’in diğer Şirlerine göre oldukça sade ve açık bir dille yazıldığı için diğer Şirlerinden farklıdır. Bu Şirde sözdizimsel sapma yoktur. Bütün cümleler kolayca anlaşılabilir bir yapıda kurulmuştur. Şirde mantık dışı söyleyişlere ve alışılmamış bağdaştırmalara da yer verilmemiştir. Sadece “üzünlü bir ev görüntüsü” tamlamasında Şar, hüznü ya da üzüntü demesi gerekirken sözcüksel sapma yapmış ve “üzünlü” kelimesini yaratmıştır. “Ve avlularına (Bir kuyu halkasıyla sıkıştırılmış kalbi) / Ve sözlerine (Yani bir cep aynası alım-satımına belki)” mısralarındaki ifadeler ise anlamı zorlaştıran ifadelerdir. Şık mısradaki avlu kelimesi cezaevlerini anımsatır. Özgürlüklerini yitiren mahkumların kalbi kuyu halkasıyla sıkıştırılmıştır. Sözler değerini yitirmiştir. Sözlerin cep aynası kadar değerleri yoktur.

Şirde geçen içişlik, bilinç, halk, Türkiye, Malatya, Nazilli, Edirne, İstanbul, cezaevi ve memleket kelimeleri bir arada düşünüldüğünde bu Şirin toplumcu duyarlıkla yazıldığı anlaşılabilir.

Âhenk:

Edip Cansever; *Umutsuzlar Parkı* kitabından başlayarak *Çağrılmayan Yakup*, *Tragedyalar*, *Ben Ruhi Bey Nasılım*, *Bezik Oynayan Kadınlar* ve *Oteller Kenti* kitaplarında hikâye ve tiyatro tekniğinden de yararlanarak dramatik Şirler yazmıştır. Bu tarz Şirin belli bir konusu vardır ve buna bağlı olarak da çoğu Şirde tahkiyeli eserlerde olduğu gibi kişi, zaman ve mekân unsurlarına yer verilmiştir. Bu Şir türünü manzum hikâye ile karıştırmamak gerekir. Manzum hikayelerde baştan sona bir olay anlatılırken Cansever’in dramatik Şirlerinde genellikle belli bir olay yoktur. Cansever’in tiyatrodaki kullanılan diyalog ve monolog tekniklerine yer verdiği bu tarz Şirleri genellikle uzundur ve bunlarda kafasındaki seslerle konuşan bir anlatıcı vardır. *Mendilimde Kan Sesleri* Şiri de dramatik bir Şirdir ve burada Şair- anlatıcı Ahmet abiye seslense de aslında kendisiyle konuşur. Bu yüzden bu Şirin kendisiyle monolog halinde olan hüznü bir bireyin iç sıkıntısını yansıtan bir Şir hatta tragedyaya olduğunu söyleyebiliriz. Veysel Çolak da haklı bir ifadeyle Cansever’in Şir öznelerini, “tragedya kişileri”ne benzetmiştir.¹⁴ Edip Cansever’in Şirlerinde -başta kendisi olmak üzere- yer alan tüm insanlar, büyük bir trajedinin kahramanları gibidir.

Edip Cansever’in pek çok Şirinde insanların toplu olarak bulundukları istasyon, otel ve meyhaneler mekân olarak seçilmiştir. *Mendilimde Kan Sesleri* Şirinde de mekân, memleket ve ona benzetilen istasyon ile pazar yeridir.

¹¹ Alâattin Karaca, *İkinci Yeni Poetikası*, Hece Yayınları, Ankara 2010, s. 205-219.

¹² Edip Cansever, *age*, s.97.

¹³ *Age*, s.116.

¹⁴ Veysel Çolak, *Edip Cansever’de “Şairin Kanı”*, Papirüs Yayınevi, İstanbul 2004, s. 69.

Edip Cansever Çirinin bir diğer özelliği de nesne-insan ilişkisine ağırlık vermesidir. *Dirlik Düzenlik* kitabında yer alan *Masa da Masaymış Ha...* Çirinden itibaren Çirinde nesnelere yer veren ve nesnelerin zihinde yarattığı çağrışım imkânlarından faydalanan Edip Cansever, bu yönüyle İngiliz edebiyatçı T. S. Eliot'ı örnek almıştır. Eliot'ın dilimizde nesnel bağlılık / nesnel karışık / nesnel bağlılık (objective correlative) olarak adlandırılan kuramına göre Çirdeki her nesne, belli bir duygunun karşılığıdır. "Öteden beri Eliot'un "nesnel karışık" kuramına çok önem verdim. Yani duyguların, düşüncelerin, coşkuların vb. nesnel bir karşılığı olması kuramına. Böylece Çirsel bir dekor hazırlanması söz konusu. Çirlerim küçük insandan, küçük durumsal anlardan çok, insan dramını, yani bir çelişkiler, karışıklıklar bütünlüğünü içermeye yönelik olduğundan, bu dekorun nesneleri de, insanları da daha bir hareket halinde görünüyorlar sanırım."¹⁵ diyen Cansever, nesneleri kullanarak Çirine bir dekor hazırladığını, bu yolla hem somutlama hem de soyutlamadan yararlandığını ifade etmiştir. Nesnelere derinlemesine bakan ve onlarda herkesin göremediği bazı unsurları gören Cansever'in Çirinde "bakmak" ve "görmek" fiillerinin çok fazla yer alması yadırganmamalıdır. Cansever'in bakma ve görme duyarlılığı en iyi ifadesini *Bakmalar Denizi* Çirinde bulmuştur: "Bakmalar görüyorum bütün gün türlü bakmalar / Pencere bakması, sabahlar bakması, yeşil otlar bakması / Hepsi de beni buluyorlar, hepsi de bir yağmur uysallığında / gördüm suyunki yumuşak, gördüm ağacınki katı / Gördüm ama Ço! gördüm ama nasıl! gördüm ama bu kadar / göz!.. / Aynı Bir gözler denizi, aynı bir o kadar canlı..."¹⁶

Mendilimde Kan Sesleri Çirinde de çeşitli nesneler vardır. Örneğin Almanya'ya giden iğneler ellerinde "bavullar, fileler, kolonyalar, su şişeleri, paketler" taşırlar. Anlatıcı, ellerinde bu nesneleri taşıyan iğneleri görünce hüzünlenir. *Bir tutsak ağaç gibi yanlış yerlere büyüyen* bu iğneler, *trenleri tıklım tıklım* doldurarak çalışmak ve ekmek parası kazanmak için memleketlerini bırakıp gurbete gitmektedirler.

Çirdeki nesnelerden biri de resimlerdir. Resimler, *eskidenberi* anlatıcıya *özlemi* ve *cezaevlerini* çağırır. Ahmet abinin elindeki kadeh de önemli bir nesnedir. Ahmet abi, bir zamanlar dirseğini gökyüzüne dayayıp elinde kadehle hülyalara dalarken anlatıcının "Çimdi" dediği zamanda kadeh, Ahmet abinin elinde bir küfür gibi durmaktadır. Bu nesnelere mendili de eklediğimiz zaman Çirin dekoru tamamlanır. Bu Çirdeki tüm nesneler, anlatıcıda hüznün duygusu uyandırmaktadır. Hüznün duygusu yaratan kelimelerin birkaç kez tekrar edilmesi de âhengi sağlar. Çir, *baçan* sona bir monolog olduğu ve *konuşma* diliyle yazıldığı için Çirde tekrarlara sıkça başvurulmuştur. "Trenler tıklım tıklım" mısrasından sonra "Trenler cepheye giden trenler gibi" mısrası gelir ve tren kelimesi ile ilgili tamlamalar yapılır. Aynı durum "Çğler / Almanya yolcusu iğneler" mısralarında da geçerlidir. Anlatıcı "Çısan neye benzer?" sorusunun cevabını aradığı için benzemek fiilini çok kullanır. Anlatıcı Ahmet abiye kimi zaman soru sorar: "Ve zaman dediğimiz nedir ki Ahmet abi", "Ahmet abi güzelim, bir mendil niye kanar", kimi zaman da seslenir: "Bilmezlikten gelme Ahmet abi", "Ah güzel Ahmet abim benim". Anlatıcı Ahmet abiden bu soruların cevaplarını beklemez, sadece soru sorar.

Sonuç olarak Çınusöyleyebiliriz ki *Mendilimde Kan Sesleri* pek çok yönüyle Cansever'in Çir anlayışını yansıtsa da bazı yönleriyle Çirin diğer Çirlerinden farklıdır. Edip Cansever bu Çirinde diğer Çirlerine göre daha açık ve anlaşılır bir dil kullanmış, sözdizimini değiştirerek anlamı bozmadığı ve birbiriyle bağdaştırılması mümkün olmayan kelimelerden oluşan imgelere yer vermemiştir. Çir farklı bakış açılarıyla yorumlanabilecek zengin bir malzemeye sahiptir.

¹⁵ Edip Cansever, *Gül Dönüyor Avucumda*, s. 93-94.

¹⁶ Edip Cansever, *Sonrası Kalır I*, s. 123.

KAYNAKÇA

- ASLİTÜRK, Bâki, “Hiç Kimselerin İlgilenmediği Bazı Olayların Tarihçisi Olarak Edip Cansever”, **Hilesiz Terazi: Şiir Yazıları**, YKY Yayınları, İstanbul 2006, s.213-227.
- BEZİRCİ Asım, **İkinci Yeni Olayı**, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 1996.
- CANSEVER, Edip, **Gül Dönüyor Avucumda**, Adam Yayınları, İstanbul 1997.
- CANSEVER, Edip, **Sonrası Kalır I**, YKY Yayınları, İstanbul 2010.
- ÇOLAK, Veysel, **Edip Cansever’de “Şairin Kanı”**, Papirüs Yayınevi, İstanbul 2004.
- DOĞAN, Mehmet Can, “Bir Göz Bankası: Edip Cansever”, **Şair Sözü**, YKY Yayınları, İstanbul 2006, s.117-128.
- ÖNCE, Özdemir, **Yazınsal Söylem Üzerine**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent, **Türk Şiiri Modernizm Şiir**, Büke Yayınları, İstanbul 2000.
- KARACA, Alâattin, **İkinci Yeni Poetikası**, Hece Yayınları, Ankara 2010.
- OKTAY, Ahmet, **Şairin Kanı: Yazınsal Eleştiriler 1: 1954-2000**, YKY Yayınları, İstanbul 2001.
- SÜREYA, Cemal, **Güvercin Curnatası**, YKY Yayınları, İstanbul 2002.



**GÜNÜMÜZDE KUZЕЙ VE KUZЕЙ BATI ÇİN'DE KONUSULAN
ÇİN-TİBET DİLLERİ DIŞINDAKİ DİLLERİN DURUMU I
ALTAY DİLLERİ 1 - MOĞOLCA**

*Gökçe YÜKSELEN ABDURRAZAK PELER**

ÖZET

Tarihî seyir içerisinde Türkçenin en yoğun ilişki içerisinde bulunduğu dillerden bir tanesi Moğolcadır. Moğolca ile Türkçe arasındaki etkileşim, bu dilleri konuşan halkların yapmış oldukları göçler ve tecrübe ettikleri kültürel değişimler neticesinde, zaman zaman zayıflayıp artmış olsa da günümüze kadar devam etmiştir. Günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalan bazı bölgeler bu etkileşimin çeşitli seviyelerde hâlâ devam ettiği alanlardandır. Tarihî olarak Türkçe ve Moğolca konuşan halkların hakimiyet ve yaşam alanları olan bu bölgelerin bazılarında Türkçe ve Moğolcanın gücü oldukça zayıflamış, hatta varlığı tehlikeye girmiştir. Buna rağmen Moğolca günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içerisinde en az on lehçe ile temsil edilmektedir. Bu lehçelerden bazıları yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Ancak Güney Moğolca örneğinde olduğu gibi, bu lehçelerden bazıları Çincenin bütün baskısına dayanmanın yanında Çince ve Tibetçe ile birlikte diğer Moğol lehçeleri üzerinde bir kültürel baskı unsuru da teşkil etmektedir. Çince, hem Çin Halk Cumhuriyetinin resmî dili olması sebebiyle hem de nüfusun ezici çoğunluğunun konuştuğu dil olması sebebiyle bütün azınlık dilleri gibi Moğol lehçeleri için de büyük tehlike arz etmektedir. Tibetçe ise demografik sebeplerin yanında daha çok dinî sebeplerle Moğol lehçelerini tesiri altına almaktadır. Çince, Tibetçe ve Güney Moğolcadan hissedilen bu baskıya rağmen küçük Moğol lehçelerinin bazı Türk lehçelerini ve Tunguz lehçelerini baskı altına aldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çin Halk Cumhuriyeti, Moğolca, Moğol Lehçeleri, Çince, Tibetçe

**THE PRESENT SITUATION OF NON-SINO-TIBETAN
LANGUAGES SPOKEN IN NORTHERN AND NORTH-WESTERN
CHINA I**

ALTAIC LANGUAGES I – MONGOLIAN

ABSTRACT

Mongolian is one of the languages, which Turkish has been in intensive mutual contact throughout the historical course. The interactive relation between Turkish and Mongolian has continued to

* Dr., Girne Amerikan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, El-mek: gokceyukselen_abdurrazak@hotmail.com

date despite it has occasionally decreased and increased due to the migrations and cultural changes experienced by the speakers of these languages. Some areas in present-day People's Republic of China are regions, where this interaction still remains intact. Turkish and Mongolian have lost ground or even are facing extinction in some of these regions, which historically had been the living space of Turkish and Mongolian-speaking populations. However, Mongolian is still represented with at least ten varieties within the borders of People's Republic of China. Some of these varieties are at the edge of extinction whereas others like Southern Mongol are enduring the pressure of the Chinese language as well as posing a threat to other Mongolian varieties together with Chinese and Tibetan. The Chinese language endangers the existence of Mongolian varieties like all other minority languages as a result of being the official language of the People's Republic of China and the language of the vast majority. On the other hand Tibetan pressurizes Mongolian varieties mainly with religious reasons besides demographic ones. In spite of the pressure felt from Chinese, Tibetan and Southern Mongol, some minor Mongolian varieties are pressurizing some Turkic and Tungusic varieties.

Key Words: People's Republic of China, Mongolian, Mongolian Varieties, Chinese, Tibetan

1.Giriş

Resmî olarak elli altı *minzu*'nun (—*milliyet*'in) bulunduğu Çin'de, bu milliyetler, Çin anayasasına göre *jonghua minzu* (—*Çin Milleti*')) içerisinde e¹ğitir. Resmî olarak Han Çinlilerin de bu elli altı milliyetten birisini oluşturmalarına rağmen, uygulamada *minzu* terimi sadece anadilleri Han Çincesi olmayan milliyetler için kullanılmaktadır. Pekin'deki *minzu daşue*'de (—*Milliyetler Üniversitesi*'))de) hiç Han öğrenci bulunmamaktadır ve *minzu yuyan* (—*Milliyetler Dilleri*')) isimli dergide Han Çincesi ile ilgili hiçbir makale yayımlanmamaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti kurulduğu sırada yazıya sahip olan diller, *wenhua* (—*medeniyet*')) sahibi oldukları gerekçesiyle, itibar sahibi diller olarak kabul edilmiş ve bu dillere müsamaha edilmiştir. 1950'li yıllarda *pinyin*² ölçü alınarak on azınlık için on dört yeni yazı sistemi oluşturulmuştur. Tibetçe, Moğolca, Yice ve Uygur Türkçesi gibi zaten yazıya sahip olan diller için de Pinyin temelli Latin alfabesine geçilmesi te³vik edilmiştir. Bu adım azınlık dilleri konularının azınlık dillerinden Mandarin Çincesine geçi³ sağlamak amacıyla oluşturulmuş dil politikalarının ilk adımı olmuştur ve günümüze kadar dil politikaları bu yönde geliştirilmiştir.

1955 yılında, Çincenin kuzey lehçelerini ve Pekin ses sistemini (pinyin) temel alan *potonghua*'nın Mandarin Çincesinin ölçünlü *Çok*li ilan edilmesinden sonra diğer lehçe ve dil konuları arasında Potonghua'nın yaygınlaştırılmasına çalışılmıştır. Kültür Devrimi'nden sonra 1950'li yıllardaki *Çok*le olmasa da bu siyasete devam edilmiştir. 1982 yılında anayasaya yeni bir madde eklenerek Potonghua'nın; bütün ülkede yaygınlaştırılması kanunlaştırılmış ve 1986'da Potonghua'nın bütün okullarda eğitim dili hâline gelmesi, bütün resmî ortamlarda kullanılan dil hâline gelmesi, radyo, televizyon gibi yayın kurumlarında ve sinema, tiyatro gibi ortamlarda

¹ Stevan Harell, "Linguistics and Hegemony in China", *International Journal of the Sociology of Language*, S: 103 (1993), s. 97.

² *Pinyin* Çincenin transliterasyonu için Çin Halk Cumhuriyeti'nde kullanılan bir Latin alfabesidir.

³ Arienne M. Dwyer, "The Textures of Tongues: Languages and Power in China", (Haz. William Safran), *Nationalism and Ethnoregional Identities in China*, Frank Cass Publishers, Londra 1998, s. 68-70.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

kullanılan dil olması, bağıla lehçeleri ve dilleri konuğın çarışlar arasında ortak iletiğm aracı hâline gelmesi ilkeleri edinilmiştir. 2000 yılında çıkarılan Milli Dil ve Alfabe Kanunu ile de bu ilkeler kanunlaştırılmıştır⁴.

Bu anlayışdoğrultusunda oluşturulan dil politikaları, tepede ülkenin umumi ölçünlü dili olan Mandarin Çincesi olmak üzere diller arasında beğtabakalı bir hiyerarşinin oluşmasına sebep olmuştur. Mandarin Çincesinin altındaki ikinci tabakada bölgesel ölçünlü diller yer almaktadır. Bu grup Mandarin Çincesinin bölgesel türleri ile Tibetçe, Yice, Moğolca ve Uygur Türkçesi gibi bölgesel ölçünlü azınlık dillerinden meydana gelmektedir. Üçüncü tabakayı birincil azınlık dilleri oluşturmaktadır. Bu tabakadaki diller genellikle kalabalık bir nüfus tarafından konuşulan, tarihî olarak ve(ya) hâlen itibar sahibi olan ve orta dereceli siyasi nüfuzu bulunan dillerdir. Bunlar arasında, Çincenin ölçünlü olmayan lehçeleri ile Kazak Türkçesi, Korece, Mançuca, Juangca ve Nağce gibi azınlık dilleri bulunur. Dördüncü tabakayı ikincil azınlık dilleri oluşturmaktadır. Bunlar genellikle Evenki Tunguzcası, Salar Türkçesi ve Vaca gibi konuşmaları dağınık olarak yayılan, hiçbir siyasi nüfuzu bulunmayan, düğükitibarlı ve yazılı çakillere sahip olmayan dillerdir. En alt tabakada ise resmî olarak tanınmayan diller bulunmaktadır. Bunlar genellikle Kansu'da konuşulan Vutunca veya Sincan'da (Doğu Türkistan) konuşulan Eynuca gibi tasnif edilmemiş melez diller veya Vahanca gibi başka diller altında tasnif edilmiş dillerdir⁵.

2. Genel Görünüm

Günümüzde Çin Halk Cumhuriyetinin Sincan Muhtar Uygur Bölgesi (Doğu Türkistan), Ningsia Muhtar Dungan Bölgesi, Muhtar Ç Moğolistan Bölgesi ile Çinghay ve Kansu eyaletlerini içeren bölge, 1950'li yıllardan itibaren aldığı göçler öncesinde ağırlıklı olarak Çinli olmayan bir nüfus ile meskûn idi. Bugün ise bu bölgelerde nüfusun çoğunluğunu Çinliler oluşturmaktadır. Ancak günümüzde hâlâ bu coğrafyada Çince dışında üç ayrı dil ailesine mensup birçok yerli dil ve azınlık dili konuşmaktadır. Altay dil ailesinin⁶ Türkçe, Moğolca ve Mançu-Tunguzca kollarına ait dillerin yanında Hint-Avrupa ve Çin-Tibet-Burma dil ailelerine mensup diller de konuşmaktadır. Uygur Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Salar Türkçesi, Sarı Uygur Türkçesi (Batı Yugurca), Özbek Türkçesi, Tatar Türkçesi ve Tuva Türkçesi bu bölgede konuşulan Türk lehçeleridir. Moğol lehçelerinden ise Güney Moğolca⁷, Oyrat Moğolcası, Dongsiang (veya Santa) Moğolcası, Mongur (veya Tu) Moğolcası, Dağur Moğolcası, Bonan (veya Baoan) Moğolcası, Kangcia Moğolcası ve gera Yugur (veya Doğu Yugur veya Enger) Moğolcası konuşmaktadır. Mançu-Tunguz lehçelerinden de Mançucanın gibo (veya Sibe) lehçesi ve Tunguzcanın Oroken lehçesi konuşmaktadır. Bunlara ilaveten Çani dillerin Pamir kolundan Vahanca ve Sarikolice konuşmaktadır. Bu iki dil, Çinliler tarafından Tacikçe adı altında bir dil

⁴ Feng Hui, "The Changing Language Ideology and Linguistic Market in the Globalization of China", **CALIGRAMA**, s.4-5; < http://www.eca.usp.br/caligrama/english/05_feng.pdf >, (ET: 17.09.2012).

⁵ Dwyer, "The Textures of Tongues: Languages and Power in China", s. 71-72.

⁶ Bu çalışmada "Altay Dil Ailesi" sınıflandırması, tarif edici bir ibare olarak kullanılmıştır. Yoksa mevzu bahis diller arasında genetik bir bağın var olup olmadığı veya Japonca ve Korecenin bu dil ailesi içerisinde yer alıp almadığı tartışmaları bu çalışmanın amaçları arasında değildir.

⁷ Güney Moğolcadan kasıt, Merkezî Moğolca ve Kuzey Moğolca ile birlikte Doğu Moğolcanın bir alt kolu olan ağızlar topluluğudur. Güney Moğolca, Ç Moğolistan'da konuşulan Moğol ağızları, Ordos Moğolcası ve Çahar Moğolcasından ibarettir. Moğolistan Cumhuriyeti'nin resmî dili olan Halha Moğolcası ise Merkezî Moğolcanın ağızlarından bir tanesidir (Gerhard Doerfer, "Klassifikation und Verbreitung der mongolischen Sprachen", (Haz. B. Spuler), **Handbuch der Orientalistik 5. Altaistik 2. Mongolistik**, Brill, Lahey-Köln 1964, s. 42; Robert I. Binnick, "On the Classification of the Mongolian Languages", **Central Asiatic Journal**, S: 31 (1987), s. 179.

olarak kabul görmektedir. Bölgede ayrıca Rusça ve Amdo Tibetçesi konuşulmaktadır⁸. Mesela, günümüzde beş buçuk milyona yakın nüfusa sahip Çinghay eyaletinde, nüfusun %55.5'ini Han Çinlileri oluşturmaktadır. Nüfusun geriye kalan %45.5'lik bölümü içerisinde, kırk üç ayrı azınlık milliyeti bulunmaktadır⁹.

Bu duruma uygun olarak Çinghay ve Güney Kansu'da Çin-Tibet-Burma ve Altay dil ailelerine mensup onlarca dilin ve lehçenin yüzyıllarca iç içe yaşamış olması, bölgede bir dil etkileşimi alanı¹⁰ olduğu fikrini doğurmuştur. Bu dil etkileşimi alanını Janhunen önce —Amdo Dil Etkileşimi Alanı¹¹ sonra da —Çinghay Dil Karmaşıklığı¹² olarak, Slater, Fried ve Green —Çinghay – Kansu Dil Etkileşimi Alanı¹³ olarak, Nugteren —Amdo veya Çinghay – Kansu Dil Etkileşimi Alanı¹⁴ olarak, Dwyer ise önce —Kuzeybatı Çin Dil Etkileşimi Alanı¹⁵ sonra da —Amdo Tibet Dil Etkileşimi Alanı¹⁶ olarak adlandırmıştır. Ancak mevzubahis olan bölgede bir tek dil etkileşimi alanı bulunmayıp kimi zaman birbiriyle örtüşen daha küçük dil alanları da bulunmaktadır. Mesela; gera Yugur Moğolcası (Doğu Yugurca), bütün girongol Moğol lehçeleri, Salar Türkçesi, Sarı Uygur Türkçesi (Batı Yugurca), bazı Amdo Tibet lehçeleri ve kuzeybatı Mandarin lehçelerini içeren bir dil etkileşimi alanı bulunmaktadır; Sarı Uygur Türkçesi ve gera Yugur Moğolcası daha küçük bir dil etkileşimi alanı oluşturmaktadır; Bonan Moğolcası ve Salar Türkçesi başlıca bir dil etkileşimi alanı meydana getirmektedir; daha büyük bir Amdo Tibet ve Dongsiang Moğolcası hariç girongol Moğol dil etkileşimi alanı mevcuttur; son olarak Bonan Moğolcası ve Mangghuer Moğolcasını içeren bir dil etkileşimi alanı bulunmaktadır¹⁷. Aslında, pek yaygınlık kazanmış olmamakla birlikte bu durumu en iyi Janhunen'in kullanmış olduğu —Çinghay Dil Karmaşıklığı¹⁸ adlandırmasının tarif ettiği ortadadır.

Benzer bir durum bugün Çin Halk Cumhuriyetinin Heilongciang eyaletini oluşturan Kuzey Mançurya için de geçerlidir. Bu bölge de Mançu Hanedanının son zamanlarına doğru almaya başladığı yoğun Çinli göçü öncesinde tamamen mahallî dillerin konuşulduğu bir coğrafya idi. Sibiryâ, Moğolistan ve Mançurya kültür bölgelerinin arasında bir geçiş bölgesi olan Kuzey Mançurya, en kuzeyde konuşulan Paleo-Sibiryâ dil ailesine mensup Gilyakça (Nivhçe) hariç, tarihin bilinen tüm devirlerinde Mançu-Tunguz ve Moğol lehçelerinin konuşulduğu bir alan

⁸ Mei W. Lee-Smith, —An Example of Multilingualism in The Great Northwest of China”, (Haz. Stephen Wurm, Peter Mühlhäusler ve T. Darrell Tryon), *Atlas of Languages of Intercultural Communication in the Pacific, Asia and the Americas*, Mouton de Gruyter, New York – Berlin 1996, s. 901.

⁹ David S. G. Goodman, —Qinghai and the Emergence of the West: Nationalities, Communal Interaction and National Integration”, *The China Quarterly*, S: 178 (2004), s. 381; Anja Lahtinen, *Governance Matters: China's Developing Western Region with a Focus on Qinghai Province*, Helsinki University Print, Helsinki 2010, s. 162.

¹⁰ —Dil etkileşimi alanı” teriminden kasıt, birçok dil ve lehçenin bir arada konuşularak birbiriyle etkileşim içerisinde bulunduğu ve uluslararası literatürde *sprachbund* terimiyle karıştırılan olgudur.

¹¹ Juha Janhunen, —On the Hierarchy of Structural Convergence the Amdo Sprachbund”, *The Typology of Argument Structure and Grammatical Relations. LENCA 2 Abstracts*, Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan 2004, s. 70-72.

¹² Juha Janhunen, —Typological Interaction in the Qinghai Linguistic Complex”, *Studia Orientalia*, S: 101 (2005), s. 85-103.

¹³ Keith W. Slater, *A Grammar of Mangghuer: A Mongolic Language of China's Qinghai-Gansu Sprachbund*, Routledge Curzon, Londra 2003; Robert Wayne Fried, *A Grammar of Bao'an Tu, A Mongolic Language of Northwest China*, Faculty of the Graduate School of the University of Buffalo, State University of New York, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York 2010; B. Jeffrey Green, *Amdo Tibetan Media Intelligibility*, SIL International Electronic Survey Report 2012-019, 2012, s. 8.

¹⁴ Nugteren, *Mongolic Phonology and the Qinghai – Gansu Languages*, LOT, Utrecht 2011.

¹⁵ Arianne M. Dwyer, —From the Northwest China Sprachbund: Xunhua Chinese Dialect Data”, *Yuen Ren Society Treasure of Chinese Dialect Data*, S:1/3 (1995), s. 143-182.

¹⁶ Arianne M. Dwyer, —Language Contact and Variation: A Discourse-based Grammar of Monguor”, <http://www.neh.gov/files/Monguor.pdf>, 2005, (ET: 17.09.2012).

¹⁷ Nugteren, *Mongolic Phonology and the Qinghai – Gansu Languages*, s. 34.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

olmuştur¹⁸. Tarihî olarak Mançurya'nın güneyini ve doğusunu oluşturan Çin Halk Cumhuriyetinin bugünkü Cilin ve Liaoning eyaletleri de 1860 sonrası gerçekleşen Çinli göçü sonrasında hemen hemen tamamen Çinlileşmiştir. 2000 yılı sayımına göre Mançuların Çin Halk Cumhuriyeti nüfusunun %10.7'sini oluşturmalarına¹⁹ rağmen, Hosie, daha 20. yüzyılın başlarında, Mançuların gözden ırak yaşadıkları Heilongciang eyaletinin ücra köşeleri hariç, Mançurya'da Mançucanın tamamen kullanımdan düşüğünü ve Mançurya'nın dilinin Çince olduğunu kaydeder²⁰. Geçmişte Mançurya'nın batısını oluşturan Hülün Buir, Kingan ve Cerim aymakları ve Ulanhada (Çifeng) Gari ise günümüzde Çin Halk Cumhuriyetinin Muhtar Ç Moğolistan Bölgesine dâhil edilmiştir²¹.

Günümüzde Mançurya'nın Çin Halk Cumhuriyeti tarafında kalan kısmında da Çince dışında iki dil ailesine mensup birçok dil konuşulmaktadır. Bu dillerden Rusça dışındakilerin tamamı Altay dil ailesine mensuptur. Türkçe, Moğolca, Mançu-Tunguzca, Korece ve Japoncadan oluşan Altay dil ailesine mensup dillerin tamamı en az bir lehçe ile Mançurya'da temsil edilmektedir. Türkçe, Mançurya'da Fuyü Kırgız Türkçesi ile temsil edilmektedir. Moğolca ise Güney Moğolca, Dağur Moğolcası, Hamingan Moğolcası Oyrat Moğolcası ve Buryat Moğolcası ile temsil edilmektedir. Mançu-Tunguzca ise Mançuca ile Tunguzcanın Evenki, Oroken ve Nanay (Heje) lehçeleri ile temsil edilmektedir.

3. Altay Dilleri

Yukarıda da zikredildiği gibi, Altay dilleri, bu çalışmanın coğrafi sınırlılığını teşkil eden mevzu bahis bölgelerde ve bu bölgelerin kültürel uzantısı olan komşu bölgelerde, bütün dilleri ile temsil edilmektedir.

3.1. Moğol Lehçeleri

Günümüzde Kuzey ve Kuzey Batı Çin'de, Moğol lehçeler haritası bakımından büyük çeşitlilik arz eden birçok Moğol lehçesi konuşulmaktadır. Batı Mançurya'da Hamnigan, Buryat, Bargut ve Dağur Moğol toplulukları bulunmaktadır. Bu topluluklardan Buryatlar ve Bargutlar resmî olarak Moğol kimliği altında tanımlanmaktadırlar. Hamniganlar Evenki, Dağurlar ise resmî olarak ayrı bir milliyet olarak tanımlanmaktadırlar. Daha güneyde Moğolistan Cumhuriyetine komşu bölgelerden Ç Moğolistan boyunca Sarı Nehir'in Ordos bölgesine kadar ve batıya Cuncarya'ya kadar Moğol toplulukları bulunmaktadır. Muhtar Ç Moğolistan Bölgesinin kuzeybatı kesimlerinde Buryat ve Bargut Moğolları, batı kesimlerinde Oyrat Moğolları, kuzeybatı kesimlerinde Alaa Moğolları, orta kesiminde Çahar Moğolları ve güney kesimlerinde Horçin Moğolları yaşamaktadırlar. Oyrat Moğolları ile meskûn bölge batıda Sincan Muhtar Uygur Bölgesine (Doğu Türkistan) ve güneyde Çinghay eyaletine kadar uzanmaktadır. Daha güneyde Tibet'in kuzeydoğusunu teşkil eden Amdo Tibet bölgesinde ise Bonan, Dongsiang (Santa), Mongur (Tu) ve gera Yugur (Enger) Moğolları bulunmaktadır²². Çin Halk Cumhuriyetinin güney batısında bulunan Yunnan eyaletinde de Moğol toplulukları mevcuttur²³.

¹⁸ Juha Janhunén, "Mongolic Languages as Idioms of Intercultural Communication in Northern Manchuria", (Haz. Stephen Wurm, Peter Mühlhäusler ve T. Darrell Tryon), **Atlas of Languages of Intercultural Communication in the Pacific, Asia and the Americas**, Mouton de Gruyter, New York – Berlin 1996, s. 827.

¹⁹ Arianne Dwyer, "The Minorities of China", (Haz. Carl Skutsch), **The Encyclopedia of the World's Minorities**, Routledge, New York 2005, s. 286.

²⁰ Alexander Hosie, **Manchuria: Its People, Resources And Recent History**, Methuen & CO., Londra 1904, s. 158.

²¹ Juha Janhunén, "The Languages of Manchuria in Today's China", **Northern Minority Languages: Problems of Survival. Senri Ethnological Studies**, S: 44 (1997), s. 124-125.

²² Dwyer, "The Minorities of China", 291-292.

²³ Henry G. Schwarz, "Some Notes on the Mongols of Yunnan", **Central Asiatic Journal**, S: 28 (1984), s. 100-118; Mei W. Lee-Smith, "The Mongols in Yunnan", (Haz. Stephen Wurm, Peter Mühlhäusler ve T. Darrell Tryon), **Atlas of**

Bu dağılım neticesinde Çin Halk Cumhuriyetinde Moğolların, büyük çoğunluğunun yaşıdığı Muhtar Ç Moğolistan Bölgesine ilaveten, büyük topluluklar hâlinde Heilongciang, Cilin, Liaoning, Kansu, Çinghay eyaletleri ile Sincan Muhtar Uygur Bölgesinde (Doğu Türkistan), dağınık olarak daha küçük topluluklar hâlinde ise Pekin, Hebei, Henan, güçuan ve Yunnan eyaletleri ile Ningsia Muhtar Dungan Bölgesinde yaşadıkları görülmektedir²⁴.

Zikredilen bu bölgelerde yaşayan Moğol topluluklarının konuştukları lehçeler, Güney Moğolca, Oyrat Moğolcası, Buryat Moğolcası, Dağur Moğolcası gibi lehçelerin yanında, tasnifleri konusunda çeşitli tartışmalara konu olan Bonan, Dongsiang ve Mongur lehçeleridir. Todaeva²⁵, Potanin tarafından gironol Moğolları olarak sınıflandırılan bu son üç lehçeyi konuşan Moğol gruplarının etnografik olarak bir birlik teşkil ettiklerini, ancak dilleri dikkate alındığı zaman böyle bir birlikteliğin söz konusu olmadığını kaydetmektedir. Doerfer²⁶ ise bu üç lehçeyi, sınıflandırılmayan lehçeler altında tasnif ettiği Mongur Moğolcasının alt grupları olarak Gerçek Mongur Moğolcası, Santa (Dongsiang) Moğolcası, gera Yogur Moğolcası, Sançuan Moğolcası, Aragva Moğolcası ve gironol Moğolcası şeklinde tasnif etmektedir. Poppe²⁷ ise bu gruba Bonan Moğolcasını da eklerken Dongsiang Moğolcasını ayrı bir lehçe olarak kabul etmektedir. Ancak Bertagaev ve Sanjeev gibi Sovyet Moğolluk bilimcileri Mongur, Dongsiang ve Bonan lehçelerini birbirinden ayrı lehçeler olarak kabul etmektedirler²⁸. Nugteren²⁹ ise bu üç lehçeyi gera Yogur Moğolcası ile birlikte Güney Moğol Lehçeleri olarak sınıflandırmaktadır.

Çin Halk Cumhuriyetinde yaşayan Moğolların büyük kısmı dillerini korumuştur. Ancak yine büyük kısmı iki dilli veya çok dillidir. Genellikle kendi lehçelerinin yanında, yaşadıkları bölgelerde konuşulan bir veya daha fazla dili akıcı şekilde konuşabilmektedirler. şehirlerde yaşayanların Çince de konuşabildikleri, hatta Ç Moğolistan'ın şehirlerinde yaşayan azımsanamayacak sayıda bazı Moğolların Moğolca'yı terk edip Çince konuşur hâle geldikleri veya Çincenin etkisi altında bulunan bir Moğolca konuştukları görülmektedir. Mesela Sincan Muhtar Uygur Bölgesinde (Doğu Türkistan) yaşayan Moğollar, Moğolcanın yanında Uygur Türkçesi ve Kazak Türkçesi de konuşabilmektedirler. Yine Çinghay eyaletinde meskün Moğollar, genellikle Moğolca ve Tibetçe olmak üzere iki dillidirler. Ancak küçük gruplar olarak yaşayan bazı Moğol topluluklarının Moğolca'yı bırakıp Çince veya başka bir dil konuşur hâle geldiği görülmektedir³⁰.

3.1.1. Oyrat Moğolcası

Batı Moğol lehçelerinden olan Oyrat Moğolcası³¹, geçmişte Cungan İmparatorluğunun (1676-1757) hâkim dili olmuştur. Günümüzde, Sincan eyaletinin (Doğu Türkistan) kuzeyindeki

Languages of Intercultural Communication in the Pacific, Asia and the Americas, Mouton de Gruyter, New York – Berlin 1996, s. 899-900.

²⁴ Lee-Smith, "The Mongols in Yunnan", s. 899.

²⁵ B. H., Todaeva, "Über die Sprache der Tung-hsiang", **Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, S: 9 (1959), s. 276.

²⁶ Doerfer, "Klassifikation und Verbreitung der mongolischen Sprachen", s.43.

²⁷ Nicholas Pope, **Introduction to Altaic Linguistics**, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1965, s. 7-9.

²⁸ Binnick, "On the Classification of the Mongolian Languages", s. 179-180.

²⁹ Hans Nugteren, "On Some Turkic Loanwords in Monguor, Bao'an and Dongxiang", (Haz. Lars Johanson vd.), **The Mainz Meeting. Proceedings of the seventh International Conference on Turkish Linguistics August 3-6, 1994**, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1998, s. 683.

³⁰ Lee-Smith, "The Mongols in Yunnan", s. 899; Urady E. Bulag, "Alter/native Mongolian Identity: From Nationality to Ethnic Group", (Haz. Elizabeth L. Perry ve Mark Selden), **Chinese Society: Change, Conflict and Resistance**, RoutledgeCurzon Taylor and Francis Group, Londra ve New York 2003, s. 235; Yihong Pan, "Revelation of the Grassland: The Han Sent-down Youths in Inner Mongolia in China's Cultural Revolution", **Asian Ethnicity**, S: 7/3 (2006), s. 229; Franck Billé, "Cooking the Mongols / Feeding the Han: Dietary and Ethnic Intersections in Inner Mongolia", **Inner Asia**, S: 11 (2009), s. 212.

³¹ Denis Sinor, "Langues mongoles", (Haz. Antoine Meillet ve Marcel Cohen), **Les langues du monde**, Champion, Paris 1952, s. 371; Nicholas Poppe, **Introduction to Mongolian Comparative Studies**, Société Finno-Ougrienne, Helsinki

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Altay Dağları ile Tanrı (TienÇan) Dağları arasında kalan bölgede, Ç Moğolistan’ın batı kesimlerindeki Hülün Buir aймаğının Haylar Çarine bağlı bölgelerde, Bayin-nuur aймаğının AlaÇan ve Etsin-Gol sancaklarında ve Nonni havzasının Heilongciang eyaleti kısmında kalan bölgelerde de Ölot ağzını konuÇan Oyrat Moğolları bulunmaktadır³².

Hâlen Sincan Muhtar Uygur Bölgesinde (Doğu Türkistan) konuşmakta olan Oyrat Moğolcası, geçmişte, siyasi nüfuzu neticesinde bölgedeki çoğu Türklerden oluş diğer etnik grupların ikincil dili hâline gelmiş olup hâlâ bölgede önemli bir mahallî iletişim dili görevi görmektedir³³. Günümüzde Sincan Muhtar Uygur Bölgesinde (Doğu Türkistan) Oyrat Moğolcasının Torgut ağzı, HoÇuut ağzı ve Ölot ağzı olmak üzere üç ağzı konuşmaktadır. Umumiyetle Ölot ağzı Çi vadisinde, Torgut ve HoÇuutağızları ise Bayingolin Muhtar Moğol Çi ve Kobuksar Muhtar Moğol Çesi gibi Ç Moğolistan’a komÇu daha doğudaki bölgelerde konuşmaktadır³⁴. Günümüzde Torgut ağzını konuÇan Oyratların atalarının geçmişte Cungar devletinin yönetici boyu olan Ölotlerin baskısı sebebiyle Çil bölgesine göç ettikleri ve Cungar devletinin yıkılmasından sonra bölgeye geri döndükleri bilinmektedir³⁵. Oyrat Moğolcasının günümüzde Sincan Muhtar Uygur Bölgesinde (Doğu Türkistan) 110.000 civarında konuşanı bulunmaktadır³⁶. Moğollar Sincan Muhtar Uygur Bölgesinde (Doğu Türkistan); Bortala Muhtar Moğol Çi, Bayingolin Muhtar Moğol Çi ve Kobuksar Muhtar Moğol Çesi olmak üzere üç tane özerk idari birime sahiptirler. Ancak bu muhtar bölgelerde Moğollar umumi nüfusun ancak küçük bir kesimini oluşturmaktadırlar. Mesela Bortala Muhtar Moğol Çinde, Moğollar 26.000 kusur kiÇ ile nüfusun ancak %6’sını teşkil etmektedirler. Ç nüfusunun %66’sını Çinliler, yüzde %13’ünü Uygur Türkleri, %10’unu Kazak Türkleri ve %4’ünü diğer etnik gruplar teşkil etmektedir³⁷. Bu oranların 1990’lı yılların sonlarında %65 Çinli, %13 Uygur Türkü, %11 Kazak Türkü ve %7.5 Oyrat Moğolu şeklinde olduğu³⁸ düşünürse, ilde nüfusu gerileyen tek etnik grubun Oyratlar olduğu görülecektir. Buna rağmen ilde resmî dillerin Çince ve Moğolca olmasından dolayı olsa gerek, Bortala’da yaÇayan Uygur Türkleri ve Kazak Türkleri arasında Oyrat Moğolcası bilenlerin sayısı dikkate Çayandır. Çde yaÇayan beÇbin kiÇlik Dağur Moğol topluluğu arasında da Oyrat Moğolcası bilenlerin sayısının yüksek olduğu sanılmaktadır³⁹.

Nonni havzasında Heilongciang eyaletinin ÇiÇikar (Kikihar) Çarine bağlı Fuyü ilçesinde konuşulan Oyrat Moğolcasını konuÇan topluluk, 18. yy.’ın ikinci yarısında, Çing hanedanı tarafından, Cungar gücünün kırılması amacıyla buraya nakledilen yönetici Ölot boyu

1955, s. 23; Pentti Aalto, –Schrift-Oiratisch”, (Haz. B. Spuler), **Handbuch der Orientalistik 5. Altaistik 2. Mongolistik**, Brill, Lahey –Köln 1964, s. 185; G. D. Sanžeev, –Mongolian Languages”, **Great Soviet Encyclopedia**, C: 16, Macmillan, New York 1977, s. 495.

³² B. Ch.Todaeva, –Mongolische Dialekte in China”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, S: 10 (1960), s. 142; Dwyer, –The Minorities of China”, s. 291; Janhunen, –Mongolic Languages as Idioms of Intercultural Communication in Northern Manchuria”, s. 831.

³³ S. A. Wurm, –The Silk Road and Hybridized Languages in North-Western China”, **Diogenes**, S: 43 (1995), s. 54; Janhunen, –Mongolic Languages as Idioms of Intercultural Communication in Northern Manchuria”, s. 831.

³⁴ Todaeva, –Mongolische Dialekte in China”, s. 142, 145; Binnick, –On the Classification of the Mongolian Languages”, s. 179.

³⁵ Aitchen K. Wu, –The Fourteen Peoples of Chinese Turkistan”, **Journal of the West China Border Research Society**, S: 15 (1944), s. 88.

³⁶ Dwyer, –The Minorities of China”, s. 291. Nüfusla ilgili rakamların Çin resmî makamlarının verilerine dayandığı ve çok sağlıklı olmayabileceği akılda tutulmalıdır.

³⁷ Anwar Rahman, **Sinicization beyond the Great Wall: China’s Xinjiang Uighur Autonomous Region**, Matador, Leicester 2005, s. 68-70.

³⁸ Lee-Smith, –An Example of Multilingualism in The Great Northwest of China”, s. 901.

³⁹ Stephen A. Wurm, –North China: Intercultural Communication Involving Indigenous Languages Other than Chines”, (Haz. Stephen Wurm, Peter Mühlhäusler ve T. Darrell Tryon), **Atlas of Languages of Intercultural Communication in the Pacific, Asia and the Americas**, Mouton de Gruyter, New York – Berlin 1996, s. 823-824.

mensuplarının ahfadıdır. Bir grup Hakas Türkü ile birlikte buraya nakledilen bu Oyrat Moğolları, günümüzde de artık Fuyü Kırgızları adını almış olan bu toplulukla birlikte yaşamaktadırlar. Toplam nüfusu 3500 civarında (2500 civarı Moğol ve 900'den az Kırgız) olan bu iki milletli ve iki dilli topluluk içerisinde baskın dil Oyrat Moğolcasıdır. Fuyü Kırgızlarının tamamı nesiller boyunca Oyrat Moğolcasını da akıcı bir şekilde konuşur hâle gelmiştir. Hatta orta yaştaki Fuyü Kırgızlarının birincil dili Oyrat Moğolcası olmuştur. Ancak günümüzde, Çince, hem Oyrat hem de Kırgız genç nesillerin birincil dili hâline gelmiştir⁴⁰.

Hülün Buir aймаğındaki Oyrat Moğolcası konuşan topluluğun buraya Nonni havzasındaki Oyrat nüfusunun bir kısmının Haylar çevresine nakledilmesi ile ilişkili olduğu ve bu naklin de Kırgızları kapsadığı bilinmektedir. Ancak günümüzde Haylar çevresinde Kırgız kimliği tamamen ortadan kalkmış, Oyrat kimliği ise oldukça zayıflamıştır. Yalnızca Muhtar Evenki Sancağında bulunan Moğolların bir kısmı kendilerini Ölot olarak tanımlamaktadırlar⁴¹.

Kansu ve Çinghay eyaletlerinde de Oyrat Moğolları bulunmaktadır⁴². Kukunor Moğolları da denilen bu topluluğun büyük çoğunluğu Oyrat Moğolcasının Hoşut ağzını konuşmaktadır⁴³. Çinghay'da Honan Muhtar Moğol Kasabası ve Haisi Muhtar Moğol – Tibetli Çinde 30,000'er, Haynan ve Henan eyaletlerinde elliye kadar küçük Oyrat Moğolcası konuşan topluluklar bulunmaktadır. Kansu'da ise Oyratlar, çoğunluğu Ciuçuan bölgesine bağlı Supey Muhtar Moğol İlçesinde olmak üzere Lanjou, Cinçang ve Ciayu Geçidi, Ciuçuan, Jangyie, Dingsi, Tiançui Pingliang ve Çingyng İlçelerinde, Vudu ilçesinde, Vuvey bölgesinde, Linsia ve Gannan illerinde yaşamaktadırlar. Nüfusları 10,000 civarında olan Kansu Oyratlarının %60'ından fazlası Supey Muhtar Moğol İlçesinde yaşamaktadır. Bu ilçedeki Oyratların çoğu 1860'lı yıllarda Çinghay eyaletinden gelen Hoşut boyuna mensuptur. Geriye kalanlarını ise Sincan Muhtar Uygur Bölgesinden gelen Hoşut ve Torgut boylarına mensup Oyratlar teşkil etmektedir. 1980 yılında Hoşut boyuna mensup Oyratların, Supey'deki Moğol nüfusunun %96'sını meydana getirdiği tespit edilmiştir. Bir mahalle, yedi köy, bir kasaba ve otuz köyden oluşan Supey Muhtar Moğol İlçesinde, Moğol, Çinli, Dungan, Sarı Uygur, Mançu, Tibetli ve Juang olmak üzere yedi etnik gruptan müteşkil 10,000'i aşkın bir nüfus yaşamaktadır. Moğollar bu nüfusun %41'ini oluşturmaktadır⁴⁴.

3.1.2. Buryat Moğolcası

Doğu Moğol lehçelerinin kuzey kolundan olan Buryat Moğolcası⁴⁵ ile ilişkilendirilebilecek üç topluluk, Çin Halk Cumhuriyeti topraklarında yaşamaktadır. Bu toplulukların her üçü de bugün bulundukları Ç Moğolistan bölgesinin Hülün Buir aймаğına sonradan gelmiştir.

⁴⁰ Janhun, "Mongolic Languages as Idioms of Intercultural Communication in Northern Manchuria", s. 831-832.

⁴¹ Janhun, "Mongolic Languages as Idioms of Intercultural Communication in Northern Manchuria", s. 831.

⁴² Wurm, "North China: Intercultural Communication Involving Indigenous Languages Other than Chinese", s. 817.

⁴³ Agnes Birtalan, "Öirat", (Haz. Juha Janhun), **The Mongolic Languages**, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 2003, s. 211.

⁴⁴ Li Xue Wei ve Kevin Stuart, "Population and Culture of Mongols, Tu, Baoan, Donxiang, and Yugu in Gansu", **Mongolian Studies**, S: 12 (1989), s. 71-73; Juha Janhun, "The Languages and Peoples of the Amdo Qinghai Region", **Amdo Mongol Workshop in Budapest, Spring 2012**, s. 4, <<http://innerasia.hu/monguor/workshop2012/files/janhun-course0.pdf>>, (ET: 07.10.2012); Todaeva, "Mongolische Dialekte in China", s. 142.

⁴⁵ Sinor, "Langues mongoles", s. 371; Doerfer, "Klassifikation und Verbreitung der mongolischen Sprachen", s. 42; Nikolaus Poppe, "Das burjatische Sprache", (Haz. B. Spuler), **Handbuch der Orientalistik 5. Altaistik 2. Mongolistik**, Brill, Lahey – Köln 1964, s. 108; Poppe, **Introduction to Mongolian Comparative Studies**, s. 23; Sanžeev, "Mongolian Languages", s. 495.

Hülün Buir’deki en eski Buryat topluluğu 17. yy.’ın sonlarında buraya geldikleri tahmin edilen Eski Bargutlardır. Nüfusları 15.000 civarında olan Eski Bargut Moğolları, Hülün Buir aймаğının Eski Bargut (Çen Baerhu) sancağında bulunan bozkır bölgesinde yaşamaktadırlar. YaÇı kuÇıgın bir Buryat Moğolcası ağzı olan Eski Bargut Ağzını konuÇıtuğu bu toplulukta yeni kuÇık daha çok bir Güney Moğol ağzı sayılabilecek ÇağdaÇBargut Ağzını konuÇınmaktadır⁴⁶. Bu ağzın Güney Moğolcanın HorÇin ağzının etkisi altında olduğı görölmektedir⁴⁷.

Hülün Buir’deki ikinci eski Buryat topluluğı ise bugün bulundukları yere 18. yy.’da gelen Yeni Bargutlardır. Nüfusları bugün 50.000 civarında olan Yeni Bargutlar, Hülün Buir aймаğının Sol Yeni Bargut (Sin Baerhu Zuo) ve Sağ Yeni Bargut (Sin Baerhu You) sancaklarında yaşamaktadırlar. Yeni Bargutlar, Eski Bargutların aksine dillerinin Buryat ağız özelliklerini muhafaza etmektedirler⁴⁸ ve konuÇıtukları ağız, beÇBuryat ağzından bir tanesini teÇkil etmektedir⁴⁹.

Hülün Buir’deki üçüncü Buryat topluluğı ise bulundukları yere Ekim Devrimini müteakip Rusya’dan kaçıp gelen topluluktur. Nüfusları 10.000’den az olan ve ğinehen Buryatları denilen bu topluluk, Hülün Buir aймаğının Muhtar Evenki Sancağı sınırları içerisindeki ğinehen nehri civarında yaşamaktadırlar. 90’lı yıllardan itibaren bu topluluk mensuplarından Rusya Federasyonu içerisinde yer alan Buryatistan’a göç edenler olmuÇtır⁵⁰. ğinehen Buryatları, Muhtar Evenki Sancağı içerisinde yer alan ğinehen Batı, ğinehen Doğı ve Möngön-Çuluu sumlarında nüfusun ezici bir Çekilde çoğunluğunu oluÇurmaktadırlar. Okullarda çocuklara Güney Moğolcanın ölçünlü Çekli öğretildiğı hâlde Buryat Moğolcası çok yaygın bir Çekilde kullanılmaktadır⁵¹. Bu Buryat topluluğunun konuÇıtuğı Buryat Moğolcası, Ekim Devriminden sonra Rusya’dan göç etmiÇ olan Hamingan Moğollarının da büyük oranda birincil konuÇıma dili hâline gelmiÇtir. Ayrıca yine Ekim Devrimi sonrasında ğinehen bölgesine göç etmiÇbulunan Rusların da ikinci dili bu Buryat ağzıdır⁵². ğinehen Buryatlarının konuÇıtuğı ağzı, bir Doğı Buryat ağzı olarak kabul etmek mümkündür. Zira bu ağız, Buryat Moğolcasının doğı ağızları olan ve ğinehen Buryatlarının atalarının büyük çoğunluğunun konuÇıtuğı ağızlar olan Hori ve Aga ağızları ile hâlâ büyük bir benzerlik göstermektedir⁵³.

Hem ğinehen Buryatları⁵⁴ hem Eski Bargutlar hem de Yeni Bargutlar, Çin Halk Cumhuriyeti resmî makamlarınca Buryat kimliğı altında değıl, Moğol kimliğı altında tanımlanmaktadırlar⁵⁵. Buna rağmen ğinehen Buryatları arasında Buryat kimliğine güçlü bir aidiyet hissi mevcuttur. Çocuklara okullarda Güney Moğolcanın ölçünlü Çekli öğretildiğı hâlde Buryat Moğolcası çok yaygın bir Çekilde konuÇılmaktadır.

⁴⁶ Janhunen, “The Languages of Manchuria in Today’s China”, s. 134. Janhunen baÇıkla bir çalıÇmasında çağdaÇBargut ağzının bir Merkezî Moğol ağzı olduğunu ayrıntılı bir Çekilde ortaya koymaktadır (Juha Janhunen, “Preliminary Notes on the Phonology of Modern Bargut”, *Studia Orientalia*, S: 64 (1988), s. 353-366.).

⁴⁷ Stephen A. Wurm, “North China: Intercultural Communication Involving Indigenous Languages Other than Chinese”, s. 817; James S. Olson, *An Ethnohistorical Dictionary of China*, Greenwood Press, Connecticut 1998, s. 23

⁴⁸ Janhunen, “The Languages of Manchuria in Today’s China”, s. 134; Olson, *An Ethnohistorical Dictionary of China*, s. 23.

⁴⁹ Elena Skribnik, “Buryat”, (Haz. Juha Janhunen), *The Mongolic Languages*, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 2003, s. 104.

⁵⁰ Janhunen, “The Languages of Manchuria in Today’s China”, s. 134.

⁵¹ A. Hürelbaatar, “An Introduction to the History and Religion of the Buryat Mongols of Shinehen in China”, *Inner Asia*, S: 2 (2000), s. 88-89.

⁵² Stephen A. Wurm, “North China: Intercultural Communication Involving Indigenous Languages Other than Chinese”, s. 816; Janhunen, “Mongolic Languages as Idioms of Intercultural Communication in Northern Manchuria”, s. 831.

⁵³ Yasuhiro Yamakoshi, “Three Folktales in Shineken Buryat”, *Asian and African Languages and Linguistics*, S: 6 (2011), s. 109; Skribnik, “Buryat”, s. 104.

⁵⁴ Janhunen, “Mongolic Languages as Idioms of Intercultural Communication in Northern Manchuria”, s. 830.

⁵⁵ Janhunen, “The Languages of Manchuria in Today’s China”, 134.

3.1.3. Dağur Moğolcası

Dağur Moğolcası, Doerfer tarafından sınıflandırılmayan Moğol lehçelerinden biri olarak kabul edilirken Poppe tarafından Doğu Moğol Lehçeleri arasında yerleştirilmektedir. Sinor ise bu lehçeyi Moğolcanın arkaik bir türü olarak kabul ederken Sanjeev güneydoğu lehçelerinden addetmiştir⁵⁶. Günümüzde bir yazılı dile sahip olmayan bir lehçe olan Dağur Moğolcası⁵⁷ için Çing hanedanı döneminde Mançu yazı sisteminin kullanıldığı bilinmektedir⁵⁸. En arkaik Moğol lehçelerinden biri olan bu lehçe, bazı dilciler tarafından Kitan (Kitay, Kıtay) Moğolcasının doğrudan devamı olarak kabul edilmektedir⁵⁹. Yüzde doksandan fazlası kendi dilini konuşabilen⁶⁰ Dağur Moğollarının bugünkü toplam sayısı 132.000'in üzerindedir⁶¹.

Tarihî olarak, Dağur Moğolcası konuşan topluluklar, bugün Rusya Federasyonu içerisinde bulunan Orta Amur bölgesindeki Zeya havzasında yaşamakta idi. Ancak 1654 yılında Mançu Çing hanedanı tarafından güneye nakledildiler. Birkaç safhada gerçekleştirilen bu nakil hareketi neticesinde, bugün Çin Halk Cumhuriyetinde Dağur Moğolcası konuşan nüfus dört ayrı topluluk hâlinde yaşamaktadır. Bir grup Amur havzasının Çin Halk Cumhuriyeti tarafında kalan sınır bölgelerinde yaşamaktadır. En büyük Dağur Moğolcası konuşan grup Heilongciang eyaleti ile Muhtar Çing Moğolistan Bölgesine bağlı Hülün Buir aймаğı toprakları üzerinde bulunan Nonni havzasında bulunmaktadır. Diğer büyük bir topluluk ise Hülün Buir aймаğındaki Haylar Çöörin güneyinde bulunan Muhtar Evenki Sancağı içerisindeki Çinin Nehri havzasında bulunmaktadır. Dördüncü Dağur Moğolcası konuşan topluluk ise Sincan Muhtar Uygur Bölgesinin (Doğu Türkistan) Çi bölgesinde yaşamaktadır⁶². 20. yy.'ın ortalarında Çin'in güneybatı bölgelerinde de küçük Dağur topluluklarının olduğuna dair kayıtlar varsa⁶³ da artık bu Dağurlardan bahsedilmemektedir.

Bahsedilen bu bölgelerde Butha, Çiçikar, Haylar ve Sincan ağızları olmak üzere Dağur Moğolcasının en az dört ağızı konuşulmaktadır. Bu dört ağız içerisinde en yaygın olanı Hülün Buir aймаğına bağlı Morin Daba Muhtar Dağur Sancağında ve Heilongciang eyaletinin bazı bölgelerinde konuşulan Butha ağızıdır⁶⁴. Dağurların %48'i Butha ağızını, %43'ü Çiçikar ağızını, %5'i Haylar ağızını ve %4'ü Sincan ağızını konuşmaktadırlar⁶⁵. Butha ağızının Haylar ağızını kapsadığı yönünde kabuller olduğu gibi⁶⁶ Dağur Moğolcasının Çiçikar ve Haylar ağızları olmak üzere sadece iki ağızının bulunduğu Çiçikar'da görüşler de mevcuttur⁶⁷.

Orta Amur havzasının Çin Halk Cumhuriyeti tarafında yaşayan Dağurların sayısı 1997 yılında 400 civarında olmakla birlikte bunların ancak 100 kadarı Dağur Moğolcasını konuşabilmekte idi. Heihe bölgesindeki son Mançuca konuşanlar ile birlikte yaşayan bu Dağurların

⁵⁶ Sinor, "Langues mongoles", s. 371; Poppe, *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, s. 23, Doerfer, "Klassifikation und Verbreitung der mongolischen Sprachen", s. 43; Sanjeev, "Mongolian Languages", 495.

⁵⁷ Nikolaus Poppe, "Die dagurische Sprache", (Haz. B. Spuler), *Handbuch der Orientalistik 5. Altaistik 2. Mongolistik*, Brill, Lahey -Köln 1964, s. 137.

⁵⁸ Kevin Stuart, Li Xuewei ve Shelear, "China's Dagur Minority: Society, Shamanism and Folklore", *Sino-Platonic Papers*, S: 60 (1994), s. 5.

⁵⁹ Wurm, "North China: Intercultural Communication Involving Indigenous Languages Other than Chinese", s. 816.

⁶⁰ Henry G. Schwarz, *The Minorities of Northern China*. Western Washington Üniversitesi, Washington 1984, s. 125.

⁶¹ Dwyer, "The Minorities of China", s. 291.

⁶² Janhunen, "The Languages of Manchuria in Today's China", s. 128-129.

⁶³ Samuel E. Martin, *Dagur Mongolian Grammar, Texts and Lexicon*, Mouton & Co., Lahey 1961, s. 1.

⁶⁴ Üjiyediin Chuluu, "Introduction, Grammar and Sample Sentences for Dagur." *Sino-Platonic Papers*, S: 56 (1994), s. 1.

⁶⁵ Toshiro Tsumagari, "Dagur", (Haz. Juha Janhunen), *The Mongolic Languages*, Routledge Taylor & Francis Group, Londra - New York 2003, s. 129.

⁶⁶ Stuart vd., "China's Dagur Minority: Society, Shamanism and Folklore", s. 5.

⁶⁷ Poppe, *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, s. 17; Olson, *An Ethnohistorical Dictionary of China*, s. 56.

ağızı hakkında çok fazla bilgiye sahip olunmamakla birlikte diğer Dağur Moğolcası ağızlarından farklılıklar gösterdiği sanılmaktadır⁶⁸.

Nonni havzasında konuşulan Dağur Moğolcası, bölgenin çok yoğun bir Çinli göçmen nüfusu barındırmasına rağmen günümüze kadar varlığını sağlam bir şekilde devam ettirebilmiştir. Ancak günümüzde artık Nonni havzasının Heilongciang eyaleti tarafında kalan kısmındaki Dağur Moğolcası konuşanların nüfusu hızla azalmaktadır⁶⁹. Heilongciang eyaletindeki Dağur Moğolcası konuşan topluluklar, Çiçikar (Kikihar) Gharinde ve civarındaki kırsal bölgelerde yaşamaktadırlar. Bu bölgede Dağur Moğolcasının gücü zayıflamış olmakla birlikte hâlâ Dağur Moğollarının çoğunlukta olduğu köyler bulunmakta ve bu dil çocuklara öğretilmektedir⁷⁰. Heilongciang eyaletinde Dağur Moğollarının bulunduğu diğer bölgeler; Fuyü, Longciang, Nengciang (Mergen), Nehe ve Ayhui (Aygün) ilçeleridir⁷¹. Nonni havzasında Dağur Moğolcasının Butha ve Çiçikar ağızları konuşulmaktadır. 35.000 konuşma sahip olan Butha ağızı, yoğun olarak konuşulduğu Morin Daba Muhtar Dağur Sancağına ilaveten Heilongciang eyaletinin Nengciang (Mergen), Nehe ve Gannan ilçelerinde konuşulmaktadır. Naven, Nemor, Ayhui ve Mergen olmak üzere dört ağızcığı bulunmaktadır. Naven ağızcığı Butha ağızı konuşulan bölgelerin kuzey kesimlerinde, Nemor ağızcığı Nehe’de, Darben de denilen Ayhui ağızcığı Ayhui (Aygün) ilçesinde ve Mergen ağızcığı ise Nengciang (Mergen) ilçesine yakın yerleşim yerlerinde konuşulmaktadır. Yine 35.000 konuşma sahip olan Çiçikar ağızı, Çiçikar (Kikihar) Ghar ve civarında, Fuyü ve Longciang ilçeleri ile Arong ve Butha sancaklarında konuşulmaktadır. Butha ağzına göre Mançu-Tunguzcadan daha az etkilenmiş olan Çiçikar ağzının, Fuyü’de konuşulan Jiangdong ile Meilisi’nin kuzeyinde ve Fularji’de konuşulan Jiangçi olmak üzere iki ağızcığı bulunmaktadır⁷². Fuyü ilçesinde Dağur Moğolcası tarihî olarak Fuyü Kırgızları ile Solonlar arasında ortak iletişim aracı olarak kullanılmıştır⁷³. Ancak Ayhui ilçesindeki Dağur Moğolları 1930’lu ve 40’lı yıllarda Dağur Moğolcasını bırakıp Çince konuşmaya başlamışlardır⁷⁴. Nengciang ilçesindeki Dağur Moğollarının sayısı ise 1997 yılında 500 kişiye kadar düştüğü ve Dağur Moğolcasının çocuklara artık öğretilmediği bilgileri kaydedilmiştir⁷⁵. Nonni havzasının Ç Moğolistan tarafında kalan kısmında ise durum Dağur Moğolcası açısından daha parlaktır. Ç Moğolistan’da Dağur Moğolcası konuşan topluluklar Hülün Buir aймаğına bağlı Morin Daba Muhtar Dağur Sancağında ve Hülün Buir aймаğının Jalantun sancağında yaşamaktadır. Dağur Moğollarının kendi isimleri ile özerkliğe sahip oldukları tek yer Morin Daba’daki bu muhtar sancaktır⁷⁶.

15-16.000 civarında bir nüfusa sahip olan Hülün Buir aймаğına bağlı Muhtar Evenki Sancağındaki Çin havzasında yaşayan grup, bir diğer önemli Dağur Moğol topluluğudur. Bu Dağur topluluğunun konuştuğu Haylar ağızı, Güney Moğolcanın yoğun etkisi altındadır. Nantun ve Mokertu olmak üzere iki ağızcığa sahiptir. Nantun ağızcığı, Haylar Gharinde ve Muhtar Evenki Sancağının merkezi olan Nantun’da konuşulmaktadır. Mokertu ağızcığı Muhtar Evenki Sancağında bulunan Bayintala ve Mokertu köylerinde konuşulmaktadır. Haylar ağızı konuşanların tamamının kendi dillerinin yanında Güney Moğolca da konuşabilmelerine ve dolayısıyla ağız üzerinde Güney

⁶⁸ Janhunen, “The Languages of Manchuria in Today’s China”, s. 128

⁶⁹ A.g.m., s. 128.

⁷⁰ A.g.m., s. 129.

⁷¹ Schwarz, *The Minorities of Northern China*, s. 119.

⁷² Schwarz, *The Minorities of Northern China*, s. 125; Olson, *An Ethnohistorical Dictionary of China*, s. 56.

⁷³ Janhunen, “Mongolic Languages as Idioms of Intercultural Communication in Northern Manchuria”, s. 832.

⁷⁴ Schwarz, *The Minorities of Northern China*, s. 125.

⁷⁵ Janhunen, “The Languages of Manchuria in Today’s China”, s. 129.

⁷⁶ Janhunen, “The Languages of Manchuria in Today’s China”, s. 129.

Moğolcanın yoğun etkisine rağmen, Çimdilik bu Dağur Moğolcası ağız yok olma tehlikesi ile karşı karşıya değildir⁷⁷.

4.500-5.000 civarında konuşma sahip olan ve Çi ağız da denilen Sincan ağız ise, Sincan Muhtar Uygur Bölgesinin (Doğu Türkistan) Çi Muhtar Kazak Bölgesinde yaşıyan Dağur Moğolları tarafından konuşulmaktadır. Bu Dağur Moğolları, 1763 yılında Mançu Çing hanedanı tarafından Sibe Mançuları ile birlikte buraya yerleştirilen Dağur topluluğunun ahfadıdır. Çi bölgesine bağlı Tarbagatay ilinin merkezi olan Çöçek (Tacheng) Gari yakınlarındaki Bortala Muhtar Moğol Çinin Dağur Komününde yaşıyan ve Kazak Türkçesi ile Uygur Türkçesi de konuşabilen bu Dağur Moğollarının konuşukları ağızlar Kazak Türkçesinin yoğun etkisi altındadır⁷⁸. Urumçi ve yine Çi bölgesinde bulunan Korgas (Huocheng) ilçesinde de Dağurlar bulunmaktadır⁷⁹.

Dağur toplulukları ve Dağur Moğolcası, Tunguz boylarından Solon Evenkileri ve Solon Evenkicesi ile ortaklaşa bir ilişki içerisinde⁸⁰. Dağur Moğolları bugün Rusya Federasyonunun sınırları içerisinde kalan Orta Amur Bölgesindeki (Amurskaya Oblast) anayurtlarında Solon Evenkileri ile iç içe yaşamakta idiler. Dolayısıyla Dağur Moğollarının Mançu Çing hanedanı tarafından tabi tutuldukları bütün yeniden yerleştirilmelere Solon Evenkileri de dâhil edilmiştir. Bunun neticesinde Dağur Moğollarının yaşadığı bütün bölgelerde Solonlar da bulunmaktadır. Bu ortaklaşaılıktan daha çok etkilenen Solon Evenkileri olmuştur ve Dağur Moğolları ile birlikte yaşadıkları her yerde Dağur Moğolcası Solon Evenkilerinin ikinci dili hâline gelmiştir. Hatta Ongkor Solonu denilen Sincan (Doğu Türkistan)'daki Solonların sayısı 1991 yılında Dağur Moğolcası da konuşabilen bir kişiye düştüğü⁸¹. Heilongciang eyaletinin Fuyü ilçesinde de, Dağur Moğolcası, Solonlar ile Fuyü Kırgızları arasında ortak iletişim aracı olarak kullanılmaktadır⁸². Dağur Moğolcasının 19. yy.'ın sonlarına kadar bir Tunguz lehçesi zannedildiğini⁸³ zikretmek, bu Moğol lehçesi ile Tunguz toplulukları arasındaki ilişkinin anlaşılması bakımından yeterli olacaktır.

3.1.4. Hamnigan Moğolcası

Birçok Buryat Moğolluk bilimci tarafından bir Buryat ağız olarak kabul edilmekle birlikte, Hamnigan Moğolcası Moğolluk bilimi dünyasının genelinde ayrı bir Moğol lehçesi olarak telakki edilmektedir⁸⁴. Arkaik özelliklere sahip bir diğer lehçe olan Hamnigan Moğolcası, bir Tunguz topluluğu olan Evenkiler ve Moğollar olmak üzere karışık bir topluluk tarafından konuşulmaktadır. Hamnigan Moğolcası konuşan topluluğun anavatanı bugün Rusya Federasyonu sınırları içerisinde kalan Onon ve Argun havzaları arasındaki bölgede bulunan Onon-Borzya, Urulyunguy, Ağrı Borzya, Orta Borzya ve Yukarı Borzya nehirlerinin boylarıdır⁸⁵. 1689 Nerçinsk Anlaşması neticesinde bölgenin Rusya sınırları içerisinde kalması sonrasında bölgeye yoğun bir Rus göçü gerçekleşmiştir⁸⁶. Bunun üzerine bir grup Hamnigan 1700 yılında Kuzeydoğu Moğolistan'a göç etmiştir. 1917 yılındaki Ekim Devrimi sonrasında ise bir grup Hamnigan

⁷⁷ Janhun, "The Languages of Manchuria in Today's China", s. 129; Schwarz, *The Minorities of Northern China*, s. 125; Olson, *An Ethnohistorical Dictionary of China*, s. 56.

⁷⁸ Janhun, "The Languages of Manchuria in Today's China", s. 129; Schwarz, *The Minorities of Northern China*, s. 119, 125; Wurm, "North China: Intercultural Communication Involving Indigenous Languages Other than Chinese", s. 824; Olson, *An Ethnohistorical Dictionary of China*, s. 56.

⁷⁹ Stuart vd., "China's Dagur Minority: Society, Shamanism and Folklore", s. 4.

⁸⁰ Wurm, "North China: Intercultural Communication Involving Indigenous Languages Other than Chinese", s. 816; Janhun, "Mongolic Languages as Idioms of Intercultural Communication in Northern Manchuria", s. 828.

⁸¹ Janhun, "Mongolic Languages as Idioms of Intercultural Communication in Northern Manchuria", s. 828.

⁸² Janhun, "Mongolic Languages as Idioms of Intercultural Communication in Northern Manchuria", s. 832.

⁸³ Tsumagari, "Dagur", s. 130.

⁸⁴ Skribnik, "Buryat", s. 104.

⁸⁵ Juha Janhun, "Khamnigan Mongol", (Haz. Juha Janhun), *The Mongolic Languages*, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 2003, s. 83.

⁸⁶ Janhun, "Mongolic Languages as Idioms of Intercultural Communication in Northern Manchuria", s. 829.

Mançurya’ya göç etmiştir⁸⁷. Bu tarihî olaylar neticesinde toplam sayıları 5000 civarında olan Hamniganlar, üç ayrı devletin sınırları içerisinde yaşamaktadırlar⁸⁸.

Hamnigan Moğolcası konuğan nüfusun anavatanı olan bölgede daha önce Hamnigan Moğolcasının iki ağı tespit edilmiştir. Zira birkaç yağı dışında konuğanı kalmamıştır. Bu bölgede Ruslar ve Buryat Moğolları arasında yağayan Hamniganlar, ya dillik olarak RuslaĖmĖar veyahut Buryat Moğolcası konuğu hâle gelmiştir⁸⁹.

Moğolistan’daki Hamniganların Onon bölgesinde bulunan Kentey aймаğına bağlı Daldal sumunda yoğun olarak yağadıkları bilinmektedir⁹⁰. Ancak burada da Hamnigan Moğolcasının yerini Halha Moğolcası almıştır⁹¹.

Hamnigan Moğolcasının varlığını devam ettirdiği tek yer Çin Halk Cumhuriyetinin Muhtar Ė Moğolistan bölgesine bağlı Hülün Buir aймаğıdır. Burada yağayan Hamniganların bir kısmı Muhtar Evenki Sancağı sınırları içerisinde Ėinehen nehri boyunca yağamaktadırlar. Nüfusun büyük çoğunluğunu Buryat Moğollarının oluğturduğu bu bölgede, Hamniganların çoğu Hamnigan Moğolcası yerine Buryat Moğolcası konuğurhâle gelmiştir⁹². Günümüzde sayıları 2000 civarında olan daha büyük bir grup ise Eski Bargut Sancağına dâhil Evenki sumundaki Mergel nehri havzasında yaĖamaktadır⁹³. Hamniganların üçte biri sadece Hamnigan Moğolcası konuğurken geriye kalan kısmı Hamnigan Moğolcası ve Evenki Tunguzcası olmak üzere iki dillidirler. Hamniganların iki dilli olan kısmı küçük yağan itibaren Hamnigan Moğolcasını ve Evenki Tunguzcasını birlikte öğrenmektedirler. Hamnigan Moğolcası ayrıca bölgede yağayan bazı Han Çinlileri tarafından da günlük iletiğim aracı olarak kullanılmaktadır⁹⁴. Ancak bu Hamnigan topluluğu arasında hâkim dilin Hamnigan Moğolcası olmasına rağmen, bu halk resmî olarak Evenki olarak kabul görmektedir. Hamniganlar Ruslar tarafından da Tunguz olarak tanımlanmaktadır. —Hamnigan” kelimesi de zaten Moğolcada Evenki manasına gelmektedir⁹⁵. Hamnigan Moğolcası konuğan bu son topluluğun dilinin de Güney Moğolcanın HorĖin ağızının etkisi altında olduğu görölmektedir⁹⁶.

3.1.5. Güney Moğolca

Çin Halk Cumhuriyetinde en yaygın Ėilde konuÇulan Moğol lehçesi olan Güney Moğolca, Doğu Moğolcanın bir alt kolu olup, Buryat, Dağur ve Hamnigan lehçeleri hariÇ, Ė Moğolistan’da konuÇulan ağızlardan meydana gelmektedir. Heilongciang, Cilin, Liaoning, Ėinghay ve Kansu eyaletleri ile Sincan Muhtar Uygur Bölgesinde (Doğu Türkistan) de Güney Moğolca konuğan topluluklar bulunmaktadır.

⁸⁷ Wurm, —North China: Intercultural Communication Involving Indigenous Languages Other than Chines”, s. 816.

⁸⁸ Janhunen, —The Languages of Manchuria in Todays China”, s. 129.

⁸⁹ A.g.m., s. 130.

⁹⁰ Käthe U-Köhalmi, —Der mongolisch-kamniganische Dialekt von Dadal Sum und die Frage der Mongolisierung der Tungusen in der Nordmongolei und Transbaikalen”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, S: 9 (1959), s. 164.

⁹¹ Janhunen, —The Languages of Manchuria in Todays China”, s. 129. Ayrıca U-Köhalmi’nin yukarıda belirtilen ĖalıĖması, Hamniganların hem Moğolistan’da hem de Rusya Federasyonu’nda Moğollağmalarını dillik açıdan ayrıntılı bir Ėilde incelemektedir.

⁹² Janhunen, —Mongolic Languages as Idioms of Intercultural Communication in Northern Manchuria”, s. 831; Janhunen, —Mongolic Languages as Idioms of Intercultural Communication in Northern Manchuria”, s. 832.

⁹³ Janhunen, —The Languages of Manchuria in Todays China”, s. 130; Janhunen, —Khamnigan Mongol”, s. 83-84.

⁹⁴ Janhunen, —Mongolic Languages as Idioms of Intercultural Communication in Northern Manchuria”, s. 830; Wurm, —North China: Intercultural Communication Involving Indigenous Languages Other than Chines”, s. 816.

⁹⁵ Janhunen, —The Languages of Manchuria in Todays China”, s. 130; Janhunen, —Khamnigan Mongol”, s. 83.

⁹⁶ Wurm, —North China: Intercultural Communication Involving Indigenous Languages Other than Chines”, s. 817.

Günümüzde Güney Moğolcanın, Çin Halk Cumhuriyeti içerisinde, üç ayrı tabaka hâlinde mevcut olduğuna **Çin**it olunmaktadır. Bu tabakaların ikisi konu**Çin**a dili, biri ise yazılı dil **Çin**kindedir. Günümüzde Moğolistan Cumhuriyetini te**Çin**il eden Dı**Çin** Moğolistan'da, Halha Moğolcasının, yüzyıllar süren hakimiyeti neticesinde, bir ortak dil hâline gelmesinin aksine, tarihî olarak Çin nüfuzu altında kalmı**Çin** olan **Çin** Moğolistan ve kültürel uzantıları addedilebilecek bölgelerde herhangi bir ağzın bu rolü üstlenemediği ve Moğolcanın burada parçalı bir görünüm arz ettiği görülmektedir. güphesiz bu durumda iki Moğol bölgesinin tarihî süreç içerisinde tecrübe ettiği farklı siyasi geli**Çin** etkin bir rol oynamı**Çin**. Dı**Çin**Moğolistan, zaman zaman dı**Çin**güçlerin etkisi altına girmekle beraber, hep merkezî bir Moğol siyasi erki tarafından yönetilmi**Çin**, bu durum da Halha ağzının nüfuzunun Dı**Çin**Moğolistan nüfusuna sirayet etmesine sebep olmu**Çin**. **Çin** Moğolistan ve uzantıları ise, tarihî olarak Çin hakimiyeti altında kalmı**Çin**ve toprağa yerle**Çin**me sonrası bile boya dayalı sosyal hayatın devamı neticesinde merkezile**Çin**memi**Çin**. Bu durumun dillik yansıması, herhangi bir ağzın ölçünlüle**Çin**memesi **Çin**kinden olmu**Çin**. Bunun yerine boy ağzları varlıklarını günümüze kadar canlılığını korumu**Çin**, ancak konu**Çin**lukları idari birimler içerisinde yarı ölçünlü konu**Çin**a dilleri meydana gelmi**Çin**. Böylece konu**Çin**a seviyesinde, boy ağzları ve boylar arası konu**Çin**a ağzları olmak üzere ikili bir durum ortaya çıkmı**Çin**⁹⁷. Yazılı dil olarak ise Dı**Çin** Moğolistan'ın Halha ağzı temelli yazılı dile benzemekle beraber ondan farklı ve klasik Moğol yazı dilinin devamı niteliğinde olan bir dil kullanılmaktadır⁹⁸. Bu dilik çe**Çin**liliğe rağmen, Güney Moğolcanın ve Halha Moğolcasının altında yer aldığı Merkezî Moğolcanın, Doğu Moğolcanın alt kollarını te**Çin**il ettiği⁹⁹ dikkatten kaçırılmamalıdır. Moğolistan Cumhuriyetinin kazandığı tam bağımsızlık sonrası güttüğü dil politikaları neticesinde, hem Kiril alfabesi ile yazılan Halha temelli yazılı dilin hem de Ulan Bator konu**Çin**a ağzının **Çin** Moğolistan'da nüfuzunu artırmasında¹⁰⁰ Moğol dilinin iç yapısından kaynaklanan bu hiyerar**Çin**ik yakınlığın etkisi az olmasa gerektir.

Günümüzde, Güney Moğolcayı be**Çin** ayrı **Çin**ube **Çin**kinden tasnif etmek mümkündür. Yukarıda da zikredildiği gibi, boy ağzlardan meydana gelen bu **Çin**ubeleri, Cerim **Çin**ubesi, Cuu Uda **Çin**ubesi, Cosotu **Çin**ubesi, Ulan **Çin**ab **Çin**ubesi ve Cilingol **Çin**ubesi **Çin**kinden boy ağzı birlikleri te**Çin**il etmektedir. **Çin**inde barındırdıkları boyların demografik özelliklerine göre Cerim, Cosotu ve Ulan **Çin**ab **Çin**ubelerini sırasıyla Hor**Çin**, Hara**Çin** ve **Çin**ahar **Çin**ubeleri **Çin**kinden isimlendirmek de mümkündür¹⁰¹.

Cerim **Çin**ubesi; Hor**Çin**, Casagtu, Carut, Calayit, Dörbet ve Gorlos boy ağzlarından meydana gelmektedir. Bu ağzlardan Carut ağzı, tarihî olarak, günümüzde Cuu Uda **Çin**ubesi te**Çin**il eden ağzları konu**Çin**a toplulukların yönetim iç**Çin**erinde kullanılan ağzı olmu**Çin**¹⁰². Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içerisinde konu**Çin**a Moğol lehçe ve ağzları içerisinde en kalabalık konu**Çin**a sahip olan Hor**Çin** ağzı¹⁰³, Muhtar **Çin** Moğolistan Bölgesinin Hulun Buir aймаğının Hor**Çin** sancağında, Cerim aймаğının Hor**Çin**, Carut, Nayman ve Huree sancaklarında konu**Çin**umaktadır. Carut ve Calayit ağzları da **Çin** Moğolistan'da sırasıyla Cerim aймаğının Carut sancağında ve Hulun Buir aймаğının Calayit sancağında konu**Çin**umaktadır. Dörbet ve Gorlos ağzlarının ise **Çin** Moğolistan dı**Çin**nda konu**Çin**ıldığı görülmektedir. Dörbet ağzı, Heylongciang eyaletine bağlı Muhtar Dörbet-Moğol Kasabasında; Gorlos ağzı ise yine Heylongciang eyaletinin Muhtar Dörbet-Moğol

⁹⁷ Juha Janhunen, "Mongol Dialects", (Haz. Juha Janhunen), **The Mongolic Languages**, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 2003, s. 177.

⁹⁸ Janhunen, "Mongolic Languages as Idioms of Intercultural Communication in Northern Manchuria", s. 832.

⁹⁹ Doerfer, "Klassifikation und Verbreitung der mongolischen Sprachen", s. 42.

¹⁰⁰ Janhunen, "Mongol Dialects", s. 177.

¹⁰¹ Janhunen, "Mongol Dialects", s. 179.

¹⁰² Janhunen, "Mongol Dialects", s. 179.

¹⁰³ James Bosson ve B. Unenseçen, "Some Notes on the Dialect of the Khorchin Mongols", (Haz. Nicholas Poppe), **American Studies in Altaic Linguistics**, Taylor & Francis Inc, Bloomington – Lahey 1962, s. 23.

Kasabasında ve Cilin (Cirin) eyaletinin Muhtar Hienkörloçi Kasabasında konuşulmaktadır¹⁰⁴. Bu ağızlar içerisinde Calayit ve Dörbet ağızlarının ayrı bir Calayit-Dörbet ağız öbeği oluşturabilecek kadar birbirine yakın olduğu görülmektedir¹⁰⁵.

Cuu Uda Gubesi; Aru Horçin, Baarin, Ongnut, Nayman ve Auhan boy ağızlarından teçekkül etmektedir. Bu ağızları, Aru Horçin ile Baarin ağızlarından oluşan kuzey ağızları ve Ongnut, Nayman ile Auhan ağızlarından oluşan güney ağızları olarak ikiye ayırmak mümkündür¹⁰⁶. Bu ağızlardan Nayman ağızı, Muhtar Ç Moğolistan Bölgesinin Cerim aймаğına bağlı Nayman sancağında konuşulurken, Aru Horçin, Baarin, Ongnut ve Auhan ağızları sırasıyla Ç Moğolistan’ın Cuu Uda aймаğına bağlı Aru Horçin, Baarin, Ongnut ve Auhan sancaklarında konuşulmaktadır¹⁰⁷.

Cosotu Gubesi, Haraçin ve Tümet boy ağızlarından meydana gelmektedir¹⁰⁸. Bu iki ağızdan Haraçin ağızı, Ç Moğolistan’ın Cuu Uda aймаğına bağlı Haraçin sancağının Ningceng kasabasında konuşulurken, Tümet ağızı aynı sancağın gaoyang kasabasında ve Liaoning eyaletinde bulunan Fusing kasabasında konuşulmaktadır¹⁰⁹. Tümet ağızını konuşan Moğollar, Çin Halk Cumhuriyetinde Moğol milli kimliğinin canlı tutulmasında önemli rol oynamıştır. Kendileri 19. yy.’dan beri büyük oranda Çince konuşur hâle gelmiş olmalarına rağmen, 1949 yılından itibaren ve özellikle 1979 Eylülünden sonra kurdukları Moğolca eğitim veren anaokullar ve ilkokullar sayesinde Moğolcanın Ç Moğolistan’da canlı tutulmasını sağlamıştır¹¹⁰.

Ulan Çab Gubesi; Çahar, Urat, Darhan, Muumingan, Dörben Küüket ve Keçkten boy ağızlarından oluşmaktadır. Bu ağızlardan Keçkten ağızı idari olarak Juu Uda Gubesi ile ilintilidir ve kimi zaman ayrı bir ağız olarak tasnif edilmiştir. Ancak bu Gube içerisinde tartışmasız en ehemmiyetli ağız, konuşulduğu tarihî olarak Moğollar arasında yönetici sınıflar teşkil etmiş olan Çahar ağızıdır. Kimi zaman ayrı bir ağız olarak sınıflandırılan¹¹¹ bu ağız, Muhtar Ç Moğolistan Bölgesinde Çahar aймаğının gand-kovoot-Ça, güluun-kovoot-çagaan, Golhöh sancakları ile aynı aймаğın Birleşik Mingan-Tayvas-Baruun sancağının Tayvas bölümünde ve Muhtar Sincan Uygur Bölgesinin (Doğu Türkistan) Bortala Moğol Çinde konuşulmaktadır. Urat ağızı, Ç Moğolistan’ın Ulan Çab aймаğına bağlı Urat sancağında, Dörben Küüket ağızı aynı aймаğın Dörben Küüket sancağında, Darhan ve Muumingan ağızları ise yine aynı aймаğın Darhan-Mingan sancağında konuşulmaktadır. Keçkten ağızı, Cuu Uda aймаğının Keçkten sancağında konuşulmaktadır¹¹².

Cilingol Gubesi ise; Üjümüçin, Huuçit, Abaga, Abaganar ve Sönit boy ağızlarından teçekkül etmektedir¹¹³. Bu ağızlardan Üjümüçin ve Huuçit ağızları, Ç Moğolistan’ın Cilingol aймаğına bağlı Doğu Birlik Sancağında, Abaga ve Abaganar ağızları, aynı aймаğın Batı Birlik Sancağında ve Sönit ağızı da yine aynı aймаğın Sönit sancağında konuşulmaktadır¹¹⁴. Üjümüçin

¹⁰⁴ Todaeva, “Mongolische Dialekte in China”, s. 141-142.

¹⁰⁵ Janhun, “Mongol Dialects”, s. 179.

¹⁰⁶ A.g.m., s. 179.

¹⁰⁷ Poppe, *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, s. 21-22; Todaeva, “Mongolische Dialekte in China”, s. 141.

¹⁰⁸ Janhun, “Mongol Dialects”, s. 179.

¹⁰⁹ Poppe, *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, s. 21; Todaeva, “Mongolische Dialekte in China”, s. 141-142.

¹¹⁰ Bulag, “Alter/native Mongolian Identity...” s. 237-238.

¹¹¹ Janhun, “Mongol Dialects”, s. 179.

¹¹² Poppe, *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, s. 20; Todaeva, “Mongolische Dialekte in China”, s. 141.

¹¹³ Janhun, “Mongol Dialects”, s. 179.

¹¹⁴ Poppe, *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, s. 21; Todaeva, “Mongolische Dialekte in China”, s. 141.

Turkish Studies

ağzı, Ç Moğolistan'ın Cilingol aймаğına komÇuolan Moğolistan Cumhuriyetinin Çoybalsan ve Sühbatar eyaletlerinde de konuÇılmaktadır¹¹⁵.

Ç Moğolistan'ın kırsal kesimindeki okullarda, Han Çinliler dıÇındaki bütün milliyetlere mensup çocuklar Ç Moğolistan'ın konuÇma dili olan Güney Moğolca ve ve Klasik Moğolcadan geliÇtirilen Moğol yazılı dil ile eğitim görmektedir. Güney Moğolca, idari dil ile radyo ve televizyonlarda yayın dili olarak da kullanılmaktadır. Yazılı dil ise, Çinli olmayan nüfusu hedef alan gazete ve kitapların basımında kullanılan dil olarak da vazife görmektedir. Bu durum, Güney Moğolcanın, bölgede yaÇayan Evenki Tunguzları gibi anadili baÇka diller veya Dağurlar, Hamniganlar, Buryatlar gibi anadili baÇla lehçeler olan toplulukların ikinci ve üçüncü dili hâline gelmesine sebep olmuÇtur. Mesela, Hulun Buir aймаğının Evenki sancağında yaÇayan Dağurlar ve Solon Evenkileri bu duruma ilginç bir örnek teÇkil etmektedirler. Güney Moğolcanın Dağurlar üzerindeki tesiri, Dağur Moğolcasının Solonlar üzerindeki etkisi ile koÇuluk arz etmektedir. Çincenin de bölgedeki etkisi dikkate alındığında, Dağur Moğolcası, Güney Moğolca ve Çince konuÇma üç dilli Dağurlara veya Evenki Tunguzcası, Dağur Moğolcası, Güney Moğolca ve Çince konuÇma dört dilli Solonlara rastlamak oldukça olağan bir durumdur. Morin Daba sancağında yaÇayan Dağur Moğolları açısından da durum aynı iken, Nonni nehrinin doğusunda yani Ç Moğolistan sınırları dıÇında yaÇayan Dağur Moğolları ve Solonlar üzerinde Güney Moğolcanın etkisinin oldukça zayıf olduğu görölmektedir. Buryat ve Hamnigan Moğolları açısından Güney Moğolcanın Çadırlara göre deĞiÇen bir durum arz ettiği görölmektedir. Bu Moğol toplulukları içerisinde, anadilleri durumunda olan Moğol lehçesi ile Güney Moğolca arasındaki farklılığa vurgu yapan fertler olduğu gibi, kendi konuÇma dillerini Güney Moğolcaya uydurmaya gayret gösteren Çadırlar da bulunmaktadır. Mesela Hulun Buir aймаğında yaÇayan ve esasında Buryat toplulukları olan Eski Bargutların ve Yeni Bargutların lisani büyük oranda Buryat Moğolcası özelliklerini kaybedip Güney Moğolcanın Horçin ağzından oldukça fazla etkilenmiÇlerdir. Hatta Hamnigan Moğolcası konuÇma topluluk üzerinde Güney Moğolcaya etkin kılan Eski Bargutlardır. Güney Moğolcanın ve Ç Moğolistan'da kullanılan yazılı dilin, etkisini Ç Moğolistan sınırları dıÇına da taÇırdığı görölmektedir. Resmî olarak Moğol milliyeti altında tasnif edilen Nonni havzasında yaÇayan ve Oyrat Moğolcası konuÇma Ölotler arasında Güney Moğolcanın ve yazılı dilin etkin olduğu görölmektedir. Bu durum Oyratlarla birlikte yaÇayan Fuyü Kırgız Türklerine de tesir etmektedir¹¹⁶.

3.1.5.1. Ordos Moğolcası

GeçmiÇte genellikle Güney Moğolcanın bir ağzı olarak sınıflandırılmıÇ olan¹¹⁷ Ordos Moğolcasını son zamanlarda ayrı bir Moğol lehçesi olarak kabul etme temayülü ortaya çıkmıÇtır. Ancak resmî olarak Moğol milliyeti altında tasnif edilen Ordos Moğolcası konuÇmaları, konuÇukları dilin Güney Moğolcanın bir ağzı olduğu göröğündedirler. Günümüzde yaklaşık 100.000 kiÇi tarafından konuÇıldığı tahmin edilen Ordos Moğolcası, Muhtar Ç Moğolistan Bölgesinin Çe Cuu aймаğına bağlı Otok, ÜüÇn, Casak, Vang, Hanggin, Cungar ve Dalat sancaklarında konuÇılmaktadır¹¹⁸. Bu sancaklardan Dalat, Vang ve Cungar tarihî olarak Ordos Moğollarının sağ kanadını oluÇtururken Hanggin, Otok, ÜüÇn ve Casak sol kanadı oluÇurmakta

¹¹⁵ G. Kara, "Sur le Dialecte Ü ümçin", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, S: 14 (1962), s. 148; Janhunen, "Mongol Dialects", s. 179.

¹¹⁶ Janhunen, "Mongolic Languages as Idioms of Intercultural Communication in Northern Manchuria", s. 833-834; Wurm, "North China: Intercultural Communication Involving Indigenous Languages Other than Chinese", s. 817.

¹¹⁷ Poppe, *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, s. 20; Doerfer, "Klassifikation und Verarbeitung der mongolischen Sprachen", s. 42; Todaeva, "Mongolische Dialekte in China", s. 145; Nikolaus Poppe, "Das Ordossische", (Haz. B. Spuler), *Handbuch der Orientalistik 5. Altaistik 2. Mongolistik*, Brill, Lahey-Köln 1964, s. 134.

¹¹⁸ Poppe, *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, s. 20; Doerfer, "Klassifikation und Verarbeitung der mongolischen Sprachen", s. 42; Todaeva, "Mongolische Dialekte in China", s. 141; Stefan Georg, "Ördos", (Haz. Juha Janhunen), *The Mongolic Languages*, Routledge Taylor & Francis Group, Londra - New York 2003, s. 193.

idi. Ç Moğolistan’ın güney kısımlarında yer alan bu sancaklarda, Sarı Nehir’in güneyinde ve Çin Seddi’nin kuzeyinde konuşulan Ordos Moğolcası, dillik açıdan türdeÇbir görünüm arz etmekle birlikte Bayan-Hongor, Govi-Altay ve Hovd olmak üzere üç ağız bulunmaktadır. Konuşulduğu bölge güneyde Ningsia Muhtar Dungan Bölgesi ve güneydoğuda gaansi eyaleti ile hemhudut olduğu için Ordos Moğolcası, Güney Moğolcanın Urat ve Tümet ağızları ile Oyrat Moğolcasının AlaÇan Ölot ağızı yanında Çince ile de komÇuluk iliÇkisi içindedir¹¹⁹.

3.1.6. Şirongol Moğolcası

şirongol terimini ilk kez kullanan 1893 yılında Potanın olmuÇtur. Potanın bu terimi, dinî ve kültürel merbutiyete bakmaksızın muayyen Moğol lehçelerini konuÇan toplulukları tanımlamak için kullanmışÇtır. Potanın bu şirongol tanımlaması altında, Amdo Tibetlileri tarafından —Çahüç, Oyrat Moğolları tarafından —Dada” veya “Doldo”¹²⁰ ve geleneksel Çin sınıflandırılmasında¹²¹ —Turen” diye adlandırılan halkların çoğunu ve —Huî olarak adlandırılan toplulukların bazılarını tasnif etmişÇtır. Potanın Dongsiang’da, Huju’da, Minhe’de ve Bonan’da olmak üzere dört farklı şirongol Moğolcası çeÇdinin olduğunu tespit etmişÇolmakla birlikte, bilgi yetersizliğinden dolayı, şirongol Moğolcasının kendi içerisindeki farklılıklar, uzun yıllar bilinmemişÇtir¹²². 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde, Scheut Misyonu mensubu Belçikalı bilginler Albrecht De Smedt ve Antoine Mostaert¹²³, bir taraftan Potanın’in —şirongol” tanımlamasını, diğer taraftan ise Çinlilerin klasik —Turen” adlandırmasını karÇılamak üzere Mongur terimini kullanmışÇlardır. De Smedt ve Mostaert, günümüzdeki adıyla Muhtar Huju Mongğul (Tu) ÇÇesinde yer alan Narin Çur Vadisindeki Alima HangÇa köyünde konuşulan şirongol Moğolcasını Moğolcanın Mongur lehçesi olarak tanımlamışÇlardır. Çkilinin, belgeledikleri lehçenin şirongol Moğolcasının tamamını temsil etmediğinin farkında olmalarına rağmen, diğer bölgelerde konuşulan şirongol Moğolcası hakkındaki bilgi eksikliği, —Mngur” kavramının Amdo-Çinghay¹²⁴ bölgesinde yaÇayan Moğolların dillerini tanımlamak için kullanılmasına sebep olmuÇtur¹²⁵. Schram’ın¹²⁶ da Mongur kavramını bu

¹¹⁹ Olson, *An Ethnohistorical Dictionary of China*, s.267; Georg, —Ördos”, s. 193-194.

¹²⁰ Juha Janhunen, —Shirongol and Shirongolic”, *Studia Etymologica Cracovensia*, S: 8 (2003), s. 84.

¹²¹ 15.-18. yüzyıllar arasında Çinliler, Amdo-Çinghay bölgesinde yaÇayan Çinli olmayan halkları üç isim altında sınıflandırmışÇlardır: *Fan* (Barbarlar), *Tu* veya *Turen* (Yerliler) ve *Hui* veya *Huihui* (Müslümanlar). *Fan* ismi Tibet sınırında yaÇayan Orta Krallık için sürekli tehdit unsuru olmuÇturmuÇ olan —vahşiler” için kullanılmışÇtır. *Hui* ismi —Çıkardıkları Müslüman isyanları ile barıÇıl Çinli rençberlerin hayatlarını Gidletle karıÇıran” topluluklar için kullanılmışÇtır. *Tu* ismi ise imparatorluğu iç ve dış tehlikelere karÇımüdafaa eden sadık sınır bekçilerine verilmişÇtir. Görüldüğü gibi bu tanımlamalar, tanımladıkları toplumların dilleri, kültürleri ve dinleri ile alakalı değildir. (Juha Janhunen, —The Monguor: The Emerging Diversity of a Vanishing People”, (Haz. Charles Kevin Stuart), *The Monguors of the Kansu-Tibetan Frontier*, Plateau Publications, gining ğehri 2006, s. 26-27).

¹²² Janhunen, —Shirongol and Shirongolic”, s. 83; Janhunen, —The Monguor...”, s. 27.

¹²³ Albrecht De Smedt ve Antoine Mostaert, —Le dialecte Monguor parlé par les Mongols du Kansou occidental, Ière partie: Phonétique”, *Anthropos*, S: 24; 25; 26 (1929-1931), s. 145-166, 801-815; 657-669; 961-973; 253; Albrecht De Smedt ve Antoine Mostaert, *La dialecte Monguor parlé les Mongols du Kansou occidental, IIe partie: Dictionnaire Monguor-français*, Imprimerie de l’Université Catholique, Pei-p’ing 1933; Albrecht De Smedt ve Antoine Mostaert, *La dialecte Monguor parlé les Mongols du Kansou occidental, IIe partie: Grammaire*, Monumenta Serica, Pekin 1945.

¹²⁴ Coğrafi terim olarak —Amdo-Çinghay” adlandırması, günümüzde büyük çoğunluğu Çin’in Çinghay eyaleti sınırları içerisinde kalan tarihî bir Tibet eyaleti olan Amdo’yu tanımlamak için kullanılmaktadır. Ancak tarihî Tibet Amdo’su bugünkü Çinghay’ın sınırları dışına taÇıp Kansu ve Siçuan eyaletlerinin bir kısmını kapsarken, Çinghay’ın bazı bölgeleri Amdo’ya girmemektedir. Bu bölgeler baÇla bir tarihî Tibet eyaleti olan Ham’ın sınırları içerisinde kalmakta idi (Juha Janhunen, —Sinitic and Non-Sinitic Phonology in the Languages of Amdo Qinghai”, (Haz. Christoph Andrel ve Halvor Eifring), *Studies in Chinese Language and Culture. Festschrift in Honour of Christoph Harbsmeier on the Occasion of his 60th Birthday*, Hermes Academic Publishing, Oslo 2006, s. 261.

¹²⁵ Janhunen, —The Monguor...”, s. 27-28.

¹²⁶ Louis M. J. Schram, *The Monguors of the Kansu-Tibetan Frontier, Part I: Their Origin, History, and Social Organization*, The American Philosophical Society, Philadelphia 1954; Louis M. J. Schram, *The Monguors of the Kansu-Tibetan Frontier, Part II: Their Religious Life*, The American Philosophical Society, Philadelphia 1957; Louis

manada kullandığı görülmektedir. Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mongur Moğolcası diye adlandırılan Moğol lehçesinin aslında bir bütün olmadığı ve bunun en az üç türünün olduğu ortaya çıkmaya başlamıştır. Potanin'in Bonan'dan ve Dongsiang'dan derlediği malzemeyi inceleyen Todaeva¹²⁷, ğirongol kavramı içerisinde Mongur Moğolcası, Bonan (Baoan) Moğolcası ve Dongsiang (Santa) Moğolcası olmak üzere en az üç lehçenin bulunduğunu tespit etmiştir. Hatta Poppe, ğirongol Moğolcasını Mongur Moğolcasının bir alt kolu olarak kabul etmiştir¹²⁸. Bonan Moğolcası ve Dongsiang Moğolcası konuĞan topluluklar, Çin Devleti tarafından da sırasıyla *Baoanzu* ve *Dongsiangzu* olmak üzere *minzu* yani azınlık milliyeti olarak tanınmaktadırlar. Mongur Moğolları da resmi olarak *Tuzu* adıyla tanınmaktadırlar¹²⁹.

ĝirongol Moğolcası olarak nitelendirilen bütünü içerisinde, son olarak 1999 yılında Kangcia Moğolcası olarak adlandırılan yeni bir Moğol lehçesi tespit edilmiştir.

Netice olarak anılmaktadır ki; Rona-Tas'ın da ifade ettiği gibi¹³⁰, Potanin, ĝirongol kavramını, coğrafi, kültürel ve dillik olarak birbirinden farklı Moğol toplulukluklarını ifade eden ortak bir isim olarak kullanmıştır. Ancak Todaeva'nın bu farklı lehçeleri konuĞan halkların etnografik bir bütünlük teşkil ettiklerini ifade ettiğini unutmamak gerekir¹³¹.

3.1.6.1. Bonan (Baoan) Moğolcası

Bonan Moğolcası konuĞan topluluklar, günümüzde, Çin Halk Cumhuriyetinin Kansu ve Çinghay eyaletlerinde üç ayrı grup hâlinde yaşamaktadırlar. Bu halkın bilinen ilk vatanı Çinghay eyaleti sınırları içerisindeki Hunagnan Muhtar Tibetli Bölgesinin Tongren ilinde olmasına karşın¹³² bugün en büyük Bonan topluluğu Dahecia kasabasına bağlı Dadun, Ganhetan ve Meypo köyleri ile Liuci kasabasına bağlı Gaoli köyünde olmak üzere Kansu eyaletinin CiĞan ilinde yaşamaktadır. Bu yerleşim yerlerinde 1984 yılında 7.000-8.000 Müslüman Bonan yaşamakta idi¹³³. Kansu eyaletinde bu ana topluluk dışında Lanjou, Ciayu Geçidi, Cinçang, Jangyie, Cinçuan, Dinsi, TianĞu, Çingyang, Pinliang şehirlerinde, Vudu ilçesinde, Vuvey bölgesinde, Linsia ve Gannan illerinde de dağınık hâlde Bonan Moğolları yaşamaktadır. 1990 yılında Kansu eyaletindeki Bonan Moğollarının nüfusunun toplam sayısının 12.200 civarında olduğu tahmin edilmekte idi¹³⁴. Çinghay eyaletinde ise nüfusu 3.500-4.000 civarında olan¹³⁵ ve Lamaist Budizm'e mensup Bonan Moğolcası konuĞan bir topluluk yaşamaktadır. Ancak bu grup mensupları kendilerini Mongur etnik isminin Çincesi olan *Tuzu* adı ile tanımlamakta¹³⁶ ve Tongren'deki Longvu nehrinin her iki yakasında bulunan üç dört köyde yaşamaktadırlar.

M. J. Schram, *The Monguors of the Kansu-Tibetan Frontier, Part III: Records of the Monguor Clans: History of the Monguors in Huangchung and the Chronicles of the Lu Family*, The American Philosophical Society, Philadelphia 1961.

¹²⁷ B. H. Todaeva, "Über die Sprache der Tung-hsiang", *Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, S: 9 (1959), s. 273-310; B. Ch. Todaeva, 1963. "Einige Besonderheiten der Paoan-sprache", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, S: 16 (1963), s. 175-197.

¹²⁸ Poppe, *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, s. 23.

¹²⁹ Janhun, "The Monguor...", s. 28.

¹³⁰ Andras Rona-Tas, *Tibeto-Mongolica: The Tibetan Loanwords of Monguor and the Development of the Archaic tibetan Dialects*, Akademiai Kiado, Budapest 1966, s. 15.

¹³¹ Todaeva, "Über die Sprache der Tung-hsiang", s. 276.

¹³² Wei ve Stuart, "Population and Culture of Mongols, Tu, Baoan, Donxiang, and Yugu in Gansu", s. 77; Üjjiyediin Chuluu, Introduction, Grammar and Sample Sentences for Baoan", *Sino-Platonic Papers*, S: 58 (1994), s. 1

¹³³ Schwarz, *The Minorities of Northern China*, s. 137.

¹³⁴ Wu Hujiltu, "Bonan", (Haz. Juha Janhun), *The Mongolic Languages*, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 2003, s. 325.

¹³⁵ Fried, *A Grammar of Bao'an Tu, A Mongolic Language of Northwest China*, s. 6; Hujiltu, "Bonan", s. 325.

¹³⁶ Charles N. Li, "Languages in Contact in Western China", *Papers in East Asian Languages*, S: 1: (1983), s. 39. Fried (*A Grammar of Bao'an Tu, A Mongolic Language of Northwest China*, s. 6) resmî olarak *Tu* olarak tanımlanan bu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Müslüman Bonanların 1862'de Longvu Tapınağının ve yetkililerin istismarları¹³⁷ ile Lamaist Tibetliler ve Mongurlarla girişimleri dinî çekişme neticesinde anayurtlarından göç ettikleri bilinmektedir. Bugünkü yurtlarına erişmeden önce Müslüman Bonanların Çinghay eyaletinin günhua Muhtar Salar Çinde birkaç yıl kalmışlardır ki burada hâlâ küçük bir Bonan topluluğu yaşamaktadır¹³⁸. Schwarz, Glamiyet'e girişin Çinghay'daki anavatanda gerçekleştiğini düşünmektedir. Hugjiltu da Glamiyet'e girişin bölgede artan Dungan ve Salar etkisi neticesinde Çinghay'da tahakkuk ettiği görüşündedir¹³⁹. Ancak Beffa ve Hamayon Glamiyet'e girişin Kansu'ya göç ettikten sonra meydana geldiği görüşündedir. Wurm'un da bu konuda Beffa ve Hamayon'un görüşünü ikna edici bulduğu görülmektedir¹⁴⁰. Beffa ve Hamayon ile Wurm, Bonanların aslen Çinghay'daki Boançeng civarında yaşadığını ve diğer bölgelere buradan yayılan Mongur Moğolları oldukları görüşündedirler. Bugün de Bonan Moğolcası konuşan ve kendini *Tuzu* yani Mongur olarak tanımlayan Lamaist topluluk hâlâ bu bölgede yaşamaktadır¹⁴¹. Bu görüş burada yaşayan Bonan Moğolcası konuşan topluluğun neden kendini Mongur olarak tanımladığını açıklamakla birlikte, Bonanların neden Çinghay'dan Kansu'ya göç ettikleri konusuna açıklık getirememektedir. Kansu'daki Bonan Moğolları 1980 yılından beri Muhtar Bonan, Dongsiang ve Salar Çinde muhtariyete sahiptirler. Ancak Çinghay'daki Bonan Moğolları herhangi bir muhtariyete sahip değildir¹⁴². Günümüzde Bonan Moğollarının toplam sayısı 16.500 civarındadır¹⁴³.

Todaeva'nın¹⁴⁴ ve Poppe'un¹⁴⁵ bir Mongur ağız olarak değerlendirdiği Bonan Moğolcasını Nugteren¹⁴⁶ Güney Moğol Lehçeleri içerisinde görmektedir. Bertagaev ve Sanceev gibi Sovyet Moğolluk bilimcileri de Bonan Moğolcasını, Mongur Moğolcasından ayrı bir Moğol lehçesi olarak değerlendirmektedirler¹⁴⁷. Bonan Moğolcasının bugün iki ağız bulunmaktadır. Dinî ve coğrafi bölünmüşlük, Bonan Moğolcasının ağız haritasını da belirleyici durumdadır. Kansu eyaletindeki Dahecia ve Liuci'de Müslüman Bonanların konuştuğu ağız büyük oranda Çincenin etkisi altında iken Çinghay eyaletindeki Tongren'de Lamaist Bonanların konuştuğu ağız Tibetçenin yoğun etkisi altındadır¹⁴⁸. Çok sayıda kadınlar ve çok küçük çocuklar hariç, Lamaist Bonanların tamamının Tibetçe ve Bonan Moğolcası olmak üzere iki dilli olduğu görülmektedir. Resmî işler ve eğitim Tibetçe yürütülmekte, Tibetçe ile yayın yapan medya yaygın bir şekilde takip edilmektedir. Lamaizmin Tibet Budizmi olduğu dikkate alınırsa, ibadet dilinin de Tibetçe olduğu kendiliğinden anlaşılabacaktır. Bütün bu sebeplerden dolayı hem ölçünlü Tibetçe hem de Tibetçenin mahallî lehçesi olan Amdo Tibetçesi Lamaist Bonanlar arasında güçlü bir yere sahiptir¹⁴⁹. Bonan Moğolcasının

Bonan topluluğunun bireylerinin Moğollukla alakalarını farkında olmalarına rağmen kendilerini daha çok Tibetli hissettiklerini kaydetmektedir.

¹³⁷ Wei ve Stuart, "Population and Culture of Mongols, Tu, Baoan, Donxiang, and Yugu in Gansu", s. 79.

¹³⁸ Schwarz, *The Minorities of Northern China*, s. 139.

¹³⁹ Hugjiltu, "Bonan", s. 325.

¹⁴⁰ Schwarz, *The Minorities of Northern China*, s. 139; Maries-Lise Beffa ve Roberte Hamayon, "Les langues Mongoles", *Cahier*, S: 14 (1983), s. 136; Wurm, "The Silk Road and Hybridized Languages in North-Western China", s. 61.

¹⁴¹ Beffa ve Hamayon, "Les langues Mongoles", s. 136; Wurm, "The Silk Road and Hybridized Languages in North-Western China", s. 61.

¹⁴² Schwarz, *The Minorities of Northern China*, s. 137.

¹⁴³ Colin Mackerras, "Some Issues of Ethnic and Religious Identity among China's Islamic Peoples", *Asian Ethnicity*, S: 6/1 (2005), s. 5.

¹⁴⁴ Todaeva, "Einige Besonderheiten der Paoan-sprache", s. 175.

¹⁴⁵ Poppe, *Introduction to Altaic Linguistics*, s. 9.

¹⁴⁶ Hans Nugteren, "On Some Turkic Loanwords in Monguor, Bao'an and Dongxiang", s. 682.

¹⁴⁷ Binnick, "On the Classification of the Mongolian Languages", s. 179.

¹⁴⁸ Li, "Languages in Contact in Western China", s. 39; Olson, *An Ethnohistorical Dictionary of China*, s. 32; Hugjiltu, "Bonan", s. 326.

¹⁴⁹ Fried, *A Grammar of Bao'an Tu, A Mongolic Language of Northwest China*, s. 9-10.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Tongren ağızı, Lamaist Bonanlara ek olarak Çinghay eyaletinin Tongren ilindeki Baoan Çhrine bağlı Niantong, Gomar, Gaser ve Siajuang köylerinde yaayan Han Çinliler ve Dunganlar tarafından da konuşulmaktadır. Tongren’de konuşulan Bonan Moğolcası, Mongur Moğolcasının bu ilçede konuşulan ağızı ile karışıklı anlaşılabilirliğe sahipken Çinghay eyaletinin Huju, Minhe ve Datong ilçelerinde konuşulan esas Mongur ağızları ile bu karışıklı anlaşılabilirlik mevcut değildir¹⁵⁰. Bu karışıklı anlaşılabilirlik neticesinde olsa gerek, son zamanlarda Bonan Moğolcasının bu ağızını, Güneybatı Mongur veya Tongren Mongğul Moğolcası adı ile Mongur Moğolcası altında tasnif etme eğilimi ortaya çıkmıştır¹⁵¹. Çincenin Kansu’da konuşulan Bonan Moğolcası üzerindeki etkisi genel olarak kelime haznesi üzerinde hissedilmektedir. Bu etki o kadar büyüktür ki günümüzde bu ağızın kelime haznesinin %50 - % 55’i Çince kökenlidir. Tibetçe ise etkisini Tongren’de konuşulan Bonan Moğolcası üzerinde yapısal olarak hissettirmektedir¹⁵². Bonan Moğolcası diğer Güney Moğol Lehçeleri gibi çeşitli Türk lehçelerinden de dikkate değer miktarda kelime ödünçlenmiştir¹⁵³.

3.1.6.2. Dongsiang (Santa) Moğolcası

1990 yılında yaklaşık 380.000 (1982 yılında 280.000 idi) olan Dongsiang Moğolları nüfusunun büyük çoğunluğu Kansu eyaletine bağlı Linsia Muhtar Dungan İlçesinde bulunan Muhtar Baoan, Dongsiang ve Salar İlçesi içerisindeki Muhtar Dongsiang Muhtar İlçesinde yaşamaktadır¹⁵⁴. Dongsiang Moğolları, Linsia Muhtar Dungan İlçesinde Dongsiang ilçesi dışında Linsia, Kangle, Yongcing, Guanghe, Hejeng ve Ciğgan ilçelerinde yaşamaktadırlar. Dongsiang Moğolları ayrıca Kansu eyaleti sınırları içerisinde bulunan Lanjou, Cınçang ve Ciayu Geçidi, Ciuçuan, Jangyie, Dinsi, Tiançui, Pingliang ve Çingyang İlçeleri, Vudu ilçesi, Vuvey bölgesi ile Gannan ilinde de yaşamaktadırlar¹⁵⁵. 90’lı yıllarda, Dongsiang ilçesinde meydana gelen kuraklıklar neticesinde, 30.000 civarında Dongsiang Moğolu, Kansu içerisinde, eyaletin kuzeybatısında yer alan Ansi ilçesine ve Lanjou yakınlarındaki Yongdeng ilçesine yerleştirilmiştir¹⁵⁶. Kansu eyaleti dışında Ningsia Muhtar Dungan Bölgesinde ve Sincan Muhtar Uygur Bölgesinde (Doğu Türkistan) da Dongsiang Moğolları yaşamaktadır. Sincan’daki (Doğu Türkistan) Dongsiang Moğolları, Sanci Muhtar Dungan İlçesi ile Muhtar Çi Kazak Bölgesine bağlı Altay ilinde ve aynı bölgedeki Tarbagatay ilinin Bağlenti Çöçek (Taçeng) İlçesinde yaşamaktadırlar. 60’lı yıllardan 1980’li yıllara kadar 50.000 civarında Dongsiang Moğolunun Sincan Muhtar Uygur Bölgesine (Doğu Türkistan) göç etmiş olmasına rağmen, 1981 yılında bu eyaletteki Dongsiang Moğollarının sayısı 15.000 civarında olarak kaydedilmiştir¹⁵⁷.

¹⁵⁰ Schwarz, *The Minorities of Northern China*, s. 139.

¹⁵¹ Dwyer, “Language Contact and Variation: A Discourse-based Grammar of Monguor”, s. 3; Arienne M. Dwyer, “Phonogenesis in Southeastern Monguor”, (Haz. K. David Harrison vd.), *Lessons from Documented Endangered Languages. Typological Studies in Language 78*, Benjamins, Amsterdam 2008, s. 128.

¹⁵² Wurm, “North China: Intercultural Communication Involving Indigenous Languages Other than Chinese”, s. 817.

¹⁵³ Nugteren, “On Some Turkic Loanwords in Monguor, Bao’an and Dongxiang”, s. 85. Nugteren Mongur, Bonan ve Dongsiang Moğol lehçelerinde bulunan Türkçe kökenli kelimelerin ayrıntılı bir listesini vermekte ve bu listede Moğol lehçelerinin kelimeleri hangi Türk lehçelerinden ödünçlenmiş olabilecekleri ihtimalleri üzerinde de durmaktadır.

¹⁵⁴ Schwarz, *The Minorities of Northern China*, s. 97; Mikko Suutarinen, “The Dongxiang People of Gansu – Ethnic, Religious and Local Identities”, *Paper to be presented at the Nordic Association for China Studies (NACS) 7th Biennial Nordic Conference on Chinese Studies, Helsinki Finland, 7-9 June 2005*, S: 2; < <http://www.nacsorg.com/finland2005/papers/suutarinen.pdf>>, (ET: 20.09.2012).

¹⁵⁵ Wei ve Stuart, “Population and Culture of Mongols, Tu, Baoan, Donxiang, and Yugu in Gansu”, s. 82; Üjiyediin Chuluu, “Introduction, Grammar and Sample Sentences for Dongxiang”, *Sino-Platonic Papers*, S: 55 (1994), s. 1.

¹⁵⁶ Stephen S. Kim, “Santa”, (Haz. Juha Janhunen), *The Mongolic Languages*, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 2003, s. 346.

¹⁵⁷ Schwarz, *The Minorities of Northern China*, s. 97; Wei ve Stuart, “Population and Culture of Mongols, Tu, Baoan, Donxiang, and Yugu in Gansu”, s. 83; Kim, “Santa”, s. 346.

Sinor tarafından Moğolcanın arkaik türlerinden biri olarak tasnif edilen, Poppe tarafından Doğu Moğolcasının bir alt kolu olan Mongur Moğolcası altında sınıflandırılan ve Doerfer tarafından sınıflandırılmayan Moğol lehçelerinden Mongur Moğolcasının altına yerleştirilen Dongsiang Moğolcası, Nugteren¹⁵⁸ tarafından Mongur Moğolcası, Bonan Moğolcası ve gera Yogur Moğolcası ile birlikte Güney Moğol Lehçelerinden kabul edilmektedir. Dongsiang Moğolcasının üç ağızı bulunmaktadır. Bunlar Sonoba, Vangciaci ve Siciaci ağızlarıdır. Dongsiang Moğol nüfusunun yarısı Sonoba ağızını konuşmaktadır. Bu ağız, Muhtar Dongsiang İlçesine bağlı Sonan, Çuntay, Pingjuang, Mianguçi, DaGu, Yangling, Dabankong, Dongyuan ve Bayhe kasabaları ile Linsia ve Hejeng ilçelerinde konuşulmaktadır. Nüfusun yüzde otuzu tarafından konuşulan Vangciaci ağızı, Dongsiang ilçesine bağlı Vangciaci, Guoyuan, Nalesi ve Daban kasabaları ile Guanghe ve Kangle ilçelerinde konuşulmaktadır. Dongsiang Moğolcasının üçüncü ağızı olan Siciaci ağızı ise, Dongsiang ilçesine bağlı Sicia, Tangvang ve Kaole kasabaları ile Yongcing ilçesinde konuşulmaktadır¹⁵⁹.

Tarihî olarak bir yazılı dile sahip olmayan Dongsiang Moğolları, dinî hayatı ilgilendiren konularda Arapça, diğer konularda ise Çince kullanmıştır. Ancak son zamanlarda Latin Alfabeti temel alınarak Dongsiang Moğolcası için bir alfabe oluşturma çabaları var¹⁶⁰. Dongsiang Moğolcası, Bonan Moğolcası ile birlikte Çince'den en fazla etkilenen Moğol lehçesidir¹⁶¹. Dongsiang Moğolcasının hece yapısı Moğolcanın hece yapısından uzaklaşmış büyük ölçüde Çincenin hece yapısına benzemiştir¹⁶². Çincenin bu yoğun tesirine rağmen Çince konuşmayan Dongsiangların sayısı özellikle kadınlar arasında oldukça yüksektir. Ayrıca Dongsianglar, Çin Halk Cumhuriyetinde, Çince okur-yazarlığın en düşük olduğu azınlıktır¹⁶³. Dongsiangların yaşadığı bölgede bulunan diğer etnik topluluklar da günlük iletişim aracı olarak Dongsiang Moğolcası kullanmaktadırlar¹⁶⁴.

3.1.6.3. Mongur (Tu) Moğolcası

Mongur adlandırması, gerek kapsadığı etnik gruplar ve diller olsun, gerekse Moğol lehçeleri arasındaki yeri konusunda olsun, oldukça karmaşık bir geçmişe sahiptir. "Mongur" kelimesi, Mongurların bir kısmının kendilerini ifade etmek için kullandıkları *Çağan Monguor* —"Ak Moğol" ifadesinden kısaltma veya Mongur Moğolcasında l > r değişimi neticesinde doğrudan —"Mğol" anlamına gelen kelimedir¹⁶⁵. Yukarıda da belirtildiği gibi, Mongur adlandırması ilk kez 1929 yılında Belçikalı bilim adamları A. de Smedt ve A. Mostaert tarafından, hem Potanin'in ortaya koyduğu —"ğongol" kavramını hem de geleneksel Çin —"Tu" kavramını karşılamak için kullanılmıştır. Günümüzde Çinghay eyaletinin başkenti gining yakınlarındaki Huju Muhtar Mongğul (Tu) İlçesinde bulunan Narin Çur vadisindeki Alima Hangça köyünde tespit ettikleri ğirongolların dilini Moğolcanın Mongur lehçesi olarak adlandırmıştır. De Smedt ve Mostaert tesbit ettikleri Moğol lehçesinin, ğirongol kavramının içerdiği dilik çeşitliliğin bütününe temsil etmediğini farkında olmakla birlikte, bu çeşitlilik içerisinde yer alan diğer lehçeler hakkındaki bilgi

¹⁵⁸ Sinor, "Langues mongoles", s. 371; Poppe, *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, s. 23; Doerfer, "Klassifikation und Verbreitung der mongolischen Sprachen", s. 43; Nugteren, "On Some Turkic Loanwords in Monguor, Bao'an and Dongxiang", s. 682.

¹⁵⁹ Schwarz, *The Minorities of Northern China*, s. 100; Olson, *An Ethnohistorical Dictionary of China*, s. 65.

¹⁶⁰ A.g.e., s. 102.

¹⁶¹ Li, "Languages in Contact in Western China", s. 41.

¹⁶² Wurm, "North China: Intercultural Communication Involving Indigenous Languages Other than Chinese", s. 817.

¹⁶³ Suutarinen, "The Dongxiang People of Gansu – Ethnic, Religious and Local Identities", s. 2.

¹⁶⁴ A.g.m, s. 5.

¹⁶⁵ Stefan Georg, "Mongghul", (Haz. Juha Janhunen), *The Mongolic Languages*, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 2003, s. 286; Alex J. Hu, "An Overview of the History and Culture of the Xianbei (Monguor / Tu)", *Asian Ethnicity*, S: 11/1 (2010), s. 95.

eksikliği, bu kavramın Amdo Çinghay bölgesindeki Moğol nüfusunu ve bu nüfusun konuğu lehçeleri kapsayan bir isim olarak yerleşmesini sağlamıştır. 20. yy'ın ortalarından itibaren ise girongol kavramının genel olduğu çeşitlilik ortaya çıkmaya başlamıştır. Evvela girongol kavramının içerisinde Mongur Moğolları dışında Mongurların konuğu Moğolcadan farklı lehçeler konuşan Dongsiang (Santa) Moğollarının ve Bonan (Baoan) Moğollarının da bulunduğu ortaya çıkmıştır ve girongol Moğolcası; Mongur Moğolcası, Bonan Moğolcası ve Dongsiang Moğolcası olarak üç ayrı lehçe şeklinde tasnif edilmiştir. Ancak, yapılan araştırmalar neticesinde, günümüzde resmî olarak Mongurları kapsayan *Tuzu* milliyetinin de dillik ve etnik açıdan türdeş bir yapı teşkil etmediği belirlenmiştir. Günümüzde resmî olarak, bu tanımlama altında, Mongur Moğolcası konuşan nüfusun dışında Çinghay'da Bonan Moğolcası konuşan Budist nüfus, melez bir dil olan Vutunca konuşan nüfus ve bir Tibet lehçesi olan gaovaca konuşan nüfus da tasnif edilmektedir. Üstelik, son zamanlarda yapılan araştırmalar neticesinde Mongur Moğolcası denilen lisanın da, Mangğuer Moğolcası, Mongğur Moğolcası ve Mongğul Moğolcası olmak üzere, aslında üç ayrı Moğol lehçesinden ibaret olduğu anlaşılmıştır¹⁶⁶.

Mongur Moğolcası konuşan nüfusun bu karmaşık yapısına karşılık olarak günümüzde artık farklı Moğol lehçelerinden oluşan anlaşılan Mongur Moğolcasının tasnifinde de Moğolluk bilimciler arasında bir fikir birliği yoktur. Sinor, Dağur Moğolcası ve Afganistan'da konuşulan Moğolcaya ek olarak Mongur Moğolcasını, gıera Yogur Moğolcası, Sanchuan Moğolcası, Dongsiang (Santa) Moğolcası ve Aragva Moğolcası ile birlikte Moğolcanın arkaik türleri arasında saymaktadır. Poppe ve Doerfer ise gıera Yogur Moğolcası, Sançuan Moğolcası, Santa Moğolcası ve Aragva Moğolcasına ek olarak girongol Moğolcasını da Mongur Moğolcasının alt kolları olarak addetmektedir. Poppe daha sonra buradan Santa Moğolcasını çıkarıp yerine Bonan Moğolcasını eklemiştir. Doerfer, Mongur Moğolcasını sınıflandıramayan Moğol lehçelerinden sayarken, Poppe Doğu Moğolcanın altına yerleştirmektedir. Sanjeev ise Mongur Moğolcasını, Dağur Moğolcası, Santa Moğolcası ve Bonan Moğolcası ile birlikte Güneydoğu Moğolca altında tasnif etmiştir¹⁶⁷. Mongur Moğolcasının kelime haznesine bakıldığı zaman, Dongsiang (Santa) Moğolcası ve Bonan Moğolcası ile ilişkisi konusunda bir karmaşanın yaşanması anlaşıyor olduğu görülmektedir. Zira Mongur Moğolcasının kelime haznesi bu iki lehçenin kelime haznesi ile azımsanamayacak oranda ortaklık arz etmektedir¹⁶⁸.

2001 yılı rakamlarına göre, Çin Halk Cumhuriyetinde 241.198 kişi kendini Mongur (Tu) olarak kaydettirmiştir. Bu nüfusun %77.8'i Çinghay eyaletinde yaşıırken %12.6'si Kansu eyaletinde meskündür. Nüfusun geriye kalan kısmı çeşitli eyaletlerde dağınık olarak yaşamaktadır. Mongur nüfusunun eyaletlere göre dağılımı şöyledir:

Çinghay eyaletinde toplam 199.470 kişi gining gıehri ve Datong Muhtar Dungan – Mongur İlçesinde 51.588 kişi Huju Muhtar Mongur İlçesinde 64.686 kişi Minhe Muhtar Dungan – Mongur İlçesinde 43.182 kişi Ledu İlçesinde 10.877 kişi dağınık olarak diğer ilçelerde 1.690 kişi olmak üzere Haydong bölgesinde 120.435 kişi; çoğu (8.228) Tongren ilinde olmak üzere Huangnan Muhtar Tibetli Bölgesinin genelinde 8.228 kişi Haybey Muhtar Tibetli İlinde 8.155 kişi; 1.345'i Guide ilçesinde ve 1.284'ü Gonghe ilçesinde olmak üzere Haynan Muhtar Tibetli İlinde 3.949 kişi; Haisi Muhtar Moğol – Tibetli İlinde 6.166 kişi Tianju Muhtar Tibetli İlçesinde 12.633 kişi Cıçuan Muhtar Bonan – Dongsiang – Salar İlçesinde 8.358 kişi ve Yongcing ilçesinde 2.892 kişi olmak üzere Kansu eyaletinde 30.338 kişi 947'si Senjen İlçesinde, 637'si Dongguan İlçesinde

¹⁶⁶ Janhunnen, "The Monguor...", s. 28.

¹⁶⁷ Sinor, "Langues mongoles", s. 371; Poppe, *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, s. 23; Doerfer, "Klassifikation und Verbreitung der mongolischen Sprachen", s. 42; Poppe, *Introduction to Altaic Linguistics*, s. 9; Sanžeev, "Mongolian Languages", s. 495.

¹⁶⁸ Kevin Stuart ve Limusishiden, "China's Monguor Minority: Ethnography and Folktales", *Sino-Platonic Papers*, S: 59 (1994), s. 8.

ve 552’si Guangjou Çhrinde olmak üzere Gunagdong eyaletinde 4.500 kiÇi 835’i Honghe Muhtar Hani – Yi Çinde, 609’u Kunming Çhrinde ve 531’i Dali Muhtar Bai Ççesinde olmak üzere Yunnan eyaletinde 3.157 kiÇi 1.871’i Çiannan Muhtar Buyei – Miao Ççesinde ve 366’sı Guiyang Çhrinde olmak üzere Guijou eyaletinde 2.942 kiÇi; 250’si ÇangÇaÇhrinde ve 216’sı Huaihua Çhrinde olmak üzere Hunan eyaletinde 1097 kiÇi; ve 581’i Sanci / Çangci ilinde, 544’ü Çi / Yili bölgesinde ve 511’i ğihanza / ğihezi Çhrinde olmak üzere Sincan Muhtar Uygur Bölgesinde 2.837 kiÇi¹⁶⁹. Bu rakamlar bir önceki sayımla kaÇılaÇırlıldığı takdirde, Mongur nüfusunun %20-40’lık bir artış gösterdiğine¹⁷⁰ Çahit olunmaktadır. Ancak Mongurların bu nüfus artışının aksine yazılı bir Çekli olmayan Mongur Moğolcasının hızla yok olan bir lehçe olduğu görülmektedir. Özellikle genç nesil arasında Mongur Moğolcasını akıcı bir Çekilde konuÇanların sayısının oldukça azaldığına Çahit olunmaktadır¹⁷¹. Daha ilginç olanı ise, Mongur Moğolcasının, en kalabalık Mongur nüfusuna sahip iki bölge olan Huju ve Datong’da, Minhe’ye göre daha çok yok olma tehlikesi altında olmasıdır¹⁷². Mongur Moğolcasının yok olmasının uzun vadede asimilasyonu da beraberinde getireceğine Çüphesizdir. Mesela, geçmiÇte Çinghay eyaletine bağlı Menyuan’da ve Kansu eyaletine bağlı Linsia’da da Mongur Moğollarının bulunduğunun bilinmesine¹⁷³ rağmen, 2000 sayımında bu bölgelerde kendini Mongur olarak kaydettiren çıkmamıÇtır.

Mongur Moğolcasının aslında üç ayrı lehçeden ibaret olduğuna yukarıda temas edilmiÇti. Bunlardan Mongğul Moğolcası ağırlıklı olarak Çinghay eyaletindeki Huju Muhtar Mongur Ççesi merkez olmak üzere batıya doğru yine aynı eyaletteki Datong Muhtar Dungan - Mongur Ççesi ve doğuya doğru Kansu eyaletindeki Tianju Muhtar Tibetli Ççesinde konuÇunmaktadır. Yukarıda da zikredildiği gibi özellikle Datong’da Mongğul Moğolcası büyük bir tehlike altındadır. Burada Mongğul Moğolcasını akıcı bir Çekilde konuÇanların sayısının 2001 yılında on civarında olduğu tahmin edilmektedir. Huju’da da tehlike altında olan lehçe Tianju’da daha iyi durumdadır. Huju’da yaÇıların çoğunu Mongğul Moğolcasını akıcı bir Çekilde konuÇabilmektedir. Ancak eğitim dilinin Çince ve daha düÇük oranda Tibetçe olmasından dolayı, lehçe, gençler arasında hızlı bir Çekilde kullanımdan düÇmektedir. Çinghay’ın Menyuan Muhtar Dungan Ççesinde geçmiÇte konuÇulan Mongur Moğolcası türünün de Mongğul Moğolcası olduğu düÇünümlemektedir. Hatta son sayımda burada kimsenin kendini Mongur (Tu) olarak kaydettirmemesine rağmen, hâlâ Mongğul Moğolcasının burada konuÇuluğu Çüpheleri mevcuttur¹⁷⁴. Günümüzde Mongğul Moğolcasının iki ağzı bulunmaktadır. Kesin olarak bilinmemekle birlikte Menyuan’da konuÇulan türün de Mongğul Moğolcasının üçüncü ağzını teÇkil ettiği düÇünümlemektedir. Günümüzde bilinen ağızlar, Narin Ğur (Naringöl) ve Halçiğöl ağızlarıdır. Bu her iki ağız da kouÇulukları havzalarda bulunan HuangÇui nehrinin sol ayaklarına göre adlandırılmıÇlardır. Halçiğöl ağzında Mongur Moğolcasına adını bahÇeden ses olayı olan l > r değiÇimi bulunmamaktadır. Narin Ğur (Naringöl) ağzında bu değiÇimin mevcut olması¹⁷⁵, bazı Moğolluk bilimcileri, bu ağzın Mongğur Moğolcası adıyla baÇıla bir lehçeyi teÇkil ettiği düÇünmesine¹⁷⁶ sevk etmiÇtir. Günümüzde, Mongğul Moğolcası

¹⁶⁹ Dpal-Idan-bkra—shis, Keith Slater vd., *Language Materials of China’s Monguor Minority: Huzhu Mongghul and Minhe Mangghuer*, *Sino-Platonic Papers*, S. 69 (1996), s. 1; Limusishiden ve Kevin Stuart, —Louis M. J. Schram’s Relevance to Current Monguor Ethnographic Research”, (Haz. Charles Kevin Stuart), *The Monguors of the Kansu-Tibetan Frontier*, Plateau Publications, ğining ğehri 2006, s. 61; Hu, —An Overview of the History and Culture of Xianbei”, s. 95, 133.

¹⁷⁰ Üjjiyediin Chuluu, —Introduction, Grammar and Sample Sentences for Monguor”, *Sino-Platonic Papers*, S: 57 (1994), s. 1.

¹⁷¹ Dwyer, —Language Contact and Variation: A Discourse-based Grammar of Monguor”, s. 2.

¹⁷² Janhun, —The Monguor...”, s. 29.

¹⁷³ Schwarz, *The Minorities of Northern China*, s. 107; Olson, *An Ethnohistorical Dictionary of China*, s. 336

¹⁷⁴ Georg —Mongghul”, s. 286; Limusishiden ve Stuart, —. Current Monuor Ethnographic Research”, s. 62.

¹⁷⁵ Georg —Mongghul”, s. 286.

¹⁷⁶ Janhun, —The Monguor...”, s. 28.

konuşmalarının merkezi sayılan Huju Muhtar Mongur Çeşesinde bile nüfusun çoğunluğu, Han Çinlileri ve Dunganlar olmak üzere Çince konuşanlardan müteşekkildir. Lehçe konuşmalarının inanç olarak Tibet Budizminin *dGe.lugs.pa* —Sa gapka” mezhebine mensup oldukları düşünülmüşse Mongğul Moğolcası üzerinde Amdo Tibetçesinin de oldukça etkili olduğu takdir edilecektir. Lehçe içerisinde, Çinghay Mandarincesinden ve Huju çevresinde konuşan Amdo Tibetçesinin lehçeleri olan Hvara ve Panaka lehçelerinden bolca kopyalanmış kelime bulunmaktadır¹⁷⁷. Tongren’de Mongğul Moğolcası konuşmalarının resmen Mongur (Tu) milliyeti altında tasnif edilmelerine rağmen, kendilerini Tibetli olarak tanımladıkları¹⁷⁸ dikkate alındığı takdirde, Tibet kültürünün Mongur Moğolları üzerindeki etkisi daha iyi anlaşılacaktır. Mongğul Moğolcasının kaç kişi tarafından konuşulduğunu, gerek dil kaybının gerçek boyutlarının bilinmemesi, gerekse Mongur (Tu) etnoniminin Çanil olduğu etnik ve dillik çeşitliliğinin sayılık karışıklıklarının bilinmemesi sebebiyle, günümüz itibarıyla tesbit etmek mümkün görünmemektedir.

Mongğul ve Mongğur Moğolcaları ile birlikte Mongur adlandırması altında yer alan üçüncü lehçe Mangğuer Moğolcasıdır. Üç iki lehçe ile Mangğuer Moğolcası arasındaki farklar üzerine bir çalışmada mevcut olmamakla birlikte, Mongğul Moğolcası ve Mangğuer Moğolcası konuşmaları kendi aralarında anlaşılacaklarını ifade etmektedirler. Bu lehçe Çinghay eyaletinin doğu ucunda yer alan Minhe Muhtar Dungan – Mongur Çeşesinde 29.000 kişi tarafından konuşulmaktadır¹⁷⁹. 2003 yılına kadar hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmeyen¹⁸⁰ bu lehçe konuşmaları arasında, iki dillilik yaygın bir durumdur. Topluluk iletişimi, eğitim ve ticaret dili olan Çinghay Mandarincesi, yaygın bir şekilde Mangğuer Moğolları tarafından konuşulmaktadır. Budizmin Sarı gapka mezhebine mensup olan Mangğuer Moğollarının dili Tibetçeden de oldukça etkilenmiştir. Mangğuer Moğolcasının Tibetliler, Salar Türkleri, Han Çinliler, ve Dunganlar gibi bölgenin Moğol olmayan halkları tarafından da konuşulduğu görülmektedir. Türkçe, Moğolca ve Çin-Tibet-Burma dillerinin bir arada bulunduğu bir dil etkileşimi alanı içerisinde konuşan Mangğuer Moğolcası üzerinde, çok dillilik ve dil teması sebebiyle, komşudillerin etkisi oldukça fazladır. Lehçenin ses yapısı ve kelime haznesi büyük oranda Çince etkilenmiştir. Ayrıca Çince ve Tibetçe yapısal birimler lehçe içerisinde sık sık kullanılmaktadır. Mangğuer Moğolcası, Dongsiang Moğolcası ve Çinghay’da konuşan Bonan Moğolcası ile bazı ortak özelliklere sahip olmakla birlikte, bu dil etkileşimleri neticesinde tebaruz eden hususiyetleri sebebiyle tasnif edilememektedir. Konuşmaları, lehçe içerisinde ağız farklılıklarının mevcut olduğunu ifade etmektedir. Ancak lehçe üzerinde yeterli çalışmada bulunmadığı için lehçe içi sınıflandırmalar yapılamamaktadır¹⁸¹.

Görülmektedir ki Mongur Moğolcasının bütün kollarını konuşan topluluklar arasında Çince güçlü bir yere sahiptir. Tarihi olarak, iktisadi ilişkilerde, eğitimde, resmî işlerde ve dinî törenlerde Çincenin, hem yazı dili hem de konuşma dili olarak, Mongurlar arasında ehemmiyetli bir yeri haiz olduğuna şüphe olunmamaktadır¹⁸². Dinî olarak Çincenin yanında, hatta ondan daha fazla Tibetçenin etkili olduğu görülmektedir. Geçmişte dinî eğitimin Tibetçe yapıldığı bilinmektedir. Bunun yanında iktisadi sebeplerle de geçmişte birçok Mongur Moğolunun Tibetçe konuşmak zorunda kaldığı bir vakadır. Bilhassa kervanlarda çalışmak isteyen Mongurların Tibetçe bilmeleri

¹⁷⁷ Georg —Mongghul”, s. 287.

¹⁷⁸ Limusishiden ve Stuart, —. Current Monuor Ethnographic Research”, s. 62-63.

¹⁷⁹ Keith W. Slater, —Mangghuer”, (Haz. Juha Janhunen), **The Mongolic Languages**, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 2003, s. 307; Keith W. Slater, —Language in Schram’s Work”, (Haz. Charles Kevin Stuart), **The Monguors of the Kansu-Tibetan Frontier**, Plateau Publications, gining gehri 2006, s. 45; Dwyer, —Tonogenesis in Southeastern Monguor”, 113.

¹⁸⁰ Janhunen, —The Monguor...”, s. 28.

¹⁸¹ Slater, —Mangghuer”, 307-308.

¹⁸² Schram, ...**Part I: Their Origin History and Social Organization**, s. 65, 70, 104, 111.; Schram, ...**Part II: Their Religious Life**, s. 82, 158; Slater, —Language in Schram’s Work”, s. 46-47.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

gerekmekte idi. Tibetçenin bölgedeki bu imtiyazı, Mongurlar üzerinde Tibetlileştirici bir tesir doğurmakta idi¹⁸³. Son olarak Mongurlar arasında geçmişte etkili olduğu bilinen diller arasında zikredilmesi gereken diğer bir dil de Türkçedir. Li veya Hula kabileleri örneklerinde olduğu gibi geçmişi gerisini gato veya Karluk Türklerine dayandıran Mongur kabilelerinin 20. yy.'ın başında var olduğu bilinmektedir. Bu durum, günümüzde Mongur Moğolcası konuşanların atalarını oluşturan topluluklar arasında geçmişte Türkçenin de en azından bir konuşma dili olarak var olduğunu göstermektedir¹⁸⁴.

3.1.6.4. Kangcia Moğolcası

Kangcia Moğolcası daha 1999 yılında keşfedilmiş bir lehçedir¹⁸⁵. Çinghay eyaletine bağlı Tongren ilinin Kangyang bölgesinde konuşulan bu Moğol lehçesi, Tongren Turenleri olarak bilinen resmî olarak Dungan (*Hui*) milliyetine mensup 2000 kişi tarafından konuşulmaktadır. Hakkında yeterli bilgi bulunmayan bu lehçe, Çin Halk Cumhuriyeti içerisinde Buryat Moğolcasından sonra en fazla yok olma tehlikesi altında olan Moğol lehçesidir¹⁸⁶. Kangcia Moğolcasının Bonan Moğolcası ile Dongsiang Moğolcası arasında bir geçiş lehçesi olduğu kabul edilmektedir¹⁸⁷.

3.1.6.5. Şera Yugur (/Sarı Uygur / Yugu veya Engger) Moğolcası

Şera Yugur Moğolcasının ve Şera Yugur Moğollarının ğirongol kavramı altında yer alıp almadığı tartışmalı bir konu olmakla birlikte, Şera Yugur Moğollarının ğirongol adı altında sınıflandırılmış diğer Moğol toplulukları ile gerek coğrafi gerekse kültürel yakınlığı, onları birlikte tasnif etmeyi mümkün kılmaktadır.

Sinor tarafından Moğolcanın arkaik türlerinden biri olarak vasıflandırılan Şera Yugur Moğolcası, Poppe, Doerfer ve Sanceev tarafından Mongur Moğolcasının bir ağızı olarak tasnif edilmiştir¹⁸⁸. Bu lehçenin konuşmaları, çok dilli bir topluluk olup resmî olarak Yugur (Yugu) adı altında tasnif edilen milliyete mensuplardır.

Yugur nüfusunun büyük kısmı Kansu eyaletinin Jangyie ilinde yer alan Sunan Yugur Muhtar İlçesindeki; Minghua bölgesinde, Dahe bölgesinde, Hongvansi bölgesinde, Kangle bölgesine bağlı Kangle, Honggö ve Çinglong kasabalarında, Huangçeng bölgesine bağlı Beytan ve Dongtan kasabalarında, Mati bölgesine bağlı Youtai kasabasında yaşamaktadır. Ciuçuan ilçesinin Huangnibao kasabasında da dikkate değer bir Yugur nüfusu mevcuttur. Bu yerlere ilaveten Kansu eyaleti içerisinde Lanjou, Ciayu Geçidi, Cingçang, Dinsi, Tiançui Şehirleri, Vudu ilçesi, Vuvey bölgesi ile Linsia ve Gannan illerinde de ehemmiyetsiz Yugur toplulukları vardır. Kansu eyaleti dışında, Sincan Uygur Muhtar Bölgesi, Muhtar İl Moğolistan Bölgesi, Ningsia Dungan Muhtar Bölgesi, Çinghay, Heilongciang, Gansu eyaletleri ve Pekin'de de dağınık olarak Yugurlar yaşamaktadır¹⁸⁹. Sunan Yugur Muhtar İlçesinde, Yugurlar dışında, Çinliler, Dunganlar,

¹⁸³ Schram, ...**Part I: Their Origin History and Social Organization**, s. 48, 57, 104, 115-116; Slater, "Language in Schram's Work", s. 47.

¹⁸⁴ Schram, ...**Part I: Their Origin History and Social Organization**, s. 53; Olson, **An Ethnohistorical Dictionary of China**, s. 336.

¹⁸⁵ Janhunen, "The Monguor...", s. 29.

¹⁸⁶ David Bradley, "East and Southeast Asia", (Haz. Christopher Mosley), **Encyclopedia of the World's Endangered Languages**, Routledge, Londra – New York 2007, s. 380, 418.

¹⁸⁷ Kim, "Sant", s. 347.

¹⁸⁸ Sinor, "Langues mongoles", s. 371; Poppe, **Introduction to Mongolian Comparative Studies**, s. 23; Doerfer, "Klassifikation und Verbreitung der mongolischen Sprachen", s. 42; Poppe, **Introduction to Altaic Linguistics**, s. 9; Sanceev, "Mongolian Languages", s. 495.

¹⁸⁹ Schwarz, **The Minorities of Northern China**, s. 60; Geng Shimin ve Larry Clark, "Sarıg Yugur Materials", **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, S: 46 (1992-93), s. 189; Wei ve Stuart, "Population and Culture of Mongols, Tu, Baoan, Dongxiang and Yugu in Gansu", s. 87; Zhang Juan, Kevin Stuart vd., "Blue Cloth and Pearl Deer:

Moğollar, Mongurlar, Mançular, Bonan Moğolları, Dongsiang Moğolları ve Tibetliler de yaşamakta ve Yugurlar bu nüfus içerisinde ancak %26 gibi gibi düşük bir nispet teşkil etmektedirler. Üçedeki en kalabalık nüfusa %46'lık bir oranla Çinliler sahiptir. Tibetlilerin nüfusu da %25 civarındadır. Ancak ilçe içerisinde bazı bölgelerde Yugurların nüfusun çoğunluğunu teşkil ettiği görülmektedir. Minghua bölgesinde genel nüfusun %87'si Yugurlardan oluşmaktadır. Bölgede yer alan Minhay ve Lianhua kasabalarında sırasıyla nüfusun %96'sı ve %88'i Yugurdur. Huangçeng bölgesinde bulunan Maying kasabasında nüfusun %70'i ile Kangle bölgesinde bulunan Hongçivo ve Yangle kasabalarında sırasıyla %70'i ve %76'sı Yugurlardan oluşmaktadır. Yugurlar, Dahe bölgesinde de nüfusun %73'ünü teşkil etmektedir. Mati bölgesinde yer alan Siçui kasbası ve Çifeng bölgesi nüfusunun çoğunluğu ise Tibetlilerden oluşmaktadır¹⁹⁰.

Yukarıda da zikredildiği gibi, Yugurlar çok dilli bir topluluktur. Yugurlar, ğera Yugur Moğolcasının yanında; Sarı Uygur Türkçesi, Çince ve Tibetçe konuşan toplulukları da içermektedir. Sunan ilçesinin batı kısımlarında bulunan Dahe ve Minghua bölgelerinde yaşayan Yugurlar, Sarı Uygur Türkçesi konuşan ilçenin doğu kesiminde kalan Kangle bölgesindeki Kangle, Hongçivo ve Çinglong kasabaları ile Huangçeng bölgesindeki Beytan ve Dongtan kasabalarında ğera Yugur Moğolcası konuşmaktadırlar. Ciuçuan ilçesine bağlı Huangnibao kasabasında ve Sunan ilçesinin Minghua bölgesinde bulunan Çiantan kasbasında ise Yugurlar Çince konuşmaktadırlar. Yine Sunan ilçesinin Mati bölgesinde bulunan Siç köyünde ve Huangçeng bölgesinde yaşayan bazı Yugurlar ise Tibetçe konuşmaktadırlar. Dahe bölgesinde yaşayan küçük bir topluluk ise hem Sarı Uygur Türkçesi hem de ğera Yugur Moğolcası konuşmaktadır. Hem Türkçe hem Moğolca konuşabilen iki dilli olanlar hariç, farklı diller konuşan Yugurlar, ortak iletişim aracı olarak Çinceyi kullanmaktadırlar¹⁹¹. Yugurların Sarı Uygur Türkçesi konuşan bölümü kendilerini —Sarı Yoğur”, ğera Yugur Moğolcası konuşanları —Kara Yoğur” olarak; ğera Yugur Moğolcası konuşanlar ise kendilerini —ğera Yoğur”, Sarı Uygur Türkçesi konuşanları —HaraYoğur” olarak adlandırmaktadır. Burada Moğolca şera kelimesinin Türkçede —arı”, hara kelimesinin de —ara” anlamlarına geldiğini belirtmekte fayda var. Resmî olarak ise, iki Yugur topluluğu arasındaki ayrım, Türkçe konuşanları Batı Yugurlar, Moğolca konuşanları ise Doğu Yugurlar şeklinde adlandırılarak yapılmaktadır¹⁹².

Farklı diller konuşan Yugur topluluklarının resmî olarak tek milliyet sayılmaları sebebiyle, ğera Yugur Moğolcası konuşanlarının gerçek sayısı bilinmemektedir. Ancak toplam nüfusu 13.000 kişicivarında olan Yugurların üçte birinin ğera Yugur Moğolcası konuştuğu tahmin

Yugur Folklore”, *Sino-Platonic Papers*, S: 73 (1996), s. 1; Marti Roos ve Hans Nugteren ve Zhong Jinwen, —On some Proverbs of the Western and Eastern Yugur Languages”, *Turkic Languages*, S: 3 (1999), s. 189-190; Hans Nugteren, —Shera Yughur”, (Haz. Juha Janhunen), *The Mongolic Languages*, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 2003, s. 265; Erkin Ekrem, —Sarı Uygurların Kökeni”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, S: 4/3 (2007), s. 157; Eyüp Sarıtaş, *Sarı Uygurlar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s. 41, 52.

¹⁹⁰ Stephen Arnold Bahry, *Perspectives on Quality in Minority Education in China: The Case of Sunan Yughur Autonomous County, Gansu*, Toronto Üniversitesi Ontario Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Toronto 2009, s. 86-87; Sarıtaş, *Sarı Uygurlar*, s. 41, 52.

¹⁹¹ Schwarz, *The Minorities of Northern China*, s. 60; Shimin ve Clark, —Sarıg Yugur Materials”, s. 189; Juan, Stuart vd., —Blue Cloth and Pearl Deer: Yugur Folklore”, s. 3; Reinhard F. Hahn, —Yellow Uyghur and Salar”, (Haz. Lars Johanson ve Eva A. Csato), *The Turkic Languages*, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 1998, s.397; Olson, *An Ethnohistorical Dictionary of China*, s. 386; Roos ve Nugteren ve Jinwen, —On some Proverbs of the Western and Eastern Yugur Languages”, s. 190; Nugteren, —Shera Yughur”, s. 265; Sarıtaş, *Sarı Uygurlar*, s. 155-157.

¹⁹² Hahn, —Yellow Uyghur and Salar”, 397; Nugteren ve Jinwen, —On some Proverbs of the Western and Eastern Yugur Languages”, s. 190; Hans Nugteren ve Marti Roos, —Common Vocabulary of the Western and Eastern Yugur Languages: The Ethnonyms”, *Rocznik Orientalistyczny*, S: 56 (2003), s. 135-136; Bruno J. Richtsfeld, —Gesar-Erzählungen der Yuguren (VR China)”, *Central Asiatic Journal*, S: 49/2 (2005), s. 213; Bahry, *Perspectives on Quality in Minority Education in China: The Case of Sunan Yughur Autonomous County, Gansu*, s. 87.

edilmektedir¹⁹³. ğera Yugur Moğolcası, batı ve doğu Moğol lehçeleri ile ğirongol lehçeleri arasında bir geçiĝ lehçesi olarak kabul edilmektedir. Ses yapısı bakımından ğirongol lehçelerine daha yakinken, kelime haznesi, Ğkil ve gramer iĝeyiĝ cihetinden batı ve doğu lehçeleri ile ortaklık arz etmektedir¹⁹⁴. ğera Yugur Moğolcasında bulunan Türkçe kopyalanmıĝ kelimelerin kesafeti olumsuz yönde etkilese de, bu lehçe konuĝuları ile batı ve doğu Moğol lehçeleri konuĝuları arasında, karĝılıklı pasif iki dillilik mevcuttur. Tibetçe konuĝuân bölgelere yakın mıntikalarda meskûn Yugurlar arasında Tibetçe de yaygın Ğkilde bilinmektedir.¹⁹⁵ Yugurların dininin Tibet Budizmi olduĝu ve dinî eğitimin Tibetçe yapıldığı¹⁹⁶ dikkate alınırsa, Tibetçenin Yugurlar ve dilleri üzerindeki tesiri¹⁹⁷ daha iyi anaĝılacaktır. Yazılı bir türe sahip olmayan ğera Yugur Moğolcası, eğitim ve basın dili olarak da kullanılamamaktadır. Bütün okullarda eğitim Çince ile yapılmaktadır¹⁹⁸. Bu durum neticesinde, toplam Yugur nüfusu içerisinde ancak 7.000’inin Yugur dillerinden herhangi birini konuĝabildiği görülmektedir. Çoĝu bölgede gençler Yugur dillerini konuĝmazken, bazı bölgelerde 30 yaĝın altında bu dilleri anlayan bulunmamaktadır. Mesela, Çinglong kasabasına baĝlı ĝangyou köyünde 200 kiĝiden sadece 16’sı Yugurca bilmektedir. Bu 16 kiĝide 60 yaĝın üzerindedir. Minghua bölgesinde bulunan Çiantan kasabasında ise birkaç yaĝında Yugurca anlayan kimse kalmamıştır¹⁹⁹.

ĝera Yugur Moğolcasının ağız yapısı hakkında yeterli malumat mevcut olmamakla birlikte, ses yapısı bakımından birbirinden farklılaĝan Çinglong ve Hongĝıvo ağızları olmak üzere, lehçenin en az iki ağızının bulunduĝu bilinmektedir. Zikredilen ağızların konuĝulduĝu bölgeler dıĝındaki yerlerde meskûn ğera Yugur Moğolcası konuĝularının dilleri üzerinde kafî çalıĝma bulunmadığı²⁰⁰ dikkate alındığı takdirde, yapılacak incelemeler neticesinde bu ağızların sayısının artması gayet mümkün görünmektedir.

3.1.7. Yunnan Moğollarının Dili: Hatsoca

Yunnan eyaleti, Çin Halk Cumhuriyeti’nin kuzey veya kuzeydoğusuna girmemekle birlikte, tarihî olarak barındırdığı ehemmiyetli addedilebilecek Moğol nüfusu sebebiyle zikredilmeye deĝer. Günümüzde Hatso (veya Kazhuo) ismiyle anılan Yunnan’daki Moğollar, eyaletin baĝlenti olan Kunming ĝerinin yüz kilometre güneyinde, Tonghay ilçesine baĝlı Siçeng komününün Sinmeng (Yeni Moğol) kasabasında yoğun olarak yaĝamaktadırlar. Cingdong Muhtar Yi Ççesi, Mengzi, Kunming ve Geciu ĝerileri dahil otuz dokuz ilçede daĝınık olarak Hatsolar yaĝamakla birlikte, ezici çoğunluk, Sinmeng kasabasına baĝlı köyler olan Jongcun, Bayge, Siacun, Ciaoyuvan ve Taojiazui köylerinde yaĝamaktadırlar. 6500 civarında olan kasaba nüfusunun,

¹⁹³ Schwarz, *The Minorities of Northern China*, s. 60; Üjiyediin Chuluu, “Introduction, Grammar, and sample Sentences for Jegün Yogur”, *Sino-Platonic Papers*, S: 54 (1994), s. 1; Nugteren, “Shera Yughur”, s. 265; Bahry, *Perspectives on Quality in Minority Education in China: The Case of Sunan Yughur Aotonomous County, Gansu*, s. 86.

¹⁹⁴ Schwarz, *The Minorities of Northern China*, s. 61; Nugteren, “Shera Yughur”, s. 265; Hans Nugteren, “On the Origin of the Narrative Converb in Eastern and Western Yugur”, (Haz. Lars Johanson ve Martine Robbeets), *Transeurasian Verbal Morphology in a Comparative Perspective: Genealogy, Contact, Chance*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2010, s. 129.

¹⁹⁵ Wurm, “North China: Intercultural Communication Involving Indigenous Languages Other than Chines”, s. 822.

¹⁹⁶ Bahry, *Perspectives on Quality in Minority Education in China: The Case of Sunan Yughur Aotonomous County, Gansu*, s. 86; Saritaĝ, *Sarı Uygurlar*, s. 162.

¹⁹⁷ Shera Yugur Moğolcasının Tibetçeden kopyaladığı kelimeler ve bu kelimelerin Tibetçenin lehçeler tarihi açısından önemi için Çuesere bakılabilir: A. Rona-Tas, “Tibetan Loan-Words in the Shera Yögur Language”, *Acta Orientalia Academiae Scienatiarum Hungaricae*, S: 15 (1962), s. 259-271.

¹⁹⁸ Nugteren, “Shera Yughur”, s. 266; Saritaĝ, *Sarı Uygurlar*, s. 125.

¹⁹⁹ Bahry, *Perspectives on Quality in Minority Education in China: The Case of Sunan Yughur Aotonomous County, Gansu*, s. 91-92.

²⁰⁰ Nugteren, “Shera Yughur”, s. 266.

genellikle Moğollarla evli hanımlar olan, onlarla ifade edilebilecek Han Çinliler ve Yiler hariç, tamamı Moğollardan müteşekkildir. Bu Çinlilerin ve Yilerin Hatso dilini ve geleneklerini benimsedikleri görülmekle²⁰¹ birlikte, genç Hatsoların günlük yaşamda Hatsoca yerine daha çok Çinceyi tercih ettikleri bir vakadır²⁰².

Tarihî olarak Tonghay Moğolları olarak da bilinen Yunnan Moğollarının 1253 yılında Kubilay Han tarafından buraya yerleştirilen 100.000 Moğol askerinin ahfadı olduğu düşünülmektedir. Sadece asilzadelerin ve yüksek rütbeli subayların ailelerini Yunnan'a getirebildikleri ve askerlerin yerli kadınlarla evlendikleri iddia edilmektedir²⁰³. Bu karışımın neticesinde Moğolların dili yerli halkın dilinden o kadar etkilenmiştir ki günümüzde bu dilin bir Moğol lehçesi olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Lee-Smith Hatsoca denilen bu dilin Moğolca ile hiçbir alakasının olmadığı, ikisi de Çin-Tibet dil ailesinin Tibet-Burma koluna ait diller olan Baice ve Yicenin karışımı olan melez bir dil olduğu iddiasındadır. Gerçekten de Moğolcanın tonsuz bir dil olmasına karşın Hatsocada yedi tane ton bulunmaktadır. Ses yapısı olarak Baice ile büyük benzerlikler gösterirken kelime hazinesi ve gramer yapısı olarak Yice ile büyük ortaklık arz etmektedir. Hatsoların resmî olarak Moğol milliyeti altında tanımlanmalarına rağmen, Hatsoca Çinli dilbilimciler tarafından bir Yi lehçesi olarak kabul görmektedir. Bradley de Hatsocayı bir Yi lehçesi olarak tarif etmektedir²⁰⁴. Ancak Schwarz; hâl eklerinin, çokluk eklerinin, fiil çekiminin ve cümle yapısının Moğolcada olduğu gibi olmasına ve kelime hazinesinde az da olsa bulunan Moğolca kelimelere binaen, bu dili, konuğularının sayısının azlığı ve ana Moğol kitlesine uzaklığı sebebiyle yoğun dış etki altında kalmış bir Moğol lehçesi olarak kabul etmektedir²⁰⁵.

4. Sonuç

Görülmektedir ki günümüzde Moğolca; Oyrat, Buryat, Dağur, Hamnigan, Güney Moğol (Ordos dahil), Bonan, Dongsiang, Mongur, Kangcia ve gera Yugur lehçeleri olmak üzere, Çin Halk Cumhuriyeti içerisinde en az on lehçe ile temsil edilmektedir. Ordos Moğolcası Güney Moğolcadan, Mongğul ve Mangguer Moğolcaları da Mongur Moğolcasından ayrı kabul edildiği, Yunnan Moğollarının dili olan Hatsoca da bir Moğol lehçesi telakki edildiği takdirde bu lehçelerin sayısı artacaktır. Bu lehçelerin bünyesinde var olan ağızlar da dikkat nazarına alındığında, Çin Halk Cumhuriyeti hudutları içerisinde konuşulan Moğolcanın çeşitliliği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Kangcia Moğolcasının daha 1999 gibi çok geç addedilebilecek bir tarihte tespit edilmiş olması göz önünde bulundurulduğu, ve bu durum Çin Halk Cumhuriyetinin etnik ve dillik yapısının, çeşitli siyasi amiller neticesinde, hâlen tam olarak bilinemediği gerçeği ile birleştirildiği takdirde, ileride bu çeşitliliğin daha da artması ihtimalinin bulunduğunu akla getirmektedir. Ancak başka bir cihetten bakıldığında, Çin Halk Cumhuriyetinin uyguladığı dil politikaları ve Moğolların, kendi özerk idari birimleri dahil birçok yerde, Çinlilerle karışık olmak üzere, diğer milliyetler arasında azınlık durumunda bulunmaları, Moğolcanın bu çeşitliliğinin gelecekte büyük bir tehlike altında olduğu gerçeğini de ortaya koymaktadır. Demografik ve siyasi amiller neticesinde, Çin Halk Cumhuriyetinde konuşulan diğer birçok azınlık dili gibi Moğol lehçeleri de birçok bölgede Çince tarafından ciddi bir tehdit altındadır. Dil politikalarının tesiri altında çökkenen eğitim sistemi ve iktisadi nedenler, genç nesillerin anadilleri yerine Çinceyi tercih etmelerine sebep olmaktadır. Çincenin Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içerisinde konuşulan hemen bütün Moğol lehçeleri üzerindeki bu baskısının yanında, Çinghay eyaleti hudutları içerisinde, konuşulan Lamaist Budizme mensup olup kalabalık Tibetli nüfusla meskûn bölgelerde yaşayan Moğollar tarafından konuşulan Bonan, Mongur ve gera Yugur lehçeleri gibi lehçelerin bir

²⁰¹ Schwarz, "Some Notes on the Mongols of Yunnan", s. 100; Lee-Smith, "The Mongols in Yunnan", s. 900.

²⁰² Bradley, "East and Southeast Asia", s. 397.

²⁰³ Schwarz, "Some Notes on the Mongols of Yunnan", s. 103-5; Lee-Smith, "The Mongols in Yunnan", s. 899-900.

²⁰⁴ Lee-Smith, "The Mongols in Yunnan", s. 899; Bradley, "East and Southeast Asia", s. 362, 397.

²⁰⁵ Schwarz, "Some Notes on the Mongols of Yunnan", s. 107-109.

de Tibetçenin yoğun baskısı altında olduğu görülmektedir. Koğu bir durumun Dongsiang Moğolcası için de mevcut olduğuna Çhit olunmaktadır. Çince konuğan Müslümanlar olan Dunganlar arasında yaayan ve kendileri de İlam dinine inanan Dongsiang Moğollarının dili, iktisadi ve siyasi amillerin yanında, dinî ve ictimai sebeplerle de Çincenin tesirine maruz kalmaktadır. Ç Moğolistan'da ve Ç Moğolistan'a yakın bölgelerde konuşulan Güney Moğolca dıındaki Moğol lehçeleri üzerinde, Oyrat ve Buryat ağızları misallerinde görüldüğü gibi, Güney Moğolcanın ve ağızlarının da değıirici bir etkisinin olduğu görülmektedir. Ancak Ç Moğolistanın Çbirlerinde dahi Çincenin Moğolca için bir tehlike arz ettiği dikkate alınır, aslında Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içerisinde, Moğolcanın geleceğinin bir bütün olarak pek parlak olmadığı ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- AALTO Pentti, —Schift-Oiratisch”, (Haz. B. Spuler), **Handbuch der Orientalistik 5. Altaistik 2. Mongolistik**, Brill, Lahey –Köln 1964, s. 185-199.
- ANDREL Christoph ve EFRÖNG Halvor (Haz), **Studies in Chinese Language and Culture. Festschrift in Honour of Christoph Harbsmeier on the Occasion of his 60th Birthday**, Hermes Academic Publishing, Oslo 2006.
- BAHRY Stephen Arnold, **Perspectives on Quality in Minority Education in China: The Case of Sunan Yughur Aotonomous County, Gansu**, Toronto Üniversitesi Ontario Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Toronto 2009.
- BEFFA Maries-Lise ve HAMAYON Roberte, —Ledangues Mongoles”, **Cahier**, S: 14 (1983), s. 121-167.
- BILLÉ Franck, —Cooking the Mongols / Feeding the Han: Dietary and Ethnic Intersections in Inner Mongolia”, **Inner Asia**, S: 11 (2009), s. 205-230.
- BINNICK Robert I., —Onthe Classification of the Mongolian Languages”, **Central Aisatic Journal**, S: 31 (1987), s. 178-195.
- BIRTALAN Agnes, —Oit”, (Haz. Juha Janhunen), **The Mongolic Languages**, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 2003, s. 210-228.
- BOSSON James ve UNENSEČEN B., —Some Notes on the Dialect of the Khorchin Mongols”, (Haz. Nicholas Poppe), **American Studies in Altaic Linguistics**, Taylor & Francis Inc, Bloomington – Lahey 1962, s. 23-44.
- BRADLEY David, —East and Sotheast Asia”, (Haz. Christopher Mosley), **Encyclopedia of the World's Endangered Languages**, Routledge, Londra – New York 2007, s. 349-422.
- BULAG Uradyn E., —Alt/native Mongolian Identity: From Nationality to Ethnic Group”, (Haz. Elizabeth L. Perry ve Mark Selden), **Chinese Society: Change, Conflict and Resisteace**, RoutledgeCurzon Taylor and Francis Group, Londra ve New York 2003, s. 227-250.
- CHULUU Üjiyediin, Introduction, Grammar and Sample Sentences for Baoan”, **Sino-Platonic Papers**, S: 58 (1994), s. 1-28.
- CHULUU Üjiyediin, —Introduction, Grammar and Sample Sentences for Dagur.” **Sino-Platonic Papers**, S: 56 (1994), s. 1-36.

- CHULUU Üjiyediin, —Introduction, Grammar and Sample Sentences for Dongxiang”, **Sino-Platonic Papers**, S: 55 (1994), s. 1-34.
- CHULUU Üjiyediin, —Introduction, Grammar, and sample Sentences for Jegün Yogur”, **Sino-Platonic Papers**, S: 54 (1994), s. 1-34.
- CHULUU Üjiyediin, —Introduction, Grammar and Sample Sentences for Monguor”, **Sino-Platonic Papers**, S: 57 (1994), s. 1-31.
- DE SMEDT Albrect ve MOSTAERT Antoine, —Le dialecte mongour parlé par les Mongols du Kansou occidental, Ière partie: Phonétique”, **Anthropos**, S: 24; 25; 26 (1929-1931), s. 145-166, 801-815; 657-669; 961-973; 253.
- DE SMEDT Albrect ve MOSTAERT Antoine, **La dialecte mongour parlé les Mongols du Kansou occidental, IIIe partie: Dictionnaire mongour-français**, Imprimerie de l'Université Catholique, Pei-p'ing 1933.
- DE SMEDT Albrect ve MOSTAERT Antoine, **La dialecte mongour parlé les Mongols du Kansou occidental, IIe partie: Grammaire**, Monumenta Serica, Pekin 1945.
- DOERFER Gerhard, —Klassifikation und Verbreitung der mongolischen Sprachen”, SPULER B. (haz.), **Handbuch der Orientalistik 5. Altaistik 2. Mongolistik**, Brill, Lahey –Köln 1964, s. 35-50.
- DPAL-LDAN-BKRA-SHIS, SLATER Keith, JUN Hu, PING Hu, LIMUSISHIDEN, STUART Kevin, XIANGZHENG Wang ve YONGZHONG Zhu, Language Materials of China's Monguor Minority: Huzhu Mongghul and Minhe Mangghuer”, **Sino-Platonic Papers**, S. 69 (1996), s. 1-266.
- DWYER Arienne M., —From the Northwest China Sprachbund: Xunhua Chinese Dialect Data”, **Yuen Ren Society Treasure of Chinese Dialect Data**, S:1/3 (1995), s. 143-182.
- DWYER Arienne M., —The Textures of Tongues: Languages and Power in China”, (Haz. William Safran), **Nationalism and Ethnoregional Identities in China**, Frank Cass Publishers, Londra 1998, s. 68-85.
- DWYER Arienne, —The Minorities of China”, (Haz. Carl Skutsch), **The Encyclopedia of the World's Minorities**, Routledge, New York 2005, s. 286-294.
- DWYER Arienne M., —Language Contact and Variation: A Discourse-based Grammar of Mongour”, <http://www.neh.gov/files/mongour.pdf>, 2005, (ET: 17.09.2012).
- DWYER Arienne M., —Tonogenesis in Southeastern Monguor”, (Haz. K. David Harrison vd.), **Lessons from Documented Endangered Languages. Typological Studies in Language 78**, Benjamins, Amsterdam 2008, s. 111-123.
- EKREM Erkin, —Sar Uygurların Kökeni”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, S: 4/3 (2007), s. 156-180.
- FRIED Robert Wayne, **A Grammar of Bao'an Tu, A Mongolic Language of Northwest China**, Faculty of the Graduate School of the University of Buffalo, State University of New York, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York 2010.
- Stefan Georg, —Mongghul”, (Haz. Juha Janhunen), **The Mongolic Languages**, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 2003, s. 286-306.
- GEORG Stefan, —Ords”, (Haz. Juha Janhunen), **The Mongolic Languages**, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 2003, s. 193-209.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- GOODMAN David S. G., —Qinghai and the Emergence of the West: Nationalities, Communal Interaction and National Integration”, **The China Quarterly**, S: 178 (2004), s. 379-399.
- Great Soviet Encyclopedia**, C: 16, Macmillan, New York 1977.
- GREEN B. Jeffrey, **Amdo Tibetan Media Intelligibility**, SIL International Electronic Survey Report 2012-019, 2012.
- HAHN Reinhard F., —Yüzbü Uyghur and Salar”, (Haz. Lars Johanson ve Eva A. Csato), **The Turkic Languages**, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 1998, s. 397- 402.
- HARELL Stevan, —Linguistics and Hegemony in China”, **International Journal of the Sociology of Language**, S: 103 (1993), 97-114.
- HARRISON K. David, ROOD David ve DWYER Arrienne M (Haz.), **Lessons from Documented Endangered Languages. Typological Studies in Language 78**, Benjamins, Amsterdam 2008.
- HOSŒ Alexander, **Manchuria: Its People, Resources And Recent History**, Methuen & CO., Londra 1904.
- HU Alex J., —An Overview of the History and Culture of the Xianbei (‘Monguor’ / ‘Tu’), **Asian Ethnicity**, S: 11/1 (2010), s. 95-164.
- HUGJILTU Wu, —Bonañ (Haz. Juha Janhunen), **The Mongolic Languages**, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 2003, s. 325-345.
- HUĞFeng, —The Changing Language Ideology and Linguistic Market in the Globalization of China”, **CALIGRAMA**, s.1-13; < http://www.eca.usp.br/caligrama/english/05_feng.pdf >, (ET: 17.09.2012).
- HÜRELBAATAR A., —An Introduction to the History and Religion of the Buryat Mongols of Shinehen in China”, **Inner Asia**, S: 2 (2000), s. 73-116.
- JANHUNEN Juha, —Preliminary Notes on the Phonology of Modern Bargut”, **Studia Orientalia**, S: 64 (1988), s. 353-366.
- JANHUNEN Juha, —Mongolic Languages as Idioms of Intercultural Communication in Northern Manchuria”, (Haz. Stephen Wurm, Peter Mühlhäusler ve T. Darrell Tryon), **Atlas of Languages of Intercultural Communication in the Pacific, Asia and the Americas**, Mouton de Gruyter, New York – Berlin 1996, s. 827-834.
- JANHUNEN Juha, —The Languages of Manchuria in Today's China”, **Northern Minority Languages: Problems of Survival. Senri Ethnological Studies**, S: 44 (1997), s. 123-146.
- JANHUNEN Juha, —Khamnigan Mongol”, (Haz. Juha Janhunen), **The Mongolic Languages**, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 2003, s. 83-101.
- JANHUNEN Juha, —Shröngol and Shirongolic”, **Studia Etymologica Cracovernsia**, S: 8 (2003), s. 83-89.
- JANHUNEN Juha, —Möngol Dialects”, (Haz. Juha Janhunen), **The Mongolic Languages**, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 2003, s. 177-192.

- JANHUNEN Juha (Haz), **The Mongolic Languages**, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 2003.
- JANHUNEN Juha, —On the Hierarchy of Structural Convergence the Amdo Sprachbund”, **The Typology of Argument Structure and Grammatical Relations. LENCA 2 Abstracts**, Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan 2004, s. 70-72.
- JANHUNEN Juha, —Typological Interaction in the Qinghai Linguistic Complex”, **Studia Orientalia**, S: 101 (2005), s. 85-103.
- JANHUNEN Juha, —Sinitic and Non-Sinitic Phonology in the Languages of Amdo Qinghai”, (Haz. Christoph Andrel ve Halvor Eifring), **Studies in Chinese Language and Culture. Festschrift in Honour of Christoph Harbsmeier on the Occasion of his 60th Birthday**, Hermes Academic Publishing, Oslo 2006, s. 261-268.
- JANHUNEN Juha, —The Mongour: The Emerging Diversity of a Vanishing People”, (Haz. Charles Kevin Stuart), **The Mongours of the Kansu-Tibetan Frontier**, Plateau Publications, gining gehri 2006, s. 26-29.
- JANHUNEN Juha, —The Languages and Peoples of the Amdo Qinghai Region”, **Amdo Mongol Workshop in Budapest, Spring 2012**, <<http://innerasia.hu/monguor/workshop2012/files/janhunen-course0.pdf>>, (ET: 07.10.2012).
- JOHANSON Lars vd. (Haz.), **The Mainz Meeting. Proceedings of the Seventh International Conference on Turkish Linguistics August 3-6, 1994**, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 1998.
- JOHANSON Lars ve CSATO Eva A. (Haz.), **The Turkic Languages**, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 1998.
- JOHANSON Lars ve ROBBEETS Martine (Haz.), **Transeurasian Verbal Morphology in a Comparative Perspective: Genealogy, Contact, Chance**, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2010.
- JUAN Zhang, STUART Kevin vd., —Blue Cloth and Pearl Deer: Yogur Folklore”, **Sino-Platonic Papers**, S: 73 (1996), s. 1-76.
- KARA G., —Süle Dialecte Ü ğ ümçin”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, S: 14 (1962), s. 145-172.
- KIM Stephen S., —Sata”, (Haz. Juha Janhunen), **The Mongolic Languages**, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 2003, s. 346-363.
- LAHTONEN Anja, **Governance Matters: China’s Developing Western Region with a Focus on Qinghai Province**, Helsinki University Print, Helsinki 2010.
- LEE-SMĠTH Mei W., —An Example of Multilingualism in The Great Northwest of China”, (Haz. Stephen Wurm, Peter Mühlhäusler ve T. Darrell Tryon), **Atlas of Languages of Intercultural Communication in the Pacific, Asia and the Americas**, Mouton de Gruyter, New York – Berlin 1996, s. 901-903.
- LEE-SMĠTH Mei W., —The Mongols in Yunnan”, (Haz. Stephen Wurm, Peter Mühlhäusler ve T. Darrell Tryon), **Atlas of Languages of Intercultural Communication in the Pacific, Asia and the Americas**, Mouton de Gruyter, New York – Berlin 1996, s. 899-900.

- LI Charles N., —Languages in Contact in Western China”, **Papers in East Asian Languages**, S: 1: (1983), s. 31-51.
- LIMUSISHIDEN ve STUART Kevin, —Louis M. J. Schram’s Relevance to Current Mongolian Ethnographic Research”, (Haz. Charles Kevin Stuart), **The Monguors of the Kansu-Tibetan Frontier**, Plateau Publications, gining 2006, s. 60-79.
- MACKERRAS Colin, —Some Issues of Ethnic and Religious Identity among China’s Islamic Peoples”, **Asian Ethnicity**, S: 6/1 (2005), s. 3-18.
- MARTON Samuel E., **Dagur Mongolian Grammar, Texts and Lexicon**, Mouton & Co., Lahey 1961.
- MOSLEY Christopher Mosley, **Encyclopedia of the World’s Endangered Languages**, Routledge, Londra – New York 2007.
- NUGTEREN Hans, —On Some Turkic Loanwords in Mongolian, Bao’an and Dongxiang.” (Haz. Lars Johanson vd.), **The Mainz Meeting. Proceedings of the seventh International Conference on Turkish Linguistics August 3-6, 1994**, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 1998, s. 683-696.
- NUGTEREN Hans, —Shan Yughur”, (Haz. Juha Janhunen), **The Mongolic Languages**, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 2003, s. 265-285.
- NUGTEREN Hans, —On the Origin of the Narrative Converb in Eastern and Western Yugur”, (Haz. Lars Johanson ve Martine Robbeets), **Transeurasian Verbal Morphology in a Comparative Perspective: Genealogy, Contact, Chance**, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 2010, s. 129-139.
- NUGTEREN Hans, **Mongolic Phonology and the Qinghai – Gansu Languages**, LOT, Utrecht 2011.
- NUGTEREN Hans ve ROOS Marti, —Common Vocabulary of the Western and Eastern Yugur Languages: The Ethnonyms”, **Rocznik Orientalistyczny**, S: 56 (2003), s. 133-143.
- OLSON James S., **An Ethnohistorical Dictionary of China**, Greenwood Press, Connecticut 1998.
- PAN Yihong, —Revolution of the Grassland: The Han Sent-down Youths in Inner Mongolia in China’s Cultural Revolution”, **Asian Ethnicity**, S: 7/3 (2006), s. 225-241.
- PERRY Elizabeth L. ve SELDEN Mark (Haz.), **Chinese Society: Change, Conflict and Resistance**, RoutledgeCurzon Taylor and Francis Group, Londra ve New York 2003.
- POPPE Nicholas, **Introduction to Mongolian Comparative Studies**, Société Finno-Ougrienne, Helsinki 1955.
- POPPE Nicholas (Haz.), **American Studies in Altaic Linguistics**, Taylor & Francis Inc, Bloomington – Lahey 1962.
- POPPE Nikolaus, —Das burjätische Sprache”, (Haz. B. Spuler), **Handbuch der Orientalistik 5. Altaistik 2. Mongolistik**, Brill, Lahey – Köln 1964, s. 108-114.
- POPPE Nikolaus, —Das ordossische”, (Haz. B. Spuler), **Handbuch der Orientalistik 5. Altaistik 2. Mongolistik**, Brill, Lahey – Köln 1964, s. 134-136.
- POPPE Nikolaus, —Die dagurische Sprache”, (Haz. B. Spuler), **Handbuch der Orientalistik 5. Altaistik 2. Mongolistik**, Brill, Lahey – Köln 1964, s. 137-142.

- POPPE Nicholas, **Introduction to Altaic Linguistics**, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1965.
- RAHMAN Anwar, **Sinicization beyond the Great Wall: China's Xinjiang Uighur Autonomous Region**, Matador, Leicester 2005.
- RISCHTSFELD Bruno J., —Gesamte Erzählungen der Yuguren (VR China)”, **Central Asiatic Journal**, S: 49/2 (2005), s. 213-212.
- RONA-TAS A., —Tibetan Loan-Words in the Shera Yögür Language”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, S: 15 (1962), s. 259-271.
- RONA-TAS Andras, **Tibeto-Mongolica: The Tibetan Loanwords of Mongour and the Development of the Archaic Tibetan Dialects**, Akademiai Kiado, Budapest 1966.
- ROOS Marti ve NUGTEREN Hans ve JINVEN Zhong, —On some Proverbs of the Western and Eastern Yugur Languages”, **Turkic Languages**, S: 3 (1999), s. 189-214.
- SAFRAN William (Haz.), **Nationalism and Ethnoregional Identities in China**, Frank Cass Publishers, Londra 1998.
- SANŽEEV G. D., —Mongolian Languages”, **Great Soviet Encyclopedia**, C: 16, Macmillan, New York 1977.
- SARITAĞ Eyüp, **Sarı Uygurlar**, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.
- SCHRAM Louis M. J., **The Mongours of the Kansu-Tibetan Frontier, Part I: Their Origin, History, and Social Organization**, The American Philosophical Society, Philadelphia 1954.
- SCHRAM Louis M. J., **The Mongours of the Kansu-Tibetan Frontier, Part II: Their Religious Life**, The American Philosophical Society, Philadelphia 1957.
- SCHRAM Louis M. J., **The Mongours of the Kansu-Tibetan Frontier, Part III: Records of the Mongour Clans: History of the Mongours in Huangchung and the Chronicles of the Lu Family**, The American Philosophical Society, Philadelphia 1961.
- SCHWARZ Henry G., —Some Notes on the Mongols of Yunnan”, **Central Asiatic Journal**, S: 28 (1984), s. 100-118.
- SCHWARZ Henry G., **The Minorities of Northern China**, Western Washington Üniversitesi, Washington 1984.
- SHIMIN Geng ve CLARK Larry, —Sarı Yugur Materials”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, S: 46 (1992-93), s. 189-224.
- SINOR Denis, —Langues mongoles”, (Haz. Antoine Meillet ve Marcel Cohen), **Les langues du monde**, Champion, Paris 1952, s. 369-384.
- SKRIBNIK Elena, —Bryat”, (Haz. Juha Janhunen), **The Mongolic Languages**, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 2003, s. 102-128.
- SLATER Keith W., **A Grammar of Mangghuer: A Mongolic Language of China's Qinghai-Gansu Sprachbund**, Routledge Curzon, Londra 2003.
- SLATER Keith W., —Mangghuer”, (Haz. Juha Janhunen), **The Mongolic Languages**, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 2003, s. 307-324.
- SLATER Keith W., —Language in Schram's Work”, (Haz. Charles Kevin Stuart), **The Mongours of the Kansu-Tibetan Frontier**, Plateau Publications, Gining gehri 2006, s. 44-50.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- SKUTSCH Carl (Haz.), **The Encyclopedia of the World's Minorities**, Routledge, New York 2005.
- SPULER B. (Haz.), **Handbuch der Orientalistik 5. Altaistik 2. Mongolistik**, Brill, Lahey –Köln 1964.
- STUART Charles Kevin (Haz.), **The Mongours of the Kansu-Tibetan Frontier**, Plateau Publications, gining gehri 2006.
- STUART Kevin ve LIMUSCHÖDEN, —“China's Monguor Minority: Ethnography and Folktales”, **Sino-Platonic Papers**, S: 59 (1994), s. 1-193.
- STUART Kevin, LI Xuwei ve SHELEAR, —“China's Dagur Minority: Society, Shamanism and Folklore”, **Sino-Platonic Papers**, S: 60 (1994), s. 1-176.
- SUUTARINEN Mikko, —“The Dongxiang People of Gansu – Ethnic, Religious and Local Identities”, **Paper to be presented at the Nordic Association for China Studies (NACS) 7th Biennial Nordic Conference on Chinese Studies, Helsinki Finland, 7-9 June 2005**, S: 1-9; < <http://www.nacsorg.com/finland2005/papers/suutarinen.pdf>>, (ET: 20.09.2012).
- TODAEVA B. H., —“Über die Sprache der Tung-hsiang”, **Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, S: 9 (1959), s. 273-310.
- TODAEVA B. Ch., —“Mongolische Dialekte in China”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum**, S: 10 (1960), s. 141-169.
- TODAEVA B. Ch., 1963. —“Zur Sprache der Paoan-sprache”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, S: 16 (1963), s. 175-197.
- TSUMAGARI Toshiro, —“Dagur”, (Haz. Juha Janhunen), **The Mongolic Languages**, Routledge Taylor & Francis Group, Londra – New York 2003, s. 129-153.
- U-KÖHALMĠKäthe, —“Der mongolisch-kamniganische Dialekt von Dadal Sum und die Frage der Mongolisierung der Tungusen in der Nordmongolei und Transbaikalen”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, S: 9 (1959), s. 163-204.
- WEI Li Xue ve STUART Kevin, —“Population and Culture of Mongols, Tu, Baoan, Donxiang, and Yugu in Gansu”, **Mongolian Studies**, S: 12 (1989), s. 71-93.
- WU Aitchan K., —“The Fourteen Peoples of Chinese Turkistan”, **Journal of the West China Border Research Society**, S: 15 (1944), s. 83-93.
- WURM S. A., —“The Silk Road and Hybridized Languages in North-Western China”, **Diogenes**, S: 43 (1995), s. 53-62.
- WURM Stephen A., —“North China: Intercultural Communication Involving Indigenous Languages Other than Chinese”, (Haz. Stephen Wurm, Peter Mühlhäusler ve T. Darrell Tryon), **Atlas of Languages of Intercultural Communication in the Pacific, Asia and the Americas**, Mouton de Gruyter, New York – Berlin 1996, s. 815-825.
- WURM Stephen, MÜHLHÄUSLER Peter ve TRYON T. Darrell (haz.), **Atlas of Languages of Intercultural Communication in the Pacific, Asia and the Americas**, Mouton de Gruyter, New York – Berlin 1996.
- YAMAKOSHI Yasuhiro, —“Three Folktales in Shineken Buryat”, **Asian and African Languages and Linguistics**, S: 6 (2011), s. 109-136.



AXEL OLRİK'İN EPİK YASALARI VE LORD RAGLAN'IN KAHRAMAN KALIBI AÇISINDAN AĞRIDAĞI EFSANESİ ROMANI

*Mahfuz ZARİÇ**

ÖZET

Yazarlığı, çocukluğundan beri sözlü edebiyatın pek çok ürünüyle şekillenen Yaşar Kemal'in kaleme aldığı romanlardaki halk anlatıları yansımaları sadece motif, tema ve konulardan ibaret değildir. Halk anlatılarının yapısal unsurları da Yaşar Kemal'in romanlarının belirleyici özelliklerindendir.

Yazarın "Ağrıdaki Efsanesi" adlı romanının fiktif yapısı incelendiğinde romanda, ilkeleri halk bilimci Axel Olrik tarafından belirlenen epik yasaların sırasıyla yer aldığı görülmektedir. Romandaki ana vakanın sahneleniş tarzı ve anlatının sonlandırılması; romanda yer alan leitmotiv değerindeki bazı tekrarlar; bazı sayıların anlatı boyunca sıkça kullanılması; benzer durumlarda roman kahramanlarınca benzer tavırların sergilenmesi; romandaki vakaların birliği, sıralanışı ve kalıplaşma gibi özellikler eserdeki belli başlı epik yasalardandır.

Romanın merkezi kişisi Ahmet geçirdiği aşamalarla ise ilkeleri halk bilimci Lord Raglan'ın ortaya koymaya çalıştığı halk hikâyeleri kahraman kalıbına uygunluk göstermektedir. Ahmet'in birileri tarafından ve gizlice bir yere gönderilmesi, hakkında pek bilgi aktarılmayan çocukluk dönemi, zalim Mahmut Han'la giriştiği mücadelesi, bu mücadelenin sonunda ona karşı ölümü göze alarak zafer kazanması, mücadele ettiği Mahmut Han'ın kızıyla evlenmesi, Ahmet'in esrarengiz ölümü, Küp Gölü'nde yitmesi, bir ak kuşa dönüşmesi ve vücudu bulunamadığı için gömülememesi, mezarının olmayışı gibi unsurlar da halk hikâyeleri kahraman kalıbının aşama ve davranış örneklerindendir.

Bu makalede Yaşar Kemal'in "Ağrıdaki Efsanesi" adlı romanında destan ve halk hikâyesi gibi anlatı türlerinin evrensel kurmaca unsurlarının yansımaları metin merkezli yapısalci kuramlar bağlamında ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yaşar Kemal, Ağrıdaki Efsanesi, Roman, Halk Bilimi, Kurgu

* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, El-mek: mahfuzzaric@gmail.com

THE NOVEL AĞRIDAĞI EFSANESİ IN TERMS OF 'EPIC LAWS BY AXEL OLRIK' AND 'HERO PATTERN BY LORD RAGLAN'

ABSTRACT

The authorship of Yaşar Kemal has been shaped with the influence of many products of folk literature since his childhood and the elements of folk narratives in his novels aren't only composed of motives, themes and issues. Structural elements of different folk narratives are the typical features of Yaşar Kemal's novels.

It's observed that the epic rules exist in the novel of Yaşar Kemal named Ağrıdağı Efsanesi respectively determined by folklorist Axel Olric. Staging style of the main case at the novel, termination of narrative, some repeats worth leitmotivs and some numbers; exhibiting similar attitudes in similar situations by the hero of the novel; unity of the cases in the novel and like properties are the main epic rules in this novel.

Novel central person Ahmet with his vines shows compliance with "mold of hero" that it's rules determined by folklorist Lord Raglan. Sending Ahmet secretly by someone to a place, the period of his unknown childhood, his combat with cruel Mahmut Han; his victory at the end of this struggle, his marriage with the daughter of Han, his mysterious death, his lost in Küp Gölü, transforming into a white bird, his being graveless and the factors such as are the phases and behaviors of heroic mold of people stories.

In this article, we will examine Yaşar Kemal's novel "Ağrıdağı Efsanesi" regarding universal fiction elements as legends and folk-tales' reflections in the context of text-based structuralist theories.

Key Words: Yaşar Kemal, Ağrıdağı Efsanesi, Novel, Folk Science, Fiction

GİRİŞ

Cumhuriyet dönemi romancılarımızdan Yaşar Kemal, ilköğrenimini yaptığı Adana'da küçük yaştan itibaren halk edebiyatına ilgi göstermiş, saz çalmış, halk şairleriyle atışmış, türküler söylemiş ve destanlar anlatmıştır. Yazar, ileriki yıllarda köy köy dolaşarak folklor ürünlerini derlemiştir. Yazarın *Taş Çatlama* (1961), *Baldaki Tuz* (1954-1974), *Ustadır Arı* (1995), *Zulmün Artsın* (1995), *Binbir Çiçekli Bahçe* (2009) isimli derlemelerinin yanı sıra *Ağutlar I* (1943), *Gökyüzü Mavi Kaldı* (1978), *Sarı Defterdekiler* (1997) adlı halk bilimi araştırma kitapları bulunmaktadır. Yaşar Kemal'in halk edebiyatı ürünlerine olan bu ilgisine, onun üzerine yazılmış pek çok makale, kitap ve tez de değinilmiştir; yazarın eserlerinde özellikle romanlarında halk edebiyatı ürünlerinden yansıdığı olan motiflere, anlatılardan yapılmış alıntılara ve simgelere dikkatler çekilmiştir.¹

¹ Yaşar Kemal'in *Romanlarında Halk Bilimi Unsurları* başlıklı Doktora tezinde yazarın romanlarının içeriklerinde görülen "yılan, kuş, turna gibi mitolojik hayvanlara; Köroğlu, Bayramoğlu gibi destanlara; Ali Kesiği, Binboğa gibi efsanelere; masallara, halk hikâyelerine, halk şiiri parçalarına, atasözlerine, deyimlere, inanışlara, çalgılara, mesleklerle..." (Topçu, 2008:8-12) değinilmiştir. Yaşar Kemal'in *İnce Memed Romanı Üzerine Oluşumsal Yapısalcı Bir*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

"Ağrıdağı Efsanesi"² romanının halk anlatıları ile olan ilişkisi romanın adı ile başlar. Roman insan ile var olan bir tür olmasına rağmen burada "ağkteması etrafında bir efsane ve bir dağ" romanın merkezine oturtulmuştur. "Ağrıdağı Efsanesi"nde kullanılan dil ve üslup gerçekçi romanın dil ve üslup özelliklerinin yanı sıra "Aradan altı ay geçti... At benim kismetimdir..."(AE:17) "Gün doğuyordu ki uzaktan bir top atlı göründü. Doludizgin geliyorlardı. Hepsinin altındaki at da kır donluydu."(AE:92) "Ben ona el verdim, diyordu."(AE:112) örneklerindeki gibi halk anlatı türlerinin dil ve üslup özelliklerini de yansıtmaktadır. Romanda sıkça sahneye çıkan "at, kaval, göl, dağ, kılıç..." gibi nesne ve varlıklar da halk bilimi anlatı türlerinin motif değerli yaygın unsurlarındandır. Aynı şekilde "uğur, uğursuzluk, aşk, vefa..." da halk anlatılarının duygu ve kavram dünyası unsurlarındandır.

Yaşar Kemal'in romanlarında içerikte olduğu kadar fiktif yapıyı belirlemede de halk anlatılarının yansımaları incelenmeye değer bir konudur. Halk biliminde, anlatıyı merkeze alan kuramlar tarafından, anlatının türüne göre metinlerdeki "epik yasalar, anlatı kişilerinin rol ve işlevleri, kahraman kalıbı ve arketipsel izler" üzerinde durulmaktadır. Bu yazıda temel alacağımız söz konusu yapısalci inceleme yöntemleri genel olarak sözlü veya yazılı halk bilimi metinlerinde evrensel, ortak ilkeler arayışında olmuştur ve karışık metinleri organik bir bütün olarak ele almıştır.

Çok defa karışık bir halk anlatısıyla muhatapın bu anlatılarla daha önce karşılaşmış gibi bir duyguya kapılmasını; ilkel insanın ortak zihni özelliği ve bu özelliğe uygun olan doğa kavramı ve ilkel mitoloji ile açıklayan Axel Olrik, halk anlatılarında anlatıcılar, icracılar (bunlara modern zamanların Yaşar Kemal gibi roman yazarlarını da katabiliriz) farkında olmadan söz konusu evrensel kurgu ilkelerinin etkisi altında eserlerini ortaya koyarlar, der. Olrik tespit ettiği ilkelere "Halk anlatısının düzenleyici epik kuralları" adını vermiştir. (Olrik 1994a:2-6)

Çağının yazım tekniklerini de kullanarak "Ağrıdağı Efsanesi" romanını yazan Yaşar Kemal bu eserde yapısalci halk bilimi kuramcılarının tespit ettiği gibi evrensel ilkeler doğrultusunda kurmaca bir yapı örmüştür.

1.AXEL OLRİK'İN EPİK YASALARI AÇISINDAN AĞRIDAĞI EFSANESİ

Danimarkalı halk bilimci Axel Olrik, "Sage" adını verdiği, bir araya getirilmiş yaygın benzerlik kategorilerinden elde edilmiş kuralları "halk anlatılarının epik kuralları" olarak niteler. (Olrik 1994a:2) Olrik halk anlatılarını düzenlediğine inandığı bu kuralları kısaca "1.Giriş ve Bitiriş Kuralı, 2.Yineleme Kuralı, 3.Üçler Kuralı, 4.Bir Sahne de Çık Kuralı, 5.Zıtlık Kuralı, 6.Çizimler Kuralı, 7.Son Durumun Önemi Kuralı, 8.Tek çizgi Kuralı, 9.Kalıplaşma Kuralı, 10.Tablo Sahnelerin Kullanılması Kuralı, 11.Sage'nin Mantığı Kuralı, 12.Tek Entrika Kuralı, 13.Dikkati Başkahraman Üzerinde Toplama Kuralı" olarak sıralar. (Olrik 1994a:2-5; Olrik 1994b:4-6)

Önce kısa bir özetini vereceğimiz "Ağrıdağı Efsanesi" romanında Olrik'in belirlediği bu ilkelerin tamamı bulunmaktadır.

İnceleme başlıklı Doktora tezinde ise Vladimir Propp gibi yapısalci kuramcılardan söz edilmekle birlikte yazarın *İnce Memed* romanındaki yazım tekniklerinden "bakışaçıları, tasvir, mektup tekniği, özetleme tekniği, geriye dönüş tekniği, montaj tekniği, leitmotiv tekniği, diyalog tekniği, iç diyalog tekniği...; zaman, mekân ve kişiler (Güvenç, 2009:I-IV)" gibi temel kurgu unsurları üzerinde durulmuştur. Berna Moran ise *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*'de "Güne Memed ve Etkiyi Öykülerinin Yapısı" başlıklı yazısında *İnce Memed* romanındaki yapısal halk bilimi unsurlarını gözler önüne sermiştir. "Yaşar Kemal'de Yozlaşma Mitosu" başlıklı yazısında da yazarın *İnce Memed*, *Binboğalar Efsanesi*, *Akçasazın Ağaları* gibi romanlarını mitik bir yaklaşımla ele almıştır. (Moran 2002:123-171)

² Bu yazıda, Yaşar Kemal'in, Yapı Kredi Yayınları tarafından yayımlanmış *Ağrıdağı Efsanesi* adlı (İstanbul, 2006) romanı esas alınmıştır.

Mahmut Han, Ağrı yöresinde hüküm süren saray sahibi bir Osmanlı Beyidir. Han'ın üç kızı ve sadece birisi ön plana çıkarılmakla birlikte sekiz oğlu bulunmaktadır. Babası gibi öğrenimini İstanbul'da görmüştür; fakat babası gibi, yörenin dağlı olarak nitelenen insanına adaletle hükmedememektedir. Baskıcıdır, zalimdir. Bir gün Mahmut Han'ın hediye kır atı öykünün merkezi kişisi, yiğit bir genç olan Ahmet'in kapısına dayanır. Köyün yağı kavalcısı Sofi, töre gereği Ahmet'e atı üç kere kapısından uzaklaştırmasını; eğer at yine geri gelirse, onu bir Hak armağanı olarak alıkoymasını söyler. Ahmet atı üç defa evinden uzaklaştırır; her defasında da kır at geri gelir.

Han'ın gazabından korkan Ahmet kaçır; gemdinan Kürtlerine, Hakkâri dağlarına sığınır. Mahmut Han, atının kimde olduğunu öğrenir. Töreyi bir kenara bırakarak atını geri almak için adamlarıyla haber yollar. Ahmet, Han'dan çekinmesine rağmen töre baskısı yüzünden atı geri vermez. Sofi, Han'a töreyi hatırlatınca zindana atılır. Bir süre sonra Ahmet, Mahmut Han'a teslim olur. Ahmet, atı geri veremeyeceğini söyleyince kendisini Han'a getiren Musa Bey ile birlikte zindana atılır. Mahmut Han, atın geri getirilmesi için kırk gün mühlet verir; atı geri getirilmezse üç esirinin de boynunu vurduracaktır.

Mahmut Han'ın kızı Gülbahar ile Ahmet Küp Gölü'nde daha önceden karışmışlardır. Kaderleri sarayın zindanında onları kır at sayesinde bir kez daha bir araya getirir. Gülbahar, babası Mahmut Han'ın zindancıbaşı Memo'dan yardım ister. Memo, Gülbahar'a gizliden âşk olmasına rağmen Ahmet'le arkadaşlarının kaçmasına yardımcı olur.

Mahmut Han, Çmail Ağa'nın verdiği akılla kızını zindana attırır. Bu haber yayılınca tekmil halk ile birlikte Ahmet de saraya yürür. Han geri adım atmak zorunda kalır. Gülbahar kurtarılır. Mahmut Han, halkın isyanı karşısında kızını Ahmet'e vermeyi bir Çata bağlar. Ahmet, Gülbahar'ı almak ve affedilmek istiyorsa Ağrı Dağı'nın zirvesinde ateş yakacaktır. Aslında Han, Ahmet'in bu yolculukta niceleri gibi donacağını umut etmektedir. Ahmet, Ağrı Dağı'na yol alır. Ahali ile Han bir kez daha karşılaşır ve Mahmut Han, Çatından vaz geçer. Bekleyişin üçüncü gecesinde Ahmet'i bağladığını söyleyen Han'ın buyruğu doğrultusunda gençler atlarını Ahmet'i kurtarabilmek ümidiyle dağa sürer. Bu arada Ahmet Çatı yerine getirmiş ateş yakmış. Dağdan dönen Ahmet, Gülbahar'ı alır, Küp Gölü'ne yönelir; yolda Gülbahar'ın ağzını yoklar. Zindancıbaşı ikna etmiş olması durumu aralarına bir kılıç gibi girecektir. Ahmet, ardından seslenilmesine rağmen geri dönmez; Küp Gölü'ne doğru Gülbahar'dan uzaklaşır ve o günden sonra Küp Gölü'nde Gülbahar'ın gözüne bazen gözüdür; gün kavuştuken de bir ak kuş göbe gelir.

1.1.Girişve BitirişKuralı: "Sage, birdenbire başlamaz ve birdenbire bitmez. Bu ilke girişve bitirişkuralıdır. Sage durgunluktan coşkunluğa doğru giderek başlar ve çoğu zaman başıca kişilerden birinin başına gelen bir felâketi içeren sonuç olayından sonra coşkunluktan durgunluğa giderek biter." (Olrik 1994a:2)

Roman, Ağrı Dağı'nın eteklerindeki Küp Gölü'nün tasviri ile başatılır. Bir kuyu gibi derinlerde olan göl laciverdi, yumuşak, kadife bir mavidir. Baharla birlikte göle "Ağrıdağının güzel, kederli kara gözlü, iri yapılı, çok uzun, ince parmaklı çobanları da kavallarını alıp Küp gölüne gelirler."³ (AE:9)

Burada göl tasvirinde kullanılan sıfatlar durgunluğu işaret eder. Bir süre sonra çobanların sabahdan başlayıp akşama kadar sürecektir kaval çalmaları, tam gün batarken kavalcılarının ayaklanması, kar gibi küçük, ak bir kuşgelip gölün üstünde dönmesi, ÇimÇim gibi hızlanıp defalarca kanadını gölün sularına daldırması ve gözden kaybolması ile sahne coşkunluğa doğru

³ Romandan yapılan alıntılarda yazarın imlası aynen aktarılmıştır.

evrilir. Romanın sonunda da tekrar edilecek olan bu sahne ilk olarak roman merkezi kişi Ahmet'in gölde yitmesinden sonra gerçekleşmektedir. Böylece romana son durumdan başlanmıştır.

“(Halk anlatılarındaki) Son durgunluk ögesinin, sürekli olarak yeniden ortaya çıkması, bunun sadece anlatıcının isteğine bağlı olmadığını fakat bir epik kuralın zorlayıcı etkisi ile belirlendiğini gösterir.”(Olrik 1994a3)

Ağrı Dağı Efsanesi'nde romancı Yaşar Kemal, bir halk hikâyesi anlatıcısı üslubuyla, anlatıcısına şunları söyler:

“O gün bu gündür, Küp gölünün oralardan geçenler, gölün kıyısına oturmuş, kara ırmak gibi akan uzun saçlarını sırtına sermiş, baş iki elleri arasında gözlerini som mavi suya dikmiş Gülbahar görürler. Arada sırada Ahmet gölün sularında Gülbaharın gözüne gözükür ve Gülbahar kollarını açıp Ahmede yürür, “Ahmet, Ahmet!” diye bağırır. (...)

Her yıl, bahar çiçeğe durduğunda, dünya nennilendiğinde, Ağrı Dağının çobanları dört yandan gelirler, kepeneklerini gölün bakır toprağına atıp üstüne otururlar. (...)”(AE:119)

1.2.Yineleme Kuralı: “Halk anlatıları tam anlamıyla ayrıntıya inme tekniğinden yoksundurlar ve zaten pek ender olan tasvirler de çok kısa oldukları için konuya önem kazandıran bir araç olamazlar.”(Olrik 1994a:3)

Yaşar Kemal'in bu eseri kurgu tekniği itibarıyla bu yazıda göstermeye çalıştığımız gibi pek çok halk anlatısı unsuru taşımakla birlikte öncelikle modern bir romandır. Ağrı Dağı ve Küp Gölü tasvirleri görsel pek çok ayrıntı barındırmakta ve roman boyunca bir leitmotiv olarak kullanılmaktadır. Benzer ifadelerle kurulan ve sayıları beşibulan bu leitmotivler⁴ içerik olarak aynı olmakla birlikte bu tekrarların birincisinde at motifi bulunmaktadır. Burada dikkat çekilmesi gereken diğer bir husus anlatıcının başvurduğu, “halk anlatıları hitabet üslubu”dur:

“Ağrı Dağının yamacında, dört bin iki yüz metrede bir göl vardır, adına Küp gölü derler. Göl bir harman yeri büyüklüğündedir. Çok derinlerdedir. Göl değil bir kuyu. Gölün dört bir yanı, yani kuyunun ağzı, fırdolayı kırmızı, keskin, bıçak ağzı gibi ıslıklı kayalarla çevrilidir...”(AE:9)

1.3.Üçler Kuralı: “Yineleme hemen her zaman üç sayısına bağlıdır. Fakat üç sayısı aynı zamanda kendi başına bir kuraldır. Üç geleneksel anlatılarda karışıklan insan ve nesnelerin en yüksek sayısıdır...”(Olrik 1994a:3, 4)

Romanın epik giriş sahnesinde “kar gibi ak küçük” olarak nitelenen efsanevi kuş, kavalcılarının günün batması ile kaval çalmayı bırakıp ayaklandıkları anda “Gölün üstünde bütün hızıyla uçarken tam o anda göle çimşik gibi çakılırcasına iner, bir kanadını suyun mavisine daldırır kalkar. Böylece üç kere daldırır, sonra da uçup gider, gözden ırar, yiter.” (AE:10, 11)

Ağrı Dağı Efsanesi'nde olayları başlatan at üç kez Ahmet'in evinden uzaklaştırılır her defasında da geri gelir:

“ „Çok düğünne, atı al, baş ağzı yola bırak gel. At bir daha kapına gelirse, al gene götür. Bunu üç kere böyle yap,” dedi Sofi. „At gene gelirse bu senin atındır. Atın sahibi bey de olsa paşada, Osmanlı Padişahı, Acem şahı da olsa, Köroğlu da olsa, kelleni verir de bu atı veremezsin. Ve hem de veremeyiz.”“ (AE:16)

⁴ Bu tekrarlı ifadeler sırası ile 9., 51., 96., 114. ve 119. sayfalarda bulunmaktadır. Bunlar romanda bir bölüm oluşturma işlevi gördüğü gibi esasında halk hikâyesi anlatıcılarının soluklanma anı, anlatıda coşkunluk anında başvurulan sessizlik araları işlevindedir.

Mahmut Han'ın Gülbahar, Gülistan ve Gülriz adlarında üç kızı vardır. (AE:26) Kervan geyhinin huzuruna gelen Gülbahar geyh'i omzundan üç kere öper. (AE:57) Zindandaki üç esirin boyunlarının vurulmasına üç gün kala Mahmut Han, Kervan geyhi'nin bu işi el attığını duyar. (AE:60) Geri getirilmeyen at yüzünden öfkeye kapılan Mahmut Han, buna sebep planları zindana attırmıştır. Zindanda üç mahkûm Ahmet, Musa ve Sofi bir aradadır. (AE:70) Yusuf, korkusundan üç gün üç gece hasta düşer. (AE:76) Asıl Ağrı Dağı Efsanesinin söyleyicisi dengbeç, dağa üç kez seslenir, dağ üç kere karlılık verir. (AE:97) Efsanedeki çoban köyüne geri döner üç gün üç gece köyün yöresinde dolanır. (AE:98) Ahmet, Han'ın Çatını kabul eder, geyh'in elini öpüp Ağrı'nın yolunu tutar. Paç, ona uğurlar diler, "Üç gece Ağrının doruğuna bakacaksınız. Doruğun baş, bulutsuz bir gecede parlayacak, yanacak." der. (AE:103) Ahmet'i affettiğini söyleyen Han'ın buyruğunun ardından Han, sarayına girer; adamları onu üç adım geriden takip etmektedir. (AE:111) Romanın sonunda Küp Gölü'nde yiten Ahmet'in ardından Gülbahar üç defa "Ahmet!" diye seslenir ve bunu bir daha tekrarlar. (AE:118)

Üçler Kuralı'nın bu romandaki en tipik örneği bu olsa gerek: "(Zindancıbaşı Memo geceyi zindanda birbirlerine sarılmış olarak geçiren Ahmet ile Gülbahar'ın başında dikiliyken) Memo üç kere var gücüyle kılıcını sevgililerin üstüne kaldırdı, geri çekti. Bir türlü eli varıp da kılıcı onların üstüne indiremedi."(AE:65)

1.4.Bir Sahnede İki Kuralı: "(Halk anlatılarında) İki, aynı zamanda ortaya çıkan en yüksek kişisayısıdır. (...) Edebi tiyatrodaki çok kullanılan üç veya daha fazla kişinin konuşmasına halk anlatılarında yer verilmemektedir."(Orik 1994a:4)

Romanın birçok yerinde merkezi kişiler "Ahmet ile Sofi; Ahmet ile Gülbahar; Gülbahar ile Yusuf; Gülbahar ile Memo; Gülbahar ile Sofi; Gülbahar ile zindancı Memo; Memo ile Ahmet" örneklerindeki gibi kişiler defalarca ikili olacaktır. İki kuralda bir arada sahnelenmiş konuşuturulmuştur. Hikâyenin hemen başında sahipsiz kıratı gören Sofi, Ahmet'in kapısında ona seslenecektir:

"(Sofi) „Ahmet, Ahmet," diye bağırdı.

Ahmet Sofi'nin sesini tanıdı, kapıya yürüdü, açtı:

„Buyur dayı, dedi."(AE:14)

"Bir akşamüstü birden Gülbahar başkalaştı. (...) Kendini sarayın dışına attı. (...) Doğru zindana gitti. Memo zindanın bitiğindeki odasındaydı. Kapıyı çaldı, Memo kapıyı açtı. (AE:37, 38)

Burada, Bir Sahnede İki Kuralı, çağdaş bir roman için diğer epik kurallar için söyleneceği gibi mutlak bir durum olarak hâliyle gösterilemez. Bununla birlikte çoğu zaman anlatıcı kalabalık bir topluluğu konuşutururken bile bu kurala uyan sahnelemeler gerçekleştirilir:

"Yusuf birden sapsarı, kaskatı kesildi:

"Ben gidiyorum, dedi, kapıyı vurdu çıktı, koşaak divanın kapısını geldi, deli gibi babasının ellerine sarıldı. Divanda iki Kürt Beyi, Çmail Ağa, subaşı iki ases vardı. Birkaç da uzaklardan gelmiş derviş."(AE:77)

Sahnede İki Kuralı etkisini öylesine hissettirir ki bazen üç veya daha kişi bir arada bulunurken bile adeta istem dışı geçişlerle ancak iki kişinin varlığı hissettirilir; üçüncü kişiler neredeyse hiçbir şekilde konuşuturulmaz. İki kişirasındaki diyaloglar başayınca sahnede başla birisinin varlığı bazen neredeyse unutturulur ve böylece Sahnede İki Kuralı'nın gereği yerine getirilmiş olur:

“(Mahmut Han, Ğmail Ağa ile Gülbahar hakkında fikir jimnastiği yapmaktadır.) Ğmail Ağa yelyepelek dıĞarı çıktı. Ğki adamla Gülbaharın odasına girdi... Ğmail Ağa ayakta dimdik duran Gülbaharı gösterdi. Adamlar yakaladılar... Gülbahar kendisi indi. Kapıyı Ğmail Ağa kendi eliyle kilitledi ve anahtarı yanına aldı.

„Ğkiniz de bu kapıda bekleyeceksiniz. BaĞnız gidecek, bu kız buradan çıkmayacak.”

PaĞakarısını çağırmaĞına olanı biteni anlatıyordu. Sonra yerde yığılmıĞkalmıĞYusufu gösterdi:

„Çocuk bitmiĞ,” dedi. (...)

PaĞakarısına: „Hatun götür çocuĞu,” dedi. „Kendisinde deĞil. Çok korkmuĞ.”

Kadın Yusuf’un koluna girdi, divandan çıktılar.

Ğmail onlar dıĞarı çıkarken huzura girdi.

„Tamam PaĞan,” dedi.”(AE:80-82)

1.5.Zıtlık Kuralı: “Ğki kuralı, yine önemli olan Zıtlık Kuralı’yla birbirini tamamlamaktadır. Sage’de her zaman kutuplaşma vardır. (...) Zıtlık Kuralı, Sage’nin baĞkahramanlarından, özellikleri ve eylemleri baĞkahramana zıt olma gereksinimiyle belirlenen diĞer bireylere kadar etkili olur. (...)”(Olrik 1994a:4, 5)

Ağrıdaki Efsanesi’nde “Mahmut Han ile Ahmet” yiĞitlik, sözünde durma, töreye uyma ve kötülük etme, sözünde durmama, töreyi hiçe sayma bağlamlarında bu kuralının en güzel örneklerindendir. Ağrı dolaylarında yaĞayan köylülerden olan Ahmet çok iyi kaval çalan, daĞlı bir gençtir. Gözü tok, yüreĞi pek bir delikanlıdır. Ahmet geleneĞe baĞlı, sözünde duran bir kiĞilik sergilerken, onun karĞısında Mahmut Han geleneĞi hiçe sayan bir acımasızdır.

“Gülbahar ve kardeĞ Yusuf” cesaret ve vefa karĞısında, fedakârlık ve korkaklık; koruma davranıĞ karĞısında zor durumdakini ele verme yönleri ile yine zıtlık kuralına örnek gösterilebilirler:

“(Gülbahar) Saraya döndü. Yusuf’u aradı buldu. Yusuf bir Ğey yapamaz mıydı? Yusuf onunla konuĞmadı bile. Bir de öyle sert, öyle düĞmanca baktı ki Gülbahar dondu kaldı.”(AE:67)

“(Yusuf) Baba beni baĞıĞa, beni öldürme, gözlerimi oyma, nolarsun! Sen her Ğey gördün biliyorsun. Beni baĞıĞa. Ben sana hainlik etmedim. BaĞıĞa beni...” dedi.”(AE:77)

“Gülbahar ve kız kardeĞeri” arasında da zıtlık iliĞkileri sergilenmektedir. Mahmut Han’ın üç kızı vardır. Gülistan ve Gülriz, saray kurallarına göre davranırken Gülbahar, kız kardeĞerinin tersi davranıĞarda bulunur:

“Gülbahar orta boylu dolgundu. Duru, açık bir teni vardı. BuĞday benizliydi. O, kız kardeĞerinden baĞla türlüydü. Ağrıdaki kadınları gibi üst üste dökmeli fistanlar giyer saçlarını kırk örgü yapardı. GerdanlıĞı altındı. Ayak bileklerine Ağrıdaki kadınları gibi altın, inci zümrüt halhallar takardı. Çok zekiydi. Az konuĞur hep inceden gülerdi. Öteki kardeĞeri erkek olsun, kız olsun, saraydan çok az dıĞarı çıkar, çok az halkın arasına katılırlardı. Gülbahar böyle deĞildi. O, hep halkın arasındaydı. Toylardan, düĞünlerden hiç eksik olmazdı.”(AE:26)

Olrik, Zıtlık Kuralı’na tam olarak uyan entrika tiplerine de dikkat çekmektedir:

“Bazı entrika tipleri Zıtlık Kuralına tam olarak uyar. (1) Kahraman, caninin öldürücü eylemiyle ölüme gider. (2) Büyük kralın, önemsiz ve yönetme yeteneĞi az olan bir halefi vardır.”(Olrik 1994a:5)

Ağrıdaki Efsanesi'nde Mahmut Han, Ahmet'i ölümüne Ağrı Dağı'na gönderir. Mahmut Han'ın oğlu Yusuf, -korkak, ruh dengesi bozulmuş birisi olduğundan- önemsiz ve yönetme yeteneği az olan bir haleftir. Babasının gazabının korkusundan aklını oynatacak durumda iken Gülbahar'a Çınları söyler:

"Sana ne? (...) Onlardan sana ne! Babam haklı olarak o hainlerin başını vurduracak. Sana ne onlardan."(AE:49)

1.6.Çizgi Kuralı: "Çi kiÇiaynı rolde ortaya çıktığında, bunların ikisinin de küçük zayıf olarak betimlendiğini gözleyebiliriz. (...) „Çizler“ kelimesi burada geniş anlamda ele alınmalıdır. Bu, hem gerçek ikizler hem de aynı rolde olan iki kiÇi anlamına da gelebilir."(Olrik 1994a:5)

Bu romanda buna uyabilecek en çarpıcı örnek Ahmet ile ZindancıbaÇ Memo'dur. Ahmet gibi Memo da Gülbahar'a âÇktir; fakat onun duyguları saklıdır. O umutsuz bir aÇkın canını feda edilecek esiridir. Ahmet de zindanda esirdir. Musa Bey ve Sofi ile zincirlerle bağlıdır. (AE:71)

Memo, Gülbahar'dan aldığı bir belik saç karÇılığında boyunlarının vurulmasını bekleyen esirleri zindandan kaçırır. Ertesi sabah durum anlaÇılınca Memo kaçmamıÇ, alaycı bir kahramanlıkla Mahmut PaÇa'ya ve eli kılıklı adamlarına meydan okumuÇtır. Sahnede ikizi var iken kaderinden ötürü zayıf biri olarak beliren Memo, tek başına kalınca özündeki gibi kahramanlaÇır; ölüme koÇar:

"(Memo) „PaÇa PaÇa,“ dedi, burada sizinle üç gün, üç gece dövüÇüdüm, ama ne fayda... Ben yeryüzünden alacağımı aldım. Dünyaya doymuÇ gidiyorum. Birkaç insan öldürmüÇüm ne çıkar. Senin birkaç kulunu öldürmüÇüm değil mi? Hepiniz sağlıcakla kalın. Kalanlara, dostlara, bizi sevenlere, sevmeyenlere selam olsun."“(AE:71, 72)

1.7.Çi ve Son Durumun Önemi Kuralı: "Bir sürü kiÇiveya nesne ortaya çıkınca en önemli kiÇiöne gelir. Buna rağmen sonuncu gelen kiÇianlatının duygudaÇık doğurduğu kiÇidir. (...) Anlatının ağırlık merkezi her zaman Achtergewicht'te (sonda gelende) yatmaktadır."(Olrik 1994b:4)

"*Ağrıdaki Efsanesi*" bir modern roman yazım tekniğiyle -kapaniÇsahnesi ile- baÇatılır. Dikkatler son sahnede Ağrı Dağı ve Küp Gölü ile birlikte ruhu gibi bedeniyle de dağ ve göl ile özdeÇeÇen, onlarda yiten Ahmet'in üzerinde toplanır:

"Gülbahar birden bire karanlığa baktı. Karanlıkta yalnız Ahmedin yüzü... Gülbaharın eli hançerine gitti. Durmadan hançer üÇüdü bir yerlere, kolu yorulup düÇinceye kadar.

Gözünü açtığında gün yavaÇyavaÇıÇyordu. İlk bir hava, keskin kokuları dört bir yana dağıtıyordu. Gülbahar bir top ıÇık içinde, ilerdeki kayanın üstünde, yarı karanlığa batmıÇAhmedi gördü. Ahmede doğru atıldı:

„Ahmet, Ahmet, Ahmet, gel gitme... Ahmet, Ahmet, Ahmet!"

(...)

O gün bugündür, Küp gölünün oralarından geçenler, gölün kıyısında oturmuÇ,kara ıÇık gibi akan uzun saçlarını sırtına sermiÇ, baÇ iki elleri arasında gözlerini som mavi suya dikmiÇ Gülbaharı görürler. Arada sırada Ahmet gölün sularında Gülbaharın gözüne gözükür. Ve Gülbahar kollarını açıp Ahmede yürür, „Ahmet, Ahmet!" diye bağırır...

1.8.Tek Çizgi Kuralı: "(...) halk anlatısı bir olay çizgisini baÇkasıyla karıÇırmaz; halk anlatıları her zaman tek çizgilidir. Eksik kalan kısımları tamamlamak için geriye dönüÇyapılmaz. Eğer daha önceki olaylar hakkında bilgi vermek gerekiyorsa; bu bir diyalog veya konuÇma içinde verilir. (...)"(Olrik 1994b:4)

Bağcıçtaki Kıp Gölü tasvirinin bir leitmotiv olarak tekrarı ile sonlandırılan olaylar art zamanlı olarak cereyan etmektedir. Anlatıcı, zalimliğini vurgulamak istediğinde Mahmut Han'ı özellikle bağcıların rivayetlerinden aktarır:

“(Sofi) „Mahmut Han zalim bir paçadır. Mahmut Han'la bağcı çıkılmaz. Mahmut Han hakkı, yadigârı bilmez. O, Osmanlı olmuştur.”(AE:17)

“(Mahmut Han'ın atını geri almak üzere gelen adamı) „Paçabunu bilir ama, gene de atını ister. O at da ona yadigardır. Kardeşikadar sevdiği Zilan Beyinden yadigardır.””(AE:18)

Romanda Mahmut Han gibi kişiler hakkında bilgi verileceği zaman geriye dönüp ger yerine diyalogların yanı sıra bazen anlatıcı da devreye girer:

“Paç çok okumuş bir adamdı. Osmanlıya, Osmanlının ününe çana çok bağlıydı. Onun dedesi, dedesinin dedesi de bu dağlardan olurdu...”(AE:23)

1.9.Kalıplaçma Kuralı: “Aynı çeçitten iki insan veya durum elverdiği ölçüde deçik deçil, elverdiği ölçüde birbirine benzerdir. (Olrik 1994b:4)

Modern zamanların bir edebi ürünü olan “Ağrıdaki Efsanesi” epik kuralların etkisinin yanı sıra modern yazım teknikleri doğrultusunda da gereksiz ayrıntılardan arındırılmıştır. Tahkiyenin gerilim unsurlarıyla rahatlıkla genişletilebilecek olan roman yüz on dokuz sayfa hacminde dir.

Yaçır Kemal'in bu romanda çokça görülen kısa cümle yapıları da “Kalıplaçma Kuralı” bağlamında ele alınabilir. Aynı çeçitten iki insan olarak ele alabileceğimiz Mahmut Han ve vücuduyla olmasa da hatırasıyla romanda var olan babası birçok yönleriyle birbirine benzemektedir:

“Babası da dağlıları çok sayardı. Onların törelerince davranırdı. (...)

Paçada babası gibi önce Erzurumda okumuş, sonra Çtanbula gitmiş, saraya kapaklanmış, orada kendini göstermiş, Paçahın ordusuyla savaçara katılmış, yiğitliği, gözüpekliliyle ün salmış. (AE:23-25) “(Mahmut Han'ın) Babası yaman, kartal gibi bir adamdı.”(AE:25) “(Mahmut Han) Ulu bir kartala benziyordu.”(AE:43)

Benzerlik ilgilerinden birisi de Ahmet ile Ahmet'in babası, dedesi ve Sofi arasında vardır. Bu sayılanlar yörede hatta komçu ve uzak ülkeler içinde en iyi kaval çalıcılardandır. (AE:13) Zindancıbaç Memo gibi “Memonun babası da sarayın en sadık, en yiğit adamlarından biriymiş.”(AE:33)

Ağrıdaki Efsanesi'nde Kalıplaçma Kuralına örnek gösterebileceğimiz bir diğ er nokta da saç ve göz renkleri ile ilgilidir. Ahmet sarıçın, mavi gözlü, ince yüzlü birsidir. (AE:32) Kervan geyhi'nin gözleri de mavidir. Bunlara karçın karçılıksız gizli açkı için canını feda edecek olan Memo kara gözlü, (AE:49) kız kardeş ve Ahmet'i babasına anlatan Yusuf ise ela gözlüdür. (AE:62)

1.10.Büyük Tablo Sahnelerin Kullanılması Kuralı: “Sage her zaman Büyük Tablo Sahneleri ile doruğuna erişir. Bu sahnelerde Sage kahramanları yanyana gelirler. Kahraman ve atı; kahraman ve canavar. (Olrik 1994b:4,5)

Süreklilik niteliği ile her sene bahar mevsimi ile birlikte bütün çobanlar dört yandan gelip Kıp Gölü kenarında bulur, kaval çalarlar. Romanın sonunda “Ahmet'le Gülbahar'ın son kez Kıp Gölü'nde buluşmaları, Gülbahar'ın Ahmet'i arada sırada görür gibi olması, her yıl bu sahnelerin

tabiat olaylarıyla birlikte tekrar etmesi ve gün kavuÇuken bir ak kuÇungelmesi ve bir atın kapkara gölgesinin belirmesi”(AE:119) Büyük Tablo Sahnesi Kuralı gereğidir.

1.11.Sage’nin Mantiğı Kuralı: “Ortaya konulan temaların konunun ana hatlarını etkilemesi gereklidir ve üstelik bu etki temaların anlatı içindeki ağırlığı ile doğru orantılı olmalıdır. Anlatının bu mantığı her zaman doğal dünyanın mantığı ile ölçülemez.”(Olrik 1994b:5)

Demirci Hüso ve Kervan geyhi sıra dıĞ kiĞliklerdir, kutsamakta, el vermekte, kehanetlerde bulunabilmektedirler. Hüso sadece iĞyle uğraĞr, kimseyle konuĞmaz. Mahmut Han’ın Ahmet hakkındaki haksız karar ve uygulamalarına karĞıkoyma hatta duygularını öfkesini Han’ın yüzüne karĞıhaykırma cesaretini gösterebilen ender kiĞlerdir. Demirci Hüso yaz kıÇüstü bağı açık yaÇaması, oruç tutmaması, namaz kılmaması, dua etmemesi ile ilgi çeker; halk onun ateÇe taptığına inanır:

“Bu zulümdür paÇa, bu zulümdür. Bu zulüm sürüp gitmeyecek. Sürüp gitmeyecek. At senindir PaÇa Sen bu ata layık değilsin ama at senindir. Ben yalan söylemem, atı ben getirdim PaÇa at senindir.”(AE:67)

Küp Gölü üzerinde ak bir kuÇun bütün gün uçup akÇan vakti gölde yitmesi, Ağrı Dağı’nın öfkelenmesi doğal dünyanın mantığı ile değil destansı anlatımın ilkeleri ile açıklanabilir sahnelerdir.

Gülbahar’a bir umut olabilecek kiĞiKervan geyhi’dır. geyh, kimseyi kabul etmez, çok yaÇı, ak sakalı gün vurmukar gibi parlar birisidir. Gece gündüz büyük, kalın, çok tüylü bir ayı postunun üzerinde oturur, küçülmüÇ, bir topak kalmıÇtır. Kervan geyhi’nin evinin önündeki meÇe ağacı da onun kadar kutsallaÇmıÇtır. Bu meÇenin dibine hiçbir kervancı, biraz da baÇarına bir felaket gelmemesi için, para bırakmadan geçmez; bırakılan paralara da bayramdan bayrama geyh onları fakirlere dağıtıncaya kadar hiçbir insan el sürmezmiÇ (AE:56,57)

1.12.Tek Entrika Kuralı:“(…) masallarda, türkülerde ve yerel efsanelerde teklik güçlüdür; mitlerde ve kahramanlık destanlarında daha az güçlü, fakat daha etkilidir.”(Olrik 1994b:5)

Ağrıdağı Efsanesi’nin temel konusu aÇktır. Roman bu yönü ile halk hikâyesi geleneğinin roman türündeki devamı sayılabilir. Gülbahar’ın babasının atı romandaki entrik yapıyı, romanın kahramanları gibi peÇnden sürükler. Mahmut Han, atını ister; fakat töre gereği at geri verilmez. Han gazaba gelir. Ahmet gibi bütün bir dağ halkı kaçmak, saklanmak zorunda kalır. Bir süre sonra halkın tepkisi Han’a karÇ bir isyana dönüÇür.

At, Han’a geri getirilmiÇ olmasına, Gülbahar da Ahmet’in peÇnden gitmiÇ olmasına rağmen artık ne Mahmut Han atı ne de Ahmet Gülbahar’ı kabul eder. Töre gereği kabul edilmeyenler aslında aynı kiĞliktir. Mahmut Han’ın otoritesi sarsılmıÇ; Ahmet’in ise duyguları deĞiÇmiÇtir. Gülbahar’ın “Ne istersen vereceğim.” sözünden sonra saçlarından bir tutamı kesip ZindancıbaÇ Memo’ya vermesi yüzünden Ahmet’in aÇkının masumiyetine halel gelmiÇtir. (AE:70) Romanda görüldüğü gibi tek bir entrika olmamakla birlikte entrik birlik söz konusudur.

1.13.Dikkati BaÇkahraman Üzerinde Toplama Kuralı: “Halk geleneğinin en büyük kuralı Dikkati BaÇkahraman Üzerine Toplama’dır. Tarihsel olaylar anlatılıyorsa dikkat kahraman üzerinde toplanır.”(Olrik 1994b:5)

Roman Ahmet’e kır atın gelmesi ile baÇatılır ve yine Ahmet’in Küp Gölü’nde yitirilmesi ile bitirilir. Kır at öyküsel iÇevi ile Gülbahar’la özdeÇeÇtirilebileceği gibi Ahmet de hikâyenin sonunda ak bir kuÇ ile simgeleÇirilir. Haliyle sonuçta dikkatler adı konmadan ölümüyle noktalananak Çkilde Ahmet’in vuslatla taçlandırılmayan akıbeti üzerine çekilir:

“Gülbahar üstüne gittikçe Ahmet ondan uzaklaşıyordu. Gülbahar durdukça duruyor, yürüdükçe uzaklaşıyordu. Böyle böyle Küp gölüne geldiler. Gülbahar Ahmeti Küp gölünde yitirdi...”(AE:119)

(...)

Her yıl bahar çiçeğe durduğunda, dünya nennilendiğinde, Ağrı Dağı'nın çobanları dört yandan gelir, kepeneklerini gölün bakır toprağına atıp üstüne otururlar. Bin yıllık sevdâ toprağı'nın üstüne otururlar. Tanyerleri ırken kavallarını bellerinden çekip Ağrı Dağı'nın öfkesini, sevdasını çalarlar. Ve gün kavuğuken bir ak kuş gelir...”(AE:119)

2.LORD RAGLAN'IN KAHRAMAN KALIBI AÇISINDAN AĞRIDAĞI EFSANESİ

Kahramanlık konulu halk hikâyelerinde en genişkahraman kalıbı yaklaşımları Lord Raglan tarafından oluşturulmuştur. Raglan, *Geleneksel Kahraman Kalıbı* adını verdiği eserinde halk anlatılarındaki kahramanların kurmaca olmaları itibarı ile temelde birbiriyle ilişkilerini ileri sürer. Raglan, kahramanın hayatındaki olay kalıplarından yirmi ikisini sıralar. (Ekici, 2005:100-102)

“*Kesikbaş Destanı*” üzerine kaleme aldığımız bir yazımızda da belirttiğimiz gibi Raglan açıkça ifade etmese de bu tür halk anlatılarının ve anlatı kahramanların kurmaca olduğu sonucuna ulaşmak ister. Özkul Çobanoğlu bu kalıbı Oğuz Kağan Destanı ve Er Töğük destanlarına uygular ve gerek kurmaca noktası gerekse başka özellikleri dolayısıyla Raglan'ın kahraman kalıbına çekinceler koyar.

Romancı Yaşar Kemal'in efsanenin yanı sıra halk hikâyesi anlatı türünün kurmaca özelliklerini de gösteren “*Ağrı Dağı Efsanesi*” romanında Raglan'ın belirlediği olay kalıplarıyla örtüşen durumlar sırasıyla şunlardır:

2.1.Kahraman gizlice bir yere gönderilir: Ahmet, affedilmesine ve Gülbahar'la evlenmesine izin verilmesine karşılık, bir çatı olarak Mahmut Han tarafından halkın duyacağı şekilde Ağrı Dağı'na gönderilir. Ahmet, bu çatı hiç tereddüt etmeden kabul etmiştir.

2.2.Kahramanın çocukluğu hakkında bir şey anlatılmaz: Romanda Ahmet'in çocukluğu ve ailesi hakkında -ailesinin de iyi kaval çaldığı bilgisi dışında- hiçbir şey anlatılmamıştır. Sadece tarihi belirtilmeyen bir geçmiş zamanda Gülbahar'la Küp Gölü'nde bir çalıktaki daha önce birbirlerini görmüş oldukları bildirilir. (AE:45) Zindanda ilk görüşmede tanıdıklık hissine kapılan Gülbahar'ın içsesinde söylenenler de bu kalıba hizmet eder:

“Belki kimi kimsesi, belki anası babası, belki kardeşi, belki sevdiği yoktu. Dünyanın ortasında tek başına kalmış bir hali vardı.”(AE:33)

2.3.Kahraman; bir kral, dev veya yırtıcı hayvana karşı zafer kazanır: Bilinen anlamıyla, kimsesiz bir dağlı olan Ahmet ile Osmanlı Paşası Mahmut Han karşılaşmaya gelmezler; fakat Han'ın kır atı ve kızı Gülbahar'ın Ahmet'e varması Han için bir mağlubiyettir. Daha da önemlisi, Osmanlıyı temsil eden Han'a karşıdağlılar bir olmuştur; Ahmet'i ve atı da alarak dağa sığınmıştır. Mahmut Han, “Benim derdim Ahmet değil. At da değil. Bu kadar dağlı nereye çekilip gitti.” der. (AE:23) Ahmet, Ağrı Dağı'nda ateş yakarak da Mahmut Han'a karşı zafer kazanmıştır olur.

2.4.Kahraman, çoğunlukla yerine geçtiği kralın kızıyla evlenir: Gülbahar, Han'ın buyruğu gereği Ağrı Dağı'nın tepesine tırmanıp orada ateş yakmayı başaran Ahmet'e verilecektir.

Sevgililer için düğün dernek kurulur; fakat onlar bu dünyada vuslata eremeyecekler; Ahmet, Mahmut Han'ın yerine de geçemeyecektir.

2.5.Kahraman esrarengiz bir Çkilde ve yerde ölümle karşılaşır: Ahmet Küp Gölü'nde sırta kadem basar. Gölde ittiği bildirilir; öldü veya boğuldu gibi bir hükme yer verilmez; hatta Gülbahar onu görür gibi olur, ardından seslene durur.

2.6.Çoğunlukla bir tepenin üzerinde ölür: Ahmet'in son durağı Küp Gölü, Ağrı Dağı'nın dört bin iki yüz metre yamacındadır.

2.7.Kahramanın vücudu gömülmez. (Çünkü bulunamamıştır): Ahmet'ten geriye Küp Gölü'nün üstünde bir tek günbatımında görülen bir küçük, ak kuğ ingesi kalmıştır.

SONUÇ

Yaşar Kemal'in "*Ağrıdaki Efsanesi*" adlı romanın yapısında gerek yazarın beslendiği sözlü kaynaklar, gerekse yaptığı halk bilimi araştırmalarının etkisiyle efsane ve halk hikâyesi/destan anlatılarının fiktif yansımaları bulunmaktadır. Yazar tarafından bilinçli veya istem dışı alınmış olsun, bu yapısal unsurlar romanın olay örgüsünün tamamına hâkim durumdadır. Romanın kurgusundaki bu durum, metin merkezli yapısalci eleştirmenlerin ileri sürdüğü gibi halk anlatıları için kaçınılmaz olan türlerin metni ve yazarı zorlayıcılığı, sınırlayıcılığı ile izah edilebilir.

Çağdaş bir roman olan "*Ağrıdaki Efsanesi*"nin merkezi kileri, Axel Olrik'in belirlediği, yaygın benzerliklerden elde edilmiş halk anlatılarının epik kurallarının tamamını, Lord Raglan'ın kahramanlık destanlarının kahramanları üzerinden belirlediği davranış kalıplarından bir kısmını eylemleriyle örneklemektedirler. Sonuç olarak, "*Ağrıdaki Efsanesi*"nde destan ve halk hikâyesi gibi iki farklı halk anlatısı türünün kurmaca unsurlarından türlerin metnin kurmaca yapısını nasıl şekillendirdiği gözlemlenebilecek bir biçimde çağdaş bir roman elde edilmiştir.

KAYNAKÇA

- BOLAT (Katar) Hatice; *Yaşar Kemal'in Romanlarında Sosyal İlişkiler Açısından Şahıs Kadrosu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi. Elazığ, 2006.
- ÇOBANOĞLU, Özkul, *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- ÇOBANOĞLU, Özkul, *Lord Raglan'ın Batı Halk Kahramanı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destan Kahramanlarına Bir Bakış, Umay Günay Armağanı*, Diyanet Vakfı Matbaası, Ankara 1996.
- Ekici, Metin, "Araştırma Yöntemleri" *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayıncılık. İstanbul, 2005.
- GÜVENÇ, Ahmet Özgür, *Yaşar Kemal'in İnce Memed Romanı Üzerine Oluşumsal Yapısalcı Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi. Erzurum, 2009.
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/zerdustluk>
- <http://www.ykykultur.com.tr/>, de <http://www.Yaşarkemal.net/>
- KEMAL, Yaşar, *Ağrıdaki Efsanesi*, Yapı Kredi Yayınları. İstanbul, 2006.
- MORAN, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, Çetiçim Yayınları. İstanbul, 2005.
- MORAN, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, Çetiçim Yayınları, İstanbul, 2002.

-
- OĞUZERTEM, Süha, vd. *Geçmişten Geleceğe Yaşar Kemal*, Adam Yayınları. İstanbul, 2003.
- OLRİK, Axel, *Halk Anlatılarının Epik Kuramları* I. Milli Folklor, S. 23, Ankara, 1994.
- OLRİK, Axel, *Halk Anlatılarının Epik Kuramları*, II. Milli Folklor, S. 24. Ankara, 1994.
- TOPCU, Mümin, *Yaşar Kemal'in Romanlarında Halk Bilimi Unsurları*, DÜ Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Diyarbakır, 2008.



TÜRKÇEDE TEK ŞEKLİ VE ÇOK İŞLEVLİ YAPIM EKLERİ

*Mehmet GEDİZLİ**

ÖZET

Bu makalede Türkçenin yapım ekleri, işlevleri açısından incelenmiştir. Türkçede yeni sözcük ve kavramlar üretebilmek için kullanılan yollardan biri ekleşme düzenidir. Sonndan eklemeli bir dil olmasından dolayı çok fazla ek kullanmak durumunda olan Türkçe, öteden beri bu yolu geliştirerek kullanmış ve bugün tarihinin en fazla söz varlığı sayısına ulaşmıştır. Bilişim teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak, dil gibi sosyal yapılar da hızlı bir değişim ve gelişim yaşamaktadırlar. Değişim ve gelişim imkânlarını doğru ve verimli kullanamayan diller ise baskın olan dillerin etkisine girmektedirler. Dünyada görülen dil ölümlerine dair tespitler, dillerin bu gelişmeler karşısında önlemler alması gerektiğini göstermektedir. Türkçe Avrupa Birliği'nin en çok konuşulan dillerinden birisi olarak doğrudan bu sorunla karşı karşıya değildir, ancak şimdiden gerekli hazırlıkları yapmazsa gelecekte sorunlar yaşaması muhtemel görünmektedir.

Bu amaç ve niyet doğrultusunda çalışma gerçekleştirilmiştir. Şimdiye kadar Türk dili hakkında yapılan değerli çalışmalardan faydalanılarak, Türkçenin üretkenliğine dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, öncelikle kaynak taraması yapılmış, elde edilen veriler karşılaştırılarak gözden geçirilmiş ve çalışmanın amacına uygun veri oluşturulduktan sonra, sözcük yapımında kullanılan ekler, işlevsel özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Eklerin işlevleri, dört yönden değerlendirilmiş ve isim ve fiil türü sözcük yapma özelliklerine göre belirlenmiştir.

Çalışmanın sonuçlarına göre, eklerin dörtte üçünün isimleştirme işlevine sahip olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda eklerin işlevleri arttıkça, eklerin ses sayılarının azaldığı da fark edilmiştir. Türkçede dört ekin dört farklı sözcük yapım işleviyle kullanılma özelliğinden dolayı da bu ekler, Türkçenin tarihî dönemleri de dikkate alınarak incelenmiştir. Eklerin işlevlerine bağlı olarak, Türkçenin dil bilgisi öğretiminde "Ek Bilgisi" şeklinde müstakil bir alan altında ele alınması önerilmiştir.

Anahtar sözcükler: Türkçe, yapım eki, dil ölümü, sözcük ve kavram üretimi, Avrupa Birliği, çok işlevlilik.

* Öğrt. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: mgedizli@gmail.com

SINGLE SHAPED AND MULTI-FUNCTIONAL CONSTRUCTION OF ADDITIONALS IN TURKISH

ABSTRACT

This article was examined in terms of the functions of Turkish construction of additional. One of the ways used to create new words and concepts in Turkish is to use affixes. Due to an agglutinative language, it is need to be used a lot of affixes, this way of using has long been used with developing new vocabularies so today number of vocabulary in Turkish has reached maximum point. In parallel with the developments in information technologies, social structures like language make a rapid change and development. If languages which cannot use development opportunities correctly and efficiently they get into the effect of the dominant languages. The findings related to the language deaths in the world show that measures should be taken in the face of these developments. Turkish as one of the most spoken languages of the European Union is not faced with this problem directly, but if the necessary precautions are not already taken there likely seems to be problems in the future.

This study was conducted in accordance with the purpose and intent. Making use of the valuable works so far on the Turkish language, we tried to draw attention to Turkish's productivity. In this study, firstly literature research was made the data obtained from this research was compared by reviewing and revising and after creating the data for the purposes of the study, the affixes used in the building of word, classified according to functional properties. Affixes' functions, evaluated in four directions and evaluated according to the noun and verb type to make the word.

According to the results of the study, three-quarters of affixes have noun making functions. At the same time it has been noticed that as the affixes' functionality increases, the number of affixes' sound decreases. In Turkish four affixes are used with the four different word producing methods therefore these affixes were examined by taking into consideration the historical periods of Turkish. Depending to affixes' functions, on teaching Turkish like additional information proposed to make separated part.

Keywords: Turkish, construction of additional, language death, the word and concept production, the European Union, multifunctional affixes.

0. Giriş

Dilin var oluş sebebini ve var olma çabasını sürdürebilmesi için kendine özgü özellikleri etkili şekilde kullanabilmesi gerekir. Hızla gelişim ve değişim yaşıyan dünyada, baskın ve yaygın kullanım alanı kazanan diller, kendi var olma gerekçelerini sağlayan özelliklerden yeterince faydalanamayan dilleri, kullanım ortamlarının kıyısına doğru sürüklemektedirler. Dünya dillerinin %96'sı nüfusun yalnızca %4'ü tarafından konuşulmaktadır (Crystal, 2007:28). İnsan olmanın ayırt edici temel özelliği olan dil kullanma yetkinliği, bilinen tarihi içinde önce sözlü/sesli, sonra yazılı/görsel, çimlerde de internet-medya gibi yaygın ve etkin iletişim araçları üzerinden yaşanmaktadır. Diller, insanlığın hayatındaki bu önemli gelişmelere etkili biçimde katılmayı ve ortaya çıkan gerçeklere göre kendilerini konumlandırabilme başarılarıyla var oluşlarını güvenceye almışlardır. Yazılı sürece dâhil olamayan pek çok dil kullanım dışı kalırken, dünyanın yeni iletişim araçları olan internet ve medyanın etkisine hazırlıklı olmayan diller de hızlıca kullanım sahasının dışına doğru itilmektedirler. Kullanım alanına yeni giren kavramların hızla yaygınlık kazanması, dilleri zorlayan etkenlerden biridir. Dil kendi yapısına uygun kavramlaşmayı yapana kadar yabancı dilden gelen sözcük, kendine belirli bir var oluş alanı oluşturmaktadır.

Diller, kavram dünyalarını sözcükleriyle zenginleştirirler. Sözcük üretim imkânları geniş olan diller, karışıklıkları yabancı kavramlara karşılık üretmekte çok fazla zorlanmazlar. İngilizce, bu dillerden birisidir. Sözcük üretimi konusunda ek düzenini kullanan İngilizce, sözcüklerin önüne, içine ve sonuna ekleyerek gelişimini devam ettirmektedir. Bu yönüyle İngilizce bugün dünyada kullanım yaygınlığı ve kavramlaşma açısından da en önde gelmektedir. Türkçe, Çekil ya da biçim özellikleri bakımından gelişimini rahatlıkla sürdürebilme özelliğine sahip dillerden biridir. Sözcüklerin sonlarına aldıkları ekler sayesinde, yeni sözcük ve kavramlar üretme imkânına sahiptir. Türkçe, sözcük yapım ekleri bakımından da oldukça zengin bir dildir.

Türkçe, kelimeleri son ek alan bir dil olarak, dilin içteliğinde ek düzenini yaygın ve çok yönlü olarak kullanmaktadır. Bu durum, Türkçe sözcük incelemelerinde ekleri dikkat çeker duruma getirmektedir. Ses olaylarına bağlı olarak durum ve duruşgösteren ekler, dil içinde sadece fonetik unsurlarını gibi görünse de Çekil ve içteli açısından morfolojik özellikleriyle sözcüklerin ayrılmaz parçalarıdır.

Her dil kendine ait bir yapıya ve içteli biçimine sahiptir. Dilin temel yapı taşlarını oluşturan sözcükler, dil incelemelerinde üzerinde en çok durulan alanlardan biri olmuştur. Bugün biçim bilim, kelime bilgisi, Çekil bilgisi, yapı bilgisi, morfoloji, sözcük bilim gibi farklı terimlerle adlandırılan sözcük inceleme konusu, bilinen tarihi içinde Eski Hint'ten Eski Yunan'a ve Batı dünyasındaki dil bilgisi kitaplarına örneklik eden D. Thrax'ın Yunan dil bilgisi eserine (Aksan, 2003: 81; Uzun, 2006: 11) ve Kâğırlı Mahmut'un *DivânüLügâti't-Türk*'ünden Bergamalı Kadri'nin *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'una kadar, dil incelemesinde temel başlıklardan biri olmuştur. Sözcükler kökenleri açısından ele alınırken yapı özellikleri bakımından da incelenmiş ve kök sözcüğe gelen ekler de biçimsel ve içtelsel özelliklerine göre farklı terimsel adlandırmalara tabi tutulmuştur.

Türkçede sözcük incelemelerinin adlandırılması konusunda farklı görüşler ve tanımlar dikkat çekmektedir. Zeynep Korkmaz, Çekil bilgisi terimini tercih eder ve Göyle tanımlar; “Bir dilin kök kelimelerini, eklerini, köklerle eklerin birleşme yollarını, eklerin anlam ve görevlerini, türetme ve çekim özelliklerini ve Çekille ilgili öteki konularını inceleyen gramer dalıdır. çekil bilgisinin temel öğeleri kelime kökleri ve eklerdir.” (Korkmaz, 2003: 5) Biçim bilim terimini tercih eden Oya Adalı; “Biçim bilimin ana birimi sözcüktür. Sözcüğün tanımı, sınıflandırılması, çekimi ve türeyiş bu alanın temel sorunlarını oluşturuyor.” der (Adalı, 2004:11) Berke Vardar; “Geleneksel olarak anlamlı dil birimlerini, dil bilgisi ulamlarına, içtelsel sınıflara, бүкүн, türetme, birleştirme açısından sundukları görünüme, aldıkları değişik biçimlere, birleşim özelliklerine göre inceleyen

dal” olarak tanımlar biçimbilimi (Vardar, 2002:41). Necip Üçok; “gekil bilgisi veya sarf, bir dil içinde kelime kategorilerinin neler olduğunu, nasıl çekildiklerini, ne gibi çekimler gösterdiklerini öğreten gramer koludur.” Çeklinde tanımlar (Üçok, 2005:118). Yapı bilgisi terimini kullanan Tahsin Banguoğlu; “Yapı bilgisi, kelimelerin yapısını, bunların uğradıkları anlam ve ilişki değişikliklerini gösterir.” biçiminde açıklar (Banguoğlu, 2007:20). Genel olarak tanım ve açıklamalardan da anlaşıldığına göre, sözcük incelemelerinde esas konuyu, kök kelimelerle ekler arasındaki ilişki oluşturmaktadır.

Bu makalenin de temelini oluşturan yapım ekleri, çekil bilgisinde olduğu gibi farklı terimlerle gösterilmiş ve Türkçe uzmanları arasında ortak bir terim birliği oluşturulamamıştır. Gelenekçi gramer anlayışını benimseyen araştırmacılar “ek” terimini tercih ederken modern gramerciliği benimseyen araştırmacılar ise “biçim birim” terimini kullanmışlardır. Ergin (2009;1997), Korkmaz (2003), Karaağaç (2012), Banguoğlu (2007), Hacıeminoğlu (1991), Gülsevin (1997), Ercilasun (2006), Gabain (2007), Tekin (2003), Yelten (2009), Özkan (2009) gibi araştırmacılar gelenekçi gramer anlayışını devam ettirmiş ve “ek” terimini kullanmayı tercih etmişlerdir. Adalı (2004), Vardar (2002), Uzun (2006), Karaağaç (2012) gibi araştırmacılar da modern gramerciliğin benimsediği olduğu “bağımlı biçimbirim” terimini tercih etmişlerdir.

Muharrem Ergin; “Kelime bünyesinde görülen, tek başına manası olmayan ve kullanılmayan, ancak köklerle birleşerek suretiyle kullanılan ve mana ile ilgili bir vazife gören çekillere ek denir” der (Ergin, 2009:114). Zeynep Korkmaz; “Cümle içinde kelimeler arasında geçici anlam ilişkileri kurmak veya yeni bir kelime türetmek üzere kök ve gövdelerin sonuna eklenen ses veya seslerden oluşan öge” Çeklinde tanımlar (Korkmaz, 2007:80). Berke Vardar; “Bir sözcükte kökün önüne, içine ya da sonuna katılarak onun anlamını, dil bilgisi değerini ya da işlevini değiştiren öge”, Çeklinde tanımlayıp “ek terimi, üretici dil bilgisinde zaman, kişi sayı, görünüş gibi öğeleri yeniden yazıma katılan bükünsel biçimleri belirtir.” demektedir (Vardar, 2002:90). Sözcük araştırmalarında biçim bilim terimini tercih eden Oya Adalı; “Kendi başına varlıklarını ortaya koyabilen biçim birimlere özgür, tek başına hiçbir zaman varlıklarını ortaya koyamayan biçimbirimlere de bağımlı biçimbirimler denmektedir.” der (Adalı, 2004:24). Kelime incelemesini biçimbilim terimiyle anan bir başka araştırmacı Nadir Engin Uzun da; “Biçim birim olmak, sözcük ve ek ayrımını tanımamaktadır” diyerek ekleri bağımlı biçim birimler olarak terimlendirir (Uzun, 2006:20-24). Bu araştırmacıların dışında, eserlerinde her iki gramercilik anlayışının benimsedikleri terimleri kullanan dilciler de bulunmaktadır (Karaağaç, 2012; Eker, 2009).

Bu makalede, gelenekçi gramer anlayışının benimsediği, kök ve ek terimleri esas alınacaktır.

0.1. Türkçede Yapım Ekleri

Türkçede ekler, genel olarak iki başlık altında değerlendirilmektedir. Bunlar yapım ekleri ve çekim ekleridir. Yapım ekleri, sözcük kök ve gövdelerine gelerek yeni ve kalıcı sözcükler üretmek için kullanılmaktadır. Çekim ekleri ise sözcüklere geçici olarak eklenirler ve sözcükler arasında çeşitli anlam ve gramer ilgisi kurarlar. Zeynep Korkmaz; “Bu yüzden de kelime yapımında kullanılan ve sürekli ilişki kuran ekler ile kelimelere geçici olarak gelen ve geçici anlam bağlantısı kurmaya yarayan ekler, nitelikleri ve işlevleri bakımından birbirinden ayrılır. Birinci gruptakiler yapım ekleri, ikinci gruptakiler içtme ekleri adını alır.” der (Korkmaz, 2003:21). Türkçede yapım ekleri dört gruba ayrılmaktadır:

1. Ğimden isim yapan ekler,
2. Fiilden isim yapan ekler,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

3. Ğimden fiil yapan ekler,

4. Fiilden fiil yapan ekler.

1. Ğimden isim yapan ekler, isim kök ve gövdelerine eklenerek, isimden yeni isimler yapılmasını sağlamaktadır. Türkiye Türkçesinde isimden isimler üretmek için yetmi Güç isimden isim yapım eki kullanılmaktadır. “Ğimden yapılmı Ğisimlerin manaları, yapılmı Ğoldukları isimlere umumiyetle çok yakından bağlıdır ve onlarla ilgili yer, meslek, topluluk, vasıf, bağlılık, aitlik vs. gibi nesneler ifade eder.” diyerek, Muharrem Ergin; “Bu eklerin kullanı Ğ ahası çok geni Ğtir, hemen hemen bütün isimlerin sonuna gelerek onlardan yeni isimler yaparlar.” der (Ergin, 2009:154).

2. Fiilden isim yapan ekler, fiil kök ve gövdelerine eklenerek, fiillerden isimler üretilmesini gerçekle Ğirirler. Bu eklerin Türkiye Türkçesinde tespit edilen sayısı da seksen birdir. Zeynep Korkmaz, zarf-fiil eklerini de bu gruba dâhil etmi Ğir (Korkmaz, 2003:67). “Türkçedeki isimlerin büyük bir kısmını bu Ğilde fiilden yapılmı Ğisimler te Ğkil eder.” diyen Muharrem Ergin; “Türkçede fiilden isim yapma Ğa kar Ğı eskiden beri büyük bir temayül görülür ve bu temayüle uygun olarak fiilden isim yapma eklerinin sayısı da bir hayli fazladır. Yapım ekleri içinde sayısı en çok olan ekler bu fiilden isim yapma ekleridir.” diyerek bu gruptaki eklerin sayısının çoklu Ğuna ve i Ğivsellili Ğine dikkat çeker (Ergin, 2009:185).

3. Ğimden fiil yapan ekler, isim kök ve gövdelerine eklenerek, isimlerden yeni fiiller üretilmesini sağlarlar ve Türkiye Türkçesinde bu eklerin sayıları yirmi olarak tespit edilmi Ğtir. Bu gruba giren eklerin en önemli özelli Ği, eklendikleri ad kök ve gövdelerini “olma, olu Ğbildirme”, “yapma, yapı Ğ bildirme” özelli Ğinde birer fiile dönü Ğürmeleridir (Korkmaz, 2003:110).

4. Fiilden fiil yapan ekler de fiil kök ve gövdelerinden fiil üretmek için kullanılırlar. Fiil gövdeleri, fiilden fiil veya isimden fiil yapım ekleriyle olu Ğurulmu Ğtur. Genel olarak gramer kitaplarında Türkiye Türkçesinde yirmi bir fiilden fiil yapım eki tespit edilmi Ğtir. “Fiilden fiil yapan ekleri nitelikleri bakımından önce iki gruba ayırmak gerekir.” diyen Zeynep Korkmaz; “Birinci gruptakileri, öteki yapım ekleri gibi eklendikleri fiilde köklü anlam de Ği Ğikli Ği yaparak eskisinden farklı anlamda fiiller türeten ekler ve ikinci grupta yer alanları ise, eklendikleri fiillerin temel anlamlarında köklü birer de Ği Ğklik yapmayan, fiilin özne ve nesne ile bağlantısında yalnızca biçim ve durum de Ği Ğikli Ği yapan eklerdir.” Ğeklinde de Ğerlendirir (Korkmaz, 2003:123). Süer Eker de fiilden fiil yapım eklerini kendi içinde sınıflandırarak, olumsuzluk, ettirgenlik, edilgenlik, dönü Ğülük, i Ğe Ğik, sıklık ve kuvvetlendirme çatıları olarak yedi grup Ğeklinde ele alır (Eker, 2009:329).

Sonuç olarak Türkiye Türkçesinde toplam olarak 195 yapım eki kullanılmaktadır. Bu eklerden 154’ü sözcük kök ve gövdelerini isimle Ğirirken, geriye kalan 41’ekten 20’si isim kök ve gövdelerini, 21’i de fiil kök ve gövdelerini fiille Ğirmektedir.

Türkiye Türkçesinde kullanılan yapım ekleri, a Ğ Ğındaki tabloda gösterilmi Ğtir.¹

İSİMLEŞTİRME EKLERİ		FİİLLEŞTİRME EKLERİ	
İİYE	FİYE	İFYE	FFYE
1. +A	-(y)A	+A-	-A-
2.	-(y)AcAk		
3.	-AcAn		
4. +Aç	-Aç/-ç		
5. +AdAk			
6.	-AgAn		

¹Türkiye Türkçesindeki yapım ekleri tablosu hazırlanırken Ğueserler esas alınmı Ğtır; Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, Ğstanbul 2009, s.154–216; Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri, Ankara 2003, s. 31–137; Günay Karaa Ğaç, Türkçenin Dil Bilgisi, Ankara 2012, s. 256–322; Süer Eker, Ça Ğda Ğ Türk Dili, Ankara 2009, s. 314–334 ve Hamza Zülfikar, Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları, Ankara 1991, s.48–146.

7.	+AğI	-AğI		
8.	+Ak	-Ak		
9.	+Al	-Al/-l	+Al-	
10.				-AlA-
11.	+AlAk	-AlAk		
12.		-AlI		
13.		-AlgA		
14.	+Am	-Am		
15.		-AmAç		
16.		-AmAk		
17.		-AmIk		
18.	+An	-An	+An-	
19.		-AnAk		
20.	+Ar	-Ar	+Ar-	-Ar-
21.		-ArAk		
22.	+ArI	-ArI		
23.				-ArIA-
24.		-AsI		
25.			+AĞ	
26.	+At		+At-	
27.	+Ay	-Ay		
28.	+Az			
29.		-bAç		
30.	+CA	-CA		
31.	+CAğIz			
32.		-CAsInA		
33.	+CAk	-CAk		
34.	+cel			
35.		-ceme		
36.	+CI/+CU			
37.	+CIk/ +CUk			
38.	+CII/ +CUI			
39.	+cIIAyIn			
40.	+CIn/ +CUn			
41.	+ç	-ç		
42.	+dA		+dA-	
43.		-dAç		
44.	+dAk			
45.	+dAki			
46.	+dAm			
47.	+dAn			
48.				-DAr-
49.	+dAĞ			
50.	+DI/+DU	-DI/-DU		
51.		-dıç		
52.		-DIk/-DUk		
53.		-DIkçA/-DUkçA		
54.		-DIktA/-DUktA		
55.				-DIr/-DUR-
56.	+DIrk/ +DURk			

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

57. +dIz/ +dUz			
58.	-ebe		
59. +GA/ +KA	-gA		
60.	-gAç		
61.	-gIç/-gUç		
62. +GAn/ +KAn	-GAn/-KAn		
63.	-GI/-GU		
64. +gII			
65.	-gIç/-gUç		
66.	-GIIn/-GUn		
67.	-I/-U	+I-/U-	-I/-U-
68.	-IçI/-UçU		
69.	-Iç/-Uç		
70.		+ImsA-/ +UmsA-	
71. +In/+Un			
72.	-(y)Ip/-(y)Up		
73. +Ir/+Ur			
74.	-iken		
75. +k/+(I)k/ +(U)k	-k/-(I)k/-(U)k	+k/+(I)k-/ +(U)k-	-k-/-(I)k-/ -(U)k-
76.			-(X)klA-
77.		+kIr-/kUr-	
78. +I/+(I)I/ +(U)I	-I/-(I)I/-(U)I	+I-	-I-/-(I)I-/ -(U)I-
79. +IA		+IA-	-IA-
80. +IAk			
81. +IAmA			
82. +Ian		+IAAn-	
83. +IAr			
84.		+IAĞ	
85. +IAz			
86. +II/+IU			
87. +IIk/+IUk			
88. +m/+(I)m/ +(U)m	-m/-(I)m/ -(U)m		
89.	-mA		-mA-
90.	-mAçA		
91. +mAç	-mAç		
92.	-mAçAn		
93.	-mAçk		
94.	-mAçklA		
95.	-mAçklzIn		
96.	-mAçklAnsA		
97.	-mAçI		
98.			-mAçIA-
99.	-mAçII		
100. +mAAn	-mAAn		
101.			-mAçĞ

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

102.	-mAz		
103.	-mAzllk		
104. +mIk	-mIk/-mUk		
105.	-(I)mlI/-(U)mlU		
106.	-mIG#mUG		
107. +msAr			
108. +(I)msI/ +(U)msU			
109. +mtIl			
110. +(I)mtırak			
111.	-mUr		
112. +n/+(I)n/ +(U)n	-n/-(I)n/-(U)n		-n/-(I)n/ -(U)n-
113. +IncI/ +UncU			
114.	-(I)ntI/-(U)ntU		
115.			-p-
116.	-pAk		
117.	-r/-(I)r/-(U)r	+r-/+(I)r-/+(U)r-	-r-/-(I)r-/-(U)r-
118. +rA		+rA-	
119. +rAk			
120.		+(I)rgA-	
121.		+sA-	
122. +sAk	-sAk		
123. +sAl	-sAl		
124. +sI /+sU	-sI /-sU	+sI-/+sU-	
125. +sIk/+sUk			
126. +sIl/+sUl			
127. +sIz/+sUz			
128. +sIzIn			
129. +G	-G/IQ#UG		-G/ -(I)G/-(U)G
130. +GIn			
131.	-(I)GImlA/ -(U)QUndA		
132.			-(I)Gtlr/ -(U)GUr-
133. +(I)t/ +(U)t	-t/-(I)t/ -(U)t		-t-/-(I)t-/-(U)t-
134. +tay			
135. +tI/+tU	-tI/-tU		
136.	-v, -(A)v		
137.	-van		
138. +(I)z/ +(U)z	-(A)z		-(I)z-/-(U)z-

Tablo: 1

0.2. Çalışmanın Yöntemi ve Amacı

Bu çalışmada; konu yapım ekleriyle sınırlandırılarak, tek Çekilli, ancak farklı içevler gören ekler üzerinde durulmuştur. Öncelikle Türkiye Türkçesinde kullanılan yapım ekleri, farklı dil bilgisi kaynakları gözden geçirilerek tespit edilmiş ve gelenekçi gramer anlayışına uygun biçimde tasnif edilip tablolara geçirilerek, farklı yapım eki grubuna giren tek Çekilli ekler belirlenmiştir. Bu ekler aynı tablo içine alınmış ve diğer farklı içevli ekler de yapım eki içevleri açısından yeniden

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

tablolaştırılmıştır. Bunlardan tek şekilli ve dört yapım eki içinde kullanılanlar, Türkçenin tarihi dönemlerine göre araştırılmış ve her dönemdeki işlevlerini gösterecek şekilde yine tablolaştırılmıştır. Çalışmanın sınırlarını genişletmemek için en çok işleve sahip olan tek şekilli dört ek öne çıkartılıp her ek ayrı ayrı incelenmiştir. Diğer tek şekilli ve üç işlevli, iki ve tek işlevli yapım ekleri ise sadece tablolara dikkatle sunulmuş ve sayısal değerlerle gösterilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, tek şekilli çok işlevli yapım eklerine dikkat çekmek ve Türkçe gramer kitaplarında belirtilen, “pek işlevli olmayan bir ektir” şeklindeki yaklaşımlardan farklı olarak, aslında Türkçenin yapım eklerinin çok işlevliliğinin fark ettirecek bir yaklaşım ortaya koymaktır. Türk dili araştırmalarında, şekil bilgisi üzerine yapılan incelemelerde, ya köklerle beraber ekler üzerinde durulmakta, ancak eklerin yardımcı unsur olmalarından dolayı belirleyiciliği konusu kök sözcüklere nazaran biraz geride kalmaktadır ya da sadece bir ek veya ek türü ele alınıp monografik bir yaklaşımla incelenmektedir. Elbette daha sınırlı bir konu üzerinde çok daha ayrıntılı çalışmalar yapmak, konu hakkında hemen hemen söylenebilecek her şeyin söylenmesine fırsat vermekte, fakat parçalar üzerine yoğunlaşırken de bütünü unutmamak gerekmektedir. İşte bu araştırmadaki yaklaşımla uzmanların ve konuyu merak edenlerin ilgisini, yapım eklerinin işlevselliğine çekmek hedeflenmiştir. gündillerde bilim alanındaki gelişmelere bağlı olarak, dil ölümleri yaygın ve hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Öz kaynaklarını ya da kendine özgü var olma yollarını bilinçli şekilde kullanan ve kullanacak olan diller ise gelişmelere paralel şekilde, var olmalarını sürdüreceklerdir.

Çalışma, bu niyet ve amaç doğrultusunda, öteden beri yapılagelen araştırmaların sayıca çokluğu ve nitelikçe yeterliliği de göz önünde bulundurularak, kuramsal bir çerçevede gerçekleştirilmiştir.

I. Tek Şekilli ve Farklı İşlevli Yapım Ekleri

Türkçe yapım ekleri bakımından oldukça verimli bir dildir. Yeni sözcük üretimi ya da kavramları karşılayabilme becerisi açısından, kendine özgü yapısı ve işlevselliği doğrultusunda, dışarıdan gelen baskın tesirler karşısında, direnç gösterebilecek yetkinliğe sahip görünmektedir. Toplamda 195 yapım ekinden 100’ü tek şekilli ve tek işlevli olarak, yeni kavramlar ve sözcükler üretmek için kullanılmaktadır. 95 yapım eki ise birden fazla işlev üstlenerek, fiil ve isim kök ve gövdelerine yeni işlevler kazandırmaktadırlar. Türkçenin yapım eklerinin yarıya yakının birden fazla işlevde kullanılması, ilk adımda öğrenim ve öğretim açısından karmaşık ve ayrıntısı bol bir görüntü sunsa da üretkenliği ve karakteri bakımından üzerinde durulmaya değer bir malzeme ortaya koymaktadır.

Türkçe araştırmaları ve genel olarak dillerin sözlükleri dikkatli bir bakış açısıyla incelendiğinde, sözcük köklerinde bir belirlemenin yapıldığı fark edilmektedir. Sözcüğün ait olduğu dil sözlüklerde belirtilirken, dil incelemelerinde ödünçleme terimi kullanılarak durum açıklanmaktadır. Ekler içinse benzer vurgu çok az görülmektedir. Çünkü ekler, tek başına sadece ses ya da ses birliği olarak bulunmaktalar ve kendi başına dil içinde, ses değerleri dışında bir varlık gösterememekteler. Günay Karaağaç’ın da belirttiği gibi; “Dilin en küçük birimi olan ses, kendiliğinden bir anlam bildiremez. Ses, dilin anlamlık ve işlevlik en küçük birimi değildir. Tek ses, eğer bir görev üstlenmişse, yani anlam değeri taşıyıcı veya söz birleştirici bir birim olarak görev yapıyorsa, o zaman bu birim kök veya ek biçim birimidir. Bu da, işlevin sese değil, söze ve sözün işlevlik parçası olan biçim birimine özgü olduğunu göstermektedir.” (Karaağaç, 2012:249). Eserinde ekler hakkında ayrıntılı kuramsal bilgi veren Muharrem Ergin; eklerin çok şekilli olmalarına dikkat çekerek, bunun sebebini, ekin birleştirici köklerin ses durumlarına bağlamaktadır (Ergin, 2009:117).

Genel olarak Türkçedeki eklerin kökeni konusunda müstakil araştırmalar olmakla beraber, çeşitli eklerin kökenleri, yapısı ve işlevleri konusunda araştırmalar daha fazla bulunmaktadır (Korkmaz, 1995/1994). Ergin, eklerin kökeni konusunda; “Bir kısmı bağıntıdan beri ek olarak görülen morfeimlerdir ki bunlara asıl ekler, bir kısmı da birden fazla ekin birleşmesi veya bir kelimenin eklenmesi neticesinde teşekkül etmiştir.” der (Ergin, 2009:119)

“Yapı ve teşekkül bakımından, Türkçede ekler de kelimelere benzemektedir.” diyen Reşit Rahmeti Arat, Türk dili araştırmalarında kelimelerin doğal olarak daha çok üzerinde durulduğuna, ancak aynı ilginin eklere gösterilmediğine dikkat çeker. “Amelî ve ilmî maksatlar ile ele alınan gramerlerde ekler üzerinde az çok durulmakla beraber, bunlara daha çok fonetik bir şekilde temas ile iktifa edilmekte ve eklerin Türkçedeki ehemmiyeti ile mütenasip bir yer verilmemektedir. Hâlbuki bu sahada kelimelerden daha çok eklerin durumu ile ilgilenmemiz icap eder. Türkçenin tarihî inkişaf merhalesini tespit ve tayin etmek için, daha geniş devirleri içine alan ses değişimlerinden sonra, en mühim bir inkişaf alâmeti olarak, eklerin kullanılışı gelmektedir. Onun için eklerin şekil, mâna ve kullanılışı üzerinde etraflıca durulması ve bunların umumî ve hususî fihris ve lûgatlerde, tıpkı kelimeler gibi, alfabe sırasına alınması, Türk dili araştırmalarını kolaylaştırmak bakımından da çok faydalı olacaktır.” demektedir (Arat, 1987:1047–1053)

1.0. Tek Şekli ve Tek İşlevli Yapım Ekleri

Türkiye Türkçesinde tek şekilli ve tek işlevli 100 yapım eki bulunmaktadır. Bunlardan 36’sı isimden isim, 49’u fiilden isim, 8’i isimden fiil ve 7’si de fiilden fiil yapmaktadır. Bu eklerin çoğunluğu isimleştirme işlevinde kullanılmaktadır. Özellikle fiil kök ve gövdelerinin isimleştirilmesinde, tek şekilli ve tek işlevli eklerin %50’nin üzerinde olması dikkat çekmektedir. Tek şekilli eklerin dikkat çeken bir özelliği de bir ek dışında tamamının birden fazla seslikten oluşmalarıdır.

İİYE	FİYE	İFYE	FFYE
1.	-AcAk		
2.	-AcAn		
3.	-AgAn		
4.			-AlA-
5.	-AlgA		
6.	-AlI		
7.	-AmAç		
8.	-AmAk		
9.	-AmIk		
10.	-AnAk		
11.	-ArAk		
12.	-AsI		
13.		+AG	
14. +Az			
15.	-bAç		
16. +CAğIz			
17.	-CAsInA		
18. +cel			
19.	-ceme		
20. +CI/+CU			
21. +CIk/+CUk			
22. +CII/+CUI			
23. +cIIAyIn			
24. +CIn/+CUn			
25.	-dAç		
26. +dAk			

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

27.	+dAki		
28.	+dAm		
29.	+dAn		
30.			-DAr-
31.	+dAĞ		
32.		-dığ	
33.		-DIk/-DUk	
34.		-DIkçA/-DUkçA	
35.		-DIktA/-DUktA	
36.			-DIr/-DUr-
37.	+DIrIk/ +DUrUk		
38.	+dIz/+dUz		
39.		-ebe	
40.	+gIl		
41.		-gAç	
42.		-GI/-GU	
43.		-gIç/-gUç	
44.		-GIIn/-GUn	
45.			+ImsA-/ +UmsA-
46.			+IrgA-
47.		-IcI/-UcU	
48.		-Iç/-Uç	
49.			+ImsA-/ +UmsA-
50.	+In/+Un		
51.		-ImI/-UmlU	
52.		-Ip/-Up	
53.	+Ir/+Ur		
54.		-IG/UĞ	
55.		-IGImA/-UĞUndA	
56.		-iken	
57.			+kIr/+kUr-
58.	+IAk		
59.	+IAmA		
60.	+IAr		
61.			+IAĞ
62.	+IAz		
63.	+II/+IU		
64.	+IIk/+IUk		
65.		-mAcA	
66.		-mAdAn	
67.		-mAk	
68.		-mAklA	
69.		-mAksIzIn	
70.		-mAktAnsA	
71.		-mAl	
72.			-mAIA-
73.		-mAlI	
74.			-mAĞ
75.		-mAz	
76.		-mAzIlk	
77.		-(I)mlI/-(U)mlU	
78.		-mIĞ/mUĞ	
79.	+msAr		
80.	+(I)msI/		

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

	+(U)msU		
81.	+mtIl		
82.	+(I)mtırak		
83.		-mUr	
84.	+Incl/ +UncU		
85.		-(I)ntl/-(U)ntU	
86.			-p-
87.		-pAk	
88.	+rAk		
89.			+(I)rgA-
90.			+sA-
91.	+sIk/+sUk		
92.	+sIl/+sUl		
93.	+sIz/+sUz		
94.	+sIzIn		
95.	+GIn		
96.		-(I)GİndA/ -(U)QİndA	
97.			-(I)Gİtlr/ -(U)QİUr-
98.	+tay		
99.		-v/-(A)v	
100.		-van	

Tablo.2

1.1. Tek Şekilli ve İki İşlevli Yapım Ekleri

Tek Gökilli ve iki iÇevli eklerin, toplam yapım eki sayısına oranı %25'tir. Bunlardan 24'i isimden isim, 21'i fiilden isim, 4'ü isimden fiil ve 1'i de fiilden fiil yapımında kullanılmaktadır. Bu kısımda da eklerin isimleÇirme iÇevi öne çıkmakta ve 45 ek, isim ve fiil kök ve gövdelerinden yeni isimler üretirken sadece 5 ek, sözcük kök ve gövdelerinden fiilleÇirme yapmaktadır. Kendi aralarındaki iÇevsel dağılıma göre ise 1 tek Gökilli ek, fiilden isim ve fiilden fiil, 4 tek Gökilli ek isimden isim ve isimden fiil ve 20 tek Gökilli ek de isimden isim ve fiilden isim üretmektedirler. İki iÇevli tek Gökilli eklerde de iki ek dışında tamamı birden fazla sestene olmaktadır.

İİYE	FIYE	İFYE	FFYE
1. +Aç	-Aç		
2. +AğI	-AğI		
3. +Ak	-Ak		
4. +AlAk	-AlAk		
5. +Am	-Am		
6. +ArI	-ArI		
7. +At		+At-	
8. +Ay	-Ay		
9. +ç	-ç		
10. +CA	-CA		
11. +CAk	-CAk		
12. +dA		+dA-	
13. +DI/+DU	-DI/-DU		
14. +GA/+KA	-GA/-KA		
15. +GAn/+KAn	-GAn/-KAn		
16. +lan		+lAn-	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

17. +m/+(I)m/ +(U)m	-m/-(I)m/ (U)m		
18.	-mA		-mA-
19. +mAç	-mAç		
20. +mAn	-mAn		
21. +mIk	-mIk/-mUk		
22. +rA		+rA-	
23. +sAk	-sAk		
24. +sAl	-sAl		
25. +tI/+tU	-tI/-tU		

Tablo.3

I.2. Tek Şekilli ve Üç İşlevli Yapım Ekleri

Tek Çekilli ve üç iÇevli yapım eklerinin sayısal dağılımları, bu kısımda biraz daha birbirine yakın görünmektedir. Toplam 30 tek Çekilli ekin üç farklı iÇevde kullanıldığını gösteren bu tabloda, 8 ek isimden isim, 9 ek fiilden isim, 6 ek isimden fiil ve 7 ek de fiilden fiil üretmektedir. Kendi aralarındaki iÇevsel dağılıma göre de 3 tek Çekilli ek isimden isim, fiilden isim ve isimden fiil; 2 tek Çekilli ek fiilden isim, isimden fiil ve fiilden fiil; 1 tek Çekilli ek isimden isim, isimden fiil ve fiilden fiil; 4 tek Çekilli ek de isimden isim, fiilden isim ve fiilden fiil yapmaktadır. Tek Çekilli üç iÇevli yapım eklerinin çoğunluğu tek seslik ekler olarak dikkat çekmektedir. 30 tek Çekilli ekten, 12'si tek 18'i ise iki seslikten oluşmaktadır.

İİYE	FİYE	İFYE	FFYE
1. +Al	-Al/-l	+Al-	
2. +An	-An	+An-	
3.	-I/-U	+I/+U-	-I/-U-
4. +lA		+lA-	-lA-
5. +n/ +(I)n/ +(U)n	-n/-(I)n/-(U)n		-n/-(I)n/ -(U)n-
6.	-r/-(I)r/-(U)r	+r-/+(I)r-/+(U)r-	-r/-(I)r/-(U)r-
7. +sI/ +sU	-sI /-sU	+sI/+sU-	
8. +Ç	-Ç/IÇ/UÇ		-Ç/-(I)Ç/ -(U)Ç
9. +t	-t/-(I)t/ -(U)t		-t/-(I)t/-(U)t-
10. +(I)z/ +(U)z	-(A)z		-(I)z/-(U)z-

Tablo.4

I.3. Tek Şekilli ve Dört İşlevli Yapım Ekleri

Tek Çekilli ve dört iÇevli yapım ekleri ise Türkiye Türkçesinde sadece 4'tür ve 16 yeni sözcük yapmaktadırlar. Bunlardan 1'i ünlü, 1'i ünlü+ünsüz ve ikisi de ünsüzlerden oluşmaktadır. Dikkati çeken özelliklerden diğeri de eklerden üç tanesinin tek seslikten oluşuyor olmalarıdır. /a/ ünlüsü, /k/ ve /l/ ünsüzlerinin her iÇevde de tek seslik ek olmaları, Çekil bilgisi açısından olduğu kadar, ses bilgisi açısından da üzerinde durmayı gerekli kılmaktadır.

İİYE	FİYE	İFYE	FFYE
1. +A	-A	+A-	-A-
2. +Ar	-Ar	+Ar-	-Ar-
3. +k/ +(I)k/ +(U)k	-k/-(I)k/ -(U)k	+k/+(I)k-/ +(U)k-	-k/-(I)k-/ -(U)k-
4. +l/+(I)l/ +(U)l	-l/-(I)l/ -(U)l	+l-	-l/-(I)l-/ -(U)l-

Tablo.5

II. Dört İşlevli Yapım Ekleri

Dört işlevli yapım ekleri bu metnin asıl üzerinde durmak istediği noktalardan birini oluşturmaktadır. Bu ekler, diğer eklerden daha ayrıntılı olarak ele alınıp Türk dilinin tarihî seyrindeki durumları, ses, şekil ve işlev özellikleri bakımından her biri ayrı başlıklar altında açıklanmalıdır.

II.0. A Şekilli Ek

Ses özelliği: /a/ Türkçenin temel ünlüsüdür. Eski Türkçe döneminden Türkiye Türkçesine kadar da üzerinde en çok inceleme yapılan dil birimlerinden birini oluşturmaktadır. Kısa ve uzun olmasından, oluşturma noktası ve tek başına bir kök sözcük olabilme ihtimaline kadar üzerinde durulmuştur (Gabain, 2007; Tekin, 2003; Hacıeminoğlu, 1991). /a/'nın Türkiye Türkçesindeki seslik özellikleri şöyledir: Oluşturmaya göre arka/kalın ve ötümlü; açıklık kapalılık derecesine göre geniş/dudakların durumuna göre düz ünlüdür. /e/ ise, oluşturmaya göre ön/ince; açıklık kapalılık derecesine göre geniş ve dudakların durumuna göre de düz ünlüdür.

Şekil ve işlev özelliği: A Şekilli ek, sadece Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde isimden isim yapım eki olarak kullanılmıştır. +gA'lı Şekli de bulunmaktadır ve ek sadece Eski Türkçe döneminde fiilden fiil yapım eki olarak da kullanılmamıştır. Türkçenin her döneminde zarf-fiil eki olarak işlev görmüştür. Şim çekim eki olarak da kullanılan A Şekilli ek, ismin yönelme durumunu göstermektedir. Diğer bir işlevi de istek kipi eki olarak kullanılmasıdır. Eski Anadolu Türkçesi döneminden beri dört işlevli yapım eklerinden biri olarak kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde kullanılan örneklerinden bazıları şunlardır:

- +A: erk+e, göz+e, komut+a
- A: düğün kalk-a, ortaklaşa, haberleşe
- +A-: kap+a-, tün+e-, dil+e-
- A-: bas-a-, tut-a-, ağa-
- YH: dil+e kolay, can+a yakın, okul+a girme!
- ÖK: yap-a-sın, tanı(y)-a-sın, gör-e-m

II.1. Ar Şekilli Ek

Şekil ve işlev özelliği: Ar Şekilli ek Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi dönemine kadar genelde fiilden isim, isimden fiil ve fiilden fiil yapma işlevlerinde kullanılmıştır, ancak Karahanlıca, Kıpçakça ve Çağatayca dönemlerinde fiilden isim yapma işlevinde kullanılmadığı dikkat çekmektedir. Tek seslik mi yoksa iki seslik mi bir ek olduğu konusunda temkinli olmak gerekir, çünkü ekin bazı işlevlerinde tek seslik olarak -r Şeklinde ve iki

seslik olarak da –Ur/-Ir/-Ar biçimleri gösterilmiştir. Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitapları eki, +Ar Çekiliyle yazmaktadır. Ar Çekilli ek Türkçede, sıfat-fiil ve geniş zaman fiil çekimi eki iğlevlerinde de kullanılmaktadır. Eski Türkçe, Karahanlıca ve Harezmiye dönemlerinde +GAR’lı Çekilleri de görülmektedir. Ekin isimden fiil türetme iğlevi ve yapısı hakkında Zeynep Korkmaz’ın kapsamlı bir çalışması bulunmaktadır (Korkmaz, 1995:168). Türkiye Türkçesinde görülen örneklerden bazıları şunlardır:

+Ar: bir+er, on+ar, beğ+er

-Ar: kar-ar, yar-ar, yaz-ar

+Ar-: boz+ar-, yağ+ar-, sar+ar-

-Ar-: çık-ar-, kop-ar-, gid-er-

SF: yak-ar top, geç-er akçe, yüz-er ev

GZ: yap-ar-ım, yap-ar-sın, yap-ar

II.2. k/(I)k/(U)k Şekilli Ek

Ses özelliği: /k/ Türkçenin temel ünsüzlerinden biridir. Sözcük başı, içi ve sonunda her zaman kullanılmaktadır. Eski Türkçede /k/’nin, ön /k/ ve artlı /k/ biçimleri olduğu, art ve ön ünlülü sözcüklerde bulundukları belirtilir (Gabain, 2007; Tekin, 2003). Türkiye Türkçesinde de /k/, sözcük içinde art ve ön ünlüsüne göre ön ve arka damak ünsüzü olarak değerlendirilir ve ÇuÇukilde gösterilir: ön/arka damak; patlayıcı; süreksiz ve ötümsüz. Ötümlü karğılığı /ğ/(art) ve /g/(ön)’dir. Sözcük sonu /k/ ve /k/ ile biten kelimelerde ünlüyle bağlayan bir ekleme durumunda ötümsüzleşerek /ğ/’ye dönüşmektedir.

Şekil ve işlev özelliği: k/(I)k/(U)k Çekilli ek, Türkçenin tarihî dönemlerinde Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde yapım eki olarak dört iğlevde de kullanılmıştır. Diğer dönemlerde ise isimden fiil; fiilden fiil ve fiilden isim yapma iğlevleri görmüştür. Ek kendisinden önce /o/./ö/ ünlüleri dışındaki ünlüleri, sözcüğün ses yapısına göre alabilmektedir. Türkiye Türkçesindeki görülen dört iğlevli örneklerinden bazıları şunlardır:

+(I/U)k: çık(ı)r+ık, gıcır+ık, kıtır+ık

-(I/U)k: art-ık, alıçık, kop-uk

+(I/U)k-: bir+ık-, göz+ük-, gec+ık-

-k-/-(I/U)k-: ay-ık-, gör-ük-, bur-k-

II.3. l/(I)l/(U)l Şekilli Ek

Ses özelliği: Eski Türkçede /l/ ünsüzünün iki türü vardır. Biri art diğeri ise öndür. Art damaksıl /l/ art ünlülü, ön damaksıl /l/ de ön ünlülü sözcüklerde kullanır (Tekin, 2003:67). Türkçe sözcüklerde ilk seslik, /l/ olmaz. Sözcük içinde ve sonunda bulunur. Türkiye Türkçesinde /l/ Göye gösterilir: ön/arka damak; akıcı; sürekli ve ötümlü. Ötümsüz karğılığı olmayan ünsüzlerdendir. Oluşum noktaları bakımından /k/ ile /l/ benzerlik gösterirler ve ikisi de bulundukları sözcüğün bünyesinde beraber kullanıldıkları ünlülerin özelliğine göre, ön ve arka damak ünsüzü olurlar.

Şekil ve işlev özelliği: l/(I)l/(U)l Çekilli ek Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde dört iğlevde de kullanılmıştır. Diğer tarihî dönemlerde, isimden isim yapımı dışında, diğer üç farklı iğleviyle bulunduğu görülmektedir. Necmettin Hacıeminoğlu, -l fiilden isim yapım ekini, Eski Türkçe dönemiyle sınırlandırarak inceler ve Türkçenin temel eklerinden biri olduğunu belirtir (Hacıeminoğlu, 1990). l/(I)l/(U)l Çekilli ek hakkında, Zeynep Korkmaz ve Haydar Ediskun da ayrıntılı incelemeler yapmıştır (Korkmaz, 1995:133). Ek, kendinden önce eklendiği sözcüğün

ses yapısına göre, /o/,/ö/ ünlüleri dışındaki diğer ünlüleri alabilmektedir. Türkiye Türkçesinde fiilden fiil yapmanın yanında edilgen çatı oluşturma işlevi de görülmektedir. Ekin geçtiği dört işlevli örneklerden bazıları şunlardır:

+(I/U)l: çoğ+ul, buz+ul, tek+ıl

-(I/U)l: koğul, çak-ıl, ıçıl

+l-: duru+l-, ince+l-, koca+l-

-(I/U)l-: çiz-il-, dök-ül-, kur-ul-

III. Tarihî Dönemlere Göre Dört İşlevde Kullanılan Yapım Ekleri²

Tek çekilli dört işlevli ekler, Türkçenin tarihî dönemlerindeki biçimsel durumlarını göstermesi bakımından aşağıda gösterilmiştir. Bu makaleye konu olan dört işlevli eklerden 2'si Eski Türkçe, 1'i de Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde dört işlevde, diğerleri de genellikle 3 işlevde kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Dönemler	İİYE	İFYE	FİYE	FFYE
Eski Türkçe	+A/+gA	+A-	-A/-gA	
		+Ar-/+GAR-/+r-	-r	-(X)r-
	+k	+k-/+Ik-	-k/-(U)k	-k-
	+(I)l	+l-	-(X)l	-(X)l-
Karahanlıca		+A-	-A	-A-
		+Ar-		-r-/Ar-/Gar-
		+k-	-k	-k-
			-l	-l-
Harezmi		+A-	-A	
		+Ar-/+r-/Gar-	-Ar/-r	-Ar/-r-
		+k-	-k	-k-
		+(A)l-	-l	-l-
Kıpçakça		+A-	-A	-A-
		+r-		-r/-Ur/-Ir/-Ar-
		+k-	-k/-Uk	-k-
			-l	-l-
Çağatayca		+A-	-A	
		+r-/Ar-		-r/-Ar/-Ur-
		+k-/Ik-/Uk-	-k/-Ak/-Uk	-k/-ık-
		+l-/Al-/Ul-	-l	-l/-Il/-Ul-
Eski Anadolu Türkçesi	+A	+A-	-A	-A-
	+Ar	+Ar-/r-	-Ar	-r/-Ar-
	+k	+Ik-	-k	-k-
	+l	+l-	-l	-l-

Tablo.6

² Tarihî dönemlere göre eklerin tespitinde Çueserlerden faydalanılmıştır: A. Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, Ankara 2007, s. 43-167; Talat Tekin, Orhon Türkçesi Grameri, İstanbul 2003, s. 80-96; A. Bican Ercilasun, Türk Dili Tarihi, Ankara 2006, s. 178; Necmettin Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesi, Ankara 1996, s. 114-175; Necmettin Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesi ve Grameri, Ankara 1997, s. 39-54/133-143; Ali F. Karamanlıoğlu, Kıpçak Türkçesi Grameri, Ankara 1994, s. 23-60; J. Eckmann, Çağatayca El Kitabı, Ankara 2003, s. 43-56; Güler Gülsevin, Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, Ankara 1997, s. 115-142; Hatice ğahin, Eski Anadolu Türkçesi, Ankara 2003, s. 50-51/66-75; Güler Gülsevin-Erdoğan Boz, Eski Anadolu Türkçesi, Ankara 2004, s. 153-160; F. Kadri Timurtay Eski Türkiye Türkçesi, Ankara 2005, s. 131-138; Muhammet Yelten, Eski Anadolu Türkçesi ve Örnek Metinler, İstanbul 2009, s. 95-288; Mustafa Özkan, Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, İstanbul 2009, s. 118-120/132-135.

IV. Sonuç

Bu incelemenin sonuçlarına göre, doğrudan çıkarımlarda bulunmak ağır iddialı olmanın yanında, yanıltıcı tespitlerin de oluşmasına sebep olabilir. Bunun yerine ortaya çıkan sonuçlar doğrultusunda doğru sorular üreterek, doğru ve verimli cevapların oluşmasına katkıda bulunulabilir kanaatiyle, Çu soruları sormak mümkün görünmektedir:

1. Var olduğu sürece canlılığını koruyan dil, gelişim ve değişimini devam ettirmektedir. Kullanıldığı devrin anlayış özelliklerini, düğümü biçimlerini ve zihin haritalarını, üretilen dil malzemeleri üzerinden yansıtan dil, kendi yapısal özellikleri hakkında da veri sunmaktadır. Türkçe örneğinden hareketle rahatlıkla söylenebilecek olan Çu nokta, değişim ve etkileşime en az maruz kalan dil birimlerinin yapım ekleri olduğunu göstermez mi? Tek Çekilli ve dört iÇevli yapım eklerinin iÇev ve Çekil açısından Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine kadar, Türkçeye dâhil olan sözcüklerle kullanıldığı, ancak tarihî dönemdeki pek çok sözcüğünse bugün kullanımda olmadığı bilinmektedir. Türkiye Türkçesine en yakın olan Eski Anadolu Türkçesi metinlerindeki Türkçe kökenli sözcüklerin büyük bir kısmı varlıklarını koruyamamıştır, fakat dönemin yapım ekleri, hem Çekil hem de iÇevleriyle varlıklarını hâlâ sürdürmektedirler. Bu tespitten hareketle, Türkçenin Çekil ya da biçim bilgisi araştırmalarında, kök-ek ilişkisi yeniden gözden geçirilip sözcüğün türünden ziyade ekin iÇevsel ve Çekilsel özellikleri öne çıkarılarak değerlendirilmesiyle, Türkçenin yapısal özelliklerinin daha doğru ve yerinde anlaşılması sağlanamaz mı?

2. Tek Çekilli üç ve dört iÇevli eklerde görülen az sesle çok iÇev görme özelliği, bu çalışmanın en çok dikkat çeken noktalarından birini göstermektedir. Dört iÇevli eklerin Türkçenin temel seslerinden oluşması ve çoğunun, dilin tarihî seyrinde üç iÇevle kullanılması, ses ve anlam bilgisi açısından da bazı Çıpheler oluşturmaktadır. Özellikle konuÇna ve sesli okuma öğretiminde, tonlama ve vurgu açısından, Türkçenin tek sesli, tek Çekilli ve çok iÇevli ekleri üzerine yapılacak müstakil iÇevsel araştırmalardan hareketle, seslerin “anlam belirleyici” özelliklerine yönelik çıkarımlarda bulunabilir mi?

3. Sadece Türkçenin Çekilsel ve daha çok iÇevsel özelliklerinden hareketle Türkçe bilgisinin kitabı olan gramerin hazırlanmasında, dil dışı etkenler ve diğer dillere dair bilgiler, yöntem geliştirme sürecinin dışında tutularak, Türkçeye özgü bir gramer oluşturulması imkânsız görünmemektedir. Yapım ekleriyle sınırlandırılan bu araştırma göstermektedir ki, bir ekin birden fazla iÇev görmesi ve zengin bir ek birikimine sahip olması bakımından Türkçe öğretiminde “ek/ekleşme” konusunu bağı bağına ele almayı zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla Türkçe derslerinde ve Türk dili araştırmaları yapılan alanlarda, müstakil bir “Ek Bilgisi Bölümü”nün oluşturulması gerekmez mi?

4. Dili geliştiren ve sürdürenler yani canlı kılanlar, o dili konuşan, o dilde yazan ve okuyan, dinleyen kişilerdir. Hangi etnik sınıfa ait oldukları dilin var oluş süreci açısından çok da önemli değildir. Özellikle pratikliğin (elverişlilik) onca ön planda bulunduğu gündelerde, bilgisine kolay vakıf olunabilirlik ve kullanımlık değerine sahip olan her Çeyin, çağın sunduğu bilişim-internet-medya gibi imkânlar çerçevesinde, Türkçe, ek sistemindeki iÇevsel ve biçimsel özellikler bakımından üzerinde durulabilir bir dildir. Tek Çekilli, üç ve dört iÇevli eklerin, iÇevsel dağılım oranları birbirlerine çok yakın ve ses özellikleri bakımından da çoğunluğu tek seslerden oluşmaktadır. Bilgisayardaki ve telefonlardaki anlık yazışma (Chat/kısa mesaj) ortamlarındaki dil kullanım özelliği (kısaltma ve Türkçede ünlülerin çoğunu göstermeme) göz önünde bulundurularak, bu amaçlara özgü dil kullanım yöntemleri geliştirilip Türkçenin öğretim sürecine dâhil edilemez mi?

5. Son yıllarda Türkçeye İngilizce ve diğer dillerden giren sözcüklerin kullanım alanı kazanması ve yaygınlaşması dikkat çekmektedir. Özellikle de Türkçe karışıklığı olmasına rağmen

ödünclemenin tercih edilir olması, sadece özentî ve ticarî kaygılar olarak açıklanamaz. Zihinsel bir etkinlik ve bu etkinliğin görünen yüzlerinden biri olan dil, dil dışı etkenlerin tesirinde kalabilir, ancak dil içi kabul edilen, dilin üretim bilgisinin içsel duruma getirilememesi de kileri kolaycılığa ve özentîye teçvik edebilir. Yeni kavram ve sözcük üretme yollarından biri olan yapım eklerinin çoğunluğu, Türkçede isim yapıcı iğlevlerde kullanılmaktadır. Ğimden isim ve fiilden isim yapmak için kullanılan yapım eklerinin sayısı 154'tür. Yapım eklerinin geneline oranlandığında, 3/4'ünü oluşturmaktadır. Yapım ekleri, aynı zamanda bu iğlevlerinden hareketle, "isimleğirme ve fiilleğirme" ekleri olarak da sınıflandırılıp öğretilemez mi?

Sonuç olarak, bu ve benzeri araştırmalar (Uzun v.d.1992), eklerin iğlevlerine yönelik pek çok noktayı sorgulamayı teçvik etmektedir. Türk dili araştırmalarında ortaya konulan incelemelerden oluşa eserlerin artması, kuramsal yaklaşımları desteklemekte ve amaca uygun tespitlerin yapılmasını kolaylaştırmaktadır.

V. KISALTMALAR

ĞYE: Ğimden isim yapım eki.

FĞYE: Fiilden fiil yapım eki.

ĞYE: Ğimden fiil yapım eki.

FFYE: Fiilden fiil yapım eki.

SF: Sıfat-fiil.

GZ: Geniğ zaman.

YH: Yönelme hali.

ĞK: Ğtek kipi.

VI. KAYNAKÇA

- ADALI, O. (2004), Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler, 2.Basım, Ğstanbul, Papatya Yay.
- AKSAN, D. (2003), Her Yönüyle Dil, 2.Baskı, Ankara, TDK Yay.
- ARAT, R. R. (1987), Makaleler, C.I. haz. O.F. Sertkaya, Ankara, TKAE Yay.
- BANGUOĞLU, T. (2007), Türkçenin Grameri, 8.Baskı, Ankara, TDK Yay.
- CYRSTAL, D. (2007), Dillerin Katli, çev. G. Cansız, Ğstanbul, Profil Yay.
- ECKMANN, J. (2003), Çağatayca El Kitabı, çev. G. Karaağaç, Ankara, Akçağ Yay.
- EKER, S. (2009), ÇağdağTürk Dili, 5.Baskı, Ankara, Grafiker Yay.
- ERCİLASUN, A.B. (2006), Türk Dili Tarihi, 3.Baskı, Ankara, Akçağ Yay.
- ERGÖN, M. (1997), Dede Korkut Kitabı II, Ankara, TDK Yay.
- ERGÖN, M. (2009), Türk Dil Bilgisi, Ğstanbul, Bayrak Bas. yay. tan.
- GABAIN, A. von. (2007), Eski Türkçenin Grameri, çev. M.Akalın, 5.Baskı, Ankara, TDK Yay.
- GÜLSEVİN, G. (1997), Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, Ankara, TDK Yay.
- GÜLSEVİN, G.-BOZ, E. (2004), Eski Anadolu Türkçesi, Ankara, Gazi Kitabevi.

- HACIEMİNOĞLU, N. (1990), “Eski Türkçenin Gramer Yapısı ve Örnek Olarak Fiilden isim yapan –l Eki”, III. Sovyet-Türk Kolokyumu, 8-15 Haziran 1990, Alma-Ata, KAZAKİSTAN.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1991), Türkçede Yapı Bakımından Fiiller, Ankara, KÜLTÜR BAK. Yay.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1996), Karahanlı Türkçesi Grameri, Ankara, TDK Yay.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1997), Harezmi Türkçesi ve Grameri, Ankara, TDK Yay.
- KARAAĞAÇ, G. (2012), Türkçenin Dil Bilgisi, Ankara, Akçağ Yay.
- KARAMANLIOĞLU, A. (1994), Kıpçak Türkçesi Grameri, Ankara, TDK Yay.
- KORKMAZ, Z. (1994), Türkçede Eklerin Kullanılışı Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları, Ankara, TDK Yay.
- KORKMAZ, Z. (1995), Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C.I. Ankara, TDK Yay.
- KORKMAZ, Z. (2003), Türkiye Türkçesi Grameri, Ankara, TDK Yay.
- KORKMAZ, Z. (2007), Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara, TDK Yay.
- ÖZKAN, M. (2009), Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, 3.Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi.
- ŞAHİN, H. (2003), Eski Anadolu Türkçesi, Ankara, Akçağ Yay.
- TEKİN, T. (2003), Orhon Türkçesi Grameri, İstanbul, Simurg Yay.
- TÖMURTAŞ, F.K. (2005), Eski Türkiye Türkçesi, 3.Baskı, Ankara, Akçağ Yay.
- UZUN, N.E. vd. (1992), Türkiye Türkçesinin Türetim Ekleri, Ankara.
- UZUN, N.E. (2006), Biçimbilim, İstanbul, Papatya Yay.
- ÜÇÖK, N. (2005), Genel Dilbilim, İstanbul, Multilingual Yay.
- VARDAR, B. (2002), Dilbilim Terimleri Sözlüğü, İstanbul, Multilingual Yay.
- YELTEN, M. (2009), Eski Anadolu Türkçesi ve Örnek Metinler, İstanbul, İ. Edebiyat Fak. Yay.
- ZÜLFÜKAR, H. (1991), Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları, Ankara, TDK Yay.



**PROF. DR. AHAT ÜSTÜNER, TÜRKÇENİN TARİHİ GELİŞMESİ,
ELAZIĞ, 2012, 262 S.**

*Murat AKA**



İnsan çevresine dair yeni bilgilerini önceki deneyimlerini temel alarak oluşturur. Bunu dili sayesinde başarır; çünkü dilin içerisinde, insana ait her değer mevcuttur. Dolayısıyla insanın sahip olduğu en mükemmel iletişim aracı olan dil, milli kültürün kuşaklar arasındaki en iyi taşıyıcısıdır. Ölümsüzlük arzusunun en üst noktaya ulaştığı alanlardan biridir. İnsana sadece kendi çevresiyle değil, çağlar öncesiyle ve sonrasıyla iletişim içerisinde olma imkânı sağlar.

İnsanın zaman içerisindeki bütün eylemleri tarihi oluşturur. İnsan bu eylemlerini dil zemininde gerçekleştirir. Karaağaç, insanın dil ve tarih ile olan ilişkisini şu şekilde açıklar: “Varlığın zaman-mekân eksenine dayalı yapısından uzak ve tabiat taklidi üç-beş unsuru dışında, bütünüyle bir ortaklaşa saymacalar sistemi olarak dil, insan-insan (konuşma) ve varlık-insan

* Arç.Gör., Fırat Üniversitesi, İİS ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek:
maka@firat.edu.tr

(öğrenme) haberleşmeleri biçimindeki başlıca iki görevini yerine getirirken, konuşulan ve öğrenilen ile aynı yer ve zamanı paylaşmak zorunluluğunu kaldırır, geçmiş zamanları, değişik mekânları bir araya getirerek tabiata tarihi katar, insanın tarihi bir varlık haline gelişine yol açar. İnsan demek, gelenek ve tarih demektir. Gelenek ve tarih, sürerlilik, algı, bilgi ve tecrübe birikimi demektir. İnsan tarihi sayesinde aynı yolu bir daha yürümek zorunda kalmaz. Bu yüzdendir ki, insanla ilgili veya insanın el attığı her şeyin bir tarihi vardır. Tarihi bir varlık haline geliş, bilgi ve tecrübe birikimi sayesinde herkesin ve her kuşağın aynı yolu bir daha yürümek, sıfırdan başlamak zorunda kalmayışları, insan başarılarına temel oluşturur. Böylece dil, yalın algılamalardan tekniğe, bilim bilgisinden sanat ve felsefe bilgisine kadar bütün insan başarılarının hazırlayıcısı olur. Kendisi tabiatın bir parçası olan ve belirli bir zaman ve mekân diliminde yaşamakta olan insanı diğer varlıklardan ayıran özelliği, dili sayesinde derlediği değişik zaman ve mekânlar toplamıdır, yani tarihtir.¹” Saussure ise “Hangi dönemi ele alırsak alalım, ne denli gerilere uzanırsak uzanalım dil her zaman bir önceki çağın kalıtı olarak karşımıza çıkar²” diyerek belli bir dil durumunun tarihsel etkenlerin ürünü olduğunu belirtir.

Dil, tarih içerisinde hiçbir şekilde sabit olmamıştır. En temel ilkelerinden biri de değişkenliktir³. Sürekli olarak bünyesinde görünen ve görünmeyen bir takım değişiklikler gerçekleşir. Bu, zamanın ona mecbur kıldığı bir olgudur. Tarih boyunca, dil, farklı medeniyetlerle devamlı etkileşim halindedir.

Dünya tarihinde medeniyetler arası etkileşime en çok maruz kalmış dillerden biri de Türk dilidir. Türk’ün yaşam biçimi, inancı, hayata bakış açısı, birçok medeniyetle iç içe olmasını sağlamıştır. Türkler tarih boyunca çok farklı coğrafyalarda hâkimiyet kurmuş ve yüksek kültür çevreleri oluşturmuştur. En eski yazıtı 687 tarihli Çoyr yazıtıdır. Daha sonra onu Bilge Kağan Kül Tigin ve Tonyukuk abidelerinin yanı sıra irili ufaklı birçok yazıt takip eder. Göktürk, Uygur, Karahanlı yazı dilleri altında 13. yüzyıla kadar tek bir yazı dili halinde varlığını sürdüren Türk dili bundan sonra farklı coğrafyalarda Harezmi, Kıpçak, Oğuz gibi farklı lehçelere ayrılmaya başlar.

13. yüzyılın başında Moğol göçleriyle orta Asya edebî dilinden uzak olan oğuz Türkleri Anadolu ve İran coğrafyasına yerleşerek burada kendi dillerini zaman içinde yazı dili haline dönüştürürler. Daha sonra Eski Oğuz Türkçesi diğer adıyla Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı ve Azerbaycan Türkçesi şeklinde iki kola ayrılır. Doğuda kalan Türkler ise Harezmi Türkçesinin devamı olarak Çağatay yazı dilini meydana getirir. 19. yüzyıla kadar Türk dili Çağatay ve Osmanlı Türkçesi olarak iki ana yazı dili halinde varlığını sürdürür.

Bugün ise Türk coğrafyası 20-90 doğu boylamları ile 33-65 kuzey enlemleri arasında doğudan batıya 6-7 bin, kuzeyden güneye 3 bin kilometrelik bir alanı kaplamaktadır. Türkler Türk dilinin Çuvaşça, Yakutça ve Türkçe şeklinde üç ana lehçesini konuşmaktadır. Türkçe, Güneybatı grubunda Türkiye, Gagauz, Azerbaycan ve Türkmen; kuzeybatı grubunda Tatar, Başkurt, Kırgız, Kazak, Karakalpak, Nogay, Karaçay-Balkar, Kumuk, Karaim; güneydoğu grubunda Özbek, Uygur, Sarı Uygur; kuzeydoğu grubunda, Tuva, Hakas, Altay yazı dilleri ve ana lehçe olan Çuvaş Yakut yazı dilleriyle birlikte yaklaşık 200 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkiye gibi yedi bağımsız Türk devletinin resmi dili, devlet dilidir. Bunlardan başlıca birçok ülke içerisinde önemli sayıda Türk yaşamakta olup bir kısmında Türkçe ikinci resmi dil olarak konuşulmaktadır⁴. Bu lehçeçmelerin bir kısmı kendi doğal çizgisinde gerçekleşirken bir kısmı da siyasi sebeplerle oluşturulur.

¹ KARAAĞAÇ Günay, Dil Tarih ve İnsan, Kesit Yayınları, Ankara, 2009, s.10

² DE SAUSSURE Ferdinand, Genel Dil Bilim Dersleri, Çev.: Berke Vardar, Multilingual Yayınları, İstanbul, 1998, s.115

³ Age, s. 115

⁴ BURAN Ahmet, ALKAYA Ercan, Çağdaş Türk Lehçeleri, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2010

Prof. Dr. Ahat Üstüner tarafından yayımlanan “Türkçenin Tarihî Gelişmesi” adlı kitabı Türk dilinin tarihî gelişimini anlatan son eserlerden biridir. Eser, Giriş ve Ön söz’den sonra (s. 11) Türk Dilinin Kökenleri (s. 19-28), Türk Lehçe ve givelerin Tasnifi (s. 29-40) ve Türkçenin Devreleri (s. 41-239) başlıklarıyla üç ana bölüme ayrılmaktadır. Türkçenin devrelerinin anlatıldığı son ana başlık eserin en geniş bölümünü oluşturmaktadır. Yazar giriş bölümünde öncelikle Türk adının yabancı kaynaklarda nasıl geçtiğini, kökeninin, anlamının ne olduğunu ve Türk dilinin bugün bulunduğu bölgeleri belirttikten sonra “*Türkçe bu coğrafi genişliğe paralel bir tarihi derinliğe sahiptir. Dillerin yaşı yazılı belgelere göre belirlenir. Yazılı belgelerdeki dilin tarihi de yazı dilinin tarihidir. Ancak bir dilin tarihi yazı dilinin tarihiyle başlamaz. Dillerin doğduktan uzun bir süre sonra yazı dili haline geldikleri ve kendilerine has bir yazı sistemine sahip oldukları bilinen bir gerçektir. Türkçenin de en eski metinlerdeki anlatım gücünü kazanabilmesi için uzun bir geçmişinin olması gerekir*” diyerek Türkçenin yaşı konusundaki ihtimalleri ortaya koyar.

Türk Dilinin Kökenleri (s. 19-28) birinci ana başlığında, Türk diliyle ilgili akrabalık teorilerine ve Altay dilleri arasındaki ses denkliklerine yer verilir. Burada Altay dilleri ile yapılmış önemli isimler ve çalışmalara da anılır. Türk Lehçe ve givelerin Tasnifi (s. 29-40) ikinci ana başlığında lehçe, Çve gibi kavramlara değinildikten sonra yapılmış tasnif denemelerinin kaynakçası ve belli başlı tasnifler verilmiştir.

Eserin asıl bölümünü oluşturan Türkçenin Devreleri (s. 41-239) üçüncü ana başlığında yazar, 1. Altay Çağı (Ana Altayca), 2. En Eski Türkçe (Proto Türkçe), 3. İlk Türkçe, 4. Eski Türkçe, 5. Orta Türkçe, 6. Yeni Türkçe, 7. Modern Türkçe başlıklarında Türkçenin tarihî dönemlerini sıralar ve her bir dönemi ayrı başlıklar halinde ele alarak açıklar. Ana Altayca döneminin Türkçenin henüz bu Ana Altay dilinden çözülmediği, bugünkü Moğolca, Mançuca, Tunguzca, Korece ve Japonca ile birlikte olduğu dönem olarak düğümlendiğini, varlıkları tarihi belgelerle kesinleşen Hun, Avar, Peçenek, Hazar ve Bulgar gibi Türk dillerinin de İlk Türkçe çağına girebileceğini ifade ettikten sonra Hunların ve Bulgarların tarihleriyle dilleri hakkında bilgiler verip Türk dilinin yazılı belgelerle takip edilebilen Eski Türkçe dönemine geçer. Bu bölümde Göktürk tarihi, yazıtları, yazıtlarının bulunup okunuşu, alfabesi, yazıtların dili, Uygur Türkleri, Uygurların bıraktığı eserler, Uygurların dili, alfabeleri ve Uygur döneminin eserleriyle ilgili yapılmış bazı çalışmalar hakkında bilgiler verir. Bu kısımda yazar, detaylı bir şekilde Eski Türkçenin gramerini vermeye gerek görmeden dönem içerisinde Çve farklılıklarının izlerine değinir.

Orta Türkçe dönemine geçmeden önce yazar, kendi yazılarından seçtiği “Türkçenin Anlatım Gücü” başlıklı bir okuma parçasına yer verir. Yazısında İngilizce, Almanca gibi dillerin bir kaç yüz binlik kelime varlığına karşılık Türkçenin 50-60 binlik bir kelime hazinesinin bulunduğu, dolayısıyla fakir bir dil olduğu savını eleştirerek sözlükte yer almayan ancak her biri diğer kelimeler gibi birer anlatım aracı olan Türkçenin gizli diyebileceğimiz çok geniş bir söz varlığına sahip olduğunu söyler. Buna göre Türkçede sıfat fiil ve zarf fiil ekleriyle geçici kelimeler türetilmekte ve bu kelimeler isim, sıfat, zarf olarak kullanılabilir. Çim soylu kelimeler de yine cümle içinde hiçbir morfolojik fark bulunmaksızın isim, sıfat, zarf, zamir ve çekim edatı gibi farklı anlam ve işlevlerde kullanılabilir. “-ki” aitlik eki kelimelerin türü değiştirilmekte ve yerine göre sıfat veya zamir olarak kullanılmalarını sağlar. Ayrıca varlıkları kavramları ve hareketleri adlandırmak için tamlama ve kelime gruplarından yararlanılır. Başka dillerde farklı farklı sözcüklerin ifade ettiği kimi kavramları Türkçe kendi anlatım olanaklarının zenginliği sayesinde karşılar.

Orta Türkçe dönemi kimi araştırmacılara göre 10. yüzyıl kimilerine göre ise 13. yüzyıldan itibaren başlatılır ve 15. yüzyıl sonuna kadar devam ettiği kabul edilir. Yazar da bu dönemi önce Karahanlı Türkçesinin Türk dilinin hangi döneminde ele alınması gerektiği

tartışmalarına yer vererek anlatmaya başlar ve genel kabule uyarak Karahanlı Türkçesini, Orta Türkçe içinde değerlendirir. Sonrasında kimi araştırmacıların Karahanlı Türkçesini, Orta Türkçe içine dahil etmesinde temel dayanak saydığı Türklerin Müslüman olmasına kısaca değinmeden geçmez. Yazar bu bölümde sırasıyla Karahanlı, Harezm, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçelerine yer verir. Öncelikle yazar tarihî lehçelerin dil ve edebiyatına geçmeden önce bu tarihi lehçelerin olduğu dönemlerin siyasi yapılarını ve tarihlerini tasvir ederek olumsüreçlerini anlatır. Daha sonra özet bir şekilde her dönemin diğer dönemlerden ayrılan ses ve şekil bilgisi özelliklerine değinir. Söz konusu dönemlerde yazılmış eserler ve üzerine yapılmış önemli çalışmalar hakkında bilgiler verir. Divanü Lûgat-it Türk, Kutadgu Bilig gibi Türk dili için ayrı bir öneme sahip eserlerin bahsine biraz daha geniş yer verir. Son olarak 15. yüzyıl sonunda dilin yoğun bir şekilde Arapça ve Farsçanın etkisine girmesinden dolayı bilinçli bir şekilde Anadolu sahasında dönemin yazarları tarafından başlatılan ve Türkçenin sadeleşme tarihinde önemli bir yeri olan Türki-i Basit akımından da bahsederek Yeni Türkçe dönemine geçer; ama öncesinde yazar “Anadille Eğitim ve Türkçe” adlı yazısıyla Türk dilinin bu uzun yolculuğunda bizleri ana dili ve eğitim dili hakkında düşünmeye sevk eder. Yazar bu yazısında yabancı dille eğitimi eleştirir. Yabancı dille eğitimin insanın zihninde ve toplumda yarattığı zararları vurgulayarak Türkçenin hiçbir zaman eğitim ve bilim dili olarak yetersiz olmadığını ifade eder.

Yeni Türkçe 16. yüzyıl başından 19. yüzyıl sonuna kadar olan dönemi kapsar. Bu dönemde yazı dili olarak doğuda Çağatay, batıda Osmanlı Türkçesi gelişimini sürdürür. Yazar kitabının son kısmını, Yeni Türkçe içinde değerlendirilen Çağatay ve Osmanlı Türkçelerine ayırır. Çağatay Türkçesinin oluşumunu, gelişimini, kaynaklarını, özet bir gramerini, bu dönemin önemli isimlerini verir ve Çağatay yazı dilinin klasikleşmesini sağlayan Ali şir Nevai için ayrı bir başlık açar. Devamında Osmanlı Türkçesinin gelişimini ana hatlarıyla verdikten sonra Türk dilinin Türkçe olarak 1530’da yazılmış ilk gramer kitabı olan Bergamalı Kadri’nin Müyessiretü’l-Ulûm adlı eseri üzerinde durur. Yazar son olarak Tanzimat, Servet-i Fünun, II. Meşrutiyet ve Milli edebiyat döneminde Türk dilinin genel durumunu ortaya koyar. Tanzimat’tan beri yazı diliyle konuşma dili arasındaki farkı kaldırmak sürekli tartışılan konudur. Tanzimat’ta başlayan sadeleşme hareketine Servet-i Fünun döneminde karşılıkılmıştır. II. Meşrutiyet sonrasında ise Yusuf Ziya Öksüz, Türk Derneği Dergisinde Türk dilini sadeleştirmek için yapmak istediklerini bir bir sıralar. Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve Ali Canip Genç Kalemler Dergisinde Yeni Lisan makalesiyle dil konusunda yapılması gerekenleri maddeler halinde verir. Ziya Gökalp “Türkçülüğün Esasları” adlı eserinde dil anlayışını ortaya koyarak tam bir tasfiye düşünmediğini belirtir. Genç Kalemler dergisinin yarattığı bu hava ve daha sonrasında dönemin diğer gelişmeleriyle birlikte sade bir dille yazmak artık bir gereklilik haline gelmiştir. Milli Edebiyat ve Cumhuriyet devrinde artık yazı diliyle konuşma dili arasındaki fark büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Yazar bütün bunlara ayrıntılı bir şekilde değindikten sonra eserini “Türkçeye Hizmet Edenler” adlı yazısıyla bitirir. Bilindiği üzere Türk dili tarih boyunca geniş coğrafi yayılma, din değiştirme, ya da çeşitli fikir akımlarının da etkisiyle dönem dönem başka kültürlerin dillerinden etkilenmiştir. Hatta kimi zaman Türk ülkelerinde resmi dil ve eğitim dili Arapça veya Farsça olmuştur. Yazar bu yazısında bunları belirterek Kaşgarlı Mahmut, Karamanoğlu Mehmet Bey, Ali şir Nevai, Gaspıralı İsmail Bey ve Atatürk gibi daha birçok ismin Türk diline verdiği önemi ve emeği anlatmıştır.

Eser genel olarak çok fazla detaya girilmeden ve sade, akıcı bir üslupla oluşturulmuş, kimi bölümlerde yazar, önemli gördüğü konulara geniş yer vermiştir. Ayrıca yer yer konulan metin örnekleriyle öğrencilerin Türk dilinin farklı dönem ve coğrafyalardaki durumunu somut bir şekilde görmesi sağlanmıştır. Kitabın sonuna genel bir kaynakça konulduğu gibi bölüm sonlarına da konuyla ilgili kaynakça konulmuştur. Türk diline hizmet etmeyi kendisine amaç edinen Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER’i çalışmasından dolayı kutluyoruz.

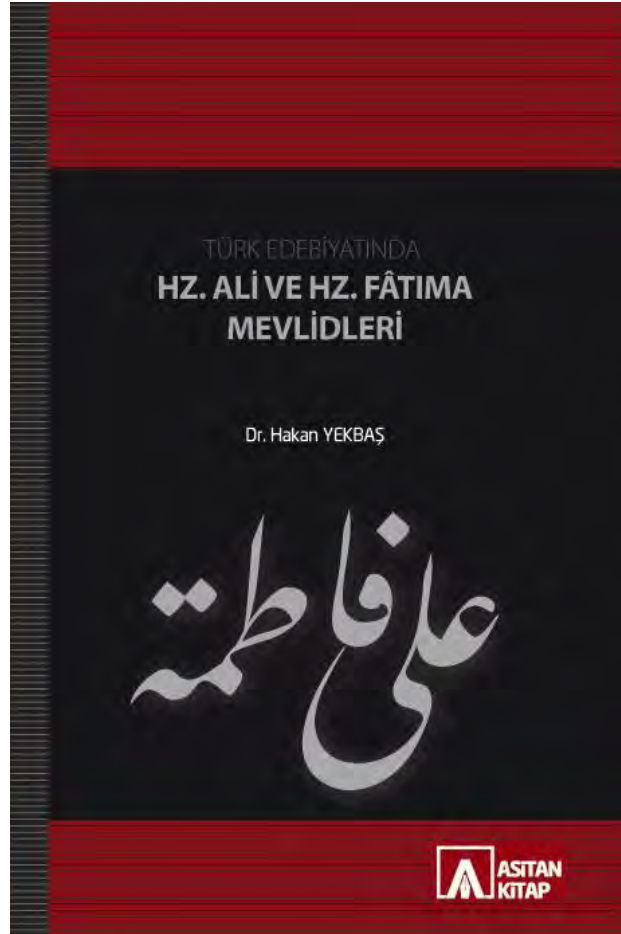
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012



TÜRK EDEBİYATINDA HZ. ALİ VE HZ. FÂTİMA MEVLİDLERİ
HAZIRLAYAN: DR. HAKAN YEKBAŞ, ASİTAN KİTAP, ANKARA,
2012, 494 S.

Mahmut İNAT*



Cumhuriyet Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyelerinden Yrd. Doç. Dr. Hakan Yekbaş'ın hazırlamış olduğu **Türk Edebiyatında Hz. Ali ve Hz. Fâtima Mevlidleri** adlı kitap, geçtiğimiz günlerde Âsitan Kitap tarafından basıldı.

Divan edebiyatında Hz. Muhammed söz konusu olduğunda akla gelen ilk eserlerden biri, belki de en önemlisi Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n-Necât* isimli eseridir. Kendisinden sonra yazılan birçok esere ilham kaynağı olan bu eser, *mevlid* türüyle özdeşleşmiştir. Bu yüzdendir ki *mevlid* denilince sadece Hz. Muhammed'in doğumu ve bu çerçevede gelişen olayların anlatıldığı eserler akla gelmektedir. Bu anlayışın bir yansıması olarak günümüze kadar *mevlid* türü ile ilgili

* Türk Dili Okutmanı, Cumhuriyet Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, El-mek: mahmutinat@hotmail.com

yapılan çalışmalar, genellikle Hz. Muhammed için yazılan eserlerle sınırlı tutulmuştur. Hâlbuki edebiyatımızda başta Hz. Ali olmak üzere özellikle Ehl-i Beyt'in diğer üyeleri için yazılmış ve **“Mevlid”** başlığı taşıyan, muhteva ve şekil özellikleri bakımından Hz. Muhammed için söylenmiş mevlidlere çok benzeyen eserler de mevcuttur. Hakan Yekbaş'ın söz konusu çalışması, *mevlid* türüne farklı bir pencereden bakması açısından ve divan edebiyatında var olan fakat mevcut literatürde pek yer almayan bir konuya açıklık getirmesi yönüyle araştırmacıların karşısına çıkmaktadır.

Kitap, “İçindekiler” kısmıyla başladıktan sonra “Ön Söz” ve “Kısaltmalar” ile devam etmektedir. Kitabın “Giriş” bölümünde bir edebî tür olarak mevlidin tanımı ve içeriği ile ilgili genel bilgilerin ardından bir gelenek olarak Türk kültüründe mevlid ve mevlid törenleri hakkında bilgiler verilmekte ve mevlid türünün Türk edebiyatındaki yeri ve öneminin ifade edildiği bir başlık yer almaktadır. “Giriş” bölümünden sonra Hz. Ali ve Hz. Fâtıma mevlidlerinin şekil ve muhteva özelliklerinin anlatıldığı ve bu konuda yazılmış metinlerin yer aldığı iki ana bölüm gelmektedir. Çalışmanın sonunda ise “Kaynakça” ve şahıs-mekân-eser isimlerinin yer aldığı bir “Dizin” bulunmaktadır.

Yazar, Ön Söz kısmında kitabın basılma nedeni hakkında bizlere şu bilgileri vermektedir:

“Hz. Muhammed’in amcasının oğlu ve damadı olması hasebiyle Hz. Ali; Hz. Peygamber’in kızı, Hz. Ali’nin eşi, Hz. Hasan ve Hüseyin’in annesi olması nedeniyle Hz. Fâtıma; Hz. Muhammed’in torunları olması sebebiyle Hz. Hasan ve Hüseyin hakkında da söz söylemeyen divan şairi hemen hemen yok gibidir. Bu cümleden konuya mevlid türü açısından bakıldığında özellikle divan edebiyatında Hz. Ali ve Hz. Fâtıma’nın doğumlarını anlatan eserlere de rastlamaktayız. Her ne kadar nicelik ve nitelik bakımından Hz. Muhammed için yazılmış mevlid metinleri kadar zengin olmasa da bu mevlidlerin toplumun önemli bir kesimi tarafından okunduğu ve ezberlendiği bilinmektedir.

Araplardan başlayarak Fâtımîler’e kadar uzanan bir geleneğin ürünü olan bu mevlidlerin Türk edebiyatında ilk örneklerine XV. yüzyılda rastlanmaktadır. Nicelik ve nitelik bakımından Hz. Muhammed mevlidlerinden etkilenen, hatta bazı yönleriyle onların bire bir benzeri olan bu eserler hakkında edebiyat tarihimizde yeterince araştırma yapılmadığı görülmektedir.” (s. 2)

Yazar, sebep-i telif bilgilerine ek olarak Ön Söz kısmında, çalışmada yer alan mevlidlerin metin kısımlarının ortaya konmasında ve incelenmesinde izlenen yöntem hakkında bilgiler vermiş; ayrıca bu tür mevlidlerin ortaya çıkmasında Hz. Muhammed için yazılan mevlidlerin ve Ehl-i Beyt’e duyulan samimî sevginin etkili olduğunu ifade etmiştir.

Giriş başlıklı bölümde, *mevlid* kelimesinin sözlük ve terim anlamları hakkında bilgi verildikten sonra bu edebî türün Türk kültürü ve edebiyatındaki yansımaları üzerinde durulmuştur. Ardından edebiyatımızda hususiyetle Hz. Muhammed için yazılmış mevlidler ve özellikleri hakkında kısaca bilgi verildikten sonra tarihteki ilk mevlid merasimlerinden başlayarak resmî törenlerde ve halk arasında mevlidin nasıl icra edildiği ifade edilmiş, bu geleneğin Türk edebiyatındaki yeri ve önemi belirtilmiştir. Bu bölümün sonunda Hz. Ali ve Hz. Fâtıma’nın doğumlarını anlatan mevlidlerin yazıldığı ifade edilmiş, bu eserlerin neden bu tür içinde değerlendirilmesi gerektiği konusunda sebepleriyle birlikte açıklamalarda da bulunulmuştur.

Kitabın ilk bölümü *“Türk Edebiyatında Hz. Ali Mevlidleri”* başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, kendi içinde üç ana başlıktan oluşmaktadır. İlk ana başlıkta; Hz. Ali’nin hayatıyla ilgili kısa bilgiler verilmiş, Hz. Ali’nin divan edebiyatındaki yeri ve önemi üzerinde durulmuş, edebiyatımıza yansımaları ele alınmıştır. Bu kısımda Hz. Ali’nin dinî, siyasî ve ilmi vasıflarından ziyade edebî kişiliği üzerine yapılan yorumlar ve konu hakkındaki görüşler dikkatlere sunularak Hz. Ali’ye

nispet edilen Dîvânu Emîrû'l-Mü'mînîn „Alî bin Ebî Tâlib, Urcûze, Kasîdetü'l-Celcelûtiyye, Kasîdetü'z-Zeynebiyye, Mu,ammeyât-ı „Alî Kerrema'llahu Vechehu, Sahîfetü „Alî bin Ebî Tâlib, Nechû'l-Belâga, Hutbetü'l-Beyân, Ahidnâme-i „Alî, Emsâl-i „Alî adlı bazı manzum ve mensur eserler tanıtılmış, ardından da Hz. Ali'yi konu edinen Fazîletnâme, Hz. Ali Cenknâmeleri, Hilye-i Çehar-Yâr-ı Güzîn, Mevlid-i „Alî gibi eserlerle ilgili açıklamalarda bulunulmuştur. “*Hz. Ali Mevlidleri*” başlığını taşıyan ikinci ana başlıkta ise öncelikle bu tür mevlidlerin kaynakları belirtilmiş, daha sonra “*Mevlidlerin Şekil Özellikleri*” başlığı altında eserlerin nazım şekilleri, dil özellikleri, kullanılan aruz vezinleri, beyit sayıları ve Hz. Muhammed mevlidleriyle olan benzerlikleri ana çizgileriyle belirtilmiştir. “*Mevlidlerin Muhteva Özellikleri*” başlığı altında ise, Hz. Ali'nin doğum hadisesinin şairler tarafından nasıl işlendiği örneklerle ele alınmıştır. Mevlidler, muhteva yönüyle mukayese edildikten sonra mevlidlerdeki motifler üzerinde durulmuş, motifler yine karşılaştırmalı olarak örnek beyitlerle açıklanmış sonra da Hz. Ali mevlidlerinin ortaya çıkışı, hususiyetleri, muhtevası vb. konularla ilgili altı maddelik genel bir değerlendirme yapılmıştır. Birinci bölümün son ana başlığını ise Hz. Ali için yazılmış mevlid metinleri oluşturmaktadır. “*Hz. Ali Mevlidlerinin Metinleri*” başlıklı bu bölümde öncelikle metinlerin kuruluşunda izlenen yol hakkında bilgi verildikten sonra Muhammed, Münîrî, Yemînî, Ca'ferî, Necmî Ali, Süleyman Celâleddin, Mehmed Şemseddin Tâhirü'l-Mevlevî ve Yoksul Derviş'e ait toplam dokuz mevlidin titiz ve ciddi bir okumayla çeviri yazılı metinleri verilmiştir. Bu mevlidlerden Muhammed, Nemcî Ali ve Tâhirü'l-Mevlevî'ye ait olanların ilk defa bu çalışmayla tanıtıldığını; Yemînî, Münîrî, Ca,ferî, Süleyman Celâleddin, Mehmed Şemseddin ve Yoksul Derviş'e ait olan mevlitlerin ise daha önce akademik çalışmalara konu olduğunu görmekteyiz. Hakan Yekbaş, mevlid metinlerinden önce söz konusu manzumenin müellifinin hayatı ve eserleri, mevlidin adı, yazılış tarihi, şekil ve muhteva özellikleri ile karşılaştırmalı nüshaları hakkında da ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca her metnin sonuna, o eserin nüshalarından örnek fotoğraflar konmuştur.

Kitabın ikinci bölümünü “*Türk Edebiyatında Hz. Fâtıma Mevlidleri*” oluşturmakta ve bu bölüm Hz. Ali mevlidlerinde izlenen yönetime paralel olarak üç ana başlık halinde karşımıza çıkmaktadır. Hakan Yekbaş, bu bölümün birinci ana başlığında Hz. Fâtıma'nın hayatı hakkında bilgi vermiş, Türk kültüründeki önemini ve Anadolu folkloruna yansımalarını örneklerle açıklamıştır. Ayrıca divan şairlerinden örnek beyitlerle Hz. Fâtıma'nın divan edebiyatındaki yeri hakkında bilgilerin yer aldığı başlıkta şu bilgi dikkati çekmektedir:

“*Edebiyatımızda genellikle Hz. Muhammed'in kızı, Hz. Ali'nin eşi, Hz. Hasan ve Hüseyin'in annesi olması, kıyamet gününde mü'nin kadınların hanımefendisi (Seyyidetü'n-Nisâ) ve şefaathçisi olacağının bildirilmesi gibi birçok özelliğiyle zikredilen Hz. Fâtıma, aynı zamanda bazı kaynaklarda şair kimliğiyle karşımıza çıkmaktadır.*

Meşâirü'ş-Şu,arâ isimli tezkiresinde Hz. Fâtıma'nın şairlik yönüne vurgu yapan Âşık Çelebi onun söylediği bazı şiirlerden de örnekler verir.” (s. 311)

Yazar, ikinci ana başlıkta Hz. Fâtıma için söylenmiş olan mevlidlerin şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durduktan sonra Hz. Fâtıma mevlidleriyle ilgili yedi maddelik genel bir değerlendirme yapmıştır. “*Hz. Fâtıma Mevlidlerinin Metinleri*” adı altında son ana başlıkta ise Hz. Fâtıma için yazılan „Abdî'nin, Süleyman Memdûh'un, Muhammed Es,ad Erbilî'nin ve Mehmed Şemseddin'in mevlidleri incelenmiş, mevlidlerin metinleri çeviri yazı ile verilmiştir. Hz. Ali mevlidleri incelenirken oluşturulan başlıklar ve metinleri inceleme yönteminin benzerini Hz. Fâtıma mevlidleri için de uygulandığını görmekteyiz. Orijinal nüshalardan yola çıkılarak yapılan bu incelemede yukarıda zikredilen dört mevlid metninden „Abdî ve Süleyman Memdûh'un mevlidlerinin bilim dünyasına ilk defa bu çalışmada tanıtıldığı dikkatlerden kaçmamaktadır.

Kitabın sonunda araştırma yapacakların işlerini kolaylaştırma adına oluşturulan Dizin kısmı ise, inceleme ve metin bölümlerinde adı geçen şehir, mekân ve eser isimlerine göre düzenlenmiştir.

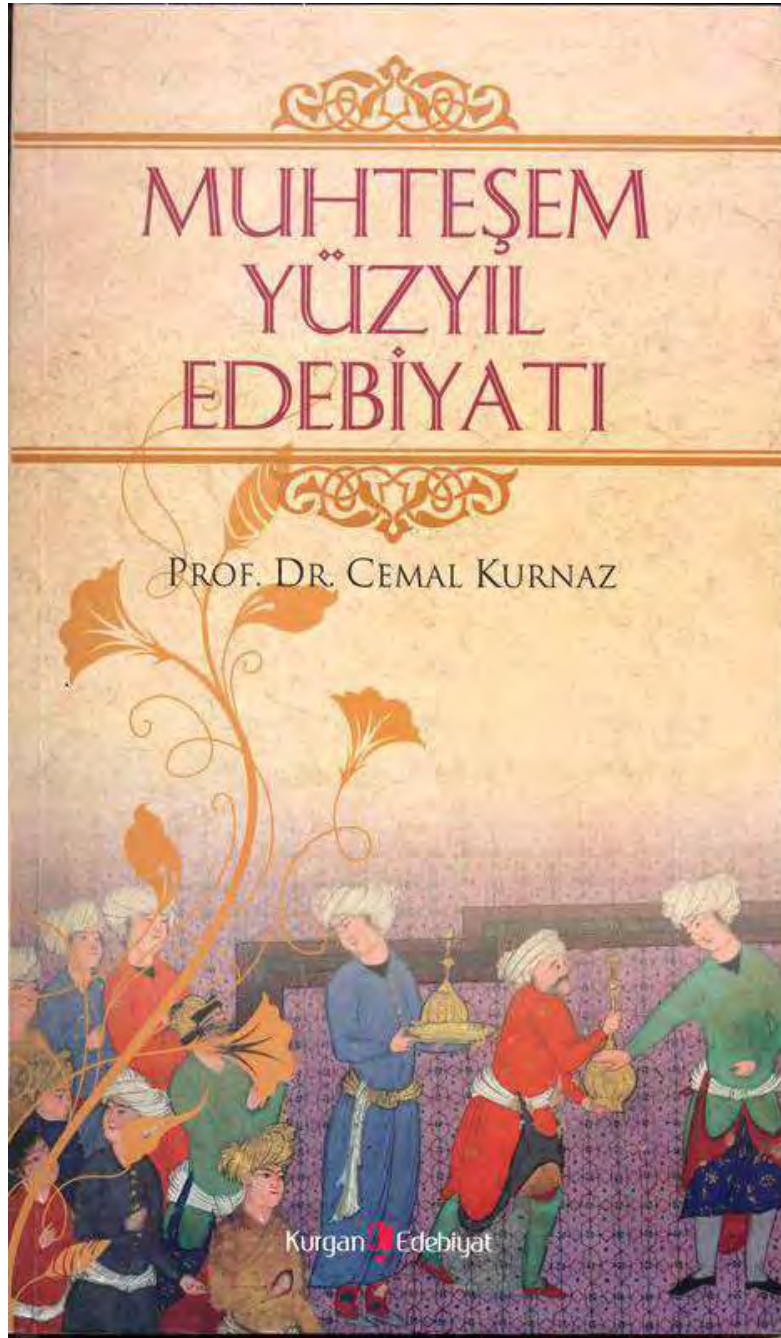
Toplamda on üç mevlidin yer aldığı bu çalışmada, metin bölümlerindeki beyit sayısının da 2800 civarında olduğunu görüyoruz. Hz. Ali ve Hz. Fâtıma mevlidlerinin metin kısımlarındaki inceleme yönteminin de Prof. Dr. M. Fatih Köksal'ın "*Mevlid-nâme*" adlı çalışması esas alınarak oluşturulduğunu kitabın ön sözünden anlamaktayız.

Yazarın kendi ifadesiyle mevlid türünün "*çizgi dışı*" örnekleri olan Hz. Ali ve Hz. Fâtıma Mevlidleri, konuyla ilgili edebiyatımızda yapılan ilk ve en kapsamlı çalışma olarak karşımıza çıkmakta, akademisyen ve okurların dikkatlerine sunulmaktadır. Mevlid türü çalışmalarına farklı bir boyut kazandıran bu kitabın, Türk-İslam edebiyatı, divan edebiyatı ve Türk kültürü konusunda üniversitelerimizde yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmalarına önemli katkılarda bulunacağına, bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda bilinmeyen birçok yeni mevlid metninin de ortaya çıkacağına inanıyoruz.



**CEMAL KURNAZ, MUHTEŞEM YÜZYIL EDEBİYATI, KURGAN
EDEBİYAT YAYINLARI, ANKARA 2011, 208 S.**

*Sümeyye YILDIZ**



* Arş. Gör. Fatih Üniversitesi, Büyükçekmece/İSTANBUL, El-mek: smeyye_yldz@windowslive.com

Osmanlı Devleti, siyâsî, ictimâî, askerî ve edebî alanda, 16. yüzyılda zirve yapmıştır. Fatih Sultan Mehmet tarafından bu çağın değişikliğinin temelleri atılır; Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemlerinde doruk noktaya yükselir. Osmanlı Devleti'nde, III. Mehmet döneminin sonuna kadar bu yükseliş hissedilir. Bu sebeplerle 16. asır, son yıllarda, gerek görsel gerekse yazılı medya için en gözde yüzyıllarından biri olmuş; asrın siyâsî ve ictimâî durumunu yansıtmak adına filmler, diziler çekilmiş; kitaplar yayınlanmıştır.

2011 yılında Kurgan Edebiyat'ın neşrettiği *Muhteşem Yüzyıl Edebiyatı*¹ adlı eser de bu sahada yapılmış önemli çalışmalar arasına katıldı. Prof. Dr. Cemal KURNAZ tarafından yayınlanan ve toplam 208 sayfadan oluşan eser, *Önsöz*'den sonra gelen çeşitli başlıklar altında, yüzyıl hakkında geniş bilgi vermektedir. Kurnaz, *Muhteşem Yüzyıl*'ın hazırlayıcısı olan 15. asrın ikinci yarısından başlar, 16. asrın sonuna kadar klasik Türk şiirinin panoramasını sergiler. Bilindiği gibi, siyâsî istikrar ve hâkimiyetini sağlayan bir devlette, bilim, sanat ve edebiyat daha hızlı ilerler. Siyâsî hâkimiyetin sağlandığı ihtişam yıllarında, Osmanlı sahası edebiyatı da en zengin ve olgun eserlerini vermiştir. Bu sebeple Kurnaz, Osmanlı padişahları dönemlerini anlatılırken, öncelikle o devrin siyâsî ve ictimâî durumu hakkında kısaca malumat verir. Daha sonra dönemin önde gelen şairlerinin yanında, âlimler ve şeyhülislamı hakkında da tanıtıcı bilgiler aktarır.

Yazar, konuya “Muhteşem Yüzyıl”ı hazırlayan âmilleri anlatarak başlıyor ve bu bölüme *İhtişamın Eşiği* ismini veriyor. Bu bölüm, Fatih Sultan Mehmet Dönemi hakkındadır. Kurnaz, Fatih Dönemi'nde İstanbul'un bilim ve sanat merkezi haline geldiğine vurgu yapıyor. Şairler, sanatkarlar; felsefe, matematik, tarih, coğrafya ve İslâmî ilimler alanında yetişmiş âlimler, Sultan Fatih'in maddi ve manevi desteği ile Doğu taraflarından İstanbul'a gelirler. Kendisi de aynı zamanda divan sahibi bir şair olan Fatih, birçok şairin hâmisî olmuştur.

Fatih'ten sonra II. Bayezid'in tahta geçmesi ile meydana gelen bazı siyâsî karışıklıkların hallinden sonra *İhtişam Yılları* gelir. Öncelikle *Bir Cihan Padişahı Yavuz Selim* dönemine vurgu yapılır. Yapılan seferler sonucunda, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu toprak iki katına çıkmıştır. Hatta bu seferlerin başarısından ilham alan başta İdris-i Bitlisi gibi birçok şair, Yavuz Selim'in savaş ve kahramanlıklarını anlatan “Selim-nâme” adlı edebî türün ortaya çıkmasını sağlar. Kendisi de şair olan Yavuz, âlimlere, sanatçılara değer vermiş; Farsça divan sahibi bir hükümdardır.

Daha sonra *Muhteşem Süleyman*'ın hâkimiyet yıllarına geçilir. Yavuz'un seferleri ile sağladığı Doğu hâkimiyetinden sonra yönünü Batı'ya çeviren Sultan Süleyman, “Fatih'in temellerini attığı büyük devlet tasavvurunu gerçekleştirir”². Her alanda olduğu gibi edebiyat alanında da zirve çağın yaşandığı bu dönemde, başta padişah olmak üzere, devletin en önemli kademelerindeki kişiler de şiir yazmaktadır. Bu durum, edebiyat ve özellikle şiirde kâmil eserler vücuda gelmesine vesile olur.

Kanûnî'den sonra, bu parlak devrin ışıyla hüküm sürmeye devam eden padişahlar ise II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet'dir. Yazar, *İhtişamın Gölgesinde* adlı başlık altında bu dönemlerden bahseder. Bilindiği gibi zirveler, yükselmenin nihâî noktası olduğu gibi, düşüşün de başlangıcıdır. Bu bölümde Kurnaz Hocamızın kısaca değindiği husus da, Osmanlı hâkimiyetinin zirvesi olan 16. Yüzyılın, kendinden sonra gelecek olan duraklama ve gerileme döneminin başlangıcı olması hususudur. Daha sonra yazar, bu asırda, şairlerin en çok himaye edildikleri yerlere *Edebî Muhitler* başlığı altında değinip, sarayın ilim ve sanat erbabını teşvik etmesini, yani *Himaye ve Câize Gelenegini* anlatır.

Kurnaz, *Muhteşem Yüzyıl Edebiyatı* ana başlığı ile devrin divan şairlerini ele alır. Şairleri, alfabetik sıra veya Çağatay, Azerî ve Osmanlı gibi edebiyat sahaları gibi alışlagelmiş tasniflerin

¹ Cemal Kurnaz, *Muhteşem Yüzyıl Edebiyatı*, Kurgan Edebiyat, Ankara 2011.

² Kurnaz, a.g.e., s.27.

dışında aktarır. Yazar, şairleri, yaşadıkları dönemin padişahına göre ayırır. İhtişamın eşiği Fatih Dönemi'nden başlayıp III. Mehmet dönemi ile biten *Muhteşem Yüzyıl*'ın şairlerini sıralayan Hocamız, böylelikle sadece 16. yüzyıl değil, 15. yüzyıl şairlerine de ışık tutar. Bu sıra şöyledir:

Fatih Dönemi: Avnî, Ahmed Paşa, Melihî, Cemâlî, Karamanlı Nizâmî, Şehzade Cem ve Cem Şairleri, Sirozlu Sa'dî, Sirozlu Kandî, Haydar Çelebi, Mahmut Paşa ve Çevresi, Eşrefoğlu, Ümmî Kemâl, Ömer Rüşenî. **II. Bayezid Dönemi:** Adlî, Zeynep Hanım, Mihrî Hatun, Hamdullah Hamdî, Necâtî Bey, Mesihî, Tâcizâde Cafer Çelebi, Çâkerî Sinan Bey, Basîrî, Zâtî. **Yavuz Selim Dönemi:** Kemâl Paşazâde, Âhî, Atâ, İbrahim Şahidî, İshak Çelebi. **Kanûnî Süleyman Dönemi:** Muhibbî, Hayalî Bey, Yahyâ Bey, Hayretî, Usûlî, Zaîfî, Fuzûlî, Bâkî, Lâmi'î, Figânî, Âgehî, Celîlî, Muidî, Emrî, Behîştî, Nazmî, Fevrî, Ümmî divan şairleri, Enverî. **II. Selim Dönemi:** Hubbî. **III. Murat Dönemi:** Nev'î, Âlî, Cinânî. **III. Mehmet Dönemi:** Bağdatlı Rûhî Gazâyî.

Kurnaz, her padişah döneminde yetişen şairlerin hayatlarına kısaca değindikten sonra, sanatlarını, etkilendikleri veya etkiledikleri şairleri anlatır; bu şairleri öne çıkaran gazel ya da kasideleri, bazen yazılış rivayetleri ile birlikte ele alır; nadir de olsa şairlerin önemli şiirlerinden bir iki beyit örnek verir. Necâtî Bey, Fuzûlî, Zâtî, Hayalî Bey, Yahyâ Bey gibi klasik Türk şiirine çeşitli şekillerde yön vermiş şairleri ise geniş bir biçimde ele almış, eserlerinin üzerine tek tek durmuştur. Ayrıca divan şairlerinin önde gelen eserleri üzerine yapılan önemli akademik çalışmaları da aktaran yazar, alan araştırmacılarına büyük kolaylık sağladığını söylemeliyiz.

Kurnaz, eserindeki önemli bir bölümü de, yüzyılın *Mesnevî Şairlerine* ayırmıştır. Yazar, öncelikle “beş mesnevi yazma (hamse) geleneği”ne, bu geleneğin kaynağına, bizdeki gelişimine ve temsilcilerine yer verir. Daha sonra mesnevileri kendi arasında *Lirik (Âşıkâne) Mesneviler, Aşk Mesnevileri, Eğitici Mesneviler, Dini-Tasavvufî Mesneviler, Tarihî/Menkabevî Mesneviler* gibi gruplara ayırır. Bu başlıklar altında mesnevilerin yazarlarından, iç ve dış yapılarından, muhtevalarından kısaca bahsedilir.

Kurnaz, akıcı ve anlaşılır üslubuyla, düzenli bir şekilde konuları ve yüzyıldaki gelişmeleri izah ederken, arada kısa kısa da olsa klasik Türk edebiyatına dair temel bilgilerle, okuyucunun bilgisini tazeler. Örneğin, *Muhteşem Yüzyıl Edebiyatı* başlığı altında divan şairlerini ele alırken; bir şair için divan tertip etmenin önemine ve mürettep divan hususiyetlerine de değinir. Yazar, yayımladığı bu önemli eserde, toplam 412 kaynaktan yararlanmış. Kitabın sonunda yer alan 28 sayfalık uzun bibliyografya ve ayrıntılı bir dizinle bizi karşılayan eser, klasik Türk edebiyatı alanında çalışan araştırmacılara büyük imkân sağlamaktadır. Dizinden hemen sonra, 15. ve 16. yüzyılda yaşayan bazı şairlere ait minyatür resimlerin bulunmasının esere görsel zenginlik katması, bir başka önemli husustur. Böylece *Muhteşem Yüzyıl Edebiyatı* hem göze, hem duyguya, hem de akla hitap etmeyi başaran bir eser. 15. ve 16. yüzyıl edebiyatı ve bilhassa şiiri hakkında bilgi edinmek isteyenlere büyük fayda sağlayacak olan bu kitabından dolayı, Prof. Dr. Cemal KURNAZ Hocamıza teşekkürlerimizi sunuyor; yeni eserlerini beklediğimizi ifade etmek istiyoruz.